

GEOGRAFIES DEL CAPITALISME BALEAR

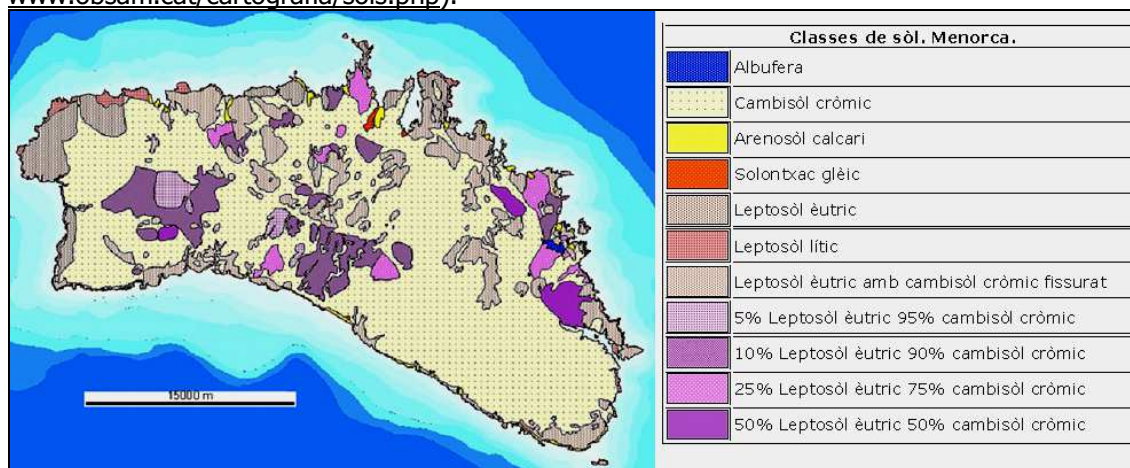
poder, metabolisme socioeconòmic i petjada
ecològica d'una superpotència turística

Ivan Murray Mas

Cal destacar, que si pel conjunt de Balears encara és l'hora de dur endavant un estudi i cartografia dels sòls, que recordem que des del 1958 no s'ha realitzat, en el cas de Menorca i al sí de l'OBSAM (Observatori Socioambiental de Menorca), Vallejo i Rodríguez (2005) han dut a terme l'anàlisi i cartografia dels sòls menorquins en base a la metodologia de la FAO/UNESCO (1988), essent el primer intent de les Balears de desenvolupar dita tasca.

Figura 15. Sòls de Menorca (Font: Vallejo i Rodríguez, 2005 a www.obsam.cat/cartografia/sols.php).

Els sòls de Balears es formaren durant l'interglacial Mindel-Riss (fa uns 450 mil – 300 mil anys) i es poden distingir els sòls relictos in situ i els relictos de sediment, tot essent el relleu un factor determinant en la formació dels sòls ja que es produeix un permanent transport de sediment des de les zones muntanyoses a les parts baixes on s'acumula dit material (Hernando et al., 2001). Cal destacar que el procés de rubefacció del sòl²⁰ es va donar en paleoclimes molt més contrastats, mentre que en el clima actual només es plausible el desenvolupament de xerorendzines (Rosselló Verger, 1964).

En general, podem dir que els sòls de les Balears, en la seva major part, presenten una influència per part del clima mediterrani i el substrat calcari, i es caracteritzen entre d'altres per una baixa proporció de matèria orgànica, presentant de mitjana un pH entre 5,8 i 8. A gran trets es pot dir que els sòls de les illes Balears estan conformats majoritàriament per: alfisòls amb una forta presència del subordre dels xeralfs (que segons la nomenclatura clàssica serien terra rossa²¹ i luvisòls cròmics segons la nomenclatura FAO); inceptisòls (que segons la nomenclatura clàssica són sòls bruns o rendzines segons la nomenclatura FAO) del subordre dels ocrepts (cambisòls segons la nomenclatura FAO); i entisòls amb diferents subordres dels quals el dels ortents (correspon a les rendzines de la nomenclatura clàssica i als regosòls, rendzines o rànker de la nomenclatura FAO) és el més present.

A continuació s'elaborarà a partir de la informació disponible una **caracterització dels sòls de les Balears**. En primer lloc, cal destacar la presència d'entisòls que agrupa als sòls que no tenen un perfil diferenciat que pot ser perquè el temps de formació de sòl ha estat massa curt, perquè el sòl està ubicat en posicions que afavoreixen la pèrdua o acumulació permanent de sòls, i finalment en casos en que el material és inert i no pot alterar-se per formar sòl. En aquest ordre es pot diferenciar entre: els ortents –sòl esquelètic– que es troben a les zones de muntanya i que són sòls de poca profunditat que es troben generalment en vessants de pendent accentuada. La serra de Tramuntana, Massís de Randa i les serres de Llevant a Mallorca, les serralades d'Eivissa i les zones calcàries de la Tramuntana de Menorca entren dins d'aquest ordre, que segons el mapa de Porta et al. (1985) apareixen, d'acord amb la nomenclatura de la FAO, com a cambisòls càlcics en fase edàfica lítica. Els sòls són poc profunds i és freqüent que la roca mare aflori. No obstant, en cas de realitzar un estudi més detallat, es podran descriure d'altres ordres i subordres de sòls a les zones muntanyoses i en

²⁰ Els composts de ferro resultants de l'alteració mineral es deshidraten i cristalitzen en forma d'òxids tipus hematites que presenten color roig.

²¹ A Mallorca es coneix la *terra rossa* com a call vermell (Rosselló-Verger 1977:94).

especial a les valls que a dites zones es van configurant, on predominen els sòls vermells o xeralfs que segons la FAO són els luvisòls. A la Tramuntana paleozoica de Menorca, es troben els ortents amb afloraments de roca mare, acompanyats de rànker que es desenvolupa sobre substrat silícic i també xeralfs (o sòls bruns-vermells segons la nomenclatura clàssica) en els que s'ha desenvolupat un horitzó argílic (cambisòl èutric segons la FAO).

Segons la capacitat agrològica dels sòls (MAPA, 1988), els ortents són classificats d'ús limitat fins impròpies pel conreu (classe V a VIII) emperò les estratègies adaptatives de l'espècie humana ha fet que molts d'aquests sòls hagin estat aprofitats pel conreu, sobretot l'oliverar, i la pastura contribuint al mateix temps a lluitar contra processos erosius mitjançant les tècniques de l'enginyeria de la pedra en sec. A la serra de Tramuntana els marges o parets de pedra en sec han permès posar en conreu, preferentment d'olivera, uns 167,5 km² de vessants amb unes pendents del 20-30% (Grimalt i Blàzquez, 1989). No obstant, en d'altres ocasions, com en el cas de les activitats pastorils en que l'espècie humana ha dut a terme certes pràctiques, com la crema de vegetació, que han contribuït a minvar la coberta vegetal i augmentar l'erosió del sòl (Grimalt i equip FODESMA, 1998).

Entre els entisòls hi ha una presència important de psamments que segons la taxonomia de la FAO correspon als arenosòls (sòls arenosos segons la nomenclatura clàssica), que es troben a les zones litorals on la granulometria dels materials és sorrenca i en aquesta categoria hi tendriem els sistemes dunars de les Illes. Aquests són molt importants a Formentera, especialment al tómbol que uneix els dos promontoris. Els sòls de les zones humides (p.ex. s'Albufera d'Alcúdia, Salobrar de Campos, s'Albufera des Grau, Salines d'Eivissa i Estany des Peix i Pudent a Formentera) es corresponen als aquents o als cambòrtids dels aridisòls (sòls salins de la nomenclatura clàssica o solontxac gleic de la FAO). Finalment, dins de l'ordre dels entisòls, i en cas de fer-se una anàlisi més detallada, es pot detectar la presència de fluvents que són sòls que han rebut successives aportacions de material al·luvial o col·luvial i els trobarem a llits de torrent i a planes d'inundació, essent sòls molt profunds i productius des del punt de vista agrològic.

Els sòls més abundants a les Illes són els de l'ordre dels inceptisòls amb el subordre dels ocrepts (es correspon als sòls bruns de la nomenclatura clàssica i als cambisòls de la FAO). Els inceptisòls es troben a una gran varietat de latituds i es caracteritzen per presentar uns horitzons lleugerament desenvolupats. Dins d'aquest ordre els més representatius són els ocrepts que tenen un horitzó òcric i són presents per totes les illes Balears, que en el mapa de Porta et al. (1985) es correspon amb els cambisòls càlcics associats a regosòls calcaris, especialment a la Depressió Central de Mallorca i la plataforma miocena, les valls entre les serralades eivissenques i al Migjorn de Menorca. En la zona coneguda com es Raiguer a Mallorca aquests sòls apareixen acompanyats d'un pedon (horitzó) petrocàlcic conformant una crosta calissa coneguda popularment com a *llistar* i que era emprada com a material de construcció (Rosselló Verger, 1964). A Formentera, en els dos promontoris Cap de sa Mola i Cap de Barberia es poden definir els ocrepts (cambisòls càlcics segons FAO) associats a litosòls i luvisòls cròmics el que significa que es poden trobar zones on aflora la roca mare i d'altres amb sediments de *terra rossa*.

En el cas dels alfisòls, que són aquells que presenten un horitzó B d'acumulació d'argila, són sòls més evolucionats que els inceptisòls i corresponen als luvisòls de la FAO. Són els coneguts com a sòls vermells mediterranis, i segons Porta et al. (1985) cal desenvolupar estudis micromorfològics per a identificar-los. En el cas de les Balears, segons Porta et al. (1985), aquests sòls els trobam omplint les esquerdes i forats de la roca carstificada. Finalment, els mol·lisòls, malgrat han estat definits per alguns autors, Porta et al. (1985) exposen que aquests sòls han de ser definits a partir de mesures concretes i no a partir de correlacions amb d'altres sistemes taxonòmics. Com que fins ara s'ha intentat correlacionar els sòls descrits amb diferents taxonomies per tal d'unificar-los en base a la *Soil Taxonomy*, no s'entrarà a descriure aquest ordre que no serà estrany trobar-ne, en especial els xerolls que han estat descrits en els Països Catalans a Peníscola i Morella, entre d'altres.

Cal destacar que si l'anàlisi i estudi dels sòls a escala regional és deficitari, en escales menors i per casos més concrets hi ha un major coneixement. Com per exemple: Rosselló Verger (1964) pel S i SE de Mallorca; Rita i Vallejo (1988, 1991) sobre els sòls del S de Mallorca; Xamena et al. (1995) sobre les aportacions de matèria orgànica al sòl en els alzinars; Hernando et al. (2001) sobre els sòls del bosc termomediterrani de l'E mallorquí; Farrús et al.

(2002) sobre sòls desenvolupats sobre litologies diferents i la diferenciació d'aquests en base al seu ús; i Garcia et al. (2002) estudien els sòls desenvolupats sobre turbidites a Menorca.

En quant a la **capacitat agrològica dels sòls** de les Balears, i seguint en la tònica de manca d'interès i atenció cap aquest recurs cabdal pel sosteniment de l'espècie humana i la resta d'espècies que conviu amb ella al planeta, el darrer estudi que es disposa fou elaborat per part del Ministeri d'Agricultura a l'any 1988. El Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació (MAPA, 1973) establí un sistema de classificació dels sòls que estima la capacitat del terreny per usos agrícoles en base a diversos criteris²²(Porta et al., 1994). Es defineixen vuit classes de capacitat agrològica (Taula 17).

Classe agrològica	Característiques dels sòls	Grup A.	Grup B.
Classe I	Sòls amb poques limitacions- apte per conreu continuat-	Alt potencial productiu	Elevada capacitat agrològica
Classe II	Sòls amb algunes limitacions que restringeixen l'elecció de plantes o requereixen pràctiques moderades de conservació. Apte per conreu continuat.		
Classe III	Sòls amb limitacions importants que restringeixen l'elecció de plantes o requereixen pràctiques especials de conservació o ambdues coses.	Moderadament productiu	Sòls conreables amb restriccions
Classe IV.	Sòls amb limitacions molt importants que restringeixen l'elecció de plantes, requereixen un maneig amb cura. Classe transicional que només permet conreu ocasionalment.	Aprofitament limitat	
Classe V.	Sòls amb poc o sense risc d'erosió però amb altres limitacions impossibles d'eliminar en la pràctica que limiten l'ús a pastures o explotació forestal.	Potencial per pastures i forestal.	Terres impròpies pel conreu. Pastures i forestal.
Classe VI	Sòls amb limitacions molt importants que fan d'ells impropis pel conreu. Usos forestals i pastures.		
Classe VII	Sòls amb limitacions molt importants que fan d'ells impropis pel conreu. Usos forestals i restriccions molt fortes a les pastures.	Caràcter forestal	Terres impròpies pel conreu. Forestal
Classe VIII	Sòls no aprofitables ni agrícolament, ni per pastures ni agrícolament. Roca despallada, arenals, zones lacustres, etc.	Improductiu	Sòls improductius.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII/VIII	VIII
Menorca	0	0	13.197	635	0	27.254	19.003	2.767	6.194
Mallorca	0	31.027	116.159	45.842	0	58.045	45.606	0	63.665
Eivissa	0	1.361	14.923	8.637	545	12.436	10.438	0	8.517
Formentera	0	0	873	1.132	1.427	2.566	621	0	1.881
Balears	0	32.388	145.152	56.246	1.972	100.301	75.668	2.767	80.257

A la taula 18 es presenten les diferents classificacions de capacitat agrològica de les Balears, desglossat per illes i en base a una cartografia 1:50000, i per tant es tracta d'un estudi prou detallat. Els sòls d'elevada capacitat agrològica representen el 6,5% (32388 Ha) de tots els sòls de les Balears i es troben sobretot a les illes de Mallorca (31027 Ha) –pla de Sant Jordi, Campos i zona de sa Pobla- Muro- i Eivissa (1361 Ha) –a zones planes essent Santa Eulària del Riu allà on és major la proporció d'aquest sòl– que es corresponen especialment als materials al·luvials i col·luvials quaternaris. Aquests sòls tradicionalment han estat destinats a horta i és allà on es troben la major part dels reguius de les illes.

²² Profunditat efectiva, textura d'horitzó superficial, conductivitat hidràulica, classe de drenatge, capacitat de retenció d'aigua disponible per les plantes, pendent, risc d'erosió, risc d'inundació, salinitat, alcalinitat, substàncies tòxiques, període lliure de gelades, índex climàtics.

Els sòls conreables amb restriccions són els més abundants a les Illes i representen el 40,7% de tots els sòls (201398 Ha), en aquests sòls es desenvolupen sistemes mixtes herbaci-arbori que en moltes ocasions es compaginen amb ramaderia. Aquests són els casos dels municipis del Raiguer mallorquí, del peu de mont de les serralades de Llevant i del Massís de Randa, gran part d'Eivissa (23560 Ha), i al cas de Menorca (13832 Ha) i Formentera (2005 Ha) el sòl de millor qualitat es correspon amb aquesta categoria.

Les terres impròpies pel conreu però aptes per les pastures i també per a usos forestals ocupen un 20,7% dels sòls de les Balears (102273 Ha), essent molt més important la classe VI és a dir la que presenta més limitacions agrològiques. D'altra banda, els sòls amb limitada capacitat agrològica sumen unes 78435 Ha, el que implica quasi un 15,85% del sòl de les Balears, tot essent els segons en ordre d'importància a Menorca amb el 31,53% dels sòls de l'illa. Finalment, aquells sòls improductius per estar segellats pel ciment o l'asfalt o per ser arenals, roquissars, entre d'altres, sumen un total de 80257 Ha, el que implica un 16,2% del territori balear que per illes és Formentera la que presenta una major proporció d'aquesta classe de sòl amb un 22,1% respecte de la seva superfície.

La importància de la **conservació del sòl** s'ha posat de manifest en les darreres dècades durant les quals s'han incrementat les alteracions biofísiques i geoquímiques, com ho evidencia una ampla literatura. Un dels principals problemes derivats dels desequilibris causats per la sobreexplotació dels recursos naturals és el de la pèrdua de sòl, la seva contaminació i l'avanç del procés de desertització que en la regió mediterrània esdevé molt important (López Bermúdez, 2002). El 1977 les Nacions Unides (NU), a Nairobi, ja realitzaren una conferència sobre la desertificació, i el 1994 es celebrà a Paris la "Convenció de Lluita contra la Desertificació" en la que es definí el procés de desertificació com "la degradació de les terres de zones àrides, semiàrides i subhúmedes seques, resultants de diversos factors tals com les variacions climàtiques i les activitats humanes". La Comissió Europea a l'abril del 2002 adoptà una resolució per a la protecció dels sòls que es considerat com una de les principals amenaces ambientals a Europa. L'Estat espanyol ratificà aquella convenció a l'any 1996 i elaborà el PNAD (Programa d'Acció Nacional contra la Desertificació)²³. López Bermúdez (2002) estableix el vincle directe entre erosió del sòl i desertització, alhora que exposa el fenomen en la tessitura dels problemes causats geohistòricament per l'espècie humana, sense atribuir-ho a causes estrictament naturals.

El coneixement dels processos erosius i els seus impactes són encara uns grans desconeguts, malgrat la quantitat de projectes, plans i programes en curs. En el cas de les Balears comptam amb el mapa d'estats erosius (Ministerio de Medio Ambiente, 1994) i el recent Inventari Nacional d'Erosió de Sòls (2002-2012) (Tragsatec, 2003), el primer realitzat a una escala 1:200000 i el segon a una escala 1:50000. L'inventari nacional analitza l'erosió laminar, eòlica, moviments en massa, en barrancs i avencs i llits dels cursos d'aigua. En el cas de l'erosió laminar es calcula en base a la RUSLE (Renovated Universal Soil Loss Equation)²⁴.

Martínez i Esteve (2005) apunten críticament una sèrie de qüestions sobre els processos erosius i la desertització al SE de la Península Ibèrica que poden ser extrapolats a d'altres regions de característiques geogràfiques semblants, com ara les Balears. Segons Martínez i Esteve (2005) la utilització de l'equació RUSLE per estimar taxes d'erosió a "gran escala espacial" resulta inadequada ja que dita equació fou dissenyada per petites parcel·les agrícoles. A més, la USLE (Universal Soil Loss Equation) subestima el paper del matollar de les zones àrides i semiàrides en el control de l'erosió, com també el d'altres artificis humans com ara les marjades. Així, els resultats obtinguts mitjançant la USLE donen taxes d'erosió entre 10 i 60 vegades superiors a aquells resultats obtinguts a partir de mesuraments directes. En el territori espanyol, les altes taxes d'erosió en medis no agrícoles es restringeixen a zones molt

²³ A les Balears el grup de recerca sobre hidrologia i transport de sediment del Departament de Ciències de la Terra, dirigit per Cels Garcia, està integrat en la RESEL (Red de Estaciones de Seguimiento y Evaluación de la Erosión y la Desertificación). Aquesta xarxa pertany al Programa d'Acció Nacional Contra la Desertització del Ministeri de Medi Ambient. El treball pioner del grup de recerca (*Grup d'Hidrologia i Transport de Sediment*) dirigit per Cels Garcia aportarà importants resultats fiables sobre els quals sustentar una adequada gestió del sòl. Els resultats d'aquesta recerca forjaran la tesi doctoral de Joan Estrany, membre de dit equip de recerca (www.uib.es/depart/dctweb/sediment/principal_cat.htm, visitat gener 2006).

²⁴ $A=R*K*LS*C*P$ (A= pèrdues de sòl per unitat de superfície pel període considerat; R= índex d'erosió fluvial; K= factor erosionabilitat del sòl; L= factor longitud del vessant; S= factor pendent; C= factor coberta i maneig; P= factor pràctiques de conservació del sòl).

limitades, generades per actius processos geomorfològics que alhora constitueixen paisatges d'alt interès científic i ecològic (p.ex. Parc Natural Desierto de Tabernas a Almeria). Martínez i Esteve (2005) apunten que els principals problemes erosius a l'Estat espanyol, no es donen als sistemes naturals, sinó que es donen en els sistemes agrícoles i la seva inadequada gestió (p.ex. conreu a terres marginals a pendents, hivernacles, etc), per la expansió de l'ocupació urbano-industrial del sòl que es produeix majoritàriament sobre els sòls més fèrtils, i per l'aplicació d'una política hídrica desmesurada.

A la taula 19 es sintetitzen les pèrdues de sòl per les diferents illes, essent la taxa mitjana d'erosió del sòl –segons el mètode RUSLE– de 10,68 tones per hectàrea a l'any, el que es tradueix en unes pèrdues mitjanes de sòl de prop de 5 milions de tones anuals. En aquest cas convindria alterar o modificar el llenguatge emprat, ja que en comptes de parlar de pèrdues de sòl, hauríem de parlar de transport d'aquest sòl. En moltes ocasions el sòl es transportat des d'una parcel·la a una altra, sense que necessàriament es dipositi a la mar per dissoldre's finalment. Nogensmenys, si que es podria fer servir des de la termodinàmica la conceptualització de sòl útil versus sòl no útil, depenent de la seva localització, i entenent el concepte utilitat en termes antròpics però sobretot ecològics. En l'anàlisi per illes, Menorca i Formentera són les que presenten unes taxes menors de pèrdua de sòl, mentre que Eivissa i Mallorca es situen per damunt de la mitjana. L'Inventari Nacional d'Erosió estableix per a les Balears que el 41,5% de la superfície de les Balears està per damunt del tolerable en quant a erosió del sòl.

A la figura 16 -i resumit a la taula 19- tenim el mapa de pèrdues de sòl a les Balears en el que es pot observar com la major part de la superfície de les illes Balears –un 76,6% de tota la superfície erosionable- pertany als nivells erosius 1 (pèrdues entre 0 i 5 tm/ha any⁻¹) i 2 (pèrdues entre 5 i 10 tm/ha any⁻¹) en els quals es produeix una pèrdua de sòl mitjana de 462 mil tones/any i 527 mil tones/any respectivament el que suposa el 19,57% de la pèrdua de sòl total. En canvi, la major part de l'erosió –amb prop de 2 milions de tones– es produeix a les zones amb nivell erosiu 3 i 4 que sumen un total de 91457 hectàrees. Les zones amb majors nivells erosius es corresponen a les zones d'orografia més accidentada de les illes.

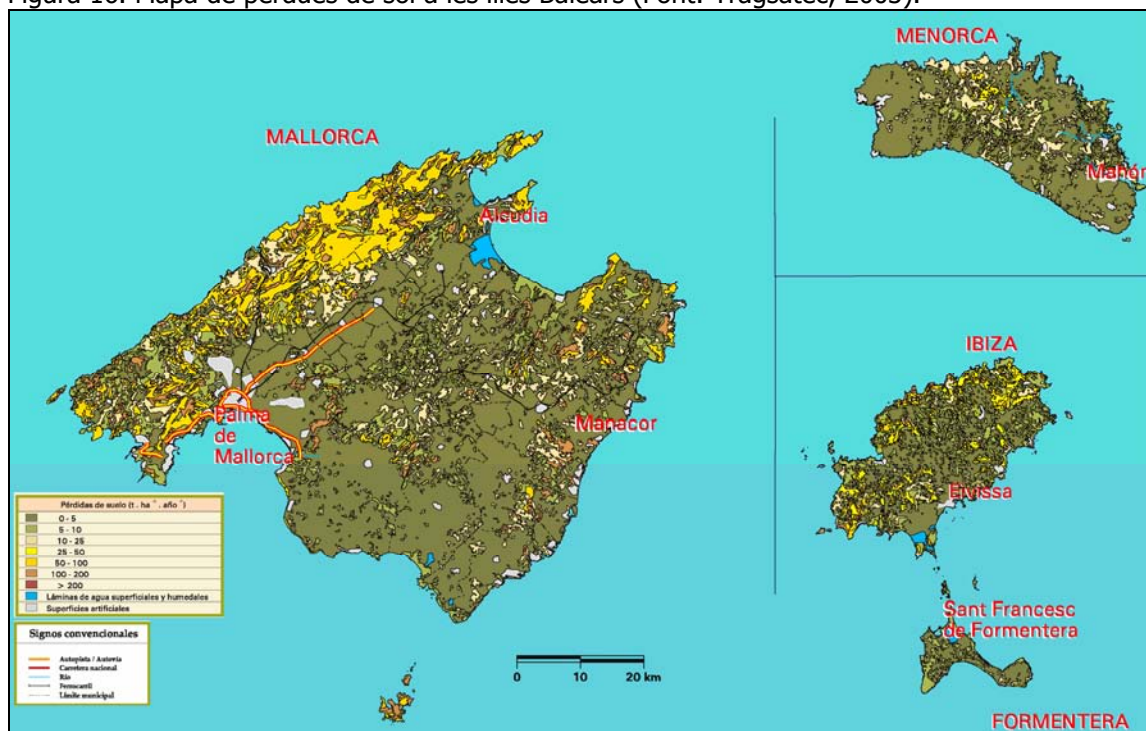
	Superfície erosionable (Ha)	Pèrdues de sòl (Tm/any)	Pèrdues de sòl (Tm/Ha/any)
Mallorca	349.850,07	4.166.770,47	11,91
Menorca	62.699,58	163.520,84	2,61
Eivissa	53.256,53	692.805,69	13,01
Formentera	7.834,88	35.933,19	4,59
Balears	473.641,06	5.059.030,19	10,68

Nivell erosiu Tm/Ha/any	Superfície (Ha)	% (respecte superfície illes)	Pèrdues de sòl (Tm/any)	% (Pèrdues de sòl)	Pèrdues de sòl (Tm/Ha/any)	
1	0-5	288.215,14	57,74	462.119,51	9,13	1,6
2	5-10	74.668,21	14,96	527.993,81	10,44	7,07
3	10-25	64.836,36	12,99	1.015.424,76	20,07	15,66
4	25-50	26.621,05	5,33	925.350,5	18,29	34,76
5	50-100	12.906,92	2,59	885.165,61	17,50	68,58
6	100-200	4.622,39	0,93	622.822,43	12,31	134,74
7	> 200	1.770,99	0,35	620.153,57	12,26	350,17
Superfície erosionable	473.641,01	94,89	5.059.030,19	100	10,68	

Les pèrdues del sòl segons pendent queden explicitades en la taula 21, a partir de la qual es pot constatar que les pèrdues més importants de sòl -1,1 milions de Tm/any- es produeixen en terrenys amb un 10% i 20% de pendent, i aquests terrenys representen el 15,41% de la superfície erosionable. En quant a les taxes de pèrdua de sòl segons el tipus de coberta vegetal, en base a les dades del Ministeri de Medi Ambient resulta clar que els sòls

agrícoles presenten una superfície erosionable superior i és allà on es produeixen les majors taxes d'erosió, amb unes pèrdues mitjanes de 14,06 Tm/Ha/any, resultant unes pèrdues de 3,53 milions de tones anuals. En aquest cas, la major part dels sòls agrícoles (un 26,7%) es troben en pendents que oscil·len entre el 10% i el 20%, on les taxes mitjanes de pèrdua de sòl són de 32,75 Tm/Ha/any. Per altra banda, les menors pèrdues de sòl es donen a les cobertes forestals desarborades amb unes pèrdues anuals d'unes 103,6 mil Tm i que malgrat representar la menor fracció de la superfície erosionable, les taxes mitjanes de pèrdua de sòl són també les més baixes amb 2,78 Tm/Ha/any, front a les 10,68 Tm/Ha/any de mitjana.

Figura 16. Mapa de pèrdues de sòl a les illes Balears (Font: Tragsatec, 2003).

Pendent (%)	Tipus coberta vegetal	Superfície (Ha)	Pèrdues de sòl (Tm/any)	Pèrdues mitjanes de sòl (Tm/Ha/any)
<5	Forestal arbrat	40.039,68	19.791,56	0,49
	Forestal sense arbres	4.876,89	866,97	0,18
	Conreus	156.627,49	701.535,17	4,48
	Total	201.544,06	722.193,70	3,58
5-10	Forestal arbrat	32.161,80	45.568,99	1,42
	Forestal sense arbres	3.552,36	2.205,33	0,62
	Conreus	54.864,77	778.059,18	14,18
	Total	90.578,93	825.833,50	9,12
10-20	Forestal arbrat	38.133,80	150.475,34	3,95
	Forestal sense arbres	6.033,37	9.476,42	1,57
	Conreus	28.822,16	943.972,51	32,75
	Total	72.989,33	1.103.924,27	15,12
20-30	Forestal arbrat	25.313,21	216.023,04	8,53
	Forestal sense arbres	5.568,15	15.395,76	2,76
	Conreus	6.772,91	472.025,16	69,69
	Total	37.654,27	703.443,96	18,68

Capítol 9. La situació diferencial dels recursos naturals de les Illes Balears.

30-50	Forestal arbrat	30.149,70	455.350,25	15,10
	Forestal sense arbres	8.474,41	32.949,56	3,89
	Conreus	3.540,72	436.794,26	123,36
	Total	42.164,83	925.094,07	21,94
>50	Forestal arbrat	19.150,13	533.250,95	27,85
	Forestal sense arbres	8.722,08	42.721,88	4,90
	Conreus	837,43	202.567,85	241,89
	Total	28.709,64	778.540,68	27,12
Total	Forestal arbrat	184.948,32	1.420.460,13	7,68
	Forestal sense arbres	37.227,26	103.615,92	2,78
	Conreus	251.465,48	3.534.954,13	14,06
	Total	473.641,06	5.059.030,18	10,68

9.4. BIBLIOGRAFIA

- Acosta, J. (2005) *El promontorio balear: morfología submarina y recubrimiento sedimentario*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, Instituto Oceanográfico Español, Barcelona
- Alcover, J. i del Hoyo, J. (1999) "Introducció" a SHNB *Ecologia de les illes*. Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears núm.6, p.7-9.
- Alcover, J.A.; Llabrés, M. i Moragues, Ll. (coord) (2000) *Les Balears abans dels Humans*. Monogràfic de la Societat d'Història Natural de les Balears núm.8, Palma.
- Alomar, G.; Mus, M. i Rosselló, J.A. (1996) *Flora endèmica de les Balears*. Consell Insular de Mallorca-FODESMA, Palma.
- Artigues, A.A.; Bauzà, A.; Blázquez, M.; González, J.M.; Murray, I. i Rullan, O. (2006) *Introducción a la geografía urbana de las Illes Balears. Guía de campo*. UIB-AGE, VIII Coloquio y Jornadas de campo de Geografía Urbana, Palma.
- Barceló, B. i Pérez, A. (coord) (1974) *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Balears (Tom I. Infraestructuras y recursos)*. Fondo para la Investigación Económica y Social de la Confederación Española de Cajas de Ahorro, Madrid.
- Barceló, B. (1992) "Balears" a *Geografía de España*. Vol.IX, Planeta, Barcelona, p.453-591.
- Barceló, B. (1995) "Les Illes Balears" a *Geografía Universal*, Editorial 92, Barcelona, p.280-329.
- Bardolet, E. (1989) *El coste de la insularidad*. Càmara Oficial de Comercio, Industria y Navegación, Palma.
- Bolós, O. (1996) *La vegetació de les Illes Balears. Comunitats de plantes*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- Bonner, A. (1994) *Plantes de les Balears*. Ed. Moll, Palma de Mallorca (9ena edició).
- Brunhes, J. (1964) *Geografía Humana*. Ed. Juventud, Barcelona (3ªedició).
- Buades, J (2004) *On brilla el sol. Turisme a Balears abans del boom*. Res Publica Edicions, Eivissa.
- Burton, R. (1991) *Travel geography*. Pitman Publishing, Londres.
- SUS, BALEARS! (2003) *Balança fiscal amb Espanya i subsidiarietat entre illes*. Res Publica Edicions, Eivissa.
- Conselleria Medi Ambient (2003) *El cicle de l'aigua a les Balears. Compta cada gota, cada gota compta*. Govern de les Illes Balears, Palma de Mallorca (inèdit).
- Costa, B. (2000) "Plantejaments per a l'anàlisi del procés d'establiment humà en petits medis insulars. El cas de l'arxipèlag balear" a Guerrero, V.M. i Gornés, S. (coords) *Colonització humana en ambients insulars. Interacció amb el medi i adaptació cultural*. UIB, Palma, p.11-71.
- Di Castri, F. i Mooney, H. (eds) (1973) *Mediterranean-type ecosystems: origin and structure*. Springer Verlag, Nova York.
- Díaz Pineda, F. (coord) (2002) *La diversidad biológica en España*. Prentice Hall, Madrid.
- Dueñas, P. (2001) *El tractament de la insularitat en l'àmbit europeu*. Conselleria de Presidència, Govern de les Illes Balears, Palma.
- Evans, J.D. (1973) "Islands as laboratorios for the study of culture process" a Renfrew, C. (ed) *The explanation of culture change: models in Prehistory*. Duchmowrth, Londres, p.517-520.
- FAO/UNESCO (1980) *Guía para la descripción de perfiles de suelo*. FAO- Boletín de suelos, Roma.
- FAO/UNESCO (1988) *Soil map of the World. Revised legend*. World Resources Report 60 FAO, Roma.
- Farrús, E.; Viète, I.; Calafat, A. i Vadell, J. (2002) "Toposecuencias de los suelos desarrollados sobre dos litologías contrastadas: calizas margosas y calizas duras" a *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears*, 45, p.21-43.
- Folch, R. (1986) *La vegetació dels Països Catalans*. Ed. Ketres, Barcelona.
- Folch, R. (dir.) (1993) *Biosfera. Mediterrànies*. Vol. 5., Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Fornós, J. (ed) *Aspectes geològics de les Balears*, UIB, Palma.
- Fornós, J. i Sabat, F. (1998) "Aspectes geològics de l'arxipèlag de Cabrera" a Fornós, J.J. (ed) *Aspectes geològics de les Balears (Mallorca, Menorca i Cabrera)*. UIB, Palma, p.67-93.
- Fornós, J.; Obrador, A. i Rosselló, A. (eds) (2004) *Història natural del Migjorn de Menorca. El medi físic i l'influx humà*. SHNB-IME-SA Nostra, Palma.
- Garcia, M.; Jiménez, R.; Carral, P. i Álvarez, A.M. (2002) "Contribución al estudio de suelos desarrollados sobre turbiditas en Menorca" a *Edafología* núm.9, p.143-152.
- Gascó, J.M.; Hontoria, K. i Parra, F. (2002) "Medio físico: evaluación diferencial de los recursos naturales españoles" a Naredo, J.M. i Parra, F. (eds) *Situación diferencial de los recursos naturales españoles*. Fundación César Manrique, Lanzarote, p.19-48.
- Gelabert, B. (2003) "La estructura geológica de Menorca: las zonas de Tramuntana y Migjorn" a Rosselló Verger, V.M.; Fornós, J. i Gómez-Pujol, Ll. (2003) *Introducción a la geografía física de Menorca. Guía de campo de las XVII Jornadas de Geografía Física*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears 10, AGE, Universitat de València, Palma de Mallorca, p.39-48.
- Gil Sánchez, L.; Díaz-Fernández, P.M. i Valdés, C.M. (2002) *La transformación histórica del paisaje forestal en las islas Baleares*. Ministerio de Medio Ambiente (Tercer Inventario Forestal Nacional 1997-2007), Madrid.
- Ginés, A. (1998a) "L'exocarst de la serra de Tramuntana de Mallorca" a Fornós, J.J. (ed) *Aspectes geològics de les Balears (Mallorca, Menorca i Cabrera)*. UIB, Palma, p.361-389.

- Ginés, J. (1998b) "L'endocarst de la serra de Tramuntana de Mallorca" a Fornós, J.J. (ed) *Aspectes geològics de les Balears (Mallorca, Menorca i Cabrera)*. UIB, Palma, p. 391-421.
- Gleick, P. H. (1996) "Water resources" a Schneider, S. H. (ed) *Encyclopedia of Climate and Weather*. Oxford University Press, New York (vol.2), p.817-823.
- Grimalt, M. (1992) *Geografia del risc a Mallorca. Les inundacions*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma.
- Grimalt, M. i Blàzquez, M. (1989) "El mapa de marjades de la serra de Tramuntana de Mallorca" a *Treballs de Geografia* núm.42, p.43-47.
- Grimalt, M. i equip FODESMA (1998) "L'home com a factor geomorfològic a Mallorca. L'enginyeria popular amb finalitat antierosiva" a Fornós, J.J. (ed) *Aspectes geològics de les Balears (Mallorca, Menorca i Cabrera)*. UIB, Palma, p.423-434.
- Guijarro, J.A. (1985) *Contribución a la bioclimatología de Baleares* (Tesi doctoral). UIB- Departament de Biologia i Ciències de la Salut, Palma de Mallorca (2 volums).
- Haggett, P. (1988) *Geografía. Una Síntesis Moderna*. Ed. Omega, Barcelona.
- Hernando, J.; De la Cruz, M.T. i Balaguer, J. (2001) "Caracterización de suelos del bosque termomediterráneo del Este de Mallorca" a *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears* núm.44, p.27-39.
- Klinge, H. i Mella, A. (1958) "Los suelos de las Islas Baleares" a *Anales de Edafología y Fisiología Vegetal* vol.18 núm.1, p.57-92.
- Kubierna, W.L. (1952) *Claves sistemáticas de suelos*. CSIC, Madrid.
- López Bermúdez, F. (2002) *Erosión y desertificación. Heridas de la Tierra*. Nivola, Madrid.
- Manchado, J.; Marcus, A. i Rullan, O. (1997) "El medio físico de las Islas Baleares: soporte de las Directrices de Ordenación del Territorio" a *Investigaciones Geográficas* núm.18, p.19-40.
- Manera, C. (2001) *Història del creixement econòmic a Mallorca, 1700-2000*. Leonard Muntaner Editor, Palma.
- Manera, C. (2006) *La riqueza de Mallorca. Una historia económica*. Leonard Muntaner Editor, Palma.
- MAPA (Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación) (1988) *Evaluación de recursos agrarios. Mapa de clases agrológicas*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid.
- Martínez, J. i Esteve, M.A. (2005) "A critical view of the desertification debate in southeastern Spain" a *Land Degradation and Development* vol.16 núm.6, p. 529-539.
- McArthur, R.H. i Wilson, E.O. (1967) *The theory of island biogeography*. Princeton University Press, Princeton.
- Ministerio de Medio Ambiente (1994) *Mapa de estados erosivos*. Dirección General de Conservación de la Naturaleza, Ministerio de Medio Ambiente, Madrid.
- Naredo, J. M. (2003a) *La economía en evolución. Historias y perspectivas en las categorías básicas del pensamiento económico*. Ed. Siglo XXI, Madrid (3a edició).
- Naredo, J.M. (2006) *Raíces económicas del deterioro ecológico y social. Más allá de los dogmas*. Siglo XXI, Madrid.
- Naredo, J.M. i Parra, F. (eds) (2002) *Situación diferencial de los recursos naturales españoles*. Fundación César Manrique, Lanzarote.
- Palmer, M.; Pons, G.X.; Cambefort, I. i Alcover, J.A. (1999) "Historical processes and environmental factors as determinants of inter-island differences in endemic faunas: the case of the Balearic Islands" a *Journal of Biogeography* vol.26 núm.4, p.813-823.
- Patton, M. (1996) *Islands in time. Islands sociogeography and Mediterranean prehistory*. Routledge, Londres.
- Payno, J.A. (dir) (1985) *La economía de Baleares a la hora de la CEE*. Govern Balear, Banco Exterior de España, Madrid.
- Pérez-Obiol, R.M.; Pantaleon-Cano, J.M. i Roure, J. (2000) "Evaluación de los impactos antrópicos y los cambios climáticos en el paisaje vegetal de las islas Baleares durante los últimos 8000 años" a Guerrero, V.M. i Gornés, S. (coords) *Colonització humana en ambients insulars. Interacció amb el medi i adaptació cultural*. UIB, Palma, p.73-98.
- Pérez-Obiol, R.M.; Yll, E.I.; Pantaleon-Cano, J.M. i Roure, J. (2001) "Canvis en ell paisatge vegetal de les Illes Balears durant el final del Quaternari" a Pons, G.X. i Guijarro, J.A. (eds) *El canvi climàtic: passat, present i futur*. Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, núm.9, p.69-89.
- PHIB (1999) *Pla Hidrològic de les Illes Balears*. Conselleria de Medi Ambient, Govern de les Illes Balears, Palma.
- Picornell, C. i Seguí, J.M. (1989) *Geografía humana de las Islas Baleares*. Ed. Oikos-Tau, Barcelona.
- Pomar, L.; Marzo, M. i Barón, A. (1983) "El terciario de Mallorca" a Pomar, L.; Obrador, A.; Fornós, J.J. i Rodríguez-Perea, A. (ed.) *El Terciario de las Baleares (Mallorca-Menorca)*. *Guía de las excursiones del X Congreso Nacional de Sedimentología*. IEB-UIB, Palma de Mallorca, p.21-44.
- Pons, G.X. i Palmer, M. (1996) *Fauna endèmica de les illes Balears*. IEB COPOT-SHNB, Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 5, Palma.

- Porta, J.; Alcañiz, J.M.; Castells, E.; Cruañes, S.; Danés, R.; Felipó, M.T.; Sánchez, J. i Teixidor, N. (1985) "Sòls" a Folch, R. (dir) *Història Natural dels Països Catalans*. (Vol.3 Recursos geològics i sòls). Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p.271-451.
- Porta, J.; Roquero, C. i López-Acevedo, M. (1994) *Edafología para la agricultura y el medio ambiente*. Mundi-Prensa, Madrid.
- PRAM (Patronat de Races Autòctones de Mallorca) (1988) *Els animals domèstics de raça autòctona de Mallorca*. SA NOSTRA-Caixa de Balears, Palma.
- Riera Font, A. (dir) (2001) *Actes del I Congrés Balears 2015. L'aigua. Perspectives de futur*. Questions de Balears 2015 (núm.1), Sa Nostra, Palma.
- Riera Font, A. (dir) (2002) *Actes de les I Jornades Tècniques Balears 2015. La gestió de l'aigua. Perspectives de futur*. Questions de Balears 2015 (núm.3), Sa Nostra, Palma.
- Rita, J. i Carulla, J. (1996) *Arbres i arbusts de les Balears. Boscos i garrigues*. Edicions Ferran Sintès, Palma.
- Rita, J. i Vallejo, V.R. (1988) "Características de suelos del sur de Mallorca I. Descripción morfológica" a *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears* núm.32, p.77-92.
- Rita, J. i Vallejo, V.R. (1991) "Características de suelos del sur de Mallorca II. Propiedades fisicoquímicas" a *Bolletí de la Societat d'Història Natural de les Balears* núm.34, p.73-84.
- Riutort, B.; Carbonero, M.A.; Miquel, A.; Nadal, G. i Valdivielso, J. (2003) "Treball, sostenibilitat i cohesió social a les Illes Balears" a Murray, I. (coord) *Estrategia per a la sostenibilitat de les Illes Balears*. Palma de Mallorca, Ed. Conselleria de Medi Ambient (Format CD-ROM).
- Rodríguez-Perea, A. i Gelabert, B. (1998) "Geologia de Mallorca" a Fornós, J. (ed.) *Aspectes geològics de les Balears*, UIB, Palma de Mallorca, p.11-38.
- Rodríguez-Perea, A. i Gelabert, B. (2006) "La gestión integrada de los recursos hídricos en las Islas Baleares" a *Investigaciones geográficas* núm.41, p.49-64.
- Rosselló Verger, V.M. (1964) *Mallorca. El sur y el sureste*. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación. Palma.
- Rosselló Verger, V.M. (1974) "Introducción geográfica" a *Baleares*, Ed. Noguer SA, Barcelona, p.11-59.
- Rosselló Verger, V.M. (1977) *Les Illes Balears. Resum geogràfic*. Barcino, Barcelona.
- Rosselló Verger, V.M.; Fornós, J. i Gómez-Pujol, Ll. (2003) *Introducción a la geografía física de Menorca. Guía de campo de las XVII Jornadas de Geografía Física*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears 10, AGE, Universitat de València, Palma.
- Rullan, O. (1999a) "Islas Baleares" a García-Alvarado, J.M. i Sotelo-Navalpotro, J.A. (ed) *La España de las autonomías*. Ed. Síntesis, Madrid.
- Rullan, O. (2001) "Similitudes paisajísticas y funcionamiento regional del archipiélago balear" a *Boletín de la AGE* núm.32, p.127-153.
- Rullan, O. (2002) *La construcció territorial de Mallorca*. Ed. Moll, Palma.
- Rullan, O. i Rodríguez-Perea, A. (1999) "Los problemas de abastecimiento de agua en las Islas Baleares" a Gil-Olcina, A. i Morales, A. (ed) *Los usos del agua en España*. CAM/Universitat d'Alacant, Alacant, p.615-643.
- Salvà, P. (dir) (1995) *Atlas de les Illes Balears*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear, Palma.
- Servera, J. (1998) "Principals trets fisiogràfics i climàtics de les Pitiüses" a *Territoris* núm.2, p. 11-37.
- Soil Survey Staff (1975) *Soil Taxonomy: a basic system of soil classification for making and interpreting soil surveys*. Soil Conservation Service US Department of Agriculture. Agriculture Handbook núm. 436. Government Printing Office, Washington.
- Stoddart, D.R. (1965) "Geography and the ecological approach: the ecosystem as a geographic principle and method" a *Geography* vol.50, p. 242-251.
- Sunyer, P. (1997) *La configuración de la ciencia del suelo en España (1750-1950). La delimitación de un nuevo objeto de estudio y el proceso de institución de una nueva comunidad científica*. Ministerio de Agricultura, Madrid.
- Terradas, J. (coord) (1996) *Ecología del foc*. Ed. Proa, Barcelona.
- Torres, L. (2003) "La geografia" a GEN GOB-Eivissa *El Parc Natural de ses Salines d'Eivissa i Formentera. EL tresor ecològic de les Pitiüses*. Genial Edicions, Eivissa, p.8-15.
- Tragsatec (2003) *Inventario Nacional de Erosión de Euelos 2002-2012. Illes Balears, 2003*. Ministerio de Medio Ambiente, Madrid.
- UNEP (2006) *UNEP Islands Directory*. <http://islands.unep.ch/isldir.htm> (visitat el 23 d'embre de 2006).
- Vallejo, V.R. i Rodríguez, I. (2005) *Cartografía de sòls de Menorca* a www.obsam.cat/cartografia/sols.php (setembre, 2006).
- Veltz, P. (1999) *Mundialización, ciudades y territorios*. Ed. Ariel, Barcelona.
- Vidal Bendito, T. (2001) "Fonaments geogràfics de la història (la dialèctica home-territori)". En Vidal Hernández, J. M. (dir.) *Enciclopedia de Menorca. Tom IX. Història I: dels inicis del poblament a l'època talaiòtica*. Obra Cultural de Menorca, Maó, p.27-82.
- Vilà, J. (1960 [2001]) "Los llanos de San Mateo y Santa Inés" a *Territoris* núm.3, p.169-180.
- Vilà, J. (1961 [2001]). "El polje de Santa Agnès o Corona" a *Territoris* núm.3, p. 183-189.

Xamena, J.; Garcia, C. i Morey, M. (1995) "Ciclo de materia orgánica en el encinar de Mallorca I. Aportes al suelo por la vegetación" a *Studia oecologica* núm.12, p.89-102.

CAPÍTOL X*

EVOLUCIÓ GEOHISTÒRICA DEL FORJAMENT DE LA POTÈNCIA TURÍSTICA BALEAR. L'ADAPTACIÓ DE LES BALEARS AL SISTEMA-MÓN CAPITALISTA.

"L'acumulació del capital salta; i si tu no saltes amb ella, si tu no la segueixes de lloc en lloc, no la veus. Si restem concentrats en Anglaterra o França, perdem de vista el que és més essencial del desenvolupament del capitalisme històric-mundial. T'has de moure amb ell per comprendre que el procés de desenvolupament capitalista és essencialment aquell que suposa un salt d'una situació en la que [...] la "solució espacial de caràcter infraestructural" se torna massa constrictiva i la competència s'intensifica, a una altra en la que una solució espacial de major escala i àmbit d'acció permet al sistema experimentar un altre període d'expansió material" (Arrighi 2009:85).

En aquest capítol s'intentarà abordar l'evolució geohistòrica de l'arxipèlag balear amb el turisme com a principal fenomen a considerar, però no l'únic. El desplegament de l'activitat turística al llarg del segle XX serveix per interpretar la gran transformació de les illes. La interpretació i anàlisi del fenomen turístic a l'arxipèlag no està exempt de controvèrsia ja que els discursos dominants han construït un imaginari segons el qual es podria interpretar com una línia de continuïtat entre els primers pobladors catalans que ocuparen les illes al segle XIII fins als moments anteriors a l'explosió turística de mitjans del segle XX que es mantenen en un règim feudal o quasi feudal. I, en canvi el capitalisme i la irrupció de la societat capitalista no arribaria fins l'entrada del turisme de masses (Molina, 1992).

Per tal de comprendre l'articulació del capitalisme a les illes ens cal abordar el procés geohistòric a partir d'una certa dosi d'eclecticisme teòric i, sobretot, ens cal abordar-ho des d'una perspectiva transescalar tant temporal com espacial. Per tal de dur a terme aquesta tasca, es parteix fonamentalment de la base teòrica desplegada per la teoria social crítica, i molt particularment per l'enfocament eointegrador encunyat per José Manuel Naredo (2003). Les anàlisis biofísiques i la seva comptabilitat forjaran el contingut dels propers dos capítols: La transformació de les cobertes del sòl des de diferents mirades. La petjada territorial efectiva de les Balears (capítol XI); Metabolisme socioeconòmic i petjada ecològica de les Balears a principis del segle XXI. Les dimensions físiques del gegant turístic anomenat Balears (capítol XII). Per aquest motiu, en aquest capítol hom podrà trobar absències importants en quant a l'anàlisi del procés geohistòric de configuració de la societat, del territori i de l'economia balear fins arribar a ser una de les principals potències turístiques mundials. En qualsevol cas, potser dites absències són, en part, subsanades als dos capítols esmentats.

Entre d'altres, Antoni Albert Artigues et al. (2006), Joan Buades (2004), Miquel Àngel Casanovas (2006), Camilo José Cela Conde (1979), Joan Carles Cirer (2004), Carles Manera (2001a) i Onofre Rullan (2002), ens han donat a conèixer que el procés de configuració del capitalisme a les illes arranca molt abans que l'explosió turística. Les transformacions geohistòriques insulars s'han inserit en els processos geohistòrics del sistema-món capitalista. D'aquesta manera, les alteracions dels marcs institucionals, les relacions de poder, els canvis tecnològics, etc. han marcat rumb i direccions en les quals el capital de les illes s'ha anat inserint, adaptant i configurant. Per aquest motiu, al llarg d'aquest capítol s'intentarà, tot aprofitant l'excel·lent treball realitzat per nombrosos investigadors, recapitular el procés de configuració geohistòrica del capitalisme de les illes. Un procés que presenta similituds entre cadascuna de les illes, però també notables diferències. Al llarg d'aquest capítol s'intentarà

* Aquest capítol es va escriure al Port de Sóller (acabada la primera versió el maig de 2011).

desenterrar la mitologia del "subdesenvolupisme" de les Balears preturístiques i s'intentarà exposar com evoluciona l'economia balear vers la "gran transformació" turística fins a convertir-se en un dels principals centres del poder turístic global.

A partir de la segona meitat del segle XX, la societat balear ha experimentat un enorme transformació explicada per la irrupció de la industrialització turística que s'ha convertit en la principal i quasi única activitat econòmica de les illes, i en qualsevol cas és l'activitat articuladora de la resta. Alguns dels estudis que han abordat la qüestió turística –a part d'aquells excessivament entusiastes i apologetics–, ho han fet des de posicionaments teòrics propers a l'escola de la dependència. Molts d'aquells estudis han incidit en els impactes del turisme com una mena de colonització social, econòmica i ecològica. Emperò, la situació de finals del segle XX dista molt d'aquella viscuda en temps dels primer boom turístic i el capital hotelier de les illes és un dels principals agents de la globalització turística. De fet, algunes de les ETN (Empreses Transnacionals) hoteleres més importants del planeta tenen la seva seu a Mallorca i Eivissa.

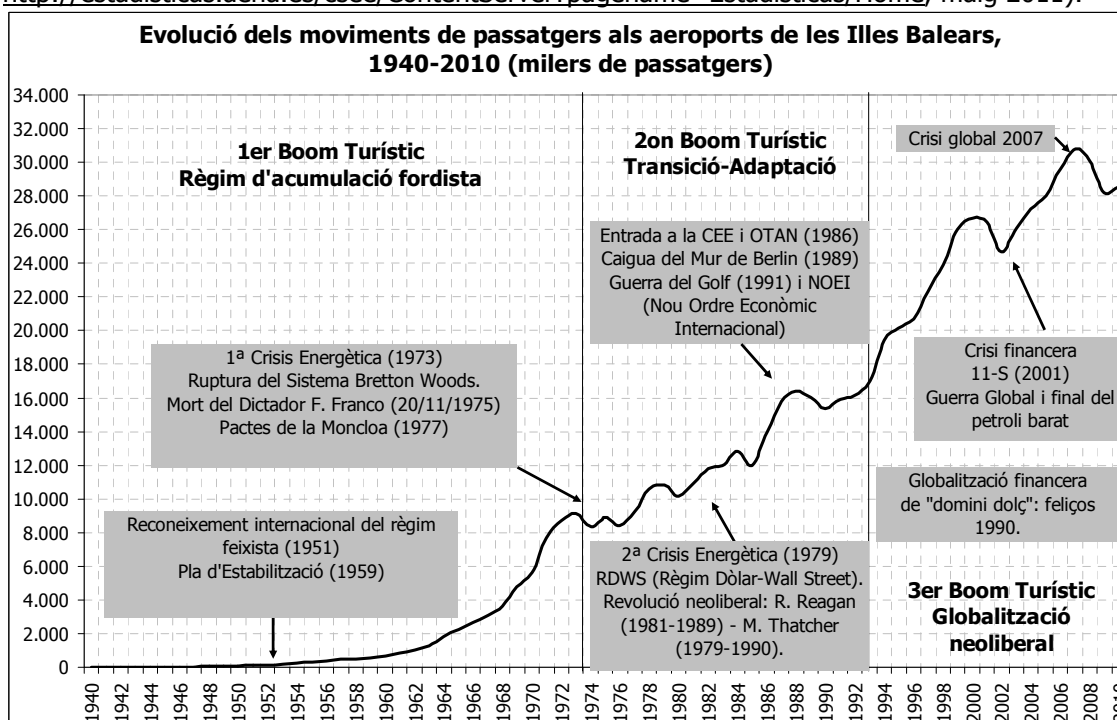
Onofre Rullan (1998), seguint amb les elaboracions anteriors, va establir una cronologia del fenomen turístic de les Balears en base a tres booms que es relacionen amb les diferents etapes del capitalisme històric mundial a partir de la segona meitat del segle XX. De fet, les pulsacions del capitalisme mundial tenen unes repercussions immediates a l'economia balear que està estretament vinculada al comportament dels fluxos turístics internacionals. Així, es poden descriure tres etapes que vénen marcades per les fractures o crisis dels diferents règims d'acumulació del capital a nivell mundial (gràfic 1).

En primer lloc, tenim el període que correspon a la irrupció del turisme de masses propi del règim d'acumulació del capital fordista o capitalisme monopolista. Després que el règim feixista espanyol fos reconegut i acceptat internacionalment va entrar dins dels circuits del capital internacional i el turisme es convertí en una via important per a l'obtenció de divises, així com aquesta activitat es convertí en una de les vies d'inserció dels espais turístics al capitalisme global.

El segon boom comprèn el període que abraça des de la primera crisi energètica (1973) a la desaparició del Bloc Soviètic i la inauguració del NOEI (Nou Ordre Econòmic Internacional) escenificat amb la Primera Guerra del Golf. Aquest període coincideix amb fortes transformacions del context geopolític i geoeconòmic, amb l'abandonament de les polítiques de l'Estat del Benestar i els inicis de la "revolució neoliberal" (Harvey, 2007). A l'Estat espanyol coincidí amb el final de la dictadura i el començament de l'etapa anomenada democràtica amb la definició de les Comunitats Autònomes.

Finalment, el tercer boom correspon al període de la globalització feliç, el que Joseph Stiglitz (2003) ha definit com els "feliços noranta", i es caracteritza pel predomini de les lògiques financeres d'acumulació del capital i el procés de globalització neoliberal. Les fronteres d'aquest període no estan massa clares, però es podria dir que a partir de l'11 de setembre de 2001 es comencen a donar una sèrie de transformacions geopolítiques i geoeconòmiques a escala planetària que marquen el declivi d'aquest règim d'acumulació: Segona Guerra d'Iraq (2003), final del petroli barat, crisi hipotecàrio-immobiliària als EUA iniciada al 2007 i les turbulències posteriors, etc.

Gràfic 1. (Font: elaboració pròpia a partir d'Aena, diversos anys i <http://estadisticas.aena.es/csee/ContentServer?pagename=Estadisticas/Home>, maig 2011).

10.1. LES ILLES NO AÏLLADES. LA TRANSFORMACIÓ DES DE LA CENTRALITAT (COMERCIAL) MEDITERRÀNIA A LA CONDICIÓ PERIFÈRICA (DE L'EDAT MITJANA A LA MODERNA).

La condició insular no va implicar en cap cas un aïllament absolut per les illes. De fet, la pròpia condició insular en els temps de la navegació a vela, el principal i més ràpid mitjà de transport durant els segles corresponents al règim energètic orgànic, poden fer pensar que les illes i els seus ports els hi hagi conferit una especial condició per estar al bell mig dels esdeveniments al llarg de la configuració del capitalisme històric (sistema-món) i les seves rearticulacions. Mentre que les relacions comercials se centraven en el Llevant, el Mediterrani ha jugat un paper central dins del capitalisme històric. La consolidació de les Ciutats-Estat italianes, especialment Venècia, en espais centrals del sistema-món, les convertiren en importants contenidors de poder que eren desitjats per les potències territorials. Les Ciutats-Estat italianes tenien el poder monopolístic de la cadena d'intercanvis comercials que unien l'Europa Occidental amb Àsia.

Els poders territorialistes, en aquest cas la unió de les corones de Castella i Aragó va comptar amb l'ajuda dels genovesos –expulsats pels venecians de les activitats més lucratives del Mediterrani–, en la persecució de l'apropiació del monopoli venecià vers Orient. L'empresa va acabar topant amb Amèrica que resultaria ser un "cofre" ple de riqueses materials i amb nombrosa població per tal de ser sotmesa i explotada. Segons Arrighi (1999:57) "la intensificació i l'expansió global de la lluita pel poder europeu se reforçaren recíprocament, engendrant un cercle viciós/virtuós (viciós per les víctimes, virtuós pels seus beneficiaris) que mobilitzà un volum de recursos cada vegada més impressionant i propicià la utilització de tècniques cada vegada més sofisticades i costoses en la construcció de l'aparell estatal i en l'organització de la guerra per escometre aquella lluita pel poder". El Regne d'Espanya fou el poder territorialista major de tot Europa. Emperò, aquell poder fou instrumentalitzat per la Casa Imperial dels Habsburg i el Papat en el seu intent de salvar els mobles de l'Antic Règim. Per contra, la consolidació de nous poders territorials al centre i Nord d'Europa acabarien per desbaratar l'hegemonia (territorialista) espanyola. D'acord amb Arrighi (1999) es va entrar en una situació de caos sistèmic en el que la intensificació dels conflictes socials –rurals i urbans– amenaçaven els poders europeus. Marc Bloch va arribar a dir que "la revolta pagesa fou tan comú en els primers temps de l'Europa moderna com les vagues a les societats industrials

d'avui en dia", la qual cosa ens pot donar una idea de la situació social d'aquells moments que lluny de ser un mar tranquil compost per senyors dominants i serfs obedients, hi havia fortes contestacions per part dels menys privilegiats (Arrighi 1999:58).

Al darrera de les revoltes socials hi havia l'excessiva fiscalitat per tal de fer front a les creixents despeses bèl·liques de les potències europees. A més, la intensificació dels conflictes desorganitzaven les rutes comercials transeuropees que afectava encara més la situació de les arquies dels països per fer front a les despeses de la guerra i afectava de sobremanera a l'abastament de les poblacions que donà lloc a una important "crisi de subsistència". Aquesta es va veure agreujada per la coneguda com a "petita edat del gel" que afectà Europa al segle XVII. Múltiples causes posaren als governants en situacions complicades pel sosteniment del seu poder, amb la qual cosa l'interès general d'aquells en refermar i preservar el poder front els seus súbdits va diluir els antagonismes que mantenien entre ells.

Aquesta situació de caos sistèmic acabaria fructificant en la liquidació del sistema de domini medieval i l'ascens d'un nou cicle d'expansió. Les Províncies Unides (Països Baixos) es convertirien després de la Guerra de Flandes i el Tractat de Westfalia (1648) en el nou hegemó del sistema-món. Resultat de la Pau de Westfalia se va instaurar l'anomenat Sistema de Westfalia, segons el qual es defineix el nou ordre geopolític en base als estats-nació i s'impulsaven les relacions capitalistes interestatals mitjançant la construcció d'un nou marc institucional en el que, entre d'altres, s'abolien les barreres comercials entre els nous poders territorials. Giovanni Arrighi (1999:61) mantén que "aquesta reorganització de l'espai polític a favor de l'acumulació de capital indica el naixement no únicament del modern sistema interestatal, sinó també del capitalisme com a sistema-món". El poder de l'oligarquia holandesa se fonamentaria en el control de les xarxes comercials mundials, però sobretot en el control de les xarxes financeres mundials.

Emperò, les oligarquies holandeses varen entendre que el poder financer-comercial havia d'anar acompanyat d'un enfortiment militar, per la qual cosa perfeccionaren les tècniques militars (McNeill, 1988). Arrighi (1999:63), tot fent esment a un dels seus artífexs, diu que Maurici de Nassau, príncep d'Orange, "aconseguí per l'exèrcit holandès el que l'organització científica del treball va aconseguir per la indústria estatunidenca dos segles més tard". En el cas de les oligarquies de les Províncies Unides i l'assoliment de l'hegemonia del capitalisme de l'economia-món, Arrighi (1999) sostén que aquestes aconseguiren aquell domini degut al fet que foren menys capitalistes que les oligarquies venecianes. És a dir, varen entendre que per assolir els seus objectius havien de construir un Estat fort, el que significa una major implicació política que es caracteritzà per la combinació del poder dur amb el tou, per així poder "cavalcar el tigre de la rebel·lió popular (calvinisme)" (Arrighi 1999:64). Els estats-nació moderns augmentaren constantment el seu poder polític i militar, amb la qual cosa haurien de destinar més recursos per tal de fer front als problemes organitzatius del nou ordre i per tal de dur endavant el projecte colonial. Així, es converteixen en els detentors del monopoli de la força (Fernández-Durán, 2008a).

10.1.1. Mallorca: l'oli és blat.

En primer lloc, resulta difícil parlar del concepte geogràfic com quelcom unitari sota el topònim d'illes Balears. Aquesta denominació s'adoptà a partir de la implantació dels règims liberals. No obstant, cadascuna de les illes han presentat aspectes diferenciats fins que, aproximadament, el turisme de masses i el marc institucional liberal, i llavors globalitzador, les va homogeneïtzar. En el cas de Mallorca, Carles Manera (2001a:297) escrivia a les conclusions del seu treball sobre el creixement econòmic de l'illa que "l'evolució econòmica de Mallorca entre el 1730 i el 1930 presenta un dinamisme molt més intens que l'inferit per les visions més tòpiques. El principal argument d'aquestes defensa el caràcter agrari tradicional de l'estructura econòmica insular, on els canvis, escassos, eren protagonitzats per grups dominants que rarament entraven en clar enfrontament amb les capes socials menys afavorides. En altres paraules, estaríem davant una societat de pagesos i terratinents que, això no obstant, podien viure en certa harmonia". Així doncs, anirem a veure com la suposada autarquia, l'economia i la societat agràrio-feudal que alguns autors havien vinculat a tot aquell llarg i complex període que es situa a les portes de la revolució turística i que ha estat categoritzat com a preturístic. Una conceptualització aquesta que tendria molt a veure amb la construcció ideològica del

feixisme i les oligarquies locals de la societat del turisme de masses que s'han encarregat de difondre el mite: "el turisme com a "pa per viure"" (Amer, 2002).

La Mallorca feudal i cristiana, resultat del repartiment del botí de la conquesta catalana, va impulsar el poblament concentrat en la Ciutat de Mallorca i les pobles per tal d'assegurar el domini i control de l'espai. Un espai de producció cerealícola, principalment, que tenia com a objectiu principal l'abastament de la població urbana i l'enriquiment continu de les classes dominants, majoritàriament, l'aristocràcia urbana. Les males collites es resolien amb la compra a l'exterior per la via de l'endeutament públic a través dels censals (Rullan, 2002). L'estratègia feudal d'optar per la producció cerealícola estava vinculada a les possibilitats crematístiques que aquest conreu oferia, derivades de la seva capacitat d'emmagatzemament, i així els emfiteutes podien fer front al pagament del delme del gra. Així, "l'enfocament de la producció agrària cap a l'autoconsum esdevindrà impossible quan les relacions senyorials s'establiran a partir de les expectatives de guany que el comerç ofereix" (Rullan 2002:180).

La Mallorca musulmana (903-1229) havia implantat la seva capital a la part sudoccidental de l'illa, Madina Mayurqa per raons geopolítiques (dependència del Califat de Còrdova primer i de Dènia llavors) i també comercials, essent un important eix de comunicacions vers el Magrib. Emperò, també per la disponibilitat d'aigua en unes quantitats gens menyspreables que permetrien abastir a la població, però també a les flotes¹. A més, Portopí presentava unes millors condicions, per a la navegació de les embarcacions de major calat, que no les badies del Nord (Rullan, 2002). Madina Mayurqa formava part de la ruta comercial entre els ports genovesos i africans i probablement ja devia ser objecte de desig dels ligurians i toscans. Manera (2001a:21) exposa que "Mallorca era considerada com la punta de llança tant per a la penetració a Àfrica com a la península Ibèrica".

Amb la conquesta catalana de 1229, s'establiren transaccions comercials amb Marsella, Nàpols, Gènova o Sicília. Mallorca adoptà el paper de redistribuidor de mercaderies africanes² un paper que mantindrà i que col·locà el port mallorquí com un centre de redistribució rellevant que connectava l'Àfrica amb les costes del Mediterrani septentrional i central. El poder, en moments d'esplendor comercial de les illes, es manifestà en múltiples representacions arquitectòniques que formen part del Gòtic català. En aquells temps (segle XIII i principis del XIV) s'aixecaren importants edificis com a manifestacions del poder eclesiàstic (p.ex. Seu de Palma, Convent de Sant Domingo de Palma, Església de Santa Eulàlia; Parròquia de Santa Maria a Ciutadella; Santa Maria d'Eivissa; etc); del poder polític-militar (p.ex. Castell de Bellver, Palau Reial de l'Almudaina) i del poder econòmic-comercial (p.ex. Llotja de Palma); etc.

Cap el 1341 es produí una caiguda important dels fluxos comercials per diferents motius entre dels quals hi podrien estar l'augment dels conflictes a la Mediterrània, la feblesa política, l'especulació i mala qualitat dels teixits de llana mallorquins, la crisi demogràfica de la pesta negra i la reestructuració productivo-territorial de l'illa. Al segle XIV, les activitats comercials entraren en un període de crisi que s'inscriuen en un context generalitzat de crisi. A l'acabament del Regne Privatiu de Mallorca (1276-1343) i la reincorporació a la Corona d'Aragó (1343), l'Europa feudal entrava en una profunda crisi socioeconòmica i la pesta negra afectava a quasi tot Europa, tot eliminant prop d'un terç de la població europea. Per altra banda, els conflictes bèl·lics de l'Europa occidental –Guerra dels 100 anys (1337-1453)–, aprofundien la crisi. La pesta negra fuetejà les Balears, i per exemple a Mallorca la població minvà en unes 10 mil persones, especialment a la part forana on el descens de població fou de devers una quarta part de la seva població (Casasnovas, 2008).

En aquell context, Mallorca començà una orientació manufacturera en base a teixits de llana amb vocació exportadora. Aquesta reorientació tendria a veure amb una disminució de la força de treball degut a les pestes i a un afebliment de les condicions de vida dels pagesos entre d'altres motius per l'increment de la fiscalitat pública als que s'hi afegien males collites per causes meteorològiques. Resultat d'això –descens demogràfic, elevats salaris, reducció del treball esclau, elevada fiscalitat, etc.– s'inicià un gir en la producció agrària que en comptes de empènyer cap a noves rompudes per a la producció bladera, s'expandí l'activitat ramadera – particularment l'ovina– i es començaren a introduir nous conreus (p.ex. la vinya). Així i tot, cal

¹ Rullan (2002) diu que es podien comptar amb prop de 8 Hm³: font de la vila (5 Hm³), font de na Bastera (1,5-2,2 Hm³) i font de na Pere (1,5-2,2 Hm³). En canvi a Pol·lència es podia comptar amb tan sols amb prop d'1 Hm³.

² Mallorca fou un important centre esclavista. Els esclaus no només foren "objectes" comercials, sinó que una part important treballaven al camp i a la ciutat (Mas, 2006).

assenyalar que el treball esclau era important a les illes, especialment a les terres senyorials (es comptabilitzen entre 5 i 6 mil esclaus cap el 1428) (Casasnovas, 2008).

L'activitat tèxtil, els paraires se concentraren a l'àmbit urbà. El 1516, a Palma es comptaven uns 736 artesans del tèxtil front als 626 de Barcelona (Manera, 2001a). Segons Manera (2001a:35) l'estratègia "empresarial" es fonamentava en "el trasllat de bona part del procés productiu a les zones rurals, amb costos d'oportunitat més baixos, atenent la tipologia d'una força laboral en la qual se subratlla la creixent presència de mà d'obra pagesa". Seria el que a l'actualitat es coneix com a procés de deslocalització productiva dels centres urbans a la perifèria global, gràcies a unes relacions de poder que presenten les mateixes coordenades geogràfiques. Entre finals de l'Edat Mitjana i els inicis de l'Edat Moderna, s'entrà en un període de crisi degut a múltiples causes: cors a la Mediterrània, davallada de la producció frumentària, crisi de la renda feudal, epidèmies, desviament dels fluxos comercials cap Amèrica, increment dels impostos –deute públic–, etc. A més, se requeria créixer demogràficament per incrementar les recaptacions fiscals que havien de sufragar la construcció de les murades i demés fortificacions, en un context de creixents conflictes que arribaven per la mar, però també des de la ruralia. La situació va engendrà una creixent conflictivitat social que es manifestà, per exemple, en els aixecaments pagesos de 1450-1453 (Aixecament forà) i el de 1521-1523 (Agermanats). Una infraestructura digne d'esment és la que fa referència a la del port de Palma que passà de la rada de Portopí a situar-se als peus de la Catedral per la incapacitat d'acollir un tràfic ascendent i per qüestions de seguretat, encara que les condicions de "seguretat" front els agents atmosfèrics eren pitjors que a Portopí. Aquestes infraestructures romandran quasi inalterades fins el segle XVIII quan començaren a efectuar-se obres de reforma i ampliació (Quintana, 1974; Soler, 2004).

Les classes populars, la pagesia principalment, havien estat esclafats pel poder a la Revolta Forana de 1450-1453 i les Germanies de 1521-1523. A partir d'aleshores i fins ben entrat el segle XIX, la noblesa mallorquina detenia l'hegemonia social que segons Moll i Suau (1979:102-103) es "recolzava sobre la relació de poder consolidada després de l'esclafament de les grans revoltes pageses (Forans i Germanies), relació que li permetia l'explotació de la pagesia i de l'artesanat". Per això, Manera (2001a:67-68) diu que "no és estrany que la coerció infringida pels senyors feudals motivàs respostes en pagesos i artesans que, en el pla de la lluita de classes, es vertebrassin no necessàriament cap al conflicte declarat (el fracàs i anihilament del qual era reconegut per la cultura popular) sinó més aviat cap a una resistència pacífica que prenia formes concretes en la seva esfera econòmica: la intervenció en les xarxes de contraban, la vinculació a produccions alternatives a les controlades pels sectors privilegiats, el frau fiscal, l'ocultació de quantitats corresponents al delme o la participació en la indústria rural, vessants que, majoritàriament s'enquadren en els paràmetres de l'autoexplotació pagesa, podrien emular algunes de les fórmules per fer front a la sostracció senyorial". En aquest sentit, cal destacar la importància que adquirí la producció de llegums que va permetre assegurar una alimentació mínima a una població que anava en ascens.

Tal com sostenen Moll i Suau (1979) l'estructura social i les relacions de poder, malgrat l'hegemonia de la noblesa, no va restar estàtica i immutable, sinó que s'anaren donant tota una sèrie de transformacions que alterarien aquelles relacions. El comerç exterior, malgrat el cors barbaresc, i la incorporació de nous productes a la dieta va permetre passar la frontera dels 50 mil o 60 mil habitants del segle XVI, per arribar a 99192 habitants el 1667. La població musulmana, abans de l'ocupació catalana (1229), es situava en torn a 50 mil persones, el 50% de les quals es concentraven a les 90 Ha de Madina Mayurqa. Després de dita ocupació i conquesta, la població rebria el flagell de les epidèmies, arribant a 34 mil habitants al 1444, el 32,35% dels quals habitaven Ciutat de Mallorca. La Ciutat de Mallorca al segle XVII concentrava prop del 26,2% de la població de l'illa que quasi arribava als 100 mil habitants, és a dir la mateixa població que habitava a la Madina musulmana. Per tant, tenim una concentració del poder a la zona urbana encapçalada per l'aristocràcia³, seguida de les classes comercials i menestrals punyents, i una major part de la població rural sotmesa i desempoderada.

La producció de blat illenca fou de manera crònica, insuficient per cobrir els requeriments alimentaris de la població, per la qual cosa resultava imprescindible acudir a la

³ A l'article de Moll i Suau (1979) es qüestiona l'anomenat absentisme dels propietaris nobles respecte de les seves propietats. Segons aquests autors, a partir de l'estudi concret de diverses cases senyorials, es detectava una clara intervenció per part de la noblesa terratinent en el procés productiu.

seva importació. A aquesta fluctuant i insuficient producció cerealícola s'havia d'afegir la forta especulació que realitzaven les classes dominants amb el blat (Moll i Suau, 1979). En canvi, l'oli fou el principal protagonista de les exportacions fins ben entrat el segle XVIII. L'expansió del cereal suposà augmentar les rompudes de la foresta i quan la pendent no ho permetia s'optà per l'olivera –"es produeix oli, quan el terreny no permet blat, per poder comprar cereal. En aquest sentit l'oli és blat" (Rullan 2002:184)– i per la rota, quan el terreny era massa magre. L'orientació productiva lligada al règim de propietat de la terra i els poders dominants varen vincular-se amb l'aparició d'un comerç important per tal d'abastir de queviures a la població. I per tant, comerç i producció cerealícola-oleolícola eren un potent instrument de control social per part de les classes dominants, l'aristocràcia que començava a deixar pas a una emergent classe comercial. Els comerciants adquiriren un paper rellevant i practicaren, gràcies al seu paper i la seva informació, pràctiques especuladores de manera habitual. Emperò, també s'inicià una administració de la terra i gestió de la producció de l'oli mitjançant l'arrendament de les terres. Ens apropam, així, a noves formes d'acumulació, en les que els grans comerciants començarien a controlar gradualment totes les parts del procés. El capital comercial el que perseguia era limitar les partides inherents a la circulació. Aquests sectors socials comptaren amb un creixent poder social, al temps que la major part de la societat restava a mans dels criteris productius que els impossibilitaven l'autosubsistència i el binomi poder-comerç exterior es consolidaven com un element clau de la societat i economia mallorquina (Manera, 2001a; Manera, 2006).

Per altra banda, tal com exposa Juan-Vidal (1976), tenim que a mitjans del segle XVI un 50% de la població activa agrícola eren jornalers, mentre que cap a finals del segle XVIII aquests representaven entre un 65% i un 75%. Resultat d'aquestes relacions laborals ja assalariades es genera una forta interdependència entre el manteniment dels treballadors sense terra i assalariats i les collites anuals. Aquestes darreres no depenien tan sols d'una meteorologia favorable, sinó que també ho feien de les lògiques crematístiques del capital comercial mallorquí vigents. Així que, el treball al camp era un treball temporal anualment i un treball absent els anys de males collites ja que no eren contractats i en conseqüència les borses de pobresa augmentaven de manera notable. Això sí, la lliçó dels aixecaments pagesos servia per mantenir sota domini a tota aquella població que havia d'acceptar unes pitjors condicions laborals, tot estan sotmesos a una intensa explotació. No obstant, la pagesia no era un bloc homogeni, sinó que es donaven divisions internes en les que se definien grups de major poder, com per exemple el dels pagesos arrendataris (Moll i Suau, 1979)⁴.

10.1.2. Menorca: la llana és blat.

En segon lloc, l'illa de Menorca ha presentat històricament una evolució prou contrastada amb la major de les Balears. Emperò es podria dir que les semblances són majors de les que hom podria sospitar a primera vista. La Menorca musulmana (902-1287) tenia la seva capital a Ciutadella, pels mateixos motius que Madina Mayurqa se localitzà a la part SW de l'illa de Mallorca: les illes miraven cap els territoris d'Al Andalus. I en el cas de Ciutadella (i el seu port), aquesta era més bona de defensar que no la rada maonesa. La població menorquina era d'unes 15 mil persones i el recinte urbà de Ciutadella, d'unes 5 Ha, allotjava unes mil persones, la qual cosa significa que un 93,3% de la població era rural. L'economia menorquina, a partir de finals del segle XIII i sota domini catalano-cristià es fonamentà en el comerç exterior de llana. Unes exportacions que sortien de la capital, Ciutadella, cap els ports de Gènova, Barcelona i Sud de França. Se prioritjà la llana per sobre del blat i, en canvi, el blat s'importava a un preu més baix del que es rebia per la venda de llana. A mitjans segle XIV fou quan es va dur a terme una estratègia territorial i productiva fonamentada en els tancaments mitjançant paret seca que podrien recordar als *enclosures* britànics i que responien a la intensificació de l'activitat ramadera vinculada a la seva dimensió com a principal producte d'intercanvi. A més, aquesta pràctica implicava el pas des d'una economia amb un cert pes d'allò comunal en la que les pastures col·lectives eren prou importants, cap una economia cada cop més individualista.

La rellevància de Maó està estrictament vinculada al seu port i les rendes de localització que d'ell es deriven: comercials, militars, corsàries, artesanals, etc (Murray, 2006). Fins

⁴ Per una anàlisi de les possessions mallorquines des del segle XIII al segle XX es recomana el treball de Gabriel Jover i Antònia Morey (2003).

aleshores, "Maó era una vila d'importància secundària, puix que el seu port només era atractiu aleshores com a lloc privilegiat per al desembarcament de forces invasores" (Vidal-Bendito 2001:57). Però, el port guanyà rellevància geoestratègica –político-militar i econòmicocomercial– amb la construcció del Castell de Sant Felip (1555-1597) a la part meridional de la bocana del port. Després dels atacs corsaris a les ciutats menorquines, el de Barba-rossa (1535) a Maó i el de Piali Baixà (1558) a Ciutadella, la població de Menorca va experimentar un notable trasbals. Per una banda, els corsaris agafaren com a botí unes 3 mil persones a Ciutadella i més de mil a Maó, amb la qual cosa es passa d'uns 10 mil habitants abans dels atacs, a poc menys de 6 mil cap a finals del segle XVI.

A diferència de Mallorca i Eivissa, on l'agricultura convivía amb una mica de ramaderia, a Menorca la ramaderia (ovina) convivía amb una mica d'agricultura. Emperò, a la segona meitat del segle XVII es comencen a perdre aquells mercats, el francès degut al conflicte franco-hispà, l'italià per la competència de les teles angleses i holandeses i el català per la Guerra dels Segadors (1640-1652). La crisi d'aquells anys es manifestà per una banda en l'empitjorament de les condicions de vida de les classes més vulnerables –pagesos emfiteutes– i l'enriquiment dels nobles ciutadellencs, però també suposaria la pèrdua de rellevància de Ciutadella i l'ascens de Maó com a principal centre urbà de l'illa (Casasnovas, 2006).

A partir de llavors, cal destacar una qüestió importantíssima i és que el nucli principal de l'illa basculà paulatinament des de Ciutadella cap a Maó. A mitjans del segle XVII, els dos nuclis urbans concentraven el 76,5% dels 8450 habitants de l'illa. Emperò Maó ja acollia prop del 37,8% (uns 3200 habitants) de la població menorquina. El port de Maó ofería millors condicions per la navegació dels vaixells de major calat que no pas el de Ciutadella i el Castell de Sant Felip ofería millors condicions defensives. A més, la ubicació del centre urbano-portuari a la part oriental de l'illa també va significar una ampliació dels horitzons corso-comercials que anaven més enllà dels que relacionaven el port de Ciutadella i la veïna Mallorca. El port de Maó seria la porta d'inserció de Menorca a l'economia-món que s'anava expandint des de l'ocupació europea del Nou Món (Murray, 2006; Vidal-Bendito, 2001). Un altre element a tenir present és la diferència entre uns sòls de la Tramuntana paleozòica que eren impermeables i els del Migjorn calcari on l'obtenció d'aigua era molt més fàcil. L'espècie humana preferí ocupar un Migjorn menys prolífic biològicament que el Nord, però també més segur per mor del paludisme de la part septentrional. Així, els dos nuclis urbans es troben sobre el promontori calcari miocènic. Per exemple, en el port de Maó ja en temps dels romans es va construir un nimfeu a Cala Figuera per a l'aiguada dels vaixells que allà hi recalaven, un servei que es perllongà fins el segle XVIII (Soler, 2004).

Tomàs Vidal-Bendito (2001) exposa com a l'any 1600 es comptabilitzaven unes 350 alqueries d'un es 200 hectàrees de mitjana, encara que amb superfícies superiors a les zones més accidentades de l'illa. La propietat de la terra es fossilitzà en una Menorca de terratinents i grans propietats, i tan sols les terres properes als dos principals nuclis urbans es parcel·laren. Aquelles parcel·les es dedicaren a l'horta i la viticultura principalment. Així doncs, uns dels elements a tenir en compte a Menorca seran la gran propietat i la concentració urbana de la població i la proliferació de les activitats econòmiques urbanes i portuario-comercials.

10.1.3. Pitiüses: la sal és blat.

En tercer lloc, les illes **Pitiüses** –Eivissa i Formentera– entraren promptament dins de l'economia-món, de la mà de les enormes salines. Santiago Rusiñol batejà l'illa d'Eivissa com "l'illa blanca" en referència a les espectaculars salines. L'illa d'Eivissa fou incorporada al domini púnic al segle VII a.C., la qual cosa proporcionà a l'illa un estatus econòmicocomercial d'enorme rellevància a la Mediterrània Occidental que durà fins l'enfonsament dels fenicis arran de les Guerres Púniques i l'ascens de l'Imperi Romà. La ciutat púnica d'Eivissa (Ibusim) en el moment de màxim esplendor va assolir prop de 5000 habitants –no tornarà a tenir els mateixos efectius demogràfics fins el 1840–. Durant l'època musulmana, se documentà l'exportació de sal d'Eivissa i Formentera i la fusta d'Eivissa cap a Ifriqiya (Nord d'Àfrica) (Ferrer-Abàrzuca, 2003). També s'ha documentat la construcció i reparació naval, tot aprofitant les masses boscoses de *Pinus halepensis*. El científic musulmà, Zakariya al-Qazwini (1203-1283) destacà el caràcter muntanyenc i boscos de l'illa, així com l'abundància de vinyes i arbres fruiters a Eivissa i el safrà a Formentera (Gil-Sánchez et al., 2002; Gordillo, 1981).

L'explotació salinera pitiüsa, ja sota el control catalano-crisità, també és digne de menció per dos motius bàsicament. En primer lloc, l'explotació medieval per part dels senyors feudals (Nuno Sanç, Guillem de Montgrí i Pere de Portugal) no acabà de quallar en l'organització que havien previst en base a treball assalariat i esclau. A canvi, al 1261 es va cedir l'explotació de les salines als eivissencs que havien de pagar una renda proporcional al muntant de la collita i una renda per la defensa militar de l'illa. Aquest sistema d'explotació i organització social del treball perdurà fins a principis del segle XVIII i té unes conseqüències importants en l'organització social del treball a l'illa que cristal·litzà fins abans de l'explosió turística. Joan Vilà-Valentí (2000 [1953]:127) escrivia al respecte de la vida de la major part dels eivissencs i formenterencs que amb "una economia completa i tancada dins del cercle domèstic, l'home del camp (pagès) és, en primer lloc, agricultor, però du a terme, endemés, moltes altres activitats. La corba del treball agrícola assoleix un màxim el juliol (batre de cereals) per iniciar un ràpid descens a principis d'agost. Comença llavors per una gran part de la població de les Pitiüses un acusat buit de treball que seria precís omplir amb activitats complementàries (pesca, recol·lecció de llenya i carbó, etc.). És aquesta la mà d'obra que capta l'explotació salinera". Així doncs, la major part de la població de les illes es dedicava a múltiples tasques que voltaven en torn a la unitat domèstica i l'agricultura de subsistència fonamentada en el policultiu, tot essent la recol·lecció de la sal un component afegit⁵.

En segon lloc, si a Mallorca l'oli i a Menorca la llana s'intercanviaven per blat, a les Pitiüses la sal serà blat. Ferrer-Abarzúa (2003:20) diu que "hi ha exemples, durant el segle XVI, de casos abundants en què la Universitat no tenia diners efectius i el que feia era assignar parts dels estanys als seus creditors, perquè es cobrassin el deute amb sal". Mentrestant, la major part de la població era eminentment rural i es dedicava a activitats agràries, la major part de la sal es destinava al comerç, amb la qual cosa va sorgir una classe social corso-comercial i urbana que mantenia contactes més enllà de la Mediterrània.

Un altre aspecte a destacar pel cas de les Pitiüses és que la seva conquesta no va ser liderada per la monarquia, sinó que Jaume I atorgà el lideratge i posterior possessió i domini a Guillem de Montgrí, Nuno Sanç i Pere de Portugal. Aquests es repartiren les illes d'acord amb les forces aportades per cadascun. Cal destacar l'existència de la ciutat portuària amb triple murada que resistí l'ocupació cristiana. Aquesta, junt amb ses Salines foren el principal botí de les illes. Murades i salines no es podien dividir i pertanyeren als tres senyors. Cal destacar que l'interès en aquests dos indrets restà interès per la resta del territori que seguí una organització socio-espacial quasi idèntica a la dels musulmans. Casasnovas (2008) apunta que a la ruralia eivissenca s'hi trobava la major part dels esclaus musulmans i les dificultats de colonització demogràfica feu que es rebaixessin certs drets senyorials. Així, a la ruralia hi hauria una mescla ètnica important, mentre que a Vila es trobaven principalment els colons catalans. En ser la sal i el comerç els elements essencials del poder, mentre que el control de la terra fou menys significant que a les veïnes Balears.

L'Eivissa musulmana abans de l'ocupació catalana comptaria aproximadament amb unes 3 mil persones, el 50% de les quals es trobaven a les 4 Ha de Madina Yâbisa (Rullan, 2006). La construcció de les murades renaixentistes de Vila –Jona Baptista Calvi (1555) i Giacomo Palearo (1578)– que ampliaren la ciutat fins a unes 10 Ha, li atorgaren una major seguretat front als possibles atacs barbarescs, amb la qual cosa la seva població que s'hauria mantingut fins aleshores en un ordre de magnitud inferior o igual als temps musulmans, començà a incrementar-se fins arribar a prop de 2600 habitants que representaven el 19% de la població de l'illa del 1700. A finals del segle XVII l'illa de Formentera fou oficialment repoblada per part de Marc Ferrer de Joan.

La ruralia s'organitzà en torn al casament com a centre de les activitats econòmiques estrictament autàrquiques i la vénda (grup de casaments) com a nucli comunitari i base de l'organització social. Així doncs, tendríem una societat que basculava fonamentalment en torn al nucli familiar i que recelava de qualsevol imposició o intromissió externa. Una economia de subsistència i una societat rural poc disciplinada vers les institucions. Cal dir, tal com exposa Macià Blàzquez (2006) com aquestes característiques socials i territorials s'han mantingut pràcticament fins a l'explosió del turisme de masses, encara que les seves empremtes persisteixen en el territori. En temps del turisme de masses, el policultiu i l'economia autàrquica

⁵ En el cas d'Eivissa cal destacar l'explotació d'esclaus que es perllongà des de l'Edat Mitjana fins ben entrat el segle XVIII (Planells, 1991; Ferrer-Abárzuza, 1995).

han derivat en una proliferació de xalets de dubtosa legalitat que densament ocupen la pràctica totalitat de l'arxipèlag.

Una altra activitat a destacar fou la corsària. El cors, estaria molt relacionat amb l'activitat comercial que era important a l'illa degut a l'existència del port i, sobretot, la sal. Les Pitiüses no només foren objecte de repetits atacs corsaris que per exemple feren que l'illa de Formentera estàs de forma intermitent despoblada fins el segle XVII. Blázquez (2006) sostén que la persistència de l'hàbitat rural dispers podria ser també degut a l'amenaça pirata. L'apogeu de l'activitat corsària eivissenca fou al segle XVIII quan hi havia unes cinc naus que ocupaven prop mil persones. Cal destacar que dones, nins i vells sumaven prop de sis mil persones i, per tant, la població dedicada al cors era de prop del 25% dels homes adults de l'illa (Blázquez, 2006; Vilàs, 1999).

10.2. DE L'ÀNTIC RÈGIM CAP A L'ESTAT LIBERAL: UN TRÀNSIT AMB TURBULENCIES.

El segle XVIII s'inaugurà amb la Guerra de Successió espanyola. Aquesta fou la culminació de la decadència de l'Imperi espanyol i el Tractat d'Utrecht (1713) implicà la pèrdua dels territoris europeus i la colonització britànica de Gibraltar i de Menorca que ja havien capitulat al 1704 i 1708, respectivament. El conflicte entre borbònics i austriacistes es va resoldre finalment en favor dels primers que implantaren un règim de tall francès: centralista i absolutista (despotisme il·lustrat). Un règim que es contraposava al de l'Àntic Règim, federal i foral, dels Àustries. Emperò al darrera d'aquell conflicte batejava també la disputa per l'hegemonia europea, és a dir mundial, entre França i Anglaterra. A partir de llavors s'impulsaren les polítiques segons la raó de la il·lustració que donaren lloc al liberalisme econòmic i una època de progressius canvis socials marcats pel transvasament del poder des d'una aristocràcia que perdia rellevància social i política cap a unes classes burgeses comercials, manufactureres i urbanes, però també contrabandistes i agrícola-rurals que marcarien les noves lògiques del poder fortament inserides en el caciquisme. Emperò, la sort de cadascuna de les illes seria diferent ja que mentre a Mallorca i a les Pitiüses, amb la promulgació del Decret de Nova Planta (1715), se liquidaven les institucions forals i es produïa el que alguns han definit com un procés d'aculturització castellanitzant; l'illa de Menorca passava a mans dels britànics i conservava les velles institucions forals, sense aculturització castellana ni britànica (Casasnovas, 2006). No obstant això, la pertinença a la corona hispànica (de Mallorca i les Pitiüses) suposava la possibilitat de comercialitzar amb les terres americanes i, així, ampliar notablement l'abast del seu influx comercial. Cal dir que la implantació del Decret de Nova Planta i el que implicava va rebre el rebuig de les classes dominants, però també de les populars ja que aquestes havien de suportar les lletes i quintes, així com una pesada fiscalitat (Moll i Suau, 1979).

En el panorama europeu s'estaven intensificant les tensions entre les dues principals potències, França i Anglaterra, que competien pel poder territorial i també per l'hegemonia del sistema-món capitalista. El nou ordre sorgit de Westfalia no va ser mai governat per les Províncies Unides. La direcció que establí l'hegemonia holandesa fou l'expansió comercial d'ultramar recolzada pel poder naval i la formació de companyies estatutàries per accions. Les modernes flotes comercials i militars per una banda, i les modernes empreses capitalistes per l'altra. La lluita per l'hegemonia, tot d'una enfrontà els dos poders territorials amb les Províncies Unides. Emperò els conflictes entre les dues potències dificultava el desplaçament de l'hegemonia holandesa. Per altra banda, la racionalització militar aplicada pels holandesos a l'estratègia militar i aplicada als exèrcits europeus, va permetre que s'iniciàs l'erosió dels exèrcits dels imperis extraeuropeus. D'aquesta manera s'obrien les portes a l'expansió colonial cap a la resta del món, i particularment cap a l'orient on els imperis com l'Otomà o el Xinès començarien a declinar (Arrighi, 1999).

Això no obstant, el comerç mundial seguia controlat per portuguesos, espanyols i holandesos. Un control que no podien, de moment, desplaçar les potències territorials francesa i anglesa. Així que "per atrapar i desplaçar aquelles potències, França i Anglaterra varen haver de reestructurar la geografia política del comerç mundial. Això és precisament el que es va aconseguir mitjançant la nova síntesi de capitalisme i territorialisme materialitzada pel mercantilisme francès i britànic durant el segle XVIII" (Arrighi 1999:66). Aquesta reestructuració se construí sobre tres pilars: el colonialisme, l'esclavitud capitalista i el nacionalisme econòmic. La combinació d'aquests va donar els resultats perseguits.

S'incrementava la circulació del capital gràcies a l'expansió territorial i apropiació-degradació de recursos i apropiació-degradació de persones, al temps que el mercat capitalista s'estenia tant cap a fora –comerç colonial– com cap a dins –economia nacional– (Arrighi, 1999). És el que Karl Polanyi (1968) definí com la "gran transformació", en la que les relacions mercantils dominarien pràcticament tota la vida social. La construcció de les economies domèstiques, amb l'expansió interna del major nombre d'activitats, va permetre també l'expansió dels Estats que incrementaven d'aquesta manera els ingressos fiscals. S'arribava a la situació en que les mateixes guerres "s'autofinançaven" (Tilly, 1992 a Arrighi, 1999).

Paradoxalment, la condició insular de Gran Bretanya es va convertir en un element clau en la seva conversió en l'hegemó mundial. Després de dos segles de lluites pel domini territorial europeu, Anglaterra es decantà per anar a "explorar el món". La canalització dels esforços d'Anglaterra cap a l'expansió ultramarina, mentre els altres estats europeus fronterers estaven ocupats en confrontacions pel domini expansió intraeuropea, va acabar per atorgar a Anglaterra un paper dominant que vendria marcat pel Tractat de París (1763), després de la Guerra dels Set Anys (1756-1763). Giovanni Arrighi (1999) situa el primer expansionisme territorial anglès a l'època isabelina, ja que Anglaterra, al segle XVI, no podia competir militarment amb les potències europees –França i Espanya– s'orientà cap als oceans i els territoris extraeuropeus. La introducció de grans naus de guerra equipades amb armes de foc va ser un element clau per a l'expansió del poder anglès. Així, el botí aconseguit per Francis Drake en el Golden Hind (unes 600 mil lliures) de 1580, va permetre a la reina Isabel I d'Anglaterra amortitzar tot el deute extern i efectuar una inversió de 42 mil lliures en la Companyia de Llevant, els beneficis de la qual varen constituir el fonament principal de les relacions exteriors britàniques (Keynes, 1996 a Arrighi, 1999)⁶. Per altra banda, la major part dels 4,5 milions de lliures d'or i plata encunyades durant el regnat d'Isabel I (1558-1603), diu Arrighi (1999:226) que "se creia que provenia del saqueig sofert per Espanya". I aquella l'havia obtingut del saqueig d'Amèrica (Brailovsky, 2006).

En definitiva, l'aventura d'expansió territorial britànica s'assentava en el conegut matrimoni entre les lògiques militars i les corsàries que alimentaren una pràctica habitual, per part del poders fins els nostres dies. El reciclatge dels diners resultant del saqueig a la vegada reforçava les finances del govern anglès i la seva moneda –la lliure esterlina– que es convertia en una de les principals monedes de l'economia-món per la seva fortalesa i estabilitat. Emperò, els ciments de l'hegemonia britànica establerts en època isabelina no s'acabaren de consolidar fins que el centre de gravetat del capitalisme comercial es traslladà d'Amsterdam a les ciutats portuàries angleses. Aquest canvi d'hegemonia permeté establir un triangle atlàntic "virtuós" en el qual: les manufactures angleses s'intercanviaven per esclaus africans; els esclaus africans per productes tropicals americans; i els productes tropicals americans per manufactures britàniques que a la vegada incrementaren la demanda efectiva i els recursos de capital requerits per la revolució industrial (Arrighi, 1999).

10.2.1. Els il·lustrats desembarquen a les Pitiüses. S'ha acabat el desgavell de fora vila.

En aquell context es duen a terme alguns canvis institucionals i político-administratius rellevants com per exemple l'impuls dels criteris racionalitzadors de l'ager pitiús que fins aquells moments s'havia resistit. Així, el Bisbe Manuel Abad y Lasiera, arribat a Eivissa el 1783, va erigir 18 parròquies, que agrupaven les vèndes, com a mecanisme de control-concentració poblacional i social: Sant Francesc, Sant Ferran de ses Roues i Mare de Déu del Pilar a Formentera; Sant Antoni de Portmany, Mare del Déu de Jesús, Santa Eulària des Riu, Sant Carles de Peralta, Sant Joan de Labritja, Sant Miquel de Balansat, Sant Mateu d'Albarca, Santa Agnès de Corona, Sant Jordi de ses Salines, Sant Rafel de Forca, Santa Gertrudis de Fruitera, Sant Llorenç de Balàfia, Sant Francesc de s'Estany, Sant Josep de sa Talaia i Sant Agustí des Vedrà. La "modernització" socioeconòmica de l'illa presentava un fort component territorial que estava lligat a l'intent de concentrar la població que poblava de forma dispersa el territori. I, paradoxalment, aquella "modernització" es feia de la mà de la institució eclesiàstica. Josep

⁶ Les 42 mil lliures de 1580 varen ser suficients per generar tot el valor del capital de la Companyia de les Índies Orientals, de la Companyia Reial Africana i de la Companyia de la Badia de Hudson el 1700 i s'aproximaren a 4000 milions de lliures. Aquest import equivalia al volum total de les inversions exteriors britàniques al 1913 (Arrighi 1999:225).

Antoni Prats (2001:88) ens diu que des del poder "varen estendre l'opinió que viure aïllats era poca cosa menys que estar a les portes de l'infern i la maledicció eterna, massa lluny de Déu i la seva protecció". L'objectiu de concentrar la població no va acabar de quallar i fins i tot es feien concessions d'habitatges per aquells que volguessin viure al costat de les esglésies. L'objectiu del poder de concentrar la població no va fracassar del tot, ja que tal com exposa Prats (2001:88): "encara que no s'aconseguís aquest objectiu "geogràfic", sí que varen aconseguir, almenys en part, l'objectiu "social": al voltant de les parròquies es creà la idea de poble".

Per altra banda, cap a finals del segle XVIII, el mallorquí Miquel Gaietà i Soler com assessor de la Governació va implantar tot un seguit de reformes il·lustrades que es materialitzaren en el Fons de Millores. Entre les accions que impulsà es poden destacar: l'adequació de la xarxa de camins per facilitar l'arribada dels productes de fora vila al port eivissenc; la millora dels barris de sa Penya i la Marina que al segle XVIII allotjava a les seves 6,5 Ha a 2/3 parts dels 2600 habitants de vila; la fundació de l'Hospici (1786) on s'educaven joves per a treballar posteriorment en activitats industrioses als tallers –de teixits, cuirs, gerreria, ferreria, etc.– que la mateixa Junta promovia; i finalment, s'introduïen les pràctiques agrícoles fonamentades en criteris productivo-comercials amb la conseqüent pèrdua del policultiu d'autosubsistència. A més, les salines passaren a mans de la corona com a part del botí i a partir de llavors canviaria sensiblement el règim d'explotació que serà fonamentalment en base a treball assalariat sota control dels funcionaris. El Fons de Millores de Gaietà i Soler va comprendre també ses Salines, on es dugueren obres de millora mitjançant el treball de presidaris (Ferrer-Abárzuza, 2003). Tanmateix, no es pogué dur a terme tot el que s'estimava en el Fons de Millora, degut a la manca de finançament. En aquells anys arribà a Eivissa José Vargas Ponce que treballava per l'armada i tenia per objectiu aixecar les cartes nàutiques de la costa espanyola. La memòria del seu treball es va convertir en el primer estudi modern de les illes Pitiüses i Balears –*Descripciones de las islas Pitiusas y Baleares, 1787*–.

Gil-Sánchez et al. (2002) destaquen que a Eivissa i Formentera hi havia grans masses forestals amb predomini del *Pinus halepensis*, la qual cosa va dur als il·lustrats del moment a veure un potencial per a l'explotació de la llenya i fusta, així com la potencialitat de rompre les terres forestals per la seva conversió en agrícoles. Cal destacar que des d'Eivissa s'exportava llenya cap a Orà i Cartagena per a cobrir les exigències de l'Armada Reial. En aquells mateixos moments, l'activitat de les drassanes eivissenques fou espectacular. La producció de pega, brea, quitrà i teia experimentà un avanç notable tant pel que fa per a la seva exportació com per a la seva utilització en la construcció naval fins arribar al punt en que al 1753 es prohibís la seva exportació degut a la seva contribució junt amb altres factors al deteriorament dels boscos eivissencs (Gil-Sánchez et al., 2002).

Malgrat s'exalci el canvi cap a unes estructures d'acumulació modernes diferenciades de les de l'Antic Règim per l'ascens de la burgesia i les activitats comercials, manufactureres i la intensificació agrària, el cert és que el segle XVIII fou l'època daurada del cors eivissenc i menorquí. És en aquests individus i la seva "activitat econòmica", on es podria trobar una important via d'acumulació que es perpetuaria, fins els nostres dies, en les diferents formes de l'economia criminal que han tengut lloc a les illes que van des del contraban, la construcció il·legal o el tràfic de drogues. Així, Blàzquez (2006) destaca el reconeixement popular dels corsaris eivissencs que arribà a tal punt que s'aixecà al 1915 un monument amb subscripció pública al conegut corsari Antoni Riquer Arabí (1773-1846) que fou famós per l'assalt a vaixells britànics, entre els que destaca el Felicity al 1808. El corsari es va convertir en militar (Alferes de Fragata) i va ascendir socialment⁷.

A la taula 1 es pot veure l'evolució de la població de les Pitiüses que passà de 10600 habitants a mitjans segle XVIII a quasi 16 mil habitants a finals de la centúria, amb un increment del 50,4%. Cal destacar per una banda l'increment de la població urbana de Vila en un 40% i la consolidació de la repoblació formenterenga, on la població és més que duplica. L'increment demogràfic fou la resposta a la introducció de mesures sanitàries i alimentàries que marcarien les primeres passes cap al canvi de règim demogràfic que llavors es caracteritzà per una reducció gradual de la mortalitat catastròfica i infantil, encara que es mantenien una elevada taxa de natalitat. En la composició social eivissenca cal destacar que els representants

⁷ El 1856 les potències marítimes signaren la Declaració de París sobre el dret marítim europeu, que teniu com a principal objectiu la supressió del corsarisme. El govern espanyol no es va adherir a la Declaració de París fins el 1908.

dels vells estaments no eren gaire significatius. Així, d'acord amb el Cens de Floridablanca de 1787, els nobles eren 4 i el clergat estava compost per 118 persones, mentre que la població agrícola era d'unes 3160 persones (91,28% de la població activa), dels quals un 5,15% eren jornalers (Casasnovas i Ginard, 2006; Juan-Vidal, 1989). És a dir, el treball en el camp, en el cas pitiús, estava escassament vehiculat a través de les formes laborals assalariades.

	Pitiüses	Eivissa	Vila d'Eivissa	% Vila	Formentera
1751	10.600	10.200	2.600	25,49	400
1800	15.949	14.829	3.632	24,49	1.120
Variació (%)	50,46	45,38	39,69		180,00

10.2.2. Mallorca segueix escalant per la corba del creixement de la mà del comerç.

Les noves idees il·lustrades es varen difondre a Mallorca a través de la RSEMAP (Reial Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País), constituïda al 1778 com a resposta a la pretensió de restaurar la confraria de Sant Jordi en torn de la qual s'havien de congregar les forces de l'Antic Règim, encara viu, nobles i militars. A la RSEMAP eren representades les elits de l'illa que eren eminentment urbanes. Així mateix, els seus membres tenien diferent procedència i es poden destriar des de nobles, clergues a la burgesia intel·lectual. La seva principal comesa era la d'activar i llançar l'activitat econòmica, és a dir la introducció dels nous vents del capitalisme que ascendia als països centrals d'Europa. La RSEMAP va publicar el *Semanario Económico* (1779-1820) que és la primera publicació periòdica sobre qüestions econòmiques de l'illa. Dels membres de la RSEMAP, es pot destacar la figura de Bonaventura Serra i Ferragut (1728-1784) qui va constituir el Gabinet d'Història Natural i va escriure, entre d'altres, la *Historia Natural del Reyno de Mallorca* i *Descripción histórica y geográfica del Reyno de Mallorca* (Casasnovas, 2008). En qualsevol cas, les classes dominants, aglutinades en torn a la RSEMAP, pretenien desplegar un projecte socioeconòmic que els reforçàs en el poder, per la qual cosa no estaven gaire interessats en fomentar les activitats industrials que podrien donar lloc a la concentració d'obrers als nuclis fabrils (Casasnovas i Ginard, 2006)⁸.

A finals del segle XVIII la població mallorquina s'incrementà en un 14,25% i arribà a 136 mil habitants, dels quals un 23,37% residia a Ciutat amb unes 31 mil persones⁹. En quant a la persistència dels vells estaments, es pot destacar d'acord amb el Cens de Floridablanca (1787) que a Mallorca es comptabilitzaven uns 503 nobles, dels que un 85% es trobaven a Ciutat, i uns 3168 eclesiàstics que representava el 6,22% de la població activa mallorquina. Conjuntament no representaven més que el 2,5% de la població insular, però la seva influència era molt forta, especialment sobre les classes populars sense instruir que formaven el major gruix de la població mallorquina. Per altra banda, la població agrícola activa era d'unes 26553 persones (52,21% de la població activa) i la menestralia de 6465 persones (12,71% de la població activa). Cal destacar el fet que en el cas mallorquí, a diferència del pitiús, la major part de la població que treballava al camp ho feia a través de relacions laborals assalariades ja que els jornalers representaven un 69,5% de la població activa al camp (Juan-Vidal, 1989).

	Mallorca	Palma	Palma % sobre total	Resta de Mallorca
1750	119.620	33.121	27,69	86.499
1797	136.671	31.942	23,37	104.729
Variació (%)	14,25	-3,56	—	21,08

⁸ Amb el desplegament de l'aparell burocràtic de l'Estat amb Isabel II, les activitats de la SEMAP quedarien molt reduïdes. Les funcions i objectius de la SEMAP eren substituïdes per les noves institucions. Barceló (1961:172) escrivia que "el moviment que podríem denominar liberal, va dur amb ell un esperit castellanista, de tal manera que a l'any 1835 la Societat d'Amics del País treballava en la confecció d'un diccionari mallorquí-castellà "per la desaparició en el possible del dialecte mallorquí, al menys en el tracte de les persones cultes". El projecte fracassà".

⁹ Els principals nuclis de població després de Ciutat eren: Artà, 5471 persones; Felanitx, 7709 persones; Lluçmajor, 6496 persones; i Manacor, 6659 persones (Manera 2001: 470-471).

L'increment demogràfic es deu a la combinació d'una sèrie d'elements: la desaparició de la mortalitat catastròfica (Grau-Sancho, 2002); la reducció de la mortalitat infantil; alta taxa de natalitat; etc. Carles Manera (2001a) explica com la producció agrícola de l'illa va experimentar una recessió en certs productes, en benefici de l'expansió d'altres. En concret, la producció de lleguminoses experimentà un notable avanç. La dieta mitjana de les classes populars mallorquines amb unes 2212 Kcal (0,79 kg) estaria coberta en un 71,6% per cereals i un 17,3% per llegums i aquestes darreres suposaven devers el 37,6% de l'aportament proteínic. Les hortalisses, vins, aiguardents i garroves serien productes que conformaven la dieta de les classes populars i que escapaven més fàcilment de les grapes dels grups poderosos, tot restant en bona mesura fora de la xarxa mercantil.

A la segona meitat del segle XVIII hi hagué una caiguda de la capacitat adquisitiva dels jornals en metàl·lic, la qual cosa diu Manera (2001a:72) que "promogué la inserció a activitats complementàries, i en definitiva, l'autoexplotació". En quant al comerç a la segona meitat del segle XVIII es produeix una caiguda continuada de producció oleícola i conseqüentment de les seves exportacions. En aquells moments, disminueix la producció oleícola i se seguia en una situació de dèficit blader que havia de ser importat, a la qual cosa se li afegeix una població en expansió. Això fou possible gràcies a una transformació i intensificació productiva encapçalada per les elits burgeses en la seva persecució d'incrementar la taxa de benefici. Com ja s'ha esmentat, aquesta burgesia comença a controlar la producció agrícola mitjançant l'arrendament de les terres, particularment els olivars.

A la taula 3 i gràfic 2 es pot observar les balances de les principals mercaderies d'exportació (oli) i importació (cereals) a través del port de Palma entre 1792 i el 1804. En particular, i sense comentar el salt cerealícola de l'any 1804, del que no hem pogut trobar cap explicació de moment, es pot veure com les exportacions d'oli que presentaven certes fluctuacions relacionades amb la producció, presentaven un valor unitari (ral billó/Tm) molt més elevat que no el dels cereals que de mitjana quasi els triplicava. Així i tot, Manera (2001a) recorda que els valors de la duana eren inferiors als d'altres mercats, per la qual cosa una bona part de l'oli sortia a través del contraban. Es pot constatar que, en base a les dues principals mercaderies d'importació i d'exportació, la balança comercial en termes físics presentava regularment un dèficit permanent, mentre que la dimensió monetària presentava una situació diferent en la que contrasten anys de superàvit amb d'altres deficitaris. Així doncs, es veu una clara estratègia, especialment per part del capital comercial, d'escalar posicions en la "corba del notari". Aquesta no es restringia als productes locals (p.ex. oli, aiguardents, manufactures,...) sinó que "s'hi sumen les mediacions efectuades amb altres zones, de forma que es recalca un aspecte crucial que, alhora, ajuda a entendre els mecanismes compensatoris de la balança de pagaments: l'oferta i la demanda locals no són l'únic objectiu econòmic per al capital comercial. Aquest opera en diferents places comptant amb les seves respectives necessitats, de manera que el propi mercat no sempre canalitza les transaccions de les principals firmes insulars" (Manera 2001:110).

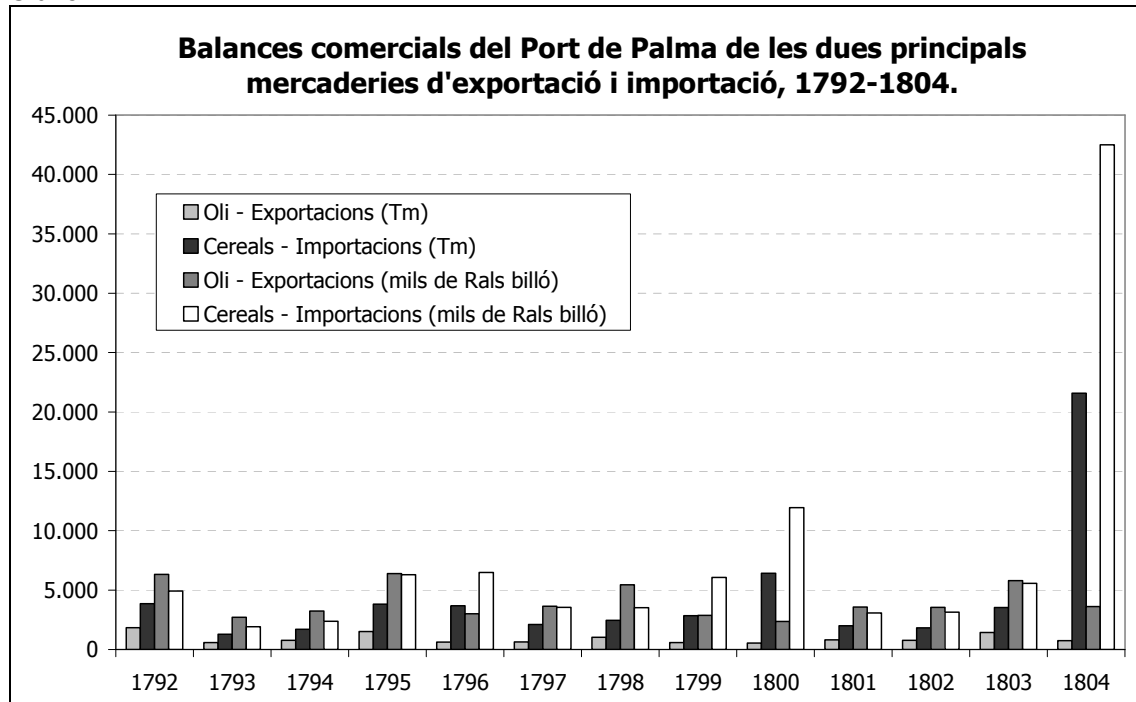
	Oli – Exportacions*			Cereals – Importacions**			Saldo	
	Tm	Rals billó (mils)	Valor unitari (ral billó/Tm)	Tm	Rals billó (mils)	Valor unitari (ral billó/Tm)	Físic (Tm)	Monetari Rals billó (mils)
1792	1.836	6.309	3.437	3.859	4.913	1.273	-2.024	1.396
1793	581	2.716	4.671	1.266	1.910	1.509	-684	806
1794	769	3.233	4.205	1.697	2.370	1.397	-928	862
1795	1.511	6.395	4.233	3.813	6.294	1.651	-2.302	101
1796	608	3.004	4.937	3.678	6.484	1.763	-3.069	-3.480
1797	634	3.630	5.730	2.105	3.538	1.681	-1.472	92
1798	1.024	5.439	5.310	2.448	3.503	1.431	-1.423	1.937
1799	585	2.868	4.903	2.836	6.057	2.136	-2.251	-3.189
1800	535	2.353	4.401	6.397	11.938	1.866	-5.862	-9.586
1801	799	3.567	4.463	1.982	3.070	1.549	-1.182	497

1802	763	3.542	4.641	1.813	3.125	1.723	-1.050	417
1803	1.430	5.799	4.055	3.518	5.559	1.580	-2.088	240
1804	733	3.596	4.905	21.574	42.489	1.969	-20.841	-38.893

* El valor físic de les exportacions d'oli a Manera estan en quartans (s'ha considerat l'equivalència d'un quartà com a 4,145 litres i un pes específic de l'oli de 0,8 Kg/litre).

** El valor físic dels cereals a Manera era en quarteres (s'ha considerat l'equivalència d'una quartera de cereals igual a 50 kgs).

Gràfic 2.

Mentrestant, es començaren a estendre nous conreus i productes agroalimentaris (p.ex. ametlles, aiguardents, vins i formatges)¹⁰ i les manufactures que els hi reportaran uns majors beneficis. Un aspecte a destacar és que el valor unitari del cereal era superior que el de l'oli, amb la qual cosa s'havia d'exportar més oli per una quantitat inferior de cereal (Moll, 1989; Manera, 2001a). En el cas de Sóller ja era important la superfície destinada als cítrics que s'exportaven a ports francesos per la qual cosa el port va ser habilitat per fer front a l'augment del trànsit marítim, unes obres que s'iniciaren al 1772 i s'allargaren fins el 1809 (Soler, 2004). El 1778 Mallorca va estar habilitada per comercialitzar amb Amèrica, la qual cosa va obrir les portes a l'expansió comercial que s'aniria perfilant a partir de llavors. Per tant, un dels objectius a perseguir fou el de cercar productes per col·locar a l'exterior que els hi permetessin obtenir un valor unitari per quantitat exportada superior per poder afrontar les importacions cerealícoles. No obstant, la balança de pagaments presentava un dèficit crònic en la balança comercial que era, en bona mesura, cobert per entrades de capitals. Uns capitals que tenien diferents procedències (Manera i Morey, 2006). És plausible que part d'aquells capitals procedissin també de les activitats il·lícites com el contraban (Manera, 2006) o del cors que vivia un dels seus millors moments (López-Nadal, 1990).

Un dels aspectes que moltes vegades no es té gaire en compte és el paper que han jugat els ecosistemes forestals i els seus recursos que abracen des de la seva funció com espai comunal en moltes ocasions per a les pastures, espai de recol·lecció de llenya i producció de carbó vegetal, i sobretot per a l'obtenció de fusta per a la construcció tant naval com d'edificis¹¹, etc. L'administració de Marina, que era en bona part l'encarregada de l'administració dels boscos, destacà l'abundància d'espècies forestals a Mallorca –especialment *Pinus*

¹⁰ La RSEMAP aconsellà la sembra de moreres i figueres a Mallorca (Gil-Sánchez et al., 2002).

¹¹ En el cas de la construcció d'edificis cal tenir present que s'emprava la llenya per aconseguir la calç i el guix que eren dos materials fonamentals de la construcció i s'utilitzava la fusta per la confecció de les estructures dels edificis, entre d'altres.

halepensis i *Quercus ilex*– i la seva extensió –sobretot la Serra de Tramuntana–. Els integrants de la RSEMAP varen realitzar diversos informes en els que s'establien recomanacions per una millor gestió forestal front a les actuacions de la Marina, entre les que en podríem destacar la d'anar restituint els peus talats mitjançant la sembra o plantació (Gil-Sánchez et al., 2002).

El consum de la llenya fou important per la manufactura de sabons que a partir del segle XVII representà importants partides d'exportació. Els excedents d'oli, als que s'afegia la sosa importada d'Alacant, es convertien en sabó fort que s'exportava i sabó fluix pel consum intern. El segle XVIII l'Armada Reial pretenia renovar la flota per la qual cosa al 1748 es promulgà l'*Ordenanza para la conservación y aumento de los Montes de Marina* que implicava la servitud en la utilització dels recursos forestals tant privats com comunals. Aquesta ordenança motivà conflictes entre propietaris i la marina, que en el cas de les Balears la RSEMAP fou la que va dur la veu per tal de demanar que els boscos de l'illa quedassin eximits. La pressió de la RSEMAP aconseguí que l'ordenança no tingués uns efectes tan severos sobre les propietats forestals de les illes respecte d'altres territoris de l'Estat. La construcció naval experimentà una forta embranzida a partir de la segona meitat del XVIII. L'escissió dels fusters de ribera (mestres d'aixa) del gremi dels fusters al 1752 pot donar una idea de la rellevància que aquest col·lectiu assolí. La pressió sobre els boscos fou tal que fins i tot es va haver d'acudir a la importació de fusta de fora. A la construcció naval militar s'hi afegí, arran de l'autorització per comerciar amb Amèrica, la construcció de naus comercials (Gil-Sánchez et al., 2002).

10.2.3. Menorca és Port-Mahon. Britànics, militars, naus i corsaris.

Al segle XVIII, les potències europees –França, Anglaterra i la decadent Espanya– augmentaren l'interès geoestratègic per la Mediterrània. Les illes eren cobejades i entre elles molt particularment, Menorca i el port de Maó. La corona anglesa ocupà Menorca el 1708 i amb el Tractat d'Utrecht (1713) consolidava la seva ocupació, junt amb la de Gibraltar. L'arribada dels anglesos suposà importants canvis com el trasllat de la capitalitat administrativa de Ciutadella a Maó i la conversió del Port de Maó en un important nucli d'activitat comercial, portuària i militar. A més, la supremacia financer-comercial britànica com a nou hegemó de l'economia-món aniria a favor de les classes privilegiades de Menorca sota bandera anglesa.

El segle XVIII menorquí fou eminentment anglès, però hi va haver canvis de "senyor" a destacar: domini anglès (1708-1756), domini francès (1756-1763), domini anglès (1763-1782), domini espanyol (1782-1798) i finalment anglès (1798-1802). Alícia Bauzà (2006:79) afirma que "el dinamisme del port de Maó, lligat a la seva condició de port franc i al desenvolupament de les activitats corso-comercials, marítimes, construcció naval i abastament de naus i guarnicions militars, possibilitarà l'aparició d'una burgesia corsario-comercial i protoindustrial, independent dels interessos agraris i de les rendes agràries de la terra".

A Anglaterra havia tengut lloc la Revolució Gloriosa (1688) que va suposar la caiguda del monarca i l'ascens del parlamentarisme. L'ocupació de Menorca fou particular ja que permeté un canvi social important, al temps que la població local va mantenir un elevat grau d'autonomia. Alguns aspectes a tenir en compte són: per una banda l'eliminació de la Inquisició (1721); i, per una altra, el trasllat de tot l'aparell polític-administratiu des de Ciutadella a Maó. És a dir, l'entrada dels britànics posava contra les cordes als vells estaments localitzats majoritàriament a Ciutadella. Emperò, el domini britànic no suposà una colonització cultural ja que es va mantenir la llengua catalana –a diferència de les altres illes on s'havia imposat el castellà– i les idees il·lustrades eren abraçades per les elits locals. Es pot destacar la constitució de la Societat de Cultura Maonesa (1778-1785) que aglutinà els il·lustrats de l'illa.

D'altra banda, cal destacar que en temps de pau a Maó hi havia uns 2500 homes de la *Royal Navy* amb tot el que això suposa d'abastament de queviures, expansió urbana, explosió d'activitats econòmiques vinculades a l'abastament de la població resident i militar i construcció-reparació naval (Casasnovas, 2008). Com a curiositat podem aportar l'apunt fet per Tomàs Vidal-Bendito (2001:65) quan diu que "la producció anual de vi superava els 3 milions de litres i el 75% d'aquesta era consumida pels anglesos [...] el consum per càpita s'atracava als 2 litres diaris".

Un canvi que es va donar en aquells moments fou el trencament del predomini absolut de la ramaderia ovina per començar a tenir una certa importància els ramats de porcí i boví que tenien una vocació més lligada a la satisfacció proteínica d'una població ascendent i al fet que la

llana començava a perdre rellevància com a producte d'exportació i a la producció tèxtil guanyava pes la manufactura de lli amb altres fibres (Casasnovas, 2006). A l'illa de Menorca les masses forestals degueren patir un important retrocés tal com exposa l'historiador menorquí, Riudavets-Tudurí (1885), a partir del segle XVI quan es va construir el Castell de Sant Felip i posteriorment per la construcció naval i l'augment del consum de llenya, especialment lligat a les esquadres militars del Port de Maó. José Vargas-Ponce quan visità Menorca constatà el mal estat de les seves masses forestals. La manca de boscos comunals motivà que les classes més desfavorides haguessin de talar llenya arreu. Aquest fet junt amb les elevades exigències de la guarnició anglesa de Maó provocaren les queixes de les autoritats municipals. A més, és possible que la combinació d'escassetat de llenya i elevada demanda donàs lloc a una espiral especulativa i extractiva que es traduïa en una major pressió sobre els recursos forestals. Per aquest motiu, a finals de segle es plantejaren mesures per a la repoblació dels boscos i la prohibició de certs usos (Gil-Sánchez et al., 2002).

Durant l'època britànica s'expandiren les activitats portuàries de manera notable, però també les comercials que varen rebre l'impuls de ser port franc. Un dels principals productes comercials fou el blat del qual Menorca seguia essent deficitària. Emperò el comerç del blat reportà enormes beneficis, de prop del 20% en ser reexportat per part dels mercaders maonesos que foren especialistes en l'especulació bladera. El blat procedia fonamentalment de Sicília, Sardenya i el Mediterrani Oriental i es revenia fonamentalment als ports espanyols. A més, per finançar les adquisicions dels cereals es revenien les teles franceses adquirides al Port de Marsella. S'arribà a situacions de manca de cereals en les que la Universitat es veia obligada a comprar blat de Barbaria, Sardenya o Sicília; mentrestant, els vaixells menorquins fondejats al port de Maó, estaven carregats de blat que es destinava a la reexportació. A més cal destacar el contraban, especialment el de tabac procedent de Gènova en direcció cap a Mallorca via Menorca, i les activitats corsàries que es realitzaven sota pavelló britànic, amb unes 55 patents de cors que ocupaven prop de 3 mil persones i capturaven al voltant de 89 vaixells anualment (Soler, 2004; Casasnovas, 2006).

Un aspecte a considerar és el fet que al port de Maó s'hi establiren comunitats de comerciants grecs i jueus, i en menor mesura anglesos. Aquests, malgrat la seva escassa rellevància numèrica, atorguen una dimensió particular al que fou l'abast de les relacions comercials ja que abraçaren la pràctica totalitat de la Mediterrània, des del Nord d'Àfrica a les costes de l'Imperi Otomà del Mediterrani Oriental. Així, Menorca seria una plaça comercial en la que hi arribaven i redistribuïen tant els productes procedents de l'Orient com els de l'Atlàntic (Casasnovas, 2006).

Com a resultat d'aquells canvis, la burgesia corso-comercial s'aniria perfilant poc a poc com la classe dominant de l'illa, que expressà el seu poder mitjançant la construccions de cases senyoriales a Maó (entre el carrer d'Isabel II, Plaça del Príncep, Carrer Anuncivay i Sant Ferran), l'adquisició de propietats rurals i fins i tot l'adquisició de títols d'hidalguia (Casasnovas, 1998; Casasnovas, 2006). Entre les extravagàncies dels nous rics destaquen les múltiples edificacions que feren a la ruralia que anaven des de grans cases fins a l'enrajolat de les eres, però que no significaren millores per l'augment de la productivitat de la terra. L'acumulació del capital fou dilapidada en obres sumptuoses i en el fort creixement urbà maonès, donant lloc al que Casasnovas (2006:150) ha definit com una acumulació de capital sense canvi econòmic.

La població, al llarg del segle XVIII, experimentà un destacable augment, tot passant dels 16 mil habitants de 1723 als 28 mil de 1787. Un dels principals aspectes a tenir en compte és que Maó es convertí en el principal nucli de l'illa amb la duplicació dels seus efectius demogràfics que passaren de 4,5 mil al 1723 a 13,9 mil al 1787. A més, s'ha de tenir present que al cas de Maó es va estendre, primer de forma informal, i llavors ja planificat el nucli de Georgetown (es Castell) al 1771 (Vilardell, 2005). Aquest espai allotjava prop de 3 mil persones, amb la qual cosa l'augment demogràfic que realment hauria propulsat l'activitat portuària i militar giraria en torn a unes 19 mil persones: 13,9 mil a Maó, 3 mil a Georgetown i 2,5 mil militars.

En el Cens de Floridablanca (1787) es comptabilitzaren uns 135 nobles (47,4% a Ciutadella) i 898 eclesiàstics que mantenien una posició dominant a bona part de l'illa i molt particularment a Ciutadella que fou la seu del Bisbat Menorquí a partir de 1795, encara que la major part del clergat es trobava a Maó amb el 52,67% de tots els clergs de l'illa, front al 22,38% de Ciutadella (Juan-Vidal, 1989). Miquel A. Casasnovas (2006) ha demostrat com el sector manufacturer en temps de domini britànic no es va estancar, ans al contrari la

menestralia experimentà una notable expansió. El testimoni de Vargas-Ponce es permet saber que hi havia: uns 2745 pagesos (44,7% de la població activa, dels quals un 10,4% es trobaven a Maó) i un 68,6% d'aquests eren jornalers; unes 1170 persones de la mar (19% de la població activa), dels quals un 73,4% es trobava a Maó; i 1912 persones ocupades en activitats manufactureres (31,13% de la població activa) de la qual la major part corresponia al sector de la construcció (32%), tèxtil (27%) i del cuir (20%) (Mascaró-Passarius, 1981).

L'embranchida demogràfica i econòmica es va traduir en l'espai urbà de Maó amb el vessament de la ciutat més enllà de les murades. Aquestes eren absorbides per l'entramat urbà ja que havien perdut la seva funcionalitat defensiva que era coberta pel Castell de Sant Felip (Murray, 2006). A més la condició de ciutat portuària de les potències europees es va traduir en una febre constructora de nombroses infraestructures i equipaments: dessecament de la Colàrsega i construcció del pont de Sant Joan (1713); ampliació del Castell de Sant Felip; drassanes i arsenals militar a la part de Llevant del port; l'Hospital de l'Illa del Rei (1711); magatzems militars i comercials a ponent (1722); ampliació dels molls de ribera (1724); Llatzaret de l'Illa Plana (1771); magatzems de l'illa d'en Pinto (1766); etc (Soler, 2004). Un aspecte a destacar és que quan els espanyols es feren amb el domini de l'illa el 1783 i per tal d'evitar que es convertís en un indret llépol per les potències europees, Carles III ordenà enderrocar el Castell de Sant Felip del Port de Maó i el de Sant Antoni de Fornells, la qual cosa deixava l'illa novament indefensa. Això suposà l'explosió d'obres urbano-portuàries que poden ser considerades sota la categoria de les solucions espacio-temporals proposades per David Harvey (2004), és a dir, aquestes més enllà de l'impacte socioeconòmic en el moment de la construcció són elements claus que forjaran les futures ampliacions del capital a Menorca, i més concretament a Maó.

Taula 4. Evolució de la població de Menorca, 1723-1787
(Font: Mascaró-Passarius 1981:632-633).

	Menorca	Maó	Ciudadella	Maó %	Ciudadella %	% Urbana
1723	16.032	4.580	4.580	28,56	28,56	57,12
1749	20.815	8.075	4.906	38,79	23,57	62,36
1787	28.135	13.902	6.233	49,41	22,15	71,57
Variació (%)	75,49	203,54	36,09			

En el cas de les illes Balears, i en menor mesura Eivissa, es pot dir que al segle XVIII ja s'havien posat ciments sòlids de les bases del capitalisme insular segons el qual, les elits comercials anirien escalant posicions a les parts més elevades de la "corba del notari", per la qual cosa s'acudia tant a productes obtinguts al propi territori com els que eren objecte de revenda amb independència de la seva procedència, ja fossin obtinguts a través del comerç o del cors. I, tal com escrivia Braudel (1984:295 a Arrighi 1999:215-216) "les organitzacions capitalistes líders dels cicles genovès i holandès evitaren la producció tant com pogueren. Venècia, Gènova i Amsterdam consumien gra, oli, sal, carn, etc., adquirits a través del comerç exterior: rebien del món exterior la fusta, les matèries primeres i fins i tot cert nombre dels productes manufacturats que utilitzaven. Els hi preocupava poc qui produís aquells productes o mitjançant quins mètodes, arcaics o moderns: se mostraven satisfets acceptant-los simplement al final del circuit, sense importar on havien estat adquirits en el seu nom pels seus agents o mercaders locals. La majoria, si no tots, dels béns procedents del sector primari o, inclús, els béns de luxe dels que depenia la subsistència de tals ciutats se trobaven fora de les seves murades i se produïen per compte de les mateixes, sense que aquestes tinguessin que preocupar-se pels problemes econòmics i socials inherents a la producció". Així, s'anaren definint les pautes d'una societat diversa i cada cop més complexa en la que els interessos de les classes dominants marcaven l'esdevenir social i econòmic definit per criteris crematístics, de poder. Aquests, a la vegada anaven deixant les seves petjades sobre el territori com és el cas de les illes Balears (Rullan, 2002; Artigues et al., 2006). I, per altra banda, no significà que no es produís el que s'ha denominat com "efecte degoteig" (*trickle down*) cap a les altres capes socials. Aquest "degoteig" era fonamental tant per mantenir el funcionament del sistema, com per evitar el descontent social i així aturar els aldarulls que trastorquessin l'ordre social dominant. Les classes populars rebien un cert degoteig dels restes que els hi deixaven les classes dominants, encara que es l'ordre social ampliava les desigualtats i la polarització social.

Així doncs, les illes no eren unes illes oblidades ni autàrquiques, encara que tampoc fossin el centre de l'economia-món, sí que presentaven una senda clara d'inserció en el capitalisme històric com a sistema-món. En aquest context, tal com escriu Giovanni Arrighi (1999:55) pel cas de les Ciutats-Estat italianes, seus del capitalisme al segle XV, els seus líders "foren pioners en l'establiment de xarxes amples i denses de diplomàcia residencial [...] La rendibilitat del comerç a llarga distància depenia essencialment del control quasimonopolístic de la informació sobre un espai econòmic el més ample possible". De la mateixa manera, s'anaven configurant uns col·lectius que atresoraven important informació que els hi seria clau per la consolidació del seu poder i les posteriors fases expansives del capitalisme a les illes.

10.3. EL CANVI DE SEGLE (XVIII-XIX). CRISI, CONFLICTES MUNDIALS I TENSIONS LIBERALS-ABSOLUTISTES.

El trànsit del segle XVIII al XIX fou convuls i va estar marcat per la Guerra d'Independència Americana (1775-1783) i la Revolució Francesa (1789). Els vents d'independència arribaren a les colònies hispàniques d'Amèrica que començaren a principis de segle el degoteig de la independència, la qual cosa dificultava encara més la situació econòmica de la corona espanyola. Resultat d'aquestes transformacions, s'alterava el Sistema de Westfalia, ampliant-se cap a Amèrica, però deteriorant-se a Europa degut a les lluites interestatals i intraestatals. Particularment, les pretensions de Napoleó I d'expandir-se territorialment pel continent posà en entredit el Sistema de Westfalia. Finalment, després de la derrota de Napoleó, el Tractat de Viena (1815) establia les bases del nou ordre europeu. La combinació dels múltiples elements, donaren lloc a la consolidació de l'hegemonia britànica i es consolidava un nou sistema mundial de domini que ha estat definit com "imperialisme de lliure comerç" (Arrighi, 1999).

Segons Arrighi (1999:73) "el Sistema de Westfalia se basava en el principi de que no hi havia cap autoritat per damunt del sistema interestatal. L'imperialisme del lliure comerç, pel contrari, va establir el principi de que les lleis que operaven a l'interior dels Estat i que regien les relacions entre els mateixos se trobaven sotmeses a l'autoritat superior d'una nova entitat metafísica, un mercat mundial governat per la seves pròpies "lleis", suposadament dotada amb poders supranaturals majors que les que havia gaudit mai qualsevol papa o emperador en el sistema de domini medieval". Polanyi (1968) explica que la consolidació d'aquest ens metafísic, el mercat, va ser l'element que enlairà el poder britànic que no es justificava ni per la seva extensió ni pel seu poder militar. El que sí tenia, en canvi, era l'aparell ideològic i científicotècnic que li permetia situar-se en el cim del poder mundial.

Les confrontacions entre les potències europees s'anaren intensificant en aquells moments en que s'estenia la revolució industrial, i a molts d'indrets d'Europa, des del segle XVII, s'havien començat a trencar els colls d'ampolla de la producció agrícola mitjançant la intensificació de les pràctiques agrícoles gràcies a la bonificació dels sòls, la gestió de la fertilitat dels sòls mitjançant la rotació de conreus, la rompuda de noves terres i, molt particularment, els canvis institucionals en curs que trencaven les relacions de poder i propietat de l'Antic Règim. A més, als països bressol de la industrialització l'adopció de noves fonts energètiques exosomàtiques –carbó vegetal, torba i, en menor mesura, carbó mineral– varen permetre alliberar pressió sobre els ecosistemes forestals per a l'extracció de llenya que eren transformats en sòls agrícoles. Emperò, aquella fase de creixement arribà a un punt de rendiments decreixents que es varen resoldre amb un augment de l'emigració i una reducció del consum alimentari per persona, la qual cosa es reflecteix en que la reducció de l'estatura mitjana del segle XIX (Tello, 2005).

Per altra banda, les activitats industrioses en base a un sistema dispers i rural havien guanyat rellevància a escala europea, l'anomenat *putting out system*. Aquesta fou la resposta de la població a l'estancament dels salaris reals i la via per a la subsistència es fonamentà en una creixent autoexplotació en un context en que el mercat capitalista anava arrasant altres formes econòmiques (Allen, 2001; Berg, 1987).

Amb la Pau d'Amiens (1802) l'illa de Menorca passà definitivament a les mans de la corona espanyola. Els canvis polític-administratius varen tenir repercussions sobre el procés social i econòmic de l'illa. L'abolició del cors i de la condició de port franc va suposar un cop per la flota maonesa i l'economia en general de l'illa. Aquest cop fou esmorteït per l'obertura del comerç americà i la continuació del comerç del blat. Els menorquins que havien establert una

ampla xarxa de relacions en tota la Mediterrània s'implicaren diplomàticament en la consecució d'acords amb les terres del Nord d'Àfrica i el Mediterrani Oriental per poder continuar amb la revenda cerealícola. Entre les elits que conformaren l'entramat diplomàtic i comercial destaca la nissaga dels Soler de Maó (Casasnovas, 2006). El blat del Mar Negre, Sicília i Sardenya i Barbaria s'adreçava prioritàriament als ports espanyols. En els anys de la Guerra del Francès, les illes que havien quedat al marge acolliren un important nombre de refugiats des de la península, i el port de Maó va experimentar un nou dinamisme degut a la seva utilització per part de la flota britànica, al temps que es reprenia momentàniament el curs.

En el context espanyol augmentava el confrontament entre els anomenats liberals i els absolutistes i els canvis institucionals i socioeconòmics se resistien a emprendre el vol en aquell context en que s'alternaven moments d'avanços de les reformes liberals (Guerra del Francès, 1808-1814) seguits de represes absolutistes (Ferran VII, 1814-1833). A les illes, al llarg del segle XVIII es varen mantenir les enormes desigualtats socials que afectaven a la major part de la població. A això se li sumava una creixent confrontació entre les classes dominants: una econòmica com era l'ascendent burgesia, i les altres en termes sociopolítics com eren l'aristocràcia i el clergat. Després de la Guerra del Francès (1808-1814) l'economia balear s'ensopegà en un context europeu de crisi econòmica i política.

El pronunciament de Riego (1820) que donà pas al Trienni Liberal (1820-1823) va dur a l'ensorrament de l'economia menorquina que s'havia fonamentat, en gran part, en la revenda de cereals, és a dir en l'escalada de posicions dins de l'anomenada "corba del notari" (Naredo i Valero, 1999). La prohibició de les Corts d'importar cereals i llegums de l'estranger va ser el factor desencadenant d'una crisi social i econòmica que es va traduir en una forçada emigració ja que les activitats agràries estaven pràcticament fossilitzades des de feia centúries en haver-se desvinculat progressivament la societat i l'economia de la seva base territorial de recursos. Als anys 1820 s'inicià una crisi que es perllongà durant tres dècades. La població que ja havia entrat en la coneguda transició demogràfica presentava uns excedents demogràfics que no trobaven cap activitat econòmica que els allotjàs (Dubon, 1987). De fet, els capitals corso-comercials no s'havien traduït en canvis en el sistema productiu i com a molts s'adreçaren a la rompuda de noves terres, i particularment els "creadors de riquesa" exportaven els seus capitals en la persecució de llocs més favorables on invertir (Casasnovas, 2006). La crisi de 1820 fou aprofitada per les elits econòmiques que explotaren, tal com havien fet els nobles ciutadellencs amb la crisi del XVII, una mà d'obra ociosa per satisfer els seus capritxos. Les classes populars no tenien alternativa: emigrar o quedar amb les lògiques conseqüències d'ajustament (Murray, 2006). La capacitat territorial menorquina es situaria a l'any 1840 en torn a unes 2,13 Ha/càpita quan un segle abans era de 3,32 Ha/càpita, però que en amdós casos no cobria els requeriments alimentaris de la població que estenia la seva petjada ecològica a d'altres territoris.

L'ocupació i conquesta per les armes de l'Alger per part dels francesos a l'any 1830 va repercutir en un canvi substancial a la Mediterrània on desapareixia l'amenaça pirata. Per una altra banda, els francesos necessitaven nous pobladors per la nova colònia amb la qual cosa gràcies a un acord entre espanyols i francesos, els menorquins es podrien lliurar del compliment del servei militar a canvi d'anar a poblar terres algerianes. Així doncs, els menorquins o millor dit, els maonesos partiren cap al Nord d'Àfrica i en menor mesura cap a les Antilles. Les repercussions d'aquella emigració de l'ordre de 9418 persones entre 1826 i 1857, deixarien una forta empremta a la societat ja que els efectius que majoritàriament fugiren eren els "mascles joves", amb la qual cosa l'emigració accelerà la transició demogràfica i marcaria una futura piràmide de població envellida.

Taula 5. La crisi demogràfica de Menorca (Font: Mascaró-Passarius, 1981:632-633; Dubon,1987).

	Menorca	Maó	Ciutadella	% Maó (a)	% Ciutadella (b)	% Urbà (a+b)
1787	28.177	13.902	6.233	49,34	22,12	71,46
1826	35.753	20.063	7.453	56,12	20,85	76,96
1840	32.510	15.478	7.309	47,61	22,48	70,09

La reacció absolutista de principis del segle (1813-1833), amb l'excepció del Trienni Liberal (1820-1823), a Mallorca i a les Pitiüses repercutí en l'alentiment de les reformes liberals. Un fre que en el cas pitiús fou més important. Tanmateix, en la nova situació de principis de segle, la persecució als liberals i a les poques publicacions periòdiques de l'època, no afectà a la RESAMP ni el seu butlletí. El retorn de la Inquisició i el reforçament del clergat i l'aristocràcia va traduir-se en un ambient prolífic per a l'assegurament de les relacions de poder fort i caciquils. La situació de l'Estat era de clara fallida arran de la pèrdua del control de les colònies americanes i la situació europea tampoc es presentava gaire afalagadora en un context de confrontació entre la França Napoleònica i pràcticament la resta d'Europa Occidental. La crisi econòmica es manifestà especialment a Palma més que a la ruralia, i sobretot entre les classes populars de Ciutat, mentre que a Eivissa les reformes il·lustrades del Pla de Millores s'ensorrava.

L'evolució demogràfica de Mallorca i les Pitiüses al llarg de la primera meitat del segle XIX seguia en la tendència alcista ja observada a partir de mitjans del XVIII en que s'experimentà la transició demogràfica. Cal destacar el retorn de la mortalitat catastròfica a Mallorca arran de l'epidèmia de pesta al Llevant Mallorquí que es cobrà la vida d'unes 2440 persones el 1820 –1040 a Son Servera (39% de la població); 1267 a Artà (35% de la població); 112 a Capdepera (12,38% de la població) i 21 a Sant Llorenç (1,9% de la població)– i la de febre groga a Ciutat amb uns 5 mil morts (Grau-Sancho, 2002). Aquestes sacsejades demogràfiques no afectaren a l'evolució ascendent de la població de l'illa ja que un bon nombre de persones procedent de la península s'adreçaren cap a les illes, tot escapant de les guerres napoleòniques. Es comptabilitzaren en torn a unes 30 mil persones que s'allotjaren fonamentalment a Ciutat (Barceló, 1961). Aquestes entrades de persones degueren alimentar espirals especulatives tal com es pot despendre de la lectura del text de Casimiro Urech i Cifre (1869:45) quan diu que: "els alts preus que degué assolir la propietat en aquesta província i que aconseguiren en efecte les seves produccions a principis d'aquest segle, per les guerres que van tenir lloc i la molta concurrència de forasters que amb aquest motiu vengueren a aquestes illes en cerca de la tranquil·litat que no gaudien en el continent, hagueren d'influir per aixecar el justipreu".

A les taules 5 i 6 es pot veure com, als primers 40 anys del segle XIX, la població de Mallorca i de les Pitiüses augmentà en torn a un 27,3% i un 29,2% respectivament i s'assolien els 173,9 mil habitants a Mallorca i 20,6 mil habitants a les Pitiüses. La capacitat territorial es situaria en torn a 2,07 Ha/càpita a Mallorca al 1842, mentre que a les Pitiüses al 1840 aquesta era de 3,15 Ha/càpita.

Taula 6. Evolució de la població de Mallorca, 1797-1842 (Font: Manera, 2001a i INE- Alteraciones de los municipios en los Censos de Población desde 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, octubre 2006).				
	Mallorca	Palma	Resta de Mallorca	Palma % sobre total
1797	136.671	31.942	104.729	23,37
1825	168.110	36.617	131.493	21,78
1842	173.987	40.892	133.095	23,50
Variació %	27,30	28,02	27,09	—

Taula 7. Evolució de la població de les Pitiüses, 1800-1840 (Font: elaboració pròpia a partir de Cirer-Costa, 1986).					
	Pitiüses	Eivissa	Vila d'Eivissa	% Vila	Formentera
1800	15.949	14.829	3.632	22,77	1.120
1820	17.392	16.030	4.195	24,12	1.362
1840	20.612	19.190	4.920	23,87	1.422
Variació %	29,24	29,41	35,46	—	26,96

10.4. UNA "GRAN TRANSFORMACIÓ" EN EVOLUCIÓ. DEL LIBERALISME DE MITJANS SEGLE XIX FINS A LA GLOBALITZACIÓ NEOLIBERAL.

10.4.1. Dels vents industrials i del lliure canvi a la crisi del cicle d'acumulació britànic i l'ascens de l'hegemonia nord-americana.

Londres s'havia convertit a partir de dels anys 1780 en el centre rector de les finances de l'economia-món i Anglaterra imposà el lliure canvi a escala mundial. A més, després del Congrés de Viena de 1815 que organitzava el nou mapa europeu després de la derrota de Napoleó I, s'inicià el període que Karl Polanyi (1968 [1944]) definí com la *Pax Britànica*, una pau relativa que duraria uns 100 anys, fins a l'esclat de la I Guerra Mundial. Aquesta també fou l'era dels Rotschild (Arrighi, 1999). El Concert Europeu resultava de l'aliança entre els vestigis de l'Antic Règim i les noves oligarquies defensores del liberalisme. El restabliment de l'absolutisme a Europa sorgí com a vacuna contra els riscos de contagi de la febre revolucionària que havia esclatat amb la Revolució Francesa (1789), i molt particularment amb l'experiència revolucionària de la Comuna de París (1871).

A l'Imperi Britànic, la combinació d'un elevat endeutament públic i elevades despeses públiques varen permetre una relativa expansió de la indústria de béns de capital. Emperò, aquestes se trobaren aviat amb uns límits rígids, ja que fins la dècada de 1820 les empreses especialitzades en la fabricació de béns d'equip tenien poca autonomia. Arrighi (1999:194) exposa com "a principis de la dècada de 1840, la rendibilitat obtinguda de la producció de nous béns de capital pel mercat domèstic començà a disminuir ràpidament. La continua liberalització unilateral del comerç britànic va crear, no obstant, les condicions per a que es produís una expansió de primera magnitud del comerç i de la producció mundials. Els béns de capital britànics trobaren una prompta demanda entre organitzacions governamentals i empresarials de tot el món. I aquestes organitzacions, a la seva vegada, acceleraren la seva producció d'inputs primaris destinats a ser venuts a Gran Bretanya amb la finalitat de procurar-se els mitjans necessaris per pagar béns de capital o els interessos dels deutes contrets per efectuar la seva compra". La City de Londres es convertí en un important pol d'atracció dels capitals de la resta del món que hi acudien perseguint altes i més segures rendibilitats financeres amb la qual cosa contribuïen a incrementar la capacitat d'endeutament i inversió per part del propi capital britànic.

A més, la creuada liberal va fructificar en una sèrie de mesures que permetrien esperonar la potència britànica. En primer lloc, l'*Anti Corn Law Bill* de 1846 va obrir el mercat britànic als cereals de tot el món, i en conseqüència s'alliberaven recursos interns i mà d'obra que alimentaria la industrialització, al temps que rompria amb la sobirania alimentària i implantaria un cercle de dependència dels fluxos comercials del gra que afectaven de manera notable a les classes populars, progressivament assalariades. En segon lloc, la *Poor Law Amendment Act* de 1834 va sotmetre el treball als mecanismes de fixació de preus del mercat, i el mercat estava controlat per les oligarquies amb la qual cosa explotà la pobresa de les classes treballadores, especialment les urbanes. I, la *Peel's Bank Act* de 1844 que establia els mecanismes autoregulats del patró-or. L'establiment del patró-or tendria unes importants conseqüències a escala mundial ja que a través seu s'intentava regular els intercanvis interestatals i aquests es comprometien a garantir aquell tipus de canvi fix. D'aquesta manera, Londres es consolidava com a centre de les altes finances mundials (Arrighi, 1999; Tello, 2005).

Un altre element important a tenir en compte és el fet que les potències europees que requerien expandir-se territorialment per tal de dur endavant les revolucions industrials i industrials, mostraren un alt interès pel Mediterrani, tant pel que fa a les terres del Nord d'Àfrica amb la ocupació francesa dels països riberencs del Sud –Algèria, Marroc o Tunísia–; com pel seu valor geoestratègic per les rutes cap a Orient àdhuc de les terres més orientals. Així, els britànics en temps de la *Pax Britànica* s'anaren expandint cap a noves fronteres a través de la Mediterrània amb l'obertura del Canal de Sues (1869) a la circulació marítima. El capital financer britànic es va fer amb el canal el 1875 degut a que Egipte no podia fer front a l'enorme deute extern contret. Aquesta fou una jugada mestra del capital financer, en concret

la família Rotschild, que permeté consolidar l'expansió del poder econòmic i polític sobre territoris de l'Orient Mitjà i altres zones d'Àsia¹².

Un dels principals elements que facilitaren aquest cicle d'acumulació fou, a part de la conversió de l'energia fòssil en energia útil (i la inevitable entropia), la progressiva expansió territorial de les potències europees que es configuraven en devastadors imperis que creaven riquesa per les elits nacionals i devastació-explotació a les perifèries, on s'extreien gran quantitat de matèries primeres. El que David Harvey (2004) i Giovanni Arrighi (1999) han anomenat com lògiques del poder polític-territorial o territorialisme. Així, si a principis del segle XIX les potències europees controlaven el 35% de la superfície terrestre planetària, al 1914 aquelles controlaven ja el 84%. I, Gran Bretanya dominava el 20% (Magdoff, 1978).

A més, en aquells temps s'imposà la ideologia del capitalisme procedent de l'Imperi Britànic (Naredo, 2003) i s'inicià la racionalització de la producció manufacturera cap els sistemes fabrils¹³ que permetien un major control social per part de les classes dominants (Marglin, 1991; Tello, 2005). Arrighi (1999:214) exposa que el cicle d'acumulació britànic, a diferència dels cicles genovès i holandès, es fonamentà en "empreses capitalistes que estaven implicades amb contundència en l'organització i racionalització dels processos de producció". Així i tot, al segle XIX, la major part de la població mundial no era europea ni urbano-industrial, ni la principal institució econòmica era el mercat capitalista, sinó que tal com assenyalava Karl Polanyi (1968 [1944]) la principal tasca del poder fou la d'estendre el mercat capitalista (amb la propietat privada) i impulsar el paper dels diners com a principal mecanisme per l'acumulació i concentració del poder (Arrighi, 1999).

A partir de la segona meitat del segle XIX l'hegemonia britànica començà a trontollar i aparegueren en escena dos nous actors que intentarien fer-se amb el poder mundial: EUA i Alemanya. La recent constitució de l'estat-nació alemany (1871) feu que aquest no aconseguís cap suculent partida del repartiment de l'Àfrica Subsahariana, com a resultat de la Cimera de Berlín (1885) de la que els dos principals poders territorials, França i l'Imperi Britànic, es feien amb la major part del pastís. D'aquesta manera, Alemanya no accedia als recursos naturals africans que els britànics i francesos explotaven i que amb el temps esdevindrien centrals per a l'expansió del capitalisme europeu. A manca d'expansió territorial (i la conseqüent possibilitat de saquejar els recursos naturals i les persones), el capitalisme germànic es caracteritzà per la "racionalitat tecnològica". Aquesta contrasta, tal com ha assenyalat Landes (1979), amb el capitalisme britànic més lligat a la "racionalitat pecuniària". La geopolítica imperial germànica es definí en torn a l'Europa Oriental, conceptualització rebutjada frontalment pels poders britànics¹⁴. Aquest rebuig es va mantenir al llarg del segle XX quan l'eix britànic manifestà la necessitat de mantenir dividida la "massa occidental" de la "massa oriental" d'Europa (Garcés, 2008). Les dificultats d'expansió territorial (*lebensraum*) s'intentaren resoldre mitjançant el foment del racisme-nacionalisme alemany per tal de preparar el terreny ideològic que hauria de permetre dur endavant un confrontament amb les altres potències europees. El resultat fou una confrontació bèl·lica d'enorme violència que ocupà bona part de la primera meitat del segle XX, amb les dues guerres mundials.

Mentrestant, a l'altra banda de l'Atlàntic, els EUA amb un territori farcit de recursos naturals i molt particularment els vectors principals de la industrialització –carbó, ferro, etc– i sòls i aigua abundants per desplegar l'agricultura industrial permeteren estendre l'economia domèstica. D'acord amb Arrighi (1999:80) "al llarg del segle XIX l'avantatge decisiva en la lluita pel poder mundial fou la mida i el creixement potencial comparatius del mercat domèstic. Quan

¹² Segons Arrighi (1999:316) "els ferrocarrils, els vaixells de vapor i l'obertura del canal de Sues el 1869 transformaren l'Índia en una font essencial d'abastament barat d'aliments i matèries primeres per Europa (te, blat, llavors oleaginoses, jute) i en un important mercat remuneratiu, protegit per l'acció administrativa, pels productes de la indústria dels béns de capital britànics i per l'empresa anglesa".

¹³ Per exemple, la indústria tèxtil anglesa comptava al 1813 uns 3 mil telers mecànics i més de 200 mil teixidors manuals; en canvi, al 1860, hi havia més de 400 mil telers mecànics i els teixidors manuals havien desaparegut (Arrighi, 1999).

¹⁴ L'estratègia imperial britànica apareix reflectida en els treballs d'un dels seus principals ideòlegs, el geògraf Halford J. Mackinder (1861-1947). Segons ell l'hegemonia anglosaxona depenia d'impedir que les Potències d'Europa Occidental sumassin els seus recursos als de la Potència frontissa d'Euràsia, Rússia. Juan Garcés (2008:349) escriu que "la suma dels recursos de l'Oest d'Europa i els de Rússia hauria crat, segons Mackinder, una continuïtat geogràfico-econòmica autosuficient, si no se la distreia militarment des de les penínsules euroasiàtiques, una flota i una capacitat econòmica capaces de projectar-se sobre la reserva dels EUA que des de 1898, després de l'absorció de Cuba i Puerto Rico, era Iberoamèrica sencera"

major i més dinàmic fos el mercat domèstic d'un Estat, millors oportunitats tendria aquest Estat d'expulsar al Regne Unit de la posició central que ocupava en les xarxes globals de les relacions patró-client que constituïen el mercat mundial". Els EUA tenien suficient territori a dins (que tan sols havia de ser usurpat a les comunitats indígenes), no tenia els entrebancs que a la Vella Europa interposaven els residus de l'aristocràcia feudal, i per tant la burgesia no tenia cap limitació a la seva consolidació en el poder. I, finalment no comptaven amb les rivalitats interestatals que se gestaven a Europa. Tot això, motivà que un flux important de capitals i persones s'adreçassin des d'Europa als EUA –rendes d'insularitat geoestratègica–, i de rebot s'ampliava encara més el seu mercat domèstic, al temps que avançava posicions cap a la supremacia mundial.

Giovanni Arrighi (1999) exposa que el cicle d'acumulació britànic començà a experimentar símptomes d'afebliment a partir de la dècada de 1870 en que s'inicià la Gran Depressió (1873-1896). Aquesta estava marcada per l'augment de les tensions entre el capital financer i el poder territorial (o organització política), a les que s'hi afegien els creixents conflictes socials a partir de 1848, any en que es publicà el *Manifest Comunista* (Marx i Engels, 1998). David Harvey (2004) assenyala que la primera crisi important de sobreacumulació del capital se va produir entre 1846-1850 i com a resultat, detonaren moviments revolucionaris burgesos i nacionalistes a tota Europa. En aquell context, els estats-imperis iniciaren una cursa proteccionista que llimava una de les principals claus de l'èxit de la potència britànica que era la imposició del lliure comerç a la resta d'estats. Emperò no a ella mateixa que havia forjat bona part del seu poder en la depredació de la Índia. El lliure comerç es va mantenir a Anglaterra, mentre que a la resta de països s'imposava el proteccionisme, tot essent l'Alemanya de Bismarck l'epicentre del moviment proteccionista. La combinació de malestar social, augment de l'atur, recessió industrial i comercial, enfonsament dels valors immobiliaris i crisi fiscal feren que Bismarck decidís protegir l'economia alemanya i de pas reforçar el poder del Reich alemany (Arrighi, 1999).

La sortida de la crisi de mitjans segle XIX se efectuà per una banda en inversions infraestructurals a llarg termini (p.ex. transformació urbanística de París sota la direcció de Haussmann); i, per una altra banda, en expansions geogràfiques centrades fonamentalment en el comerç atlàntic. Emperò, aquella via de sortida s'havia esgotat cap els anys 1860. La interrupció dels fluxos comercials atlàntics per mor de la Guerra Civil dels EUA (1861-1865) afectaven a les economies europees. I, la combustió del conflicte social va qüestionar la legitimitat del poder a molts països europeus. Aquest conflicte que s'havia gestat després d'una llarga explotació a les classes populars, fructificà en tota una sèrie de moviments sociopolítics en els que la nova classe proletària es convertia en un dels principals agents polítics. Són els anys de la Comuna de París (1871), la Primera Internacional Obrera (1863), etc (Arrighi et al., 1999; Fernández-Durán, 2001; Fernández-Durán, 2010; Harvey, 2004;).

L'ascens dels Estats-nació a Europa va venir de la mà del recurs per part de la burgesia de la idea de nació que permeté i consolidà les transformacions institucionals, socials i científico-tècniques que tenien lloc i que emanaven, moltes d'elles, de l'Imperi Britànic. Emperò, segons Harvey (2004), l'Estat-nació no proporcionaven una base coherent per a l'imperialisme. Així doncs, les estratègies d'acumulació –i resolució dels conflictes de sobreacumulació dins les fronteres dels estats-nació– es varen resoldre mitjançant la promoció del nacionalisme, i més particularment la seva versió més extrema en forma de racisme. Hannah Arendt va exposar que això significà la suspensió de la lluita de classes interna i la construcció de l'aliança de classes en defensa de l'Estat-nació. Els interessos de les classes populars s'havien fermat als interessos de les classes dominants, a partir de l'expansió del mercat, els diners i, sobretot, el treball assalariat. Així, la Segona Internacional es va dissoldre degut al fet que les qüestions imperials-nacionals s'imposaren per sobre la defensa dels interessos dels treballadors¹⁵ (Harvey, 2004).

Després del període de crisi de la Gran Depressió varen tornar uns anys d'alt creixement econòmic, una època daurada, que es caracteritzà per una elevada competitivitat entre els estats per tal d'atreure la inversió, es començà una època intervencionista que propicià el clima per l'augment de les activitats especulatives i un progressiu abandonament de les activitats comercials-productives. Momentàniament, la resposta per part de molts dels

¹⁵ La Segona Internacional (1889) es va constituir després de la desfeta de la Primera Internacional (1871), entre d'altres motius degut als conflictes manifestats entre la corrent marxista i l'anarquista, arran de l'experiència de la Comuna de París. Els anarquistes foren finalment expulsats de la Internacional a l'any 1896 (Arrighi et al., 1999).

capitals a la inestable situació fou la d'aprofitar la seguretat que ofería la City de Londres i el règim del patró-or, amb la qual cosa es produí una important espiral especulativa que acabà fent trontollar la pròpia lliura esterlina fins el punt que el 1914 el règim patró-or hagué de suspendre's. Cal destacar el fet que bona part de l'expansió dels EUA es va efectuar en base a endeutament realitzat amb la City. El deute dels EUA passà de 200 milions de dòlars el 1843 a 3700 milions de dòlars el 1914, amb la qual cosa moviments de divises cap a Londres s'incrementaren notablement. En motiu de la I Guerra Mundial, no tan sols els actius britànics als EUA se liquidaren a la Borsa de Nova York a preus rebaixats, sinó que els EUA passaren a ser creditors del Regne Unit.

A tot això, "el renou de sables", que era música celestial a l'oïda de la burgesia europea en tant que havia hipertrofiat la rendibilitat per mor de la intensificació de la competència interestatal pel capital en cerca d'inversió, se tornà en una catàstrofe de la que el capitalisme del segle XIX mai se recuperaria" (Arrighi 1999:210). La Primera Guerra Mundial marcaria la defunció definitiva del cicle britànic. El restabliment del sistema-món capitalista, malgrat els bojos 1920, no es consolidaria fins passada la Segona Guerra Mundial. Al llarg del darrer quart del segle XIX i la primera meitat del segle XX es varen donar les passes per a que el centre hegemònic es traslladàs als EUA, tot resultant en el cicle d'acumulació americà o el "llarg segle XX" definit per Arrighi (1999). Múltiples causes expliquen el canvi hegemònic, entre de les quals es poden destacar: no haver participat a la Primera Guerra Mundial fins el 1917, no haver rebut en el propi territori els impactes directes de les guerres, l'abundància de recursos naturals claus en la revolució industrial (p.ex. carbó, ferro, petroli, etc), desplegament de la política bel·licista sota la Doctrina Monroe (Amèrica pels americans) que esdevé en la Doctrina del Destí Manifest (versió EUA de colonialisme), espai financer recolzat pel dòlar i Wall Street, etc (Arrighi, 1999; Gowan, 2000; Smith, 2003).

Després de la Segona Guerra Mundial començà la fase coneguda com els "Trenta Gloriosos" que correspondria al règim d'acumulació fordista i la *Pax Americana* en els països capitalistes. En aquells moments s'impulsà el pacte capital-treball que donà lloc a l'Estat del Benestar, la societat del consum de masses i una expansió trepidant dels agregats monetaris, així com de la degradació ecològica. La societat planetària es divideix entre aquells territoris que es pujaven al tren del desenvolupament, i aquells altres que quedaven fora d'ell. Aquests deixaven de ser colònies per anomenar-se regions "subdesenvolupades" o "tercermundistes". Emperò, el món també es dividia entre aquells que pertanyien al bloc nord-americà o capitalista i aquells altres que s'enquadraven dins del bloc soviètic o comunista, sense deixar gaire espai per altres opcions.

El capitalisme monopolista arribà a un punt de saturació cap a finals dels 1960 i principis dels 1970, quan l'escalada bèl·lica es va tornar a disparar (p.ex. Guerra de Vietnam) i se començaven a posar les bases del dogma neoliberal (p.ex. Dictadura de Pinochet) (Harvey, 2007; Klein, 2007). La ruptura del sistema econòmic-financer de Bretton-Woods, de manera unilateral per part dels EUA, com a solució a la crisi, va encetar les rearticulacions del capitalisme mundial, caracteritzades per una creixent financiarització, una reconfiguració del paper dels Estats en favor del capital i una profunda reestructuració de l'organització productiva, amb l'aparició de l'empresa en xarxa escampada per les perifèries del planeta, etc. La reestructuració del capitalisme mundial va anar acompanyada de la revolució conservadora, iniciada al món anglosaxó –Thatcher al Regne Unit i Reagan als EUA– que seria una peça clau del dogma neoliberal. La caiguda del Mur de Berlin el 1989 i la dissolució de la URSS va donar com a resultat el final de la confrontació de blocs de la Guerra Freda, i els països dels dos blocs abraçaven el nou règim d'acumulació financer global.

Els anys 1990 s'intensificà el capitalisme global de base eminentment financera, al temps que les desigualtats socials i el deteriorament ecològic planetari també es disparava. La dècada dels 1990 és de fortes turbulències econòmic-financeres i les crisis econòmic-financeres marcaren la normalitat. Mentre que els EUA se consolidaven com els guardians del planeta amb l'assaig de la Primera Guerra del Golf per part de George H. Bush que donà lloc a un Nou Ordre Internacional. Aquest cicle expansiu va iniciar la seva reculada amb la crisi dels valors tecnològics al 2000. Per altra banda, la contestació social al capitalisme global va guanyar força a partir de les mobilitzacions de Seattle al novembre de 1999. Els atemptats terroristes del 11 de setembre de 2001 als EUA varen marcar un canvi en la geopolítica i la geoeconomia mundial, que tenia la qüestió del petroli en el punt de mira. A partir de llavors es va aprofundir la política neoconservadora i les estratègies de domini fort (imperialistes) dels

EUA, i les altres potències globals (p.ex. Unió Europea). Així mateix, les polítiques neoliberals propiciadores de l'Estat corporatiu i les dinàmiques especulativo-financeres, potenciaren noves escalades especulatives que han estat aplaudides per les elits globals i que s'han legitimat per la forta intensificació d'un capitalisme popular que ha participat, en certa mesura, del miratge del capitalisme financer. Aquestes lògiques s'han desfermat de manera important en el sector immobiliari, provocant una enorme bombolla especulativa global que acabà esclatant a l'estiu del 2007. Així mateix, els països perifèrics han experimentat de la mà de les polítiques neoliberals (p.ex. Programes d'Ajustament Estructural) un constant saqueig dels seus recursos naturals, al temps que les seves poblacions fugien cap a les regions centrals, el Nord Global, o als espais metropolitans del Sud, les "megaciutats misèria". Mentre que, alguns països (anomenats emergents), com la Xina, on es combina un règim dicatorial amb el turbocapitalisme, s'han convertit en la fàbrica global, ja que permetien noves solucions espacio-temporals als capitals transnacionals (Fernández-Durán, 2003; Harvey, 2007; Naredo, 2010).

10.4.2. La industrialització fa olor a fum! Final del règim energètic orgànic i inici del fòssil (dominació de la natura i del territori).

A partir de mitjans del segle XIX es va dur a terme una gran expansió del comerç mundial, esperonat per la irrupció dels nous mitjans de transport i del nou règim energètic de base fòssil que s'anava consolidant tant en la fabricació de manufactures com (i sobretot) al transport. Mentrestant, a l'agricultura s'aplicaven les noves tècniques procedents de la química agrícola amb aportacions com les de l'alemany Justus von Liebig (1803-1887) o el francès Jean Baptiste Boussingault (1803-1873). Aquests, a la seva visita a Amèrica del Sud, es fixaren amb el guano i les seves propietats químiques. A partir de llavors començaria l'enorme fertilització dels sòls europeus a partir de recursos extraterritorials, fins que l'anglès John Lawes (1814-1900) va elaborar el primer fertilitzant artificial (superfosfat) resultat d'aplicar àcid sulfúric a roques fosfatades. A partir d'aquí començà el gran abocament de fertilitzants inorgànics als sòls agrícoles, als que llavors s'hi afegiran els fertilitzants de síntesi derivats dels hidrocarburs (Smil, 2001).

El canvi de règim energètic permeté la conversió de les "economies orgàniques avançades" en "economies fòssils" (Wrigley, 1993; Tello, 2005). Aquesta conversió atorgà unes capacitats de transformació radical en la relació entre l'espècie humana i la biosfera –intensificació agrícola, explosió del transport motoritzat i colonització de nous territoris, enorme capacitat d'extracció de recursos de l'escorça terrestre, explosió i implosió urbana, elevada capacitat de destrucció bèl·lica, etc–, i a més permetia introduir brutals canvis en l'organització social als llocs de producció (fàbriques) i, també, de reproducció (llars) –producció en massa, racionalització del treball, extensió de la jornada laboral, aparició de l'exèrcit laboral de reserva, concentració de la població a les ciutats, etc-. I, sobretot en les relacions de poder, ja que en ser els combustibles fòssils, i més concretament els hidrocarburs, uns recursos molt concentrats en l'espai, la seva extracció i explotació s'organitzà en torn a grans corporacions i els països centrals organitzaren grans exèrcits –una petrodiploàcia i petroexèrcits– per a la defensa de l'accés als combustibles fòssils (i per l'apropiació de nous jaciments). Tot un canvi que va donar lloc a una societat tremendament jeràrquica i que aniria absorbint les múltiples formes d'organització social i econòmica que hi havia, convertint la societat en quelcom cada cop més homogeni (encara que amb tensions i pervivència de certs antagonismes). Paradoxalment, aquesta societat ha estat definida com a societat complexa (Fernández-Durán, 2008b; Fernández-Durán, 2010).

10.4.3. Els vents d'Europa arriben a Espanya (i a les Balears).

El regnat d'Isabel II (1833-1868) va suposar, encara que amb totes les friccions i tensions que hi havia en aquells moments (p.ex. Guerres carlines), la consolidació i implantació de les reformes liberals. Els aixecaments populars i la revolta militar encapçalada pel General Prim al setembre de 1868 donaren pas al Sexenni Democràtic (1868-1874) que era vista com una amenaça potencial pels interessos de les classes dominants. Tanmateix, després de la curta experiència de la Primera República (1873-1874), la reacció de les oligarquies no es va fer esperar i el gener de 1874, el cop d'Estat del General Pavia retornava "l'ordre social" i la restauració borbònica –Alfons XII (1874-1885); Regència de Maria Cristina (1885-1902) i Alfons

XIII (1902-1923)– . S'arribava així a una solució de consens en la que s'impulsava el liberalisme econòmic, de la mà de la monarquia, al temps que la coalició d'interessos de classe, alertats per l'onada revolucionària europea (p.ex. Comuna de París de 1871), s'encarregava de consolidar un règim polític autoritari i caciquil.

Se varen dur a terme reformes político-administratives de calat com és per exemple la configuració de la virtualitat territorial que és el que avui anomenam Illes Balears. En aquell moment s'anomenà Província de Palma de Mallorca, amb la qual cosa hom ja pot sospitar que el major pes polític i el major poder estaria lligat a la major de les illes (i particularment la seva ciutat), la qual cosa generaria a partir de llavors unes relacions sempre tenses entre les illes menors de l'arxipèlag i Mallorca. La província es subdividí en partits judicials: Palma, Inca i Manacor a Mallorca; Maó i Ciutadella¹⁶ a Menorca; i un a les Pitiüses. Per altra banda, molts municipis que s'havien creat durant els curts períodes constitucionals (1812-1814; 1820-1823) es restabliren i a les Pitiüses es va definir l'organització municipal en torn a sis municipis que anul·laven els ajuntaments rurals de les primeres reformes il·lustrades. Tanmateix, els canvis responien als interessos de les classes dominants ja que tal com escriu Miquel Àngel Casanovas (2008:540) "tothom s'havia adonat de la potencialitat revolucionària de les classes populars (pagesos sense terres i proletariat urbà) que donaven suport a les faccions més reaccionàries del carlisme i, alhora, mostraven una forta aversió a les classes acomodades. Terratinents feudals i partidaris del reformisme absolutista, per una banda, i propietaris burgesos, per l'altra, havien entès que els calia arribar a trobar una fórmula que fes possible el canvi polític sense arriscar-se a un nou enfrontament armat que posés en perill l'ordre social establert i, sobretot, la propietat, autèntica clau de volta de tot el sistema liberal".

Les reformes que es varen dur a terme fins a la restauració borbònica d'Alfons XII amb el Cop d'Estat del General Pavia de 1874 se sentiren en diversos àmbits, entre dels quals destaquen: els canvis en la propietat, les reformes econòmiques, les reformes polítiques i els canvis culturals. Al llarg d'aquells anys va desaparèixer l'organització gremial dels oficis i va començar un incipient moviment obrer que es desplegarà, sobretot, durant el Sexenni Democràtic quan es celebraren les primeres eleccions municipals i de diputats a les Corts constituents –sufragi universal masculí–. El cop d'estat restablí l'ordre social en una difícil aliança entre els absolutistes i els liberals. Se consolidaren i institucionalitzaren, front al risc que havia suposat l'anterior experiència, les xarxes caciquils que quedaven disfressades en torn d'un sufragi censatari indefinit primer i masculí al 1890. El caciquisme quedava agrupat en torn als anomenats partits dinàstics: Partit Conservador i el Partit Liberal Fusionista.

A finals del segle XIX, l'enfrontament de l'Estat espanyol amb els EUA va conduir a la pèrdua de les colònies de Cuba, Filipines, Guam i Puerto Rico, amb la qual cosa l'Estat rebé un fort cop que afectà a l'ordre establert, i s'inicià la crisi de la Restauració amb forts enfrontaments entre les oligarquies per la lluita i conservació del poder. En aquells moments, Alfons XIII pren el tron entre 1902 i 1923, durant un període marcat per la desfeta colonial; les aventures neocolonials amb el Protectorat de Marroc al 1912 i la Guerra del Rift (1919-1926); i una situació europea marcada per les creixents tensions interestatals que desembocà en la Primera Guerra Mundial. Paradoxalment, el fet de no participar a la Gran Guerra va reportar un moment expansiu per l'economia espanyola. Tanmateix, la crisi de la postguerra europea, la recuperació dels teixits industrials dels països europeus i els conflictes socials interns acabarien en la reacció per part dels poders forts de l'Estat que desembocaren en la Dictadura de Primo de Rivera (1923) que mantenia al rei borbó, Alfons XIII.

Després de la Dictadura de Primo de Rivera es va iniciar el període de la Segona República (1931-1936) que, malauradament, acabà en el cop d'estat feixista promogut pel General Franco de 1936, dut a terme després del fallit cop d'estat de José Sanjurjo de 1932. En aquell convuls moment, en un context europeu d'avanç dels totalitarismes, es varen intentar impulsar transformacions socials de gran calat, especialment pel que fa a les classes populars amb l'intent d'universalitzar, entre d'altres, l'educació i la sanitat. L'ascens del govern del Front Popular sorgit de les eleccions de febrer de 1936 amb un projecte polític socialitzant va rebre la contraposició de les dretes –CEDA, Falange Española de la JONS, Carlistes, etc– que finalment aconseguiren fer-se amb el poder després de l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 i la llarga guerra civil espanyola.

¹⁶ El de Ciutadella seria suprimit el 1850 i no és fins 1990 en que ha estat restaurat.

L'ajuda del contrabandista i empresari mallorquí, Joan March Ordinas, fou clau ja que finançà el vol del Dragon Rapide que permeté a Franco volar des de les Canàries cap al Marroc, i començar l'aixecament militar. A més, March va finançar directament l'adquisició de aeronaus italianes per bombardejar les zones republicanes. L'astut March va saber treure uns desorbitats beneficis a la conflictiva situació de la primera meitat del segle XX, al llarg de la qual passà d'especulador i contrabandista local a home fort de negocis forjat amb la compravenda de favors, informació, mercaderies i un llarg etcètera. L'objectiu d'acumular i l'absència d'escrúpols, situaren a Joan March a la cúspide de les finances mundials amb fortes vinculacions amb els diners nazis i les opaques places financeres de Wall Street i la "City" de Londres (Ferrer, 2000; Ferrer, 2004). Les forces rebels varen rebre ajuda militar dels països feixistes, Alemanya i Itàlia. Així mateix, l'abandonament del govern republicà per part de les potències europees aliades fou igualment cabdal per a la consolidació del règim feixista que duraria quasi 40 anys.

Després d'un període de (relatiu) declivi socioeconòmic de poc més de 10 anys, motivats per la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial, el règim feixista fou admès per la comunitat internacional amb la qual cosa s'obrien les portes a l'etapa del desenvolupisme franquista. Cal dir que les penúries afectaren majoritàriament a les classes populars, i encara més a aquelles persones que havien estat perseguides per mor de la seva ideologia. En canvi, astutes personalitats afins al règim varen treure sucosos beneficis d'aquella situació en que proliferà l'estraperlo i s'intensificaren les exportacions al bloc feixista. L'acceptació del règim feixista per part de l'amic nord-americà i la resta de països del capitalisme avançat varen donar oxigen econòmic al règim que aplicà mesures d'ajustament per tal d'entrar en els circuits del capital. Com s'ha esmentat en el capítol VIII, l'aixecament militar i la dictadura, poden entendre's com una primera aplicació de la "Doctrina del Xoc" definida per Naomi Klein (2007) i que enquadra en l'adopció de les polítiques monetaristes de l'Escola de Xicago en els laboratoris del Xile de Pinochet i la Indonèsia de Suharto. En el cas espanyol, la dictadura esborrà qualsevol intent de redefinir les relacions de poder i el model socioeconòmic. L'espai espanyol s'incorporà en l'òrbita dels interessos dels EUA que aprofitaren la plataforma espanyola per penetrar en l'espai europeu, i al mateix temps el territori espanyol es convertia en una plataforma per a la localització del capital transnacional que aprofitava un marc regulatori favorable i una mà d'obra barata. A més, les costes espanyoles experimentarien una profunda transformació de la mà del negoci turístic-immobiliari. El franquisme va aconseguir, per una banda, esclafar bona part del moviment obrer, i per una altra, gràcies al "miracle" del desenvolupisme feixista, s'aconseguí anestesiar bona part de la societat espanyola amb la droga del "consum de masses". David Ginard (1995) posa de manifest com l'oposició antifranquista, després de passar per uns anys de crisi i regeneració, es va articular en torn al moviment obrer particularment lligat a l'obrerisme cristià i la resistència cultural que es vehiculava especialment en torn a la defensa de la cultura catalana.

La fi de la dictadura, per mort natural del dictador, se donà en plena crisi del règim d'acumulació fordista. La nova situació va donar lloc al procés anomenat de "transició democràtica" en la que s'intentava donar sortida a les expressions polítiques democràtiques – sempre i quan s'ajustassin a les exigències dels grups dominants–, sense alterar les lògiques del poder polític-empresarial dominant. El nou context fructificà per una banda, en l'articulació de noves formes d'expressió sociopolítica –fins i tot aquelles que s'escapaven del control i disciplinament de l'oligarquia– i per una altra, amb motiu de la crisi internacional, se produïren unes profundes reestructuracions en matèria socioeconòmica i política –Pactes de la Moncloa, 1977– que expandien encara més la distància entre una Espanya oligàrquica, sortida del feixisme, i una Europa que començava a abandonar les polítiques de l'estat del benestar. Així doncs, s'abandonava aquell suposat pacte social entre el treball i el capital que havia caracteritzat als països del capitalisme avançat al llarg dels "Trenta Gloriosos" (1945-1973). L'anomenat Estat del Benestar es liquidava abans de que arribàs al territori espanyol, al manco sota la fórmula de democràcia liberal. A partir de llavors, encara que amb importants diferències entre ells, els governs del PSOE de Felipe González (1982-1996), del PP de José M. Aznar (1996-2004) i del PSOE de José Rodríguez Zapatero, des del 2004, han tengut com a fita la incorporació de l'Estat dins de les lògiques del procés de globalització neoliberal, amb la incorporació dins de l'Europa de l'euro i amb la consolidació d'un teixit empresarial de dimensions globals procedents de les grans empreses públiques i que gràcies a l'ajuda estatal han experimentat un procés de transnacionalització –iniciat a Amèrica Llatina– de grans

magnituds. Per altra banda, la societat espanyola entrava de ple en la societat del consum de masses i el territori espanyol es consolidava com un paradís turístic i immobiliari¹⁷.

El procés de transformació sociopolítica i socioeconòmica de les Balears es va veure trencat per la dictadura feixista que també serví de plataforma per a la consolidació dels interessos de les elits afins al règim. El turisme de masses va contribuir decisivament a la transformació socioeconòmica de les illes. La "modernització" econòmica de la mà del turisme de masses ha deixat una profunda empremta sobre el territori insular (veure capítol XI), al mateix temps que donava lloc a la constitució de noves classes empresarials vinculades al negoci turístic (Amer, 2006). Emperò, també sortiran noves classes dirigents vinculades a les finances o l'especulació immobiliària, així com alguns dels membres de les velles oligarquies seguiren mantenint els seus interessos, encara que perderen la preponderància que havien tengut en altre temps. Les classes dirigents ocuparen els principals llocs del poder polític i empresarial, resultant una xarxa d'interessos en la que la cosa pública se configurava al servei de la cosa privada.

Així doncs, l'arribada de la democràcia formal i el procés autonòmic, es va resoldre en l'adopció de les pràctiques caciquils fins aleshores vigents i de les quals les mostres més evidents són les dels polítics i empresaris Gabriel Cañellas Fons i Abel Matutes Juan (Miró, 1978; Cerdà i Uli, 1994; Mosquera, 1994; Manresa, 1998; Manresa, 2005). La corrupció se convertí en tema habitual de la política insular des dels inicis del procés democràtic. La política corporativa desenvolupada per Gabriel Cañellas (1983-1995), com a president del Govern de les Illes Balears, es va traduir especialment en una forta expansió del negoci urbanístic i de degradació territorial de les illes que anava acompanyada d'un elevat dèficit democràtic, així com d'una elevada contestació social. El 1983 l'administració pública va adquirir el Círculo Mallorquín, un dels símbols del poder de Palma, per convertir-ho en la seu del Parlament de les Illes Balears. Fins i tot, el propi Cañellas, mentre era president, participà en empreses del sector de la construcció i en controvertits projectes urbanístics. El Govern de Cañellas utilitzà les institucions públiques per col·locar persones de la seva confiança —els propis polítics i familiars—, la qual cosa desfermà fortes polèmiques relacionades amb la contractació de personal. La dreta passava a controlar també les principals àrees de les administracions públiques. El 1984 ja es sol·licitava una investigació sobre la presumpta vinculació de Cañellas amb les empreses Promociones Zeus SA i Construcciones Torcal SL, que havien fet obres a l'edifici del Parlament. La dimissió forçada de Cañellas al 1995 per la seva participació en la trama de corrupció de "Cas Túnel de Sóller" va sacsejar la política illenca i les files dels conservadors (Mosquera, 1994; Manresa, 1998; Marimon i Nadal, 2003; Amer, 2006). En una sola legislatura, 1995 i 1999, es succeïren al govern de la Comunitat Autònoma fins a tres presidents: Cañellas que dimití al juliol de 1995 per la seva implicació en el cas de corrupció del Túnel de Sóller; Cristòfol Soler forçat a dimitir al juny de 1996 per desacords amb amplex sectors del PP; i Jaume Matas que ocupà el càrrec fins a les eleccions autonòmiques de 1999 (Marimon i Nadal, 2003).

El Partit Popular va començar a perdre l'hegemonia política a partir de 1995 quan al Consell Insular de Mallorca governà una coalició de dreta-esquerra (UM, PSOE i PSM); mentre que a Menorca les esquerres governaren entre 1983 i 1991, quan una moció de censura descavalcà a Albert Moragues de la presidència del Consell Insular de Menorca i ocupà el càrrec al conservador Joan Huguet fins el 1995 i succeït per a Cristòfol Triay Humbert fins el 1999; i en canvi, el feu pitius de Matutes va mantenir ben fermat el poder polític en mans del partit conservador amb els presidents Cosme Vidal (1983-1987) i Antoni Marí Calbet (1987-1999). Les eleccions del maig de 1999 varen suposar un important gir en les lògiques del poder polític de les illes i el control de les institucions polítiques. Les forces conservadores del PP, amb un procés de rearticulació i redefinició interna, guanyaren les eleccions autonòmiques en quant a nombre de vots, però l'aliança entre els partits d'esquerres (PSOE, PSM, EU, EV) i el de dreta regionalista (UM) va permetre assolir el govern de les principals institucions de les illes¹⁸: Comunitat Autònoma presidida per Francesc Antich (PSOE); Consell Insular d'Eivissa i Formentera presidit per Pilar Costa (PSOE); Consell Insular de Menorca presidit per Pilar Costa (PSOE); i el Consell Insular de Mallorca presidit per l'ex-socia de Gabriel Cañellas, Maria Antònia Munar (UM). En aquells moments començaren a sortir a la llum pública presumptes casos de corrupció derivats del pas de Jaume Matas per la presidència autonòmica: "Cas Bitel"

¹⁷ Veure capítol VIII.

¹⁸ Partit Socialista Obrer Espanyol, Partit Socialista de Mallorca, Esquerra Unida, Els Verds, Unió Mallorquina.

d'espionatge electrònic per part de Matas sobre els correus electrònics del conseller d'ordenació del territori al Consell Insular de Mallorca, Francesc Quetglas; i el "Cas Mapau" o "Cas Formentera" d'empadronament d'argentins a Formentera a canvi del seu vot per la llista del PP que a la menor de les Pitiüses representava un pes elevat, derivat de la llei electoral.

La legislatura 1999-2003 va estar marcada per la batalla de l'ecotaxa i l'intent de posar en marxa polítiques de contenció a la depredació territorial (Amer, 2006; Valdivielso, 2001). Les tensions internes entre els membres de l'equip de govern, amb interessos clarament contraposats, tal com s'explicità entre els extrems expressats per UM, amb fortes vinculacions amb el món empresarial de la construcció, i Els Verds, amb un projecte de transició ecològica de l'economia balear i contrari a aquells interessos. Finalment, el "cop d'estat empresarial" amb l'excusa de l'ecotaxa, desgastà l'experiment d'un primer govern de concentració política que pretenia escometre un projecte polític alternatiu a l'hegemònic del PP i les elits empresarials (Murray, 2005). Jaume Matas que havia ocupat la cartera del Ministeri de Medi Ambient durant la segona legislatura de José M. Aznar (2000-2003), tornà a provar sort a les illes, on aconseguí la majoria absoluta a les eleccions autonòmiques del 2003. El Consell de Mallorca estaria presidit per la "supervivent" Maria Antònia Munar amb coalició amb el PP; Joana Barceló (PSOE) mantindria la presidència del Consell Insular de Menorca; i el Consell Insular d'Eivissa i Formentera retornaria al PP amb Pere Palau de president. El retorn de Jaume Matas a la política balear es feu sota el nou paradigma de la gestió ultraliberal amb un clar projecte procreixement i elitista. Les formes de poder patriarcal i clientelar que havia caracteritzat el període de Gabriel Cañellas –conegut com l'amo–, i que podrien enquadrar-se en un model social on predominen les relacions de poder de tipus "agrarista" (Miquel, 2001), foren substituïdes per una retòrica tecnocràtica sota l'aprofundiment del paradigma neoliberal que encobria unes pràctiques de poder tan clientelars o més que les del propi Cañellas. La legislatura autonòmica 2003-2007 va ser definida com la legislatura de les megainfraestructures que per altra banda reberen una forta contestació social (Blàzquez, 2006; Garrido, 2006) i també per la proliferació de casos de corrupció i de presumpte corrupció per quasi tota la geografia balear.

Finalment, resultat de les eleccions autonòmiques de maig de 2007 el PP va perdre les regnes de les institucions públiques, i es tornava a donar una coalició de partits de dreta-esquerra amb: Francesc Antich (PSOE) de president de la Comunitat Autònoma; Francina Armengol (PSOE) de presidenta del Consell Insular de Mallorca; Joana Barceló (PSOE) de presidenta del Consell Insular de Menorca; Xicu Tarrés (PSOE) de president del Consell Insular d'Eivissa; i Jaume Ferrer (Gent per Formentera) de president del Consell Insular de Formentera¹⁹.

Cal tenir present que el procés de "modernització turística" de les Balears ha anat acompanyat de l'emergència de la societat civil que s'ha articulat, en bona mesura, en torn a la lluita contra l'especulació i corrupció urbanístiques i el deteriorament ecològic. Així, a principis dels 1970, encara en plena dictadura, sorgí el GOB (Grup Ornitològic Balear) que ha estat un dels principals moviments socials de les illes (Rayó, 2004). La lluita ecologista, junt amb d'altres expressions polítiques i socials, ha estat un dels principals catalitzadors de l'alfabetització democràtica i política de les illes, al mateix temps que a les illes la noció de crisi ecològica o canvi global s'ha articulat en torn a la noció de "consum territorial" (Riutort i Valdivielso, 2004).

10.4.4. Breus anotacions sobre les rearticulacions del model capitalista de les illes Balears.

En quant a l'articulació del model socioeconòmic de les illes, cal interpretar aquest en base al paper que jugarien diversos actors, institucions, el marc normatiu, la tecnologia i el

¹⁹ Encara que el gruix d'aquest capítol es tanca al mes d'abril de 2011, cal tenir present que les eleccions de maig de 2011 tornaren a capgirar la política institucional de les illes. L'aprofundiment de la crisi a l'Estat espanyol i la gestió neoliberal de la mateixa per part del govern de Rodríguez Zapatero, propicià un canvi substancial en els governs de les comunitats autònomes de l'Estat, tot destacant l'ascens del Partit Popular. El Partit Popular, amb José Ramón Bauzá, guanyà les eleccions per majoria absoluta, tot obtenint 35 escons. El Consell Insular de Mallorca passà a ser presidit per Maria Salom (PP); el Consell Insular de Menorca presidit per Santiago Tadeo Florit (PP); el Consell Insular d'Eivissa per Vicent Serra Ferrer (PP); i el Consell Insular de Formentera, presidit per Jaume Ferrer Ribas (Gent per Formentera), fou l'única institució que restà en mans d'un partit d'esquerres. També es pot destacar la victòria del PP en alguns dels grans municipis de les illes: Palma que passà a mans del PP, amb Mateo Isern Estela de batle; Maó presidit per Àgueda Reynés (PP), després de 28 anys de governs del PSOE; Ciutadella presidit per Josep Maria de Sintés Zaforteza (PP); i l'ajuntament d'Eivissa per Marianna Sánche-Jauregui Martínez (PP).

règim energètic predominant, inserits en els cicles sistèmics d'acumulació del capital. Així sembla plausible que la configuració del capitalisme insular s'articula dins la divisió internacional del treball com un espai perifèric o semiperifèric on es prioritza la vocació exportadora, mentre que les classes populars –la major part de la població de les illes– quedaven excloses, en termes generals, del procés "modernitzador". No obstant això, aquest procés va anar acompanyat per tensions socials que, malgrat les estructures caciquils i la seva violència, han anat qüestionant des del darrer quart del segle XIX aquest projecte. En un primer moment, la vocació agroexportadora seria la predominant, encara que acompanyada d'activitats industrials que o bé recolzaven l'agroindústria (p.ex. ferreteries, maquinària, fertilitzants, etc) o bé elles mateixes estaven adreçades a l'exportació (p.ex. sabates, bijuteria, etc). Així, la raó de ser de l'agricultura i ramaderia nomenats "colonials" estaven estretament relacionades amb les expectatives d'obtenir majors marges de benefici en els mercats exteriors. Les múltiples causes que desembocaven en una opció econòmica o una altra tenien per denominador comú la cerca de productes que rebessin una interessant contrapartida monetaria en els mercats exteriors.

L'orientació crematística de l'economia va estar mediatitzada per un nodrit grup d'empresaris, alts funcionaris, professionals lliures i aristòcrates que a través de diverses institucions tant públiques com privades, disposaren les "vies" per a que les illes entrassin en el "tren de la modernitat", anomenat capitalisme. La guia principal a seguir, encara que no es pot parlar d'un pla, va ser la de cercar les posicions més elevades en la corba del valor afegit (o corba del notari, tal com suggereix José Manuel Naredo) i que al mateix temps suposàs menors costos per a l'empresa privada. El paper que el territori balear jugava dins la divisió internacional del treball es va veure alterat després de la Segona Guerra Mundial, moment a partir del qual l'arxipèlag es convertiria en una de les principals "mines" d'explotació turística mundials. La qual cosa no deixa de ser una activitat exportadora, en aquest cas de serveis, que aniria lligada a una important transformació social i ecològica. El turisme, a més ha de ser entès com a quelcom més que les activitats adreçades a servir als turistes, i hauria d'entendre's en la seva complexitat i en una dimensió estructural. Així, el turisme esdevé una força urbanitzadora i multiplicadora de diferents activitats que l'acompanyen (p.ex. construcció; restauració; transports; activitats industrials lligades a la construcció, hostaleria i restauració; etc). Altrament, l'evolució de les múltiples alternatives i combinacions que han resultat en la configuració del capitalisme balear també acabaria incidint en l'ampliació del mercat intern. La redefinició del règim d'acumulació en els anys 1970 desembocà en el procés de globalització caracteritzat per una profunda financiarització de les lògiques d'acumulació del capital. És en aquest període quan alguns capitals de les illes adquireixen una dimensió transnacional, tot exportant el model "fordista" a les "platges globals" i les polítiques caciquils i clientelars locals, junt amb una gestió empresarial cada cop més d'acord a les dinàmiques financeres (Buades, 2006; Amer, 2008).

Així doncs, un dels trets característics de l'evolució del capitalisme de les Balears, amb processos particulars i diferenciats territorialment –però també amb punts coincidents–, seria el de combinar unes estructures sociopolítiques jeràrquiques en les que les classes dominants controlaven les activitats econòmiques amb l'ampliació de l'intercanvi mercantil i el treball assalariat, però que també controlaven fèrriment la política. Es dona per una banda, una combinació de lliurecanvisme interessat i fet a mida; i per l'altra, unes estructures caciquils i autoritàries en l'àmbit sociopolític. Michael Kalecki (1979) ja apuntà al paper que jugaven els empresaris en la interferència en la política per tal de perpetuar i assegurar els seus interessos, amb la particularitat de que quan els cicles de negocis presentaven una tendència a la baixa s'aferraven a l'intervencionisme públic, o bé quan aquell intervencionisme anava al seu favor tampoc presentarien malestar com fou per exemple el cas de l'Alemanya de Hitler amb un espectacular increment de la despesa militar que afavorí als interessos dels industrials o l'Espanya de Franco. Des d'aquest enfocament, s'entén que els cicles econòmics estan lligats intrínscament a la dimensió política, o millor dit que els cicles econòmics són polítics en un sentit ample.

Lluny d'entrar en les polèmiques sobre la "industrialització perduda" pel cas mallorquí i pitiús, o bé el contrari abundar en el desplegament d'una societat industrial, ens interessa més aviat esbrinar el paper del poder de les classes dominants en el procés geohistòric de construcció del capitalisme balear (Casasnovas, 2006; Cela-Conde, 1979; Cirer, 2004; Manera, 2001a). Ens interessa veure en quina mesura es configuren les economies insulars al llarg del temps i quin paper ocupen aquestes illes en la divisió internacional del treball, àdhuc

d'interpretar els espais de llibertat que les classes populars van assolint (o no). El que resulta evident és que al segle XIX es donen tota una sèrie d'iniciatives empresarials, polítiques i culturals d'enorme calat. I, malgrat la fèrria estructura caciquil, va emergir un moviment obrer que plantejava la conquesta de nous espais de llibertat i esperança tal com diria Harvey (2003). D'acord amb Enric Tello (2005:161) podem dir que "les formes adoptades pel creixement econòmic i el canvi tecnològic al llarg termini, i encara en major mesura els seus resultats humans en termes de capacitació i llibertat, no han estat independents dels complexos i sinuosos processos d'empoderament dels més front a les minories que en cada moment han perseguit el control jeràrquic dels mitjans d'existència de tota la societat. Fins i tot, hom s'ha de plantejar si l'empoderament no ha estat molt més que un resultat de les trajectòries històriques de desenvolupament, o que una condició per assolir-ho. Si se concep com un procés d'aprenentatge i creativitat social, el desenvolupament és empoderament".

10.5. EL CAPITALISME BALEAR, LA SEVA VOCACIÓ EXTERIOR I LES TRANSFORMACIONS INTERIORS: DES DE L'AGROEXPORTACIÓ A LA INDUSTRIALITZACIÓ TURÍSTICA.

10.5.1. La transformació rural a les illes Balears: de la producció agrària a l'especulació turístico-immobiliària.

Les transformacions rurals a les illes han tengut unes dinàmiques particulars que s'expliquen pels complexos processos geohistòrics que arrossegava el món rural a cadascuna d'elles. Les explicacions del canvi rural, socioeconòmic i ecològic, s'enquadren en un marc de complexitat que desembocaren paulatinament en la consolidació d'una economia capitalista camperola (Cela-Conde, 1979; Moll i Suau, 1979). Aquesta transformació se va veure impulsada per importants canvis socioinstitucionals que permeteren que amples sectors de la població tenguessin accés a la propietat del sòl, però també a d'altres formes d'accés a la terra. Això no vol dir que la gran propietat desaparegués, sinó que petites i mitjanes propietats començaren a conviure amb les grans. En tot cas es produeix un gradual canvi de propietaris, sense que la rànica aristocràcia perdés totalment la propietat del sòl. A més, es va dur a terme un intens procés de colonització de sòls mitjançant processos de dessecació de zones humides, rompudes de terres i desforestació, entre d'altres. L'activitat agrícola-ramadera es va veure esperonada per l'adopció dels ensums artificials –fertilitzants, biocides, etc– i el procés de mecanització del camp, tots ells vinculats al règim energètic fòssil. Si bé és cert que el canvi rural permeté erosionar certes relacions de poder, es varen configurar d'altres en les que les classes dominants de la noblesa foren paulatinament reemplaçades per les oligarquies de les finances, la indústria i el comerç. L'explosió turística, i llavors l'adopció de la PAC (Política Agrària Comunitària) i el procés de globalització capitalista, han disparat una nova etapa en el procés de transformació rural, que es caracteritza pel lent i gradual abandonament de les activitats agrícola-ramaderes que són substituïdes per les especulativo-urbanístiques²⁰.

10.5.1.1. Els canvis en la propietat de la terra.

Cadascuna de les illes de l'arxipèlag balear presentava una propietat agrària diferenciada, fruit dels distints règims senyorials que es remunten als sistemes de colonització cristiana al segle XIII. Mentre que Menorca i Mallorca varen quedar sota domini reial, amb parts del territori cedides en règim de cavalleries i alous; les tres quartes parts de les Pitiüses quedaren sotmeses a la Seu de Tarragona, formant un feu eclesiàstic. A la dècada dels trenta del segle XIX es donaren unes reformes de gran transcendència pel que fa a l'erosió de les classes de l'Antic Règim –aristocràcia i clergat– ja que aquelles perderen els senyorius i el procés de desamortització de les terres anomenades en "mans mortes" propicià el canvi de

²⁰ José Manuel Naredo (2004) i Joan Martínez-Alier (1968) varen introduir interessants argumentacions al respecte de l'agricultura espanyola que permetien rompre amb la mitologia d'un edarreriment del camp. Ans al contrari, aquests autors varen concloure com l'agricultura espanyola s'inseria plenament dins les lògiques del capitalisme amb les revolucions burgeses del XIX i els criteris que guiaven les grans explotacions eren clarament rendibilistes. Aquests treballs han contribuït a elaborar una teoria agroecològica de la configuració del capitalisme agrari. Recentment, en el treball de Pujol et al. (2005) s'han tractat aquests polèmics temes, encara oberts en l'anàlisi de l'evolució de l'agricultura espanyola.

propietat amb la consolidació de la propietat burgesa privada, element clau per a l'extensió i intensificació del capitalisme. Aquelles terres estaven formades per les propietats eclesiàstiques, però també per les comunals. La seva distribució es feu a través de la venda, la qual cosa fou aprofitada principalment per les classes ascendents –burguesia comercial– que s'apropriaven d'aquelles, degut a que dita burgesia tenia suficient poder de compra. Tanmateix, el procés d'expansió de la propietat privada de la terra afectà a moltes persones –pagesos-arrendataris, pagesos-jornalers i petits propietaris– que fins aleshores havien quedat al marge d'aquesta. Cal tenir en compte que aquests canvis no foren homogenis a totes les illes. També cal tenir present que no fou només la propietat privada el que es va estendre amb la parcel·lació de la terra, sinó que també s'incrementaren diferents formes de tinença de la terra, ja fos a través de l'arrendament o la mitgeria. Cela-Conde (1979) entén que hi ha un estret lligam entre el canvi en l'estructura de la propietat i l'adopció de noves pràctiques agrícoles. En aquests moments s'estaria donant el que Wrigley (1993) ha definit com "economies orgàniques avançades". Moll i Suau (1979) han apuntat, encertadament²¹, que aquells canvis no estan lligats exclusivament a la propietat de la terra, sinó que la introducció d'altres règims de tinença de la terra, com per exemple l'arrendament, no poden ser deixats de banda.

a) Menorca i la pervivència dels senyors.

A Menorca la propietat de la terra seguia caracteritzant-se per la gran propietat (Bisson, 1977; Vidal-Bendito, 1969). Vidal-Bendito (2001) explica com es donen alguns canvis en el camp menorquí que són dignes de menció. En primer lloc, les terres properes als nuclis urbans havien experimentat una fragmentació i aquestes s'havien destinat principalment a l'horta i a la vinya. En segon lloc, la burgesia enriquida aprofità la decadència de l'aristocràcia i el canvis del marc institucional per fer-se amb propietats rurals de l'illa amb la qual cosa es varen dur a terme divisions de llocs, particularment al Migjorn de l'illa. En tercer lloc, la crisi de la segona dècada del segle XIX havia donat lloc a una mà d'obra susceptible de ser explotada i a més la necessitat obligava a retornar a les activitats agràries, la combinació d'aquests elements permeté dur a terme la rompuda de sòls, especialment els sòls primis i pedregosos de les marines del litorals i interiors. En aquestes terres guanyades es construïren parets de pedra en sec que evitaven, entre d'altres, les pèrdues de sòl que en absència haurien estat molt més importants. En quart lloc, els sòls impermeables de la Tramuntana i la Mitjanja, on amples sectors havien restat al marge de la transformació agrícola varen ser objecte d'obres hidràuliques (p.ex. albellons, torrents, sèquies, etc) que permeteren el seu drenatge i posterior aprofitament.

Vidal-Bendito (2001:75) exposa com entre el segle XVI i mitjans segle XIX, la propietat rústica experimentà un sensible canvi. Especialment als entorns de Maó i Alaior, on el nombre de llocs s'havia duplicat. Aquesta divisió s'explicaria per l'expansió de la vinya i dels vergers, així com per la pretensió de l'alta burgesia maonesa de fer-se amb propietats rústiques. Actualment, la toponímia desvetlla aquelles transformacions, ja que al nom antic del lloc original s'hi afegeixen qualificatius per tal de diferenciar les parts: "nou", "vell", "de dalt", "de baix", diminutius, etc. En tot cas es pot tenir en compte que les grans propietats dels ciutadellencs que monopolitzaven el sòl illenc foren les que patiren menys canvis i el 47,6% de la terra pertanyia a tan sols 28 propietaris. Les oligarquies ciutadellenques monopolitzaven la propietat de la terra, i les maoneses els fluxos comercials (Casasnovas i Ginard, 2006).

Durant la Segona República espanyola es va plantejar dur a terme el que se denominà la "reforma agrària" que defensava la reestructuració de la propietat agrària amb la redistribució de les terres. Una conceptualització de reforma agrària que diversos autors han criticat encertadament, ja que quan aquesta reforma es plantejava els mecanismes de dependència de la societat pagesa respecte de les relacions de domini capitalistes estaven desplegadas en molts d'àmbits, que anaven des dels ensums agrícoles als canals de comercialització. Per això, la suposada reforma agrària hauria d'haver significat (i significar) una

²¹ El treball de Moll i Suau (1979) analitza en profunditat els contractes d'arrendament a Mallorca en els segles XVIII i XIX, a partir d'un estudi concret de cases senyoriales mallorquines. Al segle XVIII els grans comerciants ciutadans arrendaven possessions, principalment olivares. Els autors també citen grans arrendataris pagesos que assoliren un poder important, i fins i tot arribarien a gaudir "de la força suficient per a controlar la renda que els extreïen els propietaris" (Moll i Suau 1979:147). Aquest grup, començà a establir aliances familiars entre ells i cap a mitjans segle XIX esdevingué dominant dins la pagesia.

reforma dels processos de producció agrària –orgànica o ecològica– i també de les formes d’organització social de la producció i comercialització agrària, sense que això no signifcàs la necessària redefinició de la propietat (Martínez-Alier, 1968; Naredo, 2004; Pujol et al., 2001).

Independentment de les consideracions al respecte de la reforma agrària i les seves limitacions conceptuals i efectives, resulta molt interessant la font que suposa el Registre de la Propietat Expropiable de 1933 que ens dóna compte dels grans propietaris i la superfície agrícola susceptible de ser expropiada al 1933²². Uns propietaris que mai perdrien poder que els hi atorgava la propietat del sòl, una condició caiguda del cel i que llavors, quan la renda agrària del sòl començà a entrar en declivi, seria substituïda per la renda turístic-immobiliària. Javier García-Bellido (2004; 2005a; 2005b) exposa com la Llei del Sòl de 1956 convertia als rendistes del sòl en els grans beneficiaris del nou règim urbanístic espanyol feixista (i posterior), i d’aquella manera el règim feixista s’assegurava la participació i acceptació per part de les oligarquies propietàries del sòl. El cas menorquí ha estat caracteritzat com a paradigmàtic en quant a la fossilització de la gran propietat en mans de les estructures familiars de l’Antic Règim. A la taula 7 es pot veure com aquelles famílies nobles, tan sols 19, eren propietàries de prop del 30% de la superfície de l’illa. El RPE hauria d’afectar al 37,9% de la superfície insular (26287 Ha), de la qual un 78,5% pertanyia a la gran propietat. En quant a la distribució de la gran propietat, es pot veure com es concentrava fonamentalment als termes municipals de Ciutadella i es Mercadal. En el primer cas, aquestes suposaven el 61% de la superfície del terme municipal, la major part en mans dels grans propietaris. El fet que el terme de Ciutadella hagi estat el primer en rebre les grans urbanitzacions turístiques de Menorca (Murray, 2006), ens fa pensar que el tòpic segons el qual es diu que el gran propietari ha estat el que ha vetllat per la conservació de l’illa (Tomàs-Bendito, 2001), hauria de ser capgirat. En el seu lloc, es podria avançar la hipòtesi que alguns dels grans propietaris han estat els principals esquarteradors de l’illa (quí sinó?). I, en tot cas si l’illa de Menorca entrà més tardanament al procés de “balearització”, degué ser més aviat pel “retard virtuos” que ha definit Sergi Marí (2004) i, pel fet que la seva economia tenia un perfil industrial i exportador amb una bona part de la població concentrada a la ciutat i vinculada a dites activitats (Casasnovas, 2006).

Taula 7. La gran propietat en mans de les oligarquies terratinents (propietaris amb més de 250 Ha) al 1933 segons el RPE (Registre de la Propietat Expropiable) a Menorca (Font: elaboració pròpia a partir de Feo Parrondo, 1998).

Nom	Lloc	Superfície (Ha)
Francesc de Borja Martorell Téllez-Girón Fivaller i Femández Dórdova (Duc d’Almenara Alta i Grande de España).	Alaior	30,72
	Ciutadella	202,38
	es Mercadal	679,63
	Total	912,73
Agueda Martorell Furaller (Marquesa de Lapilla).	Alaior	289,96
Francisca Hernández Orfila	es Mercadal	251,18
Pilar Moysi Palacios	Ciutadella	313,26
Cecilia Moysi Palacios	Ciutadella	600,51
Josep Olives Magarola	Ciutadella	900,29
	es Mercadal	780,36
	Total	1.680,65
Bernat Olives Olives	Ciutadella	1.932,10
	es Mercadal	1.535,90
	Total	3.468,00
Faustino Olives Saura	Ciutadella	719,00
Guillem Olives Soler	Ciutadella	738,33
	Ferrerries	516,04
	Maó	1.076,64

²² Els límits de les grans propietats en secà per les Balears establert en el RPE: conreus herbacis, entre 200 i 500 Ha segons els municipis; entre 150 i 300 Ha per olivars; entre 100 i 150 Ha per vinyes; entre 100 i 200 Ha per fruiters; entre 400 i 600 Ha per deveses de pastura (Feo Parrondo 1998:47).

	Total	2.331,01
Maria Purificació Pons Pons	Alaior	166,06
	Ferrerries	661,62
	es Mercadal	468,39
	Total	1.296,08
Llorenç Salord Martorell	Ciutadella	621,16
Joan Salord Salord i Antònia Albertí Villalonga	Alaior	61,68
	es Mercadal	1.003,65
	Total	1.065,32
Joan Saura Mora	es Mercadal	544,85
Josep M. Sintas Sancho	Ciutadella	556,57
	Maó	373,96
	Total	930,53
Gabriel Saura Revel	Ciutadella	754,77
Gabriel Squella Rossinyol	Alaior	631,18
	Ciutadella	1.637,57
	Total	2.268,75
Josep Vigo Fabra	Maó	635,00
Francesc Vivo Pons	Ciutadella	1.345,24
Antoni Vivo Sancho	Ciutadella	607,75
Menorca	Total	20.635,75 (29,78% de la superfície de l'illa).

Taula 8. Distribució municipal de la propietat afectada pel RPE (Registre de la Propietat Expropiable) a Menorca, 1933 (Font: elaboració pròpia a partir de Feo Parrondo, 1998).

	Els grans propietaris (>250 Ha)			Altres propietats del RPE			Total	
	Propietaris	Superfície (Ha)	% respecte superfície municipal	Propietaris	Superfície (Ha)	% respecte superfície municipal	Superfície (Ha)	% respecte superfície municipal
Alaior	5	1.179,59	10,72	6	674,73	6,13	1.854,32	16,85
Ciutadella	13	10.928,94	58,76	24	434,26	2,33	11.363,20	61,09
es Mercadal	7	5.263,95	38,42	10	780,65	5,70	6.044,60	44,12
es Castell	0	0	0	9	957,43	82,47	957,43	82,47
Ferrerries	2	1.177,67	17,84	17	1.588,25	24,06	2.765,92	41,90
Maó	3	2.085,59	17,83	33	448,48	3,83	2.534,07	21,66
Sant Lluís	0	0	0	11	768,07	11,64	768,07	11,64
Menorca	19	20.635,74	29,78	110	5.651,87	8,16	26.287,61	37,94

Les dades del primer cens agrari de 1962 ens pot donar una idea de la situació de l'estructura de la propietat del sòl en el camp menorquí. Encara que sigui a través del nombre d'explotacions. Com es pot observar a la taula 9, al 1960 un 78,9% de les explotacions tenien una extensió inferior a les 20 Ha i ocupaven conjuntament un 10,3% de la superfície agrícola, mentre que les grans explotacions de més de 100 Ha amb tan sols el 5% de les explotacions, ocupaven el 49,2% de la superfície agrícola de Menorca.

Taula 9. Número i extensió de les explotacions agràries a Menorca, 1960 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló i Pérez-Manrique, 1974a).

Extensió de les explotacions	Explotacions		Superfície	
	Número	%	Ha	%
≤1 Ha	1.760	52,01	464	0,72
1 Ha < 5 Ha	423	12,50	987	1,53
5 Ha < 10 Ha	214	6,32	1.506	2,33
10 Ha < 20 Ha	275	8,13	3.706	5,73

20 Ha < 70 Ha	405	11,97	15.812	24,45
70 Ha < 100 Ha	127	3,75	10.367	16,03
100 Ha < 200 Ha	139	4,11	18.837	29,13
> 200 Ha	41	1,21	12.980	20,07
Total	3.384	100	64.659	100

En quant al sistema de tinença, en el cas menorquí predominà la mitgeria en el que el Senyor (propietari) havia d'aportar la terra, inversions en capital fix immobiliari, la meitat del capital semifix no immobiliari, el bestiar de mota o de dotació i despeses de reparació de capital fix. El pagès aportava l'altra meitat del capital semifix immobiliari, les llavors i el treball. Finalment, la treta o producte total es dividia a parts iguals entre propietari i mitger. La distribució de la renda agrària total es repartia entre un 48% pels propietaris, un 27% pels mitgers i un 24% pel personal assalariat. Aquest sistema es convertia en un mecanisme de control territorial i social, al mateix temps que una via important d'acumulació per part dels propietaris rurals, molts d'ells de la vella aristocràcia ciutadellenca. L'Arxiduc Lluís Salvador va constatar que les càrregues que havia de fer front el pagès (sembra i recol·lecció) i la possibilitat de ser acomiadat va refredar la possibilitat d'introduir els avanços agrícoles de l'època, i en especial pel que fa a maquinària (Casasnovas, 2006). Al cens agrari de 1962 es manifestava aquest règim de tinença de la terra, segons el qual el 85,3% de la superfície agrícola era explotada mitjançant el règim de mitgeria, mentre que en règim d'arrendament s'explotava tan sols un 1,3% de la superfície (Barceló i Pérez-Manrique, 1974a).

b) Els canvis de mans a Mallorca. Vers una estructura complexa en la que no desapareixen els grans propietaris (però apareixen nous llinatges).

En el cas de Mallorca, hi ha hagut nombrosos treballs que han analitzat la transformació agrícola i els canvis en l'estructura de la propietat. Entre dels quals podem destacar el de Camilo J. Cela-Conde (1979); Pere Salvà (1978); Vicenç M. Rosselló Verger (1964; 1981); Josep Juan-Vidal (1976); Jean Bisson (1977); Isabel Moll i Jaume Suau (1979); Carbonero (1991)²³; etc. Cal tenir present, que la propietat de la terra es va fragmentar intensament tal com exposà l'Arxiduc Lluís Salvador (1984:232 [1897]) quan deia que "la propietat de la terra està molt repartida, i sobretot a l'època més recent a conseqüència de l'abolició del fideïcomís, de l'amortització dels béns conventuals i de la parcel·lació del mètode de l'establiment. Arran d'aquesta situació l'extensió de les finques sol ser bastant exigua". Emperò també se cita una situació dual, una situació que Bisson (1977) va analitzar en la que als anys 1970 encara es podien delimitar grans propietats perifèriques –Llucmajor, Artà, Manacor, Calvià, etc– i una major diversitat de propietats a les altres zones.

Podem trobar diverses interpretacions sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra des de l'ocupació catalana. Així, hi ha hagut interpretacions com la de Juan-Vidal (1976) que han sostingut la fossilització de l'estructura de la terra. En aquesta línia, Juan-Vidal (1976:9) escrivia que "l'estructura de la terra, derivada del Repartiment efectuat per Jaume I, després de la conquesta de l'illa als musulmans el 1230, perpetuava unes formes tradicionals d'explotació de la mateixa, sense que els propietaris sentissin cap viva necessitat d'introduir millores i innovacions. La propietat de la terra a Mallorca es va conservar, a grans trets, en un règim de grans extensions de terra –les possessions– concentrades en les mans d'un reduït grup de propietaris, descendents una part d'ells o hereus dels magnats que havien protagonitzat la Reconquesta i s'havien beneficiat del Repartiment, que foren transmetent-la íntegra, sota el sistema de vinculacions al fill primogènit de la família, que va desenvolupar un paper molt semblant al de l'hereu català, desheretant pràcticament, com en el "mayorazgo" castellà als demés fills fadrísters, no produint-se així cap tipus de fragmentació o divisió de la gran propietat, excepte petites porcions al voltant d'un 10%, que es devien repartir entre els fills restants, en ocasions, el que motivà que el propietari que concentrava en les seves mans vastes extensions de terra no es preocupàs gaire de fer-les retre més, ni d'obtenir d'elles molts

²³ La informació de l'article de Carbonero (1991) emana d'un treball al que no hem pogut tenir accés però que sembla ser una aportació rellevant per tal de comprendre les transformacions territorials del terme municipal de Palma. Es tracta del treball dirigit per R. Pié al 1987 per encàrrec de l'Ajuntament de Palma: "Estudi sobre les parcel·lacions, assentaments i nuclis de població en sòl urbanitzable i no urbanitzable" (inèdit).

més fruits, fent-les més productives, ja que el que d'elles obtenia, suposava per ell més que suficient per cobrir les seves pròpies necessitats”.

Rosselló Verger (1981) també parla de l'adopció de canvis institucionals ja al segle XVIII que tendeixen a reduir els drets senyorials com és el cas de Felanitx on s'aconseguien eliminar les tasques que pagaven al senyor del domini directe i es reduïa la imposició al delme pla. És a dir, es reduïa les càrregues feudals, i augmentava la capacitat inversora dels pagesos per tal d'introduir innovacions i millores en les pràctiques agrícoles.

Per altra banda, hi ha interpretacions que donen a entendre que la parcel·lació no és només un fenomen recent derivat de l'extensió de les reformes liberals. En aquesta línia, Vicenç M. Rosselló Verger (1981:20-21) exposava que “una ullada ràpida i poc profunda podria suggerir que, en conservar-se des del Repartiment fins a l'Amillament de 1863-1867 pràcticament les mateixes finques, no hi hagi hagut canvis importants sinó “immobilisme i fossilització”. De cap manera ho podríem defensar: malgrat perdurin els noms [...] Els canvis de domini comencen immediatament i fins i tot abans de la redacció del Repartiment. Un gran nombre de camperols obtenen el domini directe o només l'útil de la terra entre el segle XIII i el XV, però potser allò més interessant és l'operació pobladora de Jaume II el 1300. Les seves *Ordinacions* (AHM, *Llibre de Delmar bestiar*) preveuen per a un teòric nombre de 100 pobladors el lliurament de cinc quarterades (3,5 Ha) de terres de conreu, deu de garriga (7 Ha) i un quartó (0,18 ha) de trast urbà. L'operació, que en bona part seria una autèntica “marxa cap a l'est”, pogué mobilitzar prop de 10000 Ha, la majoria sense rompre”.

Al segle XIV se degueren dur a terme parcel·lacions per a establiments i per mor de divisions hereditàries, així com una parcel·lació de propietats que eren adquirides principalment pel capital comercial ciutadà. Els aixecaments pagesos de mitjans segle XIV i mitjans segle XV va tenir, a dir de Rosselló Verger (1981), uns efectes indesitjats ja que en aquells moments s'enregistrà una adquisició massiva de terres per part dels ciutadans (98 nobles i 90 “ciutadans” que suposam que es tractava de burgesos). Per exemple, els canvis de propietat afectaren a l'any 1511 a: 167 possessions, 162 alqueries, 120 rafals i més de 800 finques diverses. Els Estims de 1578, malgrat la seva finalitat fiscal, donen informació sobre el nombre de propietaris, i a partir d'aquesta font Rosselló Verger (1981) sostén que es pot deduir que hi havia indrets de Mallorca amb forts processos de parcel·lació, com els casos de Felanitx o Algaida; mentre que n'hi havia d'altres en els que es detectava un reduït nombre de propietaris (p.ex. Puigpunyent o Escorca). Al Migjorn de Mallorca fins i tot es poden detectar parcel·lacions de grans finques (Rosselló Verger, 1964). I, es podria destacar la presència de petites parcel·les amb vinya (0,5 ha) repartides entre un elevat nombre de propietaris. A la Serra de Tramuntana, Rosselló Verger (1981) parla d'un increment del nombre de finques entre 1581 i 1695 a Andratx i Pollença, mentre que a la resta de la Serra es mantenien, o bé disminuïen.

Segons Jean Bisson (1977:112) cap el 1860 la propietat en mans de l'aristocràcia era el 9,8% de la superfície insular, unes 35,5 mil Ha. A més, podem afegir aquells altres propietaris vinculats per parentesc als anteriors que conjuntament configurarien el que Jean Bisson (1977:111) definí com a “l'alta societat”. Rosselló Verger (1981:38) els defineix com a “nobles – més o menys rancis– que difícilment podríem reduir a burgesos”. Cap el 1870, aquesta alta societat posseiria entre 65 i 70 mil hectàrees, entre un 17,9% i un 19,2% de l'extensió de l'illa²⁴. I, el principal terratinent de l'illa al 1899, era el marquès de Bellpuig (Tomàs de Rocabertí-Boixadors Dameto i de Verí) que tenia unes 7635 Ha (aproximadament el 2% de l'illa) (Bisson, 1977).

Les reformes liberals, introduïren una sèrie de mesures que conduïren cap a la consolidació de la propietat privada. Rosselló Verger (1981) destaca entre aquelles reformes: la caiguda de la institució de l'hereu que rompia amb la figura de l'hereu únic; i la desamortització, destacant el paper que tingueren comerciants ciutadans en l'adquisició d'algunes d'aquelles terres (p.ex. Villalonga, ciutadà, es feu amb 477 Ha de ses Comunes de Petra; Benet Capó

²⁴ Entre els propietaris més importants de l'aristocràcia hi havia: Francesc Rocabertí de Dameto i Boixadors (marquès de Bellpuig), 7635 Ha; Guillem Abrí-Dezcallar i Sureda (marquès de Palmer), 5872 Ha; Joan Sureda i Boixadors (marquès de Vivot), 5875 Ha; Pedro M. de Lizana y Álvarez de Toledo (marquès de la Romana), 3859 Ha; Francesc Truyols i Sales (marquès de la Torre), 3011 Ha; Adolf Rotten i Guzmán (marquès de Campofranco), 1691 Ha; Pasqual F. Sanglada Ballester de Togores (comte d'Aiamans), 1605 Ha; Josep d'Espanya i Rossinyol (comte d'Espanya), 1522 Ha; Francesc de Cotoner i Chacón (marquès d'Ariany), 1439 Ha; Pedro Verí i Salas, 2161 Ha; Juan Burgues Zaforteza (comte de Santa Maria de Formiguera), 2564 Ha; José Quint Zaforteza, 1917 Ha; Jorge Dezcallar, 1530 Ha; Fausta Gual de Torrella, 1704 Ha; Pedro Verí i Salas, 2161 Ha (Bisson 1977:111-112; Rosselló-Verger 1981:38-39).

Puigserver, comerciant ciutadà, es feu amb Ca l'Abat de Deià). Hom diferencia tres etapes desamortitzadores: una primera iniciada al 1820 que afectava als béns d'ordres de menys de 24 individus; una segona etapa que comença amb les disposicions de Mendizabal el 1836; i una tercera al 1855, de Pascual Madoz, que afegia les terres comunals i els béns *propis*. Rosselló Verger (1964:266-267) mantén que "la reforma no beneficià a l'agricultor mitjà –com havia ocorregut a la França Revolucionària del 1789– ja que la forma de pagament afavorí la burgesia".

Resulta interessant transcriure la defensa que Francisco Satorras (1887) feu dels boscos comunals, en contra dels de propietat privada. Satorras apuntava que "en aquesta zona els monts públics contrasten molt avantatjosament amb els de propietat particular: aquests estan completament degradats, la vegetació forestal ha desaparegut quasi per complet, i fins la terra vegetal ha estat arrossegada per les pluges [...] Escassíssims són en el dia els monts de particulars la destrucció dels quals no hagi acabat amb l'arbrat i, i en alguns d'ells se conserven, és per la dificultat de treure els productes. En canvi, els monts públics que existeixen presenten un aspecte molt diferent i presten grans serveis als pobles adjacents [...], se'ls veu repoblar i millorar cada dia, augmentar els seus productes i proporcionar mitjans de subsistència a les classes necessitades" (Satorras 1887:770 a Molina 2003:153):

Rosselló Verger (1981:27) diu, pel cas de les adquisicions de terres desamortitzades, que "els compradors de la primera tongada –socialment més arriscada que la segona– foren només comerciants o burgesos, entre els quals hi hagué xuetes "d'orella alta" (Valentí i Aguiló, armadors) que eren declaradament constitucionalistes. Cap noble no gosà pujar a les subhastes". En una segona fase, els compradors estaven relacionats amb el comerç exterior i la navegació (Rosselló Verger, 1981). Amb la desamortització de Mendizabal, durant el Trienni Liberal (1820-1823), es varen vendre la major part de les propietats del clergat regular i secular (151 finques urbanes i 46 rústiques). La superfície rústica afectada per aquesta ronda desamortitzadora fou de 1362 Ha: Palma (31%), Marratxí (24%), Montuïri (11%), Lluçmajor (8,2%), Inca (6%), Valldemossa (2,8%) i Esporles (2,3%). 150 persones foren les que compraren les propietats desamortitzades. La major part eren ciutadans (58%) i el grup social majoritari estava compost per comerciants (26%), encara que també s'hi troben hisendats (9,3%) (Ferragut, 1974). A la nòmina de compradors destaquen: Bartomeu Marià Bauzá González (200 Ha); Luís de San Simón i Orlandis, aristòcrata i batle de Palma al 1846 (200,38 Ha); Maria Lluïsa Melis Ginard (112,69 Ha); Lluç Salvà Cardell –accionista de l'empresa del vaixell a vapor El Mallorquí, accionista de les mines de plom de Sant Mateu a Bunyola i propietari de la fàbrica de cristalleria San Martín– (105,2 Ha); Josep Estades Omar –director de l'empresa El Mallorquí– (102,6 Ha) (Ferragut, 1974). Joana Ferragut (1974) conclou que aquell procés desamortitzador va servir per rebaixar poder polític al clergat, però que en canvi no va provocar canvis profunds en l'estructura de la propietat.

En el conjunt d'operacions desamortitzadores al camp mallorquí, entre 1855-1865, es comptabilitzen en torn a 13972 Ha. Hom podria pensar que aquestes corresponien als estaments eclesiàstics, però tot sembla indicar que la major proporció d'aquestes correspongueren a les terres comunals. Entre 1855 i el 1865 foren subhastades 76 finques rústiques, 54 de les quals eren dels ajuntaments i sumaven 10507 Ha. Aquestes representaven el 71% de les finques venudes i el 75% de la superfície (Grosske,1978-1979). Entre els nous propietaris, s'hi destaquen diferents grups socials que anirien des dels petits propietaris, arrendataris mitjans, fins arribar als grans potentats burgesos (Rosselló Verger, 1981). Entre les terres comunals desamortitzades²⁵, cal destacar la de la Comuna de Santanyí que fou adquirida pel contrabandista mallorquí Joan March Ordinas, o ses Comunes de Petra amb 477 Ha que foren adquirides íntegrament pel potentat burgès Villalonga (Rosselló Verger, 1981). Es pot destacar el cas de Lloret de Vistalegre on la resistència veïnal feu que finalment no es privatitzassin les terres comunals (Munar, 1975). És a dir, les reformes que es deien liberals s'executaven sobre les terres comunals i no sobre les de les oligarquies hereves de l'Antic Règim, clergat i aristocràcia. Entre d'altres motius, cal tenir present que les ordres clericals – Mínims, Franciscans, Dominics, Trinitaris i Agustins– disposaven principalment finques urbanes que sí varen tenir incidència en la transformació urbana, mentre que la propietat agrària

²⁵ Per exemple: terres de la Comuna de Bunyola foren repartides entre militars ferits durant la Guerra d'Independència i pagesos sense terra; la privatització dels comuns de Felanitx; a Sóller 20 Ha de Santa Catalina i 32 Ha de sa Mola; Comuns de sa Pobra; etc (Gil-Sánchez et al., 2002; Brunet, 1991).

d'aquestes ordres era més aviat escassa (Rosselló Verger, 1964). En aquest sentit, la desamortització dels comuns pot ser entesa com un procés d'acumulació per desposseïció (Harvey, 2004). Una altra reforma que tendria un important efecte sobre el procés de parcel·lació fou la *Ley de la supresión de mayorazgos* (1836) segons la qual se trencava la institució jurídica de l'hereu, i l'heretat quedava sotreta a les transaccions de compravenda mercantils (Ferrer, 2000).

Generalment, per a la compra de les parcel·les, el comprador podia acollir-se al sistema de l'establiment a cens emfitèutic o al de la usura per tal d'obtenir el capital necessari. El sistema dels censals es va mantenir fins a mitjans del segle XIX. Camilo J. Cela-Conde (1979:139) exposa que, encara que la manca d'informació fidedigna i completa sobre els préstecs hipotecaris, "el nombre de terres hipotecades o subjectes a càrregues usuràries degué ser molt gran a finals de segle, tant com per a que es demanàs oficialment al govern l'establiment de Bancs Agrícoles capaços de prestar el capital a llarg termini i baix interès als agricultors". Cela-Conde (1979) diu que el sistema general de venda de parcel·les al segle XIX fou mitjançant l'establiment a cens. Segons Rosselló Verger (1981:28) aquest era "el dret, garantit com hipoteca, de percebre una pensió dinerària anual, adquirit per compra amb pacte de *retro*". El cens tenia un caràcter emfitèutic en el que es distingia el domini útil i el directe. El directe era l'únic que es venia, i la família noble conservava els drets alodials. A canvi, el pagès-propietari es comprometia a introduir millores que no li serien reemborsades en cas que a la falta de pagament dels censals, la terra tornàs als antics propietaris.

El sistema d'establiment a cens, tal com apunta Rosselló Verger (1981), ja s'havia definit a Mallorca quasi des del moment de la colonització catalana i la imposició del seu règim feudal. Al segle XV sembla que el procés començà a guanyar importància, i als segles XVII i XVIII hi havia nombrosos establiments a censals dels que la toponímia ens ha deixat un bon nombre d'exemples: Establiments (Palma) ja figuraren als Estims de 1685 i el 1837 ja constituïa un municipi; sa Cabaneta a la garriga de Son Caulelles del marquès de Campofranco (Marratxí) naixia el 1745; etc. Rosselló Verger (1981:33) parla d'una "febre establidora" al segle XVIII. Una altra modalitat d'establiment fou la de les colònies agrícoles afavorides per dues lleis del 1855 i del 1865 que concedien exempcions tributàries i militars als colons que s'instal·lassin en terres rompudes. D'aquelles en romanen quatre a l'actualitat: Colònia de Sant Pere a Artà; Colònia de Sant Jordi de Campos, al terme municipal de ses Salines; Porto Cristo a Manacor; i Porto Colom a Felanitx (Pastor, 1977/1978). Tanmateix, tal com Rosselló Verger (1981:36) escriu, "sembla que el fet de promoure's les colònies es devia a un moment crític d'escàs tràfic immobiliari; l'emigració i l'abandó del camp s'accentuaria els anys finals de l'episodi "colonial". Per altra part, és ben clar que les úniques poblacions que reeixiren i han perdurat no foren les agràries, sinó les de vocació residencial o turística".

Casimiro Urech i Cifre (1869), en el seu treball sobre la riquesa de les illes Balears, es lamentava de les dificultats que hi havia a les illes per cancel·lar les hipoteques, la qual cosa duia a un afebliment de la capacitat inversora dels propietaris per introduir millores agrícoles. A més, destacava les elevades càrregues fiscals que asfixiaven als propietaris de terres i proposava la reducció de l'impost territorial de l'1,53% a l'1,23%. En aquell text, Urech i Cifre també destaca la gran quantitat de successions forçoses que hi havia a les Balears respecte de la resta de l'Estat.

A partir de la consulta de diverses fonts, sembla que allò que es diuen reformes liberals no seran més que ajustaments que mantenen les correlacions de forces entre les oligarquies. Per una banda, una classe burgesa amb poder adquisitiu per poder apropiat-se de terres (i també per practicar l'usura); i per una altra banda, una aristocràcia i un clergat que mantindran bona part de les seves propietats rústiques i que les aniran esquarterant a partir de llavors. El que dita reforma liberal no significà fou la total eliminació del que s'han denominat residus de la propietat feudal (quasi el 20% de l'illa) i, en canvi, fonamentà la conversió de terres comunals a la propietat privada. Al mateix temps, els pagesos per tal d'accedir a la terra es veurien "obligats" a adquirir-la –via crèdit–, i així entrar dins dels cercle viciós de dur a terme una producció dirigida al mercat capitalista, orientada per criteris crematístics, i així poder pagar els deutes contrets per tal d'accedir a la propietat. Ferrer (2000:119) ens diu que "el vincle que s'establí entre els grans comerciants, com Joan March, Antoni Ques²⁶ i el pagès comprador, no

²⁶ Ferrer (2000:55) descriu les dedicacions d'Antoni Ques: "lloctinent de Verga, batle d'Alcúdia, adscrit al liberalisme, comerciant a l'engròs, prestador i contrabandista".

es limitava a la simple dependència entre un creditor i el finançador, sinó que anava més enllà: els fiadors eren també en aquest cas qui controlaven el comerç a l'engròs". Per tant, si havien de pagar els deutes, havien de conrear amb vistes al mercat d'exportació, i els que els hi havien prestat els diners eren els qui els hi deien el que s'havia de conrear. També, aquests nous propietaris s'aniran convertint en el principal puntal del nou aparell político-administratiu anomenat Estat ja que tal com assenyala Rosselló Verger (1964:295) "és de sobres conegut que les persones influents –grans latifundistes– escaparen amb facilitat a les càrregues fiscals fins quasi el darrer període cadastral que comença per l'any 1955".

El darrer terç del segle XIX i la primera meitat del segle XX varen significar, tal com sostén Cela-Conde (1979), la consolidació de la classe pagesa de petita i mitjana propietat. Un canvi en el règim de propietat que s'estendria al llarg de quasi un segle. Cela-Conde (1979) analitzà el procés de parcel·lació entre 1863 i 1970, a partir dels registres de la propietat d'un total de 96 finques que corresponien a les tres més grans de cada municipi. Com bé ha apuntat Rosselló Verger (1981) el procés de parcel·lació fou anterior al que generalment es tendeix a creure i ja a principis del segle XIX es constituïren companyies per tal d'adquirir i fragmentar les propietats. Emperò, fou entre mitjans segle XIX i mitjans segle XX en que es va donar una gran explosió de la fragmentació. Aquesta fragmentació estava bàsicament vinculada al desplegament de l'agricultura pagesa i pot ser considerada com a causa i efecte de la transformació agrària d'aquells temps, un procés que acabaria cap als anys 1950 quan la rendibilitat agrícola de la terra començà a ser reemplaçada per la rendibilitat turístico-immobiliària (Cela-Conde, 1979). Una de les qüestions a tenir en compte és que cap els anys 1870 hi ha capitals procedents de les colònies que es repatriaren a l'illa i se col·locaren en diverses experiències empresarials del moment i en diferents espais financer-espulsiu. Als anys 1880 es produeix una creixent especulació financera en borsa i la bombolla borsària esclatà el 1883. Segons Barceló (1961:176) "en motiu de les pèrdues borsàries i de les noves tributacions que s'imposaren se varen vendre algunes grans propietats, essent adquirides pels mateixos jornalers que abans les conreaven, una vegada dividides en petits lots".

No obstant, cal dir que ja hi havia altres motivacions com per exemple l'especulació del sòl, com fou el cas de Joan March que blanquejà els diners del contraban en l'adquisició de terres a principis del XX amb les quals especulava per revendre-les, però també se citen els germans Ques –contrabandistes i aliats en la política i els negocis amb March–. Indians (p.ex. Francesc Blanes i Rafel Blanes) i industrials del tèxtil i la sabata també participaren del lucratiu negoci de l'especulació del sòl (Ferrer, 2000). També es comencen a perfilar interessos turístico-immobiliaris, com per exemple la parcel·lació de Santa Ponça a Calvià, s'Albufera d'Alcúdia o la de Formentor a Pollença. I, finalment se pot assenyalar l'ostentació perseguida per la nova oligarquia burgesa que en el seu intent d'emular a l'aristocràcia, adquirien propietats que els hi atorgassin un valor simbòlic respecte del seu status. De fet, el que feien moltes vegades els nous propietaris era esquarterar la finca de la que es quedaven la part on es trobaven les cases de l'antiga possessió (Bisson, 1977; Buades, 2004; Ferrer, 2000; Rosselló Verger, 1981).

Per exemple, Joan March comprà en dues tandes la finca de Son Mulet (98,57 Ha) a Llubí cap als anys 1910 que fragmentà posteriorment en 45 parcel·les que poden agrupar-se en: 7 parcel·les de menys de 0,5 Ha (3,01% de la finca); 20 parcel·les entre 0,5 Ha i 1 Ha (16,06% de la finca); 9 parcel·les entre 1 Ha i 2 Ha (12,98% de la finca); 8 parcel·les entre 2 Ha i 7,5 Ha (31,45% de la finca); i 1 parcel·la de 35,5 Ha (36,03% de la finca) (Ferrer 2000:38-39). Altres operacions de fragmentació de March foren les de sa Barrala (70,59 Ha) i la Canova (42,57 Ha) de Campos, comprades a Josep Dezcallar i Togores i que parcel·là en 68 i 13 parcel·les, respectivament. Sa Teulada (10,2 Ha) de Santa Margalida comprada a Joan Llabrés Llobera i Josep Monjo, Son Togores de Lloseta al comte d'Aiamans, Fetget a Son Servera comprada a Joan Fuster i Villalonga, etc. March també va especular amb sòls urbans (o futurs urbans) com és el cas de la compra de Son Armadans (0,98 Ha) que comprà a Ferran Truyols Despuig²⁷ i les parcel·les es varen vendre com edificables. March també es feu amb nombroses

²⁷ Josep Segura-Salgado (1973:198) ens relata el procés de concentració de terres en mans dels terratinents aristòcrates, respecte de la possessió de Santa Ponça. Unes terres que llavors se vendran per a mantenir els privilegis d'aquests personatges. "El 29 de juliol de 1899 va morir l'Ecma. Sra. Donya Juana Adelaida Rocaberti de Dameto y Verí, Comtessa de Peralada, de Montenegro i de Montoro, i en virtut del seu darrer testament passà a principis del present segle al seu nebot don Fernando Truyols Despuig, sisè Marquès de la Torre, juntament amb el predi de So n'Armadans, en el terme de Palma".

propietats degut a la seva activitat prestatària, és a dir quan els prestataris no podien fer front al pagament dels préstecs, March els pressionava per tal d'arribar a un acord pel qual li eren cedits els drets de propietat sobre la finca que comprava a un preu més baix que el de mercat. Molts d'aquests eren membres de l'aristocràcia. Així doncs, March ja es dedicava a les "altes finances" anys abans de fundar la Banca March al 1926. Ferrer (2000:40) transcriu una declaració de March de 1923 d'un míting electoral en el que deia que havia venut finques per un valor superior als 6 milions de pessetes a més de 2 mil nous propietaris. Així, Joan March ("Verga") es presentava davant la societat com l'impulsor d'una mena de reforma agrària²⁸.

Malgrat se pugui parlar d'un important procés de parcel·lació entre el darrer quart del segle XIX i la primera meitat del XX, cal tenir present que la gran propietat seguia essent als anys 1970 prou rellevant. Segons Jean Bisson (1977:161-162) la propietat rústica en mans de l'alta societat palmesana –formada bàsicament per l'aristocràcia– va passar d'ocupar unes 65 mil Ha al 1870 a unes 116 mil Ha als anys 1970. El 1970, Bisson (1977) destaca que els palmesans tenien el 65,95% (84603 Ha) de les propietats de més de 100 Ha que sumaven conjuntament unes 128 mil Ha (35,6% de la superfície de l'illa). No obstant, Rosselló Verger (1981), encertadament, apuntava que aquest fet no resulta estrany degut al major pes demogràfic de Palma i, molt particularment, en aquest cas les classes privilegiades han residit generalment a Ciutat²⁹. A aquelles s'hi afegien, a finals del XIX, les classes privilegiades de la part forana (i també pagesos) que es traslladaven a Palma. A la taula 10 es pot veure la distribució de la gran propietat a Mallorca al 1933 a partir del RPE (Registre de la Propietat Expropiable), i segons el qual el 10,54% de la superfície de l'illa estava en mans de grans propietaris, entesos com aquells que tenien més de 250 Ha. Cal destacar com, entre aquest conjunt de terratinents, els dos principals eren els grans capitalistes de l'illa: en primer lloc, el contrabandista Joan March (4846 Ha) i, en segon lloc el burgès maurista, Manuel Salas (2497 Ha). Hom pot destacar com entre el 1933 i el 1974, els March han passat de posseir 4846 Ha a 9626 Ha, és a dir, durant el franquisme havien quasi duplicat les seves propietats rústiques, de les quals el 38,9% eren de muntanya (p.ex. Ternelles, Mossa i es Rafal d'Escorca, Son Durí a Selva, etc) (Rosselló Verger, 1981). A continuació hi trobem els llinatges nobles de l'illa (p.ex. els Villalonga, els Truyols, els Gual de Torrella, etc). Un aspecte que Feo Parrondo (1998) ha remarcat és la vinculació de molts d'aquests potentats, d'una manera o l'altra, amb el Banc de Crèdit Balear.

Taula 10. La gran propietat en mans de les oligarquies terratinents (grans propietaris > 250 Ha) al 1933 segons el RPE (Registre de la Propietat Expropiable) a Mallorca (Font: elaboració pròpia a partir de Feo Parrondo, 1998)³⁰.

Nom	Lloc	Superfície (Ha)	Observacions
Ramon Maroto (marquès de Casa Ferrandell) i esposa (Maria Coll Roca)	Calvià	1.509,00	
Concepció Coll Roca	Binissalem	22,72	
Bernat Coll Roca	Mancor	988,00	
	Algaida	148,00	
	Total	1.136,00	
Ana Coll Roca i espòs (Juan Fortuny)	Bunyola	600,00	
Jorge Fortuny Moragues i esposa (Adela Marqués Luigi)	Esporles	367,60	Adela Marquès és filla del solleric A. Marquès Marquès (emigrant a Puerto
	Estellencs	635,03	

²⁸ A partir dels anys 1920, March va estendre la compra de finques rústiques al Llevant mediterrani i a la Manxa. El 1931 exposà que havia signat 40 mil escriptures públiques de compravenda de finques rústiques i que la gran majoria dels compradors eren "modests cultivadors" (Ferrer 2004:321).

²⁹ Per veure la configuració de la gran propietat i la seva evolució a Palma és imprescindible el treball de Roberto Fernández Legido (2009) *Les possessions de Palma*.

³⁰ S'ha de tenir en compte que en el RPE hi ha importants absències, com per exemple les propietats de Mariano Morell de Oleza que entre d'altres posseïa Son Real (Santa Margalida) de 1346 Ha (Valero, 29/11/2002) o Son Morro (Palma) de 16,33 Ha (Fernández-Legido, 8/02/2010). Aquestes propietats, a la mort de Mariano Morell de Oleza (1962), passaren a la seva esposa Felisa Magraner Pastor i els seus fills. Tot essent la família Morell Magraner una de les principals protagonistes de molts projectes d'urbanització a Mallorca (p.ex. polígon industrial de Son Morro (Palma), la urbanització de Muleta (Sóller), projecte de camp de golf a Son Real (Santa Margalida).

	Total	1.002,63	Rico, fundador del Banc de Crèdit Balear, president de Ferrocarrils de Mallorca i vicepresident de Caixa de Balears)
Joan Marquès Luigi	Escorca	262,50	Membre de la Junta del Banc de Crèdit Balear.
Maria Dolors Marquès Luigi	Pollença	64,79	
Fernando España Truyols (comte d'Espanya)	Binissalem	105,18	
	Maria de la Salut	979,14	
	Sineu	422,19	
	Total	1.506,51	
Maria Ignacia España Dezcallar	Santa Eugènia	77,70	
Celestina España Serra	Alaró	23,49	
Manuel Fuster Fernández-Cortès i Concepció Rossinyol Dezcallar	Inca	339,00	
	Palma	905,64	
	Selva	172,00	
	Total	1.416,64	
Francesc Rossinyol Fuster i Maria Fuster Rossinyol	Calvià	830,65	
	Esporles	261,00	
	Total	1.091,65	
Pedro Cotoner Veri (marquès de la Cènia)	Marratxí	353,20	
	Banyalbufar	0,36	
	Total	353,56	
Pedro Cotoner Veri i Nicolás Cotoner Veri	Marratxí	404,04	
Nicolás Cotoner Veri	Marratxí	407,60	
Nicolau Villalonga Cotoner	Artà	378,02	
	Llucmajor	2.042,46	
	Total	2.420,48	
Joan March Ordinas	Escorca	2.053,51	Contraban de tabac (1906), monopoli del tabac i del petroli rus a Espanya (1923) . Vocal del Banc de Crèdit Balear. 1926 funda la Banca March. Navilier (Trasmediterrànea); indústria petroquímica (Portopi), agrícola (La Fertilizadora), comercial, premsa (El Dia), financer (Banca March), etc. 1931 torna al contraban (perd el monopoli). Fundador del "verguisme": Partit Republicà de Centre.
	Lloseta	519,59	
	Manacor	377,19	
	Selva	333,32	
	ses Salines	1.562,69	
	Total	4.846,31	
Maria Dolores March Servera	Son Servera	36,85	
Pedro Sampol Ripoll	Alaró	106,00	El seu germà Josep fou vocal regional per Balears del Tribunal de Garanties Constitucionals (3/09/1933) a la candidatura encapçalada per Joan March (March no pot ocupar la vocalia degut a que estava empresonat).
Joan Massanet Verd	Alcúdia-Muro	31,90	Dirigent del Partit Conservador.
Catalina Verd Mayol	Binissalem	1,42	
	Inca	334,79	
	Selva	44,78	
	Total	380,98	
Manuel Salas Sureda i esposa (Maria Garau Tomavells)	Alaró	60,37	Contrincant d'en Verga. Dirigent maurista.
	Bunyola	628,43	

	Marratxí	250,41	Empresari industrial (petroquímica), armador (Naviera Mallorca), agricultura (Agrícola Mallorca), comerciant, etc. Herència: La Petrolera (es Molinar) i Salinera Española (salines a Eivissa i San Pedro Pinatar a Múrcia). Finques de Xorrigo, Solleric, es Cabàs, Son Sureda, Pocafarina.
	Palma	710,00	
	Sant Llorenç	598,00	
	Santa Maria	250,41	
	Total	2.497,62	
Joaquin Gual i Gual de Torrella	s'Albufera (sa Pobla, Alcúdia i Muro)	2.035,38	Dessecació de s'Albufera (compra dels terrenys dessecats). La finca de Morneta (Binissalem) fou fragmentada entre 1898 i 1933, quedaven 95,1 Ha. També parcel·là la finca d'Esporles Canet. Casat amb Concepción Villalonga Zaforteza de la noblesa mallorquina
	Binissalem	91,10	
	Total	2.126,48	
Maria Concepció Gual i Villalonga i Jaime Oleza de España	Santa Maria	240,54	
	Bunyola	190,36	
	Total	430,91	
Rafael Blanes Tolosa	Artà	553,29	Herència del seu pare R. Blanes i Massanet (emigrant a Puerto Rico). Inversor de la línia de ferrocarril Manacor-Artà; conseller del Banc de Crèdit Balear.
Pedro Amorós Amorós	Artà	31,27	Els Amorós eren parents dels Blanes.
Isabel Amorós Amorós i espós (Joan Villalonga i Feliu)	Calvià	434,71	
	Petra	76,71	
	Total	511,42	
Jaume Sitjar Servera	Calvià	514,43	Burgés.
	Santanyí	456,73	
	Total	971,16	
Lluís Sitjar Castelló	Santanyí	1.167,00	Burgés (el que va ser l'estadi de futbol de Palma du el seu nom ja que ell fou el president del RCD Mallorca el 1900).
Joana M. Font dels Olors i Oleza	Capdepera	733,15	Hereva de Pere Fonts dels Olors (Torre de Canyamel). Entre 1933 i 1953 comprà noves propietats a Artà (636,66 Ha).
José Quint Zaforteza Amat i esposa (Maria Oliver Oliver)	Capdepera	874,38	Entre 1935 i 1944 va seguir fent vendes, però mantingué la gran propietat (al 1944 comptava amb 715,3 Ha a Artà).
	Palma	556,10	
	Total	1.430,48	
José Zaforteza Orlandis i esposa (Catalina Villalonga Zaforteza)	Bunyola	105,99	
	Llubí	309,62	
	Muro	67,78	
	Total	483,39	
Fernando Truyols Morell	Artà	1.546,85	Les terres de Calvià i Palma les va heretar de la seva tia Dolors Truyols i el seu marit Lluís Despuig (aquests les havien heretat del marquès de Bellpuig). Després de la Guerra Civil, Truyols incrementa les seves terres a Artà (al 1953 tenia 3041,13 Ha).
	Calvià	149,13	
	Palma	541,47	
	Total	2.237,44	
Maria Josefa Alemany Sureda	Llucmajor	635,11	
	Palma	222,28	
	Sóller	142,46	
	Total	999,86	

Gaspar Bonnín Miró	Manacor	1.372,71	
Vicenta Campos Granada	Bunyola	189,95	
	Palma	91,92	
	Total	281,87	
Joan Frau Xamona	Palma	574,64	
Damià Jaume Montaner	Petra	497,22	
Manuela i Pedro A. Latorras Dameto	Andratx	497,93	
Antonio Roten Sureda	Banyalbufar	487,80	
Enric Sarriera Villalonga (marquès de Barbarà)	Santa Margalida	113,74	
	Santanyí	1.136,48	
	Total	1.250,22	
Pere L. Serra Cañellas	Escorca	300,25	
Francesc Socias Clar	Llucmajor	557,62	
Luís Antonio Vives Venetze i Eveline Clarch	Valldemossa	350,68	
Total	Mallorca	38.045,77 Ha (10,54% superfície de l'illa)	

El RPE afectava a un total de 45704 Ha que representa el 12,66% de la superfície de Mallorca, i d'aquestes terres, el 83,25% corresponien als grans propietaris de l'illa. A la taula anterior, es pot veure com aquestes presenten uns estrets lligams familiars. En quant a la distribució per termes municipals de la gran propietat al 1933, caldria diferenciar entre aquelles propietats que corresponen a finques de muntanya o marina i les que es troben al pla, ja que aquestes darreres tenien un valor agrològic superior. En aquest sentit, moltes de les propietats que es recullen a la taula 10 correspondrien al primer tipus (Serra de Tramuntana, Artà, el Raiguer i el Migjorn). Així mateix, cal parar esment al fet que la major part de les propietats contemplades en el RPE es trobaven als termes municipals de Calvià (3929 Ha), Palma (3813 Ha), Llucmajor (3291 Ha), Bunyola (2918 Ha) i Santanyí (2760 Ha). Municipis aquests, amb l'excepció de Bunyola, que seran protagonistes de l'explosió turística de les illes i on moltes d'aquelles terres que es consideraven improductives de cop es convertiren en una mina d'or, regada sovint amb els diners procedents de l'estraperlo (Ferrer, 2008).

Altrament, cal tenir present el fort pes que tenia al 1933 la gran propietat en molts de municipis de l'illa, que es vincula al poder caciquil que ostentaven la major part dels oligarques mallorquins, amb unes denses xarxes clientelars que s'alimentaven de l'analfabetisme crònic de gran part de la població³¹. Una situació que el franquisme s'encarregaria de refermar i consolidar. Així, es pot observar a la taula 10 el percentatge que representava la gran propietat respecte de l'extensió del terme, així per exemple veim com: a Maria de la Salut la gran propietat representava el 32% del total; a Mancor el 49%; a Estellencs el 47%; a Marratxí el 26%; a Calvià el 26%; o a Palma el 17,26%. És bastant plausible, doncs, ja que les oligarquies varen mantenir les seves propietats, en no ser expropiades durant la República, que aquestes hagin estat les principals protagonistes de l'especulació turística-immobiliària a l'illa. Encara que com molts han apuntat, el paper de la vella aristocràcia –a part d'aferrar-se al règim feixista– degué ser més aviat el de venedor de terres, mentre que personatges més "hàbils", sovint vinculats amb les activitats delictives, fossin els encarregats d'engegar la indústria de l'especulació del sòl vinculada al negoci turístic i immobiliari³².

³¹ EL 1860, el 78,36% de la població mallorquina era analfabeta (Peñarrubia, 2001).

³² Víctor O. Martín (1999; 2006) ha analitzat el procés de turistització canari i la seva vinculació amb la transformació agrària. Aquest autor ha detectat el canvi de la rendibilitat agrària del sòl vers una rendibilitat turística-immobiliària. Com exemple, podem destacar el fet que la platanera Entrecanales y Larrate sigui una de les principals propietaris de la zona turística de la Playa del Duque (Tenerife), el canvi de la renda agrària per la turística-immobiliària està al darrera de la configuració del potent grup constructor ACCIONA. Un altre cas el tenim amb la Playa de las Américas-Los Cristianos (Playa de Fañabé) on el grup promotor era representat per Francisco Ucelay Sabina que a més de constructor formava part del partit regionalista, Agrupaciones Independientes de Tenerife (llavors serà Coalición Canaria) (Martín, 2006).

Taula 11. Distribució municipal de la propietat afectada pel RPE (Registre de la Propietat Expropiable) a Mallorca, 1933 (Font: elaboració pròpia a partir de Feo-Parrondo, 1998).								
	Els grans propietaris (>250 Ha)			Altres propietats del RPE			Total	
	Propietaris	Superfície (Ha)	% respecte superfície municipal	Propietaris	Superfície (Ha)	% respecte superfície municipal	Superfície (Ha)	% respecte superfície municipal
Alaró	3	189,86	2,12	8	972,21	10,86	1.162,07	12,98
Algaida	1	148,00	1,65	1	127,21	1,42	275,21	3,07
Andratx	1	497,93	6,11		0,00	0,00	497,93	6,11
Artà	4	2.509,43	17,97	6	101,45	0,73	2.610,88	18,70
Banyalbufar	2	488,16	27,04	0	0	0	488,16	27,04
Binissalem	4	220,42	7,41	1	102,31	3,44	322,73	10,85
Búger		0,00	0,00	1	8,06	0,97	8,06	0,97
Bunyola	5	1.714,74	20,26	3	1.203,76	14,22	2.918,50	34,48
Calvià	5	3.437,92	23,71	3	491,33	3,39	3.929,25	27,10
Campanet	0	0	0	1	32,67	0,94	32,67	0,94
Capdepera	2	1.607,53	29,27	3	304,53	5,54	1.912,06	34,81
Consell	0	0	0	2	114,40	8,36	114,40	8,36
Deià	0	0	0	1	169,72	11,22	169,72	11,22
Escorca	3	2.616,27	18,78	0	0	0	2.616,27	18,78
Esporles	2	628,60	17,82	4	234,00	6,63	862,60	24,45
Estellencs	1	635,03	47,43		0,00	0,00	635,03	47,43
Felanitx	0	0	0	3	76,87	0,45	76,87	0,45
Inca	2	673,79	11,49	5	50,75	0,87	724,54	12,36
Lloret de Vistalegre	0	0	0	2	117,23	6,73	117,23	6,73
Lloseta	1	519,59	42,98	1	7,88	0,65	527,47	43,63
Llubí	1	309,62	8,87		0,00	0,00	309,62	8,87
Llucmajor	3	3.235,19	9,89	5	56,14	0,17	3.291,33	10,06
Manacor	2	1.749,91	6,73	6	53,50	0,21	1.803,41	6,94
Mancor	1	988,00	49,72	2	117,06	5,89	1.105,06	55,61
Maria de la Salut	1	979,14	32,11	0	0	0	979,14	32,11
Marratxí	4	1.415,25	26,12	2	291,52	5,38	1.706,77	31,50
Palma	7	3.602,05	17,26	1	211,71	1,01	3.813,76	18,27
Petra	2	573,93	6,17	1	8,03	0,09	581,96	6,25
Pollença	1	64,79	0,43	4	174,59	1,16	239,38	1,59
Puigpunyent	0	0	0	5	695,59	16,45	695,59	16,45
Porreres	0	0	0	10	99,73	1,15	99,73	1,15
sa Pobla, Alcúdia i Muro	3	2.135,06	13,14	12	388,20	2,39	2.523,26	15,53
Sant Joan	0	0	0	1	10,82	0,28	10,82	0,28
sant Llorenç	1	598,00	7,29	0	0	0	598,00	7,29
Santa Eugènia	1	77,70	3,84	0	0	0	77,70	3,84
Santa Margalida	1	113,74	1,56	0	0	0	113,74	1,56
Santa Maria	2	490,95	13,06	1	47,69	1,27	538,64	14,33
Santanyí	3	2.760,21	22,18	0	0	0	2.760,21	22,18
Selva	3	550,10	11,29	6	389,06	7,98	939,16	19,27

Sencelles	0	0	0	3	108,92	2,07	108,92	2,07
ses Salines	1	1.562,69	40,06	2	19,00	0,49	1.581,69	40,55
Sineu	1	422,19	8,85	9	455,63	9,55	877,82	18,40
Sóller	1	142,46	3,33	0	0	0	142,46	3,33
Son Servera	1	36,85	0,87	0	0	0	36,85	0,87
Valldeusa	1	350,68	8,19	5	417,23	9,74	767,91	17,93
Total Mallorca	43	38.045,78	10,54	120	7.658,8	2,12	45.704,58	12,66

A la taula 12 s'exposen els resultats de l'anàlisi de la parcel·lació entre 1863 i 1976 realitzat per Cela-Conde (1979) que correspon a 96 finques (les 3 majors de cada municipi) que sumen un total de 49656 Ha, de les quals tan sols un 19,4% es transformaren en parcel·les inferiors a 20 Ha (9653 Ha) i un 9,25% (4596 Ha) es segregaren com a resultat de les fragmentacions hereditàries. En quant als tipus de parcel·les segons les seves dimensions, es pot veure com en el període 1863-1976, la major part d'aquestes corresponen a les de petites dimensions. Les menors d'1 Ha representen amb un total de 1877 parcel·lacions, el 45,4% del total; i les que es troben entre 1 i 5 Ha amb 1850 parcel·les representen el 44,8 del total. És a dir, les inferiors a 5 Ha sumarien el 90,2% de totes les parcel·lacions.

S'han apuntat com a principals motius de la parcel·lació els següents. En primer lloc, els anys 1930 corresponen al moment del màxim de població rural de l'illa. En segon lloc, els grans propietaris que havien arrendat llurs terres, ho feien a canvi d'una suma fixa. En tercer lloc, la Gran Guerra provocà una situació inflacionista que afectà negativament als propietaris front els arrendadors, a causa de la minva de les rendes agràries, la qual cosa portà als propietaris a vendre. En quart lloc, l'aristocràcia que seguia mantenint un elevat ritme de vida es va veure abocada a vendre patrimoni. En cinquè lloc, en el cas dels aristòcrates, a més, a les despeses extravagants, se'ls hi sumaven les aportacions que feien a la causa carlina, així com els pagaments per alliberar als seus fills de l'exèrcit. En sisè lloc, la por a la reforma agrària per part de les oligarquies hauria propiciat també la fragmentació, convertint així a un nombre important de persones en petits propietaris –via endeutament i subordinació als interessos del capital comercial i financer–, i de pas s'eliminava el seu potencial "revolucionari" (Bisson, 1977; Ferrer, 2000).

	Menors d'1 Ha		1-4,99 Ha		5-9,99 Ha		10-19,99 Ha		Total	
	núm.	%	núm.	%	núm.	%	núm.	%	núm.	%
1863-1890	116	6,18	117	6,32	25	9,88	19	12,67	277	6,71
1891-1895	109	5,81	46	2,49	6	2,37	1	0,67	162	3,92
1896-1900	92	4,90	56	3,03	7	2,77	6	4,00	161	3,90
1901-1905	104	5,54	90	4,86	12	4,74	8	5,33	214	5,18
1906-1910	175	9,32	174	9,41	15	5,93	8	5,33	372	9,01
1911-1915	119	6,34	97	5,24	12	4,74	4	2,67	232	5,62
1916-1920	92	4,90	169	9,14	8	3,16	13	8,67	282	6,83
1921-1925	265	14,12	155	8,38	10	3,95	7	4,67	437	10,58
1926-1930	186	9,91	149	8,05	13	5,14	7	4,67	355	8,60
1931-1935	80	4,26	129	6,97	34	13,44	14	9,33	257	6,22
1936-1940	158	8,42	279	15,08	26	10,28	18	12,00	481	11,65
1941-1945	136	7,25	180	9,73	30	11,86	16	10,67	362	8,77
1946-1950	64	3,41	79	4,27	13	5,14	8	5,33	164	3,97
1951-1955	17	0,91	29	1,57	4	1,58	3	2,00	53	1,28
1956-1960	12	0,64	32	1,73	10	3,95	6	4,00	60	1,45
1961-1976	152	8,10	69	3,73	28	11,07	12	8,00	261	6,32
Total	1.877	100	1.850	100	253	100	150	100	4.130	100

En qualsevol cas, no es tracta d'una expansió homogènia de la petita propietat a tota l'illa tal com demostrà Jean Bisson (1977). Es tractava de fragmentacions concentrades particularment a les terres del Pla i del Raiguer, mentre que les propietats perifèriques – particularment Serres de Llevant, orla litoral, Serra de Tramuntana, marines del Migjorn– no experimentaren pràcticament el procés de fragmentació, el que no significa que no canviassin de mans. A la **Serra de Tramuntana** predominava la gran propietat, on Sóller pot ser considerat una excepció on hi havia una elevada parcel·lació vinculada al conreu de cítrics, duta a terme entre els segles XV i XVIII (Salvà, 1978). A la taula 13, amb dades procedents de la tesi de Pere A. Salvà (1983), es pot veure com a la major part dels termes municipals predominen les grans propietats. A l'any 1863, 135 propietaris amb propietats de més de 100 Ha, que representaven l'1,47% dels propietaris de la Serra, posseïen el 67,64% de la superfície de la Serra. Això no obstant, hi ha alguns termes municipals on hi haurà ja en aquells moments una presència important de la petita i mitjana propietat com són els casos de Sóller (98,2% dels propietaris posseeixen el 41,7% de la superfície cadastral) o Fornalutx (98,2% dels propietaris posseeixen el 27,9% de la superfície cadastral). En aquests dos casos, les terres de muntanya estaven en mans dels grans terratinents, mentre que les d'horta estaven en mans de petits i mitjans propietaris. Per altra banda, tenim els casos d'Alcúdia (97% dels propietaris posseeixen el 31,3% de la superfície cadastral) o Selva (97% dels propietaris posseeixen el 26,6% de la superfície cadastral), però en la gran propietat s'han de tenir en compte que hi ha les terres de l'Ajuntament d'Alcúdia amb 1291 Ha (La Victòria i Mont Sant Martí) i la Comuna de Selva de més de 900 Ha (Salvà, 1983).

Una part de la gran propietat de la Serra de Tramuntana el 1863, estava en mans de l'aristocràcia amb títol (16583 Ha, 15,98% de la superfície cadastral) i de l'aristocràcia sense títol (19366 Ha, 19% de la superfície cadastral). Així mateix, un fet que no es pot deixar de banda és que la burgesia, propietària de finques de més de 100 Ha controlava un 31,84% de la superfície cadastral de la Serra. És a dir, ens trobam amb un 34,98% a favor de l'aristocràcia i un 31,84% de la burgesia (Salvà, 1983)³³. El principal terratinent de Mallorca al 1863, Francesc Xavier Rocabertí de Dameto i Boixador –marquès de Bellpuig i comte de Peralada–, amb possessions que ocupaven unes 7625 Ha a Mallorca, tenia un 60,26% de les seves terres a la Serra de Tramuntana; i el segon terratinent de Mallorca, Marià Vilallonga i Togores, de les 6000 Ha que posseïa, un 38,4% es localitzava a la Serra (Salvà, 1983).

En el cas de les grans possessions de la Serra, es poden assenyalar canvis en la propietat amb l'entrada de la burgesia, més intensa a partir del darrer terç del segle XIX i principis del XX. Així, per exemple, la possessió des Teix (venuda per part dels hereus de Marià Vilallonga i Togores al 1895) fou adquirida pel burgès solleric Vicenç Sastre Colom, que la va mantenir en les mateixes condicions, així com la de l'Ofre que fou adquirida pel seu germà Bartomeu Sastre Colom, quan retornà de França on havia emigrat. En canvi, Joaquim Gual i Gual aniria parcel·lant, als anys 1920, la possessió de Canet a Esporles de la que en resultaren una dotzena de finques on s'hi plantaren arbres fruiters. El burgès i literat pollencí Miquel Costa i Llobera tenia a Pollença unes 2150 Ha, entre elles la finca de Formentor (1710 Ha). Aquesta darrera fou adquirida als anys 1920 per la Immobiliària Formentor (1020 Ha), amb Adán Diehl, que aixecaria l'Hotel Formentor i per l'empresari Ignasi Rotger Villalonga (500 Ha), que també estava vinculat a l'anterior societat (Rosselló Verger, 1981). Aquest darrer va anar adquirint, després de la fallida de l'empresari argentí, entre el 1934 i el 1956, els terrenys que formaven

³³ Dels aristòcrates amb títol destaquen: marquès de Bellpuig –Francesc Xavier Rocabertí de Dameto i Boixador– amb 4595 Ha a Calvià (Santa Ponça, Alqueria Blanca i Son Claret); marquès de la Romana –Pere Caro i Álvarez de Toledo– amb 3505 Ha a Andratx (Son Fortuny, Biniorella, Camp de Mar), Calvià (Bendinat i Peguera) i Bunyola; marquès de Palmer –Guillem Abri–Descallar i Sureda– amb 2456 Ha a Selva-Mancor (Massanella) i Escorca (Comafreda); marquès d'Ariany –Francesc Cotoner i Chacón– amb 1182 Ha a Puigpunyent (Son Nét) i Calvià (Son Vic). Dels aristòcrates sense títol destaquen: Marià de Villalonga i Togores amb 2308 Ha corresponents a la finca de Es Teix (Bunyola, Deià i Sóller), els Angelats (Sóller), Maixella (Valldemossa) i Ternelles (Pollença); Ignasi Fuster amb 2203 Ha a Calvià (Galatzó) i Escorca (Mortitx); Jordi Fortuny i Sureda amb 1598 Ha a Alaró (Banyols), Valldemossa (So n'Aversó, So n'Olesa, Son Matge), Estellencs (Son Fortuny) i Esporles (sa Granja); Lluís Burguès i Safortesa amb 1446 Ha a Banyalbufar (Son Valentí i Son Balaguer), Bunyola (Alfàbia i es Molí) i Calvià (Son Boronat); Nicolau Brondo amb 1246 Ha a Calvià (Valldurgent, Benàtiga i Botorell) i Puigpunyent (Son Cotoner d'Avall); Felip Villalonga i Mir amb 1005 Ha a Esporles (Son Cabaspre), Puigpunyent (Son Fortesa) i Pollença (Arbossar). Entre la burgesia podem destacar: Miquel Costa i Llobera amb 2150 Ha a Pollença (Formentor); Antoni Cànaves i Martorell amb 1453 Ha a Escorca (Mossa i Muntanya) (Salvà, 1983). Es pot destacar dins dels grans propietaris de la Serra, el cas de l'Arxiduc Lluís Salvador que concentrà un elevat nombre de possessions de la Serra, entre Deià i Valldemossa a partir del moment en que visità per primera vegada l'illa al 1867 (Rosselló-Verger, 1981).

part del Formentor de Llevant. El 1942 va comprar a Tito Cittadini, pintor argentí i company de Diehl, les cases de Cala Murta. Ignasi Rotger³⁴ havia estat l'encarregat del negoci de la família Costa –contracte de 1921– que es dedicava a l'explotació forestal de la finca de Formentor. La fusta era venuda a València on s'emprava per fer caixons i caixes d'embalatge. La clàusula de venda de Formentor a Adán Diehl contenia que "D. Ignasi Rotger col·laborarà amb n'Adan per espai d'un any i si s'entenen poder continuar treballant amb ell, cosa que així succeï" (Torrens 1983:9).

A Calvià el 1863 hi havia uns pocs propietaris amb més de mil hectàrees per hom i entre els principals: marquès de Bellpuig amb 4561 Ha (Santa Ponça, 4316 Ha; Son Claret, 140 Ha); marquès de la Romana amb 2515 Ha (Bendinat, 1712 Ha; Peguera, 806 Ha); Ignasi Fuster amb 1362 Ha (Galatzó)³⁵; i Nicolau Brondo amb 725 Ha (Valldurgent, Borotell i Benàtiga) (Salvà, 1983). A Calvià cal destacar la parcel·lació de la finca de Santa Ponça quan el 1925 en motiu de la mort del marquès de la Torre fou dividida entre els seus hereus que la vendrien acte seguit. Els nous propietaris serien: Banc de Crèdit Balear (142,26 Ha) i les seves filials Inmobiliària Mallorquina SA (497,8 Ha) i IMISA (Inmuebles Materiales Industriales SA) (961,67 Ha). Aquestes societats eren filials del Banc de Crèdit Balear. La urbanització de Santa Ponça serví –junt amb d'altres negocis i accions– de taula de salvament del Banc de Crèdit Balear que havia fet suspensió de pagaments al 1934³⁶, a remolc de la crisi financera internacional i la seva vinculació a les activitats especulativo-financeres internacionals. Aquella situació va conduir a que Josep Maria Madico Pi –cap d'oficines– es fugàs a París, on es va suïcidar (Dolç, 1991). D'aquesta manera, els terrenys de Santa Ponça es convertiren en una de les més importants urbanitzacions del litoral mallorquí³⁷. El president del Banc de Crèdit Balear, Miquel Nigorra Oliver (1973:7) a la introducció del llibre commemoratiu del centenari del banc deia al respecte de Santa Ponça i la seva urbanització que "fou anomenat per algú, en moments difícils pel Banc, "ses barres d'or des Crèdit". Segons Ginard (1999a:10) "l'afer [suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear] esdevingué en un dels centres de la polèmica política dels darrers anys republicans, fins al punt que constituí el principal tema local en la campanya del Front Popular per a les eleccions del febrer del 1936". Així doncs, la crisi del Banc de Crèdit Balear va tenir repercussions sobre tot el teixit empresarial i bancari de l'illa que estava estretament vinculat i va tenir repercussions de calat en quant a la crisi social dels anys 1930 (Aspiroz, 2003).

La Banca March va adquirir, en temps de la Guerra Civil, sa Porrassa per transformar-la en una urbanització. Per altra banda, l'anglès Henry Robert Waring, que havia treballat com enginyer en la dessecació de s'Albufera d'Alcúdia i s'havia quedat a residir a l'illa, va adquirir la possessió de Peguera que en el segle XX es convertirà en un dels principals jaciments d'extracció turística (Rosselló Verger, 1981; Bisson, 1977). També, en el municipi de Calvià, la possessió de s'Hostalet, que arribava fins a la mar i amb cinc quilòmetres de costa, va ser adquirida per Antoni Blanes Pastor qui havia emigrat a Puerto Rico³⁸. Eudard Blanes Nouvilas, al capdavant de la societat s'Hostalet, va urbanitzar el litoral de la finca als anys 1960. La zona és

³⁴ Ignasi Rotger Villalonga tenia un hotel a Cala d'Or i era un dels primers promotors del turisme a Mallorca, entre d'altres va ser dels fundadors de l'Skäl (sundeet, kerlek, alder, lycka – salut, llarga vida, amor i felicitat) a Cala Murta (Formentor) el febrer de 1951 (Buades, 2004). Quan morí va cedir la seva propietat de Formentor a la Fundació Rotger Villalonga que gestionaria les accions de la Inmobiliària Formentor (Hotel Formentor) i es dedicaria a la difusió de l'obra i figura del poeta pollencí Costa i Llobera (www.fundacionrotgervillalonga.org, octubre 2008).

³⁵ Mentre que Pere A. Salvà mantén que el 1863 Ignasi Fuster i Forteza era el propietari de la possessió de Galatzó, altres mantenen que aquest la va adquirir el 1878.

³⁶ El Banc va ser salvat per la intervenció del Banc d'Espanya i per la creació d'un grup auxiliador format per bancs de Madrid i Barcelona (Gran Enciclopèdia de Mallorca, 1991).

³⁷ En el llibre del primer centenari del Banc de Crèdit Balear es publicava el text de Josep Segura-Salado (1973:198) on deia que "ens diu Jaume Lladó a "Calvià o el seu Terme" que la "Urbanització Santa Ponça (promoguda per Inmuebles y Materiales Industriales, SA) aprovada per l'Ajuntament de Calvià el 1955, es desenvolupa d'acord amb el Projecte redactat per l'Enginyer de Camins D. Antonio Parietti". Segura-Salado (1973:202) acaba el text en una nota final on es pot llegir: "per molts lectors no és precís justificar la presència del present article i la del que el segueix [el de Manuel Barbero, "Santa Ponsa, escenario de cambios culturales"] en aquestes pàgines commemoratives. Per altres, potser, és precís dir que el motiu ha de cercar-se en la vinculació afectiva, sentimental i econòmica del Banc de Crèdit Balear, al predi i a la finca de Santa Ponça –una de les més importants i extenses de Mallorca–, **avui en gran part urbanitzada**" [les negretes són nostres]. L'encarregat de dur endavant l'empresa de l'urbanització de Santa Ponça fou Joan Nigorra Reynés que entrà com a vocal del Consell d'Administració del Banc el 1953 i fou designat Conseller Delegat de IMISA. Nigorra fundaria posteriorment la societat Inmobiliària Urbis i iniciaria una de les principals nissagues d'especuladors urbanístics de Mallorca, i especialment del municipi de Calvià.

³⁸ Antoni Blanes Pastor, natural d'Artà, també comprà les finques d'Albarca i es Verger d'Artà cap el 1870.

coneix com la Costa d'En Blanes i a la mateixa zona, els Blanes aixecaren l'Hotel Punta Negra cap a mitjans dels 1960 (Capellà, 1975).

Bisson (1977) analitza el cas de Selva en el que destaca que mentre al 1870 el 0,1% dels propietaris (una sola propietat, però que era comunal) ostentava el 20,2% de la superfície (914 Ha) i el 91,2% dels propietaris (842 propietaris) tenien el 17% de la superfície (775 Ha) en parcel·les de menys de 5 Ha; al 1965, a Selva s'havia incrementat el nombre de propietaris en un 45% (s'arriba a 1680 propietaris) i el 95% dels propietaris (1594 propietaris) ostentaven el 32,4% de la superfície del terme (1460,88 Ha) en parcel·les inferiors a 5 Ha, i es mantenia la propietat comunal. En el terme de Marratxí, just a continuació de Palma, l'armador, Bartomeu Valentí Fortesa va comprar al 1801 la finca de Son Ametller³⁹ a Antoni Tugores Nét i cap el 1925 els hereus de Valentí Fortesa urbanitzaren unes 42 Ha.

³⁹ Aquesta urbanització es troba entre el Camí Salard i el Carrer Aragó (prop del Seminari de Palma de Mallorca). Aquesta zona és coneguda degut a que els seus carrers porten noms de músics.

Taula 13. Distribució de la propietat rústica als municipis de la Serra de Tramuntana al 1862/1863 (Font: elaboració pròpia a partir de Salvà, 1983).

	0-0,9		1-4,9		5-9,9		10-19,9		20-49,9		50-99,9		100-499,9		500		Total	
	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície
	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha	Núm.	Ha
Calvià	452	168	177	386	24	162	16	220	10	355	5	304	12	3.215	4	9.417	700	14.226
Estellencs	106	22	32	73	14	88	4	60	1	36	4	301	1	113	1	509	163	1.201
Puigpunyent	185	148	26	59	6	48	6	70	5	158	2	138	11	2.102	2	1.427	243	4.150
Banyalbufar	82	30	44	100	6	40	6	80	1	34	2	147	4	1.322			145	1.752
Bunyola	80	55	51	100	19	127	10	135	8	230	12	876	17	3.600	4	3.090	201	8.213
Fornalutx	374	95	118	237	13	86	9	118	2	51	4	291	2	385	1	653	523	1.915
Sóller	1.309	462	274	633	51	341	18	253	21	601	3	214	5	1.030	1	569	1.682	4.104
Alaró i Consell	502	236	204	450	44	323	23	322	21	689	18	1.232	13	2.453			825	5.706
Campanet	482	286	133	270	10	58	4	63	7	266	5	417	8	2.404			649	3.765
Selva i Mancor	891	348	292	584	49	350	34	481	18	569	11	796	8	1.605	2	1.889	1.305	6.622
Alcúdia	741	381	357	856	47	339	20	299	17	536	7	477	10	1.801	1	1.291	1.200	5.981
Pollença	878	263	469	944	58	473	40	577	26	862	20	1.419	22	4.232	6	5.593	1.519	14.363
Total	6.082	2.493	2.177	4.693	341	2.436	190	2.678	137	4.386	93	6.612	113	24.262	22	24.439	9.155	71.998
	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície	Propietaris	Superfície
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Calvià	64,57	1,18	25,29	2,72	3,43	1,14	2,29	1,55	1,43	2,49	0,71	2,14	1,71	22,60	0,57	66,19	100	100
Estellencs	65,03	1,80	19,63	6,06	8,59	7,31	2,45	5,00	0,61	2,99	2,45	25,07	0,61	9,40	0,61	42,36	100	100
Puigpunyent	76,13	3,56	10,70	1,43	2,47	1,15	2,47	1,70	2,06	3,80	0,82	3,32	4,53	50,65	0,82	34,39	100	100
Banyalbufar	56,55	1,74	30,34	5,72	4,14	2,27	4,14	4,55	0,69	1,92	1,38	8,37	2,76	75,44	0,00	0,00	100	100
Bunyola	39,80	0,67	25,37	1,22	9,45	1,55	4,98	1,64	3,98	2,80	5,97	10,67	8,46	43,84	1,99	37,62	100	100
Fornalutx	71,51	4,95	22,56	12,36	2,49	4,49	1,72	6,14	0,38	2,66	0,76	15,19	0,38	20,10	0,19	34,12	100	100
Sóller	77,82	11,26	16,29	15,43	3,03	8,32	1,07	6,17	1,25	14,64	0,18	5,22	0,30	25,09	0,06	13,87	100	100
Alaró i Consell	60,85	4,13	24,73	7,89	5,33	5,67	2,79	5,65	2,55	12,08	2,18	21,59	1,58	42,99	0,00	0,00	100	100

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Campanet	74,27	7,60	20,49	7,18	1,54	1,55	0,62	1,68	1,08	7,05	0,77	11,08	1,23	63,85	0,00	0,00	100	100
Selva i Mancor	68,28	5,25	22,38	8,82	3,75	5,29	2,61	7,26	1,38	8,60	0,84	12,02	0,61	24,23	0,15	28,53	100	100
Alcúdia	61,75	6,37	29,75	14,30	3,92	5,67	1,67	5,00	1,42	8,96	0,58	7,98	0,83	30,12	0,08	21,59	100	100
Pollença	57,80	1,83	30,88	6,57	3,82	3,29	2,63	4,02	1,71	6,00	1,32	9,88	1,45	29,47	0,39	38,94	100	100
Total	66,43	3,46	23,78	6,52	3,72	3,38	2,08	3,72	1,50	6,09	1,02	9,18	1,23	33,70	0,24	33,94	100	100

Entre els grans nous propietaris, cap a finals del segle XIX i principis de segle XX, es troba l'empresari maurista palmès, Manuel Salas Sureda que es feu amb nombroses propietats repartides per l'illa als termes d'Alaró, Bunyola, Marratxí, Palma, Sant Llorenç i Santa Maria. Emperò la major part es localitzava a la zona del **Raiguer** i a les **proximitats de Palma**, en els terrenys més productius en termes agrològics. Salas es diferencià d'altres propietaris burgesos perquè ell s'interessà per a l'explotació agrícola i ramadera de les propietats, i ha estat considerat com un dels artífexs de la "gran transformació" agrària a les illes, ja que fou un dels introductors dels "miracles" dels adobs químics al sòl i la racionalització empresarial del camp. També va rompre amb la pràctica de la mitgeria i l'arrendament, per dur empresarialment les explotacions amb mà d'obra assalariada. Cosa gens estranya degut a la seva posició privilegiada per mor del seu domini en el negoci petroler, comercial i industrial a l'illa a principis de segle XX, a més de la seva participació política amb el Partit Conservador. Un domini polític i empresarial que seria enfosquit per la figura de Joan March qui el suplirà en el lideratge del capitalisme mallorquí, amb la introducció de formes de fer diners més "modernes" i per tant més ràpides (Ferrer, 2000). Entre les finques que comprà, destaquen la de Xorrigo (Palma) –comprada al marquès d'Ariany a principis de segle XX– on hi tenia figueres, garrovers, ramat oví i horta farratgera per a l'alimentació de vaques suïsses destinades a la producció càrnica o la de Solleric (Alaró) –comprada al marquès de Solleric, a principis de segle XX–, considerada com una de les més importants de l'illa, dedicada a l'oli però també al ramat oví (per llana), al ramat de porcí i a la cria d'ases (Jaume-Miralles, 1973).

Al **pla**, Bisson (1977) analitza el cas de Vilafranca en el que entre 1870 i el 1965 hi ha una explosió de la propietat que passa de 225 propietaris al 1870 a 1249 al 1965. A més, s'ha de destacar el fet que si al 1870 hi havia dos propietaris (0,8% del total) que comptaven amb dues propietats (de 598 Ha i 1060 Ha) que representava el 74,6% de la superfície del terme i un 96% dels propietaris (216) que tenien un 12,2% de la superfície (273 Ha) en parcel·les de menys de 5 Ha; al 1960 havien desaparegut els grans propietaris i el 47,9% de la superfície (1103,79 Ha) estava en mans del 96,1% dels propietaris (1201 propietaris) en parcel·les inferiors a 5 Ha. En aquest cas, el marquès de Vivot (de llinatge Sureda) posseïa el 50% del terme municipal al 1860 i a partir de llavors anà trossejant les seves propietats (Rosselló Verger, 1981).

En el cas del **Llevant** (p.ex. Artà), en general, es donava una situació molt semblant a la Serra de Tramuntana amb grans possessions (Bisson, 1977). A Artà es detecten també canvis en la propietat significatius, en el sentit que hi ha un transvasament des de l'aristocràcia cap a la burgesia. Així, per exemple els germans Homar i Reus procedents d'Alaró, sota la catalogació professional de "propietaris i pagesos", adquiriren unes 2256 Ha a Artà que corresponien a sa Devesa, Betlem i s'Alqueria Vella. Rosselló Verger (1981) diu d'ells que probablement es dedicaven a l'especulació. Sa Torre de Canyamel que va pertànyer a la família Villalonga des del segle XVI, fou fragmentada a mitjans segle XIX i la parcel·la major fou comprada per l'artanenc Pere Font dels Olors, que a la seva vegada va parcel·lar la part occidental de la finca. Rosselló Verger (1981:48) apunta la parcel·lació de Bellpuig de la família Truyols a partir de 1936 "amb unes molt baixes pensions inicials en un intent de socialisme cristià".

Al municipi de Manacor al Llevant i als del **Migjorn** (Felanitx, Santanyí, ses Salines, Campos i Lluçmajor) també es donen múltiples situacions, com per exemple els cas de Manacor –amb una superfície imposable de 25420 Ha– on l'any 1960 el nombre de propietaris era de 6868, el 92,64% (6363 propietaris) dels quals posseïen extensions de menys de 5 Ha, mentre que hi havia 37 propietaris amb extensions de més de 100 Ha; a Felanitx –amb una superfície imposable de 16643 Ha– hi va haver una important parcel·lació, i al 1960 es comptabilitzaven uns 5212 propietaris, dels quals el 91,15% (4751 propietaris) posseïen extensions de menys de 5 Ha, i tan sols n'hi havia 9 amb més de 100 Ha. Un element a tenir en compte és que el nombre de parcel·les era bastant superior al de les propietats, així als municipis del Migjorn més Manacor es comptaven unes 61220 parcel·les i, en canvi, hi havia uns 21666 propietaris. (Rosselló Verger, 1964).

A la comarca del Migjorn més Manacor, cal destacar que el 1960 hi havia 11 propietaris que tenien entre 500 Ha i 1000 Ha, i 4 que en tenien més de 1000 Ha. A finals del segle XIX, es podien destacar les següents grans possessions: a Lluçmajor (sa Torre, s'Àguila, Son Granada, Son Verí o Cas Frares); a Campos (Son Carlar, Ca n'Estela, Son Cosmet, Son Rosselló i Son Bernadí); a Santanyí (es Rafal des Porcs, sa Talaiola, La Punta, es Pujol, sa Talaia, Son Danús, Rafal Genar, sa Vall i Rafal); a Felanitx (sa Punta, Can Gaià, s'Horta Vella, es Rosells, Ca n'Alou i

Son Mesquidassa); a Manacor (es Fangar, La Torre, La Vall de la Nou, Bendrís, Mendia, sa Marineta, Santa Cirga i Albocàcer) (Rosselló Verger, 1964). Moltes de les grans propietats es fragmentaren mitjançant el procés dels establiments (p.ex. sa Vinyola, sa Vall de Manacor, Son Perot Andreu, etc) i d'aquest procés han resultat un bon nombre de petites propietats (minifundis) en tots els termes municipals: es Palmer de Campos; son Coves, Camp d'En Bover o Son Pelat a Santanyí; Ses Colònies, es Mitjà Gran i es Bartumins a ses Salines; Na Molla, Na Marranxa, s'Espinegar, Pla de Llodrà, Son Cladera, Albocàcer a Manacor (Rosselló Verger, 1964).

El fet que existissin petites propietats, minifundis, tal com exposa Rosselló Verger (1964), no significa que a principis de segle XX no es trobassin grans propietats. De fet, bona part de les terres de Santanyí eren propietat del marquès de Palmer (Jordi Dezcallar i Gual) i encara es mantenien moltes de les grans possessions (p.ex. sa Vall, es Rafal Ginàs, Can Bonico). Els germans Antoni i Jaume Sitjar Sitjar es varen fer amb bona part de les propietats del marquès de Palmer a Santanyí. El que sí cal apuntar, és la transferència d'aquelles propietats cap a d'altres propietaris, particularment els vinculats al capital derivat de l'activitat comercial i el contraban. Així, un dels casos més espectaculars és el de sa Vall (2200 Ha) a ses Salines, que fou adquirida pel contrabandista-empresari, Joan March, a Jordi Dezcallar i Gual (marquès del Palmer) el 1919. March per tal de dur endavant les activitats delictives i fraudulentament anà adquirint propietats en tot el litoral de Mallorca i la finca de sa Vall fou una de les més emblemàtiques, tant per extensió com per localització, ja que era el punt més proper a les costes del Nord d'Àfrica, el desembarcament era relativament fàcil i es podia mantenir al marge d'intrusions "molestes" (Ferrer, 2008). El burgès Miquel Rosselló i Alemany va adquirir sa Punta de Felanitx. En aquest terme, Rosselló Verger (1964) apunta que hi havia sis propietats que passaven de les 100 Ha: sa Punta, Can Gaià, s'Horta Vella, es Rosells, Ca n'Alou i Son Mesquidassa. En el cas de Manacor seguien algunes de les grans finques, essent el cas més espectacular es Fangar (més de 2000 Ha) i en segon lloc Sant Josep, mentre que a principis del segle XX s'havia intensificat la parcel·lació de moltes propietats. A Lluçmajor, el principal terratinent era a José Francisco Villalonga Zaforteza qui anà parcel·lant algunes de les seves possessions, com per exemple: parcel·la 1320 Ha de Son Granada, entre 1930 i 1935, en parcel·les grans i 274 Ha en parcel·les petites; entre 1929 i 1950, va segregat 1165 Ha de sa Torre (que ocupava un total de 1381 Ha), en parcel·les grans i 230 Ha en petites, i va vendre la matriu de la possessió (Rosselló Verger, 1964; Rosselló Verger, 1981).

Un cas d'adquisició de propietats per part de la burgesia comercial i emigrant i que esdevindrà en un dels principals pols d'industrialització turística és el de la possessió de Son Verí d'Abaix (Lluçmajor). La vidua d'Antoni Roses, Isabel Siragusa Girau –representada pel seu fill Sebastià Roses Siragusa⁴⁰–, va adquirir, el 1909, la possessió de Son Verí de sa Llapassa (674 Ha) per unes 147600 pessetes. La família Roses foren emigrants que s'havien enriquit a Arecibo (Puerto Rico) on fundaren la companyia comercial, Roses & Cía. Antònia Roses Siragusa, filla de la propietària de Son Verí, era la mare de Carmen Delgado Roses, que a la vegada fou l'esposa de Joan March Servera. Sebastià Roses Siragusa va contreure matrimoni amb Concepció Montis Castelló i aquesta serà la família que durà endavant la urbanització de Son Verí. Per altra banda, com veurem més endavant, el parent dels Roses Siragusa, Llorenç Roses Bermejo, va intentar urbanitzar Palma Nova (Calvià). Roses Bermejo, que milità a Esquerra Republicana, fou assassinat, junt amb altres destacats membres de la burgesia mallorquina, pels colpistes el 1936 (Quetglas, 2008; Cabellos, 2009; Fernández-Legido, 7/02/2010).

Camilo J. Cela-Conde (1979:149) exposa que "seria un error manifest el pretendre que absolutament totes les parcel·les que se segreguen en el camp mallorquí al llarg d'aquests darrers cent anys [1863-1976] han estat adquirides pels camperols". En aquest sentit, és important destacar que la parcel·lació va permetre que un grup heterogeni pogués adquirir la propietat del sòl. Entre aquest grup heterogeni s'hi troben des de jornalers, amitgers, arrendataris, burgesos, contrabandistes i, fins i tot els obrers dels principals centres industrials de l'illa que també podien adquirir un tros de terra (Cela-Conde, 1979; Ferrer, 2000). No obstant, la proliferació de la petita propietat pagesa com s'ha exposat no va diluir el fet que hi hagués un enfortiment de les noves classes dominants en torn a la propietat del sòl,

⁴⁰ Aquest es farà també amb la propietat de la possessió de Son Castelló (Palma) a través de l'aliança matrimonial amb Concepció Montis Castelló (Fernández-Legido, 7/02/2010).

particularment la burgesia comercial, industrial i contrabandista. I, la vella aristocràcia, malgrat esquarterar les terres que els hi havien caigut del cel, encara mantenien una posició privilegiada.

Cela-Conde (1979:155) en analitzar els processos de compravenda de la terra, intenta esbrinar quina proporció es correspon amb interessos especulatius. Això ho feu a partir d'una metodologia indirecta, segons la qual "si el comprador es desprèn de la parcel·la, sobretot si ho fa en un temps relativament breu, hom pot suposar (amb certes limitacions) que es tracta d'una operació especulativa". Així doncs, resulta que entre 1863-1976, el 62,59% dels qui varen adquirir propietats rústiques sota l'epígraf professional de "comerciant/industrial" o "funcionaris/professions liberals" les varen tornar a vendre, del que es pot deduir, d'acord amb Cela-Conde (1979), que no perseguïen treballar la terra, sinó més aviat especular amb ella. En canvi, entre els que compraren terres sota l'epígraf professional de "pagesos", un 26,96% varen vendre les terres comprades, amb la qual cosa es pot deduir un major propensió a l'adquisició de les terres amb l'objectiu de conrear-les.

A la taula 14 es presenten el nombre d'explotacions agràries amb terres i la seva superfície del primer cens agrari de 1962, és a dir just als inicis de l'explosió turística de l'illa. Ens interessa assenyalar que les que es podrien denominar com a petites i mitjanes explotacions (fins a 20 Ha) representaven a principis dels anys 1960 el 85,56% de totes les explotacions, però aquestes ocupaven el 31,49% de la superfície agrícola. Mentre que, per altra banda, les grans explotacions (de més de 100 Ha) representaven l'1,72% del total d'explotacions, però ocupaven el 49% de la superfície agrícola de l'illa. Així doncs, es pot constatar com als inicis del boom turístic, malgrat la ja esmentada parcel·lació de la propietat rústica, les grans explotacions eren prou importants.

Extensió de les explotacions	Explotacions		Superfície	
	Número	%	Ha	%
≤1 Ha	9.174	28,31	4.058	1,19
1 Ha < 5 Ha	13.471	41,57	34.203	10,02
5 Ha < 10 Ha	5.081	15,68	35.275	10,34
10 Ha < 20 Ha	2.499	7,71	33.916	9,94
20 Ha < 70 Ha	1.399	4,32	47.969	14,06
70 Ha < 100 Ha	223	0,69	18.583	5,45
100 Ha < 200 Ha	282	0,87	39.768	11,66
> 200 Ha	277	0,85	127.422	37,35

Generalment s'accepta l'accés a la propietat per part del camperolat com una de les principals premisses per la irrupció de l'economia pagesa de tall capitalista. No obstant això, la consolidació o aparició del capitalisme pot estar vinculat amb altres règims de tinença i explotació de la terra, com per exemple l'arrendament o, fins i tot, la mitgeria. Ramon Garrabou (2001) repassa alguns dels mites sobre el retard agrari espanyol que ho vinculava amb la manca d'una reforma agrària liberal completa i que identifica la gran propietat allunyada de criteris productivistes. En el cas de Mallorca, la figura de l'arrendador o amitger ha tengut una particular significació. El gran arrendador va aparèixer cap al segle XVI, quan l'ebullició social esclatà en els moviments pagesos, i a partir d'aquells el treball agrari assalariat (jornalers) guanyaria importància (Moll i Suau, 1979). Aquest es definia com un mecanisme de control social sobre la major part de la població. Per altra banda, l'arrendador serà l'encarregat principal de dur a terme l'explotació de les grans propietats olivereres i cerealícoles. Una gestió que no responia als criteris més estrictament rendistes que es podrien suposar vinculats als propietaris nobles, sinó que es vinculen a les estratègies comercials protagonitzades per la burgesia urbano-comercial. Així per exemple, la burgesia comercial protagonitzà l'arrendament d'oliveres per tal de dur a terme una explotació de cara a la seva comercialització, és a dir en base a criteris pròpiament capitalistes. Segons Rosselló Verger (1981:50) "els primers anys del segle XIX sorgeixen els grans arrendataris pagesos o *amos* que donen un tomb a la situació. Per diverses circumstàncies han consolidat llur posició i han desplaçat els mercaders, constituint

autèntiques dinasties". Aquests arrendadors es van consolidant, i fins i tot s'arriben a donar situacions en que l'amo prestava diners al propietari i en poc temps anirien adquirint propietats. L'aliança entre senyors i arrendataris funcionava sobre l'explotació dels jornalers i petits pagesos i "aquesta aliança repercutia endemés en el caciquisme" (Rosselló Verger 1981:51). A partir del cens agrari de 1962 podem establir que a Mallorca, el 12,4% de la superfície agrícola era explotada mitjançant el règim d'arrendament i un 31,7% a través del règim de mitgeria. Mentre que, el règim de propietat afectava un 53,1% de la superfície (Barceló i Pérez-Manrique, 1974a).

c) La propietat del sòl a les Pitiüses: una propietat fragmentada.

Jean Bisson (1977) quan analitzava l'estructura de la propietat rústica a les Balears, no dubte en afirmar que les Pitiüses són les més originals en aquest aspecte. Aquestes illes es caracteritzen per una estructura de la propietat del sòl atomitzada. De fet, aquesta estructura de la propietat i la dispersió del poblament que hi va aparellada, fou un dels elements que portà de cap als il·lustrats que pretenien introduir els criteris racionalitzadors de la producció agrícola i la concentració poblacional. Entre els principals motius que es trobaven al darrera d'aquesta distribució tan peculiar, potser hereva del poblament dispers musulmà, es deu al fet que als conqueridors catalans els hi interessà més el que podien donar les salines que no les terres eivissenques. Des d'aquells temps, es pot dir que anirien evolucionant dues eivisses – Formentera s'habitava i deshabitava contínuament– bastant diferents: una comercial i burgesa concentrada en Vila d'Eivissa i una altra pagesa poc vinculada a l'esdevenir de Vila i el seu port. Segons Blàzquez (2006:241) "es formen paisatges de poblament dispers i explotacions autàrquiques monocel·lulars, el nucli de les quals és l'edificació". A aquest règim de tinença de la terra, s'hauria d'afegir el fet que la institució de l'herència era marcadament diferent a la d'altres àmbits de la Corona d'Aragó. Així, a les Pitiüses, al marge del primogènit, els altres fills i filles se repartien la legítima –un terç del patrimoni si són menys de quatre, i fins a la meitat si són cinc o més–. Emperò, el fraccionament de la propietat se prohibia a les unitats inferiors a 2 Ha a les terres de secà i a 1 Ha a les de reguiu.

Josep Antoni Prats (2001) enumera una sèrie de motius per tal d'explicar l'existència del poblament dispers, a més dels de tipus institucional, que es poden enumerar en els següents: en primer lloc, l'orografia amb valls envoltades de puigs dificultava els desplaçaments a peu; en segon lloc, les deficientes comunicacions interiors dificultaven els trajectes a l'illa –"només al segle XX s'ha aconseguit crear un sistema de comunicacions que enllaci diversos pobles i racons d'Eivissa. Fins aleshores qualsevol trajecte es feia molt difícil, i sovint era molt millor fer-ho per mar" (Prats 2001:89); en tercer lloc, l'abundància d'aigua en fonts o al subsòl que s'extreia amb pous o sínies, amb un cabal no gaire abundant, però suficient per a les unitats domèstiques i agrícoles disperses; en quart lloc, la inexistència de nuclis de població importants, llevat de Vila; la inseguretat de l'illa, susceptible d'atacs corsaris, feu que amb l'excepció de la ciutat, la resta de població restàs dispersa pel territori com a estratègia defensiva ja que en no haver agrupacions importants, tampoc hi havia agrupacions de riqueses susceptibles de ser saquejades. No obstant, les reformes il·lustrades de finals del segle XVIII i principis del XIX marcarien el camí dels canvis estructurals del camp eivissenc, sobretot pel que fa a la conversió d'una economia més aviat autàrquica i vinculada a mecanismes d'intercanvi no capitalistes, cap a una economia i una agricultura orientada al mercat capitalista i més concretament a l'exportació.

A la taula 15 es pot veure a mode d'exemple, el cas del terme municipal de Sant Josep entre el 1879 i el 1958. Al llarg d'aquest període el nombre de propietaris augmentà en un 110%. En aquest cas, es pot destacar el fet que els petits propietaris (fins a 20 Ha) representaven al 1879, prop del 71,37% del total amb un 20,95% de la superfície del terme. En canvi, el 1879, el 2,52% dels propietaris corresponien a grans propietaris (propietats de més de 100 Ha), sumaven el 26,6% de la superfície. Cal tenir present que un sol propietari, el batle ens diu Bisson (1977), comptava amb una propietat de 1385 Ha. En canvi, cap al 1958 els petits propietaris representaven el 87,84% del total i la superfície agrícola en les seves mans era del 40,52% de la total. Mentrestant, els grans propietaris representaven el 0,36% del total, i la terra en les seves mans era el 12,62% del total.

Taula 15. Distribució de la propietat a Sant Josep (Eivissa), 1879-1958 (Font: Bisson 1977:135).

Propietats	1879				1958			
	Propietaris		Superfície		Propietaris		Superfície	
	Ha	%	Ha	%	Ha	%	Ha	%
0 Ha < 5 Ha	307	38,71	497,35	3,10	971	58,18	1.661,72	11,37
5 Ha < 10 Ha	127	16,02	953,47	5,94	270	16,18	1.155,31	7,91
10 Ha < 20 Ha	132	16,65	1.909,89	11,90	225	13,48	3.103,17	21,24
20 Ha < 30 Ha	77	9,71	1.886,57	11,76	100	5,99	2.453,80	16,79
30 Ha < 50 Ha	75	9,46	2.809,29	17,51	71	4,25	2.672,86	18,29
50 Ha < 70 Ha	36	4,54	2.153,56	13,42	15	0,90	860,84	5,89
70 Ha < 100 Ha	19	2,40	1.563,39	9,74	11	0,66	859,35	5,88
100 Ha < 300 Ha	18	2,27	2.531,14	15,78	5	0,30	750,63	5,14
300 Ha < 500 Ha	1 (a)	0,13	355,43 (a)	2,22	0	0	0	0
> 500 Ha	1	0,13	1.385,04	8,63	1 (a)	0,06	1.093,97	7,49

(a) sense incloure la superfície de les salines.

Si hom observa les explotacions agrícoles amb terres a les Pitiüses cap el 1960, s'adona com bona part d'aquestes corresponien a les de petites dimensions (menys de 20 Ha) amb un 85,64% de totes les explotacions que representaven el 42,2% de la superfície agrícola de les illes. Les grans explotacions (més de 100 Ha) representaven el 0,43% de les explotacions i un 6,63% de la superfície agrícola. En aquest punt, pensam que paga la pena anotar el fet que les explotacions que es troben entre 20 i 100 Ha suposaven el 13,93% de totes les explotacions, i el més important és que la seva superfície amb 29530 Ha representava el 51,17% de la superfície agrícola. Hom s'hauria de demanar que s'entén per gran propietat en una illa d'uns 568 km² i si en aquest cas s'ha de considerar el llinar de les 100 Ha per considerar una propietat com a "gran", tal com es feia a Mallorca on l'extensió de l'illa és 6,3 vegades superior. El fet que hagi existit la figura de l'hereu, malgrat la particularitat del repartiment de la legítima, consolidà un règim marcat per una distribució desigual de la propietat de la terra, en la que la major part dels membres de la família tenien accés a una porció que en tot cas els hi possibilitava l'estricta supervivència. L'íestable equilibri de la major part de gent del camp, quan era destorbat per alguna causa (p.ex. sequera) motivava l'emigració cap a: Vila, Mallorca, la península, Algèria o Amèrica. Una dinàmica demogràfica que es va rompre amb la revolució turística a les Pitiüses (Cirer, 2004; Casanovas i Ginard, 2006). L'any 1960, a partir de la informació del cens agrari, tenim que 76,9% de la superfície agrícola era explotada en règim de propietat, el 18,2% ho era mitjançant el règim de mitgeria i el 3,1% en arrendament. Tenim per tant un règim d'aprofitament radicalment diferent al de Menorca, on la principal modalitat era la de la mitgeria (85,3%) (Barceló i Pérez-Manrique, 1974a).

Taula 16. Número i extensió de les explotacions agràries a Eivissa i Formentera, 1960 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló i Pérez-Manrique, 1974a).

Extensió de les explotacions	Explotacions		Superfície	
	Número	%	Ha	%
≤ 1 Ha	470	9,60	225	0,39
1 Ha < 5 Ha	1.693	34,57	4.734	8,20
5 Ha < 10 Ha	1.234	25,20	8.638	14,97
10 Ha < 20 Ha	797	16,28	10.755	18,64
20 Ha < 30 Ha	189	3,86	4.590	7,95
30 Ha < 50 Ha	257	5,25	10.136	17,56
50 Ha < 70 Ha	184	3,76	10.667	18,48
70 Ha < 100 Ha	52	1,06	4.137	7,17
100 Ha < 200 Ha	18	0,37	2.284	3,96
> 200 Ha	3	0,06	1.542	2,67

En l'anàlisi realitzat per Feo Parrondo (1998) sobre el RPE (Registre de la Propietat Expropiable) de 1933, en el cas d'Eivissa, tan sols es contemplaven unes 144 Ha (97,16 Ha a Santa Eulària i 47,29 Ha a Vila) que afectaven a 12 propietaris (7 a Santa Eulària i 5 a Vila), la qual cosa ens dóna una idea que la situació era notablement diferent a la de les altres illes de l'arxipèlag balear.

En qualsevol cas, seria interessant, aprofundir en l'estudi de la propietat de la terra a les Pitiüses, especialment pel que fa a les mitjanes i grans propietats per tal d'esbrinar el paper que aquests propietaris han pogut desenvolupar en les transformacions territorials de l'illa, en el trànsit de producció agrícola de l'espai a la turístic-immobiliària. El fet que hi hagi importants cacics que han marcat l'esdevenir del capitalisme insular, fa pensar que aquests col·lectius han pogut tenir un pes notable en les transformacions estudiades. En concret, cal destacar el grup familiar-empresarial dels Matutes, dedicat a una multiplicitat de negocis: naviliers, comercials, industrials, electricitat, agrícoles, financers, hotelers, immobiliaris, discoteques, etc. El fundador de la nissaga, Abel Matutes Torres era el soci eivissenc, en els negocis i en la política, de Joan March. Des de llavors, molts dels membres de la família es dedicaran a l'empresa familiar i a la política (per defensar els negocis) (Cerdà i Uli, 1994). A més, a les Pitiüses cal destacar el paper que jugaria la conservadora família mallorquina dels Salas que havien adquirit ses Salines al darrer quart del segle XIX i que com ha apuntat Joan Amer (2006), aquells terrenys es convertirien en uns espais de producció turística sobre els que s'han projectat importants projectes turístic-immobiliaris.

En les memòries de Joan Marí Marí ("Botja"), ens explica com al seu retorn a Eivissa a finals dels anys 1920, després d'haver passat uns anys a Argentina, inicià la seva activitat polític-empresarial amb una intensa activitat en el camp de l'especulació turístic-immobiliària. Joan Marí Marí (1998:286) explica reiteradament les operacions de compravenda de terrenys en el que ell anomena "la meua arriscada i apassionada dedicació a la compra de terrenys". Cap els anys 1950, mentre ocupava el càrrec de batle de Sant Josep de sa Talaia, va dur a terme un bon grapat d'operacions de compra de sòl i també actuà d'intermediari a canvi de suculentas comissions. Entre d'altres, Botja es va fer amb els terrenys des Cap Blanc (5 Ha), Cala Vedella (5,5 Ha), es Cubells, sa Plana de Dins (3,7 Ha), Cova Santa junt amb altres socis (20 Ha), Puig de Mar, Cala Tarida, etc. Una de les figures que Marí (1998) assenyala com a claus en el negoci de l'especulació turístic-immobiliària és la del teutó Iwan Boyadjiew. Marí (1998:291) apunta al respecte de la primera venda a Cala Vedella a Boyadjiew que "ajustaríem preu per trenta mil metres quadrats dels més de cinquanta mil que tenien. Més endavant, a un preu set vegades major, li vendríem vint mil més, reservant-nos respectivament el meu cunyat i jo dos solars". El comprador alemany posà com a condició a l'increment del preu del sòl de set vegades que Marí Marí l'ajudés, i aquest ens diu que "no tardaria molt en emprar els meus modestos però útils i profitosos serveis: ampliar en un extens radi la compra de terrenys contigus, tots per la meua mediació". Botja va ser nomenat batle el 1947 del municipi de Sant Josep, lloc que ocupà fins el 1960. I no tan sols controlaria els negocis de l'especulació turístic-immobiliària des de la política, sinó que també ocupà importants càrrecs a la Banca March, primer de corresponsal i llavors de conseller assessor (Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif, juliol 2009).

d) Una hipòtesi sobre el paper del contraban en la transformació de la propietat de la terra i els usos del sòl a Mallorca.

Generalment, a les illes s'ha manejat el tòpic que amb la partició de les possessions per part de l'aristocràcia terratinent, les terres de major valor agrícola s'havien adjudicat al primogènit, mentre que la resta de terres –entre d'elles les del litoral– se repartien entre la resta de germans. Si bé és cert que com s'ha esmentat, amb el canvi del dret hereditari, les famílies nobles varen poder esquarterar les seves propietats, el cert és que les parcel·lacions de la terra i els canvis d'usos del sòl, ja sigui per la intensificació (o modernització) agrícola o la urbanització, difícilment poden atribuir-se a aquest col·lectiu que mantenia un elevat tren de vida, a força de desprendre's del seu patrimoni (Ferrer, 2000; Casasnovas, 2007). Per altra banda, els capitals de la burgesia mercantil i industrial sembla que han tengut un paper important en el procés de parcel·lació i transformació de la terra. A més, l'aparició d'un complex sector financer ja a finals del segle XIX, del que destaquen el Banc de Crèdit Balear (1872), Sa Nostra (1882), Banca March (1926) i Abel Matutes Torres SA (1932), ens permet apuntar el fet que aquestes entitats degueren jugar un paper rellevant en el procés d'adquisició i

transformació del sòl⁴¹. Fins i tot, aquestes entitats jugaren directament un paper important en alguns projectes turístic-urbanístics de les illes com són els casos del Banc de Crèdit Balear i la Banca March a: Santa Ponça (Calvià), sa Teulada (Santa Margalida) o s'Àguila (Llucmajor) (Bisson, 1977; Buades, 2004; Cela-Conde, 1979; Manera, 2005; Peñarrubia, 2001; Rosselló Verger, 1981).

Emperò, cal tenir present una dimensió sovint oblidada i és el paper que probablement va tenir el blanqueig de capitals procedents de les activitats delictives (contraban) en l'adquisició i parcel·lació de propietats rústiques. Si hom analitza els períodes de major vigoroïtat del procés parcel·lador, s'adona que es correspon als anys que van des de la I Guerra Mundial al període anomenat de l'autarquia franquista, més o menys entre 1915 i el 1950, que correspon amb l'edat daurada de l'estraperlo mallorquí. Foren els anys del contraban del tabac del Nord d'Àfrica en mans de Joan March, i molts queviures que en els temps de la fam –durant la I Guerra Mundial i després de la Guerra Civil– se comercialitzaven en el mercat negre. Els beneficis als anys 1940 eren de prop del 25% –contraban de queviures principalment–, però llavors cap als 1950 es dispararen cap a prop del 100% –contraban de licors, tabac i cafè–. Posteriorment, en la transformació de l'economia vers el turisme de masses i al consum de masses, els beneficis es reduïren en torn al 25% en el contraban dels productes abans esmentats⁴² (Ferrer, 2008a).

Aquesta economia delictiva acabà convertint-se en una "economia canalla", d'acord amb el concepte de Loretta Napoleoni (2008), ja que va permetre forjar l'acumulació "primitiva" de capital d'alguns dels que llavors seran els grans empresaris i respectats senyors de negoci de les illes. A més, els contrabandistes actuaven com a vertaders "banquers a l'ombra", sense burocràcia de per mig. Els diners del contraban serviren per finançar nombroses activitats amb contractes orals, que en cas de ser incomplets se resolien mitjançant diferents mecanismes que podien anar des de la desaparició física, fins a l'ampliació de les propietats del prestatari-contrabandista. No obstant, degut a les pròpies característiques d'aquesta via d'acumulació, resulta bastant complicat determinar amb precisió el seu pes concret. Del que no hi ha dubte és que el contraban hi va ser i va permetre la creació d'algunes fortunes, més enllà de la coneguda de Joan March. Les quatre grans companyies del contraban de Mallorca que el controlaren foren les de Gabriel Burguera (L'Amo en Biel de sa Vall), la d'Antoni Fontanet, Joan Flexas Pujol de s'Almudaina i Jaume Moll. Els negocis de March ja s'havien internacionalitzat i diversificat, encara que la seva ombra seguia permanent a Mallorca i per sobre de les demés companyies (Ferrer, 2000; Ferrer, 2004; Ferrer, 2008a).

Una de les principals zones d'actuació dels contrabandistes fou el Sud de Mallorca, i Santanyí ocupa un lloc privilegiat. Cal tenir present que Santanyí abraçà la superfície del que llavors serà el terme municipal de ses Salines a partir de 1925. A més el municipi estava "regnat" pel cacic Joan Verger Tomàs, conegut com "sa Geneta", que feu una portentosa fortuna –amb nombroses propietats al llarg del litoral– durant el seu llarg mandat que ocupà quasi tot el començament del segle XX. La família dels Verger s'emparentà amb la dels Nigorra (Joan i Arnau Nigorra Reynés), tot conformant una de les famílies més poderoses de la Mallorca de la segona meitat del segle XX, la del feixisme i boom turístic-immobiliari (Pla, 2003; Sbert, 2007).

A la taula 17, es pot veure algunes figures del contraban i les seves principals activitats, fent especial esment a les activitats de blanqueig de capitals que dugueren a terme. Malgrat, se tendeix a dir que la pràctica totalitat de les persones de l'illa es beneficiaren de les activitats il·lícites, sembla plausible dir que n'hi va haver que en resultaren molt més beneficiats que d'altres. Fins i tot, en temps de la crisi de subsistències –durant la I Guerra Mundial i llavors durant la Guerra Civil i la II Guerra Mundial– quan la major part de la població patia fam, aquells "homes de negoci" obtenien pingües beneficis. Aquelles crisis de subsistències tenien

⁴¹ En el llibre publicat pel Banc de Crèdit Balear en el seu centenari, en el repàs de la seva biografia, Guillermo Payeras (1973:217) escriu que "durant el primer lustre de vida s'han realitzat operacions tan dispars com són: l'explotació d'una mina de lignit en el districte de Selva; el finançament de la parcel·lació d'una finca de Santa Margalida; i la subscripció de 100 accions del Banc Hispano Colonial "creat per finançar les operacions per acabar aviat la guerra de Cuba"". Altrament, Sa Nostra va dur a terme als principis promocions urbanístiques per tal de proveir habitatges a les classes treballadores; però en els moments del capitalisme financer global ha participat directament en el procés d'especulació immobiliària.

⁴² En el treball de Pere Ferrer (2008a) sobre el contraban no entra a estudiar els nous contrabandistes de finals del segle XX quan el contraban del tabac, cafè i licor entrà en decadència. Molts contrabandistes abandonaren aquella activitat, mentre que d'altres s'incorporaren en el lucratiu negoci de la droga.

molt a veure amb els interessos dels contrabandistes-comerciants i especuladors de les illes que jugaren amb la situació, tot enfortint les lògiques exportadores que alhora estimulaven la inflació⁴³. Els aldarulls de 1918 i 1919 així ho testifiquen. En aquells anys es celebraren nombroses vagues⁴⁴, i fins i tot, els manifestants apedregaren la casa del contrabandista, Joan March, així com també atacaren als magatzems del trust Pomar Kleber, assaltaren i saquejaren botigues i magatzems, etc. Les activitats delictives d'un grup de persones, que tenien al seu voltant un nodrit grup de col·laboradors, aportaren una important acumulació de capital que havia de cercar un lloc segur a través del qual poder entrar dins dels circuits de l'economia legal.

Taula 17. Relació d'alguns contrabandistes i llur relació amb altres "negocis" posteriors i propietats (Font: Ferrer, 2004; Ferrer, 2008a; Manresa, 2005).
<p>Família Garau (Santa Margalida) Fabricants de tabac a Alger. Socis de March (1909-1917) a l'Alger. Enemistats amb March el 1917 (March fa una denúncia falsa en contra d'ells). Rafel Garau (1916 mor assassinat per sicaris enviats per March).</p>
<p>Jaume, Joan i Damià Ramis Mut (Alcúdia) Els Germans Ramis havien estat els principals socis de March. Propietaris de les drassanes del Barcarès (Alcúdia) i de la companyia naviliera Naviera Mallorquina. Jaume Ramis fou batle d'Alcúdia. S'enemistaren amb March al 1922 i s'aliaren amb la família Garau. 1933 els Ramis es reconcilien amb March. Francesc Garau matà a Jaume Ramis i Bernat Sureda.</p>
<p>Antoni M. Ques Ventanyol, Torró (Alcúdia) Soci de Verga i batle d'Alcúdia. Propietats a l'Alger. Accionista de la Trasmediterrànea. Apoderat de la Banca March (1926-1929). 1931 trenca relacions amb March. 1936 fundador de Izquierda Republicana de Balears. Suport financer al Front Popular. Condemnat a mort per un consell militar i mor afusellat el 1937. El mateix consell de guerra es troben: Alexandre Jaume Rosselló (ex diputat socialista), Emili Darder Cànaves (batle de Palma) i Antoni Mateu Ferrer (batle d'Inca).</p>
<p>Gabriel Burguera (ses Salines) Amo de sa Vall (finca d'en March a ses Salines). Conegut contrabandista de tabac. Creà la seva companyia de contraban.</p>
<p>Antoni Fontanet (Felanitx) Amic de Biel Burguera. Començà intercanviant blat del Pla per oli de Sóller. Es convertí en potentat que controla en règim de monopoli el comerç del gra, la farina i els pinsos. Diversificació: compra de finques rústiques, activitats de la construcció-immobiliària, granges avícoles, activitats financeres amb diners negres, etc⁴⁵.</p>
<p>"Xesc de Ses Arenes" (es Trenc, ses Salines) Era el garriguer de la possessió de Jordi Llull, ses Arenes (des de l'illa Divina a l'Hotel Marquès del Palmer). Va treballar per la companyia de sa Vall. Es separà per desavinences amb Biel de sa Vall i Fontanet. Establí negocis amb el representant de la màfia italiana Cristoforati. Invertí en terres.</p>
<p>Cristoforati (Màfia italiana)</p>

⁴³ Durant la I Guerra Mundial, els països en conflicte no podien fer front a les demandes internes de productes agrícoles ni manufacturats. Els especuladors i contrabandistes espanyols aprofitaren la neutralitat d'Espanya per enfortir les exportacions cap als països de la contesa. El control dels canals de producció i comerç en mans de March han de ser tinguents en compte. Durant la Guerra Civil les exportacions de les illes, ja dominades pels rebels, cap a territori peninsular rebel foren importants. A la Segona Guerra Mundial, els circuits comercials són complexos però es repeteix, a grans trets, la mateixa situació. Es prioritza l'exportació als nazis que paguen en dòlars que llavors March (i els altres) reinvertiran. Tot això, però, anava en contra de la major part de la població de les illes (Ferrer, 2000; Ferrer, 2004; Buades, 2004).

⁴⁴ A Mallorca: 36 vagues obreres al 1918; 98 al 1919; i 41 al 1920 (Casasnovas, 2005).

⁴⁵ Com a curiositat podem apuntar que al 2008, l'empresa d'Antoni Fontanet Obrador, Agrícola Mallorquina SL apareix enregistrada sota el codi CNAE 7011 que correspon a Promoció immobiliària per compte pròpia. El holding de Fontanet PIEMA (Pensos Equilibrados de Mallorca SA) comptava amb 10 filials que abracen des de la producció de pinsos i la seva distribució a la producció càrnica (Font: Base de dades SABI, <http://sabi.bvdep.com>, octubre 2008).

<p>Morí assassinat. La seva esposa heretà Son Antem (Llucmajor).</p>
<p>Andreu Oliver Amengual ("Castellitxo") (Algaida) Invertí els diners en el sector de la construcció i la promoció immobiliària (Pisos Oliver) i en la construcció d'hotels a Can Pastilla (Hotel Linda i Hotel Leo). Construï habitatges barats i finançà la seva adquisició als treballadors de la part forana i de la península que anaven a Palma.</p>
<p>Jaume Moll (Santanyí) Col·laboradors els Miralles i els Marinos. Blanqueig de capitals a través de l'activitat turística. Creà la cadena hotelera Royaltur i la urbanització Sancti Petri (Càdis). El 1992 participà en el negoci de la immobiliària Alcázar (participació majoritària de Sa Nostra) amb Joan Piguillem com a conseller delegat. L'assessor d'Alcazar era Simó Galmés (ex-vicepresident executiu de la Banca March). El 1997 acusà a Piguillen i Galmés per estafa per l'apropiació fraudulenta per part d'Alcazar de la cadena hotelera (7500 places, 12 hotels i molts solars). El 2009 la resolució del cas va absoldre els acusats.</p>
<p>Damià i Miquel Puig (Els Bestards) (Palma) Successors de Joan Flexas (Andratx) Propietaris de cafè Llofriu (tapadera). Damià comprà la finca de Cap Blanc.</p>
<p>Joan Flexas (Joan de s'Almudaina) (Andratx) Propietari de sa Dragonera. Soci de Verga. Tenia una serradora al Port d'Andratx.</p>
<p>Magí Marquès (Palma)⁴⁶ Propietari de l'Hotel Ciudad Jardín</p>
<p>Miquel i Antoni Boscana (Els Gotzos) (Valldemossa) Antoni era el barquer de l'Arxiduc. Propietaris de l'agència de transport regular. Miquel tenia la finca de sa Font Figuera (veïna de s'Estaca). La detenció i empresonament del fill de Miquel, Antoni, l'obligà a vendre la finca per pagar la fiança. Propietaris d'un sortidor de benzina, inversions immobles, finca rústica (Ses Cases Noves, en direcció a Deià), la teulera Tejar Toledo (Son Rapinya), etc.</p>
<p>Família "Els Reülls" (Valldemossa) Propietat de l'Hotel del Artista i contraban.</p>
<p>Família Isern –Andreu Isern Vidal– (Consell) Minas Isern SA (Alaró). Propietats rurals a Mallorca (p.ex. Son Vich Nou a Peguera) i immobles a Palma (p.ex. edifici a la Plaça d'Espanya, obra de l'arquitecte Gaspar Bennàssar, on se situen el bar Cristal, Cafè Món, Cafè 1916). Negoci hotelier: Grupo Isern SL (p.ex. Hotel Gran Fiesta a la platja de Palma).</p>
<p>Guillem Colom (Els Madigo) (Bunyola) Cofundador de la Fàbrica de sabons El Nido. La deixà per dedicar-se al contraban. Propietat rústica: Son Bujosa (prop del Port des Canonge).</p>
<p>Joan March Ordinas (Santa Margalida) Fill de Joan March Estelrich: comerciant de productes agrícoles. Exportació (i especulació) de porcs a la península i Sète. Especulació en finques rústiques. Gendre de Bartomeu Servera. Servera era comerciant i el 1913 és soci fundador del Banco Popular de Manacor; membre de la societat Unión Exportadora d'exportació de queviures (relacionat amb exportacions il·legals d'aliments a la I Guerra Mundial). 1904: tributa com exportador de productes de terra i ja era un reconegut especulador de ramat porcí. 1904: Fàbrica de tabac a Orà comprada a la família Jorró. 1909: es fa soci de la Família Garau (fàbrica de tabac a Alger). Soci d'Antoni M. Ques Ventanyol (Torró) i els germans Ramis d'Alcúdia en el negoci del contraban de tabac. Fins anys 1920: Especulació amb propietats rústiques i activitat financera associada. Mallorca i costa mediterrània de la península. 1907: matricula vaixells a Gibraltar per fer el contraban (navega sota pavelló britànic, "patent de cors"). 1911: Monopoli de tabac al Protectorat de Marroc (compra la Société Internationale de Régie Cointresse amb un crèdit del Banc de Crèdit Balear). Conflicte amb Manuel Salas que dimiteix com a vocal del Crèdit per oposar-se a la concessió del crèdit a March. March entrà com a vocal del Crèdit al 1914.</p>

⁴⁶ Ferrer (2008a:121) parla de Magí Marquès com el propietari de l'Hotel Ciutat Jardí. No sabem si aquest és el mateix personatge que adquirí l'hotel el 1940, Magí Fullana Pizà (Sbert, 2002).

Participacions a la naviliera La Isleña.
Control i adquisició de les societats elèctriques a Mallorca (Sociedad de Alumbrado de Gas i llavors GESA –Gas y Electricidad SA, 1927) i Canàries.
I Guerra Mundial: subministrament de queviures i combustibles als submarins alemanys (els seus vaixells no són torpedejats).
Venda d'informació sobre posició de submarins alemanys als britànics.
Trust comercial Pomar Kleber (socis: Antoni Ques, germans Ramis, Bartomeu Servera, Pomar Kleber).
1916: Membre del Consell d'Administració del Banc de Crèdit Balear.
1916: Naviliera Trasmediterrànea. Monopoli transport marítim regular (fusió de la Companyia Valenciana de Vapors Correus d'Àfrica, la Línia de Vapors Tintoré, la Societat Anònima de Navegació i Indústria de Barcelona, Ferrer Peset Hermanos i llavors compra La Isleña, La Marítima de Maó, Compañía Mahonesa de Vapores, Compañía Anònima de Vapores Vinuesa, Compañía Marítima de Barcelona).
1917: Control del Partit Liberal.
1918: els germans Jaume (Alexandre Jaume Rosselló) s'associen a March per rescatar l'empresa familiar La Roqueta (March els fa abandonar la producció ceràmica i potenciar la de sabó per fer la competència a M. Salas). Alexandre Jaume Rosselló fou executat pels rebels el 24/02/1937.
Guerra del Rif (1919-1926): venda d'armes als marroquins (negoci començat el 1905) i de tabac als militars espanyols.
Contraban d'armes des de ports holandesos i danesos.
Empresari de la comunicació: El Dia (Mallorca, 1921), La Libertad (Madrid, 1921) i Informaciones (Madrid, 1922).
1921: Complex Petroquímic Portopí (magatzem petroli i adobs), Petroleos Portopí (1925).
Accionista majoritari de la societat La Fertilizadora de producció d'adobs (traslladada al 1930 a Portopí).
Compra de drassanes a Barcelona i València.
1923: entra en política (diputat de les Corts per Izquierda Liberal de Santiago Alba).
1923: Perseguit per la Dictadura de Primo de Rivera per contraban. March s'exilia.
1923: construcció de les drassanes Unión Naval de Levante amb participació de capital alemany (Krupp AG)⁴⁷ i que fou l'escola per la preparació del rearmament de l'Alemanya nazi.
Venda del petroli soviètic.
1926: Banca March.
1927: Expropiació de Petróleos Portopí. Es crea CAMPSA (sota l'ombra de March).
1931: Funda el Partido Republicano de Centro.
1931: Perd el monopoli del tabac a Marroc i torna al contraban.
1932: Empresonat per contraban
1932: Recolzament al fallit cop d'Estat de Sanjurjo.
1933: elegit vocal del Tribunal de Garanties Constitucionals, però es declarà la incapacitat legal que March ocupàs el càrrec.
1933: evasió de la presó cap a Gibraltar. El NID (Servei d'Intel·ligència Naval Britànic) facilità la fugida.
1936: March acompanya a Sanjurjo a Alemanya per comprar armes.
1936: recolzament financer al cop d'Estat de Franco (Dragon Rapide) i compra d'armaments i avions.
1936: negociacions amb Texaco (President Thorkild Rieber) per dur petroli als ports rebels (Franco li assegura el monopoli del petroli a Espanya si guanya la guerra). March compra petroli a la britànica Shell.
El banc Kleinwort & Co (la banca de March a Londres, el seu home allà és José Mayorga) concedí al govern de Franco crèdits per valor de 1,8 milions de lliures esterlines.
Adquisició de sa Porrassa a través de Banca March.
1938: Accionista de la fàbrica d'avions italiana Savoia.
Monopoli del comerç exterior durant la G. Civil a Espanya.
1939: constitueix AUCONA (Companyia Auxiliar de Navegació): noliejament de vaixells, asseguradora marítima i exportació-importació a l'engròs.
1939: constitueix Juan March & CO Ltd amb seu a Londres: negocis d'importació i exportació; agència d'assegurances internacional, de canvi, de borsa i financera (un dels seus directors és Arthur Frederick Loveday, amb connexions amb els serveis secrets britànics).
Soci Majoritari de la Mid Atlantic Stampship.
Es fa amb 55 vaixells (alguns petrolers) alemanys que estaven a Espanya (a l'esclat de la II G. Mundial) per tal d'abastir als alemanys.
Increment del trànsit comercial amb els EUA i Amèrica Llatina (petroli i cereals) que li serveix per evadir capitals a Amèrica.
Ofereix informació de l'emplaçament de les bases d'aprovisionament dels submarins alemanys als britànics.
L'agregat militar britànic a Espanya durant la II GM (Alan Hillgarth) acabà treballant per March en societats internacionals (Helvetia Finance).

⁴⁷ Gustav Krupp i la resta de directius del grup industrial foren processats al Judici de Nuremberg per utilitzar mà d'obra esclava.

1940: Churchill subornà als oficials de Franco perquè no entrassin a la II GM a través de J. March. Els diners (13 milions dòlars) s'ingressaren en el Swis Bank Corporation de Nova York.
1941: March prestà 1 milió de lliures al govern britànic (Hugh Eillis-Rees i Samuel Hoare) per la compra de vaixells espanyols. A canvi, s'ingressaria al seu compte del Kleinwort & Co un milió de lliures que March es comprometé a invertir dins la zona de la lliura. L'operació no fructificà. Finalment, March prestà 2 milions de lliures esterlines. El novembre de 1942, a canvi el banc d'Anglaterra consignava a nom de Joan March 7,4 tones d'or.
Mitjans anys 1940: compra accions de la companyia elèctrica Barcelona Traction, Light and Power Company, Ltd a través de Helvetia Finance i el 1948 provocà la seva fallida.
1944: recolzament a l'Aliança Nacional de Forces Democràtiques (grups monàrquics) ja que no l'interessa el projecte autàrquic del Ministre de Comerç i Indústria, Demetrio Carceller.
1951: fundació de FECSA (Forces Elèctriques de Catalunya SA).
1955: crea la Fundació Joan March.
1962: Joan March Ordinas mor en accident de trànsit a Madrid.

Encara que no es pugui determinar la magnitud exacta, podem dir d'acord amb Ferrer (2008a:38) que "molts dels capitals que s'invertiren per construir la primera planta hotelera a Mallorca provenien dels guanys del contraban (s'Arenal, Cala d'Or, Cales de Santanyí, Santa Ponça, etc.). Més d'un contrabandista de finals dels anys cinquanta, als principis dels seixanta es reconvertí en empresari hotelier". L'historiador David Ginard (1999a:42) també apuntava que en els anys coneguts com a de la "fam" (anys 1940) s'acumularen importants fortunes, "de tal manera que una part de les inversions turístiques del decenni dels seixanta tingueren el seu origen en la formació de capital creada gràcies a les pràctiques estraperlistes". La mateixa apreciació podria estendre's a l'especulació urbanística de l'illa, tant a les urbanitzacions del litoral (p.ex. Santa Ponça) com en l'expansió desordenada dels principals centres urbans de l'illa (p.ex. "Castellitxo" i la seva empresa Pisos Oliver o Antoni Fontanet). En el context de l'obertura del règim feixista, segons Buades (2007:231) "el blanqueig de diner en operacions immobiliàries va esclatar en els cinquanta substituint ràpidament el contraban clàssic de tabac com a font d'enriquiment ràpid i manté, de llavors ençà, una salut de ferro a les Balears sense que a l'Estat sembli importar-li. El que sí que sabem és que, a part de les nombrosíssimes urbanitzacions salvatges, el 1963 l'Assemblea Provincial de Turismo reconeixia l'existència de 59 urbanitzacions reals en marxa"⁴⁸. Aquest tema és un dels temes tabú, encara obert per a la investigació científica.

e) La transformació de la propietat del sòl rústic en els temps de la globalització neoliberal. De la producció agrícola-ramadera a l'especulació urbano-financera i l'ús turístic-residencial.

Finalment, es volen apuntar breument les darreres alteracions detectades en l'estructura de la propietat rural a les Balears que vendrien marcades per la industrialització turística i l'adopció d'un nou marc institucional derivat de l'entrada de l'Estat espanyol dins de l'espai europeu. El canvi rural de les illes es va accentuar amb l'entrada de l'Estat espanyol a la UE que suposà el desmantellament progressiu de les activitats agro-ramaderes i la supeditació d'aquestes a les directrius emanades de la política subvencionista de la PAC (Binimelis, 2000; Binimelis i Riera, 2003). Nogensmenys, l'adopció de la industrialització turística com a via particular d'acumulació de les illes ja va fer que la transformació socioeconòmica afectàs considerablement a tot el territori balear i, en particular, l'espai rural va entrar en una constant alteració en quant a la seva valoració sociocultural, però també econòmica (Bisson, 1977; Salvà, 1979; Salvà, 2002).

Al llarg del període turístic, la rendibilitat agrícola-ramadera del sòl ha anat transmutant vers la rendibilitat turístic-immobiliària. La incorporació de l'Estat espanyol a l'espai europeu, amb la conseqüent llibertat de circulació de capitals i persones, va fer que el territori de les illes es convertís en un producte de grans expectatives lucratives. Luís Aspiroz (1981) va apuntar que ja des del 1973 les inversions estrangeres en terrenys a les Balears varen guanyar

⁴⁸ Més endavant quan s'abordi el negoci turístic-immobiliari s'aprofundirà en la seva dimensió "canalla".

rellevància. Aquelles inversions es realitzaven majoritàriament de manera indirecta per part del estrangers a través d'intermediaris que figuraven com els propietaris legals (Payno, 1985)⁴⁹.

Les noves regles del joc varen afavorir el que Francisco Jurdao (1979) va analitzar pel cas de l'Estat espanyol –en concret a la Costa del Sol– i que va definir sota el títol "España en venta". Aquest procés consisteix en la progressiva adquisició de propietats per part de capitals estrangers –principalment de la UE– i que segons diversos autors suposava l'avanç de la colonització turístico-immobiliària en detriment dels usos i funcions rurals. Onofre Rullan (1998), en una conferència realitzada a Can Tàpera (Palma) el 1997, va definir el tercer boom turístic com aquell que estaria caracteritzat, entre d'altres, per una nova expansió de la frontera turística, que en aquest cas estaria marcada per la creixent adquisició de propietats immobles per part de les elits dels països centrals de la UE. Segons Rullan (2002:219-220) "la proliferació de finques rústiques per part d'estrangers o, com a segons quins indrets dels pobles de la costa de Llevant o del clos antic de Palma, de cases urbanes és l'efecte més visual i espectacular, el fòssil guia, d'aquest tercer *boom* turístic que consolida la Mallorca europea. Aquesta oferta turística no reglada és el que millor indentifica el tercer *boom*, amb la qual cosa sembla que tornem a la dicotomia entre propietaris de grans finques rústiques que resideixen a la ciutat (casc antic o capital europea) i població autòctona localitzada als nuclis concentrats i que només pot assolir la petita, i amb sort mitjana, propietat rústica". D'acord amb Rullan (2002) l'etapa d'acumulació financera a les Balears es tradueix en termes urbanístics, en la urbanització del camp; i en termes turístics, en l'increment de places d'ús turístics no reglades.

Una de les qüestions més rellevants d'aquesta fase d'acumulació del capital corresponent al moment àlgid del capitalisme global (eminentment financer) rau en l'elitització o gentrificació d'una part important de l'espai insular, que es manifesta en una reconfiguració de l'estructura de la propietat de la que un aspecte essencial –però no l'únic– ha estat la irrupció de capitals d'altres indrets de la UE, entre dels quals també s'hi troben els espanyols. És a dir, no és tracta tant d'una qüestió de procedència geogràfica, sinó de classe. L'aparició d'aquests capitals ha fet que de manera particular, l'espai illenc adquirís prioritàriament una dimensió financera i es generassin tota una sèrie de conflictes socioterritorials que poden ser considerats com a expressió d'uns conflictes de classe. Mentre que uns espais es tanquen literalment, les classes populars que no poden participar del procés "privatòpic" es veuen abocades a viure i gaudir d'uns espais cada cop més congestionats i conflictius, en els que ni la "mà invisible" del mercat ni la "mà visible" de les administracions públiques han actuat (Artigues et al., 2006). Cal destacar el fet que encara que des d'alguns col·lectius s'apunten als turistes-residents estrangers o inversors-especuladors com una nova onada invasora, el cert és que aquesta situació respòn a la configuració del nou marc institucional i a l'actuació interessada per part dels poders locals –polítics i empresarials–, entre dels que podem destacar, a mode d'exemple, el polític i empresari Gabriel Cañellas que quan fou investit president de la CA el 1991, es va comprometre a esforçar-se per tal que les Illes Balears es convertissin en la segona residència d'Europa (Amer, 2006).

A més, no és només l'adopció del marc normatiu de la UE el que ha fet que l'espai balear (i espanyol) fos excepcional per a l'entrada de capitals per a la inversió/especulació immobiliària, sinó que les pròpies normatives –particularment la legislació en matèria urbanística– han contribuït a que el territori balear fos encara més atractiu per aquests tipus de capitals (Artigues i Rullan, 2007; Rullan, 1999). No obstant, cal tenir present que la dinàmica del marc normatiu en la seva dimensió transescalar, ens dóna com a resultat uns processos que obliguen a introduir certes matisacions. Malgrat el fet que les tendències i lògiques globals siguin paral·leles, es poden veure notables diferències en les dinàmiques de les illes que configuren l'arxipèlag, amb una escala gradual que va des d'una Menorca on l'expansió de la transformació urbano-turística ha estat, en cert grau, abordada i limitada per part de les institucions (Bauzá, 2006); a Eivissa on la configuració d'unes relacions de poder molt piramidals s'han traduït en una regulació proespeculativa i una absoluta permisivitat en matèria

⁴⁹ Cal tenir present que al 1968 a la República Federal Alemanya es va promulgar la Llei Strauss (Llei fiscal sobre ajuda a països en vies de desenvolupament) –en referència al ministre d'hisenda 1966-1969 de la RFA, el filonazi Franz Josef Strauss– que va fer que al llarg dels anys de vigència (1968-1972), els fluxos de capitals alemanys a l'Estat espanyol en propietats immobles s'incrementassin de manera significativa. Aquests eren contemplats com a part de "l'ajuda al desenvolupament" (Jurdao, 1990; Buades, 2006). Seria interessant veure pel cas de les Balears l'impacte de la Llei Strauss pel període 1968-1972. En el cas canari s'ha estudiat com la Llei Strauss va incidir en l'especulació turístico-immobiliària (García-Artiles, 1999).

urbanística que ha fet que quasi tota l'illa sigui una espècie d'urbanització (Blàzquez, 2006); tot passant per Mallorca on s'han donat situacions de forta conflictivitat que han fet que s'hagi hagut de regular més que a les Pitiüses la qüestió de l'edificabilitat en sòl Rústic, però menys que a Menorca (Artigues, 2006).

Les tesis doctorals del geògraf, Jaume Binimelis (1996), i de l'economista, Joan Seguí (1997), varen abordar des de diferents perspectives alguns dels principals elements del canvi socioeconòmic i territorial de les illes relacionats amb la reconfiguració del capitalisme balear de finals de segle XX. El primer abordà la transformació rural de Mallorca, amb especial incidència al procés de rururbanització; i el segon analitzà les mutacions del mercat immobiliari a principis de la dècada dels 1990. Ambdós han incidit de forma particular en el fet del canvi de propietat vers mans estrangeres (Binimelis, 2002; Seguí, 1998). A Mallorca, es pot destacar que en els primers anys de la dècada dels 1990 la major part de les inversions estrangeres es localitzaven a l'àrea d'influència de Palma i els principals nuclis turístics i costaners de Calvià i Andratx (Seguí, 1998). Per altra banda, Binimelis (2002) destacà la importància de la zona del Llevant i Migjorn de Mallorca que aniria des d'Artà fins a Santanyí, al que s'hi hauria d'afegir Lluçmajor. Així mateix, Pere Salvà mantenia al 1997 que el 50% de les grans finques de la Serra de Tramuntana –70 finques de més de 100 Ha– havien canviat de propietat i havien passat de les mans de les elits de l'illa a les de les elits estrangeres. Un canvi de propietat que afectava segons les seves estimacions al 30% de la superfície de la Serra de Tramuntana (Seguí 1998:134).

Les Balears han tengut des dels primers temps turístics, als anys 1920, una condició elitista que amb el desplegament de la producció industrial turística –fordisme– es va combinar amb una altra de caire massiu i popular. L'adquisició de les propietats rústiques per part de capitals estrangeres va ser un element d'atenció, debat i estudi al llarg de la dècada dels 1990, un debat centrat fonamentalment en qüestions identitàries i no tant des de la perspectiva de classe⁵⁰. En aquells anys celebritats del món de l'espectacle, dels diners i dels mitjans de comunicació de masses varen adquirir propietats rústiques.

Entre aquestes celebritats ens pot servir d'exemple el cas de l'actor Michael Douglas, que al 1989 va adquirir la que fou una de les finques de s'Arxiduc a Valldemossa, s'Estaca. En aquells moments, s'Estaca era propietat de la família Vives –els hereus del secretari de s'Arxiduc, Antoni Vives que heretà les possessions de s'Arxiduc–. Joan Seguí (1998) exposa com en les transmissions immobiliàries es realitzava, a la dècada dels 1990, un frau d'entre el 60% i del 70%. En el cas de la compra de Douglas, aquest la va declarar per un valor de 60 milions de pessetes, mentre que el valor estimat era de 600 milions de pessetes. Douglas i la seva ex-esposa, Diandra Luker, varen aixecar il·legalment un edifici de 300 m². Les obres il·legals foren “perdonades” pels polítics municipals –aleshores Rosa Estaràs (PP) era Tinent de Batle de Valldemossa–, a canvi que el magnat construís un centre cultural al poble. Un cop construït el centre, Costa Nord, i degut als problemes financers que presentava en ser deficitari, fou finalment adquirit pel govern autonòmic presidit per Jaume Matas (PP) i amb Rosa Estaràs com a vicepresidenta de l'executiu, per un valor de 4,8 milions d'euros (Manresa, 11/11/2003).

Una altra celebritat que va adquirir una important propietat a l'illa és la model alemanya, Clàudia Schiffer que adquirí unes 50 Ha al Cap Andritxol i el 2005 la va vendre per uns 18 milions d'euros a la immobiliària Mayacov Patrimonial (Calleja, 4/10/2006; Gómez i Manresa, 18/02/2007; Manresa, 13/08/2006). L'actor nord-americà i l'ex-model alemanya foren les cares visibles de la comercialització turística de les illes durant la legislatura presidida per Jaume Matas (2003-2007), la qual cosa reflecteix la deriva gentrificadora i elitista del projecte socioeconòmic defensat pels poders dominants. En el cas de Douglas, cal dir que aquest combinava la seva feina de promotor turístic-immobiliari, amb la d'altres espais insulars, com és el cas del paradís fiscal caribeny de les Bermudes on l'actor també hi té propietats immobiliàries⁵¹.

⁵⁰ No obstant això, ja a finals del segle XIX l'Arxiduc Lluís Salvador va adquirir un bon nombre de propietats de la Serra de Tramuntana; o per exemple, l'escriptor i poeta britànic, Robert Graves va residir a Deià entre 1929-1936 i 1946-1985, on també hi tenia algunes propietats immobles.

⁵¹ En ocasió de l'esclat de l'operació Llampec –presumpta trama d'estafa per dobles vendes de terrenys a Cala Llamp (Andratx) i de blanqueig de capitals a paradisos fiscals– es va saber (i investigar) que M. Dougllass empenya societats ubicades al paradís fiscal panameny per tal d'administrar els seus béns, per la qual cosa era investigat per la fiscalia (Armendàriz, 12/06/2007).

L'ex-tenista alemany Boris Becker va adquirir la finca Son Coll d'Artà d'unes 30 Ha al municipi d'Artà. Becker va obtenir una llicència per a la construcció de 500 m², als que hi afegí, entre 1998 i 2001, una ampliació il·legal d'uns 487 m². L'ajuntament d'Artà va obrir un expedient urbanístic i s'inicià un llarg procés que establia la sanció de 428 mil euros i la demolició de les edificacions il·legals. Al llarg d'aquest trànsit (2000-2008), el regidor artanenc d'EU-Els Verds, Julen Adrián, va denunciar l'extraviament de l'expedient urbanístic de Becker de l'ajuntament d'Artà i apuntava que el presumpte responsable era l'aparellador municipal, César Córdoba. Aquesta causa fou finalment arxivada pel ministeri fiscal (Adrover, 12/06/2005). El Consell Insular de Mallorca va aplicar una sanció greu per indisciplina urbanística equivalent al valor de l'obra (428 mil euros) que fou reduïda a la meitat (214 mil euros) degut a que es varen esbucar part de les obres il·legals i altres parts foren reconvertides. Un aspecte rellevant en referència a l'afer Becker, és que el Tribunal Superior de Justícia de Balears va ampliar les responsabilitats a l'empresa constructora, Status Artà SL, que havia de fer front a una sanció de 428 mil euros i que després de recórrer la sentència es va reduir a 214 mil euros. Aquesta societat va rompre relacions amb la família Becker el 2002 per mor que el tenista i un estudi d'arquitectura havien usurpat el nom de la societat i havien falsificat signatures dels seus gestors (Armendáriz, 6/01/2008).

L'any 2006, Boris Becker va dur a terme noves construccions il·legals a Son Coll per la qual cosa l'Ajuntament d'Artà obria un nou expedient urbanístic (Barceló, 22/08/2006). L'ex-tenista alemany en una entrevista publicada a la revista *Bestlife* va fer un manifest que val la pena transcriure: "fa alguns anys hi havia un govern aquí (a Mallorca) que era molt restrictiu amb els estrangers i amb aquelles finques que fossin més grans del comú [...] vaig haver d'esperar fins que perdessin les eleccions. Llavors, tot el que havia estat un problema ho va deixar de ser. El que un dia està bé, l'altre està malament, i viceversa" (Frau 24/10/2006:21)⁵². L'ex-tenista i infractor urbanístic va ser també un dels promotors turístics de les illes. La seva participació a la fira turística de Berlín de 2007, va provocar la protesta per part de les autoritats municipals d'Artà que s'oposaren a que un infractor urbanístic promocionés l'illa (Bassa, 29/03/2007).

Entre els termes de Manacor i Felanitx es troba una de les finques de major extensió de l'illa, es Fangar de Son Macià. Aquesta pertanyia a la família Truyols –comte de sa Torre– i fou adquirida pel multimilionari Pedro Juan Bonnín Armstrong a principis de segle XX. Aquest, fill d'indiano i traficant d'armes, va anar afegint propietats per tal d'aconseguir tenir la finca més gran de l'illa que arribà a assolir l'1% de la superfície de Mallorca (Manresa, 2005). El 2002 la família Bonnín va vendre la finca des Fangar d'unes 1068 Ha per un valor d'uns 13,8 milions d'euros a una munió de societats –Bonarms SA, Alkafrada SL, EORUS 2001 SL, etc– que tenen al darrera al magnat alemany, Peter Eisenmann. Eisenmann es dedica als negocis de l'especulació financer-immobiliària a escala planetària. Aquesta gran propietat ha estat objecte de constants polèmiques degut a la prohibició de transitar pels camins públics que travessen la finca. Segons la plataforma Pro Camins Públics i Oberts⁵³, el magnat Pedro Juan Bonnín Armstrong ja va impedir el trànsit pels camins públics que travessaven la seva propietat als anys 1960 i actualment, Eisenmann n'impedeix el pas sota l'argument de protegir la seva intimitat, encara que s'han comptat fins un total de 14 camins públics (Frau, 19/12/2006). Emperò, els membres de la plataforma i els representants dels partits d'esquerra de l'Ajuntament de Manacor han assenyalat que el principal motiu d'impedir el trànsit és el d'ocultar la proliferació de construccions il·legals (unes 36) i per la qual cosa dita plataforma realitza anualment una marxa reivindicativa (Amengual, 17/12/2007)⁵⁴.

En el terme de Manacor s'ubica un dels projectes probablement més emblemàtics de l'elitització turística-immobiliària de l'espai rural de les Balears. L'empresari suís Juan Ramón Theler, conegut com Chacha Theler, i la seva esposa, la princesa prussiana Loretta zu Sayn-

⁵² La casa de Becker estava valorada en uns 15 milions d'euros, sense tenir en compte les infraccions urbanístiques (M.M.B., 5/04/2007).

⁵³ <http://camins.balearweb.net/> (novembre 2008).

⁵⁴ El maig de 2009 hi havia un acord entre la Plataforma Pro Camins Públics i Oberts i la Finca es Fangar SA (abans Bonarms SA). L'empresa reconeix els camins públics però els dos que passen junt a les cases no haurien de ser emprats. A canvi, l'empresa ofereix a l'Ajuntament de Manacor 19 Ha de terrenys de la zona nord de la finca i 50 mil euros a dues associacions que treballen amb malalts psíquics, Asprom i Estel e Llevant. L'acord si és subscrit per l'Ajuntament haurà de ser traslladat al jutjat per tal de resoldre el contenciós administratiu entre la propietat de la finca i la plataforma (Obrador, 16/05/2009).

Wittgenstein, construïren un megacomplex a la finca manacorina de sa Rotana (200 Ha). Aquest complex compta amb l'hotel rural La Rotana (22 habitacions), l'agroturisme Mayolet (8 habitacions), diverses cases ("villas") de més de 500 m² cadascuna –en les que els clients s'hi poden allotjar com en un establiment turístic qualsevol o les poden adquirir–, un camp de golf de 9 forats i un heliport. Aquestes operacions se desenvolupen amb moltíssima discreció, tot passant per alt qualsevol debat i control públic (Terrasa, 8/05/2005)⁵⁵.

L'elitització de l'espai a les illes ha estat marcat en amples sectors per una progressiva privatització de tots els elements del territori, fins i tot d'alguns trams de titularitat pública. Aquesta pràctica ja era habitual en el cas dels terratinents-contrabandistes, que per raons òbvies han mantingut gelosament tancat l'accés a les seves propietats. Una pràctica que encara es mantén, per exemple, en les propietats dels March a Pollença, la finca de Ternelles, i a ses Salines, a la finca de sa Vall. La Plataforma Pro Camins Públics i Oberts ha reclamat el pas lliure pel camí de propietat privada i ús públic –tal com sostén una sentència del Tribunal Suprem de 18/10/2001– de la finca de Ternelles, símbol del poder dels March a Pollença (Ferrer, 31/07/2006). Alguns dels alts directius de la Banca March han seguit l'estel dels March pel que fa a l'adquisició de possessions en sòl rústic. Així, tenim els dos que foren vicepresidents executius de la banca, Alfredo Lafita que comprà Son Ganxo (200 Ha) entre Manacor i Cales de Mallorca i Simó Galmés que adquirí es Cabanells (130 Ha) a Manacor (Urreiztieta, 2008). Miquel Nigorra Oliver, el que fou capítost d'Es Crèdit Balear, va adquirir la possessió des Rafal d'es Porcs al terme de Santanyí. Una possessió veïna de la dels March de sa Vall (Urreiztieta, 2008).

Una altra de les adquisicions importants que es realitzaren a Mallorca fou la de Klaus Graf que va iniciar la compra de terrenys del llogaret de Biniagual al 1989⁵⁶. El magnat va anar adquirint els terrenys colindants fins aglutinar unes 170 Ha i unes 15 cases i el 1999 va iniciar una empresa vitivinícola juntament amb els empresaris de la marca de vi Ànima Negra (Manresa, 28/05/2006; Pericas, 3/03/1997). El multimilionari alemany, propietari de la transnacional de l'al·lumi i dels electrodomèstics TEKA, va adquirir al 1981 el luxós port esportiu, Porto Portals per 4000 milions de pessetes; i el 1989 va adquirir una coneguda empresa mallorquina del metall especialitzada en eixataria, Casa Buades SA. Des de llavors ha anat diversificant les seves incursions empresarials a l'illa, des de les activitats turístico-immobiliàries (p.ex. Hotel Son Caliu i el camp de golf de Ponent a Calvià) a la ja esmentada participació en el negoci del vi (Pericas, 3/03/1997; Manso, 24/01/2009a).

Graf era un dels principals promotors del centre comercial de la zona humida palmesana Ses Fontanelles (Manresa, 25/01/2009). Un projecte, en contra del qual se va generar una forta oposició social (GOB 28/01/2006). Fins i tot, la Delegació de Govern va multar dues activistes del col·lectiu Projecte Mopi amb 6000 euros, per haver saltat al camp de joc al Palau d'Esports de Son Moix el 17/11/2006 per denunciar el projecte urbanístic, quan jugaven els equips de bàsquet, Drac Inca –del promotor immobiliari Vicenç Grande– i Aqua Mágica Palma –del grup promotor de Ses Fontanelles–. Els promotors⁵⁷ de la construcció del centre comercial de Ses Fontanelles, en una zona humida classificada com a sòl urbanitzable (32,5 Ha), estaven encapçalats per un grup empresarial format per Riofisa que era propietat de la immobiliària de La Caixa d'Estalvis de Catalunya i un grup d'empresaris mallorquins, representats en gran part per Guillem Alomar Columbran, al darrera dels quals es trobava el multimilionari Klaus Graf, encara que aquest restava sempre a l'ombra. Així ens ho confirma, per exemple, el fet que Servicios Inmobiliarios Ses Fontanelles SL està presidida per Arturo Baldasano que al mateix temps és el conseller delegat de Teka.

Cal destacar la figura del magnat britànic, Richard Branson, que va adquirir l'hotel La Residencia a Deià al 1984 i, 10 anys més tard, la finca de Son Bunyola a Banyalbufar, d'unes 500 Ha. El multimilionari tenia en ment convertir les cases de Son Bunyola en un hotel de luxe. Davant la negativa per part de les administracions públiques a dur endavant els seus plans,

⁵⁵ www.reservarotana.com (agost 2010).

⁵⁶ www.biniagual.es/es/filosofia/historia.html, novembre 2008.

⁵⁷ L'accionariat del grup promotor de Ses Fontanelles, Aqua Mágica està format per: Riofisa SA (50%) i aquesta a la seva vegada era propietat de la immobiliària Colonial SA de la Caixa d'Estalvis de Catalunya fins el setembre de 2008; Mamba Inversiones SL (28%) de Juan Miguel Ferrer Amengual; Ses Fontanelles Servicios Inmobiliarios SL (17%) presidida per Arturo Baldasano i amb Guillem Alomar Columbran de Director Executiu. Els petits accionistes són: Alcluditur SL amb Guillem Alomar Columbran de Director Executiu; Centre de Ocio Can Pastilla SL amb Guillem Alomar Columbran de Director Executiu; i Construcciones Llull Sastre SA (Base de dades SABI, <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, gener 2009).

Branson va decidir desfer-se de les propietats mallorquines. Finalment, l'any 2002 la cadena hotelera Orient Express va adquirir La Residencia per uns 18-24 milions d'euros (Hosteltur, 21/02/2002)⁵⁸ i la finca de Son Bunyola fou adquirida aquell mateix any pel matrimoni de multimilionaris britànic format per Martha i Christian Hore. En ocasió de l'esclat del ja citat cas Llampec, relacionat amb l'estafa de dobles vendes a Cala Llamp (Andratx), es va veure implicat un conegut despatx d'advocats de Palma, el Bufet Feliu. Aquest s'encarregava d'operacions immobiliàries a l'illa. Arran d'aquest cas, va transcendir que els Hore, que treballaven amb aquell bufet, havien realitzat les adquisicions de diverses finques a la Serra de Tramuntana a través d'un complex entramat de societats ubicades en paradisos fiscals, entre d'elles Son Bunyola (Banyalbufar), sa Marina (Valldemossa), Son Creus (Bunyola) o Son Balaguer (Puigpunyent). En concret la compra de Son Bunyola a Branson es feu a través de l'adquisició de quatre societats (Son Bunyola, Dinicero, Son Creus i Ganson), mentre que la de sa Marina es feu mitjançant la compra de la societat Boldrons. Les adquisicions es feren a través de la societat Nabel Corporation propietat dels Hore i radicada al paradís fiscal de les British Virgin Islands. La utilització d'entramats societaris per part dels Hore els va permetre evitar suportar les càrregues fiscals, particularment, sobre transmissions patrimonials i de la renda. Per aquest motiu, se'ls imputava per presumpte delictes fiscal. En relació a l'utilització de societats ubicades a paradisos fiscals, Christian Hore va culpabilitzar a Richard Branson "de forçar-ho a comprar les possessions mitjançant una operació de transvasament d'accions d'un grup d'empreses radicades a paradisos fiscals. No obstant, Hore afegeix que aquest tipus d'operacions són molt freqüents al Regne Unit i que ell les emprà per tal d'ocultar la seva fortuna davant de possibles delinqüents" (Armendáriz 20/11/2007:11). El que en un principi semblava ser un cas de presumpte estafa (dobles vendes de propietats immobiliàries) ha acabat essent un presumpte cas de blanqueig de capitals procedents de paradisos fiscals, a través de l'adquisició de grans propietats a les illes (Armendáriz, 13/07/2007; Armendáriz, 20/09/2007). La utilització dels paradisos fiscals és una pràctica sistèmica per part dels grans capitals corporatius i financers, així com per part dels grans patrimonis individuals i familiars (Hernández-Vigueras, 2005; Godefroy i Lascoumes, 2005). Aquest cas cristal·litzava la potencialitat dels negocis immobiliaris a les Balears com a plataforma perfecte pel blanqueig de capitals, les Balears (i bona part de l'Estat espanyol) eren un vertader "paradís immobiliari"⁵⁹.

Un altre magnat a destacar és el suís Stephan Schmidheiny que va adquirir la finca s'Alqueria d'Andratx (Vallés, 29/07/2001). El multimilionari suís forma part d'una de les famílies més riques del seu país. Una fortuna que s'aixecà en torn als negocis del ciment (Holcim) i dels asbestos –amiant– (Eternit), i que s'expandí durant la Segona Guerra Mundial resultat de les vendes realitzades als nazis (Swissinfo, 18/04/2009). Stephan, que heretà Eternit, la va vendre al seu germà Thomàs el 1984. El suís s'havia enriquit gràcies a l'expansió d'uns dels productes més perillosos per la salut humana, però a mitjans dels 1980 decideix donar un canvi al seu perfil empresarial i concentrar-se en activitats menys denigrades socialment⁶⁰. El 1990 Schmidheiny fou nomenat conseller principal del Secretari General de Comerç i Indústria – Maurice Strong– de la Cimera de la Terra que s'havia de celebrar a Rio de Janeiro al 1992.

⁵⁸ Segons *The Independent*, Richard Branson es desfeia d'hotels per tal de desenvolupar un conjunt de resorts d'hiper-luxe. Entre d'ells es trobaven l'adquisició d'illes a les British Virgin Islands (Isla Mosquito; Necker Island) per construir-hi resorts; la compra d'un castell a l'Atlas marroquí (Kasbah Tamadout) per ubicar-hi un hotel de luxe; una reserva a Sud-Àfrica (Ulusaba); etc (Sangupta, 21/02/2002). L'extravagància de Branson es comercialitza a la web: www.virginlimitededition.com (novembre 2008).

⁵⁹ Un altre cas de "netetja" de capitals a través dels paradisos fiscals relacionat amb les operacions immobiliàries, és el de Fausto Ferrero (Grupo Fer). Fausto Ferrero és un dels majors promotors immobiliaris de Mallorca. El 8 de febrer de 1998, Ferrero va vendre per 200 milions de pessetes (uns 1,2 milions d'euros) una finca de Mallorca a l'empresa Devizes Overseas Corporation (British Virgin Islands), quan la finca estava tassada en 86 milions de pessetes (516 mil euros). Segons el jutge del penal 5 de Palma i l'Audiència, la compravenda fou simulada i l'objectiu era l'evasió d'impostos. Segons el tribunal hi havia un augment no justificat de patrimoni, per la qual cosa hauria d'haver aportat 673 mil euros a l'Agència Tributària. L'empresari ha estat condemnat a pagar 673 mil euros a l'Hisenda Pública, més els interessos de retard que eleven la suma a 3 milions d'euros, i a una pena de 2,5 anys de presó (Armendáriz, 8/10/2009).

⁶⁰ A la Conferència del Parlament Europeu sobre l'amiant celebrada els dies 22 i 23 de setembre de 2005 es va posar de manifest l'elevat cost humà de la indústria de l'amiant. En aquesta conferència se va fer esment que els vincles entre l'asbesto i el càncer de pulmó ja es detectaren cap el 1935; i el 1977 totes les categories d'amiant foren qualificades com a cancerígenes. Al 2006 Eternit Suïssa va crear una Fundació per ajudar a les víctimes de la indústria de l'amiant. Una campanya d'imatge, poc dotada financerament. I, el 2008 la fiscalia de Turin obrí una causa penal contra els Schmidheiny en la que reclama un milió d'euros pel millar de morts degut a l'exposició a l'amiant. El macrojudici de l'amiant inicià el desembre de 2009 (Puche, 2009).

Aquest mateix any, el suís va fundar la WBCSD (World Business Council for Sustainable Development). Tal i com s'ha vist al capítol IV, aquesta organització fou el principal lobby corporatiu de la cimera. En ple procés de globalització neoliberal, al 1994 Stephan Schmidheiny va fundar Grupo Nueva –Amanco i Masisa–, empresa que entraria dins els negocis de l'aigua i l'explotació forestal, especialment a Amèrica Llatina⁶¹. Aquell mateix any, i per legitimar els seus negocis i sobreposar-se d'un cert descrèdit arran del seu paper a la Cimera de la Terra, Schmidheiny va constituir la Fundació Avina⁶². Aquesta diu promoure la filantropia, els principis de la sostenibilitat i el respecte als drets humans (Swissinfo, 9/05/2006). La Fundació Avina, després de l'adquisició de la finca de s'Alqueria d'Andratx, va finançar projectes dels principals grups ecologistes de les illes: GOB Mallorca i GOB Menorca (Avina, 2001). Puche (2009) explica com una de les principals estratègies d'Schmidheiny, a través d'Avina, és la de finançar els principals líders socials dels territoris per allà on s'implanta. En el cas de Mallorca, la seva propietat, per on transcorr un camí públic, resta vallada i vigilada (Vallés, 29/07/2001), de manera semblant al que ocorre a Cayo Cochinos (Hondures) (Puche, 2009).

Figura 1. Can Cretu amb la màquina excavadora (Font: Manresa, 9/05/2009).

A l'illa d'Eivissa, el músic Michael Cretu aixecà una seudourbanització a la zona coneguda com els Corralles d'en Guillem del terme municipal de Sant Antoni de Portmany. L'ajuntament de Sant Antoni va donar una llicència d'obres per a la construcció d'un estudi de gravació i habitatge a l'entitat Barloo Music (Michael Cretu) en una zona d'alta protecció (ANEI). El grup ecologista GEN-GOB va interposar un contenciós-administratiu contra l'ajuntament de Sant Antoni al 2000 que va resoldre que les edificacions havien de ser enderrocades. Posteriorment, el govern de Jaume Matas (PP) va introduir en la Llei de Pressuposts de 2004 la disposició addicional divuitena que permetia legalitzar aquelles obres, aquesta fou coneguda com "l'amnistia Cretu". El músic romanès va sol·licitar la suspensió de la sol·licitud de demolició per tal d'acollir-se a la llei de 2004. Després d'una sèrie d'anys de plet, al llarg dels quals es va arxivar la causa penal que afectava entre d'altres al batle Antoni Marí Tur, encara que la fiscalia manifestà el seu desacord, a l'agost de 2008 l'Audiència Provincial va decidir reobrir la via penal del cas Cretu. A més, el canvi de color polític al front del govern autonòmic i del consell insular va facilitar la derogació de "l'amnistia Cretu", mentre que al mes d'octubre de 2008, la titular del jutjat del Contenciós Administratiu número 1 de Palma instava a l'Ajuntament de Sant Antoni a l'enderrocament immediat de les obres il·legals (Ferrer, 30/08/2008; Ferrer, 24/10/2008; Manso, 15/10/2007). El maig de 2009 s'iniciaren la demolició de les obres il·legals –3159 m² construïts, quan tenia una llicència per 700 m²–, després que l'Ajuntament de Sant Antoni hagués de pagar dues sancions de 600 euros pels retards en iniciar la demolició tal com establia la sentència del Tribunal Suprem. La il·legalitat estava valorada en uns 18 milions d'euros (Manresa, 9/05/2009).

A les illes de Mallorca i Eivissa cal destacar la presència de l'agència immobiliària Kühn & Partner⁶³ que es dedica especialment a la venda de propietats immobiliàries destinades a les elits (taula 18). Mathias Kühn es va iniciar en el negoci de l'especulació immobiliària a l'any 1987 amb la venda d'una propietat immobiliària a la Santa Ponça (Calvià) a una família austríaca per uns 600 mil marcs alemanys (uns 30 mil euros). Recordem que Santa Ponça és el feu de la família Nigorra. A partir de llavors, Kühn expandirà el seu negoci de manera vertiginosa per les Balears, amb l'excepció de Menorca. El 2008 la companyia comptava unes 23

⁶¹ Com exemple de la presència d'Schmidheiny a Amèrica Llatina tenim la forta contestació que rep per part dels grups indígenes a Xile, on se va fer amb territoris mapuches de Xile, tot aprofitant el marc normatiu adoptat durant la dictadura de Pinochet que afectava als boscos dels Mapuches; o l'adquisició d'illes a Cayo Cochinos (Hondures) i el posterior desplaçament dels garifunas que han presentat al 2007 una denúncia per atemptats contra els drets humans (Puche, 2009).

⁶² www.avina.net (abril 2009). Per una veure una anàlisi crítica del paper d'Schmidheiny i Avina a Amèrica Llatina veure Puche (2009). El treball dirigit per Francisco Puche (2009), president de la Red Andaluza de la Fundación para una Nueva Cultura del Agua (FNCA), sobre Avina, va fer que el president de la FNCA, Pedro Arrojo, demanàs públicament la retirada de qualsevol ajuda d'aquesta fundació i anuncià la ruptura de qualsevol relació amb ella (El Observador, 10/03/2009).

⁶³ www.kuhn-partner.com (novembre 2008).

oficines distribuïdes entre Mallorca i Eivissa; i cinc més entre Berlín i Munich. Aquest empresari, junt amb altres agències de promoció immobiliària (p.ex. Engels & Volkers), és un dels principals agents vinculats a la transformació de l'estructura de la propietat rústica a les illes de Mallorca i Eivissa. Kühn & Partner (2008) en el seu informe anual 2008 manifesta com la crisi econòmico-financera no els hi afecta, i aprofita per anunciar un segment pujant de clients com són els magnats russos i ucraïnesos⁶⁴, així com aquells que fugien de la Costa del Sol empesos per la persecució contra el crim organitzat i la delinqüència urbanística. Així mateix, a l'any 2007 es va llançar una cartera de superluxe amb propietats per damunt dels 10 milions d'euros, entre les quals es trobava la finca Cielo de Bonaire que es comercialitzava per uns 50 milions d'euros, la qual cosa la feia la més cara de tot l'Estat (Manso, 5/04/2007; Kühn & Partner, 2008).

D'acord amb declaracions fetes per Mathias Kühn, "les cases de superluxe configuren un "mercat en continu moviment" i els seus propietaris "canvien de propietat cada dos anys" (Manso, 5/04/2007). L'elevada rotació de les propietats és un dels elements claus de les lògiques especulativo-financeres de la globalització que en el cas de les Balears s'ha traduït en l'adquisició de propietats immobles rústiques i urbanes amb diners de dubtosa procedència tal com ha posat de manifest el cas Llampec –estafa per dobles vendes i blanqueig de capitals– o els casos de "l'Operació Troika" –màfia russa– i "l'Operació Kabul" –clan de la droga de Son Banya de La Paca– (Armendáriz, 14/06/2008; Mestre, 4/07/2008; Peris i Palau, 17/07/2008).

Taula 18. Les empreses de Matthias Kühn, 2008 (Font: elaboració pròpia a partir de Base de Dades SABI, http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es, novembre 2008).	
Matthias Kühn Participaciones S.L. Adreça: C/ Poble espanyol, Ed. Patio Cervantino, Palma . CNAE 93: 7011 Activitat: promoció, parcel·lació, urbanització, rehabilitació, compravenda, lloguer immobles, explotació de locals de negocis. Director executiu: Matthias Paul Heinz Kühn.	
	Societats participades: Altos de Sa Rapita SL Altos Palma (100%) Bogey Bendinat SL (100%) Kühn & Partner Aseguradores SL (100%) Matthias Kühn inversiones SL (100%) Residencias Betlem SL (100%) Son Claret Participaciones SL (100%). Birdie Son Vida SL (<0,01%)
Kühn & Partner Internacional Property Consultans SL Adreça: C/ Poble espanyol, Ed. Patio Cervantino, Palma . CNAE 93: 7011 Activitat: promoció immobiliària. Director executiu: Matthias Paul Heinz Kühn.	
Accionistes: Matthias Paul Heinz Kühn (99,36%) Michael Gustav Kühn (0,32%) Renate Kühn (0,32%)	Societats participades: Altos de Andraitx SL (100%) Rincón de las Gavinas SL (100%)
Altos de Andraitx SL (100%) Adreça: C/ Poble espanyol, Ed. Patio Cervantino, Palma . CNAE 93: 7011 Activitat: promoció, parcel·lació, urbanització, rehabilitació, compravenda, lloguer immobles. Director executiu: Matthias Paul Heinz Kühn.	
Accionistes: Kuhn & Partner Internacional Property Consultans SL (100%)	Societats participades: Urbanizacion Valleluz S.L. (100%)

L'anàlisi del canvi de l'estructura de la propietat rústica, especialment vers capitals estrangers, també ha incidit en l'estudi de les propietats de petites i mitjanes dimensions. En aquest sentit, hi ha alguns estudis que incideixen en el fet que l'adquisició de propietats rústiques amb clara vocació urbano-turístico. Tal com sostén Binimelis (2002:231) "els nous propietaris que s'estableixen a l'espai rural illenc, agrupen i concentren la parcel·lària fins a

⁶⁴ M. Vallés (14/06/2008) assenyala com les immobiliàries de les illes es desplaçaven cap als magnats russos.

aconseguir una parcel·la d'extensió suficient per superar la parcel·la mínima que els paràmetres d'edificació dins Sòl No Urbanitzable dictin en aquell moment". S'ha donat el fet que s'han adquirit parcel·les colindants per tal de poder assolir la superfície mínima requerida per tal de poder construir-hi un habitatge. El Col·lectiu Pagès en diferents publicacions ha constatat el caràcter minifundista de la colonització urbana de l'espai rural, que va més enllà de la nacionalitat dels capitals i les persones. Així, per exemple en l'estudi en base al periòdic Trueque de 1995 es constata la difusió residencial en una isocrona de 30 minuts (amb transport motoritzat i privat) des de Palma, i en general s'identificà una clara motivació vers la seva utilització residencial, sense excloure les pràctiques agrícoles (p.ex. *hobby agricultura*) (Col·lectiu Pagès, 2001). Per altra banda, a principis del segle XXI el mateix autor sostenia per Mallorca que "l'impacte de la difusió residencial s'ha generalitzat sobre la globalitat de l'espai rural insular. Només el domini de la gran propietat, l'orografia i el més alt grau de protecció urbanística del territori, factors que actuen molts cops alhora, han pogut salvar alguns enclavaments de la difusió residencial" (Binimelis, 2006).

Emperò, no només han estat els capitals estrangers els que s'han interessat per l'adquisició de propietats a les illes, sinó que les grans fortunes espanyoles –entre elles els nous rics insulars– també s'hi han adreçat. Tot deixant de banda els privilegis dels membres de la família Borbón, es pot destacar el fet que alguns magnats espanyols han realitzat importants adquisicions a les illes. Aquestes adquisicions es poden englobar dins de la categoria de propietats que simbolitzen l'estatus i el poder d'aquestes persones, al temps que com Seguí (1998) va exposar en base a dades de principis dels anys 1990, també servia pel blanqueig de capitals. Entre les figures de la "jet set" destaca el cas de la multimilionària Cristina Macaya que posseeix la finca des Canyar a Establiments (Palma), seu de trobada d'actes de "l'alta societat".

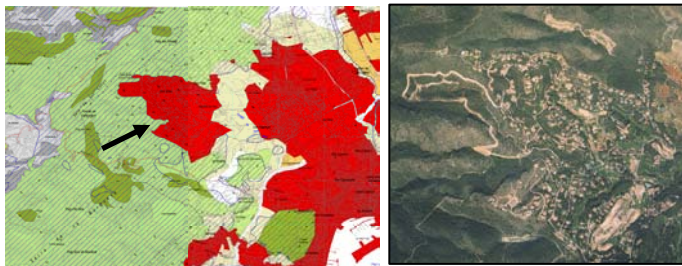

Figura. 2. Urbanització Son Vida (Palma): mapa Pla Territorial Mallorca i fotografia aèria.

Els magnats del turisme de les illes s'han fet amb propietats, que malgrat no pertanyer administrativament a la categoria de sòl rústic, les seves característiques fan que siguin més aviat rústiques que no urbanes. La seva classificació urbana s'explica, fonamentalment, per l'empremta de l'urbanisme caciquil –herència del règim feixista i de les lògiques del poder posteriors– (Miró, 1978).

D'aquesta manera, Gabriel Escarrer Julià (Sol Melià) es va construir una mansió a la urbanització de Son Vida (Palma) que urbanísticament correspon a sòl urbà i malgrat ser una urbanització de superluxe, hi mancaven les infraestructures bàsiques com per exemple les del clavegueram (Guijarro, 22/01/2006)⁶⁵. La casa d'estil eclèctic que recorda un temple clàssic, d'uns 3000 m², va ser dissenyada pels arquitectes de prestigi internacional MBM (Josep Martorell, Oriol Bohigas, David Mackay) i es localitza al vessant de la muntanya (Manresa, 13/08/2006; Matute, 22/08/2006).

Una de les altres adquisicions rellevants fou la que la cadena hotelera transnacional, Grup Barceló, feu al terme municipal de Pollença. En el 75è aniversari del grup hotelier, l'any 2006, es va dur a terme l'adquisició de l'emblemàtic Hotel Formentor, obert al maig de 1929⁶⁶.

⁶⁵ Al 2006 hi havia 45 urbanitzacions de 17 municipis sense xarxa de clavegueram. El Pla Territorial de Mallorca mitjançant la norma 13 permet que algunes d'aquestes urbanitzacions puguin seguir creixent (www.conselldemallorca.net/platerritorial/NORMES/NORMESCAT.pdf, novembre 2008). L'aprovació inicial del PGOU de Palma pretenia que Son Vida s'acollís a les excepcions del PTM en quant a xarxa de clavegueram. Al 2007, el TSJB (Tribunal Superior de Justícia de Balears) va suspendre cautelarment l'adaptació del PGOU de Palma al PTM, la qual cosa implica la suspensió de la concessió llicències d'obres a urbanitzacions com Son Vida (Guijarro, 20/02/2007).

⁶⁶ En un primer moment es varen fer amb el 63% de les accions que estaven en propietat de Miguel Francisco Buadas. La Fundació Rotger Villalonga necessitava el vist i plau del Protectorat de Fundacions –depenent del Govern Balear– per tal de desfer-se del 10% de les accions que de la societat propietat de l'Hotel Formentor, Inmobiliària Formentor SA. El patronat de la Fundació està integrat per familiars d'Ignaci Rotger Villalonga, el batle de Pollença i els rectors de les parròquies pollencines (Manso i Vallés, 19/06/2006). Finalment, els Barceló es féren amb la totalitat de les accions de Inmobiliària Formentor SA a través de les filials del grup: Barceló Hotels Mediterráneo SL (48,3%); Barceló Corporación Empresarial SA (36,89%) i Inmuebles de Baleares SL (14,8%) (Base de dades SABI, , <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, novembre 2008). El valor total (hotel, terrenys i altres edificacions) seria de prop de 60 milions d'euros (Manso i Vallés, 19/06/2006).

Amb aquesta operació, els Barceló es constitueixen en uns dels principals propietaris de les Illes, ja que s'estima que la propietat abraça unes 1200 Ha (Malone, 19/06/2006). Emperò, la importància d'aquesta adquisició rau no només en els equipaments turístics, sinó que de forma extraordinària, la zona de l'hotel Formentor està classificada com a sòl urbà i abraça una extensió d'un 57 Ha. Aquests sòls exclusius constitueixen uns dels jaciments urbanístics, crematísticament més valorats de l'illa i en ells s'hi troben les enormes residències d'alguns multimilionaris com per exemple: Llorenç Fluxà (propietari de Camper) que es va aixecar una casa d'uns 560 m² dissenyada pel famós arquitecte Álvaro Siza; la francesa Liliane Bettencourt, hereva de l'imperi empresarial L'Oreal, principal accionista de Nestlé i una de les dones més riques del planeta compta, entre d'altres, amb una residència a Formentor (Vallés i Vallés, 18/07/2010); o Alberto Cortina, ex- president de Repsol YPF i fill del darrer Ministre d'Affers Exteriors (1974-1976) del règim feixista, Pedro Cortina, que construeix una gran mansió. La construcció del que s'ha batejat com "Villa Cortina" ha generat una forta polèmica per les successives irregularitats urbanístiques que l'han acompanyat, a part de la desproporció de l'obra (Frau, 27/04/2008)⁶⁷. La urbanització de Formentor data dels anys 1940 i forma part del negoci turístic-immobiliari de la zona en mans de la societat Inmobiliària Formentor SA.

Figura 3. Formentor: a) foto aèria; b) cartografia Pla Territorial de Mallorca (groc AAPI urbà i urbanitzable); c) foto litoral (Villa Cortina).

Cal tenir present que les fortunes locals com la dels March –branca March Delgado i branca March Cencillo– que compten amb grans propietats per tota l'illa (p.ex. sa Vall a ses Salines; Ternelles a Pollença; sa Torre Cega a Cala Ratjada; Son Galceran a Deià; Albarca, Can Pontico, Cosconar i Mossa a Escorca; Estorell a Lloseta; Son Fiol a Sineu; Son Perelló a Llubí; etc) o la dels Salas (p.ex. Ses Planes a Esporles o s'Alqueria d'Avall a Bunyola)⁶⁸ tal com es podria despendre del RPE (Registre de la Propietat Expropiable) de 1933, compten encara en ple segle XXI amb importants propietats a l'illa. Unes propietats que el règim feixista s'encarregà d'assegurar i fins i tot ampliar. Altrament, cal destacar el fet que alguns dels que han capitanejat la "festa del totxo" a l'Estat espanyol han irromput a les illes Balears, més concretament a Mallorca, on han adquirit propietats rústiques, alguna d'elles emblemàtica, com a manifestació d'estatus. Bruno Entrecanales, germà del president de l'empresa Acciona i especulador financer –promotor del fons de capital risc, Bullnet Capital–, va adquirir la finca de Son Moragues (Valldemossa) als hereus del secretari de s'Arxiduc, Antoni Vives –que havien venut a Michael Douglas s'Estaca– (Ruíz-Collado, 31/08/2007).

La propietària de l'imperi FCC (Fomento de Construcciones y Contratas), Esther Koplowitz, va adquirir per 6,5 milions d'euros una propietat que resultà de la segregació de sa Pedrissa (Deià), que havia estat una de les possessions de s'Arxiduc (Mora i i J.F.M.;

⁶⁷ La formació política Alternativa Esquerra Unida-Els Verds de Pollença ha denunciat repetidament aquestes irregularitats (veure la seva web Urxella: <http://alternativa.balearweb.net/post/57093>, novembre 2008).

⁶⁸ Ses Planes és propietat de Marieta Salas Zaforteza –filla de Pere Salas Garau, president de la Diputació Provincial de Balears (1948-1954) i de la Cambra de Comerç (1957-1967)–. Marieta Salas es coneguda per la seva dedicació al lucratiu negoci de la cria de cavalls que ven, especialment, a multimilionaris àrabs i pel seu matrimoni amb el príncep georgià Zourab Tchokotoua. Salas i Tchokotoua s'han separat recentment. Zourab, amic íntim de Jon Carles Borbó, ha protagonitzat una sèrie d'escàndols empresarials, tant a l'illa (cas Los Almendros, junt amb l'empresari Joan Oliver Mateu per estafa en la construcció d'una promoció d'habitatges de protecció oficial als anys 1970) com a Tailàndia (escàndol de la cadena hotelera Phuket Island Plc). Entre d'altres negocis s'ha dedicat a l'especulació immobiliària i són propietaris del Casino de Mallorca (Pericas, 13/01/1997; EM/ED, 25/08/2006). L'any 1999 Zourab va inaugurar el Camp de Golf d'Andratx a Camp de Mar. Aquest ha estat un dels seus projectes estrella. La família Salas va adquirir, a principis de segle XX, s'Alqueria d'Avall (aproximadament 915 Ha). Actualment pertany a Maria Amparo Rotger Salas, esposa de l'ex-president del Govern de les Illes Balears, Cabriel Cañellas Fons.

16/11/2006). A la Serra de Tramuntana, també es pot destacar la recent adquisició de Moncaire (Fornalutx) de 350 Ha i 17 milions d'euros, feta pel financer que fou condemnat a 3 anys de presó per estafa, Alberto Cortina (Colom, 28/04/2006). Així mateix, la Conselleria de Medi Ambient en l'exercici del dret de tanteig i retracte va anunciar l'adquisició de la possessió de Planícia (Banyalbufar) d'unes 445 Ha i per uns 11,18 milions d'euros. L'empresa Planícia States SL que havia comprat a la família Balle –propietària de Aceites Balle– la possessió a l'abril de 2007, va rebutjar aquesta operació ja que l'aplicació del dret de tanteig i retracte no permet a dita societat obtenir plusvàlues de la venda, per la qual cosa l'executiu va haver d'iniciar el procés per la via judicial (Guijarro, 6/06/2008; Roura, 6/06/2008).

El magnat madrileny, l'ex-president del Reial Madrid i president de la constructora ACS, Florentino Pérez, va adquirir a la urbanització Las Brisas (Andratx) una propietat de 2 Ha (1,5 Ha de sòl rústic i 0,5 Ha de sòl urbà) per uns 20 milions d'euros (Villa Jazmín), que havia estat construïda pel promotor Matthias Khün el 1997. Aquesta edificació ha estat objecte d'investigació per part del jutge que investigava el cas de corrupció polític-empresarial del cas Andratx, en concret s'investigava si Florentino Pérez havia construït una piscina i un camí dins sòl rústic protegit (Calleja, 4/10/2006; Ferrer et al., 28/03/2010). I, Enrique Bañuelos del grup immobiliari Astroc, a través de la Fundació Astroc, va comprar el Castell de Bendinat (800 Ha) el 2004 per uns 25 milions d'euros a la família del batle de Calvià (2003-2011) –Carlos Delgado Truyols⁶⁹–. La caiguda financera de Bañuelos va fer que aquest posàs a la venda la seva propietat a Calvià, publicitada a través de la immobiliària Khün & Partner (Frau, 19/05/2008; Vallés, 25/05/2008).

Així mateix, els "senyors del totxo" de Mallorca s'han fet amb propietats rústiques, tal com en el seu moment ja feren els burgesos comerciants-industrials anteriors al boom turístic. Entre els nous senyors ha destacat la figura del president del Grup Drac i del RCD Mallorca (2005-2008), Vicenç Grande (Manresa, 2005; Vallés, 4/12/2005). Aquest va adquirir les cases de l'emblemàtica possessió de sa Torre de Llucmajor amb una superfície d'unes 25 Ha, per uns 4 milions d'euros, a la família dels Villalonga i Truyols –família aristòcrata que encara té grans propietats–. Sa Torre fou convertida en l'hotel de luxe Hilton sa Torre Mallorca, inaugurat al 2008 en plena situació de crisi del grup immobiliari Drac. En aquesta propietat, Grande pretenia construir equipaments per la pràctica del "polo" (Morales, 23/11/2006; Morales, 30/01/2008). Grande també va adquirir una de les possessions més emblemàtiques d'Alaró, Bànyols, i sa Bastida també a Alaró (Noguera, 14/09/2005); i una part de la possessió porrerenca des Pagos que la família Villalonga-Zaforteza va segregar, per uns 10 milions d'euros i amb una superfície entre 280 i 350 Ha (J.M.S/G.M., 10/04/2007). En aquesta possessió Grande, a través de la societat Binipuntiró, va posar en marxa la construcció d'una horta solar –panells fotovoltaics– de 2,5 MW i va sol·licitar a l'ajuntament permís per construir-hi un centre geriàtric, un hotel rural i un camp de golf (Socies, 14/09/07).

En el terme de Marratxí, Grande va adquirir els terrenys de Son Llebre (41,5 Ha) de les quals va cedir 2,2 Ha al consistori per a la construcció d'un centre d'Alzheimer. A canvi, les normes subsidiàries havien de reclassificar els terrenys de Grande (39,5 Ha) de rústics a industrials, la qual cosa no fou finalment possible ja que era difícilment justificable perquè ja hi havia al terme unes 32 Ha de sòl industrial sense consolidar (Guijarro, 26/07/2008). En els terrenys de Son Aversó –Son Sardina, Palma– amb una extensió d'unes 55,2 Ha, Grande –Proalaró SL– projectà la construcció d'un camp de golf (47 Ha), un hotel de luxe i un hotel rural. Així mateix, signà un conveni amb l'Ajuntament de Palma en el que s'incloïa la cessió pública de 7 Ha per a construir-hi un camp de golf públic, per tal de difondre el "virus" del golf entre les classes populars (Capó, 28/04/2005). En la mateixa zona de Son Sardina, també en sòl rústic –Son Cabrer, 21 Ha– volia aixecar un centre geriàtric, un col·legi privat i una clínica (Fernández, 19/11/2006). L'empresari va adquirir els terrenys de la Porcícula (s'Arenal, Palma) a l'ordre dels franciscans, d'unes 3,7 Ha en les quals, d'acord amb el PGOU de Palma, es poden construir equipaments esportius fins un 75% de la parcel·la (Carranza, 30/08/2006).

El 2006, Vicenç Grande amb la seva doble condició de president del RCD Mallorca i especulador urbanístic, va proposar un megaprojecte urbanístic amb el pretext patriòtic-esportiu per tal de finançar el club esportiu (Fernández, 22/07/2006; J.M. 22/11/2006). Aquest consistia en la construcció de tres torres gegants –la més alta de 176 metres i 34 plantes, la

⁶⁹ Carlos Delgado Truyols (1965) és fill de Maria Truyols Rovira i el militar Álvaro Delgado Rubio. La seva mare forma part d'una de les famílies nobles més importants de Mallorca, amb importants propietats immobles a tota l'illa.

segona de 22 plantes i la tercera de 16– i una zona comercial i d'oci de 20 Ha que se volien aixecar a Son Moix, de propietat municipal. Un dels aspectes rellevants respecte d'aquest megaprojecte rau en el fet que el president del RCD Mallorca va arribar a plantejar diverses propostes front a la negativa a la seva construcció en sòl municipal, per a la localització que es trobaven dins sòl rústic de la seva propietat, en concret a: Son Sardina (terrenys de 19,8 Ha), es Rafal Vell (Son Brotad, 14,2 Ha), i es Molinar (Son Rossinyol, 12,3 Ha). Aquests sòls estaven classificats, d'acord amb el Pla Territorial de Mallorca aprovat al 2004, com a AT-H (Àrea de Transició d'Harmonització), que no poden ser urbanitzades en el curt termini⁷⁰. El projecte de les "Torres d'en Grande", rebutjat socialment, fou finalment retirat per tal d'evitar un excessiu desgast electoral del Partit Popular, ja que es presentà a uns pocs mesos de les eleccions autonòmiques i municipals⁷¹. Amb aquest projecte va sortir a la llum el fet que el tauró immobiliari, Vicenç Grande, comptava amb una gran quantitat de sòls rústics a la perifèria palmesana. Aquests sòls qualificats com AT-H (Àrea de Transició d'Harmonització) i AT-C (Àrea de Transició de Creixement) són susceptibles de ser classificats com a sòls urbans, urbanitzables o aptes per a la urbanització (Manso, 26/11/2006; Capó, 25/11/2006; Manso, 11/12/2006). Des de les aprovacions dels plans territorials insulars, es sospitava que havia hagut un procés de concentració en mans de l'oligarquia immobiliària, del sòl rústic pertanyent a les orles periurbanes i que conformen les àrees de transició –500 metres–. En aquest sentit el degà del Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Illes Balears, Luís Corral, en una entrevista exposava que "molts pocs promotors, que es poden comptar amb els dits d'una mà, tenen quasi tot el sòl en torn als nuclis de població" (Ruíz, 27/01/2008)⁷².

La figura de Grande va estar lligada amb l'adquisició de sòls rústics relacionats a una important polèmica en matèria de política territorial com són les ART (Àrees de Reconversió Territorial), recollides en el Pla Territorial de Mallorca i que analitzam en profunditat en el capítol XI. En aquest sentit, Vicenç Grande va adquirir els terrenys rústics des Crevers (Marratxí) a l'any 2002 i que posteriorment serien declarats com ART. Les ART ha motivat la investigació per part de la fiscalia anticorrupció –Cas Pla Territorial de Mallorca– que ha detectat presumptes delictes de tràfic d'influències i de prevaricació vinculats a les ART (Àrees de Reconversió Territorial) del Pla Territorial de Mallorca, de la que han resultat imputats els empresaris Vicenç Grande (Drac) i Mateu Sastre (Ibercon) i els polítics Bartomeu Vicenç (UM) i Jaume Font (PP) (Armendáriz i Mestre, 14/12/2007; Armendáriz i Vallés, 26/04/2008). Grande va signar una opció de compra per la major part dels terrenys des Crevers (100 Ha) a l'any 2002 i quan finalment al 2004 el govern (PP-UM) va escollir com ART aquesta finca, el promotor va fer efectiva l'opció de compra per la resta dels terrenys al 2005, per un total de 14 milions d'euros (14 euros/m²). El juny de 2004, Mateu Sastre (Ibercon) va signar una opció de compra amb Grande pel 60% des Crevers per uns 41 milions d'euros (68 euros/m²) i llavors Grande va adquirir al juny de 2005 unes 6,3 Ha properes a n'és Crevers per 2,4 milions d'euros (38 euros/m²) (Armendáriz i Mestre, 8/05/2008). La màgia de l'urbanisme neoliberal, a través del Pla Territorial de Mallorca i les seves opaques figures, varen atorgar als emprenedors urbanístics mallorquins unes plusvàlues en el cas de l'ART des Crevers, d'acord amb la fiscalia anticorrupció, d'uns 93,4 milions d'euros (Armendáriz i Mestre, 19/04/2008).

Per altra banda, els terrenys de Son Massot (Magaluf, Calvià) en un primer moment havien de convertir-se en una ART, mitjançant la qual els sòls rústics es convertien en urbanitzables o aptes per a la urbanització a canvi de la demolició de l'hotel Brisas al Port de Sóller. La primera versió del Pla Territorial de Mallorca que incorporava aquesta ART va ser finalment retirada per mor que es va destapar les vinculacions entre la família Serra (Grup Serra) i aquesta operació urbanístico-especulativa. Grande va adquirir aquests terrenys (21 Ha)

⁷⁰ En el capítol XI es tracta específicament cadascun dels plans territorials de les illes.

⁷¹ Cal dir que la batlesa de Palma entre 2003-2007, Catalina Cirer (PP), era una de les principals seguidores del RCD Mallorca. I les relacions entre el president i promotor-especulador immobiliari i la batlesa conservadora eren tremendament fluïdes. Un projecte com el plantejat per Grande que anava en contra de les lleis d'ordenació del territori, urbanístiques i comercials, era difícilment justificable de cara a la societat, per molta estima que es tengués al RCD Mallorca (i als diners). El president del club de fútbol, en aquest sentit reclamava un tracte especial per tal de poder dur a terme la "pilotada urbanística", dient literalment: "El Mallorca està demanant un tracte de favor" [...] "Pel que representa per l'illa i perquè en altres comunitats se fa el mateix" (Manso 26/11/2006).

⁷² Sònia Vives (2011a) ha realitzat un estudi detallat sobre la propietat del sòl urbanitzable a Palma en el que es conclou que els promotors immobiliaris són els grans propietaris amb el 87,2% del sòl urbanitzable, tot essent el principal grup el de Vicenç Grande.

el 2006 per una quantitat en torn a 20 milions d'euros (95 euros/m²)⁷³, i malgrat haver-se retirat la condició d'ART, aquests terrenys corresponien a AT-H (Àrea de Transició d'Harmonització), amb la qual cosa són susceptibles de convertir-se, tard o prest, en urbans (Adrover, 8/09/2006). Les societats de Grande també varen aparèixer en els canvis de propietat rústica que acompanyaren a la decisió de construir el nou hospital de referència a Son Espases (Palma). El cas de Son Espases (tractat al capítol XI) és un altre clar exemple de l'urbanisme corporatiu, en el que la decisió per part de les administracions públiques d'ubicar en aquells terrenys els megaequipaments sanitaris va anar precedida i acompanyada de la compra de propietats rústiques per part de coneguts empresaris del ciment (p.ex. Grande adquireix 9 Ha; Mateu Sastre d'Ibercon; Vallehermoso; Llabrés Feliu, etc) i també d'altres especuladors (p.ex. l'empresari de l'oci, Bartomeu Cursach). A grans trets, es podria dir que es varen generar una gran expectativa en torn a la construcció de l'hospital per tal d'impulsar el procés transformador i especulador dels sòls dels voltants (Capó i Goñi, 30/05/2006).

Les anotacions fetes fins ara respecte del patrimoni en sòl rústic de Grande són tan sols una mostra de l'elevat nombre de propietats que ha adquirit aquesta persona a través de múltiples societats. Entre les operacions cal destacar la compra de terrenys en els municipis propers a Palma, particularment a Marratxí, on a més dels casos citats n'hi havia de molts d'altres (p.ex. Son Macià Negre, Puntiró, Can Canut, Can Pol i Can Mulet, Son Cos, etc) que tenien un atractiu particular per formar part de la conurbació palmesana i que es pretenia posar en valor immobiliari mitjançant la seva transformació que probablement seria factible en un moment donat a través de la modificació del PGOU. Altrament, hi hauria terrenys localitzats a prop de zones d'industrialització turística intensiva, com per exemple el cas de la finca de Peguera, o bé propietats rústiques a les quals se'ls hi pretendria impulsar algun projecte turístic des de camps de golf, agroturismes, hotel de luxe, etc (p.ex. Golf de Son Gual a Palma; agroturismes d'es Figueral Nou o Son Manera a Montuiri; etc)⁷⁴. La major part de les operacions de compravenda de Grande es realitzaven amb pagaments ajornats. A més, el promotor es comprometia a pagar per dites propietats un valor per damunt del valor de mercat que podien fins a duplicar el seu valor (Manso i Armendáriz, 1/08/2008; Verger, 9/11/2008).

La fallida de l'imperi de Grande –concurs voluntari de creditors–, el juny de 2008, ha servit, així mateix, per posar de manifest la persistència de les "nobles" famílies de l'illa que han mantingut importants propietats i que han participat del festí especulativo-immobiliari mitjançant la simple venda de les propietats que els hi varen caure del cel pel fet de comptar amb un determinat llinatge (Manso i Armendáriz, 1/08/2008). Mentrestant, el sector de la construcció i de l'especulació immobiliària es lamentava de la manca de sòl urbà o urbanitzable i del seu elevat preu, quan tot pareixia indicar que les regles del joc de l'urbanisme neoliberal havien donat lloc a un enorme poder als mateixos actors per tal d'impulsar dites valoracions. Una diferència que es pot posar de manifest entre el president del RCD Mallorca i del Grup Drac, respecte dels "senyors del totxo" peninsulars a Mallorca, podria ser que el primer va iniciar un procés adquisitiu de sòls rústics amb la clara vocació de la seva transformació urbano-turística, mentre que els segons acudirien a l'illa impulsats per l'esperit emulador que ha contagiats als poders dels diners i que s'ha materialitzat en l'adquisició de grans propietats rústiques a l'illa com a símbol d'estatus.

A l'illa d'Eivissa, l'ex-ministre d'Afers Exteriors i empresari, Abel Matutes Juan va fer una cessió de sòl al Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Aquest sòl corresponia a finques emblemàtiques d'Eivissa: sa Caleta; sa Sal Rossa; es Coll de Jondal; sa Plana; i es Ters de sa Torre Blanca. Aquests terrenys sumaven unes 91,8 Ha del terme de Sant Josep de sa Talaia i estaven valorats en 4,8 milions d'euros (De Lamo, 4/08/2005). Aquesta cessió es va fer al 2005, any en que es va aprovar el Pla Territorial d'Eivissa i Formentera, i com veurem més endavant, la seva filla, Stella Matutes Prats, que fou la consellera encarregada de la cartera d'Obres Públiques, fou imputada per un presumpte cas de corrupció urbanística vinculat al pla territorial. A més, la construcció d'autopistes a l'illa va provocar un intens conflicte socioterritorial que va

⁷³ D'acord amb Urreiztieta i Colom (21/04/2008) Vicença Grande va signar un contracte de compravenda amb les promotores immobiliàries de les caixes d'estalvi basques: Promociones Inmobiliarias, Gestión y Seguimiento Inmobiliario, Coal Gestión. Segons aquesta font, el valor de l'adquisició fou de 50 milions d'euros i la superfície dels terrenys de 50 Ha. El 2008 les dues parts contractants es varen demandar mútuament davant dels tribunals, acusant-se mútuament d'incompliment de contracte.

⁷⁴ Altres finques rústiques: Son Guiem a Andratx; La Carrotja a Manacor; sa Gruta a Manacor; Es Riquers a Porreres; Son Fiol a Consell; Son Amar a Bunyola; Peguera a Calvia; Son Ripoll a Son Sardina; etc.

identificar aquelles infraestructures amb els negocis múltiples de la família-empresa Matutes, amb la qual cosa la cessió d'aquests terrenys –a part de servir de mostra de l'enorme concentració de propietats rústiques que deuen estar en mans dels Matutes–, podria ser interpretada com una contrapartida als beneficis esperats a partir de les polítiques en megainfraestructures i en matèria d'ordenació territorial.

Per altra banda, a l'illa de Menorca no és tenen gaire notícies sobre la transformació de la propietat del sòl, bàsicament en quant al canvi de mans, sinó que a grans trets hi ha una mena de fossilització de la propietat rústica en mans de les elits procedents de l'aristocràcia i, en menor mesura, de la gran burgesia industrial i comercial. En aquesta illa, potser és destacable el lloc de Mongofre (400 Ha) al terme de es Mercadal, que fou adquirit als anys 1920 per l'industrial farmacèutic, Fernando Rubió i Tudurí (1900-1994). Actualment aquest lloc acull la Fundació Rubió i Tudurí-Andrómaco (fundada el 1984)⁷⁵ que potser considerada com una autèntica raresa a les illes on, d'acord amb Joan Amer (2006), es pot dir que el mecenatge és quelcom desconegut. Una mostra de la seva peculiaritat podria explicitar-se en la negativa d'allotjar a la família del president del govern espanyol, José María Aznar, per passar les vacances estivals a l'agost del 2001, ja que el patronat tenia un acord amb la família de que aquella gaudiria del lloc el mes d'agost de cada any (Sintes, 15/06/2001; Sintes, 22/06/2001). La negativa d'acollir als Aznar va aixecar la fúria dels mitjans de comunicació més dretans, ja que a l'illa de Menorca es donava una "anomalia" que difícilment s'hauria donat a les altres illes on l'empresariat havia fet, fins i tot, de mecenes de la família dels Borbón a través de FUNDATUR (Fundación Turístico-Cultural de las Islas Baleares), per tal de comprar un vaixell nou a Juan Carlos de Borbón (Amer, 2006).

Una de les fortunes assentades a "l'illa de l'aire" és el magnat de les NTIC (Noves Tecnologies de la Informació i Comunicacions), Martin Varsavsky, fundador de les companyies de telecomunicacions Jazztel i Ya.com. Aquesta darrera, quan la va "crear" tenia un valor de 38 milions d'euros i la va vendre posteriorment per 550 milions d'euros (Pons de Rosa, 3/04/2009). El magnat de la informàtica posseeix els llocs de Son Squella, sa Torre Nova i Binisegarra, al terme d'Alaior⁷⁶. Les finques d'aquest empresari són creuades pel camí de cavalls que circumval·la l'illa. Aquest camí, d'acord amb la Llei 13/2000 de 21 de desembre, de Camí de Cavalls, és d'ús general, lliure i gratuït⁷⁷. En unes jornades organitzades per l'Associació de Joves Empresaris de les Balears, Varsavsky va aprofitar per descarregar en contra de l'administració local en relació al camí de cavalls. Varsavsky que impedia el pas dels vianants pel camí de cavalls i que havia iniciat obres i obert nous camins sense els permisos corresponents (Manresa, 5/04/2009) exposava que "les administracions locals, que posen traves als emprenedors. Per això exemplificà amb les seves finques a l'illa, per les que no ha aconseguit permisos per arreglar-les i poder-les destinar a distintes iniciatives que permetrien dur personatges influents que podrien invertir i relançar la imatge i les grans possibilitats que ostenta Menorca" (Pons de Rosa 3/04/2009:14).

f) Què ens diuen les estadístiques oficials respecte de la transformació de l'estructura de la propietat immobiliària rústica i del canvi rural en general?

La gran transformació turística de l'arxipèlag balear s'ha traduït, entre d'altres, en un important canvi rural. Aquest canvi es manifesta per exemple en l'acusada reducció de la Superfície Agrària Total (SAT) i en el nombre d'explotacions. Així, entre 1960 i 1999, es passa en quant a SAT: a Mallorca, de 341,2 mil Ha a 286,2 mil Ha; a Menorca, de 64,6 mil Ha a 54,7 mil Ha; i a les Pitiüses, de 57,7 mil Ha a 33,8 mil Ha. Per altra banda, el nombre d'explotacions agràries també s'ha vist fortament minvat, en concret s'ha passat: a Mallorca, de 32406 explotacions a 15196; a Menorca, de 3384 explotacions a 962; i a les Pitiüses, de 4897 explotacions a 3532. Si hom observa les explotacions segons la SAT s'adona que a grans trets

⁷⁵ www.fundacionrubio.org (novembre 2008).

⁷⁶ En aquesta web (www.flickr.com/photos/martinvars/sets/72157600165977840/, maig 2009), Varsavsky mostra les seves possessions menorquines.

⁷⁷ Pla especial del Camí de Cavalls de l'illa de Menorca (BOIB núm.145 de 03/12/02): www.cime.es/ca/cami_de_cavalls/index_pe_camidecavalls.html (maig 2009).

es mantenen les característiques de les estructures d'explotació agrària detectades a cadascuna de les illes als anys 1960 (Barceló i Pérez-Manrique, 1974a; IBAE, 2002).

A partir de la taula 19, es pot veure com en el cas de Mallorca, a l'any 1999 es comptabilitzaven unes 163 mil Ha que corresponien a explotacions de més de 100 Ha, que representaven el 54,08% de la SAT i el 3,47% de les explotacions. En canvi, el 76,03% del nombre d'explotacions corresponien a explotacions de menys de 10 Ha. Per tant es pot dir que coexisteix una estructura en la que la major part de la SAT correspon a grans explotacions; mentre que per altra banda, hi ha un elevat nombre de petites i mitjanes explotacions agràries, encara que aquestes representen una petita part de la SAT (11,62% del total). A l'illa de Menorca, es segueix identificant perfectament la preponderància de la gran propietat. Així, el 67% de la SAT (36,6 mil Ha) correspon a explotacions de més de 100 Ha i aquestes representen el 19,85% de les explotacions agràries menorquines. Finalment, a les Pitiüses, a les portes del segle XXI, les explotacions entre 10 Ha i 50 Ha ocupaven un 49,35% de la SAT i representaven el 24,94% del total de les explotacions. Així doncs, a les Pitiüses es pot dir que hi hauria un predomini de les explotacions agràries mitjanes, mentre que la gran explotació (més de 100 Ha) representaria el 14,7% de la SAT i el 0,34% de totes les explotacions. No obstant, cal recordar que a les Pitiüses –Eivissa amb 571 km² i Formentera amb 82,49 km²– una explotació de més de 10 Ha ja pot ser considerada com d'una magnitud important. A partir de les dades del Cens Agrari 1999 es pot constatar que aparentment no hi ha hagut grans canvis en quan a les explotacions agràries de les illes, ja que la distribució de les explotacions i les seves dimensions són bastant semblants a les del 1960. El que sí ha impactat en el món agrari ha estat el vent de la "modernització" que s'ha traduït en l'engoliment (comptable) d'una part important de la SAT i en la destrucció d'un elevat nombre d'explotacions agràries que seguint els mecanismes de la destrucció creativa schumpeteriana, s'han convertit progressivament en espais formal o funcionalment urbans.

Dimensió explotacions	Mallorca		Menorca		Pitiüses	
	SAT (%)	Explotacions (%)	SAT (%)	Explotacions (%)	SAT (%)	Explotacions (%)
x < 1 Ha	0,59%	22,15%	0,12%	19,02%	0,81%	15,43%
1 Ha ≤ x < 5 Ha	5,33%	38,87%	0,71%	16,53%	9,79%	35,82%
5 Ha ≤ x < 10 Ha	5,69%	15,01%	0,93%	7,8%	16,16%	22,06%
10 Ha ≤ x < 20 Ha	7,31%	9,9%	1,71%	7,07%	24,08%	16,56%
20 Ha ≤ x < 50 Ha	12,31%	7,49%	7,38%	13,1%	25,27%	8,38%
50 Ha ≤ x < 70 Ha	4,82%	1,55%	6,20%	5,82%	6,8%	1,13%
70 Ha ≤ x < 100 Ha	6,86%	1,57%	15,92%	10,81%	2,41%	0,28%
100 Ha ≤ x < 200 Ha	13,44%	1,82%	32,79%	45,22%	3,2%	0,23%
x ≥ 200 Ha	43,65%	1,65%	34,24%	5,82%	11,5%	0,11%
Total	286.253 Ha	15.196 explot.	54.710 Ha	962 explot.	33.863 Ha	3.532 explot.

Altrament, per tal d'esbrinar el grau de concentració de la propietat s'han dut a terme recentment alguns estudis a nivell estatal que parteixen de la base de dades proporcionades per la Direcció General del Cadastre i que pretenen esbrinar, entre d'altres, el grau de concentració de la propietat rústica i urbana (Pillet, 2007; Pillet, 2008). Aquests treballs s'estableixen en la línia oberta en el camp dels estudis geogràfics que analitzaven la vinculació entre la propietat del sòl i l'organització de l'espai (Diversos Autors, 1981). En definitiva, es tractaria principalment de l'estudi de la propietat i el poder, o bé de la propietat com una forma de poder. En els treballs de Pillet (2007, 2008) es presenta l'anàlisi de la concentració de la propietat a partir de l'índex del *grau de concentració de la propietat* que vendria definit pel valor cadastral dividit pel nombre de titulars. A continuació se presenten els resultats de l'evolució del grau de concentració de la propietat d'acord amb la metodologia exposada en els treballs de Félix Pillet, i que denominam *grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris* (valor cadastral de la propietat rústica/titulars), però s'afegeix un altre índex que

denomina *grau de concentració de la propietat rústic en termes físics* (superfície rústica/titulars) que ens indica les hectàrees que compta de mitjana cada titular.

A les taules 20, 21 i 22 es presenten les variables de superfície rústica, nombre de titulars i valor cadastral, a més dels resultats dels dos índex abans esmentats per a tots els municipis de les illes i pels anys 1990, 2000 i 2007⁷⁸. A Mallorca (taula 20) s'ha passat de 105,6 mil titulars el 1990 a 111,7 mil titulars el 2007, amb la qual cosa hi ha hagut un petit increment dels titulars de prop del 5,8%; i el valor cadastral de les propietats rústiques ha passat de 69,8 milions d'euros corrents el 1990 a uns 170,3 milions d'euros corrents el 2007, un increment del 143,75%. Si hom mira el grau de concentració en termes monetaris s'adona que aquest ha passat de 0,6 mil euros/titular el 1990 a 1,52 mil euros/titular el 2007, la qual cosa indica un increment del 130,4%.

L'anàlisi de la distribució territorial –municipis– del grau de concentració en termes monetaris resulta que els municipis allà on el grau de concentració és major són per una banda Palma (2,67 mil euros/titular), Calvià (1,71 mil euros/titular) i Marratxí (0,98 mil euros/titular) que coincideix amb els termes amb una major activitat econòmica i on el valor del sòl rústic tendria una major dimensió especulativo-immobiliària, o bé com en el cas de Marratxí la proximitat a Palma podria contribuir com a element explicatiu; per una altra banda, Escorca (2,42 mil euros/titular), Esporles (1,43 mil euros/titular), Bunyola (1,32 mil euros/titular), Valldemossa (1,28 mil euros/titular) o Puigpunyent (1,16 mil euros/titular) que es troben a la Serra de Tramuntana, on l'estructura de la propietat rústica es caracteritza per la gran propietat, i on el valor del sòl rústic estaria vinculat a la simbologia social que va lligada a la gran propietat; sa Pobla (1,62 mil euros/titular) i, en menor mesura Campos (1,01 mil euros/titular), que corresponen a uns dels principals indrets de producció agrícola de l'illa, i que per conseqüència el valor del sòl rústic estaria més lligat a aquesta dimensió. En quant al grau de concentració de la propietat en terme físics, tendríem: Escorca (139,4 Ha/titular); Valldemossa (18,04 Ha/titular); Calvià (13,12 Ha/titular); Puigpunyent (10,85 Ha/titular); Esporles (8,74 Ha/titular); Banyalbufar (7,22 Ha/titular); Deià (5,78 Ha/titular); i Lluçmajor (5,73 Ha/titular). A grans trets, hom pot adonar-se que el major grau de concentració de la propietat es troba als municipis de la Serra de Tramuntana i Lluçmajor, amb la qual cosa podria semblar que a grans trets no hi ha hagut gaire variacions respecte de la Mallorca que analitzà Bisson (1977).

L'any 2007, després d'haver passat per damunt de l'espai illenc el terbolí de l'economia especulativo-financera immobiliària i el boom turístic-residencial, es podien detectar escassos canvis a partir de les estadístiques cadastrals pel que fa a la propietat immobiliària rústica en la seva dimensió espacial. Així doncs, la distribució municipal del grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris presenta els següents trets: en primer lloc, segueix concentrant-se la propietat rústica en els termes municipals de muntanya (Escorca, 3,68 mil euros/titular; Valldemossa, 2,81 mil euros/titular; Bunyola, 2,57 mil euros/titular; Esporles, 2,52 mil euros/titular); en segon lloc destaquen els municipis agrícoles de sa Pobla (3,84 mil euros/titular), Campos (2,55 mil euros/titular) i Llubí (2,3 mil euros/titular); Palma (3,18 mil euros/titular) i Calvià (2,79 mil euros/titular) es situen entre els 10 primers municipis amb major grau de concentració de la propietat en termes monetaris; i finalment, s'hi afegeix el terme municipal de ses Salines (2,27 mil euros/titular). Per altra banda el grau de concentració de la propietat rústica en termes físics es localitza a: Escorca (94,29 Ha/titular), Valldemossa (13,5 Ha/titular), Calvià (10,8 Ha/titular), Bunyola (8,58 Ha/titular), Puigpunyent (6,87 Ha/titular), Esporles (6,37 Ha/titular), Deià (5,62 Ha/titular), Artà (5,56 Ha/titular), Banyalbufar (5,37 Ha/titular); i Lluçmajor (5,1 Ha/titular). En el cas del grau de concentració de la propietat en termes físics tenim en els 10 primers municipis una tendència comuna –excepte Artà que és mantén pràcticament igual– que consisteix en la reducció del grau de concentració de la propietat rústica en termes físics entre 1990 i 2007, que va des del 36% de Puigpunyent al 2,8% de Deià. Una explicació plausible d'aquesta disminució podria venir explicada pel fenomen parcel·lador de les grans propietats rústiques per tal d'explotar-les de manera especulativo-

⁷⁸ Aquestes variables són les que estan disponibles a la base de dades de la web de la DG del Cadastre. No obstant, cal prendre aquestes magnituds amb serioses reserves, especialment després d'haver detectat probables errades en quant a les magnituds monetàries com en les físiques per alguns dels anys exposats i que apareixen a les taules corresponents. En tot cas, a partir de l'accés complet a les variables que es poden desprendre d'aquesta font es podria realitzar una anàlisi bastant seriós de l'estructura de la propietat immobiliària de les illes.

immobiliària, ja que en nombroses ocasions s'ha trossejat la propietat per tal d'aconseguir les parcel·les mínimes que segons la llei puguin ser edificables.

En el cas de Menorca (taula 21), entre el 1990 i el 2007, el nombre de titulars de la propietat rústica s'ha incrementat en un 68% –3783 titulars al 1990 i 6357 titulars al 2007–, mentre que la valoració cadastral rústica s'ha incrementat en un 100% –7,8 milions d'euros al 1990 i 15,6 milions d'euros al 2007– amb la qual cosa el grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris s'incrementà en un 19% –2 mil euros/titular al 1990 i 2,46 mil euros/titular al 2007–, mentre que el grau de concentració de la propietat rústica en termes físics disminuí un 37,8% –17,4 Ha/titular al 1990 i 10,8 Ha/titular al 2007–. En quant a la distribució municipal del grau de concentració de la propietat rústica cal destacar el terme de es Mercadal on s'ha donat al llarg del període els majors graus de concentració de la propietat rústica, tant en termes monetaris –7,24 mil euros/titular al 1990 i 9,37 mil euros/titular al 2007– com físics –66,48 Ha/titular al 1990 i 36,13 Ha/titular–. Si es donen per bones les dades cadastrals corresponents al cadastre, tenim que hi ha una notable reducció del grau de concentració de la propietat rústica en termes físics en tots els municipis, una reducció que tanmateix no se trasllada a la dimensió crematística.

A les Pitiüses (taula 22), entre el 1990 i el 2007, es dona, segons les dades cadastrals, un increment del nombre de titulars de la propietat rústica del 20,79% –10809 titulars al 1990 i 13056 titulars al 2007–, mentre que el valor cadastral s'incrementa en un 93,78% –4,6 milions d'euros al 1990 i 9,08 milions d'euros al 2007–. En quant al grau de concentració en termes monetaris es pot veure com entre el 1990 i el 2007 s'incrementà en un 60,4% –0,43 mil euros/titular i 0,7 mil euros/titular al 2007–. Per altra banda, el grau de concentració en termes físics presenta una disminució del 6,9% –5,4 Ha/titular al 1990 i 5,03 Ha/titular–. A l'any 1990 el major grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris es donava als municipis de Santa Eulàlia (0,65 mil euros/titular) i Sant Josep (0,5 mil euros/titular), mentre que el major grau de la concentració de la propietat rústica en termes físics corresponia a Sant Joan (7,04 Ha/titular) i Sant Josep (6,89 Ha/titular). El 2007, el major grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris es localitzava als principals centres d'explotació turística-immobiliària i amb major presència dels interessos dels cacics eivissencs, com són Sant Antoni (0,85 mil euros/titular) i Sant Josep (0,82 mil euros/titular). En canvi, el major grau de concentració de la propietat rústica en termes físics corresponia a Vila d'Eivissa (9,36 Ha/titular) i Sant Antoni (6,13 Ha/titular).

A partir de la lectura de les taules 20, 21 i 22, hom pot concloure que no s'han produït grans alteracions en l'estructura de la propietat de les illes. Emperò, els treballs de diversos investigadors i la utilització d'altres fonts –com les exposades en els paràgrafs en els que s'analitza el canvi de l'estructura de la propietat– ens indiquen que a les Pitiüses i Mallorca, principalment, s'ha dut a terme un procés de transformació de la propietat important que ha tengut com a principals característiques: en primer lloc, la incorporació de noves elits en la gran propietat –nous capitals locals i estrangers–; en segon lloc, el procés paral·lel de concentració parcel·lària dels "minifundis" i fragmentació parcel·lària dels "latifundis" per tal de poder expandir l'ona especulativo-immobiliària i els usos residencials; i en tercer lloc, el procés adquisitiu de propietats rústiques a les orles periurbanes que conformen les AT (Àrees de Transició), així com les ART (Àrees de Reconversió Territorial) que formen part de l'urbanisme corporatiu a partir del qual el traçat de noves línies sobre els PGOU, atorgaran els propietaris del sòl unes enormes plusvàlues.

Una dada que pensam que és significativa sobre les expectatives de lucre immobiliari dipositades en el sòl rústic és que d'acord amb l'Atlas de l'Habitatge del Ministeri de l'Habitatge⁷⁹, partint de les dades del cadastre, tenim que a l'any 2007, el 25,8% de la propietat del sòl rústic estava en mans de persones jurídiques. Així, les Balears se situen entre les CCAA amb una major proporció de sòl rústic en mans de persones jurídiques: Extremadura (51,9%); Madrid (36,8%); Aragó (35,2%); Catalunya (29%) i Balears (25,8%). De totes maneres, caldria esbrinar de quin tipus de societat es tracta i quin és el seu objecte social. En principi, hom pot intuir que una bona part de les societats poden ser les dedicades a la compravenda per tal d'especular amb el sòl rústic –edificant-hi o no– i també pot estar lligat a l'adquisició de propietats mitjançant societats que s'ha convertit en un dels principals mecanismes adquisitius per part de les elits. Tal com exposàvem en el capítol VIII, a l'Estat espanyol s'ha donat un

⁷⁹ <http://atlas.vivienda.es> (novembre 2008).

increment de les activitats adquisitives de propietats immobles a través de la configuració de societats i bona part de les elits han tendit a crear societats (p.ex. SICAV, Societat d'Inversió de Capital Variable) per tal de gestionar el seu patrimoni i evitar així les càrregues fiscals (p.ex. una SICAV tributa un 1% de l'impost de societats) que la resta de persones que no es troben dins del club del poder dels diners sí han d'afrontar.

Taula 20. Evolució del grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris i en termes físics a Mallorca, 1990-2007 [(a) Nombre de titulars; (b) Valor cadastral; (c) Superfície rústica; (A) Grau de concentració propietat rústica en termes monetaris –valor cadastral en mils d’euros/titulars–; (B) Grau de concentració propietat rústica en termes físics –superfície cadastral en Ha/titulars–] (Font: elaboració pròpia a partir de www.catastro.meh.es/esp/estadistica/estadisticas2.asp, novembre 2008).

	1990					2000				
	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)
Alaró	968	566	4.371	0,59	4,52	1.019	1.862	4.572	1,83	4,49
Alcúdia	1.379	490	2.835	0,36	2,06	1.846	1.523	4.680	0,83	2,54
Algaida	3.817	1.168	8.615	0,31	2,26	4.280	2.259	8.314	0,53	1,94
Andratx	2.354	707	6.902	0,30	2,93	2.274	1.329	8.068	0,58	3,55
Ariany	1.753	538	2.283	0,31	1,30	1.301	1.109	2.269	0,85	1,74
Artà	2.369	1.316	13.159	0,56	5,55	2.270	2.297	13.969	1,01	6,15
Banyalbufar	246	117	1.777	0,48	7,22	335	196	1.794	0,58	5,36
Binissalem	1.532	1.227	2.884	0,80	1,88	1.598	2.594	2.832	1,62	1,77
Búger	701	329	771	0,47	1,10	672	855	835	1,27	1,24
Bunyola	653	865	7.459	1,32	11,42	813	1.672	8.461	2,06	10,41
Calvià	841	1.439	11.038	1,71	13,12	1.015	1.956	11.505	1,93	11,33
Campanet	1.112	714	3.405	0,64	3,06	1.115	1.529	3.520	1,37	3,16
Campos	3.915	3.973	14.352	1,01	3,67	3.285	7.641	15.080	2,33	4,59
Capdepera	1.667	575	4.991	0,34	2,99	1.457	1.036	5.529	0,71	3,79
Consell	737	398	1.318	0,54	1,79	766	767	1.367	1,00	1,78
Costitx	926	203	1.506	0,22	1,63	960	366	1.511	0,38	1,57
Deià	253	123	1.463	0,49	5,78	272	136	1.529	0,50	5,62
Escorca	80	194	11.157	2,42	139,46	85	444	14.007	5,22	164,79
Esporles	367	526	3.207	1,43	8,74	512	1.096	3.540	2,14	6,91
Estellencs	235	74	1.239	0,32	5,27	268	114	1.341	0,42	5,00
Felanitx	6.373	2.877	15.652	0,45	2,46	6.128	6.011	16.301	0,98	2,66
Fornalutx	479	147	1.948	0,31	4,07	512	316	1.933	0,62	3,78
Inca	3.029	1.984	5.362	0,66	1,77	3.029	4.671	5.813	1,54	1,92
Lloret de Vistalegre	858	280	1.542	0,33	1,80	842	474	1.662	0,56	1,97
Lloseta	730	279	1.129	0,38	1,55	748	704	1.315	0,94	1,76
Llubí	1.622	1.434	3.356	0,88	2,07	1.586	3.292	3.472	2,08	2,19

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Llucmajor	5.199	4.250	29.804	0,82	5,73	5.366	4.922	31.455	0,92	5,86
Manacor	8.221	5.704	23.794	0,69	2,89	7.813	12.058	24.076	1,54	3,08
Mancor de la Vall	487	178	1.967	0,36	4,04	456	278	2.004	0,61	4,39
Maria de la Salut	1.984	704	2.952	0,35	1,49	1.770	1.789	3.079	1,01	1,74
Marratxí	2.020	1.979	4.580	0,98	2,27	1.886	3.291	5.428	1,75	2,88
Montuiri	2.434	1.046	3.991	0,43	1,64	2.393	2.612	3.883	1,09	1,62
Muro	3.402	2.053	4.461	0,60	1,31	3.144	4.742	5.865	1,51	1,87
Palma de Mallorca	3.363	8.974	16.409	2,67	4,88	4.368	14.001	20.844	3,21	4,77
Petra	3.649	1.443	7.028	0,40	1,93	3.467	2.994	6.918	0,86	2,00
Pobla (sa)	2.999	4.849	4.360	1,62	1,45	2.789	9.633	4.787	3,45	1,72
Pollença	2.902	1.266	14.769	0,44	5,09	3.109	2.353	14.249	0,76	4,58
Porreres	2.892	2.128	8.437	0,74	2,92	2.981	4.304	8.430	1,44	2,83
Puigpunyent	299	348	3.245	1,16	10,85	567	527	3.947	0,93	6,96
Salines (Ses)	927	707	3.664	0,76	3,95	803	1.859	4.181	2,31	5,21
Sant Joan	2.277	921	3.751	0,40	1,65	2.399	1.882	3.750	0,78	1,56
Sant Llorenç des Cardassar	2.865	1.446	7.114	0,50	2,48	2.759	3.702	8.161	1,34	2,96
Santa Eugènia	880	279	2.007	0,32	2,28	910	704	1.940	0,77	2,13
Santa Margalida	2.343	1.376	7.837	0,59	3,34	2.360	2.802	7.968	1,19	3,38
Santa María del Camí	1.527	763	3.697	0,50	2,42	1.529	1.409	3.599	0,92	2,35
Santanyí	3.389	1.439	11.246	0,42	3,32	3.096	2.816	12.528	0,91	4,05
Selva	1.819	852	4.618	0,47	2,54	1.905	1.589	4.511	0,83	2,37
Sencelles	2.421	1.087	5.139	0,45	2,12	2.609	2.412	5.103	0,92	1,96
Sineu	2.557	921	4.649	0,36	1,82	2.185	2.475	4.759	1,13	2,18
Sóller	2.346	695	3.790	0,30	1,62	2.234	1.336	4.207	0,60	1,88
Son Servera	1.618	988	3.838	0,61	2,37	1.758	1.342	3.899	0,76	2,22
Valldemossa	217	277	3.915	1,28	18,04	288	728	4.381	2,53	15,21
Vilafranca de Bonany	1.576	666	2.186	0,42	1,39	1.267	2.316	2.387	1,83	1,88
Mallorca	105.609	69.885	326.969	0,66	3,10	105.199	137.125	351.558	1,30	3,34
	2007					Variació període 1990-2007 (%)				
	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)	(a) (%)	(b) (%)	(c) (%)	(A) (%)	(B) (%)
Alaró	1.153	2.424	4.570	2,10	3,96	19,11	327,99	4,56	259,32	-12,22

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Alcúdia	1.950	2.441	5.256	1,25	2,70	41,41	397,90	85,39	252,11	31,10
Algaida	4.243	2.899	8.825	0,68	2,08	11,16	148,23	2,44	123,31	-7,85
Andratx	2.415	1.922	8.069	0,80	3,34	2,59	171,75	16,91	164,88	13,96
Ariany	1.121	1.411	2.284	1,26	2,04	-36,05	162,23	0,05	310,07	56,45
Artà	2.536	2.769	14.091	1,09	5,56	7,05	110,42	7,08	96,56	0,03
Banyalbufar	334	293	1.794	0,88	5,37	35,77	149,23	0,95	83,57	-25,65
Binissalem	1.714	2.993	2.833	1,75	1,65	11,88	144,04	-1,76	118,13	-12,19
Búger	699	985	835	1,41	1,20	-0,29	199,00	8,35	199,86	8,66
Bunyola	954	2.455	8.181	2,57	8,58	46,09	183,86	9,69	94,30	-24,92
Calvià	1.094	3.049	11.830	2,79	10,81	30,08	111,84	7,18	62,85	-17,61
Campanet	1.184	1.795	3.459	1,52	2,92	6,47	151,53	1,60	136,24	-4,58
Campos	3.541	9.016	14.945	2,55	4,22	-9,55	126,90	4,14	150,87	15,13
Capdepera	1.623	1.342	5.529	0,83	3,41	-2,64	133,45	10,78	139,78	13,79
Consell	825	903	1.368	1,09	1,66	11,94	126,94	3,83	102,73	-7,25
Costitx	1.059	436	1.531	0,41	1,45	14,36	114,63	1,66	87,68	-11,11
Deià	272	170	1.528	0,62	5,62	7,51	38,12	4,43	28,47	-2,86
Escorca	149	548	14.049	3,68	94,29	86,25	182,73	25,92	51,80	-32,39
Esporles	558	1.405	3.536	2,52	6,34	52,04	167,27	10,27	75,78	-27,47
Estellencs	267	200	1.341	0,75	5,02	13,62	168,46	8,24	136,28	-4,73
Felanitx	6.227	7.732	16.427	1,24	2,64	-2,29	168,75	4,95	175,05	7,41
Fornalutx	549	381	1.933	0,69	3,52	14,61	158,80	-0,79	125,80	-13,44
Inca	3.270	5.302	5.504	1,62	1,68	7,96	167,16	2,64	147,47	-4,92
Lloret de Vistalegre	827	564	1.717	0,68	2,08	-3,61	101,78	11,37	109,34	15,55
Lloseta	760	822	1.316	1,08	1,73	4,11	194,43	16,57	182,81	11,96
Llubí	1.650	3.795	3.476	2,30	2,11	1,73	164,57	3,58	160,09	1,82
Llucmajor	6.167	5.988	31.449	0,97	5,10	18,62	40,90	5,52	18,78	-11,04
Manacor	8.372	17.845	24.690	2,13	2,95	1,84	212,83	3,77	207,19	1,89
Mancor de la Vall	464	382	2.004	0,82	4,32	-4,72	114,94	1,89	125,59	6,94
Maria de la Salut	1.787	2.063	2.979	1,15	1,67	-9,93	193,04	0,90	225,35	12,02
Marratxí	2.138	3.858	3.729	1,80	1,74	5,84	94,92	-18,58	84,16	-23,07
Montuiri	2.375	3.182	4.018	1,34	1,69	-2,42	204,15	0,67	211,70	3,17
Muro	3.314	5.382	5.882	1,62	1,77	-2,59	162,17	31,85	169,13	35,35

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Palma de Mallorca	5.114	16.245	20.248	3,18	3,96	52,07	81,02	23,39	19,04	-18,86
Petra	3.188	3.860	6.947	1,21	2,18	-12,63	167,44	-1,15	206,12	13,15
Pobla (sa)	2.984	11.466	4.862	3,84	1,63	-0,50	136,46	11,51	137,64	12,08
Pollença	3.648	2.864	14.965	0,79	4,10	25,71	126,17	1,33	79,92	-19,39
Porreres	2.964	5.372	8.584	1,81	2,90	2,49	152,46	1,74	146,33	-0,73
Puigpunyent	607	696	4.171	1,15	6,87	103,01	99,80	28,53	-1,58	-36,69
Salines (Ses)	956	2.175	4.267	2,27	4,46	3,13	207,66	16,45	198,32	12,92
Sant Joan	2.363	2.425	3.787	1,03	1,60	3,78	163,24	0,96	153,66	-2,72
Sant Llorenç des Cardassar	2.948	4.298	8.183	1,46	2,78	2,90	197,16	15,03	188,80	11,79
Santa Eugènia	1.089	856	1.974	0,79	1,81	23,75	206,92	-1,64	148,01	-20,52
Santa Margalida	2.281	3.203	8.176	1,40	3,58	-2,65	132,80	4,32	139,13	7,16
Santa Maria del Camí	1.675	1.862	3.601	1,11	2,15	9,69	143,95	-2,61	122,39	-11,21
Santanyí	3.384	3.309	12.481	0,98	3,69	-0,15	130,00	10,98	130,34	11,15
Selva	1.936	2.201	4.707	1,14	2,43	6,43	158,51	1,94	142,89	-4,22
Sencelles	2.768	3.029	5.207	1,09	1,88	14,33	178,57	1,33	143,65	-11,38
Sineu	2.242	2.903	4.754	1,30	2,12	-12,32	215,16	2,27	259,44	16,64
Sóller	2.636	1.656	4.216	0,63	1,60	12,36	138,12	11,25	111,92	-0,99
Son Servera	1.785	1.626	4.274	0,91	2,39	10,32	64,49	11,37	49,10	0,95
Valldemossa	318	892	4.295	2,81	13,50	46,54	221,81	9,69	119,60	-25,15
Vilafranca de Bonany	1.263	2.661	2.386	2,11	1,89	-19,86	299,73	9,17	398,79	36,23
Mallorca	111.740	170.346	353.067	1,52	3,16	5,81	143,75	7,98	130,38	2,06

* Les dades de Lloseta, Muro, Pollença , Puigpunyent i Son Servera són les del 2006 degut a les grans discrepàncies detectades entre els dos anys, per la qual cosa s'ha optat per l'any 2006 en que les valoracions cadastrals eren inferiors. Per exemple en el cas de Pollença la valoració cadastral de 2006 era de 2.8 milions d'euros, mentre que la de 2007 era de 194.9 milions d'euros. En gris els 10 primers municipis.

Taula 21. Evolució del grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris i en termes físics a Menorca, 1990-2007 –(a) Nombre de titulars; (b) Valor cadastral; (c) Superfície rústica; (A) Grau de concentració propietat rústica en termes monetaris–valor cadastral en mils d’euros/titulars–; (B) Grau de concentració en termes físics propietat rústica –superfície cadastral en Ha/titulars–) (Font: elaboració pròpia a partir de www.catastro.meh.es/esp/estadistica/estadisticas2.asp, novembre 2008).

	1990					2000				
	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)
Alaior	691	1.456	10.006	2,11	14,48	832	2.433	11.017	2,92	13,24
Castell (es)	252	147	852	0,58	3,38	305	114	1.159	0,37	3,80
Ciutadella de Menorca	827	2.112	17.262	2,55	20,87	1.209	2.296	18.629	1,90	15,41
Ferrieres	155	703	6.585	4,54	42,48	306	671	6.623	2,19	21,64
Maó	552	1.109	10.020	2,01	18,15	782	2.934	10.519	3,75	13,45
Mercadal (es)	224	1.621	14.891	7,24	66,48	330	2.954	13.745	8,95	41,65
Migjorn Gran (es)	201	344	3.074	1,71	15,29	2,43	12,79	3.217	2,49	12,97
Sant Lluís	881	333	3.192	0,38	3,62	1.046	796	3.471	0,76	3,32
Menorca	3.783	7.825	65.882	2,07	17,42	5.058	12.815	68.380	2,53	13,52
	2007					Increment període 1990-2007 (%)				
	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)	(a) (%)	(b) (%)	(c) (%)	(A) (%)	(B) (%)
Alaior	1.010	3.008	11.050	2,98	10,94	46,16	106,60	10,43	41,35	-24,45
Castell (es)	406	135	1.157	0,33	2,85	61,11	-8,31	35,79	-43,09	-15,72
Ciutadella de Menorca	1.483	3.056	18.627	2,06	12,56	79,32	44,69	7,91	-19,31	-39,83
Ferrieres	389	864	6.623	2,22	17,03	150,97	22,94	0,58	-51,01	-59,92
Maó	1.138	3.325	11.016	2,92	9,68	106,16	199,70	9,94	45,37	-46,67
Mercadal (es)	379	3.553	13.695	9,37	36,13	69,20	119,18	-8,03	29,54	-45,64
Migjorn Gran (es)	298	796	3.223	2,67	10,82	48,26	131,67	1.503,46	-99,22	-99,65
Sant Lluís	1.254	916	3.470	0,73	2,77	42,34	175,22	8,71	93,36	-23,62
Menorca	6.357	15.653	68.861	2,46	10,83	68,04	100,03	4,52	19,04	-37,80

* Les dades d'es Migjorn Gran de 1990 corresponen al 1991 per manca d'informació respecte del 1990; les dades de Sant Lluís de l'any 2007 corresponen al 2006, degut a les grans discrepàncies detectades entre els dos anys, per la qual cosa s'ha optat per l'any 2006. La valoració cadastral de 2006 era de 915 mil euros, mentre que la de 2007 era de 36.4 milions d'euros. En gris els primers municipis.

Taula 22. Evolució del grau de concentració de la propietat rústica en termes monetaris i en termes físics a les Pitiüses, 1990-2007 –(a) Nombre de titulars; (b) Valor cadastral; (c) Superfície rústica; (A) Grau de concentració propietat rústica en termes monetaris –valor cadastral en mils d’euros/titulars–; (B) Grau de concentració propietat rústica en termes físics –superfície cadastral en Ha/titulars–) (Font: elaboració pròpia a partir de www.catastro.meh.es/esp/estadistica/estadisticas2.asp, novembre 2008).										
	1990					2000				
	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)
Eivissa	110	31	454	0,29	4,13	108	59	1.106	0,54	10,24
Sant Antoni de Portmany	2.080	950	11.759	0,46	5,65	1.954	1.422	12.636	0,73	6,47
Sant Joan de Labritja	1.603	646	11.283	0,40	7,04	1.993	907	12.147	0,46	6,09
Sant Josep de sa Talaia	2.018	1.027	13.908	0,51	6,89	2.424	1.805	15.863	0,74	6,54
Santa Eulària del Riu	2.593	1.689	13.319	0,65	5,14	3.796	2.714	15.500	0,72	4,08
Formentera	2.405	345	7.664	0,14	3,19	1.706	456	8.349	0,27	4,89
Pitiüses	10.809	4.688	58.387	0,43	5,40	11.981	7.363	65.601	0,61	5,48
	2007					Increment període 1990-2007 (%)				
	(a) Titulars	(b) Mil euros	(c) Ha	(A) (b/a)	(B) (c/a)	(a) (%)	(b) (%)	(c) (%)	(A) (%)	(B) (%)
Eivissa	118	76	1.104	0,64	9,36	7,27	142,39	143,17	125,95	126,69
Sant Antoni de Portmany	2.064	1.759	12.646	0,85	6,13	-0,77	85,19	7,54	86,62	8,38
Sant Joan de Labritja	2.105	1.217	12.149	0,58	5,77	31,32	88,49	7,68	42,93	250,35
Sant Josep de sa Talaia	2.744	2.245	15.879	0,82	5,79	35,98	118,62	14,17	60,78	-16,04
Santa Eulària del Riu	4.155	3.235	15.503	0,78	3,73	60,24	91,56	16,40	19,55	-27,36
Formentera	1.870	552	8.349	0,30	4,46	-22,25	59,84	8,94	105,57	40,10
Pitiüses	13.056	9.084	65.630	0,70	5,03	20,79	93,78	12,41	60,43	-6,94

* Les dades d'Eivissa corresponen al 1992 ja que a l'any 1990 i 1991 sortien enregistrats tan sols 18 titulars, mentre que a partir de 1992 supera el centenar. En gris els dos primers municipis.

Una vegada exposat el grau de concentració de la propietat en base a les dades proporcionades per la DG del Cadastre, passam a presentar l'evolució del preu del sòl agrícola presentat pel Ministeri de Medi Ambient i Medi Rural i Marí (taula 23). Entre el 1983 i el 2007 el preu de la terra agrícola a les Balears ha passat de 0,57 euros/m² a 2,01 euros/m², la qual cosa indica que en termes nominals s'ha incrementat en un 253%. En primer lloc, es pot destacar el fet que el preu del sòl agrícola de les Balears s'ha situat al llarg de tot el període –que abraça l'entrada a la UE de l'Estat– per damunt de la mitjana estatal, i en concret pràcticament la duplicava. En segon lloc, es pot veure com al llarg d'aquests anys en que el capitalisme espanyol s'adaptava a les regles del joc del capitalisme global i a les exigències comunitàries, el major preu de la terra agrícola se situa en aquelles comunitats autònomes on el tsunami urbanitzador ha estat més intens: Canàries, Comunitat Valenciana, Balears, Andalusia i Múrcia (Fernández-Durán, 2006; OSE, 2006). En tercer lloc, es pot veure (taula 23 i gràfic 2) com el preu de la terra agrícola a les Balears es dispara a partir de 1998 que coincideix amb l'any en que s'aprovà la Llei de Règim del sòl i valoracions 6/1998, coneguda com la llei del "tot urbanitzable" que acaba per definir el marc ultraliberal que obria les portes a l'especulació urbana a tot l'Estat. Així i tot, en el cas dels arxipèlags, pel fet insular (disposició addicional quarta) es mantenien uns criteris particulars (els de l'anterior Llei del Sòl de 1992) en quant a la classificació del sòl i es salvaven, en certa manera, del "tot urbanitzable" (Rullan, 1999b).

Taula 23. Evolució del preu de la terra agrícola (euros corrents/m²) a l'Estat espanyol per CCAA, 1983-2007 (Font: Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino, 2008).

	1983	1990	1995	2000	2005	2007	Increment (%)
Galícia	0,57	1,11	1,15	1,23	1,52	1,55	173,92
Astúries	0,38	0,81	0,70	0,93	0,92	1,32	245,60
Cantàbria	0,74	0,81	0,81	0,84	0,95	1,12	50,99
P. Basc	0,33	0,44	0,63	1,24	1,45	1,49	354,86
Navarra	0,31	0,41	0,37	0,63	0,91	1,04	232,26
Rioja	0,36	0,64	0,56	0,69	0,95	1,10	209,39
Aragó	0,20	0,27	0,20	0,27	0,43	0,39	91,60
Catalunya	0,43	0,58	0,47	0,75	1,03	1,14	167,48
I. Balears	0,57	0,86	0,91	1,18	1,96	2,01	253,01
Castella i Lleó	0,16	0,26	0,22	0,36	0,44	0,48	205,52
Madrid	0,25	0,39	0,39	0,55	0,90	1,01	306,10
Castella-La Manxa	0,15	0,25	0,25	0,47	0,60	0,63	328,93
Com. Valenciana	0,86	1,29	1,21	1,88	2,86	3,27	279,93
Múrcia	0,44	0,61	0,50	0,94	1,64	1,78	306,64
Extremadura	0,11	0,25	0,21	0,35	0,43	0,45	299,12
Andalusia	0,29	0,69	0,68	1,31	1,79	2,24	682,60
I. Canàries	0,76	1,81	2,91	5,21	7,01	7,98	948,54
E. espanyol	0,26	0,46	0,43	0,73	0,97	1,11	331,75

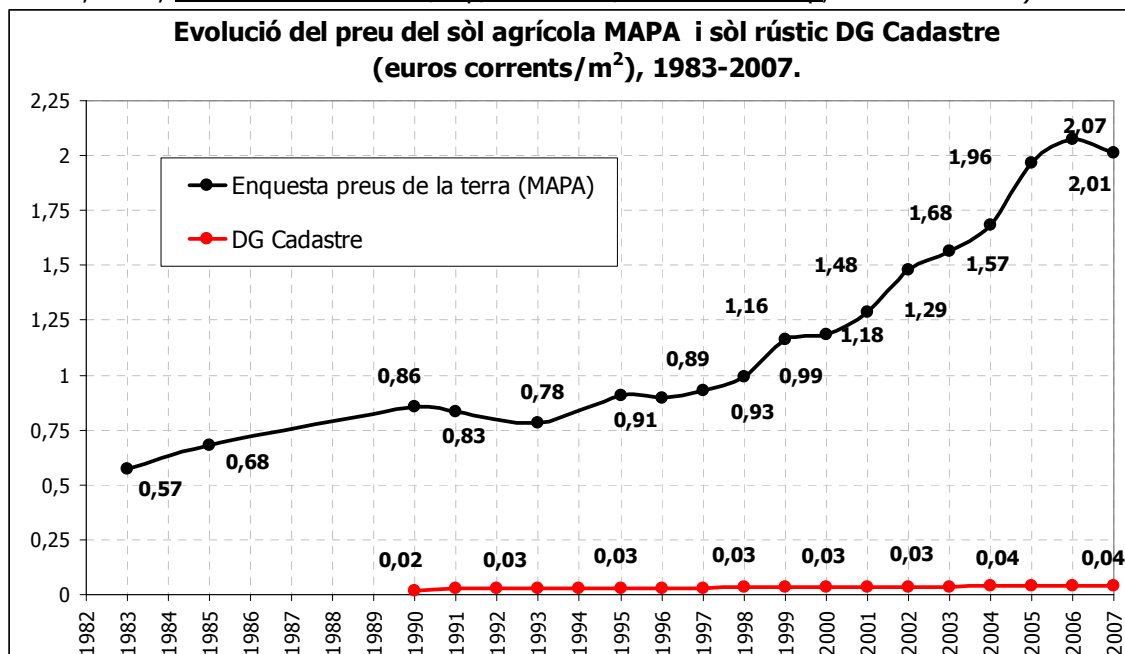
En gris les 5 primeres comunitats autònomes.

A continuació es vol insistir en un aspecte ja apuntat en el treball de Joan Seguí (1998) que rau sobre el fet de l'enorme frau que s'oculta al darrera de les operacions de transmissió de les propietats immobiliàries, i en aquest cas les rústiques. Seguí (1998) apuntava que en el cas de les finques rústiques el frau era de devers el 90%. En el citat treball, Seguí (1998) calcula el valor de les transmissions rústiques de 1995 en torn a 919,5 milions d'euros (153 milions de pessetes), mentre que el valor cadastral de la propietat immobiliària rústica es situava en torn a 134 milions d'euros. Es pot veure la flagrant contradicció entre una valoració cadastral quasi inexistent front a les transmissions d'un sòl any que multiplicaven per 6,8 el valor cadastral de totes les propietats rústiques. Una situació que sens dubte beneficia a les classes propietàries del sòl i es podria parlar d'una mena de "paradís fiscal" ja que dites classes retribueixen el mínim a la comunitat, mentre que n'obtenen suculentos plusvàlues a través de la seva venda i/o transformació urbana.

Al gràfic 2 es presenta la valoració mitjana del preu de la terra agrícola feta pel Ministeri de Medi Ambient i Medi Rural i Marí i la del sòl rústic de la DG del Cadastre. Com es pot veure

el preu del sòl agrícola determinat a partir de les enquestes del ministeri resulten ser entre 46 vegades i 53 vegades al valor cadastral del sòl rústic. A partir de les operacions dutes a terme per Vicenç Grande es pot veure com en els casos de les ART va pagar en el cas de Son Massot uns 95 euros/m² i va signar l'opció de venda del 60% des Crevers per 68 euros/m², mentre que la propietat de Peguera –sòl rústic protegit– signà la seva adquisició per un valor de 16,9 euros/m². És pot deduir que aquells sòls rústics que per proximitat a l'urbà o per haver estat tocats per la vara màgica de l'urbanisme neoliberal, presenten una valoració crematística que supera en 47 vegades la valoració del preu de la terra agrícola, però 2375 vegades la valoració cadastral mitjana. Els mitjans de comunicació mallorquins es feren ressò d'aquest fet on s'apuntava que "el president de l'associació de promotors de Balears, Gabriel Oliver, assenyala que s'està comprant sòl rústic a preu d'urbà. Explicà que el rústic colindant amb urbanes i amb perspectives de creixement s'està pagant entre 100 i 200 euros el metre quadrat, el que equivaldria entre 1 i 2 milions l'hectàrea" (Adrover 22/10/2006:3). En el cas de les grans propietats rústiques es podria dir que la mitjana del preu del sòl es podria situar en torn a 1,5 vegades el preu de la terra agrícola (p.ex. adquisició de Bendinat per Astroc, 3,12 euros/m²) o 8 vegades el preu de la terra agrícola (p.ex. adquisició de Peguera per Grande, 16,9 euros/m²).

Gràfic 2. (Font: elaboració pròpia a partir de Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino, 2008; www.catastro.meh.es/esp/estadistica/estadisticas2.asp, novembre 2008).

10.1.3.5. La intensificació agrícola: noves rompudes i nous conreus.

La intensificació agrícola de les Balears fou dispar, presentant unes dinàmiques diferents en cada illa. Mentre que Mallorca i Eivissa es poden agrupar ja que experimentaren unes transformacions que tenen punts de coincidència, Menorca es decantà cap a un altre projecte agroproductiu. La "gran transformació" agrària anà de la mà dels canvis en els sistemes de propietat de la terra, però també de les rearticulacions del fluxos comercials i el paper que les illes jugarien dins la divisió internacional del treball de finals de segle XIX i principis del XX. El canvi agrícola va ser protagonitzat per una gran massa anònima de pagesos, però també per una classe empresarial que controlaria bona part del procés d'acumulació de base agrària. Així mateix, la transformació agrícola va estar vinculada a un procés industriós i maquinista del que l'agricultura i ramaderia serien tant impulsors com a efectes. És a dir, s'entrava dins del que posteriorment se coneixeria com a agroindústria. Els grans canvis, a part dels canvis en l'estructura de la propietat, se donaran particularment en la colonització agrícola de noves terres i la introducció dels conreus colonials, que són aquells de vocació exportadora.

a) *La colonització agrícola.*

En el segle XIX es va expandir la frontera agrícola mitjançant la colonització de noves terres. Per una banda, es va dur a terme un ample ventall d'operacions mitjançant infraestructures hidràuliques que permetrien ocupar sòls impermeables i que fins aleshores havien quedat al marge de l'explotació agrícola, especialment al Pla. Rullan (2002:192-193) diu que "la naturalesa bàsicament impermeable dels terrenys centrals de l'illa, juntament amb un endorreisme o quasi endorreisme del terreny també general, va fer que durant segles els camps de conreu de l'interior de l'illa s'embassessin i fessin podrir la llavor dels conreus. Potser per aquest motiu les anàlisis paleogeogràfiques del poblat talaiòtic de Son Fornés parlen de vegetació "humida" i, potser també, fos això segons quins anys el motiu d'alguna crisi de subsistència, en aquest cas no per manca de pluges, sinó per excés". És a dir, tan perjudicial seria un excés hídric com un dèficit i en tot cas, no sempre que es donessin anys humits significaria anys d'abundor, tot dependria de la justa mesura.

A Menorca, en motiu de la crisi iniciada al 1820, s'incrementà la mà d'obra susceptible de ser explotada, així com també augmentà la població dedicada a les tasques agrícoles. Els canvis en curs, varen permetre que a remolc del procés de parcel·lació que se duen a terme en algunes propietats, particularment al Migjorn (calcari) de l'illa, es procedís a emprendre **rompudes** importants en uns sòls de bona qualitat –*terra rossa*– una vegada estaven nets de pedra. Aquell exèrcit laboral fou l'encarregat d'aixecar les espectaculars parets de pedra seca que juguen un paper cabdal pel control de l'erosió i l'aprofitament del sòl. Aquest procés es pot sintetitzar en el següent encadenament: crisi comercial, excedents comercials, mà d'obra barata i abundant, fragmentació de la propietat, revitalització de les activitats agrícoles. A la Mitjania (argilosa) i Tramuntana (silícia) també es va dur a terme la rompuda de noves terres, en un procés bastant semblant al del Pla de Mallorca. En el cas menorquí, els sòls de la Mitjania i la Tramuntana, es caracteritzen per la seva impermeabilitat, amb la qual cosa la seva explotació agrícola havia estat minsa. En aquells anys, es procedí a construir síquies, albellons, torrents, etc. per tal d'aconseguir noves terres⁸⁰.

A les Pitiüses, les reformes il·lustrades també invocaven la colonització de **nous sòls** per dedicar-los a la producció agrícola. Prats i Garcia (2001) exposa que en aquells moments la major part de les terres fèrtils ja s'estaven explotant. Nogensmenys, cal tenir present que a mesura que la tècnica ho permeti, s'anirien colonitzant les terres fèrtils dels poljes de Corona (Santa Agnès) i Albarca (Sant Mateu) que s'inicià primer pels vessants amb sòls de menor qualitat però més bons de treballar, per acabar ocupant les terres més fèrtils del centre dels poljes (Vilà-Valentí, 1984; Vilà-Valentí, 2000 [1960]; Vilà-Valentí, 2000 [1961]). Així mateix, la colonització de l'espai formenterenc s'havia produït a costa de la tala dels boscos, quedant aquests tan sols als indrets on la topografia o la mala qualitat dels sòls feia inviable la conversió agrícola. Un canvi intens que es va dur a partir del segle XVIII. Vilà Valentí (2000 [1950]) escriu que les tals foren importants al segle XIX, com per exemple el cas del "Bosc des Rei" al SW de l'illa. Vilà Valentí (2000[1950]) ja apuntava al 1950 que per mor de l'eliminació del bosc, se produïa l'avanç de les dunes, la qual cosa constituïa un problema per a l'agricultura i també per les salines.

El procés de colonització del sòl es va dur a terme també mitjançant la **dessecació** d'algunes zones humides de les illes. Aquest procés és particularment característic del Prat de Vila i el Prat de Ses Monges, als municipis de Vila d'Eivissa i Santa Eulària a Eivissa. Les Feixes, obra dels musulmans, se construïren als aiguamolls del Prat de Vila que donava a la badia del Port d'Eivissa i el Prat de Ses Monges de la Platja de Talamanca. A través d'un sistema de canalització es dividia la superfície i s'aconseguien parcel·les irregulars de terra anomenades feixes, que es regaven mitjançant endosmosi (infiltració en el subsòl). Les feixes estaven preparades mitjançant un complex sistema de fibres (síquies que travessen les feixes) i una laboriosa preparació del terreny (branques de pi, plantes aquàtiques, pedra porosa, etc) per tal d'adequar-ho pel conreu (Foster, 1999). Al segle XIX se va dur endavant una segona fase

⁸⁰ Vidal-Bendito (2001:43) exposa que "a la Tramuntana i la Mitjania, al fons de les valls i als vessants moderats dels turons, hom troba terra abundant i profunda, però sovint es tracta de terres argiloses molt impermeables i compactes, males de treballar i perilloses per mor del paludisme, endèmic a l'illa, fins no fa gaire, en aquestes terres baixes i embassables del centre i del nord".

d'expansió de Ses Feixes (Rullan, 2006). Foster (1999), apunta al seu article que data de 1952, que el règim de tinença de les feixes era en establiment o emfiteusi, a canvi del qual els pagesos pagaven el censal. En els anys 1950, encara n'hi havia que pagaven els censals per una quantitat molt baixa de diners –50 pessetes per una feixa de 200 x 30 passes–, però una bona part optaven per la compra de les feixes.

Figura 4. Zona protegida de Ses Feixes (Decret Llei 1/2007)

A partir dels 1970, Ses Feixes varen ser progressivament colonitzades pel ciment i les activitats turístiques emparat pels PGOUs de 1972 i 1987. Els materials del dragat del port que foren abocats a Ses Feixes, va permetre que 30 Ha de la zona humida canviessin absolutament de morfologia i ús que es converteix en una zona d'explotació turístico-immobiliària –zona d'es passeig marítim–. Així mateix,

aquella zona humida va allotjar en plena dictadura la central tèrmica eivissenca propietat dels Matutes i llavors de GESA. A la central tèrmica se li afegien altres usos industrials que introdueixen major conflictivitat socioterritorial a la zona: depuradora, planta dessaladora, dipòsits de combustible i les zones industrials de Can Bofill i sa Blanca Dona (Rullan, 2006). Aquesta zona d'usos conflictius, ha allotjat unes importants expectatives especulativo-urbanístiques que han estat finalment avortades mitjançant el Decret Llei 1/2007 de 23 de novembre de mesures cautelars fins a l'aprovació de normes de protecció d'àrees d'especial valor ambiental per a les Balears (BOIB núm.1176, 24/11/2007). Aquesta norma fou de les primeres que aprovà el govern de dreta-esquerra format per PSOE, BLOC (EU, Els Verds, PSM) i UM al govern autonòmic. Aquesta coalició va sorgir de les eleccions de maig de 2007, després d'un període de forta agitació especulativo-immobiliària i grans megaprojectes en temps del govern empresarial de Jaume Matas (PP) i que va explotar amb múltiples casos de corrupció político-empresarial que abordarem més endavant.

A Menorca, la dessecació de zones humides es va dur a terme en temps dels britànics. La presència britànica a l'illa al llarg de quasi tot el segle XVIII va deixar una important empremta en el territori, tant en la transformació urbana –particularment a Maó i Georgetown–, com en l'adequació del port maonès (p.ex. molls, magatzems, arsenal, hospital, etc) i la construcció d'infraestructures militars (p.ex. Fort Malborough al Port de Maó). Emperò, també es dugueren a terme infraestructures terrestres com és per exemple la construcció del camí que uniria el Castell de Sant Felip amb Ciutadella, en substitució del camí reial, conegut com el camí d'en Kane en referència al governador de l'illa entre 1713 i 1736, Sir Richard Kane. Entre les actuacions impulsades per Kane es troba la dessecació de l'aiguamoll del Prat des Verger al Port de Maó i la construcció del Pont de Sant Joan que enllaçava la part de ponent. El Torrent de Sant Joan desembocava en aquest aiguamoll que es trobava a la zona de la Colàrsega, a l'interior del port. Kane procedí al seu dessecament per motius d'higiene al 1713 i els terrenys guanyats foren convertits en la zona d'horta coneguda com els Horts de Sant Joan (Baulies, 1967; Vidal-Bendito, 2001; Murray, 2006).

A Mallorca es poden destacar les dessecacions de les grans zones humides de s'Albufera (Barceló, 1965) i el Prat de Sant Jordi (Rosselló- Verger, 1959). La zona coneguda com sa Marjal de sa Pobla i Muro ja va ser cultivada pels pobladors musulmans que les aprofitaren per reguius i pastures. Els marges externs de s'Albufera que constituïen sa Marjal foren aprofitats mitjançant l'acumulació de fangs en parcel·les i la construcció d'un sistema de

canals. Al segle XVIII, amb l'embranchida modernitzadora vinculada a la difusió de la propietat privada, es començà a guanyar terrenys mitjançant sistemes de drenatge (dics d'irrigació, canals i síquies), el que resultà en una major parcel·lació. Mentre que una bona part de sa Marjal era ja al segle XVII de propietat privada i altament parcel·lada, la part central –entre els torrents de Sant Miquel i de Muro, unes 700 Ha– havia estat cedida per l'aprofitament comunal. El 1709 se segregaren, unes 145 Ha dividides en unes 219 parcel·les en règim d'emfiteusi i ja al 1722 hi havia uns 442 establits. Felip V quan acabà la Guerra de Successió (1715) volgué incorporar les terres guanyades de sa Marjal a les propietats de la Corona, la qual cosa originà un plet que no es va resoldre fins el 1793 quan les terres foren finalment incorporades al Reial Patrimoni, però respectant els establiments i l'ús comunal de les pastures (Picornell, 1985). Posteriorment, cap el 1822 es varen distribuir els béns propis entre els veïnats i al 1850 ja hi havia unes 350 Ha de marjals que corresponien a unes 854 parcel·les (Barceló, 1965).

A finals del segle XVIII ja es començà a parlar sobre la dessecació de s'Albufera per mor de la seva insalubritat –focus de malalties com la malària o el paludisme–. El 1799 la Societat Econòmica d'Amics del País, recolzà la proposta del francès Alexandre de Canterac per dessecar la zona humida i al 1851 un Reial Ordre establia la dessecació de s'Albufera. L'enginyer Antonio López elaborà una proposta al 1853 per dessecar s'Albufera i al 1856 Claudi Marcel i Mateu Ferragut constituïren la companyia encarregada de dur-la a terme. El 1859 un Reial Decret permetia dur a terme les obres de dessecació a Juan M. Villaverde qui modificà el projecte de López. Emperò a finals de 1863 es constituí una nova concessió a societat amb seu a Londres, per la New Majorca Land Company que era propietat dels anglesos William Hope i John F. Bateman. Aquesta comptarà amb els enginyers Henry Robert Waring i William Grün. Les tasques de dessecació requeriren una quantitat ingent de mà d'obra i es recolzaren en bombes hidràuliques impulsades per màquines a vapor. Les obres afegiren nous canals i la modificació del malecò. Finalment, al 1871 s'havien guanyat unes 2146 Ha (341 Ha a Alcúdia; 679 Ha a sa Pobla; 1126 Ha a Muro) que passaven a ser propietat de la companyia promotora. Tanmateix, la companyia no aconseguí els rèdits esperats per mor de la salinització dels sòls degut a la intrusió marina i per noves surgències d'aigua. Finalment, tan sols 400 Ha foren útils per a l'ús agrícola. La companyia aprofità la Llei de Colònies de 1868 per fundar la Colònia de Gatamoix –el 1892 es canvia el nom per Colònia de Sant Lluís– que cobria unes 200 Ha i allotjava unes 40 famílies (Barceló, 1965).

L'aristòcrata Joaquim Gual de Torrella va adquirir s'Albufera quan la societat britànica va fer fallida el 1894. La Colònia de Sant Lluís fou abandonada just al moment del canvi de propietat, ja que l'aristòcrata tenia en ment altres projectes. Gual de Torrella va arrendar les terres de s'Albufera a l'empresa Agrícola Industrial Balear SA, que havia de conrear arròs. Aquest negoci, finalment, va fer fallida a principis de segle XX –baix preu de l'arròs i una forta inundació el 1906– i Gual de Torrella també va arrendar les terres –en petites parcel·les conegudes com veles– a petits agricultors per seguir amb l'arròs. Aquest conreu va entrar, finalment, en decadència cap als anys 1960 i actualment és un conreu residual (32 Ha). L'abandonament del conreu arrosser va ser aprofitat pel canyet que envaià els canals, dificultant el drenatge de la zona i augmentant el risc d'inundació. El 1938 s'Albufera passà de la família Gual a l'empresa Celulosa Hispànica SA, de capital italià –Fertilizzanti Naturali Italia– i espanyol. Els Gual de Torrella tenien devers el 70% de les accions (Picornell, 1985). Les instal·lacions de la bomba hidràulica foren ampliades i convertides en una fàbrica de paper (sa Roca) que utilitzaria l'abundant canyet que creixia espontàniament en tota la zona. Aquesta fàbrica deixà d'elaborar paper el 1966. Entre les causes que expliquen el seu tancament, segons Climent Picornell (1985), es troba l'obsolescència de la infraestructura fabril que no s'adaptà a les noves exigències industrials. Aquella fàbrica aprofità una mà d'obra abundant i barata –va arribar a tenir més de 50 treballadors–, una matèria primera també abundant, i la manca de regulació ambiental ja que s'abocaven els productes tòxics directament a les aigües de s'Albufera. El marge oriental de s'Albufera fou aprofitat per a la producció de sal a partir de 1946 per l'empresa Salinera Mallorca SA, una activitat que s'abandonaria cap el 1977.

Tanmateix, aquelles terres al 1934 ja es transformarien en urbano-turístiques. Mariano Gual i Villalonga, junt amb Bartomeu Ensenyat (propietari del Gran Hotel i l'Hotel Victoria) i Pere Mas Reus construïren sobre els terrenys de s'Albufera, que havien estat coberts amb enderrocs, el que seria el primer camp de golf de Mallorca, el Golf Hotel Playa –inaugurat el 1934– i projectaren una urbanització turística. A partir de llavors començaria un llarg procés d'especulació urbano-turística que devoraria bona part de s'Albufera, i beneficiaria

particularment als especuladors del sòl, entre dels quals es trobarien la família Gual. Aquesta va vendre als anys 1930 unes 230 parcel·les que sumaven unes 315 Ha. Cal destacar que una sola parcel·la era de 198 Ha seria i en ella s'aixecà l'Hotel Golf Alcúdia. Amb aquesta operació els Gual havien sacrificat quasi totalment la part alcudienca de s'Albufera (Barceló, 1986; Buades, 2004; Canyelles et al., 2003; Picornell, 1985).

Si bé la Guerra Civil havia refredat les dinàmiques especulativo-urbanístiques, al 1963 es posava en marxa l'ambiciosa urbanització de s'Albufera que rebé el nom de "Ciudad de los Lagos". Aquesta fou impulsada pel grup industrial català Riera Marsà⁸¹ (Buades, 2004). La badia alcudienca s'ha transformat en un dels principals espais de producció turística i immobiliària de Mallorca. El 1981 s'inaugurà a la zona de s'Albufera la central tèrmica des Murterar, propietat de GESA. Aquesta central crema el carbó que es desembarcat al Port d'Alcúdia. El combustible fòssil, a l'actualitat, procedeix majoritàriament de Sud-Àfrica (veure capítol XII), però en altre temps s'extreia de les mines mallorquines de lignit i de les espanyoles i britàniques d'hulla. Una forta mobilització social aconseguí paralitzar la degradació d'aquesta zona humida d'especial interès ecològic i fou declarada parc natural al 1981. Nogensmenys, les oligarquies locals – empresarials i polítiques, o ambdues coses alhora com és el cas de Miquel Ramis Martorell de la Cadena Hotelera Grupotel i batle de Muro entre 1987-1995 i 1999-2007–, han seguit amb el seus intents de posar en valor turístic-immobiliari aquells terrenys. Els polítics-empresaris encapçalats per Ramis varen impulsar un projecte per tal de construir un camp de golf a uns terrenys que havien format part del Parc de s'Albufera i que foren desclassificats al 2003. A partir de llavors s'inicià una forta campanya social –ecologistes, científics, veïns, etc– per tal d'evitar la transformació elitista de l'espai i la destrucció dels seus peculiars valors ecològics⁸².

A la Badia de Palma es trobaven els estanys del Prat de Sant Jordi que ocupaven una extensió igual o superior a de s'Albufera de la vessant NE de l'illa. A finals del segle XVIII la seva extensió se situava entre 900 Ha i 1200 Ha. A la segona meitat del segle XVIII ja es va parlar de dur a terme la dessecació de la zona per evitar les febres relacionades amb els estanys. Les tasques de dessecació es perllongaren durant quasi 50 anys, entre 1814 i 1862, amb la construcció d'un canal que desguassava l'aigua a la mar. La introducció de molins per part de l'enginyer neerlandès Paul Bouvij fou clau per la dessecació de la zona. A finals de segle ja es comptaven uns 200 molins que s'encarregaven d'extreure l'aigua i tan aviat com al 1850 ja es pogueren iniciar els establiments a les noves terres útils per a l'agricultura. Aquesta zona es convertia en una fèrtil horta de Ciutat.

La construcció de molins fou duta a terme per artesans de l'illa, i s'anaren combinant i succeint diferents tipologies: molí de grellat (inspirat en el molí fariner); molí de vela; molí de ramell o de Reixac degut al seu inventor, Damià Reixac, –segons Rosselló Verger (2006:84) "la innovació tècnica més peculiar de Mallorca"– introduït al 1854; i finalment el molí de ferro, introduït el 1934 i que acabà per ser el més important de tots. Al 1958 es comptabilitzaven a la zona uns 1308 molins. La major part d'aquests es trobaven al nord del poble de Sant Jordi (1,4 molins per hectàrea) i a les proximitats de la ciutat la majoria dels molins eren de ramell. En motiu de la ubicació de l'aeroport militar de Son Sant Joan a les terres guanyades a l'estany, varen desaparèixer molts de molins de ferro. Entre 1860 i 1920, es van omplint de materials petites parcel·les que són ocupades per nous establidors, en un procés semblant al de sa Marjal de sa Pobla. L'horta de Ciutat es transformà de manera importantíssima amb la conversió de l'economia al turisme de masses i aquesta zona es va convertir en un espai d'ubicació d'equipaments i infraestructures "molestes" per la societat, però fonamentals pel metabolisme turístic (p.ex. aeroport, autopista, equipaments industrials, equipament sanitari, centrals tèrmiques, dipòsits hidrocarburs, dessaladora, depuradora, etc) (Frontera, 2006; Rosselló Verger, 1959; Rosselló Verger, 2006).

Aquesta zona de Mallorca presenta una enorme conflictivitat d'usos del territori ja que és al mateix temps el principal espai de "producció turística" de l'illa i el principal espai de concentració d'infraestructures i equipaments. Els espais urbans degradats de la "Platja de Palma" –en concret s'Arenal– s'ha convertit en una zona on s'hi han concentrat bona part de les persones vengudes dels "suds", essent aquest un clar exemple del procés urbà excloent dels

⁸¹ El Industrias Riera Marsà SA passà de la indústria agroalimentària a convertir-se en un dels principals grups constructors de Catalunya, durant el franquisme, podent-se destacar la construcció del Polígon Industrial i "Ciutat Riera Marsà" a Montornès del Vallès (Barcelona): www.gruporiera-marsa.com/espanol/grupo-en-alza.aspx (octubre 2009).

⁸² Aquest tema està ampliat al capítol XI on es parla de la transformació territorial de les Balears.

territoris del capitalisme avançat. La constant degradació d'aquest espai d'explotació turística ha estat objecte d'atenció per part de l'administració pública –Consorci Platja de Palma– que pretén recuperar aquesta zona mitjançant l'anomenat Pla de Millora i Embelliment de la Platja de Palma. Una mostra aquesta que podria enquadrar-se dins de les polítiques corporatives que acudeixen a rescatar els interessos empresarials que han estat els causants de la degradació de la zona⁸³. Finalment, cal dir que d'aquella zona humida quedaria el relicte de Ses Fontanelles (32 Ha) sobre la qual planeja en ple segle XXI un megaprojecte turístic-comercial que pot conduir a la seva absoluta desaparició⁸⁴.

La colonització de l'espai agrícola va comptar també amb la figura del **roter**. Rosselló Verger (1964) ha documentat les rotes relacionades a amb algunes comunes del Migjorn mallorquí. El roter diu Rosselló Verger (1981:35) "és el personatge central de la roturació freqüent des del segle XIV i el XV, però particularment intensa entre els segles XVIII i XIX". El roter aprofitava una quarterada (0,71 Ha) de terra (que normalment era impracticable agrícola fins aleshores o bé era marginal) durant uns 4 anys al llarg dels quals no pagava cap contribució en diners al propietari (o arrendatari), però sí que pagava en espècie. Posteriorment, el contracte podia ser d'arrendament. En definitiva, es pot dir que els roters varen tenir una especial rellevància per la seva contribució a l'expansió de la frontera agrícola. A més, aquesta expansió resultava ser a cost zero pels propietaris ja que els hi solien cedir terres que no estaven en producció i el treball abocat era resultat de l'autoexplotació dels roters que vivien en unes condicions de vida molt precàries.

Altrament, el desplegament dels **sistemes d'extracció d'aigua** va permetre que la superfície irrigada de les illes augmentàs considerablement (Carbonero, 1992). Així, per exemple, a sa Pobla l'Arxiduc Lluís Salvador (1984) esmentà que hi havia unes 3500 o 4000 sínies a Mallorca, dels quals un 40% es localitzaven a sa Pobla. A les sínies, s'hi afegiren un bon nombre de molins que es desplegaven sobretot pel Prat de Sant Jordi, sa Pobla i Muro i per la zona de Campos. Emperò, el vertader salt vendria de la mà de la introducció del bombeig amb motors d'explosió i els elèctrics. I conseqüentment, una major dependència dels combustibles fòssils. Es pot observar com en el conjunt de les Balears, entre 1860 i 1960, les terres de reguiu passaren de 6,8 mil Ha, concentrades a Mallorca, a unes 15931 Ha. A part de l'esmentada rellevància mallorquina –amb concentració dels reguius a Palma, sa Pobla, Campos i Muro–, a Eivissa el reguiu es va expandir extraordinàriament, amb un incrementat del 354% entre el 1860 i el 1960, principalment a Santa Eulària.

Taula 24. Evolució de les terres de reguiu, 1860-1960 (Font: elaboració pròpia a partir de (a) Urech i Cifre, 1969; (b) Aspiroz, 2003; i (c) Barceló i Pérez-Manrique, 1974a).

	Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears
(a) 1860 (Ha)	6.105	322	456	6.883
(b) 1939 (Ha)	7.690	277*	1.385	9.352
(c) 1960 (Ha)	12.745	1.115	2.071	15.931
Increment (%)	108,76	246,33	354,18	131,46

* Méndez-Vidal (2007) a la seva tesi doctoral ens diu que el 1934 hi havia unes 551 Ha de reguiu a Menorca.

b) Alguns dels agents impulsors del canvi agrari.

A més de la colonització de noves terres i la progressiva expansió dels reguius, un dels aspectes més rellevants a tenir en compte, és el de l'adopció de nous conreus que presentarà marcades diferències entre les illes de Mallorca i Pitiüses per una banda, i Menorca per una altra. Unes diferències que més que buscar explicacions en qüestions merament ecològiques, haurien d'integrar també la dimensió institucional. Aquests conreus són definits per Camilo J. Cela-Conde (1979) com a colonials. Segons Cela-Conde (1979:30) "la introducció de les relacions de producció capitalistes a l'illa de s'efectuen a través de l'entrada de Mallorca en el circuit d'aprofitament colonial dels seus productes agrícoles, procés que exigeix, òbviament

⁸³ Consorci de la Platja de Palma: www.consorciplatjadepalma.com (novembre 2008).

⁸⁴ En el capítol XI es tracta aquest tema.

l'abandonament (relatiu) de la producció orientada a l'autosubsistència i la incorporació de cultius susceptibles de ser col·locats en els mercats exteriors”.

A partir dels diversos treballs de Manera (1999, 2001) en els que analitza el llarg recorregut de l'economia mallorquina des del segle XIII, hom està obligat a matisar les interpretacions que identificaven l'economia mallorquina, fins i tot l'agricultura, com una economia precapitalista i estrictament adreçada a la subsistència, ja que es pot veure com aquesta ja presenta des de l'Edat Moderna una clara vocació capitalista orientada als mercats exteriors. La vocació “oberta” o exportadora de l'economia insular permetia instaurar unes relacions de poder extremadament jerarquizades que s'alimentaven dels circuits de la dependència exterior. Aquella vocació està vinculada a unes transformacions socioinstitucionals que afecten al règim d'explotació de la terra que lluny d'estar lligada als criteris rendibilistes dels nobles, es pot veure com floreixen, abans de les transformacions liberals, múltiples formes d'accedir a la tinença de la terra i com la burgesia mercantil urbana anà imposant els criteris agroexportadors. Podríem pensar, de manera semblant al que Naredo (2004) proposà pel cas espanyol, que a les Balears cap el segle XVI ja es donen criteris capitalistes en el binomi agricultura-comerç i que la revolució burgesa es pot dir que ja havia triomfat al darrer quart del segle XIX

Per altra banda, també es va donar un progressiu increment de les relacions laborals assalariades en el camp, la qual cosa indica canvis substancials en les relacions socials de producció, però també de poder. Així mateix, ja es podia detectar en els segles XVII i XVIII la introducció de nous conreus, uns vinculats a la pròpia subsistència de les classes populars (p.ex. llegums) i altres conreus que servien de suport als petits pagesos que disposaven d'alguns tros de terra per conrear com per exemple la vinya, o el cas de les taronges solleriques, etc. En qualsevol cas, la producció agrícola de les illes estava marcada principalment per un marc socioinstitucional en el que les enormes diferències de poder entre unes elits –burgesia i aristocràcia– es contraposaven a la majoria de la població que era eminentment rural i treballava al camp. El poder tenia la seva expressió en la producció agrícola i la seva orientació cap el mercat capitalista i exterior, en contra d'una orientació cap al sustent dels habitants de Mallorca. En canvi, a Eivissa es podria parlar d'una situació diferent en la que predominà una agricultura de autosubsistència i amb fortes restriccions de cara a l'augment de la productivitat, en termes biofísics, de la terra per tal de donar a bastament per alimentar la població de l'illa.

Les reformes liberals introduïdes a partir del segle XVIII fructificarien un segle més tard en una recomposició de la propietat de la terra, amb un increment del nombre de petits i mitjans pagesos a l'illa de Mallorca, encara que perduraren els grans terratinents. Mentre que a les Pitiüses la propietat del sòl estava més o menys repartida en petits i mitjans propietaris; i a Menorca hi havia un predomini quasi absolut del gran propietari, amb les excepcions de les terres de la perifèria dels nuclis urbans –particularment Maó, Alaior i Ciutadella–, on en el segle XVIII s'havia desplegat el conreu de la vinya i també un bon nombre d'horts. La majoria d'autors vinculen els canvis succeïts en el camp mallorquí i pitiús al nou marc institucional amb la irrupció de noves formes de tinença de la terra que permeteren introduir innovacions tant en el tipus de conreu com de tipus tècnic, com per exemple la introducció de l'arada anglesa de tipus Howard and Berdford o l'arada nord-americana modificada, Walden. A partir de la segona meitat del XIX hi haurà una notable xarxa de ferreries que s'encarregarien d'elaborar els estris requerits a la moderna agricultura i aquests tallers es convertiran a poc a poc en els proveïdors de la maquinària de tallers i fàbriques (Cela-Conde, 1979; Manera, 1999; Manera, 2001a; Roca, 1992).

A més, entre les motivacions del canvi agrícola de la segona meitat del segle XIX es pot destacar el pes que degué tenir la inestabilitat de la producció oleícola –controlada pel capital comercial i la vella aristocràcia–, així com també l'estancament o ensorrament del seu valor monetari. Per altra banda, Casasnovas i Ginard (2006) posen a damunt la taula la rellevància de les institucions burgeses-il·lustrades, com és el cas de la RSEMAP (Reial Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País) que varen promoure el canvi agrari amb la proposició d'introduir els conreus colonials destinats a l'agroexportació (fins i tot desenvoluparen una important tasca divulgadora sobre les tècniques agrícoles vinculades als nous conreus). Emperò, aquelles elits no dubtaren en impulsar la inserció de les illes als circuits del capitalisme mundial a partir de la consolidació d'aquestes com un espai destinat a l'exportació de productes agroalimentaris cap als espais centrals, mentre que evitaren proposar l'impuls de la indústria. Segons Casasnovas i Ginard (2006:35) “una part de les classes dirigents, almenys a Mallorca, no estaven

interessades en el foment de la creació de grans nuclis fabrils; els hereus de la Il·lustració local, que encara voltaven entorn a la Societat Econòmica d'Amics del País, eren ben conscients que la concentració d'obriers podia conduir als conflictes socials i estaven disposats a evitar-ho, malgrat que fos a costa de mantenir l'endarreriment econòmic". Per tant, aquesta transformació socioeconòmica es reforça en els anomenats sistemes repressius de treball (*labor repressive systems*) (Naredo, 2004) que a partir de llavors han estat una constant a les Illes Balears, primer a través de la institucionalització del caciquisme polític, llavors amb la dictadura Franquista i posteriorment amb les regles del joc imposades pel dogma neoliberal en temps de democràcia liberal (Molina, 2003; Riutort et al., 2003).

Bona part de la burgesia mallorquina es trobava a l'Ateneu Balear en torn del qual se cuinaren els projectes de "modernització" de les illes, particularment de Mallorca. Molts dels seus membres serien dels impulsors de la Caixa d'Estalvis de les Balears, Sa Nostra (p.ex. Jacint Feliu, Miquel Fluixà, Francesc Manuel de los Herreros, Josep Lluís Pons i Gallarza, Miquel Roca Figuerola, Antoni Maria Sbert Borràs i Rafel Lluís Blanes Massanet, Alexandre Rosselló Pastor, Jordi Dezcallar Gual, etc.) i també del Banc de Crèdit Balear (p.ex. Bartomeu Pieras Florest, Rafel Pomar Cortès, Josep Rosich Mas, etc.). Els ateneistes reclamaven dur endavant el procés modernitzador de l'economia illenca, tot queixant-se de l'escàs ressò i la poca atenció que rebien per part del govern central. Entre les principals demandes del grup es trobaven la dessecació de s'Albufera i la construcció del ferrocarril, a més de reclamar el desplegament de les infraestructures i la reducció de la pressió fiscal. Entre els membres de l'Ateneu s'hi trobaran algunes de les primeres espases del capitalisme mallorquí (p.ex. Enric Alzamora, Gabriel Alzamora, Manuel Salas, Ernest Canut, etc.), però també s'hi trobaven membres de l'aristocràcia mallorquina (p.ex. Mariano Conrado Asprer, Jordi Dezcallar Gual, Ramon Despuig Fortuny, Antoni Villalonga Pérez, Felip Togores Rosselló, etc.) i professionals qualificats entre dels que destaquen enginyers i advocats o notaris (p.ex. Marià Canals Perelló, Eusebi Estada, Jacint Feliu Ferrà, Manuel Guasp Pujol, Lluís Pou Bonet, Emili Pou Bonet, Alexandre Rosselló Pastor, Antoni M. Sbert Borràs, etc.). En el procés del canvi agrari, s'ha de tenir present el paper que jugarien els primers tècnics agrònoms, com per exemple Pere Estelrich Fuster o Francisco Satorras i també la configuració de les organitzacions com per exemple la Lliga Agrària Mallorquina (1889) i el Sindicat Agrícola (1899) (Barceló, 1961; Manera, 1999; Peñarrubia, 2001).

El que hom no pot deixar de banda, quan s'analitzen les forces que indueixen el canvi agrícola, és el paper que jugaren en la definició de les pràctiques agrícoles i la introducció de segons quins conreus, atenent a la qüestió del poder dels empresaris, bàsicament d'aquells que s'encarregaven de col·locar els productes als mercats exteriors; però també dels que permetien finançar els canvis de conreu, adquirir la propietat de la terra o la introduir innovacions tècniques (p.ex. maquinària, adobs químics, etc.). I tampoc s'han de deixar de banda la vinculació amb el capital industrial, particularment pel que fa a l'adopció dels adobs químics primer⁸⁵, i la mecanització motoritzada després. En el cas de Manacor, i probablement a aquella comarca, la introducció dels ametllers i garrovers per tal de substituir la vinya afectada per la fil·loxera està vinculada a la figura del banquer i propietari de terra (que no pagès), Antoni Rosselló Nadal que fou dels primers en introduir a Mallorca aquells conreus. Aquest personatge el trobam també a grups de pressió com per exemple la Lliga Agrària Mallorquina, com a vocal del Ferrocarril i també a la presidència de Sa Nostra.

Les elits, amb la convergència de burgesia i aristocràcia, constituïren al 1875 l'Associació de Propietaris de Balears que tenia per objectiu la defensa dels seus interessos –en un principi defensà el lliurecanvi quan els hi afavoria, però al 1885 defensà el proteccionisme– i la constant demanda anticontributiva. Cap el 1889 es va constituir la Lliga Agrària Mallorquina que al cap de dos anys es transformarà en la Cambra Agrícola Balear (Peñarrubia, 2001). Des d'aquestes entitats s'impulsen una sèrie de publicacions periòdiques com "El agricultor balear" i

⁸⁵ Rosselló-Verger (1964:308) escrivia: "un fabricant d'adobs químics manifestà al botànic Knoche el 1905 que a penes s'empraven 600 kg a tota l'illa i dos anys després unes 400 Tm que se repartien exclusivament els grans propietaris. Poc a poc l'exemple de terratinents avisats i "amos" progressius va anar transcendent al petit agricultor i, si bé avui no pot dir-se que no sempre l'ús d'adobs químics és racional, es pot dir que no existeix agricultor que no ho conegui i practiqui".

també monogràfiques⁸⁶ sobre les tècniques i els nous productes de la "revolució verda" o "modernització agrícola", especialment pel que fa a la introducció de fertilitzants químics i minerals i dels conreus colonials.

Cela-Conde (1979:118) parla de "l'existència al 1926 d'una densa xarxa d'especuladors en productes agrícoles distribuïts per la pràctica totalitat dels municipis [de Mallorca] que no estan situats a la muntanya". A més s'ha de tenir en compte el fet que en el cas de Mallorca, però probablement també a Menorca i Eivissa, tal com apuntava Cela-Conde (1979:18) "la monopolització capitalista del comerç colonial, a través dels seus distints nivells, és capaç d'imposar finalment el control sobre els mitjans de producció sense necessitat de disposar de la propietat de la terra". Així doncs, l'accés a la propietat per part dels pagesos no significà que aquells es convertissin en agents econòmics autònoms, ans al contrari estaven fortament supeditats a les relacions de dependència amb els taurons capitalistes illencs que controlaven la major part de canals de comercialització, el finançament i la producció-distribució dels nous ensums de la "revolució verda" illenca. A més, els pagesos –o millor dit, les famílies pageses– que tenien petites propietats es veien forçats a ampliar la seva activitat ja fos treballant com a jornalers a les grans propietats o bé en la manufactura –casolana o en petits tallers– de diversos productes. S'ha de tenir en compte que les classes dominants en el camp econòmic-financer també foren les principals protagonistes del caciquisme polític de les illes, ocupant els principals càrrecs polítics amb la qual cosa fermaven el seu poder i control sobre la resta de la població (Casasnovas i Ginard, 2006; Peñarrubia, 2001).

Es pot destacar el fet que per exemple la **Casa Alzamora** fundada per Pau Alzamora Calafat al 1835 dedicada al comerç agroalimentari a l'engròs. El 1860, Gabriel Alzamora Ginard, fill de Pablo Alzamora, ja posseïa una important flota de cinc navilis i presidia l'empresa Harinera Mallorquina. Mentre que en un principi aquesta empresa s'havia dedicat especialment al comerç de farines i sucres, a partir de 1880 monopolitzaren el comerç d'ametlla, però també controlaren de manera important el comerç de figues i polpes d'albercoc. A més, la Casa Alzamora va tenir un pes rellevant pel que fa a la venda dels productes químics destinats a la intensificació de la producció agrícola⁸⁷. Els mateixos Alzamora controlaven tot el procés vinculat a la producció-especulació agroalimentària, des de la conversió del blat en farina, a l'envasat i el seu comerç (Manera i Morey, 2006). Els Alzamora –Gabriel Alzamora Ginard, Ferran Alzamora Gomà i Enric Alzamora Gomà – van establir una densa xarxa comercial a través d'Alzamora Brothers (1917) amb raó social a Londres amb Joan Roca Pujol com a home de confiança. Així, els negocis de Can Alzamora s'expandien des d'Europa –Londres, La Haia, Glasgow, Gènova, i Messina– a Amèrica –Nova York, Xicago, Toronto, Montreal i Buenos Aires–. I, a més, les finances de l'empresa-família estaven col·locades en les principals places financeres del capitalisme-món del moment, amb comptes oberts a: Credit Lyonnaise (Marsella); Credito Italiano (Milà); The London City & Midland Bank (Londres). L'auge de la internacionalització empresarial dels Alzamora fou espectacular durant els anys 1920.

Quan esclatà la Guerra Civil, el cap de l'empresa, Ferran Alzamora Gomà que havia estat dels fundadors del partit polític de Primo de Rivera, Unión Patriótica Mallorquina, col·laborà amb el "Movimiento", la qual cosa li va reportar importants rèdits. En aquells anys fou un dels principals importadors de blat i demés queviures a l'illa. El seu nebot, Gabriel Alzamora López (1904-1997) va ocupar destacades posicions polítiques al llarg de tot el Franquisme. Durant la Guerra Civil fou enviat a Burgos per la Junta Econòmica de Mallorca per gestionar l'abastament de l'illa amb blat de Castella, que per altra banda importava amb l'empresa familiar. Gabriel Alzamora no descuidà les tasques empresarials, així al 1947 va succeir a Ferran Alzamora Gomà com a president de l'empresa familiar i també ocupà la presidència del Foment de Turisme (1955-1962), la vicepresidència de la Junta d'Obres de Port

⁸⁶ p.ex. Pere Estelrich (1900) *Guía práctica para la aplicación de abonos químicos o minerales con las fórmulas calculadas para los terrenos de Baleares*, Francesc Satorraas (1901) *Abonos minerales. Instrucciones para su aplicación en Mallorca*, LA FERTILIZADORA: *Abonos minerales. Instrucciones para su aplicación en Mallorca* de 1908 (Roca, 1992).

⁸⁷ Escartín (2001:35) apunta que "l'important moviment de mercaderies que generava aquesta empresa va provocar que els seus directius decidissin unir els magatzems de la firma amb l'estació del ferrocarril mitjançant la creació d'una línia particular". Els magatzems es trobaven a les afores de les murades, a la part exterior del Baluard de Zanoguera (al costat de la Porta Pintada). La connexió ferroviària ens pot donar una idea del poder que devia tenir aquesta família-empresa a finals del segle XIX.

(1956-1968) i la presidència de la Cambra de Comerç (1967-1968) (López-Bonet i Díaz-García, 1985; Dolç, 1989)⁸⁸.

Els Alzamora foren uns dels principals "creadors" de la zona turística de la zona coneguda "comercialment" com la Platja de Palma on hi tenien importants interessos, de fet quan Gabriel Alzamora López fou anomenat (no elegit) batle de Palma (1968-1972) va adreçar bona part de la seva activitat política a cobrir els interessos familiars. Així, podem trobar que la Gran Enciclopèdia de Mallorca diu que "el fet més important que marcà el seu pas per la batlia de Palma fou el Pla d'Obres i Serveis Bàsics d'Infraestructura, anomenat també Pla Alzamora, que representà la inversió en el Pla de la Platja de Palma i la construcció del Palau Municipal d'Esports, entre altres serveis, construccions i reformes" (Dolç 1989 vol. 6, pp.142).

Aquests empresaris els trobarem al cap de poc temps en el principal lobby turístic de l'illa, com és el cas d'Enric Alzamora Gomà que fou el primer president i fundador del Foment de Turisme (FTM) (1905-1911), Ferran Alzamora Gomà⁸⁹ fou president de la FTM (1919-1927), i Gabriel Alzamora López (1956-1962) (Vives, 2005). Com diu Joan Buades (2004:49) al respecte de la família-empresa Alzamora: "són sempre al cor del poder, i així, a l'etapa d'internacionalització de la firma basada en l'exportació de productes agraris i la seva industrialització, la de la primera postguerra mundial, és a la vegada la del seu compromís polític per una dictadura aparentment "nacionalista". Entre el 1918 i l'adveniment de la Segona República, Ferran Alzamora manté representació comercial a Europa i Amèrica mentre esdevé un dels sis membres del Comitè Polític de la Unión Patriótica a les Balears, el partit del dictador Primo de Rivera".

La figura de **Joan March** tampoc és aliena al curs de les transformacions agràries de Mallorca. En els seus inicis s'especialitzà en l'especulació de terres i de ramat porcí. La seva funció com a financer o intermediari en les operacions de parcel·lació també degué deixar la seva empremta. Emperò un dels principals aspectes a tenir en compte és el paper que degué jugar March en el comerç quasi monopolístic de les exportacions de queviures a través de les navilieres en les que va prendre part, primer La Isleña i després la Trasmediterrànea que es feu poc a poc amb el monopoli del transport marítim regular de les illes. Un altre entitat a considerar és el Trust Exportador (Pomar Kleber) de Joan March, junt amb Antoni M. Ques, els germans Ramis d'Alcúdia, Miquel Pujades Alonso, Bartomeu Servera i Pomar Kleber. El bloqueig per part dels submarins alemanys dificultà seriosament el tràfic de vaixells a la Mediterrània occidental, però aquest bloqueig no afectà als negocis de March que abastia de queviures i combustible als submarins alemanys i a canvi no tenia problemes de navegació. Per altra banda, les disposicions reglamentàries que pretenien assegurar els queviures a la població espanyola per tal d'evitar l'especulació dels aliments i la seva venda als països en conflicte que podien pagar un major preu per aquells productes, foren fàcilment esquivades per part de March i els seus socis. March a través dels seus "treballadors" en el camp de la política, com el Ministre d'Hisenda Santiago Alba o el propi president de la República Alejandro Lerroux, va obtenir fàcilment els permisos d'exportació a canvi de suborns. A més, la Llei de Subsistències d'Alba de 1916 que fixava preus taxats als queviures va afavorir els interessos dels acaparadors i grans comerciants-contrabandistes que compraven els productes a preus taxats i llavors els venien, a un preu més alt, als països europeus en conflicte (i les seves colònies). Així mateix, March tenia segurament el control de la Cambra Oficial de Comerç on el seu home de confiança, Sebastià Simó Morey era el president al 1917. Cal tenir present que March controlà bona part del comerç legal, però també el comerç il·legal⁹⁰ (Ferrer, 2000).

⁸⁸ Alzamora SA es va extingir el 2001 i apareixia al CNAE amb l'epígraf 511, sota la descripció "explotació d'una cadena de supermercats denominats "supermercats Alde"" (Font: base dades SABI, <http://0-sabi.bvdepp.com.llull.uib.es>, octubre 2008). Fernando Alzamora Carbonell (1944) és el president de sa Nostra (1989-1991; i una altra vegada des del 2006), ha estat president del consell d'administració d'Almendras de Mallorca SL, de la que en tenia participacions, pertany al consell d'administració de VEGE Española i des del 1997 està vinculat al grup Eroski.

⁸⁹ Els interessos turístics dels Alzamora es poden vincular al fet que Ferran Alzamora Gomà va adquirir una gran part (40 Ha) de la que seria una de les zones turístiques més importants de Mallorca, l'anomenada Platja de Palma (López-Bonet i Díaz-García, 1985; Dolç, 1989). Cal tenir en compte que abans de l'enderrocament de les murades de Palma, l'espai edificat d'intramurs no ocupava més de 102 Ha i que per tant els terrenys dels Alzamora equivalien a un 39,2% de l'edificat intramurs (Rullan 2002:199).

⁹⁰ Ferrer (2000:152) escriu que "el trust exportador declarava a la Duana l'embarcament de productes de lliure exportació: figues seques, ametlles, molla d'albercoc, peix fresc, garroves, etc., els quals servien de tapadora per ocultar-ne d'altres de superior demanda, l'exportació dels quals era interdicta. Les caixes i caixons de gènere que aparentment contenien figues seques, molla d'albercoc, etc., en realitat sota un primer sostre de fruits secs contenien: mongetes, arròs, oli, embotits, etc".

La situació degué arribar a ser pràcticament monopolística ja que els grans propietaris de terres, la burgesia i l'aristocràcia establiren una aliança per tal de fer front al Trust Exportador d'en March. En aquesta aliança es troba el principal finançador del maurisme balear, Manuel Salas, junt amb altres grans propietaris. Per una altra banda, "les classes populars s'oposaven a l'exportació dels productes que formaven la base de la seva alimentació i dels productes energètics d'ús domèstic" (Ferrer 2000:147).

Els negocis de March es submergien en les lògiques especulatives del sòl i el seu poder sobre els grans propietaris de terres, però també sobre la resta de la pagesia degué ser insuportable. Pere Ferrer (2000:302) ens il·lustra de manera prou gràfica fins on s'estenien els tentacles de March: "la parcel·lació de grans finques, a més de proporcionar-li grans beneficis, li conferí un cert domini sobre els petits compradors. Les vendes de parcel·les es feien a termini, les noves propietats quedaven hipotecades. En el cas que, a causa d'una mala anyada o per altres circumstàncies, els compradors es veiessin impossibilitats a satisfer el pagament anual, quedaven en mans de Verga [...] La seva condició de gran comerciant a l'engròs de productes de la terra el convertí en un home de força poderós en el món rural. El seu grup comercial va esdevenir el principal comprador de ramat i de productes agrícoles destinats al comerç exterior. Els minifundis que ell havia contribuït a crear eren les explotacions on es cultivaven els productes objecte del seu comerç. A més, era el principal fabricant d'adobs, accionista majoritari de la fàbrica de superfosfats La Fertilizadora i propietari de la de Portopí". Els pagesos es convertien en els seus clients, i també obtenien alguna renda extraordinària, treballant en la descàrrega dels fardells de tabac de contraban.

El cercle clientelar de March no afectà tan sols a les classes populars, sinó que tal com exposa Ferrer (2000:304) "les subordinacions a Verga es donaven també dins la mateixa classe dominant conservadora, suposadament la seva rival, mitjançant la participació en els seus negocis: vocal del Crèdit Balear, subscriptor d'obligacions de les empreses: Compañía de Tranvías, Compañía de Ferrocarriles de Mallorca; Compañía de Alumbrado de Gas o pel procediment d'atorgament de crèdits a senyors en dificultats pecuniàries: el comte d'Ayamans, de Lloseta; Jeroni Estades, cacic de Sóller; el gran terratinent d'Artà Pere Morell i l'aristòcrata terratinent Gual i Gual de Torrella, tots ells coaccionats pel seu creditor".

Una altra figura a destacar és la de l'empresari **Manuel Salas Sureda**⁹¹. Salas va fundar l'empresa La Petrolera al 1880, el complex petroquímic del Portitxol i que a més d'elaborar primer querosè i llavors la benzina Àguila, es dedicava a la fabricació de alcohols i aiguardents, sabó, fabricació de llaunes, extracció d'oli, entre d'altres (Manera i Morey, 2006). Salas es feu amb la propietat de les salines de les Pitiüses sota la companyia Salinera Española –les d'Eivissa al 1878 i les de Formentera al 1897– i també les de Múrcia (San Pedro del Pinatar), així un dels principals productes comercials de les Pitiüses quedaven en mans de capitals mallorquins. Un altre aspecte a considerar en quant a Manuel Salas, és el seu paper com armador. Salas, i el grup que ell encapçalava –format per membres de la burgesia i aristocràcia maurista–, protagonitzà un conflicte permanent amb Joan March que en el cas del transport marítim cristal·litzà en els moviments de Joan March per fer-se amb el monopoli de les comunicacions marítimes de l'arxipèlag. Salas arribà a invertir un milió de pessetes a la companyia La Isleña per evitar que March es fes amb el seu control a través de Trasmediterrànea. Finalment, la batalla fou guanyada per March i el grup perdedor va constituir al 1924 la companyia La Naviera Mallorquina formada pels quatre motovelers dels germans Ramis Mut i amb el capital de Salas. Finalment, la diferència era abismal, March comptava amb 70 vaixells que controlaven tot el transport marítim espanyol, i el grup d'en Salas comptava amb quatre naus (Ferrer, 2000; Gómez-Santos, 1991). Un altre aspecte que interessa destacar de Manuel Salas és el seu paper en l'adquisició de propietats rústiques i el paper que aquest empresari jugà en la introducció de les innovacions agrícoles i pecuàries, a més de la creació de l'empresa Agrícola Mallorquina (Feo-Parrondo, 1998; Rosselló Verger, 1981).

⁹¹ Manuel Salas Sureda era fill del navilier Manuel Salas Palmer. Salas Palmer era al 1870 un dels naviliers mallorquins més importants, comptant amb el bergantí-goleta Salas que fou el primer vaixell mallorquí que començaria el transport de petroli (Piña-Homs, 19/02/2007). L'ajut financer de Joan March fou fonamental per a que el cop d'Estat del 1936 reeixís a l'Estat espanyol (Ferrer, 2004) i l'ajut financer de Manuel Salas pel que fa a les Balears (Casasnovas, 2008:698). Els Salas han constituït una nissaga polític-empresarial que s'estén als nostres dies, expressat en la unió entre el que fou president de la CAIB (Comunitat Autònoma de les Illes Balears), Gabriel Cañellas que està casat amb la néta de Manuel Salas, Maria Amparo Rotger Salas. Cañellas a més de la política s'ha encarregat dels negocis familiars, saliners (Salinera Española) i immobiliaris (Ibifor SA) (Amer, 2006; Manresa, 1998; Manresa, 25/02/2007).

A Eivissa caldria tenir en compte el paper que Abel Matutes Torres, soci comercial i polític de Joan March, va tenir en les transformacions econòmiques de les Pitiüses, ja que aquell controlava el transport marítim amb els seus vaixells primer, i llavors com a consignatari de la Trasmediterrànea. Una altra família eivissenca a considerar, segurament, seria la d'Ignasi Wallis que al 1887 adquiriria un vapor i posteriorment al 1933, els trobarem en la fundació del Foment de Turisme d'Eivissa (Buades, 2004). A més, cal comptar amb la presència de l'empresari mallorquí Manuel Salas que tenia les Salines amb l'empresa Salinera Española. Aquest empresari i polític conservador entraria dins del joc polític eivissenc a les eleccions de març de 1898, presentant-se pel Partit Liberal i resultant-ne elegit. En aquells moments, "les eleccions a Eivissa, com era habitual, van estar dominades pel Partit Liberal i les seves xarxes caciquils" (Casasnovas 2008:624). Per tant, podem dir que aleshores el poder a l'ombra d'en Verga i els seus socis encara devia tenir poc pes.

c) L'agricultura i ramaderia "colonials" (agroexportació) com a via d'acumulació. Un camp endarrerit?

En aquest període que va més o manco del primer quart del segle XIX a mitjans segle XX es caracteritza per un procés en el que l'agricultura de les illes es va especialitzant en conreus per a l'exportació als països centrals i les seves colònies. En aquest sentit, l'agricultura, junt amb un cert desenvolupament industrial, es converteixen en la principal via d'acumulació de les Balears. Encara que s'ha parlat de la importància dels conreus colonials –vinya, ametllers, figueres i garrovers–, s'ha de tenir present que altres produccions agrícoles seguien amb certa importància. Per exemple, la producció **frumentària** s'incrementà a les illes, i en especial degut a la prohibició d'importar blats estrangers de 1820, es va estimular l'augment de la producció bladera. En el cas de Mallorca i Pitiüses es combinaria la producció cerealícola amb conreus llenyosos, en canvi a Menorca la resposta seria la del monoconreu blader. El decret prohibicionista fou aprofitat pels propietaris, per tal d'exportar la producció frumentària cap a la península, tot deixant a la població illenca desproveïda, per la qual cosa es promulgà el Reial Decret de 1824 que prohibia l'entrada de cereals a la península procedents de les Balears i les Canàries (Casasnovas, 2006). A la taula 25 es pot veure com els conreus herbacis han experimentat una marcada tendència a la baixa a Mallorca i les Pitiüses, mentre que a Menorca s'enregistrà un ascens dels conreus cerealícoles a partir dels anys 1930 que com veurem més endavant, està relacionat amb l'expansió de la ramaderia bovina.

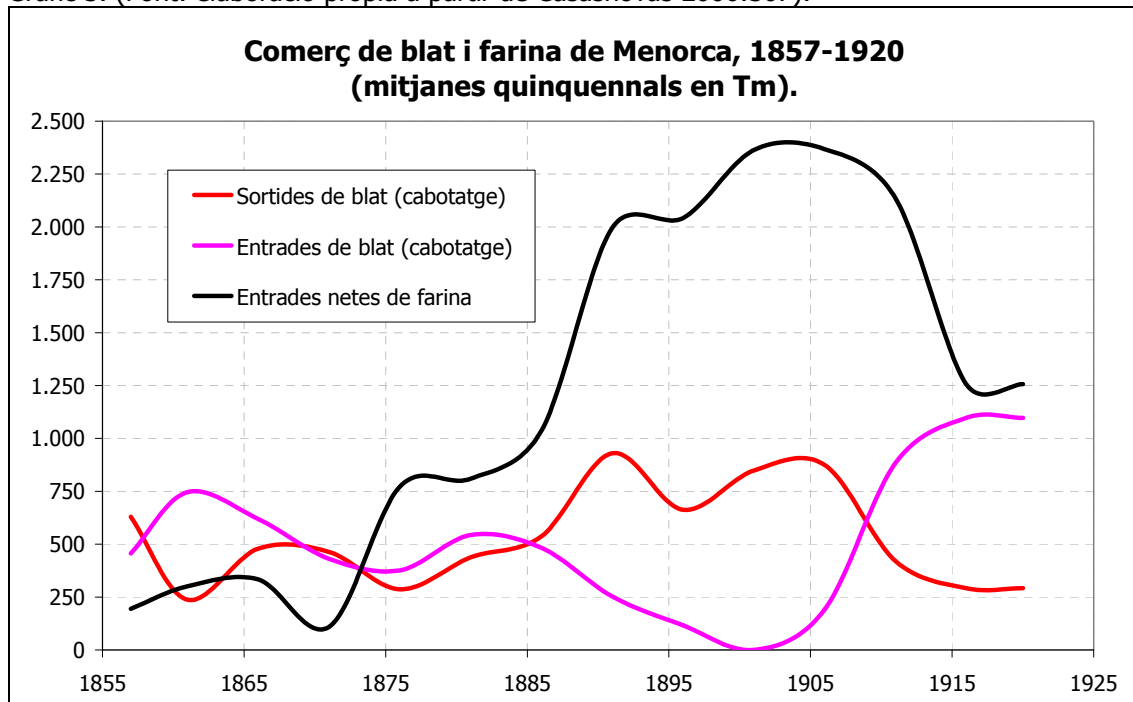
Taula 25. Evolució dels conreus herbacis a les Balears, 1860-1960.								
Mallorca			Pitiüses			Menorca		
(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 – any 1860–; Manera, 1999 – anys 1875-1930–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).			(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 – any 1860–; Aspiroz, 2003 – any 1939–; Vilà-Valentí, 1984 –1960–).			(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1869 – 1860–; Méndez-Vidal, 2007:388 –1934 i 1962–).		
Any	Cereals (Ha)	Faves (Ha)	Any	Cereals (Ha)	Lleguminoses (Ha)	Any	Cereals (Ha)	Lleguminoses (Ha)
1860	122.789	12.340	1860	19.113	–	1860	39.549	–
1875	71.919	12.339	–	–	–	–	–	–
1911	64.250	11.950	–	–	–	–	–	–
1920	67.510	15.013	–	–	–	–	–	–
1930	85.000	20.600	1933	3.250	1.221	1934	14.311	558
1939	74.214	27.188***	1939	5.786	1.033	–	–	–
1960	74.349		1960	10.269	2.217	1962	12.218	675

*** Fa referència a lleguminoses en general.

En el cas de Menorca, la crisi de 1820 derivada de la prohibició d'importar cereals i la legislació bladera proteccionista va desencadenar un procés d'expansió dels conreus cerealícoles que convivien amb el policultiu de subsistència. La crisi va desfermar l'emigració dels menorquins, amb la qual cosa va disminuir la demanda interna de cereals. A partir de 1835

es pot exportar blat cap a la península, la qual cosa serà aprofitada pels propietaris que aconseguiran importants beneficis. Bisson (1967:84) diu que "l'illa va conèixer de nou aquesta por a la manca de blat que apareix constantment en la seva història; fou llavors quan se varen rompre els turons de Tramuntana, es dessecaren i sanejaren les petites planes del Nord, i s'utilitzaren al màxim els roquissars del Migjorn". En el cas menorquí resulta interessant esmentar la difusió del blat xeixa que cap a mitjans segle XIX havia substituït quasi totalment al blat roig. Aquest tipus de blat de major pes i qualitat, rebia una contrapartida monetària superior a la del blat roig o moreno i es destinava preferentment a l'exportació. Segons Casanovas (2006:305) "la forta demanda i els alts preus de què gaudia el blat menorquí fora de l'illa va fer que els propietaris es preocupessin per incrementar la producció d'aquest cereal, malgrat que això suposà la sobreexplotació de la família del mitger de la seva finca: el pagès suportava en la seva integritat el cost de la producció del blat (treball, utilatge, llavor), mentre que el propietari es beneficiava de la meitat de la collita". És a dir, un bon negoci pel propietari. Al gràfic 5 es pot veure com les exportacions de blat superen a les importacions al llarg del període que va de 1886 a 1910, la qual cosa podria dur a pensar que Menorca s'havia convertit en excedentària de cereals. Bàsicament, el que es feu al llarg del període que abraça la gràfica era exportar cereals de bona qualitat (i més cars) i importar cereals de pitjor qualitat (i més barats). Però, un aspecte clau a tenir present és el fet que les entrades netes de farines seran superiors a les sortides de blat a partir de 1860, i la farina és blat.

Gràfic 3. (Font: elaboració pròpia a partir de Casanovas 2006:307).

Taula 26. Comerç de blat i farina a Menorca, 1857-1920 (mitjanes quinquennals, Tm) (Font: Casanovas 2006:307).

Quinquenni	Sortides blat cabotatge (Tm)	Entrades blat cabotatge (Tm)	Entrades netes farina (Tm)
1857-1860	629	456	194
1861-1865	237	746	301
1866-1870	479	619	333
1871-1875	463	431	109
1876-1880	287	376	772
1881-1885	438	543	810
1886-1890	537	483	1036
1891-1895	930	252	1.996
1896-1900	663	116	2.042

1901-1905	848	0	2.364
1906-1910	875	191	2.368
1911-1915	420	883	2.136
1916-1920	292	1.097	1.257

La producció **oleícola** disminuï paulatinament, i particularment va perdre el seu paper com a principal producte d'agroexportació. A la taula 27 es pot apreciar com la superfície ocupada per les oliveres decau a Mallorca, mentre que a les Pitiüses presenta un tímid increment. La pèrdua de rendibilitat del negoci de l'oli va conduir a l'abandonament del treball i conservació dels marges de pedra de les zones de muntanya, amb la qual cosa aquestes zones començaren a experimentar un procés d'abandó que fou aprofitat per l'avanç de les espècies forestals més oportunistes, especialment el *Pinus halepensis*. Mentrestant, a les terres ocupades per oliveres, del Pla i Raiguer, que podien ser substituïdes per altres conreus foren progressivament reemplaçades pels conreus anomenats colonials.

Taula 27. Evolució dels conreus d'oliveres a Mallorca i Pitiüses, 1860-1960.			
Mallorca		Pitiüses	
(Font: elaboració pròpia a partir de Barceló, 1961 – 1819–; Urech i Cifre, 1969 –1860–; Manera, 1999 – 1875-1930–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).		(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Aspiroz, 2003 –1939–; Barceló, 1963a –1960–).	
Any	Oliveres (Ha)	Any	Oliveres (Ha)
1819	45.809	–	–
1860	27.382	1860	889
1875	25.947	–	–
1911	25.390	–	–
1920	22.240	–	–
1930	22.130	1933	765
1939	20.390	1939	940
1960	16.559	1960	1.343

Un dels principals canvis en els conreus es detecta en l'expansió de la **vinya** que experimentà un important avanç degut en bona part a un factor exogen. La plaga de la fil·loxera a França de 1873 va obrir les portes a l'expansió de la vinya mallorquina, particularment a les zones on aquesta ja s'havia anat implantant anteriorment i on la propietat de la terra era prou fragmentada, especialment al Raiguer amb Binissalem com a centre; i al Migjorn amb Felanitx al capdavant. Emperò, anteriorment les vinyes ja havien ocupat els sòls menys aptes per a la producció frumentària de moltes de les zones del Raiguer i Migjorn, especialment vinculades amb les petites propietats o altres règims de tinença de la terra que permetia desvincular-se del domini de la gran propietat. La vinya havia patit la plaga de l'oidium al 1851, la qual cosa minvà la seva extensió, de manera particular a Banyalbufar on es sembrava la malvasia. Paradoxalment, la plaga de l'oidium va tenir efectes positius ja que quan es va produir la crisi de la fil·loxera francesa, els ceps mallorquins replantats estaven en una situació d'òptima producció (Barceló, 1958; Barceló, 1959). El conreu de la vinya requeria una gran quantitat de treball que difícilment seria factible en el cas de la gran propietat, i en canvi a les petites propietats es dona una autoexplotació per part dels pagesos-propietaris que permeté la conversió dels conreus. Manera (2001a) explica com al segle XVIII ja foren introduïdes certes innovacions en la destil·lació que permetien incrementar la producció dels brous, especialment aiguardents.

Si observem la taula 28⁹² ens adonarem del gran salt que es produeix a Mallorca, entre 1860 i 1875 en que es passa de 15850 Ha de vinya a 21746 Ha, i al 1887 s'havien arribat a les 30 mil Ha. És a dir, pràcticament s'havia duplicat la superfície ocupada per aquests conreus (Manera, 1999). Els fluxos d'exportació de Porto Colom experimentaren un increment notable

⁹² L'evolució dels canvis territorials concrets des de les mirades que hem definit com a forestal, agrària i integradora s'analitzen extensament en el capítol XI.

degut a l'explosió vitivinícola d'aquella zona, mentre que els productes obtinguts al Raiguer s'adreçaven al Port de Palma. Així, per exemple a l'any 1884 s'exportaren des de Porto Colom uns 9,25 milions de litres que s'adreçaven en un 99,8% cap els ports francesos –Sète, Marsella i Niça– i la resta anava als ports peninsulars. En el Port de Palma, s'exportaven uns 10,64 milions de litres, dels quals un 81,6% es dirigia als ports francesos, un 11,78% anava als ports americans i un 6,6% als ports peninsulars (Cela-Conde, 1979).

Per altra banda, la vinya a l'illa de Menorca patí una sacsejada per mor d'una sèrie d'elements que es plasmaren en la dràstica reducció de la seva expansió que havia viscut una època daurada en el segle XVIII. Cap el 1814 se comptabilitzaven unes 1624 Ha de vinya, mentre que cap el 1860 a l'informe d'Urech i Cifre (1860) ni tan sols s'esmenta la presència de vinya. Casasnovas (2006) argumenta que la successió de plagues al llarg del XIX afectaren greument els ceps menorquins: eruga de pàmpol al 1846; l'oidium entre 1848 i 1849; el 1852 una altra plaga ("pulgón de viñedo"), seguida d'una nova d'oidium; la fil·loxera de 1891; i el mildiu de 1895. No obstant, Casasnovas (2006) ens dona unes xifres per l'any 1883 de prop de 35 Ha de vinya a Ciutadella i de 160 Ha a Maó. Després de la plaga de la fil·loxera, les vinyes maoneses ocupaven al 1906 la meitat de superfície (80 Ha) que 20 anys abans. Pel que fa a Eivissa, Urech i Cifre (1869) comptabilitzà unes 45 Ha, repartides entre Santa Eulària (39 Ha) i Sant Antoni (6 Ha). Emperò l'evolució dels fluxos comercials a través del Port d'Eivissa ens indica que entre finals del segle XIX i el primer quart del segle XX, el vi i l'aiguardent eren un dels principals productes d'importació (Cirer, 1986).

Taula 28. Evolució del conreu de la vinya a les Balears, 1860-1960.					
Mallorca		Pitiüses		Menorca	
(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Manera, 1999 –anys 1875, 1875, 1911, 1920, 1930–; Barceló, 1961 –1899 i 1905); Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).		(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1963a –1960–).		(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1869 –1860–; Méndez-Vidal, 2007:388 –1934 i 1962–).	
Any	Vinya (Ha)	Any	Vinya (Ha)	Any	Vinya (Ha)
1860	15.850	1860	45	1860	0
1875	21.746	—	—	—	—
1899	14.328	—	—	—	—
1905	4.500	—	—	—	—
1911	5.760	—	—	—	—
1920	7.845	—	—	—	—
1930	8.640	1933	—	1934	111
1939	7.190	1939	—	—	—
1960	4.285	1960	133	1962	11

La irrupció de la fil·loxera al 1891 a les Balears va conduir al col·lapse d'aquest conreu i es va iniciar un període de crisi socioeconòmica profund que afectà principalment a Mallorca. Tanmateix, la crisi de la plaga coincidí amb la decisió del govern francès de gravar fortament les importacions de vi; i també s'havia iniciat una forta expansió de la vinya a Algèria. Així doncs, la crisi de la vinya també estaria estretament lligada a l'important canvi en les relacions comercials amb el principals client dels brous mallorquins. Per això, probablement no es va optar a la plena substitució dels ceps existents i afectats per la plaga per vinya americana que era resistent a la fil·loxera, ja que les noves regles del joc comercial no auguraven a l'horitzó un canvi substancial que pogués dur la recuperació dels mercats exteriors. Segons Cela-Conde (1979) el col·lapse de la vinya posava en evidència el seu caràcter colonial. Les característiques del conreu de la vinya impossibilitaven el policultiu, amb la qual cosa els pagesos esdevenien en elements tremendament vulnerables en dependre de manera excessiva respecte dels mercats exteriors, que a la vegada estaven controlats per una poques famílies encarregades del transport i comerç. Per tant, podríem dir que eren doblement vulnerables. A la crisi vitivinícola li seguí la de la desfeta colonial amb la pèrdua de les colònies espanyoles a Amèrica i de les Filipines que

se traduïren en una important crisi socioeconòmica a les illes que s'evidencià amb l'increment dels fluxos migratoris (Barceló, 1970).

La sortida de la crisi de la vinya va tenir dues vies principals, a part de la sortida de l'emigració i la proletarització i explotació dels pagesos que s'adreçaven al món urbà i al sector manufacturer. En primer lloc, la substitució i difusió de l'ametller que de la mateixa manera que la vinya està orientat al mercat exterior. Per una altra banda, la figuera i el garrover que serviren d'aliment pels ramats –per la ramaderia porcina el primer i l'equina el segon–, però també complien la característica de ser un conreu destinat a l'alimentació humana, especialment el primer. Ambdós productes, així com el ramat de porcí tendran també una certa dimensió com a productes d'exportació (Cela-Conde, 1979).

El conreu de l'ametller no afectà tan sols a les petites explotacions que havien patit la desfeta de la vinya, sinó que també se va estendre per les grans propietats on el conreu dels llenyosos es podia combinar amb el conreu cerealícol. A més, l'ametlla podia tenir una interessant utilització com a combustible. Les clovelles de les ametlles, en comptes de ser considerades com un residu, eren aprofitades com a combustible en els motors de gas pobre ja que tenen un poder calorífic superior al de la llenya. En el cas de les petites propietats aparegué un problema social derivat del fet que les mateixes parcel·les que abans allotjaven les vinyes, en substituir-les per l'ametller disminuïren la seva rendibilitat. Segons Cela-Conde (1979) aquest canvi d'estratègia productiva es va traduir també en una reestructuració de la propietat amb el conseqüent increment de la parcel·la.

Al cas d'Eivissa la sembra d'ametllers es varen conrear a les zones on el sòl era de major qualitat agroecològica que corresponia a les terres a les planes. I, a més la sembra d'ametllers reduïa considerablement el conreu blader, amb la qual cosa la introducció dels conreus llenyosos acabava amb l'autoconsum de la família pagesa i introduïa als pagesos en els circuits comercials capitalistes. Cirer (2004:58) ho expressa dient que: "la sembra d'arbres eliminava la producció de cereals necessaris per al sosteniment del pagès. Aquest restava obligat a comprar en el mercat els queviures necessaris per a la seva subsistència". Sembla doncs, que els conreus llenyosos es degueren estendre junt amb una redefinició de les estructures de la propietat del sòl, i tan sols aquells amb suficient terra i de suficient qualitat serien els que entrarien dins del joc que introduïa al camp en les lògiques comercials capitalistes, que per altra banda eliminarien paulatinament les pràctiques de l'autoconsum pagès. Pel cas eivissenc, cal afegir una altra apreciació i és que tal com apuntava Verdura (1973:79) "a Eivissa arribaren també quadrilles d'agricultors mallorquins per ensenyar les operacions agrícoles elementals. Ells poblaren d'arbres l'illa (ametllers, garrovers)". És a dir, el projecte de "modernització" agrícola eivissenca es feu de la mà visible dels agents que operaven de l'illa veïna.

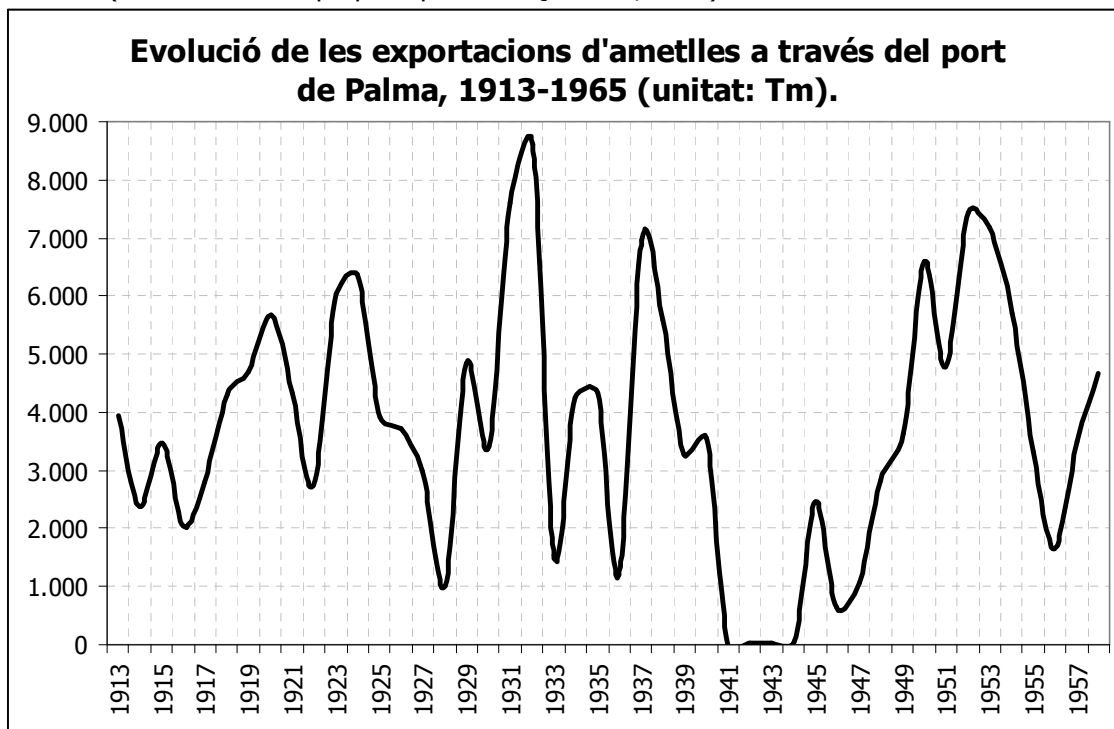
Els conreus d'ametllers se varen estendre tant a Mallorca com a Eivissa, passant de 6 mil Ha al 1860 a unes 47,5 mil Ha al 1930 pel cas de Mallorca, i de 521 Ha al 1860 a unes 1,65 mil Ha al 1939 pel d'Eivissa. Les dades de 1960, ja a les portes del boom turístic, ens dona una idea al respecte de la persistència de la rellevància d'aquell conreu que havia seguit la seva tendència ascendent, en quant a ocupació de sòl (taula 29).

Taula 29. Evolució dels conreus d'ametllers a Mallorca i Pitiüses, 1860-1960.			
Mallorca		Pitiüses	
(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Manera, 1999 –anys 1875-1930–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).		(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1963a –1960–).	
Any	Ametllers (Ha)	Any	Ametllers (Ha)
1860	6.048	1860	521
1875	6.530	—	—
1911	26.750	—	—
1920	26.750	—	—
1930	47.560*	1933	2.000
1939	38.315	1939	1.650
1960	65.634	1960	5.677

*Dades Cela-Conde (1979).

Cal destacar el fet que l'ametller va ser el principal successor de la vinya en quant a les exportacions agrícoles. Com es pot veure al gràfic 4 sobre l'evolució de les exportacions d'ametlla a través del Port de Palma, tenim que aquestes augmentaren de manera constant sense que l'episodi de la guerra civil espanyola afectés gaire les exportacions. En canvi, aquestes varen caure dràsticament amb la contesa de la Segona Guerra Mundial que afectà al comerç d'ametlles que anaven bàsicament cap els mercats europeus. A la taula 30 es pot veure com en el cas de les exportacions fetes a través del port eivissenc, els fluxos comercials de l'ametlla experimentaren una caiguda semblant a la mallorquina, coincidint amb la Segona Guerra Mundial. A partir dels càlculs de Manera (2001a:134) sobre la producció d'ametlla a les Balears i els resultats mitjans de les exportacions de principis dels 1930, tendríem que les exportacions representarien devers el 35% de la producció que seria d'unes 25 mil Tm. Segons Luís Aspiroz (2003:61) l'expansió del negoci d'exportació d'ametlles des de Mallorca i Eivissa durant la Guerra Civil, i especialment una vegada va vèncer el bàndol rebel, estaria estretament vinculat a l'empresa PRODAG SA (Productos Agrícolas SA). Aquesta empresa de propietat alemanya, amb seu a València, s'encarregà de subministrar queviures al règim nazi. Aquesta empresa serví de tapadora per a la infiltració dels espies nazis, així com de plataforma per a l'evasió de diners públics cap a l'exterior per tal de perpetuar i assegurar els interessos dels dirigents del Reich. Per això, PRODAG SA forma part de la llista negra de les JEIA (Joint Export Import Agency) –empreses que comptaren amb participació financera alemanya durant el nazisme– i que estan subjectes als Acords de Postdam i dels Acords de Reparació de París (Viñas i Collado, 2002)⁹³. Així mateix, Payeras (1973:222) en la biografia del Banc de Crèdit Balear ens diu que durant la Guerra Civil, el banc participà activament en les exportacions d'ametlles.

Gràfic 4. (Font: elaboració pròpia a partir de Quintana, 1974).

⁹³ El marquès de Valdeiglesias (José Ignacio Escobar) fou el vicepresident de PRODAG SA, aquest personatge fou un dels principals representants dels interessos nazis a l'Estat espanyol i ja als anys 1950 es va dedicar a l'activitat turística. A principis dels anys 1940, el director de l'empresa era Ernest Peche i la figura del marquès de Valdeiglesias era merament instrumental. A la mort de Peche al 1957, la seva dona va heretar l'empresa. Aquesta es va casar al 1959 amb Luís Mendoza. El fill d'aquest, Ramon Mendoza, que fou president del Reial Madrid (1977-1978), va convertir l'empresa en un imperi empresarial de la mà de les importacions de la URSS. Així mateix, PRODAG SA es va convertir en un dels canals de penetració dels serveis secrets de la URSS, la KGB, gràcies a la qual cosa Mendoza va tenir un tracte preferencial en les relacions comercials amb el bloc soviètic (Viñas i Collado, 2002).

Taula 30. Evolució de les sortides d'ametlla des del Port de Palma, 1913-1965 (Font: Quintana, 1974) –en gris els anys que no hi ha dades de comerç de cabotatge, són de comerç exterior–.

Any	Sortides (Tm)	Any	Sortides (Tm)
1913	3.937	1936	1.203
1914	2.388	1937	6.955
1915	3.469	1938	5.604
1916	2.049	1939	3.280
1917	2.804	1940	3.536
1918	4.292	1941	0
1919	4.702	1942	19
1920	5.682	1943	40
1921	4.335	1944	49
1922	2.751	1945	2.465
1923	6.048	1946	635
1924	6.380	1947	1.055
1925	3.920	1948	2.827
1926	3.723	1949	3.641
1927	2.993	1950	6.594
1928	1.014	1951	4.778
1929	4.838	1952	7.443
1930	3.399	1953	7.197
1931	7.590	1954	5.715
1932	8.603	1955	3.316
1933	1.524	1956	1.645
1934	4.239	1957	3.502
1935	4.322	1965	4.664

Taula 31. Evolució de les sortides d'ametlla des del Port d'Eivissa, 1900-1960 (Font: Cirer, 2004).

Any	Sortides (mitjana Tm/any)
1900-1904	1.294
1905-1909	2.338
1910-1914	2.010
1915-1919	1.668
1920-1924	1.229
1927-1929	1.058
1930-1935	1.276
1936-1941	958
1942-1945	0
1946-1950	0
1951-1952	0
1956-1960	53

Entre els conreus de vocació exportadora es poden destacar els cítrics, la patata i altres conreus llenyosos com per exemple l'albercoc. El conreu dels **cítrics** són particularment destacables a la vall de Sóller. A finals del segle XVII ja s'enregistraren vendes de taronges amb el litoral mediterrani peninsular i francès. Una plaga de fil·loxera entre 1864 i 1865 va truncar la tendència ascendent del comerç de cítrics sollerics. Alguns autors, sostenien que en comptes d'una plaga, "la causa de la malaltia no és l'excés d'humitat, sinó l'excés de líquids saturats d'amoníac emprats en el rec. Dit sistema de rec ha podrit les arrels i per tant ha fer que es perdessin els peus nous i vells" (Márquez i Pérez, 1886 a Gil-Sánchez et al. 2002:167). Per exemple, es passa de 3000 Tm de taronges extretes al 1858 a 1800 Tm al 1864. Molts de tarongers serien substituïts per altres conreus, encara que els cítrics no perden importància,

entre dels quals hi haurà la llimona. I, a la crisi dels cítrics se li afegia la caiguda de les importacions de cotó des d'Amèrica per mor de la Guerra de la Independència als EUA, amb la qual cosa, la producció tèxtil domèstica rebia un fort cop. Com a resultat d'aquesta situació, molts sollerics varen emigrar. Emperò, ja s'havia establert una densa xarxa comercial amb presència sollerica, particularment al Migdia francès per a la venda dels cítrics i a les Antilles en els fluxos comercials del cotó (Manera, 2001a).

Altres conreus amb certa importància agroexportadora són els de l'**albercoc** que era transformat en polpa o dessecat (orelles) i que tenia especial presència a Mallorca –Binissalem, Porreres, Felanitx, Inca, Manacor i Consell– (Rosselló Verger, 1964; Cela-Conde, 1979). Aspiroz (2003) apuntava com en el període que va des de la Primera Guerra Mundial i la Guerra Civil s'incrementà notablement l'expansió d'aquests conreus i al 1934 assenyalava l'existència a Mallorca de més de 100 empreses o fàbriques dedicades a la conserva de l'albercoc que era exportat principalment a Anglaterra, seguida d'Alemanya i Itàlia. A finals dels anys 1940 després dels períodes bèl·lics, la indústria de la polpa de albercoc havia caigut significativament, s'havia passat de 50 mil caps de 5 kg; 12 mil barrils de 250 kg; i 300 Tm d'albercocs secs al 1939; a 600 mil pots de 5 kg; 1500 barrils de 200 kg; i 1200 Tm d'albercocs secs al 1950. La manca de materials (p.ex. llaunes i sucre) per poder envasar els albercocs transformats en polpa, feu que la major part fossin secats. A més, una plaga dels anys 1930 (*Capnodis tenebrosis*) va afectar a nombrosos peus d'albercoquer (Aspiroz, 2003; Rosselló Verger, 1964). De totes maneres, Rosselló Verger (1964) comenta que la fabricació de les conserves de polpa d'albercoc va decaure abans de la Guerra Civil, sobretot per mor de les adulteracions practicades com per exemple la mescla amb carbassa o amb fruits podrits. Així mateix, a Eivissa hi havia unes 40 Ha al 1960, la major part a Santa Eulària, i hi havia sembrats uns 2000 nous peus per tal d'abordar el negoci de l'agroexportació d'orelles d'albercoc (Serres, 1961). També cal destacar el conreu de la tomàtiga a Banyalbufar i Estellencs en torn del qual gira bona part de l'activitat econòmica dels pobles (Barceló, 1958) i la recol·lecció de tàpares –particularment a Llubí i Campos– que tenien una vocació exportadora (Rosselló Verger, 1964; Cela-Conde, 1979).

El conreu de la **patata** fou introduït a Mallorca des de Menorca on havia arribat de la mà dels anglesos al segle anterior. El conreu de la patata a Mallorca es concentraria particularment a les zones agrícoles de reguiu de sa Pobla, Muro i Alcúdia, i també a l'horta de Palma⁹⁴. L'avanç del conreu de la patata va estar vinculat a l'activitat divulgadora i promotora de la RSEMAP (Reial Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País) i experimentà un important salt amb la introducció de la varietat *Royal Kidney* al 1925 per part de Pere Antoni Aguiló Bonnin. A partir de llavors se crearen les entitats encarregades de la promoció de la patata com la Protectora Agrícola Poblense (1929) i la Cooperativa Agrícola Poblense (1937). A Eivissa la *Royal Kidney* es va introduir cap el 1956, encara que abans es conreava la patata per a ús domèstic, particularment als reguius de Santa Eulària (Serres, 1962). En el cas de Menorca, sembla que la patata era conreada tant en els sòls de reguiu com en les estivades a les parcel·les destinades a guaret. No obstant, aquest conreu sembla que va tenir una certa vocació exportadora cap al 1858 quan s'enregistraven unes 90 Ha a Maó, però cap a finals de segle XIX els conreus hortícoles i les patates havien experimentat una important reducció. No obstant, durant el primer terç del segle XX la producció de patates oscil·lava entre 500 Tm i 750 Tm (Méndez-Vidal, 2007).

Taula 32. Evolució dels conreus d'altres fruiters i de patates a Mallorca i Pitiüses, 1860-1960.

Mallorca			Pitiüses		
(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Manera, 1999 –anys 1875-1930–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).			(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Vilà-Valentí, 1984 –1960–).		
Any	Fruiters secà (Ha)	Patates (Ha)	Any	Fruiters secà (Ha)	Patates (Ha)
1860	559	—	1860	15	sd
1875	758	—	—	—	—
1911	1.389	806	—	—	—

⁹⁴ No obstant, la patata es començar a conrear a l'horta sollerica al 1845 (Barceló, 1961).

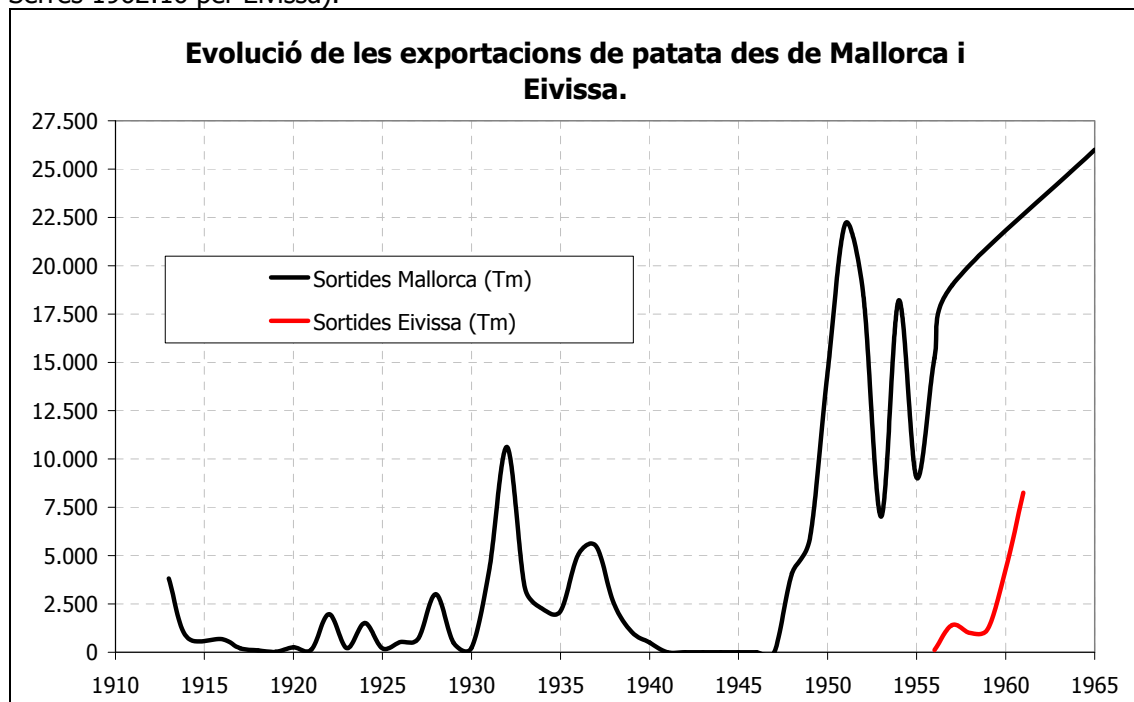
1920	1.185	—	—	—	—
1930	1.360	2.870*	1933	40	175
1939	1.788**	3.873	1939	50	220
1960	3.608	3.901***	1960	40	623

*Dades d'Aspiroz per l'any 1933; ** Les dades dels fruiters fan referència a albercoquers; Les dades de la superfície de patates de 1960 s'ha obtingut a partir de l'estimació del Cens Agrari de 1962 per tot Balears, menys la superfície de patates d'Eivissa.

La patata primerenca de bona qualitat s'exportarà principalment al mercat britànic, mentre que "una segona sembra posterior de molt inferior importància en quant a volum i qualitat, se destina al consum a l'illa" (Cela-Conde 1979:51). El conreu d'aquest tubercle estava estretament vinculat als "capritxos" de l'esdevenir geoeconòmic i geopolític mundial, i particularment dels països centrals. Com es pot veure al gràfic 5, les exportacions de tubercles varen decaure en els moments de conflictes bèl·lics, mentre que a partir de la dècada dels 1950 quan la dictadura franquista és acceptada internacionalment i es configura la "pax americana", els fluxos comercials de patata se disparen. L'única causa desestabilitzadora serà aquella vinculada amb les condicions ecològiques i climàtiques, encara que la intensificació agrícola de la mà dels adobs químics permetrà saltar els colls d'ampolla a un canvi de creixents impactes socioecològics. Així, Cela-Conde (1979:51) escrivia en motiu de les caigudes en temps de conflicte bèl·lic, que "la servitud d'un conreu colonial apareix de nou amb la segona guerra mundial que redueix a zero les exportacions".

Emperò, hi ha una altra dependència que no sempre és tan visible i és que tant en el cas de Mallorca com el d'Eivissa, l'exportació de la patata depenia de la importació de les llavors procedents de Gran Bretanya. A Mallorca el 1951 s'importaren 3750 Tm de llavors procedents d'Anglaterra (Cela-Conde, 1979), mentre que a Eivissa s'importava des d'Irlanda i Escòcia (Serres, 1962). L'informe de Serres (1962) ens aporta una informació prou important que ens fa pensar en les actuals polèmiques mundials en torn a la propietat privada sobre els recursos genètics i la proliferació dels OGM (Organismes Modificats Genèticament). En concret, Serres (1962:17) exposa respecte de la importació de les llavors de patata que "aquesta condició és exigida oficialment per autoritzar llavors l'exportació, i assegura la persistència varietal amb tots els seus caràcters, i impedeix la "degeneració", provocada per la contaminació per diversos virus que, de no renovar-se la llavor, s'anirien transmetent i acumulant d'any en any. Lògicament, el preu d'aquesta llavor certificada és relativament elevat".

Gràfic 5. (Font: elaboració pròpia a partir de Quintana Peñuela 1974:26-27 per Mallorca; i Serres 1962:16 per Eivissa).

Els conreus de garroves i figueres també varen experimentar una important embranzida a partir del darrer terç del segle XIX. L'explicació de la seva expansió estriba tant en la incorporació dels productes agrícoles de les illes en els fluxos comercials com una particular via d'incorporació al capitalisme mundial/europeu; així com, la conversió-modernització de l'agricultura de la mà de la mecanització i utilització de les bèsties pel treball en el camp. Altrament, figues i garroves han estat un dels principals aliments en temps de fam. Una fam que devia afectar tan sols a les classes populars. Les figues tenia múltiples destins: figues seques pel consum humà i l'exportació; figues fresques pel consum humà i del bestiar⁹⁵. La garrova va tenir també un destí industrial com a matèria primera per a la producció de goma de garroví (*Aprestagum*).

Segons Bisson (1977) la **figuera** va jugar un paper important en les terres més argiloses del Pla de Mallorca on era més difícil que l'ametller hi arrelàs. Així mateix, la seva difusió a les Pitiüses es vincula a les aptituds agrològiques de la figuera que resulta menys exigent que l'ametller, amb la qual cosa tendria una major implantació als indrets allà on l'ametller no prospera. Un altre element que Cela-Conde (1979) afegeix respecte de la figuera és que aquesta es presenta també de forma dispersa en plantacions no regulars, la qual cosa tendria a veure amb la combinació d'aquest arbre amb d'altres conreus a les propietats petites i mitjanes i al fet que permet mantenir a la família pagesa unes certes dosis d'autosubsistència. Finalment, la figuera es combina, tal com ocorre amb l'ametller, amb el conreu cerealícol. No obstant, si hom mira la superfície ocupada per les figueres s'adona que aquestes ja tenien una certa importància cap el 1860 quan cobrien unes 12,8 mil Ha a Mallorca i 1,18 mil Ha a les Pitiüses. El 1939 la superfície ocupada era de 18,45 mil Ha a Mallorca i 1,21 mil Ha a les Pitiüses i als 1960 encara havia seguit la seva expansió a les Pitiüses, però a Mallorca es va mantenir quasi estable (taula 33). A la dècada dels anys 1930 les exportacions de figues varen començar a decaure, així al 1959 es comptabilitzaven unes exportacions des de Mallorca de 356 Tm, front a les 1899 Tm de 1920 (Cela-Conde, 1979). La reducció de l'interès per la figa com a producte d'exportació es devia segons Bisson (1977) al fet que la seva recol·lecció resultava molt cara en comparació a d'altres conreus en els que era més fàcil la mecanització de la recol·lecció, i pel fet que es deixa d'emprar com a pinso degut al seu alt contingut de grasses. A partir de llavors la superfície de figueres es va anar reduint fins assolir 1827 Ha a les Balears el 1999, d'acord amb el Cens Agrari, la qual cosa significa una superfície 11,7 vegades inferior a la del 1960.

Taula 33. Evolució dels conreus de figueres a Mallorca i Pitiüses, 1860-1960.			
Mallorca		Pitiüses	
(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Manera, 1999 –anys 1875-1930–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).		(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1963a –1960–).	
Any	Figueres (Ha)	Any	Figueres (Ha)
1860	12.887	1860	1.181
1875	14.200	—	—
1911	13.600	—	—
1920	13.600	—	—
1930	19.980	1933	1.375
1939	18.455	1939	1.210
1960	19.161	1960	2.352

El **garrover** ha tengut una utilització mixta, en el sentit que servia tant per a l'alimentació animal com a producte d'exportació. La seva superfície passà: a Mallorca de 7789 Ha al 1860 a 21875 Ha al 1930; i a les Pitiüses de 1711 Ha al 1860 a 1660 Ha al 1933. La garrova era emprada, sobretot per l'alimentació del ramat equí. La progressiva mecanització del

⁹⁵ A *Mallorca Agrícola I* (citada a Cela-Conde 1979:55) es pot llegir: "durant tota la temporada de recol·lecció serveixen de postres a totes les taules de la ciutat; les classes pobres els mengen a tots els menjars i les riques al matí en prendre la xocolata. En el camp, on quasi tot el món té el seu figueral, se mengen més que a la ciutat".

camp amb la introducció del motor d'explosió afectà en la reducció del ramat equí que es destinava principalment al treball agrícola. El final del seu ús com a pinso va coincidir amb l'aparició del seu ús industrial a partir del tractament de la llavor del que resultaria la goma de garroví que es patentà sota la marca *Aprestagum*. Aquesta goma que tenia utilitats tant en la indústria tèxtil com en la indústria agroalimentària es va donar a conèixer arreu, des d'Europa fins Amèrica. A més, la garrova també s'emprava per a la destil·lació d'alcohols però aquest ús fou prohibit. Es pot destacar que al 1884 s'exportaven des de Mallorca unes 1606 Tm de garroves en comerç de cabotatge, mentre que al 1966 l'exportació de garroví era de 2446 Tm (cabotatge i exterior), mentre que al 1969 aquests fluxos foren de 577 Tm (Cela-Conde, 1979). En el cas d'Eivissa, les exportacions de garrova entre 1900 i 1904 foren de 1294 Tm de mitjana anual, mentre que entre el 1956 i 1960 s'exportaren unes 747 Tm de mitjana anual (Cirer, 2004). La importància del manteniment del garrover a les terres en comptes d'afavorir una major expansió de l'ametller que reportava majors rendiments crematístics, estriba en el fet que la versatilitat de la garrova assegurava el sustent, animal i humà, en moments de caiguda del mercat i per aquest motiu se mantenia el garrover a les explotacions.

Taula 34. Evolució dels conreus de garrover a Mallorca i Pitiüses, 1860-1960.			
Mallorca		Pitiüses	
(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Manera, 1999 –anys 1875-1930–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1962 –1960–).		(Font: elaboració pròpia a partir d'Urech i Cifre, 1969 –any 1860–; Aspiroz, 2003 –any 1939–; Barceló, 1963a –1960–).	
Any	Garrovers (Ha)	Any	Garrovers (Ha)
1860	7.789	1860	1.711
1875	9.320	–	–
1911	12.700	–	–
1920	12.700	–	–
1930	21.875	1933	1.660
1939	14.785	1939	1.565
1960	14.074	1960	7.995

En quant a la reducció de l'extensió del figueral a Mallorca i Eivissa, cal parlar de la creixent introducció dels conreus de **farratges i les praderes artificials**. Els farratges es convertiren en ramat per proveir força de treball, aliment i també fems a la terra. Aquests conreus s'expandiren considerablement a partir de la Guerra Civil, una expansió que està molt vinculada a l'expansió del reguiu de la mà de les motobombes. Aspiroz (2003) comenta que aquesta expansió estava relacionada amb la reducció dels fertilitzants, per la minva de les importacions de matèries primeres i en concret de fosforita, que s'emprava per elaborar els adobs fosfatats. Aquests s'elaboraven a les plantes de Joan March (La Fertilizadora i Portopí). Així mateix també es reduïren les importacions d'adobs nitrogenats que eren procedien, en el cas del sulfat amònic d'Anglaterra i els nitrats de Xile. Cal dir que ja es començaven a importar els nitrats de calç sintètics procedents d'Alemanya i el nitrat amònic o potàssic dels EUA.

Els sòls de les illes varen començar a fertilitzar-se amb adobs químics i minerals ja a principis de segle XX⁹⁶, i front a la reducció dels ensums artificials, per mor dels conflictes bèl·lics, s'hauria procedit a la fertilització orgànica, és a dir a la procedent dels excrements animals. Els fosfatats s'aplicaven principalment als conreus cerealícoles i de lleguminoses, mentre que els nitrogenats als conreus de reguiu. Als anys 1930 ja hi havia problemes per l'ús abusiu dels adobs nitrogenats a sa Pobla i Muro, així com un problema de manca de matèria orgànica en els sòls (Aspiroz, 2003). Per altra banda, els adobs orgànics –fems– resultaven ser molt defectuosos per estar poc cuidada la seva obtenció i malgrat anualment se femaven a Mallorca unes 22 mil Ha amb unes 275 mil Tm, diu Aspiroz (2003:85) que es perdien a l'ordre de 800 Tm de nitrogen, 140 Tm de fòsfor i 275 Tm de potassa que equivaldrien a unes 4000 Tm de sulfat amònic, 1000 Tm de superfosfat i 300 Tm de potassa.

⁹⁶ El quinquenni de 1930 a 1935 s'utilitzaren: 24 mil Tm de Superfosfat de calç; 7500 Tm de Sulfat amònic; 1000 Tm de Nitrat sòdic; i 500 Tm d'adobs potàssics (clorur o sulfat) (Aspiroz 2003:79).

A la taula 35 es pot veure l'evolució del **bestiar** a les Balears entre els anys 1860 i el 1972. Pel que fa al ramat **oví**, aquest ha estat el principal de totes les illes de l'arxipèlag ja que s'adapta molt bé a les condicions ecològiques de l'illa, particularment en pastura extensiva, i que fou un element clau per a la producció i exportació de llana, així com per l'obtenció de carn. Durant la Guerra Civil es va experimentar un increment en el nombre de caps d'oví degut a que augmentaren les seves exportacions cap a les zones en conflicte, però llavors als anys 1940 davallà notablement el nombre de caps. L'oví va començar a perdre el paper primordial que havia tingut fins aquells moments en que s'expandiren altres tipus de ramat, particularment el de boví i de porcí. Es pot destacar el gran salt que experimentà la cria de **porcs** entre el darrer quart del segle XIX i el primer del XX ja que es convertí en un producte tant de consum domèstic com d'exportació. A principis dels anys 1930 s'exportaven entre 20 i 30 mil Tm, però amb la Guerra Civil començà el declivi d'aquestes. Les dades dels caps de bestiar del cens ramader de 1942 oculta el fet que durant la postguerra les exportacions de cap de porcí cap a Barcelona, València i Alacant augmentaren de manera notable, la qual cosa redunda en la minva dels caps comptabilitzats en dit cens (Aspiroz, 2003; Cela-Conde, 1979). Després de la postguerra s'obriren de nou les portes a l'exportació de porcí, però aquesta vegada s'hi afegien els productes derivats de la cabana porcina, especialment els embotits (Cela-Conde, 1979).

Una altra qüestió important a assenyalar en quant al comerç de porcí estriba en el fet que en el seu comerç el frau hauria estat significatiu, no de bades en Joan March s'inicià en l'art del comerç de porcs. Així, l'inspector en cap d'Hisenda al 1908 escrivia que "una de les indústries més sanejades en aquesta província és l'exportació de ramat porcí. No davallaran de 35000 els caps que s'embarquen; el seu pes mig de 25 arroves que al preu de 12 pessetes ens donen un rendiment de 10500000 pessetes i no obstant l'Estat percep en el darrer any 996 pessetes" (Semir 1908:20 a Molina 2003:155).

L'evolució dels caps de ramat **equí** –cavalls, ases i muls– presenta una tendència curiosa ja que mentre al llarg dels primers 30 anys del segle XX havien experimentat una tendència a la baixa per mor de la substitució progressiva d'aquests animals pel motor a combustió en les tasques agrícoles; però amb la crisi bèl·lica, aquests tornaren a recuperar protagonisme per la manca de combustibles (i el seu elevat preu).

En quant al ramat **boví** que serà característic de les zones de Campos i l'horta de Palma i de Menorca, cal destacar el fet que en el cas de Mallorca l'expansió d'aquest ramat per a l'obtenció de carn i llet s'inicia cap e 1925 (Rosselló Verger, 1964). Als anys 1930, entre el 30% i el 40% dels caps de boví es trobaven a Menorca, la qual cosa ens indica la ja elevada quantitat d'aquests animals, mentre que la resta es trobaven fonamentalment a Mallorca. Aspiroz (2003) exposa que el ramat boví es destinà a la producció de llet més que a la de carn per mor de la necessitat d'abastir de llet fresca a la població, especialment l'urbana a Palma. A aquest fet s'hi afegia la restricció al sacrifici de vaques amb la finalitat de destinar-les a la cria per a repoblar les províncies afectades per la Guerra Civil. Així mateix, els conflictes bèl·lics afectaren notablement en la importació de pinsos, la qual cosa redundà en la progressiva expansió dels conreus de farratges (Aspiroz, 2003).

En el cas de Menorca, a principis del segle XX ja s'havia imposat el ramat boví com a estratègia productiva agrària i aquesta nova estratègia es sustentava en una elevada dependència de l'exterior. Casasnovas (2006:322) escriu que "en vespres de la Primera Guerra Mundial anualment entrava una mitjana de 1800 tones de cereals i 2300 tones de farratges per al consum de la cabana ramadera insular, la qual cosa mostra la puixança d'aquesta. Això no obstant, aquests inputs ramaders constaten també la insuficiència del sector agrari per a mantenir la pròpia cabana amb els recursos de l'illa". Cal destacar que el ramat boví no incrementà en quantitat sinó que també hi va haver un important canvi en quant a les espècies que conformaven la cabana. Així, Casasnovas (2006) diu que al 1861 s'introduïren a Menorca sis vaques i un brau de raça suïssa (Friburg). La cabana bovina se decantà cap a les espècies majoritàriament holandesa (frisona) i, en menor mesura, suïssa (Friburg). Aquestes són particularment bones per la producció lletera.

Taula 35. Evolució dels caps de bestiar a les Balears, 1860-1972 (Font: elaboració pròpia a partir de Urech i Cifre, 1869 (1860); Aspiroz, 2003 (1925-1950); INE, 1966 (1962); INE, 1974 (1972)).							
	Boví	Oví	Cabrum	Porcí	Cavallar	Asiní	Mular
1860	8.769	89.605	14.276	9.620	1.583	12.937	18.028
1925	14.240	170.146	43.795	111.861	14.240	9.158	23.971
1932	24.886	218.607	42.072	105.423	11.129	6.224	21.742
1942	23.151	188.484	36.735	46.601	12.372	7.740	22.197
1950	25.607	151.629	33.958	54.127	17.210	7.156	22.281
1962	38.624	165.090	16.904	110.426	10.565	5.977	17.563
1972	64.552	267.167	15.559	109.266	4.059	2.992	12.293

L'augment de les importacions de farina (també de blat) a Menorca, al llarg de la segona meitat del segle XIX, tenen a veure amb la recuperació de l'economia menorquina i l'augment demogràfic associat. L'estratègia agroproductiva s'orientà cap al mercat capitalista i a diferència de Mallorca i les Pitiüses, en aquest cas l'opció a emprendre fou la ramadera. Entre els motius pels quals se pren per aquesta orientació i no per l'adopció dels conreus colonials llenyosos hi hauria motivacions de tipus institucional, com per exemple la gran propietat de la terra, conjugats amb d'altres de tipus ecològic com per exemple els tipus de sòl, la pluviometria o el vent (Bisson, 1967; Vidal-Bendito, 2001). A més, geohistòricament, les relacions socials de producció havien afavorit la fermentació urbano-portuària, amb la particularitat de que els dos principals centres urbans concentraven la major part de la població menorquina amb la conseqüent baixa població rural susceptible de ser explotada amb salaris baixos, ja que les classes populars treballaven en els centres manufacturadors –tallers i fàbriques– molt més ben remunerats, i per tant l'opció d'una economia pagesa s'esvaïa. Les vaques i la llet seria l'opció barata i acomodada a les restriccions de la gran propietat i a l'escassetat de mà d'obra barata i fàcilment explotable. Així doncs, Bisson (1967:84) escriu que la pressió sobre la terra se va atenuar "amb la implantació d'indústries que demandaven molta mà d'obra (calçat, moneders de plata). No ens sorprèn doncs que la disminució de la població agrícola, ocorreguda des de finals del segle passat [segle XIX], s'hagi acompanyat d'una reducció de les terres de conreu, al mateix temps que d'un desplaçament dels conreus des dels turons de sòls secs fins a les planes profundes, millor adaptats a les possibilitats farratgeres recentment introduïdes".

La **producció ramadera menorquina** està vinculada a l'expansió dels conreus farratgers, i aquella va ser definida per Bisson (1967:93) com una "ona de fons", i als anys 1960 Bisson (1967:93) deia que "hi ha un signe que no engana; no se mesura el valor d'una explotació pel nombre de quarteres de blat, sinó per la importància del seu estable de vaques lleteres". Hom podria pensar que el particular clima menorquí, marcadament diferenciat del mediterrani sec del Migjorn mallorquí i de les Pitiüses, va ser clau per a la implantació de la ramaderia bovina. Emperò, junt amb la implantació de dita ramaderia, hi va haver un augment considerable de les importacions de farratges (a partir de 1905 no baixen de 1500 Tm). Per tant, la producció insular era insuficient per a l'aliment dels ramats.

A la taula 36 es pot veure l'evolució de les cobertes del sòl a Menorca, on els conreus de farratges han experimentat un notable avanç ja dins del segle XX. Així mateix, els sòls recollits sobre l'epígraf de prats i pastures i guarets conjuntament també presenten un increment. Casanovas (2006) exposa com l'enclova o clóver (*Hedysarium coronarium*) –en castellà *zulla*– no fou emprada com a farratge fins el 1860 que es va emprendre el primer assaig pel seu conreu. No obstant, s'ha difós la mitologia que aquest conreu farratger fou estès pels britànics ja al segle XVIII, quan la seva difusió és molt més recent. Emperò, Bisson (1967) exposa com l'enclova es va difondre preferentment a la Tramuntana ja que aquesta lleguminosa requereix de sòls profunds i que per tant al Migjorn no es trobaven. El fet que al Migjorn no es difongués el conreu farratger estriba, també en el fet que allà se donava el que Jean Bisson (1967:84) ha definit com un equilibri entre blat i pastures, una rotació de conreus en el que les estivades eren un element rellevant. La rotació consistia en la distribució del ramat en diferents tanques en les que hi havia diferents tipus de conreus, des del blader al rostollars, mentre que s'oferia als jornalers com a pagament en espècie la possibilitat de conrear a l'estiu (estivades) amb una part del sòl destinat a guaret i que tan sols poden ser aprofitats amb

lleguminoses, que alhora enriqueixen els sòls. Així mateix, la concentració dels ramats en les tanques permetia un millor aprofitament del fems per fertilitzar el sòl. A la introducció de l'enclova li va seguir la de la veça o fesolí que es va difondre millor per les terres del Migjorn on encara predominaven els sistemes de rotació (guaret, rostoll, blat).

D'acord amb Bisson (1967) la via a seguir de l'agricultura menorquina al llarg de la primera meitat del segle XX, fou la de substituir el guaret en pradera artificial i l'abandonament del blat per l'ordi i la civada. Els cereals es destinaren progressivament a l'aliment animal i l'aliment humà dependrà cada cop més dels fluxos comercials. A més, en el treball agrícola els bous eren substituïts per muls –i posteriorment aquests per tractors, es passa d'1 tractor al 1954 a 86 al 1965–, amb la qual cosa s'incrementava la cabana ramadera en la que les vaques holandeses anaven substituint a les autòctones. Si fins aleshores la principal zona de producció agrícola era la del Migjorn, la introducció de la maquinària de motor d'explosió serà factible a les propietats de la Tramuntana on se donaren els principals canvis agraris. Mentre que a les del Migjorn, les transformacions de la mà de la tecnologia dels hidrocarburs no seran tan fàcilment aplicables, degut a les pròpies característiques físiques de la zona: roques abundants, sòls magres, gran quantitat de parets, etc. Així mateix, el reg per aspersió també presentarà fortes diferències en la seva implementació, amb una quasi absoluta presència a la banda Nord de l'illa, i una escassíssima presència al Migjorn. Tota la construcció geohistòrica d'aquest territori va fer que l'aplicació dels "miracles" de la "revolució verda" fossin més mals de dur a la pràctica. En canvi, la Tramuntana que havia estat durant llarg temps la part inhòspita de l'illa per les dificultats d'aprofitament agrícola es convertia en la zona predilecte pel "desenvolupisme lleter" (Bisson, 1967).

Els resultats de la transformació ramadera del camp menorquí foren: la consolidació d'una intensificació agroproductiva a les terres de Tramuntana, mentre que les del Migjorn s'anaven abandonant; el manteniment de la gran propietat; la reducció de les superfícies conreades; l'expansió dels farratges; la dependència de l'exterior per a la venda dels productes lactis i per la compra dels aliments per la cabana ramadera i per a l'alimentació humana, així com del petroli i ensums agrícoles diversos (p.ex. biocides, fertilitzants, maquinària, etc.) (Bisson, 1967; Méndez-Vidal, 2007). La transformació ramadera, però no es podria acabar d'entendre si no fos per l'aparició de l'empresa Industrial Quesera Menorquina (IQM) –fàbrica de formatge fus sota la marca El Caserío–, ideada per Pedro Montañés Villalonga, al 1931 que seria responsable en bona part de la comercialització i intensificació lletera.

	1860			1934			1962		
	Total (Ha)	Secà (%)	Regadiu (%)	Total (Ha)	Secà (%)	Regadiu (%)	Total (Ha)	Secà (%)	Regadiu (%)
Cereals per gra	39.549	100	0	14.311	99,83	0,17	12.218	99,27	0,73
Lleguminoses per gra	0	0	0	558	85,48	14,52	675	98,22	1,78
Hortalisses i tubercles	212	0	100	1.192	75,25	24,75	1.682	68,79	31,21
Farratges	0	0	0	1.581	92,35	7,65	9.652	97,72	2,28
Guarets	0	0	0	12.469	100	0,00	9.825	100	0
Vinya	0	0	0	111	100	0,00	11	100	0
Altres fruiters	646	83,03	16,97	277	89,53	10,47	919	62,89	37,11
Prats i pastures	0	0	0	12.015	100	0	21.897	100	0
SAU	40.407	99,2	0,8	42.514	98,7	1,30	56.879	97,91	2,09
Bosc baix	12.110	100	0	12.699	100	0	3.839	100	0
Bosc alt	1.592	100	0	1.995	100	0	2.267	100	0
Forestal	13.702	100	0	14.694	100	0	6.106	100	0
Erms a pastures	6.674	100	0	8.087	100	0	0	0	0

10.5.1.3. De la intensificació agrària a la progressiva desfeta de l'agroindústria.

L'evolució de la producció agrícola a les Balears ha experimentat com a la major part de les regions del planeta, el procés que s'ha denominat de "modernització" agrícola que s'ha traduït en un ascens en la producció agrària, però a costa d'una incessant dependència d'inputs exògens i fòssils, la qual cosa ha alterat els cicles biogeoquímics i s'ha convertit, a escala planetària, en un important agent del denominat canvi global. En el cas de les Balears, al llarg de la segona meitat del segle XX, s'ha intensificat el procés de transformació agrària iniciat a la segona meitat del XIX, amb l'adopció dels anomenats conreus colonials i el desplegament d'activitats industrials complementàries (p.ex. ferreries per eines, fabricació d'adobs químics i minerals, etc.) (Cela-Conde, 1979; Roca, 1992). Al procés de transformació agrària, a partir de la segona meitat del segle XX, se li afegeix un nou element de canvi amb el procés de turísticització, com és el derivat per la conversió de l'ús agrari del sòl en el potencial ús turístico-immobiliari (Binimelis, 1996). I, també cal considerar un altre element com és el que es deriva de la incorporació de l'Estat espanyol en la UE i l'acolliment de la PAC (Política Agrària Comunitària) que ha repercutit en el disseny i articulació de les activitats agràries de les illes que a partir de llavors han experimentat una constant pèrdua de significació, encara que formalment la major part del territori segueixi essent rural (Binimelis, 2000; Binimelis i Riera, 2003).

En el context espanyol, i també balear, la consideració científica i política de les activitats agràries han estat enquadrades dins del paradigma dominant del retard del camp, com unes activitats suposadament llastrades per la persistència d'estructures feudals que impossibilitaven la seva "modernització", unes consideracions aquestes que foren contestades per Naredo en el seu llibre publicat a principis dels anys 1970 sobre l'evolució de l'agricultura espanyola i reeditat recentment (Naredo, 2004), així com el conegut treball de Martínez-Alier (1968) sobre els latifundis andalusos. En el cas de les illes les aportacions de Naredo i Martínez-Alier, varen influir en el treball de Camilo J. Cela-Conde (1979) sobre el capitalisme i el camperolat a Mallorca. Un debat aquest que avui en dia encara genera fortes polèmiques, tal com les originades arran de la publicació de l'obra col·lectiva *El pozo de todos los males* (Pujol et al., 2001). D'acord amb aquestes obres, gran part de les anàlisis de l'evolució agrària han estat tributàries de les corrents economicistes dominants que presenten una visió teològica cap a la utopia del creixement. Una lectura possible, tan sols, gràcies a l'ocultació de nombrosos aspectes (p.ex. socials, ecològics) que són generalment relegats a la condició d'externalitats.

La transformació de les activitats agràries es pot detectar, en part, en l'evolució al llarg de la segona meitat del segle XX –a través de la informació que ens ofereixen els censos agraris– en la disminució de la superfície agrícola, SAT (Superfície Agrícola Total) i la SAU (Superfície Agrícola Útil) que han minvat en un 19,14% i un 10,77% respectivament, al llarg del període cobert pels censos. Per una altra banda, val la pena destacar la important reducció del nombre d'explotacions que respecte de 1962 s'ha reduït en un 52,72%, tot passant de 41,8 mil explotacions al 1962 a unes 19,78 mil explotacions al 1999. Aquest fet respon, en gran mesura, a la conversió de l'espai formalment rural en espai funcionalment turístico-urbà, amb la qual cosa es duen a terme processos d'agregació de propietats amb mires a les possibilitats edificatòries que permetin la normativa vigent en cada moment. Aquest procés vendria recolzat pel fet que mentre les explotacions de 200 Ha o més han experimentat un procés ascendent, amb un increment que va de les 179 explotacions de 1972 a les 311 de 1999; el nombre d'explotacions de menys de 10 Ha, han passat de 41621 explotacions al 1972 a unes 14559 explotacions al 1999.

Taula 37. Evolució del nombre d'explotacions agrícoles i la superfície agrícola a Balears, 1962-1999 (Font: elaboració pròpia a partir dels Censos Agraris 1962, 1972, 1982, 1989, 1999).			
	núm. explotacions	Superfície Agrícola Total (SAT) (Ha)	Superfície Agrícola Útil (SAU) (Ha)
1962	41.856	463.558	246.699
1972	48.575	446.472	255.150
1982	27.680	409.257	238.152
1989	28.810	384.209	220.500

1999	19.788	374.826	220.118
Variació 1962-1999 (%)	-52,72 %	-19,14 %	-10,77 %

L'evolució de la producció agrícola a les illes ha experimentat entre el període de "l'autarquia" (1939-1949) i el 2004 una tendència ascendent. El gràfic 6 i la taula 37 mostren aquesta evolució a partir de les dades a les que s'ha pogut accedir, que són per una banda els valors mitjans entre 1939 i 1949 per Mallorca i Pitiüses (sense Menorca) i després per diferents moments que ens poden donar una idea de les transformacions ocorregudes en l'economia agrària de les illes. En primer lloc, es pot constatar una tendència a l'alça que ha passat d'unes 481 mil Tm al període autàrquic (Mallorca i Pitiüses) a una producció agrícola recollida per les estadístiques de poc més d'un milió de Tm. Emperò, cal tenir present que durant el període de l'autarquia, amb una economia fortament intervinguda i un mercat negre (estraperlo) en plena expansió, les dades oficials oculten les magnituds reals de la producció agrícola i de l'activitat econòmica en general. Naredo (1981) va estimar la incidència de l'estraperlo a les grans finques del Sud espanyol, on la producció oculta de blat durant el període de l'autarquia era un 41% del total⁹⁷, un 47,6% en el cas del blat de les indís, un 62,7% en el cas de les faves, un 27,3% en el cas dels cigrons, un 65,3% en el cas de la civada i un 51% en el cas de l'ordi. Per altra banda, les superfícies declarades eren també inferiors a les realment conreades, a la finca estudiada per Naredo, les declarades eren un 28% inferiors a les reals i per altra banda les terres de guaret ocultaven, amb un control menys estricte, una major producció. Així mateix, els rendiments declarats eren entre dues i tres vegades inferiors als reals. Barciela (1981) calculava que entre 1939-1940 i 1952-1953, la meitat del blat es venia al mercat negre i Gutiérrez del Castillo (1981) en el cas de l'oli estimava que la quantitat que es comercialitzava en el mercat negre era molt semblant a la del mercat oficial. Altrament, els preus a l'estraperlo varen ser molt superiors als del mercat oficial, per exemple en el cas del pa es movia entre unes 6 i 12 vegades superior al preu oficial. Unes variacions que depenien de la distància entre les zones de consum de les zones de producció excedentàries, quan major fos la distància major seria la diferència entre preus oficials i clandestins. Cap al 1951 els preus clandestins i oficials convergiren per la quasi desaparició del mercat negre i l'adopció de mesures que tendien a rompre amb l'autarquia. Una autarquia que havia estat sucada per part de les elits espanyoles que varen experimentar una espectacular acumulació de capital (González-Portilla i Garmendia, 2003).

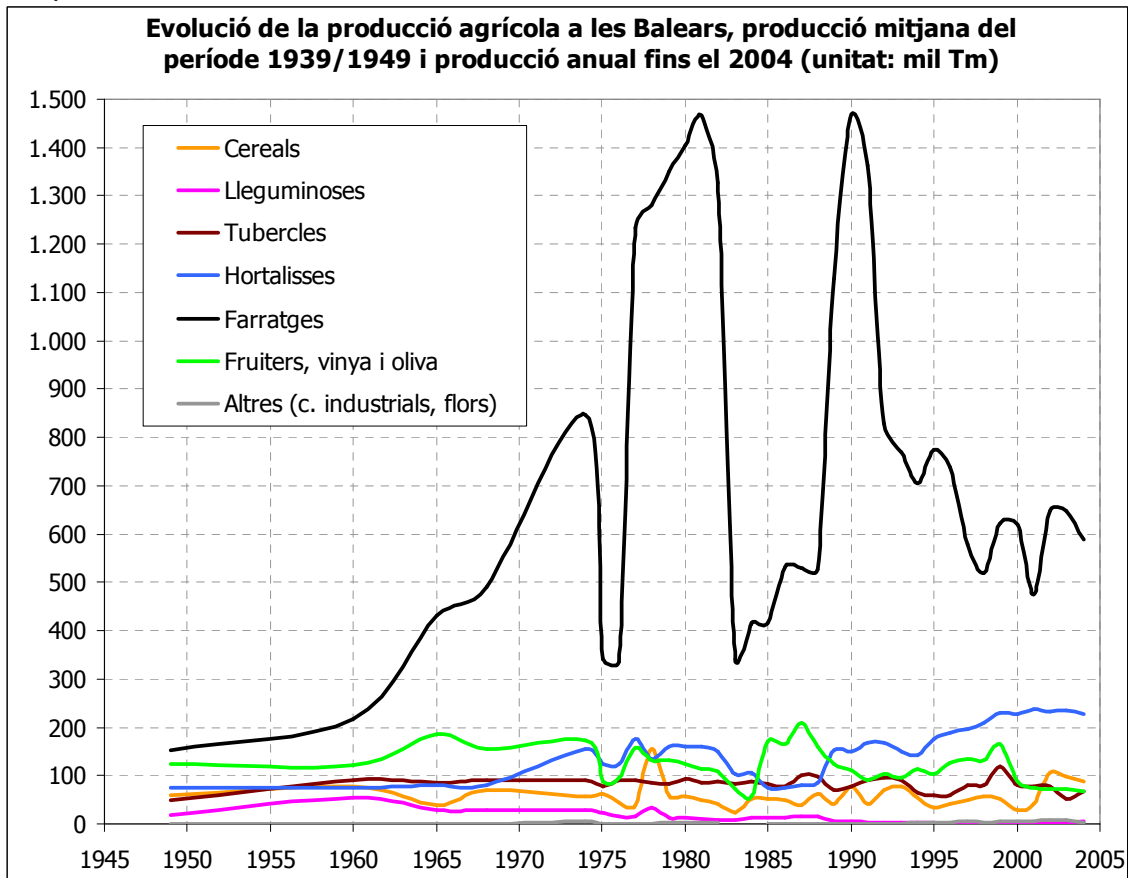
Lluny de les versions complaents i justificadores de l'estraperlo, tenim que aquest no va ser una mena d'acord social col·lectiu per tal de sobreviure durant els "anys de la fam", sinó que tal com exposen González Portilla i Garmendia (2003:339-240): "l'existència d'aquest doble mercat, oficial i negre, i en el que les diferències dels preus són considerables i en el que al voltant de la meitat de la producció nacional circula per ambdós mercats, ens parla de la magnitud de la "venjança social" i la corrupció econòmica promoguda des del nou règim. Aquesta doble realitat se reflectirà amb distintes cares socials: empobriment i pèrdua de poder adquisitiu de les classes populars i enriquiment il·lícit d'importants grups de la burgesia. En aquests anys, i com a conseqüència d'aquesta doble realitat, neix una nova burgesia, vinculada al règim, que assoleix un ràpid enriquiment a través del mercat negre i de les connexions polítiques".

En el moment de màxim auge de les activitats ramaderes a les Balears, la producció agrícola es va disparar al llarg dels 1980 a prop de 1,8 milions de Tm, de les quals devers 1,4 milions de Tm corresponien als conreus farratgers. L'entrada de l'Estat espanyol a la UE es va saldar amb una important reducció de la cabana ramadera bovina que es destinava fonamentalment a la producció lletera. Una de les produccions que han experimentat una disminució notable al llarg del període, si més no respecte dels moments més àlgids, ha estat la fruitera que amb un pes important dels cítrics i fruits secs s'han abandonat degut a l'aparició de competidors en el mercat internacional, als que per la via preus els productes de les illes no els poden encarar. A més es tracta d'uns productes estretament vinculats a l'exportació, tal com apuntà Cela-Conde (1979), per la qual cosa en deixar de ser una via interessant per la captació de divises, s'ha anat quasi abandonant i s'ha substituït per turistes. Per una altra banda, els

⁹⁷ Naredo (1981) exposa que malgrat a la finca del seu estudi la producció de blat no declarada suposà el 41%, sostén que com a mitjana, a les finques del Sud, el blat no declarat es situava entre el 40 i el 60% de la producció total.

conreus que encara estan vinculats a l'agroexportació com són els tubercles, han mantingut una producció quasi estable al llarg del període analitzat, amb una mitjana de 80,8 mil Tm anuals, mentre que les hortalisses han estat els conreus, la producció dels quals ha augmentat més notablement al llarg del període, situant-se en torn a les 228 mil Tm al 2004, i superant a partir de 1989 les 100 mil Tm. Un increment que té a veure en que les hortalisses tenen la contraprestació monetària més alta dels diferents conreus, essent al 2004 de 841 €/Tm i la superfície destinada a aquests cultius és la que també surt més ben parada des del punt de vista monetari ja que de mitjana correspondria uns 27773 €/Ha essent la retribució més alta de totes les superfícies agrícoles al 2004.

Gràfic 6. (Font: elaboració pròpia a paritr de Aspiroz, 2003 –any 1939-1949; Barceló-Pons i Pérez-Manrique 1974b –any 1961, 1965, 1968–; Banco de Bilbao, 1977 –any 1974–; Sa Nostra, 1977 –any 1975 i 1976–; Amer i Mestre, 1978 –any 1977–; Amer i Mestre, 1979 –any 1978–; Alenyar, 1984 –anys 1979, 1980 i 1981–; Alenyar i Galmés, 1983 –any 1982–; Amer et al., 1985 –any 1983 i 1984–; Amer et al., 1986 –any 1985–; Amer et al., 1987 –any 1986–; Amer et al., 1988 –any 1987–; Amer et al., 1989 –any 1988–; Lucas 2002 – anys 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995 i 1996–; dades del servei d'estadística de la Conselleria d'Agricultura i Pesca –anys 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 i 2004).

Taula 37. Evolució de la producció agrícola a les Balears, 1939/1949-2004 (Font: a) Aspiroz 2003: 123-124; b) Barceló-Pons i Pérez-Manrique 1974b: 57-59; c) SA NOSTRA 1977: 99-100; d) Alenyar 1984: 49; e) Lucas-Vidal 2002: 167; f) dades del servei d'estadística de la Conselleria d'Agricultura i Pesca).

Font	a	b	b	c	d	e	f	f
Any	Mitjana (1939/1949) Mallorca i Pitiüses	1960-61	1967-68	1975	1980	1990	2000	2004
Cereals (10 ³ Tm)	59,16	78,35	69,40	61,6	57,44	76,60	29,25	88,35
Lleguminoses (10 ³ Tm)	19,04	55,47	28,38	23	11,70	5,81	2,98	4,37

Tubercles (10 ³ Tm)	49,65	91,26	89,38	78,7	92,77	78,30	78,80	66,27
Hortalisses (10 ³ Tm)	76,04	74,64	78,76	124,7	159,67	150,32	227,32	228,48
Farratges (10 ³ Tm)	153,40	217,40	489,66	340,6	1.403,36	1.467,98	620,32	589,03
Fruiters (10 ³ Tm)	124,00	121,45	154,67	88,6	124,40	110,02	88,51	68,33
Altres (c. industrials, flors) (10 ³ Tm)	—	—	—	—	2,11	0,21	5,44	3,46
Total (10³ Tm)	481,30	638,56	910,25	717,2	1.851,45	1.889,24	1.052,63	1.048,28

Si s'observen les magnituds que sovint s'empren per analitzar les activitats productives, sota les pseudomesures monetàries i que Naredo (2004) va analitzar críticament per analitzar l'evolució de l'agricultura espanyola, poden ocultar aspectes importants, en aquest cas de la producció agrícola. A la taula 38 s'exposen conjuntament els agregats monetaris del VAB primari (agrari i pesca) pel període 1960-2004 que en termes reals (euros constants) mostra una important reducció que va des dels 443 milions d'euros constants de 2004 al 1960 als prop de 253 milions d'euros al 2004. En els comptes agregats del VAB de tots els sectors, el sector primari ha passat de representar el 21,33% del total al 1955 a l'1,44% de l'any 2004. Aquesta minva dels resultats monetaris ha anat acompanyada d'una reducció molt important del nombre de persones ocupades en les activitats del sector primari que han passat de 77,9 mil persones a les 10,1 mil persones. A més, si hom observa la proporció de població assalariada en aquest sector, aquesta ha passat de les 39,8 mil persones al 1950 a tan sols 4,2 mil persones al 2004. La destrucció del treball en el sector primari, tal com es pot veure a la taula 38, es produeix de manera significativa en el període que va de 1980 a 1990, quan les Balears i l'Estat espanyol entraren a formar part de la UE. Aquesta destrucció assoleix la xifra de poc més de 20 mil persones, tot passant de 34,9 mil persones ocupades al 1980 a unes 14,25 mil persones ocupades al 1990. Per altra banda, la producció agrícola en termes físics s'ha incrementat en torn a un 117,8% respecte de 1950, període al llarg del qual s'ha passat de produir unes 481 mil Tm al 1950 (sense Menorca) a 1,04 milions de Tm al 2004.

Taula 38. Els Valors Afegits del Sector Primari, Llocs de treball i Producció Agrícola a les Balears, 1960-2004 (Font: a) Alcaide, 2003; b) IBAE, www.caib.es/ibae/ibae.htm; c) EPA – Enquesta de Població activa fa esment a població ocupada- INE)					
	VAB sector primari (10 ³ euros corrents)	VAB sector primari (10 ³ euros constants 1995)	Pob. Ocupada (mils)	Assalariats (mils)	Producció (mil Tm)
1950	5.289 ^a	155.193	77,96 ^a	39,86 ^a	481,30*
1960	14.833 ^a	234.214	73,88 ^a	20,98 ^a	638,57
1965	21.642 ^a	261.416	59,06 ^a	17,33 ^a	852,05
1970	30.832 ^a	302.688	53,01 ^a	17,52 ^a	910,25**
1975	46.903 ^a	211.809	42,51 ^a	15,36 ^a	717,2
1980	82.140 ^a	227.134	34,98 ^a	11,20 ^a	1.851,45
1985	131.153 ^a	239.630	24,66 ^a	4,95 ^a	805,8
1990	170.183 ^a	227.645	14,25 ^a	3,84 ^a	1.889,23
1995	201.898 ^a	181.917	10,08 ^a	3,50 ^a	1.152,9
2000	257.702 ^b	204.919	9,69 ^a	3,40 ^a	1.052,63
2004	253.281 ^b	177.579	10,17 ^c	4,20 ^c	1.048,28
Variació 1950-2004	4.688,91%	14,42%	-86,95%	-89,46%	117,8%

* La producció agrícola és la mitjana del període 1939-1949 per Mallorca i Eivissa; ** La producció agrícola és la del 1968.

Els augments de la producció agrícola enregistrats s'han dut a terme sota l'aplicació dels efectes de la coneguda com a "revolució verda". En aquest sentit, es produeix una ruptura de la simbiosi ramaderia-agricultura, amb la progressiva mecanització del camp, l'utilització

massiva d'adobs químics⁹⁸ i productes fitosanitaris, al temps que se reduïen de forma significativa les superfícies amb propietats fertilitzadores del sòl, com per exemple les lleguminoses que ha passat d'ocupar unes 26215 Ha a l'any 1962 a unes 3067 Ha a l'any 2004. En el cas de l'agricultura a Balears i les seves anàlisis, resulta pràcticament impossible tenir informació sobre l'evolució històrica dels inputs externs de la producció agrària (adobs, fertilitzants, energia, aigua, etc) per la qual cosa l'avaluació ponderada de la producció en termes físics de l'agricultura resulta certament difícil i fins a hores d'ara podria semblar que aquests no han tengut res a veure amb la producció agrària.

En qualsevol cas, convé senyalar que la dotació mitjana d'adobs químics a les illes per terra llaurada es situava el 2005 en torn a 0,02 Tm/Ha, front a les 0,1 Tm/Ha de mitjana de l'Estat. Emperò, el cert és que les majors quantitats s'empren en els conreus intensius – hortalisses i patates principalment– on s'ha donat una important contaminació de les aigües subterrànies per l'acumulació de nitrats. Així, per exemple, mentre el Reial Decret 261/1996 de 16 de febrer, sobre protecció de les aigües produïdes per nitrats procedents de fonts agràries estableix com a zones vulnerables aquelles on es detectin més de 50 mg/L NO₃. A les U.H. (Unitats Hidrogeològiques) del Pla Inca-sa Pobla el ió nitrat en les aigües subterrànies –zona entre sa Pobla i s'Albufera– era superior a 500 mg/L; a la U.H. del Pla de Palma –zona del Pla de Sant Jordi– els valors oscil·laven entre 50-100 mg/L (i valors màxims de 174 mg/L); a la U.H. de Manacor els valors eren superiors a 100 mg/L; al SW de la U.H. de Lluçmajor-Campos es detectava una franja amb valors màxims de 100 mg/L; a Ciutadella es detecten valors màxims de 72 mg/L i mitjans de 50 mg/L; a Maó es presentaven uns valors màxims de 130 mg/L i mitjans de 60 mg/L; i sense aquest tipus de contaminació a Eivissa (Mateos-Ruíz et al., 2001).

Així doncs, podem ressaltar, d'acord amb Naredo (2004:358-360) pel cas de l'agricultura espanyola (però aplicable a les Balears), que "no és que –com suggereix l'anàlisi en termes monetaris– abans no existissin mitjans de tracció i avui per fi s'hagin multiplicat aquests, que no és que abans no s'abonàs i ara per fi s'abona, sinó que s'han modificat radicalment les formes de tracció i de fertilització del sòl, junt amb les pràctiques de conreu i les noves varietats de plantes que [...] amplien cada vegada més les necessitats de tracció i mitjans químics. El mateix ocorre amb un altre component que té avui un gran pes entre els *inputs* energètics agraris: els pinsos composts [...] I el mateix que l'agricultura de la "revolució verda" ha actuat en detriment de les fonts tradicionals de fertilitat del sòl i del control de plagues, i empobrit el patrimoni biològic del país, l'extensió d'aquest nou tipus de ramaderia altament depenent de les importacions de blat d'indis i soja ha dut al desaprofitament i degradació dels recursos farratgers d'amples zones del país, que havien constituït la base fonamental de l'alimentació ramadera. I, el que és més fonamental, s'han destruït a vegades de forma irreversible els instruments que feien possible aquell aprofitament: les races ramaderes autòctones. Tot això, a l'igual que l'arrabassada d'olivars i alzinars, o que l'ús indiscriminat de mitjans químics i de petroli, amb el recolzament i la subvenció de l'Estat".

A la taula 39 es poden veure els càlculs de l'eficiència energètica de l'agricultura i ramaderia espanyoles. Al llarg del període de "modernització" agrària espanyola, s'ha passat d'un estadi (1950-1951) en que els principals inputs provenien de les pròpies activitats agràries (82 bilions Kcal) front als inputs externs (4,9 bilions Kcal) a un altre (1999-2000) en que la major dels inputs són externs amb 106 bilions Kcal, front als 72,2 bilions Kcal de reutilitzacions. A més, l'estratègia modernitzadora s'ha sustentat, cada cop més, en recursos esgotables que han passat de representar l'any 1950-51 el 5,06% de tots els inputs (4,4 bilions Kcal) a representar el 40,98% (73,1 bilions kcal) al 1999-2000. L'eficiència entre els inputs externs i els outputs aconseguits per part de la ramaderia i l'agricultura amollaven a mitjans del segle XX, uns valors de 6,1 kcal de producte per kcal invertida; mentre que a finals del segle XX l'eficiència s'havia reduït dràsticament, essent de l'1,27. Entre el 1977-1978 i el 1993-1994, es produeix un augment d'eficiència que es deu especialment, tal com exposen Carpintero i Naredo (2006) al fet que s'incrementen els consums elèctrics –pas de 2,4 bilions kcal al 1977-1978 a 12,6 bilions kcal al 1997-1998– que estaven relacionats amb els bombejos d'aigua lligats

⁹⁸ Segons dades del Ministeri d'Agricultura a l'any 2005 s'havien utilitzat unes 3,5 mil Tm de fertilitzants nitrogenats; mil Tm de fertilitzants fosfatats i 600 Tm de fertilitzants potàssics (www.mapa.es/estadistica/pags/medios/fertilizantes/Fertilizantes_2005-anual.pdf).

a l'ampliació de les superfícies de reguiu. Emperò, a finals del segle XX s'accentuà de nou la caiguda de l'eficiència energètica de l'agricultura.

Taula 39. Eficiència energètica de l'agricultura espanyola en termes energètics, 1950-2000						
(Font: Carpintero i Naredo, 2006).						
			1950-1951	1977-1978	1999-2000	
			(10⁶Kcal)	(10⁶Kcal)	(10⁶Kcal)	
Inputs externs	No renovables	Electricitat	524.905	2.438.207	16.516.437	
		Carburants	900.153	26.416.810	22.459.709	
		Fertilitzants	2.456.145	17.843.174	25.669.051	
		Maquinària	111.246	2.904.162	6.039.618	
		Tractaments	433.167	1.904.465	2.431.664	
	Total externs no renovables			4.425.616	51.506.818	73.116.479
	Renovables	Treball	536.330	230.856	101.214	
		Llavors externs i importades			1.770.001	
		Pinso concentrat i importat	0	30.811.020	31.196.253	
	Total externs renovables			536.330	31.041.876	33.067.468
Total Inputs externs			4.961.946	82.548.694	106.183.947	
Reutilitzacions	Fems	7.593.727	6.664.162	8.362.750		
	Tracció animal	1.854.792	508.481	38.683		
	Llavors	3.691.094	5.089.164	2.699.239		
	Pinso propi i alimentació	20.143.321	33.446.735	8.074.130		
	Conreus farratgers	8.715.904	35.032.522	20.899.053		
	Palles	40.496.783	38.438.339	32.127.827		
Total reutilitzacions			82.495.621	119.179.403	72.201.682	
Inputs totals			87.457.567	201.728.097	178.385.629	
Producció final agrícola i ramadera			30.308.437	101.473.583	134.805.854	
Eficiència (Output final/inputs externs)			6,11	1,23	1,27	
			Kcal/Kcal	Kcal/Kcal	Kcal/Kcal	

En el cas de les Illes, com s'ha esmentat anteriorment, no hi ha (de moment) informació solvent respecte dels inputs externs de l'agricultura, però l'observació dels impactes (contaminació d'aigües), així com la mecanització de les tasques agrícoles i l'evolució de la cabana ramadera ja exposats, semblen apuntar que en termes energètics s'hauran produït unes tendències molt semblants a les observades pel conjunt de l'Estat i en alguns altres estudis de cas que són característics de l'anomenada "revolució verda" i el procés de "modernització agrària" (Carpintero i Naredo, 2006).

Les illes han experimentat en els darrers anys una reducció de la superfície agrícola útil (SAU), i també, a diferència de la situació de l'agricultura espanyola, una important reducció de les superfícies de reguiu. En canvi, a l'agricultura espanyola amb un marcat caràcter agroexportador i comercial-industrial, han proliferat en els darrers anys –moltes vegades gràcies a l'ajuda de les subvencions europees– els conreus de reguiu que a la seva vegada es tradueixen en uns increments de les exigències hídriques i energètiques en una espiral que se retroalimenta. S'ha arribat al punt en alguns casos a plantejar-se la dessalació d'aigua marina pel reg agrícola. Aquesta expansió del reg, en un país sense petroli i amb unes condicions climàtiques mediterrànies, se produeix també amb l'adopció de reg en conreus tradicionals de secà com és el cas de l'oliverar.

En el cas de les Balears, les superfícies de reguiu experimentaren un increment entre els anys 1960 i els 1980, arribant a unes 20 mil Ha, per després anar-se reduint sostingudament fins arribar a les 16,18 mil Ha del 2004. Al llarg del període 1980-2004, la demanda d'aigua externa ha passat dels 249 Hm³ a uns 109 Hm³ (taula 41), amb la qual cosa seria de suposar una menor pressió sobre els recursos hídrics –essent la demanda agrícola prop del 50% de la demanda total d'aigua–, però en la pràctica es tradueix en un constant descens dels nivells piezomètrics, a més de la proliferació de plantes dessaladores (Rodríguez-Perea i Gelabert, 2006). Una reducció que té a veure amb l'adopció del monocultiu turístic, l'adopció de

la PAC (Política Agrària Comunitària) i l'abandonament de terres. I, al fet que les illes recorren, amb les actuals condicions i regles del joc econòmic –amb uns preus del petroli relativament barats–, als mercats externs (majoritàriament peninsulars) pel proveïment agroalimentari, on exporten la seva quota d'impacte socioambiental. Mentre, moltes de les zones de reguiu de les illes són devorades per tot tipus d'infraestructures i equipaments com és el cas del Pla de Sant Jordi, on s'ha ubicat: l'aeroport, els dipòsits de carburants de CLH (Centro Logístico de Hidrocarburos), polígons industrials-comercials, urbanitzacions, etc (Morro, 2005). És a dir, en el cas de les illes, una de les principals causes de contaminació del sòl agrícola està vinculada a la "febre del ciment i asfalt".

Taula 40. Evolució de les superfícies de cultiu de les Balears, 1962-2004 (Font: elaboració pròpia a partir de censos agraris 1962-1999; dades de la Conselleria d'Agricultura i Pesca, 2004).		
	Superfície reguiu (10 ³ Ha)	Superfície Secà (10 ³ Ha)
1962	17,53	279,13
1972	31,40	294,82
1982	20,79	213,33
1989	20,11	191,18
1999	17,81	181,99
2004	16,18	174,90
Variació 1962-2004	-7,69%	-37,34%

Taula 41. Estimació dels requeriments hídrics dels conreus de reguiu de les Balears, 1980-2004 (Font: a) Fayas i Novoa, 1998; b) Conselleria de Medi Ambient, Ordenació del Territori i Litoral, 1999; c) Garcia, 2001; d) elaboració pròpia)						
Any	1980 ^a	1990 ^a	1995 ^a	1996 ^b	1999 ^c	2004 ^d
Hm ³ /any	249	237	182	159,5	135,74	109,12

Al llarg del període de la "modernització econòmica i agrícola" (Naredo, 2004) i la seva expressió a les Balears, la cabana ramadera ha sofert una important transformació en la que s'ha passat d'una cabana que col·laborava amb les activitats agrícoles aportant treball i adobs, a més d'aliments, a una ramaderia que tan sols proveeix aliments amb una alteració en la composició per espècies i en aquest sentit convé destacar un progressiu abandonament de les espècies autòctones per d'altres més "productives" però més exigents en recursos com per exemple l'aigua (p.ex. introducció de la vaca frisona).

A la taula 2, es pot veure com la cabana ramadera ha experimentat una evolució ascendent des de 1962 a 1982, i a partir de l'entrada de l'Estat espanyol en la CEE es va a reduir de manera significativa la cabana ramadera, especialment la vacuna que passà de 64,7 mil caps al 1982 a 28,4 mil caps al 2004. La disminució de la cabana ramadera fou molt més important a l'illa de Mallorca on la quantitat de caps de ramat boví és redueix a poc més de la meitat, mentre que a Menorca, on la indústria formatgera és encara bastant forta, els bovins s'han incrementat lleugerament en aquest període. Aquest fet, vinculat al rumb marcat pel marc regulatori comunitari (PAC), s'han traduït en el territori en el "despoblament" de les vaqueries dels municipis vaquers de Mallorca (Campos, Horta de Palma, Lluçmajor, ses Salines) (Binimelis, 2000). La diferent sort de la cabana ramadera menorquina destinada a la producció lletera, podria tenir quelcom a veure amb el fet que a l'any 1992 l'empresa menorquina El Caserío⁹⁹ fou adquirida per una de les companyies agroalimentàries més grans del món, la nord-americana Kraft Foods Inc. Junt a la llet menorquina destinada a la "producció transnacional", encara hi ha una part important de producció pagesa, una fracció de la qual s'aglutina en torn a la cooperativa creada al 1996, COINGA (Cooperativa Insular Ganadera). L'expansió de la indústria lletera de les illes va ser possible gràcies a la introducció de "vaques-màquina" que amollaven unes xifres brutes de productivitat molt elevades, emperò els comptes de producció neta ens ajudarien a desvetllar els elevats costos associats a les vaques frisones front a les autòctones molt més adaptades a les condicions bioclimàtiques de les illes. Aquestes

⁹⁹ L'any 1944 es va constituir la IQM (Industrial Quesera Menorquina) que es dedicava a la producció de formatge fus. El producte es comercialitzava sota la marca "El Caserío".

dinàmiques s'emmarquen en el que s'ha denominat el pas de la ramaderia-treball a la ramaderia-renda (Carpintero, 2005).

Hom pot observar com en el període 1962-2004, el ramat oví ha experimentat un increment espectacular. Gran part d'aquesta expansió es deu a la versatilitat d'aquests animals i la seva bona adaptació a les condicions biogeogràfiques de les illes. La PAC ha afavorit, en certa mesura, l'augment dels ramats ovins en caràcter extensiu. Aquests animals es destinaran preferentment a la producció càrnica més que cap altra cosa. Altra temps la llana fou un dels productes principals de l'economia illenca.

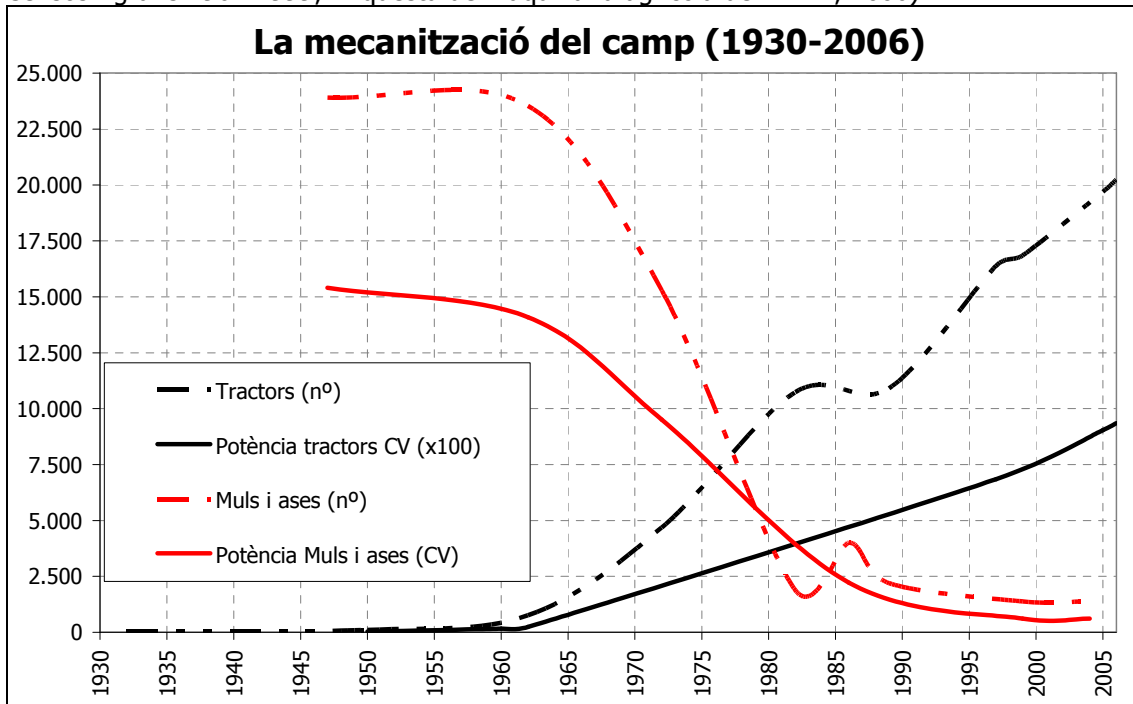
Taula 42. Evolució de la cabana ramadera, 1962-2004 (Font: elaboració pròpia a partir de Censos Agraris 1962, 1972, 1982, 1989, 1999; i Cens Ramader 2004)							
	Cavalls núm. de caps	Muls i ases núm. de caps	Bovins núm. de caps	Ovins núm. de caps	Cabrams núm. de caps	Porcins núm. de caps	Total núm. de caps
1962	10.565	23.540	38.624	165.090	16.904	110.426	365.149
1972	4.059	15.285	64.552	267.167	15.559	109.266	475.888
1982	7.886	1.877	64.779	334.325	14.279	93.196	516.342
Variació 1962-1982	-25,36%	-92,03%	67,72%	102,51%	-15,53%	-15,60%	41,41%
1989	4.857	2.197	51.152	307.195	20.986	70.329	456.716
1999	4.650	5.282	46.934	334.775	19.228	97.806	508.675
2004	3.266	1.384	28.446	346.817	11.378	43.855	435.146
Variació 1982-2004	-58,58%	-26,27%	-56,09%	3,74%	-20,32%	-52,94%	-15,73%

Altrament, com es pot veure a la taula 42, els animals destinats principalment a les tasques agrícoles –cavalls, ases i muls– són els que han experimentat una minva més important, ja que han estat substituïts per maquinària agrícola que “menja” petroli. La seva progressiva disminució, reflecteix tal com insisteix Naredo (2004:496) el fet que “la modernització que estam comentant –l’agrària– es recolza bàsicament en l’ús directe i indirecte de l’energia dels combustibles fòssils, que permet a més multiplicar enormement la potència disponible, sense necessitat d’alimentar-la amb càrrec al propi territori, com ocorria amb el ramat de feina o la mà d’obra”. Així, es pot veure (taula 43 i gràfic 7) com l’expressió de la “modernització” agrària a les illes s’ha resolt amb una continuada reducció de la cabana d’animals de feina (muls i ases) que han passat de 30 mil caps (15,4 mil CV) al 1870 a uns 1,38 mil caps (608 CV) al 2004. Mentre, els tractors que eren escassos en temps de l’autarquia (Binimelis et al., 2004) han passat dels 112 tractors (2829 CV) de 1950 als 20237 tractors (934541 CV) del 2006.

Taula 43. La mecanització agrícola a les Balears, 1932-2006 (unitat: número) (Font: elaboració pròpia a partir de Binimelis et al., 2004; Censos Agraris, 1962, 1972, 1982, 1989; Estadístiques agràries i pesqueres CAIB- www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?idsite=72&lang=CA&cont=1005).								
	1932	1950	1962	1972	1982	1989	1999	2006
Tractors	54	112	756	4.684	10.735	10.906	11.040	20.237
Motocultors, motossegadores, motoaixades, motofresadores.	sd	sd	sd	sd	6.170	7.387	8.520	7.469
Recol·lectora de cereals	sd	sd	sd	sd	1.743	946	452	483

sd: sense dades

Gràfic 7.(Font: Elaboració pròpia a partir de Binimelis et al., 2004; Ximénez de Embrún, 1947, Censos Agraris 1962-1999; Enquesta de maquinària agrícola del MAPA, 2006).

Com assenyalen Naredo (2004) i Binimelis et al. (2004) una de les principals conseqüències de la mecanització de les activitats agràries, a més d'iniciar la "gran connexió" als combustibles fòssils, fou la progressiva reducció de la potència disponible de treball humà que ha passat de 10566 CV el 1950 als quasi mil CV del 2006¹⁰⁰. Aquesta reducció del treball humà ha quedat més que compensada per la introducció de la maquinària agrícola que en el cas dels tractors ha suposat passar de 2,8 mil CV de potència al 1950 als 934,5 mil CV del 2006, un canvi que depèn de la "subvenció" que la biosfera atorga a la tecnosfera propulsada per combustibles fòssils i que en el cas del sector agroramader també depèn de les subvencions que arriben de Brussel·les que es destinen tant al combustible (Gasoil B) com a l'adquisició de la maquinària. Així, tenim que mentre al 1950 la ràtio entre potència mecànica i la humana era de 0,27, el que vol dir que la potència disponible humana era superior; a partir del 1960 la situació es comença a invertir fins arribar al segle XXI en que per cada CV de potència humana n'hi ha 1004,9 CV de potència mecànica. Xavier Simón (1999) en el seu estudi sobre la petjada ecològica de l'agricultura a l'Estat espanyol calculava que cada CV de potència de maquinària agrària de motor de combustió equivalia a 0,7 cavalls de tir d'una mitjana de 650 kg de pes, així que si es calcula la superfície requerida per alimentar aquests animals de tir per tal de substituir la "feina fòssil" que realitzen els motors de combustió, resultaria que cada CV de potència requeriria unes 0,66 hectàrees. Així doncs, en un càlcul aproximat podríem dir que el parc de tractors de les Balears al 2006 tendria una petjada ecològica d'un 560 mil hectàrees. És a dir, una superfície superior a la del propi arxipèlag.

Taula 44. Treball i mecanització del camp a les Balears, 1950-2006 (Font: elaboració pròpia a partir de Naredo, 2004; Binimelis et al., 2004; Enquesta de maquinària agrícola del MAPA, 2006; EPA –Enquesta de Població Activa, INE 2007).

Any	Població Activa		Tractors		Ràtio
	Núm. persones	Potència disponible (CV)	Unitats	Potència disponible (CV)	CV Tractors/CV Pob. Activa
1950	70.437	10.566	112	2.829	0,27
1960	63.474	9.521	523	16.123	1,69

¹⁰⁰ Es calcula la potència del treball humà agrícola a partir de Naredo (2006:352) segons els quals els treballs tradicionals es considera un coeficient de conversió de 0,15 CV per persona, mentre que en el coeficient de conversió en el cas dels treballadors agrícoles en un sistema de producció mecanitzat es considera de 0,1 CV.

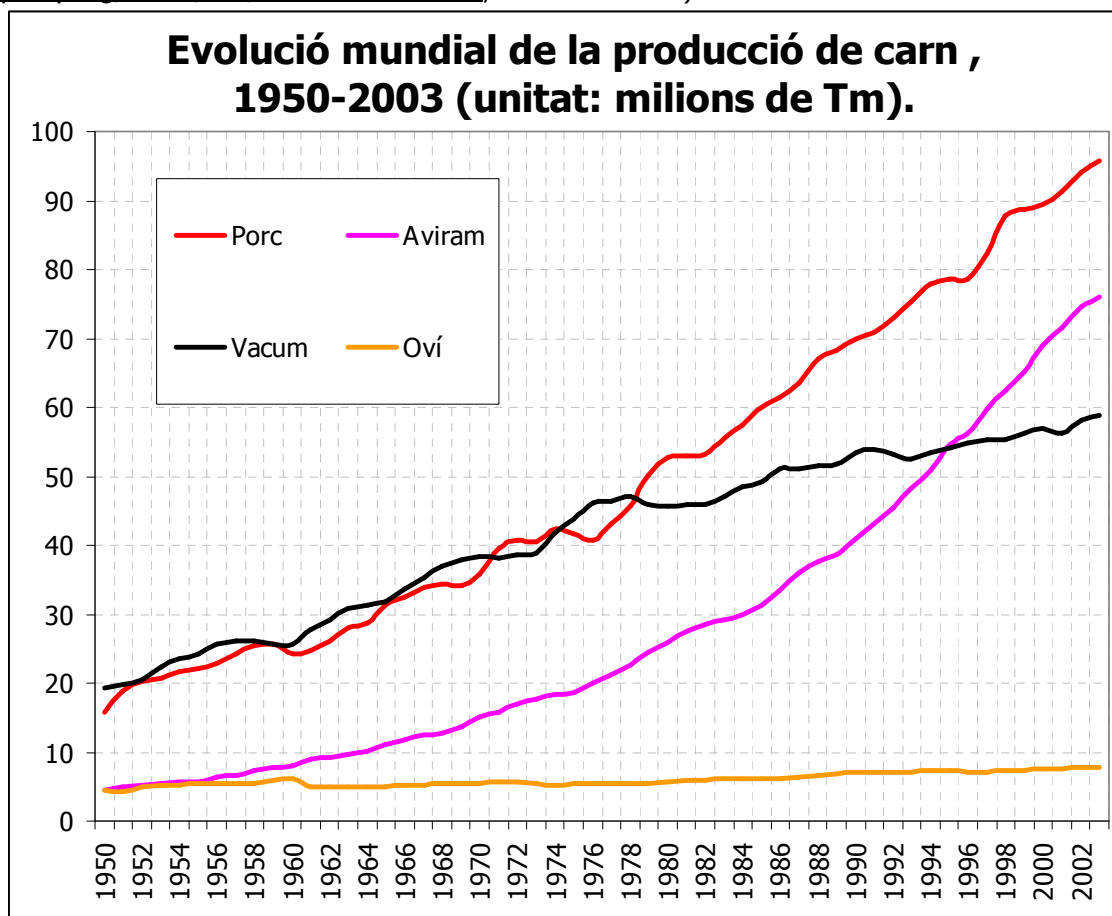
1997	7.000	700	16.378	684.100	977,29
2006	9.300	930	20.237	934.541	1.004,88

Així mateix, la cabana ramadera està cada dia més deslligada de la biomassa de les pastures i dels cicles naturals. Naredo (2004) i Carpintero (2005) han incidit en el fet que una major part dels conreus se destinen a l'alimentació animal que llavors es destinen a l'alimentació humana. De fet, el procés "modernitzador" espanyol s'ha traduït, també, en la dieta dels espanyols que han passat de consumir una mitjana 14,8 kg de carn per càpita i any al 1955 a 114,1 kg/càpita/any al 2000. I, la dieta mitjana dels espanyols ha passat de ser d'unes 2631 kcal/persona/dia al 1961 a unes 3352 kcal/ persona /dia al 2000, amb una major fracció càrnica que ha passat de ser el 13% de les kcal al 28% al 2000 (Carpintero, 2005). Així, d'acord amb Cohen (1995) tendríem que si aquelles kcal es converteixen en la seva totalitat a kcal vegetals, resultaria que la xifra augmentaria a 11576 Kcal/ persona /dia, és a dir una dieta difícilment universalitzable a escala planetària.

A escala global, segons Naylor et al. (2005) i Brown (2005) un dels canvis més dràstics s'està donant en el pas cap a la producció d'animals monogàstrics (p.ex. pollastres i porcs) que s'alimenten a base de concentrats i que són molt més eficients que no pas els ruminants, ja que en presentar curts cicles de vida, s'han intensificat "millores" genètiques per augmentar la suposada eficiència en la ingesta dels monogàstrics que requereixen teòricament¹⁰¹ menys aliment per engreixar més. Així, el temps mig per produir un pollastre ha passat als EUA de 72 dies al 1960 a 48 dies al 1995, i el seu pes en canal ha passat de 1,8 Kg a 2,2 Kg. En la prioritització dels monogàstrics per part de la indústria alimentici-farmacèutica ha jugat un paper important la introducció de nous fàrmacs en la dieta animal, que alhora ha accelerat la seva expansió. Nogensmenys, cal advertir que han estat en aquests dos grups on s'han manifestat dues de les grans epidèmies del segle XXI: la grip aviar (H5N1) i la grip porcina (H1N1) (Balbus i Roach, 2009). El gràfic 8 mostra com a escala planetària, s'han disparat la producció càrnica de pollastres i porcs front als ruminants que s'han mantingut més o menys estables. En aquest sentit, la dieta animal ha entrat a competir amb la dieta humana, ja que aquests s'alimenten cada cop més de productes agrícoles i menys de pastures, essent l'augment de producció animal una falsa senyal de la solució dels problemes de falta d'accés als aliments (allò que alguns anomenen pobresa i crisis alimentàries) a escala planetària, permetent abundar des d'aquesta perspectiva en les afinades observacions fetes per Amartya Sen (1983) al voltant de la pobresa i la fam.

¹⁰¹ Deim teòricament, ja que actualment es mesura l'aliment dels animals en termes monetaris (distorsionats pels sistemes de subvencions i dumpings diversos) que alhora amaguen, no tan sols les quantitats físiques de fitomassa, sinó les elevades dosis de combustibles fòssils que acompanyen a la producció càrnica. Així, arran de la inflació dels productes alimentaris bàsics a finals del 2007, l'apartat d'economia de *El País* es feia ressò de que cada kg de carn duia incorporat uns 7 litres de petroli (Pérez, 11/11/2007).

Gràfic 8. (Font: Brown, 2005; dades disponibles a www.earth-policy.org/Books/Out/ch3data_index.htm, novembre 2007).

Així, la composició de la dieta dels espanyols presenta una major fracció càrnica, passant al 1961, quan s'iniciava el "miracle espanyol", les grasses i proteïnes animals de 26 grams/habitant/dia i 22 grams habitant/dia respectivament, als 69 grams habitant/dia de proteïnes i 61 grams habitant/dia de grasses respectivament dels temps actuals en que els "miracles" s'han convertit en fets (i malsons) (Carpintero, 2005). Aquest augment energètic i proteínic de la dieta ha anat acompanyat d'unes pautes i estils de vida cada cop més sedentaris. Aquesta combinació frega els límits del que es considera com a saludable per a les persones, especialment per "*l'homo sedentarius*" que a mesura que ha augmentat la ingesta de proteïnes (i grasses) d'origen animal, ha disminuït la seva activitat física.

10.5.2. L'explosió de les entitats financeres i la seva relació amb el projecte "modernitzador" balear.

Al darrer quart del segle XIX, es pot destacar l'explosió de les entitats financeres a Mallorca i Menorca. La regulació del sector bancari i de les caixes d'estalvi proporcionaren les bases pel seu desplegament (Decret Echegaray de 1874 i Llei de 29 de juny de 1880). En concret, el Decret Echegaray de 1874 acabava amb la banca d'emissió i establia la circulació fiduciària única i d'aquesta manera el Banc d'Espanya substituïa al Banc Balear el 1874. Així mateix, cal destacar que la pesseta entrava en vigor al 1868, així com el sistema mètric decimal amb la pretensió d'acabar amb les arbitrietats vinculades a les múltiples unitats de mesura¹⁰².

¹⁰² Rosselló-Verger (2006:76) escrivia al respecte de la substitució de les múltiples mesures que donaven lloc, sovint, a conflictes socials per les discrepàncies a l'hora d'establir la unitat que "la implantació gradual del sistema [mètric decimal] fou laboriosa, però efectiva a l'estat espanyol gràcies a les lleis de 1849 i 1892 i, sobretot, a l'escola. Els nostres mestres ens ensenyaven el sistema mètric decimal amb més agressivitat que no el castellà [...] Per això, és encara més cridanera la resistència de la ruralia a despendre's del ròssec de les unitats antigues. No es tracta només de conservadorisme: les quarterades estan gravades a la terra mallorquina". Sens dubte, es pot intuir que els vents del

Maixé (2001:105) quan analitza el sector financer de les Balears apunta que "el desenvolupament financer balear de finals del XIX se surt de la norma, generant una densitat bancària insòlita en altres regions espanyoles". Sens dubte, el desplegament d'un potent sistema financer hauria de tenir repercussions sobre el procés de transformació socioeconòmica de les illes. No obstant, el fet que hi hagués una onada d'entitats bancàries i caixes, no vol dir que fos aquesta l'única via per assolir finançament. Casasnovas (2006) en el cas de Menorca ens diu que al 1900 hi havia a Ciutadella, segons la matrícula industrial, un total de 13 contribuents que es declaraven com a "prestamistes". A més, tenint en compte les fortes relacions caciquils i la presència de figures rellevants vinculades al contraban, fa pensar que una bona part de les activitats prestatàries devien passar fora d'aquestes entitats. Si hom observa a les taules 45 i 46 l'evolució de la constitució de les entitats financeres, s'adonarà que l'auge es correspon amb els inicis de les incerteses de les colònies d'ultramar.

La constitució de les entitats financeres havien de ser l'instrument clau per a poder desplegar el capitalisme insular, per tal d'emprendre la conversió de l'espai insular en un espai fortament connectat amb les dinàmiques del sistema-món aleshores vigent. Recordem que el centre hegemònic pivotava sobre Gran Bretanya, i en un context generalitzat d'expansió de la febre industrial, es començaven a detectar crulls en el sistema. La creixent competitivitat intercapitalista entre els països centrals, l'emersió del capitalisme renà, però també dels EUA, i la cursa imperialista, feren que les lògiques sistèmiques tendissin progressivament cap a formes d'acumulació cada cop més especulativo-financeres. Emperò en aquell context, la situació de les classes que feien moure la màquina i que no participaven del botí, va arribar a un moment crític que ecolosionà en una onada revolucionària que inundà molts dels països centrals (p.ex. Primera Internacional, 1864; Comuna de París, 1871; Màrtirs de Xicago, 1/05/1886; Segona Internacional, 1889; etc) (Arrighi, 1999).

10.5.2.1. Les caixes d'estalvi: des del model krausista a l'especulativo-financer.

Es poden distingir dos tipus principals d'entitats financeres: bancs i caixes d'estalvis. Emperò, cal tenir present que els sectors més desfavorits de la població es veien en serioses dificultats per accedir al crèdit i al mateix temps la seva fragilitat social estava aprofundida per la manca d'institucions –a part de les xarxes familiars i socials– que els emparessin. Les classes populars, generalment, podien accedir al crèdit a través de prestamistes particulars en un mercat informal i amb unes condicions usuràries, amb uns tipus d'interès que podien arribar al 40%, sense cap tipus de regulació ni garantia¹⁰³ (Maixé, 2001; Peñarrubia, 2001). Altament, hom pot destacar que els sectors més vulnerables de la societat amb prou feines podien subsistir, amb la qual cosa la seva capacitat d'estalvi era realment limitada (o quasi nul·la). Peñarrubia (2001) analitza com en aquells moments, sorgiren múltiples propostes assistencials de procedències diverses, que anaven des de les organitzacions burgeses, catòliques, republicanes, sindicals, els ateneus populars, etc. Sectors de la burgesia es decantaren a favor de la fundació de caixes rurals i d'estalvi per tal d'evitar la degradació social que posava en contra les cordes el "model modernitzador" que molts d'ells propugnaven. Un model que es sustentava, tal com han posat de manifest els historiadors econòmics, en una mà d'obra disciplinada, barata, polivalent i pluriempleada (Escartín, 2001; Manera, 2001a; Molina, 2003).

En aquell context, de forta precarietat de les classes treballadores i dels petits propietaris de la terra, es va anar configurant a remolc de les idees krausistes (Karl Christian Fiedrich Krause, 1781-1832)¹⁰⁴, un impuls a l'educació i la seva difusió que pretenia rompre

liberalisme comercial requerien unes mesures comunes per tal d'expandir-se, mentrestant podria ser que la major part de la població rural poc instruïda i subjecte a les relacions de poder caciquil seguís mantenint aquelles mesures que els hi havia transmès el poder. En qualsevol cas, la inaccessibilitat al coneixement d'aquelles noves mesures reforçaven el poder dels cacics que han controlat la societat i l'economia de les illes.

¹⁰³ Peñarrubia (2001:198) exposa que l'opacitat de les pràctiques informals i la manca de registre històric pot ser en certa manera coberta a partir d'altres fonts com per exemple les obres literàries. Així, es destaca el sànet de Jaume Palmer publicat al 1919 sota el títol "El saqueo de sa Plasa" o la de Francesc Fuster de 1923, "Herenci de bandoler", etc.

¹⁰⁴ A l'Estat espanyol, les idees krausistes fructificaren en la Institució Libre de Enseñanza dirigida per Francisco Giner de los Ríos. A Mallorca, les dues principals institucions serien la Institució Lliure d'Ensenyament de Pollença fundada al 1878 per Guillem Cifre de Colonya, l'Escola Mercantil sorgida a iniciativa de l'Ateneu Balear al 1880, que al 1884 es dirà Institució Lliure d'Ensenyança de Mallorca (Peñarrubia, 2001). Al cas de Maó, la burgesia intel·lectual es reuniria en torn a l'Ateneu de Maó que es fundà al 1905.

amb les manilles del domini cultural i social eclesiàstic-conservador que afavoria a certs col·lectius, però que semblava anar en contra dels interessos d'una burgesia pujant i heterogènia. Cal tenir present que aleshores, el 78,36% de la població balear de 1860 era analfabeta. Peñarrubia (2001) exposa el context sociopolític i econòmic en aquells moments, així com les figures que intentarien dur endavant el projecte krausista per tal que fos factible difondre les noves pràctiques productives (p.ex. industrioses, agrícoles, enginyeria, arquitectura, etc), així com financeres i comercials. Entre les principals figures es poden destacar: Mateu Obrador, Alexandre Rosselló, Ramon Obrador, Lluís Castellà, Joaquim Fiol, Jacint Feliu, Pere d'Alcàntara Peña, Antoni M. Sbert, Josep Lluís Pons i Gallarza, Guillem Cifre de Colonya, etc. Peñarrubia (2001:61) diu que "l'intel·lectual krausista es veia investit de la missió de reformar la societat mitjançant la ciència i l'educació".

Així mateix, la burgesia concentrada en torn d'entitats com l'Ateneu Balear, alertats pel potencial de les classes populars d'alterar l'ordre dominant, a la llum dels esdeveniments europeus, entenien que l'extensió de l'ensenyament elemental podria facilitar la promoció social d'aquelles classes. Dins del projecte modernitzador, entenien que una altra qüestió fonamental era la de dotar-se d'instruments i institucions financeres que permetessin a les classes populars accedir al crèdit i així poder "ascendir" socialment. Tot plegat s'inscrivien conjuntament en la pretensió, tal com descrivia Antoni M. Sbert Borrás, "d'evitar entre ells [les classes populars] la propagació de "doctrines extremades"" (Peñarrubia 2001:62). Ramon Molina (2003:113) exposa que al projecte krausista emanat de les classes poderoses se desprenia el fet que "no és tant la incultura dels treballadors, sinó la possibilitat que aquests adoptin punts de vista culturals diferents dels de l'ordre establert. D'aquí la insistència de mantenir i desenvolupar la indústria domiciliària i evitar les grans concentracions obreres on la circulació d'idees és més àgil i lliure".

Tanmateix, el projecte educatiu de l'Escola Mercantil (1880) que es va transformar en la Institució Lliure d'Ensenyança de Mallorca el 1884, tan sols durà fins el 1887. Al sí del projecte s'allotjaven les contradiccions entre les diferents faccions de la burgesia i els seus respectius projectes sociopolítics. Peñarrubia (2001:93) ens diu que "l'Escola Mercantil no era una experiència només pedagògica sinó que s'inseria dins d'un nou model social laic, democràtic, de modernització econòmica i de reformisme social, en una paraula era filla de l'Ateneu, del republicanisme i de la burgesia innovadora". El cop d'Estat de 1874 que col·locava a Alfons XII al capdavant de l'Estat, acabava amb la curta vida de la Primera República i amb els projectes reformistes. Els vents de la restauració borbònica (1874-1931), eixugarien qualsevol proposta que suposàs una mínima alteració de l'ordre social i s'instaurava el sistema polític dominat pels anomenats partits dinàstics –liberals i conservadors– que refermava les pràctiques caciquils. Moltes de les figures de la burgesia que en un primer moment s'havien alineat en torn al republicanisme feren un gir ideològic notable i passaren a formar part de les files del maurisme. Tot responent al pragmatisme de classe, encara que s'ha de matisar el fet que hi havia importants diferències entre els membres de la burgesia de les illes.

Entre els membres d'aquella burgesia, primer ateneista i llavors maurista, caldria destacar personatges com Alexandre Rosselló que havia estat director de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Balears (Sa Nostra), director de l'Escola Mercantil, entre d'altres; Bartomeu Pieras Florest que fou dels promotors del Banc de Crèdit Balear, president de la Compañía de Almacenes Generales de Depósito (Docks), propietari de la fàbrica de farines La Palmesana, etc; o la figura de l'empresari Manuel Salas Sureda, un dels principals finançadors del Maurisme a les illes; Gabriel Alzamora Ginard; Pere Miró Granada Alenyar; Pere Joan Aguiló (*Cetre*); etc. Amb un cop d'ull als personatges que surten repetidament en la formació de la classe empresarial mallorquina del darrer quart del segle XIX del treball de Peñarrubia (2001), es pot observar com la major part d'ells coincideixen en bona part dels grans grups empresarials, entre dels quals destacaríem algunes institucions financeres (p.ex. Banc de Crèdit Balear, Canvi Mallorquí, Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears, Banc Mallorquí, etc), empreses industrials (p.ex. Industrial Mallorquina), transports (p.ex. Ferrocarrils de Mallorca), la Compañía de Almacenes Generales de Depósito (Docks), etc. Així mateix, també es donaven fortes confluències d'aquells personatges en diferents associacions de diferent tipologia, des dels lobbies empresarials, entitats socials i culturals (p.ex. Lliga Agrària, Associació de Propietaris, Cercle Mallorquí, Unió Obrera Balear, Escola Mercantil, etc), com en la conformació de la classe política al sí dels partits de l'oligarquia, els anomenats partits dinàstics.

La major part de les personalitats de l'alta societat, en la que es trobaven individus (masculins) de diferents procedències –des d'una nova burgesia fins a la vella aristocràcia–, i

amb suposades diferències ideològiques que conflüïen en l'amor pels diners, varen respondre conjuntament a l'amenaça (pels seus interessos) de la independència de les colònies d'ultramar. Marimon (1993) exposa com els capitalistes i organitzacions del capital mallorquins varen respondre a la decisió del Consell de Ministres del 31/10/1896, segons la qual s'aprovava l'emprèstid nacional voluntari que consistia en l'emissió d'obligacions del tresor per valor de 400 milions de pessetes, amb la garantia de les rendes de duanes. Aquesta fou una iniciativa proposada per les Cambres de Comerç i s'arribaren a recaptar fins a 800 milions de pessetes en tot l'Estat, la qual cosa denota l'interès per no perdre, particularment, les places caribenyes. De Mallorca sortiren uns 7 milions de pessetes. Curiosament, la Cambra de Comerç no fou la principal entitat sinó que tal com ens exposa Marimon (1993), el 50% de les aportacions les cobriren: l'entitat bancària, Foment Agrícola de Mallorca (1 milió de ptes); el Crèdit Balear (800 mil ptes); la Isleña Marítima (400 mil ptes); Banc de Sóller (250 mil ptes); Caixa d'Estalvis de Balears (250 mil ptes); Hereus de Vicenç Joan –Casa Ribas– (250 mil ptes) que abastien de flassades i roba als militars; el metge solleric retornat de Puerto Rico, Antoni Frontera Bauzà (115 mil ptes); Banc de Felanitx (100 mil ptes); el Comte d'Aiamans –Pasqual Felip Togoers Rosselló– que fou dels primers subvencionistes de Sa Nostra (100 mil ptes); l'empresari Manuel Salas Sureda (100 mil ptes); i el solleric Jordi Aguiló (*Cetre*) que fou soci fundador de Crèdit Balear i també el trobarem, entre d'altres, a la naviliera La Isleña.

Entre les entitats d'arrel krausista que sorgiren al darrer quart de segle XIX es pot destacar la constitució de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears al 1882, constituïda amb un capital inicial de 44600 pessetes, aportats pels primers subvencionistes i sense interès. Els objectius inicials de la nova entitat eren "fomentar l'esperit d'estalvi i previsió entre les persones treballadores, oferir a les famílies modestes préstecs en condicions adequades d'interès i de terminis de devolució i aplicar una part dels resultats a activitats assistencials i de beneficència"¹⁰⁵. Les principals figures de la burgesia mallorquina estaven al darrera de l'entitat financera de Sa Nostra, entre dels que destacaven els d'inspiració krausista que s'emmarcaven políticament dins del republicanisme. Nogensmenys, també s'hi trobaven elements de la vella aristocràcia i de les branques més rànries de l'oligarquia social (Peñarrubia, 2001). En qualsevol cas, cal destacar que molts dels que en un moment es definirien republicans i krausistes, derivaren en clara estratègia oportunista cap a les postures més dures dels poders caciquils, tot apropant-se als cacis dominants, primer del maurisme i llavors del verguisme. Aquesta deriva denota les estratègies de les classes dominants que anaven adoptant les corrents polítiques i socioculturals que millor s'adaptaven a l'entorn, i si en temps del Sexenni Revolucionari o Democràtic mostraren unes postures més obertes, amb la Restauració es transformaren d'acord a les exigències del guió del nou règim.

Així mateix, tenim en aquells moments el desplegament de les caixes rurals inspirades amb les caixes Raiffeisen d'alemanya que fomentaven el cooperativisme d'estalvi i de crèdit. El catolicisme social es consolidaria a partir del *Rerum Novarum* –encíclica social del Papa Lleó XII, 1891– fou impulsat pel Bisbe Mateu Josep i el canonge de la Seu, Tomàs Rullan Bosc. La proposta eclesiàstica fructificà en un nodrit nombre de caixes rurals i bancs agrícoles, alguns dels quals sorgien en contraposició a la flama krausista i el seu laïcisme. Entre les caixes rurals cal destacar la d'Artà, que fou promoguda pel capellà Pere Joan Cerdà, el qual va difondre per altres pobles de Mallorca els fonaments de les caixes tipus Raiffeisen –d'inspiració cooperativista–. Els fonaments d'aquestes caixes eren els de finançar i assegurar els elements claus per a consolidar la transformació agrària (p.ex. maquinària, adobs, assegurança de bestiar, etc) (Fullana, 1989, Manera, 2005).

Taula 45. Les Caixes d'Estalvi i Caixes Rurals a partir de 1880 fins a mitjans dels 2000 (Font: elaboració pròpia a partir d'Alenyar, 1989; Alenyà, 2001; Alemany, 1973; Dolç, 1989; Manera, 2005).

Caixa d'Estalvis Colonya de Pollença (1880) (Pollença, Mallorca).
Fundada per Guillem Cifre de Colonya (difusor del Kraussisme).
Vinculada a la Institució Lliure d'Ensenyament.
Ofereix serveis financers i socials, especialment educatius.
1999: inici de l'estalvi ètic.

El 2007 Participa a:

¹⁰⁵ www.sanostra.es (octubre 2008).

Colonya Intermediació Operador de Banca-Seguros Vinculado SA (100%): assegurances.
 Colonya Inversions SA (100%) a través de la qual participa en Unión de Profesionales en Telecomunicaciones SL (menys del 0,1%). Colonya Inversions es dedica a la realització d'estudis comptables i financers; assessorament sobre direcció i gestió empresarial.
 (Font: Colonya Caixa de Pollença, 2007)

Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears, Sa Nostra (1882) (Palma de Mallorca).
 Capital social inicial: 44600 ptes.

1882: president, Antoni M. Sbert Borràs (Advocat, accionista del ferrocarril, subvencionista de l'Escola Mercantil, etc) ; director, Alexandre Rosselló Pastor (Advocat, impulsor de l'Escola Mercantil, regidor de l'Ajuntament de Palma pels republicans federals, secretari de diverses empreses, polític maurista amb càrrecs estatals, etc); vicepresidents, Tomàs Rullan Bosch (canonge de la Seu i vicari general del bisbe Mateu Jaume, impulsa el Cercle d'Obrers Catòlics i les escoles parroquials de Sant Josep) i Francesc Manuel de los Herreros Schwager (director de l'Institut Balear, vocal del Ferrocarril de Mallorca, subscriptor de l'Escola Mercantil, etc) ; secretari, Antoni Sbert Canals (advocat, degà del Col·legi d'advocats, dirigent del Partit Conservador, president de Sa Nostra 1926-1932, etc); vocals, Jacint Feliu Ferrà (advocat i propietari, vocal del Ferrocarril de Mallorca, secretari del Cercle Mallorquí, president d'Esquerra Dinàstica) , Antoni Jaume, Joan Burguess Zaforteza (hisendat, Companyia de Magatzems Generals de Dipòsit, subscriptor de l'Escola Mercantil, vocal del Banc Mallorquí, diputat conservador, etc), Nicolau Humbert Burguer (comerçant, fundador del Crèdit Balear, accionista del Ferrocarril de Mallorca, etc), Jaume Cerdà Oliver (regidor de Palma, accionista del Ferrocarril de Mallorca, etc), Joan Pujol (capellà i ecònom de la parròquia de Santa Creu), Benet Pomar Cortès (fàbrica de sabons a Andratx, membre del comitè del Partit Republicà Federal, directiu del Foment de Turisme al 1905); , Ramon Despuig Fortuny – comte de Montenegro (hisendat, president del Banc Mallorquí, fundador de la Lliga Agrària, diputat a Corts pel Partit Conservador, etc) , Ignasi Vidal Ferrer (taller ferrer, dirigent del Partit Republicà Federal durant el Sexenni Democràtic, etc), Pere Aguiló Cetre (industrial i comerciant, accionista del Canvi Mallorquí i del Crèdit Balear, etc), Domènec Fontirroig (propietari de fusteria amb màquina de vapor, vocal d'Esquerra Dinàstica, etc), Damià Boscana Furió (pintor, membre de l'Acadèmia de Belles Arts de Palma), Jeroni Rius Salvà (governador de Lleó pel Partit Conservador, president del Banc Comercial, etc), Guillem Montis – marquès de la Bastida (gran propietari, Partit Conservador, etc), Josep Lluís Pons i Gallarza (professor i escriptor –Renaixença–, vocal de l'Associació de Propietaris de Mallorca, etc), Joan Baptista Socias Sorà (advocat).

1894-1903: president Manuel de los Herreros Schwager.

1903-1926: president, Antoni Rosselló Nadal.

1918: substitueix el concepte de beneficència pel d'obra social (p.ex. construcció de cases barates a la Soledat i Port des Camp).

1929: l'entitat es declarada "associació de beneficència i caixa general d'estalvi" i deixa de regir-se per la llei de Societats Anònimes. Amortitza els títols subscrits pels fundadors i s'incorporaren nous patrons.

1926-1932: president, Antoni Sbert Canals (advocat, dirigent del Partit Conservador).

1932-1934: president, Antoni Bosch Mas.

1934-1959: president, Miquel Rosselló Alemany (principal dirigent del Maurisme).

1940-1956: pla d'expansió territorial.

1960-1993: boom turístic. 1969 obri les primeres oficines a Menorca i Eivissa, 1977 oficina a Formentera. Orientació a la concessió de préstecs hipotecaris per a l'adquisició d'habitatges.

1959-1975: president, Rafel Blanes Tolosa (terratinent d'Artà, director gerent de la companyia Ferrocarrils de Mallorca).

1969: es comença a publicar Evolució econòmica. Les Balears.

1975-1976: president, Rafel Villalonga Blanes ("polític" franquista, president de la Diputació provincial).

1976-1977: president, Fulgenci Rosselló Coll.

1976: adopció del nom comercial Sa Nostra.

1977-1989: president, Josep Zaforteza Calvet (advocat, Editora Balear SA, polític amb UCD, hereu dels drets d'autor de Llorenç Villalonga, etc).

1981: ocupa el primer lloc en el rànquing de les entitats financeres de Balears.

1988: primera oficina a Madrid.

1989-1991: president, Fernando Alzamora Carbonell.

1993-2008: expansió econòmica i augment del nombre d'oficines a les Balears i la península.

1991-1996: president, Joan Forcades Juan (advocat).

1996-1999: president, Antoni L. Marí Ramon (administrador de ALM Consultoria Jurídica Económica; ecònom diocesà d'Eivissa).

1999-2002: president, Miquel Capellà Moià (advocat, Capellà Associats).

2002-2002: president, Miquel Pocoví Juan (vocal del consell d'administració de GESA).

2003-2005: president, Llorenç Huguet Rotger (ex rector de la UIB).

2006: president, Fernando Alzamora Carbonell (gerent d'Alzamora SA (1971-95); de del de 1975 és

membre del Consell d'Administració de VEGE Española SA; president del Consell d'Administració d'Almendras Mallorca (1979-2000); Des de 1997, vinculat a Erosky Center Group).

Participacions en empreses del grup i associades de Sa Nostra, 2004 (Font: Sa Nostra, 2004) (entre parèntesi participació de Sa Nostra; en gris les societats a paradisos fiscals).

Invernostra, SL (100%) Tenidora d'actius (p.ex. serveis financers, promoció immobiliària, lloguer de béns immobles, etc), (Palma).

Sa Nostra de Inversiones EFC (Establiment Financer de Crèdit) (99,99%) Arrendament financer (p.ex. leasing, lloguer, etc), (Palma).

Sa Nostra Compañía de Seguros de Vida SA (94,99%) Assegurances, (Palma).

Serbrok Correduría de Seguros, SA (80%) Assegurances, (Palma).

SM2 Baleares SA (100%) Serveis informàtics, (Palma).

Sa Nostra de Renting, SA (100%) Societat de lloguer de béns mobles i immobles (p.ex. vehicles, maquinària, etc), (Palma).

Reciclado de Brik de Baleares SA (49,8%) Reciclatge de residus (Son Reus, Palma).

Bit Travel, SA (100%) Agència de viatges majorista, (Palma).

Sa Nostra International Finance Limited (100%) Activitat Financera, (Illes Caiman).

Sa Nostra Preference Limited (100%) Activitat Financera, (Illes Caiman).

Sa Nostra International Finance BV (100%) Activitat Financera, (Amsterdam).

Ayco Grupo Inmobiliario (41,7%) Activitat immobiliària (Madrid).

Islalink (11,77%) Obres d'enginyeria civil (connexions de comunicació marítimes), (Madrid) (p.ex. connexió fibra òptica Mallorca-València).

Emerscom SA (94,98%) Serveis de seguretat, (Palma).

Servicios de Administración e informática Balear SA (40%) Serveis administratius, (Palma):

Servicios Insulares de Cobro SA (20%) Serveis de cobrament, (Palma).

Inversora de Hoteles Vacacionales SA (20,75%) Activitat Hotelera, (Palma).

Zoco Inversiones SL (25%) Societat tenidora d'accions, (Madrid).

Infocaja SL (20%) Desenvolupament, explotació i manteniment de projectes tecnològics i informàtics, (Madrid).

Admante SL (20%) Societat tenidora d'accions, (Madrid).

Despliegue de Tecnologia de Gestión SL (20%) Assessorament a empreses, (Palma).

Coooperación Tecnológica de Cajas de Ahorro SL (14,29%) Desenvolupament, explotació i manteniment, (Madrid).

Fibanc Energías Renovables SA (12,17%) Energies renovables, (Barcelona).

EBN Probanca SA (11,75%) Activitat financera, (Madrid).

Eido do Mar Ví, AIE (Associació d'Interès Econòmic) (27%) Arrendament de vaixells, (Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Toralla, AIE (33%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Daphne AIE (10,03%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Fisterra AIE (15%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Coroa AIE (19%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Sisargas AIE (19%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Camota AIE (15%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Salleiro AIE (19%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Sra. Tecla AIE (15%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Coruxo AIE (6%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Bararlobre AIE (19%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Naviera Muros AIE (7%) Arrendament de vaixells, (Avda. Buenos Aires nº68-1, Santa Cruz de Tenerife).

Societats participades a través d'Invernostra a l'any 2006 (font: Base de Dades SABI, <http://0-sabi.bvdep.com.lull.uib.es>, octubre 2008).

Asisment Finance S.L. (100%) Activitats financeres, (Palma).

Can Domenge Espais de Formacio S.L. (100%) Formació, (Palma).

Caribbean Funds S.L. (100%) Activitats financeres, (Palma).

Netmobilia S.L. (100%) Activitats immobiliàries, (Palma).

Varallo Investments S.L. (100%) Activitats financeres, (Palma).

Varallo Resorts S.L. (100%) Activitats financeres, (Palma).

Inmobiliaria Mapinver S.A. (50%) Activitats immobiliàries, (Madrid).

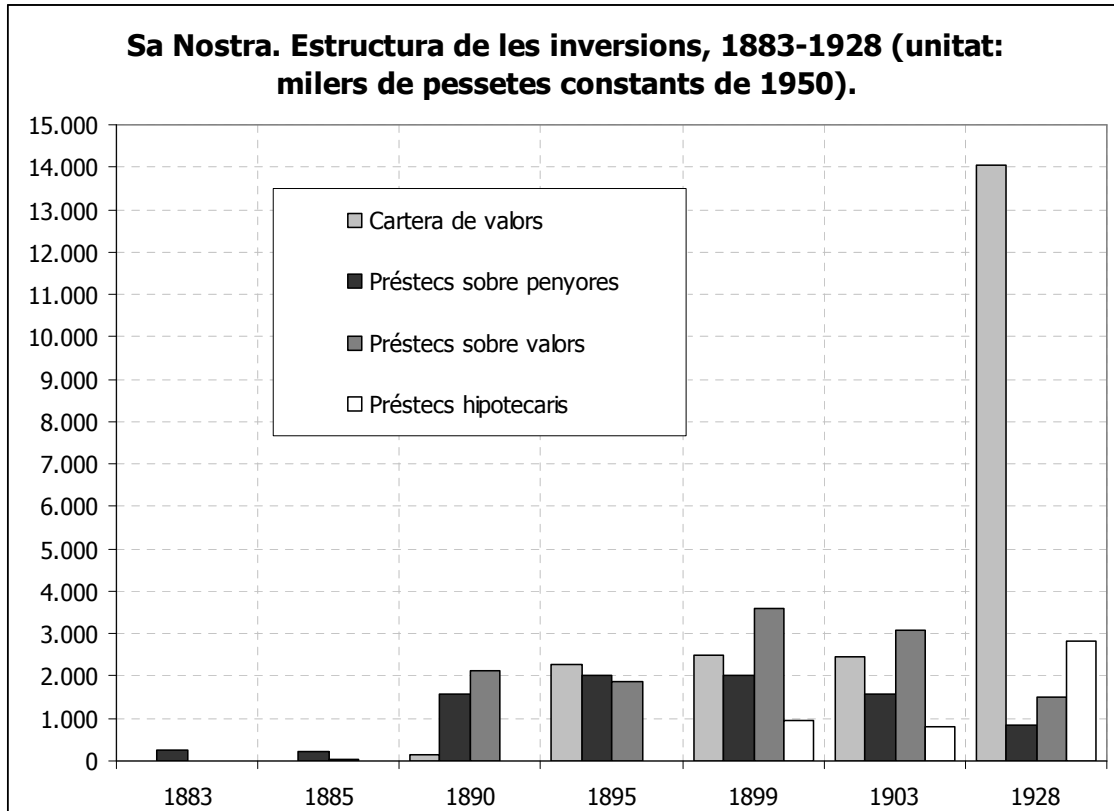
<p>Sun Island Mallorca Corporation SL (50%) Activitats Immobiliàries, (Palma). Barinsa S.L. (40%) Activitats Immobiliàries, (Dos Hermanas, Sevilla). L'illot Hotels Companyia De Management S.L. (40%) Activitat hotelera, (Palma). Towsur Andalusia S.L. (34%) Activitat Immobiliària (Càdis). Tac Servicios Palma SL (30%) Activitat sanitària, (Palma). Hoteles y Clubs de Vacaciones S.A. (20%) Gestió i propietat immobiliària, (Palma). SAR Patrimonial IPM S.L. (20%) Tinença d'accions, inversió immobiliària, etc., (Barcelona). Consorcio Inmobiliario Mare Nostrum SA. (16,67%) Activitat immobiliària, (Madrid). Ambito Sur Hoteles S.L. (12,8%) Construcció i activitats immobiliàries (Dos Hermanas, Sevilla). Preneal SA (10%) Energia elèctrica, (Madrid). Dedir Clinica S.L. (7%) Explotació centres sanitaris, (Palma). AC Hoteles S.A. (5%) Negoci hotelier (compravenda, arrendament, etc), (Pamplona). Altavista Hotelera S.L. (sd) Activitat hotelera, (Barcelona). Ambito Sur S.A. (<0,01%) Activitat hotelera i immobiliària, (Dos Hermanas, Sevilla). Decanos Servicios y Residencias de Mayores SA (<0,01%) Residències de gent major, d'estudiants, etc., (Madrid). Fisser Inversiones 2007 S.L. (<0,01%) Agents de la Propietat Immobiliària, (Palma). Sky Hotel & Restaurant (sd) Hotel de luxe a la Diagonal de Barcelona.</p>
<p>Banc Agrícola, Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Pollença SA (1893-1926) (Pollença, Mallorca). El 1926 deixa d'actuar com a Caixa i es converteix en Banc Agrícola de Pollença. Aquest fou impulsat pels terratinents carlistes i el clergat en contra del projecte de Guillem Cifre de Colonya.</p>
<p>Caixa d'Estalvis del Foment Agrícola (1893) (Llucmajor, Mallorca). 1940: absorbida per Sa Nostra.</p>
<p>Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Manacor (1894)(Manacor, Mallorca). Fundador: Rafel I. Rubí Pocoví. 1933: es fusiona amb La Caixa.</p>
<p>Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Maó (1899) (Maó, Menorca).</p>
<p>Caixa de Pensions per a la vellesa i d'estalvis de Catalunya i Balears (La Caixa) (1904). El 1913 inaugura la primera sucursal a Palma. Entre 1910 i 1939 va tenir l'exclusiva de representació i col·laboració amb l'Institut Nacional de Previsió (organisme estatal per difondre la previsió de pensions de retir). Al 1939, l'Estat transferí les assegurances obligatòries a l'Institut Nacional de Previsió. A causa de la fallida del Banc de Crèdit Balear al 1934, La Caixa absorbeix moltes de les caixes rurals de les illes que havien realitzat importants dipòsits en aquella entitat.</p>
<p>Caixa d'Estalvis del Crèdit Mercantil de Menorca (1905) (Maó, Menorca).</p>
<p>Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de sa Pobla (1906) (sa Pobla, Mallorca). Fundador: Joan Parera.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs d'Artà (1907) (Artà, Mallorca). Fundador: Pere Joan Cerdà. Capital inicial: 15 mil pessetes. Es basa en el model de les caixes Raiffeisen d'alemanya (cooperativisme d'estalvi i crèdit). 1915: funda una societat de socors mutus. 1941: es fusiona amb La Caixa.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Sant Joan (1908) (Sant Joan, Mallorca). 1941: absorbida per Sa Nostra.</p>
<p>Caixa d'Estalvis de Santanyí (1908) (Santanyí, Mallorca).</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Sineu (1908) (Sineu, Mallorca). Cercle d'Obrers Catòlics. 1935: es fusiona amb La Caixa.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis de Maria de la Salut (1909) (Maria de la Salut, Mallorca).</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Costitx (1909) (Costitx, Mallorca). Fundador: Pere Joan Cerdà.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Petra (1909) (Petra, Mallorca). 1931: es fusiona amb La Caixa.</p>
<p>Caixa Rural del Sindicat de Capdepera (1909) (Capdepera, Mallorca). Fundador: Andreu Pont Llodrà. 1935: es fusiona amb La Caixa.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Manacor (1909) (Manacor, Mallorca). Associació de Seglars Catòlics.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Felanitx (1910) (Felanitx, Mallorca). Fundador: Pere Joan Cerdà.</p>
<p>Caixa Rural d'Estalvis de Binissalem (1910) (Binissalem, Mallorca). Fundador: Joan Mir.</p>

Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Marratxí (1911) (Marratxí, Mallorca).
Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Muro (1911) (Muro, Mallorca). Cercle d'Obrers Catòlics.
Caixa d'Estalvis del Banc Agrari de Balears (1912) (Palma, Mallorca).
Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Consell (1912) (Consell, Mallorca).
Caixa de Crèdit Popular de Búger (1912) (Búger, Mallorca).
Caixa Rural d'Estalvis de Pollença (1913) (Pollença, Mallorca). Cercle d'Obrers Catòlics.
Caixa d'Estalvis del Banc de Felanitx (1913) (Felanitx, Mallorca).
Caixa Rural d'Estalvis del Banc de Sóller (1913) (Sóller, Mallorca).
Caixa Rural d'Estalvis del Banc Popular de Manacor (1913) (Manacor, Mallorca).
Caixa Rural de Caimari (1913) (Caimari, Mallorca).
Caixa de Barcelona (1913) (Barcelona, Catalunya).
Caixa Rural del Sindicat Agrícola de La Torre-Campos (?) (Campos, Mallorca). 1935: es fusiona amb el Sindicat Agrícola Catòlic. 1940: es fusiona amb La Caixa.
Caixa Rural d'Estalvis del Banc Comercial de Ciutadella (1920) (Ciutadella, Menorca).
Caixa Compensadora de Càrregues Familiars (1935) (Palma, Mallorca) Fundador: Bartomeu Quetglas Gayà i altres empresaris de Palma. Objectiu: establir un sistema de subsidis familiars als obrers. 1938: desapareix quan es funda la Caixa Nacional de Subsidis Familiars.

Es pot dir, partint de l'exemple de Sa Nostra, que en termes generals, les caixes d'estalvi passaren d'oferir simplement préstecs sobre penyores a participar en un camp més ample del negoci financer i empresarial (p.ex. préstec hipotecari, segells d'estalvi i cartera de valors). Sa Nostra, comença a centrar-se cada cop més en el negoci financer i empresarial, i en aquest sentit, la cartera de valors –públics i industrials– passaren del 2,3% el 1890 (145 mil pessetes constants de 1950) al 69,1% el 1928 (14 milions de pessetes constants de 1950). Mentrestant, els préstecs sobre penyores varen caure, tot passant del 40,9% dels actius el 1883 (248 mil pessetes constants de 1950) al 4,1% el 1928 (834 mil pessetes constants de 1950). En canvi, les caixes més petites centraren la seva activitat més aviat en els préstecs personals, documentats mitjançant pagarés, que tenien una certa importància en el món rural (Maixé, 2001; Manera, 2005).

Més enllà de la dimensió benèfica de les caixes, tenim que aquelles pogueren tenir una certa rellevància a l'hora de participar en el procés de configuració dels grans capitals i la seva expansió. Així, tendríem que a principis del segle XX, a la cartera de valors de Sa Nostra al 1900 s'hi trobaven unes 200 mil pessetes d'obligacions de la Salinera Española del magnat Salas i que representava el 42,48% del total de la cartera de Sa Nostra en aquell any i unes 175 mil pessetes en cèdules del Banco Hipotecario de España (37,17% de la cartera de valors); i al 1901 participava de la naviliera Isleña Marítima que era una de les companyies més importants de les illes. A principis del segle XX, les caixes jugarien un paper important en la concessió de crèdits hipotecaris. Les hipoteques varen permetre que nous segments de la població poguessin tenir accés a l'habitatge en un moment en que l'activitat urbanitzadora guanyava força (Artigues et al., 2006; Manera, 2001a; Rullan, 2002). Per altra banda, als anys 1920 les caixes començaren a promoure habitatges populars o cases barates, entre les quals destaca la construcció per part de Sa Nostra, als terrenys adquirits a la finca de la Soledat (Palma) de 35 habitatges que ocupaven unes 4,6 Ha i una inversió de 485 mil pessetes al 1926. Segons Maixé (2001:128) al darrera de les promocions de l'Obra Social de Sa Nostra "estava una idea d'obra benèfica social més estable i centrada en la creació d'infraestructures".

Gràfic 9. (Font: elaboració pròpia a partir de Maixé 2001:108).

El paper de les caixes d'estalvi en el panorama financer va canviar de manera notable al llarg del segle XX. Aquesta nova dimensió de negoci es veié afavorida pels canvis normatius que des del primer quart de segle XX (p.ex. Llei de 4/06/1908 i Llei Cambó –Llei d'Ordenació Bancària– de 1921), desembocaren en la Llei de 14 d'abril de 1962 de Bases d'Ordenació del Crèdit i la Banca¹⁰⁶. El paper que jugaven les caixes com a captadores d'estalvi popular fou vist pel règim feixista com una bona oportunitat per tal de finançar la dictadura. Manera (2005:172) ens diu que "el Govern coneixedor del grau de penetració de les caixes en el teixit social, pretén utilitzar aquesta infraestructura per obtenir nous recursos que poguessin ser aprofitats pel sector públic pels seus projectes" i d'acord amb Maixé (2001:132) el règim va imposar un control estricte de les inversions del que resultà la creació d'un "circuit de finançament privilegiat, els beneficiaris del qual foren les empreses privades que havien obtingut d'Hisenda la incorporació a la llista corresponent. En definitiva, un sistema que controlava fins el 80% de les inversions de les caixes". Les caixes foren, per tant, un instrument importantíssim a l'hora de finançar el dèficit públic i les inversions del règim feixista de Franco.

Per altra banda, el 1919 es començaven a posar en marxa a l'Estat algunes mesures de protecció social: Règim de Retir Obrer (1919), Assegurança Obligatòria de Maternitat (1923), Assegurança d'Atur Forçós (1931), Assegurança de Malaltia (1942), Assegurança Obligatòria de Vellesa i Invalidesa (1947), etc. Aquest fet va repercutir, particularment en que Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis de Catalunya i Balears (La Caixa), que fins aleshores havia estat l'encarregat de cobrir el sistema de previsió social, en deixar de cobrir aquella funció va iniciar un procés d'absorció de moltes de les caixes d'estalvis de menors dimensions de les illes i es convertia en la segona caixa d'estalvis en ordre d'importància.

Encara que aquest apartat s'inscriu en l'evolució del capitalisme balear entre la segona meitat del segle XIX i el que hem denominat la situació abans del boom, és a dir abans de 1960, hem pensat que potser es poden apuntar unes breus anotacions referents a l'evolució del sistema financer de les illes fins a les portes del segle XXI. En aquest apartat cal destacar

¹⁰⁶ Entre d'altres coses, aquesta llei va nacionalitzar el Banc d'Espanya, va crear instruments que teòricament havien d'ordenar el sistema financer espanyol; separar la banca comercial (crèdit comercial no superior a 18 mesos) i bancs industrials (finançament a llarg termini) que podrien tenir cartera de valors industrials; flexibilització en l'obertura d'oficines (Martín Aceña i Pons, 2005).

l'enorme llacuna en quant al grau de coneixement sobre la participació o no de les entitats financeres de les balears en el procés de "balearització", és a dir en la transformació de l'economia balear vers el bicultiu del turisme de masses i l'especulació urbanística.

Ja a partir de la Llei de 1962 s'havia iniciat un increment de la participació de les caixes d'estalvi en el negoci financer i empresarial, però fou a partir dels anys 1970 quan es varen dur a terme una sèrie de mesures de liberalització del sector financer que homologarien progressivament a les caixes i els bancs –"Reforma Fuentes Quintana", 1977–. Emperò, aquelles mesures arribaven en un moment de crisi estructural del règim d'acumulació fordista que afectà al sistema financer espanyol de manera notable, amb el resultat de forts processos de concentració per part de les entitats financeres –especialment les bancàries– i que anà seguida d'una potent intervenció governamental a través del Fons de Garanties de Dipòsit (Martín-Aceña i Pons, 2005).

Amb la incorporació a la Unió Europea i el procés de globalització neoliberal, s'ha aprofundit en el procés de regularització flexible del sistema financer (p.ex. Llei 4/2002, de 22 de novembre, de Mesures de Reforma del Sistema Financer), mitjançant el qual s'han llimat, encara més, les diferències entre caixes i bancs pel que fa a la seva activitat empresarial. Les caixes són institucions de caràcter fundacional amb fins socials, mentre que els bancs són societats anònimes. Nogensmenys, les caixes entren cada cop més agressivament en el negoci especulativo-financer, el que podríem denominar "l'obra antisocial"¹⁰⁷. Els bancs amb una imatge bastant deteriorada per la seva agressivitat empresarial i "antisocial", han impulsat fundacions per tal de netejar la seva imatge. Progressivament, noves caixes d'estalvi han anat penetrant en el context balear (p.ex. Caja Madrid al 1985; Caixa de Catalunya, 1989), algunes de les quals s'han fet amb algunes de les entitats financeres preexistents, com és l'exemple de la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo) que es feu amb la Banca Matutes al 1998.

Entre les principals caixes d'estalvi de les Balears es troba Sa Nostra i tal com es pot veure a la taula 45, el 2004 entre les seves participacions ja fossin en societats del grup o associades es pot destacar la participació en empreses ubicades al paradís fiscal de les Illes Caiman (Sa Nostra International Finance Limited i Sa Nostra Preference Limited) o a la plaça d'Amsterdam (Sa Nostra International Finance BV) que actua sovint com a plataforma cap als paradisos fiscals neerlandesos i que presenta una particular condició fiscal per la qual cosa ha estat batejat com una mena de paradís fiscal (Hernández-Vigueras, 2008). A més, Sa Nostra amb el 41% del capital d'Ayco Grupo Inmobiliario¹⁰⁸, una coneguda empresa immobiliària d'abast estatal, participava directament de la festa immobiliària espanyola de finals dels 1990 i principis del segle XX. Anteriorment, als anys 1980, Sa Nostra participà junt amb Unicaja i Caja Cantabria a Inmobiliaria Alcázar que fou presidida per Joan Piguillem. Joan Piguillem que ja havia tengut alguns problemes amb la justícia a Catalunya, desembarcà a les Balears, tot conduint el negoci immobiliari de Sa Nostra en un període de fort creixement urbanístic. El 1995 Piguillem fou acomiadat per haver falsejat balanços i denunciat per falsejar la signatura en un contracte blindat. Inmobiliaria Alcázar acumulà set actuacions judicials, la més important coneguda com el Cas Royaltur, i es detectaren unes irregularitats valorades en uns mil milions de pessetes (Manresa, 1998; Torres-Blasco, 21/02/2004).

Sa Nostra, també participa en la societat, Inversora de Hoteles Vacacionales SA (Inhova), que junt amb Ibercaja i Caixa Galícia sumaven el 60% de les participacions. Mentre que el gegant dels operadors turístics, Thomas Cook comptava amb el 40% restant de la societat. Aquesta societat tenia per objectiu la construcció hotelera, especialment a les costes espanyoles, mentre que la seva gestió havia de ser duta a terme pel gegant hotelier mallorquí Iberostar¹⁰⁹ (Alcázar, 2002). Així mateix, tal com es pot apreciar a la taula 45, Sa Nostra, a

¹⁰⁷ Les caixes d'estalvi estatals han tengut també una important incidència a Amèrica Llatina amb el procés d'internacionalització del capital espanyol vers el subcontinent sudamericà. Les activitats d'aquestes entitats sovint han restat ocultes, amb algunes excepcions. Recentment un treball d'investigadors independents ha posat de manifest algunes d'aquestes dimensions ocultes (Carrion et al., 2011).

¹⁰⁸ El grup *Ayco Grupo Inmobiliario*, tenia al 2008 projectes urbanístics per tot l'Estat espanyol. A les Balears comptava amb els projectes: Residencial sa Torre de 54 habitatges (Llucmajor); Bens d'Avall, habitatges unifamiliars en 20,9 Ha (Sóller); Complex assistencial per la tercera edat amb 424 places (84 places per assistits) (Can Picafort); Residencial Can Batleu, 90 habitatges (Inca); Ca na Bateta, un xalet (Galilea) (<http://www.velazquez123.es/buscInmuebles.php?idCdad=11>, octubre 2008).

¹⁰⁹ El primer projecte d'aquesta societat va ser el complex Iberostar Cala Barca situat a la cala, sa Barca Trencada al costat de Cala Mondragó (Santanyí, Mallorca) de 25 edificis de tres plantes i un total de 782 habitacions (www.iberostar.com, octubre 2008).

través d'Invernostra, participa en un nodrit grup de societats que es dediquen en bona mesura al negoci de l'especulació turístico-immobiliària. També es pot parar esment en el fet que la societat participada per Sa Nostra amb un 11,75%, EBN Probanca, és una de les dotze entitats financeres estrangeres que es trobaven operant a principis de segle XXI a Cuba (García-Molina, 2005)¹¹⁰.

10.5.2.2. Els bancs: brolladors de diners i poder.

A la segona meitat del segle XIX va sorgir un nodrit grup d'iniciatives empresarials que ens poden donar una idea de la irrupció del projecte de classe amb un fort impuls del capitalisme comercial, industrials, agrari i financer (p.ex. Seguro Marítimo, Empresa Marítima a Vapor, La Corderlera, Canvi Mallorquí, Ferrocarrils de Mallorca, Banc de Crèdit Balear, etc). Cal tenir present que a l'any 1874 es comptabilitzaven a l'Estat espanyol un total de 14 entitats bancàries, de les quals dues eren mallorquines (Martín-Aceña i Pons, 2005). Entre les entitats bancàries sorgides en aquells moments cal destacar la del Banc de Crèdit Balear que es constituí al 1872. L'objectiu del banc era segons Payeras (1973:216) "crear tota classe d'empreses d'obres que s'hagin de construir a la província, així públiques com particulars, de ports, camins de ferro, canals, fàbriques, mines, drassanes, dragat, enllumenat, rompudes de terra i terrabuit, recs, desaigües, canalitzacions i qualsevol altres empreses industrials o d'utilitat pública" a més de "contractar emprèstits amb el Govern, corporacions provincials o municipals, adquirir fons públics i accions o obligacions de tota classe d'empreses industrials o de crèdit".

En la biografia d'Es Crèdit cal destacar que aquest prestà, en un principi, poca atenció al servei de caixa d'estalvis, i en canvi es dedicà activament a invertir en activitats lucrativo-especulatives. És interessant assenyalar com moltes de les caixes rurals i d'estalvi redirigien els seus excedents en inversions en la banca, i en aquest cas Es Crèdit. La regulació del moment no donava gaire marge de maniobra a les caixes, i en canvi la banca podia dur a terme un major nombre d'operacions financeres i empresarials. D'aquesta manera, els bancs captaven l'estalvi dels grans propietaris i del gran empresariat, mentre que les caixes absorbien (i fomentaven) els estalvis de les classes populars i dels petits propietaris i empresaris. La circularitat dels fluxos financers feia que, tanmateix, tot anàs a parar al mateix sac del projecte de les classes capitalistes.

Una de les principals operacions d'Es Crèdit fou la subscripció d'accions del Banc Hispano Colonial de Barcelona que s'havia creat al 1876 per tal d'assegurar els interessos del capital espanyol a les colònies¹¹¹. Les entitats financeres de les illes varen compartir l'eufòria especulativa procedent de França i que contagià a les Borses de Barcelona i Madrid, que esclatà al 1882. L'especulació de les accions del Banco Hispano Colonial va acabar en un esfondrament que afectà a bona part de les entitats financeres de les illes. Aquell any fou descrit com "s'any de sa desgràcia" i segons Alemany (1973:176) "un dels valors en els que més diners tenia invertida l'Illa eren les accions del Banco Hispano Colonial, de Barcelona, el que se considerava, diu una revista de l'època, com un colós digne competidor del Banco de España; doncs bé, la seva cotització en el transcurs d'un any havia de davallar de 145 a 80 duros i encara amb un dubtós canvi oscil·lant". Fruit de la crisi resultà un procés d'absorció interbancària en que es reforçava el poder d'Es Crèdit i del Canvi Mallorquí. A més, en aquells anys es liquiden no tan sols entitats financeres que eren absorbides, sinó que també es liquidaven societats industrials (p.ex. Harinera Balear, La Industrial Algodonera, Vidriera Industrial y Mercantil, etc) (Alemany, 1973). Bartomeu Barceló (1961:176) exposa com en aquells anys "els capitals retirats del comerç degut a l'esperit d'associació propi de l'època, varen ser invertits en Societats de diferents tipus. El 1890 s'havien constituït a Mallorca 17 Societats Anònimes, de les quals 5 eren establiments de crèdit, que es llançaren sense experiència, a jugar a la Borsa, sobretot en préstecs sobre valors i jugades a l'alça de colonials".

La crisi finisecular amb la pèrdua de les colònies al 1898 i la crisi de la fil·loxera pot tenir una doble lectura, ja que per una banda obligà a redefinir el projecte empresarial per part del capital amb ajustaments sobrer les classes populars, el membres de les quals en molts casos es veren forçades a emigrar; mentre que per una altra tal com ha assenyalat Alemany

¹¹⁰ Les reformes del sistema financer espanyol del 2010 i 2011, arran de la crisi de 2007, seran comentades més endavant a l'apartat: El "final de 'festa': crisi sistèmica global, col·lapse immobiliari i nou Pacte de Progrés.

¹¹¹ Es Crèdit aportà 250 mil pessetes que representava el 10% del capital inicial (Alemany, 1973).

(1973:180-181) "algunes exportacions, com l'ametlla, la renda dels grans fons invertits en Deute Pública i altres valors, els ingressos que percebien els repatriats que conservaven les seves propietats a Amèrica i inclús l'augment de les despeses militars que l'Estat realitza a les Illes, amb el seu artillat, fan que existeixi en aquells dies una elevada massa de capitals en expectativa de col·locació". En el cas d'Es Crèdit, tenim que aquest va participar directament en el finançament de diverses empreses importants per a l'articulació i composició empresarial de les illes, com és el cas dels Ferrocarrils de Mallorca, les obres del Port d'Eivissa, participació en la Salinera Española, la representació per la província a la Companyia Arrendatària de Tabacs, etc. Així doncs, la fi de l'imperialisme espanyol tendria unes conseqüències que afectarien sensiblement al projecte del capital balear. Emperò aquella situació seria ràpidament superada en part degut als processos de rearticulació de les dinàmiques d'acumulació del capital amb la cerca de nous espais on invertir (p.ex. retorn de capitals) i on exportar (p.ex. EUA, Anglaterra, França, etc), i/o nous productes (p.ex. ametlla). També caldria tenir present que al llarg del període colonial s'havien configurat tot un seguit de xarxes comercials que serien aprofitades després de la pèrdua de les colònies.

En quant al pes de la banca insular cal destacar el fet que aquesta va subscriure a la dècada de 1870 un total de 6 mil accions de l'empresa del Canal de Panamà, el que representava l'1% del total i que Alemany (1973:174) considerava que era una "xifra evidentment desproporcionada als nostres recursos lògics". La Compagnie Universelle du Canal Interoceanique fundada pel comte de Lesseps al 1874 va rebre l'atenció del capital insular que no es volia perdre la participació en un dels projectes més rellevants del capitalisme europeu en la seva aposta mundialitzadora. El canal iniciat per l'enginyer francès, Ferdinand de Lesseps al 1881 entrà, després d'un seguit d'escàndols i problemes tècnics i financers, en un punt mort. Al 1888 s'acabava el projecte francès i arran del Tractat Hay-Buanu Varilla al gener de 1903, els EUA se farien càrrec de les despeses de les obres i es quedarien amb la titularitat del canal a perpetuïtat. Posteriorment, al novembre 1903, Panamà es va separar de Colòmbia per ser independent d'aquell país, però convertint-se en una peça clau dels interessos dels EUA. El canal s'acabà el 1914 i els interessos del capital balear s'havien esfumat.

Al darrer quart del segle XIX, en els principals centres econòmics de les illes es varen crear entitats financeres que en alguns casos com el Banc de Sóller o el Banc de Felanitx, vinculats amb el comerç dels cítrics i la manufactura tèxtil i al sector vitícola respectivament, es perllongarien fins als anys 1940 i 1950 quan foren absorbits per la gran banca espanyola.

També s'ha de destacar el fort dinamisme del sector financer menorquí que era reflex i també una peça clau del procés industrial de l'illa. En uns pocs anys sorgeix un nodrit grup d'entitats bancàries que establirien un marc de competitivitat molt agressiu que les acabaria per erosionar. En el cas de la banca menorquina, com en la mallorquina, cal destacar que hi havia estretes vinculacions entre els accionistes i els directius de les entitats financeres, al temps que participaven activament en la política illenca. Aquests conformaven el principal nus de poder. Així, per exemple Teodor Ladico i Font que era una de les principals fortunes de l'illa –banquer i navilier– fou el cap del Partit Republicà Federal i arribà a formar part del breu govern de Pi i Maragall com a ministre d'hisenda (maig 1873) (Casasnovas, 1998).

Casasnovas (1998) ens il·lustra la rellevància dels fluxos financers dels capitals menorquins que estaven plenament inserits en espais exoinsulars. Així, la crisi espanyola de 1866 derivada de processos especulatiu vinculats als negocis ferroviaris provocà la fallida de cases de banca madrilenyes, afectant a molts menorquins que hi tenien dipositats els seus capitals. En el cas menorquí, la pujança de les activitats industrials se va veure erosionada per la pèrdua colonial que afectà a la fàbrica tèxtil La Industrial Mahonesa que finalment feu fallida al 1910 (sota el nom de La Fabril Mahonesa). Els treballadors es pogueren col·locar en d'altres activitats, principalment les metal·lúrgiques –manufactura de borses de plata i la Sociedad Anglo-Española de Motores, Gasógenos y Maquinaria General–. Emperò, al 1911 l'Anglo presentava seriosos dubtes en quant a capacitat financera i l'estreta relació d'aquesta empresa amb el Banc de Maó feu que disposàs fins aleshores d'un tracte preferencial. Un tracte que rebia degut a l'existència d'interessos creuats entre el membres del Banc de Maó i l'Anglo, amb Antoni Pons Olives (director del Banc de Maó) o Joan Taltavull i Galens (vocal de la junta del Banc de Maó i president de la Junta de l'Anglo). El mes de maig de 1911 es va produir un episodi de pànic financer per mor de les sospites respecte de la viabilitat del binomi Anglo-Banc de Maó. En aquells moments, l'Anglo proposà una ampliació de capital, però finalment al mes de juliol la junta d'accionistes acordaven la seva liquidació. Aquesta situació detonà la flama del

pànic financer que es saldà amb la desaparició de bona part de les entitats financeres de l'illa, el processament del Consell d'Administració del Banc de Maó i l'empresonament del seu gerent. La banca catalana, Arnús, va entrar en el sistema financer menorquí amb la constitució del Banc de Menorca que seria posteriorment absorbit pel Banc Central, com a part de l'absorció de la pròpia Banca Arnús (Casasnovas, 1998; Hernández-Andreu, 2005).

Taula 46. La banca a les illes des dels 1860 fins a mitjans dels 2000 (Font: elaboració pròpia a partir d'Alemaný, 1973; Casasnovas, 2006; Dolç, 1989; Hernández-Andreu, 2005; Payeras, 1973; Tortella, 2001).

<p>Banc Balear (1864-1874) (Palma, Mallorca). Introduïdor del paper moneda a l'illa. Emissió de bitllets al portador. 1874: perd el privilegi emissor i és absorbit pel Banco de España.</p>
<p>Banc de Crèdit Balear (Es Crèdit) (1872) (Palma, Mallorca). Capital inicial: 5 milions de pessetes (10 mil accions). Promotors: Naviliers i comerciants (Pau Sorà Gazà, Antoni Cànaves Coll, Josep Rosich Mas, Andreu Barceló Bestard; Ignasi Fuster Forteza, Bartomeu Pieras Florest, Jaume Miró Granada, Rafel Pomar Cortès); comerciants (Miquel Salvà Saguñolas, Josep de Càceres Aguirre, Pere Sans Serra, Jordi Aguiló Cetre, Antoni Morey Femenia, Nicolau Humbert Burguer); terratinents (Jordi de San Simon, Ramon Servera Santandreu, Andreu Rubert Lladó, Josep Alomar Burgos). Objecte del banc segons els estatuts: "crear tota classe d'empreses d'obres que s'hagin de construir a la província, així públiques com particulars, de ports de camins de ferro, canals, fàbriques, mines, drassanes, dragat, enllumenat, rompudes de terres i de solars, recs, desaignes, enllumenat d'aigües, canalitzacions, i qualsevol altra empresa industrial o d'utilitat pública [...] contractar emprèstits amb el Govern, corporacions provincials o municipals, adquirir fons públics i accions o obligacions de qualsevol classe d'empreses industrials o de crèdit" (Payeras 1973:215). 1872: president Pablo Sorà i Gazà. 1872-1875: explotació de mina de lignit a Selva; parcel·lació de finca a Santa Margalida i subscripció 100 accions del Banco Hispano Colonial (promoció del capital "colonialitzador" a les Antilles). 1875: president Gregori Oliver i Cañellas. 1880: subscripció de l'emissió d'obligacions de la Companyia de Ferrocarrils de Mallorca. 1883: president Jorge de San Simón (marquès del Reguer). 1892: realització de les obres del Port d'Eivissa. 1892: representació de la província a la Compañía Arrendataria de Tabacos. 1894: Finançament de l'ampliació de la xarxa de ferrocarril fins a Felanitx. 1894: president D. José Monlau i Sala. 1894-1895: fusió amb el Banco Mallorquín i el Cambio Mallorquín. 1897: assegurança de vaixells i la seva càrrega. 1905: Manuel Salas Sureda entra com a vocal (surt el 1911 per discrepàncies amb March). 1907: president Pedro Antonio Servera. 1911: concessió d'un crèdit a Joan March Ordinas per comprar la Société Internationale de Régie Cointresse (monopoli de tabac del Marroc). 1914: president Joan Aguiló Valentí. 1914-1918: Joan March és anomenat vocal. 1915: obligacions del capital per a les obres del ferrocarril Manacor-Artà. 1900-1931: compravenda de valors i operacions internacionals (p.ex. participació en el Consorcio Bancario Español amb el Govern francès, etc). 1930: crea Viajes Baleares SA (delegació a Balears de Viajes Catalonia, propietat del Banc de Catalunya). 1932: adquireix l'organització de Viajes Catalonia (amb cases a Barcelona i París) i aquesta adopta el nom de Viajes Iberia SA. 1933: president Antoni Fortuny Moragues. 9/12/1934: Suspensió de pagaments per mor de les operacions especulatives i el context de crisi internacional. Suïcidi del cap d'oficines J.M. Madico Pi. Intervenció del Banco de España i un Grup de Bancs Auxiliadors. 1935: president Miquel Rosselló Alemaný. 1937: crèdits per subscripcions en favor del Movimiento Nacional. 1937: Liquidació de les campanyes d'exportació d'ametlla, importació de matèries primeres, descompte de càrregues d'Intendència Militar en benefici dels seus proveïdors. 1940: reprenen els negocis bancaris amb l'obertura de la Borsa, però alentiment per mor de la II Guerra Mundial. 1940-1950: subscripció de fons públics, finançament per la importació de matèries primeres (tèxtil i calçat), participa al Servei Nacional del Crèdit Agrícola, cèdules de Reconstrucció Nacional, accions de Frío Industrial SA, etc. Anys 1950: IMISA (Inmuebles y Materiales Industriales SA): urbanització de Santa Ponça; filial Balenarios</p>

<p>y Playas SA amb l'objecte social d'explotar el Balneari de Santa Ponça; la filial Inmobiliària Mallorquina SA compta amb un important patrimoni immobiliari.</p> <p>1953: entra al consell d'administració Joan Nigorra Reynés que es designa conseller delegat d'IMISA. Nigorra entrà de conseller al Banco Popular Español i Inmobiliària Urbis.</p> <p>1956: venda de Viajes Iberia SA a Llorenç Fluxà Figuerola (empresari del calçat d'Inca, batle d'Inca 1938-1939, importador de matèries primeres, exportador de sabates, conseller de Banca March i Banca Catalana, President de Junta d'Obres de Port).</p> <p>Adquisició d'un elevat paquet d'accions del Banc Agrícola de Pollença.</p> <p>1959: president Gabriel Cortès Cortès.</p> <p>1961: major aflluència de moneda estrangera quan al 1959 la pesseta adopta el sistema de canvis internacionals (Bretton Woods).</p> <p>1965: importància dels crèdits a la construcció i a l'hostaleria.</p> <p>1967: Es Crèdit passa a ser un banc filial del Banco Popular Español.</p> <p>1967: president Fèlix Pons Marquès.</p> <p>1967: Miquel Nigorra Oliver anomenat vicepresident.</p> <p>1968: Miguel Nigorra Reinés forma part del consell d'administració.</p> <p>1970: Miquel Nigorra Oliver ocupa la presidència.</p> <p>1970: Banc de Crèdit Balear passa a ser una filial del Banco Popular Español.</p> <p>1971: constitució de les filials –Renta Balear SA.; Agroforestal Balear SA¹¹²–.</p>
<p>Composició accionarial 2008 (Miquel Nigorra Oliver, president). (www.labolsa.com/empresas/CBL/p/, octubre 2008).</p> <p>Banco Popular Español (65,06%). Banco Alcalá SA (7,669%). Gabriel Gancedo Sedas (0,028%). Isabel Martínez Campos Rodríguez (5,039%). MNCC International SARL (5,51%) Felix Moreno de la Cova Maestre (10,18%). Miguel Nigorra Oliver (7,693%). Peguerillas SL (5,039%). Miguel Ángel Solís Martínez Campos (0,024%).</p>
<p>Novembre 2008: el Banco Popular anuncia l'absorció íntegra de les filials, entre d'elles Es Crèdit.</p>
<p>Canvi Mallorquí (1878-1895) (Palma, Mallorca). El seu secretari fou Alexandre Rosselló. 1884: absorbeix al Banc Agrícola i Comercial. 1895: se fusiona amb el Banc de Crèdit Balear.</p>
<p>Foment Agrícola (1881-1949) 1949: Absorbit pel Banc de Bilbao.</p>
<p>Banc de les Balears (1881-1884) (Palma, Mallorca). Presidit per Igansi Font i vicepresident Ramon Fortuny. 1884: absorbit pel Canvi Mallorquí.</p>
<p>Banc Agrícola i Comercial (1881-1884). (Palma, Mallorca). Capital social: 5 milions ptes (100 accions). Primer president: Jeroni Rius Salvà; Vicepresidents: Pere Sampol Rosselló i Jaume Villalonga Fortuny. Objectiu: activitats agràries i immobiliàries, subscripció i contractació d'emprestits del govern. Inversions en el Banco Hispano Colonial. 1884: Fusió amb el Canvi Mallorquí.</p>
<p>Banc Mallorquí (1881-1894) (Palma, Mallorca). Fundadors: Comte de Montenegro (Ramon Despuig), Bartomeu Picó, Ernest Canut, etc. Al cap de poc temps es fusiona amb la Compañía de Almacenes Generales de Depósito (Docks) que s'havia constituït al 1879. 1894: es fusiona amb el Banc de Crèdit Balear.</p>
<p>Banc de les Balears (1881-1884) (Palma, Mallorca). Capital social: 20 milions de pessetes. President: Miquel Ignasi Font Muntaner. Finançament d'obres públiques i préstecs hipotecaris. 1882: Afectat per la caiguda de les Borses de Madrid i Barcelona.</p>

¹¹² El 2008, *Agroforestal Balear SA* apareixia sota el codi CNAE 0111 (explotació agrícola) sota la direcció de Fco. J. Frontera Avellana. En realitat, el 100% de l'empresa era propietat de *Habitat Golf Santa Ponsa SL* presidida per Miguel Nigorra Oliver i Juan Nigorra Cabian. Aquesta darrera comptava a més amb: el 100% de *Balnearios y Playas SA*, el 68,5% de *Nova Santa Ponsa Golf SA*; més del 50% d'*Alcúdia Marítima SA*; el 21,13% d'*Inversiones Bosque de Bendinat SL*; i el 20,08% *Costa de Santanyi SL* (Font: base de dades SABI, <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, octubre 2008) .

1884: absorbit pel Canvi Mallorcaí.
Banc de Maó (1882-1911) (Maó, Menorca). Capital social: 5 milions de pessetes. Socis fundadors: 35 maonesos (3570 accions), 2 maonesos residents a Menorca (500 accions), 2 barcelonins (250 accions) i un mallorquí (680 accions). El mallorquí, Pere Miró Granada Alenyà (cònsol d'Uruguai a Palma), era el principal accionista de l'entitat. Una de les principals funcions fou el gir de lletres. Crisi de 1911 (Fallida de la societat de l'Anglo-Espanyola de Motores, Gasógenos y Maquinaria en general) arrossega al Banc de Maó que fa suspensió de pagaments i acabà afectant a tota la resta del sector financer menorquí.
Societat Agrícola, Comercial i Industrial de Manacor (1882-?) (Manacor, Mallorca).
Banc de Préstecs y Caixes d'Estalvi (1882-?) (Mallorca). Capital: 5 milions pessetes.
Banc de Felanitx (1883-1944) (Felanitx, Mallorca). Capital inicial: 636500 pessetes. 1899: posa en explotació una fàbrica de gas. 1944: absorbit pel Banco Español de Crédito (Banesto).
Banc de Ciutadella (1887-1914) (Ciutadella, Menorca). 1914: es probable que aquest banc es digui posteriorment Banc Comercial de Ciutadella.
Goñalons, Carreras y Cía (1889-?) (Menorca).
Crèdit Felanitxenc (1888-?) (Felanitx, Mallorca). Capital inicial: 1,86 milions de pessetes.
Banc de Sóller (1889-1943) (Sóller, Mallorca) Es constitueix per competir amb el Banc Balear que havia obert una sucursal al poble. 1943: absorbit pel Banco Hispano Americano.
Crèdit Industrial i Mercantil de Ciutadella (1890-?) (Ciutadella, Menorca)
Banc Agrícola de Pollença SA (1893-1975) (Pollença, Mallorca). 1926: el Banc Agrícola, Caixa d'Estalvis i Monts de Pietat de Pollença es passa a dir Banc Agrícola de Pollença SA. Entre els seus objectius socials es troben les operacions immobiliàries i la de crèdit. Accionistes: Josep Francesc Villalonga Zaforteza, Felip Villalonga Dezcallar, Faust Morell Tacon, Rafel Pomar Bonnín, Josep d'Oleza d'Espanya. Vinculació amb el Banc de Crèdit Balear. 1974: Lluís Valls adquireix el banc i li canvia el nom pel de Banco de Depósitos, estableix la seu a Madrid.
Foment Agrícola, Industrial i Comercial de Lluçmajor (1893-1939) (Lluçmajor, Mallorca). 1939: absorbit per La Caixa.
Foment Agrícola de Mallorca (1895-?) (Palma, Mallorca)
Foment Agrícola i industrial de Menorca (1901-1916) (Ciutadella, Menorca). En la pràctica una sucursal del Banc de Maó a Ciutadella.
Banc de Alaïor (1902-1968) (Alaïor, Menorca). Sorgeix de la transformació de la sucursal del Banc de Ciutadella. Recolzat pel Banc de Maó i la Casa Goñalons y Cía. 1968: pren la denominació Banc Comercial de Menorca SA.
Crèdit Mercantil de Menorca (1905-1954) (Menorca) Neix a expenses de la sucursal maonesa del Banco de Ciudadela. 1954: absorbit per Banesto.
Banc del Comerç (1906-1911) (Maó, Menorca).
Banc de Ferreries (1908-1965) (Ferreries, Menorca).
Banc de Menorca (1911-1951) (Menorca). Capital social de 1,5 milions de pessetes (20 mil accions). La Banca Arnús es feu amb 19580 accions. Els menorquinsdon Jordi Teodor Ladico Oliva, 100; Miquel Florit i Mascaró, 100; Miquel Sintes Mercadal, 200; i Josep Teodor Canet, 20. El President, Francesc P. Gambas era Director Gerent de la Banca Arnús i el Vicepresident, Julio Pauchet, era Director General i després Conseller de la Banca Arnús. 1911: sobreviu a la crisi gràcies a l'ajuda catalana. 1951: absorbit pel Banc Central (després BSCH).
Banc Agrícola d'Inca SA (1912-?) (Inca, Mallorca). Grup constituent: Domènec Alzina (100 accions), Jeroni Mas Esteva (100 accions), Pere Ferrer Alzina (100 accions), Antoni Fluxà Figuerola –germà de Llorenç Fluxà Figuerola, empresari industrial de la sabata i polític feixista– (10 accions) [Total 500 accions emeses]. Objecte: comercialització productes agraris, creació d'empreses per rompre terres incultes, etc.
Banc Agrari de Balears (1912-1953) (Palma, Mallorca). Fundadors: Andreu Jaume i Nadal, Montserrat Tous i Santandreu, Joan Rosselló, Antoni Bennàssar i Bibiloni, Lluís Alemany, etc.

<p>Federat amb el Sindicat Agrícola de Mallorca. 1929: suspensió de pagaments. 1953: es denomina Agro Balear SA. És absorbit pel Banco de Santander.</p>
<p>Banc Popular de Manacor (1912-1929) (Manacor, Mallorca). El principal accionista fou Bartomeu Servera Gili (sogre de Joan March Ordines), junt amb Jeroni Mesquida Pont, Joan Bosch Jaume, Antoni Billoch Mesquida, Mateu Melis Melis. 1934: és absorbit per la Banca March.</p>
<p>Banc Comercial de Ciutadella (1914-1947) (Ciutadella, Menorca) 1947: Absorbit pel Banc de Crèdit Balear.</p>
<p>Banc del Progrés Agrícola SA (1917- anys 1970) (Campos, Mallorca). Objecte: oferir préstecs sobre productes agrícoles i donar suport financer als pagesos de la zona. 1957: el banc és venut a la Banca March. 1975: canvia de nom per Banc de Progrés (trasllada la seu a Madrid). És absorbit pel Banco Urquijo.</p>
<p>Banc de sa Pobla (1922-1945) (sa Pobla, Mallorca). Fundadors: Ignasi Planes Serra, Joan Planes Serra, Pere Serra Simó, Jaume Reinés Crespí, Pere Ignasi Crespí Socias. Objecte social: banc agrícola. 1943: president Manuel Salas Garau (de la família dels Salas). 1945: es venut al Banco Español de Crédito (Banesto).</p>
<p>Banca Payeras (1922-1946) (Inca, Mallorca). 1946: absorbida pel Banco de Bilbao.</p>
<p>Banca March (1926) (Palma, Mallorca). Capital inicial: (?) Joan March Ordinas com a únic titular. Atorgà poder especial a: Emili Tramullas Perales, Bartomeu Julià Cladera, Antoni Marroig Llompart, Lluís Riera Sampol, Bartomeu Martorell Rebassa. I poder general i especial als abans esmentats quan actuessin junt amb: Lluís Alemany Pujol, Bartomeu Servera Gili, Antoni M. Ques Ventayol, Miquel Pujadas Alonso, Sebastià Simó Morey. A partir de llavors consell d'administració restringit al nucli familiar amb alguna incorporació de gent de confiança. 1946 es constitueix com a Banca March SA (Capital social de 50 milions de pessetes). President: Joan March Servera. Directors: Emili Tramullas Perales (1946); Joan Mayol Pizà (1949); Marçal Bardolet Soler (1952). 1962: mort de Joan March Ordinas. 1965: comença l'expansió fora de Mallorca. 1974: president Josep Carles March Delgado. 1976: absorció oficines del Banc de Progrés Agrícola. 1979: adquireix el 16% del capital de Banc de Virginia (Signet Banking Corporation). 1981: es fa amb el Banc d'Astúries. La Banca March participà en el sanejament bancari de la crisi dels 1970. L'únic banc aliè als "7 Grans". Els March pretenen sortir del "club dels 5" –entitats mitjanes– per convertir-se en un dels grans. Inicien operacions financeres d'adquisició d'entitats. 1983-1984: adquireix Banca Catalana, Banc de Girona, Banc Comercial de Catalunya. 1985: col·laboració amb el National Westminster Bank (Banc Natwest March SA). 1985: societats filials <i>March Leasing</i> i <i>March Hipotecari</i> (incidència en el procés turístic-immobiliari balear). 1988: control majoritari del Banc d'Urquijo. 1989: banca amb major xarxa de sucursals a Balears. Financia bona part de la internacionalització de les cadenes hoteleres balears. 1994: obertura d'una oficina a Londres a la zona coneguda com la "financial mile" (www.bancamarch.co.uk, octubre 2008).</p>

<p>Societats del Grup Financer Banca March (1988) (a partir de Gran Enciclopèdia de Mallorca).</p> <p>Financera Alba (36,04%): inversió mobiliària. Inversions Balboa (23,14%): inversió mobiliària. Promocions Tarragona (100%): inversió mobiliària. Cabacisa (100%): inversió mobiliària. Financera Intermark (100%): inversió mobiliària. Irvine (100%): inversió mobiliària. Feide (100%): inversió mobiliària. Igalda (100%): inversió mobiliària. Lefrasa (100%): inversió mobiliària. Cibernètica Informàtica (100%): inversió mobiliària. Edificis i Urbanitzacions (100%): inversió mobiliària. Invemay (100%): inversió mobiliària. Serveis Financers Plens (100%): tenidor immobiliari. Gestamar (77,28%): grup patrimonis. Banc del Progrés (11,47%): banca. Banco de Urquijo-Unión (53,19%): banca. Balboa Finance SA (100%) : financera. March Financiacions (100%): financera. Finuma (66,89%): societat de cartera. Inversions Sirio (16,95%): societat de cartera. March Leasing (59,88%): arrendament financer. March Hipotecari (100%): préstec hipotecari.</p>
<p>Participacions de la Banca March, 2007: (Font: Banca March, 2007).</p> <p>Alba Participaciones, S.A. (32,88%) inversió mobiliària Corporación Financiera Alba, S.A. (33,6%): inversió mobiliària. Igalca, S.A. (100%): inversió mobiliària. March de Inversiones, S.A. (100%): inversió mobiliària. March Patrimonios, S.A. (100%): inversió mobiliària. March Servicios Inmobiliarios de Canarias, S.A. (100%): inversió immobiliària. March Vida, S.A. de Seguros y Reaseguros Seguros de vida (100%): assegurances. March Unipsa, Correduria de Seguros, S.A. (100%): assegurances. Artá Capital, S.A. (20,67%): gestora capital risc. Deyá Capital S.C.R. (32,88%): societat gestora capital risc. March Gestión de Fondos, S.A. (100%) gestora de I.I.C. (Institucions d'Inversions Col·lectives). March Gestión de Pensiones, S.A. (100%): gestora de Fons de Pensions. Islalink, S.A. (24,55%): telecomunicacions. Carrefour Correduria de Seguros SA (10,96%): assegurances. GDS Correduria de Seguros SA (3,29%): assegurances.</p> <p>Participacions a través de Corporación Financiera Alba (participació majoritària Banca March) (Font: Alba Grupo March, 2007).</p> <p>Acerinox (23,3%): metal·lúrgia. ACS (23,3%): construccions.</p> <p>Participacions a través d'ACS: Abertis (24,8%) –gestió d'infraestructures–; Union Fenosa (45,3%) –energia–; Atlantia (6,7%) – gestió d'infraestructures–; Indra (15%) –tecnologies de la informació–; Iberdrola (12,3%) –energia–; Hochtief (25,1%) –construcció–.</p> <p>Antevenio (20,5%): publicitat internet. Clínica Baviera (16%): medicina estètica. Prosegur SA (10%): seguretat privada. Ros Roca Environment (22,4%): serveis ambientals (residus...). Ocibar (28,9%): construcció de ports esportius (Port Adriano, Calvià). Isofoton (26%): energia solar fotovoltaica. Inversió en edificis d'oficines: 9 edificis a Madrid, 1 a Barcelona, 100 mil m², valor 240 milions euros.</p>
<p>Banc de Manacor SA (1930-1948) (Manacor, Mallorca). Grup constituent: Antoni Bosch Jaume, Enric Recasens Pulles, Francesc Forteza Aguiló, Sebastià Ribot Ordines, Antoni Nadal Grimalt, Guillem Oliver Mascaró, Antoni Martí Riera. 1948: es declara en suspensió de pagaments.</p>
<p>Banca Abel Matutes Torres (1935-1998) (Vila, Eivissa).</p>

<p>Creada per l'empresari Abel Matutes Torres. 1957: separa el negoci banquer de les altres activitats empresarials que queden recollides sota Hijos de Abel Matutes Torres SA. 1981: canvia el nom pel de Banc d'Eivissa. 1970: Banesto adquireix el 50%. 1989: Els Matutes tornen a comprar les accions de Banesto. 1990: el Banc Sao Paolo entra al capital. 1992: participació de Javier de La Rosa que llavors ven a la Caixa. 1994: fusió amb el Banc Català de Crèdit. 1998: absorbit per la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo).</p>
<p>Banc Menorquí de Crèdit de Ciutadella (1949-1956) Resultat de la transformació de la casa bancària Goñalons, Carreras i Cía. 1956: és absorbit pel Banc Espanyol de Crèdit (Banesto).</p>

a) *Es Crèdit: els negocis financers i principal promotor turístic-immobiliari de Calvià.*

La situació econòmica i política de principis del segle XX va estar marcada per les creixents tensions entre les potències imperials que desembocaren en la Gran Guerra. En aquell context, la neutralitat espanyola va poder esmorteir parcialment el cop del col·lapse mundial que posava fi al que alguns han anomenat com la primera mundialització. Els intents per sortir de la crisi social resultat del conflicte bèl·lic, es feren palesos en el restabliment del patró-or i els mercats de capitals, àdhuc de certes restriccions comercials. Les turbulències econòmico-financeres –crisi de sobreacumulació i sobreproducció amb manca d'expectatives d'increment de taxes de benefici i un marc normatiu encoratjador a l'especulació financera– derivaren en una espectacular bombolla especulativa amb epicentre a les places anglosaxones, especialment la de Wall Street. L'eufòria financera dels anys 1920 va motivar l'obertura de noves entitats bancàries a les illes, però acabà per tenir importants repercussions en el sistema financer de les illes que, entre d'altres, experimentaria un procés de reestructuració per la via d'absorcions. El Banc de Crèdit Balear, arrossegat per les expectatives d'enormes beneficis, va ser una de les principals entitats financeres de les illes afectada pel crack financer¹¹³. Entre d'altres coses, cal destacar que en motiu de la fallida financera, el cap d'oficines José M. Madico. Tal com es pot veure en el gràfic 10, la caiguda es reflecteix en l'evolució dels passius que segons Payeras (1973:221) es devia a "arriscades inversions, sobreestimació de futures plusvàlues truncades per esdeveniments nacionals i internacionals, etc."

El Banc de Crèdit Balear fou rescatat per un Grup Auxiliador format per bancs de Madrid i Barcelona que varen subscriure una ampliació de capital i a partir de llavors, es nomenaria un nou Consell d'Administració en el que els creditors i els Bancs del Grup Auxiliador hi fossin presents. Un cop restablertes les operacions del banc, al 1937 el banc "exerceix les seves funcions específiques de banca local tant en operacions d'interès patriòtic com d'importància econòmica provincial. Entre les primeres estan els crèdits per subscripcions a favor del Movimiento Nacional i respecte a les segones cal assenyalar la liquidació de les campanyes d'exportació d'ametlla, la importació de matèries primeres per a la indústria, i el descompte de d'Intendència Militar en benefici dels seus proveïdors"¹¹⁴ (Payeras 1973:222).

A partir dels anys 1940, especialment després de la Segona Guerra Mundial, Es Crèdit va experimentar l'expansió de les seves activitats financeres, entre les quals destaquen la subscripció de fons públics, cèdules de Reconstrucció Nacional i participacions en el Servei Nacional del Crèdit Agrícola, etc. Emperò, una de les vessants més importants és el paper que jugarà aquesta entitat financera en el procés d'especulació turística-urbanitzador de les illes a través de les filials IMISA, Balnearios y Playas SA o Inmobiliaria Mallorquina SA. Els Nigorra – Joan Nigorra Reynés i el seu fill Miquel Nigorra Oliver– serien les persones claus en aquesta

¹¹³ Les estretes relacions entre els diferents poders s'expliciten, per exemple, en la figura del president del Banc de Crèdit Balear (1914-1933), Joan Aguiló Valentí que fou al mateix temps batle de Palma durant la Dictadura de Primo de Rivera, entre 1927 i 1930. El primer president del Banc, Pau Sorà i Gazà (1872-1875) també havia estat batle de Palma (1842-1843) (Payeras, 1973).

¹¹⁴ L'ex-soci de Joan March en el contraban, Antoni M. Ques Ventanyol que fou processat i ajusticiat per un Tribunal militar –junt amb Alexandre Jaume (ex diputat socialista), Emili Darder (ex batle de Palma) i Antoni Mateu (ex batle d'Inca). Tots ells serien assassinats el 24/02/1937– era el cap de la Junta de Creditors del banc, Es Crèdit Balear, per mor de la suspensió de pagaments. A la presó provincial s'hi trobaven amb Ques, tres directius d'Es Crèdit (Jorge Amengual, Pedro Medina i Guillermo Borrás). Aquells individus declararen contra Ques per tal de venjar-se per la seva condemna, i probablement per tal d'aconseguir l'indult (Ferré, 2004).

nova vessant especuladora que es va iniciar en la depredació de Santa Ponça (Calvià) dels anys 1950 (Payeras, 1973). La trajectòria dels Nigorra s'inicià amb Joan Nigorra Reynés, natural de Santanyí, que un cop acabats els estudis de farmàcia obrí una farmàcia a Santa Maria, gràcies a l'ajuda financera de Joan March. A partir de llavors i fins el 1933 fou el representant de Joan March al municipi del Raiguer –en el Partit Liberal– i llavors es passa a la CEDA el 1934 (Pla, 2003). La coalició de dretes havia estat finançada pel contrabandista mallorquí, Joan March (Ferrer, 2008a). Per altra banda, l'esposa de Joan Nigorra Reynés fou Catalina Oliver Verger. Aquesta era reneboda del cacic de Santanyí, Joan Verger Tomàs conegut com "sa Geneta". Verger Tomàs fou batle durant 35 anys de Santanyí, un poble que era un dels principals centres del contraban de Mallorca –fins el 1925 inclou ses Salines–. El sogre de Nigorra, Joan Oliver Vidal fou Tinent de batle de Joan Verger "sa Geneta". El batle de Santanyí, sense ocupació coneguda més que la de batle, es dedicà al préstec de diners i en morir havia quintuplicat el seu patrimoni, al temps que s'havien produït nombroses desaparicions, en un clima de total impunitat (Sbert, 2007). I a més, tal com descriu Joan Pla (2006:35), mentrestant, sa Geneta "ajudà a fer-se rics en es seus germans". El 1935 en morir Joan Verger Tomàs no tenia descendència directa i deixà la seva gran herència als renebots i renebodes, és a dir la dona de Joan Nigorra. En aquells moments Joan Nigorra Reynés era soci protector de la Falange i el seu germà Arnau, emparentat també amb sa Geneta per part de la seva dona, fou el cap de la Falange i batle de Santanyí el 1937. D'acord amb Quetgles (22/06/1986) la dona d'Arnau Nigorra tenia importants estalvis al banc i per tant, seria plausible pensar que la família de Verger Tomàs ja tingués algun tipus de relació amb Es Crèdit. A partir de la dècada dels 1950 Joan Nigorra adquirirà accions d'Es Crèdit Balear, fins que la família assolí un paper hegemònic en l'entitat financera (Pla, 2003; Sbert, 2007).

La mateixa entitat, va tenir un important paper en el desplegament del turisme de masses amb la constitució de Viajes Iberia SA al 1932 fruit de la compra de la filial Viajes Balears SA que era la delegació a Balears de Viajes Catalonia, propietat del Banc de Catalunya (Payeras, 1973). El 1956, Es Crèdit va vendre totes les accions de Viajes Iberia SA al que Payeras (1973:223) defineix com "un grup especialitzat". Aquest grup no seria cap altre que el de l'industrial de les sabates i ex-batle d'Inca (1938-1939), en els durs moments de la Guerra Civil, Llorenç Fluxà Figuerola. Fluxà també va ser membre del Consell d'Administració de la Banca March, de la Banca Catalana i president de la Junta d'Obres de Port. És a dir, corresponia a l'oligarquia mallorquina ben posicionada durant el règim franquista. Entre els sabaters-polítics inquers cal destacar el seu germà, Antoni Fluxà Figuerola, qui fou batle durant el tardofranquisme, entre el 1969 i el 1979, i president del Sindicat Provincial de la Pell, el sindicat vertical franquista (Miró, 1978; Manera, 2002). Aquest fou un membre destacat del "Movimiento", empresonat en relació a l'atemptat a la Casa del Poble de Palma, juntament amb d'altres falangistes inquers com Canuto Boloqui, Joan Reus Palou, Jaume i Antoni Rotger Nadal, Rafael de Arcos Olivares, entre d'altres (Armengol i Armengol, 2005). Segons Joan Buades (2005:30), l'anarquista i sabater inquer, Gabriel Buades Pons "va ser detingut a la plaça de la vila per un esquadró militar que rebia ordres des del portal de l'Ajuntament del falangista Antonio Fluxà Figuerola, pistola en mà".

Gràfic 10 (Font: elaboració pròpia a partir de Payeras 1973:248).

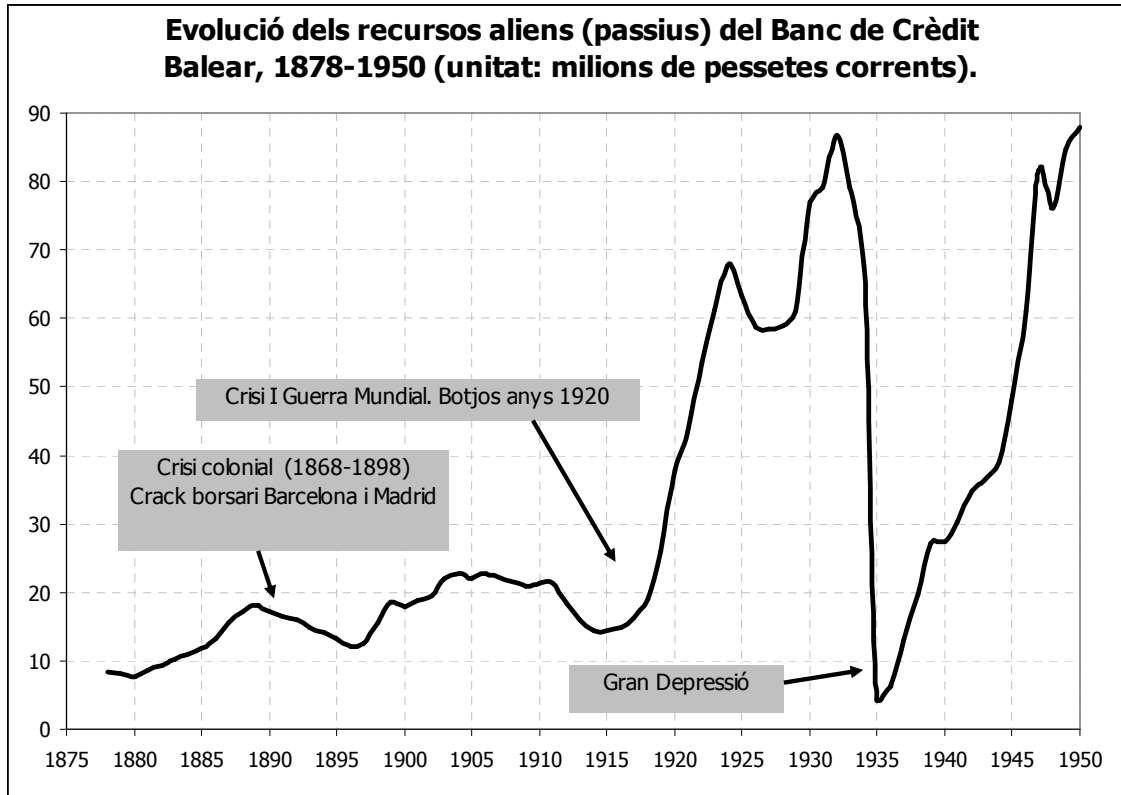

Figura 5. Procés d'urbanització de Santa Ponça. Fotografies aèries: 1956-1973-1991-2004.

Figura 6. Urbanització de Santa Ponça, 1966 (Font: foto de Josep Planas i Montanyà a Mulet i Seguí Aznar 2005:115); i Santa Ponça a l'actualitat.

Segons Santiago Miró (1978) el municipi de Calvià fou una mena de feu del lobby del Banc de Crèdit Balear, i més en concret de la família Nigorra. La batlia de Guillem Payeras al 1976, mentre compartia la secretaria general d'Es Crèdit, exemplificà la deriva de la gestió municipal cap als interessos del lobby bancari-immobiliari –Es Crèdit i IMISA–. En aquells anys de l'anomenada transició, se succeïren casos obscurs amb la prioritització de la inversió municipal cap a la zona de Santa Ponça (dels Nigorra), la compra per part de l'ajuntament d'un solar (Pineda de Santa Ponça) que era propietat d'IMISA per un preu desorbitat, el subministrament

opac d'aigua a través de l'empresa ATERCA a les urbanitzacions de la Costa de la Calma, Ses Rotes Velles i Santa Ponça i la utilització gratuïta de l'aigua depurada en el golf propietat d'IMISA (Miró, 1978). El poder dels Nigorra al municipi de Calvià s'ha mantingut quasi intacte durant els anys de municipis democràtics. Al llarg d'aquest període, la societat IMISA es va desvincular del Banc de Crèdit Balear al 1998, moment en que va quedar completament en mans de la família Nigorra, sota el nom Habitat Golf Santa Ponça¹¹⁵. La immobiliària controlada pels Nigorra va urbanitzar intensament en el litoral calviàner. Les urbanitzacions foren batejades amb noms extravagants i estaven adreçats a les elits, entre les quals destaca la rocamblesca figura de la princesa Brigitte de Suècia que dóna nom al campionat de golf de la família-empresa. El projecte urbanitzador dels Nigorra va estar sempre vinculat a la construcció d'un camp de golf gegant, projecte que comptava amb l'oposició de gran part de la societat illenca. El batle de Calvià, entre el 1983 i el 1991, Francesc Obrador (PSOE), aprovà un primer Pla Parcial en el que s'intentava satisfer els interessos dels Nigorra, al temps que retallava les pretensions de gegantisme (Riera, 13/02/2005). Emperò, fou l'arribada a la batlia de Margarita Nájera (PSOE) a l'any 1991, el que més feu trontollar els interessos dels Nigorra al municipi, particularment el projecte Ciudad del Golf es va veure afectat (Riera, 13/02/2005)¹¹⁶.

Per altra banda, hom pot accentuar el conflicte d'interessos entre els promotors-especuladors privats i la promoció-especulació pública a Calvià. Cap el 1990, en temps del mandat de Francesc Obrador (1983-1991), es llançà el projecte estrella del consistori socialista, una megaurbanització al Salobrar de Magaluf. La megaurbanització s'havia d'aixecar sobre unes 400 Ha, i pretenia construir una ciutat lacustre amb 2 hotels de luxe, 400 apartaments, 400 xalets, camp de golf i zona comercial (Manresa, 1998). Per això es constituí la societat Marina Calvià Mallorca en la que hi participava l'Ajuntament de Calvià (51%); la cooperativa-promotora de l'UGT, PSV (Promoción Social de Viviendas) –mitjançant IGS (Iniciativa de Gestión Social) (24%)¹¹⁷–, amb Carlos Soto de responsable; i finalment la consultora Four 4 (25%) on estaven representats els interessos dels arquitectes Eduardo Leira i Damián Quero, ambdós redactors del PGOU de Calvià. Tal com explica Manresa (1998:170), Carlos Soto adquirí els terrenys per fer la ciutat lacustre a Inmobiliaria Magalluf SA, de la qual el soci majoritari era Urbanizadora Mallorquina. El projecte turístic-immobiliari calviàner fou rebutjat pel Govern, aleshores en mans de Gabriel Cañellas (PP) (Manresa, 1998). El 1993 PSV declarava suspensió de pagaments i el 1994 esclatava l'escàndol del cas PSV, del que resultaven acusats per malversació de fons i apropiació indeguda els seus màxims dirigents, entre ells Carlos Soto d'IGS que ingressà a presó el juny de 1994 (El País, 6/07/1994).

Després que es congelàs el projecte estrella d'Obrador, a l'any 1992 esclatà el cas Calvià d'intent de suborn al regidor del PSOE, José Miguel Campos. Campos enregistrà les reunions mantingudes amb Miquel Deyà (llavors responsable d'urbanisme del PP a Balears), Guillem Ginard (agent immobiliari, expresident del RCD Mallorca i que havia estat condemnat a dos anys de presó per tràfic de haixix al 1988) i Andreu Bordoy (llavors vicepresident del PP de Calvià). Segons Manresa (1998:187) al darrera del cas Calvià es trobaven diverses operacions especulativo-immobiliàries, entre d'elles la de la "Marina Calvià Mallorca" i la "Ciudad del Golf". Oferiren a Campos 100 milions de pessetes per a que es passàs al Grup Mixt i així poder desbancar a Nájera. Bordoy i Ginard foren condemnats a 4 mesos d'arrest major i una multa de 100 milions de pessetes i Ginard a una pena de 6 mesos i 100 milions de pessetes. Bordoy en la seva declaració apuntà que els diners pel suborn els havia facilitat l'empresari de la construcció José M. Márquez, que comptava entre els seus col·laboradors a l'advocat i alt càrrec del PP, Francesc Gilet (Torres Blasco, 8/04/1996; Manresa, 1998). Els condemnats implicaren en el cas de corrupció a Gabriel Cañellas –llavors president del Govern de les Illes Balears– i Francesc Gilet –llavors conseller adjunt a la Presidència del Govern de les Illes Balears– (Manresa, 1998). Finalment, Cañellas, Gilet i Eduardo Vellibre (PP Calvià) no foren condemnats ja que el jutge

¹¹⁵ La immobiliària comptava amb tres camps de golf –Golf Santa Ponça I (1977); Golf Santa Ponça II (1991); Golf Santa Ponça III (1999)–; un port esportiu (Club Náutico Santa Ponsa de 1975, amb 522 amarratges); i al 2008 tenia en marxa tres grans promocions (Ses Penyes Rotges i Las Fincas del Golf a Calvià; Son Morlà a Santanyí), a més d'oferir solars a Calvià (www.habitatgolf.es, octubre 2008). La societat Habitat Golf Santa Ponsa SL participava a la vegada en sis societats diferents: Agroforestal Balear SA (100%); Alcudia Marítima SA (50%); Bañeros y Playas SA (100%); Cosa de Santanyí SL (20,08%); i Nova Santa Ponça Golf SA (68,75%) (Base de dades SABI <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, octubre 2008).

¹¹⁶ La política urbanística del PSOE a Calvià sembla que també afectà als interessos de la família Truyols Rovira. La família del que seria més tard el batle calviàner pel PP, Carlos Delgado Truyols (Moure, 16/02/2007).

¹¹⁷ IGS era propietat d'UGT (47%) i de Fundación de Iniciativas de Economía Social (53%).

declarà "extingida la responsabilitat criminal per prescripció del delictes" de suborn (Manresa, 13/01/1999).

Durant els anys que durà la batlia de Nájera (1991-2003) es varen dur a terme una sèrie de transformacions en matèria de política municipal, particularment pel que fa a la política urbanística, que estaven estretament vinculades amb l'Agenda Local 21 (1994) i un pla de reconversió turística de la zona, Pla d'Excel·lència Turística. Aquestes actuacions es materialitzaren especialment en la revisió del PGOU. Alguns dels aspectes més destacables foren: la revisió del PGOU que el 1996 suspenia el planejament de 1660 Ha de sòl urbanitzable (el PGOU s'aprovà definitivament el 2000); actuacions d'esponjament urbà (p.ex. demolició de l'Hotel Atlantic); i, també, l'intent fallit d'aplicar un instrument urbanístic novedós com era la programació temporal en l'adjudicació de llicències de construcció –conegudes com a quotes–, mitjançant la revisió del PGOU. Aquesta iniciativa fou denegada per la CIUM (Comissió Insular d'Urbanisme de Mallorca) dirigida per UM al 2001. UM també s'oposà al projecte de llei sobre la programació temporal en l'adjudicació de les llicències a nivell autonòmic cap el 2002 (Prats, 2000; Rullan, 2005; Rullan, 2007). Dita programació la feu efectiva el Pla Territorial de Menorca, amb la seva aplicació per les zones costeres; així com a Porreres, on la coalició UM-PSM aprovà inicialment el 2007 la programació de llicències per habitatges plurifamiliars en l'adaptació de les Normes Subsidiàries al Pla Territorial de Mallorca (Rullan, 2007; Barceló, 6/05/2007)¹¹⁸.

Figura 7. Demolició de l'Hotel Atlantic (Calvià, 1996).

Així i tot, la febre del ciment va seguir vigorosa en el municipi de Calvià al llarg dels anys 1990. En visperes de les eleccions autonòmiques del 2003 es va posar en marxa una campanya judicial per tal de desbancar políticament a Margarita Nájera¹¹⁹. Les querelles imposades per part del PP (Partit Popular) i Carlos Delgado Truyols varen donar els resultats esperats i a les eleccions municipals del 2003, Carlos Delgado (PP) va ser elegit batle de Calvià. A partir

d'aleshores, els interessos dels Nigorra tornaven a estar ben representats en el consistori calvianer que ha dut a terme des de llavors tot un seguit de polèmiques decisions en favor de la família-empresa dels Nigorra (Riera, 13/02/2005).

L'any 2005, el ple de l'ajuntament de Calvià aprovà la segregació d'una parcel·la (80,4 Ha) de la finca de Santa Ponça que corresponia a es Sementer de Son Flor i Ses Penyes Rotges amb l'objectiu d'ubicar-hi un Centre de Tecnificació Esportiva (Frau, 17/06/2005). Posteriorment, el mateix estiu del 2005, el pacte entre el PP i UM a l'Ajuntament de Calvià s'esqueixà quan el regidor d'UM, Joan Thomàs rompé la disciplina de partit i votà a favor de la recepció municipal de les urbanitzacions dels Nigorra, Nova Santa Ponça i Golf de Santa Ponça. Aquest cas de transfuguisme fou el primer element que erosionà el pacte de govern a la CAIB i al Consell Insular de Mallorca entre Jaume Matas (PP) i Maria Antònia Munar (UM), encara que la majoria assolida pel PP li permetia perfectament prescindir d'UM, amb la qual cosa les polítiques autonòmiques dels conservadors no es veren alterades. L'acord entre ajuntament i els promotors per la recepció de la urbanització es tancà en torn a un valor d'1,9 milions

¹¹⁸ Al capdavant de moltes propostes urbanístiques formulades a Calvià es trobava la figura de l'arquitecte madrileny, Fernando Prats Palazuelos qui fou el responsable de llançar l'Agenda Local 21 calvianera. Prats va abocar al municipi mallorquí moltes de les experiències atresorades a la Reserva de la Biosfera Lanzarote on participà professionalment i on ja havia formulat algunes de les propostes que llavors s'aplicarien (o s'intentarien aplicar) a Calvià.

¹¹⁹ Hi havia set querelles interposades contra M. Nájera que han estat finalment arxivades. Cas Solars de Santa Ponça (per part del promotor J. Barrachna i PP que acusen a Nájera d'irregularitats en un expedient urbanístic); cas Jaume Riera (acusació sobre un presumpte tracte de favor al recaptador municipal Jaume Riera qui hauria venut un solar a Manuel Barajas –ex-marit de Nájera– per un preu inferior); cas Supermercat Syp (presumpte pilotada urbanística); cas Western Park (presumpte prevaricació); cas Son Caliu (presumpte pilotada urbanística); cas Estrategia Local (malversació de fons); denúncia per despeses excessives i malversació de fons (Iglesias, 2007).

d'euros, quan segons el portaveu d'UM (Isidre Cañellas) es necessitaven uns 2,5 milions d'euros per tal d'adequar aquelles urbanitzacions; els promotors cedien un solar de 0,6 Ha i 360 mil euros; mentre que l'ajuntament s'havia de fer càrrec del 10% dels costos d'urbanització. El PSOE interposà un contenciós administratiu contra aquesta decisió que finalment fou desestimat a l'octubre de 2008 (Frau, 30/07/2005, Moure, I. 10/10/2008).

Segons el portaveu del PSOE a l'ajuntament de Calvià, Antonio Manchado, l'adaptació del PGOU de Calvià al Pla Territorial de Mallorca incorporava la requalificació de prop d'un milió de metres quadrats dels Nigorra. La finca es Sementer de Son Flor (80 Ha), propietat dels Nigorra, passà de sòl rústic protegit a Sistema General d'Equipaments Comunitaris, amb l'objectiu d'allotjar un Centre de Tecnificació Esportiva; 30 Ha de Can Vairet per tal de construir-hi un parc temàtic; i un solar de 12,55 Ha dels Nigorra a Santa Ponça. El PSOE de Calvià també denuncià que en els terrenys del Fortí d'Iletes –qualificats com a sòl rústic inedificable– que la família Delgado havia venut a capitals britànics, s'havia rebaixat el nivell de protecció per tal de ser edificables; i s'havia rebaixat la superfície mínima de sòl rústic per ser edificable (Frau, 9/02/2006)¹²⁰. El conseller delegat de la promotora Habitat Golf Santa Ponça, Joan Nigorra Cobián, va negar que la revisió del PGOU de Calvià el beneficiàs, ja que segons ell la promotora que posseeix el 30% del sòl de la zona de transició de creixement del municipi no l'ha vist requalificat i, en canvi, les grans operacions que afectaren a les seves propietats no els hi permetien construir habitatges, sinó tan sols grans equipaments –parc temàtic i centre esportiu– (Frau, 10/02/2006).

La revisió del PGOU de Calvià de 2005 tornava a posar a damunt la taula la urbanització de la Marina de Magalluf. El 2005 La urbanització d'una zona humida d'unes 45 Ha, amb el PERI (Pla Especial de Reforma Interior) "Bordes de Magalluf", permetia construir un hotel de 2 mil places, mil places residencials i espais comercials. La revisió del PGOU no s'aprovà, particularment pel que fa al Salobrar per mor que es posava en risc la conservació de l'endemisme vegetal *Limonium magallufianum* que estava catalogat en perill crític de conservació (GOB, 24/05/2005; Ferriol i Moure, 12/12/2007). La promoció especulativo-urbanística de la Marina estava impulsada per la societat Promociones Vistarga SL (Armendáriz i Frau, 24/05/2005). Aquesta era una societat propietat de l'empresa madrilenya Nesgar Promociones SA –que havia adquirit Inmobiliaria Magalluf SA– i la mallorquina Explotacions Turístiques de les Illes Balears SL que a la vegada era propietat de Pedro Pascual Gual i Bartomeu Plomer Ginard, vinculats a la cadena hotelera Viva Hotels¹²¹.

L'onada "desenvolupista" en ple segle XXI en la deteriorada costa calvienca va fer que molts de calvianers s'agrupassin en torn a la plataforma SOS Can Vairet¹²² per tal de denunciar i aturar la taca de ciment. L'arxivament de les querelles contra Margarita Nájera ha permès que la política del PSOE retornàs a l'escena política, com a Consellera de Treball i portaveu del govern (2007-2008), càrrec que ha deixat per ocupar-se de la gerència del Consorci de la Platja de Palma en el que participen diverses institucions per tal de dur a terme la rehabilitació d'un dels espais més degradats de l'illa per mor de l'explotació turística (Morales, 6/09/2008).

b) La Banca March i Joan March: del contraban a Mallorca a una de les majors fortunes del planeta i financer del cop d'estat feixista del 1936.

En els anys 1920 i 1930 varen sorgir dues importants entitats bancàries en el context balear. En primer lloc, tendríem a Mallorca, la constitució de la Banca March¹²³ el 1926, que no

¹²⁰ Altres casos denunciats han estat: la cesió d'un solar municipal d'1,9 Ha a la promotora Habitat Golf Santa Ponça SL en base a una sentència del Tribunal Superior de Justícia de Balears de 1986 i del Suprem de 1990 i que la promotora no havia reclamat en vint anys; la compra per part de l'Ajuntament d'una zona verda (0,33 Ha per 1,2 milions d'euros) de la promotora Habitat Golf i l'ampliació de l'edificabilitat a una parcel·la colindant propietat dels Nigorra; requalificació de sòls rústics a industrials (10 Ha) del polígon de Son Bugadelles; i la urbanització Galatzó (Frau, 15/12/2006).

¹²¹ Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es/version-2009713/cgi/template.dll?product=27&user=ipaddress> (juliol 2009).

¹²² www.soscanvairet.com (novembre 2008).

¹²³ Sembla que Joan March ja havia obert una oficina a Santa Margalida al 1905 que es deia Banca Joan March (www.canverga.com/empresas/bmsantamargarita/index.html, octubre 2008 – Can Verga és un portal web dirigit per Miquel Monjo i Francesc Ferragut de la Col·lecció Can Verga de Santa Margalida, subvencionada pel Consell Insular de Mallorca però no per les entitats de la família March). Per altra banda, l'antagonisme entre el verguisme i els conservadors que protagonitzarà Joan March Ordines als anys 1920 i Manuel Salas al conjunt de les illes, ja ho

se convertiria en societat anònima fins el 1946 i que comptaria amb un capital social de 50 milions de pessetes; i a les Pitiüses, la Banca Abel Matutes Torres fundada al 1935. Ambdues corresponen als entramats empresarials de dos dels principals magnats empresarials de dites illes. Ferrer (2000, 2004) ha posat de manifest que Joan March Ordinas abans de constituir l'entitat bancària ja s'havia inserit plenament en el món opac de les finances i la Banca March acabaria essent el paraigües societari de part de les seves operacions que abraçaven per exemple, en la vessant aparentment legal, activitats navilieres (p.ex. Tramediterránea) o energètiques (p.ex. Petróleos de Portopí, CAMPSA, GESA, FECSA, CEPESA, etc), Cervesa San Miguel, Uralita, majoria accionarial de Tabacalera SA o Banco Central, etc (Urreiztieta, 2008). Com s'ha esmentat anteriorment, March va participar activament en el finançament de l'accés a la propietat rústica per part dels petits pagesos i tal com exposa Ferrer (2000:117) "el vincle que s'establia entre els grans comerciants, com Joan March, Antoni Ques i el pagès comprador, no es limitava a la simple dependència entre un creditor i el fiançador, sinó que anava més enllà: els fiadors eren també en aquest cas qui controlaven el comerç a l'engròs. Per tant, l'accés a la propietat, en la majoria dels casos, no suposà l'alliberament del pagès, petit propietari, sinó l'establiment d'unes noves subjeccions d'un caràcter marcadament capitalista".

Emperò, March sembla que no fou precisament un capitalista industrial, ans al contrari la seva vocació era eminentment especulativo-financera i també delictiva (p.ex. contraban d'armes). March transità per aquells camps en els que podia obtenir ràpids i elevats beneficis. De fet, la fortuna de March se va gestar a la calor del contraban de tabac, d'armes (Guerra del Rift, 1919-1926), l'especulació de queviures durant els conflictes bèl·lics del segle XX, la venda de combustibles als submarins alemanys en temps de guerra i en el contraespionatge (Ferrer, 2000; Ferrer, 2004). L'opacitat de les operacions en les que estava involucrat fa que sigui realment difícil destriar-les, encara que és conegut que invertí en nombroses iniciatives empresarials, tot essent el negoci bancari un tentacle més del seu imperi, però no el principal (Urreiztieta, 2008). March i els seus negocis foren perseguits durant la Dictadura de Primo de Rivera i els governs d'esquerra de la Segona República. Particularment, els governs d'esquerra durant el primer bienni (Manuel Azaña, 1931-1933) i el del Front Popular (1936) intentaríen posar, en certa mesura, fre a la seva impunitat (Ferrer, 2000; Ferrer, 2004).

Cal tenir en compte que March havia teixit una densa xarxa clientelar que abraçava tots els nivells polítics de l'Estat, per tal d'orientar les polítiques cap els seus interessos. A diferència de bona part de l'oligarquia de la burgesia i aristocràcia de les illes, Joan March es posicionà a la contra des del Partit Liberal de Santiago Alba cap a principis dels anys 1920. D'aquesta manera s'escenificava l'antagonisme entre la coalició entre la burgesia dominant i la vella aristocràcia amb una nova burgesia que representava teòricament els nous vents del capitalisme, i que estava encapçalada per Joan March. A més, March va aprofitar la fractura del Maurisme (1914). La política mallorquina i eivissenca, es polaritzaria en torn als qui estaven a favor de Verga i els seus contraris (p.ex. mauristes, conservadors, carlistes, liberal-weyleristes) (Casasnovas i Ginard, 2006). March implantà la seva xarxa clientelar a Mallorca amb Lluís Alemany Pujol i a Eivissa amb Pere Matutes Noguera. Mentre que a Menorca no aconseguí penetrar ni políticament ni empresarialment, en la mateixa intensitat com ho havia fet a les altres illes. A les eleccions de 1931, després de la Dictadura de Primo de Rivera, March i els seus socis es presentaren amb el nou Partit Republicà de Centre. Havien d'aferrar-se a les corrents republicanes d'acord amb l'esperit pragmàtic del cacic i home de negocis que ja feia temps dominava la política i els negocis a escala extrabalear.

Degut a la persecució contra els interessos de March durant la Segona República, aquell finançà el fallit cop d'Estat del General Sanjurjo (1932). El mateix any era empresonat per contraban, i un any més tard s'evadiria a Gibraltar amb ajuda dels serveis d'intel·ligència britànics. Ferrer (2004) apunta com durant el bienni negre (1933-1936) Joan March es dedicà a regar amb diners diferents formacions polítiques de dreta i ultradreta per tal d'assegurar els seus interessos en cas que l'onada de la revolució anticapitalista (però no sempre democràtica) arribàs a l'Estat espanyol. Durant el govern del Front Popular, March va veure amb simpatia el règim nazi que podia ser un bon antídote contra l'amenaça comunista. L'olor a cop d'estat militar que es desprenia al llarg del 1936 va fer que el govern republicà remodelàs la cúpula militar amb la dispersió dels caps militars més perillosos: Franco a Canàries, Goded a Balears i Mola a

protagonitzaren a principis de segle el pare i oncle de March, en Joan i Sebastià March Estelrich front als conservadors representats per la família dels Monjos (Ferrer, 2000).

Pamplona. El març de 1936, Sanjurjo viatjà amb March a Berlín per tal de contactar amb els fabricants d'armes alemanys per tal de preparar-se per la guerra. El General Mola comptà amb l'ajuda financera de March i Franco, que es mostrava dubtós en quant al cop, va rebre, a través de Tomàs Peire, la garantia del recolzament de March, tant si el cop triomfava com si no.

En la preparació del cop d'Estat, March posà a disposició del general Mola valors immobiliaris internacionals que tenien una cotització d'uns 600 milions de pessetes per tal de procedir a la compra d'armament. El govern de la República assabentat de les maquinacions de March procedí a la confiscació de molts dels seus béns. Tanmateix, la major part del seu capital ja es trobava dipositat a d'altres bancs europeus, en concret el Kleinwort que era una mena de filial. El financer va posar a disposició del partit monàrquic "Renovación Española" un milió de lliures esterlines per a l'adquisició de 12 avions de guerra als feixistes italians. Una de les qüestions claus per tal d'emprendre la campanya colpista era tenir accés a combustibles fòssils i ni Alemanya ni Itàlia en tenien. En aquest sentit, va resultar clau el paper que jugà Thorkild Rieber, president de Texaco i filonazi. Rieber va negociar amb Franco el subministrament d'hidrocarbur als rebels al llarg de la Guerra Civil, a canvi de quedar-se amb el monopoli després de la guerra (Ferrer, 2004)¹²⁴. Aquell subministrament va córrer a compte de March, però aquest també comprava petroli a la Shell a Tànger per subministrar-ho als rebels. March encarregà a Luca de Tena (propietari del diari ABC) que s'encarregàs de cercar un avió per traslladar a Franco des de Canàries a Tetuan per tal de fer-se càrrec de l'exèrcit rebel. Wake (1997) exposa que el corresponsal de l'ABC, Luís Antonio Bolín Bidwell¹²⁵ i Juan de la Cierva (inventor de l'helicòpter) es trobaren amb l'home de March al Kleinwort, José Mayorga, qui els hi donà 10 mil lliures. Es va llogar l'avió Dragon Rapide a Londres i es contractà una pòlissa d'assegurances de 10 mil lliures a favor de Franco i que es contractà a través del Kleinwort. Els vaixells de la Trasmediterrànea i els falutxos de contraban també es posaren a disposició dels aixecats.

En aquells anys 1930 els negocis de March ja tenien una dimensió plenament internacional, amb presència a la City de Londres a través del Kleinwort & CO, on estava representat pel seu home de confiança José Mayorga. Ferrer (2004) exposa el fet que aquesta entitat bancària estava fortament controlada pel propi March¹²⁶. Cal destacar que a principis dels anys 1960 dita entitat començaria a operar al paradís fiscal de l'illa de Jersey (Hampton, 1996).

Ferrer (2004:355) explica com "March es convertí en el banquer de la revolta i ens hem d'atènyer estrictament al significat inequívoc de la paraula banquer, ja que la seva comesa fou finançar crèdits avalats per valors immobiliaris internacionals, i or que aportaren els simpatitzants rebels"¹²⁷. L'any 1936, el Kleinwort & Co va concedir al govern de Franco crèdits de 3 milions de lliures esterlines amb unes condicions que tal com ens comenta na Jehanne Wake (1997:252) no degueren ser del gust dels generals, és clar March es movia per interessos i finançar als rebels suposava un risc que el financer s'havia de cobrar. Els càlculs de la presa del poder immediata per part dels colpistes fallaren i es desembocà en el que seria una llarga i cruenta guerra. En aquest context, Franco envià una delegació a Berlín per entrevistar-se amb Hitler per tal d'aconseguir material bèl·lic i el propi Hitler veié en el territori espanyol i el

¹²⁴ Rieber s'entrevistà personalment amb Franco i li oferí a crèdit tot el petroli que necessitàs. Texaco subministrà 1,86 milions de Tm als rebels i les autoritats dels EUA imposaren una multa a la companyia de 22 mil dòlars. A la Texaco s'unien l'Standard Oil de New Jersey, la Shell, Socony i la Compañía Refinadora Atlàntica que al final de la guerra havien venut als rebels petroli per valor d'uns 20 milions de dòlars. A més, la Ford, l'Studebaker i la General Motors proporcionaren 12 mil camions i Dupont de Nemours unes 40 mil bombes (Beevor, 2005). Beevor (2005:210) escriu que "el 1945 el subsecretari del Ministeri d'Assumptes Exteriors espanyol, José M. Doussinague, va ademetre que "sense el petroli americà, sense els camions americans i sense els crèdits americans mai hauriem guanyat la guerra".

¹²⁵ Luís Bolín Bidwell i el seu germà Enrique Bolín Bidwell foren dels pioners del turisme a la Costa del Sol (Màlaga) (Fernández-Carrión, 2005a; Fernández-Carrión, 2005b). Al 1939, Luís A. Bolín fou anomenat Director General de Turisme i fou l'encarregat de dur endavant l'agressiva política turística del règim per tal de captar divises i legitimitat en l'escena internacional (Correyero, 2003).

¹²⁶ Fabián Estapé (2000:129), a les seves memòries, mantén que Joan March tenia un banc propi a Anglaterra, el Kleinwort (citat a Ferrer 2004:356). Respecte a la vinculació del Kleinwort i Joan March, Ferrer (2004:357) recupera una cita del llibre de M. Gómez-Santos (2001) sobre el doctor Gregorio Marañón on es comenta la visita de Joan March qui va dir que "per les circumstàncies tremendes de la guerra tots hem hagut de prendre decisions ràpides. Jo he posat un banquet a Londres i vaig viuint". A partir del llibre de J. Wake (1997) sobre la banca Kleinwort sembla que Joan March jugà un paper important dins la banca. Cal dir que aquella tenia una forta presència durant els anys 1920 i 1930 al territori espanyol.

¹²⁷ Segons Ramírez (1978 citat a Pons, 2006) la fortuna de Joan March el 1936 era d'uns 4000 milions de pessetes, i el 1940 havia ascendit a uns 10000 milions de pessetes.

proteccionat africà una font important de materials, particularment ferro i wolfram¹²⁸. Wake (1997) destaca com al mes de setembre de 1936, Joan March va traspasar importants quantitats de lingots d'or des del Kleinwort a la Banca d'Itàlia, en total unes 121,5 Tm d'or¹²⁹. Una setmana abans que el feixista italià Arconovaldo Bonacorsi (Comte Rossi) arribàs a Mallorca, s'havien dipositat a la sucursal del Banc d'Itàlia a La Spezzia, unes 604 mil pessetes en or. Aquella suma procedia de la sucursal del Banc d'Espanya de Palma i anava destinada a l'ajuda militar italiana, especialment els hidroavions Savoia (Utrilla, 2002). Aquestes operacions tenien al darrera a Joan March. Wake (1997:252) ens diu que el Kleinwort movia astronòmiques quantitats d'or que en bona part procedien de Bombai a través de l'empresa del magnat hindú Premchand Roychand. En aquells moments, March disposava de més or que molts països. El trasllat d'or a Itàlia estava motivat per tal d'aconseguir el suport de Mussolini a la Guerra Civil. March va avançar 10 milions de lliures esterlines per la compra de 12 avions per traslladar les tropes sublevades cap a la península, posteriorment participaria en l'empresa italiana d'aviació Savoia Co (Wake, 1997).

March no finançava únicament el bàndol de Franco, sinó que també operava en condicions de quasi monopoli en les relacions comercials espanyoles, a través de les quals obtenia divises i estenia la seva xarxa de negocis. A més, esperava rebre la recompensa per la seva ajuda financera al cop d'Estat i durant la guerra. El 1939 March inicià una nova etapa expansiva en els seus negocis, entre dels quals podem destacar la constitució de la Juan March and Company Limited¹³⁰ amb seu a Londres i la Helvetica Finance a Suïssa com a plataformes per negocis diversos, a més d'AUCONA (Compañía Auxiliar de Navegación) pel comerç exterior. Emperò el gran moment pels negocis de March arribaria amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial. Mentrestant, els nazis guanyaven territoris i s'apropaven a la península i els britànics preparaven una ofensiva per tal de defensar Gibraltar i evitar l'entrada de l'Espanya franquista en la contesa bèl·lica. El govern britànic, a través de l'agregat militar a l'ambaixada de Madrid (Alan Hillgarth)¹³¹ es posà en contacte amb March per demanar els seus serveis d'espionatge tal com ja havia fet a la Primera Guerra Mundial.

Per altra banda, els EUA restringien les exportacions de blat i petroli cap a Espanya, per tal de pressionar a Franco que no s'adherís a la causa alemanya. En aquest sentit, Winston S. Churchill per reforçar l'estratègia per tal d'evitar l'adhesió de Franco a Hitler preparà, a través d'Alan Hillgarth i Joan March, una cadena de suborns als comandaments militars de Franco. El 1940 s'ingressaren uns 14 milions de dòlars al compte de Joan March del Swiss Bank Corporation de Nova York i que March s'encarregaria de passar als generals que en aquells moments cobraven unes 5 mil pessetes¹³². La coalició March-Hillgarth fructificà en un altre suculent negoci de venda d'armes a l'exèrcit turc en una operació del Govern Britànic per aconseguir que Turquia s'adherís als aliats. Un altre negoci que March feu amb els britànics fou el de tapadora a través de Tramediterrànea en la compra de vaixells espanyols i a més

¹²⁸ Una de les persones claus fou l'almirall alemany Wilhelm Franz Canaris qui havia establert contactes diplomàtics amb March durant la I Guerra Mundial i durant el període d'entreguerres va estrènyer les relacions empresarials (Ferrer, 2004).

¹²⁹ Al 1936 una tona d'or equivalia a uns 1,23 milions de dòlars (Wake, 1997).

¹³⁰ El 99% de les accions de la companyia pertanyien a José Mayorga i entre els directors es trobava Arthur Frederick Loveday que pertanyia als serveis secrets britànics (Ferrer, 2004:422).

¹³¹ Alan Hillgarth es va retirar a viure a Mallorca com a vicecònsol del Regne Unit. D'acord amb J. Garcés (2008:6) "ocupada l'illa per les tropes de Franco, fou anomenat Cònsol i condecorat amb la Order of the British Empire. El 1939 negocià l'entrega a Franco de l'illa de Menorca". Després de la Segona Guerra Mundial, Alan Hillgarth passaria a treballar per March a les societats internacionals de March. Hillgarth fou el director de "Helvetia Finance" a través de la qual, March comprà les obligacions hipotecàries de la Barcelona Tracion Light and Power (Ferrer 2004:431).

¹³² Cal tenir present que el tipus de canvi oficials estaven intervinguts entre 1940 i 1959. En el cas del dòlar, al 1940 el tipus de canvi oficial es situava en torn a 10,95 ptes/\$, mentre que a la plaça de Tànger era de 24,99 ptes/\$ (Martín-Aceña i Pons, 2005). Per tant, hom pot suposar que l'encarregat de fer les transferències dels diners al comandament militar, és a dir Joan March cobraria els diners en dòlars i pagaria en pessetes als militars. La simple operació de fer el canvi a Tànger ja li reportaria suculets beneficis. En tot cas, Ferrer (2004:447) manifesta que "la gran incògnita que ens agradaria poder desvetllar seria la quantitat que March traspasà al seu compte pels serveis prestats a la corona imperial". Juan Garcés (2008:9) escriu que "els diners quedaren dipositats en bancs suïssos de tal manera que el seu control directe mai estàs en mans dels subornats, El gruix dels dòlars va ser aportat a una societat anònima, de la que en March distribuïa entre els generals títols o accions. En pessetes contants i sonants només haurien rebut els militars alguns avanços per "despeses corrents i especials". El control britànic –via March– sobre els generals es va mantenir així al llarg del temps [...] Un interrogant sorgeix aquí, inevitable: a 1940-1942, Joan March, incommensurablement més ric que el 1936, no arribà a diners propis, ho va fer en finançar la insurrecció de 1936?".

demanaren un préstec que sumaven 2 milions de lliures esterlines. El banc d'Anglaterra liquidà el deute amb March amb la consigna de 7,4 Tm d'or al compte del Kleinwort (Ferrer, 2004).

La lògica empresarial de March durant els anys 1930 i 1940 no es va restringir en els negocis de la guerra espanyola ni en la venda de serveis als aliats, sinó que també abraçà el front alemany. En els moments d'ascens del nacionalsocialisme i arran dels costos de la Gran Guerra i la crisi financera del 1929, el marc alemany s'enfonsà, i la construcció de l'imperi de Hitler requeria matèries primeres, particularment petroli, les quals no es podien satisfer en el seu propi territori. El règim nazi, a més, s'havia de proveir de queviures, particularment cereals, i d'altres matèries primeres i de manera especial el wolframi que s'utilitzava en els aliatges, fonamental en la indústria de la guerra. La flota nazi també es proveïa de combustibles, aigua i queviures en ports espanyols o a les aigües de l'Atlàntic i del Mediterrani. Les transaccions per tant es feien en monedes solvents –dòlars o lliures– o en or. En aquestes relacions comercials s'hi trobava l'ombra de Joan March. March s'encarregà d'evadir els dòlars que els nazis havien espoliat cap a d'altres països, particularment a Amèrica del Sud. Ferrer (2004:459) escriu com "el juny de 1942 succeí un fet que provaria que els agents de March realitzaven tràfic de divises envers Amèrica. L'Iciar, vaixell propietat de March, fou interceptat pels patrullers nord-americans. En el decurs dels escorcolls els agents duaners localitzaren a bord 330000 \$". Emperò, a més el territori espanyol en sí mateix resultava atractiu pel refugi dels capitals alemanys –molts d'ells espoliats als jueus–. Per exemple, al 1939 el capital alemany es fa amb accions de la petrolera espanyola CEPESA i segons Ferrer (2004:460) "Christoph Janssen, del servei d'intel·ligència naval alemany, recomanà a March per gestionar els interessos alemanys a Espanya"¹³³. Altrament, March també participà amb l'evasió de jueus dels països ocupats pels nazis, als quals els hi facilitava l'accés a un país neutral per tal de prosseguir l'èxode cap a Amèrica. El diari *The London Times* al 1943 informava que Joan March s'havia convertit en la setèima fortuna del món (Ferrer, 2008).

March que havia adquirit la Trasmediterrànea amb un crèdit del Kleinwort (Wake 1997:251), controlava bona part del comerç marítim espanyol. A més de la Trasmediterrànea, era el soci majoritari de la Mid Atlantic Stampship i havia constituït AUCONA (Compañía Auxiliar de Comercio y Navegación SA) que es dedicava al noliejament de vaixells, assegurança i importació i exportació a l'engròs. Cal destacar la societat constituïda per March al 1947 a la ciutat de Tànger, Sociedad Financiera Tangerina, per tal d'adquirir divises en uns moments en que els tipus oficials de canvi de la pesseta estaven sobredimensionats i en que Tànger era una de les principals places financeres del món. El botí de la guerra i postguerra que va caure en mans de March fou espectacular, entre d'altres es pot destacar la polèmica adquisició al 1952 de la companyia elèctrica coneguda com La Canadencia (The Barcelona Traction, Light and Power Co Ltd) que ostentava el monopoli elèctric català i era una de les majors empreses elèctriques d'Europa.

A partir de 1945, March es feu a poc a poc amb les obligacions hipotecàries a través de la Helvetica Finance i altres societats seves o a través dels seus col·laboradors. Aquestes obligacions li servien per reclamar la fallida de l'empresa i apropiar-se d'ella al 1948. Aquell any, tres homes de March reclamaren la fallida de la Barcelona Traction davant d'un jutjat de Reus, amb el corresponent suborn del magistrat. March constituï la companyia FECSA (Fuerzas Eléctricas de Cataluña SA) quasi al mateix moment en que es declarà la fallida de La Canadencia. Una estratègia de March que ja havia posat en pràctica amb la Trasmediterrànea, d'acord amb la qual el peix petit es menja al gran¹³⁴. FECSA va assumir els actius i els passius de la Barcelona Traction, fent servir les seves arts (p.ex. suborn a jutges, delictes monetaris, tràfic d'influències, etc). La polèmica va saltar als tribunals internacionals fins arribar al Tribunal de La Haia, ja que l'accionariat estava format per capitals de diferents països i no es va arribar

¹³³ Ángel Viñas (1974) ha estudiat les estretes relacions entre el règim de Hitler i el cop d'Estat de Franco. Després de la Segona Guerra Mundial molts de nazis se refugiaren al territori espanyol (i amb ells probablement els diners espoliats). Molts d'ells a les zones del litoral on fins i tot es convertiren en empresaris turístics. Entre els personatges del nazisme refugiats es pot destacar, entre d'altres, Gerhard Bremer que fou oficial de les SS i s'instal·là a Dènia on es "reconvertí" en promotor urbanístic i turístic (Bremer Bungalows). El litoral turístic espanyol es va convertir en un refugi extraordinari pels criminals de guerra (p.ex. Leon Degrelle –nacionalitzat com José León Ramírez Reina– a Torremolinos; Wolfgang Jugler a Marbella; Anton Galler a Dènia; Otto Skorzeny a Alcúdia; etc) i a la Costa Brava hi havia una important colònia nazi. Al 1997 sembla que Aribert Heim, conegut com el Doctor Mort, residia en una urbanització d'Alacant (Irujo, 10/12/2006; Juárez, 2007).

¹³⁴ Segons Ferrer (2008:422) "el preu de compra fou de 10 milions de pessetes, quan la valoració real oscil·lava entre els 6000 i els 8000 milions de pessetes".

a una resolució ferma fins al 1970 (8 anys després de la mort de March) (Alcalde, 2008; Ferrer, 2008; Sánchez-Recio i Tascón, 2003).

A la taula 47, hom pot observar el nodrit grup de col·laboradors de March, així com la teranyina d'empreses en les que participà sense tenir en compte els negocis fora de l'Estat¹³⁵. Entre d'elles se poden destriar, a part dels negocis financers, que la principal orientació de les inversions especulativo-financeres de March foren aquelles vinculades al procés de "modernització" econòmica espanyola: transports (p.ex. ferrocarril, metro, navilieres, etc); construcció (p.ex. aeroportuària, materials de construcció, negocis immobiliaris, etc); energia (p.ex. combustibles, generació elèctrica, etc.). March no abandonà el negoci del tabac ja que a la societat Tabacalera SA, creada el 1945, amb participació majoritària de l'Estat (47,7% al 1955) i amb el 8% en mans de Joan March i Elionor Servera el 1955 (Ferrer, 2008). Entre el que es podrien definir com a socis o col·laboradors es troben alguns dels principals homes del capitalisme espanyol: Joaquín Reig Rodríguez del valencià Bancaja; Emilio Botín del Banco de Santander; Luís Urquijo y Ussía del Banco Urquijo; Igancio Villalonga Villalba del Banc Central; el que fou ministre d'Indústria i Comerç (1940-1945), Demetrio Carceller Segura i que teixí un imperi industrial (p.ex. cerveses Damm i la companyia distribuïdora de petroli, DISA – Distribuïdora Industrial, S.A.–); Pedro Barrié de la Maza del Banco Popular. Els capitals de les grans personalitats del capitalisme espanyol s'ajuntaven tant en les causes empresarials com en les polítiques, ja que molts d'ells foren figures destacades en el cop d'Estat i règim franquista.

Taula 47. Entramat industrial i financer de les 100 principals empreses vinculades amb Joan March en el període 1932-1962 (Font: www.canverga.com/telara%F1a.jpg, octubre 2008)*.	
Col·laboradors de Joan March Ordinas	
Col·laboradors de màxima confiança, elegits personalment per Joan March en el seu testament.	José Luís Anchústegui y Nárdiz; José Luís Bas Rivas; Alejandro Bérnago Llabrés; Raimundo Burguera Verdura; Antonio Rodríguez Sastre; Rosendo Silva Torrens.
Col·laboradors més importants.	Santiago Alba Bonifaz; Juan Alegre Marcet; Lluís Alemany Pujol; Ernesto Anastasio Pascual; José Balaguer Alonso; Marcial Bardolet Soler; Juan Barral Pastor; Juan Barral Soriano; Francisco Bastarache Díez Bulnes; Salvador Canals Vilaró; Luís i Manuel Cencillo de Pineda; Luís Díez de Pinedo; Antonio Ferragut Alzamora; Salvador Ferrandis Luna; Raimundo Fortuny Moragues; Carlos Hernández Lázaro; Alan Hillgarth; José Jorro Andreo; Felipe Lafita Babio; Joaquín Maluquer Nicolau; José Mañas Mayorga; Gregorio Marañón Posadillo; Juan March Delgado; Juan March Monjo; Francisco March Ques; Juan March Servera; Carlos Mendoza Gimeno; Carlos E. Montañés Criquillón; Salvador Moreno Fernández; Pedro Nieto Antúnez; Luís Antonio Novoa Aréchaga; Tomás Peire Calaeiro; Blas Pérez González; Luís Ramallo Thomas; Víctor Ruíz Albéniz; Juan Sarradell Farras; Manuel Soto Redondo; Jaume Suau Pons; Emilio Tramullas Perales; Jacinto Vilardell Permanyer; Juan Villalonga Villalba; Antonio Zuloaga de Tomás.
Col·laboradors bàsics.	Ángel i Miguel Anchústegui Gorroño; Angel Andany Sanz; Andrés Arroyo González Chaves; Vicente Benlloch La Roda; Juan Antonio Bravo y Díaz-Cañedo; Antonio Delgado Roses; Igancio Díaz de Espada y Mercader; Pascual Echiagaray Pallarés; Félix Escalas Chameni; Juan Estelrich Artigues; Joaquín Fernández Puig; Luís Figueras-Dotti Valls; Manuel García del Moral Lamata; Luís García Guijarro; José Luís Graset Jamar; Juan Hernández Arbós; Vicente

¹³⁵ Els treballs consultats sobre March presenten suficients indicis com per pensar que la seva activitat fora de l'Estat en els anys de recomposició del capitalisme mundial després de la Segona Guerra Mundial hauria pogut tenir més significació que no al propi Estat. Entre aquests indicis es poden apuntar: en primer lloc, l'enorme xarxa de contactes a nivell mundial tant amb el món dels negocis com de la política (i els serveis secrets); segon, la participació en entitats financeres estrangeres, especialment a Anglaterra i Suïssa; tercer, l'enorme acumulació de divises fortes (dòlars i lliures esterlines) i, sobretot or. Seria plausible pensar que aquell capital participàs en la reconfiguració del capitalisme mundial i els enormes marges de benefici que prometia. Finalment, podem apuntar un fet que ens ha cridat l'atenció i és el fet que el Kleinwort & Co i la Dresdner Bank es varen fusionar a mitjans dels 1990. La primera és coneguda com la banca de March a Londres, mentre que la segona és coneguda per ser un dels bancs del Tercer Reich on es dipositaven els béns i diners espoliats als jueus (Roman, 21/02/2006; Bornstein, 19/03/2006). Una fusió financera d'unes entitats financeres que en els anys 1930 i 1940 varen tenir fortes relacions amb el que esdevenia a l'Estat espanyol.

	Iborra Gil; Juan Izquierdo Alcaide; Enrique Larragán y Gil-Delgado; Juan Lliso Moreno; Bartolomé March Servera; Arsenio Martínez Campos de Viesca; Miguel Mateu Plá; José Milà Camps; Antonio Noguera Bonora; José M. Otamendi Machimbarrena; Francisco Recaséns Mercadé; Raimundo Ripoll Torras, Manuel Rius i Rius; Alejandro Rodríguez de Valcárcel; Antonio Rodríguez Robles; José Serra Ferrer; Emilio Suárez Fiol; Juan Ventosa Clavell; Alejandro Zubizarreta Bilbao.
Pesos pesats de l'economia espanyola amb els que March compartí el "pastís" de l'Espanya de postguerra.	Pedro Barrié de la Maza; Emilio Botín-Sanz de Sautuola López; Demetrio Carceller Segura; Joaquín Reig Rodríguez; Luís Urquijo y Ussia; Igancio Villalonga Villalba.
Empreses en les que participa Joan March Ordinas	
Empreses participades majoritàriament per March.	Banca March SA; Banco de Crédito Local de España SA; Carbones de Berga SA; Cementos Alba SA (CABALSA); Cia Auxiliar de Comercio y Navegación (AUCONA); Cia Española de Reaseguros SA; Cia Euskalduna Construcciones y Reparaciones Buques SA; Cia General de Electricidad SA; Cia Industrial Mercantil SA; Cia Trasmediterránea SA; Constructora Pirenaica SA; El Día, diario de Palma de Mallorca; Electro Válvula SA; Energía Eléctrica de Cataluña SA; Estudios y Servicios Eléctricos SA; Fuerzas Eléctricas de Cataluña SA (FECSA); Fundación Juan March; Informaciones, diario de Madrid; Instituto de Biología y Sueroterapia SA; Isleña Marítima SA; Juan March & Corporation Limited; La Fertilizadora SA; La Libertad, diario de Madrid; La Unión y El Fénix Español SA; Minerva SA; Monopolio de Tabacos de Marruecos; Saltos del Ebro SA; Sherwin-Williams Española SA; Sociedad Industrial y Agrícola Guadiaro SA; Soceidad Petrolífera Española Shell SA; Sociedad Productora Fuerzas Motrices SA; Unión Naval de Levante SA; Unión Térmica SA; Uralita SA.
Empreses amb gran participació de March en el capital social.	Azucarera del Gallego SA; Banc Central SA; Banco de Aragón SA; Banco de Vizcaya SA; Banco Vitalicio de España SA; Canalización y Fuerzas del Guadalquivir SA; Cia Arrendatario Monopolio Petróleos SA (CAMPESA); Cia Auxiliar de Ferrocarriles SA (CAF); Cia de los Ferrocarriles de Mallorca SA; Cia de Riegos de Levante SA; Cia Española de Petróleos SA (CEPSA); Cia General de Tabacos de Filipinas SA; Cia Metropolitano de Madrid SA; Cia Sevillana de Electricidad SA; Cia Urbanizadora Metropolitana SA; Consignaciones y Reparaciones Aéreas SA; Construcciones de Aeropuertos y Pistas SA; El Fénix Español SA; Electra Abulense SA; Electro Metalúrgica SA; Fábrica de Mieres SA; Filovías Reus-Tarragona y Extensiones SA; Fuerzas Eléctricas del Noroeste SA; Gas y Electricidad SA (GESA); Hoteles Unidos SA; Industria Aceitera Blanco SA; Industrias Pesqueras Africanas SA; La Electra Industrial SA; Madrid Palace Hotel SA; Mengemor SA; Mungría Industrial SA; Naviera Bilbaína SA; Neumáticos General SA; Riegos y Fuerzas del Ebro SA; Saltos del Alberche SA; San Miguel, fábrica de cerveza y malta SA; Sociedad de Ferrocarriles de Montaña SA; Sociedad Española Automoviles Turismo SA; Sociedad Española de Contratas SA; Sociedad Nacional Industrias Celulosa SA; Tabacalera SA; Unión Eléctrica de Cataluña SA; Unión Eléctrica Madrileña SA;
Empreses amb participació.	AEG, Ibérica de Electricidad SA; Banco de Valencia SA; Banco Español de Crédito SA; Banco Exterior de España SA; Banco Hispano Colonial SA; Cia de Luz y Fuerza de Levante SA; Cia del Ferrocarril de Zafra a Portugal SA; Cia Trastalántica SA; Comercio y Produccion SA; Construcciones Devis SA; Crédito Nacional Peninsylar y Americano SA; Crédito y Docks de Barcelona SA; Editora Marroquí SA; Electra Industrial Española SA; Eléctricas Leonesas SA; Energía Eléctrica de Mallorca SA; Ferrocarriles de Cataluña SA; Obras y Fianzas SA; Productos Asfálticos SA; Saltos de Nansa SA; SAltos del Sil SA; Sociedad Constructora Ferroviaria SA; Sociedad Hidroeléctrica del Chorro SA.

* El quadre és el resultat de l'estudi de l'entramat empresarial i financer de Joan March Ordinas que s'exposa a la web: www.canverga.com (octubre, 2008). En la seva confecció no s'han tengut en compte les empreses estrangeres de March, d'entre dels que destacarien els bancs d'Anglaterra (Kleinwort & Sons) i la societat de Suïssa (Helvetica Finance). Aquesta web està realitzada per Miquel Monjo Estelrich i Francesc Ferragut amb el suport del Consell Insular de Mallorca.

Generalment, quan es parla de Joan March i la Banca March –com de la resta d'entitats financeres en general– es diu que aquestes no participaren en el procés turísticador de l'Estat. Joan Cals (1974:155) escrivia que “és un fet conegut que només últimament el gran capital ha prestat una certa atenció al negoci hoteler”, però destaca el paper jugat per les Caixes d'Estalvi els préstecs hipotecaris de les quals, diu que “se convertiren en l'autèntica planta de salvació per moltes empreses” (Cals 1974:155). Emperò, Joan Cals (1974:156) assenyalava que els grans finançadors de l'hoteleria espanyola foren els operadors turístics estrangers –els anomena agències de viatges– que concedien préstecs “en concepte d'avanç sobre la plaça que l'hotelier tornarà mitjançant la prestació dels serveis corresponents als clients que elles els hi enviïn”. Cals (1974) es lamentava que s'acceptassin aquestes condicions que suposaven un congelament dels preus hotelers –no dels viatges que permetia una important acumulació de capital a les agències–. Els préstecs es pagaven a un tipus d'interès superior al 20%. Si bé és cert que el gran capital no prestà gaire interès en el negoci hotelier en general, tenim que per exemple Joan March s'inicià promptament en dit negoci. De fet, al 1957 construï un complex turístic a Acapulco adreçat al turisme nord-americà i d'alt poder adquisitiu, per la qual cosa es diu que fou també pioner en el turisme internacional. March fou el primer empresari espanyol que colonitzà Amèrica Llatina amb el producte que avui anomenem “resort turístic” o “gueto turístic”. El complex hotelier Las Brisas Acapulco comptava amb 80 casetes i unes 30 piscines, i en ell s'hi allotjaren personatges com John F. Kennedy, Henry Kissinger, Frank Sinatra o Mario Moreno (Cantinflas) (Ferrer, 2008; www.canverga.com/catalogocoleccion/index21.html, octubre 2008)¹³⁶. Per altra banda, també hi ha indicis que ens duen a pensar sobre el paper dels March en el procés de destrucció territorial i especulació turística-immobiliària de les illes. Així, Jean Bisson (1977) parlava del procés de parcel·lació i urbanització a Calvià protagonitzat pel Banc de Crèdit Balear a Santa Ponça i la Banca March a sa Porrassa, així com és el cas de la urbanització de sa Coma –entre s'Illot i Cala Millor– inaugurada el 1976 i que havia estat promoguda per FECSA (Fuerzas Eléctricas de Cataluña) que pertanyia al grup empresarial dels March (Miró, 1978).

A la taula 46 es pot observar com la Banca March als anys 1980 ja presentava una estructura financera amb un bon nombre de pantalles o societats per manejar els seus negocis especulativo-financers. A principis del segle XXI dita banca concentra bona part de les seves activitats especulativo-financeres a través de la Corporación Financiera Alba, a través de la qual controla algunes de les corporacions de la construcció més importants de l'Estat espanyol com és el Grup ACS (Actividades de Construcciones y Servicios) que ha assolit una dimensió internacional i s'ha estès en múltiples i diverses activitats (p.ex. construcció, gestió de residus, generació elèctrica, gestió aeroportuària, etc). Cal destacar el fet que els hereus de Joan March, Juan i Carlos March Delgado, a diferència d'aquest ja no prendran, directament, part activa dins del món de la política, la qual cosa no significa que els seus tentacles no hi arribin. Joan Amer (2006) ens explica el que denomina com el “Pacte de Madrid” segons el qual, Carlos March Delgado va intercedir per a que el polític i empresari Jeroni Albertí (Unió Mallorquina) pactàs amb Gabriel Cañellas (Alianza Popular) per constituir el primer govern autonòmic de les Balears al 1983. D'aquesta manera s'evitava que governàs el PSOE, encapçalat per Fèlix Pons que aleshores era l'assessor jurídic del Banc de Crèdit Balear (1970-1985) i fill del que fou president de l'entitat financera entre 1967 i 1970¹³⁷.

¹³⁶ Quedaria per esbrinar fins a quin punt en Verga participà dels capitals que engendraren els gans capitals de la indústria turística europea (p.ex. companyies d'aviació, aeroports, tour operadors, etc). Wake (1997:328) en la biografia del Kleinwort ens diu que al 1947 es concediren crèdits al Banc d'Espanya i que “l'economia espanyola s'havia recuperat tan bé des de la Guerra Civil, que molts dels clients del Kleinwort volien que s'incrementessin les línies de crèdit cap a Espanya”. Cal recordar que Joan March era un dels millors clients d'aquell banc.

¹³⁷ En aquell pacte s'hi havien de seure en un primer moment: Gabriel Escarrer (concupyat de Jeroni Albertí i soci seu a Hoteles Mallorquines); Abel Matutes (dirigent d'Alianza Popular i poliempresari eivissenc, posteriorment soci empresarial de Cañellas); Francesc Albertí (president de la CAEB, Confederació d'Associacions Empresarials de Balears); Pau Català (president de la Cambra de Comerç); i Gabriel Buguera (l'amo de la finca dels March, sa Vall, i conegut contrabandista). Finalment, els testimonis foren Carlos March i Abel Matutes (Amer, 2006).

Els March, cap a finals dels 1970 i principis dels 1980, es proposaren treure la Banca March del "club dels cinc" format per bancs mitjans –Banco Pastor, Banco Herrero, Banco de Sabadell i Banco Zaragozano– i convertir la Banca March en un dels grans bancs de l'Estat. La Banca March inicià tota una sèrie d'operacions, es converteixen en els màxims accionistes del Banc de Virginia amb el 16% de les accions; compren el paquet majoritari del Banco de Asturias, del Banc de Girona, oficines del Banc Comercial de Catalunya; signaren un acord al 1985 amb el National Westminster Bank de Londres mitjançant el qual la Banca March es converteix en la porta d'entrada a l'Estat del banc anglès. L'acord amb el Natwest no afectava als arxipèlags. Els negocis financers dels March a Canàries foren els que obriren les portes al creixement turístic de l'arxipèlag a la dècada dels 1980. Uns negocis en els que destaca la figura del manacorí, Simó Galmés (Urreiztieta, 2008). S'ha de tenir present que molts dels protagonistes de la turistització canària eren grans empresaris mallorquins (Buades, 2006). L'acord Natwest March es va rompre al cap de poc temps. El 1986 els March desembarcaren en el Banc Popular dels Valls-Taberner, amb l'adquisició de paquets accionaris de Popularinsa i bancs afiliats al seu grup. Aquella operació finalment no es tancà i cap a finals dels 1980 es feren amb el Banco de Urquijo per 56 miliards de pessetes al Banco Hispano Americano. L'operació del Banco de Urquijo no sortí com s'esperava, ja que els comptes de l'entitat no estaven sanejats. Els March varen vendre el 70% del capital del banc al grup belga KBC (Almanij Kredietbank) per 42 miliards de pessetes (Urreiztieta, 2008).

L'intent de fer de la Banca March un gran banc no va sortir com s'esperava i tal com ens diu Esteban Urreiztieta (2008:273) el turisme fou la taula de salvament del grup cap a mitjans dels 1980. El vicepresident executiu, Simó Galmés, va engegar la nova estratègia: finançar les empreses turístiques en la seva expansió internacional, batejat com "l'efecte Galmés". Urreiztieta (2008:279) ens diu que "els ara totpoderosos gegants turístics mallorquins: Barceló, Iberostar, Sol Meliá o Riu, no serien el que han aconseguit ser sense l'aposta decidida de la Banca March en un moment en el que ningú apostava decididament per ells". Directius de la Banca March iniciaren negocis amb l'empresariat turístic. S'iniciava un estel de relacions poc transparents. Alts càrrecs de la banca s'associaren amb l'hoteler i polític eivissenc Alonso Marí Calbet, en la societat Cala Mandia SA (Urreiztieta, 2008).

Simó Galmés junt amb els responsables de la immobiliària de Sa Nostra, Alcázar, Joan Piguillem¹³⁸, protagonitzaren un dels escàndols financers més importants dels anys 1990. El cas Royaltur de compravenda de la cadena hotelera Royaltur. Jaume Moll, propietari de la cadena i ex-contrabandista de la companyia de March, denuncià al 1997 a Simó Galmés (vicepresident executiu de la Banca March), Antoni Mascaró (Director General de Banca March), Joan Piguillem (Conseller Delegat de Inmobiliària Alcázar) i Juan Bautista Llorens Beltrán de Heredia (Director General de Inmobiliària Alcázar) per estafa d'uns 10 a 30 miliards de pessetes, resultat de la valoració progressiva dels 12 hotels, 7500 places i nombrosos solars. Moll reclamava una indemnització de prop de 100 milions d'euros (Manresa, 2005; Urreiztieta, 2008). Una peça elemental del negoci de Royaltur era Antoni Garau Mulet que s'encarregava de fer favors a Moll, pel que fa a la situació legal dels hotels de la costa, i a canvi Moll el recompensava amb accions de les seves empreses. La fiscalia acusà a Garau i la seva esposa, Concepció Obrador Pizà, del delictes de suborn. En aquells moments, Garau el cap de Costes de Balears (Urreiztieta, 2008). Antoni Garau, responsable de costes, va ser el president del Foment del Turisme de Mallorca entre el 1972 i el 1979. La Banca March de la mà de Simó Galmés també participà en el negoci del cementeri privat de Bon Sosec (Marratxí). Segons Manresa (2005) aquest tema també es troba al darrera del cas Royaltur. El finançament del Bon Sosec per part de la Banca March, tal com s'ha dit, i la seva fallida fou una de les causes del cessament de Simó Galmés (Urreiztieta, 288).

Juan i Carlos March Delgado, presentaven al 2004 un patrimoni d'uns 2400 milions de dòlars, la qual cosa els situava en la tercera fortuna de l'Estat –darrera d'Amancio Ortega d'Inditex, que ocupava el primer lloc i Rafael del Pino el segon–, i en el lloc 216 de les fortunes mundials d'acord amb l'informe elaborat per Forbes (Guijarro, 24/10/2004). En ocasió de la defunció de la matriarca dels March el 6/06/2008, Carmen Delgado, bona part de la societat

¹³⁸ Inmobiliària Alcázar estava participada per Unicaja i Caja Cantabria. Sa Nostra va despedir a Piguillem i l'acusà de falsejar els balanços i el denuncià per falsetat en la signatura d'un contracte blindat. Iberdrola va dur als jutjats a Piguillem per l'impagament de 500 milions de pessetes (Manresa 1998:152). Així mateix, Piguillem fou un dels principals especuladors de Mallorca de principis dels 1990, essent un dels principals agents de l'especulació a Sóller i Deià. Assolí un cert protagonisme social en convertir-se en el president del Club de Fútbol Sóller (Manresa, 1998).

mallorquina alabà el paper dels March en la conservació del litoral de les illes, quan en aquells mateixos moments aquesta mateixa família estava promovent un megaport esportiu a la costa calvianera, conegut com a Port Adriano (Ferrer, 7/06/2008; Vallés, 7/06/2008).

c) Banca Matutes: el poder de les Pitiüses.

Una altra entitat financera que cal destacar en l'àmbit balear, sorgida als anys 1930 a Eivissa, és la Banca Abel Matutes Torres¹³⁹, coneguda com Ca n'Abel. Cal destacar que les activitats financeres aparegueren a Eivissa, d'acord amb Cirer (1998), el 1861 quan Josep Tur i Llaneres va obrir la Sociedad Mercantil y Caja de Préstamos, situat al Casino des Comerç a la zona de la Marina. Aquesta entitat feu fallida al 1895. L'empresari eivissenc, Abel Matutes Torres, va constituir la Banca Abel Matutes Torres el 1935. En realitat, el que feu va ser constituir la societat Abel Matutes Torres SA en la que s'aglutinaven les seves múltiples facetes empresarials: naviliera, comercial, agència de duanes, electricitat, dragats, drassanes navals, etc. Una societat que comptava amb un capital social de 2 milions de pessetes. El biògraf oficial de la família, ens conta que Abel Matutes Torres s'inicià en el món empresarial en "la navegació, amb la compra d'una embarcació carregada de llegums, que li costà sis-cents duros, i que va vendre multiplicant per deu la xifra" (Salgado 1994:37). Aquesta seria la batuta a seguir en els negocis familiars, adquirir a baix preu i posteriorment vendre amb la conseqüent "creació" de valor.

Cal tenir present que Abel Matutes ja a finals del segle XIX treballà com a corresponsal del Banc d'Espanya, i sobretot que Pere Matutes Noguera, el fill d'Abel, era l'home fort de Joan March a Eivissa¹⁴⁰. La família Matutes fou la consignatària de la Trasmediterrànea a Eivissa fins que aquesta companyia passà a mans de l'Estat al gener de 1978 (Gómez-Santos, 1991; Cerdà i Uli, 1994). Els Matutes i els March estaven units tant en la política com en els negocis (Casasnovas i Ginard, 2006; Ferrer, 2004). Una unió que no és de bades, ja que cal tenir present que Manuel Salas (Salinera Española SA), el contrincant polític-empresarial de March, s'havia fet amb les salines pitiüses i s'introduïa en el món polític-empresarial eivissenc. Els Matutes, Abel Matutes Torres i Pere Matutes Noguera, varen encapçalar l'escissió del Partit Liberal, que donà lloc al Partit Liberal Dissident (1920), mentre que per altra banda Carles Roman Ferrer encapçalà el Partit Liberal Històric que rebria suport dels Salas. Els Matutes als anys 1920, durant la Dictadura de Primo de Rivera, es varen anar assentant en el poder polític, amb la qual cosa se consolidarien com els cacics de les Pitiüses. Un poder que es refermava amb el diari La Voz de Ibiza. Un diari que teòricament era propietat d'Enric Fajarnés Ramon, també membre del Partit Liberal Dissident. El partit dels Matutes, vinculat a March, arribà a un acord amb el Partit Conservador per formar al 1930, el Bloc Monàrquic Eivissenc que al cap de poc canviaria el nom pel del partit de March, Partit Republicà de Centre. Altrament, els Salas recolzaren el Partit Liberal Regionalista de Carles Roman Ferrer que s'adherí a la Lliga Regionalista de Francesc Cambó, qui perseguí incisivament a Joan March¹⁴¹.

Entre les activitats empresarials legals cal destacar el fet que els Matutes ostentaren durant 50 anys el monopoli de la generació elèctrica a l'illa (1907-1957), el quasi monopoli de les exportacions de productes forestals –comptaven amb un molí per triturar carrasca de pi–, l'exportació de productes agrícoles, drassanes, i molt particularment el control de quasi tot el comerç a través de la seva flota naviliera. Tal com va ocórrer amb Joan March, la Primera Guerra Mundial va ser un moment d'alta efervescència pels negocis dels Matutes que es varen veure "forçats" a construir nous vaixells degut al boom comercial del moment¹⁴². L'any 1914, després de la desfeta empresarial i financera menorquina, Abel Matutes Torres es feu amb la sucursal del Banc de Menorca a Eivissa que seria l'embrió de la Banca Abel Matutes Torres. Tal com s'ha esmentat, tot aquell complex empresarial acabaria conformant la societat Abel Matutes Torres SA al 1935. Els Matutes, els veurem ocupant ja a la primera meitat del segle XX, les principals cadires del poder polític i empresarial. Així, Abel Matutes Torres fundaria i

¹³⁹ La biografia oficial d'Abel Matutes Juan, en el capítol sobre el llinatge Matutes comença: "Eivissa potser que sigui l'únic lloc del món que té, presidint el seu maravallós port, un monument als corsaris [...] Un d'aquells corsaris, a qui Eivissa honora, i de qui s'honora, duia el llinatge Matutes" (Salgado 1994:34).

¹⁴⁰ L'altre fill, Antoni Matutes Noguera (pare de l'ex-ministre d'afers exteriors Abel Matutes Juan) s'encarragà més dels negocis.

¹⁴¹ Abel Matutes Torres i Pere Matutes Noguera a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, www.eeif.es (octubre 2008).

¹⁴² Abel Matutes Torres i Pere Matutes Noguera a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, www.eeif.es (octubre 2008).

presidiria la Cambra de Comerç d'Eivissa al 1907 fins 1911; Pere Matutes Noguera fou Tinent de batle d'Eivissa durant la dictadura de Primo de Rivera, diputat del Partit Republicà de Centre per les Balears (1933-1936); Pere Matutes fou membre de la comissió promotora del Foment del Turisme d'Eivissa (1933). Així mateix, el patriarca va voler deixar una empremta que simbolitzàs el seu poder, front a les velles oligarquies, que es materialitza en la construcció del Teatre Pereira al 1898. Un altre element important a tenir en compte, per tal de comprendre les dimensions de l'imperi financer dels Matutes està en el fet que Antoni Matutes Noguera es va casar amb Carmen Juan qui estava vinculada amb la família Wallis¹⁴³ que segons Salgado (1994:37) eren "banquers i comerciants anglesos, que el passat segle [segle XIX] tenien inclús oficines a Nova York". Ignasi Wallis fou un dels promotors del Foment del Turisme eivissenc al 1933 i arribà a ocupar la presidència de la institució (Buades, 2004).

L'any 1957 amb la llei d'especialització bancària, els Matutes varen haver de separar la branca bancària dels altres negocis, amb la qual cosa es constituí per una banda Hijos de Abel Matutes Torres SA i la Banca Abel Matutes Torres per l'altra. Els germans Antoni i Pere Matutes Noguera es feren càrrec dels negocis de família. El patriarca, Abel Matutes Torres, va ser afusellat el 1936 per part de les milícies republicanes. En un primer moment, a Eivissa l'aixecament dels rebels no va dur aparellada la repressió. L'agost del 1936 les tropes republicanes –la columna Balears de l'expedició de Alberto Bayo– ocuparen Formentera i Eivissa i es produïren els primers enfrontaments armats. Quan l'exèrcit entrà a l'agost del 1936 a Eivissa, empresonà a les figures més destacades dels colpistes, entre elles Abel Matutes Torres. El 13 de setembre l'aviació italiana bombardejà la ciutat provocant uns 40 morts, a la qual cosa la milícia republicana va respondre amb l'execució d'unes 93 persones empresonades al Castell, entre elles l'empresari Abel Matutes Torres i el cap de la Falange Vicent Tur Bonet. Parron (2000:28), en relació als conflictes socials que cristal·litzaren en el breu període en que l'alçament militar fou reprimat a Eivissa, apunta que la persecució a alguns dels prohoms de l'illa adscrits a l'alçament (p.ex. Abel Matutes Torres, Cèsar Puget Riquer, el bisbe Cardona, etc) "negava implícitament el mite de la *gran família* eivissenca, fonamentat en l'absència de desigualtats ideològiques importants entre els eivissencs". Al cap de pocs dies, el setembre de 1936 les Pitiüses varen ser ocupades pels feixistes, encapçalades pel Comte Rossi. Les execucions del Castell varen servir d'argument per tal d'estendre una duríssima repressió a l'illa i es calcula que unes 200 persones foren assassinades (Parron, 2008; Ribas, 4/10/2008).

De l'imperi Matutes destaquen les branques: Abel i Antoni Matutes Juan, fills d'Antoni Matutes Noguera; i els Matutes Tur, Abel i Vicenç, fills d'Abel Matutes Noguera. Sens dubte, la figura més pública ha estat la d'Abel Matutes Juan. Emperò, cal tenir present que els Matutes són una autèntica corporació de dimensions transnacionals i que abracen tots els espais susceptibles de ser convertits en negoci que hi ha les Pitiüses (Cerdà i Uli, 1994; Ferrer, 2004). El 1964 Abel Matutes Juan inicià la seva particular cursa político-empresarial, amb el fort impuls que li donava Ca n'Abel. Aquell any va constituir Suministros Ibiza SA i llavors Urcoisa, la primera s'encarregaria del subministrament de materials de construcció i la segona a la construcció. Emperò, ja als 1970 la xarxa empresarial dels Matutes era pràcticament indesxifrable (Cerdà i Uli, 1994).

La Banca Matutes s'havia expandit per tots els indrets de l'illa i el poder de la família era inqüestionat i predominant, al temps que el control de les finances de l'illa permetia finançar als Matutes els seus negocis particulars. El 1970 Abel Matutes Juan entrà en el món de la política com a batle d'Eivissa. Un càrrec, que malgrat fos anomenat a dit, tan sols ocuparia durant un any per mor d'un dels seus primers escàndols empresarials conegut com el cas Insula Augusta. Matutes construï un hotel a la capçalera de l'aeroport d'Eivissa que va haver de ser enderrocat per incompliment de la normativa¹⁴⁴. Cerdà i Uli (1994) comenten com Matutes exercí un desdoblament de personalitat político-empresarial digne de menció, ja que com a batle instava

¹⁴³ J. Pou (1964:20) en el seu estudi sobre les comunicacions marítimes de les Balears es refereix als germans Joan i Ignaci Wallis Llobet que a mitjans de 1887 adquiriren un vaixell a motor (El Niny) que s'encarregaria de cobrir regularment el Port d'Eivissa i el de Barcelona.

¹⁴⁴ Del cas Insula Augusta dos militars foren condemnats a presó: José Arenas (cap de l'aeroport) i Federico Cuevas (aparellador de l'aeroport, aparellador de l'Ajuntament de Sant Josep i d'Hotels Isleños que era l'empresa de Matutes constructora de l'hotel) (Cerdà i Uli, 1994). El 1975, Matutes cobraria 120 milions de pessetes d'indemnització (Salgado, 1994). Emperò, Cerdà i Uli (1994:17) diuen que "la creença generalitzada a l'illa és que l'Insula Augusta gairebé s'aguantava dret i que el cost real de la construcció no superava els 40 milions de pessetes". Així doncs, es suposa que Matutes l'aixecà sabent que l'hauria d'enderrocar. Aquesta operació ja resultaria, de totes maneres, lucrativa. Segons aquestes estimacions, se suposa que guanyà uns 80 milions de pessetes.

a la demolició de l'hotel que ell mateix havia aixecat. Per entendre l'abast de les influències dels Matutes, cal tenir present que l'hotel va obtenir llicència d'obres el 1967 i, a més, es va finançar per la via del crèdit hotelier a través del Banc de Crèdit Hipotecari (Salgado, 1994). Una dada important a tenir en compte és que el batle del municipi de Sant Josep era José Ribas Bonet (Cerdà i Uli, 1994), un home que ocupa alts càrrecs dins de la xarxa empresarial dels Matutes tal com es pot veure a la taula 47. El pas per la batlia va obrir els ulls per l'aprofundiment dins una nova via d'acumulació cabdal en unes illes turístiques, com és el negoci de l'aigua que explotà a través de Aguas de Formentera i de la que la pràctica totalitat de la població de les Pitiüses n'era captiva (Cerdà i Uli, 1994; Ferrer, 2004).

En els anys 1970 el Banco Español de Crédito (Banesto) es va fer amb el 50% de la Banca Matutes. Al sí de la banca hi participaven les diferents branques de la família, tot estant presidida per Abel Matutes Noguera. La situació per la que passà el Banesto cap a finals dels 1980, derivada de la gestió opaca de Mario Conde, fou aprofitada pels Matutes per tornar a adquirir al 1989, el 50% que Banesto tenia de la Banca Abel Matutes Torres per un import d'uns 2870 milions de pessetes. Un any més tard, el Banco San Paolo de Torino es feia amb el 40% de la Banca Matutes per un import d'uns 10 miliards de pessetes. Una operació que es va definir com una ampliació de capital de la banca. A principis dels 1990, el financer Javier de la Rosa¹⁴⁵, es va aliar amb els Matutes amb l'adquisició del 8% de la Banca Matutes. Emperò, al cap de poc temps La Caixa es feu amb la participació de De La Rosa a la banca eivissenca. En aquells moments començà una fase expansiva que es traduí en una difusió de sucursals a fora d'Eivissa (Palma, València, Alacant, Pamplona i Girona) i l'absorció del Banc de Crèdit Català per part de l'Institut Bancario San Paolo di Torino. El procés d'absorció es finalitzà al 1994 i l'entitat es passaria de denominar Banco Sanpaolo SA que comptaria amb unes 160 oficines (Cerdà i Uli, 1994; Abel Matutes SA a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, www.eeif.es octubre 2008). Finalment, al 1995 es va iniciar la venda de la Banca Abel Matutes a la valenciana CAM (Cajas de Ahorros del Mediterráneo), que es finalitzaria al 1998. Una vegada la banca dels Matutes s'havia desplegat i ampliat i finalment havia estat absorbida per la CAM, els Matutes seguien teixint la seva xarxa empresarial i destinaven esforços a construir un clima favorable pels seus negocis a través de la participació activa en el món de la política i a tots els nivells. Es pot dir que mantenen una hiperactivitat política i empresarial que abraça múltiples fronts. Els Matutes seran molt més que naviliers i banquers.

Amb la combinació del règim feixista i el boom turístic, es convertiren en els propietaris de quasi tots els segments econòmics, i les Pitiüses es converteixen en una mena de monopoli propietat de la família Matutes. A principis dels 1970, la branca Matutes Tur va constituir la societat Maturisa, mentre que la branca Matutes Juan va constituir la societat Agrupación Hotelera Doliga. Ambdues societats eren conglomerats empresarials que aglutinaven nombroses activitats que anaven des de l'activitat naviliera, hotelera, construcció, immobiliària, subministrament de begudes, etc. (Cerdà i Uli, 1994; Ferrer, 2004).

Després del trànsit per la batlia d'Eivissa, Abel Matutes Juan va saltar a l'escena de la política estatal i el 1976 entrà a l'executiva estatal de Reforma Democràtica, partit presidit per l'ex-ministre franquista, Manuel Fraga. Aquest partit formaria part d'AP (Alianza Popular), i aquest es convertiria en el PP (Partido Popular) al 1989. A partir de 1977, Matutes entraria dins de la política estatal de la mà d'Unió Liberal Popular i Democràtica d'Eivissa i Formentera que estava federat a Alianza Popular. Matutes fou elegit senador per Eivissa i Formentera al 1977 i com a mostra del seu poder, cal destacar que mentre AP va obtenir tan sols el 10% dels vots, ell personalment a la candidatura al Senat, va obtenir el 50% dels vots (Salgado, 1994:71)¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Javier de la Rosa va ser condemnat a presó pel Cas Kio (apropiació indeguda, falsetat documental, etc) al 2004. Com a curiositat es pot dir que ocupava mòdul amb Mario Conde qui ingressà a la presó el 2002. Altres figures de l'especulació financera espanyola dels 1990 foren els Albertos (Alberto Cortina i Alberto Alcocer) que protagonitzaren el cas Urbanor de falsetat documental i estafa per la venda de la societat Urbanor. El 2003 el Tribunal Suprem els condemnà a tres anys i mig de presó. Finalment, el Tribunal Constitucional anul·là la sentència condemnatòria als "Albertos", per qüestions procedimentals. No obstant, aquesta decisió va estar carregada de polèmica pel tracte de favor que reberen els multimilionaris (Romero, P. (14/03/2003, EFE, 20/02/2008).

¹⁴⁶ Respecte a les formes polítiques de n'Abel Matutes pot servir de mostra el diàleg que surt a la seva biografia respecte de la pregunta sobre ell com a cacic. A això, Matutes respon que "jo no sóc un cacic" i posa com a mostra el fet que "a la campanya electoral de 1977, primeres eleccions democràtiques, inexperts encara en tals usos, amb tot per fer, i a cara de cà, com era normal que es presentassin els comicis per aquells temps, Abel Matutes era candidat al Senat per la circumscripció d'Eivissa i Formenter. El seu principal adversari, recolzat per tota l'esquerra pitiüsa en un sol bloc, era Isidor Mari, un intel·lectual que ocupa avui el càrrec de director general de Política Lingüística de la Generalitat

Després de saltar a l'escena política estatal va fer l'espectacular salt a l'àmbit europeu, just als inicis de l'entrada de l'Estat espanyol dins de la UE. L'accés a la Comissió Europea en temps del govern del PSOE va ser fruit de polèmica per mor de les bones relacions entre el magnat-cacic eivissenc i el PSOE estatal (Cerdà i Uli, 1994; Buades, 2006).

Segons Salgado (1994:91) "les seves relacions amb el Govern espanyol, malgrat la distància ideològica, eren excel·lents, primant sempre, com era el propòsit inicial, els interessos d'Espanya". El 1986 Abel Matutes Juan és elegit comissari europeu de Crèdit i Inversió, Enginyeria Financera i Política per la Petita i Mitjana Empresa, càrrec que ocuparia fins el 1989. Els negocis de Matutes no s'aturaven i al 1987 va vendre uns terrenys de Formentera a l'empresari hotelier i de les finances, l'italià Giancarlo Parretti. Parretti mitjançant la societat Interpart (amb seu a Luxemburg) va adquirir unes 95 Ha de Formentera que corresponien a l'Estany des Peix i Punta Pedrera per construir un complex hotelier i un camp de golf. Finalment, aquests terrenys serien declarats espais naturals protegits mitjançant la figura de Reserva Natural (Llei estatal 26/1995, de 31 de juliol). Entre d'altres operacions especulativo-financeres de Parretti està la venda del grup Meliá a Gabriel Escarrer. Parretti, que s'havia convertit en un magnat de les finances internacionals, fou detingut a Los Angeles el 1995 per frau al banc francès Crèdit Lyonnais en relació a l'adquisició fraudulenta de la Metro Goldwin Mayer (El Mundo, 19/10/1995; Uriol, 2001).

El 1990, com s'ha vist un dels majors bancs d'Itàlia es fixava en un petit banc espanyol que era propietat dels Matutes. Posteriorment, Matutes el 1989 va ocupar la cartera de Política Mediterrània, Relacions amb Amèrica Llatina, Àfrica i relacions Nord-Sud, càrrec que ocupà fins a finals del 1992. Simultàniament amb aquelles dates, al 1991 la cadena hotelera dels Matutes inicià l'expansió per Amèrica Llatina, amb l'obertura d'un hotel a Punta Cana, el Dominican Fiesta. En el mes de febrer de 1992, l'Assemblea Paritària entre la CEE i els països ACP (Àfrica, Carib i Pacífic) es va celebrar a l'hotel Dominican Fiesta (Buades, 2006). Cerdà i Uli (1994:100) exposen com "el març de 1992 l'eurodiputada laborista britànica Janey formulà una pregunta clara i directa: "És cert que l'Hotel Dominican Fiesta de Santo Domingo és propietat del comissari europeu Abel Matutes?" La resposta de Matutes fou breu i concisa: "No tenia coneixement de l'elecció. Ha estat una simple coincidència"".

El mateix 1992, Abel Matutes va representar a la Comissió Europea a la Cimera de la Terra celebrada a Rio de Janeiro, la qual cosa provocà una certa sorpresa als habitants de les Illes ja que Matutes era el principal actor de la destrucció urbanística pitiüsa. Entre d'altres, Matutes havia protagonitzat junt amb Gabriel Cañellas¹⁴⁷ una creuada per la urbanització de ses Salines d'Eivissa. La família Salas posseïa prop de mil hectàrees d'alt valor paisatgístic i ecològic a les Pitiüses (Manresa 1998:37) Segons Manresa (1998) l'esposa de Gabriel Cañellas, Maria Amparo Rotger Salas, participava a les empreses Ibifor, Salinera Española i Palm Beach, tot essent Cañellas el gerent i secretari de les dues primeres societats fins el 1985. Fins i tot, Cañellas "en el seu propi despatx oficial negocià el 1990 en nom de les urbanitzadores amb el batle de Sant Josep" (Manresa 1998:22)¹⁴⁸. Matutes pretenia urbanitzar la zona a través de les societats Fomento del Turismo SA i Palm Beach. Els interessos d'Abel Matutes i de Cañellas es trobaven en les societats Ibifor, Salinera Española i Palm Beach, i a les dues primeres societats també hi participava l'empresari Antoni Cuart que fou l'adjudicatari de les obres del Túnel de

de Catalunya. Aquest candidat donava un mitin en un teatre propietat de la família del seu contrincant, que l'havia cedit per aquest fi". Abel Matutes diu que "vaig anar a aquell mitin, a escoltar a Marí, que parlava molt bé. El teatre està ple. Jo anava observant les reaccions de la gent, i me vaig topar amb un treballador meu, en un palc, que anava aplaudint i mirant, darrera d'una cortina, sortia de tant en tant per un racó i s'ocultava. Al dia següent, a les nou del matí, a l'empresa vaig convocar a tots els meus treballadors i els vaig comunicar que me presentava a candidat al Senat, però que podien perfectament treballar per la candidatura qu preferissin i, lògicament, ni s'ha de dir, votar a qui els hi vengués en gust, però el quen o m'agradaria és que mai més un company de treball s'hagués d'amagar per tal de ser lliure" (Salgado 1994:15).

¹⁴⁷ El conservador Gabriel Cañellas Fons ex-president de la CAIB (1983-1995) fou protagonista d'un bon nombre de casos de corrupció o presumpta corrupció: cas Zeus i Torcal al 1984 (contractació d'obres públiques a empreses relacionades amb Cañellas, Promociones Zeus i Construcciones Torcal); cas Túnel de Sóller al 1989 (adjudicació irregular d'obres i cobrament de comissions al seu soci, l'empresari Antoni Cuart); cas agricultura al 1991 (compra de la seu de la conselleria al soci de Cañellas, Andreu Roig); cas Calvià al 1992 (suborn al regidor del PSOE, José Miguel Campos). Cañellas exercia també com empresari i advocat empresarial. Particularment actuava com a gerent d'Ibifor SA de la família Salas –és a dir de la seva esposa–, a més d'altres societats com per exemple Palma Antiga constituïda junt amb el constructor Llabrés Feliu (Mosquera, 1994; Manresa, 1998; Cerdà i Uli, 2004; Amer, 2006).

¹⁴⁸ El 2009, Ibifor SA i Salinera Española SA estaven presidides per Gabriel Cañellas Fons (Base de dades SABI, <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es/version-2009713/cqi/template.dll?product=27&user=ipaddress>, setembre 2009).

Sóller (Manresa, 1998; Torres-Blasco, 9/07/1995). Aquell projecte es remunta als anys 1970, encara en plena dictadura, quan Pedro Salas Garau que havia ocupat alts càrrecs de l'administració franquista, pressionà a polítics i tècnics¹⁴⁹ per a poder dur a terme la mercantilització turístico-immobiliària de la platja de ses Salines (Miró, 1978).

Abel Matutes i Pere Salas feren front comú per tal d'eliminar un dels principals entrebancs per al "desenvolupament" al terme de Sant Josep: el batle Josep Tur Serra. Segons Miró (1978:180) Tur Serra fou "l'únic dels batles que s'han atrevit a fer front a n'Abel". L'arquitecte municipal, Isabel Martínez de León tampoc es doblegà a les extorsions de Matutes i Salas i "davant l'informe negatiu [al PGOU de Sant Josep] del batle i de l'arquitecte municipal, se registren certes represàlies personals i especialment subtils [...] El llavors Governador Civil, Duc de Maura [Ramiro Pérez-Maura de Herrera] dimiteix a Tur Serra, hores abans d'un Ple en el que l'únic punt de l'ordre del dia és la reivindicació de ses Salines, platja propietat privada de Salas Garau, gerent d'Ibifor SA" (Miró 1978:180). El Pla Parcial Sal Rossa-Salines, aprovat al 1987, preveia la urbanització de la zona, al temps que el govern autonòmic s'encarregà que la zona no fos afectada per cap norma de protecció territorial. Finalment, fruit de la constant pressió social, la zona de ses Salines quedà protegida com a Reserva Natural (1995) declarada per part del Govern Central i com a Parc Natural (2001) quan governava una coalició de centre-esquerra en el govern autonòmic i insular (Amer, 2006; Cerdà i Uli, 1994).

Cap a finals de 1992 Matutes va deixar la cartera de relacions internacionals de la Comissió Europea i s'encarregà de la cartera de Transport i Energia. Un càrrec que tan sols ocuparia fins el 1993, per mor que es presentava pel Partit Popular a les eleccions al Parlament Europeu de 1994. La família Matutes coneguda per la seva vinculació empresarial amb les activitats navilieres, va controlar al llarg de tot el segle XX les relacions marítimes de les Pitiüses. Cap a mitjans dels anys 1980, les comunicacions amb Formentera es realitzaven a través de les flotes de les navilieres: Umafisa dels Matutes; Sercomisa de l'empresari i polític conservador eivissenc, Alonso Marí Calbet¹⁵⁰; Naviera de Formentera SA, coneguda com el Grup dels Notaris, i la Marítima de Formentera, del grup de formenterencs encapçalats per Josep Serra Ferrer. Si Matutes adquirí dos vaixells ruïnosa per tal d'abastir Eivissa de materials d'obra el 1964, fonamentalment, per a les seves construccions, Alonso Marí Calbet, principal hotelier de Formentera, feu el mateix per tal d'abastir de materials als seus projectes hotelers. Matutes, Marí i el Grup dels Notaris constituïren el *pool*/ Trasmapi, tot deixant de banda la Marítima de Formentera. Als anys 1980 va sorgir una companyia que faria la competència al lobby navilier pitiús, Flebasa (Fletamientos Baleares SA). Flebasa era propietat de Victoriano Salayero, i en un principi havia de cobrir la línia Sant Antoni-Dènia, però llavors es desplegà per totes les Balears i amb un clar objectiu de fer-se un lloc en la connexió Eivissa-Formentera. Les navilieres d'Alonso Marí i Abel Matutes desbancaren a Naviera de Formentera que desapareix als anys 1990 (Cerdà i Uli, 1994).

Als 1990 s'encetà una vertadera guerra comercial (i política) entre Flebasa i Trasmapi, ja que la primera rebia negatives a l'ampliació de serveis cap a Formentera per part de Marina Mercant. Flebasa amplià la flota, augmentà la capacitat i davallà els preus a la meitat dels del grup Trasmapi. El conflicte es traslladà al Tribunal de Defensa de la Competència. No fou fins el 1994 en que la Direcció General de la Marina Mercant autoritzà a Flebasa operar amb un ferry la línia Eivissa-Formentera (Cerdà i Uli, 1994). L'embargament dels Astilleros de Huelva al 1998 va acabar amb la cursa ascendent de Flebasa. El capital de l'empresa es va distribuir entre els

¹⁴⁹ L'arquitecta municipal, Isabel Martínez explicava que "Salas en persona va venir a la presentació del Pla Parcial me va dir que, a part de donar treball a la mà d'obra en atur, el pla seria molt beneficiós per jo perquè a la memòria hi havia una clàusula que deia que l'arquitecte municipal tenia un tant per cent per cada llicència que es donàs, ja que formaria part d'un tribunal que jutjaria la qualitat estètica. Això era un suborn claríssim, escrit en el Pla Parcial [...] Jo naturalment, m'hi vaig oposar. Poc a poc deixarem de passar-me projectes per informar. Un dia va aparèixer per l'Ajuntament l'arquitecte Bru [Agustí Bru, membre del grup d'arquitectes ARINCO, arquitecte d'UNI Promoció i Construccions Turístiques SA i cap dels serveis tècnics d'urbanisme de la Delegació Provincial del Ministeri de l'Habitatge], de la Comissió de Província d'Urbanisme. L'havia enviat el Governador per que s'enteràs de perquè no tramitàvem uns quants plans parcials, i quan m'ensenyà la llista de plans parcials pendents d'aprovació a l'Ajuntament vaig veure el de Ca'n Raspais i el de Ca'n Palerm, de Matutes" (Miró 1978:211-212).

¹⁵⁰ Alonso Marí Calbet és un dels homes forts del PP eivissenc i ha ocupat diversos càrrecs polítics, des de senador (1986-1989; 1989-1993), diputat del Parlament Balear (1983-1987) i de conseller del Consell d'Eivissa i Formentera. A l'actualitat Alonso Marí Calbet és propietari del Grupo Empresas Alonso Marí SA del que en destaca la cadena hotelera Insotel i està vinculat al grup mediàtic del Mundo, així com als lobbies empresarials com el Foment de Turisme d'Eivissa (font: Base de dades SABI, <http://0-sabi.bvdep.com.lull.uib.es>, octubre 2008; Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es, octubre 2008).

seus treballadors que fundarien la companyia Eurolíneas Marítimas SA (Balearia), presidida per Adolfo Tutor (Flebas Lines SA a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, www.eeif.es octubre 2008). Abel Matutes va entrar a l'accionariat d'Eurolíneas Marítimas amb una participació del 44% i el 2002 també entrà al capital de la naviliera privatitzada, Trasmediterránea. La SEPI (Societat Estatal de Participacions Industrials) va adjudicar la naviliera al consorci format per Acciona Logística (55%), CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo), Compañía de Remolcadores Ibaizábal, Naviera Armas, i l'Agrupació Hotelera Doliga i Suministros Ibiza SA¹⁵¹. Aquestes dues darreres eren propietat de Matutes i sumaven el 12% de l'accionariat (Ferrer, 2004). En aquells moments es desvetllà el conflicte d'interessos empresarials i Matutes hagué de sortir del Consell d'Administració d'Acciona-Trasmediterránea. Matutes es va despendre d'un 5% de les accions que foren adquirides posteriorment per Acciona.

El pas pel Parlament Europeu fou molt breu, ja que al 1996 Abel Matutes s'incorporà al primer govern de José M. Aznar com a Ministre d'Afers Exteriors, càrrec que ocupà fins el 2000. És en aquest període en que es tanca l'operació d'absorció de la Banca Matutes per part de la CAM, una caixa d'estalvis amb la que les empreses de Matutes compartiran accions en més d'una societat. Durant el seu pas per aquell ministeri va ser prou polèmica la visita que realitzà al 1998 a Cabo Verde. Allà va coincidir amb directius de Agrupación Hotelera Doliga, la seva cadena, entre els quals estaven dues filles seves, Maria i Carmen. Segons l'ex-ministre, aquell encontre va ser pura casualitat (El País, 7/03/2008). El Conseller Delegat de la cadena hotelera de Matutes, Josep Bonet, assenyalava a l'any 2001 que la companyia havia signat amb el govern de Cabo Verde un protocol d'intencions per edificar a l'illa de Boa dos hotels (Hosteltur, 15/03/2001). Joan Buades (2006:82) assenyalava com al 2005 obria les portes el Boa Vista Resort Hotel –l'hotel més gran de tot Àfrica amb 850 habitacions–, "gràcies als esforços d'una obscura societat de capital capverdiana i italià domiciliada a Luxemburg i que atén al nom d'Euroturística Holding". Després de passar pel ministeri, Abel Matutes Juan va abandonar la primera línia política, per dedicar-se als negocis familiars.

Emperò no és tan sols la figura d'Abel Matutes Juan la que ha estat directament involucrada en la política, sinó que altres membres de la família han ocupat importants càrrecs polítics. Així, Mariano Matutes Riera, conegut empresari eivissenc, particularment de subministrament d'hidrocarburs i de la construcció, va ser tinent de batle d'Eivissa (1979-1983 i 1983-1987), va presidir l'AP (Alianza Popular) d'Eivissa (1987-1990) i entre 1991 i el 1995 fou conseller sense cartera del govern autonòmic presidit per Gabriel Cañellas. El primer govern de centre-esquerra de les Balears, el conegut com a Pacte de Progrés (1999-2003) va inquietar la família Matutes que havia aconseguit fins aleshores mantenir a les Pitiüses el més baix nivell de protecció territorial de totes les Balears (Blázquez, 2006; Ferrer, 2004).

Figura 8. Abel Matutes Juan en roda de premsa, 2006.

Abel Matutes un cop abandonada la política estatal es centrà en els negocis familiars i la seva protecció havia de passar per alliberar-se d'un govern autonòmic i insular amb pretensions proteccionistes tant en el social com en el territorial i ambiental. En aquell nou context, el diari controlat pels Matutes, El Mundo, inicià una campanya en contra la presidenta del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Pilar Costa. Finalment, la magistrada del Tribunal de Primera Instància núm.4 d'Eivissa va imposar una multa de 36 mil euros al director de El Mundo de Ibiza y Formentera, Eduardo Inda, i a l'empresa Ibiza de Publicaciones SA (Eivissa Redacción, 28/03/2007).

Tanmateix, la campanya ja havia donat els seus fruits i les eleccions del 2003 foren guanyades pel PP. Tal com deia el que va ser president del govern autonòmic (1999-2003), Francesc Antich, "en el conjunt de les Balears, hem perdut les eleccions per 3000 vots a l'illa d'Eivissa" (Ferrer, 2004). No obstant, cal tenir present que a la campanya mediàtica de Matutes se li haurien d'afegir els conflictes entre els diferents partits d'esquerra que conformaven govern en el Consell (Ferrer, 2007).

Un cop restablert "l'ordre", la filla petita d'Abel Matutes, Stella Matutes Prats, ocupà la conselleria d' Hisenda, Vies i Obres Públiques del Consell Insular d'Eivissa i Formentera. En el

¹⁵¹ Informació procedent de www.trasmediterranea.es/index.asp?section=plain&module=historia&lang=ES, octubre 2008.

2004 s'inicià un procés hiperactiu en matèria de construcció d'obres públiques, especialment autopistes, i de modificacions legals. Moltes d'aquestes actuacions tenien els Matutes en el punt de mira. Entre d'altres qüestions s'aprovà el Pla Territorial d'Eivissa i Formentera (21/03/2005) que entre d'altres beneficià al grup empresarial de Matutes que havia comprat uns terrenys rústics (Can Bonafè, 9,8 Ha) que foren requalificats posteriorment, i a més s'expropiarien 1,1 Ha a un preu unes quinze vegades superior al que s'havia pagat. Altrament, els terrenys de la finca de Ses Variades que havien estat qualificades com a rústics amb les DOT (Directrius d'Ordenació del Territori, 1999) varen ser requalificades com a urbanes mitjançant una polèmica Llei d'Acompanyament dels Pressuposts del 2003, just al començament del mandat de l'ex-ministre de Medi Ambient, Jaume Matas. Els projectes de Matutes estaven també vinculats amb la construcció de ports esportius entre els que destacaven el previstos des Viver (a Eivissa Vila) d'uns 900 amarratges, promogut pel grup Matutes (Abel Matutes Juan) i Maturisa (Abel Matutes Tur); i el de Ses Variades a Sant Antoni promogut pel grup Matutes i Realia Business de la qual FCC és el soci majoritari. L'any 2007, el fiscal de Medi Ambient i Urbanisme de les Balears (Adrián Salazar) va presentar una denúncia contra Stella Matutes, Josep Sala, Antoni i Joan Marí Tur per un presumpte cas de corrupció urbanística vinculat amb les requalificacions de Ses Variades (Manresa, 7/07/2007)¹⁵² i el mateix 2007 el PP perdia les eleccions per un marge de 28 vots en el Consell d'Eivissa (Ferrer, 2007).

En aquest treball hem intentat apropar-nos, fins allà on ens ha estat possible, a la densa xarxa empresarial dels Matutes a l'any 2008. Per això s'ha emprat la base de dades SABI¹⁵³ que recull 1,08 milions d'empreses espanyoles i 320 mil portugueses. A la taula 48 se pot veure com la branca Matutes Juan opera fonamentalment a través de dues societats Residencial Marina SL i Fiesta Hotels & Resorts SL¹⁵⁴; la branca Matutes Tur, a través de Matur SL; i la de Matutes Riera a través de Ibiza de Lubrificació SL i Famame Eivissa SL. La major part de les societats conflueixen en tres adreces: les dels Matutes Juan a l'Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18; la dels Matutes Tur al carrer des Cubells núm.32; i la dels Matutes Riera al carrer Pere Frances núm.3. Sense entrar a analitzar en profunditat cadascuna de les societats¹⁵⁵, s'intentaran apuntar una sèrie d'apreciacions.

A la branca Matutes Juan-Matutes Prats, es pot veure com hi ha dues societats principals a partir de les quals es desprenen tota una sèrie de filials i també de societats en les que el grup empresarial-familiar participen. Els dos troncs principals són: Residencial Marina SL i Fiesta Hotels & Resorts SL. En un segon ordre, hi ha societats com les de Suministros Ibiza i Zumos Naturales SA. Les activitats de les empreses del grup són molt diverses i en qualsevol cas van molt més enllà de les purament hoteleres. La xarxa Matutes Juan-Matutes Prats abraça principalment les activitats vinculades a l'hostaleria, la construcció, materials de construcció, l'especulació immobiliària¹⁵⁶, el negoci navilier, sales de festa –les famoses discoteques eivissenques Privilege i Space–, mitjans de comunicació (El Dia/El Mundo), el negoci de l'aigua, el subministrament de begudes, piscifactories, etc.

Hom pot destacar el fet que entre les societats participades n'hi ha unes quantes que es troben als països d'Amèrica Llatina i Carib on s'ha dut a terme la colonització turística per part del capital balear i també d'altres localitzades als Països Baixos. Les BV holandeses (Besloten Vennootschap met beperkte aansprakelijkheid) són societats limitades a través de les quals operen una gran quantitat de capitals de la UE ja que aquestes permeten realitzar operacions especulativo-financeres amb un elevat grau d'opacitat, així com són publicades per les avantatges fiscals que representen de cara als capitals transnacionals ja que la tributació sobre el repartiment de dividends per part dels holdings transnacionals és molt baixa (*participation exemption*) (García-Zaldívar, 2008). Així mateix, els Matutes des de mitjans dels 1980, quan operava a través del Grupo Doliga, comptava amb tres filials al paradís fiscal de Panamà: Yuisa

¹⁵² Al capítol 11 es tracten més a fons aquests conflictes territorials.

¹⁵³ Sistema d'Anàlisi de Balanços Ibèrics (SABI) elaborada pel Bureau Van Dijk Electronic Publishing (<http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, octubre 2008)

¹⁵⁴ El 2005 l'Agrupación Hotelera Doliga es va passar a dir Fiesta Hotels & Resorts SL.

¹⁵⁵ En analitzar les cadenes hoteleres de les illes ens centrarem a detallar alguns aspectes relacionats amb les cadenes Fiesta i Sirenis i la vinculació d'aquestes amb el procés de globalització turística de marca balear.

¹⁵⁶ A la base de dades emprada no s'ha pogut trobar la informació referent a la immobiliària "Abel Matutes Inmobiliària" que compta fins i tot amb un portal a internet (www.inmobam.com, octubre 2008) i en la que apareix l'encuny "Grupo Empresas Matutes".

Co Ind.; International Touristik Co.; Promotour Limited Establishment (Cerdà i Uli, 1994; Buades, 2006).

Així mateix, hom pot observar (taula 48) com International Touristik Co i Yuisa Co Ind. encara es troben entre les companyies de l'entramat Matutes. Les societats panamenyes, d'acord amb Cerdà i Uli (1994) tenen al darrera al propi Matutes. Cal dir que a la taula 48 no compareix la panamenya Promotour, però en canvi hi trobam la Dominican Entertainment SARL localitzada al paradís fiscal de la UE, Luxemburg. La complexa geografia empresarial del grup Matutes desvetla el fet que en els indrets allà on es localitzen els interessos turístics del grup, s'han constituït societats (p.ex. Mèxic, Jamaica, República Dominicana).

Entre les operacions que més ressò mediàtic ha tengut als darrers anys, ha estat la participació cap a finals de 2004 del grup d'empreses espanyoles encapçalades per Riu a l'accionariat del gegant dels Tour operadors europeus, TUI. Entre els nous socis es trobaven Fiesta amb un 2,4% de l'accionariat i la CAM amb el 4,9% de TUI. Cal recordar que la CAM havia adquirit el que havia estat la Banca Matutes el 1998.

El pas d'Abel Matutes Juan pels principals nodes del poder mundial ha fet que ell sigui una de les poques persones de l'Estat que es troben dins de potents lobbies del capitalisme global, com per exemple la Comissió Trilateral (Buades, 2006). Abel Matutes, a més, quan la Banca Matutes fou absorbida pel banc italià San Paolo, passà a formar part del seu consell d'administració. També, està al consell d'administració del BSCH (Banco Santander Central Hispano) que a la seva vegada a principis de l'any 2006 comptava amb l'11,6% de les accions del San Paolo IMI però que en aquell mateix any es va desprendre del 4,8% del capital, una operació que reportà unes plusvàlues de 705 milions d'euros (BSCH, 2006). Per altra banda, Abel Matutes Juan que comptava amb un 0,003% de les accions del BSCH, aprofità la caiguda dels valors borsaris en una de les sacsejades financeres de l'estiu del 2008 per fer-se amb un 0,019% de l'accionariat de l'entitat, al mateix temps que una gran part de les operacions del grup de Matutes es recolzaven en el crèdit del BSCH (Almirón, 2006; El País, 22/06/2008). A més, Matutes era membre dels Consells d'Administració del grup turístic TUI AG, així com de FCC Construcción, filial de la corporació FCC (Fomento de Construcciones y Contratas) amb la qual comparteix interessos en el negoci de l'aigua –Nueva Sociedad de Aguas de Ibiza SA– i la branca Matutes Tur comparteix accionariat a l'empresa Restingle SL.

La família-empresa Matutes Tur-Matutes Barceló aglutina bona part de les seves activitats en torn a la matriu Matur SL de la qual és bastant coneguda la cadena hotelera Sirenis que és una de les principals cadenes a les Pitiüses. Emperò, el grup dels cosins de l'ex-ministre abraça una amplíssim ventall d'activitats, de manera molt semblant als Matutes Juan. En aquest cas, també es compta amb filials als països llatinoamericans on han desembarcat les cadenes hoteleres de les Balears, en concret compta amb filials a Costa Rica, República Dominicana i Mèxic. Els negocis de família coneguts abracen també els vinculats amb la destrucció territorial i especulació immobiliària, junt amb els socis de FCC, amb els que participen, entre d'altres, en la promoció de ports esportius. La família Matutes Juan i Matutes Tur comparteixen alguns negocis, entre dels quals cal destacar la participació d'ambdues famílies en la premsa conservadora amb el diari El Día/El Mundo (Ibiza de Publicaciones SA). Finalment, Matutes Riera el trobam en el negoci del subministrament de benzina i també en la construcció.

Taula 48. La xarxa de l'imperi de la família Matutes al 2008 (Font: Base de dades SABI http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es, octubre 2008).	
1) Residencial Marina SL . Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa. CNAE 511: administració, en general, de béns immobles i de valors immobiliaris, i en especial, compravenda de finques rústiques i urbanes, i compravenda i tinença de tota classe de valors mobiliaris, edificació, locals, etc. President: Carmen Matutes Prats. Director Executiu: Abel Matutes Juan.	
Accionistes Abel Matutes Juan (50,06%) Abel Matutes Prats (11,45%) Carmen Matutes Prats (11,45%) Estrella Matutes Prats (11,45%) Maria Matutes Prats (11,45%) CIPAEX SA (<0,01%) (Compravenda de	Participacions Cultivos Marinos Pitiusos SA (100%); Menorca SA (90%); Patrimonial Santa Eulalia SA (85%); Royal Imera SL (82,62%) (Italiana); Ritusa SA (54,49%). Fiesta Canaria SA (50%); Iniciativas y Patrimonios SA (50%); Hotel Cala Llonga SL (40%); Sondeos y Distribución de Aguas SL (40%); Fiesta Hotels & Resorts SL (35,71%); Viajes

solars, urbanització i parcel·lació de terrenys...).	Atalaya SA (34,53%); Desarrollos DINE SA de CV (26,77%) (Mèxic); Airamex SA de CV (25%) (Mèxic); Constrinvesta SA (22,32%); Nuevas Edificaciones y Tecnologías Acuicolas SA (22,32%); Promitur BV (20%) (Països Baixos); Comercial de Productos Pesqueros SA (20%); Inversiones Inmobiliarias Cala Llonga (SA) (8,9%); Fiesta Bavaro Hotels SA (<0,01%) (República Dominicana); CIPAEX SA (<0,01%).
International Touristik Co (<0,01%) (Panamà)	

2) Residencial Es Vive SA. Director Executiu: Antonio Matutes Juan. CNAE 511: Hotels, motels, hostals, i pensions amb restaurant Adreça: Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Director Executiu: Antonio Matutes Juan.	
Accionistes Antonio Matutes Juan (88,38%).	Participacions Suministros Ibiza SA (30%). Fiesta Hotels & Resorts SL (14,94%).

3) Suministros Ibiza SA Adreça: Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. CNAE 5110: compravenda de materials per la construcció; fabricació de formigó, instal·lacions de gas, fuel-oil, instal·lació sanitària, calefacció, etc. Director Executiu: Juan Lladó Oliver	
Accionistes Residencial Marina SL (40%) Residencial Es Vive SA (30%) Juan Lladó Oliver (30%)	Participacions Acciona-Trasmediterránea (1%)

4) CIPAEX SA Adreça: C/Bisbe Abad i Lasierra, núm.35. CNAE 7484: compravenda de solars, terrenys rústics i immobles, urbanitzacions i parcel·lacions de terrenys, la construcció d'immobles, etc. Director Executiu: Massimo Fenaroli Vittorio	
Accionistes Borol Overseas SA (99,99%) (país sense determinar) Residencial Marina SL (<0,01%)	Participacions Royal Imera SRL (100%) (Itàlia) YUISA CO INC (50%) (Panamà) Residencial Marina SL (<0,01%)

5) Cultivos Marinos Pitiusos SA Adreça: Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. CNAE 9713: tinença de béns. President: Abel Matutes Prats. Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Residencial Marina SL (100%)	Participacions

6) Menorca SA Adreça: Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. CNAE 5511: hostaleria. Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Residencial Marina SL (100%)	Participacions

7) Patrimonial Santa Eulalia SA Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 6713. Societats de garantia recíproca i de reafiançament, tinença de béns, serveis financers,... Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Residencial Marina SL (85%)	Participacions

8) RITUSA SA Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 5511: Hotels, motels, pensions, hostals... President: José Ribas Bonet.	
--	--

Director Executiu: Maria Matutes Prats.	
Accionistes Residencial Marina SL (54,49%) Fiesta Hotels & Resorts SL (20%)	Participacions

9) Fiesta Canaria SA Av. Deje 030. Urbanización Playa P3. Adeje, Tenerife. CNAE 5511: hostaleria, explotació dels seus actius són duts per una altra companyia. President: Abel Matutes Prats. Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (50%) Residencial Marina SL (50%)	Participacions

10) Iniciativas y Patrimonios SA Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 6713: tinença d'immobles. Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Residencial Marina SL (50%) Fiesta Hotels & Resorts SL (10,78%)	Participacions

11) Hotel Cala Llonga SL Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 5511: hostaleria, explotació dels seus actius són duts per una altra companyia. President: José Ribas Bonet.	
Accionistes Residencial Marina SL (40,55%) Grupo Empresas Alonso Mari SA (<0,01%)	Participacions

12) Sondeos y Distribución de Aguas SL Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 7011: promoció immobiliària. President: Juan Ribas Bonet. Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (40%) Residencial Marina SL (40%)	Participacions Nueva Sociedad Aguas de Ibiza SA (60%)

13) Nueva Sociedad Aguas de Ibiza SA Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 4100: abastament d'aigües i activitats complementàries. President: Carmen Matutes Prats. Director Executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Sondeos y distribución de Aguas SL (60%) (Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa) Fomento de Construcciones y Contratas SA (40%)	Participacions

14) Fiesta Hoteles & Resorts SL (www.fiestahotelgroup.com) Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 5511: compravenda, construcció, finançament, propietat i administració d'hotels i apartaments i altres activitats d'hostaleria, oferta conjunta de serveis turístics, etc. President: Abel Matutes Juan. Director executiu: Marc Rahola Matutes.	
Accionistes Residencial Marina SL (35,71%) ETYAM SL (31,83%) Residencial Es Vive SA (14,94%) Familia Matutes (<0,01%)	Participacions Hotel de Verano SL (100%); Patrimonial San Miguel SA (100%) ; San Marcos 21 SL (100%); Urcoisa Obras y Servicios SL (100%); Fivalbolsa Gestión Activa SICAV SA (99,96%); Zumos Naturales SA (85%); Compañía de Inversiones Navales

<p>International Touristik Co (<0,01%) (Panamà)</p>	<p>SL (80%); Inversiones Inmobiliarias Cala Llonga SA (70,9%); Servicios Larga Distancia SL (75%); Fiesta Jamaica Ltd (70%) (Jamaica); Promociones y Proyectos SA (69,94%) (Rep. Dominicana); Fiesta Bávaro Hotels SA (69,55%) (Rep. Dominicana); Fiesta Dominican Properties SA (67,3%) (Rep. Dominicana); Dominican Entertainment SARL (65%) (Luxemburg); Bela Trust SA de CV (60%) (Mèxic); Desarrollos DINE SA de CV (58,63%) (Mèxic); Comercial de Productos Pesqueros SA (56,45%); Airamex SA de CV (50%) (Mèxic); Calanova Hotelera SA (50%); Fiesta Canaria SA (50%); Fomento de Turismo Ibicenco SA (50%); FST Hotels SL (50%); Cultivos Piscícolas Marinos SA (41,7%); Nuevas Edificaciones y Tecnologías Acuícolas SA (41,17%); Promintur BV (40%) (Països Baixos); Sondeos y Distribución de Aguas SL (40%); Golf Son Termens SA (36,11%); Inversiones Ibiza SL (35,29%); Gestión Naviera SL (33,65%); Promotora Pitiüsa de Inversiones SA (31%); Marinos SA (32,56%); Viajes Atalaya SA (30%); Bes SA (en Liquidació) (25%); Meridiana SPA (25%) (Itàlia); Project Sierra Spain 3 BV (Països Baixos); Promotora Turística Cabo Verde SA (25%); Puerto Deportivo de la Punta SL (20%); Hotel Torre del Mar SA (25%); Inmo Sirenins SL (25%); Ritusa SA (20%); Iniciativas y Patrimonios SA (10,78%); Compañía Trasmediterránea SA (4%); TUI AG (2,4%) (Alemanya); Canraspais SL (<0,01%); Instituto sectorial de promoción y gestión de empresas SA (<0,01%).</p>
--	---

<p>15) Hotel de Verano SL Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 2211: Explotació hotelera President: Abel Matutes Prats. Director executiu: José Ribas Bonet.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (100%)</p>	<p>Participacions</p>

<p>16) Patrimonial San Miguel SA Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 7020: Lloguer de béns immobles Director Executiu: Abel Matutes Prats.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (100%)</p>	<p>Participacions</p>

<p>17) San Marcos 21 C/Monte Esquinza núm.14, Madrid. CNAE 6713: adquisició, negociació, promoció, construcció d'immobles, urbanització, etc.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (100%)</p>	<p>Participacions</p>

<p>18) Urcoisa Obras y Servicios SL Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 4521: edificació, construcció, compravenda de béns immobles, etc. President: Maria Matutes Prats. Director executiu: Marc Rahola Matutes.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (100%)</p>	<p>Participacions</p>

<p>19) Fivalbolsa Gestión Activa SICAV SA C/Capità Arenas núm.1, Barcelona CNAE 6522: adquisició, tinença, administració de valors mobiliaris i altres. President i director executiu: Maria Matutes Prats.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL(99,96%) C. Cabanas Rodríguez (<0,01%)</p>	<p>Participacions</p>

Fival Bolsa SRL (<0,01%) J. Arajol Jordi (<0,01%) E. Yepes Evangelista (<0,01%)	
---	--

20) Zumos Naturales SA (www.zumosnaturales.com) Carretera Aeroport Km 2, Sant Josep de sa Talaia CNAE 5134: distribució de begudes. President: Carmen Matutes Prats.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (85%)	Participacions

21) Compañía de Inversiones Navales SL Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 6024: transport de mercaderies per carretera, estibadors de port, càrrega i descàrrega, transbordament, magatzem, etc. Director executiu: Antonio Matutes Mestre.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (80%) Suministros Ibiza SA (20%)	Participacions

22) Servicios Larga Distancia SL LG Platja d'en Bossa. Eivissa. CNAE 9233: activitats de fires i parcs d'atraccions. President: Abel Matutes Prats Director Executiu: Maria Antònia Pericas Gelabert.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (75%)	Participacions

23) Inversiones Inmobiliarias Cala Llonga SA. CNAE 5510: adquisició, promoció, urbanització, parcel·lació, venda de finques, etc. Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. Director Executiu: José Bonet Ribas.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (70,9%) Residencial Marina SL (9,11%)	Participacions

24) Comercial de Productos Pesqueros SA Carretera de la Caraca núm.2, San Fernando. Càdis. CNAE 5138: extracció i comercialització de sal, de cultius marins, piscifactoria, activitats immobiliàries, etc. President: Lázaro Rosa Jordán. Director Executiu: José Bonet Ribas.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (56,45%) Residencial Marina SL (10,52%) David Grebler (<0,01%) R. Jordán Lázaro (<0,01%)	Participacions Ostras Españolas SA (100%) Pescados Copropesa SL (35%)

25) Calanova Hotelera SA Avinguda Bartomeu Rosselló, núm.18. Eivissa. CNAE 5511: propietat i explotació hotelera.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (50%)	Participacions

26) Fiesta Canaria SA Av. Deje 030. Urbanización Playa P3, Adeje. Tenerife. CNAE 5511: Hostaleria, explotació dels actius dut per una altra companyia. President: Abel Matutes Prats. Director executiu: José Ribas Bonet.	
Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (50%) Residencial Marina SL (50%)	Participacions

<p>27) Fomento de Turismo Ibicenco SA C/Bisbe Abad i Lasierra núm.34, Eivissa CNAE 7020: tinença de béns, lloguer de béns immobles, promoció immobiliària. President: Fenaroli Vittorio Massimo. Director executiu: Rosa M. Sánchez García.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (50%) Fenaroli Vittorio Massimo (50%)</p>	<p>Participacions</p>
<p>28) FST Hotels SL (www.ayrehoteles.com) CNAE 5511: construcció d'edificis, explotació hotelera, etc. (Avda. Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa). Marca: Ayre Hoteles (hotels urbans). President: Abel Matutes Juan. Director executiu: Juan Serra Marí.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (50%) Parniver SA (50%) (grup El Corte Inglés SA)</p>	<p>Participacions Ayre Gran Via SL (100%); Fiesta Valencia SL (100%); Industrias Hoteleras Sendra SA (100%); Somo SA (100%); Alcotas Hoteles SL (45%); Ibiza de Publicaciones SA (23%).</p>
<p>29) Ibiza de Publicaciones SA (Diari El Dia/El Mundo, www.elmundo-eldia.com) C/Aragó núm.67, Eivissa. CNAE 2212: edició de periòdics, revistes, etc. President: Abel Matutes Tur. Director executiu: Antonio Martínez Beneyto.</p>	
<p>Accionistes FST Hotels SL (23%). Grupo de Empresas Alonso Mari SA (33,33%) (Cadena Insotel, Alonso Marí). Matur SL (33,33%) (Abel Matutes Tur). Rey Sol SA (10%) (El grup hotelier Barceló en té el 33,33%).</p>	<p>Participacions</p>
<p>30) Hoteles Terrenos y Construcciones SA C/del País Valencià 5ena 3a, 2. Eivissa. CNAE 5511: hostaleria. Director executiu: Fernando Ferré Cardo.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (47,5%)</p>	<p>Participacions</p>
<p>31) Cultivos Piscícolas Marinos SA Avda. Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa. CNAE 0502: producció i cria d'alevins de llobarros, orades i llenguados. President :José Ribas Bonet. Director executiu: Rosa Violán África.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (41,7%) Promotora Pitiüsa de Inversiones SA (32,56%). Residencial Marina SL (8,9%). Lázaro Rosa Jordán (<0,01%); José Bonet Ribas (<0,01%); Juan Pericàs Vilas (<0,01%).</p>	<p>Participacions Isla de San Paulino SA (100%); Cultivos Marinos Murcianos SL (69,73%); Adapec SA (35%); Tun-2000 SL (35%); Cria de Pescado SA (30%); Acuisleta SL (29,44%); Gestora Sogemar SL (7%); Langostinos de Cádiz (<0,01%); Piscifactoria Las Palmas SA (<0,01%)</p>
<p>32) Nuevas Edificaciones y Tecnologias Acuícolas SA Carretera de la Carraca núm.2, San Fernando. Càdis. CNAE 4521: construcció President: Lázaro Rosa Jordán. Director executiu: José Ribas Bonet.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (41,17%) Residencial Marina SL (22,32%)</p>	<p>Participacions</p>

<p>33) Sondeos y Distribución de Aguas SL Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE 7011: promoció immobiliària. President: Juan Ribas Bonet. Director executiu: José Ribas Bonet.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL (40%) Residencial Marina SL (40%)</p>	<p>Participacions</p>
<p>34) Golf Son Termens SA C/Pare Nadal núm.4, Palma de Mallorca. CNE 9262: preparació i construcció d'un camp de Golf a Mallorca. Director executiu: Fernando Dameto Cotoner.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hoteles & Resorts SL(36,11%) Melchor Mascaró SA (18%)</p>	<p>Participacions</p>
<p>35) Inversiones Ibiza SL Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE 5511: explotació hotelera. President: Abel Matutes Prats. Director executiu: José Ribas Bonet.</p>	
<p>Accionistes Promotora Pitiüsa de Inversiones SA (63,92%). Fiesta Hoteles & Resorts SL(35,29%)</p>	<p>Participacions</p>
<p>36) Gestión Naviera SL (33,65%) Estació Marítima Vella, Eivissa. CNAE 6110: transport de mercaderies per carretera, estibadors de port, càrrega i descàrrega, etc. President i director executiu: Juan Adolfo Utor Martínez.</p>	
<p>Accionistes Consignaciones Amarras SA (57,4%) Fiesta Hotels & Resorts SL (33,65%) Suministros Ibiza SA (8,78%) Eurolineas Marítimas SA (0,17%) – Balearia–.</p>	<p>Participacions Eurolíneas Marítimas SA (100%) –Balearia– Gestión Naviera de Servicios Portuarios SL (100%) Melilla Terminal Europa SL (100%)</p>
<p>37) Pitra SA Estació Marítima Vella CNAE 6110: transport marítim de mercaderies i passatgers. Director executiu: Joaquin García Torres.</p>	
<p>Accionistes Eurolíneas Marítimas SA (99,89%) – Balearia–.</p>	<p>Participacions</p>
<p>38) Promotora Pitiüsa de Inversiones SA Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE 6713: tinença de béns President: Abel Matutes Prats. Director executiu: José Ribas Bonet.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (31%)</p>	<p>Participacions Inversones Ibiza SL (63,92%) Cultivos Piscícolas Marinos SA (32,56%).</p>
<p>39) Viajes Atalaya SA Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE 6330: Agències de viatge (Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa). President: Abel Matutes Prats. Director executiu: Antonio Álvarez Herrero.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (30%). Residencial Marina SL (34,53%)</p>	<p>Participacions</p>

<p>40) Puerto Deportivo de la Punta SL Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE construcció port esportiu. Director executiu: María Dolores Barber Pont</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (20%). Hotel Torre del Mar SA (25%). Inmo Sirenins SL (25%).</p>	<p>Participacions</p>
<p>41) Ritusa SA Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE 5511: hotels, motels, hostals, i pensions amb restaurant. Presdident: José Ribas Bonet. Director executiu: Maria Matutes Prats.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (20%). Residencial Marina SL (54,49%).</p>	<p>Participacions</p>
<p>42) Iniciativas y Patrimonios SA Avinguda Bartomeu Rosselló núm.18, Eivissa CNAE 9713: tinença d'immobles. Director executiu: José Ribas Bonet.</p>	
<p>Accionistes Fiesta Hotels & Resorts SL (10,78%) Residencial Marina SL (50%).</p>	<p>Participacions</p>
<p>43) Carburantes Ibiza SL C/ Pere Frances núm.3, Eivissssa. CNAE 5050: compravenda i gestió de productes derivats del petroli, estacions de servei, etc. Director executiu: Ibiza de Lubricación SL.</p>	
<p>Accionistes Depósitos y Valores Isla SL (55,5%) Mageve Proyectos SL (44,5%)</p>	<p>Participacions Estación Servicio Portmany SL (100%)</p>
<p>44) Ibiza de Lubricación SL C/ Pere Frances núm.3, Eivissssa. CNAE 7412: comerç al major i menor de grasses i lubricants, administració i gestió d'empreses, etc. Director executiu: Mariano Matutes Riera.</p>	
<p>Accionistes Famame Eivissa SL (100%)</p>	<p>Participacions</p>
<p>45) Famame Eivissa SL C/ Pere Frances núm.3, Eivissssa. CNAE 6713: direcció, gestió, tinença i /o possessió de béns i drets, ja siguin mobles o immobles, etc. Director executiu: Ana Matutes Mestre.</p>	
<p>Accionistes Sense Dades</p>	<p>Participacions Depósitos y Valores Isla SL (100%) Ibiza de Lubrificación SL (100%) Iniciativas Ibiza SL (100%) Productos y Lubrificantes Ibiza SL (100%) Transportes y Servicios Ibiza SL (100%)</p>
<p>46) Matur SL Carrer des Cubells núm.32, Eivissa. Sirenins Hotels www.sirenishotels.com CNAE 70111: Construcció d'hotels, apartaments, xalets, edificacions, parcel·lacions, urbanització, etc. Director executiu: Abel Matutes Tur.</p>	
<p>Accionistes Abel Matutes Tur (37,96%) Vicente Matutes Tur (37,31%) Amertrade SL (21,97%) (Pedro Matutes Barceló).</p>	<p>Participacions Inmo Sirenins SL (100%); Unitas Servicios Hoteleros SA (99,89%); Compañía Ibicenca de Inversiones (90%) Hotel Siesta SL (90%); Hoteleria Siesta SL (90%) Sirenins Service Service SL (89,90%); Femontmallo SA</p>

Abel Matutes Barceló (1,34%) Dolores Tur Llobet (0,08%)	(70,75%); Grupo Arena del Caribe (62,5%) (Mèxic); Financiaciones Turísticas del Caribe SL (60,06%); Grupo Azul Caribe SA de CV (60%) (Quintana Roo, Mèxic); Grupo de Inversiones y Promociones El Almendro SRL (60%) (Costa Rica); Eivissa Centre SCP (50%); Ibiza Publicaciones SA (33,33%), Diari El Dia/El Mundo; Marina San Antonio Abad SL (25%); Promociones e Inversiones Genaro SA (19,89%) (Rep. Dominicana).
--	--

47) Inmo Sirenis SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 7020: tinença, adquisició, lloguer, explotació comercial de béns urbans, rústics i turístics, etc. President: Abel Matutes Barceló.	
Accionistes Accionista: Matur SL (100%).	Participacions Retingle SL (49,9%) Puerto Deportivo de La Punta SL (25%)

48) Retingle SL Paseo de la Castellana núm.216, Madrid. CNAE 7011: adquisició, promoció, construcció, urbanització, etc. President i director executiu: Abel Matutes Tur.	
Accionistes Inmo Sirenis SL (49,9%) Realia Business SA (50,1%) (del Grup FCC).	Participacions

49) Unitas Servicios Hoteleros SA C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 9301: captació i distribució d'aigües Director executiu: Vicente Matutes Tur.	
Accionistes Matur SL (99,84%) Sirenis Service SL (0,16%)	Participacions Hotelera Aura SL (9,52%); Hotelera Bossa Playa SL (6,67%); Hotelera Country Club SL (5%); Hotelera Jabeque SL (5%).

50) Hotelera Aura SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 5511: tinença, adquisició, compravenda de béns immobles relacionats amb hostaleria, turisme, etc. Director executiu: Abel Matutes Barceló.	
Accionistes Unitas Servicios Hoteleros SA (9,52%) Sirenis Service SL (90,48%)	Participacions

51) Hotelera Bossa Playa SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 5511: activitat d'hostaleria, etc. Director executiu: Pedro Matutes Barceló.	
Accionistes Unitas Servicios Hoteleros SA (6,67%) Sirenis Service SL (93,33%)	Participacions Bossa Plegats AIE (33,33%).

52) Hotelera Jabeque SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 5523: activitat d'hostaleria, promoció, planificació, gestió, etc. Director executiu: Abel Matutes Barceló.	
Accionistes Unitas Servicios Hoteleros SA (5%) Sirenis Service SL (95%)	Participacions Bossa Plegats AIE (33,33%).

53) Hotelera Country Club SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 5511: activitat d'hostaleria, etc. Director executiu: Abel Matutes Barceló.	
Accionistes	Participacions

Unitas Servicios Hoteleros SA (5%) Sirenis Service SL (95%)	Seaport Servicios Auxiliares Agrupación de Interés (50%)
--	--

54) Compañía Ibicenca de Inversiones SA C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 4545: construcció d'immobles. Director executiu: Vicente Matutes Tur.	
Accionistes Matur SL (90%) Abel Matutes Tur (5%) Vicente Matutes Tur (5%)	Participacions

55) Hotel Siesta SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 5511: propietària explotadora d'hotels Director executiu: Vicente Matutes Tur.	
Accionistes Matur SL (90%) Norvo SL (8,33%) (Norvo és propietària de la immobiliària Alhambra).	Participacions

56) Sirenis Service SL C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 7484: activitat d'hostaleria, alimentació, etc. Director executiu: Pedro Matutes Barceló.	
Accionistes Matur SL (89,9%)	Participacions Hotelera Country Club SL (95%); Hotelera Jabeque SL (95%); Hotelera Bossa Playa SL (93,33%); Hotelera Tres Carabelas SL (93,33%); Hotelera Aura SL (90,48%); Sirenis Vital SP SL (90%); Parc d'Oci Eivissa SL (60%); Unitas Servicios Hoteleros SA (0,16%).

57) Femontmallo SA C/ des Cubells núm.32, Eivissa. CNAE 5511: construcció d'hotels, apartaments, explotació d'hotels, etc. Director executiu: Pedro Matutes Barceló.	
Accionistes Matur SL (70,75%) Pedro Ferragut Arabí (13,61%) Patridimac SL (11%) Augusto Montserrat Llompert (<0,01%)	Participacions

58) Hotel Torre del Mar SA LG Platja d'en Bossa www.hoteltorredelmar.com CNAE 5510: explotació de l'hotel Torre del Mar (4 estrelles i 400 places). Director executiu: Juana M. Torres Marí.	
Accionistes Matur SL (33%) Joan Cardona Escandell (<0,01%) Catalina Cardona Molin (<0,01%) Joan Cuasch Noguera (<0,01%) Rafael Mari Escandell (<0,01%)	Participacions Puerto Deportivo de La Punta SL (25%).

La banca espanyola, després del cop d'Estat, va jugar un paper molt rellevant en la configuració del nou ordre econòmic i sociopolític. La contribució d'aquesta a l'enderrocament de la República havia de ser recompensada, per la qual cosa les polítiques d'intervenció promulgades per la Falange no acabaren d'imposar-se sobre la banca. Tortella i García-Ruiz (2003) exposen com es va donar, en un primer moment, un cert distanciament entre la banca i el primer franquisme que promulgà la Llei d'Ordenació Bancària de 1946. Una llei que tampoc acabava de ser del gust dels sectors més intervencionistes de la Falange. Ferrer (2004; 2008b) exposa com Joan March, en vistes a la política proteccionistes del primer franquisme, va

finançar el moviment monàrquic en els anys 1940 que es mostraven més proclius a la defensa dels interessos de March. Una vegada acabada la Segona Guerra Mundial i amb la definició del nou ordre internacional, a banca –així com bona part de les elits del capitalisme– varen experimentar un fort impuls de la mà dels tecnòcrates, majoritàriament vinculats a l'Opus Dei (Envalira, 1965). La Llei d'Ordenació de la Banca i del Crèdit de 1962 va fomentar l'expansió de la banca privada que aniria assolint unes considerables dimensions i es feixibilitzava l'obertura de sucursals en el territori. Aquesta llei també va dur la nacionalització del Banc d'Espanya que dictaria la política monetària, al temps que seguia mantenint rigideses en torn a les caixes d'estalvi que eren les principals finançadores del règim (Maixé, 2001). La banca aniria guanyant un poder polític, amb participació directa (o indirecta) en les institucions del règim feixista, però també un enorme poder econòmic-empresarial per la seva vinculació amb l'entramat empresarial espanyol¹⁵⁷ (Muñoz, 1969). Tortella i García-Ruíz (2003) exposen com aquella llei del 1962 pretenia posar fi als bancs mixtes i propugnava la seva especialització en "bancs comercials" i "bancs industrials".

Per altra banda, a partir dels anys 1960 es va dur a terme un procés de concentració de la banca en torn a uns grans grups que a principis dels 1980 quedarien definits en torn a: Banco Español de Crédito SA (Banesto) (president, J.M. Aguirre Gonzalo, 1970-1983); Banco Hispano Americano (president, Claudi Boada Villalonga, 1985-1990); Banco Santander (president, Emilio Botín Sanz de Santuola García de los Ríos, des de 1986); Banco Bilbao (president, José Sánchez Asiaín, 1966-1988); Banc Popular (president, Lluís Valls Taberner Arnó, 1972-2004); Banco Central (president, Igancio Villalonga Villalba 1944-1973; Alfonso Escámez, 1973-1993), Banco de Vizcaya (president, Angel Galíndez fins 1987 i Pedro Toledo 1987-1990).

Les transformacions en el panorama bancari varen estar marcades pel canvi de tessitura del règim en la seva etapa d'obertura i acceptació per part dels països del capitalisme avançat. L'esmentada llei de 1962 va ser la primera passa, però l'anomenada liberalització del sector financer es va donar, especialment, entre el 1974 i el 1977 (Reforma Fuentes Quintana). Al llarg d'aquells anys es liberalitzen els tipus d'interès, es feixibilitzen les condicions per a la implantació i creació de noves entitats, fins i tot estrangeres. A més, amb la reforma Fuentes Quintana, bancs i caixes quedarien pràcticament homologades, amb la qual cosa les caixes iniciarien un procés expansiu tant territorial com en matèria d'inversions, amb una creixent inserció dins de l'aparell industrial. També, s'inicià l'obertura a les entitats financeres estrangeres, però l'entrada a la UE i l'adopció de les polítiques comunitàries, obriren encara més el pas a la penetració d'aquelles i també se feixibilitzaven les regulacions per a que el capital bancari iniciés l'expansió internacional (Almirón, 2006; Ontiveros i Valero, 2003).

Les crisis econòmic-financeres dels 1970 i de principis dels 1990, en plena expansió del règim d'acumulació flexible, foren aprofitades per part de la gran banca per dur endavant un procés de fusions i adquisicions, al mateix temps que s'iniciava un procés de consolidació oligopòlica a escala planetària. A finals dels 1970, i com a conseqüència de la crisi, d'acord amb Martín-Aceña i Pons (2005:655) "donada l'estreta dependència de les empreses espanyoles respecte als bancs, aquests aconseguiren traslladar part del cost de la crisi als seus clients augmentant el marge entre el tipus d'interès que els bancs pagaven pels seus dipòsits i el tipus d'interès que cobraven pels seus crèdits". Per altra banda, el govern va crear el FGD (Fons de Garanties de Dipòsits) per tal de salvar a les entitats financeres afectades per la crisi, que en bona mesura havia estat provocada per elles mateixes, amb el cas RUMASA com a paradigma. José M. Ruíz Mateos va constituir un holding gegant (RUMASA) a partir d'un capital de 300 mil pessetes al 1962, per passar a tenir un capital de 2 mil milions de pessetes al 1969. Sembla que el que catapultà a Ruíz Mateos fou la seva vinculació amb l'Opus Dei (Suplemento del CRI, 1972).

La consolidació de la gran banca va afectar, tal com se pot veure a les taules 45 (caixes) i 46 (bancs), a algunes entitats financeres de les illes que foren absorbides per part dels grans bancs espanyols que començaren una cursa per tal d'estendre's per tot el territori estatal. El múscul del capital financer espanyol s'ha reflectit tal com s'ha exposat al capítol 8 en una expansió internacional de les principals entitats financeres espanyoles. A la mateixa vegada, aquest procés s'ha dut a terme quan l'Estat s'integrava a la UE, la qual cosa implicà

¹⁵⁷ Al 1966-1967, els sis majors bancs estaven presents als consells d'administració d'unes mil empreses (Tortella i García-Ruíz, 2003).

una sèrie de canvis estructurals de gran calat. En referència als canvis normatius corresponents als procés de flexibilització-liberalització del règim neoliberal, Tortella i García-Ruíz (2003:320) comentaven que "resulta irònic que trenta anys més tard [després de la Llei de 1962] els papers s'invertissin, i en els anys vuitanta i noranta fossin els polítics els que pressionassin als bancs per que se desespecialitzassin i se fusionassin, mentre que el 1962 el legislador adoptà principis exactament inversos". La tendència del sector bancari al llarg dels 1990 ha estat cap una creixent concentració en torn als grans grups, resultat del desmantellament del teixit bancari tan públic com privat, dels que destaquen els dos superbancs: BBVA (Banco Bilbao Vizcaya Argentaria) i BSCH (Banco Santander Central Hispano).

Les lògiques especulativo-financeres pròpies del règim d'acumulació flexible han desencadenat, des de la seva imposició, tot un seguit de crisis econòmico-financeres mundials que s'han resolt, contradictòriament, amb majors dosis de liberalització i majors dosis d'intervencionisme públic a favor del capital financer (veure capítol 4). La particular situació de finals dels 1990 va fer que una part significativa dels capitals especulatius s'assentessin en el sector immobiliari, amb la conseqüent creació d'una espectacular bombolla financero-immobiliària. Finalment, la combinació de múltiples elements, entre els quals destaca l'efecte inflacionista degut a les pujades del preu del petroli –final del petroli barat–, acabà arrossegant l'eufòria especulativo-financera. L'epicentre de les turbulències es localitzà als EUA on s'havien implantat més fidelment les pràctiques del règim neoliberal, però les repercussions de la crisi financera –provocada per entitats financeres i reguladors– es varen escampar ràpidament i tot el sistema financer n'ha resultat contagiada. Com s'ha vist en el capítol 8, el tsunami urbanístic espanyol ha estat un dels més importants a escala planetària, per la qual cosa és plausible que els efectes de la crisi provocada, siguin també dels més importants del planeta¹⁵⁸.

10.5.2.3. Síntesi: Caixes i bancs cavalquen junts.

Les entitats financeres s'alimentaren en bona mesura dels dipòsits en estalvi, tal com es pot veure a la taula 49. Les caixes d'estalvi protagonitzaren entre el 1883 i el 1935 una major capacitat d'atracció de l'estalvi que no les entitats bancàries. Entre d'altres motius, la preferència per les caixes d'estalvi es trobava el fet que aquelles no estaven tan capficades en les turbulències financeres que sí afectaven als bancs entre els quals s'enregistraven pèrdues quasi constants (Manera, 2005). Per altra banda, la banca més interessada en les activitats especulatives i empresarials tenien una mica desatesa les funcions de captació de l'estalvi (Alemany, 1973).

No obstant això, cal tenir present que el passiu de les caixes fins a la segona meitat del segle XX, es limitava bàsicament als recursos procedents dels seus impositors; mentre que en el cas dels bancs, amb un marc normatiu diferenciat, la part corresponent a la secció d'estalvi representaven una reduïda fracció. Per exemple, a l'any 1911 les caixes de les Balears comptaven amb un passiu de 7,87 milions de pessetes (corrents) que es corresponien a dipòsits, mentre que els bancs comptaven amb uns passius de 7,37 milions de pessetes (corrents), dels quals el 28,2% corresponien a dipòsits (Maixé, 2001). El 1920, tendríem que les caixes comptarien amb uns 69,2 milions de pessetes (corrents) (Maixé, 2001); mentre que, per exemple el Banc de Crèdit Balear al 1922 amb un passiu de 53,54 milions de pessetes, del qual tan sols un 7,8% corresponia als dipòsits en estalvi (Payeras, 1973).

	Dipòsits en caixes d'estalvi a Balears		Dipòsits en les seccions d'estalvis dels bancs a Balears	
	Total	Sa Nostra	Total	Banc de Crèdit Balear
1883	46,09	46,09	155,64	155,64
1885	108,65	108,65	146,86	146,86
1890	755,29	755,29	645,50	645,50
1895	1.707,87	1.667,46	496,52	496,52
1900	2.993,69	2.371,14	981,15	569,38
1905	4.798,01	3.358,86	1.346,92	731,09

¹⁵⁸ Els efectes de la crisi i la seva incidència sobre el sistema financer espanyol es tracten més endavant.

1911	7.886,99	5.453,15	2.016,37	756,75
1915	10.247,37	8.184,71	2.120,86	558,54
1921	22.111,17	19.079,42	6.016,15	3.789,93
1925	29.693,47	24.770,14	9.918,31	4.779,49
1930	36.739,92	30.079,02	9.760,01	5.739,41
1935	86.260,47	61.994,43	13.268,82	5.692,96

Tal com s'ha esmentat anteriorment, la regulació financera, fins als anys 1960, va marcar uns rumbos diferenciats pel que fa a les dinàmiques de la banca i de les caixes d'estalvi. Aquest rumb es va reflectir en al capacitat d'atracció de l'estalvi. Així, mentre que el Règim feixista s'aprofitava de la capacitat d'atracció de les caixes sobre l'estalvi de les classes populars, la banca de caràcter mixt (comercial i industrial/inversor) va experimentar una marxa ascendent en quant a l'augment dels seus passius. Segons Carles Manera (2005) la diferències detectades en els passius de les caixes i dels bancs, reflecteixen: per una banda, la depauperada situació de les classes populars que difícilment podien estalviar i com que aquestes classes eren les que engreixaven els passius de les caixes (34,45% del total de mitjana anual entre 1943-1945), resulta lògic que aquells es fossin inferiors als dels bancs; i per una altra banda, la major fracció dels passius dels bancs vendria donat pel fet que aquells havien participat directa o indirectament del procés d'enriquiment derivat de la Guerra Civil, l'estraperlo i de la reafirmació de classe de l'oligarquia (65,55% del total de mitjana anual entre 1943-1945).

El procés de "modernització" econòmica del feixisme va adoptar la forma del turisme de masses a l'arxipèlag Balear, encara que Menorca va seguir una via particular per no incorporar-se en un primer instant al boom turístic (Manera, 2006). El procés d'inserció de les estructures d'acumulació insulars al capitalisme global va reflectir-se en l'evolució dels passius de les entitats financeres de les illes (Maixé, 2001; Manera, 2005). D'aquesta manera, tal com es pot veure a la taula 50, els passius mitjans anuals en el període 1966-1969 més que dupliquen els enregistrats al període 1949-1965. Així i tot, la participació de la banca en el teixit empresarial feu que els dipòsits en aquestes entitats fóssin encara molt superiors als de les caixes. Les adaptacions del sistema polític i econòmic espanyol a les exigències de l'entramat europeu feu que es reestructuràs bona part del sistema bancari i empresarial espanyol. A aquestes exigències s'hi afegí la crisi econòmica internacional de la dècada dels 1970 i les necessitats per part de les elits empresarials i del règim feixista de baratar les pràctiques político-empresarials dutes fins aleshores. En aquell context, per motius multicausals, la banca experimentà una profunda crisi a la que va haver de sortir al rescat l'Estat. Fruit d'aquella situació i del nou marc normatiu que equiparava cada cop més a bancs i caixes, les caixes d'estalvi sortiren reforçades. Aquest reforçament es pot veure en l'increment dels passius de les caixes d'estalvi que al període 1985-1989 concentra el 42,8% dels dipòsits mitjans anuals. La cada cop més activa participació de les caixes d'estalvis en les activitats especulativo-financeres i en el teixit empresarial s'ha traslladat en el camp de la capacitat d'atracció de passius que al període 1995-2000 ja supera a les illes al dels bancs.

Taula 50. Dipòsits en Caixes i Bancs a les Balears, 1943-2000 (Font: elaboració pròpia a partir de Maixé 2001:131 –anys 1943-2000– i Boletín Estadístico del Banc d'Espanya www.bde.es octubre 2008 –anys 2001-2007–).				
	Caixes		Bancs	
	Mitjana anual (milions euros constants 1995)	Percentatge respecte total	Mitjana anual (milions euros constants 1995)	Percentatge respecte total
1943-1945	69,33	34,45	131,91	65,55
1949-1965	302,78	28,04	777,04	71,96
1966-1969	652,49	29,14	1.586,59	70,86
1970-1974	1.332,28	35,66	2.404,12	64,34
1975-1979	1.670,03	40,41	2.462,71	59,59
1980-1984	1.785,99	36,25	3.140,66	63,75
1985-1989	2.307,49	42,86	3.076,55	57,14
1990-1994	3.511,24	54,21	2.965,81	45,79

1995-2000	5.114,39	57,99	3.704,80	42,01
2001-2007	3.505,10	51,37	3.318,38	48,63

L'evolució de la implantació del sistema financer a les Balears es pot representar en el nombre d'oficines. Al llarg del període 1960-2009 es poden detectar una sèrie d'etapes. La primera etapa correspon al període 1960-1970 de forta expansió econòmica i que ve expressat per un pas de 98 oficines a 197, i tant caixes d'estalvi com bancs més o manco dupliquen les seves oficines. La segona es correspon al període que va de 1970 a 1990 en que es produeix la redefinició i rearticulació del règim d'acumulació del capital, i en el que es donen les pautes per la flexibilització i liberalització del sistema financer espanyol. En aquest període es pot veure com es passa de 197 oficines al 1970 a 836 al 1990. Un aspecte important al llarg d'aquest període és la forta expansió de sucursals d'entitats bancàries. Cal destacar el fet que la Banca March al 1988 amb 94 oficines i Es Crèdit amb 93 oficines, representaven conjuntament devers el 35% de les sucursals bancàries de les illes. En aquells moments, ambdues entitats tan sols comptaven amb una sucursal a Madrid (Dolç, 1989). Mentre que Sa Nostra, principal caixa d'estalvis de les illes, comptava el 1988 amb 109 oficines i La Caixa amb unes 106 oficines a l'arxipèlag, la qual cosa representava devers el 75% de les sucursals de caixes d'estalvi de les illes. La tercera etapa que aniria de 1995 a 2009 es caracteritza pel procés de penetració de sucursals de la banca estrangera i al mateix temps per la concentració oligopòlica del sector. La bombolla especulativo-financera, particularment en la vessant immobiliària, ha anat lligada a un increment del nombre de sucursals, tant de caixes d'estalvi com de bancs que han participat activament del dit procés. En relació a l'expansió de la bombolla financer-immobiliària, cal destacar pel progressiu pes de les caixes d'estalvi en el sistema financer balear que acaben per superar en nombre d'entitats a les sucursals bancàries.

Taula 51. Evolució de les oficines de caixes d'estalvi i bancs a les Balears, 1960-2009 (Font: Maixé, 2001 –1960-2000; CECA, 2005; AEB, 2005; CECA, 2009; AEB, 2009).

	Caixes		Bancs		Total
	Oficines	%	Oficines	%	Oficines
1960	52	53,06	46	46,94	98
1970	100	50,76	97	49,24	197
1980	163	30,87	365	69,13	528
1985	215	31,43	469	68,57	684
1990	289	34,57	547	65,43	836
1995	339	37,58	563	62,42	902
2000	499	48,26	535	51,74	1.034
2005	598	52,92	532	47,08	1.130
2009	540	45,38	650	54,62	1.190

En el procés d'inserció del capital balear en les lògiques d'acumulació especulativo-financeres, hom pot destacar l'intent de crear un banc autònom a l'any 1991 en torn de l'agència Brokerval (Broker Balear Agencia de Valores SA), dirigida per Francesc Berga Picó. Aquesta proposta aconseguí agrupar en el seu entorn un important nombre de personalitats del món empresarial (p.ex. Llorenç Fluxà de Camper; Xavier Cabotà de la immobiliària Orisba Internacional; Antoni Cuart soci de Gabriel Cañellas; José Guillermo Díaz Montañés de la cadena hotelera Artiem i El Caserío, etc) i de les finances com per exemple els Matutes a Eivissa, els Nigorra o Sa Nostra amb Jaume Fluxà que era al mateix temps vicepresident de Sa Nostra i de Brokerval. El juny de 1994 la policia va intervenir les oficines de Brokerval i la seva filial Inverbroker i el juliol feia fallida. Es destapava un dels escàndols polític-empresarial més sonats de les illes. Entre d'altres, s'estimà que l'entitat havia servit de "rentadora" d'importants quantitats de diners negres –uns 15 mil milions de pessetes– i, a més, els seus caps aplicaren estrictament els criteris de l'enginyeria creativo-financera amb el desviament de diners cap a projectes dels directius que finalment fracassaren, amb la qual cosa es detectà un important forat financer. El directiu Francesc Berga es va escapar a Panamà i al cap d'uns mesos fou detingut. Francesc Tous i Francesc Berga foren condemnats a quasi 7 anys de presó per delictes d'apropiació indeguda continuada. El cas Brokerval va afectar a d'altres personatges i un bon

nombre d'institucions, com per exemple és el gerent de la UIB, Lluís Piña que havia estat soci i conseller de Brokerval. La UIB hi va dipositar les puntes de tresoreria. Però també s'hi trobaven entre els afectats: el tinent fiscal Ricardo Leyva; la societat pública Isba; el Foment de Turisme de Menorca; Sa Nostra; etc (Vallés i Armendáriz, 4/12/1994; Manresa, 1998; Manresa, 2005).

Emperò, un altre aspecte destacable vinculat al cas Brokerval rau en el fet es destaparen els casos de corrupció del Túnel de Sóller i el del cementeri privat de Bon Sosec (Marratxí). Segons Manresa (2005:32) "el PP va cobrar i va dipositar diner negre a Brokerval: 25042 euros d'una comissió del concessionari del túnel de Sóller". El que havia estat soci de Cañellas a Salinera Española i, també, soci de Brokerval, Antoni Cuart es calcula que va pagar unes comissions per la concessió del Túnel de Sóller d'uns 50 milions de pessetes (1% dels beneficis esperats), que passaren principalment a mans de Gabriel Cañellas a través de la Fundació Illes Balears, i també a d'altres representants del PP. Així mateix, no es va arribar a esbrinar el destinatari d'un maletí amb 72 milions de pessetes que es van canviar al 1991 per bons del tresor a la Banca March. La suma total dels pagaments per comissions s'estimà que s'eleva a prop de 150 milions de pessetes. El megaprojecte del túnel de Sóller va ser un projecte proposat des dels temps del desenvolupisme feixista, però no fou fins al 1988 en que s'aprovà la seva execució (Lemm, 1996; Manresa, 1998).

L'aprovació es va dur en un clima de forta polèmica social, pel que feia als impactes de l'obra, les repercussions urbanístiques sobre la Vall de Sóller, la proposta de gestió privada i per la proposta guanyadora del concurs. Antoni Cuart amb la societat creada a tal efecte, Compañía Concesionario del Túnel de Sóller SA, i soci empresarial de Cañellas, va ser l'adjudicatari de la concessió de les obres, gestió i manteniment del túnel per un període d'uns 30 anys. No obstant, la seva proposta no havia quedat entre les millors valorades, concretament fou la tercera de les quatre presentades. El túnel havia de tenir una longitud de 3,98 km¹⁵⁹ i un cost d'execució per contracta de 5776 milions de pessetes (Lemm, 1996). Finalment els costos d'execució s'elevaren fins els 8000 milions de pessetes (Manresa, 1998). La concessionària s'havia compromès en enllestir-ho en 3 anys, és a dir pel 1992. Després d'una sèrie de prorroques, el 1993 l'empresa de Cuart es va declarar en fallida, i les obres varen romandre paralitzades durant un any. Posteriorment, l'empresa de les germanes Koplowitz, FCC (Fomento de Construcciones y Contratas), es va fer càrrec del deute de la concessionària i continuà la construcció que acabà a principis de 1997. La inauguració del túnel fou el 19/02/1997, Cañellas havia estat forçat a dimitir al 1995 en plena tempesta político-mediàtica vinculada al llavors presumpte cas de corrupció vinculada a la concessió del túnel. El mes de juliol de 1997, el Tribunal Superior de Justícia de Balears va sentenciar que Gabriel Cañellas (President de la CAIB, 1983-1995) havia comès un delictes de suborn, però aquest ja havia prescrit. En conclusió, Cuart havia pagat uns 50 milions de pessetes per obtenir la concessió del túnel que foren destinats, a través de la Fundació Illes Balears, a finançar la campanya del PP per les eleccions generals de 1989 i les locals i autonòmiques de 1991. A més, uns 72 milions de pessetes semblava que s'havien evaporat (Amer, 2006; Manresa, 1998)¹⁶⁰.

Tal com s'ha demostrat en múltiples casos relacionats amb megaprojectes –megaobres, macroubanitzacions, superequipaments, etc–, la concessió (i proposta) de dits projectes sol anar vinculada a una sèrie "d'irregularitats" que es repeteixen tossudament. Les principals giren en torn a: la sobreestimació dels costos socioecològics i financers; i l'opacitat vinculada a la presa de decisió o la "contaminació democràtica". Un cop adjudicada l'obra, generalment, es tendeix a inflar els costos monetaris (que sovint van a càrrec de les arques públiques) i es desapareixen els costos socioecològics (Flyvbjerg et al., 2003; Aguilera-Klink i Naredo, 2009). El cas del túnel de Sóller es pot dir que resulta ser un cas exemplar que s'adapta perfectament als casos exposats per l'enfocament multidimensional i crític que s'ha encarregat d'analitzar aquests megaprojectes. Aquests megaprojectes han caracteritzat bona part de la fase corresponent a l'anomenat neoliberalisme. Podem sostenir, tal com exposa Naredo (2009a:47) que "qualificar de (neo)liberal al capitalisme dels poderosos és fer-li un immens favor, en encobrir

¹⁵⁹ Les altres empreses concursants eren: Túneles de Mallorca, Joan Caldés i Entrecanales (Mercè, 10/02/2007).

¹⁶⁰ La sentència del Tribunal Superior de Justícia de Balears incloïa: l'empresari Antoni Cuart; Jeroni Saiz (ex-Conseller d'Obres Públiques); José Antonio Berastain (ex-Secretari General del PP i ex-Conseller de Funció Pública). També es varen seure al banc: Maria Salom (diputada del PP); Pere J. Morey (ex-Conseller d'Agricultura); Joan Hugué (ex-President del Consell Insular de Menorca); Antoni Mari Calbet (ex-President del Consell Insular d'Eivissa i Formentera); i Carles Ricci Fabrer (trànsfuga de CDS que va permetre la victòria electoral del PP). Molts dels implicats participaren pressumtament en la xarxa de cobrament dels suborns (Manresa, 1998).

l'intervencionisme tan potent en el que normalment es recolza, permetent que els nous cacis vagin impunement de (neo)liberals per la vida”.

Per altra banda, les investigacions de Brokerval encetaren un altre cas de presumpte corrupció, vinculat a la construcció, a finals dels 1980, del cementeri privat de Marratxí, Bon Sosec. El cementeri estava promogut per un grup de societats, entre les que es trobava Edificaciones y Construcciones Domus de Joan Fageda, a les que s'hi afegien les figures de Jaume Gibert, Pedro Valencia i Josep Campins¹⁶¹. Fageda va ser elegit batle de Palma al 1991. Aquest cementeri privat era finançat per la Banca March, Sa Nostra i Balear de Capital Risc (BCR), entre d'altres. Aquesta darrera comptava amb la participació de les dues entitats financeres esmentades, a més de la del Govern Balear que hi aportà 425 milions de pessetes (50% del fons) i que era el responsable de la seva gestió. L'empresa del batle de Palma realitzava obres per 500 milions de pessetes. El negoci de la necròpolis amb una inversió prevista de 8500 milions de pessetes va acabar per fer fallida. En aquesta es trobava atrapada l'empresa de Fageda (Domus), les entitats financeres i la societat de capital risc. La solució a la fallida corporativa va ser per una banda, la condonació del deute adquirit per Domus amb les entitats financeres (prop de 700 milions de pessetes)¹⁶²; i, per una altra banda, l'Ajuntament de Palma, presidit per Fageda, va adquirir el cementeri al setembre de 1997, per 1170 milions de pessetes, mitjançant una operació de leasing –lloguer amb opció de compra– a pagar en 15 anys (Manresa, 1998). El negoci fallit de Bon Sosec costà a la Banca March uns 10 miliards de pessetes i fou una de les causes de la defenestració del seu vicepresident executiu, Simó Galmés, qui havia conduït tota una sèrie d'operacions de la banca que reportaren uns excel·lents resultats a la banca i al propi Galmés (Urreiztieta, 2008).

Finalment, es pot observar a la taula 51, com malgrat la propugnada liberalització i flexibilització preconitzat pel dogma neoliberal, es produeix una forta concentració de les oficines en un reduït nombre d'entitats, la qual cosa marca un panorama cada cop més oligopolístic. El 2009, en el sector bancari, és destacable el paper que juga la Banca March amb 156 oficines (28,89% del total) i el Banco Popular que absorbí Es Crèdit amb 103 oficines (19,07% del total), ambdós sense variar pràcticament el nombre d'oficines que tenien en plena eufòria financer-immobiliària. En canvi, el grup de les principals entitats bancàries espanyoles, BBVA i BSCH, presenta una rellevant presència a les illes, tot destacant la important reducció de sucursals per part del BBVA. Els gegants bancaris espanyols tenien el 2009: el BSCH amb 75 oficines (13,89% del total) i el BBVA amb 73 oficines (13,52% del total). Cal destacar el fet que la Banca March tan sols compta amb una oficina a Madrid, mentre que les 95 oficines restants es localitzen a les principals zones on l'activitat turística-immobiliària ha estat més vigorosa a l'Estat espanyol: Canàries, Màlaga i Alacant. En quant a les caixes d'estalvi, cal esmentar la primera posició que ha assolit La Caixa amb 250 oficines (38,46% del total), la qual cosa es correspon al seu paper que ha adquirit en el panorama estatal i internacional com un dels principals agents globalitzadors de Catalunya. En segon lloc, Sa Nostra comptava al 2009 amb unes 218 oficines (33,54% del total), el que implica un increment de 109 oficines respecte de 1988. Finalment, un element a tenir en compte és el desembarcament de caixes d'estalvis procedents d'altres regions de l'Estat espanyol (p.ex. Cam, Caja Madrid, Bancaja) que ha estat molt vinculat a l'expansió de l'especulació immobiliària a tot l'Estat. En propers apartats s'apuntaran alguns aspectes sobre els efectes de la crisi en el sistema financer espanyol i balear, així com les reformes que s'han plantejat com a sortida de la crisi.

La bombolla especulativo-immobiliària es va començar a desinflar al 2007, esperonada per la crisi de les hipoteques subprime als EUA. Com s'ha esmentat en altres capítols (capítol IV i capítol VIII) la crisi hipotecària i immobiliària va començar a afectar a tot el sistema bancari internacional i transnacionalitzat. La crisi s'ha definit com a sistèmica i multidimensional: econòmico-financera, econòmica-productiva, energètica, ecològica, agroalimentària, climàtica, etc. La situació de l'Estat espanyol, dins dels països de l'OCDE, és de les més vulnerables de totes ja sigui per l'extrema dependència de combustibles fòssils i altres recursos naturals –que

¹⁶¹ Jaume Gibert era el president de l'Associació de Promotors i Constructors de les Balears (Amer, 2006). Aquests intentaren aconseguir l'interès social del projecte entre 1989 i 1991. Una vegada aconseguit, abonaren 14,3 milions de pessetes, en concepte de donacions, a la fundació controlada per Gabriel Cañellas, Fundació Illes Balears. Gibert, Valencia i Campins foren patrons i fundadors de la Fundació Illes Balears. Gibert a més fou el vicepresident (Manresa 1998:150).

¹⁶² Domus es va declarar en suspensió de pagaments amb uns 511 milions de pessetes acreditables a l'informe pericial, encara que presentà una situació creditora de 987 milions de pessetes (Manresa 1998:149).

repercuteix en una balança per compte corrent negativa—, com per l'elevada vinculació del teixit socioeconòmic a les lògiques especulativo-financeres derivades del boom urbanístic espanyol. La situació de les Balears podria ser qualificada com de les més vulnerable de l'Estat degut a: en primer lloc a l'extrema dependència respecte de materials de l'exterior per satisfer els requeriments del metabolisme socioeconòmic de les illes; i, en segon lloc, per la dependència respecte dels fluxos turístics per tal de cobrir les exigències financeres que impulsen aquell metabolisme. A més, tal com s'intentarà exposar més endavant, el teixit socioeconòmic balear ha derivat cap una estretíssima interrelació entre les activitats financeres, urbanístiques i turístiques. La forta especialització balear en el sector **FTRE** (*Financial, Tourism, Real Estate*) podria ser interpretada com una variació de la forta especialització experimentada a les ciutats globals, materialitzada en torn als sectors anomenats FIRE (*Financial, Insurance, Real Estate*). Tal com exposa David Harvey (2007) aquesta especialització en activitats terciàries ha esdevingut un element clau del règim d'acumulació flexible o postfordista, que s'ha caracteritzat per una elevada proporció de treball assalariat precari i mal remunerat en els sectors serveis (p.ex. neteja, missatgers, operadors telefònics, cambriers, etc). Aquesta hiperespecialització en la branca dels serveis es completa amb una petita part de llocs de feina altament qualificada i desproporcionadament remunerada.

Taula 51. Entitats bancàries i caixes d'estalvi a les Balears al 2005 (Font: elaboració pròpia a partir de CECA, 2005; AEB, 2005; CECA, 2009; AEB, 2009).

Banca	2005		2009		2005-2009
	Oficines	%	Oficines	%	
Nom entitat	Oficines	%	Oficines	%	Variació (%)
Banca March	154	28,95	156	28,89	1,30
Banco Popular	1	0,19	103	19,07	0
Banc de Crèdit Balear	102	19,17			
BSCH	70	13,16	75	13,89	7,14
BBVA	104	19,55	73	13,52	-29,81
Banco Sabadell	38	7,14	38	7,04	0
Banesto	22	4,14	26	4,81	18,18
Barclays	9	1,69	21	3,89	133,33
Deutsche Bank SAE	12	2,26	12	2,22	0,00
Bankinter	6	1,13	10	1,85	66,67
Banco Valencia	2	0,38	9	1,67	350,00
Banco Pastor	1	0,19	3	0,56	200,00
Citibank España	1	0,19	2	0,37	100,00
Halifax Hispania	1	0,19	2	0,37	100,00
Banif	1	0,19	1	0,19	0
General Electric Capital Bank	1	0,19	1	0,19	0
Banco de la Pequeña y Mediana Empresa	1	0,19	1	0,19	0
Finanzia Banco de Crédito	1	0,19	1	0,19	0
Lloyds Tsb Bank, Plc.	1	0,19	1	0,19	0
Banco Guipuzcuano	0	0	1	0,19	—
Banco Gallego	0	0	1	0,19	—
Popular Banca Privada	0	0	1	0,19	—
Bancofar	0	0	1	0,19	—
Banco de Madrid	0	0	1	0,19	—
Crédito Local de España	1	0,19	—	0	-100,00
Banco de Urquijo	1	0,19	—	0	-100,00
Sabadell Banca Privada	1	0,19	—	0	-100,00
Cetelem	1	0,19	—	0	-100,00
Total	532	100	540	100	1,50
Caixes	2005	2005	2009	2009	2005-2009
Nom entitat	Oficines	%	Oficines	%	Variació (%)

La Caixa	239	39,97	250	38,46	4,6
Sa Nostra	209	34,95	218	33,54	4,31
CAM	58	9,7	60	9,23	3,45
Bancaja	39	6,52	39	6	0
Caja Madrid	24	4,01	29	4,46	20,83
Colonya Caixa Pollença	17	2,84	21	3,23	23,53
Caixa d'Estalvis de Catalunya	7	1,17	16	2,46	128,57
Caja de Ahorros de Galicia	2	0,33	11	1,66	450
Ibercaja	1	0,17	3	0,46	200
Caixanova	1	0,17	2	0,31	100
Caja Duero	1	0,17	1	0,15	0
Total	598	100	650	100	8,70

10.5.3. La revolució dels transports. Una eina clau per la inserció de les Balears en els circuits del capital internacional i una important via d'acumulació.

Antonio Estevan (2006:344) apuntava que "el que anomenam transport, això és, el moviment horitzontal de persones i mercaderies, és en la seva essència una anomalia en l'ordre natural, que la Naturalesa no resisteix. Acceptar aquesta realitat és imprescindible per entendre les conflictives relacions que apareixen en totes parts entre medi ambient i transport". La relació física existent entre l'energia calòrica i la mecànica (p.ex. en condicions ideals, una calor es pot elevar un grau de temperatura un gram d'aigua, però aquesta mateixa energia permetria posar aquell mateix gram d'aigua a una velocitat de 328 km/h) és una de les causes per les quals el civilització urbano-industrial ha anat destinant creixents quantitats d'energia – fonamentalment petroli– al transport horitzontal de persones i mercaderies. Una situació que s'ha pogut implantar gràcies a les condicions geohistòriques d'acumulació del capital –via colonialisme territorial o globalització neoliberal–, que han permès la concentració del poder en les metròpolis occidentals.

Tal com apunta el mateix Estevan (2006), "no existeix el transport mecanitzat massiu respectuós amb l'entorn" i la "malaltia del transport" es propulsada i generada especialment pels principals centres de poder del planeta, des dels quals les lògiques productives del capital es centren en l'expulsió dels centres productius a les perifèries industrials planetàries. En aquest sentit, el transport i les infraestructures de transport es converteixen, també, en vies d'acumulació del capital en el que David Harvey (2004) defineix com a solucions espacio-temporals, entre les que destaquen a escala mundial, per exemple, les perspectives per la inversió en infraestructures a la Xina (moltes d'elles de transport) que per si mateixes es converteixen en una via d'acumulació del capital, però que a més permeten la incorporació dels espais dins dels circuits mercantils del capitalisme global i en conseqüència, esdevenen elements claus per a l'ampliació de dita acumulació. A més, moltes d'aquestes megainfraestructures es desenvolupen a través del que Harvey (2004) ha definit com a processos d'acumulació per desposseïció mitjançant els quals s'incorporen nous espais, noves activitats i nous productes dins dels circuits del capital, convertint-los en mercaderia.

Les infraestructures de transport¹⁶³ (terrestre, marítim, aeri) –capital fix– tenen una gran significació ja que aquestes són elements de primer ordre alhora d'articular les dinàmiques geoeconòmiques que acabaran traduint-se en noves formes i funcions del territori (Harvey, 2006 [1982]; Harvey, 2004). Així, en el cas de les Balears, la condició insular s'ha anat "pal·liant" mitjançant la construcció d'infraestructures que tenien com a principal objectiu

¹⁶³ Dins de les infraestructures de transport caldria tenir present aquelles que transporten informació, materials i energia. D'aquesta manera el desplegament de l'electricitat i les conduccions elèctriques i de la canalització de l'aigua, varen ser elements cabdals per assentar el model urbano-industrial, a l'igual que les línies de comunicació radiotelegràfiques i telefòniques. En temps de la globalització, les megainfraestructures de connexió energètica amb la península (gasoducte i connexió elèctrica amb cable), noves megainfraestructures hídriques i la connexió amb les xarxes de la comunicació han permès accelerar més els processos d'acumulació de la mà de la compactació espacio-temporal. L'altra cara de la moneda és la seva elevada factura social –grans desigualtats– i ecològica. No obstant, en aquesta anàlisi sobre les infraestructures de transport tan sols apuntam algunes qüestions relacionades amb el transport de passatgers i mercaderies.

connectar l'illa amb els principals centres de poder econòmic i polític exteriors, primer ports, llavors aeroports, i actualment ports i aeroports alhora. Però també, s'anaven articulant les infraestructures internes que connectassin els diferents centres de producció interna dins cada illa, amb les seves respectives infraestructures de connexió amb l'exterior. Emperò, les infraestructures són també elements per a la construcció de nous espais i la seva execució pot comportar la incorporació de nous territoris dins les lògiques de producció capitalista de l'espai. Mentre que les infraestructures terrestres han contribuït a la compactació espacio-temporal dels territoris insulars, donant lloc al que s'ha denominat l'espai illa-urbà, les infraestructures portuàries i aeroportuàries, entre d'altres, han possibilitat la compactació espai-temps de l'arxipèlag dins de la regió metropolitana europea. Per tant, cada lògica d'acumulació ha anat acompanyada d'una configuració territorial concreta que s'ha materialitzat de manera important en les megainfraestructures de transport que han estat les peces claus per a que aquella lògica fos viable: ports i ferrocarril per l'economia agroexportadora i industrial; aeroports i carreteres per l'economia turístic-immobiliària¹⁶⁴.

10.5.3.1. Les portes a l'exterior: els ports i aeroports de les Balears.

El transport marítim i aeri i les seves infraestructures han possibilitat la compactació espacio-temporal de l'arxipèlag dins de la regió metropolitana europea. En aquest sentit, caldria considerar el paper que han jugat els ports i aeroports, com a elements imprescindibles per a l'entrada dels materials que alimenten l'economia balear i dels visitants que són l'objecte del sistema productiu balear, especialment, a partir de la segona meitat del segle XX. L'evolució d'aquestes infraestructures han marcat les pautes d'inserció de l'economia balear en els diferents cicles sistèmics d'acumulació del capital. En aquest sentit, les infraestructures del transport exterior esdevenen les solucions espacio-temporals claus per a la incorporació de l'economia balear en els circuits del capitalisme global, permetent expandir les fronteres de l'acumulació del capital bidireccionalment. Així mateix, el desplegament del transport motoritzat de passatgers i mercaderies permet perpetuar processos de compactació espacio-temporal que alhora permeten l'activació, expansió i dinamització de la circulació del capital i la seva acumulació (Harvey, 2006 [1982]).

En aquest sentit, caldria considerar el paper que han jugat els ports i aeroports, com a elements imprescindibles per a l'entrada dels materials que alimenten l'economia balear i dels visitants que són l'objecte del sistema productiu balear, especialment, a partir de la segona meitat del segle XX. L'evolució d'aquestes infraestructures han marcat les pautes d'inserció de l'economia balear en els diferents règims d'acumulació del capital, primer fordista i llavors flexible o postfordista. En aquest sentit, les infraestructures del transport exterior esdevenen les solucions espacio-temporals claus per a la incorporació de l'economia balear en els circuits del capitalisme global, permetent expandir les fronteres de l'acumulació del capital¹⁶⁵.

a) Els ports i el transport marítim. Les portes per l'entrada de mercaderies, dels gegants de la mar (els creuers) i darrerament com a espais de gentrificació social.

Els ports han estat un dels elements claus al llarg de la història de les Balears. Les relacions comercials marítimes han marcat l'evolució geohistòrica de l'arxipèlag, on bona part de les activitats productives, extractives i manufactureres tenien una dimensió exportadora.

¹⁶⁴ Per veure una història (acrítica) de les obres públiques a les Balears es pot consultar l'obra Aguiló, M. i Llauger, M.A. (1996) *150 anys d'obres públiques a les Illes Balears*. SA NOSTRA, Demarcació de Balears del Col·legi d'Enginyers de Camins, Canals i Ports, Palma de Mallorca. Seria interessant realitzar un estudi crític –veient els agents implicats, conflictes socials, etc- que han anat lligats a moltes obres públiques de les illes.

¹⁶⁵ En el cas de les Balears, el transport aeroportuari ha estat l'objecte de la tesi doctoral de Rosa M. Martínez, dirigida per Joana M. Seguí. Seguí ha centrat gran part de la seva tasca investigadora en l'estudi dels diferents modes de transport en especial èmfasi a la seva incidència a les Balears. El seu darrer treball consultat és el presentat al X Col·loqui Internacional de Geocrítica (Seguí i Martínez, 2008). Per altra banda, cal destacar el treball de la també geògrafa Joana M. Petrus sobre el transport marítim i l'espai comercial de les Balears (Petrus, 1990). Aícia Bauzà està treballant en relació a les megainfraestructures de transport des d'una dimensió crítica, amb especial èmfasi sobre el seu paper dins les lògiques del capitalisme global. Es pot veure un avanç del seu treball a Bauzà (2008) "El Aeropuerto de Palma de Mallorca. La puerta que abre el proceso de compactación espacio-temporal de la isla" presentada al IX Col·loqui de Geografia Urbana de l'AGE (Asociación de Geógrafos Españoles) *Ciudades, culturas y fronteras en un mundo en cambio* (9-14 de juny 2008).

Nogensmenys, la pròpia economia de l'arxipèlag també s'ha mostrat fortament depenent de multitud de materials que anaven destinats, en bona part, a la seva reelaboració i posterior exportació (Manera, 2006). Es pot dir, doncs, que les illes, especialment Mallorca i Menorca, s'han anat especialitzant en les activitats comercials de major valor afegit, escalant posicions en la "corba del notari" definida per Naredo i Valero (1999), fins a posicionar-se en les parts altes de dita corba del notari, acabant per importar materials i exportar turistes.

Entre els treballs sobre els ports de les illes podem destacar els d'Alemanys (2001) que es centra únicament en els ports que actualment estan administrats per l'Autoritat Portuària de Balears (port de Palma, d'Alcúdia, d'Eivissa, de La Savina i de Maó); el de Soler (2004)¹⁶⁶ sobre tots els ports de les illes; l'article de Quintana Peñuela (1974) sobre el port de Palma i el de Francesc Moll (1961) sobre el port d'Eivissa, ambdós publicats al BCOCIN (Butlletí de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Mallorca, Eivissa i Formentera); i les aportacions de Pujalte (1999; 2002) sobre els transports i comunicacions al llarg dels segles XIX i XX. Els ports de les Balears experimentaren una important transformació a finals del segle XIX, moment a partir del qual s'aniran incrementant les seves dimensions. A les primeres dècades del segle XX, augmentaren les línies regulars, amb un important increment dels vaixells de mercaderies i passatgers. I, fins a mitjans segle XX el nombre de ports amb un cert dinamisme cobria un ventall bastant més ample del que finalment seran a l'actualitat els ports principals de les Balears on es produeixen la major part dels moviments de passatgers i mercaderies: Palma i Alcúdia a Mallorca; Maó a Menorca; Eivissa i Formentera.

- Navegació, construccions i ampliacions portuàries a la segona meitat del segle XIX. Els poderosos es fan a la mar.

La finalització de la guerra d'independència dels EUA (1783) i la de les colònies espanyoles a Amèrica (1828) va encetar un període de bonança pels fluxos comercials vers els territoris d'ultramar. A més, com ja s'ha esmentat anteriorment, la colonització francesa d'Algèria i l'obertura del Canal de Sues, obrien noves vies per l'explotació dels recursos i poblacions d'Àfrica i l'Orient. La Mediterrània cobrava valor geoestratègic, i en particular s'intensificava el trànsit marítim amb la Índia i, en el cas espanyol, amb la colònia de Filipines. Posteriorment, la febre de l'or negre –petroli– dotarà d'un creixent protagonisme geoestratègic a la conca Mediterrània. La intensificació mercantil es va traduir en una forta pressió sobre els boscos de les illes ja que les drassanes de les illes varen experimentar una època daurada (Gil-Casasnovas, 2006; Cirer, 2004; Sánchez et al., 2002)¹⁶⁷.

Les naus de vela foren progressivament reemplaçades per les de vapor. Emperò, tal com exposa Barceló (1961:173) al llarg de la segona meitat del segle XIX, "les naus de vela no només no foren desplaçades per les de vapor, sinó que únicament a elles els hi eren encarregades les llargues travessies comercials"; és a dir les embarcacions de vapor cobrien el comerç de cabotatge i les de vela el comerç d'altura. A mitjans del XIX es fundaren petites companyies comercials. El gener de 1834 entrava al port de Palma el vapor El Balear de la Compañía Catalana de Vapores que es proposava establir sis serveis mensuals que cobrien la ruta Barcelona-Palma-Maó. Aquesta iniciativa no va durar gaire, en part per mor de coincidir amb l'esclat de la guerra carlista i l'epidèmia del còlera que acabaren per forçar la interrupció de la línia. El 1835 El Delfín va substituir a El Balear amb travessies irregulars entre Palma i Barcelona, sense passar per Maó. Mentre que Eivissa seguia a l'ombra del transport marítim regular. El 1836 es presentaren tres propostes per establir un servei regular entre Palma i Barcelona. Aquest fou adjudicat, un any després, a Josep Estade Homar i al seu fill Miquel Estade Sabater. Es va constituir la Empresa del paquete de vapor de El Mallorquín, formada per un accionariat divers en el que es trobava l'alta societat mallorquina, des de l'aristocràcia (p.ex. comte de Montenegro, marquès de Palmer, marquès de la Romana, etc), als més alts

¹⁶⁶ Després d'haver realitzat la recerca documental d'aquest apartat Rafael Soler (2007) publicà el llibre: *Les Illes Balears port a port*.

¹⁶⁷ El 1811 per mor de l'ocupació dels ports llewantins per les tropes franceses, els ports mallorquins s'habilitaren pel comerç amb les Amèriques. El valor de les importacions passaren de 188485 rals de billó al 1810 a 733110 rals de billó al 1811. Aquest moviment va desaparèixer amb el final de la Guerra d'Independència espanyola al 1814. A Mallorca es va passar de 253 pilots al 1820 a 441 al 1849. A Mallorca, el 1788 hi havia unes 308 naus de les quals unes poques sobrepassaven les 30 Tm; el 1849 hi havia matriculades a Palma 506 embarcacions, de les quals 4 tenien més de 400 Tm i tan sols 16 estaven construïdes fora de l'illa (Barceló, 1961).

representants de la burgesia (p.ex. Canut i Mugerot, Jacint Feliu, Felip Guasp, Josep Estade Homar, Andreu Barceló Bestard, etc). La línia regular Palma-Barcelona coberta per El Mallorquí s'inaugurà al 1837 i seria clau per a les exportacions de ramat porcí i l'arribada dels primers viatgers (p.ex. Frederick Chopin George Sand arribaren a bord del Mallorquí) (Pou-Muntaner, 1964a; Pujalte, 1999)¹⁶⁸.

A partir de llavors començaria a desplegar-se el transport marítim regular de les Illes i se constituïren tot un seguit de companyies navilieres, algunes de les quals de vida efímera. El 1850 un grup d'empresaris que eren també accionistes de l'abans esmentada, varen adquirir el vapor Barcelonés. Ambdues companyies acabaren per fusionar-se en l'Administració dels Vapors Espanyols Mallorquí i Barcelonés. Aquesta mateixa companyia seria l'adjudicatària al 1952 del correu entre Palma i Eivissa, amb quatre viatges mensuals, i que a partir de 1858 enllaçaria amb València (Pou-Muntaner, 1964a; Pujalte, 1999). El 1852 s'obrí una subscripció per reunir els diners per fundar la Sociedad Mahonesa de Vapores, molts dels sol·licitants formaven part de les elits industrials, comercials i financeres de l'illa (p.ex. Joan Taltavull) que estaven interessades en l'establiment d'una línia regular per l'extracció del calçat i altres manufactures destinades a l'exportació. A tal efecte es va adquirir el vapor Mahonés que realitzaria setmanalment la línia Maó-Alcúdia-Barcelona. El Mahonés va ser substituït pel vapor Menorca el 1860 (Casasnovas, 2006). El 1855 es va constituir l'Empresa Mallorquina de Vapores amb Jaume Miró Granada com a director i fundador. El seu primer vapor fou el Rey Don Jaime I que inicià la ruta Palma-Barcelona, en competència amb El Mallorquí. Al 1857, l'Empresa Mallorquina de Vapores va guanyar la subhasta dels serveis regulars Maó-Palma-Barcelona i Palma-Eivissa-València, per la qual cosa va adquirir un segon vapor, el Rey Don Jaime II. La rellevància de les rutes regulars des de Mallorca i Menorca cap a Barcelona estriba en el fet que des d'allà es redistribuïen els productes de les illes cap a les Antilles, sobretot Cuba. Així mateix, Eivissa quedà coberta per la línia regular entre Palma i València.

El darrer quart del segle XIX es caracteritzà per un gran increment de la flota mercant i la posada en marxa dels primers vapors de gran tonatge per la navegació d'altura, especialment per viatges de Palma a les Antilles. La "febre de l'or" de les Amèriques va fer que des de les illes es fixassin l'objectiu d'abordar els mercats americans. Per una banda, s'obtenien matèries primeres a les colònies que després es revenien o podien ser emprades com a matèria primera per les manufactures de les illes que llavors es tornarien a revendre, en part, a Amèrica. Barceló (1961:175) exposa que "des del 1865 el moviment comercial mallorquí havia concentrat els seus esforços en les Antilles. Els mallorquins havien invertit un considerable capital en aquesta empresa comercial. Les naus realitzaven una ruta triangular entre Palma, les Antilles i els ports mediterranis occidentals, duent teixits, olis, aiguardents i altres productes de l'illa per retornar amb cafè, sucre, cotó, etc". En el mateix sentit, Quintana Peñuela (1974:8) exposa que "el comerç mallorquí es llança a l'aventura econòmica de les Antilles, font important d'acumulació de capital".

Així mateix, la manufactura industrial menorquina tenia com a principal objectiu el mercat americà on s'exportaven les sabates menorquines. En aquest context s'ha de destacar la constitució a l'any 1870 de la Sociedad Transatlántica Mallorquina per part dels naviliers Rosich¹⁶⁹, Frau i Cia. Aquesta societat va adquirir el vapor Argos per realitzar viatges transatlàntics des de Mallorca. El 1871, l'Argos feu el primer viatge transatlàntic des de Mallorca cap a Puerto Rico i l'Havana. Emperò els resultats esperats no s'assoliren i al tercer viatge es varen suspendre els viatges transatlàntics (Pou-Muntaner, 1964a).

Al llarg del darrer terç del segle XIX, de forta expansió i transformació socioeconòmica, es constitueixen un elevat nombre de companyies navilieres i augmenta de forma singular el nombre d'embarcacions a vapor. L'any 1870, es va fundar l'Empresa Marítima de Vapor, dirigida per Josep Astier, que comptava amb dos vapors, l'Unió i el Lulio. El vapor Lulio de l'Empresa

¹⁶⁸ J. Pou-Muntaner (1964:9) escrivia: "L'insigne catedràtic D. Juan Cortada Sala deia el següent: "A les 3 de la tarda d'aquest dia [13 de juliol de 1845] hem entrat amb uns 40 passatgers en el vapor "El Mallorquí" que sol dur a Palma carn humana i dur d'allà carn porcina". (J. Cortada Sala (1948) *Viaje a la isla de Mallorca en estío de 1845*). George Sand escrivia a la seva obra "Un Hivern a Mallorca" (1855) (a Pou-Muntaner 1964:9) : "gràcies al porc he visitat l'illa de Mallorca, ja que si fa tres anys se m'hagués acudit visitar-la, hagués hagut de renunciar al meu desig per no fer un viatge llarg i perillós en vaixell de vela. Però **a partir de l'exportació del porc, la civilització ha començat a penetrar a l'illa**" (les negretes són nostres).

¹⁶⁹ Josep Rosich Mas fou membre de l'Ateneu Balear i promotor del Banc de Crèdit Balear. També fou regidor de Palma i diputat pel Partit Republicà Radical (1880-1890) (Peñarrubia, 2001).

Marítima de Vapor també s'aventurà en els viatges transatlàntics, abandonat al segon viatge per mor d'una avaria (Pou-Muntaner, 1964a). Al 1879 es va constituir la Isleña, Empresa marítima a vapor amb Joaquim Quetglas Bauzá com a president¹⁷⁰. Posteriorment, al 1880 l'Empresa Marítima de Vapor va adquirir el que seria el vaixell més gran fins al moment, el transatlàntic Bellver procedent de les drassanes de Glasgow i l'Empresa Mallorquina de Vapores adquiria el transatlàntic María (Pou-Muntaner, 1964a). La forta competència entre les tres navilieres mallorquines s'intensificà cap el 1882 quan els transatlàntics deixaren de cobrir viatges d'altura i tant el Bellver com el María feien, sobretot, viatges de Palma a Barcelona. Finalment, al 1885 es varen fusionar la Empresa Mallorquina de Vapores i La Isleña, donant lloc a La Isleña, Empresa Mallorquina de Vapores; i al 1891 es duia a terme una nova fusió entre La Isleña, Empresa Mallorquina de Vapores i Empresa Marítima de Vapor, donant lloc a La Isleña Marítima. La Isleña es va convertir en el gegant de les comunicacions marítimes de les illes.

A la segona meitat del 1880 sorgiren noves navilieres que tendrien, generalment, menys importància que les ja existents i moltes d'elles tendrien una vida curta. El 1887, l'empresa Harinera Mallorquina, de la família Alzamaora, va adquirir el vapor Cataluña per exportar vi des dels ports de Porto Colom i Palma al sud de França; i els eivissencs Joan i Ignasi Wallis compraren el vapor Ninyi per cobrir la línia Eivissa-Barcelona. El 1888 es constituïa la Compañía de Navegación de Ciudadela, presidida pel baró de Luriac, que adquirí el vapor Ciudad de Ciudadela; i el propietari de Cabrera, Jacint Feliu Ferrà, va adquirir el vapor Nova Creine per cobrir el trajecte entre Palma i Cabrera. El 1891 es va constituir la Compañía de Navegación de Sóller que adquirí el vapor León de Oro. El 1892, a Maó es constituïa La Menorquina, Sociedad de Navegación que comprà tres vapors: el vapor Palma a La Isleña, al que li canvien el nom pel de Menorquín; el vapor Cámara al que li posen el nom de Ciudad de Mahón; i el Nuevo Correo de Cartagena que es diria Comercio.

Pou-Muntaner (1964a:25) escriu que "des de que el maig fou adquirit el seu primer vapor, El Menorquín, se desencadena una violenta competència entre les dues navilieres de Maó que va merèixer l'atenció dels Poders Públics". El 1895 es fusionaven la Sociedad Mahonesa de Vapores i la Menorquina Sociedad de Navegación, i formaren La Marítima que ostentaria el monopoli de les comunicacions exteriors de Menorca. El 1898 es constituïa a Palma, la Unión Comercial, Compañía de Navegación a Vapor amb el propòsit de fer la competència a La Isleña. Per altra banda, La Isleña va iniciar cap a finals del XIX una renovació de la flota i reparació d'alguns vaixells. El 1903 es va dissoldre la Compañía de Navegación de Sóller i aquesta fou substituïda per la Marítima Sollerense, fundada per l'industrial Pere Mayol, i que encarregaria la construcció del vapor Villa de Sóller.

La multiplicitat dels viatges regulars afectà a ports que fins aleshores havien quedat fora dels circuits comercials marítimes habituals. Així, per exemple, a la calor de les activitats agroexportadores i manufactureres destinades a l'exportació, s'incorporaren ports com: el port de Sóller que comptà amb línies regulars amb Ciutadella, Eivissa, Barcelona, Marsella i Sette; el port d'Alcúdia amb Ciutadella, Maó i Barcelona; el de Porto Cristo amb Barcelona; etc. A més, altres ports com els de Porto Colom, Porto Petro o Andratx experimentaren un increment considerable del trànsit marítim per mor de l'exportació de vins, productes agroforestals i manufacturats (Soler, 2004).

També cal tenir present que la vitalitat del comerç marítim es manifestava en un elevat nombre d'embarcacions de transport no regular que s'encarregaven d'exportar els productes agroalimentaris, manufactures i altres matèries primeres des dels ports de les illes a d'altres ports espanyols i europeus. Per exemple, Barceló (1961) ens comenta com el 1876 es comptabilitzaren unes 1100 embarcacions, de les quals unes 20 eren angleses carregades de fusta de qualitat i carbó. A la segona meitat del XIX hi havia un important nombre de naviliers individuals entre els que es poden destacar: a Mallorca, Manuel Salas amb el primer vaixell destinat al transport de petroli el 1870, Gabriel Alzamora Ginard de la Casa Alzamora, entre d'altres; a Menorca, Goñalons i Cia; a Eivissa Abel Matutes Torres, Joan Marí, Josep Roig, Manuel Verdura, etc (Soler, 2004). En el cas d'Eivissa, cal destacar el fet que les exportacions de sal marina es feien a través d'embarcacions que la carregaven al port d'Eivissa o bé just davant de ses Salines. La sal s'exportava als països nòrdics, EUA i Canadà per salar bacallà i

¹⁷⁰ Els socis fundadors de "La Isleña" foren: Francisco Forteza Tarongí, Joaquín Quetglas Bauzá, Alejandro Rosselló y Pastors, Jaime Serra Fuster, Jaime Ripoll Bauzá, Antonio Garau Tous, Francisco Casasnovas Sancho, Antonio Pascual Nicolau, Antonio Cortés Valls, Pedro Comas Mnojo i Jaime Suau Torres (Pou-Muntaner 1964:17).

arengada. Sorprenentment, el navilier eivissenc Abel Matutes Torres, que ocupà la presidència de la Cambra de Comerç d'Eivissa des de la seva constitució al 1903 fins el 1911, no apareix a diferents treballs sobre el transport a les Balears (Pou-Muntaner, 1964a; Pujalte, 1999). Mentre que aquest fou un dels principals agents político-empresarials de l'illa, ja que ocupà càrrecs de rellevància política (p.ex. Partit Liberal Dissident) i de representació empresarial (p.ex. Cambra de Comerç d'Eivissa) estretament vinculats a l'activitat naviliera i comercial, sempre a l'estela de Joan March.

L'articulació de les illes dins de l'engranatge del sistema-món capitalista com a peces semiperifèriques destinades a l'especialització, sobretot, agroexportadora va tenir un efecte important en quant a la utilització dels espais portuaris. Aquests espais havien mantingut unes dimensions més o menys estables des de feia centúries. En el cas del port de Maó, en temps de l'ocupació britànica es varen dur importants obres d'ampliació que posaren en ús marítimo-comercial i militar la vessant de llevant de la rada, així com es duen a terme importants obres en tot el port. I és que pels britànics, Menorca era "Port Mahon". Les infraestructures portuàries del port de Maó se tornarien a ampliar al llarg del segle XIX ja sota pavelló espanyol. Les obres s'intensificarien en motiu de la crisi socioeconòmica menorquina de la primera meitat del segle XIX. Entre les actuacions a destacar hi ha: la modificació de les instal·lacions de s'Arsenal (vessant de llevant); la construcció d'un nou llatzeret en un illot de la rada, aprofitant els materials procedents de la voladura del castell de Sant Felip; ampliació i reconstrucció dels molls entre Cala Figuera a la Colàrsega (vessant de ponent); construcció de nous accessos de la ciutat al moll; construcció del Cós Nou, entre s'Arsenal i sa Colàrsega (vessant de llevant); etc. Aquestes obres servirien per pal·liar els efectes de la crisi de la primera meitat del segle XIX a Menorca. Dita operació "anticíclica" es va completar amb la construcció de la fortalesa de sa Mola que ocuparia bona part de la segona meitat del segle XIX. Les enormes dimensions del port de Maó responien a l'alta activitat que havia tengut aquell port, però també al recurs d'impulsar obres com a mecanisme d'intervenció pública en moments de crisi (Soler, 1996; Soler, 2004). Així, és comprensible que quan es promulgà la Llei de Ports de 1880 que no incloïa el port de Maó com a d'interès general, les forces vives es mobilitzaren per a que dita llei es modificàs amb l'objectiu d'aconseguir que aquell port amb uns 5 kms lineals de molls fos considerat d'interès general, cosa que s'aconseguí al 1882. Per altra banda, al port de Ciutadella s'iniciaren les ampliacions de les instal·lacions portuàries, unes obres que no s'acabarien fins passada la Guerra Civil (Murray, 2006; Soler, 2004).

En el port de Palma, es descriuen a l'Antiguitat dues zones portuàries: una a la rada de Portopí i l'altra a la cala que avui es ocupada pel passeig des Born i la plaça de Santa Catalina Tomàs. Al segle XIV la major part de l'activitat marítima es concentrava a la part de llevant just al capdavant de la Seu, on es va construir un dic d'abric en direcció SW d'uns 320 metres i que ofería unes condicions més segures respecte de Portopí, que quedava més exposat al mal temps. Aquesta infraestructura es va mantenir quasi en idèntiques condicions durant mig mil·lenni. Quintana Peñuela (1974:8) ens recordava com amb "el desenvolupament del comerç mediterrani a la Baixa Edat Mitjana i, dins d'aquell, del mallorquí feu a Portopí totalment insuficient. No hi havia cap altra alternativa, si es volia tenir assegurada la vigilància del port des de la ciutat –la qual cosa era indispensable donades les condicions de vida a la Mediterrània en aquella època–, sinó construir un moll artificial a llevant de Portopí, és a dir, junt a la mateixa Palma". Així s'inicià una fase en la que el port acudeix a la ciutat. A principis de segle XIX s'inicià l'ampliació de les infraestructures del port amb la construcció del que es coneix com a Moll Nou, a continuació del Moll Vell, amb la qual cosa la superfície portuària terrestre es multiplicava per 3, assolint 1,9 Ha. El 1864, Emili Pou va redactar un projecte de neteja i millora del port que fou aprovat finalment, en dues parts al 1870 i 1871. Aquestes obres s'iniciaren al 1872 i s'allargaren fins a principis de segle XX, i tenien per objectiu ampliar la superfície de moll per desenvolupar les tasques de càrrega i descàrrega, així com incrementar la superfície d'abric (Soler, 1996; Soler, 2004).

Emperò a Mallorca, hi havia tota una sèrie de ports que tenien una certa rellevància, i molts d'ells havien estat ampliat, construïts i/o condicionats entre finals del segle XVIII i el segle XIX. Entre d'ells es poden destacar els ports de: Alcúdia, Andratx, Cala Ratjada, Pollença, Porto Cristo, Porto Colom, Porto Petro, Sóller, principalment. Així, l'Arxiduc Lluís Salvador a principis del segle XIX va detectar que el nombre mig anual de vaixells que arribaven a Mallorca es distribuïen entre un 56% a Palma i el 44% entre la resta de ports; mentre que el 70% del tonatge brut corresponia a Palma, i el 30% restant als altres ports (Soler, 2004).

A les Pitiüses les comunicacions marítimes tenien un important entrebanc en el port d'Eivissa. Aquest rebia les aigües i els sediments dels cursos que allà hi desembocaven, amb la qual cosa tan sols podien accedir els vaixells de poc calat. La major part de les activitats de càrrega i descàrrega s'havien de fer mitjançant barques auxiliars. A més, les embarcacions havien de fondejar a la part exterior, molt exposada als temporals. El 1851 es construí la dàrsena interior i el contramoll, però encara resultava prou difícil accedir-hi. També s'iniciaren les gestions per tal de declarar el port d'interès de general, cosa que s'aconseguí el 1882. El 1872 s'iniciaren les obres de dragatge del port per tal d'assegurar un calat de 5 metres i el 1880 Emili Pou redactà el Projecte General de Millora del port d'Eivissa. Aquest projecte se desenvoluparia per etapes i en ell se considerava: el tancament dels freus que hi havia al davant del port –entre la platja de Talamanca i s'Illa Grossa; i entre s'Illa Grossa i s'Illot de Botafoc–; la construcció d'un espigó d'abric; construcció d'andanes; moll i contramoll; etc. Les obres del port les emprendria el Banc de Crèdit Balear que guanyà la subhasta al 1883 (Payeras, 1973). El projecte de Pou s'executà en diferents fases i finalitzà cap el 1912 quan fou inaugurat el Dic de Llevant (270 m) (Moll, 1961; Soler, 1996; Soler, 2004).

La rellevància de la construcció del port la posa de manifest Cirer (2004:46) quan diu que "potser el 1884 és l'any en què podem situar el punt d'inflexió de l'economia eivissenca. Fou llavors quan començaren les obres de millora del port d'Eivissa i aviat començà el procés de modernització de les salines". Pot semblar que una cosa va desvinculada de l'altra, però és important tenir present que Josep Astier i Manuel Salas eren vocals del Banc de Crèdit Balear. El primer era vocal de la primera Junta de Govern i el segon ho fou entre 1905 i 1911, any en que cessà per desavinences per l'ampliació d'un crèdit al seu contrincant polític-empresarial Joan March Ordinas¹⁷¹. La connexió Salas-Astier amb el Banc de Crèdit Balear aniria més enllà de les obres del port eivissenc, ja que d'acord amb Payeras (1973:220) el banc havia realitzat una "subscripció per la totalitat de les 2500 obligacions hipotecàries al 6% anual, emeses per la societat Salinas de Ibiza". És a dir, l'adquisició de les salines eivissenques per part de Manuel Salas i Josep Astier se feu com la major part de les operacions financeres del moment a Mallorca, amb la participació del Banc de Crèdit Balear i aquell s'encarregà de les obres del port que era una peça fonamental de l'extracció salinera. La "modernització" econòmica eivissenca podria ser interpretada, doncs, com una mena de colonització del capital mallorquí que adquireix la principal font de riquesa de l'illa i adequa les infraestructures per a la seva extracció i comercialització. Tal com exposa Soler (1996:219) aquelles obres donaren "al port d'Eivissa l'aspecte que actualment té a la seva part sud, la qual no ha experimentat modificacions substancials al llarg de noranta anys".

Finalment, a Formentera es feia servir s'Estany des Peix com a principal zona portuària per a les embarcacions de menor calat, mentre que el contigu illot de la Savina servia d'abric per a les embarcacions de major calat des de l'Edat Antiga. Cap a finals del XIX s'Estany des Peix fou afectat pel procés desamortitzador, ja que pertanyia a l'Església, i es va dur a terme la construcció d'un dic (120 m) que unia l'illot de la Savina amb Formentera i un altre dic (50 m) que sortia de l'illot de la punta de l'Est i que corria paral·lel a l'illa de Formentera. D'aquesta manera s'aconseguien una zona abrigada d'unes 3,5 Ha. Cap al 1928 quan l'Estat es feu càrrec del port, els dos dics es trobaven en molt mal estat de conservació.

Per altra banda, cal destacar que al 1872 es va constituir la Junta d'Obres del port de Palma, mentre que la resta de ports varen restar dependents del Servei d'Obres Públiques fins el 1928. A partir de llavors, es duriu una sèrie de reformes administratives que desembocarien en l'articulació de l'administració conjunta dels ports de les illes¹⁷². El Reial Decret llei de 24 de febrer de 1928 classificava els següents ports d'interès general: Alcúdia, Andratx, Eivissa, La Savina, Maó, Palma i Sóller; i els següents ports de refugi (Reial Ordre de 4 d'agost de 1926): Cabrera, Cala Ratjada, Ciutadella, Fornells, Porto Colom i Sant Antoni. Aquestes classificacions

¹⁷¹ March entrà a formar part de la Junta de Govern del Crèdit el 1914 i cessà el 1918 quan inicià segons Payeras (1973) la seva nova activitat com a banquer.

¹⁷² Es passen per diferents etapes en les quals els ports mallorquins i el de Cabrera s'integraren la Junta d'Obres i Serveis del Port de Palma de Mallorca al 1928. Mentre que la resta seguirien essent dependents de l'estructura central de l'Estat i estaven recollits en les Comissions administrativa de Maó els ports menorquins (excepte Ciutadella) i la d'Eivissa, els eivissencs. Acabada la Guerra Civil, es crea la CAPE (Comissió Administrativa de Ports a càrrec de l'Estat) en el que s'integren els ports de les illes. El 1956 es va constituir el Grup de Ports de Balears en el que s'integraven tots els ports de les illes, menys el de Palma. El 1963 es va establir un únic servei administratiu per a tots els ports de les illes, el Grup de Ports de Balears. Amb la Constitució (1978), els ports d'interès general passaren a formar una unitat portuària única, el Grup de Ports de Balears (Soler, 1996; Soler, 2004).

han anat baratant al llarg del segle XX, però el que cal considerar és la constant distinció entre les diferents categories de ports, entre els d'interès general, els de refugi i els d'interès local (Soler, 2004).

En els diferents organismes que tenien aquest objectiu, s'hi trobaran les principals personalitats del món dels negocis illencs. Per tal de fer-nos una idea podem exposar les següents personalitats: Gabriel Mulet Sanç que fou dels membres fundadors del lobby proturístic, Foment de Turisme de Mallorca el 1905, propietari d'una agència de duanes i ocupà diferents càrrecs a la Cambra de Comerç, va ser el president de la Junta del port de Palma entre 1917 i 1922; Antoni Fortuny Moragues que fou president del Banc de Crèdit Balear (1933-1935) i de la Junta del Port (1938-1950); Rafael Villalonga Blanes, de la família aristòcrata dels Villalonga, fou president de la Diputació Provincial de Balears durant bona part del franquisme (1957-1970) i també de la Junta del Port (1950-1968); l'industrial de les sabates d'Inca, Llorenç Fluxà Figuerola, que fou batlle d'Inca (1938-1939) durant la Guerra Civil, membre del consell d'administració de la Banca Catalana i de la Banca March, va ocupar la presidència de la Junta entre 1968 i 1970; o el banquer i especulador immobiliari, Miquel Nigorra Oliver qui ocupà la presidència de la Junta del Port (1970-1978), just als mateixos anys en que ocupava la presidència del Banc de Crèdit Balear (Buades, 2004; Payeras, 1973; Soler, 2004).

La burgesia de les illes, present a les principals institucions de les illes –des dels lobbies empresarials (p.ex. Cambra de Comerç), fins a l'administració pública–, va tenir com a principals fites: l'adequació de les infraestructures portuàries i l'augment de les línies marítimes regulars, per una banda; i, per una altra banda, després de la crisi socioeconòmica dels anys 1820 a Menorca, es reclamarà repetidament la franquícia comercial pel port de Maó i al darrer terç del segle XIX a Mallorca es reclamà, també, la condició de port franc¹⁷³. Segons els seus promotors, d'aquesta manera s'aconseguiria esperonar l'activitat exportadora, alhora que abaratir les importacions de matèries primeres que resultaven fonamentals pel metabolisme socioeconòmic de les illes (Casasnovas, 2006; Peñarrubia, 2001). Alexandre Rosselló en el Congrés Espanyol de Geografia Colonial i Comercial (1883), defensà la franquícia comercial dels ports de les Balears per tal que aquests es convertissin en la plataforma de distribució cap a Europa dels productes procedents d'Àfrica, Amèrica Llatina i de les Filipines (Peñarrubia, 2001). Les primeres demandes foren recollides i dutes a terme, mentre que les segones foren descartades.

- Navegació a combustió i monopoli navilier al segle XX. De nou Joan March.

El segle XX s'inicià amb un nou impuls al transport marítim que vendria caracteritzat per: la formulació de noves regulacions que intensificaven la freqüència de les línies regulars; amb l'aplicació del motor d'explosió interna a la navegació es procediria a la substitució de la flota per noves embarcacions o bé a la substitució de les calderes de vapor pels nous motors; i per l'aparició del gegant de la Trasmediterrànea. El 1903, any en que el conservador mallorquí, Antoni Maura ocupà per primera vegada la presidència del govern espanyol, les principals institucions polítiques i empresarials emplaçaren una demanda per tal d'incrementar les freqüències entre els ports de les illes i els peninsulars. Les gestions de Maura fructificaren en la dotació de subvencions per tal de realitzar tres viatges setmanals d'anada i tornada entre: Palma-Barcelona; Palma-Eivissa-València; i Palma-Eivissa-Alacant (Pou-Muntaner, 1964a). Es pot veure com Menorca no hi apareix, la qual cosa podria atribuir-se que aquesta ja estava prou ben connectada, o bé al fet que la composició sociopolítica d'aquella illa no responia als paràmetres caciquils de Mallorca i Eivissa, agrupats en torn del Maurisme. De fet, a Menorca governaria una coalició entre els liberals fusionistes i els republicans, resultant un front d'oposició al conservadorisme (Casasnovas i Ginard, 2006).

La burgesia de les illes va seguir lamentant-se sobre les deficientes comunicacions marítimes i al 1909 Maura aprovà la Llei de Comunicacions Marítimes que "tenia per objecte la regulació jurídica total i completa de les comunicacions marítimes establint els principis generals segons els quals s'havia de desenvolupar el trànsit marítim, regulant la construcció de les naus,

¹⁷³ En aquest cas, Peñarrubia (2001) apunta com des de la Unió Obrera Balear es propugnava per un lliurecanvisme moderat. En concret, el gremi de mariners, per mor de la crisi de la marina mercant degut al canvi de vaixells de vela pels de vapor i la conseqüent reducció de mà d'obra, defensaven la rebaixa de les drets de duanes per tal d'incentivar una major ocupació.

el trànsit, les primes a la navegació i la pesca” (Pou-Muntaner 1964a:34). Aquella nova llei configurava unes elevades freqüències en les comunicacions marítimes de les illes que quedava de la següent manera: sis viatges setmanals (anada i tornada) entre Palma i Barcelona; un viatge setmanal (anada i tornada) Marsella o Barcelona-Palma-Alger; un viatge setmanal (anada i tornada) Palma-Eivissa-València; un viatge setmanal (anada i tornada) Palma-Eivissa-Alacant; un viatge setmanal (anada i tornada) Eivissa-Barcelona; tres setmanals (anada i tornada) Palma-Eivissa; tres setmanals (anada i tornada) Palma-Maó; tres setmanals (anada i tornada) Barcelona-Maó; tres setmanals (anada i tornada) Palma-Cabrera; tres setmanals (anada i tornada) Eivissa-Formentera; un diari Ciutadella-Alcúdia (Pou-Muntaner, 1964a).

El concurs fou adjudicat a La Isleña, naviliera que comptava amb polítics i finançadors dels conservadors. La direcció del consell d'administració fou ocupada per Manel Guasp, cap dels mauristes, fins el 1915. Per complir amb el plec de condicions de la concessió, La Isleña va haver d'adquirir 5 embarcacions de vapor, per tal de completar les 11 que es reclamaven. Això no obstant, no vol dir que desapareguessin les petites navilieres que hi havia a les illes. Així, tenim que a Menorca a principis de segle XX: La Marítima amb 4 vapors, era la que monopolitzà les línies regulars de Menorca amb l'exterior fins al 1919 quan es fusionà amb la Trasmediterrànea; l'entitat financera Goñalons y Cía comptava amb dos vapors; Veleros Mahonesa tenia 4 vaixells; Francesc Arguimbau de Ciutadella tenia 7 vaixells a vela; Llorenç Arguimbau de Ciutadella, 4 velers; Rafael Carretero de Ciutadella, 2 velers; i el Banco de Ciutadella, 2 velers (Casasnovas, 2006). Per altra banda, a Eivissa, Abel Matutes Torres comptava amb una important flota de vaixells a vela i motovelers cap a principis de segle XX i a Mallorca hi havia diverses societats navilieres també rellevants, a part de La Isleña.

La Gran Guerra va suposar una important reducció del trànsit marítim per la Mediterrània, els vaixells espanyols deixaren d'acudir als ports sota pavelló francès a Europa i Algèria per por de ser bombardejats pels submarins alemanys. En aquells moments, es produeix una dràstica minva de les flotes que navegaven per la Mediterrània, ja fos pel fet de ser enfonsades pels submarins alemanys¹⁷⁴, ja fos per la reducció del comerç i per la manca de combustible fruit de la situació bèl·lica. Gómez-Santos (1991) indica com durant els anys del conflicte bèl·lic, aquelles navilieres que servien les línies oficials i subvencionades varen entrar en una profunda crisi, mentre que les altres experimentaven un increment espectacular dels seus beneficis –alguns casos de fins el 520%– degut a la creixent activitat amb els països bel·ligerants. En aquell context, dos personatges feren importants fortunes: un és Abel Matutes Torres que va tenir un moment d'esplendor durant la Primera Guerra Mundial, encara que no sabem gairebé quin és l'origen (Abel Matutes Torres a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, www.eeif.es octubre 2008); i l'altre és el contrabandista Joan March que venia queviures i combustible als submarins alemanys i que arribà a un acord amb els britànics als qui ofería informació sobre les rutes dels submarins¹⁷⁵, per d'aquesta manera poder continuar amb el contraban de tabac amb el nord d'Àfrica i els seus negocis de guerra (Ferrer, 2000).

Un dels fets més destacables fou la constitució de la companyia Trasmediterrànea (25/11/1916) que al cap de pocs anys acabaria per convertir-se en l'empresa que monopolitzaria les comunicacions marítimes espanyoles¹⁷⁶. El 1916, molts naviliers havien desistit de continuar amb el seu negoci i un bon nombre d'embarcacions estaven a la venda, al temps que s'havien anat abandonant les rutes regulars. En aquell context neix la Trasmediterrànea a partir de la fusió de: la Compañía Valenciana de Vapores de Correos de África fundada per José Juan Dominé que controlava les comunicacions amb el Nord d'Àfrica; la Sociedad Anónima Línea de Vapores Tintoré de Joaquim Maria Tintoré que cobria la ruta

¹⁷⁴ Gómez-Santos (1991) escriu que al 1917 s'havien perdut, des del començament de la Guerra, unes 170 mil TRB.

¹⁷⁵ March a més aprofità per informar als britànics, sobre el subministrament als submarins alemanys per part d'altres contrabandistes, encara que dita informació no fos certa. D'aquesta manera aprofità el conflicte, no tan sols per incrementar els seus negocis, sinó que també ho feu per llevar-se de damunt la competència en el camp del contraban (Ferrer, 2000).

¹⁷⁶ El propi monarca, Alfons XIII va participar en l'accionariat de l'empresa. El 1931 tenia 766 accions per valor de 384 mil pessetes (Gómez-Santos, 1991). Alfons XIII i Joan March varen participar en una altra "gran empresa": el cop d'estat del General Francisco Franco. Ambdós realitzaren sucoses aportacions als militars rebels. Segons (Beevor 2005:209) "els fons principals per la conspiració procediren, com sabem de Joan March, que aportà 15 milions de lliures esterlines, i de la immensa generositat d'Alfons XIII amb el moviment nacional, al que va donar 10 milions de dòlars, generositat que podia exercir, clar està, gràcies als 85 milions de dòlars que havia aconseguit transferir a l'estranger". Quan Alfons XIII mor al 1941, la seva vídua quedà a residir a Suïssa i se suposa que encara comptava amb els 75 milions de dòlars restants que havien tret de manera fraudulenta del país (Trapiello, 26/04/2009).

Alacant-Almeria-Orà; i la Societat Anònima de Navegació i Indústria de Barcelona d'Enric Garcia Corrons que cobria les comunicacions regulars entre les Canàries i Cadis; Ferrer Pesset Hermanos dirigida per Vicenç Ferrer Pesset. Aquestes societats aportaren les seves flotes i la de Garcia Corrons va aportar diversos immobles, entre els quals destaquen els Talleres Nuevo Vulcano de Barcelona. En un principi es va fixar un capital social de 100 milions de pessetes, però finalment aquest quedà en 46,16 milions de pessetes i una flota de 43 vaixells. Les participacions en el capital social de la societat es distribueixen entre: Compañía Valenciana de Vapores de Correos de África (51,12%); Ferrer Pesset Hermanos (32,5%); Sociedad Anónima Línea de Vapores Tintoré (13%); Societat Anònima de Navegació i Indústria de Barcelona (3,25%) (Gómez-Santos, 1991).

Figura 9. El submarí alemany U-35 saludant al Catalunya 21/06/1916 de la "Tras" (J. March) (Font: Gómez-Santos 1991:30).

Ferrer (2000) exposa com Joan March Ordinas era el soci majoritari de la Trasmediterrànea. Emperò, en el treball de Gómez-Santos (1991:17) l'home dels diners mallorquí tan sols apareix citat com un dels socis fundadors, sense fer esment a la seva aportació. Com era habitual en March, els seus interessos a la companyia eren representats per un home de confiança que en aquell cas era el polític conservador valencià, Salvador Canals Vilaró. El 1915, March va cedir un préstec de 400 mil pessetes a La Isleña per tal que aquesta pogués fer front a les elevades despeses motivades per la situació bèl·lica. La cotització de les accions de La Isleña davallaven i aquesta no podia respondre al préstec de March. En aquells moments esclatà el conflicte d'interessos entre una part de la burgesia encapçalada per Manuel Salas i una altra representada per March. La disputa per l'hegemonia del poder a l'illa es va camuflar sota l'aparença de motivacions patriòtiques, ja que els conservadors s'oposaven a que la flota mallorquina fos cedida a una empresa de fora, la Trasmediterrànea. L'astut

March va prometre als socialistes que finançaria la construcció de la Casa del Poble, amb la qual cosa s'assegurava que aquells no s'oposarien als seus interessos. El 1917 començaren les gestions per l'adquisició de La Isleña, mentrestant en March es feia amb les accions de la companyia mallorquina. A finals de 1917, March ja tenia una participació important en l'accionariat de La Isleña i s'imposà en les eleccions a la nova junta general. Les forces antiverguistes reaccionaren ràpidament i s'organitzaren per aconseguir de nou el control de la companyia. Es va organitzar una subscripció popular per tal de recuperar la naviliera, però finalment March se va fer amb el control de la companyia. Joan March cedí les seves accions de La Isleña a la Trasmediterrànea, d'aquesta manera es desvinculava personalment de la naviliera mallorquina i, a més, incrementava la seva participació en la gran naviliera. Un any més tard, Joan March i el seu soci, Antoni M. Ques, es feren amb La Marítima Compañía Mahonesa de Vapores que també fou cedida a la Trasmediterrànea. D'aquesta manera, la Trasmediterrànea es feia amb el monopoli de les comunicacions marítimes, amb una flota de 53 embarcacions (Ferrer, 2000; Gómez-Santos, 1991; Pujalte, 2002).

Els antiverguistes varen constituir una nova naviliera. El maurista, Manuel Salas Sureda, i l'ex-soci de March, Damià Ramis Mut, varen constituir al 1924 la Naviera Mallorquina (Ferrer, 2000). Aquesta naviliera va arribar a tenir una flota d'uns 23 vaixells, molts d'ells construïts a les drassanes del grup, i es dedicaren principalment a realitzar operacions de cabotatge entre els ports de les illes i des d'aquests als de la península. La Naviera Mallorquina va pretendre guanyar pes en el transport de mercaderies, i als anys 1970 construï tres vaixells de càrrega *roll-on/rol-off*. Posteriorment, a la segona meitat dels 1970, la Trasmediterrànea es va fer amb aquesta naviliera (Gómez-Santos, 1991; Pujalte, 2002).

El 1929 la Trasmediterrànea es va fer amb la Compañía de Vapores Correos Interinsulares Canarios amb la qual cosa controlava les comunicacions marítimes de l'arxipèlag canari. Als anys 1930 inicià la renovació de la flota i la substitució de les màquines de vapor per motors Diesel d'alguns vaixells. La premsa "proturística" i conservadora mallorquina, en temps de la Segona República, es lamentava dels preus "abusius" de la Trasmediterrànea, la qual cosa dificultava que arribessin més passatgers als ports de les illes (Buades, 2004). El 1931 s'adjudicaren els serveis marítimes a la Trasmediterrànea, amb un augment de la periodicitat i de

la capacitat. Les rutes quedaren estructurades de la següent manera: 6 expedicions Palma-Barcelona; 1 viatge setmanal, Palma-Eivissa-València; 1 viatge setmanal, Palma-València; 2 expedicions setmanals de Maó a Barcelona; 1 viatge setmanal, Barcelona-Alcúdia-Maó; 1 viatge setmanal, Alcúdia-Ciutadella; 1 viatge setmanal, Palma-Eivissa-Alacant; 1 viatge setmanal, Palma-Ciutadella; 1 viatge setmanal, Eivissa-Barcelona; 1 viatge setmanal, Palma-Tarragona; 1 viatge setmanal, Palma-Maó; 2 expedicions setmanals Palma-Cabrera; 3 expedicions Eivissa-Formentera. Respecte de 1909, s'incrementaven les expedicions d'algunes de les rutes entre els ports de les illes i altres peninsulars, però s'eliminaren les rutes cap a Marsella i l'Alger (Pou-Muntaner, 1964b).

Quan esclatà la Guerra Civil, els vaixells de la Trasmediterrànea es trobaven escampats per diferents ports, restant pràcticament a parts iguals els vaixells en mans dels colpistes (23 vaixells) i de la República (29 vaixells). El 1936 es promulgà la confiscació de la Trasmediterrànea i, després de la guerra, els millors vaixells quedaren a disposició dels rebels. March va haver d'acceptar la incorporació de Nicolás Franco¹⁷⁷, germà del dictador, al consell d'administració de la Trasmediterrànea. Per tal de saltar-se les restriccions del marc legal espanyol, amb un model econòmic autàrquic i amb restriccions comercials internacionals, March va fundar AUCONA (Compañía Auxiliar de Navegación) –filial de Trasmediterrànea– per noliejar vaixells per transportar passatgers i mercaderies i com asseguradora marítima. I, a Londres va fundar al 1939 la societat Juan March and Company Ltd que es dedicaria a la importació-exportació i, a més, actuaria com agència d'assegurances internacionals, agència de canvi i borsària i agència financera (Ferrer, 2008b). El 99% de les accions estaven a nom de José Mayorga, l'home de confiança de March a la Banca Kleinwort de Londres.

Quan comença la Guerra Civil, la companyia tenia 52 vaixells (18 de motor d'explosió interna i 31 a vapor) i al final d'aquella hi havia 11 baixes. El 1939, acabada la guerra, es produeix un canvi substancial en el Consell d'Administració de la companyia i els homes de March entren de ple dins d'aquest: José Jorro Andreo, José Puchol Miguel, Manuel Cencillo de Pineda; Fernando Canals Alvarez i, fins i tot, el propi Joan March Ordinas (Gómez-Santos, 1991). El 1942 es va decidir ampliar el capital de 52 milions de pessetes a 104, amb l'objectiu d'ampliar i renovar la flota. Entre el 1942 i el 1955 es duen una sèrie d'ampliacions de capital, fins que el 1955 aquest assolía 312 milions de pessetes. Hom pot destacar que durant la dècada de 1940, la companyia realitzà viatges al Nord d'Àfrica, Sud de França, Mar Negra i a Amèrica del Nord (p.ex. Nova York) i Amèrica Llatina (p.ex. Argentina). Els viatges a Amèrica transportaren jueus alemanys que fugien del nazisme i dòlars nazis que fugien d'Europa¹⁷⁸. A la tornada d'Amèrica, els vaixells de March deixaven una part de la càrrega a Anglaterra (Gómez-Santos, 1991; Ferrer, 2004; Ferrer, 2008b).

Els negocis de Joan March, i de la Trasmediterrànea, amb el món alemany fructificaren en la fundació al 1924 les drassanes Unión Naval de Levante SA. En aquesta societat hi eren presents: la Trasmediterrànea (17 mil accions); la Casa Fried Krupp Germania Aztiengesell Shaft A.G. (5 mil accions) i Astilleros de Tarragona (3 mil accions). Segons Ferrer (2008b:159) "la col·laboració amb Joan March i Horacio Echevarrieta va permetre que els tècnics alemanys tinguessin assegurat un banc de proves per l'experimentació, l'estudi i el disseny d'una nova maquinària de guerra més mortífera, i per corregir les deficiències que se detectaven durant el procés de fabricació [dels submarins]". March també va participar amb els nazis mitjançant la venda de queviures i combustible als submarins des dels vaixells de la Trasmediterrànea.

Entre les filials de la Trasmediterrànea podem parar esment a les instal·lacions del complex petroquímic de Portopí i la fàbrica de superfosfats La Fertilizadora. March va adquirir al 1920 els terrenys de Portopí per dur endavant el seu projecte d'ubicar un complex petroquímic. Aquest projecte obria encara més la ferida entre Manuel Salas propietari d'un altre complex petroquímic i representant de la burgesia maurista, i March que difonia la imatge d'un nou capitalisme que deia voler acabar amb les pràctiques caciquils dels mauristes. Cal recordar, que no havien passat més que tres anys del conflicte de La Isleña, entre en March i els antiverguistes. March reclamava, acollint-se a la llei de foment industrial, un tracte fiscal

¹⁷⁷ El germà del dictador fou també el president de la filial espanyola de la "Aluminium Company of Canada" (aquesta a la seva vegada era filial del trust dels EUA, Alcoa) (Tascón, 2003).

¹⁷⁸ Ferrer (2004:458) escriu que "Mayorga rebia secretament divises obtingudes il·legalment que li portaven mariners embarcats en els vaixells de la companyia *Trasmediterrànea* que feien les rutes americanes o per mariners enrolats en altres navilieres. Divises obtingudes en el mercat de Berlín, espoliades pels nazis que manejava per efectuar les compres en territori americà".

especial ja que es tractava d'un port industrial privat i per tant estava exempt d'arbitris al tràfic portuari. El 1921 es posava en funcionament el complex de Portopí, però la maquinària de pressió de Manuel Salas i dels mauristes, i les queixes veïnals, aconseguiren aturar-la mitjançant una Reial Ordre de 7/10/1921, per mor de les emanacions tòxiques generades al complex. Joan March per resoldre la situació va realitzar una operació financera mitjançant la qual transferí els actius del complex de Portopí i de La Fertilizadora a la Trasmediterrànea al 1922 (Ferrer, 2000; Gómez-Santos, 1991). La Fertilizadora, en la que March era soci majoritari, va arribar a ser una de les principals de l'Estat espanyol. Aquesta comptava amb els molls de Portopí, amb privilegis fiscals, des d'on exportava a d'altres territoris, i als anys 1930 va ubicar una segona fàbrica a les afores de Palma (Son Fortesa), just al costat de les vies del ferrocarril, a la que l'uneix un vial particular. D'aquesta manera s'arribava als diferents racons de l'illa (Roca, 1992).

La primera meitat del segle XX en el camp de les comunicacions marítimes ve marcada per la constitució del monopoli de la Trasmediterrànea, i també per un nou impuls a la construcció de les infraestructures portuàries. Durant els anys de la Guerra Civil una bona part de les instal·lacions portuàries de les illes passaren a les mans dels militars rebels, excepte les de Menorca que restaven en mans del govern republicà fins el 1939. Així, en el port de Sóller on s'havien dut importants obres d'ampliació de les infraestructures portuàries a principis dels anys 1930, aquestes passaren a mans de la Marina de Guerra. A partir de llavors, la vida guerrera substituï la vida mercantil del port sollerí. Després de la Guerra Civil, una part important de les instal·lacions portuàries restaren en mans de la Marina de Guerra. En el port de Pollença s'hi ubicà la base d'hidroavions dels colpistes i el de Palma fou la principal base de la Marina rebel a la Mediterrània. Un cop acabada la guerra, es varen reprendre les obres d'ampliació del port d'Alcúdia que s'havien abandonat la 1936. Les obres del port d'Alcúdia es presentaven com imprescindibles per tal de descarregar tant passatgers com mercaderies, i molt particularment per la seva utilització militar vinculada al Polígon d'Utilització d'Armes Submarines (PAUS) (Soler, 1996). S'incrementava la superfície portuària amb la construcció d'un dic-moll de 400 metres, al que s'hi afegí al 1949 la construcció d'un nou moll de ribera. Les obres acabaren al 1954, amb la qual cosa s'havien perllongat uns 21 anys. Les instal·lacions del port de Pollença també s'ampliaren cap a la meitat de la dècada de 1950 i al port de Cala Ratjada s'havia construït un dic d'abric, etc. (Soler, 1996; Soler, 2004).

- La continua expansió de les infraestructures portuàries per tal de satisfer el bulímic metabolisme socioeconòmic balear.

Les infraestructures portuàries a partir de mitjans segle XX han estat en permanent expansió. A partir dels anys 1950, el transport aeri començà a competir amb el marítim pel que fa al transport de passatgers, però les onades de turistes i l'avanç de la construcció del territori per allotjar aquella nova via d'acumulació feu que s'incrementàs de manera molt intensa el metabolisme de l'economia balear. En aquest sentit, els ports com a principal (i quasi única) boca d'entrada dels materials requerits per l'economia, varen experimentar una forta transformació. Una transformació orientada a donar cabuda a les entrades de tots tipus de materials, especialment energètics i de construcció que eren els elements bàsics del desenvolupisme balear. Uns materials que eren o bé escassos, o bé absents a les illes. L'adopció de les embarcacions tipus ferry pel transport de passatgers i el transport de mercaderies amb grans portacontenidors, feu que els ports comercials de les illes, cap a la dècada dels 1970, haguessin d'adaptar les seves instal·lacions a aquests nous trànsits¹⁷⁹. La major part dels fluxos comercials entrats als ports de les illes procedien d'altres ports espanyols, especialment catalans, i el comerç exterior cada cop serà menys important, ja que en moltes ocasions els majors ports peninsulars serviran de plataforma de redistribució, tant per a les importacions com per a les exportacions. A la vegada, se produeix al llarg del segle XX una concentració de les activitats portuàrio-comercials en el port de Palma (Petrus, 1990; Quintana Peñuela, 1974; Soler, 2004).

L'adaptació, sovint, va anar lligada a l'ampliació de la urbanització portuària. Les creixents onades de materials desembarcats feu que cap a mitjans dels anys 1960 es plantejàs

¹⁷⁹ El 1978 els portacontenidors començaren a superar els vaixells de càrrega tradicionals, i als anys 1980 comencen a guanyar importància els vaixells de càrrega tipus RO-RO (Roll On – Roll Off) (Petrus, 1990),

la necessitat d'adequar nous espais per allotjar els materials importats, per llavors ser revenuts. El 1964 se va constituir ASIMA (Associació d'Industrials de Mallorca)¹⁸⁰ que era la primera organització fora del Sindicat vertical franquista que es creava a tot l'Estat. Això, no obstant, aquell va estar dirigit per Mario Jiménez de la Espada, que era a la vegada el delegat provincial del sindical (Amer, 2006; Galan, 9/12/2007). Un dels principals objectius d'ASIMA fou el de construir polígons industrials, que eren una peça més de "l'aparell digestiu" de l'economia mallorquina: port – polígon industrial-comercial – centres de consum. El 1967 s'inauguraren, enmig dels ametllerars, el polígon industrial de Son Castelló entre la carreterera de Sóller i el camí vell de Bunyola; i el de Can Valero a la carretera de Puigpunyent. A partir de llavors s'inicià una cursa per l'obertura de polígons industrials connectats als ports: polígon de Maó; polígon de Ciutadella; polígon de sa Blanca Dona a Eivissa; etc. Després de la construcció dels polígons industrials connectats a les zones portuàries, es va iniciar a partir de la dècada dels 1990, la construcció de nous polígons industrials i comercials a molts municipis de les illes. A més, l'explosió turística va engegar tota una sèrie d'activitats paral·leles, relacionades amb l'esbarjo, com són les activitats nàutico-recreatives. Així doncs, es va anar colonitzant nous espais per a aquests usos, tant a la mar com a les mateixes instal·lacions portuàries, en la reparació i manteniment d'embarcacions.

La gran obra portuària fou la del **port de Palma**. L'enginyer Gabriel Roca recuperà la proposta de Nicolás Cheli de finals del XIX, segons la qual es preveia construir un dic que partís de la Punta de Sant Carles i així poder oferir un major abrís a les embarcacions dins del port de Palma. Emperò, el projecte permetia, sobretot, ampliar espectacularment la superfície portuària tant terrestre com de mirall d'aigua. Les construccions del Dic de l'Oest, el Moll de ribera de Sant Carles i el Moll de Paraires s'iniciaren al 1941, declarades d'interès nacional, i es varen perllongar fins el 1960. La desorbitada ampliació del port de Palma es feu en plena bogeria guerrera i, pel règim franquista –i llavors pel la coalició capitalista dirigida pels EUA–, el port era una peça geoestratègica clau en la Mediterrània Occidental. El Ministeri d'Obres Públiques, just acabada la Guerra Civil, va anunciar el concurs de l'obra que fou adjudicada a Puertos y Pantanos SA y Sociedad General de Obras y Construcciones. Aquesta reformulació portuària significà, en paraules de Quintana Peñuela (1974) la fugida del port de la ciutat. La superfície que va des del Moll Vell al Moll de Paraires fou ocupada pel que seria una de les principals zones turístiques de l'illa, el Passeig Marítim que es construí entre el 1944 i 1960, i ampliat entre el 1962 i 1972. Unes obres que es realitzaren "pacíficament" –sense resistències socials– i, fins i tot la voladura nocturna del Baluard de Sant Pere no va suposar cap càstig als seus executors, ja que aquests eren la pròpia tecnocràcia del règim (Llauger, 1992). El Moll Vell es destinaria a càrrega i descàrrega de materials; el Contramoll seria emprat per la flota pesquera i embarcacions esportives; el Moll de Paraires es destinaria a les rutes regulars i transatlàntics; i el Dic de l'Oest acolliria els grans petroliers, cimenters, mercants de gran tonatge i vaixells de guerra estrangers. Les instal·lacions de Portopí havien passat a mans de CAMPSA el 1927, on s'hi emmagatzemaven els hidrocarburs, funció que es perllongà fins que els dipòsits foren traslladats a Son Banya i es va adequar al Dic de l'Oest una zona pel descarregament del petroli. A partir de la Guerra Civil, la rada de Portopí també acolliria a la Marina de Guerra.

Així doncs, en primer lloc, es pot dir que les infraestructures portuàries que es construïren en preparació dels temps guerrers es varen convertir en peça clau de l'explosió turística de les illes ja que el trànsit dels megavaixells –sobretot, els de càrrega– no hagués estat factible únicament a l'altra moll. En segon lloc, les infraestructures portuàries es convertiren en una de les principals peces de la nova geopolítica en temps de la Guerra Freda, ja que després de la signatura al 1953, del Conveni d'Amistat i Cooperació entre el dictador espanyol i el president dels EUA, Dwight D. Eisenhower, la flota guerrera dels EUA freqüentaria el port de Palma que segons Joan Buades (2004) es convertí en un balneari turístic de la soldadesca nord-americana¹⁸¹. Els mariners nord-americans es convertiren en una important

¹⁸⁰ Entre els empresaris promotors d'ASIMA s'hi troben: Ramon i Armando Esteban Fabra; Joan Pons Llabrés; Antoni Buades Febrer; Joan Ramon Fiol; Joan Frau Tomàs; Tomàs Darder; Pasqual Marogaues; Cristòfol Gual; etc. Alguns dels membres d'aquesta associació varen promoure diferents iniciatives polítiques, culturals i empresarials que sortien, en certa mesura, dels cànons dominants en la classe dirigent. Alguns d'ells com per exemple Ramon Esteban Fabra participaren en la Fundació Tramuntana (1975) on conflúen diferents personalitats de diferents sensibilitats polítiques, incloses aquelles perseguides, o en la constitució de la Fundació GADES (Dolç, 1989).

¹⁸¹ Rullan (1997) diu que a partir de 1951 la VI Flota dels EUA va freqüentar la badia de Palma i començà a emprar les instal·lacions aeroportuàries de Mallorca.

font de divises de cara al negoci turístic de la ciutat. En tercer lloc, la carretera d'enllaç que havia de ser el Passeig Marítim es va convertir en quelcom més que això, i la remodelació de la badia de Palma transformà radicalment la morfologia i comportament de la ciutat; i com s'ha dit, la construcció d'aquell espai va anar lligat a la seva conversió en espai d'explotació urbano-turística en la que s'ubicarien nombrosos hotels i on les classes privilegiades palmesanes establirien el seu lloc de residència (Soriano-Frade, 1996). En tercer lloc, cal tenir present que la construcció d'aquestes infraestructures va presentar com diu Buades (2004:109) un "camp de proves" del que seria la transformació demogràfica i social del desenvolupisme turístic, ja que per dur a terme la seva construcció varen venir a Mallorca treballadors procedents del SE de la península, als que llavors s'hi afegiran els d'Extremadura i Andalusia. Bona part d'aquells treballadors eren ex-combatents republicans, alguns d'ells desterrats a Mallorca. Fins i tot, "els encarregats se n'anaren a Múrcia a contractar expedicions de murcians i els tractaven com a esclaus" (Conversa amb Marcos Peralta a Capellà 1977:26).

Les condicions de vida dels treballadors peninsulars eren tan dures que en alguns casos els treballadors reclutats s'escapaven, per la qual cosa els encarregats havien de tornar a Múrcia per a realitzar nous reclutaments (Capellà 1977:27). Al respecte, Soriano-Frade (1996:64), que com hem dit havia ocupat càrrecs polítics en temps de la dictadura feixista, escrivia que "no deixa de ser curiosa una aparent contradicció. Mentre segueix en augment l'arribada de peninsulars a Mallorca [...] se produeixen les darreres sortides d'emigrants mallorquins cap un nou destí americà: Venèçuela". Sembla que l'alt càrrec franquista es sorprèn de l'emigració mallorquina cap a Venèçuela, quan aquella emigració, com la major part de l'emigració espanyola en aquells temps, era por motius polítics. Escapaven de la dictadura i la seva repressió¹⁸². Finalment, cal recordar que aquella transformació tan sols seria comprensible per la irrupció de les potencialitats transformadores que ofería la utilització massiva dels hidrocarburs i la seva aplicació a la navegació.

La remodelació portuària del port de Palma, va afectar a la que serà una de les dimensions importants del negoci de l'oci, les activitats nàutico-recreatives. Així doncs, els dos clubs nàutics existents a Palma en aquells moments –Real Club de Regates i Club España– varen perdre les instal·lacions que havien gaudit fins aleshores, que passarien a formar part de les instal·lacions pesqueres. A canvi, gràcies al nou abríc del Dic de l'Oest, es va guanyar tot un nou espai, una part important del qual aniria destinada als clubs nàutics que es fusionarien en el Real Club Náutico de Palma al 1948. Els membres del Real Club de Regatas format per classes altes, s'oposaren a aquella fusió ja que els membres del Club España eren en la seva majoria pescadors i artesans (Soriano-Frade, 1996). A finals dels 1960, ja a l'abríc del Dic de l'Oest, es va construir als terrenys guanyats a la mar, el Club de Mar, a la vessant de llevant del port i aprofitant el flamant Passeig Marítim. Aquest fou promogut pel batle feixista de Palma, Javier de la Rosa, per la qual cosa va rebre la medalla d'or del Foment del Turisme de Mallorca al 1972 (Vives, 2005). A partir de llavors, la nàutica s'aniria convertint en un símbol d'estatus de les classes privilegiades i en un important negoci. Així mateix, hi haurà un creixent nombre de persones que amb les seves modestes embarcacions, gaudiran de la mar no ja com a espai de treball, sinó com espai d'esbarjo.

El port de Palma des de la construcció del Dic de l'Oest ha experimentat una continuada expansió per tal d'adequar-se a les exigències del turisme nàutic, el trànsit de mercaderies i de passatgers. La modalitat roll-on/roll-off en el transport de mercaderies i les embarcacions ferry en el de passatgers va motivar noves modificacions en les infraestructures portuàries de Palma cap a finals dels 1970. Unes obres que se realitzaren tant als molls de la vessant de ponent del port, el Moll de Paraires i el Moll de Ponent, com al Moll Nou on se descarregaven les mercaderies. A principis dels 1980 es finalitzà el moll de passatgers de trànsit local que responia a les activitats vinculades a les excursions turístiques que sortien del port amb les conegudes com a "golondrines". En els anys 1990 es varen dur a terme noves obres de certa envergadura, com per exemple la prolongació del Moll de Ponent per acollir grans transatlàntics. D'aquesta

¹⁸² Entre les principals figures que emigraren a Venèçuela cal destacar el polític republicà Bernat Jofre que havia estat regidor de l'Ajuntament de Palma i que es convertí en l'home de confiança a Venèçuela del magnat nord-americà, Nelson Rockefeller (Janer, 30/10/2007). Jofre va establir una autèntica xarxa social amb els mallorquins emigrats, als que introduí dins l'organització de Rockefeller o d'altres. Altres personalitats que emigraren a Venèçuela foren: el socialista Nicolau Salvà Morro; l'ex-batle frontpopulista de Bunyola, Joan Nadal Bujosa; el periodista de La Almudaina, Bernat Gaita; la viuda d'Emili Darder –batle de Palma afusellat pels rebels–, Miquela Rovira; etc. (Marimon i Santana, 2006; Ginard, 2008).

manera, Palma se posicionava dins dels circuits dels creuers per la Mediterrània. En aquells anys, també es construeix la terminal de descàrrega de carburant de Campsa i una terminal mixta RO-RO/lo-lo (camions de càrrega; grans contenidors) (Soler, 2004).

A Mallorca, el **port d'Alcúdia** va ser un dels que experimentà una major transformació i expansió en aquests anys. A finals dels anys 1940 s'iniciaren les obres d'ampliació del moll comercial que tenien molt a veure amb la conversió d'aquella zona en un important centre de producció turística i també amb la construcció de la central tèrmica d'Alcúdia cap a mitjans dels 1950. També es va dur a terme la construcció del Dic de la Punta del Castell que havia estat paralitzat durant els anys de la Guerra Civil. Així, el port d'Alcúdia esdevenia en centre de distribució de la zona nord de l'illa i també en un dels principals centres de producció d'electricitat de Mallorca. Per això, no obstant, se requeria eixamplar la boca d'entrada dels materials. Als anys 1970 es varen dur noves ampliacions dels molls, particularment per tal d'adaptar-se a les exigències del trànsit roll-on/roll-off amb la construcció d'una nova plataforma i l'ampliació del moll de ribera. Als anys 1990 se varen dur a terme noves ampliacions del port que repercutien, sobretot, en l'ampliació del moll comercial alcudienç on s'han anat augmentant any rere any les importacions de mercaderies. Unes importacions que estan molt lligades amb la construcció de la Central Tèrmica des Murterar –inaugurada al 1981– que crema el carbó desembarcat al port d'Alcúdia.

Per altra banda, el moviment de passatgers i, en menor mesura, de mercaderies des d'aquest port cap el de Ciutadella també ha experimentat una tendència ascendent. El 1994 les instal·lacions militars del PUAS (Polígon d'Utilització d'Armes Submarines) –esplanades i edificis–, foren recuperades per a l'ús civil: serveis de les embarcacions menors i administració portuària. A més, en aquest port es troba un dels principals ports esportius de l'illa, Alcudiamar, que compta amb uns 730 amarratges (180 dels quals són per embarcacions en trànsit) i amb un luxós hotel de quatre estrelles –Botel Alcudiamar– dins domini públic marítim-terrestre (Soler, 1996; Soler 2004). Una excepció a la norma, com molts d'altres ports esportius on les elits gaudeixen, novament, d'uns privilegis que són prohibits per a la major part de la població que no compta amb diners suficients. D'aquesta manera, es castiga al petit bar que està en domini públic marítim-terrestre, però es permet un hotel luxós.

A les Pitiüses, Abel Matutes va inaugurar una nova drassana al **port d'Eivissa** al 1918 que seria la més important de l'illa. En el port d'Eivissa cap a la dècada de 1950 es varen dur a terme: la prolongació del contramoll i obres de dragatge. La preparació al boom turístic feu que es decidís traslladar part de les activitats portuàries a la vessant nord del port. Així com el port de Palma fugia de la ciutat; a Eivissa, el port envaïa la zona humida de Ses Feixes i ocupava la vessant septentrional de la badia que fins aleshores havia restat intacta. Cap a la dècada de 1960 es procedí a reblir unes 30 Ha de Ses Feixes que serien convertides en zona urbano-portuària i s'iniciava la utilització portuària de la ribera septentrional del port, que començà amb el trasllat de les embarcacions pesqueres i llavors amb la instal·lació pel desembarcament d'hidrocarburs de Campsa. A finals dels anys 1970 s'iniciaren a la ribera nord les noves instal·lacions pel trànsit roll-on/roll-off i cap a mitjans dels 1980 es va desplaçar el trànsit cap a Formentera al Moll de Ribera de Ponent. Ja a principis del segle XXI, i per raons de seguretat segons les classes dirigents¹⁸³, es va procedir a construir el Dic de Botafoc de 516 m. que oferiria un major abrís al port eivissenc (Rullan, 2006).

El **port de la Savina**, a Formentera, s'havia deteriorat bastant al llarg de la primera meitat del segle XX i, després de diversos projectes redactats, s'iniciaren a principis dels 1960 les obres de reforma del port que comptaren amb l'allargament del dic d'abric, el dragatge de la llacuna de s'Estany des Peix i la urbanització de la zona de servei, moll de ribera, etc. El 1987 es redactà el projecte de la "terminal mixta de ro-ro de passatgers i mercaderies" que donà lloc a una nova superfície a partir del rebliment de l'espai del que era el freu de l'illot de la Savina, i es construïren les instal·lacions pels ferris i les dàrsenes pesqueres. Aquestes obres es finalitzaren a mitjans dels anys 1990 (Soler, 1996; Soler, 2004).

Al **port de Maó** es va construir cap a finals dels anys 1920 el pont sobre el torrent des Gorg, amb la qual cosa es facilitava l'accés a la vessant de llevant del port, i també es duïen a

¹⁸³ Pot resultar d'interès destacar el fet que el president de l'Autoritat Portuària de Balears entre 1999-2003 i a partir de 2007 va ser el membre del PSOE i enginyer de camins, canals i ports, Francesc Triay Llopis; i que el president entre 2003-2007, Joan Verger Pocoví (PP), llicenciat en enginyeria industrial, tenia interessos empresarials en el sector nàutic a través de la societat IP3M. En els dos casos, tant el membre del PSOE com el del PP, estan estretament relacionats professionalment amb el sector de la construcció i gestió portuària.

terme altres intervencions com per exemple el dragatge del port. Als anys 1940, la major part de les activitats comercials es concentraven al moll comercial, a la vessant de ponent, on es varen dur a terme algunes obres de condicionament i construcció de noves instal·lacions. El que podem apuntar com a rellevant, és el fet que a partir de llavors, la vessant septentrional, coneguda com el Cós Nou, assolirà gradualment rellevància. Allà mateix s'hi ubicaria cap a finals dels 1950 la central termoelèctrica de l'illa. Cap a mitjans segle XIX, a Cala Figuera, a la rada maonesa, s'ubicà una de les fàbriques tèxtils més importants de l'Estat –La Industrial Mahonesa– que aprofitava els baixos salaris i la proximitat al llatzeret on feien quarantena els vaixells carregats del cotó americà. Tanmateix, l'aventura industrial es desinflà amb la pèrdua de les colònies d'ultramar. Al segle XX, Cala Figuera se va convertir en la zona portuària per a la descàrrega dels hidrocarburs a Menorca. Cap a principis dels anys 1970, es començaren obres al Cós Nou –vessant de ponent– on s'adreçaria el trànsit de mercaderies, mentre que al Moll Comercial s'aixecava una nova estació marítima. El trasllat de les activitats de càrrega i descàrrega al Cós Nou va anar associat a la decadència dels antics magatzems que hi havia a la vessant sud. Aquests varen ser reconvertits al cap de poc temps en espais de producció turística i d'oci i, entre els 1980 i els 1990, es varen dur a terme obres per tal d'adequar part de les instal·lacions portuàries a les embarcacions d'esbarjo (Murray, 2006; Soler, 2004).

Els ports administrats per l'Autoritat Portuària de les Balears han mostrat una tendència creixent al llarg del segle XX, tant en el trànsit portuari com en les infraestructures portuàries. Una tendència que s'ha accentuat a partir de la segona meitat del segle XX (Alemany, 2001; Soler, 2004). Joan Buades (2004:64) exposa com l'impuls turísticador fou un dels motius pels quals "la reforma i ampliació del port de Palma, fos, pocs anys després de la Guerra Civil, la primera gran obra empresa pel nou règim amb vistes al futur". A la taula 52 es poden veure les superfícies terrestres que ocupen aquestes infraestructures terrestres, destacant particularment el cas del port de Palma que ha passat de 7,35 Ha al 1926 a unes 109,7 Ha al 2006, multiplicant-se per 14,9 vegades; mentre que les superfícies dels ports d'Alcúdia i Eivissa es multipliquen per 33,3 i 29,8 vegades, respectivament; i el port de Maó s'ha multiplicat per 2,2 vegades entre el 1926 i el 2006.

	1926 (Ha)	1941 (Ha)	1960 (Ha)	2000 (Ha)	2006 (Ha)
Palma	7,35	10	67,5	96,13	109,70
Alcúdia	0,66	sd	sd	20,81	22,01
Maó	12,2	sd	sd	27,16	27,16
Eivissa	0,93	sd	sd	23,05	27,73
La Savina	1,1	1,1	3,46	7,17	7,73

sd: Sense dades.

Figura 10. a) Port de Palma; b) Port d'Alcúdia ; c) Port d'Eivissa ; d) Port de La Savina ; e) Port de Ciutadella (Font : Autoritat Portuària de les Balears, www.portsdebalears.com).

- El negoci de les navilieres des de la segona meitat del segle XX.

Durant la segona meitat del segle XX, les comunicacions marítimes regulars de les Balears estaren sota el monopoli de la Trasmediterrànea. La companyia de March va iniciar als anys 1960 la renovació de la flota amb l'adquisició de nous ferries. No obstant, la minva d'expectatives de negoci marítim, junt amb la finalització del contracte subscrit per Trasmediterrànea amb l'Estat el 1952 va fer que cap a finals dels 1960 i principis dels 1970, l'empresa no invertís gaire en la millora del servei. Així, el Reial Decret de 28 d'octubre de 1977, extingia el contracte de l'Estat i la Trasmediterrànea a partir de l'1 de gener de 1978. En aquell moment, l'Estat va adquirir la companyia que passà a ser una Societat Estatal. Durant el període en que l'empresa fou pública, es va procedir a una important renovació de la flota amb la incorporació de nous ferries i vaixells de càrrega ro-ro (Gómez-Santos, 1991).

L'adaptació a l'espai europeu i a les polítiques neoliberals va dur una important onada privatitzadora del teixit empresarial públic, entre del qual es trobava la Trasmediterrànea. El 2002, durant el segon mandat de José M. Aznar, es va privatitzar Trasmediterrànea que fou adquirida pel consorci format per ACCIONA (55%), la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo) (15%), Agrupación Hotelera Dóliga i Suministros Ibiza (12%), entre els principals accionistes. Cal destacar el fet que Abel Matutes, que havia estat comissari europeu de transport i energia al 1992, es va fer amb una participació important de la Trasmediterrànea, a través de Dóliga i

Suministros Ibiza. Matutes es va haver de desprendre parcialment d'aquesta participació perquè participava en una altra companyia de transport marítim, Eurolíneas Marítimas SA (Balearia), de la que era el principal soci i el Tribunal de Defensa de la Competència detectà incompatibilitat en la participació de Matutes a ambdues companyies. Per altra banda, el 1998 s'obrí la liberalització del transport marítim de cabotatge, amb la qual cosa han aparegut noves companyies en l'escena marítima (veure taula 53), encapçalades per Acciona-Trasmediterránea i Eurolíneas Marítimas (Balearia) (Martínez-Reynés, 2002).

Taula 53. Les línies marítimes regulars al 2007 (Font: Autoritat Portuària, 2007).		
Companyia	Línia	Freqüència
Trasmediterránea	Barcelona-Palma-Barcelona (Ferry; Fast Ferry)	7 sortides setmanals
	València-Palma-València	6 sortides setmanals
	Barcelona-Palma-Barcelona (Fast Ferry)	7 sortides setmanals
	Barcelona-Eivissa-Barcelona (Ferry)	Hivern: 2 sortides setmanals. Estiu: 3 sortides setmanals.
	València- Eivissa –València (Ferry)	Hivern: 1 sortida setmanal.
	València- Eivissa –València (Fast Ferry)	Del 16 de juny al 15 de setembre: 7 sortides setmanals.
	Barcelona-Palma-Eivissa-Palma-Barcelona (Fast Ferry)	7 sortides setmanals (de gener a març i el mes de novembre sense servei).
	Barcelona-Eivissa-Barcelona (Fast Ferry)	Del 16 de juny al 15 de setembre: 7 sortides setmanals.
	Palma-Eivissa-Alacant- Eivissa –Palma (Fast Ferry)	1 juny a 20 setembre: 7 sortides setmanals.
	Palma-Eivissa-València (RO-RO)	1 sortida setmanal.
	Palma-Eivissa-València (Ferry)	1 setembre a 31 de desembre: 1 sortida setmanal.
	Barcelona-Maó-Barcelona (Ferry)	Hivern: 3 sortides setmanals. Estiu: 7 sortides setmanals.
València-Palma-Maó-Palma-València (Ferry)	1 sortida setmanal.	
ISCOMAR SA	Barcelona-Palma (RO-RO)	6 sortides setmanals
	Barcelona-Maó	2 sortides setmanals
	València-Maó	2 sortides setmanals
	València-Palma (RO-RO)	6 sortides setmanals
	Alcúdia-Ciutadella (Ferry)	Hivern: 10 sortides setmanals Estiu: 12 sortides setmanals
Transportes Marítimos Alcúdia SA	Tarragona-Alcúdia-Tarragona (RO-RO)	3 sortides setmanals
Eurolíneas Marítimas SA (Balearia)	Barcelona-Maó (Ferry)	Hivern: 2 sortides setmanals Estiu: 5 sortides setmanals
	Alcúdia-Ciutadella-Alcúdia (Fast Ferry)	Hivern: 4 sortides setmanals Estiu: 7 sortides setmanals
	Alcúdia-Ciutadella-Barcelona-Ciutadella-Alcúdia (Fast Ferry)	Estiu: 7 sortides setmanals.
	València-Palma-València (Ferry)	7 sortides setmanals.
	Eivissa-Formentera-Eivissa (Ferry)	Hivern: 45 sortides setmanals Estiu: 46 sortides setmanals
	Dènia-Eivissa-Formentera-Eivissa-Dènia (Fast Ferry)	1 juny a 20 setembre: 7 sortides setmanals.
	Palma-Eivissa-Dènia-Eivissa-Palma (Fast Ferry)	7 sortides setmanals.
	Dènia-Eivissa-Palma-Eivissa-Dènia (Ferry)	1 juny a 20 setembre: 7 sortides setmanals.
	Palma-Eivissa-Dènia-Eivissa-Palma (Ferry)	7 sortides setmanals.
Trasmapi Balearia CB	Eivissa-Formentera-Eivissa (Fast boats)	Hivern: 21 sortides setmanals Estiu: 128 sortides setmanals

Mediterránea Pitiüsa SL.	Eivissa-Formentera-Eivissa (Fast boats)	Hivern: 28 sortides setmanals Estiu: 86 sortides setmanals
Nàutica Pitiusas	Eivissa-Formentera-Eivissa	Hivern: 2 sortides setmanals 15 juny a 15 setembre: 14 sortides setmanals
	Formentera-Eivissa-Dènia-Eivissa-Formentera (Fast Ferry)	15 juny a 15 setembre: 7 sortides setmanals
	Eivissa-Dènia-Eivissa (Ferry)	12 sortides setmanals.
	Barcelona-Eivissa-Barcelona (RO-RO/pax)	1 sortida setmanal.
Sercomisa	Formentera-Eivissa	7 sortides setmanals
Líneas Marítimas del Cantábrico SA	València-Tarragona-Palma-València (RO-RO)	1 sortida cada 9 dies.
Naviera Fos SL	Alacant-Palma-Maó	3 sortides setmanals. Maó: 1 sortida setmanal.

- Megaprojectes portuaris a les portes del segle XXI i nova ronda privatòpico-gentrificadora.

A principis del segle XXI, els lobbies empresarials de les illes tornaven a reclamar l'ampliació de les infraestructures portuàries per tal de poder acollir més i majors creuers turístics i per tal de seguir engolint els materials que la bulímica economia balear requeria. Així, el 2007 s'inaugurà a Palma l'ampliació en 6,75 Ha dels molls comercials, per a la càrrega i descàrrega de mercaderies, i a Alcúdia unes 3,05 Ha guanyades a la mar. El Grup d'Opinió d'Arquitectes (6/05/2005) en referència a l'ampliació del Moll Vell de Palma, per al manteniment i reparació d'embarcacions, manifestava que "a partir d'ara l'espera per poder treure el "barco" serà de menys de dos mesos per als afortunats propietaris que en tinguin, mentre que per a la resta de mortals, la gran sort serà tenir un polígon industrial de 57000 m² guanyats a la mar i afegits al que ja hi ha en el Moll Vell, ben davant la Seu". Al port de Maó, l'APB va iniciar una sèrie d'obres per tal d'adequar les infraestructures a vaixells de majors dimensions, per la qual cosa es varen iniciar ampliacions a la vessant septentrional del port i al Cós Nou. S'arribà a un acord amb el Ministeri de Defensa per la cessió dels espais entre el Cós Nou i la Base Naval (APB, 2007). Segons els plans d'utilitzacions dels espais portuaris es projectà l'ampliació de: el port de Palma en 14,69 Ha; el port de Maó en 7,23 Ha; i el port de La Savina en unes 3,66 Ha¹⁸⁴. A Mallorca, els lobbies empresarials –Cambra de Comerç, Associació Provincial d'Empreses d'Activitats Marítimes (APEAM)– i l'Autoritat Portuària de Balears han exposat la urgència de remodelar el port de Palma, la qual cosa significa la seva ampliació per tal de poder allotjar majors vaixells (grans creuers) i un major nombre de vaixells, al mateix temps que construir majors plataformes per la descàrrega i emmagatzement de mercaderies (Guijarro, 14/07/2005; Morales, 10/04/2007).

Figura 11. El polític i empresari Joan Verger (President Autoritat Portuària de Balears, 2003-2007)

Les pressions per ampliar les infraestructures del port de Palma s'han materialitzat en els avanços del Pla Director del port de Palma. La proposta de l'APB ha restat fora del debat i informació pública i, tan sols, s'han tengut notícies d'ell a través dels mitjans de comunicació. El president de l'Autoritat Portuària, Francesc Triay va exposar les línies mestres del que havia de ser el megaprojecte d'ampliació i remodelació del port de Palma a la XXV Semana de Estudios del Mar, organitzada per AESMAR (Asociación de Estudios del Mar) i celebrada a Palma al setembre de 2007 (Triay, 27/09/2007). Segons la proposta d'APB, se proposa la construcció de noves infraestructures portuàries amb la retòrica "d'alliberar" el Moll Vell d'alguns dels usos

¹⁸⁴ Conselleria de Mobilitat i Ordenació del Territori: *Pla Director Sectorial de Transports de les Illes Balears* (Tom IV, Transport intermodal), aprovat el 7 de setembre de 2007 (www.caib.es/conselleries/opubliques/dgtransp/esdev/pla/Tom4.html, abril 2008).

portuaris actuals (p.ex. comercial-mercaderies, reparació d'embarcacions, etc.), per a convertir-ho en un espai d'oci sota la marca "port-ciutat" a imatge d'altres experiències (p.ex. port de Barcelona). El Moll Vell, "port-ciutat" hauria d'acollir creuers de mida mitjana, iots de grans eslora i grans esdeveniments nàutics (Triay, 27/09/2007)¹⁸⁵.

En les estratègies característiques de l'empresarialisme urbà, que han caracteritzat els processos urbans de les ciutats durant els anys del neoliberalisme, els megaprojectes destinats a "diferenciar" el producte-ciutat o la ciutat-marca han proliferat arreu del planeta (p.ex. Guggenheim a Bilbao, la Barcelona postolímpica, etc). Uns mecanismes que d'acord amb Harvey (2005) esdevenen tremendament contradictoris ja que la cerca de la diferència dels espais urbans es desenvolupa a base de criteris multinacionals de caràcter homogeneïtzador o vulgaritzador. En referència al cas de Barcelona, Harvey (2005) escrivia que "en la mesura en que les oportunitats de recaptar abundants rendes monopolístiques se presenten sobre la base del capital simbòlic col·lectiu de Barcelona com a ciutat [...], el seu irresistible atractiu deixa un estel de mercantilització multinacional cada cop més homogeneïtzadora. Les darreres fases d'urbanització de la zona portuària pareixen exactament iguals a una altra qualsevol del món occidental".

En aquesta cursa per la diferenciació mercantil dels territoris, Jaume Matas encarregà a l'arquitecte-estrella Santiago Calatrava un megaprojecte per tal de construir un edifici dedicat a l'Opera. Aquest edifici es volia construir al Moll Vell del port de Palma i estava pressupostat en 100 milions d'euros –el disseny i la maqueta costà 1,2 milions d'euros–. Aquest projecte fou adjudicat en el mes d'abril del 2007, just a les portes de les eleccions del mes de maig, i la Junta Electoral prohibí al president Matas donar a conèixer aquest projecte degut al seu possible ús electoral (Togores, 29/06/2007). Finalment, amb el canvi de color polític a les institucions el projecte megalòman, digne dels Emirats Àrabs, va quedar aparcat, però es varen haver de desemborsar els 1,2 milions d'euros de la maqueta (Ferrer i Vallés, 29/09/2007).

Entre les noves construccions del port de Palma, es proposa, la construcció d'un nou dic extern al Dic de l'Oest, amb la qual cosa el Dic de l'Oest es convertiria en un espigó interior al que se l'hi afegirien nous molls i plataformes. La nova superfície portuària, en cas de fer-se el segon dic de l'oest, es preveu que guanyaria a la mar unes noves 100 Ha en concepte de mirall d'aigua. Les noves infraestructures portuàries es preveu que ocuparien, segons el GOB (agost 2008), unes 44 Ha i allà s'hi adreçaran aquells usos desplaçats del Moll Vell –comercials i reparacions nàutiques– i el trànsit de passatgers regulars. A partir de 2009 es durà a terme la prolongació del Moll de Ponent (a Pararies) amb un espigó d'un 1,26 Ha (un braç d'uns 300 metres), per tal d'acollir creuers gegants –vaixells d'uns 300 metres d'eslora– (Candia, 28/07/2006; Morales, 10/04/2007; Tugores, 28/08/2008). Així doncs, si als anys 1950 el port abandonava la ciutat, tal com ens deia Quintana Peñuela (1974), al segle XXI les autoritats portuàries abandonen als habitants de l'illa i abracen el negoci nàutic-turístic, ja que hauran de desplaçar-se uns 7 km per tal d'arribar-hi. El GOB va denunciar públicament la manca de debat públic en torn al megaprojecte del port de Palma (M.F./EFE, 23/08/2008; GOB, agost 2008), mentre que la proposta elaborada per l'APB s'assembla espectacularment a la proposada pel lobby empresarial de la Cambra de Comerç en el que s'insta a la construcció d'un segon dic de l'oest, la utilització del dic de l'oest com a superfície portuària amb un increment de 50,1 Ha de la superfície construïda, etc. Així doncs, mentre la societat desconeix quasi tot respecte del futur del port, l'APB i la Cambra de Comerç coincideixen en quasi tot (Pardo-Bustillo i Iborra, 2007)¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Crida l'atenció les coincidències en els megaprojectes portuaris que es detecten entre les declaracions dels responsables polítics: PSOE (Francesc Triay) i PP (Joan Verger). Abans de les eleccions autonòmiques i locals del 2007, Verger en una jornada a la Cambra de Comerç va exposar la conversió del Moll Vell en un "port-ciutat" dedicat als megaiots i l'oci i el trasllat de les activitats portuàries d'aquell a l'ampliació del Dic de l'Oest (Manso, 24/02/2008). Les polèmiques que envoltaren el pas de Verger per l'APB varen fer que aquell decidís ajornar l'ampliació del Port de Palma. Quan Triay assumí la presidència va adoptar pràcticament el mateix projecte que el de Verger.

¹⁸⁶ El president de la comissió de transport de la Cambra de Comerç, Jesús Álvarez, sostenia que es podria rebutjar l'opció d'ampliar el Dic de l'Oest si es construïa un nou polígon d'un 20 o 30 Ha. Segons ell, el dipòsit massiu de contenidors als molls ha minvat als darrers anys, al temps que han estat substituïts per grans camions (Morales, 23/08/2006). Andrés Barreda (2006) exposa com la globalització s'ha sustentat, entre d'altres, en l'expansió del transport i la seva convergència intermodal. La fàbrica mundial i els centres de consum del capitalisme global operen sota el règim "just in time", gràcies a les potents xarxes intermodals –mostra d'intervencionisme públic en temps de globalització neoliberal, teòricament amb predomini del privat–. D'aquesta manera, el fluid de la xarxa es mantén permanentment –propulsat per petroli– i es redueixen les friccions al capital. Aquesta és una de les estratègies plantejades per Mallorca com alternativa a l'ampliació del dic.

El 2007, tal com sostenien el president de l'APB (Francesc Triay) i el conseller de turisme (Francesc Buills), la forta inversió pública –entre 1000 i 1100 milions d'euros¹⁸⁷– tenien per objectiu, la promoció del negoci privat del turisme de creuers. El primer d'ells exposava que “donarem resposta a necessitats reals del que més interessa, que són els creuers de base, és a dir, els que comencen i acaben a Palma” i el segon sostenia la idoneïtat d'aquesta nova solució espaciotemporal al procés d'acumulació turística, tot exposant retòricament les bondats ecològiques d'aquesta opció ja que segons ell “la badia és un lloc ideal per aquest creixement. No estam consumint territori ni en parcs naturals ni zones verges i aquest creixement permet la sostenibilitat de molts altres espais naturals que són el valor paisatgístic patrimonial de les illes” (Togores, 28/08/2008:8). Malgrat la retòrica de les bondats ambientals i les suposades virtuts crematístiques del negoci turístic dels creuers, es pot dir que, sense acudir a estudis que analitzin completament els costos i beneficis crematístics per una banda i els biofísics per una altra, els seus beneficis són més que qüestionables: Així, tenim que segons un estudi sobre el negoci turístic dels creuers a Balears al 2004, se calculava que els clients se gastaven de mitjana uns 1398 € en el creuer durant 11 dies de mitjana. D'aquests dies, tan sols es passaven 1,14 dies a les Illes en cas dels creueristes d'escala i 2 dies en el cas dels creuers en base. La despesa mitjana dels creueristes era d'uns 55,52 €/estada, amb la qual cosa els ingressos procedents d'aquests turistes a les illes (59,5 milions d'euros)¹⁸⁸, representaven el 5,9% de la seva despesa total (Garau, 2006).

Figura 12. Proposta del nou dic de l'oest segons la Cambra de Comerç (Font: Pardo-Bustillo i Iborra, 2007: www.cambramallorca.com/documentos/Desp_334.pdf. desembre 2008).

Crida l'atenció el silenci social quasi generalitzat –a excepció del GOB– respecte de la proposta del megaport proposat i destinat al negoci dels creuers, particularment per la manca d'una informació clara sobre els costos ecològics, socials i, fins i tot, monetaris, tan directes com indirectes d'aquesta infraestructura. La conversió en port de base dels creuers gegants, podria implicar el fet d'incrementar la capacitat d'acollida turística en torn a unes 10 mil places o més diàries, i per tant incrementar més el metabolisme socioeconòmic de Mallorca, alhora

¹⁸⁷ Es preveia que entre el 30% i el 35% de la inversió aniria a càrrec d'agents privats. S'estudia fer unes concessions per un termini de 30 anys i a canvi les empreses hauran de construir i explotar les superfícies portuàries (Morales, 10/08/2007).

¹⁸⁸ A més s'haurien d'afegir uns 5,48 milions d'euros en concepte de pagaments per part dels creuers en les instal·lacions portuàries.

que el cost de les infraestructures de gestió dels desordres del creixement econòmic (p.ex. tractament de residus, dotació d'aigua, etc). Així doncs, sembla que les estructures del poder polític-empresarial han decidit que cal aprofundir en el negoci dels creuers turístics, per la qual cosa se disposarà una enorme intervenció pública per tal de subvencionar aquesta activitat. Altrament, tal com han assenyalat la Federació Internacional dels Treballadors del Transport, els grans creuers, la major part dels quals naveguen amb banderes de conveniència, són autèntics paradisos fiscals i laborals, on la major part dels treballadors cobren menys de 50 dòlars mensuals i en els que la regulació laboral és pràcticament absent (IFT, 2008)¹⁸⁹. Per altra banda, el grup ecologista OCEANA (2003) va apuntar els elevats impactes que anaven associats als creuers i, a més, assenyalava la manca de regulació d'aquests monstres de la mar¹⁹⁰.

A Eivissa, el port ha experimentat unes intenses transformacions en els darrers anys, especialment amb la construcció del Dic de Botafoc i les plataformes construïdes a la ribera N. En motiu de les millors condicions del port d'Eivissa, s'aconseguí un espai prou atractiu al negoci dels creuers turístics. Aviat, les classes dirigents varen resoldre que les instal·lacions portuàries eren insuficients per assumir les altes expectatives del negoci creuerista, al que s'hi havia d'afegir la permanent i creixent entrada de materials que requereix l'economia pitiusa (Rullan, 2006). Així doncs, en el Pla Director del port d'Eivissa es preveu l'ampliació del port amb una plataforma d'unes 8,5 Ha a la part interna del Dic de Botafoc. La societat civil eivissenca organitzada en torn de la plataforma social *Eivissa al Límit*, ha posat en marxa la campanya Macroport No!, amb l'objectiu d'aturar nous sacrificis a l'altar del turisme (GEN-GOB Eivissa, 12/03/2008). I, en el cas del port de Maó, s'ha decidit fer front a les exigències del turisme creuerista i les demandes d'unes embarcacions de passatgers i mercaderies cada cop majors, amb l'adequació de les instal·lacions portuàries del moll de la vessant septentrional del port, amb la qual cosa, Maó que fins ara havia mantingut un estret vincle ciutat-port, acaba expulsant el port de la ciutat (Obispo, 3/12/2008)

Els ports de refugi com els de Porto Colom, port de Pollença o el de Sóller que fou d'interès general, a la segona meitat del segle XX perderen importància en quant al seu paper comercial. Emperò, molts d'aquests ports s'ampliaren per tal d'adaptar-se al nou rol que anaven a jugar en l'estructura territorial i econòmica de les illes, com a ports d'esbarjo. Aquests esdevenen en una peça més dins la cadena de producció turística de les Balears. Així doncs, es començaren a ampliar les infraestructures portuàries d'aquests ports i, a més, zones que fins aleshores eren petit embarcadors de pescadors varen acabar per convertir-se en ports esportius o clubs nàutics. Es promulgà una llei específica al 1969 que es reglamentà al 1980, període al llarg del qual s'havien construït un elevat nombre d'aquests ports a les illes, amb la qual cosa, les classes dominants que els promovien no trobaren cap problema administratiu (Soler, 2004; Soriano-Frade, 1996).

Els principals ports de les Balears estan administrats per l'Autoritat Portuària (primer amb el nom de Junta de Ports) i amb l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Autònoma (25/2/1983), es va traspasar la titularitat dels ports de refugi i les instal·lacions portuàries estatals que no fossin d'interès general a la Comunitat Autònoma. És a dir, totes menys les de Palma, Maó, Eivissa, La Savina i més tard el d'Alcúdia. Els ports d'interès general es regeixen per la Llei de ports de l'Estat i de la Marina Mercant, de 24 de novembre de 1992; mentre que els ports administrats per la CAIB¹⁹¹ (Comunitat Autònoma de les Illes Balears) es regeixen per la Llei 10/2005 de 14 de juny de Ports de les Illes Balears (BOIB núm.100 de 2/07/2005).

¹⁸⁹ Les principals companyies de creuers són: Carnival; Celebrity; P&O Cruise; Royal Caribbean; Disney Cruise Line; Holland America; Crystal; Costa Crociere; Cunard; Festival; Norwegian Cruise Line; Princess; Orient; Raison Seven Seas; Royal Olympic; Seabourn; Silversea; Star Cruises.

¹⁹⁰ Els problemes regulatoris dels grans creuers han traspasat els aspectes merament laborals i ambientals. Recentment s'ha constituït la ICV (International Cruise Victims) que recull persones que han tengut algun tipus de problema a bord d'un creuer. Es troben casos que van des de desaparicions, assassinats, violacions, etc (www.internationalcruisevictims.org, desembre 2008).

¹⁹¹ Es poden diferenciar entre les instal·lacions de gestió directa i les de gestió indirecta que es detallen a continuació. Gestió directa: Mallorca (Andratx, Cala Bona, Cala Figuera, Cala Rajada, Colònia de Sant Jordi, Pollença, Portocolom, Porto Cristo, Portopetro, Sóller); Menorca (Ciutadella i Fornells); Eivissa (Sant Antoni de Portmany). Gestió Indirecta: Mallorca (Club Nàutic de Cala Gamba, Club Marítim Sant Antoni de la Platja, Club Nàutic Arenal, Club Nàutic s'Estanyol, Club Nàutic sa Ràpita, Reial Club Nàutic Portopetro, Marina de Cala d'Or, Club Nàutic de Portocolom, Club Nàutic de Porto Cristo, Port Esportiu Cala Rajada, Club Nàutic Colònia de Sant Pere, Club Nàutic Serra Nova, Port Esportiu Can Picafort, Port Esportiu El Cocodrilo, Club Nàutic Port Pollença, Club de Vela Port de Andratx, Club Nàutic Santa Ponça, Port Esportiu Port Adriano, Port Esportiu Portals Vells, Club Nàutic Palmanova, Port Esportiu Porto Portals, Escola Nacional de Vela Calanova); Menorca (Club Nàutic de Ciutadella, Club Esportiu Cala'n Bosch, Port Esportiu Addaia, Club

En aquest segon cas, cal recordar que es va suspendre una moratòria de ports esportius anterior –Norma Territorial Cautelar prèvia a la tramitació del Pla Director Sectorial de ports esportius i instal·lacions nàutiques, BOIB núm.152 de 19/12/2002– segons la qual s’impedia l’ampliació i construcció de nous ports. La Llei 10/2005 de Ports de les Illes Balears ha obert les portes a les ampliacions dels ports actuals –les ampliacions de fins el 30% de la superfície ocupada a la mar amb obres d’infraestructura o de la superfície terrestre de la zona de servei, no es consideren substancials– i es permetia la construcció de nous espais portuaris. Aquesta normativa s’emmarca en el que Rullan (2007a:47) ha definit com el “retorn de les velles polítiques del creixement quantitatiu” que caracteritzà les polítiques dutes a terme, durant la legislatura 2003-2007, per Jaume Matas (PP) a la CAIB, Maria Antònia Munar (UM) al Consell Insular de Mallorca i Pere Palau (PP) al Consell Insular d’Eivissa i Formentera.

Aquesta llei de ports respondria en bona mesura a les exigències dels lobbies nàutico-recreatius que permanentment es lamenten de la “insuficiència” de les infraestructures nàutiques per tal de poder expandir el negoci del turisme nàutic, de característiques altament elitistes. A principis del segle XXI es comptabilitzaven uns 20 mil amarratges, quan a tot Grècia n’hi havia prop de 10 mil. Com es pot veure a la taula 53, la major part dels amarratges es localitzen a la zona turística del SW mallorquí –Llucmajor, Palma, Calvià i Andratx– on es concentra el 53% dels amarratges de Mallorca. A partir de Soler (2004) podem establir que el 51% dels ports de gestió indirecta (p.ex. ports esportius, clubs nàutics, etc) es varen inaugurar en temps de la Dictadura, sense oposició social. Segons un dels representants de les empreses del negoci nàutico-recreatiu, Bartomeu Bestard d’Anade –Associació d’Instal·lacions Nàutico Esportives de Balears, es calculava que es “necessitaven” uns cinc mil amarratges més a les Balears (Bosch, 19/06/2005a). La consellera d’Obres Públiques referint-se a la Llei de Ports i les possibilitats de construcció de nous ports i ampliació dels existents demanava als empresaris, en una jornada organitzada per la CAEB i Anade, tal com quedà recollit en el Diario de Mallorca: “ajudau-nos a que es vengui bé, fou el seu preg, perquè sempre n’hi haurà quatre que ho vendran malament, com el GOB o les entitats ecologistes de sentiment radical” (Bosch, 15/10/2005b).

Taula 53. Capacitat d’acollida als principals ports de les Balears, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de APB, www.portsdebalears.com, novembre 2008; Ports de les Illes Balears, www.portsib.es, novembre 2008).

Port	Municipi	Amarratges	Tipus de gestió
C.N. Serra Nova	Santa Margalida	128	Indirecta
P.D. Can Picafort	Santa Margalida	470	Indirecta
C.N. Colònia de St. Pere	Artà	308	Indirecta
Cala Ratjada	Capdepera	99	Directa
C.N. Cala Ratjada	Capdepera	130	Indirecta
Cala Bona	Son Servera	192	Directa
Cala Figuera	Santanyí	111	Directa
Porto Petro	Santanyí	130	Directa
R.C.N. Porto Petro	Santanyí	238	Directa
Marina Cala d’Or	Santanyí	563	Indirecta
Porto Cristo	Manacor	259	Directa
C.N. Porto Cristo	Manacor	206	Indirecta
Portocolom	Felanitx	200	Directa
C.N. Portocolom	Felanitx	252	Indirecta
Colònia de Sant Jordi	ses Salines	315	Directa
C.N. sa Ràpita	Campos	487	Indirecta
C.N. s’Estanyol	Llucmajor	285	Indirecta
C.N. s’Arenal	Llucmajor	667	Indirecta
Cala Gamba	Palma	275	Indirecta

Nàutic de Fornells); Eivissa (Port Esportiu de Santa Eulària, Club Nàutic Sant Antoni) (Font: www.portsib.es, març 2007).

C.N. St. Antonio de la Playa	Palma	400	Indirecta
C.M. Molinar	Palma	142	Indirecta
C.N. Portitxol	Palma	278	Indirecta
Moll Sant Pere (Cruesa)	Palma	30	Indirecta
Jonquet	Palma	405	Indirecta
Marina de Alborán	Palma	100	Indirecta
R.C.N. Palma	Palma	915	Indirecta
Marina Port de Mallorca	Palma	152	Indirecta
Pantalán Mediterráneo	Palma	62	Indirecta
Pantalán de La Quarantena	Palma	70	Indirecta
Club de Mar Mallorca	Palma	572	Indirecta
Autoritat Portuària	Palma	1217	Directa
E.N. de Vela Cala Nova	Palma	214	Indirecta
C.N. Santa Ponça	Calvià	526	Indirecta
P.D. Port Adriano	Calvià	404	Indirecta
P.D. Portals Vells	Calvià	61	Indirecta
P.D. Palma Nova	Calvià	82	Indirecta
P.D. Puerto Portals	Calvià	670	Indirecta
Port d'Andratx	Andratx	182	Directa
Club de Vela Andratx	Andratx	475	Indirecta
Port de Sóller	Sóller	425	Directa
Marina de Tramontana	Sóller	40	Indirecta
Port de Pollença	Pollença	611	Directa
C.N. Pollença	Pollença	375	Indirecta
P.D. Cocodrilo	Alcúdia	324	Indirecta
Alcudiamar	Alcúdia	730	Indirecta
Autoritat Portuària Balears	Alcúdia	116	Directa
Mallorca	23,9 amarratges/km costa	14.893 amarratges	
Marina de Botafoc	Eivissa	427	Indirecta
Ibiza Nueva	Eivissa	538	Indirecta
C.N. Ibiza	Eivissa	275	Indirecta
Autoritat Portuària Balears	Eivissa	74	Directa
P.D. de Santa Eulària	Santa Eulària des Riu	755	Indirecta
St. Antoni de Portmany	St. Antoni de Portmany	245	Directa
C.N. St. Antoni de Portmany	St. Antoni de Portmany	400	Indirecta
Eivissa	11,35 amarratges/km costa	2.714 amarratges	
Marina de Formentera	Formentera	89	Indirecta
Dársena Formentera Mar SA	Formentera	91	Indirecta
Formentera	2,11 amarratges/km costa	180 amarratges	
Port de Ciutadella	Ciutadella	147	Directa
C.N. Ciutadella	Ciutadella	55	Indirecta
C.D. Cala'n Bosch	Ciutadella	270	Indirecta
Port de Fornells	es Mercadal	115	Directa
C.N. Fornells	es Mercadal	100	Indirecta
P.D. d'Addaia	es Mercadal	150	Indirecta
Marina Deportiva Menorca	Maó	223	Indirecta
Club Marítim de Mahón	Maó	177	Indirecta
Sunseeker	Maó	53	Indirecta
Autoritat Portuària de Balears	Maó	939	Directa
Menorca	7,45 amarratges/km costa	2.229 amarratges	
Balears	16,06 amarratges/km costa	20.016 amarratges	

Si a l'any 2005, els lobbies del negoci nàutico-recreatiu estimaven que es "necessitaven" uns 5000 amarratges, al cap de tres anys els mateixos lobbies (en aquest cas l'Associació de Clubs Nàutics de Balears) estimaven un "dèficit" de 10000 amarratges, és a dir en tres anys s'havia duplicat aquesta "necessitat" (Morales, 2/04/2008). El canvi d'alguns dels colors polítics en les administracions públiques de les illes sembla que no va afectar gaire a les perspectives d'expansió del negoci nàutico-recreatiu, gràcies al procés d'acumulació per desposseïció que suposa la transformació del litoral (públic) en lucratiu espais del capital. Així doncs, el conseller de turisme (Francesc Buils) en una jornada de la CAEB reconeixia "l'escassetat" d'amarratges i la intenció del govern de lluitar contra ella (Ruíz Collado, 27/11/2007). En la "lluita contra l'escassetat d'amarratges", al mes de novembre de 2007 s'iniciaren les obres d'ampliació del Port Adriano a Calvià. Unes obres promogudes per la família-empresa March, a través de la societat OCIBAR SA, tal com veïem en l'apartat sobre les entitats financeres. Aquest projecte que havia estat molt contestat socialment –GOB; SOS Can Vairet; etc–, finalment es consolidarà com una peça més dins la costa gentrificada mallorquina, i especialment la calvianera on ja compten la calvianera on ja compten amb l'elitista Puerto Portals. A Port Adriano s'afegiran 82 amarratges als 404 existents, uns amarratges per embarcacions entre 18 i 60 metres d'eslora (Moure, 16/11/2007)¹⁹².

En molts dels ports de les illes s'estan projectant o duent a terme obres d'ampliació i, en certs casos, les pressions socials els han pogut modificar o eliminar. En el cas del port de Ciutadella hi ha hagut una forta oposició a l'ampliació del port que havia de comptar amb la construcció d'un dic exterior i la construcció d'un port esportiu a Cala en Busquets. En plena polèmica sobre la retirada d'un primer projecte del megaport, es va produir una rissaga que coincidí amb les festes patronals de Sant Joan (23 i 24 de juny de 2006), la qual va servir per a justificar finalment la construcció del dic exterior, mentre que en el cas de Cala en Busquets es va optar per la redimensió del projecte inicial (GOB, 16/07/2007)¹⁹³. A Mallorca, es pretenia ampliar el port de s'Estanyol, tot afectant a zones declarades LIC (Lloc d'Interès Comunitari), i en aquest cas les pressions socials i l'advertència de la UE d'imposar sancions al Govern de les Illes Balears si es duia a terme l'ampliació el projecte. Aquest projecte fou finalment retirat (Adrover, 24/11/2005; Adrover, 22/11/2005). A Mallorca altres ports no han corregut la mateixa sort que el de s'Estanyol, així per exemple, el Port Adriano (Calvià), malgrat la forta resistència social, ha acabat per ampliar-se, així com el port de Sóller al que també hi ha hagut fortes resistències. Ambdós projectes s'han caracteritzat per la seva definició elitista, i els col·lectius que s'hi han oposat –GOB; Sos Can Vairet a Calvià; Sóller, on ets?– han denunciat, especialment, com aquestes megainfraestructures, a més de generar un important impacte socioecològic (directe i indirecte), contribueixen al procés gentrificador de l'illa. A Eivissa, Blázquez (2006a) apuntava el fet que es plantejava l'ampliació del port de Sant Antoni i la construcció dels ports esportius al port des Torrent, Punta Xinxó, es Viver i Cala Corral. El projecte del port esportiu es Viver era promogut per la família Matutes, a través de les empreses Matura i Fiesta Hoteles. Es pretenia construir un dic d'un quilòmetre i 900 amarratges. Aquest port es pretenia aixecar a la zona coneguda com ses Figueretes –prop de la Vila d'Eivissa–, afectant a una pradera de *Posidonia oceanica* per la qual cosa la família de polítics-empresaris, Matutes, havia proposat replantar 5 Ha de *Posidonia* prop de les noves instal·lacions portuàries (Manresa, 23/07/2006).

Una altra dimensió vinculada al turisme nàutic i a la indústria de l'oci balear, és la del negoci del vici, de la droga. Una activitat que empra principalment les luxoses instal·lacions nàutico-recreatives, ja que aquest tipus de material sol entrar a les illes en embarcacions d'esbarjo. Així, per exemple al mes de juliol de 2006 la Policia Nacional capturava a les aigües eivissenques un veler (Joe Ann Moore) amb 717 kilograms de cocaïna (Prieto, 15/07/2006) i al mes de setembre de 2006 es capturava un catamarà (Tatibat) amb 2400 kilograms de cocaïna

¹⁹² El 2011 l'ampliació del Port Adriano ja era plenament operativa. Cal destacar que la societat encarregada de la seva explotació és Ocibar i té concessió fins el 2037 (www.portadriano.com, maig 2011).

¹⁹³ El maig de 2011 s'inaugurava el nou port de Ciutadella que compta amb el dic de Son Blanc que consta d'un dic exterior de 674,33 metres, un dic interior de 320,18 metres i compta amb una línia d'atracament de 358,31 metres. El projecte ha costat uns 71,4 milions d'euros (l'obra havia estat adjudicada per 50,24 milions d'euros) i l'empresa encarregada ha estat la UTE Port de Ciutadella integrada per Ferrovial Agroman SA, Matías Arrom Bibiloni SA i Pedres Ciutadella i Serveis SL. Cal destacar que des de la concessió del concurs a la finalització del port, el projecte varià significativament, especialment pel que fa a l'ampliació de les obres per tal de poder allotjar grans creuers (LL.A.C., 16/05/2011).

(Peris, 24/09/2006). Des de la premsa es parlava del port eivissenc, com a port franc per l'entrada de la droga que per altra banda és un element fonamental en l'oferta turística de l'illa.

Finalment, cal assenyalar que les decisions sobre la gestió dels lucratiu espais portuaris han estat objecte de polèmica sociopolítica. Les estretes vinculacions entre el món empresarial, els lobbies empresarials, els tècnics i els polítics en la matèria, s'ha traduït en alguns casos que podrien definir-se com a paradigmàtics de la "democràcia de baixa qualitat" que altres autors han assenyalat en altres casos relacionats amb els megaprojectes (Aguilera-Klink i Naredo, 2009). L'adjudicació d'una part de les obres d'ampliació del port de Palma fou objecte d'una important polèmica, degut a les estretes vinculacions que hi havia entre el President de l'Autoritat Portuària (2003-2007), Joan Verger (PP), i l'empresa adjudicatària del concurs públic. La UTE (Unió Temporal d'Empreses) Servicios Técnicos Portuarios SL estava formada per IP3M, Grupo Marsans i Trapsayates, propietat aquesta del mateix Grupo Marsans. El president de l'Autoritat Portuària de Balears que havia estat president del Consell de Mallorca (1987-1995) i Conseller d'Obres Públiques del Govern de les Illes Balears (1995-1997), havia estat accionista de IP3M (7,8% de les accions) amb un conegut empresari del sector nàutic, Joan Antoni Riutort. Aquest darrer era a la vegada l'home de confiança a les Balears de Gerardo Díaz Ferrán de Marsans (Manresa, 2005; Armendáriz, 18/12/2010).

Posteriorment es va saber que l'empresari valencià Perfecto Palacio (president de Servicios Técnicos Portuarios SL), que a més d'estar molt ben posicionat en el negoci nàutic a la Comunitat Valenciana, tenia uns excel·lents contactes amb les cúpules del PP valencià. I, per altra banda, als darrers anys, Grupo Marsans¹⁹⁴, un dels conglomerats empresarials turístics més importants de l'Estat i presidit per Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz¹⁹⁵, s'ha instal·lat de manera important en el negoci nàutic a les Illes a través de Trapsayates. La seva implantació no ha estat absenta de polèmiques, sobretot per les confrontacions entre els grups de poder vinculats a aquest negoci (Manso, 3/08/2006; Manso, 4/08/2006; Manso, 5/08/2005).

En definitiva, el concurs de les ampliacions de les infraestructures portuàries varen estar banyades per la controvèrsia caracteritzada per les estretes vinculacions político-empresarials, desembocant en el "cas varador" investigat per la fiscalia arran de l'acusació feta per part de l'empresa Boat Yard Palma (BYP) que competí en el concurs i el va perdre (Olaizola, 4/05/2008). Aquest cas exemplifica, de nou, la pauta comuna resultant de l'aplicació de les polítiques neoliberals desplegades en els temps de l'eufòria financer-immobiliària espanyola, que a les Balears varen experimentar el seu moment àlgid durant el Govern Matas (2003-2007)¹⁹⁶. A més, Trapsayates a través d'una filial (SEMAR, Serveis Marítims Port d'Eivissa SL) explotava uns 400 amarratges al port esportiu eivissenc, Ibiza Nueva. La mateixa companyia de Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz, incorporà dins la seva estratègia expansiva l'espai portuari de Maó destinat a embarcacions d'esbarjo, i es va fer amb la concessió dels molls de la ribera de ponent que fins aleshores havia gestionat el Club Marítim de Maó. Aquesta concessió va estar

¹⁹⁴ Aquests empresaris participen en diferents empreses i sectors vinculats al negoci turístic, com per exemple: majoristes i minoristes de viatges; aerolínes; creuers; hotelaria; transport (bus) terrestre; etc. Algunes de les seves companyies són: Viajes Marsans SA. (Espanya); Viagens Marsans Portugal (Portugal); Viajes Crisol SA (Espanya); World Transcongres S.L. (Espanya); Mundicolor Holidays Limited (Regne Unit); VIE Viajes SA (Espanya); Star Turismo (Portugal); Expacontra SA. y Viajes y Congresos SA. U.T.E. (Espanya); Mundo Social AIE (Espanya); Trapsatur (Espanya); Pullmantur (Espanya); Air Comet S.A. (Espanya); Aerolineas del Peru S.A. (Perú); Marsans Shopping S L (Espanya); Ural Tours Viajes SA (Espanya); Viagens Marsans Lusitana, S.A. (Portugal); Air Comet Chile (Xile); Central de Cruceros SA (Espanya); Newco Airports Services S.A. (Espanya); Tiempo Libre SA (Espanya); Viajes Internacional Expreso SA (Espanya); Euroferias SA (Espanya); Ibericolor SA (Espanya); Club Tiempo Libre SA (Espanya); Hotetur Club SL (Espanya); etc. Cal destacar, a més, que aquest grup es va fer amb Aerolíneas Argentinas al 2002, beneficiant-se del procés d'ajustament de l'economia Argentina després de la crisi de finals de 2001. El juliol de 2008, el govern argentí va tornar a nacionalitzar aquesta companyia. Aquesta estava motivada, entre d'altres, pels incompliments contractuals del grup espanyol. Marsans va fundar junt amb l'aerolínia escandinava SAS la companyia Spanair al 1986. El 2007 s'anuncià la reestructuració de la companyia Spanair, amb l'anunci de la venda per part de SAS de les seves participacions. Finalment, el Grup Marsans es va sortir al 2008 de l'accionariat, i la companyia aèria quedà en mans de SAS.

¹⁹⁵ Gerardo Díaz Ferrán ha estat el president de la CEOE (Confederación Española de Organizaciones Empresariales) entre el 2007 i finals de 2010.

¹⁹⁶ El mes d'octubre de 2007 Joan Verger va haver de declarar front als fiscals anticorrupció de Balears respecte del concurs del Port de Palma. El juliol del 2008 el jutge del jutjat d'instrucció núm.7 va arxivar la causa contra Verger per presumpta prevaricació i Boat Yard Palma va recórrer la sentència (Frau, 10/07/2008). Per altra banda, Joan Verger (PP) era soci d'Antoni Pasqual (UM) (aquest era Conseller d'Obres Públiques del Consell Insular de Mallorca, 2003-2007) en el negoci de les estacions de servei de benzina. El Tribunal Suprem va ordenar la demolició de la seva benzineria a la Platja de Palma (C/Marbella núm.33). Aquests dos polítics-empresaris tenen diverses societats comuns, entre d'elles: Gasolplaya SL, Estación de Servicio Molinar SL, Gasolinera Cantó d'en Masana SL (Urreiztieta, 15/04/2005).

envoltada, també, d'una important polèmica en desvetllar-se unes converses del president de l'APB amb els membres del Club Marítim, als que instava a fer-se amb la concessió a canvi de fer algunes cessions a Trapsayates. Relacionat amb aquestes converses, a finals de 2008, el jutge d'instrucció, Antoni Rotger, va citar a declarar a Verger. Així mateix, el Trapsayates també ha concursat per fer-se amb les instal·lacions nàutiques de la ribera nord del port de Maó (Colom i Urreiztieta, 3/12/2008; Manso, 10/03/2008; Revelles, 24/06/2008; Urreiztieta i Colom, 3/10/2008).

Cap a finals de 2010 saltà a la llum pública el presumpte cas de corrupció Mar Blau. La policia registrà la seu de l'Autoritat Portuària en cerca de documentació sobre un presumpte arranjament dels concursos dels ports d'Eivissa (Ibiza Nueva) i Maó (Club Nàutic de Maó) durant l'etapa en que Joan Verger fou el president de l'Autoritat Portuària (2003-2007) i que beneficiaren al grup empresarial de Díaz Ferrán. Alts càrrecs públics com l'ex-president de l'Autoritat Portuària, Joan Verger (PP), el director de l'Autoritat Portuària, Àngel Matías Mateos, o el president de l'Autoritat Portuària 2007-2011, Francesc Triay (PSOE)¹⁹⁷, han estat imputats. Així com, el conegut empresari espanyol i ex-president de la patronal, Gerardo Díaz Ferrán (Mestre, 16/12/2010; Armendáriz i Mestre, 17/12/2010; Armendáriz, 18/12/2010).

b) Aeroports i transport aeri. S'abandona l'agroexportació i les elits aposten per la industrialització turística.

- Els inicis de l'aviació a les Balears i les primeres infraestructures aeroportuàries.

Si durant la primera meitat del segle XX, malgrat els alts i baixos motivats per les confrontacions bèl·liques, el transport marítim se va consolidar com la principal via de comunicació de les Balears, en aquells anys se començaven a donar les primeres passes per a la instauració del que serà una de les principals eines propiciadores del boom turístic: el transport aeri i les infraestructures aèries. Ramon Rullan (1997) i Vicenç Rosselló Verger (1974) ens han aproximat als inicis de l'aviació a les illes. El primer avió que solcà el cel illenc fou el pilotat pel francès Lucien Mamet el 29/06/1910. Aquest vol de demostració aprofità les instal·lacions de l'hipòdrom de Son Macià (Pont d'Inca) i va ser motiu de gran expectació, encara que l'aviador va sofrir un accident del que va sortir il·lès (Rullan, 1997). Al cap d'uns anys, en plena Guerra Mundial, l'aviació rebia un renovat impuls. Rullan (1997:17) escriu que "destacava l'activitat de la nova arma, l'aviació, que amb els seus bombardejos i els seus combats aeris estava transformant les lleis i normes dels mètodes clàssics de combat". El 1916, Salvador Hedilla, amb el patrocini de la Casa Pujol, Comabella i Cia, cobria per primera vegada la ruta Palma-Barcelona després d'haver fet algunes demostracions a l'illa. L'Ajuntament de Palma i la Diputació de Balears havien creat un premi i un trofeu, la Copa Mediterrani, pel primer aviador que arribàs a **Mallorca** en avió. Hedilla va aterrar al predi de Son Sunyer, i probablement ja emprà el predi de Son Sant Joan per realitzar vols de demostració als dies següents. El 1917 el pilot va morir en un accident en un vol de demostració, amb la qual cosa es refredaren les intencions de la companyia catalana, Casa Pujol, Comabella i Cia, d'establir-se a les illes (Pujalte, 2002).

Acabada la Gran Guerra, l'aviació començava a experimentar un cert boom, degut a les innovacions tècniques i a l'existència d'aeronaus i pilots de guerra en desús. A partir de llavors, es va produir una autèntica revolució en el transport aeri amb l'increment de les distàncies recorregudes i el nombre de passatgers transportats, fins a l'esclat de la Segona Guerra Mundial. El 1919, a La Haia, es va fundar la ATA (Air Traffic Association) en la que es trobaven representades unes sis companyies aèries europees per iniciar una reglamentació del transport aeri internacional, mentre que les nord-americanes no trobaven límits a la seva expansió i per això no hi participaren. Al llarg del període d'entreguerres es varen crear un bon nombre de companyies aèries. La necessitat de regular el transport aeri feu que al 21/01/1930 es signàs el Conveni de Varsòvia segons el qual s'establien les normes generals que regularien els vols internacionals de viatgers, equipatges i mercaderies. Un dels aspectes més problemàtics fou el referent a la delimitació de responsabilitats de les companyies respecte dels passatgers i càrrega als vols internacionals (Fernández-Fuster, 1991).

¹⁹⁷ Fou Triay qui adjudicà els amarratges del port de Maó a l'empresa Trapsa Yates el 2008 (Armendáriz i Mestre, 17/12/2010).

El 1920 la societat catalana, Talleres Hereter, va dur d'Itàlia un hidroavió de la marca italiana Savoia, i estudià la viabilitat d'establir una línia aèria Palma-Barcelona a cobrir mitjançant hidroavions. Guido Janello sortia del port de Barcelona el 18/3/1920 amb rumb cap a Mallorca. Un mes més tard, el pilot Umberto Guarneri tornaria a fer el mateix trajecte. Aquí cal destacar que quan aquest arribà l'illa, va realitzar un vol especial en el que portava de passatgers a dues personalitats: Joaquim Gual de Torrella qui urbanitzarà posteriorment la zona de s'Albufera d'Alcúdia; i el marquès de Palmer, Jordi Dezcallar i Gual, que havia venut feia un any la gran finca de sa Vall al potentat, Joan March (Rullan, 1997). Talleres Hereter que va fabricar el model TH-E3 feia comptes fer-se amb el concurs de l'aviació militar i també feia comptes obtenir una subvenció de l'Estat per cobrir el correu en línia aèria. Els plans de la companyia es varen truncar i va acabar per tancar les portes al 1921, amb la qual cosa la proposta de connectar per via aèria Mallorca i Barcelona tornava a quedar aparcada (Rullan, 1997).

Les forces vives locals, després de l'avortada operació, instaren al govern d'Antoni Maura per a què creàs una línia aèria Palma-Barcelona. El 1921 arribaren de Barcelona, els pilots Manel Colomer i Manel Trilla. Aquests pilotaven un avió de guerra adaptat a usos comercials, un Aviatick B-1 que aterrà primer a Son Sant Joan i llavors a Son Bonet, propietat del terratinent Lluís Despuig, on hi havia un quarter del Cos d'Enginyers. Son Bonet estava a les afores de Ciutat i ben comunicat amb la capital per tramvia. A part de fer demostracions aeronàutiques, els pilots cercaren socis per llançar una companyia aèria. Així, es va constituir la Compañía Aeromarítima Mallorquina que seria presidida pel terratinent, Joaquim Gual de Torrella; amb l'empresari, Josep Tous Ferrer¹⁹⁸ que exercí el càrrec de director gerent; el polític republicà i intel·lectual, Jeroni Pou Magraner com a director gerent –morí aquell mateix any–; i Antoni Marquès Luigi com a secretari. En la companyia hi participaren altres empresaris mallorquins, membres de l'aristocràcia i de la banca (Rullan, 1997; Pujalte, 2002).

L'Aeromarítima va adquirir dos hidroavions Savoia 16 i tres Macchi, que assolien prop dels 170 km/h. El primer Savoia 16 arribà a Palma pilotat per Manuel Colomer el 31/05/1921 que tardà 1 hora i 30 minuts des de Barcelona fins a Palma (Rullan, 1997). La companyia va adequar uns hangars a la badia de Palma, i se'ls hi habilità una zona de 500 m per 700 m de mirall d'aigua a la zona coneguda com des Jonquet. L'abril de 1922 l'Aeromarítima va iniciar els vols del correu Palma-Barcelona. L'aventura duraria poc temps ja que després de l'accident que li costà la vida al pilot Colomer a l'abril del 1922, el Ministeri de Foment va rescindir la concessió del correu a l'Aeromarítima per la quantitat d'accidents dels avions de la companyia. A partir d'aquells moments s'iniciaren contactes amb diverses companyies per tal de reiniciar el servei. Finalment, les Lignes Aériennes Latécoère adquiriren 400 accions de l'Aeromarítima i aportaren noves aeronaus, els Lioré-Olivier. La base va seguir als hangars des Jonquet a Palma. El 1923, la companyia comptava amb: dos hidroavions Macchi 18, tres Savoia 16 i tres avions amfibis Liore Olivier; un camp d'aterratge a Son Sant Joan de 8 Ha; tres hangars i un taller al port de Palma; una estació de columbofília; dues gasolineres ràpides; una estació de radiotelefonía i radiotelegrafia; un hangar en construcció al port de Barcelona (Rullan, 1997).

Cal tenir present que als anys 1920 es produí un augment important del turisme a Mallorca (Barceló, 1966; Buades, 2004). El 1922 l'empresari francès Pierre Georege Latécoère proposà al Service de la Navigation Aérienne (SNAé) l'establiment d'una línia aèria Toulouse-Barcelona-Palma-Alger, amb col·laboració amb la companyia Aero Marítima Mallorquina. Després de la desaparició de l'Aeromarítima al 1923, la companyia francesa va continuar amb els plans per tal d'operar una ruta entre sud de França i les colònies franceses del nord d'Àfrica, tot passant per Mallorca. El 1926 Pierre Latécoère, propietari de la Compagnie Aérienne France

¹⁹⁸ Josep Tous Ferrer (1859-1950) va fundar el periòdic "Ultima Hora" al 1893. A més fou un conegut empresari que participà en diverses societats com per exemple la Societat General de Tramvies Elèctrics Interurbans, la societat del "Coliseo Balear", Progrés Urbà SA (1922) encarregada de la urbanització de Ciutat Jardí, entre d'altres. També va ser un dels primers empresaris de l'oci de l'illa, va aixecar: el Teatre Líric, el Cafè Riskal i l'Hotel Alambra just als peus del Palau de s'Almudaina, on avui hi ha s'Hort del Rei (Fullana, 1993). Tous pertanyia a la burgesia mallorquina afí al maurisme, contrària a Joan March. Tanmateix, sembla que la dictadura franquista els va unir a quasi tots. Josep Tous Ferrer, va exercir la política i fou un gran defensor de la causa franquista. L'empresari va promoure la construcció del monument dedicat al creuer de guerra "Balears", enfonsat durant la Guerra Civil. El 1938 publicà al seu diari l'article titulat: "Gloria a la Armada Nacional. Nuestro homenaje al Balears". Aquest monument s'havia de finançar mitjançant subscripció popular, les donacions eren publicades al diari. Finalment, el dictador va inaugurar el monument al 16/05/1947. Avui en dia el monument feixista de sa Faixina (Palma), encara es troba intacte.

Algèrie, va aconseguir l'autorització per realitzar vols experimentals a la ruta: Marsella-Barcelona-Palma-Alger. Així, Mallorca se podia col·locar al bell mig de les rutes comercials aèries que havien començat a travessar la Mediterrània Occidental. El 1927 l'organisme francès Service de la Navegation Aérienne (SNAé) concedí a la Compagnie Aérienne France Algérie el recolzament estatal i inicià la ruta Marsella-Palma-Alger. El 1928 la Compagnie Aérienne France Algérie, després de ser adquirida pel grup financer Boullix-Lafont, es va convertir en la Compagnie Aéropostale. La companyia francesa emprava les instal·lacions des Jonquet de Palma, amb la qual cosa feien una aturada al port de Palma (Pujalte, 2002; Utrilla, 2002). A partir de 1929 la companyia francesa mantindria un servei diari (excepte dilluns) d'hydroavions entre Marsella i Alger amb escala a Alcúdia. Al port d'Alcúdia s'ubicà la base d'operacions de l'Aerospatiale (Barceló, 1966; Utrilla, 2002). Per això, a la zona portuària del port d'Alcúdia es destinà una superfície de mirall d'aigua de 1000 m per 300 m, per tal que els hydroavions poguessin aterrar (Soler, 2004). El 1933 l'Aerospatiale junt amb altres companyies aèries franceses constituïren Air France. El 1935 es produïren uns 634 vols amb 312 passatgers (Barceló, 1966). Amb l'esclat de la Guerra Civil, Air France va evacuar el seu personal i material d'Alcúdia i l'escala de la línia aèria francesa es traslladà primer al port de Roses (Girona) i després al port de Fornells a Menorca, tot mantenint la mateixa freqüència (Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999).

El 1927 es va constituir la companyia Iberia que explotaria el pont aeri Madrid-Barcelona. Aquesta companyia sorgeix de l'acord entre l'empresari Horacio Echevarrieta i la companyia alemanya Luft Hansa, tot restant en mans de la companyia alemanya el 34% d'Iberia. Cal dir que bona part de les companyies aèries espanyoles eren de capital mixt hispano-alemany (p.ex. Iberia, Unión Aérea Española, Compañía Colón Transaérea Español). Un any més tard, Iberia es va fusionar amb les altres dues principals companyies aèries espanyoles (p.ex. Unión Aérea Española, Compañía de Tráfico Aéreo, etc), tot conformant la CLASSA (Compañía de Líneas Aéreas Subvencionadas SA). A l'accionariat de CLASSA hi participaven una trentena de companyies aeronàutiques i del sector financer. El govern de la Segona República va nacionalitzar la CLASSA al 1931 i aquesta adoptà el nom de LAPE (Líneas Aéreas Postales Españolas) (Utrilla, 2002).

El 1933 es va constituir la Compañía Aerotaxi de Mallorca fundada pel pilot català Guillem Xuclà, junt amb altres personatges claus en el desenvolupament turístic de Catalunya – Josep Lluís Marsans de la Federació d'Agències de Viatge d'Espanya; Josep Gaspart de la cadena hotelera HUSA; Esteve Fernández, financer i president de l'Aeroclub de Barcelona–, i la francesa Air France (Buades, 2004). L'aerotaxi inicià vols de Barcelona a l'aeròdrom de Son Sant Joan (Palma)¹⁹⁹ amb un Dragón amb capacitat per 8 places. Les estades eren d'un dia i es duïen a terme excursions organitzades pel Touring Club de Mallorca. Aquesta companyia llogava vols a diferents punts de l'illa i, fins i tot, s'inaugurà un camp d'aterratge a Manacor per visitar l'atracció turística de les Coves del Drac. El mateix any començà a funcionar la Compañía Aérea del Mediterráneo que establí una línia entre Barcelona, Palma i València, i que un cop a la setmana volava a Eivissa (Buades, 2004; Pujalte, 2002; Utrilla, 2002).

La febre aeronàutica fou rebuda amb entusiasme i les elits mallorquines, encapçalades pel conegut falangista, el marquès de Zayas, inauguraren l'Aeroclub de Balears el 1934. L'Aeroclub construirà la seva terminal i pistes a Son Bonet (Palma). El 1935, la LAPE va començar els vols regulars amb les illes, tot fent ús de les precàries instal·lacions de Son Sant Joan. Els terrenys de Son Sant Joan (8 Ha) havien estat cedits pel seu propietari per destinar-ho a l'aviació esportiva. S'establiren tres vols: un directe Palma-Barcelona; un directe Palma-Madrid; i un altre que anava a Madrid, fent recalada a València (Pujalte, 2002; Utrilla, 2002).

Es pot dir que als anys 1930 ja s'albirava un potencial turístic a Mallorca que havia d'anar de la mà del desplegament de la indústria aeronàutica. L'esclafit de la Guerra Civil va paralitzar els vols comercials i la LAPE deixà d'operar a les illes. Com en molts altres casos (Turner i Ash, 1991), el conflicte bèl·lic fou un autèntic revulsiu per al transport aeronàutic i les seves infraestructures. Mallorca es convertí en la base aeronaval que segons Massot (1996:38) "sembrà la mort i desolació a molts territoris de la zona republicana". El 1936, amb objectius militars, s'arranjaren diversos aeròdroms –a més del de Son Sant Joan i el de son Bonet– a prop d'Inca, a Eivissa, a Alcúdia i a Campos. En aquells moments, la badia de Pollença fou

¹⁹⁹ Segons Utrilla (2002:71) Mallorca Aerotaxi utilitza l'aeròdrom de Son Sant Joan, on aixecà un hangar de 12,5 metres x 16,5 metres. Serà la primera instal·lació del futur aeroport de Palma.

emprada com a base dels hidroavions italians i de la legió Còndor alemanya, que serien els encarregats de bombardejar les poblacions de la costa del llevant peninsular republicà; a més d'altres bases d'hidros ocasionals a Sóller, Formentera i Eivissa. El germà del cabdill, Ramon Franco fou anomenat cap de la regió aèria de les Balears (Massot, 1996). De fet, Mallorca no fou només la plataforma aeronàutica per atacar els territoris republicans de la península, sinó que també era considerat per part dels feixistes italians un enclavament geoestratègic de primer ordre i la seva pretensió era annexonar les Balears a la "Gran Itàlia" de Mussolini. El sanguinari Arconovaldo Bonacorsi (Comte Rossi) va arribar acompanyat del pilot italià Luigi Gallo. Aquest pilot i militar feixista inicià l'ampliació de les instal·lacions de Son Sant Joan durant la Guerra Civil. Aquestes instal·lacions reberen el nom del pilot italià Luigi Nerieri fins el 1940 (Utrilla, 2002). Així doncs, els militars sublevats havien triat l'espai del que serà la infraestructura clau del capitalisme balear.

En els anys de la Guerra Civil, l'única companyia que va reprendre els vols regulars fou la italiana Ala Littoria que establí la línia Pollença-Roma-Càdis-Melilla. Air France també intentà reprendre les operacions des del port d'Alcúdia, però les pressions dels italians frustraren aquell intent (Pujalte, 2002; Utrilla, 2002). Els rebels refundaren Iberia amb l'aportació del 51% per part de l'Estat –aportat principalment per la LAPE–, al que s'hi afegiria un 24,5% subscrit per la companyia alemanya Lufthansa, i el 4,5% restant fou adquirit per capital privat espanyol. Els primers vols de la companyia dels rebels s'iniciaren al 1938, però de fet es tractava dels vols de Lufthansa de la ruta Saragossa-Palma-Gènova-Stuttgart i al 1939 la aerolínia alemanya feia vols en nom d'Iberia entre Saragossa i Palma. Amb l'esclat de la Guerra Civil, l'aviació civil va passar a les instal·lacions de l'aeròdrom de Son Bonet (Marratxí), just a les afores de Palma, mentre que Son Sant Joan era emprat per l'aviació guerrera. Abans d'acabar la guerra, s'establiren les comunicacions amb vols regulars entre: Saragossa-Mallorca; Sevilla-Larache (Tetuan)-Ifni (Marroc)-Cap Juby (Marroc)-Las Palmas. Cal recordar que Tànger era una de les principals places financeres i s'hi podia accedir ràpidament amb avió, una connexió que podria permetre la interconnexió amb els capitals financers internacionals. El 1940 s'inicià el procés de nacionalització d'Iberia que finalitzà al 1944. Un cop finalitzada la guerra s'incorporaren als vols regulars les zones que s'havien mantingut més temps fidels a la República, així s'establiren les següents línies regulars: Madrid-Tetuan-Sidi Ifni-Cap Juby-Las Palmas; Madrid-València-Palma; Barcelona-Madrid-Sevilla-Tànger-Tetuan; Tetuan-Melilla; Barcelona-Madrid-Lisboa; Barcelona-Palma-València; Barcelona-Palma; Las Palmas-Tenerife; Lisboa-Madrid-Sevilla-Tanger-Tetuan; Santa Isabel (Guinea Equatorial)-Bata (Guinea Equatorial) (Fernández-Fuster, 1991; Rullan, 1997; Pujalte, 2002; Utrilla, 2002).

Figura 13. Anys 1940: Aeroport de Son Bonet (es Pont d'Inca) ; Aeroport de Son Sant Joan (Font: Utrilla, 2002).

- La construcció dels grans aeroports després de la Segona Guerra Mundial. Les infraestructures imprescindibles per la industrialització turística.

L'inici de la Segona Guerra Mundial va suposar una reducció important dels vols, fins a la desaparició al 1944. Aquell mateix any, es celebrà la Conferència de Xicago –Conferència Internacional d'Aviació Civil– per tal de dictar una sèrie de normes universals per a la regulació de la navegació aèria civil i de la que emanaria la ICAO (International Civil Aviation Organization) i la IATA (International Air Transport Association) que congregava a la

companyies aèries. Un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial hi havia una gran quantitat de personal militar desocupat (aviadors), infraestructures militars (aeròdroms i aeroports) i aeronaus en desús. A més, s'havien dut a terme importants avanços tècnics en matèria de navegació aèria, fins al punt que aquesta havia estat la protagonista de la potencialitat destructora dels països en guerra. Una potencialitat destructora que ja s'havia provat anteriorment a Espanya. A partir dels anys 1950 l'aviació experimentaria un espectacular creixement que aniria acompanyat d'un desplegament normatiu internacional per tal de fer viable el trànsit aeri entre països (Gámir i Ramos, 2002).

L'articulació del règim d'acumulació del capital fordista va tenir com una de les principals claus la utilització massiva dels hidrocarburs i l'explosió del transport motoritzat (terrestre, marítim i aeri). A més, la mateixa indústria del transport es convertí en una de les principals vies d'acumulació, al temps que s'aconseguia la pau social –pacte capital-treball– gràcies al creixent accés de les classes populars, als països del capitalisme avançat, als productes que elles mateixes manufacturaven (p.ex. cotxes, vacances, casa, electrodomèstics, etc). Un accés que tan sols era viable degut a l'expansió del crèdit i, per tant, una creixent financiarització de les economies d'amples sectors que fins aleshores no havien participat d'aquestes lògiques d'acumulació. A més, els canvis en el marc institucional possibilitaren l'aparició de les anomenades polítiques de l'Estat del Benestar, amb la consolidació de les vacances pagades per bona part de les classes treballadores. Així doncs, amplex sectors de la societat podien tenir accés a: nous artefactes, energia fòssil barata, temps lliure (vacances) i diners en forma de crèdit. La combinació d'aquests elements, junt amb la configuració d'una potent maquinària propagandística, serien, als països centrals, els pilars de la construcció de la indústria del turisme de masses.

A Mallorca s'havia experimentat un notable auge del negoci turístic a les dècades anteriors als anys 1940 (Barceló, 1966a; Buades, 2004). L'aixecament militar i la posterior Guerra Civil va suposar una aturada en el transport aeri que es va veure agreujat per la confrontació mundial posterior. Després de la Segona Guerra Mundial, les potències aliades condemnaren el règim feixista i el 1946 l'ONU recomanava el boicot diplomàtic a l'Espanya de Franco. Tanmateix, la configuració d'un nou ordre internacional, marcat per la confrontació de blocs palesos en la constitució de l'OTAN (1949) i el Pacte de Varsòvia (1955), feu que aviat el règim feixista fos acceptat dins l'òrbita dels estats que tenien en comú la lluita contra el comunisme, encapçalats pels EUA. En aquell context de teòric rebuig internacional al franquisme. A finals dels anys 1940 començaren les negociacions entre els EUA i el govern de Franco, unes negociacions que foren defensades pel senador estatunidenc McCarran qui proposà afavorir la dotació de préstecs a Espanya. El 1950, el Congrés dels EUA i el president Truman decidien oferir ajuda financera a Espanya. Aquest es convertia en l'únic país europeu que podria rebre ajuda a través de l'ECA (European Cooperation Administration), gestora del Pla Marshall, sense haver signat prèviament cap acord al respecte (Viñas et al., 1979). Aquell mateix any es començaren a revisar les sancions internacionals a Espanya i aquesta començava a entrar dins els organismes internacionals com per exemple la FAO al 1950, la UNESCO al 1952, o l'ONU al 1955. Hom pot destacar que en temps de l'embargament internacional a Espanya, aquesta participà en la constitució de la ICAO (International Civil Aviation Organization) i al 1951 ja ocupà un lloc en el seu consell. L'ambaixador dels EUA al 1951, Stanton Griffis, va dur una sèrie de negociacions amb el govern franquista per tal d'arribar a un acord de defensa, ja fos l'entrada d'Espanya a l'OTAN o bé un acord bilateral de cooperació en defensa i econòmica. Aquest es va signar al 1953 i a partir de llavors s'inicià la cursa cap el desenvolupisme que acabaria d'esperonar el Pla d'Estabilització de 1959 (Viñas et al., 1979).

Ja a la segona meitat dels anys 1940 començaren a arribar als principals aeroports espanyols vols internacionals de les companyies estrangeres (p.ex. TWA dels EUA; British Overseas Airways Corporation i British European Airways del Regne Unit; KLM dels Països Baixos; Swissair de Suïssa; i la sueca ABA) i, per una altra banda, Iberia iniciava als 1940 vols internacionals, fins i tot transoceànics (Fernández-Fuster, 1991). El 1941 es va permetre que l'aviació civil aterrés a l'aeroport militar de Son Sant Joan, ja que al de Son Bonet es duia a terme l'ampliació de les infraestructures. El 1945, Son Bonet comptava amb l'antiga pista de 1500 m per 300 m, a la que s'hi afegia una nova pista transversal de 1500 m per 150 m (Rullan, 1997). El 18/05/1946 arribà a Son Bonet el primer vol xàrter estranger que pertanyia a

la companyia anglesa Hunting Air Travel, aquest havia estat llogat per Robert Graves²⁰⁰ en el seu retorn a Deià des de Londres (Rullan, 1997).

El 1946 s'havia inaugurat una nova terminal a **Son Bonet** i l'aeroport adquiria la condició d'aeroport civil de rang internacional, la qual cosa denota la vocació turística que es preveia per l'illa. Emperò, l'embargament internacional a Espanya retallà, momentàniament, les expectatives dipositades en el negoci turístic i l'aviació. En particular per les reticències del govern francès. L'any 1948 ja sortia un vol diari des de l'aeròdrom de Son Bonet i s'havien duplicat els passatgers arribats i els avions havien passat de 1710 al 1947 a 2220 al 1948. La principal explicació d'aquest increment dels vols es deu al fet que el 1948 començaren a arribar els avions de dues noves companyies espanyoles: CANA (Compañía Auxiliar de Navegación Aérea) i AVIACO (Aviación y Comercio SA). Mentre que la primera desapareixeria al cap de poc temps, la segona es convertiria en una peça important de la navegació aèria ja que presentava la peculiaritat de que els seus vols no eren regulars, és a dir eren vols xàrter. El 1949 una primera companyia estrangera establia vols regulars a Palma, Air Algérie, que establia vols entre França i Algèria amb escala a Son Bonet i la Luxemburg Airlines realitzà el primer vol xàrter aquell mateix any. El 1951, AVIACO fou noliejat per part del Club Méditerranée per tal de dur els seus abonats des de París a Palma i, també, Air France establia vols regulars entre París i Palma. En aquells moments, les infraestructures aeroportuàries tan sols podien ser emprades durant el dia, la qual cosa resultava ser un important fre al trànsit aeri. Al llarg de la dècada dels 1950 s'iniciaven els vols regulars de les principals companyies de bandera europees: Air France (França) al 1951; BEA (British European Airways) al 1952; Sabena (Bèlgica) al 1956; KLM (Països Baixos) al 1956; SAS (Scandinavian Airlines) al 1956; Swissair al 1956; etc. En aquells anys, també es disparaven els vols xàrter de forma irrefrenable (Rullan, 1997).

L'any 1956 els moviments de passatgers de l'aeroport de Son Bonet (378 mil passatgers) varen superar per primer cop en la història als moviments de passatgers del port de Palma (331 mil passatgers). El 1956, el recent creat Ministerio de Información y Turismo inaugurava una delegació a l'aeroport. A partir de llavors, els moviments de passatgers de l'aeroport serà molt superior als del port. En aquells moments, les instal·lacions començaven a desbordar-se i al 1957 s'obrí una sucursal de Son Bonet a la base d'hidros de Pollença. La companyia Aquila Airways va establir la línia Southampton-Mallorca, amb un vol regular setmanalment que fou noliejada per Ultramar Express. Aquesta com es veurà més endavant fou un dels principals majoristes a remolc del qual aparegueren alguns dels gegants turístics de les illes: el Grup Barceló i Iberotel.

El 9 de juliol de 1956, arribava a l'aeroport de Son Bonet, Richard Nixon que aleshores era el vicepresident dels EUA. Nixon va fer escala a Palma per entrevistar-se amb el Ministre d'Afers Exteriors, Martín Artajo, i a la que acudí l'ambaixador dels EUA, John Davies Lodge (Rullan, 1997). Aquella fou la visita de més alt nivell realitzada a l'Espanya franquista, després de la trobada de Hitler amb Franco d'Hendaya al 1940. L'arribada de Nixon s'enquadra dins de l'estratègia geopolítica dels EUA d'ajuda al franquisme per tal d'evitar la propagació del "virus comunista" (Garcés, 2008). Buades (2004:123) escriu que "aquell estiu, precisament, s'esperava que hi hagués un boom del turisme nord-americà a Europa i fossin més d'un milió de turistes. Hi havia qui parlava d'un pla Marshall turístic de 500 milions de dòlars i explicava que aquesta xifra equivalia al 20% del total de les exportacions de l'Europa occidental als EUA. Espanya posava Mallorca com esca per pescar un bon tros d'aquest preuat botí". Per altra banda, aquell mateix any se va signar a París el Conveni Multilateral relatiu als drets comercials dels serveis aeris no regulars europeus (vols xàrter). En aquest conveni, el paper de l'Espanya franquista fou molt destacat i segons Luís Felipe de la Torre (1999:981): "Espanya va aplicar amb major liberalitat el nou Conveni i aqueixa fou la causa determinant de l'espectacular desenvolupament que, en els anys 60, varen tenir els vols xàrter cap el nostre país des d'Europa".

Mentre que Mallorca es connectava amb les principals àrees metropolitanes de l'Europa de postguerra –amb una societat que abraçava la febre del consum de masses–, la resta de les grans illes (Menorca i Eivissa) seguien, en bona mesura, desconnectades de la "modernitat"

²⁰⁰ Joana M. Seguí-Aznar (2005:61) escriu que "el 16 de maig de 1946, el Dragon Rapide pilotat por Mr. Bebb – el mateix pilot i el mateix tipus d'avió que va dur a Fanco de Canàries a Sevilla– aterritzava a Palma. A Madrid havien hagut d'esperar dues hores, a l'ambaixada Britànica, a que se'ls concedís el permís per continuar perquè Mallorca encara era zona militar. Era el primer vol xàrter que prenia terra a l'aeroport de Son Bonet".

turística que arribava per l'aire. **Menorca** comptava amb un aeròdrom militar a Malbúrger Vell (Sant Lluís)²⁰¹, la construcció del qual es va iniciar el 1936 quan esclatà la Guerra Civil, però fou inaugurat el 1939, quan l'illa va ser finalment dominada pels feixistes i el primer avió en aterrar a les pistes des del començaments de la seva construcció fou de l'Aviació Legionària Italiana. En paraules de Soriano-Frade (1996:80) "el primer camp d'aviació de l'illa, una pista de terra de vuit-cents metres de longitud, se va construir amb finalitat militar i durant la guerra civil en una part de la finca denominada Malbúrger Vell, localitzada a tres quilòmetres de Maó, amb la particularitat d'acabar-se les seves obres *el febrer de 1939, just, quan en aquells dies la pau arriba a Menorca*"²⁰².

A mitjans dels anys 1940, el batle franquista i president del Foment del Turisme de Menorca, Joan Victory Manella²⁰³, va sol·licitar activament l'establiment d'una línia aèria amb Maó a la CANA (Compañía Auxiliar de Navegación Aérea) i a Aviaco. El director de l'agència de viatges Taber a Bilbao, el menorquí Ramon Cavaller Triay, amic personal dels fundadors d'Aviaco, va pressionar per a que establissin una línia regular entre Barcelona i Maó. Per a que es pogués iniciar la ruta Barcelona-Maó –amb connexió amb Bilbao, Saragossa i Madrid–, Aviaco demanà que algú s'havia de fer càrrec de cobrir l'import de les places que no es cobriessin per vol. L'organització que assumí aquest compromís fou el sindicat de la pell (Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999). L'agost de 1949 s'iniciaren els vols d'Aviaco i després d'un accident d'un avió, Joan Victory va procedir a ampliar i habilitar la pista –perllongada fins a 1200 metres–. Aquelles obres es finançaren mitjançant el pressupost municipal i les donacions aportades per les forces vives, a més del treball realitzat per 70 presos polítics de La Mola (Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999; Buades, 2004).

Per altra banda, a **Eivissa** es va construir un aeròdrom eventual de campanya, l'aeròdrom des Codolar. Aquest es declarà aeròdrom militar d'emergència el 1939 i va mantenir aquest ús fins el 1958. Es tractava d'una pista aplanada de terra a les proximitats de ses Salines. El 1942 s'anuncià la seva obertura al trànsit civil, restringit a la companyia Iberia, per tal d'establir un servei aeri dos dies per setmana entre Eivissa, València i Mallorca. El 1949, per ordre ministerial del 13 d'agost, les instal·lacions es varen obrir al trànsit aeri domèstic complet i internacional de turisme i escales tècniques del trànsit internacional, que en aquest darrer cas estava restringit a la companyia Aviaco. Segons Utrilla (2009:35) "l'aeròdrom no comptava ni tan sols amb carretera d'accés. El camp de vol, totalment de terreny lleugerament compactat tan sols comptava com a única ajuda a la navegació amb una màniga de vent i una petita emissora de ràdio terra/aire indicatiu ECV1, amb freqüència 333 kcs [kilocicles per segon]. Uns petits barracons de fusta, abandonats per l'exèrcit de l'Aire, completaven les precàries instal·lacions". Al cap de dos anys les instal·lacions foren clausurades per mor de les mancances infraestructurals, sense haver rebut ni un sol vol (Utrilla, 2009).

Cèsar Puget Riquer que fou batle d'Eivissa i president del Foment de Turisme d'Eivissa a mitjans dels 1940, intentà que s'habilitàs l'aeroport d'Eivissa per tal de poder acollir les desitjades onades de turistes. Les classes dirigents varen pressionar per aconseguir realitzar aquelles obres, i sembla que fins i tot havien aconseguit un crèdit, però finalment no ho varen dur a terme. Buades (2004) explica el fracàs polític-empresarial per habilitar l'aeroport eivissenc com a resultat de la pressió realitzada per les elits mallorquines, amb major poder d'influència sobre els capitosts del règim, que haurien intentat avortar la competència turística eivissenca. Bray i Raitz (2001) insinuaren que al darrera de les dificultats per obtenir suport estatal per adequar l'aeroport es trobava la mà invisible de la Trasmediterrànea, controlada pel contrabandista mallorquí Joan March. Tal com escriu Buades (2004:171) "per als interessos de March en la indústria turística mallorquina, com més tard arribés a Eivissa el trànsit aeri internacional, millor". Ramon Fajarnés (2000:93) per la seva banda exposa com mentre a Eivissa fou el Foment del Turisme d'Eivissa l'encarregat de coordinar el projecte de l'aeroport

²⁰¹ Cap a finals dels anys 1920 a Maó hi havia una base aeronaval i entre el 1937 i el 1939 el port de Fornells fou la base dels vols d'Air France cap a l'Alger (Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999).

²⁰² El subratllat és nostre. Francisco Soriano Frade fou delegat de la Subsecretaria d'Educació Popular (1951-1966) i delegat provincial d'Informació i Turisme a Balears (1951-1966; 1974-1976). Aquesta sentència pot ser un epítom de bona part de la literatura del règim feixista, encara que escrita als anys 1990, sobre el paper del règim com a pacificador i del binomi aviació-turisme com a vehiculadors del progrés i la "pau social" que els rebels imposaren per les armes.

²⁰³ El polític-empresari va fundar la societat Hoteles Marítimos SA al 1961. Aquesta societat tenia l'hotel Rey Carlos III a es Castell.

des Codolar, a Mallorca havia estat la Cambra de Comerç que era de Mallorca, Eivissa i Formentera. I la Cambra "va demanar diners no només als mallorquins (com hagués set [sic] natural), sinó també als eivissencs, a pesar que el projecte beneficiava exclusivament a Mallorca". Les contribucions es feien mitjançant un impost especial, però les protestes dels eivissencs acabaren per fer abandonar la idea a la Cambra de fer pagar als eivissencs les obres dels mallorquins.

A finals dels 1950 l'aeroport de **Son Bonet** (Palma) ja era el segon aeroport espanyol, darrera del de Madrid, en quant a trànsit internacional. Les deficiències tècniques que presentava l'aeroport de Son Bonet i les dificultats per a desenvolupar-hi futures ampliacions va fer que al Pla Nacional d'Aeroports de 1958 es proposàs traslladar l'aviació civil a l'aeroport de **Son Sant Joan**. Les instal·lacions de Son Bonet varen esdevenir insuficients pels gegants dels aires –Bristol, DC-3, Viscount, DC-4, DC-6, Convair, Constellation, etc– propulsats per hèlice i amb una capacitat de prop de 100 places. A més, la proximitat a la zona urbana representava un seriós inconvenient per a l'ampliació de l'aeroport, sobretot per qüestions de seguretat i manca d'espai físic. Segons Buades (2004) els lobbies locals tingueren dificultats per tal de convèncer a l'Estat per a què invertís en la construcció d'unes noves infraestructures aeroportuàries. En el lobby proaeroport es troben algunes de les principals personalitats del règim feixista a l'illa: Rafael Villalonga Blanes, president de la Diputació Provincial (1957-1970), i Joan Massanet Moragues, batle de Palma (1954-1963). Aquests dos varen concertar un préstec de 4,5 milions de pessetes per tal de pagar les expropiacions dels terrenys²⁰⁴ i així poder dur a terme l'ampliació de les infraestructures aeroportuàries i el trasllat de l'aviació civil a Son Sant Joan (Buades, 2004). Val la pena destacar, tal com exposa Soriano-Frade (1996:78) que aquells avalaren personalment les operacions de crèdit per tal d'accelerar el procés i així no haver d'esperar l'abonament dels crèdits oficials sol·licitats. Així mateix, el Foment del Turisme de Mallorca, a instàncies del governador civil, va aportar 250 mil pessetes el 1959 per a l'adquisició dels terrenys (Vives, 2005). Dins del Programa d'Ajuda per la Defensa Mútua entre l'Espanya feixista i els EUA de 1953, es va seleccionar la base de Son Sant Joan com un dels enclavaments estratègics de l'aliança, per la qual cosa, aquell mateix any, es varen iniciar obres de millora de les instal·lacions amb la construcció d'una nova pista adaptada a les exigències dels vols transoceànics. A més, es va sufragar el desviament de la carretera de Palma a Lluçmajor (Utrilla, 2002).

La data del trasllat d'una base a l'altra fou el dilluns 18 de juliol de 1960, que era un dia fluix en quant a moviments. En aquell moment les dotacions eren molt precàries, iniciant-se unes obres d'adaptació que no acabarien fins el 1967. A principis dels 1960 començaven a volar els grans avions a reacció –Caravelle, DC-8, etc– que augmentaven considerablement el nombre de places per aeronau (prop de 200 places) que no podien aterrar a Son Bonet. En aquells moments hi havia una terminal (Terminal A) amb capacitat per uns 5 milions de passatgers i una pista d'aterratge de 3200 metres. Entre d'altres coses, la construcció de l'aeroport, suposaria eliminar la línia de ferrocarril Palma-Santanyí. El 1962 es superà la xifra del milió de passatgers i el Pla General d'Aeroports i Rutes Aèries 1964-1967 contemplava l'ampliació de l'aeroport. El Pla d'Aeroports i la inversió en infraestructures aeroportuàries emanava del Pla d'Estabilització, instrument que obriria l'Espanya franquista al finançament del Fons Monetari Internacional, dels EUA i de l'OECE (Organització Europea de Cooperació Econòmica). El Pla General d'Aeroports i Rutes Aèries s'inseria dins dels principis rectoris del Pla de Desenvolupament Econòmic i Social 1964-1967, aprovat pels tecnòcrates feixistes. Unes obres que s'iniciaren al 1965, any en que ja es superen els dos milions de passatgers. El 1972 entrava en servei una nova base (Terminal B) en la que se concentraven els vols xàrter i dos anys més tard s'acabaven les obres de la segona pista (Utrilla, 2002; Bauzà, 2008).

²⁰⁴ El 1870 el Marquès de Bellpuig, el principal terratinent de Mallorca, posseïa Son Sant Joan (359 Ha) a Palma (Moll i Suau, 1979).

Figura 14. Fotografies de l'aeroport de Son Sant Joan (Palma): a) 1961; b) 1965; c) 1990; d) 1997 (Font: AENA, 2005).

El 1954 el Ministeri de l'Aire declarà d'urgència les obres de l'aeroport d'**Eivissa**. A Eivissa, El 1955 s'adjudicaven les obres d'aplanament de l'aeròdrom des Codolar (Eivissa) que eren sufragades per part de les institucions i empreses locals –el Foment del Turisme va obrir una subscripció popular–, sense participació de l'administració central de l'Estat. El juny de 1958 s'inaugurava el nou aeroport –amb un pista d'aterratge de terra de 800 metres–, Aviaco i Iberia explotaren en exclusiva les comunicacions exteriors de l'illa amb els vols des de Palma, Barcelona i València. Entre el 1960 i el 1962 s'asfaltà i amplià la pista d'aterratge, fins assolir 2000 metres. Les obres continuaren fins el 1963 i mentrestant les companyies Iberia i Aviaco operaven a l'aeroport eivissenc. El 1963, després d'aquestes obres, l'aeroport s'obri a tot el trànsit aeri nacional, i s'acabà la restricció a l'ús exclusiu de les companyies Iberia i Aviaco. En no tenir duana, els vols xàrter internacionals amb turistes cap a Eivissa, havien de fer escala a Palma on feien els transbordament dels passatgers que continuaven amb els vols regulars de les companyies espanyoles, TASSA o Spantax. No fou fins el 15 de juliol de 1966 en que l'aeroport va ser obert plenament al trànsit internacional, una decisió que es va prendre després de la Primera Assemblea Nacional de Turisme (Madrid, 1963) en la que el lobby proturístic eivissenc del Foment de Turisme va aconseguir que s'assumís l'objectiu de convertir l'aeròdrom en aeroport internacional. Així quedà recollit en el Pla General d'Aeroports i Rutes Aèries 1964-1967 que definí l'aeroport eivissenc com d'interès turístic. El pla preveia ampliar la pista fins a 2800 metres, una nova terminal, torre de control, etc. Unes obres pressupostades en uns 218,7 milions de pessetes. La Caledonian Airlines va establir una línia regular amb Anglaterra el 1967, tot donant pas al boom turístic eivissenc. L'any 1971 ja se dugueren a terme obres d'ampliació de l'aeroport: pista de rodament, estacionament d'avions i, especialment, de l'estació modular de tràfic no regular. Les obres del nou edifici acabaren el 1973, just a les portes de la crisi dels 1970. En aquesta nova terminal s'operen primer els vols internacionals i al cap d'un any s'hi afegixen els nacionals, tot destinant l'antiga terminal com a bloc tècnic i administratiu. Es passava d'una terminal de 2600 m² a una altra de 24260 m² (Soriano-Frade, 1996; Ramon Fajarnés, 2001; Buades, 2004; Utrilla, 2009).

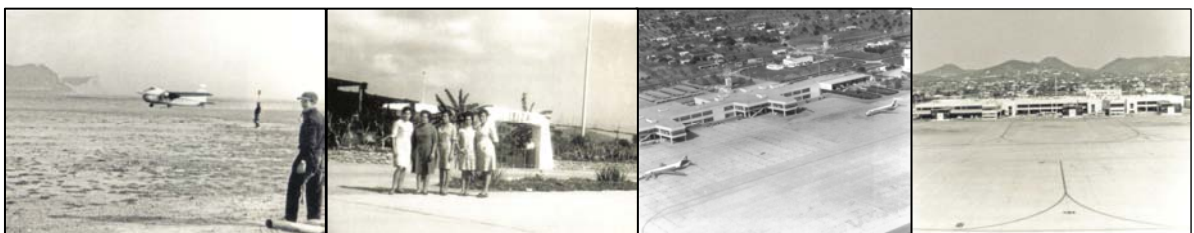

Figura 15. Fotografies de l'Aeroport d'Eivissa (es Codolar): anys 1940; anys 1960; anys 1970; anys 1980 (Font: Utrilla, 2009).

En el cas de **Menorca**, l'aeròdrom de Malbúrger Vell no presentava les condicions òptimes per l'enlairament del turisme de masses. Així i tot, el 1962 arribaren unes 1268 aeronaus i 20 mil passatgers. El batle Gabriel Seguí Mercadal va promoure l'asfaltat i ampliació de la pista de vol fins a 1500 metres que es varen concloure el 1963. Les gestions de Seguí possibilitaren l'obtenció d'un crèdit d'uns 3 milions de pessetes per dur a terme les obres de l'aeròdrom. El 1966 es realitzà una nova ampliació de la pista fins assolir 1850 metres. El 1958 el Tour Operador britànic Horizon Holidays inicià els seus negocis a l'illa amb Joan Victory i al llarg dels anys 1960 van arribant diverses companyies aèries internacionals (p.ex. Dan Air, Itavia, etc). El 1968 la British European Airways (BEA) va establir la primera línia internacional

regular amb l'aeroport menorquí. Els principals promotors d'aquesta línia foren Joan Victory i Jim Maps. Maps arribà a l'illa el 1959 com a representant d'Horizon Hollidays i el 1968 passà a ser el delegat de BEA a Menorca. Aquesta línia deixà d'operar al cap d'un any i mig. En aquells moments començaren a operar els vols xàrter procedents, sobretot del Regne Unit, cap a Menorca (p.ex. Laker Airways, British United Airways, Channel, Invicta, Autair, etc) (Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999).

L'excessiva proximitat a Maó i a la carretera que anava a Sant Lluís, feu tal com relata Soriano-Frade (1996:83) que "amb redoblada empena, exemplarment mantinguda pel batle i procurador senyor Seguí, les forces vives de l'illa tornen a insistir en l'òptima solució; un nou aeroport". El Pla General d'Aeroports i Rutes Aèries 1963-1967 estimava la "necessària" construcció d'un nou aeroport a Menorca que permetés operar a les grans aeronaus (p.ex. Boeing 727, Caravelle), cosa que era impossible a Malbúrger Vell. El Ministeri de l'aire seleccionà tres possibles ubicacions: Sant Climent (Maó), Son Olivaret (Ciutadella) i una tercera al centre de l'illa. Mentre que la darrera fou descartada en un primer moment, les autoritats franquistes de Maó i Ciutadella es disputaren intensament la infraestructura aeroportuària. Les obres del nou aeroport que s'havien d'iniciar el 1968, s'avançaren dos anys degut a les pressions dels poders locals, en uns moments en que els vols xàrter s'incrementaven constantment i les instal·lacions de l'aeròdrom de Sant Lluís eren un autèntic coll de botella per una major expansió turística a l'illa. El 24 de març de 1969 s'obria l'aeroport de Sant Climent – amb una pista de 2350 metres i una terminal de 2500 m²–, el que ja permetria la conversió de l'illa al negoci de l'oci amb la plena connexió aèria. En tan sols 2 anys es dupliquen el nombre de passatgers i el 1979 se triplicaven els passatgers respecte dels de 1970.

Figura 16. Aeroport de Sant Lluís (anys 1950); Aeroport de Sant Climent (Maó) (anys 1970); Aeroport de Maó (anys 1990) (Font: Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999).

- Globalització neoliberal i noves expansions aeroportuàries. Les administracions públiques posen els diners, les companyies aèries guanyen els diners.

Les creixents onades de turistes arribades a l'arxipèlag i les sempre creixents pretensions per part de les elits político-empresarials de les illes d'aconseguir un major nombre de visitants, així com les d'ampliar l'activitat turística en nous segments, han fet que les infraestructures aeroportuàries s'anessin ampliant per tal de rebre majors contingents de passatgers, passant d'unes infraestructures mínimes als seus inicis a unes megainfraestructures al present. Així, l'aeroport de **Son Sant Joan** es va remodelar totalment, tot començant les obres el 1993. La solució a la crisi del règim d'acumulació fordista en la seva expressió turística va venir de la mà, en temps del capitalisme neoliberal, d'una potent intervenció pública que finançà el 75% del cost de la nova terminal de Son Sant Joan (240 milions d'euros) mitjançant els fons de cohesió de la UE (Utrilla, 2002). Aquest intervencionisme públic a favor del capital turístic es completa amb la propaganda turística finançada amb fons públics a través de la Conselleria de Turisme de la CAIB i d'altres organismes públics.

El nou aeroport de Palma s'inaugurà al 1997 i es converteix en l'eina fonamental per a l'espectacular fase expansiva de l'economia balear a partir de llavors, en temps del règim d'acumulació flexible de predomini financer, caracteritzada per l'aprofundiment del negoci turístic en els segments més elitistes: camps de golf i turisme residencial (lligat a l'especulació financer-immobiliària). Bauzà (2008) l'analitza com un cas paradigmàtic de solució espacio-temporal i com un element clau per a la compressió espacio-temporal de l'illa en el context de l'Europa Comunitària i l'explosió de les mobilitats, que en el nostre cas s'han materialitzat, entre

d'altres, en el que s'ha definit com a turisme residencial. El Pla Director de l'Aeroport de Son Sant Joan aprovat el 2001 tornava a preveure la "necessària" ampliació de l'aeroport, per tal de fer front a les exigències de les companyies aèries, tot preveient un increment des dels 17,4 milions de passatgers de 1998 fins a 38,5 milions de passatgers pel 2015. A més de la construcció de nous *finger*s, ampliació de pistes i noves zones d'estacionament, es va dur a terme: la construcció d'un mòdul interilles que s'inaugurà el 2003, l'enderrocament de l'antiga Terminal B el 2008 per tal d'aconseguir més espai per estacionar les aeronaus, especialment les que realitzen operacions de trànsit a Palma i l'ampliació del Mòdul C que s'inaugurà a principis de 2010. Amb aquesta obra, es preveu un increment de passatgers fins a 28,5 milions al 2012. Aquestes darreres obres estaven pressupostades en uns 300 milions d'euros, finançats per AENA, és a dir amb diners públics, i el cost total de les obres previstes entre el 2012 sumen uns 800 milions d'euros. Cal destacar el fet que l'ampliació del Mòdul C, amb un cost de 60 milions d'euros, anava adreçada a ampliar les operacions *hub* de les companyies de baix cost Air Berlin i la seva filial Niki. D'aquesta manera, se perseguia convertir l'aeroport de Palma en una de les principals plataformes *hub* de l'Estat, i com veurem més endavant en una autèntic "regne" d'Air Berlin (GOB, 27/11/2001; Estelrich, 6/08/2008; Morales, 7/08/2008; Hosteltur, 8/08/2008; Ferriol, 22/04/2010; Martín, juny 2010).

En el cas de **Menorca**, des del mateix moment en que s'inaugurà el nou aeroport de Sant Lluís, s'han dut a terme noves expropiacions i ampliacions de les infraestructures. Així, la terminal s'amplià fins assolir els 3594 m² i el 1987 s'iniciaren les obres d'una nova terminal que havia de tenir uns 21000 m². Aquesta fou novament ampliada el 1994, precisament quan entrà en vigor el Tractat de Schengen amb el que acaben els controls fronterers a l'espai Schengen – Estats membres de la UE–. El 1994 s'afegien 1800 m² a la terminal inaugurada el 1988. El Pla Director de l'Aeroport de Menorca de 2001 preveia una nova ampliació de les infraestructures aeroportuàries de Menorca per donar cabuda a l'increment previst de passatgers. Segons les estimacions d'AENA s'havia de passar de 2,8 milions de passatgers el 2001 a 5,01 milions el 2015. La terminal projectada presentava una superfície de 57000 m², més del doble de l'existent. El juliol de 2004 s'adjudicaren les obres d'ampliació de la Terminal de l'Aeroport de Maó (52 milions d'euros) (Aena, 30/07/2004)²⁰⁵. Aquesta nova terminal s'inaugurà el 2009, ja en plena crisi global i en una situació d'incertesa sobre el manteniment de les previsions de creixement constant realitzades des del poder (Martínez de la Cruz i Utrilla, 1999; Gob Menorca, gener 2004; Ministerio de Fomento, 13/06/2009).

Figura 17. Cartells de les campanyes en contra de les ampliacions dels aeroports de Palma (GOB) i Eivissa (Amics de la Terra, GEN-GOB, Institut d'Estudis Eivissencs).

Per altra banda, a l'aeroport d'**Eivissa**, al llarg dels anys 1970 es segueixen ampliant les instal·lacions aeroportuàries. Cap a mitjans de la dècada dels 1980 es va dur a terme la remodelació de la terminal de passatgers i el 1988 s'amplià la zona d'estacionament d'aeronaus. El Pla Director de l'aeroport d'Eivissa de 2001 preveia que el 2015 s'assoliria la xifra de 6,9 milions de passatgers, front els 4,4 milions del 2001. Per això, AENA projectava l'ampliació de les infraestructures portuàries. Unes ampliacions que havien d'afectar a unes 50 Ha que havien de ser expropiades. En

aquest cas, les ampliacions afectaven a unes 5 Ha de la finca de Can Palfeu. S'haurien d'expropiar uns terrenys en els que hi havia unes 45 cases. El desembre de 2008 se licitaren les obres d'ampliació de la Terminal de l'Aeroport d'Eivissa per uns 71,42 milions d'euros per tal de poder fer front a l'augment dels moviments de passatgers previst. Aquesta ampliació fou contestada per la societat civil eivissenca, especialment per part del GEN-GOB, Amics de la Terra i l'Institut d'Estudis Eivissencs que s'oposaven a l'expansió d'unes infraestructures que tendrien unes afectacions directe sobre els fràgils ecosistemes propers a l'aeroport, sobre el

²⁰⁵ El 2006 s'adjudicaren les obres d'urbanització d'un nou aparcament per 929 places i un pressupost de 13,9 milions d'euros (Aena, 26/04/2006).

patrimoni arquitectònic dels terrenys rústics expropiats. Els veïnats afectats, pagesos i petits propietaris, també s'han mobilitzat en contra d'aquesta ampliació que inicià els tràmits d'expropiació el 2010. Després de negociacions entre els polítics eivissencs i AENA, es acordar dur a terme l'expropiació de 25,8 Ha i menys edificacions afectades que les inicialment previstes (GEN-GOB, 2002Rodríguez, 9/11/2008; GEN-GOB, 24/07/2009; Rosselló, 9/03/2010)

Els Plans Directors dels aeroports de les illes preveuen importants ampliacions en tots ells. En el cas de Mallorca, recordem que es va ampliar als anys 1990, es preveu que es passi de 19,4 milions de passatgers al 2000 a uns 38,5 milions al 2010, per la qual cosa s'estima necessari construir una nova pista de rodament, noves plataformes d'estacionament dels avions, ampliar la terminal i construir nous aparcaments de vehicles. En el cas de Menorca el pla preveu que es passi de 2,45 milions de passatgers al 2000 a uns 5,01 milions per l'any 2015, la qual cosa motiva l'ampliació de la pista de vol, l'adequació de la pista de rodament, construcció de plataforma d'estacionament d'aeronaus, ampliació de la terminal i construcció de nous aparcaments de vehicles. Finalment, en el cas eivissenc, es preveu passar dels 4,4 milions de passatgers del 2000 a uns 6,98 milions de passatgers per l'any 2013 per la qual cosa estima construir dues pistes ràpides, ampliació de la pista de rodament i de la plataforma d'estacionament d'aeronaus, construcció d'una nova terminal de càrrega i ampliació de la de passatgers i dels aparcaments de vehicles. A les tres illes, els moviments ecologistes s'han manifestat en contra de les ampliacions dels aeroports que preveuen els seus plans directors amb les campanyes de "No al Macro-aeroport" del GEN-GOB Eivissa²⁰⁶, "No a l'ampliació de l'aeroport de Son Sant Joan" del GOB de Mallorca (GOB, 27/11/2001) o el GOB menorquí amb "Un aeroport per una Menorca Sostenible" (GOB, gener 2004).

Cal tenir present que en l'article 64 de les DOT (Llei 6/1999) estableix que no s'autoritzaran noves infraestructures aeronàutiques fora de les delimitacions de la zona de serveis, excepte en els casos que fos per interès militar, protecció civil o millores ambientals. Aquest article quedà recollit en la norma 56 del Pla Territorial de Mallorca d'acord amb la qual s'establí una certa limitació a futures ampliacions de l'aeroport, sempre que fossin més enllà de la zona de serveis. Aquest fet motivà una polèmica entre el Consell Insular de Mallorca (UM-PP) i el Govern Central (PSOE) que a través del Ministeri de Foment reclamava la modificació del PTM per a que aquest no impedis futures ampliacions de l'aeroport (Guijarro, 23/04/2005). Totes les forces polítiques de les Balears rebutjaren les demandes fetes pel Ministeri de Foment, arribant finalment a un acord segons el qual s'acceptava la no ampliació de l'aeroport (Guijarro, 26/04/2005). Tot i això, el Tribunal Constitucional ha anul·lat els dos articles de les DOT que pretenien bloquejar les futures ampliacions de les infraestructures aeroportuàries amb la seva transposició al PTM, i que per tant es podrien dur a terme les ampliacions previstes en el Pla Director de l'aeroport de Palma que, entre d'altres, contemplava la creació d'un polígon industrial d'unes 100 Ha (Guijarro, 13/03/2007).

A la taula 54 es pot veure la superfície que ocupen les infraestructures aeroportuàries de les Balears a l'any 2000: unes 1215 Ha aproximadament, el que representa el 4,23% de tot el sòl urbano-artificial en aquell any, o bé el 0,24% de tota la superfície de les illes. En tot cas convé tenir present que aquestes megainfraestructures es troben en zones d'alta conflictivitat d'usos, com per exemple en el cas de Palma prop de la ciutat i aferrat a la zona turística de s'Arenal, havent colonitzat els espais agrícoles de la zona, a més d'afectar a les aigües del subsòl degut als lixivis de materials tòxics. En el cas eivissenc, l'aeroport delimita amb el Parc Natural de ses Salines, entrant en contradicció l'ús aeroportuari amb el de la conservació d'aquell ecosistema. I, en el cas menorquí l'aeroport es troba al costat de Maó, envaint sòl agrícola.

Figura 18. En groc la superfície que el Ministeri de Foment reclamava que es qualificàs com a reserva per ús aeronàutic (Font: Diario de Mallorca)

²⁰⁶ Campanya Macroaeroport No: www.gengob.org/campaeroport.php (maig 2011).

Taula 54. Estimació de la superfície ocupada pels aeroports a les Balears, 2000 (Font: Vega, 2003).		
Mallorca	Superfície (Ha)	817 Ha
	% sobre sòl artificial	3,87 %
	% sobre superfície insular	0,22 %
Menorca	Superfície (Ha)	190 Ha
	% sobre sòl artificial	4,94 %
	% sobre superfície insular	0,27 %
Eivissa	Superfície (Ha)	207 Ha
	% sobre sòl artificial	5,95 %
	% sobre superfície insular	0,36 %
Balears	Superfície (Ha)	1.215 Ha
	% sobre sòl artificial	4,23 %
	% sobre superfície insular	0,24 %

Una nova via d'aprofundiment del capital es pretén dur a terme a partir de la privatització de les infraestructures i de la gestió aeroportuària que quedarien separades de l'autoritat pública de la navegació aèria, actualment sota el mateix ens, AENA. Un procés que s'insereix dins la lògica privatitzadora-liberalitzadora de les polítiques corporatives dutes a terme pels governs sota el paradigma neoliberal. El model aeroportuari espanyol, segons Nombela (17/08/2008:8) "basat en la propietat i gestió pública d'una ampla xarxa de 47 aeroports, i centralitzat a nivell nacional en quant a les decisions d'inversió i les taxes cobrades per la seva utilització resulta peculiar dins del context de la Unió Europea i altres països desenvolupats que han orientat els seus models amb altres directrius". En motiu de la crisi econòmico-financera desfermada a l'estiu del 2007, el Govern espanyol anuncià agilitzar el procés de privatització dels aeroports, obrint les portes a l'entrada del capital privat i les comunitats autònomes. L'executiu espanyol pretén dur a terme la privatització del 30% d'AENA amb la qual cosa, així com ocorre en les privatitzacions, l'Estat podria eixugar part del dèficit públic resultat de la crisi. Cal destacar que AENA és l'operador aeroportuari més barat d'Europa. Un moviment costa a l'Estat espanyol uns 473,4 euros, mentre que al de Heathrow (Londres) era de 1680 euros. D'acord amb Otero (29/06/2008) entre els motius pels quals es pretén dur a terme la privatització parcial del model aeroportuari espanyol està per una banda, el compromís del Govern espanyol amb la Generalitat de Catalunya, i per una altra banda, la necessitat de finançament.

Es pot destacar a l'illa de Mallorca com el descontrol territorial ha afectat fins i tot a les infraestructures de transport aeri, apareixent al terme Municipal de Manacor una pista d'aterratge d'aeronaus que compta amb una pista asfaltada d'1 km i edificacions, conegut com aeroport de Porto Cristo. Aquest aeròdrom il·legal d'uns 10 anys d'antiguitat es troba a la finca de sa Carrotja, propietat de Pedro Duran, líder del partit polític Clau per Mallorca (Obrador, 29/03/2008).

Figura 19. Aeròdrom il·legal de Porto Cristo (sa Carrotja)

- L'explosió de l'aviació de baix cost. El regnat d'Air Berlin.

La revolució turística dels 1990 va ser, de nou, fruit d'una potent aliança entre el poder empresarial i el polític. L'impuls i aprofundiment de la via d'acumulació turística a les illes va anar lligada al procés de liberalització de l'espai aeri, iniciat a la UE al 1988 i finalitzat al 1997 (Gámir i Ramos, 2002). Aquest procés ha suposat canvis importants en l'estructura de les companyies aèries, amb l'aparició de noves companyies i la remodelació de les anomenades companyies de bandera que es privatitzaven, al temps que moltes desapareixien (p.ex. Spantax o Aviaco). S'instaurà dins del negoci aeronàutic la lògica de producció postfordista o neofordista, amb una major racionalització dels segments de la cadena de "producció", la qual cosa significava la reducció de costos econòmico-financiers (no els socioecològics que s'incrementaven), particularment laborals per la via de l'externalització i altres estratègies del

capital pròpies del paradigma empresarial de la globalització neoliberal, entre dels quals destaquen els CRS (Computer Reservation Systems) i GDS (Global Distribution Systems). Entre els fets més rellevants es pot destacar l'aparició de les companyies aèries de baix cost (Low Cost) que, aprofitant-se d'un marc regulatori favorable (o fet a mida) i unes infraestructures aeroportuàries (finançades amb diners públics), han penetrat dins del negoci del transport aeri de forma espectacular. Algunes d'aquestes companyies de baix cost, com per exemple Click Air, són impulsades per les companyies de bandera, en aquest cas Iberia. A la taula 55, es pot observar el nombre de companyies aèries de baix cost que operaven als aeroports espanyols entre el 2003 i 2007. Hom pot concloure que la major part de les companyies de baix cost que operaven a l'Estat espanyol ho feien també a les Balears que, segons l'Institut d'Estudis Turístics (2004, 2008), eren dels principals destins d'aquestes companyies.

Taula 55. Les companyies aèries de baix cost a l'Estat espanyol, 2003-2007 –en gris les que operen a l'aeroport de Palma de Mallorca- (Font: IET, 2004a; IET, 2008a; AENA estadística: www.aena.es/csee/Satellite?pagename=Estadisticas/Home, desembre 2008).

Companyies Baix Cost 2003	Estat	Companyies Baix Cost 2007	Estat	
Ryanair	Irlanda	Ryanair	Irlanda	
Aer Lingus		Virgin Express	Bèlgica	
Virgin Express	Bèlgica, França, Irlanda	Sterling European Airlines	Dinamarca	
Maersk Air	Dinamarca	Myair	Itàlia	
Sterling European Airlines		Volare Airlines		
Star Europe	França	Transavia	Holanda	
Volare Airlines	Itàlia	EasyJet Airline Co. Ltd	Regne Unit	
Transavia	Holanda	Jet2 (Channel Express)		
EasyJet Airline Co. Ltd	Regne Unit	Flyglobespan (GSM)		
GO Fly		BmiBaby		
Jet2 (Channel Express)		Flybe		
My Travel Lite		Air Scotland		
BmiBaby		Thomsonfly		
Jersey European Airways (Flybe)		Monarch Airlines		
Monarch Airlines		Air Berlin		Alemanya
Air Berlin		German Wings		
Deutsche Ba (Flydba)	Hapag Lloyd Express	Polònia		
Germania Fluggesellschaft mbh	Centralwings	Suïssa		
Germanwings	Easyjet Switzerland			
Hapag Lloyd Express	FlyBaboo	Noruega		
Air Polonia Ltd	Helvetic			
Easyjet	Norwegian	Àustria		
Helvetic (Odette Airways)	Flyniki / Niki Lauda Luftfahrt GMBH			
Braathens S.A.f.e	Polònia	Sky Europe	Eslovàquia	
Norwegian Air Shuttle A	Suïssa	Smart Wings	República Txeca	
Brittannia Ab		Wizz Air	Hongria	
	Noruega	Blue Air	Romania	
		Vueling	Espanya	
	Clickair			
	Suècia	LTE International Airways (Espanya)		
		Flyme	Suècia	

L'any 2003 el moviment de passatgers (entrades i sortides) a l'aeroport de Palma era de 19,18 milions de passatgers, dels quals el 23,72% corresponien a companyies de baix cost. El 2007, el moviment de passatgers a l'aeroport de Palma era de 23,22 milions de passatgers, dels quals un 51% corresponia a les companyies de baix cost. Així doncs, si els moviments de passatgers s'havien incrementat en un 21%, els moviments de passatgers realitzats amb les

companyies de baix cost s'havien incrementat en un 160%, de 4,55 milions de moviments al 2003 a 11,85 milions de moviments al 2007. En el cas de l'aeroport d'Eivissa, al 2003, dels 4,15 milions de passatgers (entrades i sortides) n'hi havia un 14,94% corresponents a les companyies de baix cost; i al 2007, dels 4,76 milions de moviments de passatgers, un 36,76% corresponien a les companyies de baix cost. En el cas d'Eivissa, el moviment de passatgers entre el 2003 i el 2007 ha augmentat en torn a un 14,7%, mentre que els moviments de passatgers en companyies de baix cost augmentaren un 182%, des de 620 mil passatgers al 2003 a 1,75 milions de passatgers al 2007. Finalment, a l'aeroport de Menorca al 2003 hi va haver uns 2,70 milions de passatgers (entrades i sortides), dels quals un 9,68% anaven amb companyies de baix cost; mentre que al 2007, amb 2,77 milions de passatgers, un 25,27% dels quals eren en companyia de baix cost. Menorca, on els moviments de passatgers de l'aeroport s'han estabilitzat entre 1999 i 2007, en torn als 2,6 i 2,7 milions, tenim que les companyies de baix cost han passat de 262 moviments de passatgers al 2003 a uns 700 mil al 2007; és a dir, han augmentat un 167% (taula 56 i 57).

Si hom observa les companyies de baix cost que operaven a les illes (taula 56) s'adonarà de la rellevància de la companyia alemanya, Air Berlin, que al 2003 ja era la principal companyia en moviments de passatgers a Palma (2,86 milions de passatgers), el quart a Eivissa (367 mil passatgers) i el desè a Menorca (78 mil passatgers). En el cas menorquí, al 2003, la primera companyia de baix cost era la britànica, Monarch Airlines amb uns 150 mil moviments de passatgers.

Taula 56. Moviments de passatgers (entrades i sortides) als aeroports de les Balears segons companyia, 2003 (milers de passatgers) (en gris companyies de baix cost) (Font: elaboració pròpia a partir de AENA estadística: www.aena.es/csee/Satellite?pagename=Estadisticas/Home, desembre 2008).			
Aeroport de Palma (2003)			
Companyia	Lloc	Passatgers (mil)	%
Air Berlin	1	2.866,39	14,94
Air Europa	2	2.133,73	11,12
Spanair	3	1.656,74	8,64
Hapag-Lloyd Fluggesellschaft	4	1.599,68	8,34
Condor Flugdienst	5	1.193,73	6,22
Iberia	6	1.152,94	6,01
Britannia Airways Ltd	7	1.123,25	5,85
Mytravel Airways	8	712,88	3,72
Easyjet Airline CO. Ltd.	9	573,03	2,99
Ltu Lfttransport Unter.Dusseld	10	520,60	2,71
Monarch Airlines	18	208,61	1,09
Bmibaby	19	163,37	0,85
Transavia Holland BV	20	139,78	0,73
Channel Express (JET2.Com Lmtd)	21	126,27	0,66
LTE International Airways S.A.	23	109,12	0,57
Germanwings GMBH	26	103,49	0,54
Mytravelite	33	63,93	0,33
Sterling Airlines	35	59,19	0,31
Volare Airlines	36	56,71	0,30
Star Europe	44	38,59	0,20
Virgin Express	46	36,19	0,19
Go Fly LTD.	50	31,09	0,16
Aer Lingus Limited	52	28,42	0,15
Maersk Air	56	25,15	0,13
Braathens S.A.F.E.	58	24,94	0,13
Air Polonia Ltd	83	5,83	0,03
DEUTSCHE BA Luftfahrt Gmbh	84	5,79	0,03
Hapag Lloyd Express	129	0,244	0,00

Easyjet Switzerland, S.A.	248	0,006	0,00
Altres companyies		4.535,39	23,64
Total		19.185,92	
Aeroport d'Eivissa (2003)			
Companyia	Lloc	Passatgers (mil)	%
Britannia Airways Ltd	1	486,76	11,71
Spanair	2	480,39	11,56
Iberia	3	394,70	9,49
Air Berlin	4	367,22	8,83
Air Nostrum	5	294,29	7,08
Mytravel Airways	6	258,18	6,21
Air Europa	7	249,81	6,01
Air 2111 Ltd.	8	152,78	3,67
Condor Flugdienst	9	151,52	3,64
Ltu Lfttransport Unter.Dusseld	10	144,10	3,47
Easyjet Airline CO. LTD.	13	89,01	2,14
Volare AirlinES	15	57,15	1,37
Monarch Airlines	21	35,32	0,85
Star Europe	27	23,51	0,57
Bmibaby	28	23,41	0,56
Germanwings Gmbh	44	7,07	0,17
Transavia Holland BV	55	2,99	0,07
Maersk Air	61	0,927	0,02
Deutsche BA Luftfahrt GmbH	66	0,799	0,02
Altres companyies		924,517	22,24
Total		4.157,29	
Aeroport de Menorca (2003)			
Companyia	Lloc	Passatgers (mil)	%
Iberia	1	334,75	12,38
Air 2000 LTD.	2	263,11	9,73
Spanair	3	262,34	9,70
Britannia Airways Ltd	4	255,89	9,46
Air Nostrum	5	249,99	9,24
Mytravel Airways	6	230,67	8,53
Thomas Cook Airlines (UK) Ltd	7	178,82	6,61
Monarch Airlines	8	157,40	5,82
Air Europa	9	137,72	5,09
Air Berlin	10	78,92	2,92
Volare Airlines	26	13,64	0,50
Transavia Holland BV	34	6,55	0,24
Maersk Air	40	4,42	0,16
Star Europe	50	1,12	0,04
Altres companyies		528,72	17,28
Total		2.704,04	

A la taula 57 es pot veure com el 2007 les companyies de baix cost assolien una major quota dels moviments de passatgers dels aeroports de les illes. En el cas de Palma destaca Air Berlin que representava el 24,8% de tots els moviments de l'aeroport i amb 5,7 milions de moviments, quasi duplicava la xifra del 2003. A més d'Air Berlin, entre les 10 primeres companyies a l'aeroport de Palma, trobam la també alemanya Hapag Lloyd (5,79% dels moviments) i les britàniques Easyjet (4,45% dels moviments) i Thomson Airways (4,34% dels moviments). Com és lògic, les quatre principals companyies de baix cost corresponen als països on se troben els principals mercats emissors: Alemanya i Regne Unit. El cas d'Eivissa és bastant semblant al mallorquí. A l'aeroport eivissenc, Air Berlin es situa en el tercer lloc en quant a

nombre de moviments de passatgers (8,8 del total) i està seguida per Thomson Airways (8,7% dels moviments), Vueling (5,95%) i Easyjet (5,33%). Finalment, a l'aeroport menorquí, el paper de les companyies de baix cost ha experimentat, també, una tendència ascendent i tres companyies de baix cost es troben entre les 10 primeres que operen a l'illa. En aquest cas les dues primeres companyies de baix cost són les britàniques Thomson (7,52% dels moviments) i Monarch (5,63% dels moviments). A Menorca, la presència de turistes britànics és encara superior a la dels alemanys que a Mallorca són la principal nacionalitat, i per la qual cosa és comprensible que a Menorca les principals companyies de baix cost siguin les britàniques.

Taula 57. Moviments de passatgers (entrades i sortides) als aeroports de les Balears segons companyia, 2007 (milers de passatgers) (en gris companyies de baix cost) (Font: elaboració pròpia a partir de AENA estadística: www.aena.es/csee/Satellite?pagename=Estadisticas/Home, desembre 2008).			
Aeroport de Palma (2007)			
Companyia	Lloc	Passatgers (mil)	%
Air Berlin	1	5.761,20	24,80
Air Europa	2	2.426,64	10,45
Condor Flugdienst	3	1.456,57	6,27
Spanair	4	1.405,07	6,05
Hapag Lloyd Express Gmbh	5	1.345,70	5,79
Iberia	6	1.057,17	4,55
Easyjet Airline CO. Ltd.	7	1.032,88	4,45
Thomson Airways	8	1.007,02	4,34
Air Nostrum L.A. Mediterraneo	9	646,25	2,78
First Choice Airways, Ltd	10	421,58	1,81
Niki Luftfahrt Gmbh.	11	410,78	1,77
Monarch Airlines	12	400,21	1,72
Germanwings Gmbh	14	292,66	1,26
Jet2.Com Limited	15	276,76	1,19
Ryanair Ltd.	16	276,55	1,19
Bmibaby	20	247,19	1,06
Globespan Airways Ltd.	21	220,86	0,95
Lte International Airways S.A.	25	169,44	0,73
Sterling Airlines	29	129,19	0,56
Easyjet Switzerland, S.A.	31	106,18	0,46
Vueling Airlines, S.A.	33	101,90	0,44
Centralwings Nowy Przewoznik	55	30,62	0,13
Channel Express(Jet2.Com Lmtd)	62	18,67	0,08
Wizz Air Hungary	77	9,75	0,04
Norwegian Air Shuttle A.S.	80	8,06	0,03
Transavia Com France	99	3,07	0,01
Virgin Express	101	3,04	0,01
Volare Spa	105	2,87	0,01
Myair.Com S.R.L.	120	1,48	0,01
Altres companyies		3.959,54	17,05
Total		23.228,88	
Aeroport d'Eivissa (2007)			
Companyia	Lloc	Passatgers (mil)	%
Air Nostrum L.A. Mediterraneo	1	479,70	10,07
Spanair	2	449,81	9,44
Air Berlin	3	419,46	8,80
Thomson Airways	4	414,38	8,70
Air Europa	5	403,41	8,47
Iberia	6	356,43	7,48

Vueling Airlines, S.A.	7	283,35	5,95
Easyjet Airline CO. Ltd.	8	253,89	5,33
Thomas Cook Airlines (UK) Ltd	9	130,58	2,74
Mytravel Airways	10	128,22	2,69
Monarch Airlines	12	99,61	2,09
Germanwings Gmbh	15	78,80	1,65
Jet2.Com Limited	17	73,58	1,54
Niki Luftfahrt Gmbh.	26	23,41	0,49
LTE International Airways S.A.	28	23,16	0,49
Transavia Holland BV	31	19,52	0,41
Easyjet Switzerland, S.A.	36	17,13	0,36
Globespan Airways Ltd.	37	17,10	0,36
Myair.Com S.R.L.	38	16,34	0,34
Bmibaby	49	9,91	0,21
Volare Airlines	60	5,99	0,13
Norwegian Air Shuttle A.S.	70	2,23	0,05
Hapag Lloyd Express Gmbh	87	0,33	0,01
Altres companyies		1.059,28	22,23
Total		4.765,63	
Aeroport de Menorca (2007)			
Companyia	Lloc	Passatgers (mil)	%
Spanair	1	345,32	12,44
Air Nostrum L.A. Mediterraneo	2	344,60	12,41
Iberia	3	256,14	9,23
Air Europa	4	238,33	8,58
Thomson Airways	5	208,74	7,52
First Choice Airways, Ltd	6	174,62	6,29
Monarch Airlines	7	156,39	5,63
Mytravel AirwayS	8	147,52	5,31
Thomas Cook Airlines (UK) Ltd	9	114,04	4,11
Vueling Airlines, S.A.	10	99,44	3,58
Air Berlin	11	81,24	2,93
Hapag Lloyd Express Gmbh	12	58,08	2,09
Transavia Com France	18	24,98	0,90
Easyjet Airline Co. Ltd.	19	24,38	0,88
Jet2.Com Limited	21	22,89	0,82
LTE International Airways S.A.	25	16,20	0,58
Volare Spa	43	4,98	0,18
Globespan Airways Ltd.	47	3,37	0,12
Altres companyies		455,21	16,40
Total		2.776,46	

Un altre aspecte a tenir en compte, resultat de la rearticulació del negoci aeri de finals del segle XX, ha estat la configuració de grans aliances entre diferents companyies i el paper que aquestes han jugat a l'hora de definir els principals nodes del transport aeri mundial que s'ha definit en els aeroports *hub* planetaris, des dels quals es concentren i redistribueixen les rutes aèries. Els aeroports es converteixen en autèntiques ciutats, i aquests, fortament engrassats amb diners públics, competeixen entre sí per jugar un paper en el camp del joc de la competitivitat del capitalisme especulativo-financer global. Precisament, en aquesta tessitura és en la que se pot entendre la configuració d'un monstre com és l'aeroport de Palma, amb capacitat per 35 milions de passatgers, localitzat a la semiperifèria europea i tributari d'importants ajudes públiques de la UE. Entre les principals companyies que han ubicat a Palma el seu centre d'operacions *hub* es troba Air Berlin. A aquesta companyia se li poden afegir

altres, al llarg dels darreres anys, que també han realitzat operacions *hub* des de Palma, com per exemple: Hapag Lloyd, Hapagfly, Hamburg Airlines, LTU, Condor, Niki. No obstant això, cal destacar que Air Berlin, al llarg dels anys 2000, ha dut a terme un procés de concentració empresarial –amb l’adquisició del 24% de Niki el 2004; l’adquisició de Luftfahrtgesellschaft (dba) al 2006; el 49% de Belair i de LTU el 2007; etc–. Aquest procés es va disparar amb la sortida a borsa de la companyia al 2006²⁰⁷.

A la taula 58 es poden veure les operacions *hub* realitzades a l’aeroport de Palma. Aquestes operacions consisteixen, per una banda, en vols procedents de ciutats europees, especialment alemanyes, que fan escala a Palma per llavors seguir fins a altres ciutats espanyoles i portugueses; i, per una altra banda, en vols procedents de ciutats espanyoles i portugueses que fan escala a Palma per seguir llavors fins a ciutats europees. Entre el 2003 i el 2007, les operacions s’han multiplicat per 2,45, passant de 2,17 moviments de passatgers al 2003 a 5,35 moviments al 2005. Si hom observa les entrades a l’aeroport de Palma pot veure com els passatgers que s’adreçaven a Mallorca com a destí eren de prop el 50% del total, mentre que la resta eren passatgers en trànsit. A l’any 2007 es detecta un cert canvi respecte dels altres anys ja que els passatgers que tenien com a destí Mallorca eren un 61,52% d’aquests vols. L’aeroport de Palma, sobredimensionat per fer front a les puntes estivals, s’ha convertit en el centre d’operacions d’aquestes companyies que aprofiten unes instal·lacions i un clima empresarial favorable, especialment a l’hivern quan el percentatge de passatgers en trànsit es molt superior als de l’estiu. La rellevància d’aquest tipus de negoci i el seu ascens, està molt vinculat a la conversió de l’illa (i la Península Ibèrica) en un espai turístic-residencial de ciutadans europeus –particularment aquells dels principals centres de poder–, i viceversa. Una mostra d’aquest fet, la trobam en el nomenament d’Álvaro Middlemann –Director General d’Air Berlin a Espanya i Portugal– com a president del Foment de Turisme de Mallorca al desembre de 2005 fins a desembre de 2009. El nomenament de Middlemann en el FTM pot ser interpretat des de la seva vessant simbòlica i ideològica: Air Berlin –companyies de baix cost– és la peça clau del turisme residencial i suposa un canvi substancial del discurs turístic dominant: i Middleman destacà també per la seva militància anticatalanista²⁰⁸. Això darrer resultà novedós al sí del Foment, ja que fins aleshores el FTM s’havia mantingut, si més no, al marge de les velles polèmiques sobre la qüestió lingüística, i aquesta institució havia manifestat, malgrat fos retòricament, una certa preocupació per la cultura pròpia de l’illa, fins i tot promovent-la (Vives, 2005).

	Entrades Palma			Sortides Palma		
	Total	Destí Palma (%)	Trànsits (%)	Total	Destí Palma (%)	Trànsits (%)
2003	1.056.739	47,96	52,04	1.120.982	50,94	49,06
2004	1.437.965	49,29	50,71	1.469.979	50,39	49,61
2005	1.790.561	52,13	47,87	1.857.746	53,86	46,14
2006	2.087.788	50,33	49,67	2.113.058	49,36	50,64
2007	2.692.389	61,52	38,48	2.664.801	61,12	38,88

²⁰⁷ www.airberlin.com/site/aboutstart.php?LANG=spa (desembre 2008).

²⁰⁸ El mes d’abril de 2008, la directora general de Política Lingüística del Govern de les Illes Balears, Margalida Tous i Ferrer, es va posar en contacte amb els directius d’Air Berlin per a instar-los a emprar o potenciar l’ús del català en la seva companyia. Aquesta missiva va rebre una dura resposta per part de la companyia germana. El conflicte va forçar que es celebràs una reunió entre el president de la CAIB, F. Antich, i A. Middlemann. El Secretari d’Estat de Turisme, Joan Mesquida (PSOE), va sortir a la defensa de la companyia alemanya, per tal d’evitar tensions amb el capital turístic, ja que considerava la carta de M. Tous com una agressió vers els interessos turístics (Aguilera i Marina, 6/06/2008; Europa Press/EFE, 11/06/2008).

El director general de la companyia, Joaquim Hunold feu una editorial a la revista de la companyia en la que es podia llegir: “iDesde la ‘Platscha’ de Palma! Hoy hay pueblos en la isla en los cuales los niños ya no hablan el español. En sus escuelas el español es una lengua extranjera más, como el inglés o el alemán. Donde la “Playa de Palma” se dice “Platja de Palma”. Te tienes que acostumbrar, pero ya no suena como la lengua de un imperio mundial” (www.elmundo.es/elmundo/2008/06/05/baleares/1212692153.html, desembre 2008).

Després de la polèmica, l’Ibatur (servei de propaganda turística del Govern de les Illes Balears) va signar un conveni amb Air Berlin que rebia 500 mil euros (de diners públics), per a la promoció del negoci turístic de les Illes Balears (Ruíz-Collado, 19/12/2008).

Les transformacions del capitalisme financer global en els primers anys del segle XXI ha fet que el ràpid ascens de les companyies de baix cost i les potencialitats de la seva expansió topassin ràpidament amb el sostre de l'encariment progressiu del preu del petroli que arribà a un màxim de 170 euros/barril al juliol del 2008. Els efectes inflacionaris vinculats a l'augment del preu del cru, junt amb l'inici d'una política d'increment dels tipus d'interès a la zona euro, afectaren a bona part del capital, tant l'especulativo-financer com l'altre anomenat productiu. En aquest sentit, les companyies aèries –especialment les de baix cost– que havien fructificat en un entorn de preus del petroli barat i polítiques públiques d'intervencionisme empresarial, començaren a manifestar símptomes de declivi o alentiment de les taxes de benefici. A més, la proliferació d'aquestes companyies havia conduït a una crisi de sobreproducció ja que l'increment del nombre de companyies, flota aèria i vols –facilitada pel marc normatiu liberalitzador– havia donat lloc a una forta competitivitat entre les diferents companyies que resultava en una pugna constant per davallar els preus. Canvis en la situació anormal en la que aquestes companyies han proliferat, ha conduït a una reestructuració del capital aeronàutic, a partir del 2007 (veure capítol VII).

En motiu de la crisi, a les Balears, diverses companyies aèries –Spanair, LTE i Futura– han iniciat processos de reestructuració amb el seu redimensionament, venda o dissolució²⁰⁹. Algunes d'aquestes companyies (p.ex. Spanair i LTE) es varen crear a finals dels 1980, coincidint amb el procés de liberalització aèria o com Futura que sorgí de la crisi d'algunes companyies xàrter de finals dels 1980. Diferents companyies es disputaren Spanair, filial de SAS (Scandinavian Airlines System), que enregistrava pèrdues (31 milions d'euros al 2006). Encara que era l'empresa de major facturació (1220 milions d'euros al 2006) i amb major nombre de treballadors (1200 treballadors) de les illes; i el nombre de passatgers transportats ha estat creixent any rere any (Manso, 17/07/2008). Després de diferents moviments per part de diversos capitals²¹⁰, el mes d'agost de 2008, un avió d'Spanair es va estavellar a l'aeroport de Barajas. L'accident en el que moriren 153 persones es va produir just enmig de la forta polèmica sobre el futur de la companyia. Anteriorment, el 16 de juliol de 2008, SAS havia presentat un "pla de viabilitat" segons el qual es pretén retallar un 27,08% de la plantilla (4062 treballadors). A les illes, la companyia destruiria uns 250 llocs de feina dels serveis generals (p.ex. trasllat del *call centre* a països perifèrics), al temps que es relocalitzarien uns 330 llocs de feina (p.ex. trasllat de la base d'operacions a l'aeroport de Barcelona; etc) (Europa Press/R.F., 14/10/2008; Ferriol, 21/08/2008)²¹¹.

Finalment, es va anunciar que la companyia aèria seria rescatada per una coalició entre capital privat i públic. El Consorci Turisme de Barcelona –format per l'Ajuntament de Barcelona, Cambra de Comerç de Barcelona i 700 empreses turístiques–, presidit per Joan Gaspart (propietari d'una de les cadenes hoteleres majors de l'Estat, HUSA), i el grup de capital risc, Catalana d'Iniciatives –format per la Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, Criteri Caixa, BBVA, BSCH, CAM, Banc de Sabadell, ONCE, Caixa Catalunya, CASS (Caixa Andorrana Seguretat Social), InverFiatc, Inversiones Hemisferio, Timón SA, JP Morgan, Telefónica capital, Repsol YPF, Gas Natural, Endesa, Ferroviaria, Dragados, Grup Agbar, Grupo Catalana Occidente, Esteve, Planeta Corporación i Agrolimen Inversores²¹²– va anunciar el desembre de 2008 que es faria amb el 80% del capital d'Spanair. L'objectiu del capital català és el de tenir una companyia forta amb base a l'aeroport del Prat (Barcelona), per la qual cosa l'intervencionisme públic pretenia posar unes condicions favorables a l'Aeroport del Prat de Barcelona, pel seu trasllat des de Son Sant Joan, i poder realitzar vols transatlàntics. La Cambra de Comerç de Mallorca ha anunciat, també, la intenció de reunir capital suficient per tal de fer-se amb el 10% de la companyia, amb la finalitat d'aconseguir que la companyia segueixi mantenint la base a Mallorca (Morales, 19/12/2008; Morales, 20/12/2008; Recuero i Garrido,

²⁰⁹ El 2007 tenien la seu a les illes: Aebal, Air Europa, Spanair, Hola Airlines, Iberworld, LTE, Privilege Style, Futura i Flyant (Manso, 19/09/2008).

²¹⁰ El juny de 2007 SAS anuncià la venda d'Spanair: el desembre de 2007, el Grupo Marsans presentà una oferta per adquirir Spanair (la retira el febrer de 2008); Iberia i Gestair llancen una oferta de 300 milions d'euros al febrer de 2008; el març de 2008, Air Luxor i Gadair anuncien la compra per 450 milions d'euros al març de 2008; el juny de 2008, SAS abandona la venda d'Spanair (Ferriol, 14/08/2008).

²¹¹ La filial d'Spanair, Aebal, deixava d'operar el setembre de 2008 (Morales, 11/09/2008).

²¹² www.iniciatives.es/novaweb/esp/accionistas.php?subseccion=equipo (desembre 2008).

19/12/2008). El gener de 2009 Inciatives Emperasarials Aeronàutiques (IEASA)²¹³ va adquirir el 80,1% d'Spanair i el grup escandinau SAS es quedà amb el 19,9% de la companyia, mentre que es traslladà la seva seu a l'aeroport del Prat.

La companyia LTE amb seu a Mallorca, propietat de My Way Airlines SPA, va presentar a finals de 2008 un "pla de viabilitat" amb un expedient de regulació d'ocupació (ERO) que afectava als seus 300 treballadors i un concurs de creditors (Ruíz-Collado, 3/12/2008). Finalment, Futura va presentar un concurs voluntari de creditors per tal de reestructurar la companyia i un expedient de regulació d'ocupació (ERO) que afectàs al 100% dels treballadors –prop de 1211 llocs de feina–. Aquest darrer cas, ha estat un clar exemple de l'aplicació de les lògiques financeres dominants en la major part del teixit empresarial. Al 2006, la major part de la propietat de Futura corresponia als fons de capital risc Corpfin Capital Fund que fou adquirida pel fons d'inversió britànic Hutton Collins al 2007. Amb el canvi d'accionariat, sembla que els accionistes s'havien repartit el 2007 uns 12 milions d'euros, amb la qual cosa, els recursos propis de la companyia passaven de 18,7 milions d'euros al 2006 a 4,8 milions d'euros al 2007. En aquest cas, sembla que el concurs de creditors afectava a l'empresa matriu (Futura) però no a la filial (Flyant) (Armendáriz, 10/09/2008; Manso, 13/11/2008). Les turbulències de les companyies aèries provocades per l'efecte en cascada de la crisi econòmico-financera podrà traduir-se en una recomposició del capital aeronàutic, amb processos d'ajustament (reducció de costos) i concentració empresarial en estructures cada cop més oligopòliques i amb major poder. Per altra banda, la desfeta de les companyies aeronàutiques han afectat a un bon nombre de treballadors, la major part dels quals ja treballaven en condicions bastant precàries, en ser el sector aeronàutic un dels que més s'ha aprofitat del procés de flexibilització negativa de les relacions laborals, però també pel que fa a la dimensió ambiental.

Altrament, així com en el cas del turisme nàutic s'encobreix el negoci de la droga – element fonamental pel negoci i la societat de l'oci i la festa–, en el macroaeroport de Palma aterraven al 2005 els avions-presò de la CIA que s'encarregaven de transportar a presumptes terroristes islamistes al centre de reclusió il·legal de Guantánamo. Uns presoners que havien estat prèviament segrestats a diferents punts del planeta. Els vols de la CIA a Son Sant Joan foren desvetllats gràcies als periodistes del Diario de Mallorca: Felipe Armendáriz, Marisa Goñi i Matías Vallés²¹⁴. Les condicions de l'espai turístic insular i les megainfraestructures aeroportuàries feren que Mallorca fos elegida per realitzar escales de dits avions. Mallorca entrava d'aquesta manera dins del mapa de la lluita del Govern de G.W. Bush contra el terrorisme global. Un fet que, per altra banda, no generà gaire alarma entre l'empresariat turístic que tradicionalment advoca per la pau social. Al mes de març un grup de mallorquins (I. Ribas Garau, J. Carbonero Malbertí, J.M. Carbonero Malbertí, A.M. Thomás i Andreu, S. Bastido Freixedo, G. Sevilla) denunciaren els fets davant la fiscalia de Balears. Un grup de missers varen voler que el Col·legi es personàs com acusació particular, iniciativa que no prosperà. El Fiscal Bartomeu Barceló va arxivar el cas a mitjans de maig del 2005 (Armendáriz et al., 2006). El mes de setembre de 2007, l'ambaixador dels EUA a Espanya, Eduardo Aguirre, sostenia que "els avions-presò de la CIA són una llegenda com la que diu que Elvis està viu" (Canals, 14/09/2007). A finals de 2008 es va desvetllar que el president espanyol, J.M. Aznar, havia autoritzat que els vols dels avions-presò de la CIA fessin escala en territori espanyol. Una informació que no va tenir el seu successor a la Moncloa degut a la desaparició de la informació relativa a aquest tema (Agencias, 19/12/2008; Irujo, 6/09/2008; EFE, 11/12/2008).

10.5.3.2. Les infraestructures de transport terrestre. Els fils que "arreglen"²¹⁵ el territori i agilitzen la seva transformació.

Un element important per la seva ocupació de sòl, però sobretot per la seva incidència en l'estructuració territorial són les vies de transport terrestre de passatgers i mercaderies:

²¹³ Aquesta societat està formada per: Consorcio de Turismo de Barcelona (31,9%), VOLCAT 2009 SL (31,9%); Catalana d'Iniciatives DCR de Régimen Común SA (25,6%); Feria Oficial e Internacional de Muestras en Barcelona (10,6%) (Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.lull.uib.es>, setembre 2011).

²¹⁴ Aquests foren guardonats amb el premi José Ortega i Gasset de periodisme al 2006 i el Premi Debate de llibre reportatge 2006. Les fotografies de l'avió BBJ (Boeing Biz Jet) amb matrícula N313P que obriren la investigació periodística, les realitzà el geògraf mallorquí i *plane spotter*, Josep Manchado.

²¹⁵ Feim servir el terme arreglar com a traducció del fix que emprà David Harvey a l'hora de definir les solucions espacio-temporals (spatio-temporal fix).

carreteres i ferrocarrils. Si les portes a l'exterior permetien l'adaptació de l'economia i la seva expressió territorial a la seva vocació exportadora de productes (agrícoles, industrials, etc) en un primer moment, o de serveis (turisme) en un segon moment, l'estructuració interna del territori ha estat vinculada a una definició de la xarxa viària que ha seguit el dictat –explícit o implícit– del model socioeconòmic, emanat de les elits, en cada moment. Així mateix, els espais de "producció" s'han desplaçat des de les zones agrícoles i industrials de les illes, cap als espais litorals que foren inserits dins la trama viària de la mà de la nova vocació urbano-turística de l'arxipèlag. Antonio Estevan (2003), bon coneixedor dels conflictes del transport a les Balears, calculà que cada nou carril que connectava una zona amb l'aeroport es podia traduir en unes 25 mil noves places turístico-residencials²¹⁶. És a dir, la difusió de la llengua de lava urbanitzadora del segle XXI estava íntimament relacionada a l'expansió del transport motoritzat privat i les vies de circulació terrestre.

a) La "modernització" agroindustrial de vocació exportadora impulsa el ferrocarril i la "modernització" urbano-turística promou la destrucció del teixit ferroviari.

El transport per carretera amb mitjans de transport no motoritzats no permetia resoldre les exigències d'una economia amb vocació exportadora. La velocitat assolida per carretera amb tracció animal d'uns 8-10 km/h i els múltiples problemes que rompien la regularitat del transport, va fer que s'iniciés una nova etapa del transport terrestre en que el protagonista seria el "camí de ferro". Encara no havia arribat l'invent de l'automòbil que permetria rompre la barrera dels 10 km/h ja que els primers vehicles assolien una velocitat mitjana d'uns 20 km/h que era la mateixa velocitat de la locomotora construïda per George Stephenson, la Rocket, al 1830 i que permetia transportar a aquella velocitat una càrrega tres vegades superior al seu propi pes. Smil (2001:333) apunta que "aquella velocitat era molt major que la del carruatge més ràpid tirat per bons cavalls". El 1847 s'assolia la velocitat de 96 Km/h i a partir del darrer quart de segle XIX, el ferrocarril se va estendre espectacularment a les principals regions del planeta, fins i tot se construïren els coneguts trens transcontinentals.

A Mallorca, el 1856, l'enginyer holandès Paul Bouvij va publicar el "Programa de un camino de hierro de tercera clase entre Palma, Inca y Felanitx" que projectava enllaçar Palma amb els ports de major interès crematístico-comercial i, al 1857, Enric i Frederic Gispert presentaven el "Proyecto de Ferrocarril de Palma a Inca". El projecte dels Gispert fou modificat, per part d'Enric Gispert, amb la definició d'un doble traçat: la primera secció passaria per Bunyola, Marratxí, Santa Maria, Alaró, Binissalem, Lloseta, Inca, Llubí, Búger, sa Pobla i Alcúdia; la segona secció sortia de Santa Maria cap a Manacor; i la tercera era un tramvia que aniria de Bunyola a Alfàbia. Al 1860, la SEMAP va recollir el projecte dels Gispert, però finalment no es va dur a terme per manca de finançament en fracassar la subscripció popular i la denegació de finançar-ho per part de l'Estat. No obstant, ja quedava clara la pretensió de construir el "camí de ferro" a Mallorca (Pujalte, 1999).

L'ascens del transport marítim propulsat per carbó feu que les exigències energètiques es disparassin de manera considerable. Vinculat a aquest fet, cal destacar que la detecció dels jaciments de lignits al Raiguer de Mallorca al 1864, serví d'impuls decisiu a la implantació del ferrocarril que tendria per objectiu, entre d'altres, el d'unir la mina amb el Port de Palma (Brunet, 1996). Al darrer terç del segle XIX hi havia una pujant burgesia que controlava, junt amb alguns personatges de l'aristocràcia, la política i economia locals. Bona part d'aquestes figures compartien diferents espais on bullia el poder: lobbies empresarials (p.ex. Cambra de Comerç creada al 1866); associacions de caire "modernitzador" (p.ex. Ateneu Balear); partits polítics (p.ex. Partit Liberal Conservador, Partit Republicà Possibilista, etc); empreses (p.ex. La Isleña; Cordelera Española; els Docks; etc); entitats financeres (p.ex. Banc de Crèdit Balear, Banc de Préstec i Caixa d'Estalvis, etc). Tal com assenyala Isabel Peñarrubia (2001:34-35) molts dels membres d'aquestes elits "compartien diversos consells d'administració i, per tant, que articulaven una estreta relació entre el crèdit, la indústria i les societats comercials, importadores de moltes matèries primeres industrials i que exportaven els seus productes, d'una banda. I de l'altra, els organismes tant públics com privats que facilitaven les

²¹⁶ Buchanan (1963) demostrà que la construcció de noves infraestructures induïa increments de trànsit. Aquesta tesi de Buchanan fou acceptada oficialment pel DETR (Department on environment, transport and regions del Regne Unit) el 1994 (Estevan, 2005).

transaccions, des de la Cambra de Comerç fins a la Junta d'Obres del Port, passant per la Companyia de Docs. Però també és significatiu que aquests mateixos capitans d'empresa eren alhora socis fundadors del ferrocarril". És a dir, tenim ja una densa xarxa d'interessos político-empresarials que guiaran de manera intensa el procés d'inserció del capitalisme insular dins dels circuits d'acumulació del capital del sistema-món. I tal com es pot deduir de les investigacions històriques, els projectes d'infraestructures de transport seran cabdals per dita articulació que respon als interessos de dites elits, un grapat de persones.

Després de l'intent fallit d'impulsar el ferrocarril a Mallorca, l'enginyer mallorquí, Eusebi Estada que formava part dels cercles de les elits mallorquines (p.ex. Ateneu Balear), va publicar el 1871 "Estudios sobre la posibilidad económica de establecer un camino de hierro de Palma a Inca" que reprenia la proposta de Gispert. Inca ja despuntava com un dels principals centres industrials de l'illa junt amb altres pobles del Raiguer i, a més, la producció agrícola de vocació exportadora era molt rellevant en aquella zona, a la que s'hi havia de sumar l'existència dels jaciments de lignits, fonamentals per moure el "progrés". El 1872 es va constituir la Companyia del Ferrocarril de Mallorca amb l'objectiu d'impulsar el projecte d'Estada. Una Companyia en la que s'hi trobaven les principals personalitat del món dels negocis i les finances. Les obres del ferrocarril, d'iniciativa privada, varen acabar el 24/3/1875 i al 1877 s'unia l'estació de Palma amb el Port, amb un tramvia de càrrega. Mitjançant aquest projecte, les elits tenien en ment la profunda conversió del metabolisme socioeconòmic de l'illa i del seu territori, tot destinat a un model exportador amb l'epicentre al Port de Palma. Ens pot servir de mostra el que una de les figures més representatives d'aquell conglomerat político-empresarial, Alexandre Rosselló, escrivia al 1879: "A aquest instint hàbil i intel·ligentment explotat pels nostres comerciants, i solsament a ell, se deu la potència que ha adquirit el poble mallorquí per les grans empreses i que hagi sabut dur a terme pel seu propi esforç el que cap província d'Espanya ha realitzat sense subvencions; això és, un ferrocarril d'interès general que està **destinat a canviar la faç de les nostres riques comarques**, a donar vigorós impuls al comerç i a **renovar l'organisme de la nostra Illa** que sentirà circular nova vida per aquestes artèries d'acer, perquè Palma, cor d'aquest organisme, enviarà a cada batec als pobles més apartats, l'activitat, la riquesa i la civilització que recolliran les seves arrogants naus en la seva peregrinació pels països de l'univers sencer" (Peñarrubia 2001:35).

Així doncs, d'acord amb Molina (2000), podem sintetitzar que el ferrocarril es va constituir com una empresa vinculada als capitals mallorquins sense ajut estatal; el ferrocarril es va fundar a Palma i vinculat als interessos de les classes dominants palmesanes, amb la qual cosa es va condicionar la nova articulació territorial i econòmica vers la capital, tot bloquejant qualsevol altra possible articulació. I, tal com diu Molina (2000:9): "i no precisament per manca d'altres projectes". El ferrocarril es definia com la "via al progrés" (Cañellas, 2001), un progrés que recordem se lligava al refredament de les expectatives de les colònies d'ultramar i als retorns de capitals colonials (Barceló, 1963).

La companyia va estudiar l'ampliació dels serveis ferroviaris cap a altres nuclis de població com Sa Pobla, Sineu, Manacor i Felanitx. Entre els accionistes de la companyia es va generar un conflicte en torn a la decisió d'ampliar el servei cap a Manacor, entre uns a favor d'estendre un ramal des d'Inca i d'altres a favor de construir una nova línia Palma-Manacor que abracés el Sud de Mallorca. El 1876 es va constituir la Companyia de Ferrocarrils del Centre i Sud-est de Mallorca amb l'objectiu de construir la línia Palma-Llucmajor-Felanitx. I, el mateix any es fusionaven les dues companyies, resultant-ne la Companyia dels Ferrocarrils de Mallorca SA. A partir d'aquests moments s'inicià una forta expansió de les xarxes ferroviàries per l'illa que s'estendria fins els principals nuclis de poblament i productius de l'illa. El 1878 s'inaugurà la línia Son Bordils-Sa Pobla; el 1879 el tren arribava fins a Manacor; el 1881 es construïa un enllaç amb tramvia entre Consell i Alaró mitjançant un acord amb la Companyia de Ferrocarril d'Alaró (constituïda al 1880). El 1883 la Companyia elaborà un avantprojecte titular "Camino de Hierro a Palma a Manacor por Llucmajor, Porreras y Felanitx, con un ramal al Puerto de Palma y de La Puebla al Puerto de Alcudia" i al 1885 s'aprovà el "Proyecto de Ferrocarril económico de Manacor a Felanitx y Porto Colom". La Companyia va iniciar les obres del ferrocarril cap a Felanitx des de Santa Maria al 1896 i s'inaugurà al 1897, però aquest ja no arribà a Porto Colom ja que la fil·loxera havia arribat a l'illa i les exportacions vitivinícoles havien caigut dràsticament, també per la recuperació de la vinya francesa (Brunet, 1996; Pujalte, 1999).

El 1905 es publicà el Pla de ferrocarrils secundaris amb garantia d'interès per l'Estat en el que s'inclouïen les seccions de: Palma-Port de Sóller; Palma-Establiments; Sa Pobla-Alcúdia;

Manacor-Artà; i Maó-Ciutadella. La Llei de ferrocarrils secundaris de 1904 atorgava privilegis econòmics a les companyies constructores de les línies complementàries de la xarxa de servei general (Brunet, 1996). Aquell mateix any, la burgesia industrial i comercial sollerica va constituir la companyia del Ferrocarril de Sóller amb l'objectiu de construir la línia de ferrocarril Palma-Sóller, i que s'uniria al Port de Sóller amb tramvia per tal de poder-se beneficiar de la Llei de ferrocarrils econòmics ja que aquesta tan sols afectava als traçats de més de 30 kms i si s'aturava a Sóller no els assolía. El 1912 s'inaugurà la línia, seguint el projecte dissenyat per Pere Garau Canyelles, que comptava amb un total de 13 túnels (4,9 Km)²¹⁷ i uns 32,1 km de traçat, passant per Son Sardina i Bunyola. Les forces vives que participaven en aquell projecte tenien ja en ment la potencialitat turística del ferrocarril (Brunet, 1996; Pujalte, 1999; Cirer, 2008).

Junt amb el desplegament del ferrocarril com a principal mode de transport interurbà, se va començar a desplegar el transport regular urbà. Al darrer terç del segle XIX es connectava el nucli de Palma amb els nuclis perifèrics –La Vileta, Son Sardina, Son Serra, El Molinar, Son Rapinya, Gènova o Portopí– mitjançant galeretes o carrils, de tracció animal. El 1890, s'inaugurà la primera línia regular entre Palma i Portopí que era coberta per *ripperts* – omnibus estirat per tres cavalls– de La Compañía Mallorquina de Omnibus i un any més tard, la Sociedad Mallorquina de Tranvías va obtenir la concessió per explotar, mitjançant tramvia de sang, la línia entre la Plaça d'en Coll fins a Portopí (Seguí-Pons, 1979/1980; Seguí, 1997). Seguí-Pons (1997:63) ens diu que "tant els cotxes *ripperts* com els tramvies de sang s'utilitzaren com a mitjà de transport fonamentalment pel temps d'oci. Els destinataris del servei foren en ambdós casos els nuclis de El Terreno i Portopí, punts d'estiueig de les classes acomodades de la ciutat". Per tant, tenim un clar indicatiu que hi havia una burgesia pujant que fins i tot es permetia el luxe de l'oci i, cal tenir present, que la zona de El Terreno fou de les prematurament turístiques (Barceló, 1963b; Barceló, 1966).

El 1914, la Sociedad Mallorquina de Tranvías feu una ampliació de capital i es va passar a denominar Sociedad General de Tranvías Eléctricos Interurbanos, en la que participava, entre d'altres, l'empresari i polític conservador, Josep Tous i Ferrer. El 1916, en uns moments de profundes transformacions urbanes a Palma, es va electrificar el tramvia. La Sociedad General de Tranvías Eléctricos Interurbanos va obtenir la concessió per a la seva explotació fins el 1959. La xarxa de tramvia va arribar a tenir una extensió de fins a 51,7 km, connectant diversos nuclis de la ciutat i amb una disposició radial d'acord amb la morfologia i estructura urbana de Palma, amb la qual cosa deixava sense cobertura amples sectors de la ciutat. La manca d'inversions per part de la companyia i l'avanç del virus del cotxe feu que el 1956 els tramvies fossin substituïts per autobusos i el 1959 els tramvies foren finalment suprimits (Seguí-Pons, 1997; Pujalte, 2002). Al desplegament de la xarxa del tramvia de la La Sociedad General de Tranvías Eléctricos Interurbanos, es pot afegir, per l'interès en quant a element de transformació turística, el tramvia que Ferran Alzamora Gomà va fer construir entre el Coll d'en Rabassa i s'Arenal al 1921²¹⁸, conegut com el Carrilet de s'Arenal. Els Alzamora constituïren la Sociedad Anónoma del Tranvia de s'Arenal que configurava una de les peces dins dels objectius turístics a s'Arenal de l'entramat d'aquesta família-empresa que a través de diversos membres es trobaven en els principals nodes del poder i, particularment, en la primera entitat de promoció turística de l'illa. A més, els Alzamora havien adquirit terrenys a s'Arenal (López-Bonet i Díaz-García, 1985; Pujalte, 2002).

Les línies ferroviàries cobrien a la dècada dels 1960 una bona part del territori mallorquí (absentes a les altres illes), arribant al Nord, Migjorn i Llevant de l'illa. La irrupció del transport motoritzat individual i la proliferació de les infraestructures de carreteres, a més d'una desatenció absoluta cap el transport públic i ferroviari, feu que la potent xarxa ferroviària mallorquina fos abandonada i paulatinament tancada. Tal com sostén Pujalte (2000:106) "la lluita amb la carretera. L'oportunitat perduda". En el moment de màxima cobertura ferroviària de l'illa, cap al 1931, hi havia uns 257,76 km de xarxa. Les dificultats financeres de la companyia ferroviària cap a la dècada dels 1950 feu que es plantejàs el seu tancament o la intervenció estatal. Finalment, el 1959 l'Estat va adquirir les accions de la Companyia de

²¹⁷ Podem assenyalar com a curiositat el fet que el túnel de la Serra d'Alfàbia amb una longitud de 2,8 Km es va foradar en 3 anys (Pujalte, 1999). Mentre que el Túnel de Sóller (3 kms) que també l'atravessa, iniciat al 1989, va tardar en connectar les dues vessants, uns 4 anys (entre 1990 i 1995, el 1993 les obres restaren paralitzades) (Mercè, 16/02/2007).

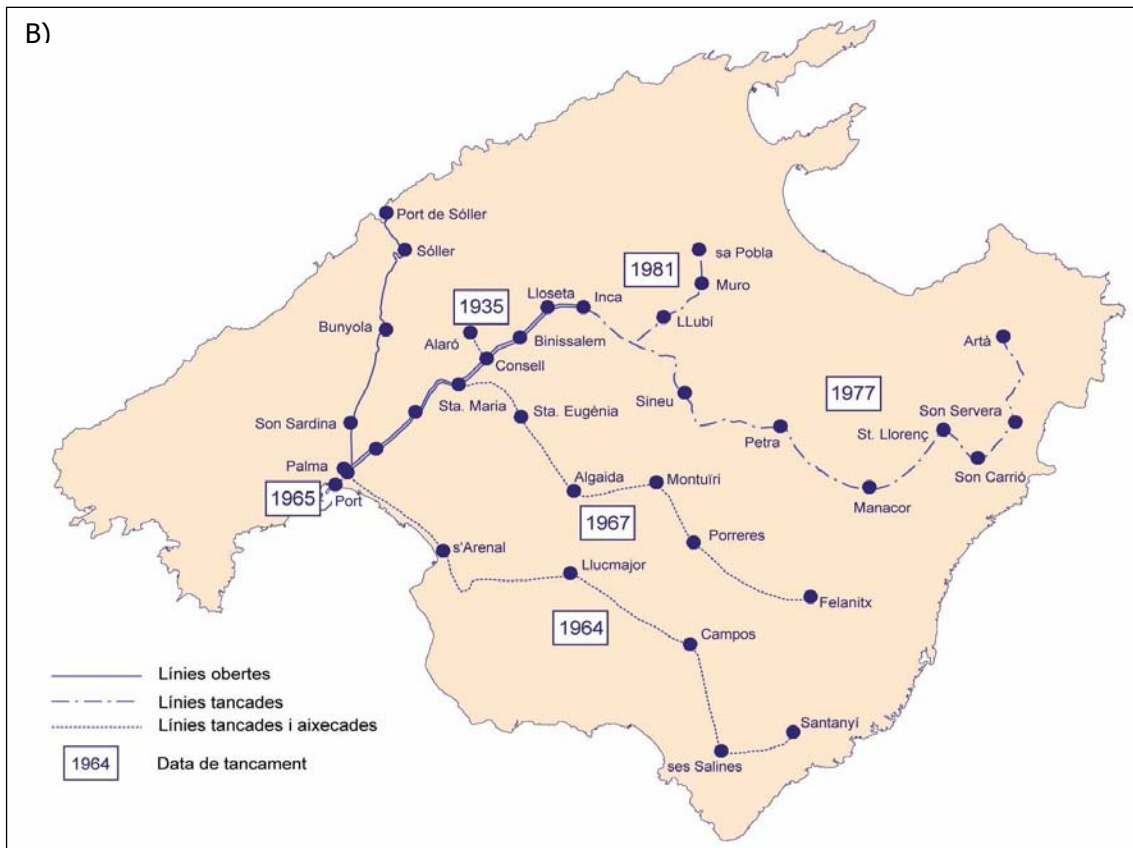
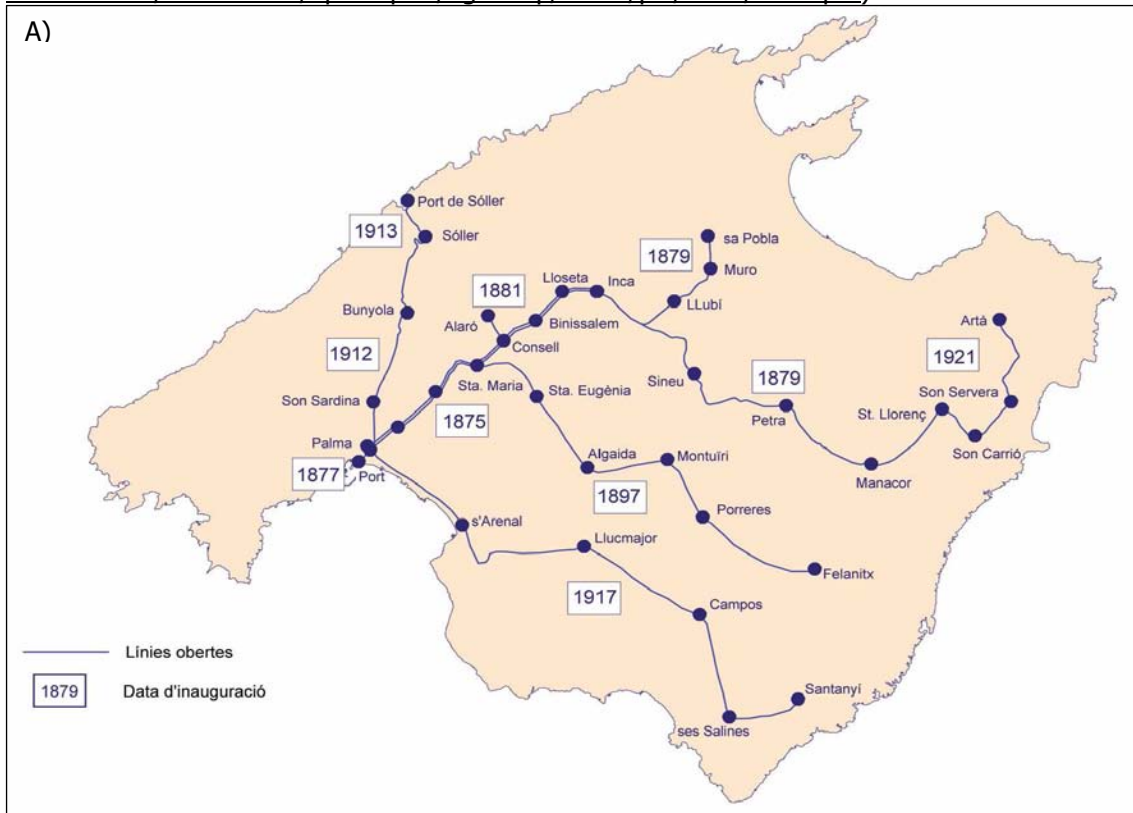
²¹⁸ Aquest tramvia estava propulsat per un tractor a benzina i deixà de funcionar el 1936.

Ferrocarrils de Mallorca per uns 8 milions de pessetes que es feren efectives el 1963 i al 1964, l'administració de Ferrocarrils de Mallorca passà a FEVE (Sociedad Estatal de Ferrocarriles de Vía Estrecha). A partir de 1964 es començaren a suprimir les línies que es consideraven com a no rendibles. En realitat, el concepte de rendibilitat venia establert per la promoció de la carretera, del vehicle privat i el negoci turístic-immobiliari. Així, el 1964 es suprimí la línia Palma-Santanyí que xocava amb la construcció de l'autopista de l'aeroport i el propi aeroport; el 1965 es suprimeix la línia que unia el Port de Palma amb l'estació; el 1967 la línia Santa Maria-Felanitx; el 1977 es suprimeix temporalment la línia de Manacor (Pujalte, 2000). A principis dels 1980, la xarxa s'havia reduït a tan sols 69,3 km, havent-se liquidat un total de 257,76 km que arribaven a molts punts de Mallorca. Les xarxes ferroviàries a finals del segle XX s'estenien al llarg de 60,42 Km de longitud (Palma-Sóller-Port de Sóller; Palma-Inca) i ocupaven unes 44,53 Ha de les quals unes 10 Ha es trobaven dins dels nuclis urbans. La gestió ferroviària estava en mans de la companyia privada Ferrocarril de Sóller SA que tenia la concessió del ferrocarril i tramvia de Sóller i la pública Serveis Ferroviaris de Mallorca (SFM) que gestionava la resta.

A la taula 59 es pot veure com, no és fins a començaments del segle XXI en que es reprèn la "marxa del tren" i la xarxa ferroviària s'estén fins a sa Pobla i Manacor. L'extensió de la xarxa ferroviària va tenir molt a veure amb la política territorial projectada durant el quadrienni (1999-2003) que coincidí amb la legislatura del govern de centre-esquerra conegut com a Pacte de Progrés. La primera vegada en la història (democràtica) recent de les illes, en que els partits d'esquerra arribaven al govern autonòmic i es posicionaven en pro de polítiques públiques de caire social, front a les "tradicionals" polítiques clientelars i interessades de la dreta (político-empresarial) de les illes, essent l'aposta pel transport públic (i el tren) una veritable novetat en el context insular (Vega, 2002; Vega, 2003).

Taula 59. Evolució de la xarxa ferroviària de Mallorca (Font: Brunet, 1996; IBAE, 2006).				
Companyia	Secció	Any inauguració	Any suspensió	Km
Ferrocarril de Mallorca	Palma - Inca	1875		28,6
	Palma - port	1877	1931	2,9
	Inca - Sineu	1878	1977	13,84
	Son Bordils - Sa Pobla	1878	1981	13,1
	Sineu - Manacor	1879	1977	21,31
	Santa Maria - Felanitx	1897	1964	42,79
	Palma - Lluçmajor	1916	1964	30,72
	Lluçmajor - Campos	1917	1964	13
	Campos - Santanyí	1917	1964	17,5
	Manacor - Son Servera	1921	1977	20,38
	Son Servera - Artà	1921	1977	9,97
	Doble via Palma - Inca	1931		8,6
	Ramal subterrani (Palma - port)	1931	1964	2,13
	Inca - Sa Pobla	8/01/2001		16
	Inca - Manacor	12/05/2003		34
Ferrocarril d'Alaró	Alaró - Consell	1881	1941	3,72
Ferrocarril de Sóller	Palma - Sóller	1912		27,2
	Sóller - Port de Sóller	1913		4,9

Figura 20. Les xarxes ferroviàries a Mallorca: A) mapa de màxima extensió ferroviària, 1921; B) 1981, tancament de la línia Inca – Sa Pobla (font: PDS de Transport de les Illes Balears. Tom III Pla de Transport Ferroviari , www.caib.es/conselleries/opublicques/dgtransp/esdev/pla/tom3/TIII2.pdf).

Taula 60. Xarxa ferroviària a Mallorca, 2000. (Font: Blázquez et al., 2002)		
	Longitud (Km)	Superfície (Ha)
Palma-Inca	28,645	28,645
Palma- Sóller	27,248	13,624
Sóller- Port	4,532	2,266
Total	60,425	44,53 Ha (-10,09 Ha dins sòl urbà) = 34,44 Ha.

La taula 61 presenta l'estimació de la longitud i extensió²¹⁹ de la xarxa ferroviària a l'illa de Mallorca que és l'única illa on el tren és present i allà on ha tengut certa rellevància²²⁰. L'any 1956, les línies ferroviàries s'estenien per uns 254 km de longitud arribant a diferents punts de l'illa, i tan sols havien deixat de funcionar els trajectes de Palma-Port i Alaró-Consell, respecte del moment de màxim desplegament. L'ocupació de territori per part de les vies de tren i tramvia era d'unes 162,8 Ha, de les quals una part transcorria per superfícies urbanes. Al 1973, ja es detecta la tendència cap a la reducció de la xarxa ferroviària mallorquina que s'estenia al llarg de 147,9 Km i 94,8 Ha (desapareixen les línies: Sta. Maria-Felanitx; Lluçmajor-Palma; Lluçmajor-Campos; Campos-Santanyí; ramal subterrani Palma-Port de Palma). A l'any 2000 hi havia 60,4 km de línies ferroviàries, amb el tren de Sóller i tramvia del Port de Sóller (Concessió privada) i el tren d'Inca (Serveis Ferroviaris de Mallorca). El 2003 la cobertura de tren s'havia estès en uns 50 km, arribant fins a Sa Pobla i Manacor, després d'anys de demanda ciutadana (p.ex. Plataforma en defensa del tren, Marxa pel Tren de Llevant, GOB, etc) i mobilitzacions reclamant el tren com a mitjà de transport, especialment a la comarca de Llevant.

Taula 61. Estimació de la longitud i extensió de les vies ferroviàries de Mallorca (Font: elaboració pròpia).					
	1956	1973	1995	2000	2003
Longitud (km)	254,04	147,9	69,4	69,4	119,4
Ocupació (Ha)	162,8	94,8	44,5	44,5	94,5

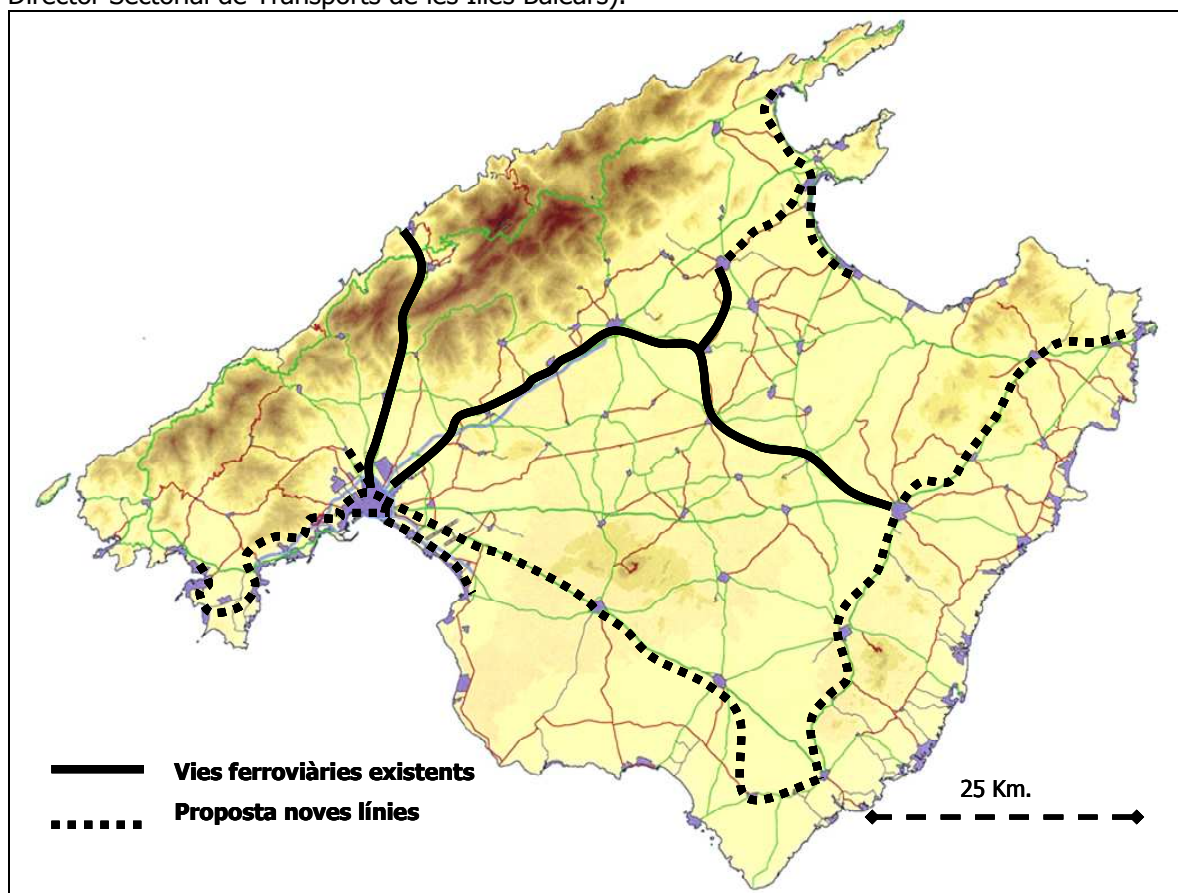
El Pla de Transport Ferroviari del PDSTIB (Pla Director Sectorial del Transport de les Illes Balears) incorpora un notable conjunt d'actuacions ferroviàries a Mallorca, descartant aquesta opció a les demés illes. L'opció ferroviària recolzada fonamentalment per moviments socials (i retòricament per tots els partits polítics) no rep el mateix impuls ni recolzament institucional que les obres viàries destinades als vehicles privats, molt probablement degut al poder exercit per part dels lobbies de l'automòbil i de l'obra pública, tal com sol recordar Antonio Estevan. Aquest fet es pot intuir en el desigual tractament del Pla de Carreteres i del Pla de Transport Ferroviari. Mentre el primer s'assegura el finançament, el segon es vincula a l'article 10 del REB (Règim Especial de les Illes Balears), segons el qual el Govern de l'Estat ha de col·laborar amb la potenciació del transport ferroviari. Per tant, aquest mode de transport quedaria lligat a les relacions institucionals entre l'administració central i l'autonòmica, unes relacions que sovint són tenses i d'aquesta manera no es fa més que diluir en la distància administrativa l'impuls ferm del transport ferroviari, al temps que es dificulta plantejar un sistema de transport que no prioritzi el binomi cotxe-carretera i penalitzi la resta. A la taula 62 es presenten les actuacions en matèria ferroviària previstes en el PDSTIB, unes actuacions que sumen uns 1802 milions d'euros i que estendrien la xarxa uns 190 km, podent arribar si es suma la xarxa ja existent als moments d'elaborar el PDSTIB a uns 309 km de xarxa ferroviària (incloent tren i tramvia). En cas de dur-se a terme, es superarien els anys de màxima extensió de dita xarxa.

²¹⁹ L'extensió la calculam a partir de la longitud de la línia multiplicada per 7,5 metres d'amplada que seria la mitjana entre l'amplada de les vies del ferrocarril de Sóller i el d'Inca. Les noves línies ferroviàries, a partir del 2000 es calcula a partir de l'amplada mitjana de 10 metres, entenent que és tracta d'una continuació del tren d'Inca.

²²⁰ A Eivissa l'únic tren que hi ha hagut és el que funcionava a ses Salines a principis de segle XX. La Salinera Española SA va instal·lar el primer telèfon i l'única via fèrria a Eivissa. El tren de ses Salines va transportar la sal fins a mitjans segle XX en que fou substituït per tractors (Sánchez, 2003).

Taula 62. Actuacions i inversions previstes al Pla de Transport Ferroviari (Font: Conselleria d'Obres Públiques, Transport i Habitatge, 2006).	
Actuacions ferroviàries	Milions d'euros
Soterrament Palma – Estació intermodal	94,43
Metro Palma - UIB	135,59
Línia Manacor – Cala Ratjada – Soterrament de la línia a Manacor	119,87
Sa Pobla - Alcúdia	32,39
Palma - Santanyí	149,17
Manacor - Santanyí	93,23
Estació d'enllaç - Manacor	65,86
Estació d'enllaç – Sa Pobla	26,34
Inca – Estació d'enllaç	10,97
Soterrament de la línia a Inca	42,24
Total actuacions ferroviàries	770,12
Altres actuacions	Milions d'euros
Santa Ponça – Palma – s'Arenal	317,5
Anell Avingudes	64,18
Port d'Alcúdia - Alcúdia	85,34
Port d'Alcúdia – Can Picafort	74,28
Alcúdia - Pollença	112,84
Total altres actuacions	654,15
Supressió de passos a nivell	Milions d'euros
Línia Palma - Inca	21,68
Línia Inca – Sa Pobla	0,14
Línia Inca - Manacor	8,88
Total supressió passos a nivell	30,71
Material mòbil i instal·lacions	Milions d'euros
Tallers enllaç	27,01
Unitats tracció elèctrica (30 unitats de 10 cotxes)	72
Total material mòbil i instal·lacions	99,01
Total	1.554,01
IVA 16%	248,64
Total (IVA Inclòs)	1.802,65

Figura 21. Mapa ferroviari potencial a partir del PDSTIB (Font: elaboració pròpia a partir del Pla Director Sectorial de Transports de les Illes Balears).

Les obres ferroviàries iniciades en base a l'aprovació inicial del PDSTIB han estat obres fortament contestades socialment. Es varen iniciar unes obres –soterrament de les línies ferroviàries i estació intermodal a Palma, i el Metro Palma–Campus UIB– que es concentraven a Palma, i que suposaven una escassa prolongació de la xarxa. Aquestes obres també tenien un marcat caràcter polític-electoral, ja que el govern en mans del Partit Popular (Jaume Matas) pretenia concentrar, gran part de l'activitat polític-inversora i normativa (p.ex. Llei 23/2006, de 20 de desembre, de capitalitat de Palma de Mallorca), en consolidar la seva formació a la capital de les illes, després del canvi de batlia de Joan Fageda (1991-2003) per Catalina Cirer (2003-2007).

En el cas del metro, malgrat l'escàs recorregut, es podia cobrir una important demanda real i potencial, degut a que passa pel Polígon de Son Castelló en el seu trajecte cap al campus universitari. Aquests projectes, emperò varen rebre una forta contestació ciutadana protagonitzada fonamentalment per la Plataforma del Parc de les Vies, l'Associació d'Usuaris del Tren, Associació de Veïnats, GOB, etc (Velert, 21/11/2004; Velert, 23/04/2005). Entre els motius pels quals hi va haver una important mobilització ciutadana en contra d'aquests projectes tenim que: en primer lloc, es va proposar que amb el soterrament de les vies, es desplaçaria l'estació lluny del centre de Palma, la qual cosa seria un gran entrebanc pels usuaris del tren, i això podria traduir-se en una davallada significativa en l'ús públic del tren, que a la vegada podria servir de coartada per part de l'administració competent per no invertir en aquest mitjà de transport degut a l'escassa demanda (induïda). En segon lloc, el soterrament i la construcció de l'estació intermodal havien de servir (teòricament) per alliberar un espai de la ciutat que havia de convertir-se, en un primer moment, en zona verda, just en una de les zones més densificades de l'exemple; però el projecte de soterrament i estació intermodal convertia finalment la zona abans ocupada per les vies en un carrer de quatre carrils (Carrer Jacint

Verdaguer) i, també es destruïa el Parc de Ses Estacions²²¹ inaugurat el 2003 (Capó, 13/01/2005). En tercer lloc, les plataformes socials defensaven la conveniència d'invertir els 230 milions d'euros d'aquests dos projectes en l'ampliació de la xarxa ferroviària i per tant afectaria a una major proporció de territori, però no lluria tant en termes político-electoral²²². A més, els projectes foren adjudicats per part del Govern de les Illes Balears (PP) sense haver-se constituït cap tipus de comissió de supervisió i seguiment mixta en la que hi participàs el Ministeri de Foment, per la qual cosa resultava molt improbable que aquestes obres fossin cobertes financeraament per part de dit ministeri (Guijarro, 27/04/2005).

La inversió prevista al PDSTIB per aquests dos projectes era de 230 milions d'euros. En el cas del metro de Palma a la UIB, el cost d'adjudicació del projecte fou de 119,98 milions d'euros (un 15,61 milions d'euros menys del previst en el PDSTIB), però el cost final d'execució fou de 235 milions d'euros (Capó, 16/03/2005; Canals, 18/10/2007). El metro va començar a funcionar el 25 d'abril de 2007 i es va anunciar que seria gratuït fins el mes de setembre. Les eleccions locals i autonòmiques eren a finals del mes de maig. (Moure, 11/04/2007). Les primeres pluges de finals d'estiu (21/08/2007) varen inundar les instal·lacions del metro i els SFM (Serveis Ferroviaris de Mallorca) va emetre un informe on es detallaven errors de disseny. Entre altres coses, els engolidors eren incapaços de descarregar una pluja de 25 litres/m², les bombes d'extracció i els generadors d'emergència fallaren, es filtraren aigües fecals, etc (Canals, 25/08/2007). Aquí cal matisar que la direcció dels SFM ja no estava en mans dels gestors que havien dut a terme l'obra, ja que s'havien dut a terme les eleccions al maig del 2005 i la Conselleria de Mobilitat i Ordenació del Territori havia passat del PP (Mabel Cabrer) al BLOC per Mallorca (Gabriel Vicens). L'ex-consellera, Cabrer, va manifestar que els nous gestors havien exagerat els fets per tal de desprestigiar la seva gestió. Per Cabrer la solució era "ràpida i fàcil", segons ella es podria resoldre en uns 15 dies (Eza, 25/09/2007). Les pluges torrencials de finals de setembre (22/09/2007) varen provocar la inundació del metro i les autoritats decidiren tancar indefinidament el metro, per errors estructurals (Mestre i Ollés, 23/09/2007; Guijarro, 24/09/2007). Arran dels greus problemes estructurals del metro, es va saber que, a partir d'un informe detallat sobre la infraestructura, el cost final fou de 314,5 milions d'euros més 193,6 milions d'euros en concepte d'interessos bancaris. Per tant, s'havia disparat el seu cost respecte de l'establert en la seva adjudicació en un 323,48% (Canals, 18/10/2007; Canals, 5/05/2008; Canals, 10/05/2008). A finals de juliol de 2008, després de 10 mesos de reparacions, el metro tornava a funcionar. El cost de les reparacions va ascendir a 28 milions d'euros, amb la qual cosa el cost final ascendia a uns 536,1 milions d'euros. D'acord amb el previst al PDSTIB (taula 62) tendríem que amb aquests diners s'hauria pogut dur a terme la construcció de les línies: Manacor-Cala Ratjada, Sa Pobla-Alcúdia, Palma-Santanyí i Manacor-Santanyí (Guijarro, 23/07/2008; Guijarro, 28/07/2008).

La conselleria de mobilitat i territori del Govern de les Illes Balears (2007-2011), encapçalada per Gabriel Vicens, tenia entre els seus principals objectius la difusió de la xarxa ferroviària a Mallorca amb l'extensió del ferrocarril de sa Pobla fins Alcúdia i de Manacor fins Artà, així com la construcció d'un tramvia a la badia de Palma. En el cas de la línia sa Pobla-Alcúdia, l'oposició de l'ajuntament d'Alcúdia sobre el traçat de la línia feu que aquesta quedàs congelada (Frau, 13/03/2009); en canvi la línia Manacor-Artà s'inicià el 2010, després de fortes tensions entre la conselleria i l'ajuntament de Manacor, fonamentalment pel tema del pas del ferrocarril per la ciutat amb el projecte conegut com Tram-Tren²²³. Per altra, les fortes retallades pressupostàries a les arques públiques en motiu de la crisi també han afectat els

²²¹ En la construcció de les obres de l'estació intermodal s'havia de destruir prèviament el Parc de Ses Estacions. Aquest parc va ser més aviat un objecte de campanya electoral que una espai destinat a alleugerir la duresa del ciment i l'asfalt d'una ciutat com Palma on pràcticament no hi ha espais verds. De fet l'arquitecta Carme Pinós, dissenyadora del projecte, es va desmarcar del resultat final degut a les presses "electoralistes" que motivaren la seva precipitada finalització. Aquest parc va ser destruït al cap de poc més de dos anys de la seva inauguració, essent aquest un símbol de la manca de planificació i del malbaratament dels diners públics característic de l'urbanisme neoliberal que ha predominat a Palma al llarg dels anys 1990 i principis del segle XXI (González, 2006).

²²² La inversió prevista al PDSTIB per aquests dos projectes era de 230 milions d'euros. Però, com en el cas de les carreteres, l'adjudicació de les obres es feu a un cost superior al pressupostat. Així, per exemple en el cas del metro de Palma a la UIB, es va incrementar el cost del projecte fins a 119,98 milions d'euros (25,55 milions d'euros més del previst en el PDSTIB) (Capó, 16/03/2005).

²²³ El projecte de ferrocarril entre Manacor i Artà ha estat abandonat el 2011 després de les eleccions autonòmiques, que suposaren el triomf del Partit Popular. Els nou equip de govern sostén que les dificultats pressupostàries han fet que aquest projecte sigui abandonat.

projectes ferroviaris de Mallorca, dels quals només es va iniciar el ja indicat de la línia Artà-Manacor (Obrador i Capó, 28/03/2010)²²⁴. L'altre projecte estrella en matèria ferroviària ha estat el de la reintroducció del tramvia a Palma, el Tram Badia²²⁵. Aquest projecte s'articulava al sí de la política de mobilitat del govern i també en el projecte de ciutat definida per l'equip de la batlessa Aina Calvo (PSOE), que també incloïa entre d'altres la construcció de carrils-bici i peatonització de carrers –eixos cívics–, entre d'altres. La primera fase del Tramvia de la Badia de Palma s'ha pressupostat en 380 milions d'euros –tèoricament finançats pel Ministeri de Foment i havia d'anar des de les Avingudes de Palma fins a l'aeroport, tot passant per la platja de Palma (Moure, 24/03/2009; Conselleria de Mobilitat i Ordenació del Territori, 2010)²²⁶.

b) El cotxe es menja les illes Balears. L'avanç de les carreteres i la seva mutació en autopistes.

- El problema de la xarxa de transport terrestre pel capitalisme de vocació agroexportadora. Els primers plans de carreteres.

L'articulació de les activitats econòmiques amb clara vocació exportadora dels segles XVIII i XIX –mentre la major part de la població no podia accedir als productes destinats als mercats exteriors– es va trobar amb l'entrebanc manifest d'una dèbil xarxa de transport terrestre. Així, es pot detectar que mentre les comunicacions marítimes se multiplicaven, les dificultats de connexió internes seguien essent un dels principals problemes de cara a establir el projecte econòmic-territorial promogut per les elits. El coll d'ampolla a l'expansió del capital venia de la mà de les dificultats d'apropar als ports –és a dir, als centres de consum exoinsulars– els productes de les illes. Aquesta fou una de les principals preocupacions per part dels principals grups de poder, com per exemple la RSEMAP (Reial Societat Econòmica d'Amics del País).

Les infraestructures de transport terrestre a les illes varen rebre un impuls amb el deteriorament de les relacions comercials amb les Antilles cap finals de la dècada de 1860. Barceló (1961) ens informa que el comerç i les inversions a les Antilles experimentaren una reculada cap el 1868, quan es produïren les primeres agitacions sociopolítiques a les colònies antillanes, preludi de la seva independència, a les que s'hi havia d'afegir una creixent competència comercial per part dels EUA i l'ampliació de l'àrea comercial dels països del sud d'Amèrica Llatina. Cap a finals del XIX es donaven els símptomes del final d'un cicle d'acumulació que havia estat estretament lligat a les exportacions a les colònies d'ultramar, en les que hi havia un marc institucional particular pel que fa, entre d'altres, a qüestions fiscals, o laborals ja que predominava l'explotació de mà d'obra esclavitzada²²⁷ o seudoesclavitzada. La minva de les expectatives americanes motivaren el retorn de capitals que cercaren noves vies d'inversió més segures, sense abandonar completament la via americana que presentaria encara alguns alts i baixos. Lluís Alemany (1973:171) escrivia que "és llavors quan el capital que intervenia en aquest comerç, en forma de petites empreses, reverteix a la Ciutat i amb el nostre característic esperit d'associació s'empra en la creació de nombroses empreses industrials i de crèdit".

En aquest context, doncs, el retorn de capitals a la "terra mare" sembla que va tenir una certa rellevància en la configuració d'un nodrit nombre de societats, entre les quals destaquen les financeres i les de transport. Les primeres aportarien via crèdit la capacitat

²²⁴ El 24 de juliol de 2008 el Consell de Ministres aprovà el conveni de col·laboració entre el Govern de les Illes Balears segons el qual el Ministeri de Foment aportaria uns 443 milions d'euros destinats principalment als projectes: línia sa Pobla–Alcúdia; línia Manacor–Artà; i Tren-Tram de Manacor. El projecte de ferrocarril entre Manacor i Artà ha estat abandonat el 2011 després de les eleccions autonòmiques, que suposaren el triomf del Partit Popular. Els nou equip de govern sosté que les dificultats pressupostàries han fet que aquest projecte sigui abandonat.

²²⁵ Veure: www.trambadia.cat (maig 2011).

²²⁶ El 5 de maig de 2011 la Comissió Balear de Medi Ambient informà favorablement el traçat del Tramvia de la Badia de Palma. Emperò, el programa del Partit Popular a la batlia de Palma, a les eleccions municipals del maig de 2011, incorporaven entre d'altres l'eliminació del projecte del tramvia de Palma, el carril-bici de les Avingudes i la peatonització dels carrers –eix cívic Blanquerna– duta a terme per Aina Calvo durant la legislatura 2007-2011. La majoria absoluta del Partit Popular a les eleccions del 22 maig de 2011 suposaran, en cas de seguir el programa, l'eliminació de tots aquests projectes (Programa del Partit Popular eleccions maig 2011: *Desperta Palma!* www.popularespalma.es/resources/image/Programa_CAT_baja.pdf, maig 2011).

²²⁷ L'esclavitud a Cuba fou abolida al 1886.

financera per emprendre les iniciatives empresarials “modernitzadores” i les obres públiques; i les segones configuraran el territori vers una vocació ultraexportadora en que totes les actuacions desembocaven en els principals ports de les illes (Barceló, 1961). A més, la inversió en les infraestructures de transport esdevenien per sí mateixes en vies d’acumulació del capital –particularment en períodes de crisi per sobreacumulació– que alhora establien les condicions per la seva ampliació, el que David Harvey (2004) ha definit com a solucions espacio-temporals.

El 1846 arribà a Mallorca Antonio López Montalvo per tal d’encarregar-se de la Prefectura d’Obres Públiques que tenia encomanda la missió d’impulsar les obres de ports, camins, fars i sanejament de zones humides (Aguiló i Llauger, 1996). Segons aquell enginyer la situació dels camins de les illes era molt precària i tan sols uns pocs camins mereixien la definició de carretera a Mallorca –camí Palma-Inca, Palma-Sóller (fins Alfàbia), seccions de Palma-Artà, Palma-Santanyí, Palma-Valldemossa, un terç de Palma-Andratx– i a Menorca, el Camí d’en Kane. Mentre que a Eivissa no hi havia cap camí que pogués definir-se com a carretera. Durant el temps que López Montalvo va estar a les illes (1846-1853), es varen dur a terme la projecció i construcció i/o condicionament de nous trams i traçats de carreteres per adequar la xarxa viària a la circulació rodada²²⁸.

López Montalvo va elaborar també el primer Pla General de Carreteres de Balears del 18/04/1848, aprovat per Reial Ordre de 10/02/1849 que modificava lleugerament la primera proposta (Llauger, 1996). D’aquell pla cal destacar la classificació resultant, ja que segons Pujalte (1999:24) “d’aquesta classificació depenien les inversions estatals, que prioritzaven les carreteres estatals o generals”. Resulta clarivident el fet que les carreteres que reberen la categoria nacional foren aquelles que afermaven la xarxa vial mallorquina radial que feia desembocar els fluxos dels principals espais productius de l’illa a Palma –Palma-Alcúdia; Palma-Sóller; Palma-Andratx–, mentre que les carreteres provincials que depenien de la Diputació Provincial anaven en la mateixa direcció (p.ex. Palma a Capdepera per Manacor i Artà; Palma a Santanyí per Lluçmajor i Campos; Palma a Valldemossa). A Eivissa, la carretera que unia ses Salines –en mans de la família dels poderosos Salas– amb Vila i la de Sant Antoni-Vila d’Eivissa rebien la categoria de nacional. I, a Menorca la carretera de Ciutadella a Maó era l’única nacional. La resta de camins i carreteres quedarien desatesos (Llauger, 1996; Pujalte, 1999). L’ampliació de la xarxa viària va anar acompanyada de la implantació de les diligències que transportarien tant passatgers com mercaderies (Brunet i Artigues, 1996). Pujalte (1999:24) exposa com “la manca de competència d’altres mitjans de transport afavoriren el procés d’implantació del servei de diligències sota un règim monopolista que no es preocupava gaire de plantejar un sistema de comunicacions racional, i donà com a conseqüència una xarxa radial que no s’atenia a les necessitats reals de comunicació per l’interior de l’illa”.

Entre la segona meitat del segle XIX i el primer terç del segle XX es va anar completant la xarxa viària de les illes, una xarxa que incidia en el model radial amb node principal a les ciutats portuàries de Palma i Eivissa i a Menorca on la xarxa estava presidida per la via que uneix Maó i Ciutadella. Algunes de les carreteres provincials incorporaren ramals al que ja eren considerades atraccions turístiques, com per exemple la de Palma a Capdepera que comptava amb un ramal a les Coves d’Artà i la de Palma a Santanyí amb un ramal als Banyes de Sant Joan. A part de les carreteres principals, cal destacar l’impuls que va rebre la construcció de carreteres perifèriques. Així, a principis del segle XX els prohoms reclamaven la construcció que unís Andratx amb Estellencs per tal de poder realitzar l’excursió a la zona NW de la Serra de Tramuntana. El primer camí construït a principis de segle deixà de ser transitat per la seva perillositat (Soriano-Frade, 1996). Aquest projecte no va arribar fins els anys 1930 quan s’executaren les obres en base als projectes de Marià Pascual. Uns projectes dels anys 1932 i 1956 que corresponien a les diferents seccions de la carretera que fou finalment inaugurada el setembre de 1960 (Llauger, 1996; Buades, 2004).

L’enginyer Antonio Parietti Coll pot ser considerat com una de les figures més destacables en la composició del territori illenc vers la producció turística. A finals dels anys 1920, Parietti va dirigir la construcció de la carretera que havia d’unir l’Hotel Formentor amb

²²⁸ Condicionament dels trams més deteriorats de: carretera Inca-Alcúdia (1847); Palma-Inca (1848); Palma-Manacor (1849). Millora dels camins: Palma-Santanyí; Palma-Valldemossa; Maó-Ciutadella, etc. Construcció de la carretera de Sóller, el tram Alfàbia-Sóller de nova construcció (1849). Construcció de la carretera Esporles-Banyalbufar (1851); ramal d’Alcúdia-Campanet-Sa Pobla (1851). Projectes de carreteres: Inca-Sineu (1851); Algaida-Sant Joan (1851); Sant Llorenç-Son Servera (1851); Valldemossa-Deià (1851); Eivissa-Sant Antoni (1852); pont de fusta sobre la desembocadura de Sa Riera a Palma (1852) (Llauger, 1996).

Pollença i que fou sufragada per Adán Diehl. Les obres de l'hotel i de la carretera es realitzaven al mateix temps, amb la qual cosa una obra returava a l'altra, ja que mentre es construïa l'hotel, no es trobava gent disposada a treballar a la carretera, havent d'anar cercar, fins i tot, un important contingent de treballadors a Alaró. L'hotel es va inaugurar al 1929 sense haver-se acabat encara la carretera que fou inaugurada al febrer de 1930 (Alcover, 1992). Els anys 1920 Parietti projectà la carretera de Randa fins el monestir de Cura, i als anys 1930 la de Sa Calobra a la Serra de Tramuntana per tal de visitar el Torrent de Pareis. Ambdues carreteres són de clara vocació turística (Llauger, 1996; Vives, 2005).

Soriano-Frade (1996:91) ens diu al respecte que: "aquestes carreteres se construïren travessant paratges quasi inaccessibles per a que el viatger li sigui donat contemplar, al temps que discorre per les seves cobres i rasants, la sorprenent meravella dels paisatges que davant d'ell se despleguen, facilitant-li còmode accés a tan portentosos llocs". Aquestes carreteres no duen a cap indret que els habitants de les illes freqüentassin, ans al contrari posaven en "valor turístic" indrets que fins aleshores restaven gairebé fora de la petjada humana. En quant a la relació entre transport terrestre i el negoci turístic, hom pot destacar que ja al 1931 se va establir un servei combinat del ferrocarril de Sóller amb autocars per tal de fer un circuit entre Valldemossa, Deià i Sóller els dijous i diumenges (Vives, 2005).

La figura de Parietti estarà estretament vinculada al cor del poder, particularment amb el capital turístic i especialment durant el franquisme. A més d'ocupar el lloc d'enginyer en Cap d'Obres Públiques de la Diputació Provincial de Balears entre el 1959 i el 1969, Parietti ocupà la presidència del Foment del Turisme de Mallorca entre el 1962 i el 1971; i des del 1951 ocupà el lloc de conseller del Banc de Crèdit Balear (BCB). En relació al BCB, s'ha de tenir en compte que Parietti fou l'encarregat de redactar el projecte de la urbanització de Santa Ponça per la filial del banc, IMISA (Inmuebles y Materias Industriales SA), i que fou aprovada al 1955 (Segura, 1973). La relació entre el lobby proturístic del Foment del Turisme de Mallorca i la construcció de les carreteres fou molt estreta des del naixement del Foment (1905). De fet, la presidència del Foment va estar ocupada per destacats enginyers que ocupaven llocs rellevants a l'administració pública: Gabriel Roca Garcias (1949-1956) i que fou Director del Port de Palma (1940-1962); Antoni Parietti Coll (1962-1971) qui era el Cap d'Obres Públiques (1959-1969); i Antoni Garau Mulet (1972-1979) i que fou Cap de Costes (1964-1991). D'aquesta manera les peticions del Foment, òbviament, tenien ràpida acollida dins les entranyes de l'administració.

En temps de la Dictadura de Primo de Rivera se promulgà el "Pla de Ferms Especials" (Reial Decret de 9 de febrer de 1926), amb el qual es substituïa el macadam per paviments asfàltics. Aquest pla tan sols afectà a 119 km de carreteres mallorquines; un esbiaix mallorquí que té molt a veure amb la major capacitat de pressió de les classes dirigents mallorquines respecte de les altres illes (Soriano-Frade, 1996). El president del FTM, Ferran Alzamora, va encapçalar les demandes per tal que s'acabàs la carretera que havia d'unir Andratx amb Alcúdia, de la que quedaven encara alguns trams importants per construir. Una carretera que s'entenia prioritària pels interessos turístics, per a realitzar excursions per la Serra de Tramuntana en un temps en que encara no havia triomfat plenament l'heliofília, però que ja es trobava als seus inicis²²⁹ (Vives, 2005).

Al principi de la Segona República, les forces vives, es lamentaven dels minsos fons que des del Ministeri de Foment es destinaven per a la construcció de carreteres a les Balears. El Ministeri preveia destinar 800 mil pessetes pel bienni 1932-1933, mentre que aquelles preveien que serien necessaris entre 12 i 20 milions. El 1932 els grups dirigents –polítics, Cambra de Comerç de Mallorca, Eivissa i Formentera, Cambra de Comerç de Menorca, Foment de Turisme de Mallorca, gremi hotelier i l'Automòbil Club– varen promoure una assemblea de la Diputació Provincial en la que un dels principals punts fou la demanda de l'equiparació del finançament de carreteres de les Balears amb el canari (Buades, 2004). Així mateix, en aquells moments, es construïa una de les carreteres que amb el temps esdevindran més importants: carretera de Can Pastilla a s'Arenal. Segons Rosselló-Verges (1964:491) "la carretera litoral, molt posterior, ha estat el vertader catalitzador i factor aglutinant de s'Arenal".

Llauger (1996, 1997) i Pujalte (1997a) ens expliquen l'explosiva evolució del transport motoritzat i l'expansió de les infraestructures viàries a les Balears. A les portes de la via balear

²²⁹ Joan Buades (2004:59) explica com a principis dels anys 1930, H. Brittain publicà al *Windsor Magazine* un reportatge sobre Mallorca titulat "Majorca, where the sun shines" que fou llavors editat com a fulletó pel Foment de Turisme de Mallorca.

del desenvolupisme (turístic), el 1940 hi havia uns 1211 km de carreteres de la xarxa estatal. La construcció de les carreteres tan sols és comprensible per l'ascens de la indústria de l'automòbil i la seva progressiva generalització. Bona part de les carreteres tenien per objectiu connectar els principals espais de producció de l'illa, i molt especialment crear rutes destinades al consum turístic que serien cobertes per excursions amb autobusos. El "virus" de l'automòbil arribà a Mallorca a principis de segle XX, però tan sols les elits gaudien d'aquell objecte de luxe, com per exemple l'industrial Vicenç Juan Ribas o el poliempresari i propietari del diari *La Última Hora*, Josep Tous Ferrer. Tous Ferrer que era el representant de la Compañía General Española de Automóviles, va patrocinar al 1900 la visita del seu fundador i director general, Emilio de la Cuadra. Aquest proposava l'impuls de la indústria de l'automòbil que podria portar els turistes europeus. No obstant, com diu Pujalte (1997a:22) "no varen veure molt clar els empresaris mallorquins això de muntar rutes turístiques per l'illa, i molt menys que el negoci de fabricació d'aquells autobusos fos quelcom rendible". Finalment, aquella iniciativa que no fructificà a Mallorca fou el germen de J. Castro Sociedad en Comandita, Fábrica Hispano Suiza de Automóviles, una de les marques més conegudes al món en aquells moments. El 1913 se fundà l'Automòbil Club Mallorca i el 1949 el Moto Club Mallorca, delegació del RACE (Real Automóvil Club de España) com a lobbies de l'automòbil, que actuaren sovint de la mà dels lobbies turístics (Mas, 1997).

La Primera Guerra Mundial va suposar una aturada en les importacions d'automòbils. La indústria de l'automòbil destinaren la seva capacitat fabril a la construcció de vehicles militars. Després de la Gran Guerra es va reprendre la fabricació d'automòbils, amb la particularitat d'introduir noves pautes productives d'acord amb la racionalització fordista del treball, naixia el fordisme i proliferava l'automòbil, explotava la mobilitat i el consum dels derivats del petroli. A les Balears, es passa d'haver-hi 403 vehicles el 1920 a 5192 vehicles el 1930 (Pujalte, 1997a). Durant els anys 1920, la xarxa ferroviària va arribar al seu punt àlgid de màxima expansió, i al mateix temps apareixien i s'expandien els vehicles per transport de passatgers i de mercaderies. L'automòbil i la carretera començaven a guanyar terreny al ferrocarril. El 1920 es va fundar LORYC SC, la primera i única marca automobilística de les illes. Els socis fundadors foren: Rafael de Lacy Gual i Antoni Ribas Reus que aportaren 7,5 mil pessetes cadascun; l'enginyer francès, Agustí Ouvrard Dury que procedia de la fàbrica francesa EHP (Etablissement de Henry Precloux) aportà 10 mil pessetes; i Ferran Alzamora Gomà, de Casa Alzamora i que aleshores era el president del Foment del Turisme de Mallorca, aportà 25 mil pessetes i cedí els locals pels tallers. El 1922, la societat en comandita es converteix amb societat anònima, i es feu una ampliació de capital a la que acudiren alguns dels principals capitals de les illes i també capitals francesos. Es fabricaren uns 120 vehicles fins el 1926, any en que va tancar, tal com sostenen Batle i Pujalte (1997), per mor de la dura competència que els hi suposaven els vehicles més barats de la Ford i la Citroën que anaven adreçats a majors segments de població i per una deficient gestió i manca d'inversions. A partir de llavors, amb les interrupcions de la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial, les matriculacions de vehicles presentarien una tendència creixent (Pujalte, 1997a).

- Carreteres per al boom turístic. El cotxe comença a desplaçar el ferrocarril.

A partir de 1925 s'establiren línies de transport per carretera paral·leles al traçat del ferrocarril, la qual cosa contribuï a minar el ferrocarril i catapultà a les empreses de transport terrestre de passatgers i mercaderies. No fou fins el 1934 en que es promulgà un Decret que establia la preferència d'atorgament de les línies regulars per carretera per a les companyies de ferrocarril. En aquells moments ja hi havia 57 serveis per carretera que cobrien uns 1225 km, i tan sols 5 serveis amb 100 km corresponien a la Companyia dels Ferrocarrils de Mallorca (Pujalte, 2002). El 1931 Simón Barceló Obrador (1902-1958) va adquirir un autocar a Antoni Bibiloni qui tenia la concessió del servei de correus i mercaderies entre s'Horta i Felanitx. Una adquisició que li costà 11150 pessetes i que va poder afrontar amb un crèdit del Banc de Felanitx i alguns estalvis. Simón Barceló era el quart germà d'un total de 9 i aconseguí el carnet de conduir al servei militar. A partir d'aquí la família Barceló aniria forjant un imperi turístic, el Grup Barceló. Aquest imperi s'inicià amb l'empresa familiar que amplia la flota d'autobusos i adquirí al 1944 el Bar Orient de Felanitx des d'on sortien els busos per a cobrir les diferents rutes. En vistes de l'ascens del negoci turístic, els fills de Simón Barceló Obrador –Simón i Gabriel–, varen vendre la concessió de la ruta Palma-Felanitx i constituïren a principis dels 1950

Autocares Barceló que tenia per objectiu cobrir diversos trajectes realitzats pels turistes, des d'excursions fins als trajectes des de l'aeroport fins als hotels, etc (Buades, 2009a; Grupo Barceló, 2006).

Durant i després de la Guerra Civil, els presos republicans dels nombrosos camps de concentració (p.ex. Llatzeret al Port de Sóller; Es Capdellà a Calvià; Albercutx a Pollença; Regana a Lluçmajor; Son Catlar a Campos; s'Espinagar a Felanitx; s'Estador dels Porcs a Santanyí; etc) construïren carreteres (i altres obres públiques), algunes de les quals eren clarament d'interès turístic, com per exemple la que unia el Port de Pollença amb Alcúdia o la del Cap Regana al Cap Blanc (Lluçmajor).

Figura 22. Autopista Palma-Aeroport dies abans de la seva inauguració, 1968 (Font: Barceló 1973:33).

A la dècada dels 1950 es finalitzava la carretera que travessava tota la Serra de Tramuntana, la C-710 (123 km, d'Andratx a Formentor). Per una banda se va construir el tram que unia el Port de Pollença amb Lluç i el de Lluç amb Son Torrella entre els anys 1930 i 1940; i per una altra banda se va dur a terme la secció que uneix Sóller amb Son Torrella. Aquest tram va ser finançat pels EUA amb 1 milió de dòlars, com a contrapartida a la construcció del radar nord-americà al cim del Puig Major cap a mitjans dels 1950²³⁰. Una contrapartida que entrava dins dels acords entre el règim feixista i el govern dels EUA en matèria econòmica i militar de 1953 (Llauger, 1996). D'aquesta manera es completava la ruta turística de tota la Serra de Tramuntana. Aquella dècada, també s'inaugurava la carretera que unia Artà amb Alcúdia

(34 km) que amb el temps seria clau per a la transformació turística de la zona nord de l'illa que comptava amb platges espectaculars.

Durant els anys 1950 se posaren en funcionament nombroses excursions regulars amb autocar: la ruta de Formentor que passava per Selva on actuava l'Agrupació Aires de Muntanya, anava a Lluç i finalment arribava a Formentor per després tornar a Palma; la ruta de Valldemossa cap a Sóller, passant per Deià; i la ruta de les Coves del Drac a Manacor. A partir de llavors, sorgiren noves rutes, nous espais es posaven a l'abast del consum turístic i les classes dirigents dels diferents municipis pressionaven per a que les excursions que transportaven els ramats de turistes s'aturessin al seu poble. A les atraccions folklòriques o paisatgístiques s'hi afegirien d'altres de tipus industrial-comercial, com per exemple l'aturada a les fàbriques de les perles Majorica a Manacor, o les de sabates a Inca i Lluçmajor (Vives, 2005).

El 1944 es va iniciar la via que unia el Moll Vell de Palma i el Dic de l'Oest (iniciat el 1941) i que acabaria el 1962, el Passeig Marítim. Aquesta via es convertiria en un dels principals espais turístics de la ciutat, a més d'un important eix de connexió amb el ponent de la badia. I a l'any 1976 s'inaugurava l'Autopista de Ponent que uniria el Passeig Marítim amb les zones turístiques de Calvià (Llauger, 1992). D'aquesta manera, es projectava i consolidava la zona de la Badia de Palma com a principal espai de producció turística de l'illa de Mallorca (Buades, 2004).

A Eivissa, a finals dels anys 1950 es dur a terme una de les principals carreteres com és la que dona accés a l'aeroport des Codolar, construïda un any abans de la inauguració de l'aeroport al 1958. A la dècada de 1960 les infraestructures de transport terrestre menorquines no s'adaptaven a les exigències de les elits locals que perseguïen l'entrada del negoci turístic. En aquells anys s'asfaltà la carretera Maó-Ciutadella, però tal com exposa Soriano-Frade (1996:94) "se trobava a faltar que les cales i platges del nord i sud de l'illa no disposessin d'accessos, situació que començaria a corregir-se amb la construcció d'una nova carretera (M.A. Llaguer i J. Torres), que, des del poble de Ferreries i després d'onze quilòmetres en direcció sud, es veurà Cala Galdana, un dels més esplendorosos paisatges de Balears, desconeguda inclús per molts de menorquins, i a la costa nord, una altra nova carretera de quatre quilòmetres (M.A. Llaguer i J. Torres), partirà, des del creuament de la de Maó a Fornells, cap el

²³⁰ Els militars nord-americans varen romandre a la base del Puig Major fins el 1993.

port d'Addaia, privilegiat enclavament en aquest sector del litoral". En contra dels laments que solien fer els grups de poder de les illes sobre les deficiències infraestructurals en matèria de carreteres a les illes (Buades, 2004; Vives, 2005), un conegut home del règim, Jorge Vila Fradera (1961:136) escrivia que "el problema de les carreteres és aquí [a les Balears] menys greu que en molts sectors de la Península". Un factor que Vila Fradera no descuidava a l'hora de formular els motius pels quals la industrialització turística havia quallat a les illes.

El 1968 s'inaugurava una de les primeres autopistes de l'Estat espanyol, la de Palma a l'Aeroport de Sant Joan. El projecte va ser aprovat el 25 d'abril de 1963 amb un pressupost de 238.572.059 pessetes. Aquestes obres foren finançades mitjançant un préstec del Banc Mundial. Aquest projecte va ser un dels tres aprovats en el primer paquet de subvencions per al Pla de Carreteres del Banc Mundial atorgat al règim feixista, essent els altres dos les autopistes de Madrid-Alacant-Barcelona i Oviedo-Figaredo. Aquesta infraestructura obria un nou accés a Palma, just per la façana marítima, enfront de la Seu, que connectava les zones turístiques de la Badia de Palma –Passeig Marítim de Palma, Calvià– amb la principal porta d'entrada dels turistes (Llauger, 1992; Buades, 2004). Així mateix, hom pot destacar les bones relacions de les elits econòmiques de les illes, en concret Joan Nigorra del Banc de Crèdit Balear qui a l'any 1960 es reunia amb Paul F. Craig, tècnic del Banc Mundial (Buades, 2004).

L'espai guanyat a la mar entre la Seu i la nova infraestructura viària –600 mil Tm de pedra per construir el dic i 200 mil Tm per l'escullera– va ser objecte dels interessos político-empresarials dels "senyors" de Mallorca. Tal com ens diu Llauger (1992:59) "per obra i gràcia de l'autopista, havia aparegut entre ella i les muralles una extensió considerable de terreny guanyat a la mar que, unit al que ja existia abans de les obres, assolía una superfície d'uns noranta mil metres quadrats". El 21/11/1973 es va constituir la societat Parkmar SA formada per: Juan Torres Llodrà (enginyer de camins, canals i ports i funcionari de la Direcció d'Obres Públiques); Andreu Parietti Lliteras (Cap Provincial de Carreteres); Miquel Coll Carreras (Advocat de l'Estat); i Ramon Oliver Mayol. Tots ells eren socis també de Apartamentos Insulares SA. La societat Parkmar, l'única que es presentà al concurs, es va fer amb el concurs de la construcció del parc i els aparcaments. A partir de llavors es desfermà una important campanya mediàtica i social en contra del negoci dels aparcaments per busos en aquell espai. El 9 de juliol de 1975, unes 30 organitzacions ciutadanes sol·licitaren al Governador Civil, Carlos de Meer, permís per manifestar-se en contra de les obres del Parc de Mar. Les organitzacions no obtingueren el permís per part de les autoritats feixistes, però el ple de l'Ajuntament del 22 de juliol va ser pres per un elevat nombre de persones que duen una camiseta que deia "Parc si, pàrking no". Finalment, el fort rebuig social aconseguí que aquella zona es convertís en espai d'oci en comptes de negoci, conegut avui com el Parc de la Mar. No obstant, l'Ajuntament de Palma va pagar 135 milions de pessetes a Parkmar SA per tal de rescatar la concessió (Miró, 1978). El desembre de 1977 l'equip encapçalat per l'arquitecte Pere Nicolau guanyà, amb el projecte "zócalo", el primer premi del concurs per a la construcció del parc que s'inaugurà el 1984 (Llauger, 1992).

La progressiva consolidació de la societat de consum a l'Estat espanyol, impulsada pel capitalisme franquista (conegut com tecnocràtic) i les seves xarxes d'interessos –domèstiques i internacionals–, es manifestà en la proliferació dels vehicles motoritzats privats, amb el Seat 600 com a símbol paradigmàtic de la versió espanyola del fordisme (Pujalte, 2002). Cap a principis dels 1970, pel que fa a infraestructures de transport terrestre motoritzat, segons Llauger (1997:188), "s'havia tancat l'anell costaner mallorquí, ultimant-se els trams pendents entre Artà i Alcúdia, entre Lluc i Sóller i entre Estellencs i Andratx; a Menorca s'havien realitzat tres nous accessos a la costa: Sant Adeodat, Cala Galdana i Port d'Addaia; i a Eivissa a més d'haver-se acabat o millorat els accessos a la Cala de Sant Vicenç i a Portinatx, es realitzaven importants millores a la carretera de Sant Antoni de Portmany". Cal destacar el fet que mentre Mallorca comptava amb un anell litoral, Menorca es trobava molt enrere d'assolir la circumval·lació a l'illa cosa que volia ser contrarestada al Pla Provincial d'Ordenació de les Balears de 1973, on es preveia la construcció d'una carretera que recorregués el litoral menorquí, encara que per sort aquest projecte no es va arribar a dur a terme. A la taula 64 es pot veure com a l'any 1979 es comptabilitzaven uns 2106 km de xarxa viària a les Balears. A partir de les dades aportades per Llauger (1996) sobre la xarxa viària de categoria estatal a les Balears, es pot dir que entre 1940 i 1979 aquesta es va incrementar en uns 136 km, en uns anys de fort desenvolupisme de les infraestructures "pesades". En canvi, no comptam amb informació sobre la xarxa viària provincial de Balears per aquest període.

Taula 64. Xarxa viària a les Illes Balears, 1979 (Font: IBAE, 2006).			
	Estatat (Km)	Provincial (Km)	Total (Km)
Mallorca	1.041	680	1.721
Menorca	148	25	173
Eivissa	139	47	186
Formentera	19	7	26
Balears	1.347	759	2.106

Entre el 1979 i el 1989 la longitud de les carreteres augmentà en torn a uns 37 km, arribant a 2143 km. Entre els anys 1979 i 1989, es detecten certes diferències entre l'extensió ocupada per la xarxa viària a les illes de Menorca (-1 km), Formentera (-3 km) i Eivissa (-12 km), i a Mallorca, en canvi, hi ha un increment de 52 km. Un dels motius pels quals es manifesten aquestes diferències, és degut a qüestions metodològiques de les diferents fonts emprades. Mentre que la primera informació prové dels registres de la Jefatura Provincial de Carreteras, la segona prové de la cartografia topogràfica del Govern Balear (1:25000) de 1990 (vol de 1989).

Entre els anys 1970 i principis dels 1990 es va construir la via de circumval·lació de Palma, que enllaçaria les principals infraestructures d'entrada a l'illa (port i aeroport) amb la part posterior de Ciutat on s'ubicaven els grans magatzems de l'illa, els polígons comercials-industrials –Son Castelló i Can Valero– i obria les portes a l'expansió urbano-turística de nous espais de l'illa. Les obres de la Via de Cintura costaren uns 5959 milions de pessetes i les expropiacions prop de 5 mil milions de pessetes. Les inauguracions dels trams d'aquesta via solien coincidir amb períodes electorals. Llauger (1992:90) diu que "el President Cañellas, com havia fet quatre anys enrere amb el tram anterior, inaugurava aquesta secció de la nova ronda la primavera de 1991, pocs dies abans dels tercercs comicis autonòmics". Les inauguracions dels trams de la via s'inserien dins de la campanya electoral i es presentaven com a mostra de la "bona gestió" i del projecte "modernitzador" de la classe político-empresarial de les illes i, alhora, contribuïa a tancar els escàndols que han acompanyat la vida política balear, des dels inicis de la "democràcia".

La colonització del territori per part de l'automòbil i les infraestructures viàries s'estenia a les principals ciutats de les altres illes, amb la construcció de les rondes de Maó i Ciutadella a Menorca, i la ronda d'Eivissa vila. En aquells mateixos anys, s'obria pas per l'interior de Mallorca, l'autopista Palma-Inca, que fou de les primeres infraestructures viàries contra les quals es manifestà l'encara dèbil societat civil mallorquina just l'any en que s'aprovava la Constitució espanyola. En aquella lluita social fou especialment important el paper desenvolupat pel sindicat agrícola, Unió de Pagesos que començà a caminar en la clandestinitat el 1977, així com els col·lectius llibertaris. A principis de 1978 s'iniciaren múltiples accions en contra de l'autopista: el gener membres de Denúncia i Control havien acampat al davant de les màquines excavaadores; el febrer una manifestació convocada per Unió de Pagesos fou dissolta pels antiavalots de la Guàrdia Civil, fent servir bales de goma (Garcia, 2010a).

Es pot destacar el fet que prèviament, el 7/07/1977 l'illa de sa Dragonera, sobre la que hi havia un projecte "modernitzador-urbanitzador", fou *okupada* per diferents col·lectius llibertaris i aquests foren els que protagonitzaren junt amb Unió de Pagesos la lluita contra l'autopista Palma-Inca. Aquesta pot ser considerada una de les primeres accions ecologistes autònomes de l'illa, encara que el GOB Mallorca ja havia nascut al 1973 (Garcia, 2008; J. A. R., 28/02/1978; Rayó, 2004). Santiago Miró (1978) ens explica com als anys 1970 quan a Inca governaven els empresaris-polítics vinculats al règim feixista (p.ex. Antonio Fluxà, Jaume Beltran, Joan Morell, Antonio Pujades, Guillermo Domenech, Pedro Ballester, Bartolomé Alzina, Juan Togores, Juan Llobera, etc), va haver una intensa activitat constructora que es vinculava als interessos dels prohoms del poble i a les expectatives de negoci de la nova autopista.

A les taules següents (65, 66 i 67) es pot veure l'evolució de les infraestructures de transport terrestre motoritzat de les illes –carreteres–, amb les noves obertures que s'han dut a terme entre 1989 i el 2000 i la longitud de cadascuna. Durant aquest període s'ha passat d'una xarxa de carreteres de 2145 km al 1989 que ocupava 1,65 mil Ha; a una xarxa de prop de 2221 km al 2000, amb una superfície ocupada de prop d'1,79 mil Ha. La major part dels nous trams de xarxa viària es van estendre per l'illa de Mallorca, on la seva longitud va augmentar en un

3,34% i la superfície ocupada un 10,1%. Convé destacar el fet que la major part de les infraestructures de transport terrestre motoritzat afecten a sòls d'un elevat valor agrològic i també d'un alt valor ecològic i paisatgístic. Pilar Vega (2003) estimava que el 21,7% de la xarxa viària de les illes afectava a espais naturals.

L'impacte d'aquestes infraestructures va ser molt major a Mallorca que a la resta d'illes, ja que mentre que a Menorca l'increment de la longitud en termes relatius era el major de l'arxipèlag (6,8%) entre 1989-2000, la major ocupació de territori corresponia a Mallorca on aquesta s'incrementà en un 10,1% entre 1989-2000. Cal apuntar que les principals obres executades en aquest període tendien a circumval·lar els principals nuclis de població i d'activitat turística (p.ex. circumval·lacions de Ciutadella, Maó, Santa Eulària, Palma, Eivissa, etc). Es podria dir, que encara resta per fer un estudi minuciós i integral (amb els conflictes socials associats) de l'evolució de les infraestructures de transport a les Balears, malgrat hi hagi obres que tracten diferents aspectes de les mateixes.

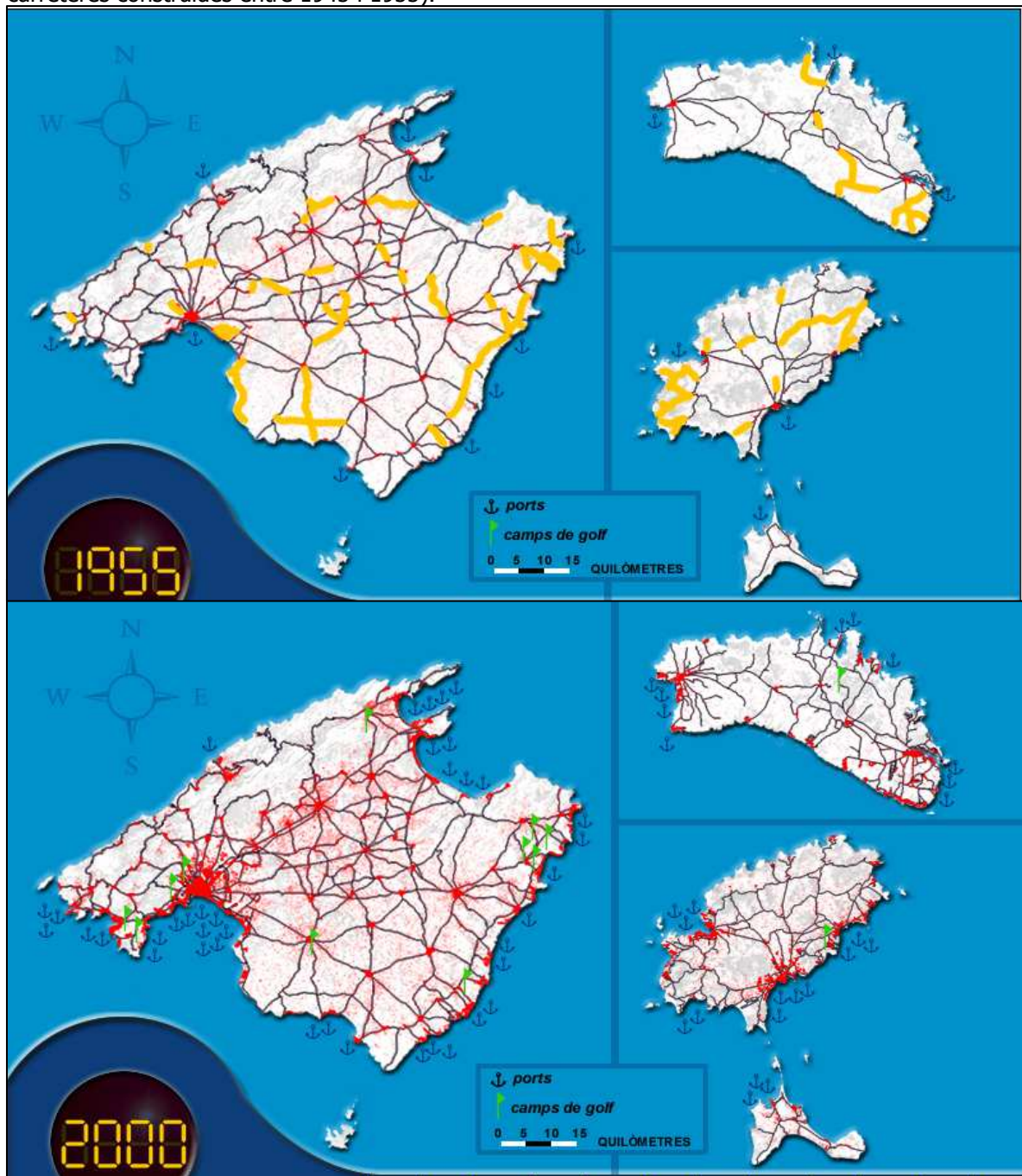
Taula 65. Nous trams i xarxes viàries, 1989-1995 (Font: Blázquez et al. 2002:231)			
Illa	Carretera	Longitud (Km)	Superfície (Ha)
Mallorca	Autopista Inca (tram) i connexió amb Consell	17,67	—
	Variant de Peguera	4,69	—
	Segon cinturó de Palma PM-30 (entre autopista d'Inca i Carretera d'Inca)	1,13	—
	Ronda Capdepera (tram)	0,87	—
	Cales de Mallorca	1,98	—
	Cala d'Or	1,58	—
	Accessos Peguera	1,41	—
	Mallorca	29,32	63,61
Menorca	Variant d'Alaior	2,60	—
	Cinturó de Maó	3,80	—
	Menorca	6,40	4,81
Eivissa	Segon cinturó d'Eivissa (E-20)	4,18	3,04
	Eivissa	4,18	3,04
	Balears	39,90	71,45

Taula 66. Nous trams i xarxes viàries, 1995-2000 (Font: Blázquez i Murray, 2003 –a partir de Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports del Govern de les Illes Balears–).			
Illa	Carretera	Longitud (km)	Superfície (Ha)
Mallorca	Túnel de Sóller	3,96	4,75
	PM-27 tram Inca - Consell	9,00	33,30
	Accés Alaró	2,50	3,00
	Ronda Sa Pobla	1,05	2,63
	Accés S'Arracó	2,40	2,16
	Accés Cala Llamp	0,50	0,55
	Vial Santa Maria	0,40	0,48
	Accés es Murterar	3,66	4,39
	Circumval·lació d'Alcúdia	5,85	7,02
	Ronda Son Servera	0,70	0,84
		Mallorca	30,03
Menorca	Variant Nord Ciutadella	4,40	5,28
	Cinturó Maó (tram)	0,92	1,10
	Menorca	5,32	6,38
Eivissa	Ronda Santa Eulària	1,00	1,20
	Eivissa	1,00	1,20
	Total Balears	36,34	66,71

Taula 67. Evolució de la xarxa viària a les Illes Balears, 1989-2000 (Font: Elaboració pròpia a partir de taules anteriors i Blázquez et al., 2002).

	1989		1995		2000	
	Longitud (Km)	Superfície (Ha)	Longitud (Km)	Superfície (Ha)	Longitud (Km)	Superfície (Ha)
Mallorca	1.773	1.215	1.802	1.279	1.832	1.338
Menorca	172	241	178	246	184	252
Eivissa	174	166	178	169	179	170
Formentera	26	33	26	33	26	33
Balears	2.145	1.655	2.184	1.726	2.221	1.793

Figura 23. Les infraestructures viàries de les Balears 1955-2000 (Font: LSIG, 2000) (En groc les carreteres construïdes entre 1945 i 1955).

- Expansió de les megainfraestructures de transport terrestre com a element clau del cicle d'acumulació financer-immobiliari i del turisme immobiliari.

Les infraestructures de transport terrestre de les Balears s'han anat configurant al llarg de la prolongada ocupació humana del territori, convertint-se en un dels principals elements explicatius de la configuració territorial de les illes, així com dels processos que en elles es duen a terme. Des dels lobbies de l'automòbil i de la carretera (Estevan, 2003) s'ha identificat sistemàticament l'accidentabilitat a la qualitat/quantitat de carreteres, a la manca de "vies segures"²³¹, tal com dits lobbies defineixen a les autopistes i demés vies de gran capacitat, en les que les velocitats superen els 100 km/h, quan la major part dels accidents i morts estan vinculats al transport motoritzat individual (cotxe i moto), a les altes velocitats i a la combinació d'aquests elements amb l'ambient festiu (lligat a l'alcohol i substàncies psicotròpiques) regnants a les illes turístiques que són les Balears, i molt especialment al període estival²³².

Sota aquest context ideològic es va dissenyar el Pla Director Sectorial de Carreteres de les Illes Balears (PDSC) (Decret 87/1998, de 16 d'octubre 1998) i que havia de desplegar un important conjunt d'infraestructures de transport terrestre motoritzat de gran capacitat (autopistes) a Mallorca, especialment. Aquestes obres, declarades d'interès general, havien de sufragar-se mitjançant un conveni de col·laboració entre el Govern de les Illes Balears i el Ministeri de Foment. Aquest conveni fou signat el 21 de gener de 1998, en un marc polític en el que coincidien les forces conservadores del Partit Popular al govern autonòmic (Jaume Matas) i central (José María Aznar). Emperò, amb el canvi de color polític en l'administració autonòmica del Pacte de Progrés al 1999, es va redirigir la política d'infraestructures vers una de mobilitat. Com a resultat d'aquell canvi d'orientació, la qüestió del finançament conveniat anteriorment va quedar estancat, ja que el pactat entre les forces conservadores era per obres de gran capacitat (autopistes).

El PDSC va ser modificat puntualment en dues ocasions, una primera (20 d'abril de 2001), definida com la modificació "progressista", duta a terme pel Pacte de Progrés (1999-2003), amb la supressió d'autopistes; i una segona (11 de desembre de 2003), definida com la modificació "neoconservadora", duta a terme pel Govern Matas-Munar (2003-2007), amb la proliferació de les autopistes. Aquesta segona modificació, que s'incorpora en el Pla Territorial de Mallorca de 2004, va quedar exempta de realitzar el tràmit d'avaluació ambiental estratègica (Directiva 2001/42/CE del Consell Europeu i del Parlament Europeu) ja que es va aprovar abans del 21 de juliol del 2004, data a partir de la qual aquest tràmit era d'obligatori compliment. El buit temporal de prop de tres anys, entre la Directiva europea d'Avaluació Estratègica i el seu obligat compliment, va ser aprofitat en aquest cas per aprovar una modificació del pla de carreteres que difícilment hagués pogut sortejar el tràmit de dita avaluació, ja que probablement pel seu impacte hagués sortir desfavorable.

La segona modificació es va dur a terme en un altre moment de coincidència de les forces conservadores al govern de la CAIB i del Gobierno de España, amb Jaume Matas i José María Aznar com a presidents dels respectius governs. Aquestes noves infraestructures "pesades" s'havien de finançar amb un nou conveni de carreteres²³³ entre les dues administracions. Tal com relata Blázquez (2006b:256) aquest conveni fou "signat entre els governs balear i central el dissabte 13 de març de 2004, entre els atemptats de l'11 a Madrid i

²³¹ Jaume Matas va sostenir sistemàticament que la voluntat que hi havia al darrera de les megainfraestructures de transport terrestre motoritzat era la de reduir l'accidentabilitat (Guijarro, 27/07/2005b). El que no es deia tan obertament era l'efecte "virtuós" que tenia la intenció de reduir els accidents de cotxe, ja que aquelles solucions espacio-temporals permetien col·locar noves borses de sòl a disposició del capital financer-immobiliari.

²³² Estevan (2005) apunta una línia d'acció política consistent en la reducció de les infraestructures viàries que conduiria a "l'evaporació del trànsit". L'estudi de Cairns et al. (1998), finançat pel DETR (Department of Environment, Transport and Regions) del Regne Unit, analitzà els resultats de 60 casos de reducció de capacitat viària. En aquell estudi es va observar de mitjana una reducció de més del 20% del trànsit sobre els volums anteriors a l'adopció de les mesures. Aquest estudi es coneix com el de "l'evaporació del trànsit".

²³³ Les noves infraestructures de carreteres de les Balears s'havien de sufragar mitjançant dos convenis entre el Govern de les Illes Balears i el Gobierno de España. El primer conveni (1998-2005) dotat de 346,8 milions d'euros restà paralitzat (per part de l'administració central de l'Estat) i es varen gastar al llarg de la legislatura 1999-2003, uns 25,7 milions d'euros. El segon conveni (2006-2010) signat al 2004 preveia una despesa d'uns 522 milions d'euros més. El govern PP-UM (2003-2007) va avançar els terminis d'execució, en una mena de reacció intervencionista procíclica, immersa en un moment expansiu de l'economia, però de gran vulnerabilitat. El boom de les infraestructures de les Balears va tenir, a més, de causes econòmiques (majorment), una sèrie de causes electorals emmarcades en una estratègia política dels conservadors espanyols (PP) de "domini fort" i de promoció de l'especulació immobiliària.

les eleccions generals del 14". En aquell context polític, de majoria conservadora (Pacte PP-UM), les competències administratives sobre les carreteres corresponien als consells insulars (Llei 16/2001 de 14 de desembre, d'atribució de competències als consells insulars en matèria de carreteres i camins). Emperò, el govern autonòmic es va atribuir les competències per dur a terme aquelles obres d'infraestructura viària considerades d'interès general, que es reactivaven o impulsaven mitjançant el conveni de col·laboració entre el Govern de les Illes Balears i el Ministeri de Foment (Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transport, 2006 Tom I, pp.37)²³⁴. Així, tenim el que col·loquialment s'ha diferenciat entre les "carreteres dels Consells" (taula 68) i les "carreteres del Govern" (taula 69). Segons les dades elaborades pel GOB Mallorca (GOB Mallorca, 5/06/2004) el desplegament de les carreteres recollides al PDSC de les Balears s'estendrien al llarg de prop de 240 km i ocuparien (i transformarien) una extensió de prop de 2 mil hectàrees. Aquesta extensió fa referència a la superfície pròpiament asfaltada, junt amb tota aquella corresponent a les servituds de les carreteres. Una quantitat gens menyspreable si es té en compte que des de les primeres carreteres construïdes a les illes fins al 2000, havien estat asfaltades unes 1793 Ha i les carreteres recorrien uns 2218 km de distància.

Taula 68. Protocols generals Govern de les Illes Balears – Consells Insulars. "Les carreteres dels consells" (Font: Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports, 2006 - Tom I Document Marc del Pla Director Sectorial de Transports, pp.37-40).		
Mallorca	Millora i condicionament PM-344 Inca – Llubí.	
	Desdoblament C-715 Casa Blanca - Manacor	Via de gran capacitat
	Millora i condicionament intersecció camí de sa Síquia amb carretera de s'Aranjassa	
	Millora i condicionament PM-603 Campos – Sa Ràpita	
	Tercer carril via de cintura	Via de gran capacitat
	Millora i condicionament PM-350 Inca – Muro	
	Millora i condicionament PM-204 Festival Park – Bunyola	
	Millora i condicionament PM-322 Montuiri – St. Joan	
	Variant de Felanitx	Ronda circumval·lació
	Variant de Porto Cristo	Ronda circumval·lació
	Millora i condicionament C-710 Sóller – Deià	
	Millora i condicionament PM-311 Algaida – Sencelles	
	Millora i condicionament PM-220 rotonda entrada Pollença	
	Millora i condicionament PMV-332-2 camí de Conies (tram I) accés Hospital	
	Accessos distint nivell polígon Son Castelló – Carretera de Sóller	
	Variant de Llubí	Ronda circumval·lació
	Connexió PM-19 amb Ciutat Jardí i ronda de Llevant	
	Millora i condicionament PM-302 Sta. Maria – Sencelles	
	Millora i condicionament PM-344 Llubí – Sta. Margalida	
	Millora i condicionament PM-213 Inca – Selva	
	Millora i condicionament PM-343 Sta. Margalida – Muro	
	Millora i condicionament PMV-343-3 Sa Pobla - Albufera- Badia d'Alcúdia	
	Accés a Lloseta	
	Accés subterrani Portopí – Moll de Paraires	
	Accés a Costa dels Pins	
	Accés a Manacor carretera de Sant Llorenç	
	Accés a Maria de la Salut	
	Rotonda carretera PM-503 cementeri de Porreres	
	Nou accés a Son Castelló i Son Fuster des d'autopista PM-27.	
	Millora i condicionament camí de Jesús (Palma)	
	Accés a la platja d'en Repic (Sóller)	

²³⁴ El PDSTIB (Pla Director Sectorial de Transports de les Illes Balears) es va aprovar inicialment al 3 de setembre de 2004, i fou aprovat definitivament al 28 d'abril de 2006. El PDSTIB és vigent durant el període 2005-2012 i presenta un pressupost de 1885 milions d'euros: 1802 milions d'euros del Pla de Transport Ferroviari; 58,69 milions d'euros del Pla de Transport Regular de Viatgers per Carretera; i 23,56 milions d'euros del Pla d'Intermodalitat. El gruix d'aquest finançament dependrà de la "voluntat" del Gobierno de España, ja que pel que fa a inversions ferroviàries, el PDSTIB es remet a l'article 10 de la Llei 30/1998 de 29 de juliol, del Règim Especial de les Illes Balears (REB), segons el qual "el Govern de l'Estat col·laborarà amb el Govern de les Illes Balears en la potenciació del transport ferroviari a les Illes Balears". Així, en el Document Marc del PDSTIB (pp.157) s'exposa que: "En aquest sentit, sembla clar que el ritme d'execució de les actuacions ferroviàries a les Illes Balears dependrà, inevitablement, de les aportacions econòmiques del Govern de l'Estat" (www.caib.es/conselleries/opubliques/dqtransp/esdev/pla/pladirector.html, visitat juliol 2007).

	Ronda Port de Pollença (fase II)	Ronda circumval·lació
	Millora i condicionament PM – 510 Felanitx – Porreres	
	Millora intersecció carretera C-710 Deià – Valldemossa	
	Variant s'Estanyol – Sa Ràpita	
Menorca	Accés a l'Hospital General de Maó	
	Millora de la Me-18 d'accés a Migjorn Gran	
	Nova construcció del pont de Cala Galdana	
	Millors i condicionament de la Me-20 Ferreries – es Migjorn Gran.	
	Reforç de ferm de la Me-22 Ferreries – Cala Galdana	
Eivissa i Formentera	Variant des Pujols (PMV-820-2)	
	Condicionament de la carretera PMV-812-2 (Sant Rafel – C-733) a Formentera.	

Taula 69. Obres del PDSC (Pla Director Sectorial de Carreteres) amb les modificacions 1 (20 d'abril de 2001) i 2 (11 de desembre de 2003) (Font: Conselleria d'Obres Públiques, Habitatge i Transports, 2006 - Tom I Document Marc del Pla Director Sectorial de Transports, pp.37-40)

Eivissa	
Eivissa - Sant Josep	
Segona Ronda Eivissa	Via de gran capacitat (Ronda de circumval·lació – autovia/autopista/desdoblament)
Accés aeroport Eivissa	Via de gran capacitat (autovia/autopista/via doble calçada)
Desplegament Eivissa – Sant Antoni.	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Menorca	
Maó – Fornells	
Ronda Sud de Ciutadella	Ronda de circumval·lació
Variant de Ferreries	Ronda de circumval·lació
Mallorca	
Segon Cinturó de Palma	Via de gran capacitat (Ronda de circumval·lació – autovia/autopista/ desdoblament)
Ampliació PM-27, tram de Via Cintura – Segon Cinturó (Tercer carril a l'autopista d'Inca)	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Nou Accés al Port de Sóller (Túnel de Sa Mola)	Túnel
Variant de Son Servera	Ronda de circumval·lació
Desplegament Inca – Sa Pobla	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Variant de Sant Llorenç	Ronda de circumval·lació
Variant Nord de Manacor	Ronda de circumval·lació (autovia/autopista/desdoblament)
Condicionament PM-350, accés a Muro	
Condicionament Muro – Santa Margalida	
Condicionament Llubí – Santa Margalida	
Desdoblament s'Arenal – Lluçmajor	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Desplegament Palma – UIB	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Desplegament Palmanova - Santa Ponça	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Desplegament C-715 (Palma – Manacor) (Consell Insular de Mallorca)	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Millora intersecció C-719 amb PM-101-3 (Andratx).	Ronda de circumval·lació
Adequació de la PM-111 (Palma - Valldemossa)	
Variant de Capdepera	Ronda de circumval·lació
Variant de Vilafranca	Ronda de circumval·lació
Desplegament Palma – Son Ferriol.	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)
Desdoblament Inca - Manacor	Via de gran capacitat (autovia/autopista/desdoblament)

Figura 24. Proposta de noves carreteres i modificacions de traçat de la Modificació 2a del Pla Director Sectorial de Carreteres.

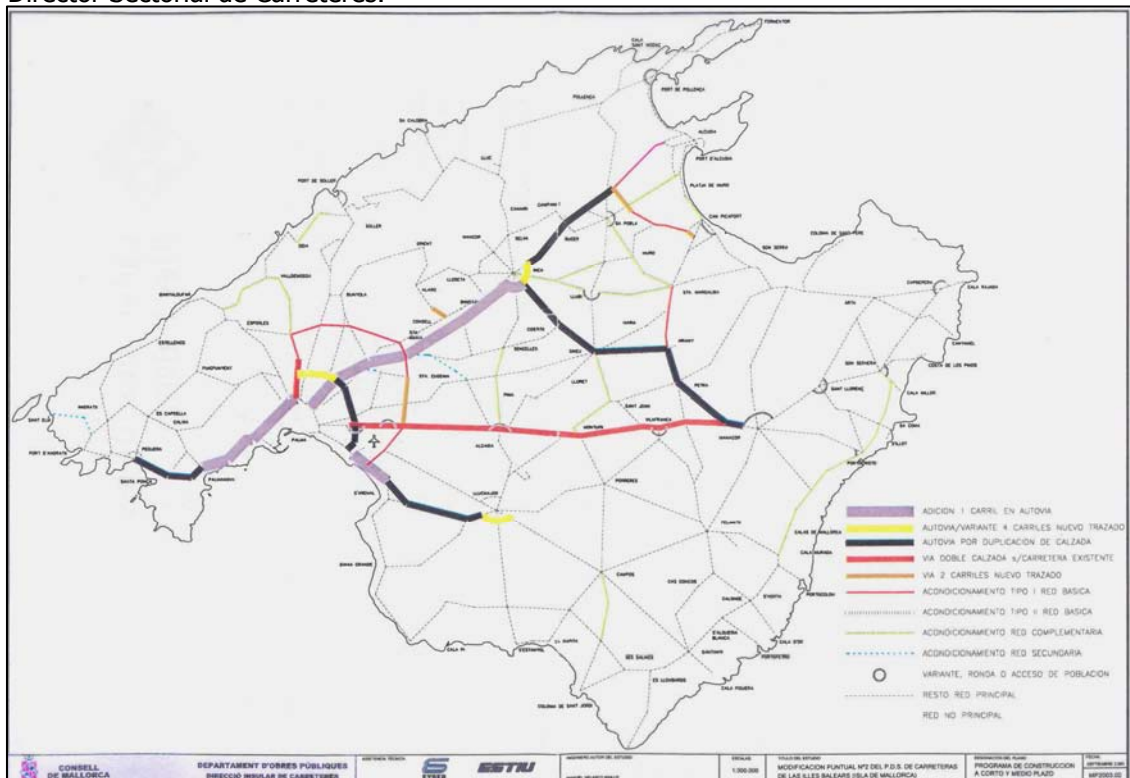

Figura 25. Les variants (rondes de circumval·lació) del Pla Territorial de Mallorca (Font: Consell Insular de Mallorca 2004:CA8).

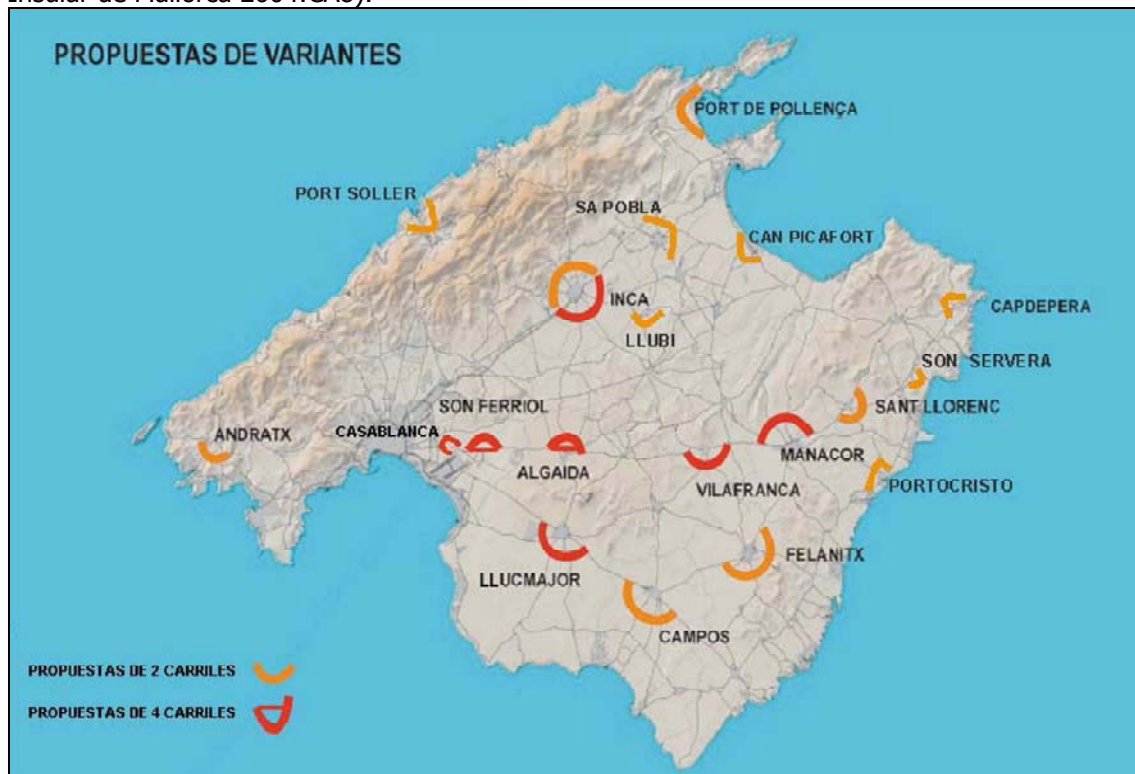

Figura 26. Les Vies Parc del Pla Territorial de Mallorca (Font: Consell Insular de Mallorca 2004:CA11).

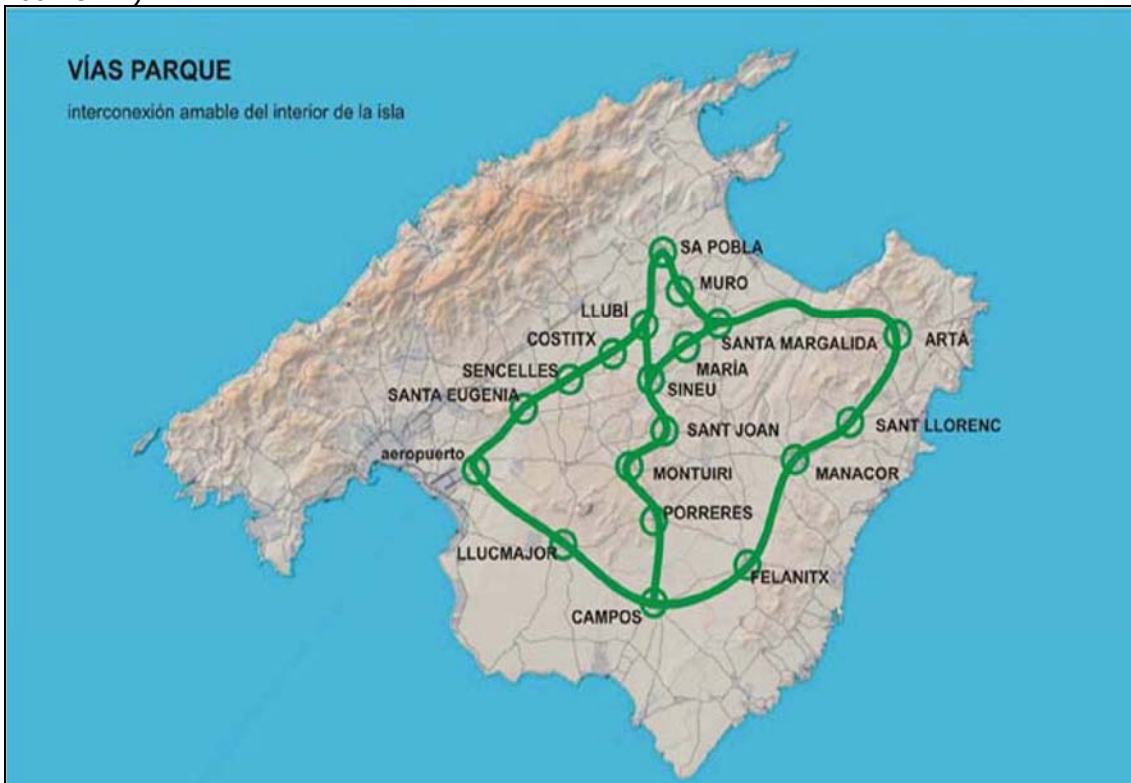
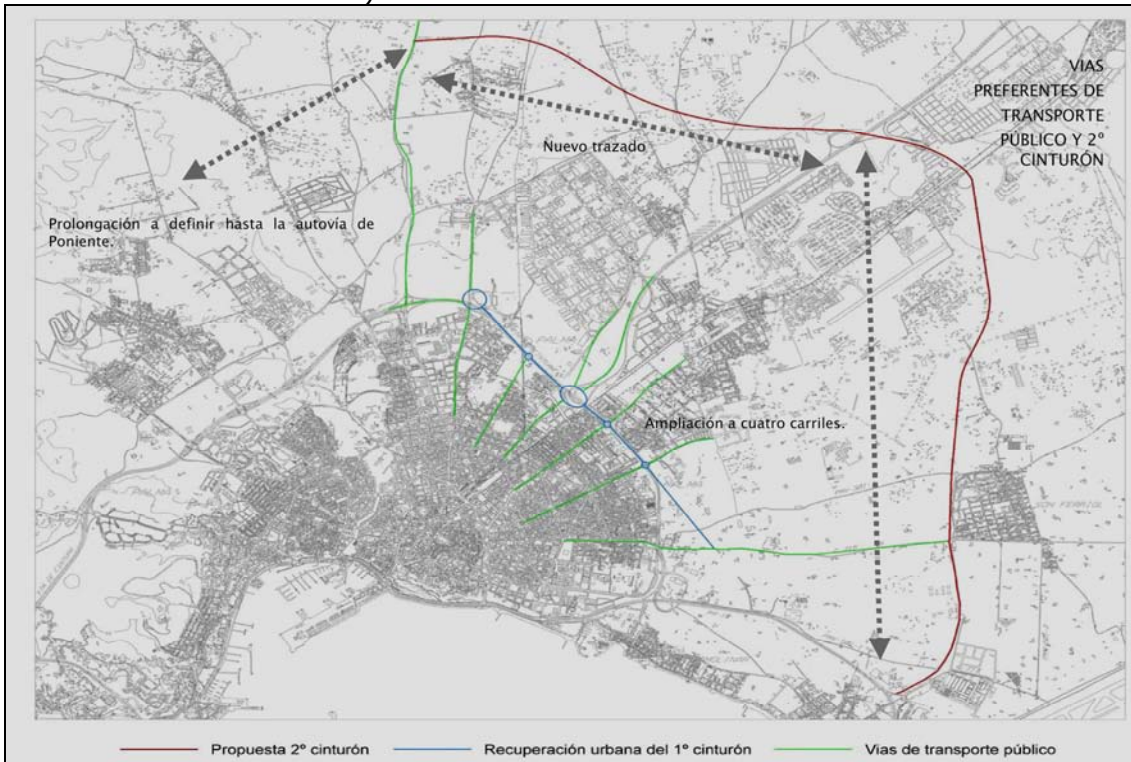

Figura 27. Traçat del "Segon Cinturó" de Palma del Pla Territorial de Mallorca (Font: Consell Insular de Mallorca 2004:CA14).

A la taula 69 es presenten les principals magnituds de les carreteres de major rellevància i impacte de les que s'han construït a les Balears durant la legislatura 2003-2007, una legislatura que alguns han definit com la "legislatura dels megaprojectes", ja que no només s'han desenvolupat les infraestructures de transport terrestre, sinó que també s'han ferat altres tipus d'infraestructures pesades (p.ex. gasoducte, connexió elèctrica amb la península, ampliacions ports, metro de Palma, etc). La major part d'aquests megaprojectes viaris consisteixen en vies de gran capacitat (autopistes, autovies, desdoblaments, etc) que connecten Palma amb els principals centres turístics i amb els principals nuclis de població de l'illa, obrint la porta a l'expansió urbanística en poblacions prou allunyades de Palma com a node d'activitat socioeconòmica de l'illa (p.ex. Lluçmajor, Campos, Montuïri, Algaida, Vilafranca, Mancor, Selva, Lloseta, Inca, Campanet, sa Pobla, etc). Una part important de les noves infraestructures viàries s'han construït al voltant de molts de nuclis urbans, constituint rondes de circumval·lació que retòricament pretenen resoldre el problema del trànsit (generat pel transport privat motoritzat) a molts de pobles de les illes (especialment a Mallorca), però que a la pràctica obrin noves fronteres per a l'expansió urbana (i pel negoci immobiliari) a aquestes poblacions (veure figura 25).

Figura 28. Les "ferides" provocades per la construcció de l'autopista Inca-Sa Pobla.

En el cas d'Eivissa, una illa de poc més de 568 km² i on les distàncies màximes per carretera són d'uns 25 km, s'han construït una sèrie de carreteres de gran capacitat, elevat impacte i forta contestació social. Aquestes recorren una distància d'uns 23,8 km i han transformat una superfície de com a mínim, unes 59,24 Ha. Els megaprojectes viaris d'Eivissa pretenen connectar els principals espais de producció turística. Així, les autopistes es dirigeixen a conegudes discoteques de fama mundial (p.ex. Privilege i Amnesia), a l'aeroport i a propietats del que havia estat Ministre d'Afers Exteriors, Abel Matutes i autèntic cacic de l'illa. En el cas de Menorca, la febre de les carreteres arribà a Ciutadella on es va construir la ronda sud d'uns 3,35 km de longitud i que ocupa un mínim d'un 8,38 Ha. Emperò, a Menorca els projectes de carreteres no estaren presidits per la gran desmesura de Mallorca i Eivissa.

A la taula 70 es pot observar com molts dels projectes viaris varen ser adjudicats a un cost molt superior a l'estipulat al conveni de carreteres (2006-2010), tot essent els casos més destacats els de les carreteres d'Eivissa que s'adjudicaren mitjançant la fórmula de pagament a l'ombra (pagament a terminis) per un període de 25 anys, i que implicava en el cas de l'accés a l'aeroport d'Eivissa un encariment 11,9 vegades respecte de l'estipulat al conveni. Aquesta situació fou denunciada pels partits polítics que en aquells moments es trobaven en l'oposició, que es lamentaven de l'excessiu endeutament de les arques públiques (Guijarro, 27/07/2005a)²³⁵. Els costos de la C-715 (Palma-Manacor) es dispararen un 20% per sobre del pressupostat. A més, aquesta carretera es va construir mitjançant el mètode del "peatge a l'ombra" durant el període de la febre de les megainfraestructures (2003-2007), amb Jaume Matas (PP) com a president del Govern de les Illes Balears i Maria Antònia Munar (UM) de

²³⁵ Les autovies construïdes a Eivissa durant la legislatura 2003-2007 foren auditades arran del canvi de Govern, resultat de les eleccions autonòmiques de 2007. El conseller d'Habitatge i Obres Públiques, Jaume Carbonero, afirmava que les auditories "venen a concretar que s'ha produït un malbaratament de diners públics i hi ha irregularitats administratives i jurídiques importants, amb la finalitat de poder arribar a executar unes obres absolutament desproporcionades, que no eren les necessàries i prudentes" (EFE 3/07/2010). La via de Sant Antoni a Eivissa estava pressupostada en 4,7 milions d'euros i acabà costant 93,21 milions d'euros (19,8 vegades més); i la dels accessos a l'aeroport que estava pressupostada en 3,63 milions d'euros, costà 70,86 milions d'euros (19,5 vegades més) (Conselleria d'Habitatge i Obres Públiques, 3/07/2010).

presidenta del Consell Insular de Mallorca. El Consell Insular de Mallorca, presidit per Francina Armengol (PSOE) (2007-2011), va prolongar la concessió a la UTE (Unió Temporal d'Empreses) encarregada de la construcció, conservació i explotació de la C-715 fins el 2048. El pagament de dita carretera s'elevà fins a uns 650 milions d'euros (Canals, 12/07/2008).

L'any 2004, la CEOE (Confederación Española de Organizaciones Empresariales) es va oferir al Govern central per tal de finançar infraestructures pesades a l'Estat espanyol -en vistes de la reducció dels fons estructurals per tal finalitat-, entre les quals es trobaven l'autopista Inca-Manacor (mitjançant el peatge a l'ombra) i l'autopista Palmanova-Andratx (pagament de peatge directe) (Goñi, 24/11/2004). Amb aquest intent, l'organització empresarial (gran defensora del desplegament d'infraestructures pesades) es va postular per la construcció d'aquelles infraestructures que no tenien assegurat completament el seu finançament.

Coincidint amb les teories sobre els megaprojectes (Flyvbjerg et al., 2003), els costos finals d'execució de les obres de les megainfraestructures, afavoridores de la velocitat i l'ús del transport privat motoritzat, a Mallorca²³⁶ varen ser de 340,72 milions d'euros, mentre que el pressupost conveniat havia estat de 205,18 milions d'euros. Per tant, el cost s'havia incrementat en un 66,1% respecte del conveniat. El cost d'adjudicació de les obres fou de 274,16 milions d'euros, tot coincidint amb els pressuposts segons els quals les empreses contractistes es comprometeren a realitzar les obres d'aquestes carreteres. Així doncs, l'esbiaix respecte del pressupost fou d'un 33,7% (Guijarro, 30/06/2008). Unes desviacions pressupostàries que no varen estranyar als polítics-empresaris de les illes. Tal com recollia Guijarro (30/06/2008:2): "des de l'associació de constructors de Balears se manté que, al marge del succeït en el cas de les carreteres adjudicades per l'anterior Gabinet de Jaume Matas, resulta massa habitual que les Administracions il·lenques presentin projectes d'obra mal definits, la qual cosa obliga posteriorment a aprovar modificacions que encareixen apreciablement el pressupost inicialment acordat". Per altra banda, tal com assenyalàvem al capítol VIII, les grans constructores espanyoles que s'han introduït als EUA, es lamentaven del fet que en aquell país les infraestructures han d'executar-se d'acord amb el pressupostat, una pràctica poc habitual a l'Estat espanyol, on es sol presentar un projecte a la baixa, que tanmateix és corregit una vegada l'empresa s'ha fet amb el concurs. Finalment, l'estimació dels desfasament pressupostari dels megaprojectes en obres públiques del Govern Matas – carreteres, Metro de Palma, velòdrom Palma Arena, etc– s'elevaren a uns 271 milions d'euros, el que significa prop del 10,4% del pressupost de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears de 2009. Unes quantitats que en alguns casos significaven uns desviaments pressupostaris superiors al 1000% (Adrover, 28/03/2010).

Taula 70. Ocupació de sòl per part de les principals infraestructures de transport terrestre de Mallorca (Font: elaboració pròpia)

Admi nistra ció	Nom	Longitud (km)	Superfície (Ha)*	Pressupost Conveni (milions d'euros)	Import adjudicació (milions d'euros)	milions d'euros/ km	Import final (milions d'euros)	Font
GIB	Autopista Arenal - Lluçmajor	8,5	28,05	29,4	30,3	3,56	36,19	a, b, i
GIB	Variante de Lluçmajor	6,34	16,48	24,6	25,6	4,06	34,16	a, b, i
GIB	Tercer carril autopista Palma - Inca	4,6	3,25	8,3	10,1	2,20	10,31	a, b, c, i
GIB	Ronda Inca sud	4,75	15,67	21,6	24,9	5,24	30,21	a, b, c, i
GIB	Autopista Inca - Sa Pobla	10,75	35,47 (expropiació 85 Ha).	40,5	49,6	4,61	63,61	a, b, c, i

²³⁶ Import final de les carreteres: variant d'Inca (30,2 milions €, increment respecte conveni 39,66%); variant de Lluçmajor (34,16 milions €, increment respecte conveni 38,63%), autopista Arenal-Lluçmajor (36,2 milions €, increment respecte conveni 22,9%); tercer carril autopista d'Inca (13,27 milions €, increment respecte conveni 59,8%); autopista Inca-Sa Pobla (63,61 milions €, increment respecte conveni 57,06%); Son Ferriol-Camí Sa Síquia (32,6 milions €, increment respecte conveni 98,78%); Palmanova-Peguera (55,26 milions €, increment respecte conveni 46,2%); variant de Manacor (9,49 milions €, increment respecte conveni 38,68%); variant de Sant Llorenç (10,75 milions €, increment respecte conveni 56,9%); carretera UIB (22,58 milions €, increment respecte conveni 183,43%); túnel de Sa Mola (32,37 milions €, increment respecte conveni 575,78%) (Guijarro, 30/06/2008).

GIB	Palma- UIB	6	13,8	7,97	16,08	2,68	22,58	a, b, c, i
GIB	Autopista Palmanova - Peguera	9	20,7	37,8	49,3	5,48	55,26	a, b, c, i
GIB	Ronda Nord de Manacor	4,42	4,42	6,85	8,8	1,99	9,49	a,b, i
GIB	Variant de Sant Llorenç	3,76	4,048	6,85	9,77	2,60	10,75	i
GIB	Variant de Son Ferriol - Camí de sa Síquia	6,5	16,25	16,4	19,98	3,07	32,6	a, b, c, i
GIB	Túnel de sa Mola	1,8	2,5	4,79	21,44	11,91	32,37	a, b, c, i
CIM	Desdoblament Palma - Manacor (C-715)	42	105	sd	57,6	1,37	80,78	a, c, h
Mallorca		108,42	230,17	262,66 (Palma-Manacor en base a l'import d'adjudicació).	323,47	2,98	418,31	

Taula 71. Ocupació de sòl per part de les principals infraestructures de transport terrestre d'Eivissa (Font: elaboració pròpia)

Administració	Nom	Longitud (km)	Superfície (Ha)*	Import adjudicació (milions d'euros)	milions d'euros/km	Pressupost Conveni (milions d'euros)	Pressupost del Govern (milions d'euros)	Font
GIB	Autovia Eivissa - Aeroport	6 km	13,8	221,9 (59,9 milions euros + 25 anys peatge a l'ombra)	8,53	3,93	59,96	b, f, g
GIB	Autovia Eivissa - Sant Antoni	13,6 km	35,36	260,16 (98 milions + 25 anys peatge a l'ombra)	19,13	4,71	70,83	b, f, g
GIB	Ronda d'Eivissa	4,2 km	10,08	23,4	5,57	4,3	23,64	b, f, g
Eivissa		23,8	59,24	505,46	21,24	12,94	154,43	

Taula 72. Grans projectes pendents d'executar del PDSC a Mallorca (Font: elaboració pròpia).

Administració	Nom	Longitud (km)	Superfície (Ha)	Despesa/Pressupost (milions d'euros)	Despesa/Pressupost (milions d'euros/km)	Font
GIB	Autovia Inca - Manacor	29	95,7*	0,258 (descartada)	0,009	e
CIM	Desdoblament Segon Cinturó Palma	16	7,92 (expropiació de 92,89 Ha)	112,6 (dels que 8 milions per expropiacions)	7,04	d

GIB (Govern de les Illes Balears); CIM (Consell Insular de Mallorca)

Fonts: a (Morales, 23/02/2005); b (Guijarro, 27/07/2005a); c (Quintanilla i Blasco, 9/03/2005); d (Font, 13/03/2006); e (Goñi, 24/02/2006); f (Manresa, 28/02/2006); g (Plataforma No volem Autopista www.novolemautopista.org); h (Canals, 12/07/2008); i (Guijarro, 30/06/2008).

* La superfície de les carreteres s'ha obtingut a partir de les dades de la Direcció General d'Obres Públiques del Govern de les Illes Balears http://dghabita.caib.es/www/dgop/obres_projectes.html, (abril 2009). La superfície de la carretera Palma-Manacor i de l'Autovia Inca-Manacor s'ha estimat a partir dels resultats anteriors (amb una superfície ocupada mitjana de 25 metres d'amplària: 4 carrils de 3,5 metres; mitjana de 4 metres; vorera d'emergència exterior de 2,5 metres; vorera d'emergència interior d'1 metre).

La construcció i planificació de les megainfraestructures viàries responen a uns projectes polítics, socials i econòmics de tall neoliberal que han rebut repetidament una forta contestació social. Durant el període 2003-2007 en que es projectaren i executaren un bon nombre d'obres viàries a les illes, es va produir una impressionant eclosió social que s'oposava a tot un desplegament d'infraestructures que a més es lligava a casos d'abusos de poder. El cas de les megainfraestructures viàries a les illes s'adaptava perfectament a la proposta analítica de Flyvbjerg et al. (2003) sobre els megaprojectes i que el llibre coordinat per Aguilera Klink (2006) exposa pel cas de les Canàries. Segons aquesta proposta, molts de megaprojectes

(quasi tots i quasi sempre) van vinculats a un enorme dèficit democràtic i unes pràctiques politico-empresarials "maquiavèliques". La modificació del Pla Director Sectorial de Carreteres de finals del 2003 va rebre una forta contestació social, que a Mallorca s'oposava, sobretot, a l'autopista Inca-Manacor, el Segon Cinturó i l'autopista Inca-Sa Pobla.

En els municipis per on havien de passar aquestes infraestructures es va organitzar la societat en diferents plataformes (Plataforma Autovia No; No al Segon Cinturó) que foren atacades i criminalitzades per part dels valedors de "l'ordre". Durant el ple municipal de l'Ajuntament de Costitx (presidit per Maria Antònia Munar, UM) del 13 de setembre de 2003, hi va haver una nombrosa protesta per part de veïnats de la localitat que protagonitzaren un acte de desobediència civil pacífica, tallant el pas a la batllessa i presidenta del Consell Insular de Mallorca que recolzava el Pla Director Sectorial de Carreteres amb l'autopista Inca-Manacor. Un total de 14 persones foren denunciades per desobediència a l'autoritat, als que se'ls imposà una multa de 6000 euros a cadascun (que es reduïren a 300 euros). El Cap de la Delegació de Govern (Miquel Ramis, PP) va ser especialment dur amb aquestes sancions, que pretenia que tenguessin un caire "pedagògic" (intimidador) de cara als que s'oposaven a les megainfraestructures (viàries) defensades per la dreta político-empresarial de les illes (Coll, 2/06/2005). Les plataformes i el GOB Mallorca varen presentar unes 22,5 mil al·legacions al PDSC i el 14 de febrer de 2004 sortiren als carrers de Palma unes 45 mil persones a la manifestació sota el lema "Qui estima Mallorca, no la destrueix".

Fruit de la mobilització social es paralitzaren alguns projectes. Per exemple, el de l'autopista Inca-Manacor que havia estat incorporada al Pla Territorial de Mallorca –redactat pel Consell de Mallorca i en mans d'UM– fou eliminat, després d'haver pagat 258 mil euros per la seva redacció. Maria Antònia Munar manifestà que aquell no era un projecte seu, sinó del seu soci polític –el Partit Popular–; que ella l'havia assumit així com en el passat hagué d'assumir el projecte de l'ecotaxa dels seus anteriors socis polítics –PSOE, PSM, Esquerra Unida, Els Verds– (Goñi, 7/03/2006). Els dos projectes, un descartat i l'altre posposat, haurien ocupat una extensió d'unes 151 Ha al llarg dels 45 km de recorregut. A més, la conflictivitat territorial vinculada als megaprojectes (p.ex. Hospital de Son Espases, carreteres, infraestructures energètiques, etc) i al desordre urbanístic varen ser objectiu d'una perllongada campanya de multitud de col·lectius de l'illa –agrupats majoritàriament en torn a la Plataforma Salvem Mallorca²³⁷– que culminà en una de les manifestacions més grans que hagi hagut pels carrers de Palma (17/03/2007), amb unes 50 mil persones sota el lema "Prou Destrucció, Salvem Mallorca" (Guijarro, 18/03/2007). Aquella campanya anà acompanyada d'una Iniciativa Legislativa Popular que fou presentada al Parlament de les Illes Balears (17/10/2006) amb el suport de 30 mil signatures i que fou recolzada per tots els partits polítics, a excepció del Partit Popular, per la qual cosa finalment no fou admesa a tràmit (Goñi, 18/10/2006).

El 18 de març de 2009 el Grup de Delictes Econòmics de la Policia Nacional arrestava a Gonzalo Aguiar González, Director Insular de Carreteres del Consell Insular de Mallorca des de l'octubre de 2001. Es tractava de l'esclat del cas de presumpta corrupció, anomenat cas Peatge, vinculat a la construcció del desdoblament de la carretera Palma-Manacor (C-715) el 2004, competència del Consell Insular de Mallorca. A més d'Aguiar eren detingudes 17 persones més, entre d'elles l'enginyer de les obres, Francisco Orejudo, i el vigilant de les obres, Gabriel Mestre²³⁸. La fiscalia anticorrupció presentà una querrela contra el vicepresident de la institució (2007-2010) i conseller d'Obres Públiques del Consell Insular de Mallorca entre el 2001 i el febrer de 2010, Antoni Pascual. Pascual és un conegut empresari i alt càrrec d'Unió Mallorquina, soci amb l'alt càrrec del Partit Popular, Joan Verger, en el negoci de les benzineres amb

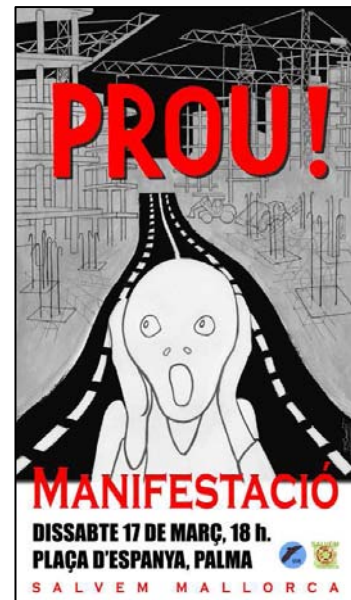

Figura 29. Cartell manifestació Salvem Mallorca 17/03/2007.

²³⁷ www.salvemmallorca.org/principal.htm (octubre 2008).

²³⁸ El jutge va decretar llibertat amb fiança de 125 mil euros per Francisco Orejudo (Enginyer en cap de Carreteres del Consell Insular de Mallorca) i 75 mil euros per Gabriel Mestre (Vigilant de les obres de la carretera) (Armendáriz i Palau, 20/03/2009b).

l'empresa Ca'n Parrino SL. En aquella societat també hi participà l'empresa manacorina Melchor Mascaró SA. Joan Verger ho feia a través de l'empresa Graves del Mediterrani SL –de la qual és propietari del 25%–. Aquesta empresa s'encarrega d'abastir dels materials per a l'asfaltat de la major part de carreteres de Mallorca. La fiscalia investigava el presumpte desviament d'uns 900 mil euros; pagament de suborns en metàl·lic o mitjançant favors (p.ex. la construcció d'una casa a Búger amb diners de la UTE per Orejudo, per valor d'uns 400 mil euros; obres de millora de la casa d'Algaida de Mestre; treballs per 100 mil euros per part d'una de les empreses de la UTE, Electro Hidráulica, a les cases i finques d'Aguiar); falsedat documental; malversació de diners públics; modificacions del disseny del traçat de la carretera per afavorir a determinades persones i pagats amb suborns; etc.

Les obres de la carretera de Manacor presentaven un desviament pressupostari d'uns 23 milions d'euros sobre el pressupost inicial quantificat en uns 140 milions d'euros. Les obres s'havien adjudicat sota la modalitat coneguda com "peatge a l'ombra", és a dir l'empresa adjudicatària s'encarregaria de la gestió i manteniment de la carretera durant 30 anys, al llarg dels quals rebria les retribucions corresponents per part del Consell Insular de Mallorca. Cal advertir que l'UTE (Unió Temporal d'Empreses) adjudicatària, sota el nom Desdoblament C-715 estava constituïda per: Melchor Mascaró SA, Obras y Pavimientos Man (Mansa), Matías Arrom Bibiloni (MAB), Electro Hidráulica, Aglomsa-Sacyr i Itinere Infraestructura. Gonzalo Aguiar havia treballat durant 20 anys per la constructora Melchor Mascaró SA fins que el 2001 passà a ocupar el càrrec de Director Insular de Carreteres. A més, quan Aguiar era el gerent de Melchor Mascaró SA va treballar estretament amb l'empresa (Bamusa) de la presidenta del Consell Insular de Mallorca (M.A. Munar) i del seu espòs, Miquel Munar, en el transport dels materials per a la construcció de carreteres. El juliol de 2009 la fiscalia anticorrupció acusava als principals imputats en el cas Peatge d'exigir diners a empresaris i particulars afectats per dita reforma i atribuïa als 22 imputats els presumptes delictes de suborn, malversació de fons públics, falsedat de factures i prevaricació (Armendáriz i Mestre, 17/03/2009; Armendáriz i Mestre, 19/03/2009; Mestre i Armendáriz, 19/03/2009; Guijarro et al., 19/03/2009; Armendáriz i Palau, 20/03/2009a; Colom i Urreiztieta, 20/03/2009; Manresa, 22/03/2009; Urreiztieta i Colom, 22/02/2009; Armendáriz i Mestre, 27/03/2009; Armendáriz, 27/03/2009; Vallés, 27/03/2009; Armendáriz i Mestre, 3/07/2009)²³⁹.

La licitació de les faraòniques carreteres d'Eivissa i la seva construcció va generar un autèntic "terbolí" social que es significà en contra d'unes obres que atemptaven en contra de la "mesura" de l'illa (Garrido, 26/03/2006)²⁴⁰. A més, la mobilització ciutadana es posicionà en contra dels poders establerts a l'illa, encarnats en la família Matutes, visualitzant clarament les vinculacions entre la destrucció territorial i la "mà visible" dels negocis privats d'aquest grup empresarial-familiar i polític. Segons la Plataforma Antiautopista, les empreses del Grup Matutes es beneficiaven directa o indirectament per la construcció de les autopistes: en primer lloc, Abel Matutes estava vinculat a les empreses que s'havien d'encarregar de la construcció de les autopistes (FCC i MAB), formant part del consell d'administració de FCC Construcción –filial de FCC (Fomento de Construcciones y Contratas)– i amb participacions de la pedrera d'on s'extreien els materials per les autopistes junt amb MAB (Matías Arrom Bibiloni) la qual era també adjudicatària de les obres; en segon lloc, els traçats de les autopistes evitaven les propietats del Grup Empresarial Matutes per no fragmentar-les (evitava els jardins de la zona industrial de Zumos Naturales, el sector nord de l'autopista de l'aeroport s'amplià per no afectar les propietats dels Matutes del sector sud); en tercer lloc, els terrenys del futur camp de golf de Matutes rebia gratuïtament terra provinent de les excavacions de les autopistes (per tal d'adequar el terreny a les exigències del joc de la gespa); en quart lloc, el grup empresarial va

²³⁹ Després que Unió Mallorquina fos expulsada de l'equip de Govern del Consell Insular de Mallorca, cap a principis de 2010, es varen començar a conèixer els mecanismes del funcionament de l'àrea d'obres públiques del Consell que havia estat controlat per Antoni Pascual des del 2001 fins el 2010. Pascual pactava amb les empreses de construcció el pagament de les obres públiques amb un sistema d'ajornament de pagaments, mitjançant la qual les empreses es comprometien a fer feines extres, a canvi d'assegurar-se futures adjudicacions. El descobert que la institució insular devia a les empreses sumava el juliol de 2010 uns 14 milions d'euros (Ferrer, 5/07/2010).

²⁴⁰ Per veure el conflicte de les autopistes a Eivissa es recomana consultar la web www.lacicatriz.org (octubre 2008) realitzada pel periodista Santiago Miró. Les infraestructures executades foren: Segon Cinturó de Ronda d'Eivissa (4,2 Km) pressupostat amb 4,3 milions d'euros i amb un cost final de 26,5 milions d'euros; Autopista Aeroport-Eivissa (6,5 km) pressupostada amb 3,93 milions d'euros i amb un cost final de 221,9 milions d'euros; Autopista Sant Antoni-Eivissa (15 km) pressupostada amb 4,75 milions d'euros i un cost final de 268 milions d'euros (http://novolemautopista.org/nva/index.php?option=com_content&task=view&id=36&Itemid=34, octubre 2008).

comprar uns terrenys rústics, Can Bonafé (9,8 Ha), a 9,8 €/m², just un mes després de fer-se públic el projecte d'autopista. Aquests terrenys foren requalificats mitjançant el Pla Territorial Insular i després el Govern Balear expropià unes 2,49 Ha a 150€/m², és a dir unes 15 vegades més cares del que s'havien pagat abans de la requalificació; etc (Ortega Dolz, 19/02/2006; Goñi, 16/04/2006).

Figura 30. Autopista d'Eivissa-Aeroport.

Front aquestes acusacions, Abel Matutes a principis del 2006, va fer un oferiment de 30 mil euros a aquell que pogués demostrar la seva vinculació amb les autopistes i al mes de novembre signava una polèmica carta al Diario de Ibiza (signada com: Abel Matutes Juan es empresario, presidente de Empresas Matutes y ex ministro de Asuntos Exteriores), en la que denunciava al moviment antiautopista que l'identificava com el més greu ocorregut a l'illa des de la Guerra Civil, al temps que es posicionava en defensa de les megainfraestructures (Matutes, 2/11/2006). El maig de 2009 es feu públic que els terrenys de Can Bonafé expropiats pel Govern Balear, havien estat adquirits el dia anterior a l'aprovació del projecte de l'autopista que havia de passar per allà. Fiesta Hoteles que havia adquirit aquells terrenys ingressà 5,8 milions d'euros pels terrenys pels quals havia desemborsat mig milió d'euros. La "indeguda" valoració de les expropiacions dels terrenys de Matutes ha obligat a l'empresari a tornar a les arques de l'executiu balear uns 3,5 milions d'euros (Canals, 13/05/2009).

A més, la consellera d'Economia, Hisenda, Vies i Obres Públiques del Consell Insular d'Eivissa i Formentera era Stella Matutes, filla d'Abel Matutes i també membre del conglomerat empresarial familiar. El GEN-GOB Eivissa va denunciar el presumpte enriquiment il·lícit dels Matutes i el fiscal de Medi Ambient i Urbanisme de Balears (Adrián Salazar) va presentar una denúncia per corrupció, just després de les eleccions del 27 de maig de 2007, contra Stella Matutes, Josep Sala (batle de Sant Josep), Joan i Antoni Marí Tur (conseller de patrimoni i diputat). Tots ells càrrecs públics del PP eivissenc i que presumptament havien participat en modificacions urbanístiques que els beneficiaven amb el Pla Territorial d'Eivissa i Formentera (Manresa, 7/07/2007)²⁴¹.

Figura 31. Policia antidisturbis davant Can Malalt (Autopista Eivissa - Aeroport) (Manresa, 27/03/2006).

La resistència a les autopistes eivissenques fructificaren en un moviment plural i heterogeni, aglutinat en torn a la Plataforma "No Volem Autopista"²⁴², que protagonitzà una forta oposició amb actes múltiples de desobediència civil, entre els que destacaren les concentracions a les emblemàtiques finques de Ca na Palleva i Can Malalt on es reunia la gent per impedir el pas de les màquines excavadores i que es saldaren amb nombroses detencions per part dels antiavalots (Manresa, 27/03/2006; Garrido, 2006). La resistència a peu d'obra es produïa després d'esgotar les vies legals (al·legacions), denúncies a diferents

instàncies administratives (des del Govern Autònomic a la Unió Europea) i multitudinàries manifestacions (15 mil persones l'1 de juliol de 2005; 20 mil persones el 17 de febrer de 2006) i actes multitudinaris (macrofestival Salvemos el Mediterráneo, 16 i 17 de juny de 2006), etc. La polèmica de les desmesurades infraestructures a la famosa illa d'Eivissa saltaren als mitjans de comunicació estatals (El País) i internacionals (versió europea del *The New York Times*) i

²⁴¹ El maig de 2007 Pacte Progressista d'Eivissa, des de l'oposició en el Consell Insular, denuncià davant la Fiscalia Anticorrupció al president Pere Palau Torres (PP), per haver adjudicat obres d'asfaltat de camins rurals per valor de 2,6 milions d'euros a la UTE formada per l'empresa dels familiars de Palau, Islasfalto SL, i COMASA (Contratistas Mallorquines Asociados SA) (Ferrer, 13/03/2007; Ferrer, 5/05/2007).

²⁴² http://novolemautopista.org/nva/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1 (octubre 2008).

reconegudes celebritats que visiten (o habiten) l'illa regularment (p.ex. el corredor de fórmula 1, Nikki Lauda) es manifestaren públicament en contra dels megaprojectes eivissencs, ja que al seu entendre trencarien allò que dona particularitat a l'illa, el ritme (encara) lent mediterrani.

Després de les eleccions estatals del març de 2004 i amb el canvi de color polític en l'administració central (victòria del PSOE amb J.L. Rodríguez Zapatero), la batalla de les megainfraestructures s'entroncà en un nou front. Ja que gran part de les obres viàries s'havien de finançar en base a un conveni signat al març de 2004 (just abans de les eleccions), les plataformes ciutadanes sol·licitaren al Govern central l'anul·lació de dit conveni per incompliment dels següents punts: no haver-se constituït (o com a mínim no haver-se reunit) la Comissió bilateral mixta de programació, seguiment i control; l'adjudicació dels projectes sobrepassava l'import del Conveni; avanç dels períodes d'execució del conveni per part del Govern de les Illes Balears; i la signatura del conveni per part de la Consellera Mabel Cabrer, quan segons la llei, aquesta és una competència del president, etc (GOB, 12/07/2004).

El mes de febrer de 2005, la Ministra de Foment va donar per liquidat el Conveni de Carreteres (2006-2010) per incompliment per part del Govern de les Illes Balears. La resolució al conflicte dels diners de les carreteres va passar a mans dels Consells Insulars (Menorca en mans del PSOE, Mallorca en mans d'UM i Eivissa i Formentera en mans del PP) per tal de llimar les tensions entre el Govern Autònic (PP) i el Govern Central (PSOE); ja que el darrer es negava a pagar les infraestructures viàries ja iniciades que sumaven uns 400 milions d'euros i que segons el Gobierno de España incomplien el Conveni (2006-2010), i per la qual cosa el Govern de les Illes Balears va interposar un Contenciós Administratiu (Guijarro i Moden, 20/04/2006). De fet, les desavinences entre ambdues administracions va fer que les conflictives megainfraestructures es licitessin precipitadament i es financessin amb el mecanismes coneguts com a peatges a l'ombra.

Les negociacions entre els consells insulars i el Govern Central es tancaren cap a finals del 2006, amb la incorporació del finançament de noves infraestructures viàries; les quals, segons els seus signataris, especialment PSOE i UM, eren de carreteres "sostenibles", "pactades" i "no conflictives" (Bosch, 31/03/2006). Els nous convenis, que no incorporaven les polèmiques autopistes eivissenques (se suposava que havien de cobrir-se finançament en base a l'anterior conveni) sumaven un total aproximat de 660 milions d'euros (Mestre, 29/03/2006; Guijarro, 6/10/2006).

A la taula 73 es recullen les obres que contempla els convenis de carreteres signades entre els diferents consells insulars i el Ministeri de Foment. Les despeses pendents de les carreteres sota plet no varen ser recollides i quedava pendents la resolució en base a la sanció del contenciós administratiu interposat per part del Govern de la Comunitat Autònoma al Ministeri de Foment. En canvi, aquests convenis (entre consells i ministeri) inclouen tot un seguit de noves megainfraestructures que es diu que no són conflictives, com han de ser gran part de les obres de millora, condicionament i ampliació de vies existents, així com completar les rondes de circumval·lació que ja quedaven recollides en els diferents plans territorials de cadascuna de les illes. Una de les obres més polèmiques, la del Segon Cinturó de Palma, quedaria subjecte a un estudi de mobilitat (1 milió d'euros) que haurà de determinar quines mesures es prenen. Curiosament, al costat de la partida d'un milió d'euros per fer dit estudi, hi ha una altra partida de 105 milions d'euros per a la construcció del Segon Cinturó de Palma, amb la qual cosa difícilment l'estudi arribarà a algun tipus de conclusió que no confirmi l'obra pressupostada. Un tram de la Via de Cintura que circumval·la Palma (Primer Cinturó) podrà ser convertit en via intraurbana.

Les negociacions entre els Consells Insulars i el Ministeri de Foment s'iniciaren amb temps del Govern Matas (2003-2007) a les Balears, amb diferents colors als consells (Menorca, PSOE; Mallorca, UM-PP; Eivissa i Formentera, PP) i en un inici es negociava la quantitat de 660,6 milions d'euros (març 2006), que finalment fou reduïda a 568,6 milions d'euros a la signatura del conveni (setembre 2007). Un fet que, segons el diari *El Mundo* (7/09/2007), es devia a que la ministra de Foment (Magdalena Álvarez) va reduir la demanda dels conservadors eivissencs, representats per Stella Matutes (filla d'Abel Matutes), de 190 milions d'euros a 68,8 milions d'euros. El conveni signat entre els Consells Insulars i el Ministeri de Foment, amb una conjuntura PSOE a la CAIB i PSOE al Gobierno de España, es va tancar amb una suma de 568,8 milions d'euros que s'incrementava a Mallorca, assolint la xifra de 431 milions d'euros (front als 402 milions inicials) i en el que els megaprojectes que probablement tendran major confrontació social són els dels accessos a Palma (Segon Cinturó, ampliació de la Via de

Cintura, etc). Al cas de Menorca, el pressupost del conveni es tancava amb un muntant de 68,8 milions d'euros que s'haurien de destinar a la construcció de la circumval·lació de Ferreries i a ampliar la carretera Maó-Ciutadella. A Eivissa i Formentera, es passava de 190 milions d'euros a 68,8 milions d'euros (el mateix que Menorca), mantenint molts dels projectes inicials però reduint el pressupost. Els Consells Insulars, a més del conveniat amb el Ministeri de Foment, aportaran una quantitat de diners per finançar la millora i condicionament de la xarxa de carreteres de les illes, una quantitat que suma uns 317,6 milions d'euros. En suma, pel període 2007-2017 s'ha previst destinar un total de 886,4 milions d'euros per la construcció i millora (eufemisme d'ampliació) de les carreteres de les Balears.

Taula 73. Comparació entre la proposta del conveni de carreteres (2006) i el conveni signat (2007) entre els consells insulars i el Ministeri de Foment.			
Obres viàries pactades a la proposta del Conveni de Carreteres, 2006 (Font: elaboració pròpia a partir de Guijarro, 6/10/2006; Mestre, 29/03/2006).		Obres viàries aprovades al Conveni de Carreteres (2007-2017) al Conveni de Carreteres, aprovat al 7/09/2007 (Font: Guijarro, 7/09/2007)	
Nom de l'obra	Milions d'euros	Nom de l'obra	Milions d'euros
Total Mallorca	402,06	Total Mallorca	431,02
Variant de Son Servera . Tram Ma-4040 - Ma-4026	6,84	Variant de Son Servera . Tram Ma-4040 - Ma-4026	6,84
Ampliació tercer carril Via de Cintura entre Ctra. De Valldemossa i túnel de Gènova Ma-20	14,6	Ampliació tercer carril Via de Cintura entre Ctra. De Valldemossa i túnel de Gènova Ma-20	14,6
Estudi de mobilitat dels accessos a Palma (previ al projecte)	1	Estudi de mobilitat dels accessos a Palma (previ al projecte)	1
Accessos a Palma Desdoblament Segon cinturó (Autopista de Llevant - Autopista Central) Prolongació Segon cinturó de Palma (autopista central -ctra. Valldemossa)	105 (71) (34)	Accessos a Palma	105
Connexió Autopista de Llevant Ma-19 i Camí Fondo. Ronda Llevant	12,06	Connexió Autopista de Llevant Ma-19 i Camí Fondo. Ronda Llevant	12,06
Enllaç Ma-11 i accessos al polígon de Son Castelló	7	Enllaç Ma-11 i accessos al polígon de Son Castelló	7
Variant Porto Cristo	10,57	Variant Porto Cristo (Fase I de Ma-4014 a Ma-4020; Fase II de Ma-4020 a Ma-4023)	10,57 (4,57) (6)
Enllaç Via de Cintura Ma-20 - Ctra. De Manacor per la Ma-30187	10	Enllaç Via de Cintura Ma-20 - Ctra. De Manacor per la Ma-30187	10
Tercer carril autopista Aeroport Ma-19, des d'Aeroport a l'enllaç Son Verí - Cala Blava i millora dels enllaços	22	Tercer carril autopista Aeroport Ma-19, des d'Aeroport a l'enllaç Son Verí - Cala Blava i millora dels enllaços	22
Variant de Llubí	4,5	Variant de Llubí	4,5
Millora enllaços s'Arenal - Lluçmajor Ma-6020 amb la Ma-6014	6,94	Millora enllaços s'Arenal - Lluçmajor Ma-6020 amb la Ma-6014	6,94
Accés Peraires - Dic de l'Oest amb autopista de Ponent	6,94	Accés Peraires - Dic de l'Oest amb autopista de Ponent	9
Variant sud de Sineu	7	Variant sud de Sineu	7
Tercer carril autopista Ponent Ma-1	25	Tercer carril autopista Ponent Ma-1	25
Variant nord d'Inca	10	Variant nord d'Inca	10
Variant de Santa Margalida	7,6	Variant de Santa Margalida	7,6
Variant de Sencelles	5,4	Variant de Sencelles	5,4
Variant de Muro	10	Variant de Muro	10
Millora Ma-3110 Algaida - Sencelles	11	Millora Ma-3110 Algaida - Sencelles	11
Accés a Lloseta des de l'autopista d'Inca Ma-13	6	Accés a Lloseta des de l'autopista d'Inca Ma-13	6
		Tercer carril autopista Inca Ma-13, des de Ma-30 fins a Inca	26,9
Variant de Campos	8	Variant de Campos	8
Millora Ma-4014 de ctra. Felanitx - Porto Colom a Cala Mendia Ma-4014	12	Millora Ma-4014 de ctra. Felanitx - Porto Colom a Cala Mendia Ma-4014	12
Eix transversal Sa Pobra - Sineu Ma-3511, Ma-3441, Ma-3501	11,7	Eix transversal Sa Pobra - Sineu Ma-3511, Ma-3441, Ma-3501	11,7

Millora dels accessos a Palma a Ma-19, Ma-15, Ma-20 (Via de Cintura)	24	Millora dels accessos a Palma a Ma-19, Ma-15, Ma-20 (Via de Cintura)	24
Enllaç Ma-103 amb Camí dels Marjals	15,6	Enllaç Ma-103 amb Camí dels Marjals	15,6
Expropiacions Mallorca	41,31	Expropiacions Mallorca	41,31
Total Eivissa	150,18	Total Eivissa i Formentera	68,8
Millora C-733 d'Eivissa a Sant Joan	26,15		
Millora i condicionament Ctra. Sant Miquel	14,82		
Condicionament Ctra. St. Josep a St. Antoni	12,2		
Condicionament Ctra. De St. Antoni a Sta. Inès	11,02		
Condicionament Ctra. De St. Rafel a Sta. Inès	15,08		
Condicionament Ctra. St. Vincent	12,46		
Condicionament Ctra. Eivissa - Sta. Eulària	16		
Condicionament Ctra. Sta. Eulària - St. Carles	9,57		
Variant de Jesús	3,36		
Variant de St. Josep	4,48		
Condicionament Sta. Gertrudis - St. Mateu	9,7		
Condicionament St. Joan - St. Miquel	7,34		
Condicionament Ctra. Es Cubells	8		
Total Formentera	40,42		
Condicionament St. Francesc a Barbaria	11,8		
Condicionament Ctra. De es Caló a La Mola	10,23		
Condicionament Ctra. De la Savina a St. Ferran (Formentera)	11,19		
Variant de St. Ferran (Formentera)	7,2		
Total Menorca	68	Total Menorca	68,8
Variant de Ferreries	sd		
Condicionament Ctra. Maó - Ciutadella	sd		
Total Balears	660,66	Total Balears	568,6

Taula 74. Projectes viaris a finançar per part dels Consells Insulars, 2007-2017 (Font: Guijarro, 7/09/2007)	
Aportació Consell Insular de Mallorca	254,4 milions d'euros
Aportació Consell Insular de Menorca	29,5 milions d'euros
Aportació Consell Insular d'Eivissa i Formentera	33,7 milions d'euros
Total aportacions Consells Insulars	317,6 milions d'euros

Finalment, s'apunta el potencial resultat que a l'illa de Mallorca comportaria la superposició de diferents propostes contemplades al Pla Director Sectorial de Carreteres (plenament assumides al Pla Territorial de Mallorca i pel Pla Director Sectorial de Transports)²⁴³

²⁴³ Des de múltiples col·lectius (col·legis professionals, moviment ecologista, etc) s'ha criticat el fet que les carreteres (Pla Director Sectorial de Carreteres) han condicionat els plans d'ordenació territorial, que suposadament havien de proposar la "necessitat" d'aquestes infraestructures. Com per exemple, el Pla Territorial de Mallorca o el Pla Director Sectorial de Transports de les Illes Balears on simplement es recull sense cap altra consideració el que emanava del Pla Director Sectorial de carreteres. Llavors, el territori restant s'ha de planificar en base a aquests elements transformadors que són les infraestructures de transport terrestre motoritzat.

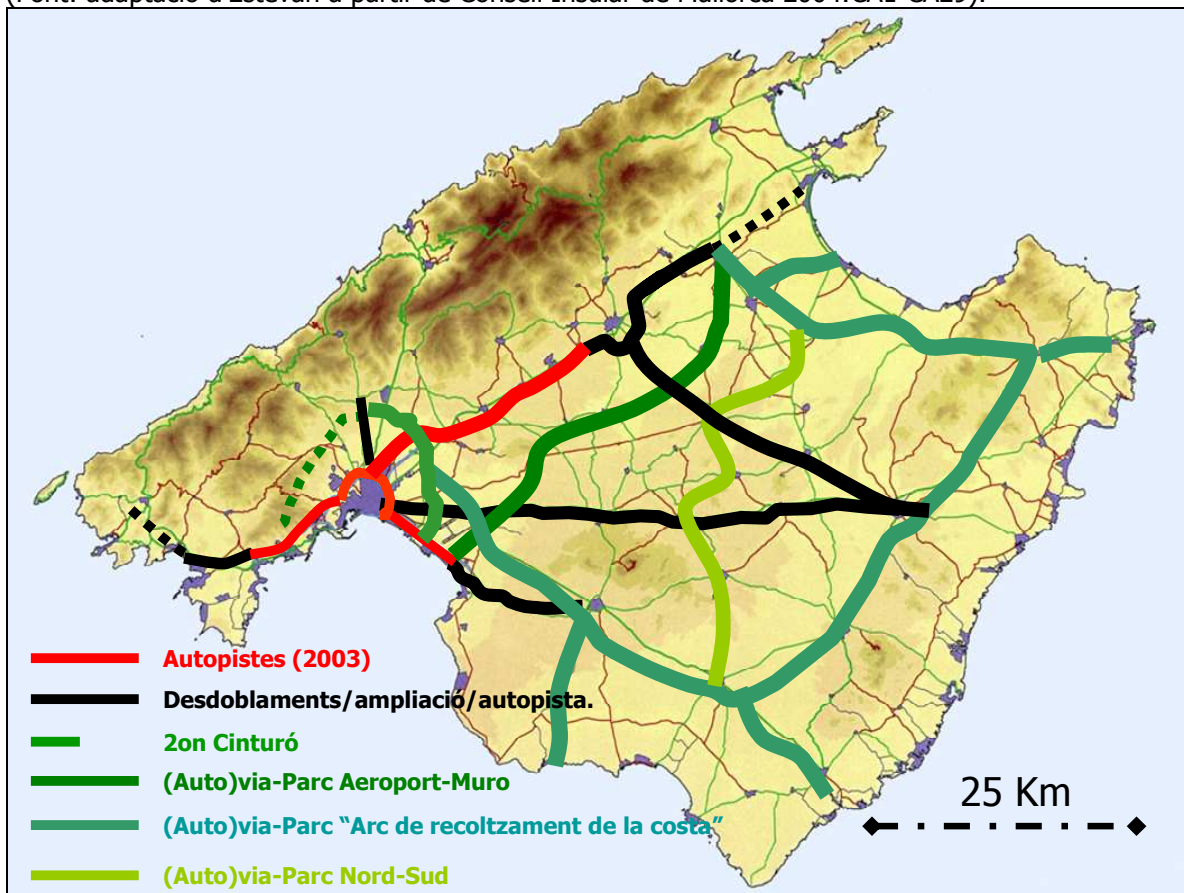
El desembre de 2008 es va aprovar inicialment la modificació del Pla Director Sectorial de Carreteres. En aquesta modificació s'ha eliminat la polèmica autopista Inca-Manacor, però s'ha mantingut el polèmic Segon Cinturó de Palma. El Segon Cinturó s'ha convertit en una megainfraestructura "bàsica" que es vincula a la construcció del conflictiu hospital de Son Espases i als interessos especulatiu de coneguts empresaris de l'illa. La seva construcció respon al model territorial neoliberal, que ni tan sols el canvi de color polític a l'administració pública ha aconseguit baratar. La batelsa de Palma, Aina Calvo (PSOE), entre el 2007 i el 2011, reclamava un Segon Cinturó per tal de "millorar" els accessos a Palma (Ferrer i Capó, 17/09/2008; Guijarro, 18/09/2008). El GOB ha lamentat que el Consell Insular de Mallorca no ha dut a terme l'estudi de mobilitat (pressupostat en 1 milió d'euros) per estudiar les alternatives als accessos a Palma. En canvi, la modificació del Pla inclou aquesta polèmica infraestructura viària (Consell Insular de Mallorca, 22/12/2008; GOB, 24/12/2008).

Finalment, el desembre de 2009 el Consell Insular de Mallorca aprovava definitivament el Pla Director Sectorial de Carreteres –Revisió del Pla Director Sectorial de Carreteres per a l'illa de Mallorca, aprovada definitivament pel Ple del Consell Insular de Mallorca en sessió celebrada el dia 03 de desembre de 2009 i publicat al BOIB núm. 183 de data 17

i les propostes que s'afegeixen en el propi Pla Territorial de Mallorca. Entre les diferents propostes, destaca la de les "vies parc" que es conceptualitzen com unes vies de definició "flexible" (és a dir, sense determinar les seves característiques) però que tenen per objectiu atracar el medi natural als usuaris de dites vies per a que "reconeguin i prenguin consciència del valor del medi natural" (Consell Insular de Mallorca, 2004:CA-9). En qualsevol cas, el PTM (Pla Territorial de Mallorca) proposava la construcció dels eixos viaris sota la fórmula flexible de les vies parc, que no són en realitat altra cosa que vies de gran capacitat. Es contemplen les següents: Via Parc Aeroport–Sa Pobla (Aeroport, Santa Eugènia, Sencelles, Costitx, Llubí, Sa Pobla); Via Parc Nord–Sud (Campos, Porreres, Montuïri, Sant Joan, Sineu, Maria, Santa Margalida); i l'Arc de Recolzament a la Costa (Palma, Lluçmajor, Campos, Felanitx, Manacor, Sant Llorenç, Artà, Santa Margalida, Muro i Sa Pobla). La suma de les propostes del PDSC i la del PTM aglutina dues grans línies estratègiques: per una banda, estén la xarxa d'autopistes (vies de gran capacitat) radials; i per una altra banda, posa les bases per una futura extensió del viari de gran capacitat en forma de xarxa anular i transversal sota la denominació del terme flexible de vies parc. Aquest desplegament, permetria la completa colonització urbana i turística de l'interior de Mallorca, així com la consolidació dels nuclis turístics i urbans del Migjorn i Llevant de l'illa.

de desembre de 2009 (rectificació d'errada material al BOIB núm. 7, de 16 de gener de 2010) – www.conselldemallorca.cat/?id_section=1840&id_lang=0, gener 2010–. Aquest Pla mantén a grans trets els projectes presentats a l'aprovació inicial, tot deixant pel 2017 els projectes més polèmics (p.ex. Desdoblament Peguera-Andratx, Dedoblament Lluçmajor-Campos; Variants sud i oest de Manacor; Tercer carril de l'autopista d'Inca des de Santa Maria; Ronda de Porto Cristo) i eliminant-ne alguns (Ronda sa Ràpita-s'Estanyol; Tercer cinturó de Palma; Andratx-Port d'Andratx; Variant sud de Felanitx; Variant nord i sud de Bunyola; Variant de Santa Margalida; Carretera Interior Badia d'Alcúdia). Entre les propostes del Pla destaca la construcció del Segon Cinturó de Palma, i les que havien de ser autovies passen a ser desdoblaments (p.ex. Peguera-Andratx; Lluçmajor-Campos; Manacor-Sant Llorenç). Una vintena de col·lectius i associacions han denunciat el nou Pla de Carreteres. Segons aquests, el nou pla no altera substancialment el model viari precedent (Guijarro, 14/11/2009; Canals, 4/12/2009; GOB, 2009; <http://nomescarreteres.wordpress.com/>, gener 2010). El gener de 2011 començà la licitació del Segon Cinturó de Palma (Via Connectora Ma-30). Aquest projecte ocuparia unes 34,1 Ha i comptaria amb nombrosos ponts, rotones, etc. La seva construcció afectava entre 200 i 300 propietaris que constituïen una plataforma d'afectats –Via Connectora Així: No! (<http://viaconnectoraixino.blogspot.com/>, maig 2011)–. El Consell Insular de Mallorca, front a l'oposició dels veïnats i del GOB, modificà el projecte del Segon Cinturó, tot reduint el nombre d'expropiacions i les demolicions a la barriada de Son Sardina (Ferragut, 26/01/2011; Guijarro, 29/01/2011; Guijarro, 15/04/2011).

Figura 32. Proposta de carreteres del Pla Territorial de Mallorca –apartat: “la connexió amable”– (Font: adaptació d’Estevan a partir de Consell Insular de Mallorca 2004:CA1-CA29).

- Síntesi de l’explosió del transport motoritzat.

L’evolució dels mitjans de transport motoritzat de les illes ens pot donar una idea de les creixents exigències energètiques de les Balears, sense les quals no hagués pogut optar per la “solució” turística, que és molt intensiva en hidrocarburs tant pel que fa pel transport aeri, marítim i terrestre. Des dels anys 1930 fins a principis del segle XXI s’ha produït una important expansió dels mitjans de transport motoritzat, en totes les seves modalitats, de les illes (taula 74). En primer lloc, es pot destacar l’evolució del transport terrestre a partir del parc de vehicles i que entre 1930 i el 2008 s’ha multiplicat per 172 vegades, passant de 5,1 mil vehicles al 1930 a 893 mil al 2008. Si deixam els anys 1930 i els immediatament posteriors degut a la crisi social patida a l’Estat degut al cop d’estat feixista i els efectes posteriors de la Segona Guerra Mundial, i ens anam a analitzar l’evolució des dels “gloriosos” anys 1960 fins a l’actualitat, es pot veure com el parc de vehicles s’ha multiplicat per 22 vegades; i fins i tot, si ens situam en els moments en que l’Estat espanyol ja formava part de la UE, es pot veure com el parc de vehicles entre 1990 i el 2004, s’ha multiplicat per 1,89 vegades.

En segon lloc, els moviments aeroportuaris ens poden donar una idea de la rellevància que aquesta modalitat té pel funcionament de l’economia balear, passant dels 210 moviments comptabilitzats a l’aeroport de Son Bonet (Palma) al 1930, als 282 mil moviments de tots els aeroports de les illes al 2008, multiplicant-se per 1344 vegades. La construcció i adequació dels aeroports de Son Sant Joan a Palma (1960), es Codolar a Eivissa (1958) i el de Sant Lluís a Menorca (1969) varen permetre que a partir de llavors l’afluència aèria i turística fos ja imparable, a no ser que s’interrompés el flux de petroli que alimentava les aeronaus i esperonava les economies del benestar de l’Europa de postguerra. Si ens anam al 1970, quan ja estaven operatius els tres aeroports de les illes –amb vols nacionals i internacionals–, hi havia a l’ordre d’uns 77,5 mil moviments de passatgers, 4,2 vegades més que una dècada abans. Entre el 1990 i el 2008 es produeix un salt important en el nombre de moviments aeroportuaris,

passant de 138,4 mil moviments al 1990 als 282,4 mil moviments del 2008, multiplicant-se els de 1990 per un factor del 2,048. Aquest salt en el nombre de moviments està motivat, per una banda per les ampliacions de les infraestructures de l'Aeroport de Son Sant Joan, amb un important increment de la seva capacitat, i per una altra banda als canvis regulatoris que afectaren a la "liberalització" de l'espai aeri i que troba la seva màxima expressió en l'aparició de les companyies de baix cost (*low cost*) que han estat un element clau en la conversió de l'espai balear en una segona residència per part de les classes més privilegiades dels països forts de la UE. A més, algunes de les companyies de baix cost (p.ex. Air Berlin) empren l'aeroport palmèsà com a plataforma (*hub*) per dirigir-se a d'altres destinacions.

En tercer lloc, si els moviments aeroportuaris ens donen una idea de l'evolució turística de les illes, les entrades de vaixells es poden donar una idea de la importància d'aquest mitjà de transport, que és cabdal per a la importació de mercaderies a les illes, on la major part dels materials per satisfer el seu metabolisme socioeconòmic procedeixen de l'exterior. En aquest cas es pot veure com en els primers anys, de 1930 a 1950, dels que tan sols comptam amb informació de les entrades al Port de Palma, s'identifica l'estancament degut a l'autarquia franquista que coincidí amb la Segona Guerra Mundial i que afectà en la reducció del nombre de vaixells. A partir de 1960 s'han comptat les entrades als ports de Palma, Alcúdia, Maó i Eivissa (deixant fora el de la Savina per discrepàncies en les sèries estadístiques) i es pot observar com es passa de 5128 vaixells al 1960 als 9620 de 2008, el que significa que es multipliquen per un factor del 1,87. Nogensmenys, per avaluar l'impacte del transport marítim cal considerar les magnituds d'arqueig expressades en TRB (Tones de Registre Brut) o GT (Gross Tonnage) que han experimentat un increment molt major que no el nombre de vaixells, passant de 6,4 milions e TRB al 1960 a 137,7 milions de GT al 2008, multiplicant-se per 21,45 vegades. Això ens indica que els vaixells cada cop són majors. Els ports de les illes s'han anat adequant als creixents volums de materials que penetraven, adequant-se en ells (o prop d'ells) les principals zones d'emmagatzement de combustibles (p.ex. carbó a Alcúdia; oleoducte de Palma fins els dipòsits de combustibles líquids de CLH a Son Banya i als de Portopí; dipòsits de combustibles líquids de CLH a Cala Figuera al Port de Maó, i els dipòsits de combustibles líquids de CLH al Port d'Eivissa; etc) i altres extensions dels ports amb grans zones d'emmagatzematge, com són els polígons industrials construïts a les principals ciutats portuàries de les illes.

Finalment, convé apuntar que l'explosiva evolució dels mitjans de transport motoritzat – especialment l'aeri– a les Balears ha estat, sens dubte, un dels elements fonamentals per a que aquesta regió es col·locàs entre les principals potències turístiques mundials. Nogensmenys, aquesta situació no hagués estat possible sense acudir als combustibles fòssils, uns combustibles que es preveu que s'hauran esgotat abans de que acabi el segle XXI, i respecte dels quals a principis d'aquest segle ja es senten els símptomes del final del petroli barat i s'inicia l'etapa del petroli car. El que alguns autors han definit com "el final de la festa" del petroli barat (Bermejo, 2005; Heinberg, 2006; Fernández Durán, 2008b).

Taula 74. Principals variables del transport motoritzat a les Balears, 1930-2008				
(Font: al peu de la taula)				
	Parc de Vehicles	Moviments aeroportuaris (avions) (entrades i sortides)	Trànsit marítim (entrades vaixells) ^a	Arqueig vaixells (TRB o GT) ^b
1930	5.192	210*	1.644**	1.599.383**
1940	7.139	412*	1.080**	641.334**
1950	7.755	3.906*	1.959**	2.524.519**
1960	40.462	18.305*	5.128	6.419.842
1970	78.777	77.565*	10.872	18.009.092
1980	217.161	105.689	11.402	26.077.211
1990	470.468	138.442	6.707	23.265.784
2000	704.559	261.739	9.405	80.367.644
2008	893.624	282.416	9.620	137.723.771
Increment 1930-2008 (factor)	x 172,11	x 1.344,84	x 5,85	x 86,11
Les illes que no creixen: 4.964 km ²				

La població que passa de 374 mil habitants el 1930 a 1,07 milions d'habitants el 2008 (quasi es triplica)

^a S'han recollit tan sols les entrades als Ports de Palma de Mallorca, Alcúdia, Eivissa i Maó. Ja que per els altres ports els criteris de comptabilització han variat al llarg del període analitzat, especialment pel que fa al Port de Sa Savina de Formentera.

^b L'arqueig es mesura en base al Tonatge de Registre Brut en els primers anys, i a partir de la segona meitat dels 1990 es mesura en base al GT (Gross Tonnage) (Soler, 2004).

* Els anys 1930, 1940, 1950, 1960 només comptam amb dades dels moviments en els aeroports de Palma de Mallorca (Son Bonet i Son Sant Joan). Les dades de 1970 es corresponen a les de 1969.

** Els anys 1930, 1940, 1950 només comptam amb dades de les entrades de vaixells i Tonatge de Registre Brut al Port de Palma.

Nota. Parc de vehicles a partir de: Pujalte (1997a) pels anys 1930 a 1960 a; Manera (2001a) pels anys 1970 i 1980 a Manera, 2001a; Blázquez et al. (2002) pel 1990; IBAE (www.caib.es/ibae/ibae.htm, febrer 2006) pel 2000 i

la DGT (Direcció General de Trànsit, http://dgt.es/portal/es/seguridad_vial/estadistica/parque_vehiculos/por_provincia_y_tipo_parque/, novembre 2009) pel 2008. Moviments Aeroportuaris a partir de: AENA, Aeropuerto de Palma (2005) anys 1940 a 1960; Barceló-Pons i Pérez-Manrique (1974a:549) per l'any 1969; 1980 a 2000 a partir de l'IBAE (www.caib.es/ibae/ibae.htm, febrer 2006) i estadístiques d'AENA pel 2008 (www.aena.es/csee/Satellite?pagename=Estadisticas/Home, novembre 2009). Entrades vaixells i TRB o GT a partir de: Soler (2004) pels anys 1930, 1940, 1950, 1960, 1970, 1980; Autoritat Portuària de Balears (1990; 2000; 2009) pels anys 1990, 2000 i 2008.

10.5.4. La "gran transformació" del capitalisme balear de la mà dels combustibles fòssils.

En l'estudi i explicació del procés geohistòric del capitalisme balear, el paper de l'energia ha estat sovint deixat de banda. Aquest oblit es correspon als ja assenyalats, sobre el paper dels recursos naturals en la transformació de les societats i les seves economies. Un dels investigadors de les illes que més han treballat aquesta qüestió ha estat Ferran Pujalte i Vilanova que va analitzar el paper de l'energia al llarg del procés industrialitzador de les Balears (Pujalte, 1992; Pujalte, 2006). Altrament, alguns treballs dels historiadors econòmics de les illes han considerat el paper de l'energia dins de l'anàlisi històrica (Manera, 2001a; Casasnovas, 2006), en alguns casos amb estudis monogràfics (Manera, 2001b; Ramis i Casasnovas, 2001).

La conversió de les illes Balears en la "meca" del turisme mundial, no es podria entendre sense la utilització massiva d'energia i més concretament dels combustibles fòssils. La inserció de l'economia de les illes en la Divisió Internacional del Treball es va dur a terme, entre d'altres, gràcies a la irrupció dels productes de la revolució industrial que tenien una elevada petjada de carboni. La intensificació agrària fou motivada, a més dels canvis socioinstitucionals abans esmentats, per l'adopció dels ensums derivats del petroli, i la seva vocació exportadora fou factible pel potencial que l'aplicació de la màquina de vapor primer, i el motor d'explosió després, oferia al comerç. Dècades més tard, la substitució de les activitats agràries i manufactureres va ser viable, entre d'altres, gràcies al context de petroli barat i, aparentment, abundant de després de la Segona Guerra Mundial. Les illes s'especialitzaren en la "producció" turística, tan sols viable en aquestes condicions. Mentrestant, les activitats productives han estat progressivament abandonades. Així, l'arxipèlag s'ha convertit en un espai terriblement dependent de l'exterior: per a la "producció" turística; per a l'obtenció de recursos energètics; per a l'obtenció de productes agroalimentaris, matèries primeres i altres productes manufacturats; etc. Altrament, les illes sembla que estan, a més, en unes condicions d'elevada vulnerabilitat pel que fa a alguns dels potencials impactes del canvi climàtic en curs, com per exemple la pujada del nivell de la mar o l'extremització climàtica²⁴⁴.

²⁴⁴ L'agost del 2005 el Grup de Meteorologia (Departament de Física de la UIB) i la Conselleria de Medi Ambient (Govern de les Illes Balears) varen constituir l'OCLIB (Observatori del Clima de les Illes Balears), encapçalat pel professor Romualdo Romero (Lorenzo, 3/08/2005). Segons l'OCLIB (2007) es preveu: una reducció de la precipitació en els propers 100 anys del 45% a l'hivern i un 40% a la tardor; la desestacionalització de la precipitació; un increment de 4,83°C en 100 anys a les temperatures màximes i de 5,14°C en 100 anys a les temperatures mínimes. D'acord amb l'estudi realitzat pel Grup d'Enginyeria Oceanogràfica i Costes de la Universitat de Cantàbria, pel Ministeri de Medi Ambient, s'estima que de cara al 2050, amb un increment del nivell de la mar d'uns 2,5 mm/any, pot produir-se un retrocés de les platges de fins a uns 16 m. A més, detecten un canvi en l'onatge amb un augment d'intensitat i una tendència cada cop més oriental. Segons els investigadors, un paràmetre que pot contribuir a un retrocés addicional de les platges és la variació en la direcció del flux mig d'energia de l'onatge. En aquest cas, les platges de les Balears són de les més vulnerables del litoral espanyol i els autors exposen que es pot produir un retrocés de fins a 70 m (Medina, 2004). Per altra banda, la companyia asseguradora Halifax Travel Insurance va encarregar al professor Bill McGuire un informe sobre els efectes del canvi climàtic sobre la indústria turística. Aquest informe fou publicat el setembre de 2006 i en ell se destacava el fet que l'Estat espanyol seria un dels més afectats pel canvi climàtic (augment de 28 dies estivals i uns 21 dies de calor extrema de més de 35°C). Segons aquest estudi els efectes climàtics –p.ex. augment de

La civilització urbano-industrial s'ha constituït sobre l'enorme poder que ha pogut obtenir a partir de la domesticació i ús de l'energia fòssil, una energia que aporta una capacitat de treball i un poder transformador sense precedents en la història de la humanitat. Alguns investigadors han escrit la història de la civilització com una història sobre el control i domini de l'energia. La història de la civilització urbano-industrial fonamentada en la utilització dels recursos energètics procedents de l'escorça terrestre és tan sols un petit episodi en el recorregut històric de la humanitat. La seva utilització ha permès assolir unes elevades quotes de mobilitat –de persones i materials–, producció agrícola, alteració territorial, etc. Emperò, l'ús dels combustibles fòssils ha portat (tal com se comentava al capítol V) tota una sèrie de conflictes: geopolítics ja que és un material rar en l'escorça terrestre i la seva obtenció i control, ha motivat nombrosos conflictes: armats, particularment a l'Orient Mitjà; territorials en afavorir el transport motoritzat i l'explosió urbana; ecològics derivats de la capacitat d'alteració dels ecosistemes i dels cicles biogeoquímics, produint particularment trastorns climàtics degut a les emissions de GEH (Gasos d'Efecte Hivernacle), vinculats a la crema dels combustibles fòssils; entre d'altres. La societat fòssil, altament depenent d'uns recursos escassos que han estat dilapidats en uns pocs anys, sembla que està arribant a la cruïlla del zenit del petroli (*peak oil*), moment a partir del qual, les extraccions d'hidrocarburs són superiors a nous descobriments, amb la qual cosa es preveu un final no molt llunyà al règim energètic fòssil. Així mateix, nombrosos autors apunten que no és tan sols el final d'un règim energètic el que arriba, sinó que la societat es troba en una cruïlla civilitzadora. Una situació de crisi de civilització que pot ser ordenada i anticipada, o desordenada i caòtica (Fernández-Durán, 2008; Los Amigos de Ludd, 2007; Sempere i Tello, 2007).

10.5.4.1. Una geologia subversiva. Unes illes amb escassos recursos energètics fòssils.

Fins avançat el segle XX, els requeriments energètics de les Balears se cobrien en base a les extraccions de biomassa forestal en forma de llenya o carbó vegetal²⁴⁵ i també de l'aprofitament de l'energia eòlica (p.ex. molins de vent), l'hídrica (p.ex. molins d'aigua)²⁴⁶ i l'animal. És a dir, es tractava, fonamentalment, d'una economia orgànica en quant a la utilització de fonts energètiques. Les extraccions de biomassa forestal per a cobrir les exigències energètiques de la societat balear es traduïen en la utilització i transformació dels ecosistemes forestals de les illes. A l'illa de Menorca, per exemple, Riudavets (1885) apuntava la reducció de la coberta de l'illa deguda al consum de llenya. En el treball de Ximénez de Embrún (1947) encara es comptabilitzava la producció de carbó vegetal a les Balears, amb unes 1500 Tm de carbó d'alzina i unes 4500 Tm de carbó de pi, a més d'unes 20627 Tm de llenya. I, en el cas d'Eivissa els productes forestals eren, junt amb la sal, una de les principals mercaderies enregistrades en les estadístiques del comerç marítim (Cirer, 1986). Després de la segona meitat del segle XX, els recursos energètics procedents de la biomassa forestal, foren substituïts quasi absolutament pels combustibles d'origen fòssil, que serien els que permetrien la materialització del "miracle balear". Un miracle que, per una banda se sustenta en una enorme dependència energètica de l'exterior i dels combustibles fòssils; i per una altra banda, se tradueix també en una notable transformació dels ecosistemes forestals que ja només compleixen, entre d'altres, funcions estètiques (Gil-Sánchez et al., 2002).

Els requeriments energètics exosomàtics de les Balears, es pot dir que es destinen a cobrir principalment: en primer lloc, la producció d'electricitat, que a la vegada presenta múltiples usos (p.ex. industrials, agraris, residencial, serveis, transport, etc); en segon lloc, el transport (aeri, marítim i terrestre); en tercer lloc, la utilització dels combustibles directament

temperatures, augment del nivell de la mar o la minva de recursos hídrics–, serien perjudicials per la indústria turística a l'Estat espanyol que, entre d'altres coses, és molt intensiva en recursos hídrics (p.ex. camps de golf). McGuire conclou que les destinacions turístiques de les perifèries del plaer podrien entrar en decadència, al temps que els resorts turístics dels països de clima temperat marítim es podrien veure beneficiats (McGuire, 2006).

²⁴⁵ Manera (2001a:254) quan analitza el sector metal·lúrgic mallorquí dels segles XVIII i XIX exposa com "aquesta manufactura tenia una dependència notable dels recursos bàsics (en particular, de les fustes usades com a vectors energètics), ja que només en comptades ocasions es registraren compres exteriors de carbons i llenyes. Així doncs, el sector metal·lúrgic mallorquí, mancat en aquells moments d'imputs minerals, hagué d'inclinar-se cap a matèries primeres autòctones, de caràcter orgànic".

²⁴⁶ M. Ramis i M.A. Casasnovas (2001) apunten com el paper de l'energia hidràulica a Mallorca, especialment als pobles de la Serra de Tramuntana, no fou gens menyspreable. M. Bernat i J. Serra (2001) elaboren un interessant treball sobre l'ús de l'aigua per la conversió energètica.

per part de les activitats industrials (p.ex. cimenteres), les agrícoles, residencials (p.ex. calderes de calefacció) o de serveis (p.ex. generadors d'electricitat, calderes de calefacció,...), etc.

Malgrat que els recursos energètics orgànics tinguessin molta importància en el procés industrialitzador de les illes, aquest s'alimentà també de recursos energètics fòssils, i en especial l'antracita i l'hulla que eren emprats en els motors de gas pobre. En el cas de l'illa de Mallorca, es pot destacar l'existència de jaciments de carbó a la zona del Raiguer –Binissalem, Alaró, Mancor, Lloseta, Selva–, Sineu, Alcúdia i Felanitx. L'existència de jaciments de carbó fou assenyalada per primera vegada al 1833 pel geòleg italià Albert de la Marmora i la seva primera explotació fou al 1864 a Binissalem (Barceló, 1968). Homar (1962:108) escrivia que "per pura casualitat, l'any 1864 extraïent argiles per les gerrereries, foren descoberts jaciments a Binissalem començant-se l'explotació d'aquestes mines a càrrec d'una companyia catalana encara que degut als costos dels nòlits fou abandonada dita explotació ja que a l'illa no tenia sortida el producte". Després que s'abandonàs el primer intent, l'enginyer català Pere Bofill Soler, que va venir a l'illa per treballar en les obres del ferrocarril Palma-Inca (1875), va assumir l'explotació de les mines de lignits de Binissalem. En el descobriment dels lignits en els terrenys de l'Oligocè lacustre de Binissalem, Rosselló-Verger (1977:123) ens diu que hi trobam no només a "l'emprenedora família Bofill", sinó també a l'enginyer Paul Bouvij qui havia participat en la dessecació del Prat de Sant Jordi i en el debat del ferrocarril.

Es tractava de **jaciments de lignits** de baix poder calorífic però que varen ser explotats intensament, i de forma especial amb la expansió de l'electricitat a l'illa i la concentració fabril de l'activitat industrial. Márquez i Pérez (1886) escrivia que a Mallorca hi havia 59 concessions de mines de carbó que ocupaven unes 819 Ha. Les extraccions de lignit oscil·laven en funció de la disponibilitat de carbó (de major poder calorífic) procedent de l'exterior, i en moments crítics –guerra i postguerra– les extraccions anaven en augment. L'entrada de Gran Bretanya a la Primera Guerra Mundial va provocar la davallada del subministrament de carbó procedent de les seves mines, per la qual cosa s'intensificà l'extracció de carbó a les mines espanyoles i en el cas de Mallorca se reactivà l'extracció de les mines de lignit i s'inicià l'obertura de noves (Roca, 2006). Entre 1921 i 1931 hi havia en explotació entre 10 i 14 mines de lignits que es trobaven a Alaró-Binissalem, Alcúdia, Lloseta-Inca, Selva i Sineu. Les extraccions anuals oscil·laven entre les 31,5 mil Tm i 43,5 mil Tm, i es comptabilitzaven entre 195 i 280 persones que hi treballaven, entre les que s'hi trobaven nins i dones (Umbert, 1991; Manera, 2001a)²⁴⁷.

A principis de segle XX s'importaven grans quantitats de carbó anglès però el bloqueig submarí de les potències centrals i que afectava a la Mediterrània Occidental durant la Gran Guerra, va estimular les extraccions dels carbons domèstics. Joan March va posar en marxa l'explotació d'una mina de carbó a cel obert a Mancor del Vall. Aquest personatge junt amb d'altres destinaren les extraccions dels carbons mallorquins a l'exportació en vistes als elevats beneficis que s'obtenien amb la seva venda als països bel·ligerants. L'exportació de carbó mineral va anar acompanyada d'una major pressió sobre els ecosistemes forestals ja que augmentà la tala per transformar la biomassa en carbó vegetal que anava destinat al consum domèstic i de les fàbriques, però també s'exportava. El carbó era considerat per la Llei de Subsistències com un producte de primera necessitat i per tant hi havia restriccions a la seva exportació. Les bones relacions entre el ministre Santiago Alba i Joan March varen ser crucials per a que el mallorquí es pogués saltar les restriccions d'aquella llei (Ferrer, 2000; Ferrer, 2008).

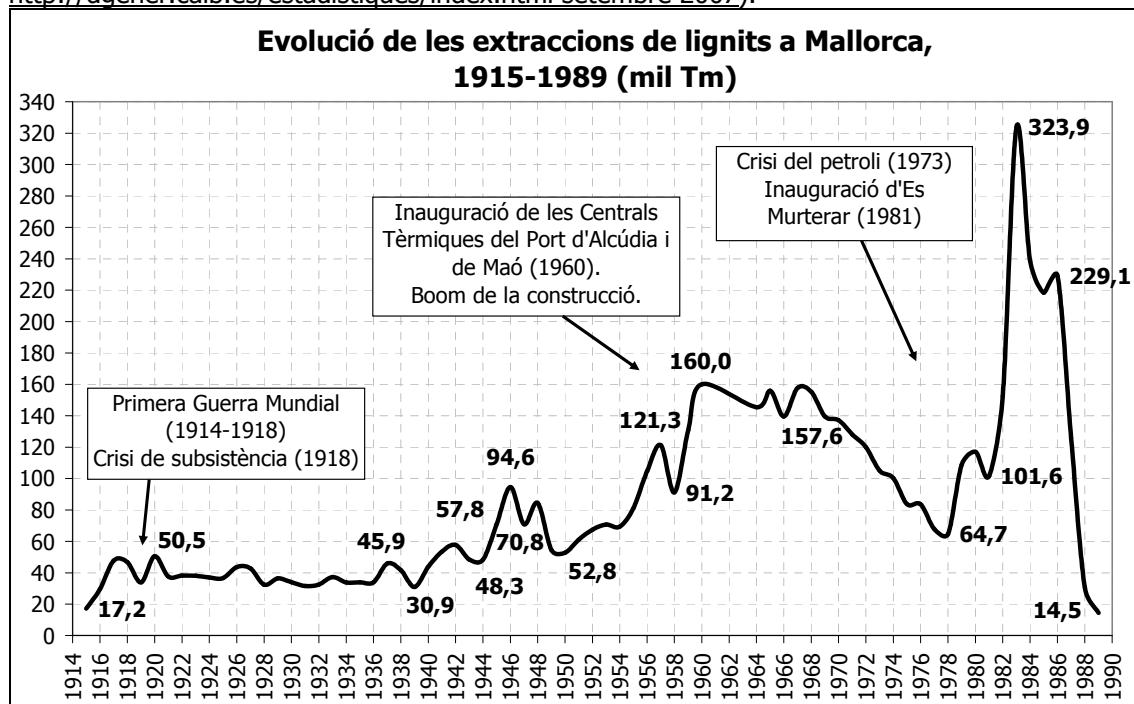
Mentre s'extreia carbó i s'exportava, una part important de la població no hi tenia accés i el 18/02/1918 va esclatar una revolta protagonitzada per dones front l'escassetat de combustible. Pere Ferrer (2000:164-165) ens ho descriu de la següent manera: "el matí del 18 de febrer, un grup nombrós de dones i infants havia recorregut les carboneries de Ciutat tractant infructuosament de poder-hi comprar carbó. Les existències s'havien exhaurit feia dies [...] la gent s'adonà que per la via de la súplica [que ja havien fet als responsables polítics] no es resoldria el seu problema. En el carrer Unió la gent aturà un carro carregat de carbó procedent del moll. Demanaren al carreter que els vengués la mercaderia, a la qual cosa es

²⁴⁷ Les principals mines eren: la de Santo Tomás (zona Inca-Lloseta), 20 Ha de superfície i la planta inferior es trobava a 80 metres, extracció anual d'unues 7 i 12 mil Tm, i entre 45 i 65 obrers; la de San Narciso (zona Alaró-Binissalem), 40 Ha de superfície, amb una extracció anual d'unues 25 mil Tm. Altres mines importants foren les de San Luís, San Antonio 2º, San Cayetano, Pepita i Virgen del Puig (Umbert, 1991). Cal destacar que la història ecològico-econòmica de la mineria de les illes està encara per fer.

negà; de cop i volta, dones i nins assaltaren el carro i s'apropriaren de tot el carbó. Altres carros que circulaven per les Rambles també foren atacats. Poc després els homes s'afegiren a l'enrenou. S'aplegà una multitud que s'adreçà al port convençuda de trobar-hi carbó. Els carabiners i guàrdies civils que estaven de vigilància a la zona portuària van ser incapaços d'aturar aquella massa embogida. La gent requisà tot quant hi havia apilat dins els magatzems del moll: carbó, farina, cigrons, bacallà, patates, etc. A la cruïlla del carrer Conquistador amb el carrer de la Marina, els manifestants van interceptar un tren de la companyia Ferrocarriles de Mallorca, estibat de carbó, que anava al port. Els homes i dones començaren l'espoli". En aquell moment varen aparèixer les forces d'ordre que fent ús de les armes de foc, mataren a Miquel Cabotà, militant socialista (Ferrer, 2000).

Els lignits de major qualitat es destinaven a les maquinàries de les fàbriques, mentre que els de menor qualitat s'empraven en els forns de calç i ciment. Es pot observar al gràfic 11, com a partir de l'any 1944 les extraccions de lignits augmentaren de forma notable, aquest fet es deu a que en aquell any les exportacions cap a les costes de llevant peninsular augmentaren de manera molt destacable. A la taula 75, hom pot observar l'evolució dels usos dels lignits extrets a Mallorca, on es pot apreciar l'evolució creixent del destí d'aquests a la generació elèctrica, la qual cosa té a veure amb les instal·lacions de generació elèctrica que s'estaven ampliant en aquells anys, i molt particularment la central d'Alcúdia que es va construir amb el propòsit de ser alimentada amb lignits de l'illa (Morey i Alenyar, 1962). Per altra banda, l'ús de lignits en les fàbriques de ciment tenien a veure amb el moment en que es trobà el sector de la construcció, i tal com ens diu Homar (1962:111) "correspon els anys de major consum de lignit per part de dites fàbriques [ciment] als de l'apogeu turístic. A partir de 1957 s'observa un notable increment en el seu consum, passant de 6958 Tm de lignit consumit a 16814 Tm el 1960". Rosselló-Verger (1977:123-124) ens diu que "al 1960 hi havia 19 mines en funcions, que produïren 160000 Tm i encara hom importà 24000 Tm de carbó, que en 1962 fou reduït al necessari per a fabricar gas. L'explotació del lignit encara seguia en aquesta data sistemes rutinaris amb explosions o barrobins, transport en senalles i bótes, etc. Al 1969 només eren explotades 9 mines amb 300 obrers i, seguint la tònica mantinguda des de 1955, més de la meitat de les 140000 Tm extretes és consignada a GESA per a les centrals tèrmiques d'Alcúdia i Cala Gamba". Segons la memòria del Pla Director Sectorial d'Energia (Conselleria d'Innovació i Energia, 2002) l'any 1989 es varen tancar les mines de carbó mallorquines per "la baixa qualitat dels carbons i les dificultats per rendibilitzar les explotacions".

Gràfic 11. (Font: elaboració pròpia a partir de GESA, 1989; i Estadístiques energètiques de la Direcció General d'Energia del Govern de les Illes Balears pels anys 1989-1990, <http://dgener.caib.es/estadistiques/index.html> setembre 2007).

Taula 75. Distribució dels usos de lignits obtinguts a Mallorca per sector, 1940-1960 (Font: elaboració pròpia a partir d'Homar, 1962).

	1940		1950		1960	
	Tm	%	Tm	%	Tm	%
Electricitat	17.117	38,98%	23.028	43,64%	115.504	72,17%
Ciment	10.126	23,06%	1.013	1,92%	16.773	10,48%
Ferrocarrils	105	0,24%	575	1,09%	0	0,00%
Exportació	4.176	9,51%	23.804	45,11%	15.652	9,78%
Altres	12.388	28,21%	4.348	8,24%	12.131	7,58%
Total	43.912	100%	52.769	100%	160.044	100%

Durant els primers anys del boom turístic i de l'electricitat, en un context del preu del petroli barat, el principal combustible fou el fuel oil. L'any 1975 GESA comprà les accions de l'empresa Minas Isern SA²⁴⁸, convertint-se en Lignitos SA, amb l'objectiu d'aprofitar al màxim els recursos energètics fòssils de l'illa. Una mesura que de forma paral·lela es va dur a terme, també a la resta de l'Estat espanyol en motiu de la "crisi energètica" dels 1970, moment en que es prioritzà la utilització dels recursos energètics estatals per satisfer els requeriments energètics del metabolisme socioeconòmic espanyol i evitar l'elevada factura monetària associada als hidrocarburs importats. L'any 1977, GESA va adquirir dues empreses mineres més (Ramis Bernat SL i Lignitos y Cementos SA) i al 1979 se posaven en explotació dues noves mines, una subterrània (Plano Inclinado Acetileno a Alaró) i l'altra a cel obert (Mina Júpiter a Biniamar), i posteriorment el 1982 s'iniciava l'explotació d'una altra mina a cel obert a Sineu²⁴⁹. Junt amb la política d'explotar els jaciments insulars, es barataven les previsions de construcció i/o ampliació de les centrals elèctriques i es prioritzà la utilització de carbó front als derivats del petroli, que es materialitzaria en la construcció de la Central Tèrmica d'Es Murterar (Alcúdia). L'activitat extractiva s'intensificà cap a finals dels anys 1970, com a resposta a la crisi energètica, fins assolir unes extraccions de 323,9 mil Tm al 1983. La reestructuració del capitalisme mundial, el nou règim d'acumulació flexible i l'entrada de l'Estat espanyol dins de la UE, junt amb la caiguda dels preus dels combustibles fòssils, feu que s'anàs abandonant progressivament la mineria del carbó illenca que finalment desaparegué cap a principis dels anys 1990, any en que es varen extreure 12,5 mil Tm (figura 33).

²⁴⁸ La companyia Minas Isern SA era propietat d'Andreu Isern Vidal. Aquest es dedicava al contraban junt amb els seus germans Baltasar i Miquel, naturals de Consell. El 25 de setembre de 1933 dos carabiners, Ramón Castiella Allue i Antonio Lora Ruíz, assassinaren Baltasar i Miquel. Els germans Isern treballaven a la zona d'Alcúdia on hi havia el grans contrabandistas, Antoni M. Ques, Jaume i Damià Ramis. El primer estava enemistat amb Joan March i els segons estaven a les seves ordres. Els Isern eren homes de Ques (Ferrer, 2008b). Pere Ferrer (2008b) exposa que l'assassinat dels germans Isern segurament estava relacionat amb les rivalitats entre organitzacions contrabandistes, per l'ascens de Ques en els moments que March fou empresonat. Andreu Isern Vidal aixecà un imperi empresarial a partir del contraban amb l'adquisició de les mines d'Alaró, propietats rurals a Mallorca, immobles a Palma, etc (Ferrer, 2008b). Actualment, els negocis familiars s'articulen en torn a la societat Grupo Isern SL, amb interessos en el sector turístic i de la restauració.

²⁴⁹ El lignit de la zona de Sineu presenta un poder calorífic de 1200 kcal/kg i un contingut de cendres argiloses del 65%; a la zona d'Alaró el poder calorífic és de 2500-2300 kcal/kg i amb un 40% de cendres de tipus càlcic (Fuster, 1990)

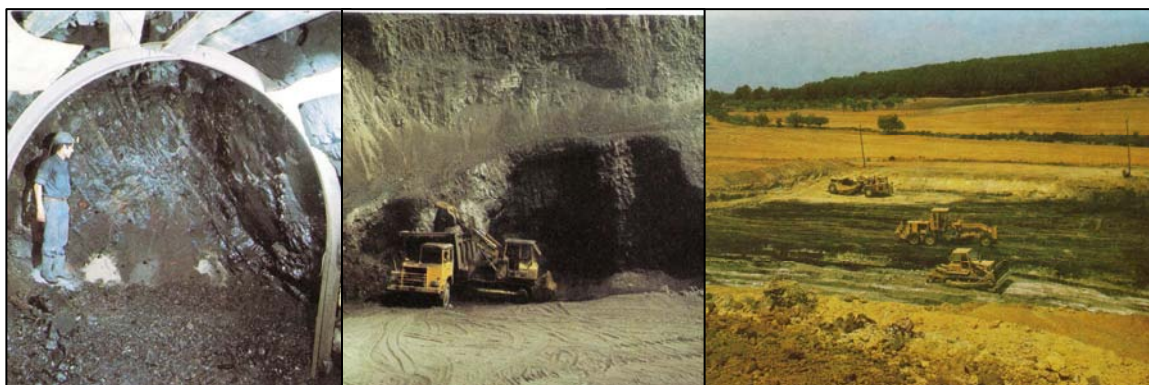

Figura 33. a) Mina Acetileno, Alaró; b) Mina Júpiter a cel obert, Biniamar; c) Mina a cel obert de Sineu. (Font: GESA, 1983)

La taula 76 ens aporta una idea de l'evolució històrica de les **importacions dels combustibles fòssils** a través dels principals ports de Mallorca (Palma), Eivissa i Menorca (Maó). En el cas mallorquí, es pot observar com entre 1875 i el 1949 les importacions de combustibles fòssils varen passar d'una mitjana de 594,4 Tm anuals en el darrer quart del segle XIX a una mitjana de 60762 Tm anuals durant el període de l'autarquia franquista. Entre el primer període (1875-1900) i el segon (1901-1920) les importacions de combustibles es multipliquen per un factor del 6,8; entre el segon (1901-1920) i el tercer (1921-1936) es multipliquen per un factor del 12,26; i entre el tercer (1921-1936) i el quart (1937-1949) per un factor de l'1,2. Al llarg d'aquest període, podem deduir que la proporció de carbons minerals seria d'aproximadament el 77% dels combustibles importats. Aspiroz (2003) apunta com durant l'època de l'autarquia franquista, reforçada per la crisi derivada del conflicte bèl·lic mundial, les importacions de combustibles fòssils es varen ressentir fortament, fins la signatura de l'acord entre l'empresa nord-americana Texaco i l'empresa pública CAMPSA (controlada per March)²⁵⁰ pel subministrament de benzina a l'Estat.

A finals de 1941, malgrat l'existència de dit acord, els EUA deixaren d'enviar petroli a l'Estat espanyol com a represàlia per les relacions comercials mantingudes amb Alemanya. Per altra banda, en aquells moments també deixaren d'entrar productes procedents d'Alemanya i Itàlia. Segons Aspiroz (2003:315) "els més importants proveïdors, per no dir el més important, Alemanya, desapareixen de sobte del comerç internacional mallorquí". Així doncs, els efectes de la Segona Guerra Mundial es sentiren en el que fa a les importacions dels combustibles fòssils, dels que ja tant depenia l'economia de les illes. Pujalte (1997b, 2002) exposava com la carestia d'hidrocarburs i d'altres productes (p.ex. pneumàtics o cotxes), feu que molts de vehicles adaptassin gasògens per tal de funcionar amb gas pobre, així com es procedí a la rehabilitació i rematriculació de vehicles que s'havien donat de baixa i el reciclatge de pneumàtics i cobertes de cautxú. La protecció de les empreses de recautxutament propicià que sorgissin algunes empreses com per exemple els "Tallers Vulcano", propietat d'Ignacio Océano, que s'anunciaven com la "clínica del pneumàtic".

A Eivissa, les importacions de combustibles fòssils al darrer quart del segle XIX es situaven en torn a una mitjana de 132,28 Tm anuals, quasi duplicant les del període anterior (1865-1875). A les primeres dècades del segle XX, els requeriments de combustibles s'incrementaren notablement, fins arribar a una mitjana anual d'unes importacions de 280,15 Tm, el que implica un increment del 111,78% respecte del període anterior. En el període que va dels anys 1920 fins als anys 1950, tenim una estabilització de les importacions de combustibles en torn a les 534 Tm/any en el període que va de 1921 a 1936 i les 588 Tm/any en el que va del 1937 al 1950. Cal tenir present que la major part de la població vivia en

²⁵⁰ José Juan Dominé que havia estat el president fundador de Trasmediterránea, fou el primer president del monopoli petroler, Campsa, i Ernesto Anastasio, un altre home de March, fou el director general (Gómez-Santos, 1991). Campsa s'havia constituït per Reial Decret al 28 de juny de 1927. El que signava el decret era soci de March en la naviliera. En un principi Campsa era una empresa mixta amb participació minoritària de l'Estat. El Monopoli petroler va ser adjudicat a un consorci format per 31 bancs, entre els que es trobaven els principals grups financers de l'Estat: B. Urquijo, B. Bilbao, B. Hispano-Americano, B. Vizcaya, B. Herrero, B. Español de Crédito, B. Cataluña, B. Hispano Colonial i B. Marsans (Cabezas, 1977). March inicià llavors una estratègia per obtenir una indemnització el més elevada possible per l'expropiació de Petróleos Portopí amb Santiago Alba com advocat defensor dels interessos de March (Cabrera, 2011).

condicions molt precàries i el règim energètic predominant era l'orgànic. El període que va de 1950 a 1960 tenim un notable increment dels requeriments energètics fòssils amb una mitjana de 2179 Tm anuals. Finalment, es pot assenyalar que si a principis de segle (1901-1920), el 86,45% de les importacions de combustibles corresponien a carbons minerals; al període 1951-1960, els carbons representen tan sols el 13,4% de dites importacions, mentre que la resta correspon als derivats del petroli (taula 76).

En el Port de Maó, a la segona meitat del segle XIX, amb una important i creixent activitat industrial, es varen desembarcar entre 1855 i 1894 en torn a unes 40529 Tm de carbó procedents de les mines britàniques. Mentre que les importacions de cabotatge eren més aviat escasses, amb alguna excepció, i la major part d'aquestes corresponien a carbó vegetal (unes 300 Tm/any) que presumiblement anaven adreçades a l'ús domèstic (Casasnovas, 1998; Casasnovas, 2006; Ramis i Casasnovas, 2001). Hom pot destacar, a partir de les dades exposades a la taula 76, el fet que les importacions de combustibles a Menorca entre el 1875 i el 1900 eren superiors a les enregistrades a Mallorca, la qual cosa pot servir per explicitar la importància del fenomen industrial a la menor de les Balears, que a més no comptava amb mines de carbó. Una illa (Menorca) on, al contrari de Mallorca, no hi havia jaciments de carbó i on les masses forestals havien estat fortament reduïdes en els anys de l'esplendor de la construcció naval del segle XVIII, de forta presència de tropes militars i activitat corso-mercantil (Gil-Sánchez et al., 2002; Casasnovas, 2005; Murray, 2006).

Es pot veure com les importacions mitjanes de combustibles als primers decennis del segle XX foren d'unes 3 mil Tm de mitjana anual, la qual cosa expressa la forta expansió industrial en aquells primers anys del segle, just abans de la crisi del 1911. Altrament, la difusió de l'electricitat i l'expansió del maquinisme dels anys 1920 i 1930 queda enregistrada en un augment de les importacions mitjanes anuals de combustibles d'unes 4,7 mil Tm/any. Al llarg de la Primera Guerra Mundial s'incrementaren les importacions de carbó mineral procedent de les mines espanyoles, en detriment del carbó britànic. Finalment, en el període de la Guerra Civil i l'autarquia, enregistrat en les dades que abracen al període 1937-1947, es dona una disminució significativa de les importacions de combustibles, que es situa en una mitjana de 1867 Tm anuals. Es passa de les prop de 9 mil tones de carbó i quasi 2 mil tones de derivats del petroli al 1934, a unes 500 Tm de carbó i 500 Tm de derivats del petroli el 1941 (Ramis i Casasnovas, 2001). També es pot detectar el progressiu canvi de vector energètic vers un major predomini dels derivats del petroli, ja que mentre a les dues primeres dècades del segle XX el 96% dels combustibles importats eren carbons minerals; al període 1921-1936, els carbons minerals representaven el 78% de les importacions de combustibles.

Durant la Guerra Civil i el període de postguerra, es dona una renovada pressió sobre els boscos de les illes per extreure llenya i se talaren moltes oliveres a Mallorca. Per altra banda, mentre que la fàbrica de gas del Molinar de GESA, als anys 1920, rebia l'hulla per via marítima procedent de les mines de La Camocha d'Astúries; durant la guerra, segons GESA (1985: 21) per a produir gas "es va haver de passar a destil·lar fusta, bàsicament d'olivera, restringint-se el servei, que abans era de 24 hores, a unes tres hores pel matí i unes altres dues o tres per l'horabaixa, per atendre la necessitat més peremptòria que era subministrar gas a les cuines. Com que l'olivera era ja un conreu de molt escàs rendiment, aquest factor va contribuir a despoblar d'oliveres mil·lenàries no poques zones de l'illa. També s'emprà, quan faltava clovella d'ametlla i, ocasionalment s'aconseguia algun carregament de carbó anglès".

Taula 76. Importació de combustibles a les Balears.			
Mallorca, 1875-1949 (Mitjana: Tm anuals) (Font: comerç de cabotatge dels anys 1875 a 1920, a parir de Manera 2001: 393; comerç total dels anys 1921-1931 pel Port de Palma a partir de Quintana Peñuela, 1974; comerç total dels anys 1932-1949, a partir de Aspiroz 2003:444-505).			
	Carbó mineral (Tm/any)	Derivats del petroli (Tm/any)	Total (Tm/any)
1875-1900	–	–	594,4 (63,8% carbó mineral, Port de Palma)
1901-1920	–	–	4.038,59 (84,16% carbó mineral, Port de Palma)
1921-1936	37.451	12.089	49.541
1937-1949	47.287	13.474,6	60.762
Eivissa, 1875-1960 (Mitjana: Tm anuals) (Font: comerç de cabotatge a partir de Cirer, 1986–			

anys 1875-1900– i Cirer, 2004 –anys 1900-1960–).				
	Carbó mineral (Tm/any)	Derivats del petroli (Tm/any)	Total (Tm/any)	
1865-1875	73,72	0	73,72	
1876-1900	132,28	0	132,28	
1901-1920	242,2	37,95	280,15	
1921-1936	188,69	345,94	534,63	
1937-1950	42,5	545,5	588	
1951-1960	292	1.887,5	2.179,5	
Menorca, 1857-1947 (Mitjana: Tm anuals) (Font: Pujalte 1992:134; Casasnovas, 2001; Ramis i Casasnovas, 2001)				
	Carbó vegetal (Tm/any)	Carbó mineral (Tm/any)	Derivats del petroli (Tm/any)	Total (Tm/any)
1857-1875	166,42	914,16	42,53	1.123,11
1876-1900	103,8	1.026,9	158,4	1.289,8
1901-1920		2.919	117	3.036
1921-1936		3.738,6	994,3	4.732,9
1937-1947		1.066,1	801,6	1.867,76

*Els anys 1875-1920 la informació aconseguida a partir de l'obra de Manera (2001a) fa esment a la categoria general de combustibles, sense especificar si es tracta de combustibles d'origen fòssil o orgànic. El mateix autor ens indica les entrades de carbons minerals a través del Port de Palma, amb la qual cosa es pot deduir el pes d'aquest tipus de combustible.

10.5.4.2. Petroli i negocis. Dels negocis de la guerra al desenvolupisme turístic.

Els derivats del petroli i la seva implantació a les illes han estat analitzats per Pujalte (1997b), diferenciant dues etapes. La primera aniria des de la dècada de 1880 fins al 1920 i la defineix com la del querosè. En aquesta etapa destaca la implantació de la refinaria de Manuel Salas Sureda al Portitxol (Palma), La Petrolera, des de 1881. De fet, es tractava d'un complex industrial que comptava també amb fàbrica de productes aromàtics, colònies, adobs artificials, alcohols, aiguardent, importació de fusta i fàbrica de paper (Pujalte, 1997b). Emperò a les Balears, els derivats del petroli tingueren una presència més aviat testimonial fins a la irrupció del motor d'explosió. En aquell context, el querosè difícilment podia competir amb el gas en molts d'usos energètics, com per exemple en l'enllumenat de carrers. En canvi, el querosè era emprat com a combustible domèstic. La progressiva generalització de l'electricitat entrà en competència amb el querosè fins que aquella s'imposà i l'altre acabà per desaparèixer.

La segona etapa dels derivats del petroli s'inicia cap als anys 1920 amb la progressiva substitució dels combustibles sòlids i gasosos, pels carburants líquids. La implantació dels combustibles líquids corre paral·lela a la implantació dels motors d'explosió per múltiples usos, des dels industrials als agrícoles (p.ex. bombes d'extracció d'aigua, molins fariners, etc). Després de la Primera Guerra Mundial, a Mallorca, l'empresari Manuel Salas que ja tenia la refinaria al Portitxol va veure com el seu negoci es disparava, fins i tot creà una marca de benzina pròpia, "Águila". Comptava amb 70 sortidors a Mallorca, 4 a Menorca i 1 a Eivissa. Així com en l'agricultura, Salas jugà un paper rellevant per l'aplicació als seus camps dels adobs artificials que ell mateix fabricava, en el cas del transport motoritzat també jugà un paper rellevant ja que fou un dels primers mallorquins en adquirir un vehicle privat –un Panhart et Levasseur matriculat el 1905– (Pujalte, 1997b). Així doncs, el poliempresari i polític s'encarregà d'estendre els punts d'accés als derivats del petroli, al temps que exercia d'exemple dels vents de la modernitat que acompanyaven al vehicle privat. Es passà de 273 cotxes al 1919 a poc més de 5 mil cotxes al 1930. La qual cosa suposava una autèntica revolució. Així mateix, a les fàbriques, els motors d'explosió començaven a substituir als de gas pobre, en un context que semblava que el brollador del petroli no s'havia d'interrompre mai (Roca, 1992; Pujalte, 1997b).

L'astut Joan March que havia ubicat al 1920 una fàbrica d'adobs químics a la rada de Portopí, va veure també les oportunitats de negoci que se li obrien amb el negoci del petroli, per la qual cosa va construir uns grans dipòsits i amplia el seu negoci al refinament de petroli a principis dels anys 1920. March ja s'havia iniciat en el negoci del petroli durant la Gran Guerra ja que fou un dels principals subministradors de combustible dels submarins alemanys. A més, aconseguia el monopoli a l'Estat espanyol del petroli rus Naphta, una marca sorgida arran de la Revolució Soviètica i de la nacionalització de les explotacions petrolíferes que abans estaven en

mans dels capitals estrangers. March comptava també amb unes rendes de localització privilegiades, que junt amb la seva capacitat de pressió política (p.ex. eliminació dels arbitris portuaris per ser un port privat i reducció d'aranzels als petrolis russos) li asseguraven uns resultats excel·lents (Ferrer, 2000)²⁵¹. Per altra banda, Manuel Salas havia signat un contracte amb l'estatunidenca Standard Oil Company (Pujalte 1997b:205) i la francesa Shell (Ferrer 2000:80), i era el principal contrincant polític-empresarial de Joan March que importava combustible soviètic. Ambdós competien per fer-se amb el poder i per mantenir-se en ell i el poder estava ja bastant lligat al petroli (Ferrer, 2000).

Emperò, la creació de la Compañía de Petróleos de Portopí no va estar absenta de polèmica. L'antiverguista Manuel Salas –empresari i polític conservador maurista–, que tenia des de finals del segle XIX el negoci del petroli, va encapçalar –encobert com sí d'un conflicte ideològic es tractàs–, la lluita contra la creació de la companyia petrolera de March. En aquella lluita es varen posicionar els veïns de Portopí que denunciaven els problemes per a la salut derivats de les emissions contaminants del complex petroquímic. Entre els veïns es trobaven el germà d'Antoni Maura, Francesc Maura, i el propi Manuel Salas que hi tenien les seves residències d'estiu en aquell indret portuari (Ferrer, 2000)²⁵². La vella burgesia no acceptava la construcció de les contaminants fàbriques al costat dels seus llocs de residència i en aquest cas s'interpretà com a una mena de provocació de March que se saltava la norma no escrita de construir les fàbriques allà on vivien les classes populars. March i els seus interessos, per contra, eren defensats per un ventall heterogeni de corrents polítiques que arribaven fins als socialistes. Unes corrents, que, tanmateix, podrien ser sintetitzades en els "antiverguistes" i els "verguistes". I, evidentment, en Verga (Joan March) no tenia cap ideologia política definida, sinó que empraria la política com un instrument per aconseguir els seus objectius crematístics (Ferrer, 2000). Finalment, March va resoldre el nus gordià de la refinaria mitjançant la venda de les instal·lacions de Portopí a la naviliera Trasmediterrànea, també controlada per ell mateix, i d'aquesta manera el complex petroquímic de Portopí quedà en les seves mans a l'any 1922. En aquest cas, com en la major part dels negocis de March, es feu a través de societats intermediàries²⁵³.

La distribució dels combustibles líquids a les Balears, així com a la resta de l'Estat, va estar marcada per la constitució al 1927 de CAMPSA (Compañía Arrendataria del Monopolio de Petróleos SA) que seria el monopoli encarregat de la seva distribució²⁵⁴. D'aquesta manera s'acabava amb l'anterior oligopoli format per la nord-americana Standard Oil Company, la Sociedad Petrolífera Española vinculada a la britànica Shell i la Compañía de Petróleos de Portopí de Joan March que distribuïa la nafta soviètica. En un primer moment, CAMPSA es constituï per tal de reforçar l'accés als hidrocarburs per a la "modernització" de l'Estat i escapar de la dependència dels gegants del petroli, especialment dels britànics i nord-americans. Per això, s'aprofità el contracte entre March (Petróleos Portopí) i els soviètics per a la importació de la nafta russa. El monopoli dels petrolis formà part dels interessos del conglomerat de la banca espanyola. Aparentment, March quedà al marge del negoci del monopoli petroler que fou adjudicat al consorci de bancs espanyols. Emperò, tal com escriu Ferrer (2008b:207): "el director elegit per ocupar la presidència de CAMPSA fou Juan José Dómine, que havia estat fins aleshores director de Trasmediterrànea. Una manera de contentar a March? CAMPSA no tenia proveïdors i va haver de recórrer al subministrador de March, la Nafta russa. March va rebre

²⁵¹ El contracte amb la Société des Produits du Naphte Russe es va fer per intermediació de la Banca Arnús i la Banca Mauer Marshall. La Societat Anònima Petróleos de Portopí es va constituir amb un capital social de 10 milions de pessetes, format per 16 mil accions que es distribuïen a parts iguals entre la Trasmediterrànea i la firma Bauer Marshall de París. El 1926 March aconseguí que es modificàs la llei que protegia els carburants britànics i dels EUA, per tal d'aconseguir una fiscalitat única (Pujalte, 1997b).

²⁵² March escrivia al seu diari *El Día* (15/09/1921) "A Portopí ens trobam en pugna, els estiuiejants que van allà a passar tres o quatre mesos contemplatius, i jo, amb les meves fàbriques i les meves produccions. L'interès passiu d'ells xoca amb el meu interès actiu ... Tothom sap que hi ha certs elements, alguns dels quals (Francesc Maura, Manuel Salas) estiuiegen a Portopí, contraris a la meva persona, a la meva significació política, a la meva importància econòmica i industrial..." (Ferrer 2008b:134).

²⁵³ March controlava la companyia petrolera a través de la Companyia Transmediterrània, mitjançant un complicat sistema de pactes entre la Banca Arnús (propietària real del contracte del petroli soviètic) i la Banca Mauer Marshall com a medidora de la Société des Produits du Naphte Russe (Pujalte, 1997b).

²⁵⁴ El 1977 l'Estat assolí una participació superior al 50% de Campsa. A partir de 1984 Campsa va ser participada per les empreses refineries espanyoles. La Llei 34/1992 d'Ordenació del sector petroler va declarar l'extinció de la companyia. El 1993, amb la privatització de Campsa, es va constituir CLH SA (Centro Logístico de Hidrocarburos SA) (www.clh.es, febrer 2009).

una forta indemnització per l'expropiació, però passaren anys abans que es donàs per satisfet, ja que va reclamar en diverses ocasions noves reparacions per considerar insuficient la quantitat fixada pel Govern. Al·legava que a més de la part que li corresponia per l'expropiació de les instal·lacions de Portopí, l'Estat, a través de CAMPSA, li havia usurpat el dret de compra de petroli que tenia contractat en exclusiva amb la Nafta russa pel subministrament a tot el territori nacional".

Amb la constitució de CAMPSA es tancaren les refineries locals i les importacions de petroli brut quasi desaparegueren a les illes, tot essent progressivament substituïdes pels derivats del petroli. Els dipòsits de March a Portopí varen passar a ser propietat de CAMPSA indirectament controlada per ell. Per altra banda, l'any de la Gran Depressió es va constituir CEPESA que restava fora del monopoli de CAMPSA per trobar-se a Canàries. De nou, trobam la figura de Joan March al darrera. El 1939 els alemanys varen adquirir un paquet important (60%) de les accions de la companyia i en un principi Joan March havia d'actuar de testaferró, finalment els alemanys i March no es varen entendre (Ferrer, 2004; Ferrer, 2008b). Així i tot, March va subministrar combustible als submarins alemanys des dels vaixells de la Trasmediterrànea. Segons Ferrer (2008b:398) "March rebia or espoliat pels nazis dels bancs centrals dels països conquerits. Ho venia per obtenir els dòlars imprescindibles per comprar combustibles i altres productes estratègics en els mercats internacionals [...] Per cadascuna d'aquestes operacions comercials, March rebia una comissió del 10%". Per tant, la fortuna de March fa olor a guerra i petroli, ja que una de les seves principals activitats empresarials era la de subministrar combustible a les naus alemanyes tant a la Primera com a la Segona Guerra Mundials. Cap el 1955 aquelles instal·lacions començaren a quedar petites per una economia que ja començava a encalenticir els motors de l'esclafit turístic.

D'acord amb Pujalte (1997b) els anys de la Segona Guerra Mundial varen suposar una reducció de l'abastament d'hidrocarburs, sobretot degut al fet que els principals proveïdors, fins aleshores, havien estat en gran mesura els de l'òrbita de l'Alemanya nazi. Per tal d'esmoreir "els efectes de la manca de combustibles, se generalitzà l'ús del gasogen per a la fabricació d'un carburant alternatiu: el gas pobre elaborat a base de carbó o qualsevol altre combustible. A Mallorca s'utilitzà, pel funcionament dels gasògens, la clovella d'ametlla que era abundant i comptava amb un alt poder calorífic". L'adopció d'aquest combustible requeria la reconversió dels motors, per la qual cosa es varen modificar molts dels existents.

Posteriorment, vistes les creixents exigències d'hidrocarburs de les illes, es varen construir nous centres logístics i el 1955 la capacitat d'emmagatzement dels dipòsits de Portopí era de 33,9 mil Tm (Pujalte, 1997b). Actualment el magatzem d'hidrocarburs està en mans de CLH (Compañía Logística de Hidrocarburos SA)²⁵⁵ que resultà de l'escissió dels actius comercials de l'empresa pública CAMPSA, i s'ha tornat a una situació semblant a la dels anys 1920 de domini del capital transnacional energètic.

A l'actualitat, a Mallorca, les infraestructures de Portopí emmagatzemen el fuel oil (15145 m³), mentre que la resta de derivats del petroli van a través d'un oleoducte fins a les instal·lacions de CLH a Son Banya (benzina 32605 m³, gasoil 89432 m³, JET-A1 81988 m³), just al costat de l'aeroport i del poblat gitano de Son Banya, un dels principals llocs de comercialització de la droga de Mallorca. A Mallorca, GESA també disposa de capacitat d'emmagatzematge de combustibles líquids a les seves centrals (gasoil 13120 m³, fuel 81025 m³). A Menorca, les instal·lacions de CLH es troben a Cala Figuera (Port de Maó) amb una capacitat de 6700 m³; GESA compta amb dipòsits per gasoil (2150 m³) i fuel oil (8250 m³); i l'aeroport compta amb una capacitat d'emmagatzement de querosè de 5800 m³. Finalment, a les Pitiüses tan sols hi ha dipòsits a Eivissa, mentre que a Formentera hi van camions cisterna. Les instal·lacions de CLH es troben al Port d'Eivissa amb una capacitat de 21975 m³, GESA compta amb dipòsits a la central amb una capacitat de 17770 m³; i l'aeroport compta amb una capacitat de 5370 m³ (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2005).

La tan aplaudida liberalització del sector energètic a l'Estat espanyol, s'ha traduït en una situació en que s'empren les mateixes infraestructures que feren servir al seu temps els cacics locals, com Joan March o Abel Matutes, ampliant-les després de més de 60 anys de monopoli públic, per passar a una condició d'oligopoli en el que hi ha comptades empreses participants.

²⁵⁵ L'accionariat de CLH al febrer de 2008 està compost per: Enbridge (25%), Repsol YPF (15%), Cepsa (14,15%), Oman Oil (10%), Disa (10%), British Petroleum (5%), Galp (5%), Caixanova (5%), Deutsche Bank (5%), Global Ramayana (5%) i altres (0,85%) (a www.clh.es, febrer 2008).

Des de les instal·lacions de CLH es venen els combustibles als distribuïdors que hi ha a les illes, que solen ser els mateixos accionistes de CLH, com per exemple BP, Repsol o Cepsa.

L'enlairament turístic de l'economia balear s'ha alimentat indubtablement d'energia fòssil, tot presentant sempre una tendència ascendent. Fins i tot durant les anomenades crisis energètiques mundials, tan sols s'han detectat uns breus alentiments, que tanmateix es recuperaven just després de forma intensa. I, en qualsevol cas, els efectes de les crisis energètiques es traduïren en la substitució del combustible principal destinat a la generació d'electricitat. Així, a al gràfic 12 es pot observar com el carbó que representava al llarg dels anys 1970, entre el 5% i l'1,3% de tots els combustibles consumits; mentre que a partir dels 1980, la fracció de carbó passà a representar entre el 20% i el 30% de tots els combustibles consumits a les illes²⁵⁶. En aquells moments, es va respondre a la crisi energètica amb l'obertura de la Central Tèrmica d'Es Murterar al 1981, alimentada principalment de carbó (GESA, 1989).

Entre l'any 1960 i el 1975, durant el període del Primer Boom turístic a les Balears i l'era daurada del capitalisme regulat, el consum energètic passà de 200 Ktep a 1114 Ktep, el que suposa que els consums de 1960 es multiplicaren per un factor de 5,5. En quant als consums energètics per càpita a les Balears, es passava de 0,45 Tep/càpita al 1960 a 1,86 Tep/càpita, multipllicant-se per 4. Mentre que a la major part dels països del capitalisme avançat, la crisi petrolífera dels anys 1970 es traduïa en una reducció de la intensitat energètica de l'economia (Tep/\$ PIB), l'Estat espanyol seguí les recomanacions del FMI (Fons Monetari Internacional) de compensar l'augment del preu del petroli mitjançant subvencions, posposant una possible adaptació de l'economia espanyola vers a un model energètic menys petrodepenent (Ramos-Martín, 2003).

Entre el 1980 i el 2008, es poden veure els efectes de la Segona Crisi Energètica, amb motiu de la Revolució iraniana de 1979, que es manifesten en una petita reducció del consum energètic al 1980, i el mateix va ocórrer amb la Guerra del Golf amb alentiments del consum energètic entre el 1991 i el 1992, i la posterior situació post 11 de Setembre i la Guerra d'Iraq se tradueix en un alentiment del consum, tan sols, al 2002. La crisi sistèmica desfermada el 2007 pel col·lapse de l'especulació financera i immobiliària afectà posteriorment a l'economia real, tot reflectint-se en una lleugera disminució del consum brut d'energia de les Balears entre el 2007 i el 2008 que passà de 3051 Ktep a 2985 (gràfic 12). Entre l'any 1980 i el 2008 el consum de combustibles fòssils de l'economia balear ha passat de 1245 ktep a 2985 Ktep, multipllicant-se per un factor del 2,4. En quant als consums per càpita, es passa a un consum de 1,9 Tep/càpita al 1980 a 2,8 Tep/càpita al 2008, és a dir s'ha incrementat en aquests 25 anys en pràcticament 1 Tep/càpita.

En els anys 1980, després de les crisis energètiques dels 1970, el govern espanyol no va optar per subvencionar el petroli ni introduir mesures d'estalvi i eficiència energètica, sinó que aquella situació desembocà en el tancament de nombroses activitats industrials –la coneguda reconversió industrial–. Una nova Divisió Internacional del Treball que a la llum dels canvis del règim d'acumulació del capital (amb l'entrada a la CEE) es traduiria en una progressiva relocalització de les activitats industrials a les perifèries del sistema-món, on en nom de la flexibilitat es retallaven costos empresarials, a costa d'incrementar els costos socials (Ramos-Martín, 2003). Per altra banda, en motiu de les crisis energètiques dels 1970, hi ha un reviscolament de la mineria del carbó a l'Estat que es manifestà en el Pla Energètic Nacional 1978-1987, que pretenia reduir la dependència del cru exterior, i s'incentivà i impulsà la substitució de la matriu energètica per una major presència del carbó (Carpintero, 2005). Una estratègia que es veu clarament en el cas de les Balears (gràfic 12), on a partir dels anys 1980 la fracció dels carbons en la matriu de combustibles va guanyar una destacable importància que s'ha mantingut fins als nostres dies.

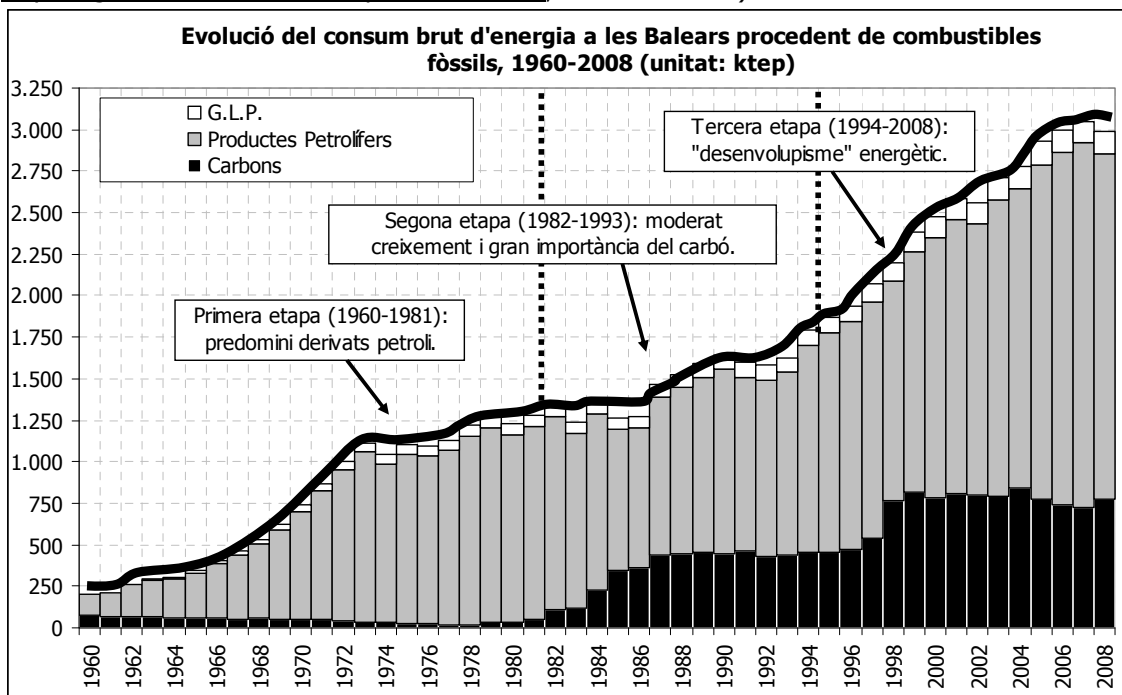
En definitiva, al llarg dels 48 anys exposats, el consum energètic brut de les Balears s'ha multiplicat per un factor del 14,86; mentre que la tan sovint emprada justificació demogràfica, que s'ha multiplicat per 2,43 durant el mateix període, no serveix per explicar aquesta evolució expansiva del consum energètic a les Balears. A partir del gràfic 12, es poden definir tres etapes diferenciades: la primera de 1960 a 1981 de fort increment del consum

²⁵⁶ El Pla Energètic Nacional 1978-1987 va proposar mesures per tal de reduir la dependència energètica exterior, com per exemple el Pla de Construcció de Centrals Tèrmiques de Carbó o incentius per la substitució de fuel oil per carbó en els grans consumidors industrials (Ramos-Martín, 2003; Carpintero, 2005).

energètic amb predomini quasi absolut dels productes petrolers; una segona de 1982 a 1993 de moderat increment del consum energètic brut, en el que la principal característica és la creixent proporció del carbó en la matriu energètica; i una tercera etapa de 1994 al 2008 d'intens creixement del consum energètic brut, amb un salt notable del consum de carbó cap a finals dels 1990 i expansió constant dels productes petrolers. A partir de 2008, amb la situació de crisi global es podria iniciar una nova etapa energètica, que podria estar associada per una banda a l'alentiment del consum energètic i per una altra per noves opcions energètiques, fonamentalment via gasoducte que introduiria un nou combustible en la matriu energètica; i per una altra banda, la connexió elèctrica amb el sistema elèctric peninsular.

Podem subratllar el fet que fins el 1990 el consum brut d'energia es situava en torn a 1640 ktep (2,13 Tep/càpita), però amb l'adopció del règim d'acumulació postfordista al llarg de la dècada dels 1990 i principis del segle XXI, uns temps que se suposava que les economies es desmaterialitzaven (Carpintero, 2003; Carpintero, 2005), s'han arribat a quasi duplicar els requeriments energètics de l'economia balear, tot arribant als 2985 ktep al 2008. A la llum del gràfic 12, podem parlar d'un nou desenvolupisme balear, però que a diferència del dels anys 1960, que contradiu el suposat avanç de la informació i consciència socioecològica de que es prendria compte dels errors dels anys del primer desenvolupisme i també contradiu les teories de la desmaterialització de les societats del capitalisme avançat. Les principals raons d'aquesta voracitat energètica, radiquen en l'increment de les extravagàncies de les societats opulentes, els costos energètics del turisme de masses i la hipertròfia del transport motoritzat, entre d'altres²⁵⁷. En qualsevol cas, tal com exposa Naredo (2006), el fet que la societat (i les instàncies del poder) tenguí coneixement dels conflictes socioecològics, no ha significat la posada en marxa de mecanismes per a la seva resolució; sinó que majoritàriament s'ha optat per impulsar campanyes d'imatge i propaganda, així com s'han invocat nous "mantres" –com per exemple el de la desmaterialització, els cotxes ecològics, etc.–, per tal d'encobrir aquestes qüestions.

Gràfic 12. (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló-Pons i Pérez-Manrique (1974a:398-416) pels anys 1960-1964; GESA (1989) pels anys 1964-1988; Estadístiques energètiques de la Direcció General d'Energia del Govern de les Illes Balears pels anys 1989-2008, <http://dgener.caib.es/estadistiques/index.html>, setembre 2009).

²⁵⁷ Al capítol XII s'analitza en profunditat el metabolisme socioeconòmic i la petjada ecològica de les Balears per l'any 2004 i es realitza un estudi detallat del metabolisme energètic i la seva petjada ecològica. Hom s'adonarà que els resultats que allà es presenten varien sensiblement de les estadístiques oficials ja que se consideren altres aspectes (p.ex. *emergia* dels béns de consum importats) i hi ha diferències metodològiques a l'hora de calcular determinats aspectes (p.ex. els costos energètics del transport de passatgers i mercaderies).

Taula 77. El consum energètic a les Balears, 1960-2008 (unitat: Ktep)(Font: elaboració pròpia a partir de Barceló-Pons i Pérez-Manrique (1974a:398-416) pels anys 1960-1964; GESA (1989) pels anys 1964-1988; Estadístiques energètiques de la Direcció General d'Energia del Govern de les Illes Balears pels anys 1989-2008, http://dgener.caib.es/estadistiques/index.html setembre 2009).							
	Carbons	G.L.P.*	P.P. lleugers**	P.P. pesants***	Productes Petrolífers	Total (Ktep)	Consum Brut per càpita (Tep/cap)
1960	73,50	0,61	0,00	0,00	126,83	200,94	0,46
1965	60,70	15,02	176,42	89,60	266,02	341,74	0,72
1970	49,92	37,34	422,89	227,03	649,91	865,98	1,63
1975	28,28	55,17	615,28	404,02	1.019,30	1.114,63	1,87
1980	32,48	69,01	673,07	456,09	1.129,15	1.245,85	1,90
1985	344,79	67,70	665,71	186,45	852,16	1.264,65	1,86
1990	444,41	87,25	821,47	287,60	1.109,06	1.640,72	2,14
1995	451,91	93,64	991,41	333,56	1.324,97	1.870,51	2,37
2000	780,96	119,63	1.324,62	246,12	1.570,75	2.471,34	2,92
2005	773,53	141,41	1.707,53	304,48	2.012,02	2.926,96	2,97
2008	772,54	129,86	1.808,33	274,59	2.082,91	2.985,31	2,88
Increment 1960-2008 (factor)	x 10,51	x 212,88	x 10,25 (1965-2008)	x 3,06 (1965-2008)	x 16,42	x 14,86	x 6,33
Les illes que no creixen: 4.964 km ² La població que passa de 441,6 mil habitants al 1960 a 1,07 milions d'habitants al 2008 (es multiplica per 2,43)							

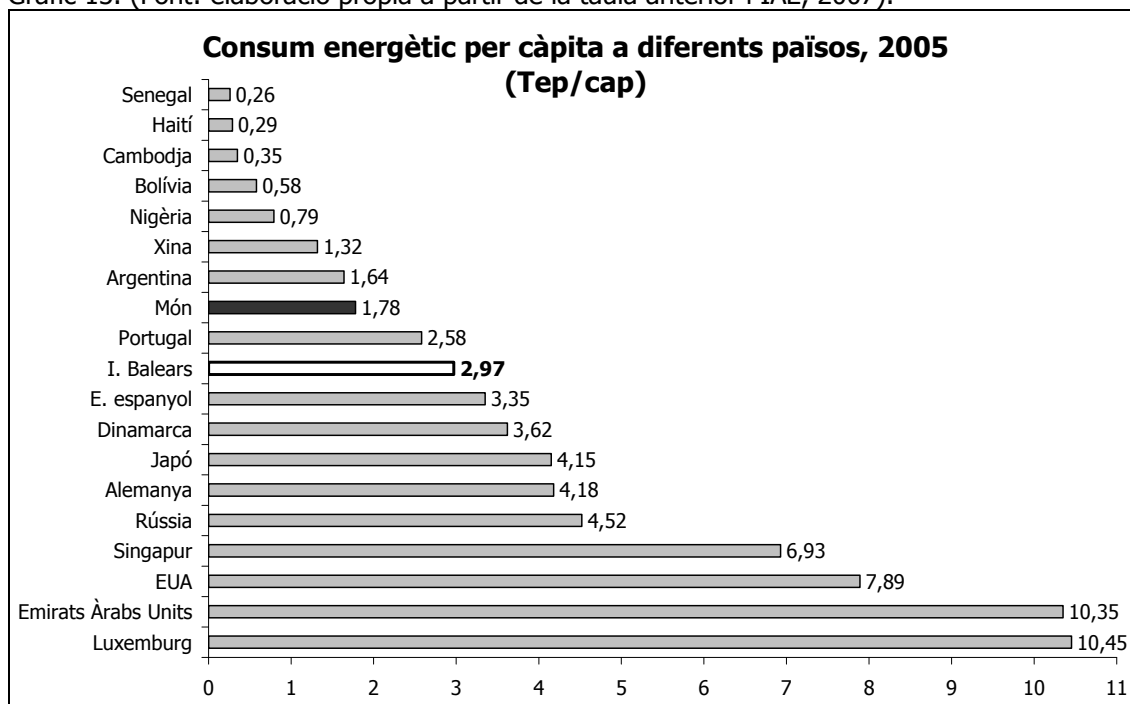
* G.L.P. Gasos Lliquats del Petrolí.

** P.P. Lleugers (Productes petrolífers lleugers): Gasolina 97; Gasolina 95 S.P.; Gasolina 98 S; Avgas 100 LL; Jet-A1; Aviació militar; Gas oil A; Gas oil B; Petroli Corrent; Naftes; Gas oil C.

*** P.P. Pesants (Productes petrolífers pesants): Fuel Oil 1; Fuel Bia, Olis usats.

El 2005, la mitjana del consum d'energia mundial en termes per càpita era, segons l'Agència Internacional de l'Energia, d'1,78 Tep/càpita. Emperò, hi ha un bon nombre de països que es situen molt per davall d'aquest valor, essent els consums mitjos a molts de països africans i asiàtics inferiors a 0,5 Tep/càpita. Fins i tot, països amb jaciments d'hidrocarburs, com són Bolívia i Nigèria, tenen uns consums energètics per càpita inferiors a la mitjana mundial. Per altra banda, la major part dels paradisos fiscals (p.ex. Luxemburg) i les petrodíctades de la península aràbiga, és on els consums energètics per càpita són més elevats a escala mundial. Els països de la OCDE, presentaven uns consums energètics d'unes 4,74 Tep/càpita, entre dels quals es donen diferències destacables com per exemple les 10,35 Tep/càpita dels EUA i les 2,58 Tep/càpita de Portugal. El consum energètic de les Balears en termes per càpita (2,9 Tep/càpita) es situa un 63% per damunt de la mitjana mundial (gràfic 13). Les Balears es troben entre el grup de regions que presenten uns elevats consums energètics per càpita. En cremar-se els combustibles, contribueixen a l'alteració del clima i com els majors consums per càpita es concentren en uns pocs països, fa que la major part de la població mundial no hi tinguí accés –fins i tot les persones que viuen en països on s'extreu el petroli–, però aquesta ha de pagar les conseqüències dels trastorns climàtics ocasionats pels països contaminants o "desenvolupats" (Pachauri i Reisinger, 2007; Sachs i Santarius, 2007).

Gràfic 13. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula anterior i IAE, 2007).

10.5.4.3. L'expansió de l'electricitat a les illes. De la dispersió minifundista a la concentració monopolística: llum, diners i poder.

A continuació passarem a analitzar un dels principals consumidors de combustibles, el sector de generació elèctrica. La història de l'electrificació de les illes va íntimament lligada a la història de les principals elits i la transformació de la societat i economia insular vers un model exportador, primer de productes agrícoles i manufactures industrials i llavors de turistes.

Cap a finals del segle XIX, l'electrificació a les illes se produí coetàniament a la de les principals zones urbano-industrials de l'Estat²⁵⁸. En un primer moment sorgeixen múltiples iniciatives vinculades als capitals financers, industrials o comercials de les illes i, poc a poc, s'aniran concentrant en unes poques mans. Aquí, les figures més rellevants són pel cas de Mallorca, Joan March; pel d'Eivissa, Abel Matutes Torres; i pel de Menorca, Francesc F. Andreu. La companyia que finalment adquirirà el monopoli fou GESA (Gas i Electricitat SA), fundada al 1927, que es va fer amb totes les centrals que hi havia a les illes. GESA va ser adquirida per l'INI al 1952, moment a partir del qual es varen construir diverses centrals a les illes i s'adaptà l'aparell elèctric a les exigències del nou "desenvolupisme" turístic. El monopoli elèctric, arran de les polítiques privatitzadores del període neoliberal, va passar a mans de la multinacional espanyola ENDESA que a finals del segle XX comptava, com en temps de March i del Dictador, el monopoli elèctric de les illes. Al llarg del període de l'electrificació de les illes s'ha mantingut una doble dependència: per una banda, respecte dels combustibles que han estat majoritàriament importats; i per una altra banda, respecte de la maquinària elèctrica que també era importada. En les conjuntures bèl·liques aquesta doble dependència es feu molt més palpable (Pujalte i Vives, 2006).

a) De la dispersió de la generació elèctrica a la concentració. Poder financer i concentració elèctrica.

L'electricitat a les Balears es desplegà primerament a **Menorca** cap al 1892, a càrrec de Francesc F. Andreu Femenies qui establí al Port de Maó la "Eléctrica Mahonesa". Aquell mateix any, s'instal·lava allà mateix, la companyia gasista "Sociedad General de Alumbrado". L'enllumenat dels carrers de Maó es realitzava en base als sistemes elèctric o gasista. Fins a la

²⁵⁸ La primera societat elèctrica de l'Estat és la Sociedad Española de Electricidad fundada a Barcelona al 1881 (Capel, 1994).

primera dècada del segle XX es va donar una disputa entre pro-gasistes i pro-electricitat per l'enllumenat dels carrers de Maó, i finalment l'opció triada fou l'elèctrica, una opció que va tenir a veure amb les millores tècniques en la distribució de l'electricitat que es traduïen en la reducció dels preus d'aquesta opció. Al darrera de les dues opcions energètiques, aparentment tècniques, hi havia de forma implícita la confrontació entre dues opcions polítiques: per una banda, els liberals que defensaven l'opció gasista; i , per una altra, els conservadors que defensaven l'elèctrica. La "Sociedad General de Alumbrado" tancà les portes el 1967. Per altra banda, en el poble d'Alaior s'instal·là la segona central elèctrica de Menorca al 1908; el 1911 es va constituir l'empresa "Energía Eléctrica Balear" a Maó i a Ciutadella el "Fomento Industrial y Agrícola" que va promoure el 1909 la instal·lació d'una central adquirida, llavors, pel Comte de Torresaura i es passà a dir "Eléctrica Ciudadelana". A Ciutadella també hi havia el doble sistema gas-electricitat, i el 1902 s'inaugurà la fàbrica de gas coneguda popularment com "Es Sitileno". Al llarg del primer quart del segle XX s'instal·laren centrals elèctriques a quasi tots els pobles de Menorca: Es Castell, 1910; Es Mercadal, 1911; Sant Lluís, 1911; Ferreries, 1922; Sant Lluís, 1923; Ciutadella, 1935.

Cap el 1926, la potència instal·lada a Menorca era d'uns 1023 KW i arribava a pràcticament tots els nuclis de població de l'illa. Finalment, es procedí a la concentració empresarial en mans de "Eléctrica Mahonesa", iniciant-se al 1933 amb la instal·lació d'un cable d'alta tensió Maó-Alaior (9000 Volts) que s'allargaria fins a Ciutadella. A mesura que passava el cable, anaren desapareixent les petites centrals dels pobles. A Ciutadella, al 1935, l'empresari sabater Sebastià Seguí Sintés va instal·lar una nova planta generadora per tal de tenir accés a l'electricitat a un preu i quantitat d'acord amb els seus interessos. La decisió d'instal·lar-la va estar motivada pel fet de no aconseguir un descompte de la tarifa per part de La Eléctrica Ciudadelana. A partir d'aleshores els dos grups elèctrics ciutadellencs, el de Seguí i el de Sintés, iniciaren una lluita de preus fins que el 1942 es fusionaren. Finalment, GESA les adquirí al 1958 (GESA, 1992; Ramis i Casasnovas, 2001).

Taula 78. Les centrals elèctriques de Menorca abans de la concentració empresarial en mans de GESA al 1956 (Font: Campins, 1992; Ramis i Casasnovas 2001:108).

Nom	Any inauguració	Any desaparició	Observacions
Eléctrica Mahonesa (Maó)	1892	1956	Adquirida per GESA
Central Eléctrica de Alayor (Alaior)	1908	1933	Adquirida per Eléctrica Mahonesa
Fomento Industrial y Agrícola/Eléctrica Ciudadelana (Ciutadella)	1910	1958	Adquirida per GESA
Eléctrica Villacarlina (Es Castell)	1910	?	Revenedora d'Energía Eléctrica Balear
Electro-Industrial (Es Mercadal)	1911	1926	Arrendament de les instal·lacions per Eléctrica Mahonesa
Energía Eléctrica Balear (Maó)	1911	1948	Adquirida per Eléctrica Mahonesa
Central de Sant Lluís (Sant Lluís)	1911	?	
Eléctrica de Ferrerías (Ferreries)	1922	1926	Abandonament de l'explotació
Eléctrica Campesina (Sant Lluís)	1923	1945	Adquirida per Eléctrica Mahonesa
Eléctrica Seguí (Ciutadella)	1935	1942	Fusió amb Eléctrica Ciudadelana

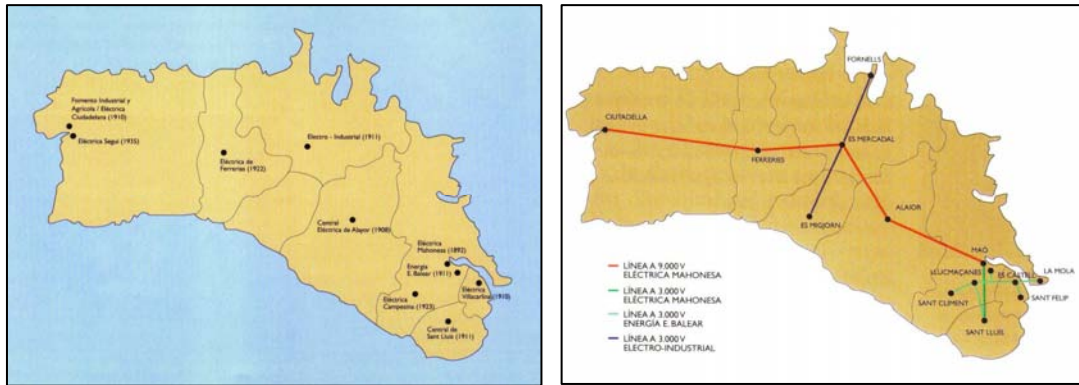

Figura 34. a) Centrals d'electricitat a Menorca a principis de segle XX; b) Línies d'alta tensió el 1935 i concentració Eléctrica Mahonesa (Font: Campins 1992:35 i 45).

Figura 35. Visita de Franco a la Central de Maó al maig de 1960 (Font: Campins 1992:78)

Durant la Guerra Civil, les empreses Eléctrica Mahonesa i Energía Eléctrica Balear varen ser socialitzades. Els bombardejos de l'aviació italiana, entre 1936 i 1939, sobre el Port de Maó varen causar importants danys a la central elèctrica de la rada maonesa, a més de causar 29 víctimes mortals. Un cop acabada la Guerra Civil, les societats elèctriques retornaren als seus antics propietaris i es repararen els desperfectes causats pels bombardejos. En els anys 1940, el subministrament de carbó havia caigut i s'importà llenya procedent del port d'Andratx per a l'abastament de combustible (Campins, 1992; Ramis i Casanovas, 2001; Murillo, 2003).

L'any 1956 es varen vendre tots els actius de la "Eléctrica Mahonesa" a GESA (Gas y Electricidad SA)²⁵⁹ que havia estat adquirida a la seva vegada per l'INI (Instituto Nacional de Industria). L'etapa d'electrificació menorquina sota la tutela de GESA es caracteritzaria als seus inicis, per la construcció d'una nova central tèrmica a la zona des Cós Nou al Port de Maó, inaugurada el 1960 pel dictador Francisco Franco. Emperò, el més rellevant del sistema elèctric menorquí, a part del desmantellament de les petites centrals i la concentració empresarial, és la connexió amb cable submarí amb el sistema elèctric de Mallorca que s'inaugurà a finals del 1974, entrant en servei el juliol de 1975 (Campins, 1992). Aquesta connexió que cobreix la quasi totalitat dels requeriments d'energia elèctrica de l'illa²⁶⁰, ha fet que aquest tema (l'energètic) cobràs poca importància en la societat d'aquesta illa, que per altra banda ha mostrat una elevada preocupació per la conservació del seu paisatge (Bauzà, 2006; Murray, 2006).

En el cas de **Mallorca**, el procés d'electrificació s'inicià uns quants anys després de Menorca. Els seus inicis es localitzen al poble d'Alaró, al 1901, amb la Companyia Elèctrica d'Alaró propietat de Gaspar i Josep Perelló i Pol. La gasificació fou anterior i es pot destacar la inauguració de les fàbriques de gas a Sóller (1893), Inca (1893), Palma (1895) o Felanitx (1899). La "Sociedad de Alumbrado por Gas" fundada al 1858 a Palma, fou la primera en distribuir gas a les Balears i, a partir de 1921, també es dedicà a l'electricitat. Aquesta companyia estaria vinculada, posteriorment, al nom de la major fortuna de Mallorca, Joan March. Cal destacar el fet que des de principis de segle fins al 1927, hi havia a Mallorca unes 90 societats dedicades a la producció i distribució d'energia que finalment quedarien aglutinades

²⁵⁹ GESA es va constituir el 1927, resultat de la fusió de les societats mallorquines: Compañía Mallorquina de Electricidad i Sociedad de Alumbrado por Gas.

²⁶⁰ A principis dels 1990, a la nit l'electricitat es cobria amb la generada a la central d'Es Murterar (Mallorca) i de dia se feien servir els grups de la central de Maó que entraven en funcionament quan la demanda del sistema Mallorca-Menorca superava la potència de la central mallorquina (Campins, 1992).

sota la societat GESA (Gas y Electricidad Societat Anònima) (Pujalte i Vives, 2006). Al principi, moltes de les fàbriques d'electricitat estaven vinculades a altres modalitats industrials (p.ex. serradores) que aprofitaven els excedents dels seus motors per generar electricitat. S'aprofitaven, doncs, aquells motors a part dels seus usos corrents per generar electricitat, que tenia una utilització principal per l'enllumenat. L'extensificació de l'electrificació i el seu model de gestió concentrada, va fer que progressivament s'introduís l'electricitat a la indústria i, a partir de llavors, les fàbriques en comptes de ser generadores d'electricitat passaren a ser consumidores. Manacor fou el segon municipi on s'instal·là l'electricitat amb la societat Servera i Melis, una activitat iniciada el 1902. Aquell mateix any s'inaugurava la primera central elèctrica a Palma, La Agrícola Industrial Balear (Vaquer, 1986; Pujalte i Vives, 2006).

L'any 1903 s'instal·là a Palma la fàbrica de la Sociedad Ahlemeyer, societat de Bilbao. La fàbrica estava ubicada a la zona de Can Pere Antoni (Central II). El 1903 el comte d'Aiamans va constituir la Compañía Mallorquina de Electricidad, que volia aixecar una altra central elèctrica a Palma. Aquesta no s'acabà de dur a terme, degut a que aquesta societat acordà amb Ahlemeyer l'explotació conjunta de la central del Molinar. Les dues societats es fusionaren i a partir de llavors es dirà La Palma de Mallorca, Compañía Mallorquina de Electricidad. El 1916 La Palma de Mallorca, Compañía Mallorquina de Electricidad es va fer amb el subministrament del fluid elèctric per a la xarxa de tramvies de la Societat Mallorquina de Tramvies Elèctrics SA.

Els següents pobles en tenir electricitat foren per ordre: Andratx (1905), Binissalem (1905), Pollença (1907), Muro (1910). En els casos d'Inca i Sóller es pot destacar la particularitat de la generació d'hidroelectricitat, amb la constitució al 1906 de la societat Bibiloni y Compañía a Inca per explotar el salt d'aigua del Gorg Blau, i l'Eléctrica Sollerense que es constituí al 1907 i que pretenia aprofitar el salt d'aigua de la Font des Verger a Sa Costera. Al llarg dels primers 20 anys del segle XX sorgeixen un nombre important de centrals a tota Mallorca, entre de les quals es pot destacar la d'Alcúdia que fou inaugurada al 1913, propietat de la companyia menorquina Energía Eléctrica Balear SA. A Inca, el 1898 es fundava la Propagadora Balear de Alumbrado SA que assumiria la central hidroelèctrica del Gorg Blau al 1911 i que fins aleshores s'encarregava de la venda i distribució de gas canalitzat, aquesta empresa anà aglutinant diverses empreses elèctriques (Gorg Blau, Inca, Selva i Alcúdia) abans que fossin concentrades totes elles sota GESA. A Manacor destaca la companyia Energía Manacorensa SA fundada al 1913. El 1914 la Societat El GAS SA de Sóller va adquirir la Electrica Sollerense –hidroelectricitat de Sa Costera– i ampliava significativament la potència elèctrica amb l'adquisició de nous grups (Vaquer, 1986). En el llibre biogràfic de la Casa Alzamora (López-Bonet i Díaz-García, 1985), s'exposa el fet que Ferran Alzamora Gomà va voler promoure la zona de s'Arenal com a destí turístic, per la qual cosa va construir una central elèctrica a aquella zona i va constituir la societat FEBOSA, encarregada de la seva explotació. que fou adquirida per GESA el 1939.

Al primer quart del segle XX, temps de greus conflictes polítics i socioeconòmics, les dificultats per cobrir les creixents exigències energètiques exosomàtiques de les illes eren cada cop més evidents. Unes exigències energètiques que eren cada cop més dependents de l'exterior i dels combustibles fòssils. Aquella conjuntura es traduí en una situació econòmica i social complicada i difícil per la major part de la població de les illes, encara que no per tota. En aquell context, el contrabandista de Santa Margalida, Joan March, va anar forjant el seu imperi. March importava grans des de l'Argentina que eren emmagatzemats a Palma i llavors reexportats als països en guerra. Mentrestant, els ànims de la població s'encalientien per manca d'accés als queviures que concentraven els especuladors, i al febrer de 1919 es saquejaren botigues i magatzems. La residència de Joan March al Carrer de Sant Miquel de Palma era apedregada pels manifestants i els magatzems Pomar Kleber eren assaltats. Aquests magatzems formaven part del trust exportador de Joan March²⁶¹. D'aquesta manera es reflectia el rebuig social cap el contrabandista que es feia ric en temps de penúries, gràcies al contraban

²⁶¹ Ferrer (2000:174-175) transcriu un text aparegut al setmanari La Voz del Pueblo on es pot llegir: "Qui ignora que aquests acaparadors contrabandistes són els que produeixen la fam, perquè ells amb la venda dels ministres que obliguen als governadors i als cacis i, aquests a la Junta de Subsistències i als regidors, se duen els articles de primera necessitat? [...] el públic assenyala com a principals acaparadors i contrabandistes als senyors March, Ques i Pomar Kleber...".

i la venda de queviures als països en conflicte que estaven disposats a pagar més que no els mallorquins, amb la qual cosa es desfermà una elevada inflació²⁶² (Ferrer, 2000).

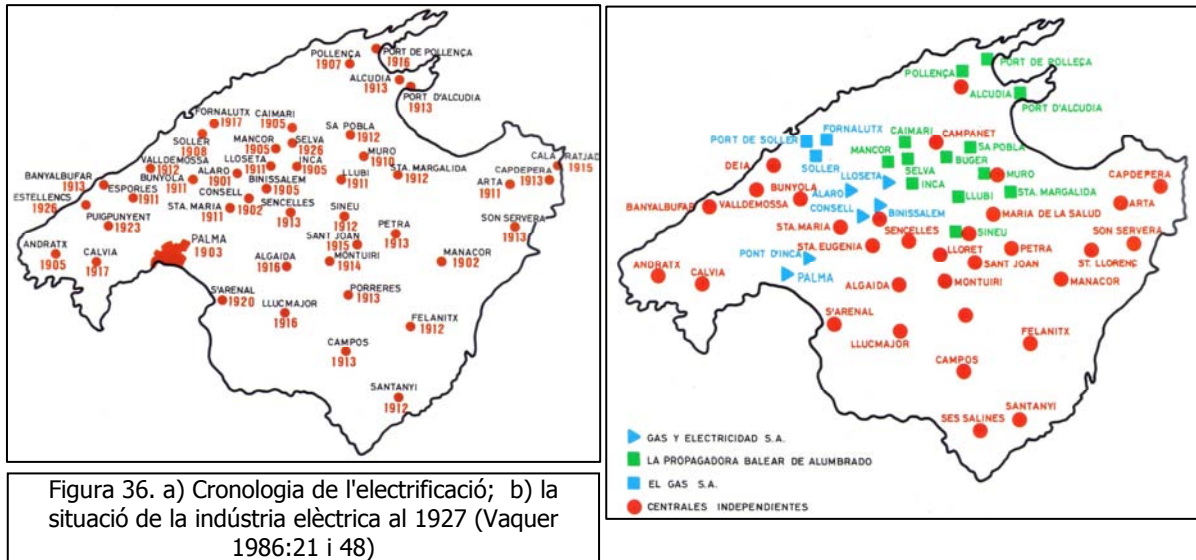
En el cas de les societats elèctriques, es produí paulatinament, i no tan sols per motius tècnics, la seva dissolució o concentració en unes poques societats. En aquest darrer cas, Joan March que controlava la Sociedad de Alumbrado de Gas aconseguí pingües beneficis de la fusió d'aquella societat amb la societat Palma de Mallorca, Compañía Mallorquina de Electricidad al 15 de maig de 1927 de la que resultà la societat GESA (Gas y Electricidad SA) que restà controlada per la Banca March, amb Emili Tramullas, gerent del banc, assegut al consell d'administració de GESA. El 1927 GESA abastia d'electricitat al 5,5% del territori illenc, mentre que la resta era cobert per petites societats escampades per tota l'illa (Vaquer, 1987). En aquells anys March adquirí les principals societats elèctriques de l'illa (Vaquer, 1987). El 1929 es va iniciar el que Vaquer (1987) va definir com l'etapa americana de GESA, amb la venda de GESA a la companyia nord-americana United Utilities and Services Corporation. Aquesta operació es realitzà mitjançant la mediació de Joan March i crèdits acumulats a la Banca March. March era qui controlava les decisions, encara que Walter Whestone figuràs com a president (Vaquer, 1987; Cabrera, 2011).

De 1929 a 1952, GESA va estar suposadament controlada per capital nord-americà (General Electric), amb Rafel de Lacy com a home de confiança (vicepresident entre 1929 i 1950) i Joan March com l'home a l'ombra de GESA. Les societats nord-americanes no eren més que els instruments habituals del financer en les seves operacions empresarials. L'etapa americana es caracteritza, per una banda per la fusió empresarial que acull sota un mateix paraigües la generació i la distribució elèctrica²⁶³; i per una altra banda, per la conceptualització de la generació elèctrica en unes poques centrals controlades pel monopoli que suposava l'absorció i desaparició de les altres companyies elèctriques (p.ex. La Propagadora Balear del Alumbrado SA d'Inva; La Energía Manacoreense SA). Pere Ferrer (2008:384-385) comenta com "la filial mallorquina de la General Electric estava en el punt de mira de March. De 1938 a 1942 fou hostilitzada pel Govern, fins que els propietaris varen resoldre posar-la a la venda. A les negociacions prèvies a l'operació de compravenda, l'advocat americà que, formalment, representava a la part compradora, una entitat suïssa, en realitat actuava a les ordres de March". L'etapa americana de GESA es caracteritza per la progressiva compra de les empreses de l'illa, fins que arribà a convertir-se en un quasi monopoli elèctric de l'illa²⁶⁴. March es va posicionar dins del sector elèctric espanyol de manera significativa, destacant l'adquisició de la companyia elèctrica catalana "Barcelona Traction" i la seva integració a FECSA (Fuerzas Eléctricas de Cataluña SA), que fou objecte d'un perllongat escàndol judicial d'abast internacional (Ferrer, 2008).

²⁶² En una carta al diari *La Última Hora* (29/I/1918) Joan March negava la seva participació en el comerç i acaparament de subsistències.

²⁶³ La gestió americana s'inaugurà amb un pla d'electrificació de Mallorca per la qual cosa es va signar un contracte amb Islands Gas and Electric Company que s'havia d'encarregar d'aquest pla. El 1929 la Islands Gas and Electric Company es fusionà amb GESA (Vaquer, 1987).

²⁶⁴ La història americana de GESA passarà per dues societats més: la Consolidated Electric and Gas Company (1930) i la Central Public Corporation (1952).

Taula 79. Les societats elèctriques a Mallorca a la primera meitat del segle XX (Font: Vaquer 1986:51-55)			
Societat	Municipi	Duració	Observacions
Compañía de Electricidad de Alaró	Alaró	1901-1917	Comprada per la Palma de Mallorca
La Electricidad de Sabadell/Francisco Morales Central Eléctrica de Alcúdia/Energía Eléctrica Balear SA de Alcúdia	Alcúdia	1912-1922	Comprada per Eléctrica Mallorquina (llavors per la Procuradora)
Sociedad Eléctrica Mallorquina	Alcúdia	1922-1926	Comprada per la Propagadora Balear de Alumbrado
Central Eléctrica de Algaida. Pedro Oliver Ribas	Algaida	1916-1956	Comprada per GESA
Manuel Soriano y Vicente	Andratx	1905-1912	Desapareguda
Eléctrica de Andratx. José Alemany y Cia	Andratx	1912-?	Desapareguda
Colomar i Sastre	Andratx	?-1928	Desapareguda
Antonio Reus Martorell	Andratx	?-1957	Desapareguda
Damià Cardell	Arenal	1920-1938	Comprada per GESA
Enrique Ordinas Cruelles	Artà	1911-1926	Desapareguda
Joan Olea Sureda	Artà	1916-1926	Desapareguda
Antonio Esteva Amorós	Artà	?-1958	Desapareguda
Francisco Albertí Coll, Luís R. Albertí Vanrell	Banyalbufar	1913-1961	Comprada per GESA
Gaspar Vicens Pons	Binissalem	1905-1926	Comprada per Suau i Cia.
Pedro Muntaner Gual. Central de Son Vivot	Búger	?-1956	Comprada per GESA
Jaime Nadal Lladó i Juan Far	Bunyola	1911-1926	Comprada per Massot i Tortella
José Massot i Tortella	Bunyola	?-1930	Comprada per GESA
La Electra	Bunyola	1921-?	Desapareguda
Matías Cabrer Sampol	Bunyola	?-1928	Comprada per GESA
Juan Alemany i Enseñat	Calvià	1917-1957	Comprada per GESA
Bujosa-Umbert	Campos	1912-1920	Comprada per La Electroagrícola
Ballester, Ginard y Cia	Campos	1912-1920	Comprada per La Electroagrícola
La Electroagrícola SA	Campos	1920-1958	Comprada per GESA
Enrique Ordinas Cruelles	Capdepera	1913-1959	Comprada per GESA
Juan Marroig Mas	Deià	?-1961	Comprada per GESA
Srs. Riutort	Esporles	1911-?	Desapareguda
Fortuny Hermanos	Esporles	?-?	Desapareguda

Joan Horrach Salom	Estellencs	1926-?	Desapareguda
Perelló i Motserrat	Felanitx	1912-1916	Desapareguda
Banco de Felanitx	Felanitx	1916-1931	Comprada per GESA
Antonio Bibiloni i Cia	Inca	1906-1911	Es fusiona amb la Propagadora Balear de Alumbrado SA
La Propagadora Balear de Alumbrado SA	Inca	1898-1929	Comprada per GESA
Eléctrica Lloret. Rafel Jaume Balaguer	Lloret	?-1958	Comprada per GESA
Antonio López Thomás	Llubí	1911-1914	Desapareguda
Pedro Mulet Seguí	Llubí	1912-1927	Desapareguda
El Porvenir	Llucmajor	1908-1934	Comprada per GESA
La Lealtad	Llucmajor	1917-?	Desapareguda
Helios	Llucmajor	1921-1934	Comprada per GESA
Servera i Melis	Manacor	1901-1914	Comprada per la Actividad Industrial de Manacor SA
La Actividad Industrial de Manacor SA	Manacor	1914-1918	Comprada per La Energía Manacoreense SA
La Energía Manacoreense SA	Manacor	1913-1930	Desapareguda
Pedro Gual Ribas	Maria de la Salut	?-1958	Comprada per GESA
Eléctrica de Montuiri	Montuiri	1914-1921	Comprada per la Caja Agrícola de Montuiri
Caja Agrícola de Montuiri	Montuiri	1921-1921	Comprada per Ferrer Hnos., Sampol y Arbona
Ferrer Hnos., Sampol y Arbona	Montuiri	1921-1928	Comprada per GESA
Antonio Puigserver de Rentiere	Muro	1910-?	Desapareguda
Miguel Mulet Seguí	Muro	1910-1926	Desapareguda
Rafael Perelló Perelló	Muro	?-1928	Desapareguda
Agrícola Industrial Balear	Palma	1901-1906	Comprada per la Compañía Mallorquina de Electricidad
Ahlemeyer, Compañía de construcciones e instalaciones electro-mecánicas	Palma	1901-1903	Es fussiona amb la Compañía Mallorquina de Electricidad
Compañía Mallorquina de Electricidad/La Palma de Mallorca, Cía. Mallorquina de Electricidad	Palma	1903-1927	Se fussiona amb la Sociedad de Alumbrado por gas, donant lloc a GESA
Sociedad de Alumbrado por Gas	Palma	1858-1927	Se fussiona amb la Palma de Mallorca, donant lloc a GESA
Ordinas y Esteva	Petra	1913-1935	Comprada per GESA
Eléctrica Pollensina. Bartolomé Aloy.	Pollença	1905-1957	Comprada per GESA
Joan Ordinas Cruellas	Porreres	1913-?	Desapareguda
La Eléctrica Popular, Bartolomé Sitjar	Porreres	1922-1931	Comprada per GESA
Joan Muntaner	Santanyí	1912-?	Desapareguda
Unión Agrícola SA	Santanyí	1921-1958	Comprada per GESA
Enrique Ordinas Cruelles	Sa Pobla	1912-1916	Comprada per La Energía Eléctrica Balear SA
Jaime Colomar Palmer	S'Arracó	?-1958	Comprada per GESA
Bartolomé Rosselló Sureda	Sta. Eugènia	?-1928	Comprada per GESA
Clemente Gayà Bauzà	Sant Joan	?-1919	Desapareguda
Antonio Gelabert i Joan Nadal	Sant Llorenç	?-1958	Comprada per GESA
Andrés i José Bestard Cañellas	Sta. Maria	1910-1927	Comprada per GESA
Toribio Miguel Casas	Sta. Maria	1911-1916	Comprada per Andrés i José Bestard Cañellas
Juancadella i Coda	Sta. Maria	?-1930	Comprada per GESA
Juan Verd i Cia. Antonio Bibiloni Pons	Sencelles	1913-1928	Comprada per GESA
Rafael Garcías Garcías	ses Salines	?-1958	Comprada per GESA
Energía Eléctrica Zaforteza	Selva	1925-1926	Comprada per la Propagadora

			Balear de Alumbrado
Antonio España Serra	Sineu	1912-1927	Comprada per la Propagadora Balear de Alumbrado
Eléctrica Sollerense	Sóller	1907-1911	Comprada per Frontera, Vidal i Cia.
Frontera, Vidal i Cia., S.C./ Bernardo Frontera, S.C.	Sóller	1911-1914	Comprada pel Gas SA
El Gas SA	Sóller	1892	Encara persisteix
Sancho i Lliteras	Son Servera	1913-?	Desapareguda
La Radiant, Miguel Nebot Servera	Son Servera	?-1958	Comprada per GESA
Pedro Llotera	Son Servera	?-?	Desapareguda
Juan Lladó Estarás i Cia, Sociedad Eléctrica de Valldemossa	Valldemossa	1912-1937	Comprada per GESA

A **Eivissa**, la història de l'electricitat està unida, de forma semblant a Mallorca, a la història del caciquisme local. Abel Matutes Torres va instal·lar al 1907 la primera central elèctrica d'Eivissa amb un motor de gas pobre d'antracita amb el que s'abastia l'electricitat per l'enllumenat de Vila d'Eivissa entre les 17 hores i les 23 hores. La crisi d'abastament de materials durant la Primera Guerra Mundial va fer que Matutes encarregàs al 1918 un nou motor alimentat per llenya. L'any 1923 la Central Matutes va adquirir un nou motor Dièsel (60-70 CV) i al 1932 un semidièsel (100 CV). Per altra banda, al 1924 es va constituir la Societat Luz y Energía SA també a Vila. Les dues empreses es repartien el subministrament elèctric a la ciutat en dos sectors. La competència durà poc temps i Matutes Torres absorbí Luz y Energía SA al 1934. A la resta de l'illa pràcticament no hi va arribar l'electricitat abans dels anys 1950, amb les excepcions de Santa Eulària on s'ubicà una petita central hidroelèctrica a la que s'hi afegí un motor de gas pobre i llavors al 1934 se muntava un altre motor. En el cas de Sant Antoni, als anys 1920 s'instal·là una petita central de gas pobre que proporcionava un subministrament irregular. L'abast de l'electricitat a Eivissa ens situa sobre un dels principals eixos de l'evolució geohistòrica eivissenca en la que tenim un potent contrast marcat per la dualitat entre Vila i la resta de l'illa (GESA, 1983).

b) Estatització elèctrica durant el Franquisme.

Figura 37. Visita de Franco a la Central d'Alcúdia maig 1960 (Vaquer 1987:28)

Amb el Cop d'Estat de Franco, la Junta de GESA acordà per unanimitat la participació de la Societat en la subscripció oberta pels colpistes amb una quantitat de 500 mil pessetes. Segons Vaquer (1987) es tractava d'una quantitat important, poc menys de la meitat de les inversions de l'any 1935. Malgrat l'adhesió al Movimiento, la situació durant l'autarquia de postguerra va fer que al 1946, ENESA (Empresa Nacional de Electricidad SA) de l'INI (Instituto Nacional de Industria) instal·lés un grup mòbil a la central de Palma de 2,5 MW i el 1953 se posà en servei un nou grup mòbil de 5 MW. La situació financera de GESA es va anar deteriorant al llarg dels anys de la postguerra, i al 1952 un informe de l'INI exposava les mancances detectades a l'illa, on segons l'entitat la demanda era d'uns 100 milions de kWh anuals, mentre que l'oferta era de 44 milions de kWh (Vaquer, 1987). El 5 de setembre de 1952 se va aprovar la compra de GESA per part de l'INI (Instituto Nacional de Industria) a la Central Utility Corporation²⁶⁵, iniciant-se l'etapa de la GESA pública.

L'etapa de GESA pública es caracteritzà per la creixent dotació de potència elèctrica, que es concentrà en uns pocs punts de l'illa, i s'acompanya de la desaparició de les petites centrals que fins aleshores hi havia escampades per l'illa. A més, s'inicià l'extensificació de les

²⁶⁵ L'única societat elèctrica que va sobreviure al procés d'aglomeració de GESA fou El Gas SA de Sóller. El Gas SA va tancar la fàbrica de gas al 1960 quan es produeix la interconnexió amb GESA; el 1962 es tancà la central de Sa Costera. A partir de llavors fins a l'actualitat, El Gas SA vendrà l'electricitat que li subministra GESA.

línies de transport elèctric per tot Mallorca. L'any 1955 s'adjudicà la construcció de la Central Tèrmica del Port d'Alcúdia que havia d'allotjar dos grups de 15 MW i un tercer de 37,5 MW. El representant de l'INI, Juan Antonio Suanzes, considerà factible que aquest tercer grup funcionàs amb energia nuclear (Buades, 2004). El maig del 1960, el cabdill inaugurà la Central d'Alcúdia²⁶⁶, al mateix temps que la central del port de Maó. L'INI estudià l'aprofitament hidroelèctric de la part central de la Serra de Tramuntana per la qual cosa s'havien de construir els embassaments del Gorg Blau (5,9 Hm³), Cúber (4,8 Hm³), l'Ofre (1,75 Hm³), Almedrà (0,9 Hm³) i Orient (4,8 Hm³) amb els que s'haurien d'aconseguir uns 32,35 MWh anuals²⁶⁷. Els problemes d'abastament d'aigua a Palma, la creixent salinització dels aqüífers i la "urgència" per la disponibilitat de major capacitat elèctrica va fer que es desestimessin els projectes dels embassaments a la Serra, amb l'excepció dels del Gorg Blau i Cúber que se destinarien a l'abastament hídric de Palma.

El març de 1957 l'empresa GESA, ja pública, va assumir el subministrament elèctric d'Eivissa, emprant primerament les instal·lacions de la Central Matutes. En aquell moment s'iniciaren, paral·lelament, les obres per la construcció de la Central Tèrmica Eivissa situada a la zona humida de Vila coneguda com Ses Feixes. L'any 1961 ja hi havia instal·lada una potència de 1,93 MW amb una xarxa que cobria uns 56 km que se dirigia als principals punts productius de l'illa: aeroport, Sant Antoni i Santa Eulària. Al llarg dels anys 1960 es va augmentar la potència elèctrica i se va estendre la xarxa als diferents punts de l'illa, al temps que es canviaven els motors i s'optava pel fuel oil com a combustible. Segons GESA (1983:23) "entre 1957 i 1966 la producció s'havia multiplicat per 40, passant de 365 MWh a 14385 MWh, i la potència instal·lada ho havia fet per 6, no havent cap indicatiu de l'afebliment de la demanda", i per aquest motiu es pretenia ampliar la central o fins i tot cercar un nou emplaçament per a una altra central.

Si als anys 1960 el miracle turístic eivissenc va estar impulsat per les creixents quotes de consum elèctric, a Formentera, paradís dels hippies, havia restat al marge del procés electrificador-modernitzador de les Balears. El 23 de setembre de 1961, el Consell d'Administració de GESA acordà establir una central i procedir a l'electrificació de la Pitiüsa menor. Passaren uns quants anys fins que al 1966 s'iniciaren les obres de construcció d'una Central que comptaria amb dos motors dièsel de 0,3 MW cadascun, entrant en servei al 1968. En aquell any hi havia uns 2965 habitants i hi arribaven uns 6500 visitants. Malgrat tot, l'autarquia pitiüsa era superada, en certa mesura, per la utilització de generadors particulars que no requerien connectar-se a la xarxa de distribució elèctrica. Així com en l'organització social del territori, de caràcter aparentment caòtic (Blázquez, 2006), l'organització social de l'electricitat als anys 1960 responia al criteri disseminat històric en aquestes illes. Les expectatives d'increment del consum elèctric a Formentera feu que GESA es plantejàs la connexió via cable amb la Central Tèrmica d'Eivissa. Aquesta connexió entrà en funcionament al 8 de juliol de 1972 i suposava obrir les portes al creixement dels requeriments energètics exosomàtics que la indústria turística aniria demandant. A partir dels 1970 la tendència ascendent de les exigències elèctriques a les Pitiüses ha seguit augmentant, amb la qual cosa s'ha anat ampliant la potència elèctrica instal·lada, així com s'ha procedit a una segona interconnexió Formentera-Eivissa.

A principis dels anys 1960, l'1 de gener de 1961, les tarifes elèctriques de les illes s'equipararen amb les de la península, suposant una important reducció. Segons GESA (1987:28) "arran d'aquest viatge [el de Franco entre els dies 10 i 11 de maig de 1960] se va produir la incorporació de Balears al sistema de Tarifes Tope Unificades aplicat a la península, que fou efectiva a partir de l'1 de gener de 1961 i va suposar pels consumidors una reducció substancial en el preu de l'energia elèctrica, donant lloc a un període de creixement ràpid de l'ús de l'electricitat, que la nova central d'Alcúdia feu possible". La dècada dels anys 1960 es caracteritza per la construcció de les principals centrals elèctriques de Mallorca, Son Molines al 1962 i Sant Joan de Déu al 1968, al temps que es tancava la Central I Palma (Can Pere Antoni) al 1967. L'any 1975, com ja s'ha dit, entrava en funcionament la connexió elèctrica entre Mallorca i Menorca, i es va considerar l'ampliació de la Central Tèrmica d'Alcúdia. Finalment, es clausurà al 1982 la Central Tèrmica del Port d'Alcúdia i un any abans s'havia inaugurat la

²⁶⁶ No obstant, el primer grup (15 MW) entrà en funcionament el 1957 (Morey i Aleñar, 1962).

²⁶⁷ També se pensà en la construcció d'un embasament d'aigua de mar d'uns 0,5 Hm³, situat a uns 620 msnm i 2400 m de la línia de costa, a la vessant N del Puig Major, pressupostat amb 8 milions de pessetes (Morey i Aleñar, 1962).

Central Tèrmica Alcúdia II (Es Murterar) que crema carbó i es troba en plena zona humida –just al límit del Parc Natural de S'Albufera–, així com al costat d'una de les principals zones de producció turística (Platja d'Alcúdia).

Des de llavors, la potència elèctrica instal·lada a Mallorca ha augmentat fonamentalment per l'ampliació o substitució dels grups de les centrals, però també per la incorporació de noves centrals com és el cas de la incineradora de Son Reus que es diu que "valoritza" els residus, convertint-los en energia (i residus atmosfèrics tòxics), però que també cremen combustibles fòssils en 4 grups de turbines de gas i 2 de cycle combinat. La Central Tèrmica de San Joan de Déu es va clausurar a l'agost del 2002 i ha estat substituïda per la Central de Cas Tresorer que funciona a partir del 2006, amb turbines de gas i que es preveu que per l'any 2011 tenguí una capacitat d'uns 400 MW. També es preveu el desmantellament futur de Son Molines. La major part de les centrals tèrmiques de l'illa s'alimenten de fuel oil, gasoil i carbó (Es Murterar). Es preveu que la major part d'elles, excepte la d'Es Murterar que per raons de "seguretat energètica" s'alimenta de carbó, funcionin amb gas natural tal com preveu el Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears²⁶⁸.

c) L'agenda neoliberal: privatització elèctrica.

La incorporació de l'Estat espanyol dins de la Unió Europea i l'adopció del model neoliberal derivat dels respectius tractats de la UE va obligar, entre d'altres coses, a modificar el teixit empresarial públic que fou majoritàriament privatitzat. Així, una de les primeres OPV (Opció Pública de Venda d'Accions) realitzades per l'INI (Institut Nacional d'Indústria) fou la de la companyia mallorquina GESA, amb un 39% de les seves accions, integrada dins del la també privatitzada Endesa. Actualment, Endesa és una de les corporacions transnacionals espanyoles més importants, amb forta presència a Amèrica Llatina i vinculada a fortes polèmiques derivades dels abusos de poder exercits a Amèrica Llatina (p.ex. Endesa a Xile i les construccions de preses al riu Bio Bio dins territori Mapuche)²⁶⁹. D'aquesta manera, el monopoli públic elèctric balear, sota la retòrica de la liberalització propagada pels vents de la globalització (Llei 54/1997, de 27 de novembre del Sector Elèctric –LSE–), ha passat a convertir-se en un monopoli privat, amb la qual cosa s'ha retornat a la situació dels temps d'en Verga, és a dir de monopoli privat.

La suposada liberalització en el cas de l'Estat espanyol ha estat discutida per les seves enormes limitacions, és a dir paradoxalment per l'escassa liberalització (Beato-Blanco, 2005). Poques vegades se diu que les grans corporacions elèctriques espanyoles, especialment Endesa i Iberdrola, parteixen d'una situació molt avantatjosa respecte de qualsevol altra opció degut al procés d'acumulació per desposseïció d'uns béns i serveis públics realitzat arran del procés privatitzador-liberalitzador (Harvey, 2004). Crida l'atenció com en aquest procés privatitzador-liberalitzador del sector elèctric Bartomeu Reus Beltran –un dels homes forts del Partit Popular a principis dels anys 1990– deixà la cartera de la Conselleria de Medi Ambient al 1996, per entrar a presidir l'empresa elèctrica al 1997, en la transició de pública a privada i posteriorment vinculat al cas de presumpte corrupció de l'expresident del Govern de les Illes Balears Jaume Matas (Mayol, 2005). La pràctica coneguda com de "portes giratòries" –entre la gran empresa i l'administració pública– ha estat comú en tots els sectors, al llarg del procés privatitzador-liberalitzador a l'Estat espanyol i que coincidí, en bona mesura, amb els governs d'Aznar (1996-2004) i al llarg del qual, els càrrecs directius foren ocupats per destacats membres de la dreta político-empresarial espanyola (p.ex. Manuel Pizarro a Endesa, Alberto Cortina a Repsol, Juan Villalonga a Telefónica, etc). I tal com es deia al capítol VIII, la pèrdua del poder polític per part dels populars ha anat succedint per un intens reflux de molts dirigents del PP cap a grans corporacions.

²⁶⁸Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears (http://dqgener.caib.es/user/portalerenergia/pdse/index_cat.html, febrer 2008).

²⁶⁹ El febrer de 2009 la societat italiana ENEL Energy Europe SRL es va fer amb el control d'ENDESA amb el 92% de les accions, després d'adquirir el 25% que fins aleshores tenia Acciona de la família Entrecanales. Crida l'atenció el fet que la companyia elèctrica italiana està controlada en un 31,6% per l'Estat italià.

d) Evolució de la potència elèctrica instal·lada i la preparació de les infraestructures elèctriques i energètiques per un nou salt energívor.

L'any 1945, abans que GESA passàs a mans de l'INI hi havia a les Balears uns 12,47 MW de potència elèctrica instal·lada. A la taula 80, es presenta l'evolució de la potència elèctrica instal·lada a les centrals de les Balears entre 1960 i el 2004. S'ha de tenir en compte que aquesta potència és la principal, però que també hi ha petits grups instal·lats, tant a grans equipaments (p.ex. Parc Bit amb 7,6 MW), com altres de més petites dimensions. Per altra banda, tal com s'ha vist, fins hores d'ara la major part de la potència elèctrica de les illes està vinculada al monopoli de GESA-Endesa i a la planta incineradora de residus de Son Reus inaugurada el 1996 i que pertany a TIRME SA. L'accionariat de TIRME SA està compost per: Endesa (40%), FCC (Fomento de Construcciones y Contratas) (20%), Iberdrola (20%) i ACS (20%)²⁷⁰. Tal com es pot veure, TIRME SA que allotja la central tèrmica propietat de GESA-Endesa, està vinculada als principals gegants energètics i de la construcció estatals.

Al llarg del període analitzat, la potència elèctrica instal·lada ha passat de 53 MW el 1960 a 1568 MW el 2004, la qual cosa implica que s'ha multiplicat per 29,59 vegades; mentre que la potència instal·lada per càpita ha passat de 0,12 kW/càpita el 1960 a 1,64 kW/càpita el 2004, multiplicant-se per 13,68 vegades. La major part de les centrals tèrmiques empren com a combustible el gasoil i el fuel oil, però el 33% de la potència nominal instal·lada encara funciona amb un dels combustibles més contaminants i barat, com és el carbó; i el 56% de la generació elèctrica de Balears procedeix de la central d'Alcúdia.

Taula 80. Potència nominal elèctrica instal·lada a les Balears, 1960-2004 (Font: Barceló-Pons, 1974; Vaquer, 1987; Campins, 1992; Conselleria d'Innovació i Energia, 2002; Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2005).

		1960 (MW)	1970 (MW)	1980 (MW)	1990 (MW)	2000 (MW)	2004 (MW)
Sistema Mallorca - Menorca	C.T. Maó	5,5	21,5	38,5	25	47,4 (Dièsel) 76 (T. gas)	47,4 (Dièsel) 76 (T. gas)
	Central I Palma	12,5	—	—	—	—	—
	Mòbils Palma	5	—	—	—	—	—
	Alcúdia I	30	67,5	67,5	—	—	—
	Gorg Blau	0,1	—	—	—	—	—
	Mòbils Alcúdia	—	15	—	—	—	—
	Alcúdia II	—	—	—	325	510 (Carbó) 75 (T. gas)	510 (carbó) 75 (T. gas)
	Son Molines	—	60,6	96,6	78	64 (T. gas)	50 (T. gas)
	Sant Joan de Déu	—	75	195	195	120 (Fuel)	—
	Son Reus	—	—	—	—	22 (RSU) 154 (T. gas)	33,6 (Incineració RSU) 305 (T. gas) 232,8 (C. combinat)
	Parc-Bit	—	—	—	—	—	Cogeneració (Gas oil) 2,92
	Cogeneració particulars (Mallorca)	—	—	—	—	—	4,9 (Gas oil)

²⁷⁰ Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es> (octubre 2008).

	Instal·lacions fotovoltaïques particulars (Mallorca)	—	—	—	—	—	0,316
	Instal·lacions fotovoltaïques particulars (Menorca)	—	—	—	—	—	0,0765
	Parc Eòlic Es Milà (Menorca)	—	—	—	—	—	3,2
Sistema Eivissa - Formentera	Eivissa	—	13,71	22,6	110,7	129,7 (Dièsel) 39 (T. gas)	158,5 (Dièsel) 64 (T. gas)
	Formentera	—	0,6	0,6	0,6	14 (T. gas)	14 (T. gas)
	Instal·lacions fotovoltaïques particulars (Eivissa)	—	—	—	—	—	0,0146
Balears	Fotovoltaïca	—	—	0,04 (dades 1983)	0,2	0,56	2,85 (0,4 connectats a xarxa)
	Eòlica	—	—	—	—	0,14	3,7 (3,2 connectats a xarxa)
Total Balears (MW)		53	254	421,04	734,2	1.251,8	1.568,55
Potència per càpita (kW/càpita)		0,12	0,48	0,64	0,96	1,52	1,64

L'estiu del 2006, amb la inauguració de la Central Tèrmica de cycle combinat de Cas Tresorer (Palma) i les seves dues turbines de 73 MW, s'assolia una potència instal·lada a les Balears de 1772,3 MW. Mentre es construïa una nova turbina que hauria d'entrar en funcionament el 2008 per ampliar la potència de Cas Tresorer fins a 223 MW i que incrementaria la potència total per a les illes fins a 2046 MW cap el 2008²⁷¹. En una segona fase se pretén ampliar la construcció d'un nou grup de cycle combinat a Cas Tresorer, previst pel 2011, amb una potència d'uns 225 MW més (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2008).

La situació energètica de les Balears al llarg del procés de "modernització" socioeconòmica ha canviat de forma molt notable, sempre amb una tendència ascendent i amb un predomini absolut dels combustibles fòssils importats. A principis de segle XXI es va aprovar el Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears (Decret 58/2001, de 6 d'abril, d'aprovació del Pla director sectorial energètic de les Illes Balears. BOIB núm.49, 24/04/2001)²⁷² segons el qual, dins del marc neoliberal de liberalització energètica, es preveïen diferents escenaris de consum energètic cap el 2015, destacant el fet que tots ells coincidien en plantejar l'augment de la demanda energètica i no la seva estabilització o reducció. Així doncs, el PDS energètic, més que planificar, es limita a gestionar els previsibles increments de la demanda, per exemple, en el que fa a aeroports diu que "una de les hipòtesis de treball considera que la tendència actual de creixement es mantindrà fins al 2015, amb el corresponent augment de les necessitats energètiques" (Conselleria d'Innovació i Energia 2002:101). Les previsions d'increment del flux turístic impulsen, per tant, les previsions d'increment de totes les altres variables, en aquest cas les energètiques.

²⁷¹ Segons Red Eléctrica Española (2009), el 2008 la potència instal·lada de les Balears assolia 2046 MW: 24,9% de carbó (510 MW); 36,75% de Fuel/Gas (752 MW); 34,01% de cycle combinat (752 MW); 0,14% eòlica (3 MW); 4,15% de règim especial (85 MW).

²⁷² Per veure una anàlisi crítica al Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears veure: GOB (novembre 2000) Informe sobre el Pla Energètic de les Illes Balears (a www.gobmallorca.com/energia/InformePlaEnergetic.html, gener 2009). En aquest informe es critica la construcció de noves centrals tèrmiques en base a una previsió creixent de la demanda energètica en comptes d'una adequada gestió de la demanda, l'absència de consideració al transport, la no eliminació de l'ús de carbó i la poca atenció que reben les energies renovables

El 2007 dues empreses transnacionals eren responsables del 50,77% de les emissions de GEH (Gasos d'Efecte Hivernacle) de les Illes Balears: l'elèctrica GESA amb el 46,35% i la cimentera CEMEX amb el 4,42% (Murray, 2010)²⁷³. Així doncs, la factura balear sobre el clima global recau bàsicament sobre la transnacional elèctrica ENDESA, un aspecte fonamental que no podria obviar-se en qualsevol intent de rectificar la contribució balear a la pertorbació del clima global. És a dir, la lluita contra la pertorbació climàtica és sobretot una qüestió de poder, és a dir de l'organització social de l'energia –generació, distribució i consum–.

No obstant això, la lluita contra el canvi climàtic, d'acord amb el PDS energètic es preveia fer, sobretot, mitjançant la substitució dels combustibles de bona part de les centrals elèctriques –en mans de GESA-ENDESA–, per gas natural –menys contaminant–. Per això es proposa, en el PDS energètic, la connexió de les illes amb la península amb un gasoducte. La construcció del gasoducte hauria de permetre el transport anual d'uns 8 miliards de metres cúbics de gas natural. Segons la classe dirigent –polítics i GESA– suposaria en teoria una reducció d'1,4 milions de tones de CO₂ (Goñi, 8/05/2007). A la implantació del gas natural, segons la planificació energètica del Govern, l'acompanya la intenció d'impulsar la cogeneració, l'estalvi energètic i eficiència energètica.

Mentre, els escenaris d'increment de demanda més pessimistes preveien un augment de la potència elèctrica nominal instal·lada fins a uns 1687 MW per l'any 2015, com s'ha esmentat anteriorment, cap el 2008 ja s'havia superat la potència nominal instal·lada de 1800 MW. Els objectius en quant a les energies renovables resultaven molt menys ambiciosos (p.ex. 40 Ha de solar tèrmica; 73000 Kwp –kilowatt peak– de fotovoltàiques; 75 MW d'eòlica; i 110 Ktep de biomassa, entre la que es comptaven els residus sòlids urbans). Cal destacar el fet que el PDS energètic del 2001²⁷⁴ va descartar una opció discutida fins aleshores, defensada per part dels lobbies empresarials de les illes, com era la connexió elèctrica amb la Península Ibèrica, la qual cosa permetria rompre amb les limitacions del sistema elèctric balear.

El 22 de novembre de 2005 sortia a exposició pública el projecte del gasoducte. L'empresa adjudicatària, Enagas preveu que les obres del gasoducte fins a Mallorca estiguin finalitzades a mitjans de l'any 2009. El gasoducte parteix d'Oliva, prop de Dènia, i es preveu que entri per Sant Antoni (Eivissa) i d'allà es dirigeixi cap a Mallorca, entrant per la zona del Coll d'en Rabassa (Palma) i finalment, sortint des de Cala Rajada (Mallorca), entri a Menorca per Cala en Bosch (Ciutadella). Aquestes obres haurien d'entrar en funcionament al llarg del 2011 (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2005; Red Eléctrica Española, març 2011). Podem apuntar el fet que part de la societat civil es manifestà en contra del projecte del gasoducte, no tant per la seva construcció, sinó pel fet que entrava a Mallorca per una zona urbana (Coll d'en Rabassa), fet que podria suposar un alt risc per a la població. Les protestes arribaren al Parlament Europeu on els eurodiputats Igansi Guardans (Convergència i Unió), David Hammerstein (Los Verdes/Alianza Libre Europea) i Bernat Joan (Esquerra Republicana de Catalunya) recolzaren la "Plataforma Contra l'Entrada del Gasoducte per Es Carnatge" (Carranza, 29/01/2006).

La "solució" del gas natural com a sortida als problemes de la contaminació atmosfèrica, escassetat i carestia del petroli, sembla que no és tan extraordinària com des de les instàncies del poder s'intenta difondre. D'acord amb Bermejo (2005:158), a nivell global, "s'han descobert uns 8800 bilions de metres cúbics, dels quals han estat consumits uns 2700 bilions i s'estima que quedin per descobrir uns 1200 bilions (el sostre de nous descobriments s'assolí el 1971), a més d'uns 2000 bilions de gas no convencional (principalment metà dels jaciments de carbó), així que quedarien uns 8300 bilions. El consum mundial creix fortament (6% a l'any a la UE) i assolí al 2004 uns 100 bilions de metres cúbics. Se considera que les extraccions poden anar augmentant fins assolir uns 135 bilions el 2030 i llavors disminuiran ràpidament". Per tant, el gas natural està subjecte al mateix procés que la resta de combustibles fòssils, amb la diferència respecte del petroli que no serà una lenta caiguda després d'assolir el "pic del gas", sinó que serà bastant abrupta. Per altra banda, el gas natural presenta un problema respecte dels altres hidrocarburs, i és la seva dificultat de ser transportat. En el cas del gas líquid es perd prop del 35% de l'energia, front al 10% del transport per

²⁷³ Direcció General de Canvi Climàtic i Educació Ambiental: "Emissions de CO2 equivalent verificades durant el període del 2005 al 2007 de les instal·lacions de les Illes Balears sotmeses a la Llei 1/2005" (www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?idsite=297&lang=CA&cont=7122, juny 2008).

²⁷⁴ Decret 58/2001, de 6 d'abril, d'aprovació del Pla director sectorial energètic de les Illes Balears (BOIN núm.49, de 24/04/2001).

gasoducte. Per altra banda, els majors jaciments de gas natural es troben a les ex-repúbliques soviètiques i la zona del Golf Pèrsic (Rússia i Iran compten amb el 50%), i la conflictiva situació geopolítica fa que els experts en el tema apuntin unes dificultats creixents, així com majors conflictes geopolítics, respecte del gas. D'aquesta manera, es pot estimar que les previsible dificultats en quant a abastament del combustible gasós, cap al 2030, es possible que es detectin quan faci uns 21 anys de funcionament del gasoducte que té prevista una vida útil de 50 anys.

Després de les eleccions del maig del 2003, el Govern Balear presidit per Jaume Matas (PP) va modificar el Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears²⁷⁵, mantenint pràcticament tots els punts de l'anterior, però introduint, de forma "irrenunciable", la interconnexió elèctrica de les Balears amb la península. El PDS energètic aprovat al 2001 preveia unes inversions que oscil·laven entre 965,39 milions d'euros (gasoducte, 286,37; generació elèctrica, 658,13; xarxa de transport elèctric, 5,56; magatzems dels productes derivats del petroli, 15,33) amb un escenari d'alt consum i sense estalvi; i 440,36 milions d'euros (gasoducte, 286,37; generació elèctrica, 138,39; xarxa de transport elèctric, 0,27; magatzems dels productes derivats del petroli, 15,33) amb un escenari de creixement vegetatiu de la demanda i estalvi (Conselleria d'Innovació i Energia, 2002). La revisió del PDS energètic amb la incorporació de la connexió elèctrica ascendia a 2163,12 milions d'euros (gasoducte, 340; generació elèctrica, 1363,72; xarxa elèctrica, 430; magatzems dels productes derivats del petroli, 29,4) (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2005). Per tant, s'incrementava el pressupost en un 124% respecte de l'opció més costosa del PDS del 2003, i un 391% respecte de l'opció més moderada. Si es considera un cost mitjà d'una instal·lació fotovoltaica (6000 €/kW, sense IVA), resulta que amb el pressupost previst es podria aconseguir una potència instal·lada nominal d'uns 360 MW o en el cas de l'eòlica (1000 €/kW, sense IVA) es podria aconseguir una potència instal·lada nominal de 2163 MW.

La connexió elèctrica de les Balears amb la Península ha de partir de Sagunt (València), on Unió Fenosa està construint una nova central tèrmica (Morvedre), penetrant per Santa Ponça (Mallorca) i des d'allà cap a Eivissa, mentre que la connexió Mallorca-Menorca ja existeix des dels anys 1970. La connexió elèctrica amb la Península ha d'aportar uns 400 MW al sistema elèctric balear²⁷⁶ i hauria d'entrar en funcionalment el 2011 (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2005; Goñi, 15/07/2005; Red Eléctrica Española, març 2011). D'aquesta manera, es pot dir que la tercera central elèctrica de les Balears, quedarà fora del territori balear, rompent d'aquesta manera un dels principals elements motivadors d'un canvi de model energètic, com era el de la independència energètica respecte del sistema peninsular. La connexió amb el sistema peninsular, a més, podrà permetre l'increment dels requeriments energètics de l'economia balear sense haver d'assumir els costos socioambientals de forma directa (p.ex. destrucció d'hàbitats, contaminació atmosfèrica, risc per la salut pública, etc).

Per altra, el PDS energètic preveu per l'any 2015 una potència nominal instal·lada de 2045,3 MW, dels quals tan sols un 3,4% correspon a la cogeneració (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2005). Aquest 3,4% pot ser interpretat com la part que pot ser objecte de l'interès d'altres corporacions diferents a la de GESA-Endesa que comptaria amb la potència instal·lada restant, però que també podria fer-se amb aquell 3,4%, o part d'ell. En qualsevol cas, l'article 15 d'aquest pla tan sols preveia la construcció d'una nova central tèrmica, la de Cas Tresorer, ubicada a Palma i propietat de GESA. L'empresa Sampol Ingenieria y Obras SA va pretendre construir al 2006 una central elèctrica de cogeneració de 45 MW i una turbina de vapor de 3,7 MW a Son Espanyol, just al costat del Campus de la UIB. Des de diversos sectors de la societat civil –Universitat, GOB, Veïns de Son Espanyol– se manifestaren en contra d'aquesta central, ja fos per la proximitat al campus i la barriada; per la manca de justificació de la seva implantació quan ja hi havia a la zona dues centrals (Son Reus i Parc Bit); per no aparèixer al PDS energètic; o pel fet de funcionar amb gas oil i/o gas natural quan aquest arribi

²⁷⁵ Decret 96/2005, de 23 de setembre, d'aprovació definitiva de la revisió del Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears (BOIB núm.143, 27/09/2005). Conselleria de Comerç, Indústria i Energia (2005) Revisió del Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears. Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears, Memòria: <http://dgener.caib.es/user/portaenergia/pdse/docs/memoria.html>, febrer 2008.

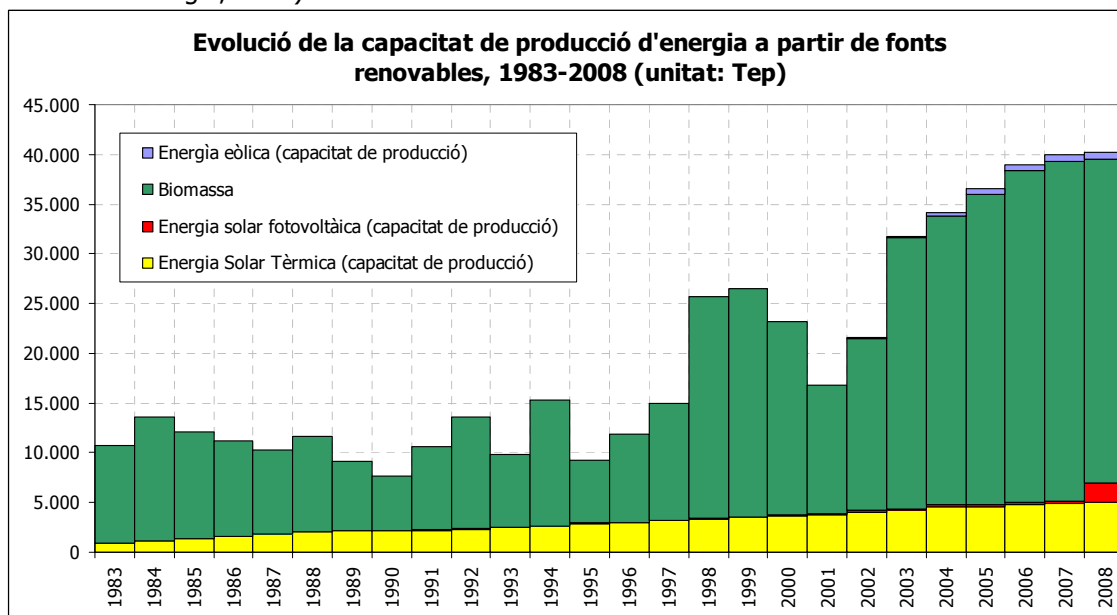
²⁷⁶ REE (Red Eléctrica España) va adjudicar la connexió elèctrica Sagunt-Mallorca (250 km de longitud i dos cables de 200 MW) es preveu que sigui construïda per la companyia noruega "Nexans" i la italiana "Prysmian" per un import de 300 milions d'euros; i a l'alemanya Siemens, se li ha adjudicat la construcció de les dues estacions conversores (Sagunt i Santa Ponça) per 100 milions d'euros (El Mundo/El Dia de Balears, 31/05/2007).

a l'illa, sense contribuir a reduir els impactes de la crema de combustibles fòssils ni reduir la dependència energètica. Entre els principals oponents a aquella central es trobava també el gegant GESA. Finalment el projecte fou rebutjat (Mestre, 29/11/2006). Virgina Eza (11/11/2006:5) escrivia que "de fer-se realitat aquest projecte, suposaria rompre per primera vegada amb el monopoli de GESA a Balears". Dos anys més tard, el president de Sampol Ingeniería y Obras SA, Gabriel Sampol, exposava en una entrevista que "apostam per construir una central a cada illa i competir amb GESA" (Manso, 15/12/2008).

10.5.4.4. Les energies renovables: pas d'una realitat testimonial a nou espai d'acumulació pels capitals propietaris de sòl, després de la bombolla immobiliària.

Mentre que les evidències del canvi climàtic a la Mediterrània són cada cop més evidents (Vargas et al., 2008), el president de la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca, Pere Cañellas, aplaudia el canvi climàtic ja que suposava que d'aquesta manera augmentaria el turisme a l'hivern, convertint-se el canvi climàtic amb un aliat de l'hotelier per tal de rompre l'estacionalitat turística (EUROPA PRESS-Palma, 12/01/2007). Sembla que les principals formes de lluitar contra el canvi climàtic són: en primer lloc, reduir el consum energètic i, particularment, el procedent dels combustibles fòssils; en segon lloc, substituir les fonts no renovables per d'altres renovables; i en tercer lloc, dur endavant una nova organització social en torn a la utilització de l'energia (Puig, 2007). Si hom mira el gràfic 14 i la taula 81 se pot adonar com la capacitat de producció energètica per part de les energies renovables a les illes ha passat de 12087 Tep al 1985 (0,97% del consum energètic brut) a uns 40154 Tep al 2008 (1,3% del consum energètic brut); corresponent la major part a la biomassa amb una mitjana del 83,18% –emprada majoritàriament a la llar, i en molt menor mesura per usos industrials com per exemple la crema de serradís o clovelles d'ametlla– i de l'energia solar tèrmica (14,5% de mitjana). Respecte d'aquesta darrera, cal tenir present que no es tenen dades fiables sobre la capacitat de producció real. En el Pla Director Sectorial Energètic de les Illes Balears (Conselleria d'Innovació i Energia 2002:50) es pot llegir que "algunes de les instal·lacions, fonamentalment dels primers anys, s'han desmuntat, no són operatives o s'hi han substituït les plaques col·lectores, per la qual cosa queda pendent la tasca de revisió a la baixa d'aquets valors". Per altra banda, les estadístiques oficials presenten com a energies renovables els RSU (Residus Sòlids Urbans), que representen el 60% de les 96283 Tep del total oficialment qualificat com a producció energètica "renovable"; el 34,6% correspondria a biomassa; i la resta a energia solar i fotovoltaica (Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2008). Quant al caràcter renovable dels RSU hem expressat, en algunes pàgines anteriors, els dubtes que hi ha.

Gràfic 14. (Font: Elaboració pròpia a partir de les estadístiques energètiques de la Direcció General d'Energia del Govern de les Illes Balears, <http://dgener.caib.es/estadistiques/index.html>, setembre 2007; Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2008).

Taula 81. Evolució de les energies renovables a les Balears, 1985-2004 (Font: Elaboració pròpia a partir de les estadístiques energètiques de la Direcció General d'Energia del Govern de les Illes Balears, <http://dgener.caib.es/estadistiques/index.html>, setembre 2009; Conselleria de Comerç, Indústria i Energia, 2008).

	Energia Solar Tèrmica		Energia solar fotovoltaica		Energia eòlica		Biomassa	Total capacitat de producció
	Superfície instal·lada (m ²)	Capacitat de producció (Tep)	Potència instal·lada (kW)	Capacitat de producció (Tep)	Potència instal·lada (kW)	Capacitat de producció (Tep)	Tep	Tep
1985	21.598	1.405	92	7,89			10.674	12.087
1990	33.696	2.192	202	17,36			5.392	7.601
1995	44.325	2.883	353	30,35			6.287	9.200
2000	56.541	3.678	863	74,19	210	23	19.390	23.655
2005	70.634	4.595	3.104	233	4.036	583	31.180	36.587
2006	73.301	4.768	3.674	276	4.068	588	33.292	38.924
2007	75.253	4.895	3.848	288	4.086	591	34.158	39.931
2008	77.498	5.063	51.975	1.892	4.089	591	32.608	40.154

L'Estat espanyol, seguint els compromisos de la UE, va assumir en el Pla de Foment de les Energies Renovables a Espanya 2000-2010 que pel 2010 el 12% del consum d'energia primària procediria de fonts renovables. El 2005 el Consell de Ministres aprovà el PER (Pla d'Energies Renovables 2005-2010) que revisava l'anterior pla i, a l'objectiu d'assolir el 12% del consum energètic primari procedent de renovables, s'afegia el compromís d'aconseguir el 29,4% de la generació elèctrica procedent de renovables, així com també que el 5,75% de l'energia consumida pel transport està formada per agrocombustibles (IDAE, 2005). Tal com es pot veure a la taula 82, els objectius del PER pretenen passar del 6,9% de proporció de les renovables respecte del consum primari d'energia a l'Estat al 2004, a un 12% al 2010. Destacar, d'acord amb el PER, que la biomassa és la que experimentarà una importantíssima expansió, tot passant de representar el 45,12% (4395 ktep) de les renovables al 2004 a un 56,4% (11408 ktep) al 2010. A més, l'escalada del preu del petroli a mitjans de la dècada del 2000, feu que des de la UE se fixàs com objectiu substituir un percentatge de la benzina i dièsel

procedent dels derivats del petroli per d'altres procedents dels productes agrícoles, com a estratègia per reduir la dependència dels derivats del petroli de la UE, especialment per part del seu model territorial i de transport (Carpintero, 2006; Riechmann, 2007; Estevan, 2008).

El Govern de les Illes Balears va engegar el PIER (Pla d'Impuls de les Energies Renovables) pel període 2004-2015, pressupostat en uns 8 milions d'euros. Els objectius d'aquest són: en solar tèrmica passar de 7 Ha de col·lectors tèrmics a 40 Ha; en solar fotovoltaica passar d'una potència instal·lada de 2,85 MW a 7,3 MW; en eòlica passar de 3,7 MW a 75 MW; en biomassa aprofitament de 89750 Tm/any; i en RSU (que es considera renovable) un aprofitament de 360000 Tm/any.

		2004 (Ktep)	2004 (%)	2010 (Ktep)	2010 (%)
Generació d'electricitat	Hidràulica	2.943	30,22	3.111	15,39
	Biomassa	680	6,98	5.138	25,41
	RSU	395	4,06	395	1,95
	Eòlica	1.683	17,28	3.914	19,36
	Solar fotovoltaica	5	0,05	52	0,26
	Biogàs	267	2,74	455	2,25
	Solar termoeleèctrica	0	0,00	509	2,52
Usos tèrmics	Biomassa tèrmica	3.487	35,80	4.070	20,13
	Solar tèrmica	51	0,52	376	1,86
Transport	Agrocarburants	228	2,34	2.200	10,88
Energia renovable		9.739	100	20.220	100
Consum energia primària		141.567		167.100	
E. Renewable/E. primària (%)		6,9%		12,1%	

La promoció de les energies renovables s'ha dut a terme a través de l'atorgament de subvencions i la venda a la xarxa elèctrica es fomentava mitjançant primes (Reial Decret 2818/1998, de 23 de desembre, sobre producció d'energia elèctrica per instal·lacions abastides per recursos o fonts d'energia renovables, residus i cogeneració). La lentitud de l'avanç en la implantació de les energies renovables va dur al Govern de l'Estat a promulgar el Reial Decret 436/2004, de 12 de març, pel que s'estableix la metodologia per l'actualització i sistematització del règim jurídic i econòmic de l'activitat de producció d'energia elèctrica en règim especial. En base a aquest Reial Decret se passa del sistema de primes a l'abonament d'un percentatge sobre la TMR (Tarifa Mitjana de Referència) (p.ex. per energia solar fotovoltaica amb instal·lacions de menys de 100 kW: un 575% per damunt de la TMR durant els 25 primers anys i un 460% a partir de llavors) i aquestes foren canviades de nou al 2007 (Reial Decret 661/2007, de 25 de maig, pel que se regula l'activitat de producció d'energia elèctrica en règim especial)²⁷⁷.

Amb el canvi de 2007, les grans instal·lacions resultaren bastant beneficiades pel sistema de primes. Els incentius a les energies renovables coincidiren amb l'inici de la caiguda del boom immobiliari espanyol i el canvi normatiu de la llei del sòl estatal (Llei 8/2007, de 28 de maig, de sòl). L'any 2007 es produeix un autèntic allau de projectes d'instal·lacions solars fotovoltaïques a tot l'Estat i al 2008 hi havia uns 1600 MW de potència instal·lada, superant els objectius marcats al PER de 400 MW. A diferència de les instal·lacions solars fotovoltaïques a Alemanya on un 45,4% se situen a les cobertes o façanes d'edificis, al cas espanyol tan sols un 8,8% corresponien a aquesta modalitat, ja que la major part se desplegava sobre sòl rústic (Gómez, 7/12/2008; Irurzun, 2008)²⁷⁸. Gómez (7/12/2008) escriu que a diverses comunitats autònomes de l'Estat espanyol hi ha sospites de frau i de l'existència d'una "caça" de primes²⁷⁹.

²⁷⁷ Caldria tenir en compte també el Codi Tècnic de l'Edificació (Reial Decret 314/2006, de 17 de març) que contempla que tots els habitatges llicitats a partir del 29 de setembre de 2006 hauran de tenir instal·lacions d'energia solars.

²⁷⁸ A Castella La Manxa, el parc solar de El Calaverón presenta una potència de 20 MW i ocupa unes 90 Ha (Gómez, 7/12/2008).

²⁷⁹ La prima de 0,44 €/kWh per petites instal·lacions no superiors a 100 kW de potència va fer de detonant al boom dels parcs solars. Els parcs solars es dividien en parcel·les (horts solars) i es posaven al mercat. S'assegurava una rendibilitat del 10% durant els primers 25 anys. A Castella-Lleó s'han donat evidències de tràfic d'influències en quant a la

Segons Gómez (7/12/2008:37) "nombrosos constructors, els especuladors de rigor, empresaris que cercaven diversificar les seves activitats, tornaren la vista a l'energia solar. Hi va haver immobiliàries i inclús agències de viatges que crearen divisions solars. No va ser una conversió cap a l'ecologisme, sinó pura enginyeria financera".

Per tal d'aturar l'onada de les instal·lacions solars fotovoltaïques protagonitzada principalment pel lobby del "totxo" (immobiliari-constructor), es va decretar el Reial Decret 1578/2008, de 26 de setembre, de retribució de l'activitat de producció d'energia elèctrica mitjançant tecnologia solar fotovoltaïca per instal·lacions posteriors a la data límit de manteniment de la retribució del Reial Decret 661/2007. Aquest nou decret redueix les tarifes i estableix mecanismes per permetre l'evolució de les tarifes segons el grau de desplegament del sector; limita la instal·lació de potència en uns 400 MW anuals, potencia les instal·lacions en cobertes i façanes, front a les de superfície, però introduint criteris de flexibilitat segons els quals se podran transferir les potències d'una modalitat (façanes i cobertes) a una altra (superfície); teòricament prioritza les petites instal·lacions (menys de 20 kW en façanes i cobertes) front a les grans, però la tarifa de les primeres es preveu que sigui de 0,34 €/kWh front als 0,32€/kWh de les segones, la qual cosa no sembla que pugui tenir un efecte molt important (Irurzun, 2008).

L'arxipèlag balear ha experimentat, com la resta de comunitats autònomes, una expansió important de les instal·lacions solars fotovoltaïques en els darrers anys. Unes instal·lacions que s'han ubicat o se pretenien ubicar dins sòl rústic, incrementant notablement la rendibilitat monetària del sòl. Aquesta expansió ha estat protagonitzada per empreses (p.ex. el grup immobiliari Drac de Vicenç Grande amb el Parc d'es Pagos a Porreres), no necessàriament vinculades al sector de l'energia ni al món agrícola, encara que se fes servir la retòrica que aquestes instal·lacions ajudarien a millorar els ingressos dels pagesos. Per altra banda, l'absència de regulació al respecte va fer que l'administració hagués de prendre algun tipus d'iniciativa legal per tal de regular i planificar aquestes instal·lacions. Com que la major part de sol·licituds d'instal·lacions solars fotovoltaïques s'ubicaven dins sòl rústic i la Llei 6/1997 de Sòl Rústic no permetia la instal·lació d'aquestes infraestructures es va procedir a modificar la Llei de Sòl Rústic mitjançant l'article 16 de la Llei 25/2006 de 27 de desembre, de mesures tributàries i administratives (BOIB 188 de 30/12/2006). Amb aquesta modificació, s'atorgava al conseller d'energia la potestat la designació d'utilitat pública a les instal·lacions d'energies renovables dins sòl rústic, saltant-se d'aquesta manera els mecanismes habituals de la planificació territorial i apartant als governs municipals i consells insulars d'aquest assumpte, que no podrien exercir el control sobre aquestes instal·lacions. Convé remarcar que aquesta regulació energètica (encoberta) es va dur a terme mitjançant la coneguda llei d'acompanyament als pressuposts, una opció que segresta la possibilitat d'un debat públic, obert i transparent al respecte. Aquestes pràctiques foren bastant habituals al llarg del mandat PP-UM a les administracions autonòmiques durant la legislatura 2003-2007.

La regulació favorable a l'expansió de l'energia solar fotovoltaïca a l'Estat espanyol i a les Balears, i molt especialment als grans projectes connectats en xarxa, va fer que a partir del 2004 s'incrementassin de forma destacable aquestes instal·lacions. L'any 2006 es comptabilitzaven unes 66 instal·lacions solars fotovoltaïques connectades a xarxa amb una potència d'uns 934 kW. A principis de l'any 2008 hi havia uns 40 projectes cursats a la Direcció General d'Energia del Govern Balear, i s'havien autoritzat un total de 18 projectes (12 a Mallorca, 5 a Menorca i 1 a Formentera) que suposen una potència instal·lada de 35 MW (Cañellas, 3/02/2008)²⁸⁰. La instal·lació d'aquestes infraestructures va ser contestada per part del GOB pel fet que no hi havia una regulació específica al respecte, i la seva autorització es regulava amb el ja esmentat article 16 de la Llei 25/2006 d'acompanyament als pressuposts, i pel fet que les lògiques industrials aplicades a les energies renovables també representaven un important impacte ambiental (p.ex. reducció de sòl fèrtil, pèrdua de biodiversitat, competència entre usos del sòl agrícola versus energètic, etc). La retòrica de la lluita contra el canvi climàtic se convertia en una nova modalitat d'especulació del sòl i obtenció d'importants sumes de

concessió dels permisos d'instal·lació, i mitja dotzena de funcionaris han cessat per l'existència de proves que concediren permisos a familiars (Gómez, 7/12/2008).

²⁸⁰ Els projectes de Mallorca eren: Calvià (Llucmajor, 2,9 MW); Llucmajor (Son Quartera, 2,2 MW); Porreres (Bellviure, 1,9 MW); Porreres, 2,1 MW); Manacor (Sa Gruta, 2,5 MW); Pedrera Son Toni Amer, 1,2 MW; Pedrera Son Sureda, 1,6 MW; Can Verd, 2 MW); Son Servera (Son Jordi 1,3 MW); Artà (S'Estalrica 1,9 MW); Santa Margalida (Gálvez 2,9 MW); Vernissa Nou 2,2 MW) (Cañellas, 3/02/2008).

diners públics per part d'alguns conglomerats empresarials (GOB, hivern 2008; Obrador, 28/10/2007)²⁸¹. El 2008 la potència de les instal·lacions solars fotovoltaïques ascendia a 51,9 MW, la qual cosa suposa un augment del 1314% respecte de la potència instal·lada del 2006 i un 610% per sobre de l'objectiu fixat al PIER (Pla d'Impuls de les Energies Renovables). Cal destacar que el 92,74% d'aquestes instal·lacions corresponien a les de més de 100 kW i s'ubicaven dins sòl rústic, mentre que una part molt petita –1,6 MW, 3,08% de la potència instal·lada– corresponia a cobertes i façanes (Ferrer, 17/10/2008).

L'energia eòlica a les Balears ha estat una de les més emprades al llarg dels temps, i molt particularment per l'extracció d'aigua. L'horta de Palma comptà amb uns 1308 molins l'any 1941, i el 1975 ja tan sols en funcionaven uns 19 al pla de Sant Jordi; a la zona de Sa Pobla-Muro es comptaven uns 570 molins cap al 1970; a la zona de Campos n'hi havia poc més de 500 molins (Rosselló-Verger 2006:79-94). Però gradualment, l'energia eòlica va desaparèixer en la seva funció mecànica d'extracció d'aigua²⁸², i després el seu paper en la producció d'energia elèctrica ha estat molt modest. En concret, al 1997 la potència elèctrica instal·lada d'origen eòlic era de 32 kW, mentre que al 2004, quan s'inaugurà el Parc eòlic d'Es Milà a Menorca, la potència instal·lada es situà en torn a 3,7 MW amb una capacitat de producció de 402 Tep, fins arribar a 4,08 MW el 2008 (gràfic 14 i taula 81). L'impuls a les energies renovables per part de les administracions públiques, especialment a partir de 2004, es va traduir en un important increment dels projectes de parcs eòlics a les Balears, i a l'any 2007 hi havia uns 19 projectes de parcs eòlics a les Balears (10 a Mallorca i 9 a Menorca), encara que l'administració autonòmica n'havia paralitzat la major part (Olaizola, 25/03/2007)²⁸³.

Quasi tots els projectes de parc eòlic se situen en les carenes muntanyenques o les zones litorals amb fort vent, essent la quasi totalitat d'aquestes zones d'alt valor ecològic i catalogades com a ANEI (Àrees Natural d'Especial Interès) i formant part, a més, de la Xarxa Natura 2000 (Bosch, 5/11/2006). Des dels col·lectius ecologistes es va llançar la veu d'alarma dels costos socials d'ubicar aquestes instal·lacions en uns espais d'alt valor ecològic, i proposaven la seva ubicació en espais de menor valor ecològic, encara que la força del vent sigui menor que en aquelles altes cotes (Riera, 16/04/2005). La major conflictivitat social respecte dels parcs eòlics ha fet que en la decisió del Govern Balear per regular les energies renovables connectades a la xarxa elèctrica, tan sols abrasi la solar fotovoltaïca, deixant fora de dit marc l'eòlica.

Finalment, cal citar en quant a l'impuls a les energies renovables –no alternatives– a les illes se va posar en marxa, de forma experimental, la sembra de 4 Ha de gira-sol i 8 Ha de colza per a produir agrodièsel, encara que l'opció agroenergètica fou abandonada al cap de poc temps (Adrover, 19/01/2007; Adrover, 10/05/2007; Morales, 11/08/2007)²⁸⁴. Al Polígon de Son Noguera (Llucmajor), l'empresa GEN SL (Grupo Ecológico Natural)²⁸⁵ de la que les dues principals societats accionistes són dues constructores (Mertre SA i Melchor Mascaró SA) ha construït una planta de producció d'agrodièsel a partir d'oli de gira-sol, soja o canya amb una capacitat de 37 mil Tm. L'Ajuntament de Palma anuncià la construcció d'una planta de biogàs que aprofitaria els fangs produïts per les depuradores de Sant Jordi i del Coll d'en Rabassa; i Miguel Verhein, president de l'empresa Algasol Renewables, anunciava la producció de combustibles a partir del tractament d'algues en unes instal·lacions al Parc-Bit (Palma). També s'estudiava la possibilitat de generar energia hidràulica a partir de l'aigua dels embassaments de

²⁸¹ El 26 de febrer de 2008 es va posar a exposició pública el "Projecte d'Ordre de la Consellera de Comerç, Indústria i Energia per la qual es regula el procediment administratiu aplicable per autoritzar i declarar, en concret, la utilitat pública energètica de les instal·lacions d'energia solar fotovoltaïca connectades a la xarxa de les Illes Balears". Finalment, aquesta ordre no fou aprovada.

²⁸² De manera simultània l'energia eòlica es deixà d'emprar en la molta de gra.

²⁸³ Llucmajor (P. eòlic Serra Llarga); Santanyí (P. eòlic Es Figueral I i Es Figueral II); Porreres (P. eòlic Nebot); Manacor (P. eòlic Llodrà); St. Llorenç (P. eòlic Esquerda); Artà (P. eòlic Sa Tudossa i P. eòlic Puig d'Alparra); Pollença (P. eòlic Formentor); Ciutadella (P. eòlic s'Eravella; Ciutadella I i Ciutadella II; P. eòlic Es Milocar); Ferreries (P. eòlic Son Ermità; P. eòlic Son Bruc; P. eòlic Ses Comunes; P. eòlic so na Moixa); Sant Lluís (P. eòlic Sant Lluís).

²⁸⁴ El President d'ASAJA (Associació Agrària de Joves Agricultors), Gabriel Company, mantenia que "a Mallorca no veig un futur important pel cultiu destinat a biodièsel. En canvi, crec que hi ha un futur per la biomassa, és a dir, que se poden aprofitar molt bé les restes de poda, llenya, palla de cereals, i semblants. Això sí que tendria més sentit i se pot emprar per fer biodièsel en una segona generació" (Morales 11/08/2007:4). Tal com exposà Carpintero (2006) en una anàlisi rigorosa sobre el tema dels agrocombustibles, a l'Estat espanyol (amb clima mediterrani i importants processos erosius) la biomassa podria ser millor aprofitada per tal d'evitar la pèrdua del sòl i l'erosió de les seves característiques bioquímiques, tancant de manera natural els cicles biogeoquímics.

²⁸⁵ www.gen.es (gener 2009).

Cúber i el Gorg Blau, construint una central al Clot d'Aumadrà (entre Lloseta i Alaró) (Capó, 1/11/2005; Ferriol, 17/03/2008; Morales, 28/11/2008).

Les evidències del final del petroli barat i la proximitat del pic del petroli han fet que es possessin en marxa tots els mecanismes per tal d'assegurar els elevats requeriments energètics de la societat i economia balears. Com s'ha vist, la major inversió i els majors impactes se vinculen a les energies fòssils, però en nom de la lluita contra el canvi climàtic s'ha obert un espai d'acumulació important per a empreses que veien com els seus marges de beneficis començaven a caure degut al desinflament de la bombolla immobiliària.

10.5.5. Indústria i comerç a les Balears. L'escalada permanent per la "corba del notari" i el mite de la pau social.

La societat balear ha mantingut en bona part una mitologia respecte del passat preturístic –de carestia, pobresa i fam–, és a dir abans del desenvolupisme feixista espanyol que a les Balears va adoptar l'especialització turística. Aquesta interpretació està molt arrelada en les estructures del poder, que des de diferents plataformes (p.ex. premsa, empreses, institucions polítiques i empresarials, etc), s'han encarregat d'enviar el missatge d'unes illes precapitalistes amb una societat estàtica abans de l'esclafit turístic (Amer, 2002). No obstant això, aquesta tesi ha estat prou desmitificada. Els treballs de Barceló (1964), Camilo J. Cela-Conde (1979), Quintana Peñuela (1974) o Alenyà et al. (1982) aportaven unes anàlisis que contradeien, en certa manera, aquella mitologia. Emperò, han estat els treballs impulsats, en bona mesura, per Carles Manera al sí del Grup d'Investigació d'Estudis d'Història Econòmica²⁸⁶ – però també per part d'altres investigadors, com per exemple el grup d'estudis llibertaris Els Oblidats– els que ens han obert la perspectiva de la configuració de les estructures d'acumulació del capital a les illes, més enllà de desenvolupisme de marca turística (Casasnovas, 2006; Cirer, 2004; Escartín, 2001; Ginard, 1999a; Manera, 2001a; Molina, 2003; Moll i Suau, 1979; Peñarrubia, 2001)²⁸⁷.

En aquest apartat s'intentaran repassar les articulacions de les activitats industrials a les illes Balears i el paper que aquestes han jugat en el capitalisme insular. Concretament, ens interessa esbrinar la posició que ocupa l'economia de les illes en la "corba del notari" (Naredo i Valero, 1999; Naredo, 2006). És a dir, quin paper juguen en la configuració del sistema-món capitalista, al llarg del període que aniria des de la segona meitat del segle XIX fins a principis del segle XXI. D'acord amb Naredo (2006) les regions que ocupen la part alta de la "corba del notari" són aquelles especialitzades en les tasques generadores d'alt valor afegit que, gràcies al seu poder econòmic-financer (i geopolític), fan el seu l'aprovisionament material, fonamentalment, a d'altres regions que es troben en una posició més baixa de dita corba. Al contrari, les regions que es troben a la part baixa de la "corba del notari" són aquelles que en el sistema-món juguen el paper de proveïdors materials i centres de transformació manufacturera, ja que les tasques allà realitzades són les pitjor remunerades i els recursos naturals són extrets i els residus abocats a un cost molt baix o zero cost. I entre les dues posicions hi hauria tota una gama de matisos. Així mateix cal insistir que el que propicia aquestes diferenciacions són les regles del joc econòmic i polític, per tant són construïdes socialment i estan estructurades en torn a les relacions de poder.

Quintana Peñuela (2008:94 [1972]) escrivia que "les transformacions agràries i industrials que se desencadenaren a Mallorca en el segle XIX foren possibles gràcies a la transformacions de les condicions del comerç". Tal com hem vist fins ara, es van donant una sèrie de transformacions socioeconòmiques al segle XIX i principis del XX que demostren com

²⁸⁶ www.uib.es/ca/infsofre/recerca/grups/grup.php?grup=ESTUHIST (gener 2009).

²⁸⁷ La idea de que tots els camins del creixement econòmic capitalista conduïen cap a la Revolució Industrial foren qüestionats per un nodrit nombre d'autors (Berg, 1987; Kriedte et al., 1986; de Vries, 1987). Es pot destacar el fet que al bressol de la industrialització, Anglaterra el 1700 el 16,9% de la població era urbana (0,8 milions de persones), mentre que el 28,3% era població rural no agrícola (1,47 milions de persones); però el 1800, just a les portes de la industrialització, la població urbana amb 2,6 milions de persones representava el 28,6% del total; i la rural no agrícola, amb 3,2 milions de persones el 35,5% (Allen, 2000). Així doncs, tenim que a moltes regions d'Europa, encara que no a totes i no al mateix moment, es produeix una creixent concentració de la població a les ciutats i una creixent dedicació per part de la població rural en tasques no agrícoles. Se donen de manera conjunta: una "revolució industriosa" tal com ho definí de Vries (1987), una "revolució del consum" tal com suggeriren McKendrick et al. (1983) i aquestes s'anirien consolidant en la configuració dels espais urbans com a espais de conflicte social i acumulació del capital, tal com exposa David Harvey (2006b) en el cas de París.

les illes, cadascuna amb les seves particularitats, s'inserien dins del sistema-món capitalista, adoptant un rol concret en la Divisió Internacional del Treball. A grans trets es pot dir que l'economia balear adoptà un model productiu de vocació exportadora motivat, en part, per les transformacions agràries; i alhora, dita vocació exportadora, impulsà transformacions rurals significatives.

A més, al llarg d'aquest procés se produeix l'emergència d'una nova classe dirigent, que sense ser un bloc homogeni, impulsarà els projectes "modernitzadors" de les illes; una elit que trobarem en la configuració de les principals entitats financeres, les societats mercantils i els partits polítics (Peñarrubia, 2001; Casasnovas i Ginard, 2006). Les elits illenques perseguiran l'obtenció de majors marges de benefici apostant per diverses activitats, entre les quals, les manufactureres jugaren un paper prou representatiu. Es parla d'una "revolució industriosa", de producció de manufactures sense revolució industrial en base a sectors no pautadors (p.ex. calçat, tèxtil, agroalimentari, etc) i en base a una organització social del treball dispersa (*putting out system*) en tallers, obradors i feina domiciliària, i escassament mecanitzada, que poc a poc serà "racionalitzada", és a dir, concentrada en centres fabrils (Manera i Petrus, 1991; Manera, 2001a; Casasnovas, 2006). Emperò aquest procés anà de la mà, com s'ha exposat anteriorment, del desplegament d'un potent sistema financer que estava associat a la major part de projectes "modernitzadors" i que podia aportar, via crèdit, capitals a les diferents iniciatives empresarials. També cal tenir present els importants fluxos migratoris a les colònies d'Ultramar i a Europa que permetrà, en alguns casos, forjar fortunes que capitalitzaren llavors alguns dels projectes empresarials. Per altra banda, les elits comercials (p.ex. els Alzamora) cap a finals del segle XIX ja tenien una ampla xarxa de relacions internacionals i, sobretot, tenien complexos entramats empresarials i financers internacionals.

En quant a la inserció de l'economia mallorquina al capitalisme mundial, la irrupció de la burgesia i el paper que ha pogut tenir la industrialització, sovint s'han posat dues visions com a antagòniques, la de Cela-Conde (1979) i la de Manera (2001a). Amer (2006:42) escrivia que "segons el posicionament de Manera, s'ha conformat una sòlida base econòmica forjada en el decurs dels segles, i hi ha hagut una evolució dinàmica; al contrari del posicionament de Cela (1979), que defensa el caràcter agrari tradicional de l'estructura econòmica insular". De fet, de les aportacions de Cela-Conde (1979) i Manera (2001a) s'han tret conclusions que al meu entendre van més enllà del que els citats treballs desenvolupen i exposen. Per una banda, el treball de Cela-Conde (1979) romp amb les anàlisis clàssiques marxistes que entenien l'entrada del capitalisme tan sols a través de les portes de la industrialització, amb l'aportació del cas mallorquí de la transformació capitalista de l'agricultura. Per altra banda, Cela-Conde (1979) aplicà la teoria del desenvolupament desigual –desenvolupament capitalista central i dominació colonial de la perifèria– de Samir Amin. Segons Cela-Conde (1989:66-67) "la manufactura artesanal mallorquina seria així una font de productes pel mercat intern en competència amb les manufactures industrials estrangeres –sota les regles òbviament dictades per la legislatura de comerç exterior de l'Estat espanyol–, una manufactura artesanal que eventualment tractaria de col·locar determinats articles al mercat estranger"²⁸⁸.

Manera (2001a) es centra, fonamentalment, en esbrinar l'existència d'experiències industrials que s'inserien en una perspectiva històrica de llarg recorregut. Manera (2001a:198) exposa com "el pes de la indústria (amb un perfil determinat i amb característiques que no tenen res a veure amb la modelització clàssica del creixement industrial) fou relativament important per al període que abraça des del 1880 fins als anys 1930. La industrialització illenca fou un procés clarament identificat però que, de manera igualment diàfana, s'ha esvaït com a referent històric i cultural. Això darrer permet entendre el silenci que sol acompanyar la destrucció del patrimoni industrial, desgraciadament protagonitzada tant per l'administració pública com per l'empresa privada"²⁸⁹. Per altra banda, sostén que cap a principis de segle XX, i

²⁸⁸ Per Cela-Conde (1979:67) les línies generals de la dependència mallorquina pel que fa a les activitats industrials abans del turisme de masses serien: a) l'illa funciona com a mercat pels productes manufacturats industrials externs; b) no hi ha inversió de capitals exteriors interessats en un desenvolupament d'indústries locals; c) no hi ha possibilitat de competència en el mercat extern pels productes mallorquins, a excepció de determinades manufactures de caràcter artesanal; d) la implantació industrial a Mallorca se situa en els sectors típics dels països subdesenvolupats: alimentació i construcció; la competència dels productes industrials externs arruïna pel general la indústria semblant d'autoabastament interior, especialment la indústria tèxtil; s'accentua la situació de l'illa com una font de productes agrícoles d'exportació i un mercat de productes manufacturats d'importació, en un règim típicament depenent.

²⁸⁹ Manera (2001:298-299) extreu les següents conclusions: "la inserció de clars mecanismes mercantils a l'estructura tradicional –al marge del tràfic vinculat a grans i olis–, en els quals el protagonisme dels sectors socials més modestos

més concretament cap el 1930, "l'illa tenia una funció ben definida en el mercat mundial com a productora de gèneres agrícoles (garroves, ametlles), aliments transformats (conserves, vins i licors) i certs articles industrials (calçat, teixits de llana). Aquest paper influencià de manera decisiva formes d'organitzar-ne la producció. Mallorca era, en suma, una economia capitalista" (Manera 2001:300). Així doncs, les propostes de Manera i Cela-Conde coincideixen en afirmar que l'economia i societat mallorquines d'abans del turisme de masses, eren capitalistes.

En canvi, pel cas de Menorca, Casasnovas (2006:229) diu que "des de sempre hi ha hagut una major consciència del pes del sector industrial i fins i tot del fet diferencial que això suposava respecte de la resta de l'arxipèlag, per la qual cosa no ha fet falta reivindicar un passat industrial".

D'altra banda, la correlació que sovint s'estableix entre industrialització i capitalisme ha dut a interpretar l'economia eivissenca com una economia precapitalista fins a l'arribada del turisme de masses. No obstant, cal tenir present que a Eivissa convivien dos móns exageradament separats: per una banda la pagesia en base a una economia de quasi subsistència, forçats a emigrar de manera constant; i, per l'altra, una burgesia pujant a Vila dedicada a activitats comercials, navilieres i la construcció naval, al temps que l'extracció de sal situava a l'illa a l'epicentre dels fluxos comercials vers el Nord d'Europa. En el cas eivissenc, es donava una estructura social molt més jeràrquica que a les altres illes, amb dues famílies que ostentaven el poder: els naviliers Matutes i els mallorquins Salas, propietaris de ses Salines des del 1878 (Blázquez, 2006; Cirer, 1986; Cirer, 2004; Vilà-Valentí, 2000 [1953]).

Per altra banda, la societat de les illes no pot simplificar-se amb el clixé de la calma i la pau social. Les enormes diferències socials i els canvis sociopolítics que, principalment, esdevingueren durant el Sexenni Democràtic (1868-1874) donen a entendre que la societat illenca no era un bloc monolític. Cal tenir present que en la caiguda d'Isabel II, la crisi econòmica de 1867-1868, amb l'encariment dels queviures, va jugar un paper important per a que brotàs i es manifestàs el descontent de les classes populars. Per tant, s'havia de tenir en compte a les classes populars i no tan sols a la burgesia antimonàrquica. De totes maneres, les elits no permetrien la deriva de l'ordre social cap a posicions que elles consideraven com extremistes. Així, la constitució del Govern Provisional (8/10/1868) estava integrada per membres dels partits progressista i unionista, tot deixant a fora als republicans i demòcrates. L'arribada de la Revolució de 1868 a les illes anà acompanyada d'importants aldarulls, especialment a Palma, Eivissa i Inca, mentre que a Menorca no se'n produïren (Casasnovas, 2008). En aquells moments es duen una sèrie de reformes que suposaven una ruptura social notable, com per exemple: l'establiment del sufragi universal masculí, la llibertat d'impremta, de culte i d'ensenyament, l'abolició de la pena de mort i l'expulsió dels Borbons (Casasnovas i Ginard, 2006).

La divisió política entre monàrquicodemòcrates (progovernamentals), associacions catòliques (conservadores i antigovernamentals) i republicans va ser una constant al llarg del Sexenni Democràtic, de predomini liberal. No obstant, cal apuntar que els republicans governaren les ciutats de Palma i Maó, precisament allà on hi havia una major població obrera i una certa ruptura amb les xarxes clientelars agraristes. En la corrent republicana conflüïa part de la petita burgesia laica –bona part d'ella present a la maçoneria–, menestrals i obrers fabrils. En aquells moments d'efervescència social i intel·lectual a Europa (p.ex. Bakunin, Marx, Kropotkin, Comuna de París, etc), les classes populars que començaven a accedir a l'educació, varen beure d'aquelles corrents i a les illes començava a organitzar-se el moviment obrer. Mostra d'això és l'aparició al 1869 a Palma del periòdic "El Obrero" i la fundació del CFSO (Centre Federal de les Societats Obreres), presidit per Francesc Tomàs. Aleshores, el moviment obrer es va dividir entre els que eren propers al partit republicà i els que liderats per Francesc Tomàs es vinculaven a l'anarquisme de l'AIT (Associació Internacional de Treballadors). Menorca també va veure créixer el moviment obrer organitzat, mentre que a les Pitiüses no prosperava aquest moviment per mor de les característiques pròpies de la societat i economia pitiüsa amb un major predomini de les pràctiques caciquils (Casasnovas, 2006; Gabriel, 1996). El fet que durant aquells anys aparegués un moviment obrer, sorgissin publicacions obreres i d'altres properes al republicanisme (p.ex. "El Rayo", "El Iris del Pueblo", "El Menorquín"), se

fou evident, representa un procés que sense ésser genuí del segle XVIII, s'estén durant aquesta centúria i es confirma, en diferents moments, al llarg del Vuit-cents; sectors concrets de la indústria (calçat, conserves alimentàries, sabó, teixits de llana) demostraren una capacitat innegable per ajustar-se als mercats".

fundassin associacions per part de la burgesia (p.ex. Ateneu Balear, 1862)²⁹⁰, entre d'altres, ens pot donar una idea d'una societat en evolució, en un moviment que indicava conflictes i transformacions socials²⁹¹. Díaz de Castro i Moll (1979/1980) apunten com "l'abundància de la premsa extremista pot ser un indicatiu de l'accentuació de les tensions socials de l'últim terç de segle a Mallorca: auge de les associacions obreres, arrelament del carlisme en diversos sectors socials, bel·ligerància decidida de l'Església en assumptes polítics i socials. Sense dubte els periòdics més influents durant aquell temps són els de caràcter liberal moderat, recolzats pels sectors mercantils i financers de Palma"

A continuació s'exposaran alguns casos d'alguns sectors industrials a les Balears fent especial esment a la seva evolució fins a mitjans segle XX que coincideix amb el moment de declivi i la rearticulació socioeconòmica vers el turisme de masses. Nogensmenys, en determinats casos l'exposició segueix fins a la situació de principis del segle XXI. Per altra banda, s'exposa una breu anàlisi dels fluxos comercials de les Balears entre mitjans del segle XIX i mitjans segle XX, període en que predominà el model agroexportador i també d'exportació de determinades manufactures. Així mateix, s'introduirà el canvi sociodemogràfic que esdevé a les illes, amb especial esment a les principals ciutats fins a mitjans segle XX.

10.5.5.1. La transformació dels productes agrícoles. El paper perifèric o semiperifèric de les Balears en la DIT (Divisió Internacional del Treball).

A finals del segle XVIII un economista anònim que es presentà als premis de la RSEMAP (Reial Societat Econòmica d'Amics del País) exposava que les manufactures de llana, lli i seda revestien de certa importància a Mallorca. El mateix destacava el paper que dites manufactures suposaven per a les famílies rurals com un complement a la seva renda i segon ell, el treball domèstic era desenvolupat sobretot per dones i nins. Aquest mateix autor, també destacava el fet que la major part de les matèries primeres eren locals i que les mateixes activitats manufactureres "fomenten directament l'agricultura consumint les matèries de la nostra collita" (Manera 2001:212). L'organització de la producció i del treball estava estretament lligada als capitals mercantils que es configuraven cap a principis de segle XIX i que donarien lloc a una paulatina mutació del poder (Manera, 1988).

Les famílies rurals dedicaven una part important del temps a activitats manufactureres, tal com relatava la Comissió d'Indústria dels Amics del País a principis de segle XIX. Segons aquesta comissió, els dies plujosos i les nits es destinaven a elaborar aquestes manufactures, i en aquestes tasques el treball infantil i femení era molt significatiu (Manera, 2001a). La raó que hi al darrera de l'autoexplotació de les famílies rurals és que els salaris agrícoles no variaren al llarg del període que va de 1860 a 1919, mentre que els preus dels béns de consum no feia més que pujar (Molina, 2003). Mentre que la població assalariada s'estenia –el 1860 es comptabilitzaven 60632 jornalers front a 27742 terratinents i 3363 pagesos–, els mecanismes de protecció que els podien oferir en altre temps les xarxes socials o la utilització de les terres comunals s'havien esvaït amb l'aparició i extensió del mercat capitalista²⁹².

Aquelles activitats manufactureres, destinades fonamentalment a mercats locals en base a matèries primeres locals i com a suplement de les rendes agrícoles que la violència del "sistema repressiu de treball" imposava, presentaven unes limitacions importants de cara a augmentar l'extracció de renda per part de les classes capitalistes. La racionalització de la producció manufacturera –concentració fabril o control de la producció-comerç per part de la burgesia mercantil i industrial– i la seva orientació vers els mercats exteriors, passà per un ràpid procés de proletarització de la població, que podia seguir (i seguia) el *putting out system*. És a dir, se donava una creixent proletarització de la població, malgrat aquesta es dedicàs a les

²⁹⁰ Peñarubia (2001:27) ens diu que "l'Ateneu va ser concebut pels seus socis, en certa manera, com un centre amb vocació de redemptorisme social, a l'estil del pensament krausista. En primer lloc, obert a totes les classes socials, però, a més, el seu objectiu era, mitjançant el conreu i extensió de la ciència i de la cultura, crear desenvolupament econòmic i democratitzar l'accés al coneixement".

²⁹¹ A mitjans del segle XIX arrancà el moviment cultural de la Renaixença, però aquest no té perquè considerar-se com a quelcom de transformació social en el sentit de ruptura de l'estatus quo. La major part dels seus representants eren d'ideologia conservadora i confessional, com per exemple l'historiador Josep M. Quadrado (Casasnovas, 2006).

²⁹² Al darrer terç del XIX era habitual que els camperols sense terra anassin "a fer mercat", el que significa que anaven amb les seves pròpies eines a les places dels pobles, a l'espera de l'oferiment de treball. Un treball, les condicions del qual venien imposades pel contractista. Una "costum" aquesta de "fer plaça" que es va mantenir fins els anys 1950 (Molina, 2003).

manufactures als seus propis domicilis, sota un estricte control per part de la burgesia que s'encarregava de la comercialització dels productes o la seva posterior utilització en els tallers i centres fabrils. Així mateix, Palma es convertia en atracadora de persones i principal centre manufacturer de l'illa, encara que també se desplegaven iniciatives industrials a altres municipis com Alaró, Andratx, Esporles, Inca, Lluçmajor, Manacor o Sóller. Es tractava de perseguir les majors taxes de benefici per part dels capitals sense haver de suportar excessius costos i sense alterar l'ordre social que es subjectava amb la mà fèrria de les oligarquies caciquils de les illes.

a) *Les farineres.*

Les transformacions rurals varen tenir un important impacte en les activitats manufactureres, o també es pot dir que les transformacions rurals varen estar motivades per múltiples causes, entre les quals una d'important era l'expectativa dipositada en la transformació dels productes agrícoles i la seva comercialització a l'exterior. Així mateix, moltes activitats manufactureres estaven estretament vinculades als canvis agrícoles vers una major intensificació i mecanització de la producció agrícola. Cela-Conde (1979:71) indica que "en el cas de la indústria de l'alimentació, s'han de distingir dues vessants clarament distintes: la de l'abastament de l'illa, i la relacionada amb els conreus d'exportació". Es pot destacar la rellevància de la producció farinera a Mallorca. Aquesta era una activitat a temps parcial ja que el 90% dels molins treballaven menys de 6 mesos a l'any (Manera, 2001a). Segons Rosselló-Verger (1964:412) a les fàbriques de farina, "per obviar el seu funcionament estacional se dobra d'una altra activitat p.e. fabricació d'energia elèctrica, serradora, gel, etc".

Roca (2006) assenyala la importància de la indústria de molta de blat, ja que a la segona meitat del segle XIX el 50% dels molins fariners de vent de l'Estat es trobaven a les Balears, la major part a Mallorca. Cap el 1856 ja es documenta una primera factoria mecanitzada i al 1861 el 62,4% del valor monetari de la producció industrial de les Balears corresponia al sector fariner. El 1871 hi havia a Mallorca 556 molins mogut per energia eòlica, 110 d'hidràulica i 6 a vapor amb una capacitat de producció de 8,36 Hm³ que equivaldria aproximadament a 29 mil Tm (Molina, 1998). El 1860 la mitjana de treballadors dels molins de farina era de 2, mentre que a les fàbriques a vapor de farina es comptava una mitjana de 6,5 treballadors (Manera i Morey, 2006). El 1887 tenim que a Mallorca hi havia 445 moliners i 66 molineres, el 40% es trobaven al Migjorn i Llevant, destacant els pobles de Manacor i Lluçmajor (Rosselló-Verger, 1964). Paradoxalment, les illes no eren precisament excel·lents en quant a producció frumentària, així que una part important de la matèria primera havia de ser importada. A finals del segle XIX es generalitzà la concentració i mecanització farinera i segons Roca (2006:33) "les màquines de vapor d'aquestes farineres actuaren, sovint, com a dinamitzadors de l'activitat manufacturera d'aquestes localitats".

Entre les empreses farineres cal destacar la fundació de la Harinera Balear al 1880, presidida per Gabriel Alzamora i participada per alguns dels principals capitalistes illencs d'aquell temps, estava ubicada al Pont d'Inca²⁹³. Aquesta fàbrica aplicà el sistema austrohongarès – cilindres dobles de fusa – en la molta de blat, la segona aplicació en tot l'Estat. Aquest sistema permetia obtenir farines de diferents qualitats, una fina que aniria destinada als mercats exteriors (Anglaterra i Amèrica) i una més gruixuda que aniria al mercat intern. Aquest cas ens serveix per explicitar un altre aspecte clau en el procés industrial balear, que és l'adquisició de maquinària als països europeus. Així mateix, la localització de la fàbrica en el corredor Palma-Inca va permetre que la societat construís una línia pròpia que connectava la fàbrica amb el ferrocarril Palma-Inca. Tanmateix, alguns dels empresaris fundadors del Ferrocarril de Mallorca es troben també dins l'empresa farinera (Peñarrubia, 2001). El 1887 es liquidà la societat i es passà a dir Harinera Mallorquina, any en que va adquirir dos vaixells a vapor –el Cataluña i el Balears– per dur a terme la comercialització dels seus productes, farines i vins. Val a dir, que la major part dels grans procedien del Mar Negre, motiu pel qual varen adquirir aquelles embarcacions. La societat va col·lapsar amb la crisi finisecular, i particularment la de la fil·loxera ja que aquella empresa també es dedicava al comerç de vi (Manera, 2001a; Roca, 2006).

²⁹³ Indicatiu de la "modernitat" d'aquesta iniciativa fabril i alhora, de la seva relació internacional, és el fet que els principals enginyers instal·lats, cilindres dobles de fusa i màquina de vapor s'adquiriren, respectivament, a un fabricant hongarès L. Lang i a l'empresa anglesa Nasmyth, Wilson & Co de Manchester.

En el treball de Cela-Conde (1979) se recullen les diferents activitats manufactureres segons les matrícules industrials pels anys 1926, 1947 i 1960, i a partir de l'obra de Pedro d'Alcantara Peña (1891) *Guia manual de las islas Baleares con indicador comercial* per determinar els establiments al 1891; amb la qual cosa podem tenir una aproximació del nombre d'establiments industrials (fàbriques, tallers, etc) de Mallorca en aquells anys. En quant als establiments industrials de l'alimentació dedicats a l'elaboració de farina, pastes de sopa (p.ex. fideus, burballes, etc), galetes i neules, i forns de pa, es pot veure a la taula 83 com es passa d'un total de 161 establiments al 1891 a 352 al 1947. En quant a la localització d'aquests establiments, Palma ocupa indubtablement el primer lloc ja que en aquest període es consolidà el paper de la capital com a centre polític-administratiu i també com a centre econòmic, convertint-se en un important pol d'atracció de població procedent de la part forana. En quant als altres municipis on es troba la resta d'aquests establiments, cal dir que es correspon amb els principals centres de producció agrària, industrial i/o comercials de l'illa. Així, es pot veure com Sa Pobla o Inca, apareixen en els tres talls cronològics; mentre que d'altres com Manacor que no apareix al 1891, al 1926 i 1947 compta amb el 4,09% i 7,67% d'aquests establiments, respectivament. Per altra banda, la resta de municipis que al 1891 comptaven amb el 26,02% dels establiments (42 establiments), al 1947 comptaven amb el 18,47% dels establiments de l'illa (65 establiments)²⁹⁴.

Taula 83. Els establiments industrials de l'alimentació –farina, forns de pa, galetes i pastes de sopa– a Mallorca, 1891-1947 (Font: elaboració pròpia a partir de Cela-Conde, 1979).								
1891			1926			1947		
Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Matrícules industrials	Percentatge	Municipi	Matrícules industrials	Percentatge
Palma	25	15,53	Palma	98	57,31	Palma	137	38,92
Pollença	13	8,07	Inca	12	7,02	Manacor	27	7,67
Artà	10	6,21	Sa Pobla	8	4,68	Inca	28	7,95
Sa Pobla	10	6,21	Santa Maria	7	4,09	Llucmajor	21	5,97
Son Servera	10	6,21	Manacor	7	4,09	Sóller	19	5,40
Llubí	9	5,59	Porreres	6	3,51	Sa Pobla	11	3,13
Montuïri	9	5,59	Alaró	5	2,92	Artà	10	2,84
Inca	8	4,97	Artà	4	2,34	Muro	9	2,56
Santa Maria	7	4,35	Petra	4	2,34	Marratxí	7	1,99
Andratx	6	3,73	Santanyí	3	1,75	Sineu	6	1,70
Santanyí	6	3,73	Sineu	3	1,75	Llubí	6	1,70
Sóller	6	3,73	Binissalem	3	1,75	Pollença	6	1,70
Resta de Mallorca	42	26,09	Resta de Mallorca	11	6,43	Resta de Mallorca	65	18,47
Mallorca	161	100	Mallorca	171	100	Mallorca	352	100

Ja a la dècada dels 1960 el negoci de la farina s'havia transformat i encara que pugui semblar que les grans fortunes d'aleshores es concentraven en el sector turístic, tenim una dels grans capitalistes mallorquins de la segona meitat del segle XX que prosperà en el negoci fariner, entre d'altres, es tracta d'Antoni Fontanet. Rosselló-Verger (1964) ens informa de la farinera de Fontanet a Felanitx, que titlla com de les més modernes i majors de la comarca dels anys 1960. Cal recordar que Antoni Fontanet fou un dels majors contrabandistes de l'illa i que netejà els capitals del contraban, entre d'altres, en la fabricació de farines i pinsos. A principis

²⁹⁴ Entre les empreses productores de galetes cal destacar la Societat Anònima Quely. Els seus orígens es remunten al 1853 en la constitució del Forn de Can Guixe a Inca per part de la família Doménech. Aquell forn s'especialitzà en l'elaboració de galetes de vaixell, encarregades per les companyies navilieres que demandaren un producte que pogués conservar-se més temps que el pa. Aquestes galetes es coneixen avui dia com a galetes d'oli o d'Inca. El 1970 es va constituir la societat anònima Quely (www.quely.es, gener 2009). L'accionariat de l'empresa està compost en un 70% en mans de Gabriel Doménech Coll i un 30% d'Explotacions Turístiques de les Illes SL. Aquesta darrera pertany als empresaris Pedro Pascual Gual i Bartolomé Plomer que es dediquen fonamentalment als negocis turístic-immobiliaris, inclosos hotels al Carib (Base de dades SABI, <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, gener 2009).

del segle XXI, Fontanet compta amb un autèntic imperi empresarial del sector agroalimentari, que controla en règim de quasi monopoli els pinsos i farines, a través de l'empresa PIEMASA (Piensos Equilibrados de Mallorca SA).

A l'illa de Menorca es comptabilitzaven el 1887 uns 48 molins, la major part dels quals es trobaven a Maó (16 molins), Ciutadella (11 molins), Mercadal (9 molins) i Alaior (8 molins) i de mitjana hi havia 1,67 treballadors per molí. La major part d'aquests molins eren de vent o hidràulics. El 1858 la societat Taltavull y Hermanos va inaugurar al port de Maó la fàbrica Harinera Mahonesa de A. Carreras y Cia, dirigida per Antoni Taltavull Carreras. Aquesta farinera comptà amb la instal·lació de la primera màquina de vapor de l'illa. El 1862 a Ciutadella hi havia tres molins de vapor²⁹⁵. L'adopció de la màquina de vapor permetia, com arreu, rompre amb l'estacionalitat dels molins accionats per les forces orgàniques, i d'altra banda les intenses relacions comercials requerien que els molins o fàbriques farineres, sempre que hi hagués combustible, treballessin les 24 hores del dia. El 1881 al moll de Llevant, al port de Maó, la societat Ládico Hermanos va instal·lar una nova farinera propulsada per una màquina de vapor que alhora donava energia a una serradora i el 1895 s'instal·lava el primer molí de vapor a Alaior²⁹⁶. A la dècada de 1890 les importacions de farina foren molt importants, al temps que les de blat s'enfonsaven, la qual cosa evidenciaria l'insuficient pes de les farines menorquines. A finals del segle XIX, Francesc Bosch Ponseti va adquirir el molí de vapor de Ládico Hermanos i va adoptar el sistema de molturació austrohongarès. La farinera es dirà La Minerva. Al cap de poc temps s'inaugurà una altra farinera a Maó que feia servir el sistema austrohongarès, La Moderna; i el 1906 el terratinent ciutadellenc, Josep Olives i Magarola, va promoure una farinera a es Mercadal. Aquesta darrera ha estat activa fins el 1999. Al llarg del segle XX s'instal·laren noves farineres –el 1930 hi havia 4 fàbriques– (Casasnovas, 2006). Mentrestant, l'illa d'Eivissa restava, a grans trets, fora dels efectes dels projectes "modernitzadors" i la major part de la població restava subjecte a relacions de producció i consum no capitalistes, al temps que una part important es veia empesa a emigrar (Cirer, 1998).

b) Les conserves.

Les conserves vegetals foren també una de les principals activitats manufactureres a la Mallorca de la segona meitat del XIX. Les Balears amb el 17% de les fàbriques conserveres espanyoles (amb un total de 21), era superada, tan sols, per La Rioja amb 49 fàbriques (Manera, 2001a). Aquesta activitat estava clarament vinculada amb la producció agrícola de l'illa. Entre les principals empreses es poden destacar la de Vicenç Rosselló Moner creada a finals dels 1880 i la d'Antoni Esteve Oliver de 1862 i ampliada als 1890. Aquest segon va iniciar un procés de deslocalització cap a Alcantarilla (Múrcia) on va construir una segona factoria al 1898, en una clara estratègia de perseguir la reducció dels costos que li permetia l'adquisició dels productes agrícoles murcians. Altres empresaris mallorquins s'establiren a la conca del Segura, tot aprofitant els majors marges de beneficis que podien obtenir en aquelles terres. L'activitat conservera va arrossegar altres activitats industrials com per exemple la fabricació de llaunes i altres envasos, particularment vidres. Altrament, capitals vinculats a d'altres sectors, ampliaren el seu abast empresarial a l'activitat conservera (Roca, 2006).

A la taula 83 tenim els establiments industrials dedicats a la manufactura de conserves vegetals i animals entre 1891 i 1947 a Mallorca. Es pot veure com a finals del segle XIX només hi havia quatre establiments tots ubicats a la capital. Això no significa que no s'elaboressin aquestes conserves a d'altres indrets, sinó que la seva elaboració, fonamentalment, no havia estat capturada plenament per les lògiques del capital, és a dir una part important es realitzava a les llars. En canvi al 1926, hom pot adonar-se com el nombre d'establiments industrials s'ha incrementat notablement respecte del 1891, i cal destacar el fet que la major part dels establiments es trobaven fora de Palma, especialment a Binissalem, Sóller i Felanitx. Finalment, el 1947 es pot veure com el nombre d'establiments d'elaboració de conserves animals, vegetals i de productes derivats del porc s'havia quasi quadruplicat respecte del 1926. En aquest moment, Binissalem segueix ocupant el primer lloc, però hi ha una important dispersió per tota l'illa, la qual cosa podria ser interpretada com a símptoma de les relacions de producció i

²⁹⁵ Propietat de Josep Camps i Soler; Joan Sancho i Cia; Miquel Vivó i Cia (Casasnovas, 2006).

²⁹⁶ La dècada de 1880 la capacitat de molta dels molins menorquins era d'unes 4937 Tm i la farina potencialment obtinguda d'unes 4270 Tm (Casasnovas, 2006).

distribució mercantilitzades, en detriment de les pràctiques anteriors que cobrien l'abastament d'aquests productes de forma autònoma. Així mateix, caldria agafar amb certa cautela aquests resultats tal com exposà Cela-Conde (1979:173) ja que no tenim les dades corresponents al nombre de treballadors per empresa, la qual cosa ens donaria una idea més ajustada.

Taula 84. Els establiments industrials de l'alimentació –Conserves vegetals, de carn i productes derivats del porc– a Mallorca, 1891-1947 (Font: elaboració pròpia a partir de Cela-Conde, 1979).

1891			1926			1947		
Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Matrícules industrials	Percentatge	Municipi	Matrícules industrials	Percentatge
Palma	4	100	Binissalem	6	28,57	Binissalem	10	12,5
			Sóller	5	23,81	Llubí	7	8,75
			Felanitx	4	19,05	Felanitx	6	7,5
			Llubí	1	4,76	Palma	6	7,5
			Palma	1	4,76	Manacor	6	7,5
			Petra	1	4,76	Sóller	5	6,25
			Costitx	1	4,76	Porreres	5	6,25
			Lloseta	1	4,76	Campos	4	5
			Santa Maria	1	4,76	Llucmajor	4	5
Resta de Mallorca	0	0	Resta de Mallorca	0	0	Resta de Mallorca	27	33,75
Mallorca	4	100	Mallorca	21	100	Mallorca	80	100

c) *El vi.*

La producció vitivinícola s'havia estès en els anys que coincidiren amb la fil·loxera francesa i d'expansió de la vinya a Mallorca. La producció d'aiguardents tenien ja forta presència a finals del segle XVIII a Mallorca, amb la localitat de Felanitx com a punt excepcional. Rosselló-Verger (1964) en el seu estudi sobre el Sud i el Sud-est mallorquí ens diu que cap el 1844 es comptaven 11 fàbriques modernes i 60 alambins a Felanitx, i 23 alambins a Manacor. El comerç de les begudes alcohòliques tenien per destí les colònies americanes i altres països sud-americans. Les primeres tenien privat el conreu de vinya i oliveres, amb la qual cosa eren mercats captius dels alcohols catalans i mallorquins, principalment (Rosselló-Verger, 1964). L'auge de la producció vinatera cap a finals de 1860, va motivar la decadència de la producció d'aiguardents. La construcció de les instal·lacions portuàries de Porto Colom varen permetre una ràpida expansió del sector vitivinícola i la transformació territorial i socioeconòmica de la zona. Aquest port va tenir certa rellevància pel que fa al comerç de vi i aiguardent, però tal com apunta Quintana Peñuela (2008:107 [1972]) "en el darrer terç del segle XIX, Palma concentra ja la majoria absoluta del comerç insular. L'auge de Porto Colom pareix purament conjuntural, en connexió amb l'exportació de vi a França". Fins i tot, es va haver d'importar raïm d'altres localitats de l'illa. Els vins s'adreçaven a les colònies espanyoles d'Amèrica i a França, fins que la crisi de la fil·loxera i la finalització del tractat amb França per el subministrament de brous espanyols va generar una profunda crisi. Posteriorment, es va refer el sector i combinà la producció d'aiguardents, alcohol i vi. En el primer quart de segle XX, la Unió Balear de Viticultors i la seva publicació *El Viticultor Balear* (1913-1914) actuà com a grup de pressió per la promoció dels conreus de vinya i de la viticultura (Rosselló-Verger, 1964). Val la pena assenyalar la constitució cap a finals de la dècada de 1910 del Celler Cooperatiu de Felanitx²⁹⁷, dirigit per l'enginyer agrícola Ernesto Mestre Artigas²⁹⁸. Aquesta entitat s'encarregà de relançar l'activitat vitivinícola i adoptar una gestió i producció "moderna". A Manacor cal

²⁹⁷ El número de socis passà de 195 al 1921 a 337 al 1957 i la producció passà de 2579 Hls al 1921 a 16410 Hls al 1957 (Rosselló-Verger, 1964).

²⁹⁸ Ernesto Mestre Artigas (1885-1968) passà a dirigir l'estació enològica de Felanitx entre el 1913 fins el 1932 i des del 1923 al 1948 fou cap del Servei Agronòmic de Balears. Mestre fou un dels principals impulsors de les cooperatives agrícoles a Mallorca: Muro, sa Pobla i Tafona Cooperativa de Sóller. El que ens interessa destacar, també, d'aquesta figura és que col·laborà en la redacció del projecte de ciutat-jardí de Santa Ponça el 1933, elaborat per l'arquitecte alemany Heinrich Mendelssohn (Seguí-Aznar, 2001).

destacar la figura de Pere Reus Morro, conegut com Pere Seda, qui comptava amb grans magatzems que segons Rosselló-Verger (1964:406) tenien "cabuda de 5000 Hl en el que pot penetrar el ferrocarril".

En definitiva, tenim que la major part del brou s'elaborava a Felanitx des d'on s'exportava, i la major part del raïm anava destinat a la producció de brou. Per això sorgiren nombroses societats comercials de diferents dimensions i, de retruc, el sector de la fusta – tallers de bótes– experimentà un increment de l'activitat, particularment en la construcció de tonells per al magatzem dels líquids. Fins i tot, hi havia empreses dedicades a la producció de vi i aiguardents que comptaven amb els seus propis tallers per a la construcció de bótes. La producció vitivinícola va ser important, també a la zona del Raiguer mallorquí, especialment a Santa Maria que comptava amb 25 fàbriques al 1891, front a les 36 de Felanitx o les 28 de Palma (Cela-Conde, 1979). A Palma, Manera (2001a) i Roca (2006) destaquen les societats: la Rosa Blanca fundada per Bartomeu Roca el 1851 –amb 100 treballadors, unes instal·lacions de més de 2000 m², una màquina de vapor de 40 CV, etc– dedicada a la producció de diferents begudes alcohòliques (p.ex. ginebra, rom, anís, rom, conyac i licor estomacal), però també a l'elaboració de conserves de calamar i de tàpares²⁹⁹; i Can Suau, constituïda per Joan Suau al 1880, localitzada a la Porta de Santa Catalina i de dimensions semblants a l'anterior es dedicà a la fabricació de rom i conyac, i també de conserves de tàperes i altres aliments, especialment de peix. Aquesta darrera empresa va arribar a tenir un factoria a Formentera (Borrás y Cía) per la qual disposà d'un calador de tonyina i 14 barques amb 60 pescadors.

El 1891, any de la crisi vitivinícola, es comptabilitzaren un total de 233 establiments industrials de producció de vi i aiguardent (taula 85), la major part dels quals es localitzaven a Felanitx, Binissalem, Palma, Santa Maria i Sineu. El 1926 després de la crisi del sector, tan sols es comptabilitzen 50 establiments, localitzats principalment a Manacor, Felanitx i Palma, mentre que al 1947 ja es detecta un increment important de les destil·laries d'aiguardent a Palma, Inca, Lluçmajor i Marratxí (Cela-Conde, 1979).

Taula 85. Els establiments industrials de l'alimentació –vi i aiguardent– a Mallorca, 1891-1947 (Font: elaboració pròpia a partir de Cela-Conde, 1979).

1891			1926			1947		
Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Establiments	Percentatge
Felanitx	35	15,02	Manacor	12	24,00	Palma	47	38,52
Binissalem	33	14,16	Felanitx	11	22,00	Inca	18	14,75
Palma	28	12,02	Palma	8	16,00	Felanitx	12	9,84
Santa Maria	25	10,73	Selva	5	10,00	Lluçmajor	9	7,38
Sineu	25	10,73	Lluçmajor	4	8,00	Binissalem	6	4,92
Inca	14	6,01	Marratxí	4	8,00	Marratxí	5	4,10
Manacor	11	4,72	Inca	2	4,00	Manacor	4	3,28
Alaró	9	3,86	Binissalem	1	2,00	Alaró	3	2,46
Consell	9	3,86	Porreres	1	2,00	Llubí	3	2,46
Sencelles	7	3,00	Sa Pobla	1	2,00	Petra	3	2,46
Santanyí	6	2,58	Búger	1	2,00	Selva	3	2,46
Resta de Mallorca	31	13,30	Resta de Mallorca	0	0,00	Resta de Mallorca	9	7,38
Mallorca	233	100	Mallorca	50	100	Mallorca	122	100

En el cas de Menorca el sector vitivinícola ha estat estudiat per Alfons Méndez-Vidal (2007). D'acord amb Méndez-Vidal (2007) la producció vitivinícola va estar lligada amb la producció bladera de l'illa durant la primera meitat del segle XIX i entrà en crisi al 1866. La seva desaparició va estar lligada al procés de mutació socioeconòmica menorquina i canvi agrari amb l'abandonament del blat, la ramaderia ovina i la viticultura, vers el conreu farratger, la ramadera vacuna i la producció formatgera. A més, l'estructura de la propietat de la terra i les

²⁹⁹ El 1934 La Rosa Blanca es dedicava a la fabricació de cervesa (550 mil litres de cervesa) i de gel (1550 Tm de gel). Una part de la producció de cervesa s'exportava al Llevant peninsular (Aspiroz, 2002).

pròpies característiques del sòl no varen permetre que sorgís la viticultura com ho havia fet a Mallorca.

d) Els formatges.

La primera fàbrica de formatge de Menorca és la Sociedad Anónima Toro (Es Mercadal) fàbrica de quesos, fundada al 1901 i presidida per l'aristòcrata ciutadellenc i diputat maurista de les Corts entre 1907 i 1910, Josep Olives i Magarola. La propietat estava formada per membres de l'oligarquia menorquina entre els que es troben: aristòcrates ciutadellencs (Gabriel Saura Revel, Llorenç Salort i Martorell) i propietaris maonesos (Pere Mir i Mir, Joan Bialle Coll, etc) (Casasnovas, 2006). No es tenen notícies de la seva desaparició, però sembla que aquesta activitat agafà grans dimensions quan Pedro Montañés Villalonga va constituir l'empresa IQM (Industrial Quesera Menorquina) al 1931. Montañés havia treballat a França per la fàbrica de calçat de goma de Josep Codina a Toulouse al 1929 i allà va definir la idea de construir una fàbrica de formatge fus a la tornada a Menorca. La transformació ramadera i formatgera a Menorca no es podria acabar d'entendre si no fos per l'aparició de l'empresa IQM. Aquesta fàbrica de formatge fus sota la marca El Caserío, seria responsable en bona part de la comercialització i intensificació lletera. Per altra banda, Santiago Miró (1978:151) exposava el fet que Montañés fou un home que estava molt ben relacionat amb el poder franquista. El seu home de confiança era Francesc Tutzó, primer president del Consell Insular de Menorca³⁰⁰. La gran explosió formatgera estaria vinculada a aquesta empresa que absorbiria entre el 55% i el 75% de tota la producció lletera i imposava una política fèrria de preus, normalment per davall de la mitjana espanyola, al temps que els pagesos mitgers havien de fer front a unes creixents despeses en factors de producció (Méndez-Vidal, 2007).

Com a resposta a la situació quasi monopolística d'IQM, es va constituir COINGA (Cooperativa Insular Ganadera) el 1966. El 1978, les autoritats es lamentaren front al govern central de l'estrangulament dels preus de la llet i demanaren la seva intervenció. La situació s'ha anat perpetuant i al 1992, en ple procés de reestructuració del capitalisme global, IQM (El Caserío) fou venut a la corporació transnacional estatunidenca Kraft Jacobs Suchard. Després d'haver venut IQM, la família Montañés es va centrar absolutament en el negoci hotelier i immobiliari (Manresa, 14/12/2008)³⁰¹. Cal apuntar que Pedro Montañés ja participà en l'Hotel Port Mahón cap a mitjans dels anys 1950 (Alenyar i Servalls, 1990). El fill de Pedro Montañés, Matías Montañés, després de la venda del Caserío ha participat en el consell assessor de la Banca March, ha estat accionista d'Hoteles Marítimos SA i presidí la Cambra de Comerç menorquina, entre d'altres (Mucha, 25/01/2009).

Mentrestant, COINGA entrà en un període crític agreujat per la introducció de les quotes lleteres de la UE. A principis del segle XXI, la situació se mantén en un delicat "equilibri" en que se mantén la producció lletera-formatgera (i creix la importació de pinsos). A més, s'han introduït conreus farratgers molt exigents en recursos hídrics, com els alfals i el raygrass (Bauzá, 2006; Méndez-Vidal, 2007). A finals del 2008, la multinacional Kraft anuncià el tancament de la fàbrica de El Caserío, la qual cosa podria repercutir en la pèrdua de 163 llocs de feina directes. Emperò, aquest tancament podria tenir unes repercussions de major abast a l'illa on el 20% de la producció lletera estava vinculada a la transnacional i es generaven uns 3 mil llocs de feina indirectes i, a més, l'estructura territorial s'ha sustentat en bona mesura en la seva activitat ramadera-exportadora. Finalment, l'empresari estrella del tardofranquisme, José María Ruíz Mateos va adquirir la planta del Caserío el maig de 2009, però la marca El Caserío seguiria en mans de la multinacional nord-americana. Aquesta operació forma part del procés d'expansió de la Nueva Rumasa que també tenia la seva dimensió hotelera amb l'adquisició d'hotels³⁰² (Agencias, 12/12/2008; I.O./EFE, 9/05/2009)³⁰³.

³⁰⁰ Segons Miró (1978) Tutzó ha estat vinculat als negocis dels Montañés –p.ex. a la cadena hotelera Hoteles Marítimos SA (Hosteltur, 24/09/2007)–. A més, diu Miró (1978:151) que el germà de Tutzó estava casat amb una filla de l'ex-ministre de Franco, Rodríguez de Miguel, és a dir, es tractava d'una personalitat molt ben posicionada en el poder.

³⁰¹ La família Montañés és propietària de: Red Turística Menorquina SA mitjançant la qual explota els hotels de la cadena Artiem i diversos restaurants; Inversiones 3M dedicada a l'explotació immobiliària; Santa Margarita Inversiones SIMCAVF S.A. d'adquisició i gestió de valors mobiliaris; i participa en l'accionariat de Lavandería Insular SA (<http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, desembre 2008).

³⁰² A principis de 2011 el grup de Ruíz Mateos, Nueva Rumasa, presentava concurs voluntari de creditors, amb la qual cosa l'empresa formatgera menorquina entrava de nou en un període de fortes convulsions. Es plantejava la possibilitat de formar una Societat Laboral, en mans dels treballadors en un 51% i la desvinculació de la família Ruíz Mateos

e) *Altres productes agroalimentaris.*

Es poden destacar altres activitats manufactureres vinculades a la producció agrícola. Així, per exemple, a la proliferació d'ametllers hi va anar associada l'extensió de màquines desclovelladores de l'ametlla, essent la clovella emprada com a combustible pels motors de gas pobre, especialment de les fàbriques tèxtils, fins a la dècada de 1960 (Roca, 1992). També va tenir certa importància la fabricació de gel i begudes (p.ex. gasoses i misteles)³⁰⁴ o la manufactura de dolços (p.ex. torró d'ametlla, xocolata, etc) amb 18 establiments industrials al 1891 i 35 establiments al 1947 (Cela-Conde, 1979; Manera, 2006). En el cas del torró d'ametlla, Aspiroz (2002:209) exposa com en acabar la Guerra Civil, "la política de quotes va reduir al mínim el subministrament de sucre a aquesta indústria i el que se'ls hi atorgava era sucre moreno de baixa qualitat", quan engegà la indústria alacantina, la manufactura de torró d'ametlla mallorquina pràcticament va desaparèixer cap el 1944.

Un altre cas podria ser el de la fabricació de sabó que explicita el binomi sabó-oli. El segle XIX s'enregistraven diverses fàbriques de sabó que transformaven l'oli d'oliva. Cap el 1875 es comptabilitzaven 56 fàbriques de sabó. Andratx destaca en la producció sabonera i cap a la segona meitat del XIX, l'Arxiduc descrivia l'existència de 8 fàbriques de sabó "importants" a Andratx. Antoni Pujol (1995/1996) exposa que "fins el 1877 el pes de la saboneria és aclaparador. Un grup d'empreses familiars havia convertit Andratx en un dels centres productors més importants de tot l'Estat". Això fou possible gràcies als "baixos jornals, que retallarien costos de producció" (Manera 2001:247) i al fet que, en quant al binomi sabó-oli, "Mallorca s'havia convertit, a partir de la segona meitat de la dècada dels trenta del segle passat [XIX], en un centre que importava matèria primera i exportava producte manufacturat" (Pujol 1995/1996:30). És a dir, el sabó d'Andratx s'elaborava principalment, gràcies a les importacions d'oli procedents de Catalunya i Andalusia i els materials alcalins (sosa, barrelles, etc) de diferents procedències (p.ex. Àguilas, Alacant, Canàries, Cartagena, etc). El saboner andritxol, Gaspar Moner va instal·lar una fàbrica d'àlcals artificials a Eivissa entre 1860 i 1865, aprofitant la sal de ses Salines, per proporcionar la matèria primera a la seva fàbrica de sabó.

El 1869 la capacitat de les calderes de les 12 saboneries andritxoles era de 67600 litres³⁰⁵, mentre que la de tot l'Estat espanyol era al 1863 de 109700 litres (Pujol, 1995/1996). L'èxit del sabó mallorquí es sustentà en l'estratègia d'explotar mà d'obra a baix cost i uns recursos aliens (oli i sosa de barrella) i l'orientació de dita producció als mercats colonials. L'aventura del sabó s'enfonsà cap el 1878. L'entrada del sabó del català Marc Rocamora en els circuits comercials colonials cap el 1865 degué afectar al capitals industrials del sabó andritxols; però també degué ser la utilització de l'adulteració del producte amb la utilització de l'àlcali *Sapindus saponaria*, del que s'extreu un suc que és succedani del sabó, en detriment de la sosa artificial (Gil-Sánchez et al., 2002; Pujol, 1995/1996). La saboneria andritxola requeri la fusta que era extreta dels pinars de la vessant occidental de la Serra de Tramuntana, i que fins i tot se duia d'altres indrets de l'illa³⁰⁶, amb la qual cosa aquesta activitat va tenir un notable impacte a les masses forestals (Gil-Sánchez et al., 2002) i va servir per activar la indústria fustera, com és l'exemple de Mateu Bosch –continuador de la saboneria d'Antoni Valent al 1886– que va introduir una serradora (Ca'n Papa) que ja no només faria caixons per traginar el sabó. La darrera sabonera i Ca'n Papa es donaren de baixa el 1911. La crisi sabonera andritxola va anar

(Obispo, 6/04/2011). El setembre de 2011 el grup empresarial especialitzat en adquisició d'empreses en crisi (*fons voltor*), Back in Business, va adquirir Nueva Rumasa. Aquesta empresa pertany a Àngel de Cabo, empresari valencià vinculat al sector de la construcció i amb alguna empresa vinculada al cas de corrupció polític-empresarial Gürtel. Àngel de Cabo a través de Possibilitum Business s'havia fet el 2009 del grup de viatges Marsans (De Barrón, 10/09/2011).

³⁰³ A Mallorca la producció formatgera va tenir importància quan el sector lleter s'expandí, però entrà en declivi de manera paral·lela al de la llet. El setembre de 2010 l'empresa Formatges Campos SA (Formatges Piris) que havia estat fundada el 1944 tancava les seves portes.

³⁰⁴ Una de les empreses més conegudes fou Productes Miret (1868) que segons Manera i Morey (2006) és la més antiga de la seva branca.

³⁰⁵ Entre 1869 i 1877, els principals empresaris del sabó d'Andratx eren: Bernat Alemany Flexas, Antoni Bosch Massot, Joan Castell, Baltasar Ensenyat, Jaume Ferrer, Antoni Ferrer, Josep Juan, Gaspar Massot, Joan Moner, Gabriel Moner, Miquel Moner, Guillem Porsell, Antoni Simó, Lluc Tortella, Antoni Valent Pujol i Gabriel Valent Moner (Pujol, 1995/1996).

³⁰⁶ Pujol (1995/1996:35-36) escriu que "les sortides de fusta augmentaren ràpidament fins assolir la cota màxima de 4737,5 Tm a 1899 i, quan els pinars del municipi ja no donaven pus de si, ningú va dubtar a promoure l'entrada de fusta sense obrar fins a un màxim de 2093,5 Tm l'any 1898".

seguida d'una profunda crisi social que vendria explicitada per la forta emigració cap a Cuba (Pujol, 1995/1996).

10.5.5.2. La metal·lúrgia: manufactures lligades a la transformació agrària a Mallorca³⁰⁷ i a la construcció naval a Menorca.

Joan Roca (1992) va analitzar el paper que la "modernització agrícola" jugà en l'esperonament d'activitats industrials, més enllà de les de transformació dels productes agroalimentaris. El capitalisme agrari anà de la mà de la introducció de la mecanització del camp i de l'increment de la productivitat degut a l'adopció dels productes derivats de la química moderna i l'ús dels combustibles fòssils. El món rural va començar a emprar nous estris per a les tasques al camp, però també per a la transformació dels productes agrícoles. A partir dels anys 1860 començaren a proliferar els tallers per a la construcció de maquinària i eines agrícoles (p.ex. segadores, sembradores, bombes de treure aigua, alambins, desclovelladores d'ametlles, etc)³⁰⁸. La major part dels tallers es trobaven a Ciutat, però també hi havia diversos tallers als pobles de major reactivació agrícola (p.ex. Felanitx, Sa Pobla, Binissalem, Manacor, etc).

a) La fabricació d'estris agrícoles.

S'ha definit el 1872 com l'any de la mecanització del camp, degut a l'arribada d'una màquina mòbil de vapor destinada a la mòlta, de la casa anglesa Ramsome and Sims. Aquella marca britànica també instal·laria nombroses màquines de vapor a la indústria tèxtil. Tornant a la fabricació d'estris agrícoles, especialment pel que fa a les arades, cal tenir present que la major part de les arades eren de tracció animal, principalment estirats per ases i muls. La gran proporció de la cabana pecuària de Mallorca entre el 1865 i el 1962 és deguda al seu paper tractor en l'agricultura. Cela-Conde (1979:104) apuntava als anys 1970 que "la situació del camp mallorquí no pareix haver canviat sensiblement en el que respecte a aquest capítol des de l'època de la pròpia formació del camperolat de petita propietat".

Una de les principals fonerries de Mallorca fou la del solleric Joan Oliver Rul·lan, Can Maneu. Joan Oliver va emigrar a França al 1824 per un curt període de temps on treballà en una foneria a Marsella, i el 1826 va fundar la seva foneria a Sóller. El 1829 va construir la que, d'acord amb els historiadors econòmics, degué ser la primera màquina de vapor de tot l'Estat (Roca, 1992; Manera i Escartín, 1996; Manera, 2001a). El 1843 traslladà l'empresa a Palma per tal d'ampliar l'abast de la seva activitat que no seria només la de fabricant i distribuïdor, sinó que fins i tot se dedicà a la importació de maquinària. De fet, el 1870 introduí les primeres màquines segadores a Mallorca procedents del Regne Unit. Encara que aleshores, seguia centrada, fonamentalment, en els estris agrícoles. Quan el seu fill, Joan Oliver Castanyer, es va fer amb l'empresa al 1872, s'amplià l'activitat vers la construcció de calderes fixes per la flota mercant mallorquina en expansió (p.ex. les dels vapors Bellver, Isleño, Cataluña i Cabrera)³⁰⁹, en la fabricació de màquines de vapor per altres indústries i la reparació de telers (Roca, 1992; Roca, 2006).

Si bé és cert que Can Maneu realitzà calderes pels vapors mallorquins, cal dir que la introducció del vapor al transport marítim se feu en base a la importació de vaixells, majoritàriament de Gran Bretanya, i de la seva maquinària. Així tenim que a remolc de les transformacions que es donaren en el transport i comerç marítim, amb l'adopció del vapor, i la pèrdua de les colònies espanyoles de les Antilles i del comerç vitivinícola, Mallorca (i podríem dir que les Balears) va entrar paulatinament dins de l'àrea d'influència econòmica de Barcelona.

³⁰⁷ Per una completa anàlisi de la metal·lúrgia a Mallorca, es pot consultar l'obra de Carles Manera i Joana Maria Escartín (1995).

³⁰⁸ Roca (1992) ens informa, a mode d'exemple, dels tallers Melià de Porreres (1894) fabricava segadores, sembradores, desclovelladores d'ametlles; l'enginyer Alemany va dissenyar la batedora "Victòria" al 1913 i era construïda als tallers Carbonell (Can Salí); a Felanitx, els tallers Nadal i Mestre, patentaren la turbina "Unix Cilindro" al 1922, emprada per premsar el raim en l'elaboració del vi. Els tallers Carbonell (Can Salí) de Palma també foren pioners en la construcció d'arades del tipus Howard (arada de dues rodes), pensats pel seu ús a les vinyes i a Can Maneu se construïren arades modificades de la nord-americana Wallen (Cela-Conde, 1979).

³⁰⁹ Manera (2001a) apunta com la fàbrica de Maneu és de les poques dedicades a la fabricació de màquines de tot l'Estat que al 1882 emprava com a força motriu el vapor. A més, les instal·lacions eren de grans dimensions i comptava amb més de 300 operaris i una marcada divisió del treball.

A principis del segle XX, el comerç exterior s'anà abandonant progressivament i el que quedà, fou absorbit per vaixells estrangers o pel que restava de la flota de velers mallorquins. L'establiment de rutes marítimes regulars amb els ports del Llevant peninsular va acabar amb les petites companyies comercials independents, al temps que se configuraven grans societats, entre les que destaca la Trasmediterrànea. Nogensmenys, tal com exposà Alberto Quintana Peñuela (1974:10) significà la ruïna de les indústries relacionades amb el transport marítim (p.ex. drassanes, cordelleres, etc) que havien experimentat un moment àlgid cap a mitjans del segle XIX (Barceló, 1961; Pou-Muntaner, 1964). Una mostra de l'impacte de la "modernització" del transport marítim, la tenim en la destrucció d'establiments artesanals dedicats a la construcció de vaixells (mestres d'aixa) que en el cas de Palma es passà, de 14 establiments al 1891 a 7 al 1926. Això no obstant, la Gran Guerra va repercutir positivament en l'activitat de les drassanes que varen viure momentàniament un cert auge (Cela-Conde, 1979).

La contesa bèl·lica espanyola, junt amb les dues guerres mundials en les que no participà Espanya, fou un dels elements principals que motivaren l'aparició d'experiències fabrils a les illes. Els feixistes no pogueren fer-se amb la part septentrional de l'Estat, amb les principals regions industrials espanyoles, fins que pràcticament finalitzà la guerra. Per això, feren de Mallorca no només la base de l'aviació de guerra, sinó que també s'hi localitzà bona part de la indústria de la guerra (Casasnovas, 2005; Ginard, 1999a). En aquest sentit, els capitals industrials mallorquins es propulsaren de manera significativa. La forta i brutal repressió que sofrí una part important de la població va tenir a l'altra cara de la moneda la consolidació d'una classe empresarial propera al règim ja fos pels negocis o per la ideologia; encara que ambdues coses anaren en la major part dels casos estretament lligades tal com han exposat Glicerio Sánchez-Recio i Juliio Tascón (2003) en un treball sobre els empresaris de Franco a l'Estat espanyol. Tal com sostén Joan Buades (2004:26) "l'empresari audaç que reclamava Oliver [fent referència a l'intel·lectual, Miquel dels Sants Oliver] apareix en una trajectòria d'èxits que marcaran època, però que se situen més al costat del rude esperit de conquesta i rapinya del Far West que no pas de l'inici d'una classe industriosa i amb consciència nacional, com havia passat a Anglaterra o a Catalunya".

Durant la Guerra Civil molts de tallers i fàbriques del metall foren militaritzats per la Junta de Fabricació de Material de Guerra de Mallorca creada el 1937. Segons Ginard (1999a:23) es fabricaren a Mallorca "850453 peces de metralladora, de fusell Mauser i de fusell metrallador tipus II i OC [...] A més, foren fabricades 500000 peces per a l'elaboració de cartutxeria, que foren enviades a Toledo i Palència, i gomes per a les màscares antigàs"³¹⁰. Entre les societats militaritzades destaca la fàbrica Manufacturas Femu, fundada amb capital italià al 1922 i dedicada a la fabricació de bàscules i balances, s'orientà a la fabricació de complements de bombes pel bàndol rebel (Manera, 2001a; Roca, 1992; Roca, 2006). La capitalització de l'empresa durant la guerra va permetre que durant la dictadura es dedicàs a la fabricació d'eines d'alta precisió (p.ex. broques helicoidals o freses per usos industrials).

El taller Can Cinto de Sa Pobla d'arrels decimonòniques, segons Manera (2001) fou un dels centres metal·lúrgics de l'illa que també gaudiren del privilegi manufacturer de l'ocupació i domini feixista. Can Cinto i altres tallers de Sa Pobla foren consignats per fabricar guies de peu per a metralladores. En plena dictadura, cap als anys 1950, Can Cinto es va dedicar a la construcció de motors d'ús agrícola. Una especialització que segons Manera (2001a) respon al fet que durant la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial feu front a les escasses importacions de maquinària i altres mercaderies, amb la fabricació del seu propi motor, conegut popularment com la Unión –el nom legal era el de Grif–. El motor Unión fou un element clau per a l'extracció d'aigua de la zona de Sa Pobla-Muro³¹¹, un element de l'anomenada "modernització agrícola", impensable sense l'ús massiu dels derivats del petroli.

Una altra societat que val la pena esmentar és la fundada per Gabriel Buades Vidal al 1900, Casa Buades SA. El pare de Gabriel Buades, Andreu Buades Mir, havia fundat el 1843 un taller i al 1900 el Gabriel Buades es desvinculà de l'empresa familiar. Casa Buades es començà a dedicar a la fabricació d'eixataria sanitària. La Guerra Civil va disparar l'activitat fabril de Casa Buades que canvià les aixetes per la fabricació de sivelles per les corretges militars, màscares antigàs i metralletes. Després dels conflictes bèl·lics, al 1950 els Buades inauguraren a la finca

³¹⁰ David Ginard (1999b) cita l'obra de Gerardo Martínez de Tejada (1939) *La Artillería de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional* que aporta interessant material al respecte,

³¹¹ Dels 82 motors fabricats entre 1848 i 1952, 59 s'instal·laren a Sa Pobla i 10 a Muro (Manera i Escartín, 1995).

Son Costa d'1,7 Ha (Palma, Carrer Eusebi Estada) una gran fàbrica que als anys 1970 arribà a comptar amb 770 treballadors. Les aixetes de Buades cobreixen les exigències de la indústria turístic-immobiliària balear i a més s'adreçaren, cap els anys 1960 a d'altres països, des d'europaus, llatinoamericans als països àrabs. El 1985, en ple procés de reestructuració del capitalisme mundial i d'inserció de l'Estat espanyol dins l'espai comunitari, la Casa Buades fou adquirida per la companyia nord-americana Standyne. Al cap de 4 anys, el 1989 la companyia transnacional TEKA va adquirir Casa Buades. Cal tenir present que TEKA és propietat de Klaus Graf que el mateix any de l'adquisició de Buades va adquirir Biniagual, i que abans, el 1981 havia construït al litoral calviàner el luxós port esportiu Porto Portals. Graf va relocalitzar l'empresa des dels terrenys de Palma al polígon de Binissalem al 1991, la qual cosa li va permetre dur endavant una important "pilotada" urbanística –operació especulativa– en els terrenys que fins aleshores ocupava l'empresa a Palma (Carrer Eusebi Estada). La crisi econòmic-financera del 2008 i el creixent procés deslocalització-relocalització de l'empresa en xarxa va motivar que la direcció de Casa Buades, és a dir Graf, anunciàs a principis de 2009 la presentació d'un ERO (Expedient de Regulació d'Ocupació) que afectava al 100% de la plantilla (173 treballadors). La racionalització empresarial de Teka, amb la destrucció de 173 llocs de feina a Mallorca, està lligada a l'obertura al 2006 d'una fàbrica de la mateixa empresa a Kaiping (Xina) dirigida per Arturo Baldasano que alhora és el conseller delegat de Teka, amb una capacitat per manufacturar 830 mil unitats anualment i amb uns majors marges de benefici (Ruíz de Galarreta, 22/01/2009; Manso, 22/01/2009a; Manso, 22/01/2009b; Manso, 24/01/2009b; Rosselló-Verger, 1977).

En el cas de Manacor, les manufactures del metall s'orientaren cap a l'abastament d'instrumental per a la indústria de la fusta (Rosselló-Verger, 1964). Tal com s'ha esmentat en l'apartat referent al transport terrestre, fins i tot, al primer quart del segle XX en una conjuntura econòmica mundial de rearticulació del règim d'acumulació del capital i amb una minva dels fluxos comercials, es posà en marxa la Societat Mercantil Lacy, Ribas i Cia de fabricació de vehicles, que es transformà en la LORYC SA que fabricarien diversos models del cotxe conegut com el Loryc que s'elaborava quasi íntegrament a Mallorca (Batle-Manresa i Pujalte, 1997).

A la taula 86 es pot apreciar l'evolució dels establiments industrials del metall a Mallorca entre 1891 i 1947. Al llarg d'aquest període s'han incrementat de manera notable, però és sobretot entre el 1926 i el 1947 en que es produeix un increment important, passant de 346 establiments a 884. Aquest fet es deu, sobretot, al fet que coincideix amb el procés de concentració del capital industrial i una nova organització del treball amb l'adopció generalitzada de maquinària i la generalització de l'electricitat. A més, durant la Guerra Civil, com ja s'ha assenyalat, Mallorca es converteix en un dels centres industrials per a la fabricació de l'exèrcit rebel. En els anys 1940, en plena autarquia feixista, s'aprovaren projectes industrials corresponents als sectors de la metal·lúrgia, la mecànica i l'òptica. El que segons Ginard (1999a:36) responia a l'estratègia autàrquica que permetia aquelles iniciatives que podien permetre una substitució d'importacions. Com es pot apreciar a la taula 86, la localització d'aquests establiments corresponia als municipis amb major activitat industrial i agrícola: Palma, Manacor, Sa Pobla, Felanitx, Inca, etc.

Taula 86. Els establiments industrials del metall –Ferrers, calderers, torners, llanterners, ganiveters, llaners, constructors i venda de maquinària metàl·lica.– a Mallorca, 1891-1947 (Font: elaboració pròpia a partir de Cela-Conde, 1979).								
1891			1926			1947		
Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Establiments	Percentatge
Palma	145	52,35	Palma	114	32,95	Palma	367	41,52
Artà	15	5,42	Manacor	42	12,14	Sa Pobla	45	5,09
Manacor	14	5,05	Felanitx	26	7,51	Manacor	43	4,86
Felanitx	10	3,61	Inca	24	6,94	Inca	37	4,19
Porreres	8	2,89	Llucmajor	20	5,78	Felanitx	33	3,73
Inca	7	2,53	Sóller	19	5,49	Llucmajor	32	3,62
Alaró	6	2,17	Campos	18	5,20	Pollença	22	2,49
Andratx	6	2,17	Sa Pobla	16	4,62	Porreres	22	2,49
Esporles	6	2,17	Pollença	15	4,34	Muro	20	2,26

Petra	6	2,17	Sineu	13	3,76	Campos	16	1,81
Resta de Mallorca	54	19,49	Resta de Mallorca	39	11,27	Resta de Mallorca	247	27,94
Mallorca	277	100	Mallorca	346	100	Mallorca	884	100

b) La construcció naval.

Un dels exemples més destacats de la indústria metal·lúrgica a les illes és el cas de la Maquinista Naval, que llavors es dirà Anglo-Española de Motores Gasógenos y Maquinaria en General SA de Maó. L'Arsenal del Port de Maó, construït pels britànics al primer quart del segle XVIII, havia viscut anys d'eufòria pel dinamisme de la construcció naval, però cap a mitjans de segle XIX aquella activitat estava pràcticament paralitzada. Entre el 1825 i el 1845, les instal·lacions de l'Arsenal havien estat emprades per les armades nord-americana, holandesa i britànica. Casasnovas (2006) escriu que la caiguda de la construcció naval no degué ser tan aclaparadora com les fonts del moment indiquen. Així, el mestre d'aixa, Jeroni Tudurí de la Torre i el seu fill Josep Tudurí, varen construir-hi els vaixells més importants de mitjans segle XIX, entre els quals es trobaven vapors (Nuevo Balear, Cid Campeador). La competència de les drassanes del Nord d'Europa i la desaparició progressiva de la navegació a vela, feu que els oficis lligats a la construcció naval entrassin en declivi i a partir de 1860 se produeix el seu col·lapse. Un col·lapse que, tanmateix, es prou generalitzat, tal com ocorre a Mallorca o a Catalunya. L'any 1895 es constituïa la societat anònima La Maquinista Naval³¹², propietat dels germans Pau i Francesc Ruíz Verd que es localitzaria als magatzems de l'Arsenal, arrendats a l'Estat el 1890. Casasnovas (2006:375) exposa com alguns autors veuen una connexió entre la construcció naval anterior i la Maquinista Naval, la qual cosa pot ser en part certa, però tal com sosté l'autor: "els productes de la fàbrica maonesa no tenien res a veure amb la construcció de vaixells a vela i buc de fusta que s'havien construït fins pocs anys abans".

L'any 1894, les instal·lacions s'incendiaren i s'edificaren els nous tallers al Cós Nou destinats a fosa, ferreria, magatzems de carbó, gasògens, oficines i un moll per a l'atracament de vaixells. Els Ruíz Verd, participaven d'altres iniciatives del capital maonesos, i especialment en la Sociedad General del Alumbrado, l'opció gasista de l'enllumenat de la ciutat. De fet Pau Ruíz Verd, en la seva condició de director tècnic de la companyia gasista, visità el 1892 Anglaterra per adquirir maquinària. Aquesta fou adquirida a la casa Julius G. Neville de Liverpool i en aquell viatge va conèixer els motors Crossley (Ortíz, 2006). Neville fou el distribuïdor dels motors Crossley i els gasògens Dowson pel sud d'Europa. Aquest fet és d'enorme importància ja que d'aquesta relació s'estableix la vinculació entre els Ruíz Verd, els Crossley Brothers de Manchester i Julius G. Neville de Liverpool. El 1902 la Maquinista Naval es transformà en l'Anglo-Española de Motores Gasógenos y Maquinaria en General SA amb la participació de Julius G. Neville en el capital. D'acord amb Casasnovas (2006) és un dels principals casos d'inversió estrangera a l'illa. Segons Ortíz-Villarejo (2006) aquesta societat va permetre que els capitalistes britànics i maonesos se beneficiassin mútuament: els primers mitjançant la utilització de patents que actuaven de barrera a l'entrada de competidors a Espanya i l'aprofitament d'unes instal·lacions ja existents que els hi suposava estalviar-se els costos d'una nova fàbrica; i els segons que veien com els seus negocis feien un salt espectacular. L'empresa fou l'agent dels motors Crossley a Espanya i passà dels 264 obrers de 1900 a gairebé 500 obrers el 1911 (Casasnovas, 2006).

No obstant, cap el 1898 ja es començaven a donar problemes entre la casa Crossley i el seu distribuïdor Neville, particularment perquè aquest segon devia importants quantitats al primer. Així doncs, quan es fundà l'Anglo, Crossley l'abastia sempre a canvi de pagaments en metàl·lic o garanties metàl·liques. Les diferències entre Neville i Crossley es feren més vives a partir de 1901. Si fins aleshores l'empresa maonesa s'encarregà de construir els motors patentats de Crossley; a partir de 1901, en els inicis de la construcció de motors de combustió, la posada en pràctica de les patents es duria a terme a companyies madrilenyes, en comptes de la de Maó. L'estiu de 1911, l'Anglo tancava les seves portes com a resultat de les tensions financeres que hi havia entre Neville i Crossley. La crisi de l'Anglo evidencià la dependència

³¹² En el capital de la societat es troben els principals accionistes de la companyia gasista, Sociedad General del Alumbrado: Joan Taltavull i Garcia, Francesc Teruel, Miquel Estela, Joan Rodríguez i Femeninas, Baltasar Tudurí, Miquel Llopis i Francesc Ruíz Verd

d'aquella iniciativa respecte de la tecnologia i les patents de Crossley, els efectes de mala gestió de Neville i, sobretot, la capacitat de moviment dels capitals estrangers, vers la rigidesa física de la fàbrica maonesa. Així, la crisi de l'Anglo no pot ser entesa només com una crisi interna menorquina, sinó que s'hauria d'emmarcar dins d'una perspectiva més ampla, en relació a les lògiques i tensions del capital industrial i comercial britànic. Emperò, les seves conseqüències foren molt significatives en el teixit empresarial i social menorquí. Aquest tancament arrossegà el sector financer menorquí i va marcar el final d'una època industrial daurada. El deute de l'Anglo a Crossley Brothers era d'unes 20 mil lliures, mentre que aquests facturaven mensualment unes 30 mil lliures. La companyia de Manchester va donar per perdudes aquelles 20 mil lliures, però no abandonà la seva presència a l'Estat espanyol ja que des de feia temps era present a Madrid, representada per Alberto Maude i el 1918 es constituïa la Compañía Española de Motores Crossley que permetria entrar a Crossley a Amèrica Llatina i evitar les polítiques proteccionistes espanyoles (Ortíz-Villarejo, 2006).

c) La bijuteria menorquina.

Segons López-Casasnovas i Rosselló (2002:13), a Menorca, "l'auge de la indústria de portamonedes de plata, que arriba a agrupar 40 fabricants, i a donar feina a uns 3000 treballadors (sobretot dones), marca el començament de segle". Casasnovas (2006) ens indica com l'argenteria tenia uns antecedents que es remuntaven a finals del segle XVIII i amb una localització preferent a Maó. Les primeres bosses de malla de plata sembla que es manufacturaren a Menorca cap als anys 1840. A la segona meitat del XIX entre els diferents tallers, destaca el de la família Tudurí que exportaven moneders cap a Algèria. Cap a finals del segle XIX la manufactura de les borses de malla de plata varen experimentar un increment important i tenien per destí les classes acomodades del continent europeu, especialment Anglaterra. Es tracta d'un bé sumptuós realitzat amb un metall que s'ha d'importar.

La pregunta que alguns autors es fan és perquè sorgeix a Menorca i no a d'altres indrets aquesta activitat. Santaló (1996) sostén que, malgrat que a d'altres indrets se conegués i fins i tot es posàs en marxa la producció de moneders de plata (p.ex. França o Alemanya), el fet que es produïssin en domicilis o petits tallers, associats a una baixa capitalització, permetia una elevada extracció de renda per part dels agents comercials. A més, el gruix de la feina (la confecció de la malla) era elaborada per dones (unes 4000 dones al 1913). Aquesta era una de les principals raons de l'èxit menorquí en la seva producció. Les dones rebien uns salaris més baixos que els homes, i a Menorca encara eren més baixos que a d'altres indrets. En concret, d'acord amb Casasnovas (2006), de mitjana rebien 1 pesseta diària. L'activitat borsera menorquina es va expandir a la resta de l'arxipèlag (Mallorca i Eivissa), en la cerca de majors contingents de treballadores susceptibles de ser explotades, amb uns salaris inferiors als menorquins, i així evitar haver d'incrementar els salaris de les menorquines. D'aquesta manera, per exemple, al 1919 la fàbrica de Joan Gomila Riudavets elaborava el 44% de la malla de plata a Mallorca, als municipis de Palma, Manacor i Santanyí.

En motiu de la Gran Guerra, augmentaren el nombre de treballadors masculins ja que a partir de llavors els tancadors dels portamonedes s'han de manufacturar a l'illa, a diferència dels anys anteriors en que els tancadors eren importats o bé les malles de plata eren enviades a França pel seu acabament. La mecanització de les fàbriques es va dur a terme en finalitzar la Primera Guerra Mundial, amb maquinària procedent d'Alemanya. Un dels fabricants que mecanitzà la producció cap el 1920 fou Guillem Coda. A finals de 1920, la fabricació dels portamonedes de plata entrà en crisi per múltiples causes, que entronquen, òbviament amb la crisi de postguerra. Casasnovas (2006:401) apunta una doble circumstància: "per una banda, el canvi de moda que va popularitzar el cuir per sobre de la plata; d'altra banda, la forta inflació que afectà a la pràctica totalitat de països europeus. Les economies domèstiques es van veure inundades per una gran massa de bitllets de paper moneda. En aquest context, els elegants moneders de plata i d'or eren tan superflus com inútils". Durant els anys 1920 es varen tancar nombroses fàbriques i tallers, fins i tot les dels poderosos Joan Gomila Riudavets i Guillem Coda.

Nombrosos autors, sostenen que sobre les runes de la indústria dels moneders de malla de plata s'aixecaren altres activitats manufactureres, en especial la bijuteria, la joiera i la de les frontisses, però també sivelles i ornaments del calçat (Casasnovas, 2006; López-Casasnovas i Rosselló, 2002). D'aquesta manera, el 1922 a Alaior, Cristòfol Pons, Joan Ginard i Otto Froehlich

fundaren La Industrial Metal·lúrgica que fabricava frontisses i altres elements de ferreteria. Al mateix poble, el fabricant de moneders Guillem Coda i J. Gil fundaren Bisagras Adoclig. Als anys 1930, abans del cop d'Estat feixista, a Ciutadella es troba la fàbrica de cadenes i argenteria d'E. Conesa i les dues fàbriques Joan Torrent. López-Casasnovas i Rosselló (2002:16) diuen que en aquells moments "Ciutadella bull d'activitat: es prenen els millors operaris entre fàbriques".

La recuperació econòmica forjada pels tecnòcrates franquistes en un context de *pax europea* incidí en els sectors industrials menorquins, experimentant el sector metal·lúrgic una notable transformació amb l'especialització bijutera i amb presència de tallers del metall amb plantilles de fins a 60 i 100 treballadors (p.ex. Industrias Helios). Aquesta nova etapa presenta moltes semblances amb la història econòmica anterior, a saber: dependència de l'exterior per a la importació de matèries primeres i per a l'exportació dels productes manufacturats; i del transport motoritzat i dels combustibles fòssils. Després de la Guerra Civil es reprengueren les activitats industrials a Menorca, essent destacable la fabricació metal·lúrgica i les seves derivacions en bijuteria, orfebreria i fins i tot la fabricació de sumadores Sumco (Sumadoras Comerciales) fundada per Carles Ruíz al 1947 i que feu fallida als 1960.

En els anys 1950 es fundaren les empreses de sector bijuter: Metalflor, dels Hernández, i CATISA (Carretero y Timoner SA) de Miquel Carretero Gomila i Rafael Timoner Sintes (Casasnovas, 2006). Timoner fou regidor de l'ajuntament de Maó (1961-1967) i batle de Maó durant el tardofranquisme (1971-1973) i a més de la bijuteria participava en una de les principals indústries de les illes: l'especulació immobiliària i la construcció (p.ex. Hormigones Menorca, Construccions Modernes Menorquines SA). Miró (1978) escrivia que Timoner fou el protegit del magnat Rafael Rosselló Olivar, que a la seva vegada havia estat el protegit de Joan March Ordinas a Menorca. Rafael Rosselló havia aconseguit la concessió de les línies de busos de serveis públics, les representacions de la SEAT i de CAMPSA, a més de dedicar-se a la promoció immobiliària. El 1972 Timoner, mentre era batle de Maó i propietari de la major empresa bijutera de l'illa, impulsà SEBIME (Setmana de la Bijuteria i Indústries Afins de Menorca) i el 1973 construï un edifici per fires, junt amb POIMA (Agrupació del Polígon Industrial). El 1976 quan ja havia deixat la batlia, va impulsar la creació de l'Institut Tecnològic de la Bijuteria. A partir de mitjans de la dècada dels 1980 CATISA entrà en crisi i el 1999 els socis originaris la varen vendre a Josep M. Drudis que la reestructurà amb l'acomiadament de part dels treballadors. Posteriorment els empelats es quedaren amb la propietat i finalment el 2009 l'empresa tancaria arrossegada per la crisi. Fins a la crisi global, la bijuteria menorquina s'havia anat confirmant com una de les més importants de l'Estat espanyol, i amb el procés de globalització neoliberal s'ha produït una creixent especialització en el disseny i comercialització; al temps que es relocalitzava la producció a les perifèries del capitalisme mundial (López-Casasnovas i Rosselló, 2002), on l'explotació laboral i baixos salaris aporta majors taxes de benefici al capital.

Cal destacar que quan Timoner era batle, entrà a l'ajuntament el fill de Rosselló, Marcial Rosselló, delegat de GESA a l'illa. Marcial Rosselló fou anomenat president de la Comissió d'Urbanisme de l'Ajuntament de Maó, mentre aixecava un xalet il·legal a la zona protegida de s'Albufera des Grau. Una de les principals tasques de Timoner fou la de col·laborar amb el promotor holandès Sigfrid Federman, a canvi de favors, per a l'aixecament de la urbanització il·legal de Shangri-la a s'Albufera des Grau; la qual cosa provocà importants protestes socials amb ressò internacional, en temps encara de forta repressió (García-Pérez, 5/01/1977; Miró, 1978). Les protestes socials aconseguiren que a principis dels 1980 la zona de s'Albufera fos declarada ANEI (Àrea Natural d'Especial Interès). Aquesta zona fou declarada Parc Natural al 1995 i constitueix la zona nucli de la Reserva de la Biosfera de Menorca (Bauzá, 2006).

d) *Les perles mallorquines.*

Figura 38. Dones a la fàbrica de Majorica (Font: Diario de Mallorca).

A Mallorca, la bijuteria, també assoliria certa importància que a més de la transformació dels metalls, incorporà la manufactura de perles artificials. El 1902 Eduard Hugo Heusch procedent d'Alemanya fundà IEPISA (Industria Española de Perlas de Imitación), la fàbrica de la que seria una de les marques més conegudes de perles artificials, Majorica. La família Heusch se dedicava a la fabricació d'agulles a Alemanya i a principis del segle XX havia constituït La Metalúrgica Española a Barcelona. A finals del segle XIX Eduard Heusch havia fundat a Paris la Société des Perles des Indes E. Hesuch & Co que es dedicava a la fabricació de perles artificials³¹³. La cerca de mà d'obra barata feu que Heusch es traslladàs primer a Barcelona i llavors a Manacor on el periodista francès Pedro Riche seria l'encarregat de gestionar la fàbrica manacorina. Els criteris de localització industrial al Llevant mallorquí, a Manacor, estaven motivats per una banda per la connexió ferroviària amb Palma i el seu port, de fet la fàbrica s'ubica al costat de l'estació del ferrocarril; l'existència de la central elèctrica Servera i Melis fundada el 1901; i, sobretot, per la possibilitat d'explotar una mà d'obra abundant i barata. Segons Rosselló-Verger (1964:436-437) "la població de llavors havia sofert molt per la desvalorització del camp i la devastació de les vinyes i era tropell el flux d'emigrants que pensaven en Amèrica com a solució dels seus mals. El moment no podia ser més oportú i la població centre de dominis latifundistes –sempre en el grau relatiu de que parlam–, terreny adobat per donar albixeres a qualsevol classe de nou treball". La mateixa empresa va localitzar una fàbrica a Felanitx on va arribar a tenir un notable pes, però al 1925 la fabricació acabà per concentrar-se a Manacor (Rosselló-Verger, 1964; Manera et al., 2009).

Després de la mort de Eduard Heusch al 1937, el seu fill Eduard Camille Heusch va assumir la presidència de l'empresa i al 1951 canvià el nom de l'empresa pel de Majorica. Fins el 1948 la manufactura perlera mundial estava dominada per les mallorquines, degut a la patent que ostentava Heusch. En aquells moments, els japonesos varen arrabassar part dels principals clients de les perles manacorines, els EUA. Els anys 1950 sorgiren nombroses empreses industrials de perles artificials. Segons Rosselló-Verger (1964) més d'un centenar a Mallorca, la major part a Manacor (p.ex. Perlas Orquídea fundada al 1953 a Manacor), però bona part d'elles tancaren al cap de poc temps. A principis dels anys 1960 hi havia unes 6 fàbriques a Manacor i una a Felanitx (Rosselló-Verger, 1964). L'èxit de les manufactures perleres del Llevant mallorquí rau en el fet que aquelles se sustentaven en mà d'obra femenina que era més mal pagada que la masculina; i a més una part molt important es realitzava als domicilis familiars, amb la qual cosa l'empresari s'estalviava els costos de capital i també fiscals. Manacor era una espècie de zona franca on una part important de la població femenina treballava per l'empresa perlera³¹⁴.

Progressivament, s'han anat traslladant la gran major part de les activitats transformadores del metall cap a d'altres territoris. Així, es presenta sota el règim d'acumulació del capital flexible i els processos de producció postfordistes una creixent terciarització de l'economia balear, amb una conseqüent homogeneïtzació de cadascuna de les illes. Al llarg d'aquest període impulsat per una conjuntura de petroli barat, predomini de l'esfera financera i integració regional sota el paraigües de la UE, se produeix un increment de les importacions de les semimanufactures o dels productes acabats de metall. Dins del context generalitzat de rearticulació de les activitats manufactureres, sota el que es coneix com a procés de desindustrialització, probablement un dels casos més paradigmàtics en el context balear hagi estat el de trasllat de bona part de la capacitat industrial de Majorica. L'empresa manacorina

³¹³ Aquesta informació s'ha aconseguit de la web de la família Heusch: www.orbisenterprises.com/Heusch-1/heusch-1.html (gener 2009).

³¹⁴ Rosselló-Verger (1964:438) exposa que "la fàbrica principal de Manacor té uns 600 obrers, d'ells només uns 40 són homes i la resta dones". El 2008, Sebastià Sansó ha llegit, a la UIB, la tesi doctoral *La indústria de la perla a Manacor, 1902-2002*.

fou venuda al 1998³¹⁵ a un conglomerat de capital risc, tot essent un clar exemple de les dinàmiques financeres del capitalisme global. L'empresa fou adquirida (60 milions d'euros) per un grup d'inversors liderats pel fons d'inversió estatunidenc Alpha Investment que al darrera tenia a un conglomerat colombià i Heinz Berggruen (Vallés i Armendáriz, 28/04/2005) L'adquisició es va fer mitjançant el sistema de compra apalancada ("leveraged buyout"), amb un préstec del BSCH que cobria el 61,26% del cost de l'adquisició i es calculava que un 12,5% s'aconseguiria de les plusvàlues de la venda de la seu de l'empresa (Amat, gener 2009)³¹⁶.

El 2002 Majorica declarà suspensió de pagaments, sota la gestió i direcció dels fons d'inversió. Entre 2002 i el 2005 la titularitat va canviar de mans fins a quatre vegades (Vallés i Armendáriz, 28/04/2005), amb una sèrie d'operacions especulatives que feren que el fiscal anticorrupció investigàs els moviments de capitals associats a Majorica per possible blanqueig de capitals (Armendáriz i Vallés, 28/04/2005). Entre el 2003 i el 2005 Drasan Ltd, del Grup Saga (Taiwan) propietat dels francesos Yann Sandt i Claude Ries, va adquirir Majorica. El 2004 se posava en marxa un ERO (Expedient de Regulació d'Ocupació) que permetria destruir 162 llocs de feina i al 2005 se posava a la venda el solar de la fàbrica de Manacor, que fou venut per 12,1 milions d'euros³¹⁷ i s'aconseguen saldar els deutes (Puig, 2006; Manresa, 4/02/2007). Les operacions de compra-enfonsament-rescat de Majorica se va resoldre amb el trasllat de bona part de la manufactura a Àsia, la reducció de la plantilla de la fàbrica en un 56%, la "reconversió" del personal amb la reducció del nombre de "productors" i l'augment del nombre de comercials (Frau, 26/01/2007). Així i tot, el titular de la premsa mallorquina era triomfalista anunciant que "Majorica supera la crisi i obté els primers beneficis" (Frau, 26/01/2007). De fet, els beneficis nets de l'empresa assoliren al 2007 uns 600 mil euros, i a dir del Director General (Carlos Puig) "Majorica té avui el mateix nivell de producció que al 2003 amb la meitat de treballadors" (Riera 11/02/2007:12).

Manera i Escartín (1995) en el seu treball sobre el metall a les Balears, conclouen que en el temps del turisme de masses, les manufactures metàl·liques s'orientaren a cobrir els requeriments de les activitats turístiques i immobiliàries. En aquest aspecte, es podria afegir que s'ha anat abandonant quasi totalment la fabricació per passar a ser principalment comerciants de productes metàl·lics acabats o semiacabats; i en alguns casos, com en el de la joieria i bijuteria, dissenyadors i comerciants. És a dir, s'han escalat posicions en la "corba del notari" cap a les posicions de major valor afegit.

10.5.5.3. La indústria química: manufactures lligades a la "modernització agrària".

Com ja s'ha dit a l'apartat sobre el canvi agrari de la segona meitat del XIX, aquest no seria comprensible sense el paper que determinats capitalistes jugaren. Entre aquells es troben la família Alzamora que a més de dedicar-se a l'exportació de productes agroalimentaris, comercialitzaven i, sobretot, introduïen els agroquímics per tal de potenciar la productivitat agrícola a força de fracturar l'agricultura com a activitat eminentment orgànica que es regulava seguint la lògica del tancament dels cicles biogeoquímics. La introducció d'aquests productes se traduïen en una compressió espacio-temporal ja que permetia anar abandonant els que fins aleshores eren obligats guarets i per tant la mateixa porció de terra era emprada sense poder reposar orgànicament els nutrients. Com diria Marx, l'aniquilació de l'espai a través del temps, ja que els derivats del petroli no són més que temps concentrat que permeten accelerar els processos biogeoquímics. També la utilització de maquinària (p.ex. motors d'aigua per extreure aigua del subsòl) permetrien un allargament dels períodes de sembra. Una altra persona que jugà un paper rellevant fou Manuel Salas qui diversificà les seves activitats industrials a les agrícoles, amb l'adquisició d'una proporció important de terres, però també amb la fundació de l'empresa Agrícola Mallorquina. L'agricultura duta a terme per Salas va tenir un potent efecte de

³¹⁵ L'accionariat de Majorica al 1997 estava format per: Família Heusch; Jaime Peribañez; Pedro Riche i la família Dezcallar (Vallés i Armendáriz, 28/04/2005).

³¹⁶ Aquesta informació prové del document (Majorica. Case study) del professor del Departament d'Economia i Empresa de la Universitat Pompeu Fabra, Oriol Amat sobre Majorica (www.econ.upf.edu/docs/case_studies/22.doc, gener 2009). Aquest treball no posa la data, per la qual cosa el referenciam com (Amat, gener 2009).

³¹⁷ El solar fou adquirit per Hospitalet Desarrollos SA i negociava amb l'Ajuntament la construcció de 273 habitatges. Un projecte que desfermà una forta polèmica al 2006 per mor que l'Ajuntament (PP) permetia aixecar una altura més (equivalent a 50 habitatges més) que la permesa per la normativa urbanística, per la qual cosa els partits de l'oposició s'hi oposaren (Sastre, 16/11/2007).

demostració, ja que s'erigí com un dels primers en emprar els productes de la "revolució verda" a Mallorca.

La fabricació de superfosfats de calç fou una de les principals branques de la indústria química de l'Europa de principis del segle XX, la qual va possibilitar rompre amb el coll d'ampolla a la producció agrícola que fins aleshores s'havia sustentat en base a l'energia orgànica. Emperò, arran d'aquesta ruptura l'agricultura es converteix en una gran devoradora d'energia i causant d'importants impactes ecològics. Roca (2006) exposa que les costes del Mediterrani Occidental resultaren ser un lloc idoni per a la localització de fàbriques dels fertilitzants minerals ja que aquestes s'abastien dels fosfats d'origen nord-africà, és a dir dels protectorats espanyols o francesos.

El 1908 hi havia al carrer Fàbrica (Santa Catalina, Palma) la fàbrica d'adobs químics de la societat comanditària Ripoll Hermanos, que el 1913 es transformà en societat anònima, canviant el nom pel de La Fertilizadora. Al cap de poc temps La Fertilizadora se traslladà a la rada de Portopí³¹⁸. L'accionista majoritari del negoci dels adobs fou Joan March, a través de la Trasmediterrànea. La localització a Portopí permetia a March tota una sèrie d'avantatges fiscals i donava una major projecció exterior a la fabricació. Roca (1992) ens diu que el 1930 La Fertilizadora és una de les principals empreses espanyoles dels agroquímics: comptava amb 200 treballadors; fabricà 50 mil Tm de superfosfats de calç; 12 mil Tm d'àcid sulfúric i 3 mil Tm de sulfat de ferro i àcid nítric. Tota aquesta manufactura era viable tan sols amb la importació abundant i a baix preu de materials químics i combustibles fòssils que el contrabandista realitzava, ja que Mallorca no comptava amb aquests recursos. Val la pena recordar que la fortuna de March, a part d'estar lligada a l'economia de guerra està vinculada amb el contraban de tabac que tenia la seva base al Nord d'Àfrica, precisament des d'on s'importava la matèria primera des adobs químics. La bona marxa del negoci dels agroquímics, varen dur a March a construir una segona fàbrica al 1934 a les afores de Palma (Son Fortesa), per la qual cosa construïren una via particular que l'unia a la línia del ferrocarril (Roca, 2006). La capacitat de fabricació als anys 1940 se situava en torn a 74 mil Tm de superfosfats i 43 mil Tm d'àcid sulfúric, quan el consum de fertilitzants a la província era de 30 mil Tm anuals (Roca, 1992).

10.5.5.4. Indústria sabatera: de la connexió colonial a maquiladora del règim feixista³¹⁹.

A partir de la segona meitat del segle XIX, amb l'abolició dels gremis, i la intensificació de les relacions comercials, especialment amb les colònies espanyoles de les Antilles hi hagué dues activitats industrials que experimentaren una important expansió: la sabatera i la tèxtil. Aquestes s'articularen en un primer moment en petits tallers, per llavors concentrar una part important del procés en centres fabrils, encara que sense abandonar el treball domèstic subcontractat. Aquesta és una de les peces claus de l'èxit empresarial en quasi tots els àmbits al llarg de la història recent de les illes. Aquestes activitats es varen centrar principalment en els mercats exteriors, més que no en els interns, essent aquesta una altra clau de la major part de les principals activitats industrials de les illes. Per altra banda, la principal localització d'aquelles activitats es troben a Menorca i a certes localitats de Mallorca, destacant-ne la capital.

a) El mercat antillà abans de la desfeta colonial de finals del segle XIX.

Val la pena apuntar, d'acord amb Miquel Àngel Casasnovas (2006), el fet que "a mitjan segle XIX el calçat de cuir era un producte molt minoritari a tot Europa, però encara més a Espanya on l'espardenya era una alternativa molt més barata per a la gran majoria de la població que no es podia permetre de distreure una part considerable de les seves magres rendes per adquirir sabates de cuir. En canvi, les colònies antillanes, sobretot Cuba, eren una alternativa molt més interessant per dues raons bàsiques: d'una banda, per la demanda generada pel desenvolupament d'un grup social amb capacitat de consum de productes manufacturats importats i, d'altra banda, per la protecció aranzelària d'aquest mercat colonial".

³¹⁸ El químic mallorquí, Josep Sureda i Blanes fou l'encarregat de la fàbrica de Portopí entre 1921 i 1926. Després d'un període a Astúries tornà a Mallorca al 1933 i ingressà a treballar a Industrias Agrícolas de Mallorca SA (Roca, 1992).

³¹⁹ Per entendre la manufactura de la sabata a les Balears és imprescindible consultar l'obra dirigida per Carles Manera (2002) *Las islas del calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Leonard Muntaner, Palma de Mallorca.

De fet, seguint amb l'argumentació del propi Casasnovas (2006:256), "a Espanya el calçat de cuir no començà a ser atractiu per a les classes mitges-baixes fins ben entrat el segle XX".

Cap el 1856 a Palma es comptabilitzaven 153 tallers de sabaters dins murades i 7 a les afores. Palma concentrava el major nombre de tallers de sabates de Mallorca en aquells moments, sense que hi hagués enregistrada cap fàbrica. Joana M. Escartín (2001) que estudia a fons les activitats industrials a Palma, situa la major densitat de sabaters a mitjans segle XIX a la zona conformada pels carrers Paraires-Sant-Nicolau-Conquistador-Plaça de Cort, coneguda com de la Sabateria. Cap al 1875 hi havia a Mallorca, segons dades de s'Arxiduc, uns 215 tallers (2680 obrers sabaters) i a Palma al 1879, segons dades d'Escartín (2001), es comptaven 134 tallers sabaters. El 1887 hi havia a Palma, segons dades oficials, unes 1414 persones enregistrades dins l'apartat d'arts i oficis que corresponien a l'ofici de sabaters que representaven el 44% del total de Mallorca (Escartín, 2001). Unes dades que segons Escartín (2001:43) molt segurament devien ser una infraestimació ja que moltes dones i nins "apareixen als censos sota l'epígraf "sense professió i sense classificar". Això ho explicitaven les directrius que regulaven la confecció dels censos: "perquè sense professió sols han de figurar aquelles persones que viuen dels recursos del cap de la casa (dones, nins i impeditos)". És a dir, les dones desapareixen del panorama professional quan es casaven"³²⁰. A mode d'exemple, tenim que en el cas dels 9 tallers de sabates de Ciutadella hi havia ocupats 129 homes i 125 nins (Casasnovas, 2006).

El darrer quart del segle XIX el principal mercat de les sabates de les illes era el de les Antilles. L'escassa rellevància de l'organització fabril de la manufactura del calçat en aquells moments, fa pensar que probablement, el seu comerç estava controlat per uns pocs majoristes. Aquests se quedaven amb la part del lleó del negoci de les exportacions de les sabates que s'adreçaven principalment a les colònies espanyoles de les Antilles (Cuba i Puerto Rico) i les Filipines, i en molt menor mesura a països europeus (Alemanya i França) i les colònies franceses i espanyoles del Nord d'Àfrica. La major part d'aquestes exportacions es realitzaven a través del comerç de cabotatge, adreçant-se al Port de Barcelona des d'on es redistribuïen. A principis del segle XX, just quan s'havien perdut les colònies americanes i acabarà l'època daurada del comerç del calçat, l'enginyer comissionat pel Ministeri d'Hisenda, Francisco Duran escrivia que els empresaris de les sabates "aconsegueixen enganyar la tasca de la investigació, ja que tenint les seves fàbriques disseminades per la població i en pisos del veïnatge, sense cap mostra ni indici exterior, fa molt difícil el seu descobriment, i encara que se descobreixin no se'ls hi pot provar ni un sol cas d'exportació i venda al major, i són absolts per Juntes administratives o, quan més, condemnats com a sabaters de la tarifa 4, núm.104" (Durán 1900 a Manera 2001:274).

Barceló (1961) ens informa que a mitjans segle XIX, se crearen petites companyies comercials a les colònies antillanes formades pels contingents d'illencs emigrats que aprofitaven unes regles del joc favorables als colons espanyols, com per exemple l'explotació de mà d'obra esclavitzada i altres mesures de tipus comercial. Aquest fet també ha estat subratllat pel cas dels emigrats menorquins a Cuba i a certs enclavaments estratègics dels EUA on emigraren alguns menorquins, un fet motivat per la presència de la US Navy al Port de Maó entre el 1825 i 1845 (Casasnovas, 2006). Roca (2006:25) mantén que "era molt freqüent que els majors fabricants sabaters, dedicats a l'exportació fessin servir diferents intermediaris que actuaven en el seu nom, tot atomitzant unes sortides de l'origen de les quals escapava així al control de l'administració". L'estratègia empresarial de l'exportació d'unes sabates que no podien comprar les classes treballadores es sustentava: en la importació de pells de la Índia i Amèrica (Cela-Conde, 1979)³²¹ i l'explotació de la mà d'obra que hauria de suportar l'estancament o caiguda salarial quasi permanent (Escartín, 2002).

³²⁰ Escartín (2002:2239) exposa que "la participació de la dona en les tasques de fabricació d'una sabata no han de menysprear-se, ja que tant en el tall de la pell i la sola, com en el cosit de les diferents parts, el muntatge sobre una forma i la unió del tall amb la sola eren tasques delicades, només a l'abast de personal qualificat. Les obreres treballen a casa i a les fàbriques o tallers, i és més preferible, segons les normes socials establertes, que ho facin en el domicili familiar quan estiguin casades i tinguin fills. El problema no era que la dona treballàs –sempre ho havia fet– sinó que la seva activitat fos visible".

³²¹ Casasnovas (2006:364) ens informa que "la necessitat d'importar pells d'origen estranger a causa de la mala qualitat dels cuirs espanyols feia molt sensible la indústria sabatera menorquina tant a les fluctuacions del mercat internacional com a les disposicions del Govern espanyol sobre aranzels. Precisament per evitar els aranzels alguns industrials assajaren diversos subterfugis. Així la fàbrica de Pere Cortès importava, a començaments dels anys vuitanta del XIX, pells de bravatell franceses per la via Marsella-Alger-Ciutadella per tal d'eludir els elevats aranzels que gravaven les

Convé recordar, seguint a Barceló (1961) pel cas de Mallorca, que es produí un important retorn de capitals quan començaren les tensions sociopolítiques a les Antilles, uns capitals que contribuïren, en bona mesura, a la configuració de les grans societats mercantils de l'illa (p.ex. financeres, transports, industrials, comercials i magatzems, etc). En el cas menorquí analitzat per Casasnovas (2002, 2006) tenim que el ciutadellenc Jeroni Cabrisses i Caimaris emigrà a Amèrica el 1836 on treballà primer al taller de sabateria de Joaquin Guañabens i al cap de 3 anys obrí el seu propi taller. Encara que Casasnovas (2006:257) dubta que Cabrisses fos el primer en obrir el mercat cubà, cita que aquesta figura degué jugar un paper rellevant en aquest comerç, especialment quan al 1861 tornà a Menorca i va obrir un taller de sabates per a l'exportació a Cuba. En qualsevol cas, a Menorca hi havia a mitjans segle XIX tallers sabaters a Ciutadella, Maó i Alaior, però és a Ciutadella on s'instal·laren els primers tallers que exportaven a Cuba (Jeroni Cabrisses, Pere Cortès, Joan Mercadal, etc).

Casasnovas (2002) sostén que no hi ha relació entre els capitals comercials acumulats en el segle XVIII i la indústria del calçat menorquí. L'Arxiduc comptabilitzà cap a finals del segle XIX unes 110 empreses sabateres i la població ocupada fregaria les 4000 persones, trobant-se la major part d'aquestes a Maó, Ciutadella i Alaior (Casasnovas, 2006). L'organització del treball era semblant a la de Mallorca, amb predomini del treball domèstic en el que participaven diferents membres de la família i treball submergit³²². Pere Cortès fundà el 1866, amb Josep Cortès, Jaume Cortès, Josep Canet i Miquel Casasnovas la primera societat col·lectiva de fabricació de sabates, La Perla Menorquina; i el 1864 a Ciutadella es construeix la primera fàbrica de sabates de Triay Maurant. Aquest fou el primer intent de "racionalitzar" la fabricació de calçat mitjançant la introducció de maquinària, cosa que no s'estendrà fins a principis del segle XX (Casasnovas, 2002). Alícia Bauzá (2006:81) sintetitza clarament el procés industrialitzador menorquí dient que "el factor comú del model industrial menorquí ha estat el de ser una indústria deslligada dels recursos territorials de l'illa, depenent de la importació de materials procedents de territoris llunyans. A més, la producció industrial s'ha destinat eminentment a l'exportació, en comptes de per l'abastament de la població menorquina".

Com s'ha dit, les exportacions a Cuba foren el principal destí de les sabates illenques. Les turbulències polítiques a les colònies d'ultramar va afectar al negoci sabater de Mallorca i Menorca. No obstant, alguns autors exposen com hi afectaren altres elements (Casasnovas, 2002; Escartín, 2002). Un element a tenir en compte, en plena crisi colonial, és el fet que Weyler va facilitar al 1895 que l'exèrcit colonial encarregués una important partida de calçat mallorquí (Barceló, 1961). La Guerra de Cuba va dinamitzar la fabricació de sabates per a l'exportació, però aquesta fou gaudida pels grans fabricants com és el cas de Josep Garau que tenia un establiment comercial a Cuba i fou qui va rebre l'encàrrec de confeccionar 100 mil parells de sabates per l'exèrcit colonial (Escartín, 2002; Marimon, 1993).

En aquell context, als EUA s'expandien les activitats industrials i començaven a estendre's comercialment cap a les terres veïnes del Sud i del Pacífic. Els EUA que no havien participat del repartiment del pastís colonial varen iniciar la seva pròpia versió de colonialisme, la Doctrina Monroe que marcaria el segle americà primer vers la resta del continent, i a partir de Theodore Roosevelt i Woodrow Wilson vers la resta del planeta. Una estratègia radicalment diferent a l'europea, ja que el poder dels EUA sobre el món i les perifèries no s'exerciria en base a l'ocupació colonial, sinó en base a mecanismes més subtils del poder (Smith, 2003). En aquella situació, el calçat de les illes trobà un fort competidor en el calçat dels EUA, més barat i realitzat a fàbriques mecanitzades.

Casasnovas (1998:41) sostén, pel cas de Menorca, que "aquest panorama presentava nombrosos punts dèbils: en primer lloc, s'havien d'importar la major part de les matèries primeres [...] i la totalitat dels productes energètics [...]; en segon lloc, el sector industrial estava atomitzat i la capitalització de les empreses era, en general, feble. Això feia que el grau de mecanització fos, també en general, baix, i que en contrapartida es fes una utilització de mà d'obra intensiva. En tercer lloc, la preponderància del subsector sabater implicava el problema de l'estacionalitat del treball per a molts d'assalariats, atesa la impossibilitat d'oferir una

importacions franceses. Els circuits de **contraban** que estaven ben arrelats pel que fa a productes de primera necessitat i tabac de pota podien donar cobertura també a aquest tràfic il·legal de primeres matèries". (Les negretes són nostres).

³²² Cal afegir, encara que no s'entrarà a analitzar-ho, que la manufactura del calçat va dur associada tot un desplegament d'activitats complementàries o auxiliars, com per exemple la fabricació de tacons, caixes, formes, assaonadors de pell, etc.

ocupació continuada durant tot l'any. En darrer terme, hi havia una excessiva dependència del mercat colonial [...]" La pèrdua de les colònies es va notar en les exportacions de sabates i els empresaris sabaters cercaren mercats alternatius, preferentment els països europeus, als que s'hi afegia la Península. Emperò, els mercats antillans no s'acabaren de perdre's del tot, ja que la combinació entre depreciació de la pesseta (Casasnovas, 2006) i caiguda dels salaris (Molina, 2003) permeteren seguir col·locant sabates, en menor quantitat, a ultramar. El 1905 el Govern espanyol decidí apreciar la pesseta i augmentar els aranzels sobre la importació de pell, la qual cosa va fer caure les exportacions de sabates a ultramar (Casasnovas, 2006). No obstant, cap el 1910 quan s'exportaren unes 425 Tm, Cuba era el principal destí de les sabates balears amb unes 274 Tm, seguida de Filipines amb 21 Tm, Canàries amb 21 Tm, Mèxic amb 20 Tm i França amb 14,5 Tm (Escartín, 2002). Els empresaris de les illes demandaven un tracte comercial favorable amb Cuba i Filipines per tal de seguir exportant les sabates fetes amb pells importades (molta d'ella de contraban) i elaborades a mà gràcies a la sobreexplotació dels treballadors i l'escassa inversió en capital fix.

b) Mecanització de la fabricació del calçat i conflicte social.

Cap a finals del segle XIX es comença a mecanitzar la fabricació de sabates i comencen a aparèixer les primeres concentracions fabrils. Primerament, aquestes es donen a Palma, però les fonts documentals disponibles dificulten esbrinar el nombre concret, ja que per no pagar impostos s'evitava declarar el nombre real de treballadors. La mecanització de la indústria sabatera fou molt lenta, ja que l'explotació de la mà d'obra abundant feia que els empresaris no es mostressin gaire atrets per la idea de gastar diners quan podien fer el mateix, simplement mitjançant un bon sistema de repressió social. Segons Roca (2006), al llarg de la darrera dècada del segle XIX es constitueixen unes poques fàbriques a Palma: Joan Sampol, que fou el primer en mecanitzar una part del procés; Josep Garau; Josep Rubert; Jaume Ros; Francesc Massanet; Jaume Escudero; Pere M. Estrany; entre d'altres. Malgrat la manufactura està dispersa, podem apuntar, per una banda, el fet que el 1899 del port de Palma sortien unes 243 Tm de sabates (comerç de cabotatge) (Manera, 2001a); mentre que, per una altra banda, alguns dels grans fabricants de sabates –Jaume Escudero, José Rubert Català, Felipe Reynés, J. Roig y Planells, Pedro M. Granada, Viuda de Garau e hijos, A. Ramón y Nicolau, Antonio Ramón, Pedro M. Estrany, José Garau, Miquel Nicolau, Antonio Obrador– elaboraren unes 149 Tm de sabates destinades a l'exportació (Escartín, 2001). És a dir, un 61% de les sabates sortides a través del Port de Palma. Emperò, dos fabricants destacaven: Jaume Escudero amb el 26,42% de les exportacions a través del Port de Palma i José Rubert Català amb el 20,65% de les exportacions. Escartín (2001) apunta que d'aquells 12 fabricants, tan sols Garau tenia mecanitzat part del procés fabril.

La concentració fabril lligada a la mecanització depenia de dos elements claus: per una banda, l'accés a energia abundant i barata; i per una altra banda, l'accés a la tecnologia. Per això, l'expansió de la mecanització dels tallers i la seva concentració no es va produir fins que es va estendre l'electrificació de les illes. I, per altra banda, la mecanització de la indústria de la sabata estava estretament lligada a la tecnologia dels EUA, en concret a la maquinària de la USMC (United Shoe Machinery Company), ja que a Europa aquesta no havia estat gaire desenvolupada. La major part de la maquinària espanyola en el sector de la sabata era d'aquesta companyia. El 1906 la USMC va crear una delegació espanyola, encara que feia alguns anys que ja operava a l'Estat, i és a partir de llavors que aquesta maquinària es començà a difondre. No només se facilitava el recanvi de peces i l'assistència tècnica, sinó que l'USMC també facilità el seu finançament, optant per l'arrendament de la maquinària en comptes de la venda (Casasnovas, 2006). El 1912 a Mallorca hi havia 3 empreses mecanitzades (2 a Palma i 1 a Binissalem) i a Menorca 3 (2 a Ciutadella i 1 a Maó), les Balears es situaven al darrera de Catalunya en quant a empreses sabateres mecanitzades (Escartín, 2002). A partir de la dècada de 1910 fins els vespres de la Guerra Civil, Mallorca i Menorca reberen el 21,8% de la maquinària distribuïda per USMC España (Escartín, 2002; Casasnovas, 2006).

Si hom es fixa a la taula 87 s'adonarà que entre 1891 i 1926 s'ha produït un canvi important en quant a la localització dels establiments industrials del calçat a Mallorca. Des de la pèrdua colonial fins el 1913, havien fet fallida 42 fabricants de calçat i els empresaris seguien aplicant mesures d'ajustament que afectaven als salaris que queien considerablement i els sabaters conformen un dels principals contingents d'emigrants (Escartín, 2002). Si el 1891

Palma jugava un paper clarament diferenciat amb el 47,12% dels establiments, cap el 1926 la capital havia perdut la seva centralitat en quant a les manufactura sabatera, encara que segueix sent important ja que aglutinava el 27,12% dels establiments sabaters mallorquins. En canvi, es poden destacar els municipis de Lluçmajor amb el 15,25% dels establiments i els del Raiguer –Inca, Alaró, Binissalem, Lloseta i Santa Maria– amb el 28,13% dels establiments industrials del calçat. Es pot apreciar que el moment en que es produeix la distribució de la capacitat industrial fora de Palma coincideix amb el període de mecanització de la indústria sabatera i, per tant de la temuda concentració obrera; i els municipis on s'ubiquen aquests establiments industrials són precisament aquells on el capital illenc havia implantat la connexió ferroviària: el Raiguer i Lluçmajor que estaven connectats amb el Port de Palma.

Taula 87. Els establiments industrials del calçat –fàbriques de sabates i espadenyas; tallers de calçat al major; sabaters i espadenyers– a Mallorca, 1891-1926					
(Font: elaboració pròpia a partir de Cela-Conde, 1979).					
1891			1926		
Municipi	Establiments	Percentatge	Municipi	Establiments	Percentatge
Palma	98	47,12	Palma	80	27,12
Inca	11	5,29	Lluçmajor	45	15,25
Alaró	8	3,85	Inca	43	14,58
Manacor	8	3,85	Alaró	24	8,14
Artà	6	2,88	Felanitx	17	5,76
Pollença	6	2,88	Manacor	14	4,75
Andratx	5	2,40	Pollença	13	4,41
Felanitx	5	2,40	Sóller	13	4,41
Sa Pobla	5	2,40	Binissalem	8	2,71
Sineu	5	2,40	Artà	6	2,03
Sóller	5	2,40	Sa Pobla	6	2,03
Altres municipis	46	22,12	Altres municipis	26	8,81
Total	208	100	Total	295	100

Entre els elements que ens podrien donar a entendre el procés de concentració fabril i la localització de la indústria sabatera al Raiguer i Lluçmajor no es pot deixar de banda el fet que, tal com diu Manera (2001a:275) "els sabaters constitueixen el grup més reivindicatiu de la classe treballadora mallorquina: de les 56 vagues comptabilitzades entre el 1900 i el 1915, 19 són protagonitzades per aquest col·lectiu"³²³. No de bades, l'organització del moviment obrer va estar encapçalat, en bona part, pels sabaters que el 1869 fundaven a Palma la societat de sabaters La Unión (Escartín, 2002; Gabriel, 1996). Fou, entre els sabaters on es va produir la ruptura obrera entre la corrent socialista encapçalada per Llorenç Bisbal que defensava arribar a acords amb la patronal i la corrent anarcosindicalista amb Jaume Bauzà (Gabriel, 1996; Garcia et al., 2010). A Inca la corrent anarcosindicalista va ser majoritària a través de la societat de sabaters La Justicia i el sindicat de paletes El Progreso (Buades, 2005)³²⁴. En el Primer Congrés Regional de Sabaters (Alaró, 14/03/1915) s'intentà aglutinar el moviment obrer sabater balear en la Federació Balear de Sabaters. Segons Buades (2005:13) "el seu propòsit serà excloure els anarquistes del sindicat obrer del calçat de Palma i dominar completament el moviment sindical. Ho aconseguiren pírricament (15 delegats votaren l'exclusió, 12 l'acceptació i 1 s'abstingué). La Justicia d'Inca –representada per Antoni Bestard Seguí– i el representant d'Alaior³²⁵ van abandonar el congrés com a forma de protesta per l'exclusió cenetista".

El col·lectiu dels sabaters, tal com ens indica Ramon Molina (2003), era un dels col·lectius més precaris que suportava la "competitivitat" a força de rebaixes salarials. Els salaris

³²³ Val la pena destacar que destacats dirigents obrers mallorquins de principis de segle XX foren sabaters, com per exemple el dirigent socialista Llorenç Bisbal i Barceló; o els també sabaters Jaume Bauzà Far, Joan Motserrat Parets o Francesc Roca Hernández; i a Menorca cal destacar la figura de l'anarquista Joan Mir i Mir, també vinculat al món de les sabates (Gabriel, 1996).

³²⁴ Entre els principals representants de l'anarcosindicalisme inquer hi havia: Antoni Bestard Seguí, Miquel Beltran Salvà, Gabriel Buades Pons, Llorenç Beltran Salvà (Buades, 2005).

³²⁵ A Menorca la corrent anarcosindicalista fou prou important. Joan Mir i Mir fou una figura d'abast estatal. Als anys 1920 a Alaior podem comptar amb la figura destacada de José Alberola, mestre de l'escola obrera (Gabriel, 1996).

dels sabaters no assoliren el nivell de 1870 fins el 1919, després de la Gran Guerra. Molina (2003:120) exposa que "l'empresariat del sector aconseguí mantenir els baixos nivells salarials en el sector sobre la base de mantenir la dispersió dels petits tallers que incorporaven la mà d'obra infantil infraretribuïda pels propis menestrals". Durant la Gran Guerra, la indústria sabatera experimentà una nova etapa daurada. L'aturada del sistema industrial europeu fou aprofitat per fer pingües beneficis per part d'aquells països que mantingueren una posició neutral, com és el cas espanyol. Moltes fàbriques del calçat de Mallorca i Menorca fabricaren sabates pels exercits en conflicte, especialment pel francès³²⁶, però també per l'alemany³²⁷ (Casasnovas, 2002; Escartín, 2002).

La conjuntura bèl·lica va anar lligada a una situació de creixent inestabilitat a les illes, ja que mentre augmentava la manufactura sabatera, també es disparava la inflació degut a les dificultats d'importar matèries primeres i queviures³²⁸, per mor que el transport marítim s'havia vist fortament reduït, però també per la forta especulació i el contraban que va estar associat a personatges com Joan March (Casasnovas, 2005; Ferrer, 2000). La resposta social fou contundent a Mallorca, particularment a Palma, amb nombroses protestes en contra de l'especulació i retenció dels queviures. El 1918 hi hagué manifestacions, protestes, saqueig de magatzems i vaixells que al 1919 s'estenien a d'altres pobles³²⁹ i a Menorca. Al mateix temps, el moviment obrer s'organitzà considerablement –a Mallorca, la Federació de Societats Obreres de la Casa del Poble i a Menorca, la Federació Obrera de Menorca– i fruit de la pressió social –a Mallorca: 36 vagues el 1918, 98 vagues el 1919 i 41 vagues el 1920 –, el 1919 augmentaven els salaris reals i al 1920 el poder adquisitiu dels obrers havia augmentat un 29% (Casasnovas, 2005; Molina, 2003).

La creixent conflictivitat social a les illes i les esperances transformadores del moviment obrer, motivades pels fets revolucionaris de 1917 a Rússia, va fer que les classes dirigents es refermessin en el poder i es cercassin nous mecanismes per tal de conservar inalterat l'ordre social. L'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera al 1923 fou una reacció de les classes dominants per tal d'aturar el creixent descontent popular a través de la repressió autoritària. Així, gran part del moviment obrer –comunistes i anarcosindicalistes– i els partits polítics –republicans federals i regionalistes– eren reprimits. Mentre que els socialistes eren tolerats i, fins i tot, el 1925 es constituí la UGT (Unió General de Treballadors) (Casasnovas i Ginard, 2006).

En aquell context, de final de la Gran Guerra i Dictadura, tenim que nombrosos empresaris havien acumulat una important quantitat de capitals, essent un cas paradigmàtic el de Joan March. Moltes fortunes són fruit d'aquella acumulació en que sorgeixen noves experiències industrials o s'amplien les existents i, sobretot, la fàbrica es converteix en el centre de control i repressió de la força de treball. El reforçament de la indústria sabatera a les localitats del Raiguer i Lluçmajor tenien sentit de cara al manteniment de l'ordre social, amb la dispersió del potencial mobilitzador de les classes treballadores concentrades a Palma, particularment els sabaters. Tenim, operacions de relocalització industrial com les dels empresaris Pere Estrany de Palma i Ramon Casasnovas de Sóller³³⁰. Aquests establiren acords amb tallers de Lluçmajor que s'encarregaven de la fabricació, mentre que ells es dedicaven a la

³²⁶ El 1918 els majors fabricants de sabates de Mallorca declaraven una capacitat exportadora d'un milió de parells de sabates (no militars) al mercat francès. Els principals empresaris eren: Pedro M. Estrany (Palma), 200 mil parells; Juan Vidal/Vidal y Ferrer (Alaró/Binissalem), 150 mil parells; Hijos de Juan Salas (Palma), 110 mil parells; Francisco Massanet (Palma), 60 mil parells; Antonio Fluxà (Inca), 60 mil parells; Bartolomé Payeras (Inca), 60 mil parells; Ramon Casasnovas (Sóller), 60 mil parells (Escartín 2002:294-295).

³²⁷ Els sabaters de Lluçmajor fabricaven sabates per l'exèrcit alemany que eren recollides pels submarins alemanys que carregaven de contraban mercaderies i queviures a les costes llucmajoreres (Escartín, 2002).

³²⁸ Una qüestió important a assenyalar és que el material necessari per a la confecció de les sabates anava normalment a càrrec de l'obrer, amb la qual cosa aquests patien doblement la situació de manca de matèries primeres i especulació (Escartín, 2002; Gabriel, 1996).

³²⁹ A Inca, per exemple, el 13 i 14 de març de 1919 els obrers varen saquejar les botigues de queviures i el tren on s'amagava el menjar per fer-ne contraban; el 15 d'abril s'organitzà una vaga general. En aquells moments, la Guàrdia Civil i l'exèrcit sortiren al carrer (Buades, 2005).

³³⁰ Ramon Casasnovas –de Can Cremat– tenia una fàbrica de sabates i assaonadora de pells a Sóller a la part posterior del seu "palau" que feu construir al 1880. Aquesta casa senyorial fou dissenyada per l'arquitecte Joaquim Pavia Birmingham, autor del palau de la Diputació de Mallorca. A principis dels 1960, els Casasnovas reconverteixen Can Cremat en l'Hotel Sóller, el qual amb la crisi dels anys 1970 tancà les portes. El salleric Andreu Gelabert, emigrat als EUA, reforma Can Cremat que havia estat abandonat durant anys –havia estat centre cultural als anys 1980– i el converteix en un hotel de 5 estrelles, Gran Hotel Soller que obri les portes el 2004 (www.granhotelsoller.com, febrer 2009).

comercialització. Però, també s'hi instal·laren noves fàbriques de capitals externs del poble, com per exemple la firma Ramon y Mayans de Palma. Aquests empresaris es desplaçaven a Lluçmajor, tot aprofitant els baixos salaris dels treballadors llucmajorers i la via ferroviària inaugurada el 1916 (Palma-Santanyí) (Vidal, 1991).

Malgrat als inicis del segle XX se començà a introduir maquinària en la fabricació sabatera, fou després de la Primera Guerra Mundial quan es generalitzà el procés de mecanització de la indústria sabatera. A Inca cal destacar la mecanització de la fàbrica del que serà un dels grans personatges de la indústria del calçat, Antoni Fluxà, i la de Miquel Munar i Sebastià Mulet a Lluçmajor, sobretot, després de la Gran Guerra. A Lluçmajor, Miquel Munar (Can Reus) va mecanitzar completament el procés de fabricació, el que anà acompanyat de l'acomiadament de la meitat de la plantilla (Vidal, 1991).

c) Proteccionisme després de la Gran Guerra i nou boom de la mà del cop d'estat feixista.

Després de la Gran Guerra, els països que havien estat en conflicte tornen a recuperar l'activitat industrial, al temps que s'abandona ja definitivament el lliurecanvisme i es comencen a estendre les polítiques proteccionistes. Els estats amb colònies per a l'abastament de recursos i explotació de mà d'obra i mercats interns prou extensos, estaven en una situació de major poder respecte les que no comptaven amb aquests elements. En aquell context, els EUA que no havien patit els efectes de la guerra comencen a esdevenir la potència hegemònica mundial (Arrighi, 1999; Smith, 2003). En aquell context, el govern espanyol promulgà el Decret Cañal (Reial Ordre 132 del Ministeri de Proveïments de 16 d'agost de 1919) que gravava les exportacions de cuirs i sabates. Segons Casasnovas (2002) aquell decret responia a les exigències de determinats lobbies econòmics de la Península i la campanya orquestrada a través dels mitjans de comunicació afins (p.ex. El Imparcial de Madrid). El preu de venda durant la Gran Guerra havien passat d'una mitjana de 12,79 pessetes/parell al 1914 a unes 30,71 pessetes/parell al 1919 (Casasnovas, 2002).

Les conseqüències de l'aplicació d'aquell Decret per a la indústria sabatera fou la desaparició d'establiments industrials i múltiples llocs de feina formal. A la taula 88 es pot observar, a partir d'un llistat de les fàbriques de calçat a Mallorca –un llistat incomplet tal com recorda Escartín (2002)– com entre el 1919 i el 1921 hi ha hagut una minva important en quant al nombre d'obers ocupats diàriament a les fàbriques que de passen de 3642 el 1919 a 2019 el 1921, una reducció del 41,6%; i la capacitat de fabricació diària passà de 6116 parells el 1919 a 3371 parells el 1921, una reducció del 44,8%. I fou a Palma on aquesta reducció resultà més destacable, ja que la mitjana d'obers ocupats diàriament es reduí en un 64% i la capacitat de fabricació diària en un 68%. La nova situació se saldà amb una reconversió industrial que se traduí en el reforçament del Raiguer i Lluçmajor, canvi en l'orientació comercial vers la Península, elaboració d'un calçat de menor qualitat i mecanitzat i racionalització del treball (taylorisme o organització científica del treball).

Taula 88. Mitjana diària d'obers ocupats i de parells fabricats a diferents fàbriques de Mallorca, 1919-1921 (Font: Escartín 2002:253)						
Municipi	Fàbrica	1919		1921		
		Obrers/ dia	Parells/ dia	Fàbrica	Obrers/ dia	Parells/ dia
Palma	Ceferino Vila	250	200	Hijos de Juan Salas	140	250
	Hijos de Juan Salas	190	500	Francisco Massanet	100	90
	Hijos de Jaime Ros y Ca	150	190	Hijos de Jaime Ros y Ca	60	60
	Francisco Massanet	130	150	Nom desconegut	30	30
	Nom desconegut	110	100	Ceferino Vila	20	20
	Jaime Ripoll	80	480	Moll y Ripoll	20	30
	Moll y Ripoll	60	80	Hijos de José López	15	40
	Bartolomé Bestard	40	50	Jaime Ripoll	14	70

	Hijos de José López	30	40	Juan Alemany Alzina	5	5
	Juan Alemany Alzina	15	15	Bartolomé Bestard		
	Total Palma	1.125	1.805	Total Palma	404	575
Alaró	Bartolomé Pizá	123	148	Juan Vidal	98	57
	Andrés Pericás Guardiola	120	170	Bartolomé Pizá	96	55
	Juan Vidal	109	124	Andrés Pericás Guardiola	80	130
	Pablo Coll Homar	71	112	Pablo Coll Homar	42	41
	Jaume Salom Gelabert	50	60	Fonollar i Rosselló	38	30
	Fonollar i Rosselló	40	48	Jaume Salom Gelabert	25	30
	Jaume Homar	18	25	Jaume Homar	19	13
	Total Alaró	531	687	Total Alaró	398	356
Binissalem	Vidal i Ferrer S. en C.	225	450	Vidal i Ferrer S. en C.	200	400
Inca	Bartolomé Payeras	175	300	Bartolomé Payeras	125	200
	Mateo Pujadas Estrany	154	125	Juan Gelabert	118	200
	Juan Gelabert	150	300	Mateo Pujadas Estrany	114	118
	Martín Rotger	150	125	Martín Rotger	90	40
	Hijos de Antonio Fluxà	120	230	Massip i Beltran	90	80
	Massip y Beltran	110	100	Hijos de Antonio Fluxà	75	90
	Pujol Hermanos	100	100	Pujol Hermanos	40	35
	Juan Noguera Ferrer	45	204	Matías Pujadas Estrany	39	270
	Francisco Llabrés	25	30	José Coll Socías	35	35
	Matías Pujadas Estrany	23	170	Juan Noguera Ferrer	24	96
	Jaime Abrinas i Cia	23	33	Francisco Llabrés	15	20
	José Coll Socías	12	12	Jaime Abrinas i Cia	7	8
	Total Inca	1.097	1.729	Total Inca	772	1.192
Lloseta	Vicente Villalonga	110	95	Viuda de Antonio Ordinas	90	500
	Bartolomé Jaume	35	40	Bartolomé Jaume	50	60
	Viuda de Antonio Ordinas	35	200	Vicente Villalonga	27	22
	Pablo Villalonga	10	15	Pablo Villalonga	8	12
	Total Lloseta	190	350	Total Lloseta	175	594
Llucmajor	Horrach y C ^a	200	800	Andrés Vidal Cardell	20	25
	Lorenzo Noguera	37	43	Horrach y C ^a	14	20
	Andrés Vidal Cardell	20	25	Antonio Garcías Pastor	12	170
	Antonio Garcías Pastor	15	200	Antelmo Nadal	10	15
	Miguel Garcías	12	12	Miguel Garcías	8	15
	Antelmo Nadal	10	15	Lorenzo Noguera	6	9
	Total Llucmajor	294	1.095	Total Llucmajor	70	254

Els anys 1920 foren anys de desplegament de les activitats industrials a Mallorca, amb un clar predomini del poder assolit per Joan March que es feu quasi omnipresent (Ferrer, 2000) i es va dur a terme un fort procés de concentració empresarial, com per exemple el cas de

l'electricitat amb la fundació de GESA el 1927. L'estratègia de March va incloure l'apropament a les classes treballadores, per tal de presentar-se com un empresari modern i preocupat, a diferència de la vella burgesia que no acceptava que March entràs dins dels seus circuits. Així, el 1924 s'inaugurà el Casal del Poble³³¹, finançat per March. Aquest projecte fou ideat per March en plena crisi de subsistències, al 1918, amb la que March pretenia "neutralitzar l'estratègia de la dreta que acusant-lo d'acaparador i contrabandista d'aliments intentava llançar en contra seva les masses populars" (Ferrer 2000:375). El tema de la Casa del Poble agreujà més les relacions entre el moviment anarquista que s'hi oposava i el socialista que ho acceptà. Aquestes tensions se reflectiren en els periòdics, el socialista "Obrero Balear" i l'anarquista "Cultura Obrera"³³².

Els anys 1930 s'engegaven amb una forta inestabilitat social motivada per la crisi internacional derivada de la Gran Depressió del 1929 i la situació de turbulències sociopolítiques que abonaven el terreny per la dispersió dels totalitarismes a Europa. En aquell context, el descontent social augmentà i les revoltes socials s'incrementaren. Les vagues foren bastant nombroses –la Cambra de Comerç enregistrà: 8 vagues amb 3670 vaguistes al 1932; 28 vagues i 21236 vaguistes al 1933; 7 vagues i 18242 vaguistes al 1934; cap vaga el 1935; i 11 vagues al 1936 (Ginard 1999a:9)–. Pere Gabriel (1973) apunta que el 1931 hi hagué 1 vaga general, 2 el 1932, 1 el 1933 i 3 el 1936³³³. Entre les diferents vagues, cal destacar la de novembre de 1933 en la que els sabaters foren dels més destacats exponents d'una vaga que durà 9 dies i en la que resultà ferit Tòfol Pons (president de La Igualdad i muntador de sabates a la fàbrica dels germans Salas) (Molina, 2003). A Inca, el moviment obrer estava prou organitzat, destacant el sindicat sabater La Justicia i la fundació al 1934 de l'Ateneo Cultural Inquense. El 1932, Gabriel Buades Pons va ser el secretari de La Justicia i president de l'Ateneu. Al mateix temps que a Inca hi ha un important moviment obrer, les classes dirigents (empresaris, església, etc) varen apadrinar l'extrema dreta falangista, entre la que hi trobam el militar retirat Canuto Boloqui Álvarez³³⁴, l'empresari sabater Antonio Fluxà Figuerola (sabates Loryc), Gabriel Mateu Mayrata, Joan Reus Palou, Bartomeu Ensenñat Estrany o Rafael de Arcos (Buades, 2005; Armengol i Armengol, 2005). Els falangistes d'Inca i Manacor varen ser els responsables de l'atemptat amb bomba a la Casa del Poble de Palma al 4 de juny de 1936 (Armengol i Armengol, 2005; Casasnovas, 2006).

En l'evolució del sector sabater menorquí es pot apreciar com es passa d'unes 110 fàbriques al 1890 a 43 fàbriques el 1920, la qual cosa ens pot donar una idea del col·lapse econòmic menorquí en aquells moments (taula 89). A Menorca, en el "feliços anys 1920", les indústries bijutera i sabatera es van esfondrar. La situació va anar lligada a un creixent malestar social³³⁵ i menorquins es veuen forçats a emigrar. A Menorca, fruit de la crisi es produeix un trasllat del centre de gravetat de la manufactura sabatera des de Maó a Ciutadella. Es pot veure com el 1930 les fàbriques de Ciutadella eren ja superiors a les de Maó (taula 89). També es

³³¹ March es volia fer càrrec de les obres de la Casa del Poble, però exigia que el solar fos de propietat municipal. La votació al ple de l'Ajuntament (14/03/1918) va ser desfavorable a la cessió del solar. La dreta fou escridassada quan es llegí el resultat de la votació. Tanmateix, March no es va desdir i es va comprometre a posar ell mateix el terreny, en el carrer Reina Maria Cristina. De forma provisional March va llogar unes instal·lacions per ubicar provisionalment la Casa del Poble. Arran de l'escriptura de donació, particularment la configuració del Patronat d'administració, la Federació de Societats Obreres es va fragmentar entre els socialistes i els anarcosindicalistes, ja que la major part dels membres del Patronat eren socialistes (Ferrer, 2000).

³³² El moviment anarquista escrivia a "Cultura Obrera" de 18/03/1922: "com se fregaria les mans de content el Sr. March, després de que el seu portentós cap, va donar llum a tan sublim projecte, i amb aquell tota la burgesia mallorquina, ja que dit donatiu és un insuperable dic, segons aquests per contenir les justes aspiracions de la classe obrera" (Ferrer 2000:375).

³³³ Luís Aspiroz (2003:168) parla d'una vaga durant la Segona República que es va conèixer amb el nom de "La fumada". El motiu principal era el de demanar mitja hora de descans durant la jornada laboral. Els obrers aconseguiren les seves reivindicacions i com a resultat d'aquesta vaga es va formar la Cooperativa de Producció, "La hormiga de oro" (de signe socialista tal com exposa Rosselló-Verger, 1964:433), especialitzada en calçat femení. Aquesta cooperativa va desaparèixer amb la guerra i la seva maquinària va ser distribuïda entre els tallers i/o fàbriques de l'illa. Rosselló-Verger (1964:433) ens diu que "quasi tots els seus components varen desaparèixer en els incerts començaments de la guerra civil".

³³⁴ Aquest personatge ocuparia càrrecs de responsabilitat durant el franquisme: cap de la Falange a Balears (1938-41), delegat provincial de l'Institut Nacional de l'Habitatge a Balears (1941-57) i delegat provincial del Ministeri de l'Habitatge a Balears (1957-70) (Gran Enciclopèdia de Mallorca, 1991).

³³⁵ Per exemple, el febrer de 1921 es va declarar una vaga que es perllongà fins el mes d'abril i l'empresariat de Ciutadella al mes de juliol va declarar el tancament patronal en no acceptar les reivindicacions que reclamaven un augment del 15% per cada parell de sabates acabat (Casasnovas, 2002).

redueix el nombre de treballadors per fàbrica i s'introdueixen els criteris científics d'organització de la força de treball, als que s'hi afegia a partir de 1924 la mecanització de les fàbriques, especialment a Ciutadella (Casasnovas, 2002).

En els cas menorquí val la pena parlar esment a la configuració d'una nova activitat industrial com a sortida a la crisi derivada del Decret Cañal: la fabricació de calçat de goma de Josep Codina Villalonga. La fàbrica de Codina s'instal·là, en una segona ubicació, a la que havia estat la fàbrica de moneders de plata de Joan Gomila Riudavets a Maó. A remolc de la fàbrica de Codina, es varen constituir altres fàbriques de calçat de goma: una a Maó per part del que havia estat soci de Codina, Tomàs Pons; i dues a es Castell, la de J. Fèlix i la fàbrica Homs. Codina es convertí en un dels pioners en la fabricació de sabates de goma a l'Estat i va començar una estratègia d'expansió, amb la instal·lació d'una fàbrica de goma a Toulouse i a Catalunya, on va adquirir les firmes Carbonell i Guilemany als anys 1940. Finalment, el 1972 clausurà la fàbrica maonesa (Casasnovas, 2006).

La fabricació de calçat de goma va guanyar pes al llarg dels anys 1920 i 1930, mentre que el calçat de cuir va veure com després d'un breu lapse de temps, la crisi de la Gran Depressió provocava de nou la seva recessió que es veuria agreujada per la Guerra Civil ja que l'illa restà sota control del govern de la República fins el febrer de 1939. Els anys de la Segona República foren anys de forta activitat per part dels moviments obrers a Menorca. Les demandes de les classes populars i treballadores però han estat interpretades per alguns com elements desencadenants de la crisi i inestabilitat en aquells anys. Així, López-Casasnovas i Rosselló (2002:17) escriuen que "és aquesta intensa activitat sindical i dels moviments d'esquerres i anarquistes la que obrirà, juntament amb els efectes de la crisi del 1929, un procés de greu inestabilitat política". Aquí caldria demanar-nos si no foren les propis elits, la classe empresarial, la principal causant de dita inestabilitat. Tal com exposava Thorstein Veblen els empresaris podrien ser considerats com una plaga social. Enric Tello (2005:116) estableix la hipòtesi següent que ens podria servir per tal de preguntar-nos sobre certs processos i dinàmiques: "la capacitat de resistència quotidiana, la rebel·lia o en ocasions rebel·lió oberta d'uns grups humans davant la possibilitat de ser sotjats i explotats per altres "capturadors de renda" ha tendit a desplaçar la interacció social, amb les seves habituals mesclures canviants de consens i conflicte, cap a formes que han afavorit l'augment de la producció, l'eficiència o la igualtat. Pel contrari, el fracàs dels explotats front als seus predadors ha tendit a perpetuar situacions de major parasitisme econòmic i conservadorisme social, en permetre la reproducció d'institucions fundades en la captura de riqueses sobre esqueses alienes".

Taula 90. Les fàbriques del calçat a Menorca, 1890-1930 (Font: Rodríguez-Arzúa 1956 a López-Casasnovas i Rosselló 2002:17).							
	1890			1920	1930		
	Fàbriques	Obrers	Obrers/ fàbrica	Fàbriques	Fàbriques	Obrers	Obrers/ fàbrica
Maó	62	1768	28,52	17	35	700	20
Ciutadella	26	816	31,38	17	46	546	11,87
Alaior	22	498	22,64	9	17	346	20,35

La Guerra Civil a Menorca va tenir episodis prou violents. Els militars, en concret els sotsoficials i la tropa, no secundaren el cop d'Estat. El brigadista Pere Marquès que s'autoanomenà comandant militar de l'illa era un personatge violent (p.ex. assassinà al prevere de Ferreries, Joan Huguet). Els primers mesos foren de molta violència, a l'agost de 1936 eren executats el General Bosch i 96 militars a la Mola; i el novembre eren assassinats uns altres 75 militars a bord del vaixell Atlante, al Port de Maó. La violència es va estendre entre la població civil, en bona mesura esperonada per Pere Marquès al capdavant de la comandància militar, i es varen dur a terme diversos assassinats de clergues, militars i polítics de dretes principalment. La substitució de Marquès com a comandant militar per José Brandaris al novembre de 1936, va tranquil·litzar la situació (Murillo, 2003). Ginard (1999a) exposa com, a partir de les dades recollides per la "Causa General sobre la Dominación Roja en España", entre 1936 i 1939 a Menorca varen ser col·lectivitzades o sotmeses a control obrer unes 225 finques i nombroses

empreses varen passar a ser controlades pels obrers a través de comitès. No obstant, la indústria restà pràcticament paralitzada per la manca de matèries primeres³³⁶.

Al llarg d'aquell temps, l'illa patí els bombardejos de l'aviació feixista italiana en base a Mallorca. Casasnovas (2002:102) comenta com "la concentració de la flota *nacional* a Mallorca –des d'on se controlava el tràfic naval en el Mediterrani occidental– dificultava l'arribada de subministraments. L'ocupació de Catalunya a principis de 1939 va suposar el total aïllament de Menorca, que resultaria finalment en la seva rendició. La diplomàcia britànica i francesa va fer possible que abans de l'ocupació franquista, es pogués disposar del vaixell Devonshire per tal d'ajudar a les persones més significades a fugir de l'illa, unes 450 embarcaren cap a Marsella on foren internats al camp de concentració de la platja d'Argelers i altres 77 persones fugiren a bord del Carmen Pinos cap Alger. Es calcula que la posterior repressió franquista de postguerra es cobrà la vida de 176 persones a Menorca (Murillo, 2003). Casasnovas (2005:470) exposa com "les xifres finals de la guerra civil són aborronadores per a una illa que, l'any 1940, tenia poc més de 43000 habitants. El nombre de morts del bàndol republicà s'elevà a 377, per 251 del bàndol franquista, la qual cosa totalitza 628 morts [...] a aquesta xifra hi hauríem d'afegir els milers de presos i exiliats republicans, per la qual cosa pot avaluar-se la pèrdua demogràfica de resultes de la guerra en un 14% de la població insular".

Si a Menorca la indústria sabatera experimentà una important caiguda durant la Guerra Civil, l'illa de Mallorca es convertí en la "maquila" sabatera dels aixecats. En general, hi hagut bastant de silenci sobre el règim franquista i les persones afavorides per aquell règim de 39 anys a Mallorca i Eivissa i 37 a Menorca. En tot cas s'ha assenyalat –i construït un consens social– l'acceptació social majoritària vers la dictadura amb una certa passivitat social. David Ginard (1997:5) contraargumenta dient que "malgrat la simplista visió tradicional sobre el període –que planteja gairebé l'existència d'un suport unànime al règim fins als anys seixanta– els estudis realitzats han demostrat que hi hagué, com pertot arreu, una oposició minoritària, però real". L'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 va tenir greus conseqüències en la població de les illes. A Mallorca, una illa d'un 300 mil persones, unes 1750 mil persones assassinades entre l'agost i setembre de 1936 i s'executaren unes 300 penes de mort entre l'octubre de 1936 i el 1939 –un 0,6% de la població– (Massot, 1996). A més cal tenir present que un bon nombre de persones foren empresonades en diferents camps de concentració (Massot, 1996), altres es varen haver d'exiliar (Ginard, 2008) i molts varen haver de suportar una dura repressió sociopolítica i econòmica (Ginard, 1997)³³⁷. Així doncs, la Guerra Civil a Mallorca va tenir unes fortes repercussions socials i, sobretot, serví per eliminar les reivindicacions de les classes populars i disciplinar-les mitjançant la por.

El fet que les principals zones industrials de l'Estat estassin sota el govern de la República (p.ex. Catalunya, País Valencià, Madrid) feu que les illes es convertissin, especialment amb la fabricació de calçat i tèxtil, en un dels principals centres industrials dels rebels. Aspiroz (2003) comenta que "en iniciar-se la Guerra Civil la indústria [del calçat] travessava ja una crisi total, és a dir, estava totalment estancada i l'atur obrer assolí quotes mai vistes en el sector". El 1936 amb l'esclat de la guerra se paralitzà quasi totalment la fabricació de calçat. Un any més tard, el 1937 es varen crear la Junta Reguladora de l'Importació i Exportació en substitució de la Junta d'Ordenació de l'Economia Provincial i la Delegació Especial per a les Balears de la Junta Tècnica de l'Estat. Aquestes entitats s'encarregaren fonamentalment de l'organització de l'economia de guerra, tant pel que fa al comerç com per a la indústria (Ginard, 1999a; Aspiroz, 2003). Manera (2002:343) ens diu al respecte de la Delegació Especial per a les Balears de la Junta Tècnica de l'Estat que "facilitava l'accés a les matèries primeres i la seva formació denota la importància que tenia, per a les autoritats rebels, la indústria del calçat de Mallorca".

A la taula 91 es pot observar la bona ratxa que visqué la indústria del calçat de Mallorca; amb una forta repressió sobre molts sabaters com Gabriel Buades Pons o l'industrial

³³⁶ Per exemple, foren confiscades l'Eléctrica Maonesa, la fàbrica de Gas de Maó, la fàbrica Calçats de Menorca i la fàbrica de teixits Vallori (Ginard 1999:27). La fàbrica Codina estava controlada per un comitè de treballadors i fabricà espadenyes amb soles de goma adreçades al mercat barceloní (Casasnovas 2002:103).

³³⁷ La Llei de responsabilitats polítiques (9/02/1939) permetia jutjar a les persones per les seves accions polítiques anteriors a 1934; la Llei de repressió de la maçoneria i el comunisme (1/03/1940) permetia perseguir a totes aquelles persones que tinguessin inquietuds contràries al dogma feixista, especialment els intel·lectuals i les esquerres; i la Llei de Seguretat de l'Estat (3/03/1943) qualificava de rebel·lió militar qualsevol alteració de l'ordre públic, i era jutjada per tribunals militars.

sabater i exregidor per ERB (Esquerra Republicana Balear), Marc Ferragut³³⁸, que foren detinguts i/o executats (Buades, 2005)³³⁹. Com es pot veure es passa en tan sols 3 anys de 105 a 250 fàbriques i la producció de sabates es duplica. Si agafam el 1938 com a mostra, podem dir que aproximadament la meitat dels parells fabricats anaven destinats a l'exèrcit i poc més de la meitat del seu valor corresponia a les sabates pels rebels. Segons Ginard (1999a), en el conjunt de la Guerra Civil es produïren 2,9 milions de parells de borseguins. Manera (2002) afegeix que a les manufactures de calçat s'han d'afegir una gran quantitat de manufactures de cuir entre 1936 i 1939: 35,5 mil corretges, 31,3 mil cenyidors, 650 cinyells, 18,5 mil portafusells, 3,3 mil polaines de cuir i 1,1 mil corretges. Aspiroz (2003:171) ens delata l'èxit industrial del calçat mallorquí en aquells moments, afirmant que "tots els productes elaborats estaven venuts per endavant: no hi havia risc. Don Luís García Guijarro be podia enorgullir-se dels increments massius de producció que, al cap i a la fi, era el que li demanaven a Burgos". D'acord amb David Ginard (1999b:125) podem sostenir que "es tractava [...] d'un creixement desproporcionat que feia gairebé inevitable la crisi, que es produirà amb el canvi de conjuntura en la immediata postguerra".

Taula 91. La indústria del calçat a Mallorca durant la Guerra Civil (Font: Escartín 2002:257)

Any	Fàbriques	Obrers	Calçat militar (parells)	Calçat Civil (parells)	Calçat Total (parells)	Valor (milions pessetes)
1937	105	4.276	478.671	1.050.000	1.528.671	31
1938	200	6.000	1.535.000	1.450.000	2.985.000	57,5
1939	250	7.500	—	—	3.550.000	75

Segons Escartín (2002:257) "aquests excel·lents resultats [els de la taula 91] es pogueren aconseguir, bàsicament, perquè les firmes més prestigioses de la sabateria mallorquina foren intervingudes i militaritzades durant la guerra". Les autoritats militars varen intervenir 57 fàbriques mallorquines amb una capacitat de fabricació mensual que es situava en torn als 204,5 mil parells de sabates (taula 92). La distribució de la capacitat de producció mensual era: 71,5% als municipis del Raiguer; 21,6% a Palma; 4,5% a Lluçmajor; 2,2% a Porreres i 0,09% a Manacor. Entre totes les fàbriques intervingudes destaquen les de: Pere Ferrer de Binissalem, Llorenç Fluxà d'Inca, Bartomeu Seguí d'Alaró, Bartomeu Payeras d'Inca, Calzados Minerva de Palma, Pere M. Estrany de Palma, Antoni Melis i Antoni Beltran d'Inca. La major part d'aquestes fàbriques estaven total o parcialment mecanitzades, per la qual cosa els rebels varen intervenir també els estocs dels magatzems de la sucursal de la USMC. Així mateix, es varen intervenir 22 fàbriques assaonadores de cuir, la major part d'elles a Palma (Escartín, 2002). Amb la Guerra Civil es va donar un important impuls a la indústria del calçat mallorquina que anà lligat a la potenciació de la mecanització i organització fabril del treball, així com la consolidació del Raiguer com a principal zona industrial del calçat i del cuir (Escartín, 2002).

Taula 92. Fàbriques de calçat intervingudes a Mallorca durant la Guerra Civil (Font: Escartín 2002:258)

Nom	Municipi	Capacitat de fabricació mensual (parells)
Pedro Ferrer S en C.	Binissalem	17.550
Lorenzo Fluxà	Inca	15.000
Bartolomé Seguí	Alaró	15.000
Bartolomé Payeras	Inca	11.000
Calzados Minerva	Palma	10.000
Pedro M. Estrany	Palma	10.000
Antonio Melis	Inca	10.000
Antonio Beltrán	Inca	10.000

³³⁸ Aquest industrial de les sabates va ser un megalòman que construí l'Auditori de Palma. Manresa (27/08/2006:34) ens diu que "Ferragut, un sabater cultivat i viatjat de la República, inquer, va efectuar la més estranya traslació de capitals de la ja ex indústria del calçat".

³³⁹ A la sentència de mort contra Gabriel Buades (sabater) (12/03/1938) s'incloua al seu germà Francesc Buades (pagès), Tomàs Corró (sabater) i Bernat Colomar (electricista). Gabriel fou executat el 2/07/1938 al cementiri d'Inca per un piquet de falangistes a les ordres de José Terrasa; a la resta els hi va ser commutada la pena de mort per 30 anys de reclusió major (Buades, 2005).

Miguel Munar	Llucmajor	7.500
Antonio Martorell	Inca	7.300
Antonio Deyà	Palma	7.000
José Pujol	Inca	7.000
Rosselló y Pons S en C.	Binissalem	7.000
Andrés Pericás	Alaró	7.000
P. y J. Gascón	Palma	5.000
Matías Pujadas	Inca	5.000
Pedro Guardiola	Alaró	5.000
Sebastián Mulet	Porreres	4.500
Francisco Massanet	Palma	4.000
Juan Noguera	Inca	4.000
Juan Gelabert	Inca	4.000
Calzados Vidal SA	Binissalem	3.750
Francisco Guardiola	Alaró	3.000
Manuel Alons	Palma	2.500
Joan Bernat	Palma	2.000
Antonio Mas	Alaró	1.500
Antonio Rastrell	Palma	1.250
Antonio Binimelis	Llucmajor	1.250
Gabriel Colom	Inca	1.200
Bartolomé Bisellach	Inca	1.000
Lorenzo Payeras	Inca	1.000
Marcos Ferragut	Inca	1.000
Vicente Villalonga	Lloseta	1.000
Onofre Alba	Palma	900
Joan Rotger	Palma	900
Antonio Ordinas	Lloseta	900
Vda. A. Ordinas	Lloseta	900
J. Homar Salom	Alaró	850
P. Ferrer Salas	Alaró	800
Lorenzo Guardiola	Palma	700
Lorenzo Puig	Llucmajor	600
Pedro Fullana	Alaró	500
Maria Ramonell	Consell	500
Gabriel Llobera	Inca	400
Mateo Gelabert	Alaró	400
Jaime Terrassa	Alaró	400
Miguel Llabrés	Lloseta	400
Bartolomé Jaume	Lloseta	300
Pedro Bestard	Lloseta	300
Pedro Gelabert	Alaró	200
J. Homar Rosselló	Alaró	200
Bartolomé Bibiloni	Alaró	200
Lorenzo Guasp	Alaró	200
Juana Jaume	Lloseta	200
Sebastián Gelabert	Manacor	200
Miguel Fiol	Lloseta	150
Jaime Fullana	Alaró	100

d) La indústria sabatera durant el franquisme i el boom turístic.

Un cop finalitzada la Guerra Civil, s'iniciaren els anys del programa autàrquic del règim feixista. Sovint s'ha titllat la manca de matèries primeres com la principal causa de la crisi de la indústria del calçat mallorquina. Segons Escartín (2002) el ramat mallorquí proveïa el 45% de les pells que la indústria illenca requeria i a partir de 1940, en plena Segona Guerra Mundial, es comença a substituir la pell per conglomerats de goma. Emperò, cal advertir que a banda de les dificultats d'abastament de matèries primeres i queviures, tal com adverteix Luís Aspiroz (2003:171) un dels principals problemes era el de la superproducció. Si el 1945 hi havia a l'Estat 1628 fàbriques que elaboraven 39 milions de parells de sabates, el consum en aquell any no va superar els 15 milions de sabates. A més, els centres industrials peninsulars ocupats pels rebels, permeteren al règim reorganitzar el sistema industrial espanyol, en el que les illes no eren ja un objectiu prioritari. En el context balear, el 1945 s'enregistraven unes 242 fàbriques de calçat (2200 obrers) a Mallorca i unes 100 (2000 obrers) a Menorca (Manera, 2002; Aspiroz, 2003).

A aquesta sobreproducció s'hi ha d'afegir el fet que els preus del calçat se dispararen de manera important (una mitjana del 126,8% entre 1936 i 1940), mentre que la capacitat adquisitiva de la major part de la societat s'ensorrava. Des de 1939 el cost de la vida es va disparar, a Palma entre 1936 i 1949 la l'Índex del Cost de la Vida (ICV) se multiplicà per 5, mentre que els salaris se triplicaren (Ginard, 2002a)³⁴⁰. Si es mira en termes reals, és a dir en pessetes constants, tenim per exemple que a Menorca el salari mig d'un treballador de la pell passà de 7 pessetes constants/dia al 1929 front a 4,9 pessetes constants/dia al 1942 (Casasnovas, 2002). En un informe de la Cambra de Comerç de Menorca al 1943, es deia que un obrer amb família requeria mensualment unes 650 pessetes, mentre que tan sols cobrava unes 300 pessetes. Així mateix, Ginard (2002a) ens indica que en un estudi realitzat per la Cambra de Comerç de Mallorca sobre l'evolució dels salaris a les fàbriques de calçat entre 1936 i 1946 s'indicava que mentre el jornal base s'havia duplicat, el cost total s'havia quadruplicat. En aquells moments, Ginard (2002a:112) assenyala com "curiosament, i a pesar d'aquestes xifres, els empresaris balears atribuïen en bona part la crisi industrial als, segons ells, excessius costos salarials".

La situació marcada per la mancança de subsistències i els abusos de l'estraperlo i la corrupció –"els anys de la fam" (Ginard, 1999b)–, abonaren el terreny per a l'aparició d'un moviment de resistència antifranquista que segons Ginard (1997) era de dimensions apreciables, el Partit Comunista esdevingué el grup més potent³⁴¹. La victòria dels Aliats a la Segona Guerra Mundial va provocar un efecte estimulador sobre la resistència antifranquista i el 1946 es constituí l'ANFD (Aliança Nacional de Forces Democràtiques), però per altra banda la repressió franquista fou encara més intensa. El març de 1948 es varen detenir uns 80 militants antifranquistes, el que va ser un cop decisiu pel desmantellament de l'oposició organitzada i una mesura de difusió de la por. Ginard (1997:20) explica el fracàs d'aquell moviment també per "la utilització de consignes pròpies de la Guerra Civil, la manca de penetració en el món sindical i la incapacitat per entendre les autèntiques preocupacions de la població mallorquina d'aleshores –centrades en les duríssimes condicions de vida que patien–".

La política monetària del període autàrquic feu que el comerç exterior legal col·lapsàs, ja que el fet que la pesseta estàs sobrevalorada dificultà col·locar les mercaderies espanyoles en els mercats internacionals. En relació amb el comerç exterior, Aspiroz (2003:173) ens informa que "va existir, en aquest període [anys 1939-1949], un altre tipus de comerç exterior: les vendes de calçat militar a Alemanya durant la II Guerra Mundial [...] Pareix ser que les empreses que més se dedicaven a aquesta exportació eren les arrelades a Inca i Lluçmajor. El

³⁴⁰ Realment el cost de la vida s'havia disparat encara més del que els informes oficials ens indiquen. Ja que el racionament resultava ser insuficient, (o inexistent en ocasions) i la població es veia obligada a acudir al mercat negre (controlat per persones afins al règim). En el mercat negre al 1946, per exemple un litre d'oli es feia pagar a 50 pts/litre front a les 5,40 pts/litres oficials; el sabó comú a 14 pts/kg front a les 4 pts/kg oficials; el sucre a 50 pts/litre front a les 5,5 pts/litre oficials; la farina de blat a 79,5 pts/kg front a les 2,1 pts/kg del mercat oficial; o el pa a 7,5 pts/kg front a les 2,75 pts/kg oficials (Ginard, 2002).

³⁴¹ Ginard (1997:12) exposa com als anys 1940 "aquestes organitzacions no tingueren cap relació amb els cercles intel·lectuals i culturals illencs, representats en gran part pels hereus de l'Escola Mallorquina, fet lògic si tenim en compte el conservadorisme social d'aquests sectors i l'escassa sensibilitat nacionalitària dels esquerrans illencs".

tràfic s'acabà amb el desembarcament aliat a Sicília". Aspiroz (2003) es lamenta de la manca d'informació al respecte, i que les estadístiques de comerç exterior i duanes no reflecteix, així mateix parla de la mala qualitat de les botes de l'exèrcit alemany que probablement es devia a l'escassetat de matèries primeres per a la seva confecció³⁴².

Cal assenyalar, que en el Registre d'Exportadors al 1943 se troben l'industrial inquer Llorenç Fluxà –que havia estat batle d'Inca al 1938-1939–, la Cooperativa de la Indústria del Calzado de Mallorca de Palma i Curtidos de Mallorca SL d'Inca. Sembla que malgrat les estadístiques comercials no enregistressin sortides de calçat, aquestes es realitzaren a través de paquets postals (Manera, 2002). Quan el 1947 una disposició del Ministeri de Comerç va instaurar un règim de llibertat condicionada a les indústries de la pell, se varen disparar els preus, fins aleshores continguts, de les matèries primeres i les manufactures. En aquells moments es començà a plantejar l'exportació a l'exterior com a sortida a la crisi del sector del calçat (Aspiroz, 2003). El 1948, empreses sabateres de Mallorca estaven inscrites en el Registre General d'Exportacions per exportar, entre d'altres, a França, Alemanya, Islàndia, Holanda, Amèrica, Marroc. Els empresaris reduïren costos per la via de flexibilitzar el treball: baixos salaris i increment del treball submergit (Manera, 2002)³⁴³. La firma Lottusse dels Fluxà a principis del 1950 declarava de mitjana un 60% dels parells fabricats (Manera 2002:388), mentre que el 40% restant circulava pels canals de la il·legalitat.

De l'any 1957, quan es signava el Tractat de Roma i l'Estat espanyol estava a punt d'entrar en les institucions del político-financeres internacionals (FMI, BM i OECE), tenim una important informació respecte d'un dels principals industrials de la sabata d'Inca, Llorenç Fluxà Figuerola. A la taula 93 hom pot veure com en uns moments en que encara no s'havia trencat totalment el règim autàrquic, un dels principals industrials d'Inca, que en moments de la Guerra Civil quan la fàbrica va ser intervinguda pels rebels tenia una capacitat de producció mensual de 15 mil parells, resulta que va diversificar el seu negoci vers el turístic, mitjançant la compra al Banc de Crèdit Balear de Viajes Iberia el 1956³⁴⁴ –el capital social al 1958 era de 8 milions de pessetes–. El banc s'havia recuperat durant la Guerra Civil i abans de la venda de Viajes Iberia SA havia augmentat el seu capital social en 2 milions de pessetes, així com el d'altres filials del banc. Unes ampliacions que també estaven lligades a la bona marxa del negoci immobiliari de Santa Ponça (Payeras, 1973). Viajes Iberia ha estat l'embrió d'una de les principals cadenes transnacionals espanyoles, el Grup Iberostar presidit per Miquel Fluxà Rosselló. Un altre qüestió que no es pot deixar de banda, a la vista de la taula 93, és el patrimoni immoble (sense comptar amb les instal·lacions industrials) de Fluxà que assoleix una suma de 3,2 milions de pessetes amb propietats rústiques i urbanes tan a Inca com a Palma. Algunes d'aquestes es localitzen a zones que esdevindran en part de l'entramat urbà, i fins i tot es convertiran en les zones de l'alta societat mallorquina (p.ex. Passeig Mallorca).

Tipus d'inversió o actius	Concepte	Valor (mils de pessetes)
Inversions turístiques	Pagament inicial Viajes Iberia	850
	Pagament primer termini compra Viajes Iberia	568
	Préstecs posteriors	375
	Hotels turístics: pagaments a compte	200
	Total	1.993
Actius: Indústria calçat.	Caixa	15
	Maquinària	643
	Formes	271

³⁴² Carles Manera (2002) aporta informació interessant sobre algunes fàbriques com per exemple la de Lloseta Calzados Ordinas SL que entre 1939 i 1943 experimentà un increment important en la producció de sabates, de 6,8 mil parells a 14 mil respectivament; o la firma Lottusse de Llorenç i Antoni Fluxà Figuerola que passà de fabricar 84 mil parells al 1939 a 53 mil al 1940, 36 mil al 1941 i 56 mil al 1942. Així mateix, Manera (2002:387) recorda que una estratègia seguida de manera continuada pels fabricants de calçat consistia en encobrir una part de la seva producció. Ens podríem demanar: si la major part de la població no les podia adquirir, on anaven aquestes sabates?

³⁴³ Manera (2002:357) escriu que "la renovació per 1948 la realitzen la Cooperativa de Indústria del Calzado de Mallorca [Palma], el Consorcio de Fabricantes de Calzado y Curtidos de Mallorca SL y Lorenzo Fluxà Figuerola [les dues d'Inca]".

³⁴⁴ El primer consell d'administració estava format per membres de la família: Llorenç Fluxà Figuerola de president; Antoni Rosselló de vicepresident; Pau Rosselló Borràs de secretari; els fills de Llorenç Fluxà, Antoni i Miquel Fluxà Rosselló de consellers (Manera, 2002).

	Vehicles	250
	Existències en magatzem	4.063
	Material en soles	608
	Magatzem calçat (12,7 mil parells)	2.066
	Total	7.917
Valors	Total	886
Finques	Inca (Carrer Bisbe Llompart; Alférez Oliver; Antonio Fluxà)	–
	Inca (Finca rústica Can Rayó; Finca rústica Mal-Pas)	–
	Palma (pis a Plaça Pius XII; solar Passeig Mallorca; solar Carrer Menorca)	–
	Total	3.275

A Llucmajor el 1958 es comptabilitzaven unes 1400 persones ocupades en el sector del calçat, un nombre més o menys equivalent al de persones ocupades en el camp. Se comptabilitzaven 4 fàbriques amb més de 100 treballadors –Munar (186), Clar (181), Mulet (182) i Munar Oliver (121)– i 5 entre 45 i 100 treballadors –Salvà SRC, Nadal, Vidal i Oliver, Barceló–. Rosselló-Verges (1964:434) apuntava que el 1960 la major empresa era “Hijo de Miguel Munar” que comptava amb 176 treballadors i entre els anys 1940 i els 1960 es va reorganitzar en dues ocasions per tal de “racionalitzar” el treball, encara que una part important del treball es realitzava a domicili. Aquesta mateixa empresa comptava amb una fàbrica assaonadora a Randa on s’emprava com a matèria primera les pells procedents de l’escorxador de Palma i fins i tot venia pells a d’altres fàbriques de calçat. El 95% de les sabates exportades s’adreçaven als EUA.

L’illa de Menorca que havia rebut diferents bombardejos al llarg de la Guerra Civil passà per majors dificultats a l’hora de restablir la capacitat industrial. Entre d’altres la central elèctrica, Eléctrica Mahonesa, del Port de Maó fou afectada per les bombes. Com a Mallorca, en els anys 1940 la dependència energètica respecte de combustibles fòssils feu que no fos possible restablir el flux elèctric de manera constant. Ens els anys 1950, Casasnovas (2002) ens indica que sorgeixen tot un seguit d’empreses sabateres que mantenen poca relació amb les existents abans de la Guerra³⁴⁵.

En el context de la Guerra Freda, el règim feixista imposat pel General Franco fou acceptat per la comunitat internacional i es produïren canvis substancials en matèria de política exterior i econòmica com per exemple el Conveni d’Amistat i Cooperació –acords militars i econòmics– signat amb els EUA al 1953 i una progressiva liberalització del comerç, a més de la supressió del racionament al 1952 (Ginard, 1999a; Estefanía, 2007). El boom turístic va anar acompanyat d’una expansió de la indústria del cuir i la sabata a Menorca i Mallorca que s’orientaven als mercats exteriors (Casasnovas, 2002; Manera, 2002).

Als anys 1970, Farré-Escofet et al. (1977) varen definir la “via menorquina del creixement” com a marca distintiva de l’illa menorquina respecte de la resta de les illes de l’arxipèlag, devorades pel turisme de masses i l’urbanisme salvatge. Segons aquells autors “Menorca, com a país petit, ha conservat, atesa la seva limitada superfície, una proporció entre la rodalia exterior, la dimensió geogràfica i la seva població. I entre el creixement econòmic i l’estructura social que hom vol preservar. L’assoliment d’aquest “medi daurat” passa per una economia no “desenvolupista”, amb un creixement sostingut, però, com hem vist, amb un elevat nivell de renda per càpita” (Farré-Escofet et al. 1977:349). La via menorquina del creixement no diferia gaire de la resta d’economies capitalistes i les taxes de creixement de la major part dels indicadors biofísics que apareixen en aquella publicació que abraça el període que va de 1960 a 1975, així ho confirmen. En canvi, el fet diferencial menorquí respecte de Mallorca i Eivissa estaria bastant lligat a una mena de “retard virtuos”, tal com ho ha definit

³⁴⁵ Casasnovas (2002) destaca els següents industrials: Santiago Pons Quintana d’Alaior que reorganitzà el taller del seu conca i a partir de 1953 comercialitza les espadenyes Chicarro per la firma islandesa Loovik; Antoni Juaneda que el 1954 equipà un taller per la confecció de tall pels EUA, Alemanya i Suïssa, llavors se converteix en la fàbrica Novus SA; Antoni Mascaró (1947) de Ferreries, actualment Calzados Ferrerías SL; Jaume Mascaró de Ferreries, funda la marca Rúbrica; Miquel Àngel Mesquida i Antoni Mesquida (1954) que actualment es diu Mesquida y García SA –comercialitza les marques Patricia, Exotique, Tigrisso & World Shoe.

Sergi Marí (2003), per la tardana construcció de l'aeroport de Maó que no s'inaugurà fins el 1969.

La indústria sabatera fou –junt amb l'agroalimentària, la bijuteria i la construcció– una de les principals activitats de Menorca. La recuperació de les economies dels països del capitalisme avançat va dur associada la recuperació del consum d'objectes extravagants i sumptuosos. En aquesta tessitura, la indústria sabatera menorquina s'especialitzà en sabates de luxe que tampoc poden adquirir les dones i els homes de l'illa. Aquestes s'exportaven, especialment, als EUA que també era el mercat preferent de les sabates mallorquines. La devaluació de la pesseta de 1967 va prémer les exportacions de calçat. A Menorca es passa de 149 tallers i 18 fàbriques al 1965 en les que treballaven unes 1592 persones a 93 empreses al 1975 que ocupaven unes 2118 persones. Maó va perdre importància en el sector del calçat ja hi havia tan sols 4 empreses, mentre que el major pes corresponia a Ciutadella (Farré-Escofet et al., 1977).

e) Crisi del capitalisme regulat, crisi sabatera i deslocalitzacions.

La dependència del mercat dels EUA va fer caure les exportacions quan a principis dels 1970 es va imposar una sobretaxa al calçat d'importació als EUA i el 1973 l'empresa Creative Shoe Ltd., principal importadora de sabates de Ciutadella i Lluçmajor feu suspensió de pagaments, arrossegant algunes firmes de les illes³⁴⁶ (Casasnovas, 2002; Manera, 2002). Cap a finals dels anys 1970 el calçat de les illes entrà en una situació de crisi motivada en part pels canvis en les dinàmiques del capitalisme global, amb la irrupció dels processos de producció postfordistes (fàbrica en xarxa) i la inundació de les sabates asiàtiques (p.ex Taiwan o Corea del Sud), molt més barates i la contracció del consum per mor de la crisi internacional que afectà, especialment, als béns sumptuosos. I, en la franja de les sabates de luxe, la sabata italiana havia guanyat terreny respecte de la de les illes. A més, la nova política monetària inaugurada per Nixon, amb la ruptura del sistema de Bretton Woods i la devaluació del dòlar a principis dels 1970, va afavorir les exportacions italianes per mor de l'efecte sobre la lira (Manera, 2002).

La nova època daurada de la sabata mallorquina semblava que tenia els dies comptats. El Sindicat Provincial de la Pell al 1974 atribuïa la crisi a "la forta incidència de les devaluacions del dòlar, que han ocasionat un desnivell entre els preus exteriors i interiors d'un vint per cent, ja que el seixanta vuit per cent de les nostres exportacions es realitzen als EUA" (Manera 2002:418). En aquell context de crisi, el 1971 començà la promoció de la sabata a través de la mostra Expominorca, amb l'objectiu de potenciar el calçat de les illes i al 1974 es constitueix l'associació Selec Balear que tenia per objectiu la promoció de la sabata de les illes al mercat espanyol (Casasnovas, 2002). La constitució d'aquesta associació va anar acompanyada d'un lleuger increment de les exportacions de calçat al 1975 (Manera, 2002). La política sabatera tenia una figura destaca en Antoni Fluxà Figuerola que ocupà la presidència del Sindicat Provincial de la Pell, a més de la batlia d'Inca entre finals dels 1960 i finals dels 1970. Santiago Miró (1978) destaca el paper que els empresaris de la sabata varen jugar a Inca durant el tardofranquisme, relacionats en casos d'urbanisme salvatge i el que ell anomena el búnker feixista.

L'any 1981 hi havia unes 300 empreses del calçat que ocupaven unes 6126 persones, la major part es localitzaven al Raiguer (Inca, Lloseta, Alaró i Binissalem) a Mallorca³⁴⁷ i a Ciutadella a Menorca on es pot apreciar que a Maó no n'hi apareix cap. Entre el 1981 i el 1983 es passa de 300 empreses del calçat a 165 al 1983; mentre que el nombre de treballadors pràcticament es divideix per la meitat, es passa de 6126 treballadors al 1981 a 3561 al 1983 (Conselleria d'Economia i Hisenda, 1985).

³⁴⁶ Manera (2002:415) ens informa que "el drama econòmic arribà al terreny personal: un dels industrials se suïcidà a les seves pròpies instal·lacions".

³⁴⁷ El 1970 es comptaven unes 211 fàbriques de calçat. Les principals empreses segons la contribució a la Delegació d'Hisenda, recopil·lada per Manera (2002:410) eren: Calzados Salom SA (Sineu); Lorenzo Fluxà Figuerola (Inca); Calzados Mulet SL (Lluçmajor); Antonio Munar Ferretjans (Lluçmajor); José Albaladejo Pujadas de la casa Yanko (Inca); Frausa II SA (Palma); Hijos de J. Vidal (Alaró); Bernardo Ferrer SL (Inca); Gabriel Seguí Beltran (Inca); Calzados Beltran SL (Inca); Antonio Beltrán Ramón (Inca); Calzados Flamenco SA (Inca); etc.

Taula 94. Localització de les empreses sabateres a Mallorca i Menorca al 1981 (Font: Conselleria d'Economia i Hisenda 1985:35).			
	Empreses	Treballadors	Treballadors/empresa
Alaró	20	300	15
Algaida	1	80	80
Binissalem	16	225	14,06
Caimari	2	15	7,50
Campanet	3	19	6,33
Consell	4	31	7,75
Inca	98	2.060	21,02
Lloseta	26	419	16,12
Llucmajor	12	616	51,33
Mancor	8	62	7,75
Palma	6	545	90,83
Selva	2	130	65,00
Mallorca	198	4.502	22,74
Alaior	16	226	14,13
Ciutadella	80	1.234	15,43
Ferrerries	6	164	27,33
Menorca	102	1.624	15,92

La patronal del calçat reclamà un pla de reconversió del sector que contemplava la reducció de llocs de feina i la concentració fabril, àdhuc d'eliminar el treball submergit (Manera, 2002). Al llarg dels anys 1980 es van tancar empreses del calçat i es destruïren un nombre important de llocs de feina que afectava, particularment, als municipis del Raiguer, Ciutadella o Llucmajor. L'entrada a la CEE afectà a l'aparell industrial que en haver d'aplicar l'IVA s'encaria, la indústria sabatera illenca deixava de ser definitivament atractiva, i s'imposaven nous centres fabrils on resultava molt més barata la fabricació. Com apunta Casasnovas (2002:124) "la crisi no afectà per igual a totes les firmes del sector, ja que altres fàbriques continuaven funcionant raonablement bé [esmenta el cas de Patrícia]. Millorar la comercialització i el disseny, així com modificar les estructures productives, se presentaven com a possibles solucions a la crisi". Segons Casasnovas (2006) el punt àlgid de la crisi a Menorca fou entre el 1985 i el 1987 quan es tancaren unes 20 fàbriques (p.ex. Roseta, Novus, Creaciones Leo, etc) i es destruïren 800 llocs de treball. En el cas menorquí a la reestructuració industrial global se li afegia la ja plena inserció en la funcionalització turístic-immobiliària que en les seves activitats ofería uns majors marges de benefici.

- Camper.

Els anys 1990 són els de l'adaptació a la globalització: s'incideix en el disseny, gestió i comercialització, etapes aquestes que resten a les illes; mentre que se deslocalitza la fabricació a les perifèries del sistema capitalista. Entre els exemples més destacats està el de Camper. El títol de l'apartat del llibre de Manera (2002:444) sobre el calçat mallorquí és prou eloqüent: "sabaters sense fàbrica". Els fills de Llorenç Fluxà Figuerola es repartiren l'imperi familiar: Miquel Fluxà Rosselló la secció turística, Grup Iberostar; Antoni Fluxà Rosselló la marca de sabates Lottusse; i Llorenç Fluxà Rosselló la marca de sabates Camper. El 1975 es va constituir Coflusa SA (marca Camper) amb un capital social d'1,5 milions de pessetes i formada per Llorenç Fluxà Figuerola i els seus fills, Llorenç, Miquel i Antoni Fluxà Rosselló. Aquesta empresa neix amb l'objectiu de dedicar-se a un ample ventall de negocis que partint del calçat, s'estén fins al turístic i a la construcció i promoció immobiliària. La idea central és la d'aplicar la lògica postfordista en l'organització empresarial mitjançant la introducció de mecanismes de flexibilitat negativa en el treball que s'aconsegueix mitjançant la constitució d'una estructura industrial que bascula sobre la marca, però que subcontracta la major part de les fases del procés fabril. Manera (2002:445) exposa que "l'empresa no disposa, ja en els seus començaments, d'un lloc físic particularitzat en el que es fabriquin sabates, sinó que la seva infraestructura se vincula

més a una concepció d'alt valor afegit en el que el disseny, per un costat, i una filosofia particular per un altre, determinen un fet diferencial en el gènere fabricat”.

L'èxit de Camper es sustenta en col·locar-se a la part alta de la “corba del notari” destinant la major part del esforç en les tasques de gestió, administració, disseny i màrqueting. Camper va triomfar amb la venda de la sabata “Camaleon” que era una còpia o un disseny inspirat en les sabates que a Mallorca portaven els porquers, conegudes com a porqueres. Així mateix, la denominació de la marca mateixa pot ser entesa com una desnaturalització del mallorquí “pagès” a “camper” (campero del campo en castellà). El 1992 Camper començà la seva internacionalització, obrint tendes a Londres i París, encara que el 1981 havia obert la primera fora de Balears, a Barcelona. El 2002 comptava amb 46 tendes localitzades (Camper, 2009), preferentment, a les que Saskia Sassen (1991) definí com a ciutats globals. L'externalització de la producció de Camper se feu primer a d'altres indrets de la Península –País Valencià i Portugal– cap a principis dels 1990, i al 1994 feu el salt cap el Marroc i el 1999 a la Índia³⁴⁸ (Manera, 2002). En els 1990 l'empresa sabatera feu una nova aposta pel disseny –no només de la sabata, també de tot allò que l'envolta–, una gestió empresarial marcada per les pautes pròpies del capitalisme financer global, i una filosofia que entronca amb tota una sèrie de valors que connecten amb una clientela jove i socialment compromesa (p.ex. sostenibilitat, pau, respecte als drets humans, etc). Al 2004, en plena efervescència de la Barcelona postolímpica i a la zona gentrificada de la Raval, Camper inaugurà “Food Ball”, un restaurant de menjar ecològic; i al 2005, s'inaugurà l'hotel urbà Casa Camper, en el que s'estenia el concepte Camper a l'hostaleria (Cebrián, 30/01/2005; Manresa, 27/08/2006). D'aquesta manera, l'empresa del calçat d'Inca s'endinsava directament en altres negocis, el que pot definir-se com un procés de diversificació empresarial sota el concepte de la marca Camper.

- Yanko.

A principis del segle XXI, els països asiàtics –particularment Xina i Índia– han assumit bona part de l'aparell industrial mundial. Moltes empreses del planeta han relocalitzat les fases productives més intensives en recursos naturals i treball a la regió asiàtica. Si els anys 1980 foren de redefinició de la indústria sabatera balear, els començaments del 2000 han protagonitzat una nova fase “d'ajustament” que s'ha vist intensificada per la crisi econòmico-financera esclatada a l'estiu del 2007 i agreujada al 2008. El cas de Yanko pot ser interpretat com a paradigmàtic d'aquesta situació. Yanko fou fundada al 1970 per José Albaladejo i es centrà en l'elaboració de calçat de luxe destinat al mercat internacional. La projecció internacional s'assolí a mitjans dels 1970, quan José Albaladejo Pujadas fundà IPCSA (Investigación y Prospección del Calzado SA) el 1976, a la que el 1977 Albaladejo cedí la marca Yanko i la resta de marques creades, arribant a 120. El 1993 Yanko fou adquirida per Forma Nova Export que havia estat fundada pels 5 fills del matrimoni Albaladejo-Ramis, i un mes després presentava suspensió de pagaments (Feliu, 6/02/1996). L'any 1996 l'empresari català, Xavier Camp Vila es va fer càrrec de Yanko, després que la família Albaladejo hagués declarat el tancament de les fàbriques³⁴⁹ (Serra, 3/01/1996). Camps va adquirir l'empresa per un preu

³⁴⁸ L'empresa exigeix que als tallers i fàbriques de les perifèries del capitalisme global que treballen per ella, es compleixi el codi ètic de Camper: no emprar mà d'obra infantil, pagar els salaris oficials vigents a cada país productor i complir la seva legislació (Manera 2002:451). El 2005, segons Cebrián (30/01/2005) “el 60% de la producció se realitza a Espanya, i la resta, a Marroc i Hongria. Són aquells tallers els que executen els dissenys Camper, sortits de la *fàbrica d'idees* de Son Fortesa, el centre d'I+D+i de Camper, que se'n du entre el 5% i el 8% de la facturació pel seu finançament”. Camper pot ser entesa, dins l'entorn empresarial, com una experiència fora del comú. Encara que comparteixi les pautes de gestió pròpies d'aquesta etapa del capitalisme (p.ex. criteris financers, entramat empresarial complex i fragmentat, subcontractació, deslocalització, etc), presenta una sèrie d'aspectes que la fan un tant diferent, com per exemple el seu compromís amb l'adopció de sistemes de producció que fomentin el reciclatge o l'eficiència en l'ús de recursos naturals per unitat de producte amb la introducció de sistemes de gestió ambiental, la creació de jardins comestibles a centres escolars, etc (veure Camper, 2009).

³⁴⁹ La raó social de Yanko després de la cessió de les marques i fàbriques a Camps especificava que Yanko se dedica a: “la venda, comercialització i distribució de productes de consum els seus components, en especial els fabricats a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, tant en el mercat nacional com internacional, així com l'explotació, cessió, arrendament i subarrendament de qualsevol dret inclús d'explotació sobre la propietat industrial o intel·lectual que recaiguin sobre els mateixos”. En motiu del tancament de Yanko, els treballadors “indiquen que l'actual Yanko té el seu fonament en un pacte entre les forces socials de l'Estat, que significà per part de la Seguretat Social, Hisenda Pública, creditors privats, treballadors i Govern que se venia a Xavier Camp per zero pessetes uns béns i unes marques valorades en molts de milions per complir l'objecte social, amb un acord homologat davant del jutjat” (Córcoles 20/04/2006:22).

simbòlic d'una pesseta a canvi d'assegurar la continuïtat dels 130 treballadors a Mallorca (Manresa, 13/05/2006). El 2004 l'empresa es trobava en una situació crítica i planejava la deslocalització de les activitats fabrils, així i tot el Govern Balear va avalar un préstec a Yanko per a l'adquisició de l'empresa de sabates Pielsa (Córcoles, 19/01/2006; Mestre, J.F., 16/04/2006). El 2006 Yanko presentà un concurs de creditors i liquidació. En el cas de Yanko, a diferència de Camper, la fabricació està integrada dins de la pròpia empresa. L'empresa justificava una reducció de plantilla de 173 treballadors, que afectaria a la totalitat de la fàbrica de Lluçmajor, les oficines de Barcelona i una part important de la fàbrica d'Inca. La justificació dels gestors per tal de reduir els costos laborals, ocultava el fet que l'augment de 216 mil euros en matèria de salaris al 2003 va ser per mor de l'augment dels sous dels responsables de gestió, màrqueting i administració (Mestre, 17/04/2006).

El mes de març de 2006 el jutge va dictar l'auto que permetia el tancament de la fàbrica d'Inca i els tancaments parcials d'Inca i Barcelona. El mes de juliol es decidí el comiat de 115 treballadors de Yanko (Soler, 13/08/2006). Els treballadors de Yanko varen interposar una querella contra Xavier Camp i la jutgessa del Jutjat d'Instrucció d'Inca (Pilar Anguita) va ordenar que Camp dipositàs una fiança d'1,8 milions d'euros en garantia de les responsabilitats pecuniàries que es poguessin declarar ja que "la jutgessa havia trobat indicis de responsabilitat criminal contra Camp com a presumpte autor d'un delictes d'insolvència punible en la seva qualitat d'administrador únic de Yanko SA" (Ferrer, 21/12/2006). En aquest cas, com per exemple el de Majorica, el projecte de deslocalització i de redimensionament empresarial anà vinculat a una jugada immobiliària. Així, el 2005 Yanko, abans d'esclatar la polèmica, havia venut a Cescarden la nau industrial de Lluçmajor per un import d'1,35 milions d'euros. Per altra banda, com veurem en el capítol XI, Cescarden dedicada al negoci hotelier i immobiliari, era propietat de Miquel Ramis Puigros que estava involucrat en un polèmic projecte de camp de golf a Muro (Golf de Son Bosc). Aquest empresari comparteix societats amb el batle de Muro (Jaume Perelló) i l'ex-batle de Muro (Miquel Ramis Martorell) (Ferrer, 21/12/2006). Finalment, el gener de 2007 l'empresa Koyan 003 SL formada per capital d'Inca (família Llobera) i andalús, es quedà l'empresa per 2,9 milions d'euros, assumint la plantilla inquera formada per 31 treballadors (Ferrer, 11/01/2007).

- Ajustament industrial, tancaments de fàbriques en temps de la Gran Crisi.

Després de la crisi de Yanko que es saldà amb la desaparició de la fàbrica de Lluçmajor, s'han declarat nous concursos de creditors de fàbriques del calçat. Entre aquestes podem destacar el d'Alarsol 2 de Lluçmajor que fabricava sabates per la marca Farrutx que passà de 118 treballadors a 65 (Moure, 31/12/2008); Calzados Coll de Lloseta (20 treballadors) va iniciar un expedient de concurs voluntari de creditors l'abril de 2008; Kohe by Kollflex de Selva va acomiadar un 33% de la plantilla (Sánchez, 11/01/2009). A Menorca, al llarg del 2008 es va dur a terme el tancament de diverses empreses de calçat: Gomila Melià (33 treballadors); Zapatillas Alayor (16 treballadors); Torrent Ciudadela (10 treballadors); Creaciones Freehand (29 treballadors); Jaime Pons Sintes (16 treballadors) (París, 28/01/2009; Marquès, 29/01/2009). L'ajustament industrial en temps de crisi, amb una forta reducció de les plantilles va ser denunciada pels sindicats ja que alertaven que molts dels treballadors acomiadats seguien treballant per les mateixes empreses, però en negre. És a dir, es produeix un aprofundiment del treball submergit com a resposta a la crisi i deslocalització industrial cap als països asiàtics (EUROPA PRESS, 19/11/2008).

10.5.5.5. La Indústria tèxtil: la dependència de les matèries primeres i de les conjuntures geopolítiques.

A les portes del segle XIX ens trobam en que la manufactura del tèxtil s'havia organitzat en petits obradors i tallers, emprant principalment les matèries primeres obtingudes a les illes: llana, lli i cànem. Les manufactures anaven destinades majoritàriament al mercat interior i tan sols una petita part elaborada amb cotó i seda es destinava a l'exportació. Com en les altres manufactures, en l'organització del treball tèxtil va ser molt important la fracció submergida del treball domiciliari en la que concorrien diferents membres de la família –sobretot nins i dones–, i que estava vinculada a la poliactivitat dels treballadors del camp que havien de treballar en altres activitats per tal de poder sobreviure. A la vegada aquesta organització del treball se

sustentava en una quasi nul·la mecanització i una mínima capitalització (Roca, 2006). La situació estava dominada pels capitals comercials que segons Roca (2006:11) fonamentaven la seva posició en: "un hàbil control de les matèries primeres, al marge dels mecanismes gremials –cada cop menys efectius– i, singularment, la inserció en els seus plans empresarials del treball femení, força laboral fonamental en el procés de la filatura".

La Guerra del Francès (1808-1814) va motivar que alguns capitals de la península s'assentessin a Mallorca, concretament a Palma i aquest fet degué tenir certa importància en la implantació d'activitats industrials del tèxtil. Manera (2001a:289) ens diu que en el cas de la manufactura de la seda es podria parlar d'una certa importància, "atès que des del port de Palma s'extreuen cap a Amèrica remeses d'aquesta manufactura, elaborades presumiblement a Mallorca amb el concurs de catalans fincats a l'illa". Aquest augment va ser merament conjuntural ja que a la finalització de la guerra els capitals catalans retornaren a Catalunya. Barceló (1961:173) ens exposa un panorama bastant cru pel que fa a les manufactures tèxtils de principis del segle XIX: "a l'any 1803 hi havia a Mallorca 30 tallers de cardar llana dels quals la major part estaven paralitzats. El 1824 la Junta de Comerç del Consolat de Mar informava que les fàbriques de teixits i estampats no treballaven més que temporalment, i encara al 1830 dels 650 tallers existents a la capital, 195 estaven aturats per manca de cotó".

Cap a mitjans segle XIX hi ha una clara transformació en el sector tèxtil vers una progressiva conversió industrial i una reorganització del treball vers el control fabril. La major concentració de l'activitat tèxtil es localitza a Palma, encara que hi haurà pobles com Sóller i Esporles que esdevingueren importants centres fabrils. En el cas de Mallorca es dona un predomini del teixit de cotó. El cotó procedeix fonamentalment de Nova Orleans i Puerto Rico i per tant estava lligat a les dinàmiques sociopolítiques d'aquells indrets, a les collites anuals (realitzades amb mà d'obra esclavitzada o en condicions de semiesclavitud), i al transport marítim de llarga distància (Manera, 2001a)³⁵⁰. L'expansió de la indústria tèxtil cotonera es feia doncs en base a unes matèries primeres que estaven estretament vinculades a l'explotació colonial de les Antilles. Encara que el tèxtil de cotó va guanyar importància, la manufactura de flassades de llana eren prou rellevants, especialment a Palma i a Esporles³⁵¹. Barceló (1961:176) escriu que cap el 1883 les flassades de llana mallorquines "assortien a l'exèrcit francès i a l'armada espanyola sense cap competència". En uns primers moments els industrials del tèxtil de la llana varen controlar les principals zones ramaderes de Mallorca per tal d'aconseguir la matèria primera. La construcció del ferrocarril al 1875 els hi va facilitar l'accés a les àrees insulars productores de matèria primera, però a partir dels 1880 començaren a substituir la llana mallorquina per la castellana i aragonesa, gràcies a la xarxa comercial establerta pels empresaris tèxtils mallorquins (Roca, 2006). A més, Carles Manera (2001a:292) sostén que "les manufactures d'estam, cànem, llana i lli, mesclades amb cotó, continuaven essent determinants, ja ben entrat el segle XIX, en el marc de les economies familiars".

Roca (2006) exposa que a Palma cap el 1865 es pot parlar d'una vintena de centres tèxtils que poden ser considerats fàbriques de cotó i al 1879 es comptabilitzaven uns 122 establiments industrials del tèxtil, dels quals uns 47 es localitzaven a la zona de sa Gerreria.

Un esment especial mereix la constitució al 1847 de la fàbrica de filats de cotó Villalonga y Cía. Aquesta representa una de les primeres aplicacions del vapor de Mallorca i la fàbrica comptava amb 4335 fusos i una màquina de vapor de 45 CV i uns 200 obrers (Roca, 2006). D'acord amb Roca (2006), aquesta fàbrica pretenia respondre a la competència catalana en filats de cotó. El capital tèxtil de Palma combinà la "gran" fàbrica amb els tallers mecanitzats o petites fàbriques que es localitzarien, en moltes ocasions, cap a finals del XIX als espais urbans de fora murades. Així, per exemple, l'empresa dels Bordoï amb fàbrica mecanitzada al centre de Palma (1872), comptava amb tallers amb telers manuals a Establiments; el fabricant Vicenç Juan Rosselló (Can Ribas)³⁵² mecanitzà la fàbrica al centre de Palma (actual centre cultural Flassaders) i va establir unes 5 factories de petites o mitjanes dimensions a Son Sardina, Establiments, sa Vileta, Son Rapinya o la Soledat (Roca, 2006). La fàbrica de flassades

³⁵⁰ Manera (2001a:292) comenta que els imputs secundaris eren: "el cànem (que es cultiva a l'illa), el lli (de collita pròpia i també introduït de Gènova), el fil de lli (carregat a ports anglesos) i anyils i pals (registrats a les Antilles)".

³⁵¹ Entre les grans fàbriques de flassades de llana es pot destacar a Palma, a part de la de Vicenç Juan Rosselló que transforma cotó i llana, la de Pere Antoni Magraner i la dels Germans Barceló (Manera y Morey, 2006).

³⁵² Aquest empresari del tèxtil fou el primer propietari d'un automòbil a Mallorca al 1897 (Pujalte, 1997a).

de llana de Can Ribas³⁵³, construïda al 1851 a la Soledat –zona resultant de la parcel·lació de s'Hort des Ca–, fou un dels elements dinamitzadors de la conversió d'aquella zona en industrial i lloc de residència dels obrers. El 1887 Can Ribas tenia uns 200 telers, 3 màquines de vapor que sumaven 100 CV i 210 treballadors, i elaborava unes 65 mil flassades de llana (Roca, 2006). Cap a finals de segle XIX, i en motiu de la Guerra de Cuba, la bona marxa d'aquesta empresa va estar associada a l'abastament de flassades i roba pels militars espanyols. En temps en els que el General Valerià Weyler Nicolau ocupava la capitania general (Marimon, 1993). Aspiroz (2003:195) ens diu que el 1934 Can Ribas comptava amb uns 190 operaris, dels quals 180 eren dones.

Les restriccions legals (Roca, 2006), les limitacions físiques i els repetits accidents que ocorrien a intramurs on la "ciutat amuntegada" (Escartín, 2001a) concentrava en determinats barris els centres fabrils i les residències de les classes treballadores, motivaren l'expansió de la instal·lació de les fàbriques cap a extramurs. Més enllà de la zona afectada per la norma militar de 1856 –Ordenances Generals de l'Exèrcit i Reial Ordre de 16/09/1856– que impedia construir als primers 1250 metres, conegut com a "zones polèmiques" (González, 2006). Una de les zones que es va construir extramurs fou la de Santa Catalina. El projecte d'eixample parcial de Santa Catalina fou aprovat al 1869 –elaborat pel mestre d'obres militar Eusebi Estada i l'arquitecte Antoni Sureda– i s'aixecà als terrenys de Son Antic de l'influent Marquès de la Romana –Pedro Caro y Álvarez de Toledo– (Seguí-Aznar, 2000; González, 2006).

La barriada de Santa Catalina allotjà nombroses fàbriques i també fou una important barriada obrera (Santana, 2003). Entre les fàbriques que allà s'hi localitzaven, podem destacar La Cordelera Española (1861) o La Alfombrera (1881). Entre l'accionariat d'aquestes societats es troben significatius personatges de l'elit de Ciutat. Peñarrubia (2001:34) destaca el fet com en aquells moments molts dels membres de l'oligarquia palmesana els trobam a les diferents societats en curs i "articulaven una estreta relació entre el crèdit, la indústria i les societats comercials, importadores de moltes de les matèries primeres industrials i que exportaven els seus productes, d'una banda. I de l'altra, els organismes tant públics com privats que facilitaven les transaccions, des de la Cambra de Comerç fins a la Junta d'Obres del Port, passant per la Companyia dels Docs". Roca (2006) exposa com La Alfombrera Balear (Tapices Vidal) va arribar a tenir una plantilla d'un 542 persones i comptà amb uns 200 telers mecànics cap els anys 1920.

Cela-Conde (1979) apunta que la pèrdua del mercat colonial i la competència dels teixits peninsulars va significar un important cop als teixits de cotó mallorquins. La Primera Guerra Mundial suposà un impuls a la fabricació de flassades de llana establerts a Palma i Esporles per a l'abastament de l'exèrcit francès (Roca, 2006). Cap a finals dels anys 1920 eren significatives les exportacions d'estores i tapissos³⁵⁴, però tal com apunten Manera i Morey (2006) les informacions procedents dels grups empresarials –expressades per exemple a la revista *Arte e Industrias*– exposaven de manera clara la decadència de la indústria del calçat i tèxtil que eren les dues més importants de Mallorca. Aspiroz (2003) comenta com l'augment de la conflictivitat social a la Barcelona dels anys 1930, als vespres de la Guerra Civil, feu que capitals catalans del tèxtil s'adreçassin cap a les illes on la conflictivitat era menor, però no nul·la. Una mostra de l'entrada d'aquests capitals la tenim en fàbriques de gèneres de punt com és el cas de Calcetería Hispánica SA que tenia dues fàbriques, una a Palma i l'altra a Eivissa, Can Ventosa.

L'eivissenca és l'única experiència fabril de l'illa. El comerciant català Pere Ventosa instal·là a Eivissa les primeres màquines de fer mitges i calcetins introduïdes a Espanya cap el 1876 i comercialitzà els calcetins que eren elaborats domèsticament per les dones de sa Marina. El 1924 hi ha notícies d'un taller a nom de Mercedes Ventosa Roca, en un local llogat a n'Abel Matutes Torres. Un any més tard, el 1925 la fàbrica de Can Ventosa (Hijos de Ventosa) fou inaugurada. Aquesta comptava amb maquinària procedent de Barcelona –motor elèctric de 22,5 CV, 138 telers, 4 màquines de tricotar, 4 màquines brodadores, 22 màquines de cosir i auxiliars (Cirer, 2004)– i mà d'obra femenina eivissenca –115 obreres en torns de 8 hores als darrers anys–, emprava matèries primeres importades de Barcelona i exportava els calcetins a aquesta

³⁵³ Aquesta fàbrica tanca el 1960 (Riera, 30/01/2009). Els altres grans empresaris de la llana a Palma eren: Pere A. Magraner i Antoni Barceló (Roca, 2006).

³⁵⁴ A part de Tapices Vidal –coneguda com La Alfombrera Balear– de Palma, en la fabricació d'estores i tapissos destaca als anys 1920 la fàbrica de Pere Bosch Oliver de Pollença. A finals dels 1940 hi havia 6 fàbriques d'estores i tapissos, essent el nucli més important Pollença (Manera i Morey, 2006)

mateixa ciutat. Malgrat la suposada docilitat de les dones eivissenques, les treballadores de Can Ventosa constituïren la Unió Obrera Femenina al 1936 i el 13 de juliol es declaraven en vaga. Aquesta vaga fou secundada per pràcticament tots els treballadors de l'illa el 18 de juliol, mentre Franco iniciava el Cop d'Estat (Torres, 1999). Sembla doncs que no es tractava d'una illa tan "tranquila" com s'ha volgut donar a entendre. Can Ventosa tancà definitivament les portes el 1956 i traslladà la maquinària a la fàbrica de Palma (Torres, 1999; Cirer, 2004).

Quan esclatà la Guerra Civil, la producció tèxtil s'adreçà a cobrir les exigències de l'exèrcit rebel. En els primers mesos de la guerra, la indústria tèxtil va quedar pràcticament aturada degut a que depenia quasi absolutament dels proveïdors catalans pels filats de cotó i dels valencians des d'on sortien les principals trameses de llana (Roca, 2006). El 1938, segons Cela-Conde (1979:71) el 90% dels teixits produïts a Mallorca se destinaren a l'exèrcit. La indústria tèxtil mallorquina durant la Guerra Civil va assolir una important dimensió. D'acord amb Ginard (1999a) d'11,7 milions de peces de roba fabricades al llarg del conflicte, un 84,2% anava adreçat als exèrcits de la península. Les dades al respecte ens ho confirmen, encara que són una mica confoses: segons Aspiroz (2003:197) el 1938 hi havia unes 22 fàbriques amb 1329 telers i uns 3 mil obrers ocupats que elaboraven uns 12,5 milions de metres; segons Cela-Conde (1979:176) el 1938 hi havia unes 31 empreses tèxtils i uns 4900 obrers; i en canvi Roca (2006:52) diu que "l'ocupació de treballadors del sector [tèxtil] s'estabilitzà en torn a 7000 obrers, repartits entre poc més de cent fàbriques, la major part de les quals eren cotoneres".

Mallorca s'havia convertit en una gran "maquiladora" tèxtil dels colpistes. El mateix sembla que ocorria a la veïna illa d'Eivissa on segons Cirer (2004:179) "la fàbrica de Can Ventosa treballà força durant la Guerra Civil i Mundial". La força de treball a la indústria tèxtil estava fortament "disciplinada", particularment per la gran presència de dones i infants, i per tant hi havia una menor potencialitat de conflicte sociolaboral. Manera i Morey (2006) ens desvetllen que als anys 1930: a Hijos de José Terrasa (teixits de cotó) de 40 obrers, 6 eren homes; a Viuda de Enrique Escapa (camisetes i calcetins) de 190 obrers, 10 eren homes; a Calceteria Hispánica de 160 obrers, 4 eren homes. Els autors subratllen: "recordi's que aquesta és una peça estratègica, medul·lar, de l'empresariat balear, que tensa a la baixa els salaris i flexibilitza al màxim la duració de la jornada laboral en funció de les conjuntures i de la major o menor demanda" (Manera i Morey 2006:93). A la docilitat forçada de nins i dones, s'hi ha d'afegir un altre element cabdal i és que uns i altres percebien uns salaris molt més baixos que els homes. Així, per exemple, a la fàbrica tèxtil de Sóller Mayol SA, a l'any 1939 el salari que rebien els homes era de 8,17 ptes/dia, mentre que les dones rebien 4,03 ptes/dia (Escartín, 2000).

Després de l'efervescència bèl·lica, la manufactura tèxtil comença a entrar en declivi. La recuperació de les regions industrials espanyoles, així com les del continent europeu, varen fer que el que havia estat un important sector industrial començàs a decaure després de la Guerra Civil i de la Segona Guerra Mundial. La política de l'INI no tenia en el seu punt de mira la reconversió del sector de les illes que havia viscut moments d'alta activitat en temps de guerra. D'acord amb Roca (2006:54), quan esclata el turisme de masses, es varen tancar progressivament les fàbriques i els capitals acumulats foren transvasats cap a activitats vinculades amb el turisme.

La confecció de brodats fou una altra activitat, associada al tèxtil, que va tenir certa importància. Aquesta estava molt vinculada al treball domèstic femení. Es tractava d'uns productes sumptuosos en els que els comerciants controlaven des de les matèries primeres a la posterior comercialització. Així, Rosselló-Verges (1964:443) escrivia que "preferible és no parlar de les condicions dels contractes, ni dels guanys dels centralitzadors o de les "mestresses" que dirigeixen o reparteixen el treball". La Primera Guerra Mundial va suposar un fort impacte en aquesta activitat –semblant al cas dels moneders de plata–, així com la crisi de 1929 que va tornar a tenir fortes repercussions en els brodats de les illes, per mor que un dels principals mercats eren els llunyans EUA (Casasnovas, 2002; Roca, 2006).

A mitjans dels anys 1930 hi havia a Mallorca 13 establiments industrials dedicats al brodat que ocupaven unes sis mil treballadores (Aspiroz, 2003). La major part d'aquestes es trobaven a Palma i destaquen Bordados Mallorca, Bordados Ribera i Alfredo Bonet (Aspiroz, 2003; Manera i Morey, 2006). Cal apuntar que Bordados de Mallorca va ser instal·lada als anys 1930 amb capitals procedents de Barcelona, la família Esteban Fabra. A Eivissa, el 1924 hi hagué dos grans tallers de brodat, fundats amb capitals de fora l'illa. El taller de Can Llambies

fou fundat pel barceloní Andreu Llambies als anys 1930 a Eivissa. Aquest taller ocupava prop de 20 dones, però el gruix de la feina es subcontractava.

L'arribada del turisme de masses va ser un revulsiu per a la confecció de peces de roba i dels brodats, eminentment submergida, com és l'exemple eivissenc de la moda Adlib que arribà a ocupar unes 2500 dones que treballaven per les *boutiques* i que es converteix als anys 1970 en activitat exportadora (Torres, 1999; Cirer, 2002). Com és d'esperar, una de les persones que va saber treure profit del boom de la moda Adlib fou Abel Matutes, que en els primers anys envià "grans quantitats de vestits a Florida" (Ramon Fajarnés 2000:124). Els empresaris s'aprofitaren d'una banda de la imatge hippy, malgrat la forta repressió als hippies per part del poder i les forces policials, i d'una altra de les pràctiques econòmiques seculars, fonamentades amb l'explotació laboral, que es centrava especialment en la dona eivissenca (Torres, 1999; Ramon Fajarnés, 2000).

a) El cotó a Sóller.

El cas de Sóller ens pot servir per tal d'entendre la transformació que es produeix al llarg del segle XIX en quant a la fabricació tèxtil³⁵⁵. Cap el 1830 el nombre de telers s'havia incrementat de manera notable respecte de finals del segle XVIII, tot passant de 42 (32 de llana i 10 de lli) a 120 (només 5 de llana). El canvi és rellevant tant pel que fa al nombre de telers com pel que fa al tipus de teixit i la matèria primera emprada, ja que es passa de la llana al cotó. En el primer cas la matèria primera, majoritàriament és d'origen insular, així com la manufactura va destinada principalment al mercat interior. En el segon cas, és precisament el contrari: matèria primera de l'exterior i manufactura destinada al mercat exterior (Serrano et al., 1990).

Emperò, d'aquella crisi també resultà un procés de concentració fabril pel que fa a la manufactura tèxtil. El 1845 es comptabilitzen a Sóller 41 fàbriques de cotó, 12 de fil i 4 de llana. Sembla que es tracta de les anomenades botigues de teixidor en les que hi havia entre 1 i 4 telers, però que contractava a teixidors que treballaven a domicili. El 1857 hi havia uns 317 telers, la qual cosa ens dóna una idea de la quantitat de treball domiciliari d'aquells moments (Quetglas i Pérez, 2006). Els anys 1860 s'inicià una crisi estimulada per la manca de matèria primera (cotó) per mor, d'una banda, de la Guerra de Secessió dels EUA (1861-1865) i, d'altra, per la plaga local dels cítrics (1864). Això va provocar la quasi paralització dels fluxos comercials i d'una de les principals fonts d'ingrés dels sollerics (Serrano et al., 1990). Resultat d'aquesta crisi fou un moviment emigratori important que s'adreçà a Puerto Rico, on els sollerics es dedicarien al conreu i comerç del cafè i del sucre³⁵⁶ (Cubano, 1993), i a França, on s'establiren a les ciutats del Migdia –Sète, Marsella, Niça, Cannes, etc– i s'especialitzaren en el comerç de comestibles, tot aprofitant els circuits establerts prèviament mitjançant el comerç dels cítrics (Vicens, 1993)³⁵⁷.

El 1871, per tal de fer front a la crisi, els teixidors constituïren la cooperativa La Esperanza que tenia per objectiu la venda conjunta cap a l'exterior, mentre que l'adquisició de

³⁵⁵ Cal destacar que malgrat la indústria tèxtil fos la més important, també hi va haver altres iniciatives manufactureres rellevants: fàbriques de xocolata (p.ex. Joan Joy, Josep Pastor, Pere Joan Pastor, Miquel Forteza, Lluís Cortès, Joan Ensenyat, etc); fàbriques de gasosa (p.ex. Can Clin); fàbriques de sabó (p.ex. Can Puig, Agustí Pomar i Sabons Rei); arts gràfiques (p.ex. Impremta Marquès i la de Can Calatayud); serradores i fusteries; embotits de porc (p.ex. Cas Sit, Can Lau, Can Rei des Pont, etc); adoberia de pell (p.ex. Can Cremat), ... (Bernat, 1999; Pérez, 2004).

³⁵⁶ A la segona meitat del XIX s'establiren un seguit de famílies que tendrien certa rellevància social com per exemple: els Marquès, els Roses, els Bisbal o els Castanyer. El primer en establir-se fou Joan Marquès i Marquès que hi anà al 1837, cridat pel seu conco, mossèn Bartomeu Marquès. Payeras (1973:227) ens diu que "el vocal [de la primera Junta de Govern del Banc de Crèdit Balear] don Antoni Marquès i Marquès fou batle de Palma. Col·laborà eficaçment amb el seu germà don Joan i amb els seus altres germans don Francesc i don Baltasar –tots ells naturals de Sóller– en la fundació i creixement de la ciutat de Lares, a Puerto Rico". La presència sollerica a la colònia va estar, en certa manera relacionada amb el Banc de Crèdit Balear. D'altra banda, el 1905 la firma Roses y Cia fundà la central sucraera Cambalache; també es poden apuntar la Puerto Rico Distilling Company de 1906 i la Soller Sugar Company de 1909. La situació canvià amb la pèrdua de les colònies (1898) i sobretot a partir de 1921 quan els EUA limitaren la immigració a Puerto Rico (Cubano, 1993).

³⁵⁷ Entre els emigrants es troben els principals llinatges dels que després seran les elits industrials i comercials de la Vall: els Cardell a Stuttgart; els Magraner-Berio a Amiens; els Ferrer a Mèxic; els Alcover a Saarbrücken; els Colom a Perpignan; els Frontera a Mèxic i Alemanya; etc (Castanyer, 1981/1982). Per exemple la fàbrica de Can Pastor, de la família Ensenyat, té els seus orígens en el retorn de capitals procedents de Puerto Rico (Entrevista a Jeannette Casasnovas Bernat, 12/02/2009).

matèries primeres i la pròpia manufactura es feia individualment³⁵⁸. Els capitals retornats dels emigrants fou un dels principals elements que permeteren la transformació urbana del poble – eixamples, casals i modernisme–, així com la creació de grans empreses –El Gas, Banc de Sóller, Ferrocarril de Sóller, fàbriques, etc– (Castanyer, 1981/1982; Bernat, 1999). Cal destacar el paper dels emigrants a Puerto Rico que havien acumulat importants capitals a la colònia espanyola on s'explotava a la població –unes 30 mil persones– en règim d'esclavitud fins el 1873 i llavors en condicions de semiesclavitud. La constitució del Banc de Sóller (1889) va canalitzar bona part d'aquelles aportacions de capitals dels emigrants, fent de pont vers les inversions locals (Castanyer, 1981/1982).

Roca (2006) destaca el fet que en els anys 1870 uns 32 obradors sollerics abastiren de tela de llista a l'industrial palmesà Vicenç Juan Rosselló, la qual cosa indica que en aquells moments restaven, d'alguna manera, vinculats a les exigències procedents dels grans empresaris ciutadans. Cap a finals del segle XIX es produeix una concentració fabril amb una progressiva mecanització i la quasi desaparició dels telers manuals i, segons Roca (2006:17), es produeix una segona fase de concentració empresarial. Les fàbriques s'alimentaven de carbó de coc procedent de Cardiff i Newcastle, la maquinària venia de Barcelona, així com els filats de cotó i el tint (Serrano et al., 1990; Pérez, 2004). A l'esclat de la Primera Guerra Mundial es troben a Sóller 8 propietaris, 182 telers mecànics i 2 telers manuals. S'estava en condicions d'abastir de teixits als països europeus durant el conflicte bèl·lic, al temps que s'havien reprès les activitats comercials des del Port de Sóller que exportaven teixits i queviures i importaven carbó i altres matèries primeres (filatures de cotó procedents de Barcelona) per a la indústria tèxtil.

Segons Serrano et al. (1990) la localització de les fàbriques cercà la proximitat dels corrents d'aigua i s'ubicaven, majoritàriament, al centre del poble. A diferència d'Esporles on s'aprofitava l'aigua com a força motriu, a Sóller l'aigua esdevé un element clau del propi procés. Miquel Arbona (1977:248) apunta dues característiques que poden explicar, parcialment, el desplegament de la indústria tèxtil: "l'abundància d'aigua, indispensable per les operacions de blanqueig i tint, i la sortida fàcil de les aigües emprades per rentar el cotó blanquejat o tenyit. L'altra característica particularment favorable és que, la major part de l'any, dins la nostra vall la humitat de l'aire és propícia al bon rendiment de les màquines de filar i de teixir, que en una atmosfera massa seca treballen amb un rendiment inferior". Els vectors energètics d'aquesta indústria foren primer el carbó i el fuel oil, i llavors l'electricitat. El fet que Sóller comptàs amb la societat El Gas SA (1893) i Eléctrica Sollerense (1903) tampoc ha de descartar-se com a element a considerar per tal d'entendre el motiu pel qual s'ubiquen en aquesta localitat les fàbriques tèxtils formades per capitals que es troben en les principals iniciatives empresarials de la Vall (Banc de Sóller, El Gas, Ferrocarril). Un altre qüestió a tenir en compte és la presència de persones qualificades i ensinistrades que treballaven el tèxtil. Després del declivi de l'activitat al llarg de la segona meitat del segle XIX, la concentració fabril s'aprofità d'aquesta situació que permeté disciplinar la força de treball.

A la taula 95 apareixen les fàbriques solleriques, les diferents societats propietàries i en alguns casos la seva composició accionarial. Val la pena destacar que la indústria tèxtil sollerica va viure una època daurada gràcies a les conjuntures bèl·liques, el treball intensiu femení i la importació de matèries primeres –filats de cotó, tints i combustibles–. Molts dels centres fabrils de Sóller corresponien a les famílies que havien tengut les anomenades botigues de teixidor³⁵⁹. En un principi tenim unes estructures empresarials de caire familiar que s'anaren perfilant cap a fórmules més complexes, sota la figura de societats anònimes o d'altres. Els canvis empresarials, especialment vers estructures societàries, coincidiren amb el moment en que molts emigrants, particularment els de Puerto Rico, retornaven a Sóller (Quetglas i Bernat, 2008). Així i tot, en dites estructures societàries predominava una composició fonamentalment familiar. Castanyer (1981/1982) també constata l'origen dels capitals que alimenten la configuració d'aquesta indústria, en bona mesura, en els retorns de capitals d'emigrants

³⁵⁸ El 1874 la societat comptava amb 51 mestres, entre els que destaquen els 4 grans que aprofitaven 40 reals de billó a la festa de la patrona dels teixidors: Damià Morell Muntaner (Can Lau); Josep Morell (Can Bac); Jaume Ensenyat (Can Silles); Gabriel Albertí (Can Sivella). Els altres 8 grans que aprofitaven 20 reals de billó eren: Cristòfol Pizà (Can Mà Fresca); Josep Frontera (Can Ros); Josep Magraner (Can Prunera); Damià Canals (Can Mart); Bartomeu Frontera (Can Pelut); Damià Ensenyat (Can Pastor); i Miquel Morell (Arbona, 1996:36; Quetglas i Pérez, 2006).

³⁵⁹ Miquel Arbona (1977) exposa que a les botigues de teixidor se blanquejava, tenyia i emmidonava i també és teixia. El 1898 tan sols quedaven 8 botigues i altres s'havien convertit en fàbriques mecanitzades.

sollerics, com per exemple Pere A. Alcover Pons, emigrat a Biezius (França), a principis dels 1940, dirigia algunes de les societats més importants de Sóller: El Gas SA, el Ferrocarril de Sóller i el Banc de Sóller.

Sóller comptà amb un important moviment obrer degut a l'existència de grans empreses: el Ferrocarril de Sóller, el Gas SA i les fàbriques tèxtils, entre d'altres. El 1917 es va crear la FOS (Federación Obrera Sollerense), de la qual La Lucha fou el sindicat tèxtil, constituït el 1919. Amb la Dictadura de Primo de Rivera molts dels sindicats foren declarats il·legals. Així mateix, en aquells moments d'hegemonia de la burgesia conservadora i vinculada a la farsa política de la dictadura, es fundà el Foment de Cultura de la Dona que fou impulsat per Maria Mayol Colom al 1928 (Quetglas, 2008a). Els anys 1930 hi havia un bon grapat de sindicats vinculats a la Casa del Poble (1932). Aquestes estaven, majoritàriament, vinculats a l'UGT: La Fraternidad, del sector de la construcció; La Evolución, del sector de la fusta; Sociedad Obrera del Ramo Textil, Sindicato de Oficios Varios. Emperò també hi havia el Sindicato Único de la Construcción vinculat a la CNT; Acción Obrera, sindicat catòlic associat a la Federació Catòlica Obrera de Mallorca; i el Consejo Obrero Ferroviario i Sindicato de Obreros Metalúrgicos, dels que no hem pogut saber la seva adscripció (Quetglas i Bernat, 2008).

L'esclat de la Guerra Civil a Sóller va tenir unes fortes repercussions, precisament pels petits espais de llibertat assolits durant els anys de la Segona República, per a les classes populars, però també per a una part de la burgesia –bona part d'aquesta formada per emigrants retornats– que trencà amb la classe dirigent més conservadora. La investigació d'Antoni Quetglas (2008) desvetlla com unes 168 persones de Sóller varen ser empresonades, 4 foren afusellades en Consell de Guerra i altres 8 afusellades clandestinament, i al 1944 es comptabilitzaven unes 67 persones en llibertat vigilada. La major part dels represaliats foren persones actives durant els anys de la República i molts eren treballadors del ferrocarril, manobres, obrers del tèxtil, funcionaris de l'Ajuntament i mestres. Emperò, en el cas de Sóller és significativa la forta repressió sobre membres de la burgesia que havien format part dels consistoris republicans, entre els que trobam: Bonaventura Mayol Puig (comerciant de taronges a Vilareal); Antoni Mayol Simonet (emigrant a Puerto Rico, Sucre de A. Mayol & Co); Josep Serra Pastor (apotecari de Sóller); Guillem Puigrós Iglesias (propietari de l'Hotel Costa Brava); etc. Molts d'ells sofriren la presó, la confiscació de béns, imposició de multes i també feren grans donatius a la "causa" per tal d'evitar represàlies (p.ex. Bonaventura Mayol donà 250 mil pessetes). Destaca la condemna a mort de Bernat Marquès Rullan –havia emigrat a Puerto Rico on va fundar Cafés Marquès; posteriorment a Mallorca fundà Frío Balear–, de Llorenç Roses Bermejo –nascut a Puerto Rico i quan va arribar a Mallorca, invertí en propietats a Sóller i fou el promotor de la urbanització de Palmanova a Calvià– i Josep Serra Pastor que finalment fou indultat. Bernat Marquès era cunyat de la intel·lectual feminista sollerica Maria Mayol i estava emparentat amb el batle de Palma Emili Darder (la seva filla era cunyada d'Emili Darder) i Llorenç Roses Bermejo era cunyat d'Emili Darder i havia estat el batle de Sóller per Esquerra Republicana. Els dos foren afusellats. Crida l'atenció que Llorenç Roses Bermejo no es salvà de la pena de mort tot i estar emparentat amb la família March. L'esposa de Joan March Servera, Carmen Delgado Roses, era la filla d'Antònia Roses Siragusa, d'origen solleric, familiar de Llorenç Roses i també d' Arecibo (Puerto Rico). En el cas de la família Marquès es varen requisar tots els seus béns, se'ls imposà la multa més elevada de les Balears (160 mil pessetes) i la resta de la família fou empresonada. En aquestes famílies es comptabilitzen 2 afusellaments i 10 detinguts (Herranz i Roque, 2006; Quetglas, 2008).

L'aixecament va imposar l'ordre social a la vall de Sóller i a partir d'aleshores fructificà la mitologia de la "calma" del poble, mentre les fàbriques abastien de roba a l'exèrcit rebel. Jaume Casanovas Pastor de Can Cremat va substituir a Josep Serra Pastor al capdavant de l'Ajuntament, càrrec que ocupà fins el 1941 quan fou substituït per Antoni Castanyer Casanovas de Can Batach (càrrec que ocupa fins 1948) (Quetglas, 2008). Les fàbriques solleriques foren intervingudes durant la Guerra Civil per tal d'abastir de material tèxtil a l'exèrcit aixecat i en aquells moments s'arribà a treballar les 24 hores en dos torns, amb una mitjana de 60 treballadors per torn. La interrupció dels fluxos comercials amb Barcelona feu que la matèria primera, els filats de cotó, s'haguessin d'importar des d'un altre país feixista veí: Itàlia (Bernat, 1999). La major part dels treballadors eren dones, i l'excepció de la Guerra Civil va tirar per enterra les demandes del moviment obrer que havia reclamat millores salarials i una jornada laboral de 8 hores, fins al punt d'organitzar una vaga general al 1932 (Castanyer, 1981/1982; Serrano et al, 1990). Emperò la recuperació del teixit industrial espanyol després de

la Guerra Civil, especialment el tèxtil català, i dels altres països europeus després de la Segona Guerra Mundial va marcar la decadència del tèxtil solleric. El 1940 hi havia a Sóller 11 propietaris i un total de 522 telers mecànics (Serrano et al., 1990).

Taula 95. Les fàbriques tèxtils de Sóller (Font: elaboració pròpia a partir de Serrano et al., 1990; Castanyer, 1981/1982; Pérez, 2004; Colom et al., 2008).				
	Adreça	Any Obertura	Any Tancament	Observacions
La Solidez	C/Romaguera núm.18	1880	1965	La Solidez SA (1880-1925) amb Jaume Joy Castanyer (225 accions), Jeroni Estades Castanyer (15 accions), Antoni Joan Castanyer Garau (15 accions), Nicolau Cortès Miró (15 accions). Jaime J. Joy Castañer (1926-1934); Unión Textil SA (1937-1965) amb V. Alcover Palau, A. Alcover Palau, S. Alcover Palau, J. Pizà Arbona, M. Pizà Arbona, G. Frontera Magraner, M. Oliver Deia, J. Mayol Serra, J.M. Puig Morell, G. Castañer Rullan.
Can Padaçot	C/Capità Angelats núm.12	1886	1970	José Marqués Mayol (1886-1893); Frontera Forteza y Cia (1893-1902) amb Sebastià Alcover Arbona, Bartomeu Frontera Bauzà, Joan Pizà Castanyer, Antoni Forteza Forteza; Pizà Forteza y Cía (1903); el 1908 surt el soci A. Forteza i es diu Pizà, Alcover y Cía (1908-1922), formada per Sebastià Alcover Arbona, Margalida Pizà Mayol, Bartomeu Frontera Pizà i Vicenç Alcover Colom; Vicente Alcover Colom (1922-1938); Tejidos Alcover SA (1939-1942); Fabril Balear SL (1943-1945); Tejidos Alcover SA (1945-1970).
Ca les Ànimes	C/Ànimes núm.9-11	1892	1994	Albertí Frontera y Cia (1892-1899), formada per Gabriel Albertí Pons, Jordi Frontera Mayol, Josep Pizà Vicens i Josep Magraner Ferrà; Frontera y Cía (1899-1901); Frontera, Mayol, Cortés y Cía (1901-1903) constituïda per Jaume A. Mayol Arbona, Nicolau Cortès Miró i Josep Magraner Ferrà; Frontera, Mayol y Cía (1904-1907); Mayol, Cortés y Cía (1908-1922); Mayol y Cía (1923-1940); Mayol SA (1940-1975).
Can Civella	C/Pau Noguera núm.60	1893	1960	Andrés Albertí y Cía (1893-1904); Andrés Albertí Pizà (1904-1912); Miguel Arbona Rullan (1912-1919); Arbona y Alou, Societat en Comandita (1919-1934) formada per Miquel Arbona Rullan i Bartomeu Alau Servera; Vda. de Miguel Arbona Rullan (1935-1952); Comunidad de Bienes Hijos de M. Arbona Rullan (1953-1960).
Ca na Beta (Can Pisà)	C/Isabel II núm.67	1894	1981	Lanuzo y Cía (1894-1904) fundada per Miguel Lamuza Rosselló, Monserrate Morey Mayol i Jaume Frau Torres. Juan Pizà Castañer (1911-1930); Hijo de Juan Pizà Castañer (1931-1942) amb Joan Pizà Arbona, Miquel Pizà Arbona, Francisca Pizà Jaquotot, Josep Pizà Ferrer i Joan Pizà Jaquotot; Miguel Pizà Arbona (1943-1961); Hijos de Juan Pizà Castañer SA (1962-1981).
Can Moana	C/Pons núm.5-7	1895	1966	Pere Antoni Rullan Colom (1895-1914); Hros. de Pedro Antonio Rullan (1915-1924); Hijos de Pedro A. Rullan (1925-1966) formada per Josep Colom Casasnovas, Bernat Marquès Rullan, Antoni Joy Joy i Marcellí Rullan Oliver.
Can Bac	C/Rentadores	1899	1980	Joan Morell Coll (1899-1918); Vda. de Juan

	núm.3			Morell (1918); Mayol Frontera y Cia (1919-1931), formada pels successors de Joan Morell; Pere Alcover Magraner; Joan Puig Rullan; Damià Mayol Alcover i Guillem Frontera Magraner. El 1931 es disol i es refunda sota la raó social de Frontera y Puig (1931-1980), Societat en Comandita, formada per Guillem Frontera Magraner i Josep M. Puig Morell. El 1962 es diu "Frontera y Puig".
Cas Pastor	C/Pastor núm. 14	1900	1962	Enseñat Hermanos (1900-1922) fundada per Pere Antoni Ensenyat, Josep, Damià i Francesc Ensenyat; José Enseñat Mayol (1922-1939); Pons y Cia, Societat en Comandita (1939-1942); Enseñat SL (1942-1951); Vda. De José Enseñat Mayol (1952-1962).
Fàbrica Nova	Camí de Cas Jurat núm.2	1922	1970	Rullan y Mayol Societat en Comandita (1922-1943) amb en Damià Mayol; Oliver, Bauzá y Cia SL (1943-1953); Textil Mallorquina SA (1953-1970). Aquesta canvia de raó social múltiples vegades, però sempre hi trobam Damià Mayol al darrera.
Can Pelut	C/Josep M. Quadrado núm.6	1924	1968	Bartomeu Frontera Pizà y Cia, Societat en Comandita (1924-1935); Hros. de B. Frontera Pizà y Cia (1937); Bernat y Cia, Societat en Comandita (1938-1943); Bernat SA (1944-1954) formada per B. Morell Bauzá, Pere Antoni Frontera Pizà, Mateu Frontera Pizà, Joan Frontera Pizà, B. Bernat Canals, J.B. Ensenyat, A. Canals Rullan, F. Colom Oliver, A. Coll Colom, J. Morell Bauzá. Textil Isleña SA (1955-1968).
Sa Filadora	Camp Llarg	1944	1977	Miguel y Juan Pizá (1944-1961); Hilaturas Pizá SA (1962-1977).
Can Cap-a-Puig	C/Mar núm.144	1957	1962	Juan Mayol Mayol (1957-1959); Juan Mayol Tomás (1959-1960); Juan Mayol Mayol (1960-1962)
Can Fiolet	C/Pau Noguera núm.24	1960	1962	Tejidos Bernat SA

Després de la Guerra Civil, i més particularment quan esclatà la Segona Guerra Mundial, el capital sollerí començà a abandonar el negoci tèxtil. Així mateix, el 1944 alguns empresaris de Sóller constituïren la fàbrica de filats Sa Filadora per tal de rompre la dependència respecte de les filatures de cotó foranes. Segons Aspiroz (2003:196) al 1950 aquesta era l'única fàbrica de filatura de Mallorca, que no permetia resoldre la dificultat d'accedir als filats de cotó per mor que tan sols produïa filats del número 22, per la qual cosa s'havien d'importar la major part dels filats de cotó de la península.

La militarització de les instal·lacions del Port de Sóller retallà el trànsit comercial i a remolc d'això, es produeix una certa relocalització de la inversió per part dels capitals sollerics en la indústria tèxtil cap a d'altres indrets de Mallorca, com és l'exemple el cas de Damià Mayol Alcover que estableix al Pont d'Inca la Textil Mallorquina SA al 1943³⁶⁰ (Castanyer, 1981/1982).

A partir dels anys 1960 la major part de les fàbriques anaren tancant les seves portes ja que els capitals començaren a col·locar-se en altres activitats que els hi asseguraven unes majors taxes de benefici. Aina Serrano et al. (1990:131) conclouen en el seu treball sobre el tèxtil a Sóller que la reconversió cap el sector serveis "conduïx a reflexionar sobre la solvència i competitivitat de les empreses solleriques en el mercat mundial, i les causes del seu desmantellament. A la vista de les dades ofertes, cal asseverar que les fàbriques tèxtils disposaven de quotes de mercat, produïen amb fluïdesa cap els centres de demanda

³⁶⁰ La Gran Enciclopèdia de Mallorca (1993, volum 13) recull a l'entrada del Pont d'Inca que allà s'instal·là al 1928 la fàbrica tèxtil Can Rullan (Sa Cotonera Balear) de capital sollerí. Un altre empresari sollerí que instal·la una fàbrica tèxtil fora de Sóller és Vicenç Ensenyat que al 1918 fundà la fàbrica de teixits Vicente Enseñat a Inca que el 1934 comptava amb una plantilla d'unes 120 persones (Aspiroz, 2003; Roca, 2006).

principalment peninsulars, i fins i tot –i això en dates ben recents– ampliaven capital i modernitzaven les seves infraestructures. Tanmateix, la irrupció del turisme de masses provoca que aquests consorcis, competitius –això no ha d'oblidar-se–, tanquin les seves portes i obrin pas a un model de creixement de caràcter fortament especulatiu, en el qual el factor industrial “clàssic” no compta per res. La terciarització aterra a Sóller i, com en altres punts de l'illa, incentiva un procés abrupte de desindustrialització”.

No obstant això, pensam que aquesta conclusió caldria enquadrar-la en l'evolució del context geopolític i geoeconòmic internacional, així com les particularitats socioeconòmiques i polítiques d'aquells moments. Per exemple, en els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial, quan s'inicià la caiguda de la indústria sollerica, es començà a produir un recanvi generacional dins la burgesia industrial que segueix com a grup dominant. Molts dels membres d'aquella burgesia destinaren parts dels capitals acumulats en inversions immobiliàries, tant a Palma com a Sóller, i també en inversions turístiques: els Alcover de Can Padaçot construeixen l'Hotel Eden (1957); els Cortès construeixen l'Hotel Generoso (1950); l'emigrant a Alemanya i accionista industrial de Can Pelut, Joan Frontera Pizà (retornat a Sóller el 1943) junt amb na Magdalena Mayol (nascuda a França i retornada a Sóller el 1950) construeixen amb capitals procedents de l'emigració i de la indústria tèxtil l'Hotel Roma cap a mitjans dels anys 1950; Josep Ensenyat de Can Pastor i Jeannette Casasnovas Bernat (nascuda a França i retornada el 1946), amb capitals procedents dels pares d'ella (comerciants de fruita a l'engròs a Marsella), construeixen l'Hotel Mare Nostrum (1956)³⁶¹; l'aliança matrimonial entre la família Pizà i els Magraner aporta els capitals per a la construcció de l'Hotel Porto Sóller (1970) i un altre membre de la família Magraner construeix l'Hotel Costa d'Or (1951) a Llucalcari; Jaume Ensenyat de Can Pastor i la seva dona Antònia Alcover de Can Padaçot construeixen l'Atalaya Club (1969); i la família Mayol de Ca les Ànimes constitueixen l'empresa de vaixells d'excursions turístiques (“golondrinas”), Barcos Azules (1975).

Així mateix, l'apropiació per part dels rebels de les principals zones industrials espanyoles no va suposar la desaparició immediata del tèxtil solleric, ja que tal com es pot apreciar a la taula 95, encara hi va haver alguns intents de continuar els processos d'acumulació per aquella via. La ruptura del capitalisme fordista que, a l'Estat espanyol duia l'encuny dictatorial, va acompanyar a la desaparició dels darrers centres fabrils de Sóller, en consonància amb el progressiu desmantellament del teixit industrial espanyol i la deriva cap a d'altres vies d'acumulació del capital (Etxezarreta, 1991). La reconversió de la indústria tèxtil, impulsada governamentalment, fou aprofitada pels capitalistes sollerics que quedaven a principis dels 1970. Així, l'Estat subvencionà amb 2000 pessetes el teler destruït. Les dues darreres fàbriques que tancaren les seves portes foren la de Can Pizà a principis dels 1980 i la de Ca les Ànimes a la primera meitat dels 1990 (Collado, 20/08/2010).

b) La llana a Esporles.

El cas d'Esporles, junt amb el cas de Sóller, és probablement del que es té un major coneixement científic en quant a l'evolució de la seva industrialització, principalment de la mà del sector tèxtil llaner (Escartín, 1991a)³⁶². D'entre els motius pels quals Esporles va esdevenir una localitat industrial, Escartín (1991a) assenyala: l'abundància d'aigua emprada com a matèria primera del procés fabril i com a vector energètic i l'abundant mà d'obra barata. Emperò, l'autora avança que altres viles disposaven de dits elements i en canvi no es produí aquesta intensificació industrial. Escartín (1991a) exposa com l'estructura de la propietat rústica –gran propietat en mans de persones no esporlerines³⁶³– i el tipus de cultiu –secà (olivar)– i el treball assalariat dels esporlerins –jornalers– són elements a tenir en compte a l'hora d'interpretar la industrialització d'Esporles. D'acord amb Escartín (1991a), Esporles era deficitària en els productes agroalimentaris que consumien els seus habitants i l'oli, producte excedentari, era exportat. Emperò aquest producte estava controlat pels grans propietaris. Així doncs, sembla que hi havia un “exèrcit” de treballadors del camp que per tal de proveir-se dels béns de consum de subsistència varen haver de recórrer a l'autoexplotació, posant a treballar a

³⁶¹ Entrevista a Jeannette Casasnovas Bernat (12/02/2009) i Francisca Mayol (12/02/2009).

³⁶² A Esporles hom pot destacar les fàbriques de paper (Bartolomé Camps i Fàbrica Trías) i, en menor mesura, la fabricació de sabó, oli, farina, descloscat d'ametlles, teules o guix (Escartín, 1991a).

³⁶³ El 1950 tenim que: el 78% de les terres pertanyien a no esporlerins; de 749 famílies que hi havia a Esporles, 575 no tenien terres (Escartín, 1991).

tots els membres de la família i ampliant les jornades laborals, més enllà del treball agrícola. Escartín (1991a:45) escrivia que "hom pot insinuar que si els camperols haguessin tengut un troç de terra suficient per a poder viure llur resposta als estímuls de la indústria possiblement hagués estat diferent".

La família Gual de Torrella era la propietària de la possessió més extensa d'Esporles, Can Canet. No només comptava amb una gran extensió de terra (554 Ha) (Escartín, 1991a) sinó que també concentrava abundants recursos hídrics, és a dir també eren aiguatinents. Els capitals dels terratinents i la concentració de terra i aigua, va permetre que a Canet s'instal·lessin diversos establiments industrials. Entre aquests destaquen el de la fabricació de paper (blanc i d'estrassa), de sabó dur, tèxtil (flassades) i de ciment (Fàbrica La Nacional). Escartín (1991b) apunta que "el que resulta sorprenent no és tant el nombre d'establiments com que el capital invertit prové de diferents famílies nobles".

Joan Riutort Palmer que era l'arrendatari de la possessió de La Granja –propietat de la família Fortuny– de la que surt la Font de la Vila (Ginard, 1995), va instal·lar a mitjans segle XIX batans en un molí de la possessió. Riutort batanava les flassades per fabricants de Palma, entre ells l'industrial Juan Ribas. El 1870 estableix la primera factoria, el Molí Draper i al cap de poc temps adquireix nova maquinària i estableix una nova factoria al pont de La Granja, coneguda com Sa Torbina. El 1886 Riutort va obrir una nova fàbrica al centre urbà, on traslladà la maquinària i n'adquirí de nova. El 1912 per causes que per nosaltres són desconegudes, Riutort va haver de vendre la fàbrica a la família Fortuny, els propietaris de La Granja. Els anys 1920, l'empresa es constitueix en societat limitada i el 1926 es diu Compañía Fabril. El conflicte de l'aigua sorgit entre els germans Raimundo i Antonio Fortuny (Compañía Fabril) i Jordi Fortuny (La Granja) ja que aquest darrer els hi cobrava una elevada renda per l'ús de l'aigua, feu que els dos primers es decidissin per aixecar una nova fàbrica a Son Tries que també comptava amb aigua. Es veu que els hi surt més a compte comprar la finca que pagar la renda. Aquesta fàbrica va viure els moments d'esplendor en motiu dels grans conflictes bèl·lics – Primera Guerra Mundial i Guerra Civil– quan abastí als exèrcits de teixits, principalment flassades de llana, però també roba de llista. Aquestes fabricacions s'elaboraven en base al treball femení i cap el 1934 ja hi havia motors pesats d'oli (265 CV) (Escartín, 1991a).

Alguns dels obrers que havien treballat amb Riutort fins el 1882, varen establir una instal·lació fabril al molí de Can Mas. Pedro Bosch Oliver, secretari de l'Ajuntament, es va associar a ells i construeixen una nova fàbrica. Bosch es va fer al cap de poc temps amb el control de l'empresa. La fabricació de flassades de llana experimentà un punt àlgid amb la Guerra de Cuba i Filipines. Escartín (1991a:61) ens diu que "igualment que Riutort, Pedro Bosch s'endeutà i ha de vendre la fàbrica". El mateix 1912 l'empresa es comprada per capitals catalans, Juan Cuerda i Clemente Verdaguer, que funden la societat Cuerda y Verdaguer (coneguda com Can Campos). El 1914 quedà en mans de Clemente Verdaguer i arribà a tenir 3 centres fabrils. Es combinava el teler mecànic amb el teler manual. Quan esclatà la Guerra Civil la gestió passà a mans de José Llaseras ja que Verdaguer no es podia desplaçar de la "Barcelona Republicana" a la "Mallorca Nacional". Sembla que en els primers moments els treballadors de Can Campos intentaren col·lectivitzar la fàbrica (Quetglas, 6/04/1986). A finals dels anys 1930 els propietaris de Casa Ribas (Herederos de Vicente Juan Ribas) es feren amb la fàbrica que passà a dir-se MITSA (Manufacturas e Industrias Textiles SA). Aquesta família-empresa ja tenia un altre establiment fabril al poble. A més d'aquestes dues grans empreses hi havia la de Pedro Roma Perelló (Ca n'Esteva) dedicada a la manufactura de teixits de cotó que va ser militaritzada durant la Guerra Civil i la de Jaime Enseñat que fou absorbida per Textil Esporles el 1952.

Els centres fabrils d'Esporles podien arribar fins a 350 treballadors, que en la seva majoria eren dones, dedicades als treballs menys qualificats i més mal pagats. El 1940 a Esporles tenim que el 22% de la població activa es dedicava a activitats agrícoles, mentre que el sector industrial i aquelles professions associades a aquest (p.ex. fusters, picapedrers, broadores, etc) absorbién el 50% (Escartín, 1991a).

Aquesta realitat obrera i industriosa es manifestà en l'organització dels treballadors i treballadores del poble. El poble havia començat a expandir-se cap a la zona coneguda com sa Vilanova on residien les classes populars i entre la Vilavella i aquella, a Son Tries, s'aixecà la Casa del Poble (1923) en un terreny que eren d'Alexandre Jaume i que deixà en condicions

favorables als treballadors esporlerins³⁶⁴. El 1912 s'havia fundat la societat La Siempreviva i segons Escartín (1991a:99) aquest fet "no serà mai acceptat pels patrons d'Esporles, que d'una manera continuada acomiadaran als operaris pel *delicte* d'estar associats a aquesta i qualsevol altre societat gremial". Posteriorment es funden un grapat d'associacions: Federación Obrera Esporlerina (1918); Sociedad de Fomento Esporlerina (1924); Sindicato Textil; Sindicato del Ramo Textil; Sindicato del Ramo de la Construcción; etc. Destaquen les vagues de 1923 i de 1926. La primera, protagonitzada pels 350 treballadors de la fàbrica de Clemente Verdaguer i que durà 46 dies; la segona, protagonitzada pels treballadors de Can Fortuny, en motiu de l'acomiadament de 6 treballadores, es posaren en vaga 119 treballadors d'un total de 244 (Escartín, 1991a).

La puixança econòmica d'Esporles es manifesta en la producció de l'espai, especialment en l'aprovació de l'eixample que tenia per objectiu unir la Vilanova –anomenada la "Rússia" esporlerina per Quetglas, 6/04/1986– en un moments en que la població fregava quasi els 3 mil habitants. L'arquitecte Josep Alomar Bosch fou l'encarregat de redactar el projecte el 1918. El projecte aprovat el 1922 i modificat en diferents ocasions, abraçava una gran proporció de sòl (11,6 Ha) que no fou colmatat fins el 2004. La modificació del projecte de 1929 va respondre principalment al fet que s'havia de donar sortida al projecte de sala d'espectacles promogut pels grups conservadors, El Coliseo, per la qual cosa s'havia d'obrir un carrer. El projecte de modificació de l'eixample i del nou edifici estaven signats pel mateix Josep Alomar. El 1926 com ja s'ha esmentat anteriorment, els Fortuny construïren una nova fàbrica als terrenys de Son Tries que estaven afectats pel projecte d'Eixample. Els propietaris industrials es queixaren davant l'ajuntament en defensa dels seus interessos i en contra de la urbanització d'aquells terrenys. Quan acabà l'aventura industrial esporlerina, els propietaris industrials varen urbanitzar aquells terrenys (Rullan, 2007a).

El fet que a Esporles hi hagués una important organització social dels obrers amb influència de les idees socialistes, feu que l'esclat de la Guerra Civil hi tingués greus conseqüències. La repressió s'exercí sobre aquells que s'havien significat durant els anys de la República i es comptabilitza una vintena de persones desaparegudes entre les que destaca, entre d'altres, el que fou batle socialista, Tomàs Seguí Seguí (conegut com En Ramellí i com en Bonjesús de Sa Vilanova)³⁶⁵ (Quetglas, 6/04/1986; Capellà, 1989). Durant la Guerra Civil les fàbriques i la por s'instal·laren a Esporles amb la intensificació de la fabricació de teixits per l'exèrcit rebel. Cap els anys 1950 la fabricació de teixits començà a entrar en declivi i va acabar tancant les portes al cap de poc temps (Escartín, 1991a).

c) La gran indústria tèxtil a Menorca.

Al llarg del segle XIX, el tèxtil menorquí va patir una forta decadència i si al 1818 es trobaven a Alaior 53 teixidors, a finals dels 1880 se troben a tota Menorca uns 48 teixidors, 21 d'aquests a Alaior. Una crisi que es circumscriu al voltants dels anys 1830. Casasnovas (2006) estableix que la causa de la decadència dels teixidors locals estaria en la substitució dels teixits menorquins per altres importats i contradiu a M.A. Marquès per qui el declivi dels teixidors alaiorencs estaria relacionat amb la irrupció de la gran fàbrica Industria Mahonesa SA. Casanovas (2006) afegeix que probablement a la segona meitat del segle XIX es seguiren elaborant teixits de cotó per a consum local. El 1856 es constituí la societat Industria Mahonesa SA (549 accions) formada per capitals maonesos en un 92,5%. Els principals accionistes eren el català Pere J. Plandolit (150 accions)³⁶⁶ i el maonès Rafel Femenies (151 accions). Els Plandolit tenien vinculacions empresarials amb Menorca, per exemple en la participació a la Sociedad del Vapor Mahonés. Cal esmentar que molts dels capitals de l'empresa tèxtil estaven vinculats amb altres societats, destacant la Sociedad Mahonesa de Vapores (Manera i Casasnovas, 1998). La decisió d'ubicar a Cala Figuera (Port de Maó) aquesta gran fàbrica tèxtil estava motivada per:

³⁶⁴ La Casa del Poble es construí en un terreny que era propietat d'Alexandre Jaume –segons Damià Quetglas (6/04/1986) també era el propietari de Son Tries–. Alexandre Jaume, militant socialista de Palma, fou condemnat a mort i afusellat el 24/02/1937.

³⁶⁵ Jordi Tomàs (2008) ens relata la duresa de la repressió. Segons Tomàs (2008): "En Miquel Seguí membre del Sindicat Tèxtil i Fabril d'Esporles també hagué d'aguantar nombroses vexacions. Entre aquestes es troba el fet que li tallessin la llengua per no voler dir on s'amagava el seu germà [Tomàs Seguí]. Al dia següent trobaren els cossos dels dos esporlerins [Miquel Seguí i Josep Comas] nus damunt la freda pedra del cementiri de Palma".

³⁶⁶ Posteriorment entra en la societat els naviliers catalans Tintoré (Casasnovas, 2006).

en primer lloc, el fet que els vaixells carregats de cotó procedent d'Amèrica haguessin de fer la quarantena al Llatzeret feia que la fàbrica de Cala Figuera tingués la matèria primera a tan sols uns quants metres i per això era més barat el cotó a Maó que a Barcelona; en segon lloc, la crisi de la primera meitat del XIX ofería una mà d'obra abundant i, sobretot, barata i dòcil, per la qual cosa els capitalistes preferiren Maó a una bulliciosa Barcelona durant el Bienni Progressista (1854-1856). Així mateix, l'activitat manufacturera dels teixidors sembla que no desaparegué ja que la població de l'illa se seguia abastint de les peces que s'elaboraven a l'illa, tal com descriu l'Arxiduc Lluís Salvador (Casasnovas, 1998).

La Indústria Mahonesa fou una de les grans empreses tèxtils de l'Estat, amb 5874 m² edificats, uns 300 treballadors –fonamentalment dones–, 2 màquines de vapor de 50 CV, 302 telers, 12 mil fusos, etc. La maquinària procedia d'Anglaterra. Les peces teixides s'adreçaven especialment a Barcelona. Emperò com que també elaborava filats de cotó, una bona part d'aquests anaven a les fàbriques tèxtils de Mallorca en les que hi mancava la fase de filatura (Manera i Casasnovas, 1998; Casasnovas, 2006). La Guerra de Secessió dels EUA va provocar el que s'ha anomenat la "fam de cotó" i als anys 1860 la fàbrica havia de comprar el cotó a Barcelona; perquè els vaixells importadors ja no feien escala a l'illa del Llatzeret. En aquells anys la fàbrica entrà en crisi i el capital introduí mecanismes de flexibilització laboral que se traduïren en contenció salarial i unes dures condicions laborals que propiciaren l'esclat d'una vaga a l'estiu de 1873. Les elits menorquines tornaren a reclamar la condició de port franc pel port de Maó com a requisit fonamental per a la industrialització de l'illa. Aquest reclam no va ser satisfet i, tal com exposa Casasnovas (2006), fou una constant per part de les elits de l'illa.

La fàbrica de Cala Figuera feu fallida el 1879 i una part dels antics accionistes, junt amb Pau M. Tintoré, adquiriren en subhasta l'empresa. Es canvià el nom de l'empresa pel de Industrial Mahonesa (capital social de 400 mil pessetes dividit en 4 mil accions) de la que Tintoré en tenia mil. La gestió empresarial se divideix entre: la secció fabril dirigida per Joan Martorell Caules, que des de Maó s'encarrega de les qüestions relatives a la fabricació, i la secció comercial, dirigida per Pau M. Tintoré qui s'encarregaria de les qüestions relatives a l'adquisició de matèries primeres, comercialització dels teixits i qualitat dels mateixos. La política proteccionista de finals de XIX, per pressions dels lobbies industrials, se traduí en l'aprovació de l'anomenat Aranzel Cánovas de 1891. Aquest aranzel perseguia protegir les indústries tèxtil, metal·lúrgica i siderúrgica. Segons Casasnovas (2006) la fabricació tèxtil experimentà una etapa expansiva gràcies als efectes d'aquell aranzel i l'augment dels fluxos comercials cap a les Antilles.

La pèrdua de les colònies va suposar una fractura ja irrecuperable per a la fàbrica maonesa, que com la resta d'espanyoles, havia guanyat "múscul empresarial" gràcies a l'extraordinària situació de comptar amb aquelles colònies. Emperò, la pèrdua de les colònies posava en evidència una excessiva capacitat industrial a l'Estat. La Industrial Mahonesa introduí novament mecanismes de flexibilització del treball, al mateix temps que acudia a l'emissió de bons a curt termini per tal de poder fer front a la situació. La Junta d'Accionistes a l'agost de 1904 acordà la liquidació de la societat. L'empresari maonès Francesc F. Andreu (Eléctrica Mahonesa) proposà la reorganització de l'empresa amb la introducció de millores laborals i arribar a un acord amb els creditors. La societat es liquidà i el 1905 es constituí la nova raó social, La Fabril Mahonesa. Aquesta nova etapa va durar fins el 1910, any que tancà definitivament les portes. Casasnovas (1998:46) diu que "el tancament de La Fabril no resultà traumàtic per tal com els obrers acomiadats pogueren trobar col·locació en el puixant sectors de les bosses de plata o bé en l'Anglo". La desfeta financera i empresarial del 1911 que suposà la fallida del Banc de Maó i de l'Anglo va resultar en la desaparició de la gran empresa industrial del panorama menorquí. Casasnovas (2006) sostén que després del tancament de La Fabril Mahonesa no va desaparèixer totalment la manufactura tèxtil, ja que s'enregistren sortides de teixits a les estadístiques de comerç de cabotatge. En els anys 1930 a Maó hi havia una fàbrica tèxtil cotonera de certa importància. El seu propietari, Eugeni Valeri Sáiz fou assassinat en els primers mesos de la Guerra Civil.

10.5.5.6. La indústria de la sal a les Pitiüses (i altres experiències industrials). L'extracció minera com a via d'inserció de les Pitiüses al capitalisme.

Les Salines de les Pitiüses varen ser confiscades per Felip V després de la Guerra de Successió (1700-1715). Fins aleshores eren arrendades per la Universitat i els prohoms de l'illa

eren els encarregats de la seva explotació que es feia amb treball a jornal o amb esclau. El treball a les Salines, tal com exposà Vilà-Valentí (2000 [1953]) se concentrava als mesos estivals, justament al moment de menor treball al camp. Ferrer-Abárzuza (2003) esmenta que el treball esclau va fracassar per mor que suposava unes elevades despeses per tan sols 2 o 3 mesos de feina que durava la recol·lecció. Per altra banda, les Salines pitiüses d'acord amb Vilà-Valentí (2000 [1953]:131) "varen revestir –probablement sempre– un caràcter de gran explotació, que precisa d'un cert capital, una flota comercial i abundant mà d'obra". L'organització social del treball de l'explotació salinera era doncs ja la de la gran empresa, en la divisió de les tasques relatives al comerç i administració. Cap el segle XVIII les Salines presentaven un estat de cert abandonament. En aquells moments, les desavinences entre la Corona i la Universitat en quant a l'explotació de ses Salines es varen resoldre per la via judicial. La Corona arrendà el 1709 les Salines al mercader Baptista Visconti. Emperò, aquest contracte es va rescindir amb l'arribada al tron de Felip d'Anjou. Poc després, Felip V concedeix als eivissencs el consum gratuït de sal i a l'Ajuntament li atorgà una compensació de 2600 pesos anuals. El pla de millores dels il·lustrats –Miquel Gaietà i Soler– va realitzar obres a les Salines. La seva explotació fou arrendada i la seva gestió fou globalment deficitària –depenent de les conjuntures– i, fins i tot, arribà a haver-hi anys en que la sal quedà abandonada (p.ex. el 1783 queden 1,4 milions de fanegues sense carregar) (Vilà-Valentí, 2000 [1953]:132).

El procés desamortitzador de la segona meitat del XIX va comprendre la venda de mines i salines. Així, el 1871 es posaven a la venda ses Salines d'Eivissa que foren adquirides per naviliers mallorquins, encapçalats per Josep Astier qui era el director de l'Empresa Marítima de Vapor i vocal de la primera Junta de Govern del Banc de Crèdit Balear (Payeras, 1973; Pou-Muntaner, 1964a). Cirer (2004) esmenta que el 1878 la propietat passà a la societat Fàbrica de Sal de Ibiza. Segons Cirer (2004:42) Fàbrica de Sal de Ibiza estava encapçalada pel mateix Astier. Si miram la pàgina web de l'empresa Salinera Española³⁶⁷, allà es diu que aquesta va néixer el 1878, precisament el mateix any que la societat Fàbrica de Sal de Ibiza. Manera i Morey (2006) en el seu llistat sobre les societats mercantils existents a les Balears ens informen que entre aquestes es trobava Salinera Española, propietat de Manuel Salas; i Vilà-Valentí (2000 [1953]) comenta que l'empresa que explotava les Salines adquireix el nom de Salinera Española SA el 1898. Aquesta es coneixerà a l'illa amb el nom de "s'Empresa". La Salinera Española adquirí les salines de Formentera el 1897, però aquestes havien estat venudes anteriorment al 1871 i les Salines varen rebre el nom dels seus dos propietaris Ferrer i Marroig. Abans, el 1885 s'havia començat un projecte de reforma i condicionament de les salines eivissenques –i llavors les formenterenques– que tendrien una fortes repercussions socioeconòmiques³⁶⁸. Per una banda, s'introdueix de la mà de ses salines algunes innovacions tecnològiques (p.ex. el primer ferrocarril, la primera línia telefònica, molins de vapor, remolcador, etc). Les importants obres que se duen a terme varen reclamar grans contingents de treballadors i generaren tota una sèrie d'efectes indirectes sobre la societat ja que augmentaven els requeriments d'altres activitats (p.ex. ferrers, fusters, mestres d'aixa, picapedrers, etc) (Cirer, 1998; Cirer, 2004). Tot aquest procés, com s'ha esmentat anteriorment, va estar estretament vinculat als capitals mallorquins que participaven en una de les principals entitats bancàries de Mallorca, el Banc de Crèdit Balear. Les relacions entre l'empresa Salinera Española i el capital financer se reforcen amb la incorporació de La Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Balears, Sa Nostra en la societat al 1900 de la que posseïa 200 mil pessetes en obligacions. Aquesta participació de Sa Nostra és la més important de la cartera de valors de l'entitat bancària que al 31/12/1900 representava el 42,48% del total (Maixé, 2001).

Així mateix, Cirer (1998:44) comenta que "la companyia Salinera Española no portà tan sols la tecnologia industrial, sinó que també introduí definitivament els sistemes de contractació capitalistes". Enric Fajarnés (1961:22) escrivia a la revista del lobby empresarial –Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación–, respecte a l'explotació salinera per part de la societat mallorquina que: "aquell dia [el dia de la venda de ses Salines d'Eivissa] va entrar a Eivissa el gran capitalisme industrial [...] A les lluites partidistes del liberalisme monàrquic, la

³⁶⁷ www.salinaespanola.com/historia.html (febrer 2009).

³⁶⁸ Segons Vilà-Valentí (2000 [1953]) les salines eivissenques s'adquireixen per un valor de 1,16 milions de pessetes i les de Formentera per 30,4 mil pessetes. Entre les obres de reforma destaquen a Eivissa: dics de defensa de 3 kms per desviar els torrents i per protegir ses salines de les avingudes; 22 kms de calçada per separar i subdividir els estanyes; el sòl es va cobrir d'argila per tal d'impermeabilitzar-ho; a Formentera es dugueren també obres de millora i augment dels estanyes. El 1953 hi havia: a Eivissa, 2 locomotores i 80 vagons; i a Formentera, 2 locomotores i 48 vagons.

companyia salinera fou el gran cacic, el pes moltes vegades decidí [...] En aproximar-se eleccions polítiques, la salinera usava moltes trances per augmentar el nombre de treballadors eventuais a qui coaccionar [...] No estranyarem aquests procediments recordant les paraules de Sombart: l'empresari capitalista aspira al poder per lucrar-se i persegueix el lucre per tenir poder. Només qui domina pot lucrar-se, i qui se lucre augmenta el seu domini”.

Les Salines arribarien a ocupar de forma permanent uns 100 treballadors fixos i en els moments de collita a l'estiu arribava a tenir uns 1000 treballadors. El 1897 ja es tenen notícies d'una de les primeres vagues que tingueren lloc a l'illa per mor d'una rebaixa dels jornals (Cirer, 1998). Les Salines foren la llavor del moviment obrer de les Pitiüses i també el sector obrer més combatiu. A les salines eivissenques no hi ha una clara hegemonia sindical, mentre que a les formenterenques els obrers combregaven majoritàriament amb la corrent anarcosindicalista, destacant la figura de Josep Ferrer (Andreuet) (Parron, 2008).

Vilà-Valentí (2000 [1953]) parla d'unes corbes de treball a ses Salines que fan que es pugui identificar la seva recol·lecció amb l'activitat agrícola, per la qual cosa parla de cultiu de la sal. L'estacionalitat marcarà posteriorment el “cultiu turístic” subjecte també a l'estacionalitat estival. La introducció de maquinària ja a la dècada dels 1950 va fer que es reduís notablement el nombre de treballadors eventuais (Fajarnés, 1961). Es pot destacar el fet que aquesta activitat industrial ha estat, per una banda, protagonitzada per capital forà, concretament mallorquí que suposa l'extracció de renda per part d'aquesta; i que per una altra banda, ha estat una activitat fonamentalment orientada a l'exportació –prop del 95% de la sal–. Mentre que ses salines eivissenques continuaren explotant-se per part de la família Salas, les de Formentera foren abandonades al 1985.

El negoci de la sal no va ser únicament el vinculat amb la seva extracció i comercialització en els mercats exteriors, sinó tal com s'ha esmentat anteriorment, l'abundància de sal feu que capital procedent de Mallorca decidís ubicar a Eivissa una fàbrica de carbonat de sosa cap els anys 1860, en concret la de l'andritxol Gaspar Moner a ses Figueretes (Vila d'Eivissa). Aquella instal·lació industrial protagonitza un dels primers esdeveniments enregistrats de contaminació industrial a l'illa, per mor del subproducte que s'aconseguia junt amb el carbonat de sosa, l'àcid clorhídric (Cirer, 1998). S'enregistren dos episodis de contaminació per la qual cosa es prohibeix l'activitat als anys 1961 i 1964, i en aquella segona ocasió ja tancà definitivament (Cirer, 1998).

Cap a finals del segle XIX, quan l'agricultura eivissenca s'intensificava i s'orientava en base a criteris capitalistes lligats a la comercialització exterior, es varen dur a terme una sèrie de projectes “modernitzadors”. Entre aquests, hi va haver una efímera experiència minera però que va tenir certa rellevància com és el cas de l'extracció de plom³⁶⁹. Segons Castelló (1962) entre els termes municipals de Santa Eulària des Riu i Sant Joan –Puig de s'Argentera i de Miquelet– hi havia importants vestigis d'explotació minera, de la que destaca l'escassa informació geohistòrica al respecte. Cap a mitjans segle XIX, la Societat Catalana de Navegació i Indústria va intentar explotar les mines de s'Argentera de Sant Carles, però aquella s'abandonà ràpidament. Els minerals de les mines eivissenques presentaven una llei molt baixa amb un 2,5% de plata i un 38% de plom, front a les del sud de la Península Ibèrica on es superava el 70% (Cirer, 1986).

De la dècada de 1870 hi ha informacions sobre l'explotació de mines de plom per part de Federico Lavilla y González-Turijo, associat amb els eivissencs J. Calbet i B.V. Ramon. Cap a finals de la dècada s'explotaven 9 mines i s'estaven investigant unes altres 10. L'activitat minera ocupava unes 200 persones, una xifra gens menyspreable. Emperò l'extracció minera se sustentava, sobretot, en l'aprofitament de les mines romanes i la coincidència de davallada dels preus de mineral i l'assoliment de les capes freàtiques feu que finalment Lavilla i els seus socis abandonassin dita extracció. Els anys 1880 la Compañía de Minas de Ibiza seguia extraient plom en 6 mines. L'extracció durà fins a finals de segle i l'extracció mitjana enregistrada fou de 400 Tm/any entre 1881 a 1889 i de 350 Tm/any entre 1890 i el 1900. Segons Cirer (1986:100) cap a 1895 “l'explotació de la mina corresponia a una societat inicialment constituïda per eivissencs, però en aquell moment controlada per comerciants mallorquins”. Cap a finals del segle XIX s'esperava resoldre els problemes deguts a la inundació de les galeries gràcies a la

³⁶⁹ En referència a les mines de plom, J. Castelló (1962) destaca dos treballs geològic-miners: el primer és el realitzat per Luís Mariano Vidal de 1880 (i el segon és el de José M. Rubio de 1925 (Informe sobre las Minas de Plomo de la Sociedad Anónima de Minas de Ibiza (Balears)).

feina d'Eugeni Molina que també era el director tècnic de les Salines (Cirer, 1986). Sembla doncs, que al darrera dels últims intents de posar en marxa l'extracció de plom es trobava la societat mallorquina Salinera Española (Cirer, 2004). El 1909 encara s'enregistra la companyia La Nueva Minera Ibicenca representada per Josep Riquer. L'extracció de plom va desaparèixer, però es donaran altres intents per a tornar a obrir les mines, com per exemple en el 1947 quan la Compañía Minera Béticomanchega va arrendar amb opció de compra les concessions mineres de la zona (Castelló, 1962).

La transformació agrària de les Pitiüses va afavorir l'aparició d'algunes iniciatives industrials, com per exemple la de Críspul Gotarredona que a finals de segle XIX muntava una serradora per tal d'elaborar els caixons de fusta per a l'exportació de la fruita valenciana. El mateix personatge va obrir un taller i forn de terrissa i una fàbrica de conserves de peix, tomàtiques i pebres (Cirer, 1998). A finals de segle XIX, Cirer (1998) esmenta l'obertura de la primera fàbrica de gel de l'illa, d'una destil·leria de licors i dues fàbriques de conserves d'albercoc.

Com s'ha apuntat a d'altres apartats, la "modernització" eivissenca no es pot entendre sense el paper de la família-empresa Matutes. L'activitat dels Matutes se relaciona amb la naviliera i la construcció naval, ambdues relacionades i que els hi permetrà adinsar-se en totes aquelles iniciatives empresarials que els hi permetessin augmentar el seu poder a l'illa. Antoni Costa (1961) assenyalava com la construcció naval es va paralitzar cap a mitjans segle XIX. L'adquisició de les salines per l'empresa mallorquina va reactivar l'activitat de les drassanes i la feina dels mestres d'aixa. Emperò fou, amb la Primera Guerra Mundial quan s'enregistrà escassetat de combustibles que es tornà a posar en marxa la construcció naval, particularment la del soci de Joan March, Abel Matutes Torres. Costa (1961:42) ens parla de l'eufòria de les drassanes en aquells anys en que: "a la iniciativa del comerciant i industrial eivissenc D. Abel Matutes Torres, vertader capità d'empresa, construint-se, entre altres, en poc temps els bucs "Abel" de 150 tones, "Pedro" de 230, "Pepita Matutes" de 300 i "Isabel" de 260 tones, fins a culminar en la construcció d'un casc de 1100 tones". Matutes, així com Joan March, va treure importants rèdits de la Primera Guerra Mundial. Al final del conflicte, es refredà l'eufòria de les drassanes, exemplificat pel fet que es va deixar de construir el gran vaixell de 1100 tones i aquell casc fou emprat com a combustible de la central elèctrica, propietat del mateix Matutes (Costa, 1961).

10.5.5.7. Canvi social i expansió urbana: la ciutat com a via d'acumulació entre la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del XX.

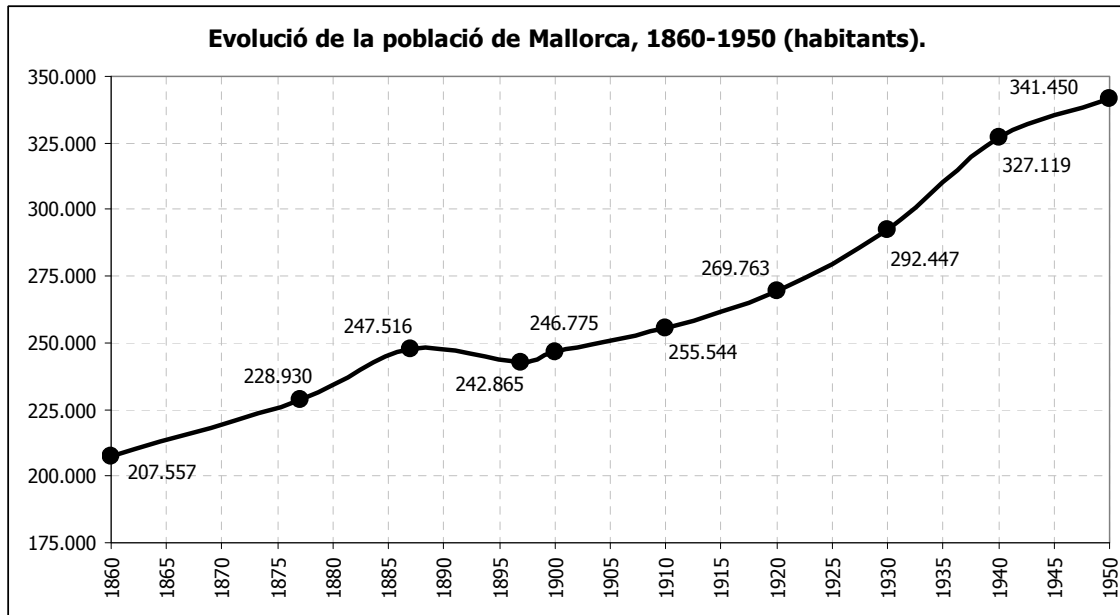
Els canvis socioeconòmics i les profundes transformacions institucionals que propiciaren la inserció de les Balears en el capitalisme varen deixar unes importants empremtes territorials, entre les que destaca la redefinició dels espais urbans. Aquells canvis també tenen la seva expressió sociodemogràfica que s'expressa per l'augment del pes demogràfic dels principals centres de poder polític i econòmic, així com per alteracions de l'estructura social. A continuació s'intentarà fer una exposició panoràmica dels principals trets del període que va des del darrer quart del segle XIX fins a mitjans segle XX.

a) Mallorca: creixement demogràfic i èxode rural.

A Mallorca, com en altres indrets, la primera transició demogràfica es produí entre la segona meitat del segle XIX i la primera del XX (gràfic 15). La població passà de 207 mil habitants al 1860 a uns 341 mil al 1950, amb un increment del 64,5%. Al llarg d'aquest període, el creixement fou més intens a Palma que a la resta de l'illa. Palma enregistra un increment del 158,04% al llarg d'aquest període, tot passant de 53 mil habitants al 1860 a 136,8 mil habitants al 1950. Tal com exposa Barceló (1970) l'evolució de la població pot considerar-se com un autèntic termòmetre de les transformacions socioeconòmiques ocorregudes en aquells anys. Malgrat les intenses transformacions socioeconòmiques que es donaven, les activitats econòmiques no permetien que tot el contingent demogràfic de l'illa pogués accedir a un salari, per la qual cosa l'emigració fou quasi constant al llarg de bona part d'aquell període. Nogensmenys, no tots els emigrants mallorquins escapaven de la precarietat de les condicions de vida de l'illa, sinó que també hi havia membres de les elits locals que

s'establien a l'exterior per tal de controlar les cadenes de creació de valor que estaven en mans de capitals mallorquins (Barceló, 1961).

Gràfic 15. (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

Barceló (1970) exposa com al decenni 1870-1880 es produeix un enfonsament de la mortalitat que perviu amb una elevada natalitat, encara que més baixa que la mitjana espanyola (Salvà, 1992). La Reial Societat d'Amics del País de Mallorca informava al 1881 que "l'emigració per aquells anys no era "sistemàtica", sinó que en anys d'escassetat, fet relacionat quasi sempre amb les sequeres, i estava formada principalment per homes que anaven a Algèria" (Barceló 1970:113). Entre 1860 i 1887 s'experimenta a l'illa –amb alguna excepció com per exemple Sóller per mor de la crisi comercial i agrícola dels tarongers dels anys 1860 (Bernat, 1999)– un augment generalitzat de la població, tot passant de 207 mil habitants al 1860 a 247 mil habitants, amb un increment en aquest període del 19,5%. Mentre que Palma passava de 53 mil habitants al 1860 a 60 mil al 1887, amb la qual cosa tenim que a Palma l'increment (14,13%) és menys intens que el de tota l'illa. D'altra banda, segons Barceló (1961), entre el 1875 i el 1887 Mallorca va rebre una immigració d'unes 2380 persones. Cirer (1998) parla d'una autèntica desbandada per part dels eivissencs en aquells anys, que en una part important se dirigien a Mallorca. D'acord amb la taula 97 tenim que cap el 1877, el 25,43% de la població de Mallorca es concentrava a la capital amb uns 58,2 mil habitants, mentre que els municipis amb major dinamisme econòmic –tan agrari com industrial– foren els que presentaven les major dotacions demogràfiques: Manacor (14,9 mil habitants); Felanitx (11,01 mil habitants); Lluçmajor (8,8 mil habitants); Pollença (8,5 mil habitants) o Sóller (7,9 mil habitants).

Entre el 1887 i el 1897, mentre a Mallorca s'enregistrava un flux emigratori de 21,3 mil persones (8,6% de la població), a Palma el saldo migratori resultà escassament positiu, amb unes 263 persones (Salvà, 1992). L'any 1900 hi havia a Mallorca unes 246,7 mil persones, pràcticament el mateix nombre que enregistrà el cens de 1887. D'aquelles, un 25,9% es concentraven a Palma. En aquells moments els pobles del Llevant i Migjorn –Manacor³⁷⁰, Felanitx, Lluçmajor i Santanyí– eren els que presentaven els major nombre d'efectius, cosa que es relaciona amb el moment àlgid de l'economia d'aquella comarca (Rosselló-Verger, 1967). Així mateix, els pobles amb fort dinamisme industrial, comercial i/o agrari com per exemple Sóller, Pollença, Inca, Andratx i sa Pobla, eren els que presentaven un major nombre d'habitants.

³⁷⁰ Hom pot observar a la taula 97 que a Manacor s'enregistra una reducció en el nombre d'habitants entre 1877 i 1900. Aquesta es deu al fet que Sant Llorenç des Cardassar s'independitzà de Manacor a finals del XIX.

Barceló (1970) exposa que el 1889 es disparà el procés migratori i Salvà (1992) defineix el període 1888-1897 com el decenni crític de l'emigració de les Balears, protagonitzada fonamentalment per contingents mallorquins. Les causes que s'esgrimeixen són diverses, a part de les rigideses institucionals que dificultaven l'accés a la propietat de la terra i a l'exercici d'un treball no depenent, es pot intuir tal com ens diu Barceló (1970) que la presència dels agents de contractació de mà d'obra per les repúbliques sud-americanes degué tenir una forta repercussió a la part forana, on predominaven unes relacions de poder caciquils i on aquests agents s'encarregaven de vendre el "paradís americà". Prova d'això la pot sintetitzar la frase de Barceló (1970:113) quan diu que "es va crear una vertadera psicosis d'emigració, malvent les terres i abandonant l'illa família senceres".

El darrer decenni del segle XIX, la crisi vitivinícola provocada per la fil·loxera (1891) i els canvis en la política comercial francesa pel que fa a les importacions de vi, així com la crisi derivada de la pèrdua de les colònies d'ultramar, va esperonar una nova onada emigratòria que no afectà a totes les localitats per igual, ni tampoc a tots els grups socials. Un element sovint oblidat que afectà de manera notable als fluxos migratoris és l'efecte que tingueren les guerres colonials de finals de segle XIX. En aquells moments tan sols es podien salvar d'anar a l'exèrcit aquells que tenien prou capacitat financera per a pagar la redempció o un substitut. En canvi, les classes populars es veien forçades a anar al front, per la qual cosa una part important dels joves fugien. De mitjana es calcula que entre un 15% i un 20% dels joves cridats a files es declaraven pròfugs, i aquests solien optar per emigrar. Marimon (1993) exposa com a les Balears es donaren aquests casos. I considerant que la població de les illes que participà directament en les guerres d'ultramar sumaven la quantitat gens menyspreable d'unes 3415 persones, s'ha estimat un flux migratori en torn de l'1,38% de la població de les Balears (Marimon, 1993)³⁷¹.

A principis de segle XX es pot parlar d'una reducció dels saldos migratoris respecte del darrer quart del segle XIX. Així, mentre que entre el 1877 i el 1900 el saldo migratori era negatiu amb unes 22,2 mil persones, entre el 1900 i el 1920 se situà en torn a les 13 mil persones. Els contingents migratoris de la part forana seguiren essent elevats i s'adreçaven principalment a Palma on la seva activitat econòmica (p.ex. construcció, indústria, serveis, etc) absorbia bona part d'aquells contingents, o bé s'adreçaven principalment a països d'Amèrica Llatina. Marimon (2000:17) exposa com la dècada del 1910 "va ésser la darrera dècada del s. XX en què a Mallorca el creixement natural fou superior a l'absolut i els fluxos d'emigració foren superiors als de la immigració". La dècada dels 1910 es va consolidar la transició demogràfica amb una davallada notable de les taxes de natalitat i de mortalitat i un alentiment dels fluxos emigratoris per mor de les dificultats derivades de la Gran Guerra. El 1918, en plena situació de crisi derivada pel conflicte bèl·lic mundial i la forta especulació i contraban de queviures, va esclatar una de les darreres mortalitats extraordinàries de les illes, la coneguda com el "grip espanyol". L'epidèmia de grip fou especialment virulenta entre els mesos de setembre i desembre de 1918, provocant la mort d'unes 1518 persones a Mallorca, el 76% de les defuncions de les illes. La malaltia afectà amb més intensitat a les localitats de Palma, Sóller i Sa Pobla (Lluch i Dubon, 1991; Marimon, 2000). Un cop finalitzada la Gran Guerra, a Mallorca al 1920 es comptabilitzaven unes 269 mil persones. Els "feliços anys 1920" s'inauguraren amb una reactivació de les activitats industrials i agroexportadores que es materialitzen en la reversió dels saldos migratoris que esdevingueren positius en el decenni 1921-1930 (taula 96). La població de Mallorca al 1930 era de 292 mil persones, amb la qual cosa s'havia incrementat en un 18,5% respecte de la de 1900. Els principals municipis en quant a nombre d'habitants al 1930, tornen a ser pràcticament els mateixos que s'havien detectat a principis de segle, i els majors increments de població enregistrats entre 1900 i 1930 es donaven a sa Pobla (46%), Palma (38%) i Inca (37%).

Entre 1930 i 1940 la població de Mallorca passa de 292 mil persones a 327 mil. Aquest increment demogràfic oculta els efectes desastrosos de la Guerra Civil a Mallorca. S'estima que uns 783 mallorquins de l'exèrcit rebel moriren –bona part d'ells als fronts de guerra de la península– i unes 2050 persones varen ser eliminades per part dels feixistes a l'illa (Massot, 1996; Company, 2000). A més s'hauria de tenir en compte un gran nombre d'exiliats polítics durant aquells anys (Ginard, 2008). Una mostra de l'impacte de la guerra el tenim en el fet que

³⁷¹ La distribució per illes és: 2476 mallorquins (0,9% de la població); 133 menorquins (0,2% de la població); 284 eivissencs (1,2% de la població); i 8 formenterencs (0,3% de la població) (Marimon, 1993).

a Palma el creixement natural entre 1935 i 1940 fou negatiu (1003 persones); mentre que el quinquenni anterior, 1930 i 1935, havia estat positiu (1135 persones). A més, entre el 1935 i el 1940, a Palma es dona un augment importantíssim del saldo migratori respecte del quinquenni anterior. Així tenim que entre el 1935 i el 1949 el saldo migratori fou positiu amb unes 21,16 mil persones, mentre que entre 1930 i 1935 aquest havia estat de 4800 efectius. Aquest fet es deu a la presència de destacaments militars durant la contesa bèl·lica (Barceló, 1970; Salvà, 1992). El 1940, per primera vegada, la població mallorquina supera els 300 mil habitants i Palma els 100 mil habitants.

Els "anys de la fam" (1939-1951), analitzats per David Ginard (1999), estan marcats per una profunda crisi social motivada tant per les causes de l'aixecament militar i posterior guerra civil, com pel conflicte bèl·lic mundial. Entre 1941 i 1950 s'enregistrà un increment demogràfic del 2,8% i s'assoleix la quantitat de 341 mil habitants. És la taxa d'increment demogràfic més baixa del que es portava de segle. Hom pot destacar (taula 96) que en aquells moments es produeix un intens èxode rural que s'adreça en bona mesura a la capital on s'enregistra un saldo migratori positiu de 16,7 mil persones. Entre el 1940 i 1950 la població de Palma s'incrementa en un 19,58%, mentre que la pràctica majoria de municipis de l'illa experimentaven un creixement molt baix o fins i tot negatiu. Així mateix en aquells anys es començava a enregistrar un important flux migratori de persones procedents del SE peninsular que s'establien a Palma en motiu de les obres del port de Palma (Buades, 2004).

Taula 96. Creixement natural i saldo migratori a Mallorca, 1878-1950 (Font: elaboració pròpia a partir de Salvà 1992:40-41).						
	Mallorca		Palma		Part Forana	
	Creixement natural	Saldo migratori	Creixement natural	Saldo migratori	Creixement natural	Saldo migratori
1878-1887	19.216	-604	1.367	949	17.849	-604
1888-1900	30.248	-21.625	1.946	1.469	28.302	-23.094
1901-1910	20.559	-11.803	2.906	688	17.653	-12.491
1911-1920	14.015	-1.267	1.216	7.187	12.799	-8.456
1921-1930	16.040	7.644	2.434	8.408	13.606	-764
1931-1940	7.928	25.744	131	26.012	7.797	-266
1941-1950	12.410	1.921	5.643	16.766	6.767	-14.877

Taula 97. Evolució de la població de Mallorca, 1877-1950 (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

1860			1877			1900		
Municipi	Població	Percentatge	Municipi	Població	Percentatge	Municipi	Població	Percentatge
Palma de Mallorca	53.019	25,54	Palma de Mallorca	58.224	25,43	Palma de Mallorca	63.937	25,91
Manacor	12.590	6,07	Manacor	14.929	6,52	Manacor	12.408	5,03
Felanitx	10.563	5,09	Felanitx	11.018	4,81	Felanitx	11.294	4,58
Llucmajor	8.742	4,21	Llucmajor	8.858	3,87	Llucmajor	8.859	3,59
Sóller	8.355	4,03	Pollença	8.547	3,73	Pollença	8.308	3,37
Pollença	7.451	3,59	Sóller	7.915	3,46	Sóller	8.026	3,25
Inca	6.038	2,91	Andratx	6.823	2,98	Inca	7.579	3,07
Santanyí	5.670	2,73	Inca	6.329	2,76	Santanyí	6.692	2,71
Andratx	5.663	2,73	Santanyí	5.878	2,57	Andratx	6.516	2,64
Alaró	4.879	2,35	Alaró	5.325	2,33	sa Pobla	5.999	2,43
Altres municipis	84.587	40,75	Altres municipis	95.084	41,53	Altres municipis	107.157	43,42
Mallorca	207.557	100	Mallorca	228.930	100	Mallorca	246.775	100

Taula 97 continuació. Evolució de la població de Mallorca, 1877-1950 (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

1920			1930			1950		
Municipi	Població	Percentatge	Municipi	Població	Percentatge	Municipi	Mils de persones	Percentatge
Palma de Mallorca	77.418	28,70	Palma de Mallorca	88.262	30,18	Palma de Mallorca	136.814	40,07
Manacor	13.033	4,83	Manacor	15.721	5,38	Manacor	18.956	5,55
Felanitx	11.353	4,21	Felanitx	11.666	3,99	Inca	12.522	3,67
Llucmajor	9.790	3,63	Inca	10.398	3,56	Felanitx	11.771	3,45
Inca	9.439	3,50	Llucmajor	9.890	3,38	sa Pobla	10.217	2,99
Sóller	8.752	3,24	Sóller	8.830	3,02	Llucmajor	10.094	2,96
Pollença	8.174	3,03	sa Pobla	8.813	3,01	Sóller	9.377	2,75
sa Pobla	7.851	2,91	Pollença	8.771	3,00	Pollença	8.552	2,50
Santanyí	6.809	2,52	Campos	6.191	2,12	Campos	6.573	1,93
Andratx	6.113	2,27	Artà	5.779	1,98	Muro	5.989	1,75
Altres municipis	111.031	41,16	Altres municipis	118.126	40,39	Altres municipis	110.585	32,39
Mallorca	269.763	100	Mallorca	292.447	100,00	Mallorca	341.450	100

- La Palma industrial: colonització de nous espais i enderrocament de les murades.

Com just acabam d'assenyalar, a finals del segle XIX i la primera meitat del XX s'intensificarà la macrocefàlia en el sistema d'assentaments de Mallorca, amb el basculament d'una part rellevant de la població cap el terme municipal de Palma. En concret, Palma passa de representar el 25,54% de la població de Mallorca al 1860 al 40% el 1950; i, la seva població s'incrementa en un 158% al llarg d'aquest període, arribant al 1950 a unes 136,8 mil persones. Però, l'evolució demogràfica de Palma entre 1857 i el 1900 presenta un aspecte espacial a destacar: el fet que la població desborda l'espai urbà d'intramurs. Hom pot apreciar a la taula 98 com mentre la Palma d'intramurs passava de 40,4 mil habitants al 1857 a 39 mil al 1900 (una reducció del 3,46%), la d'extramurs experimentava un augment del 117,5%. Si aquesta última amb 11,45 mil habitants al 1857 representava el 22% de la població de Palma, al 1900 amb 24,9 mil habitants representava el 38,9% de la seva població. És a dir, a principis del segle XX quan estan a punt d'enderrocar-se les murades, la població de fora murades s'apropava a la de la ciutat amurallada (taula 99).

La ciutat de Palma va començar a colonitzar nous espais de la perifèria urbana. Els nous establiments se localitzaven en les parcel·lacions de les finques properes a Palma. A principis de segle XIX els establiments més importants del municipi es trobaven a la vessant occidental, a les terres de secà, entre les que destaquen La Vileta i Génova. A la zona NW se consolidaren establiments mixtes agrícola-residencials, en els que una part dels habitants treballaven a Ciutat. Entre aquells establiments s'afegeixen al ja existent de la Vileta els de Son Roca, Son Rapinya, Son Serra i el de Son Anglada que es parcel·la el 1880. La població d'aquests nuclis al 1900 era de 1726 persones. A finals de segle XIX també hi havia, amb característiques semblants, al Nord de Palma, els establiments de Son Espanyol i Son Magraner. Aquestes dues parcel·lacions, molt properes a la Font de la Vila, i sembla que amb un pes de l'agricultura significatiu. Son Sardina, es va desenvolupar a partir de la segona meitat del segle XIX. En aquells moments, en motiu del dessecament del Prat de Sant Jordi, proliferaren petits llogarets a la vessant sud-oriental de la ciutat (Carbonero, 1991).

Taula 98. Evolució de la població de Palma, 1857-1900 (Font: elaboració pròpia a partir d'Escartín 2001:269)					
	Població intramurs		Població exterior		Total
	Habitants	%	Habitants	%	
1857	40.418	77,92	11.453	22,08	51.871
1877	43.086	74,00	15.138	26,00	58.224
1887	41.649	68,83	18.865	31,17	60.514
1900	39.019	61,03	24.918	38,97	63.937

Figura 39. Palma i ravals a finals del segle XIX (Font: González 2006:169).

Entre els nuclis a destacar tenim aquells que tenen una forta empremta industrial i que són els que es troben a les proximitats de la ciutat d'intramurs: Santa Catalina (150 metres de distància respecte de les murades); Molinar (1000 metres de distància respecte de les murades); la Soledat (2000 metres de distància respecte de les murades); i Hostalets d'en Canyelles (1500 metres respecte de les murades) (Escartín, 2001). La Reial Ordre de 16/09/1856 prohibia construir a menys de 1250 metres de les murades i prohibia la utilització de maquinària de vapor de gran potència a la ciutat intramurs i a una distància superior als 400 metres de les murades a la zona

d'extramurs (Escartín, 2001:270). Per aquest motiu es varen implantar els nous nuclis industrials teòricament més enllà de les anomenades zones polèmiques. Segons Rullan (2002) la ciutat intramurs amb unes dimensions d'un 102 Ha estava envoltada d'un recinte emmurallat que ocupava unes 33 Ha i aquest afectava cap a l'exterior unes altres 712 Ha. En

total, la ciutat intramurs, les murades i les zones afectades per les murades sumaven unes 847 Ha, de les quals tan sols el 12% eren teòricament habitables.

- Els ravals palmesans.

El raval de Santa Catalina s'aixecà als voltants de l'Hospital de Santa Catalina construït a mitjans segle XIV. Les ordenances militars impossibilitaren que durant un llarg temps no es poguessin construir nous edificis en els terrenys del marquès de la Romana. L'aristòcrata va aconseguir que s'aprovàs el projecte d'urbanització dels seus terrenys al 1869. Cap el 1875 ja hi havia unes 6 mil persones i al 1900 es comptabilitzaven unes 7400 persones. Els primers pobladors d'aquest raval eren pescadors i mariners, però cap el segle XVIII començaren a aparèixer activitats manufactureres. Entre les noves construccions es poden destacar els 36 molins que es comptabilitzaven al segle XVIII. A partir de la segona meitat del segle XIX s'instal·laren nombrosos centres fabrils (p.ex. La Cordelera; Harinera Balear; La Palmesana –de fusta–; Establiments i Vidrieres Llofriu; LORYC; Ripoll Hermanos; Tallers Illencs SA, TAISA; La Alfombrera; etc) (Gran Enciclopèdia de Mallorca, 1993). Com s'ha esmentat anteriorment, Santa Catalina fou un dels llocs on proliferà la lluita i la solidaritat obrera a Palma cap a finals del segle XIX i principis del XX (Santana, 2003).

A la zona d'extramurs en direcció a Manacor, la parcel·lació de s'Hort des Ca, de s'Hort des Colomeret i de s'Hort de s'Hostalot, afavorí la urbanització del barri de la Soledat que rep el nom del convent construït al segle XVI (Carbonero, 1991). Aquest raval està estretament vinculat a la ubicació de la fàbrica tèxtil de Can Ribas que s'aixecà al 1851 i que actuà com a vertader activador d'aquell raval. Aquesta fàbrica arribà a comptar amb uns 400 treballadors, la major part dels quals residien a la zona. Entre els centres fabrils que també es localitzaren a la Soledat hi havia: Can Roca (1880); Maquinària Agrícola Janer (1922); Foneria Mallorquina (1948); Sabates Salom (1950); etc. I a més hi havia, com a la resta de zones urbanes, abundants activitats manufactureres que es realitzaven en petits tallers i als domicilis. Es pot assenyalar el fet que el 1926, la Caixa d'Estalvis de Balears, Sa Nostra, havia finalitzat 24 cases amb 35 habitatges per obrers, en una extensió d'uns 4600 m² (Maixé, 2001)³⁷².

Un altre raval obrer d'extramurs fou el d'Es Hostalets d'en Canyelles que resulta de la parcel·lació de les possessions de Son Fortesa, Son Sunyeret i l'hort de Can Verderol cap el 1864. En aquest enclavament no només s'hi construïren habitatges obrers, sinó que també s'ubicaren centres fabrils. Un altre barri a destacar per la seva condició industrial i obrera és el del Molinar que a finals del segle XIX estava format pels agrupaments del Molinar, Portitxol i Figueres Baixes (Carbonero, 1991). El nucli del Molinar sorgeix de la parcel·lació de l'establiment emfitèutic de la possessió de Sant Onofre (Gran Enciclopèdia de Mallorca, 1993). La zona concentrà múltiples usos, des dels industrials –p.ex. la fàbrica de Manuel Salas; La Petrolera (1880); la fàbrica de gas, Sociedad de Alumbrado por Gas (1858); les centrals elèctriques Ahlemeyer (1903) i Compañía Mallorquina de Electricidad (1919); Derivados Vegetales de Mallorca; tallers i fàbriques assaonadores, etc.–, als usos residencials en els que es mesclaven les cases dels obrers i les dels estiuejants de les classes populars. La barriada va estar connectada amb el centre pel tramvia inaugurat el 1920. En aquesta barriada s'organitzà el moviment obrer i en destaquen les figures d'Aurora Picornell, Humberto Quiñones o Luís Montero. Durant la Guerra Civil (1936-1939), la gent del Molinar va ser objecte de la repressió feixista i els algunes persones destacades foren assassinades (Carbonero, 1991; Gran Enciclopèdia de Mallorca, 1993).

³⁷² El declivi industrial de Mallorca va repercutir en la desaparició de les activitats industrials d'aquesta zona de Palma i a principis del segle XXI s'havia convertit en una de les zones més degradades de la ciutat, amb forta presència de població immigrant i també gitana. Un espai urbà abandonat per part de les institucions, el que fa que segons González (2002a) s'hagi convertit en una espècie de gueto palmès. Per altra banda, l'abandonament social i el deteriorament social de la zona va fer que els interessos especulatiu no se fixessin en aquesta barriada i, en canvi, la destrucció del patrimoni industrial podria venir de la mà de les administracions públiques que han projectat l'obertura d'un vial amb el conseqüent enderrocament d'habitatges obrers i d'instal·lacions fabrils (González, 2002a).

Taula 99. Palma a les portes de l'enderrocament de les murades, 1900 (Font: Carbonero 1991:97-98).				
	Edificis	%	Habitants	%
Palma (intramurs)	3.905	34,29	39.019	63,75
Santa Catalina	1.954	17,16	7.406	12,10
Molinar	646	5,67	1.435	2,34
Soledat	264	2,32	1.240	2,03
Hostalet d'en Canyelles	299	2,63	926	1,51
Vileta	142	1,25	892	1,46
Génova	230	2,02	830	1,36
Son Serra	148	1,30	812	1,33
Coll d'en Rebassa	193	1,69	785	1,28
Secar de la Real	175	1,54	685	1,12
Pla de Sant Jordi	225	1,98	670	1,09
Indioteria	140	1,23	548	0,90
Pla d'en Fuster	128	1,12	500	0,82
Son Rapinya	121	1,06	466	0,76
Grups aïllats	671	5,89	434	0,71
Son Roca	156	1,37	433	0,71
Son Sardina	218	1,91	433	0,71
Son Espanyol	191	1,68	421	0,69
Terreno	466	4,09	368	0,60
Son Lull Son Magraner	114	1,00	349	0,57
Son Espanyolet	231	2,03	338	0,55
Can Capes	97	0,85	326	0,53
Son Anglada	94	0,83	314	0,51
Carretera d'Inca	69	0,61	243	0,40
S'Aranjassa	98	0,86	241	0,39
Garriga	50	0,44	212	0,35
Son Monserrat	41	0,36	167	0,27
Moll	52	0,46	136	0,22
Son Majoral	39	0,34	134	0,22
Hostals Nous	21	0,18	86	0,14
Bonanova	30	0,26	69	0,11
Son Orlandis	15	0,13	61	0,10
Portopí	52	0,46	57	0,09
Ca ses Bieles	18	0,16	49	0,08
Cabrera	11	0,10	41	0,07
Sini d'en Gili	15	0,13	34	0,06
Corb Marí	47	0,41	28	0,05
Son Cilia	22	0,19	19	0,03

Hi ha nombroses fonts escrites sobre la ciutat cap a finals de segle XIX, entre les que destaca, sens dubte, l'obra de l'enginyer en cap d'Obres Públiques de Balears, Eusebi Estada (2003 [1892]). En aquell treball apuntava les deficientes condicions en les que residien bona part de les classes populars de Palma, per la qual cosa establia la inequívoca necessitat d'enderrocament de les murades. Entre els motius que dona Estada es troben, a més dels de caràcter "modernitzador", els referents a l'escassa vàlua defensiva d'aquelles fortificacions. De fet, Estada (2003 [1892]:65) proposava reconstruir tot el front de mar, i fortificar les altures i paratges de la costa "que més poden dificultar l'acció dels bucs enemics". L'enginyer mallorquí manifestava que la transformació urbana era una condició necessària per tal d'inserir l'economia illenca en l'entorn internacional, és a dir el sistema-món capitalista. Segons Estada (2003

[1892]:246): "l'avenir de la nostra ciutat estreba principalment, si ha de fundar-se en bases sòlides i estables, en el desenvolupament de la indústria, que a la seva vegada determinarà, com a conseqüència obligada, el desenvolupament del nostre comerç".

Si hom observa el mapa de la figura 40 (taula 100) pot intuir que no tota la ciutat presentava les mateixes condicions higièniques, ja que aquestes estaven estretament relacionades amb la condició de classe i les activitats que allà es duen a terme. L'obra d'Eusebi Estada analitza les condicions higièniques d'aquests barris, tot destacant que els més densament poblats eren els que presentaven la pitjor situació. Els barris obrers eren els que presentaven una major densitat demogràfica, al temps que allà s'hi localitzaven establiments fabrils, i a més cal tenir present que les pròpies llars solien ser alhora tallers manufacturadors. Les 102 Ha d'espai urbà d'intramurs allotjaven al 1887 a unes 41,6 mil persones, amb la qual cosa de mitjana correspondrien uns 24,5 m²/habitant. Estada (2003 [1892]) comparava aquella xifra amb la del Londres industrial on corresponien uns 116 m²/habitant i exposa com segons els urbanistes del moment, l'espai corresponent per a cada habitant havia de ser de com a mínim 40 m². El corrent higienista estableix una correlació estricta entre les menors disponibilitats d'espai amb els problemes higiènics i unes majors taxes de mortalitat.

En el cas de Palma, el 1887 tenim 4 zones en les que es compleix aquest ràtio – seccions 1, 2, 3 i 4 de la figura 39–. Precisament és allà on Estada (2003 [1892]:160) comenta que "les grans cases que subsisteixen són cases pairals, pertanyents a famílies benestants de remot llinatge, que no estan disposades a reformar les seves cases mogudes per l'agulla de la cobdícia, considerant-les invariablement unides al seu nom i al record de seus majors". En canvi, a les zones on resideixen les classes populars, els edificis han crescut en altura, les habitacions s'han fragmentat, i tot espai susceptible de ser convertit en habitacle s'hi havia convertit. Els pisos dels treballadors presentaven unes dimensions mitjanes d'uns 50 m² i una alçada d'uns 2,8 m, amb la qual cosa el volum d'aire era d'uns 140 m³. Els pisos eren habitats per unes 10 o 12 persones, amb la qual cosa els hi correspondria uns 10 m³ o 11,3 m³ quan el recomanat per motius higiènics era de com a mínim uns 35 m³. A més, els habitatges estaven deficientment ventilats, condició a la que s'hi afegeix la utilització de diferents substàncies tòxiques en els tallers domèstics. Per altra banda la distribució de l'aigua i el clavegueram era molt deficitari (Escartín, 2001).

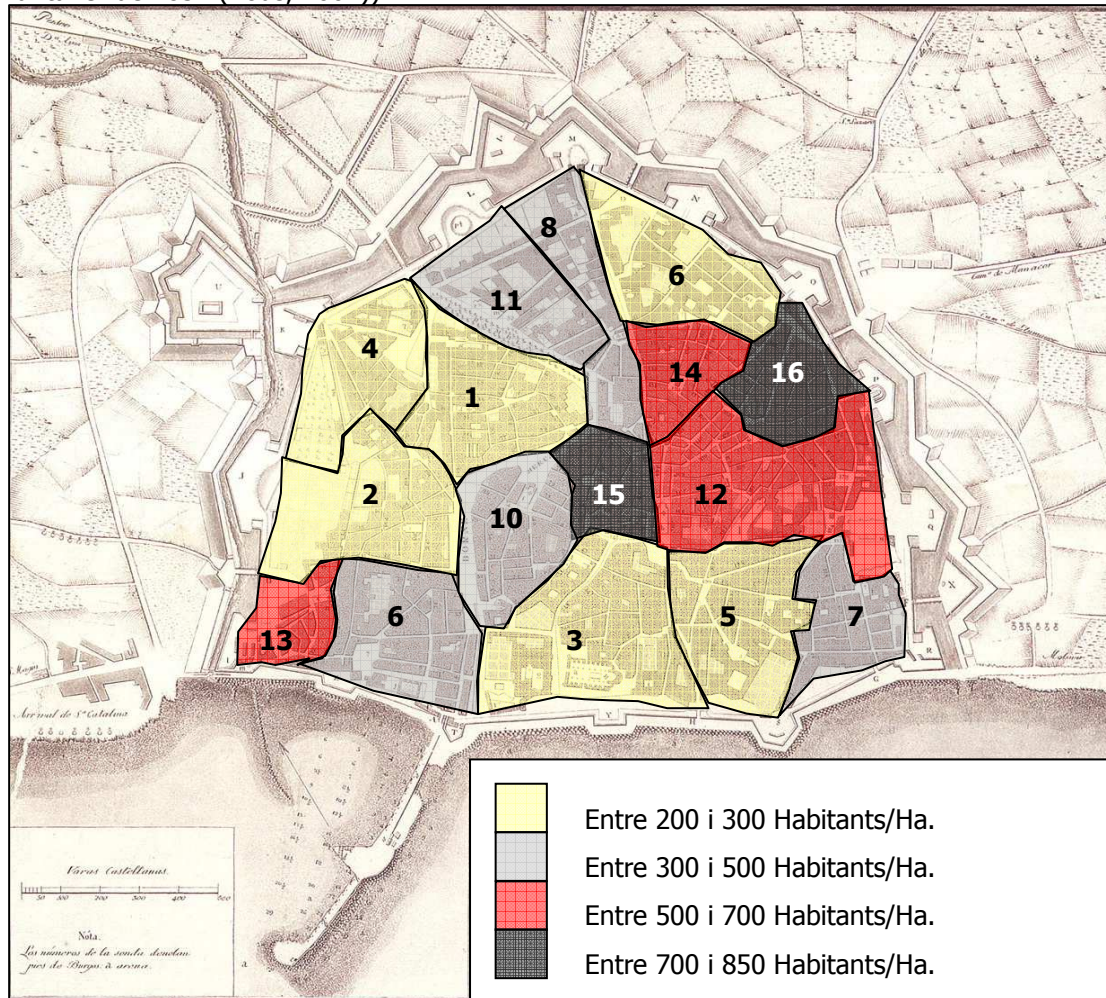
Cal apreciar que les classes treballadores que vivien amuntegades i en unes deficientes condicions higièniques, residien en habitatges de lloguer pels que pagaven unes 15 pessetes mensuals; però en el cas dels habitatges en pitjor estat el lloguer podia ser d'unes 4 pessetes mensuals (Escartín, 2001). Si a la ciutat d'intramurs els habitatges eren insalubres i cars, als ravals de Santa Catalina o La Soledat els habitatges obrers tenien unes dimensions majors, d'uns 125 m² o 150 m² i a més es llogaven per unes 6 o 10 pessetes. Així i tot, resultava més barat llogar un pis insalubre a la ciutat d'intramurs (Escartín, 2001)³⁷³.

Malgrat els habitatges dels ravals presentessin certs avantatges respecte dels habitatges obrers de l'interior de la ciutat, pareix que aquelles zones exteriors, que ocupaven unes 60 Ha, presentaven moltes deficiències estructurals. Així, Eusebi Estada (2003 [1892]:235) ens diu al respecte dels ravals d'extramurs que estan formats per "cases que consten tan sols de planta baixa, amb parets de cartró, sense amplada de carrers suficient, sense estar tampoc orientades convenientment, i sense haver-se atingut als preceptes més elementals i vulgars de la ciència; vertader cartell de perpètua censura, vertadera patent d'ignorància, pels que podent oposar-se a tanta aberració no ho han fet, i han consentit que se creassin, en breu espai de temps, dos petits pobles, en condicions impròpies de la nostra època, sense considerar que, amb els mateixos elements en ells emprats, i els mateixos recursos allà invertits, dirigits per altres rumbos, obeint a un pla meditat i assenyat d'eixample, s'hagués pogut contribuir notòriament al millorament de la nostra capital, que tan necessita". El propi Estada (2003 [1892]:50) denuncià l'especulació i la manca de planificació que es generà en torn a la construcció d'aquells barris obrers i la manca de planificació per qui "l'eixample s'està realitzant de la manera més deficient i desgraciada que es pot imaginar [...] En aquestes barriades ningú,

³⁷³ Segons Ramon Molina (2003:164) a principis de segle XX l'habitatge representava el 7,27% de la despesa de les famílies obreres, l'alimentació el 69,6%, el combustible el 9,13% i el vestit i calçat el 10%; i entre 1920 i 1936 la despesa familiar en habitatge suposava el 9% del total, l'alimentació el 64,85%, el combustible el 7,55% i vestit i calçat l'11%. A partir del treball de Molina (2003) es pot veure com en aquells anys, el jornal d'un sol treballador no era suficient per cobrir la despesa familiar mitjana.

o al manco els que podien i havien de, s'han donat compte de les desgraciades conseqüències que la falta de projecte du amb sí, fins que les enormes coses s'han vist realitzades i se toquen amb les mans [...] Què no seria Palma si encara aquesta gran massa de construccions dutes a terme en 15 o 20 anys en els barris esmentats [Santa Catalina, Molinar, Hostalets], s'haguessin subjectat a un pla únic d'eixample conscienciosament estudiat?", un pla d'eixample que requeri que passàs encara una dècada després de l'escrit de l'enginyer.

Figura 40. Mapa sobre la densitat demogràfica a Palma, 1887 (Font: Elaboració pròpia a partir d'Estada (2003 [1890]: 332-333) amb les dades del cens de 1887, sobre plànol de Llorenç M. Muntaner de 1831 (Tous, 2002)).

Taula 100. Variables demogràfiques de Palma abans de l'enderrocament de les murades, 1887 (Font: Estada 2003 [1890]:89).

Secció	Superfície (Ha)	Habitants (Cens 1887)	Densitat (Hab/Ha)	m ² /habitant	Nombre de famílies	Famílies/Ha	Membres/Família
1	9,66	2.111	218,62	45,74	478	49,50	4,42
2	4,75	1.050	221,18	45,21	244	51,40	4,30
3	10,10	2.247	222,46	44,95	503	49,80	4,47
4	7,02	1.774	252,77	39,56	286	40,75	6,20
5	8,01	2.220	277,13	36,08	560	69,91	3,96
6	7,68	2.203	286,93	34,85	599	78,02	3,68
7	4,75	1.869	393,62	25,41	465	97,93	4,02
8	5,49	2.229	405,75	24,65	524	95,39	4,25
9	7,74	3.258	420,84	23,76	810	104,63	4,02
10	5,39	2.478	459,85	21,75	589	109,30	4,21
11	5,27	2.600	493,61	20,26	448	85,05	5,80

12	11,36	6.228	548,48	18,23	1.541	135,71	4,04
13	3,25	2.111	650,34	15,38	510	157,12	4,14
14	3,72	2.491	670,11	14,92	630	169,48	3,95
15	3,57	2.953	827,40	12,09	699	195,85	4,22
16	4,59	3.827	833,01	12,00	974	212,01	3,93

- Enderroc de les murades.

Entre els motius que es donaven per tal d'enderrocar les murades estava el fet que la ciutat necessitava expandir-se horitzontalment, quan ja ho havia estat fent verticalment. D'acord amb Escartín (2001:267) el 82,92% de les cases tenien una alçada igual o superior als 3 pisos. De nou es podria destacar el fet que la major part d'aquesta expansió vertical no té lloc a les zones on residia l'alta societat, sinó allà on residien les classes populars. D'altra banda, Estada (2003 [1892]:154) ens comenta que el 18% de l'àrea total de la ciutat intramurs es corresponia als espais lliures –carres i places–, quan "a moltes poblacions modernes aquesta proporció és de 50%, és a dir, que les superfícies viàries o interviàries són iguals". González (2006:168) exposa com les desamortitzacions realitzades al segle XIX que afectaren a les propietats de les ordres religioses varen tenir un gran impacte en l'espai urbà de Palma: "desset dels vint-i-tres convents existents a la ciutat emmurallada se veren afectats per l'extinció de les respectives ordres religioses. D'aquests, sis foren enderrocats i uns altres onze canviaren d'ús"³⁷⁴. La desamortització implicà una primera onada de reformes urbanes, amb l'aparició de nous espais públics i l'obertura de nous vials com el carrer Colón (1862) que uneix la plaça de Cort amb la plaça Major o el carrer Conquistador en el solar del convent de Sant Domingo³⁷⁵. La ciutat burgesa, del comerç i del transport rodat s'obria pas a partir de mitjans segle XIX. També se varen eliminar illetes per tal d'obrir espais: illeta d'en Moragues (1896), Santa Creu (1897), Sant Cristofolet (1902), des Cirerols i de Cort dins el segle XX (Alomar, 2000 [1950]). Així i tot, l'espai públic guanyat no aconseguia alleugerir les zones de major densitat.

Durant la segona meitat del segle XIX es varen començar a articular les primeres propostes per a l'enderrocament de les murades de Palma, per tal de donar via lliure a la industrialització de la ciutat que s'hauria de materialitzar en la construcció de nous enclavaments industrials, nous habitatges, equipaments, etc. La ciutat industrial havia de comportar una rellevant transformació urbana, però els entrebancs havien de ser salvats. Per això, la primera tasca que es va dur a terme fou la de la divulgació de les bondats de la nova ciutat, front a la insalubritat de la ciutat encorsetada. Les demandes per enderrocament de les murades s'iniciaren el 1854 i s'estengueren fins el 1901 quan s'aprovà el pla d'eixample dissenyat per Bernat Calvet (Reial Decret de 22/02/1901)³⁷⁶. Segons González (2002a) la negativa per part de l'exèrcit a tomar les murades per motius de defensa militar fou el principal motiu pel qual es va perllongar tan de temps l'enderrocament de les murades. Finalment, s'arribà a un acord segons el qual, l'Ajuntament cedia a l'exèrcit uns terrenys (40 Ha) del Pont d'Inca com avançament en el compte de l'enderrocament de les murades (Alomar, 2000 [1950]). Aquells terrenys es convertiren en l'aeroport de Son Bonet.

Segons Artigues i Miranda (2004) l'escàs creixement demogràfic i la manca de salubritat dins del recinte emmurallat no eren raons suficients per enderrocament de les murades. De fet, el creixement demogràfic seguí essent lent i les condicions higièniques no milloraren després de l'enderrocament. Molina (2003:214) escriu que "creiem que no es poden llegir ni els treballs d'Estada ni d'altres descripcions sobre les condicions de vida i habitatge obrer de finals del XIX, sense tenir en compte els interessos més o menys explícits dels cronistes. En alguns casos, els tons ombrívols de les seves descripcions poden explicar-se a partir d'interessos materials ben concrets, a d'altres casos, importa considerar criteris culturals o classistes molt menys explícits,

³⁷⁴ Barceló (1968:49) escriu que "els Jardins de la Reina, al començament del Born, foren el resultat de la desaparició del convent dels Mínims; el carrer de Conquistador i els seus voltants, del convent de Sant Domingo; la plaça Quadrado, del de les monges de la Consolació, i d'aquí que encara se'n digui la plaça de les Mongetes (1885); l'antiga plaça de l'Olivar, del convent del mateix nom (1889); la plaça Major, de la Inquisició, coneguda pel poble com la Casa Negra, i l'antic convent de Sant Felip Neri (1854); l'actual Banc d'Espanya, de les monges de la Misericòrdia (1872)".

³⁷⁵ Altres vies foren les dels carrers de Sant Bonaventura i de Reynés a través dels horts de Sant Francesc i dels Caputxins (Alomar, 2000 [1950]).

³⁷⁶ El 1854 se sol·licita l'obertura d'una porta per les "necessitats del nou Mercat de les Drassanes" i el 1865 s'iniciaren les peticions per la demolició de les murades (Alomar, 2000 [1950]).

sense excloure, evidentment, un sincer interès per la sort dels obrers". Així, per exemple un dels principals crítics de les condicions de vida dels obrers i de les males condicions dels seus habitatges fou Bartomeu Ferrà que era a la vegada mestre d'obres i constructor (Escartín, 2001a:262). Entre els arguments que Estada (2003 [1862]:240) exposa per a l'eliminació de les murades i les zones polèmiques es troben els prejudicis als propietaris de les finques situades a les zones polèmiques. Aquells propietaris no rebien indemnització i segons Estada (2003 [1862]:240) "si fos possible conèixer el que valen, avui dia, aquests terrenys, i el que valdrien si s'hagués pogut construir en ells lliurement [...] ens trobaríem, estam segurs d'això, amb una diferència que representaria un fort número de milions de pessetes i encara de duros".

L'enderrocament de les murades permetria la configuració de la nova ciutat que s'havia de poder traduir en una intensa renovació interna, amb l'expulsió de les classes populars cap a fora i la conversió del centre en l'espai de la modernitat i de la burgesia. Antonio Buj (1994) planteja que la qüestió de l'habitatge en les reformes sociourbanes dels higienistes podien incorporar un potent element de control social. Segons aquest autor, la nova ciutat promoguda per la burgesia pretenia estendre la propietat de l'habitatge entre les classes obreres. La incorporació dels obrers dins de la classe propietària hauria de servir de detonant per tal de contrarestar els potencials moviments antihegemònics que protagonitzaven els obrers cap a finals del segle XIX. Així doncs, se planteja l'expansió de la ciutat i de la propietat com a mecanisme de reforçament de les classes dominants.

L'esbucament de les murades va encetar algunes veus de protesta per l'escassa sensibilitat vers la conservació del patrimoni. Així, l'eliminació de les cinc portes que comunicaven Palma amb l'interior de l'illa suscitaron aquelles protestes (Llauger, 1992). Alomar (2000 [1950]:36-37) destaca la polèmica destrucció de la porta de Santa Margalida que havia estat conservada quan es va construir el recinte del XVII pel seu valor simbòlic-patrimonial, ja que es deia que Jaume I havia entrat a la ciutat per aquesta porta. Segons Alomar (2000 [1950]:36-37) "els propietaris industrials situats als seus voltants, els quals desencadenaren una violenta ofensiva contra la vetusta porta, la qual cosa no hauria d'estranyar-nos, perquè el fet de la lluita entre els interessos materials i les raons de sentiment se repeteix cada dia". Entre els que se manifestaren a favor de la seva demolició s'hi trobà Eusebi Estada qui abocà la seva erudició en favor dels interessos dels industrials i segons ell la porta no era l'autèntica. Alomar (2000 [1950]) el contradiu. La controvèrsia de la porta es va resoldre en una nit al 1909 en que la porta fou enderrocada amb obrers pagats pels veïns industrials, precisament quan la porta havia estat declarada monument nacional. L'enderrocament de les murades, segons Alomar (2000 [1950]) es va fer de forma despietada.

- L'eixample de Palma: Calvet.

El pla d'eixample de Bernat Calvet projectava una corona circular per les barriades d'extramurs, des del Jonquet al vessant occidental, fins connectar amb el Molinar, a l'oriental³⁷⁷. Aquesta corona havia d'ocupar una extensió de poc menys de 200 Ha i havia d'absorbir un hipotètic creixement demogràfic de 120 mil persones, en un període de 25 anys (Rullan, 2002; Seguí-Aznar, 2000). El pla de Calvet no proposava cap intervenció dins del recinte de la ciutat i pel que fa a l'eixample, Calvet en comptes de recórrer al traçat ortogonal característic de la Barcelona de Cerdà, s'inspira en el París de Haussmann. El transport inspira la ciutat, una ciutat portuària d'una illa amb vocació exportadora. Així, s'estableix una xarxa primària formada per vies radials i de ronda que divideixen l'eixample en quadrilàters de configuració trapezoïdal³⁷⁸. Les vies radials corresponen a la prolongació de les principals carreteres de l'illa cap a Ciutat. El pla destinava dues amples zones com a parcs: el primer, al nord –llit de Sa Riera, camí de Jesús, límit exterior de l'eixample i el gran passeig de ronda–; el segon, a l'oest –camí de Gènova, Santa Catalina, Son Espanyolet i contorn exterior de l'eixample– (Seguí-Aznar, 2000).

³⁷⁷ Entre les barriades extramurs de Palma, a part dels citats barris obrers, hi haurà un progressiu avanç dels espais urbans sacrificats per l'oci de les elits i que a poc a poc se convertiren en zones d'ús turístic (p.ex. El Terreno o Portopí).

³⁷⁸ Rullan (2002:201) explica que "Calvet dibuixa tres amplades de carrer (10, 20 i 30 m) –ultra les grans avingudes de 40 m– que donen lloc a altures permeses de 12, 16 i 20 m o, el que és el mateix, 4, 5 o 6 plantes. Les illetes eren ocupables entre el 75 i el 80%. Aquest i altres paràmetres, així com el perímetre de l'eixample proposat, ja eren determinats per les bases del concurs".

Seguí-Aznar (2000:12) esmenta el fet que "les tasques d'urbanització [de l'eixample] es varen dur a terme amb més lentitud de la prevista" i als anys 1940 quan aquest pla era revisat encara se treballava en alguns trams del traçat. Els anys 1940 bona part de l'eixample estava sense edificar i segons Seguí-Aznar (2000) més del 50% de les construccions eren habitatges unifamiliars i tal com apunten Artigues i Miranda (2004:8) la pujant burgesia "va veure la possibilitat d'especular amb el sòl que es destinava al creixement urbà però no el considerava com el seu propi espai de residència i de relació social". Els 120 mil habitants que preveia aquell pla pel 1925 no es varen assolir fins a la dècada de 1940. En el cas de Palma, s'ha de tenir present que el pla de Calvet, aprovat el 1901, coincidí amb la crisi finisecular derivada de la pèrdua colonial. L'activitat constructora es va activar de la mà de les obres de demolició de les murades que s'allargaren fins el 1932, l'aixecament de la nova ciutat extramurs i de les reformes interiors (Seguí-Aznar, 2000; Artigues i Miranda, 2004). Com a mostra del pes del

Figura 41. Pla d'Eixample de Bernat Calvet, 1901 (Font: Llauger 1992:34). En gris estan els barris de Santa Catalina; Son Espanyolet; Hostalets; Can Capes; La Soledat.

sector de la construcció es pot destacar el fet que de les 38725 persones de població ocupada enregistrada a Palma el 1930, unes 2573 persones treballaven en la indústria de la construcció. Una xifra gens menyspreable, ja que comptava amb el 6,64% de la població ocupada, mentre que el 13,3% era a l'activitat industrial, amb subsectors industrials per davall de l'ocupació en la construcció com la indústria tèxtil (1447 persones) o la del cuir i la sabata (1507 persones). A aquesta xifra s'hi haurien d'afegir els treballadors en activitats lligades a la construcció: pedreres amb 290 treballadors, fusteries amb 1012 treballadors o ebenisteries amb 224 treballadors (Escartín, 2001a).

- Les reformes urbanes internes: Alomar.

Tal com s'ha esmentat anteriorment, el Pla Calvet (1901) no preveia incidir dins del nucli de la ciutat. La Llei de Sanejament i Millora de les Grans Poblacions de 18/03/1895 establí que les poblacions de més de 30 mil habitants l'havien d'aplicar obligatòriament. L'enderrocament de les murades i l'obertura de les noves vies urbanes per a les exigències circulatòries del moment eren enteses com actuacions suficients per a resoldre els problemes detectats pels higienistes. Gónzalez

Figura 42. Aspecte parcial del Pla Bennàssar (Font: Llauger 1992:42).

(2002b) esmenta com una altra preocupació per part de les elits del projecte modernitzador socioeconòmic i urbà de Mallorca era el d'unir la part alta i la baixa de la ciutat, com a excusa per enllaçar la zona portuària amb l'estació del ferrocarril. Per aquest objectiu, a banda del Pla Calvet, a principis de segle XX se redactaren una sèrie d'avantprojectes de reforma interior: Francesc Roca (1908), Jaume Alenyà (1912) i Gaspar Bennàssar (1916) (Seguí-Aznar, 2000; González, 2002b). El 1917 s'aprovà el Pla General de Reforma de Palma, redactat per Gaspar Bennàssar. Llauger (1992:41) comenta que

“semblava que no era suficient haver alliberat Palma del cinturó opressor de les muralles; calia obrir-la al vent de la renovació i del progressisme mitjançant l’obertura de grans canals de ventilació”.

El context en el que Bennàssar redactà el pla estava marcat ja per un creixent interès en promoure, tal com veurem més endavant, la “indústria dels forasters” (Buades, 2004; Seguí-Aznar, 2001). Així, l’arquitecte entén el paper que l’urbanisme i la ciutat poden jugar a favor de la mercantilització de l’oci. El disseny de l’espai és interpretat com a peça clau per a donar pas a una nova via d’acumulació del capital. Si Estada fou una de les principals veus de la burgesia industrial, les idees del qual tingueren un fort impacte sobre l’espai urbà, es podria dir que Bennàssar representava els interessos urbans d’una burgesia que veia l’oportunitat del negoci turístic. Fins i tot, “avançant-se al seu temps, proposava també la urbanització de certes zones situades a l’extraradi, com s’Arenal a la Platja de Palma, per a convertir-les en barris residencials pensats per un turisme d’elit on s’emplaçarien grans hotels, xalets i residències d’estiueig” (Seguí-Aznar 2001:34).

El projecte de Bennàssar contemplava també la reforma de la façana marítima amb la construcció d’un passeig marítim i l’ampliació del port comercial per tal d’acollir grans transatlàntics i dotar als espais portuaris d’una orientació recreativa. González (2002b) comenta que aquell pla només es materialitzà parcialment (p.ex. Gran Via Cort-Born), però que moltes de les seves propostes foren recuperades posteriorment per altres urbanistes (González, 2002b; Seguí-Aznar, 2000).

Des de l’aprovació del Pla Calvet (1901) a la convocatòria del pla d’ordenació urbanística de 1940, la població de Palma havia passat de 63,9 mil habitants a 114,4 mil, és a dir s’havia incrementat en un 78,9%. Si hom mira el que és la ciutat interior (casc antic), la seva població passa de 39 mil habitants al 1900 a 52,9 mil al 1940, amb un increment del 35,7%. Emperò la ciutat de fora murades, el que serà l’eixample, passa de 24,9 mil habitants al 1900 a 61,4 mil habitants, amb un augment del 146,5%. La població de la zona de fora del nucli antic, passaria de representar el 38,9% de tota la població de Palma a principis de segle XX, a representar el 53,7% al 1940 (taula 101).

Taula 101. Evolució de la població de Palma, 1900-1940 (Font: elaboració pròpia a partir d’Alomar 2000 [1950]:78; INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

	Població intramurs		Població exterior		Total
	Habitants	%	Habitants	%	
1900	39.019	61,03	24.918	38,97	63.937
1910	39.801	58,93	27.743	41,07	67.544
1920	42.360	54,72	35.058	45,28	77.418
1930	46.436	52,61	41.826	47,39	88.262
1940	52.968	46,30	61.437	53,70	114.405

Després de la Guerra Civil, el 1940 l’Ajuntament de Palma convocà un concurs per a la redacció del pla d’ordenació urbanística que havia de contemplar tres eixos: la reforma interior (circulatoria, higiènica i estètica), la revisió de l’eixample i la incorporació de les “urbanitzacions salvatges” (Alomar, 2000 [1950]:41). El concurs fou guanyat per Gabriel Alomar Esteve al 1941 i el 1943 es va aprovar definitivament el pla general d’ordenació i reforma interior –Pla General d’Alineacions i Reforma–. Gabriel Alomar havia estat el director de les obres del Palau March al carrer Conquistador (Ferrer, 2008b). L’objectiu de la reforma interior contenia 12 actuacions: 1) via de penetració cap el centre de la ciutat des de Santa Catalina i urbanització de l’antic “Hort d’En Moranta” i Sitjar (8,59 Ha); 2) barriada del Puig de Sant Pere que Alomar (2000 [1950]:51) qualifica d’“slum” (1,56); 3) via de prolongació del Born per enllaçar el port amb la plaça d’Espanya (1,2 Ha); 4) rampa circular i eixample parcial del carrer de Sant Miquel (1,85 Ha); 5) finalització de la plaça Major i escales de la Rambla (1,11 Ha); 6) zona del nou mercat de l’Olivar (2,13 Ha); 7) via de Manacor i Inca i Foro Agrícola (3,18 Ha); 8) via de Lluçmajor i ampliació del carrer del Socorrs (3,34 Ha); 9) barriada de la Calatrava (1,44 Ha); 10) ampliació unilateral del carrer de Jaume II (0,9 Ha); 11) carrer de Quint-Sant Nicolau-Brondo (0,7 Ha); 12) acabament de la “Gran Via Cort-Born” (1,45 Ha) (Alomar, 2000 [1950]).

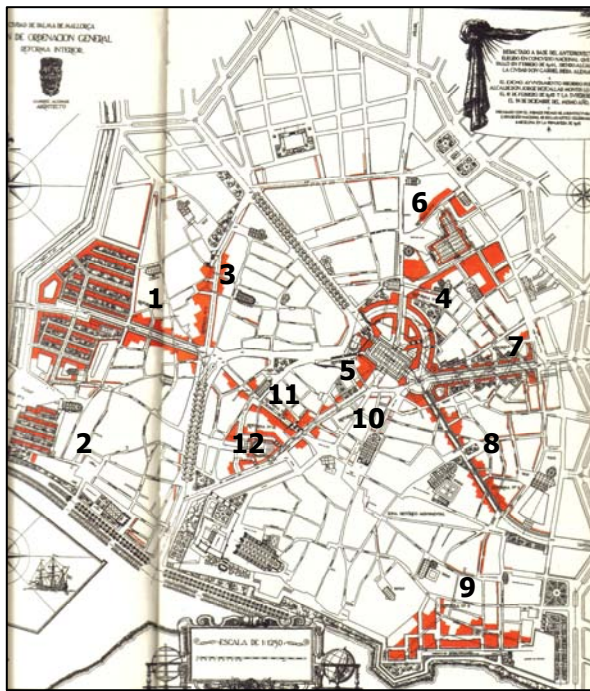

Figura 43. Pla d'Ordenació General (1943): Reforma interior (Font: Alomar, 2000 [1950])

Les reformes interiors del Pla d'Alomar estenien la xarxa radial i pretenia adaptar la ciutat als temps que arribaven presidits per una velocitat i mobilitat en ascens, particularment de la mà dels derivats del petroli i del vehicle motoritzat privat. En el disseny de la ciutat, la Plaça Major esdevé el centre neuràlgic, no només de Palma, sinó de tota l'illa (Alomar, 2000 [1950]; González, 2002b; Seguí-Aznar, 2000). En quant a les reformes interiors cal destacar la important contribució d'aquest pla que proposa la destrucció de certes zones per tal de posar-les en "valor", així com la incorporació d'amplis sectors de la ciutat per a la seva edificació. Seguí-Aznar (2000:35) comenta que "alguns crítics del pla han assenyalat, pel que fa a les reformes interiors, que eren [...] operacions especulatives que destruïen amples zones de la ciutat, al mateix temps que proporcionaven importants beneficis al capital que les havia promogut". Així per exemple, el Pla d'Alomar proposava eliminar

barriades senceres com les del Puig de Sant Pere o sa Calatrava, que eren barriades de les classes populars i proposava construir-les de nou. En paraules d'Alomar (1986:20), anys més tard, "a les bases del Concurs pel Pla de Reforma figurava com imposició categòrica la demolició total i conseqüent reconstrucció dels barris coneguts pels noms de Puig de Sant Pere i de sa Calatrava fonamentada en raons higièniques. "Sa Calatrava" se trobava quasi totalment ocupada per assaonadores (petites factories d'adob de pells) que feien una característic olor acre, penetrant i desagradable encara que no malsà. Jo no estava d'acord amb aquests *sventramenti* que representaven el sacrifici de dos sectors urbans històricament interessants malgrat la seva degradació. Però em vaig veure obligat a incorporar-los al meu Pla, encara que totalment convençut de que aquestes reformes mai es durien a la realitat". Aquest pla era doncs, dins del procés de rebel·lió de les elits del franquisme, una de les formes que les classes privilegiades aprofitaren per tal de reforçar el seu poder que s'havia de traduir en les formes de l'espai urbà (p.ex. Carrer Jaume III)³⁷⁹.

³⁷⁹ El procés de gentrificació urbana a les zones de les classes populars es va iniciar quasi mig segle després de l'aprovació del pla d'Alomar (p.ex. sa Calatrava o sa Gerrerria) (Franquesa i Morell, 2005; Morell, 2009; Franquesa, 2010; Vives, 2011b).

De la reforma interior d'Alomar tan sols es varen dur a terme unes poques actuacions, en concret la del Mercat de l'Olivar, les escalinates de la plaça Major i la de Jaume III. Per dur endavant les reformes urbanes que establia el Pla Alomar, el batle palmès, Joan Coll, proposà a Gabriel Alomar que constituís una empresa immobiliària. En un primer moment Alomar proposà als principals contractistes de Palma unir-se en una societat per tal de dur endavant les obres de la Reforma Interior. Gabriel Alomar, junt amb capital català (Miró Trepà), crea la societat Edificios y Urbanizaciones SA (EUSA). Els catalans feien comptes aconseguir finançament mitjançant la venda de pisos sobre plànols abans de construir-los. Emperò, "Miró Trepà" que havia vingut dient que comptava aconseguir el diner, resulta un gran "bluff" (Alomar 1986:45-46). Després de la fallida col·laboració amb els catalans, Alomar va recórrer a Fèlix Escalas –director del Banesto en aquells moments a Barcelona i molt vinculat a les elits franquistes catalanes– per tal d'aconseguir finançament. Escalas es mostrà disposat a participar en el negoci immobiliari, sempre i quan Joan March estàs assabentat i aquest no estàs interessat en participar-hi³⁸⁰. Alomar s'entrevistà amb en March i aquest accedí a participar en la societat. March deixà els diners a un tipus d'interès del 3% i sol·licità una participació del 50% d'EUSA³⁸¹. En el consell d'administració d'aquesta societat hi entraren els homes de March: Lluís Alemany –advocat, polític del Partit Liberal, cunyat d'Alexandre Jaume i home de March– i

Emili Tramullas –director de Banca March i home de March–. Aquesta empresa s'encarregà de dur endavant una de les principals actuacions urbanístiques de Palma: Jaume III i el seu entorn (p.ex. Hort den Moranta convertit en el Passeig Mallorca) i el Mercat de l'Olivar (Alomar, 1986; Ferrer, 2008b; Soler, 1/08/2010).

D'altra banda, el Pla d'Alomar va establir la revisió de l'eixample que fins aleshores s'havia materialitzat parcialment. Més enllà de l'eixample, als terrenys que s'escapaven a les tramitacions legals, Alomar (2000 [1950]:80) escriu que es presentà el fenomen "de la pseudo-urbanització dels terrenys exteriors als de l'Eixample que podríem

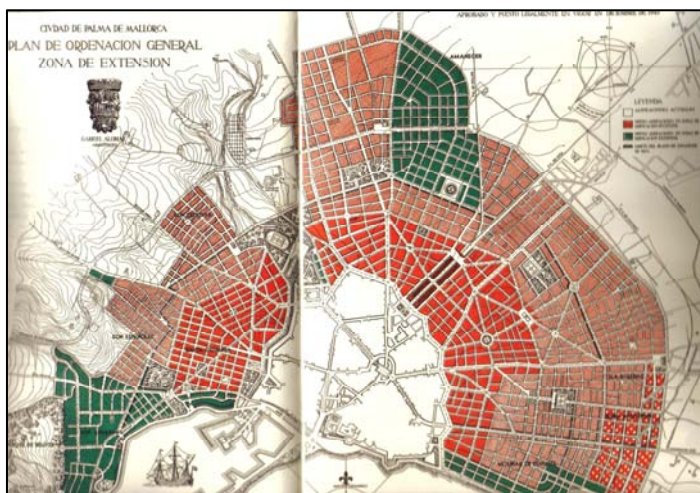

Figura 44. Pla d'ordenació general: zona d'extensió (Font: Alomar, 2000 [1950]).

Llegenda: a) alineacions actuals; b) noves alineacions en zones d'edificació inensiva; c) noves alineacions a zones d'edificació extensiva; d) límit del plànol d'eixample de 1901.

anomenar oficial, formant-se una tercera zona, d'urbanitzacions salvatges, independents les unes de les altres, traçades a vegades pel mateix propietari o el seu manobre, sense intervenció tècnica en la majoria dels casos i mai amb valor legal, ja que si alguna vegada el plànol se va sotmetre a l'aprovació del Municipi, per una incomprensible despreocupació per la llei en qui més haurien de vetllar per ella, no es va elevar a la de la Superioritat". Segons el propi Alomar aquelles zones ocupaven una àrea tan gran com la del mateix eixample oficial.

El Pla d'Alomar amplià la zona d'eixample amb la incorporació d'aquestes "urbanitzacions salvatges", la qual cosa suposava afegir unes 300 Ha (Rullan, 2002). La zona urbana i la zona rural quedaven separades per una via de cintura. A la zona rural –el que avui

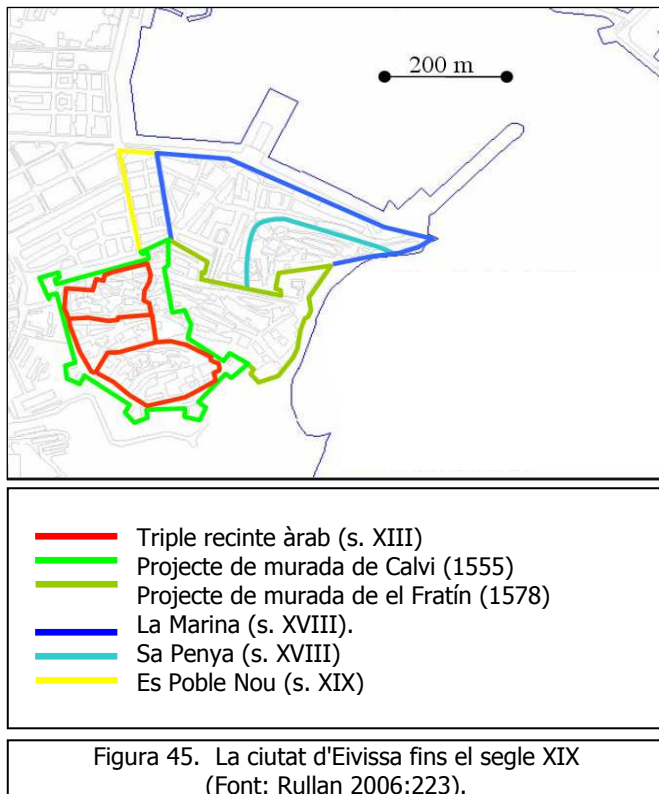
³⁸⁰ Segons Alomar (1986:45), Fèlix Escalas li va dir: "Miri Vostè Alomar, aquest assumpte, des del punt de vista financer me pareix un bon assumpte, però què diu d'això don Joan March?". Alomar (1986:45) li contestà que "don Joan March estava assebandadíssim de l'assumpte i que els seus fills continuadament me feien bromes a vegades davant del seu pare sobre "sa curolla d'en Biel Alomar" i que si hi hagués estat realment interessat, segurament m'ho hagués dit, perquè sabia bé les dificultats que estava passant, tot cercant diners". Escalas li acabà dient que "jo voldria saber si li ha proposat Vostè a don Joan March finançar aquesta societat. Si no ho ha fet, feis-ho i portí'm Vostè una carta seva dient que no li interessa. Si me du aquesta carta, no se preocupi, tendran els diners" (Alomar 1986:45).

³⁸¹ A les seves memòries, Gabriel Alomar (1986:45-46) escrivia en relació a la Reforma Interior de Palma i la participació de Joan March que "aquests petits fets que acab d'esmentar, com és de suposar, no se publicaren a la premsa, encara que el fet que March financiés la discutida Reforma –amb gran escàndol per part d'un sector que encara pensava ser dominant però que ja no ho era, començant per alguns aristòcrates i pels parents d don Manuel Salas, l'altre gran capitalista de les illes– no tardà en ser de domini públic".

seria sòl rústic— no es preveia una futura urbanització i en cas d'ampliar-se l'espai urbà, Alomar entenia que aquest s'havia de fer en torn als nuclis satèl·lits; així mateix, es prohibia la construcció de més del 4% de la parcel·la rural i les noves parcel·lacions (Alomar, 2000 [1950]). S'ha apuntat la consideració social de la conceptualització de les barriades i també la del problema de l'habitatge com un dels elements més novetosos del pla de Gabriel Alomar (González, 2006). Alomar va establir la nucleització social de l'eixample en torn de les parròquies que havien de definir els barris que es convertien en el centre neuràlgic de cadascuna de les seccions en que s'havia dividit l'eixample³⁸². Una planificació que estava molt en consonància amb l'urbanisme nacional-catòlic de l'època. A la vessant occidental de l'eixample entre la Soledat i el Molinar, es definia una zona industrial.

Així mateix, Alomar va considerar la zona de Ponent com a turístico-residencial, mentre que s'Arenal, Can Pastilla, Las Maravillas i Sometimes eren considerats com a nuclis d'estiueig. I, "únicament s'indicava, en el cas de Sometimes, que havia de regir-se per les Ordenances Municipals d'Edificació corresponents a les zones extensives" (Seguí-Aznar 2001:96). Encara que Alomar no va preveure l'explosió turística de la Badia de Palma, la seva visió era realment novadora i bastant holística (Seguí-Aznar, 2001). Emperò, el caos urbanístic s'imposà a Palma a mesura que s'obrien els braços al "desenvolupisme" franquista en la versió turística, tot deixant de banda un dels planejaments més avançats de l'època.

b) Les Pitiüses: la convivència de dos móns.

En el cas de les Pitiüses com ja s'ha pogut veure al llarg del text, s'hauria de fer referència a la convivència de dos móns. Per una banda, el món urbà i comercial que es concentrava a la Vila d'Eivissa i en del que uns pocs prohoms n'eren els beneficiaris absoluts; i per una altra banda, el món rural que vivia quasi d'esquenes a la "modernitat". Un món aquest darrer que fascinà als intel·lectuals dels anys 1920 que hi veien "elements arquetípics del Mediterrani havien quedat preservats de qualsevol contaminació, inclosa la contaminació cultural" (Valero 2001:27). Entre ells es trobava el filòsof de l'Escola de Frankfurt, Walter Benjamin (Valero, 2001). Emperò, aquell món també fascinà als joves arquitectes que es rebel·laven contra les formes i els materials de la ciutat-megamàquina. Entre aquells es trobaven els membres de GATEPAC (Grup d'Artistes i Tècnics Espanyols pel Progrés de l'Arquitectura

Contemporània) i entre els que destaca la figura de Josep Lluís Sert (Blázquez, 2006; Valero, 2001).

El darrer quart del segle XIX es comencen a implantar tot un seguit de projectes per tal d'inserir a les Pitiüses dins del sistema-món capitalista. La conversió de l'espai insular vers l'exportació de determinats productes agroforestals i miners feu que es produïssin importants modificacions sociodemogràfiques i urbanes (Cirer, 1998). La "mà invisible" havia arribat a l'illa per a que aquesta s'adaptàs intensament a les exigències de les elits locals i dels centres de consum internacionals. La població de les Pitiüses se situava al 1860 en torn a les 23,4 mil

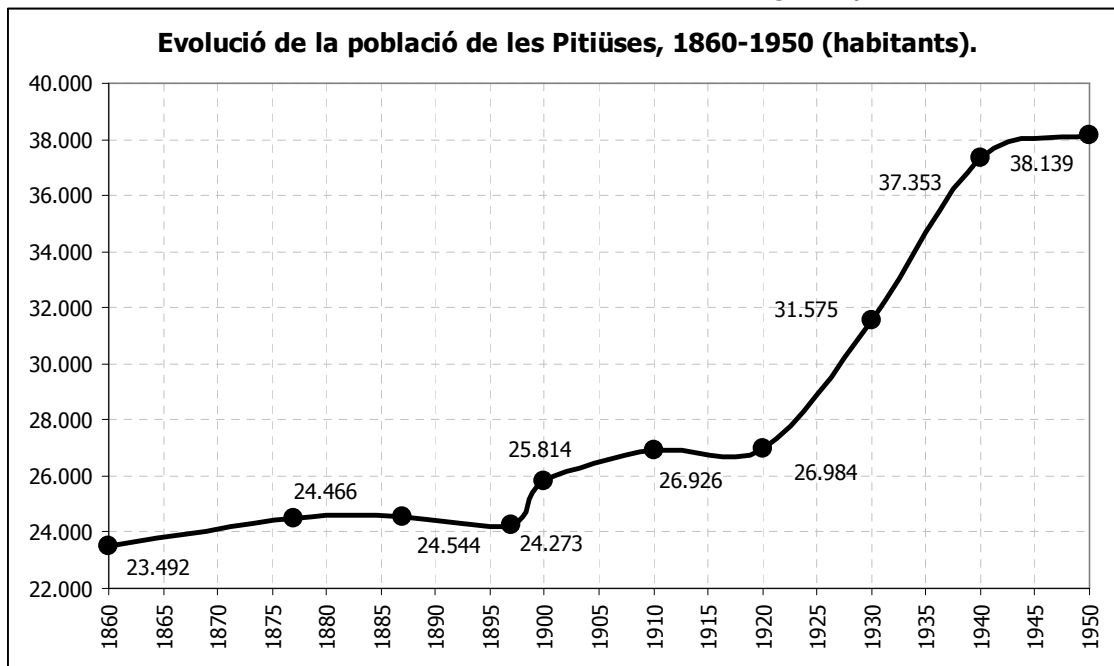
³⁸² Divideix l'Eixample en els següents barris: El Terreno; Son Armadans; Santa Catalina/Son espanyolet; Sant Sebastià; Santa Catalina Thomàs; Amanecer; San Alonso; Hostalets; La Trinitat; La Soledat; Molinar de Llevant.

persones i el 1900 s'arribava a unes 25,8 mil (taula 102 i gràfic 16). És a dir, s'havia produït un increment demogràfic del 9,8%, quan pel conjunt de les Balears havia estat del 15,6%. Cal assenyalar que mentre la Vila d'Eivissa havia experimentat un increment demogràfic del 14,5%, la població de la resta de l'illa havia registrant un increment del 5,8%. Per altra banda, Formentera experimentà un increment demogràfic del 34% entre el 1860 i el 1900.

Entre les principals causes de la diferència en quant als increments demogràfics de les Pitiüses respecte del conjunt de les Balears, Cirer (1998) assenyala per una banda les deficientes condicions higièniques imperants a les illes menors, que se traduïen en una elevada mortalitat i la forta emigració, que durant la segona meitat del segle XIX, Cirer (1998:31) qualifica com a "d'autèntica desbandada". Entre el 1878 i el 1900 el saldo migratori de les Pitiüses fou negatiu en unes 3792 persones. Aquesta xifra contrasta amb l'increment demogràfic entre aquells mateixos anys que es situà en torn a les 1348 persones. És a dir, el saldo migratori multiplicava per 2,8 l'augment absolut de població (Salvà, 1992). Aquestes magnituds confirmen la "desbandada" descrita per Cirer (1998). Aquests contingents demogràfics abandonaven les Pitiüses cap a "móns moderns" i a la cerca de treball, tot fugint cap a la veïna Mallorca, Alger i Amèrica. Com s'assenyalà abans, cal tenir present que un dels motius, no poc important, de l'emigració era l'emigració forçada associada a les lleves de soldats. Tan sols aquells amb prou poder adquisitiu es podien lliurar del servei militar, mentre que aquells deslligats de la moneda i del poder no tenien més remei que anar forçosament a defensar els interessos de l'Estat. Aquest fou un motiu de queixa constant per part de la pagesia eivissenca (Cirer, 1998). Com exemple es pot destacar que la Guerra de Cuba va extreure uns 292 soldats de les Pitiüses, la qual cosa representa un poc més de l'1% de la població (Marimon, 1993). Aquest contingent demogràfic sostret era especialment notable pel fet que es tractava principalment d'homes joves i, per tant el camp perdia la principal força de treball.

L'esperança de vida a Eivissa a l'any 1887 era de 30 anys, mentre que a Menorca era de 51 anys (la més elevada de l'Estat) (Casasnovas, 2005). Encara que no hi ha massa informació al respecte, Cirer (1998) apunta que a certes zones de Vila, la mortalitat devia ser tan gran o inclús major que a la resta de l'illa. La ciutat s'havia estès més enllà del recinte emmurallat amb l'aparició dels barris de sa Penya i la Marina, unes zones amb forta concentració de les classes populars i on les condicions de vida eren deplorables. En el segle XVII aquests barris s'havien protegit amb un mur (primera Estacada) que segons Rullan (2006:222) també servia "de sistema de control fiscal dels productes que arribaven a la ciutat des del camp". A mitjans segle XVIII, a les 6,5 Ha d'aquests dos barris s'allotjaven 2/3 dels 2600 habitants de la ciutat. Segons Cirer (1998) en el barri de la Marina les deficientes condicions higièniques s'agreujaven pel fet que des del començaments del segle XIX fins el 1857 la seva població s'havia duplicat. Aquell mateix any, el 1857, s'autoritza la construcció del primer eixample de Vila, el Poble Nou (1 Ha). La construcció d'aquest estava condicionat a la construcció d'una segona Estacada i significaria l'avanç de la ciutat cap a ses Feixes (Rullan, 2006). Rullan (2006:223) assenyala la "peculiaritat del creixement extramurs eivissenc que, a la llarga, ha permès la conservació de les seves monumentals murades renaixentistes". Aquesta peculiaritat es reforça en el fet que, tal com ja s'ha avançat anteriorment, mentre les classes privilegiades se localitzaven a la zona coneguda com a Dalt Vila (a intramurs), les classes populars se localitzaven als ravals.

Gràfic 16. (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

Taula 102. Evolució de la població de les Pitiüses, 1900-1950 (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006; any 1877 a partir de Cirer, 1986).

	Pitiüses	Eivissa		Vila		Formentera	
	Habitants	Habitants	%	Habitants	%	Habitants	%
1860	23.492	21.808	92,83	5.522	23,51	1.684	7,17
1877	24.466	22.274	91,04	5547	22,67	1.846	7,55
1887	24.544	23.648	96,35	5570	22,69	1.853	7,55
1897	24.273	22.240	91,62	5.545	22,84	2.033	8,38
1900	25.814	23.556	91,25	6.327	24,51	2.258	8,75
1910	26.926	24.628	91,47	6.225	23,12	2.298	8,53
1920	26.984	24.476	90,71	6.168	22,86	2.508	9,29
1930	31.575	28.646	90,72	7.616	24,12	2.929	9,28
1940	37.353	33.961	90,92	9.644	25,82	3.392	9,08
1950	38.139	35.482	93,03	12283	32,21	2.657	6,97

La situació a principis del segle XX va estar marcada per una sèrie de canvis importants que permeten la inserció de les Pitiüses dins dels circuits comercials del moment, amb la especialització exportadora en sal i productes agroforestals. Una solució que es fa viable, tal com s'ha explicat abans, gràcies a la profunda transformació de les infraestructures de transport –de connexió interna i externa– i a la implantació dels nous mitjans de transport. En aquest context, tenim entre el 1900 i el 1950 un creixement demogràfic importantíssim. Es passa dels 25,9 mil habitants de 1900 a uns 38,15 mil habitants al 1950. És a dir, se produeix un increment del 47,05%, quan pel conjunt de les Balears havia estat del 33,3% pel període 1900-1950. Al llarg d'aquest període, encara tenim dos episodis que provoquen una mortalitat catastròfica: l'epidèmia de grip de 1918 (Lluch i Dubon, 1991) i la Guerra Civil al 1936 (Parron, 2008).

Hom pot detectar un canvi substancial en quant als fluxos migratoris que des de principis de segle fins el 1920 presentava un saldo migratori negatiu de 5943 persones, mentre que a partir dels "feliços anys 1920" el saldo migratori esdevé positiu i entre 1920 i el 1950 aquest fou de 4116 persones (Salvà, 1992). A principis de segle XX, els eivissencs es dirigien sobretot a Argentina, Uruguai i Cuba. En el cas dels formenterencs, Joan Vilà-Valentí (2000

[1950]:88) escrivia que "la majoria [de formenterencs] estaven cinc o sis anys fora de l'illa, i llavors tornaven a ella, començant l'edificació d'una casa nova i establint una nova llar en casar-se amb una formenterenga. Molts pocs deixaren de seguir aquesta forma d'endogàmia i aquells que no ho feren foren els únics que convertiren l'emigració en definitiva. Un nombre bastant crescut dels que havien retornat tornaven a partir poc després, per passar una anys fora de Formentera, navegant pel Mediterrani o l'Atlàntic. Al cap d'un altre període de duració aproximada al primer, retornaven de nou, quasi sempre ja definitivament, dedicant-se en endavant al mode de vida normal de l'illa". Aquest procés descrit pel professor Vilà-Valentí pot ser que fos comú també a l'illa d'Eivissa i que per tant el saldo migratori positiu a partir dels anys 1920 està relacionat amb aquest fet. Així tenim l'exemple de l'eivissenc Joan Marí Marí (Botja) qui relata com el seu pare retorna a Eivissa des de Montevideo cap a finals de la primera dècada del segle XX i ja s'instal·la definitivament a l'illa. Llavors el mateix Joan Marí partiria cap a Bons Aires el 1913 on restaria fins el 1927, any en que retorna a Sant Josep (Marí, 1998).

Un altre aspecte a tenir en compte és que mentre el 1930 no hi havia guarnició militar, el 1940 el nombre de soldats probablement superava els mil a la ciutat d'Eivissa i també s'havien d'afegir les guarnicions de sa Caleta i el Corb Marí a la parròquia de Sant Francesc de ses Salines (Sant Josep) i d'altres guarnicions disperses per l'illa (Cirer, 2004; Cirer, 2005). L'impacte demogràfic de la Guerra Civil fou dramàtic a Formentera on s'hi ubicà el camp de concentració dels feixistes en el que tancaren unes 1500 persones. Aquest fou un dels camps de concentració (i extermini) més durs de les Balears, ja que els presoners morien de fam. El 1942 aquest camp fou desmantellat i els presos foren distribuïts entre diferents centres de reclusió peninsulars (Colomar, 2009). Així es pot veure com al 1940 la població censada a Formentera era un 28% superior a la de 1950, fet motivat per la seva condició de presó al 1940. Per altra banda, mentre que els emigrants a Amèrica retornaven, els que anaven a Algèria en comptes de residir al Nord d'Àfrica, tan sols hi anaven per realitzar tasques concretes i llavors tornaven. Cirer (2004:108) ens diu que "la poca distància que hi ha a les costes africanes –dos o tres dies de navegació a la vela– permetia que els eivissencs anessin i tornessin amb facilitat".

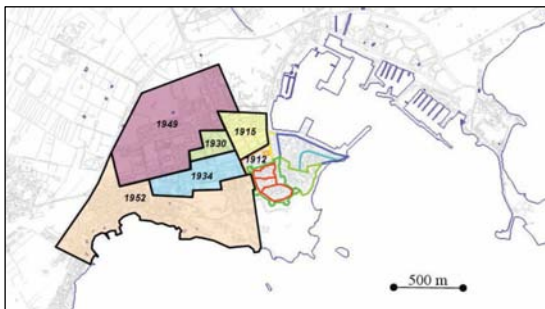

Figura 46. Els eixamples d'Eivissa (Font: Rullan 2006:224).

En el cas de les Pitiüses el principal creixement demogràfic es produeix a la Vila d'Eivissa. Emperò a la resta de l'illa, on predominava el poblament dispers, també s'enregistra un increment notable. A la part forana d'Eivissa es passa de 17,2 mil habitants al 1900 a 23,19 mil al 1950, amb un increment del 34,65%; mentre que a Formentera, l'augment demogràfic és del 17,6% i s'arriba a uns 2657 habitants al 1950. Un creixement demogràfic que estaria relacionat als intensos canvis que es produeixen en el camp amb una agricultura cada cop més adreçada a l'exportació i amb l'orientació industrial i exportadora de les salines. En qualsevol cas, el major increment demogràfic es produeix a la Vila d'Eivissa que passa de 6,3 mil habitants al 1900 a 12,28 mil habitants al 1950, amb un augment del 94,13%. Com a referència comparativa, Palma havia augmentat la seva població en aquest mateix període en un 113,9%.

Les rearticulacions socioeconòmiques se traduïren en una forta transformació urbana, tant de la seva morfologia com de l'estructura. Segons Rullan (2006:223) "l'enderrocament de la segona estacada a finals del XIX i la construcció, el 1898, del Teatre Pereyra, ja fora de murades i estacades, simbolitza el triomf i l'inici de la ciutat comercial i plenament burgesa". Un element a afegir a la sentència de Rullan, és que el Teatre Pereyra fou construït per Abel Matutes Torres. Allà se va constituir la Cambra de Comerç d'Eivissa (1903)³⁸³ que va estar presidida pel mateix Matutes fins el 1911 (Cirer, 2004). L'existència del Teatre Pereyra explicita l'enorme polarització socioterritorial que aglutinava una illa tan petita com Eivissa, on la major part de la població vivia una realitat completament diferent a la de Matutes i altres membres de l'oligarquia. El 1912 se projectà el primer eixample que rep el nom de Vara de Rey (1,5 Ha) i al

³⁸³ La Cambra de Comerç d'Eivissa es va liquidar el 1922 i les seves funcions foren absorbides per la Cambra de Comerç de Mallorca que havia estat constituïda el 1886 (Cirer, 2004).

cap d'un any s'iniciaven les obres de l'edifici de la Central de la Banca Abel Matutes (Cirer, 2005; Rullan, 2006). A partir de llavors, fins a mitjans segle XX, s'anaren ampliant les zones d'eixample cap a l'oest de la ciutat: 1915, nord de Vara de Rey (8,5 Ha); 1930, entre Avinguda d'Espanya i Carretera de Sant Antoni (6,5 Ha); 1934, a l'oest de la Carretera de Sant Antoni (3 Ha); 1949, Eixample Nord (43,5 Ha); 1952, Eixample Sud-Oest (22,5 Ha) (Rullan, 2006).

El nou espai urbà va permetre encetar una nova frontera per a l'expansió del capital, per part de les elits que serien els principals promotors i residents de la nova zona urbana. Mentrestant, les classes populars restaven a les zones d'elevada densitat de la Marina i sa Penya. Entre els nous agents urbans s'hi troben: els naviliers Matutes i Pineda; el fabricant de sabons i empresari d'autocars, Vilàs; el metge Joan Riera; el metge Joan Villangómez; el farmacèutic Cèsar Puget; i el majorista dels cereals Ernests Hernández Sorà. El procés de "creació" de l'espai urbà es concentra de manera extraordinària en el temps, concretament a finals dels anys 1920. Els diners acumulats amb la bona marxa dels negocis durant els "feliços anys 1920" (i per alguns durant la Primera Guerra Mundial) són transformats en les construccions de Vara de Rey. Entre els que participen del boom constructor es troben les classes terratinents que residien a Dalt Vila, encara que aquests ho fan estrictament amb criteris especulatiu ja que no pretenien traslladar-hi la seva residència.

Altrament, en aquells moments es va criticar que l'efervescència constructora no resolva els problemes urbans, concretament el problema estructural d'habitació de les classes populars. El boom constructor s'aprofità d'una abundant mà d'obra barata. Mostra d'això és el fet que els treballadors de la construcció convocaren una vaga a l'agost de 1931 que fou finalment desconvocada, després que la patronal acceptàs augmentar els jornals en torn a un 25% (Cirer, 2005). La febre constructora se va refredar ràpidament, i al 1934 ja s'havien acabat quasi totes les grans obres. En aquells moments, que coincidia amb la crisi mundial, "l'espectre de l'atur comença a planar sobre els treballadors de la construcció" Cirer (2004:103).

La resolució momentània a aquella situació va anar de la mà d'eliminar "barreres" administratives, de l'Ajuntament d'Eivissa, a l'expansió dels interessos vinculats a la construcció i "en els primers mesos de 1936, la construcció semblava revifar tímidament gràcies a l'eliminació de les traves burocràtiques que trobaven els estrangers per construir xalets" (Cirer 2004:104). La major part dels personatges que impulsen la transformació urbana de Vila ocuparen directa o indirectament càrrecs polítics a l'Ajuntament d'Eivissa, tant en temps de dictadura (Primo de Rivera i Franco) com de la Segona República. Entre els personatges que destacaren dins la nova configuració de les classes dominants es troba, indubtablement, Pere Matutes Noguera. Aquest representaria els interessos del capital comercial i especulatiu front als conservadors d'Unió Patriòtica. La seva carrera política es va veure truncada per haver-se de dedicar als negocis de família, després de l'afusellament del seu pare per part de les milícies republicanes³⁸⁴.

Les potencialitats edificatòries que allotjaven les eixamples eivissenques prometien una època daurada pels seus beneficiaris malgrat que, com Cirer (2004) exposa, segurament la crisi dels anys 1930 i la posterior conflictivitat bèl·lica degueren truncar temporalment. D'aquesta manera, Rullan (2006:223) exposa el fet que "la fotografia aèria de 1956 ens permet comprovar com a penes un 20% de les hectàrees d'eixample planificades se trobaven edificades, –quelcom més que les 16 Has de la ciutat del XIX". En qualsevol cas, cal destacar que la superfície de la ciutat d'Eivissa havia passat de 17,5 Ha a finals del segle XIX a unes 103 Ha just a les portes del desenvolupisme turístic. És a dir, s'havia multiplicat per 5,8 i encara restava una part molt important per edificar, una part d'aquesta com es pot veure a la figura 46, l'indava amb la costa, a la part nord del port, que serà posteriorment la zona de localització de la "fàbrica turística".

c) Menorca: "una illa bicèfala".

En el cas de Menorca, el segle XIX s'inaugurà amb la novetat del canvi de domini, caracteritzat per la finalització del període britànic. Com hem apuntat anteriorment, els canvis regulatoris que prohibien la importació de cereals va fracturar el cicle alcista de l'economia menorquina i s'obria un escenari crític que es va resoldre amb un important flux migratori que es dirigí especialment a la colònia francesa d'Algèria. Maria Lluïsa Dubon (1987) comptabilitza

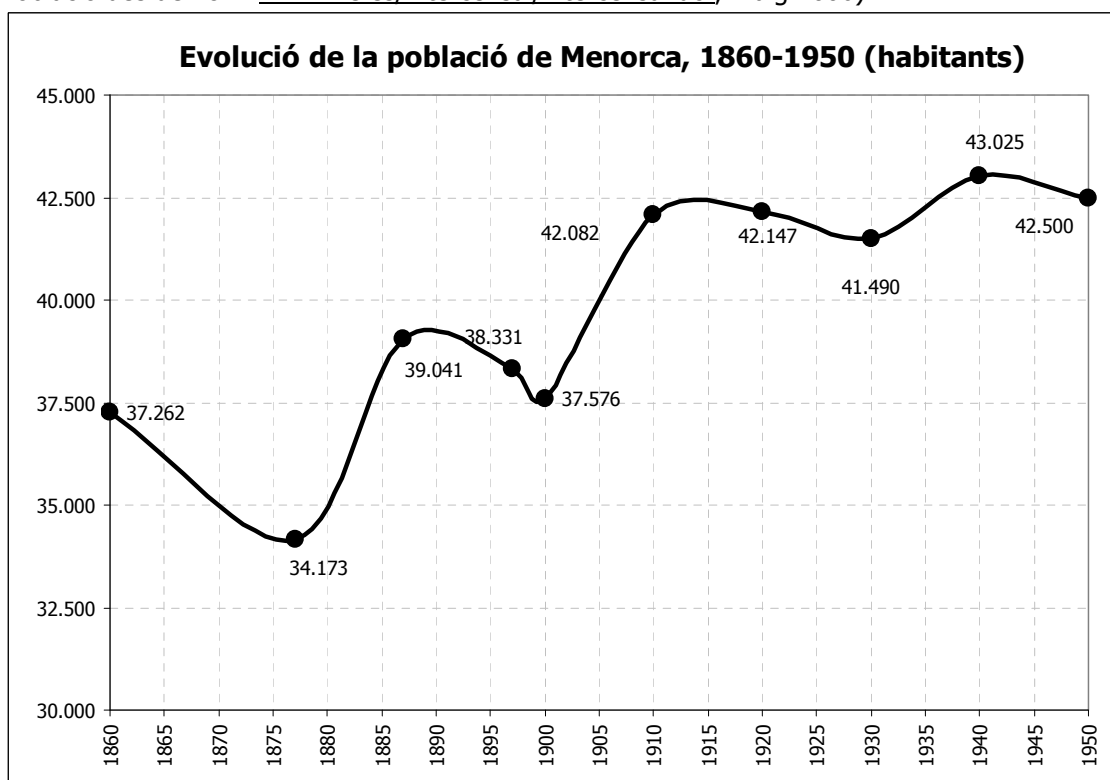
³⁸⁴ Abel Matutes Torres i Pere Matutes Noguera a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, www.eeif.es (març 2009).

un saldo migratori negatiu de 9418 persones entre el 1826 i el 1957, la qual cosa suposava prop d'un terç de la població. A més, la guerra civil carlina agreujà la situació tan pel que fa a les lleves de soldats com per les contribucions de guerra, i també a Menorca els joves fugien de les lleves emigrant a l'estranger (Casasnovas, 2005). Els efectes d'aquells fluxos migratoris sobre la població menorquina alteraren de manera notable l'estructura demogràfica en uns moments de transició demogràfica, és a dir de caiguda de la mortalitat infantil i també de la fecunditat. Una situació demogràfica que era atípica en el context immediat de l'illa. Segons Dubon (1987) la combinació del fort flux migratori amb una situació de transició demogràfica es convertí en un llast demogràfic en les dècades posteriors degut al progressiu envelliment de la població. D'altra banda, la societat menorquina no era atípica tan sols per haver iniciat promptament la transició demogràfica sinó que també ho era pel fet que ja en el 1860, un 26% de la població sabia llegir, front el 15% del conjunt de Balears (Casasnovas, 2005)

L'evolució demogràfica de la primera meitat del segle XIX marcarà profundament la posterior evolució al llarg del segle. A l'any 1860 la població menorquina amb 37,2 mil persones s'havia recuperat sensiblement respecte de 1842, quan se comptabilitzaven 32,1 mil persones. La sortida a la crisi com s'ha apuntat va ser potenciada, en part, per una nova classe que substituirà a aquells que gaudiren dels privilegis de la condició de port franc del port de Maó i de la potent activitat que allà es desenvolupava. Entre les activitats que contribuïren a reactivar l'economia illenca cal destacar el paper que jugaren les obres del port (Cós Nou); la construcció de la fortalesa de la Mola o d'Isabel II que fins i tot exigí mà d'obra forana; la presència de la flota estatunidenca destacada en el Mediterrani que recalà en el port maonès entre 1825 i 1845; la fabricació de sabates pel mercat antillà; etc (Casasnovas, 2005; Casasnovas, 2006). Entre el 1860 i el 1877, la població va caure de 37,2 mil habitants a 34,17 mil. Segons Casasnovas (2006:260) podria "relacionar-se amb la crisi derivada del Sexenni: la paralització de les obres de la Mola i la crisi de la indústria del calçat".

El fort impuls de l'economia menorquina a partir dels anys 1880 se reflectí també en l'evolució demogràfica, així com la crisi menorquina a partir de la desfeta de 1911 també quedà prou patent en dita evolució. Així doncs, es passa de 34,17 mil habitants al 1877 a uns 42,08 mil habitants al 1910. Si entre el 1878 i el 1887 el saldo migratori fou positiu, en unes 2064 persones; entre el 1888 i el 1900 aquest fou de signe oposat, amb unes 4496 persones (Salvà, 1992). Cal destacar que en el conjunt de les Balears, Menorca fou aquella en que l'impacte demogràfic de les guerres colonials fou menor, representant el 0,2% de la població (Marimon, 1993). Emperò, la crisi colonial va tenir un fort efecte sobre la indústria sabatera menorquina que se deixà notar abans de les pèrdues colonials i que podria ser la causa del saldo migratori negatiu durant la darrera dècada del segle XIX quan molts menorquins s'adreçaren a Amèrica i la península. Després de la primera dècada del segle XX en que l'economia menorquina viu un moment àlgid, es produeix el col·lapse industrial i financer que després s'unirà a les crisis derivades de la Primera Guerra Mundial. Els saldos migratoris en aquest període que es perllonga fins el 1920 vénen marcats en un primer moment, de 1900 a 1910, per un resultat positiu amb 1176 persones; i en un segon moment, de 1911 a 1930, amb un saldo negatiu de 5478 persones. Llevat del període 1931-1940 en que el saldo migratori fou positiu (241 persones), pràcticament al llarg de tota la primera meitat del segle XX s'enregistrà un saldo migratori negatiu i en el període que va de 1941 a 1950 aquest fou de 2404 persones. Hom pot veure com entre 1920 i el 1950 la població menorquina es va mantenir quasi estable, pràcticament congelada, en torn a les 42 mil persones (taula 103). Aquest fet expressa les dificultats de la rearticulació del capitalisme menorquí per tal de dissenyar un nou projecte que els permetés inserir-se dins les lògiques sistèmiques, unes lògiques plenament alterades en un context de guerra permanent. Emperò, el que la freda estadística amaga és també el brutal impacte de la Guerra Civil a Menorca, que va restar sota govern de la República fins el 1939. Segons Casasnovas (2005), l'impacte demogràfic de la Guerra Civil fou de prop del 14% de la població, entre les persones assassinades a l'illa i al front, les que s'exiliaren i també aquelles que foren eliminades als camps nazis d'extermini.

Gràfic 17. (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

Taula 103. Evolució de la població de Menorca, 1900-1950 (Font: elaboració pròpia a partir de l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2006).

	Menorca	Maó		Ciutadella	
	Habitants	Habitants	%	Habitants	%
1860	37.262	21.976	58,98	7.230	19,40
1877	34.173	15.842	46,36	7.777	22,76
1887	39.041	18.445	47,25	8.447	21,64
1897	38.331	17.790	46,41	8.672	22,62
1900	37.576	17.144	45,62	8.611	22,92
1910	42.082	17.542	41,69	9.369	22,26
1920	42.147	17.866	42,39	9.575	22,72
1930	41.490	17.010	41,00	10.350	24,95
1940	43.025	17.459	40,58	10.716	24,91
1950	42.500	16.547	38,93	11.170	26,28

En quant al paper dels principals centres urbans de l'illa es pot veure a la taula 103, com la capital, Maó concentrà la major proporció demogràfica amb el 58,9% al 1860, front el 19,4% de la ciutat occidental, Ciutadella. No obstant, si hom se fixa en l'evolució entre el 1860 i el 1900 s'adonà que la població maonesa disminueix en torn a un 21,9%, des dels 21,9 mil habitants de 1860 a 17,7 mil habitants al 1900; mentre que a Ciutadella ocorria el contrari, ja que allà els efectius demogràfics s'incrementaven en un 19,1% i es passa de 7,23 mil habitants al 1860 a uns 8,6 mil. Nogensmenys, s'ha de tenir present que al cas de Maó, tenim que entre el cens de 1860 i el de 1877, es Castell (o Villacarlos) es va independitzar del municipi de Maó. D'aquesta manera, si tinguéssim en compte la suma dels dos municipis al 1900 la població seria de 19.641 persones, una xifra que de totes maneres és un 10,6% inferior de la de 1860. De fet, els efectes de la crisi sociodemogràfica de mitjans segle XIX es va sentir amb major intensitat a la zona oriental de l'illa que es convertí en el principal focus emissor d'emigrants (Murray, 2006).

L'evolució demogràfica de Maó presenta una important fractura en dos moments concrets al llarg de la primera meitat del segle XX. En primer lloc, es pot veure com la crisi de 1911 que va afectar de manera especial a l'aparell industrial maonès, va tenir la seva expressió en l'estancament demogràfic entre el 1910 i el 1920. En aquest període Sant Lluís s'independitzà de Maó, per la qual cosa convé comparar les xifres del conjunt de poblacions de la vessant oriental de Menorca –Maó, es Castell i Sant Lluís– que passa de 22768 habitants al 1910 a uns 22538 habitants el 1920. L'altre episodi que cal apuntar és el corresponent a la Guerra Civil, i molt concretament a la postguerra franquista. Menorca, que fou fidel al govern de la República fins el 1939, va conèixer intensament la repressió dels vencedors, fet que se va reflectir en importants contingents de persones que escaparen cap a l'estranger. Així doncs, es pot veure com l'any 1950 la població de la vessant oriental de Menorca era un 6,6% inferior a la de 1930 quan aquesta era de 21387 persones.

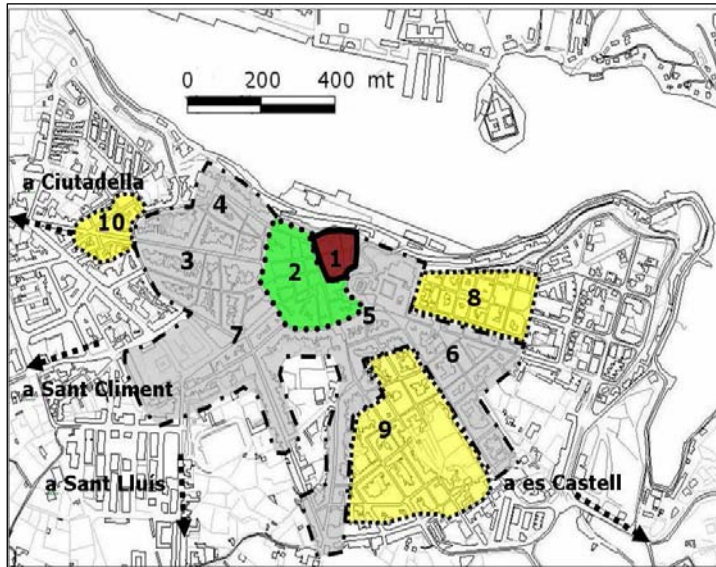

Figura 47. L'estructura urbana de Maó a principis del XIX (Font: Murray 2006:41).

- 1) Castell de Maó (fins s. XV); 2) Ciutat amurallada (s. XIV-XVI); 3) Sa Raval (s. XVII); 4) Pla des Monestir (s. XVII); 5) Sa Ravaleta, Carme, carrer de Gràcia (s. XVIII); 6) Ampliació lineal pel carrer del Carme i Camí des Castell (s. XVIII); 7) Sa Quintana Gran, carrer de ses Moreres i Esplanada (s. XVIII); 8) Ses Tanques del Carme (s. XIX); 9) Cap de Creus i Tanques de ses Monges (s. XIX); 10) Dalt Vilanova (s. XIX).

petjada urbana que reflectia la seva presència, tant en la pròpia trama urbana: a la zona de la Quintana Gran, formada pel quarter militar i la plaça de l'Esplanada –la plaça d'armes– i l'extensió de l'edificació al llarg de les principals vies de comunicació; i amb la planificació de la trama ortogonal del raval a les proximitats del castell de Sant Felip, conegut com a Georgetown (avui es Castell) (Murray, 2006; Vilardell, 2005).

El dinamisme comercial del Maó del segle XVIII es va traduir en la projecció de noves extensions de la ciutat. La primera d'elles fou la coneguda com les Tanques del Carme (1805) que es realitzava sobre el solar de l'horta dels frares carmelites i ocupava una zona d'unes 6 Has; la segona fou la de Cap de Creus (1806) amb una extensió d'unes 15 Has i encara que presentava una trama ben definida, no era tan regular com l'anterior ja que s'havia d'adaptar a les discontinuïtats del terreny; i finalment tenim l'ampliació de Dalt Vilanova (1809) amb una extensió d'unes 3 Has. Podem assenyalar que mentre la primera fou d'iniciativa municipal, les altres dues foren projectes d'iniciativa privada. En el cas del Cap de Creus hi havia múltiples propietaris i construccions que condicionaven la definició de l'ampliació. En canvi, les Tanques del Carme se projectaven sobre un terreny uniforme i amb iniciativa municipal, per tant no

³⁸⁵ En funció de les correlacions de forces existents en el marc europeu, Menorca fou alternativament sotmesa a l'autoritat anglesa (1713-1756), francesa (1756-1763), anglesa (1763-1782), hispànica (1782-1798) i anglesa (1798-1802). Amb la Pau d'Amiens se va incorporar finalment a la monarquia borbònica espanyola.

entraven en conflicte els interessos dels propietaris del sòl. El Dalt Vilanova responia als interessos concrets dels dos propietaris del sòl: Bartomeu Mercadal i Pere Montanyès (Domènech et al, 1983; Murray, 2006).

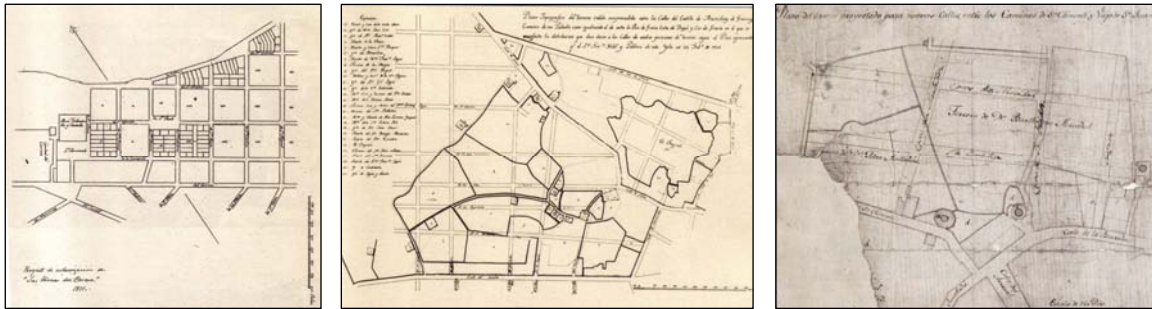

Figura 48. Els projectes d'ampliació planejada en el Maó de principis del XIX: a) Tanques del Carme (1805-1811); Cap de Creus (1806); Dalt Vilanova (1809) (Font: Domènech et al. 1983:26-28).

El Maó de finals de segle XIX i principis del XX va comptar amb la figura destacada de l'arquitecte municipal Francesc Femenias Fàbregas (1870-1938) que treballà junt amb el polifacètic Francesc Hernández Sanz, l'arxiver municipal. No obstant, la tasca de l'arquitecte municipal es manifestà més en les intervencions en edificis que no en aspectes urbanístics. El seu estil eclèctic es troba en diferents construccions del moment, destacant les aportacions modernistes, quasi les úniques a l'illa, del Casino Maonès i la Casa del Poble. Femenias també deixà la seva empremta en la construcció de edificis fabrils com per exemple la Eléctrica Mahonesa o Casa Codina (Gomila, 1998). L'activació econòmica de finals del segle XIX també va tenir la seva repercussió sobre l'espai urbà que es materialitzà tant per la construcció de les

Figura 49. Pla Claret, Projecte de Reforma Interior i Eixample de la ciutat de Maó, 1944 (Font: Domènech et al. 1983:39).

fàbriques com per l'expansió de la ciutat que es feu seguint els eixos de les principals vies terrestres, principalment l'eix del camí de Sant Lluís. Després de la Gran Guerra se realitzaren algunes reformes urbanes importants amb l'obertura de nous carrers transversals – Avinguda del Duc de Crillon i Avinguda Josep M. Cuadrado– que pretenien contrarestar els creixements lineals al llarg de les carreteres (Domènech et al, 1983).

L'arquitecte gironí Josep Claret i Rubira, que arribà a Menorca per a construir l'aeròdrom de Sant Lluís al 1938, fou l'encarregat de redactar el primer document de planificació urbanística de la ciutat de Maó. El Projecte de Reforma Interior i Eixample de la ciutat de Maó de 1944 es corresponia als criteris

ultradesenvolupistes de l'època i preveia la duplicació de l'extensió de la ciutat i l'adaptació de la ciutat al "rei de la selva urbana", el cotxe. Domènech et al. (1983:42) expliquen que quan s'aprovà el pla "són moments d'eufòria, de previsions "monstre" –obertura de grans vies, eixamplament de carrers,...- que, per sort –en molts casos– o per desgràcia –en altres [el Pla preveia, per exemple, diverses zones verdes que mai s'han realitzat]– restaren, moltes vegades, en el terreny dels papers". Claret realitzà altres actuacions a l'interior de la ciutat per tal d'obrir espais, com per exemple la demolició de la barriada de l'illa del Pont des Castell (1944) que fou substituïda per la plaça de la Conquesta; o l'obertura de nous carrers per tal de facilitar l'accés del transport motoritzat, com per exemple la connexió entre el port i la ciutat amb la construcció de la Costa de ses Voltes (1951); així com la introducció dels xamfrans (Domènech et al., 1983; Murray, 2006).

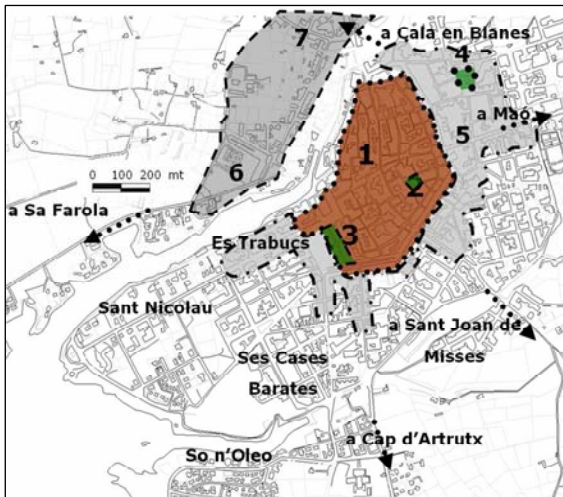

Figura 50. Evolució urbana de Ciutadella fins a mitjans segle XX (Font: Murray 2006:30).
 1) nucli antic; 2) Plaça Llibertat –abans convent dels Socors (s. XIX); 3) Ses Cases Noves –abans convent de Sant Francesc– (s. XIX); 4) Hospital –abans convent de Sant Antoni– (s. XIX); 5) Eixample (fins 1940); 6) Dalt Sa Quintana (a partir de finals s. XIX); 7) Dalt des Penyals (a partir de finals s. XIX).

La ciutat occidental, Ciutadella que havia perdut la condició capitalina amb l'arribada dels britànics, va experimentar un notable creixement demogràfic al llarg del segle XVIII que se va resoldre mitjançant l'ocupació dels espais no edificats d'intramurs. A la vegada, l'aristocràcia dominant aixecà nous casals amb façanes neoclàssiques que simbolitzaven el seu poder, poder que es va veure reforçat a partir de 1820 –en temps de crisi– quan la classe dominant aprofità per aixecar extravagants edificacions, tant al recinte urbà com a les propietats rurals (Casasnovas, 1998; Casasnovas, 2005; Casasnovas, 2006; Murray, 2006). La reactivació de l'economia ciutadellenca, tal com s'ha apuntat anteriorment, va estar vinculada, especialment als retorns d'alguns indians que impulsaren de manera notable les activitats industrials, i particularment la del calçat (Casasnovas, 2006).

El procés desamortitzador, de mitjans segle XIX, va servir per posar nou espai urbà per a la seva conversió en zones de residència; com per exemple l'hort dels franciscans on es construeix ses Cases Noves

i l'hort dels agustins on se construí la plaça del mercat que rep el nom de plaça de la Llibertat. Mentre que a la zona d'extramurs, el convent de Sant Antoni se convertí en hospital. Per altra banda, a la dècada de 1860 l'Ajuntament de Ciutadella va iniciar els tràmits per a la demolició de les murades, unes obres que s'iniciaren el 1871 i que s'allargaren fins el 1914. El 1882, el batle Gabriel Camps i Ramon Cavaller Gelabert formaren la comissió que s'encarregaria de redactar la memòria de planificació de l'eixample de Ciutadella. Ramon Cavaller havia dissenyat gran part dels edificis de Ciutadella en aquells anys, des del mercat, el Teatre des Born, o la façana del Palau del Comte de Torre Saura, etc (Gomila, 1998).

A la vegada que es procedia a la demolició de les murades, se varen dur a terme tot un seguit d'obres a l'interior de la ciutat, i la ciutat es comença a escampar: cap a la vessant septentrional del port mitjançant la construcció del pont sobre el Canal dels Horts (1888) que permetria la urbanització de les zones de Dalt des Penyals i Sa Quintana; i també cap a la vessant meridional amb l'obertura del Passeig de Sant Nicolau, que es convertiria en el carrer residencial anomenat del "Porvenir", nom que deixa clara l'orientació i contingut social del mateix, en el que s'urbanitzà el sector de es Trabucs. Aquesta seria la configuració de l'estructura urbana de Ciutadella cap a mitjans del segle XX (figura 50) (Gomila, 1998; Murray, 2006).

La població ciutadellenca experimenta un important creixement entre 1860 i 1900, tot passant de 7,23 mil habitants a 8,6 mil habitants. I, durant la primera meitat del segle XX la població d'aquesta seguí la seva tendència ascendent i passà de 8,6 mil habitants al 1900 a 11,17 mil el 1950. En aquesta ciutat cal tenir present dos elements que fan que la crisi de 1911 no es sentís amb la mateixa intensitat que a Maó; així com els efectes de la Guerra Civil que tampoc varen tenir els durs efectes de l'altra vessant de l'illa. Per una banda, la fallida industrial afectà sobretot a les grans indústries localitzades a Maó, però no tant en els centres fabrils ciutadellencs. I, per una altra banda, Ciutadella fou dominada per les classes conservadores; mentre que les idees liberals-burgeses i les social-obreres tingueren molta menor incidència. L'aixecament dels rebels militars i el desembarcament feixista es feu a través de la rada ciutadellenca, des d'on avançà la instauració del règim franquista (Casasnovas, 2005; Murillo, 2003; Murray, 2006).

10.5.5.8. Quina posició juguen les illes en la "corba del notari" entre la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del XX?

Les intenses transformacions que varen tenir lloc, especialment, al llarg del segle XIX permeteren posar en marxa un projecte de classe destinat a convertir l'espai balear en una mena de "colònia" especialitzada principalment en la producció agroalimentària destinada als mercats exobalears, i fins i tot més enllà dels territoris peninsulars propers. La mirada de les elits comercials, agràries, financeres i industrials s'adreçaria cap aquells mercats i tal com s'ha exposat anteriorment, alguns empresaris arribarien a tenir una forta presència en aquells indrets, com és el destacat cas de Casa Alzamora, però també de Joan March, així com nombrosos emigrants –uns més anònims que d'altres– que formarien part de la cadena comercial i de creació de valor. Així mateix, el fet que a finals de segle XIX un mallorquí representant de les elits caciquils de Mallorca, Antoni Maura Montaner, va jugar un paper important dins del poder polític estatal, fins arribar a ocupar el càrrec de la presidència del Consell de Ministres el 1903. Una de les principals actuacions del polític conservador fou la relacionada amb les comunicacions marítimes, just al mateix moment en que protagonitzà en el seu segon torn a la presidència, una duríssima repressió en els fets de la Setmana Tràgica de Barcelona al juliol de 1909 (Casasnovas, 2007).

A continuació s'intentarà repassar l'evolució dels fluxos comercials de les illes Balears pel període que abraça la segona meitat del segle XIX i la primera del XX. Al llarg d'aquest període hom detecta canvis de gran calat del capitalisme històric, protagonitzats per la crisi de l'hegemonia britànica i l'ascens hegemònic estatunidenc. En els primers anys del període descrit, cal destacar la rellevància del lliurecanvisme encunyat per la potència britànica que li permetia donar sortida als seus excedents, al temps que convertia la City de Londres en el principal centre de les finances mundials (Arrighi, 1999). Quan es va produir la primera experiència democràtica en la història espanyola –iniciada amb la Revolució de la Gloriosa (1868) i la Primera República (1873-1874)–, el context internacional estava marcat per una creixent competència de preus que repercutia en la seva depreciació, fins arribar a la Gran Depressió de 1873. Una situació que es veié afavorida pel paper que començaven a jugar els EUA i Rússia, particularment amb la introducció de grans quantitats de cereals en els circuits comercials mundials. Segons Arrighi (1999:198) "la gran expansió del comerç mundial de mitjans del segle XIX, com totes les fases d'expansió material dels anteriors cicles sistèmics d'acumulació, havia conduït a una intensificació de les pressions competitives sobre les agències d'acumulació de capital que es va sentir en tot el sistema". És a dir, el lliurecanvisme era promogut sempre i quan hi hagués pocs agents que participassin d'ell. En el moment en que va esclatar la competència, el "castell lliurecanvista" es va començar a esfondrar, i els poders territorials, els Estats, impulsaren una creixent política proteccionista que anava associada a l'expansionisme imperial. La minva dels marges de benefici va repercutir a les classes populars sobre les que s'exercia una major violència sistèmica, al temps que s'intensificava la lluita obrera. Així mateix, Arrighi (1999) exposa com la manca d'expectatives d'ampliació del capital en base a les lògiques productivo-industrials, els excedents es començaren a adreçar a les entitats financeres, el que resultà en una expansió especulativo-financera. Mentre que es detectaven canvis en el sistema-món capitalista, les tensions a les colònies d'ultramar començaven a fer trontollar una de les principals vies d'acumulació per part dels capitals espanyols i que també coincidia amb l'inici del Sexenni Democràtic (1868-1874), amb la Guerra dels 10 anys de Cuba (1868-1878). Tot plegat, feu que l'experiència democràtica fos dissolta i s'iniciàs un llarg període protagonitzat pels Borbons i el caciquisme. En aquest context es rearticula, defineix i expandeix el capitalisme espanyol i balear.

Al Gràfic 18 es recullen les dades dels fluxos comercials de les Balears (1857-1951). Cal matisar que aquest gràfic s'ha confeccionat a partir de diverses fonts, i tan sols pot ser interpretat com una aproximació ja que hi ha notables mancances, especialment pel que fa a comerç exterior que no es recollit ni pel cas de Mallorca ni pel de Menorca. El comerç de cabotatge de les illes s'estima que començà a ser predominant a partir del segle XX, degut a la crisi finisecular que suposà la pèrdua dels mercats antillans i la crisi vitivinícola, a més de la creixent vinculació de les relacions comercials de les illes amb el port de Barcelona. En el treball

de Quintana Peñuela (2008:105 [1972]) sobre el comerç de les Balears entre 1868 i 1886³⁸⁶ en el que se tenen en compte, tan sols els productes agropecuaris i el petroli, va arribar a establir que en la major part dels anys estudiats el comerç exterior era superior al de cabotatge i "des de 1882, és notablement superior, fins culminar el 1886 en que representà el 75,1% del tràfic total portuari de Balears".

A partir del treball de l'interventor de duanes de Palma, Manuel Márquez i Pérez (1884 citat a Quintana Peñuela, 2008 [1972]) podem saber que el port de Palma el 1884 presentava una clara supremacia en el moviment de mercaderies expressades en tonatge, amb el 91,3% del total, seguit dels ports d'Eivissa (10,4%), Maó (7,5%), Alcúdia (2,4%), Porto Colom (1,7%), Ciutadella (1,4%), Sóller (1,2%), Andratx (0,6%) i Pollença (0,6%). Pel que fa al comerç de vi i aiguardents, expressat en litres, caldria destacar el fet que el 1884, Porto Colom enregistrava el 37,1% del comerç de Balears d'aquests productes, encara que el Port de Palma enregistrava el 61,1%. Així doncs, es podria dir que el comportament comercial enregistrat al Port de Palma serviria per explicar, a grans trets, els fluxos comercials de l'illa. Si es miren els fluxos comercials enregistrats al port palmès entre 1901 i 1920, recollits en el treball de Quintana Peñuela (1974), tenim que el comerç exterior, expressat en tonatge, representaria el 37,4% de totes les entrades i un 17,2% de totes les sortides. Mentre que al cas de Mallorca la consideració del comerç exterior podria aportar valuosa informació, Casasnovas (2006) mantén que en el cas de Menorca la major part dels fluxos comercials corresponien als de cabotatge. En canvi, a Eivissa el comerç de la sal presentava una clara vinculació amb el comerç exterior que ha estat adequadament recollit en diversos treballs de Joan Carles Cirer (1986; 2004; 2009). En qualsevol cas, més endavant es passarà a apuntar i analitzar alguns aspectes diferenciant cadascuna de les realitats insulars.

Al gràfic 18 se pot veure com les importacions de materials a través dels ports de les illes, passaren de 13 mil Tm el 1857 a unes 277 mil Tm el 1951. És a dir, s'havien multiplicat per 20,78 vegades. Mentrestant, la població balear tan sols s'havia duplicat. Per altra banda, les exportacions de les illes passaren de 21 mil Tm al 1857 a unes 320 mil Tm al 1951, amb la qual cosa s'havien multiplicat per un factor de 15,47. En aquest punt, volem anotar el fet que al llarg d'aquest període, les importacions han estat generalment superiors a les exportacions. En concret, les importacions han estat un 24,95% superiors a les exportacions. Així mateix, cal matisar que si no es contemplassin les exportacions de sal des de les Pitiüses, tendríem que les importacions a les Balears al llarg d'aquest període han duplicat les sortides. Al gràfic 19 es pot observar com les exportacions de sal pitiüsa representa una part molt significant dels materials exportats de les illes, en concret al llarg del període 1857-1951, el 37,67% de les exportacions de les Balears corresponen a la sal pitiüsa. Els esdeveniments geopolítics mundials i estatals queden perfectament enregistrats en les dinàmiques comercials de les Balears, inserides dins el sistema-món capitalista. A finals de segle XIX i principis del XX s'ajuntava la pèrdua de les colònies d'ultramar amb la pèrdua del mercat francès pel que fa al comerç del vi. A més, les polítiques comercials i industrials giraven, en el context internacional i estatal, cap a postures cada cop més proteccionistes (p.ex. Aranzel de desembre 1891).

Segons González-Ruiz (2006:479) a l'Estat espanyol cap a finals de segle XIX, "se produïa així una aliança d'interessos entre els principals grups d'econòmics del país, en una autèntica coalició de classe contra l'amenaça exterior". En aquells moments es va recórrer a la crida patriòtica per despertar "l'esperit nacional" que beneficiaven a les classes dominants. Al llarg dels primers 20 anys del segle XX, les exportacions legals sembla que es varen mantenir en torn a les 114 mil Tm/any (56 Tm/any si no comptam la sal pitiüsa). Tal com ha analitzat Pere Ferrer (2000; 2008b) pel cas d'un dels majors contrabandistes del món, Joan March, els negocis comercials (i financers) amb l'exterior varen ser prou sucosos en els temps del conflicte bèl·lic mundial. En aquella situació, en la que l'Estat espanyol es mantenia al marge, es varen forjar notables fortunes com la de March. Unes fortunes ben recolzades des dels aparells de l'Estat. Així, per exemple, la bona sintonia entre Joan March i el ministre Santiago Alba va permetre que el contrabandista es saltàs les restriccions de la Llei de Subsistències (Ferrer, 2000; Ferrer, 2008b). Així doncs, sembla probable que les exportacions enregistrades en les estadístiques comercials estiguin infravalorades. Al llarg dels primers vint anys del segle XX, es pot veure com hi ha un augment molt important de les importacions. Unes importacions que

³⁸⁶ Aquest treball es realitzà a partir del document "La crisis agrícola y pecuaria. Datos estadísticos de la comisión creada por Real Decreto de 7 de julio de 1887 para estudiar la crisis por que atraviesa la agricultura y la Ganadería".

eren claus per a la transformació agroindustrial de les economies insulars, així com de l'explosió del transport, i que representaven el seu gruix.

En aquells moments s'intensificaren les polítiques intervencionistes de caire proteccionista, amb una clara aliança entre les elits polítiques i empresarials de l'Estat, com per exemple la Llei de Protecció de les Indústries Noves (1917), la Llei d'Ordenament i Nacionalització d'Indústries relacionades amb la defensa nacional (1918), la nacionalització dels valors d'empreses en mans de capitals estrangers (1916), el Reial Decret de Nacionalització de les Empreses Mineres (1921), l'Aranzel Cambó (1922) o la Reial Ordre de 1926 que no permetia constituir cap empresa industrial ni ampliar ni traslladar les factories existents d'un elevat nombre de sectors sense l'autorització d'un Comitè Regulador de la Producció Industrial (Houpt i Rojo, 2006). L'aranzel del ministre de finances Francesc Cambó³⁸⁷, durant el darrer govern de Maura, va privilegiar especialment als empresaris catalans –particularment del sector tèxtil–, dels quals ell en formava part, així com la major part d'aquelles mesures consolidaven el poder de les oligarquies i de les principals zones industrials de l'Estat. Altres mesures proteccionistes varen tenir una repercussió negativa en el teixit industrial-comercial insular, com per exemple el ja citat Decret Cañal (1919) que afectava a les pells i cuirs, i conseqüentment al calçat (Casasnovas, 2002).

Els anys de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) i els feliços anys 1920 queden ben reflectits en les estadístiques comercials. Durant la contesa bèl·lica, els fluxos comercials enregistrats a través de les estadístiques portuàries, no registren grans alteracions, ans al contrari es mantenen quasi estables i és al 1918 quan es reflecteix una major disminució d'aquests.. El bloqueig alemany dificultava el trànsit marítim de manera important a la major part dels vaixells, però no de tots tal com sembla ser el cas de March (Ferrer, 2000). Així mateix, a Eivissa en temps del conflicte bèl·lic, el soci de March, Abel Matutes Torres va construir nous vaixells. El final de la guerra el va agafar en plena febre constructora naval-comercial i, precisament, en aquells moments es trobava en "la construcció d'un casc de 1100 tones, la seva eslora quasi duplicava la longitud útil de la drassana [...] Era el buc de major tonatge construït a la província, el seu varament es va frustrar degut a la depreciació que varen patir els bucs en acabar la guerra. Es va desballestar el casc i bona part d'ell va servir de combustible a la planta elèctrica del mateix propietari" (Costa 1961:42-43).

Sembla que les mesures proteccionistes establertes al primer quart de segle XX varen afectar als fluxos comercials de l'Estat i, per tant, també de les illes amb una economia que depenia vitalment de les relacions comercials. Així mateix, les mesures proteccionistes de les potències mundials del moment no varen tenir massa repercussions sobre les exportacions espanyoles ja que la major part d'aquelles corresponien aleshores als minerals estratègics per a la indústria de guerra –mineral de ferro, pirites i precipitats de coure, wolfram– i als productes agraris. Un sector, que segons Garrido (2006:495) "s'havia caracteritzat tradicionalment per ser molt més obert a escala internacional que l'economia espanyola en el seu conjunt". Amb la recuperació dels teixits industrials dels països europeus es va establir la "normalitat" al Vell Continent, encara que les mesures proteccionistes mitigaren l'impacte sobre la indústria tèxtil.

El conflicte bèl·lic mundial va tenir una repercussió importantíssima sobre la societat de les illes, especialment sobre les classes populars. Les majors expectatives de benefici que oferia el comerç exterior (legal o no), entre d'altres motius, va provocar que el cost de la vida es disparàs de manera importantíssima (Gràfic 20). Tal com s'ha esmentat anteriorment, aquella situació derivà en una forta confrontació entre les classes populars i les classes dominants que comptaven amb el suport de les forces repressives de l'Estat. Així, els problemes d'abastament de queviures i combustible per part de les classes populars era prou important, i aquestes s'arribaren a aixecar contra les classes poderoses que especulaven amb els productes bàsics, tot aprofitant-se de la situació. Una mostra d'això fou el saqueig al febrer de 1918 dels dipòsits dels molls de Palma en els que "la guàrdia civil va embeinar els sabres i disparà els màusers" (La Almudaina núm.12453 del 19/12/1918 a Casasnovas i Ginard 2006:145). Tal com es pot veure al gràfic 18, durant els feliços anys 1920, fracturats pel Crack de 1929, les exportacions passaren de 178 mil Tm el 1920 (75 mil sense la sal pitiusa) a 184 mil Tm el 1930 (126 mil

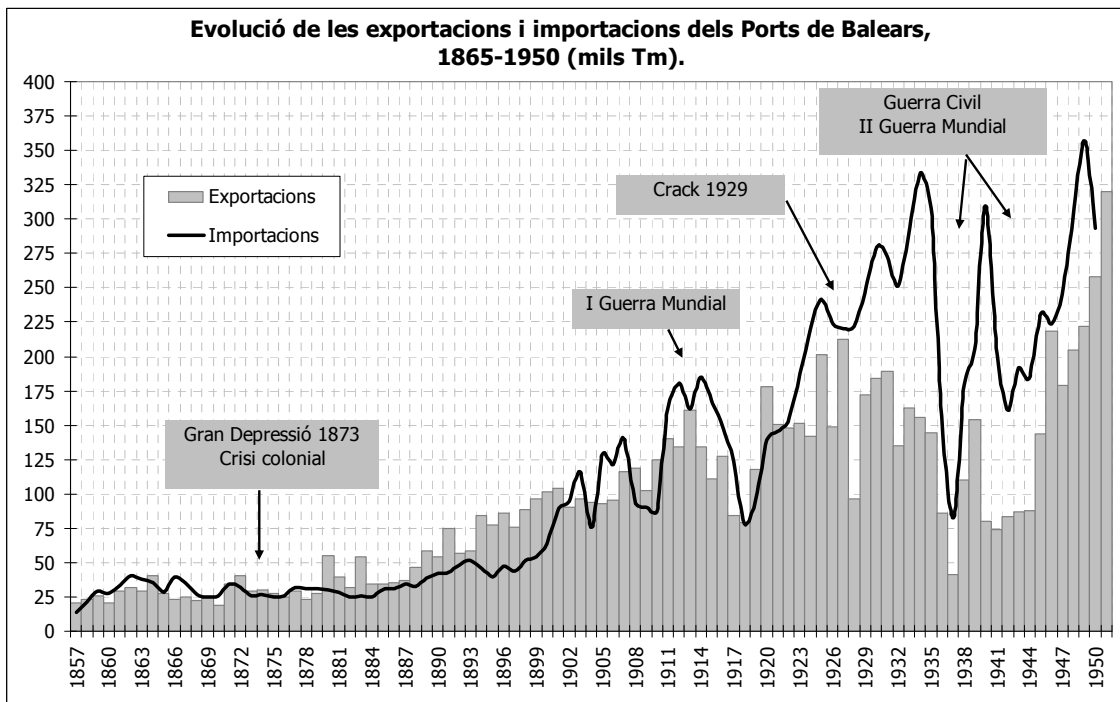
³⁸⁷ El 1921 quan Cambó va assumir la cartera d'Hisenda es va proposar acabar amb el contraban. Per això modificà la Llei de Contraban al 1921 per tal de llevar la competència de jutjar els delictes de contraban comesos a la mar als Tribunals de Marina, que segons Cambó eren massa permissius. L'actuació de Cambó s'ha d'entendre dins del conflicte entre les classes capitalistes del moment, que venien protagonitzats per la figura de March (Ferrer, 2000; Ferrer, 2008b).

sense la sal), és a dir un increment del 3,2%—; i les importacions passaren de 140 mil Tm el 1920 a 280 mil Tm. La crisi dels anys 1930 que va afectar a les potències hegemòniques, va afavorir la germinació dels autoritarismes, amb l'ascens de Hitler a Alemanya que guanyà les eleccions al 1933. Un camí que havia iniciat Mussolini a Itàlia amb la Marxa sobre Roma al 1922, però que també s'estenia amb altres formats a la majoria de països centrals amb l'ascens de les opcions polítiques conservadores i el conflicte social (Silver, 2005). No obstant, el clima conservador sobrevolava sobre tota Europa des de feia dècades (Garcés, 2008).

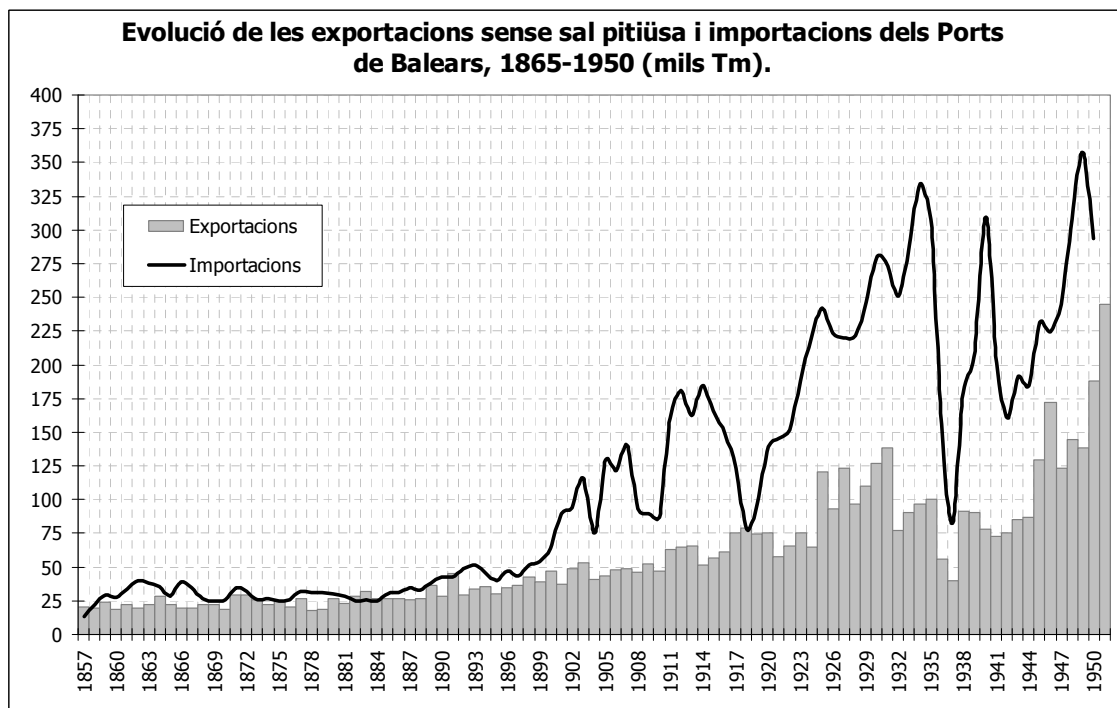
Com a resultat de la crisi financera es varen congelar molts dels pagaments entre països. Així, per exemple el 1932, any de la suspensió de pagaments del Banc de Crèdit Balear, es varen congelar els saldos del Centre de la Moneda a Xile, Equador, Brasil, Argentina, Colòmbia, Santo Domingo, Àustria, Hongria, Txecoslovàquia, Iugoslàvia, Dinamarca, Bulgària i Alemanya. Com a represàlia, el Centre de la Moneda va bloquejar els saldos d'aquells països. Aquells bloquejos de comptes i saldos repercutia pesadament sobre les exportacions (Aspiroz, 2003). Entre el 1930 i el 1935 els preus de molts de productes davallaren, repercutint sobre les exportacions. Encara que en termes físics es pot veure com aquelles presenten una clara diferència entre 1932 i el 1931, quan aquestes eren superiors. Però entre 1932 i el 1935 les exportacions seguien una evolució alcista.

En aquells moments se produïa el que Karl Polanyi (1964:20) definí com la "ruptura del fil d'or", és a dir del sistema monetari internacional sustentat pel patró or, i s'iniciaven els "revolucionaris trenta". Els trets característics d'aquella nova època estaven marcats per la desaparició de les altes finances, el col·lapse de la Lliga de Nacions i l'ascens d'imperis autàrquics. Polanyi (1964:23) assenyala com en aquell context, "Viena va esdevenir la Meca dels economistes liberals". Justament, en aquells anys, a l'Estat espanyol s'iniciava el segon període democràtic de la seva història (Segona República, 1931-1936). Una experiència que va ser eliminada pels militars aixecats i capitanejats per Francisco Franco Bahamonde, amb el recolzament de les principals elits del país.

Gràfic 18.

Gràfic 19.

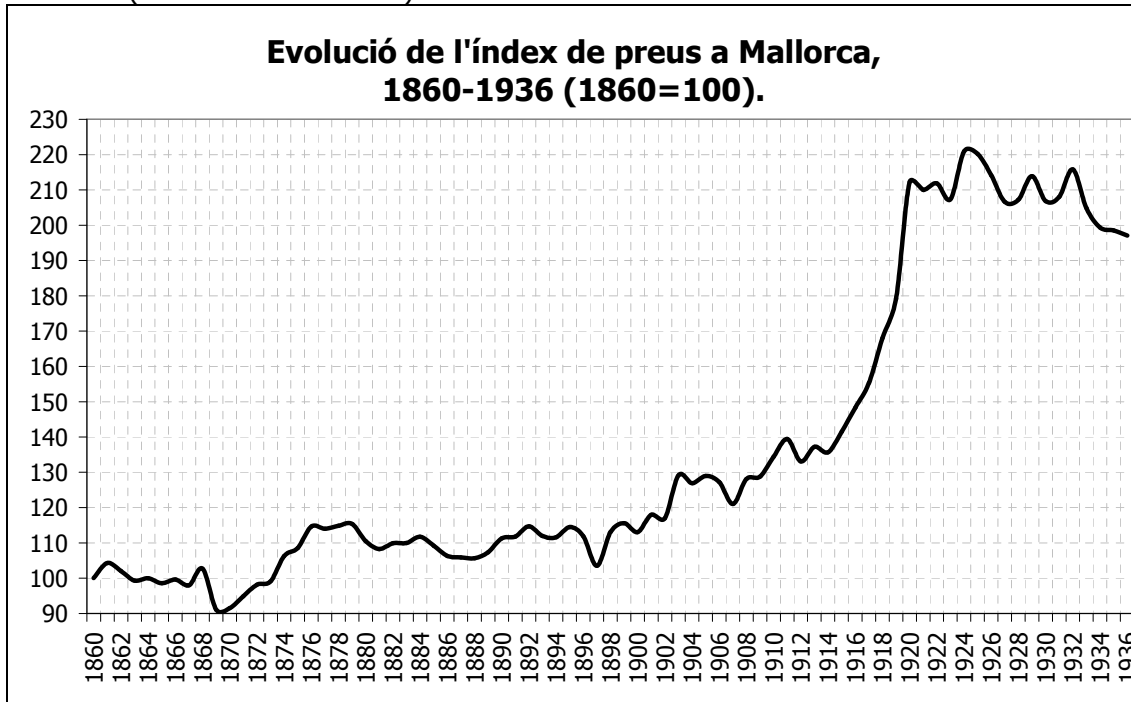

Font: Mallorca –comerç de cabotatge de tots els ports pels anys 1865-1920 a Manera, 2001a; comerç de cabotatge i exterior del Port de Palma pels anys 1921-1931 a Quintana, 1974; comerç de cabotatge i exterior de tots els ports pels anys 1931-1949 a Aspiroz, 2003; comerç de cabotatge i exterior del Port de Palma pels anys 1950-1956 a Junta de Obras de Puerto –Autoritat Portuària–, 1951, 1956–; Eivissa 1857-1961 –estadístiques de cabotatge i de comerç exterior en mitjanes mòbils– a Cirer, 2009a–; Menorca –comerç de cabotatge pels anys 1865-1947 als ports de Maó i Ciutadella a Casanovas, 2001–.

Taula 104. Evolució de les importacions i exportacions a les Balears en mitjanes anuals de cada període, 1857-1951 (unitat: milers de Tm) (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a; Quintana, 1974; Aspiroz, 2003; Junta d'Obres de Port, 1951, 1956; Cirer, 2009a; Casanovas, 2001).

	1857-1875	1876-1900	1901-1925	1926-1951
Importacions (mil Tm)	29,67	38,04	137,03	240,51
Exportacions (mil Tm)	27,64	55,48	123,85	151,92
Balança comercial (mil Tm)	-2,03	17,44	-13,18	-88,59
Exportacions (sense sal pitüsa) (mil Tm)	22,66	30,68	60,69	110,32
Balança comercial (sense sal pitüsa) (mil Tm)	-7,00	-7,36	-76,34	-130,19

Gràfic 20. (Font: Molina 2003:169).

Els anys que abracen el període de la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial presenten alts i baixos en els fluxos comercials. Quan esclatà la Guerra Civil, Mallorca es convertí en un dels principals centres d'operacions –militars, comercials, financeres i industrials– dels rebels, amb la qual cosa se pot apreciar un cert augment, especialment de les importacions, però també de les exportacions, especialment aquelles per abastir a l'exèrcit feixista. Franco va establir tota una sèrie d'acords especials amb les potències feixistes (p.ex. Acord Franco-Fagiouli 29/04/1937; Acord Franco-Ciano 11/08/1937; l'aparell HISMA (Sociedad Hispano-Marroquí de Transportes Limitada) – ROWAK (Rohstoff-und Warteneinkaufsgesellschaft m.b.G.), etc). Aquests acords es realitzaven mitjançant la modalitat del *clearing* (compensació bilateral) entre les parts. Així i tot, les relacions comercials amb el Regne Unit podrien ser qualificades com a excel·lents (Viñas et al., 1979). El 1938, el canvi oficial de la pesseta espanyola –dels rebels– estava sobrevalorat, més d'un 100% respecte del canvi comercial, per així poder afrontar les exigències materials dels aixecats. Viñas et al. (1979:191) assenyalen que "pareix que una de les conseqüències de la modificació del tipus de canvi que més preocupava a les autoritats era l'impacte explícit sobre els preus a la importació". El manteniment del tipus de canvi oficials durant el període conegut com autàrquic degué repercutir molt positivament en els agents encarregats del comerç exterior. Segons Aspiroz (2003:284-285) "exportant inclús a l'exterior per la meitat del valor real, se va poder fer un pingüe negoci utilitzant les divises aconseguides per importar mercaderies, que, situades a l'interior podien vendre's tres o quatre vegades per damunt del preu d'obtenció a l'estranger. Entram en uns anys en els que se barallen per aconseguir les "licències" al marge de qualsevol consideració sobre les condicions d'exportació o importació. Això implica un grau de falsedat en les dades del comerç exterior en aquest període bastant elevat [...] la major part dels empresaris declaraven un volum o un valor menor d'exportació. La part obscura se cobrava a l'estranger i els ingressos no regressaven a Espanya".

Aquell context va permetre emergir un potent negoci de contraban, que era vist pels membres més "purs" del règim com un entrebanc a la seva consolidació. Així, es posà en marxa l'aparell institucional per tal de, per una banda, controlar la moneda estrangera amb el Comitè de Moneda Estrangera (Ordre de 15/06/1938); i, per una altra banda, controlar el comerç exterior, amb l'Ordre de 20/05/1938 que determinava l'actuació de la Comissió Reguladora del Comerç Exterior. I s'impulsaven els instruments per tal de perseguir i castigar aquells que intentassin escapar-se del control governamental, amb la Llei Penal i Processal per Delictes Monetaris de 24/11/1938 (Viñas et al., 1979).

Tanmateix, la dictadura que començava a caminar, ben aviat va deixar de banda els principis radicals de la Falange, per consolidar-se en un clar projecte de classe, una complexa i densa xarxa d'interessos, caracteritzat per una enorme plasticitat. Segons Glicerio Sánchez-Recio (2003:21) els empresaris "varen servir de recolzament al règim per a consolidar-ho, i el concepte de recolzament, pel contingut pragmàtic que té, és més adequat que el de consens". El franquisme va engendrar un ample sistema de corrupció del que participaven destacats membres dels comandaments franquistes com per exemple Manuel Arburúa amb el contraban de llicències d'importació i exportació³⁸⁸, o el cas de la Barcelona Traction que fou la moneda de canvi amb la que Franco pagava el favor a Joan March qui havia fet possible el cop d'estat (Barciela, 1998; Ferrer, 2008b).

La nova situació podria ser considerada com agredolça per molts dels enemics empresarials de la República –cal recordar que els principals capitals de l'Estat havien participat activament en l'enfonsament de la Segona República–, que com en el cas de Joan March "va haver de passar pel tub i seure al Consell d'Administració de Trasmediterrànea al germà del Cabdill, Nicolás Franco" (Ferrer 2008b:375). March que havia estat el gran aliat financer de Franco, es mostrava preocupat al respecte del programa econòmic de la Falange, que podia anar en contra dels seus interessos. Els Franco, i altres falangistes, consolidaren una densa xarxa d'interessos. Per exemple, en el cas de Nicolás Franco, el tornarem a trobar a d'altres empreses, com és el cas de la filial espanyola de l'Aluminium Company of Canada presidida per ell mateix (Tascón, 2003). Tanmateix, aquell programa teòricament autàrquic sembla que en la pràctica presentava bastants buits, com per exemple el fet que en la postguerra, i abans del programa de liberalització econòmica, ja hi havia una important presència de capitals internacionals, particularment dels EUA. A més s'ha de tenir en compte la important presència d'inversions alemanyes i suïsses dins de bona part del teixit empresarial espanyol (Viñas et al., 1979; Tascón, 2003; Farré i Ruckstull, 2008).

Un cop finalitzada la Guerra Civil, les autoritats franquistes varen constituir l'IEME (Institut Espanyol de Moneda Estrangera) (Llei de 25/08/1939). La seva principal tasca era la del control de les divises i el control del tipus de canvi de la pesseta. Els aspectes monetaris evidentment estan íntimament lligats a la política comercial, ja que l'objectiu a perseguir era el d'obtenir divises a través de la col·locació de certs materials en els mercats exteriors. També es va constituir la CAT (Comissaria General d'Abastaments i Transports) (Llei 10/03/1939) que s'encarregava dels aspectes relacionats amb "l'abastament nacional i el transport de les matèries a ell relacionades" (Viñas et al. 1979:256). A través de la CAT, s'inicià el racionament dels productes bàsics que persistiria fins els 1952. En aquells anys se disposa a la dissolució de les competències de les Juntas Reguladores que s'havien constituït al llarg de la guerra. El 1941 se consagrava la primacia de la Direcció General de Comerç i Política Aranzelària. La política comercial es regiria per uns criteris unificats i centralitzats, amb la conseqüent pràctica desaparició de les Juntas Reguladores que havien jugat un paper important durant la Guerra (Viñas et al., 1979). Segons Ginard (1999a:34) "el règim franquista restringí al màxim les importacions de productes com el cuir, el cotó, el sucre o les llaunes, i regulà la seva distribució en funció a criteris sovint arbitraris". Fins a principis dels anys 1950 les importacions i exportacions varen estar subjectes a l'autorització administrativa per part de la Direcció General de Comerç i Política Aranzelària. El suposat control de preus, de divises i de les relacions comercials presentava, doncs, la realitat ben coneguda, però no reflectida en les estadístiques, de l'estraperlo (Ginard, 1999a; González-Portilla i Garmendia, 2003; Ferrer, 2008a).

A la Segona Guerra Mundial tornam a tenir una important participació de l'Estat espanyol en favor de les potències de l'Eix. Els deutes contrets amb les potències feixistes al llarg de la Guerra Civil, marcaren, en bona mesura, l'agenda de la política comercial exterior espanyola (Viñas et al., 1979). Emperò, tal com exposen Viñas et al (1979) les relacions comercials amb aquells països no semblaven ser tan ben valorades per part de les autoritats franquistes i l'empresariat afí, ja que preferien acudir a altres mercats on podien obtenir divises lliures. Aquelles relacions comercials se sustentaven, sobretot per les compensacions privades que rebien les contraparts. I, aquelles contrapartides eren considerades com un impediment per tal d'assolir la perseguida ISI (Industrialització per Substitució d'Importacions) (Viñas et al.,

³⁸⁸ Viñas et al. (1979:681) ens informen que "un 25% de les matèries primeres comercialitzades entraven de contraban [a l'Estat]. Per alguns sectors, com el de la llana, se creu que el percentatge fou molt major en alguns anys".

1979). Per exemple, tenim que March fundà el 1939 la societat Juan March and Company Ltd. Una societat fundada a Londres i podria simbolitzar un dels mecanismes de March, però segurament de molts d'altres, per tal d'evitar les restriccions del règim a l'expansió de les seves activitats comercials i financeres (Ferrer, 2004; Ferrer, 2008b).

Els països aliats varen mantenir mesures de guerra econòmica que afectaren al comerç exterior espanyol. Entre aquestes, Viñas et al. (1979) esmenten el sistema de navicerts britànics³⁸⁹. Aquest sistema era una mena de passaport comercial conferit pels britànics segons el qual els exportadors dels països neutrals demostraven que els productes que expedien havien estat aprovats per les autoritats consulars britàniques i que no eren productes de contraban. A partir de 1940 els vaixells que navegassin sense navicert podien ser detinguts i capturats. A més, amb l'esclat de la guerra s'imposava el bloqueig marítim a Alemanya i se desplegava la guerra submarina. L'Espanya de Franco realitzava devers el 60% de les seves exportacions a Alemanya, França, Gran Bretanya i EUA i "per això mateix, no resulta sorprenent que sotmesos als imperatius econòmics, els objectius polítics havien de ser redissenyats, com se posà de manifest quan en iniciar-se la Segona Guerra Mundial, i en entrar en conflicte tres de les quatre grans potències econòmiques de l'època –Gran Bretanya, França i Alemanya– i a pesar de l'afinitat ideològica amb una d'elles, el govern del General Franco tan sols tardàs 24 hores en declarar la seva neutralitat" (Caruana 2006:691).

El tema dels navicerts era un vertader obstacle al comerç exterior del règim que exportava grans quantitats de wolframi i altres minerals a Alemanya. Per això, els EUA i Gran Bretanya pressionaven al règim pel que feia a les importacions, sobretot, de petroli. Un recurs aquest del que no disposava el Tercer Reich (Viñas et al., 1979). El 1940 s'establia l'acord entre Texaco, que ja havia col·laborat amb els rebels, i CAMPSA (Aspiroz, 2003). L'atracament a les potències aliades per tal de proveir-se d'aquells materials "vitals" i el joc comercial dominat per elles, era una tècnica que segons Ferrer (2004:445) "evitaria la definitiva entrada d'Espanya en la guerra". En aquell context, alguns productes exportats de d'Espanya com per exemple el wolframi o les pirites de ferro acusaren una forta sobrevaloració ja que els aliats es disposaven a adquirir-les, per tal d'evitar que les potències de l'Eix les adquirissin. Les converses entre Hitler i Franco varen accelerar, per altra banda, l'apropament dels països anglosaxons amb Franco. El 1943 es produeix un gir important en les relacions internacionals de Franco. Mentre que els països de l'Eix, que havien perdut Estalingrat, pressionaven pel "ple ús de les Illes Balears" (Garcés 2008:29), "el 25 de març de 1943 els serveis secrets dels EUA reafirmaven la seva confiança en la dictadura de Franco i donaven un pas addicional: recomanaven la seva admissió en la Coalició liderada pels EUA" (Garcés 2008:29).

Abans de la derrota Alemanya, Franco ja havia entrat dins l'òrbita nord-americana, el desembre de 1944 havia concedit drets aeris als EUA sobre territori espanyol. Segons Garcés (2008) a l'Espanya de Franco es va escenificar el canvi hegemònic, amb la irrupció del poder dels EUA a la Mediterrània, i la decadència britànica. Les exigències del guió de Washington varen conduir a Franco a fer canvis en els seus quadres de comandament, d'entre els quals el nomenament al 1944 de José Félix de Lequerica –Banco Urquijo– com a Ministre d'Assumptes Exteriors fou un dels més destacables. El 1945, Lequerica exposava que "estam disposats a donar tot el que tenim per continuar en el poder. Haurem de fer sacrificis i els farem sense vacil·lar. Si és necessari dissoldre la Falange, la dissoldrem. Fins i tot acabarem amb Franco si és necessari. L'important és preservar el fonament del govern –els seus membres no importen. El fonament del govern és l'Exèrcit, així com la seva influència política per prevenir caure en la calamitat de la democràcia" (Garcés 2008:48).

El 1945 Alberto Martín Artajo ocuparia la cartera d'exteriors i tenia com a objectiu rellançar el capitalisme espanyol a qualsevol preu. Cal tenir present que durant els anys 1940, la resistència antifranquista s'estava reorganitzant i aconseguia recuperar un cert espai, ja que les condicions de vida de les classes populars eren cada cop més dures (Ginard, 1997). El 1945 Harry Truman entrava en escena, com a president dels EUA, el Tercer Reich capitulava i les Nacions Unides, a proposta de Mèxic, aprovava l'exclusió del règim de Franco per haver-se instaurat gràcies al recolzament armat de l'Eix Alemanya-Itàlia (Garcés, 2008). Cap a finals dels anys 1940 se produïa un apropament a les potències vencedores a través d'acords bilaterals; una creixent i sostinguda vinculació amb la potència nord-americana, així el 1948 se

³⁸⁹ Els navicerts eren documents expedits pels consuls britànics a les dues guerres mundials que certificaven que un vaixell neutral no portava mercaderies a països enemics.

desbloquejaven uns 60 milions de dòlars d'actius espanyols als EUA. Emperò la política de canvis era la gran llosa que frenava les exportacions. Viñas et al. (1979:513) ens diuen que "uns canvis oficials tan allunyats de la realitat no podien més que provocar tota sort de moviments il·legals de fons, així com l'establiment de borses negres". L'artífex del règim autàrquic, el ministre d'Indústria i Comerç, Juan Antonio Suanzes, començava a perdre pes dins dels col·laboradors de Franco.

Viñas et al. (1979) recorden com la detonació de la bomba atòmica soviètica a l'any 1949 va precipitar els esdeveniments que desembocarien en l'acceptació del règim de Franco per part del bloc occidental, ja en el context d'un nou ordre internacional, marcat per la Guerra Freda. El 1951 arribava a Madrid el primer ambaixador dels EUA, Stanton Griffis, i aterrava amb l'objectiu de transmetre la voluntat dels EUA d'ajudar al règim, a canvi de contraprestacions militars. Franco va respondre que entenia la conveniència d'establir "un pacte bilateral entre Espanya i els Estats Units que integràs forçosament la nostra Pàtria en la defensa comú del Continent" (Viñas et al. 1979:603). L'apropament entre Franco i els EUA es consolidaria amb els Pactes de Madrid de 1953 (Viñas et al., 1979). El 1951 es duia a terme una profunda reforma ministerial, Suanzes deixava el càrrec de Ministre d'Indústria i Comerç. La reforma comprenia la creació de dos nous ministeris, els dos relacionats amb el sector exterior, per una banda el Ministeri de Comerç i el Ministeri d'Informació i Turisme. L'objectiu principal era el d'obtenir divises i els materials "vitals", entre ells el petroli, per tal d'engrassar la dictadura. I a més servia per legitimar el règim en el context internacional. Entre els homes destacats del procés que marcaria el rumb al "desenvolupisme espanyol" es trobaven el Ministre d'Assumptes Exteriors, Alberto Martín Artajo i el de Comerç, Manuel Arburúa (Viñas et al., 1979). Al gràfic 18 es pot veure com el volum de les exportacions i importacions de les Balears augmentaren, entre el 1945 i el 1950, un 19,79% i un 122,49% respectivament. A més, es referma i engrandeix la tendència enregistrada entre el 1857 i el 1945 marcada per una balança comercial en termes físics, clarament deficitària, un cop descomptada l'exportació de la sal pitiusa. S'iniciava, doncs, la consolidació del règim després d'un període anomenat autàrquic que responia a elements múltiples, i entre dels quals els derivats de la conjuntura internacional no es poden considerar com a de menor importància, sinó que són centrals en quant a la posició de les illes en el sistema-món capitalista que es perfilava aleshores.

a) Mallorca, escalant posicions en la "corba del notari": una economia dependent de les importacions per poder dur a terme les seves exportacions.

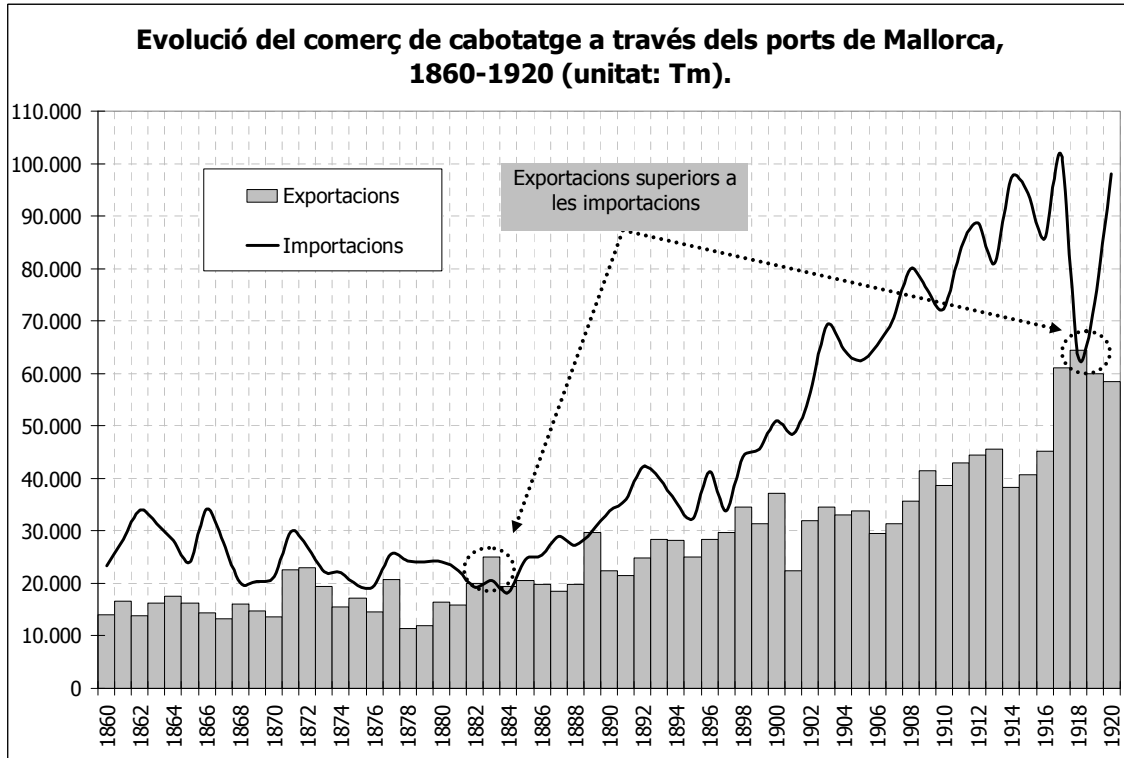
- Ports de Mallorca, període 1860-1920.

A continuació s'intentarà analitzar el cas de Mallorca per tal de veure la relació entre els materials exportats i els importats i així poder destriar la posició de Mallorca en la "corba del notari". Les dades aportades per Carles Manera (2001a) sobre el comerç de cabotatge, diferenciant entre les categories matèries primeres, combustibles, aliments, productes fabricats i productes diverses, ens permet analitzar l'evolució de les importacions i exportacions d'aquests materials des de la vessant física i monetària, pel període que va de 1860 a 1920. A la gràfica 21 es pot veure l'evolució del total d'importacions i exportacions, en termes físics, a través del comerç de cabotatge i de tots els ports de Mallorca (Palma, Andratx, Sóller, Pollença, Alcúdia, Capdepera, Porto Cristo, Porto Colom)³⁹⁰. En primer lloc es pot destacar com al llarg d'aquest període, tant les importacions com les exportacions s'han incrementat de manera notable. En concret s'ha passat d'uns fluxos comercials importats de 23,4 mil Tm el 1860 a 98 mil Tm el 1920; mentre que les exportacions han passat de 14 mil Tm el 1860 a 58,3 mil Tm. Al llarg d'aquest període, les exportacions s'han multiplicat per un factor del 3,55 i les importacions

³⁹⁰ En el treball de Charles Toll Bidwell (1997 [1876]) es pot veure com entre el 1869 i el 1873 sortien des del Port de Palma: 169 vaixells a països estrangers; 85 a Amèrica; i 834 de comerç de cabotatge. Rosselló-Verger (1967) realitza una interessant anàlisi del comerç a través de Porto Colom. En aquest cas es pot veure l'ascens comercial que experimentà aquell port per la creixent exportació de vi. En aquest cas es pot destacar que dels 231,8mil Hl de vi exportats entre 1879 i 1883, un 99,78% s'adreçaven als mercats exteriors. El principal port de destí del vi sortit de Porto Colom era el port francès de Sette. Un dels altres ports que va mantenir una important activitat és el port de Sóller. Entre 1860 i 1862 s'exportaren a França unes 3940 Tm de cítrics (Castanyer, 1981/1982). En canvi, en aquells anys les exportacions d'aliments a través del comerç de cabotatge, des del Port de Sóller, foren de tan sols 287,5 Tm (Manera, 2001a). La malaltia dels tarongers a partir de llavors va repercutir de manera important sobre el conjunt dels fluxos comercials i especialment aquells destinats als ports francesos (Castanyer, 1981/1982; Pérez, 2004).

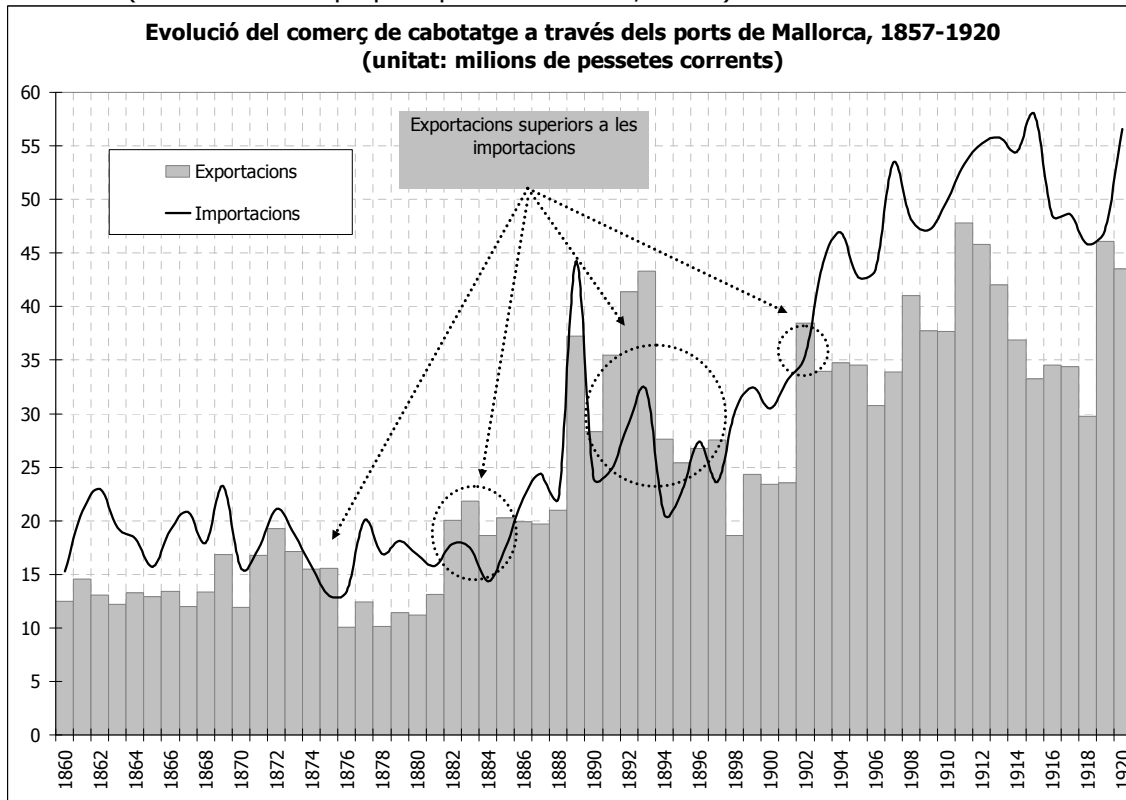
s'han quadruplicat. És a dir, en aquest període de transformació agroindustrial de l'illa, les importacions han guanyat pes i, per tant, la dependència respecte de l'exterior. En segon lloc, si hom observa el gràfic 21 es pot adonar que al llarg de tot el període, tan sols hi ha en base a les dades de comerç de cabotatge –on no hi ha ni el comerç exterior ni el contraban–, 2 anys (1883 i 1917) en els que les exportacions han estat lleugerament superiors a les importacions.

Gràfic 21. (Font: elaboració pròpia a partir de Manera 2001a)

Si en comptes d'analitzar els fluxos comercials de cabotatge des del vessant físic, ho feim des del monetari, tenim que el panorama barata sensiblement (gràfic 22). En aquest sentit, la distància detectada entre els fluxos importats i els exportats es redueix. Al llarg del període 1860-1920, els fluxos comercials exportats, expressats en termes monetaris (pessetes corrents) ha passat de 12,5 milions de pessetes el 1860 a 43,54 milions de pessetes al 1920, per tant s'ha multiplicat per un factor de 3,48; i els fluxos importats de cabotatge han passat de 15,25 milions de pessetes el 1860 a 56,58 milions de pessetes el 1920, multiplicant-se per un factor de 3,71. Des del vessant crematístic podem veure com les exportacions han estat superiors a les importacions en un major nombre d'anys que els enregistrats en els comptes físics. A la gràfica 22, es pot veure com durant el període de la Primera Guerra Mundial, el valor de les exportacions disminueixen de manera notable, mentre que el de les importacions s'incrementaren. Aquest fet podria explicar-se, per una banda per l'augment del preus de les mercaderies en aquells temps de guerra i de quasi paralització del transport marítim a la Mediterrània; i per una altra banda, la disminució en termes monetaris de les exportacions podria ocultar la realitat no recollida a les estadístiques de la forta especulació i contraban que es realitzà en aquells moments. Finalment, podem veure com la suma total del valor monetari de les importacions entre el 1860 i el 1920 va ser un 19,6% superior al de les exportacions; mentre que si hom observa la dimensió física d'aquesta mateixa realitat, s'adona que el volum de les importacions fou un 62,4% superior al de les exportacions.

Gràfic 22. (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a).

Un cop realitzat una anàlisi general de l'evolució del comerç de cabotatge des dels vessants físic i monetari, s'intentarà analitzar els grans grups de mercaderies en els que Carles Manera (2001a)³⁹¹ ha agrupat els materials comercialitzats a Mallorca entre el 1860-1920. Des del vessant físic, les principals partides de productes exportats a través del comerç de cabotatge han estat els **aliments** amb un total de 671 mil Tm entre 1860-1920. Aquestes exportacions experimentaren un fort impuls entre el 1876 i el 1900 quan es va produir la forta transformació agrària i, fonamentalment, la creixent especialització en certs productes, entre els quals es pot destacar els vi. Així, es passa de 138,5 mil Tm entre 1857-1875 a 258,6 mil Tm entre 1876-1900. En el període següent, 1901-1920 segueix essent igualment rellevant l'exportació de productes agrícoles, però la crisi de la fil·loxera i els canvis en el context geoeconòmic i geopolític internacional (p.ex. pèrdua colònies d'ultramar, mesures proteccionistes a França, etc)³⁹² afectaren a aquestes partides; i en el període 1901-1920 els fluxos de productes alimentaris foren de 299 mil Tm. Cal destacar que en aquest darrer període, en termes físics, els productes fabricats –en els que predominen el calçat i els teixits– foren superiors als fluxos exportats de productes alimentaris. La contrapartida monetària de les exportacions dels productes alimentaris es d'uns 507 milions de pessetes (467 milions de pessetes constants de 1913). El valor unitari mig dels productes alimentaris exportats al llarg del període 1857-1920 es situa en torn de les 696 ptes 1913/Tm (taula 105). Es pot destacar la gran estabilitat del valor mitjà de les exportacions agroalimentàries al llarg de tot el segle XIX, i en canvi en el període 1901-1920 es pot veure com el valor mig de les exportacions d'aliments es situa en torn a 898 ptes (1913)/Tm. De l'anàlisi detallat a nivell anual resulta que els majors

³⁹¹ Les partides corresponents als grans grups de mercaderies es poden consultar en el treball de Manera (2001a) a l'apèndix estadístic pàgines 380-384.

³⁹² La "crisi" per la que passava tota l'agricultura espanyola en aquelles dates, fou estudiada per les autoritats. Per això es va crear pel Reial Decret de 7 de juliol de 1887, la Comissió per estudiar la crisi per la que travessa l'Agricultura i la Ramaderia. Una crisi aquella que tenia molt a veure amb la conjuntura internacional que provocà la caiguda dels preus dels cereals, arrossegant al d'altres productes agraris. Les bondats del lliure canvi semblava que es començaven a qüestionar i es cercaren noves solucions per sortir-ne. Unes solucions que es traduïren en una major intensificació agrària, majors inversions d'infraestructures per col·locar els productes als mercats internacionals, introducció de nous conreus, etc. Aquella situació va afectar de manera notable als treballadors del camp i engendrà una onada emigratòria. Ramon Garrabou va analitzar aquella crisi pel conjunt de l'agricultura espanyola i la catalana (Garrabou, 1975; Garrabou et al., 1992).

valors unitaris dels productes agroalimentaris exportats se donen, sobretot en el moment de la Primera Guerra Mundial i de forta especulació.

En quant als fluxos importats a través del comerç de cabotatge, els productes alimentaris ocupaven també el primer lloc. Entre el 1860 i el 1920 s'importaren 1,8 milions de Tm; de les quals, un 52,7% s'importà entre el 1901 i el 1920. Així doncs, la balança comercial de cabotatge en termes físics dels productes agroalimentaris, que era la principal especialització comercial de l'economia insular, resultà ser deficitària en 1,15 milions de Tm. Per altra banda, si s'analitza la contrapartida monetària de les exportacions de cabotatge dels productes agroalimentaris, resulta que aquestes sumaven uns 828 milions de pessetes (750 milions de pessetes constants de 1913). La balança comercial monetària fou de 320 milions de pessetes (282 milions de pessetes constants de 1913). Emperò, cal destacar que el valor monetari per tona de producte agroalimentari en el cas de les exportacions –696 ptes (1913)/Tm– era un 69,2% superior als importats –411 ptes (1913)/Tm–. L'especialització en productes que Cela-Conde (1979) definí com a colonials, suposaven doncs una major contrapartida crematística per unitat física.

En termes físics, els **productes fabricats** constitueixen el segon grup de mercaderies comercialitzades a través de comerç de cabotatge (gràfic 22 i taula 104). Tal com s'ha exposat anteriorment, l'expansió industriosa entre finals del segle XIX i principis del XX tenia com a principal objectiu els mercats de fora de l'illa. Es passa de 3390 Tm exportades al 1860 a unes 24944 Tm el 1920, multiplicant-se per un factor de 7,36. I, la valoració monetària d'aquestes exportacions passà de 4,86 milions de pessetes (3,54 milions de pessetes constants de 1913) al 1860 a 17,8 milions de pessetes (27,66 milions de pessetes de 1913) el 1920, multiplicant-se per 3,7. Si hom observa els fluxos importats d'aquesta categoria de mercaderies, pot veure com aquestes han passat de 3212 Tm el 1857 a unes 24959 Tm el 1920, és a dir es situen en un ordre de magnitud molt semblant al de les exportacions. Mentre que l'especialització mallorquina, s'encarrega, sobretot, d'exportar teixits i sabates; les importacions cobriren un ample ventall que abraçava des de productes semimanufacturats imprescindibles per a la seva transformació en productes acabats, maquinària, etc. Si se comparen els valors unitaris dels productes fabricats, tenim que les exportacions presenten un valor superior al de les importacions, en concret tenim un valor mig de 1322 ptes (1913)/Tm per les exportacions, front unes 1238 ptes (1913)/Tm de les importacions. De nou, tenim que en el cas de les manufactures, així com ja s'havia detectat en els productes agroalimentaris, l'economia balear es situaria a la part alta de la "corba del notari". Un aspecte interessant a apuntar és el fet que la partida dels productes fabricats constitueixen una raresa en el comportament comercial global de l'illa en aquest període, ja que presenten un superàvit físic de 30,1 mil Tm i 113 milions de pessetes –86,2 milions de ptes (1913)/Tm–. Es pot veure com en el període 1901-1920 el balanç de productes fabricats presentava un dèficit de 31 mil Tm, encara que crematísticament presentava superàvit. En aquest sentit, es pot detectar un dels aspectes que seran comuns a la major part dels països del capitalisme avançat i és l'asimetria entre la dimensió física i la monetària enregistrada en els fluxos comercials (veure capítol IV i V).

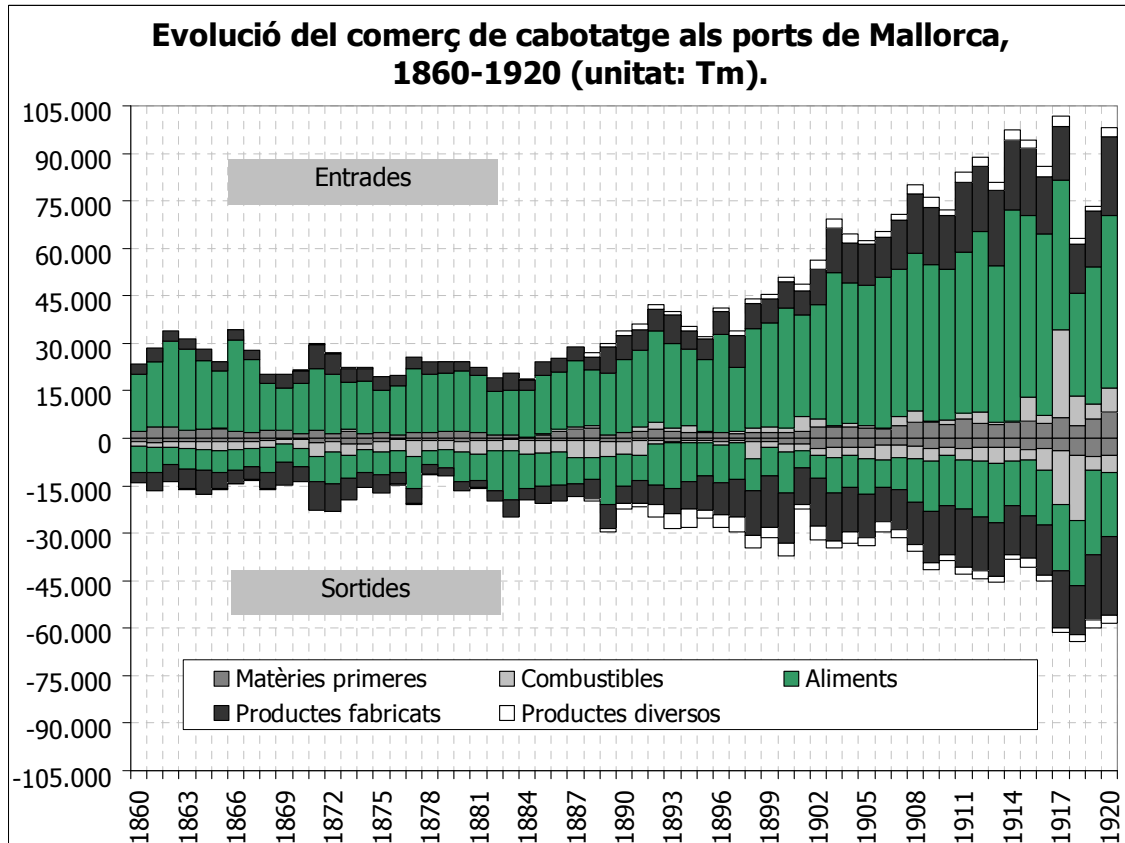
Els **combustibles** –sense discriminar si són d'origen orgànic o fòssil– són la tercera partida en ordre d'importància en quan als fluxos comercials, en termes físics, a través del comerç de cabotatge. Entre el 1860 i el 1920 sortiren a través del comerç de cabotatge unes 227 mil Tm de combustibles. Unes sortides que foren realment importants durant la Primera Guerra Mundial i que tal com s'ha esmentat anteriorment foren causa de fortes tensions socials, ja que els empresaris locals prioritzaren la seva exportació, malgrat les disposicions legals que les limitaven (Ferrer, 2000). Els fluxos importats de combustibles foren d'unes 101 mil Tm. Així doncs, la balança comercial física amollava un superàvit de 126 mil Tm. Si es contempla la dimensió monetària, se pot veure com els fluxos exportats a través del comerç de cabotatge estigueren valorats en 22,87 milions de pessetes –19,59 milions de pessetes constants de 1913–, superant en 16,14 milions de pessetes –13,04 milions de pessetes constants de 1913– a les seves importacions. Aquest fet podria ser considerat com a insòlit en l'esdevenir de la història econòmica contemporània, ja que la intensificació energètica de l'economia mallorquina, a partir del segon quart del segle XX, se realitzarà en base a l'adopció del règim energètic fòssil, del que en resultaria una economia extremadament depenent de l'exterior. Així mateix, se pot assenyalar que la valoració mitjana de les exportacions de combustible al llarg del període s'ha situat per sobre del de les importacions, en concret tenim un valor mig de

86,13 ptes (1913)/Tm per a les exportacions, front a les 64,6 ptes (1913)/Tm de les importacions.

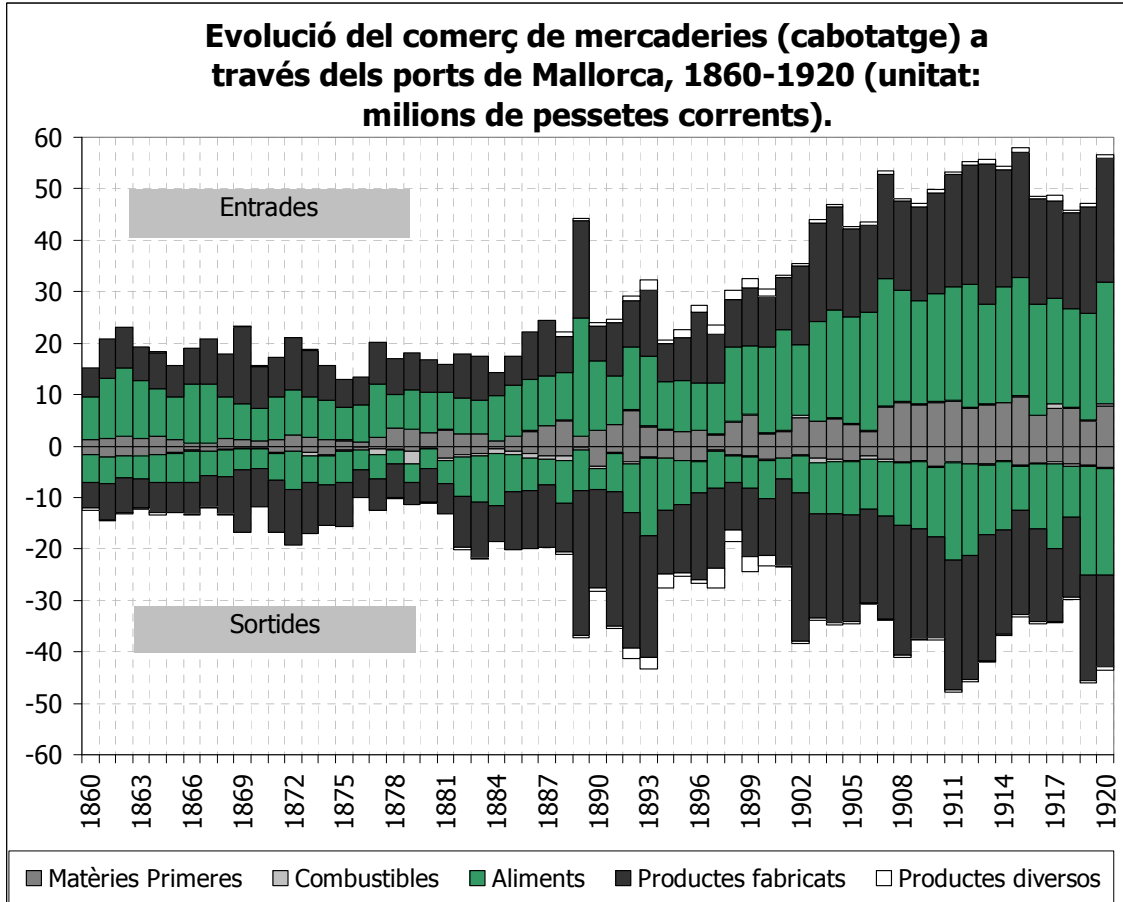
Les **matèries primeres**, entre les que s’hi troben des dels minerals metàl·lics al cotó en floca o pells, constitueixen el quart grup en ordre d’importància pel que fa a les importacions. Entre el 1860 i el 1920 entraren a través del comerç de cabotatge un total de 173,5 mil Tm que estaven valorades en 232 milions de pessetes –216 milions de pessetes constants de 1913–. La major part d’aquestes s’importaren durant les dues primeres dècades del segle XX. Les exportacions d’aquests materials foren de 103,9 mil Tm que presentaven una contrapartida monetària de 119 milions de pessetes –109 milions pessetes constants de 1913–. En quant a la valoració mitjana de les matèries primeres, tenim que les matèries primeres exportades rebien una valoració d’unes 1056 ptes (1913)/Tm, front a les importades que era de 1248 ptes (1913)/Tm. En aquest cas, es dona el fet que la valoració mitjana dels materials importats és superior al dels exportats, cosa que no ocorre en els altres casos. La partida de les matèries primeres de cabotatge presentaven un dèficit comercial tan físic, d’unes 69595 Tm; com monetari, d’uns 106 milions de pessetes constants de 1913.

Finalment, a la partida de **productes diversos** es comptabilitzen unes entrades a través del comerç de cabotatge de 69,04 mil Tm, la major part d’aquestes entre 1901 i 1920. Aquests productes estaven valorats en torn a 26,4 milions de pessetes –29,3 milions de pessetes constants de 1913–. Per altra banda, les exportacions d’aquests productes foren de 90287 Tm, amb la qual cosa tenim un superàvit físic d’unes 21,2 mil Tm. Les exportacions en termes físics eren un 30,7% superiors a les importacions. En canvi, la dimensió monetària resultaria ser un tant diferent –encara que la balança comercial en termes monetaris és també positiva–, ja que la valoració monetària de les exportacions era un 8,2% superior a la de les importacions. En aquesta categoria de materials, la valoració mitjana de les importacions era de 424 ptes (1913)/Tm, mentre que el de les exportacions fou de 305 ptes (1913)/Tm. En aquest cas, tenim com a l’anterior de les matèries primeres, que el valor mig dels productes diversos importats era superior al dels exportats.

Gràfic 22. (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a).

Gràfic 23. (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a).

Taula 105. Principals variables del comerç de cabotatge de Mallorca, 1857-1920 (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a; i Molina, 2003)*.

Grup mercaderia	Operació	Unitat	1857-1875	1876-1900	1901-1920	Total
Matèries primeres	Entrades	Tm	37.007,91	44.792,39	91.702,65	173.502,95
		Milions ptes corrents	21,27	77,92	133,29	232,48
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	574,68	1.739,69	1.453,47	1.339,92
		Milions ptes constants 1913	15,47	63,23	137,83	216,54
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	418,14	1.411,58	1.503,04	1.248,02
	Sortides	Tm	17.546,22	20.658,23	65.702,65	103.907,10
		Milions ptes corrents	19,12	40,66	59,89	119,67
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	1.089,45	1.968,20	911,55	1.151,67
		Milions ptes constants 1913	14,02	32,97	62,81	109,81
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	799,01	1.596,02	956,05	1.056,77
	Balança Comercial	Tm	-19.461,69	-24.134,16	-26.000,00	-69.595,85
		Milions ptes corrents	-2,15	-37,26	-73,4	-112,81
Milions ptes constants 1913		-1,45	-30,26	-75,02	-106,73	
Combustibles	Entrades	Tm	1.317,50	15.295,17	84.809,29	101.421,96
		Milions ptes corrents	0,13	1,84	4,76	6,73
		Valor Unitari (ptes	101,16	120,31	56,11	66,38

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		corrents /Tm)					
		Milions ptes constants 1913	0,10	1,48	4,97	6,55	
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	75,96	97,06	58,56	64,60	
	Sortides	Tm	39.138,48	80.347,92	107.946,25	227.432,65	
		Milions ptes corrents	3,49	12,69	6,69	22,87	
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	89,05	157,93	62,02	100,56	
		Milions ptes constants 1913	2,52	10,28	6,79	19,59	
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	64,34	127,99	62,87	86,13	
	Balança Comercial	Tm	37.820,98	65.052,75	23.136,96	126.010,69	
		Milions ptes corrents	3,36	10,85	1,93	16,14	
		Milions ptes constants 1913	2,42	8,8	1,82	13,04	
	Aliments	Entrades	Tm	310.234,68	550.838,39	962.220,04	1.823.293,11
			Milions ptes corrents	145,64	262,14	420,74	828,52
			Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	469,47	475,88	437,26	454,41
			Milions ptes constants 1913	105,94	212,10	432,51	750,54
Valor Unitari (ptes 1913/Tm)			341,48	385,04	449,49	411,64	
Sortides		Tm	113.502,28	258.667,47	299.391,41	671.561,17	
		Milions ptes corrents	82,95	171,35	253,30	507,60	
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	730,82	662,43	846,06	755,85	
		Milions ptes constants 1913	60,42	138,54	268,93	467,89	
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	532,36	535,58	898,25	696,72	
Balança Comercial		Tm	-196.732,40	-292.170,92	-662.828,63	-1.151.731,94	
		Milions ptes corrents	-62,69	-90,79	-167,44	-320,92	
		Milions ptes constants 1913	-45,52	-73,56	-163,58	-282,65	
Productes Fabricats		Entrades	Tm	64.297,86	140.627,23	344.709,99	549.635,08
			Milions ptes corrents	126,86	220,92	396,48	744,25
	Valor Unitari (ptes corrents /Tm)		1.972,94	1.570,96	1.150,18	1.354,09	
	Milions ptes constants 1913		91,42	178,55	410,79	680,76	
	Valor Unitari (ptes 1913/Tm)		1.421,81	1.269,70	1.191,70	1.238,57	
	Sortides	Tm	92.674,50	173.422,40	313.693,87	579.790,77	
		Milions ptes corrents	122,90	321,75	412,80	857,45	
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	1.326,15	1.855,30	1.315,93	1.478,90	
		Milions ptes constants 1913	88,88	259,98	418,10	766,96	
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	1.326,15	1.855,30	1.315,93	1.478,90	
	Balança Comercial	Tm	28.376,64	32.795,17	-31.016,12	30.155,69	
		Milions ptes corrents	-3,96	100,83	16,32	113,2	
		Milions ptes constants 1913	-2,54	81,43	7,31	86,2	
	Productes	Entrades	Tm	1.071,54	18.257,00	49.714,43	69.042,97

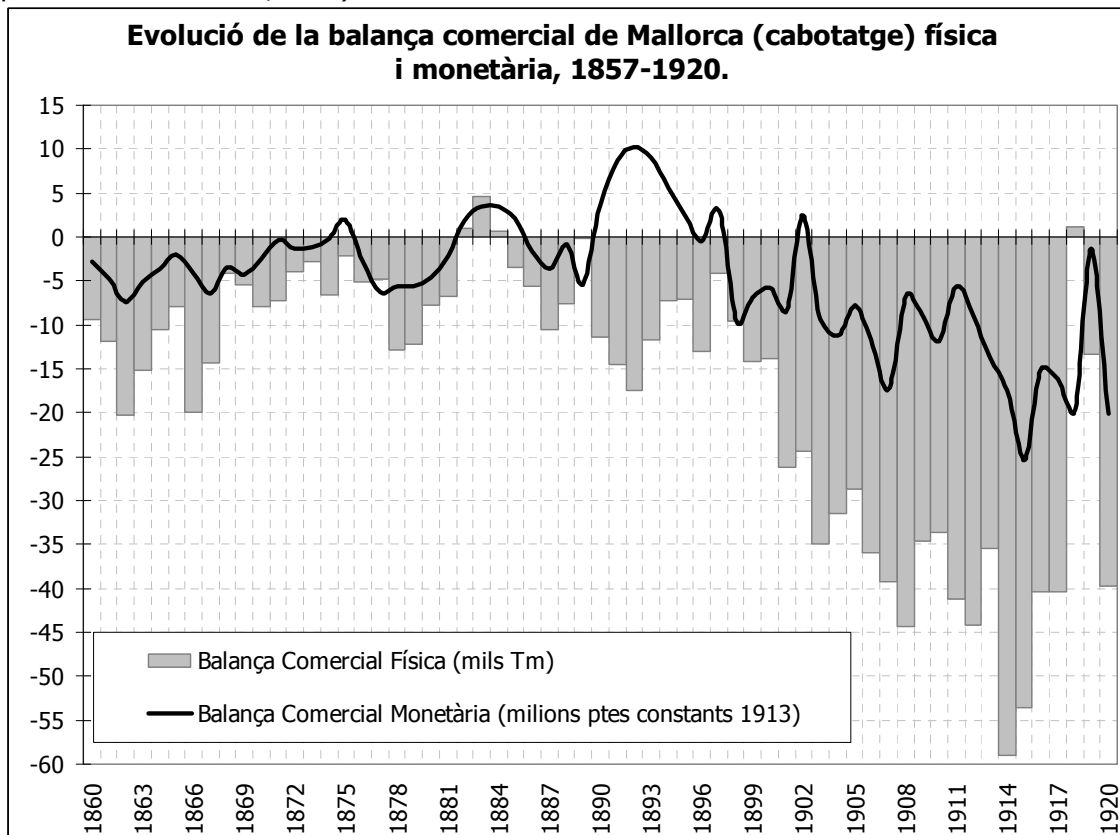
diversos		Milions ptes corrents	1,10	15,91	12,30	29,31
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	1.030,78	871,32	247,38	424,53
		Milions ptes constants 1913	0,78	12,92	12,73	26,43
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	729,74	707,73	256,01	382,81
	Sortides	Tm	1.385,79	42.060,33	46.841,01	90.287,13
		Milions ptes corrents	1,63	22,57	7,74	31,94
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	1.175,46	536,54	165,23	353,71
		Milions ptes constants 1913	1,19	18,29	8,06	27,54
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	859,02	434,88	172,11	305,06
	Balança Comercial	Tm	314,25	23.803,33	-2.873,42	21.244,16
		Milions ptes corrents	0,53	6,66	-4,56	2,63
		Milions ptes constants 1913	0,41	5,37	-4,67	1,11
Total	Entrades	Tm	413.929,49	769.810,18	1.533.156,40	2.716.896,08
		Milions ptes corrents	295,01	578,73	967,56	1.841,29
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	712,70	751,78	631,09	677,72
		Milions ptes constants 1913	213,72	468,28	998,82	1.680,82
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	516,31	608,31	651,48	618,66
	Sortides	Tm	264.247,27	575.156,35	833.575,19	1.672.978,81
		Milions ptes corrents	230,08	569,02	740,43	1.539,52
		Valor Unitari (ptes corrents /Tm)	870,70	989,32	888,26	920,23
		Milions ptes constants 1913	167,03	460,06	764,69	1.391,79
		Valor Unitari (ptes 1913/Tm)	632,11	799,89	917,37	831,92
	Balança Comercial	Tm	-149.682,22	-194.653,83	-699.581,21	-1.043.917,27
		Milions ptes corrents	-64,93	-9,71	-227,13	-301,77
		Milions ptes constants 1913	-46,69	-8,22	-234,13	-289,04

* Les estadístiques de comerç de cabotatge procedeixen del treball de Manera (2001a); la conversió dels preus corrents a preus constants de 1913 s'ha fet a partir dels càlculs de Molina (2003) sobre l'índex dels preus al consum a Mallorca.

Per acabar intentarem realitzar una lectura de conjunt pel que fa al comerç de cabotatge de Mallorca entre 1860 i 1920, al temps que aixecarem alguna pregunta al respecte. Si hom observa el gràfic 24, s'adonarà del fet que, malgrat tenir tot l'aparell agroindustrial de l'illa vers l'exportació, les balances dels comerç de cabotatge en termes físics i monetaris són crònicament deficitàries. Tan sols es troben dos breus períodes en que la balança monetària és positiva (1879-1882 i 1887-1892), mentre que en termes físics tan sols hi ha un breu període 1882-1884. Una de les qüestions que ens formulam és la de veure quines contrapartides econòmico-financeres devien ser les que equilibraven aquest dèficit físic i monetari de la balança del comerç de cabotatge. La manca d'informació al respecte, i degut que aquest no és un dels objectius principals d'aquest treball, fa que ens decanem per deixar aquesta pregunta a l'aire. El que si és cert és que, tal com s'ha exposat en apartats anteriors, seria plausible pensar que les partides del comerç exterior i les balances de serveis i de capitals fossin les que permetessin equilibrar les balances comercials de mercaderies deficitàries. Cap a finals del segle XIX hi havia a Mallorca ja un potent sector financer que participava dels fluxos financers

internacionals i uns capitals mercantils que també estaven prou internacionalitzats (p.ex. Alzamora Brothers SA).

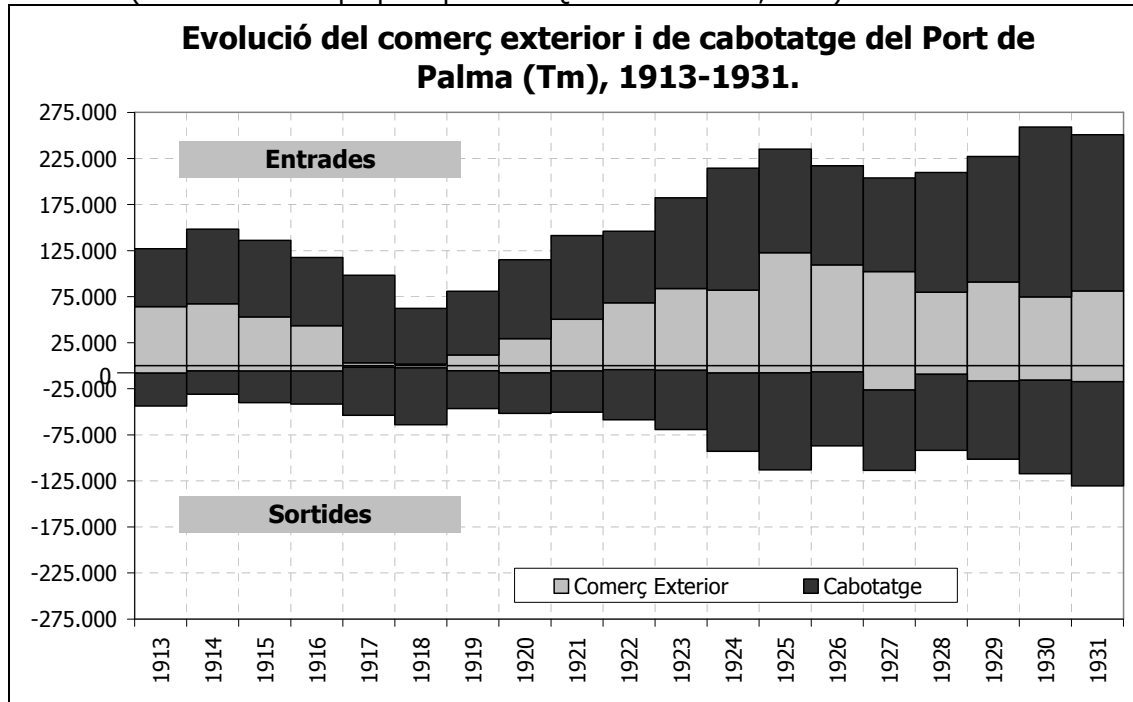
Gràfic 24. (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a; correcció preus a partir d'e l'IPC per Mallorca de Molina, 2003).

- Port de Palma, període 1913-1931: de la Gran Guerra als "feliços anys 1920" i la Gran Depressió.

A continuació s'analitzarà l'evolució dels fluxos comercials entre 1913 i 1931 a través del Port de Palma. Comptam amb informació sobre els fluxos físics del comerç de cabotatge i exterior pel Port de Palma (Quintana Peñuela, 1974; Manera, 2001a). Aquest port enregistrà durant els anys 1913-1931 un volum important d'importacions procedents de l'exterior. En concret, el 38,4% dels materials que legalment entraven al Port de Palma procedien de l'exterior. Es pot veure com entre els anys 1917 i 1918, en plena guerra mundial, les importacions procedents de l'estranger, pràcticament varen desaparèixer, però es reactivaren just en el moment en que es començaven a expandir les economies de les potències europees. Pel que fa a les exportacions realitzades a través de Port de Palma, tenim que la major part d'aquelles foren expedides a través del comerç de cabotatge; mentre que les adreçades a l'exterior, tan sols representaren el 12% del total. Per altra banda, hom pot observar com just després de la Gran Guerra es varen reactivar els fluxos comercials legals. Si en el període que va de 1901 a 1920 els fluxos comercials exportats eren d'unes 664 mil Tm; en el període 1921-1931, les exportacions en termes físics, foren d'1,078 milions de Tm. Aquestes magnituds ens poden donar una idea de la rellevància del gir productivista de l'economia il·lenca. Els fluxos importats en les dates en que aquests foren majors, el 1930 per les importacions (259 mil Tm) i el 1931 per les exportacions (130 mil Tm), es situaven en torn al doble dels majors fluxos enregistrats en el comerç de cabotatge, fins aleshores pel conjunt de Mallorca (gràfic 21). En aquests anys tenim un dèficit comercial en termes físics d'1,49 milions de Tm. Un element que ja es detecta a principis del segle XX i que serà característic de l'economia insular.

Gràfic 25. (Font: elaboració pròpia a partir de Quintana Peñuela, 1974).

A mode de mostra podem comparar els fluxos comercials de cabotatge amb els del comerç exterior a través del Port de Palma entre 1913 i 1920. Al llarg d'aquests anys, el 92,5% de les importacions efectuades a través del comerç de cabotatge es realitzaren a través del Port de Palma, mentre que el 81,5% de les sortides de cabotatge també ho feren a través de Palma. Les entrades de cabotatge quasi duplicaven a les sortides (taula 106). Entre les importacions, les majors partides corresponien als productes alimentaris amb 59,1% de les importacions (379 mil Tm). I, els principals productes exportats a través del Port de Palma, corresponents al comerç de cabotatge, foren també els alimentaris, amb unes 135 mil Tm (40,26% del total). Si hom contempla els fluxos comercials amb l'exterior a través del Port de Palma (taula 107), s'adonarà que les importacions d'aliments procedents de l'exterior tan sols representaven un 5,3% del total; mentre que les exportacions de productes alimentaris, amb unes 38,6 mil Tm, representaven el 79,6% del total de les exportacions. Unes exportacions que molt probablement rebrien unes contrapartides monetàries molt més elevades que les del comerç de cabotatge i que, a més, serien retribuïdes amb monedes estrangeres.

El segon grup de mercaderies en quant a ordre d'importància dins del comerç de cabotatge es troben el corresponent als productes fabricats. El 32,87% de les sortides de cabotatge, amb unes 110,8 mil Tm, corresponien a aquesta categoria. I, en el cas del comerç de cabotatge, aquests productes també constitueixen el segon grup dels entrats a través del comerç de cabotatge, amb un 23,69% del total. Mentre que, en el comerç exterior els productes fabricats tan sols representen el 6,93% de les importacions (15,6 mil Tm) i el 4,59% de les exportacions (2,2 mil Tm).

En darrer terme, pel període 1913-1920, volem destacar el fet que mentre que les importacions de combustibles a través del comerç de cabotatge eren de 59,3 mil Tm i representaven tan sols el 9,24% del comerç de cabotatge; en el cas del comerç exterior, tenim una importacions de combustibles de 194,58 mil Tm, el que representa el 86,21% de les importacions efectuades a través del comerç exterior. Una realitat aquesta que queda diluïda si tan sols es té en compte el comerç de cabotatge. Les sortides de combustibles de cabotatge en aquest període respon al fet ja apuntat, de les lògiques d'acumulació dels capitals comercials de l'illa, particularment durant la Gran Guerra.

**Taula 106. Evolució del comerç de cabotatge al Port de Palma, 1913-1920 (unitats: Tm)
(Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a).**

		1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	Total
Combustibles	Entrades	861	318	6.715	1.817	27.704	9.378	4.972	7.586	59.352
	Sortides	3.690	3.522	2.948	4.526	11.526	19.286	4.283	3.723	53.504
Matèries Primeres	Entrades	4.316	4.875	5.374	4.524	6.454	3.822	5.744	8.062	43.171
	Sortides	2.596	2.225	3.269	3.148	3.638	5.034	5.544	4.251	29.704
Aliments	Entrades	45.035	60.937	52.662	53.231	44.561	31.031	40.878	51.306	379.643
	Sortides	16.625	11.353	15.574	15.654	18.969	18.614	22.515	16.413	135.717
Productes fabricats	Entrades	21.321	20.575	19.992	17.312	16.752	15.398	17.310	23.545	152.205
	Sortides	13.017	8.486	11.595	12.865	15.320	13.996	15.989	19.550	110.817
Productes diversos	Entrades	965	1.575	1.027	688	1.574	1.160	490	502	7.982
	Sortides	726	461	803	562	1.003	1.755	451	1.614	7.374
Total	Entrades	72.498	88.281	85.771	77.572	97.046	60.789	69.395	91.002	642.352
	Sortides	36.654	26.046	34.189	36.755	50.455	58.684	48.784	45.550	337.117

Taula 107. Evolució del comerç exterior, 1913-1920 (unitats: Tm) (Font: elaboració pròpia a partir de Manera, 2001a).

		1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	Total
Combustibles	Entrades	49.768	54.410	39.946	35.162	862	100	9.276	5.056	194.580
	Sortides	19	12	17	72	0	129	0	110	359
Matèries Primeres	Entrades	435	581	899	377	170	10	303	658	3.432
	Sortides	80	365	544	219	128	23	97	116	1.573
Aliments	Entrades	3.497	1.226	186	161	81	55	1.313	5.521	12.039
	Sortides	11.593	3.332	3.896	4.908	1.317	2.354	4.443	6.780	38.622
Productes fabricats	Entrades	9.230	134	132	4.398	471	202	15	1.065	15.647
	Sortides	215	287	662	512	128	65	255	102	2.224
Altres	Entrades	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Sortides	249	1.612	708	1.247	152	674	669	408	5.720
Total	Entrades	62.930	56.350	41.162	40.097	1.584	368	10.906	12.299	225.698
	Sortides	12.156	5.608	5.827	6.957	1.725	3.245	5.464	7.516	48.499

Pel període que va de 1921 a 1931 no tenim les dades desglossades pel comerç exterior i el de cabotatge, i a continuació tan sols comptam amb les dades del comerç exterior procedents del treball de Manera (2001)³⁹³. A la taula 108 apareixen agrupades les principals partides de materials del comerç exterior i es pot apreciar com en aquest període, el 41,31% dels materials que entraven al Port de Palma ho feien a través del comerç exterior. Mentre que les exportacions a l'exterior, representaven el 12% de totes les exportacions. En aquests moments tenim la persistència de la forta presència dels combustibles fòssils, que en concret comptabilitzaven 330 mil Tm i representaven el 51% de totes les importacions. Així mateix, es pot destacar el fet que les exportacions de combustibles a l'exterior foren d'unes 33 mil Tm, el que representaria el 30,4% de totes les exportacions. En segon lloc, tenim les importacions de productes fabricats amb 220,5 mil Tm (34,12% del total). D'aquestes, la major part corresponien al productes químics amb unes 214 mil Tm. Uns productes que eren fonamentals per a la seva utilització en les activitats industrials i agrícoles, cada cop més dependents dels ensums químics. Cal destacar la presència del complex petroquímic de Portopí –amb la Fertilizadora– que, sens dubte, ha de ser considerat com un dels elements explicadors del major protagonisme dins dels fluxos comercials per part dels productes químics. Així, el total de les exportacions d'adobs sumaren entre el 1921 i el 1931 unes 237,2 mil Tm, la qual cosa representava el 23,1% de totes les sortides comercials a través del Port de Palma (Quintana Peñuela, 1974). Finalment, es pot veure com les exportacions a l'estranger estan

³⁹³ Albert Quintana Peñuela (1974) aporta informació pels fluxos dels principals materials comercialitzats a través del Port de Palma entre 1913-1971. Emperò en aquest treball no es discrimina si se tracta de comerç de cabotatge o exterior.

protagonitzades pels productes alimentaris amb un total de 64,3 mil Tm (59,2% de les exportacions). Entre els productes agroalimentaris exportats destaquen la polpa de fruita, les figues seques, la patata, l'ametlló i les ametlles i els productes vitícoles.

Taula 108. Evolució del comerç exterior a través del Port de Palma, 1921-1931 (unitats: Tm) (Font: dades dels grups de mercaderies a partir de Manera, 2001a; càlcul percentatge respecte comerç total a partir de Quintana Peñuela, 1974).											
		1921	1922	1923	1926	1927	1928	1929	1930	1931	Total
Combustibles	Entrada	23.492	46.662	61.812	48.151	56.902	31.799	20.652	17.684	22.854	330.008
	Sortida	0	0	0	245	20.543	0	4.523	4.588	3.160	33.059
Matèries Primeres	Entrada	386	406	356	717	698	572	781	371	298	4.583
	Sortida	212	66	921	3.311	214	169	116	169	77	5.254
Aliments	Entrada	10.360	4.473	10.157	14.637	11.064	8.095	9.318	11.294	11.787	91.186
	Sortida	4.925	3.617	4.010	3.101	13.508	8.338	10.459	6.258	10.117	64.334
Productes fabricats	Entrada	13.447	4.279	2.923	44.813	30.151	17.308	37.807	35.582	34.221	220.531
	Sortida	65	121	70	97	140	38	179	1.198	1.065	2.972
Altres	Entrada	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Sortida	642	541	53	90	3	768	469	260	248	3.076
Total Comerç Exterior	Entrada	47.685	55.820	75.248	108.318	98.816	57.774	68.557	64.931	69.159	646.308
	Sortida	5.844	4.345	5.054	6.845	34.408	9.312	15.746	12.473	14.666	108.695
% Comerç exterior respecte del Comerç Total	Entrada	35,64	46,74	45,87	50,39	50,14	37,99	39,96	28,80	32,35	41,31
	Sortida	11,46	7,41	7,27	7,86	23,27	10,21	16,35	13,48	13,33	12,01

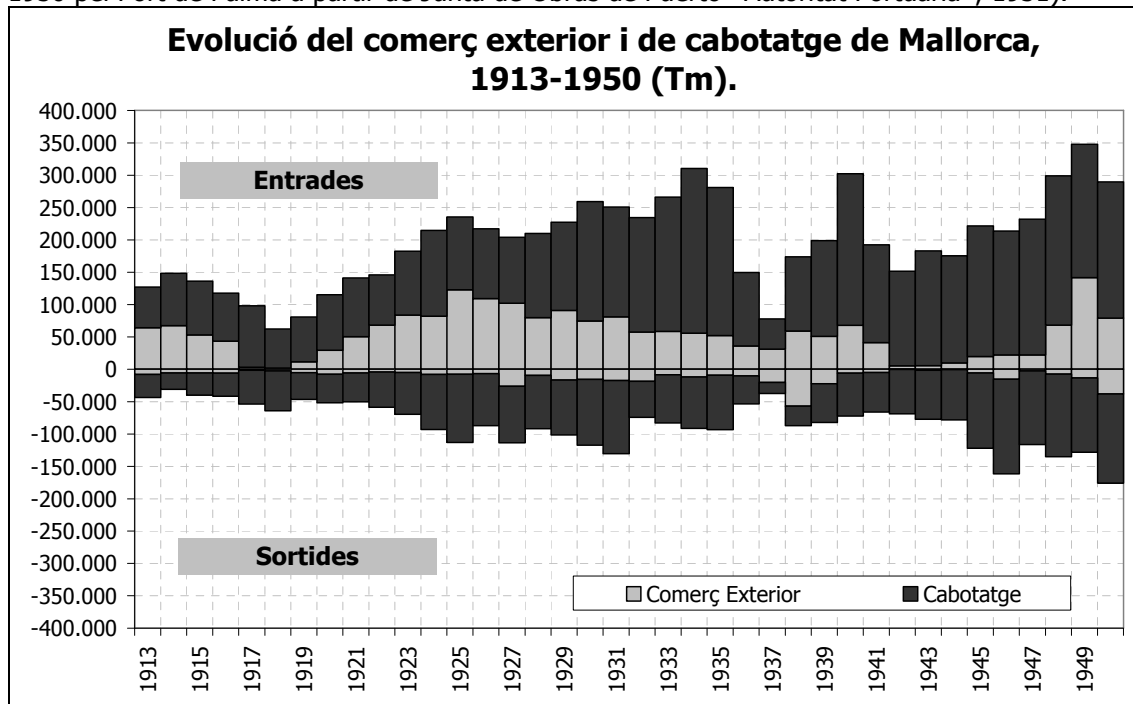
- Mallorca durant els "perillosos anys 1930" i el període autàrquic (1939-1950).

El període que va de 1932 a 1949 ha estat analitzat profundament per l'economista Luís Aspiroz (2003). L'abundant informació que aquest treball ens aporta, permet realitzar una anàlisi que abraça des de les diferents mercaderies comercialitzades a través del comerç de cabotatge i d'altura o exterior des dels ports mallorquins: Palma, Andratx. Sóller, Alcúdia, Cadepera i Porto Colom. El període cobert per Aspiroz agafa des dels anys 1930 quan els símptomes de la crisi social i econòmic-financera mundial arribaven a l'Estat espanyol i a les illes, els anys de la Guerra Civil i posterior Segona Guerra Mundial, fins el moment de reanudació de les relacions exteriors del govern de Franco cap el 1948 (Viñas et al., 1979; Aspiroz, 2003). L'any 1950 s'ha cobert a partir de les estadístiques de la Junta de Obras de Puerto (1951) del Port de Palma i tan sols fan esment al comerç a través del Port de Palma. A la gràfica 26 es recull la informació referent als fluxos comercials entre el 1913 i el 1950 amb l'objectiu de visualitzar l'impacte dels diferents conflictes bèl·lics i/o crisi del capitalisme mundial. A grans trets es pot veure com en els períodes de conflicte es produeix una important reducció del comerç exterior o d'altura. La crisi del 1929 i la Gran Depressió va repercutir en els fluxos comercials exteriors, però va tenir un menor impacte en el comerç de cabotatge que en l'exterior. Així, es pot veure com es va passar d'una mitjana de 100,9 mil Tm/any d'importacions a través del comerç d'altura entre 1925 i 1929; a una mitjana d'unes 59,3 mil Tm/any entre 1930 i 1936. Es pot veure com l'esclat de la Guerra Civil no implicà la desaparició de les relacions comercials amb l'exterior –mitjana de 46,9 mil Tm/any importades entre 1937 i 1939–; sinó que aquestes es varen veure dràsticament reduïdes amb l'esclat de la Segona Guerra Mundial quan passaren a una mitjana d'unes 25,8 mil Tm/any i els dos anys posteriors –després de la resolució de Nacions Unides de 8/2/1946 que no permetia l'ingrés de l'Espanya de Franco en els organismes internacionals i a més recomanava rompre relacions diplomàtiques amb el règim– els fluxos comercials importats de l'exterior se situaren en torn a una mitjana de 22,14 mil Tm/any. El 1948 es reprenien les relacions comercials amb l'exterior que queden reflectides en el pas de 22,19 mil/Tm importades el 1947 a les 68,27 mil Tm de 1948.

En quant a les exportacions, hom pot detectar en primer lloc la menor quantia d'aquestes respecte de les importacions. Tots els anys que va de 1913 a 1950 la balança comercial en termes físics resulta deficitària. Mallorca requereix importa recursos procedents d'altres indrets. El dèficit comercial físic fou de: una mitjana de 99,5 mil Tm/any entre 1920-

1929; una mitjana de 158,2 mil Tm/any entre 1930-1936; una mitjana de 104,5 mil Tm/any entre 1937-1947. En segon lloc, es pot veure com durant el període dels anys 1920 els fluxos exportats s'incrementaren de manera notable i es passà de 69,48 mil Tm el 1923 a unes 130,5 mil Tm el 1931. Llavors les exportacions legals varen caure sensiblement i el 1936 s'enregistraren uns fluxos exportats de 53,4 mil Tm. A partir de 1938 les exportacions legals es recuperaren i es passa de 87,26 mil Tm el 1938 a unes 175,9 mil Tm el 1950. Dins de les exportacions legals, cal destacar el fet que el 1938, el 65,2% s'adreçava als mercats exteriors. Posteriorment, les exportacions a l'exterior tendran cada cop menys pes ja que la vocació exportadora de materials transmutà en l'exportació de serveis, particularment els turístics.

Gràfic 26. (Font: elaboració pròpia a partir de Quintana Peñuela (1974) pels anys 1913-1931 i només pel Port de Palma; 1932-1949 a partir d'Aspiroz (2003) i tots els ports de Mallorca; i 1950 pel Port de Palma a partir de Junta de Obras de Puerto –Autoritat Portuària–, 1951).

L'anàlisi de l'evolució de les **importacions** s'ha estructurat en base a 4 períodes: el primer, 1932-1936, abraça els anys anteriors a la Guerra Civil, fins l'any en que aquesta esclatà; el segon, 1937-1939, abraça els anys de la Guerra Civil; el tercer, 1940-1945, abraça els anys de la Segona Guerra Mundial i postguerra espanyola; el quart, 1946-1950, abraçaria el període autàrquic. Durant la primera etapa varen entrar als ports de Mallorca 1,24 milions de Tm. Entre 1932 i 1936 entraven una mitjana de 272,9 mil Tm/any. La major part d'aquestes importacions procedien dels ports peninsulars, principalment de Barcelona, València i de la cornisa cantàbrica. Entre els principals països dels que s'importaven les mercaderies destaquen: Tunísia (41,4 mil Tm), Marroc Francès (37,3 mil Tm), Anglaterra (34,7 mil Tm), Argentina (22,7 mil Tm), Rússia (19,16 mil Tm), Romania (17,5 mil Tm), Veneçuela (14,1 mil Tm), Alemanya (13,6 mil Tm) i França (10,2 mil Tm). Els principals socis comercials de Mallorca eren els exportadors de fertilitzants –fosfats de calç– com són els territoris del Nord d'Àfrica i els exportadors de combustibles fòssils com per exemple els països de l'Europa Oriental, Anglaterra o Veneçuela. Així mateix, des de les colònies britàniques s'importaven cuirs i pells, així com d'Argentina des d'on s'importava també blat de les Índies. En el cas d'Alemanya era destacable la importació de llauna, emprada per les conserves d'aliments, i sulfat amònic. El cas de França resulta enganyós ja que en alguns anys es comptabilitzaren importacions des de les seves colònies com a importacions fetes des de la metròpoli. D'aquell país s'importava, sobretot, maquinària i eines industrials, automòbils i materials de construcció (Aspiroz, 2003).

Tal com ens comenta Aspiroz (2003:334) "tot aquest moviment, més o manco normal, se transforma a partir del mes de juliol de 1936. Curiosament, abans d'aquella data les úniques preocupacions respecte del port [de Palma] eren la necessitat d'accelerar el procés de

modernització del mateix al que, per fi, havia accedit l'Administració Central. El tràfic fou molt semblant al dels anys precedents fins el moment mateix de l'aixecament militar, per la qual cosa hem de considerar aquest exercici com a xapat en dos. Un normal fins juliol i un de guerra". L'esclat de la guerra se va traduir en una reducció dràstica de les importacions procedents de Barcelona, València i dels ports del Cantàbric. Unes zones que restaven sota el govern republicà, mentre que Mallorca quedava sota el comandament dels aixecats. Amb l'aixecament militar de 1936, la Itàlia de Mussolini aportà bona part dels materials (p.ex. aliments, ciment, oli de motor, etc), el comerç dels quals s'havia interromput amb els socis comercials habituals. S'organitzà el transport marítim, sobretot amb Gènova. Segons Aspiroz (2003:308) l'augment dels fluxos importats procedents d'Itàlia va permetre "evitar el total aïllament de Mallorca i allunyà el fantasma de la fam i de la manca total de subsistències que se va estendre sobre l'illa. Aquest esforç es va estendre a les possessions italianes a Àfrica". Els italians també importaren el sinistre Comte Rossi (Arconovaldo Bonacorsi), líder de la Falange mallorquina, qui va estendre la por per tota l'illa (Massot, 1996). El 1937, les importacions alemanyes que representaven fins aleshores devers el 10% del comerç exterior, s'incrementaren fins al 74,6% d'aquest. La neutralitat d'Anglaterra en el conflicte espanyol es va traduir en una reducció important d'hulla anglesa, la qual va ser substituïda per hulla procedent del país amic presidit per Hitler. El 1937, Alemanya es converteix en el principal importador de materials, reemplaçant el paper que havia jugat Itàlia a la segona meitat de l'any anterior.

En el període que va de 1937 a 1939 entraren pels ports de Mallorca unes 452,8 mil Tm de materials, amb una mitjana d'unes 150,9 mil Tm/any. El 1937 no va entrar cap vapor espanyol i les comunicacions amb els ports espanyols es restringien als ports controlats per l'exèrcit de Franco. Entre el 1937 i el 1939 els principals socis comercials de Mallorca foren Alemanya (61,32 mil Tm), Tunísia (27,6 mil Tm) i els EUA (24,19 mil Tm). Alemanya importà durant la Guerra Civil un variat conjunt de materials que eren fonamentals per mantenir la fàbrica de guerra mallorquina –el 1938 s'importen 388 productes diferents–; Tunísia importaria fosfats que eren claus per a l'agricultura ja quasi absolutament depenent de l'exterior; i els EUA reprenen les relacions amb el règim dels militars, possiblement per les simpaties d'un dels caps d'una de les 7 Germanes –corporacions petroleres– amb la causa feixista³⁹⁴, i el 1938 s'enviaven unes 20,8 mil Tm de fuel oil. Entre els materials importats des d'Alemanya cal destacar unes 40,7 mil Tm de pirites de ferro, material fonamental per a la fabricació d'armament (Aspiroz, 2003).

L'extrema dependència respecte d'Alemanya pel que fa a importacions, suposà un profund entrebanc en el moment que esclatà la Segona Guerra Mundial. Entre 1940 i 1945 entraren pels ports de Mallorca unes 1225,7 mil Tm, amb una mitjana de 204,3 mil Tm/any. Com s'ha exposat anteriorment, les importacions de l'exterior es varen reduir de manera rellevant. Per altra banda es restabliren les relacions comercials amb els ports peninsulars ja sota domini dels colpistes. Emperò, l'extensió del conflicte mundial al Mediterrani Occidental va afectar també als fluxos comercials amb els ports peninsulars. El 1939 tal com havia acordat Torkild Rieber, director de la Texaco, amb Franco, es signà l'acord entre la companyia nord-americana i CAMPSA per tal d'assegurar el subministrament de benzina i petroli (Aspiroz, 2003). Emperò, l'esclat de la Segona Guerra Mundial va repercutir negativament en les expectatives comercials amb l'amic americà. I, entre el 1940 i 1945 el principal soci comercial fou el protectorat francès de Marroc des d'on s'importaren unes 46,8 mil Tm. Els altres principals importadors foren: Argentina (11,2 mil Tm), Venèçuela (9,7 mil Tm), Egipte (9,02 mil Tm), Tunísia (4,89 mil Tm), Algèria (4,89 mil Tm) i EUA (2,13 mil Tm). Cal destacar les importacions dels territoris del Nord d'Àfrica que corresponen a fosfats de calç. En el cas d'Algèria i Tunísia es tallaren les exportacions cap a Mallorca quan el conflicte mundial es traslladà al continent Africà, i per exemple en el cas de Tunísia, les importacions es reprenen el 1945. En canvi, des del Marroc francès, les importacions de fosfats de calç són constants. Argentina envià, arran dels acords amb Espanya, una important quantitat de cereals (77,2% del total) i cuirs i pells (22,8% del total). El comerç de cabotatge que era el majoritari també es va ressentir de les

³⁹⁴ El president de la Texaco, Thordkild Rieber, va assegurar el subministrament d'hidrocarburs als aixecats després de contactar amb Joan March. A més, "com que els subministraments de la Texaco no eren suficients per cobrir les necessitats de l'exèrcit rebel, els agents de March a la ciutat internacional de Tànger, realitzaven compres importants de carburants a la delegació de la companyia britànica Shell" (Ferrer 2004:353).

condicions que afectaven a l'abastament de combustible i una mostra d'això és que, per exemple, el 1941 s'enregistrà un augment de la navegació a vela que representava prop del 50% de les entrades al Port de Palma (Aspiroz, 2003).

El final de la Segona Guerra Mundial va suposar la desaparició del perill per a la navegació a la Mediterrània Occidental. Un perill del que varen saber treure uns suculents fruits alguns personatges com Joan March (Ferrer, 2004; Ferrer, 2008b). Entre 1946 i 1950 les importacions legals foren de 1,38 milions de Tm (mitjana de 276,3 mil Tm/any). Els fluxos de mercaderies importades procediren durant bona part d'aquest període dels ports espanyols, atès a la política de bloqueig internacional amb l'Espanya franquista. En un primer moment, el 1946, les importacions de Venèçuela (benzina) i Tunísia (fosfats) foren les més importants. Emperò a aquelles, Aspiroz (2003) hi afegeix les menys importants en quant a tonatge, però de certa rellevància com foren les procedents dels EUA (un aparell de raigs X per valor de 8634 dòlars) i maquinària i recanvis procedents d'Anglaterra. El 1947 se mantén el bloqueig, "encara que cada vegada amb menor rigor en la seva aplicació" (Aspiroz 2003:323) i, en tot cas, aquest autor exposa que les menors importacions responien a la manca de divises. És a dir, si hi havia moneda vàlida, per tant qualsevol moneda que no fos la pesseta, els obstacles polítics eren fàcilment franquejables. Entre els socis comercials va aparèixer Egipte que cobriria les exigències de fosfats atès el bloqueig francès (amb les seves colònies). El moment en que es tornen a disparar les importacions de l'exterior fou el 1948 quan es començaren a relaxar les relacions internacionals dels països capitalistes amb el règim feixista de Franco. Les principals partides correspongueren als hidrocarburs procedents de Pèrsia (Iran), les Índies Holandeses (Indonèsia) i Canàries; i les hules procedents d'Anglaterra i la República Sud-Africana. El 1949 les importacions procedents d'Anglaterra es varen incrementar espectacularment fins assolir 63,28 mil Tm, quasi triplicant les de l'any anterior i multiplicant per 24,74 les de 1947. Entre els principals socis comercials de Mallorca entre 1946 i 1949 destaquen: Anglaterra (89,7 mil Tm); Tunísia (34,45 mil Tm); Canàries (21,9 mil Tm); i el Marroc francès (19,7 mil Tm). Podem assenyalar el pes que assoleix Canàries des d'on s'importa sobretot benzina i fuel oil, fet que respon a la instal·lació de la refineria de Cepsa.

A continuació passarem a analitzar els materials comercialitzats a través dels ports de Mallorca. Per això, s'ha intentat agrupar els diferents productes comercialitzats en base a les categories que actualment utilitza l'Autoritat Portuària en les estadístiques portuàries i que es publiquen anualment. El primer grup de mercaderies importades, en tonatge, correspon a **combustibles** amb 1,22 milions de Tm. La major part de les quals corresponia al carbó procedent dels ports asturians. En aquesta partida cal destacar les 92,8 mil Tm de carbó britànic, unes importacions que se concentrarien en els anys de la Segona República i, sobretot, a finals dels 1940. Així mateix, el 1948 s'importaven 6,1 mil Tm de la República Sud-Africana. Mentre que durant la Guerra Civil el principal país importador de carbó fou Alemanya amb unes 20,5 mil Tm. En quant als hidrocarburs resulta interessant anotar el canvi de socis comercials al llarg del període, ja que Rússia i Romania que exportaven petroli a Mallorca durant la Segona República, amb la Guerra Civil i el domini rebel de l'illa, deixaren d'enviar combustibles. Per altra banda, Venèçuela és el principal país exportador de petroli a Mallorca amb unes 31,2 mil Tm. En canvi, dels EUA amb els que hi havia l'acord Texaco-CAMPSA, tan sols s'importaren unes 7,7 mil Tm. A finals dels anys 1940 destaquen les importacions de carburants procedents d'Indonèsia i Iran. De totes maneres, cal tenir present que les importacions de petroli i els seus derivats procedien majoritàriament dels ports espanyols. A partir de 1940 s'incrementen de manera espectacular les importacions d'hidrocarburs a través del comerç de cabotatge i el 1948 i 1949 les procedents de Canàries seran també prou importants. En aquells anys no tan sols s'expandia l'electrificació i el transport motoritzat amb la incipient adopció del motor d'explosió, sinó que la distribució dels combustibles i les activitats industrials lligades als nous vectors energètics estaven estretament lligades al contrabandista Joan March.

El segon grup de mercaderies importades està format pel conjunt denominat **altres mercaderies**, amb 1,06 milions de Tm importades. En aquesta categoria es troben nombrosos i diversos productes, entre els que es poden destacar els corresponents a maquinària, matèries primeres, productes fabricats i animals vius. El subgrup més important d'aquesta categoria és el que correspon a "resta de mercaderies" entre el que es troben des de matèries primeres a productes fabricats (p.ex. cotó en floca i teixits de cotó; cuir i sabates; etc). A grans trets es pot apuntar que els productes fabricats sumaven unes 699 mil Tm; les matèries primeres, unes 171,7 mil Tm; els envasos (p.ex. sacs buits, piperia, botelles, etc), unes 58,7 mil Tm; i els

animals vius, unes 10,5 mil Tm. Les dificultats derivades de la qualitat de la informació estadística, no ens permet entrar a fer consideracions massa específiques ja que en molts d'anys les majors partides eren aquelles que s'agrupaven en torn als epígrafs "matèries primeres" o "resta de mercaderies". No obstant, es pot apuntar el fet que de les 18 mil Tm de pell i cuir entrades entre el 1932 i el 1950, un 45,4% ho va fer entre el 1937 i el 1939 –una part important procedent d'Argentina– i un altre 34,6% entre el 1932 i el 1936. La qual cosa ens pot donar una idea de la ruptura que es produeix en finalitzar la Guerra Civil i iniciar-se la Segona Guerra Mundial. Una ruptura que es caracteritza pel fet que la navegació marítima experimentà un declivi important, però també pel fet que Mallorca deixà de ser la fàbrica dels rebels.

El segon subgrup en ordre d'importància és el corresponent al de maquinària, eines i recanvis. Entre el 1932 i el 1950 entraren a Mallorca unes 69,6 mil Tm corresponents a aquest subgrup. Cal assenyalar que el 69,6% d'aquests entraren el 1950, és a dir una vegada restablertes les relacions internacionals, i és abans de la Guerra Civil, entre 1932 i 1936, quan va entrar el 24,2%. Així doncs, des de l'inici de la Guerra Civil fins el 1949 entrà el 6,2% restant. El tercer subgrup fou el de "fustes i suro" amb unes 59,9 mil Tm, el 46% de les quals entraren entre 1932 i 1936. Les importacions de fusta i suro es feren principalment a través del comerç de cabotatge. El quart subgrup és el de "paper i pasta" amb unes 41,6 mil Tm, de les quals un 68,4% va entrar entre el 1932 i el 1936. Aspiroz (2003:340) ens comenta que "l'escassetat de paper [...], que patiren els lectors de periòdics d'aquells anys [de la guerra i postguerra] i els estudiosos d'ara que ens trobam amb documents escrits en un misteriós material de color negrenc que costa identificar com a paper". Finalment, en el grup d'altres mercaderies, hom pot destacar el paper de la sal amb unes 47,1 mil Tm i que presenta una certa regularitat al llarg de tot el període, amb excepció del 1937. Aspiroz no esmenta aquesta partida, però es podria tractar de sal procedent de les Pitiüses d'on procedien un nombre important de vaixells al llarg d'aquells anys. Possiblement, els vaixells eivissencs anassin a Mallorca carregats de sal, per després tornar carregats de diferents productes.

El tercer grup en pes és el corresponent a **productes agro-ramaders i alimentaris** que entre el 1932 i el 1950 va sumar un total de 938,8 mil Tm. La distribució per períodes presenta una marcada diferència entre els anys de la Segona República i els anteriors. Entre 1932 i el 1936 s'importà el 30,8% d'aquests materials amb una mitjana de 57,8 mil Tm/any, però en el 1936 tan sols s'enregistraren unes 31,8 mil Tm, és a dir un 62,4% menys que l'any anterior. Durant la Guerra Civil s'importaren de mitjana unes 45 mil Tm/any. Emperò, el conflicte bèl·lic mundial va suposar una reducció encara més important d'aquestes entrades, comptabilitzant de mitjana una de 40 mil Tm/any. Durant els "anys de la fam" (Ginard, 1999b) s'arribà a un mínim de 23,9 mil Tm de productes agro-ramaders i alimentaris cap a l'any 1942³⁹⁵. En el període posterior, entre 1946 i 1950, les importacions se situen en torn a una mitjana d'unues 54,7 mil Tm/any. No obstant, és a partir de 1948 quan realment s'experimenta un salt important en les entrades de productes agro-ramaders i alimentaris. Es passà de 46 mil Tm al 1947 a 52 mil Tm al 1948.

La principal partida de productes agroalimentaris correspon als cereals i farines amb un total de 359,9 mil Tm. La major part d'aquests procedeixen del comerç de cabotatge i el 44,7% d'aquestes entrades es realitzaren entre el 1932 i el 1936 (mitjana de 32,18 mil Tm). En els anys de la Guerra Civil s'importaren una mitjana de 28,6 mil Tm/any, particularment de les zones cerealícoles sota domini feixista. Tal com s'ha esmentat anteriorment, un dels grans beneficiats del negoci cerealícola, controlat per la Junta de Defensa Nacional de Burgos, fou la família Alzamora que s'encarregà de la seva importació. El final de la Guerra Civil i l'inici de la Segona Guerra Mundial marquen un canvi important en el proveïment cerealícola, mentre que la producció frumentària a Mallorca era bastant escassa. Les autoritats franquistes atribuïen les causes a la "pertinaz sequía" (Ginard, 1999b). Així mateix, el control de preus dels cereals propicià tal com exposa Ginard (1999b:143-144) desincentivar la seva producció, i la desviació cap el mercat negre. Així, entre 1940 i 1950 les importacions mitjanes de cereals i les seves farines se situen en torn a 10,28 mil Tm/any. El segon subgrup és el de "fruites i hortalisses" amb unes 137,38 mil Tm, la major part de les quals entraren entre el 1940 i el 1950. L'any

³⁹⁵ Ginard (2002:1117) exposa que la manca de queviures fou especialment greu entre el 1940 i 1941 i també entre 1945 i 1946. El 30 de gener de 1941, el cap provincial de FET y de las JONS de Balears, Canuto Boloqui, va enviar un informe al secretari general del Moviment en el que subratllava la insostenible situació per la manca d'aliments.

1940, les entrades legals d'aquests aliments se tripliquen respecte les de 1939, però en canvi es comença a parlar de la fam a partir de llavors. Ginard (2002a:1117) ens diu que "moltes famílies modestes se nodrien únicament de taronges i el 40% dels nins presentaven símptomes de tuberculosi" i, a més, "l'escassetat de productes bàsics resultava especialment escandalosa degut a l'exposició pública d'aliments de luxe i a la publicació a la premsa local de notícies sobre brillants collites o d'anuncis sobre imminents distribucions d'articles, que sovint després no es concretaven" (Ginard 2002a:1120). La pregunta que ens podríem fer és, si el 1939 no hi havia realment problemes d'abastament (Ginard, 1999b), com és que després amb un increment de les importacions legals de queviures que es situen en ordres de magnitud semblants als dels primers anys 1930, augmenten les penúries de les classes populars. Molt probablement, hom hauria d'acudir a indagar en el comerç de contraban, no només amb la població local, sinó també amb els països protagonistes del conflicte mundial.

El tercer subgrup dels productes agroalimentaris és el dels "altres productes alimentaris" amb unes 133,7 mil Tm. La major part d'aquests productes correspondrien a la partida substàncies alimentàries (97,4 mil Tm) que no ens permet discernir entre els diferents productes. Altres partides importants foren les de sucre amb 26 mil Tm, peix amb 3,3 mil Tm, pastes per sopa amb 1,2 mil Tm o formatge amb 1,1 mil Tm. Aquests productes s'importaven a través del comerç de cabotatge. Cal apuntar el fet que en els primers anys 1930, la major quantitat d'aquests productes assolí unes 5,6 mil Tm, xifra que seria superada el 1943 quan s'importaren unes 6,4 mil Tm. De nou, amb aquesta partida no sembla que el període autàrquic suposàs una dràstica reducció en les seves importacions. Així, tenim que entre 1932 i 1936 s'importà, legalment, una mitjana de 4,4 mil Tm/any; mentre que entre 1940 i 1947 les importacions mitjanes anuals foren d'unues 7,9 mil Tm. En el subgrup de "pinsos i farratges" es comptabilitzen unes 114,6 mil Tm importades entre 1932 i 1950. Un 48,7% d'aquestes es realitzaren entre el 1932 i el 1936 quan es comptabilitza una mitjana d'11,3 mil Tm/any. Aquestes es reduïren sensiblement i entre 1937 i 1950 la mitjana d'importacions de pinsos i farratges va decaure amb una mitjana de 4,2 mil Tm/any, essent el 1947 el que foren més baixes amb 1,3 mil Tm. La manca de pinsos i farratges s'accentuà pel fet que dels que tradicionalment se destinaven a consum animal, molts foren destinats a l'alimentació humana. Com a resultat la cabana ramadera es va reduir notablement, amb evidents repercussions sobre la dieta alimentària de les classes populars. La situació s'agreujà amb la sequera de 1945 que provocà la mort de molts d'animals per avitaminosi (Ginard, 1999b). Finalment, val a dir que els productes colonials (tabac, cacau, cafè, espècies, etc) i els vins i begudes amb 71,5 mil Tm i 100,4 mil Tm, presenten unes oscil·lacions que segons Aspiroz (2003) responen a la major o menor activitat turística. Així, el 1942, en plena Guerra Mundial, escriu que "la recuperació de les activitats d'hostaleria propicia l'increment de les entrades de vins i licors" (Aspiroz 2003:341).

Els **adobs** amb 346,9 mil Tm constitueix el quart grup de materials importats a Mallorca entre 1932 i 1950. Si analitzam les entrades d'adobs pels diferents períodes establerts podem veure com: la primera etapa (1932-1936) s'importaren el 34,6% dels adobs amb una mitjana de 24,01 mil Tm/any; la segona etapa (1937-1939) s'importà el 8,2% del total, amb una mitjana d'unues 9,5 mil Tm/any; la tercera etapa (1940-1945) s'importà el 30,6% del total, amb unes 17,7 mil Tm de mitjana anual; i la darrera etapa (1946-1950) s'importà el 26,5% del total, amb unes entrades mitjanes anuals de 18,3 mil Tm. Aquests materials presenten la particularitat, així com en la dels productes energètics, una part molt important procedeix de l'estranger, en concret del Nord d'Àfrica –Tunísia, Algèria, Marroc francès, Egipte– des d'on s'importaren unes 254,7 mil Tm. En els anys de la postguerra, els mitjans oficials del règim, es lamentaven de la manca d'adobs pel camp mallorquí, al temps que s'incrementà de manera notable el contraban d'adobs (Ginard, 1999b). No obstant, en aquells mateixos anys l'exportació d'adobs va ser realment espectacular ja que entre 1940 i 1950 s'exportaren unes 206 mil Tm, mentre que s'havien importat unes 198 mil Tm. Possiblement, la qüestió no rau tant en l'escassetat d'adobs per una agricultura que era cada cop més dependent d'aportacions exteriors, sinó en veure qui controlava la seva fabricació i comercialització. Sens dubte, la gran fàbrica d'adobs La Fertilizadora, propietat de la Trasmediterrànea –és a dir, Joan March– i la seva influència, ens permetria entendre millor allò relacionat amb els fertilitzants en aquells moments. Cal tenir present que d'acord amb Roca (1992:114) "la capacitat conjunta de fabricació [de la Fertilizadora] l'any 1947 arriba fins a les 74000 tones de superfosfats i 43100

tones d'àcid sulfúric, en uns moments en que el consum total de fertilitzants a la província es pot fixar en 30000 tones anuals”.

El cinquè grup és el que d'acord amb la classificació realitzada per Autoritat Portuària s'agrupa en la categoria dels materials **siderúrgics** amb un total de 261,7 mil Tm, entrades a través del comerç de cabotatge. Un 50,1% d'aquestes importacions es realitzaren entre el 1932 i el 1936. El 1937 les importacions d'aquests materials foren d'unes 264 Tm, és a dir unes 48,65 vegades menors que l'any anterior. Durant la primera etapa (1932-1936) les importacions mitjanes d'aquests materials foren d'unes 26,2 mil Tm/any. S'ha de parar esment en el fet que el 1938 s'importà una gran quantitat de pirites de ferro, unes 40 mil Tm. Entre 1940 i 1950 les importacions mitjanes foren d'unes 6,5 mil Tm/any. Emperò, el 1940, a principis de la guerra mundial, s'importaren unes 19,4 mil Tm i l'any 1950 s'assoliren unes importacions de materials siderúrgics de 25,17 mil Tm, la qual és 103 vegades superior a la de l'any anterior, però resulta inferior a la del 1938 quan entraven unes 48 mil Tm, el valor més alt del període. Els principals materials importats corresponents a aquest grup són les pirites de ferro amb unes 166,8 mil Tm. S'ha de tenir present que les pirites de ferro no només tenen una aplicació en el sector siderúrgic, particularment en la fabricació d'armes i munició, sinó que també són emprades per a la fabricació d'àcid sulfúric, emprat com a fertilitzant.

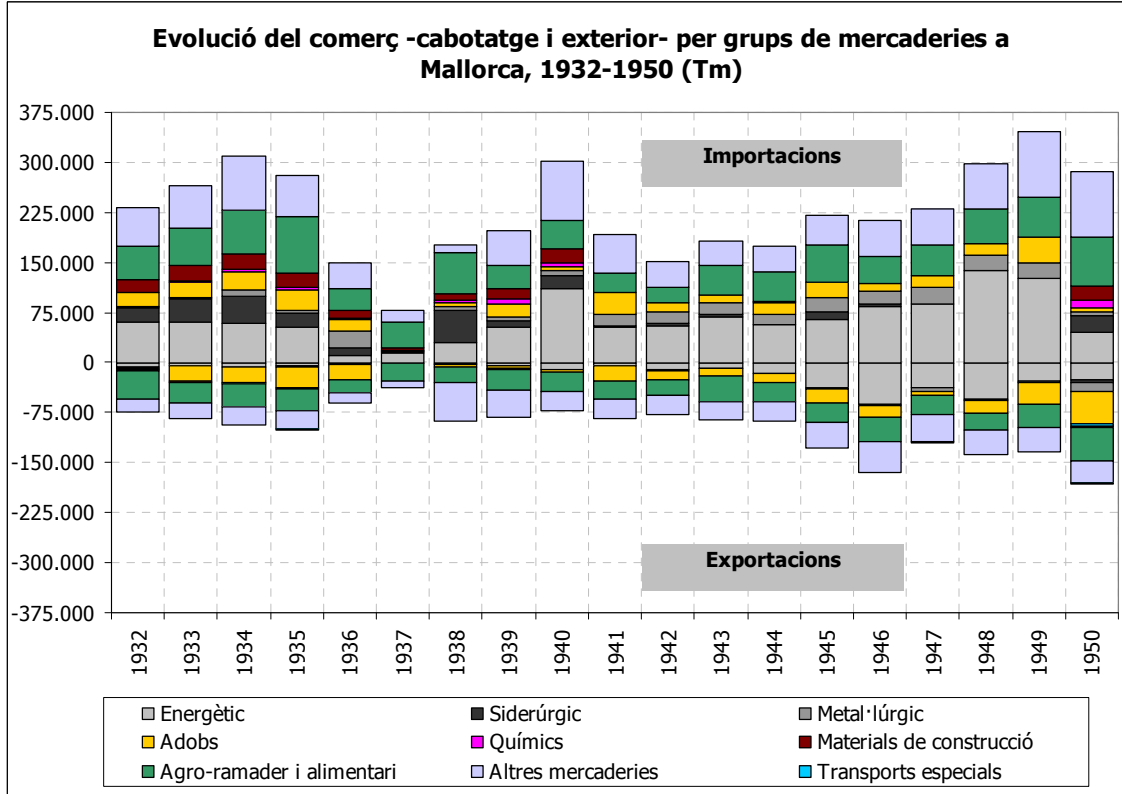
El sisè grup és el corresponent als materials **metal·lúrgics**. Cal dir que en aquest grup estan inclosos minerals metàl·lics i no metàl·lics, així com les seves manufactures. Entre 1932 i 1950 entraren pels ports mallorquins unes 240,6 mil Tm. El 77,8% d'aquestes importacions es realitzaren entre el 1940 i el 1950. Hom pot destacar el fet que dins de la partida d'altres minerals que és la principal dins aquest grup, amb unes 238,7 mil Tm, està predominada per minerals no metàl·lics i molt particularment aquells que tenen un ús principal en el sector de la construcció. Així, els principals materials desembarcats foren: minerals terris per a la construcció (175,28 mil Tm); pedres de construcció (32,8 mil Tm) i argila (10,2 mil Tm). En quant als minerals metàl·lics el més important de tots fou el plom amb unes 9,28 mil Tm. El sisè grup és el dels materials

El setè grup en quant a pes és corresponent als **materials de construcció** amb unes 170,15 mil Tm importades. El 56,5% d'aquestes importacions es realitzaren entre el 1932 i el 1936. La mitjana d'importacions en aquesta fase fou de 19,25 mil Tm/any. Aspiroz (2003:330), quan analitza l'any 1933 assenyala que això sigui “reflex potser del boom de construccions turístiques en el Terreno de Palma”. El període que va des de finals dels anys 1920 fins a mitjans dels anys 1930 ha estat apuntat com el del primer boom turístic –o del boom abans del boom– i amb aquest boom anava associat un augment important de les edificacions i urbanitzacions (Buades, 2004; Cirer, 2006). Emperò, també hi havia una intensa transformació urbana, especialment a Palma i els principals centres urbans de l'illa, que requeria de majors quantitats de materials. Entre el 1936 i el 1940, hom podria esperar una reducció important d'aquestes importacions, però les construccions defensives realitzades aleshores requeriren de nous contingents de materials de construcció i entre el 1936 i el 1940 les importacions mitjanes foren de 12,6 mil Tm/any. I, al 1940 aquestes foren de 21,79 mil Tm, és a dir, una quantitat quasi idèntica a les dels anys amb majors volums del període anterior. El 1941, ja en plena guerra mundial, les importacions de materials de construcció varen decaure fins a 877 Tm –entre 1941 i 1949 la mitjana és de 391 Tm/any– i no serà fins el 1950 en que es recuperaren de manera significativa, situant-se en unes 19,8 mil Tm.

El ciment és la principal partida dins d'aquest grup, amb un total de 126,8 mil Tm, de les quals 3,12 mil Tm procedien de l'estranger –Itàlia, Bèlgica, França, Iugoslàvia i Alemanya–. Les importacions de materials de construcció (p.ex. rajoles, totxos, etc) assoleixen el seu màxim el 1933 i 1934, amb 7,6 mil Tm i 8,1 mil Tm respectivament. Els anys 1939 i 1940 resulten ser extraordinaris en quant a les importacions d'aquests materials ja que s'importaren unes 2,7 mil Tm i 3,8 mil Tm respectivament. La qual cosa potser estaria associada a les construccions de tipus militar a l'illa, i sobretot per la recuperació de la “normalitat” una vegada acabada la guerra. Segons Aspiroz (2003:223) “per aquelles dates és quan es produeix el desplaçament de la població cap a zones limítrofes de Palma que més tard acabarien essent nuclis turístics i residencials. Després del parèntesi de 1939 i 1940, el ritme torna a descendir durant tot el període, arribant a 1949 i 1950 a xifres irrisòries [en quant a construcció d'habitatges]”. Paral·lelament, en aquells moments, front a la davallada de les importacions de materials de

construcció, va augmentar l'extracció de marès a les pedreres mallorquines (Aspiroz, 2003)³⁹⁶. Finalment, la partida d'asfalt guanyà rellevància cap a finals del període analitzat, en concret el 1950 s'importaven unes 1521 Tm (65,6% del total entre 1932 i 1950), la qual cosa podria tenir certa vinculació amb el fet que en aquells moments es construïa el Passeig Marítim i la carretera que havia de travessar la Serra de Tramuntana.

Gràfic 27. (Font: elaboració pròpia a partir de taula 109).

Taula 109. Mallorca. Entrades de mercaderies a través del comerç de cabotatge i exterior (Tm), 1932-1950 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aspiroz (2003) pels anys 1932-1949 – tots els ports de Mallorca–; 1950 a partir de Junta de Obras de Puerto –Autoritat Portuària–, 1951 –Port de Palma–).

		1932-1936	1937-1939	1940-1945	1946-1950	Total
Energètics	Altres productes petrolífers	9.044	0	6.824	740	16.608
	Benzina	34.818	2.508	19.269	35.240	91.835
	Carbons i coc de petroli	189.194	88.085	312.386	357.680	947.345
	Fuel oil	0	0	3.400	0	3.400
	Gas oil	0	0	598	0	598
	Petroli cru	9.945	6.807	63.443	87.067	167.263
	Petroli cru/altres combustibles	0	0	0	37	37
	Total	243.002	97.400	405.921	480.764	1.227.086
Siderúrgic	Ferralles de ferro	0	0	0	11	11
	Mineral de	16.371	6.427	11.458	30	34.286

³⁹⁶ Aspiroz (2003) fent referència a un informe de 1943 apunta que fins el 1941, el 80% dels habitatges construïts es realitzaven a Palma. A partir d'aquell any el 58% de les noves construccions es realitzaven a Palma i el 42% restant als pobles. Entre les explicacions, Aspiroz apunta que el preu del metre quadrat construït a Palma va passar de 150 ptes/m² a l'any 1938 a 300 ptes/m² el 1942.

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Ferro					
	Pirites	69.155	3.489	26.117	23.342	122.104
	Productes siderúrgics	45.525	3.835	3.785	7.171	60.316
	Total	131.051	13.751	41.360	30.554	216.717
Metal·lúrgic	Altres minerals	42.342	10.055	94.084	92.310	238.790
	Altres productes metal·lúrgics	0	868	450	533	1.852
	Total	42.342	10.923	94.534	92.843	240.642
Adobs	Adobs naturals i artificials	18.011	0	50.806	23.307	92.123
	Fosfats	102.039	28.557	55.563	68.586	254.745
	Potasses	0	50	0	0	50
	Total	120.050	28.607	106.369	91.892	346.918
Químics	Productes químics	11.384	12.560	6.018	11.352	41.313
Materials de construcció	Asfalt	97	0	699	1.521	2.317
	Ciment i clinker	69.025	24.724	17.599	15.473	126.821
	Materials de construcció	27.138	3.989	6.219	3.669	41.014
	Total	96.260	28.713	24.516	20.664	170.153
Agro-ramader i alimentari	Altres productes alimentaris	22.407	5.981	37.800	67.534	133.722
	Cereals i la seva farina	160.921	85.841	52.804	60.377	359.943
	Conserves	3.326	6.050	3.878	2.062	15.316
	Fruïtes, hortalisses i llegums	12.807	5.175	66.871	52.532	137.386
	Olis i grasses	38	313	1.900	3.550	5.801
	Pinsos i farratges	55.843	16.458	28.948	13.378	114.628
	Tabac, cacau, cafè i espècies	21.545	10.318	15.486	24.226	71.575
	Vins, begudes, alcohols i derivats	12.585	5.105	32.567	50.180	100.436
	Total	289.472	135.242	240.254	273.839	938.806
Altres mercaderies	Fustes i suro	27.597	5.457	12.413	14.491	59.958
	Maquinària, aparells, eines i recanvis	16.904	1.331	2.814	48.623	69.673
	Paper i pasta	28.493	3.097	3.471	6.575	41.636
	Resta de mercaderies	214.104	65.008	271.930	289.210	840.251
	Resta de mercaderies (aigua)	1.663	0	0	226	1.890
	Sal comú	13.738	5.596	14.080	13.695	47.109
	Total	302.500	80.489	304.708	372.820	1.060.517
Transports	Automòbils i	5.238	346	2.099	6.948	14.632

especials	les seves peces					
TOTAL	Total entrades	1.241.297	452.807	1.225.767	1.381.666	4.301.558

Les **exportacions** realitzades des dels ports mallorquins sumen un total d'1,8 milions de Tm (taula 110). És a dir, són 2,4 vegades inferiors a les importacions. Així doncs, tenim un dèficit comercial físic d'unes 2,4 milions de Tm. Entre 1932 i 1936 s'exportaren unes 413,48 mil Tm, amb una mitjana de 82,8 mil Tm/any, la qual cosa representa el 22,17% de totes les exportacions entre 1932 i 1950. El 1936 es produeix una ruptura en el flux d'exportacions a partir del moment del cop d'estat, així tenim que durant aquell any les exportacions amb unes 60,4 mil Tm resulten ser un 39,8% inferiors a les de l'any anterior. Entre 1932 i 1935 es varen exportar des del Port de Palma als altres ports de l'arxipèlag unes 8,47 mil Tm de mitjana anual. El 1936, amb el cop d'estat i l'ocupació feixista de Mallorca i Eivissa, aquestes quedaren reduïdes a unes 3,3 mil Tm (Aspiroz, 2003). La major part de les exportacions durant aquest període corresponen al comerç de cabotatge que té en el Port de Barcelona el seu principal destí i que barata pels de Sevilla i Màlaga a partir del juliol de 1936. Les exportacions a l'estranger foren de 59,12 mil Tm, és a dir el 14,29% del total. Entre els principals clients es troba Anglaterra on s'exportava patata, però aquesta partida patí una forta reducció, tot passant de 10,4 mil Tm el 1932 a 2,6 mil Tm el 1933. Aspiroz (2003) apunta, entre d'altres, la forta competència entre països productors i la penalització per part dels britànics als retards sobre les entregues com a causes de la caiguda del mercat britànic. Una reducció de les exportacions a Anglaterra que s'haurien de contextualitzar en els moments de forta crisi financera i ascens de polítiques proteccionistes i de l'intervencionisme guerrer tant a les potències europees com als EUA. El segon país on s'exportava major quantitat de productes era França amb unes 15,32 mil Tm, en tercer lloc tenim Alemanya amb 3,68 mil Tm, en quart Algèria amb 1,45 mil Tm i en cinquè Itàlia amb 1,38 mil Tm. La major part dels productes exportats a l'estranger eren els agroalimentaris.

L'etapa corresponent a la Guerra Civil (1936-1939) va suposar un canvi dels fluxos comercials exportats, especialment per mor que el Port de Barcelona, on s'adreçaven la major part de les exportacions, va restar en mans de la República. En aquest període varen sortir de Mallorca unes 206,9 mil Tm –mitjana anual de 68,9 mil Tm/any–. L'any 1937 les exportacions foren de 37,29 mil Tm, però l'any següent aquestes s'havien multiplicat per 2,33. Entre els motius que permeten explicar aquest increment de les exportacions podem recórrer a Ginard (1999b:126-127) segons el qual "en general Mallorca es va autoabastir [durant la Guerra Civil] i, a més, va poder trametre gran quantitat d'aliments a la resta de la zona franquista". En la publicació de Miquel Truyol Martorell –*La intendencia de Balears en el Glorioso Movimiento Nacional*– s'enviaren a la península unes 10348 Tm de queviures i 464 Tm de ramat per un valor de 13 milions de pessetes (Ginard, 1999b). El Port d'Eivissa va rebre durant la Guerra Civil en torn a les 3,8 mil Tm/any, mentre que el Port de Maó incorporat a l'òrbita franquista al 1939 rebrà en aquell any unes 2,3 mil Tm (Aspiroz, 2003). Al llarg d'aquells anys s'exportaren unes 60,6 mil Tm a l'estranger, la qual cosa representa un 29,3% de totes les exportacions, mentre que en el període anterior les exportacions a l'estranger tan sols representaven un 13,8% del total. El principal soci comercial estranger fou Alemanya on s'exportaren legalment unes 29,27 mil Tm. És a dir, en només tres anys, quasi es tripliquen les exportacions a Alemanya del període anterior que anava de 1932 a 1936. Els principals països als que s'adreçaren les exportacions mallorquines, sense comptar amb Alemanya, foren: Anglaterra (19,23 mil Tm); Holanda (4,06 mil Tm); Gibraltar (1,63 mil Tm); Itàlia (1,54 mil Tm); Portugal (1,5 mil Tm); i el Marroc espanyol (1,12 mil Tm).

Durant la Segona Guerra Mundial no se produeix una gran caiguda de les exportacions. Així, tenim que es passa de 82,3 mil Tm exportades legalment al 1939 a unes 83,4 mil Tm el 1941. Al llarg d'aquesta etapa s'exportaren unes 529,6 mil Tm i les exportacions mitjanes es situaven en torn a les 89,4 mil Tm/any. Això significa que en plena guerra, particularment dificultosa a la Mediterrània Occidental, les exportacions mitjanes foren superiors a les del període de la Segona República. L'any 1940, el 28,4% de les exportacions mallorquines –unes 20 mil Tm– anaven als altres ports de les Balears (Aspiroz, 2003). Així, en aquell període, des del Port de Palma, sobretot, s'enviaven materials a les altres illes, amb un ordre de magnitud semblant a l'enregistrat al 1940. El que si tenim durant aquests anys és una disminució notable

del comerç exterior ja que aquest quedà reduït a un 2,97% de totes les exportacions. Els dos principals països als que s'exportà foren Anglaterra (8,9 mil Tm) i Alemanya (3,8 mil Tm). Nogensmenys, cal recordar, tal com fa Luís Aspiroz (2003:291), que les xifres del comerç de cabotatge podrien ben bé ocultar exportacions cap a Alemanya ja que "durant el temps de la guerra, i fins i tot a l'any 1943, bastant avançada la mateixa, era Alemanya el principal client d'Espanya. El que se tallen són les relacions comercials marítimes amb Alemanya però no les relacions comercials en sí. L'increment de les sortides de productes en cabotatge ben bé es podria deure, en alguna mesura que no ens ha estat possible corroborar, a l'enviament de productes mallorquins a Alemanya a través de la península. El que està ben clar és que els enviaments al port franc de Barcelona tenen, en algun percentatge, tal destí. I igualment altre tipus de productes com, per exemple, el calçat".

A la darrera etapa (1946-1950) s'exportaren unes 717,7 mil Tm amb unes 148,1 mil Tm de mitjana anual. L'any posterior al del bloqueig internacional amb el règim s'assolia una xifra record del volum d'exportacions a través dels ports mallorquins, 165,28 mil Tm. Posteriorment davalla fins a les 119 mil Tm al 1947, però aquesta xifra també és superior a qualsevol altra dels temps passats. I, al 1950 s'assoleixen les 182,9 mil Tm exportades. En quant al destí d'aquestes exportacions cal assenyalar que, entre 1946 i 1949, els clients estrangers representen el 5,6% del total. Els principals socis comercials eren: Anglaterra (23,2 mil Tm); Marroc espanyol (7,3 mil Tm) i Ceuta i Melilla (5,1 mil Tm). Com es pot apreciar, les colònies espanyoles del Nord d'Àfrica representaven el 32% del comerç d'altura realitzat des de Mallorca.

Una vegada establerta l'evolució per etapes passarem a analitzar els principals grups de mercaderies exportades. Com hom podria esperar, les principals partides de materials exportats foren les corresponents als productes **agro-ramaders i alimentaris**. La forta especialització del camp i les activitats transformadores dels productes agraris estaven enfocats vers l'exportació. Així doncs, entre el 1932 i el 1950 s'exportaren unes 594,1 mil Tm de materials agroalimentaris. La distribució temporal pot semblar una mica contradictòria, donat el fet que els anys de postguerra han estat definits com els "anys de la fam" i hom tendiria a pensar que en aquells moments, aquestes exportacions serien molt més minses que en períodes anteriors. Així, entre el 1932 i el 1936 s'exportaren unes 162,3 mil Tm (27,3% del total) amb una mitjana anual de 32,4 mil Tm. Al llarg d'aquests anys s'experimenta una notable reducció de la quantitat de productes agroalimentaris exportats i es passa de 43,16 mil Tm el 1932 a 31,5 mil Tm el 1933. D'acord amb Aspiroz (2003) en els anys 1930 es produeix una caiguda en les exportacions agroalimentàries mallorquines –excepte les d'ametlla–, per causes diverses entre les que destaca per una banda els problemes derivats de l'adulteració de les conserves de polpa de fruita –Aspiroz (2003:283) ens diu que "es tracta d'un procés especulatiu i d'estafa vulgar"– i la relativa pèrdua del mercat britànic de patata. En aquesta primera etapa un 68,2% de les exportacions anaven adreçades a altres ports espanyols. En aquests anys, el principal país al que s'exporten productes agroalimentaris és Anglaterra on s'adreçaren unes 26,4 mil Tm (22,2 mil Tm de patates i 3,13 mil Tm d'ametlló). França és el segon país al que s'exporten els productes agroalimentaris amb unes 14,4 mil Tm (6,18 mil Tm de polpa de fruita; 5,35 mil Tm d'ametlles i 1,07 mil Tm de figues). Alemanya es situa en tercer lloc amb un total de 9,35 mil Tm exportades (4,06 mil Tm d'ametlló, 2,17 mil Tm de polpa de fruita i 0,8 mil Tm d'albercoccs).

Durant l'etapa de la Guerra Civil (1937-1939) s'exportaren unes 80,5 mil Tm (13,56% del total) amb unes 26,8 mil Tm de mitjana anual. Després del cop d'estat, es passa de 19,2 mil Tm de productes agroalimentaris exportats el 1936 a 26,2 mil Tm el 1937. Tal com s'ha assenyalat anteriorment, Mallorca es converteix no només en la "maquiladora" militar dels rebels, sinó que també esdevé en zona de proveïment de queviures. No obstant, cal assenyalar que al llarg d'aquest període un 58,8% dels productes agroalimentaris eren expedits cap a ports espanyols, atesa la desaparició de les relacions comercials amb el Port de Barcelona i altres ports republicans. En quant a les exportacions de productes agroalimentaris a l'estranger, hom pot destacar per una banda la quasi desaparició de França entre els clients, mentre que les exportacions cap a Alemanya augmentaren de manera important fins assolir les 15,5 mil Tm (7,38 mil Tm d'ametlló i 5,35 mil Tm de polpa de fruita). Així mateix, Anglaterra segueix mantenint un fort pes en la cartera dels clients dels empresaris comercials mallorquins, ja que s'hi exportaren unes 15,5 mil Tm (8,3 mil Tm de patates i 5,9 mil Tm d'ametlló). Aquests dos països cobreixen el 93,4% de les exportacions de productes agroalimentaris a l'estranger.

La tercera etapa (1940-1945) correspon a la Segona Guerra Mundial i al moment en que s'estableix el racionament de productes bàsics, així com l'explosió del contraban a gran escala. Les dificultats de proveïment de certs materials, com per exemple llaunes per preparar conserves de fruites s'afegí a les dificultats inherents del moment ja que això dificultava l'enviament d'aquests transformats agroalimentaris als seus clients europeus. Així i tot, al llarg d'aquests anys s'exportaren unes 176,12 mil Tm, amb una mitjana de 29,35 mil Tm/any. Una xifra que és un 17,9% inferior a la mitjana anual enregistrada entre 1932 i 1935. El que és significatiu és que en aquests anys, les exportacions legals s'adreçaren en un 92,8% als ports espanyols i entre els principals clients estrangers es seguien trobant Anglaterra amb unes 8,4 mil Tm de fruits secs (ametlla i ametlló) i Alemanya amb unes 3,86 mil Tm de polpa de fruita. Cal destacar que en el cas d'Anglaterra les exportacions es realitzaren a l'inici de la guerra, a l'any 1940, i a l'acabament d'aquesta, al 1945. I, les adreçades a Alemanya tan sols se realitzaren durant el 1941, encara caldria considerar el fet que probablement moltes de les exportacions fetes a Barcelona fossin reexpedides a Alemanya.

A la darrera etapa (1946-1950) les exportacions de productes agroalimentaris foren de 175 mil Tm, amb una mitjana anual de 35 mil Tm. El 81,8% de les exportacions es dirigien cap als ports espanyols. Hom pot destacar el fet que el 1946 s'enregistraren 1,6 mil Tm exportades a l'estranger, mentre que a l'any següent aquelles pràcticament varen desaparèixer de les estadístiques oficials. Tanmateix, el bloqueig internacional fou ràpidament vençut i el 1948 les exportacions de productes agroalimentaris a l'estranger se situaven en torn a les 5,6 mil Tm i el 1950 a través del transport marítim d'altura sortien unes 18,3 mil Tm. Entre els principals socis comercials es troba Anglaterra on se continua amb les exportacions de patates i, en menor mesura, d'ametlla i fruits secs. Entre 1946 i 1949 s'exportaren cap a Anglaterra: 8,5 mil Tm de patates, 2,4 mil Tm d'ametlles, 0,9 mil Tm d'ametlló i 0,6 mil Tm de fruits secs. En canvi, Alemanya desapareix del mapa de les exportacions mallorquines.

Entre els productes agroalimentaris exportats, sens dubte, la partida de fruites, hortalisses i llegums és la més important de totes amb unes 321,7 mil Tm. Cal destacar que en aquest subgrup s'enregistrà un superàvit comercial en termes físics (184,3 mil Tm). Entre els principals productes exportats es troben les patates amb 61,98 mil Tm –un 71% exportat a Anglaterra–; els fruits secs (ametlles, figues seques, albercocs secs, etc) amb 52,08 mil Tm i les llegums amb unes 39,6 mil Tm. Es pot destacar el fet que les exportacions d'aquests productes agroalimentaris, fins i tot en temps de suposats racionaments i de "pertinaz sequía" foren prou importants. D'aquesta manera tenim que entre 1932 i 1936 les exportacions mitjanes foren de 21,14 mil Tm, encara que el 1936 aquestes se situaven en torn a 13,14 mil Tm per les causes ja exposades (paralització del comerç a partir del cop d'estat). Durant la Guerra Civil les exportacions mitjanes d'aquesta partida foren d'unes 16,05 mil Tm/any, però al 1939 aquestes arribaren a unes 18,45 mil Tm. Ja en plena guerra mundial, tenim unes exportacions mitjanes de 15,12 mil Tm/any, però al 1940 i al 1945 aquestes superaren les 18 mil Tm. Cal tenir present que entre l'octubre de 1941 i el setembre de 1945 s'enregistrà un dels períodes secs més intensos del segle XX, Així i tot, la sequera fou menys intensa a les illes que al sud peninsular (MMA, 2000). I, les exportacions de fruites i hortalisses foren de 90,7 mil Tm. És a dir, tan sols un 7,12% inferiors a les del període 1932-1936. Un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, les exportacions passaren de 18,5 mil Tm al 1946 a unes 12,78 mil Tm al 1947, però el 1949 aquestes ja arribaven a 17 mil Tm i el 1950 a 24,7 mil Tm.

En segon lloc, les exportacions de pinsos i farratges sumaren unes 130,68 mil Tm. Hom pot destacar el fet que en aquest subgrup també es detecta un superàvit comercial físic de 16,06 mil Tm. Un resultat que pot sorprendre degut al fet que durant la postguerra les condicions de vida de les classes populars s'agreujaren notablement i entre els diferents components d'aquell empitjorament, s'hi trobava el deteriorament de la dieta alimentària. Un deteriorament que estava associat per la reducció de la ingesta de carn –el consum de carn al 1945 es situa en torn al 40% del de 1936 (Ginard, 1999b)– i llet –la producció de llet passà de 0,41 Hm³ el 1940 a 0,16 Hm³ el 1946 (Ginard, 1999b). L'explicació oficial girava en torn a la manca d'aliments pels animals, però en aquells moments s'exportaren pinsos i farratges. Entre el 1940 i el 1945 s'exportaren unes 43 mil Tm de pinsos i farratges, el que implica que aquestes foren un 48,6% superiors a les importacions. Les exportacions mitjanes anuals se situaven en torn a 7,16 mil Tm, però el 1943 i el 1944 s'exportaren 16,6 mil Tm i 11,38 mil Tm respectivament. Aquestes se realitzaren a través del comerç de cabotatge. Ja en el període següent (1946-1950) les exportacions de pinsos i farratges foren d'unes 56 mil Tm, un 18,7%

superiors a les importacions. Les altres partides de productes agroalimentaris exportats a destacar foren: els altres productes agroalimentaris amb 60,6 mil Tm, a través del comerç de cabotatge; 39,5 mil Tm de conserves de les quals 20,04 mil Tm anaren a l'estranger –Alemanya amb 11,39 mil Tm i França amb 6,18 mil Tm–; i els vins i begudes amb 25,8 mil Tm que en la seva totalitat anaven als ports espanyols.

El segon grup en ordre d'importància és el corresponent a **altres mercaderies** amb unes 589,4 mil Tm. Resulta interessant comprovar com en la primera etapa (1932-1936) s'exportaren unes 108,69 mil Tm (mitjana de 21,74 mil Tm/any); mentre que durant la Guerra Civil s'exportaren unes 107,49 mil Tm amb una mitjana anual de 35,83 mil Tm/any. L'any en que les exportacions d'aquest grup foren majors es troba precisament entre els anys centrals de la Guerra Civil, el 1938 amb 56,8 mil Tm. Entre 1940 i 1945 les exportacions pujaren a 178,5 mil Tm, amb una mitjana anual de 29,75 mil Tm. És a dir, eren de mitjana unes 8 mil Tm/any superiors a les mitjanes del període de pau que abraça els primers anys 1930 fins a l'esclat de la Guerra Civil. Entre 1946 i 1950 s'exportaren unes 194,69 mil Tm, amb unes exportacions mitjanes anuals de 38,94 mil Tm. El subgrup de "resta de mercaderies" és el que presenta el major volum d'exportacions amb un total de 518,19 mil Tm. Malgrat els problemes de concreció de les estadístiques, es pot constatar que: unes 297 mil Tm corresponen a productes fabricats³⁹⁷; 156,9 mil Tm a envasos (p.ex. sacs buits, botelles, etc); 51,3 mil Tm a matèries primeres i 12,9 mil Tm a animals vius. L'altre subgrup en ordre d'importància és el de fustes i suro amb unes exportacions de 59,9 mil Tm, la major part realitzades durant els primers anys 1930.

En tercer lloc, tenim les exportacions de materials **energètics** –combustibles fòssils i carbó vegetal– que sumaren unes 326,7 mil Tm. Una quantitat que és 3,7 vegades inferiors a les importacions. Emperò, se pot destacar el fet que una illa que compta amb lignits, exportàs una quantitat gens menyspreable de combustibles fòssils. Entre 1932 i 1936 s'exportaren des de Mallorca unes 23,63 mil Tm de materials energètics, amb una mitjana anual de 4,72 mil Tm/any. El 67,6% d'aquestes exportacions corresponien a petroli cru i derivats del petroli. Durant la Guerra Civil les exportacions de materials energètics foren de 8,68 mil Tm, amb una mitjana anual de 2,89 mil Tm. En aquest període cal destacar el fet que mentre que s'importaven 9,3 mil Tm de petroli i derivats del petroli, les seves exportacions se situaven en torn a 6,35 mil Tm. Si entre 1932 i el 1936 es passà de 5576 a 7047 vehicles a Balears, és a dir s'incrementà el nombre de vehicles un 26,4%; entre 1940 i 1950 es passà de 7063 a 7755 vehicles, amb un increment del 9,8%. Els problemes d'abastament frenaren l'expansió de l'automòbil (Pujalte, 1997a). Altrament, GESA va passar de cremar 9,85 mil Tm d'hulla al 1933 a 6,68 mil Tm al 1937. Per contra, l'ús dels lignits mallorquins per part de GESA, s'incrementà de 15,54 mil Tm al 1933 a unes 31,3 mil Tm al 1937. La substitució del combustible va suposar una minva dels rendiments energètics de les centrals (Pujalte, 1992).

Entre el 1940 i el 1945 les exportacions legals de combustibles fòssils s'elevaren a 86,17 mil Tm, amb una mitjana anual de 14,36 mil Tm. El 1940 les exportacions es varen duplicar respecte les de 1939 i al 1945 amb 36,3 mil Tm exportades més que triplicava els fluxos exportats de 1940. L'any 1940 se varen extreure 43,9 mil Tm de lignits a les mines mallorquines, el 90,5% dels quals foren emprats per les activitats industrials de l'illa i la resta s'exportaren (Homar, 1962). Podem llegir a Ginard (1999b:128) que el 1942 la central tèrmica de GESA que produïa el 95% de l'electricitat de l'illa, rebia mil tones de carbó mensualment i aquesta quantitat era menys d'un terç de la quantitat requerida per a un funcionament normal. No obstant, en aquell any les extraccions de lignits a Mallorca foren de 57,78 mil Tm i les importacions de carbó mineral de 43,56 mil Tm, amb la qual cosa cada mes hi hauria unes 3,6 mil Tm de carbó mineral importat i 4,8 mil Tm de lignits locals. Els òrgans de pressió empresarial acceptats pel règim, com ara la Cambra de Comerç, reclamaven un augment de la quota de carbó asturià. Un dels principals problemes, es deia que estrebava en les dificultats d'abastament de recanvis i nova maquinària per dotar de major potència al sistema elèctric de GESA (Pujalte, 1992). El 1948 se va adquirir una nova caldera Babcock & Wilcox que permetia cremar els lignits insulars (Ginard, 1999b). A més, Pujalte (1992:131) exposa com "moltes fàbriques que havien paralitzat la seva activitat durant el transcurs de la contesa tornarien a fer

³⁹⁷ Al recull estadístic elaborat per Aspiroz (2003) apareixen sota els epígrafs resta de mercaderies i altres productes fabricats grans volums de materials exportats. Per això resulta complicat saber si es tracten de productes com calçat, tèxtil o armes.

ús dels seus contractes amb GESA plantejant a la companyia productora d'electricitat més important de l'illa seriosos problemes per assegurar l'abastament". El mateix 1942 les exportacions de carbó mineral se situaren en torn a les 8,7 mil Tm, és a dir unes 726 Tm cada mes, quan teòricament hi havia greus problemes d'abastament.

Ja en els anys del bloqueig internacional, a partir de 1945, les exportacions de combustibles es multipliquen per un factor de l'1,7, situant-se en torn a les 62,5 mil Tm al 1946. Entre el 1946 i el 1950 s'exportaren unes 208,2 mil Tm, amb una mitjana anual de 41,64 mil Tm, essent els anys de major volum exportat el 1946 amb 62,5 mil Tm i el 1948 amb 54,3³⁹⁸. Els principals fluxos exportats en aquesta darrera etapa foren els carbons fòssils amb unes 178,9 mil Tm, un 85,9% de les exportacions energètiques; en segon lloc estaven els productes petrolífers amb 20,79 mil Tm, un 9,9; i els carbons vegetals amb 8,5 mil Tm, un 4,06%. Hom pot destacar el fet que si a les mines de lignits de Mallorca es varen extreure unes 357,07 mil Tm entre el 1946 i 1950 (GESA, 1989) i d'acord amb Homar (1962) podem dir que els requeriments anuals de lignits a Mallorca se situaven en torn a 45 mil Tm, llavors resultaria que hi hauria unes 177 mil Tm excedentàries. Aquesta quantitat s'apropa molt a les 178 mil Tm que quedaven enregistrades a les estadístiques oficials. Així mateix, caldria comptar amb les altres 357,68 mil Tm de carbons que s'havien importat en aquell període.

El darrer grup que volem parlar esment és el corresponent als **adobs**. Entre el 1932 i el 1950 s'exportaren unes 319,34 mil Tm d'adobs. Unes exportacions que s'han de relacionar amb l'existència de les fàbriques de March i Salas. Els primers anys 1930 fins al 1936 s'exportaren unes 104,8 mil Tm, amb un flux mig anual d'unues 20,9 mil Tm. S'ha de destacar el fet que el 1932 s'exportaren unes 2,8 mil Tm i a l'any següent se multiplicaren per 7,9, arribant a un màxim de 31,95 mil Tm el 1935. La marxa ascendent de les exportacions dels adobs, probablement està relacionada al fet que la societat La Fertilizadora se traslladà als anys 1930 a Son Forteza, al Pont d'Inca, tot ampliant la seva capacitat industrial. El 1950 ja comptava amb uns 282 treballadors (Roca, 1992). Als anys de la Guerra Civil (1937-1939) les exportacions d'adobs foren de 8,46 mil Tm, amb una mitjana de 2,8 mil Tm/any. Durant la Segona Guerra Mundial quan es deia que la manca de fertilitzants havia fet caure la productivitat agrícola, s'exportaren unes 84,8 mil Tm. Unes exportacions que semblaven no està molt afectades pels problemes de navegació, uns problemes que no afectaren gaire a la Trasmediterrànea (Ferrer, 2008b). Així, el 1941 sortien unes 21,7 mil Tm d'adobs, el 1942 unes 13,5 mil Tm, el 1943 unes 10,7 mil Tm, el 1944 unes 13,1 mil Tm i el 1944 unes 22 mil Tm. Ja en els anys posteriors de pau i bloqueig a Franco, les exportacions d'adobs foren de 121,5 mil Tm, amb una mitjana anual de 24,2 mil Tm. En aquest període (1946-1950) crida l'atenció que Mallorca on no es troben les matèries primeres necessàries per fabricar els adobs i amb els anunciats dèficits d'aquests materials per part de l'agricultura local, s'exportaren 29,3 mil Tm d'adobs més de les que s'importaren.

Taula 110. Mallorca. Sortides de mercaderies a través del comerç de cabotatge i exterior (Tm), 1932-1950 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aspiroz (2003) pels anys 1932-1949 – tots els ports de Mallorca–; 1950 a partir de Junta de Obras de Puerto –Autoritat Portuària–, 1951 –Port de Palma–).

		1932-1936	1937-1939	1940-1945	1946-1950	Total
Energètics	Altres productes petrolífers	60	0	0	2.104	2.164
	Benzina	0	0	0	3.158	3.158
	Carbons i coc de petroli	7.593	2.336	71.936	187.436	269.301
	Fuel oil					0
	Gas oil					0
	Petroli cru	15.978	6.350	14.240	15.455	52.023
	Petroli cru/altres combustibles	0	0	0	75	75

³⁹⁸ Pujalte (1992) cita un article de Juan de Saridakis publicat al Balears de 27/08/1955 amb el títol: "¿Consumo Mallorca todo lo que se almacena en Portopí?". Els dubtes sobre la matèria energètica se veu que estaven presents, fins i tot en la premsa.

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Total	23.631	8.686	86.176	208.227	326.720
Siderúrgic	Ferralles de ferro	120	0	0	861	980
	Mineral de Ferro	809	0	1.098	3.564	5.471
	Pirites	0	0	0	0	0
	Productes siderúrgics	778	3	399	810	1.989
	Total	1.706	3	1.497	5.235	8.441
Metal·lúrgic	Altres minerals	447	0	6.705	25.781	32.933
	Altres productes metal·lúrgics	45	0	0	77	122
	Total	493	0	6.705	25.858	33.056
Adobs	Adobs naturals i artificials	104.816	8.460	84.817	121.171	319.264
	Fosfats	0	0	0	85	85
	Potasses	0	0	0	0	0
	Total	104.816	8.460	84.817	121.255	319.348
Químics	Productes químics	1.931	123	0	3.330	5.383
Materials de construcció	Asfalt	0	0	0	142	142
	Ciment i clinker	5.181	1.084	1	549	6.816
	Materials de construcció	1.774	3	290	2.411	4.478
	Total	6.956	1.087	291	3.102	11.436
Agro-ramader i alimentari	Altres productes alimentaris	18.731	9.018	12.543	20.376	60.669
	Cereals i la seva farina	1.535	359	2.557	3.247	7.699
	Conserves	13.711	11.207	10.090	4.533	39.541
	Fruïtes, hortalisses i llegums	97.722	48.151	90.763	85.102	321.737
	Olis i grasses	1.511	669	433	502	3.115
	Pinsos i farratges	23.619	8.028	43.026	56.015	130.688
	Tabac, cacau, cafè i espècies	1.566	1.268	1.225	752	4.811
	Vins, begudes, alcohols i derivats	3.979	1.890	15.489	4.513	25.871
	Total	162.374	80.589	176.127	175.040	594.130
Altres mercaderies	Fustes i suro	12.989	1.904	29.951	20.948	65.793
	Maquinària, aparells, eines i recanvis	102	8	740	2.179	3.029
	Paper i pasta	75	0	0	1.788	1.863
	Resta de mercaderies	95.332	105.473	147.612	169.776	518.193
	Resta de mercaderies (aigua)	0	0	0	0	0

	Sal comú	195	105	234	8	542
	Total	108.693	107.490	178.538	194.698	589.420
Transports especials	Automòbils i les seves peces	3.378	501	2.184	3.826	9.889
TOTAL	Total sortides	413.486	206.937	529.630	714.714	1.864.767

Com s'ha vist fins ara se pot constatar el fet que l'economia mallorquina s'havia caracteritzat per una vocació exportadora fonamentada en els productes agroalimentaris i alguns productes fabricats. Emperò al llarg d'aquest període se presenta també com una economia extremadament depenent de l'exterior, tant de matèries primeres, com de combustibles i maquinària. Així mateix, els anys centrals dels conflictes bèl·lics suposaren una etapa de gran turbulència i que ens obri un ample ventall de qüestions.

En primer lloc, la Guerra Civil se presentà com una època de reducció d'importacions però al mateix temps suposà un increment de certes exportacions.

En segon lloc, els anys posteriors que foren de grans dificultats d'abastament per la major part de la població i d'empitjorament de les condicions de vida (Ginard, 1999a; Ginard, 1999b; Ginard, 2002a), són anys en que les exportacions de nombrosos materials se disparen de manera espectacular. Els fluxos comercials enregistrats a les estadístiques oficials ens indiquen que una gran quantitat de materials s'adreçaven a d'altres indrets, segurament aquells amb monedes fortes que resultaven ser més atractius pels empresaris. A més, s'hauria de tenir en compte un altre flux paral·lel de comerç il·legal, amb la qual cosa els resultats exposats haurien de ser presos com a infraestimacions. A l'Estat espanyol, el triomf de la dictadura va refermar una potent xarxa d'interessos (Sánchez-Recio i Tascón, 2004). El cas de Mallorca no és diferent a la resta de l'Estat i a l'illa, destacats homes de negocis foren peces centrals del règim, tot ocupant alguns d'ells càrrecs públics. Aquesta xarxa vendria exemplificada en la figura de Joan March del que Pere Ferrer (2008a:175) diu que "va ser un comerciant de guerra que erigi bona part de la seva immensa fortuna traficant amb armes i municions, queviures, combustibles, divises, etc. Primerament durant la guerra de Marroc, després al llarg de la Gran Guerra, posteriorment en el curs de la Guerra Civil i finalment en la Segona Guerra Mundial. La guerra no solament genera mort, crueltat i misèria, sinó que fou i continua essent una font de riqueses". Cal advertir que no només March fou un empresari sorgit de les guerres i del contraban, la Guerra Civil i la Dictadura també varen regar els interessos de molts altres membres de les elits locals i d'altres personatges que apareixerien gràcies al clima repressor establert. A partir de les estadístiques del comerç, en unitats físiques, dels ports mallorquins, hom pot sospitar que la situació de penúria de les classes populars va resultar ser profitosa per alguns sectors de la societat. Una situació, la descrita, que tan sols podia mantenir-se en un règim autoritari que establia durs mecanismes de repressió. Ja que tal com s'ha vist anteriorment, la crisi de subsistències de finals de la Primera Guerra Mundial va anar acompanyada d'aldarulls a molts d'indrets on la població assaltà magatzems i embarcacions per tal de fer-se amb els productes que els negociants retenien per tal d'especular.

En tercer lloc, se pot constatar com en aquests anys es va mantenir una constant de l'economia illenca com és la del dèficit comercial físic i que marca la dependència de l'exterior per a l'abastament material. Una dependència que esdevé més rellevant en els moments d'expansió de l'ús dels combustibles fòssils i, particularment, dels derivats del petroli. Emperò, tal com s'ha pogut veure en el cas d'alguns recursos que no són presents a Mallorca, s'enregistren importants sortides.

En quart lloc volem assenyalar el fet que al llarg del període que abraça els bojos anys 1930 i 1940, la navegació a vela va agafar rellevància degut als problemes d'abastament de combustible per les embarcacions de vapor. A la taula 111 es pot veure com bona part dels trajectes del comerç de cabotatge eren coberts per embarcacions a vela, mentre que els d'altura eren coberts fonamentalment per vaixells a vapor. Per altra banda, i en relació a l'explosió turística, es pot subratllar el fet que al llarg d'aquests anys un total de 3311 embarcacions havien mantingut relacions amb l'estranger. Un aspecte que hauria de tenir-se en compte per entendre el boom turístic que ja s'havia iniciat anteriorment, però que adquirirà unes descomunals proporcions just després del període exposat (Buades, 2004; Cirer, 2006). Així mateix, les elits locals vinculades als móns dels negocis tenien una clara projecció

internacional i operaven en les principals places financeres del món, com per exemple Londres, Suïssa, Nova York i Tànger.

	Vaixells Nacional		Vaixells Estrangers	
	Vapor	Vela	Vapor	Vela
Comerç altura	436	174	2.619	82
Cabotatge	8.892	9.317	–	–
Total	9.328	9.491	2.619	82

b) Menorca: exportacions de béns cars (que els menorquins no poden comprar) i importacions de matèries primeres, cereals i combustibles.

Pel cas de Menorca comptam amb el treball realitzat per Miquel Àngel Casasnovas (2001; 2006) sobre l'evolució de l'economia menorquina. En aquest cas, les dades més sòlides abracen el període 1860-1920. En qualsevol cas, s'han de considerar com una estimació ja que probablement falten partides que podrien ser significatives com per exemple les de minerals de ferro o altres productes siderúrgics atesa l'existència de l'Anglo-Española de Motores, Gasógenos y Maquinaria en general. Per altra banda, el fet de comptar tan sols amb les estadístiques de cabotatge fa que els resultats s'hagin de prendre fonamentalment com a infraestimacions. En alguns casos sembla que els moviments de mercaderies a través del comerç exterior devia ser prou important. Així, per exemple, Casasnovas (2006:342) exposa que "la sèrie d'entrades de cotó en floca per cabotatge suggereix que una part important de la matèria primera arribava a Menorca a través del comerç exterior, ja que hi ha alguns anys –pocs, és cert– que no enregistren cap entrada per cabotatge, mentre que d'altres les entrades són relativament baixes". Mentre que pels anys posteriors a 1920, tan sols comptam amb algunes partides de mercaderies comercialitzades.

Al llarg de l'etapa que va de 1860 a 1875 s'importaren a través dels ports de Ciutadella i Maó unes 50,28 mil Tm de materials, amb una mitjana de 3,14 mil Tm/any (taula 112 i Gràfic 28). La major part d'aquestes importacions corresponien a aquells recursos dels que Menorca n'era deficitari, però que eren essencials pel model que se forjava: combustibles, matèries primeres i productes agroalimentaris. Els primers sumen unes 20,08 mil Tm, el 81,75% de les quals eren carbons minerals. Un carbó que, a diferència de la resta de fluxos comercials, "arribaria de Gran Bretanya per comerç exterior fins la Primera Guerra Mundial" (Casasnovas 2006:412). La introducció de la màquina de vapor als centres fabrils menorquins es va realitzar ja a mitjans segle XIX (p.ex. Industrial Mahonesa, Harinera Mahonesa, etc) i tal com assenyala Pujalte (1992) la major part del carbó mineral importat entre 1855 i 1894 procedia de Cardiff (80,18%) i, en menor mesura, de Newcastle (13,37%) i Swansea (4,3%). El segon grup és el dels productes agroalimentaris amb un total de 24,4 mil Tm. La major part d'aquestes corresponien al grup de cereals i la seva farina, amb 19,5 mil Tm, el 62% de les quals era blat que es transformava posteriorment als molins fariners menorquins. El tercer grup és el dels productes fabricats amb 3,07 mil Tm, però en aquest grup la partida de pells assaonades i soles que són semimanufactures adreçades a la indústria del calçat representaven el 97,4% del total. I, pel que fa a les matèries primeres, les importacions foren de 2,6 mil Tm de les que el 89,5% eren de cotó en floca. En aquesta partida, els empresaris "confiaven aprofitar l'avinentsa que els vaixells que arribaven d'Amèrica carregats de cotó havien de passar obligatòriament pel Llatzeret de Maó" (Casasnovas 1998:31). Així doncs, la fàbrica de Cala Figuera just al costat del llatzeret era com si estàs situada al mateix cor del Mississipi, cotó abundant, sempre i quan la situació geopolítica no es desbaratés, i mà d'obra barata asseguraven l'èxit industrial.

Entre el 1876 i el 1900 que és quan s'assoleix el màxim d'activitat industrial ja que coincideix amb l'auge d'exportació de calçat a les colònies d'ultramar i de l'activitat de la fàbrica tèxtil, la Industrial Mahonesa. A aquestes se'ls hi sumava per una banda la fàbrica naval-mecànica, La Maquinista Naval –llavors Anglo-Española de Motores, Gasógenos y Maquinaria en general– i la constitució de les fàbriques de gas i electricitat al 1892 (Casasnovas, 2006). Cap a finals dels anys 1880 es passa de 3,5 mil Tm importades al 1888 a unes 5,4 mil Tm al 1889. Aquestes dades confirmen el fet que, després d'un breu període de relatiu estancament de

l'activitat industriosa i exportadora als anys 1880, es reprengué l'activitat a principis de 1890. Un element a considerar és la forta estructuració de les línies marítimes regulars en aquells moments i l'aparició de nombroses societats a totes les illes. Menorca comptava amb la Sociedad Mahonesa de Vapores i la Compañía de Navegació de Ciutadella (Pou-Muntaner, 1964a). Durant els anys 1890 les importacions augmentaren sensiblement, situant-se en torn a 5,4 mil Tm de mitjana anual. S'havia acabat la guerra americana, la del nord (1861-1865), i se superava la "fam de cotó" que quedaria reflectit en un augment de les entrades de cotó en floca, clarament a partir de 1893. Emperò aquests increments també tendrien a veure, especialment, amb els canvis interns de la principal fàbrica de l'illa. El 1880 s'havia refundat la societat de la fàbrica de tèxtil de Cala Figuera que es passarà a dir Industrial Mahonesa i "entre 1881 i 1899 l'empresa invertí 525650 pessetes en maquinària nova" (Casasnovas 2006:340). Emperò l'increment de les importacions fou també important en les partides d'aliments per a la seva conversió en farina i en carn o llet. Les transformacions agràries giraren, doncs, en torn a unes exigències lligades a l'exterior.

En aquests anys s'importaren unes 115,4 mil Tm, amb una mitjana de 4,39 mil Tm/any. Durant la darrera dècada del segle XIX s'intensificà la crisi colonial, la qual cosa repercutí en la societat menorquina i que també quedà reflectit en les importacions. El principal grup és el dels productes agroalimentaris amb unes importacions de 69,05 mil Tm, de les quals el 70,1% corresponia als cereals i les seves farines; el 19,35% a fruites, hortalisses i llegums; i un 10,2% de pinsos i farratges. Les entrades de combustibles foren de 32,24 mil Tm, la major part de les quals corresponien a carbó mineral. S'ha de destacar el fet que les de petroli que representaven el 4% de les entrades de combustibles del període anterior, en aquest assoleixen el 12,3%. En tercer lloc, tenim les entrades de productes fabricats amb unes 9,2 mil Tm, que estan presidides per les partides de pell assaonada i soles (8,3 mil Tm). En aquest grup cal esmentar l'increment en les importacions de maquinària que assoliren unes 817 Tm i que estarien relacionades amb la renovació industrial amb la configuració de la gran fàbrica mecanitzada, a més del procés electrificador que s'iniciava en aquells moments. En darrer lloc, tenim les importacions de matèries primeres per a la manufactura menorquina amb unes 4,8, la major part de les quals corresponien a cotó en floca.

La quantitat total de materials importats entre 1901 i 1920 fou de 188,25 mil Tm. A principis de segle XX es comença a remuntar la crisi finisecular, molt vinculada a la dependència colonial, i s'inicia una etapa en la que les importacions de materials a través dels ports menorquins aniran augmentant. En els primers anys, entre el 1901 i el 1908, les importacions mitjanes anuals es situen en torn a 6,8 mil Tm; però entre el 1909 i el 1920 aquestes assoleixen unes 11,13 mil Tm/any. A principis de segle XX s'havia perdut molt de pes a les Antilles la qual cosa repercutí a l'economia menorquina, fonamentalment en la manufactura de calçat. Fins i tot el 1906 es va titllar com "s'any de sa fam". Al 1902 la Maquinista Naval canvia de titularitat i es constituí l'Anglo-Española; i al 1904 la Industrial Mahonesa va fer fallida i al 1905 es convertí en La Fabril Mahonesa. L'any 1910 tancava la fàbrica de teixits de Cala Figuera i al 1911 es produïa un terratrèmol financer-industrial que va comportar el tancament de la fàbrica del Cós Nou, l'Anglo (Casasnovas, 1998; Casasnovas, 2006).

Hom pot apreciar com durant la Primera Guerra Mundial és quan les importacions de materials foren majors a Menorca, amb un total de 67,79 mil Tm, que representa un 36% del total en aquest període. Al llarg d'aquells anys el territori menorquí s'està transformant de manera important, amb una notable expansió de la coberta del sòl urbano-industrial (p.ex. enderrocament de les murades a Ciutadella) i l'expansió de la gasificació i electrificació. Així mateix, noves branques industrials començaren a guanyar pes com serien les de la fabricació de moneders de plata, metall que s'havia d'importar, i la redefinició d'altres activitats com per exemple la mecànica, la farinera i la de fabricació formatgera. Així doncs, aquelles activitats havien de requerir importants quantitats de matèries primeres de les que Menorca n'era deficitària. I també s'havien d'importar majors quantitats de combustibles per tal de cobrir les creixents exigències energètiques de l'economia insular.

Les principals importacions corresponen a les dels **productes agroalimentaris** amb unes 139,14 mil Tm. Entre aquestes, la partida més important és la corresponent als cereals i les seves farines que representen el 55,64% del total. Emperò, cal destacar la creixent rellevància de les entrades de pinsos i farratges que amb 38,78 mil Tm, representen el 27,8% de les importacions de productes agroalimentaris. Unes importacions que tendrien a veure amb l'adopció del model agrari de base ramadera amb una incipient especialització vacuna i

formatgera. Una especialització que requeria materials biòtics importats. A més, tal com sosté Casanovas (2006:322), part dels cereals importats anaven adreçats a la cabana ramadera i així “en vespres de la Primera Guerra Mundial anualment entrava una mitjana de 1800 tones” per al consum de la cabana ramadera. En segon lloc, tenim les importacions de **combustibles** que assoliren unes 31,5 mil Tm. Pot cridar l’atenció el fet que entre 1901 i el 1910, quan hi havia les dues grans fàbriques obertes, les importacions de carbó mineral foren de 2,44 mil Tm i les de petroli de 1,57 mil Tm; mentre que entre el 1911, any de la crisi, i el 1920 aquestes foren de 27,69 mil Tm de carbó mineral i 782 Tm de petroli.

En tercer lloc hi ha els **productes fabricats** amb unes entrades de 14,83 mil Tm. Entre aquests les principals mercaderies foren les pells assaonades i les soles amb 9,26 mil Tm. L’esclat de la Primera Guerra Mundial va relançar l’activitat sabatera i per tant les exigències de pells i soles, així el 1915 s’importaren unes 831 Tm, front a les 435 Tm de l’any anterior³⁹⁹. En aquests anys les importacions dels adobs guanyarien força, assolint unes 7,79 mil Tm; i les de maquinària es situaren en torn a 2,77 mil Tm. Finalment, les importacions de **matèries primeres** foren de 2,7 mil Tm, de les quals 2,5 mil Tm corresponien a cotó en floca. El cotó es va deixar d’importar el 1910 quan va desaparèixer la gran fàbrica de teixits. Per altra banda, les importacions de plata foren de 200 Tm, i que serviria per a l’elaboració dels moneders de plata. Uns objectes de luxe destinats als clients europeus. Les importacions de plata experimenten un salt notable entre el 1909 en que foren de 6,6 Tm al 1910 en que es situen en torn a 17,2 Tm. La manufactura dels moneders de plata va caure als anys 1920 (Casanovas, 2006). La dècada dels anys 1920 correspon a uns anys de crisi econòmica del model menorquí que segons Casanovas (2006) es va veure agreujada per la promulgació del Decret Cañal al 1919 que afectava a les exportacions de calçat i pells. I, cal recordar que aquestes depenien a la seva vegada de les importacions fetes, fonamentalment, dels països europeus com França i Alemanya. A més, la recuperació de l’aparell industrial dels països europeus després de la Gran Guerra també va repercutir en l’aparell industrial menorquí que s’havia vist beneficiat per la neutralitat de l’Estat espanyol durant el conflicte.

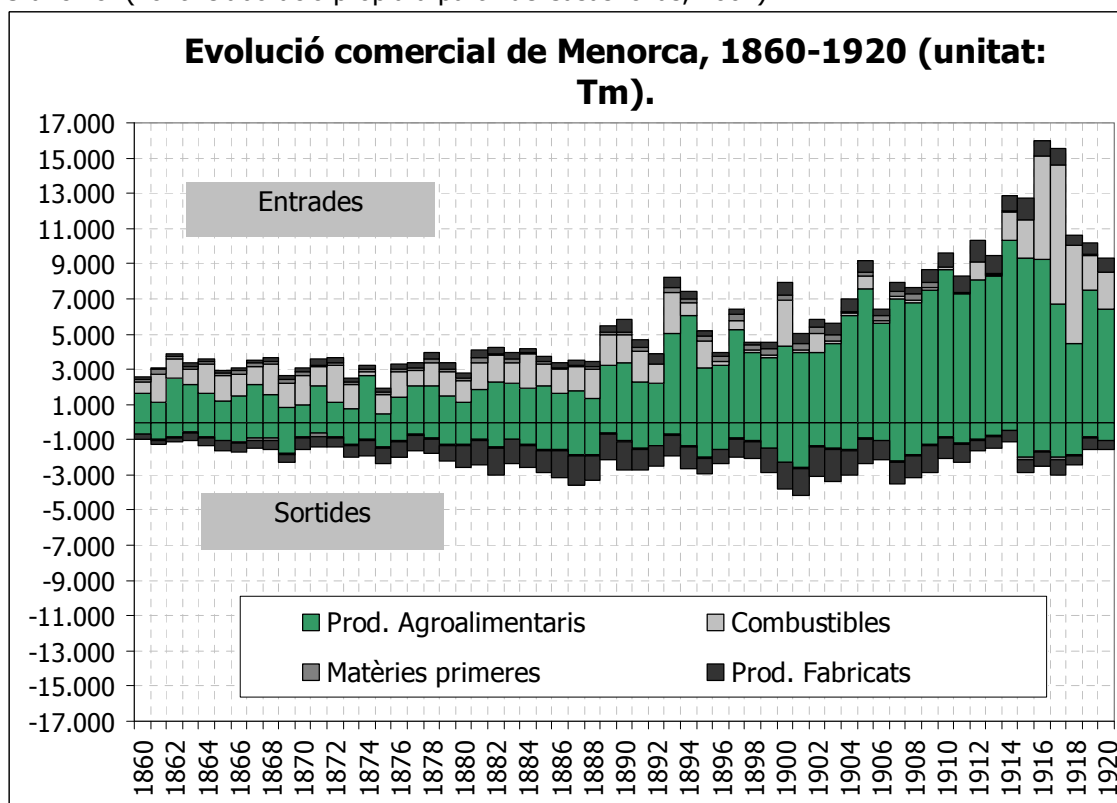
Taula 112. Entrades de mercaderies a través dels ports de Menorca, 1860-1920 (Tm) –totes les mercaderies excepte els carbons corresponen al comerç de cabotatge– (Font: elaboració pròpia a partir de Casanovas, 2001).

		1860-1875	1876-1900	1901-1920	Total
Productes agroalimentaris	Cereals i la seva farina	19.526	48.407	77.426	145.358
	Fruïtes, hortalisses i llegums	4.847	13.361	21.544	39.752
	Pinsos i farratges	0	7.062	38.789	45.852
	Ramat	67	222	1.388	1.677
	Formatge	0	0	0	0
	Subtotal	24.440	69.052	139.147	232.639
Combustibles	Carbó vegetal	2.856	2.597	0	5.453
	Carbó mineral	16.418	25.674	29.189	71.281
	Petroli	808	3.974	2.354	7.136
	Subtotal	20.082	32.245	31.543	83.870
Matèries primeres	Llana	0	0	0	0
	Pells sense assaonar	282	344	0	625
	Cotó en floca	2.404	4.521	2.525	9.450
	Plata	0	0	200	200
	Subtotal	2.686	4.864	2.725	10.276
Productes Fabricats	Adobs i fertilitzants	0	115	2.793	2.908
	Maquinària	80	817	2.778	3.675
	Calçat	0	0	0	0
	Teixits de cotó	0	0	0	0

³⁹⁹ Casanovas (2006:427) escriu que “les sortides de cabotatge de sabates assoliren les 459 tones anuals de mitjana entre 1914 i 1918. Això no obstant, les entrades de pell i sola arriben a les 630 tones, la qual cosa ens fa pensar en una important sortida d’aquests articles per la via del comerç internacional, que no hem quantificat. També és possible l’existència de contraban. Si fos així, possiblement la indústria sabatera arribà durant els anys de la Gran Guerra al seu màxim històric de producció”.

	Pell assaonada i sola	2.992	8.312	9.264	20.568
	Totxos i material de construcció	0	0	0	0
	Moneders de plata	0	0	0	0
	Subtotal	3.072	9.244	14.835	27.151
	Total	50.280	115.406	188.250	353.936

Gràfic 28. (Font: elaboració pròpia a partir de Casasnovas, 2001).

Taula 113. Sortides de mercaderies a través dels ports de Menorca, 1857-1920 (Tm) –totes les mercaderies excepte els carbons corresponen al comerç de cabotatge– (Font: elaboració pròpia a partir de Casasnovas, 2001).

		1857-1875	1876-1900	1901-1920	Total
Productes agroalimentaris	Cereals i la seva farina	6.845	14.680	12.907	34.432
	Fruïtes, hortalisses i llegums	5.400	6.844	1.820	14.065
	Pinsos i farratges	0	0	0	0
	Ramat	2.310	9.177	8.601	20.088
	Formatge	1.024	1.754	4.537	7.315
	Subtotal	15.580	32.454	27.866	75.900
Combustibles	Carbó vegetal	0	0	0	0
	Carbó mineral	0	0	0	0
	Petroli	0	0	0	0
	Subtotal	0	0	0	0
Matèries primeres	Llana	920	1.497	1.389	3.806
	Pells sense assaonar	371	63	0	434
	Cotó en floca	0	0	0	0
	Plata	0	0	0	0
	Subtotal	1.291	1.560	1.389	4.240
Productes Fabricats	Adobs i fertilitzants	0	0	0	0
	Maquinària	0	1.531	4.300	5.831
	Calçat	2.938	9.608	8.296	20.842

	Teixits de cotó	1.817	4.905	2.653	9.376
	Pell assaonada i sola	0	0	0	0
	Totxos i material de construcció	3.581	14.033	5.399	23.013
	Moneders de plata	0	0	169	169
	Subtotal	8.335	30.078	20.817	59.231
	Total	25.206	64.092	50.073	139.371

Les sortides de materials (taula 113 i gràfic 28) a través dels ports menorquins – corresponents al comerç de cabotatge–, entre el 1860 i el 1920, foren d’unes 139,37 mil Tm, és a dir un 60,6% inferiors a les importacions. Entre el 1860 i el 1875 s’exportaren unes 25,2 mil Tm, amb unes exportacions mitjanes de 1,57 mil Tm/any. Entre el 1876 i el 1900, les exportacions mitjanes s’elevaren fins a unes 2,56 mil Tm/any, i les sortides de materials foren d’unes 64,09 mil Tm. I, entre el 1901 i el 1920 s’exportaren unes 50,07 mil Tm. En un primer moment, entre el 1901 i el 1911, les sortides mitjanes foren d’unes 2,9 mil Tm. El 1912 les exportacions foren de 1,6 mil Tm, un 26,2% inferiors a les de l’any anterior en que es produí el crack financer-industrial. Entre el 1912 i el 1914 les exportacions mitjanes foren d’unes 1,41 mil Tm/any, però amb la Primera Guerra Mundial, les exportacions mitjanes s’incrementaren fins a les 2,71 mil Tm/any. Un cop finalitzada la Gran Guerra, les exportacions anuals mitjanes davallaren fins a les 1,53 mil Tm.

El principal grup de productes exportats a través del comerç de cabotatge des de Menorca és el dels **productes agroalimentaris** amb unes 75,9 mil Tm entre 1860 i 1920. És a dir, eren unes tres vegades inferiors a les seves importacions. La principal partida dels productes alimentaris exportats és la corresponent als cereals i les seves farines amb unes 34,4 mil Tm. La major part d’aquelles exportacions corresponen a sortides de blat amb unes 94,06% de les exportacions dels cereals i les seves farines. L’explicació que hi ha al darrera d’aquest fet, quan les importacions de blat al llarg del mateix període foren 31,3 mil Tm –a més de 79,8 mil Tm de farina–, és que el blat de xeixa que es recollia a Menorca era de major qualitat i major valor monetari que no el blat importat, de menor qualitat i més barat. El segon subgrup és el dels ramats amb unes 20,08 mil Tm entre 1860 i el 1920. Les sortides de bestiar s’anaren incrementant de manera destacable a partir de principis del segle XX. Així, mentre que entre 1860 i 1900 la mitjana anual de sortides de bestiar fou de 280 Tm, entre el 1901 i el 1920 aquesta es situà en torn a 430 Tm/any. Aquestes sortides s’adreçaven als ports de Mallorca i Barcelona (Casasnovas, 2006). Les sortides de fruites, hortalisses i llegums foren de 14,06 mil Tm, essent la major part d’aquestes les corresponents a les llegums, especialment faves, amb un total d’11,7 mil Tm exportades. En canvi els productes hortofrutícoles sumaven unes 2,3 mil Tm, però a principis de segle XX aquests se deixaren d’exportar. Finalment, s’ha d’assenyalar la creixent rellevància de les exportacions de formatge que al llarg del període 1860-1920 foren de 7,3 mil Tm, la major part d’aquestes dins del segle XX. Així, el 1920 s’exportaren unes 409 Tm de formatge, front a les 173 Tm que s’exportaren al 1901. Aquest salt té a veure amb les transformacions del camp menorquí vers una especialització en la ramaderia vacuna i l’aparició d’empreses de la indústria formatgera. De manera vinculada a la ramaderia tenim que les exportacions del grup de matèries primeres amb un total de 4,2 mil Tm està predominat per les exportacions de llana que sumen unes 3,8 mil Tm. La major part de la llana obtinguda a Menorca anava adreçada a l’exportació i es va mantenir relativament constant en torn a una mitjana de 62 Tm/any.

Al cas de Menorca, la Gran Guerra va ocasionar dificultats per a l’abastament de la seva economia. Així i tot, en aquells moments, les exportacions de productes alimentaris passaren de 466 Tm al 1914 a 2026 Tm al 1915, 1628 Tm al 1916, 2023 Tm al 1917 i 1814 Tm el 1918. La resposta social a la manca de queviures i a la forta inflació es va manifestar, tal com a altres indrets, als carrers de Menorca. Així, per exemple, el 29 de gener de 1918 a Maó hi va haver manifestacions reclamant la davallada dels preus dels queviures i a Ciutadella un vaixell que havia de transportar blat cap a la farinera maonesa, La Minerva, fou assaltat (Casasnovas, 2006).

El segon grup de materials exportats en ordre d’importància correspon als **productes fabricats** amb un total de 59,23 mil Tm. El subgrup de productes fabricats exportats de major pes és el dels materials de construcció amb unes 23,01 mil Tm. La indústria de materials de construcció va ser prou activa durant aquell període. Casasnovas (2006) mostra com cap a

finals del segle XIX aquesta indústria que s'alimentava fonamentalment de les extraccions de minerals de pedrera del propi sòl menorquí, es començà a mecanitzar. L'arxiduc Lluís Salvador informava que gran part dels totxos que se fabricaven s'exportaven a Amèrica i Casasnovas (2006) ens diu que una part important devia anar també cap a Algèria que era el principal mercat exterior de cantons de marès menorquins. No obstant, segueix Casasnovas (2006:392) que "en no disposar, de moment, de les dades del comerç exterior, no podem calibrar la magnitud d'aquestes exportacions". Entre 1876 i 1900 és quan que aquestes sortides a través del comerç de cabotatge són superiors, la qual cosa pot tenir a veure amb l'obertura de la fàbrica del Sr. Trémol a Ciutadella cap el 1880 i la Sociedad Alfarera al Vapor al 1883, de Benet Orfila Comella al Cós Nou del Port de Maó (Casasnovas, 2006).

El segon subgrup és el del calçat amb un total de 20,84 mil Tm. En una primera etapa les exportacions de calçat experimentaren una tendència creixent, tot passant de 132 Tm al 1860 a 389 Tm el 1875. Entre el 1876 i el 1900 l'evolució de les sortides de sabates menorquines és sinuosa i respon a la inestabilitat empresarial i política derivada del procés d'independència de les colònies d'ultramar que tal com s'ha dit, eren els principals destins de les sabates menorquines que els menorquins no podien comprar. Així tenim que entre el 1876 i el 1900 s'exportaren unes 9,6 mil Tm de calçat que des de Barcelona se reexpedia cap a les colònies. En aquesta etapa l'any més àlgid fou el 1892 amb unes 532,4 Tm exportades i el de menor quantia fou el 1898 amb unes 201,7 Tm. Al llarg de les dues primeres dècades del segle XX s'exportaren unes 8,29 mil Tm de sabates menorquines, una part important de les quals s'efectuaren durant la Gran Guerra, en concret un 27,6% del total.

Les exportacions de teixits de cotó foren de 9,37 mil Tm i aquestes experimentaren una tendència alcista fins el 1904 en que es produí la primera crisi de la gran fàbrica. Així, mentre que el 1902 s'enregistraven 416,6 Tm exportades, al 194 aquestes foren 182 Tm. L'exportació dels teixits de cotó experimentaren un fort col·lapse amb el tancament de la Fabril Mahonesa i es passà de 319 Tm exportades el 1909 a 60 Tm el 1910 i 10 Tm el 1911. La fàbrica maonesa elaborava filats de cotó i una part important de les seves exportacions s'adreçaven a Mallorca, mentre que la major part de les exportacions de peces teixides se realitzaven al Port de Barcelona (Casasnovas, 2006). En quart lloc, les exportacions de maquinària foren d'un 5,8 mil Tm, i abracen el període que va de 1893 a 1912 que es correspon amb l'obertura de la gran fàbrica del Cós Nou del Port de Maó. El 1911, any de la seva clausura, s'exportaren unes 316 Tm de maquinària, i el 1912 aquestes foren de 2,6 Tm. Llavors desapareixerien. Finalment, cal esmentar les exportacions dels moneders de plata que assoliren unes 169 Tm entre el 1901 i el 1920. El moment àlgid fou el 1913 quan s'exportaren unes 18,2 Tm. La Gran Guerra va marcar l'inici del final de la fabricació d'un bé sumptuós destinat a les classes acomodades europees. Les dones menorquines les fabricaven i les de França, Alemanya o Anglaterra les lluien. Casasnovas (2006) planteja un dubte al respecte de les sortides de moneders de plata a través del comerç de cabotatge i assenyala que una part d'aquests devien ser enviats amb paquets postals que al 1919 hauria pogut arribar a ser d'un 9,8 Tm.

Un cop analitzada l'evolució de les exportacions i importacions menorquines des de la dimensió física, intentarem abordar-la des de la dimensió monetària. Per això, es parteix del treball dut a terme per Casasnovas (2001) en la seva tesi doctoral on es recull el valor monetari de les importacions i exportacions a través del comerç de cabotatge de determinades mercaderies. Cal apreciar que la suma d'aquests valors no correspon amb el valor total que llavors el mateix autor aporta al seu treball. La rellevància del comerç de cabotatge en aquell període podria venir explicat per l'aportació que l'Arxiduc fa al respecte (Casasnovas 2006:412). Així, seguint aquella font, es pot veure com, des de les variables monetàries, entre el 1883 i el 1887 d'un valor de 30,4 milions de pessetes per les entrades, un 89,07% d'aquestes corresponien al comerç de cabotatge; un 6,83% a les procedents d'Europa i Àfrica; i un 4,08% d'Amèrica. Per altra banda, les exportacions estaven valorades en unes 32,76 milions de pessetes, de les quals un 98,65% corresponien al comerç de cabotatge; el 0,27% a les d'Europa i Àfrica; i l'1,08% a les d'Amèrica. A continuació intentarem fer una anàlisi de l'evolució de les importacions i exportacions des de la mirada monetària i establir algunes consideracions respecte de la posició de l'economia menorquina en la "corba del notari".

Les importacions a Menorca a través del comerç de cabotatge, entre el 1860 i el 1920, estaven valorades en uns 515,84 milions de pessetes corrents (472,63 milions de pessetes constants de 1913) (taula 114). S'ha de tenir en compte que en aquestes valoracions no es contempen els combustibles que majoritàriament procedien d'Anglaterra. Així i tot, a partir del

cas de Mallorca hom pot preveure que en aquells moments la contrapartida monetària dels combustibles era molt reduïda, quasi imperceptible dins del total. Les valoracions monetàries de les importacions presenten una tendència ascendent al llarg del període analitzat. Es descriuen alguns moments en que aquestes presenten certes davallades, dels quals els anys més destacables són el 1898, el 1905, el 1909 i el 1918. Així mateix, a partir de principis de segle XX el valor de les importacions va augmentar de manera important. Per altra banda, el valor monetari de les exportacions fou de 512,89 milions de pessetes corrents (465,05 milions de pessetes constants de 1913) (taula 115). Amb la qual cosa resulta que el dèficit comercial en termes monetaris seria d'uns 2,95 milions de pessetes corrents i 7,58 milions de pessetes constants de 1913. Cap els anys 1880 fins a principis del segle XX, les valoracions monetàries de les exportacions foren generalment superiors a les de les importacions, però a partir del moment del crac industrial menorquí es quan el valor de les importacions superà al de les exportacions. I, a més, aquells moments coincidiren amb una forta inflació.

Si hom observa l'estimació del valor unitari de les exportacions (sense combustibles) front al de les importacions, es pot adonar que el valor mig de les exportacions amb 3680 ptes corrents/Tm (3337 ptes constants 1913/Tm) és notablement superior al valor mig de les importacions que fou d'unes 1894 ptes corrents/Tm (1736 ptes constants 1913/Tm). Així, per exemple podem exposar (taula 114 i taula 115) com les importacions de cereals i les seves farines rebien una valoració mitjana de 277 ptes corrents/Tm (246 ptes constants 1913/Tm), mentre que les exportacions d'aquesta mateixa categoria de productes rebien una valoració de 308 ptes corrents/Tm (259 ptes constants 1913/Tm). És a dir, com s'ha dit, s'importava blat de menor qualitat i més barat i s'exportava blat de xeixa més car. S'importaven pinsos i farratges per un valor mig de 137 ptes corrents/Tm (133 ptes constants 1913/Tm) i s'exportava formatge per un valor molt superior, en torn a una mitjana de 1508 ptes corrents/Tm (1444 ptes constants 1913/Tm). S'importava cotó per un valor mig d'unes 1879 ptes corrents/Tm (1503 ptes constants 1913/Tm) i s'exportaven teixits de cotó per un valor mig de 5555 ptes corrents/Tm (4522 ptes constants 1913/Tm). O també, s'importaven pells assaonades i soles per un valor mig de 5240 ptes corrents/Tm (4871 ptes constants 1913/Tm) i s'exportaven sabates, que els menorquins no podien comprar, per un valor mig de 14173 ptes corrents/Tm (12659 ptes constants 1913/Tm).

		1860-1875	1876-1900	1901-1920	Total
Cereals i la seva farina	Milions ptes corrents	5,74	16,13	18,37	40,25
	Milions ptes constants (1913)	4,18	13,08	18,56	35,82
	ptes/Tm	294	333	237	277
	ptes constants (1913)/Tm	214	270	240	246
Fruïtes, hortalisses i llegums	Milions ptes corrents	1,72	3,36	4,71	9,80
	Milions ptes constants (1913)	1,25	2,71	4,94	8,90
	ptes/Tm	356	252	219	246
	ptes constants (1913)/Tm	258	203	229	224
Pinsos i farratges	Milions ptes corrents	0	1,55	4,72	6,28
	Milions ptes constants (1913)	0	1,28	4,83	6,10
	ptes/Tm	0	220	122	137
	ptes constants (1913)/Tm	0	181	124	133
Ramat	Milions ptes corrents	0,08	0,24	1,33	1,64
	Milions ptes constants (1913)	0,06	0,19	1,31	1,56
	ptes/Tm	1.159	1.057	959	980
	ptes constants (1913)/Tm	828	863	947	932
Cotó	Milions ptes corrents	6,60	7,51	3,65	17,76
	Milions ptes constants	4,79	6,10	3,31	14,20

	(1913)				
	ptes/Tm	2.746	1.660	1.445	1.879
	Ptes constants (1913)/Tm	1.992	1.350	1.312	1.503
Pells sense assaonar	Milions ptes corrents	0,47	0,61	0,00	1,08
	Milions ptes constants (1913)	0,34	0,49	0,00	0,83
	ptes/Tm	1.656	1.788	0	1.729
	ptes constants (1913)/Tm	1.201	1.431	0	1.327
Adobs i fertilitzants	Milions ptes corrents	0,00	0,01	0,45	0,46
	Milions ptes constants (1913)	0,00	0,01	0,46	0,47
	ptes/Tm	0	104	161	159
	ptes constants (1913)/Tm	0	87	165	162
Maquinària	Milions ptes corrents	0,14	1,05	6,66	7,85
	Milions ptes constants (1913)	0,09	0,86	6,82	7,78
	ptes/Tm	1.696	1.290	2.398	2.137
	ptes constants (1913)/Tm	1.189	1.050	2.456	2.116
Pell assaonada i sola	Milions ptes corrents	10,08	43,05	54,65	107,77
	Milions ptes constants (1913)	7,30	34,87	58,01	100,18
	ptes/Tm	3.368	5.179	5.899	5.240
	ptes constants (1913)/Tm	2.439	4.195	6.262	4.871
Total**	Milions ptes corrents	81,04	170,08	264,73	515,84
	Milions ptes constants (1913)	58,60	137,54	276,49	472,63
	ptes/Tm	2.693	2.019	1.406	1.894
	ptes constants (1913)/Tm	1.947	1.633	1.469	1.736

* El càlcul del valor en pessetes constants de 1913 s'ha estimat a partir dels càlculs realitzats per Molina (2003) sobre l'Índex de Preus al Consum de Mallorca.

** Les dades totals no coincideixen amb la suma dels valors de les mercaderies seleccionades. Aquest valor procedeix de la tesi doctoral de Casanovas (2001).

Taula 115. Evolució del valor monetari de les sortides de determinades mercaderies i el valor total a través dels ports menorquins, 1860-1920 (Font: elaboració pròpia a partir de Casanovas, 2001; Molina, 2003)*

		1860-1875	1876-1900	1901-1920	Total
Cereals i la seva farina	Milions ptes corrents	2,51	4,28	3,79	10,59
	Milions ptes constants (1913)	1,82	3,47	3,62	8,91
	ptes/Tm	367	292	294	308
	ptes constants (1913)/Tm	266	236	281	259
Fruites, hortalisses i llegums	Milions ptes corrents	1,91	1,82	0,44	4,17
	Milions ptes constants (1913)	1,40	1,47	0,46	3,33
	ptes/Tm	353	266	244	296
	ptes constants (1913)/Tm	258	215	253	237
Ramat	Milions ptes corrents	2,89	8,77	8,29	19,95
	Milions ptes constants (1913)	2,12	7,09	8,64	17,85
	ptes/Tm	1.251	955	964	993
	ptes constants (1913)/Tm	916	773	1.005	889
Formatge	Milions ptes corrents	1,13	3,08	6,82	11,03
	Milions ptes constants (1913)	0,83	2,48	7,26	10,56
	ptes/Tm	1.107	1.756	1.502	1.508

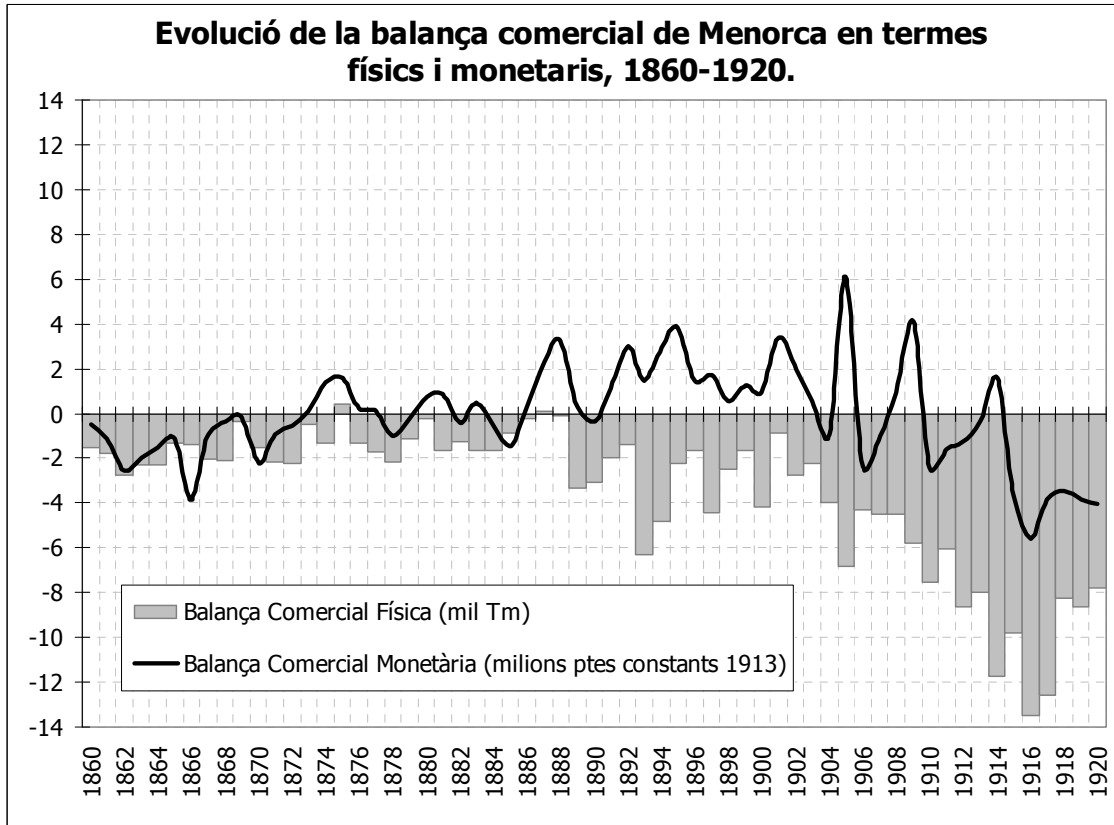
	ptes constants (1913)/Tm	809	1.412	1.600	1.444
Llana	Milions ptes corrents	1,23	2,06	2,03	5,31
	Milions ptes constants (1913)	0,89	1,66	2,14	4,70
	ptes/Tm	1.333	1.373	1.459	1.395
	ptes constants (1913)/Tm	969	1.111	1.541	1.234
Pells sense assaonar	Milions ptes corrents	0,70	0,12	0,00	0,82
	Milions ptes constants (1913)	0,49	0,10	0,00	0,59
	ptes/Tm	1.883	1.924	0	1.889
	ptes constants (1913)/Tm	1.334	1.550	0	1.366
Calçat	Milions ptes corrents	28,37	137,08	129,94	295,39
	Milions ptes constants (1913)	20,78	110,76	132,30	263,84
	ptes/Tm	9.658	14.267	15.663	14.173
	ptes constants (1913)/Tm	7.072	11.527	15.948	12.659
Teixits de cotó	Milions ptes corrents	14,09	24,33	13,66	52,08
	Milions ptes constants (1913)	10,22	19,64	12,53	42,40
	ptes/Tm	7.753	4.960	5.148	5.555
	ptes constants (1913)/Tm	5.626	4.005	4.722	4.522
Material de construcció	Milions ptes corrents	0,16	1,08	0,65	1,89
	Milions ptes constants (1913)	0,12	0,87	0,63	1,62
	ptes/Tm	46	77	121	82
	ptes constants (1913)/Tm	33	62	117	70
Total**	Milions ptes corrents	60,16	198,52	254,21	512,89
	Milions ptes constants (1913)	43,83	160,43	260,79	465,05
	ptes/Tm	2.387	3.097	5.077	3.680
	ptes constants (1913)/Tm	1.739	2.503	5.208	3.337

* El càlcul del valor en pessetes constants de 1913 s'ha estimat a partir dels càlculs realitzats per Molina (2003) sobre l'Índex de Preus al Consum de Mallorca.

** Les dades totals no coincideixen amb la suma dels valors de les mercaderies seleccionades. Aquest valor procedeix de la tesi doctoral de Casanovas (2001).

Tal com s'ha vist anteriorment, l'economia menorquina amb l'adopció d'un model exportador de base industrial i progressivament ramader i agroalimentari, s'havia situat en la part alta de la "corba del notari". És a dir, importaven matèries primeres a baix valor monetari i exportaven productes transformats amb un conseqüent afegit valor monetari per unitat. Aquest model es va sustentar tal com es pot observar a la gràfica 29 en un quasi permanent dèficit comercial físic. En canvi la dimensió monetària de la balança comercial –únicament del comerç de cabotatge– presenta un període que va més o manco de mitjans anys 1880 fins al primer quinquenni del segle XX, en el que s'enregistrà un saldo positiu. Així mateix, a principis del segle XX el dèficit comercial físic es començà a intensificar i la dimensió monetària del mateix també començà a incrementar-se.

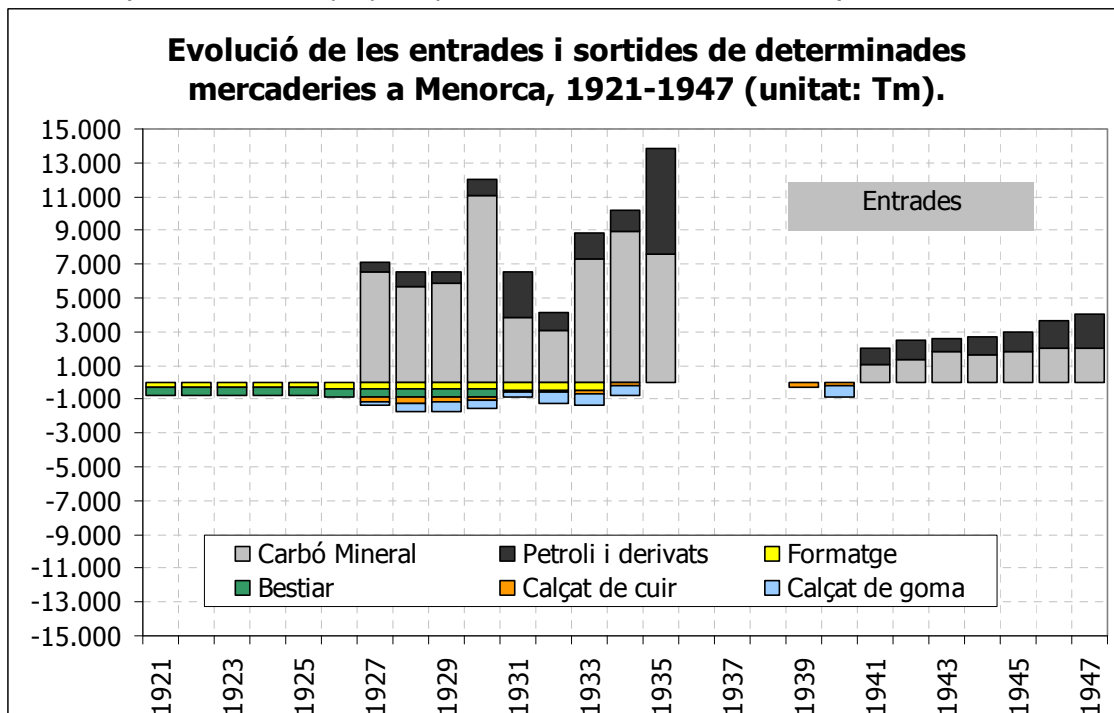
Gràfic 29. (Font: elaboració pròpia a partir de Casasnovas, 2001; Molina, 2003).

A partir dels anys 1920 començà una llarga nit per la societat menorquina. La reactivació d'una economia fonamentada en la importació de matèries primeres per a ser transformades en béns de consum que eren adquirits per les classes acomodades europees, i en menor mesura espanyoles, havia col·lapsat. Les mesures tributàries imposades tampoc afavoriren la continuació d'aquell model i els grups dirigents menorquins reclamaven la condició de port franc per tal de revitalitzar el negoci de l'exportació. Cap a finals dels anys 1920 molts industrials es reconverteixen cap a la manufactura de bijuteria i frontisses, i també s'inaugurava la fabricació del calçat de goma. Activitats que requerien materials que no es trobaven a l'illa i combustibles fòssils i una mà d'obra disciplinada i barata. El context d'inestabilitat sociopolítica i econòmica a escala mundial dels anys 1930 fins els 1950, va tenir el seu corol·lari a l'illa de Menorca. A la taula 116 i al gràfic 30 se recullen algunes de les mercaderies sortides i entrades a Menorca entre el 1921 i el 1947. En el cas de les exportacions de formatge, es pot assenyalar que entre el 1921 i 1933, la mitjana anual d'exportacions fou de 396 Tm, una xifra notablement superior a la del període 1911-1920 amb una mitjana de 266,31 Tm/any. La mitjana de les exportacions de bestiar, estimades a partir dels caps de bestiar exportats entre el 1921 i 1930, foren de 480 Tm/any, mentre que en el període 1911-1920 es situaren en torn a una mitjana de 455,5 Tm/any i per tant es mantén en un ordre de magnitud semblant. Pel que fa a les exportacions de calçat, es pot apreciar com les exportacions de calçat de goma guanyen importància i superaren a les de calçat de cuir. Entre el 1927 i el 1940 les exportacions mitjanes de calçat de cuir foren d'unes 232 Tm/any, xifra que contrasta amb la mitjana del període 1911-1920 quan la mitjana fou de 430,78 Tm/any. La fabricació de calçat de goma va prendre el relleu al calçat de cuir, un relleu que comportà una forta concentració empresarial en mans de Josep Codina que fabricava el 70% del total insular (Casasnovas 2006:363). Entre el 1927 i el 1940 les exportacions mitjanes anuals de calçat de goma foren de 496 Tm. Una quantitat que més que duplicava les exportacions de calçat de cuir. Per altra banda, la represa industrial va anar lligada a una cada cop major exigència de combustibles fòssils per tal d'alimentar l'economia menorquina. Es poden diferenciar dues etapes, la primera correspondria al període anterior a la Guerra Civil i l'altre al moment posterior.

Pel que fa a les importacions de materials, tan sols comptam amb les corresponents a les de combustibles fòssils. No obstant, aquestes ens poden donar una idea de l'evolució general que degué experimentar el comerç menorquí entre els anys anteriors i posteriors a la Guerra Civil. Les entrades mitjanes de carbons minerals entre el 1927 i el 1935 foren d'unes 6713 Tm (Ramis i Casasnovas, 2001), mentre que entre 1911 i 1920 aquestes foren de 3461 Tm/any. És a dir quasi s'havien duplicat. A l'etapa posterior, entre el 1941 i el 1947, les importacions mitjanes de carbó mineral foren de 1601 Tm/any (Ramis i Casasnovas, 2001). És a dir, eren quasi la meitat de les que entraven entre el 1911 i el 1920. Per altra banda, s'ha d'esmentar que mentre que els carbons minerals importats fins a la Gran Guerra procedien majoritàriament d'Anglaterra, a partir de llavors procediren de les mines asturianes. En quant als derivats del petroli, entre el 1927 i el 1935 s'importava una mitjana de 1828 Tm/any (Ramis i Casasnovas, 2001), xifra molt superior a la mitjana del període 1911-1920 que era de 78,2 Tm/any. Aquesta magnitud expressa el canvi tecnològic del moment, caracteritzat per la irrupció dels motors d'explosió (Smil, 2001). La segona etapa, de la postguerra, les importacions de derivats del petroli es situaren en torn a una mitjana de 1596 Tm/any. Al gràfic 30, se pot apreciar com cap a mitjans dels anys 1940 les importacions de combustibles fòssils començaven a créixer, amb la qual cosa se podria intuir una certa reactivació de les activitats econòmiques de l'illa. Una illa que havia restat fora del poder dels rebels fins el 1939 i que no fou declarada "zona devastada" i que per tant no rebria la intervenció estatal que altres zones republicanes que no havien participat del botí de la indústria de guerra, si rebien. Així mateix, en aquell context de forta repressió i persecució social, s'iniciaven noves "aventures empresarials", els emprenedors sorgits en els anys més durs de la dictadura inauguraren les que serien les joies de la corona menorquina: fàbrica de calçat Gomila i Melià (1939); fàbrica de calçat Looky (1939); Industrial Quesera Menorquina (1944), fàbrica de sumadores Sumco (1947); fàbrica de components electrònics Ipar (1947) (López-Casasnovas i Rosselló, 2002; Casasnovas, 2006). A partir de l'acceptació del règim feixista per part de la comunitat internacional se reiniciarien les importacions de matèries primeres i combustibles que facilitarien de nou l'adopció d'activitats industrioses –especialment les del calçat, la bijuteria, el metall i formatge– amb vocació exportadora. Aquesta nova represa industrial-comercial, combinada amb un fort autoritarisme sociopolític, va ser definida com la "via menorquina del creixement" (Farré-Escofet et al., 1977), que es diferenciaria de les vies de Mallorca i d'Eivissa per tenir un major policultiu empresarial respecte de les altres on el negoci turístic-immobiliari es feia quasi absolut.

Gràfic 30. (Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la taula 116).

* Pels combustibles no hi ha dades entre 1936 i 1940; pel calçat de cuir no hi ha dades entre 1936-1938 i pel de goma pel període 1936-1939.

Taula 116. Entrades i sortides de mercaderies seleccionades a Menorca, 1921-1947 (unitat: Tm).					
Font	Mercaderia	Operació	Període	Total	Mitjana anual
Casasnovas 2006:329	Formatge	Sortides	1921-1933	5.149	396
Casasnovas 2006:326	Bestiar	Sortides	1921-1930	4.801	480
Casasnovas 2006:362	Calçat de cuir	Sortides	1927-1940	2.315	232
Casasnovas 2006:362	Calçat de goma	Sortides	1927-1940	4.463	496
Casasnovas i Ramis 2001:112	Carbó Mineral	Entrades	1927-1947	71.545	4.472
Casasnovas i Ramis 2001:112	Petroli i derivats	Entrades	1927-1947	24.727	1.545

Menorca ha estat considerada com l'excepció de l'arxipèlag balear, sobretot, per la seva transformació industrial al llarg del segle XIX i principis del XX. No obstant això, des de l'anàlisi dels fluxos comercials es pot veure com l'articulació de l'espai menorquí vers un model industrial de vocació exportadora tampoc ha divergit gaire del cas Mallorquí abans exposat i que es caracteritzava per un elevat dèficit comercial físic. És a dir en una elevada dependència biogeofísica exoinsular, o el que és el mateix en un desplaçament o deslocalització de la càrrega ecològica. La qual cosa constitueix la base d'uns models socioeconòmics altament vulnerables, per una banda per la dependència respecte dels materials de l'exterior; i, per l'altra, per l'elevat poder que assoliren els actors que controlaren aquells fluxos comercials tant de proveïment com de venda i distribució.

c) La "sorpresa eivissenca": excedent comercial en termes físics i monetaris.

Les estimacions dels fluxos comercials entre el 1865 i el 1950 han estat possibles gràcies als treballs desenvolupats per Joan Carles Cirer (1986, 2004, 2009). El primer abraça el període 1865-1920 (Cirer, 1986), el segon abraça des del 1900 al 1960 (Cirer, 2004) i en el darrer es recullen els anteriors períodes, tot depurant i ampliant la informació estadística comercial (Cirer, 2009a). Pel que fa al valor monetari de les entrades i sortides de mercaderies, tan sols se recullen pel període 1857-1924 (Cirer, 2009a). Les dificultats que presenten les estadístiques d'aquells moments fa que s'hagin de prendre amb certa precaució, però la seva evolució ens pot indicar a grans trets les particularitats del cas eivissenc. El recent treball de Joan Carles Cirer (2009a) ens ofereix una sèrie estadística completa de les entrades i sortides del Port d'Eivissa. Un exercici que seria interessant estendre a Mallorca i Menorca.

Quan parlem de la sorpresa eivissenca ho feim en relació a les altres illes de l'arxipèlag i pel que fa als diferents models comercials, i socioeconòmics en general. A les illes de Menorca i Mallorca s'havia vist com la seva conversió en espais semiperifèrics amb un cert grau d'industrialització s'havia fonamentat principalment en el desplaçament de les càrregues socioecològiques a d'altres territoris des d'on s'extreien els recursos que llavors eren transformats, com per exemple: les pells transformades en sabates; el cotó transformats en teixits; els adobs que permetien la intensificació agrària; o els combustibles fòssils que permetien la mecanització dels processos industrials i, cada cop més, els agrícoles. Per aquest motiu la comptabilitat física ens dona uns resultats molt superiors per les entrades que no les sortides. En canvi, en el cas eivissenc (gràfic 31 i taules 117 i 118) les sortides de materials a través del comerç de cabotatge i exterior foren superiors a les entrades. Una de les principals característiques de les exportacions eivissenques rau en el fet que el grup de matèries primeres, particularment la sal, representa la principal partida de les sortides entre 1865 i 1950. I a més, el saldo monetari pels anys que es disposa informació (1857-1924) resulten ser generalment positius. Una autèntica raresa a l'arxipèlag.

A continuació s'intentarà analitzar l'evolució de les entrades i sortides de mercaderies a través del port d'Eivissa. Entre el 1857 i el 1950 entraren legalment al Port d'Eivissa unes 446 mil Tm de mercaderies. Entre el 1857 i el 1875 les entrades es varen mantenir relativament estables en torn a unes 1942 Tm de mitjana anual. En aquells moments s'iniciaven les obres d'ampliació i dragatge del port eivissenc, un projecte lligat als interessos empresarials del Banc de Crèdit Balear i de la Salinera Española. I a finals del segle XIX, entre el 1876 i el 1900, ja

s'enregistrava una mitjana anual de 2633Tm/any, però que als darrers anys del segle es situaven en torn a les 4 mil Tm. Des de principis del segle XX fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial les entrades mitjanes anuals foren d'unes 5355 Tm i el 1914 s'havien assolit les 7190 Tm front a les 4557 Tm de principis de segle. Aquest període coincideix amb l'establiment de noves estructures empresarials i dinàmiques productives, que requerien la importació de maquinària⁴⁰⁰ i també de combustibles per accionar unes activitats que estaven tremendament concentrades en mans dels oligarques locals i mallorquins. La Gran Guerra va afectar a les entrades de mercaderies i entre el 1915 i el 1918 les importacions anuals anaren disminuint fins a les 2734 de 1918, un 41,18% inferior a la mitjana anual del quinquenni anterior. Després de la guerra es reprenen les importacions de mercaderies al port eivissenc i al quinquenni 1930-1935, de fort dinamisme empresarial i irrupció del negoci turístic i immobiliari, s'arribà a una mitjana d'unes 12844 Tm/any. La Guerra Civil i la posterior Segona Guerra Mundial i postguerra, varen afectar als fluxos de mercaderies entrades legalment a Eivissa que passaren de les 12844 Tm/any de mitjana al quinquenni 1930-1935 a unes 7276 Tm/any de mitjana entre el 1936 i el 1950. Les entrades de mercaderies en el quinquenni 1945-1950 eren un 33,8% inferiors a les del quinquenni anterior a l'esclat de la Guerra Civil.

Les principals mercaderies entrades corresponen als productes **agro-ramaders i alimentaris** amb un total de 233 mil Tm entre el 1857 i el 1950, la qual cosa representa el 52,37% de les mercaderies entrades legalment a Eivissa. Es pot observar com es produeix un notable salt en les seves importacions del primer període (1857-1875) al següent (1876-1900), que es passa d'una mitjana de 1155 Tm/any entrades a 1652 Tm/any respectivament. Pràcticament totes les partides dels diferents subgrups augmenten i val la pena prestar atenció a les dels cereals i les seves farines i pinsos i farratges. Les importacions de cereals s'incrementaren a mesura que s'abandonava l'agricultura d'autoconsum i s'expandien les lògiques capitalistes al camp eivissenc. Els pinsos i farratges per alimentar una cabana ramadera en augment també varen créixer, així com el bestiar importat que generalment anava adreçat al treball agrícola. Entre els animals entrats destaquen les mules que substituïren als bous en les feines agrícoles. A diferència dels bous, les mules no es criaven a les Pitiüses i havien de ser importades des de Mallorca i Menorca. Quan es fundà la Societat Econòmica d'Amics del País, "un dels seus primers objectius és la cria de mules per tal d'evitar la sortida de les quinze o vint mil pessetes, que segons ells [la SEMAP], anaven cada any a Mallorca per pagar les importacions d'aquests (sic) animals" (Cirer 1986:67). Des de principis de segle XX fins a l'esclat de la Gran Guerra les importacions mitjanes anuals assoliren les 3053 Tm, quasi duplicant les mitjanes anuals del període anterior (1876-1900). Posteriorment es van reprendre aquestes importacions fins que foren interrompudes per la Guerra Civil, la guerra mundial, la postguerra i el bloqueig internacional. Així s'arribaren a les 5707 Tm/any de mitjana en el quinquenni 1930-1935, però llavors entre el 1937 i el 1950 la mitjana anual se situaria en torn a les 3018 Tm. Hom pot destacar el fet que entre el 1857 i el 1950, els cereals i les seves farines representaven el 53,4% dels productes agroalimentaris. Per altra banda, els pinsos i farratges que al primer període sumaven unes 2743 Tm, a la segona assoliren unes 8860 i així progressivament fins els 33546 Tm del darrer període, que inclou dues guerres. Uns pinsos i farratges que es transformaven en animals de treball, i en animals per a la comercialització com són els d'oví i porcí. Les estadístiques del comerç de cabotatge mostren un salt important en les sortides d'animals vius i es passa d'unes sortides mitjanes anuals de 62,36 Tm/any entre el 1900 i el 1925 a 167 Tm/any entre el 1926 i el 1950.

El segon grup de mercaderies importades correspon als **adobs**. Aquests no apareixen en les estadístiques de cabotatge fins al 1900. Entre el 1900 i el 1950 s'importaren unes 59782 Tm d'adobs que anirien a forjar una agricultura cada cop més orientada a la producció de cara al mercat i guiada per la ruptura de la lògica ecosistèmica per adoptar les lògiques agroindustrials. L'agricultura eivissenca es començava a recolzar cada cop més en els inputs exoinsulars i es començaven a trencar els equilibris dels cicles de materials vinculats a aquella activitat. El moment àlgid en les importacions dels adobs fou el període que va dels felços anys 1920 fins a l'esclat de la Guerra Civil en que s'importaren unes 37527 Tm d'adobs. Aquest

⁴⁰⁰ El 1908 l'empresa salinera comptava amb 5 màquines de vapor fixes per accionar les bombes de drenatge d'aigua i per moldre la sal, 3 locomotores de tren a vapor i un remolcador de vapor (Cirer, 2004); el 1907 Abel Matutes Torres instal·là un motor de gas pobre d'antracita d'uns 20-25 CV de potència (GESA, 1983); Can Ventosa amb un motor elèctric de 22,5 CV cap el 1935 (Cirer, 2004); vaixells de vapor; etc.

període coincideix amb la consolidació de la gran fàbrica d'adobs mallorquina, propietat de Joan March que també controlava les comunicacions marítimes i que a les Pitiüses comptava com aliat amb Abel Matutes.

En tercer lloc, hi ha els **materials de construcció** amb unes 49359 Tm importades entre el 1857 i el 1950. L'únic moment, a la segona meitat del XIX, en que les entrades de materials de construcció foren elevades coincidí als anys 1890 i 1899 quan s'ampliava el port (Cirer, 2009a). Emperò, les entrades de materials de construcció havien estat pràcticament inexistent fins ben entrat el segle XX. De fet l'arquitectura vernacle aprofitava els materials de l'illa i assolí un grau d'harmonia que enlluernà als arquitectes avantguardistes de finals dels anys 1920 i dels 1930, com per exemple Germán Rodríguez Arias i els membres del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània) amb Josep Lluís Sert, que veien les cases eivissenques com "exemples vius d'una tradició ininterrompuda secularment" (Valero 2001:14). Aquella arquitectura ha estat definida com la reproducció a través del temps d'un nombre limitat de solucions que han estat millorades amb l'experiència, com una simbiosi perfecte entre producció i recursos (Valero, 2001).

La senzillesa formal i la complexitat funcional de l'hàbitat eivissenc –com a centre articulador de la vida econòmica i social–, també fou objecte d'atenció per part dels intel·lectuals europeus del moment, com per exemple Walter Benjamin (Valero, 2001; Blázquez, 2006). "Per ell [Benjamin], l'habitatge tradicional de l'illa resultarà exemplar per definir amb exactitud les diferències entre els modes preindustrials de construcció i l'arquitectura del seu temps. Les diferències són, doncs, més que notables, si s'atén, en primer lloc, no tant a les formes com als materials de construcció –és a dir: front a la pedra de la casa tradicional i el vidre de l'arquitectura d'avantguarda–, i en segon lloc, si s'atén també a la disposició i a l'ús dels espais" (Valero 2001:22). Cap a finals dels anys 1920, just quan Rodríguez Arias visitava Eivissa, és quan irromp l'entrada dels materials de construcció propis de l'arquitectura moderna. Significava l'inici de la ruptura d'un model arquitectònic i que tenia molt a veure amb l'expansió de la ciutat a la zona de l'eixample en torn al passeig de Vara de Rey i la construcció de nous edificis dels que en destaquen els primers hotels (Cirer, 2004; Cirer, 2009a). Així, tenim que entre el 1930 i el 1935 entraren una mitjana de 2422 Tm/any. Cirer (2004:179) ens diu que el 1933, en plena febre constructora, entraren unes 3 mil Tm de materials de construcció. Des del 1936 fins al 1945, les entrades mitjanes de materials de construcció fou de 957 Tm/any i entre el 1946 fins el 1950 foren de 2435 Tm/any. La importància de les entrades de materials de construcció es deu a les exigències d'aquests per la construcció de casernes i instal·lacions guerreres.

Cirer (2004) esmenta que les importacions de ferro i productes de ferro estaven molt lligats a les entrades dels nous materials de construcció, ja que una part del ferro anava a alimentar la indústria de la construcció. Aquelles partides estaven també íntimament lligades als canvis experimentats en el camp eivissenc. Les entrades de ferro se presenten diferenciades fins el període 1936-1941 i posteriorment, tan sols hem tengut les dades conjuntes de matèries primeres. En conjunt, les entrades de matèries primeres experimentaren un increment constant al llarg del període 1857-1950 (Cirer, 2009a). Així, tenim que els productes **siderúrgics i metal·lúrgics** sumaven unes 6393 Tm entre el 1857 i el 1950, el que representa l'1,43% del total. Tal com comenta Joan Carles Cirer (2009) les diferents partides del que ell agrupa dins la categoria de matèries primeres –que inclouen fusta, ferro en lingot i barra, ferro i acer treballats, coure i llautó, filats de cotó i matèries primeres– quedaren unificades a les estadístiques comercials, a partir de 1942 sota la categoria matèries primeres amb la qual cosa es perd informació sobre la naturalesa d'aquelles substàncies. Val la pena recordar, que en el nostre cas s'ha optat per fer una classificació més d'acord amb la que a l'actualitat utilitza l'Autoritat Portuària de les Balears en els seus anuaris estadístics.

En quart lloc, les entrades de **combustibles** amb unes 34804 Tm, representava el 7,8% del total. La relativa poca importància de les entrades dels combustibles a Eivissa es deu al fet que la major part de la població vivia en condicions d'autosubsistència amb un predomini del règim energètic orgànic. I les exigències energètiques de les activitats més energívores que eren aquelles mecanitzades –fonamentalment, la salinera i les navilieres dels vapors de correus–, presentaven unes tendències irregulars. Aquesta irregularitat vendria explicada pel fet que bona part dels requeriments energètics exosomàtics eren coberts en base al carbó vegetal de l'illa. Els boscos de l'illa cap a principis de segle XX presentaven una forta degradació (Gil-Sánchez et al., 2002; Cirer, 1986). Entre 1857 i 1900 les entrades mitjanes de combustible

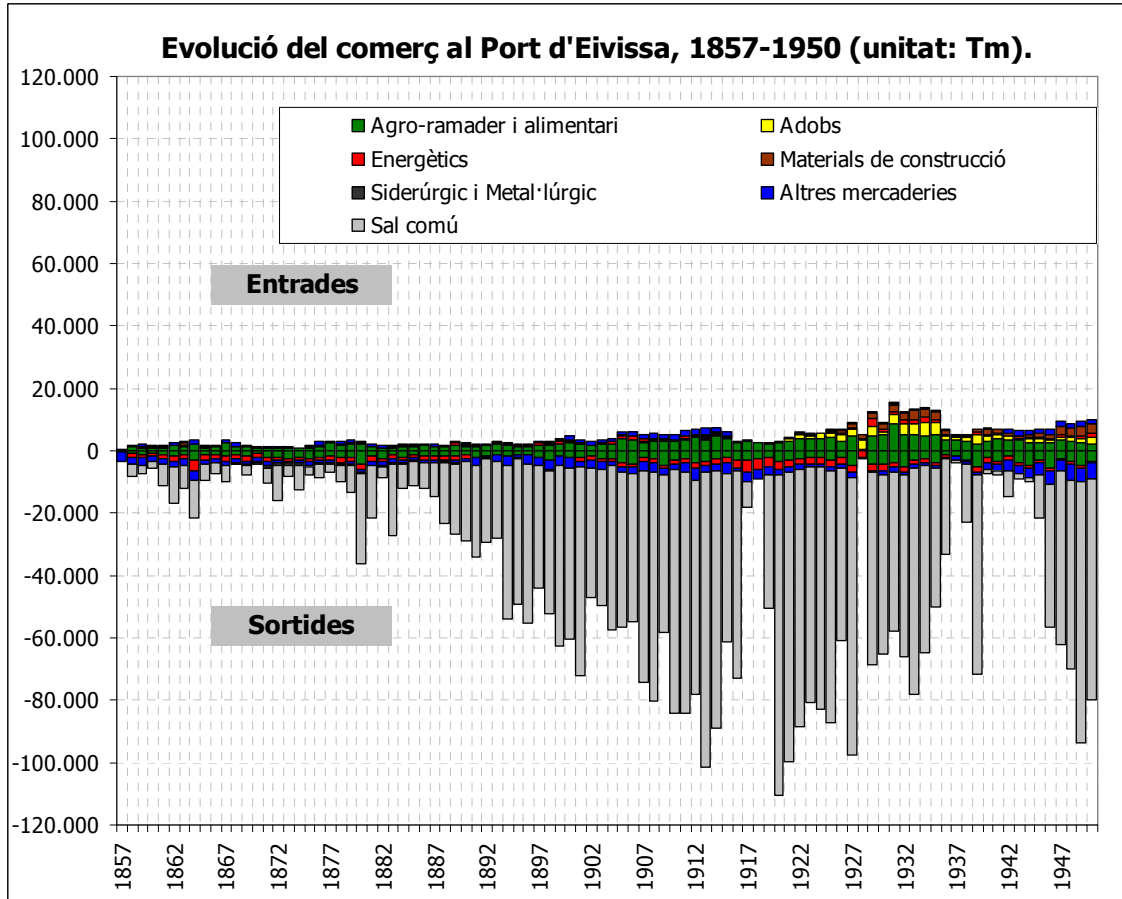
foren d'unes 202 Tm/any. Aquestes s'incrementaren fins a unes 443 Tm de mitjana anual fins a l'esclat de la Primera Guerra Mundial. A partir de llavors, les importacions es reduïren dràsticament i, per exemple, en aquells moments Abel Matutes Torres va començar la construcció d'un nou gasògen de llenya a la Casa Tous de Palma per tal de poder fabricar electricitat a partir de la llenya local, en substitució de l'antracita (GESA, 1983). A partir dels anys 1920 s'incrementaren les entrades de combustibles i en aquells moments es donà una particularitat i és que les entrades dels derivats del petroli superarien a les dels carbons minerals. El 1920 arribava el primer vehicle a motor a Eivissa i al 1924 ja circulaven 13 vehicles de transport públic (Cirer, 2004); i el 1923 Abel Matutes adquiria per la seva central un motor Diesel a la casa alemanya OTTO-DEUTZ i se constituïa la Societat Luz y Energía SA que instal·là primer un motor de gas pobre i al cap de poc temps un motor diesel (GESA, 1983); el motor d'explosió es començava a adoptar en la navegació marítima i el 1932 arribava el primer tractor a l'illa, un Fordson de 30 CV (Cirer, 2004). En el quinquenni 1930-1935 les importacions de combustibles foren d'una mitjana de 959 Tm/any, el 75,2% de les quals corresponien als derivats del petroli. Posteriorment, entre el 1936 i el 1945, les entrades de combustibles foren d'unes 424 Tm/any de mitjana. Cal destacar, però, que després de la Segona Guerra Mundial les importacions anuals mitjanes augmentaren notablement i es situaren, entre el 1945 i 1950, foren ja d'unes 893 Tm/any, de les quals el 92,52% corresponien a petroli i els seus derivats.

El darrer grup a considerar és el dels **altres productes**. Aquesta categoria pot ser qualificada de calaix de sastre en la que s'inclouen des de matèries primeres i productes fabricats, així com la partida de resta de mercaderies. Aquesta suma un total de 62241 Tm entre el 1857 i el 1950. Els productes manufacturats foren de 14294 Tm, la partida de matèries primeres de 10925 Tm i la partida de resta de mercaderies de 37022 Tm. Les partides de resta de mercaderies i articles fabricats han de considerar-se amb certa cautela ja que incorporen nombroses i diverses substàncies. Així, la partida d'articles fabricats a partir de 1942 incorpora diverses substàncies, al temps que desapareix el registre detallat de certes mercaderies (Cirer, 2009a). Val la pena subratllar el paper que jugaren les entrades de productes forestals, particularment fusta, a la segona meitat del segle XIX. Aquestes entrades corresponen, sobretot, al seu ús en la construcció naviliera com la de cases (Cirer, 1986; Cirer, 2009a; Gil-Sánchez et al., 2002). Segons Cirer (2009a:61) "Eivissa i Formentera ofereixen gran quantitat de fusta de baixa qualitat, però tenen un dèficit evident d'arbres que aportin taulons llargs i resistents".

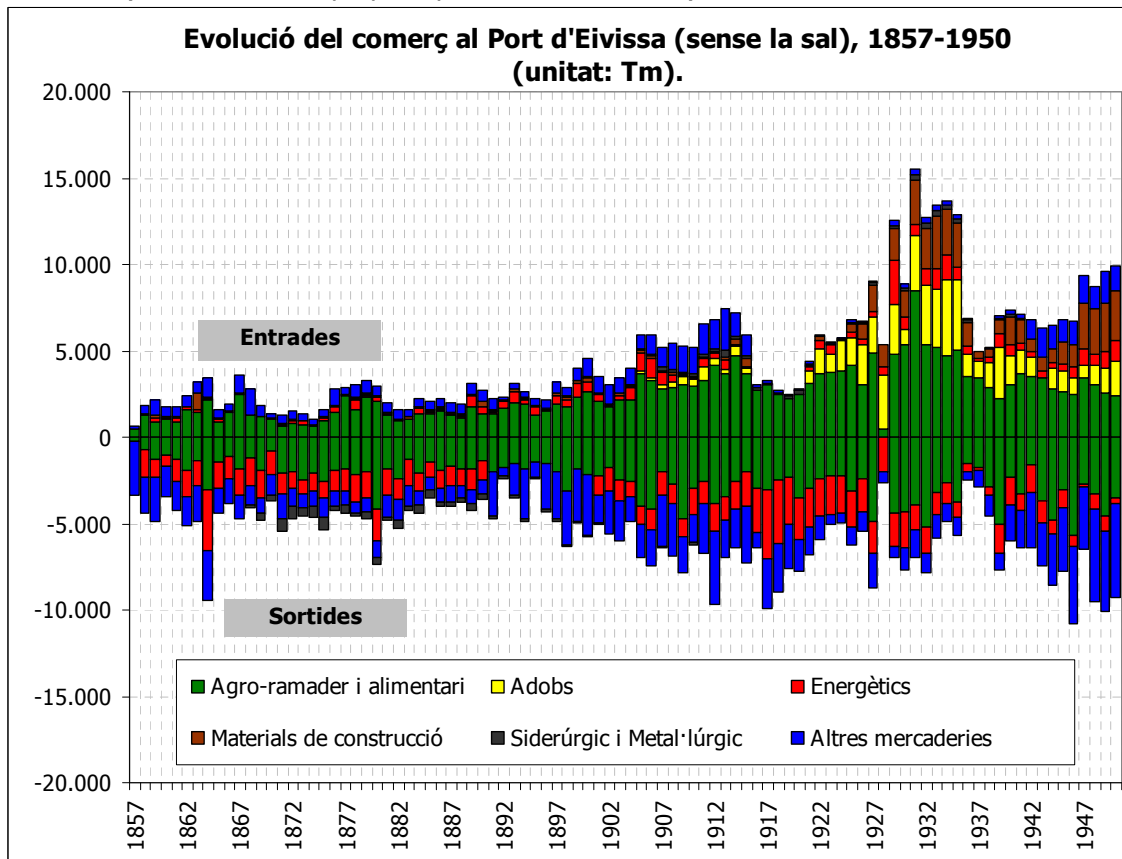
Entre els productes manufactures podem destacar les entrades de teixits de cotó que sumen unes 3694 Tm. Per altra banda, els filats de cotó representen una part notable de les entrades de matèries primeres a partir de finals de segle XIX. Una part d'aquells filats, anava destinada a la seva transformació en peces de roba i en teles brodades en els telers manuals domèstics (Cirer, 2004). L'existència de tallers domèstics, amb dones treballant, serví per a que el capital forà es fixàs en l'illa. Així, a la dècada dels anys 1920 s'obria Can Ventosa, de propietaris catalans, que produïa mitjons per l'exèrcit (Cirer, 1986) i també s'instal·laren tallers de brodats, de propietaris mallorquins. Cirer (2004:98) esmenta que "a partir de 1930 fins al 1933 apareixen contínuament anuncis a la premsa diària sol·licitant dones que sàpiguen cosir i brodar per treballar a comissió".

En quant a la maquinària, aquesta representa un pes relativament poc important en el total de les entrades a través del port eivissenc, tot assolint unes 1220 Tm el que suposa el 0,27% de totes les entrades entre el 1857 i el 1950. Probablement, part d'aquestes quedaren enregistrades en categories més amples i per tant no es poden discriminar. La maquinària importada serà una peça clau en el procés "modernització" eivissenc. Com s'ha esmentat anteriorment, les primeres entrades les tenim en el moment en que el magnat mallorquí, Manuel Salas, adquireix les salines de les Pitiüses i introduí nous criteris d'explotació. L'únic ferrocarril fou el de ses salines, les primeres màquines de vapor foren les dels vaixells a vapor (p.ex. Ignasi Wallis al 1887) o les de moldre la sal i conduir l'aigua dels estanys. Cirer (2004) afegeix entre la maquinària importada la corresponent a la de les activitats agrícoles (p.ex. segadores, trilladores, etc). Així com en el cas dels teixits, no tenim dades d'entrades de maquinària pel darrer període (1937-1950), i probablement aquestes estan incloses dins la partida d'altres productes fabricats.

Gràfic 31. (Font: elaboració pròpia a partir de Cirer, 2009a).

Gràfic 32. (Font: elaboració pròpia a partir de Cirer, 2009a).

Taula 117. Evolució de les entrades de mercaderies a Eivissa, 1857-1950 (unitat: Tm) (Font: elaboració pròpia a partir de Cirer, 2009a).							
		1857-1875	1876-1900	1901-1925	1926-1950	Total	
Energètics	Carbó mineral	1.683	6.121	6.899	2.146	16.849	
	Petroli refinat	102	971	870	16.012	17.955	
	Total	1.785	7.092	7.769	18.158	34.804	
Siderúrgic	Ferro en lingot i barra	222	245	2.478	0	2.945	
	Ferro i acer treballats	21	567	364	2.410	3.362	
	Total	243	812	2.842	2.410	6.307	
Metal·lúrgic	Coure i llautó	4	5	64	3	76	
Materials de construcció	Àrids i altres materials de construcció	0	0	0	15.738	15.738	
	Ciment	0	144	721	20.429	21.293	
	Fang obrat, porcellana,	735	1.551	2.517	1.103	5.906	
	Materials diversos construcció	907	896	46	4.572	6.421	
	Total	1.642	2.591	3.285	41.842	49.359	
Adobs	Adobs	0	110	10.533	49.140	59.782	
Agro-ramader i alimentari	Cereals i la seva farina	10.825	20.660	50.245	43.149	124.880	
	Conserves	0	0	0	200	200	
	Fruïtes, hortalisses i llegums	3.337	4.114	4.630	12.009	24.090	
	Olis i grasses	527	1.359	2.775	2.319	6.980	
	Peix	111	668	380	282	1.441	
	Pinsos i farratges	2.743	8.860	12.015	9.928	33.546	
	Sucre, cacau, cafè i colonials	1.630	2.677	4.083	5.222	13.612	
	Vins, begudes, alcohols i derivats	2.303	2.569	3.129	11.528	19.529	
	Bestiar (mules)	472	383	766	475	2.096	
	Altres productes alimentaris	0	0	0	7.380	7.380	
	Total	21.949	41.290	78.023	92.492	233.754	
Altres mercaderies	Matèries primeres	Fusta	1.217	2.055	0	0	3.272
		Filats de cotó	97	873	1.973	1.109	4.052
		Altres matèries primeres	0	0	0	3.600	3.600
		Subtotal	1.315	2.929	1.973	4.709	10.925
	Productes manufacturats	Articles fabricats	0	0	0	9.301	9.301
		Teixits de cotó	371	839	1.525	958	3.694
		Sabates	0	5	11	63	79
		Subtotal	386	955	1.766	11.187	14.294
	Resta mercaderies	Resta de mercaderies	9.584	10.056	17.383		37.022
	Total		11.284	13.939	21.121	15.896	62.241
Total		36.907	65.840	123.636	219.940	446.324	

Tal com s'ha esmentat anteriorment, la singularitat del cas eivissenc estriba en el fet que les sortides de mercaderies superen a les entrades. En concret, entre el 1857 i el 1950 sortiren uns 3,84 milions de Tm. És a dir, les sortides eren 8,6 vegades superiors a les entrades. Una situació radicalment diferent a l'enregistrada a les altres illes de l'arxipèlag. Dels 3,84 milions de Tm sortides, el 85,93% corresponien a sortides de **sal**. Les extraccions de sal experimentaren una forta embranzida arran de l'adquisició de les salines eivissenques (1871) i formenterenques (1897) per part de capitals mallorquins de la família Salas, la Salinera Española. Després de les reformes dutes a terme a les salines amb la seva industrialització, s'aconseguí que s'elevàs la producció mitjana a unes 55 mil Tm/any i per exemple al 1920 s'aconseguiren unes 111 mil Tm –89,5 mil Tm de les 102,82 Ha que ocupaven els cristal·litzadors de les salines eivissenques i 21,5 mil Tm de les 23,6 Ha dels cristal·litzadors de les salines formenterenques– (Vilà-Valentí, 2000 [1953]). El mateix Joan Vilà-Valentí (2000 [1953]:137) apunta que "no ens oblidem que se tracta d'un vertader cultiu i que, a part d'altres motius, les condicions climàtiques fan variar sensiblement la producció". De tota la collita de sal, tan sols un 0,2% anava destinada a l'ús domèstic (Vilà-Valentí, 2000 [1953]), la resta s'exportava. Encara que s'ha de recordar l'intent de constituir una fàbrica de sulfat sòdic per part del mallorquí Gaspar Moner al 1860 que pretenia emprar la sal eivissenca.

En un primer moment, quan les salines encara eren de l'Estat, les exportacions de sal – a través del comerç de cabotatge i exterior i de les salines eivissenques– foren d'una mitjana d'unas 4620 Tm/any. Amb la seva venda als empresaris mallorquins, que eren importants naviliers, augmentaren les exportacions. El 1885 s'iniciaven les obres d'adaptació a les exigències industrials i es passà d'una mitjana anual exportada de 15766 mil Tm, entre el 1885 i el 1890; a unes exportacions mitjanes anuals de 42526 Tm al quinquenni 1890-1895. Val la pena anotar que cap a finals del segle XIX, en el quinquenni 1881-1885, devers un 54,7% de la sal era exportada a d'altres zones de l'Estat espanyol; mentre que el 23,2% anava als ports europeus i africans, quasi tota als ports bàltics i l'altre 22,02% a Amèrica (Vilà-Valentí, 2000 [1953]). Entrats dins del segle XX és quan la "maquinària salinera" començà a donar fruits i les exportacions augmentaren de valent. Entre el 1900 i el 1914, les exportacions mitjanes anuals foren de 63915 Tm. Durant la I Guerra Mundial no s'aturaren les exportacions de sal i just després de la guerra i fins al 1935 les exportacions mitjanes anuals se situaren en torn a 64963 Tm. En els anys bel·ligerants dels 1930 i 1940 les exportacions de sal davallaren lleugerament i cal dir que la Guerra Mundial afectà més al comerç de la sal que no la Guerra Civil. De fet, els Salas estaven ben relacionats amb les forces colpistes i fins i tot els varen finançar (Casasnovas, 2008:698). Així, tenim que entre el 1937 i el 1939 les exportacions mitjanes de sal foren de 28499 Tm/any, però que al 1937 davallaren fins a 1201 Tm. Un cop finalitzada la Guerra Civil i iniciada la II Guerra Mundial, les exportacions anaren minvant i es situaren en torn al miler de tones exportades de mitjana anual. Després de la contesa mundial les exportacions de sal foren de 45720 Tm al 1946 i al 1950 ja assoliren unes 70443 Tm.

A mesura que avança el segle XX, les exportacions de sal als ports espanyols disminueixen fins a quedar com quelcom testimonial i al 1911 les embarcacions espanyoles embarcaven unes 386 Tm. Així mateix, el mercat americà també va desaparèixer. La major part de la sal pitiusa s'adreçava als ports del Mar del Nord, Bàltic i Atlàntic septentrional. Vilà-Valentí (2000 [1953]) ens comenta que quasi tota la sal era emprada per salar el bacallà i els principals ports on s'exportava eren els de: Reykjavik a Islàndia; Bodo, Bergen, Kpervik i Kristiansand a Noruega; Estocolm, Norrköping i Göteborg a Suècia; Nystad, Turku, Hango i Helsinki a Finlàndia; Frasarburgh i Aberdeen a Escòcia; Gloucester a Anglaterra; Harlingen i Amserdam a Holanda; Fécamp del nord de França; i Thorshavn i Trangisvaag a les illes Fär Oer. Durant la Segona Guerra Mundial es va interrompre el comerç exterior de la sal i en temps de la política empresarial franquista es començà a exportar sal als ports del nord espanyol on s'havien constituït empreses dedicades a la preparació de peix: Pesquerías y Secadores de Bacalao de España (PYSBE) a Sant Sebastià i Compañía de Pesca e Industrias del Bacalao de España (COPIBA) a Vigo. A aquells ports se'ls havia d'afegir, en menor mesura, el de Barcelona on la sal seria emprada per usos fabrils. El 1949 un 27% de la sal exportada de les Pitiüses s'adreçava als ports espanyols, mentre que la resta anava als ports de l'Europa septentrional (Vilà-Valentí, 2000 [1953]). Un aspecte a recordar i tenir present és que la principal mercaderia exportada, la sal, correspon a una activitat que era propietat de capital mallorquí, amb la qual cosa ens trobam al davant d'un cas clar d'extracció colonial. Una extracció física d'un recurs natural, que al mateix temps era una extracció de renda per part dels capitals mallorquins i que

no revertia, pràcticament, en la societat pitiüsa. Així, Joan Carles Cirer (1986:109) exposava que "aquestes sortides van retribuir la propietat de les empreses que són de forasters".

Entre les altres mercaderies, podem destacar les sortides matèries primeres de **biomassa forestals**: la fusta, la carrasca de pi (escorça de pi) i altres productes forestals. Cap a finals del segle XIX, diferents fonts (p.ex. Arxiduc Lluís Salvador o Charles Toll Bidwell) ens informen de l'elevada pressió que sofrien els ecosistemes forestals de les Pitiüses, havent pràcticament desaparegut de Formentera, i a Eivissa la major part d'aquells estaven composts per exemplars joves. Cap a mitjans del segle XIX els mestres d'aixa s'havien queixat de la tala d'arbres que posava en risc la construcció naval. Tanmateix, l'activitat de les drassanes eivissenques entrà en crisi amb la incorporació dels vaixells a vapor (Cirer, 1998; Gil-Sánchez et al., 2002). Entre el 1857 i el 1950 sortiren des del port eivissenc unes 117053 Tm de matèries primeres forestals. Entre el 1857 i el 1900 les sortides mitjanes de fusta foren d'unes 208 Tm/any, mentre que les de carrasca de pi (escorça) foren de 373 Tm/any. La fusta era de pi i anava, generalment, destinada al port de València per fer caixons de fusta per al transport de la taronja, mentre que la carrasca de pi era emprada per adobar pells (Cirer, 1986). Entre el 1901 i el 1925 les exportacions de fusta, amb una mitjana de 662 Tm/any, més que quadruplicaven les del període 1876-1900; i les de carrasca de pi també experimentaren un increment notable, amb una mitjana anual de 874 Tm/any. Hom pot destacar el fet que durant la Gran Guerra, fou el moment en que les sortides d'escorça de pi foren majors amb unes 1267 Tm/any. Entre el 1920 i el 1950 les sortides de productes forestals presenten unes mitjanes anuals d'unes 1943 Tm. Les sortides de carrasca desaparegueren al 1941, les de fusta de pi presenten el moment de màxima exportació entre el 1946 i el 1950 amb una mitjana de 3 mil Tm/any. A partir de 1941 no tenim dades de sortides de carrasca, però comencen a aparèixer les que Cirer (2009a) classifica com altres productes forestals. Les sortides d'aquestes foren de 12440 Tm entre el 1942 i el 1950.

Relacionat amb les exportacions de productes biòtics forestals tenim les exportacions de **combustibles**, que corresponen al **carbó vegetal**. Les exportacions de carbó vegetal entre 1865 i 1950 foren d'unes 118895 Tm, és a dir el 3,08% del total. Si convertim els fluxos comercials dels combustibles en unitats energètiques⁴⁰¹, tenim que les exportacions serien equivalents a uns 84415 Tep. Per altra banda, el contingut energètic dels combustibles importats era aproximadament d'uns 26269 Tep, amb la qual cosa el contingut energètic dels combustibles exportats era 3,21 vegades superior al dels importats. Així doncs, en quant a la qüestió energètica, Eivissa fou exportadora neta de recursos energètics. Uns recursos energètics que eren d'origen orgànic. Entre d'altres coses, a l'Estat espanyol, la Primera Guerra Mundial va suposar una aturada de les importacions de carbó britànic. Això va provocar un augment de les exportacions de carbó vegetal eivissenc. Així, al quinquenni 1915-1919 les exportacions mitjanes foren de 2976 Tm/any, una xifra que quasi duplicava a la del quinquenni anterior. Cirer (1986:94) assenyala que "si els boscos eivissencs eren poc nombrosos a la segona meitat del segle XIX, l'any 1920 devien presentar un aspecte desolador" ja que "la contrapartida d'aquestes vendes [carbó vegetal i carrasca de pi] fou una desforestació extrema, que deixà les illes d'Eivissa i Formentera pràcticament pelades". Cirer (1986) assenyala que la totalitat dels boscos eren de propietat privada i aquí ens hauríem de demanar qui hi havia al darrera dels negocis dels productes del bosc eivissenc. Seria interessant veure el paper que hi jugà la figura d'Abel Matutes Torres –i de la resta de la família– en aquesta qüestió ja que, tal com s'ha apuntat anteriorment, es dedicaren a l'exportació de productes forestals i comptaven amb un molí per moldre la carrasca de pi i una serradora. Molt probablement, els grans beneficiaris de la desforestació pitiüsa foren els cacics locals.

Anteriorment, s'ha exposat com a Eivissa, una activitat minera que va tenir cert auge cap a finals del segle XIX, fou la d'extracció de **plom**. Es pot veure com entre el 1868 i el 1901 les exportacions de plom foren d'unes 10187 Tm. Les exportacions mitjanes anuals entre 1870 i 1890 foren de 405 Tm/any, quantitat que quasi coincideix amb les extraccions mitjanes que exposava Castelló (1962) que eren de 400 Tm/any a la dècada de 1880 i de 350 Tm/any a la de 1890. Les dificultats tècniques feren que finalment els capitals abandonessin la mineria del plom a Eivissa. En aquest cas com en el de les salines, les extraccions i fluxos comercials del plom

⁴⁰¹ Contingut energètic: 0,71 Tep/Tm pel carbó vegetal; 0,6 Tep/Tm pels carbons minerals; i 0,96 pels derivats del petroli (Puig i Corominas, 1990; Smil, 2001).

anirien a beneficiar als capitals catalans i mallorquins involucrats en la propietat de les mines, així com de les elits locals que hi concursaven.

Les exportacions de productes **agro-ramaders i alimentaris** sumen unes 234746 Tm entre 1857 i 1950. La major part d'aquestes corresponen a les exportacions d'ametlles i garroves. Del total dels productes agroalimentaris exportats entre 1857 i 1941, el 58,49% corresponien a garroves i el 27,2% a ametlles. Entre el 1942 i el 1950 no apareixen les partides de garroves i ametlles, però en canvi hi ha els subgrups de farratges i llavors i el de fruits frescs i secs. El primer d'ells sumava unes 18194 Tm i el segon unes 10815 Tm. Unes quantitats que molt presumiblement correspondrien majoritàriament a ametlles i garroves. El primer exportador d'ametlles fou Edmond Wallis, cap a la dècada de 1830, i les exportava a Marsella i Nord-Amèrica (Cirer, 1986). Els Wallis foren els primers en tenir un vaixell de vapor a Eivissa, el Niny. Cap a finals de segle XIX, a partir dels escrits de l'Arxiduc, es sap que de la producció d'ametlles era d'un 1,8 mil Tm anuals, un 50% de les quals s'exportaven. Cap a finals de segle XIX l'ametller es va expandir de manera rapidíssima, molt probablement per mor dels guanys crematístics que prometia l'exportació dels seus fruits, encara que fos a costa de sacrificar la producció agroalimentària pel propi consum. Així mateix, seria interessant veure el paper que pogueren jugar les elits locals i mallorquines en l'expansió d'aquest conreu que tan sols era viable en sòls de bona qualitat i en propietats d'extensió superior a la del petit pagès dedicat a una agricultura d'autoconsum. Fins a finals del segle XIX, les exportacions mitjanes d'ametlles foren de mitjana d'un 381 Tm/any, però just abans de la Gran Guerra, aquestes eren de 922 Tm/any en el quinquenni 1910-1914. Durant la guerra davallaren lleugerament, 792 Tm/any entre 1915-1919. Després de la Guerra, les exportacions se recuperaren i en el primer quinquenni dels anys 1930 arribà a una mitjana de 1275 Tm/any.

Les exportacions mitjanes de garroves entre el 1857 i el 1900, amb una mitjana de 1298 Tm/any, 3,4 vegades superiors a les de les d'ametlles. A principis del segle XX, les sortides augmentaren fins assolir una mitjana anual de 2338 Tm/any entre 1905 i 1909. Durant la Primera Guerra Mundial davallaren una mica, situant-se en torn a una mitjana de 1810 Tm/any entre el 1914 i el 1918. Entre finals dels anys 1920 i la primera meitat dels anys 1930, les sortides de garroves cauen per davall d'una mitjana anual de 723 Tm. Entre els motius que Cirer (2004) assenyala, es troba la seva utilització com a matèria primera per a la fabricació d'alcohol amb la inauguració de "sa fàbrica de s'alcohol" (Cirer 2009a:125), però també el seus múltiples usos que van des de l'alimentació animal a la humana. La fàbrica d'alcohol fou construïda per Industrias Agrícolas de Mallorca, és a dir per capital forà, i aprofitava la garrova per obtenir alcohol i el subproducte del procés era venut com a farina de pinso. La versatilitat del garrover "matisava la temptació, sempre present, de dedicar la totalitat de les terres al conreu que ofereix millors rendiments monetaris, en aquest cas l'ametller" (Cirer 2004:80).

Altres sortides a considerar foren les de conserves que estarien molt lligades en un primer moment a la figura de Críspul Gotarredona qui obrí una fàbrica de conserves al 1898 i que tancaria aproximadament al 1909, any en que desapareixen les exportacions de conserves (Cirer, 1986). A finals dels anys 1920 es tornaren a enregistrar sortides de conserves que desapareixerien a principis dels 1940. Les sortides d'animals vius amb unes 6377 Tm entre el 1857 i el 1950 correspon a les vendes de xots i porcs. Aquestes sortides s'incrementaren de manera molt destacable cap a finals dels anys 1920, quan es passa de 53 Tm/any entre el 1920 i 1924 a 258 Tm/any al període 1925-1930. S'abandonà la cria del porc negre, un per família, per començar a criar porcs blancs i aquests ja no eren alimentats amb les restes del menjar, sinó que s'alimentaven amb els pinsos que s'importaven. El porc deixava de ser una peça clau en el funcionament agroecosistèmic de les unitats de producció pageses, per convertir-se en una important mercaderia, a mesura que la societat s'anava monetaritzant. Es passa d'un 500 exportacions de mil mènes i 500 porcs al 1927 a unes 3754 mènes i 4331 porcs al 1930 (Cirer, 2004). Segons Cirer (2009a) la caiguda del preu del porc durant la Segona República i les posteriors guerres, varen suposar que les exportacions de porc caiguessin notablement. Aquestes no es recuperaren fins ben entrat els anys 1950.

Les exportacions de peix varen experimentar un augment important cap a finals dels anys 1920 amb la introducció dels motors d'explosió a les barques de bou, la consolidació dels viatges regulars amb la península que permetia una certa regularitat en les exportacions i amb

noves instal·lacions de conservació del peix⁴⁰². El 1930 sortien unes 251 Tm de peix del port d'Eivissa i al 1933 hi havia 69 vaixells amb motor –69 patrons, 69 mecànics i 276 mariners– i 545 vaixells a vela –296 patrons i 814 mariners–. En total, unes 1600 persones se dedicaven a la pesca, la major part d'elles a Vila (Cirer, 2004; Massutí, 1961). Cap el 1933 les exportacions de peix varen caure de manera important, i entre les causes s'apunta l'augment del preu del petroli que afectà al preu del peix eivissenc, en un context de turbulències i crisi socioeconòmica global en que s'encadena a la crisi de la Gran Depressió la de la Guerra Civil i Segona Guerra Mundial. A partir de 1941 les partides de peix i molts d'altres productes agroalimentaris quedarien inclosos dins del subgrup "altres productes alimentaris". Entre els "altres productes alimentaris", hom pot destacar els ous que entre el 1880 i el 1941 sumaren 2995 Tm. Cirer (1998:39) ens diu que a finals de segle XIX "la carn era un producte escassíssim i d'ous no en menjaven [els pagesos] mai, els venien". Les sortides mitjanes anuals d'ous es situaren en torn a 50 Tm, però malgrat el seu escàs pes en termes físics, aquestes sortides tenien una certa rellevància monetària (Cirer, 2009a).

Finalment, els **productes manufacturats** sumaren unes 5520 Tm, el que representa un 0,14% de les exportacions, entre el 1857 i el 1950. Aquestes corresponen, quasi exclusivament, als teixits de cotó. Malgrat s'hagi documentat l'existència de cotó a Eivissa, que es remunta a la Reial Disposició de 1789, la seva producció cap a mitjans de segle XIX era molt escassa (Gil-Sánchez et al., 2002). El cap polític de la província, Joaquin Maximiliano Gibert al 1845 comentà que hi havia un empresari català que tenia la intenció d'instal·lar una fàbrica de filats i teixits de cotó (Cirer, 1986). Cap a finals de segle XIX sembla que un empresari procedent de la península va veure la possibilitat d'explotar a les dones dels pescadors i mariners que vivien a la zona de la Marina d'Eivissa, en una zona que junt amb la de sa Penya s'hi amuntegaven 2/3 parts de la població de la ciutat⁴⁰³. Aquest empresari-comerçant va dur màquines de cosir mitjons que utilitzarien les dones de sa Marina i molt probablement, aquell mateix empresari els hi oferiria les matèries primeres necessàries (Cirer, 1998). És molt probable que l'introduïdor de la "modernitat industrial" fos el català Pere Ventosa qui era el principal receptor dels mitjons elaborats per les dones eivissenques cap el 1876 (Cirer, 2004). Entre 1857 i 1875 s'exportaren unes 5,5 Tm de mitjana anual, mentre que entre el 1876 i el 1900 aquestes augmentaren i es situen en 45,4 Tm/any de mitjana. A l'any 1924 hi havia a Eivissa 4 empreses tèxtils i al 1925 obria les portes la fàbrica de Can Ventosa, també es comptabilitzaven el 1924 dos tallers de brodats. Can Ventosa i els tallers de brodats pertanyien a capitals de fora de l'illa. El 1936 el barceloní Andreu Llambias inaugurava una sucursal a Eivissa del seu negoci de brodats i també hi va haver alguns capitals locals que invertiren en el negoci dels brodats (p.ex. Antoni Torres de Ca na Maca i en Buté) (Cirer 2004:98). En quant a les partides de productes fabricats corresponents als teixits de cotó sembla que no quedaren prou reflectits a les estadístiques de cabotatge ja que després de l'obertura de Can Ventosa, cauen les exportacions de teixits de cotó. Cirer (2004:99) exposa que és possible que les sortides de teixits de cotó (i també d'alcohol) no s'enregistrassin en les estadístiques del comerç de cabotatge del Port d'Eivissa, i que en canvi és molt probable que s'enviassin al Port de Palma on quedarien comptabilitzades. Finalment, dins la partida d'altres mercaderies tenim la partida de resta de mercaderies amb unes 70001 Tm entre el 1857 i el 1950, el que representa l'1,82% del total.

⁴⁰² El 1932 s'inaugurà una nova fàbrica de gel i el vapor Amandita que realitzava dos viatges setmanals a Barcelona per dur-hi peix (Cirer, 2004:94).

⁴⁰³ La forma de pagament era un tant curiosa i així ho deixà palès el registrador de la propietat Víctor Navarro en el seu llibre *Costumbres de las Pithiusas* de la darrera dècada del segle XIX on explica que: "Varen veure les al·lotes el cel obert, perquè aviat s'ensinistraren, i no els hi era massa penós fer fins a tres dotzenes en una jornada; però, com diu el refrany, en pagar fou el plorar. Perquè això d'obtenir a cinquanta cèntims el gènere que en el continent se pagava a pesseta, no era més que un element de la combinació. Aquesta se completà fent cobrar a les calceteres, no en diners, sinó en gèneres de la tenda que tenia establerta el patró: i no en els articles que elles necessitassin o triassin, sinó en els que al comerciant més li convenia treure's de sobre; i per descomptat, no a preu de factura, sinó al de la tenda, i sense regateig" (Navarro a Cirer 1998:61).

Taula 118. Evolució de les sortides de mercaderies a Eivissa, 1857-1950 (Tm) (Font: elaboració pròpia a partir de Cirer, 2009a).							
		1857-1875	1876-1900	1901-1925	1926-1950	Total	
Energètics	Carbó vegetal	24.983	19.141	45.818	28.953	118.895	
Metal·lúrgic	Mineral de plom	4.135	5.967	309	0	10.411	
Sal comú	Sal	94.481	620.050	1.579.019	1.006.362	3.299.911	
Agro-ramader i alimentari	Cereals i la seva farina	0	0	0	6	6	
	Conserves	0	144	1.239	1.333	2.716	
	Fruïtes, hortalisses i llegums	6.057	11.407	21.813	29.321	68.598	
	Peix	0	0	1.192	3.543	4.735	
	Pinsos i farratges	24.023	36.472	44.008	40.902	145.405	
	Vins, begudes, alcohols i derivats	0	49	23	433	505	
	Bestiar	183	411	1.597	4.186	6.377	
	Altres productes alimentaris	0	408	1.416	4.580	6.404	
	Total		30.263	48.892	71.288	84.304	234.746
Altres mercaderies	Matèries primeres	Altres productes forestals	0	0	0	12.440	12.440
		Carrasca de pi	8.663	7.782	21.858	9.496	47.800
		Fusta	5.423	3.731	16.553	31.107	56.814
		Subtotal	14.086	11.513	38.411	53.043	117.053
	Productes manufacturats	Articles fabricats	0	0	0	2.088	2.088
		Teixits de cotó	105	1.135	1.685	506	3.432
		Subtotal	105	1.135	1.685	2.594	5.520
	Resta mercaderies	Resta de mercaderies	16.487	24.524	12.422		54.433
	Total		30.678	37.172	52.518	55.638	176.006
	Total		184.540	731.221	1.748.952	1.175.257	3.839.970

Una vegada analitzada l'evolució del comerç a través del Port d'Eivissa en termes físics, s'intentarà analitzar-ho des de la dimensió monetària⁴⁰⁴. El cas eivissenc resulta ser una altra excepció en quant al comportament comercial de les Illes Balears entre la segona meitat del segle XIX i la segona dècada del XX. En primer lloc, es pot apreciar que entre el 1860 i el 1924, el valor monetari de les importacions amb 122,54 milions de pessetes corrents (118,74 milions de pessetes de 1913), resultava ser un 25,16% inferior al de les exportacions. En canvi, en el cas de Mallorca, entre el 1860 i el 1920, el valor monetari de les importacions era un 20,8% superior al de les exportacions; i a Menorca, entre el 1860 i el 1920, el valor monetari de les importacions era un 1,6% superior al de les exportacions. En segon lloc, si hom observa el valor unitari de les mercaderies importades a Eivissa (552 ptes constants 1913/Tm) s'adonarà que aquest era 8,6 vegades superior al valor unitari de les mercaderies exportades (67 ptes constants 1913/Tm). Aquest fet també marca un punt de diferenciació respecte de les altres illes on el valor unitari de les mercaderies importades era un 25,56% inferior al de les exportades a Mallorca i un 47,97% inferior al de les exportades al cas de Menorca.

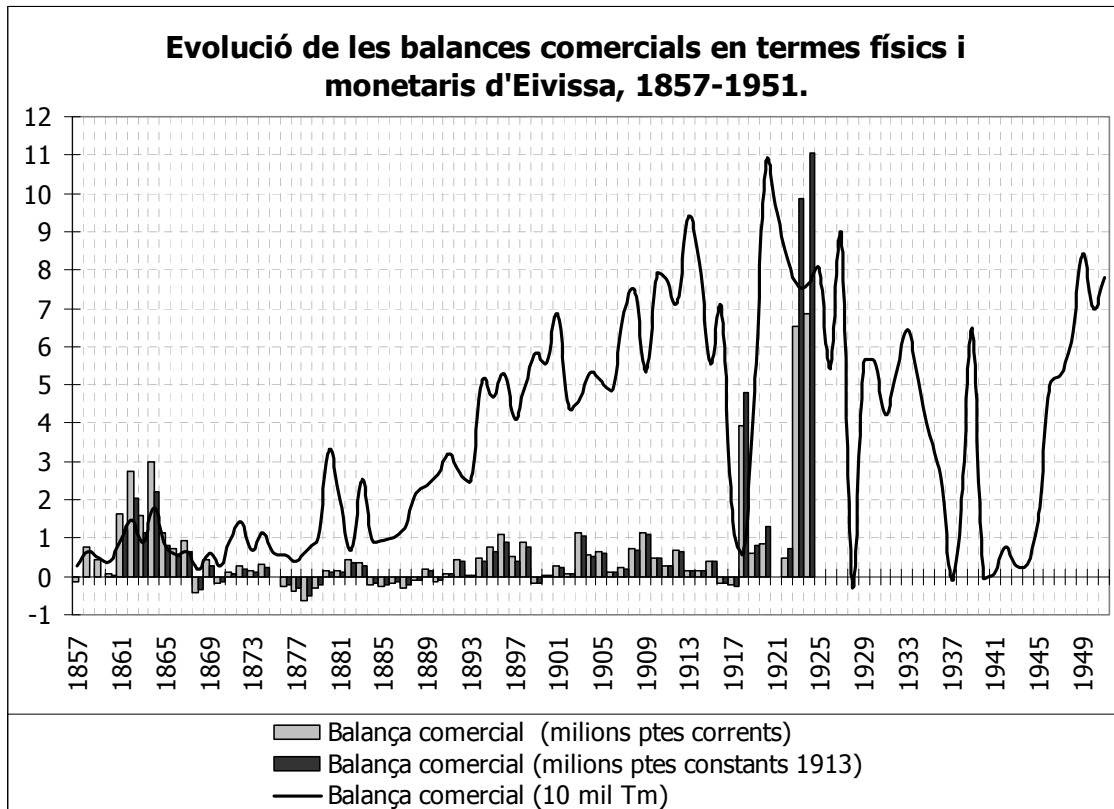
Així doncs, mentre Mallorca i Menorca s'especialitzaren en l'exportació de productes manufacturats i agroalimentaris de major valor monetari i importació de matèries primeres i energia; Eivissa exportava matèries primeres, productes agroalimentaris i combustibles orgànics, i per contra importava mercaderies de major valor crematístic. En aquest punt, podem assenyalar que front a les consideracions que contempen a l'economia de les tres illes en base a un model d'orientació exportadora, cal dir que la més genuïnament exportadora és Eivissa que funciona com una colònia d'exportació, de la que extreuen renda importants capitals mallorquins i catalans, però també eivissencs; mentre que Menorca i Mallorca ja eren

⁴⁰⁴ Cal advertir que les valoracions monetàries de les mercaderies entrades i sortides del Port d'Eivissa es deixaren d'enregistrar el 1924 (Cirer, 2009a).

economies amb una forta orientació importadora, tot ocupant posicions més jerarquitzades dins la divisió territorial del sistema-món capitalista.

Pel cas de les illes de l'arxipèlag ens serviria l'apreciació que José Manuel Naredo (2006:196-197) segons el qual "els països rics o "desenvolupats" se mostren de fet cada vegada més deficitaris en termes físics, essent l'evolució d'aquest dèficit un bon indicador de la posició dels països en la senda del "desenvolupament" seguida a la segona meitat del segle XX (a la vegada que l'excedent físic en el comerç exterior d'un país denota, paradoxalment, la seva pobresa o "subdesenvolupament")". En aquest cas, Eivissa es podria dir que es trobava a la part baixa de la "corba del notari". Encara que, paradoxalment, la intensa extracció de recursos permetia que la balança comercial de mercaderies en termes crematístics fos positiva. Mentrestant, la majoria de la població vivia en condicions de forta precarietat, sense participar del botí que els comptes comercials amollen. El gràfic 33 explicita la "sorpresa eivissenca", a partir de les dades disponibles, es pot veure com al llarg dels anys analitzats l'illa és excedentària en termes físics amb uns 3,47 milions de Tm entre el 1857 i el 1951; mentre que en termes monetaris també és positiva amb 41,19 milions de pessetes corrents (46,21 milions de pessetes constants de 1913) entre el 1860 i el 1924.

Gràfic 33. (Elaboració pròpia a partir de Cirer, 2009a).

	1860-1975	1976-1900	1901-1924	Total
Balança comercial (Tm)	133.642	665.375	1.544.982	2.343.998,87
Balança comercial (milions ptes corrents)	12,48	2,78	25,93	41,19
Balança comercial (milions ptes constants 1913)	9,13	2,23	34,85	46,21

* El càlcul en pessetes constants de 1913 s'ha estimat a partir dels càlculs sobre l'IPC per Mallorca realitzats per Molina (2003).

A la taula 120 es pot veure com les importacions al Port d'Eivissa entre 1860 i 1924 sumaren unes 214983 Tm que estaven valorades en uns 122 milions de pessetes corrents (118 milions de pessetes constants 1913), amb la qual cosa la valoració unitària mitjana per tona importada era d'un es 570 ptes corrents/Tm (o 552 ptes constants 1913/Tm). Les principals

mercaderies en quant a valoració unitària eren les sabates, els teixits de cotó i el tabac. El principal grup de mercaderies importades, en termes monetaris, correspon als productes agro-ramaders i alimentaris que sumaven uns 61,5 milions de pessetes corrents (60,3 milions de pessetes constants 1913). El valor unitari per tona importada dels productes agro-ramaders i alimentaris se situaria en torn a 458 pessetes corrents/Tm (449 pessetes constants 1913/Tm), un 19,68% per davall del valor mitjà de les importacions. La mercaderia que presenten el valor unitari més elevat és el tabac amb unes 8840 pessetes corrents/Tm (8045 pessetes constants 1913/Tm), motiu pel qual fou el producte estrella del contraban que transportava el tabac procedent del Nord d'Àfrica (Ferrer, 2008a). El grup heterogeni englobat dins la categoria de resta de mercaderies presentava unes valoracions mitjanes de 1227 ptes corrents/Tm (1171 ptes constants 1913/Tm). Cal destacar el fet que dins d'aquest grup, les importacions de teixits presentaven una valoració mitjana de 6402 ptes corrents/Tm (6167 ptes constants 1913/Tm) i el filats de cotó presenten un valor unitari de 4858 pessetes corrents/Tm (4826 pessetes constants 1913/Tm); mentre que les sortides dels teixits de cotó, després d'haver passat per les mans de les cosidores eivissenques, quasi dupliquen el seu valor que es situa en torn a 9678 pessetes corrents/Tm (9344 pessetes constants 1913/Tm). Els astuts empresaris del tèxtil aconseguien així escalar personalment per la "corba del notari" gràcies a que es pagava la mà d'obra un 50% per davall del salari que se pagaria a les mateixes dones a l'altre costat de la Mediterrània, en terres peninsulars, al temps que desactiva el conflicte sociolaboral que trobaven altres regions (Torres, 1999; Cirer, 2004).

Productes	Concepte	1860-1875	1876-1900	1901-1924	Total
Energètics	Pes (Tm)	1.480	7.092	7.468	16.040
	Valor (milers ptes corrents)	156	674	563	1.392
	Valor (milers ptes constants 1913)	114	547	583	1.244
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	105	95	75	87
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	77	77	78	78
Metal·lúrgics i siderúrgics	Pes (Tm)	222	818	2.818	3.858
	Valor (milers ptes corrents)	154	411	1.653	2.218
	Valor (milers ptes constants 1913)	112	330	1.756	2.198
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	692	503	587	575
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	502	403	623	570
Materials de construcció	Pes (Tm)	1.520	2.591	2.765	6.876
	Valor (milers ptes corrents)	167	457	773	1.397
	Valor (milers ptes constants 1913)	121	370	792	1.282
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	110	176	279	203
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	79	143	286	186
Adobs	Pes (Tm)	0	110,079	8925,782	9.036
	Valor (milers ptes corrents)	0	17	1.070	1.087
	Valor (milers ptes constants 1913)	0	14	1.316	1.330
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	0	150	120	120
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	0	125	147	147
Agro-ramaders i alimentaris	Pes (Tm)	19.286	41.290	73.860	134.437
	Valor (milers ptes corrents)	9.974	17.519	34.047	61.540
	Valor (milers ptes constants 1913)	7.243	14.210	38.863	60.316
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	517	424	461	458
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	376	344	526	449
Resta de	Pes (Tm)	9.771	13.939	21.026	44.736

mercaderies	Valor (milers ptes corrents)	5.773	15.313	33.818	54.904
	Valor (milers ptes constants 1913)	4.188	12.377	35.807	52.372
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	591	1.099	1.608	1.227
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	429	888	1.703	1.171
Total	Pes (Tm)	32.279	65.840	116.864	214.983
	Valor (milers ptes corrents)	16.224	34.390	71.924	122.538
	Valor (milers ptes constants 1913)	11.777	27.848	79.117	118.742
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	503	522	615	570
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	365	423	677	552

* El càlcul en pessetes constants de 1913 s'ha estimat a partir dels càlculs sobre l'IPC per Mallorca realitzats per Molina (2003).

En quant a les exportacions, entre el 1860 i el 1924 cal dir que foren de 2,44 milions de Tm que reberen una contrapartida monetària de 163,72 milions de pessetes corrents (164,95 milions de pessetes constants de 1913), la qual cosa implicaria una valoració unitària d'unes 67 ptes corrents/Tm (67 ptes constants 1913/Tm). Els productes amb les valoracions monetàries per tona exportada foren els teixits de cotó, el peix fresc, els licors, el bestiar i els ous. La principal partida en termes monetaris correspon a les sortides de sal amb un total de 57,4 milions de pessetes corrents (61,7 milions de pessetes constants 1913). La sal era al mateix la principal mercaderia exportada en quant a tonatge, i el seu valor unitari fou de 26 ptes corrents/Tm (28 ptes constants 1913/Tm). El conjunt de productes agrupats en la categoria de resta de mercaderies, amb un total de 50,52 milions de pessetes corrents (47,68 milions de pessetes constants 1913) foren els que rebien la valoració monetària per tonatge superior. Així tenim que les exportacions d'aquests estaven valorades amb una mitjana de 579 ptes corrents/Tm (547 ptes constants 1913/Tm). Entre els productes manufacturats exportats podem assenyalar els teixits de cotó que estaven valorades en uns 28,03 milions de pessetes corrents (27,09 milions de pessetes constants 1913) i aquestes eren les que rebien la valoració unitària major de totes les mercaderies exportades. Les exportacions de productes agro-raramaders són les terceres en ordre d'importància en termes monetaris. Les 145 mil Tm exportades estaven valorades en uns 47 milions de pessetes corrents (46,9 milions de pessetes constants de 1913), la qual cosa implica una valoració unitària de 324 ptes corrents/Tm (323 ptes constants 1913/Tm). Entre les exportacions de productes alimentaris podem destacar les d'ametlles valorades en uns 27,46 milions de pessetes corrents (26,52 milions de pessetes constants 1913/Tm) i en aquest cas, el valor unitari supera en escreix el valor unitari mitjà de les mercaderies exportades, ja que es situa en torn a 748 ptes corrents/Tm (723 ptes constants 1913/Tm). En definitiva, de la taula 121 es pot veure com el valor unitari de les exportacions presenta uns patrons diferenciats: els productes fabricats, ubicats dins la categoria de resta de mercaderies, i la major part dels productes agroalimentaris se venen a un valor unitari mitjà molt superior a la mitjana; mentre que les matèries primeres –forestals, minerals metàl·liques i la sal– i les garroves se venen a un valor unitari mig inferior o lleugerament superior a la mitjana. En qualsevol cas, els darrers predominen en els comptes físics, és a dir aquells que reflecteixen les empremtes de l'espècie humana sobre el territori.

Taula 121. Valor monetari de les sortides de mercaderies a Eivissa, 1860-1924 (Font: elaboració pròpia a partir de Cirer, 2009a; Molina, 2003)*					
Productes	Concepte	1860-1875	1876-1900	1901-1924	Total
Energètics	Pes (Tm)	22.301	19.141	43.751	85.193
	Valor (milers ptes corrents)	1.692	1.349	4.019	7.060
	Valor (milers ptes constants 1913)	1.227	1.082	5.011	7.321
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	76	70	92	83
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	55	57	115	86
Metal·lúrgics	Pes (Tm)	4.135	5.967	309	10.411

	Valor (milers ptes corrents)	572	1.055	69	1.696
	Valor (milers ptes constants 1913)	410	856	63	1.329
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	138	177	222	163
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	99	143	203	128
Sal	Pes (Tm)	88.557	620.050	1.498.176	2.206.782
	Valor (milers ptes corrents)	16.569	8.838	32.010	57.417
	Valor (milers ptes constants 1913)	12.087	7.173	42.440	61.700
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	187	14	21	26
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	136	12	28	28
Agro-ramaders i alimentaris	Pes (Tm)	28.014	48.892	68.179	145.084
	Valor (milers ptes corrents)	5.298	12.746	28.993	47.036
	Valor (milers ptes constants 1913)	3.864	10.294	32.760	46.918
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	189	261	425	324
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	138	211	481	323
Resta de mercaderies	Pes (Tm)	18.365	30.177	38.663	87.205
	Valor (milers ptes corrents)	4.574	13.177	32.767	50.518
	Valor (milers ptes constants 1913)	3.319	10.676	33.689	47.684
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	249	437	847	579
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	181	354	871	547
Total	Pes (Tm)	143.007	694.049	1.610.416	2.447.471
	Valor (milers ptes corrents)	28.704	37.165	97.858	163.727
	Valor (milers ptes constants 1913)	20.906	30.081	113.963	164.950
	Valor unitari (ptes corrents/Tm)	201	54	61	67
	Valor unitari (ptes constants 1913/Tm)	146	43	71	67

* El càlcul en pessetes constants de 1913 s'ha estimat a partir dels càlculs sobre l'IPC per Mallorca realitzats per Molina (2003).

10.5.6. Operació turisme: Balears de balneari europeu a potència turística globalitzadora.

Joan Amer (2002) ha exposat com el turisme ha estat presentat en la societat balear com a un talismà quasi intocable. Les elits s'han encarregat d'elaborar un discurs que, recolzat pels *mass media* i altres creadors d'opinió, ha cristal·litzat en una interpretació acrítica segons la qual el turisme ha estat la via d'inserció de les illes al capitalisme. I més encara, lligat a aquesta interpretació, se dona a entendre que la societat de les illes havia mal viscut fins aleshores en una mena de "nit històrica"⁴⁰⁵. El fil de continuïtat entre els primers pobladors,

⁴⁰⁵ En contrast amb la mitologia d'una societat precapitalista i purament agrària, tenim que l'alta societat mallorquina, just abans del Sexenni Democràtic (1868-1874) ja va poder dedicar-se a les "extravagàncies" de l'oci. El cònsol britànic, Charles T. Bidwell (1997 [1876]:107) ens parla de l'existència, en els moments en que escriu el llibre, d'un casino –com a centre social i no sala de joc– "on s'hi admeten estrangers amb recomanació, que està ben proveït de diaris, i on es poden trobar el Times, l'Illustrated London News, diaris francesos i també espanyols". El primer casino de Palma, Casino Palmesano, es va fundar el 1840 i es trobava a la cantonada entre el carrer de Sant Felio i el de Montenegro; en el mateix carrer de Sant Felio es va fundar al cap de pocs mesos la Asociación Patriótica Balear i el seu president, Felip Puig d'Orfila, proposà canviar el seu nom pel de Casino Balear. En aquells anys es fundà el Liceo Mallorquí que guanyà més importància que el més exigent Casino Palmesano. Les elits agrupades en aquelles entitats –el Liceu i el Casino

entre el segon i tercer mil·lenni aC., i el dia anterior al tret de sortida del turisme de masses, estaria marcat per la decadència social. Així doncs, el projecte turistitzador forjat, principalment, durant els repressius anys de la dictadura franquista es presenta com a la taula de salvament. Una taula que no pot ser objecte d'anàlisi crítica. Aquesta interpretació, encara que majoritària, ha rebut contraargumentacions de pes com per exemple el treball de Joan Buades (2004) o Joan Amer (2006). Per altra banda, tal com han exposat diversos autors, encapçalats per Carles Manera, el capitalisme havia entrat a les Balears abans que la revolució turística del franquisme tocàs a les portes de la societat balear. En els apartats anteriors d'aquest capítol s'ha intentat donar comptes d'això.

10.5.6.1. Turisme abans del boom. De com els turistes no cauen del cel.

Les economies insulars al tombant del segle XIX estaven plenament inserides dins dels circuits de capitals internacionals (Manera, 2001; Cirer, 2004; Casasnovas, 2006). No obstant això, la supervivència del projecte econòmic es sustentava en bona mesura en les colònies d'ultramar i la seva pèrdua suposà un important revés per a les elits i, de retruc, per les classes populars. De totes maneres, Barceló (1961) ja ens apuntava com les classes dominants es preparaven des del darrer quart de segle del XIX per assumir la pèrdua d'aquelles colònies, la qual cosa venia representada, entre d'altres, per l'explosió de noves societats en la qual es dipositen importants capitals. És dins d'aquest context en que es pot entendre la definició d'un nou projecte de classe adreçat a l'obtenció de capitals per tal de permetre, entre d'altres coses, equilibrar una balança comercial deficitària tant en termes físics com monetaris. I el turisme es presentava ja com un bon candidat per a la consecució d'aquell paper. Un aspecte a destacar és el fet que entre els primers ideòlegs del turisme, s'hi trobaran personatges molt relacionats amb les activitats comercials i navilieres i amb els òrgans d'expressió i representació de la burgesia. Així doncs, el turisme abans del boom fa referència al desplegament del negoci turístic que es produeix anteriorment a l'explosió turística fordista (Buades, 2004).

a) La configuració d'un clima empresarial proturístic i la construcció dels primers hotels.

Les illes Balears havien estat visitades per conegudes personalitats i donant-se a conèixer pels països centrals i entre les classes privilegiades espanyoles. Tanmateix també eren visitades pels vaixells de càrrega procedents de nombrosos indrets del món, especialment d'Anglaterra i França, i a la mateixa vegada, els navegants i comerciants de les illes coneixien altres ports i realitats. Els inicis del turisme a la Costa Brava francesa foren coneguts a Mallorca tot just als seus inicis (Cirer, 2009b). I a més, les relacions financeres dels capitals de les illes s'estenien fins al cor de les finances internacionals, Londres, i els capitals internacionals que penetraven a l'Estat espanyol, tampoc deixaven de banda les illes. Durant la segona meitat del segle XIX, autors estrangers publicaren diversos treballs que versaven sobre les Balears i que han estat entesos com la finestra que s'obria a les elits viatgeres europees (Barceló, 2000; Barceló i Frontera, 2000; Cirer, 2009b; Seguí, 1992). Entre aquests treballs, Barceló i Frontera (2000) destaquen l'obra de George Sand, *Un Hivern a Mallorca*, que es publicà a París per primera vegada el 1841. Segons aquests autors, l'obra de la companya de Chopin degué tenir més efecte que l'erudita obra de l'Arxiduc Lluís Salvador Habsburg-Lorena. Cap a finals del segle XIX es publiquen el que Barceló i Frontera (2000) diuen que poden ser considerades com els precedents de les guies turístiques: *Guía de forasteros en las Islas Baleares* (edicions de 1897, 1898 i 1904); *Guía de forasteros de Menorca* (1864); la *Pocket Guide of Malorca* (1897); etc. Encara que abans, Joan Carles Cirer (2009b) ja ens parla d'altres guies com la d'Antoni Furió *Panorama óptico-histórico-artístico de las Islas Baleares* (1840), *Le cicerone français à Palma de Majorque* (1845) de Jaume Cabanellas, *Manual del viajero de Palma de Mallorca* (1849) de Ramon Medel.

Balear s'ajunten el 1851– aconseguiren fer-se amb els terrenys resultants de l'enderrocament del convent de Sant Domingo on aixecaren l'edifici del Círculo Mallorquí, emblema del poder i dels seus canvis, cap a mitjans segle XIX. Aquest edifici acull des del 1982 el Parlament de les Illes Balears (Bestard, 3/05/2009) (per una història del Círculo Mallorquí veure Sanmartín, 1951). Com a curiositat respecte del Círculo i alhora representatiu del poder que aquest allotjava, està el fet que es negàs l'entrada com a soci a Joan March. Aquest, com a resposta a la negativa feu construir el seu palau just al costat i més alt, per tal de deixar petit al Círculo i els seus socis.

Un dels principals ideòlegs a favor del turisme fou Miquel dels Sants Oliver (1864-1920). El 1890, Miquel dels Sants Oliver entrava a treballar al diari La Almudaina, dirigit pel seu pare, Josep Lluís Oliver. Al darrera d'aquest diari s'hi troba al figura d'Enric Alzamora Gomà qui fundà La Almudaina, El Correo de Mallorca i La Última Hora (Dolç, 1989; Buades, 2004). Els Alzamora s'havien internacionalitzat i a finals del segle XIX eren unes de les famílies més poderoses de Mallorca. Els seus tentacles comercials, sorgits de l'especulació i comercialització de productes agroalimentaris, s'expandiren cap als negocis financers i turístics (López-Bonet i Díaz-García, 1985; Buades, 2004). El 1891, Oliver va escriure una sèrie d'articles sota el títol "Desde la terraza (Páginas veraniegas)"⁴⁰⁶ en els que apuntava les potencialitats turístiques de l'illa i se lamentava del desinterès vers el que semblava ser, per alguns, un prometedor "yaciment" de riquesa (Buades, 2004; Cirer, 2009b). En definitiva, Oliver assenyalava les meravelles de l'illa, però destacava que hi mancava un establiment de luxe i establia com a requisit prioritari la potenciació de les comunicacions marítimes. El cap d'Oliver, Enric Alzamora junt amb d'altres membres de les oligarquies locals, també insistiren en la qüestió de la potenciació del transport marítim.

Pel que fa als establiments d'allotjament, sembla que hi havia unes clares mancances en quant a la seva quantitat però, sobretot, en quant a la seva qualitat. Encara que, tal com veurem a continuació, hi ha havia nombrosos habitatges buits, normalment els viatgers s'allotjaven en fondes, hostals o cases particulars⁴⁰⁷. El cònsol britànic a les Balears entre el 1869 i el 1875, Charles T. Bidwell, ens deixa un relat interessant respecte de l'habitació pels estrangers (i nadius, podríem afegir): "en res és més evident aquesta manca d'hospitalitat que en la repugnància que sent la classe més alta de deixar les cases la possessió de les quals monopolitzen. És quasi impossible per a un estranger aconseguir un habitatge decent sense construir-lo o comprar-lo, encara que hi hagi tancades moltes cases sense ocupar. Llogar es considera que rebaixa la dignitat mallorquina [...] Difícilment es podria fer una proposta més ofensiva a un gran mallorquí que demanar-li, per arrendar, una de les seves cases desocupades a ciutat o a fora vila. Tampoc no hi ha cap posada decent a la capital, encara que les brutes fondes estan sempre plenes de visitants" (Bidwell 1997 [1876]:105-106) i continua dient que "no hi ha res millor que fondes de tercera categoria, o cases d'hostes, a l'estil espanyol – hostals, o pensions, on només es troba allò més indispensable, sense cap tipus de luxe, i a penes cap comoditat; de forma que en aquest sentit l'illa no ofereix cap al·licient als estrangers que hi vagin, sigui només per visitar-lo o be per romandre-hi més temps. Nosaltres sovint hem pensat que un hotel decent suposaria un fort atractiu i una gran comoditat per als estrangers, al mateix temps que seria un negoci rendible. Amb vaixells que arribassin de Marsella en dos dies, i amb un bon hotel per acomodar els passatgers, fins i tot els viatgers de Cook⁴⁰⁸ estarien temptats a visitar les illes Balears".

Un altre intel·lectual, Pere d'Alcantara Penya, publicava aquell mateix any, la *Guía de las Islas Baleares* (1891). Aquesta obra era editada per Josep Tous Ferrer que era el propietari del diari *La Última Hora* i persona que estarà al darrera de moltes de les iniciatives empresarials turístiques de Palma (Cirer, 2009b). Tous entenia el turisme com una via d'acumulació que responia a un ample ventall de segments de negoci, així com d'intervenció pública, per la qual cosa s'havia de dotar dels mecanismes de propaganda necessaris i propiciar un clima favorable al seu negoci.

En un dels articles d'Oliver se podia llegir que "se fa necessari com el pa nostre de cada dia, una irrupció d'*insensats*, de dementes, d'oxigenats, no importa què; però que posin això en

⁴⁰⁶ El 1892 se reuniten en el llibre titulat *Cosecha periodística* (Barceló i Frontera, 2000). Aquest llibre ha estat reeditat el 1990 per l'Editorial El Tall.

⁴⁰⁷ Molts dels viatgers que passaren per Palma s'allotjaren a la Fonda de Mallorca o Casa Barnils, entre d'ells cal destacar s'Arxiduc Lluís Salvador (Llopis, 16/04/1968), Charles William Wood (Cirer, 2008), Santiago Russiñol (Llopis, 16/04/1968) o Esteve de Bosch (Cirer, 2008). A Palma, els hostals de major categoria a principis del segle XX eren: Fonda El Vapor (carrer Verí) i Fonda Tres Palomas (carrer Paraires). Hi havia també la ja citada Fonda de Mallorca (carrer Conqueridor), la Fonda Oriente (Rambles), Fonda Sóller (Plaça de l'Oli), Fonda Cuatro Naciones i La Universal; Continental; Ses Enramades; etc. A Sóller hi havia la Fonda de la Paz (carrer Isabel II); la Fonda Femenías a Manacor que el 1905 es dirà Hotel Femenías (i una altra que no tenim el nom); la Fonda Grande a Artà; Ca Madò Pilla (Hospederia Miramar) (1876-1915), Can Marió (1867-fins a l'actualitat), Can Reüll (obert el 1890 i el 1917 es diu Hotel Turismo); Hotel La Cartuja (1901-1936); Hotel del Artista (obert a principis de segle XX- 1966) a Valldemossa; Fonda d'Es Coix, El Comercio i Fonda Gavara a Eivissa; Hotel Bustamante (Plaça de la Ravaleta) a Maó i la Fonda Feliciano a Ciutadella; etc (Seguí-Aznar, 2001; Cirer, 2008; Calafat et al., 2009).

⁴⁰⁸ Es refereix al gegant dels operadors turístics, Thomas Cook (1808-1892).

moviment, que una vegada en marxa no falti mai l'auxili de la reflexió i la maduresa [...] D'aquesta forma assoliren la seva fortuna Suïssa quan la donà a conèixer Rousseau; Niça des de que és província i Alger des de que és colònia de França; les nostres estacions del Cantàbric des de que han estat *insensates*' (Cirer 2009b:146). La crida d'Oliver fou recollida per un grup que es passaren a dir els "Insensatos" i publicaren a La Almudaina diversos articles amb l'encapçalament que deia "Por Mallorca". Entre els membres d'aquest grup s'hi trobaven, a més de Miquel dels Sants Oliver, Bartomeu Amengual Andreu, Fèlix Escalas Xamení, Pere d'Alcantara Penya i l'ànima del grup, l'empresari Enric Alzamora Gomà (Buades, 2004; Cirer, 2009b). L'objectiu d'aquest grup no dóna lloc a dubtes, crear un clima favorable per a la implantació del negoci turístic a l'illa, i el turisme es publicitava, no tan sols com una via interessant d'acumulació, sinó com una via de millora intel·lectual, cultural, social, etc. És a dir, com una via de "modernització social". Segons Damià Pons (1990:VII) "en aquest primer llibre d'Oliver [Cosecha Periodística] hi trobam una formulació pionera i inequívoca del mallorquinisme polític". Aquesta resultarà de l'aliança dels interessos del capital amb els de les elits que defensaven la cultura catalana, tot representant una certa ruptura dins les pròpies elits del moment⁴⁰⁹.

L'any 1893, l'artista català, Santiago Russiñol visità Mallorca per escriure una sèrie d'articles pel periòdic català La Vanguardia que s'havien de publicar entre el mes d'abril i maig i que llavors es recolliren en l'obra *Des de les Illes* (Cirer, 2009b). La descripció que feu Russiñol en la seva primera visita fou molt crítica i contrasta amb la imatge de l'illa que llavors consagrarà en la seva obra, *La isla de la calma*, tot referint-se a una illa on el temps sembla aturat i els paisatges naturals i rurals són del goig de les persones amb sensibilitat. Cirer (2009b:125) ens comenta com en el segon article expressava la seva desil·lusió en veure Palma, ciutat de la que no hi trobava grans diferències respecte de les altres grans ciutats i de la que diu que hi havia: "cases amb quatre pisos i pico, palaus aixecats amb sàvies regles d'arquitectura, carrers empedrats tersament i mil detalls d'una civilització duta al màxim grau, però que no quadrava amb la idea que d'una illa ens havíem format des de la nostra més tendra infantesa". En la seva primera visita a Mallorca, Russiñol va viatjar, entre d'altres indrets, a Pollença (Cirer, 2009b). Seria plausible pensar que la visita de l'artista català (i llurs articles), servissin d'esperó per la posterior visita d'altres artistes modernistes que viatjarien a Mallorca i s'allotjaren a Pollença (p.ex. Anglada-Camarasa), en uns moments en que Antoni Gaudí realitzava els treballs de la Seu de Mallorca (1903-1914). El pintor, Hermen Anglada-Camarasa fundà l'anomenada Escola de Pollença. Aquesta se constituí amb pintors de fora que acudiren a Pollença, entre dels que destaquen: Roberto Montenegro, López Naguil, Roberto Ramaugé, Tudela, Jacobelef, Tito Cittadini, etc (Vives, 2005). La fama de Pollença va venir de la mà d'aquest grup d'artistes. L'esclat de la Primera Guerra Mundial va fer que Anglada-Camarasa decidís refugiar-se a Pollença, una decisió que seguiran un bon grup d'artistes, entre els que es trobaven Cittadini, Diehl i Bellini. Aquests tres els tornarem a trobar anys més tard en el projecte del conegut Hotel Formentor (Pollença) (Torrens, 1983; Buades, 2004)

Les llavors proturístiques llançades des dels altars dels mitjans de comunicació tardaren uns anys a germinar. Però com apunta Vives (2005:30) tot pareix indicar que "després de la desfeta colonial de l'any 1898, es començà a plantejar la via del desenvolupament turístic com una possible alternativa de prosperitat econòmica i desenvolupament social". Mentrestant, Miquel dels Sants Oliver, es llicenciava en dret a la Universitat de Barcelona el 1892 i entrava de secretari a l'entitat financera Foment Agrícola de Mallorca, participà en la fundació de la Compañía Mallorquina de Electricidad i fou nomenat director del diari La Almudaina. El 1904, "la concessió d'un conjunt de crèdits poc afortunats l'obligaren a abandonar l'entitat financera mallorquina de mala manera i Oliver optà per traslladar-se a Barcelona" (Cirer 2009b:142). Quan parteix a Barcelona deixà la direcció del diari mallorquí. El 1902 trobam a Bartomeu Amengual ocupant la secretaria de la Cambra de Comerç i Navegació de Barcelona, càrrec que ocuparia fins el 1957 (Barceló i Frontera, 2000) i Fèlix Escalas com a vicesecretari a la mateixa organització (Buades, 2004). Amengual el trobarem com a membre fundador de la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona al 1909. Buades (2004:29) escriu que "el tàndem Amengual-Escalas serà una constant a tenir present en la nostra història fins ben entrats els cinquanta". El propi Escalas es va seure al Consell d'Administració del Banc de Crèdit Balear al 1935, després de la profunda crisi del banc, a remolc de la Gran Depressió (Payeras, 1973). Aquí, ens hauríem de demanar quin paper degueren jugar aquests membres dels Insensats en

⁴⁰⁹ Per veure una anàlisi de la figura de Miquel dels Sants Oliver veure Damià Pons (1990) i Damià Pons (1998).

el posterior esdevenir turístic de Mallorca i, particularment, sobre quines eren les relacions amb els capitals catalans. Com és que aquests prohoms lloen les bondats del turisme per a Mallorca, però en canvi es queden, viuen i treballen a Barcelona?⁴¹⁰

Figura 50. Grand Hotel (Palma).

El 1903 serà un any excepcional pel que fa a esdeveniments turístics. Com hem esmentat anteriorment, aquell any, Antoni Maura presidia el govern espanyol i les reclamacions de les elits referents al transport marítim foren satisfetes amb la subvenció de tres viatges setmanals (Palma-Barcelona; Palma-Eivissa-València; Palma-Eivissa-Alacant). El 9 de febrer de 1903 s'inaugurava el Grand Hotel a Palma, obra de l'arquitecte modernista català Lluís Domènech i Montaner. Aquí, ens interessa assenyalar les vinculacions curioses que se donaren. Oliver va coincidir al Foment

Agrícola amb Ferran Truyols Despuig (Comte de sa Torre), en el qual aquest darrer era soci i membre del Consell d'Administració. Aquest acabava d'heretar una important fortuna dels Comtes de Peralada (Cirer, 2009b). Per altra banda, l'industrial sabater Joan Palmer Miralles que havia fundat a Montevideo la societat Palmer y Dermit, va tornar a Mallorca cap el 1900, on contactà amb un altre personatge vinculat a les oligarquies locals, Alexandre Rosselló Pastor – cofundador i primer director de Sa Nostra–. Aquest establí el contacte entre Palmer i Truyols que serien socis en el Grand Hotel (Cirer, 2009b). Palmer va comprar un edifici en mal estat, casa Ribot, que seria convertit en l'hotel més luxós de Mallorca, del que no en faltaven els luxes del moment⁴¹¹. En aquest cas convé assenyalar la connexió amb els catalans: l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner encarregat del disseny modernista de l'hotel; i l'hoteler català Antoni Albareda i Canals⁴¹², que assessorà a Domènech i Montaner, va ser l'encarregat de l'explotació del Grand Hotel arrendant-lo per 15 anys (Soriano-Frade, 1996). Al cap de poc temps, Joan Palmer es va desfer totalment de la seva part de la fàbrica de sabates. Podria ser que el negoci turístic ja es véu amb prou bons ulls com per repatriar els capitals fins aleshores localitzats en altres territoris.

Aquell mateix any, a Sóller, el fill de Jordi Aguiló (*Cetre*), Pere Joan Aguiló Forteza obria el Grand Hotel Marina, just a la recent dissenyada eixampla, fent xaflà amb la Plaça d'Amèrica⁴¹³ (Cirer, 2009b). Aquest personatge, era el fill d'un dels socis fundadors del Banc Es Crèdit Balear, i el trobam en les principals iniciatives del capital mallorquí: soci fundador de la

⁴¹⁰ Els tres personatges restaren a Barcelona: Oliver retornà al periodisme, després de l'escapada de Mallorca, i entrà al *Diario de Barcelona* i el 1916 fou nomenat director de *La Vanguardia*. Bartomeu Amengual Andreu (Felanitx 1866 – Barcelona 1961) treballà a la Cambra de Comerç fins pràcticament la seva mort; membre fundador de la primera Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona; membre del Consell d'Economia Nacional en temps de la Dictadura de Primo de Rivera; forma part de l'Assemblea Nacional Consultiva en representació de la burgesia industrial catalana també en temps de la Dictadura de Primo de Rivera; etc (Buades, 2004; Marimon, 1993). I Fèlix Escalas Chamení (Felanitx 1880 – Barcelona 1972) fou: vicesecretari de la Cambra de Comerç de Barcelona (1904-1919); director del Banco de Urquijo Catalán; president honorari del Comitè Executiu de la Fira de Mostres de Barcelona; fou nomenat Governador General de Catalunya, després dels fets de la Revolució d'Octubre (1934), entre el 1935 i el 1936; fou director del Banc d'Urquijo a Barcelona; president de la Cambra de Comerç de Barcelona des d'abans de la Guerra Civil (1934-1936) i entre el 1954 i el 1966; va participar en la fundació del primer banc andorrà, el Banc Agrícola i Comercial d'Andorra, i en la fundació de Fuerzas Hidroeléctricas de Andorra; etc (Baratech, 2/12/2001; *La Vanguardia Española*, 23/02/1972; Marimon, 1993). Sembla que Escalas fou un dels bons contactes dels nazis a Espanya. Katz (1937:207) ens diu sobre ell que Hans Gunz –teòricament comerciant de patates però que en realitat era un dels caps de l'espionatge nazi a l'Estat, resident a Barcelona– escriu a Teubert que "arran del darrer canvi de govern un bon amic nostre ha estat anomenat governador de Catalunya [Fèlix Escalas]. És un mallorquí, connectat amb uns projectes d'irrigació a Mallorca, ell està molt interessant en el negoci dels molins de vent [Gunz havia fundat la Central de Fuerza Motriz Aérea Teubert] i ens promet a canvi informació. Així que estam molt ben posicionats per tots els llocs".

⁴¹¹ Veure Ripoll (1990 [1903]) *El grand hotel: descripción, servicios e inauguración*. Lluís Ripoll, Palma de Mallorca.

⁴¹² Segons Seguí-Aznar (2001:29) Antoni Albareda era un prestigiós hoteler de Barcelona. Era el responsable de l'Hotel Quatre Estacions i havia estat relacionat amb l'Hotel Ambos Mundos. En el llibre de Jesús Pabón (1999) sobre el polític català, Francesc Cambó, se diu que Antoni Albareda, propietari de l'Hotel Continental (Barcelona), va morir víctima d'un atemptat al 1920. Cirer (2009b) ens diu que també era propietari de l'Hotel Bristol de Barcelona.

⁴¹³ A finals del segle XIX, Josep Rullan Mir esmentava a la guia de Sóller l'existència de quatre fondes: Marina, La Paz, La Balear i Cas Pentinador (Cirer, 2009b). La planta baixa del que fou el Grand Hotel Marina és avui dia una tapisseria i en el seu interior encara es pot contemplar la ceràmica modernista de La Roqueta.

societat Ferrocarril de Mallorca, de l'entitat bancària Cambio Mallorquín, de la que el seu primer director fou Gabriel Alzamora Ginard (Cirer, 2009b). Gabriel Alzamora Ginard de Can Alzamora, era el pare de dos personatges que tendran una forta vinculació amb el negoci turístic: Enric Alzamora Gomà i Ferran Alzamora Gomà (López-Bonet i Díaz-García, 1985). Pere Joan Aguiló és conegut, sobretot, per ser el propietari de la fàbrica de ceràmica La Roqueta. En relació a les ceràmiques modernistes de La Roqueta cal esmentar que les trobarem al Grand Hotel de Palma (Seguí-Aznar, 2001) i també va ser valorada pels grans capitals catalans, mostra d'això és la incorporació de ceràmica de La Roqueta a la Casa Batlló (Barcelona) (Cirer, 2009b).

L'agost de 1903 s'intentava promoure el negoci turístic mitjançant la celebració d'una fira, a imatge de les Fires i Festes de 1881 que pretenia atreure forasters i en la comissió de la qual s'hi trobaven els principals representants de les forces vives locals, entre els quals s'hi trobava Alexandre Rosselló i Nicolau Cotoner, Marquès de la Sènia i cap del Partit Conservador, (Peñarrubia, 2001). Les Fires de 1903 es varen pressupostar en unes 30 mil pessetes i d'acord amb Cirer (2009b:175) les aportacions més importants foren: Ajuntament de Palma (10 mil pessetes); Diputació Provincial (5 mil pessetes); Ferrocarrils de Mallorca (mil pessetes); Banc de Crèdit Balear (mil pessetes); Foment Agrícola de Mallorca (mil pessetes); Grand Hotel (mil pessetes); Almacenistas de granos y harinas (800 pessetes); Empresa de la Plaza de Toros (750 pessetes); Gremio de Panaderos (500 pessetes); Gremio de merceria (289 pessetes); i Isleña Marítima (250 pessetes). Les principals entitats on es troben els principals capitals de l'illa són les que feren dites aportacions i, entre aquestes, destaquen les relacionades amb: els Alzamora (Ferrocarrils de Mallorca), (Almacenistas de granos y harina); Tous Ferrer (Empresa de la Plaza de Toros); o Manuel Salas (Isleña Marítima); entre d'altres. Així i tot, no cal perdre de vista que la principal aportació (50% del total) va a càrrec de les arques públiques, ja que en gran mesura, els mateixos llinatges que trobam a les empreses els trobam als càrrecs públics.

Aquell 1903, Bartomeu Amengual publicà el que serà el llibre de referència del naixement del lobby turístic i en el que es recollien bona part de les idees dels Insensats: *La Industria de los forasteros*. En aquest text realitza la proposta de constituir una associació de promoció del negoci turístic a Mallorca que es podria dir Pro Maiorica. Amengual entenia i donava a entendre, que l'única forma de fer viable aquella indústria era mitjançant la constitució d'una potent coalició d'interessos proturístics, per la qual cosa es faria servir la retòrica patriòtica i la idea de la modernització. Cirer (2009b) rastrejant l'obra d'Amengual ens exposa una proposta d'aquell "visionari" que té especial interès pels esdeveniments de quasi 100 anys més tard quan esclatà la batalla político-empresarial de l'ecotaxa (Valdivielso, 2001; Murray, 2003; Amer, 2006). Segons Cirer (2009b:206), Amengual "per al finançament d'aquesta entitat proposava l'establiment d'un *import turístic*, consistent en uns cèntims per cada estada que els turistes haguessin realitzat a la fonda, tot seguint l'exemple de Suïssa, on les estades turístiques eren gravades amb la *Kurtaxe*".

Vives (2005:44) ens diu que Amengual acabava la seva obra demanant si a Mallorca no hi hauria mitja dotzena d'homes decidits a engegar aquella associació i "la pregunta tingué una resposta dos anys després per part d'Enric Alzamora amb la creació de la Societat Foment del Turisme". A finals del 1905 es fundava el Foment del Turisme de Mallorca, una de les primeres entitats de l'Estat per a la promoció turística. Abans, a l'octubre de 1905 es va constituir la Comissió Nacional per Fomentar les Excursions Artístiques i d'Esplai del Públic Estranger que era el primer organisme oficial dedicat al turisme, presidida pel Ministre de Foment, el Comte de Romanones, i que al 1911 seria reemplaçat per la Comissaria Règia de Turisme⁴¹⁴ (Buades, 2004; Esteve i Fuentes, 2000).

La comissió organitzadora del Foment del Turisme de Mallorca estava formada per: Enric Alzamora, Guillem Sampol, Josep Esteve Boscana, Gabriel Mulet, Ricard Roca, Sebastià Vallespir, Enric Fajarnés, Josep Fernández Labandera, Joan Torrandell Escales i Antoni Albareda Canals (Vives, 2005). Antoni Vives (2005) en el seu exhaustiu treball sobre el Foment, ens diu que entre el mes d'octubre i el de desembre en que es constitueix la primera Junta Directiva, se produeixen alguns canvis en la composició dels membres i el paper que representen. Així, la

⁴¹⁴ Aquesta no va tenir una acció molt destacada en matèria turística, però en canvi sembla que va tenir un important paper propagandístic. Tal com transcriuen Esteve i Fuentes (2000:22) "la Comissaria seria creada a instàncies de Canalejas per contrarestar la forta propaganda política contra Espanya desencadenada a l'estranger a causa de l'afusellament de Ferrer [es refereix al pedagog llibertari Francesc Ferrer i Guardia assassinat arran de la revolta popular a Barcelona del 26 de juliol al 2 d'agost de 1909 i durament reprimida per les forces de "l'ordre" –la Setmana Tràgica–]" (original Lavour, L. (1967) "Glosario histórico del término turismo" a *Revista de Estudios Turísticos* núm.15).

primera Junta Directiva (2/12/1905) quedava composta de la següent manera: Ferran Truyols, Comte de la Torre i copropietari del Grand Hotel, com a president; Enric Alzamora Gomà de vicepresident –empresari i president de la Cambra de Comerç–; Guillem Sampol de tresorer –periodista, amic personal d’Enric Alzamora i primer gerent a Londres d’Alzamora Brothers, membre dels *Insensatos* (Cirer, 2009b)–; Antoni Albareda –hoteler i director del Grand Hotel– de secretari; Sebastià Vallespir de vicesecretari; i de vocals: Enric Fajarnés Tur –intel·lectual i metge eivissenc–, Gabriel Mulet Sans –agent de duanes i ben relacionat amb els armadors, polític, economista, va escriure en el setmanari tradicionalista *El Centinela* (Díaz de Castro i Moll, 1979/1980; Cirer, 2009b)–, Benet Pomar Cortès –industrial andritxol del sabó, membre de l’Ateneu Balear i vocal de la Junta General de Sa Nostra (Peñarrubia, 2001)–, Josep Esteva Boscana –soci de La Isleña, Director Gerent de Tranvías Eléctricos, etc–, Ricard Roca Amorós –capità de marina mercant i fill de l’industrial de Casa Roca que entre d’altres tenien Sa Mistera, fabricant de mistos i paper de fumar– i José Fernández Labandera –funcionari d’Hisenda i escrivia a *La Almudaina* sobre temes econòmics (Cirer, 2009b)–.

L’aristòcrata, Ferran Truyols, fou succeït al cap de poc temps per Enric Alzamora a la presidència (1905-1911)⁴¹⁵, aquest seria succeït pel noble Marià Crespí de Valldaura (1911-1918) i aquell per Ferran Alzamora Gomà (1919-1927). Enric Alzamora mentre ocupava la presidència del Foment va pressionar per a que s’impulsessin les comunicacions –interiors, marítimes, telegràfiques, etc–. En aquells moments, Antoni Maura ocupava la presidència del govern espanyol (1907-1909) i és aleshores quan s’instal·là el cable telegràfic Barcelona-Palma (1907), quan s’aprova la Llei de Comunicacions Marítimes (1909) i quan se declarà el Foment com a entitat d’utilitat pública, al temps que se li donava una subvenció estatal de 3 mil pessetes (Buades, 2004; Vives, 2005). A les actes del Foment es deixa constància de l’opinió d’Antoni Maura respecte del paper d’aquesta entitat: “l’empresa a que el Foment del Turisme se dedica la considera de les més necessàries, no ja en el nostre formós arxipèlag, sinó a tota Espanya” (Vives 2005:85). Fins i tot “el governador civil en certs moments puntuals, exercí la tasca de defensor dels interessos turístics” (Vives 2005:85). En els primers anys del Foment s’hi troba una munió de persones ben lligades al poder⁴¹⁶, entre els que es troben periodistes i intel·lectuals, a més dels principals empresaris, sense tenir grans problemes ideològics, encara que molts d’ells se situaven en terrenys de joc polític teòricament diferents. Així, tenim els Alzamora, entroncats amb el Maurisme; l’advocat i polític Joaquim Pasqual, que fou l’home de Joan March dins del Foment i que entrà en la segona Junta Directiva el 1911 o el tradicionalista Marià Zaforteza (Vives, 2005).

A banda de les activitats pròpies de lobby, el Foment va editar una guia que fou redactada per Joan Baptista Ensenyat. Primer es va publicar en francès i castellà (20 mil exemplars)⁴¹⁷ i un any després, al 1909, se traduí a l’anglès⁴¹⁸. El 1911 se constituïa la Comissió del Mapa presidida pel Marquès de Zayas –Alfonso Zayas de Bohadilla– que s’havia d’encarregar d’elaborar el primer mapa turístic de Mallorca. Anys més tard, al 1936, el mateix Zayas serà el cap de la Falange i s’encarregà de propagar la por juntament amb el sanguinari Comte Rossi (Massot, 1996).

La tasca proturística fou prou significativa també en els mitjans de comunicació –no només locals–, en l’organització de les Fires i Festes, i d’activitats esportives (p.ex. es va constituir el grup excursionista *Lo Fèmur*) (Vives, 2005). Fins i tot, s’acudí a l’encanteri que propiciava la modernitat emanada dels projectors de cinema; així Josep Tous Ferrer encomanà

⁴¹⁵ Enric Alzamora morí el 1914 quan tenia 48 anys. El seu germà Ferran fou qui dirigí els negocis familiars i ocupà els diferents càrrecs de les principals institucions empresarials de l’illa (Dolç, 1989).

⁴¹⁶ Antoni Vives (2005:48) exposa els personatges i institucions que trobam al Foment en els primers anys, dels quals destaca: Enric Alzamora; Antoni Albareda; Gaspar Bennassar (Arquitecte i urbanista); Joan Baptista Enseñat (escriptor); Antoni Mulet Gomila (escriptor i folcrista); Eliseo Meifren (pintor); Joan Torrandell Escales (periodista); Benet Pons i Fàbregues (historiador, cronista de Palma, polític i periodista); Josep Quint Zaforteza (polític i terratinent); Ricard Roca (capità mercant i industrial); Antoni Ribas Prats (pintor); Josep Tous Ferrer (periodista i empresari); Josep Tous Lladó (periodista i empresari); Diputació Provincial de Balears; la Caixa d’Estalvis i Mont de Pietat de les Balears; Crèdit Balear; La Isleña Marítima; la Societat d’Enllumenat per Gas; la Unión Protectora Mercantil; Círculo Mallorquí; etc.

⁴¹⁷ Crida l’atenció el fet que encomanassin la seva edició a la Casa Benteli, que es trobava a quasi mil quilòmetres, a la ciutat suïssa de Berna (Vives, 2005).

⁴¹⁸ A partir de principis de segle XX s’han anat publicant nombroses guies de viatges com per exemple la de Miquel Capó (1900) *Guía General de Baleares*; Josep Tous (1900) *Guide Illustrée des Iles Baléares*; el Grand Hotel (1905) *Guía de Mallorca: Recuerdo del Grand Hotel* (traduïda al francès i a l’alemany); Arturo Pérez Cabrero (1909) *Guía del turista* promoguda per la Cambra de Comerç eivissenca; etc. No és la nostra intenció fer un repàs intensiu de la “literatura turística”. Per això es recomana veure Barceló i Frontera (2000); Barceló (2000).

pel·lícules sobre Mallorca per emprar-les de reclam (Barceló, 2000). Una de les activitats que es varen dur a terme fou la Setmana Esportiva al 1909 –es tornà a celebrar als dos anys següents–, quan Maura presidia el govern espanyol. Front a la suposada iniciativa i risc empresarial, cal destacar el fet que els principals finançadors d'aquest acte foren la Diputació Provincial (1000 pessetes) i l'Ajuntament de Palma (1500 pessetes) (Vives, 2005). En vistes del que ocorria a Palma, l'empresari maonès, Francesc J. Andreu de la Compañía Eléctrica Mahonesa, sol·licitava suport al Foment del Turisme de Mallorca per tal d'introduir el prometedor turisme a Menorca (Vives, 2005).

El 1906 s'inaugurava a Cala Major (Palma) l'Hotel Príncipe Alfonso –construït entre el 1902 i el 1906–, propietat de Joaquim Mascaró. Aquest hotel s'havia de dir Hotel Alhambra, però finalment es va inaugurar amb el nom de Príncipe Alfonso. També es va conèixer com a Hotel Alhambra, això sovint ha portat a confusions i a pensar que es tracta de dos hotels diferents quan en realitat és el mateix hotel (Cirer, 2009b). L'Hotel Príncipe Alfonso fou dissenyat per l'arquitecte mallorquí Gaspar Bennàssar qui s'inspirà en l'obra de Gaudí (Seguí-Aznar, 2001). El mateix empresari va obrir el restaurant Alhambra just al costat del Teatre Líric de Josep Tous, la qual cosa du a Cirer (2009b) a plantejar les possibles relacions entre ambdós empresaris. Per altra banda, Mascaró fa la inversió però després deixa la gestió a un tercer que li lloga l'establiment: Joan Pensabene Cunill s'encarrega de l'Hotel Alhambra i Llorenç Kastner, ex-maitre del Grand Hotel, dirigia el restaurant Alhambra (Cirer, 2009b). Aquell mateix any, s'inaugurava a Cala Rajada l'hotel Castellet, el primer que s'obria a la vorera de la mar. El seu propietari era el comerciant barceloní i fincat a Palma, Francesc Castellet Molins. Bartomeu Garau Tudurí i Margalida Tous Alzina que s'havien instal·lat a Cala Rajada el 1891 on tenien la taverna i botiga de Cas Bombu que es convertí en fonda el 1911 (Terrasa, 2010).

En aquell context es va recompondre l'estructura organitzativa del Foment, amb la incorporació de nous socis, com per exemple Joan Pensabene de l'Hotel Príncipe Alfonso o Josep Barnils de l'Hotel Mallorca, així com persones procedents del món de l'esport com el verguista Joaquim Pasqual i representants de la noblesa com Rafel Blanes Tolosa o Marià Zaforteza Crespí (Buades, 2004; Vives, 2005). Així mateix, el lobby turístic, en plena època caciquil, penetrava directament dins de les institucions públiques i viceversa. Així tenim que el que havia estat batle de Palma, Antoni Rosselló Gómez, entrava dins la Junta Directiva de 1911 o com alguns directius, com per exemple Joaquim Pasqual, entraven de regidors dins l'Ajuntament de Palma (Vives, 2005). Pasqual representava els interessos de March al consistori palmès i fou el seu misser, especialitzat en la defensa de contrabandistes, i també era, com s'ha dit, el representant de March al Foment (Ferrer, 2000; Vives, 2005)⁴¹⁹.

Segons Cirer (2009b), al 1907 ja hi havia a Palma uns quants establiments hotelers que començaven a fer ombra al Grand Hotel. El fet que bona part dels clients d'aquest establiment fossin les classes privilegiades mallorquines (i les institucions per ells ocupades) feu que en tenir més llocs on triar, de cop el Grand Hotel perdés clientela, la qual cosa el va dur a tancar temporalment les portes el 1907. El director (i arrendatari) del Grand Hotel, Antoni Albareda, anuncià que ho deixava al 1908, moment a partir del qual Joan Palmer, el copropietari, se feu càrrec de la seva gestió. Quan Palmer agafa la direcció de l'hotel introduí reformes que anaven encaminades a rebaixar l'elevat elitisme de l'establiment i dissenyà el primer paquet turístic integrat (*forfait*) de Mallorca a través del qual s'oferia un paquet d'estada i excursions de diversa durada i a un preu més baix que la suma dels components del paquet per separat (Cirer, 2009b). Segons els testimonis recollits per Cirer (2009b) d'aquells moments, sembla que es parlava de la sobreoferta com a causa de la crisi. El 1912 es fundava el Club Mallorca de Miquel Capó que pot ser considerada com la primera agència d'excursions i el 1913 s'inaugurava La Alianza. Sociedad de cocheros de alquiler dedicada a les excursions per grups (Cirer, 2009b).

Segons Cirer (2009b), els dos intents d'hotels de luxe, el Grand Hotel de Palma i el Grand Hotel Marina de Sóller, havien dut a la ruïna als seus propietaris. Això, probablement degué fer reflexionar sobre el tema i orientar un canvi en el negoci hotelier, tot reduint posteriorment les extravagàncies luxoses. Sembla que estam al davant d'un canvi en el perfil del turista, el Gran Tour i l'alta societat començava a deixar pas a nous segments socials. Les classes privilegiades europees entre les que es trobaven membres de la burgesia industrial i

⁴¹⁹ Segons Ferrer (2000:76) "Joaquim Pasqual estava destinat a ésser el futur batle de Palma en el lloc de Guillem Forteza si no li hagués sobrevingut la mort poc mesos abans".

comercial, professionals lliures, treballadors de coll blanc, etc. podien viatjar. Emperò ja no era el mateix que els temps d'emperadriu, prínceps i "fauna" semblant (Löfgren, 2002).

Just abans de la Gran Guerra, semblava que se tornaven a activar les expectatives del negoci de l'oci, tal com ens ho demostra la inauguració del ferrocarril de Sóller o la constitució de les agències d'excursions abans esmentades. A més, s'inauguren i es comencen a construir nous establiments hotelers. Entre aquests destaquen l'Hotel Victoria, inversió dels propietaris del Grand Hotel –Ferran Truyols i Joan Palmer– que obrí les portes el 1911 a la zona del Terreno; entre les dues estacions de les companyies ferroviàries (Ferrocarrils de Mallorca i Ferrocarril de Sóller) es va construir un establiment, Hostal Terminus, adreçat als clients locals més que als estrangers i s'inaugurà abans d'acabar la Gran Guerra; en aquells moments s'iniciaren les obres del Grand Hotel Alhambra, propietat de Joaquim Mascaró i Joan Pensabene, però que no fou inaugurat fins el 1920 (Cirer, 2009b).

Joan Carles Cirer (2009b) ens aporta una informació molt interessant respecte d'Enric Pedret qui va adquirir l'Hotel Continental al 1913 i en el que feu importants reformes. Aquest personatge ens pot donar una idea de les connexions i el grau d'internacionalització d'alguns mallorquins de l'època i és que Pedret havia treballat al Grand Hotel de París, a l'Hotel Bristol de Londres i posteriorment es desplaçà a Barcelona on seguí amb el negoci hotelier. Tot això, ocorria abans del 1913 (Cirer, 2009b). Així mateix, a la zona de s'Arenal, ja hi havia dos establiments. El primer és el de Ca Na Grina (7 habitacions), un cafè, fonda i pensió que data del 1912. Els seus propietaris eren la família Servera, procedents del Coll d'en Rebassa. El fill, Gabriel Servera Cardell que se'n feu càrrec de l'establiment cap el 1918 fou assassinat pels feixistes al 1936, junt amb Onofre Arbona i Jordà, l'amo del cafè que estava situat just al davant de Ca Na Grina, Can Nofre, (Capellà, 1989; Canals, 2006; Sbert, 2002). L'altre establiment d'hostalatge pioner de s'Arenal és el que el navegant Francesc Berga Oliver obria el 1915 l'Hotel Terminus –4 habitacions dobles i 2 individuals, sense llum elèctrica– (Sbert, 2002; Canals, 2006).

Altrament, pareix que la promoció turística en l'esfera internacional va gaudir d'un moment expansiu. El capital semblava apostar per aquest nou negoci, que semblava podia seduir a nous clients formats per nous segments de l'escala social amb prou poder adquisitiu com per permetre's un viatge, però sense els luxes ni les extravagàncies de l'alta societat. Així, entre el 1908 i el 1912 se celebraren cinc congressos internacionals de turisme, dels quals tres se celebraren a ciutats espanyoles (Saragossa 1908, Donostia 1909 i Madrid 1912) i el mes juny de 1914 quan se celebrava la Fira Hispano-Britànica de Turisme a Londres –que en principi havia de ser una Exposició Internacional de Turisme–, se produí l'atemptat de Sarajevo que fou el que detonà la Primera Guerra Mundial.

No comptam amb dades dels turistes arribats a Mallorca en aquells anys, però les entrades de passatgers a través dels ports no era gaire elevada. D'acord amb Fernández-Fúster (1991:207) a l'any 1910 entraven a l'Estat espanyol uns 99,8 mil passatgers per via marítima; i d'acord amb Esteve i Fuentes (2000) entraven uns 481,6 mil viatgers amb ferrocarril, a través de les estacions de Port Bou i Irun. És a dir, unes 581,4 mil persones, de les quals unes 2,3 mil arribaven als ports de les Balears. Si hom analitza els visitants procedents de l'estranger a l'Estat espanyol, aquests assoliren els 192 mil persones el 1914 (just abans de la Gran Guerra) (Esteve i Fuentes, 2000). En el cas de Mallorca, les entrades de passatgers en règim de navegació internacional cap el 1914 foren de 2,87 mil persones (Cirer, 2009b). Hom podria sospitar que la major part dels visitants que arribaven a Mallorca ho feien de forma independent, que es tractava gairebé d'aventurers. Cirer (2009b:198) s'encarrega de desmitificar-ho i ens delata com la major part dels visitants ho feien de manera organitzada amb paquets turístics prèviament adquirits i que "la gestió de les ofertes era realitzada per veritables agències de viatge receptives. Una part cada cop més gran dels visitants ho feien en viatges col·lectius organitzats per una empresa especialitzada". Cal tenir present que el mateix any en que es constituïa la primera agència de viatges espanyola, aquesta començà a oferir circuits a Mallorca (Buades, 2004). L'Agència Marsanrof es constitueix el 1910, propietat de l'entitat bancària de Barcelona Banca Marsans Rof e Hijos que s'havia fundat el 1892 (José Marsans y Rof). D'acord amb Buades (2004:40) aquesta agència va substituir l'oficina d'American Express i ens interessa, particularment, destacar la vinculació entre el negoci turístic i la dimensió financera ja que "el 1912 Marsans introdueix en el món dels viatges un sistema de pagaments extres i serveis en l'estranger que, essent avui dia d'utilització corrent, va suposar en el seu dia, en el nostre país [Estat espanyol], una tremenda novetat. Se tracta dels xecs de

viatge o, com resaven els emesos per Viajes Marsnasrof, *giros de viaje'* (Albert et al. 1999:832).

Buades (2004:37) sintetitza prou clarament l'abast d'aquella "primera Mallorca turística" que "s'orienta cap a la consolidació d'una infraestructura de Muntanya (Serres de Tramuntana i de Llevant) i a Palma". És a dir, l'activitat se centrava a l'illa de Mallorca, mentre que les altres dues restaven encara a l'espera de ser descobertes pel negoci turístic. Com es pot veure, tot sembla que hi devia haver un coll d'ampolla per a que el negoci turístic es pogués desplegar amplament. Seguí-Aznar (2001:34) transcriu els comentaris fets per l'arquitecte Gaspar Bennàssar de la conferència "La Olimpia del Arenal e Historia de lo actuado sobre la reforma e indicaciones del autor del presente proyecto" (1916): "no és suficient que els turistes estrangers o nacionals se donin passeig per la capital, visiten la Catedral, la Llotja i el Claustre de Sant Francesc, per després regressar al transatlàntic, els uns i avorrir-se els altres més tard [...] Però a més d'això, se l'ha de retenir. I aquesta retenció exigeix que la capital de Palma se transformi, s'higienitzi i adquireixi condicions per entretenir, divertir, solàçar a qui la visiti". Gaspar Bennàssar fou l'arquitecte que introduí la dimensió turística en el disseny de la ciutat (Seguí-Aznar, 2000; Seguí-Aznar, 2001). Les paraules de Bennàssar ens situen, en plena Guerra Mundial, sota la pista de quines podien ser les demandes de determinats grups de poder de l'illa.

b) S'engega la màquina turística (1920-1936).

- Mallorca: boom hotelier i projecte turístic.

Acabada la Gran Guerra, se produeixen una sèrie de canvis en el Foment del Turisme de Mallorca alhora que es segueix impulsant el negoci turístic. L'organisme proturístic passà de 69 socis al 1920 a 513 al 1930, la qual cosa ens pot donar una idea de la vitalitat de l'entitat i de les expectatives dipositades en el negoci turístic (Vives, 2005; Cirer, 2009b). A la Junta Directiva del 1919 es produïren una sèrie de canvis en la seva composició. Entre les persones a destacar tenim a Ferran Alzamora Gomà que fou anomenat president honorari (Vives, 2005). Aquest protagonitzà, tal com hem exposat anteriorment, algunes iniciatives turístiques de calat, sobretot pel que fa a la zona de Can Pastilla i s'Arenal. Alzamora adquireix terrenys (40 Ha), construeix l'Hotel Oasis, participa en la societat del tramvia de s'Arenal a principis dels anys 1920 per unir es Coll den Rebassa i s'Arenal⁴²⁰ (Pujalte, 2002) i construeix la central elèctrica FEBOSA (López-Bonet i Díaz-García, 1985). Ferran Alzamora tampoc no descuidà la ròtula del poder polític –la dimensió partidocràtica– i fou un dels fundadors de la Unión Patriótica Mallorquina, el partit creat pel dictador Miguel Primo de Rivera (Dolç, 1989).

Els interessos de March, després de la mort de Joaquim Pasqual –representant dels interessos de March al Foment del Turisme de Mallorca–, foren representats per Antoni M. Ques Ventanyol que el 1927 entrà a la Junta Directiva en representació de la Trasmediterrànea (Vives, 2005). El 1927 també entrava a la Junta Directiva en Jaume Ensenyat Alemany, soci fundador del Rotary Club, entitat que també entrà dins del Foment aquell mateix any. Les connexions entre el món de la banca i el turístic no sempre resulten clares, però podem assenyalar que quan la principal entitat bancària de Mallorca, el Banc de Crèdit Balear, presentà la sol·licitud de suspensió de pagaments al Jutjat de la Llotja el 9/12/1934, qui ho feu en nom de l'entitat no fou altre que Jaume Ensenyat Alemany. Aquesta entitat bancària participà molt activament en el negoci turístic (p.ex. Viajes Baleares SA; Hotel Formentor; urbanització Santa Ponça) (Payeras, 1973). Un altre promotor turístic-immobiliari fou el polític i empresari, Joan Servera Camps –batle de Manacor entre 1913 i 1915 i entre 1928 i 1930–. Joan Servera va adquirir les Coves del Drach el 1922 i fou el promotor de la urbanització de Cala Millor (Son Servera) (Cirer, 2009b). Guillem Roca Waring també entrava en aquella Junta del 1927. Aquest heretà la propietat de Peguera que havia estat adquirida per Enric Waring, enginyer anglès que

⁴²⁰ En el consell d'administració de la societat anònima del Tramvia de s'Arenal s'hi trobaven també Llorenç Roses Siragusa i Juan Delgado Otaolauruchi. Aquests dos eren l'oncle i el pare de Carmen Delgado Roses que va contreure matrimoni amb Joan March Servera el 1934 (Bibiloni, 2002). El pare de Carmen Delgado era Juan Delgado Otaolauruchi, natural de Sanlúcar de Barrameda (Cadis) i alferes de navili, i la mare era Antònia Roses Siragusa, natural d'Arecibo (Puerto Rico) i descendent de la família sollerica dels Roses que emigraren a Puerto on es convertiren en una de les famílies més riques de l'illa caribenya (Roses & Cía) (Quetglas, 2008; Urreiztieta, 2008; Quetglas, 2009).

va venir a Mallorca pel projecte de dessecar l'Albufera d'Alcúdia. Els Roca Waring varen promoure, mitjançant la immobiliària Atalaya SA, la urbanització turística de Peguera a Calvià (Buades, 2004).

L'enginyer Antonio Parietti Coll fou incorporat a la Junta Directiva del Foment de Turisme el 1928. Parietti havia estat nomenat l'enginyer director d'Obres i Vies de la Diputació i com s'ha exposat a l'apartat de les infraestructures de transport terrestre, el seu paper en el disseny de carreteres que no comuniquen nuclis urbans, però que posen en valor turístic determinats espais (p.ex. Sa Calobra o el Cap de Formentor) fou prou significativa. L'enginyer estarà al "cor de la bèstia" del poder turístic mallorquí. Finalment, cal esmentar i destacar la figura de Francesc Vidal Sureda que havia estat company d'acadèmia militar de Francisco Franco Bahamonde. Aquest darrer havia estat el comandant i governador militar de Balears al 1933. Vidal Sureda participà en la constitució d'un potent lobby proturístic d'abast estatal al 1932, el FESIT (Federación Española de Sindicatos de Iniciativa Turística) i durant la Guerra Civil –entre el 1938 i el 1939– fou l'encarregat de l'organització de les Rutes de la Guerra –a les ordres de Bolín Bidwell–, les visites turístico-propagandístiques que els colpistes realitzaren als territoris del Nord i Andalusia controlats per ells, per transmetre una imatge de control i ordre (Buades, 2004). Antoni Pomar (1991:94), un important hotelier de la Platja de Palma, ens explica com "aquestes rutes se creen per poder ensenyar "in situ" els fronts de combat ja conquerits, a periodistes i amants de conèixer el que és la nostra contesa". Una opinió que no requereix més comentaris. El que sí podem destacar és que l'alt càrrec del règim feixista, F.

Figura 51. Església de Sant Ferran a Ses Meravelles (Font: Sbert 2002:25).

Vidal-Sureda, fou acompanyat en les "rutes de la guerra" pel que serà un dels grans personatges del turisme mallorquí, Matias Mut Oliver qui ocupà la secretaria del Foment del Turisme de Mallorca a partir del 1945 (Pomar, 1991, Vives, 2005).

El 1922, recordem-ho, es publicava l'obra de Santiago Russiñol, *La isla de la calma*. L'artista català treballà per la família Godó, concretament, pel periòdic *La Vanguardia*, quan aquest era dirigit per Miquel dels Sants Oliver. Ens hauríem de demanar quin fou el paper que jugaren els capitals catalans en el procés turístic mallorquí, ja que bona part dels creadors d'opinió proturística es

trobaven a Barcelona i, en certa manera, lligats a *La Vanguardia*, òrgan d'expressió de la burgesia industrial conservadora catalana. L'augment de la temperatura del conflicte social a Catalunya, per mor de les desigualtats socials i encès amb la negativa d'anar a la Guerra del Marroc per part de les classes populars (p.ex. Setmana Tràgica del 1909), pogué provocar, en certa mesura, la fuga de capitals des de Catalunya cap a d'altres indrets, on s'asseguràs el retorn ampliat de les inversions, o com a mínim on no s'albiràs cap risc de cara al capital. En aquell context, les illes podien ser un espai idoni ja que les classes populars semblaven estar molt més controlades per part dels grups socials hegemònics. Una altra qüestió a considerar és que la recuperació de les activitats industrials dels països europeus d'entreguerres va resultar en una minva de la demanda dels productes espanyols que havien viscut un boom industrial gràcies a la devastació i paralització europea provocada per la Gran Guerra (Casasnovas, 2005). En aquell context semblava que la indústria de l'oci i dels forasters podia ser una opció viable per a la ubicació dels capitals acumulats en aquells anys de paràlisi industrial europea.

Els anys 1920 el negoci turístic i urbanístic reviscolà. S'anaren succeint diverses obertures d'establiments hotelers, així com ampliacions de les existents. Com s'ha dit abans, el 1920 s'inaugurava el Grand Hotel Alhambra amb unes 47 habitacions, explotat per Joan Pensabene Sociedad en Comandita. El 1922 s'inauguraven el Ciudad Jardín al Coll d'en Rabassa, a la vessant oriental de la Badia de Palma; l'Hotel Royal⁴²¹ i l'Hotel Mediterráneo al Terreno, al vessant occidental de la badia (Cirer, 2009b). Aquest darrer també era propietat de la societat de Pensabene⁴²² i al cop de poc temps fou reformat i ampliat per l'arquitecte Francesc Roca Simó (Seguí-Aznar, 2001). Sembla que en aquells moments, Pensabene ja no concorre

⁴²¹ Aquest hotel, junt amb l'Hotel Inglés, sembla que era propietat de Bönisch, probablement un resident alemany (Cirer, 2009).

⁴²² La societat es deia Juan Pensabene Sociedad en Comandita que al cap de poc temps fou substituïda per Alhambra SA (Cirer, 2009).

empresarialment amb Mascaró i ja no era el titular de l'explotació de l'Hotel Príncep Alfonso. Segons Cirer (2009b:239) "Pensabene ja era propietari de dos dels millors hotels de Palma i del Gran Café Restaurante Lírico". En aquells moments també es duen a terme reformes i ampliacions dels hotels existents, com per exemple el cas de l'Hotel Victoria –es dirà Hotel Reina Victoria– i del Príncep Alfonso que foren ampliat el 1928. Joan Buades (2004:51) ens diu, en referència a la construcció d'hotels al ponent de Palma, que "un cronista local va qualificar l'eix Hotel Mediterráneo, Victoria, Royal, Alfonso i el Cala Mayor com la "Corniche de Poniente", en al·lusió a l'envejada costa turística de la Provença"⁴²³. A la part occidental de la Badia de Palma, a Can Pastilla, Bartomeu Riutort Sabater –l'empresari constructor de Can Pastilla que havia comprat les finques de Can Bernat i sa Torre Rodona–, va aixecar l'hotel Bartomeu Balneario Plage. El 1927 el va vendre a l'empresari Ferran Alzamora Gomà que el rebatejà amb el nom d'Hotel Balneario Can Pastilla. Alzamora també construí l'església de Sant Ferran a la plaça de les Meravelles, pràcticament l'única construcció de l'indret. Durant els anys del boom dels 1960, aquest hotel es dirà Hotel Oasis i passaria a ser propietat d'Antonio Pomar Gual junt amb d'altres socis (Canals, 2006; Cabellos, 2009).

El 1927 els membres del Foment del Turisme proposaren als propietaris dels establiments d'hostalatge que participassin amb l'entitat mitjançant l'aportació de l'1% de les seves factures per tal de destinar-ho a la promoció. Sembla que aquesta proposta no prosperà perquè el 1929 es torna a plantejar la mateixa proposta (Vives, 2005). Els propietaris hotelers segurament no acabaven de veure clar això d'extreure part dels seus guanys per a promocionar el seu negoci, especialment si a través del lobby podien aconseguir ingressos per altres vies.

Una de les persones que assoleix un cert protagonisme fou Bartomeu Ensenyat Amengual. Al cap d'uns anys després de la mort de Jaume Palmer⁴²⁴, Bartomeu Ensenyat adquirí el Grand Hotel. Cap a mitjans dels anys 1920 Ensenyat ja era el propietari del Grand Hotel i de l'Hotel Victoria. Una propietat compresa dins la societat Hoteles Mallorca SA. A més, el trobarem en el projecte d'urbanització del Port d'Alcúdia (Buades, 2004). El soci d'Ensenyat, Pere Mas Reus també entrà en la Junta. Per altra banda, ens interessa assenyalar el fet que el propietari del Grand Hotel i de l'Hotel Victoria, Bartomeu Ensenyat, col·locà al seu nebot, Bernat Jofre al capdavant de la direcció del Victoria al 1927. Jofre fou batle de Palma al 1932 i es presentà a les eleccions del 1936 pel Front Popular. El cop d'Estat protagonitzat per aquell que "havia estat el seu company de pesca i de partides de billar" (Capellà, 5/01/1986), obligà a Jofre a emigrar, primer a Niça i llavors a Venècia, on treballarà pels interessos britànics i estatunidencs, fins arribar a ser el representant dels interessos de Rockefeller a Venècia (Capellà, 5/01/1986).

En els anys 1920 s'havien produït alguns canvis substancials en la moda i les classes privilegiades començaven a practicar els banys de sol i a manifestar el gust per la mar i la platja. Uns gustos que eren moldejats per la literatura, l'incipient cinema i els mitjans de comunicació. Löfgren (2002) exposa com a principis dels anys 1920, els hotels de la Riviera francesa, tancaven durant l'estiu, respectant el descans estival. En canvi cap a mitjans anys 1920 ja obrien a l'estiu. Löfgren (2002:166), a partir de l'obra de Francis Scott Fitzgerald (*Tender is the night*), ens comenta que els amics de l'escriptor, Gerald i Sara Murphy –amb els que Fitzgerald i la seva esposa passaren junts els estius de 1924 a 1929 a Antibes, França–, "inventaren la nova vida estival a la Riviera, amb gran ajuda dels seus amics francesos i americans, artistes com Fernand Léger i Pablo Picasso, escriptors com Dorothy Parker i John Dos Passos". Els Murphy persuadiren al propietari d'un petit hotel per a que el mantingués obert a l'estiu i aquí començava la història del turisme estival segons Löfgren (2002).

Durant la segona meitat dels anys 1920, les tasques i materials promocionals per part del capital turístic mallorquí són realment importants (Barceló, 2000; Buades, 2004; Vives, 2005). Segons Vives (2005:128) "el suport en matèria de promoció turística dels principals cònsols internacionals és un afer que no es pot menysprear" i com a mostra tenim que a l'any 1928 es publicava a la revista National Geographic, un article del cònsol dels EUA a Barcelona, Roy W. Baker, en el que introduïa les illes Balears com un paradís mediterrani on "Mallorca saluda a l'estranger amb gran familiaritat, ha conegut molts turistes en els darrers anys; Menorca els saluda amb molta gràcia; i Eivissa ho fa tímidament" (Baker 1928:177).

⁴²³ La llista d'establiments d'allotjament d'hostalatge de Palma se completa amb hotels de menor importància com: Hotel Balear, Hotel Suizo, Hotel Majòrica, Hotel Garzón, Hotel Calamayor, Hotel Solarium (Seguí-Aznar, 2001).

⁴²⁴ Cirer (2009) estima que Palmer morí durant els anys de la Primera Guerra Mundial.

Així mateix, en el 1928, en plena dictadura de Primo de Rivera, es produeix un canvi significatiu en quant al recolzament públic al negoci turístic i la seva expansió. Aquell any, la Comissaria Règia fou substituïda pel Patronat Nacional de Turisme (PNT) (Reial Decret 745 de 25/04/1928) que seria "dotat de recursos financers i no les bones voluntats i poca cosa més de la Comissaria Règia" (Esteve i Fuentes 2000:29)⁴²⁵. Pareix que una de les causes per les quals es va constituir el Patronat, fou la proximitat de les grans exposicions nacionals, particularment la Universal de Barcelona i la Iberoamericana de Sevilla al 1929. El Patronat, en vistes al negoci que podia representar aquestes exposicions, va organitzar el crèdit hotelier i va promoure, entre d'altres, la primera guia oficial d'hotels al 1929 on hi figuraven uns 1200 establiments. Segons aquesta les principals regions turístiques eren Madrid i Barcelona amb més de 5 mil llits, seguides de Sevilla amb 2,3 mil llits, Saragossa i Balears amb uns mil llits. Les principals ciutats turístiques eren: Sant Sebastià, Madrid, Barcelona i Sevilla amb poc més de 2 mil llits; Santander amb 1,8 mil llits; i Palma de Mallorca amb uns mil llits. Crida l'atenció que la guia a part dels establiments de ciutat, tan sols anomena l'Hotel Turismo de Valldemossa amb 12 habitacions (Bayón i Fernández-Fúster, 1999).

També es creava el SOV (Seguro Obligatorio de Viajeros) per persones i bestiar, "el rendiment del qual després del pagament dels sinistres es destinaria al Patronat de Turisme, amb la finalitat d'evitar en el possible carregar al Tresor d'una manera directa les despeses quantioses, encara que de segura remuneració, que la propaganda i organització del turisme exigeixen" (Esteve i Fuentes 2000:30). Sembla que en temps de profund caciquisme, el turisme es converteix en una via de recaptació de diners per les arques públiques que no afectava directament a les estructures de poder que se manifestaven contràries a qualsevol mesura fiscal. El pressupost del Patronat al 1929 pot ser qualificat com a notable, amb uns 6 milions de pessetes, equivalia al 0,1% del pressupost estatal o l'1% del pressupost del Ministeri de Foment. En vistes a les despeses del Patronat, el Reial Decret 2204 de 27/11/1928 va facultar al Patronat a concertar un emprèstit amb la banca nacional de 25 milions de pessetes nominals (Esteve i Fuentes, 2000). Les relacions amb els lobbies proturístics eren prou fluïdes. En el cas del Foment de Turisme de Mallorca, el Patronat s'ofereix a fer-se càrrec de l'ampliació del local social de l'entitat "a canvi d'instal·lar-hi unes oficines al públic que anirien a càrrec d'aquest [...] el PNT pagaria 3000 pessetes anuals a l'entitat i 5000 mil pessetes en concepte de despeses d'instal·lació per a la nova oficina" (Vives 2005:129). Les relacions entre el Foment i el Patronat eren excel·lents, en plena dictadura, i el Foment va iniciar les negociacions (pressions) per a convertir-se en la representant oficial del Patronat amb la qual cosa obtindria una nova línia de finançament públic per la promoció del negoci turístic. Aquestes negociacions se resolgueren ja en temps de la República, al 1932 quan el Foment fou designat com la Delegació i Representació Oficial del Patronat Nacional de Turisme, per la qual cosa rebria 3 mil pessetes anuals pel lloguer de l'oficina i una subvenció de 10 mil pessetes anuals (Vives, 2005). Per altra banda, la Trasmediterrànea, és a dir Joan March, s'incorporava com a soci protector del Foment al 1930 amb una aportació anual de 3 mil pessetes (Vives, 2005; Cirer, 2009b).

En el Patronat Nacional de Turisme s'hi col·locaren conegudes personalitats de l'alta societat catalana i de manera molt particular, els membres de la família Güell. La qual cosa no és atzarosa ja que els principals capitals turístics procedien de Catalunya (p.ex. Viajes Marsansrof; cadena HUSA de les famílies Gaspard i Carbó; etc) (Buades, 2004). El Patronat es dividia en sis subdelegacions regionals (Central; Cantàbrica; Aragó, Catalunya i Balears; Llevant; Andalusia, Canàries i Marroc; Occidental) i estava formada per un president i 3 vicepresidents (Art, Propaganda i Viatges). El primer vicepresident d'Art fou Juan Antonio Güell López, comte de Güell, i quan dimití el president del Patronat, Albert de Borbó i Castellví, passà a ocupar la presidència. La subdelegació regional d'Aragó, Catalunya i Balears estava presidida per Juan Claudio Güell de Churruca. També es pot destacar la presència a la subdelegació d'Andalusia, Canàries i Marroc de Luís A. Bolín Bidwell. Bolín va oferir els seus serveis al govern de la República, però foren rebutjats. Posteriorment es desplaçà a Londres com a corresponsal de l'ABC i col·laborà activament amb els preparatius del cop d'estat de Franco –contractà el Dragon Rapide amb diners de Joan March–. Durant la Guerra Civil, Bolín va ser el responsable del Servei Nacional del Turisme i llavors Director General de Turisme en el Ministeri de la

⁴²⁵ El Patronat Nacional de Turisme (PNT) s'encarregà de: publicar la guia oficial d'hotels; crear la placa recomanada pel PNT; organitzar el crèdit hotelier; implantar el llibre oficial de reclamacions; crear de la Xarxa Nacional de Paradors Nacionals i Albergos de carretera (Bayón i Fernández, 1999).

Governació fins que fou creat el Ministeri d'Informació i Turisme del que fou el primer responsable Gabriel Arias Salgado. Paral·lelament, la família Bolín es convertia en una de les principals famílies-empresa turística de Màlaga (Buades, 2004; Bayón i Fernández-Fúster, 1999; Fernández-Carrión, 2005a; Fernández-Carrión, 2005b).

L'administració turística durant la Segona República hagué de fer front al canvi de tessitura de la situació socioeconòmica i política internacional, immersa en els efectes de la crisi del 1929, la no resolució dels conflictes que havien conduït a la Primera Guerra Mundial i, lligat a aquells, l'ascens dels totalitarismes. Amb l'arribada de la República (14/04/1931) s'efectuaren una sèrie de canvis en l'estructura administrativa turística. Entre aquests canvis destaca la conversió del Patronat en la Direcció General de Turisme pel Decret del Govern Provisional de la República de 23/04/1931 –tan sols havien passat 9 dies des de la proclamació de la República–. Amb la constitució de la direcció general se pretenia controlar més aquest organisme. Segons Esteve i Fuentes (2000:33) sembla que el Patronat era una mena de “capsa” autònoma amb un funcionament bastant opac i que “els fons administrats pel Patronat pogueren, en alguna mesura, haver estat supeditats a altres fins de caràcter polític”. Aquest canvi durà poc temps (uns 7 mesos) ja que el Patronat fou restablert posteriorment mitjançant el Decret del 4/12/1931 que també suprimia la Direcció General de Turisme. A més, se pretenia posar, mitjançant el Decret de 4/12/1931, un poc d'ordre al caos financer que havia suposat l'emissió de l'emprèstit de 25 milions de pessetes per part del Patronat. A l'exposició de motius del Decret de 4/12/1931 es podia llegir: “una època inicial de malbaratament i de desordres administratius, d'autonomia orgànica a compte del contribuent espanyol” (Esteve i Fuentes 2000:34).

Amb la nova moda del culte al sol i al bronzejat –a principis dels anys 1930, Sir Harry Brittain publicava al *Windsor Magazine* el reportatge: “Majorca. Where the sun shines” (Buades, 2004)–, arribaren els hotels i les urbanitzacions a les zones del litoral. I, entraven en el mapa turístic nous indrets que fins aleshores eren, en tot cas, zones de visita. Així, entre finals dels anys 1920 i principis dels 1930 hi havia a la zona de Pollença: els hotels Maricel (d'Antoni Borràs Cerdà), Miramar (d'Antoni Borràs), Illa d'Or (de Margalida Llobera i Antoni Oliver), Bella Vista (família Albertí), Marina, Bristol, Hotel del Puerto, Hotel Formentor (Adán Diehl) al Port de Pollença; l'Hotel Niu a la Cala de Sant Vicenç; les pensions de Cal Lloro, Cosmopolita i Masip a la Vila i la pensió Calvario (d'Eugenio Bouzas) al port (Barceló, 2000; March et al., 2006; Torrens, 1983). A més, a la Cala de Sant Vicenç, l'industrial català Abdón Bordoy Pastor va promoure una urbanització en la que s'anunciava la venda de solars, xalets i la construcció d'un hotel al 1931 (March et al., 2006). Aquest empresari català el trobarem anys més tard en d'altres projectes urbanístics com és el de Nuevo Aranjuez de principis dels 1950 a Madrid (Lindo, 2003).

A més de Pollença, tenim el cas de Sóller on ja s'havia inaugurat a principis de segle el Grand Hotel Marina que tancà les portes al cap de poc temps. Sóller fou un municipi amb una intensa activitat econòmica lligat al comerç dels cítrics, amb port comercial, industrialització de la mà del tèxtil i una potent emigració que formava part de la cadena de creació de valor dels productes comercialitzats, tant dels sollerics cap a Europa com dels americans cap a Europa, etc. Aquest conglomerat d'activitats econòmiques potenciaren unes importants corrents de capitals que afavoriren la constitució del Banc de Sóller a finals del segle XIX. Les elits locals encapçalades per Jeroni Estades, el cacic local, varen fundar el ferrocarril de Sóller al 1912 que presentava ja una certa vocació turística. A l'hotel fundat per Estades al 1912, l'Hotel Ferrocarril a l'estació del tren de Sóller, se li sumen tres pensions al poble (Barceló, 1966; Pérez, 2004; Quetglas, 2008). El 1934 al Port de Sóller ja tenim un bon nombre d'establiments hotelers: Hotel Costa Brava; Hotel Terra Mar; Hotel Denis; Hotel La Playa; Hotel Marina; i l'estació del tramvia es convertia en l'Hotel Marisol (1928). El burgès solleric Vicenç Sastre Colom regentava l'Hotel Ferrocarril a Sóller i l'Hotel Marisol del port i també adquirí la finca des Teix⁴²⁶. Cap a mitjans del anys 1930 la línia del tramvia es va estendre fins a l'Hotel Costa Brava que es trobava al final del moll (Barceló, 1966; Buades, 2004; Pérez, 2004; Quetglas, 2008).

A Sóller podem destacar la figura del súbdit alemany Paul Esch Hoerle, conegut per la seva tasca com a promotor turístic. Esch s'instal·là a Sóller el 1924 i fou el vice-cònsol alemany a l'illa. Segons Quetglas (2008: 78) Esch, conegut com Don Pablo, “va impulsar les excursions

⁴²⁶ Actualment, la família Sastre (Vicenç Sastre Cardell) encara és propietària del Marisol que només és restaurant, i també de les possessions de l'Ofre i es Teix.

turístiques els anys trenta. Va difondre les nostres costes i paisatges en el seu país”. Una difusió que es realitzava en el moment en que s’estava covant la Segona Guerra Mundial i el nazisme alemany. En els anys 1930, la presència d’espies alemanys a les illes fou prou important (Buades, 2004; Valero, 2001). Sembla que les vertaderes intencions i d’Esch, que residia a un dels enclavaments geoestratègics més importants de la costa de Tramuntana, eren uns altres ben diferents⁴²⁷. Amb l’esclat de la Guerra Civil, el centre guerrer del port rebé el nom de Base d’Aprovisionament de Sóller i es va fornir de les expropiacions dels molls comercials, els magatzems municipals, la Duana, l’antiga caserna dels carrabiners, l’estació telegràfica de Muleta, la zona del bosc de Santa Catalina i el seu oratori i l’escola del Port, l’edifici de Sanitat, l’Hotel Costa Brava, i altres edificis de particulars. L’Hotel Costa Brava era propietat de Guillem Puigrós Iglesias. Puigrós que havia estat membre del Front Popular fou empresonat, se li imposà una multa de 3 mil pessetes i el seu hotel fou expropiat (Quetglas, 2008).

A Calvià tenim una incipient construcció hotelera molt a prop del terme de Palma, amb l’Hotel Cas Català (1905) que llavors serà el Maricel; l’Hotel Playas de Peguera (1930) de Miquel Pons i Ferrer i l’Hotel Malgrat (1934) d’Antoni Mulet i Gomila (Muntaner, 1980). Aquest darrer fou un dels prohoms del poder turístic mallorquí: a principis dels anys 1920 era el secretari del Foment de turisme de Mallorca, el seu hotel va romandre obert durant la Guerra Civil i cap a finals dels 1940 fou el president del Foment (Buades, 2004; Vives, 2005). A la taula 122 es pot veure com a més de Palma, Pollença, Sóller i Calvià, es poden destacar els pobles d’Alcúdia, Andratx i Valldemossa. Al llarg dels anys 1930, malgrat la crisi financera internacional, es passà de 88 hotels al 1930 a uns 135 el 1935, poc més de la meitat dels quals es localitzaven a la capital. A l’any 1934, les places hoteleres a Ciutat eren de 1350 en els hotels i 700 en 46 pensions (Barceló, 1966). La capacitat d’allotjament passà de 1905 llits el 1930 a uns 2946 llits el 1935 (Barceló, 1966). Mentre que, els ingressos procedents del turisme s’estimaren al 1933, en torn a 30 milions de pessetes (50 pessetes/estada), la qual cosa representa un 34,5% dels ingressos procedents de les activitats agrícoles i eren un 30,5% superiors als ingressos de l’Hisenda Provincial (Barceló, 1966).

Encara que no aparegui a la taula 122, al litoral de Capdepera també se produeixen tota una sèrie de transformacions urbano-turístiques rellevants durant aquests anys. Una de les figures claus en la potenciació del negoci turístic a Capdepera fou la del contrabandista i home de Joan March, Miquel Caldentey Ginard (Creu)⁴²⁸. March, a més de dedicar-se al contraban, fou un important especulador urbanístic. Entre d’altres, va adquirir juntament amb el seu soci Miquel Falconer una porció de la possessió palmesana del Rafal Vell, coneguda com Camp d’en Salord que urbanitzaran posteriorment⁴²⁹. Durant bona part de la Segona República, Caldentey ocupà la batlia de Capdepera, moment en que la seva activitat especuladora augmentà i també la política municipal proturística. El 1935 s’inaugurà l’Hotel Mar i Pins i estava en marxa la construcció de l’hotel de la urbanització de Canyamel (Terrasa, 2010).

Taula 122. Evolució dels establiments hotelers a Mallorca, 1930-1935 (Font: Barceló, 1966; Muntaner, 1980).

Hotels	Palma	Pollença	Alcúdia	Sóller	Andratx	Calvià	Valldemossa	Altres zones	Mallorca
1930	45	6	3	4	5	2	3	20	88
1931	48	5	3	4	5	2	3	22	92

⁴²⁷ Encara que no hem trobat cap font escrita que ens ho confirmi, diverses fonts orals (entrevista realitzada per l’autor a E.A. i J.J.M. –els entrevistats han demanat que el seu nom romangui anònima– el 10/05/2009 a Sóller) ens han constatat que Don Pablo fou un espia nazi. La seva casa, en aquells anys relativament aïllada, era un bon centre d’operacions. Ca Don Pablo es troba, actualment a la Carretera Nova que va al Port, just abans d’arribar a la rotonda que dóna a la carretera de Deià i al Carreró d’en Figa.

⁴²⁸ Cal tenir present que l’esposa de Joan March, Elionor Servera, era natural de Capdepera. Els March construïren el palau Sa Torre Cega, a Cala Rajada, projectat per l’arquitecte Gabriel Alomar. Aurelia Canaan (2010:66), una de les primeres hoteleres del poble, en parlar de la figura de March ens diu que: “la seva esposa, donya Elionor, era realment la qui estava a càrrec del poble de Capdepera, on havia nascut. Era la que finançava els focs artificials [...] Les despeses que aquesta senyora dedicava als focs artificials era equivalent a milers de dòlars [...] A més, socorria els més necessitats quan feia falta ajuda mèdica, i tothom l’adorava. El mateix succeïa entre els pescadors, perquè quan hi havia mala mar i no podien sortir a pescar, ella els donava feina als jardins que envoltaven el palau. El poble la tenia com “la mare de Cala Rajada”, merescudament. Cap festa del poble, per molt tard que s’arribàs a celebrar, no començava sense la seva aprovació des de la finestra del palau”.

⁴²⁹ Una de les parcel·les del Camp d’en Salord fou adquirida per Elionor Servera, destinats a la construcció d’habitatges pels treballadors de la Banca March (Florit et al., 1989).

1932	58	5	2	5	6	2	4	29	111
1933	89	6	4	6	7	3	4	25	144
1934	78	10	5	6	6	3	4	20	132
1935	71	9	6	6	4	3	3	33	135

En tan sols 5 anys el nombre de turistes que viatjaven a Mallorca quasi es duplicaren i es passà de 20,16 mil turistes al 1930 a uns 40,04 mil turistes al 1935 (taula 123). Mentre que les estades passaven de 238,8 mil al 1930 a unes 440,7 mil al 1935. L'estada mitjana era d'uns 13,49 dies per turista. Si hom observa la taula 124 s'adonarà que la major part de les estades se realitzen als mesos de primavera, seguits dels mesos estivals. Una situació diferent a la del turisme de masses a partir dels anys 1950 i sobretot dels 1960. Segons Cirer (2009b) al 1933 les Illes Balears ja eren la segona província espanyola en nombre absolut de visitants turístics que pernocten en un hotel. Un aspecte a considerar en aquest primer moment d'incipient industrialització turística de Mallorca és que un nombre important de turistes passaven llargues temporades en els establiments d'hostalatge ja que de mitjana tenim que entre el 1930 i el 1935, un 6,9% dels turistes hi passaven més de 30 dies (taula 125). El "glamour" turístic fou recollit per la publicació Brisas que editaren els germans Miquel i Llorenç Villalonga (Barceló, 2000). Quan es produí l'alçament militar, el primer fou anomenat Cap de Premsa i Propaganda, Radio i Censura, mentre que el segon es va afiliar a la Falange Espanyola (Massot, 1978).

Taula 123. Evolució de l'afluència turística a Mallorca, 1930-1935 (Font: Barceló 1966: 51)

Any	Turistes residents*	Estades	Estada mitjana (dies)
1930	20.168	238.804	11,84
1931	21.000	301.084	14,34
1932	34.489	481.675	13,97
1933	29.738	528.121	17,76
1934	37.820	482.234	12,75
1935	40.045	440.743	11,01

* Barceló (1966b) diferencia entre els turistes residents com aquells allotjats en establiments d'hostalatge i els que estan en trànsit, en creuer.

Taula 124. Estades turístiques (en milers) en establiments d'hostalatge a Mallorca, 1930-1935 (Font: Barceló 1966:52)

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	Mitjana (%)
Gener	15	23	40,97	39,7	36,53	33,9	7,55
Febrer	18	19	28,3	46,46	47,26	31,37	7,59
Març	26	22	42,22	59,35	42,62	40,65	9,40
Abril	30	45	24,46	59,86	55,97	45,01	10,98
Maig	17,19	17,8	27,59	61,12	48,74	36,03	8,14
Juny	15,13	70,32	32,91	41,06	29,39	37,71	9,85
Juliol	25,57	12,67	36,9	32,67	61,41	40,28	8,46
Agost	32,30	17,65	50,34	36,68	38,35	49,61	9,36
Setembre	14,67	11,33	39,16	35,84	36,41	33,49	6,68
Octubre	17,98	15,83	28,51	44,13	27,3	28,14	6,54
Novembre	9,95	22,23	33	38,76	27,37	30,23	6,40
Desembre	17,01	24,26	98,34	29,5	30,88	29,34	9,05
Total	238,80	301,08	482,68	525,12	482,23	435,74	100

Taula 125. Nombre de turistes en establiments d'hostalatge segons duració de l'estada, 1930-1935 (Font: Barceló 1966: 51).

Estada	1930	1931	1932	1933	1934	1935	Mitjana (%)
Més de 100 dies	249	573	640	1.412	891	636	2,4
60-100 dies	328	368	589	448	512	515	1,51
30-60 dies	793	944	1.355	1.625	1.690	1.617	4,38

10-30 dies	3.274	4.398	5.948	6.090	5.913	4.787	16,59
Menys de 10 dies	15.524	14.717	25.957	20.163	28.814	32.490	75,12
Total	20.168	21.000	34.489	29.738	37.820	40.045	100

MALLORCA. EXIJA 351 Kms.
de recorregut per la isla, 3 dies completes de pensió con 3 diferents excursions: S'OLER-Formenfor-Cuevas (con entrada), HOTELES PRIMER ORDEN L'OR PESETAS 50. (Sin pasajes), fíjese bien que por Plus. 75 (sin pasajes solamente le ofrecen las «Agencias» 200 kilómetros, sin la Excursion a Formenfor (142 kilómetros). Nuestra organización siempre incluida, pero nunca superiora en servicios, puede ofrecer al turista las máximas comodidades.

Agencia, Autos y Hoteles de Mallorca
CATALUNYA EXPRESS
Rambla del Centro, 86. — Tel. 15457. Barcelona
Nuestros viajes a Mallorca no son colectivos, son individuales. Salida diaria desde una persona. Especializados sólo en Mallorca. No organizamos otros viajes.

Excursions de VIATGES BAIXAS S.L.
Suïssa, Itàlia «COTE D'AZUR», Vistants: Mont Blanc, Annecy, Briançon, Quatre Cantons, Engadina i Canadà. 2-18 agost. 525 Ptes.

RUTA DELS PIRINEUS
Vall d'Aran, Luçon, Lourdes, Biarritz, San-Sebastián, 12-18 agost. 500 Ptes.
PARÍS, BRUXEL·LAS I LONDRES. 15-20 agost. 800 Ptes.

CAPITALS D'EUROPA
Berlín, Múnic, Viena, Praga, Hèrlin, La Haya, Brussel·las i París. 15 agost-13 set. 1.450 Ptes.

CASTELLS DEL RHIN
Casades del Rhin, Selva Negra, Salses, Frankfurt, Colonia, Brussel·las i París. 16-31 agost. 780 pesetas. Lon. 10-20 agost. 875 Ptes.

EUROPA CENTRAL I DINAMARCA. Coppen-hagen, Berlín, Xecoburguilla, Holanda, Salses, Brussel·las i París. 17 agost-12 set. 1.050 Ptes.

PARÍS I EXPOSICIO BRUXEL·LAS: 19-20 agost. Vistants camps basilla, Reims i Orleans. 500 Ptes.

PORTUGAL, GALICIA I NORD D'ESPANYA: 20 agost-12 set. 600 Ptes.

3 DIES A MALLORCA I EXCURSIONS 75 Ptes.

VIATGES BAIXAS S. L. Rambla Centre 89 (Passatge Baccardi) — Telèfon 12400

LA COSTA BLAVA I ELS ALPS
del M. Garroin i de 10 agost. Ptes. 500
PIRINEU, VALL D'ARAN, 12-18 agost. Ptes. 500
COSTA BRAVA, ANDORRA, 14-17 agost. Ptes. 150
VIATGES BÀRCELONA Pelava 62 pl. 1 19016

Figura 52. Anunci de viatges a Mallorca des de Barcelona (Font: La Vanguardia 4/05/1935, pp. 6).

Entre el 1930 i el 1935, la major part dels turistes arribats a l'Estat espanyol procedien de França (62%), seguits de Gran Bretanya (17,3%), Alemanya (9%) i dels EUA (5,3%) (Esteve i Fuentes, 2000). En el cas de Mallorca, al 1934, el 48% dels turistes eren espanyols, seguits dels anglesos (16%), francesos (14%), alemanys (8%) i dels procedents dels EUA (4%) (Cirer, 2009b). És a dir, en quant a nombre de turistes la major part d'aquests procedeixen del propi Estat, una característica que canviarà radicalment amb la irrupció del turisme de masses. Els turistes que arribaven en els anys 1920 i 1930 ho feien cada cop més mitjançant les agències de viatges. Segons Barceló i Frontera (2000:23) "varen aparèixer diferents agències de viatges com Wagons Lits Cook, Viajes Marsans, Compañía Española de Turismo, Viajes Baleares i altres". Aquestes s'encarregaven tant de les comunicacions externes com de les excursions internes dins l'illa. El 1929 es fa una important difusió del material de promoció del Foment del Turisme que anà adreçat, entre d'altres, a les companyies de viatges (p.ex. Wagons Lits Cook, Marsans, Exprinter, Spanish Travel Bureau de Londres, Mer, Mitropia de Berlín, Compañía Española de Turismo, Barcelona Express, Hispania, Centre Balear de Buenos Aires, Compañía Mixta de Navegación de Marsella i la Bureau of Information Pro-España de New York) (Vives 2005:115). Per tant es pot destacar que ja hi ha una forta presència i connexió amb les principals agències de viatges espanyoles i internacionals. Es pot subratllar el paper de les catalanes com Cataluña Express, que organitzaven viatges de curta estada a l'illa, en els que s'oferia un paquet complet –viatge, allotjament i excursions– (veure figura 52). Cirer (2009b:251) ens

comenta que "la presència d'expedicions catalanes a Palma és una constant durant tot el segle XX [...] en un principi els catalans que venien a Mallorca ho feien de forma individual o enquadrats en agrupacions específicament excursionistes, però prompte aparegueren empreses de viatges especialitzades en l'organització de viatges a Mallorca". La vinculació de les agències catalanes amb el capital turístic mallorquí s'explicita en el fet que dues agències de viatges catalanes, Viajes Catalonia i Viajes Blau, es convertiren en socis protectors del Foment del Turisme de Mallorca a finals dels anys 1920 (Vives, 2005).

A més, podem apuntar les connexions que es produeixen entre el capital bancari i el turístic. Viajes Catalonia estava vinculada al Banc de Barcelona i al Banc de Catalunya. El 1930 es constitueix Viajes Baleares SA que és una filial de Viajes Catalonia, situada a la planta baixa de les oficines centrals del Crèdit Balear. El Banc de Crèdit Balear va adquirir aquella filial al 1932 i adoptà el nom de Viajes Iberia SA. Aquesta se convertiria en una de les principals agències de viatges espanyoles que passà a ser propietat, als anys 1950, d'un dels membres del Consell d'Administració del banc i industrial de les sabates d'Inca: Llorenç Fluxà (Payeras, 1973). Emperò, abans de Viajes Baleares SA ja es pot esmentar l'existència a Palma de l'agència Las Islas Doradas, propietat de Carles Garnier. Aquesta agència programà al 1920 una expedició als camps de batalla de la Gran Guerra (Vives 2005:83). El fet que el 1934 es celebràs a Palma el XVè Congrés de la Federació Internacional d'Agències de Viatges ens pot

donar una idea de la força que ja assolía el negoci turístic mallorquí dins l'escena internacional, just en els anys anteriors a la Guerra Civil (Buades, 2004; Vives, 2005).

- Hotel Formentor: símbol d'una època.

Figura 53. a) Hotel Formentor dies abans d'inaugurar-se i al fons es veu la flota britànica fondejada a la Badia de Pollença (Font: Alcover 1992:59); Adán Diehl i Joan March Servera (segon i tercer començant per l'esquerra) (Font: Alcover 1992:9).

Entre els hotels paradigmàtics de Pollença està el de Formentor. El seu promotor fou l'argentí Adán Diehl Altgelt. Aquest va conèixer Pollença el 1913 gràcies al seu amic argentí i pintor, Tito Cittadini que a la vegada l'havia conegut a través del pintor català d'Anglada-Camarasa. Diehl pertanyia a una família aristòcrata d'origen renà molt ben posicionada en les esferes del poder a Argentina (Alcover, 1992). Diehl després de llicenciar-se en dret es va traslladar a París, destinat com a corresponsal del diari La Nación per a cobrir la Gran Guerra. Allà formà part del grup literari Nouvelle Revue Française i es va relacionar amb els intel·lectuals de tot arreu que es trobaven a París. L'argentí va decidir comprar una part dels terrenys de Formentor el 1926⁴³⁰ i també comprà una casa a l'horta de Pollença per la seva esposa, Elena Popolico. El pintor de l'Escola de Pollença i íntim amic de Diehl, Tito Cittadini comentava que "el solar, que l'incendi havia propiciat, era magnífic per un hotel" (Lull 1979:10). Aquelles adquisicions es feren gràcies a la fortuna familiar que manejava Adán Diehl. Emperò, per a pagar la inversió del complex turístic de Formentor –hotel, carretera, electricitat, aigua, pista de tennis, camp de golf, platja privada, moll, etc– hagué de recórrer a

finançament extern, o millor dit més o manco extern. La construcció de l'hotel es feu en base al préstec de la Banca Tornquist⁴³¹ que era de la seva pròpia família a Buenos Aires (Lull, 1979). En aquest cas sembla que l'ombra de Joan March també arriba a Formentor ja que el contrabandista mallorquí acompanyà al banquer argentí, Carlos Alfredo Tornquist, en una visita a Formentor (Lull, 1979). Cal destacar el fet que els Tornquist eren els representants, a Argentina, del grup industrial alemany Krupp –dedicat a la fabricació d'armes–, a més d'estar relacionats amb d'altres grups industrials i bancaris europeus (Marichal, 1984). Per la seva banda, Joan March Ordinas era soci de la societat alemanya Krupp mitjançant la Unión Naval de Levante (Ferrer, 2008b).

El 1929 el Formentor amb 90 places obria les seves portes adreçades a una clientela bohèmia, adinerada i famosa en la que hi tenien cabuda els escriptors i artistes de tot Europa, nobles i grans mandataris. Els costos de construcció es varen disparar, especialment per mor de les dificultats en el transport de materials, per la manca de previsió dels costos reals del projecte –especialment pel que fa a la construcció de la carretera– i per les dificultats a l'hora d'obtenir aigua. Junt amb l'hotel es va construir un camp de golf de 9 forats que fou inaugurat el 1934, però aquest es va abandonar degut a la manca d'aigua. La carretera que anava cap a Formentor, dissenyada per Antonio Parietti, es va construir paral·lelament a l'hotel sense recolzament de les autoritats públiques. Tal com ens indica Riera (2009:72) "la carretera del Port de Pollença a Formentor figurava en un pla provincial de camins veïnals subvencionats per l'Estat. Els ajuntaments interessats en la seva construcció l'havien de sol·licitar, a més de

⁴³⁰ Diehl comprà els terrenys en dues tandes i en cadascuna desemborsà 260 mil pessetes. La primera el 1926 i la segona dos anys més tard. L'import total a abonar era de 520 mil pessetes a un interès de l'1% anual i a abonar en 10 anys i la superfície era d'unes 1257 Ha (Lull, 1979; Alcover, 1992; Riera, 2009).

⁴³¹ La Banca Tornquist li va prestar uns 14 milions de pessetes de 1930. A aquesta suma s'haurien d'afegir les aportacions fetes per la mare de Diehl (Alcover, 1992).

contribuir amb materials i obrers. L'ajuntament de Pollença havia sol·licitat la construcció del camí a la Cala de Sant Vicenç i el de Pollença a la mar per l'Almadrava, tot renunciant al de Formentor. Parietti va haver de convèncer al consistori de que aquest darrer era també fonamental i així es començà a construir". A aquella situació se li afegí el retall del flux financer procedent d'Argentina degut a la crisi financera internacional de 1929, per la qual cosa hagué d'acudir a la banca local. El Banc de Crèdit Balear fou l'entitat que finançà les operacions de Diehl (Llull, 1979; Cirer, 2009b). L'home que dissenyà l'hotel junt amb Adán Diehl fou Felipe Bellini, a qui ens referirem més endavant (Seguí-Aznar, 2001).

El 1930, en plena crisi mundial, Adán Diehl va cercar nous socis degut als problemes financers i fundà la Societat Mercantil Formentor SA amb un capital inicial de 5 milions de pessetes. La societat estava constituïda per: Adán Diehl (9000 accions), Guillem Borràs (50 accions), José M. Madico (50 accions), Pere Montaner i Gual –Comte de Peralada– (4 accions) i Gabriel Villalonga (4 accions) (Riera, 2009). Aquell mateix any, Diehl ingressà com a vocal del Foment del Turisme. Lluny del que sovint s'ha donat a entendre d'aquest personatge, sembla que Diehl no era tan excèntric ni una persona poc entenedora del dur món dels negocis –com per exemple quan Llull (1979:10) ens diu que "Diehl era l'antítesi d'un home de negocis"–. Així, aquell mateix any va constituir la societat Formentor SA amb la que pretenia dur endavant l'ampliació dels seus negocis entre els quals es trobava el projecte de construcció d'un hotel de grans dimensions i una urbanització a la badia de Pollença (Cirer, 2009b). El 1931 amplia l'Hotel Formentor fins a 127 places (Buades, 2004). A la vista d'aquestes operacions i projectes, tot sembla indicar que les expectatives de Diehl se presentaven molt optimistes. Diehl s'havia criat dins d'una família molt lligada a les lògiques empresarials i sembla que el mite del Formentor també afectà al propi Diehl que encara és vist com un romàntic i no com un home de negocis. En aquells moments no trobava limitacions financeres. La crisi financera internacional encara no havia contagià al sistema bancari mallorquí, principal finançador de les seves operacions. Emperò, les despeses del Formentor se disparaven i acabà fent suspensió de pagaments. D'acord amb Alcover (1992:24-25) "el seu parent Tornquist, ja esperonat per la necessitat allà [a Argentina], encara va ser més pressionat per interessos de persones d'aquí, en la reclamació dels seus crèdits [podria ser en Joan March?]. I el que va precipitar les coses va ser el final de l'ajuda de José Maria Mádico, quan el Crèdit Balear va suspendre pagaments". Es veu que el contacte de Diehl al Crèdit era Mádico, el cap d'oficines del Crèdit entre 1917 i 1934, i aquest va fugir a París on es suïcidà per mor de la suspensió de pagaments del banc al 1934.

Excursions de VIATGES BAIXAS
ESPORTS DE NEU a CHAMONIX (Mont Blanc).
 Del 15 al 23 Decembre, 420 Ptes.
«ESTRAPERLO» a FORMENTOR (Mallorca).
 For.fait 75 Ptes. Informis d'aquesta novetat.
VIATGES BAIXAS, Rbla. Centre, 33. T. 12492

Figura 54. Anunci de l'Hotel Formentor i l'estraperlo (Font: La Vanguardia 8/12/1934, pp.22).

Finalment, Adán Diehl i Elena Popolicio acabaren partint de Pollença al 1932, primer en direcció a París i llavors a Argentina. Popolicio es posà a treballar de decoradora i Diehl fou anomenat Inspector General de Justícia a Buenos Aires (Alcover, 1992). El juny de 1934 Diehl va efectuar la cessió de terrenys als seus creditors. Entre

aquests es trobaven Ignasi Rotger que era l'administrador i director de l'hotel que rebé uns 3600 m² com a pagament als seus serveis i Jaume Ensenyat, president de Formentor SA, amb una cessió de 12000 m² (Riera, 2009). El Crèdit Balear es feu amb la propietat i la gestió de l'Hotel Formentor, de la que s'encarregaren dos membres del Consell d'Administració de l'entitat: Antoni Marquès Bennàssar i Antoni Socías Morell (Llull, 1979). El 1934, any de la fallida del Crèdit i quan aquest banc era el propietari del Formentor, Strauss i Perle introduïren la ruleta que havien inventat, Straperlo, al Casino de Sant Sebastià i a l'Hotel Formentor. La República havia prohibit el joc i els inventors de la ruleta feren tota una sèrie de negociacions al més alt nivell –especialment gràcies a l'ajuda d'Aurelio Lerroux– per tal de permetre la seva introducció. El govern radicalcedista d'Alejandro Lerroux va acollir la proposta dels inventors d'aquell joc que sempre donava guanys a la banca. Just 8 dies després d'haver-se instal·lat la ruleta (fraudulenta) al Formentor, esclatà l'escàndol de l'estraperlo que afectà a nombroses personalitats del Partit Radical. Strauss que havia "arribat" uns 30 milions de pessetes en els seus negocis a Espanya contactà amb Indalecio Prieto, aleshores exiliat a Bèlgica, a qui transferí valuosa informació sobre la vinculació dels seus adversaris polítics en l'afer de l'estraperlo. El 25/10/1935 Lerroux dimitia i alguns membres del seu partit, entre d'ells Aurelio

Lerroux, foren declarats culpables de corrupció. Aquests esdeveniments marcaven el final del Bienni Negre (1934-1935) (Sole, 17/09/1995).

Després de la fallida del Banc de Crèdit Balear, el Formentor canvià de mans i es traspassà a Jaume Ensenyat que era advocat de l'entitat financera i membre del seu consell d'administració. Una part de les terres passaren a la Banca Tornquist i la resta a la societat Formentor SA. Durant la Guerra Civil Formentor fou adquirit per un grup d'empresaris que estaven interessats en l'explotació silvícola de la finca. El 1936 fou adquirit pel Banco de Valencia. Aquest el va vendre el 1945 a les cadenes hoteleres catalanes Hoteles de Montaña (HOMONSA) i Hoteles Unidos SA (HUSA) (Llull, 1979; Riera, 2009). El propietari de la primera era Felip Beltran i Güell "un aristòcrata català que havia guanyat la guerra i estava disposat a no deixar perdre les oportunitats de negocis i inversions que la victòria de Franco li oferia en abundància" (Riera 2009:154) i els de la segona la família Gaspard. De cap delegat de l'hotel s'hi col·locà a Josep Maria Carbó (Riera, 2009). El 1953 un grup de persones encapçalades per Joan Buadas adquiriren l'Hotel Formentor (IFORSA, Inmobiliària Formentor SA) per 15 milions de pessetes. El grup estava format, a més de Joan Buadas, per Ernesto Hernández Sora, Joan Ochogavía, Ignasi Rotger, Antoni Balaguer i el Sr. Capó. Un aspecte no poc important és el fet que aquest grup estava cofinançat per la Banca March (Riera, 2009). La família Buadas al capdavant d'IFORSA, seria l'encarregada d'explotar el conegut hotel i d'urbanitzar la zona fins a la seva venda al Grup Barceló el 2006 (Riera, 2009).

- Mallorca: urbanisme i turisme cavalquen junts.

Figura 55. Plànol de la Ciutat Jardí del Coll d'en Rabassa (Seguí-Aznar 2001:84)

L'arquitecte Gaspar Bennàssar (1869-1933), redactor del pla urbanístic de Palma el 1917, entenia que la ciutat turística havia d'oferir nous espais per l'oci i obrir-se als nous mitjans de transport terrestre. Cal tenir present que els principals promotors turístics, com Ferran Alzamora o Josep Tous també estaven estretament vinculats amb la introducció dels nous mitjans de transport a Mallorca, tant amb la via de ferro com amb l'automòbil (Batle i Pujalte, 1997). Per altra banda, Bennàssar proposava la urbanització de zones de Palma situades a l'extraradi com per exemple s'Arenal i també proposava la

construcció d'un passeig a primera línia de mar –el que més endavant serà el Passeig Marítim– on hi projectava un barri residencial que enllaçaria El Terreno i la ciutat⁴³². Recordem que ens trobam en plena Guerra Mundial i que l'Estat espanyol es va mantenir una postura neutral, la qual cosa reportà sucosos guanys a les classes empresarials. Esteve i Fuentes (2000:17) escriuen que "l'especulació, els exorbitants beneficis, l'alça de preus i alguna escassetesa de béns possibiliten un gran procés d'acumulació de capital, de concentració empresarial i d'impuls industrial en algunes zones del país". Com hem esmentat en apartats anteriors, alguns dels grans empresaris de les illes feren de la guerra un autèntic negoci, com per exemple Joan March (Ferrer, 2000) o d'altres amb major "tradicció" empresarial que també saberen treure profit de les situacions guerrerres, com per exemple Matutes, els Alzamora, els Salas, etc.

Si el Pla de Bennàssar era aprovat en plena guerra (1917), una de les poques propostes de Bennàssar que prosperà fou la de la construcció d'un barri turístic: Ciutat Jardí (o Paret Blanca). Quan ja estava pràcticament decidida la sort de la Gran Guerra –aquesta finalitzà l'11/11/1918–, l'empresari palmèsà Josep Tous Ferrer⁴³³ constituïa la societat Progreso Urbano

⁴³² Els interessos lligats a aquella operació devien ser molt grans ja que com esmenta Vives (2005:59) "els senyors Enric Alzamora, Pere Garau [enginyer], Jeroni Estades [càncic de Sóller], el batle de Sóller i alguns membres de la Junta Directiva de l'entitat [Foment de Turisme de Mallorca], a partir d'un convit celebrat a Sóller [en motiu de la inauguració del tren de Sóller el 1912], decidiren elevar una petició al ministre de foment perquè tan aviat com fos possible, s'aprovàs el projecte d'expedient de reforma, engrandiment i urbanització de Palma" (Vives 2005:59).

⁴³³ Seguí-Aznar (2001) ens diu que Josep Tous Ferrer participà en diverses empreses, entre les que es troba l'Hotel Alhambra. Cirer (2009) escriu que probablement Tous Ferrer i Joaquim Mascaró degueren ser socis.

SA (17/08/1918), per dur a terme la urbanització de la Ciutat Jardí al Coll d'en Rabassa⁴³⁴. Cirer (2009b:238) ens diu que molt probablement "l'empresa promotora acabà a l'òrbita de Ferran Alzamora Gomà". Aquesta urbanització pretenia combinar la idea de balneari decimonònic i estació d'estiueig i segons Seguí-Aznar (2001:37) "la influència de les propostes dels teòrics anglesos sobre la *ciutat-jardí*, hem d'indicar que són tan superficials que arriben a poc més que la mera denominació". El projecte d'urbanització de Ciutat Jardí (figura 55) serà la primera passa dins del projecte turístic-immobiliari balear que en la cerca del sol i la platja, acabaran destruint la franja litoral. En aquella zona se va edificar l'hotel Ciutat Jardí (15 habitacions), propietat de Bartomeu Ferrà, que fou inaugurat el 1922. Aquest hotel és dels més antics de la zona oriental de la Badia de Palma. La urbanització de la Ciutat Jardí no es va acabar i durant anys hi havia construïdes tan sols dues fileres d'illetes. Com s'ha apuntat anteriorment en relació al contraban i els mecanismes de blanqueig, Ferrer (2008a:121) assenyala que el propietari de l'hotel era el contrabandista Magí Marquès. No sabem si es tracta d'una errada o és el mateix Magí Fullana Pizà (emprant el malnom de Marquès) que adquirí el 1940 les accions de Pro Urbano SA i es quedà amb l'hotel al 1940 (Sbert, 2002). En els anys 1920 i 1930 se construïren alguns xalets. Cal destacar el fet que en els anys 1930, Seguí-Aznar (2001) comenta que malgrat els projectes dels xalets fossin signats per l'arquitecte local Francesc Casas, és quasi del tot segur que l'arquitecte que els dissenyà fou el nord-americà Arthur Edward Middlehurst que s'instal·là a Mallorca el 1930 i que per la seva condició d'estranger no podia signar els projectes. Aquest arquitecte el trobarem en altres projectes d'urbanització com el de la Platja d'Alcúdia (Seguí-Aznar, 2001).

Tanmateix la urbanització turística del litoral té un precedent anterior al de Ciutat Jardí. De fet, és en la propietat del marquès de Campofranco (Antoni Rotten Gual), Son Sunyer (1420 Ha) a s'Arenal, on hi ha localitzat un primer projecte d'urbanització turística. Una part de la finca fou venuda a la Congregació Franciscana per construir el seminari conegut com La Porcíncula (20,6 Ha). El 1910 l'empresari llucmajorer, Joan Catany Salvà, comprà al marquès de Campofranco 434 Ha del pinar de Son Sunyer, amb 20 mil pessetes pròpies i 50 mil d'un préstec de la Societat de Crèdit Balear. En no poder afrontar el pagament del préstec es va acordar que la societat bancària Fomento Agrícola Industrial y Comercial de Lluçmajor, formada per empresaris i comerciants, es faria càrrec de la part compromesa per Catany. El Fomento, el 1912, va encarregar a Gaspar Bennàssar un projecte d'urbanització. En el plànol de la figura 56 es pot veure la divisió en parcel·les de Son Sunyer (Sbert, 2002). Finalment el projecte no reeixí com s'esperava i "va haver desbandada i execucions judicials vàries del Banc de Foment [...] El de Son Sunyer, desgraciadament pels promotors i compradors de solars no resultà ni molt menys el beneficiós, econòmicament parlant, com se'ls havia il·lusionat. Però amb el temps se va fer realitat el que ja pensaven aquells homes avançats en idees del seu temps" (Sbert 2002:31). En el plànol de Bennàssar (figura 56) es pot veure quins eren els propietaris de les diferents parcel·les del que havia de ser la urbanització turística, entre els que es poden destacar Miquel Lladó i Gregori Carbonell, Damià Montserrat, Francesc Pisà, Ferran Alzamora i el propi Bennàssar. Els tres grans compradors foren: Damià Montserrat –zona propera a la illeta dels Republicans–; Julià Garau –pinar de les Meravelles–; i la comunitat de franciscans (Cabellos, 2009)⁴³⁵.

⁴³⁴ El projecte d'urbanització degué ser redactat per Jaume Aleñà Guinart o Gaspar Bennàssar (Seguí-Aznar, 2001).

⁴³⁵ Fernando Alzamora Gomà inicià el 1930 la parcel·lació de ses Meravelles, que correspon a la parcel·la que Alzamora adquirí de Son Sunyer. El 1923 Lluís Vives i Mateu Zaforteza adquiriren porcions de Son Sunyer, tot iniciant posteriorment la parcel·lació i urbanització de Bellavista (Cabellos, 2009).

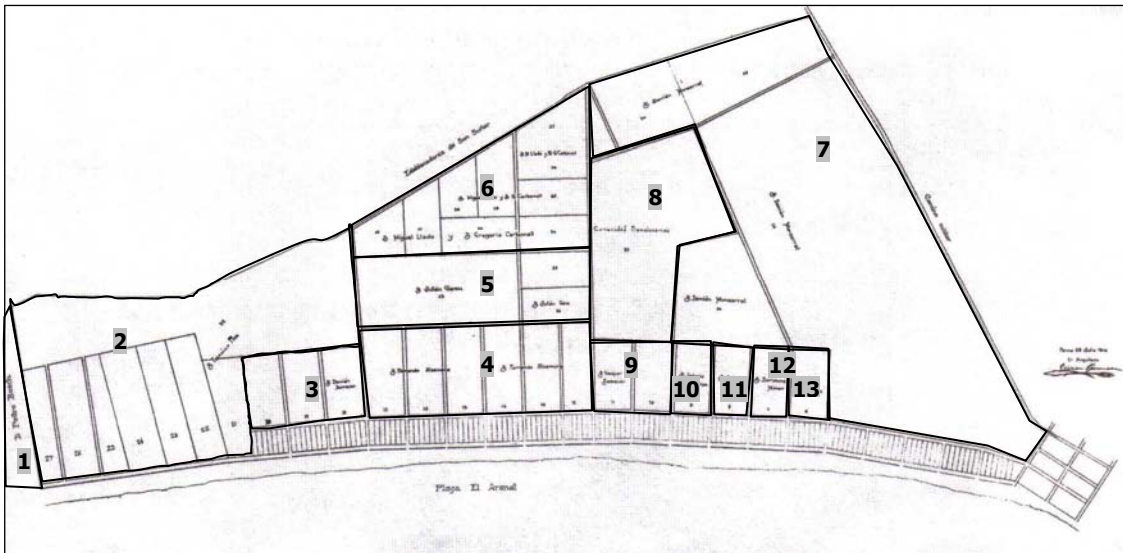

Figura 56. Projecte d'urbanització de Son Sunyer de Gaspar Bennàssar 1914 (Sbert 2002:29). Nom dels propietaris de les parcel·les: (1) Pedro Bosch; (2) Francisco Pisà; (3) Damián Bennàssar; (4) Fernando Alzamora; (5) Julián Garau; (6) Miguel Lladó i Gregorio Carbonell; (7) Damián Monserrat; (8) Comunitat Franciscana; (9) Gaspar Bennàssar; (10) Antonio Campos; (11) Antonio Raco; (12) Bartolomé Moner; (12) Pedro Garau; i a la part posterior posa "establecedores de Son Sunyer".

A principis dels anys 1930 el negoci turístic se mesclà plenament amb el negoci urbanístic i immobiliari. En quant als turistes que visitaven Mallorca cal tenir present que com ha assenyalat Barceló (1966:51) "s'ha de fer notar que el nombre de turistes en realitat seria major del que presenten les estadístiques, ja que gran nombre d'ells, segons els comentaris de les Memòries de la Cambra de Comerç, viuen en cases llogades, per la qual cosa són mal de controlar". Un article del *National Geographic* de 1924 ja ens comentava l'experiència de tenir una casa a Mallorca a l'article de Phoebe Binney Harnden "Keeping house in Majorca". En concret fa referència a la família Boyds que residien en una casa a Deià (Brimley, 1924)⁴³⁶. Mary Stuart Boyds havia escrit al 1911 un llibre que presentava les illes a la societat britànica: *The fortunate isles: life and travel in Majorca, Minorca and Iviza*. A finals dels anys 1920 i principis dels 1930 hi hauria un important nombre d'estrangers que anaren a viure a Mallorca. Es tractava de rendistes, pensionistes, militars de la Gran Guerra retirats, artistes o jubilats que comptaven amb un pressupost que a Mallorca els hi permetia gaudir de tota una sèrie de comoditats que al seu país no podien aconseguir gràcies al diferencial de preus (Barceló, 1966).

A Pollença, d'acord amb Torrens (1983:7) "les cases del Moll [Port de Pollença] que arrendaven habitacions eren nombroses i des de feia molt de temps. Les bodeguetes, tavernes, restaurants, s'anaven ampliant quan les circumstàncies ho permetien, per això quasi tots els hotels han nascut de l'explotació familiar i l'ampliació gràcies a l'estalvi dels seus propietaris". A més del turisme estranger, s'ha de tenir en compte que una part la població pertanyent a la burgesia illenca començaren a gaudir del sol i la mar en determinades zones de l'illa on es desplaçaven a residir temporalment. Segons Rosselló-Verger (1964:490) "a partir de 1900 se presenta l'estiu com un fenomen social creixent" que es tradueix en una progressiva ocupació del litoral per edificacions, primer molt precàries, per la residència dels estieujants. En el cas de Pollença, March et al (2006:28) ens comenten que "un d'aquests estieujants mallorquins era el socialista Alexandre Jaume, que gaudia d'un xalet en aquest indret [Port de Pollença], mentre el republicà Francesc Carreras, de Menorca, s'allotjava a l'Hotel Mar i Cel les temporades que passava a Pollença".

Un dels espais que experimentaren una important transformació sociourbana fou el barri del Terreno a Palma (Barceló, 1963). Els terrenys que foren del Cardenal Despuig havien estat adquirits el 1814 per Jaume Sitjar, qui al cap d'un any els va vendre a Joana Aina Vidal i Serra de Marina. Barceló (1963) comenta com aquella zona es convertí a partir de 1821, per

⁴³⁶ El 1929 el poeta anglès, Robert Graves es va desplaçar a Deià on hi va viure quasi ininterrompudament fins a la seva mort al desembre de 1985.

diversos motius⁴³⁷, en una zona de refugi per a part de la població de Ciutat. La Societat d'Amics del País sol·licità autorització al govern militar per a urbanitzar la zona a finals dels anys 1830. A partir de llavors començaria l'edificació de la zona que protagonitzà la família Rubert, hereus de Joana Aina Vidal. La unió de cases que anirà configurant la zona de El Terreno serà de tipus anàrquic i amb edificacions d'escàs valor arquitectònic i alhora un tant pretensives (Barceló, 1963). El Terreno es convertí en zona de residència, però sobretot d'esbarjo i estiuèig de la burgesia palmesana. Podem dir, d'acord amb Barceló (1963:135) que "El Terreno és una barriada d'esbarjo d'una part, no la més acabada, de la societat palmesana, un lloc d'oci, una evasió del quotidià". El ritme de construcció de la barriada fou bastant ràpid i es passà de 343 edificis al 1887 –204 d'una planta, 128 de dues plantes, 11 de més de dues– a uns 511 edificis al 1930 –234 edificis d'una planta, 230 de dues plantes, 47 de més de dues– (Barceló, 1963).

Al llarg de les primeres dècades del segle XX, en el Terreno s'hi construïren establiments hotelers (p.ex. l'Hotel Victoria 1910; l'Hotel Mediterráneo 1923). Aquesta zona residencial i d'oci fou la primera que va comptar amb servei regular de transport, primer amb ripperts (1890) i llavors amb tramvia (1916). Aquella barriada que estava en certa manera separada de Palma va passar a formar part del continu urbà a partir del moment en que s'urbanitzà la finca de Son Armadans cap a principis dels anys 1930 (Barceló, 1963). Aquesta urbanització, tal com s'ha exposat anteriorment, fou promoguda per Joan March quan adquirí aquestes propietats a Ferran Truyols, el mateix que havia participat en el capital del Grand Hotel.

Barceló (1963) ens comenta com, a partir de 1925, molts d'estrangers començaren a residir de manera fixa en els hotels del barri. Uns hotels que segons Barceló (1966) estaven "explotats en la seva major part per alemanys". El Terreno se convertí en una zona d'estades de llarga durada, i fins i tot de residència permanent, per part de nombrosos estrangers que sobretot llogaven cases particulars. Així mateix, podem recordar que als anys 1930 s'estava preparant el terreny per a la nova confrontació bèl·lica i que les potències estaven estenent les seves xarxes de control per les zones susceptibles de ser objecte de disputa o de valor geoestratègic. Les Balears, tal com ja havia passat a la Gran Guerra, eren un dels enclavaments geoestratègics més importants de la Mediterrània. L'any 1930 tenim que a El Terreno hi residien unes 73 persones procedents dels EUA i 52 britàniques, tot essent les dues principals nacionalitats de residents estrangers a la barriada. Al temps que els principals hotels estaven gestionats per alemanys (Barceló, 1963; Barceló, 1966).

La forta presència d'estrangers a la zona⁴³⁸, particularment britànics i nord-americans, es constata pel fet que hi hagi una capella evangèlica anglicana; una escola per nins estrangers seguint els plans d'estudis d'Anglaterra; un cinema que projectava pel·lícules en versió original adreçat als estrangers; un Club Britànic; llibreries i quioscs amb premsa estrangera (Barceló, 1963; Barceló, 1966). Una qüestió a considerar és que en els anys 1930 ja hi haurà premsa escrita en les principals llengües dels clients estrangers: el diari El Día tenia una pàgina en anglès, Daily Chronicle; dos setmanaris en anglès, Palma Post i el Majorca Sun and Spanish News; dos setmanaris en alemany, Die Woche i Die Insel; i un en francès, Le Jeudi (Barceló i Frontera, 2000).

Relacionat amb l'increment del nombre de turistes-residents de finals dels anys 1920, un dels trets més importants a tenir en compte, ve donat per la projecció de noves urbanitzacions que són de promoció privada i que es localitzen en el litoral fora del terme municipal de Palma (Seguí-Aznar, 2001). Seguí-Aznar (2001) destaca que la major part d'aquestes urbanitzacions foren planificades per tècnics de fora de l'illa, entre dels quals s'hi troben estrangers que residien a l'illa i que estaven vinculats a diversos projectes turístics. Unes urbanitzacions que seguiren el camí encetat per les primeres parcel·lacions i urbanitzacions litorals ja s'havien iniciat a Son Sunyer i a Ciutat Jardí dins del terme de Palma

A la zona NE de l'illa de Mallorca, a la comarca del Llevant, al 1926 es parcel·là s'Hort de Mar a Son Servera, una zona que, posteriorment, serà coneguda com Cala Millor. El

⁴³⁷ Barceló (1963) esmenta que en motiu de la febre groga de 1821 s'adequà una zona del Terreno per acollir gent no contaminada. Més endavant, el 1835, hi va haver un tremolor de terra i molta gent es va refugiar en el Terreno.

⁴³⁸ El 1932 es va construir una imponent mansió a Can Barbarà, bessona del Palau de Marivent, que es coneix avui dia com Villa Dragan. El romanès Joseph Constantine Dragan (1917-2008) va adquirir la mansió al 1960. Dragan es dedicà als negocis petrolers i ha estat esmentat al capítol I d'aquesta tesi per la seva promoció dels estudis de bioeconomia i, particularment, pel recolzament al seu compatriota romanès Nicholas Georgescu-Roegen (Manresa, 2005; Alomar, 19/04/2008; Vicens, 22/08/2008).

matrimoni format per Jaume Caldenty i Margalida Sard compraren un quiosc a la platja i al cap de poc temps un solar en el que aixecaren l'Hotel Eureka que seria l'únic de la zona fins el 1961. El 1933 es constituïa la societat Playas de Cañamel SA per tal d'urbanitzar una zona (Canyamel) de Capdepera. Aquella urbanització havia de comptar amb totes els artefactes urbano-turístics (p.ex. casino, golf, pista de tennis) i a la societat hi trobam Kendal Park de Director Gerent (en nom de la Spanish Trading Co), José M. Mádico del Banc de Crèdit Balear i l'aristòcrata José Quint Zaforteza Amat⁴³⁹. La urbanització s'havia de dur a terme dins dels terrenys propietat de Quint Zaforteza, però amb la irrupció de la guerra, la societat es va dissoldre, tot recuperant la propietat el propi Quint Zaforteza qui acabà la construcció de l'hotel el 1949 (Buades, 2004; Terrasa, 2010). En aquells anys, el batle de Capdepera i contrabandista Miquel Caldenty impulsà una potent política en favor dels interessos urbano-turístics, tot destacant l'interès per obrir xarxes viàries que conduïen als seus terrenys (p.ex. 12 Ha a la finca de n'Aguait; 41,3 Ha a Son Favar i 21,63 Ha a s'Heretat) i també als terrenys de José Quint Zaforteza Amat que era el propietari de la possessió de Son Bessó i de les Coves d'Artà, entre d'altres.

A Cala Rajada es projectaren tot un seguit d'urbanitzacions al llarg dels anys 1930: Àngela Orpí Serra sol·licità parcel·lar la zona de Son Moll; Joan Ferrer Ginard per urbanitzar n'Aguait; Nicolau Servera Espinosa per urbanitzar la finca sa Pedruscada. Aquest boom constructor anà acompanyat de la instal·lació de colònies estrangeres, tot destacant l'alemanya (Terrasa, 2010). A Cala Moreia (Manacor) se dissenyà també la urbanització de s'Illot (Seguí-Aznar, 2001). La visita que, en aquella època, realitzà a Mallorca Walter Benjamin, per tal d'arreglar el seu visat, va transcórrer en bona part a Cala Rajada. Allà visità amics seus, com l'escriptor i traductor Friedrich Burschell. Sembla que la major part dels que hi vivien eren alemanys i Benjamin observà que "el nivell de vida que duia la colònia d'alemanys de Cala Rajada no tenia res a veure amb el que duia no solsament Walter Benjamin [extremadament precari], sinó la majoria dels estrangers d'Eivissa" (Valero 2001:126).

A Sóller, cap a finals dels anys 1920 es construeix la carretera i el pont des Camp de sa Mar a la vessant occidental del port; i el Foment de Turisme, a través del vocal solleric, Jeroni Estades, pressionà per que es milloràs el camí que conduïa al far en aquella mateixa banda del port (Vives, 2005). Jeroni Estades era un dels principals cacics del poble (Ferrer, 2000). La febre de les urbanitzacions també arribà al Port de Sóller: entre el 1929 i el 1930 s'aprovà la urbanització de la Platja d'en Repic, a la banda de ponent del port, que inclou l'Hotel Marina, dissenyada per l'arquitecte Carles Garau; entre el 1933 i el 1935 s'aprovaven les urbanitzacions des Través, entre la Plaça de la Torre i l'Hotel Marisol i la de la finca des Port; ambdues dissenyades pels arquitectes Carles Garau, Josep d'Oleza i Francesc Covas (Pérez, 2004).

L'eivissenc Josep Costa Ferrer (*Picarol*) fou un dels principals promotors de les urbanitzacions litorals turístiques. Aquest era un artista que s'havia dedicat a publicar vinyetes en diferents periòdics (p.ex. L'Esquella de la Torratxa de Barcelona, L'Asino de Roma, Frivolidad de Mèxic, Chicago Tribune, etc) i havia iniciat els estudis d'arquitectura a Barcelona. Picarol emigrà als EUA on establí un negoci d'antiguitats, Spanish Shop. En tornar dels EUA al 1928 es va instal·lar a Palma on va fundar Galerías Costa –fent d'antiquari i marxant– i començà a publicar les Guías Costa que es traduïren en diversos idiomes (Seguí-Aznar, 2001). Costa també estava molt ben relacionat amb la família March, encarregant-se personalment de la decoració del Palau March de Palma i del casal dels comtes Amayans de Lloseta, també propietat dels March (Alomar, 1986). Picarol coneixia nombrosos artistes, particularment els de l'Escola Pollencina i molts dels pintors que hi havia a l'illa exposaren a la seva galeria. Costa va adquirir una franja del litoral pollencí al pintor Roberto Ramaugé, que era el propietari de la Fortalesa, amb la intenció de construir-hi un poblat d'artistes. La urbanització, amb cases projectades per l'arquitecte nord-americà Middlehurst, fou paralitzada quan aquells terrenys se destinaren a usos militars i s'hi ubicà la base d'hidroavions. El projecte frustrat de Costa incloïa, a més, la construcció d'un gran hotel (Seguí-Aznar, 2001).

Posteriorment, el 1932, Josep Costa va adquirir per 15 mil pessetes unes 10 Ha de la marina de Santanyí amb la finalitat de construir una nova urbanització, Cala d'Or. El projecte de la urbanització va ser elaborat pel propi Costa i pel pintor italià i company d'Adán Diehl, Felipe Bellini qui havia exposat al 1930 a Galerías Costa (Seguí-Aznar, 2001; Rosselló-Verger, 1964).

⁴³⁹ Josep Quint Zaforteza Amat era el cap dels tradicionalistes mallorquins, dirigent dels carlistes mallorquins i al maig de 1937 fou anomenat cap de la Diputació Provincial de Balears, càrrec que ocupà fins el 1939.

Els primers en adquirir solars foren persones del món de l'art que probablement estaven molt vinculades amb el promotor i l'urbanista⁴⁴⁰. Emperò, tal com ens diu Damià Quetgles (22/06/1986) molts dels diners del contraban de Santanyí s'enterraren en la urbanització de Cala d'Or. Cap a finals del 1933 es començaren les primeres construccions que havien de seguir els criteris de l'estil eivissenc, definits per Costa. Els primers edificis aixecats havien estat dissenyats per Arthur Middlehurst (Seguí-Aznar, 2001:57).

En aquella mateixa zona, a Cala d'Or, el 1934 el belga van Crainest va obtenir l'exclusiva per aixecar un hotel al Caló de ses Dones i el també belga, Medard Verburgh adquiria els terrenys de Cala Llonga per a promoure la seva pròpia urbanització. L'única condició que els belgues havien de seguir era la de mantenir l'estil eivissenc marcat per Costa. Posteriorment, un altre grup d'inversors adquiriren ses Quaranta Quarterades per iniciar una nova urbanització, també projectada per Bellini. Aquesta va rebre el nom de ses Marines. La urbanització de ses Marines presentava una definició irregular que s'allunyava del model de la ciutat jardí seguit a l'altra urbanització. La urbanització de ses Marines fou interrompuda per la Guerra Civil (Rosselló-Verger, 1964; Seguí-Aznar, 2001). Segons Seguí-Aznar (2001:58) "la importància de tot aquest complex residencial que es denominà Cala d'Or radica en el seu caràcter pioner i modèlic; les seves cases en estil eivissenc i el traçat dels carrers i camins varen tenir rèpliques a moltes altres urbanitzacions, decennis després".

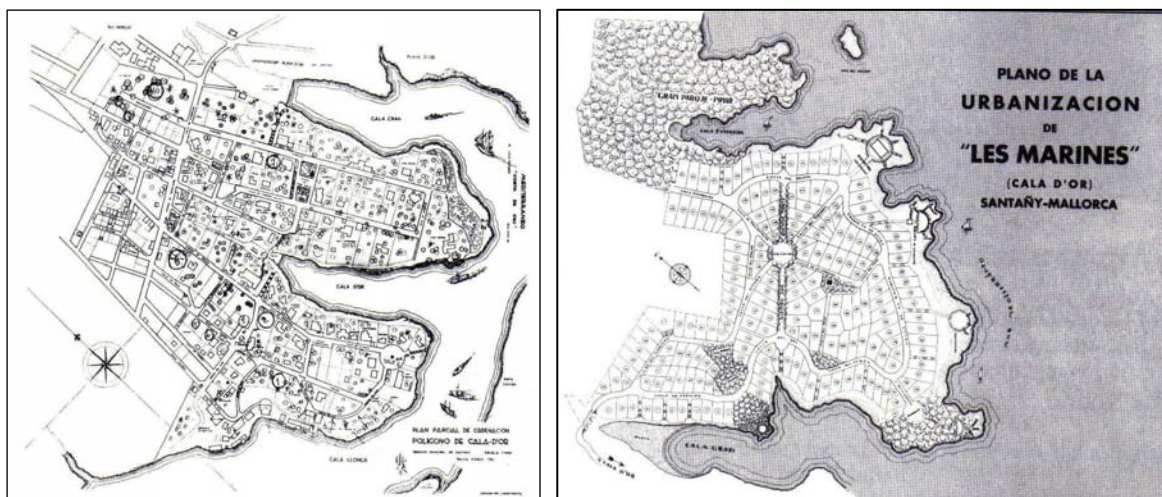

Figura 57. a) Plànol de la urbanització de Cala d'Or; b) plànol de la urbanització de "les marines" a Santanyí (Font: Seguí-Aznar 2001:77).

Altament, a la badia de Palma, Picarol seguí els seus negocis urbano-turístics amb la urbanització de San Antonio de la Playa, Can Pastilla (Palma en direcció a l'Arenal) (Seguí-Aznar, 2001). Sbert (2002:44) anomena com un dels pioners en la urbanització de Can Pastilla a Bartomeu Riutort Sabater⁴⁴¹ qui va adquirir una "trinxa" de costa, on va construir un establiment hotelier –aquest serà posteriorment l'Hotel Oasis– i un balneari i, a més, pretenia urbanitzar la zona. Els germans Ripoll Llompart, socis de Riutort, varen emprendre també la urbanització de Can Pastilla i, el 1927, cedien els terrenys per a aixecar l'església dedicada a Sant Antoni de Pàdua (Sbert, 2002). Mentrestant, a s'Arenal, se duia a terme la urbanització de Bella Vista (Barceló, 1966).

Un altre indret que va rebre l'impuls urbano-turístic fou la Badia d'Alcúdia, al nord de l'illa. D'acord amb Buades (2004) al 1932 es constituí una empresa per tal d'urbanitzar 300 Ha a Son Bauló (Can Picafort). A l'any 1933, el conegut arquitecte menorquí Nicolau Rubió i Tudurí, junt amb Ramon Dot, va comprar a la família Sampol Antich uns terrenys (3 Ha -2 Ha per a urbanitzar i 1 Ha de bosc) de la finca d'Alcanada situada a la vorera septentrional de la badia d'Alcúdia. Rubió Tudurí hi va projectar la urbanització que rebé el nom de Pueblo Español.

⁴⁴⁰ Els primers propietaris de les parcel·les foren: Olegario Junyent (escenògraf del Liceu de Barcelona); Ramon Balet (productor de cinema); Felipe Bellini (pintor i urbanista); Natacha Rambowa (actriu i esposa de Rodolfo Valentino); i els pintors Hermenegildo Anglada Camarasa, Lene Sneider, Domingo Carles i Sebastià Junyer (Seguí-Aznar, 2001).

⁴⁴¹ Els germans Bernat i Antoni Ripoll Llompart varen adquirir, junt amb Bartomeu Riutort Sabater, una part important de la possessió de Sa Torre Rodona amb expectatives urbanístiques (Sbert, 2002; Cabellos, 2009).

Aquesta urbanització fou aprovada el 1933. Segons Seguí-Aznar (2001:67) el projecte "pretenia reproduir [...] la configuració d'una població mediterrània en la que quedaven clarament diferenciades dues zones urbanes; per una part, el seu nucli antic amb un traçat informal i per una altra, una zona d'extensió o eixample a manera de *garden-suburb* o *barriada-jardí*". En aquesta urbanització se combinava la construcció d'habitatges unifamiliars, un hotel, instal·lacions esportives i de manera particular els jardins públics i privats, la qual cosa té a veure amb el fet que Rubió Tudurí fos uns dels urbanistes dels Països Catalans més reconeguts pel que fa a projecció i disseny de jardins (Seguí-Aznar, 2001). Per altra banda, en el disseny de la urbanització, Seguí-Aznar (2001) destaca la rellevància del concepte de mediterraneisme. L'esclat de la Guerra Civil paralitzà el projecte d'urbanització d'Alcanada. De fet, Rubió i Tudurí va haver d'exiliar-se i no tornà a Barcelona fins el 1946 i, a principis dels anys 1950, sol·licità a l'Ajuntament d'Alcúdia reprendre el projecte. Seguí-Aznar (2001:69) ha fet notar que, actualment, "la totalitat de la superfície de la urbanització s'hagi ocupat per habitatges unifamiliars, blocs d'apartaments i algun hotel, fent-se molt difícil en aquella amalgama de construccions, al marge del traçat d'alguns carrers a la zona d'extensió, reconèixer o identificar quelcom del projecte original".

Un altre projecte que cal destacar a la zona d'Alcúdia és el projecte d'urbanització "Playa de Alcúdia". La família Gual, propietària dels terrenys de s'Albufera venia parts dels seus terrenys. Segons Barceló (1986) va vendre unes 230 parcel·les que cobrien unes 315 Ha, però una d'elles era de 198 Ha. Aquesta parcel·la, precisament és la de la Urbanització Golf-Hotel Playa. Segons Buades (2004) Bartomeu Ensenyat fou l'ànima d'aquell projecte urbano-turístic que incloïa la construcció d'un camp de golf de 18 forats, pistes de tennis, habitatges unifamiliars, hotel, etc. Bartomeu Ensenyat era el propietari del Grand Hotel i l'Hotel Victoria i en l'empresa de la urbanització d'Alcúdia sembla que comptava amb Pere Mas Reus, Mariano i José Gual. La urbanització fou dissenyada pel nord-americà Arthur E. Middlehust i dirigida per Francis Lyon. El Golf-Hotel Playa s'inaugurava al juny de 1934 i Joan Buades (2004:69) ens comenta que "pocs dies abans, era presentada en societat la línia aèria Marsella-Alcúdia-Alger". S'ha de destacar el fet que aquella urbanització incloïa un camp d'aviació, la qual cosa ens indica les expectatives dipositades pels empresaris en aquesta zona de Mallorca. Com s'ha vist anteriorment, l'aviació es començà a desplegar en els anys 1930. Un altre projecte d'urbanització que s'inicià en aquells moments fou el de Can Picafort, també a la badia d'Alcúdia, que correspon al terme municipal de Santa Margalida.

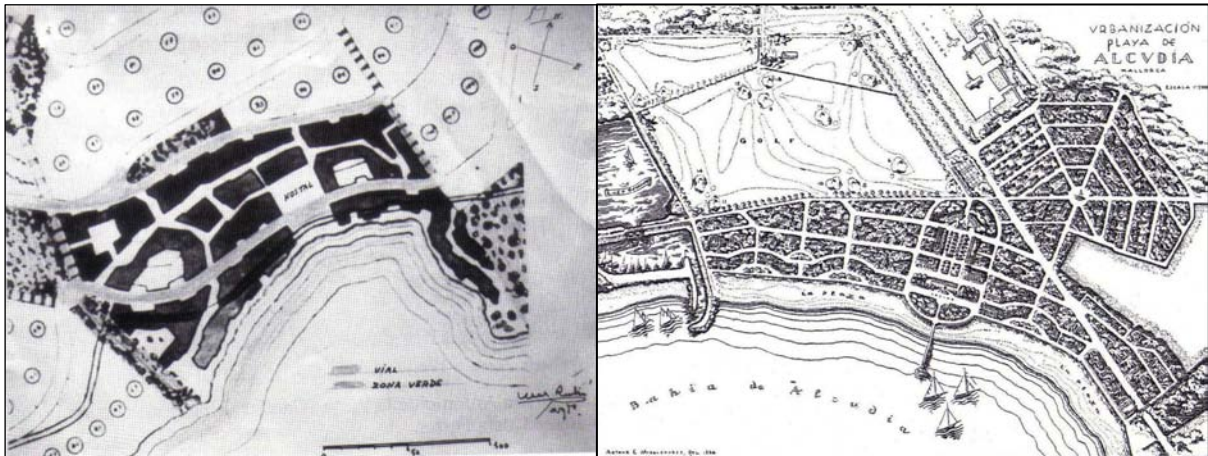

Figura 58. a) Plànol del Poble Espanyol d'Alcanada, 1933 (Font: Seguí-Aznar 2001:129); b) Plànol de la d'urbanització de la Platja d'Alcúdia, 1934 (Font: Barceló 1966:55).

A la Badia de Palma, concretament al municipi de Calvià, es començaren a definir projectes turístics que se concretaven en la urbanització litoral. A banda de l'Hotel de Cas Català (llavors Hotel Maricel) que limitava amb el terme de Palma, no hi havia en els primers anys del segle XX cap senyal del que amb el temps serà una de les principals mines turístiques de l'Estat espanyol. Leonard Muntaner (1980) vincula els capitals retornats d'alguns emigrants amb els orígens del turisme calvianer. Cap a finals dels anys 1920 i principis dels 1930 se començaren a concentrar habitatges unifamiliars i alguns hotels a les zones de Peguera, Portals Nous, Santa

Ponça, Palma Nova, Sa Porrassa i Cas Català. Leonard Muntaner (1980) exposa com Calvià s'havia convertit en un dels llocs predilectes pels turistes-residents, entre els quals es trobaven membres de les elits europees, tant del món de l'art com dels negocis. Entre els clients-residents es trobava l'actriu Natacha Rambowa.

Segons Muntaner (1980:20) "aquests capitals [els dels turistes-residents] a voltes no seran invertits tan sols en unes quarterades de terres i l'edificació d'una luxosa vivenda, sinó en una extensió més ampla de terra, com per exemple en el cas de la irlandesa Seymour Burt, nascuda el 1889, que va adquirir la possessió de sa Porrassa. A Peguera –no obstant esser aquest un cas especial– ja havia passat una cosa semblant amb la possessió de Peguera, duta pel famós enginyer Enrique Waring allà per l'any 1860". Així doncs, hom pot intuir que aquells turistes aprofitaven aquell indret paradisiac i barat no només per viure-hi, sinó també per fer-hi negocis. A principis dels anys 1930 hi ha un autèntic boom d'urbanitzacions a Calvià. El 1932 Miquel Falconer Ferragut presentava els plànols de la parcel·lació de part del predi d'Hostalets, denominat Portals; i Guillermo Roca Waring presentava la parcel·lació de part de Peguera per dur a terme la seva urbanització, Atalaya SA (Seguí-Aznar, 2001). Tant Miquel Falconer com Guillermo Roca Waring exerciren destacats càrrecs polítics. I, en el cas de Peguera hom pot estimar que anava adreçada a clientela francesa ja que el desembre de 1934, "la companyia francesa Unió Elèctrica Hipotecària informà que es proposava dur a terme una intensa campanya de promoció de Mallorca per estimular la venda de solars i la urbanització de les platges de Peguera" (Vives 2005:141). En aquest cas, ens hauríem de demanar si aquella empresa no era part interessada en el negoci turístic-immobiliari de Peguera.

Els projectes urbano-turístics més importants d'aquells moments són els de Santa Ponça i Palma Nova. El projecte de la urbanització Ciutat Jardí de Santa Ponça, de 1933 fou elaborat per l'arquitecte alemany Heinrich Mendelssohn, l'enginyer alemany Max Säume i l'enginyer agrònom català Ernesto Artigas. Aquest darrer va estar vinculat a importants projectes agrícoles de la primera meitat del segle XX, com per exemple el Celler Cooperatiu de Felanitx, el celler cooperatiu de Manacor, la tafona cooperativa de Sóller i les cooperatives de Muro i sa Pobla. En el moment de signar el projecte de Santa Ponça, Artigas era el cap del Servei Agronòmic de Balears (Seguí-Aznar, 2001). Aquest cas ens delata unes relacions molt estretes entre el projecte urbano-turístic i els poders del món agrícola; com a mínim de part d'una influent persona dins del món agrícola mallorquí d'aquell moment. Aquesta urbanització s'havia de construir en els terrenys de les finques de Santa Ponça i Son Pillo (Seguí-Aznar, 2001). Aquí val la pena assenyalar que, cap a principis del segle XX, Ferran Truyols Despuig, el mateix que havia heretat Son Armadans i que havia participat en el Grand Hotel, va heretar els terrenys de Santa Ponça. La urbanització de Santa Ponça fou promoguda pel Banc de Crèdit Balear, quasi en el moment en que el banc presentava la suspensió de pagaments (1934) i el projecte de la Ciutat Jardí de Santa Ponça no va arribar a materialitzar-se (Payeras, 1973; Segura, 1973). El Crèdit Balear va constituir les filials IMISA (Inmuebles y Materias Industriales SA) per la promoció de la urbanització de Santa Ponça, en base a un nou projecte dissenyat per l'enginyer Antonio Parietti al 1955 (Segura, 1973; Payeras, 1973). Parietti entrà al Consell d'Administració del banc el 1951, el 1959 fou designat enginyer en Cap d'Obres Públiques de la Diputació i el 1962 presidia el Foment del Turisme de Mallorca.

El 1934, Llorenç Roses Bermejo presentava el projecte de la Urbanització de Palma Nova (Calvià). L'arquitecte català, Josep Goday i Casals dissenyà la urbanització que presentà a l'ajuntament a l'octubre de 1935. Aquesta es projectava sobre la finca de Roses i ocupava unes 40,8 Ha (Seguí-Aznar, 1936). El projecte seguia el model de la ciutat jardí i segons Seguí-Aznar (2001:65) "una de les màximes preocupacions, tant de l'arquitecte com del promotor del projecte, era aconseguir l'harmonia entre el paisatge i l'arquitectura". Per això els que comprassin les parcel·les havien de subjectar-se a una sèrie de condicions. Aquelles urbanitzacions presentaven una enorme diferència respecte del que llavors vendrà de la mà de la industrialització turística i és que sembla que alguns promotors i projectistes tenien una certa sensibilitat per la qualitat paisatgística, cosa que posteriorment quedaria esborrada. No obstant, aquell projecte presentava aspectes més que qüestionables com per exemple el fet que al mateix temps que es recomanava la tipologia de casa popular i tradicional mallorquina, en els dibuixos que acompanyaven el projecte es veien cases bastant llunyanes de la mallorquina (p.ex. *cortijo* andalús, masia catalana, etc). Un any després d'haver-se presentat el projecte a l'Ajuntament de Calvià, l'octubre de 1936, Roses era assassinat pels feixistes al cementiri de

Palma. Roses era nascut a Puerto Rico de pares sollerics⁴⁴²; quan s'establí a Mallorca participà en la política –Esquerra Republicana– i arribà a ocupar la batlia de Sóller el 1931. Herranz i Roque (2006:115) ens diuen que "Roses fou detingut pocs dies després de la rebel·lió militar i sotmès a Consell de Guerra; primer el condemnaren a 30 anys emperò els seus enemics polítics i privats remogueren la causa fins aconseguir que l'executassin en el cementiri de Palma". Capellà (5/10/1986) sostén que els assassinats dels sollerics Bernat Marquès i Llorenç Roses, o el de l'artanenc Miquel Óleo, foren exemplars per tal d'alliçonar als altres membres de la burgesia mallorquina, però també servien per donar una senyal que la revolta no era només contra les classes populars. No obstant això, la major part de les víctimes del franquisme – durant la guerra i la dictadura– foren les classes populars.

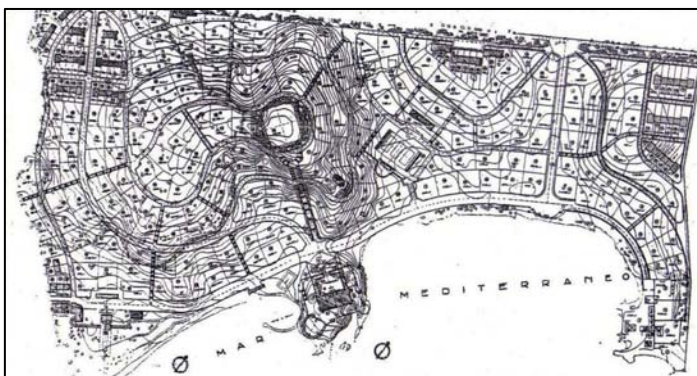
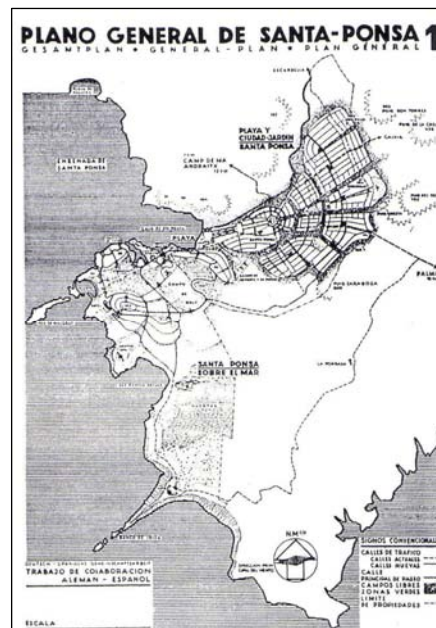

Figura 59. a) Plànol de la urbanització de Palma Nova, 1934 (Font: Barceló 1966:55); b) Plànol de la urbanització de Santa Ponça (Font: Seguí-Aznar 20001:78).

La projecció d'aquestes urbanitzacions d'iniciativa privada, la major part d'elles seguint el model de la ciutat jardí, posà en valor urbano-turístic espais que fins aleshores restaven fora del recent estrenat negoci turístic. Alguns d'aquells indrets acollien tan sols pescadors i altres treballadors, com per exemple el cas de s'Arenal on fins i tot s'urbanitza una zona que rep el nom de la Illeta dels Republicans; o bé, es tracta de zones litorals amb presència d'estiuejants mallorquins, però amb una densitat edificatòria molt baixa i amb edificacions molt senzilles. Així doncs, aquells projectes introduïen dins del procés de mercantilització nous espais que fins aleshores restaven quasi inalterats, per la qual cosa poden ser qualificats com un procés d'acumulació per desposseïció tal com ha estat definit per David Harvey (2004). Aquelles urbanitzacions "per la seva ubicació prefiguren el boom dels seixanta" (Buades 2004:67) i, a elles, s'han de sumar la venda de terrenys i xalets a indrets del litoral que no formaven part d'urbanitzacions projectades, com per exemple Illetes (Calvià), Cala de Sant Vicenç (Pollença), Cala Major (Palma), etc (Buades, 2004).

En els anys 1930 ja es definia l'estreta vinculació entre el negoci turístic i l'immobiliari, és a dir el turisme com a quelcom més que atendre als clients turistes. Nogensmenys, ja se perfilava com una clara via d'acumulació del capital i com un incipient element estructurador del capitalisme insular. Una mostra d'aquestes connexions podria ser el fet que el president de la Cambra de la Propietat Urbana de Palma, Jaume Suau Pons, fou també el president de la Cambra Hotelera de Palma. I, com molts dels membres de les elits mallorquines, Jaume Suau ocupà càrrecs polítics. En aquest cas, ocupà la batlia palmesana en diferents ocasions, en temps de la Primera Guerra Mundial i el darrer any de la dictadura de Primo de Rivera. Suau fou un dels homes del contrabandista i financer Joan March (Ferrer, 2000; Cirer, 2009b). Així mateix, front a la presència d'una oligarquia que aprofitava el negoci turístic per expandir el seu poder, es creava la Federació Obrera de la Indústria Hotelera de les Balears que al febrer de 1936 editaria el periòdic Cultura Social (Cirer, 2009b). Ens trobam en uns moments de forta

⁴⁴² El seu pare, Llorenç Roses Borràs era soci de la casa comercial de Puerto Rico, Roses y Cía (Quetglas, 2008; Quetglas, 2009).

efervescència social i de fort dinamisme per part de les classes populars (Gabriel, 1996). Un altre element que ens permet sospesar les dimensions del poder turístic-hoteler a Mallorca és el fet que a l'any 1932 es constituís la FESIT (Federació de Sindicats d'Iniciativa i Turisme) justament a Palma, on es va celebrar la seva primera assemblea⁴⁴³. En aquella assemblea, el company de Franco, Francesc Vidal Sureda fou anomenat president de la FESIT i Elvir Sans Rosselló⁴⁴⁴ secretari-tresorer (Vives, 2005). A partir de llavors, la carrera político-turística de Vidal Sureda (1888-1942) experimentà un notable impuls (Buades, 2004).

- El turisme de creuers a Mallorca: una frontera de negoci en expansió que treu profit de les rutes colonials i d'una economia eminentment agroexportadora.

Una vegada analitzats com els turistes si el turistes allotjats en establiments d'hostalatge havien crescut de manera important al llarg del primer quinquenni dels 1930 i a aquests s'hi sumava un nombre de turistes difícilment quantificable que s'allotjaven en habitatges i cases particulars, no es pot deixar de fer especial menció a una altra modalitat del negoci turístic que experimentà una època daurada: el turisme de creuers. L'alta societat viatjava i s'allotjava en vaixells; front als rendistes, retirats o jubilats del turisme residencial; o el turisme d'hostaleria de classe mitjana (Barceló, 1966). En els anys 1930, la Trasmediterrànea de Joan March ja s'havia fet amb el monopoli de les comunicacions marítimes de l'illa i els serveis regulars cobrien pràcticament a diari les connexions del port de Palma amb els de la península (Ferrer, 2000; Pou-Muntaner, 1964; Barceló, 1966).

De nou, el turisme de creure no va caure del cel. Cal recordar que la introducció de la navegació a vapor en les companyies de les illes es feu en base a l'adquisició de vaixells que en la seva majoria havien estat construïts a Anglaterra. En aquest sentit el directiu del Foment del Turisme de Mallorca "Mateu Colom creia que era necessària la col·laboració de les empreses de transport marítim estrangeres que circulaven per la Mediterrània. Per això, el dia 21 de gener de 1924, proposà demanar, a les companyies de vapors angleses que organitzaven aquests viatges turístics, que la visita a l'illa s'incloués dins l'itinerari que feien" (Vives 2005:108). Aquesta petició es feia mig any després de la visita del cap de Thomas Cook a Barcelona, J.W. Taylor qui va recomanar la introducció de Mallorca en l'itinerari dels vaixells que la companyia noliejava (Cirer, 2009b).

Les obres portuàries iniciades en el darrer quart del segle XIX per a cobrir les exigències del projecte agroexportador resultaven insuficients per a la seva utilització turística. La multiplicitat d'usos i les elevades expectatives feren que aviat es detectàs el coll d'ampolla al creixement a la infraestructura que comunicava a l'illa amb l'exterior. La major part dels vaixells de creuers havien de fondejar enmig de la badia i descarregar els clients amb les seves llanxes. Un cop a terra, els clients entraven dins de la cadena de "producció" turística que els duïen al llarg d'un dia a fer un recorregut per les excursions clàssiques de l'illa. Unes excursions fetes amb vehicles de motor i que constituïa un embrió dels autocars turístics (Buades, 2004). Com ja s'ha apuntat, el lobby proturístic es lamentava de les mancances en infraestructures de transport per a l'expansió del seu negoci; i al cap de poc temps veurem els principals responsables d'obres públiques dins d'aquest organisme (Vives, 2005). En canvi no se tenen referències –a partir del treball de Vives, 2005– de l'opinió d'aquest lobby sobre les condicions de vida dels treballadors, o per exemple sobre les infraestructures educatives o sanitàries, etc.

A la taula 126 es pot veure com entre el 1930 i el 1935 els turistes entrats amb creuers passaren de 15,5 mil a 50,3 mil. És a dir, s'havien multiplicat per un factor de 3,2. Emperò si ens anam al 1936, fins a quasi els finals del juliol, havien entrat pel Port de Palma, uns 32,8 mil creueristes. Si aquestes xifres les comparem amb els turistes que estaven allotjats en establiments d'hostalatge a Mallorca, tenim que entre el 1930 i el 1935 el nombre de creueristes fou un 10,5% superior.

⁴⁴³ Cada any s'havia d'organitzar l'assemblea en una ciutat diferent: Barcelona 1933; Saragossa 1934; Alcalá de Henares 1935; Tarragona 1936; Saragossa 1941; Sant Sebastià 1942; Pamplona 1943; Burgos 1944; Sevilla 1945; Illes Canàries 1946; Barcelona 1947; Galícia 1948; Jaca 1949; Andalusia i el Marroc 1950; Santander i Astúries 1951; Navarra 1952; Girona 1953; Madrid 1954; Palma 1955 (Vives 2005:137). El 1944 es canvià el nom de Sindicat pel de Centre.

⁴⁴⁴ Aquest va ser funcionari d'Hisenda, historiador, escriptor, president de la Societat Arqueològica Lul·liana, del Consell Diocesà d'Acció Catòlica i de l'Associació per la Cultura de Mallorca (Massot, 1978).

	Turistes en trànsit (milers)	Creuers	Turistes/creuer
1930	15,59	83	188
1931	20	70	286
1932	26,86	104	258
1933	39,40	206	191
1934	50,36	234	215
1935	50,36	209	241
1936 (fins el 25 de juliol)	32,87	211	156

La rellevància del turisme de creuers resideix no tan sols en la seva magnitud, sinó que ens situa en un context en que es perfilen unes connexions internacionals dels capitals insulars que treballen colze a colze amb potents companyies estrangeres. D'acord amb Cirer (2009b) la major part dels creuers que passaren pel Port de Palma entre el 1929 i el 1931, ho feren tan sols una vegada. En canvi, al llarg dels primers anys 1930, tal com hem vist, el nombre de creuers que arriben a Palma s'incrementaren de manera significativa, i això s'explica pel fet que Palma a més es converteix en una plataforma per a realitzar transbordament per part d'aquells passatgers que viatjaven en els vaixells que cobrien les rutes colonials i volien anar a algun altre destí. Així mateix, Joan Buades (2004) ens recorda que molts d'aquells vaixells – especialment els de les companyies menors– transportaven càrrega i passatge; amb la qual cosa permetria satisfer per una banda les exigències materials de l'economia insular i per una altra permetria exportar els productes insulars als centres europeus de consum.

A la taula 127 es presenten les principals companyies amb línies regulars que feien escala al Port de Palma⁴⁴⁵. Com hem dit abans, la major part d'aquestes embarcacions havien de fondejar al port, amb l'excepció de la Compaigne de Navigation Mixte que podia atracar al moll, gràcies a que les seves embarcacions desplaçaven unes 5000 tones front a les 8000 tones o més de les altres grans companyies. Aquesta excepció dóna a pensar que aquesta companyia rebia un cert tracte de favor (Buades, 2004). El fet que aquelles companyies estrangeres realitzassin escales al port de Palma ens permet destacar un aspecte íntimament vinculat i és que paral·lelament hi havia unes quantes companyies que es feien càrrec de la recepció d'aquells viatges (veure taula 128), especialment pel que fa a l'abastament dels vaixells i a l'organització del viatge per terra (Cirer, 2009b). Entre aquelles podem destacar l'agència Schembri que el 1930 anunciava que abonaria al Foment del Turisme de Mallorca el 5% de la venda dels bitllets marítims a Marsella o Alger (Vives, 2005). Tenim doncs, que en el lobby proturístic no hi seran presents tan sols els empresaris de l'hostalatge sinó que hi haurà importants participacions del sector del transport com per exemple la dels socis protectors: Trasmediterrànea⁴⁴⁶ o el Servei d'Autocars i Automòbils (Vives, 2005).

Companyia	Escales	Escales a Palma
Deutsche Afrika Lines (Woermann-Linie)	Hamburg, Amberes, Rotterdam, Southampton, Lisboa, Ceuta, Màlaga, Palma de Mallorca, Gènova, Port Saïd i Sud-àfrica.	2 mensuals
Navigationes Libera Trestina	Nàpols, Liorna, Gènova, Marsella, Palma, Colón, Los Angeles, San Francisco i Vancouver.	1 mensual
American Export Lines	New York, Gibraltar, Palma, Marsella, Nàpols, Alexandria, Jaffa, Haifa i Beirut.	2 mensuals
Orient Line	Londres, Gibraltar, Palma, Tolón, Nàpols, Port Said, Sues, Aden, Colombrè, Austràlia.	2 mensuals

⁴⁴⁵ Altres companyies menors foren: Bibby Line, Lamport and Holt Line, German African Line, North German Lloyd, Nederland Line, Outward Sailings i Homeward Sailings (Barceló, 1966).

⁴⁴⁶ De Joan March s'ha dit que no tenia interessos turístics. Nosaltres entenem que en el context balear, el turístic s'ha d'interpretar com l'opció balear d'inserció al sistema-món capitalista, particularment durant el règim d'acumulació fordista. Emperò, aquesta modalitat d'inserció ja es començà a forjar anteriorment en el cas de Mallorca.

Union Castle Line	Londres, Gibraltar, Palma, Marsella, Gènova, Port Said, Sud-àfrica.	2 mensuals
Henderson Line	Liverpool, Gibraltar, Palma, Marsella, Port Said, Port Sudan, Rangoon.	2 mensuals
Compaigne de Navigation Mixte	Marsella, Palma, Alger.	2 mensuals
Naviera Sola y Aznar	Palma - Bilbao	2 mensuals
Stoomvaart Maatschappi Nederland	Amsterdam, Southampton, Gibraltar, Alger, Palma, Niça, Gènova, Indonèsia.	—

Taula 128. Les companyies consignatàries de Palma als anys 1930 (Font: Cirer, 2009b).	
Companyia Consignatària a Palma	Companyies estrangeres
Baquera, Kusche y Martín SA (BAKUMAR) ⁴⁴⁷	Deutsche Afrika Lines (Woermann-Linie); Lloyd Norte Aleman; etc.
Agencia Schembri SL	Compaigne de Navigation Mixte; American Export Line; Union Castle Line; Henderson Line.
Gabriel Mulet e Hijos Ltd	Orient Line; Bibby Line; Stoomvaart Maatschappi Nederland; Cinard White Star; Compagnie Général Transatlantique
Viuda de Guillermo Palmer	Sola y Aznar SA
Agencia Salom SL	creuers holandesos

- La “descoberta” d’Eivissa i els inicis del negoci turístic eivissenc i formenterenc.

El capitalisme havia entrat a Eivissa sense que la major part de la societat pràcticament se n’adonàs. Les estructures socials seguien amb una forta estructuració jeràrquica i autoritària, i es podien diferenciar móns contraposats: la majoria pagesa que vivia d’esquenes a la “modernitat” i les oligarquies locals i foranes que escalaven posicions en el comerç internacional i de cabotatge. Recordem que aleshores la sal d’Eivissa era consumida a molts indrets dels països del nord d’Europa i en menor mesura de la península. A remolc del que ocorria a Palma, el 1903 se fundava la Cambra de Comerç d’Eivissa que era presidida pel polític-empresari local, Abel Matutes Torres (la Cambra de Palma s’havia fundat el 1886). El principal cavall de batalla de l’entitat fou la “modernització” –ampliació i adaptació– de les infraestructures portuàries. Per altra banda, la Cambra patrocina la publicació d’una guia de promoció turística de l’illa –*Guía del turista*, 1909–, escrita pel secretari de l’ajuntament, Artur Pérez-Cabrero. Emperò. Aquella entitat va entrar en declivi cap a la segona dècada del segle XX i després de la Gran Guerra fou absorbida per la Cambra de Palma (Cirer, 2004).

Els primers visitants del segle XX arribaren, sobretot, gràcies a les línies marítimes regulars que s’havien establert. Així, cap el 1908, Cirer (2004) ens comenta la visita d’un grup de catalans, fet que inspiraria l’elaboració de la guia de Pérez-Cabrero i Tur. La Cambra va constituir una comissió per tal d’organitzar aquell viatge, i al capdavant s’hi trobava ni més ni menys que el polític-empresari, Abel Matutes Torres (Cirer, 2004). Un altra visita simbòlica fou la del que fou un important promotor urbanístic i marxant d’art, l’eivissenc afincat a Palma a finals dels anys 1920, Josep Costa Ferrer, Picarol. Picarol que es dedicava aleshores a dibuixar vinyetes satíriques per diversos mitjans des de Barcelona, acompanyà l’artista català Santiago Russiñol en una visita a l’illa d’Eivissa el 1912 (Cirer, 2004). La ploma de Russiñol esdevenia clau a l’hora de situar l’illa en el mapa turístic, especialment de cara als potencials clients turístics de la burgesia catalana. Un any després arribava el creuer francès Ille de France amb uns 160 passatgers de la Societat Científica de París. Aquests eren rebut, entre d’altres, per Ignasi Wallis que aleshores era el vicecònsol francès (Ramon-Fajarnés, 2001). Els Wallis foren els primers en tenir un vaixell a vapor i el 1932 Ignasi Wallis Llobet fou el primer president del Foment del Turisme d’Eivissa (Cirer, 2004). Així mateix, cal destacar que el 1913 es varen posar

⁴⁴⁷ BAKUMAR serà l’encarregada de representar els interessos de Lufthansa a Palma (Cirer, 2008). Aquesta companyia de duanes amb seu a Màlaga va estar sota vigilància per part dels aliats ja que fou l’empresa a través de la qual la companyia Schenker & CO operava a Espanya. Schenker & CO és coneguda pel transport d’obres d’art espoliades durant el nazisme. Quatre accionistes se repartien les 1010 accions: germans Fernando i Rafael Baquera (60%); José Kusche -ciutadà espanyol, fill d’alemanys- (12%); R. Sloman, d’Hamburg (28%). Bakumar fou acusada pels aliats d’ocultar i destruir informació. El 1946 Bakumar fou treta de les “lístes negres” (Proclaimed and Statutory Lists) d’empreses que havien col·laborat amb el règim nazi (Martorell, 23/12/1998).

en marxa els mecanismes per tal de constituir una Societat de Turisme i Esports, el reglament de la qual havia de ser aprovat pel Govern Provincial. Ramon-Fajarnés (2001) ens diu que aquesta iniciativa proturística no arribà a bon port, de la qual cosa es desconeixen els motius.

La interrupció de la Gran Guerra paralitzà els intents turistitzadors. En els felïços anys 1920 se reactivaven les exportacions eivissenques i els conflictes entre les classes socials dominants –conservadors i liberals– seguia latent, en la lluita pel poder entre els conservadors encapçalats per Isidor Macabich (Unió Patriòtica) i els liberals encapçalats per Abel Matutes, l'home de Joan March a Eivissa. Ambdós grups resultaven reforçats per la Dictadura de Primo de Rivera que assegurava la "pau social" en els anys de reactivació dels circuits del capital europeu. Aquell clima favorable als negocis va encetar de nou els intents per tal d'inserir Eivissa dins dels circuits turístics. Aquest fet no pot deslligar-se de l'expansió dels interessos mallorquins, en aliança amb les elits eivissenques, cap a l'illa veïna. El 1925, el pintor eivissenc, Narcís Puget Viñas era nomenat delegat del Foment del Turisme de Mallorca, quan tres anys abans la Cambra de Mallorca havia absorbit l'eivissenca (Vives, 2005).

Cap a mitjans dels anys 1920 es van publicant diversos articles a la premsa local que descrivien les bondats del negoci turístic i proposaven la seva introducció a l'illa. Una de les persones que tingueren un paper important en la creació d'opinió proturística fou Joan Verdera Mayans del *Diario de Ibiza*⁴⁴⁸, membre d'una coneguda família de comerciants i armadors de Vila d'Eivissa (Cirer, 2004). Per altra banda, Ramon-Fajarnés (2001) exposava que les relacions amb Mallorca, en els anys 1920, eren bastant tenses. Sembla que alguns creadors d'opinió mallorquins, com Ramis Togores que era corresponsal de *Las Noticias de Barcelona*, recomanava no visitar Eivissa. Probablement les motivacions que hi havia al darrera era que els mallorquins es volien avançar a les elits locals en la configuració del negoci turístic. Així, Cirer (2006:36-37) ens comenta que la premsa eivissenca recollia "la presència d'empresaris mallorquins que cercaven llocs adequats per a la construcció d'hotels"⁴⁴⁹.

Paral·lelament, la Societat de Forasters de Barcelona publicà vint anys després de la guia de Cabrero-Pérez, la guia titulada *Ibiza y Formentera*. El precedent d'aquesta guia l'hem de cercar en les gestions que el director del conservador *Diario de Ibiza*, Joan Verdera Mayans realitzà a Barcelona, per tal que Eivissa participàs en l'exposició internacional de maig del 1929. Aquelles gestions foren continuades per Bartomeu de Rosselló, precisament aquest signà junt amb el mallorquí Joan B. Ensenyat i l'eivissenc Alexandre Llobet Ferrer⁴⁵⁰ la guia abans esmentada (Ramon-Fajarnés, 2001). D'acord amb Cirer (2009b) Verdera i Rosselló foren els creadors d'opinió proturística eivissencs equivalents a Miquel dels Sants d'Oliver i Jaume Amengual a Mallorca. Aquella entitat comptà en la seva fundació a principis de segle, amb la presència del mallorquí, Bartomeu Amengual.

Les passes per a la configuració del lobby proturístic avançaven ràpidament i el 1930 se constituïa una delegació del Touring Club Espanyol, amb José Tarrés al capdavant (Ramon-Fajarnés, 2001; Buades, 2004). En aquell mateix any la Regata Internacional Canes-Barcelona, que passava per Algèria feia escala a Eivissa. Una de les primeres preocupacions dels ideòlegs turístics era la deficient capacitat d'allotjament de l'illa que tan sols comptava amb les fondes La Marina i El Comercio a Vila, a més d'alguns establiments que tenien alguna habitació (Cirer, 2004). És per això que des dels altaveus del poder es presentaren les fórmules adoptades en altres indrets per tal d'aixecar un gran hotel. El model que es presentava era el de la Compañía Nacional de Industrias del Turismo de Barcelona que s'havia fundat amb la finalitat de construir hotels. Segons Ramon-Fajarnés (2001), aquella companyia estava formada per aristòcrates madrilenys, financers catalans i les principals companyies navilieres –una de les principals era la Tasmediterránea– i ferroviàries espanyoles. El finançament d'aquella es realitzava amb el Banc de Crèdit Local d'Espanya i un cop acabada l'amortització del préstec, l'ajuntament seria el propietari de l'hotel (Ramon-Fajarnés, 2001).

⁴⁴⁸ L'escenificació de la confrontació entre les faccions de la dreta se representava a través de la premsa escrita. El *Diario de Ibiza* recolzà, durant la Dictadura de Primo de Rivera, al Partit Liberal Històric Regionalista i al llarg de la Segona República al Partit Social Agrari de César Puget Riquer, que era del partit de Gil Robles. Per altra banda, *La Voz de Ibiza* representava els interessos del Bloc Monàrquic Eivissenquista, és a dir dels Matutes (*Diario de Ibiza* a www.eeif.es, maig 2009). Tanmateix, el cop d'estat va llimar les diferències entre ells.

⁴⁴⁹ Un dels empresaris mallorquins que sondejà el potencial jaciment turístic eivissenc fou el pollencí, Vicente Buadas, propietari del Gran Hotel Camp de Mar del Port de Pollença (Buades, 2004).

⁴⁵⁰ Llobet fou director del *Diario de Ibiza* i arribà a ser batle franquista entre el 1941 i el 1942 (*Diario de Ibiza* a www.eeif.es, maig 2009).

El 1930 l'agent de duanes mallorquí, Bartomeu Mulet, feu les gestions necessàries per tal que els creuers que circulaven per la Mediterrània Occidental recalassin al Port d'Eivissa. El seu contacte a Eivissa fou el pintor Narcís Puget. I el maig de 1931 arribava al port eivissenc el transatlàntic Orontes amb unes 400 persones. Cal destacar el fet que l'armador de l'Orontes era la potent Wagons Lits Cook. Aquell vaixell de grans dimensions no podia atracar al port, i així i tot tornà una altra vegada en aquell any. L'any següent, Mulet anunciava 4 viatges de creuers més cap a Eivissa. L'1 de maig de 1932, contrastava el "glamour" dels creueristes arribats amb l'Orontes, amb els integrants de la manifestació del dia del treball. Els treballadors es manifestaven en contra dels abusos que sofrien i "contra l'imperialisme capitalista que avui amenaça una nova guerra a l'Extrem Orient. Contra els armaments i el feixisme. Per la democràcia i l'organització nacional de la indústria" (Diario de Ibiza de 2/05/1932 a Ramon-Fajarnés 2001:34).

Entre els propulsors de la ideologia turística destaca la figura de Thomas Schlichtkrull. Aquest ciutadà nord-europeu, el rastre del qual desapareix al cap de poc temps (Ramon-Fajarnés, 2001), escrivia que "el turisme és un comerç amb guany segur, però precisa de certes precondicions psicològiques" (Ramon-Fajarnés 2001:36). Així doncs, el professor d'idiomes que havia escrit una guia d'Eivissa pels passatgers de l'Orontes, entenia que era fonamental construir un clima favorable als negocis turístics, per la qual cosa resultava imprescindible crear un organisme destinat a tal efecte, un Foment del Turisme a imatge del de Mallorca (Ramon-Fajarnés, 2001; Buades, 2004). Schlichtkrull seria el primer en escriure sobre l'illa com espai de llibertat: "no hi ha dubte, en quasi cap lloc el visitant gaudeix de tanta llibertat, tanta independència individual com a Eivissa" (Diario de Ibiza 2/06/1932 a Buades 2004:80). Al 1932 se publicava la *Guía azul* de l'editorial Hachette amb unes pàgines dedicades a Eivissa: l'illa es col·locava en el punt de mira del negoci turístic internacional. A aquesta guia la succeiran d'altres, una de les més conegudes fou, precisament la que edità Josep Costa Ferrer al 1935: *Las Islas Pitiusas, Ibiza y Formentera. Guía gráfica* (Ramon-Fajarnés, 2001; Cirer, 2004).

El 1932, Schlichtkrull calculava que hi havia a Eivissa uns 250 turistes a l'estiu i uns 150 durant tot l'any (Buades, 2004). Segons Ramon-Fajarnés (2001:39), aquell any, "l'activitat turística es basa fonamentalment en excursions organitzades des de Barcelona i de Palma de Mallorca, en la visita de nombrosos iots que fan estada prolongada en el port d'Eivissa i les escales dels creuers". Uns d'aquells turistes que feu una llarga estada fou el filòsof alemany, Walter Benjamin (Valero, 2001). L'arribada de Benjamin a l'illa d'Eivissa podria estar vinculada amb el fet que el seu amic Felix Noeggerath es desplaçà a l'illa junt amb la seva dona i el seu fill, Hans Jakob. Hans Jakob Noeggerath que parlava català, hi anà a fer la seva tesi doctoral sobre la història oral de la pagesia eivissenca. I, a l'any anterior hi residí el també alemany, Walther Spelbrink que realitzà un estudi lexicogràfic de l'habitatge tradicional eivissenc. Ambdós hi anaren recomanats pel filòleg català Antoni Griera (Valero, 2001). En concret, l'habitatge eivissenc cridà l'atenció de joves arquitectes que reaccionaven als vents de l'arquitectura dominant i proposaven la nova arquitectura, la que se definirà com a racionalista. L'arquitecte Germán Rodríguez Arias visità l'illa el 1928 i preparà l'article: "Eivissa, l'illa que no necessita renovació arquitectònica". Aquest sortí a la llum al 1932 a la revista A.C. del GATCPAC (Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània). L'arquitectura eivissenca responia a moltes de les crítiques vesades per d'aquells joves arquitectes. El simple habitatge eivissenc es convertia en símbol de profunda modernitat (Valero, 2001).

Walter Benjamin, el filòsof crític amb el capitalisme i amb les extravagàncies de la societat de principis dels anys 1930 de l'Europa industrial, arribava a una illa que tal com ens conta en Valero (2001:12), "no era solsament una illa pobre sinó que també pareixia oblidada – i això sorprenia encara més als viatgers– pel curs de la història". Val la pena fixar-nos en dos detalls de l'arribada de Benjamin a l'illa. El primer és que ho feu a bord del Ciudad de Valencia, és a dir a bord del vaixell de la Trasmediterrànea (Joan March) que ja ostentava el monopoli de les comunicacions marítimes. El segon és el fet que Benjamin i els Noeggerath foren víctimes d'un estafador que els hi havia llogat falsament una casa a Eivissa. Al seu diari escrivia sorprès que "a l'era de les comunicacions una pobra illa del Mediterrani pot convertir-se en base d'operacions d'un impostor". Aquell esdeveniment va fer que els Noeggerath i Benjamin acabassin per llogar una casa –ses Casetes– a la Punta des Molí a Sant Antoni, en comptes de la concertada a Vila. Aquella casa no era la primera vegada que era ocupada per estrangers ja que fins feia poc temps hi va viure el també alemany, Jockisch. Aquest havia arribat a l'illa als anys 1920 i residia amb dues dones, primer a Sant Antoni i llavors a Sant Josep. Això ens pot

donar una idea respecte de la materialització a Eivissa dels ideals de llibertat que els joves antiburgesos europeus perseguïen. Emperò, el particular personatge que es dedicava a la pesca i la venda de sargantanes, sembla que podria desenvolupar alguna altra activitat: "informar al govern alemany de les característiques marítimes de l'illa i, tal volta inclús, dels visitants que anaven arribant" (Valero 2001:77).

Benjamin que explorava les relacions entre l'antic i el modern arribà a una illa amb "el paisatge ple de petjades, marcat per una cultura antiga i persistent" (Valero 2001:51). Els estrangers que vivien a les illes quasi es podien comptar amb els dits de la mà. El 1932, segons Spelbrink, el centre turístic més important de l'illa era Sant Antoni on hi havia dues fondes –que oferien menjar, però els turistes havien de llogar habitacions a cases particulars–, i a més la mateixa persona deia que era l'únic lloc de l'illa lliure de la plaga de moscards. Benjamin va conèixer a un altre intel·lectual, en aquest cas francès, Jean Selz⁴⁵¹ que havia anat a l'illa amb la seva dona a la primavera de 1932. Aquests llogaren una casa a Dalt Vila per la que passaren molts dels intel·lectuals i artistes que visitaren l'illa, que gaudien del haixís i d'altres inquietuds conjuntament. La rellevància d'aquest matrimoni és que restaren a l'illa uns dos anys i el germà de Jean, Guy va obrir a Vila el bar Migjorn –a l'antic Cas Furmenté– que s'anunciava com a "saló de te i bar americà". El bar es convertí en el centre de reunió dels estrangers (Ramon-Fajarnés, 2001; Valero, 2001). Així mateix, en aquells anys s'obriren nombrosos establiments destinats a la clientela turística, molts d'ells propietat o regentats per estrangers. Entre d'ells es poden esmentar la galeria de Dalt Vila, de la francesa Maria Fers; el bar de Dalt Vila, Ca Vostra, de la pintora jueva alemanya, Lene Schneider-Kainer; o l'American Bar a Santa Eulària, en aquest cas propietat de l'eivissenc Josep Serra, en el que l'escriptor nord-americà, Elliot Paul dirigia una orquestra de Jazz (Buades, 2004; Cirer, 2004).

Tal com hem dit, quan Benjamin arribà a Eivissa, la presència d'estrangers era molt escassa, així com els allotjaments turístics. Aleshores la major part dels turistes s'allotjaven en cases llogades (Valero, 2001). Eivissa era una mena de refugi de moltes persones que escapaven d'una Europa cada cop més difícil, amb una Alemanya on Hitler havia tingut les primeres victòries electorals –Baviera, Prússia, Hamburg, Wurtemberg i Anhalt– (Valero, 2001). No tots els membres de les elits eivissencs celebraven l'arribada dels turistes, encara que molts dels que es lamentaven compartien espai periodístic amb els principals promotors turístics i beneficiaris directes o indirectes. Així, el 25 d'octubre de 1932, Josep Artigues Riera escrivia al *Diario de Ibiza* que "Eivissa és objecte avui d'una ofensiva multicolor i exòtica, com una granellada progressiva. I això amics eivissencs, per molts justificatius comercials que hi vulgueu cercar i per molta vitalitat prometedora que una semblant afluència turística ofereixi, no deixa de significar un imminent i probable atemptat, de conseqüències per ventura irreparables, a les essències més inconfusibles i típiques d'aquest poble [...] Què representen aquests paiames femenins (penyora íntima) pels carrers i places, i aquestes nuditats descocotades a platges freqüentadíssimes, bé, dins algun pis esbatanat insolentment a ple dia? [...] Nudisme? Cubisme? Europeisme? I ca!! Narcisisme infecte. Regressió al salvatgisme africà" (Ramon-Fajarnés 2001:39-41). Els turistes es solien banyar despullats per la qual cosa els beats es queixaven dient que "s'ha de fer veure a aquestes gents, per més turistes que siguin, que aquí hi ha un principi d'autoritat i que aquesta classe d'actes [nudisme] no se toleren en aquesta illa. Ara que s'aproxima l'estiu s'han de prendre mesures per evitar aquests espectacles, ja que del contrari les persones sensates no podrien anar a les platges a banyar-se" (*Diario de Ibiza* 13/05/1933 a Ramon-Fajarnés 2001:44-45). Aquell mateix mes el batle d'Eivissa publicava un ban municipal per tal d'establir "l'ordre moral" (Ramon-Fajarnés, 2001).

Cal recordar que el nudisme es va començar a practicar cap a principis de segle a Alemanya⁴⁵² i França. Per altra banda, l'anarquisme espanyol, especialment al llarg dels anys 1920 i 1930, va desenvolupar de manera molt estreta la reflexió de la reivindicació social-obrera, el naturisme, el nudisme, el vegetarianisme i la maternitat conscient. Un corrent que la dictadura feixista eliminà en tots els sentits (Masjuan, 2000; Rosselló, 2005). Si saltam a Mallorca, podem veure com a la zona de s'Arenal, "al 1915 s'havia denunciat la **costum**⁴⁵³ de certs homes, que es banyaven despullats, fins i tot en presència de les senyores [...]; era una

⁴⁵¹ Selz i Benjamin treballaren junts en la traducció al francès de l'obra del segon: *Infancia en Berlín* (Valero, 2001).

⁴⁵² El primer Club FKK –Freikörperkultur, Cos Lliure Nu– s'inaugurava el 1898 a Essen. El 1920 es crea la primera platja nudista a l'illa d'Styl (Illes Frisonas, Alemanya).

⁴⁵³ Les negretes són nostres.

falta de moral, que s'evitaria amb estreta vigilància i la imposició d'alguna multa" (Sbert 2002:26). Així doncs, hom pot intuir que les idees polítiques que circulaven en aquells moments també arribaven a les dones i els homes de les illes, i no només a aquells que dominaven les estructures del poder polític-econòmic i religiós. L'anarquisme no era quelcom alié a Eivissa i Formentera, de fet a la veïna Formentera la major part dels treballadors de la Salinera Española estaven afiliats a la CNT (Parron, 2008)

El 30 de gener de 1933, Hitler assumí la cancelleria d'Alemanya, la qual cosa va anar seguida d'una autèntica diàspora d'intel·lectuals alemanys. En aquelles circumstàncies, Walter Benjamin iniciava el seu llarg exili. El març de 1933 arribava a l'illa l'artista dadaïsta vienès, Raoul Hausmann, acompanyat de la seva esposa, Hedwig Mankiewicz, i la seva amant, Bera Broïdo (Valero, 2001). A principis d'abril Benjamin es dirigia cap a Eivissa, junt amb el matrimoni Selz. Quan els Hausmann arribaren a Sant Antoni, "l'atmosfera que allà s'havia creat, en la cada cop més nombrosa colònia d'estrangers, els disgustà des del principi" (Valero 2001:89). Per això, decidiren cercar una casa aïllada a Sant Josep –primer a Can Mestre i llavors a Can Palerm–. Mentrestant, els Selz s'allotjaven a Dalt Vila i Benjamin que primer s'allotjà en una habitació dels Noeggerath, molt més cara del que feia comptes, acabà per anar a viure en un molí abandonat. Benjamin fou conegut com "es miserable" (Valero, 2001). Se li acabaren els diners abans de l'esperat, i les possibilitats de treballar –enviar escrits a Alemanya– es veien cada cop més retallades (Valero, 2001)⁴⁵⁴.

Al llarg dels primers anys 1930 es començava a desfermar el virus de l'especulació turística-immobiliària i aquesta repercutia sobre les classes populars de manera negativa, ja que al darrera dels llocs de feina, s'amagava l'encariment generalitzat de l'habitatge (Cirer, 2004). Tal com ens comenta Joan Buades (2004:81), "el que comença a proliferar, però, són els xalets, especialment a Santa Eulària del Riu i a Sant Antoni de Portmany". En el cas de Santa Eulària hi predominaven els turistes nord-americans, mentre que els alemanys es trobaven a Sant Antoni (Valero, 2001). Ja al 1927, la premsa local es fa ressò de la presència d'inversors francesos que cercaven terrenys per la construcció de cases (Ramon-Fajarnés, 2001). Emperò la venda de l'illa la protagonitzen de manera particular alguns personatges locals com Antoni Pineda Puget –un dels principals membres de la redacció del conservador *Diario de Ibiza*– o Antoni Ribas Bonet (de malnom Barda) a Sant Antoni, Vicent Ribas (de cas Saliner) a Sant Josep de sa Talaia, Miquel Riquer Wallis a Santa Eulària (Buades, 2004; Cirer, 2004). Pareix que molts dels capitals que alimentaven la febre constructora procedien dels retorns dels emigrants d'Amèrica. Així, la periodista catalana Irene Polo escrivia que "els contractistes d'obra que vénen d'Amèrica amenacen ara tot això. Col·loquen sacs de ciment armat a tort i dret; fan grans hotels a la moda de Buenos Aires, xalets a la vora de l'aigua que semblen estacions de ferrocarril" (Buades 2004:84). La febre sembla que també anava acompanyada del mal gust estètic que introduïa l'estil universal i els materials de construcció de la "modernitat". Paradoxalment, quan els arquitectes del GATPAC havien descobert la casa eivissenca, el capital es disposava a liquidar-ho.

També hi havia presència de capitals forans, com per exemple l'*Spanish Trading Company*⁴⁵⁵ –relacionada amb la urbanització de la Platja d'Alcúdia– (Buades, 2004) o el matrimoni Dietrich anunciava⁴⁵⁶ la construcció d'un hotel i un centre d'esports –tenis i golf– a la Platja d'en Bossa. Fins i tot, capital polonès va adquirir l'Illa Plana –situada al Port d'Eivissa– de la que presentà un projecte a l'ajuntament per tal de fer parcel·lacions i xalets destinats al consum turístic. I l'artista-empresari eivissenc, però resident a Mallorca, Josep Costa Ferrer (Picarol), va voler construir una ciutat jardí a ses Figueretes (Ramon-Fajarnés, 2001; Cirer, 2004). Els amics de Benjamin, el matrimoni Noeggerath sembla que aprofitaren l'alça dels preus de l'habitatge i al 1933 sublogaren la casa de la Punta des Molí i es desplaçaren a una altra al centre del poble més barata en la que llogaven habitacions i compraren un terreny per construir-hi una casa. En una carta de Benjamin al seu amic Gershom Scholen del 31/07/1933, li comentava que Sant Antoni estava "fuetejat per tots els horrors de l'activitat de pobladors i especuladors, no existeix ja ni un racó apartat ni un minut de tranquil·litat" (Valero 2001:119).

⁴⁵⁴ En aquells moments va escriure l'assaig *Experiencia y pobreza*.

⁴⁵⁵ L'*Spanish Trading Company* és la nova denominació que rebé el Touring Club. El 1932 s'anomena a Joan Ferrer Hernández com a delegat a Eivissa (Cirer, 2004).

⁴⁵⁶ Segons Ramón-Fajarnés (2001) aquella empresa comptava amb la participació de capital britànic i estava a l'espera de la participació de capitals eivissencs.

Segons Soriano-Frade (1996) el 1932 hi havia una capacitat d'allotjament en hostalatge d'unes 150 places. La major part d'aquestes es trobaven a Vila, Sant Antoni i Santa Eulària. Hom pot destacar que el 1932, de les cinc fondes que hi havia a Vila, dues (Mediterrànea i Comercio) estaven en mans d'estrangers (Buades, 2004). Es feien passes gegantines per tal de resoldre el dèficit en matèria d'allotjament turístic. Si a principis del 1932 pràcticament no hi havia planta d'hostalatge, cap a finals del 1932 i al llarg del 1933 se produí un degoteig continu d'obertures de nous establiments. A Vila, cap a finals de 1932 Josep Escandell Cardona obria les portes de l'Hotel España i els propietaris de la Fonda de Can Banyarric compraven un xalet que convertien en l'Hotel Balear (Cirer, 2004).

El 1933 fou l'any del boom turístic eivissenc –abans del turisme de masses–. S'obriren 3 hotels emblemàtics: el Buenavista a Santa Eulària, el Portmany a Sant Antoni i el Grand Hotel Ibiza a Eivissa. El gener de 1933 obria les portes l'Hotel Buenavista a Santa Eulària, propietat d'Antoni Marí. L'eivissenc, l'arrendà a un anglès (Mr. Harvey) que col·locà un director estranger (Mr. Klein) i un cuiner de Barcelona (Cirer, 2006). Els propietaris de les pensions Esmeralda i Miramar de Sant Antoni varen ampliar el seu radi d'acció. Rafel Marí Llaser de l'Esmeralda, amplià la fonda, la dotà d'habitacions, llum i electricitat; i, a més, va adquirir uns terrenys propers per aixecar un nou hotel, l'Hotel San Antonio (Cirer, 2009b). Francesc Ramon Sánchez, propietari del Miramar va adquirir la Pensió Mediterrànea a Vila. El 12 de juny de 1933 se complien els mals presagis de Benjamin, i Josep Rosselló Cardona obria a Sant Antoni l'Hotel

Figura 60. Grand Hotel Ibiza (ara Hotel Montesol) (Eivissa).

Portmany⁴⁵⁷. Rosselló no era un d'aquells homes oblidats per la història, ans al contrari era un ric comerciant de vins que havia viatjat per Europa i dominava diverses llengües (Valero, 2001). L'empresari de Sant Antoni col·locà als alemanys Wilhem Heizmann i Ernst Retze, a l'administració i gerència de l'hotel respectivament (Valero, 2001). Sembla que el llocs de feina del flamant negoci turístic no podia ser cobert per aquelles persones de l'Eivissa pobra i rural.

Cap a principis de segle XX s'havia definit la futura expansió de Vila d'Eivissa en base a noves eixamples (Rullan, 2006). La Gran Guerra va suposar la paralització de la seva possible construcció. Emperò en els anys 1930 se va viure un autèntic boom de la construcció (Cirer, 2004). Un boom de la construcció que també va tenir una forta vinculació amb el negoci turístic. Així, el metge Joan Villangómez Pérez que s'havia fet amb terrenys de Vara de Rei, va aixecar l'hotel més important de l'illa. El 5 de juny de 1933 s'obria el Gran Hotel Ibiza⁴⁵⁸, amb 162 places i al cap d'un any amb servei de banys, restaurant i casetes de bany a la Platja d'en Bossa (Cirer, 2004). El director del buc insigne de l'hoteleria eivissenca fou Thomas Schlichtkrull, el mateix que reclamava als mitjans de comunicació la necessitat d'aquest tipus d'establiment⁴⁵⁹. El màitre del Gran Hotel Ibiza seria en aquest cas un eivissenc, Joan Riera. Això sí, Riera no era un eivissenc qualsevol, havia emigrat a Amèrica on havia treballat també de màitre. El mateix any, dos industrials, Molina i Hernández, construïen un altre hotel a Vara de Re, l'Hotel Isla Blanca que s'obria el desembre de 1934 (Cirer, 2004).

En aquells moments, Formentera que encara estava més despenjada de la història que Eivissa, entrava en el món turístic. Joan Ferrer Castelló, un emigrant retornat d'Amèrica va obrir la Fonda Platé a principis dels anys 1920. El cas de Joan Ferrer pot resultar digne de menció ja que quan esclatà la Guerra Civil va anar cap a Barcelona on treballà de mariner en el iot del cònsol d'Islàndia a Espanya i posteriorment treballaria de cuiner per la família real de Mònaco. Quan acabà la guerra, retornà a Formentera –on hi havia un important camp de concentració– i seguiren regentant la fonda. El 1955 quan s'inaugurà l'Hotel Cala Saona, Joan Ferrer fou nomenat director i el seu fill es feu càrrec de la fonda fins el 1965⁴⁶⁰. Llorenç Bosch inaugurava al 1933 l'Hotel IFA –"Inglaterra, França, Alemanya"– (Ramon-Fajarnés, 2001; Cirer, 2004). Emperò, per a que fos possible emprendre el negoci turístic-hoteler, calia augmentar de manera notable les comunicacions marítimes amb Eivissa. Precisament, aquell 1933

⁴⁵⁷ Rosselló elaborà els plànols personalment, junt amb l'enginyer ajudant d'Obres Públiques, Martí Guasp. Guasp, paral·lelament, estava elaborant un projecte d'ampliació del Port d'Eivissa (Cirer, 13/07/2008).

⁴⁵⁸ El 1958 amb el pas a mans d'una societat madrilenya canviarà el seu nom pel d'Hotel Montesol (Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es, maig 2009).

⁴⁵⁹ Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera –Gran Hotel– a www.eeif.es (maig 2009).

⁴⁶⁰ Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera –Fondes de Formentera– a www.eeif.es (maig 2009).

s'incrementaren els horaris de les barques que cobrien el trajecte (Cirer, 2004). També, el 1933 per iniciativa de l'Ajuntament de Formentera va promoure una urbanització a la Savina. Aquesta urbanització s'apartava dels paràmetres de la ciutat jardí de la major part de les urbanitzacions que en aquells moments se projectaren a les illes –en aquest cas s'optà per un traçat geomètric–; i a més, es diferencia de les altres, pel fet que el seu promotor era el propi ajuntament, quan a la resta de casos eren iniciatives teòricament privades (Seguí-Aznar, 2001). Deim teòricament, ja que les distàncies entre el que hom entén per privat i públic eren tremendament curtes. L'encarregat d'aquell projecte fou Josep Alomar Bosch, arquitecte de la Diputació Provincial que s'havia encarregat de nombrosos projectes d'eixample a les altres illes (Seguí-Aznar, 2001).

L'impuls turísticador eivissenc va ser un projecte que aglutinà a la major part de les forces vives. Cèsar Puget, del Partit Social Agrari, proposà al juliol de 1933 que l'Ajuntament organitzàs una reunió per tal de constituir un centre de turisme (Ramon-Fajarnés, 2001). Abans, al 1930 ja havia començat a funcionar una comissió de turisme de l'Ajuntament d'Eivissa (Cirer, 2004). En aquella primera reunió no hi assistiren ni hotelers ni propietaris de fondes o pensions. Així que s'hagué de convocar una segona convocatòria de la que finalment es designà una comissió que havia de redactar els estatuts del futur Foment de Turisme d'Eivissa. En aquesta comissió s'hi trobaven: el periodista Bartomeu de Rosselló; el metge i hotelier Joan Villangómez; el fotògraf Domingo Viñets; el farmacèutic i polític conservador Cèsar Puget Riquer; i Andrea Bucik que havia fet un plànol-guia turístic d'Eivissa (Ramon-Fajarnés, 2001). Finalment, el 12 d'octubre de 1933 es constituïa el Foment de Turisme d'Eivissa. La primera Junta Directiva serà una mostra dels poders que governen l'illa: Ignasi Wallis Llobet com a president; Cèsar Puget com a vicepresident; Bartomeu de Rosselló com a vicepresident segon; Pere Matutes Noguera com a tresorer; Josep Ramon Ferrer, del Diario de Ibiza, com a secretari; Domingo Viñets com a comptable; Joan Verdera –director i propietari del Diario de Ibiza–, el canonge Isidor Macabich i Joan Villangómenz com a vocals; etc (Ramon-Fajarnés, 2001; Buades, 2004; Cirer, 2004). Thomas Schilchtkrull era nomenat director de la International Tourist Office i assessor del Foment. Entre les primeres tasques a desenvolupar per part del Foment estava la d'aconseguir prou finançament per a dur a terme les tasques de propaganda turística. Les aportacions dels socis i les 1800 pessetes de subvenció que rebien del Patronat Nacional de Turisme no eren suficients (Cirer, 2004). Per això, el Foment proposà l'aplicació d'un impost sobre les entrades de turistes (Cirer, 2004) i va "demanar el suport de la Diputació Provincial, els ajuntaments, el Patronat Nacional del Turisme, Trasmediterrànea, el Banc de Crèdit Balear, la Salinera Española, Caixa d'Estalvis i Obres i Subministraments" (Ramon-Fajarnés 2001:51).

L'any 1935 hi havia a Eivissa, aproximadament, una capacitat d'allotjament en establiments d'hostalatge d'unes 473 places que es localitzaven a Vila d'Eivissa (59,1%), Sant Antoni (30,2%) i Santa Eulària (10,5%) (taula 129). A aquestes s'hi han d'afegir les primeres fondes de Formentera (Cirer, 2004). Aquestes eren de petites dimensions, probablement d'unes 10 o 15 places cadascuna. Així doncs, tenim que cap el 1935 a Eivissa i Formentera se comptabilitzarien quasi un mig milenar de places d'allotjament turístic. Segons Joan Buades (2004) ja al 1935 els turistes que arribaren a Eivissa foren uns 5,4 mil, dels quals un 22,1% eren estrangers. Aquesta dada ens permet aprofundir en el fet que encara que els turistes estrangers, especialment els de llarga durada, eren importants, el nombre de turistes espanyols era bastant superior.

Cal recordar que la Trasmediterrànea de March, amb Abel Matutes a Eivissa, controlava la quasi totalitat de les comunicacions marítimes i aquestes eren l'única via d'entrada dels turistes. Per altra banda, unes entitats que cobraran rellevància foren les agències de viatges receptores, delegacions de les agències emissores. En concret, a Eivissa s'hi troben l'Spanish Tranding Company o la Baquera, Rusche y Martín SA (BAKUMAR) (Cirer, 2004). Caldria esbrinar l'origen dels capitals d'aquelles companyies encarregades de les gestions de recepció dels turistes i viatgers. Aquestes societats són les que, normalment, integrades en xarxes de gran abast geogràfic i financer, controlen el flux turístic, al temps que obtenen els majors marges de benefici. Transport, finances i agències (que equival a informació i el seu control) han estat (i són) una part fonamental de la GCC (Global Commodity Chain) turística (Clancy, 1998; Clancy, 2001). Per altra banda, costa d'imaginar que una nova via d'acumulació de capital encetada a les illes no comptàs amb la presència, més directa, del financer, contrabandista i polític mallorquí, Joan March, i dels seus socis, com per exemple Matutes. Aplicant la conceptualització

del turisme des de l'enfocament industrial o de la GCC, ja hem vist anteriorment que tant Matutes com March, participaven en diferents parts de la cadena de l'acumulació del capital i que aquella ja tenia algunes ramificacions turístiques (p.ex. finances i comunicacions marítimes).

Taula 129. Capacitat d'allotjament en establiments d'hostalatge a Eivissa, 1935 (Font: Cirer 2004:142).

Municipi	Establiment	Habitacions	Places
Eivissa	Pensió La Marina	7	12
	Pensió El Comercio	8	13
	Hotel Balear	10	15
	Gran Hotel Ibiza	72	126
	Hotel España	18	26
	Hotel Isla Blanca	50	88
Sant Antoni	Pensió Esmeralda	14	27
	Pensió Miramar	11	19
	Hotel Portmany	18	33
	Hotel Ses Savines	15	27
	Hotel San Antonio	20	37
Santa Eulària	Hotel Cosme	10	20
	Hotel Royalty	4	8
	Hotel Buenavista	14	22
Eivissa		165	280
Sant Antoni		78	143
Santa Eulària		28	50
Total		271	473

- A Menorca no arrela la indústria turística per mor de l'arribada dels violents anys 1930 i 1940.

En el cas de Menorca la indústria dels forasters no acabava d'arrelar. El primer intent de constituir un lobby proturístic es produí el 1909 amb la constitució de la Societat d'Atracció de Forasters i Excursions (Buades, 2004; Serra i Company, 2000). En aquells moments, l'empresari maonès, Francesc F. Andreu –d'Eléctrica Mahonesa– s'adreçava al recent creat Foment de Turisme de Mallorca per tal de rebre suport (Vives, 2005). Probablement la crisi econòmica menorquina del 1911 (Casasnovas, 2006), enfonsà el projecte proturístic menorquí. Segons Buades (2004) a Menorca, abans de 1936, es comptaven unes 150 habitacions que es distribuïen entre 2 fondes a Ciutadella i 2 hotels a Maó (Hotel Bustamante i Pensió Central). A mitjans dels anys 1920 sembla que les expectatives del negoci turístic a Menorca eren, fins i tot, més prometedores que les d'Eivissa. Així, la premsa eivissenca es lamentava del fet que al mes d'agost de 1926 a Menorca es trobava "el Director Gerent de la Companyia Nacional d'Indústries de Turisme, amb l'objecte de procurar la construcció d'un Gran Hotel a Maó" (Ramon-Fajarnés 2001:20-21). Aquest mateix 1926 l'Ajuntament de Maó havia acordat la construcció de dos hotels (Ramon-Fajarnés, 2001).

En els anys 1920 a Menorca es tornà a experimentar una nova fase expansiva del capital, de base eminentment agrària i fabril i de vocació exportadora (López-Casasnovas i Rosselló, 2002). No és fins el 1932 en que se constituí el Foment del Turisme de Menorca. Els membres fundadors del Foment foren: Josep Cotrina Ferrer, president de l'Ateneu de Maó; Francesc Terrés Coll, president de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació; Francesc Bisbal Cuchi, president de la Unió Comercial i Industrial; Ramon Bustamante Orfila, propietari de l'Hotel Bustamante; i Francesc Hernández Sanz, arxiver municipal i president de la Comissió de Monuments Històrics (Serra i Company, 2000; Buades, 2004). Segons Buades (2004:85) el Foment menorquí "demostra un caràcter prou diferenciat dels altres Foments del Turisme de les altres Balears, on el pes rau, gairebé en exclusiva, en determinats pesos pesants de l'economia i hi ha poca o nul·la presència de les institucions". Una explicació al fet que hi hagués una

major presència de les institucions que no dels principals capitalistes de l'illa podria raure en el fet que aquells ja estaven ocupats als seus florents negocis fabrils, per la qual cosa l'única forma de funcionar era en base a la presència de les institucions. La tasca d'aquest lobby proturístic fou principalment de promoció. Tanmateix, amb el cop d'estat del 1936 es paralitzaren les expectatives turístiques de l'illa.

- Es prepara una nova guerra mundial i les Balears esdevenen un dels potencials centres d'operacions bèl·liques. Espies com a turistes.

Mentre que a l'Estat espanyol hi havia un govern democràtic i no monàrquic (Segona República, 1931-1936), des d'Itàlia –amb Mussolini des del 1922 – i Alemanya –amb Hitler des del 1933– s'expandia el feixisme per Europa. Tot pareixia indicar que les previsions de Keynes (1940) s'anaven a complir i que els càstig imposat a Alemanya, per part de les potències vencedores de la Gran Guerra, serviria d'aliment per l'ascens d'una nova confrontació bèl·lica a gran escala. En aquell context de confrontació entre les potències europees, la Mediterrània cobrava un alt valor geoestratègic tant pel control de les comunicacions marítimes amb les colònies orientals, com pel control dels recursos naturals que hi havia des del sud dels Pirineus fins el Nord d'Àfrica. En un context d'hegemonia franco-britànica a la Mediterrània, el territori espanyol entrava dins de l'òrbita de la conspiració nazi (Katz, 1937; Collomb, 1939)⁴⁶¹.

En aquell context, les Balears esdevenien en un dels teatres dels esdeveniments que s'estaven cuinant a la Vella Europa. Cirer (2004:163) ens diu que "les illes Balears reben una bona quantitat de ciutadans alemanys, francesos i anglesos, molts dels quals residien aquí durant mesos o anys. Era relativament fàcil, per tant, per a un espia estranger, passar totalment desapercebut". El 1935 quan Gil Robles fou ministre de la guerra va donar contractes de construcció de fortificacions al litoral mallorquí a empreses alemanyes. El representant de l'Oficina Política Estrangera a Mallorca era el Baró von Behr, casat amb una anglesa, la qual cosa li permetia estar al corrent del que feia la colònia britànica a l'illa (Katz 1937:224). Aleshores, el gran home de negocis, Joan March inicià una nova fase de lucratiu negoci, gràcies a les seves bones relacions amb els nazis tot i que seguia amb la seva xarxa internacional, profundament arrelada als països anglosaxons (Ferrer, 2004; Ferrer, 2008b).

A principis de 1933 arribava a les Balears Francisco Franco Bahamonde, el qual havia estat nomenat Cap de la Comandància Militar de Balears, càrrec que deixà quan es desplaçà a Madrid per dirigir la repressió de la revolució d'octubre de 1934. Amb l'ascens de Hitler al poder (1933) va haver un increment important de turistes alemanys a les Balears. Aquests turistes alemanys es dedicaven a quelcom més que passar les vacances a les illes. L'estiu de 1933 es publicava al *Diario de Ibiza* un article amb el títol "Una vasta conjura contra el Règim republicà. Conspiradors i espies a l'illa de Mallorca" en el que se podia llegir que "des de fa uns mesos o unes setmanes resideix a l'illa de Mallorca un nombre extraordinari de joves alemanys. Són joves que no han passat cap d'ells els vint-i-cinc anys i que viuen en petits hotels o a pisos, sense patrona ni assistenta, en un règim típicament cortaler. Ells fan la seva compra, ells cuinen, ells se renten, ells fan la neteja de la casa ... Ocupació d'aquests joves? Cap que els serveixi per a guanyar-se la vida. Dedicuen totes les hores a exercicis col·lectius de cultura física, a excursions pedestres a través de l'illa, a estudiar el país on viuen i particularment la costa ... Són molts els joves que avui viuen d'aquesta manera a l'illa de Mallorca. Tants són que un mallorquí que acaba d'arribar de la seva terra els comptabilitza en la important xifra de 6000 ... Què passaria –ens ha dit aquest mallorquí– si un bon dia, en el cas d'una conflagració bèl·lica, aquests joves sortissin pels carrers i els camps de l'illa perfectament armats?" (*Diario de Ibiza* 17/07/1933 a Valero 2001:138-139). Molts dels turistes alemanys compraven terrenys vora la mar, indrets claus per al possible contacte amb les naus alemanyes per tal de realitzar

⁴⁶¹ L'organització nazi al territori espanyol estava molt ben implantada i cobria un ample ventall d'activitats. Particularment en els mitjans de comunicació, els partits polítics i el teixit econòmic-empresarial. En quant a aquest darrer, Katz (1937:113) ens diu que els informadors econòmics es trobaven "a Alacant, València i Cartagena en la plantilla de navilieres, a Barcelona el registrador de la Cambra de Comerç Alemanya, a Palma de Mallorca, aquesta funció corresponia al secretari d'un gran hotel". La xarxa nazi a Espanya estava dirigida, des de Barcelona, per Hans Gunz, conegut també com Juan Gunz. Gunz era l'agent a Espanya de l'empresa d'enginyeria Wilhelm Teubert de Berlín (Katz, 1937; Collomb, 1939). Gunz se suposava que representava l'enginyeria dedicada a la construcció de molins de vent. Un tal Don Miguel de Madrid comprava importants quantitats de patates a Juan Gunz, però al darrera de les patates hi havia l'enviament de granades de mà i revòlvers alemanys que anaven a abastir els grups d'ultradreta (Katz, 1937; Collomb, 1939).

subministraments de combustible i queviures (Buades, 2004). També hi havia espies italians i com a exemple tenim el cas d'Eda Urbani que fou detinguda a Barcelona a l'agost de 1935 quan portava grans quantitats de diners, una càmera fotogràfica de reduïdes dimensions i alta definició i un fotòmetre. En les seves declaracions a la policia va manifestar que coneixia un jove barceloní que havia conegut l'any anterior a l'Hotel Formentor (La Vanguardia, 18/08/1935).

A Eivissa, Jean Selz quan arribà el 1933 contava que "de sobte molta gent va venir a visitar la petita illa i no tots els que venien resultaven agradables. Entre els refugiats polítics que arribaren d'Alemanya, cada cop amb major nombre, hi havia alguns nazis declarats, que com varem saber més tard, eren espies de la Gestapo". El propi Benjamin va compartir més del que es podria imaginar amb un nazi. A l'estiu de 1933 va conèixer Maximilian Verspohl qui arribà a ser el seu "secretari". A finals d'any Verspohl era anomenat Cap de Secció de les SS a Hamburg (Valero, 2001). Emperò no només eren els espies el que visitaven les illes, sinó que molts d'estrangers acudien a l'illa per tal de refugiar-se. Malauradament, els refugiats es trobaren amb un clima totalment prebèl·lic i infestat de nazis. Fins i tot compartien els mateixos espais, com és el cas citat de Benjamin.

En aquell ambient s'aprovava el Decret de 15 de febrer de 1933 que fixava una Zona Militar de costes i fronteres on s'establí que les construccions de camins, carreteres, ferrocarrils i aeròdroms dins les zones afectades havien de sol·licitar un permís al Ministeri de la Guerra. Aquell decret recollia conjuntament els dos arxipèlags i les colònies africanes sota la mateixa categoria territorial (Cirer, 2009b). Al cap de pocs mesos, aquell decret era modificat, la qual cosa manifesta la temperatura del clima prebèl·lic. Així, al mes de juny s'aprovava el nou decret que amb article únic –que modificava l'article 5 de l'anterior decret– establí que a les Balears s'havien de contemplar no només les construccions de camins, carreteres, ferrocarrils i aeròdroms, sinó que a aquelles s'hi afegí qualsevol tipus d'edificació. La franja costanera –5 quilòmetres d'amplada– quedava sota l'estricta supervisió dels militars, que en el cas de les illes estaven comandats per Franco.

Un cop inaugurat el Bienni Negre (novembre 1933 – febrer 1936) de concentració de les dretes (Partit Radical de Lerroux i la CEDA de Gil Robles), a principis de desembre s'aprovà un altre decret que establí un règim de control sobre els turistes estrangers que visitaven les Balears. Aquell decret supeditava les estades dels estrangers a les Balears, superiors a un mes, a la concessió d'una carta de residència; per a desembarcar a les illes, els turistes havien d'haver visat prèviament el seu passaport i l'havien de presentar en un termini de 24 hores a la comissaria o a l'alcaldia (Buades, 2004; Cirer, 2009b). Les forces vives reunides en torn al Foment de Turisme de Mallorca reaccionaren d'immediat, tot reclamant la seva derogació (Buades, 2004). Cirer (2009b) esmenta que aquell decret sembla que violava les lleis referents als visats i s'hagué de modificar mitjançant un altre decret. Així, s'aprovà el Decret de 23 de gener de 1934 regulant els requisits i formalitats administratives a cobrir en el desembarcament de súbdits estrangers a les illes Balears, tot minvant les exigències de l'anterior decret. Un mes després s'aprovava un altre decret, de 23 de febrer de 1934, que prohibia la construcció d'edificacions en els primers 5 quilòmetres de costa i establí l'obligació que tota transacció de terrenys efectuats en la franja litoral havien de rebre l'autorització del Ministeri de la Guerra. I, al cap d'uns dies un altre decret que establí camps de concentració a les Balears menors i les illes del Hierro i Lanzarote a les Canàries (Buades, 2004; Cirer, 2009b).

Les expectatives del negoci turístic sembla que s'ensorraven, particularment aquelles vinculades amb les urbanitzacions i amb la construcció de xalets dispersos pel litoral. La resposta per part de les institucions de Mallorca fou clamorosa i el 9 de març de 1934 sortia una manifestació de protesta contra el decret que prohibia la construcció a la costa. La manifestació, amb unes 10 mil persones, estava encapçalada pel batle Emili Darder que al cap de tres anys seria afusellat pels feixistes (Serra i Company, 2000). Els decrets guerrers presentaven de manera prou evident l'alè d'aquell militar que ascendia vertiginosament amb el govern de dretes, Francisco Franco (Cirer, 2009b). Tanmateix, tot sembla indicar que l'efecte d'aquells decrets fou bastant magre. Ramon-Fajarnés (2001:54) ens comenta que el decret fou modificat de nou al juny de 1934 i al Diario de Ibiza de l'11/06/1934 es podia llegir al respecte que "hagués impedit un moviment d'expansió i d'urbanització. No seran poques les barriades que s'aniran formant en alguns paratges, embellint els llocs de la costa [...] A les immediacions de les Figueretes s'han construït varis xalets [...] Existeixen venuts gran nombre de solars, per

la qual cosa és de suposar que les construccions aniran augmentant. Actualment s'està construint el tros de camí que uneix el Vivero amb la platja d'en Bossa".

Cap a mitjans dels anys 1930, la sort d'Europa –i Espanya– ja estava tirada. En el cas espanyol, l'ascens del Front Popular al govern va ser l'excusa que els poders hegemònics –ajudats pels nazis alemanys i feixistes italians i consentits pels britànics– havien de menester per eliminar el "perill democràtic". La reacció a Espanya era la porta d'entrada a la Segona Guerra Mundial (Garcés, 2008). A més, aquesta podria ser interpretada en clau de resposta als perills d'un excés democràtic, tal com elaboraren posteriorment les seves tesis els membres de la Comissió Trilateral encapçalats per Samuel P. Huntington als anys 1970 (Tello, 2005). Joan E. Garcés (2008:4), a partir de documents desclassificats dels serveis secrets dels EUA, comprova com el Board Analysts dels esmentats serveis havien estimat que el 1942 "el 80% de la població espanyola podria sense ser qualificada sense cap dubte de *red* [roja]". L'esclat de la Segona Guerra Mundial, amb la seva punta de llança espanyola, interrompia el procés d'acumulació del capital que s'havia reactivat després de la crisi del 1929 i que a Mallorca i Eivissa havia començat a adoptar la dimensió turístico-immobiliària.

10.5.6.2. El turisme se perfila com a plataforma de salvament del Franquisme.

a) La Dictadura imposa el silenci i comença a apostar pel turisme.

L'alçament dels militars d'aquell 17 de juliol de 1936 va ser secundat per les forces vives de les illes quan el general Manuel Goded Llopis, aleshores comandant militar de les Balears, va proclamar l'estat de guerra a l'arxipèlag al 19 de juliol. Menorca va restar sota el govern de la República fins el febrer de 1939. Així, Mallorca, Eivissa i Formentera es convertien en els únics enclavaments dels aixecats en tota la zona de la Mediterrània occidental ja que els territoris de la costa llewantina peninsular restaren en mans de la República (Casasnovas i Ginard, 2006). Aquest fet s'ha de tenir present ja que Mallorca es va convertir, com ja hem indicat anteriorment, en la "màquila" dels militars aixecats amb l'orientació de bona part del teixit industrial a la fabricació de materials de guerra (p.ex. armes, municions, calçat, roba, etc). I, a més, Mallorca va ser la plataforma, des de la qual l'aviació feixista bombardejaria els pobles i ciutats de la costa llewantina. Amb la Guerra Civil espanyola s'aplicava la nova tecnologia aèria, que llavors seria fonamental a la Segona Guerra Mundial, i se bombardejava massivament, per primera vegada, a la població civil.

En alguns àmbits socials, acadèmics i mediàtics s'ha tendit a minimitzar l'impacte, directe i indirecte, de la Guerra Civil a les illes. Malgrat la dificultat d'establir uns freds càlculs al respecte de l'impacte de la guerra, s'han comptabilitzat: a Menorca, 377 morts republicans i 251 franquistes (Casasnovas, 2005); a Eivissa, 240 morts republicans i 93 franquistes (Parron, 2008); i a Mallorca, 2000 morts republicans i 783 franquistes (Massot, 1996). La militarització, els assassinats i la persecució generà un clima de por que duraria, ni més ni manco que quasi 40 anys. L'establiment del nou ordre polític-militar va anar seguit de l'esclat de la Segona Guerra Mundial. En els camps de concentració nazis es tancaren unes 53 persones (18 de Mallorca, 18 de Menorca, 6 d'Eivissa i 11 de Formentera). Aquestes estaven confinades en els camps de Dachau (5 persones), Auvigny (2 persones), Buchenwald (4 persones), Sachsenhausen (2 persones), Schirmeck-Vorbrück (1 persona) i Mauthausen (37 persones). D'aquelles 53 persones, 6 varen desaparèixer i 34 varen morir (Manso, 10/04/2005)⁴⁶². La Gran

⁴⁶² Els espais turístics espanyols es convertiren en un lloc segur pels nazis alemanys, un cop acabada la Guerra Mundial. Així, per exemple a Alcúdia, Otto Skorzeny hi tenia un xalet a la platja d'es Clot per passar-hi les vacances. També va residir en altres zones turístiques espanyoles com Dènia, on residia en Gerhard Bremer, o Màlaga. Skorzeny de les SS, era conegut com l'home de Hitler per a les operacions especials. Una d'aquelles operacions fou la del rescat del dictador italià, Mussolini. Skorzeny arribà a Madrid al 1950 on es dedicà al comerç d'armes i s'estima que molt probablement fou l'encarregat al territori espanyol d'Odessa, la xarxa nazi per organitzar la fugida dels membres de les SS (Weber, 23/01/2008). Per altra banda, tot aprofitant la peculiar vida insular, durant el franquisme, s'instal·là a l'illa l'artista i erudit de l'art britànic Thomas Harris i la seva esposa Hilda, a l'any 1949. Harris que residia a Camp de Mar (Andratx) fou un artista habitual a Galeries Costa. Emperò, aquest pintor britànic pertanyia a la xarxa d'espionatge encapçalada per Anthony Blunt. Harris fou un doble espia infiltrat en els serveis secrets britànics. Una falsa informació de Harris contribuï a fer possible el desembarcament de Normandia, juntament amb el doble espia català, Joan Pujol (Garbo) (Cabot, 30/12/1979; Alomar, 1986). Harris morí en condicions estranyes en un accident de cotxe el 1964. Altres companys del grup de dobles espies soviètics (Grup de Cambridge) també passaren per Mallorca, com per exemple Donald MacLean, l'esposa del qual (Melinda MacLean) residia a Cala Rajada quan ell ja havia desertat a la URSS. L'escriptor Antoni Serra va novel·lar l'estada de Harris a Mallorca a *L'avinguda de la fosca*.

Guerra i la recuperació de les zones devastades, abans republicanes, afectà negativament a l'economia i població de les illes (Ginard, 1999). Encara que aquells més espavilats, aprofitaren la situació per fer pingües beneficis mitjançant el contraban i el comerç amb els països bel·ligerants.

Així mateix, el nombre d'alemanys residents a Mallorca era prou important. Tenim el testimoni de l'editor alemany, Harry Graf Kessler qui escriví a un amic seu el 1936 dient que "més de la meitat dels negocis de Mallorca d'alemanys de classe social baixa: no són jueus, crec que la majoria són nazis" (Ferragut 3/08/2006:10). Kessler qui rebutjà el nazisme residia a Cala Rajada on també s'hi trobava l'antifeixista alemany Heinz Kraschutzki, entre d'altres. Aquest darrer, amb l'aixecament feixista, va passar per diferents presons de l'illa. Els pilots de la legió Còndor de l'exèrcit nazi es varen instal·lar a Pollença, junt amb els aviadors feixistes italians, des d'on s'encarregarien de bombardejar la península. Una altra família d'alemanys que no pogueren sortir de l'illa fou la dels Krüger que vivien al Terreno. Lore Krüger, fotògrafa professional, aconseguí fotografiar Porto Cristo després del combat entre els feixistes i les tropes republicanes comandades per Bayo. Ella va poder fugir a França on publicà les fotos, però els seus pares acabaren suïcidant-se a la casa de la barriada palmesana (Buckard, 7/07/2006; Ferragut, 3/08/2006).

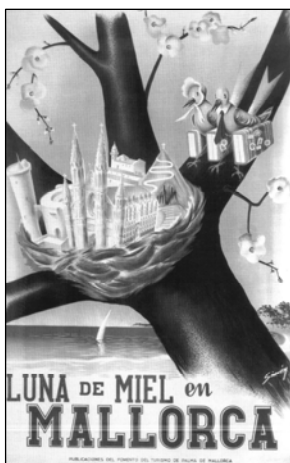

Figura 61. Cartell promocional de "lluna de mel a Mallorca" de 1950.

El turisme com a negoci i sobretot com a propaganda no s'aturà als territoris de l'Estat ocupats per les forces rebels. Així, durant la Guerra Civil, el conegut prohoms turístic, Luís Antonio Bolín Bidwell va introduir i guiar als periodistes estrangers a les zones de guerra peninsulars i va ser l'encarregat de les Rutes de la Guerra. Arran de la proposta de Ramón Serrano Suñer de 1938, els colpistes se proposaven mostrar la pau i tranquil·litat que es respirava a les zones que ells controlaven (Buades, 2004; Pack, 2006). Una de les persones claus en aquesta tasca turístico-propagandista fou el membre del Foment del Turisme de Mallorca, Francesc Vidal Sureda. El 1939 s'aprovaven una sèrie de mesures de caire proteccionista, com per exemple la Llei d'Ordenació i Defensa de la Indústria Nacional de 24/11/1939 i la Llei Fundacional de l'Institut Espanyol de Moneda Estrangera (IEME) del 25/08/1939. D'acord amb aquestes lleis, els moviments de capitals quedaven subjectes a autorització

prèvia i, entre d'altres, s'imposava la limitació d'una participació màxima del 25% per part del capital estranger en les empreses espanyoles. Emperò, aquelles restriccions eren superades amb prou facilitats (Calvo, 2008; Farré i Ruckstull, 2008). Sembla que el nou règim pretenia reiniciar l'activitat turística ben aviat. Així, el 5 de juny de 1939 "el sotssecretari d'afers exteriors va notificar als diplomàtics que "havent acabat la guerra, podem esperar en el pròxim futur un increment considerable del turisme estranger cap Espanya" i els va instruir a "promoure tan com fos possible aquest tràfic turístic que és tan útil per la propaganda i l'economia de la nació"" (Pack 2006:34).

Un cop acabada la Guerra, els agents turístics internacionals s'adreçaren a la Direcció General de Turisme, encapçalada per Luís A. Bolín, per tal de sol·licitar autoritzacions de viatges (Pack, 2006). Un fet que mostra les pretensions de restablir l'ordre turístic rau en que a l'1 de maig de 1939 s'aprovava el Reglament per la Indústria Hotelera, Cafès, Bars i similars, segons el qual s'establien les diferents categories d'establiment i un suplement al preu que oscil·lava entre el 10% i el 7% (Esteve i Fuentes, 2000). Així, es pretenien garantir, mitjançant la classificació i el control de preus, uns estàndards de cara als operadors internacionals (Pack, 2006). I, a més, no s'escatimava la importància que el turisme i els negocis turístics podien tenir a l'hora de finançar les arques del règim tal com reflecteix el suplement acordat⁴⁶³. No fou la imposició d'una cruenta dictadura el que aturà l'afluència turística estrangera, sinó que fou l'esclat de la Segona Guerra Mundial el que provocà la interrupció del flux de turistes estrangers. Entre el 1938 i el 1945, les horroroses Rutes de la Guerra varen tenir uns 23,2 mil clients i generaren uns ingressos de 3,6 milions de pessetes (Pack 2006:36). En plena Guerra

⁴⁶³ Val la pena anotar que el mateix 1936 s'iniciaven les obres de reforma de l'Hotel Majorica, situat a Porto Pi (Palma). Antoni Juan exposava que "tots els anys de la guerra tinguérem picapedrers reformant les instal·lacions de l'hotel" (entrevista a Antoni Juan a Capellà 1975:104).

Mundial, s'encetava una línia de recolzament financer a la construcció d'hotels (crèdit hotelier) amb l'Ordre de 27/03/1942, dotada amb 100 milions de pessetes. L'encarregat de gestionar la línia creditícia era el Banc de Crèdit Industrial i els interessos fixats eren del 4% i 1/8 en concepte de comissió i Hisenda havia de cobrir la diferència amb el 5,25% de l'interès oficial (Esteve i Fuentes, 2000)⁴⁶⁴. Esteve i Fuentes (2000:71) ens diuen que "el requisit bàsic, segons aquest reglament, per poder accedir a ells [els crèdits] era "l'interès excepcional d'utilitat pública" declarat per la Direcció General de Turisme; és a dir, la discrecionalitat absoluta per l'Administració".

El mateix 1942, el Foment de Turisme de Mallorca assumia les funcions de Junta Provincial de Turisme de les Balears. En aquells moments, els membres de la Junta del Foment lamentaven la mort del que havia estat el secretari perpetu, Francesc Vidal Sureda a qui dedicaren un caramull de misses i decidiren construir un mirador en honor seu (Vives, 2005). En canvi, poques coses se saben sobre l'opinió de l'entitat i els seus membres, de l'assassinat per part dels feixistes dels socis de l'entitat: Emili Darder (batle de Palma) o Antoni M. Ques Ventanyol. Hom pot destacar el fet que la guerra tan sols interrompí les tasques del Foment del Turisme de Mallorca per un lapse de 3 mesos (Vives, 2005). En canvi el Foment del Turisme d'Eivissa va reprendre les seves activitats el 27 de maig de 1939, just en acabar la guerra (Ramon-Fajarnés, 2001). Al capdavant de les dues institucions hi trobam: Pere Montaner Gual – Comte de Peralada– i Bartomeu de Rosselló, respectivament (Ramon-Fajarnés, 2001; Vives, 2005).

Seria l'esclat de la Segona Guerra Mundial el que frenaria l'activitat d'aquelles entitats. En el cas d'Eivissa no es reprengueren les activitats fins el 1947. Una qüestió que paga la pena apuntar és que quan es reprenen les activitats del Foment de Turisme d'Eivissa, el 1947, trobarem a Cèsar Puget Riquer presidint dita institució. Càrrec aquell que combinava amb el de batle de Vila d'Eivissa des del mateix 1947 (Ramon-Fajarnés, 2001). A la represa del Foment del Turisme d'Eivissa també s'hi troben presents l'empresari Pere Matutes Noguera (Abel Matutes Torres SA) o el canonge Macabich (Cirer, 2004). En el cas de Cèsar Puget, quan les columnes d'Alberto Bayo i Manuel Uribarry desembarcaren a Formentera i Eivissa a l'agost de 1936, va fugir cap a Mallorca per tal d'informar de la pèrdua de control de l'illa per part dels aixecats. Amb l'alçament de Franco, algunes personalitats de la dreta i del lobby proturístic s'inseriren dins de la Falange com són els casos de Bartomeu de Rosselló, Domingo Viñets i Cèsar Puget o dins de la franquista Acció Catòlica, com per exemple Isidor Macabich (Buades, 2004; Parron, 2008). A Eivissa, abans de restablir-se l'activitat del Foment del Turisme, Josep Rosselló, propietari de l'Hotel Portmany, inicià la tasca promocional pels països europeus (Ramon-Fajarnés, 2001).

Tan aviat com acabà la Segona Guerra Mundial i amb la presidència de Harry Truman que substituï a Rossevelt, mort un mes abans de la capitulació d'Alemanya i Japó, s'imposava el nou ordre internacional al dictat de la Doctrina Truman. S'escenificava d'aquesta manera el final del conflicte, però també l'ascens de l'hegemonia dels EUA i la definició de la coalició de la Guerra Freda. L'Espanya de Franco cobrava valor geoestratègic i, al cap de poc temps, seria integrada dins l'òrbita dels interessos del nou hegemon (Garcés, 2008). Malgrat s'hagi exposat generalment que l'obertura del règim feixista es feu a pesar de les conviccions dels seus líders, hom pot veure com ja des d'un bon començament el projecte franquista es caracteritzava per una enorme plasticitat i per estar integrat en les rearticulacions internacionals de la geoeconomia i geopolítica mundial a la llum del bloc dirigit pels EUA (Viñas et al., 1979; Garcés, 2008; Tascón, 2008). Així doncs, als capitosts del franquisme no els hi cauriem els anells si havien de permetre l'arribada dels lliberals homes i dones dels països del Nord d'Europa, sempre i quan allò els hi aportàs oxigen financer per la supervivència del règim i la seva xarxa d'interessos.

L'any de la finalització de la Guerra Mundial se produeixen una sèrie d'esdeveniments que val la pena apuntar. En primer lloc, al temps que se definien les normes de l'aviació civil internacional Iberia anunciava nous vols cap a les illes de Mallorca i Eivissa. En segon lloc, abans de la finalització de la guerra, el 6 d'abril de 1945 arribava a Palma el vicecònsol general dels EUA, que tal com devia dir la premsa local s'hi desplaçà per a descansar uns dies (Serra,

⁴⁶⁴ Es fixaren 3 línies de crèdit: a) fins el 60% del valor de la garantia oferta i un termini d'amortització de fins a 35 anys, en nova construcció en edificis o solars propis; b) fins el 40% i 20 anys en inversions a edificis aliens i contractes d'arrendament; c) fins el 20% i 10 anys de termini en inversions de millora i transformació (Esteve i Fuentes 2000:71).

2000). L'agost de 1947 la VI Flota dels EUA ja operava per la Mediterrània i el 1950 s'iniciaren les visites de l'armada dels EUA al Port de Palma (Buades, 2004). En tercer lloc, podem destacar el fet que el 29/01/1945 s'estrenaren a Madrid dos documentals realitzats per l'equip del NO-DO (Noticiarios y Documentales Cinematográficos) –l'instrument de propaganda del règim–: *Vísperas nupciales en Mallorca* i *Elogio a Mallorca*. Aquells havien estat subvencionats pel Foment de Turisme de Mallorca, decisió presa al març de 1944, amb unes 5 mil pessetes. Cal tenir present que el Foment rebia anualment de la DGT (Direcció General de Turisme) unes 7 mil pessetes i de l'Ajuntament de Palma entre unes 8 i 5 mil pessetes (Vives, 2005). Així mateix, en aquells moments, els membres del Foment presentaren una certa "sensibilitat social" ja que es lamentaren de la mala imatge que donava als turistes les presència de nins pidolant pel carrers de Palma (Vives, 2005).

La quasi total interrupció del flux de turistes internacionals va fer que els agents turístics –públics i privats– dirigissin la seva mirada cap al mercat domèstic. Així, es llançava la campanya de "lluna de mel a Mallorca" que amb un potent desplegament mediàtic (p.ex. documentals, segells, articles de premsa, etc) tendria un notable impacte en l'evolució del nombre de turistes que es dirigien a Mallorca. Les altres illes de l'arxipèlag no participaven de la represa turística. El 1945 s'allotjaven als hotels de Mallorca unes 55 mil persones, de les quals un 1,25% eren estrangers. D'aquells turistes arribats a Mallorca hi havia 6 mil parelles de nuvis (Barceló i Frontera, 2000). El règim lligava de manera eficaç el negoci turístic amb la propaganda del règim i els valors conservadors de la família catòlica ultramuntana. Val la pena recordar que en el moment d'auge turístic dels primer lustre dels anys 1930, s'arribà a la xifra de 40 mil turistes allotjats en establiments d'hostalatge. Per tant, tenim que la represa turística durant el mateix any en que acabava la Guerra Mundial, el nombre de turistes allotjats en establiments d'hostalatge a Mallorca ja era un 37,68% superior als de 1935. No obstant, el que s'havia produït era un canvi important en el tipus de clientela. Amb la Guerra Civil, el Grand Hotel de Palma havia tancat les seves portes i el 1942 fou ocupat per les oficines de l'INP (Institut Nacional de Previsió). El tancament del Grand Hotel simbolitza el tancament d'una època de turisme exclusiu i d'elevat poder adquisitiu. En canvi, s'iniciava una nova etapa de turisme industrial i massiu. Aquest canvi podria venir explicat pel fet que el nombre d'estades, malgrat incrementar-se el nombre de turistes, disminuïren de 440 mil al 1935 a unes 421 mil al 1945. L'estada mitjana havia passat dels 11 dies de 1935 a 7,6 dies al 1945.

Taula 130. Turistes allotjats en hotels a Mallorca (1945) i Balears (1950) (Font: elaboració pròpia a partir de Vives 2005:195 per Mallorca 1945; Buades, 2004:130 per Balears 1950)

Any	Turistes allotjats a hotels	Turistes espanyols allotjats a hotels	Turistes estrangers allotjats a hotels	Estades	Estada mitjana (dies)
1945 (Mallorca)	55.134	54.443	691	421.476	7,64
1950 (Balears)	98.127	66.525	31.602	610.500	6,22

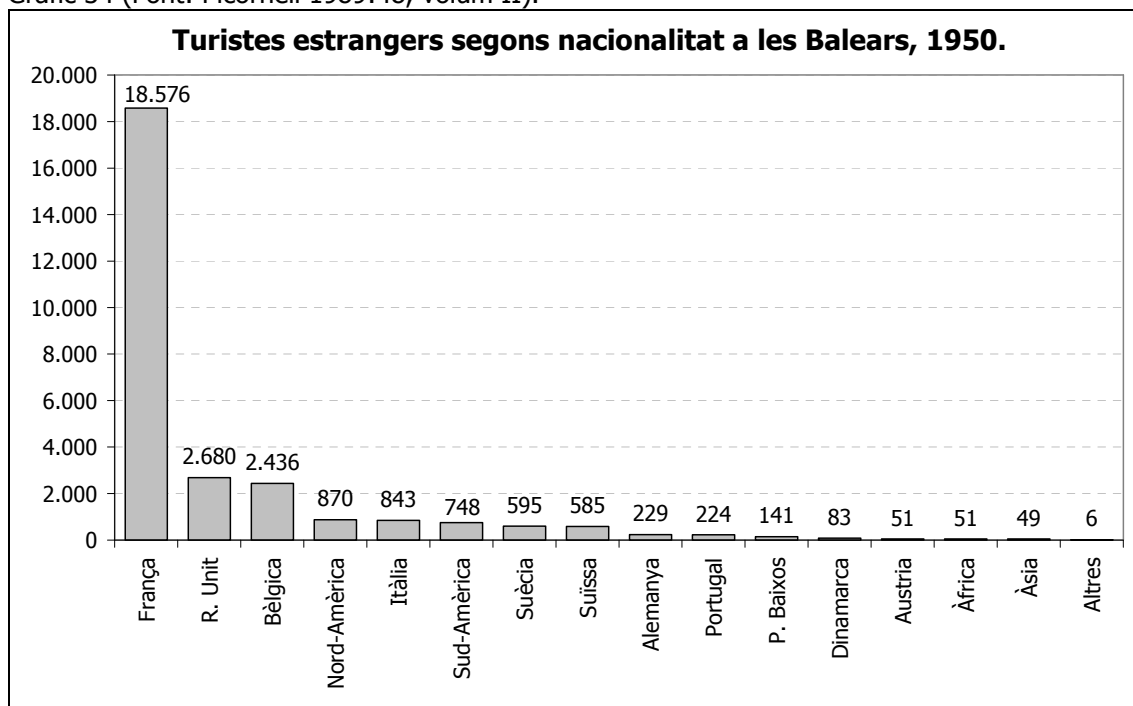
Cap el 1950 els turistes arribats a les Balears assoliren la xifra de 98 mil persones, de les quals un 32,2% procedien de l'estranger (taula 130). La major part dels turistes estrangers procedien de França que al 1948 havia signat un tractat comercial amb Espanya. El bloqueig internacional havia durat uns dos anys tot i que serà un element recurrent en la literatura, junt amb el tema de la política autàrquica, per tal de justificar la situació socioeconòmica espanyola de finals dels anys 1940 i dels 1950. Els turistes francesos amb unes 18,5 mil persones, eren unes 7 vegades superiors als que es trobaven en segona posició, els britànics amb uns 2,6 mil turistes. En tercer lloc hi havia els belgues amb 2,4 mil turistes (gràfic 34).

Un element a destacar és que entre el 1945 i el 1950 s'augmenten de manera important els moviments de passatgers a través de l'aeroport de Son Bonet (Palma) que al 1946 adquiria el rang d'aeroport internacional. Tal com s'ha indicat anteriorment, a la segona meitat dels anys 1940 s'havien dut a terme reformes a l'aeroport de Son Bonet i començaven a funcionar els vols no regulars nacionals i s'incrementava el nombre de companyies estrangeres que hi operaven. Així i tot, la major part dels turistes i visitants arribaven en vaixell (taula 131). La major part dels turistes que arribaven a les Balears anaven a Mallorca. José Zornoza (1964)

assenyala l'any 1947 com el primer en què reapareix algun turista a Eivissa durant la postguerra. Precisament, el 21 de setembre de 1947 se restablia la línia marítima directa entre Eivissa i València que havia estat inaugurada al 1909 i s'havia interromput amb la Guerra Civil (Ramon-Fajarnés, 2001). Val la pena recordar que aquella línia marítima estava en mans de Joan March (Trasmediterránea) i que el seu principal soci a Eivissa era Matutes qui a la vegada havia entrat al Foment del Turisme d'Eivissa en la seva refundació aquell mateix 1947. Per altra banda, l'arribada del transport aeri a Eivissa se retardaria una mica respecte Mallorca ja que segons Bray i Raitz (2001:70) "la Trasmediterránea, que controlava la ruta marítima des de Mallorca [a Eivissa], estava fent tot el que podia per tal d'aturar l'arribada de vols aeris ja que aquests amenaçaven el seu monopoli".

Un aspecte a tenir en compte és que les agències de viatge tornaven a operar a l'Estat. Segons Buades (2004) al conjunt de l'Estat al 1942 operaven unes 20 agències de viatges. A Palma s'hi trobaven les oficines de Wagon Lits Cook, Viajes Marsans, Viajes Iberia i BAKUMAR (Buades, 2004) i el 1946 s'inauguraven a Palma les oficines de Viajes Mallorca i Viajes Meliá (Vives, 2005). Una qüestió que creim important és que el 1948, any en que es constitueix l'OECE (Organització Europea per la Cooperació Econòmica) encarregada d'administrar l'ajuda americana del Pla Marshall, es crea l'ETC (European Travel Commission) de la que l'Espanya franquista estava exclosa. Veim doncs, com la qüestió turística esdevé un dels primers pilars de la construcció, econòmica i ideològica, de l'Europa de postguerra sota el domini dels EUA. Aquell mateix any, se nacionalitzava el gegant dels viatges britànics, Thomas Cook que segons Pack (2006:46) "posseïa importants inversions a Espanya". Cal tenir en compte que en el centenari de Cook (1941), "la companyia suportava les majors pèrdues de la seva història, de prop de 150 mil lliures esterlines" (Brendon 1991:278).

Gràfic 34 (Font: Picornell 1989:48, volum II).

Taula 131. Evolució dels moviments de passatgers en el Port de Palma i l'Aeroport de Son Bonet (Font: elaboració pròpia a partir de Junta de Obras de Puerto, 1956; i AENA, 2000).

Any	Moviment de passatgers al Port de Palma	Moviments de passatgers a l'aeroport de Son Bonet	Relació Port/Aeroport
1945	152.379	12.115	12,58
1946	163.422	18.866	8,66
1947	174.319	26.534	6,57
1948	193.085	52.080	3,71
1949	181.452	55.125	3,29

1950	251.317	74.733	3,36
Increment	64,93%	516,86%	

b) Turisme en el primer franquisme: moralment criticable, financerament acceptable. El règim feixista aposta per les "divises amb potes" (turistes).

Costa d'imaginar aquest increment del nombre de turistes, especialment els estrangers, precisament en uns temps en que teòricament, les Nacions Unides havien vetat l'entrada d'Espanya i s'imposava el bloqueig internacional, a partir del 1946 després de l'execució a Madrid d'un grup de guerrillers (Viñas et al., 1979). Aquell 1946 s'iniciaven els vols internacionals entre els EUA i l'Estat espanyol. Només l'Argentina de Perón, mantenia relacions obertes i fluides en matèria comercial, mitjançant un acord de venda de blat a crèdit subscrit el 1946. Però aquell bloqueig va ser més aviat una cortina de fum. A l'Estat, entre el 1946 i el 1947, es passa de 83,5 mil turistes estrangers a 136,7 mil (Fernández-Fúster, 1991); i en el cas dels nord-americans, es passa de 2,2 mil turistes a 5,8 mil (Correyero, 2003).

La dictadura patia una situació crítica, particularment, per la dificultat d'obtenir divises estrangeres i per la manca de fiabilitat de la pesseta en el context internacional. A tal efecte se posen en marxa una sèrie de mesures ja al 1946, amb l'adopció d'un paquet de mesures de les que destaquen els "comptes combinats", que en certa manera es convertien en una mena de subvencions a les exportacions. El novembre de 1945, el Consell d'Administració de l'IEME (Institut Espanyol de Moneda Estrangera) suggeria la possibilitat de crear un canvi turístic per promoure l'arribada de turistes. El 1946 l'IEME va aplicar un nou canvi turístic a una sèrie de monedes fortes (dòlar, lliura esterlina, franc suís, pes argentí i escut portuguès) i s'establí un marge que era un 50% per sobre del tipus de canvi oficial (Viñas et al. 1979:520). Aquella mesura també afectava a les divises que entraven a través de les remeses dels emigrants espanyols, conegut com "auxili familiar" (Viñas et al., 1979). Cal apreciar que la selecció de les monedes no és una qüestió baladí: la lliura esterlina havia estat la moneda hegemònica i les relacions financeres amb la City de Londres i els seus entramats bancaris havien estat, des de feia temps, molt fluides; en el cas del franc suís, s'ha de tenir present que bona part del saqueig nazi se dipositaria a Suïssa i que les seves entitats bancàries ja actuaven com a clavegueram de les finances internacionals des d'abans de la Segona Guerra Mundial; el pes argentí ho era per raons òbvies, ja que les relacions comercials amb Argentina no s'havien interromput; l'escut portuguès fou incorporat per una qüestió de pragmatisme geoestratègic ja que hi havia molts capitals espanyols en territori portuguès; i el dòlar dels EUA era ja la moneda hegemònica mundial.

S'ha de tenir present que en acabar la Guerra Civil s'establiren les cartilles de racionament, la qual cosa obligava a la població a acudir a aquell mecanisme per l'abastament de queviures i productes bàsics. En realitat, aquell context abonà el camp per l'estraperlo i l'especulació de la que s'aprofitaven els afins a la dictadura i de la que en depenia la majoria de la població, són els anys de la fam de molts i d'enriquiment brutal d'uns pocs. Als estrangers que entraven a Espanya se'ls hi donava una cartilla per un període de 14 dies (Fernández-Fúster, 1991). Les cartilles de racionament no s'eliminaren fins el 1952 i com s'ha vist el nombre de turistes des del final de la Segona Guerra Mundial havien augmentat de manera notable, tant pel conjunt de l'Estat com per les Balears. Els establiments turístics es convertien en un epítom de les estridències de l'ordre polític-militar ja que eren una mena de bombolla que escapava de les dificultats de la majoria. Això no podia ocórrer sense acudir al mercat negre.

El 1947 l'estrangulament del règim estava vinculat amb l'estrangulament monetari, per les dificultats d'obtenir divises. És a dir, per les dificultats de posicionar-se en el nou mapa mundial que s'estava organitzant en torn a la confrontació de blocs entre el capitalista, sota l'arbitratge dels EUA, i el del socialisme real, sota la tutela de la Unió Soviètica. Les mercaderies espanyoles no podien competir en els mercats internacionals ja que els seus elevats preus ho impossibilitaven. La galopant inflació, derivada de l'emissió constant de deute i del dèficit de la balança de pagaments, es pretenia retallar amb una valoració fictícia de la pesseta. Un còctel econòmic-financer que se traduïa, en els carrers, en un creixent descontent cap als militars, capellans i empresaris que havien fet una guerra per tal de salvar Espanya. Tenir accés a divises era vital per tal d'adquirir aquells materials que l'economia requeria, encara que es

volgués implantar un model industrial autàrquic. Les autoritats feixistes s'adonaven que l'única via per assolir aquelles divises era per la via comercial (Viñas et al., 1979).

I en aquesta via el turisme hi jugava un paper que no era gens menyspreable. Tal com assenyala Pack (2006:39) "mentre que en un primers moments, el règim havia entès el turisme internacional com un instrument polític de propaganda, per divulgar els valors nacionals, el vessant no revolucionari que emergeix després de 1945 consideraria cada cop més el turisme com una forma de comerç regular i de compromís social entre nacions. Entendre-ho, no obstant, no sempre significa acceptació". És a dir, el règim tenia clara que la seva supervivència passava per sacrificar els seus valors i per adoptar mesures flexibles. Possiblement, la visió del règim com un bloc monolític en quant a posicionament ideològic és un tant equivocada, ja que el seu projecte sociopolític estaria més vinculat amb la persecució del poder d'una complexa xarxa d'interessos i l'aniquilació de les classes populars com a subjectes polítics.

Les autoritats franquistes es resistien a devaluar al pesseta i en tot cas, el 1948 aprovaven un nou decret per tal d'establir un sistema de canvis múltiples. S'iniciava, en certa manera, la senda per arribar al concert monetari internacional sorgit de l'Acord de Bretton Woods (1944), l'acord que posa en posició de domini al dòlar. El decret de 1948 fou qualificat per Viñas et al. (1979:575) com un sistema extremadament complex, un "barroquisme impenetrable". Recordem, tal com exposàvem al capítol VIII, que la valoració de la pesseta seguia sobredimensionada: mentre que la cotització de la pesseta a Tànger –la cotització real– al 1949 era de 40,27 pessetes per dòlar, el canvi oficial era de 10,95 pessetes per dòlar. A mitjans de 1950 es va establir el mercat lliure de divises a la Borsa de Comerç de Madrid, però es seguien mantenint els tipus de canvi controlats per l'IEME (Viñas et al., 1979). Entre el 1947 i el 1949 es van introduint una sèrie de canvis en matèria canviària i al 1949 tenim que el tipus de canvi turístic començava a ser bastant atractiu pels clients europeus (taula 132).

Taula 132. Comparació entre el tipus de canvi oficial i el turístic el 1949 (Font: Correyero 2003:53).

Moneda	Tipus de canvi oficial	Tipus de canvi turístic
Franc (francès)	3,128	7,142
Lliura esterlina	44	70
Dòlar EUA	10,95	25
Franc suís	252,97	577,577
Franc belga	21,9	50
Florins	288,157	657,894
Escuts portuguesos	38,086	86,956
Corones sueques	2,116	4,8332
Corones daneses	1,585	3,619

El 1941 s'havia aprovat que els turistes que entrassin a Espanya havien de portar unes 200 pessetes per dia d'estada, quantitat que era controlada a les duanes on es feia el canvi. Aquest fet limitava bastant les possibilitats d'entrada de turistes. El 1948 els diplomàtics francesos es lamentaven d'aquella mesura ja que en temps de postguerra era excessiva. El 7 de maig de 1948, l'IEME va reduir aquella exigència a la meitat: cada turista havia de portar un mínim de 100 pessetes/dia. Aquella mesura es combinà amb la dotació de visats lliures pels turistes procedents de França, eliminant els entrebancs en l'obtenció dels visats. Segons Pack (2006) aquestes mesures són les que hi ha al darrera de l'increment de turistes francesos a partir d'aquells moments. Una de les qüestions interessants a destacar és que el 20/06/1936 a França, el govern del Front Popular de Leon Blum aprovava la llei que establia dues setmanes pagades a tots els treballadors (Buades, 2004) i el 1938 s'aprovava al Regne Unit la *Holidays with Pay Act* (Pack, 2006). Amb aquelles mesures s'alliberava a una important part de la població de temps de sacrifici i immolació al lloc de treball. En el cas britànic, en plena crisi de postguerra, el 1947 s'aprovà una prohibició a la sortida de turistes, per tal d'evitar la pèrdua de lliures esterlines. Posteriorment, s'aprovà una mesura que reduïa significativament la quantitat de diners que els turistes britànics podien portar a les vacances. Aquella mesura va suposar un cop important al turisme britànic amb destí cap a França, però en canvi obria la porta del que seria el nou paradís turístic, per barat: l'Espanya de Franco (Pack, 2006). El 1949 s'eliminaven els requeriments que obligaven als turistes a portar un mínim de divises per entrar al territori espanyol. Aquest element pot ser interpretat com una senyal del paper que adquiriria el viatge

organitzat gràcies a la introducció de nous instruments financers i formes comercials; la qual cosa responia al cada cop major poder dels operadors turístics europeus que no només controlaven la cadena de creació de valor turístic, sinó que eren ells els que la confeccionaven en base als seus propis interessos (Pack, 2006; Ray i Braitz, 2001).

Mentrestant, a Europa, el 1947 s'iniciava el conegut Pla Marshall (*European Recovery Program*) que havia de durar fins el 1951. Precisament, l'any en que se constituí la CECA (Comunitat Econòmica del Carbó i l'Acer). El pla aportava importants sumes de diners, uns 13 miliards de dòlars que anaven destinats principalment al Regne Unit (25,36%), França (17,6%), l'Alemanya Occidental (11,14%) i Itàlia (9,2%) (Schain, 2001). Les primeres aportacions del Pla Marshall es feren als estats de Grècia i Turquia, el primer d'ells en plena Guerra Civil. Així, s'inaugurava la Doctrina Truman, amb les aportacions a Grècia i Turquia, que mitjançant recolzament econòmic-financer primer, i l'establiment de bases militars dels EUA després, aconseguirà imposar un cordó sanitari per evitar la propagació del comunisme (Buades, 2009b). Harry Truman exposava que: "crec que hem d'ajudar els pobles lliures a decidir el seu destí a la seva manera. Crec que el nostre auxili hauria de ser primordialment a través d'ajut econòmic i financer, el qual és essencial per a l'estabilitat econòmica i per als processos polítics pacífics" (Buades 2009b:32). El govern franquista, de la mà de l'ideòleg del model autàrquic, Juan Antonio Suanzes, s'adreçà al dels EUA al que reclamava la participació en el Pla Marshall, especialment si en aquell llistat de països s'hi trobava Grècia (Viñas et al., 1979; Pack, 2006).

L'any en que se fundava l'OTAN (1949) i el president Truman difonia el que des de les elits del poder dels EUA entenien per desenvolupament, arribaven al Ferrol els vaixells de guerra dels EUA (la primera vegada que atracaven a un port espanyol des de la Guerra Civil). L'almirall Richard L. Conolly, després de visitar a Franco, defensà a la Cambra de Representants dels EUA la necessitat que la US Navy disposàs de bases a Espanya (Viñas et al., 1979). En aquest punt, caldria demanar-nos si la incorporació de l'Espanya franquista a l'òrbita dels EUA fou una demanda dels mateixos EUA o del propi règim. En qualsevol cas, sembla que fou un acord mutu (Viñas et al., 1979; Calvo, 2008; Garcés, 2008). L'Estat espanyol començava a rebre ajuda financera internacional que es canalitzava, entre d'altres, a través del Chase National Bank, propietat dels Rockefeller; però ja al 1947 s'havien realitzat operacions financeres amb la Société de Banque Suisse (Viñas et al., 1979).

El 1950 el senador dels EUA, Pat McCarran –vinculat a l'Spanish lobby– es va pronunciar en favor d'un préstec de 100 milions de dòlars a Franco i sostenia que després "s'havia de promoure l'entrada del règim a la NATO i atorgar-li tots els crèdits necessaris per fer de l'exèrcit espanyol un dels més potents d'Europa" (Viñas et al. 1979:599). El 1950, el president dels EUA autoritzava l'ajuda financera al règim, sempre i quan es fes en condicions avantatjoses pels interessos dels EUA. Les ajudes americanes entre 1951 i 1963 foren de 1360 milions de dòlars: 229 milions de crèdits a llarg termini a través de l'Export-Import Bank (Eximbank)⁴⁶⁵, 17,1 milions de dòlars del Development Loan Fund; 482,6 milions de dòlars de la Public Law 480 títol I (vendes d'excedents agrícoles) i CCC (Commodity Credit Corporation); 132,7 milions de dòlars de la Public Law títol II i III (donatius i ajuda social); i 503,3 milions de dòlars en ajuda militar, el 70% dels quals anava destinat a construir les bases (Calvo, 2001). A grans trets, Puig (2003) exposa com l'ajuda americana es distribuïa entre: 10% per finançar les despeses de l'administració dels EUA a Espanya; 30% per projectes de reorganització i impuls de la indústria espanyola; 60% per la construcció de les bases militars americanes⁴⁶⁶. Tal com ja s'ha indicat, Mallorca adquireix un paper geoestratègic en el context mediterrani, mostra d'això és la construcció de la base militar dels EUA al puig Major i el finançament d'un milió de

⁴⁶⁵ Segons Puig (2003:112) "la política de l'Eximbank consistia en concedir préstecs a projectes concrets presentats per empreses privades que justificuessin tècnicament i econòmicament la seva viabilitat i rendibilitat, provessin l'inexistència de millors alternatives i es comprometessin a remetre informes periòdics sobre l'execució dels fons". Una de les persones que va estar més a prop dels interessos americans fou l'advocat, Antoni Garrigues Díaz-Cañabate. Segons Puig (2003:112) Garrigues "va tenir un paper molt actiu com a assessor jurídic de les ambaixades britànica i nord-americana en el procés d'expropiació dels béns alemanys a Espanya". Garrigues estava casat amb la filla del representant a Espanya de l'ITT (International Telephone & Telegraph). Fou nomenat ambaixador dels EUA al 1962.

⁴⁶⁶ Una dimensió sovint deixada de banda i que Puig (2003) s'encarrega de treure a la llum, és el paper que l'ajuda tècnica i financera dels EUA va tenir en la formació d'unes elits espanyoles. Amb aquella ajuda es configuren, entre d'altres, l'EOI (Escola d'Organització Industrial), l'EAE (Escola d'Administració d'Empreses), ESADE (Escola Superior d'Administració d'Empreses) o l'IESE (Institut d'Estudis Superiors d'Empresa). Aquest darrer sota la supervisió de la Harvard Business School. D'aquesta manera s'introduïa el credo del capitalisme i del conservadorisme, del pensament neoliberal (Harvey, 2007), en els quadres que governaran el capital i l'administració pública espanyoles.

dòlars de la carretera que uneix Sóller amb Son Torrella. La finca de Son Torrella, al terme de Fornalutx, era propietat de la família del feixista Alfonso Zayas, conegut com el Marquès de Zayas. Aquelles ajudes americanes arribaven en uns moments de debilitament del règim feixista del que n'informaven els serveis diplomàtics dels EUA (Puig, 2003) i una certa reorganització dels antifeixistes que en el cas de Mallorca, tal com ja s'ha esmentat anteriorment, foren durament reprimits al 1948 (Ginard, 1997).

L'any 1948, l'incansable Luís A. Bolín Bidwell, Director General de Turisme, va encunyar l'eslògan "Spain is beautiful and different". El règim inicià una campanya internacional de captació de clients turístics i de difusió propagandística de les bondats del règim feixista. Segons Correyero (2003), el pressupost destinat a la promoció turística a principis dels anys 1950 era tres vegades superior al dels anys 1970. A principis de 1950, Bolín feu una gira que el va dur a diversos països europeus i americans, des dels EUA fins a Cuba (Correyero, 2003). Les traves duaneres⁴⁶⁷ per poder entrar al territori espanyol es varen mantenir fins el 1956, encara que el 1952 ja s'havien introduït algunes modificacions per reduir la burocràcia. Mentrestant, al 1952 ja s'havia eliminat l'exigència de visats entre els estats membres del Consell d'Europa (Pack, 2006).

El 1951 es produeix un dels canvis importants de l'estructura político-econòmica del règim. Se definien les línies mestres de la inserció del capitalisme espanyol en el concert internacional dels països de la Coalició de la Guerra Freda. La reorganització administrativa del govern franquista, entre d'altres, va comportar la creació de dos nous ministeris que pel nostre objecte d'anàlisi són prou significatius: el de Comerç que s'emancipava del d'Indústria; i el d'Informació i Turisme que substituïa la Subsecretaria d'Educació Popular i la Direcció General de Turisme, respectivament. El primer comandat per Manuel Arburúa i el segon per Gabriel Arias-Salgado. Per altra banda, el Decret de 26/10/1951 reorganitzava el funcionament del mercat de divises que entre d'altres qüestions afectava a: la contractació en el mercat lliure de divises pel dòlar, lliura, escut, franc francès, franc suís i franc marroquí; que es pogués vendre en el mercat lliure de divises aquelles procedents de remeses de l'estranger del treball, auxili familiar, serveis de transport, rendiments de propietats espanyoles a l'estranger, repatriacions de capital, divises procedents del canvi de moneda efectuat per estrangers, etc (Viñas et al., 1979).

Aquelles modificacions canviàries no suposaren la plena integració en el mercat de divises lliure internacional, aquella funció quedava coberta per la Plaça de Tànger. Segons Viñas et al. (1979:704) no fou fins la crisi del sector exterior de 1959 en que s'acabaria per abandonar aquella "il·lusió d'un tipus de canvi únic amb el manteniment de la pràctica de canvis diferencials". La importància dels canvis que es donen a principis dels anys 1950 rau en el fet que ja se plasmava públicament l'apropament dels EUA al règim i la inserció d'aquest en el grup de països satèl·lit dels EUA. Aquell apropament s'acaba de materialitzar en els Pactes de Madrid de 1953, d'ajuda econòmico-militar. Viñas et al. (1979) ens indiquen que és la "seguretat" de pertinença al bloc nord-americà el que propiciaria la primera onada de creixement econòmic dels primers anys 1950. Així mateix, la combinació entre la creació d'un clima empresarial segur i l'existència de la plaça de Tànger –el mercat negre de divises on el 1957 circulaven uns 5 mil milions de pessetes– se convertia en una oportunitat de negoci que segurament degué ser aprofitada per aquells que tenien accés a divises. Tal com apunten Viñas et al. (1979:803) "el tema no ha deixat pràcticament petjada documental pública"⁴⁶⁸. A principis dels anys 1950 es posaren en marxa una sèrie de mesures encaminades a incorporar la pesseta en el Sistema de Bretton Woods i per aturar el mercat negre de divises, per això s'arriben a una sèrie d'acords

⁴⁶⁷ S'havien de complir un seguit de tràmits burocràtics com: visat, credencials policials, prearranjaments d'acomodament, tríptic, etc (Fernández-Fuster, 1991; Pack 2006). Fernández-Fuster (1991:397-398) exposa com les normes de 1942 sobre pas de fronteres establien que: "a tot estranger que entràs en territori nacional se li entrega per la policia de servei a la frontera, un tríptic que, una vegada omplert amb les dades necessàries, ha d'entregar a l'hotel on s'hostatgi. També se li prenen les empremtes dactilars, i a més ha d'entregar a la policia de servei de fronteres, una fotografia carnet [...] tots els estrangers en territori espanyol, tant residents com transeünts, la ineludible obligació de proveir-se a les oficines de policia corresponents del citat tríptic, indispensable per poder romandre i viatjar per Espanya".

⁴⁶⁸ Els autors fan esment a un informe reservat del 27 de juny de 1957 (IEME: legajo 48.006). En ell surt un nodrit nombre d'empresaris espanyols i estrangers, i els principals bancs espanyols i estrangers. Aquests participaven alegrement del contraban de divises.

amb entitats nord-americanes com per exemple el Programa CITA-WCC⁴⁶⁹ (o programa dòlars-pesseta) de 1952 (Viñas et al., 1979).

El 16 de juliol de 1956 s'introduïen mesures que agilitzaven i flexibilitzaven les exigències en matèria de visats dels estrangers per entrar a Espanya a "tots els súbdits estrangers de quantes nacions europees mantinguin amb Espanya relacions diplomàtiques, sempre que se concedeixi pels respectius governs un tracte recíproc als súbdits espanyols" (Esteve i Fuentes 2000:68)⁴⁷⁰. La industrialització turística espanyola se consolidava com una de les vies de participació en el projecte de reconstrucció europea. Els dòlars turístics començarien a inundar la geografia espanyola, tan aviat com se configuràs un clima polític-empresarial propici (Buades, 2004; Buades, 2009b). Manuel Fraga (1962) escrivia que el turisme era el Pla Marshall espanyol. I a més, la condició d'oferir el territori espanyol com l'espai d'esbarjo dels europeus del nord estava lligat a la condició de permetre la fuga dels espanyols als seus països per participar com a mà d'obra barata, la qual cosa havia de redundar positivament en la salut financera de la dictadura. Totes aquelles mesures se desplegaven en un clima de creixent descontent social i la primera onada de vagues a l'Estat que van tenir lloc al 1956 i que esclataren en el món universitari (Eiroa San Francisco, 2006). El desenvolupisme de la mà de l'adopció del dogma del capitalisme caciquil i oberturista se presentava com la medicina a aplicar per tal d'aturar el malestar social i dissoldre la dissidència. Segons Esteve i Fuentes (2000:99) la transformació econòmica fou impulsada per l'oligarquia financera amb un pacte realitzat amb la "vella guàrdia" del règim (de la que ella mateixa en formava part quan li interessava) que acorden la "immutabilitat del poder i de l'Estat".

c) Anys 1950: la fabricació d'hotels es posa en marxa (i a ritme frenètic).

Un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial es reconfigura el capitalisme europeu, amb la instal·lació del règim d'acumulació fordista i l'ordre polític marcat pel que serà la Guerra Freda a escala internacional i per l'Estat del Benestar a escala domèstica. En aquell context s'activà el turisme de masses. A l'Espanya franquista, el Decret de 19/02/1942 regulador de l'activitat de les agències de viatges⁴⁷¹ obligava a operar amb agències de viatges espanyoles, la qual cosa suposava un element de fricció amb el capital britànic que reclamava unes condicions idèntiques a les que rebia a d'altres països (Pack, 2006). Aquesta mesura probablement respon al fet que "en el dormir dels anys quaranta Luís Antonio Bolín se recolzà en el sector privat i en concret en les agències de viatge que eren les que *comandaven en el sector*" (Bayón i Fernández-Fúster 1999:42). Els Bolín se convertiren en una de les principals famílies empresarials i polítiques de la Costa del Sol, a dir de Fernández-Carrión (2005:13) Benalmádena ha estat el "feu dels Bolín". El 1948 s'introduïren canvis substancials en quant al control de les agències de viatges i s'obria les portes a d'altres formes de viatjar, sense haver de passar necessàriament pel control de les agències espanyoles (ni estrangeres). Aquest fet s'inseria dins les lògiques del règim, caracteritzat per l'enorme plasticitat de les seves praxis i que ben aviat va veure que havia de recórrer a les divises estrangeres –turisme–, per sobreviure.

La constitució d'ATESA (Autotransporte Turístico Español) al 1949 fou un dels elements que segons Pack (2006) marcaren un punt d'inflexió en les relacions amb les agències de viatge europees. ATESA era una de les empreses que formaven part de l'INI (Institut Nacional d'Indústria) i el 1964 se convertiria en un dels gegants dels viatges espanyol quan va adquirir Viajes Marsans. El seu paper era el de fer d'agència receptora a l'Estat. El miracle espanyol s'alimentava d'una gran dosi d'intervencionisme polític-militar i econòmic-financer. La constitució d'ATESA s'emmarca en el context d'actuacions semblants en altres països, recordem que al Regne Unit s'havia nacionalitzat el gegant dels operadors turístics, Thomas Cook.

En el context internacional, concretament al Regne Unit, els intersticis que deixaven les regulacions aèries i turístiques en general –tant internacionals com nacionals–, varen ser

⁴⁶⁹ Consorcio de Industriales Textiles del Algodón – World Commerce Corporation (Decret 27/06/1952).

⁴⁷⁰ El 4 de juny el règim havia signat el Conveni de Nova York sobre "facilitats duaneres pel turisme". Aquest entrà en vigor l'agost de 1958 (Esteve i Fuentes, 2000).

⁴⁷¹ En aquells moments hi havia ja un potent lobby d'agències de viatges que col·laboraven colze a colze amb els capítols del règim. El 1942 se va constituir la Comissió Consultiva, coneguda com la comissió dels Dotze entre els que es trobaven: José Meliá (Viajes Meliá), Enrique Marsans (Viajes Marsans), Benjamín Martín Pelayo (Viajes Vincit), Cafranga, Servando Walter, Senen, etc (Bayón i Fernández-Fuster 1999:42).

ocupats ràpidament per alguns empresaris que es convertirien en uns dels principals agents de la transformació turística espanyola i de les illes (Bray i Raitz, 2001). Així, Pack (2006) ens diu que els operadors britànics a principis dels 1950 començaren a evitar els aparells burocràtics de les agències receptores de Madrid. Tanmateix, un cop conegudes les passes (i persones) a seguir, ja no necessitaven a les agències espanyoles centralitzades a Madrid. A més, la industrialització turística adreçada als clients estrangers, tan sols requeriria de les agències pels serveis d'excursions al lloc de destí. És en aquest sentit en que els operadors se decantaren per territoris com Mallorca a la cerca del "paradís" del sol i la platja. El concepte de paradís turístic se lliga al concepte de llibertat, una llibertat directament vinculada als negocis. A més, llocs com Mallorca, per la seva condició perifèrica respecte de les grans ciutats espanyoles –especialment Madrid–, els hi permetia fugir de les grans agències de viatge espanyoles i els operadors internacionals tenien un ample marge de maniobra junt amb els agents locals preexistents o constituïts ad hoc. Emperò els bons temps pels Tour Operadors s'iniciaren, particularment, a la dècada dels 1960 (Gaviria et al., 1974; Gaviria, 1975; Pack, 2006).

Una de les companyies que sorgeix en aquelles dates fou Horizon Holiday (1949). Aquesta començava la seva aventura a Calvi (Itàlia) el 1950, però just després se traslladà a Mallorca. En aquella època el nou govern conservador britànic inicià la liberalització del transport aeri amb la introducció dels vols xàrter, uns vols que primer tan sols podien ser per operacions ad hoc (British Civil Aviation Act de 1946) però que, poc a poc, s'anaren desplegant cap a d'altres operacions. La protecció de les companyies de bandera (de propietat estatal) va afavorir la utilització dels principals aeroports que, paradoxalment, va permetre emergir noves destinacions que serien cobertes per les companyies privades de baix cost, les xàrter, i atorgaria un gran poder als operadors turístics, especialment els britànics (Bray i Raitz, 2001). El 1952, Vladimir Raitz d'Horizon realitza una primera incursió a Mallorca per sondejar les possibilitats de negoci: venda i control de vacances, vol xàrter i establiment hotelier. Es desplaçà a un poble de Mallorca on visità a una dona anglesa poc convencional, Noreen Harbord. D'ella ens diu que era "una dona que treballava dur, però que jugava i bevia encara més durament" (Bray i Raitz 2001:17). Noreen Harbord era la propietària d'un nou hotel obert al Port de Sóller que rebia el nom d'aquell hotel que havia estat confiscat pels militars el 1936, Hotel Costa Brava. Aquest s'havia obert de nou a la zona de la Platja d'en Repic.

El mateix 1952, des de la Presidència del Govern, s'aprovava el Pla Nacional de Turisme, un pla que no emanava del Ministeri de Turisme, sinó que sortia de l'entorn més proper al propi Franco, la qual cosa palesa el pragmatisme d'un règim teòricament autàrquic. Aquest pla establia per una banda la urgència de donar un fort impuls a la construcció d'infraestructures de transport i, per una altra banda, la necessitat de construir 27 mil noves habitacions hoteleres a l'Estat que era el dèficit calculat per les autoritats franquistes d'aleshores. Per això, estimaven incrementar el crèdit hotelier fins a 300 milions de pessetes (Esteve i Fuentes, 2000). Un dels principals homes del règim feixista i de la indústria turística espanyola, Jorge Vila Fradera (1961:85), escrivia que a l'Estat, "el desenvolupament de la nostra hoteleria durant el darrer decenni ha estat tan ràpid, que pocs casos d'increment industrial s'hi poden comparar". Vila Fradera (1961), a partir d'un informe de la Comissió de Turisme de l'OECE de 1958, exposa com en el continent europeu els creixements més importants en quant a construcció hotelera se donaren a Itàlia amb 336 hotels i Espanya amb 148 hotels.

Mentrestant, a Palma, el Foment del Turisme de Mallorca havia anomenat al 1949 a un tecnòcrata com a president de la institució, Gabriel Roca Garcias. Aquest era el cap de l'autoritat portuària que aleshores estava efectuant una de les operacions més espectaculars de Mallorca: l'ampliació del port i la construcció del Passeig Marítim (Buades, 2004; Vives, 2005). Roca ocupà el càrrec fins el 1962, any en que va ser succeït de nou per un membre de Casa Alzamora, Gabriel Alzamora López (Vives, 2005). El Foment del Turisme de Mallorca va celebrar al gener de 1951 la Primera Assemblea Turística de Mallorca, a la que hi acudí com a convidat d'honor, el feixista, polític i empresari Luís A. Bolín (Vives, 2005). Per a la seva organització se designà una comissió formada per: Felip Gaspart Bonet, Alfons Barceló, Josep Palao, Gabriel Font i Lluís Sanz (Vives, 2005). Joan Buades (2004:132) aprecia el fet que en aquella comissió s'hi troba un membre d'una de les grans famílies-empresa de l'hoteleria espanyola, el català Felip Gaspart Bonet, fill de Josep Gaspart Bulbena i germà de Joan Gaspart Bonet d'HUSA (Hoteles Unidos SA). Pel gener de 1953 es celebrava la Segona Assemblea Turística de

Mallorca. Les conclusions d'ambdues assemblees són bastant semblants (Serra i Company, 2000; Vives, 2005).

Les conclusions d'ambdues assemblees són bastant semblants. De les dues assemblees es poden destacar, entre d'altres, les següents propostes: aplicar el tot inclòs dins la indústria hotelera, els coneguts *forfaits*; incrementar la capacitat d'allotjament hoteler; potenciar i augmentar les comunicacions (marítimes, terrestres i aèries⁴⁷²) i les infraestructures de transport (p.ex. demanda la construcció d'una autopista entre Palma i l'aeroport de Son Bonet); estendre les línies telefòniques; crear una escola d'hostaleria; eliminar els entrebancs en matèria de visats; introduir el canvi de divises a tots els establiments hotelers; construir un camp de golf; etc (Serra i Company, 2000; Vives, 2005). Una qüestió que Buades (2004:132) apunta és que s'acordà un sistema de finançament mitjançant el qual, els ajuntaments col·laboradors subvencionarien a l'entitat amb 250 mil pessetes, per dur a terme les tasques de propaganda turística.

La temperatura turística anava augmentant al llarg dels anys 1950. Entre els esdeveniments locals que s'han destacat es troba la celebració a Palma del Congrés Internacional de l'SCIA (Skal Club International Association)⁴⁷³ al novembre de 1953 (Buades, 2004; Soriano-Frade, 1996; Buades, 2004; Seguí, 2006). A Mallorca, el febrer de 1951, s'havia fundat el Club Skal a Cala Murta (Pollença). Novament ens trobam prop de Formentor, abans de produir-se el canvi de propietat encapçalat per la família Buades (Llull, 1979). Entre els fundadors de l'Skal mallorquí hi ha: Ignasi Rotger (propietari de Cala Murta i llavors soci d'Inmobiliària Formentor SA); Josep Palao (director de Wagon Lits a Palma); Joan Munar (delegat d'Air France a Palma); Lluís Sanz (Cap de l'Oficina d'Informació de la Subsecretària de Turisme a Palma i secretari del Foment del Turisme de Mallorca); Rafel Martorell (director de Viajes Marsans a Mallorca); Antoni Pomar Gual (cap de Viajes Iberia) o Miquel Vicens Rigo (director de Viajes Iberia), aquest darrer anomenat president del club Skal Mallorca (Buades, 2004; Gual, 1990). Hom pot sospitar que al darrera de l'evocació quasi "hippy" de l'acrònim Skal, s'hi situaven els grans taurons del negoci turístic europeu. Segons Seguí (2006:7), en aquella reunió del novembre de 1953⁴⁷⁴ a la que hi assistiren unes 400 persones, "es va decidir el futur turístic de Mallorca, perquè es veié que era la destinació mediterrània ideal". Els agents internacionals, junt amb els poders locals, entenien que Mallorca, sota una fèrria dictadura, presentava unes condicions pràcticament immillorables: una mà d'obra barata i disciplinada, un marc normatiu que s'adaptava a marxes forçades a les exigències del règim per obtenir oxigen financer i, així assegurar la seva supervivència que també acontentava al capital estranger, etc. El 1955 se celebrava una nova festa turística: la XX Assemblea de la FECIT (Federació Espanyola de Centres d'Iniciativa Turística). Segons Buades (2004:133) el "frenètic congressisme" va tenir un punt àlgid en la celebració a Palma d'aquesta Assemblea que coincidia amb el cinquantè aniversari del lobby turístic mallorquí, el Foment del Turisme de Mallorca (Fernández-Fúster, 1991).

Les condicions que s'estaven consolidant a principis dels anys 1950 facilitaren les coses per a que molts dels capitals retinguts durant la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial s'adrecessin cap a noves inversions ràpides i segures. En el cas de les illes Balears, a excepció de Menorca, es va produir una forta embranzida en la construcció hotelera. Recordem, dels apartats anteriors, que es pot estimar que el 1935 a les Balears hi havia uns 153 establiments d'hostalatge amb unes 3569 places. Aquella quantitat no havia variat gaire. Em tot cas hi havia hagut algun tancament que afectà a hotels emblemàtics, com és el cas del Grand Hotel de Palma o el Costa Brava del Port de Sóller. El 1950 es comptabilitzaven a les Balears uns 174 establiments d'hostalatge amb un total d'unes 4054 places, amb la qual cosa la mitjana de places per establiment és exactament la mateixa que hi havia al 1935 (23,3 places/establiment

⁴⁷² Es sol·licità l'establiment d'un vol regular directe entre Palma i París, la qual cosa denota la importància que adquiria el turisme francès (Barceló, 1960).

⁴⁷³ L'SCIA havia estat fundada al 1934 i el seu principal impulsor fou M. Volkaert de Wagon Lits (Soriano-Frade, 1996). L'acrònim Skal prové dels mots suecs: Sundeet (salut), Karlek (llarga vida), Alder (amor) i Lycka (felicitat).

⁴⁷⁴ L'anterior congrés s'havia realitzat a Roma on hi assistiren unes 1500 persones. El motiu pel qual es realitzà a Palma és que Amsterdam, que havia de ser la seu de l'encontre, va patir forts temporals i s'havia desbordat el Suiderzee, per la qual cosa es decidí traslladar el congrés a Palma. Malgrat les presses, hi assistiren 400 persones. La qual cosa demostra el fort interès en posicionar-se en l'esfera internacional per part dels poders públics i empresarials de l'illa (Soriano-Frade, 1996). Una persona clau en la decisió de traslladar la reunió a Mallorca sembla que fou Camile Mathez que formava part del Comitè Director de l'Skal. Mathez era l'agent de viatges de la Cie. de Navigation Mixte que en el seu trajecte Marsella-Alger, feia escala a Palma des del 1949 (Pomar, 1991).

d'allotjament). És a dir, tenim uns establiments d'hostalatge que encara no tenen, generalment, capacitat suficient per assimilar el turisme xàrter i massiu que s'apropava. El 1950 a Eivissa hi havia un total de 17 establiments (9,7% del total de Balears) i unes 481 places (11,86% del total de Balears) (Ramon-Fajarnés, 2001); mentre que Alfons Barceló (1960) estimava que a Mallorca hi havia al 1950 uns 105 establiments (hotels i pensions) que sumaven unes 3250 places. Un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial i sobretot després dels senyals que el règim feixista donava als països de la Coalició Bèl·lica de la Guerra Freda, es disparà la construcció d'establiments d'hostalatge. A la taula 132 hom pot veure l'estimació elaborada a partir del Catàleg Hotelier de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears de l'any 2002 que dona les dates d'obertura dels establiments i adaptat amb les publicacions d'Álvarez de Sotomayor (1966) i Barceló (1969). A grans trets es pot veure com el període que va del final de la Guerra Civil fins a les portes del Pla d'Estabilització (1959), s'havien construït a les Balears uns 215 establiments d'hostalatge que sumaven unes 11495 places. Barceló (1969) ofereix les dades de capacitat d'allotjament turístic en establiments d'hostalatge de les Balears per l'any 1958: 15950 places. Un increment espectacular que multiplica per 3,9 les places de 1950.

Taula 132. Estimació del nombre d'establiments d'hostalatge construïts i les corresponents places, 1940-1958 (Font: elaboració pròpia a partir del catàleg hotelier 2002 de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears; Álvarez de Sotomayor, 1966; Barceló, 1969).

MALLORCA		Establiments*	Places	Places/establiment
Alaró	Nucli	1	16	16
Alcúdia	Port	2	96	48
Andratx	Port	2	137	69
	Es Camp de Mar	1	105	105
Banyalbufar	Nucli	2	130	65
Calvià	Cala Fornells	1	51	51
	Cas Català	2	138	69
	Magaluf	1	100	100
	Palma Nova	2	174	87
	Peguera	9	459	51
	Portals Nous	1	58	58
	Santa Ponça	1	47	47
	Illetes	2	116	58
Campos	Nucli	1	37	37
Capdepera	Canyamel	1	22	22
	Cala Rajada	8	432	54
Deià	Nucli	2	31	16
	Llucalcari	1	79	79
Escorca	Sa Calobra	1	98	98
Estellencs	Nucli	1	101	101
Felanitx	Nucli	2	40	20
	Porto Colom	1	75	75
Inca	Nucli	2	60	30
Llucmajor	Nucli	1	16	16
	S'Arenal	2	134	67
Manacor	Nucli	1	17	17
	Portocristo	2	164	82
Palma	Cala Major	13	780	60
	Can Pastilla	4	308	77
	Nucli	39	1.438	37
	Ciutat Jardí	2	45	23

	Coll d'en Rabassa	4	188	47
	Passeig Marítim	3	210	70
	Platja de Palma	4	480	120
	Terreno	16	1.120	70
Pollença	Cala Sant Vicenç	3	186	62
	Nucli	2	30	15
	Port	7	294	42
Porreres	Nucli	1	9	9
Puigpunyent	Nucli	1	11	11
Santa Margalida	Can Picafort	1	117	117
Santanyí	Cala Figuera	2	72	36
	Cala d'Or	1	150	150
Ses Salines	Colònia de Sant Jordi	1	15	15
Sóller	Port	11	748	68
	Nucli	1	35	35
Son Servera	Cala Millor	1	65	65
	Cala Bona	1	62	62
Valldemossa	Nucli	1	16	16
Total		172	9.312	54
EIVISSA I FORMENTERA		Establiments	Places	Places/establiment
Eivissa	Nucli	15	499	33
	Talamanca	1	75	75
	Ses Figueretes	1	97	97
Sant Antoni	Nucli-Platja	6	300	50
	Cala Gració	1	97	97
Sant Josep	Cala Bou	1	146	146
Santa Eulària	Nucli	5	391	86
	Es Canar	1	40	40
Formentera	Platja des Caló	2	36	18
	La Savina	1	28	28
	Es Pujols	1	30	30
Total		35	1.739	51
MENORCA		Establiments	Places	Places/establiment
Ciutadella	Nucli	2	84	42
	Cala Blanca	1	24	24
Es Castell	Nucli	2	120	60
Maó	Nucli	2	178	89
Sant Lluís	Punta Prima	1	39	39
Total		8	445	56

* Hotels, hostals, cases d'hostes, fondes, pensions.

En aquells moments es defineixen els principals espais d'explotació turística. **Palma** és la principal zona turística de les illes, tot comptant amb petits establiments d'hostalatge que conviuen amb alguns hotels al nucli de la ciutat i noves zones en les que augmentà considerablement el nombre d'establiments. Predomina la part occidental de la Badia de Palma on la zona del Terreno allotjava un nombre important de noves places turístiques entre les que s'hi comptaven, entre d'altres, les reformes de diversos establiments com és el cas de l'Hotel Victoria (1953) de Felip Gaspart Bonet i el Mediterráneo (1952 i 1955) que havia estat adquirit per Ramon Tarragó Jordana (Barceló, 1963; Vives, 2005). Dos dels establiments més emblemàtics de la zona havien passat a mans de capital català, i en el cas del Mediterráneo tenim la coneguda família dels Gaspart (HUSA). Barceló (1963) comenta com la construcció del

passeig marítim fou aprofitada per part dels establiments hotelers del Terreno que donaven a la mar, per tal d'ampliar les seves instal·lacions turístiques (figura 61). El matrimoni entre megainfraestructures de transport i megaprojectes turístics semblava que havia de ser durador. En el recent inaugurat Passeig Marítim (1958), s'hi aixecaven l'Hotel Bahía Palace (1955) de José Meliá, l'Hotel Fénix (1958) dels Gaspart (Alomar, 19/04/2008; Vila Fradera, 1961) o el Gran Hotel Alcina de Catalina Rosselló Llabrés i Lorenzo Alcina Rosselló (Shor i Shor, 1957; Buades, 2004).

El Bahía Palace s'havia aixecat per encàrrec de l'agència de viatges, Viajes Meliá, un hotel que segons Seguí-Aznar (2001:118) fou "el primer hotel modern d'envergadura, on s'introdueix un funcionalisme de tall clàssic, que se generalitzaria a d'altres zones turístiques del litoral espanyol". Per la seva part, l'empresari valencià, José Meliá, va constituir les cadenes HOTURSA (Hoteles Turísticos SA) i MOTELSA (Moteles de Grandes Rutas Españolas SA). L'hotel palmèsà fou el primer dels que aixecaria el gegant de les agències de viatge espanyoles i llavors de l'hoteleria. Posteriorment inaugurà el Cordoba Palace (1957) i el Nevado Palace (1958) (Vila Fradera, 1961). Lorenzo Alcina, del Gran Hotel Alcina⁴⁷⁵, resultà ser copropietari de l'Hotel Bahía Palace i, als anys 1950, fou representant de la Cambra de Comerç dels EUA a Espanya. Una persona molt ben posicionada en les estructures del poder franquista i dels seus aliats nord-americans (Buades, 2004). La zona guanyada a la mar per motius militars⁴⁷⁶, se convertia "miraculosament" en un dels espais més abonats per a l'especulació turística-immobiliària. Vila Fradera (1961:135) ens diu sobre aquella via: "el Passeig Marítim és l'espina dorsal d'aquesta nova Palma turística i quan quedi ultimada la seva urbanització, sobretot respecte als punts d'enllaç amb els nivells superiors del Terreno, completant-se per altra part amb noves edificacions, formarà un conjunt comparable als millors del món en el seu ordre". Les previsions que els homes del règim escrivien sobre la renovació turística de la ciutat acabaren complint-se sobradament.

El Terreno fou la zona on es començà a gestar un dels majors imperis empresarials turístics de les illes i de l'Estat Espanyol. Gabriel Escarrer (Porreres, 1935), l'any 1956, va llogar el que havia estat la clínica del Dr. Llorenç Femenía a Carolina Arozarena per una suma de 150 mil pessetes/any. La casa, situada a l'entrada principal del Castell de Bellver, fou l'Hotel Altair (34 habitacions i 60 places). Escarrer, que aleshores tenia 21 anys, s'encarregà de l'Hotel Altair fins el 1959 (Uriol, 2001). Quan tenia 16 anys havia entrat a treballar a la sucursal de Palma de Wagon Lits Cook, de la mà del director de l'agència, Josep Palou. El protegit de Palou, amb 20 anys, anà a treballar a les oficines de Thomas Cook de Londres. Segons Uriol (2001:22) "quan tornà a Mallorca després de la seva estada a Anglaterra, ja coneixia l'activitat de la contractació, del transport i de la recepció; només li quedava aquesta darrera fase de l'allotjament. Per això, tot d'una va cercar un hotel en el que allotjar als turistes. Ho va veure molt fàcil perquè el problema que sempre hi havia a l'agència de viatges era la dificultat de trobar llits pels visitants". Sembla que Escarrer va poder accedir a aquell primer establiment hotelier –a la zona on s'havia traslladat a viure la seva família al 1938– gràcies a la influència del capellà del Terreno, segons Uriol (2001:18) "la persuasió d'un capellà, especialment en aquells anys cinquanta d'escassetat i enlairament, de mirament i acceptació, podia fer miracles"; el recolzament de Thomas Cook (via Josep Palou) i l'escriptura d'un hort de set quarterades sembrat de tarongers i d'altres dos terrenys rústics més petits situats al poble de Porreres" feren la resta (Uriol 2001:18). Així doncs, hom pot veure com els inicis d'aquest imperi turístic presenten una forta i estreta vinculació amb un dels gegants Tour Operadors britànics.

⁴⁷⁵ D'aquest hotel en parlen els periodistes enviats per la revista National Geographic –el matrimoni Shor– per tal de fer un reportatge de les Balears.

⁴⁷⁶ La infraestructura era motivada inicialment per connectar la ciutat amb el dic de l'oest on s'havia plantejat fer-hi una base de submarins durant la postguerra.

Figura 62. Costa i edificis del Terreno el 1920 (a), 1930 (b), i al 1960 (c)
(Font: (b) Alomar, 19/04/2008; (a i c) Barceló 1963:137).

A la zona del llevant de la Badia la construcció hotelera no era tan intensa com a la del ponent. Així i tot, s'hi aixecaren devers 14 establiments que sumarien prop de mil places. A la taula 132 es pot veure que també en aquests moments es quan es comencen a construir els primers hotels a la zona de s'Arenal corresponent a Lluçmajor. És aleshores quan es comença a definir el que serà una de les principals zones turístiques de les illes i de l'Estat: la **platja de Palma**. Aquesta denominació turístico-comercial fou instituída el 1967 i comprèn la platja que va des de Can Pastilla fins s'Arenal, tot abraçant terrenys corresponents al terme municipal de Palma i al de Lluçmajor (Bardolet, 1991). D'acord amb Canals (2006:279) la zona va des del Camí de sa Síquia, a Can Pastilla, fins a les primeres cases del nucli urbà de s'Arenal a l'alçada

Figura 63. Fotografia s'Arenal (anys 1940).

de l'Hotel Hispania. La proposta de nou topònim havia sortit a la premsa (secció Sa Porta del diari Balears) en un article del periodista falangista "Gafim" (Gabriel Fuster Mayans) i fou ràpidament defensada per dos dels principals hotelers de la zona: Joan Riu Masmitjà i Antoni Pomar Gual (Canals, 2006).

A la zona es desenvolupa una de les històries d'èxit empresarial que es lliga en la transformació-destrucció del litoral de s'Arenal i que ha donat lloc a una de les transnacionals turístiques més importants de l'Estat espanyol: Riu. El propietari de la Fonda Colón de Palma, Onofre Moyà Carbonell, va construir a principis dels 1940 la Pensión Brisas (14 habitacions) que s'inaugurà al 1942. Moyà havia emigrat a França on treballà en el negoci hotelier i en tornà al 1934 començà el negoci hotelier a Mallorca. Segurament, veié com el negoci hotelier i el de l'especulació urbanística anaven bastant relacionats, ja que al 1951 va vendre el solar de 750 m², pel que havia pagat unes 10 mil pessetes, per 200 mil. La família Contreras, que va adquirir la pensió i el solar, va enderrocar la Pensió Brisas i aixecà un nou hotel que duplicava la capacitat i el nomenà Hotel San Francisco. Per altra banda, Moyà adquirí uns terrenys veïnats on hi construï un nou hotel amb el nom Brisas. Joan Riu Masmitjà va adquirir l'Hotel San Francisco el 1953 (Soriano-Frade, 1996).

Joan Riu, natural d'Olot, després de la Guerra Civil va muntar un negoci de venda de fruita, particularment plàtans canaris. Malgrat la bona marxa d'aquell negoci –havia patentat un sistema per retardar la maduració dels plàtans–, va emigrar a Veneçuela al 1950 on llogà un hotel (Hotel La France) a la ciutat de Barquisimeto (Sbert, 2002). Tres anys després de l'estada a Veneçuela tornen a Espanya amb la idea de continuar el negoci hotelier a la Costa Brava, finalment s'acabaren de decidir per adquirir un hotel ja construït amb unes 80 places i en una zona quasi desèrtica, el ja esmentat Hotel San Francisco a la platja de Palma (Sbert, 2002). El qui fou delegat provincial d'Informació i Turisme entre el 1951 i el 1966, Francisco Soriano-Frade (1996:139) ens diu que "el seu caràcter decidit [de Riu] no casava amb una llarga espera per planificar i edificar un hostalatge en un ambient desconegut per ell, i opta per un hotel ja construït [...], encara que sabia que mancaven serveis a tota la zona". Tanmateix, el projecte turístic estava recolzat pel règim que s'encarregaria de cobrir els dèficits de serveis de les zones turístiques que s'anaven conformant de manera totalment desordenada. Els creadors de riquesa tenien assegurada la intervenció pública en benefici seu, tal com es desprèn del llibre de Soriano-Frade (1996).

Una qüestió a destacar del cas de Riu és que un cop adquirit l'hotel el 1953, "es va posar en contacte amb agències de viatges amb la finalitat de contractar els seus primers grups per la temporada de 1954, sistema emprat per altres allotjaments, però en el cas de l'Hotel San Francisco i l'agència de viatges alemanya Dr. Tigges amb una innovació molt important en el mitjà de transport a emprar, perquè faran el viatge a Mallorca en un avió xàrter dedicat exclusivament a aquesta finalitat" (Soriano-Frade 1996:140).

D'aquest fragment podem destacar una sèrie d'elements. En primer lloc, cal apreciar que l'estratègia de captació de clients de Joan Riu s'adreça als clients procedents de l'Alemanya americana. Després de la guerra, les possibilitats dels ciutadans alemanys de viatjar i de la flota aèria alemanya per operar es varen retallar dràsticament. El 1954 s'iniciava el període d'obertura de la RFA (República Federal Alemanya) amb la supressió de requisits de visat als estrangers d'aquells països amb qui mantenia relacions diplomàtiques i se permetia, amb certes restriccions, la sortida de marcs alemanys. I de manera significativa, a mitjans dels anys 1950 s'acabava l'ocupació militar de l'Alemanya Occidental. A principis dels 1950 se revisà l'Estatut d'ocupació d'Alemanya i se posa fi al desmantellament industrial, al cap d'un any la RFA entrava a la CECA (Comunitat Europea del Carbó i l'Acer) i al 1954, amb els Acords de París, se reconeixia la sobirania de la RFA, la qual cosa significava, entre d'altres, la remilitarització i reorganització del seu exèrcit, així com l'abandonament de la tutela directa per part dels militars dels EUA. Unes mesures que al 1956 se combinaven amb la ilegalització del Partit Comunista (Fernández Fuster, 1991; Garcés, 2008). Així mateix, la reindustrialització anà lligada a la recuperació de la sobirania aèria i ja el 1958, quan feia només tres anys que Lufthansa podia tornar a volar, la companyia assolí el milió de passatgers (Fernández-Fúster, 1991).

En segon lloc, de la citació de Soriano-Frade cal ressaltar que es comencen a utilitzar els vols xàrter per alimentar el negoci turístic. Encara que aquesta fórmula ja s'havia estrenat a Palma⁴⁷⁷, foren els vols de Doctor Tigges-Fahrten els primers que varen mantenir la constància. Dr. Tigges portava els clients alemanys a l'Hotel San Francisco per dues setmanes i amb el mateix avió que els portava, se'n tornava als que havien acabat les vacances (Soriano-Frade, 1996). Dr. Tigges no serà altra que una de les companyies que, al 1968, formarà TUI (Tourist Union International), junt amb Veranstalter Touropa, Scharnow-Reisen i Hummel-Reisen⁴⁷⁸.

A la mateixa zona de s'Arenal, Andreu Canals Perelló, el 1946, va comprar Ca na Grina (7 habitacions), la fonda que era de la família Servera. Canals demanà un préstec de 25 mil pessetes al seu pare per tal de poder fer la compra, a canvi va haver de renunciar a l'herència (Canals, 2006). Val a dir que els Canals, a la segona meitat del segle XIX, regentaven l'Hostal de Can Mort (Santa Maria), a la carretera d'Inca. Al mateix solar que Ca na Grina, Canals va aixecar la Pensió Solimar amb 52 habitacions i 4 plantes, inaugurada al 1956. Per a la seva construcció portà la colla de manobres del seu cosí mestre d'obres, Pere Marcè (Canals, 2006). A Can Pastilla, l'hotel que havia adquirit Ferran Alzamora (Hotel Balneario Can Pastilla) canvià de nom i propietaris. El 1952 es passà a dir Hotel Oasis i la propietat estava formada per diversos socis, entre dels que destaca la família Roses Montis⁴⁷⁹ que al mateix temps eren els propietaris de Son Verí (Canals, 2006:158). El 1952, Antoni Pomar Gual que fins aleshores havia treballat per Viajes Iberia –l'agència del Banc de Crèdit Balear– passà a dirigir l'hotel i amb el

⁴⁷⁷ El 1946 arribà a Son Bonet el vol xàrter de Hunting Air Travel –retorn de Robert Graves i la seva família– i el 1949 el de Luxemburg Airlines.

⁴⁷⁸ TUI Deutschland (a www.tui-deutschland.de/td/de/unternehmen/unternehmen_im_ueberblick/geschichte/, juny 2009).

⁴⁷⁹ Els Roses Montis sorgeixen de la unió matrimonial entre Concepció Montis Castelló i Sebastià Roses Siragusa. Concepció Montis està relacionada amb la família Montis de la possessió des Port (Sóller) i Sebastià Roses amb l'empresari solleric Llorenç Roses Bermejo (afusellat pels feixistes el 1936) i era germà de la mare de Carmen Delgado Roses –Antònia Roses Siragusa–, l'esposa de Joan March Servera. Els Roses Montis heretaren, entre d'altres, els terrenys de la possessió de Son Castelló (Palma). Josep Roses Montis es casà amb Joana Maria Ferrer, filla de l'empresari vitícola Josep Lluís Ferrer Ramonell (Franja Roja SA). Josep Lluís Ferrer participà en la societat urbanitzadora de Son Vida (Fernández-Legido, 7/02/2010; Fernández-Legido, 8/02/2010).

Urreiztieta (2009:220) comenta el fet que Carmen Delgado, abans de casar-se, "no tenia ascendència noble però vivia envoltada [Carrer Sant Jaume núm.3 de Palma] de tots ells. Era veïna dels Olesa, els Maroto, els San Simón i els Gual de Torrella". Si tenim en compte que es va casar el 1934, "acompanyà al seu sogre [Joan March Ordinas] a Roma durant la Guerra Civil, així com a Estoril durant la Segona Guerra Mundial. El seu marit i la seva sogra se quedaren a Espanya [...], poc a poc, es va fer amb les regnes de la família i se convertí en la màxima autoritat de la casa i en l'emperadriu de as Vall. Revisava personalment tots els comptes" (Urreiztieta 2009:222). Si tenim en compte el poder que Carmen Delgado assoleix dins de la família March i el fet que els seus familiars foren protagonistes d'algunes de les principals urbanitzacions turístiques de Mallorca, resultaria increïble que la Banca March no participàs d'alguna manera en aquestes operacions.

temps la família Pomar es faria amb la propietat d'aquest establiment hoteler. Curiosament, Pomar passà a dirigir l'hotel un any després que hagués estat anomenat Cap d'Agència (Sbert, 2002). El 1953 s'inaugurà la Pensió Bonet, de Josep Oliver Margalida Tomàs, un edifici de 10 habitacions i 3 plantes d'estil eivissenc; Gabriel Balle i Maria Mesquida Servera construïren la Residència Balle (1953) (Cabellos, 2009). L'any 1955 s'inaugurava l'Hotel Copacabana amb 44 habitacions i 5 plantes, propietat de Jaume Vallés Moyà i Agustina Contreras Casas que ja tenien l'Hotel Palma a Ciutat; i també s'inaugurava la Pensión Residencia Las Maravillas (11 habitacions), a nom de Margalida Vanrell Vidal. Antoni Contreras Fernández i la seva esposa convertien dos xalets de Can Moner de s'Arenal en l'Hotel Los Ángeles el 1956 (18 habitacions). El 1956 també s'inauguraren l'Hotel Biarritz i l'Hostal Japimer i el 1957 l'Hotel Lido de Joan Moyà Colom. El català Lluís Vives arribat a Mallorca el 1918, va adquirir uns terrenys en la primera meitat del

Figura 64. Hotel Acapulco (s'Arenal, Palma)
(Font; Seguí-Aznar, 2001).

segle XX que va batejar amb el nom de Bellavista. Aquest construí l'edifici en els anys 1930, a la urbanització de Bellavista, el seu fill, Manuel Vives, el va vendre a Joan Salvà Pujol que l'obrí el 1958 amb el nom d'Hotel Tivoli (19 habitacions). Un altre hotel que s'aixecà fou l'Hotel Acapulco al 1958, propietat de Construcciones Mayol, societat formada per Antoni Rosselló Florit, Armando Orfila Mercadal i Ignasi Mayol Estévez (Sbert, 2002; Cabellos, 2009).

A més de Palma i la zona de la platja de Palma que inclou també la part de s'Arenal llucmajorer, tenim altres zones turístiques que destaquen per damunt de les altres. En primer lloc, cal esmentar el cas de **Calvià** on estimam que s'inauguraren uns 19 hotels amb una capacitat d'unes 1143 places. En aquest municipi, la zona que destaca per sobre les altres és la de Peguera amb 9 hotels. Una zona que recordem era propietat dels Roca Waring. A Cas Català (Calvià) s'inaugurà el 1950 l'Hotel Maricel (48 habitacions) que segons Buades (2004:113), "constitueix un símbol de confiança en el futur turístic de Mallorca". A més, Buades (2004) destaca el fet que l'obertura d'aquest establiment marca una fita en quant a la manera de finançar-ho i administrar-ho. En concret, el Maricel fou finançat per l'empresari basc Victorio Luzuriaga –propietari de Astilleros Luzuriaga de Guipúscoa–, però aquest tan sols invertia en el negoci hoteler i el mallorquí Joan Buadas Salas s'encarregà de la seva gestió fins el 1960 quan passà a mans d'Enric Cabré Vilagut⁴⁸⁰. L'hotel dissenyat per l'arquitecte Francesc Casas Llompart⁴⁸¹ s'aixecà sobre l'antic Hotel de Cas Català i responia a un model que estava destinat a enfonsar-se ja que s'orientava a un turisme de luxe quan el que s'acostava era el turisme de masses.

En tercer lloc, hom pot destacar **Sóller** amb l'obertura d'uns 12 establiments i unes 783 places, la major part localitzats al port⁴⁸². En aquest cas, tal com s'ha exposat anteriorment hi havia hagut una intensa activitat industrial tèxtil junt amb unes potents xarxes comercials de la mà dels emigrants sollerics, fonamentalment a França, però també a Alemanya. Per altra banda, als primers anys 1930 ja hi havia hagut un primer desplegament del negoci turístic a Sóller que havia estat interromput per la Guerra Civil i posteriorment per la Segona Guerra Mundial. Una part important dels capitals acumulats per part de les classes privilegiades del poble acabaren situant-se en el negoci hoteler. Així, tenim per exemple el cas de Josep Oliver, emigrant solleric a Nancy i on es dedicà al comerç de queviures fins després de passada la Segona Guerra Mundial, va invertir els seus capitals en la construcció de l'Hotel Espléndido. En aquest cas, Oliver invertirà en el negoci però va seguir residint a França i tan sols tornava a

En tercer lloc, hom pot destacar **Sóller** amb l'obertura d'uns 12 establiments i unes 783 places, la major part localitzats al port⁴⁸². En aquest cas, tal com s'ha exposat anteriorment hi havia hagut una intensa activitat industrial tèxtil junt amb unes potents xarxes comercials de la mà dels emigrants sollerics, fonamentalment a França, però també a Alemanya. Per altra banda, als primers anys 1930 ja hi havia hagut un primer desplegament del negoci turístic a Sóller que havia estat interromput per la Guerra Civil i posteriorment per la Segona Guerra Mundial. Una part important dels capitals acumulats per part de les classes privilegiades del poble acabaren situant-se en el negoci hoteler. Així, tenim per exemple el cas de Josep Oliver, emigrant solleric a Nancy i on es dedicà al comerç de queviures fins després de passada la Segona Guerra Mundial, va invertir els seus capitals en la construcció de l'Hotel Espléndido. En aquest cas, Oliver invertirà en el negoci però va seguir residint a França i tan sols tornava a

⁴⁸⁰ HOSPES Infinite places: "Hospes Maricel. Dossier de prensa" a [www.fuenso.com/press_room/kits/PRESS_KIT_HOSPES_MARICEL - ES.pdf](http://www.fuenso.com/press_room/kits/PRESS_KIT_HOSPES_MARICEL_ES.pdf) (juny 2009).

⁴⁸¹ Francesc Casas Llompart, entre d'altres, va projectar també l'Hotel de Bendinat (1951) a Portals Nous (Calvià) o l'Hotel Nixe a Cala Major (Palma). Francesc Casas va seguir un estil regionalista en els seus projectes arquitectònics i els hotels que projectà contenien elements arquitectònics monumentals que recordaven els palaus de ciutat. El mateix arquitecte fou regidor als anys 1940 de l'Ajuntament de Palma (Seguí-Aznar, 2001).

⁴⁸² Hom pot destacar el fet que el preexistent Hotel Ferrocarril situat al poble, es convertí en un dels primers hotels de l'illa que arribà a un acord amb un Tour Operador a principis dels anys 1950. En concret amb Sir Henry Lund Ltd "que havia contractat per un preu que era increïblement barat: una llitera per dia i persona, per llit i pensió completa" (Bray i Raitz 2001:67).

Sóller per vacances. Segons Manera i Morey (2006) l'Hotel Espléndido era a l'any 1960 la trentena empresa de Mallorca segons l'ordre d'importància de capitalització. Un cas molt semblant al de Josep Oliver fou el de Joan Frontera Pizà que invertí els capitals acumulats a Alemanya en la construcció de l'Hotel Roma, sense dedicar-se a la seva administració. L'administració d'aquest establiment aniria a càrrec de Mateu Mayol, germà de l'esposa de Joan Frontera. La família Alcover, de la fàbrica de Can Pedaçot, inaugurà l'hotel Edén del que ells mateixos s'encarregarien de la gestió.

Així mateix, els capitals de la família Cortès, emigrada a França, se destinaren a l'obertura de l'Hotel Chez Generoso que inaugurà el falangista sollerí de la "Vieja Guardia", Generós H. Cortès Ensenyat (Quetglas, 2008). Altres hotels que s'obriren amb capitals repatriats de França foren el Miramar o el Mare Nostrum⁴⁸³. En el cas de Sóller, podem destacar també l'existència d'un hotel propietat d'una britànica, Noreen Harbord: l'Hotel Costa Brava. Noreen fou la primera hotelera que treballà amb el Tour Operador britànic Horizon Holidays al 1952 (Bray i Raitz, 2001). Entre els establiments inaugurats en aquells moments hom pot destacar l'Hostal Es Port al juny 1958 que resulta de la conversió de les cases de la possessió des Port per part del propietari i militar Bartomeu Montis Castelló⁴⁸⁴ (figura 64). Montis al 1958 ja anunciava la possibilitat de llogar habitacions a les cases (figura 64) i a la dècada posterior parcel·laria les seves terres per a la promoció d'urbanitzacions (p.ex. Torre Picada) i amplià l'establiment hotelier. El propietari des Port era germà d'Antoni Montis Castelló, Comandant d'Infanteria que organitzà la Legió de Mallorca per fer front al desembarcament de Bayo a Porto Cristo al 16 d'agost de 1936 (Massot, 1987). Quan els rebels es feren amb les Pitiüses al 20 de setembre de 1936, Antoni Montis Castelló fou nomenat Comandant Militar d'Eivissa i tal com ens explica Artur Parron (2008:34) "fou destituït el 13 d'octubre de 1936, segurament a causa d'una repressió desproporcionada que espantà fins i tot alguns personatges de l'alta societat eivissenca". El carrer principal de la urbanització que projectà Montis als terrenys de la possessió des Port porta el nom del seu germà en homenatge als vencedors de la Guerra Civil.

⁴⁸³ Aquesta informació ha estat recollida arran de les entrevistes realitzades a Pep Oliver Ripoll (13/06/2009); Jeannette Casasnovas Bernat (12/02/2009); i Francisca Mayol (12/02/2009).

⁴⁸⁴ Aquesta família, resultat de la unió entre Antònia Castelló Siquier i Josep Montis de Allendesalazar, tenia altres propietats a Mallorca. Es pot destacar la possessió de Son Castelló a Palma que finalment quedà en mans de Maria Josepa Castelló, que nomenà com hereus els fills de la seva neboda Concepció Montis Castelló. Aquesta s'havia casat amb Sebastià Roses Siragusa, en la que s'aixecà el polígon industrial cap a finals dels 1960 (Fernández-Legido, 7/02/2010).

Figura 65. Sol·licitud de llicència municipal d'obertura de l'Hostal Es Port (Font: Arxiu Municipal de Sóller); Anunci de lloguer d'habitacions de la possessió Es Port (Font: La Vanguardia española 27/04/1958:29); Port de Sóller i vistes de la urbanització de Sa Torre Picada –possessió del Port– cap a principis dels anys 1960 (Font: Barceló 1966b:15).

En quart lloc, cal esmentar **Pollença** amb la inauguració d'uns 12 hotels i unes 510 places. En el cas de Pollença ja hi havia hagut un important desplegament del negoci turístic i hotelier cap a finals dels anys 1920, amb emblemàtics hotels com el Formentor o l'Illa d'Or. Tal com s'ha esmentat anteriorment, moltes cases de la zona es dedicaven a allotjar a turistes. Algunes d'aquelles cases se convertiren en fondes o pensions, i llavors en hotels. Sens dubte els grans hotels de la zona actuaven de pol d'atracció per tal d'iniciar nous negocis hotelers a la badia de Pollença. Després de la Segona Guerra Mundial i al llarg de la dècada dels 1950 s'obriren tota una sèrie d'establiments entre els que podem citar: Hotel Uyal, Hotel Sis Pins, Hotel Niu o l'Hotel Pollentia. Aquest darrer fou aixecat per Josep Torrens Vicens i Magdalena Bauzá Amengual al 1956, tres anys després d'haver-se fet càrrec de la gestió de l'Hotel Bellamar a Cas Català⁴⁸⁵. Uns dels canvis importants que tenim a Pollença és el que té a veure amb l'adquisició de l'Hotel Formentor cap el 1954 per part d'un grup de mallorquins encapçalat per Joan Buadas Salas, el director de l'Hotel Maricel (Llull, 1979). Aquest grup d'empresaris va adquirir l'hotel a la companyia catalana Hoteles de Montaña que s'havia fet amb l'hotel al final de la Guerra Civil (Llull, 1979).

Finalment, a l'illa de Mallorca es pot destacar la introducció de la zona de **Cala Rajada** i **Canyamel** (Capdepera) en l'explotació turística. Precisament, en aquest municipi entre els anys 1940 i 1950, s'aixecaren aproximadament uns 9 hotels amb unes 454 places. Entre els principals hotels de Cala Rajada destaquen l'Hotel Son Moll i l'Hostal La Gili (llavors es dirà Na Forana). Els seus propietaris eren membres de les famílies poderoses del municipi: la família Moyá i la família Gili⁴⁸⁶. També s'ha de destacar l'Hotel Castillo a la Platja de Son Moll inaugurat a mitjans dels 1950 i propietat del matrimoni nord-americà format per Carl Canaan i Aurelia Canaan. Els Canaan restaren a Cala Rajada fins el 1965 quan van vendre l'hotel i es desplaçaren a Portugal (Canaan, 2010). L'embranchida turística d'aquesta zona sembla que estaria vinculada a la represa d'un turisme concret, l'alemany. Després de la celebració del congrés de l'Skal (1953), el propietari de la Reisebüro Peschke d'Stuttgart, Georg Peschke,

⁴⁸⁵ Entrevista a Magdalena Bauzá Amengual (8/02/2009). D'acord amb March et al. (2006:493) Josep Torrens Vicens, amb 20 anys d'edat i cambrer de professió, estava empresonat al 1939 per motius polítics i sentenciat amb la causa 57/1936 per resistència al ban de guerra del general Goded. Torrens junt amb altres presos pollencins passaren al camp de concentració d'Albercutx, els quals treballaven forçosament en la construcció del camí de la Talaia (March et al., 2006).

⁴⁸⁶ Aquesta informació ens l'ha facilitat Cati Artigues (22/06/2009), completada amb Ruíz-Collado (17/12/2008).

impulsà els viatges dels alemanys, tot aprofitant una de les poques enclotxes que les lleis internacionals permetien als alemanys sortir de viatge. Així, Peschke aprofità la llei que permetia als treballadors de ferrocarril viatjar gratis per Europa i es posà en contacte amb el Departament d'Assumptes Socials de la Companyia de Ferrocarrils Federals Alemanys per tal d'organitzar viatges cap a Mallorca. Aquests es dirigien primer a Barcelona amb ferrocarril i gratis, i llavors amb un vaixell de la Trasmediterrànea viatjaven fins a Mallorca (Pomar, 1991). Segons Antoni Pomar (1991:33) "la primera sorpresa fou que, a diferència dels pocs clients anglesos i francesos que ja començaven a arribar, els germànics preferien destins inusitats per nosaltres. Començaren a triar: Canyamel, Cala Rajada i l'únic establiment (me pareix recordar), de Cala Millor: l'Hotel Eureka".

Alcúdia encara no despunta a la dècada dels 1950, però tenim un element que creim important a considerar. Així, el 1950, l'ex-jugador belga de waterpolo i fill d'un comerciant de diamants jueu, Gérard Blitz inaugurava a la platja d'Alcúdia el primer dels seus invents: Club Med. Blitz havia treballat pel rus Dimitri Filipoff qui havia fundat el Club Olympique a Calvi (Còrsega) al 1938. El 1949 Blitz va decidir posar en marxa el seu propi projecte que lligàs els negocis turístics amb el culte físic i l'estada a la naturalesa. Curiosament, el primer experiment del que serà una de les grans transnacionals turístiques, se realitzà a Mallorca quan s'inaugurà el centre al 4 de juny de 1950 (Bray i Raitz, 2001). Ellen Furlough (2009:174) ens comenta que "Gérard Blitz, quedà impressionat per la resposta als seus anuncis. Atrets per la innovació de pagar un sol paquet, de baix cost (prop de 40\$) per transport, menjar, allotjament, esport i entreteniment, en una localitat mediterrània, unes 2400 persones signaren dues vacances d'aventura a Mallorca". El Club Med naixia així com una autèntica indústria de masses que reciclava les infraestructures de guerra que la US Army havia deixat escampades per la Mediterrània, encara que aquest no era el cas del laboratori alcudienc. El soci de Blitz fou un fabricant i comerciant francès de tendes de campanya, Gilbert Trigano, que després de la Segona Guerra Mundial s'encarregà de la venda dels excedents que els militars nord-americans havien deixat a Europa. Part d'aquells excedents anaren al laboratori mallorquí (Bray i Raitz 2001; Furlough, 2009).

Un altre persona que visità l'experiment turístic de Calvi fou Vladimir Raitz al 1949, que diu que "els preus eren extremadament barats i després de mitja dotzena de *pastis* (una beguda anisada que se serveix com aperitiu) i uns conyac després de sopar, no et preocupes sobre les qüestions de la neteja i comoditat del lloc. També hi havia vi que estava inclòs en el preu global i fluïa lliurement" (Bray i Raitz 2001:2). Raitz no és altre que el cofundador del tour operador Horizon Holiday. Raitz organitzà un dels primers vols xàrter britànic, que es dirigí a Còrsega al 1950. Aquests emprenedors estaven posant les bases del que llavors seria la principal indústria de les Balears: alcohol, vols xàrter, ocupació urbana del litoral, baixa qualitat de l'allotjament i preus barats. El primer vol xàrter de l'Estat espanyol fou el que cobrí la ruta París-Palma per part de la companyia espanyola Aviaco, noliejada pel Club Mediterranée al 1951. És a dir, 5 anys abans del Conveni Multilateral relatiu als drets comercials dels serveis no regulars europeus (Rullan, 1997).

En el cas d'**Eivissa**, just després de la Guerra Civil, Joan Carles Cirer (2004:183) ens descriu un panorama en el que "l'oferta hotelera de la ciutat d'Eivissa retornà exactament als mateixos paràmetres d'abans de 1930: només restaven obertes la fonda la Marina i la fonda del Comerç". L'Hotel Isla Blanca se va reconvertir en una casa de pisos, l'Hotel Balear a les afores fou tancat i el Gran Hotel fou utilitzat pels militars fins al final de la Segona Guerra Mundial. A Santa Eulària també havien tancat les portes tots els hotels i tan sols a Sant Antoni restaven oberts l'Hotel Portmany i l'Hotel Ses Savines (Cirer, 2004). L'any 1946 se reobrí el Gran Hotel sota el nom Hotel Ibiza (72 habitacions i 126 places) (Ramon-Fajarnés, 2001). La societat encarregada de l'obertura de l'hotel estava presidida pel navilier Ildefons Pineda, i entre els socis hi havia el batle falangista d'Eivissa César Puget, Manuel Verdura, Josep Marí, Manuel Sorà, Marià Marí, Josep Costa, Vicent Torres, Joan Bonet, Antoni Marí i Marià Ramon (Ramon-Fajarnés, 2001). Aquella societat acordà el pagament d'un lloguer de 3500 pessetes mensuals al seu propietari, Joan Villangómez. Emperò el negoci fou fallit, amb unes pèrdues d'unes 450 mil pessetes (Cirer, 2004). El 1950, Antoni Planells Ferrer es feu càrrec de l'Hotel Ibiza amb el compromís de retornar l'aportació que el grup d'inversors encapçalat per Ildefons Pineda havia realitzat (Ramon-Fajarnés, 2001; Cirer, 2004).

Durant els anys 1950 se reobriren molts dels antics establiments d'hostalatge i se construïren de nous com per exemple: l'Hotel Bahía, la Pensió Maricel, Pensió Playa a Sant

Antoni; Hotel Sa Cala, Pensió Sa Rota, Pensió Central a Santa Eulària; Hotel Figueretas a Eivissa; Hotel Rocabella a Formentera; etc. En aquest punt cal destacar el desembarcament d'empresaris mallorquins i catalans en el negoci turístic eivissenc. En concret, destaca la constitució de la cadena hotelera IBITURSA (Ibiza Turística SA) al 1957. En aquesta hi participà el director de Viajes Iberia, Antoni Pomar Gual qui es feu càrrec de la gerència de la cadena al 1958 quan deixà l'agència de viatges; l'hotelier Felip Gaspart Bonet a la presidència; Simó Estades de Conseller Delegat i Nito Covas de conseller. La cadena començà amb l'arrendament de l'Hotel Tanit (Sant Antoni) al 1957 i al 1958 afegia l'Hotel Tagomago (Sant Josep) i l'Hotel Cala Gració (Sant Antoni) (Pomar, 1991). Suposam que és al respecte de l'Hotel Cala Gració que Soriano-Frade (1996:159) ens comenta que "fou el 1957 quan es va produir un esdeveniment totalment fora de l'habitual, la construcció d'un hotel per part de capital alié a l'illa, el primer classificat en la categoria de primera B".

Entre els pioners d'aquesta segona tanda turística es troben les germanes Prats Cardona, empresàries hoteleres de Sant Antoni de Portmany. Aquestes venien de família de comerciants –el padrí Antoni Cardona (de malnom Frit) i el pare Joan Prats– i el 1940 parcel·laren l'indret conegut com es Bosc d'en Frit a Sant Antoni, tot construint una de les primeres urbanitzacions de l'illa. En aquests terrenys, les 6 filles de Joan Prats, construïren un hotel per hom: Josefa Prats Cardona l'hotel Bahía el 1949; Antònia Prats Cardona l'hotel Osiris el 1956; Margalida Prats Cardona, casada amb el constructor Jaume Cardona Torres, l'hotel Tagomago el 1954; Francisca Prats Cardona l'hotel Racó des Sol el 1960; Catalina Prats Cardona l'hotel Neptuno el 1960; i Maria Prats Cardona l'hotel Bellamar el 1969. Es pot assenyalar que Maria Prats estava casada amb Pep Marí Colomar qui fou el darrer batle de Sant Antoni a la Segona República, pel partit d'Azaña (Esquerra Republicana). Durant la Guerra Civil fou empresonat i els feixistes clausuraren el seu bar. Després de sortir de la presó, la família Marí Prats seguí treballant en el comerç de roba de l'esposa i començaren a obrir d'altres negocis orientats a l'incipient turisme fins obrir l'hotel Bellamar⁴⁸⁷ (Valero, 1/08/2010; Ferrer, 9/12/2010).

A **Formentera**, el 1953 s'inaugurava un dels establiments turístics més emblemàtics de l'illa, la Fonda Pepe, propietat de Josep Tur i Cardona⁴⁸⁸; i al 1955 s'inaugurava a un extrem de la platja des Pujols el primer hotel, el Rocabella (Seguí-Aznar, 2001), propietat de capitals forans. Soriano-Frade (1996:160) escriu: "d'esdeveniment insospitat per aquesta illa se pot

Figura 66. Hotel Port Mahón (Maó).

qualificar la inauguració el 1955 d'un senzill hotel, amb quelcom més de mig centenar de llits, construït sobre unes roques situades en un extrem de la bonica platja des Pujols per una persona aliena a les illes".

En darrer lloc, **Menorca** és l'illa que experimentà un ritme menor pel que fa a construcció d'hotels i pel seu posicionament dins del negoci turístic internacional. D'acord amb les nostres estimacions (taula 132), tenim que en aquest període s'inauguraren uns 8 hotels amb unes 455 places. Segons Bray i Raitz (2001:70) "el primer hotel de veritat" fou l'Hotel Port Mahón amb 116 places, inaugurat al juny de 1956. Aquest hotel fou projectat per l'arquitecte municipal Josep Claret i Rovira⁴⁸⁹. L'hotel que recorda a l'arquitectura del segle XVIII menorquina, d'empremta britànica, es trobava "en una parcel·la, d'orografia inclinada, amb vistes immillorables sobre l'entrada del port i l'illa del Rei" (Seguí-Aznar 2001:117). El seu promotor no era altre que el que havia estat batle franquista de Maó (1943-1954) i president del Foment del

⁴⁸⁷ El fill de Pep Marí Colomar i Maria Prats Cardona, Vicent Marí Prats, continua amb el negoci hotelier i fou el primer batle de Sant Antoni durant l'anomenada transició democràtica. Ocupà la batlia entre el 1979 i el 1983 i fins a l'actualitat ha estat vinculat al món de la política local (Valero, 1/08/2010; Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera www.eeif.es, desembre 2010).

⁴⁸⁸ Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es (juliol 2009).

⁴⁸⁹ El gironí Josep Claret arribà a Menorca al 1938 amb l'encàrrec de dirigir les obres de l'aeròdrom. Després de la guerra quedà a Maó, ciutat de la que fou l'arquitecte municipal. Claret va elaborar el primer pla de la ciutat al 1944 (Proyecto de Reforma Interior y Ensanche de la ciudad Mahón) i va dur a terme un bon nombre d'actuacions urbanístiques (Domènech et al., 1983; Gomila, 1998; Murray, 2006).

Turisme de Menorca (1946-1964) un cop represes la seva activitat després de la Guerra Civil: Joan Victory Manella. Victory aixecà més endavant dos hotels més, aquesta vegada de grans dimensions. Els dos a es Castell: Hotel Carlos III amb 100 places (1962) i l'Hotel Agamenón amb 140 places (1965) (Soriano-Frade, 1996). Joan Victory fundà el 1961 la cadena hotelera Hoteles Marítimos (Hosteltur, 24/09/2007). Com s'ha esmentat en l'apartat dels aeroports, cap a finals dels anys 1940, el batle franquista fou el protagonista de l'habilitació de l'aeròdrom maonès per tal d'acollir vols internacionals. Unes obres "realitzades per l'Ajuntament de Maó amb aportacions voluntàries de tots els estaments ciutadans i amb càrrec al pressupost municipal" (Soriano-Frade 1996:81). Una any abans de la inauguració de l'Hotel Port Mahón, Victory es posà en contacte amb l'operador britànic Horizon Holidays. A la carta Victory "comentava que havia sentit l'èxit que Horizon havia tengut a Mallorca" (Bray i Raitz 2001:72). L'acord entre Horizon i Joan Victory fou que cada setmana des del mes de maig a octubre hi hauria 32 nous clients. Per altra banda, l'empresari i polític va assegurar a l'operador britànic que no hi hauria cap problema pel que fa als controls duaners i de passaport (Bray i Raitz, 2001).

Però què passava amb les inversions estrangeres realitzades en el període que s'ha denominat autàrquic? Les informacions sobre la participació del capital estranger en el teixit empresarial espanyol –i el negoci turístic espanyol i balear– són molt escasses. Les inversions estrangeres a l'Estat estaven subjectes a la Llei d'Ordenació i Defensa de la Indústria Nacional de 24/11/1939, segons la qual s'establia que la participació del capital estranger en la propietat del capital social actiu havia de ser com a màxim del 25%. No obstant això, la llei preveia excepcions en les que es podia superar aquella participació. Aquestes excepcions havien de ser autoritzades pel Consell de Ministres (Calvo, 2008). Tal com comenta Óscar Calvo (2008:121) aquella legislació "suposava un enorme incentiu per ocultar el vertader grau d'inversió estrangera al darrera d'intermediaris i societats interposades". Tal com exposava Dunning (1979) la tendència de la inversió estrangera, així com la seva localització, estan estretament relacionades amb les dinàmiques del comerç exterior. Així doncs, hom pot pensar que a mesura que augmentassin les exportacions turístiques –exportació d'un servei que es consumeix al país on es produeix–, seria lògic que també augmentessin les inversions de capital per part de les empreses del lloc de procedència dels clients. És a dir, que augmentassin els fluxos de capitals estrangers cap el territori balear que s'especialitzava en el negoci turístic i immobiliari. El coneixement i informació sobre la inversió estrangera en turisme d'aquella època és molt escàs. Val la pena citar un dels motius que Joan Cals (1974:180) apunta sobre aquesta desinformació: "poc ha estat l'interés en aconseguir-la". Així mateix, Pack (2006:61) ens diu que "encara que la inversió estrangera directa estava limitada (i en molts de casos era il·legal), una combinació de préstecs britànics i capital espanyol va finançar la major part dels hotels construïts a l'Estat entre el 1945 i el 1951". Així doncs, tenim que el finançament exterior a la construcció d'allotjaments turístics d'aquells anys és una de les grans llacunes a haver de cobrir en el futur, però en tot cas es pot sostenir que hi havia presència de capitals internacionals en el negoci turístic espanyol.

d) El negoci turístic més enllà de l'hostalatge: la urbanització turístico-residencial abans de la Llei del Sòl de 1956.

En analitzar l'oferta d'allotjament turístic cal tenir present que, en paral·lel a ella, es desenvolupà una important oferta d'allotjaments informals. En el cas d'Eivissa, l'hotelier Planells Ferrer es lamentava de "la competència deslleial, de cases particulars i establiments no legalitzats que llogaven habitacions a cinc pessetes" (Planells Ferrer, 1984, a Ramon-Fajarnés 2001:70). D'acord amb Ramon-Fajarnés (2001:71) prop del "50% dels estiuiejants optava per allotjar-se en cases". Encara que no comptam amb dades respecte al fenomen de l'allotjament de turistes en cases privades o fins i tot, l'adquisició d'habitatges o promoció d'urbanitzacions per part de capitals estrangers, tot sembla indicar que era molt probable que aquella modalitat fos prou significativa malgrat les esmentades restriccions al estrangers per a l'adquisició de propietats. Un d'aquests casos que hem pogut saber sobre els conflictes de la propietat és el de Robert Graves a Deià on comprà uns terrenys abans de la Guerra Civil per fer-hi un hotel i

finança el camí de sa Cala de Deià⁴⁹⁰. Els terrenys restaren a nom d'en Joan Marroig Mas (Gelat)⁴⁹¹, per tal d'eludir les restriccions legals que limitaven l'adquisició d'immobles als estrangers, i el seu fill Joan els va heretar a la seva mort el 1949. El fill de Gelat es va quedar amb les propietats de Graves que els hi va haver de tornar a comprar. Robert Graves tan sols va poder adquirir sa Posada, Can Torrent i Ca n'Alluny, mentre que la resta quedaren en mans de Joan Marroig (Seguí-Aznar, 2005). Aquest al 1965 va demanar permís a l'ajuntament per construir 10 cases a cada costat de la carretera de la Cala de Deià. Front això, Graves va reclamar les terres, de les que segons Waldren (2001:329) "no tenia cap paper per demostrar la seva participació en la compra. Va dur el cas als tribunals, al·legant que els compradors estrangers estaven obligats a posar les propietats a nom d'espanyols". Finalment, els tribunals donaren la raó al fill de Gelat⁴⁹² (Waldren, 2001).

L'any 1952 les transformacions vinculades al nou ordre econòmic que s'estava implantant, generen la congènita degradació urbana i especulació urbanística. A instàncies de l'arquitecte Gabriel Alomar, es va crear una Comissió Superior d'Ordenació Urbanística Provincial que teòricament havia de posar ordre. El desordre urbanístic explotava també a les principals ciutats de l'Estat i en aquell context se promulgà la Llei del Sòl de 1956. Segons Aguiló i Verger (1982:18-19) "en aquesta política es configura com a objectiu prioritari l'ordenació urbanística de tot el territori nacional instrumentalitzada a través d'una jerarquizada sèrie de figures de planejament que s'estén des del Pla Nacional d'Urbanisme fins els Plans Parcial i els Projectes d'Urbanització". Deixant de banda les figures de planificació, cal destacar que amb aquella llei s'institucionalitzava una autèntica anomalia en el context urbanístic europeu que segons García-Bellido (2004:289) establia les "condicions per legitimar l'especulació immobiliària". Abans de l'entrada en vigor de la Llei del Sòl ja hi havia un bon nombre d'urbanitzacions aprovades, la major part d'elles de vocació turística.

Municipi	Urbanització	Data
Calvià	Cas Català - Illetes	28/06/1933
	Portals Nous (1a Fase)	18/01/1933
	Portals Nous (2a Fase)	19/07/1939
	Rossegada de Bendinat	03/01/1949
	Palma Nova	23/10/1955
	Santa Ponça	04/10/1955
Escorca	Port de sa Calobra	27/03/1954
Pollença	Bóquer	1934
	Llenaire	1938
Alcúdia	Alcanada	—
Santa Margalida	Colònia de Can Picafort	—
Capdepera	Cala Rajada	13/03/1909
	Ses Roges	10/04/1913
	Es Coll d'Os	25/07/1932
	N'Aguait	07/11/1932
	Son Moll	02/01/1933
	Sa Pedruscada	18/03/1935

⁴⁹⁰ Durant la primera estada de Robert Graves a Deià (1929-1936) va adquirir diverses propietats: sa Posada, Can Torrent, Ca n'Alluny, etc. Joan Marroig (Gelat) va adquirir el molí de Ca'n Madó de la finca des Molí, amb els drets d'aigua de la finca, on instal·là una turbina per distribuir electricitat al poble.

⁴⁹¹ "Gelat [Joan Marroig] amic incondicional de Robert i Laura [Laura Ridding, primera esposa de Graves] fins a la seva mort el 1949. A través d'ell Graves comprà les primeres propietats que va tenir a Deià, i durant els deu anys d'exili va cuidar de les seves pertinences fins a la seva volta el 1946. Era el propietari del cotxe de línia Deià-Palma que transportava el correu, d'un camió de transport de mercaderies, d'un cotxe de lloguer, d'un cafè i de la fàbrica d'electricitat. Estava present a la majoria de transaccions de compra i venda de béns immobles a més de controlar el cabal d'aigua més important de Deià. Tot això el convertia en un petit cacic local sorgit del propi poble. Durant la Guerra Civil fou detingut i empresonat en el Castell de Bellver per haver estat batle —durant cinc mesos— del Front Popular" (Seguí-Aznar 2005:39).

⁴⁹² "Anys més tard, Gelat fill ho va perdre tot en el joc" (Seguí-Aznar 2005: 65).

Sant Llorenç des Cardassar	S'Illot - Cala Moreia	28/10/1948
Manacor	Cala Moreia - S'Illot	26/07/1932
Santanyí	Cala Figuera	10/10/1934
	Cala d'Or	1934
Llucmajor	Bella Vista	—
Marratxí	Son Verí	—
	Sa Cabaneta	—
	Pòrtol	—
Formentera	La Savina	—

Amb la Llei del Sòl del 1956, la urbanització turística hauria de comptar amb els corresponents instruments de planificació. Per una banda, Buades (2004:160) ens diu que "la llei va tenir una incidència gairebé nul·la davant les pressions enormes i quotidianes a favor de permetre inversions multimilionàries en construccions il·legals, tant a les zones industrials com a les turístiques". Per la seva part, Rullan (1999a:409) sostén que a les Balears "els primers Plans Generals neixen així des de la demanda d'urbanització particular més que com a conseqüència de la decisió col·lectiva de planificar. Plans Generals, Plans Generals Sectorials i Plans Parcial [...] envaeixen tota la geografia insular amb uns dimensionats situats molt per damunt de la demanda prevista. Uns dimensionats que, més que llistons de creixement raonablement establerts, reflectien els desitjos de creixement econòmic del planificador urbanístic". I resultava que el planificador urbanístic era en moltes ocasions l'empresari interessat. Tal com ha exposat Santiago Miró (1978) al llarg del franquisme, les distàncies entre els polítics i empresaris de les illes eren molt curtes, fins i tot en més d'un cas la mateixa persona era a la vegada el principal promotor urbanístic, empresari hotelier i batle de l'ajuntament, o algun altre càrrec públic. Així doncs, tal com apunta Rullan (1999a) seran les estructures del poder les que marcarien la batuta del procés urbano-turístic mitjançant els planejaments que els empresaris-polítics finançarien.

Alfons Barceló (1960:140) ens deia que ja en aquells moments "una altra faceta, seqüela de la predilecció que per Mallorca senten els forasters, és el de la revalorització de terrenys que se destinen a urbanització per zones residencials". Entre les noves urbanitzacions aparegudes des de 1950 a Mallorca, Barceló (1960) destaca la de Santa Ponça de 50 Ha a Calvià; la de Sometimes de 30 Ha a s'Arenal (Palma); i la de Cala Blava de 28 Ha a Llucmajor⁴⁹³. Recordem que la de Santa Ponça fou desenvolupada pel potent grup de poder del Banc de Crèdit Balear amb la immobiliària IMISA. L'encarregat de projectar la urbanització fou Antonio Parietti Coll qui havia entrat al Consell d'Administració del banc al 1951 i que ocuparia alts càrrecs en les principals institucions franquistes (Segura-Salgado, 1973; Payeras, 1973). A les altres urbanitzacions s'hi trobaran, principalment, les classes propietàries i afins al règim com és el cas de Son Verí que fou promoguda per la família Montis Castelló⁴⁹⁴. Antoni Montis, Comandant d'Artilleria, va encapçalar la resistència feixista al desembarcament de Bayo a Porto Cristo i fou Comandant Militar d'Eivissa després del desembarcament de les tropes aixecades al setembre de 1936 (Massot, 1987)⁴⁹⁵.

En aquest vincle entre militars feixistes i urbanitzadors cal esmentar el cas d'Arconovaldo Bonacorsi (Comte Rossi), el feixista italià que arribà a Mallorca a l'estiu del 1936 per col·laborar amb les classes dirigents per imposar una forta repressió. Cap a finals dels anys 1950, Bonacorsi va reclamar uns terrenys de la Platja de Palma que li havien donat al 1936 i "convençut del seu antic carisma, posà l'assumpte en mans d'un conegut bufet de missers, però l'escàndol fou majúscul i finalment va haver de renunciar al seu darrer botí" (Dalmau 2009:325). Altres casos a destacar són els de Joan Massanet Moragues que va dur endavant la

⁴⁹³ En el cas dels Plans Parcial aprovats just després de la Llei del Sòl 1956 que afectaven a la Platja de Palma es poden destacar al terme de Llucmajor –Pla Parcial de Cala Blava del 19/05/1958 (27,6 Ha de Son Verí d'Abaix); Pla Parcial de Bellavista del 9/12/1958 (39,9 Ha de Son Granada de Baix); Pla Parcial de Son Verí de Marina del 31/04/1960 (24 Ha de Son Verí d'Abaix); Pla Parcial del Polígon Escoltes de 15/12/1964 (3,6 Ha de Son Verí d'Abaix)– i de Palma – Pla Parcial del polígon 94, La Ribera (23/12/1963); Pla Parcial del polígon 86, Son Cayos-La Pineda (26/06/1963); Pla Parcial de part dels polígons 96 i 98, Son Rigo (13/06/1964); Pla Parcial del polígon 96, Sometimes (23/05/1966) (Cabellos, 2009).

⁴⁹⁴ Entrevista a J.O. (15/06/2009).

⁴⁹⁵ Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es (juliol 2009).

promoció de la urbanització de Son Serra de Marina (Santa Margalida) quan era batle de Palma (1954-1963)⁴⁹⁶; Josep Mayol i Luís Bejarano iniciaren la promoció de Sometimes a s'Arenal; Immobiliària Mayol propietària de Cala Blava; la Immobiliària Atalaya SA presidida per Guillem Roca Waring urbanitzà Peguera; etc. (Buades, 2004). A Cala Murada (Manacor), COBASA (Compañía Balear de Construcciones SA) (Buades, 2004) adquirí entre 14,2 Ha i 17,75 Ha per unes 200 mil pessetes a l'any 1956 (Rosselló-Verger 1964:496) per tal de construir-hi uns 700 xalets de luxe (Buades, 2004). Rosselló-Verger (1964:496) ens diu que "l'empresa va molt alegre i ja s'inicia la planificació de la immediata Cala es Domingos". Com es pot veure, la urbanització turística-residencial s'havia disparat a Mallorca, abans de que l'Espanya franquista assolís plenament l'estatus d'economia oberta i normalitzada com es va voler fer entendre que passà amb l'adopció del Pla d'Estabilització de 1959.

e) El National Geographic anuncia el boom turístic balear.

El 1951 s'efectuaren tota una sèrie de canvis en el règim que tenien per objectiu, entre d'altres, l'atracció de divises estrangeres, la propaganda i l'enfortiment econòmic del règim. A tal efecte es va crear el ja esmentat Ministerio de Propaganda y Turismo. Un de les principals interessos dels EUA era incorporar l'Espanya de Franco dins la seva òrbita d'influència i lluita anticomunista. Per això, se disposaren tota una sèrie de mesures per tal d'obrir la porta a l'entrada de turistes. Entre els principals clients es trobaven els nord-americans. En aquest interès hispano-nord-americà cal situar el viatge de dos mesos pels EUA de Luís A. Bolín Bidwell el 1950 (Correyero, 2003).

Observant la taula 134, podem apreciar com el nombre de turistes entre el 1951 i el 1958 es multiplica per 2,4, tot passant de 127,8 mil turistes a 308 mil, tot destacant que mentre que al 1951 el 52,45% dels turistes eren espanyols, al 1958 aquests tan sols representaven el 25,48% del total. És a dir, s'ha produït un canvi substancial en la composició dels turistes allotjats als establiments d'hostalatge de les illes. La distribució dels turistes arribats segons la nacionalitat també varia de manera significativa (gràfic 35). Així, mentre que el 1951, el principal grup de turistes estrangers que arribaven a les illes foren els procedents de França amb uns 23,8 mil turistes, al 1958 el principal grup fou els constituït pels britànics amb 67,8 mil turistes. No obstant, cal destacar el fet que el grup que més augmenta la seva presència és el dels alemanys que passaren de 915 turistes al 1951 a 36,3 mil turistes al 1958. Entre els turistes estrangers, els francesos que havien estat majoritaris tant a l'Estat com a les illes, començaren a perdre força al final del període, encara que en nombres segueixen essent importants (taula 135); la causa, entre d'altres motius, fou la devaluació del franc francès en un 17% al 1958 (Pack, 2006).

La raó d'aquest espectacular increment dels turistes estrangers rau en el fet que s'aixequen les restriccions imposades pels aliats a l'Alemanya occidental; amb la qual cosa, el sector aeronàutic i els operadors de viatges alemanys guanyaren força. Així mateix, els països dels quals arribaren els més importants contingents de turistes són aquells en els que s'hi localitzen els gegants dels operadors turístics com són el cas de Clarksons, Horizon Holidays o Thomson al Regne Unit; Wagon Lits a França; Tjaeborg a Dinamarca; Dr. Tigges o Touropa a la RFA; l'American Express dels EUA; etc. A més, es pot observar com entre l'any en que es signa l'Acord de París (1956) sobre drets comercials dels serveis aeris no regulars i el 1958 el nombre de turistes estrangers s'incrementaren en un 42,68%, mentre que els espanyols ho feren en un 28,74%. Tanmateix, les infraestructures aeroportuàries de les illes s'havien adaptat a les exigències del negoci turístic (Buades, 2004). Els turistes que presentaren uns majors increments en aquells moments corresponen als que penetraven amb els paquets turístics (Pack, 2006).

A la mateixa dècada dels 1950 s'han d'assenyalar dues fites que s'han de contextualitzar en el desplegament futur de les corporacions turístiques mallorquines i la industrialització turística de les illes. El 1954 l'empresari felanitxer, Sebastià Barceló Obrador (1902-1958), molt ben posicionat dins del nou règim, va establir a Palma la delegació de l'agència de viatges barcelonina, Ultramar Express (Serrano, 2006). Aquell any Sebastià Barceló anà cap a Barcelona per tal d'adquirir un nou autobús per ampliar la seva flota, en uns moments en que el negoci del transport de passatgers experimentava una notable expansió i en

⁴⁹⁶ Quan deixà la batlia passà a presidir la Cambra de la Propietat Urbana (Buades, 2004).

aquell viatge entrà en contacte amb el propietari de l'agència. El fundador d'Ultramar Express fou el belga Guillermo Cryns qui havia estat pilot militar durant la Segona Guerra Mundial⁴⁹⁷. Cryns treballà per una agència de viatges a Bèlgica i cap a finals dels anys 1940 –un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, va anar a viure a l'Espanya franquista, on treballà per Viajes Meliá. A mitjans dels 1950 va fundar Ultramar Express i al cap de poc temps es va traslladar a Mallorca on fou dels primers impulsors dels vols xàrter, tot emprant els aviadors alemanys de la Luftwaffe nazi (Buades, 2009a; Navas, 17/02/1989; Rivera, 14/02/2003). Aquesta agència treballava molt estretament amb els operadors alemanys que, el 1968, fundarien un dels majors Tour Operadors europeus, TUI (Hausser, 10/07/2009). Dos anys més tard de la implantació a Palma d'ultramar Exprés, el 1956, l'industrial sabater d'Inca, Llorenç Fluxà Figuerola, després d'una època daurada en la fabricació de sabates durant la Guerra Civil i d'haver presidit l'ajuntament d'Inca ja en plena dictadura, es feu amb l'agència de viatges del Banc de Crèdit Balear, Viajes Iberia (Payeras, 1973; Manera, 2002). Els Barceló i Guillermo Cryns s'endinsaren en el negoci hotelier cap a la dècada dels 1960 i els Fluxà ho farien fins a principis dels 1980.

L'extraordinària expansió dels turistes estrangers a l'Estat espanyol i a les Balears en aquells moments cal contextualitzar-la, tanmateix, en altres elements explicatius. En primer lloc recordar que Franco i els EUA aconseguiren que l'ONU accepti a l'Estat espanyol al seu sí el 1955. Aquell mateix any en que se produïa l'acceptació del règim feixista per part de la comunitat internacional, especialment dels països afins al bloc capitalista, va coincidir amb l'emergència de nous actors geopolítics mundials. Particularment, es produeix l'emergència dels Països No Alineats arran de la Declaració de Bandung (1955) i apareixen els països del nomenat Tercer Món, així com les seves reclamacions. Entre aquests destacaren els països del món islàmic, colònies aleshores, que comencen a reclamar la seva independència. Uns països que a més comptaven amb importants reserves de petroli. En el nord d'Àfrica se començaren a produir moviments independentistes: la crisi de la colònia francesa del Marroc que acabà amb la seva independència al 1956; la guerra d'Alger de 1954 que acabà amb la independència al 1962; la independència de Tunísia al 1956; etc. Entre aquests moviments que tenien com a protagonista, en bona mesura, el Mediterrani, cal destacar la nacionalització del Canal de Sues al 1956 que provocà el confrontament bèl·lic entre Egipte i les forces franco-britànics. La nova situació confirmava el paper de nou gendarme mundial dels EUA, al temps que la invasió soviètica d'Hongria al 1956 refermava la lluita anticomunista (Eiroa San Francisco, 2006). Totes aquestes convulsions geopolítiques anaven a favor del règim de Franco i dels seus empresaris. Particularment, el negoci turístic es veié reforçat ja que els francesos i britànics perdien els seus destins turístics de les colònies del nord d'Àfrica.

En aquest context el maig de 1957 sortia publicat l'article "The Balearics are Booming" a la revista nord-americana National Geographic. L'article era signat per Jean i Franc Shor, que a l'arribada a Mallorca foren rebuts per Llorenç Alcina Rosselló, vinculat als grups de poder dels EUA i propietari del Gran Hotel Alcina de Palma, i es trobaren amb Fernando Gual de Torrella i el seu cosí el Marquès de la Torre. La relació de personatges amb els que es relacionen el matrimoni Shor ens pot donar una idea d'aquells que estaven ben relacionats amb els poders nord-americans. En aquesta visita els Shor s'adreçaren junt amb Ferran Gual de Torrella cap a la possessió que havia estat de la seva família, Canet (Esporles). Segons els Shor (1957) a la casa de la possessió hi vivien els Philips procedents de Washington. Els Shor (1957:645) ens diuen que "l'exemple dels Philips i altres amics americans i anglesos que han llogat cases a l'illa va convèncer a Jean que nosaltres [el matrimoni Shor] havien d'abandonar el confortable hotel [Gran Hotel Alcina] i cercar una casa per llogar [...] Tot [fa esment a casa i mestressa de casa al Port d'Andratx] ho podríem tenir per 50 lliures esterlines per tres setmanes". Al Port d'Andratx ens diuen que la població autòctona assolía un milenar de persones, mentre que el nombre de turistes era d'uns 500. Aquell article posava les Balears en el mapa turístic i anunciava als potencials clients de l'extraordinàriament barat que resultava la vida a les illes. Els membres del Foment del Turisme de Mallorca no dubtaren en felicitar aquell reportatge propagandístic del règim turístic balear –sense cap referència al règim polític– i els mateixos

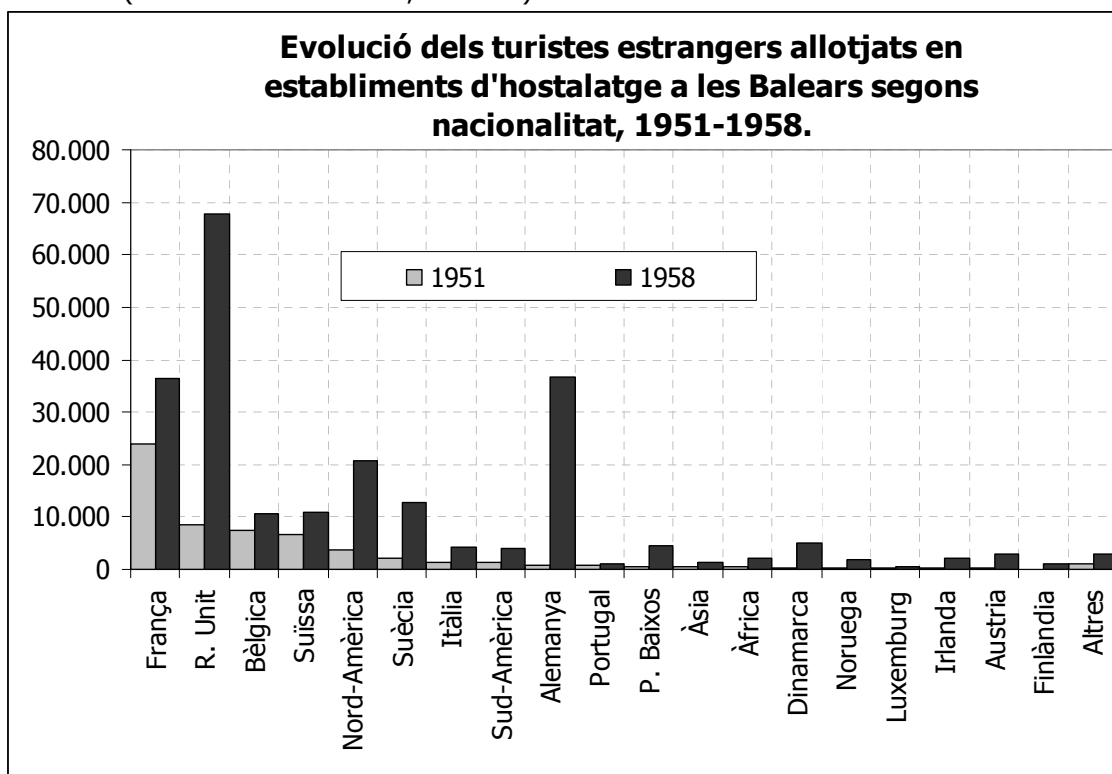
⁴⁹⁷ En realitat Guillermo Cryns era d'origen alemany, primer nacionalitzat belga i després espanyol (El País, 12/08/1982). Seria interessant esbrinar si hi ha alguna vinculació entre Cryns i l'entremat nazi, atès que ell fou pilot de guerra i emprà l'aviació de guerra alemanya per llançar el negoci turístic.

membres del Foment calcularen que la tirada del número en el que apareixia l'article dels Shor fou d'uns 2 milions d'exemplars (Vives, 2005).

Taula 134. Evolució del nombre de turistes allotjats en establiments d'hostalatge a les Balears, 1951-1959 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló, 1969).

	Turistes espanyols		Turistes estrangers		Total turistes	Estades	Estada mitjana (dies/turista)
	Nombre	% respecte total	Nombre	% respecte total			
1951	67.029	52,41	60.869	47,59	127.898	840.650	6,57
1952	62.376	46,38	72.114	53,62	134.490	873.920	6,50
1953	49.829	37,61	82.661	62,39	132.490	835.524	6,31
1954	44.040	32,67	90.746	67,33	134.786	1.008.494	7,48
1955	57.920	30,69	130.784	69,31	188.704	1.521.751	8,06
1956	61.082	27,48	161.171	72,52	222.253	1.965.867	8,85
1957	76.647	27,75	199.608	72,25	276.255	2.440.949	8,83
1958	78.639	25,48	229.970	74,52	308.609	2.743.709	8,89

Gràfic 35. (Font: Picornell 1989:48, volum II).

Taula 135. Nombre de turistes estrangers allotjats als establiments d'hostalatge a les Balears segons nacionalitat (principals nacionalitats i grups), 1951 i 1958 (Font: elaboració pròpia a partir de Picornell 1989:48, volum II).

	1951	1958
França	23.879	36.318
R. Unit	8.526	67.842
Alemanya (RFA)	915	36.576
Nord-Amèrica	3.657	20.860
P. Escandinaus	2.984	20.772
Bèlgica	7.328	10.743
Suïssa	6.557	10.885
P. Baixos	634	4.561

10.5.6.3. S'inaugura oficialment el desenvolupisme franquista amb el Pla d'Estabilització de 1959: les Illes es consoliden com el "Potosí turístic" del règim.

Alfons Barceló, de la Cambra de Comerç, escrivia al desembre de 1960: "*España tiene, pues, en la Isla de Mallorca, una mina aurífera con filones a flor de tierra, que es menester cuidar cariñosa u sabiamente aplicando una política inversionista (carreteras, transportes aéreos y marítimos, etc.) y proteccionista (propaganda, concesión de créditos hoteleros, alivio fiscal, etc.) para coadyuvar con estímulos y desgravaciones a que la iniciativa privada prosiga en el entusiasta despliegue de este auge inaudito para la mejor prosperidad de la Provincia y nutrición de la Economía Nacional en el ubérrimo caño de tan estupenda fuente de divisas*" (Barceló 1960:141). El text, que hem reproduït sense traduir ja que en l'original castellà manté millor el seu esperit, presenta amb total claredat el projecte que les elits franquistes – entusiastes o no del règim– havien projectat per Mallorca.

Aquest projecte tan sols pot entendre's en el conjunt de la nova geopolítica i geoeconomia imposada des del poder hegemònic dels EUA sobre els països de l'Europa Occidental i que al cas espanyol acabà d'instal·lar-se amb l'adopció del conegut Pla d'Estabilització de 1959. La industrialització turística fou una de les principals vies d'incorporació de l'economia espanyola al capitalisme regulat (Serrate, 1966). Després del fallit intent d'incorporar l'economia espanyola en l'òrbita del concert internacional de 1956, la crisi del sector exterior seguia estrangulant el règim que el situà en una posició delicada de cara al manteniment del règim feixista que era a la vegada l'instrument elegit per la potència nord-americana (Viñas et al., 1979). El 1957 s'incorporaven al govern els membres de l'Opus Dei: Mariano Navarro Rubio (Ministeri d'Hisenda) i Alberto Ullastres Calvo (Ministeri de Comerç). Els nous membres del govern començaven a treballar amb les institucions internacionals del capitalisme ja que, el 1958, l'Estat espanyol ingressava a l'FMI (Fons Monetari Internacional), al BIRF (Banc Internacional de Reconstrucció i Foment) i a l'OECE (Organització Europea de Cooperació Econòmica) (Viñas et al., 1979; Esteve i Fuentes, 2000; Pack, 2006). Amb el Decret-Llei d'Ordenació Econòmica de 21 de juliol de 1959 s'acabaven les oscil·lacions de la política econòmica espanyola i s'assegurava la seva entrada plena en el grup de beneficiaris de les polítiques del "desenvolupament". Emperò, tal com exposen Viñas et al. (1979: 992-1002) alguns destacats capitosts del règim (p.ex. Carrero Blanco) varen argumentar que eren víctimes d'un complot internacional que els obligava a sotmetre's a les exigències de tercers països, cosa que ja venien fent interessadament des de feia temps.

Pel que fa al negoci turístic hi ha dues mesures que val la pena apuntar. La primera fa esment a la liberalització del control de les divises i el sotmetiment a les regles de les institucions de Bretton Woods que suposà la devaluació de la pesseta en un 42% i, en conseqüència, Espanya es convertia en un destí extraordinàriament barat. La modificació del tipus de canvi va anar acompanyada d'una política d'estabilització dels preus que s'havia d'aconseguir gràcies a l'increment de les entrades de capitals estrangers. Tal com diu Pack (2006:84) "un examen més fi de la política i economia d'estabilització desvetlla que el creixement de la indústria turística estava entre les causes de la reorientació econòmica més que un efecte secundari". Seguint amb aquesta mateixa interpretació, Manuel Fraga Iribarne (Ministre d'Informació i Turisme, 1962-1969) escrivia que "si tenim en compte que és en el rengló de béns d'equipament en el que s'han operat fonamentalment l'augment de les importacions, s'estableix d'un mode natural la consideració de que el turisme estranger a Espanya constitueix el més important mitjà de finançament pel nostre desenvolupament i modernització industrial" (Fraga 1966 a Esteve i Fuentes 2000:101). L'adopció de les polítiques emanades del Pla d'Estabilització permetien posar un parany per evitar el tràfic il·legal de divises, ja que segons la Confederació Espanyola de Caixes d'Estalvis abans del Pla, "les pessetes emprades pels turistes s'han finançat mitjançant transaccions que, en no passar pel mercat oficial de divises, poden, en gran part, haver constituït una evasió de capitals" (Esteve i Fuentes 2000:115)⁴⁹⁸.

Emperò, tal com han assenyalat diversos autors (Esteve i Fuentes, 2000; Buades, 2004; Pack, 2006), el turisme es convertia també en una potent maquinària cultural que permetria,

⁴⁹⁸ Aquesta és la resposta que la Confederación Española de Cajas de Ahorro fa al qüestionari que el Govern envià a diversos organismes en torn al Pla d'Estabilització (Esteve i Fuentes, 2000).

per una banda, construir el consens de les classes afavorides pel vertiginós creixement econòmic de la mà del negoci turístic i, per una altra banda, moldejar la cultura urbana que alhora dilapidava elements culturals autònoms i populars que encara poguessin persistir vint anys després d'acabada la Guerra Civil. També es consolidava com una eina de legitimació política del règim feixista en l'escena internacional. Emperò, tal com apunta Pack (2006) en l'obertura a l'exterior que acompanyava la turistització franquista, també es trobaven les llavors que podien erosionar la legitimitat del règim de cara a l'exterior, com la de les estructures socials dominants i els patrons socioculturals a l'interior de l'Estat. Així mateix, l'aplicació d'aquelles polítiques havien de tenir, en el cas de les Balears, un efecte sobre el teixit econòmic, particularment en l'industrial. Segons un informe elaborat pel Govern Provincial de les Balears al 1961, sobre el nivell d'atur i les conseqüències del Pla d'Estabilització, s'apuntava que el pla havia provocat la formulació d'expedients de crisi, particularment a fàbriques de teixits i de calçats (Ginard, 2002b).

La segona mesura a destacar és la referent a la regulació de la inversió estrangera directa, element que serà clau en el desplegament del capital turístic balear. Primer de tot, amb el Decret Llei de 21 de juliol de 1959 s'augmentà el percentatge de participació lliure de capital estranger fins al 50% per a la "modernització, ampliació o creació d'empreses espanyoles". Aquest podria superar-se amb la prèvia autorització del Consell de Ministres. Óscar Calvo (2008:127) comenta com "la legislació d'aquest període tindrà de fet nombroses llacunes, la més important de les quals serà la possibilitat d'utilitzar societats intermèdies amb capital estranger per controlar altres empreses". D'aquesta manera es podia superar fàcilment aquell límit del 50%. En els primers anys 1960, el BIRF (Banc Internacional de Reconstrucció i Foment) publicà un detallat estudi sobre la situació econòmica espanyola i proposaven tot un seguit de receptes d'acord amb el dogma emanat de les institucions de la potència nord-americana, que es feien dir internacionals (BIRF, 1962). En un informe de 567 pàgines, n'hi havia 17 dedicades a la qüestió turística. Això, junt amb algunes apreciacions com la que deia que "les modes en quant als viatges són summament canviants i no pot suposar-se que les preferències del consumidor per Espanya continuïn indefinidament" (BIRF 1962:530), sembla que irrità als proturístics que fins i tot varen respondre críticament aquell informe (Bote 1999:545). Per tal d'evitar que la "moda" desplaqués els clients estrangers cap a d'altres indrets de la Mediterrània que segons el BIRF (1962:530) estaven fent "esforços molt competitiu i creant contínuament noves atraccions"; el BIRF (1962:530) no dubtava en afirmar que "per mantenir –i en el possible incrementar– la participació espanyola en el mercat internacional del turisme, [el govern franquista] haurà d'emprendre una acció vigorosa". L'informe marcà les directrius a seguir ja que el turisme és entès com: la principal font de divises, un element equilibrador bàsic de la balança de pagaments i una indústria que produeix rendes i llocs de treball (Esteve i Fuentes, 2000). Així mateix, cal destacar el fet que les recomanacions del BIRF serien també un element important en l'increment de la temperatura turística de les illes ja que recomanava que "els fons per l'expansió del turisme havien de concentrar-se primerament a àrees ja existents d'activitat turística on les preferències del consumidor han quedat demostrades i on existeixen serveis bàsics" (BIRF 1962:531).

L'informe del BIRF establia un altre pilar fonamental en quant a l'acoblament del capitalisme espanyol a les lògiques del capitalisme internacional i és que havia d'aprofundir la liberalització de les inversions estrangeres. En aquest sentit el BIRF (1962:536) proposa que "una font addicional de finançament de les inversions dels hotels podria trobar-se a l'estranger. Existeixen indicis de que es podria disposar de capital estranger sempre que s'obtingués l'estímul oficial" i a més recomanava la liberalització de molts de béns d'equipament hotelier "que només poden obtenir-se a l'estranger" (BIRF 1962:536). Segons Esteve i Fuentes (2000) l'informe del Banc Mundial reflectia les peticions fetes per part del capital internacional al règim. Els resultats foren imminents. Amb l'article 8 del Decret de Directrius i Mesures Preliminars del Pla de Desenvolupament, de 23 de setembre de 1962, se suprimia l'exigència d'autorització prèvia del Consell de Ministres per inversions superiors al 50% en la construcció, ampliació i explotació d'hotels (Esteve i Fuentes, 2000). Tenim, doncs, que el negoci turístic es converteix en laboratori de futures actuacions econòmico-polítiques del capitalisme fordista-franquista. I, el Decret 701/1963 de 18 d'abril, liberalitzava les inversions estrangeres i permetia ampliar la participació del capital estranger fins al 100% en nombroses branques, amb tan sols el requisit d'una autorització automàtica prèvia (Calvo, 2008).

D'acord amb Muñoz et al. (1978:48) tenim que "per via d'excepció s'obri així un canal extraordinàriament ample per a la penetració de les inversions estrangeres directes" en nombrosos sectors, entre dels quals s'hi trobaven la indústria de la construcció, l'ampliació i explotació hotelera. Óscar Calvo (2008) esmenta que la política de liberalització de les inversions estrangeres espanyola era una raresa en relació a d'altres plans d'estabilització (p.ex. Turquia, Argentina o França) i que en el cas espanyol aquella decisió responia més a l'impuls de les elits espanyoles que no a les pressions dels poders estrangers. L'altre instrument que impulsà el règim fou el crèdit hotelier (Brú, 1964; Cals, 1974; Esteve i Fuentes, 2000). Per altra banda, un any després de l'informe del BIRF, el Règim es convertia en empresari turístic amb la creació d'ENTURSA (Empresa Nacional de Turisme, Decret 3221/1963, de 28 de novembre) que formava part de l'INI (Institut Nacional d'Indústria) i s'especialitzà en establiments d'alta categoria. Entre els hotels d'ENTURSA es poden destacar: l'Hostal dels Reis Catòlics a Santiago de Compostela; Hostal de San Marcos a León; Hotel La Muralla a Ceuta; o la Hosteria de Santa María del Paular a Madrid; Hotel Sarrià a Barcelona; Hotel Iberia de Las Palmas; etc (Herrera, 1999; Bayón, 1999). ENTURSA es convertí en plataforma de conegudes personalitats del règim, com és el cas d'Adolfo Suárez (Bayón, 1999)⁴⁹⁹.

a) La febre hotelera dels anys 1960 i principis dels 1970.

Des de finals dels anys 1950 fins la crisi del capitalisme fordista que es començava a manifestar cap a finals dels 1960, però que es feu palès amb la crisi petroliera de 1973, les illes experimentaren una transformació radical de la mà del turisme industrial que concentrava les seves factories, els hotels, al litoral mallorquí i eivissenc. Mentrestant, Menorca seguia el que es va definir com la seva via particular de creixement (Farré-Escofet et al., 1977) que es traduí en un cert alentiment en quant a l'adopció de la industrialització turística. El que Sergi Marí (2004) ha definit com a "retard virtuos". Aquest període s'ha conegut com el del Primer Boom o Primer Desenvolupament (Rullan, 1998; Picornell i Picornell, 2002).

El 1959, les Balears amb el 9,25% de les places en allotjaments d'hostalatge de l'Estat, era la tercera província de l'Estat, just al darrera de Barcelona (10,72% de les places) i Madrid (15,94% de les places) (Esteve i Fuentes, 2000). Emperò el 1962 les Balears ja es situaren en primera posició en quant a capacitat d'allotjament d'hostalatge i a l'any en que es publicava el citat informe del Banc de Reconstrucció i Foment, les Balears –particularment Mallorca– eren la principal mina turística del règim. L'any de la crisi energètica que fracturà el model de creixement del capitalisme regulat (o règim d'acumulació fordista), la flota hotelera de les Balears representava el 30,89% de les places en allotjament d'hostalatge de tot l'Estat (Esteve i Fuentes, 2000) i aproximadament un 20,7% de tota la Mediterrània (Gaviria, 1975). La capacitat de les "fàbriques turístiques" de les Balears, en quant a places, triplicava la de la segona província turística de l'Estat que era Girona i era 4,54 vegades superior que la de Canàries (Esteve i Fuentes, 2000). Sembla prou clara l'aposta turística del règim per la turistització de les illes.

A les Balears, entre 1959 i 1973, el ritme de construcció d'establiments hotelers fou vertiginós. Es va passar de 573 hotels a 1484 i una capacitat de poc més de 15 mil places el 1959 a més de 200 mil places el 1973 (Barceló, 1969; Alenyar, 1990b; Barceló i Frontera, 2000). Aquest extraordinari desplegament de la flota hotelera no es realitzà de forma uniforme en tot el territori, sinó que presenta una localització molt concreta que respon a factors físics (p.ex. litoral), però sobretot socioinstitucionals i polítics. Aquests darrers han d'enquadrar-se en la situació política del moment, en plena dictadura, i amb l'aparició d'actors socials locals i internacionals que aprofitaren l'avinentsa dictatorial i les regles del joc del nou esperit del capitalisme que alimentà la configuració de la societat del consum de masses després dels llargs períodes de confrontacions bèl·liques a Europa. El capitalisme fordista espanyol sota el comandament dels militars, l'església i els tecnòcrates fonamentalistes varen permetre també la consolidació dels agents que havien participat amb el règim des dels seus inicis, com és el cas de la banca espanyola amb la figura destacada (i discreta) de Joan March (Muñoz, 1969; Sánchez-Recio i Tascón, 2003; Buades, 2004; Ferrer, 2008b).

⁴⁹⁹ Durant el període de privatitzacions espanyoles dels governs de Felipe González, es va vendre ENTURSA (1986-1991). Entre d'altres cal destacar que la Cadena Sol, de Gabriel Escarrer, fou l'adjudicatària de l'Hotel Sarrià de Barcelona i l'Hotel Iberia de Las Palmas (Bayón, 1999).

A continuació es passarà a analitzar l'evolució de la capacitat d'allotjament turístic entre el 1964 i el 1973, atès que comptam amb fonts disponibles i de bona qualitat (Barceló, 1969; Álvarez-Sotomayor, 1976; Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears, 2002). Entre el 1964 i el 1973, a les Balears el nombre de places d'allotjament turístic es multiplicaren per 3,3, tot passant d'unes 68 mil places al 1964 a unes 224,4 mil al 1973 (Taulas 136, 139, 142). Entre els elements a destacar, i que analitzarem a continuació, es troben la turistització de bona part del territori i de la societat i l'aparició (o consolidació) dels grans conglomerats empresarials turístics. En aquest cas val la pena apuntar que ens fixem, de manera particular, en el capital hotelier, però cal tenir present que paral·lelament se configuren tot un conjunt de relacions socials que donen protagonisme a d'altres agents, com per exemple els empresaris de la construcció. Un dels trets a destacar i que marquen el trànsit cap a la industrialització turística rau en la construcció de cada cop majors "fàbriques turístiques", és a dir els establiments d'allotjament turístic. Així, la dimensió mitjana dels establiments d'allotjament d'hostalatge passa d'una mitjana de 53 places/establiment al 1964, que correspondria més aviat a un model amb predomini d'allò que es va encunyar com a hoteleria tradicional, artesana o familiar; a una mitjana de 133 places/establiment al 1973, on ja es donarà un major predomini de l'hoteler industrial i/o financer que serà un dels protagonistes del turisme xàrter (Vila Fradera, 1961; Juan et al., 1970; Gaviria et al., 1974).

Tal com s'ha vist en els apartats anteriors i particularment en el treball de Joan Buades (2004) resulta prou imprecís definir a l'empresariat hotelier d'abans dels anys 1960 com un hotelier tradicional o familiar. Si bé és cert que hi havia empresaris que podrien ser catalogats com a tals, també és cert que ja hi havia estratègies empresarials clarament diferenciades que poc tenen a veure amb una visió un tant romàntica que pretén identificar a l'empresari hotelier com una mena de petit botiguer sotmès a la tirania del mercat i dels poders internacionals. Ans al contrari, es veu com ja als anys previs a la Guerra Civil els capitalistes de l'hoteleria illenca presenten unes estratègies empresarials i unes relacions mercantils ben definides i amb moltes connexions amb els agents dels mercats internacionals i espanyols, així com connexions i fins i tot participacions en altres activitats empresarials i circuits del capital internacional.

Segons l'estudi de l'hoteleria de Balears realitzat per la Secció Econòmica del Sindicat provincial d'Hoteleria i Activitats Turístiques de Balears –"Informe sobre la situació de la hoteleria"–, el creixement de la planta hotelera des de 1963 fins el 1970 era de prop del 20% (Juan et al., 1970). Emperò, les places que defineixen com a **extrahoteleres**, encara que desconeixent exactament la seva quantia, les situaven en torn a les 50 mil cap a l'any 1970. Una xifra gens menyspreable, tot tenint en compte que el nombre de places oficials es situaven en torn a les 150 mil (Juan et al., 1970). Aquell estudi plantejava que la capacitat hotelera havia crescut de manera desmesurada i des del Sindicat es reclamava la paralització de noves construccions hoteleres i extrahoteleres. En concret la Secció Econòmica del Sindicat (setembre 1967:8) proposava "paralitzar pels mitjans a l'abast del Govern, les noves inversions privades i públiques en Indústria Hotelera, especialment les de promoció exterior". La bogeria de la construcció turística-immobiliària d'aquells anys, fins i tot, va ser objecte d'atenció per part de les autoritats franquistes que redactaren el Decret 3787/1970, de 19 de desembre, sobre requisits mínims d'infraestructura en els allotjaments turístics (BOE 18/01/1971). Cal destacar que es tracta d'un decret que emana del ministeri de turisme, a càrrec d'Alfredo Sánchez Bella, i no de l'administració amb competències sobre el territori. Rullan (1999: 410) ens diu que aquells "elements podrien haver estat resolts simplement amb una ordenada política urbanística". Al preàmbul del decret es podia llegir que "l'increment durant aquests darrers anys de la nostra planta hotelera i d'allotjaments turístics en general ha seguit un ritme que no sempre va compassar amb el desenvolupament necessari dels elements infraestructurals que li són bàsics, produint-se amb això en amples zones del país desequilibris i saturacions que poden arribar –de no posar-s'hi remei a temps– a deteriorar irremediablement el nostre patrimoni el nostre prestigi turístic".

Aquell decret serveix per posar de relleu el fet que molts dels allotjaments turístics i zones turístiques presentaven unes elevades deficiències. El decret obligava a comptar amb una sèrie d'elements mínims als establiments d'allotjament turístic, els edificis amb 10 o més apartaments i els conjunts de 10 o més "vil·les" o "bungalows" amb serveis comuns dins d'una urbanització que constitueixin una segona residència pels seus propietaris o arrendataris. Entre els requisits mínims estaven: aigua potable (200 litres/persona/dia) i en determinats casos disposar d'instal·lacions depuradores; tractament i evacuació d'aigües residuals mitjançant

estacions depuradores; connexió elèctrica de baixa interior amb capacitat no inferior a 100 kW, capacitat mínima d'un KW/plaça, accessos i zones exteriors d'ús comú amb il·luminació; accessos asfaltats i d'amplada mínima de 5 metres; cada establiment ha de comptar amb aparcaments (1 vehicle turisme/5 places); tractament i eliminació de residus sòlids urbans i diu que "en cap cas podrà realitzar-se l'eliminació final de fems mitjançant el seu abocament a la mar o a masses d'aigua continentals a paratges, àrea o zones d'utilització turística". En aquells moments, davant del risc de ser declarat zona d'infraestructura deficient, "es començaren a instal·lar les primeres estacions depuradores i emissaris submarins" (Aguiló i Verger 1982: 23). Aquell decret, a més, sembla que apuntava de manera particular a les Balears on al 1970 hi havia el 28,7% de les places d'allotjament turístic de l'Estat i era la província amb major capacitat (Esteve i Fuentes, 2000).

D'acord amb Rullan (1999:410) "l'amenaça de declaració de zona d'infraestructura deficient i la consegüent no autorització de més allotjaments turístics, pretenia obligar a la dotació d'aquells elements d'urbanització". Tanmateix, les estretes relacions entre la major part de l'empresariat i les autoritats del règim fan difícil pensar en la materialització d'aquella amenaça. I, en tot cas, hom podria pensar que en part, aquell decret es va promulgar per pressions dels capitals internacionals que eren els que controlaven el negoci turístic i veien danyada la seva imatge, i per tant el seu negoci degut als problemes infraestructurals de les zones turístiques espanyoles. Així, tenim per exemple el testimoni de l'inspector del Ministeri d'Informació i Turisme a Eivissa, Francisco Ariza qui exposava: "record el cas d'un hotel a la badia de Sant Antoni, que va rebre els turistes abans que haguessin instal·lat els vàters als banys i quan encara tampoc tenien vidres el passadís, cosa que va provocar un escàndol internacional. De fet, durant aquells anys [anys 1960 i primers 1970], vaig haver d'aixecar acta d'infracció a nombrosos hotels, perquè havien contractat i venut unes places que no estaven disponibles quan arribava el client. Les sancions que s'imposaren llavors a aquests hotels varen ser molt petites en relació amb la gravetat de la infracció comesa i els perjudicis que va representar per a cents de turistes [...] es va posar tan de moda que els turistes anglesos feien fotografies dels voltants de l'hotel, que encara eren plens de calç, arena, maons, per demostrar després davant la seua agència de viatges que aquell hotel no estava acabat. I, efectivament, no estava acabat" (Ramon Fajarnés 2001:109).

Emperò no era tan sols la qualitat de les edificacions d'allotjament turístic el que caldria destacar, sinó el que sovint no es tradueix a les pàgines dels estudis sobre el procés geohistòric de la globalització turística, de la qual les Balears en són un dels principals exponents mundials. Així caldria indagar en les dimensions socials i ecològiques del procés. Aquestes qüestions se repreuen en diferents apartats d'aquest capítol, com de manera més abundant en els capítols següents. Així i tot, pel que fa a la construcció desfermada d'establiments d'allotjament turístic cap a finals de la dècada dels 1960 val la pena destacar, per una banda els impactes socials, particularment sobre una mà d'obra disciplinada i "importada" des de la península; i també, els costos territorials i ecològics, especialment de recursos naturals. Així tenim que per exemple, en el cas d'Eivissa una pràctica habitual dels empresaris era que es robaven els materials de construcció entre ells. En aquest sentit, Ramon Fajarnés (2001:108) ens explica que "sortia un camió de ciment o maons o el que fos, que anava cap as Canar [sic] i, en el camió, sortia un altre constructor necessitat i mitjançant el consegüent [sic] suborn aquell camió desviava la seua ruta i seguia cap a la cala de Sant Vicent o un altre lloc qualsevol. Això passava per la necessitat de material i de mà d'obra. Llavors, l'allau de treballadors va ser enorme. Jo record que Càrites no feia més que atendre aquell doll d'immigrants".

- Les "fàbriques" turístiques a Mallorca.

El 1964, el 84,2% de les places (57,2 mil places) de les Balears es localitzaven a l'illa de Mallorca. Cal recordar que el 1960 s'havia fet el trasllat de l'aeroport des de l'aeròdrom de Son Bonet a les noves instal·lacions de Son Sant Joan, que permetria acollir grans quantitats de moviments de passatgers; i el 1962 ja s'havia arribat ja a la xifra del milió de passatgers. Els anys 1960 foren de frenètica construcció d'establiments hotelers, però també de forta expansió de la transformació del sòl de la mà de l'especulació urbanística (Barceló, 1966). Juan et al. (1970) identifiquen el 1964 com l'any en que es produeix un punt d'inflexió i se dispara la construcció hotelera, que com veurem estava lligada de manera important amb capitals estrangers, concretament el dels Tour Operadors.

Entre el 1964 i el 1973 **Palma** passarà de representar el 56,26% del total de places turístiques de Mallorca al 30,5%. No obstant això, la capacitat d'allotjament s'incrementà un 60,9%, tot passant de 32,2 mil places al 1964 a unes 51,8 mil places al 1973. En quant a la distribució d'aquestes places cal destacar el fet que el nucli de Palma i la vessant de ponent de la badia acollia al 1964 el 59,74% de les places (19,2 mil places), mentre que a la vessant de llevant –des del Coll d'en Rebassa fins a s'Arenal– hi havia el 40,26% restant (12,9 mil places). El 1973 la situació ja era bastant diferent i el 57,8% de les places (30,2 mil places) se localitzaven al vessant de llevant amb un clar predomini de la zona de la Platja de Palma (s'Arenal – Can Pastilla) amb unes 28,49 mil places; mentre que al centre i al ponent de la ciutat s'hi localitzava el 42,2% restant (21,8 mil places) (taules 136 i 137).

Als primers anys de la dècada dels 1960 se combinarà la construcció d'establiments hotelers de major categoria i amb una major presència al centre de la ciutat, al Passeig Marítim i a la zona de Cala Major, amb la construcció hotelera destinada al que s'ha anomenat turisme xàrter (Gaviria et al., 1974) que es localitzaria principalment a la zona de llevant (Platja de Palma). A continuació s'intentarà exposar algunes consideracions sobre alguns aspectes que considerem interessants per tal de comprendre la industrialització turística de Palma, però també ens donen informació sobre la configuració de grups socials que sorgiran arran del recolzament (directe o indirecte) rebut per part del Règim, però també es podrà veure alguna línia de continuïtat amb les elits anteriors al desenvolupisme franquista.

L'any 1959 **Gabriel Escarrer**, després de deixar l'Hotel Altair del Terreno, va constituir una societat junt amb Jaume Radó per tal de fer-se càrrec de la Residència Marbella ubicada a Cala Major. Aquell mateix any llogà l'Hotel El Paso de 210 habitacions i l'Hotel Marítim a Palma. Al cap de poc temps incorpora l'Hotel Cibeles i el Marbosque, també a Palma. Mentrestant, Escarrer seguia treballant per Wagon Lits, la qual cosa li obria les portes als Tour Operadors i turistes britànics i de forma particular a la possibilitat de finançament que li oferia aquella connexió. Tal com escriu n'Ester Uriol (2001:25) "els britànics compraven les vacances de l'any següent en acabar les de l'any en curs, és a dir, amb onze mesos d'antelació. Pagaven un 5% del preu total i durant els següents mesos anaven abonant la resta; s'estava inventant el pagament a terminis, però per avançat. Aquesta dinàmica permetia als turistes assegurar-se les properes vacances, als touoperadors planificar el seu negoci amb moltes garanties, i als hotelers mallorquins disposar d'uns diners a compte d'uns serveis futurs i invertir-ho en ampliar la seva activitat". En aquells primers moments, Escarrer es limitava a llogar establiments hotelers i a explotar-los. Aleshores va abandonar la feina a Wagon Lits i acte seguit, el 1962 Llorenç Fluxà li proposà entrar a la propietat, amb una participació del 50%, de la seva companyia de viatges, Viajes Iberia (Uriol, 2001).

El 1961 es poden destacar dues inauguracions que responen a la hoteleria de luxe i centrada a la capital. Ens referim, per una banda a l'obertura a principis de 1961 de l'Hotel Fénix, localitzat al Passeig Marítim. Una zona aquesta que s'anà colmatant al llarg de la dècada i fins i tot, el passeig s'amplià sense que hi hagués en principi cap projecció prèvia. És més, els poders aprofitaven l'absència de control democràtic per enderrocar una part important del Baluard de Sant Pere, els materials del qual servien per reblir l'ampliació del passeig (Llauger, 1992). En el cas de l'Hotel Fénix volem apuntar el fet que aquest era propietat de dues societats: La Unión y El Fénix Español i Hoteles de Mallorca SA. La primera estava presidida per Ernesto Anastasio Pascual i la segona pel conegut hotelier mallorquí i soci fundador del Rotary Club, Jaume Ensenyat Alemany (Vila Fradera, 1961). A més, pel que fa a la gran cadena hotelera catalana dels Gaspert, HUSA (Hoteles Unidos SA), Jorge Vila Fradera (1961:99) assenyala "la presència al front dels destins d'HUSA de figures molt rellevants de les finances espanyoles". Entre aquelles figures apuntava, entre d'altres, les d'Ernesto Anastasio i Emilio Botín. El primer vinculat als March i el segon al poderós Banc de Santander (Vila Fradera, 1961). En el cas d'Ernesto Anastasio Pascual val la pena subratllar que aquest fou un dels homes de confiança de Joan March (Ferrer, 2008b). Felip Gaspert, tal com s'ha exposat anteriorment, tenia interessos hotelers a Mallorca. Anastasio era l'home fort de March dins del Consell d'Administració de la Trasmediterrànea, que el 1931 substituï a José Juan Dominé en la presidència de la companyia (Gómez-Santos, 1991). La presència d'Anastasio no significa que es pugui provar que March participà directament en el negoci turístic-hoteler (encara que March no participava directament en quasi cap negoci), però com a mínim és un indicatiu de la participació d'un dels seus col·laboradors més estrets en el negoci hotelier. Joan March Ordines va morir el 1962 a causa d'un accident de cotxe el 25 de febrer a Madrid (Ferrer, 2008b).

Tornant a la urbanització turística del Passeig Marítim de Palma, tenim que a principis dels 1970, Gabriel Escarrer al capdavant d'Hoteles Mallorquines ja s'havia convertit en el major hotelier de les illes, i va adquirir importants hotels al Passeig Marítim com per exemple l'emblemàtic Hotel Victoria, el Bellver i el Palace Atenea (Uriol, 2001).

El juliol de 1961 els prínceps de Monaco, Rainiero i Grace, i els Onassis, entre molts d'altres, acudien a l'acte d'inauguració de l'Hotel Son Vida. Un hotel que es situava a les afores de Palma, lluny de la mar i al peu de la Serra de Tramuntana,. Es tractava d'un hotel de luxe, amb un centenar d'habitacions, piscines, camp de golf –el primer de l'etapa del turisme de masses de Mallorca– i comptava amb una ampla àrea residencial a parcel·lar amb vendes sota servitud, destinada a ser una urbanització elitista (Vila Fradera, 1961:146). Pel que fa a la propietat d'aquell complex hotelier-residencial no hi ha unes informacions gaire clares, i en tot cas es pot apuntar l'opacitat que l'acompanyà. Vila Fradera (1961:146) comenta com "aquesta iniciativa [Hotel Son Vida] se deu a la col·laboració promotora i de finançament entre diverses personalitats espanyoles –mallorquines concretament– i nord-americanes, que des del primer moment han comptat amb l'assessorament tècnic de destacades figures hoteleres, el nom dels quals no estam autoritzats a consignar aquí". Concretament, els nord-americans eren dos pilots que havien lluitat amb els *Flying Tigers* a la segona guerra xino-japonesa (1937-1945), Stephen Albert Kusak i Joseph Rosbert amb una inversió d'uns 1,25 milions de dòlars (Buades 2004:187). Els socis mallorquins eren Joan Mora Gornals –empresari lacti (Lactel, AGAMA) i propietari de terrenys rústics a les afores de Palma, com per exemple la finca de Son Cabrer– i Josep Lluís Ferrer Ramonell –de les bodegues de vi de Binissalem, José Luís Ferrer– (Fullana, 1993). Els dos mallorquins havien adquirit entre el 1956 i el 1957 la possessió de Son Vida (932 Ha), a la família aristòcrata dels Truyols i Dezcallar, per 9 milions de pessetes. Ferrer i Mora constituïren l'empresa Son Vida SA. Abans de l'obertura de l'hotel varen vendre algunes parcel·les de la finca: Gabriel Arrom Rosselló adquirí unes 14 Ha i Rainier de Mònaco uns 14000 m². L'hotel de Son Vida va completar i alhora serví per impulsar la urbanització elitista del mateix nom, promoguda per Kusak. Kusak passà a controlar el 50% de les accions de Son Vida SA, tot essent l'accionista majoritari. La parcel·la (6,45 Ha) en la que es trobava el castell de Son Vida es va segregar el 1960 i es va inscriure a nom de Son Vida Hoteles SA, propietat també de Ferrer Ramonell, Móra Goranls i Kusak (Fernández-Legido, 8/02/2010).

Cap a finals de 1961, la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació va celebrar el seu 75è aniversari a l'Hotel Son Vida. En aquells moments la Cambra estava presidida per Pedro Salas Garau de la família dels poderosos Salas i a la vicepresidència estava Gabriel Alzamora López. El primer havia estat el president de la Diputació Provincial entre 1948 i 1954; i el segon, de la poderosa família dels Alzamora, era el president del Foment de Turisme de Mallorca. En aquell acte, Fèlix Escalas fou anomenat President Honorari de la institució. A l'acte, el prohom va manifestar que "afortunadament, podem donar gràcies a aquesta pau única, de la que gaudeix tot el món, gràcies al Cabdill [...] I ara tenim la nova invasió, que són les gents de la ONU, les gents de tot el Món, que també influiran poderosament, estan influint ja, en les costums, no sempre en benefici de les costums, però que han transformat l'esperit d'aquest país, que així com en els temps primitius rebia als forasters a pedrades, i per això es feren famosos els foners balears, que tant lluïment han tengut a la història, ara els reben amb els braços oberts i així com aquells anaves despullats, els que van despullats ara són els que vénen" (BCOCIN 1961:242).

A la zona de la platja de Palma s'anaren produint també tota una sèrie de canvis a una velocitat vertiginosa. L'obertura de nous establiments hotelers i l'ampliació dels vells se succeïren al llarg de tota la dècada dels 1960 i principis dels 1970 (Canals, 2006). Aquella zona es veia afectada per forts processos especulatiu i diferents normatives urbanístiques ja que pertany a dos termes municipals diferents: Palma i Lluçmajor (Sbert, 2000; Seguí-Aznar, 2001). En el cas de Lluçmajor, el PGOU de 1965 permetia aixecar a s'Arenal fins a 10 altures (30 metres). El PGOU de Lluçmajor es va revisar el 1968 i en el casc urbà es mantingueren els 30 metres d'alçada, però s'introduí un control de la intensitat de l'edificació que teòricament havia d'evitar elevades densitats –a la zona Intensiva A es regulava una densitat màxima de 150 Habitants/Ha i coeficient d'edificabilitat neta de 6 m³/m²– (Sbert, 2000; Cabellos, 2009). A Lluçmajor es comptabilitzaven unes 1752 places a l'any 1964 (3,06% del total de Mallorca), la major part a s'Arenal, i al 1973 ja sumaven unes 10,6 mil places (6,26% del total de Mallorca). S'Arenal llucmajorer s'havia convertit en la tercera zona turística amb major nombre de places turístiques, mentre que la primera era la part palmesana de la Platja de Palma (Taula 137).

Com s'ha esmentat anteriorment, a la Platja de Palma inicià la seva activitat **Joan Riu** que de la mà dels Tour Operadors alemanys se convertiria en un dels principals hotelers de l'illa. En el moment de la crisi dels 1970 tenia diversos hotels a la Platja de Palma, i a d'altres indrets de l'illa, especialment a la zona de Llevant (Manacor i Cala Millor) on comptava amb les anomenades ciutats de vacances; Calvià (Illetes); i havia obert l'hotel més gran de Formentera, el Riu Club la Mola. Riu, que treballava amb els grans operadors alemanys, comptaria amb establiments hotelers que rompien la mesura habitual, uns gegants que en alguns casos superaven les 500 places (p.ex. Riu Club Tropicana a Cala Murada, Manacor). Gabriel Escarrer que feia poc que s'havia aliat amb els Fluxà a Viajes Iberia, va llogar l'Hotel Cid⁵⁰⁰ i l'Hotel Riviera a la Platja de Palma, els dos de grans dimensions i adreçats al turisme xàrter. En aquells moments, Llorenç Fluxà Figuerola havia entrat a formar part de la societat "Hoteles de Mallorca" i l'empresari Jeroni Albertí, que havia retornat de Veneçuela després del fallit intent de fer les amèriques entre el 1954 i el 1963, s'afegí a la companyia. No de bades, Albertí estava casat amb Joana Jaume, germana de Ana M. Jaume, la dona Gabriel Escarrer (Uriol, 2001).

El 1962 es pot assenyalar com el de la primera incursió dels **germans Barceló**, Gabriel i Sebastià, en el món de l'hoteleria, en concret a la zona de la Platja de Palma (Serrano, 2006; Buades, 2009a). Els Barceló, que com s'ha dit anteriorment havien començat amb una empresa de transport, havien iniciat la seva diversificació amb l'obertura de la delegació a Mallorca de

Figura 67. Hotel Pueblo Palma de Mallorca
a) plànol; b) foto 1966 (Font: Serrano 2006: 95-96-97).

l'agència de viatges Ultramar Express. A la mort del patriarca de la família, Simó Barceló Obrador (1958), els seus fills mascles es feren càrrec dels negocis familiars. Gabriel s'ocupà de l'agència de viatges i Sebastià de l'empresa de transports. Els Barceló mantenien una relació molt estreta amb els operadors britànics que es desplaçaven a Mallorca per tal d'adquirir paquets turístics. En aquells moments, inicien l'activitat constructora amb la constitució de l'empresa Construcciones Arte de la que es feu càrrec Sebastià Barceló. Ultramar Express va passar a ser controlada totalment per Guillermo Cryns, tot aprofitant la situació creada després de la mort del president de la companyia, Juan Claudio Güell y Churruca el 1958 (La Vanguardia Española, 25/04/1958; Buades, 2009a). Les condicions de la franquícia d'Ultramar a Mallorca canviaren, i els nous propietaris decidiren integrar l'agència de Palma com a oficina del grup i oferien a Gabriel Barceló el càrrec de director. Els Barceló varen rompre el contracte i, el 1960, constituïren la seva pròpia agència, Viajes Barceló (Serrano, 2006). Els Barceló ja tenien l'agència de viatges, la companyia de transport i l'empresa constructora. És llavors quan vistes les expectatives de negoci, s'implicaren en la construcció de l'Hotel Latino a s'Arenal (1962). A l'hotel, de 60 habitacions, els

Barceló hi tenien una participació bastant petita i al cap de tres anys abandonaren aquell negoci. La sortida d'aquella experiència no significava l'abandonament del negoci hotelier, ans al contrari. Els Barceló, a través de la seva agència, tenien una ampla xarxa de contactes amb els Tour Operadors, especialment els britànics, i de manera destacada amb Sir Henry Lunn Ltd (Buades, 2009a), que era d'acord amb Bray i Raitz (2001:110) "la tercera major organització de vacances a Gran Bretanya –darrera Thomas Cook i American Express".

L'any en que es commemorava el 25è aniversari del final de la Guerra Civil, per la qual cosa s'impulsà la campanya turístico-propagandística "España 25 años de paz", Gabriel Barceló "no trobava 300 habitacions per signar un sucós contracte amb un operador exterior. La resposta de Sebastià fou immediata: ells construirien els hotels" (Serrano 2006:90). Aquell

⁵⁰⁰ L'Hotel Cid fou aixecat al 1962 per Manuel Rigo Vallbona. Rigo havia comprat les salines de la finca de ses Fontanelles al 1950. En un principi adquirí les salines per tal de tenir accés a la matèria primera per a la seva fàbrica de carbonat de magnesi que tenia al carrer Bonaire de Palma (Sbert, 2000).

mateix any (1964) un grup d'empresaris mallorquins, entre els que es trobava Gabriel Barceló, junt amb el Governador Civil –Plácido Álvarez Buylla– visitaren al Dictador (Serrano, 1996; Mas, 2003; Buades, 2009a). Segons Buades (2009:33) la iniciativa "Ambaixada de Mallorca per Espanya"⁵⁰¹ organitzada per Barceló, patrocinada per Perlas Majórica i el Sindicat d'Hoteleria de Balears, representa "una constant del que serà la seva trajectòria [Grup Barceló], el posicionament de Barceló anirà acompanyat d'un intel·ligent desplegament propagandístic davant les forces vives de l'Estat". Al cap de poc temps els Barceló decidiren construir un hotel de grans dimensions pel qual les ofertes de solar varen arribar ràpidament. Els Barceló exposen com la qüestió del solar no era problema (Grimalt et al.; 1995; Serrano, 2006; Buades, 2009a) i és de suposar, que tampoc ho eren les qüestions urbanístiques. El principal problema era el del finançament i això es solucionà gràcies als avançaments que els hi feren els operadors britànics i la incorporació del propietari del solar, Francisco Camps, amb un 37% de la nova societat Poblados de Vacaciones SA (Serrano, 2006). Buades (2009:35) ens diu que "els Barceló actuaren de catalitzadors de la demanda de més provisió de places dels Tour Operadors amb els que comercialitzava a través de la seva agència de viatges i el diners que arriscaven era, en realitat, d'aquests i del propietari del terreny".

L'Hotel Pueblo Palma es va construir en dos anys i fou inaugurat al 1966 per Manuel Fraga qui fou nomenat "batle" de l'hotel (Pla, 1993). Es tractava d'un establiment que rompia motlles, era l'hotel més gran de tot l'Estat. Aquest se localitzava en un solar d'unes 2 Ha just a la segona línia de costa i amb una capacitat de 276 habitacions que al cap d'un any s'ampliaria a 500 habitacions (700 places). Cal tenir present que en aquells moments, la capacitat mitjana dels hotels de l'illa era d'unes 55 places, és a dir unes 12 vegades menys que la del "transatlàntic" hotelier dels Barceló. L'hotel era d'una estrella i estava concebut en base a un grup d'edificis de dues plantes i una plaça major. En aquest recinte els Barceló controlaven tota la cadena de "producció" turística, des de restaurants, tendes, discoteques, etc. Els Barceló esdevenien en un clar exemple d'integració horitzontal dins del món empresarial turístic espanyol (Serrano, 2006). Aquest model, resort hotelier, se replicaria al cap de poc temps a les altres illes: el 1968, l'Hotel Pueblo Ibiza (350 habitacions) al Port des Torrent (Sant Josep); el 1972, l'Hotel Pueblo Menorca (600 habitacions) a Punta Prima (Sant Lluís). Abans del Pueblo Menorca, els Barceló ja havien construït l'Hotel Hamilton (1969) a es Castell, just l'any en que s'obria l'aeroport de Menorca al trànsit internacional (Grimalt et al., 1995). El 1972 inauguraren l'Hotel Pueblo Benidorm amb 600 habitacions (1250 places) i es convertien en el primer grup turístic de les illes que saltava a la península. Al Pueblo de Benidorm se li sumava la compra de dos hotels a Torremolinos (Serrano, 2006). Les inauguracions dels Pueblo estaven perfectament cuidades i a elles hi assistien les principals autoritats franquistes: Fraga a Eivissa; Pedro Zaragoza a Benidorm⁵⁰² i Pío Cabanillas Gallas⁵⁰³ a Menorca (Pla, 1993). Tal com comenta el propi Gabriel Barceló: "el 1958 obrirem la primera oficina de l'agència de viatges a Eivissa, després a Menorca. La implantació començava sempre amb l'agència de viatges, el que ens permetia dur clients als hotels" (Riera 6/07/2009:8).

Figura 68. Magaluf, 1965 (Font: Planas 2005:114).

El 1964 el segon terme municipal de Mallorca amb major nombre de places d'allotjament en establiments d'hostalatge de Mallorca era **Calvià** amb unes 6850 places, tot

⁵⁰¹ D'acord amb Joan Mas (2003:205), en aquella ambaixada hi participaren: "el delegat dels Sindicats, un tinent de batle de l'Ajuntament de Palma, el secretari del Sindicat d'Hoteleria, el director de Viatges Barceló [Gabriel Barceló], un directiu de Perles Manacor, un industrial d'Inca, el secretari particular del batle de Palma, el governador civil i cap provincial del Moviment, l'arquitecte Joan Aguilar Sancho, l'aparellador Santiago Carré, l'advocat Antoni Puerto i una partida de periodistes".

⁵⁰² Pedro Zaragoza Orts (1922-2008) fou el batle de Benidorm i President de la Diputació Provincial d'Alacant (1966-1970), director general de Empresas y Actividades Turísticas de Alicante (1969-1973), governador civil de Guadalajara (1974-1976), etc (Vila Fradera, 1997). Íntim amic de la família del Dictador, és reconegut com l'artífex de la transformació turística de Benidorm (EFE, 1/04/2008).

⁵⁰³ Pío Cabanillas (1923-1991) fou secretari en el Ministeri d'Informació i Turisme i el 1974 fou anomenat ministre d'Informació i Turisme.

representant l'11,9% de les places de Mallorca. El 1973 a Calvià ja se concentraven el 21,1% de les places d'allotjament turístic de l'illa, amb un total de 35,8 mil places. Es passa d'uns establiments amb una capacitat mitjana d'unes 61 places al 1964 a una capacitat mitjana de 184 places/establiment. És a dir, la planta hotelera no tan sols augmenta sinó que a més augmenten els grans hotels destinats a la "producció" turística industrial que requeria el turisme xàrter. Al 1964, la major part d'aquestes es trobaven a la zona de Cala Fornells i Peguera (36,24% de les places). Emperò, a la zona de Magaluf era on es trobaven els hotels de majors dimensions, 6 hotels que sumaven unes 600 places (figura 66). La construcció hotelera a Magaluf resultà ser paradigmàtica del que es va definir com a Balearització: destrucció litoral per la massiva construcció d'establiments hotelers, particularment en altura. Aquella zona correspon a la finca de sa Porrassa que havia adquirit la Banca March durant la Guerra Civil (Bisson 1977:133). El 1973 la principal zona turística de Calvià era Palma Nova amb unes 11 mil places i uns 37 establiments⁵⁰⁴, seguida de Peguera (8,4 mil places), Magaluf (6,2 mil places) i Santa Ponça (5,8 mil places) (taula 137). La família Blanes havia iniciat la urbanització del litoral de la finca de s'Hostalet, on aixecà l'Hotel Punta Negra que segons Eduard Blanes era "el darrer hotel d'artesanía de Mallorca" (Capellà 1975:159).

Santiago Miró (1978) explica com el terme de Calvià era una mena de feu del banquer i empresari immobiliari Miquel Nigorra. Nigorra, tal com s'ha exposat anteriorment, fou nomenat vicepresident del Banc de Crèdit Balear al 1966 i president de la mateixa entitat al 1970. El seu pare, Joan Nigorra Reinés havia entrat al Consell d'Administració del banc al 1953 i en aquell moment fou designat Conseller Delegat d'IMISA (Inmuebles y Materias Industriales SA), la immobiliària del banc que s'encarregà d'urbanitzar Santa Ponça. Unes terres que havien estat adquirides a la família aristòcrata dels Truyols (Payeras, 1973). Segons Miró (1978:69) "la corrupció municipal assoleix topes increïbles a Calvià, on hi viuen o tenen possessions, entre d'altres, els Barreiros, Carmen Polo de Franco, el príncep Tchokotua, amic íntim del Rei [Juan Carlos Borbón], el baró Izwor, i el gran negociant jueu, Nanor Goldstein, Álvarez Buylla, ex-governador de Balears i conseller del BCB [Banc de Crèdit Balear], alguns ex-ministres i personalitats de les finances".

Escarrer i Fluxà varen entrar a Calvià al 1962 amb el lloguer de l'hotel Canaima a Palma Nova. En aquest establiment s'hi col·locà a la direcció a un dels homes de confiança

Figura 69. Cas Català i Illetes a mitjans dels anys 1960. [Fletxa – Hotel de Mar] (Font: Barceló 1966b:13).

d'Escarrer, Joan Vives que havia treballat anteriorment per Viajes Meliá i per Viajes Iberia (Uriol, 2001). Aquell mateix any, **Guillermo Cryns** d'Ultramar Express es feia amb l'Hotel Bonanza a Illetes (Rivera, 14/02/2003). Cryns establí una aliança amb el grup TUI (Touristik Union International). Aquest gran Tour operador alemany sorgí de la fusió (1968) entre els operadors Touropa, Scharnow-Reisen, Hummel Reisen i Dr.Tigges. El 1969 Cryns va fundar la cadena hotelera Iberohotel (Rivera, 14/02/2003). El 1975 la cadena de Cryns era la segona amb major nombre de places a les Balears amb un total de 5996 (Sastre, 1995). El

1964 s'inaugurava a Illetes (Calvià) l'hotel 1000 de les Balears, l'Hotel de Mar. Un hotel de luxe a escassos metres de la mar i construït per l'arquitecte Josep A. Coderch de Sentmenat (Buades, 2004; Seguí-Aznar, 2001). Aquest era propietat d'Hoteles Federados SA, de la família Buadas, propietària de l'Hotel Formentor. A l'acte inaugural hi assistiren personalitats de diferents racons d'Europa, representants dels interessos financers, turístics, etc. Entre d'altres destaquen: el baró de Rotschild, el marquès de Londonerry, els presidents de Sabena i Pan Am, els ducs d'Alba, el torero El Cordobés, etc. A més hi acudiren, ni més ni menys, que tres ministres franquistes: Manuel Fraga (Informació i Turisme), Fernando M. Castiella (Afers Estrangers) i Laureano López Rodo (Indústria) (Buades, 2004).

⁵⁰⁴ El promotor de Palma Nova fou l'empresari solleric Llorenç Roses Bermejo. Roses fou afusellat el 1936 pels colpistes i els seus béns foren confiscats (Quetglas, 2008). Posteriorment, segons l'historiador Antoni Quetglas, els béns de Llorenç Roses Bermejo foren retornats als seus descendents i foren els Roses Rovira els que varen dur a terme la urbanització de Palma Nova (entrevista amb Antoni Quetglas, 26 d'agost 2010).

El 1965 Fluxà i Escarrer es separaren i procediren a repartir-se els hotels. Escarrer es va quedar sis en règim de lloguer i dos dels que era copropietari. Posteriorment, Gabriel Escarrer i Jeroni Albertí fundaren a l'agost de 1965 la cadena Hoteles Mallorquines, un any més tard ja comptaven amb 13 establiments. En aquells moments, varen entrar a la propietat d'Hoteles Federados SA i Escarrer es va fer amb la gestió de l'Hotel de Mar (Uriol, 2001). El 1971 Albertí es va separar d'Escarrer. Aquest es va quedar amb el 100% d'Hoteles Mallorquines i Albertí, que havia participat en la creació de l'Associació d'Industrials de Mallorca (ASIMA), va passar a ocupar la seva presidència en deixar la companyia hotelera (Dolç, 1989). Durant els primers anys 1970, Hoteles Mallorquines afegí un nombre important d'hotels a la seva cartera, la major part a Magaluf (p.ex. Hotel Antillas, Hotel Barbados, Hotel Trinidad, Hotel Jamaica, etc). Com ens diu Ester Uriol (2001:40-41) "en aquella dinàmica per construir i comprar més hotels, Escarrer es va convertir amb el temps en el senyor de Magaluf, on també havia integrat l'hotel Cala Blanca i algun altre de nova adquisició. Fins a tal punt arribà a ser dominant la seva posició en aquesta zona turística, que a mitjans dels setanta es va manejar la pretensiosa idea de construir un gran arc a l'entrada on la companyia hotelera donàs la benvinguda al visitant perquè 18 dels hotels que hi havia pertanyien a la societat de Gabriel Escarrer".

A la zona de Palma Nova (Calvià) cal destacar la presència d'un dels homes forts de l'Opus Dei, **José M. Ruíz Mateos**. El 1960 Ruíz Mateos va fundar RUMASA amb un capital d'unes 300 mil pessetes i al 1969 el capital social ja era d'uns 2 miliards de pessetes i comptava amb 59 societats: 8 bancs, 13 empreses agroalimentàries, 21 empreses de construcció i immobiliàries, 1 hotelera, entre d'altres (Ynfante, 1970; Cuadernos del Ruedo Ibérico, 1972). L'hotelera del grup, Hoteles Agrupados SA, arribà a ser una de les cadenes més importants de l'Estat i al 1975 comptava a les illes amb unes 5997 places: 49,2% a Mallorca, 41,4% a Menorca i el 9,4% restant a Eivissa (Sastre, 1995). Ruíz Mateos era aleshores un dels principals hotelers que colonitzaven el litoral balear i un clar exemple dels empresaris del règim que havien prosperat tot aprofitant un clima empresarial que ells alimentaven al seu favor, però també a favor dels capitosts franquistes, la major part dins del lobby integrista de l'Opus (Cuadernos del Ruedo Ibérico, 1972)⁵⁰⁵.

Calvià limita a l'oest amb el terme d'Andratx on al 1964 hi havia unes 965 places hoteleres. A Andratx es pot destacar la zona des Camp de Mar on al 1964 hi havia 4 hotels (Aquamarín, Brismar, Maristel, Villa Real) que totalitzaven unes 420 places. Al 1973 ja hi havia unes 1431 places a Andratx, un 45,5% de les quals estaven localitzades a es Camp de Mar on destaca la construcció de l'Hotel Lido. A Sant Elm s'hi afegien dos nous hotels (Eolo i Dragonera), amb la qual cosa es comptabilitzen uns 6 hotels amb unes 272 places. Al Port d'Andratx hi havia uns 5 hotels amb unes 508 places, entre dels quals destaca la ciutat de vacances, Mini Follies a Cala Llamp (Alcover, 1970a).

La zona de **Llevant** de Mallorca, des de Capdepera fins a Ses Salines, al 1964 era la tercera zona de major pes al llarg d'aquest període amb unes 9,4 mil places (16,5% de les places de Mallorca): Capdepera amb 1,9 mil places (72,74% a Cala Rajada); Son Servera amb 1,49 mil places (65,3% a Cala Millor); Sant Llorenç amb 1,4 mil places (72,5% a Cala Millor); Manacor amb 1,8 mil places (75,09% a Porto Cristo); Felanitx amb 787 places (79,8% a Porto Colom); Santanyí amb 1,7 mil places (43,78% a Porto Petro; 26,45% a Cala d'Or; 22,05% a Cala Figuera) (Taula 136). Al 1973 es comptabilitzaven allà mateix unes 41,7 mil places, la qual cosa representava el 24,5% de les de Mallorca. El terme municipal de Capdepera es situava en el tercer lloc en quant a nombre de places de tota l'illa, al darrera de Calvià, amb unes 12,2 mil places (70,9% a Cala Rajada); Son Servera amb 5,9 mil places (49,07% a Cala Millor i 43,4% a Cala Bona); Sant Llorenç amb 6,3 mil places (85,3% a Cala Millor); Manacor amb 9,09 mil places (46,3% a Cales de Mallorca i 22,2% a Porto Cristo); Felanitx amb 2,3 mil places (75% a Porto Colom); Santanyí amb 5,9 mil places (61,3% a Cala d'Or i 17,43% a Cala Figuera); i la Colònia de Sant Jordi (ses Salines) amb 2,2 mil places (taula 137).

En aquesta zona hi destaquen alguns hotelers com és el cas dels Flaquer, propietaris d'un dels majors hotels de Cala Rajada, l'Hotel Bella Playa que s'aixecà als principis dels anys 1960. Miró (1978:126) comenta com, en aquells moments, "els cacics del poble –els Balaguer,

⁵⁰⁵ Segons l'Enciclopèdia del Turismo de Mallorca, el prohòmic turístic Rafael Alcover va ser conseller delegat del Banco Atlántico (www.mallorcadiario.com/index.php?option=com_glossary&Itemid=72&catid=96&func=display&search=alcover&submit=BUSCAR, 10/07/2009). Aquest banc formava part del conglomerat de RUMASA.

els Flaquer i els Moyà– comprenen la importància que tendran per ells les bones relacions amb el Consistori, per tal d'influir sobre el mateix". Els Flaquer que posseïen l'Hotel Bella Playa i els Moyà l'Hotel Son Moll estaven enfrontades. Jeroni Flaquer, que havia estat el cap local del Movimiento (Miró 1978:130), ocupà la batlia de Capdepera entre el 1966 i el 1969 i al 1975, el seu fill Bartomeu Flaquer també la va ocupar. Miró (1978) exposa com aquell enfrontament es va encendre més per motiu de la compra d'un pou salinitzat a Can Pastilla el 1973. Quan Bartomeu Flaquer entrà a la batlia va destapar nombroses irregularitats en les que estava implicat el regidor de l'ajuntament Sebastià Pascual, propietari del pou. Aquell havia venut una parcel·la de 0,4 Ha a la zona de Can Pastilla a Wolfgang i Jorg Michael Hinz. L'operació fou denunciada com a presumpta trama de contraban de divises (Miró, 1978). El Governador Civil de Balears Carlos de Meer (1974-1976)⁵⁰⁶ nomenà Flaquer batle, encara que aquest tenia una citació judicial per un cas d'estafa. Flaquer es va veure obligat a dimitir al 1978 després de nombroses denúncies en contra seu per un presumpte delictes de coacció derivat de la querrela criminal que interposaren alguns funcionaris (Miró, 1978; J.A.R., 10/01/1978).

A la zona de Cala Morella (Manacor), Jaume de Juan Soler, que havia treballat primer de "botones" a l'Hotel Jaume I de Palma i llavors per Ultramar Express, obria l'Hotel Playa Morella (de Juan, 2003). En el relat del llibre que escriu Jaume de Juan s'exposa l'aparent facilitat que hi havia en aquells moments a l'hora d'aixecar els grans bucs hotelers. Així, Jaime de Juan (2003:8) escriu que "quan a principis de 1963 arribà a la platja semideserta de s'Illot, es va enfilà a una figuera i va dir per sí mateix: aquí estarà el menjador del meu hotel". A la solapa del mateix llibre ens diu que "des de molt curta edat sabia que comprar per cinc i vendre per set era bò" (de Juan, 2003). Un dels altres pioners de s'Illot fou el futbolista Pere Caldentey Bauzà, que arribà a jugar a primera divisió amb el Barça entre el 1952 i el 1955, i fundà a principis dels 1960 quan es retirà del futbol professional l'hotel Peymar (Manresa, 26/10/2010).

Un element a destacar que tindrà una forta petjada en aquesta zona, és el del resort turístic, conegut com a "ciutat de vacances". Cales de Mallorca fou el primer CZIT (Centre i Zona d'Interès Turístic) de les Balears, declarat al 1966, just tres anys després de l'aprovació de la Llei 197/1963, de 28 de desembre, de Centres i Zones d'Interès Turístic Nacional. Allà s'hi localitzà l'enorme complex de Tropicana. Segons Alcover (1970a) el nombre de ciutats de vacances existents a les Balears al 1970 sumaven un total de 6550 places. A la zona del Llevant de Mallorca s'hi trobaven el Playa Tropicana a Los Domingos (Cales de Mallorca, Manacor) amb unes 800 places i de capital belga-espanyol, vinculat a la companyia aèria Sabena⁵⁰⁷; Playa Romàntica amb 600 places localitzat a Son Mas (Manacor) i de capital belga-espanyol; Club Font de la Cala a la Font de la Cala (Capdepera) amb unes 200 places i de capital espanyol; el Continental de 800 places a Cala Mesquida (Capdepera) i de capital britànic⁵⁰⁸. Entre les anomenades ciutats de vacances, podem destacar la que es localitzava a Porto Petro amb unes 700 places i que pertanyia al gegant francès, Club Mediterranée⁵⁰⁹. La zona de Llevant podria ser qualificada com una zona eminentment destinada a la "producció" turística xàrter en la que predominaven els capitals estrangers o mixtes.

Cap el 1964 les badies de Pollença i Alcúdia presentaven una elevada disparitat, pel que fa a la "producció" industrial turística. El 1964 a Alcúdia s'hi trobaven uns 23 establiments que sumaven unes 903 places, la major part de les quals se trobaven al Port d'Alcúdia. Entre els hotels a destacar hi havia l'Hotel Golf Alcudia al Port, l'Hotel President a Alcanada o el Mal Pas a la zona del mateix nom. En el cas de Muro, al 1964 el seu litoral encara no s'havia incorporat a la "producció" turística, mentre que a Can Picafort (Santa Margalida) ja hi havia unes 377 places distribuïdes en 7 establiments, entre dels quals es pot destacar l'Hotel Miramar. Per altra banda, a Pollença hi havia al 1964 unes 1938 places i 39 establiments. Pollença comptava amb establiments emblemàtics aleshores, com és el cas del Formentor o l'Illa d'Or, i ja abans del Pla d'Estabilització era un dels principals centres turístics de Mallorca. Els establiments d'allotjament

⁵⁰⁶ Carlos de Meer intentà fer un cop d'estat el 1986, es reuní amb Muamar El Gadafi per veure si aquest li finançava el cop (Yárnoz, 9/04/1987).

⁵⁰⁷ Informació procedent d'Euan J. Murray (10/07/2009) qui hi treballà a finals dels anys 1960.

⁵⁰⁸ A Mallorca s'han d'afegir: El Pueblo de 800 places, Bonaire de 300 places, Club Don Juan de 200 places, Club Sosiego de 350 places a s'Arenal (Palma) i de capital espanyol; Club Eldorado a Cap Regana (Llucmajor) amb 700 places i de capital belga-espanyol; Bahía Club de 300 places al Port de Pollença i de capital francès; Mini Follies a Cala Llamp (Andratx) amb 400 places i de capital francès. A l'illa d'Eivissa hi havia el Club Punta Arabí a Es Canar (Santa Eulària) amb unes 400 places i de capital belga-espanyol (Acover, 1970a).

⁵⁰⁹ Aquest establiment no era propietat de la multinacional francesa sinó que aquesta signà un contracte d'arrendament amb els seus propietaris. El contracte es signà el 1968 i es va interrompre el 2001 (Hosteltur, 24/09/2001).

turístic se localitzaven fonamentalment al port, però també s'incorporà en la industrialització turística la Cala de Sant Vicenç, particularment amb la construcció de l'Hotel Simar. Entre el 1964 i el 1973, les places turístiques de Pollença s'incrementaren un 31,8%, tot assolint les 2,5 mil places. Mentre que a Alcúdia, Muro i Santa Margalida s'experimentà una vertiginosa mutació del litoral de la mà de la construcció de nombrosos establiments, de grans dimensions i localitzats quasi a la vorera de mar, tot alterant dràsticament el cordó litoral que separava s'Albufera de la mar. El cas més increïble és el de Muro on es passa d'un establiment amb 15 places al nucli del poble al 1964, a unes 2,4 mil places repartides entre 7 establiments al 1973, entre dels quals destaquen Los Príncipes, Las Gaviotas o el Playa Esperanza. A Can Picafort (Santa Margalida), les places d'allotjament turístic del 1973 eren 21,5 vegades superiors a les de 1964. El 1973 Can Picafort i Alcúdia comptaven amb una capacitat d'allotjament turístic pràcticament idèntica, en torn a unes 8 mil places. A Alcúdia destacaven els hotels Alcudia, Bocaccio, Bahía de Alcudia, Piscis, entre d'altres; i a Can Picafort, els Gran Playa, Gran Bahía, Gran Vista, Concord, etc (Vidal, 1995).

Al llarg de la Serra de Tramuntana, **Sóller** sobresurt com a principal centre d'industrialització turística. Aquest poble i particularment el seu port, fou com s'ha dit anteriorment una de les primeres zones turístiques de Mallorca que com el cas de Pollença havia experimentat els seus inicis abans de la fractura de la Guerra Civil. El 1964 hi havia a Sóller unes 2043 places i uns 39 establiments d'allotjament turístic. El 79,5% de les places se trobaven al Port de Sóller. En aquells moments, el municipi de la Serra de Tramuntana era el tercer de Mallorca en quant a nombre de places d'allotjament turístic, just al darrera de Calvià que triplicava les places solleriques. Emperò, el 1973 a Sóller s'hi comptabilitzaven aproximadament unes 3237 places d'allotjament turístic, amb la qual cosa tenim que Sóller, com en el cas de Pollença, esdevé un dels municipis turístics on la capacitat d'allotjament turístic creix en menor intensitat. Així tenim que a Pollença les places entre el 1964 i el 1973 s'incrementaren en un 31,89% i a Sóller en un 58,4%. Una xifra que contrasta amb l'increment del 16286,6% de Muro. Per altra banda, Sóller va passar de ser el tercer municipi turístic de l'illa al 1964 a ser l'onzè en quant a nombre de places d'allotjament turístic. Entre d'altres motius, es pot assenyalar que el Port de Sóller, sense grans arenals, presentava certes limitacions a l'hora d'acollir el turisme xàrter massiu i orientat al sol i platja.

A Sóller es segueix donant el transvasament de capitals procedents de la indústria i el comerç cap el sector hotelier. Entre els hotels inaugurats en aquells moments que val la pena destacar hi ha el Porto Sóller, erigit a partir de capitals procedents de la indústria tèxtil (Can Pizà) i del comerç per part de la família Magraner. Josep Magraner Vicens havia nascut a Belfort (França) i es dedicà al comerç de fruita a Belfort i Carcaixent (València). Tal com ens diu Andreu Arbona (1996:31)⁵¹⁰ *"el comienzo del Movimiento Salvador en julio de 1936 le encontró en Sóller. Pronto se le presentó la ocasión de poner todas sus actividades al servicio de su acendrado patriotismo. Las autoridades militares de Mallorca solicitaban con urgencia e insistencia la cooperación de todos los ciudadanos útiles no incluidos en filas para actuar como auxiliares del Ejército en las Milicias Ciudadanas (primera y segunda línea) o en las Milicias Urbanas. Por el entonces Comandante Militar de Sóller, señor Despujol, le fue encomendada a Magraner la organización de estas últimas en nuestra ciudad"*. Magraner deixà les milícies urbanes i s'incorporà a les milícies ciutadanes, essent un dels sollerics que participà al front de Llevant per aturar el desembarcament de les tropes republicanes. Un cop finalitzada la guerra, Magraner tornà a Carcaixent per ocupar-se dels seus negocis on defallí al 1941 (Arbona, 1996; Quetglas, 2008:270). Per altra banda, l'advocat Jaume Ensenyat Julià fill de la fàbrica de teixits de Can Pastor (i germà de Josep Ensenyat de l'hotel Mare Nostrum) i la seva esposa Antònia Alcover de la fàbrica de tèxtils Can Pedaçot i de l'Hotel Edén, obrien cap a finals dels anys 1960 l'hotel Atalaya Club.

Emperò, Sóller no era l'únic espai turístic de la Serra. Així tenim que a Escorca, particularment a la Calobra, entre el 1964 i el 1973 s'hi localitzava un establiment hotelier amb una capacitat d'allotjament de 77 places. A Deià, el 1964 hi havia 7 establiments amb una capacitat total de 166 places i el 1973 ja hi havia unes 304 places. En el cas de Deià val la pena destacar els germans Ball. Tal com escriu na Jacqueline Waldren (2001:266) *"no tothom que vengué a Deià en els anys 60 era artista ni realitzava únicament empreses creatives. Axel Ball i el seu germà Klaus arribaren el 1960 amb la intenció de reconstruir i desenvolupar un hotel al*

⁵¹⁰ Aquest fragment es transcriu en castellà, sense traduir, degut a la força que guanya el relat en les paraules originals.

terreny de la finca d'es Molí". L'hotel Es Molí, propietat dels Ball (Es Molí SA), fou el més gran del poble. Emperò Axel Ball no es limità al negoci hoteler sinó que fou un dels primers en introduir el virus de l'especulació immobiliària al poble. Així, "va començar a comprar les cases velles dins i prop de Deià, renovant-les i millorant els interiors i tornant-les vendre a estrangers. Feia préstecs a hereus, assegurats amb la venda posterior de les cases ocupades pels pares, i d'aquesta forma va aconseguir adquirir un nombre important de cases entre el 1962 i el 1970" (Waldren 2001:266). Així mateix, Axel Ball es va apropiat d'una zona del litoral (Alconàsser al terme municipal de Sóller) per ús dels seus clients de l'Hotel es Molí –coneguda com la Platja des Molí–, i va promoure la urbanització de la mateixa zona, coneguda com la urbanització de Muleta (Waldren 2001:331). En aquells moments es construïa la mitologia de Deià que de la mà d'alguns músics, particularment Kevin Ayers que adquirí una casa als 1970, serviria de reclam per als taurons de les finances. Un d'aquells fou Richard Branson (Virgin Records) qui havia produït el disc Turbullar Bells de Mike Olfield, amic d'Ayers, i arribà a Deià on construï l'hotel de luxe La Residència cap a mitjans dels anys 1980 (Waldren, 2001). Branson i Ball varen emprendre negocis conjuntament. Així, el 1987, la seva empresa Bancals SA va obtenir els permisos municipals –atorgats pel batle i constructor, Josep Salas–, per a construir xalets a Llucalcari i privatitzar l'accés a la mar mitjançant la construcció d'un camí que havia de ser d'ús exclusiu dels clients de La Residència (GOB, 1988). A Banyalbufar es poden destacar l'Hotel Mar i Vent obert al 1931 per part de Joan Vives i Margalida Albertí, el de sa Coma inaugurat al 1965 i sa Baronia de mitjans anys 1950; i a Estellencs el Maricel.

Taula 136. La capacitat d'allotjament en establiments d'hostalatge a Mallorca, 1964 (Font: Barceló, 1969).				
Municipi	Zona	Establiments	Places	Places/establiment
Alaró	Nucli	1	16	16
Alcúdia	Nucli i altres	2	64	32
	Mal Pas	2	6	3
	Alcanada	2	104	52
	Port	17	729	43
	Total	23	903	39
Andratx	Camp de Mar	4	420	105
	Port	9	339	38
	Sant Telm	5	206	41
	Total	18	965	54
Artà	Colònia de Sant Pere	3	43	14
Banyalbufar	Nucli	3	104	35
Calvià	Cas Català - Illetes	15	1.037	69
	Bendinat - Portals	10	578	58
	Palma Nova	20	1.736	87
	Magaluf	6	600	100
	Santa Ponça	9	416	46
	Peguera - Cala Fornells	52	2.483	48
	Total	112	6.850	61
Campos	Nucli	2	51	26
Capdepera	Cala Mesquida	1	44	44
	Cala Agulla	6	323	54
	Cala Rajada	48	1.428	30
	Canyamel	3	168	56
	Total	58	1.963	34
Deià	Nucli	7	166	24
Escorca	Sa Calobra	1	77	77
Esporles	Nucli	1	17	17
Estellencs	Nucli	3	103	34
Felanitx	Nucli	2	41	21

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Cala Murada	2	118	59
	Porto Colom	7	628	90
	Total	11	787	72
Inca	Nucli	2	62	31
Llucmajor	Nucli	2	24	12
	Cala Blava	1	71	71
	S'Arenal	25	1.657	66
	Total	28	1.752	63
Manacor	S'Illot - Cala Moreia	2	84	42
	Porto Cristo	17	1.393	82
	S'Estany d'En Mas	1	60	60
	Cala Es Domingos	1	212	212
	Cala Murada	2	22	11
	Nucli	5	84	17
	Total	28	1.855	66
Muro	Nucli	1	15	15
Sa Pobla	Nucli	1	19	19
Pollença	Nucli	2	59	30
	Cala de Sant Vicenç	6	375	63
	Formentor	1	251	251
	Port	30	1.253	42
	Total	39	1.938	50
Porreres	Nucli	1	4	4
Puigpunyent	Nucli (Galilea)	2	30	15
Ses Salines	Colònia de Sant Jordi	7	178	25
Sant Llorenç	Cala Millor	11	1.026	93
	Cala Moreia - S'Illot	8	388	49
	Total	19	1.414	74
Santa Margalida	Can Picafort	7	377	54
Santanyí	Nucli	3	31	10
	Cala d'Or	15	470	31
	Porto Petro	4	778	195
	Cala Mondragó	1	20	20
	Cala Figuera	11	392	36
	Cala Santanyí	5	86	17
	Total	39	1.777	46
Sóller	Nucli	15	419	28
	Port	24	1.624	68
	Total	39	2.043	52
Son Servera	Nucli	1	20	20
	Cala Bona	8	500	63
	Cala Millor	19	979	52
	Total	28	1.499	54
Valldemossa	Nucli	4	58	15
Palma	S'Arenal - Platja de Palma	101	7.371	73
	Can Pastilla	60	4.607	77
	Coll d'En Rebassa	21	998	48
	Nucli	218	8.499	39
	Porto Pí - El Terreno	106	7.360	69
	Cala Major - Sant Agustí	57	3.394	60
	Total	563	32.229	57
Mallorca		1.051	57.295	55

Taula 137. Estimació del nombre d'establiments d'allotjament d'hostalatge i les seves places, 1973 (Font: elaboració pròpia a partir del catàleg hotelier 2002 de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears i d'Álvarez-Sotomayor, 1976).				
Municipi	Zona	Establiments	Places	Places/establiment
Alaró	Nucli	1	16	16
Alcúdia	Nucli i altres	6	667	111
	Mal Pas	2	668	334
	Port	26	6.826	263
	Total	34	8.161	240
Andratx	Camp de Mar	6	651	109
	Port	6	412	69
	Sant Telm	6	368	61
	Total	18	1.431	80
Artà	Colònia de Sant Pere	3	43	14
	Nucli	1	4	4
	Total	4	47	12
Banyalbufar	Nucli	3	104	35
Bunyola	Orient	1	30	30
Calvià	Cas Català - Illetes	18	1.893	105
	Bendinat - Portals	17	1.905	112
	Palma Nova	37	11.518	311
	Magaluf	20	6.226	311
	Santa Ponça	21	5.877	280
	Peguera - Cala Fornells	82	8.468	103
	Total	195	35.887	184
Campos	Nucli	1	37	37
	Sa Ràpita	1	41	41
	Total	2	78	39
Capdepera	Cala Mesquida	2	1.219	610
	Cala Rajada	87	8.695	100
	Canyamel	3	606	202
	Nucli	1	21	21
	Sa Font de sa Cala	4	1.708	427
	Total	97	12.249	126
Deià	Nucli	6	304	51
Escorca	Sa Calobra	1	77	77
Esporles	Nucli	1	17	17
Estellencs	Nucli	3	103	34
Felanitx	Nucli	2	41	21
	Cala Serena	1	386	386
	Cala Ferrera	3	148	49
	Porto Colom	13	1.731	133
	Total	19	2.306	121
Inca	Nucli	2	62	31
Llucmajor	Nucli	2	24	12
	Cala Blava - Bellavista - El Dorado	3	817	272
	S'Arenal	52	9.813	189
	Total	57	10.654	187
Manacor	Cala Estany	2	912	456
	Cala Mendia	1	164	164
	Cala Murada	6	966	161
	Cales de Mallorca	9	4.210	468

	Porto Cristo	29	2.019	70
	S'Illot - Cala Moreia	7	783	112
	Nucli	2	39	20
	Total	56	9.093	162
Muro	Platja de Muro	7	2.458	351
Sa Pobla	Nucli	1	19	19
Pollença	Nucli	2	36	18
	Cala de Sant Vicenç	8	585	73
	Formentor	1	153	153
	Port	38	1.782	47
	Total	49	2.556	52
Porreres	Nucli	1	4	4
Puigpunyent	Nucli (Galilea)	2	30	15
Sant Llorenç	Cala Millor	29	5.440	188
	Cala Moreia - S'Illot	8	932	117
	Total	37	6.372	172
Santa Margalida	Can Picafort	43	8.123	189
Santanyí	Nucli	1	6	6
	Cala d'Or	35	3.645	104
	Porto Petro	4	778	195
	Cala Mondragó	2	168	84
	Cala Figuera	20	1.036	52
	Cala Santanyí	4	311	78
	Total	66	5.944	90
Ses Salines	Colònia de Sant Jordi	18	2.200	122
Sóller	Nucli	7	159	25
	Port	36	3.078	86
	Total	43	3.237	75
Son Servera	Nucli	2	36	18
	Cala Bona	20	2.593	130
	Cala Millor	34	2.932	86
	Costa des Pins	1	413	413
	Total	57	5.974	105
Valldemossa	Nucli	2	106	53
Palma	S'Arenal - Platja de Palma	136	21.357	157
	Can Pastilla	53	7.138	135
	Coll d'En Rebassa	16	1.530	96
	Nucli	111	5.152	46
	Passeig Marítim	19	3.360	177
	Porto Pí - El Terreno	53	5.484	103
	Cala Major - Sant Agustí	59	7.863	133
	Total	447	51.884	116
Mallorca		1.277	170.104	133

Taula 138. Comparació de la capacitat d'allotjament turístic en establiments d'hostalatge als municipis de Mallorca, 1964-1973 (Font: elaboració pròpia a partir de les taules anteriors).

Municipi	Variable	1964	1973	Variació (%)
Alaró	Establiments	1	1	0
	Places	16	16	0
	Places/establiment	16	16	0
Alcúdia	Establiments	23	34	47,83
	Places	903	8.161	803,77
	Places/establiment	39	240	511,37

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Andratx	Establiments	18	14	-22,22
	Places	965	1.788	85,28
	Places/establiment	54	128	138,22
Artà	Establiments	3	4	33,33
	Places	43	47	9,30
	Places/establiment	14	12	-18,02
Banyalbufar	Establiments	3	3	0
	Places	104	104	0
	Places/establiment	35	35	0
Bunyola	Establiments		1	
	Places		30	
	Places/establiment		30	
Calvià	Establiments	112	195	74,11
	Places	6.850	35.887	423,90
	Places/establiment	61	184	200,91
Campos	Establiments	2	2	0
	Places	51	78	52,94
	Places/establiment	26	39	52,94
Capdepera	Establiments	58	97	67,24
	Places	1.963	12.249	523,99
	Places/establiment	34	126	273,11
Deià	Establiments	7	6	-14,29
	Places	166	304	83,13
	Places/establiment	24	51	113,65
Escorca	Establiments	1	1	0
	Places	77	77	0
	Places/establiment	77	77	0
Esporles	Establiments	1	1	0
	Places	17	17	0
	Places/establiment	17	17	0
Estellencs	Establiments	3	3	0
	Places	103	103	0
	Places/establiment	34	34	0
Felanitx	Establiments	11	19	72,73
	Places	787	2.306	193,01
	Places/establiment	72	121	69,64
Inca	Establiments	2	2	0
	Places	62	62	0
	Places/establiment	31	31	0
Llucmajor	Establiments	28	57	103,57
	Places	1.752	10.654	508,11
	Places/establiment	63	187	198,72
Manacor	Establiments	28	56	100,00
	Places	1.855	9.093	390,19
	Places/establiment	66	162	145,09
Muro	Establiments	1	7	600
	Places	15	2.458	16.286,67
	Places/establiment	15	351	2.240,95
Palma	Establiments	563	447	-20,60
	Places	32.229	51.884	60,99
	Places/establiment	57	116	102,76
Pollença	Establiments	39	49	25,64

	Places	1.938	2.556	31,89
	Places/establiment	50	52	4,97
Porreres	Establiments	1	1	0
	Places	4	4	0
	Places/establiment	4	4	0
Puigpunyent	Establiments	2	2	0
	Places	30	30	0
	Places/establiment	15	15	0
Sa Pobla	Establiments	1	1	0
	Places	19	19	0
	Places/establiment	19	19	0
Sant Llorenç	Establiments	19	37	94,74
	Places	1.414	6.372	350,64
	Places/establiment	74	172	131,41
Santa Margalida	Establiments	7	43	514,29
	Places	377	8.123	2.054,64
	Places/establiment	54	189	250,76
Santanyí	Establiments	39	66	69,23
	Places	1.777	5.944	234,50
	Places/establiment	46	90	97,66
Ses Salines	Establiments	7	18	157,14
	Places	178	2.200	1.135,96
	Places/establiment	25	122	380,65
Sóller	Establiments	39	43	10,26
	Places	2.043	3.237	58,44
	Places/establiment	52	75	44,23
Son Servera	Establiments	28	51	82,14
	Places	1.499	3.458	130,69
	Places/establiment	54	68	26,65
Valldemossa	Establiments	4	2	-50
	Places	58	106	82,76
	Places/establiment	15	53	265,52
	Establiments	1.051	1.277	21,50
Mallorca	Places	57.295	170.104	196,89
	Places/establiment	55	133	141,82

- Les "fàbriques" turístiques a les Pitiüses.

A principis de la dècada del 1960, a Eivissa amb unes instal·lacions aeronàutiques més deficitàries, no es produí una explosió hotelera del mateix calibre que la mallorquina. Així i tot, les Pitiüses ja comptaven, el 1964, amb el 13,5% de la capacitat d'allotjament turístic de les Balears, amb 8,7 mil places a **Eivissa** i 505 a **Formentera**. L'aeroport eivissenc no fou plenament obert al trànsit internacional fins el 1966, amb la qual cosa no es donaven encara les "condicions òptimes" per a la fructificació del negoci hotelier en la mateixa magnitud de com ho havia fet a Mallorca. Així i tot, tal com s'ha esmentat anteriorment, a l'aeroport d'Eivissa es realitzaren successives ampliacions des del 1961, la qual cosa motivà l'expansió del negoci turístic i la inversió en establiments d'allotjament turístic (Buades, 2004). Això no obstant, la densitat de la capacitat d'allotjament en base al territori insular a les Pitiüses era de 14,2 places/km², és a dir un 10,6% inferior a la de Mallorca que era de 15,89 places/km².

Joan Cerdà (1998:117) explica el paper que jugaren als càrrecs del règim en la forta embranzida turísticadora d'Eivissa com per exemple el Ministre d'Obres Públiques (1957-1967), Jorge Vigón, i el propi Carrero Blanco "que durant la Guerra, com a cap d'una flota de submarins, va deixar amistats a l'illa que en els anys del *desarrollismo* li demanarien favors i influències". Cap el 1973, la capacitat d'allotjament turístic de les Pitiüses assolía

aproximadament les 43 mil places, la qual cosa implica un increment del 367,2% respecte les de 1964, un increment per damunt de la mitjana de les Balears; i respecte del total de les illes, la capacitat d'allotjament turístic pitiús representava el 19,18% del total de Balears (Taula 139 i Taula 140). Tomàs Méndez (1999:134) comenta que "aquesta explosió constructora suposà que en tres anys (1968, 1969, 1970) s'aixecassin a Eivissa 56 nous hotels amb 15456 places, tres vegades les construïdes en els trenta anys anteriors". Un ritme de construcció frenètica que tendria unes profundes repercussions socioecològiques, immediates i futures (Blázquez, 2006).

La distribució territorial de la planta d'hostalatge a les Pitiüses atén fonamentalment al mateix criteri que a Mallorca, ja que són els espais de "producció" turística d'abans de la Guerra Civil els que primer despunten en el mapa turístic. Així doncs, al terme de Sant Antoni de Portmany s'hi trobaven el 37,1% dels establiments amb 72 unitats i el 40,74% de les places amb unes 3,7 mil unitats. Després de Sant Antoni destaca el terme municipal d'Eivissa amb unes 2 mil places i 58 establiments; Santa Eulària amb 1,5 mil places i 28 establiments; Sant Josep amb 1,19 mil places i 10 establiments; i Formentera amb 505 places i 21 establiments. El 1964 despunta l'Hotel Elite a s'Argamassa (Santa Eulària) amb 402 places i a la platja de s'Estanyol (Sant Josep) hi havia 4 establiments que sumaven 888 places, entre els quals s'hi trobaven l'Hotel Els Pins o s'Estanyol. Així doncs, les "fàbriques turístiques" de majors dimensions se localitzaven fora del principal centre de "producció" turística, que tal com s'ha dit era Sant Antoni i que es caracteritzava pel "minifundisme" hoteler. A Formentera, el 1964 s'havien obert a la zona des Pujols l'Hostal Tahití i el Capri, al costat del Rocabella⁵¹¹.

El 1965 es produeix un gir destacable dins del lobby proturístic eivissenc, que estarà relacionat no tan sols amb l'esdevenir del negoci turístic, sinó també amb el de les articulacions i referments del poder illenc. L'etapa del falangista César Puget Riquer a la presidència del Foment del Turisme arribava a la seva fi. Aleshores, tal com ens exposa Ramon Fajarnés (2001:100) "un nou grup de persones entrava en escena". Entre aquelles noves persones es trobaven: Abel Matutes Juan, Enrique Ramon Fajarnés, Vicente Juan Cuasch i Mariano Llobet Roman⁵¹². Un jove Abel Matutes Juan presidí temporalment la institució fins que Miguel García de Sáez el substituï (Ramon Fajarnés, 2001). L'impuls turístic de les Pitiüses venia encapçalat per aquests joves empresaris que abraçaven la ideologia del capital en un temps en que la dictadura franquista era incorporada dins de l'òrbita d'influència dels EUA (Buades, 2004; Garcés, 2008).

Ramon Fajarnés (2001:112) exposa que "les principals cadenes dels anys setanta varen ser les d'Abel Matutes Tur, Abel Matutes Juan, Alonso Marí Calbet i, un poc més tard, Vicent Juan Guasch". A principis del segle XXI, les majors cadenes hoteleres eivissenques eren fonamentalment les d'aquests mateixos personatges: Fiesta Hotels Group d'Abel Matutes Juan; Sirenis d'Abel Matutes Tur; Invisa de Vicente Juan Guasch⁵¹³, i Insotel Hotel Group de Alonso Marí Calbet. Alguns d'ells han ocupat primeres posicions en el món de la política, sempre a les files de la dreta sota diferents sigles. Abel Matutes Juan començà per ocupar la batllia d'Eivissa al 1970 fins arribar a ser ministre d'afers exteriors i comissari europeu pel Partit Popular (Cerdà i Ullis, 1994); Alonso Marí Calbet⁵¹⁴ a les files del Partit Liberal participà, junt amb Mariano

⁵¹¹ Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es (juliol 2009).

⁵¹² Mariano Llobet Roman, advocat, polític i empresari eivissenc. Exercí d'alt funcionari a Lanzarote (1956-1959) i Fernando Poo (Guinea Equatorial) (1959-1963) i el 1963 entrà com a secretari de l'Ajuntament d'Eivissa, càrrec que ocupà fins el 1973. Entre d'altres va presidir el Foment del Turisme d'Eivissa i Formentera, el Rotary Club d'Eivissa i Formentera i la FECIT (Federació Espanyola de Centres d'Iniciativa i Organitzacions de Promoció Turística). Entre d'altres, ha participat en la societat FISA (Financiacions Ibiza SA) junt amb Abel Matutes Tur (Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es, juliol 2009).

⁵¹³ Vicent Juan Guasch, fill de republicà que morí a l'exili a França, ha estat una de les principals figures del turisme eivissenc. El 1958 constitueix Viajes Fram, representant de l'operador francès Fram. El 1963 funda Autocares Guasch (després Ibizatours) i el 1964 la seva pròpia agència, Viajes Ibiza. Paral·lelament inicià el negoci hoteler amb el lloguer de l'hotel Buenavista (1959) a Santa Eulària, la construcció del Riomar (1960) i la compra del Copacabana. El 1966 abandonà els negocis hotelers per centrar-se en l'agència de viatges. Això coincideix amb l'obertura de l'aeroport internacional des Codolar i Vicent Juan es convertiria en un dels principals intermediaris del turisme xàrter. Dels 25 hotels construïts entre 1967 i 1971, amb finançament dels Tour Operadors –especialment Thomson i Clarksons–, Viajes Ibiza feu d'intermediari en 19 establiments. Els anys 1970 va reprendre l'activitat hotelera, tot constituint la cadena Visa Hotels –llavors Invisa– (Valero, 7/11/2010; Valero, 8/11/2010).

⁵¹⁴ Fou senador per Coalición Popular (1986) i per Alianza Popular (1989), diputat del Parlament Balear i conseller del Consell Insular d'Eivissa i Formentera a la primera legislatura (1983-1987). El seu germà, Antoni Marí Calbet fou president del Consell Insular d'Eivissa i Formentera des del 1987 fins el 1999 (Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a www.eeif.es, juliol 2009).

Llobet, en la preparació de l'organització político-administrativa de l'autonomia balear en representació d'Eivissa i llavors ocuparia diferents càrrecs polítics (Quintana-Petrus, 1996).

En quant als mitjans de comunicació eivissencs, Santiago Miró (1978:181) ens informava que "durant els darrers quaranta anys [des del 1938], el Diario de Ibiza sempre s'ha distingit, a pesar de la seva ideologia socialista d'abans de la guerra, pel seu reaccionarisme i defensa a ultrança dels valors de la dreta local. Manejat demagògicament per Paco Verdera, regidor de l'Ajuntament i President del Foment del Turisme, recolzat a la seva vegada per Abel Matutes, vicepresident del mateix". Francesc Verdera Ribas –fill del propietari Joan Verdera Mayans– dirigí el diari entre el 1963 i el 1980, activitat que va combinar amb la de president del Foment del Turisme (1977-1980) i amb la política (Redacció Diario de Ibiza, 20/03/1993).

El 1967 Abel Matutes Juan, amb tan sols 26 anys, ja comptava, entre d'altres societats, amb la cadena HOTISA (Hoteles Ibicencos SA). Matutes aconseguí una llicència per aixecar un hotel (Insula Augusta) de 10 plantes i més de 600 habitacions a tan sols un quilòmetre i mig de distància de l'aeroport des Codolar. Un hotel que va obtenir la llicència d'obres, fonamentalment, gràcies al tracte especial que li donà el batle de Sant Josep, José Ribas Bonet, treballador de l'entramat empresarial de Matutes (Miró, 1978; Cerdà i Uli, 1994). Tal com s'ha exposat anteriorment, l'Insula Augusta va ser un dels grans escàndols en els que hi havia en Matutes de protagonista. Abel Matutes que havia entrat a ocupar la batlia d'Eivissa el 1970, la va haver d'abandonar el 1971 per mor d'aquest cas (Cerdà i Uli, 1994). Aquell hotel va haver de ser enderrocat el febrer de 1971 ja que no comptava amb els permisos del Ministeri de l'Aire i foren condemnats a presó dos militars, el cap de l'aeroport (José Arenas) i l'aparellador de l'aeroport (Federico Cuevas) que, al mateix temps, era l'aparellador de Matutes. L'hotel estava valorat en uns 130 milions de pessetes, però Cerdà i Uli (1994) comenten que el seu cost, realment, no arribava als 40 milions. Uns 5 anys més tard, Matutes cobrà una indemnització judicial per valor de 120 milions de pessetes (Salgado, 1994), és a dir 3 vegades el seu cost. Així mateix, Matutes aprofità els enderrocs com a materials per dues urbanitzacions de Santa Eulària i una altra de Sant Joan del propi Matutes (Cerdà i Uli, 1994).

Figura 70. Hotel Playa d'en Bossa (Platja d'en Bossa); Hotel Club Don Toni (Platja d'en Bossa); Club Maryland (Formentera); Hotel Formentera Playa (Formentera).

El 1973 a les Pitiüses hi havia unes 43 mil places repartides entre uns 347 establiments. El municipis amb major nombre de places eren Santa Eulària (10362), Sant Antoni (10288) i Eivissa (8591). En quant a les principals zones turístiques d'Eivissa cal destacar la badia de Sant Antoni, es Canar⁵¹⁵ (Santa Eulària), la platja d'en Bossa (Eivissa i Sant Josep), Portinatx (Sant Joan), Cala Llonga (Santa Eulària) o Talamanca (Eivissa). Formentera al 1973, ja comptava amb unes 2736 places i uns 42 establiments. A l'illa d'Eivissa al 1973 tendríem una densitat mitjana d'unues 70,9 places/km², mentre que a Formentera aquesta era de 33,96 places/km².

A Eivissa es pot destacar el protagonisme, dins de l'empresariat illenc, dels Matutes. Entre els grans hotels se pot destacar el Club Don Toni (1200 places), el Club Playa d'en Bossa (1058 places) del grup d'Abel Matutes Juan o el Mare Nostrum (1004 places) també a la Platja d'en Bossa. La platja d'en Bossa s'havia convertit en pocs anys en un dels principals pols d'industrialització del turisme xàrter, molt vinculat amb Matutes. Entre els hotels destacar el Playa Imperial (809 places) d'Abel Matutes Tur a Cala Llonga (Santa Eulària) que també era una important zona d'industrialització turística. La major part de la planta d'allotjament turístic de les Pitiüses era propietat de capitals locals, encara que finançats en bona mesura pels Tour Operadors (Ramon Fajarnés, 2001). No obstant això, i tal com s'ha exposat anteriorment, els germans Barceló, des de Mallorca, varen construir el segon Hotel Pueblo, el Pueblo Ibiza (662 places), a al Port des Torrent (Sant Josep). El 1975 quan el batle-cacic, Josep Ribas Boned, fou

⁵¹⁵ En aquest cas s'ha de destacar la ciutat de vacances, Club Punta Arabí a es Canar (Santa Eulària) de 400 places i de capital belga-espanyol (Alcover, 1970).

substituït per Josep Tur Serra es va produir un trasbals important en quant a les formes polítiques habituals i dominants. Segons Miró (1978), Tur Serra fonamentava les seves decisions urbanístiques en base als criteris tècnics⁵¹⁶. Quan aquell entrà a la batlia s'havia d'aprovar el PGOU que afavoria de manera particular als interessos de Matutes i els Salas. Emperò, a més, hi havia una ordre de demolició de l'Hotel Pueblo Ibiza ja que el pla parcial no havia entrat a l'ajuntament. El Governador Civil, Duc de Maura (Ramiro Pérez-Maura), en visita oficial a Eivissa s'adreçà a Tur Serra: "Benvolgut amic: Me vol dir vostè que passà a Sant Josep, que ni s'aprova ni se tramita res? Perquè aquí tenc jo una carta dels propietaris de l'hotel Ibiza Pueblo [el Grup Barceló] queixant-se perquè no els hi volen tramitar un pla parcial" (Miró 1978:210).

A Formentera, se construïren grans establiments d'allotjament turístic per tal de respondre a les exigències del turisme xàrter i vinculats amb bona mesura a capitals forans, com és el cas del polític i empresari Alonso Marí Calbet, de Viajes Isla Blanca, que aixecà el Club Maryland (900 places) a la Platja dels Arenals i el Formentera Playa (609 places). En el cas de Formentera, un dels principals entrebancs a l'expansió de la indústria turística fou el de l'electricitat ja que l'illa no va ser electrificada fins el 1968 (GESA, 1983). Un altre problema important de Formentera era el de les connexions marítimes amb Eivissa ja que l'illa no compta amb un aeroport. Als anys 1980, Alonso Marí amb la naviliera Sercomisa junt amb Matutes amb Umafisa, controlaven aquelles connexions. Méndez (1999:134) ens diu que "Alonso Marí per la construcció del primer gran hotel de l'illa va haver de transportar en vaixells de vela la grava, l'aigua i els materials, a més de produir l'energia elèctrica ja que la potència de l'illa era insuficient". Una qüestió de menor importància pels especuladors del sòl i promotors turístics era la qüestió referent a la regulació urbanística. Formentera va ser comandada des de la Guerra Civil pels Serra que treballaven per Salinera Española, Antoni Serra Colomar succeí al seu pare a la batlia de l'illa al 1969. Una denúncia feta al Governador Civil per part de Carlos Zayas, entre d'altres, va fer que les obres de l'Hotel Formentera Playa es paralitzassin (Zayas, 26/10/1977). Aquest hotel es va aixecar sense llicència de cap tipus en un principi, i amb llicències il·legals posteriorment (Miró, 1978).

Taula 139. La capacitat d'allotjament en establiments d'hostalatge a les Pitiüses, 1964 (Font: Barceló, 1969).

Municipi	Zona	Establiments	Places	Places/establiment
Eivissa	Talamanca	6	321	54
	Ses Figueretes	8	774	97
	Nucli	44	921	21
	Total	58	2.016	35
Sant Antoni	Nucli - Platja	70	3.499	50
	Cala Gració	2	257	129
	Total	72	3.756	52
Santa Eulària	Plajta des Figueral	1	4	4
	Es Canar	7	438	63
	Nucli	15	419	28
	S'Argamassa	1	402	402
	Platja des Pins	2	198	99
	Platja d'en Ros	1	21	21
	Cala Llonga	1	20	20
	Total	28	1.502	54
Sant Josep	Nucli - Interior	1	8	8
	Cala Bou	1	146	146
	Ses Salines	2	35	18
	Ses Fontanelles	1	108	108

⁵¹⁶ Segons Santiago Miró (1978:211) "Isabel Martínez de León [arquitecta municipal de Sant Josep] [...] va fer front amb energia a les arbitrarietats municipals. Restes del seu pas per l'Ajuntament (novembre de 1974 a abril de 1976) són els seus informes negatius a varis plans parcials i al Pla General, i un informe-denúncia de les presumptes irregularitats administratives comeses pel secretari municipal, senyor Gustems".

	Port des Torrent	1	12	12
	Platja de s'Estanyol	4	888	222
	Total	10	1.197	120
Sant Joan	Portinatx	4	111	28
	Cala de Sant Vicenç	1	132	132
	Total	5	243	49
Formentera	La Savina	4	112	28
	Sant Francesc	2	17	9
	Es Pujols	7	215	31
	Sant Ferran	2	45	23
	Es Caló	4	57	14
	Cala Saona	1	36	36
	Pinatar	1	23	23
	Total	21	505	24
Pitiüses		194	9.219	48

Taula 140. Estimació del nombre d'establiments d'allotjament d'hostalatge i les seves places a les Pitiüses, 1973 (Font: elaboració pròpia a partir del catàleg hotelier 2002 de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears)⁵¹⁷.

Municipi	Zona	Establiments	Places	Places/establiment
Eivissa	Nucli	64	2.440	38
	Ses Figueretes	12	1.184	99
	Platja d'en Bossa	7	3.106	444
	Puig des Molins	1	105	105
	Talamanca	10	1.756	176
	Total	94	8.591	91
Sant Antoni	Badia de Sant Antoni	7	1.721	246
	Cala Bassa	1	40	40
	Cala Gració	4	858	215
	Nucli - Platja	87	7.669	88
	Total	99	10.288	104
Sant Joan	Portinatx	9	1.805	201
	Nucli	2	32	16
	Port de Sant Miquel	4	1.044	261
	Cala de Sant Vicenç	4	670	168
	Total	19	3.551	187
Sant Josep	Badia de Sant Antoni	11	3.096	281
	Cala Bou	2	118	59
	Platja d'en Bossa	3	2.312	771
	Port des Torrent	3	1.280	427
	Sant Agustí des Vedral	3	354	118
	Ses Salines	4	56	14
	Platja des Codolar	1	300	300
	Cala Vadella	1	25	25
Total	28	7.541	269	

⁵¹⁷ Joan Carles Cirer (2001) realitza una estimació de l'evolució de les places d'allotjament turístiques per les Pitiüses a partir del Cens d'entitats turístiques del Consell Insular a 21/12/2000 i la seva projecció cap endarrere. Aquest estudi és molt semblant a la proposta que aquí es presenta. El treball de Cirer (2001) per l'any 1973 donava un resultat de 40202 places i pel 1974 de 43041 places. En el catàleg hotelier que nosaltres hem pogut tenir accés no apareixen les ampliacions dels establiments, amb la qual cosa les nostres dades són superiors ja que no tenim la informació corresponent a l'any d'obertura sinó a les darreres ampliacions dels establiments. Per això, el resultat de 1973 segons la nostra font era de 43069 places, mentre que la de 1974 sumava unes 47956 places, és a dir un 7,1% i un 10,6% superiors, respectivament.

Santa Eulària	Es Canar	17	4.411	259
	Es Figueral	2	69	35
	Cala Llonga	5	1.762	352
	Sant Carles	5	190	38
	Nucli	35	3.558	102
	S'Argamassa	1	372	372
	Total	65	10.362	159
Formentera	Cala Saona	1	214	214
	Sa Mola	1	82	82
	Es Pujols	14	949	68
	La Savina	4	271	68
	Platja des Migjorn	8	923	115
	Platja des Caló	7	118	17
	Platja dels Arenals	1	48	48
	Sant Ferran	2	81	41
	Sant Francesc	4	50	13
	Total	42	2.736	65
Pitiüses		347	43.069	124

Taula 141. Comparació de la capacitat d'allotjament turístic en establiments d'hostalatge als municipis de les Pitiüses, 1964-1973 (Font: elaboració pròpia a partir de les taules anteriors).

Municipi	Variable	1964	1973	Variació (%)
Eivissa	Establiments	58	94	62,07
	Places	2.016	8.591	326,14
	Places/establiment	35	91	162,94
Santa Eulària	Establiments	28	65	132,14
	Places	1.502	10.362	589,88
	Places/establiment	54	159	197,18
Sant Joan	Establiments	5	19	280,00
	Places	243	3.551	1.361,32
	Places/establiment	49	187	284,56
Sant Antoni	Establiments	72	99	37,50
	Places	3.756	10.288	173,91
	Places/establiment	52	104	99,21
Sant Josep	Establiments	10	28	180,00
	Places	1.197	7.541	529,99
	Places/establiment	120	269	125,00
Formentera	Establiments	21	42	100,00
	Places	505	2.736	441,78
	Places/establiment	24	65	170,89
Pitiüses	Establiments	194	347	78,87
	Places	9.219	43.069	367,18
	Places/establiment	48	124	158,33

- Les "fàbriques" turístiques a Menorca.

Menorca, el 1964, restava bastant al marge de les dinàmiques que es materialitzaven a les altres illes, encara que coneguts membres de les elits locals promovien el negoci turístic. Tal com s'ha dit, l'aeroport menorquí no estava adaptat a les exigències de l'aviació industrial del turisme xàrter i no seria fins al 1969, ja a les portes de la crisi internacional del capitalisme regulat, quan s'obrien les portes de la infraestructura aeroportuària adaptada a les exigències del turisme industrial. Aleshores (1964) Menorca, amb unes 1,5 mil places, representava el 2,23% de la capacitat d'allotjament turístic de les Balears, amb la qual cosa s'assolia una

densitat mitjana de 2,19 places/km². La principal zona turística de l'illa se trobava a la rada maonesa amb unes 567 places i 18 establiments a Maó i 421 places i 7 establiments a es Castell. A Maó, l'hotel de majors dimensions era el del que havia estat batle franquista, Josep Victory Manella. El mateix posseïa l'Hotel Carlos III amb 100 places (1962) i l'Hotel Agamenón amb 140 places (1965) al terme limítrof des Castell. Un dels altres personatges destacats en l'empresariat hoteler menorquí fou Joan Casals Thomàs, sens dubte, era un rara avis entre l'empresariat hoteler. Havia estat empresonat en diversos camps de concentració –Sóller, Son Catlar a Campos i es Rafal de Santanyí– entre 1939 i 1941 i participà en el nomenat Contuberni de Munic de 1962, per la qual cosa fou desterrat uns mesos a Lanzarote (Mascaró-Pasarius 1980:169). Casals anà a Mallorca a principis dels anys 1940, on establí un magatzem de teixits, Tejidos Casals, tot fugint de l'estigma que tenien els Casals a Menorca. Casals entrà en contacte amb les famílies solleriques Alcover-Pizà, de les fàbriques de teixit, amb les quals organitzà l'estraperlo de teixit cap a la península. Casals obrí juntament amb Joan Salvà l'Hotel Jaume I (1952), l'Hotel Nixe Palace (1957) i l'Hotel Almudaina (1961), tots ells a Palma. Cap a finals dels 1960, Joan Casals tornà a Menorca on juntament amb el seu germà Josep Casals, la família Reus Fluxà i la família Miret, fundaren a finals dels 1960 les companyies Protumesa (Promociones Turísticas de Menorca SA) i Surmensa (Sur Menorca SA). En aquells moments obriren els hotels Cala Galdana (1968) i Sur Menorca a Binicolla (Sant Lluís). Altres figures que cal esmentar en el negoci hoteler menorquí foren Gabino Sintés Pons que aixecà l'Hotel s'Algar i la urbanització de s'Algar a Sant Lluís, així com Pedro Montañés Villalonga (El Caserío) que havia participat en l'Hotel Port Mahón (Alenyar i Servalls, 1990; El Mundo/El Día, 8/09/2006; Menorca.Info, 8/09/2006).

El 1973 s'havia produït una vertadera explosió en quant a la industrialització turística i s'havien incorporat nous indrets a la "producció" industrial del turisme xàrter. Així tenim que el 1973 les places d'allotjament turístic eren 7,8 vegades superiors als de 1964, tot assolint la xifra de 11918 places. Així i tot, a Menorca hi havia la menor densitat en quant a places per km² de l'arxipèlag, amb 7,85 places/km². Un aspecte rellevant a considerar és el fet que els establiments d'allotjament turístic construïts en aquests anys eren d'enormes proporcions, amb una mitjana de 231 places/establiments. Entre els nous espais de "producció" turística destacarà Punta Prima, al terme de Sant Lluís, on els empresaris mallorquins, Sebastià i Gabriel Barceló, aixecaren l'Hotel Pueblo Menorca de 600 habitacions i més de mil places. El grup turístic Clarkson aixecà l'Hotel Milanos i l'Hotel Pingüinos al bell mig del sistema dunar de Son Bou (Alaior), tot contribuint a la seva pertorbació. Un altre zona que fou introduïda dins del procés turístic fou Cala Galdana on s'hi aixecaren dos enormes establiments: el Cala Galdana (primer es va dir Hotel Saratoga) en el que Manuel Fraga hi tenia accions (Miró, 1978) i l'Hotel Gavilanes propietat de Clarkson. El Tour Operador britànic arribà a posseir el 21% de les places hoteleres de Menorca (Vila-Fradera, 1997; Uriol, 2001).

Fins i tot, el mateix Fraga tenia intenció de muntar un parador turístic a Cala Galdana, projecte que finalment no fructificà (Miró 1978:153-154). A Cala'n Blanes (Ciutadella) s'aixecà el Club Almirante Farragut amb unes 800 places, l'Hotel Cala'n Blanes d'un 180 places i l'Hotel Los Delfines de devers 170 places, aquest darrer de Clarkson. Santiago Miró (1978:168-169) ens comenta com "a la dècada dels seixanta, el llavors batle de Ciutadella, Simó Oliva, el Baró de Lluriac, promocionà la il·legal urbanització Cala'n Blanes, en combinació amb un altre promotor alemany". Així doncs, tenim un aristòcrata, càrrec franquista i especulador turístic-immobiliari menorquí que se diu ben poc amb la mitologia dominant de la cura demostrada per part dels grans terratinents menorquins vers la protecció territorial de Menorca (Bauzá, 2006). Altres zones que eren transformades en espais d'industrialització turística foren: arenal d'en Castell (Mercadal) on s'aixecaren dos grans hotels (Aguamarina I i II); Cala'n Bosc (Ciutadella) amb la ciutat de vacances Marinda Garden; l'Hotel Sant Lluís de sis plantes i més de 400 places a la zona de s'Algar (Sant Lluís); etc.

Amb la crisi dels 1970, Hotasa, empresa del conglomerat de José M. Ruíz Mateos (RUMASA), va adquirir els quatre hotels que el Tour Operador Clarkson tenia a l'illa de Menorca. El procés a través dels quals Ruíz Mateos es quedà amb els hotels presenta certes particularitats que ens permet entendre el paper no tan sols dels Tour Operadors, sinó de la banca privada. Clarkson tenia un important deute amb el Banco del Noroeste que participà en diverses iniciatives turístiques. Amb la crisi de principis dels 1970, el Tour Operador es desfà dels actius i el Banco del Noroeste fou adquirit pel grup RUMASA de Ruíz Mateos (Cacho, 13/07/1984; Uriol, 2001; Cuartas, 20/12/2009). Farré-Escofet et al. (1977:273) esmenten la

forta concentració oligopolística del negoci hotelier de Menorca en que tan sols quatre grups (Grup Port de Maó, Protumersa, Rumasa, Urbanesa i Hoteles Barceló) comptaven amb el 44% de l'oferta.

Figura 71. a) Milanos Pingüinos (Platja de Son Bou); b) Aguamarina (S'Arenal d'en Castell); c) Hamilton (Es Castell); d) Hotel Pueblo Menorca (Punta Prima); e) Club Almirante Farragut (Cala en Blanes).

Finalment, hom pot destacar el fet que a Menorca se designassin 4 CZIT (Zones i Centres d'Interès Turístic). Tal com exposen Esteve i Fuentes (2000:213) "la Llei del Sòl vigent era un obstacle pel ràpid creixement quantitatiu, d'aquí que se trobàs una fórmula per obviar-la a la Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic, que fou un autèntic "gol administratiu" que va marcar en Fraga en el Consell de Ministres". L'activació tardana de la industrialització turística a Menorca se va dur a terme amb molta intensitat i els CZIT se concentraren al municipi de Mercadal (Cala Tirant, Son Parc, Fornells) i Cala Turqueta a Ciutadella (Ripoll, 1991). La crisi dels anys 1970 va aturar les expectatives de negoci que les autoritats i empresaris franquistes havien dipositat en aquelles zones.

Taula 142. La capacitat d'allotjament en establiments d'hostalatge a Menorca, 1964 (Font: Barceló, 1969).

Municipi	Zona	Establiments	Places	Places/establiment
Alaior	Cala En Porter	1	45	45
Ciutadella	Nucli	4	166	42
	Cala Santandria	2	78	39
	Total	6	244	41
Es Castell	Nucli	7	421	60
Es Mercadal	Fornells	2	28	14
Maó	Nucli	18	567	32
Sant Lluís	Cala Alcaufar	2	61	31
	Punta Prima	4	152	38
	Total	6	213	36
Menorca		40	1.518	38

Taula 143. Estimació del nombre d'establiments d'allotjament d'hostalatge i les seves places, 1973 (Font: elaboració pròpia a partir del catàleg hotelier 2002 de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears).

Municipi	Zona	Establiments	Places	Places/establiment
Alaior	Nucli	2	26	13
	Cala'n Porter	4	442	111
	Platja de Son Bou	2	1.140	570
	Total	8	1.608	201
Ciutadella	Cala Blanca	3	380	127
	Cala'n Blanes	5	1.243	249
	Cala'n Bosc	2	758	379
	Cala Galdana	1	614	614
	Nucli	11	766	70
	Total	22	3.761	171
Es Castell	Nucli	10	841	84
Es Mercadal	Arenal den Castell	2	984	492

	Fornells	4	133	33
	Total	6	1.117	186
Es Migjorn	Platja Sant Tomàs	4	496	124
	Nucli	1	23	23
	Total	5	519	104
Ferreries	Cala Galdana	1	679	679
	Nucli	2	63	32
	Total	3	742	247
Maó	Nucli	18	519	29
Sant Lluís	Alcalfar	1	87	87
	Punta Prima	8	1.940	243
	S'Algar	3	738	246
	Binisafua	1	46	46
	Total	13	2.811	216
Menorca		85	11.918	140

Taula 144. Comparació de la capacitat d'allotjament turístic en establiments d'hostalatge als municipis de Menorca, 1964-1973 (Font: elaboració pròpia a partir de les taules anteriors).

Municipi	Variable	1964	1973	Variació (%)
Alaior	Establiments	1	8	700,00
	Places	45	1.608	3.473,33
	Places/establiment	45	201	346,67
Ciutadella	Establiments	6	22	266,67
	Places	244	3.761	1.441,39
	Places/establiment	41	171	320,38
Es Castell	Establiments	7	10	42,86
	Places	421	841	99,76
	Places/establiment	60	84	39,83
Es Mercadal	Establiments	2	6	200
	Places	28	1.117	3.889,29
	Places/establiment	14	186	1.229,76
Es Migjorn	Establiments	0	5	
	Places	0	519	
	Places/establiment	0	104	
Ferreries	Establiments	0	3	
	Places	0	742	
	Places/establiment	0	247	
Maó	Establiments	18	18	0
	Places	567	519	-8,47
	Places/establiment	32	29	-8,47
Sant Lluís	Establiments	6	13	116,67
	Places	213	2.811	1.219,72
	Places/establiment	36	216	509,1
Menorca	Establiments	40	85	112,5
	Places	1.518	11.918	685,11
	Places/establiment	38	140	269,46

Figura 72. (Elaboració pròpia).

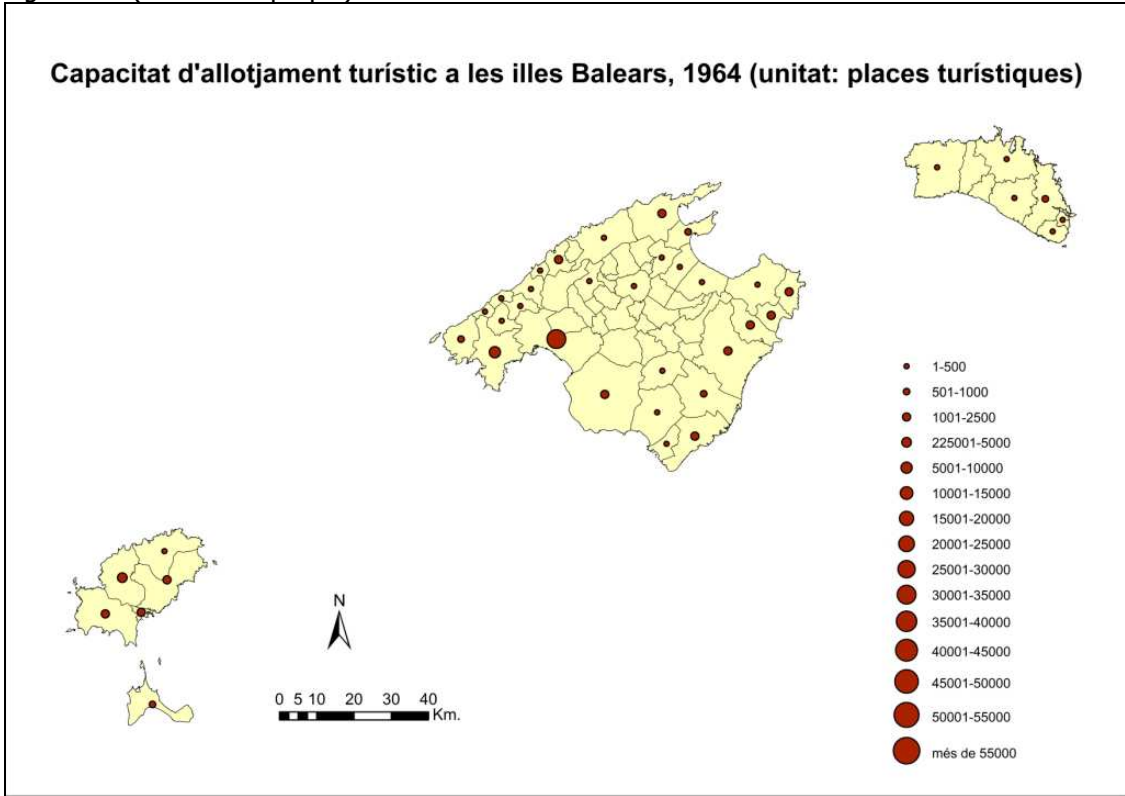

Figura 73. (Elaboració pròpia).

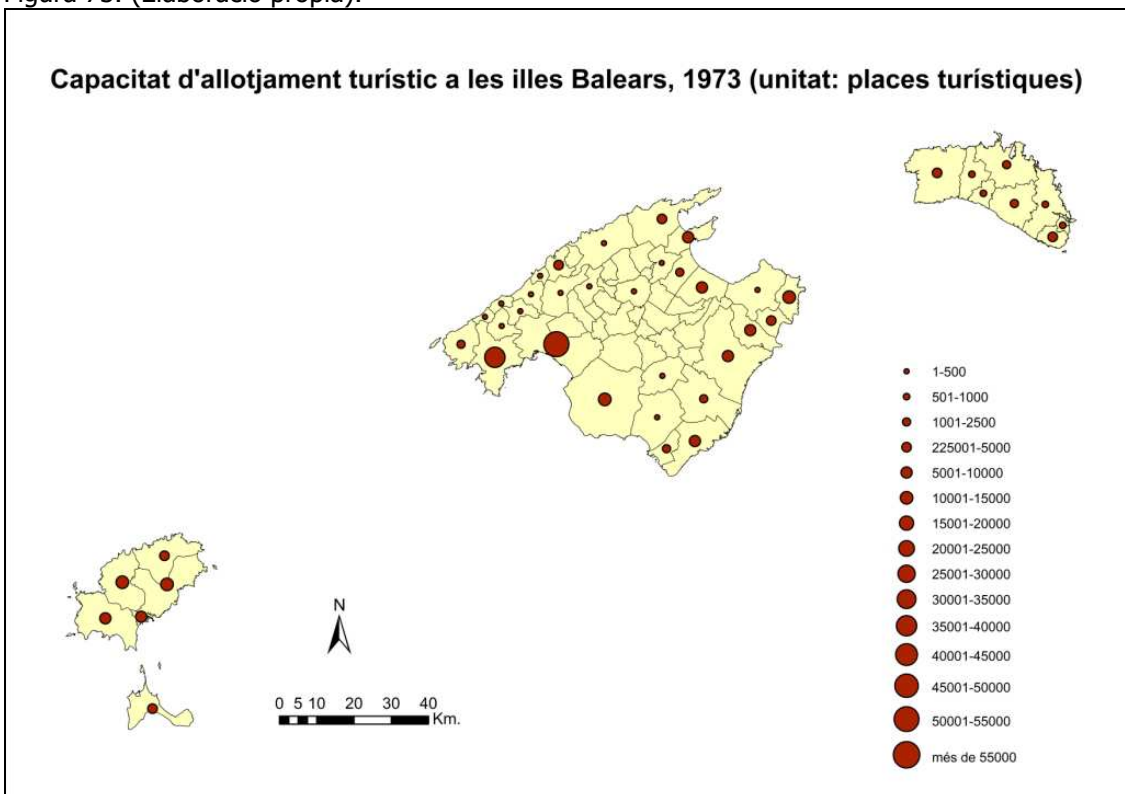
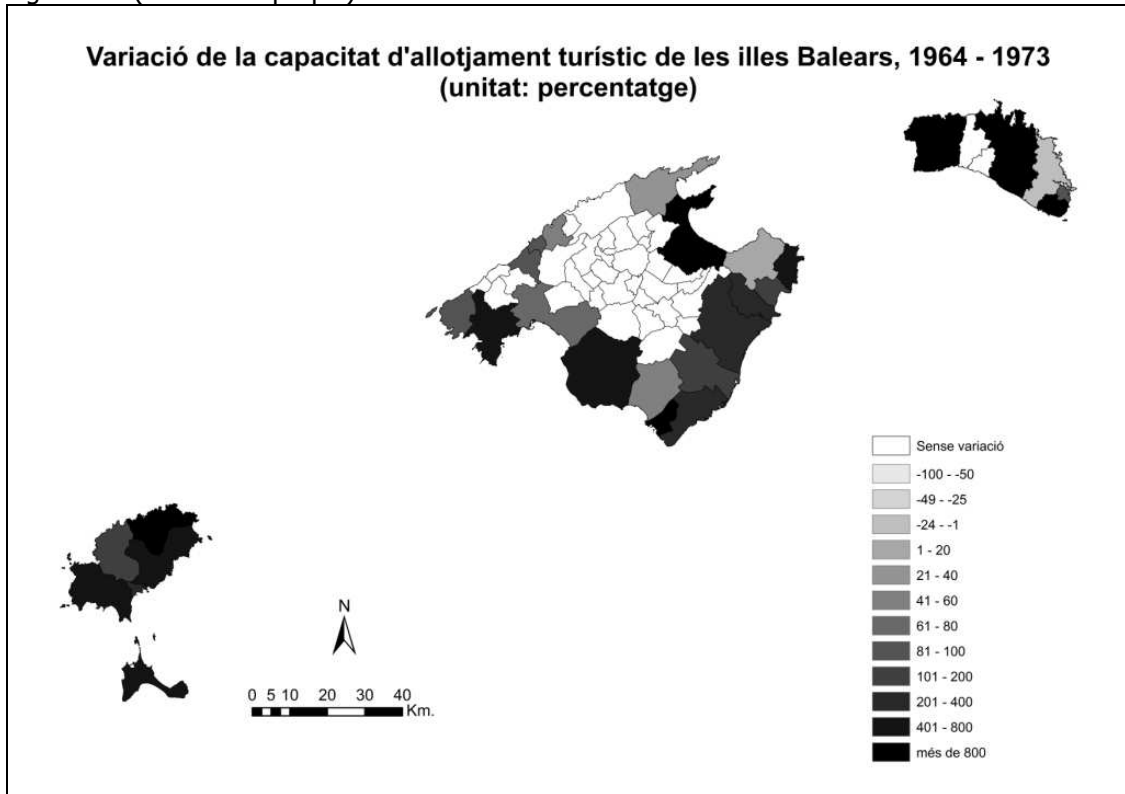

Figura 74. (Elaboració pròpia).

b) El negoci hotelier fermat per cadenes (hoteleres).

A mitjans dels anys 1970, en plena ruptura del creixement dels "trenta gloriosos", les cadenes hoteleres acumulaven unes 59,4 mil places d'allotjament turístic a les Balears, la qual cosa suposava el 25,84% del total (taules 145 i 146) (Sastre, 1995). La major rellevància de les cadenes hoteleres i per tant la major concentració i poder del gran capital turístic, vinculat majoritàriament amb els capitals transnacionals dels operadors de viatges, se donava a Menorca, on el 41,05% de la capacitat d'allotjament turístic restava en mans de cadenes. En el cas de Menorca, la principal cadena hotelera era la del grup RUMASA, Hoteles Agrupados amb el 39,8% de les places en mans de cadenes hoteleres i el 16,35% del total de l'illa.

A les Pitiüses el nivell de concentració de la indústria hotelera en mans de cadenes era del 29,72% del total de les illes, amb 11,4 mil places. En el cas pitiús, sobresurten Orpisa amb 3,7 mil places i Doliga amb 2,19 mil places. L'Agrupació Hotelera Doliga era el grup hotelier del polític-empresari Abel Matutes (Cerdà i Uli, 1994). Orpisa també era propietat de Matutes⁵¹⁸. Segons Joan Cerdà i Javier Uli (1994:87), la xarxa empresarial de Matutes pot definir-se com un "entramat d'empreses que no existeix", amb la qual cosa resulta difícil establir l'abast del seu imperi empresarial.

A Mallorca el 23,89% de les places hoteleres estaven en mans de les cadenes hoteleres que posseïen unes 42,6 mil places. Entre les principals cadenes hoteleres de Mallorca se trobava la de Gabriel Escarrer, Hoteles Mallorquines que comptava amb unes 8,3 mil places, el 19,5% de les places en mans de cadenes hoteleres. INTURSA era la segona cadena hotelera de les Balears amb 5,9 mil places, totes elles a Mallorca. Aquesta cadena canvià de nom al cap de poc temps i, al 1980, la trobam com Sur Hoteles, presidida per Miquel Capó Oliver. La cadena de Guillermo Cryns, Iberotel, era la tercera cadena mallorquina. Aquestes tres primeres cadenes mallorquines se situen a molta distància de les altres grans cadenes. Hoteles Mallorquines quasi triplicava a Consultores Hoteleres del Mediterráneo SA.

Per altra banda, en el conjunt de les Balears tan sols hi havia tres cadenes que podien ser definides com a "balears", és a dir amb implantació a Mallorca, Menorca i Pitiüses. Aquestes

⁵¹⁸ Antoni Munar 14/08/2009 ens ha assegurat que ORPISA era de Matutes i Joan Carles Cirer 31/07/2009 ens confirmà que Matutes tenia unes 5 mil places hoteleres (informació rebuda per correu electrònic).

eren la del belga Guillermo Cryns, Iberotel; la de Ruíz Mateos, Hoteles Agrupados SA; i la dels germans Sebastià i Gabriel Barceló. Una altra cadena hotelera que val la pena destacar és la dirigida per Pedro Prats Vera⁵¹⁹, Consultores Hoteleros del Mediterráneo SA, coneguda també com a CHM (Compañía Hotelera del Mediterráneo) i propietat de la companyia British Caledonian (Uriol, 2001). Aquesta comptava amb 4200 places, essent la quarta de Mallorca i la cinquena de Balears en nombre de places. Així mateix, la cadena hotelera del Tour Operador britànic Thomson es situava en setè lloc en el conjunt de l'arxipèlag amb 2,7 mil places a Mallorca i 570 a les Pitiüses i la del Tour Operador suec Vingresor, Sunwing, comptava amb 821 places a Alcúdia i Calvià.

Taula 145. Capacitat d'allotjament turístic en mans de les Cadenes Hoteleres (CH) a les Balears, 1975 (unitat: places) (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 1995:58).

Nom CH	Mallorca	Menorca	Pitiüses	Total
Hoteles Mallorquines	8.319	—	402	8.721
Intursa	5.997	—	—	5.997
Iberotel	4.680	279	1.037	5.996
Hoteles Agrupados (Hotasa)	2.552	2.148	488	5.188
Consultores Hoteleros del Mediterráneo SA	2.954	—	1.246	4.200
Orpisa	—	—	3.786	3.786
Thomson	2.722	—	570	3.292
Barceló	1.509	1.206	506	3.221
Doliga	—	501	2.194	2.695
Hotelba	2.280	—	—	2.280
Op. Turística	2.278	—	—	2.278
Hogeba	2.187	—	—	2.187
Riu	2.176	—	—	2.176
Dorado	1.401	—	—	1.401
Uninsa	—	1.260	—	1.260
Viajes Isla Blanca	—	—	1.192	1.192
Bololo	1.173	—	—	1.173
Triunfo	997	—	—	997
Sunwing	821	—	—	821
Husa	575	—	—	575
Total	42.621	5.394	11.421	59.436

Taula 146. Proporció de la capacitat d'allotjament turístic en mans de les Cadenes Hoteleres a les Balears, 1975 (unitat: percentatge) (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 1995:58).

Nom CH	Mallorca		Menorca		Pitiüses		Total	
	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres
Hoteles Mallorquines	4,66	4,92	0,00	0,00	1,05	1,19	3,79	4,08
Intursa	3,36	3,55	0,00	0,00	0,00	0,00	2,61	2,80
Iberotel	2,62	2,77	2,12	2,21	2,70	3,07	2,61	2,80
Hoteles Agrupados (Hotasa)	1,43	1,51	16,35	17,04	1,27	1,44	2,26	2,43
Consultores Hoteleros del Mediterráneo SA	1,66	1,75	0,00	0,00	3,24	3,69	1,83	1,96
Orpisa	0,00	0,00	0,00	0,00	9,85	11,20	1,65	1,77
Thomson	1,53	1,61	0,00	0,00	1,48	1,69	1,43	1,54
Barceló	0,85	0,89	9,18	9,57	1,32	1,50	1,40	1,51

⁵¹⁹ Pedro Prats Vera fou dels membres fundadors de l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de les Balears (24/08/1977) (www.cadeneshoteleres.org, juliol 2009).

Doliga	0,00	0,00	3,81	3,98	5,71	6,49	1,17	1,26
Hotelba	1,28	1,35	0,00	0,00	0,00	0,00	0,99	1,07
Op. Turística	1,28	1,35	0,00	0,00	0,00	0,00	0,99	1,07
Hogeba	1,23	1,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,95	1,02
Riu	1,22	1,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,95	1,02
Dorado	0,79	0,83	0,00	0,00	0,00	0,00	0,61	0,66
Uninsa	0,00	0,00	9,59	10,00	0,00	0,00	0,55	0,59
Viajes Isla Blanca	0,00	0,00	0,00	0,00	3,10	3,53	0,52	0,56
Bololo	0,66	0,69	0,00	0,00	0,00	0,00	0,51	0,55
Triunfo	0,56	0,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,43	0,47
Sunwing	0,46	0,49	0,00	0,00	0,00	0,00	0,36	0,38
Husa	0,32	0,34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,27
Total	23,89	25,20	41,05	42,80	29,72	33,80	25,84	27,80

c) D'on surten els diners per fer tants d'hotels?

Els anys 1960 i primers 1970, com hem vist, són d'una autèntica festa de la construcció hotelera. Per dur endavant tota aquesta construcció calien importants quantitats de diners i recordem que, teòricament, les arques públiques espanyoles estaven eixutes i els capitalistes espanyols (i de les illes), suposadament, no comptaven amb prou capacitat financera per dur endavant tota aquella industrialització turística. A continuació s'intentaran esbossar algunes de les principals vies de finançament d'aquell boom. Aquestes es poden sintetitzar en: la reinversió de capitals preexistents, l'ajuda oficial mitjançant el crèdit hotelier i les inversions estrangeres. Tal com s'ha intentat exposar al llarg dels apartats anteriors, capitals (hotelers, industrials, financers, contraban, etc) acumulats amb anterioritat a la dècada dels 1960 foren invertits en el negoci hotelier i aquesta és una dimensió sovint oblidada. Així mateix, l'ajuda financera del règim franquista a la inversió hotelera ha passat també, en bona mesura, desapercebuda. Tanmateix, l'aspecte que, sens dubte, ha estat més subratllat és el del paper dels capitals estrangers –particularment Tour Operadors– en el finançament de la construcció hotelera.

La inclusió de l'Espanya franquista dins de l'òrbita dels països del capitalisme avançat, encapçalats pels EUA, va anar acompanyada de rellevants canvis en quant a les relacions internacionals que se traslladaren en la nova arquitectura del capitalisme espanyol, tot essent una de les peces angulars el Pla d'Estabilització. L'informe del BIRF (Banc Internacional de Reconstrucció i Foment) era prou clar en quant a les recomanacions fetes al ministre Fraga. En ell (BIRF 1962:533) s'exposava que "resultava clar que la inversió total en hotels haurà d'incrementar-se en un grau tal que s'hauran d'assignar nous fons al Crèdit Hotelier". Els càlculs que el BIRF (1962) realitzà sumaven uns 500 milions de pessetes anuals en concepte de préstecs pel crèdit hotelier. Per altra banda, assenyalaven que calia corregir la política del tipus d'interès del Crèdit Hotelier. El BIRF (1962:534) continuava assenyalant que "no creim que existeixi justificació alguna per tipus d'interès que ofereixin un marge tan elevat al prestatari com el que fins ara s'ha concedit. Segons hem fet constar, les perspectives del negoci hotelier són favorables, i no existeix, per tant, necessitat d'oferir incentius fins a tal punt. A més, si l'interès carregat pel Crèdit Hotelier està massa per davall del que cobren altres institucions de crèdit, públiques o privades, s'afavorirà una certa tendència fins la construcció excessiva i antieconòmica d'hotels".

A més, el BIRF (1962:534) exposava que aquells fons per l'expansió del turisme havien de "concentrar-se primerament a àrees ja existents d'activitat turística, on les preferències del consumidor han quedat demostrades i on existeixen els serveis bàsics". És a dir, els diners havien de caure allà on ja existia el negoci turístic. Però a més, el BIRF (1962:530) tenia clar que les "milliores en el transport i les comunicacions són condicions prèvies per una expansió continuada" i "les inversions en ells són essencials per la prosperitat a llarg termini de la indústria, i el Govern els hi hauria de concedir prioritat". Les recomanacions del BIRF no deixaven massa lloc a dubtes: ampliar el Crèdit Hotelier i augmentar les inversions en infraestructures de transport (i altres) a les zones turístiques existents front a d'altres zones de l'Estat. Esteve i Fuentes (2000) han apreciat com aquestes condicions s'avançaven per tal

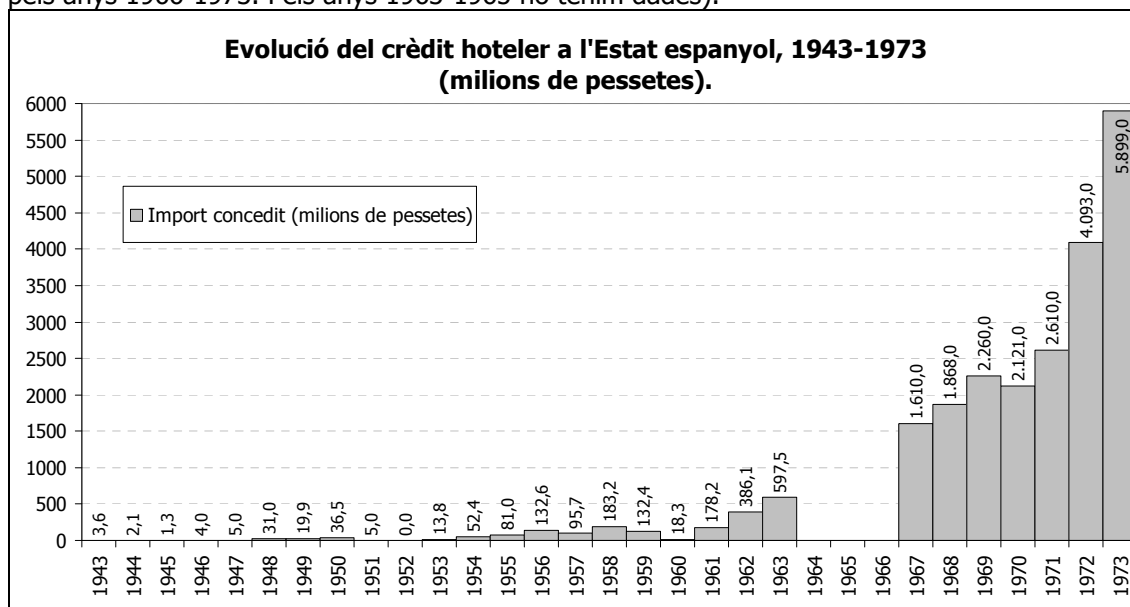
d'assegurar el clima empresarial per, en cas de fructificar, poder desembarcar la inversió estrangera.

Cap a finals dels anys 1950 i principis dels 1960 es modificà la normativa del Crèdit Hotelier⁵²⁰. Els canvis normatius s'orientaven cap a incrementar la dotació i establir noves condicions dels préstecs. Es donà un fort impuls al programa del Crèdit Hotelier amb l'ampliació de les condicions dels préstecs i, el 1965, s'ampliava la seva concessió des de l'oferta d'allotjament hotelier a tot tipus d'oferta turística, des d'allotjament de qualsevol tipus fins a serveis de restauració. La cobertura del crèdit variaria entre el 60% de les modernitzacions i reformes d'hotels, apartaments i ciutats de vacances; 50% de nova construcció i ampliació d'hotels, apartaments i ciutats de vacances; 40% per construcció, ampliació i modernització de càmpings i altres construccions turístiques; 15% per mobiliari i equipament de nova construcció. L'interès es fixà en el 5,25% i els terminis oscil·laven entre 5 anys pel mobiliari i 15 per la nova construcció. Val la pena fer notar que el BIRF (1962:536) recordava que "la inversió a la indústria hotelera, com en qualsevol altra indústria, se veurà fomentada per una major liberalització de les importacions. Molts elements de l'equipament hotelier només poden obtenir-se a l'estranger, i seria beneficiós per aquesta indústria si fossin inclosos a la llista de liberalitzacions". Així doncs, aquella línia de crèdit que podia cobrir el 15% del mobiliari i equipament anava, en bona part, adreçada a cobrir les importacions d'aquells que efectivament se liberalitzaren (Esteve i Fuentes, 2000).

El crèdit hotelier franquista pel conjunt de l'Estat passà de 3,6 milions de pessetes al 1943 a 5899 milions de pessetes al 1973. Un ascens molt destacat que va tenir la seva significació a l'hora d'incentivar la industrialització turística de les principals zones turístiques de l'Estat. El crèdit hotelier no finançava ni tota la planta hotelera de les zones turístiques ni en la mateixa intensitat durant tot el temps, però el que sí fou significatiu és que aquell crèdit serví de brúixola per tal d'orientar als capitals turístics internacionals que aterraven als espais de "producció" turística un cop el règim havia establert els pilars de la seva industrialització turística. Entre el 1943 i el 1963, els 1979 milions de pessetes concedides pel Servei del Crèdit Hipotecari havien servit per finançar el 21,6% de les places en hotels i pensions de luxe i de primera categoria de tot l'Estat, 41,5 mil places d'un total de 192 mil places (Brú, 1964; Esteve i Fuentes, 2000; Buades, 2004).

⁵²⁰ Ordre del Ministeri d'Informació i Turisme de 10 de novembre de 1962 en la que es regula el procediment a seguir per la declaració d'excepcional utilitat pública a les peticions del Crèdit Hotelier; Ordre del Ministeri d'Hisenda de 6 de juliol de 1961 sobre increment de la dotació pel Servei del Crèdit Hotelier i noves condicions dels préstecs; Ordre de la Presidència del Govern de 12 de juliol de 1963 que estableix els requisits del Servei de Crèdit Hotelier; Ordre de 2 de maig de 1964 que estableix que per part del Ministeri d'Informació i Turisme s'acordàs cada any el percentatge de fons destinats a les peticions procedents de zones d'insuficient desenvolupament turístic, amb un mínim del 25% del total de fons disponibles; Ordre de 16 de febrer de 1965 que encomanà al Banc Hipotecari les concessions dels crèdits hotelers; Ordre del 20 d'octubre de 1965 que deroga les ordres de 1963 i 1964 per millorar la seva redacció i modificar els percentatges de les ajudes creditícies al desenvolupament de l'oferta d'allotjaments que s'ampliava a tota l'oferta turística (Brú, 1964; Esteve i Fuentes, 2000).

Gràfic 36. (Font: elaboració pròpia a partir de Brú (1964) pels anys 1943-1963 i Cals (1974) pels anys 1966-1973. Pels anys 1963-1965 no tenim dades).

On es varen destinar els fons del crèdit hotelier?, encara que tan sols hem accedit a dades territorialitzades fins l'any 1963 (Brú, 1964) a la taula 147 se pot observar com fins el 1963, les Balears acumulaven el 13,03% del crèdit hotelier amb el qual havien finançat el 23,25% de les places hoteleres construïdes a les illes fins aleshores. Les dues primeres províncies en quant a la recepció de crèdit hotelier eren Girona (16,02% del total) que el rebia dins les estratègies de reconstrucció de les zones devastades per la Guerra Civil i pel seu perfil turístic degut, entre d'altres, a la proximitat a França; i en segon lloc, Màlaga que va rebre el 14,27% del crèdit i que li serví per aixecar el 62,67% de les seves places hoteleres, un fet que no pot desvincular-se de la presència de destacats exponents del franquisme com és el cas de Luís A. Bolín Bidwell que es convertí en un dels principals empresaris turístics. Brú (1964:50) fa notar el fet que en "el cas de Balears que amb un percentatge de préstecs del 13,03%, foren finançades 6024 places, front a Màlaga, que amb un percentatge superior del 14,27%, va finançar un nombre més reduït de places, 5482. Aquestes pertorbacions es deuen a diverses causes, entre les que destaquen, principalment, la categoria dels establiments construïts i el cost de materials i mà d'obra en les distintes localitats". La categoria dels establiments finançats a les illes eren de menor qualitat que els malaguenyans.

A partir de la segona meitat dels anys 1960 el fons del crèdit hotelier va augmentar de manera destacable. El 1967, a tot l'Estat, la concessió de crèdits hotelers ascendia a uns 1610 milions de pessetes, la qual cosa significa que multiplicava per 2,69 vegades la xifra de 1963. Brú (1964) havia calculat que la indústria hotelera espanyola havia de créixer en unes 109 mil noves places d'allotjament turístic per la qual cosa se requerien uns 9865 milions de pessetes entre el 1963 i el 1967. Conseqüentment el crèdit hotelier anual hauria de ser d'uns 678 milions de pessetes, tot suposant que aquest cobriria el 50% de les noves construccions i el 40% de les ampliacions. El 1967 el crèdit hotelier era 2,3 vegades superior a l'estimat per Brú. Cap el 1973 assolía els 5899 milions de pessetes, una quantitat que multiplicava per 3,6 la de 1967 i per 9,87 la de 1963. Com es pot comprovar a la taula 148, en els anys de fort creixement de la flota hotelera de les Balears, els empresaris de les illes rebien una part significativa del crèdit hotelier de l'Estat. Entre el 1969 i el 1975 el crèdit hotelier concedit als empresaris illencs assolía uns 2506 milions de pessetes, la qual cosa suposa un 14,97% del total. Emperò si miram els anys anteriors a la crisi del 1973, el percentatge respecte del conjunt de l'Estat és superior i, al 1969, rebien 574 milions (33,7% del total de l'Estat). Armet i Bonet (1974:103) entenen que el crèdit del Banc Hipotecari Espanyol disposat a les corporacions balears era una qüestió lògica "atesa la característica de zona turística de la província". Encara que abraçam un període més llarg de temps que el marcat en aquest apartat, val la pena apuntar que entre el 1969 i el 1979 el negoci turístic havia rebut per part de la banca oficial entre 8 i 10 miliards de pessetes: 4,4 miliards de crèdit turístic, 3,5 miliards en concepte de crèdit hipotecari no finalista entre 1972 i

1979. Avançam que els mateixos autors estimaven que com a mínim l'aportació financera per part dels Tour Operadors ascendia a uns 9,5 miliards de pessetes (Aguiló, 1981).

Taula 147. La distribució territorial del crèdit hotelier, 1943-1963 (Font: elaboració pròpia a partir de Brú, 1964).

	Crèdit concedit		Places allotjament crèdit	
	Milions pessetes	Respecte total (%)	Nombre	Respecte total (%)
Girona	317,1	16,02	6.366	34,16
Màlaga	282,5	14,27	5.482	62,67
Balears	257,9	13,03	6.024	23,25
Barcelona	166,3	8,4	3.100	12,87
Alacant	153,6	7,76	3.083	49,04
Santa Cruz de Tenerife	115,0	5,81	2.328	54,66
València	79,4	4,01	1.054	25,00
Tarragona	67,1	3,39	1.426	44,90
Cadís	51,3	2,59	876	33,32
Las Palmas	48,7	2,46	1.110	30,15
Madrid	47,9	2,42	937	3,67
Castelló	42,0	2,12	550	44,79
Àlava	30,9	1,56	765	97,79
Granada	22,2	1,12	580	11,71
Santander	21,8	1,1	826	19,60
Navarra	21,0	1,06	595	33,41
Altres províncies	254,9	12,88	6.470	12,37
Total	1.979,4	100	41.572	21,60

Taula 148. Crèdit hotelier concedit per la banca oficial a les Balears (Font: Aguiló 1981:40).

	Milions de pessetes	% sobre total de l'Estat
1969	574	33,7
1970	221	17,2
1971	339	22
1972	481	18,6
1973	396	10,6
1974	326	9,6
1975	169	6,8

Ramon Fajarnés (2001:111) assenyala que, en aquells anys, "aparegueren diversos tipus d'empresaris: qui tenia unes roques devora la mar, qui sabia anar a Madrid i moure's pels despatxos i aconseguir un crèdit hotelier i, finalment, qui vertaderament tenia diners". Un dels casos paradigmàtics a Eivissa el tenim amb n'Abel Matutes Juan que va aconseguir un crèdit hotelier per aixecar el ja esmentat Insula Augusta a Sant Josep. Aquell hotel va haver de ser enderrocat ja que no comptava amb els permisos del Ministeri de l'Aire (Cerdà i Uli, 1994; Salgado, 1994).

A la major part de les publicacions de l'època es repeteix el constant lament de la limitada quantia del crèdit hotelier i de les dificultats per obtenir-ho (Juan et al., 1970; Cals, 1974). No obstant això, l'accés al crèdit estava fortament associat al grau d'influència que l'empresari tingués, tal com s'ha vist en el cas de Matutes. Un altre projecte que fou finançat pel crèdit oficial fou el Centre d'Interès Turístic de Cales de Mallorca, amb 22 milions de pessetes. Segons Juan et al (1970:42) "les condicions del crèdit concedeixen un 40% del valor de la inversió segons projecte; no obstant, moltes opinions coincideixen en assenyalar que en el cas que ens ocupa [Cales de Mallorca], aquest 40% és suficient per finançar totes les inversions que seran realitzades". Aquest fet no era aïllat, sinó que molt sovint el crèdit oficial cobria el 100% de la inversió, encara que per escrit se suposava que cobria el 40%. Coincidint amb aquesta informació, Bray i Raitz (2001:68), des del costat dels Tour Operadors escrivien que el règim va ajudar amb crèdits que cobrien prop del 60% dels costos de construcció dels hotels i

també assenyalen l'important esforç financer del règim per tal d'adequar les infraestructures que exigia el turisme xàrter.

Per altra banda, la major part d'autors que han analitzat aquell període han assenyalat l'escassa participació de la banca privada en el finançament del negoci turístic. Joan Cals (1974:155) apuntava que "ha estat decisiu el paper desenvolupat per les Caixes d'Estalvi. Els préstecs hipotecaris se convertiren en l'autèntica taula de salvament per moltes empreses" i Payno (1985:231) comentava que "l'únic finançament subministrat per la banca privada al sector [turístic] durant aquests anys [anys 1960 i 1970] fou indirecta: la facilitada a les empreses constructores i als proveïdors dels hotels, així com el descompte comercial a curt habitual en tota activitat mercantil". Així doncs, cal suposar que la tan repetida absència de participació de la banca privada en el negoci turístic, es refereix en la participació directa.

Tot i això, el principal element explicatiu de l'explosió urbano-turístico el trobam en els capitals internacionals, especialment els dels majoristes europeus. Els **Tour Operadors** són els principals protagonistes d'aquesta època en la que se canalitzaren abundants capitals vers la construcció hotelera a les illes. Mentre que hi ha nombrosos treballs que han abraçat el paper del capital estranger a l'Estat durant el franquisme (Tascón, 2008), el paper específic dels Tour Operadors en la profunda transformació dels actuals espais turístics espanyols segueix essent una incògnita. Fins i tot, en un informe promogut per les institucions financeres al tardofranquisme es reconeixia que tot el que envoltava al finançament per part dels Tour Operadors estava cobert per una fosca opacitat (Barceló i Pérez-Manrique 1974c:297). Es coneixen, aproximadament, els mecanismes que empraven els Tour Operadors, però no es té coneixement de l'impacte de la seva aportació en la inversió turística a l'Estat als anys del desenvolupisme franquista (Gaviria et al., 1974; Picornell, 1978). Joan Cals (1974:179-180) comentava com la informació disponible sobre la inversió estrangera era "evidentment poca perquè poc ha estat l'interès en aconseguir-la" i Gaviria et al. (1974:15) sostenien que "ni el propi Instituto Español de Moneda Extranjera coneix exactament el muntant de les inversions estrangeres en el sector turístic". La catedràtica d'Història Econòmica, Patrizia Battilani (2005) apunta que l'estudi dels Tour Operadors és un dels temes que resten per aprofundir, per tal de conèixer la turistització a la Mediterrània⁵²¹.

Les inversions estrangeres a l'Estat espanyol s'havien liberalitzat de manera progressiva i a la dècada dels 1960 les condicions per a l'entrada de capitals estrangers eren prou favorables pel capital estranger (Tascón, 2008). Les autoritats franquistes mantenien el que s'anomenà com la "política dels terços". Aquesta consistia en que la inversió turística s'havia de realitzar en base a un terç de capital espanyol, un terç de capital estranger i un terç del crèdit oficial (Cals, 1974). Segons Joan Cals (1974:180) el terç oficial no s'havia assolit, motiu pel qual aquell havia estat cobert per part de capital estranger. Emperò, el mateix Cals (1974) reconeix que són les condicions favorables que establia el règim les que afavorien, sobretot, la penetració dels capitals estrangers. D'acord amb Mario Gaviria (1975:20) els Tour operadors "s'abocaren sobre Espanya perquè cap altre país va tenir ni l'agilitat empresarial ni la tolerància estatal que permetès un creixement tan accelerat del nombre de llits, sobretot entre els anys 68 i 72". Una mostra de les bones relacions entre els poders franquistes i els Tour Operadors ens l'exposa Mario Gaviria (1975) quan diu que Manuel Fraga (ministre d'Informació i Turisme, 1962-1969) i Alfredo Sánchez Bella (ministre d'Informació i Turisme, 1969-1973) havien estat convidats a visitar a Roy i Keneth Thomson a Anglaterra. Els Thomson –propietaris de Thomson Holidays, del grup mediàtic Kemsley Group (que inclou el diari The Sunday Times), del diari The Times, etc– posava a disposició dels ministres espanyols un avió particular. A més, les autoritats franquistes de les principals ciutats turístiques eren convidades anualment a Anglaterra.

Pel conjunt de l'Estat, Cals (1974) estimava que a l'any 1969, el 25% de la inversió hotelera era propietat de capital estranger, uns 54 mil milions de pessetes. Pack (2006:125) ens diu que a finals dels anys 1960 es comptabilitzaven unes 10805 habitacions hoteleres participades per capital estranger, una xifra que representava el 6% del total. Els principals capitals eren els britànics, belgues i alemanys. La major participació del capital estranger es trobava a Tenerife (24%), Cadis (12%), Alacant (9%), mentre que al conjunt format per Barcelona, Balears i Girona, la participació del capital estranger era segons Pack (2006:126) del 3%. La realitat de les inversions estrangeres en aquest sector era molt més complexa i,

⁵²¹ Els treballs de Mario Gaviria (1975) i de Planas Sanmartí (1974) sobre el Tour Operador Court Line resulten imprescindibles per entendre el funcionament dels Tour Operadors en aquells anys i l'abast de les seves activitats.

sobretot, opaca (Gaviria, 1975). Sovint hi havia "homes de palla" que representaven els interessos dels Tour operadors (Planas Sanmartí, 1974). La realitat era que els Tour Operadors controlaven bona part de la cadena de "producció" turística i, tal com comenta Joan Cals (1974), molt sovint els diners no arribaven mai a sortir dels països emissors. Un dels mecanismes emprats era el d'atorgament de crèdits als empresaris a canvi de l'establiment d'una sèrie de condicions favorables pel Tour Operador. Generalment, congelament de preus per un termini d'uns 4 o 5 anys (Juan et al., 1970; Gaviria et al., 1974; Gaviria, 1975; Picornell, 1978). La inversió directa en la construcció hotelera fou menys important, encara que hi havia cadenes controlades per capital estranger com per exemple la de British Caledonian, Thomson Hollidays, Clarksons, etc (Picornell, 1978; Bray i Raitz, 2001). L'important pel capital turístic – local i estranger- era tenir la suficient capacitat per tal d'allotjar les creixents onades de clients que estaven controlades quasi absolutament pels Tour Operadors. L'estratègia del capital local i estranger era de les anomenades *win-win* ja que ambdós en sortien beneficiats. Els Tour Operadors esdevenien quasi entitats financeres i aprofitaven el joc especulativo-financer, mentre que alguns hotelers expandien el seu patrimoni empresarial.

Els empresaris de les illes aprofitaren l'ocasió que els brindaven els majoristes. En aquells moments es varen poder dur a terme potents capitalitzacions sense capital propi. Emperò, retòricament, els discursos oficials es lamentaven de la descapitalització que suposava el lligam financer amb els operadors turístics (Juan et al., 1970). El protagonisme atorgat als Tour Operadors potser va resultar de la voluntat que tenia la classe empresarial de mantenir-se en un cert anonim i presentar-se més com a víctima del domini forà que com a grans beneficiaris de les regles del joc. A més, els investigadors crítics que analitzaren la qüestió del colonialisme turístic de la mà dels Tour Operadors potser també contribuïren a elevar el paper d'aquells capitals, al temps que es deixava una mica de banda el paper dels capitals locals (Gaviria et al., 1974; Picornell, 1978). Els espais turístics espanyols jugaven un paper perifèric en la divisió internacional del turisme. No obstant, el que no quedava prou reflectit era el paper que les elits franquistes jugaven en aquell procés. En qualsevol cas, l'aliança del capital illenc amb l'estranger va permetre forjar una classe social que recolzada pel règim adquiria un important protagonisme. Els préstecs dels Tour Operadors es realitzaven a un tipus d'interès entre el 20% i el 30% i un termini de venciment d'uns 3 o 5 anys, termini al llarg del qual s'havien de congelar els preus (Juan et al., 1970; Cals, 1974). És a dir, els Tour Operadors prestaven amb la certesa que la taxa de retorn seria alta i els empresaris s'asseguraven l'augment del seu capital, tot en una franja temporal prou curta.

Així mateix, les despeses de personal eren del 23% i el 38% i les càrregues fiscals de tan sols el 4% (Juan et al. 1970:26). Amb tot, a algunes zones de turisme xàrter com Can Picafort, Cala Millor, la Platja de Palma o Calvià, la rendibilitat girava entre el 30% i el 60% (Juan et al., 1970). No sabem exactament com es calculà la rendibilitat hotelera de l'estudi del sindicat vertical, però suposam que aquella rendibilitat de la que informaven els propis hotelers ja descomptava el pagament del préstec, atès que "la forma de devolució [dels préstecs dels Tour Operadors] era descomptant una certa quantitat de la facturació dels turistes, que el tour operator remetia a l'hotel, amb uns preus que s'estipulaven en el contracte" (Aguiló 1981:39). Així i tot, Aguiló (1981:39) ens diu que "l'hotel, per la seva banda, podia en molts de casos continuar la construcció de l'hotel, tot tenint la seguretat d'assolir alts nivells d'ocupació gràcies al tour operator. Encara que sabia que la rendibilitat dels anys que durava el contracte seria pràcticament nul·la, se trobaria al final dels mateixos amb un hotel totalment seu". En aquest cas coincideixen Aguiló (1981) i Joan Cals (1974) en afirmar que la rendibilitat era quasi nul·la, però tal com exposaven Juan et al. (1970:18) el que interessava a molts era "capitalitzar-se sense capital". Bray i Raitz (2001) comenten que el que introduí la novetat de finançar la construcció hotelera fou Ted Langton de Sky Tours. En realitat el que es feia era avançar uns dipòsits (60 mil pessetes per habitació) als hotelers per assegurar-se tenir habitacions pels seus clients per uns quants anys. Aquells diners s'avançaven sense interessos. Bray i Raitz (2001:68) ens diuen que "els majors Tour Operadors tenien molts milions de lliures compromesos en dipòsits hotelers. Els hotelers eren els que estaven al seient del conductor". Realment, aquesta és una visió bastant diferent de la dels hotelers que han adoptat sovint el paper de víctima.

Els agents que assolirien un major protagonisme serien aquells formats per grups turístics en els que es concentraven les activitats hotelera i majorista. Cal dir que la legislació dels anys 1960 no permetia que els Tour Operadors actuessin a l'Estat directament. Per fer-ho necessitaven actuar a través d'una agència de viatges majorista (Tipus A) (Gaviria et al., 1974;

Picornell, 1978). Aquestes agències eren en moltes ocasions tapadores dels Tour Operadors (Juan et al., 1970; Gaviria et al., 1974). Entre les grans agències tenim Viajes Barceló dels germans Barceló, Ultramar Express de Guillermo Cryns o Viajes Iberia dels Fluxà. La unió entre Escarrer i Fluxà a Viajes Iberia al 1962 va donar lloc a la conversió de l'agència d'emissora a receptora (Uriol, 2001). La major part dels grans hotelers, com per exemple Gabriel Escarrer d'Hoteles Mallorquines, se varen crear i expandir gràcies a les aliances amb diversos Tour Operadors. La distinció que fa l'estudi del sindicat vertical entre les tipologies d'empresaris hotelers apunta la consolidació d'un poderós grup que anomena empresariat financer i que es trobava en una situació de preferència respecte de la resta de l'empresariat (Juan et al., 1970). Aquells eren els de les grans cadenes hoteleres. Amb el temps, moltes d'elles han estat les grans corporacions hoteleres transnacionals que han protagonitzat la internacionalització hotelera espanyola (Buades, 2006).

Climent Picornell (1978:28) apuntava el fet que "l'antic Ministeri d'Informació i Turisme, avui englobat dins del Ministeri de Comerç, ha tengut sempre "controlats" els preus, naturalment els màxims, en clara connivència amb els T.O. [Tour Operadors] que proveïen a l'Estat de divises". El projecte turístic del règim es fonamentava en una estratègia de preus baixos per tal d'atreure divises i capitals estrangers. Aquesta estratègia beneficiava a les elits i donava oxigen financer a les estructures del règim. Això no obstant, cada cop hi havia més veus que apuntaven el fet que els preus eren excessivament baixos i que les divises turístiques amb prou feines donaven per cobrir els serveis públics que els turistes utilitzaven (Cals, 1974).

Els principals Tour Operadors que alimentaren la febre hotelera balear foren de manera destacada, els britànics i els alemanys. Entre els primers destaquen Thomson, Clarkson i Horizon Holidays⁵²², mentre els segons estaven encapçalats per la TUI (Touristique Union International)⁵²³ que a finals dels 1960 realitzava el 70% dels paquets xàrter d'Alemanya, seguit de Neckermann und Reisen (NUR) que realitzava el 20% (Fernández-Fúster, 1991). A part dels grans Tour Operadors, hi havia tota una constel·lació d'operadors als mateixos països i d'altres de l'Europa capitalista, com per exemple Hint (Holland International) als Països Baixos, Tjaereborg a Dinamarca, Airtours o Fram a França, VTB (Vlaamse Toeristenbond) a Bèlgica, Kuoni a Suïssa, etc. Els poders locals, encara en temps dels Franquisme i de la lluita anticomunista, sembla que no varen tenir gaire problemes amb contactar també amb les agències estatals de turisme dels països de l'Est. Juan et al. (1970:54) ens diuen que "agents de viatges de companyies locals han intentat entrar en contacte amb aquest turisme. Les primeres passes foren, i són, molt esperançadores. Aquests països dediquen un percentatge fix de les seves divises pel turisme dels seus ciutadans a l'estranger. La demanda de viatges a l'estranger és superior a l'oferta d'aquest percentatge de divises. Per tant les anul·lacions, tal com s'entenen a Anglaterra, posem per cas, no es poden donar en aquest tipus de països, ja que d'haver-hi una anul·lació és ràpidament substituïda per un altre ciutadà que se trobava prèviament en llista d'espera. Però aquesta no és la primera ni la més important de les avantatges, ja que el pagament s'efectua en dòlars, per avançat i les estades se situen en les èpoques baixes i mitjanes".

Cap a principis dels 1970 el principal Tour Operador britànic era Clarksons, fundat al 1959 i amb participació majoritària de la naviliera Shipping Industrial Holdings Group. Clarksons operava principalment amb la Court Line Aviation que estava controlada per la naviliera Court Line Shipping Company. A principis dels 1970, Clarksons comptava amb prop d'un milió de paquets, tot duplicant el nombre del segon i tercer operadors britànics que eren Thomson i Horizon (Fernández-Fúster, 1991; Bray i Raitz, 2001). Bray i Raitz (2001) sostenen que l'arribada del "nouvingut" Clarkson rebentà, amb la seva agressiva política comercial, l'equilibri de preus dels operadors més veterans. El 1965 el grup mediàtic britànic Thomson Organisation Ltd., de la mà del seu cap executiu Gordon Brunton va adquirir els operadors Universal Skytours i la seva línia aèria Britannia Airways, Riviera Holidays i al 1966 adquiria Gaytours. Havia nascut el gegant Thomson Holidays. La suma dels paquets turístics anuals de cadascun era de 100 mil

⁵²² Clarkson pertanyia al conglomerat Shipping Industrial Holdings Group. Thomson Holidays, de la família del magnat canadenc dels *mass media* Roy Thomson, que diversificà el seu negoci cap les activitats turístiques al 1965 amb l'adquisició d'Universal Sky Tours, Riviera Holidays i la companyia de navegació aèria Britannia Airways (Bray i Raitz, 2001). Mentre que Horizon "no estava tan ben posicionat. Jo [Vladimir Raitz] posseïa el 100% de la companyia i era un "pare pobre" amb comparació [a Thomson i Clarkson]" (Bray i Raitz 2001:165).

⁵²³ Entre finals dels 1960 i principis dels 1970 s'uneixen a TUI: Airtours International CmbH un Co (1969) i Transeuropa GmbH un Co (1972) (Fernández-Fúster, 1991).

al 1965 i a l'estiu del 1966 transportaren 184 mil turistes (Bray i Raitz, 2001). Entre els Tour Operadors britànics podem afegir el de Harold Bamberg, propietari d'Eagle Aviation –llavors British Eagle que feu fallida al 1968–, qui adquirí Sir Henry Lunn Ltd. al 1954 i al 1962 es feu amb Poly Travel. D'aquesta operació sorgeix l'operador Lunn-Poly que fou absorbit per Sunair al juny de 1971 i llavors adquirit per Thomson el 1972. Aquest operador treballà amb el Grup Barceló (Bray i Raitz, 2001).

Cap a principis dels 1970 hi ha importants moviments en la propietat dels operadors turístics britànics, tot destacant un procés de concentració en torn dels grans operadors, com Thomson i Court Line (Gaviria, 1975; Bray i Raitz, 2001). Val la pena assenyalar el fet que Thomas Cook, nacionalitzat al 1947, encara que seguia essent una dels principals grups turístics britànics, va ser superat per tot un seguit del nous operadors. Thomas Cook, en un context d'alteració del règim d'acumulació fordista i inici de la crisi de l'Estat del benestar, es tornà a privatitzar el 1972, tot essent adquirida per un consorci format per Midland Bank, Trust House Forte i Automobile Association (Brendon, 1991; Bray i Raitz, 2001). Segons Bray i Raitz (2001) els altres dos gegants dels Tour Operadors britànics eren Cosmos i Global Tours. El primer era propietat de capitals suïssos –famílies Albek i Mategazza– i comptava amb la companyia aèria Monarch Airlines des del 1967; mentre que el segon era propietat dels grans magatzems Great Universal Stores des del 1957 (Fernández-Fúster, 1991; Bray i Raitz, 2001).

Bray i Raitz (2001) expliquen la forta competitivitat que hi havia entre els operadors britànics i els mètodes que aquells empraven. Entre aquells mètodes es trobava l'espionatge i operacions opaques, a més de la generalització de la manca de transparència comptable i financera. Així doncs, no és d'estranyar que en un dels seus principals "camps de batalla turística" com era l'Espanya de Franco, aquells operadors fessin suculents negocis, sempre acollits pel règim (Gaviria et al., 1974). L'opacitat de les operacions del capital internacional i local es va destapar arran de l'esclat de l'escàndol de l'operador Court Line al 1974. Aquest operador tenia una densa xarxa de societats, entre de les quals comptava amb societats propietàries d'hotels, Cristaltours SA i Servicios del Sol SA (forma jurídica de Cristalotel). Ambdues societats amb domicili al Carrer Ibiza núm.17 de Palma de Mallorca (Gaviria, 1975). Val la pena destacar que el 50% de Cristaltours era propietat de Sunotel –domiciliada a Lietchenstein i propietat de Clarksons que havia estat adquirit per Court Line al 1973– i l'altre 50% del Banco del Noroeste. A més, al mateix domicili mallorquí es localitzava la societat Viajes Cristal SA –del Banco del Noroeste i Sunotel–, empresa que també es dedicava als negocis immobiliaris (Planas Sanmartí, 1974; Gaviria, 1975). El banc creat per la família gallega Menéndez Ponte al 1962 entrà en crisi al 1973 i el 1974 José M. Ruíz Mateos va absorbir el Banco del Noroeste, tot integrant-ho en el grup RUMASA que ja tenia interessos turístics a les Balears (Cacho, 13/07/1984; Cuartas, 20/12/2009). Així mateix, Horizon Holidays que també havia estat adquirida per Court Line al 1974, comptava amb dues filials encarregades de les inversions hoteleres a l'estranger: Horizon Holidays Development Overseas Ltd. i Hoteles Anglo-Espanoles SA (Fernández-Fúster, 1991).

Bray i Raitz (2001:67) ens comenten que "no eren només Lunn i Skytours els que cercaven nous hotels pels seus clients, sinó que els alemanys començaven a sortir dels seus traumes de postguerra, amb l'Espanya amiga com a primera opció per passar les vacances". El 1963 els grans magatzems Neckermann que es dedicaven a la venda al detall per correspondència varen incloure un nou producte: el paquet turístic. Josef Neckermann fou dels empresaris alemanys que sorgiren del nazisme i que s'aprofitaren de la situació, tot apropiant-se d'empreses de jueus. Josef Neckermann es va beneficiar de les vendes forçoses d'empreses jueves (Grunenberg, 2007). NUR (Neckermann Und Reisen) era el principal Tour Operador alemany, fins a la concentració de diversos operadors en el conglomerat TUI (Fernández-Fúster, 1991). El 1968 és una data significativa pel que fa al capital turístic alemany. En primer lloc, cal destacar que aquell any es fusionaren Touropa, Scharnov-Reisen GmbH, Hummel Reisen i Doctor Tigges Fahrten per formar TUI. Per altra banda, la reconstrucció de l'Alemanya Occidental sota el paraigües dels EUA havia estat tot un èxit, fins al punt que en comptes de tenir problemes de finançament, el capital alemany arribava a tenir problemes en quant a la col·locació de capitals excedentaris. Per aquest motiu es va promulgar la citada Llei Strauss, que desgravava fiscalment la inversió immobiliària a l'estranger com ajuda a països en vies de desenvolupament. L'Estat espanyol era considerat com un país en vies de desenvolupament i a partir de llavors importants quantitats de capitals arriben a les zones turístiques de l'Estat espanyol (Jurdao, 1990; Buades, 2006). Juan et al. (1970) apunten com a partir del 1968 se

comencen a explotar noves zones del litoral de les illes. Zones que són objecte absolut del turisme xàrter com per exemple Can Picafort, Tropicana o Platja Romàntica o Cala Millor, entre d'altres.

A la taula 149 es pot veure la distribució del finançament per la construcció dels establiments hotelers de les Balears als anys 1970 a partir de les enquestes hoteleres realitzades al 1979 a Mallorca i al 1978 per Eivissa i Formentera i Menorca. Segons Aguiló (1981:38) possiblement les dades reals referides a l'autofinançament eren menors que les suggerides pels empresaris enquestats i, en canvi, les de la banca oficial i la dels Tour Operadors devien ser superiors⁵²⁴. Així mateix, la taula permet detectar que la participació dels Tour Operadors era superior a Eivissa i Formentera i Menorca. Aquest fet es deu segons Aguiló (1981) a que la major acceleració de la construcció hotelera es produí en aquelles illes a partir de 1968, any en que els Tour Operadors guanyaren major protagonisme.

	Mallorca (%)	Menorca (%)	Eivissa i Formentera (%)
Capital propi	48,8	40,2	33,3
Banca privada	11,8	11,6	12,2
Banca oficial	18,5	25,1	26,8
Tour Operadors	18,7	23,1	27,7
Proveïdors	2,2	—	—

D'acord amb l'Análisis Socioeconómico de la Hosteleria en Baleares", cap a finals dels 1960 la planta hotelera balear (135 mil places) estava valorada en uns 20 miliards de pessetes. Un 80% d'aquella estava hipotecada, és a dir 16 miliards de pessetes. De la fracció hipotecada, el deute contret amb els Tour Operadors es calculava en uns 4 miliards de pessetes (Juan et al., 1970). Aquell estudi presentava com a proposta, per una banda l'alentiment de la construcció hotelera i, per una altra, el rescat de la hipoteca de 4 miliards per "alliberar al 20% de la indústria Balear de la dependència en quant a mitjans financers dels inversionistes estrangers" (Juan et al. 1970:PE25). Proposaven fer-ho a través del Banc de Crèdit Industrial, l'Institut de Crèdit a mig i llarg termini, el Banc de Crèdit a la Construcció i amb uns tipus d'interès del 6% i un termini de 6 a 10 anys (Juan et al., 1970).

Emperò, el problema anava molt més enllà. En primer lloc, tal com s'ha esmentat anteriorment, és quasi impossible saber exactament la quantia del finançament dels Tour Operadors. Entre d'altres coses perquè tal com ens diu Gaviria (1974:15) "s'ha de tenir en compte que els Tour Operadors, amb les seves facilitats de transports continus per avions, transporten el diner encara amb més facilitat que els passatgers, i no necessiten passar a través de l'Institut de Moneda Estrangera sinó en casos molt excepcionals i anecdòtics. Per tant, hi ha un nigul de fum sobre el diner estranger a Espanya en el sector turístic". Ramon Fajarnés (2001:106) pel cas d'Eivissa ens comenta que "aquest acord [entre l'hotelier i el Tour Operador] es formulava freqüentment de forma verbal, sobre el terreny, encara que hi hagué casos on el contracte es formalitzà sobre el tovalló de paper d'una cafeteria". El caciquisme polític-empresarial del moment estava totalment cobert d'opacitat i pràctiques corruptes. En segon lloc, tenim que moltes de les inversions estrangeres en hotels estaven "dissimulades mitjançant homes de palla" (Cals 1974:184). Finalment, s'ha de tenir present que el control dels Tour Operadors sobre el negoci turístic a les illes no radicava tant en la propietat dels hotels, ni tan sols en el finançament de la seva construcció, sinó en el fet que tal com exposa Ioannides (1998) els Tour Operadors són els "gatekeepers", vigilants i intermediaris del negoci turístic. El seu predomini passa per controlar el procés de "producció" turística, des del bressol a la tomba, i pel paper que juguen en el joc de les finances, tot convertint-se els Tour Operadors en una mena d'entitats financeres.

⁵²⁴ Gaviria (1975:29) ens deia que "les xifres exactes de les quantitats avançades a cada hotelier per la construcció del seu hotel i el grau de devolució d'aquestes són poc clares, així com els noms dels hotels i les companyies que les varen percebre".

d) La institucionalització de l'especulació urbano-turística des de l'aprovació de la Llei del Sòl de 1956 fins a la primera meitat dels anys 1970.

Una de les mesures rellevants adoptades pel règim franquista fou l'aprovació al 1956 de la Llei del Sòl. D'acord amb García-Bellido (2004) aquella regulació constituïa una autèntica anormalitat en el context europeu i atorgava als propietaris del sòl un enorme poder, tot institucionalitzant l'especulació urbanística. L'intervencionisme franquista, recolzat per les classes dominants, afavoria el negoci turístic-immobiliari que al llarg de la dècada dels 1960 experimentà una vertadera explosió. Mentre les grans ciutats s'expandien i el litoral era devorat pel ciment, es consolidaren els llinatges de les grans empreses de la construcció i promoció immobiliària (p.ex. José Banus; Ernesto Koplowitz Sternberg de Construcciones y Contratas; Urbanizadora y Constructora Urbis SA; Vallehermoso, etc). Aquelles famílies-empreses també s'aprofitaren de tot l'engranatge institucional com per exemple els mecanismes de finançament a través del crèdit oficial, subvencions a fons perdut, lleis de promoció d'habitatge, etc. Així doncs, no és d'estranyar que la gran banca participàs activament en el negoci immobiliari i de la construcció (Muñoz, 1969; Llordén, 2003).

L'activació de l'especulació urbanística per part del règim presenta una fita destacable en l'Ordre de 14 d'abril de 1964 sobre concessions de préstecs per finançar la construcció i venda d'edificacions per estrangers en zones turístiques. A través d'aquella llei es volia fomentar la construcció destinada a clients estrangers i d'aquesta manera facilitar l'entrada de divises. Les condicions del préstec eren que s'havia de presentar el compromís de compra per part d'un estranger, el crèdit podia cobrir fins el 70% del total, a un tipus d'interès del 6,5% i un termini de cinc anys (Esteve i Fuentes, 2000). Segons Esteve i Fuentes (2000:190-191) "el 1965 fou un any que experimentà un fort increment en els ingressos turístics que tots els analistes atribuïren precisament a les entrades per realitzar inversions immobiliàries". Els hotelers de les Balears varen exposar a la Segona Assemblea Provincial de Turisme de Balears, celebrada al 1970, els temors de que aquells préstecs que anaven destinats a la construcció de residències per estrangers no fossin emprats per la creació de nova oferta turística (Esteve i Fuentes, 2000). Recordem que a finals dels 1960 ja es parla de sobreoferta (Juan et al., 1970).

La Llei del Sòl de 1956 obligava a desenvolupar instruments de planejament de caràcter municipal, encara que no necessàriament havien de cobrir tota la superfície del terme. La normativa urbanística franquista se configurava, entre d'altres, en base a les regles establertes per part dels interessos vinculats a l'especulació turístic-immobiliària. Així, els articles 9 i 12 admetien la possibilitat que el pla general no abracés la totalitat de la superfície municipal i l'article 13 regulava els Plans Especials que podien ser formulats encara que no s'hagués aprovat un PGOU (Alcover, 1970b; Rullan, 1999; Esteve i Fuentes, 2000).

La ponència de Serveis Públics de la Primera Assemblea de Turisme de Balears de 1963, presidida per Gabriel Alzamora López, exposa que hi havia unes 67 noves urbanitzacions en marxa, a les que s'hi havien d'afegir les 23 anteriors a la Llei del Sòl de 1956 i 59 urbanitzacions en projecte. El que a la Primera Assemblea anomenen "urbanitzacions en marxa" havien de cobrir unes 2400 Ha, situades al llarg de 70 km del litoral, la major part a Mallorca. D'aquelles urbanitzacions, un 50% es realitzava al marge de les lleis franquistes i un altre 30% es realitzava sense que el planejament estàs aprovat. El mecanisme de realització de les urbanitzacions era, segons ens diuen des de la ponència presidida per Alzamora, que primer s'aixequen les edificacions i llavors es deixen sense ultimar els serveis urbanístics. Un cop tancades les operacions, el promotor "abandona el camp d'operacions, tot lliurant el control i la responsabilitat al municipi corresponent" (I Assemblea Provincial de Turismo de Balears 1963:120).

No cal dir que al darrera de les urbanitzacions es troben les principals figures dels poders locals, recolzades en alguns casos per capitals internacionals. Així Buades (2004:164-168), apunta algunes de les personalitats i entitats que es trobaven al capdavant de projectes especulativo-urbanístics. Així, per exemple, el batle feixista de Palma, Juan Massanet Moragues (president de la Cambra de la Propietat urbana a partir de 1963) com a promotor de la urbanització de Son Serra (Santa Margalida); COBASA (Compañía Balear de Obras y Construcciones) amb la urbanització de Cala Murada; la Immobiliària Mayol amb la urbanització de Cala Blava (Llucmajor); Viajes Meliá amb la urbanització "Bahía de Palma", situada entre Magaluf i Portals Vells (Calvià); "Playas de Peguera" (Calvià) promoguda per Atalaya SA, de la

família Waring; "Costa d'en Blanes" (Calvià) promoguda per la família Blanes; "Costa de la Calma" (Calvià) promoguda per la societat Costa de la Calma SA en la que s'hi trobava Ramon Esteban Fabra de Bordados Mallorca⁵²⁵ i comptava com a delegat amb l'advocat Francisco Salvà Planas⁵²⁶; etc. Altres casos a destacar són els de la societat immobiliària del grup turístic Meliá, Edificaciones Mancomunadas Alemania SA, constituïda al 1967 i que "en només set mesos constituí vuit comunitats amb un total de 263 habitatges de luxe" (Fernández-Fúster 1991:851). Les construccions de la immobiliària del grup Meliá que se trobaven a Mallorca eren: La Caleta, San Matías i Magaluf (aparthotel) (Fernández-Fúster 1991:852). També es poden subratllar les promocions realitzades pel del batle de Sant Josep, Joan Marí Marí (Botja), que fou un dels principals especuladors eivissencs (Marí, 1998).

Front aquella situació, els membres de la ponència de l'Assemblea proposaren desenvolupar un Pla Provincial d'Ordenació, tot destacant que el 1961 la Comissió Provincial d'Urbanisme ja havia proposat una "Propuesta de Ordenanzas para zonas hoteleras". Així mateix, els poders fàctics allà reunits, assenyalaven tota una sèrie de dificultats a l'establiment d'aquell pla. Unes dificultats tals com: "l'individualisme espanyol; insuficiència de mentalitat urbanística; noció de que el planejament tendeix a minvar atribucions a la propietat privada; que tota acció favorable a l'interès públic és enemiga de l'especulació i, per tant, fortament combatuda pels grups de pressió; els pertorbadors que, moguts per un immediat afany de lucre, presenten la hipòcrita pantalla d'una pretesa creació de riquesa a curt termini, que no pot "endarrerir-se ni entrebancar-se"; desitjos de aconseguir a tots els propietaris afectats, aconseguint-se amb això un treball mediocre i inacceptable; l'amenaça (mai del tot certa), d'un conflicte laboral promogut per un possible atur obrer, moltes vegades proclamat i mai succeït" (I Asambleu Provincial de Turismo de Baleares 1963:123-124).

Un cop detectat el problema, la ponència proclama la superfície que hauria de ser sacrificada al negoci turístic-immobiliari: 4150 Ha a Mallorca; 1250 Ha a Menorca i 1550 Ha a Eivissa. És a dir, proposava la urbanització d'unes noves 6950 Ha que si les sumam a les 2400 Ha d'urbanitzacions "en marxa" ens dona un total de 9350 Ha. Com veurem en el proper capítol sobre la transformació territorial de les Balears, al 1956 la coberta urbano-artificial era d'unes 5764 Ha. Per tant, el que es proposava era multiplicar per 2,6 el sòl urbano-artificial. El litoral "aprofitable" per a la urbanització el quantificà en uns 231 km dels que s'havien de deduir els 70 ja sacrificats. Aquelles xifres procedien de la Delegació Provincial del Ministeri de l'Habitatge. Alcover (1966:19) escrivia al respecte que "aborrona tan sols el suposar que tals absurds es poguessin convertir en realitat".

Com s'ha esmentat, la Llei del Sòl obligava als especuladors del sòl a seguir alguns formalismes. Així doncs, en aquells anys es redactaren, sobretot, plans generals parcials o sectorials que eren l'instrument obligatori per dur endavant els plans parcials de les urbanitzacions. Aquests estaven quasi sempre finançats pels mateixos promotors urbanístics. El planejament afectava a la peça del territori municipal que havia de ser destinada al procés especulatiu. La major part de consistoris no varen escometre la tasca d'elaborar plans generals municipals, en canvi els plans generals parcials se redactaven i aprovaven a excel·lent ritme (Alcover, 1970b; Aguiló i Verger, 1982; Rullan, 1999). A la memòria del Pla Provincial d'Ordenació de Balears es presentava el nombre de plans parcials aprovats per la CPU (Comissió Provincial d'Urbanisme) que donaven una superfície de 4087 Ha ordenades per la seva transformació urbana. El 95,65% de la superfície corresponia a plans parcials de vocació turística. Els termes municipals amb major superfície destinada a la urbanització turística eren Manacor (799 Ha), Calvià (735 Ha), Artà (631 Ha), Lluçmajor (284 Ha) i Capdepera (251 Ha). Per altra banda, els municipis amb major nombre de plans parcials eren: Calvià (13), Manacor (12), Lluçmajor (11), Felanitx (9) i Capdepera (8). Aquests plans parcials conformaven una autèntica constel·lació d'urbanitzacions que anaven des de la platja de sa Mesquida (Capdepera) fins a Cala Llombards (Santanyí). També es conformava un cinturó d'urbanitzacions turístiques des d'Illetes (Calvià) al Port d'Andratx. Així mateix, al terme de Lluçmajor es definien les urbanitzacions des de Cala Blava a Cap de Regana i les de Cala Pi i Vallgornera. Al Port de Sóller apareixen 4 plans parcials i entre Pollença i la Colònia de Sant

⁵²⁵ Esteban Fabra fou un dels promotors d'ASIMA i del polígon de Son Castelló (Palma). ASIMA es va constituir el 1964 i fou la primera associació empresarial constituïda a l'Estat.

⁵²⁶ Segons Buades (2004:164) Salvà Planas, que fou tinent de batle a l'Ajuntament de Palma, compartí negocis immobiliaris amb Juan Frau Thomàs, empresari que també fou tinent de batle a l'Ajuntament de Palma. Un d'aquests projectes és el de construir 1500 habitatges al barri de s'Indioteria (Palma).

Pere se'n comptabilitzaven 18. Crida l'atenció el fet que s'aprovaren urbanitzacions turístiques no costaneres com les de Valldemossa o Bunyola. A Menorca hom pot destacar els 8 plans parcials aprovats a Ciutadella que es concentraven al Cap de Banyos –vessant septentrional del Port de Ciutadella–, Santandria i Cala Morell al nord del terme. Es pot destacar el fet que la superfície aprovada per sacrificar-se a l'especulació turístico-immobiliària del terme de Manacor i de Calvià, pràcticament triplicava la de tota Menorca. Finalment, a l'illa d'Eivissa tan sols hi havia els plans de Sant Josep i Santa Eulària que ocupaven una extensió de 104 Ha.

Taula 150. Superfície dels Plans Parcials d'Ordenació aprovats per la Comissió Provincial d'Urbanisme fins el desembre de 1969 (Font: Alcover 1970b:134)			
	No turístics (Ha)	Turístics (Ha)	Total (Ha)
Alcúdia	0	114,75	114,75
Andratx	0	111,86	111,86
Artà	0	631,70	631,70
Bunyola	1,26	96,71	97,96
Calvià	0	735,98	735,98
Capdepera	0	251,89	251,89
Escorca	0	14,94	14,94
Felanitx	0	63,82	63,82
Lloseta	2,09	0,00	2,09
Llucmajor	23,69	260,93	284,62
Manacor	0	799,13	799,13
Marratxí	32,85	0,00	32,85
Muro	0	61,22	61,22
Pollença	0	150,87	150,87
Ses Salines	0	39,44	39,44
Sant Llorenç	0	15,16	15,16
Santa Margalida	0	50,00	50,00
Santanyí	0	106,24	106,24
Sóller	0	26,61	26,61
Son Servera	5,96	88,03	93,99
Valldemossa	31,78	0,00	31,78
Mallorca	97,62	3.619,27	3.716,89
Ciutadella	0	167,65	167,65
Maó	80,22	0,00	80,22
Es Mercadal	0	18,82	18,82
Menorca	80,22	186,47	266,69
Santa Eulària	0	20,98	20,98
Sant Josep	0	83,09	83,09
Eivissa	0	104,06	104,06
Balears	177,84	3.909,80	4.087,65

El 1966 es publicà a la revista *Cuadernos de Arquitectura* alguns articles que denunciaven la depredació de l'especulació turístico-immobiliària. Entre aquells cal destacar el de Bartomeu Barceló (1966) titulat "Mallorca: fantasía, realidad y sinrazón del turismo". Barceló (1966) assenyalava la importància que adquiria la dimensió residencial del turisme, molt lligada al negoci immobiliari. L'absència de plans generals era la coartada perfecte pels agents de la cadena de creació de valor turístico-immobiliari: empresaris, tècnics i autoritats del règim. Els projectes de construcció aprovats pel Col·legi d'Arquitectes passà de 1767 al 1960 a 3455 al 1967. Una part important d'aquells corresponien a apartaments. El 1964 se construïen uns 1474 apartaments que sumats als 4271 construïts fins aleshores donava la xifra de 5745 apartaments, que segons Barceló (1966) equivalien a unes 20 mil places turístiques. La dimensió del negoci turístic dins del sector de la construcció guanyà una enorme importància i al 1962 el 38,27% de la inversió en construcció es realitzava en hotels, el 23,6% en xalets i apartaments i el 33,01% en habitatges (Barceló, 1966). Barceló (1966) assenyalava el procés pel qual s'aixecaven molts de centres turístics *ex novo* sense cap tipus de planejament, en tot cas aquell arribava un cop edificada la zona. La velocitat que el negoci turístico-immobiliari imprimia no permetia perdre ni un segon. Tanmateix, les distàncies entre empresariat i autoritats franquistes eren molt curtes (Miró, 1978).

En aquells anys l'especulació del sòl fou extraordinària, com a mostra tenim el cas que Bartomeu Barceló (1966) cita sobre un terreny de Palma que es va vendre en tres ocasions al llarg d'una setmana, tot passant de 5000 pessetes/m² a 18000 pessetes/m². Així mateix, el virus de l'especulació es va començar a estendre des de les zones litorals a les de l'interior de l'illa (Barceló, 1966). En aquells moments varen aparèixer, en el conjunt de l'Estat, diversos treballs que denunciaven el fort procés especulatiu relacionat amb el negoci turístico-immobiliari, així com la forta degradació territorial que anava associada a dit negoci (Arespachoga, 1965; Gaviria, 1971; Cals, 1974; Gaviria et al., 1974). En el cas de les Balears un dels pocs treballs publicats en aquells moments fou el d'Oliver et al (1973) sobre l'urbanisme salvatge a Calvià i després el magnífic treball de Santiago Miró (1978) sobre la incidència de les polítiques urbanístiques, entre d'altres, i les estretes relacions entre els membres del búnker feixista i la classe político-empresarial del tardofranquisme.

Per tal de saltar-se els entrebancs que suposava la Llei del Sòl, des del ministeri de Fraga s'aprovà la citada **Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic Nacional** (1963). Fraga quan assumí el càrrec ministerial, el 1962, es marcà aquella llei com una de les seves primeres fites (Esteve i Fuentes, 2000). Aquesta llei fou aprovada al mateix Consell de Ministres en que s'aprovava el Primer Pla de Desenvolupament (Esteve i Fuentes, 2000)⁵²⁷. Aquí tenim una nova coincidència entre el projecte desenvolupista del franquisme amb l'impuls del règim a la industrialització turística. El preàmbul d'aquella llei era suficientment clar: "el gran increment de la corrent turística ha donat lloc a l'aparició de fenòmens de saturació i aclaparament en determinades zones i localitats del territori nacional més afavorides per l'afluència de visitants, plantejant problemes a resoldre amb urgència, mitjançant la deguda coordinació dels esforços necessaris a tal fi, consistents de manera principal en la prompta adequació del nostre equipament turístic receptor i de la programació i execució de les corresponents obres d'infraestructura [...] Existeixen, per altra banda, amples zones dotades per la naturalesa de suficients atractius per convertir-se en turístiques, però les seves possibilitats no estan suficientment desenvolupades per diverses raons, entre les que sobresurt, principalment, la de l'absència d'una política de foment que ordeni, estimuli, o supleixi la iniciativa privada d'una manera eficaç i faciliti la seva adequada explotació turística".

Figura 75. Cartell de Miquel Barceló de la campanya "Sa Canova contra Ravena".

Onofre Rullan (1987:287) ens ajuda a aclarir el que aquella llei realment feia era donar una "excessiva llibertat d'acció als agents controladors de les àrees amb consideració de CIT (Centre d'Interès Turístic)" i a més Rullan (2000:409) ens diu que va constituir "una altra forma d'aconseguir cobertura legal, sense necessitat de pla municipal previ, que va poder funcionar quan els mecanismes locals de planejament municipal no estaven el suficientment ajustats ni convenientment lubricats". Els CZIT (Centres i Zones d'Interès Turístic) podien aprovar-se directament pel Consell de Ministres i un cop designada la zona, els seus promotors gaudien de fabulosos beneficis: reducció de fins el 50% dels impostos de constitució i ampliació de societats, dels contractes d'adquisició dels terrenys, de les declaracions d'obra nova; règim fiscal d'amortització especial; bonificació del 90% en els aranzels duaners; preferència per l'obtenció de crèdits oficials; dret d'ús i gaudi dels béns de domini públic o de l'Estat. Però si les obres no s'han posat en marxa o no segueixen un ritme normal, els terrenys poden ser alienats forçosament (Esteve i Fuentes, 2000). Una qüestió rellevant és que el Ministeri d'Informació i Turisme s'atorgava –a més de les

competències de repressió i turisme– unes competències urbanístiques saltant-se el Ministeri de l'Habitatge que no tenia els expedients dels centres (Gaviria et al., 1974). Encara que la Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic obrien la porta a l'especulació turístico-immobiliària amb el recolzament directe del règim, Basilio Calderón (2001:23) exposa com les urbanitzacions lliures

⁵²⁷ Llei 197/1963, de 28 de desembre, sobre Centres i Zones d'Interès Turístic Nacional (BOE de 31 de desembre de 1963).

–menys rigoroses en quant a edificabilitat i qualitat de les infraestructures turístiques– foren les que assoliren el major dinamisme a l'Estat espanyol i moltes d'elles se localitzaren en la proximitat d'algun Centre d'Interès Turístic.

Fins a la mort del Dictador es varen declarar un total de 78 CZIT, essent Andalusia la que allotjà el major nombre amb un total de 26, seguida de Catalunya amb 8 i Balears amb 7 (Esteve i Fuentes, 2000). El primer dels CZIT de les Balears fou el de Cales de Mallorca, declarat el 1966, al terme municipal de Manacor (361,2 Ha), promogut per un conglomerat empresarial en el que es trobaven el Banco Exterior de España, el Banco Hispano Americano, Calas de Mallorca SA i Cala Antena SA. Aquesta CIT preveia la construcció d'habitatges, 12 mil places en apartaments i unes 8 mil places hoteleres (Ripoll, 1991). Els altres CZIT que es declararen a Mallorca foren: Las Gaviotas a Muro (1967), en una part de s'Albufera, que era promoguda per Técnica y Obras SA ocupava una superfície de 48,48 Ha que es destinaven a usos residencials, hotelers i bungalows; Bahía Nova (coneguda com sa Canova) a Artà (1974) de 316,5 Ha era promogut per Bahía Nova SA del grup Ravena; Son Xigala (o Son Singala segons els promotors) a Palma (1978) de 19,52 Ha; Mondragó (Santanyí). Aquestes zones corresponien a espais aïllats, desvinculats majoritàriament del sistema de transports i del teixit urbà. La intervenció del règim permetia posar en valor unes zones difícilment assimilables per la indústria turística-immobiliària. En el cas de Cales de Mallorca, la designació com a CIT està molt vinculada amb el fet que s'hi localitzà l'enorme complex de Tropicana. La de Las Gaviotas se trobava en una zona de s'Albufera que al 1988 entrà a formar part del Parc Natural de s'Albufera i el mateix ocorr amb Modragó que fou declarat Parc Natural al 1992. Un cas particular és el de Son Xigala que es localitza a una zona d'interior, just al peu de la Serra de Tramuntana i al costat de la luxosa urbanització de Son Vida (Ripoll, 1991).

A Menorca s'hi afegeixen tres CIT a Mercadal: Cala Tirant (1969) de 106,47 Ha promoguda per Carlos Salord Albertí que havia estat el delegat del Govern a Menorca a finals dels 1950 i principis dels 1960; Son Parc (1972) de 66,24 Ha era promoguda per Son Parc de Menorca SA; Playas de Fornells (1973) de 66,2 Ha d'extensió promoguda per Hispaterra Menorquina SA. Finalment, Cala Turqueta (1975) de 110,3 Ha a Ciutadella i promoguda per Cala Turqueta SA (Ripoll, 1991). Tots els CIT de Mallorca i Menorca presentaven una clara vocació turística-residencial ja que destinaven la major part de la superfície a habitatges unifamiliars i a apartaments (Ripoll, 1991). Cal tenir present que el mateix Fraga tenia interessos turístico-empresarials a l'illa de Menorca i que per tant no és d'estranyar l'elevat nombre de CZIT (Miró, 1978).

Encara que no hi ha informació completa i fiable sobre l'impacte del capital internacional sobre la inversió immobiliària en aquells moments, tot sembla indicar que va ser rellevant. La citada Llei Strauss, que atorgava privilegis fiscals als capitals alemanys que s'invertissin en països en vies de desenvolupament, entre d'ells l'Estat espanyol, va esperar les inversions estrangeres en immobles. Segons Joan Cals (1974:183), d'acord amb la balança de pagaments espanyola, "les inversions immobiliàries experimentaren [pel conjunt de l'Estat] una fortíssima acceleració a partir de 1967". Mario Gaviria et al. (1974:292) defineixen el període 1968-1971 com "l'etapa de la invasió alemanya, com a conseqüència del Decret que considera la compra de terrenys i apartaments a Espanya com ajuda als països subdesenvolupats, per la qual cosa l'alemany que inverteix a Espanya està exempt de pagar impostos i ho pot declarar durant dotze anys com a pèrdues (Impost sobre la Renda)". Els capitals estrangers que penetraren al territori espanyol estaven formats també per fons d'inversió immobiliària, alimentats per la citada llei en el cas alemany, o per les condicions financeres de la City de Londres i els paradisos fiscals britànics, que captaven els capitals dels residents dels països centrals i els redirigien cap a la dictadura turística de la perifèria europea. Aguiló i Verger (1981:23) citen el cas del grup alemany RAVENA que "promou quasi al mateix temps més de tres urbanitzacions ubicades en distints emplaçaments". Una d'aquelles promocions fou la de sa Canova d'Artà que va constituir una de les principals campanyes ecologistes dels anys 1980.

Cals (1974:183) ens diu, pel conjunt de l'Estat, que "s'han anat creant així grans urbanitzacions i complexos d'apartaments totalment controlats des de l'exterior [...] bona part de la despesa que li suposen les vacances al turista ja no surt del país d'origen [...] és freqüent que l'objecte de la inversió sigui la venda dels habitatges i no la seva explotació". El número 40 de la revista alemanya *Stern* dedicà un reportatge a la "mina" turística-immobiliària espanyola que es titulava: "Cap Espanya per fer-se ric" (Gaviria et al. 1974:281). En el treball coordinat

per Mario Gaviria (1974) es pot veure com la regió espanyola que al 1968, comptava amb la major superfície catalogada en la categoria "amb especulació actual" era l'arxipèlag balear amb unes 3000 hectàrees.

Farré-Escofet et al (1977:264) apunten dades rellevants sobre Menorca que també participà del festí de l'especulació turístic-immobiliària en la que participaven en primer lloc capitals forans, als que s'hi afegiren al cap de poc temps els capitals locals. A Menorca, entre el 1970 i el 1973, el capital especulatiu adreçat a les operacions turístic-immobiliàries fou d'uns 314 milions de pessetes (10% estranger, 40% peninsular i 50% menorquí)⁵²⁸. Hom pot destacar el fet que les estimacions de les entrades de capitals estrangers a les Balears s'estimaren pel 1970 en uns 2945 milions de pessetes, el 47,75% corresponia a les inversions estrangeres en immobles i el 39,12% a crèdits comercials i préstecs a empreses. L'any 1975 aquella xifra quasi es va triplicar tot assolint els 6046 milions de pessetes que es distribuïen de la següent manera: un 45,35% en concepte de crèdits comercials i préstecs a les empreses, un 44,74% en inversió estrangera en immobles i un 9,9% en inversió estrangera directa. Les entrades de capital estranger a les Balears representaven prop del 3% del conjunt de l'Estat, però en aquest cas la particularitat és que bona part d'aquells capitals anaven adreçats a alimentar la maquinària turístic-immobiliària (Payno 1985:138-139). Així mateix, els allaus de capitals que se dipositaven sobre el territori, tot configurant les urbanitzacions turístiques, generà forts desequilibris que obligaren a les autoritats franquistes a aprovar el Decret 3787/1970, de 19 de desembre, sobre requisits mínims d'infraestructura en els allotjaments turístics.

Des de la promulgació de la Llei del Sòl de 1956 fins el 1973, quan s'aprova el PPOB (Pla Provincial d'Ordenació de Balears), s'havien sancionat uns pocs Plans Generals d'Ordenació Urbana (PGOU) que en moltes ocasions responien a les expectatives dels agents especuladors. Aquests eren, molt sovint, els encarregats d'elaborar els plans (Rullan, 1999; Rullan, 2007). Tal com s'ha dit, el procés de transformació urbana es duia a terme de la mà dels plans parcials que afectaven a zones concretes que se destinaven a l'especulació turístic-immobiliària. Entre els PGOU aprovats cal destacar els de Palma (1963) i el d'Eivissa (1972), encara que també s'havien aprovats PGOU d'importants municipis mallorquins com són Alcúdia (1969), Capdepera (1962), Lluçmajor (1965) o Calvià (1970) (Aguiló i Verger, 1971). Un dels pocs treballs crítics de l'època sobre l'urbansime a la carta del tardofranquisme fou el d'Oliver et al. (1973) que analitzava la situació sociourbanística de Calvià i les repercussions previsibles que es desprendrien de l'aplicació d'aquell pla. El nou pla aprovat permetria construir 13200 noves places hoteleres (24,2 Ha), 4400 apartaments (17,8 Ha), 1225 places en habitatges (2,04 Ha) i 175 xalets. A més el pla contemplava el que els autors definien com a bonificacions als hotels ja existents ja que establia la possibilitat d'incrementar l'edificació existent en un 40%. Els autors, en plena dictadura, conclouen que aquell pla el que feia era legalitzar el creixement urbano-turístic incontrolat (Oliver et al., 1973). Als PGOU que afectaven la totalitat del terme municipal s'hi afegien els de Lloseta (1961), Puigpunyent (1962) i Felanitx (1969). I, a més, hi havia cinc PGOU que no afectaven a la totalitat del terme municipal a Pollença (1956), Sóller (1957), Valldemossa (1961), Son Servera (1964) i Sant Llorenç (1967) (Aguiló i Verger, 1981).

⁵²⁸ Farré-Escofet et al. (1977:291-292) a partir de dades de la Cambra de la Propietat Urbana de Menorca calculen el preu del metre quadrat dels solars turístics de l'illa al 1975 que oscil·len entre les 300 i 2000 pessetes/m². Una xifra que multiplicava entre 3 i 20 vegades el seu valor de 1965.

Figura 76. Mapa del PGOU de Palma de Mallorca de Ribas Piera, 1973.

El **PGOU de Palma**, elaborat per tècnics municipals, fou aprovat el 1963 quan l'ajuntament estava presidit pel militar Mximo Alomar Josa. El PGOU de Palma s'ajustava als criteris autoritaris i desenvolupistes del moment, tot ensorrant el planejament realitzat per Alomar. Segons Palau (1982:135) les principals característiques del pla, redactat pels tècnics municipals, eren "l'abstenció del perímetre d'actuació en taca d'oli i dóna lloc al naixement dels barris perifèrics". Aquell pla permeté l'expansió de l'espai urbà cap a l'extraradi, tot donant lloc a barris perifèrics amb greus deficiències estructurals. Els barris perifèrics es perllongaren fins les zones turístiques de la

platja de Palma, Cas Català i Cala Major (Seguí-Aznar, 2001)⁵²⁹. En el cas de la platja de Palma, Cabellos (2009) mantén que el PGOU de 1963 en comptes de resoldre la situació urbanística, l'empitjorà ja que els nuclis de Can Pastilla i s'Arenal passaren a tenir la consideració de casc urbà.

Pel conjunt de Palma, segons González (2006:173) "els objectius especulatiu permeteren augmentar les altures dels edificis, fins assolir densitats de 1814 hab/Ha, en determinats sectors de l'eixample". El consistori feixista palmesà no només posava a les mans dels especuladors unes oportunitats excellents de negoci mitjançant l'increment de sl urbà i de les potencialitats edificatòries, sinó que a més duia a terme la supressió, privatització i urbanització de zones verdes previstes al Pla Alomar com per exemple la del torrent de Sant Magí convertida en l'Hotel Meli i en el Mallorca Tennis Club, s'Aigo Dolça en l'Hotel Palas Atenea, o per les installacions militars des Fortí (Palau, 1982; Seguí-Aznar, 2001; González, 2006). Tal com exposa González (2006), la fortuna va fer que la destrucció de bona part del patrimoni urbà prevista va poder ser evitada, mitjançant la catalogació de Conjunt Històric-Artístic al 1965. En aquells moments, entre el 1965 i el 1967, es va dur a terme la construcció d'un megaprojecte turístic, com és el cas del Pueblo Español, dissenyat per l'arquitecte Fernando Chueca Goitia. La societat promotora, Conextur SA (Constructora y Explotadora Turística SA), sollicit el suport del Foment del Turisme de Mallorca per a que aquest recolzs a l'empresa per tal que el megaprojecte aconseguís la declaració d'interès turístic (Vives, 2005). Un fet a destacar és que el consell d'administració de Conextur SA estava presidit per Pere Salas (Urlaubsreisen, 11/10/2009), el conegut empresari i polític mallorquí que havia estat el president de la Diputació Provincial entre el 1948 i 1955 (Capellà, 1975).

Cap a la segona meitat dels anys 1960, el consistori palmesà va iniciar la revisió del seu PGOU. L'equip encapçalat per Manuel Ribas Piera, catedràtic d'Urbanística de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, fou l'encarregat de redactar el nou PGOU de Palma. Ribas Piera entreg el PGOU el 1970, però el consistori, presidit per Rafael de la Rosa, no l'aprovà fins el 1973. En aquells anys proliferaren obres illegals, a ms de les legals amb llicències concedides irregularment. Entre el moment en que s'entreg el pla i el que fou aprovat, se realitzaren una sèrie de modificacions que alteraven sensiblement el pla: augment de densitats, classificació de noves extensions de sòl i, sobretot, la concessió "maratoniana" de llicències acollides al pla de 1963 (Rullan, 1987). D'acord amb Miró (1978:30) "després de gastar-se milions amb el Pla, la Corporació concedeix una pròrroga de les llicències amb la qual cosa provocà un boom de projectes. **Quan s'escrigui la història d'aquests anys, l'Ajuntament tendr motius per sentir-se avergonyit**"⁵³⁰. Ribas Piera reneg públicament del PGOU de Palma que porta la seva signatura (Rullan 1987:295). El pla, amb una concepció policèntrica, preveia integrar els barris perifèrics mitjançant 10 SAP (Sectors d'Actuació Preferent) en les que s'havien d'augmentar les dotacions d'infraestructures i equipaments; revitalitzar l'eixample mitjançant la

⁵²⁹ Una de les zones que es degrad notablement fou la de Cala Major. Per exemple, la construcció dels edificis Pullman a finals dels anys 1960 en són una bona mostra. Santiago Miró (1978:31) ens diu que "un funcionari municipal va trobar, entre papers, un expedient per infracció urbanística que s'havia arraconat. Se tractava de la denegació d'una llicència per l'addició de tres plantes en un edifici de ms de deu, el Pullman II, III i IV. L'edifici s'havia construït feia nou anys i ningú, a l'Ajuntament, havia mogut un dit".

⁵³⁰ Les negretes són nostres i volen subratllar també el fet que la història d'aquells anys encara no ha estat escrita.

reducció de les altures dels edificis que redundaria en la disminució de la densitat i l'augment de la qualitat urbana; potenciar Eixos de Terciarització Fonamentada (ETF); realitzar tota una sèrie d'actuacions a les protuberàncies urbanístico-turístiques del litoral (p.ex. eixample turístico-residencial de la Platja de Palma) (Rullan, 1987; Seguí-Aznar, 2001; González, 2006).

Un aspecte a destacar és la vinculació del planejament amb la potenciació del transport motoritzat privat. Així, el PGOU a més d'introduir noves artèries, adoptà totalment la xarxa arterial projectada el 1966 i que seria la que conduiria en bona mesura l'expansió urbana (Llauger, 1992; González, 2006). Les deficiències estructurals no foren resoltes amb el Pla Ribas Piera i el 1977 l'ajuntament va confeccionar un Pla Econòmic d'Urgència per a les Barriades. Aquest pla estimava que les deficiències sumaven uns 2700 milions de pessetes, però tan sols aportava 75 milions de pessetes. Aquest pla fou denunciat per la Coordinadora d'Urbanisme de les Associacions de Veïns ja que segons ella, els habitants de les barriades ja havien pagat el cost de les infraestructures i apuntaven al fet que els constructors-especuladors s'havien quedat els diners sense fer les obres o realitzant-les deficientment. Paulino Buchens, batle de Palma, va haver d'aguantar en un ple a nombrosos veïns que portaven ferratines en les que es llegia "Por un control democrático del Ayuntamiento" (Miró 1978:40).

Mentrestant, els constructors pretenien dur a terme dos grans projectes a la ciutat: un aparcament en superfície al Parc de la Mar i el Palau Municipal d'Esports. En els dos casos s'entrellaçaven els interessos político-empresarials. El primer fou objecte d'una potent campanya social en contra que aconseguí desbaratar finalment els propòsits de Parkmar SA – formada per Torres Llodrà, Parietti Lliteras, Coll Carreras, Oliver Mayol–; mentre que el segon, que havia esta promogut per Gabriel Tous i construït per Huarte SA, empresa que feu moltes obres públiques, acabà inaugurant-se al 1976 i costà uns 352 milions de pessetes (Miró, 1978). Mentre l'Ajuntament era denunciat pel malbaratament de diners públics en les obres faraòniques del palau esportiu, les barriades populars de la ciutat, com per exemple sa Calatrava, es Jonquet o el puig de Sant Pere se degradaren paulatinament "per culpa de l'oblit de l'Ajuntament" (Miró 1978:37). Per exemple, segons un estudi del Col·legi d'Arquitectes, a l'any 1974, el 13,95% dels habitants del puig de Sant Pere vivien de lloguer en habitatges en mal estat, però la major part dels propietaris s'oposaven a fer cap reforma. Gabriel Munar Martorell, propietari de cases ruïnoses de la zona i president de la immobiliària Vich-Pons, fou multat per l'abandonament de les cases, però la multa no fou decretada pel batle i per tant no la va haver de pagar. Entre les illetes en estat ruïnós –carrer Sant Pere i Pólvora– i la zona del baluard de Sant Pere se despertaven els interessos especulatiu. La nit del 15 de juliol de 1975, les cases dels números 19 i 27 s'esfondraren, resultant-ne morts un nin i la seva mare. El batle franquista de la Rosa va dir que si havia passat la "tragèdia del Puig" era per mor que s'havia fet cas als arquitectes, en comptes del criteri de l'Ajuntament que volia declarar tota la zona en estat ruïnós (Miró, 1978). No obstant això, Miró (1978) destapa els interessos especulatiu i les intencions de desplaçar als habitants de la zona com els principals motivadors de la tragèdia, el que podria ser un clar intent gentrificador.

Mentre que els interessos especulatiu se centraven en les barriades del casc històric, que era abandonat per part de les classes propietàries, tot esperant la fugida dels llogaters⁵³¹, se dissenyava la barriada del polígon de Llevant. L'Institut per a la Promoció Pública de l'Habitatge expropià unes 74,02 Ha d'horts que es situaven a la banda sud-oriental de Ciutat, entre la Soledat i la franja marítima. El 1972 s'aprovà el Pla Parcial del Polígon de Llevant, elaborat per l'arquitecte Agustí Bru Zaragoza (Dolç, 1993). Aquella nova barriada havia d'allotjar bona part dels treballadors que havien arribat massivament de la península i que s'havien incorporat als sectors de la construcció i turístic. Molts dels quals s'havien ubicat primerament a les barriades degradades de la ciutat, com per exemple el puig de Sant Pere. L'empresari de la construcció, Jaume Gibert, a l'entrevista mantinguda amb Llorenç Capellà (1975:183) sostenia que la zona de Palma per construir més al futur era, precisament, la del polígon de Llevant. Aquell polígon d'habitatges monofuncional, delimitat socialment i abandonat posteriorment per les institucions, se convertiria al cap de poc temps, ajudat per la crisi dels 1970, en una de les zones més conflictives de Palma. Cap a mitjans dels 1970, un altre projecte a destacar fou el Parque de los Almendros a Son Rapinya (Palma), promogut pel príncep Zourab Tchokotua, el promotor

⁵³¹ Ramón Betrán Abadia (2002) interpreta que les polítiques de l'habitatge franquista, en comptes de protegir als llogaters, ja que el marc normatiu de l'habitatge era molt rígid, el que feien era esperar l'habitatge en propietat, convertint-se el sector de la construcció en una de les principals indústries del règim.

immobiliari Joan Oliver Mateu⁵³² i Tomás Forteza de Olives, amb les societats Alconsa i Inmobiliaria Constructora Mallorca SA. Aquesta urbanització que havia d'allotjar a més de 400 famílies en 36 blocs de protecció oficial desencadenà un dels escàndols més importants de finals dels 1970. Els 426 veïns interposaren una querella criminal contra Oliver Mateu i Tchokotua per estafa. El príncep georgià quedà en llibertat després de dipositar una fiança de 3 milions de pessetes a l'abril de 1978. A partir de llavors inicià un llarg plet en contra dels promotors i els tècnics, entre d'ells Agustí Bru Zaragoza, fins que el 2007 s'arribà a un acord extrajudicial (La Vanguardia, 5/04/1978; La Vanguardia, 6/04/1978; La Vanguardia, 11/04/1978; Núñez, 5/04/1978; Pericas, 13/01/1997; Armendáriz i Mestre, 4/04/2007). A més, cap a finals dels 1960 es va crear un dels principals guetos de Palma, Son Banya. La població gitana que vivia en xaboles a Can Pere Antoni (es Molinar)⁵³³ –prop de 100 famílies– fou, paulatinament, desplaçada al poblat de Son Banya a "albergs provisionals". Una provisionalitat que es va allargar fins avui en dia (Hidalgo, 23/05/1976; Serra, 1980; Escanellas, 22/06/2003; Fullana, 2009).

El cas del **PGOU d'Eivissa** també presentà nítidament les formes autoritàries i especulatives de l'època. Després del fugaç pas d'Abel Matutes per la batlia de l'ajuntament eivissenc (1970-1971), s'aprovà el PGOU d'Eivissa al 1972. En aquells moments, l'especulació urbanística havia degradat i transformat bona part del terme. Aquell pla posava a l'abast dels especuladors unes potencialitats desorbitades: "permetia saltar de les 100 Ha de la ciutat del segle XIX i els seus eixamples del XX, a les 618 (151 de sòl urbà i 467 de reserva urbana). Un creixement en superfície que permetia edificació per unes 156000 places turístiques i residencials" (Rullan 2006:224). En el PGOU de 1972 es recomanava que urgentment, en el termini de sis mesos, s'aprovàs un Pla Parcial de Reforma Interior. Aquell pla no se començà a elaborar fins al cap de dos anys. Santiago Miró (1978:174) ens diu que a la Memòria del Pla de Reforma Interior d'Eivissa de l'equip redactor advertia que "comença la densificació, la congestió i degradació dels cascs urbans i, mentrestant, els especuladors endarrereixen per tots els mitjans l'encàrrec, tramitació i aprovació dels Plans Generals, influint en l'equip redactor que ha rebut el treball i en la Corporació Municipal que l'encarregà". El batle d'Eivissa, Tur de Montis va intercedir en la redacció del pla ja que l'equip redactor del pla preveia la zonificació escolar en uns terrenys de la propietat de Tur de Montis. El mateix batle tenia terrenys a mitges amb Matutes a la zona de ses Figueretes. Regidors de l'Ajuntament d'Eivissa estaven relacionats amb Abel Matutes Juan, Abel Matutes Tur i Mariano Llobet (ex-secretari de l'Ajuntament d'Eivissa) en una de les majors empreses de construcció d'Eivissa, FISA (Miró, 1978). Encara en plena dictadura, al juliol de 1975, el regidor de l'Ajuntament, Josep Bonet Ribas, presentà una moció en la que denuncià irregularitats urbanístiques, en concret el fet que dos dels tres integrants de la Comissió Municipal Permanent tenien interessos especulatius en parcel·les incloses dins del Pla de Reforma Interior (Miró, 1978). L'equip redactor del pla, encapçalat per Raimon Torres, exercí una acció legal contra l'Ajuntament d'Eivissa per rebutjar el Pla (Verd, 24/09/1975) i la Comissió Provincial d'Urbanisme obligà al consistori a la redacció i aprovació del pla. Finalment, el pla no es va arribar a aprovar (Miró, 1978)⁵³⁴.

A principis de 1970 es va publicar la memòria del **Pla Provincial d'Ordenació de les Balears** (PPOB) i al 1973 fou aprovat definitivament. Aquell pla franquista, elaborat d'acord amb el que establia la Llei del Sòl de 1956, "venia a desbloquejar les aspiracions de desenvolupament per aquelles situacions que, be per falta de pla municipal o per falta de declaració d'ITN [Interès Turístic Nacional], no podien "créixer". Així el PPOB tenia un caràcter subsidiari tant per situacions urbanes o de desenvolupament urbà com pel sòl rústic on s'establien les primeres mesures, encara molt tènues de protecció" (Rullan 1999:410-411). Segons Rullan (1987:292) mitjançant el PPOB "la costa de les illes és planificada com un enorme continu urbà, d'acord amb el context de l'època ultradesenvolupista en què fou redactat. D'aquesta manera, incidirà encara més en el model territorial fonamentat e l'economia turística [...] Creim que devem a la crisi del 73 el favor que no s'hagin complert les previsions

⁵³² Joan Oliver Mateu fou un dels principals promotors immobiliaris i constructors mallorquins dels anys del desenvolupisme. El 1972 s'integrà com a vocal dins del Foment del Turisme de Mallorca (Vives, 2005).

⁵³³ L'altre poblat gitano es situava a l'Amanecer (Serra, 1980).

⁵³⁴ Santiago Miró (1978) cartografia una realitat urbanística del tardofranquisme i postfranquisme infectada de corrupció político-empresarial. Malgrat les estretes relacions entre els membres de les oligarquies empresarials i el "búnker", proliferaven les il·legalitats. Un dels altres casos que exposa a l'illa d'Eivissa és el del complex residencial Penta Club promogut per una multinacional (Stella Maris) i recolzada pel Banc Hipotecari (Miró 1978:196).

del PPB". Entre d'altres, el PPOB introduí una nova classificació del sòl, sòl excedent, que permetia la transformació i especulació del sòl rústic i també introduí un retall substancial en la protecció de la Serra de Tramuntana, tot deixant fora de la protecció l'illot de sa Dragonera. La Serra de Tramuntana, incloent sa Dragonera, havia estat declarada a l'any anterior com a Paratge Pintoresc⁵³⁵. Sa Dragonera que havia quedat al marge de la protecció paisatgística, incorporà una àrea d'especulació urbanística. El 1974, la constructora catalana PAMESA (Patrimonial Mediterrànea SA)⁵³⁶ la comprà a Joan Flexas Pujol, conegut com Joan de s'Almudaina, i que fou el contrabandista andritxol soci de Joan March (Garcia, 2008; Ferrer, 2008a).

Després de l'aprovació del PPOB al 1973, i en plena crisi del capitalisme regulat i en plena dictadura, es varen promulgar noves normes urbanístiques i al maig de 1975 es duia a terme la reforma la llei del sòl⁵³⁷. Entre el 1973 i finals de la dècada s'aprovaren tota una sèrie de planejaments entre els que es poden destacar els PGOUs de Muro (1973), Banyalbufar (1974), Campos (1975), Marratxí (1975), Porreres (1975), Andratx (1976) a Mallorca; Ferreries (1973), Alaior (1976), es Castell (1977) i Maó (1978) a Menorca. També s'havien aprovat les normes subsidiàries d'Esporles, ses Salines i Sant Lluís (Aguiló i Verger, 1982). En el cas de **Menorca**, les dues ciutats experimentaren el mateix procés que la resta de ciutats de l'arxipèlag, que es caracteritzà pel buidament del casc històric de Maó que era ocupat per usos terciaris i per la proliferació de polígons d'habitatges a l'extraradi de la ciutat i el PGOU del 1975, redactat per Mateu Seguí, tan sols venia a donar cobertura legal al procés (Domènech et al., 1983; Gomila, 1998; Murray, 2006). A Ciutadella fou on la industrialització turística transformà més intensament el territori. El PGOU de 1974 elaborat per Xavier Surinyach, també es limità a donar cobertura legal al procés que no afectà tan negativament al centre històric ja que a diferència del maonès, el de Ciutadella havia estat protegit amb la declaració de Conjunt Històric-Artístic al 1964 (Gomila, 1998; Murray, 2006).

Generalment se sol qualificar el temps de la dictadura com una de caos urbanístic i de manca de planejament. No obstant, si hom observa la taula 151, en la que es recull la superfície ocupada per les **urbanitzacions turístiques** (taula 152), s'adona que aquelles presenten una extensió d'unes 9949 Ha. Curiosament, la superfície que les elits franquistes reunides a l'Assemblea Provincial de Turisme de 1963 proposaven sacrificar a l'especulació urbano-turística sumava unes 9350 Ha. És a dir, s'havien equivocat en unes 600 Ha. Aguiló i Verger (1982:32) apuntaven el fet que el grau mitjà de consolidació de les urbanitzacions turístiques de les Balears era del 40%, amb la qual cosa restaven 5969,8 Ha pendents per a la seva transformació. Pel cas de Mallorca, cal destacar la tesi doctoral d'Albert Quintana Peñuela (1979) sobre el sistema urbà de Mallorca i que analitzava la Mallorca mutant del turisme de masses dels anys 1970. Quintana Peñuela (1979) calculà que la superfície urbanitzada de Mallorca al 1973 era de 21899 Ha, el que implicava el 6,01% de la superfície insular i conclouia que "la urbanització se mostra totalitzadora, englobant el conjunt de l'illa, a la que la capital dona sentit" i identificà l'illa com espai d'oci (Quintana Peñuela 1979:114). Per altra banda, cal destacar el fet que la posterior lluita ecologista, una vegada desaparegut físicament el dictador a finals de 1975 i iniciat el nomenat període democràtic al 1977, se centrà en intentar aturar l'especulació urbanística i degradació de molts d'aquells espais sacrificats per part de l'urbanisme feixista (Rayó, 2004; Rullan, 2007).

Taula 151. Superfície de les urbanitzacions turístiques definitivament aprovades en entrar en vigor la Llei del Sòl de 1975 (Font: Aguiló i Verger 1982:32).	
	Ha
Mallorca	6.685,70
Menorca	2.096,46

⁵³⁵ Decret 984/1972, de 24 de març pel que se declara Paratge Pintoresc la Costa Nord-oest de Mallorca (BOE 94, 19/4/1972).

⁵³⁶ PAMESA era propietat de MEDIAPOL que a la seva vegada ho era de la Banca Mas Sardà. Aquesta passà a mans del Banco de Bilbao el 1985.

⁵³⁷ Aquesta llei pretenia incrementar els deures dels propietaris del sòl; introduïa noves categories de classificació del sòl (sòl urbà; sòl no urbanitzable; sòl urbanitzable programat i sòl urbanitzable no programat); establia les figures dels Plans Directors Territorials de Coordinació; fixava estàndards mínims de serveis i equipaments; etc. Cal destacar que "no se contemplen les urbanitzacions turístiques ni se deroga la Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic Nacional" (Aguiló i Verger 1982:29).

Eivissa i Formentera	1.167,52
Balears	9.949,68

Taula 152. Plans Generals Sectorials a les Balears 1956-1975 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló i Verger, 1982).		
Mallorca		
Municipi	Zona	Any
Alcúdia-Muro	Sant Martí i Platja d'Alcúdia	1964
Andratx	Biniorella	1959
	Puerto Andraitx	1960
	San Telm	1962
	Puig de Ses Egos	1963
	La Mola	1963
Artà	Colònia de Sant Pere	1963
	Betlem	1964
	Sa Canova	1966
	Son Massip	1966
	Colònia de Sant Pere	1973
	Sa Canova	1973
Bunyola	Es Garrigó	1964
	Sa Font Seca	1968
Calvià	Portals Vells	1962
	Cala Figuera	1962
	Es Castellot	1962
	Son Caliu	1962
	Palma Sol	1965
	Vorammar	1965
	Bendinat	1967
Capdepera	Canyamel	1960
	Cala Provençals	1965
	Cala Sa Font	1971
	Na Taconera	1975
Escorca	Cala Tuent	1968
	Es Verger	1971
	Ses Rotgetes	1971
Felanitx	Porto Colom (Cala Marçal)	1961
	Cala Murada	1961
	Sa Punta	1963
	Es Penyal - Cala Serena	1966
	Cala Ferrera	1967
	Cala Murada	1969
Llucmajor	Son Verí	1958
	Bellavista	1958
	S'Arenal	1968
Manacor	Porto Cristo	1964
	Cala Anguila, Cala Mandia i Cala Estany	1970
	Cala Moreia	1970
	Cala Magrana	1971
	Es Domingos	1973
Marratxí	Sa Tanca	1965
	Can Farineta	1965
	Cas Capità	1966
	Es Figueral	1968

Pollença	Sa Font	1962
	Es Vilà	1963
	Cala Carbó	1963
	Badia de Pollença	1964
	Los Encinares	1971
	Sa Font	1971
Puigpunyent	Galilea	1965
Sant Llorenç	Cala Millor	1965
	Son Sureta	1967
Santa Margalida	Son Bauló	1972
Santanyí	Cala Gran - Punta Grossa	1959
	Cala d'Or	1968
	Cala Barca Trencada	1971
Ses Salines	El Coto	1956
Sóller	Puerto Sóller	1959
	Torre Picada	1962
Son Servera	Costa de los Pinos	1961
	Ca s'Hereu	1971
Valldemossa	Son Ferrandell	1973
Menorca		
Municipi	Zona	Any
Alaior	Son Vitamina	1971
Ciutadella	Cala Blanca	1965
	Cala Morell	1967
	Torre del Ram	1967
	Cap d'Artruix	1969
Maó	Cala Llonga	1968
	Benixicar Vell	1974
Mercadal	Santo Tomàs	1965
	Port d'Addaia	1967
	Punta Grossa	1969
	Arenal d'en Castell (occidental)	1970
	Arenal d'en Castell (oriental)	1971
	Binimel·la	1971
Eivissa i Formentera		
Municipi	Zona	Any
Santa Eulària	S'Argamassa	1964
	Roca Llisa	1972
	Cala Llenya	1973
	Cala Boix	1974
Sant Josep	Sa Caixota-Vista Alegre	1964
	Cala Molí	1969
	Cala Vadella	1973

A la taula 153 es pot veure l'evolució del parc d'habitatges de les Balears entre els anys 1960 i 1970. Podem destacar el fet que en una diferència de 10 anys el cens d'habitatges de 1970 comptabilitzava 67629 habitatges més. És a dir, la construcció d'habitatges s'havia incrementat en un 46,35% i al 1970 se comptabilitzaven uns 213522 habitatges. Una qüestió que val la pena assenyalar és que mentre els habitatges principals s'havien incrementat en un 78,18%, els habitatges no principals –fonamentalment segones residències– ho havien fet en un 330,67%. Així doncs, podem veure com a principis dels anys 1970 es detecta la proliferació de les segones residències que passen a representar el 28,57% del parc d'habitatges, mentre que al 1960 la gran majoria dels habitatges eren principals.

Aquest fet fou apuntat per Jean Bisson (1977) qui assenyalà els processos d'especulació urbanística, l'augment de la construcció de segones residències i els seus efectes en l'agricultura i el camp de les illes. Així mateix, Bisson detectà la presència de residents estrangers a les illes, tot destacant el terme de Calvià, Pollença, Sóller, Deià, el Terreno a Palma, la urbanització de Cala Murada a Mallorca; Cala'n Porter a Alaior; etc.

Si ho analitzam per illes, es pot veure com Mallorca incrementa el seu parc d'habitatges en un 43,98% i al 1970 es comptabilitzen uns 177533 habitatges, dels quals un 28,58% eren habitatges no principals. Si hom mira els municipis on els increments han estat majors, apareixen clarament els símptomes del desenvolupisme turístic-franquista. Així tenim que Calvià experimentà un increment del 137,16% fins assolir uns 3510 habitatges al 1970; Alcúdia un 76,13% amb 2295 habitatges; Palma un 72,79% amb 80014 habitatges; Manacor un 57,64% amb 11848 habitatges; Son Servera un 46,68% amb 1458 habitatges; Santa Margalida un 41,46% amb 2245 habitatges; o Capdepera un 41,17% amb 1958 habitatges. Es tracta dels municipis allà on la indústria turística es va desplegar amb més intensitat i la construcció d'habitatges cobria una doble dimensió: allotjament residencial per a les classes treballadores, producte turístic ja fos com a segona residència o en lloguer, molt sovint il·legal. Els termes municipals amb el major nombre d'habitatges al 1970 coincideixen majoritàriament amb els que eren els principals nuclis urbans de l'illa al 1960: Palma, Manacor, Lluçmajor, Felanitx, Inca, Sóller, sa Pobla i Pollença. No obstant, cal destacar el fet que entre els municipis amb major nombre d'habitatges apareixen alguns com Calvià que associat a la forta transformació turística incrementà notablement el seu parc d'habitatges, o Marratxí que per la seva proximitat a Palma també experimenta un increment destacable. A Menorca el parc d'habitatges s'incrementa en un 46,91% entre el 1960 i el 1970, fins assolir els 17991. A Menorca el 24,9% dels habitatges del 1970 eren no principals, per tant es pot veure com hi ha una important part del parc destinat a interessos turístics i/o especulatius. La major part del parc d'habitatges es localitzava a Maó i Ciutadella que al 1970 comptaven amb 6187 habitatges i 4644 habitatges respectivament. No obstant, si hom mira els municipis on el parc d'habitatges s'incrementà amb més intensitat pot veure com són els municipis turístics on aquest és superior: Sant Lluís amb un increment del 117,67%; es Castell un 61,3% i Ciutadella un 51,27%. A l'illa d'Eivissa és on l'expansió del parc d'habitatges, d'acord amb els censos, va experimentar l'expansió més elevada, tot passant de 9527 habitatges al 1960 a uns 16959 habitatges al 1970. I també trobam la major proporció d'habitatges no principals amb un 32,84% del total al 1970, quan 10 anys enrere tan sols un 9,08% del parc d'habitatges no eren principals. Pel que fa als termes municipals amb major increment del parc, podem destacar com Vila d'Eivissa més que duplicà el seu parc fins assolir uns 6545 habitatges, mentre que els altres dos municipis que experimentaren els majors increments foren Sant Antoni amb un 82,82% i Sant Josep amb un 66,42%.

En el llibre d'entrevistes realitzades a empresaris mallorquins de Llorenç Capellà (1975) hi ha el testimoni d'un jove empresari de la construcció, Jaume Gibert. Gibert, constructor i aparellador formava part a mitjans dels 1970 dels consells d'administració de les societats EDIBA, GISAM, Gomila, FECOMSA, IRIS i CRISAL. Segons Gibert els beneficis en la construcció eren de prop del 70%, i per a la construcció tan sols es dedicava un 10% del seu valor de venda ja que, d'acord amb Gibert, "qualsevol administrador o instal·lador ens donava facilitats a pagar. Fins i tot els pagàvem amb vivendes [sic], si no ens convenia amollar doblers...En fi, depenien de nosaltres i no posaven emperons a les condicions de pagament" (Capellà 1975:176). Fent balanç dels anys del primer boom Gibert sostenia que "hi hem guanyat massa, amb la venda de pisos, nosaltres. Tant hi hem guanyat, que quasi m'atrevesc a dir que teníem uns beneficis immorals" i front a les repercussions de la crisi de mitjans 1970 sobre el preu dels habitatges exposava que "la gent confia que vindrà una crisi i que haurem de vendre les vivendes [sic] a un preu quasi regalat. Jo [Jaume Gibert] li puc dir que fins ara no s'han produït aquestes gangues, i que, a més, no es produiran, perquè els espavilats que creuen comprar-ne, de gangues, encara ens deixen un bon benefici".

Un altre empresari que podem destacar és el ja citat, Andreu Oliver Amengual ("Castellitxo"). Aquest home d'Algaida es dedicà al contraban i al blanqueig de capitals en el sector de la construcció. Fundà Pisos Oliver que es dedicà sobretot a la construcció de pisos barats, oferint facilitats de finançament als compradors, a la zona de l'Eixample de Palma. Pràcticament totes les construccions dels carrers General Ricardo Ortega i Manuel Azaña foren obra seva. Aquests carrers es troben entre les avingudes i el polígon de Llevant i es convertiran

amb el temps en una de les zones més densament poblades, al temps que presenten enormes dèficits de qualitat sociourbana (Fullana, 1993; Manresa, 2005). Així mateix, es dona el cas d'algun hotelier que també fou constructor, com és el cas del Grup Barceló (Pla, 1993; Grimalt et al., 1995). En qualsevol cas podem destacar que durant els anys del boom turístic franquista, es va consolidar una classe empresarial lligada al món de la construcció que aconseguí acumular importants fortunes i escalar posicions socials, tot convertint-se en un grup social de certa presència i pressió pública, però més discreta que la formada pels hotelers (Amer, 2006).

Així mateix, cal destacar que molt probablement els capitals estrangers estaven al darrera de l'increment de la construcció d'habitatges i l'especulació turística-immobiliària. Així, Payno (1985:137-138) assenyalava que els capitals estrangers, mitjançant intermediaris locals havien penetrat intensament en l'escenari balear, especialment en l'adquisició de terrenys rústics, fins arribar al punt que "des de l'any 1973 s'han vengut produint grans inversions de capital en terrenys de les Balears. Aquestes inversions assoliren aviat una suma tal que han arribat a controlar totalment l'activitat econòmica de la regió, de forma que són els interessos de les mateixes els que prevaleixen a l'actualitat. Els interessos dels inversionistes estrangers, en la seva majoria estrangers, són els interessos predominants a l'illa". En el treball dirigit per Payno (1985) s'estimava que les inversions en immobles a les Balears al 1970 eren de 1406,1 milions de pessetes, una xifra que representava el 78,42% de la inversió estrangera directa a les illes i un 47,74% dels fluxos de capitals entrats a les illes en aquell any⁵³⁸. Cal recordar que l'administració franquista havia creat una modalitat de crèdit per finançar la construcció i venda d'habitatges a estrangers a les àrees turístiques –Ordre de 14 d'abril de 1964– i el marc normatiu d'alguns països, com per exemple la República Federal Alemanya amb la Llei Strauss, facilitaven la penetració de capitals estrangers a l'Estat espanyol (Cals, 1974; Esteve i Fuentes, 2000).

Un dels casos analitzats sobre les connexions entre els especuladors internacionals i locals és el de 1971 entre el polític-empresari eivissenc, Abel Matutes Juan, la societat Neckermann-Assessoria de la Construcció de Kurt Schmelzer i el comte Rudolf Schönborn. Els projectes en qüestió eren dues urbanitzacions il·legals a Santa Eulària i a la cala de Sant Miquel (Sant Joan de Labritja) (Cerdà i Uli, 1994). Aquest cas no fou més que una gran estafa en la que "330 particulars signaren un contracte d'inversió per un import de 20 milions de marcs alemanys. El que ells imaginaven com a habitatges en un racó del Mediterrani només eren fotografies trucades" (Cerdà i Uli 1994:72). Entre Schmelzer i Matutes arruinaren el Comte Schönborn. El primer es comprà amb diners de l'aristòcrata un vaixell, dos avions, una casa a França i una altra a Eivissa. El segon, aconseguí fer-se amb els 200 habitatges a mig construir en una subhasta per un import de 4 milions de marcs, quan s'havien invertit en aquelles urbanitzacions més de 70 milions de marcs alemanys. L'afer fou objecte d'investigació per part de la fiscalia alemanya, però "Matutes controlà tots els fils per a que no s'escrivís res d'aquest assumpte fins després de la seva elecció el 1977 com a senador a les llistes d'Aliança Popular" (Cerdà i Uli 1994:73). Mario Gaviria et al. (1974:294) ens diuen que una altra companyia que aprofità el moment fou la Vapf, fundada al 1958. A finals dels 1960 aquesta companyia comptava com a soci amb Juergen Alfred Krauss, rellotger alemany que anà a Espanya a fer fortuna amb els negocis immobiliaris. La Vapf operà sobretot a la Costa del Sol i Mallorca (Gaviria et al., 1974).

Taula 153. Evolució del parc d'habitatges a les Balears segons tipologia (principals i no principals) al Cens de 1960 i 1970 (Font: elaboració pròpia a partir d'INE 1962, INE, 1971)

Illa	any	Habitatges total	Principals		No principals	
			nombre	Percentatge sobre total	nombre	Percentatge sobre total
Mallorca	1960	123.302	112.572	91,30	10.730	8,70
	1970	177.533	126.802	71,42	50.731	28,58
Menorca	1960	12.246	11.304	92,31	942	7,69
	1970	17.991	13.511	75,10	4.480	24,90
Eivissa	1960	9.527	8.662	90,92	865	9,08
	1970	16.959	11.390	67,16	5.569	32,84

⁵³⁸ El 1970 s'estima que la inversió estrangera directa sense immobles fou de 386,9 milions de pessetes i els crèdits comercials i préstecs a empreses de 1152 milions de pessetes (Payno 1985:139).

Formentera	1960	818	743	90,83	75	9,17
	1970	1.039	813	78,25	226	21,75
Balears	1960	145.893	133.281	91,36	12.612	8,64
	1970	213.522	152.516	71,43	61.006	28,57

Taula 154. Evolució del parc d'habitatges a les Balears als Censos de 1960 i 1970 (Font: elaboració pròpia a partir d'INE 1962, INE, 1971)

Municipi	1960	1970	Variació (%)
Alaró	1.321	1.332	0,83
Alcúdia	1.303	2.295	76,13
Algaida	1.432	1.451	1,33
Andratx	2.383	2.879	20,81
Artà	1.944	2.151	10,65
Banyalbufar	218	304	39,45
Binissalem	1.309	1.356	3,59
Búger	363	364	0,28
Bunyola	808	1.044	29,21
Calvià	1.480	3.510	137,16
Campanet	934	994	6,42
Campos	2.347	3.265	39,11
Capdepera	1.387	1.958	41,17
Consell	518	622	20,08
Costitx	334	338	1,20
Deià	302	327	8,28
Escorca	106	85	-19,81
Esporles	969	1.074	10,84
Estellencs	229	242	5,68
Felanitx	4.533	5.811	28,19
Fornalutx	335	341	1,79
Inca	4.133	5.320	28,72
Lloret de Vistalegre	336	296	-11,90
Lloseta	947	1.161	22,60
Llubí	853	818	-4,10
Llucmajor	4.962	6.718	35,39
Manacor	7.516	11.848	57,64
Mancor de la Vall	304	370	21,71
Maria de la Salut	936	959	2,46
Marratxí	1.706	2.309	35,35
Montuïri	1.071	1.058	-1,21
Muro	1.980	2.072	4,65
Palma de Mallorca	46.308	80.014	72,79
Petra	1.695	1.631	-3,78
Pollença	3.001	3.781	25,99
Porreres	1.981	1.960	-1,06
sa Pobla	3.047	3.373	10,70
Puigpunyent	411	522	27,01
Sencelles	849	850	0,12
Sant Joan	872	954	9,40
Sant Llorenç des Cardassar	1.240	1.585	27,82
Santa Eugènia	401	439	9,48
Santa Margalida	1.587	2.245	41,46
Santa Maria del Camí	1.114	1.449	30,07
Santanyí	2.228	3.007	34,96

Selva	1.167	1.182	1,29
ses Salines	665	1.098	65,11
Sineu	1.336	1.222	-8,53
Sóller	3.484	4.470	28,30
Son Servera	994	1.458	46,68
Valldemossa	622	703	13,02
Vilafranca de Bonany	1.001	918	-8,29
Alaior	1.524	2.236	46,72
Ciutadella	3.070	4.644	51,27
Ferrerries	479	698	45,72
Maó	4.711	6.187	31,33
es Mercadal	901	1.287	42,84
Sant Lluís	747	1.626	117,67
es Castell	814	1.313	61,30
Eivissa	3.095	6.545	111,47
Sant Antoni de Portmany	1.758	3.214	82,82
Sant Josep de sa Talaia	1.617	2.691	66,42
Sant Joan de Labritja	1.023	1.236	20,82
Santa Eulària des Riu	2.034	3.273	60,91
Formentera	818	1.039	27,02

Figura 77. (Elaboració pròpia).

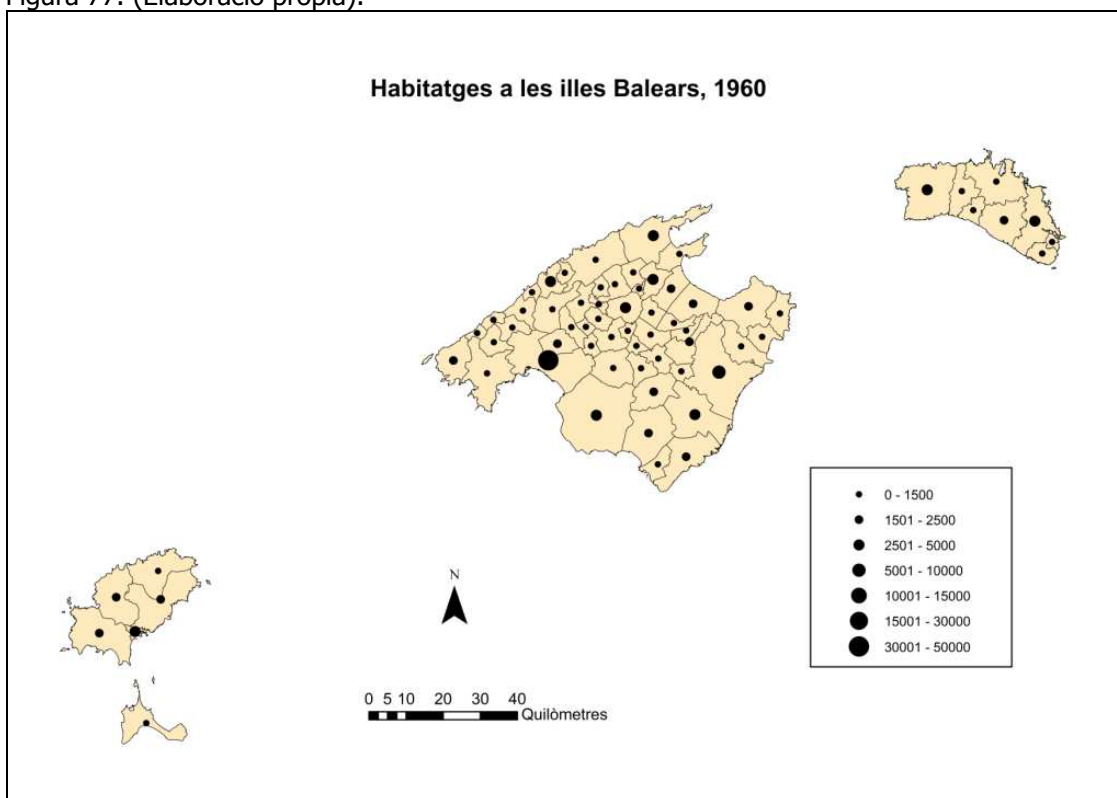

Figura 78. (Elaboració pròpia).

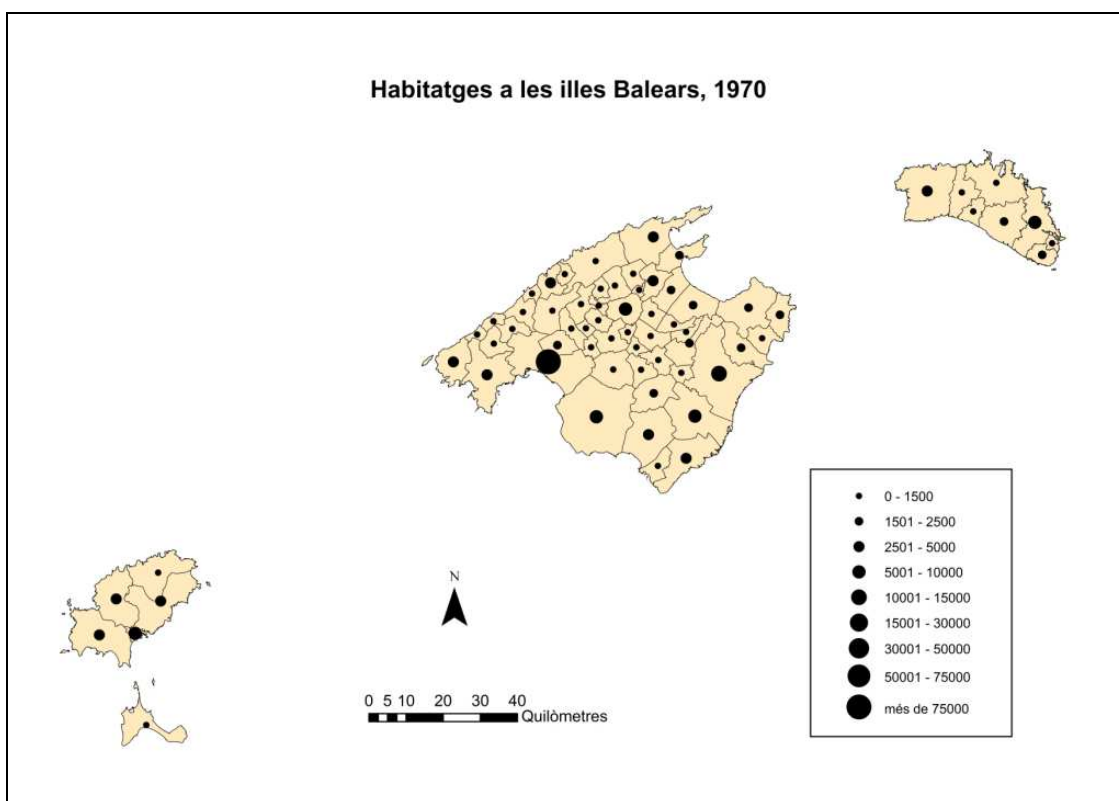
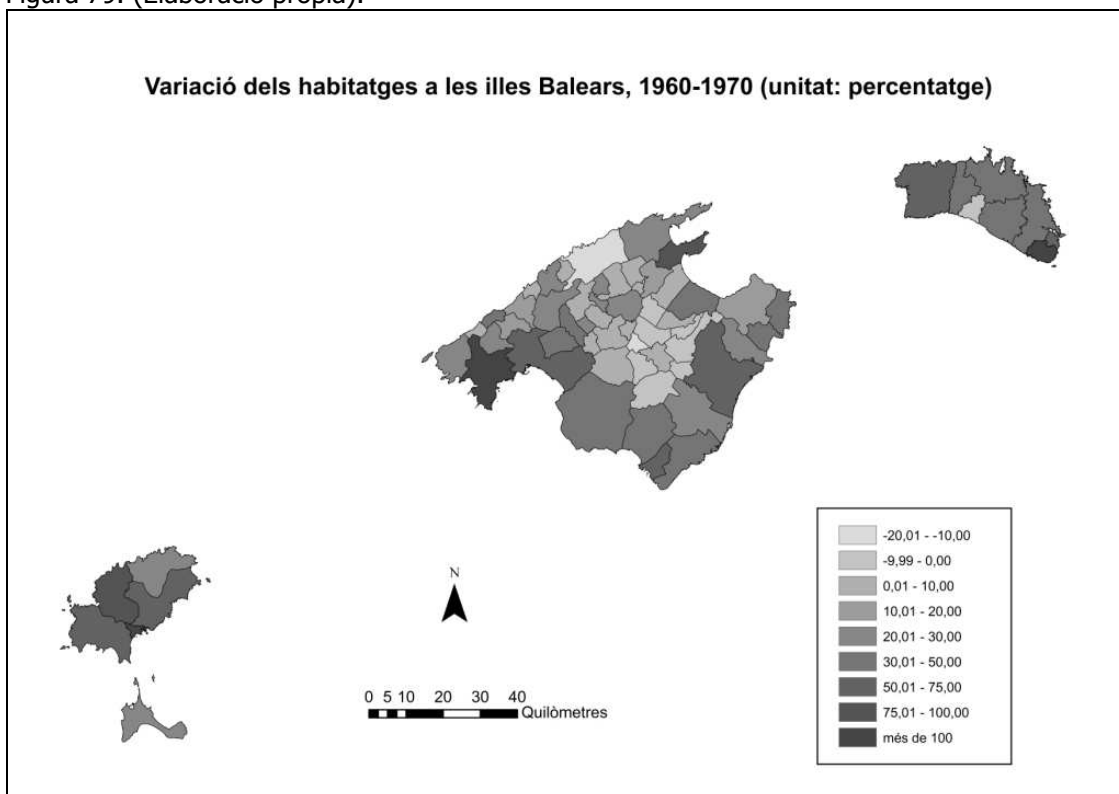

Figura 79. (Elaboració pròpia).

e) *"Spain is different". Els europeus accepten el règim feixista i acudeixen en massa a gaudir del "typical Spanish".*

L'any que Manuel Fraga era nomenat Ministre d'Informació i Turisme, esclataven arreu de l'Estat conflictes sociolaborals, arran de les vagues dels miners asturians a la primavera del 1962. Aquell mateix 1962 era detingut a Madrid el dirigent del PCE, Julián Grimau que finalment seria executat a l'abril de 1963 i a l'agost de 1963 el maqui català, Ramon Vila Capdevila (Caracremada) i els anarquistes Joaquín Delgado i Francisco Granados eren assassinats per part del règim⁵³⁹. Així doncs, el règim, seguí exercint una extrema crueltat i repressió social durant la suposada obertura, la qual cosa no seria cap impediment pels negocis turístics amb la resta dels països dits democràtics. De fet, en motiu de les execucions abans esmentades, la premsa internacional, particularment l'escandinava, recomanava no viatjar a Espanya (Pack 2006:112). Precisament, en aquell moment el nou ministre Fraga llançà la potent campanya propagandística de "25 años de paz", tot fent referència a la finalització de la Guerra Civil i l'inici del govern feixista. Una campanya que tenia clares connotacions geopolítiques, però també geoeconòmiques, i ambdues estaven molt vinculades amb les prometedores expectatives del negoci turístic.

A les Balears, en aquells moments, s'havien quasi desmantellat les organitzacions obreres i l'oposició antifranquista era bastant feble (Ginard, 1997)⁵⁴⁰. Segons Ginard (2002b) a les illes pràcticament no hi havia atur i l'atur estacional era pràcticament inexistent –el 31 de desembre de 1960 hi havia 648 persones en atur–, i tan sols es detectava a la construcció i l'hoteleria. Emperò, un dels principals entrebancs laborals per les classes treballadores –a part de l'absència de llibertat– eren els reduïts salaris, la qual cosa s'havia de resoldre amb el pluritreball. Encara que el moviment obrer no tenia molta força, aquest no era inexistent, la qual cosa s'evidencia pel fet que Rafael Alcover González, Secretari de la Cambra de Comerç i del Foment del Turisme, al 1959 escrivia al ministre de Comerç dient que "des de feia més d'un any s'havia creat una situació molt greu al port de la capital mallorquina per causa de diverses accions dels obrers, entre les quals destacaven el treball lent, l'exigència de forts sobresous i el maltractament i el robatori de les mercaderies. Tot això, enmig d'una notable manca d'autoritat, la qual cosa creava greus problemes a l'economia insular" (Ginard 2005:318).

Les vagues de 1962 varen arribar a les illes, encara que amb una intensitat inferior que als territoris amb major activitat industrial i major concentració obrera de la península. Entre d'altres es poden destacar les vagues a l'empresa lletera ILMA (filial de NESTLE), la lletera AGAMA, la metal·lúrgica Can Buades, i en el sector de l'hoteleria, per exemple, les accions en els hotels Bahía i Trián. El Comitè de l'Oposició Sindical de Palma va repartir octavetes de solidaritat amb els miners asturians (Ginard, 2002b)⁵⁴¹. David Ginard (2002b:213) escriu que "sembla clar que l'impacte real dels conflictes de 1962 a les Balears fou molt limitat; com per altra part cabia esperar donat l'alt grau de desarticulació del moviment obrer illenc i el context de bonança que vivia l'arxipèlag a principis dels seixanta". Entre el juliol de 1964 i el juny de 1965 es varen dur a terme detencions dels principals dirigents com Guillem Gayà, Marcos Peralta, Ginés Quiñero i Francisco Carrillo Delgado. David Ginard (1997:25) comenta que el PCE (Partit Comunista Espanyol) fou "l'única formació que comptà amb certa activitat". Aquelles detencions provocaren que a partir d'aquell moment el moviment obrer fos encara més clandestí (Ginard, 1997).

A part del moviment obrer organitzat, hom pot destacar l'aparició al 1962 de l'Obra Cultural Balear. Buades i Serra (2000: 227) comenten que aquella institució reuní una part destacable dels intel·lectuals illencs que "eren per norma general personalitats que s'havien destacat per la defensa de la llengua i la cultura de les illes, però que políticament es situaven en posicions dretanes. A més, molts d'ells tenien bones relacions amb les estructures del Règim

⁵³⁹ Hom pot destacar com els intel·lectuals antifranquistes aglutinats a l'entorn de l'editorial de Ruedo Ibérico, amb José Martínez al capdavant, elaboraren una acurada anàlisi de la situació espanyola d'aquells moments en el llibre col·lectiu *España hoy* (Fernández de Castro i Martínez, 1963) i també en el treball *Horizonte español 1966* (Ruedo Ibérico, 1966).

⁵⁴⁰ El juny de 1962 dos membres d'Esquerra Democràtica Cristiana, l'hotelier menorquí Joan Casals i Thomàs i l'advocat mallorquí Fèlix Pons i Marqués participaren en la reunió del Moviment Europeu celebrada a Munic, batejat pel règim com a "Contuberni de Munic". Els dos foren confinats a Lanzarote per part de les autoritats franquistes (Ginard, 1997).

⁵⁴¹ En aquells moments es realitzaren algunes detencions, com la de Llibert Rigo Díaz que fou retingut i apallissat (Ginard, 2002b).

o fins i tot, com el cas del seu primer president Miquel Forteza, ocupaven càrrecs de responsabilitat en l'administració". Amb el temps, l'Obra Cultural Balear es convertí també en un focus d'oposició antifranquista. Cap a finals dels 1960 i principis dels 1970 hi participaren personalitats de la burgesia illenca, com per exemple: el farmacèutic Climent Garau; l'economista Francesc Moll; el sociòleg Antoni Tarabini; l'arquitecte Pere Nicolau; l'escriptor Antoni Serra; el periodista Andreu Ferret; el geògraf Bartomeu Barceló⁵⁴²; la historiadora Isabel Moll; o l'empresari i polític Josep Meliá (Mas, 2003).

Aquests esdeveniments ens serveixen per tal de situar-nos en aquells moments de posicionament internacional de l'Espanya feixista com a paradís turístic. En el paradís turístic franquista ocupen un lloc destacat les Illes Balears. Així mateix, hom pot destacar el fet que no tothom assistia anestesiats al desenvolupisme franquista –turístic a les Balears– que era factible, entre d'altres, per la forta repressió social, els baixos salaris i els alts costos socioecològics⁵⁴³.

La maquinària político-empresarial va engegar potents campanyes propagandístiques de cara als països europeus per tal d'atreure clients i, al mateix temps, demostrar les bondats del règim que d'acord amb la retòrica del moment havia contribuït a portar prosperitat i també havia eliminat d'arrel les amenaces comunistes, principal preocupació dels països centrals dins l'òrbita dels EUA (Garcés, 2008). Tal com hem dit, s'impulsaven iniciatives adreçades a potenciar la marca de les illes, que oferien sobretot platja i preus barats com, per exemple, el Festival d'Elegància i Bellesa per l'elecció de Miss Nacions Unides al 1963 i 1964, promoguts pel lobby del Foment de Turisme a proposta del director del diari *Última Hora*, Josep Tous (Vives, 2005; La Vanguardia Española, 12/02/1963). Un altre projecte turístic-propagandístic fou el Festival Internacional de la Cançó de Mallorca que celebrà la seva primera edició el 1964 a l'Hotel Cristina Palma de la zona de les Meravelles de la Platja de Palma (Pujals, 2002; Sbert, 2000). Aquestes celebracions contribuïen a posicionar Mallorca en el mapa turístic europeu. Així mateix, cal destacar la construcció del ja citat Pueblo Español amb el segon Palau de Congressos de tot l'Estat i l'Auditori de Palma construït per l'empresari Marc Ferragut entre el 1967 i el 1969 (Binimelis i Ordines, 2003; Vives, 2005). Els representants de l'alta societat de l'Espanya franquista assistien als esdeveniments proturístics (Vives, 2005).

Les celebracions proturístiques a l'estil dels col·loquis internacionals sobre novel·la i el Premi Formentor de novel·la, promoguts per Bartomeu Buadas a l'Hotel Formentor no tenien cabuda en aquell clima. Així doncs, el 1962, dos anys després de la seva constitució, el Premi Formentor es va haver de desplaçar a Corfú, però desapareixeria al cap de poc temps (Llull, 1979). Uns altres esdeveniments que sortien de les corrents dominants foren els dos Festivals de la Nova Cançó que Joan Casals Thomàs, director de l'Hotel Jaume I, organitzà als anys 1964 i 1968 (Buades i Serra, 2000).

Malgrat el fort control propagandístic dels poders político-empresarials franquistes, hi va haver algun episodi en que es varen escapar notícies contràries als seus interessos. Així, podem destacar, per exemple, diferents casos en els que es criticava l'engany que sofrien els turistes als hotels d'Eivissa (Ramon Fajarnés, 2001). Una menció a part mereixen les notícies sobre la destrucció paisatgística de les illes degudes al desenvolupisme turístic. Entre aquestes destaquen el documental de la BBC (British Broadcast Corporation) de 1968, titulat *Majorca observed* (Rayó, 2004); la publicació d'un article de la revista francesa *Paris Match* en el que es batejà el concepte de "balearització" com a sinònim de destrucció del litoral per la industrialització turística⁵⁴⁴. Les transformacions socials mundials que varen tenir lloc al llarg dels 1960 desembocaren en els moviments que en diferents punts del planeta es rebel·laren

⁵⁴² L'historiador Joan Mas (2003:223) ens diu que "l'història de Bartomeu Barceló és un dels més extensos. En la seva estada a París [diu l'informe policial sobre Barceló] "captó idees de caràcter liberal y existencialista. A su regresó se colocó en el colegio de Montesión, del que fue expulsado en 1961 por exponer ideas de tipo socialista a sus alumnos y criticar la acción del Gobierno [...] Apoya descaradamente a los estudiantes que se muestran más revolucionarios dentro del ambiente estudiantil".

⁵⁴³ El juliol de 1964 i el juny de 1965 es realitzaren detencions de destacats membres del PCE: Guillem Gayà, Marcos Peralta, Ginés Quiñero i Francisco Carrillo Delgado. Fins el 1970 s'incrementà la clandestinitat (Ginard, 1997).

⁵⁴⁴ Volem apuntar el fet que fins hores d'ara ens ha estat impossible detallar la font concreta de l'article de la revista francesa en la que apareix per primera vegada el mot "balearització". D'acord amb diverses consultes realitzades, sembla que l'article es publicà cap la segona meitat dels anys 1960. No obstant això, la confusió al voltant del terme és bastant elevada i com exemple podem exposar el text de Miquel Seguí-Aznar (2001:23) segons el qual "el terme *balearització* fou emprat per primera vegada per periodistes de *Paris-Match* en un reportatge sobre Balears publicat als anys cinquanta". Fins i tot, sembla que l'article en qüestió no era sobre les Balears, sinó sobre Còrsega; i que en comptes de sortir al *Paris-Match* potser es publicà a *L'Express*.

contra les lògiques del poder, tant als països del capitalisme avançat i les seves perifèries, com als països del socialisme real. Aquelles mobilitzacions, entre d'altres coses, qüestionaren dins de l'espectre de les esquerres, el predomini de la "Vella Esquerra", i donà lloc a la proliferació de noves expressions sociopolítiques amb la irrupció dels nous moviments socials (p.ex. ecologisme, pacifisme, feminisme, etc) que qüestionaven el poder, reclamaven la utopia i alhora no perseguïen la presa del poder, sinó la seva desintegració (Arrighi et al., 1999; Fernández-Durán, 2001). A l'Estat espanyol i les Balears, amb unes estructures político-empresarials extremadament autoritàries, els remors del 1968 es deixaren sentir. Les majors repercussions foren allà on hi havia forta presència estudiantil i obrers organitzats, unes condicions que no s'acabaven de donar a les illes per la qual cosa els efectes foren més aviat tímids, però no inexistents (López Crespí, 1994; Ginard, 1997; Ginard, 2005; Pastor, 2008). En aquell any ETA (Euskadi Ta Askatasuna), després de la mort del Txabi Etxebarrieta, realitzà el primer atemptat mortal contra el policia Melitón Manzanos, i a Euskadi s'adoptà l'estat d'excepció. Fraga "assumí sense cap complex la tasca de justificar l'estat d'excepció"⁵⁴⁵ declarant: "és millor prevenir que curar, no esperarem una jornada de maig per a que llavors sigui més difícil i car el seu remei" (Pastor 2008:27). Jaime Pastor (2008:27) apunta que "es pot sostenir amb fonament que al llarg d'aquell any 1968 a Espanya va emergir, com en molts altres llocs, una nova subjectivitat rebel, principalment contra el franquisme però també front al capitalisme "opulent" que se'ns presentava com horitzó, i front a un imperialisme que estava començant a percebre ja a Vietnam una inevitable derrota".

- "Turisme xàrter": evolució dels turistes i la seva distribució per illes (1959-1973).

Així doncs, malgrat algunes campanyes internacionals en contra del règim feixista espanyol, hi ha una clara tendència creixent en l'arribada de turistes⁵⁴⁶ a les Balears que passaren de 321,2 mil turistes al 1959 a 3,49 milions de turistes el 1973. Tal com apareix a l'informe sobre l'hosteleria de l'Organització Sindical de Balears, a partir de 1959 "el turisme comença a diversificar-se en el que respecta a l'estructura de classes socials que ho componen" (Juan et al. 1970:58). És a dir, s'incorporaven de manera massiva els treballadors europeus que viatjaven, principalment, amb viatges organitzats. Els vehiculadors d'aquesta expansió, tal com s'ha exposat anteriorment, foren els Tour Operadors i els vols xàrter. Una tipologia que es va conèixer com a "turisme xàrter" (Gaviria et al., 1974). Aquests agents, junt amb l'empresariat hotelier, conformaven les principals peces de la "producció" turística fordista. Entre d'altres decisions que afectaran a l'augment del nombre de turistes fou la de la major cooperativa de viatges dels sindicats alemanys –de la RFA– que anuncià al 1965 la decisió d'organitzar viatges cap Espanya (Pack 2006:112). A més, caldria tenir en compte un altre element essencial per tal d'engegar el negoci turístic com és la segona devaluació de la pesseta que es realitzà al 1967 que va tenir uns importants efectes sobre el sector exterior espanyol, i per tant sobre el turisme estranger (Aixalá, 1999).

Entre el 1959 i el 1973 es produeix un increment interanual del nombre de turistes del 19,04%. Un ritme vertiginós que es pot expressar en la ràtio turistes/població resident i que passa de 0,9 turistes/habitant al 1960 a 4,26 turistes/habitant al 1970. Al gràfic 37 es pot veure com en 5 anys, entre el 1959 i el 1963, s'havien poc més que duplicat els turistes allotjats a les Balears. L'agost de 1965 arribava a l'aeroport de Son Sant Joan la turista un milió que fou obsequiada amb unes vacances gratuïtes. El lobby turístic –delegació d'Informació i Turisme, Foment del Turisme i Sindicat d'Hosteleria– havien llançat la campanya del turista un milió com estratègia propagandística (Pomar, 1991). Entre el 1963 i el 1966 es multiplica per 1,83 el nombre de turistes, tot superant la xifra del milió de turistes. I entre el 1966 i el 1970 es multiplica una altra vegada per 1,83 fins assolir més de dos milions de turistes. Cap a finals de la dècada dels 1960 es produeix un salt significatiu en el nombre de turistes a l'arxipèlag, ja que es passa d'1,26 milions de turistes al 1967 a quasi 3 milions el 1971. Aquest moment coincideix amb la "Segona Etapa" turística definida a l'estudi de l'hosteleria a Balears (Juan et al., 1970:63) que situen a partir de 1964. Per altra banda, podem assenyalar que els turistes

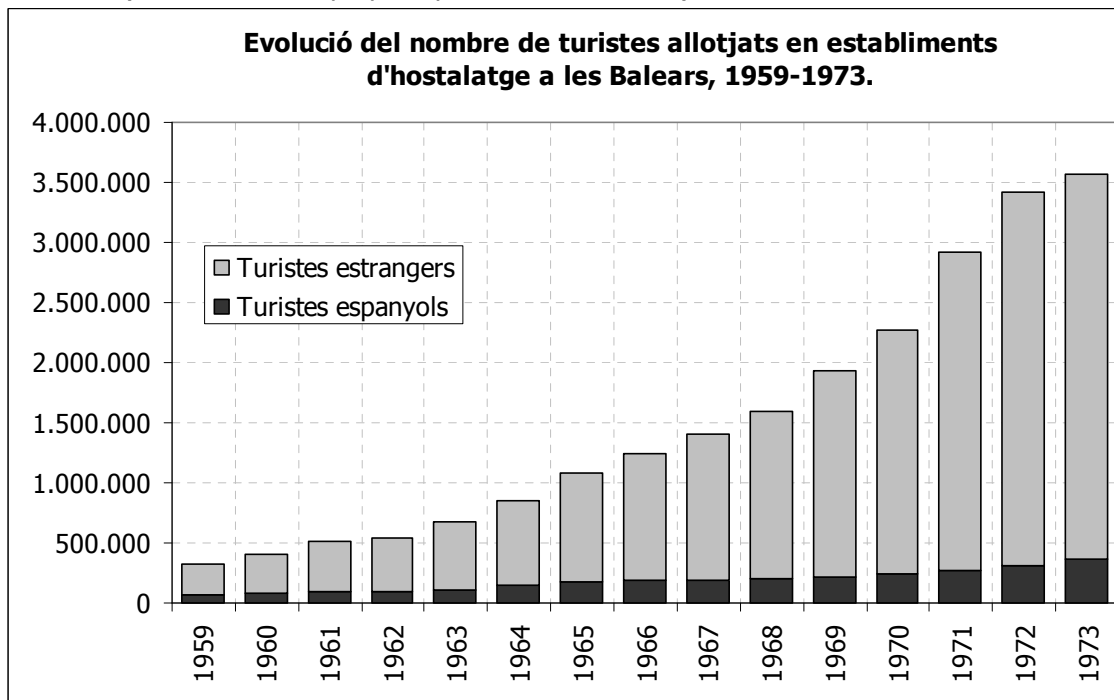
⁵⁴⁵ L'estat d'excepció s'imposa a tot l'Estat entre el 24 de gener i el 25 de març de 1969.

⁵⁴⁶ Barceló (1969:63) ens diu que "les dades estadístiques que fan referència a les Illes Balears entenen com a "turista" el viatger que produïu estada en establiments d'hostalatge, considerant "l'estada" com jornada que inclou passar la nit al mateix".

espanyols representaven el 20,25% dels turistes arribats a les illes al 1959 i passen a representar el 10,4% el 1973; mentre que els turistes estrangers passaren de 256,18 mil al 1959 a 3,2 milions el 1973, tot passant de representar el 79,75% el 1959 al 89,6% el 1973.

Aquella "Segona Etapa" de la que ens parlaven els autors de l'informe de l'hostaleria, s'inicia al 1964 amb un 46,43% dels turistes arribats amb vol xàrter, però al 1968 el 60,92% dels turistes ja venien aquest tipus de vols (Juan et al., 1970). Cal destacar que les magnituds que manejaven Juan et al. (1970) comptabilitzaven conjuntament els turistes estrangers i els espanyols. Si distingim entre turistes estrangers i espanyols, podrem veure com el 1968 el 84,2% dels turistes estrangers viatjaven amb vols xàrter, front el 6,3% dels espanyols (Barceló i Pérez, 1974). Així mateix cal apuntar el fet que les estadístiques oficials informaven dels turistes allotjats en els establiments d'hostalatge oficial, però les xifres de passatgers arribats als ports i aeroports de les illes eren notablement superiors als turistes allotjats. Així tenim que el 1965 havien arribat a les Balears 1,5 milions de passatgers –1,14 milions en avió i 375 mil en vaixell–, mentre que els turistes allotjats eren 1,08 milions, és a dir 435 mil turistes menys; i el 1970 els passatgers arribats eren uns 3,27 milions –2,42 milions en avió i 850 mil en vaixell–; mentre que els turistes allotjats eren 2,27 milions, és a dir un milió menys (Soriano-Frade 1996:38). El qui fou delegat provincial d'Informació i Turisme enuncia irònicament que "per molt viatgera que ens hagués sortit la població estable de les illes, no és pot creure que en el seu vertiginós augment arribàs a la meitat d'aquelles xifres, però encara i així ens demostren, que durant aquells dos lustres foren molts cents de mils de turistes més els arribats cada any a les Balears" (Soriano-Frade 1996:38). La major part de les publicacions de l'època parlen del conegut *overbooking* i de l'existència de places turístiques il·legals (Juan et al., 1970). Emperò també cal apreciar, per exemple, que les diferències entre els turistes allotjats i els passatgers entrats coincideix *grosso modo* amb els viatgers entrats en vaixell. Una modalitat de transport que feia servir fonamentalment el proletariat de la indústria turística i de la construcció que acudien a les illes a fer la temporada turística (Bisson, 1977).

Gràfic 37. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 155).

Taula 155. Evolució del nombre de turistes en establiments d'hostalatge a les Illes Balears, 1959-1973 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló 1969 pels anys 1959-1964 i Aguiló 1981 pels anys 1965-1973).

	Total	Epanyols		Estrangers		Estades	Estada mitjana
	nombre	nombre	%	nombre	%	dies	dies
1959	321.222	65.042	20,25	256.180	79,75	—	—
1960	400.029	86.688	21,67	313.341	78,33	3.776.525	9,44
1961	516.723	95.637	18,51	421.086	81,49	4.650.507	9,00
1962	542.114	97.419	17,97	444.695	82,03	5.768.047	10,64
1963	677.203	107.702	15,90	569.501	84,10	7.068.271	10,44
1964	848.705	145.634	17,16	703.071	82,84	9.211.592	10,85
1965	1.082.366	176.338	16,29	906.028	83,71	11.152.276	10,30
1966	1.238.083	183.941	14,86	1.054.142	85,14	13.356.130	10,79
1967	1.402.156	186.005	13,27	1.216.151	86,73	16.100.018	11,48
1968	1.599.803	197.342	12,34	1.402.461	87,66	18.118.841	11,33
1969	1.935.103	216.860	11,21	1.718.243	88,79	21.410.585	11,06
1970	2.271.866	243.767	10,73	2.028.099	89,27	26.146.569	11,51
1971	2.913.463	266.703	9,15	2.646.760	90,85	31.470.317	10,80
1972	3.418.347	307.311	8,99	3.111.036	91,01	35.763.568	10,46
1973	3.571.731	371.495	10,40	3.200.236	89,60	37.543.405	10,51

Com és palès, **Mallorca** ostenta la major quantitat de turistes arribats a les Balears. Cal destacar que el lobby turístic mallorquí i les autoritats feixistes ja havien iniciat una forta campanya per promoure el negoci turístic a l'illa des de feia més d'una dècada, just acabada la Segona Guerra Mundial (Buades, 2004; Vives, 2005). Una peça clau del procés, tal com s'ha exposat en apartats anteriors, és l'adaptació de les infraestructures de transport a la funcionalització turística de l'illa. Així tenim que l'obertura de l'aeroport internacional de Son Sant Joan al 1960 suposà una passa important en la "gran transformació" socioeconòmica de l'illa. Abans de l'obertura, el 1960, s'allotjaven als establiments d'hostalatge de Mallorca unes 361 mil persones i a partir d'aquell moment se produeix un increment constant. El pols del negoci turístic batejava amb forta intensitat i les infraestructures aeroportuàries no eren suficients per tal de cobrir les expectatives del turisme xàrter. El setembre de 1965 s'iniciaven les obres d'ampliació de la pista i la construcció d'una nova terminal que foren inaugurades l'abril de 1967. Emperò aquesta ampliació responia a un projecte de 1962 i el 1965 se posa en marxa un nou projecte d'ampliació de les infraestructures aeroportuàries amb la construcció d'una segona pista i una nova terminal destinada als vols xàrter, coneguda com la Terminal B. Aquestes obres començaren el 1970 i s'inauguraren el 1972 (AENA, 2001). Sens dubte, aquestes adaptacions de les infraestructures ens poden ajudar a entendre l'important salt que es produeix entre el 1970 i el 1973 quan hi havia a Mallorca uns 2,84 milions de turistes allotjats en establiments d'hostalatge. La ràtio entre els turistes allotjats en establiments d'hostalatge i la població resident a les illes era de 0,99 al 1960 i al 1970 s'havia elevat a 4,22.

En el cas d'**Eivissa** l'obertura de l'aeroport des Codolar al 1961 i la seva adaptació al trànsit internacional, al juliol de 1966, són elements essencials per a l'explosió turística a l'illa. Els poders locals sabien que sense aquesta peça no podien sumar-se al potosí turístic que gaudien els mallorquins. És per aquest motiu que el 1963 a la Primera Assemblea Nacional de Turisme celebrada a Madrid, les elits eivissenques aconseguiren que s'aprovàs la transformació de l'aeroport en internacional (Ramon Fajarnés 2001:92). La pressió del Tour Operador alemany, Touropa, que exercí sobre el Subsecretari de Turisme, Antonio J. Rodríguez Acosta, serveix de mostra per veure fins a quin punt els capitals internacionals estaven interessats en la petita illa de la Mediterrània (Pack, 2006). L'evolució dels turistes a Eivissa és constant entre el 1960 i el 1973, tot passant de 30,1 mil turistes a 131,6 mil. Això implica una taxa mitjana d'increment interanual del 26,44% i una multiplicació del nombre de turistes de 18,83 vegades. En el cas eivissenc el salt important es produeix el 1968 quan es passa de 161,8 mil turistes a 263,5 mil el 1969.

Per altra banda, a Formentera⁵⁴⁷ l'evolució dels turistes fou gradual, però experimentà un important salt cap a finals dels anys 1960. Així tenim que al 1960 hi havia uns 1166 turistes, amb la qual cosa la ràtio turistes/residents era de 0,41. Ja a l'any 1970 s'havien assolit els 11864 turistes que suposaven una ràtio de 4,11 turistes per cada resident. Cal destacar el fet que a Formentera en tan sols tres anys, pràcticament es duplicà el nombre de turistes allotjats en establiments d'hostalatge. S'ha de tenir present, tal com apuntàvem a l'apartat sobre energia, que l'electricitat no arribà a Formentera fins el 1968 i per tant les possibilitats d'expansió del negoci turístic estaven limitades en certa manera. Aquestes xifres espectaculars tenen al darrere l'explosió, per una banda, del turisme de masses de la industrialització turística fordista conduïda pels Tour Operadors però, també i sobretot, la conversió de les illes d'Eivissa i Formentera en paradisos del moviment hippy (Nieto, 1977; Rozenberg, 1990; Cerdà i Rodríguez, 1999).

Els moviments contraculturals que explotaren arreu en les contestacions socials del 1968, cristal·litzaren en noves formes de viure, però també de viatjar. Del malestar social vers la societat del consum de masses, domesticada per la fàbrica fordista i l'Estat protector, va sorgir un potent moviment que cercaria rompre amb aquells patrons socials rígids. Segons Valero (2001:66) "el mite internacional d'Eivissa, que va tenir principalment en el moviment hippy dels anys setanta el seu màxim impulsor i difusor, fou creat als anys trenta per intel·lectuals i artistes [com Walter Benjamin] que feren de l'illa un espai alternatiu, tal vegada un poc per casualitat, però un espai en el que era possible escriure o pintar lliurement, banyar-se despulat, prendre haixís i, sobretot, sentir-se intèrpret de la naturalesa en una espècie d'Arcàdia perduda i felicitament trobada". Cal afegir a més que la vida a l'illa era molt barata en comparació als llocs de procedència dels "fugitius de la modernitat". Sembla que aquests "fugitius" seguien els impulsos que emanaven dels potents altaveus de la cultura de masses, els *mass media*, que havien situat les Pitiüses en el mapamundi de la contracultura. Segons Rozenberg (1990:7) el cinema i alguns best sellers de finals dels 1960⁵⁴⁸ "converteixen a Eivissa en la meta d'un viatge iniciàtic on s'adquireix l'experiència d'una vida alternativa".

L'illa de **Formentera** es situava en la ruta que anava de San Francisco a la Índia, en la que Eivissa no era més que un punt intermedi com d'altres (p.ex. París, Creta, Goa o Istanbul) (Cerdà i Rodríguez, 1999). Encara que alguns empresaris, com Josep Tur Cardona de la Fonda Pepe, pensassin que "és un perjudici treure aquests joves, perquè tenen diners i els deixen" (Cerdà i Rodríguez 1999:10), el règim va reforçar la Guàrdia Civil formenterena per tal d'aturar els hippies. Sembla que la preocupació sobre els hippies no era compartida per la major part de la població i n'hi havia molts que hi veien un filó de negoci, mostra d'això és la proliferació de construccions il·legals a Formentera (Cerdà i Rodríguez 1999:26-27)⁵⁴⁹.

Cerdà i Rodríguez (1999:27) exposen com "les autoritats franquistes s'adonaren que el fenomen hippy era vist amb complicitat, i fins i tot simpatia, per una notable part de la població de Formentera, i per això endegaren un pla amb l'objectiu de crear, amb les especificitats del moment, un estat d'opinió contrari als hippies". Entre finals del 1968 i el 1969 la repressió es va enfortir i entre els mesos d'agost i setembre de 1969 s'inicià una potent campanya mediàtica en

⁵⁴⁷ Hem de destacar la tesi sobre el turisme a l'illa de Formentera i els seus impactes culturals de principis dels anys 1970 realitzada per l'antropòleg José Antonio Piñero (1975), a la New School for Social Research de New York. Hem pogut tenir accés al text que Nieto (1977) publicà a la Revista Española de la Opinión Pública. Aquell treball s'inseria dins de les coordenades teòriques i metodològiques d'altres treballs en antropologia i sociologia del turisme d'aquells moments, com per exemple els d'Erik Cohen, Emanuel de Kadt o Mario Gaviria. Nieto (1977) realitza una anàlisi crítica sobre la transformació social de Formentera de la mà del turisme de masses. Segons Nieto, el turisme de masses a Formentera estava controlat pels Tour Operadors, tot convertint-se aquests i els guies turístics en potents "culture brokers", en el sentit d'exercir d'intermediaris culturals entre els visitants i els amfitrions. Nieto distingeix entre diferents tipologies de turistes: turistes vacacionals, turistes residents i peluts. D'acord amb la seva anàlisi, la introducció del turisme provocà una ruptura sociocultural d'enorme transcendència, tot essent una de les més importants la monetització de les relacions socials, és a dir la plena incorporació a les lògiques del capitalisme. Es pot dir que és un dels treballs pioners, es podria dir que a escala mundial, sobre els impactes socioculturals del turisme de masses. Malauradament, aquest treball no es troba a cap biblioteca de les Illes Balears.

⁵⁴⁸ La sociòloga francesa apunta la pel·lícula de 1969, *More*, del director francès Barbet Schroeder en la que es feia un cant a les drogues i la sexualitat lliure i que comptava amb la banda sonora del grup psicodèlic Pink Floyd; així com les novel·les *Savoir revivre* o *Le gout du temps qui passe*. També podem afegir, entre d'altres, el conegut disc del grup psicodèlic King Crimson *Islands* de 1971, que comença amb el tema "Formentera Lady".

⁵⁴⁹ Cerdà i Rodríguez (1999) assenyalen que a Formentera hi havia un clima, relativament relaxat durant el franquisme, en el que al manco no hi havia forta repressió policial. Per això, alguns intel·lectuals i artistes s'hi refugiaren.

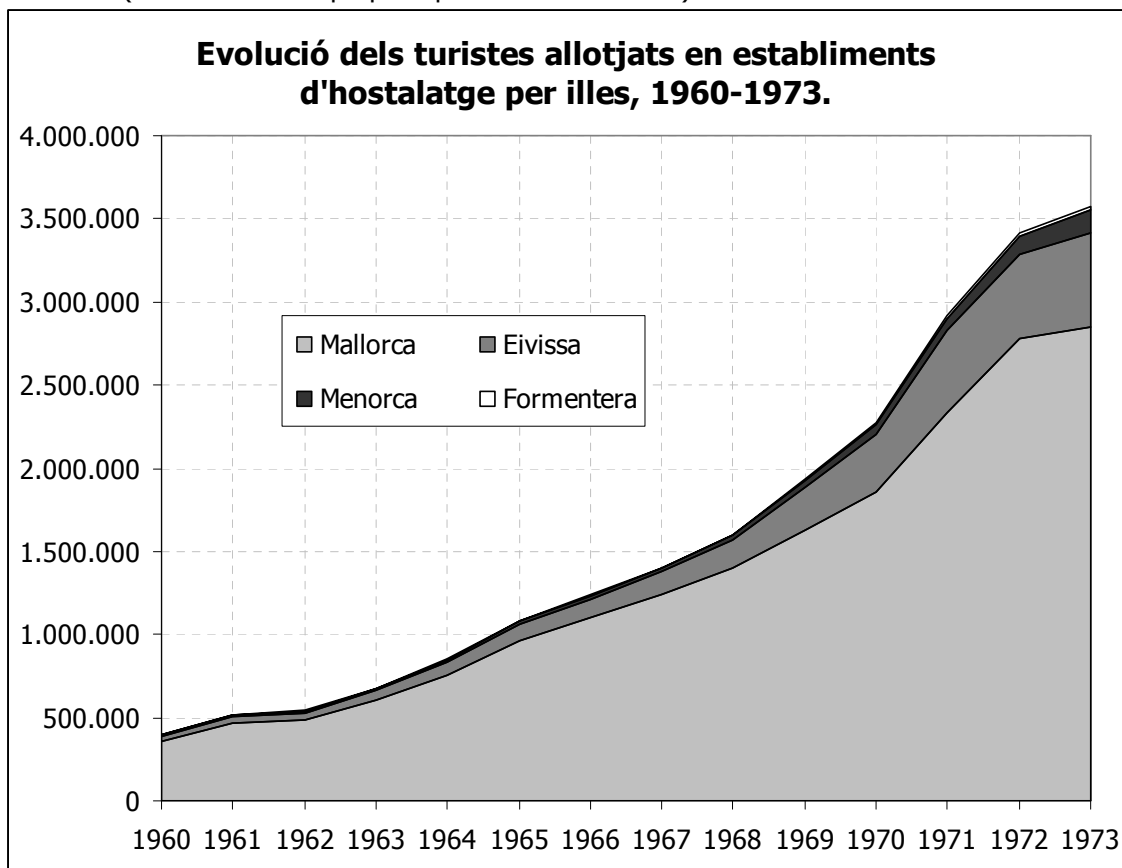
contra dels hippies a través del *Diario de Ibiza*⁵⁵⁰ i els de tirada estatal, *ABC*, *SP* i *Madrid* (Rozenberg, 1990). L'ídíl·lica relació entre els "peluts" i els eivissencs es trencava. La Guàrdia Civil, amb el sergent Langa, actuà amb contundència sobre els "peluts" que amenaçaven amb trastocar l'ordre social a Formentera, i a més alguns veïns formenterencs s'uniren a la "lluïta" contra els hippies (Cerdà i Rodríguez, 1999). El juliol de 1971 es va produir una batalla campal a Santa Eulària entre els hippies i la policia. Segons Rozenberg (1990:170-171) "diversos diaris europeus s'apoderaren de l'incident i del seu costat anecdòtic (el capellà de Sant Carles va prendre el partit dels revoltosos) per erigir-lo en esdeveniment simbòlic de la lluita antifranquista". Finalment, es pot dir que el moviment hippy arribà a ser funcional al règim turístic-franquista, ja que contribuí a posicionar l'arxipèlag pitiús dins del mapa del turisme global. La marca hippy fou adoptada pel poder com a reclam. El Foment del Turisme d'Eivissa i Formentera pagava els bitllets dels hippies expulsats –al 1970 s'expulsaren de les illes unes 3000 persones–, per "netejar" les illes, al temps que aprofitava la seva imatge per tal de promocionar-les (Cerdà i Rodríguez, 1999).

La iugoslava Smilja Mihailovitch, creadora de la moda Adlib –d'*Ad Libitum*– fou una de les que capitalitzà la relació entre Eivissa i el moviment hippy (Planells, 1980). El 1971 totes les forces vives, des del Foment del Turisme al Ministeri d'Informació i Turisme, impulsaren el primer certamen de Moda Adlib. Com ens diu Ramon Fajarnés (2001:121) "com és lògic, el Foment no concebia aquesta activitat com un trampolí per implantar una indústria tèxtil a les Pitiüses, sinó com una palanca de promoció turística a l'exterior". Per altra banda, tal com exposen Cerdà i Rodríguez (1999:42) "molt probablement, el hippisme [...], va esdevenir, sense saber-ho ni pretendre-ho, el primer moviment d'oposició al franquisme a les Pitiüses".

En el cas de **Menorca** hom pot assenyalar que la seva turistització no assolí les magnituds de les illes veïnes, fonamentalment per dues raons: la primera fou que les elits franquistes apostaren per donar continuïtat a les activitats de industrials-comercials i agroindustrials; i la segona fou per mor de la tardana obertura de l'aeroport de Sant Climent al març de 1969. Així i tot, tal com s'ha exposat anteriorment, els polítics-empresaris menorquins, com per exemple Joan Victory, ja havien iniciat activitats turístiques que els vinculaven amb els Tour Operadors. Entre el 1960 i el 1968 es passa de 7652 turistes a 29579, una xifra realment modesta si la comparem amb els 161855 turistes que rebia Eivissa. El 1970, un any després de la inauguració de l'aeroport s'assoliren uns 56117 turistes, quasi duplicant la xifra de 1968. Menorca s'havia incorporat plenament al turisme xàrter, a més amb forta presència dels interessos del capital internacional representat en bona part de les cadenes hoteleres. Menorca esdevé, entre les Balears, l'illa amb un perfil més ben delimitat per les estructures del gran capital representat pels Tour Operadors i algunes cadenes hoteleres espanyoles, entre d'elles les mallorquines. S'havia passat d'una ràtio de 0,18 turistes per cada menorquí al 1960 a 1,15 el 1970. L'any en que s'inicià la crisi del capitalisme regulat, el 1973, es comptabilitzaven uns 131625 turistes allotjats en establiments d'hostalatge a Menorca, una xifra que multiplicava per 3,35 el nombre de turistes de l'any de l'obertura del nou aeroport.

⁵⁵⁰ El *Diario de Ibiza* era editat pels germans Francisco i Juan Verdera Ribas. Els dos estaven vinculats al Foment de Turisme i Juan Verdera Ribas era el batle d'Eivissa (Cerdà i Rodríguez 1999:38).

Gràfic 38. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 156).

Taula 156. Evolució dels turistes allotjats en establiments d'hostalatge a les Balears per illes, 1960-1973 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló 1969 pels anys 1960-1964 i Aguiló 1981 pels anys 1965-1973).

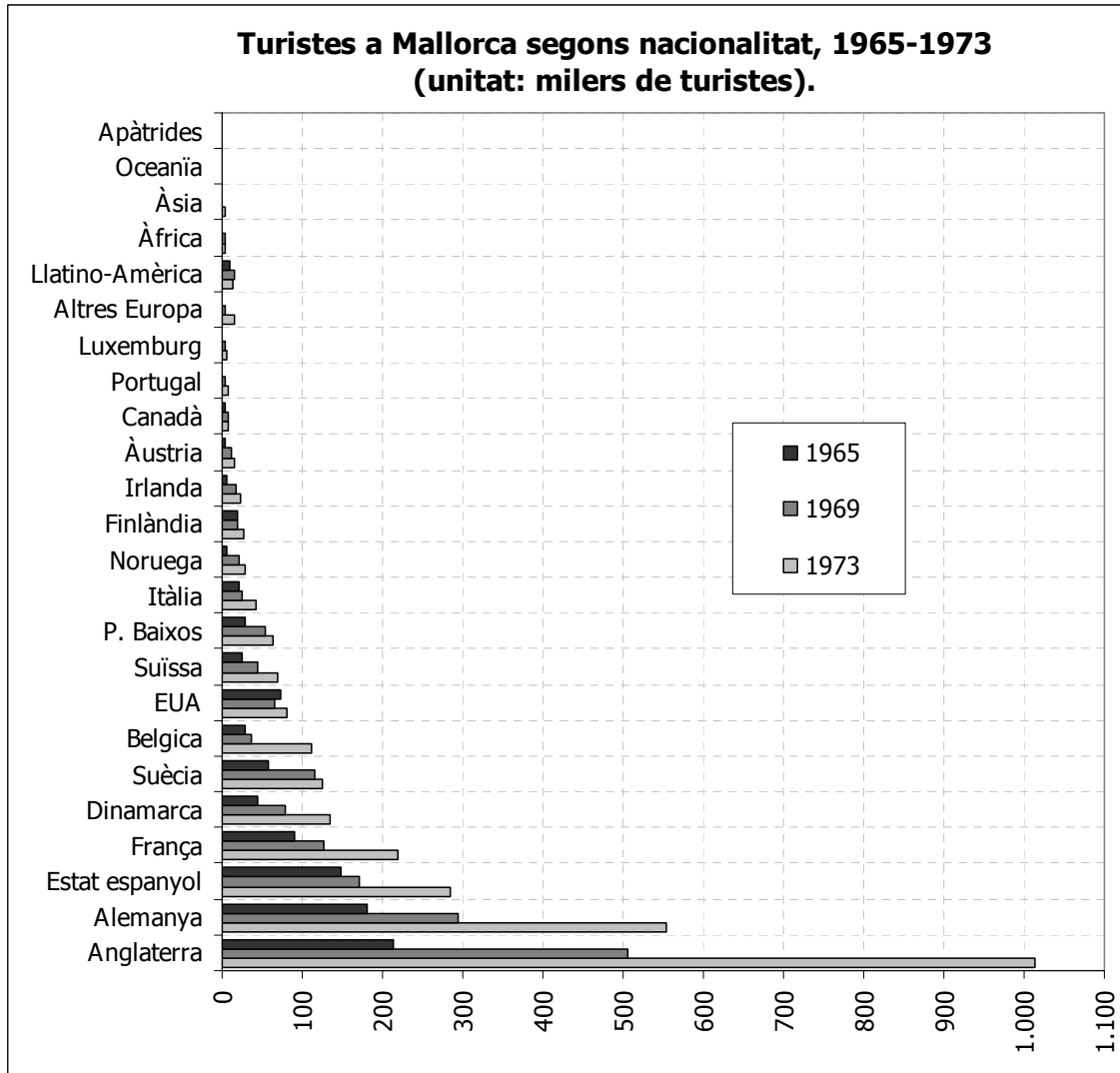
	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera
1960	361.092	7.652	30.119	1.166
1961	467.029	6.952	41.253	1.489
1962	486.079	9.781	44.413	1.841
1963	607.978	11.081	55.984	2.160
1964	750.588	11.086	84.678	2.353
1965	961.954	14.439	102.582	3.391
1966	1.099.595	21.425	113.595	3.468
1967	1.241.038	21.129	135.810	4.179
1968	1.401.844	29.579	161.855	6.525
1969	1.625.036	39.259	263.575	7.233
1970	1.853.282	56.117	350.603	11.864
1971	2.330.480	73.199	493.788	15.996
1972	2.774.514	109.375	515.052	19.406
1973	2.849.632	131.625	567.179	23.295
Taxa d'increment interanual (%)	17,52	26,00	26,44	27,05
Increment 1960-1973 (núm. vegades)	7,89	17,20	18,83	19,98

- “Turisme xàrter”: composició dels turistes per nacionalitat (1959-1973).

A continuació s'analitzarà l'evolució dels turistes segons nacionalitat per cadascuna de les illes entre el 1965 i el 1973. En el cas de Mallorca podem veure com el nombre de turistes allotjats en establiments d'hostalatge passaren de 961,9 mil al 1965 a 2,8 milions el 1973. Al llarg d'aquest període es pot veure com es produeix un canvi substancial en la composició dels turistes en funció de la seva nacionalitat. El 1965 es pot veure com els principals clients procedien d'Anglaterra amb el 22,19% del total (213 mil), Alemanya (RFA) amb el 18,72% (180 mil) i l'Estat espanyol amb el 15,3% (147 mil). Els turistes anglesos són els que s'incrementaren amb major intensitat, tot multiplicant-se per 4,75 entre el 1965 i el 1973, fins assolir poc més del milió de turistes al 1973. Una autèntica explosió que estava fortament vinculada a l'expansió dels Tour Operadors britànics –que cap a finals dels 1960 estaven encapçalats per Clarksons, Thomson, Horizon, Thomas Cook/Lunn-Poly i Thomson–. Però també per les fortes transformacions en l'aeronàutica –nous motors i models d'avions (p.ex. Boeing 737) com l'aparició de companyies xàrter independents (p.ex. Britannia Airways)– i el fet que el petroli fos barat (Bray i Raitz, 2001; Lyth, 2009).

Per altra banda, pel que fa als fluxos turístics procedents de l'Alemanya occidental cal apuntar el fet que, tal com s'ha dit anteriorment, les cooperatives de viatges dels sindicats alemanys havien inclòs l'Espanya franquista dins dels seus destins de vacances al 1965 i, a més, la creació de TUI el 1968, un vertader gegant dels Tour Operadors, va tenir fortes repercussions en els fluxos turístics des de la RFA cap a l'arxipèlag. D'aquesta manera tenim que els turistes alemanys passen de 180 mil al 1965 a 554 mil al 1973, és a dir es tripliquen. Podem destacar com els turistes espanyols representaren el tercer grup de turistes per nacionalitat. Emperò, es pot veure com aquests no experimenten el creixement espectacular que si experimentaren els procedents dels països europeus amb divises fortes. Així i tot, els espanyols quasi es duplicaren, tot assolint els 284 mil turistes al 1973. Pel que fa a la promoció de la “cultura de l'oci” entre els espanyols d'aquells temps, cal destacar l'aparició dels primers Tour Operadors espanyols cap a finals dels anys 1960, encapçalats per Tiempo Libre SA, Club de Vacaciones SA i Pullmantour SA, que conjuntament formarien el lobby OTA (Operadores Turísticas Asociados) al 1971. Podem destacar que Viajes Iberia de la família Fluxà entrà a l'accionariat de Pullmantour SA al 1971 i al de Tiempo Libre SA al 1973 i aquest darrer any ja crearen el seu propi Tour Operador, Viajes Iberojet (Fernández-Fúster, 1991; González-Soria, 1999). Els turistes escandinaus representaven un altre grup important de clients-turistes i, al 1973, es comptabilitzaven uns 314 mil, essent els danesos i suecs els majoritaris. Així mateix, cal assenyalar que la rellevància dels turistes segons la seva nacionalitat era diferent en funció de les diferents zones turístiques de l'illa que quedaven definides, en gran mesura, en funció dels interessos dels Tour Operadors i les cadenes hoteleres (Juan et al., 1970).

Gràfic 39. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 157).

**Taula 157. Turistes segons nacionalitat a Mallorca, 1965-1973 (Font: Aguiló 1981:90)
(unitat: turistes).**

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Anglaterra	213.412	288.273	347.595	411.438	505.057	543.326	788.085	1.003.379	1.012.802
Alemanya (RFA)	180.086	223.364	251.536	263.792	293.438	390.050	479.745	539.413	554.024
Estat espanyol	147.202	152.417	155.460	162.364	171.364	184.211	198.732	231.959	284.516
França	90.843	89.925	101.524	111.552	126.038	150.390	191.261	216.195	218.915
Dinamarca	44.424	53.031	65.945	72.486	79.290	92.392	107.687	149.129	134.322
Suècia	57.290	69.183	91.259	107.348	115.081	99.281	95.118	120.826	124.554
Bèlgica	28.581	26.727	30.030	33.495	36.793	83.415	108.619	102.091	112.200
EUA	72.235	52.745	38.343	44.214	65.412	93.548	90.005	90.359	81.261
Suïssa	25.912	32.371	32.747	34.089	43.533	47.816	64.241	66.910	68.910
P. Baixos	28.329	33.900	45.337	52.912	54.032	52.300	67.977	61.949	63.299
Itàlia	21.676	17.039	18.091	22.738	24.311	19.689	22.158	41.203	42.074
Noruega	6.592	9.096	10.317	15.560	20.563	12.098	20.209	24.302	29.261
Finlàndia	18.860	11.351	14.134	16.367	19.180	17.496	17.092	25.169	25.979
Irlanda	4.932	8.407	7.044	11.589	16.465	18.083	23.940	38.259	22.426
Àustria	3.519	4.297	4.676	6.245	11.298	11.154	11.452	15.340	16.340
Canadà	4.087	4.297	3.264	5.412	8.476	9.612	12.149	10.322	7.188
Portugal	1.786	1.597	1.928	2.375	3.253	2.731	2.938	4.254	6.951
Luxemburg	1.366	1.855	2.091	3.051	3.573	2.873	3.761	6.055	6.607
Grècia	562	767	1.155	1.358	309	551	586	1.512	1.521
Altres Europa	748	1.749	1.575	4.103	4.117	2.917	4.539	7.603	14.541
Llatino-	9.512	10.994	11.255	12.542	15.401	12.557	13.763	10.578	12.728

Amèrica									
Àfrica		3.515	2.536	3.515	4.382	2.914	2.894	2.855	3.552
Àsia		1.467	1.811	1.550	2.307	1.446	1.802	2.600	3.429
Oceania		1.066	883	1.193	1.080	1.359	1.051	1.686	1.852
Apàtrides		162	502	556	283	1.073	676	566	380
Total	961.954	1.099.595	1.241.038	1.401.844	1.625.036	1.853.282	2.330.480	2.774.514	2.849.632

**Taula 158. Turistes segons nacionalitat a Mallorca, 1965-1973 (Font: Aguiló 1981:90)
(unitat: percentatge)**

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Anglaterra	22,19	26,22	28,01	29,35	31,08	29,32	33,82	36,16	35,54
Alemanya (RFA)	18,72	20,31	20,27	18,82	18,06	21,05	20,59	19,44	19,44
Estat espanyol	15,30	13,86	12,53	11,58	10,55	9,94	8,53	8,36	9,98
França	9,44	8,18	8,18	7,96	7,76	8,11	8,21	7,79	7,68
Dinamarca	4,62	4,82	5,31	5,17	4,88	4,99	4,62	5,37	4,71
Suècia	5,96	6,29	7,35	7,66	7,08	5,36	4,08	4,35	4,37
Bèlgica	2,97	2,43	2,42	2,39	2,26	4,50	4,66	3,68	3,94
EUA	7,51	4,80	3,09	3,15	4,03	5,05	3,86	3,26	2,85
Suïssa	2,69	2,94	2,64	2,43	2,68	2,58	2,76	2,41	2,42
P. Baixos	2,94	3,08	3,65	3,77	3,32	2,82	2,92	2,23	2,22
Itàlia	2,25	1,55	1,46	1,62	1,50	1,06	0,95	1,49	1,48
Noruega	0,69	0,83	0,83	1,11	1,27	0,65	0,87	0,88	1,03
Finlàndia	1,96	1,03	1,14	1,17	1,18	0,94	0,73	0,91	0,91
Irlanda	0,51	0,76	0,57	0,83	1,01	0,98	1,03	1,38	0,79
Àustria	0,37	0,39	0,38	0,45	0,70	0,60	0,49	0,55	0,57
Canadà	0,42	0,39	0,26	0,39	0,52	0,52	0,52	0,37	0,25
Portugal	0,19	0,15	0,16	0,17	0,20	0,15	0,13	0,15	0,24
Luxemburg	0,14	0,17	0,17	0,22	0,22	0,16	0,16	0,22	0,23
Grècia	0,06	0,07	0,09	0,10	0,02	0,03	0,03	0,05	0,05
Altres Europa	0,08	0,16	0,13	0,29	0,25	0,16	0,19	0,27	0,51
Llatino-Amèrica	0,99	1,00	0,91	0,89	0,95	0,68	0,59	0,38	0,45
Àfrica	0,00	0,32	0,20	0,25	0,27	0,16	0,12	0,10	0,12
Àsia	0,00	0,13	0,15	0,11	0,14	0,08	0,08	0,09	0,12
Oceania	0,00	0,10	0,07	0,09	0,07	0,07	0,05	0,06	0,06
Apàtrides	0,00	0,01	0,04	0,04	0,02	0,06	0,03	0,02	0,01

En el cas de Menorca, se pot observar com es produeix un canvi radical en quant a la composició dels turistes arribats a l'illa. Mentre que al 1965 predominaven els turistes espanyols que amb uns 7586 turistes, quasi duplicaven als anglesos que eren el segon grup majoritari. L'any en que s'inaugurà el nou aeroport de Menorca, al 1969, els turistes espanyols i anglesos eren pràcticament equivalents, amb 16396 turistes i 15365 respectivament. Just l'any posterior a l'obertura de l'aeroport, el 1970 els turistes anglesos s'havien duplicat respecte de l'any anterior tot assolint els 31517, i es situaven al capdavant en quant als turistes segons la seva nacionalitat. Aquesta circumstància respon, fonamentalment, a les estratègies dels capitals turístics internacionals que havien aterrat a l'illa, cridats per les elits franquistes (Bray i Raitz, 2001). Farré-Escofet et al. (1977:258) apuntaven que Menorca comptava amb una oferta hotelera oligopòlica i "poca introducció dels operadors estrangers en la seva indústria hotelera". Aquest fet era relativament cert al 1975 quan el magnat de l'Opus Dei, Ruíz Mateos, va adquirir els hotels del Tour Operador Clarkson. Emperò això no ens ha de fer oblidar que la forta turistització menorquina és a càrrec, sobretot, dels agents internacionals que actuen en unes condicions clarament oligopolístiques. Això ve demostrat pel fet que al 1973 els turistes anglesos assolien els 87877 i representaven el 66,76% dels turistes allotjats a l'illa.

Taula 159. Turistes segons nacionalitat a Menorca, 1965-1973 (Font: Aguiló 1981:91)
(unitat: turistes).

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Anglaterra	3.555	5.970	4.722	11.104	15.365	31.517	40.166	73.698	87.877
Estat espanyol	7.586	11.225	11.554	12.328	16.396	18.243	19.954	20.304	22.923
Alemanya (RFA)	985	1.943	2.383	3.432	4.262	3.826	8.131	10.694	16.240
França	661	585	810	945	1.059	570	942	1.136	1.111
EUA	482	505	414	426	435	403	687	641	691
P. Baixos	42	80	55	110	169	191	955	1.334	584
Bèlgica	64	44	47	53	73	86	70	142	558
Itàlia	730	561	601	645	752	637	662	211	433
Suïssa	55	190	203	145	127	117	776	234	230
Irlanda	17	5	16	32	64	110	289	88	118
Canadà	19	15	30	36	55	44	105	151	106
Àustria	17	36	35	42	51	22	36	31	59
Suècia	92	109	64	92	101	72	88	61	59
Portugal		12	4	13	19	10	20	22	20
Finlàndia	9	5	5	10	28	19	13	4	12
Luxemburg	0	0			2	12	0	10	10
Grècia	0	5	1	2	3	2	4	5	5
Noruega	10	5	7	10	13	6	3	2	5
Llatino-Amèrica	35	31	57	62	127	63	106	180	244
Altres Europa	29	45	60	23	69	95	81	260	100
Àfrica	14	15	20	21	36	34	64	70	102
Oceania	24	25	22	22	24	29	18	43	68
Àsia	13	14	15	23	27	8	18	27	51
Apàtrides			4	3	2	1	11	27	19
Total	14.439	21.425	21.129	29.579	39.259	56.117	73.199	109.375	131.625

Taula 160. Turistes segons nacionalitat a Menorca, 1965-1973 (Font: Aguiló 1981:91)
(unitat: percentatge)

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Anglaterra	24,62	27,86	22,35	37,54	39,14	56,16	54,87	67,38	66,76
Estat espanyol	52,54	52,39	54,68	41,68	41,76	32,51	27,26	18,56	17,42
Alemanya (RFA)	6,82	9,07	11,28	11,60	10,86	6,82	11,11	9,78	12,34
França	4,58	2,73	3,83	3,19	2,70	1,02	1,29	1,04	0,84
EUA	3,34	2,36	1,96	1,44	1,11	0,72	0,94	0,59	0,52
P. Baixos	0,29	0,37	0,26	0,37	0,43	0,34	1,30	1,22	0,44
Bèlgica	0,44	0,21	0,22	0,18	0,19	0,15	0,10	0,13	0,42
Itàlia	5,06	2,62	2,84	2,18	1,92	1,14	0,90	0,19	0,33
Suïssa	0,38	0,89	0,96	0,49	0,32	0,21	1,06	0,21	0,17
Irlanda	0,12	0,02	0,08	0,11	0,16	0,20	0,39	0,08	0,09
Canadà	0,13	0,07	0,14	0,12	0,14	0,08	0,14	0,14	0,08
Àustria	0,12	0,17	0,17	0,14	0,13	0,04	0,05	0,03	0,04
Suècia	0,64	0,51	0,30	0,31	0,26	0,13	0,12	0,06	0,04
Portugal	0,00	0,06	0,02	0,04	0,05	0,02	0,03	0,02	0,02
Finlàndia	0,06	0,02	0,02	0,03	0,07	0,03	0,02	0,00	0,01
Luxemburg	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,00	0,01	0,01
Grècia	0,00	0,02	0,00	0,01	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00
Noruega	0,07	0,02	0,03	0,03	0,03	0,01	0,00	0,00	0,00
Llatino-Amèrica	0,24	0,14	0,27	0,21	0,32	0,11	0,14	0,16	0,19
Altres Europa	0,20	0,21	0,28	0,08	0,18	0,17	0,11	0,24	0,08

Àfrica	0,10	0,07	0,09	0,07	0,09	0,06	0,09	0,06	0,08
Oceania	0,17	0,12	0,10	0,07	0,06	0,05	0,02	0,04	0,05
Àsia	0,09	0,07	0,07	0,08	0,07	0,01	0,02	0,02	0,04
Apàtrides	0,00	0,00	0,02	0,01	0,01	0,00	0,02	0,02	0,01

A Eivissa tenim una evolució dels turistes segons nacionalitat semblant a la de Mallorca. Així, es passa d'una estructura al 1965 predominada pels turistes anglesos que amb 43712 turistes representaven el 42,61% del total, seguits dels espanyols amb 21250 turistes (20,72%) i en tercer lloc s'hi troben els alemanys amb 14152 turistes (13,8%). Ramon Fajarnés (2001:95) destaca com els turistes francesos que havien estat els més importants en nombre, varen anar perdent posicions al llarg dels anys fins arribar a representar el 2,85% del total al 1973. A l'illa d'Eivissa es poden veure els efectes de l'obertura del nou aeroport que permeté, especialment, que les aeronaus dels vols internacionals arribassin més fàcilment. Així, tenim que els turistes anglesos arribaren a 251120 el 1973 (5,74 vegades més que al 1965) i també es pot veure en el cas dels alemanys amb 138572 al 1973 (9,79 vegades més que al 1965).

Taula 161. Turistes segons nacionalitat a Eivissa, 1965-1973 (Font: Aguiló 1981:92) (unitat: turistes).

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Anglaterra	43.712	53.745	81.359	99.035	170.835	181.490	252.863	245.113	251.120
Alemanya (RFA)	14.152	12.942	12.151	13.287	17.901	47.730	95.751	127.708	138.572
Estat espanyol	21.250	20.104	18.838	22.435	28.792	40.766	47.425	52.976	61.385
França	10.009	10.078	7.764	8.325	9.889	18.437	21.719	14.678	21.058
Bèlgica	1.066	1.053	1.069	1.075	2.347	4.246	8.829	10.358	18.062
P. Baixos	1.239	4.058	1.625	3.210	5.732	15.573	15.909	10.379	16.885
Dinamarca	352	593	1.438	1.635	4.689	13.198	16.314	17.115	15.340
Suècia	3.787	4.536	4.766	5.120	8.598	7.816	8.721	10.882	13.951
Suïssa	2.054	2.310	2.082	2.125	3.356	5.698	7.788	8.607	8.892
Noruega		343	331	410	1.328	1.379	1.630	1.947	4.127
EUA	2.040	1.985	1.708	1.805	3.319	6.273	5.789	3.877	3.904
Finlàndia	120	153	101	170	343	210	400	519	3.400
Irlanda	472	265	676	815	1.879	1.151	3.102	2.772	2.941
Itàlia	755	355	797	910	1.347	2.252	2.321	2.609	2.145
Canadà	210	231	313	570	1.006	1.457	1.593	1.545	1.389
Àustria	147	170	163	264	902	840	1.005	896	969
Grècia	10	15	7	8	18	22	20	119	503
Luxemburg	29	18	42					332	287
Altres Europa	254	123	258	232	422	467	1.057	1.325	883
Llatino-Amèrica	635	262	201	245	460	982	910	754	697
Àfrica	96	78	4	36	114	367	219	290	272
Àsia	85	74		31	65		217	126	182
Oceania	108	104	117	112	187	192	129	111	140
Apàtrides					46	57	77	14	75
Total	102.582	113.595	135.810	161.855	263.575	350.603	493.788	515.052	567.179

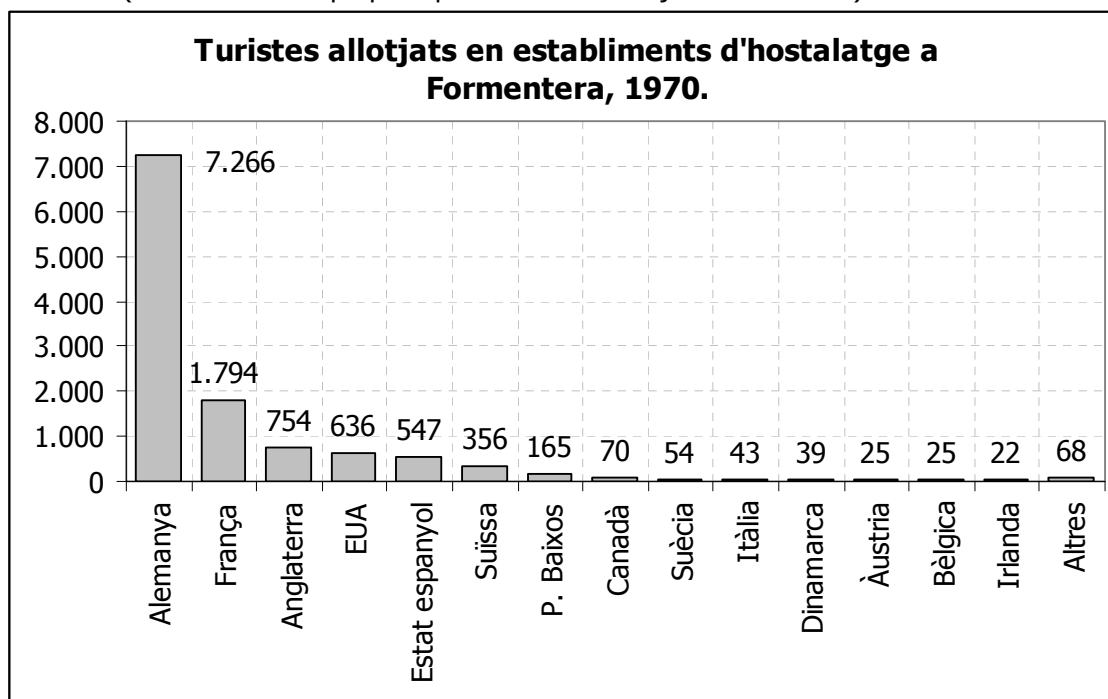
Taula 162. Turistes segons nacionalitat a Eivissa, 1965-1973 (Font: Aguiló 1981:92) (unitat: percentatge)

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Anglaterra	42,61	47,31	59,91	61,19	64,81	51,77	51,21	47,59	44,28
Alemanya (RFA)	13,80	11,39	8,95	8,21	6,79	13,61	19,39	24,80	24,43
Estat espanyol	20,72	17,70	13,87	13,86	10,92	11,63	9,60	10,29	10,82
França	9,76	8,87	5,72	5,14	3,75	5,26	4,40	2,85	3,71
Bèlgica	1,04	0,93	0,79	0,66	0,89	1,21	1,79	2,01	3,18

P. Baixos	1,21	3,57	1,20	1,98	2,17	4,44	3,22	2,02	2,98
Dinamarca	0,34	0,52	1,06	1,01	1,78	3,76	3,30	3,32	2,70
Suècia	3,69	3,99	3,51	3,16	3,26	2,23	1,77	2,11	2,46
Suïssa	2,00	2,03	1,53	1,31	1,27	1,63	1,58	1,67	1,57
Noruega	0,00	0,30	0,24	0,25	0,50	0,39	0,33	0,38	0,73
EUA	1,99	1,75	1,26	1,12	1,26	1,79	1,17	0,75	0,69
Finlàndia	0,12	0,13	0,07	0,11	0,13	0,06	0,08	0,10	0,60
Irlanda	0,46	0,23	0,50	0,50	0,71	0,33	0,63	0,54	0,52
Itàlia	0,74	0,31	0,59	0,56	0,51	0,64	0,47	0,51	0,38
Canadà	0,20	0,20	0,23	0,35	0,38	0,42	0,32	0,30	0,24
Àustria	0,14	0,15	0,12	0,16	0,34	0,24	0,20	0,17	0,17
Grècia	0,25	0,11	0,19	0,14	0,16	0,13	0,21	0,26	0,16
Luxemburg	0,62	0,23	0,15	0,15	0,17	0,28	0,18	0,15	0,12
Altres Europa	0,01	0,01	0,01	0,00	0,01	0,01	0,00	0,02	0,09
Llatino-Amèrica	0,03	0,02	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,05
Àfrica	0,09	0,07	0,00	0,02	0,04	0,10	0,04	0,06	0,05
Àsia	0,08	0,07	0,00	0,02	0,02	0,00	0,04	0,02	0,03
Oceania	0,11	0,09	0,09	0,07	0,07	0,05	0,03	0,02	0,02
Apàtrides	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,02	0,02	0,00	0,01

Finalment, tan sols tenim la composició dels turistes allotjats en establiments d'hostalatge a l'illa de Formentera per a l'any 1970. En aquesta illa, la major proporció, amb força diferència, correspon als turistes alemanys amb el 61,24% del total. També podem destacar el fet que els turistes francesos eren els segons en ordre d'importància numèrica i que els nord-americans superaven als espanyols.

Gràfic 40. (Font: elaboració pròpia a partir de Ramon Fajarnés 2001:133).

f) La potent transformació sociodemogràfica que acompanyà al boom turístic del Franquisme.

Les onades de turistes i les fortes transformacions territorials que es varen dur a terme a les illes, presentaren una altra dimensió sovint ocultada o poc atesa com és la profunda transformació sociocultural que experimentà la seva societat (Bennàssar, 2001). Aquesta transformació es va sentir en els moviments migratoris entre diferents zones de les mateixes illes, caracteritzades per l'èxode rural; l'arribada de treballadors peninsulars; les alteracions culturals que anaven vinculades a la indústria turística i la repressió feixista –en especial sobre els aspectes lingüístics–; i sobre l'estructura de la població activa, destacant el progressiu abandonament dels treballs agraris (Amer, 2002; Barceló, 1970; Benítez et al., 1994; Bisson, 1977; Riutort et al., 2003).

La població de les Balears va experimentar un notable increment entre el 1955 i el 1975. Es va passar de 429 mil persones al 1950 a unes 597,7 mil persones al 1975, el que implica un increment del 39,29% (taula 163). Per illes, Mallorca i Eivissa foren la que manifestà el major increment entre el 1955 i el 1975, en que la població passà de 348,8 mil persones a 492,2 mil a Mallorca i de 34,4 mil a 48,3 mil a Eivissa, amb un increment del 41,12% i 40,2% respectivament. En segon lloc, tenim Formentera on l'increment demogràfic fou del 29,4% i Menorca del 24,3%. La distància, en termes demogràfics, entre Menorca i les Pitiüses s'anava retallant, quan Menorca històricament havia presentat una població superior. El 1975 la població menorquina era un 3,16% superior a la de les Pitiüses. El municipi en el que experimentà el trasbals sociodemogràfic més important fou Calvià on la població entre el 1955 i 1975 s'incrementà en un 243,6%, tot passant de 2356 persones a 8096. Els altres municipis que presentaren els majors increments demogràfics foren els de Palma (81,16%), Eivissa (80,13%), Sant Antoni de Portmany (63,96%), Capdepera (59,87%) i Son Servera (51,75%). Així i tot, el 1975 els deu primers municipis en quant a població seguien essent pràcticament els mateixos que el 1955. D'aquesta manera tenim que el 1955 els deu primers municipis eren: Palma (145142 persones), Manacor (19024), Maó (16139), Inca (12926), Ciutadella (12382), Felanitx (11910), Eivissa (11220), sa Pobla (9973), Lluçmajor (9877) i Sóller (9568). I, el 1975 eren els següents: Palma (26948 persones), Manacor (24250), Maó (20670), Eivissa (20211), Inca (17711), Ciutadella (16729), Lluçmajor (12643), Felanitx (12547), sa Pobla (10084) i Santa Eulària (9973).

Es pot veure com entre el 1955 i el 1960 el creixement demogràfic de les Balears està fortament relacionat amb l'activació socioeconòmica de Mallorca que és l'única illa que enregistrà increment demogràfic, tot passant de 348 mil habitants el 1955 a 362 mil el 1960, és a dir un 3,8%. Mentre que a Menorca i Eivissa presentaven una reducció de l'1,76% i 0,36% respectivament. Fins el 1965 Mallorca fou l'illa que experimentà l'augment demogràfic més rellevant i entre el 1960 i el 1965, quan ja s'havia obert l'aeroport de Son Sant Joan, l'increment fou de l'12,09%. Entre el 1960 i el 1965 les altres illes també començaven a experimentar un notable increment, que fou del 7,23% a Menorca i 10,1% a Eivissa. Hom pot destacar com entre el 1965 i el 1970, quan l'aeroport d'Eivissa ja s'havia adaptat a les exigències del turisme xàrter, és quan les taxes de creixement demogràfic són més elevades i la taxa d'increment demogràfic a l'illa d'Eivissa era del 12,28%. El primer quinquenni dels anys 1970 encara es mantén el fort ritme de creixement demogràfic. Mallorca i Eivissa segueixen mantenint taxes d'increment semblants a les del quinquenni anterior, mentre que Menorca, amb el nou aeroport a ple rendiment, experimentà la major taxa d'increment que fou del 9,69%; i Formentera, després de l'arribada de l'electricitat, enregistrà un creixement demogràfic del 19,16%.

Taula 163. Evolució de la població a les Balears, 1955-1975 (Font: elaboració pròpia a partir l'INE, Alteracions dels municipis en els Censos de Població des de 1842 www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2009; 1955 i 1965 a partir de Barceló, 1970; 1975 a partir de Sastre, 1982).

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
1955	348.805	43.061	34.463	2.778	429.107
1960	362.202	42.305	34.339	2.886	441.732
1965	406.007	45.365	37.811	2.887	492.070

1970	438.656	48.817	42.456	3.017	532.946
1975	492.256	53.548	48.315	3.595	597.714

Figura 80. (Elaboració pròpia).

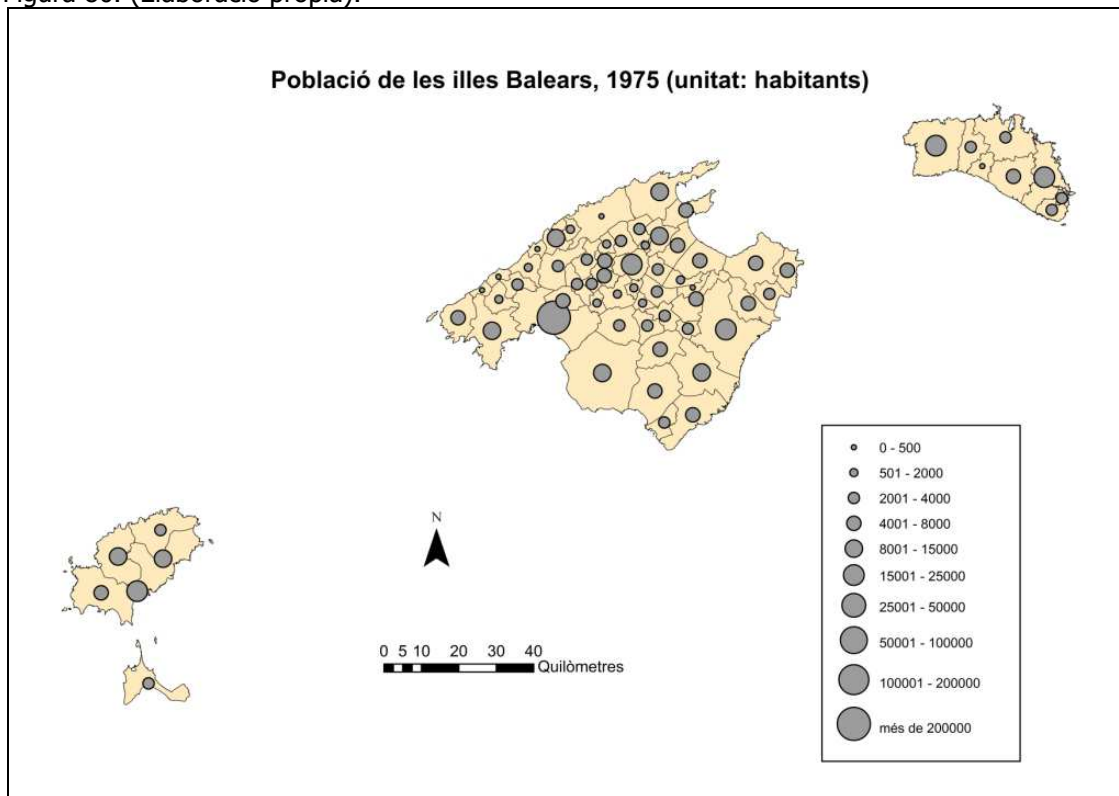
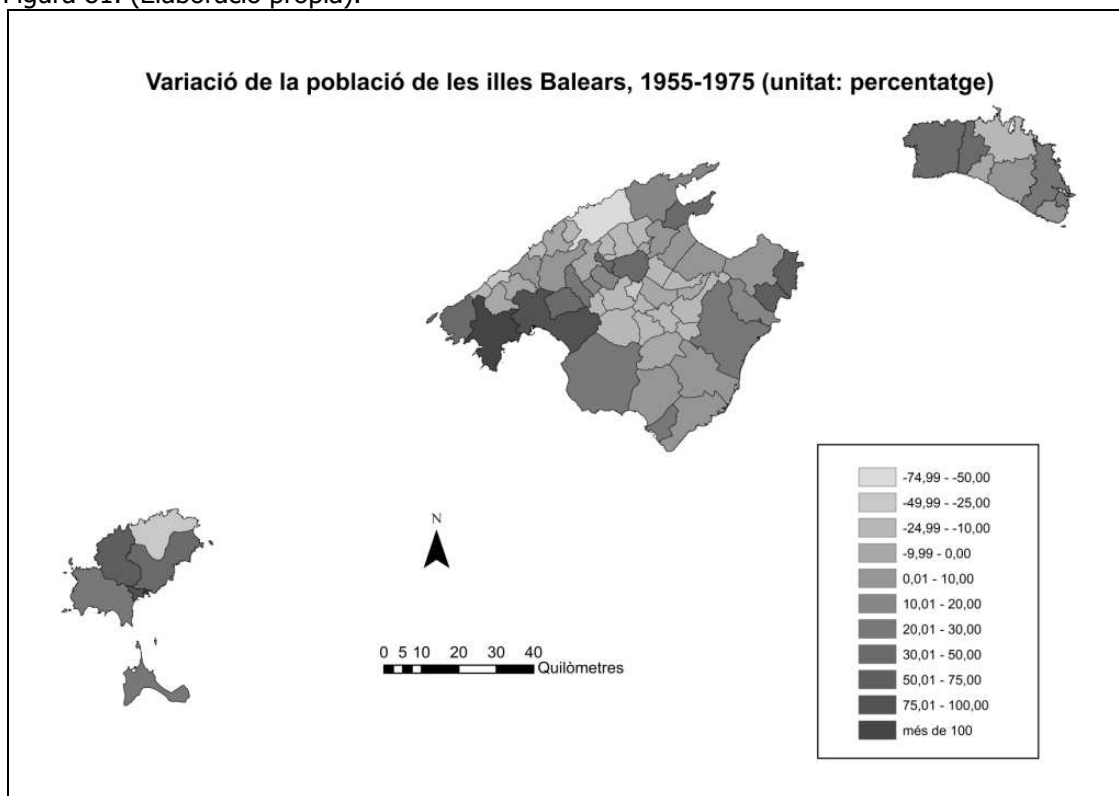

Figura 81. (Elaboració pròpia).

- La turístització de les Balears requereix abundant mà d'obra (barata): les Balears esdevenen un imant demogràfic.

L'espectacular increment demogràfic de les Balears fou alimentat, fonamentalment, pels fluxos migratoris que procedents, sobretot, de les regions meridionals de la Península, acudien a les illes a la cerca de treball⁵⁵¹. Entre el 1951 i el 1955 el saldo migratori de les Balears encara era negatiu, amb unes 766 persones (Salvà, 1992). Si ho analitzam per illes podem destacar les Pitiüses amb un saldo migratori negatiu de 1650 persones (Salvà, 1992). D'acord amb Joan Carles Cirer (2005) la major part dels eivissencs i formenterencs que emigraren entre finals dels anys 1940 i principis dels 1950 s'adreçaren a l'illa de Mallorca. Menorca també presentava un saldo migratori negatiu de 407 persones (Salvà, 1992). A Mallorca, s'ha de destacar Palma amb un saldo migratori positiu de 4050 persones, mentre que la resta de Mallorca experimentà un saldo migratori negatiu d'un total de 2768 persones. La capital seguí jugant un paper com a centre d'atracció de la població rural que protagonitzà un important èxode rural al llarg del segle XX (Salvà, 1992; Escartin, 2001).

En el quinquenni 1955-1960 Menorca seguí manifestant fluxos emigratoris nets d'un total de 1455 persones i aquest resultat al quinquenni següent quan es produí un canvi de signe de les migracions (286 persones)⁵⁵². Segons Barceló (1970:118) això "obeeix fonamentalment a l'increment de la indústria de la construcció, que està relacionada amb la demanda de nous habitatges i la iniciació de l'activitat turística". Per altra banda, Mallorca a partir del segon quinquenni de la dècada dels 1950 manifestà un saldo migratori positiu de 5719 persones. Palma és el gran pol d'atracció de persones amb un balanç migratori positiu de 7243 persones, mentre que la part forana enregistra un saldo negatiu de 1524 persones. Segons Barceló (1970:116) la immigració es va concentrar a les àrees d'influència de Palma i Inca. En aquests moments els municipis turístics de la Badia de Palma –Palma i Lluçmajor– i el ponent de l'illa – Calvià i Andratx– comencen a rebre importants contingents migratoris. Així, tenim que Lluçmajor presenta un saldo migratori positiu de 898 persones i Calvià de 712. Eivissa presenta també un saldo migratori positiu, fet que representa una autèntica ruptura de l'evolució sociodemogràfica finisecular (Buades, 2008). Al cas eivissenc, la "modernització" turística i el seu corol·lari sociodemogràfic es manifestà més intensament a la ciutat d'Eivissa i al municipi de Sant Antoni (Barceló, 1974; Barceló, 1990).

A partir del darrer quinquenni dels anys 1960 és disparà el procés migratori cap a les Balears. La població de les zones de la península més deprimides en termes socioeconòmics varen acudir al "potosí turístic" del règim franquista. Moltes zones de l'arxipèlag experimentaren una autèntica revolució sociodemogràfica i urbano-territorial, en un lapse molt curt de temps. Així, podem veure com el saldo migratori de les Balears entre el 1965 i el 1975 fou d'un total de 81 mil persones. La industrialització turística –facilitada per petroli barat i abundant– va comportar un canvi de signe definitiu en els saldos migratoris de l'arxipèlag. En termes absoluts, els majors saldos corresponen a Mallorca. Palma segueix absorbint la major part de la immigració, essent el saldo migratori estimat per Palma entre el 1965 i el 1975 de 57 mil persones. Els altres termes municipals que representen, en aquests anys, els saldos migratoris positius més elevats foren: Calvià (2680 persones), Manacor (2225); Andratx (2103), Marratxí (1629), Felanitx (1572), Lluçmajor (1436) i sa Pobla (1068). A Eivissa destaca el municipi d'Eivissa amb 1231 persones, seguit de Santa Eulària (666), Sant Antoni (602), Sant Josep (482) i Sant Joan (441). I a Menorca Maó presentaria un saldo positiu de 1882 persones i Ciutadella de 978. Cal advertir que l'impacte de la immigració a les Balears devia ser superior al que les estadístiques oficials enregistren ja que bona part dels treballadors en el sector turístic eren temporers que sovint s'allotjaven en les pròpies instal·lacions hoteleres (Bennàssar, 2001; Ginard, 2005). A

⁵⁵¹ Volem apuntar que les dades dels saldos migratoris que presenta Bartomeu Barceló (1970) pels períodes 1955-1960 i 1960-1965 no coincideixen amb els saldos migratoris que el mateix Barceló publicà al 1990. Probablement, el motiu d'aquesta diferència estriba en que els resultats de la seva tesi s'obtenen en funció de la població de fet, mentre que els de Barceló (1990) han estat obtingudes a partir de la població de dret. Així mateix, el treball realitzat per Dubon (1993) sobre les migracions a Menorca també dóna resultats diferents als de Barceló pel cas de Menorca. En aquest darrer cas els càlculs es realitzen en funció de la població de dret. Mentre que la publicació de Farre-Escofet et al. (1977) ens dóna uns resultats molt propers als de Barceló (1970). Per a les Pitiüses, per exemple, tenim que segons Barceló (1990) el saldo migratori al quinquenni 1965-1970 fou de 3165 persones, mentre que segons Bernat Joan i Marí (1999:1008) fou de 5185 persones.

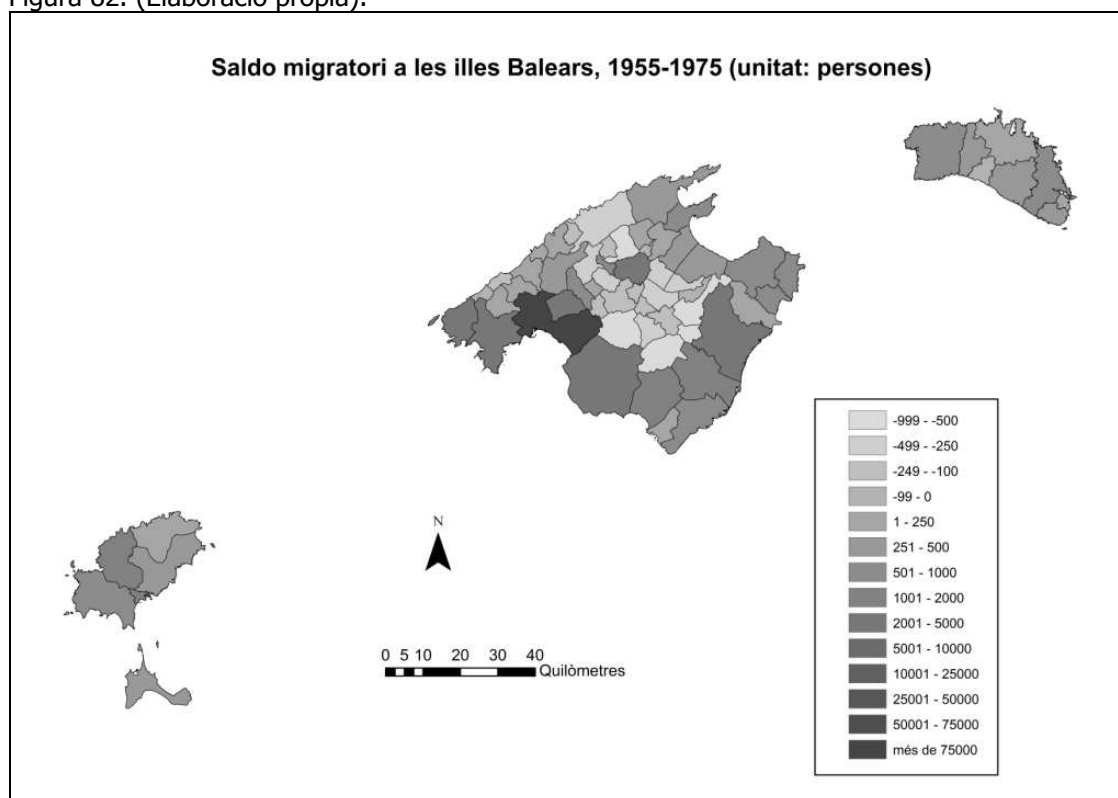
⁵⁵² Barceló (1990:152) i Dubon (1993:118) presenten uns altres resultats per aquest quinquenni, segons els quals el saldo migratori seguiria essent negatiu. El primer el calcula en -160 persones i la segona en -72 persones.

més, caldria tenir present que hi havia cap a finals dels anys 1960 un nombre important d'estrangers –i alguns espanyols–, entre la comunitat hippy, que tampoc quedaven reflectits en els registres demogràfics oficials (Cerdà i Rodríguez, 1999; Rozenberg, 1990).

Taula 164. Estimació dels saldos migratoris de les Balears, 1955-1975 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló 1970 pels períodes 1955-1960 i 1960-1965; i a partir de Sastre 1982 pels períodes 1965-1970 i 1970-1975)⁵⁵³.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
1955-1960	5.719	-1.455	-883	-126	3.255
1960-1965	28.513	286	1.936	236	30.971
1965-1970	33.740	1.979	1.620	83	37.421
1970-1975	39.743	2.143	1.801	93	43.780

Figura 82. (Elaboració pròpia).

La turistització balear, amb les peculiaritats de cada illa, com s'ha dit comporta un potent canvi sociodemogràfic. Aquest ve expressat per l'intens augment de la població i pel canvi de signe de la migració, amb la irrupció i consolidació dels fluxos migratoris vers les illes. Uns fluxos que no arribaven a tots els indrets, sinó a les principals zones d'industrialització turística. Aquestes actuaven al mateix temps com a imans per als residents a les illes, així s'anà redistribuint una part important de la població; al temps que les zones que no participaven de la reactivació econòmica, experimentaven un progressiu declivi sociodemogràfic en quant al nombre d'habitants, i l'envelliment del seus efectius. Emperò, cal advertir que la proliferació de diverses zones d'industrialització turística junt amb la progressiva adopció del transport motoritzat anà fent que els moviments pendulars (commuters) a les illes anassin guanyant importància (Bisson, 1977; Quintana, 1979). Quintana (1979) pel cas de Mallorca arribà a definir l'illa com una àrea globalment urbana, en termes funcionals, amb la qual cosa la identificació entre espai rural i funció agrària s'anava diluint progressivament. D'acord amb

⁵⁵³ Els saldos migratoris dels períodes 1965-1970 i 1970-1975 s'han calculat a partir de les taxes dels saldos migratoris publicats per Sastre (1982:42-45), la població empadronada als anys 1965 (a partir de Barceló, 1970), la població de dret de 1970 (a partir de www.ine.es/intercensal/intercensal.do, maig 2009) i la població empadronada el 1975 (a partir de Sastre 1982:38-39). S'ha optat per realitzar aquestes estimacions per tal de tenir una base detallada a escala municipal.

Quintana (1979), al 1970, "inclús als municipis amb forta dedicació hotelera posseeixen sovint una població activa insuficient per a la mateixa, tot havent de recórrer a la migració pendular diària o a la immigració estacional durant la temporada turística". Pel cas de Mallorca, Quintana (1979:113) constata que la població seguia "preferint les velles localitzacions".

A la taula 165 hom pot apreciar l'evolució de la població de les Balears segons el lloc de naixement, on s'evidencia la transformació sociodemogràfica de les illes. Així, tenim que el 1950 el 91,06% de la població balear havia nascut a les illes i un 7,94% era de la Península. Al 1975 un 22,12% de la població de les Balears havia nascut a la Península i assolien unes 132 mil persones. Així mateix, mentre que la població nascuda a les Balears havia crescut un 19,6% entre 1950 i 1975, la nascuda a la Península s'havia incrementat en un 294,5%. Així mateix, val la pena assenyalar que la major part dels immigrants peninsulars se concentraren en uns espais urbans, generalment, caracteritzats per la mala qualitat dels barris i dels habitatges (Capellà, 1977; Miró, 1978; Bennàssar, 2001).

Taula 165. Estructura de la població de les Balears per origen, 1950-1975 (Font: elaboració pròpia a partir de Barceló 1970:140 pels anys 1950 i 1965; i Sastre 1982:50 per l'any 1975).

	1950		1965		1975		Increment (%)
	Població	Percentatge	Població	Percentatge	Població	Percentatge	
Balears	384.354	91,06	416.283	84,60	457.610	76,56	19,06
Península	33.514	7,94	67.412	13,70	132.214	22,12	294,50
Estranger	4.221	1,00	8.365	1,70	7.890	1,32	86,92
Total	422.089	100	492.060	100	597.714	100	41,61

L'arribada massiva de persones del SE peninsular i de les castelles va estar promogut, en part, pels empresaris locals que anaren a reclutar treballadors (Capellà, 1977; Ramon Fajarnés, 2001). Ramon Fajarnés (2001:108) escriu que a Eivissa "en els anys 68, 69 i 70 hi hagué tal necessitat de mà d'obra a l'illa que els hotelers anaven a reclutar treballadors pels pobles d'Extremadura i Andalusia. La necessitat era tan desesperada que, per exemple, els amos de l'hotel Ibiza Playa llogaren un avió per portar fusters, perquè tenien ja les places venudes i havien d'acabar de construir a qualsevol preu". En un primer moment, el viatge d'anada dels treballadors el pagava el propi empresari, però al cap de poc temps, l'Estat es feia càrrec dels costos del viatge, sempre i quan el treballador presentàs una carta d'oferta laboral (Ramon Fajarnés 2001:116).

Barceló (1970:157) en analitzar l'evolució de la població de les Balears entre el 1900 i el 1965 apuntava com una de les principals característiques "el procés d'envelliment de la població insular", així com una gran proporció d'adults. El 1965 el 50,66% de la població de les Balears pertanyia a la franja d'edat menor de 35 anys i els majors de 60 anys eren el 16,6% (Barceló, 1970); deu anys més tard, la proporció era del 52,68% pels menors de 35 anys i del 17,12% pels majors de 60 anys (Sastre, 1982). Es combinen per una banda la disminució de les taxes de mortalitat i, per una altra banda, l'increment de les taxes de natalitat. En concret, la taxa mitjana anual de natalitat passà del 14,5 per mil al quinquenni 1950-1955 a unes taxes mitjanes anuals de natalitat del 20,32 per mil i 21,01 per mil en els quinquennis 1965-1970 i 1970-1975 (Barceló, 1990). Al darrera de l'increment de la natalitat que caracteritzà el "baby boom" de les Balears, entre el darrer quinquenni dels 1960 i el primer dels 1970, es troben, entre d'altres motius, la política natalista franquista impregnada del fonamentalisme catòlic que promovia una elevada natalitat sota arguments religiosos i patriòtics –tot enfonsant altres plantejaments laics i més conscients (Masjuan, 2000)–, d'aquesta manera l'Estat franquista es desentenia de les qüestions relacionades amb la reproducció social que quedaven relegades a l'àmbit familiar, i més concretament a càrrec de les dones (Roca, 2005). Aquestes suportaven més intensament les pressions de les estructures de poder dictatorial i patriarcal, tant en l'esfera pública com en la privada. Per una altra banda, l'increment de la natalitat es va deure per la immigració de població jove, que seria generalment explotada per la indústria turística i de la construcció (Bennàssar, 2001). Les activitats turístiques, especialment, requerien mà d'obra, tant masculina com femenina. I, a la població immigrant i jove s'havia d'afegir el fet que els joves mallorquins havien deixat d'emigrar. Aquests elements feren que la natalitat fos especialment elevada.

- El reflex del canvi sociodemogràfic en l'estructura laboral.

El canvi sociodemogràfic es manifesta clarament en la composició de la població activa per branques d'activitat. La població activa va passar de les 183 mil persones de 1955 a 222 mil el 1975, aquest darrer any ja en plena crisi global es registraren 17,8 mil actius menys que el 1971, quan la població s'havia incrementat en unes 50,9 mil persones (taula 166). Es pot destacar la creixent incorporació de la dona al món del treball assalariat. Al 1965, les 8477 dones incorporades al mercat de treball representaven el 3,43% de les dones de les Balears (247093) i el 4,04% de la població activa (Barceló, 1970). I deu anys més tard, al 1975, la situació havia canviat de manera abrupta, tenim unes 51039 dones actives suposaven el 16,84% de les dones de l'arxipèlag (303058) i el 22,97% de la població activa (Sastre, 1982). La turistització requeria mà d'obra femenina per a la realització de bona part de les tasques, i a més, amb la incorporació de la dona, s'assegurava una mà d'obra més dòcil i més barata que la masculina. La baixa remuneració dels treballadors poc qualificats a la indústria turística, era encara més accentuada en el cas de les dones. Així, David Ginard (2005:321) extreu d'un informe sobre les condicions laborals a l'hoteleria –enviat pel PCE illenc a la direcció estatal el 19/04/1973– es comentava que el treball de cambrera “sol ser en molts de casos l'antesala de la prostitució”.

Hom pot apreciar com al llarg dels vint anys que van del 1955 al 1975 els actius del sector primari pràcticament es redueixen a la meitat. Els actius en el sector primari passaren de representar el 40,16% de la població activa al 1955 al 17,03% el 1975. Bona part de la població agrària havia acudit als principals centres urbano-turístics per cobrir, assalariadament, les tasques servils als turistes o per construir les infraestructures urbano-turístiques. Nogensmenys, bona part d'aquella població d'arrels pageses va combinar el treball remunerat i depenent en els sectors de la construcció i turístic, amb les tasques agràries, molt sovint fora de les relacions de mercat. Tal com han apuntat alguns autors, la transformació rural anava més enllà de la dualitat camp-ciutat, turisme-agricultura (Bisson, 1977; Quintana, 1979; Binimelis i Ordines, 2008).

Així mateix la població industrial es va mantenir en torn a les 40 mil persones al llarg dels vint anys que van de 1955 a 1975, tot passant de representar el 23,58% dels actius al 1955 al 20,34% el 1975. Per altra banda, es pot destacar el fet que el nombre d'establiments industrials varen augmentar de manera significativa (Manera i Petrus, 1991b), un increment que no es tradueix proporcionalment en el nombre de treballadors. Així, tenim que el 1974 el 16,61% dels establiments industrials corresponien al subsector del cuir i el calçat, encara que aquest ocupava el 31,87% dels treballadors industrials; mentre que el subsector de la fusta amb el 39,03% dels establiments industrials ocupava el 16,42% dels seus treballadors (Banco de Bilbao, 1977). Nogensmenys, tal com apuntava Alenyar (1984:70) es podia observar com les activitats industrials que havien estat les més importants abans de la industrialització turística es començaven a contreure (pell, calçat, confecció, tèxtil i transformats metàl·lics), mentre que les activitats més vinculades als sectors de la construcció i turístic guanyaven força (energia, aigua, minerals no metàl·lics, paper, premsa i arts gràfiques).

En qualsevol cas s'ha de destacar la important disparitat entre illes, tot passant d'una Menorca que mantenia un pes rellevant del sector industrial (Farré-Escofet et al., 1977), a una Eivissa amb feble activitat industrial i on molts establiments industrials es desmantellaren (Manera i Petrus, 1991), o una Mallorca on algunes activitats industrials persistien en clar retrocés junt amb la incorporació de noves (Quintana, 1979; Manera i Petrus, 1991). També cal destacar el fet que la coneguda via particular del creixement menorquí (Farré-Escofet et al., 1977) caracteritzada per un major pes del sector industrial dins de la composició dels agregats monetaris i de l'ocupació, oculta en certa manera el fet que, per exemple al 1975 un 17,12% de la població activa corresponia al subsector de la construcció; mentre que la població activa en els altres subsectors industrials amb 6158 actius representaven el 31,08% de la població activa ; i els 7285 actius en el sector serveis un 36,77%. En realitat els actius de la indústria sense comptar la construcció havien minvat de 6421 persones al 1965 a 6158 al 1975 (Barceló, 1970; Farré-Escofet et al., 1977). A Menorca, el subsector del calçat seguia essent encara predominant, amb un total de 2480 empreses el 1974 (un 27,71% menys que el 1965) i 59043 treballadors (un 11,76% més que el 1965). Així doncs, la via menorquina presentava una certa resistència de les activitats industrials amb vocació exportadora però, sobretot, presentava una creixent activació dels sectors bessons de la construcció i turístic.

La intensificació del negoci turístic, sota les lògiques industrials fordistes, va repercutir de manera notable sobre l'estructura sociolaboral amb un increment important dels actius en el sector de la construcció i de serveis. Les dues peces angulars de la industrialització turística. Encara que el nombre d'actius treballant en el sector de la construcció i turístic devia ser superior al que ens indiquen les xifres oficials, degut al frau empresarial generalitzat (Capellà, 1977). Així, tenim que els actius en la construcció es multiplicaren per 2,5 entre el 1955 i el 1975, tot passant de 12240 persones a 31403. Els actius a la construcció passaren de representar el 6,67% de la població activa al 1955 al 14,14% al 1975, quasi la mateixa proporció que els actius del sector primari. Mentre que la població activa del sector serveis havia passat de 54335 persones (29,59% del total) a 107750 el 1975, any en que ja pràcticament la meitat dels actius corresponien al sector terciari. Emperò, entre assalariats del sector terciari cal destacar com els corresponents a l'epígraf hostaleria i similars amb unes 43620 persones, representaven al 1975 el 41,73% del total. Els treballadors de l'hostaleria s'havien multiplicat per 1,9 entre el 1964 i el 1975. Mentre que al 1964 els assalariats en la construcció i en l'hostaleria eren pràcticament equivalents –20608 a la construcció i 22806 a l'hostaleria–, ja al 1975 el nombre de treballadors a l'hostaleria era 1,5 vegades superior als de la construcció (Alenyar 1984:32-33). En qualsevol cas, el major nombre de treballadors al 1975 es situaven, i a molta diferència, en els sectors de la construcció i hostaleria. Serà en aquestes activitats on es manifestaran les principals conflictivitats sociolaborals i on s'organitzarà el moviment sindical clandestí (Capellà, 1977; Ginard, 1997; Ginard, 2005).

Taula 167. Evolució de les principals variables sociolaborals de les Balears, 1955-1975 (Font: elaboració pròpia a partir d'Alenyar 1984 pels anys 1955, 1960, 1971 i 1975; i Barceló 1970 per l'any 1965).

	Població resident	Població Activa	Agricultura i pesca	Indústria	Construcció	Serveis	Població aturada
1955	430.628	183.622	73.746	43.301	12.240	54.335	779
1960	440.780	186.303	70.443	46.533	14.164	55.163	834
1965	492.070	209.388	53.676	44.277	26.586	80.016	788
1971	539.689	239.986	52.748	49.592	26.763	110.883	628
1975	590.638	222.164	37.830	45.181	31.403	107.750	3.482

Taula 168. Evolució de les principals variables sociolaborals de les Balears, 1955-1975 (Font: elaboració pròpia a partir de la taula C).

	Població activa sobre població resident (%)	Agricultura i pesca sobre població activa (%)	Indústria sobre població activa (%)	Construcció sobre població activa (%)	Serveis sobre població activa (%)	Població aturada sobre població activa (%)
1955	42,64	40,16	23,58	6,67	29,59	0,42
1960	42,27	37,81	24,98	7,60	29,61	0,45
1965	42,55	25,63	21,15	12,70	38,21	0,38
1971	44,47	21,98	20,66	11,15	46,20	0,26
1975	37,61	17,03	20,34	14,14	48,50	1,57

- L'explotació i les condicions de vida dels obrers de les fàbriques turístiques.

Les condicions de vida dels treballadors de la construcció i l'hoteleria, particularment les dels immigrants, eren realment penoses, al temps que els salaris que percebien eren tremendament baixos i les condicions contractuals més que qüestionables, essent generalitzat el frau empresarial (Capellà, 1977; Bennàssar, 2001; Garcias et al., 1990; Ginard, 2005). Emperò, la disciplina político-empresarial⁵⁵⁴ feia que es mantingués la pau social, en unes condicions de quasi plena ocupació. La connivència entre el poder empresarial i el polític s'explicita, entre d'altres, en el fet que per a totes les Balears tan sols hi havia quatre inspectors

⁵⁵⁴ Un dels principals representants del moviment obrer de Mallorca i fundador de CCOO, Rafael Azorín exposava que a la construcció, "per cada quatre obrers posaven un encarregat que es mantenia dret, vigilant la feina, les deu o dotze hores de jornal..." (conversa amb Rafael Azorín a Capellà 1977:47).

de treball, amb la qual cosa es feia la vista grossa a tots els abusos empresarials (conversa de Francesc Obrador amb Llorenç Capellà 1977:92). Generalment els hotels tenien dormitoris col·lectius on s'amuntegaven els treballadors peninsulars. Molts d'aquests, després de realitzar la temporada turística tornaven al seu lloc d'origen. Oliver et al. (1973:21) en el treball sobre la situació urbanística del terme municipal de Calvià denunciaven que "l'allotjament del servei d'hoteleria, quasi sempre en el mateix edifici de l'hotel, no reuneix, moltes vegades, unes mínimes condicions humanes d'habitabilitat". De fet el PGOU de Calvià de 1970 cobria sobradament la dimensió turístico-immobiliària amb la projecció de 21282 places turístiques, però segons Oliver et al. (1973) no abordava adequadament la qüestió de les pèssimes condicions d'habitabilitat de la major part dels treballadors d'hoteleria. Cal tenir present que en ple estiu a Calvià a principis dels 1970 hi podia arribar a haver-hi fins 80 mil persones diàries, de les quals hi havia uns 4939 residents i prop de 4 mil treballadors en hoteleria, la major part immigrants (Oliver et al., 1973)⁵⁵⁵.

Els problemes de salubritat i les males condicions en que se trobaven molts dels treballadors de l'hoteleria repercutia en la seva salut. Així, Francesc Obrador deia que al "sanatori antituberculós de Caubet [...] la majoria de malalts són putes i empleats d'hostaleria. I si demanes a un metge especialitzat en malalties d'estómac, a quin ofici pertanyen la major part dels seus malalts, et dirà que de cada quatre, tres són d'hoteleria" (Capellà 1977:92). D'acord amb Ginard (2005:321) a Eivissa cap a principis dels anys 1980 encara hi havia una important proporció dels treballadors de l'hoteleria que eren temporers i vivien a les mateixes "fàbriques turístiques", els hotels. Tal com exposava Aguiló (1981:138) tenim que el 1977 el 72% dels treballadors del sector turístic a les Balears procedien de fora de les illes, mentre que "a partir de 1970 anà disminuint el nombre de treballadors autòctons, que passaren a altres sectors bàsicament de serveis, com el comerç, la Banca, etc., essent ocupades les vacants per treballadors immigrants".

Ginard (2005:328) exposa com mentre al conjunt de l'Estat, pujava la temperatura de l'oposició antifranquista i de les lluites obreres, a les Balears "ni el nucli relacionat amb el PCE ni el vinculat a l'Església Catòlica foren capaços d'impulsar uns nivells d'agitació comparables amb els que es registraven a altres indrets de l'Estat espanyol". Això no obstant, a les Balears cap a finals dels 1960, i sobretot en els 1970, el moviment obrer es començà a articular i es donaren les primeres manifestacions i vagues. El 1968 es varen constituir les Comissions Obreres de les Balears (Domínguez, 2009), que segons Ginard (2005:322) "no eren la conseqüència d'una autèntica expansió de la representació obrera de base. En realitat, es tractà principalment del resultat d'una decisió política impulsada el 1968 per l'organització clandestina del PCE [Partit Comunista Espanyol], que al seu torn tenia una implantació molt limitada a l'arxipèlag". El 1968 els treballadors de la construcció protagonitzaren algunes mesures de pressió per tal d'aconseguir millores sociolaborals, destacant la vaga de Son Cladera en contra de Construcciones Agal (La Finisterre) que devia mig milió de pessetes als treballadors en concepte d'hores extra (Capellà, 1977; Ginard, 2005)⁵⁵⁶.

En l'organització del moviment obrer es pot destacar el paper que jugaren els capellans obrers⁵⁵⁷. A partir de 1968, a les principals zones turístiques, es crearen "acolliments" (centres d'acollida) emparats per l'acció social de l'Església. Una església influenciada pel context generat arran del Concili Vaticà II i la irrupció de la teologia de l'alliberació. Entre els capellans obrers vinculats a l'hostaleria cal destacar, entre d'altres, Francesc Obrador, Jaume Santandreu i també s'hauria de destacar la figura del delegat diocesà de turisme Bartomeu Bennàssar (Capellà, 1977; Bennàssar, 2001; Ginard, 2005). Cap a principis dels anys 1970 es començaren a manifestar conflictes sociolaborals en diferents hotels⁵⁵⁸, essent el més important el de l'Hotel

⁵⁵⁵ Ginard (2005:321) cita alguns exemples com l'Hotel Palma Nova (Calvià) on hi vivien 72 treballadors dels 89 de plantilla; a l'Hotel Bolero (Calvià) hi vivien 84 treballadors dels 92 de plantilla.

⁵⁵⁶ A finals del franquisme, el principal grup opositor era el PCE que aglutinà persones de diverses ideologies (Ginard, 1997). Un dels punts àlgids de la mobilització antifranquista a l'Estat fou el de rebuig al procés de Burgos (1970). A Palma, el desembre de 1970 es feu una tancada a l'Església de Sant Nicolau com a protesta a dit procés (Ginard, 2005).

⁵⁵⁷ A l'informe redactat per la Delegació Provincial Sindical, "Nota informativa sobre la situació político-social correspondiente al año 1971", s'identificaven a Carmel Bonnín, Ferran Bonnín, Jaume Santandreu, Francesc Obrador, Sinoforosa Garcia, Magdalena Juan i Maria Bonnín (Ginard 2005:327). Molts dels eclesiàstics que s'incorporaren a treballar a l'hoteleria havien passat alguns anys per Sud Amèrica (Bennàssar, 2001).

⁵⁵⁸ El setembre de 1971 hi va haver una aturada a l'Hotel Neptuno (s'Arenal); el juny de 1972 a l'Hotel Badia (Sant Antoni de Portmany); el juny de 1973 els treballadors de l'Hotel Pueblo (Sant Lluís) demanaven increments salarials; Hotel Vikingo, Hotel Playa Moreia, Hotel Palma Nova, etc (Ginard, 1975).

Bellver de Sebastià Escarrer. En el Bellver hi havia una comissió obrera impulsada pels cristians obrers, entre dels quals destacà na Maria Bonnín i Cortès. Els treballadors d'Escarrer li reclamaven un augment d'unes dues mil pessetes, quan el salari que percebien era d'unes 6800 pessetes. Els treballadors iniciaren una vaga de treball lent, amb un fort component de gènere, ja que les cambres de pisos hi jugaren un paper molt destacat. La mobilització aconseguí una important repercussió pública. Escarrer va acomiadar a les dues treballadores que havien encapçalat la protesta, Maria Bonnín i Julia Écija. Els treballadors guanyaren el judici i aconseguiren un increment salarial de 600 pessetes, i l'acomiadament d'Écija fou considerat improcedent (Capellà, 1977; Ginard, 2005; Juan, 4/05/2009)⁵⁵⁹. Finalment, cal dir que la política franquista d'extermini de les diferències culturals a l'Estat, junt amb la política econòmica que promogué les intenses mobilitats arreu de l'Estat, varen repercutir sobre elements culturals de les Balears, essent el "problema lingüístic" un dels més destacats (Moll, 1990; Joan, 1999).

10.5.6.4. La crisi del capitalisme regulat i la mort del Dictador. Lífting de la indústria turística balear: rearticulació i adaptació als nous temps.

Aquest període de crisi sociopolítica i socioeconòmica abraça un llarg període al llarg del qual el capitalisme mundial es va rearticulant vers l'adopció d'un nou marc que donarà lloc a una nova etapa d'acumulació del capital sota el règim financer i/o flexible, amb unes lògiques productives anomenades postfordistes i la ideologia neoliberal. A les Balears, s'ha definit aquest període com el del Segon Boom al llarg del qual es produeixen uns canvis socioinstitucionals i polítics de gran calat, caracteritzats per la mort del dictador (1975) i la fi de la dictadura (1977), la instauració de l'autonomia (1983) dins del marc constitucionalista de l'Estat espanyol (1978) i la posterior inserció en la Unió Europea (1986). El període d'adaptació del capital balear a les noves lògiques globals abraça el període de crisi global dels anys 1970, i experimentà un nou període d'expansió entre el 1982 i el 1988. Cal tenir present que aquest període de transició cap al capitalisme global neoliberal presenta unes fronteres difuses, amb la qual cosa la seva periodització és laxa, en el sentit que, malgrat que el 1988 es produeix un canvi de tendència en certs aspectes, fins a principis dels anys 1990 es duen a terme processos corresponents a aquesta etapa, la qual a l'àmbit global vendrà definida per la caiguda del Mur de Berlín al novembre de 1989, el cop d'Estat i la implosió de la URSS el 1991 i la Guerra del Golf entre el 1990 i el 1991 (Rullan, 1998; Rullan, 2002; Picornell i Picornell, 2002; Riutort et al., 2003).

a) Crisi del capitalisme regulat i revolució neoliberal.

A finals dels anys 1960 es començaven a manifestar símptomes d'esgotament de l'època gloriosa del capitalisme regulat. La plena ocupació havia deixat de ser l'oasi de la pau social i a diferents indrets del planeta es produïa una creixent conflictivitat social que ja no estava centralitzada únicament per la qüestió laboral. El pacte de postguerra entre el capital i el treball, en un context de gran força sindical, es va traduir en constants guanys sociolaborals. Això sí, només a uns pocs països del planeta (Silver, 2005). Algunes de les economies del capitalisme avançat arribaren a principis dels anys 1970 amb una situació de taxes de benefici decreixents. La situació no afectava per igual a tots els països del capitalisme avançat, sinó que era més aguda als EUA i Regne Unit, mentre que Alemanya occidental i Japó –amb millor tecnologia i mà d'obra més barata– presentaven un model diferenciat amb mercaderies barates que inundaven els mercats internacionals (Brenner, 2003; Brenner, 2006). La geoeconomia mundial de l'acord de postguerra, sota l'hegemonia dels EUA, amb les finances sotmeses al Sistema de Bretton Woods i el comerç internacional al GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) es va anar deteriorant, fins que els EUA decidiren trencar unilateralment les regles del joc que havien presidit el règim d'acumulació nord-americà (Arrighi, 1999).

⁵⁵⁹ Un altre cost ocult relacionat amb el treball a Eivissa fou el desastrós accident aeri de l'avió d'Iberia que cobria la ruta València-Eivissa. El 7 de gener de 1972 les 104 persones que ocupaven l'avió moriren a l'accident que va tenir lloc a prop de les Roques Altes (Sant Josep). La major part dels ocupants eren treballadors peninsulars que retornaven a l'illa després d'haver passat les vacances de Nadal als seus llocs d'origen.

La Guerra de Vietnam⁵⁶⁰, amb un creixent dèficit públic, junt amb el deteriorament de la posició internacional dels EUA –crisi del dòlar i balança de pagaments deficitària i també deteriorament de la seva hegemonia político-militar– varen conduir a rompre amb l'ordre econòmic internacional i a instaurar-ne un de nou. La ruptura del sistema de tipus de canvi fixos de Bretton Woods i l'abandonament de la paritat dòlar-or varen obrir la porta, entre d'altres, a la reforma neoliberal (Harvey, 2007), que en el plànol del capital es caracteritzaria per una creixent financiarització de l'economia global sota el que s'anomenarà RDWS (Règim Dòlar Wall Street) (Gowan, 2000; Fernández-Durán, 2003). Cal dir que les reformes que els EUA realitzaven en clau interna tenien profundes repercussions a les altres vores de l'Atlàntic. Les monedes de Japó i de la RFA es revaloritzaven front al dòlar, els costos de producció s'incrementaven i la seva posició comercial internacional es deteriorava. Però els models japonès i alemany, caracteritzats per un major intervencionisme estatal, resistiren millor la crisi (Brenner, 2003; Brenner, 2006).

Per altra banda, cal tenir present que els anys gloriosos del capitalisme regulat s'havien produït en un context de petroli barat i de control del cru per part del capital dels espais centrals. Cap a finals dels 1960, després de la Guerra dels sis dies (1967) entre Israel (recolzat pels EUA) i la coalició àrab (Egipte, Jordània, Iraq i Síria), es produeix un canvi substancial en la geopolítica internacional, adquirint especial rellevància la zona del Pròxim Orient i Orient Mitjà. L'OPEP (Organització de Països Exportadors de Petroli) que s'havia constituït el 1960, començà a guanyar força i es consolidà com a òrgan d'expressió dels interessos dels països petrolers, majoritàriament àrabomusulmans. A finals dels 1960 s'inicià la nacionalització de reserves petrolieres que fins aleshores havien estat controlades per les corporacions energètiques occidentals i l'OPEP començà a influir en la definició dels preus del petroli. L'octubre del 1973 es desfermà la Guerra del Yom Kippur, entre Israel i Egipte i Síria, per tal de recuperar els territoris ocupats per Israel el 1967. El recolzament dels EUA a Israel desencadenà la reacció dels països àrabomusulmans (i petrolers) que acordaren realitzar un embargament de petroli als països occidentals, la qual cosa desfermà la pujada de preus del petroli. Aquell mateix 1973 els EUA se retiraren i es trencava el sistema de canvi fix. La suma d'elements va fer que el 1973 se convertís en la data de finalització dels "Trenta gloriosos" i l'inici d'una profunda crisi global que duraria quasi vint anys (Gowan, 2000; Fernández-Durán, 2008). La crisi araboisraeliana i l'embargament de l'OPEP es convertiren en el boc expiatori ideal per al poder, que aconseguí així desviar l'atenció cap a les causes exteriors, el món araboislamà. Dit això, l'efecte de l'augment del preu del petroli sobre la taxa d'inflació dels països del capitalisme avançat entre el 1973 i el 1979, tan sols permetia explicar un 11% d'aquell increment (Bowles et al. 1989:66).

Malgrat la complexitat del procés que conduí a la finalització de l'època daurada, els *Think Tanks* del capital aconseguiren articular l'explicació a la crisi en torn a un "excés de democràcia"⁵⁶¹, per mor de les victòries aconseguïdes pel treball sobre del capital (Tello, 2005). La tesi oficial sobre les causes de la crisi s'articulà en torn al fet que la regulació i intervenció de l'Estat i les excessives prestacions salarials i drets laborals, havien estrangulat el capital (Bowles et al., 1989). Les sortides a la crisi es plantejaren en diversos plànols, en els quals podem destacar l'adopció de criteris de flexibilitat negativa del treball, tot adoptant diferents estratègies. Una d'elles, i de profundes conseqüències, fou de caràcter tècnològic-organitzatiu, amb la progressiva mecanització dels processos industrials, tot substituint les tasques de fabricació manuals per màquines i s'hi afegiren tasques de supervisió que a més estaven més ben remunerades. Així, se consolidava la situació d'atur estructural que es vinculava amb la precarització laboral i s'aconseguia desactivar el conflicte laboral als espais centrals (Silver, 2005). Una altra opció fou a través de solucions espacio-temporals, mitjançant la deslocalització empresarial cap a les perifèries del sistema-món capitalista, on se desplaçarien les tasques més intensives en treball i recursos naturals (Harvey, 2004; Silver, 2005). Aquelles transformacions tècnico-organitzatives del capital estaven íntimament lligades a l'ús de petroli que esdevindria cada cop més vital per tal de mantenir les lògiques productives de l'empresa en la xarxa global (Fernández-Durán, 2010). També cal recordar que a principis dels anys 1970, amb l'ascens del moviment ecologista i antidesenvolupista, varen aparèixer tota una sèrie de treballs –ja

⁵⁶⁰ Segons Arrighi (1999:357) "l'ajuda militar als governs estrangers i les despeses militars directes dels EUA a l'exterior, amb un volum que va créixer constantment entre 1950 i 1958 i una altra vegada entre 1964 i 1973, proporcionaren a l'economia-món tota la liquiditat que necessitava per expandir-se".

⁵⁶¹ Un dels textos principals d'aquestes tesis és l'informe de la Comissió Trilateral realitzat per M.J. Crozier, S.P. Huntington i J. Watanuki (1975) sobre la crisi de la democràcia.

comentat al capítol 4– que exposaven clarament que hi havia unes limitacions biofísiques a l'expansió infinita del capital, com ara el conegut Informe del Club de Roma sobre els límits del creixement (Meadows et al., 1972).

Al llarg dels anys 1970 i 1980 es produeixen una sèrie de modificacions profundes en el sistema-món capitalista que varen tenir el seu epicentre als EUA i Regne Unit. La construcció del consens s'articulà en torn a les tesis del dogma neoliberal que prioritzava les lògiques especulativo-financeres i consolidava la precarització laboral als espais centrals, alhora que les formes del poder esdevenien cada cop més dures. Els fantasmes de la "Gran Transformació" que havia analitzat Karl Polanyi (1968) i que havien conduït a la Gran Depressió de 1929 i a les guerres mundials s'havien esvaït i el poder es tornava a rearticular sobre unes bases molt semblants a les que havien conduït a les crisis de la primera meitat del segle XX (Arrighi, 1999; Harvey, 2007). La de mitjans anys 1970, en comptes de socavar l'hegemonia del dòlar, el reforçaren. El poder del capital financer va enfortir les places de Londres i Wall Street. Les reformes neoliberals que es varen dur a terme guanyaren força cap a finals de la dècada dels 1970, caracteritzada per la nova política monetària de la Reserva Federal –el "Xoc" de Paul Volcker a l'octubre del 1979 que consistí en l'increment dels tipus d'interès del dòlar–, la progressiva lliure circulació de capitals –aquests havien estat més o menys controlats entre el 1945 i el 1975– i l'ascens al poder de Margaret Thatcher al Regne Unit (1979) i Ronald Reagan als EUA (1980) (Gowan, 2000; Fernández-Durán, 2003; Reitan, 2003; Brenner, 2003; Harvey, 2007).

L'impuls de les polítiques neoliberals es veren reforçades per la coneguda com a segona crisi energètica, arran de la revolució iraniana del 1979 i l'inici de la guerra Iran-Iraq el 1980 (Harvey, 2007; Fernández-Durán, 2008). Cap a finals dels 1970, amb els acords de Camp David entre Egipte i Israel (1979) es rompia la unitat del bloc arabomusulmà i s'inicià el debilitament polític de l'OPEP, al temps que es posava en marxa l'extracció de petroli de nous jaciments, molts d'ells fora de l'òrbita dels països àrabs i musulmans de l'OPEP. Un cas exemplar és el petroli del Mar del Nord. Thatcher i Reagan comptaren amb el paper que aquest "nou petroli" jugaria a favor de la refundació de la geoeconomia i geopolítica global. Així, es desmantellaven els principals focus de confrontació social als EUA i, sobretot, a Regne Unit. La mà dura contra els potents sindicats de la mineria i transports britànics no seria comprensible sense la nova situació energètica britànica. S'iniciaven els 20 anys de petroli barat que caracteritzà el període de rearticulació del capitalisme global i que donà lloc a la globalització (Fernández-Durán, 2008). Emperò, la rearticulació del capitalisme global va estar molt vinculada a l'escalada bèl·lica que jugà un doble paper: per una banda es disparava el keynesianisme militar, especialment als EUA; i per una altra banda, es desplegaven les forces militars –via OTAN– a nombrosos punts del planeta, i de manera particular en aquells que comptaven amb abundants recursos naturals, concretament energètics (Gowan, 2000; Brenner, 2003; Fernández-Durán, 2003).

Les polítiques monetaristes adoptades pels EUA el 1979 tingueren un efecte rebot en els principals països exportadors de productes manufacturats, especialment la RFA (República Federal Alemanya) i el Japó, que experimentaren una reactivació de les seves exportacions. En el primer cas, s'ha de tenir en compte que la seva tradició capitalista, conegut també com a *capitalisme corporatiu*, combinava una major integració entre el sector financer i industrial amb una important participació dels sindicats en la política econòmica, així com un major desplegament de les polítiques de l'Estat del Benestar. A més, les crisis dels anys 1970 coincidiren a l'RFA amb els governs dels socialdemòcrates Willy Brandt (1969-1974) i Helmut Schmidt (1974-1982), amb la qual cosa les polítiques neoliberals no s'adoptaren en una intensitat equivalent a la del Regne Unit (Bathelt i Gertler, 2005; Brenner, 2006). Emperò aquells canvis en la política monetària permetien una nova redefinició del poder global dels EUA sobre els països perifèrics que s'havien endeutat al llarg dels anys 1970, en temps de petrodòlars abundants i uns tipus d'interès del dòlar baixos. Amb l'augment dels tipus d'interès –Xoc de Volcker– s'entrà en una espiral d'endeutament al que no poden fer front aquells països, especialment a Amèrica Llatina. Això va anar vinculat amb la política exterior-militar dels EUA que combinà el recolzament de cops militars amb la imposició de polítiques d'ajustament estructural, a través dels organismes multilaterals (FMI i Banc Mundial), per tal que aquells països fessin front al deute i, sobretot, establissin unes condicions favorables a l'entrada de capitals estrangers, especialment nord-americans. L'època dels 1980 pels països de la perifèria és coneguda com la "dècada perduda", ja que les potents transformacions que es donaven

varen fer que al llarg del període d'adaptació a les lògiques del capitalisme global, s'implantàs una situació de caos sistèmic que es traduiria ja als 1990 en la nova etapa colonitzadora (Gowan, 2000; Harvey, 2004).

A l'**Estat espanyol** i les Balears, la crisi del capitalisme regulat coincidí amb els darrers anys del franquisme. Aleshores el règim persistia en la seva crònica violència⁵⁶², alhora que la conflictivitat social s'expandia arreu de l'Estat. L'any de la crisi energètica, el president del govern, Luís Carrero Blanco, saltava pels aires (20/12/1973) i es trencava la successió directa del dictador. Franco "després d'enterrar a Carrero, homenejar-ho i dir en públic a propòsit de l'atemptat que "no hi ha mal que per bé no vengui", allunyà del govern a tots els homes de l'almirall i destapà el camí cap a una monarquia més pròxima al prototipus promogut des de Washington" (Garcés 2008:165). Juan Carlos de Borbón es perfilà definitivament com el seu nou successor. Les mobilitzacions a les Balears foren magres en relació a d'altres indrets de l'Estat (Ginard, 1997; Buades i Serra, 2000). Això no significa que fossin inexistents. A les dures condicions de vida i explotació dels treballadors, s'hi afegia l'atur que s'expandia a les illes, com a la resta de l'Estat. D'acord amb Ginard (1997:45) "la incorporació de les Balears a la lluita per la democràcia es produí de manera clara al llarg de 1976". La sort havia fet que el dictador desaparegués biològicament cap a finals de 1975, tot coincidint amb l'agreujament de la crisi econòmica. El 1976 fou un any d'importants mobilitzacions que foren durament reprimides pel règim feixista, amb els mateixos càrrecs que quan Franco era viu però sota la cobertura de la monarquia absoluta. Les vagues i manifestacions que se succeïren des del gener de 1976, culminaren amb l'assassinat, per part de la policia, de cinc manifestants i 100 ferits de bala a Vitoria-Gasteiz el 3 de març de 1976. Els assassinats de 1976 motivaren que el president Arias Navarro –conegut com el "carnisser de Màlaga" pel seu paper atroç durant la Guerra Civil–, fos substituït pel Ministre Secretari General del Movimiento, Adolfo Suárez (CRI, 1975; Estefania 2007:119; López i Rodríguez, 2010).

Després de les eleccions generals de juny de 1977 (en què Adolfo Suárez fou elegit president –i el PSOE va obtenir sorprenentment, uns resultats electorals excel·lents⁵⁶³–), es van posar les bases per a la consecució de la "pau social" a l'Estat, en plena crisi econòmica i amb una forta contestació social als carrers (Fernández-Durán, 1996; Garcés, 2008). D'aquesta manera, tot apel·lant a la responsabilitat col·lectiva, es duia a terme una teràpia de xoc seguint la definició de Naomi Klein (2007), amb la devaluació de la pesseta el mes de juliol de 1977 i amb els Pactes de la Moncloa a l'octubre d'aquell mateix any, que tenien en l'horitzó la lluita contra l'estagflació. Els Pactes de la Moncloa suposaren tota una sèrie d'ajustaments, dictats per les institucions econòmiques internacionals, i que reforçarien els poders dominants. És a dir, es retallaven de cop les expectatives socials generades pel suposat canvi polític i se posaven les bases del model neoliberal amb l'objectiu d'entrar a la CEE. Emperò, al mateix temps es desactivava la contestació social ja que les mesures que s'adoptaven aconseguïen "millorar", en certa manera, alguns aspectes que les reprimides classes populars no havien aconseguit durant la llarga nit de la dictadura (Martínez-Alier i Roca, 1988; Etchezarreta, 1991; Fernández-Durán, 1996; Naredo, 2001; Navarro, 2006).

A les **Balears** se succeïren diverses mobilitzacions i accions en les que es conjugaven l'esperit antifranquista amb les demandes per resoldre la greu situació social. Una situació que era pitjor a les illes que a la resta de l'Estat, pel fet d'estar molt més vinculada al comportament de les economies europees a causa de la turistització (Payno, 1985; Riutort et al., 2003). El 1974 Carlos de Meer havia estat elegit com a governador civil de Balears, càrrec que ocupà fins el gener de 1976 (Casasnovas i Ginard, 2006). Segons Buades i Serra (2000:236) el seu nomenament "farà que l'aparell repressiu del règim intensifica la persecució dels seus opositors"⁵⁶⁴. Començaren a sorgir diversos moviments d'oposició antifranquista i d'articulació política (Ginard, 1997; Marimon i Serra, 1998; Buades i Serra, 2000; Garcia et al., 2010)⁵⁶⁵.

⁵⁶² El 27 de setembre de 1975 eren afusellats José Huberto Baena, Ramón García Sanz i José Luis Sánchez Bravo, activistes del FRAP (Front Revolucionari Antifeixista i Patriota), així com Juan Paredes Manot i Àngel Otaegui d'ETA.

⁵⁶³ Aquests resultats s'han d'interpretar en relació a la promulgació del Reial Decret Llei 20/1977, de 18 de març, sobre Normes Electorals (BOE núm.70 de 23/03/1977). Aquest Reial Decret, i les seves posteriors transposicions, resultà una peça clau de la construcció del bipartidisme estatal.

⁵⁶⁴ Un dels casos més destacats de la repressió de Carlos de Meer fou la detenció d'Antoni Tarabini (març 1975), al que se li imputaren els càrrecs d'atemptar contra la unitat espiritual, nacional, política i social d'Espanya. Tarabini fou condemnat a pagar 150 mil pessetes (Buades i Serra, 2000).

⁵⁶⁵ Algunes d'aquestes foren: la Comissió Cívica (1971), la Mesa Democràtica (1972), la Junta Democràtica de les Illes (1974) o la Plataforma Tramuntana (1975) (Ginard, 1997; Buades i Serra, 2000).

Entre les mobilitzacions es poden destacar: les estudiantils; l'ocupació dels locals dels sindicats verticals per grups d'aturats (20/02/1974 a 26/04/1974); les mobilitzacions contra l'execució del llibertari Salvador Puig Antich al 1974; les manifestacions de protesta pel procés 1001/72 – empresonament de la direcció estatal de CCOO– el febrer de 1975; les protestes laborals amb la reducció del ritme de treball en empreses com Estructuras Metálicas Adrover, Hotel Barbados, Hotel Pueblo, Hotel Jumbo Park, Hotel Illetas, Hotel Gran Fiesta, Hotel Don Benito, Hotel El Paso, Hotel Carrusel, Hotel Bali i Hotel Bellver a l'estiu de 1975; la tancada a l'Església de Sant Miquel de Palma el gener de 1976 per part de treballadors en atur; les manifestacions pro-amnistia; etc (Capellà, 1977; Ginard, 1997; Buades i Serra, 2000; Ginard, 2005)⁵⁶⁶. El 12 de novembre de 1976 la Coordinadora d'Organitzacions Sindicals va convocar una jornada de mobilització en contra de la política econòmica governamental. A les Balears uns 20 mil treballadors participaren a la vaga i la manifestació de Palma fou durament reprimida per les "forces de l'ordre" sota el comandament de Carlos de Meer. D'acord amb David Ginard (2005:347) "Mallorca fou un dels llocs d'Espanya on es produïren incidents de major violència". Sembla que Mallorca deixava de ser l'illa de la calma.

A més de les mobilitzacions obreres caldria afegir d'altres, com, per exemple, les que es realitzaren contra l'especulació urbanística i a favor de la preservació ecològica de s'Albufera des Grau (Menorca), les mobilitzacions veïnals contra l'especulació del Parc de la Mar (Palma) i de denúncia per les males condicions de vida als barris (Puig de Sant Pere), etc (Miró, 1978; Ginard, 1997; Buades i Serra, 2000). Així mateix, cal destacar l'aparició de col·lectius pertanyents als nous moviments socials, com per exemple el grup naturalista i conservacionista GOB (Grup Balear d'Ornitologia), fundat a Mallorca el 1973 (Rayó, 2004); l'Associació de Dones de Mallorca (1976) (Buades i Serra, 2000); o el sorgiment de diversos grups llibertaris, vinculats a l'ecologisme social o polític, com Terra i Llibertat, Kroak, Talaiot Corcat o Denúncia i Control (Garcia, 2008). El 1977 segueix la forta contestació social a les illes i podem destacar tres fites que marcarien, en part, els debats sociopolítics posteriors: primer, el 4 de juny el sindicat ASUDTH (Alternativa per un Sindicat Unitari i Democràtic de Treballadors d'Hostaleria)⁵⁶⁷ convocà una vaga en el sector hotelier que fou secundada per unes 30 mil persones, en resposta a la precarietat laboral i als baixos salaris; segon, l'*okupació* de sa Dragonera per part dels grups llibertaris al 7 de juliol de 1977 i que encetà la posició central que el debat territorial-ambiental assolirà en la societat balear fins avui; tercer, la Diada per l'Autonomia el 29 d'octubre de 1977 amb una manifestació d'unies 20 mil persones pels carrers de Palma (Buades i Serra, 2000; Ginard, 1997; Garcia, 2008).

Una menció especial es pot fer al, poc estudiat, moviment anarcosindicalista. A Mallorca, aquest jugà un cert paper en les mobilitzacions sociopolítiques del moment conegut com a "transició democràtica". Entre les mobilitzacions encapçalades per la CNT (Confederació Nacional del Treball) cal destacar la llarga vaga a l'Hotel Lotus Playa el 1979 que es va estendre des del mes d'agost a l'octubre. Les accions foren múltiples com per exemple: vaga de fam de 5 treballadors, encadenaments de treballadors, manifestacions, etc. Finalment, el 21 d'octubre la majoria dels treballadors foren readmesos, i tan sols 7 acomiadaments foren declarats procedents –d'una plantilla d'uns 60–. Així mateix, la CNT participà activament en el suport a l'Assemblea d'Aturats que conjuntament amb els gitanos de Son Banya ocuparen l'Ajuntament de Palma i feren una vaga de fam. La CNT fou molt activa en el sector de les benzineres i de la construcció, tot protagonitzant nombroses jornades de vaga (Garcia, 2010b; Garcia et al., 2010). El moviment anarcosindicalista va perdre força per múltiples causes, entre d'elles la institucionalització del sistema d'eleccions sindicals que privilegià als dos sindicats majoritaris –i suposà l'escissió de la CNT amb l'aparició de la CGT (Confederació General del Treball)–, però també la criminalització que patí arran de l'atemptat terrorista a la sala de festes barcelonina Scala (cas Scala) el 1978 (Cañadas, 2008; Garcia, 2010b; Garcia et al., 2010).

El juny de 1978, abans de l'aprovació de la Constitució, es va crear l'òrgan preautonòmic, el CGI (Consell General Interinsular). El CGI fou presidit per Jeroni Albertí de

⁵⁶⁶ Encara que la major part de les mobilitzacions obreres estaven encapçalades pels sindicats majoritaris, especialment CCOO, cal destacar la presència d'altres sindicats com Comissions Obreres Anticapitalistes o la reorganització de la CNT (Ginard, 2005). El pacte de la transició espanyola aconseguí reduir el ventall d'alternatives i propostes sociopolítiques, reduint pràcticament la representació i mobilització sociolaboral a aquells sindicats vinculats als partits polítics amb representació parlamentària.

⁵⁶⁷ L'ASUDTH resultà de l'escissió dels membres d'hoteleria de CCOO, encapçalats per Francesc Obrador. El novembre de 1977 es fusionà amb l'UGT (Ginard, 2005).

l'UCD (Unió de Centre Democràtic). El cunyat de Gabriel Escarrer havia presidit la cadena Hoteles Mallorquines i es separà dels negocis hotelers d'Escarrer el 1971 (Amer, 2006). Per aquells moments ja havia iniciat altres aventures corporatives, tot preparant-se de cara al neocorporativisme de l'Espanya tardofranquista i postfranquista (Martínez-Alier i Roca, 1988). Així, al 1970 fou elegit president d'ASIMA (Associació Sindical d'Industrials de Mallorca)⁵⁶⁸, càrrec que ocupà fins el 1983. L'empresari mallorquí inicià la seva activitat política al 1977 quan es presentà a les eleccions generals de juny de 1977 per UCD, aconseguint l'escó de senador per Mallorca. Segons Mosquera (1994:21) "la política illenca d'UCD depenia en gran mesura del Banc de Crèdit Balear, el president del qual, Miquel Nigorra, va arribar a controlar-la indirectament". Amb les eleccions locals de 1979 es constitueix de nou el CGI, presidit per Albertí, i es creen els consells insulars de Mallorca –presidit per Jeroni Albertí, UCD–, de Menorca –presidit per Francesc Tutzó, UCD– i el d'Eivissa i Formentera –presidit per Cosme Vidal, Agrupació d'Electors Independents Eivissa⁵⁶⁹–. Val la pena recordar que Francesc Tutzó era un dels homes de confiança de Pedro Montañés Villalonga –un dels majors empresaris menorquins– i el propi Tutzó estava estretament vinculat al món dels negocis⁵⁷⁰, mentre que l'Aliança Popular eivissenca girava en torn d'Abel Matutes Juan i dels seus interessos. La Banca March sostenia l'Aliança Popular de les illes, que només va treure un senador per Eivissa i Formentera, Abel Matutes (Miró, 1978; Cerdà i Uli, 1994; Mosquera, 1994; Marimon i Nadal, 2003).

Aquesta etapa coincidí amb el que fou la transició del règim d'acumulació regulat al flexible, al temps que es construïa l'arquitectura institucional de l'Estat espanyol, amb el desplegament de les comunitats autònomes i l'entrada a la Comunitat Econòmica Europea. En el cas concret de les Illes Balears aquest procés cristal·litzà en l'establiment d'unes pràctiques polítiques de tipus clientelar sota discursos "agraristes" (o tradicionalistes), al temps que convivien en les praxis pròpies del capital del moment, tot essent molts dels alts càrrecs polítics membres de l'oligarquia balear. El marc institucional va ser recompost amb la promulgació de l'Estatut d'Autonomia al 1983 i la constitució de la Comunitat Autònoma de les Balears. Buades i Serra (2000) sostenen que de resultes del fallit cop d'Estat del 23 de febrer de 1981 es va alentir el procés autonòmic. Finalment, els resultats de les eleccions autonòmiques del 1983 foren prou ajustats entre les dues principals forces polítiques d'abast estatal –després de la desfeta de la UCD–: el PSOE i AP amb 21 escons i UM obtingué 6, tot essent la clau pel govern. Front al "perill" que es conformà un govern presidit per Fèlix Pons (PSOE), Carlos March Delgado –nét de Joan March Ordines–, convocà a Gabriel Cañellas (AP)⁵⁷¹ i Jeroni Albertí (UM)⁵⁷² per proposar que aquests arribassin a un acord. Aquesta reunió se coneix com el Pacte de Madrid (Marimon i Nadal, 2003; Amer, 2006). Tal com s'ha exposat anteriorment, Gabriel Cañellas –licenciat en dret i economia– estava emparentat amb una de les famílies més influents de Mallorca (i Eivissa) durant el segle XX, la família Salas. De fet, Cañellas amb importants interessos empresarials, especialment relacionats amb l'especulació immobiliària (p.ex. gerent de l'empresa urbanitzadora Ibifor), inaugurà una etapa coneguda com el "Cañellisme" que es caracteritzaria per una contundent política desenvolupista i per múltiples

⁵⁶⁸ ASIMA, constituïda al 1964, fou la primera associació empresarial de les illes que es configurà fora del Consell Econòmic, Social i Sindical i va tenir com a principal objectiu el d'urbanitzar els Polígons de Son Castelló i Can Valero que s'inauguraren el 1967. El polígon de Son Castelló s'aixecà, fonamentalment, sobre els terrenys de la possessió de Son Castelló. Josep Roses Montis va vendre 59,6 Ha per 53 milions de pessetes a ASIMA, tot constituint el 62,27% de la superfície del polígon (www.asima.com, desembre 2009; Amer, 2006 Fernández-Legido, 7/02/2010).

⁵⁶⁹ Cosme Vidal Juan havia estat un dels principals creadors d'opinió a les Pitiüses durant el franquisme, degut al seu paper destacat al *Diario de Ibiza*. El *Diario de Ibiza* va tenir el monopoli de la informació/propaganda a les illes, des de la Guerra Civil fins el 1977, any en que es va editar el setmanari *Uc*. Entre el 1977 i el 1978 fou delegat del Govern a Eivissa i Formentera. A les eleccions autonòmiques de 1983, Cosme Vidal es presentà sota les sigles d'AP (Alianza Popular). Fou president del Consell Insular d'Eivissa i Formentera fins el 1987 (Ramon Fajarnés, 2001; Casasnovas, 2007; www.eeif.es, desembre 2009).

⁵⁷⁰ Entre d'altres participà en l'ampliació de capital de la societat Inverbroker Baleares –Tutzó mantenia una estreta relació amb els germans Jaume i Rafel Monjo Carrió–, embrió de Brokerval i que acabà esclatant en un conegut cas de corrupció polític-empresarial a mitjans dels 1990 (Feliu, 31/07/1994; Manresa, 1998).

⁵⁷¹ Cañellas s'havia presentat a les eleccions municipals de 1979 per Alianza Popular, sense aconseguir ni un sol regidor. Manuel Fraga, després del desastre, li encomanà la tasca de reorganitzar el partit a les Balears (Amer, 2006).

⁵⁷² Unió Mallorquina fou fundat el 1982 arran de la desfeta d'UCD i fou presidit per Jeroni Albertí entre el 1982 i el 1988 (Dolç, 1993). UM va néixer a casa de Gabriel Escarrer, en un dinar entre Albertí, Escarrer i l'influent advocat José Maria Lafuente que ocupà el número dos a les llistes autonòmiques de 1983. Aquell partit naixia com a resultat de la crisi de l'UCD i el confrontament entre Albertí i Santiago Rodríguez Miranda d'UCD (Riera, 20/07/2009).

casos de presumpta corrupció político-empresarial i múltiples escàndols⁵⁷³, fins a l'esclat del cas Túnel de Sóller que forçà la dimissió de Cañellas al 1995 (Mosquera, 1994; Manresa, 1998; Marimon i Nadal, 2003; Amer, 2006).

b) Crisi del treball i desactivació del conflicte sociolaboral.

Un dels principals aspectes a destacar d'aquesta etapa és la ruptura del règim de producció fordista caracteritzat, entre d'altres, per la plena ocupació i l'aparició (i consolidació) de l'atur estructural. Després de la mort del dictador s'inicià la regulació d'aspectes vinculats amb les relacions laborals com per exemple la negociació col·lectiva, la vaga, l'acomiadament, modalitats de contractació, etc. Els canvis que s'operaven estaven encaminats a adaptar-se al sistema jurídic de la majoria de països de l'entorn europeu i s'inspiraven en el principi de liberalització de les relacions de treball (Herrero, 1991). Els Pactes de la Moncloa de 1977 imposaven una política de contenció salarial i la Constitució de 1978 establí que la llei regularia l'Estatut dels Treballadors. Jesús Albarracín (1991:405-406) apuntava que els Pactes de la Moncloa introduïen una novetat en la negociació col·lectiva, ja que marcava el límit del creixement salarial en funció de la inflació programada pel govern per a l'any següent. Fins aquell moment, l'increment salarial havia superat el cost de la vida de l'any precedent.

El 1979 hi ha una profunda mobilització sindical en contra de l'Estatut a tot l'Estat. La jornada de vaga estatal del 12 de desembre de 1979 fou seguida a les Balears per uns 30 mil treballadors (Herrero, 1991; Serra, 2000). Finalment, el febrer de 1980 el ple del Congrés aprovà l'Estatut dels Treballadors (BOE 14/03/1980) que introduí noves modalitats contractuals que aprofundien en la precarització laboral, especialment amb els contractes de duració determinada (temporal, en pràctiques, en formació) que a més estaven vinculats a reduccions notables en la Seguretat Social; flexibilitzà l'acomiadament amb l'ampliació de les possibilitats de rescissió contractual, reduint les indemnitzacions i afavorint els acomiadaments a la petita empresa que estarien recolzats pel Fons de Garantia Salarial; i també flexibilitzà les condicions de treball (p.ex. horaris flexibles, mobilitat funcional i geogràfica, etc). Segons Herrero (1991:380) "l'Estatut dels Treballadors se va a configurar com una peça bàsica en l'ordenament laboral del nou sistema [...], va a convertir-se en el pretext legislatiu que el capital necessita per a liberalitzar i precaritzar les condicions de treball, d'acord amb l'esperit de flexibilització del mercat laboral i restricció de l'acció sindical que aquell encoratja al llarg de la crisi econòmica. A través d'aquesta llei, importants drets, tant formals com fàctics, de l'etapa del franquisme i els primers anys de la transició són suprimits o limitats en el seu abast" (Herrero 1991:380)⁵⁷⁴. El fantasma de la crisi feu que els criteris flexibilitzadors s'introduïssin, més o manco, fàcilment i en tot cas la contrapartida que les classes treballadores obtingueren fou una certa reducció de la jornada laboral (Herrero, 1991; Albarracín, 1991). A partir de 1980 la mobilització obrera disminuï abruptament, en part per la por a la pèrdua dels llocs de feina i l'augment de l'atur, però també per la creixent participació dels partits de l'esquerra institucional en els acords

⁵⁷³ Entre aquests es poden destacar la seva vinculació amb les empreses Promociones Zeus SA i Construcciones Torcal SL, que foren les adjudicatàries de les obres del Parlament de les Illes Balears i de moltes altres obres vinculades amb l'administració; concessions irregulars de subvencions de la Conselleria de Comerç i Indústria a persones vinculades amb Alianza Popular (p.ex. familiars del conseller d'Economia i Hisenda, Cristòfol Soler, varen ser beneficiats) o de la Conselleria d'Agricultura (p.ex. el cunyat de Cañellas, Manuel Rotger i la seva germana varen rebre importants ajudes pel conreu farratger; altres dirigents del partit de Cañellas també rebren importants subvencions, com Bonaventura Rubí de Sencelles, i la família Alabern de Calvià; subvencions pel conreu de l'olivera a la família March –Elionor March i Carmen Delgado– i adreçades al propi Cañellas per la finca de s'Alqueria d'Avall). També hi hagué importants polèmiques per la col·locació de persones afins als conservadors, ideològicament i/o familiarment, a nombroses àrees de l'Administració Autònoma. La cunyada de Cristòfol Soler, Catalina-Regina Gelabert, fou destituïda en descobrir-se que ocupava el lloc de coordinadora en matèries de consum i sanitat, sense comptar amb la titulació requerida. L'empresari agrícola, turístic i aiguatinent, Ventura Rubí Servera fou un dels assessors més ben pagats i estava al darrera de moltes de les polèmiques subvencions agrícoles. Un altre escàndol polític fou el de l'operació realitzada per José M. Saiz que deixà momentàniament el seu càrrec de conseller d'Obres Públiques per prendre possessió de la plaça d'enginyer de l'Ajuntament de Calvià. L'audiència va anul·lar el nomenament de Saiz com a funcionari de l'Ajuntament de Calvià, per haver incorregut en un frau de llei. El 1991 esclatà el cas agricultura que consistí en la polèmica desfermada arran de l'adquisició de la seu de la conselleria d'agricultura al soci de Cañellas, Andreu Roig. El 1992 arribà un dels primers escàndols que va tenir repercussions judicials notables, el Cas Calvià (Mosquera, 1994; Manresa, 1998).

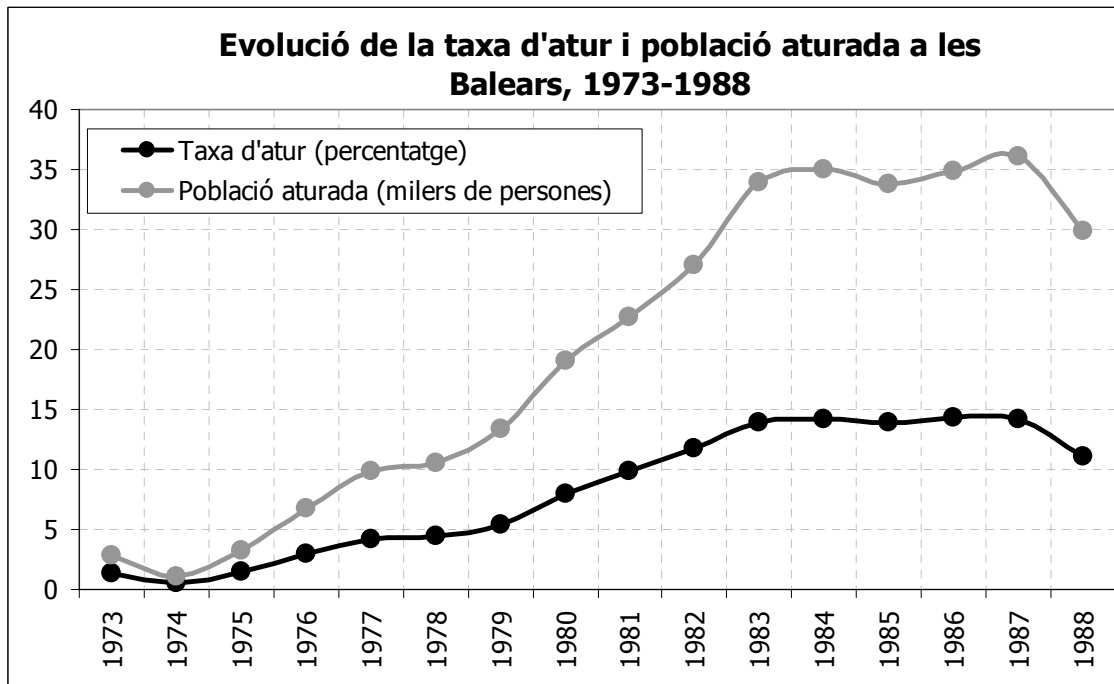
⁵⁷⁴ Altres aspectes a destacar són: la Llei Bàsica del Treball del 1979 que lligava el període de cotització amb el de prestació; Acord Bàsic Interconfederal (1979), Acord Marc Interconfederal (1980-1981), Acord Nacional de Treball (1982).

polítics i dels sindicats majoritaris en la concertació laboral, a més de les confrontacions entre aquests que finalment resultaria en un major pes d'UGT sobre les CCOO (Albarracín, 1991).

Després del fallit cop d'Estat del 23 de febrer de 1981 i en situació de crisi econòmica se produí la victòria electoral del PSOE a les eleccions generals de 1982. Albarracín (1991) apunta que el cop d'Estat motivà la paralització de molts processos i reforçaren la contrareforma neoliberal. El PSOE es feu càrrec de la gestió de la crisi i continuà amb les polítiques d'ajustament i sanejament iniciades per l'UCD, però amb l'arribada del partit socialdemòcrata se desactivava en bona mesura el conflicte sociolaboral. S'iniciaren polítiques de reconversió industrial i s'aprofundiren les polítiques de flexibilització i precarització laboral (Albarracín, 1991; Herrero, 1991). A les Balears, entre el 1973 i el 1983, període abraçat per les dues crisis petrolieres, la taxa d'atur passà de l'1,29% al 13,9%, tot afectant a 2,8 mil persones i 33,9 mil persones respectivament (taula 169). L'atur s'incrementà a partir del darrer trimestre de 1977 (Sastre, 1982), tot coincidint amb els canvis socioinstitucionals que es donaven a l'Estat espanyol que eren vists per les oligarquies empresarials amb cautela (Cabrera, 2003). La situació fou molt més dura per a les Balears que pel conjunt de l'Estat ja que el ritme d'increment de l'atur era superior per mor del monocultiu turístic. El 1979 les Balears eren "la Comunitat Autònoma amb el major grau de polarització interna de l'activitat econòmica, és a dir, d'especialització productiva" (Payno 1985:37).

El 1975, amb l'aturada de la construcció desenfrenada d'establiments hotelers, tenim que el major nombre de persones aturades corresponien al sector de la construcció que representaven el 47,9% del total, mentre que els aturats del sector serveis eren el 37,1% del total (Payno, 1985). En canvi, el 1981 la major part dels aturats corresponien al sector serveis amb un 70,3% de la població aturada (Payno, 1985), i concretament els del subsector d'hoteleria, comerç i restauració suposaven el 49,9% de tots els aturats (Sastre, 1982). Al 1983 els aturats del sector serveis representaven el 79,9% del total (Reig i Picazo, 1998).

Gràfic 41. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 169).

Taula 169. Evolució de variables sociolaborals a les Balears, 1973-1983 (Font: Reig i Picazo 1998:286-287).

	Població Activa (milers de persones)	Taxa d'activitat (percentatge)	Població ocupada (milers de persones)	Població aturada (milers de persones)	Taxa d'atur (percentatge)
1973	217,6	51,95	214,8	2,8	1,29
1974	221	51,94	219,9	1,1	0,50
1975	219,1	50,69	215,9	3,2	1,46
1976	223,9	50,35	217	6,8	3,04
1977	238	52,05	228,1	9,9	4,16
1978	237,1	50,68	226,6	10,5	4,43
1979	249,2	52,02	235,8	13,4	5,38
1980	241,1	50,75	222	19,1	7,92
1981	231,1	48,41	208,5	22,7	9,82
1982	230,4	47,61	203,4	27	11,72
1983	243,7	49,77	209,7	33,9	13,91
1984	247,7	49,84	247,7	35	14,13
1985	243,4	48,47	243,4	33,8	13,89
1986	242,9	48,04	242,9	34,8	14,33
1987	254,5	49,57	254,5	36,1	14,18
1988	267,6	51,46	267,6	29,8	11,14

Entre el 1984 i el 1985 es produeix un canvi substancial que ve expressat per l'augment de la població ocupada que passà de 209,7 mil persones a 247,7 mil (taula 169). En aquells moments es reactivaven els fluxos de treballadors temporers que arribaven cap el mes d'abril i es retornaven cap a l'octubre. Un flux que era d'unes 20 mil persones, moltes de les quals s'allotjaven "al mateix establiment on es desenvolupa la seva feina, el qual no té uns mínims d'habitabilitat i higiene" (Sastre i Sastre 1987a:141). La sentència anterior esdevé esclaridora de les condicions de vida dels temporers de l'hoteleria, ja a mitjans de la dècada dels 1980, pel fet que apareix publicada en l'estudi oficial del *Llibre Blanc del Turisme* (Aguiló, 1987). Per altra banda, la població aturada es congelava en torn a les 30 mil persones, la xifra major de la segona meitat de segle XX fins aleshores (taula 169). La crisi i el canvi de model sociolaboral va comportar, per altra banda, la proliferació de la drogodependència –són els anys daurats de l'heroïna– i la "delinqüència" com a mecanisme de redistribució de la renda (Fernández-Durán, 1996; Bennàssar, 2001). A les Balears, els barris abandonats per les administracions públiques es converteixen en els engolidors del lumpen social dels principals nuclis urbans (p.ex. sa Gerreria, sa Calatrava⁵⁷⁵ o Son Banya a Palma; sa Penya a Eivissa; etc), però també a les zones hiperturistitzades (Carbonero et al., 2001).

El canvi de tendència vist a partir de 1984 està motivat per les noves polítiques econòmiques i laborals. El 1984 es modificà l'Estatut dels treballadors, tot permetent encara més la possibilitat de contractar temporalment i s'ampliaven les bonificacions a les quotes de seguretat social en els contractes precaritzadors i al 1985 se modificà la llei de pensions que reduïa l'import de les prestacions en incrementar el nombre d'anys necessaris per calcular el salari de referència. El 20 de juny de 1985 es duia a terme la primera vaga general, sense la participació d'UGT (Herrero, 1991). José Luís Herrero (1991) apuntava, a més de la regularització laboral de tall neoliberal, un altre aspecte sobre el paper de l'Estat en matèria laboral com era la deixadesa en matèria de control, vigilància i sanció de les irregularitats. Així tenim que al llarg d'aquells anys l'economia submergida es va expandir de manera considerable arreu de l'Estat, assolint una dimensió estructural (Herrero, 1991). Segons els càlculs de Mauleón i Sardà (1997) l'economia submergida espanyola passa de presentar el 12,3% del PIB legal al 1973 a un màxim del 18,5% al 1979, i al llarg dels anys 1980 es mantindria entre el 17,9% de 1980 i el 15,5% del 1986.

A les Balears la mobilització sociolaboral de principis dels anys 1970 fructificà, al manco, en increments salarials. Així es pot veure a la taula 170 com es passà d'un salari mitjà a

⁵⁷⁵ Veure Franquesa (2010) per un estudi, des de l'antropologia social, sobre el barri de sa Calatrava.

l'hoteleria d'unes 7950 pessetes just a les portes de la mort de Franco a unes 24000 mil pessetes just l'any després dels Pactes de la Moncloa, per tant el salari mitjà a l'hoteleria s'havia triplicat en termes nominals. Fins i tot, l'increment salarial era superior a la mateixa inflació, cosa que va ocórrer arreu de l'Estat i en altres sectors (Herrero, 1991). Des de la patronal s'argumentava que l'alça salarial afectava als preus de l'allotjament turístics que s'incrementaven i això era interpretat com a pèrdua de competitivitat. Des del 1975 els preus hotelers començaren a incrementar-se, i el 1977 s'instaurà el règim de preus comunicats que suposava una incipient liberalització de les tarifes hoteleres que seria plena a partir de 1978. Fou aquesta liberalització dels preus hotelers el que permeté que l'empresariat començàs a incrementar-los (Payno, 1985; Esteve i Fuentes, 2000).

A la dècada dels 1980 i en plena adaptació al marc regulatori flexibilitzador es veu com l'evolució dels salaris mitjans de les Balears s'enquadren en una tessitura en la que els increments salarials s'ajusten als increments dels preus al consum –i no als augments de productivitat tal com s'havia donat als espais centrals arran durant el règim fordista–, amb la qual cosa el poder adquisitiu dels treballadors de l'hoteleria quedava pràcticament inalterat. Un element important a tenir en compte és que les despeses de personal que representaven el 33,7% dels costos de l'empresa hotelera mitjana el 1975, passaren a representar prop del 44,5% al 1980 (Aguiló 1981:46). Emperò, al llarg de la dècada dels 1980 la participació de la despesa de personal en el total de les despeses de l'empresa hotelera minvaren lleugerament, fins a situar-se en torn al 37,4% del 1986 (Sastre, 1992).

Al llarg d'aquesta etapa es du a terme un procés de flexibilitat negativa del treball que s'assoleix gràcies a la introducció de noves fórmules d'organització de la "producció" turística menys exigents en treball, com són els apartaments turístics, molts d'ells en situació il·legal (Rullan, 1998; Rullan, 2002). D'acord amb Sastre i Sastre (1987a:97) tenim que les despeses de personal en la "producció" turística en apartaments eren de tan sols el 15% del total. Aquesta fou una de les raons clares per les quals hi va haver una important migració de capitals vers els apartaments turístics. Altres qüestions que afectaren a la reducció dels costos laborals –i la introducció de mecanismes de disciplina i obediència social– foren els processos d'integració vertical i horitzontal dels capitals, tot destacant la consolidació de les grans cadenes hoteleres (Sastre, 1992; Riutort et al., 2003).

A més, caldria considerar la racionalització-reorganització de la producció amb l'eliminació de les activitats més intensives en treball i la substitució per d'altres menys intensives, com per exemple la substitució de restaurant per bufet o l'increment del treball per treballador (p.ex. major nombre d'habitacions per personal de neteja) –el que el pensament econòmic ordinari defineix com increment de productivitat–, la mecanització de certes activitats i l'inici de la subcontractació (Sastre i Sastre, 1987a; Riutort et al., 2003). L'altre via per la qual el capital balear incrementà la flexibilitat negativa del treball fou mitjançant els processos de deslocalització industrial, destacant la progressiva deslocalització de les cadenes hoteleres, primer cap a d'altres indrets de l'Estat i llavors amb la internacionalització (Riutort et al., 2003; Buades, 2006). Mentrestant, les organitzacions sindicals majoritàries de les Illes seguiren pressionant per tal d'obtenir millors condicions sociolaborals, com els convenis col·lectius de 1982, 1986 i 1989, que establien dos dies lliures per setmana, l'obligatorietat de tenir 5 setmanes de vacances per any, la regulació de la mitjana dels contractes de 180 dies pels fixos discontinus, etc (Vives, 2002). En aquells moments, alguns dels líders sindicals començaven a abandonar la trajectòria sindicalista per iniciar-se en l'univers dels partits polítics, tot capitalitzant la seva etapa prèvia.

Taula 170. Evolució dels salaris mitjans a l'hoteleria a les Balears, 1973-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de: salari mitjà de Mallorca 1973-1980 d'Aguiló 1981:48; salari base 1981-1988 de Díaz-Bustamante 1998:85; IPC Balears 1973 a 1976 de Costa (1977:135); IPC Balear 1977 d'Oleza 1978:139; IPC 1978 correspon al de l'Estat a partir de www.bde.es; IPC Balear 1979-1988 a partir de Reig i Picazo 1998:290).					
	Salari mitjà. Hoteleria Mallorca (pessetes corrents)	Increment anual en termes nominals (%)	IPC Balears (%)	Salari mitjà (pessetes constants 1988)	Increment anual en termes reals (%)
1973	7.950		15,7	27.175	
1974	7.950	0,00	26,2	25.092	-7,66

1975	11.088	39,47	28,1	31.880	27,05
1976	11.088	0,00	36,3	27.855	-12,63
1977	18.000	62,34	22	41.260	48,12
1978	24.000	33,33	19,77	50.268	21,83
1979	31.972	33,22	15,97	61.859	23,06
1980	37.588	17,57	14,16	67.403	8,96
1981	34.682	-7,73	14,75	57.076	-15,32
1982	37.846	9,12	14,23	56.898	-0,31
1983	42.576	12,50	11,83	58.972	3,65
1984	49.654	16,62	11,29	63.170	7,12
1985	53.986	8,72	8,35	64.173	1,59
1986	58.866	9,04	9,24	64.535	0,56
1987	62.987	7,00	4,89	65.973	2,23
1988	66.766	6,00	4,74	66.766	1,20

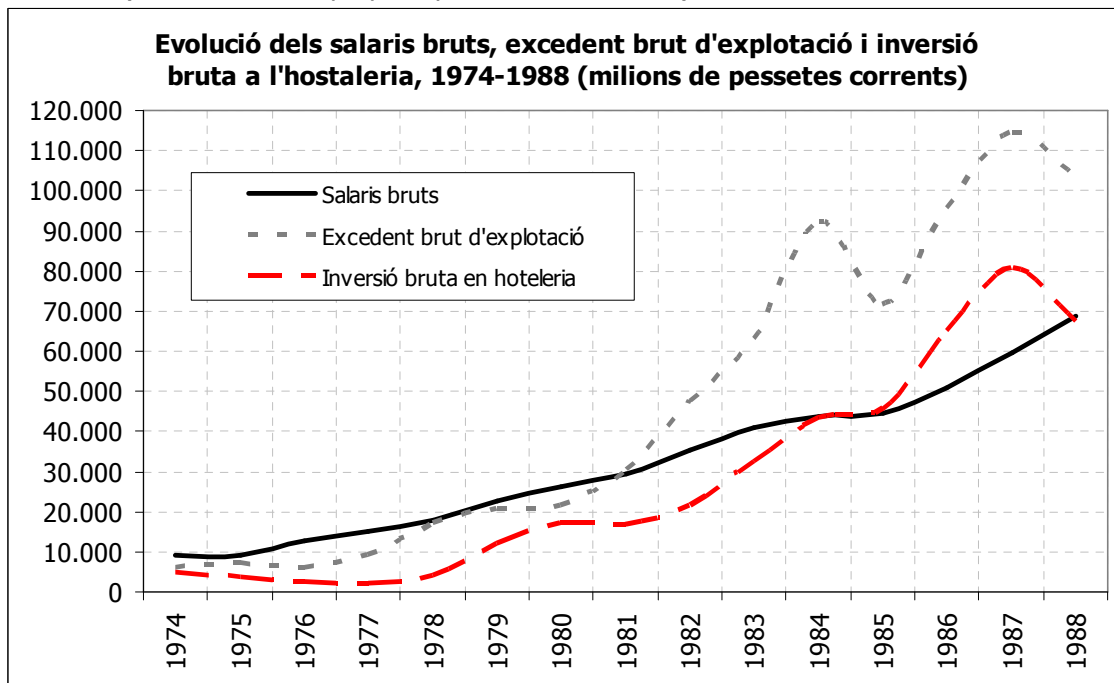
Les reformes de signe neoliberal començaren a fructificar a mitjans dels anys 1980, donant lloc al que s'ha conegut com el quinquenni de l'eufòria que coincideix amb l'entrada de l'Estat espanyol a la CEE –Acta d'Adhesió signada el 12/06/1985 i entrada en vigor l'1/01/1986– i que resultarà en la progressiva integració de l'economia espanyola en el nou capitalisme europeu (i internacional), amb una acceleració dels fluxos de capitals estrangers vers l'Estat (bàsicament de caràcter adquisitiu i especulatiu) i el foment del comerç exterior, alentit pel desmantellament aranzelari i els efectes que el petroli barat tingué sobre el comerç internacional. Això sí, la inserció en aquestes lògiques implicava una sèrie d'ajustaments (i sacrificis), essent alguns dels més destacables la forta reconversió industrial i la reorganització/desmantellament de les activitats agràries (Montes, 1991; Montes, 1993; Fernández-Durán, 1996). El procés de finançarització anà acompanyat d'una creixent bombolla immobiliària que situava a Madrid en un lloc preeminent en l'adaptació del capitalisme espanyol als nous temps (Naredo, 1996). L'entrada a la CEE anava acompanyada de la permanència en un altre "club", el de l'OTAN que resultava clau en el manteniment de l'alineament amb els EUA (Garcés, 2008).

Això suposà un revés social important, ja que la no adhesió a l'OTAN havia estat un dels principals eslògans del PSOE –junt amb l'entrada a la CEE–. Emperò el govern presidit per Felipe González acabà fent campanya a favor de l'OTAN i el referèndum es realitzà pocs mesos abans de les eleccions de 1986, que foren guanyades de nou pel PSOE. Els profunds canvis socioeconòmics i el plantejament de la política exterior suposaren un cert desgast electoral pels socialdemòcrates. Les estretes relacions entre PSOE i UGT es trencaren durant la segona legislatura del PSOE (Albarracín, 1991). L'adopció de les regles del joc neoliberal començaren a tenir efectes en l'economia espanyola i balear, tot recuperant la senda del creixement econòmic en termes de PIB, tot i que la distribució de la renda es va anar deteriorant des del 1977 pels treballadors assalariats (Roca, 1991). El malestar social, malgrat l'expansió del consum i el treball de mala qualitat, desembocà en la vaga general del 14 de desembre de 1988 en la que els dos sindicats majoritaris actuaren conjuntament. Aquesta vaga va ser secundada a les Balears per un gran nombre de treballadors. No obstant això, l'actuació sindical cada cop restava més allunyada dels treballadors, mostra d'això fou una decreixent afiliació sindical (Albarracín, 1991). Per altra banda, el govern del PSOE es centrava en promoure una imatge triomfal de l'Estat, destinant esforços en el que acabarien sent les festes del 1992: Exposició Universal de Sevilla, Madrid Capital Cultural i els Jocs Olímpics de Barcelona (Fernández-Durán, 1996; Naredo, 2001).

El mercat laboral de les Balears ha estat qualificat d'exemplar en l'aplicació de les polítiques flexibilitzadores del nou capitalisme que es perfilava en els anys 1980 (Reina, 1998; Valdivielso, 1999; Miquel i Reina, 2001; Riutort et al., 2003). Un dels elements centrals del model balear se sustenta en una elevada inestabilitat laboral que es manifesta en les noves modalitats contractuals aparegudes arran de les regulacions efectuades al llarg de la dècada dels 1980. D'aquesta manera tenim que el 1988 dels 199.640 contractes de treball, un 27,53% eren de foment de l'ocupació i un altre 20,33% eren fixos discontinus, mentre que els contractes indefinits eren tan sols el 0,6% del total (Mascaró, 1989). A partir de 1985 la

contractació temporal anà guanyant importància per sobre dels contractes de fixos discontinus (Sastre i Sastre 1987a:141). Els contractes de foment de l'ocupació presentaven una elevada precarietat pels treballadors, al temps que importants avantatges pels empresaris, especialment pel que fa als acomiadaments (Herrero, 1991). Segons Alenyar (1990a:29) entre el 1973 i el 1981 "es reduí l'ocupació mitjana de mà d'obra. A aquest fi es desplaçaren treballadors al grup de fixos discontinus i es reduí la contractació de personal eventual i d'hores extres" i entre el 1981 i el 1987 "els empresaris aconseguixen que la productivitat del treball torni a augmentar (3,41%) [...] D'altre banda, l'ocupació augmenta (2,6%) menys que la producció real (6,1%)". És a dir la plusvàlua que el capital obtén dels treballadors és cada cop major. Com es pot veure al gràfic 42 i a la taula 171, l'adopció de les noves regles del joc aplicades al món del treball, després de l'impàs de crisi i petits guanys salarials per part dels treballadors, es torna a un escenari en que els excedents bruts del negoci de l'hostaleria superen amb escreix les remuneracions salarials brutes, amb un màxim al 1984 quan l'excedent brut fou d'un 110% superior als salaris bruts. Bona part d'aquell excedent se col·locà en noves inversions al sector de l'hostaleria, que alimentaren una nova fase expansiva de la construcció i un canvi en el model productiu turístic balear, amb la proliferació d'apartaments.

Gràfic 42. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 171).

Taula 171. Evolució dels salaris bruts, excedent brut d'explotació i inversió bruta a l'hostaleria⁵⁷⁶, 1974-1988 (unitat: milions de pessetes corrents) (Font: elaboració pròpia a partir d'Alenyar 1990b:292 i 295).

	Salaris bruts	Excedent brut d'explotació	Excedent brut respecte salaris bruts hotel·leria (%)	Inversió bruta en hotel·leria	Inversió bruta respecte excedent brut (%)
1974	9.095	5.845	-35,74	4.745	81,19
1975	9.286	7.261	-21,81	3.687	50,78
1976	12.540	5.892	-53,02	2.397	40,69
1977	15.091	9.121	-39,56	1.976	21,66
1978	17.850	17.218	-3,54	4.055	23,55
1979	22.711	20.596	-9,31	11.768	57,14
1980	26.121	21.282	-18,52	17.167	80,66

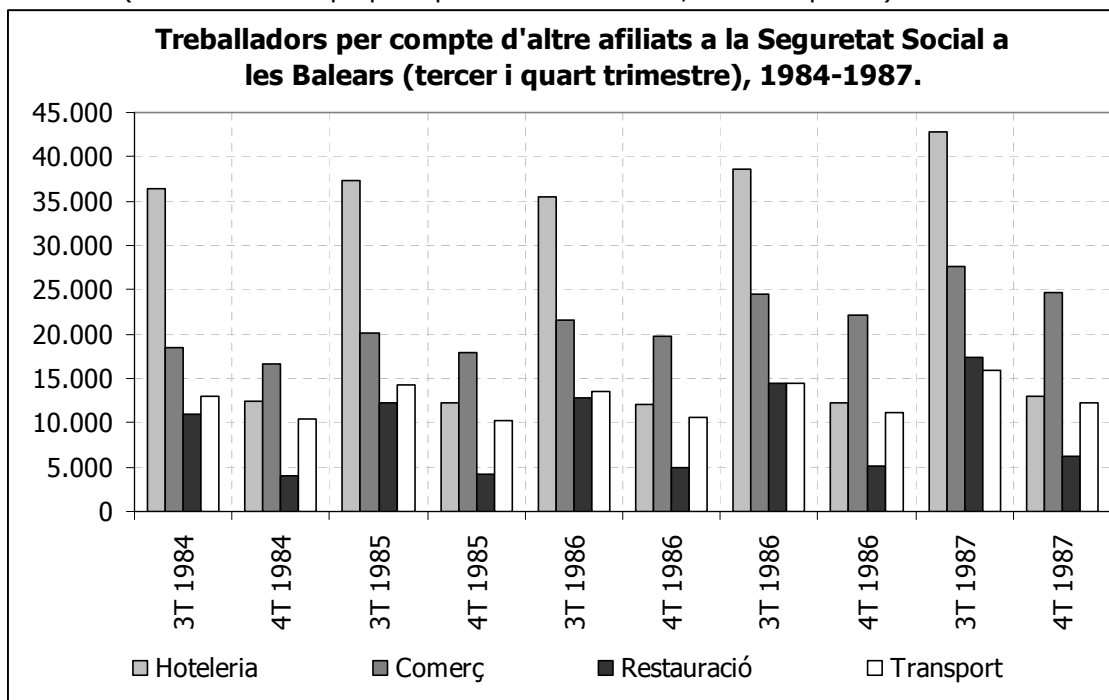
⁵⁷⁶ En la categoria d'hostaleria s'inclourien altres places que no només les estrictament hotel·leres (p.ex. hostals, hotel-residència, ciutat de vacances, apartaments, etc).

1981	29.212	30.709	5,12	16.641	54,19
1982	35.561	47.609	33,88	21.517	45,19
1983	40.828	63.317	55,08	32.477	51,29
1984	43.724	92.216	110,90	43.247	46,90
1985	44.635	71.404	59,97	45.806	64,15
1986	50.698	95.798	88,96	65.292	68,16
1987	59.540	114.608	92,49	80.767	70,47
1988	68.902	103.557	50,30	67.409	65,09

A les Balears, el nombre mitjà d'assalariats per compte d'altre afiliats a la Seguretat Social, passà de 139,9 mil persones al 1983 a unes 186,4 mil al 1988, és a dir un increment del 33,2%. Hom pot observar com els treballadors a la indústria pràcticament no han variat al llarg d'aquest període; en canvi, els de la construcció experimentaren un increment notable, tot passant de 15,7 mil persones al 1983 a 22,25 mil al 1988, la qual cosa expressa el dinamisme que adquirí la construcció a partir de mitjans anys 1980 (Rullan, 2000; Navinés, 2008). Les principals activitats vinculades al sector turístic (hoteleria, comerç i restauració) han presentat una evolució ascendent entre el 1983 i el 1988, essent l'hoteleria la que presenta l'increment menor. El 1988 el nombre de treballadors legals en el sector de la construcció superava als de l'hoteleria, en una economia que es deia que era fonamentalment turística (taula 172). Un aspecte important a assenyalar és la diferència entre el nombre de treballadors per compte d'altre afiliats a la Seguretat Social entre el tercer trimestre (en plena temporada turística) i el quart trimestre de l'any (en temporada baixa). Així, tenim que en el cas de l'hoteleria els treballadors afiliats al tercer trimestre entre el 1984 i el 1987 eren de mitjana el triple dels que estaven afiliats al quart trimestre. Els treballadors afiliats en la restauració al tercer trimestre eren 2,7 vegades superiors als del tercer trimestre, els del transport un 29,75% i els del comerç un 11,18% (gràfic 43). També cal apuntar el creixent nombre de treballadors afiliats a la Seguretat Social per compte pròpia –autònoms– que passen de 60,8 mil al 1986 persones a 65,5 mil al 1988. El major nombre corresponen al sectors del comerç, restauració i construcció, mentre que a hoteleria no s'arriba al miler (taula 173).

Galán (1999) exposa com el caràcter estacional del treball assalariat a les Balears no esdevingué com a quelcom nou a mitjans dels 1980, però les reformes del 1984 el varen accentuar. La forta estacionalitat dels serveis relacionats amb el turisme explica que l'atur en el sector serveis fos majoritari, assolint quasi estructuralment el 70% de les persones aturades. Les bases del capitalisme balear s'estructuraven d'aquesta manera sobre un treball precari i estacional vinculat a un fort intervencionisme públic que es feia càrrec de la cobertura de bona part de la renda dels treballadors mitjançant subsidis. Una situació que afectaria també a la qüestió de les pensions (Galán, 1999).

Gràfic 43. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 172, Annex Capítol X).

Taula 172. Nombre mitjà de treballadors per compte d'altre afiliats a la Seguretat Social en règim general (sense agricultura i pesca) a les Balears, 1983-1988 (Font: Sastre, 1984; Sastre, 1985; Sastre, 1986; Sastre, 1987; Sastre, 1988 i Mascaró, 1989).

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	Increment (%)
Indústria	29.190	28.314	27.435	27.846	28.868	29.851	2,26
Construcció	15.719	15.100	14.515	16.105	18.681	22.257	41,60
Comerç	17.391	18.633	19.963	22.507	25.191	28.475	63,74
Restauració	7.389	8.058	8.118	9.470	11.150	12.820	73,50
Hoteleria	25.259	25.590	23.747	26.047	28.087	30.382	20,28
Transport	11.471	12.003	11.825	12.790	13.474	15.429	34,50
Altres serveis	33.536	34.049	35.273	40.404	44.159	47.229	40,83
Total	139.955	141.746	140.875	155.168	169.610	186.443	33,22

Taula 173. Nombre mitjà de treballadors per compte propi i totals afiliats a la Seguretat Social en règim general (sense agricultura i pesca) a les Balears, 1983-1988 (Font: Sastre, 1987; Sastre, 1988 i Mascaró, 1989).

	Treballadors afiliats a la Seguretat Social per compte pròpia (sense agricultura i pesca)				Total treballadors afiliats a la Seguretat Social (sense agricultura i pesca)			
	1986	1987	1988	Increment (%)	1986	1987	1988	Increment (%)
Indústria	7.083	7.181	7.310	3,20	34.929	36.049	37.161	6,39
Construcció	9.250	9.454	9.760	5,51	25.355	28.135	32.017	26,27
Comerç	18.388	17.077	17.705	-3,71	40.895	42.268	46.180	12,92
Restauració	8.828	9.551	10.244	16,04	18.298	20.701	23.064	26,05
Hoteleria	830	833	849	2,29	26.877	28.920	31.231	16,20
Transport	4.046	4.212	4.360	7,76	16.836	17.686	19.789	17,54
Altres serveis	12.436	12.656	15.343	23,38	52.840	56.815	62.572	18,42
Total	60.861	60.964	65.571	7,74	216.029	230.574	252.014	16,66

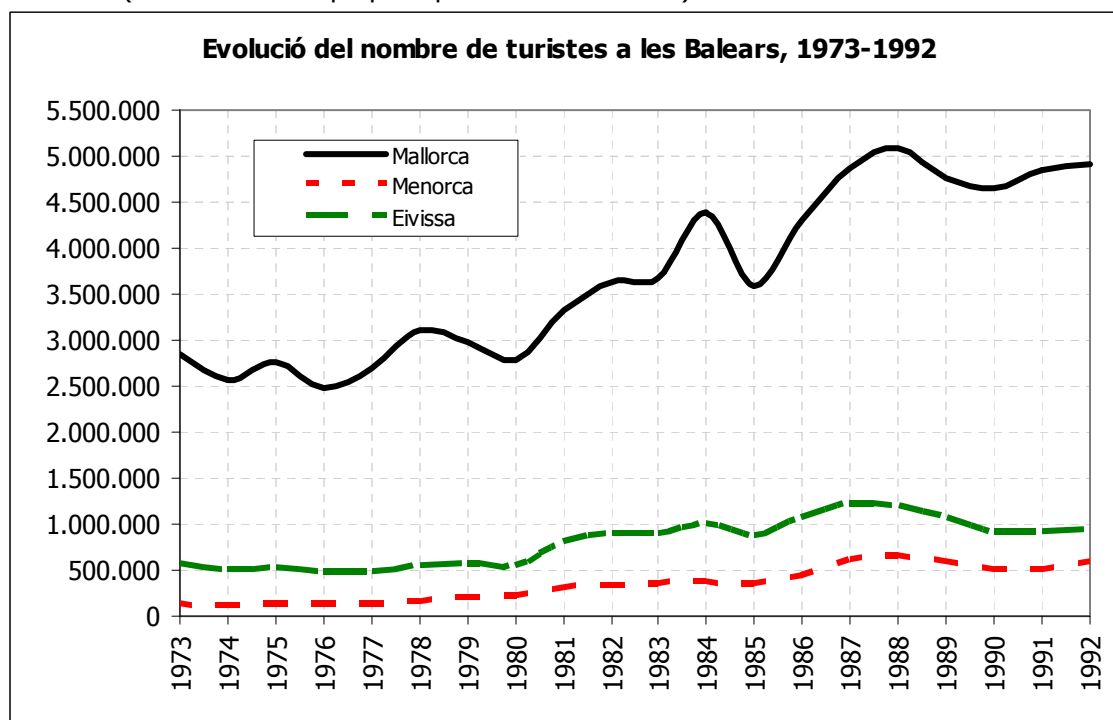
c) La caiguda dels Tour Operadors a principis dels 1970 i articulació de la nova expansió turística en el trànsit cap el turisme neoliberal.

Al gràfic 44 podem observar l'evolució del nombre de turistes arribats a les Balears, que respon quasi directament al pols de la conjuntura de l'economia internacional i en bona mesura del que esdevenia al Regne Unit i la República Federal Alemanya, les dues peces claus de l'expansió del capital a les Balears. Hom pot apreciar com en els primers anys 1970 i fins el 1980 la situació turística balear es mantén en una senda d'estabilitat en torn als 3 milions de turistes que a partir de 1981 s'incrementarien progressivament fins arribar als 6,9 milions de 1988, any a partir del qual disminueixen lleugerament fins arribar al punt més baix de 1990 amb 6,06 milions, tot iniciant-se una nova etapa de redefinició del projecte turístic balear, en un context d'alteracions del capitalisme global. Es pot apreciar al gràfic 44 una davallada en el nombre de turistes arribats que correspon bàsicament a una minva en el nombre de turistes britànics. Segons Méndez (1999) la depreciació de la lliura esterlina al 1985, ja durant el segon mandat de Thatcher i després de la Guerra de les Malvines, feu que les vacances a les Balears s'encaressin pels britànics, tot desmotivant-ne el flux turístic britànic. L'any següent la lliura es revaluà, la qual cosa unida a la proliferació de nous productes turístics, comercialitzats mitjançant els paquets turístics dels Tour Operadors, feu que el flux turístic britànic es recuperàs. Hom pot destacar el fet que la major part dels fluxos turístics cap a les Balears, procedents de l'estranger, foren vehiculats pels Tour Operadors que seguiren sent una peça clau del desenvolupisme turístic de les Balears, al mateix temps que un lobby potent que exercien una forta pressió sociopolítica pel manteniment de l'estatus quo (Picornell, 1978; Aguiló, 1981; Sastre i Benito, 2001).

El 1980 els Tour Operadors controlaven aproximadament el 75% dels turistes estrangers arribats a les Balears (Aguiló, 1981), mentre que al 1992 aquesta xifra era de prop del 70,2% (Sastre, 1995). Emperò les magnituds manejades pels Tour Operadors passaren de 2,3 milions de turistes estrangers al 1980 a uns 3,8 milions al 1992, és a dir els paquets turístics s'havien incrementat en un 67,21%. El canvi que es produí al llarg d'aquest període de trànsit des del capitalisme regulat amb estructures productives fordistes, al capitalisme flexible i postfordista s'expressa en la composició dels turistes en base al règim d'allotjament ja que mentre al 1980 el 73,3% dels turistes a les Balears s'allotjaven en hotels i un 13,6% en apartaments (Aguiló, 1981); ja al 1989 la proporció es va veure notablement alterada amb un 57,3% de turistes allotjats en hotels i un 33,9% en apartaments (Sastre, 1995). L'apartament s'havia convertit en una de les principals solucions espaiotemporals per a l'absorció de capitals i es convertia en una de les noves fronteres d'acumulació que activava el procés especulativo-immobiliari de les illes (Rullan, 2000). A més, la proliferació de nous productes oferts pels Tour Operadors va permetre que es passàs d'un 51,7% de turistes en règim de pensió completa al 1980 a un 30,4% al 1989; mentre que els que tan sols adquirien el paquet turístic amb transport i habitació passaren de representar el 10,9% al 1980 a un 30,4% al 1989 (Aguiló, 1991; Sastre, 1995). A continuació s'intentaran analitzar els principals fluxos de turistes segons la seva nacionalitat i apuntar alguns aspectes relacionats amb els principals Tour Operadors⁵⁷⁷.

⁵⁷⁷ Cal advertir que l'anàlisi de l'evolució turística i dels Tour Operadors s'ha ampliat fins el 1992 degut al fet que comptam amb informació relativa als Tour Operadors d'aquell any, però l'anàlisi més complet de la crisi de finals dels 1980 es tractarà amb més profunditat en propers apartats.

Gràfic 44. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 174).

Taula 174. Evolució del nombre de turistes britànics a les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	2.849.632	131.625	568.686	3.549.943
1974	2.555.137	114.767	496.664	3.166.568
1975	2.765.178	121.410	524.913	3.411.501
1976	2.479.355	125.923	485.481	3.090.759
1977	2.705.528	129.845	471.790	3.307.163
1978	3.103.134	159.407	534.574	3.797.115
1979	2.986.283	187.519	555.819	3.729.621
1980	2.781.525	209.934	534.402	3.525.861
1981	3.323.641	304.541	814.626	4.442.808
1982	3.623.151	332.056	881.789	4.836.996
1983	3.675.145	341.082	900.915	4.917.142
1984	4.388.172	373.866	997.216	5.759.254
1985	3.579.630	343.363	879.548	4.802.541
1986	4.310.500	442.900	1.059.300	5.812.700
1987	4.872.100	598.400	1.213.000	6.683.500
1988	5.081.800	656.600	1.196.700	6.935.100
1989	4.761.700	582.600	1.071.400	6.415.700
1990	4.653.300	494.500	920.900	6.068.700
1991	4.852.200	499.900	917.000	6.269.100
1992	4.918.900	580.000	945.400	6.444.300

Cap a principis dels anys 1970 s'havia desfermat entre els Tour Operadors britànics una autèntica cursa per l'obtenció de nous clients que se sustentava amb una constant davallada de preus. La guerra de preus va tenir com a efecte col·lateral la desaparició d'alguns operadors, especialment aquells més petits, que eren engolits pels gegants. Les turbulències en torn a la qüestió petrolera ja havia fet que les autoritats monetàries britàniques devaluessin la lliura

esterlina el 1967, i la pujada de preus del cru entre el 1973 i el 1974 que fou del 252%⁵⁷⁸ va suposar un important cop a les estructures corporatives dels operadors turístics (Cals, 1974; Gaviria, 1975; Fernández-Fúster, 1991; Bray i Raitz, 2001).

No obstant això, la caiguda dels Tour Operadors estava anunciada abans de la pujada de preus del petroli. Entre el 1968 i el 1974 unes 44 companyies de viatges britàniques havien cessat la seva activitat amb uns deutes d'uns 65 milions de lliures esterlines (Gaviria, 1975). Entre les principals causes que permeten explicar la desaparició d'alguns Tour Operadors britànics, Mario Gaviria (1975:11), a més de la guerra de preus i l'efecte del preu del petroli, enumera les següents: sobreoferta d'aeronaus, sobrecost desmesurat degut a la informatització de les operacions i una gestió corrupta per part de les companyies. En aquest sentit, podem apuntar l'afirmació que fan Roger Bray i Vladimir Raitz (2001:180) quan sostenen que els "grans" utilitzaven les companyies de viatges per netejar els capitals procedents de la venda fraudulenta d'or sud-africà. A més, en el cas del Regne Unit, cal destacar que al 1971 s'eliminava la Provision One Minimum que establia uns preus mínims, cosa que encalenti encara més la guerra de preus entre els Tour Operadors (Bray i Raitz, 2001). En els primers mesos del 1974 diverses companyies escandinaves feren fallida com per exemple l'escandinava Startours, la companyia xàrter noruega Mey Air i el seu Tour Operadors Sunway o les xàrter finlandesa Spear Air i el seu Tour Operador Spear Tours (Cals, 1974). Entre el 1974 i el 1976 se seguiren produint nombroses fallides de Tour Operadors i en "determinats casos se produeixen fallides fictícies, ja que dites empreses reapareixen després amb un altre nom amb la finalitat d'evitar el pagament de determinats deutes" (Aguiló 1981:72).

- La fallida i l'escàndol de Court Line.

Hom pot destacar, especialment, el cas de l'escàndol de la Court Line que feu fallida en ple mes d'agost de 1974 (Cals, 1974; Gaviria, 1975; Bray i Raitz, 2001). Clarksons, una de les companyies que havien adoptat els criteris més agressius, va haver de ser adquirida pel conglomerat empresarial Court Line a l'abril de 1973 (Gaviria, 1975; Bray i Raitz, 2001). Court Line, fundada al 1905, era una companyia dedicada al negoci navilier –petroliers i construcció naval–, i amb la industrialització turística s'introduí al negoci aeri al 1965 i en l'activitat hotelera al Carib a principis dels 1970. Cap a finals dels 1960, Clarksons havia dut a terme importants inversions hoteleres a l'Estat espanyol, particularment a Benidorm i les Balears. Les operacions hoteleres de Clarksons es feien a través de Sunotel que tenia junt amb el Banco del Noroeste la societat espanyola Cristaltours SA. Les estranyes operacions financeres de Clarksons, per tal de diluir-ne responsabilitats, feren que decidís llogar els hotels de Cristaltours a la també filial espanyola de Clarksons, Servicios del Sol SA (Gaviria, 1975).

El funcionament de Clarksons es fonamentava en distribuir els beneficis entre les filials del grup, amb la qual cosa no pagava impostos, i els avançaments realitzats pels seus clients (fets amb uns 6 mesos d'avanç) se prestaven als hotelers espanyols. Els problemes financers de Clarksons el convertiren en pressa fàcil, i feren que diversos capitals s'interessessin per ell, com per exemple American Express i Thomson Holidays. El lobby format pels principals Tour Operadors britànics –Tour Operators' Study Group– a l'any 1973 presentava conjuntament unes pèrdues de 6,7 milions de lliures esterlines, de les quals 4,8 milions corresponien a Clarksons. Finalment l'abril de 1973 Court Line comprà el 85% de Clarkson per una lliura esterlina. L'amenaça de la fallida de Clarkson que era el principal client de la Court Line Aviation Ltd., l'obligà a fer-se amb el Tour Operador (Gaviria, 1975; Bray i Raitz, 2001). El febrer del 1974 Court Line es va fer amb la major part d'Horizon Holidays que presentava també pèrdues, amb col·laboració amb el principal creditor d'Horizon, el National Westminster Bank que aturà el seu recolzament creditici (Cals, 1974). Cals (1974) i Gaviria (1975) exposen com Court Line es quedà amb el Tour Operador, però deixà de fer front a bona part dels seus deutes, quedant sense fer-se càrrec dels 200 milions de pessetes que devia als hotelers espanyols. Horizon Midland havia estat venuda a entitats públiques el 1972 abans de la desfeta del grup turístic i el 1974 la secció hotelera espanyola d'Horizon, Hoteles Anglo-Españoles SA amb hotels a

⁵⁷⁸ Segons British Petroleum es passà de 3,29 \$/barril petroli al 1973 a 11,58 \$/barril petroli. Expressat en termes reals suposa que es passa de 16,01 \$ constants 2008/barril al 1973 a 50,78 \$ constants 2008/barril al 1974 (www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622, gener 2010).

Torremolinos, fou adquirida per José Luís Martín Lorca qui havia estat el director de diversos hotels de la companyia (Fernández-Carrión, 2005c).

Segons Mario Gaviria (1975) la fallida de Court Line va ser fraudulenta, atesa la preparació de l'esdeveniment per part de la companyia. Així, Court Line en els mesos anteriors es va desfer dels hotels del Carib (p.ex. els de Bahames passen a Halcyon), transferí els hotels que tenia a Espanya a les societats espanyoles participades pel grup britànic, i un mes abans de la fallida sol·licità, al Ministerio de Información y Turismo, l'anul·lació del seu delegat personal, per tal d'evitar futures responsabilitats. Els avions de la companyia restaren aparcats a l'aeroport de Luton per a que no poguessin ser embargats a l'exterior i es preparava l'embargament dels petroliers a l'espera que carregassin petroli. Pel que fa a les drassanes, el govern laborista poc abans de la desfeta, després de la visita dels responsables de la Court Line, va anunciar la seva intenció de nacionalitzar-les. Així i tot la companyia va seguir amb la venda de paquets turístics fins a darrera hora i al moment de la fallida, al 15 d'agost de 1974, havia cobrat les vacances a 100 mil futurs turistes (Gaviria, 1975).

La caiguda del gegant britànic fou coberta pel sistema de garanties que s'havia constituït a principis dels anys 1970. Primer fou el TOSG (Tour Operators Study Group) que creà un sistema de garanties al 1970, aquest fou seguit per l'ABTA (Association of British Travel Agents) Retailer's Fund de 1972 i afectava a tots els membres de l'ABTA. Aquests havien de desemborsar un 5% dels paquets venuts en concepte de garantia, mentre que els que no eren membres de l'ABTA havien de desemborsar un 10% del volum de les operacions al fons de garanties de la CAA (Civil Aviation Authority). La CAA impulsà havia impulsat a principis dels 1970 l'ATOL (Air Travel Organizer's License) que obligava als operadors a abonar una garantia per tal de poder comptar amb llicència. Segons Bray i Raitz (2001) hi va haver importants reticències per part dels grans operadors en quant a la seva implementació, sobretot perquè obligava a presentar una comptabilitat transparent dels negocis, més que per la qüestió de les garanties. Així mateix, aquella norma contribuiria a concentrar la propietat dels majoristes turístics britànics, ja que les garanties suposaven una càrrega molt elevada als petits Tour Operadors (Fernández-Fúster, 1991). Quan Court Line va col·lapsar es va veure que les seves garanties –com a Tour Operadors tan sols eren suficients per cobrir el retorn dels prop de 40 mil clients que es trobaven a l'estranger, però insuficient per retornar els pagaments dels prop de 100 mil clients que encara no havien sortit de vacances. El govern britànic, amb el Secretari d'Indústria Tony Benn, establí un fons (Air Travel Reserve Fund) dotat amb uns 15 milions de lliures esterlines per fer front als deutes que havia contret amb els que no havien arribat a sortir de vacances que s'elevaven a uns 7 milions de lliures. Aquell fons es va cobrir mitjançant la imposició d'un impost de l'1% sobre cada paquet turístic al 1975 i del 2% al 1976 (Bray i Raitz, 2001). Gaviria (1975) sostén que el govern laborista sortí enfortit de la crisi de la Court Line que a la vegada li serví per implantar l'ATOL i enfortí els sistemes de garanties dels turistes britànics.

Per l'altra banda, la fallida de Court Line deixà sense cobrir el deute que la companyia tenia amb els hotelers espanyols que ascendia a uns 200 milions de pessetes (Gaviria, 1975). Cal apuntar que les Balears jugaven un paper central en el negoci dels operadors turístics britànics. Així tenim que el novembre de 1973 l'ABTA realitzà la seva convenció anual a l'Auditori de Palma (Vives, 2005), que fou pagada en bona mesura pels hotelers espanyols i per l'Estat (Gaviria, 1975). I quan esclatà el cas Court Line l'ABTA i el TOSG acordaren que establirien a Palma una oficina al Sindicat Provincial d'Hoteleria i Turisme, per resoldre els abonaments de les factures referents als serveis prestats als clients de la Court Line (Cals, 1974).

Podem veure a la taula 175 com el nombre de turistes britànics davallaren notablement entre el 1973 i el 1977, anys que coincideixen amb fortes redefinicions dins del panorama dels Tour Operadors britànics. El pes del turisme britànic i dels Tour Operadors britànics queda reflectit en la proporció dels turistes britànics en cadascuna de les illes. El 1973, a Mallorca i Eivissa la proporció de turistes britànics respecte del total era del 35,54% i del 44,16% respectivament, però al cas de Menorca amb un 66,76% era quasi absolut. Un predomini que està vinculat a la presència dels interessos corporatius de Clarksons –amb nombrosos hotels a l'illa–. Després de la crisi de la Court Line el nombre absolut de turistes britànics disminuï notablement (taula 175), així com el seu pes proporcional respecte del total de turistes (taula 176). El 1974, any de la caiguda de Court Line, el nombre de turistes britànics que arribaren a les Illes fou un 25,34% inferior que al 1973. Val la pena assenyalar que al 1974, l'Estat

espanyol amb el 56% ITC (Inclusive Tour Charter) era la primera destinació dels turistes britànics que viatjaven amb Tour Operadors. Emperò, si agafàssim les Balears i la comparàssim amb la resta de països, resultaria que l'arxipèlag amb el 29% dels ITC era el primer destí, mentre que l'Estat espanyol sense Balears seria el segon amb el 27% dels ITC i Itàlia el tercer amb el 10%. Aquell any, el 66% dels turistes britànics que viatjaven amb Tour Operadors a les Balears ho feien amb la Court Line –27% Clarksons i 39% Horizon–, el 42% amb Thomson i el 14% amb Cosmos (Fernández-Fúster 1991:864-865). Tant la Court Line com Thomson tenien companyies hoteleres a l'Estat, amb hotels a les Balears.

Taula 175. Evolució del nombre de turistes britànics a les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	1.012.802	87.877	251.120	1.351.799
1974	764.361	56.188	188.614	1.009.163
1975	830.227	52.702	203.387	1.086.316
1976	734.029	32.685	176.589	943.303
1977	575.055	59.804	125.177	760.036
1978	682.453	49.965	139.127	871.545
1979	738.969	65.688	161.380	966.037
1980	725.713	99.552	198.870	1.024.135
1981	1.044.154	184.857	297.956	1.526.967
1982	1.259.197	209.608	377.537	1.846.342
1983	1.286.926	209.164	390.025	1.886.115
1984	1.480.766	237.418	498.058	2.216.242
1985	1.089.995	196.201	366.334	1.652.530
1986	1.629.300	273.500	500.500	2.403.300
1987	1.822.800	411.200	593.200	2.827.200
1988	1.753.400	438.800	547.100	2.739.300
1989	1.599.200	399.200	520.800	2.519.200
1990	1.212.600	289.600	355.000	1.857.200
1991	1.130.400	269.600	332.600	1.732.600
1992	1.223.500	344.200	368.500	1.936.200
Increment (%)	20,80	291,68	46,74	43,23

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

Taula 176. Percentatge dels turistes britànics respecte del total de les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	35,54	66,76	44,16	38,08
1974	29,91	48,96	37,98	31,87
1975	30,02	43,41	38,75	31,84
1976	29,61	25,96	36,37	30,52
1977	21,25	46,06	26,53	22,98
1978	21,99	31,34	26,03	22,95
1979	24,75	35,03	29,03	25,90
1980	26,09	47,42	37,21	29,05
1981	31,42	60,70	36,58	34,37
1982	34,75	63,12	42,81	38,17
1983	35,02	61,32	43,29	38,36
1984	33,74	63,50	49,94	38,48

1985	30,45	57,14	41,65	34,41
1986	37,80	61,75	47,25	41,35
1987	37,41	68,72	48,90	42,30
1988	34,50	66,83	45,72	39,50
1989	33,58	68,52	48,61	39,27
1990	26,06	58,56	38,55	30,60
1991	23,30	53,93	36,27	27,64
1992	24,87	59,34	38,98	30,05

- Després de la tempesta de la Court Line ve la calma: concentració oligopolística dels operadors britànics.

La crisi de la Court Line no afectà per igual a tot el món dels negocis turístics britànics. De fet, Gaviria (1975) ens mostra que després de la caiguda de la Court Line, el periòdic *The Sunday Times* publicà un llistat dels resultats dels membres del TOSG (Tour Operators Study Group). El TOSG presentava conjuntament uns guanys d'uns 785 mil lliures esterlines, mentre que les empreses matrius dels grups empresarials a les que pertanyien els Tour Operadors presentaven uns beneficis conjunts de 357 milions de lliures. Dels cinc Tour Operadors que presentaven pèrdues, tan sols en un cas l'empresa matriu presentava també pèrdues. Es tractava de Blue Sky Holidays de la companyia aèria British Caledonian. Emperò, la sacsejada de la Court Line encetà noves oportunitats per l'expansió d'altres grups, molt particularment Thomson Holidays. No de bades, les veus més crítiques sobre la qüestió de la Court Line procediren dels diaris controlats per Roy Herbert Thomson, com és el cas del *The Times* o *The Sunday Times* (Gaviria, 1975; Bray i Raitz, 2001). El propi Thomson llançà una clara advertència als hotelers espanyols que en cas d'incrementar els preus hotelers –degut fonamentalment a la finalització de la dictadura i la creixent pressió sociolaboral per incrementar els salaris–, no hi hauria cap problema en abandonar el país i adreçar-se a noves colònies turístiques amb preus més baixos. Entre els nous espais a colonitzar turísticament assenyalava Turquia, Xipre, Grècia, Portugal i Algèria. Emperò la conflictivitat i inestabilitat sociopolítica en aquells països, junt amb una planta hotelera insuficient per absorbir el flux turístic que s'adreçava al territori espanyol, feia que aquella amenaça llançada pels Tour Operadors britànics no es pogués materialitzar (Gaviria, 1975).

En els anys 1970 anaren guanyant protagonisme els agents turístics britànics: Thomson, Intasun i Laker (Bray i Raitz, 2001). Les tres companyies havien aparegut amb el boom del turisme de masses. Les tres companyies estaven relacionades amb companyies d'aviació: Thomson amb Britania Airways que havia començat a operar el 1962 i que fou adquirida pel grup Thomson al 1965; Intasun de Harry Goodman amb Air Europe, fundada al 1978; i la companyia de Freddie Laker que començà amb el negoci de l'aviació al 1948 i al 1966 fundà Laker Airways i al 1968 adquirí el Tour Operador Arrowsmith Holidays i al 1974 el Tour Operador Lord Brothers. Així mateix, cal tenir present que hi havia diversos Tour Operadors de propietat pública que es trobaven entre els grans, com per exemple Enterprise i Sovereign de la British Airways o Horizon Midlands que va constituir la seva pròpia companyia xàrter el 1980, Orion Airways (Bray i Raitz, 2001).

La crisi sistèmica fou aprofitada pels capitals turístics per introduir nous productes que a la vegada els hi permetien explorar nous espais per a l'expansió de l'acumulació del capital. Així tenim com el Tour Operador Cosmos llançà, a mitjans dels 1970, la marca Cheapies per tal d'oferir paquets turístics el més rebaixats possible, la qual cosa implicava que els seus clients ja no tendrien tot allò que havien gaudit en temps del turisme fordista, ara havien de davallar les expectatives i conformar-se amb unes condicions més precàries i ajustades al preu (p.ex. mitja pensió, allotjament sense menjar, etc). El gegant Thomson va respondre amb la seva pròpia marca Wanderers que ofería la possibilitat de viatjar a molt baix cost, així tenim que mentre que el preu d'un paquet turístic ordinari a Espanya era d'unes 97,8 £ (Gaviria, 1975), el d'un paquet Wanderer era de 59 £ (Bray i Raitz, 2001). Cap a la segona meitat dels anys 1970 proliferà el que Fernández-Fúster (1991:927-928) ha definit com un mercat negre de vols xàrter amb contracte fictici d'allotjament, que permetien vols barats al marge de les companyies de bandera. Aquest fet seria un dels elements explicatius de la pràctica generalitzada de l'overbooking –teòricament els avions xàrter portaven clients que havien contractat el paquet

complet de viatge i allotjament–, ja que molts dels clients dels Tour Operadors tanmateix no s'adreçaven a l'oferta d'allotjament turístic reglat, o al manco viatjaven sense tenir assegurat el seu allotjament.

D'aquesta manera, amb les diferents modalitats de productes turístics empaquetats s'aconseguia omplir tots els seients dels avions i així evitaven volar amb seients buits tal com havia passat als anys de la crisi. Els Tour Operadors començaren a oferir nous productes turístics que alhora els permetia sumar nova clientela, al temps que sorgien noves solucions espacio-temporals per a l'acumulació del capital ja que a les destinacions turístiques espanyoles, i particularment a les Balears, es produirà una intensa transformació turístico-immobiliària amb la construcció massiva i irregular d'apartaments turístics (Rullan, 2002). Un dels altres elements a destacar és la constitució del que podríem anomenar la primera companyia "low-cost" promoguda per Freddie Laker al 1972, Skytrain. Laker fou un dels anomenats "golden boy" de na Margareth Thatcher (Bray i Raitz, 2001). El 1980 uns 750 mil turistes britànics havien viatjat a les Balears amb Tour Operadors, una xifra que representa el 73,23% de tots els turistes britànics que aquell any viatjaren a les Balears i un 27% de tots es turistes britànics que viatjaven amb Tour Operadors en aquell any, amb la qual cosa seguia essent un dels principals destins dels Tour Operadors britànics per sobre de països com Itàlia que tan sols comptava amb el 13% dels ITC (Inclusive Tourist Charter). La principal companyia era Thomson que portava a les Balears uns 200 mil turistes, seguida de Intasun, Cosmos i els operadors de la British Airways amb prop de 100 mil turistes cadascun (taula 177).

	Milers de turistes	Percentatge sobre el total de turistes britànics
Thomson	200	19,53
Intasun	110	10,74
Cosmos	100	9,76
Enterprise i Sovereign	90	8,79
Horizon Midalnds	60	5,86
Global	40	3,91
Altres	150	14,65
Total Tour Operadors	750	73,23
Total turistes britànics	1.024	100

En els primers anys 1970 havien aparegut dos Tour Operadors que amb els anys anirien guanyant importància, Airtours de David Crossland que inicià la seva activitat al 1972 i al 1987 ja va ser col·locada a la Borsa de Londres i Owners Abroad al 1973, així com d'altres anirien desapareixent. La desaparició de molts Tour Operadors es devia, sobretot, als ràpids i intensos processos de fusions i adquisicions que es duen a terme i que anaven conformant mitjançant les integracions horitzontals els gegants dels Tour Operadors, entre dels quals destaca Thomson. Aquest esdevé descomunal després de l'adquisició de Horizon Travel –nom que agafa Horizon Midlands al 1980– al 1988. I Horizon també havia adquirit diversos operadors anteriorment. Paga la pena apuntar que aprofitant el context que s'inaugurava de major facilitat de circulació dels capitals i la seva privatització, a finals dels 1970 es produí un fet que podria ser qualificat d'insòlit, en introduir-se els Tour Operadors escandinaus Tjaereborg –que també operava a la RFA– i Vingressor en el mercat britànic. Emperò, més inèdit fou el fet que Thomson adquirís Vingressor i Owners Abroad a Tjaereborg. D'aquesta manera es trencava un dels pilars del negoci turístic fordista als països centrals, que era que cada país comptava amb les seves pròpies corporacions i aquestes presentaven una escassa mobilitat. D'aquesta manera, els Tour Operadors britànics controlaven els Tour Operadors escandinaus més importants (Bray i Raitz, 2001).

A principis dels anys 1980, Freddie Laker, un dels "golden boys" de Thatcher va desaparèixer de l'escena turística. Els efectes de la segona crisi petroliera i les batalles amb les companyies de bandera britàniques i nord-americanes no foren esmorteïdes per Laker que feu fallida al 1982 i els seus operadors turístics foren adquirits per altres companyies (Bray i Raitz, 2001). El 1985 els paquets turístics britànics cap a les Balears estan controlats per dues grans

companyies: Thomson Holidays i Intasun Holidays, amb el 30% cadascuna. Mentre que Thomson controlava totes les parts del negoci turístic, amb hotels propis (Thomson Hotels) i agència pròpia (Viajes Cresta); Intasun comptava com a receptiu amb l'agència de viatges de la família Fluxà, Viajes Iberia. Després d'aquests Tour Operadors tenim en ordre d'importància: Horizon (10%); els de British Airways (Enterprise-Sovereign, 7%; Martin Rooks, 3%); i Cosmos (8%) (Sastre i Sastre, 1987b).

L'altra promesa dels operadors britànics de principis dels 1970, Harry Goodman que havia fundat el Tour Operador Sunair –llavors ILG (International Leisure Group)– i la companyia aèria Air Europe, va treure la companyia a la Borsa de Londres al 1981 i començà una important cursa d'adquisicions d'altres companyies fins que al 1991 va fer fallida (Bray i Raitz, 2001). Així mateix, cal advertir que Thatcher s'havia proposat "alliberar" l'economia de les cadenes de l'administració pública, així procedí a privatitzar una de les joies de la corona, la British Airways i el seu corol·lari de societats. La British sortí a la Borsa de Londres el 1987 i els Tour Operadors de la companyia aèria foren adquirits per Vic Fatah, propietari del Tour Operador Sunmed Holidays –llavors Inspirations–. Sunmed fou fundada al 1972 i es convertí en el principal Tour Operador britànic amb paquets turístics cap a Grècia. A mitjans anys 1980, l'altra gran companyia aèria, British Caledonian també es va desfer dels seus Tour Operadors, Blue Sky fou adquirida per Rank i Arrowsmith per Owners Abroad (Allen, 1985; Bray i Raitz, 2001). A la taula 178 es pot veure com els turistes britànics que viatjaven a les Balears amb Tour Operadors representaven un 73,45% de tots els turistes britànics arribats als aeroports de les illes. Els principals operadors britànics de principis dels 1990 eren Thomson amb uns 480 mil turistes (24,79% del total), Airtours amb 350 mil turistes (18,08%) i Owners Abroad amb 280 mil turistes (14,46%).

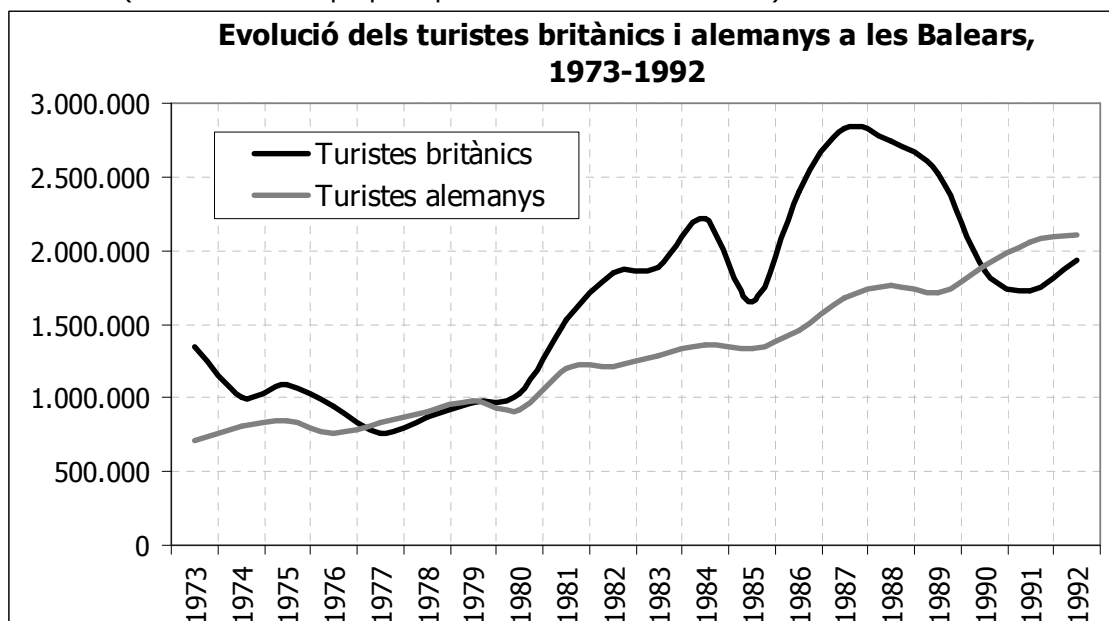
Taula 178. Turistes britànics arribats a Balears segons Tour Operador i percentatge respecte del total de turistes britànics arribats a Balears al 1992 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre, 1992).

	Milers de turistes	Percentatge sobre el total de turistes britànics
Thomson	480	24,79
Airtours	350	18,08
Owners Abroad	280	14,46
Sunworld	90	4,65
Altres	222	11,47
Total Tour Operadors	1.422	73,45
Total turistes britànics	1.936	100

- A principis dels 1990 els turistes alemanys superen per primer cop als britànics: els efectes de la contrarevolució Thatcheriana i la reunificació alemanya.

El segon grup de turistes en ordre d'importància a les Balears era el conformat pels alemanys. Tal com s'ha exposat anteriorment, la crisi dels anys 1970 va ser menys severa a la RFA (República Federal Alemanya) que al Regne Unit, la qual cosa es pot comprovar en l'evolució dels turistes procedents de la RFA que experimentaren un lleuger alentiment entre el 1975 i el 1976 com a resultat de la primera crisi petrolera i un altre lleugera disminució entre el 1979 i el 1980. Fins a finals de la dècada dels 1970 els turistes alemanys foren pràcticament equivalents als britànics, la qual cosa resultava una autèntica novetat en el negoci turístic de les Balears, per després seguir una tendència alcista. Els turistes alemanys que no havien passat del 20% dels turistes arribats a les Balears entre el 1965 i el 1973, representaven el 25,59% del total al 1974 i a partir de 1990 –just després de la reunificació alemanya– els turistes alemanys ja superen als britànics.

Gràfic 45. (Font: elaboració pròpia a partir de les taules 175 i 179).

Taula 179. Evolució del nombre de turistes alemanys a les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	554.024	16.240	138.572	708.836
1974	639.927	27.384	143.146	810.457
1975	659.316	31.894	150.067	841.277
1976	603.089	35.397	115.671	754.157
1977	666.568	37.572	123.020	827.160
1978	702.616	52.960	152.935	908.511
1979	762.492	39.790	173.250	975.532
1980	714.558	45.752	157.584	917.894
1981	863.797	43.482	288.956	1.196.235
1982	902.912	40.569	263.846	1.207.327
1983	948.431	45.382	295.279	1.289.092
1984	1.062.023	43.868	255.751	1.361.642
1985	1.028.965	48.523	261.952	1.339.440
1986	1.126.100	51.300	276.200	1.453.600
1987	1.316.800	60.500	297.300	1.674.600
1988	1.376.700	75.600	308.200	1.760.500
1989	1.351.300	80.300	277.300	1.708.900
1990	1.542.300	77.300	278.000	1.897.600
1991	1.697.200	75.800	281.300	2.054.300
1992	1.755.800	81.400	266.000	2.103.200
Increment (%)	216,92	401,23	91,96	196,71

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

Taula 180. Percentatge dels turistes alemanys respecte del total de les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	19,44	12,34	24,37	19,97
1974	25,04	23,86	28,82	25,59
1975	23,84	26,27	28,59	24,66
1976	24,32	28,11	23,83	24,40
1977	24,64	28,94	26,08	25,01
1978	22,64	33,22	28,61	23,93
1979	25,53	21,22	31,17	26,16
1980	25,69	21,79	29,49	26,03
1981	25,99	14,28	35,47	26,93
1982	24,92	12,22	29,92	24,96
1983	25,81	13,31	32,78	26,22
1984	24,20	11,73	25,65	23,64
1985	28,75	14,13	29,78	27,89
1986	26,12	11,58	26,07	25,01
1987	27,03	10,11	24,51	25,06
1988	27,09	11,51	25,75	25,39
1989	28,38	13,78	25,88	26,64
1990	33,14	15,63	30,19	31,27
1991	34,98	15,16	30,68	32,77
1992	35,69	14,03	28,14	32,64

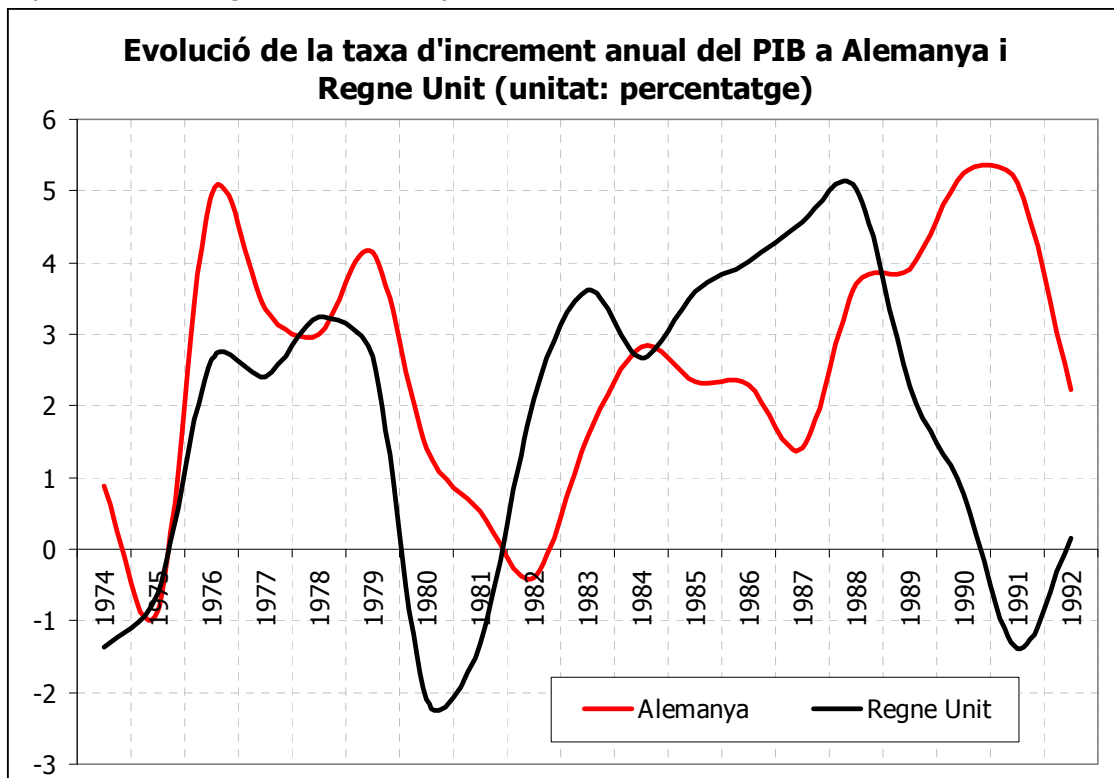
Si hom observa el que ocorria a les economies alemanya i britànica pot veure com l'evolució dels turistes d'aquells països cap a Balears guarden una estreta relació amb la salut i comportament de les seves economies. Mentre que Thatcher junt amb Reagan foren pioners en la promoció de la financiarització de l'economia, la RFA es seguí articulant en torn als pilars del capitalisme corporatiu germànic, tot adoptant paulatinament les estratègies organitzatives del capital de tipus postfordista. Això es traduí al cas britànic amb una progressiva reorganització del capital –privatització i financiarització– i la destrucció de les organitzacions obreres, així com una creixent terciarització de l'economia. Una terciarització que conduïa a la precarització del treball ja que se sustentava amb la fragmentació de les tasques productives en un marc de noves regulacions laborals i mitjançant l'explosió de les subcontractacions que a la seva vegada erosionaven encara més el poder dels treballadors. S'expandia la societat dels propietaris, mitjançant la privatització dels *council estates* (habitatges municipals de lloguer), i dels turistes-consumistes, al temps que s'expandia el grup de desheretats. Thatcher imprimí el seu dogma: "no hi ha societat, tan sols individus". Hi afegí que també hi havia les famílies. I aquestes rebien per una banda la violència de l'Estat i del capital, i per altra banda rebien la promesa de vacances barates a la Mediterrània, gràcies a l'expansió del crèdit que facilitava l'ampliació del consum i, per tant, del capital. Emperò, els ajustaments neoliberals que dugué a terme Thatcher només es pogueren dur a terme plenament, després de la Guerra de les Malvines (1982), que serví de detonant per aplicar la Doctrina del Xoc pregonada per Milton Friedman i assumida pel gabinet de la "Dama de Ferro" (Gowan, 2000; Brenner, 2003; Brenner, 2006; Harvey, 2007; Klein, 2007).

Per altra banda, la RFA fou sacsejada en major mesura per la segona crisi petrolera que per la primera. La política alemanya estava fortament tensionada pel que feia a la posició geoestratègica del país i el seu rol com a bastió dels EUA a l'Europa central, especialment durant els anys de forta reactivació de la Guerra Freda que es materialitzà, particularment, en la crisi dels euromíssils (1979). L'oposició a la instal·lació dels euromíssils suposà una greu crisi dins del partit socialdemòcrata (SPD) que aleshores governava, amb Helmut Schmidt de president. En aquell context, la RFA passà a ser presidida pel democristià Helmut Kohl (1982-1998) qui va iniciar una sèrie de reformes de tall neoliberal –però més moderades que les del

Regne Unit– que suposarien l’ajustament de la societat i l’economia a les noves regles del joc del capitalisme financer global. Kohl a la seva entrada al govern, així com feu Thatcher a la seva, va suprimir el control als capitals internacionals. Emperò, les reformes neoliberals rebien una gran contestació social a Alemanya, la qual cosa impedia el seu total desplegament (Harvey, 2007). A més, les polítiques financeres globals varen tenir un especial impacte a l’economia germànica ja que els Acords del Plaza de 1985 que es varen prendre per tal de reactivar l’activitat industrial i exportadora dels EUA, mitjançant la depreciació del marc i el ien respecte del dòlar, varen repercutir negativament sobre l’economia real alemanya (Brenner, 2003; Brenner, 2006).

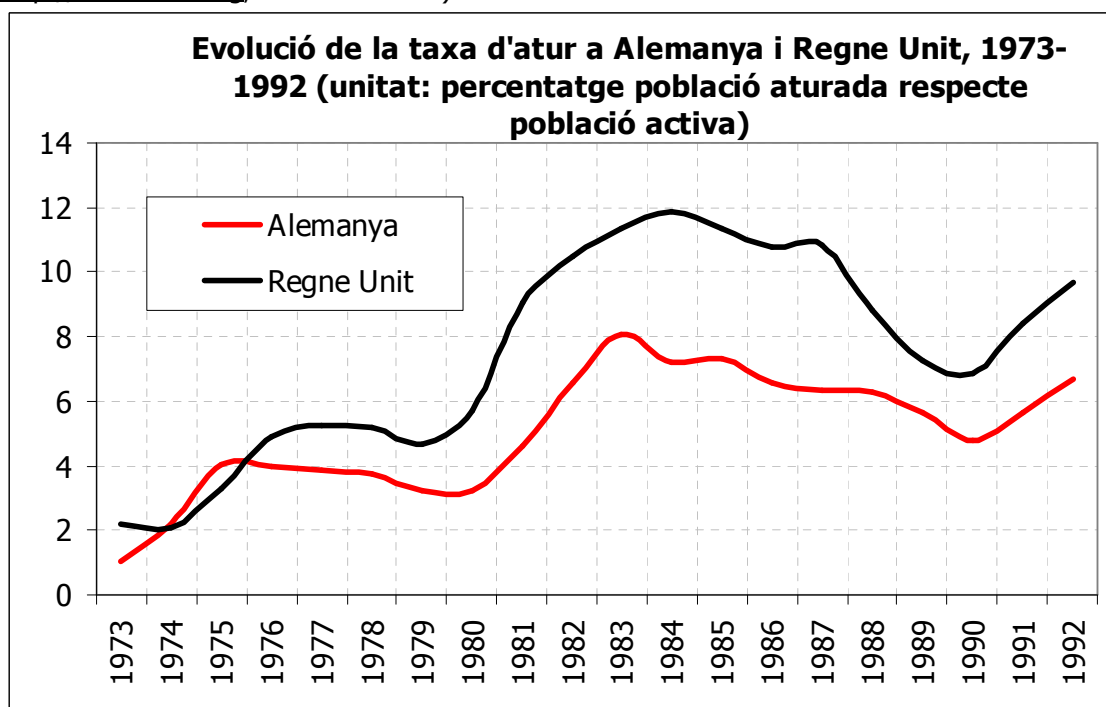
D’acord amb les dades de l’OECD⁵⁷⁹, entre el 1973 i el 1992 el PIB britànic va passar de 0,85 bilions de dòlars a preus constants de 2000 a 1,18 bilions, el que implica un creixement del 38,08%; mentre que l’alemany s’incrementà en un 59,6%, tot passant de 1,17 bilions de dòlars a preus constants de 2000 a 1,86 bilions. No obstant, si observam el gràfic 46, podem veure com les dues economies presentaren importants oscil·lacions que coincidiren amb les redefinicions del capitalisme global, vinculades amb les crisis petrolieres globals de finals dels 1970 i finals dels 1980, amb epicentre al Golf Pèrsic. No obstant això, en aquest període hi ha un altre element que marca una substancial diferència entre el Regne Unit i la RFA, ja que el primer comptava amb el petroli del Mar del Nord i gaudia de les avantatges que en l’economia global tenien els països petroliers (Fernández-Durán, 2008). La situació social als dos països vendria marcada per la inauguració de l’atur estructural, superior al Regne Unit, que es lluità amb la reducció de la protecció social pròpia de l’Estat del benestar –una reducció molt major a Regne Unit que a Alemanya– i l’expansió de noves fórmules de contractació laboral, sota l’amenaça per part del capital de la deslocalització vers les perifèries del capitalisme global (Brenner, 2007; Harvey, 2007). I, una major o menor protecció social tendria sèries repercussions en els fluxos turístics vers les Balears, ja que permetria o no que la classe treballadora britànica o de la RFA tingués diners per viatjar, ni que fos a preu cada cop menor, vers la Mediterrània.

Gràfic 46. (Font: elaboració pròpia a partir del servei estadístic de la OECD <http://stats.oecd.org>, desembre 2009).

⁵⁷⁹ <http://stats.oecd.org>, desembre 2009

Gràfic 47. (Font: elaboració pròpia a partir del servei estadístic de la OECD <http://stats.oecd.org>, desembre 2009).

En el cas alemany el negoci dels paquets turístics estava més concentrat que al Regne Unit i a diferència d'altres països, els Tour Operadors alemanys funcionaven amb acords amb les companyies aèries xàrter, sense absorbir-les o constituir-les (Duning i McQueen, 1982; Fernández-Fúster, 1991). Els operadors alemanys TUI i NUR (Neckermann und Reisen) dominaven l'escena turística alemanya. El 1976 l'empresa de grans magatzems que tenia participacions a TUI, Karstadt va vendre la seva part per adquirir NUR i una altra corporació de grans magatzems alemanya, Horten AG, va adquirir les participacions de Karstadt a TUI (Hauser, 10/07/2009). Així tenim com els grans operadors alemanys estaven estretament vinculats als temples del consumisme de l'Alemanya occidental, els grans magatzems comercials. Una qüestió rellevant a destacar pel que fa a les Balears és que al 1972 TUI entrà formalment a la propietat de la cadena hotelera mallorquina de Guillermo Cryns, Iberotel, i al 1977 ho feu a la cadena Riu. El 1971 TUI va constituir la companyia Robinson Club i inaugurava el primer establiment a Fuerteventura aquell mateix any i el 1975 el Robinson Club Cala Serena a Felanitx (Hauser, 10/07/2009; Obrador, 16/01/2010). A l'any 1982 TUI que ja tenia el 40% d'Iberotel es va fer amb la totalitat de la cadena hotelera. TUI també adquirí a principis dels 1980 l'agència de viatges espanyola Ultramar Express (El País, 10/08/1982; Hauser, 10/07/2009). El 1980 la major part dels turistes que anaven a les Balears ho feien amb TUI (38,13%) i NUR (21,79%), essent el tercer grup el danès Tajereborg amb 60 mil turistes i el quart l'ITS (International Tourist Services) amb 55 mil turistes (taula 181).

Hom pot destacar que Neckermann i ITS eren dos Tour Operadors vinculats als magatzems comercials Neckermann i Kaufhof, respectivament (Fernández-Fúster, 1991). El 1985, el 38% dels paquets turístics procedents d'Alemanya occidental ho feien amb TUI i el 20% amb NUR. Cal advertir que mentre els interessos de TUI eren representats a les illes per Ultramar Express –propietat del mateix Tour Operador–, els de NUR eren representats pel receptiu de la família Fluxà, Viajes Iberia (Sastre i Sastre, 1987b). De fet, NUR participava, a través de CYRASA Internacional amb seu a l'arxipèlag canari, en el conglomerat empresarial turístic dels Fluxà (Vila-Fradera, 1997). El 1992 els turistes alemanys arribats a Balears eren quasi el triple dels de 1973, tot assolint uns 2,1 milions de turistes, dels quals un 79,89% viatjava amb paquet turístic. Els gegants Tour Operadors alemanys havien augmentat considerablement el nombre turistes duts a les Illes, però la proporció de turistes alemanys que viatjaven amb TUI respecte de 1980 havia disminuït lleugerament, tot passant del 38,13% de tots els turistes alemanys al 1980 al 28,53% al 1992 (taula 181).

Taula 181. Turistes alemanys arribats a Balears segons Tour Operador i percentatge respecte del total de turistes alemanys arribats a Balears, 1980-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 per 1980 i Sastre 1995 per 1992).

1980			1992		
Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge sobre el total de turistes alemanys	Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge sobre el total de turistes alemanys
TUI	350	38,13	TUI	600	28,53
NUR	200	21,79	NUR	450	21,40
Tjaereborg	60	6,54	ITS	150	7,13
ITS	55	5,99	Transair	80	3,80
ADAC	40	4,36	Hetzel	50	2,38
Hetzel	40	4,36	Fischer	40	1,90
Altres Tour Operadors	30	3,27	Altres Tour Operadors	310	14,74
Total Tour Operadors	775	84,43	Total Tour Operadors	1680	79,89
Total turistes	918	100	Total turistes	2.103	100

El tercer grup de turistes en ordre d'importància a les Balears eren els mateixos espanyols. Aquesta qüestió no havia passat desapercebuda ja pels poders franquistes que havien impulsat paral·lelament a la propaganda "Spain is different", el "Conozca usted España". Es pot veure com els turistes espanyols passaren dels 368,8 mil al 1973 a 944,3 mil al 1992, és a dir s'havia incrementat en un 156%. Així, els turistes espanyols passaren de representar el 10,39% del total al 1973 al 14,65% el 1992. El 1985 els principals Tour Operadors que comercialitzaven les Balears en el mercat espanyol eren Iberojet amb el 25% dels paquets turístics, Club de Vacaciones amb el 25%, Turavia amb el 20% i Mundicolor amb el 10% (Sastre i Sastre, 1987b). El 1992 el 74,13% dels turistes espanyols que arribaven a les Balears ho feien a través d'un Tour Operador. Els principals Tour Operadors al 1992 eren Travelplan amb el 19,06% dels turistes espanyols arribats a les illes; Soltour el 15,88%; Iberojet el 10,59%; Club de Vacaciones el 8,47%; Mundicolor el 6,35% i Turavia el 5,29% (taula 184).

Val la pena apuntar algunes alteracions i modificacions que varen tenir lloc en les estructures empresarials turístiques al llarg d'aquest període i que apunten cap a la direcció de la constitució de grans grups corporatius que adquireixen (i adquiriran) un enorme poder. Així tenim que el primer Tour Operador del 1992, Travelplan, és la companyia majorista fundada al 1988 per l'empresari salmantí, Juan José Hidalgo que també fundà l'agència de viatges Halcón Viajes el 1971. Hidalgo havia constituït el 1984 la societat Air España SA que realitzava vols xàrter sota la marca comercial d'Air Europa. Aquesta companyia estava participada pel gegant britànic ILG (International Leisure Group) –que comptava amb la companyia xàrter Air Europe– i la fallida d'ILG al 1991 va permetre que Hidalgo es fes amb la totalitat de la companyia aèria (Seguí, 1995; Vila-Fradera, 1997). El 1978, Pablo Piñero, inspector de la policia de l'aeroport de Palma procedent de Múrcia, fundava el Tour Operador Levantur SA amb seu a Múrcia –llavors Soltour–. El 1992 Soltour ja era el segon Tour Operador en ordre d'importància pel que fa als paquets turístics espanyols cap a les Balears. Un ascens meteòric del que serà un dels majors empresaris turístics fincats a Mallorca i del que no se sap gaire cosa, més que les informacions del propi grup (Gran Empresa, 3/09/2009)⁵⁸⁰. La família d'industrials mallorquins Fluxà⁵⁸¹, que tenien Viajes Iberia, representaren els interessos de NUR (Neckermann und Reisen) a partir de 1972 i a l'any següent varen constituir el Tour Operador Iberojet. Es pot advertir que les relacions empresarials entre el grup turístic dels Fluxà i el Tour Operador alemany han estat molt estretes (Buades, 2006). Iberojet era al 1992 ja el tercer Tour Operador de les Balears pel que fa a paquets turístics espanyols.

⁵⁸⁰ www.grupo-pinero.com (gener 2010).

⁵⁸¹ Aquest és un dels casos més coneguts i destacables de transvasament des de l'activitat industrial a la turística. L'imperi sabater dels Fluxà, que com la resta d'industrials mallorquins varen viure una època daurada durant la Guerra Civil, es va expandir cap al florent negoci turístic.

El quart i cinquè Tour Operador espanyols de Balears eren Club de Vacaciones i Tiempo Libre. Als anys 1970 Club de Vacaciones comptava al seu accionariat amb la companyia xàrter Spantax⁵⁸², Viajes Marsans, Viajes Meliá i Viajes Internacional Expreso (VIE); mentre que Tiempo Libre tenia entre el seus principals accionistes a la companyia aèria Iberia, Viajes Marsans, Viajes Meliá i Viajes Internacional Expreso (VIE) (Fernández-Fúster, 1991). La composició de l'accionariat d'aquests Tour Operadors es veurà alterada al llarg de la dècada dels 1980. El 1977 el grup Meliá feu fallida i els seus actius, entre d'ells Viajes Meliá, passaren al Banco Coca que a la vegada fou absorbit pel Banesto (Albert et al., 1999). El grup Meliá fou adquirit el 1987 pel grup financer luxemburguès Interpart, presidit per l'italià Giancarlo Parretti. Aquest s'havia iniciat en el món dels negocis en empreses hoteleres i en l'edició de premsa a Sicília i ja havia protagonitzat destacats escàndols econòmics. Parretti es va introduir al món dels negocis turístic-immobiliaris espanyols després d'una estada a les Pitiüses de Matutes, amb el que volgué fer negocis a Formentera; al cap de pocs mesos de comprar el grup Meliá, va vendre la secció hotelera a Gabriel Escarrer. El 1991, Parretti era acusat a Itàlia per la fallida fraudulenta del diari napolità *Il Diario* i també als EUA per la compra fraudulenta de la companyia cinematogràfica Metro Goldwyn Mayer (ABC, 25/10/1985; El Mundo, 19/10/1995; Cerdà i Uli, 1996; Uriol, 2001).

Amb l'arribada del PSOE al govern de l'Estat es produïren dues convulsions importants que afectaren al poder empresarial turístic. Per una banda, la privatització de Viajes Marsans – propietat de l'INI des de 1964– el 1985 donà lloc a un potent grup encapçalat per Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz. Just quan els propietaris de Trapsa es feren amb Viajes Marsans constituïren la companyia aèria Spanair, junt amb la companyia aèria sueca SAS (Scandinavian Airlines System); i el 1991 es feren amb el 100% dels dos principals Tour Operadors espanyols, Pullmantours i Club de Vacaciones, i també amb importants posicions dins Tiempo Libre⁵⁸³ (Zaragoza, 1999). L'altra convulsió fou l'expropiació i privatització del grup RUMASA que, entre d'altres, afavorí que l'agència de viatges de RUMASA, VIE (Viajes Internacional Expreso), passàs a engreixar les empreses de Gonzalo Pascual Arias i Gerardo Díaz Ferrán. L'origen de l'imperi turístic de Pascual es remunta als anys del desenvolupisme franquista, amb el transport interurbà a Madrid. La veloç expansió dels negocis Pascual Arias i Díaz Ferrán es va atribuir a les bones connexions que aquells tenien amb el règim feixista, ja que Gonzalo Pascual era nebot del capitost del règim Carlos Arias Navarro (batle de Madrid i President del Govern de Franco) (Montoya, 2010). Aquests empresaris madrilenys establiren la base d'operacions de Spanair a Mallorca i el 1992 constituïren la cadena hotelera Hotetur, també amb seu a Mallorca (Albert et al., 1999). Finalment, l'empresa de la família Barceló, Viajes Barceló aprofità els vents de la crisi dels anys 1970 per fer-se amb un Tour Operador espanyol, Turavia. Aquesta adquisició marcava el rumb de l'expansió internacional del grup turístic mallorquí (Serrano, 2006; Buades, 2009a). Aquest era propietat del banc industrial Bankunion que era gestionat per dos coneguts homes de negocis catalans, Josep Ferrer Bonsoms i Pablo Bofill de Quadras, ambdós pertanyents a l'Opus Dei (Humanes, 11/04/1982)⁵⁸⁴. I tal com ha exposat Joan Buades (2009:28), era molt probable que Gabriel Barceló fos també membre d'aquesta poderosa secta. Turavia havia començat a operar per Amèrica Llatina i a través seu "Barceló podrà començar a moldejar mercats captius lluny de les Balears" (Buades 2009:47).

⁵⁸² Spantax va desaparèixer el 1988 i participava en el Tour Operador Club de Vacaciones i tenia dos hotels a Mallorca (Hotel Alcina de 170 places a Palma i el Verdemar de 507 places a Santa Ponça. La seva història esta plena de desastrosos accidents d'aviació, destacant el de l'aeroport de Los Rodeos de Tenerife al 12/03/1972 en el que moriren els 155 ocupants (Ortega Figueiral, 2009).

⁵⁸³ L'any 2003 Viajes Marsans que posseïa el 38,8% de Tiempo Libre es va fer amb el 100% del Tour Operador, tot adquirint el 37,8% que posseïa Globalia i el 18,7% a Iberia (Europa Press, 11/06/2003).

⁵⁸⁴ Les modificacions reglamentàries que afectaren a la banca industrial espanyola i la crisi petroliera que afectà al principal negoci de Bankunion –construcció d'autopistes– provocaren la seva caiguda. Bankunion fou adquirit al 1984 pel Banco Hispano Americano (Humanes, 11/04/1982).

Taula 182. Evolució del nombre de turistes espanyols a les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	284.516	22.923	61.385	368.824
1974	297.086	24.016	68.579	389.681
1975	316.756	26.979	73.252	416.987
1976	335.013	48.881	106.920	490.814
1977	379.875	22.964	111.418	514.257
1978	384.007	46.938	137.022	567.967
1979	401.131	69.508	103.398	574.037
1980	307.243	56.318	82.632	446.193
1981	389.000	65.000	83.000	537.000
1982	407.000	71.000	86.000	564.000
1983	425.000	75.000	88.000	588.000
1984	730.000	78.000	91.000	899.000
1985	385.000	80.000	98.000	563.000
1986	417.000	88.000	107.000	612.000
1987	434.600	91.700	111.500	637.800
1988	577.000	98.000	125.200	800.200
1989	546.600	65.500	82.700	694.800
1990	672.200	87.700	120.200	880.100
1991	749.900	97.600	115.500	963.000
1992	751.900	88.100	104.300	944.300
Increment (%)	164,27	284,33	69,91	156,03

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

Taula 183. Percentatge dels turistes espanyols respecte del total de les Balears, 1973-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1973	9,98	17,42	10,79	10,39
1974	11,63	20,93	13,81	12,31
1975	11,46	22,22	13,96	12,22
1976	13,51	38,82	22,02	15,88
1977	14,04	17,69	23,62	15,55
1978	12,37	29,45	25,63	14,96
1979	13,43	37,07	18,60	15,39
1980	11,05	26,83	15,46	12,65
1981	11,70	21,34	10,19	12,09
1982	11,23	21,38	9,75	11,66
1983	11,56	21,99	9,77	11,96
1984	16,64	20,86	9,13	15,61
1985	10,76	23,30	11,14	11,72
1986	9,67	19,87	10,10	10,53
1987	8,92	15,32	9,19	9,54
1988	11,35	14,93	10,46	11,54
1989	11,48	11,24	7,72	10,83
1990	14,45	17,74	13,05	14,50
1991	15,45	19,52	12,60	15,36

1992	15,29	15,19	11,03	14,65
------	-------	-------	-------	-------

Taula 184. Turistes espanyols arribats a Balears segons Tour Operador i percentatge respecte del total de turistes espanyols arribats a Balears, 1992 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre, 1995).

Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge sobre el total de turistes espanyols
Travelplan	180	19,06
Soltour	150	15,88
Iberojet	100	10,59
Club de Vacaciones	80	8,47
Tiempo Libre (Mundicolor)	60	6,35
Turavia	50	5,29
Altres Tour Operadors	80	8,47
Total Tour Operadors	700	74,13
Total turistes espanyols	944,3	100

- Turistes espanyols i els negocis turístics amb la "tercera edat".

En el turisme espanyol cap a les Balears fou destacable el desplegament dels viatges per la gent gran organitzats per l'INSERSO (Institut Nacional de Serveis Socials), a partir de 1985, amb un programa pilot estatal que fou adjudicat a Invierno Balear SA, vinculada a Viajes Ceres (Zaragoza, 1999). Es tractava de peces del nomenat Estat del Benestar espanyol que se desplegava de manera particular, sota govern socialdemòcrata, amb fortes dosis de disciplina neoliberal (Etxezarreta, 1991). Els viatges de la gent gran, així com altres activitats adreçades a la gent gran, es convertien en importants bressols de vots. La temporada 1985-1986 Arribaren a Mallorca unes 11600 persones que hi passaren unes tres setmanes. Els següents anys el programa s'amplià, amb la qual cosa l'empresariat de les Balears gaudí dels beneficis d'aquell turisme social. Els viatges de l'INSERSO es distribuïen en tres lots: el primer corresponia a Andalusia i Múrcia, el segon a Balears i el tercer al Llevant peninsular i Catalunya (Zaragoza, 1999). Les temporades següents, els turistes de l'INSERSO a les Balears s'incrementaren de manera destacada –40771 la temporada 1986-1987; 54115 la temporada 1987-1988; 93750 la temporada 1988-1989; 110664 la temporada 1989-1990–, però l'estada mitjana es reduí a dues setmanes (Alenyar, 1990c). Entre el 1986 i el 1990 l'adjudicatària fou Viajes Ceres, de la que Juan Bautista Calatayud era un dels principals accionistes (Cortés i Manresa, 14/06/1991; Zaragoza, 1999). Segons La Vanguardia (2/06/1991:19) Viajes Ceres havia estat constituïda per "destacats dirigents mallorquins del PSOE"⁵⁸⁵.

Precisament, Viajes Ceres va declarar suspensió de pagaments a finals de setembre de 1990 i alguns hotelers mallorquins denunciaren que l'agència els hi devia uns 1500 milions de pessetes (Guijarro, 27/09/1990). Posteriorment, es començaren a destapar notícies relacionades amb el presumpte desviament d'uns 833 milions de pessetes a la filial de Filesa, l'aparthotel Aguamar SA (Candia, 31/05/1991). El cas de Viajes Ceres –amb un 6% propietat de Filesa– es convertí en una peça més del cas Filesa de finançament il·legal del PSOE. En el Diario de Mallorca un article es titulava: "Viajes Ceres, la connexió mallorquina del caso Filesa" (Morales 6/05/1995:8). Viajes Ceres comptava amb conegudes personalitats del món dels negocis de les illes. Segons Morales (6/05/1995) el cervell mallorquí de la connexió mallorquina de Filesa era Lluís Oliveró Capellades. Oliveró era el responsable de l'àrea de Llevant de Filesa, accionista de Viajes Ceres i el principal accionista del complex turístic Aguamar SA de Cales de Mallorca (Manacor). El complex turístic passà de forma opaca de les mans d'Oliveró a Viajes

⁵⁸⁵ Segons la premsa del moment, a més del ja citat Juan Bautista Calatayud, s'hi destaquen: Juan Piña Oliver, Emilio Alonso, Javier López Blanco, Emilio Salgueiro, Bernat Quetglas i Lluís Oliveró Capellades (Clemente, 6/06/1991; Córcoles, 25/06/1992). Cortés i Manresa (14/06/1991b) assenyalen que segons un informe de Lluís Oliveró figuraven al 1989 a Viajes Ceres SA el llavors secretari general del PSOE de Balears Joan March Noguera i el senador del PSOE Joan Nadal. El representant legal de Viajes Ceres era Antonio Mata que també era el president de Central Managers i Oasis International Airlines. En aquesta darrera compartia accionariat amb Pedro Pueyo i Banesto (Barrios, 6/03/2000). Antonio Mata que procedia de l'alta direcció de Rumasa i Viajes Marsans, estarà sempre al voltant de societats que han protagonitzats escàndols empresarials, com per exemple el d'Aerolíneas Argentinas (crisi a mitjans de 2008 i reestatització) i Air Comet (fallida a finals de 2009) (Fontevicchia, 11/05/2008).

Ceres. El 1989 figurava com a president i conseller de Viajes Ceres, l'hoteler Miquel Capó Oliver de la cadena Sur Hoteles SA –aquest fou president de l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de les Balears entre el 1985 i 1990–. També trobam a Capó a Kartel de Inversiones SA, empresa que controlava el 60,8% de l'Aparthotel Aguamar SA i a la companyia xàrter Hispania Líneas aéreas. L'advocat Juan Bautista Calatayud Montell era vicepresident i conseller de Viajes Ceres. Calatayud participava en un nodrit grup de societats, entre d'altres en la cadena hotelera Royaltur, al Consell d'Administració de Telemundi España SA, aquesta darrera vinculada amb l'Expo 92 de Sevilla, i diverses societats amb ramificacions a paradisos fiscals. L'empresari mallorquí Pedro Pueyo⁵⁸⁶, que també participava a la cadena hotelera Royaltur, es va fer el 1988 amb Andalucía International Airways –Oasis International Airlines– en la que també trobam a Calatayud. Pueyo fou un dels homes de Mario Conde que utilitzà el Grupo Oasis per maquillar pèrdues de Banesto.

Miquel Capó i Halcón Viajes varen vendre a principis de 1990 el 90,5% de la seva participació a Kartel de Inversiones a Luseh Holding, companyia que tenia la seu al paradís fiscal luxemburguès. Kartel de Inversiones tenia el 60,8% d'Aparthotel Aguamar i amb aquella operació es traspassava la propietat a una societat luxemburguesa de la qual l'accionista majoritari era Juan Bautista Calatayud i al cap de poc, aquest va vendre Kartel de Inversiones a Filesa. Els moviments continuaren fins que Kartel de Inversiones, ja en mans de Filesa, fou traspasada a Mallorca Service SA que estava controlada per Manuel Entrena (ex militant del PSOE) i d'aquesta manera s'esfumava la possibilitat que els creditors cobressin el deute mitjançant l'únic actiu immobiliari –establiment de 1300 places i valorat en 2300 milions de pessetes i una extensió de 43000 m²– de Viajes Ceres (Candia, 31/05/1991; Cortés i Manresa, 14/06/1991a; García-Abadillo, 8/09/1994; Ekaizer, 21/02/1994; Ekaizer, 6/05/1995; Carcar i Aizpeolea, 12/11/1997; Santero et al.; 12/11/1997; ABC, 24/02/2000). Després de la desaparició de Viajes Ceres, la temporada 1990-1991 dels viatges subvencionats de la gent gran fou adjudicada a Viajes Iberia dels Fluxà; la temporada següent els adjudicatari foren Halcón Viajes de Juan José Hidalgo, Viajes Barceló dels germans Barceló i Viajes Iberia. Aquests constituïren Mundosocial al 1991 a la que s'uniria Viajes Marsans el 1992, i serien els que a partir de llavors es farien amb els viatges de l'INSERSO (Zaragoza, 1999).

- Els Tour Operadors i els turistes d'altres països minoritaris.

Finalment, a la taula 185 es presenten el pes els principals Tour Operadors pels anys 1980 i 1992 de França, Països Escandinaus (Dinamarca, Finlàndia, Noruega i Suècia), Països Baixos i Bèlgica. En primer lloc, es pot veure com a França al 1980 el 66,1% dels turistes arribats a les Balears ho feien amb els paquets turístics dels Tour Operadors, mentre que al 1992 la proporció de turistes francesos que arribaven a les Balears amb Tour Operadors eren el 59,7% del total. Hom pot destacar com mentre al 1980 hi havia tres Tour Operadors que aglutinaven la major part dels paquets turístics, al 1992 FRAM (Fer-Route-Air-Mer) ja era el major de tots amb el 21,1% de tots els turistes francesos arribats a les Illes. Segons les dades d'Aguiló (1981) al 1980 tendríem que el 100% dels turistes escandinaus viatjaven a les Balears amb paquet turístic. Els principals Tour Operadors al 1980 eren Tjaereborg, Spies i Vingresor. Aquests estaven lligats a les companyies aèries SAS (Scandinavian Airlines System), Conair i Sterling Airlines, respectivament. Cal dir que segons Bray i Raitz (2001) entre finals dels 1970 i mitjans anys 1980 els dos principals operadors suecs passaren a mans de capitals britànics: Vingresor a Thomson i Tjaereborg a Owners Abroad. Mentre que un dels grans Tour Operadors escandinaus, RESO –propietat dels sindicats suecs– feu fallida el 1976 (Vasallo, 1999).

El 1992, d'acord amb Sastre (1995) els turistes escandinaus que viatjaven a les Balears amb Tour Operadors eren uns 160 mil, la qual cosa representa el 50,57% dels turistes escandinaus arribats. Els dos principals Tour Operadors eren Spies i Vingresor. En el cas dels turistes procedents dels Països Baixos, a l'any 1980 el 86,43% ho feia amb Tour Operador i destacava Holland International (Hint) amb el 47,14% dels turistes holandesos arribats. Hint sorgí de la fusió de petits grups, de manera semblant a TUI a Alemanya (Fernández-Fúster, 1991). El 1992 el nombre de turistes holandesos que viatjava a les Balears amb paquet turístic

⁵⁸⁶ Pedro Pueyo el trobarem a Cuba i a Cancún a principis dels 1990 al capdavant del Grupo Oasis amb la cadena hotelera Oasis Internacional, el Tour Operador Club América o la companyia xàrter Aerocancún (Ekaizer, 21/02/1994; Orea, 12/03/2004).

era de 85 mil, la qual cosa suposava un 71,31% de tots els turistes holandesos arribats a les Illes. El 1992 el principal Tour Operador holandès, Hint portava el 25,17% dels turistes holandesos a Balears però aquest havia perdut la seva hegemonia. Així, el Tour Operador belga Sunair, de Rudolf Vanmoerkerke, i el Tour Operador holandès Arke portaven cadascun d'ells el 16,78% dels turistes holandesos cap a les Balears. Finalment, els turistes belgues que viatjaven amb Tour Operador a les Balears al 1980 eren el 91,35% del total. Els principals Tour Operadors eren el ja citat Sunair (33,65%) i Intop (28,85%). Aquest darrer era el grup belga format pels Tour Operadors Airtours, Centrair i Suncomfort (Fernández-Fúster, 1991).

Taula 185. Els Turistes francesos, escandinaus, holandesos i belgues arribats a Balears segons Tour Operador, 1980-1992 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló, 1981 i Sastre, 1995).					
França					
1980			1992		
Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes francesos	Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes francesos
Voyages Conseil	50	15,37	Fram	60	21,10
Euro-7	45	13,84	Jet Tours	30	10,55
Fram	40	12,30	Altres Tour Operador	80	28,13
Jet Tours	20	6,15	Total Tour Operador	170	59,77
Altres Tour Operador	60	18,45	Total turistes francesos	284,4	100
Total Tour Operador	215	66,10			
Total turistes francesos	325,26	100			
Països Escandinaus					
1980			1992		
Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes escandinaus	Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes escandinaus
Tjaereborg	100	31,75	Spies	55	17,38
Spies	75	23,81	Vingresor	40	12,64
Vingresor	40	12,70	Always	30	9,48
Atlas	30	9,52	Altres Tour Operador	35	11,06
Altres Tour Operador	69	21,90	Total Tour Operador	160	50,57
Total Tour Operador	314	100	Total turistes escandinaus	316,4	100
Total turistes escandinaus	314	100			
Països Baixos					
1980			1992		
Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes holandesos	Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes holandesos
Holland International	60	47,14	Holland International	30	25,17
Arke	20	15,71	Sunair	20	16,78
Altres Tour Operador	30	23,57	Arke	20	16,78
Total Tour Operadors	110	86,43	Altres Tour Operadors	15	12,58
Total turistes holandesos	127,27	100	Total Tour Operadors	85	71,31
			Total turistes holandesos	119,2	100

Bèlgica					
1980			1992		
Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes belgues	Tour Operador	Milers de turistes	Percentatge respecte total turistes belgues
Sunair	35	33,65	Sunair	30	28,09
Intop	30	28,85	Altres Tour Operadors	25	23,41
Altres Tour Operadors	30	28,85	Total Tour Operadors	55	51,50
Total Tour Operadors	95	91,35	Total turistes belgues	106,8	100
Total turistes belgues	104	100			

Taula 186. Evolució dels turistes segons nacionalitat a Mallorca, 1973-1992 (unitat: milers de turistes) (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Anglaterra	1.012,8	764,4	830,2	734,0	575,1	682,5	739,0	725,7	1.044,2	1.259,2	1.286,9	1.480,8	1.090,0	1.629,3	1.822,8	1.753,4	1.599,2	1.212,6	1.130,4	1.223,5
Alemanya	554,0	639,9	659,3	603,1	666,6	702,6	762,5	714,6	863,8	902,9	948,4	1.062,0	1.029,0	1.126,1	1.316,8	1.376,7	1.351,3	1.542,3	1.697,2	1.755,8
Estat espanyol	284,5	297,1	316,8	335,0	379,9	384,0	401,1	307,2	389,0	407,0	425,0	730,0	385,0	417,0	434,6	577,0	546,6	672,2	749,9	751,9
França	218,9	195,6	207,0	232,2	330,2	283,4	288,8	315,5	268,1	261,0	232,8	238,6	227,4	234,3	249,7	282,0	269,8	292,9	322,0	251,4
Dinamarca	134,3	106,6	138,5	103,2	127,6	117,6	91,8	91,8	91,7	89,9	83,4	91,9	86,3	113,6	133,4	121,6	96,5	87,2	64,9	62,0
Suècia	124,6	99,4	114,7	76,3	120,7	167,8	105,5	130,7	75,2	101,0	79,6	92,1	90,8	90,0	109,5	167,1	162,4	150,2	162,9	148,2
Noruega	29,3	24,6	26,3	23,1	27,3	38,6	33,9	21,1	31,1	43,1	57,7	66,8	75,0	123,8	149,5	110,5	69,1	78,7	69,0	65,4
Finlàndia	26,0	30,5	40,8	29,3	44,2	44,0	34,2	26,4	0,0	28,7	39,6	47,5	44,5	52,8	51,1	64,4	61,5	50,5	42,4	20,0
Belgica	112,2	105,9	110,5	81,8	78,4	86,9	120,0	94,5	0,0	83,7	73,8	74,2	53,1	68,0	77,7	79,3	79,5	82,2	81,7	83,4
P. Baixos	63,3	72,7	90,4	83,6	84,8	143,0	114,8	118,1	155,2	127,6	110,6	110,9	110,0	115,2	133,2	147,2	121,8	97,8	103,7	95,6
Luxemburg	6,6	5,8	6,7	5,1	10,6	10,7	17,5	6,4	18,8	17,9	17,5	18,5	17,4	20,8	25,0	26,0	25,2	25,5	30,6	29,2
Suïssa	68,9	65,3	69,3	58,6	88,3	156,6	76,5	75,7	113,1	112,1	119,8	128,2	125,8	137,5	152,6	150,3	150,5	160,1	172,7	180,6
Itàlia	42,1	26,6	27,1	21,3	26,2	25,7	25,1	37,0	19,1	26,6	57,3	102,8	95,0	99,7	98,6	106,5	90,5	85,7	96,1	113,5
Irlanda	22,4	17,0	20,4	16,5	12,4	8,8	13,0	5,6	35,7	42,9	25,7	40,3	32,1	28,6	45,5	52,5	47,4	31,1	34,0	36,6
Àustria	16,3	16,0	26,7	19,1	28,4	31,3	43,5	34,5	0,0	35,1	35,8	35,8	38,2	34,6	37,5	39,8	60,5	48,3	62,7	60,5
Altres	133,4	87,6	80,6	57,0	104,9	219,7	119,1	76,8	218,8	84,6	81,1	67,9	80,3	19,2	34,6	27,5	29,9	36,0	32,0	41,3
Total	2.849,6	2.555,1	2.765,2	2.479,4	2.705,5	3.103,1	2.986,3	2.781,5	3.323,6	3.623,2	3.675,1	4.388,2	3.579,6	4.310,5	4.872,1	5.081,8	4.761,7	4.653,3	4.852,2	4.918,9

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

Taula 187. Evolució dels turistes segons nacionalitat a Menorca, 1973-1992 (unitat: milers de turistes) (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Anglaterra	87,9	56,2	52,7	32,7	59,8	50,0	65,7	99,6	184,9	209,6	209,2	237,4	196,2	273,5	411,2	438,8	399,2	289,6	269,6	344,2
Alemanya	16,2	27,4	31,9	35,4	37,6	53,0	39,8	45,8	43,5	40,6	45,4	43,9	48,5	51,3	60,5	75,6	80,3	77,3	75,8	81,4
Estat espanyol	22,9	24,0	27,0	48,9	23,0	46,9	69,5	56,3	65,0	71,0	75,0	78,0	80,0	88,0	91,7	98,0	65,5	87,7	97,6	88,1
França	1,1	0,9	1,3	1,6	1,2	1,5	1,2	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Dinamarca	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,3	2,9	1,6	2,0	1,6	0,0	0,0
Suècia	0,1	0,1	0,4	0,2	0,2	0,1	1,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,8	6,3	5,8	5,8	3,8	3,1	2,6
Noruega	0,0	0,0	0,4	0,8	0,5	0,7	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,4	4,7	4,2	0,9	2,7	2,5	2,6
Finlàndia	0,0	0,0	0,1	0,7	0,1	0,6	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Belgica	0,6	2,3	2,6	0,2	2,2	0,4	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	2,3	2,2	3,5	3,8
P. Baixos	0,6	1,8	0,8	0,5	0,8	1,5	4,6	1,5	3,8	3,9	3,7	4,1	4,5	7,2	8,7	12,0	9,0	5,9	5,3	5,1
Luxemburg	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Suïssa	0,2	0,2	0,9	1,7	1,5	2,8	2,8	1,9	2,0	2,4	3,7	4,0	4,0	4,8	5,6	6,4	5,2	5,9	11,4	11,5
Itàlia	0,4	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	2,3	5,0	5,9	10,9	23,9	32,8
Irlanda	0,1	0,2	0,7	0,5	0,4	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	3,9	6,5	5,3	3,8	3,3	2,7
Àustria	0,1	0,1	0,7	0,3	0,5	0,1	0,2	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,6	0,8	1,2	3,0	3,8	4,8
Altres	1,4	1,3	1,6	2,1	1,7	1,4	1,7	1,5	5,4	4,5	4,2	6,5	10,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4
Total	131,6	114,8	121,4	125,9	129,8	159,4	187,5	209,9	304,5	332,1	341,1	373,9	343,4	442,9	598,4	656,6	582,6	494,5	499,9	580,0

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

Taula 188. Evolució dels turistes segons nacionalitat a Eivissa, 1973-1992 (unitat: milers de turistes) (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Anglaterra	251,1	188,6	203,4	176,6	125,2	139,1	161,4	198,9	298,0	377,5	390,0	498,1	366,3	500,5	593,2	547,1	520,8	355,0	332,6	368,5
Alemanya	138,6	143,1	150,1	115,7	123,0	152,9	173,3	157,6	289,0	263,8	295,3	255,8	262,0	276,2	297,3	308,2	277,3	278,0	281,3	266,0
Estat espanyol	61,4	68,6	73,3	106,9	111,4	137,0	103,4	82,6	83,0	86,0	88,0	91,0	98,0	107,0	111,5	125,2	82,7	120,2	115,5	104,3
França	21,1	16,1	15,0	16,0	17,6	16,2	10,2	8,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,8	7,9	8,4	12,3	14,3	25,3	33,0
Dinamarca	15,3	12,1	11,7	14,1	23,0	24,8	18,7	20,0	20,5	21,9	14,7	19,1	17,2	18,7	21,0	14,6	14,4	12,5	9,6	8,9
Suècia	14,0	10,7	13,8	8,9	14,8	16,5	32,3	20,6	16,9	20,8	18,0	19,5	5,0	3,2	2,6	2,6	2,6	2,6	2,3	4,6
Noruega	4,1	2,4	3,2	2,7	2,5	6,0	6,9	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0
Finlàndia	3,4	4,3	4,4	1,3	2,8	3,4	4,0	1,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	11,8	15,2	12,1	9,6	2,8	2,1
Belgica	18,1	15,5	17,1	12,1	13,5	10,4	8,9	9,2	0,0	13,9	11,1	15,0	14,0	14,5	18,6	18,2	16,3	19,1	21,5	19,6
P. Baixos	16,9	16,8	11,4	10,5	9,7	7,3	10,2	7,7	29,7	32,1	21,5	29,8	32,4	31,7	40,3	36,8	33,4	21,8	20,9	18,5
Luxemburg	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6	2,7	4,4	2,3	3,6	2,5	2,8
Suïssa	8,9	6,6	8,8	8,4	9,1	6,0	7,6	7,5	14,3	14,0	24,4	19,4	21,2	21,2	21,5	23,8	18,1	15,2	17,6	19,3
Itàlia	2,1	1,8	2,5	1,4	1,8	2,6	2,7	2,6	0,5	1,6	3,7	16,6	28,1	48,9	56,9	61,5	52,9	50,4	66,6	79,9
Irlanda	2,9	2,8	1,2	2,1	1,8	2,0	5,0	3,4	17,3	17,2	14,1	15,5	10,0	10,9	17,8	14,8	9,7	3,1	1,2	0,9
Àustria	1,0	1,0	3,0	2,8	3,9	4,6	5,8	6,3	0,0	12,1	9,5	10,2	10,0	10,4	9,4	14,3	12,6	10,7	13,0	14,2
Altres	8,0	6,4	6,0	5,8	11,7	5,8	5,4	5,6	45,5	20,7	10,5	7,3	15,4	0,5	0,5	1,6	3,7	4,8	4,3	2,8
Total	568,7	496,7	524,9	485,5	471,8	534,6	555,8	534,4	814,6	881,8	900,9	997,2	879,5	1.059,3	1.213,0	1.196,7	1.071,4	920,9	917,0	945,4

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

Taula 189. Evolució dels turistes segons nacionalitat a les I. Balears, 1973-1992 (unitat: milers de turistes) (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1981 pels anys 1973-1980; Aguiló i Sastre 1987 pels anys 1981-1986; Navinés 1988 per 1987; Navinés 1989 i Sastre 1995 per 1988; Alenyar 1990c per 1989; Sastre 1995 per 1990; Alenyar 1992 per 1991; Sastre 1995 per 1992)*.

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Anglaterra	1.351,8	1.009,2	1.086,3	943,3	760,0	871,5	966,0	1.024,1	1.527,0	1.846,3	1.886,1	2.216,2	1.652,5	2.403,3	2.827,2	2.739,3	2.519,2	1.857,2	1.732,6	1.936,2
Alemanya	708,8	810,5	841,3	754,2	827,2	908,5	975,5	917,9	1.196,2	1.207,3	1.289,1	1.361,6	1.339,4	1.453,6	1.674,6	1.760,5	1.708,9	1.897,6	2.054,3	2.103,2
Estat espanyol	368,8	389,7	417,0	490,8	514,3	568,0	574,0	446,2	537,0	564,0	588,0	899,0	563,0	612,0	637,8	800,2	694,8	880,1	963,0	944,3
França	241,1	212,7	223,3	249,8	349,0	301,1	300,2	325,3	268,1	261,0	232,8	238,6	227,4	240,1	257,6	290,4	282,1	307,2	347,3	284,4
Dinamarca	149,7	118,7	150,2	117,4	150,6	142,4	110,5	111,8	112,2	111,8	98,2	111,0	103,5	135,6	157,3	137,8	112,9	101,3	74,5	70,9
Suècia	138,6	110,2	129,0	85,4	135,6	184,4	139,1	151,4	92,1	121,8	97,6	111,6	95,8	99,0	118,4	175,5	170,8	156,6	168,3	155,4
Noruega	33,4	27,0	29,9	26,6	30,4	45,4	40,9	23,4	31,1	43,1	57,7	66,8	75,0	131,1	154,2	114,7	70,2	81,4	71,5	68,0
Finlàndia	29,4	34,8	45,3	31,4	47,0	48,0	38,3	27,9	0,0	28,7	39,6	47,5	44,5	57,1	62,9	79,6	73,6	60,1	45,2	22,1
Belgica	130,8	123,6	130,3	94,1	94,1	97,6	129,2	104,0	0,0	97,6	84,8	89,2	67,1	82,5	96,3	99,4	98,1	103,5	106,7	106,8
P. Baixos	80,8	91,3	102,6	94,6	95,4	151,8	129,5	127,3	188,6	163,6	135,8	144,8	146,9	154,1	182,2	196,0	164,2	125,5	129,9	119,2
Luxemburg	6,9	5,9	6,7	5,2	10,6	10,7	17,5	6,5	18,8	17,9	17,5	18,5	17,4	23,4	27,7	30,4	27,5	29,1	33,1	32,0
Suïssa	78,0	72,0	79,0	68,7	98,9	165,3	87,0	85,0	129,4	128,6	147,8	151,6	151,0	163,5	179,7	180,5	173,8	181,2	201,7	211,4
Itàlia	44,7	28,7	30,0	23,2	28,4	28,5	28,2	40,0	19,6	28,2	61,1	119,4	123,1	150,7	157,8	173,0	149,3	147,0	186,6	226,2
Irlanda	25,5	20,0	22,3	19,1	14,5	10,9	18,1	9,2	53,0	60,1	39,9	55,8	42,1	41,1	67,2	73,8	62,4	38,0	38,5	40,2
Àustria	17,4	17,1	30,3	22,2	32,9	35,9	49,4	42,1	0,0	47,2	45,3	46,0	48,2	45,9	47,5	54,9	74,3	62,0	79,5	79,5
Altres	142,9	95,3	88,2	64,9	118,3	226,9	126,2	83,9	269,7	109,8	95,7	81,7	105,8	19,7	35,1	29,1	33,6	40,9	36,4	44,5
Total	3.549,9	3.166,6	3.411,5	3.090,8	3.307,2	3.797,1	3.729,6	3.525,9	4.442,8	4.837,0	4.917,1	5.759,3	4.802,5	5.812,7	6.683,5	6.935,1	6.415,7	6.068,7	6.269,1	6.444,3

* Cal tenir present que les dades del 1973-1980 fan esment als turistes allotjats als establiments d'hostalatge; i les de 1981-1992 corresponen als turistes arribats als aeroports.

d) De la "fàbrica hotelera" a l'apartament i a la colonització de nous espais.

Cap a finals de la dècada de 1960, des del Sindicato vertical d'hoteleria ja es parlava de sobreoferta turística, de la necessitat d'establir uns criteris urbanístics i territorials, així com de la important quantitat del que es denominava oferta extrahotelera, que estava quantificada en unes 50 mil places (Juan et al., 1970). En un informe del tardofranquisme sobre les línies d'actuació econòmica pels anys 1970 –*Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*–, es partia del diagnòstic que l'administració "tractà de no impedir l'augment indispensable de l'oferta d'allotjaments per acollir a un nombre creixent de turistes [...]" i que "[...] si era precís, se passarien per alt aquelles disposicions legals que en certa manera podrien constituir-se en un obstacle immediat [...]" i l'empresari "[...] gaudiria en les seves actuacions d'un considerable marge de llibertat pel que fa a noves realitzacions" (Barceló i Pérez-Manrique 1974c: 295).

La febre constructora dels anys del boom dels 1960 havia deixat als ajuntaments dels municipis turístics en una situació delicada ja que no podien fer front a unes creixents exigències de manteniment i dotació de serveis, degut a notables problemes financers, ja que els beneficis de l'explosió turística no els havien repercutit proporcionalment i la urbanització s'havia dut a terme a gran velocitat i amb grans dèficits infraestructurals. Entre les propostes que es realitzaven a l'informe podem destacar: estimular l'associacionisme entre hotelers, reducció de la fiscalitat, major control de les inversions estrangeres, i control de l'oferta extrahotelera (Barceló i Pérez-Manrique 1974c:299-302).

Quan esclatà la crisi del 1973, la febre constructora s'alentí considerablement. Els capitals que participaven en aquell negoci, emparats pel marc institucional autoritari, començaren a cercar sortides a aquella situació. Un dels aspectes a destacar és l'organització de l'empresariat. El nou context polític, després de la mort del dictador, mobilitzaren a l'empresariat que cercà noves formes de pressió per tal d'assegurar-se els privilegis que havia atresorat a la dictadura, front al temor que un excés de democràcia els afectàs negativament (Cabrera, 2003). Així, el 1976 es constitueix el principal lobby hotelier, la Federació Empresarial Hotelera de Balears⁵⁸⁷, que no seria legalitzat fins el 1977 amb la Llei 19/1977, d'1 d'abril, sobre regulació del dret d'associació sindical. Aquest lobby va estar presidit entre el 1977 i el 1989 per l'hotelier Miquel Codolà Camps (Amer, 2006). Els hotelers també fundaren, el mateix any, COFEBA (Cooperativa de la Federació Empresarial Hotelera Balear) que s'encarregava de centralitzar les compres, per tal de reduir els costos d'explotació (Sastre i Sastre, 1987a). En realitat més que un grup empresarial balear era mallorquí, així el 1978 els cosins Abel Matutes Juan i Abel Matutes Tur, impulsaven la Federació Hotelera d'Eivissa i Formentera (Ramon Fajarnés, 2001). La federació pitiüsa va ser presidida per Gonzalo Miragall, qui ocupà el càrrec fins el canvi de segle. A Menorca, els hotelers encapçalats per Gabino Sintés Pons es varen agrupar en torn d'ASHOME (Associació Hotelera de Menorca)⁵⁸⁸ al maig de 1978. Entre els membres fundadors d'ASHOME s'hi trobava l'hotelier Joan Casals Thomàs que havia participat en el Contuberni de Munic (juny 1962) i també Francesc Tutzó Bennàssar, un home sempre vinculat al poder.

Junt amb la legalització de la Federació, es constitueix el 1977 la CAEB (Confederació d'Associacions Empresariales de Balears) que comptà entre els seus socis fundadors amb Gabriel Barceló, del Grup Barceló, qui ocuparia la presidència entre el 1977 i el 1981. En aquell grup embrionari de la CAEB s'hi trobaven, entre d'altres, Fernando Alzamora de Can Alzamora i Carlos Cañellas Fons, diputat del Partit Popular i germà del que serà el president de la Comunitat Autònoma entre el 1983 i el 1995, que seria conegut com "l'amo" (CAEB, 2002; Buades, 2009a). I es constituïa l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de les Balears que també estaria presidida per Gabriel Barceló fins el 1980, per després estar presidida per un dels seus homes de confiança al grup empresarial, José Lorenzo Mulet Sans –Director General de Barceló Hotels, 1970-1985–, fins el 1982. Els hotelers varen emprendre les seves accions de pressió amb el que es va conèixer com la *Marxa a Madrid* (30/09/1976) en la que els hotelers

⁵⁸⁷ El 1984 es passa a dir Federació Empresarial Hotelera de Mallorca (Amer, 2006).

⁵⁸⁸ Els membres de l'Assemblea Constituent d'ASHOME foren: Gabino Sintés Pons, Josep Casals Thomàs, Joan Casals Thomàs, Gunther Hegman, Jorge Garriga Carbonell, Fernando Allés Serra, José M. Estarli Coll, Mario Sauvalle Gonzáles, Sebastià Ferrà Llull, Juan Coll Ponsetí, Francesc Tutzó Bennàssar, Jesús Coll Allés, Josep M. Ginabreda García, Josep Casanovas Alina, Juan Martín Alba, Josep Pons Meliá (www.empresabalear.com/nr14/menor.htm, gener 2010).

mallorquins, acompanyats pels d'altres zones turístiques, feren arribar les seves exigències al Ministeri d'Informació i Turisme i al d'Hisenda (La Vanguardia Española, 26/09/1976; Amer, 2006). Després de l'acció dels empresaris, els treballadors de l'hoteleria anunciaren que també realitzarien una marxa a Madrid per tal de plantejar les seves reclamacions que giraven en torn a la millora de les condicions laborals, tot aprofitant el suposat canvi en quant a la violència de l'Estat vers les persones treballadores. La marxa es realitzà a peu des de Barcelona a Madrid, i els primers en passar per Osca foren detinguts per la Guàrdia Civil i retornats a Mallorca (La Vanguardia Española, 10/10/1976; La Vanguardia Española, 16/10/1976; ABC, 23/10/1976).

- Noves mercantilitzacions turístiques i expansió de l'economia fraudulenta.
- Amb la crisi s'eliminen hotels, i es "modernitzen" d'altres. La "modernització" hotelera es tradueix en més places.

La pressió per tal d'adaptar el marc normatiu a les exigències del capital va fructificar en diverses actuacions, entre les que podem destacar diferents plans de modernització hotelera (Decret 2623/1974 de 9 d'agost; Decret 2394/1976 de 16 de setembre; Decret 1023/1977 de 15 d'abril, etc); la consideració del turisme com activitat exportadora, amb la creació del Registre Especial d'Empreses Turístiques Exportadores (Ordre de 27 de setembre de 1974), amb la qual cosa es podien beneficiar dels préstecs a l'exportació (de millors condicions que els altres); i el recolzament financer per part de les administracions públiques a les inversions turístiques a l'exterior (Decret de 9 d'agost de 1974) (Esteve i Fuentes, 2000).

La bogeria de la construcció de finals dels anys 1960 i principis dels 1970, engreixada pel finançament dels Tour Operadors, havia deixat un panorama marcat per uns profunds dèficits infraestructurals als espais turístics, però també en els propis establiments hotelers de les illes que s'havien aixecat amb rapidesa. És per aquest motiu que les autoritats llançaren potents plans de modernització hotelera, posant a disposició de l'empresariat mitjans financers amb condicions favorables (Cals, 1974; Esteve i Fuentes, 2000). Hom pot apreciar a la taula 190 com es produeix un canvi substancial en l'orientació del crèdit turístic oficial, tot passant de la prioritització del crèdit hotelier, encara vigent en el 1974, a la modernització hotelera a partir de 1975. Així, tenim que el crèdit hotelier passa de 326 milions de pessetes el 1974 –75,64% del crèdit turístic a les Balears–, a 32 milions de pessetes el 1979 –28,83% del crèdit turístic a les Balears–; mentre que el crèdit oficial per a la modernització hotelera fou molt important en els anys 1975 amb 296 milions de pessetes (53,91% del crèdit turístic) fins arribar al màxim el 1978 amb 462 milions de pessetes (94,67% del crèdit turístic). Així mateix, es pot veure la rellevància que tenia el crèdit turístic oficial per a la modernització dels establiments hotelers de les Balears respecte del conjunt estatal, ja que en el 1975 les Balears acapararen el 40,8% del total estatal, el 1976 el 30,4% i el 1978 el 29%.

Taula 190. Crèdit Turístic concedit per la Banca Oficial a les Illes Balears, 1974-1979 (Font: Aguiló 1981:40).							
		1974	1975	1976	1977	1978	1979
Crèdit hotelier	Milions pessetes	326	169	96	15	13	32
	Percentatge sobre el total espanyol	9,6	6,8	6,2	1	1,2	2,7
Modernització hotelera	Milions pessetes		296	225	72	462	79
	Percentatge sobre el total espanyol		40,8	30,4	9,7	29	18,6
Zones turístiques	Milions pessetes	105					
	Percentatge sobre el total espanyol	72					
Habitatges estrangers	Milions pessetes		84	2		13	
	Percentatge sobre el total espanyol		53,8	1		68	
Total crèdit turístic	Milions pessetes	431	549	323	87	488	111
	Percentatge sobre el total espanyol	12,2	15,5	11,2	3,8	18,1	6,6

El 6 de febrer de 1986 es va modificar la reglamentació de la política creditícia en matèria turística. Per tal de poder accedir als crèdits turístics s'havia d'obtenir la declaració prèvia d'interès turístic que era atorgada per la Secretaria General de Turisme, òrgan ministerial i per tant vinculat a l'administració central de l'Estat. Els informes de les Comunitats Autònomes eren vinculants a l'hora de fer la declaració d'interès turístic. El crèdit oficial del Banc Hipotecari podria cobrir un màxim del 60% dels projectes de construcció, ampliació, modernització i condicionament dels establiments turístics. Entre el 1987 i el 1988 el crèdit turístic s'orientà a finançar les infraestructures turístiques que havien d'acompanyar als megaesdeveniments del 1992 (p.ex. Jocs Olímpics de Barcelona, Expo de Sevilla, Any Xacobeo) (Esteve i Fuentes, 2000).

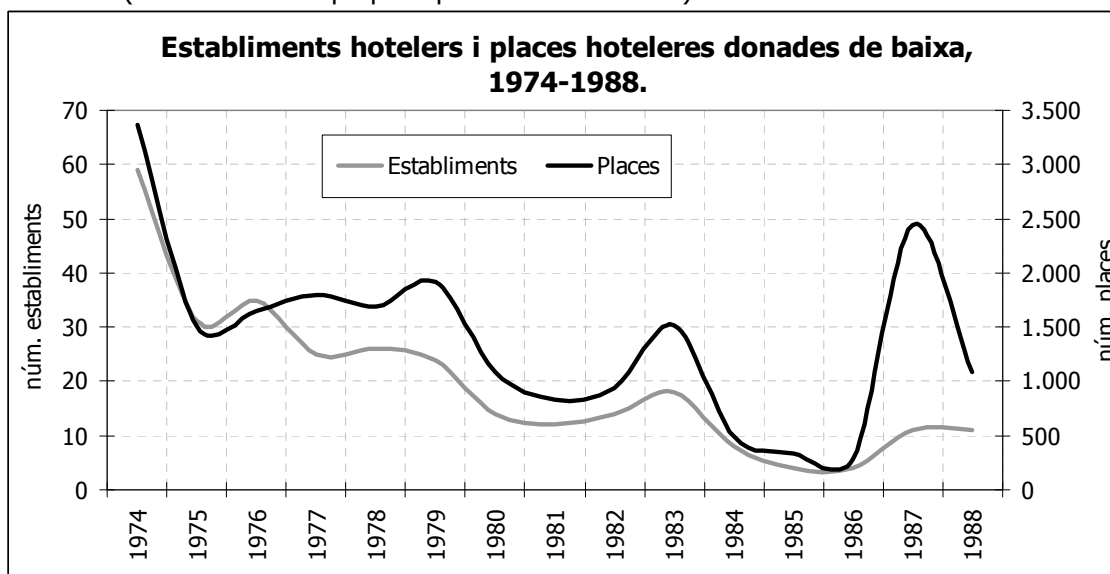
A partir de 1974 es dona un fet insòlit en el que havia estat la història recent del capitalisme balear, marcada per l'eufòria constructora d'establiments hotelers. Així, tenim que entre el 1974 i el 1988 es tancaren un total de 296 establiments hotelers que sumaven unes 20934 places. La major part d'aquests tancaments correspongueren a l'illa de Mallorca amb el 95,27% dels establiments i 96,11% de les places, mentre que Menorca era l'illa on s'enregistrà un menor nombre de tancaments amb tan sols 2 establiments que sumaven unes 134 places (gràfic 48 i taula 191). La diferència, pel que fa a la qüestió dels tancaments, entre Mallorca i Menorca rau en el fet del model de "producció" turística que eren clarament diferenciats: mentre a Mallorca hi havia una gran pluralitat de formes d'organització empresarial, amb nombrosos hotels independents, a Menorca predominava el model d'explotació de la gran cadena hotelera, que es fonamentava en unitats productives de major envergadura i una racionalització de les tasques productives, basades en els criteris financers i economies d'escala pròpies del gran capital. Segons Payno (1985:238), entre el 1973 i el 1980 es produïren 259 fallides d'empreses a les Balears, la major part de les quals foren a Mallorca (239 fallides), mentre que a Menorca hi va haver 2 empreses fallides. Entre els hotels que tancaren les seves portes es trobaven l'emblemàtic Hotel Mediterráneo i l'Hotel Alcina del Passeig Marítim de Palma (La Vanguardia Española, 1/04/1975; Verd, 8/04/1975).

També una empresa dedicada a les activitats turístiques i immobiliàries feu fallida, es tractava de Unipromociones que feu suspensió de pagaments el juny de 1975, amb uns deutes de 1300 milions de pessetes. Aquesta societat duia a terme a Alcúdia un "complex industrial turístic" de 19 blocs d'apartaments i 12 mil places turístiques. Les ajudes rebudes per les administracions feixistes no aconseguiren salvar la societat que, després de fracassar les negociacions amb Club Mediterranée, acabà presentant la suspensió de pagaments (La Vanguardia Española, 6/06/1975).

Malgrat es torni a analitzar la qüestió dels **apartaments** més endavant, convé assenyalar, tal com apuntava Aguiló (1981:65), que s'havia observat "en determinades zones un procés de transformació d'hotels en apartaments". La reconversió dels establiments hotelers en apartaments presentava certs atractius de cara a l'empresariat ja que per una banda se reduïen els costos d'explotació, en reduir dràsticament els costos de personal; i per una altra banda, en trobar-se en una espècie de limbe legal, en molts de casos la "producció" turística en les noves "fàbriques" (blocs d'apartaments), permetien evitar les càrregues fiscals que havien de fer front les altres formes d'explotació turística, molt més controlades i regulades (Aguiló, 1981)⁵⁸⁹.

⁵⁸⁹ Els emblemàtics Hotel Mediterráneo, Hotel Fénix i Hotel Príncipe Alfonso es reconvertiren en apartaments (Seguí-Aznar 2001:136).

Gràfic 48. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 191).

Taula 191. Establiments hoteleres donats de baixa a les Balears, 1974-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 1995:41)

	Mallorca		Menorca		Eivissa		Balears	
	Establiments	Places	Establiments	Places	Establiments	Places	Establiments	Places
1974	55	3.206	1	34	3	128	59	3.368
1975	30	1.460			1	41	31	1.501
1976	31	1.408			4	237	35	1.645
1977	25	1.791					25	1.791
1978	26	1.690					26	1.690
1979	23	1.911			1	10	24	1.921
1980	14	1.088					14	1.088
1981	12	825					12	825
1982	13	841	1	100			14	941
1983	18	1.521					18	1.521
1984	8	502					8	502
1985	4	330					4	330
1986	4	282					4	282
1987	10	2.351			1	96	11	2.447
1988	9	914			2	168	11	1.082
Total	282	20.120	2	134	12	680	296	20.934

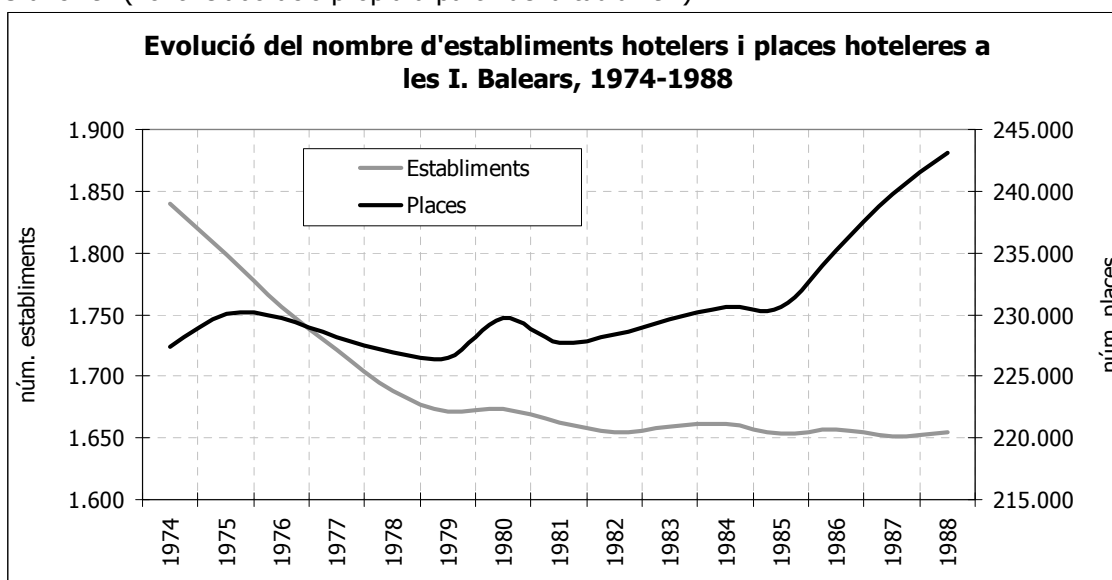
Si hom es fixa en el gràfic 49 (taules 192, 193, 194) sobre l'evolució de la planta hotelera, pot veure com al llarg dels anys 1970 es produeix una brusca caiguda del nombre d'establiments hotelers, tot passant de 1840 el 1974 a uns 1674 el 1980, i el nombre d'establiments se mantén en torn als 1650 al llarg dels 1980. Això no és un fenomen que es produeixi per igual a totes les illes, sinó que és a Mallorca on es produeix una reducció constant del nombre d'establiments, mentre que Menorca experimenta un tímid increment i a Eivissa i (especialment) Formentera es produeix un nou boom en la construcció d'establiments hotelers. Per altra banda, mentre el nombre d'establiments disminueix, el nombre total de places hoteleres passaren de 227406 el 1974 a unes 243062 el 1988, accelerant-se de manera significativa cap a mitjans de la dècada dels 1980, precisament just després de la incorporació de l'Estat espanyol a la CEE.

La situació de cada illa és diferent, així tenim com a Mallorca el nombre de places hoteleres va disminuir significativament durant tot el període i tan sols a la segona meitat dels 1980 es construeixen noves places; a Menorca, es passa de 13172 places el 1974 a unes 14746 el 1988; però és a les Pitiüses on el ritme de construcció de noves places hoteleres és més

intens ja que entre el 1974 i el 1988, a Eivissa es passa de 34414 places a 46451 i a Formentera de 1997 a 3726. A més, es pot veure com es tendeix a totes les illes, amb l'excepció de Formentera, cap a la consolidació dels establiments de més de 150 places de mitjana.

El 1974 Menorca era l'única illa on la mitjana dels establiments hotelers eren de 151,4 places, la qual cosa té a veure amb l'organització de l'explotació turística en base al gran capital. Mentre que, Eivissa i Mallorca presentaven una ràtio mitjana lleugerament per damunt de les 120 places, símptoma d'una major diversitat organitzativa. Així doncs, tenim que cap a finals dels 1980 la diversitat empresarial s'havia anat, en certa manera, retallant. I això tindrà les seves repercussions territorials i sobre les relacions de poder. En el finançament de les noves construccions hi entrarà el sector bancari, així com d'altres inversors que se sentirien atrets pel negoci turístic (Payno, 1985; Aguiló-Lluna, 1990; Alenyar, 1990a). Per altra banda, les taxes d'amortització eren molt baixes –la meitat del que seria recomanable segons Aguiló-Lluna (1990)–, amb la qual cosa la planta hotelera s'anà envellint. Tanmateix, el capital realitzava altres operacions turístiques i immobiliàries que li asseguraven majors rendibilitats immediates, tot seguint les lògiques especulatives.

Gràfic 49. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 192).

Taula 192. Evolució de les places hoteleres i assimilats a les Illes Balears, 1974-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de Garau, 1975; Fleixes, 1976; Fleixes, 1977; Garau, 1978; Mulet, 1979; Mulet, 1980; Mulet, 1981; Navinés, 1982; Navinés, 1983; Navinés, 1984; Navinés, 1986; Navinés, 1987; Navinés, 1988; Navinés, 1989)⁵⁹⁰

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
1974	177.823	13.172	34.414	1.997	227.406
1975	178.437	13.141	35.723	2.712	230.013
1976	178.171	13.294	35.463	2.748	229.676
1977	176.697	13.338	35.387	2.782	228.204
1978	175.052	13.417	35.632	2.782	226.883
1979	174.737	13.393	35.568	2.777	226.475
1980	174.700	14.434	37.642	2.989	229.765
1981	173.184	13.520	37.978	3.052	227.734
1982	173.668	13.417	38.212	3.061	228.358
1983	174.428	13.539	38.498	3.156	229.621
1984	175.278	13.539	38.586	3.167	230.570
1985	175.267	13.530	38.700	3.167	230.664
1986	177.136	13.642	40.871	3.536	235.185
1987	177.886	14.455	43.914	3.518	239.773

⁵⁹⁰ En els anuaris de SA NOSTRA es comptabilitzen com a oferta hotelera: hotels, hostals, hotels-residència, hostals-residència, ciutats de vacances, cases d'hostes.

1988	178.139	14.746	46.451	3.726	243.062
Variació (%)	0,18	11,95	34,98	86,58	6,88

Taula 193. Evolució dels establiments hotelers i assimilats a les Illes Balears, 1974-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de Garau, 1975; Fleixes, 1976; Fleixes, 1977; Garau, 1978; Mulet, 1979; Mulet, 1980; Mulet, 1981; Navinés, 1982; Navinés, 1983; Navinés, 1984; Navinés, 1986; Navinés, 1987; Navinés, 1988; Navinés, 1989)

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
1974	1.433	87	281	39	1.840
1975	1.390	86	281	42	1.799
1976	1.352	87	273	44	1.756
1977	1.323	88	266	45	1.722
1978	1.283	90	266	45	1.688
1979	1.265	92	267	47	1.671
1980	1.251	94	283	46	1.674
1981	1.233	95	287	47	1.662
1982	1.223	94	289	49	1.655
1983	1.225	97	287	50	1.659
1984	1.225	97	288	51	1.661
1985	1.219	96	288	51	1.654
1986	1.222	91	292	52	1.657
1987	1.219	91	289	52	1.651
1988	1.215	93	295	52	1.655
Variació (%)	-15,21	6,90	4,98	33,33	-10,05

Taula 194. Evolució de la ràtio places hoteleres i assimilats/establiment hotelier i assimilats a les Illes Balears, 1974-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de Garau, 1975; Fleixes, 1976; Fleixes, 1977; Garau, 1978; Mulet, 1979; Mulet, 1980; Mulet, 1981; Navinés, 1982; Navinés, 1983; Navinés, 1984; Navinés, 1986; Navinés, 1987; Navinés, 1988; Navinés, 1989)

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
1974	124,09	151,40	122,47	51,21	123,59
1975	128,37	152,80	127,13	64,57	127,86
1976	131,78	152,80	129,90	62,45	130,79
1977	133,56	151,57	133,03	61,82	132,52
1978	136,44	149,08	133,95	61,82	134,41
1979	138,13	145,58	133,21	59,09	135,53
1980	139,65	153,55	133,01	64,98	137,26
1981	140,46	142,32	132,33	64,94	137,02
1982	142,00	142,73	132,22	62,47	137,98
1983	142,39	139,58	134,14	63,12	138,41
1984	143,08	139,58	133,98	62,10	138,81
1985	143,78	140,94	134,38	62,10	139,46
1986	144,96	149,91	139,97	68,00	141,93
1987	145,93	158,85	151,95	67,65	145,23
1988	146,62	158,56	157,46	71,65	146,87
Variació (%)	18,15	4,73	28,57	39,93	18,83

Els plans de modernització i les reglamentacions que s'anirien articulant en quant a l'ordenació de l'oferta hotelera afavoriren l'ampliació dels establiments, així com la reorganització empresarial. És el cas del Decret 2482/1974, de 9 d'agost, sobre Mesures d'Ordenació de l'Oferta Turística, elaborada en temps de Pío Cabanillas al front del Ministeri, del qual emanarien els plans d'ordenació de l'oferta turística. Però podem destacar d'aquest Decret la seva insistència en la promoció de noves "solucions turístiques" –terme adoptat a partir del concepte de Harvey (2004) de solució espaiotemporal– amb la promoció de complexos turístics –particularment ports esportius i estacions d'esquí a l'Estat–, i, a més, la potenciació de les agrupacions empresarials, rebent beneficis fiscals aquelles de més de 5 mil places (Cals, 1974). Aquella mateixa llei introduïa a l'article tercer els territoris de preferent ús turístic, que serien posteriorment regulats pel Reial Decret 1077/1977, de 28 de març, segons el qual es declaraven 71 municipis de preferent ús turístic. Segons Esteve i Fuentes (2000:224) aquest decret "constitueix quelcom semblant a una declaració de "zona saturada" en la que es

controlarà amb major rigor pel seu desenvolupament front a l'aparició d'oferta". Els 71 municipis se trobaven al litoral de les Balears (26)⁵⁹¹, Alacant (3), Almeria (2), Barcelona (9), Castelló (1), Girona (11), Guipúscoa (1), Huelva (1), Màlaga (6), Las Palmas (2), Santa Cruz (3), Tarragona (2), València (1), Granada (1), Lleida (1) i Osca (1) (aquestes tres darreres relacionades amb el negoci turístic de muntanya). En definitiva, es tracta de les zones d'industrialització turística històriques de l'Estat: Catalunya, País Valencià, Balears, Andalusia i Canàries. En qualsevol cas, es pot destacar el fet que la major part dels municipis corresponen a les Illes Balears i en aquestes val la pena assenyalar que la totalitat dels municipis de les Pitiüses se declararen com a territori de preferent ús turístic.

- La legalització dels apartaments turístics: l'emergència de noves "fàbriques turístiques".

La Constitució espanyola de 1978 preveia, entre d'altres, la transferència de les competències de promoció i ordenació turística, ordenació del territori, urbanisme i habitatge, a les Comunitats Autònomes. Alguns autors han apuntat que les competències del govern central en quant a política turística quedaven reduïdes a un aspecte testimonial, però no s'ha de perdre de vista que la política fiscal, monetària i laboral, restaven en mans de l'executiu central i aquestes resulten fonamentals a l'hora d'impulsar el negoci turístic. Uns dies abans que Felipe González (PSOE) guanyés les eleccions generals, es va aprovar el Reial Decret 2877/1982, de 15 d'octubre, d'Ordenació d'Apartaments Turístics i Habitatges Vacacionals⁵⁹², la qual cosa posava en evidència el fet que la realitat de la proliferació d'aquests ja no es podia ocultar (Esteve i Fuentes, 2000). Una problemàtica que era present a les principals zones d'industrialització turística. El debat en torn a la sobreoferta d'allotjament turístic (i la seva mala qualitat) centrà, en part, el Primer Congrés Turístic de Mallorca del gener de 1979. És en aquell context en que es realitzaren una sèrie de propostes que val la pena apuntar: Pla d'ordenació de l'oferta turística de Menorca i Eivissa i Formentera, elaborada per Maver Consult i la SET (Secretaria d'Estat de Turisme) al 1978; Pla d'ordenació de l'oferta turística de Mallorca, elaborada per Maver Consult i la SET (Secretaria d'Estat de Turisme) al 1978; o l'Estudi sobre la Qualitat de l'Oferta Turística de Mallorca, dut a terme per GADESO i el Foment del Turisme de Mallorca al 1979 (Mulet, 1980; Aguiló, 1981).

El govern autonòmic⁵⁹³ es va constituir el 1983, després de la intervenció dels poderosos March per tal d'evitar un govern format per Unió Mallorquina i PSOE. Després del Pacte de Madrid, l'empresari vinculat a negocis immobiliaris Gabriel Cañellas Fons (Aliança Popular) i el vinculat al món del turisme Jeroni Albertí Picornell (Unió Mallorquina) iniciaren l'etapa político-empresarial del Cañellisme (Marimon i Nadal 2003; Amer, 2006). Cañellas, bon amic del president de la Federació Hotelera en aquells moments, Miquel Codolà, li demanà que proposàs el conseller de turisme, un dels càrrecs més sensibles i amb més competències en l'estructura administrativa. Entre els homes proposats es trobava el soci empresarial de l'hotelier Miquel Codolà Camps⁵⁹⁴, Jaume Cladera. En el moment en que fou proposat com a conseller, Cladera era vicepresident de la Federació Hotelera (1979-1983), vicepresident del Foment del Turisme de Mallorca i president del lobby hotelier espanyol ZONTUR —Agrupació Hotelera de les Zones Turístiques— (1982-1983), però "independent" políticament; així i tot acceptà el càrrec (Vives, 2005; Amer, 2006).

⁵⁹¹ Els municipis de les Balears eren: Alcúdia, Andratx, Artà, Capdepera, Felanitx, Lluçmajor, Manacor, Muro, Palma, Pollença, Sant Llorenç, Santa Margalida, Santanyí, ses Salines, Sóller i Son Servera a Mallorca; Sant Lluís, es Mercadal i Ciutadella a Menorca; Formentera, Eivissa, Sant Antoni, Sant Joan, Sant Josep i Santa Eulària a les Pitiüses (Calderón 2001:33).

⁵⁹² Els apartaments turístics ja havien estat regulats amb l'Ordre del Ministeri d'Informació i Turisme del 17 de gener de 1967, sobre apartaments, bungalows i d'altres allotjaments semblants de caràcter turístic (Esteve i Fuentes, 2000).

⁵⁹³ La Comunitat Autònoma de les Illes Balears es constitueix amb la Llei Orgànica 2/1983, de 25 de febrer, per la qual s'aprova l'Estat d'Autonomia.

⁵⁹⁴ Actualment Miquel Codolà és propietari de la cadena hotelera Valentín Hotels i Jaume Cladera d'Stil Hotels SA. La primera es va constituir el 1966 i la segona el 1984. D'acord amb la informació corporativa, Stil Hotels es va expandir entre el 1984 i 1991 amb l'adquisició d'establiments a Mallorca, Menorca i Tenerife (www.stilhotels.com/home/theme.aspx?id=24; www.valentinhotels.com/es/acerca-valentin.html, març 2010). Els accionistes d'Stil Hotels SA són Mallorcotel SA, Playamar y Turismo SA i Los Laureles SL, totes elles controlades per la família Cladera (<http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, març 2010).

La doble dimensió de Cladera, empresarial i política, fou objecte d'una comissió d'investigació parlamentària el 1988. Els grups parlamentaris PSOE, CDS i PSM-EEM (Partit Socialista de Mallorca-Entesa de l'Esquerra de Menorca) posaren especial esment en tota una sèrie d'aspectes que desvetllaven les estretes connexions entre la facció empresarial i la política del conseller de turisme. Molt particularment pel que feia a la seva vinculació a la societat Mallorcotel SA, amb el 20%, en la que era soci de Miquel Codolà. El principal motiu del conflicte polític estrebava en la rapidesa amb que es va tramitar la llicència per la construcció de l'Hotel Bonsai (Can Picafort) de 450 places i 72 apartaments amb 108 places, just abans de que s'aprovàs el Decret Cladera II (octubre 1987) que incrementava la superfície mínima per plaça turística de 30 m² a 60 (Diari de Sessions del Parlament de les Illes Balears núm.37, 19 d'octubre pp.1314-1341)⁵⁹⁵. La premsa estatal en fer-se ressò d'aquest i d'altres casos de la política i els negocis a les Balears titulava la següent notícia: "Un gobierno de media jornada. Miembros del Ejecutivo balear compaginan sus cargos públicos con negocios privados" (Martín 04/03/1990). Aquesta compaginació ha estat un tret fonamental de la política i els negocis de les illes.

La crisi encetada a principis dels 1970 havia returat el ritme expansiu que havia experimentat l'economia balear a la dècada anterior. En aquell context de crisi, els capitals – locals i estrangers– cercaren noves estratègies d'acumulació, essent una de les principals la construcció massiva d'apartaments, tant a zones turístiques ja consolidades com a noves urbanitzacions. La nova solució espacio-temporal va permetre que les importants sumes acumulades al llarg dels "anys gloriosos" del capitalisme regulat es materialitzassin en l'espai, tot permetent donar sortida a tot tipus de capital –fins i tot el fraudulent i criminal–, i al mateix temps aquella solució espacio-temporal en forma de bloc d'apartaments es convertia en una nova "mina turística" ja que permetia captar un flux important de renda, mitjançant la comercialització d'aquells apartaments als mercats internacionals i estatals. A més, aquella activitat era majoritàriament fraudulenta, ja que s'escapava de les obligacions amb l'Hisenda pública. S'inicià d'aquesta manera un "cercle viciós" pel qual els capitals acumulats mitjançant la comercialització dels apartaments turístics –legals o il·legals– es tornaven a dipositar sobre el territori. El 1980 ja tenim un total de 1527 blocs d'apartaments a les Balears que representaven un total d'unes 186888 places, de les quals unes 86365 places eren d'ús turístic. És a dir, les places turístiques ofertes en apartaments a les Illes equivalien al 37,59% de les places hoteleres. Això no obstant, unes 48622 places turístiques en apartaments eren il·legals. És a dir, el mercat negre turístic representava el 20,13% de l'oferta turística legal (taula 195).

Taula 195. Apartaments a les Balears, 1980 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló, 1981)						
		Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
Legalitzats	Blocs	243	21	122	12	398
	Apartaments	7.529	591	3.053	582	11.755
	Places	23.862	2.312	9.893	1.676	37.743
No legalitzats	Blocs	845	52	218	14	1.129
	Apartaments	30.411	3.642	9.005	336	43.394
	Places	110.799	10.568	26.770	1.008	149.145
Total	Blocs	1.088	73	340	26	1.527
	Apartaments	37.940	4.233	12.058	918	55.149
	Places	134.661	12.880	36.663	2.684	186.888
Places en apartaments d'ús turístic il·legals		36.763	4.188	7.671	0	48.622
Places apartament d'ús turístic respecte places hoteleres (%)		34,70	45,03	46,66	56,07	37,59

Entre el 1970 i el 1980, una dècada marcada per la incertesa en termes socioeconòmics, tenim que el parc d'habitatges, segons les dades del cens d'habitatges (taula

⁵⁹⁵ A més es discutia: la construcció d'un hotel i apartaments al CITN (Centre d'Interès Turístic Nacional) Las Gaviotas (Platja de Muro), per part de Lagotel SA que era de Vicente Cuevas Pérez, Juan Bonnemaïson Sánchez i la Sociedad Técnica y Obras SA, que no complia amb els requisits mínims d'infraestructura turística; l'aprovació de l'expedient de la ciutat de vacances Club Europa (1000 places), promoguda per Antonio Caldés Pinilla a Peguera (Calvià); i els moviments accionaris a l'empresa Aparthotel club Pollença SA, protagonitzats per Mallorcotel SA.

196), s'havia incrementat de manera espectacular. Així es passa de 213378 habitatges el 1970 a 274114 el 1981, amb un increment del 31,4%. A totes les illes l'increment és del 31,4%, excepte Mallorca on fou del 25,07%. Un aspecte rellevant a destacar és que hi ha un increment molt important dels habitatges secundaris que passaren de 31843 unitats al 1970 a 74237 el 1981, és a dir s'havien incrementat en un 133,13% i aquests passaven a representar el 27,08% de tot el parc d'habitatges. A Formentera tenim la major proporció d'habitatges secundaris que representaven el 53,05% del parc, però a més es passa d'una situació en que tan sols hi havia comptabilitzats 82 habitatges secundaris. Maria Socias Fuster (1988) estudià el tema de les segones residències, tot desmitificant allò de l'enriquiment generalitzat dels illencs i la seva conseqüent adquisició de segones residències, ja que el 1981 tan sols 27,56% de les segones residències eren utilitzades pels residents, mentre que el 72,44% restant eren d'ús turístic. És a dir, la proliferació de segones residències tenia una clara vocació turística. Tal com exposa Aguiló (1981:66) "a algunes zones existeixen una sèrie d'immobiliàries que dominen l'oferta [d'apartaments], emprant el sistema de lloguer a la temporada d'estiu a un particular, o a un tour operator, el qual l'explota turísticament. Algunes [immobiliàries] tenen en propietat més de mil apartaments". En aquell estudi sobre el turisme a Balears s'exposava, clarament, l'existència d'unes estructures empresarials perfectament organitzades, que s'encarregaven de l'explotació fraudulenta i sistemàtica del nou filó d'explotació turística, els apartaments turístics. Molts d'aquells apartaments d'explotació turística engreixaven les estadístiques oficials de segones residències.

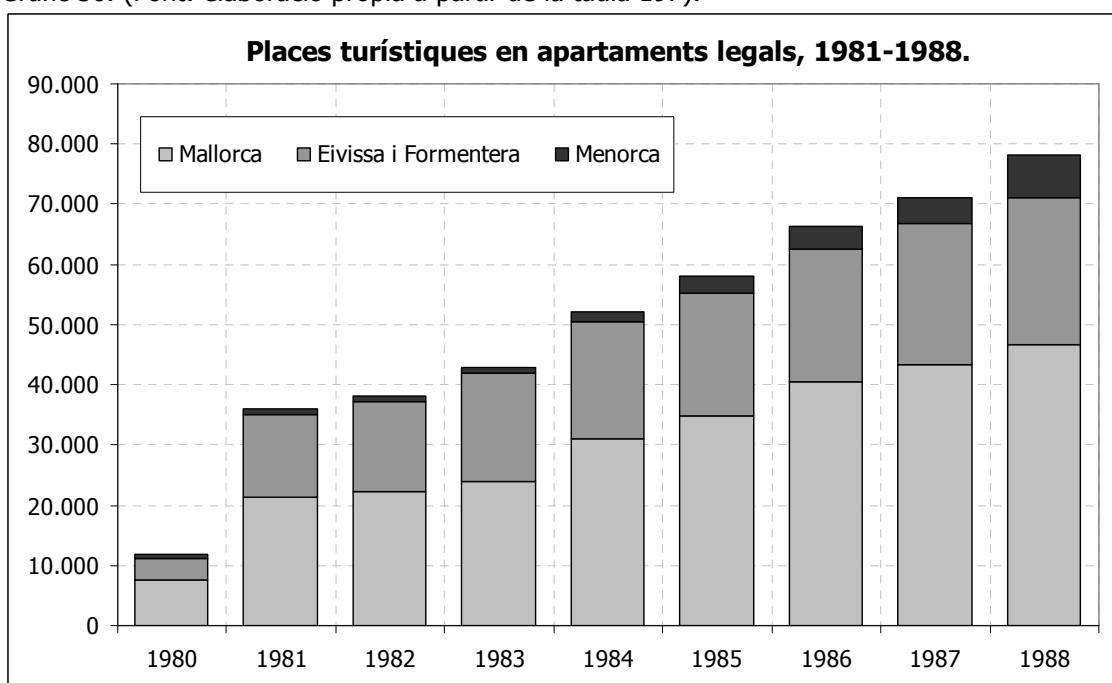
Taula 196. Evolució dels habitatges de les I. Balears, 1970-1981 (Font: elaboració pròpia a partir d'INE 1971 i INE 1986).						
		Habitatges principals		Habitatges secundaris		Total
		núm. Habitatges	Percentatge sobre total habitatges	núm. Habitatges	Percentatge sobre total habitatges	
Mallorca	1970	126.802	71,42	27.112	15,27	177.533
	1981	164.347	74,02	57.695	25,98	222.042
	Increment (%)	29,61		112,80		25,07
Menorca	1970	13.511	75,10	2.937	16,32	17.991
	1981	16.862	71,33	6.779	28,67	23.641
	Increment (%)	24,80		130,81		31,40
Eivissa	1970	11.390	67,16	1.712	10,09	16.959
	1981	17.419	67,59	8.352	32,41	25.771
	Increment (%)	52,93		387,85		51,96
Formentera	1970	813	71,42	82	15,27	895
	1981	1.249	46,95	1.411	53,05	2.660
	Increment (%)	53,63		1.620,73		31,40
Balears	1970	152.516	71,42	31.843	15,27	213.378
	1981	199.877	72,92	74.237	27,08	274.114
	Increment (%)	31,05		133,13		31,40

Onofre Rullan (1999) destaca el fet que la segona llei que emanà del Parlament de les Illes Balears fou la referent a l'ordenació de l'oferta extrahotelera, mitjançant la qual es volia legalitzar tota aquella part de l'oferta clandestina. Aquesta resposta institucional simbolitzaria un dels principals conflictes socioeconòmics del moment. La Llei 2/1984, de 12 d'abril, sobre allotjaments extrahotelers (albergs, campaments, bungalows, vil·les, xalets, apartaments o establiments similars), tot deixant fora de l'objecte de la llei els habitatges turístics vacacionals. El secretari d'ASHOME (Associació d'Hoteleria de Menorca), Joan Juanico, exposava com en aquella regulació s'havia fet la important ommissió de no incloure els habitatges turístics vacacionals (Parlament de les Illes Balears, 10/05/1990). Una ommissió que possiblement no era innocent, atesa la rellevància que tenia el sector de la construcció a les Illes, la inversió estrangera en immobles, els forts moviments especulatiu i les, no menys importants, estretes relacions entre els capitosts del Govern Cañellas i l'empresariat de la construcció i especulació immobiliària (Amer, 2006). En l'Informe-Estudi de l'Oferta No Legalitzada realitzat pel Parlament

de les Illes Balears (10/05/1990) es recollia el testimoni de diversos batles i persones vinculades amb el negoci turístic, del que podem destacar les declaracions del batle de Pollença (Martí March i Vives), segons el qual al poble hi havia unes 3000 cases convertides en explotacions turístiques (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3176), o les de representants menorquins que es lamentaven de la situació a l'illa on aquesta via d'acumulació turístico-immobiliària tenia ja unes importants dimensions (Parlament de les Illes Balears, 10/05/1990).

Al llarg dels anys 1980 es du a terme un procés de legalització de la planta d'apartaments turístics, un procés que fou més intens a partir de l'aprovació de la l'esmentada llei sobre allotjaments extrahotelers. Si al 1980 hi havia 11755 places turístiques legals en apartaments, el 1983 ja hi havia unes 38063 places, és a dir un nombre superior al nombre de places que l'estudi de principis dels 1980 (Aguiló, 1981) havia detectat com a places d'ús turístic il·legal en apartaments. Emperò la xifra de places turístiques legals en apartaments no s'aturà de créixer, fins assolir al 1988 la magnitud de 78067 places turístiques, la qual cosa representava el 24,31% de l'oferta d'allotjament turístic legal de les Balears. Les places legals en apartaments turístics tenien un major pes respecte del total de places turístiques a Menorca i Pitiüses, on aquestes representaven el 32,12% i 32,73% del total de places d'allotjament turístic legal, respectivament.

Gràfic 50. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 197).

Taula 197. Les places legals en apartaments turístics, 1980-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de Mulet, 1981; Navinés, 1982; Navinés, 1983; Navinés, 1984; Navinés, 1986; Navinés, 1987; Navinés, 1988; Navinés, 1989).

	Placés legalitzades en apartaments turístics				Placés hoteleres i assimilats	Total places turístiques legals
	Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears	Balears	Balears
1980	7.529	591	3.635	11.755	229.765	241.520
1981	21.321	907	13.660	35.888	227.734	263.622
1982	22.294	907	14.862	38.063	228.358	266.421
1983	23.956	1.081	17.922	42.959	229.621	272.580
1984	31.123	1.708	19.326	52.157	230.570	282.727
1985	34.701	2.849	20.528	58.078	230.664	288.742
1986	40.488	3.774	21.993	66.255	235.185	301.440
1987	43.439	4.367	23.358	71.164	239.773	310.937

1988	46.674	6.980	24.413	78.067	243.062	321.129
Increment (%)	519,92	1.081,05	571,61	564,12	5,79	32,96

- La distribució dels allotjaments turístics a les Balears, 1988.

A la taula 198 es presenta l'estimació de la distribució municipal de les places turístiques legals a les Balears. En primer lloc hom pot veure com la major part de les places hoteleres se concentren a Palma (58845 places), Calvià (51959 places), Santa Eulària des Riu (20643 places), Alcúdia (15519 places), Sant Josep de sa Talaia (14909 places), Capdepera (14597 places), Sant Antoni de Portmany (14291 places), Eivissa (13984 places), Lluçmajor (12333 places) i Sant Llorenç (11150 places). Podem accentuar el fet que entre els 10 primers municipis en quant a capacitat d'allotjament turístic legal, quatre eren d'Eivissa, la més petita de les tres grans illes de Balears. Mentre que les places turístiques legals de Palma i Calvià superaven les 50 mil unitats, és a dir més que duplicaven la capacitat d'allotjament turístic total de Menorca. Els municipis turístics on l'increment de la capacitat d'allotjament turístic entre el 1973 i el 1988 fou major, varen ser: es Migjorn Gran (254,45%); Formentera (140%); es Mercadal (139,43%)⁵⁹⁶; Felanitx (127,94%); Son Servera (124,62%); Santa Eulària des Riu (99,22%); Sant Josep de sa Talaia (97,71%); Maó (97,44%); Ciutadella (97,62%) i Alcúdia (90,33%). Val la pena anotar aquells municipis on la capacitat d'allotjament turístic en apartaments era superior a les illes: Calvià (16056 places); Palma (7842 places); Sant Josep (6715 places); Alcúdia (6363 places); Eivissa (5748 places); Santa Eulària (4397 places); Sant Antoni (4258 places); Ciutadella (3671 places); Sant Llorenç (3221 places); i Formentera (2842 places). A més, també podem veure a quins municipis la capacitat d'allotjament turístic en apartaments legals presentava la major proporció respecte del total de la capacitat d'allotjament turístic: es Migjorn Gran (47,78%); Sant Josep (45,04%); Formentera (43,27%); Eivissa (41,1%); Alcúdia (41%); Muro (37,55%); Calvià (30,9%) i Ciutadella (33,92%). En canvi municipis com Santa Margalida, Lluçmajor, Sóller, ses Salines, Palma, Ferreries, Santanyí, Maó, Capdepera, Manacor, Felanitx i Pollença presentaven una proporció de capacitat d'allotjament turístic legal en establiments hotelers o assimilats que era superior al 80% de la capacitat d'allotjament turístic legal total.

Figura 83. Hotel Castell Playa a s'Arenal d'en Castell

Val la pena apuntar alguns comentaris sobre la construcció del major establiment d'allotjament turístic de les Balears i de tot l'Estat espanyol que precisament es realitzà a mitjans dels 1980, el Bellevue del Port d'Alcúdia (Lago Esperanza). Cap a principis dels 1970, Juan Obregón Toledo Construcciones SA (Construcciones Jotsa) inicià les obres del complex turístic Bellevue i la urbanització annexa. Juan Obregón Toledo, a més de ser el padrí d'una de les "famoses" de la premsa rosa i la faràndula espanyola com és Ana García Obregón, estava molt ben relacionat amb el poder franquista, la qual cosa el va convertir en un dels empresaris d'èxit del desenvolupisme espanyol. A mitjans dels 1970, el complex passà a mans del Banco Coca, degut a dificultats econòmiques de Construcciones Jotsa. Cap a finals de 1982, amb la fusió del Banco Coca amb el Banesto, l'establiment s'integrà en els actius de la Corporación Banesto, a través de les filials Inmobiliaria Flavia i la societat Tarteya. La major part dels apartaments se construïren entre 1983 i 1984, és a dir quan ja estava en mans de Banesto. A partir de mitjans dels 1980 el Bellevue serà l'establiment turístic més gran de les Illes Balears, amb uns 1474 apartaments i unes 4191 places turístiques. El complex turístic constava de 18 edificis, una superfície construïda de 115000 m² i 220000 m² de terreny. El Bellevue s'aixecà en base a un Pla Parcial de 1972, és a dir correspon a l'urbanisme franquista i com s'ha dit el seu primer propietari estava molt ben relacionat amb el poder

⁵⁹⁶ A s'Arenal d'en Castell (es Mercadal) s'obrien les portes d'un dels majors establiments de Menorca, l'Hotel Castell Playa (501 places). Aquest establiment era propietat del polític-empresari Abel Matutes i entrava a formar part de la cadena Doliga.

franquista. Així i tot, la construcció d'alguns d'aquells edificis va incomplir aquella normativa. En concret, 17 edificis es trobaven fora d'ordenació (La Vanguardia Española, 24/11/1974; González-Besada, 27/10/1988; Cacho, 1/12/1988; Lázaro, 3/07/1992; Morales, 24/12/1994; Valladares, 6/12/2009).

Taula 198. Estimació de la capacitat d'allotjament turístic legal a les Illes Balears el 1988 i variació respecte de 1973 (Font: elaboració pròpia a partir del catàleg hoteler 2002 de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears i taules anteriors)						
	Apartaments		Hotels i assimilats		Total	Variació 1973-1988
	Places	Percentatge respecte del total	Places	Percentatge respecte del total	Places	Percentatge
Alaró	0	0,00	16	100,00	16	0,00
Alcúdia	6.363	41,00	9.156	59,00	15.519	90,33
Andratx	553	24,20	1.732	75,80	2.285	27,97
Artà	32	36,02	57	63,98	89	89,20
Banyalbufar	0	0,00	195	100,00	195	88,21
Bunyola	0	0,00	68	100,00	68	126,32
Calvià	16.056	30,90	35.903	69,10	51.959	44,98
Campos	0	0,00	78	100,00	78	0,00
Capdepera	2.598	17,80	11.999	82,20	14.597	19,41
Deià	0	0,00	459	100,00	459	51,18
Escorca	0	0,00	98	100,00	98	27,19
Esporles	0	0,00	16	100,00	16	-5,86
Estellencs	0	0,00	140	100,00	140	35,82
Felanitx	1.044	19,88	4.207	80,12	5.251	127,94
Inca	0	0,00	60	100,00	60	-3,22
Lloseta	0	0,00	11	100,00	11	0,00
Llucmajor	517	4,19	11.816	95,81	12.333	16,03
Manacor	1.987	18,07	9.007	81,93	10.994	21,13
Muro	1.561	37,55	2.596	62,45	4.157	69,29
Palma	7.842	13,33	51.003	86,67	58.845	13,66
Pollença	975	20,43	3.797	79,57	4.772	86,94
Porreres	0	0,00	9	100,00	9	124,65
Puigpunyent	0	0,00	11	100,00	11	-63,15
sa Pobla	0	0,00	20	100,00	20	5,25
Sant Llorenç	3.221	28,89	7.929	71,11	11.150	75,18
Santa Margalida	276	2,96	9.057	97,04	9.333	15,16
Santanyí	1.305	15,50	7.116	84,50	8.421	41,93
ses Salines	230	8,99	2.327	91,01	2.557	16,51
Sóller	216	6,22	3.255	93,78	3.471	7,52
Son Servera	1.807	23,29	5.953	76,71	7.760	124,62
Valldemossa	90	65,28	48	34,72	138	30,16
Mallorca	46.674	20,76	178.139	79,24	224.813	34,54
Alaior	619	25,56	1.802	74,44	2.421	50,58
Ciutadella	2.838	38,18	4.594	61,82	7.432	97,62
es Castell	273	22,36	948	77,64	1.221	45,20
es Mercadal	809	30,25	1.865	69,75	2.674	138,08
es Migjorn Gran	879	47,78	961	52,22	1.840	254,45
Ferrerries	122	13,12	808	86,88	930	25,29

Maó	171	16,56	862	83,44	1.033	98,98
Sant Lluís	1.269	30,40	2.906	69,60	4.175	48,52
Menorca	6.980	32,13	14.746	67,87	21.726	82,30
Eivissa	5.748	41,1	8.236	58,9	13.984	62,77
Sant Antoni	4.258	29,79	10.034	70,22	14.291	38,91
Sant Joan	453	10,8	3.741	89,2	4.194	18,11
Sant Josep	6.715	45,04	8.195	54,97	14.909	97,71
Santa Eulària	4.397	21,3	16.246	78,7	20.643	99,22
Formentera	2.842	43,27	3.726	56,73	6.568	140,06
Pitiüses	24.413	32,73	50.177	67,27	74.590	73,19

Figura 84. (Elaboració pròpia).

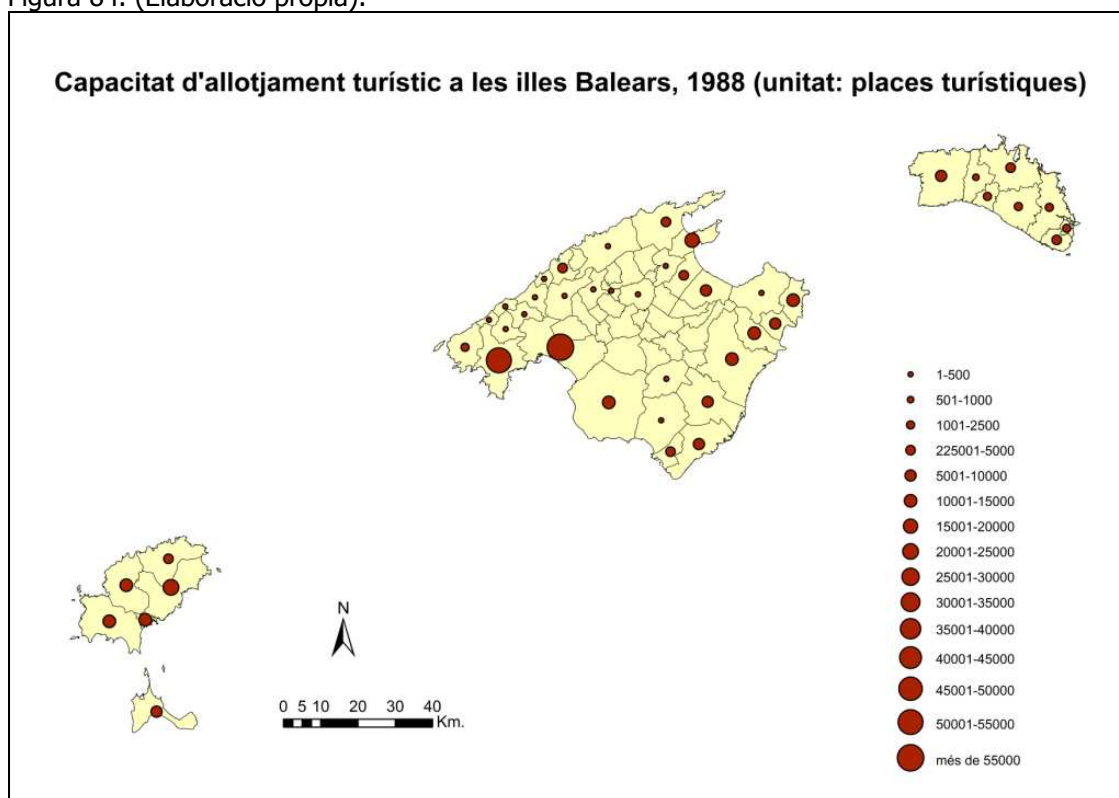
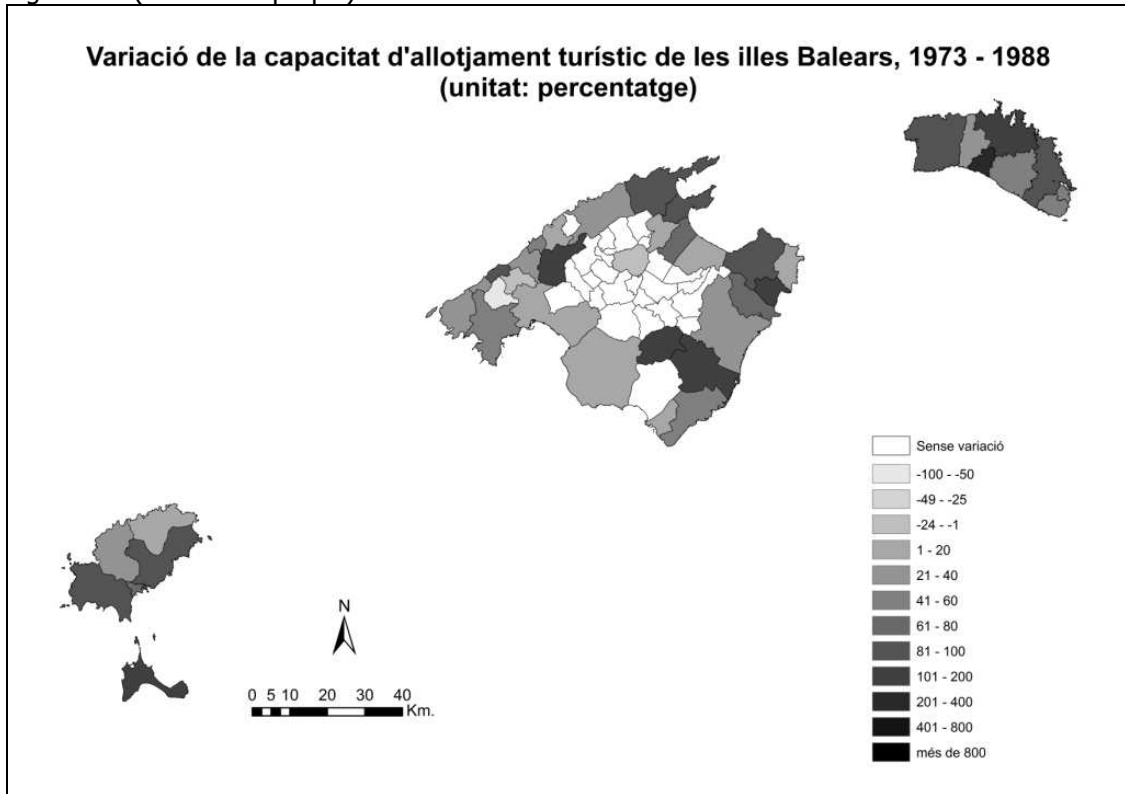

Figura 85. (Elaboració pròpia).

- Reconversió turística: els Decrets Cladera.

Els problemes detectats a les "fàbriques" turístiques va motivar que l'empresariat i els polítics encarregats de la política turística engegessin un procés adreçat a la reconversió de la planta d'allotjament turístic. Jaume Cladera –empresari hotelier i ex-directiu de lobbies turístics– va escometre la tasca de promulgar una sèrie de mesures per tal de rectificar la deficient qualitat dels establiments turístics, així com de les zones d'industrialització turística. Així, el 1984 s'aprovà el que s'ha conegut com a Decret Cladera I –Decret 30/1984, de 10 de maig, de mesures d'ordenació d'establiments turístic i d'allotjament turístic–, segons el qual s'exigia que cada nou establiment turístic havia de comptar amb una ràtio de 30 m² de solar per a cada nova plaça i a més s'introduïa, per tal de millorar la mercantilització turística, la necessitat de crear zones verdes, instal·lacions recreativo-esportives i piscines (Rullan, 1999; Amer, 2006). Segons Amer (2006) la voluntat dels hotelers, representada per Cladera, era la d'emprendre profundes reformes urbanístiques, però per manca de consens entre el capital de la construcció i el turístic feu que finalment s'optés per aquesta solució. Cal tenir en compte que, en aquells moments, el lobby de la construcció (Associació de Promotors i Constructors de les Balears) estava presidit per un bon company dels polítics conservadors, l'aparellador i empresari, Jaume Gibert. L'escenificació de la confrontació intercapitalista arribà al punt que la CAEB –la Federació Hotelera no hi estava integrada en aquells moments– presentà un recurs contra el Decret Cladera I, tot entenent que la Conselleria de Turisme no tenia competències en la matèria que abordava el decret. Finalment, els tribunals resolgueren a favor de la Conselleria de Turisme (Amer, 2006). L'aparició d'aquest decret posa en evidència els enormes dèficits que el desenvolupisme turístic-franquista havia comportat. Uns dèficits que si eren importants a les mateixes zones industrials en termes urbanístics i arquitectònics, encara ho eren molt més en matèria social (Carbonero et al., 2001; Riutort et al., 2003).

A la segona meitat dels anys 1980 el debat sobre la necessitat de frenar la construcció d'allotjaments turístics i l'expansió urbanística fou recollit tant pels Tour Operadors que reclamaven una contenció, com per exemple en els informes de les entitats financers, com és el cas de Sa Nostra, en el qual es deia que "no resulta desgavellat, sinó tot el contrari, defensar propostes de creixement zero pel que respecte al creixement de l'oferta turística" (Navinés 1987:107). El Decret Cladera I no fou suficient per resoldre el caos urbano-turístic, per la qual

cosa es va dur a terme una nova regulació, en aquest cas més estricte, per tal de millorar la qualitat de les zones d'industrialització turística. El 1987 s'aprovava el Decret Cladera II –Decret 103/1987, de 22 d'octubre, de mesures transitòries d'ordenació d'establiments hotelers i allotjaments turístics– que duplicava la ràtio mínima per la construcció o ampliacions de places turístiques fins a 60 m²/plaça. Aquella norma estava precedida per l'elaboració del *Llibre Blanc del turisme a Balears* que avançava el que havia de ser la futura regulació turística (Aguiló, 1987). Entre les conclusions del *Llibre Blanc del turisme a Balears* es poden destacar: la intenció de regular l'oferta, al temps que es fa palesa la constatació que "l'activitat turística genera desequilibris diversos" (conclusió 1), l'existència de dèficits infraestructurals i de serveis (conclusió 16), i, fins i tot, que s'estableix "la necessitat d'una política que delimiti el creixement" (conclusió 2). A més, se conclou "la disponibilitat de recursos naturals com a factor limitant del turisme" (conclusió 4) i "la situació urbanística com a factor limitant de l'oferta" (conclusió 5). A la conclusió 17 apareixen els suggeriments de propostes legislatives on s'avançava la voluntat de dur endavant l'ordenació turística i territorial (Aguiló, 1987).

El Decret Cladera II es va reconvertir en la llei 7/1988, d'1 de juny, de mesures transitòries d'ordenació d'establiments i d'allotjaments turístics. Aquesta llei es presentava com un conjunt de mesures transitòries fins a l'aprovació del pla d'ordenació de l'oferta turística (Rullan, 1999; Amer, 2006). Aquesta llei (article 2) estableix que "per a construccions de nova planta, i les ampliacions d'establiments hotelers o d'allotjament turístic, així com els canvis d'ús d'edificacions amb finalitat d'utilització turística, serà necessària l'autorització prèvia de la Conselleria de Turisme"; "una superfície en m² de sòl edificable, no inferior al resultat de multiplicar per 60 el màxim nombre de places que pugui albergar aquest establiment" (article 3); "la Conselleria només concedirà autoritzacions prèvies de noves construccions d'hotels de cinc i quatre estrelles, de ciutats de vacances de tres estrelles, d'apartaments de quatre i tres claus i de càmpings de luxe i primera categoria" (article 6); "els establiments hotelers obsolets que adquireixin el compromís en dret de donar-se de baixa turística amb posterior demolició de l'immoble, podran ésser substituïts per nous hotels o ciutats de vacances en la mateixa zona turística i de categoria mínima de tres estrelles" (article 8); etc. És a dir, la nova regulació perseguia congelar la construcció de nous establiments d'allotjament turístic, reconstruir i/o renovar l'oferta existent. Un dels aspectes rellevants de la llei fou que a partir d'aquell moment, per a dur a terme la construcció de qualsevol nova "fàbrica turística" (establiment d'allotjament turístic), era imprescindible l'autorització de la Conselleria de turisme per tal d'obtenir la llicència municipal. Segons Rullan (1999) una de les grans novetats d'aquella llei fou la introducció (i incentiu) de la reconversió de la planta d'allotjament obsoleta –aquella de més de 10 anys–⁵⁹⁷.

Al llarg dels anys 1970 i 1980, el sector de la construcció experimentà un nou boom expansiu. La construcció d'habitatges va guanyar molta importància, atesa la seva forta vinculació amb la condició de zona de "producció" turística de les Illes Balears. La forta expansió dels habitatges visats pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Illes Balears responia a factors tant exògens com endògens. Per una banda, la revisió i adaptacions dels planejaments motivaren que augmentessin els visats d'habitatges ja que el capital perseguia esquivar qualsevol mesura legal que suposàs restriccions a les situacions heretades del franquisme o postfranquisme. Un exemple d'això fou el vinculat amb la revisió del PGOU de Palma de setembre de 1983 arran de que va suspendre provisionalment les llicències d'obra. El mateix havia passat just abans de l'aprovació del Pla Ribas Piera. Per altra banda, en el marc preparatiu per a l'entrada a la CEE, es despleguen nous incentius fiscals per a l'adquisició d'habitatges (desgravació del 17% per a l'adquisició d'habitatges) i per altra banda la imposició de l'IVA al 6% als habitatges de protecció oficial a partir de 1986. Els habitatges de protecció oficial que havien adquirit un cert impuls i rellevància a principis dels 1980, resultaren fortament afectats pel canvi de plantejament de la política econòmica estatal que estimulava el sector de la construcció. A més, l'entrada en vigor del nomenat Decret Boyer –Reial Decret-Llei 2/1985,

⁵⁹⁷ D'acord amb Rullan (1999:419) "l'aprovació d'aquestes regulacions [Decrets Cladera i Llei 7/1988] generà alguna que altra descoordinació entre les administracions turística i urbanística, les exigències de turisme no tenien perquè estan contemplades en els plans municipals, amb la qual cosa es podien donar casos d'edificis legalitzats urbanísticament i il·legalitzats turísticament". El Decret 60/1989, de 22 de maig, pel qual es regula el procediment d'expedir autoritzacions prèvies i d'obertura per a construccions, obres i instal·lacions de les empreses i activitats turístiques (BOCAIB núm.70, 8/06/1989), venia a regular els tràmits necessaris per a l'obertura d'un allotjament turístic nou (autoritzacions prèvies de l'administració turística). Sense l'autorització no se podria aconseguir la llicència municipal.

de 30 d'abril, sobre mesures de política econòmica– afectava, entre d'altres, el règim d'arrendament, tot suprimint la pròrroga forçosa dels contractes de lloguer i es liberalitzaven les inversions estrangeres. Aquell nou paquet de mesures econòmiques foren claus en quant a la gir neoliberal i adaptació a les regles del nou règim d'acumulació flexible que s'estava imposant internacionalment (Albertí, 1990; Fernández-Durán, 1996; Naredo, 1996).

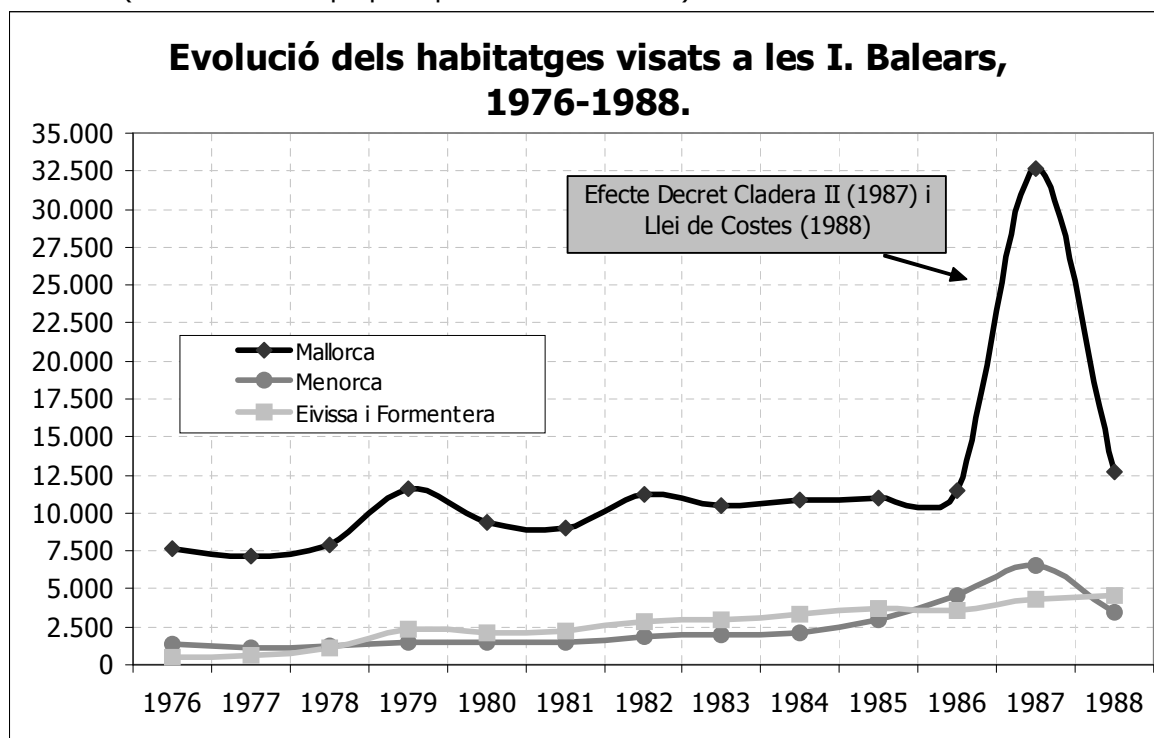
En el cas del territori balear caldria considerar altres particularitats, per tal de poder entendre la vigrositat del sector de la construcció en aquells moments (gràfic 51). Cal tenir present que en paral·lel a les obres legals hi havia una important quantitat d'obres il·legals de les quals es desconeixen les seves dimensions. Així, per exemple crida l'atenció que a la més urbanitzada Eivissa hi hagués, en alguns anys, un nombre menor d'habitatges visats que a Menorca. Les regulacions que s'anunciaven i que afectarien, en certa manera, a la "llibertat" empresarial, catalitzaren un allau important de sol·licituds de visats d'obra. Així, "la difusió anticipada de les intencions del Govern, va provocar que, com a mínim, setmanes abans de la seva publicació es presentessin un gran nombre de sol·licituds a l'empara de l'antiga normativa, menys exigent que la que s'estava gestant i, a través d'aquest mecanisme, e va produir un atípic i extraordinari impuls a la promoció turística d'allotjaments en hotels i apartaments turístics i també mitjançant edificacions residencials destinades a usos turístics" (Barceló et al. 2008:27). Això és el que s'ha conegut com a "Efecte Decret Cladera", que consisteix en l'avanç per part de les elits empresarials⁵⁹⁸, en quant a la sol·licitud de visats, a l'entrada en vigor del Decret Cladera II, que com hem vist havia d'introduir mesures de racionalització i contenció. Abans d'entrar en vigor es sol·licitaren visats per aixecar unes 71300 places, i les sol·licituds per 23 mil places es realitzaren en tan sols 3 dies (20 al 23 d'octubre de 1987) (Negrón, 1987a).

José Negrón (1987b) escrivia al Diario de Mallorca: "el divendres per la tarda els despatxos de la conselleria de Turisme ja no donaven abast. Treballant hores extraordinàries i quasi sense aixecar la mirada entre els papers [...] se tractava d'esgotar els últims instants per intentar evitar els efectes de la nova normativa que entraria en vigor en poques hores més" (citada a Amer 2005:395)⁵⁹⁹. L'anunci de l'entrada en vigor de la Llei de Costes, també motivà que els capitals s'avançassin a dita llei. Segons Barceló et al. (2008:37) "el 1988 també es produeix un altre efecte institucional notable amb la tramitació parlamentària de la Llei de costes, Llei 22/1988, de 28 de juliol, que entre altres mecanismes d'ordenació, va ampliar a 100 metres cap a l'interior la franja de servitud de protecció, si bé a les zones urbanitzables es mantenia l'amplària de 20 metres de l'anterior servitud de salvament. Tot això va accelerar la promoció d'edificacions als solars que varen o podrien quedar afectats pel futur marc legal, amb la finalitat de consolidar els drets edificadors presents". D'aquesta manera, es pot veure com el 1987 els habitatges visats s'elevaren a 43472, 2,21 vegades superior als del 1986. A més, si ens fixam amb la tipologia dels habitatges visats en aquest any, tenim que el 66,12% eren industrials –entre dels quals s'inclouen els allotjaments turístics–, això significa que el gruix d'habitatges visats corresponien als destinats a un aprofitament turístic (Albertí, 1990; Barceló et al., 2008).

⁵⁹⁸ Sebastià Serra en el debat parlamentari del 6 d'octubre de 1988 sobre els criteris generals del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística exclamava: "criticam profundament a la Conselleria o al Govern el fet que quan vostès fan un projecte de Decret, el coneixen primer els sectors implicats [és a dir l'empresariat] que els instruments polítics que vertaderament l'haurien de conèixer i aprovar" (Diari de sessions del Parlament de les Illes Balears, núm.35, 6/10/1988:1251).

⁵⁹⁹ Entre els projectes entrats a darrera hora es poden comptar els de: Cala Barca Trencada, a Santanyí, en una finca de 15,14 Ha on es pretenia edificar 400 apartaments i estudis amb capacitat per 1750 places; els de Cala Anguila, Cala Mandia i Cala Estany, a Manacor, on es volia aixecar el projecte Punta Reina (dos edificis per apartaments de 1273 places i 1043 places, en un solar de 4,1 Ha i 3,3 Ha) i un hotel de 424 places (José Negrón a Amer 2005:395).

Gràfic 51. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 199).

Taula 199. Evolució dels habitatges visats a les I. Balears, 1976-1988 (Font: Albertí i Barceló, 1983; Albertí, 1990).

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Balears
1976	7.664	1.413	446	9.523
1977	7.127	1.169	659	8.955
1978	7.848	1.257	1.133	10.238
1979	11.632	1.507	2.310	15.449
1980	9.386	1.438	2.118	12.942
1981	8.988	1.458	2.199	12.645
1982	11.161	1.887	2.783	15.831
1983	10.466	2.015	2.989	15.470
1984	10.786	2.074	3.275	16.135
1985	10.995	2.912	3.737	17.644
1986	11.478	4.600	3.630	19.708
1987	32.651	6.549	4.272	43.472
1988	12.669	3.481	4.593	20.743

Taula 200. Habitatges visats a les I. Balears segons tipologia, 1982-1988 (Font : elaboració pròpia a partir d'Albertí 1990:191).

		1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Mallorca	Habitatges visats lliures	8.232	7.756	8.295	5.786	6.908	8.042	9.930
	Habitatges visats industrials	1.543	1.200	971	2.439	2.555	22.847	2.152
	Habitatges visats de protecció oficial	1.386	1.510	1.520	2.770	2.015	1.762	587
Menorca	Habitatges visats lliures	402	1.723	1.596	2.501	3.078	1.579	1.350
	Habitatges visats industrials	1.169	250	350	123	1.464	4.881	2.067
	Habitatges visats de protecció oficial	316	42	128	288	58	89	64

Eivissa i Formentera	Habitatges visats lliures	2.575	2.831	2.936	3.492	1.395	3.139	2.886
	Habitatges visats industrials				19	2.145	1.016	1.598
	Habitatges visats de protecció oficial	208	158	339	226	90	117	109
I. Balears	Habitatges visats lliures	11.209	12.310	12.827	11.779	11.381	12.760	14.166
	Habitatges visats industrials	2.712	1.450	1.321	2.581	6.164	28.744	5.817
	Habitatges visats de protecció oficial	1.910	1.710	1.987	3.284	2.163	1.968	760

Taula 201. Percentatge d'habitatges visats a les I. Balears segons tipologia respecte del total d'habitatges, 1982-1988 (Font : elaboració pròpia a partir d'Albertí 1990:191).

		1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Mallorca	Habitatges visats lliures	73,76	74,11	76,91	52,62	60,18	24,63	78,38
	Habitatges visats industrials	13,82	11,47	9,00	22,18	22,26	69,97	16,99
	Habitatges visats de protecció oficial	12,42	14,43	14,09	25,19	17,56	5,40	4,63
Menorca	Habitatges visats lliures	21,30	85,51	76,95	85,89	66,91	24,11	38,78
	Habitatges visats industrials	61,95	12,41	16,88	4,22	31,83	74,53	59,38
	Habitatges visats de protecció oficial	16,75	2,08	6,17	9,89	1,26	1,36	1,84
Eivissa i Formentera	Habitatges visats lliures	92,53	94,71	89,65	93,44	38,43	73,48	62,83
	Habitatges visats industrials	0,00	0,00	0,00	0,51	59,09	23,78	34,79
	Habitatges visats de protecció oficial	7,47	5,29	10,35	6,05	2,48	2,74	2,37
I. Balears	Habitatges visats lliures	70,80	79,57	79,50	66,76	57,75	29,35	68,29
	Habitatges visats industrials	17,13	9,37	8,19	14,63	31,28	66,12	28,04
	Habitatges visats de protecció oficial	12,06	11,05	12,31	18,61	10,98	4,53	3,66

- El "mercat negre" d'allotjament turístic.

El 1988, la forta expansió del sector de la construcció, accelerada per la inversió-especulació –internacional i domèstica– i pel fet que molts d'habitatges esdevenen un nou jaciment de "producció" turística al marge de la llei, era ja ineludible. Així, per exemple, el Grup Parlamentari Socialista presentà el 12/05/1988 una proposició no de llei relativa a l'oferta turística no legalitzada. La proposició fou aprovada i d'aquella sorgí la "Comissió No Permanent d'Enquesta sobre l'Oferta Turística No Legalitzada". Finalment, el 10 de maig de 1990 es publicava al Butlletí Oficial del Parlament de les Illes Balears, l'Informe-Estudi Sobre l'Oferta Turística No Legalitzada en base a dades del 1988 i entrevistes realitzades tant a responsables empresarials com polítics. La qüestió del mercat negre d'allotjament turístic ja havia estat abordada al *Llibre Blanc del Turisme* (Aguiló, 1987), on aquest es quantificava en torn a unes 71167 places, la qual cosa representava el 20,59% de les places legals. Allà on el turisme fraudulent era més elevat, d'acord amb dita publicació, era Menorca, on representava el 42% de les places legals⁶⁰⁰. En el treball del Parlament de les Illes Balears, en base a dades del 1988, s'arribà a uns resultats extraordinàriament superiors que xifraven el mercat negre

⁶⁰⁰ Un estudi elaborat per Gabriel Cortès (1990) per a l'Institut Menorquí d'Estudis quantificava l'oferta turística clandestina en torn a unes 8 mil places, discrepant amb el resultat que presentava l'estudi del Parlament de les Illes Balears.

d'allotjament turístic en torn a 307 mil places, la qual cosa representava el 95,79% de l'oferta legal. És a dir, la magnitud il·legal era quasi idèntica a la legal. Emperò a Menorca, l'oferta il·legal quasi triplicava a la legal.

Taula 205. Comparació entre l'oferta d'allotjament turístic legal i el mercat negre d'allotjament turístic, 1986-1988 (Font: Sastre i Sastre, 1987c; Parlament de les Illes Balears, 10/05/1990)						
	1986			1988		
	Places d'ús turístic il·legals	Places turístiques legals	Il·legals respecte legals (%)	Places d'ús turístic il·legals	Places turístiques legals	Il·legals respecte legals (%)
Mallorca	41.833	217.624	19,22	195.092	224.813	86,78
Menorca	7.316	17.416	42,01	60.178	21.726	276,99
Eivissa i Formentera	22.018	110.662	19,90	52.337	74.590	70,17
Balears	71.167	345.702	20,59	307.607	321.129	95,79

Emperò més enllà de les xifres, el que resulta interessant d'aquell estudi elaborat per la comissió del Parlament són els testimonis d'algunes de les persones que es citen. La persecució del frau turístic resultava complicada, es deia, perquè les encarregades de gestionar els establiments havien de ser empreses i en el cas de ser un propietari individual no s'hi podia fer res. Un argument aquest que s'eternitzarà en el temps. Els inspectors turístics només actuen sobre allò que és turístic. Així, Fernando Perelló i Santander, en representació del Foment de Turisme de Mallorca, exposava que "crec que hauríem de definir què és oferta il·legal, i crec que no és gaire fàcil" i a continuació explicava el canvi produït ja que "les xifres dels avions no coincideixen de cap de les maneres amb les xifres d'ocupació dels hotels, i no coincideixen perquè cada vegada hi ha més persones que compren places d'avió per ocupar-les, no per anar amb el paquet turístic que inclou els trasllats, l'hotel, no, al contrari, només inclou la plaça d'avió, i aquesta plaça està destinada no solament al propietari del xalet" (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3181).

Cal destacar el fet que alguns batles (p.ex. Antoni Salvador i Caules de Ciutadella, Bartomeu Pont i Estelrich de Sant Llorenç, Antoni Gelabert i Portell –Tinent de Batle d'Alcúdia, etc) es lamentaven de les dificultats que el turisme il·legal els ocasionava en la gestió municipal. Així, per exemple, el batle de Sant Llorenç exposava prou clarament que "els hotelers són els primers que han usat els apartaments il·legals" (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3175) i Francesc Obrador, batle de Calvià, sostenia que era freqüent trobar hotels amb el doble de places que les legals i que les places clandestines en apartaments duplicaven els càlculs presentats al *Llibre Blanc del turisme* (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3178). Sembla doncs, que un dels gran beneficiaris del mercat negre d'allotjament turístic eren els propis hotelers, encara que no tots. El representant del Foment del Turisme (Fernando Perelló) exposava que "si l'hotelier per construir necessita 60 m, i el mateix hotelier per construir cases davant que després llogarà, tal vegada necessita 20, està clar que no construeix als 60 [...] mentre nosaltres puguem fer un hotel aquí només amb 60 m, i repetesc, un apartament aquí amb la meitat o una tercera o una quarta part, el lògic és que vostè construeixi de l'altre tipus i no del primer [...] lògicament que l'apartament estigui legalitzat o no importarà molt poc". La poca voluntat d'acabar amb el frau per part del Govern de les Illes Balears es fa palesa pel fet que es comptava amb tan sols 12 inspectors per a totes les Illes, la qual cosa fou criticada per Josep Forteza Rey en nom de la Federació Hotelera (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3175). El propi batle de Ciutadella exposava que havien denunciat entre 700 i 800 apartaments i deia "no tenim constància que la Conselleria hagi actuat d'una manera eficaç en aquest tema, ha tancat, ha precintat apartaments, però no forçosament tots els que hem denunciat" (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3187).

Des de la Federació Hotelera de Mallorca, Josep Forteza Rey, explicava que havien detectat 430 edificis il·legals que comercialitzaven els Tour Operadors. La major part d'aquells es localitzaven a la costa nord de Mallorca, de Pollença a Can Picafort, Cales de Mallorca i Peguera. En aquest document també surten les veus dels representants dels Tour Operadors que eren els altres grans beneficiaris de l'oferta clandestina. Joan Pascual Garau, representant de NUR (Neckermann Und Reisen) exposava que "a nosaltres ningú no ens ha dit que si no

tenim uns permisos damunt la taula no podem firmar un contracte, aleshores, si ens interessa el producte o les condicions, si aquell empresari que ens ofereix això ens pareix una persona seriosa i ens entenem, feim el contracte” (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3180). És a dir, el de menys era la legalitat del procés. En resposta a les manifestacions dels Tour Operadors, Jaume Cladera (Conseller de Turisme) deia que “els tour operadors fan una mica de beneït per no reconèixer una il·legalitat” (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3174). Josep Forteza Rey exposà prou clarament que “si vostès [Parlament de les Illes Balears] i la Conselleria [de Turisme] són capaços que aquests grans senyors [Tour Operadors] deixin de contractar aquestes indústries il·legals, s’haurà acabat el tema” (Parlament de les Illes Balears 10/05/1990:3175). En definitiva, cap a finals dels 1980, el diagnòstic sobre el mercat negre turístic era prou clar i també les mesures a prendre. L’únic problema era que aquelles afectarien als baluards del poder, i per tant no es tocarien més que meridianament. La problemàtica del frau turístic-immobiliari quedava com una constant que es reforçaria en dècades posteriors (Seguí, 1998; Rullan, 1999; Salvà, 2005).

- Les cadenes hoteleres saluden a la crisi dels 1970 i comencen l’aventura global als 1980.

L’esclat de la crisi del capitalisme regulat va propiciar l’inici d’un procés de concentració empresarial en el sector turístic global. En el cas de les Balears, aquest es va manifestar de manera notable en el capital hotelier. La crisi dels 1970, per una banda afectà a nombroses societats que tancaren les portes, al temps que unes eren absorbides per d’altres. Per altra banda, la crisi dels Tour Operadors també va tenir repercussions sobre l’organització empresarial hotelera. El 1977 finalitzaven els darrers contractes de finançament de la construcció hotelera (Payno, 1985). Aquest fet no es pot desvincular de la profunda reorganització corporativa dels Tour Operadors europeus. Mario Gaviria (1975) s’estranyava de l’escassa pressió que exerciren els hotelers espanyols en motiu de la fallida de la Court Line i l’enorme deute que aquesta tenia amb aquells. Gaviria es demanava (1975:26): per què es conformen (o així ho sembla) els hotelers espanyols amb perdre 600 milions de pessetes endeutades per les companyies angleses fallides?

Segons Gaviria (1975:26-27) hi hauria una sèrie d’explicacions, entre de les quals podem apuntar: 1) el problema dels hotelers no és només de deutes, sinó de preus, així que la fallida dels Tour Operadors els alliberava dels baixos preus; 2) tal volta els danys no són tan alts ja que molts dels hotelers tenien crèdits que encara no estaven del tot amortitzats i dipòsits amb la garantia de l’ocupació hotelera que podrien cobrir en part els deutes; 3) molts hotelers tenien una comptabilitat primària i opaca, tot restant en mans de la comptabilitat dels Tour Operadors; 4) es podria donar el cas que molts hotelers no saben exactament quins eren els deutes pendents; 5) en certs casos els hotelers s’estimen més no mostrar la seva comptabilitat ni explicar-se, ja que bona part dels diners prestats havien entrat il·legalment; 6) alguns hotelers eren testaferrós i per tant no podien protestar; 7) la fallida de Court Line davant d’una temporada difícil, permetria demanar crèdits al Ministeri d’Informació i Turisme i acomiadar al personal sense greus problemes; 8) els hotelers no protestaren per temor a ser inclosos a la llista negra del TOSG (Tour Operator Study Group). En el cas de les Pitiüses, Ramon Fajarnés (2001:119) ens explica com, front a la fallida de la Court Line que afectà a uns 30 hotels, “els dipòsits de garantia salvaren molts hotelers de la catàstrofe, perquè a pesar de veure com se n’anaven els turistes contractats pels touroperadors en fallida, els hotels reberen compensacions econòmiques”.

Així doncs, les pràctiques que havien conduït al boom turístic de finals del 1960, permeteren que la crisi dels Tour Operadors fos, en certa manera, profitosa per alguns empresaris hotelers ja que accelerava la desconexió de la dependència financera respecte dels Tour Operadors. No obstant, aquells seguien, tal com s’ha exposat anteriorment, controlant la major part dels fluxos turístics (Gaviria, 1975; Picornell, 1978; Bray i Raitz, 2001). A partir de la dècada dels 1980, un cop superada la crisi i reactivat un nou cicle expansiu, el finançament hotelier es faria, en bona part, en base a les entitats financeres, entre de les quals destacaria el Banc de Bilbao. Poc a poc, les entitats financeres de les illes entrarien dins del joc (Alenyar, 1990a). Així, el 1987 i 1988 del finançament total un 27,8% i un 22,6% corresponia a aportacions pròpies, mentre que un 60,7% i un 74,31% corresponia a finançament bancari (Aguiló-Lluna 1990:258). A més, a la dècada dels 1980, tal com indicava Antoni Aguiló-Lluna

(1990:256) "qüestions d'aspecte fiscal, aflorament de diner negre, entrada d'inversors aliens al món turístic, però seduïts per ell (professionals, industrials, etc.), i una deficient estructura financera, degut a unes excel·lents expectatives i a diner barat, s'arriba al fenomen [...] d'un nou boom de construcció hotelera, sense una base real, que desemboca [...] en una situació crítica en disminuir la rendibilitat econòmica".

Això no obstant, no vol dir que les corporacions estrangeres es retirassin del negoci turístic i de les societats espanyoles. Ans al contrari, els interessos de les empreses turístiques estrangeres es troben ben representats en l'accionariat de moltes de les grans companyies espanyoles. Així, per exemple, a les Balears tenim que a l'any 1988: NUR (Neckermann und Reisen) era propietària del 45% de Viajes Iberojet (Família Fluxà), 25% de la cadena hotelera Royaltur (Jaume Moll), 25% d'Iberostar (Família Fluxà); TUI tenia el 60% d'Iberotel (Guillermo Cryns), el 40% de la cadena Riu (Família Riu), 77% d'Ultramar Express; Alpitour tenia prop del 5% d'una sèrie d'hotels (Royal Playa de Palma, Royal Magalluf, Royal Terranova, Royal Fortuna, Royal Cuspido, Royal Cristina) i el 25% de Viajes Jumbo Tours; FRAM Voyages amb el 100% de l'Hotel Pamplona a Palma; Vingressor tenia el 99,9% de la cadena Sunwing; LTU amb el 25% de la cadena Prinsotel; Holland International Group amb el 10% d'Ultramar Express; etc (Doxa, 1989). Per altra banda, podem apuntar que a partir del moment en que l'Estat espanyol s'incorporà en la CEE, o estava a punt de fer-ho, és quan els capitals hotelers de les illes comencen a internacionalitzar-se. Cal tenir present que a partir de la crisi dels anys 1970, les entitats bancàries anaren entrant en el negoci turístic, però la seva presència es faria més important després de la crisi de finals dels 1980, ja sigui per l'execució d'hipoteques o per la participació directa en el capital turístic (Such-Devesa, 2006).

La nova situació socioeconòmica que precipità el procés de concentració hotelera fou reforçat també per part de l'administració franquista. Així, el ministre d'Informació i Turisme Pío Cabanillas, explicità en el Decret 2482/1974, de 9 d'agost, sobre Mesures d'Ordenació de l'Oferta Turística, (article 5.1), la intenció de potenciar els complexos turístics, les agrupacions empresarials amb objecte determinat i les xarxes o cadenes d'allotjament o de serveis turístics. Els beneficis que gaudirien aquests serien: preferència en l'accés als crèdits hotelers i per construccions turístiques; ajudes amb càrrec als Pressuposts Generals de l'Estat; Accions concertades (p.ex. plans de promoció); beneficis fiscals que emanen del Decret 2910/1971, de 25 de novembre, sobre concentració i integració d'empreses; per a poder gaudir d'aquells privilegis la cadena o agrupació havia de comptar amb una capacitat d'allotjament no inferior a 5000 places (Cals 1974:236-237).

El recolzament al capital turístic espanyol i la seva expansió internacional es va veure reforçat amb l'adopció del Decret 2525/1974, de 9 d'agost, sobre capital circulant d'empreses turístiques exportadores. A partir de llavors s'aplica a l'exportació dels serveis turístics el mateix recolzament que rebien les activitats exportadores de béns i mercaderies. Això es traduïa en la possibilitat d'accedir a crèdits en condicions favorables, les mateixes que hi havia en els crèdits per a l'exportació. A més s'aprovava el Decret 2530/1974, de 9 d'agost, sobre finançament d'inversions a l'exterior relacionades amb l'activitat turística, que potencià les inversions turístiques a l'exterior amb crèdits que no podien excedir el 60% de dites inversions (Esteve i Fuentes, 2000). S'iniciava així una etapa de forta promoció i recolzament als interessos del capital turístic a l'estranger que es veurien reforçats en els anys següents ja fos des de les instàncies del propi govern central (p.ex. constitució d'INPROTUR, Institut de Promoció del Turisme d'Espanya, al 1984) o dels governs autonòmics.

Com es pot apreciar a la taula 207, entre el 1975 i el 1986 les places hoteleres en mans de les cadenes hoteleres augmenten considerablement, tot passant de 59436 places el 1975 a 86989 places el 1986. És a dir, s'incrementen en un 46,35%. El major increment de places concentrades en les cadenes es produeix a les Pitiüses on aquestes s'incrementen un 56,8%, tot passant de 11421 places el 1975 a unes 17910 places el 1986. Mentre que a Menorca, les places en mans de les cadenes hoteleres, segons les dades de Sastre, disminuïren en tron a un 9%, tot passant de 5394 places el 1975 a 4909 places el 1986. A Mallorca es passa de 42621 places propietat o gestionades per cadenes hoteleres al 1975 a unes 64170 places, el que representa un increment del 50,55%. Es pot observar com el 1975 les cadenes hoteleres controlaven el 25,84% de l'oferta d'allotjament turístic de les Balears, que passa a ser del 31,35% el 1980 i del 29,2% el 1986. La disminució del pes proporcional de la capacitat d'allotjament turístic en mans de les cadenes el 1986, respecte de 1980, respon al fet que en aquells anys s'anaven legalitzant nombrosos apartaments turístics, molts dels quals no estaven

controlats directament per les cadenes, o simplement aquestes no les incorporaven dins la seva cartera. No obstant això, la proporció de places hoteleres controlades per les cadenes experimentà una progressiva concentració, tot passant del 27,8% el 1975 al 37,55% el 1986. Si ho miram per illes, podem veure com a Menorca, on hi havia ja una forta vertebració de la industrialització hotelera en torn a les cadenes, aquestes controlaven més del 42,16% de places turístiques de l'illa fins el 1980, però amb la legalització de les places en apartaments el seu pes en el conjunt de l'illa davallà fins el 28,19% del total el 1986 –però controlaven el 35,98% de les places hoteleres–. A Eivissa i Formentera es passa d'una situació en la que les cadenes controlaven el 29,72% al 1975 a una altra en la que el 44,24% de les places estaven en mans de les cadenes al cap de cinc anys, però amb la legalització de les places en apartaments es redueix al 28,49% el 1986 (sense comptar Formentera), i el 1986 les cadenes hoteleres controlaven el 43,8% de les places hoteleres eivissenques. I a Mallorca, les cadenes passen de controlar el 23,89% de les places el 1975 al 29,49% el 1986, en aquesta illa la legalització dels apartaments no va tenir un impacte tan fort com a la resta pel que fa al pes de les cadenes hoteleres en la propietat dels allotjaments turístics. El 1986, les cadenes hoteleres controlaven el 36,23% de les places hoteleres mallorquines, tot incrementant el seu pes proporcional en 11,03 punts respecte del 1975.

La crisi dels 1970 havia afavorit l'expansió dels gegants hotelers, al temps que havia suposat la desaparició de molts hotelers individuals. Així mateix, les "fàbriques hoteleres" presentaven unes dimensions superiors que la resta d'establiments hotelers, tot essent la dimensió mitjana dels establiments de les cadenes al 1986 d'unes 355,9 places/establiment, front a la dimensió mitjana del conjunt d'establiments hotelers que era de 252,2 places/establiments. En el conjunt de les illes sobresurt Menorca on hi ha les dimensions mitjanes superiors dels establiments en mans de les cadenes que eren al 1986 d'unes 560,8 places/establiment (Sastre 1995:60).

Taula 207. Les places turístiques en mans de les cadenes hoteleres, 1975-1986 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló 1987 i Sastre 1995).

		Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears
1975	Places	42.621	5.394	11.421	59.436
	% sobre places turístiques	23,89	41,05	29,72	25,84
	% sobre places hoteleres	25,2	42,8	33,8	27,8
1980	Places	49.809	6.335	19.583	75.727
	% sobre places turístiques	27,33	42,16	44,24	31,35
	% sobre places hoteleres	28,51	43,89	48,20	32,96
1986	Places	66.982	6.169	20.446	93.597
	% sobre places turístiques	29,49	28,19	28,49	29,20
	% sobre places hoteleres	36,23	35,98	43,82	37,55

El 1988 se seguia apreciant una intensa concentració hotelera a l'Estat espanyol i les cadenes hoteleres comptaven amb una capacitat d'allotjament hoteler d'unes 200 mil places, la qual cosa representava el 31% de la capacitat d'allotjament hoteler. En els arxipèlags balear i canari estava localitzada el 38,9% i 14,1% de la capacitat d'allotjament hoteler de les cadenes hoteleres espanyoles, tot essent els principals indrets en ordre d'importància pel que fa a presència de les cadenes (Doxa, 1989). Sastre (1990) estimava que el 1989, la capacitat d'allotjament de les cadenes hoteleres a les Balears era de 99179 places hoteleres i 19246 places en apartaments, la qual cosa representava el 41,84% de les places hoteleres i el 21,83% de les places legals en apartaments turístics. Així mateix, la progressiva legalització dels apartaments turístics va fer que, al manco, en un primers moments el pes de les cadenes hoteleres respecte del total de la capacitat d'allotjament turístic de les Illes disminuís.

- Evolució de les principals cadenes hoteleres entre els 1970 i els 1980.

L'any 1980 les cadenes hoteleres de les Balears estaven encapçalades per **Hoteles Sol**, de Gabriel Escarrer amb 11543 places (4,78% de les places turístiques de les Balears). La major part de les places de la cadena Sol es trobaven a l'illa de Mallorca, on les seves places

representaven el 6,11% de l'oferta mallorquina. Cal advertir que un cop mort el dictador, moltes protestes sociolaborals afectaren als negocis turístics d'Escarrer a Mallorca, per la qual cosa decidí "diversificar riscos". Esther Uriol (2001:43) ens diu que "Escarrer, a qui li costava acceptar aquest tipus de situacions, ja havia decidit que no volia tenir tot el negoci a l'illa i per això comença a obrir hotels a altres zones turístiques fora de Balears". Primer de tot pega el salt a Tenerife on adquireix l'hotel Parque de San Antonio i llavors amb 4 hotels a la Costa del Sol (Màlaga) i cinc establiments a la Manga del Mar Menor (Múrcia). La cadena que aleshores es deia Hoteles Mallorquines canvià de nom pel de Cadena Sol, en vistes a la seva projecció exterior, i es convertí en una de les principals cadenes de la Costa del Sol i de la Manga del Mar Menor (Uriol, 2001; Fernández-Carrión, 2005a). L'expansió de la cadena a Múrcia i Màlaga anà acompanyada de la instal·lació de plataformes logístiques i, a més, el grup constituí Fruit Sol i Carma per abastir de fruita i carn als seus establiments hotelers (Uriol, 2001).

Es pot veure com el 1980 la cadena **Hoteles Agrupados**, del grup Rumasa, sumava un total de 5188 places, que representaven el 2,15% de les places turístiques de les Balears, però el seu pes era realment espectacular a Menorca on les seves 2148 places representaven el 14,30% de les places de l'illa. El 1983 el govern espanyol expropià Rumasa (Reial Decret-Llei 2/1983, de 23 de febrer, d'expropiació, per raons d'utilitat pública i interès social, dels bancs i altres societats que componen el grup Rumasa SA)⁶⁰¹ i l'imperi de José M. Ruíz Mateos es va enfonsar. L'escàndol de Rumasa afectà positivament a Escarrer que es va fer amb la cadena del grup, Hotasa (Hoteles Agrupados) el 1984. Cal tenir present que Escarrer gaudia d'unes excel·lents relacions amb el nou poders polítics. De fet, el seu cunyat i antic soci a la cadena hotelera, Jeroni Albertí, havia estat senador per la UCD a Madrid (1977-1979), president del Consell General Interinsular (1978-1981) i era president del Consell de Mallorca (1983-1987) en el moment de l'expropiació.

En motiu de la crisi dels 1970, Ruíz Mateos havia dut, entre d'altres, una estratègia d'adquisició-apropiació de nombrosos establiments hotelers, com per exemple els que eren propietat de Clarksons a Mallorca (p.ex. Los Mirlos i Los Tordos) i Menorca (p.ex. Los Gavilanes, Los Cóndores, Los Milanos, Los Pingüinos). Però també havia adquirit altres establiments a les Canàries (p.ex. Hotel Tamarindos a Gran Canària i Hotel Botànic a Tenerife) o València (Hotel Rey Don Jaime). L'any 1983 Hotasa era la segona cadena hotelera espanyola en nombre de places amb 17033, just al darrera de la cadena Sol que comptava amb unes 28450 places. A més, Hotasa comptava amb un hotel a Miami. Un cop expropiat el grup d'empreses de Rumasa, s'inicià un procés de reprivatització, essent l'encarregat d'aquest el banc d'inversió amb seu a Nova York, First Boston (Bayón i Hernández, 1999; Uriol, 2001). En un primer moment, la millor oferta fou la del Grup Barceló i segons Bayón i Hernández (1999:141) "curiosament la cadena Sol que no estava en el seu millor moment econòmic-financer i que tenia problemes amb la Seguretat Social, no va semblar interessada per la compra d'Hotasa".

Escarrer va contactar amb Aresbank del grup inversor kuwaití KIO (Kuwait Investment Office), per tal de realitzar l'operació de compra d'Hotasa, Lavanderías Turísticas i el Casino Tamarindos. Les altres companyies que pitjaven eren la cadena HUSA de la família Gaspart que acudia junt amb el grup financer Al Zahra dels Emirats Àrabs Units i el Grup Barceló que acudia junt amb Enrique Masó, ex-batle de Barcelona i president de l'Hotel Palace (El País, 7/01/1984). D'acord amb Bayón i Hernández (1999:141) "First Boston decideix, tot sembla apuntar, per indicació o ordre directa de les més altes instàncies del Govern, l'adjudicació a favor d'Hotels Sol". Finalment, l'opció guanyadora Sol-Kio es comprometia a adquirir les accions per 1115 milions de pessetes i a realitzar una ampliació de capital de 6885 milions de pessetes, a més dels quals el Grup Kio aportava 2400 milions de pessetes. El consorci Sol-Kio va rebre un préstec, per part del Govern de Felipe González, de 12407 milions de pessetes a un tipus d'interès del 10% a tornar en 10 anualitats, per tal de finançar la part del passiu assumit. Aquest va ser de 13800 milions de pessetes, per compte de la Direcció General del Patrimoni. Entre les condicions de la privatització es trobava la de mantenir les condicions de treball dels prop de cinc mil treballadors d'Hotasa, que havien vist una millora substancial pel que fa als drets sociolaborals, mentre la companyia havia estat en mans de la Direcció General de Patrimoni (Cacho, 28/06/1987; Bayón i Hernández, 1999; Uriol, 2001). Els sindicats es

⁶⁰¹ Entre les causes de l'expropiació es poden apuntar: opacitat de les operacions, obstrucció a les inspeccions del Banc d'Espanya; elevat risc en les adquisicions i inversions del grup, però el detonant fou l'elevat deute contret amb la Seguretat Social.

mobilitzaren en contra de la privatització, tot defensant la seva continuïtat com empresa pública (EFE, 24/02/1984).

Bayón i Hernández (1999:142) sostenen que "sembla que hi va haver un segon contracte o una segona redacció del contracte amb modificacions substancials, com la condonació dels 2400 milions invertits en els hotels [la Direcció General de Patrimoni havia invertit abans de la privatització aquesta suma per a realitzar obres de millora] o la reducció o anulació de l'obligació de quedar-se amb tot el personal". Al cap de poc temps, els nous propietaris duen a terme una profunda regulació d'ocupació que afectaria a bona part de la plantilla (Bayón i Hernández, 1999). El grup kuwaití que agafa presència en el nou capitalisme espanyol, proposà treure a la Borsa el 30% d'Hotasa. Això motivà que Escarrer fes al 1987 una contraoferta per tal d'adquirir la part dels kuwaitís. En aquesta operació KIO va obtenir una plusvàlua d'uns 5000 milions de pessetes (Cacho, 28/06/1987).

En la cursa de les privatitzacions capitanejades pel ministre del PSOE, Miguel Boyer, l'Estat va procedir a vendre d'Entursa (Empresa Nacional de Turismo). El grup d'Escarrer també es va beneficiar d'aquesta privatització amb l'adquisició al 1986 del Gran Hotel Sarrià (Barcelona) i l'Hotel Iberia (Las Palmas). Els altres beneficiaris foren NH i la cadena Hoteles de Lujo SA, formada per HUSA i Giga Hoteles, que foren els que es feren amb la major part dels hotels d'Entursa (Bayón i Hernández, 1999; Uriol, 2001).

Hom pot veure com després de l'adquisició d'Hotasa, Hoteles Sol passen a ser amb molta diferència la principal cadena hotelera de les illes amb 23510 places hoteleres que representaven el 7,89% de la capacitat d'allotjament turístic. A més, es pot destacar el fet que el grup d'Escarrer es convertí de cop en la principal cadena hotelera de Menorca on tenia unes 3056 places hoteleres, tot representant el 17,55% de la capacitat d'allotjament de l'illa (taula 210 i taula 211). Aquesta enorme presència de Sol a les Balears, es deu també al fet que el 1986 Escarrer va adquirir els hotels de la Compañía Hotelera del Mediterráneo –fins llavors de la British Caledonian– que tenia onze hotels localitzats a les Balears i Canàries (Uriol, 2001). El 1987, Escarrer també es va fer amb els hotels del grup Meliá. Segons dades de Sastre (1990) el 1989 era ja la principal cadena hotelera espanyola i la de més importància a les Balears on tenia unes 21824 places hoteleres (9,2% de les places hoteleres de les Balears) i 1380 places en apartaments turístics (1,56% de les places legals en apartaments turístics).

Una cosa que cal destacar d'aquests moments, en relació al grup liderat per Escarrer és que el 1986 inicià el procés d'expansió internacional. Esther Uriol (2001:95) ens diu que "Escarrer va començar el seu procés d'internacionalització a 17000 quilòmetres d'on tenia el seu despatx, a l'Indonèsia illa de Bali, un exòtic lloc que en aquell moment quasi ningú sabia situar en el mapa". Nogensmenys, la CIA havia recolzat el 1965 al general Suharto⁶⁰² per tal de fer-se amb el poder d'Indonèsia, un país amb petroli que havia estat incorporat dins del mapa del control geopolític i geoconòmic dels EUA. Indonèsia fou un dels camps d'experimentació del dogma neoliberal i de la política dels colpistes xilens capitanejats per Pinochet. En l'establiment d'un clima favorable als negocis i la "pau social" hi jugaren un paper rellevant la coneguda com a "mafia de Berkeley" que eren els economistes indonesis formats a la universitat californiana, gràcies a les ajudes rebudes per la Fundació Ford. Segons Naomi Klein (2007:104) "el cop [d'estat] no només va eliminar l'amenaça nacionalista sinó que transformà Indonèsia en un dels llocs més agradables i còmodes pels inversors estrangers del món". Indonèsia es convertí en un dels principals "tigressos asiàtics" i el dictador aconseguí acumular una important fortuna. En aquell lloc privilegiat per als inversors estrangers i de la mà del dictador Suharto, Gabriel Escarrer inaugurà l'hotel Bali Sol. L'origen de l'aventura indonèsia es remunta a una visita d'empresaris indonesis a Espanya l'any 1983, en la que proposaren a Escarrer aixecar un hotel a una zona verge de l'illa, Nusa Dua. Per això, Escarrer constituí junt amb empresaris xinesos la companyia PTSAI (PT Suryalaya Anindita Internacional) i amb el recolzament del Banc Mundial aixecà l'hotel de Bali (Uriol, 2001).

Sebastià Escarrer comentava respecte de l'hotel de Bali: "record que Bali fou una aposta inicial del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional, essent Sol Meliá la primera empresa internacional en desenvolupar aquest centre. Actualment hi ha 110 companyies hoteleres internacionals allà, però la visió del nostre president [Gabriel Escarrer] ens va

⁶⁰² Suharto en aquells moments "envià els seus soldats a caçar els quatre o cinc mil esquerranosos que apareixien a les seves "lístes d'execucions"". Les massacres indiscriminades de Suharto comptaren amb el suport de la CIA, especialment de Robert J. Martens (Klein 2007:101).

permetre ser els primers” (Morales i Ruíz-Collado 2008:36). Els Escarrer col·laboraren amb el Banc Mundial en l’elaboració del Pla General de Desenvolupament de la zona Nusa-Dua. Aquest projecte fou llançat pel Banc Mundial ja en els anys 1970, en plena crisi del capitalisme regulat en moments de fortes tensions geopolítiques a la calor de la Guerra Freda. Tal com han evidenciat alguns autors, el projecte turísticador de les perifèries del plaer va tenir fortes vinculacions amb l’expansió del control geopolític dels EUA durant la Guerra Freda. El 1979 la població de Bualu fou rebatejada com Nusa Dua, els seus habitants desplaçats i els manglars arrabassats. El Master Plan preveia el “sacrifici” al negoci turístic d’unes 425 hectàrees de “paradís” en el que entrarien els capitals internacionals, i on s’hi situaren els interessos empresarials de membres de la família de Suharto (Shaw i Shaw, 1999; Alter-Eco, 2007).

Una de les persones més destacades en la projecció turística a través del Banc Mundial fou el seu president (1968-1981), Robert McNamara. McNamara havia estat Secretari d’Estat de Defensa dels EUA entre el 1961 i el 1968 i va incloure la divisió turística dins del Banc Mundial com a eina geopolítica al servei dels interessos dels EUA. Segons Goldstone (2003:103) “molts analistes, sobretot en els cercles acadèmics, veuen una relació directa entre Robert McNamara, el Banc Mundial i la globalització del negoci del sexe”. Cap a finals dels 1970 els escàndols dels projectes turístics finançats pel Banc Mundial obligaren al Banc Mundial a reagrupar la seva unitat de turisme, especialment després d’haver atorgat 16 milions de dòlars a un projecte a Bali que aixecava molts de dubtes (Goldstone, 2003). El cas de Nusa-Dua s’establia com un exemple paradigmàtic del que serien les operacions de colonització turística planetària per part del capital hotelier procedent de les Balears. Així, se duen a terme operacions que en indrets amb una societat civil activa i sense la repressió de les armes dels militars no serien acceptables. S’exportava el model no només de negoci, sinó també de la política turística (si es que es poden separar) que havia fet possible el miracle turístic espanyol i balear durant la llarga nit del franquisme, tot aprofitant el context geopolític i geoeconòmic global i les condicions excepcionals que es donaven a llocs molts concrets del planeta (Buades, 2006; Buades, 2009a; Amer, 2009).

Cal destacar que l’estratègia d’internacionalització del capital hotelier de les illes, a part de captar capitals internacionals, comptaren amb la Banca March com a principal font de finançament. Tal com s’ha exposat anteriorment, el recolzament financer de la Banca March als capitals hotelers de les illes fou batejat com “l’efecte Galmés”, en referència a l’alt directiu Simó Galmés. La Banca March que havia dut a terme una sèrie d’operacions que no acabaven de funcionar, trobaren en la internacionalització hotelera una taula de salvament i reviscolament (Urreiztieta, 2008).

Per altra banda, a l’any 1987 Hoteles Sol va adquirir Hoteles Meliá. El grup Meliá que havia estat absorbit a finals dels 1970 pel Banco Coca –després Banesto– amb el que el grup turístic tenia importants deutes. Posteriorment, el desembre de 1986, el grup fou adquirit per l’empresari italià (i delinqüent econòmic) Giancarlo Parretti, a través d’una societat domiciliada al paradís fiscal de la UE Luxemburg. Parretti va adquirir tot el Grup Meliá per uns 7500 milions de pessetes i al cap de pocs mesos el va vendre a Sol per 12500 milions de pessetes. Amb aquesta operació s’afegien a la cartera del grup: Meliá Don Pepe a Marbella; Meliá Madrid; 25 apartaments del Meliá Castilla; 3 apartaments del Meliá Alicante; Meliá Torremolinos; Meliá Puerto de la Cruz (Tenerife); Meliá Córdoba; Meliá Granada; Meliá Sol y Nieve (Granada); Meliá Caballo Blanco (Cadis); Meliá Hidalgo (Valdepeñas, Ciudad Real); etc. Un aspecte que val la pena assenyalar és que Meliá, amb MIH (Meliá International Hotels) va ser el primer en iniciar als anys 1970 la colonització turística internacional amb l’Hotel Meliá Caribe i el Puerto la Cruz a Venèçuela, l’Hotel Pereira a Colòmbia, Meliá Bagdag, Meliá Jersualen i l’Al-Mansour a Iraq (Cacho i Cebrián, 3/09/1987; Hernáez i Torres, 1999; Uriol, 2001). L’adquisició de Meliá posicionava internacionalment a la cadena d’Escarrer i li atorgava a la cadena Sol un llinatge de prestigi turístic, Meliá. Uriol (2001:127) ho explicita quan diu que “Escarrer havia adquirit, per tant, un conjunt de bons hotels, però sobretot una marca i un prestigi que s’havia construït amb el nom d’un empresari”.

En aquells mateixos anys en que Sol va creixent, a força d’absorbir altres companyies, es quan es produeix el trasbals de la crisi del deute extern i la imposició dels criteris del Consens de Washington a molts de països de la perifèria, especialment a Amèrica Llatina. Un dels països més afectats per les noves dinàmiques del capitalisme global financer fou Mèxic que patí un important xoc financer que l’obligà a introduir tot un paquet de mesures d’ajustament – Doctrina del Xoc– que aplanaven el camí al capital internacional. Mèxic va engegar un potent

pla de turistització que venia a reforçar l'iniciat a finals dels anys 1960. De fet la mercantilització turística de Cancún, la "producció" de la ciutat turística mexicana per excel·lència, fou una construcció impulsada directament, als anys 1960, per les institucions públiques –Fonatur i Infratur–, amb el recolzament financer del Banc Interamericà de Desenvolupament. Cancún havia de servir de vàlvula d'escapament de la pressió turística que rebia Acapulco aleshores, però també tenia un component geopolític com a cinturó de seguretat front les influències revolucionàries de Cuba i dels països veïns de Centreamèrica. Emperò la reformulació de la política turístico-immobiliària mexicana va rebre un nou impuls arran de la crisi econòmico-financera dels 1980, que es traduí en la constitució d'unes condicions favorables i atractives pel capital internacional (Hiernaux, 1999; Clancy, 2001; Jiménez-Martínez, 2009).

És en aquells moments quan la cadena Sol va adquirir deute públic mexicà –"a millor preu que el nominal" (Uriol 2001:99)– i després l'intercanvià amb l'Estat mexicà per terrenys, materials de construcció, mà d'obra i terrenys per a construir quatre hotels que s'aixecaren a la vegada. L'encarregat de l'operació fou José Luís Zoreda de la Rosa⁶⁰³ que llavors ocuparia la vicepresidència del lobby turístic espanyol Exceltur. Entre el 1986 i 1987 s'inauguraren els hotels: Meliá Cancún, Meliá Cabo Real (Baja California Sur), Meliá Puerto Vallarta i Meliá Turquesa (Cancún) (Uriol, 2001). Cap a finals dels 1980, en plena crisi dels països del socialisme real, el govern cubà començà a pensar en l'opció turística per sostenir el règim castrista. En aquells moments començaren els primers contactes entre Escarrer i Fidel Castro. Això no era problema per a que al mateix temps la cadena mallorquina es fes amb la gestió de l'Hotel Sol Orlando (Disneyworld) i obrís oficines a diverses ciutats estatunidenques (Uriol, 2001)

El segon grup hotelier en importància a l'any 1980 era el del político-empresari eivissenc, Abel Matutes Juan i el seu cosí Abel Matutes Tur. Els **Matutes** comptava amb 9592 places hoteleres, repartides entre les cadenes Doliga i Orpisa. La flota hotelera dels Matutes representava el 3,97% de la capacitat d'allotjament turístic de les Balears i el 20,54% d'Eivissa i Formentera. El 1986 les cadenes hoteleres dels Matutes, Doliga (Abel Matutes Juan) i Maturisa (Abel Matutes Tur) sumaven 7576 places hoteleres, tot representant el 2,54% de la capacitat d'allotjament turístic de les Balears. Emperò, les places hoteleres dels Matutes representaven el 11,25% de la capacitat d'allotjament d'Eivissa (taules 208 i 210).

Matutes que havia estat elegit senador en les primeres eleccions (15/06/1977), fou elegit vicepresident del partit conservador Alianza Popular al 1979. La seva carrera política fou meteòrica i a finals del 1985 era anomenat membre de la Comissió Europea, presidida pel socialdemòcrata francès Jacques Delors. Primer ocupà la cartera de Crèdits, Inversions, Enginyeria Financera i Política de la Petita i Mitjana Empresa i el 1988 quan fou reelegit com a comissari europeu s'ocupà de la de Relacions amb els països del Mediterrani, Amèrica Llatina i Àsia (1988-1992). En els moments en que ocupà aquella cartera que l'obligava a viatjar, especialment, a Amèrica Llatina, el Grup Matutes engendrà la seva estratègia d'internacionalització empresarial. L'entrada dels Matutes Juan, Abel i Antonio, a la República Dominicana es gestà el 1986 just quan Joaquín Balaguer assumia la presidència del país. El 1987, els Matutes adquiriren uns terrenys (500 Ha) a Bávaro per tal d'aixecar-hi un complex hotelier, una adquisició que arribà als tribunals. El president del grup financer Banco Dominicano Hispano SA, Víctor Livio Cedeño, acusà a l'empresa de Matutes, Fiesta Bávaro SA, d'haver incomplert les seves obligacions i la justícia dominicana arribà a embargar els béns de la cadena. Finalment, la justícia dominicana donà la raó als Matutes. Per altra banda, el 1989 adquiriren un establiment a Santo Domingo, el Dominican Fiesta que seria el centre d'operacions del grup (Cerdà i Ull, 1994; Buades, 2006; Morales i Ruíz-Collado, 2008).

Segons Morales i Ruíz-Collado (2008:76) "Balaguer va estar deu anys al front del país, un període fonamental pel desenvolupament turístic del país". Cal dir que el trujillista Balaguer ja havia assumit la presidència al 1961 quan fou elegit com a successor del sanguinari dictador Rafael Trujillo. El seu càrrec durà poc, per mor de la "inestabilitat" sociopolítica del país amb l'eclosió de les demandes democràtiques que dugueren al poder a Juan Bosch del partit d'esquerres PRD (Partido Revolucionario Dominicano). Les aspiracions democràtiques foren tallades en sec amb el cop d'estat militar de 1965, recolzat pels EUA. Els EUA no es podien permetre l'aparició d'una nova Cuba. Balaguer tornà a ocupar la presidència del país entre el

⁶⁰³ José Luís Zoreda (Palma, 1950) s'incorporà al grup Sol al 1984, després d'haver estat un alt càrrec del grup Banesto (www.exceltur.org/excel01/contenido/portal/cv_zoreda.htm, febrer 2010).

1966 i el 1978, període conegut com el "Balaguerisme" en el que desapareixen moltes persones amb idees contràries al règim tutelat pels EUA. Entre el 1978 i 1986 el govern del país passà al PRD (Partido Revolucionario Dominicano) amb les presidències d'Antonio Guzmán Fernández (1978-1982) i Salvador Jorge Blanco (1982-1986). La crisi global del capitalisme regulat, les dures condicions que obligaven a l'adopció de les polítiques d'ajustament i la corrupció del PRD varen facilitar les coses per a que el conservador Balaguer tornàs al poder⁶⁰⁴. La caiguda de l'economia agroexportadora basada en el sucre a mitjans dels 1970 va fer que des del poder es cercàs una nova via d'inserció en el sistema-món capitalista. L'opció resultant fou la d'estimular la transformació industrial en zones franques (màquiles), que s'estendria als serveis; la turistització potenciada amb la devaluació del peso, incentius fiscals, estímul de les obres públiques proturístiques, etc. ; i l'emigració, tot convertint-se les remeses dels emigrants als EUA en una peça fonamental del sosteniment de l'economia del país. Entre la segona meitat dels 1980 i principis dels 1990 s'introduïren tota una sèrie de canvis normatius que perseguien posicionar el país en el mapa del turisme global. Entre les mesures destacades està el recolzament oficial a la construcció d'infraestructures amb els fons FIDE (Fondo de Inversiones para el Desarrollo Económico) i INFRATUR –Departamento de Infraestructura Turística–. El govern creà unes favorables condicions financeres a través d'Infratur que canalitzà el finançament procedent del Banc Central del 80% del cost dels hotels. El creixement hotelier es produí fonamentalment a la zona de Bávaro-Punta Cana (Ceará-Hatton, 2005; Isa, 2011; Portoreal i Morales, 2011).

En tercer lloc, hom pot destacar les cadenes hoteleres controlades parcial o quasi totalment pel gegant operador alemany TUI: **Iberotel** i **Riu**. TUI havia entrat a l'accionariat d'Iberotel al 1971 amb una participació minoritària que amplià al 1982 quan es feu amb el control de la cadena. En aquells moments, Iberotel tenia 32 hotels i 14 mil places repartides entre les Balears i les Canàries (El País, 12/08/1982). El 1980 Iberotel era la tercera cadena hotelera de les Balears en nombre de places, amb unes 7351 places a les Balears (3,04% de la capacitat d'allotjament turístic) i el 1986 ocupava la segona posició amb unes 6131 places (2,06% de la planta turística). Per altra banda, la cadena Riu amb forta presència a la Platja de Palma i al Llevant de Mallorca, comptava amb unes 3470 places el 1980 (1,44% de la planta turística de Balears) i 4445 places el 1986 (1,49% de la capacitat d'allotjament turístic). És a dir, el 1986 el Tour Operador alemany comptava a les Balears amb unes 10576 places hotelers, representant el 3,55% de la capacitat d'allotjament turístic de les Illes (taules 209 i 211).

Cal apreciar que en el cas de Riu, un dels hotels més emblemàtics de Formentera – entre d'altres coses, pel seu gran impacte paisatgístic–, com és l'Hotel Riu Club La Mola de més de 600 places no apareix a les taules 208 i 210, degut al fet que no apareixia a la font emprada (Sastre, 1995). Cap a principis dels 1990 els hotels espanyols de la cadena Iberotel s'integrarien a la cadena Riu i Iberotel explotà a partir de llavors hotels a Egipte, Turquia, Tunísia, Emirats Àrabs, etc⁶⁰⁵. Cap a mitjans dels 1980, la cadena Riu obria el primer hotel fora de les illes, i triava un lloc ja explorat i conegut per part de TUI, el "paradís fiscal" espanyol de les Illes Canàries⁶⁰⁶ amb l'Hotel Riu Palmeras (Gran Canarias). Cal recordar que en aquells moments, Iberotel ja tenia més hotels a les Canàries que a les Balears. El 1989, a remolc dels altres empresaris de les illes, la família Riu va adquirir el 1989 uns terrenys amb una superfície de 80 Ha a Punta Cana (República Dominicana) per tal d'aixecar-hi cinc hotels enmig del no res. Els terrenys dels Riu eren pròxims als d'Escarrer (Sol Meliá), Fluxà (Iberostar) i els Matutes (Doliga), però tenien l'inconvenient que no comptaven amb carreteres per accedir-hi. Per això, els empresaris encarregaren al 1990, la construcció d'una carretera al altres hotelers mallorquins del Grup Barceló. La carretera va rebre l'oposició dels veïnats que rebutjaven el pas de la carretera per les seves finques i Lluís Riu fou empresonat (una nit) per realitzar les obres sense autorització. A més, la major part dels treballadors eren haitians que treballaven en

⁶⁰⁴ CIDOB (Centro de Estudios y Documentación Internacionales de Barcelona) "Líderes por país. República Dominicana" (a www.cidob.org/es/documentacion/biografias_lideres_politicos/%28filtro%29/pais/%28pais%29/1120, febrer 2010).

⁶⁰⁵ www.iberotel.com/en/about (febrer 2010).

⁶⁰⁶ Alguns autors sostenen que el marc normatiu canari, motivat pel seu allunyament respecte de la Península i la condició ultraperifèrica de la UE, ha configurat un marc especial que l'aproxima a una mena de paradís fiscal ja que hi ha importants beneficis fiscals per a les empreses –p.ex. a la Zona Especial Canària (ZEC) la tributació del Impost sobre Societats és del 4% (uns 26 punts menys que a la resta de l'Estat); la Reserva per Inversions a Canàries (RIC) estableix importants bonificacions fiscals (fins el 90% de l'Impost de Societats dels beneficis no distribuïts) i aquests s'han de reinvertir a les Canàries; o el Règim Específic d'abastament (REA), etc (Aguilera-Klink, 2006; Buades, 2006).

condicions irregulars, sota duríssimes condicions i nuls drets. Aquests treballadors que serien en bona part els que aixecarien les obres dels hotelers de les Balears a la zona, construïren el batey⁶⁰⁷ –barri misèria– conegut com Petit Haití (Morales i Ruíz-Collado, 2008).

En quart lloc, podem destacar la cadena **Sur Hoteles SA** que el 1980 comptava amb 5730 places hoteleres, totes elles ubicades a Mallorca, que representaven el 2,37% de les places de Balears; i el 1986 tenia 5807 places hoteleres (1,95% de les places de Balears), majoritàriament a Mallorca amb 5453 places i un hotel de 354 places a Eivissa. Resulta extraordinàriament sorprenent la poca informació que es té d'una cadena hotelera que era en ordre d'importància, pel que a places hoteleres, la tercera de les Balears al 1980 i 1986. La societat també comptà amb algun hotel a les Canàries⁶⁰⁸. Miquel Capó Oliver fou el director d'aquesta companyia i, tal com ja hem apuntat anteriorment, ocupà el càrrec de president de l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de les Balears (1985-1990), a més de participar en d'altres "aventures" empresarials, tot destacant la relacionada amb Viajes Ceres. Tal com apareix al Registre Mercantil de Palma de Mallorca⁶⁰⁹, la societat es va constituir a partir d'un capital social d'un milió de pessetes distribuït en 20 accions, 18 de les quals corresponien a Benita Mir Pocoví –però subscrietes per Miquel Capó a nom de Mir Pocoví–, mentre que Miquel Capó i el conegut advocat mallorquí Miquel Mulet Bauzá⁶¹⁰ subscripiren una acció cadascun. Entre finals dels 1970 i principis dels 1980 s'afegiren a la societat: l'economista Lluïll Hopewell⁶¹¹ amb domicili a Madrid; Pedro Juan Lull, Alberto Hernández Illada i Hernando Toledo Suárez amb domicili a Tenerife; el president de la companyia aèria danesa Sterling Airways, Anders Helgstrand, el danès Hans Hansen i el finlandès Helmut Holmström; i Paulina Bisbal Alomar. Aquesta companyia va fer suspensió de pagaments a principis dels 1990 i deixà d'operar. Probablement els problemes derivats del cas Viajes Ceres i els viatges de la Insero en els que es va veure involucrat Miquel Capó Oliver, acabaren per afectar a la cadena hotelera.

En cinquè lloc, tenim la cadena hotelera **Barceló** que el 1980 tenia unes 4438 places hoteleres, que representaven el 1,84% de les places turístiques de les Balears. Val la pena apuntar que la cadena mallorquina al 1980 concentrava el 8,43% de les places de Menorca, tot essent la segona cadena de l'illa, després de la de Ruíz Mateos (taula 208). El 1986 el nombre de places hoteleres a les Balears, en mans dels Barceló va disminuir a 3851 places (taula 210) i al 1989 seguí davallant fins a 3236 places (Sastre, 1990), tot coincidint amb l'expansió del grup fora de les Balears (Serrano, 2006; Buades, 2009a). La crisi dels 1970 fou aprofitada pels Barceló per fer el salt a les Canàries.

Segons Serrano (2006:105) "en aquelles situacions hi ha qui opta per abandonar, i altres opten per prendre el relleu dels qui abandonen. Barceló troba en aquesta decisió l'oportunitat d'ampliar el seu negoci hoteler a les Illes Canàries". El 1975, els Barceló compraren a Caja Insular de Canarias l'Hotel Las Margaritas a la Playa del Inglés (Gran Canària) (Grimalt et al., 1995; Serrano, 2006). En els anys 1970, l'empresa constructora del grup –Construcciones Arte canvià de nom per Construcciones Barceló SA al 1971– durà a terme nombroses actuacions tant a les Balears com a fora i feia tant obres relacionades amb el negoci hoteler com amb d'altres tipologies. La constructora aixecà xalets a Sometimes (Platja de Palma), construccions al Polígon de Son Castelló (p.ex. Garatge Autocars Barceló i blocs d'habitatges) a Palma; Edifici del Banco Unión Condal i habitatges a l'Avinguda Alexandre Rosselló (Palma); Edifici Passeig Marítim (Palma); reconversió del Gran Hotel Mediterráneo en habitatges Edifici Mediterráneo i Sala de Festes Club Mediterráneo al Passeig Marítim (Palma); etc (Grimalt et al., 1995). A més, el canvi de situació sociopolítica arran de la mort del dictador era observada, també pels Barceló amb temor, per la qual cosa calia diversificar riscos i evitar els excessos democràtics (Pla, 1993; Buades, 2009a). La nova situació sociopolítica "obligà" als Barceló i altres

⁶⁰⁷ Els bateys allotjaven els haitians que anaven a treballar com a "braceros" a la collita de la canya de sucre a la República Dominicana. Les condicions de vida en aquests barris misèria eren duríssimes. L'avanç de la indústria turística va anar acompanyat de l'avanç de nous bateys relacionats amb aquella nova indústria (Trucchi, 5/08/2010).

⁶⁰⁸ Això es pot deduir de l'expedient sancionador núm.93/90 incoat per la Direcció Territorial de Salut de Santa Cruz de Tenerife a Sur Hoteles SA, amb Alberto Hernández Illada (propietari de l'Hotel La Paz) (Boletín Oficial de Canarias núm.120, dimecres 11/09/1991, p.5362 a www.gobcan.es/boc/1991/120/boc-1991-120-010.pdf febrer 2010).

⁶⁰⁹ Registre Mercantil de Palma de Mallorca. Registrador: Eduardo López Angel 22/01/2010. Fulla número 5704; Tom 497, secció 3, llibre 419 i fulla 5704-N.

⁶¹⁰ Miquel Mulet Bauzá fou el lletrat del Parlament de les Illes Balears des del moment de la seva constitució al 1983 fins el 1991. Mulet fou el corresponsal a les illes del Banco Hipotecario de España (Diario de Mallorca, 3/04/2008).

⁶¹¹ Hopewell fundà el gabinet d'advocats Soler-Padro, v. Hohenlohe, Hopewell al 1967, amb forta presència a Barcelona, Balears, Madrid, Màlaga i Canàries (www.bsp-abogados.com/el-bufete/origen-historia-es.php, febrer 2010).

empresaris a haver de prendre accions encaminades a la defensa dels seus interessos. Per això, Gabriel Barceló impulsà la creació del lobby empresarial CAEB el 1977; però també impulsà, junt amb Abel Matutes Juan i la família Domènech de les galletes Quely, la creació d'un mitjà de propaganda i creació d'opinió propis, amb la fundació del diari *El Día de Baleares* el 1981 (Amer, 2006; Buades, 2009a).

Un dels trets a assenyalar dels Barceló és el relacionat amb la seva expansió internacional, ja que foren els primers hotelers de les Balears que iniciaren la colonització turística planetària (Buades, 2006). Una peça clau en la internacionalització dels Barceló fou l'adquisició del Tour Operador Turavia el 1981. Turavia que era propietat del banc industrial Bankunion, fou venuda degut a les dificultats econòmiques que passava l'entitat bancària, arran de les crisis dels anys 1970. Aquest Tour Operador no només tenia oficines per tota la península, sinó que comptava amb oficines a Amèrica Llatina (p.ex. Brasil, Veneçuela, Argentina i Mèxic) i Londres (Vidal, 2001; Buades, 2009a). El 1999 Turavia era "líder en l'emissió a Amèrica" i comptava amb 21 oficines repartides pels països Llatinoamericans (González-Soria 1999:864). Serrano (2006:108) exposa com "la principal virtut que va tenir l'adquisició de Turavia fou la de traslladar a Gabriel i Sebastià Barceló el convenciment de que havien d'iniciar una etapa d'expansió internacional" i, d'acord amb Buades (2009:47), podem dir que "a través de Turavia, Barceló podrà començar a moldejar mercats captius lluny de les Balears". En els moments en que els Barceló es feren amb Turavia, entre el 1981 i el 1982, llogaren dos hotels mexicans: Barceló Panoramic a Acapulco i Barceló Club Las Perlas a Cancún (Buades, 2009a).

El 1980 els Barceló, en un viatge organitzat per la Cambra de Comerç de Palma a Puerto Rico, es desviaren fins al país veí de la República Dominicana. Aquell viatge es feu a recomanació d'una influent persona, quasi sempre a l'ombra, en el negoci turístic de les Balears, l'advocat Damià Barceló⁶¹². Damià Barceló fou qui organitzà el viatge de 100 empresaris mallorquins a Puerto Rico (Jaume, 6/02/1980). L'advocat mallorquí va posar en contacte a Sebastià i Gabriel Barceló amb Gabriel Ferrer (Gabito)⁶¹³, dominicà descendent de mallorquins i que tenia junt amb altres socis –la major part eren cubans exiliats i dominicans– uns terrenys al litoral verge de Bávaro. Al cap de poc temps, a l'agost de 1980, els Barceló adquireixen les 700 hectàrees de la finca de Bávaro. El lloc era ideal i tan sols s'havia de resoldre el problema dels accessos, ja que era una zona paradisiàca, aïllada i sense cap tipus de comunicació terrestre. Els periodistes Mario Morales i Juan Luís Ruíz-Collado (2008) han denominat al grup d'empresaris liderats pels Barceló com els "visionaris del Carib". La qual cosa queda ben reflectida en les explicacions de Gabriel Barceló quan deia que: "ens adonarem que Dominicana és la Mallorca d'Amèrica, de tot el Carib, ja que està a quatre hores d'avió de 300 milions d'habitants. Des de Canadà a Brasil se troba en el centre geogràfic del continent americà. I, el més important, és que resulta que tenim la millor propietat" (Morales i Ruíz-Collado 2008:22-24)

La notícia de l'adquisició dels terrenys de Bávaro per part dels Barceló motivà que Rafael Suberví, polític dominicà que seria Secretari d'Estat de Turisme, es desplaçés a Mallorca per entrevistar-se amb els empresaris felanitxers i oferir-se en cas que el seu partit – el PRD (Partido Revolucionario Dominicano) de suposada tendència socialdemòcrata– guanyés les eleccions. El 1982 guanyava les eleccions el PRD i el president Salvador Jorge Blanco engegà el programa compromès amb el capital turístic internacional, al temps que s'havia d'impulsar l'ajustament socioeconòmic d'acord amb la doctrina neoliberal (Morales i Ruíz-Collado, 2008; Barceló, 6/05/2009; Buades, 2009a). La situació social del país havia empitjorat després del pas de l'huracà Allen el juliol del 1980 i aquest "desastre natural" aprofundí l'adopció de "mesures de xoc" per implantar reformes neoliberals, entre les que destaquen la proliferació de zones franques. El 1984 s'iniciaren les obres de l'Hotel Bávaro Beach de 400 habitacions disposades en quatre blocs i un edifici central (Casa Club) que obria les portes al febrer de 1985. I acte seguit se construïren 200 habitacions més. Aquest establiment no era més que la transposició del model "Pueblo" al Carib, és a dir una modalitat de captura turística quasi complet (Vidal, 2001; Buades, 2009a). En un 15% de la propietat de l'hotel s'hi troben capitals mexicans, d'aquells que ja havien participat amb els Barceló a Mèxic (Vidal, 2001; Buades, 2009a). Així

⁶¹² El 1995 Damià Barceló publicava *Perspectives del turisme en Llatinoamèrica*.

⁶¹³ Gabriel Barceló (6/07/2009:8) ens diu que "vaig veure una platja verge a la que no havia estat ni en Colón [...] Vaig arribar als terrenys gràcies a Gabito Ferrer, un dominicà fill de mallorquins oriünds de Sóller que parlava perfectament mallorquí".

mateix, cal destacar la presència en la profunda transformació socioterritorial de la zona de la figura de Frank Rainieri al capdavant de CODDETREISA (Compañía de Desarrollo Turístico Residencial e Industrial SA), la principal personalitat en el món dels negocis de la regió (Buades, 2009a).

El fet d'estar apartat, enmig del no res, va fer que els Barceló haguessin de construir una central tèrmica i depuradora pròpies. El govern dominicà s'havia compromès a construir la carretera de 10 km que connectàs l'hotel amb la carretera Higüey-Punta Cana (Morales i Ruíz-Collado, 2008) i a construir l'aeroport internacional de Punta Cana que s'havia inaugurat el 1984, precisament quan els Barceló iniciaven les obres del seu hotel (Buades, 2009a). Resulta complicat desxifrar qui assumí els costos de la construcció d'aquell aeroport que inicià les obres el 1982, just quan Salvador Jorge Blanco assumí la presidència. Joan Buades (2009:51-52) atribueix els costos al propi govern dominicà. En qualsevol cas, la construcció de l'aeroport fou una de les obres que impulsaren el grup d'empresaris encapçalats per Frank Rainieri i serà el seu grup empresarial, GRUPO PUNTACANA SA –abans CODDETREISA–, el que es feu càrrec de la seva gestió. L'aeroport internacional de Punta Cana, de gestió privada, arribarà a ser el principal aeroport de la República Dominicana a principis del segle XXI (Lora, 15/12/2006).

Rainieri, que treballava de traductor, entrà en el negoci turístic de la mà de capitals dels EUA (Unió de Marins Mercants). L'arribada del capital dels EUA a la zona s'ha d'enquadrar dins l'estratègia geopolítica del president Johnson en plena Guerra Freda i com mostra del seu recolzament al govern de Balaguer, resultant del cop d'estat de 1965. A partir de llavors el poder de Rainieri a la regió va guanyar força, quan a través de CODDETREISA, dirigida per Frank Rainieri i l'advocat estatunidenc Theodore W. Kheel, va adquirir el 1969 unes 5788 Ha, és a dir una superfície quasi idèntica a la del municipi mallorquí d'Alcúdia. El 1971 construeixen el Punta Cana Club i el 1978 s'inaugura el Club Mediterráneo que l'empresa francesa construeix associada amb el grup de Rainieri. El 1986 quan el negoci turístic-immobiliari guanyarà força importància al país, coincideix amb el fet que el germà de Rainieri fou designat Secretari d'Estat de Turisme del govern del president Balaguer. Una condició que jugaria a favor de la zona que els Barceló, i llavors la resta d'hotelers de les Balears, triaren per expandir-se. El 1997 al GRUPO PUNTACANA SA s'afegien altres socis que val la pena destacar: el cantant i personatge de la premsa del cor, Julio Iglesias; i el modista i dissenyador, Óscar de la Renta (Ceara-Hatton, 2005; Lora, 15/12/2006; Punta Cana Resort & Club, febrer 2010).

Els Barceló aixecaren posteriorment un nou establiment, l'Hotel Bávaro Garden (1987) de 400 habitacions, i tan sols a l'illa caribenya ja tenia unes 1800 places hoteleres. Així mateix, cal apuntar que el Grup Barceló havia obert una agència de viatges a Miami el 1984 per tal d'atreure els clients nord-americans (Serrano, 2006). Mentre que els turistes europeus arribaven gràcies als contactes directes i estrets dels hotelers mallorquins amb els Tour Operadors europeus. Així, David Crossland d'Airtoours organitzà el 1987 els primers xàrters des de Londres i Manchester cap a la República Dominicana; i després dels britànics arribarien els alemanys (Morales i Ruíz-Collado, 2008).

En sisè lloc, es pot assenyalar com en aquells moments es constituïa una de les cadenes hoteleres que esdevindria al cap de pocs anys en una de les principals cadenes hoteleres de les illes, amb un fort protagonisme pel que fa a la internacionalització hotelera: **Iberostar**. La família Fluxà, propietària de Viajes Iberia i Viajes Cyrasa amplià el negoci turístic en plena crisi dels anys 1970. El 1972 comencen a assessorar al Tour Operador alemany NUR (Neckermann un Reisen) i el 1973 constitueixen el Tour Operador Viajes Iberojet i el 1979 signà un acord amb NUR, segons el qual els Fluxà es converteixen en els receptius espanyols del Tour Operador alemany. Posteriorment, el 1983, Neckermann i els Fluxà constitueixen la companyia hotelera Iberostar. Així mateix cal destacar el fet que el grup turístic dels Fluxà va aprofundir en la dimensió internacional el 1970 amb l'obertura d'Iberotravel Ltd⁶¹⁴ –agència receptiva amb delegacions a Londres i Manchester– i el 1980 constitueix l'agència receptiva Visit US Inc amb seu als EUA i amb sucursals a Miami i Orlando (Doxa, 1989; Iberostar Hotels & Resorts, 2010; Grupo Iberostar, 2010). El 1986 la cadena hotelera dels Fluxà i Neckermann comptava tan sols amb 1135 places hoteleres (taula 210), però al 1989 ja comptava amb 3870 places, de les quals 2735 eren places en apartaments turístics (Sastre, 1990).

⁶¹⁴ Aquesta canviarà el nom pel d'Iberoservice.

Així mateix, **Royaltur**, la cadena del contrabandista mallorquí Jaume Moll Triay⁶¹⁵ i participada també per Neckermann, comptava amb 964 places hoteleres el 1980 (taula 208) i el 1986 amb 1345 places hoteleres (taula 210); mentre que al 1989 ja era la quarta cadena hotelera de les Balears amb unes 5222 places, de les quals unes 3877 places eren en apartaments turístics (Sastre, 1990). Jaume Moll, en una entrevista al Diari de Mallorca, exposava que practicà el contraban "mentre va ser falta administrativa, perquè pagant seràs feliç, i vaig penjar les sabates quan passà a ser delictes. Per aquells moments tenia una fortuna, perquè mil milions [de pessetes] eren molt en aquells temps. Gràcies a això vaig poder fer la inversió de Novo Sancti Petri [Chiclana de la Frontera], que equival al tres per cent del PIB de Cadis" (Vallés 19/10/1997:7). Així mateix, el 1986 hom pot destacar a Mallorca que Stil Hotels, la cadena de Jaume Cladera, conseller de turisme en temps de Cañellas, comptava amb unes 3542 places a Mallorca, essent la setena cadena de les Balears (taula 210). Altres cadenes hoteleres que paga la pena assenyalar són la Companyia Hotelera de Sant Jordi amb 3046 places el 1986 i la Companyia de Cala Millor amb 3278 places –probablement aquesta és la cadena Hipotels– (taula 210).

Finalment, podem destacar algunes de les cadenes hoteleres que encara que no tenien un pes important pel conjunt de les Balears, si que el tenien a les illes allà on operaven. Per una banda tenim Uninsa, presidida per Eduardo Molas Pujol, a Menorca on el 1980 hi tenia 1260 places hoteleres, tot representant el 8,39% de la capacitat d'allotjament turístic de l'illa. Aquesta companyia ja no la trobam al 1986. Per altra banda, cal destacar una sèrie de cadenes hoteleres amb forta implantació a les Pitiüses al 1980, com per exemple la del Grup Notaris amb 1195 places (2,7% de les places de les Pitiüses); Viajes Isla Blanca amb 1192 places (2,69%) i Viajes Ibiza amb 533 places hoteleres (1,2%) (taula 208). El 1986 podem destacar a Eivissa la presència de les cadenes hoteleres Juan Guasch amb 2380 places (3,79% de les places turístiques eivissenques) i Hoteles Ibiforme amb 1234 places (1,96% de les places eivissenques) (taula 210). No tenim notícies dels propietaris d'aquelles cadenes, però sabem que el nomenat Grup dels Notaris era l'empresa Naviera de Formentera SA (Cerdà i Uli, 1994). Aquesta era propietat d'un grup d'homes de negocis –José Cruz Carrasco, Higini Pi Banús, Antoni Hernández, Jaume Mauri, Antoni Marí Viñas, Joan Mayans, Joan Ferrer, Joan Coll Pons, Adrià Gomila, Jaume Riera Serra, Joan Tur Riquer, Marià Llobet, Bernat Cardona, Manuel Villangómez, Josep Cerdà i Joan Torres Juan⁶¹⁶. Naviera de Formentera deixà d'operar el 1989, desbancats per les altres companyies –Sercomisa, Umafisa i Flebasa– que havien introduït la navegació ràpida entre Eivissa i Formentera, amb la incorporació de ferrys.

El 1980 Alonso Marí Calbet era el Director General de Viajes Isla Blanca i Vicent Juan Guasch era el Director General de Viajes Ibiza SA (Promarca, 1980). Ramon Fajarnés (2001:112) descriu com Juan Guasch i Marí Calbet eren els dos grans hotelers que completaven el club dels principals hotelers de les Pitiüses, junt amb Abel Matutes Juan i Abel Matutes Tur. Vicent Juan Guasch fundà la cadena hotelera VISA Hotels que llavors es passaria a dir INVISA i Alonso Marí Calbet fundà la cadena Insootel Hotel Group que queda agrupada dins del Grupo de Empresas Alonso Marí SA. Alonso Marí era el principal hotelier de Formentera on havia construït a principis dels 1970 de forma il·legal l'Hotel Formentera Playa⁶¹⁷ de 422 places i el 1972 aixecà l'Hotel Club Maryland d'unes 900 places també a Formentera. Mentre que el primer respon a una tipologia constructiva de gran buc en altura just a la vorera de la mar, el segon respon a una tipologia diferent en base a petits bungalows de baixa altura. Hom pot destacar com cap a finals de la dècada dels 1980 la Banca March, a través de la Corporación Financiera Alba, entrà en l'accionariat de la cadena d'Alonso Marí, quan aquell ocupava alts càrrecs polítics a les files del Partit Popular (Miró, 1978; Promarca, 1980; Cerdà i Uli, 1994)⁶¹⁸.

⁶¹⁵ Jaume Moll també fundà l'empresa industrial "Hierros y Aceros de Mallorca" que va vendre posteriorment a Cristòfol Ferrer Pons (Diari de Cádiz, 16/02/2009).

⁶¹⁶ www.eeif.es (febrer 2010). José Cruz Carrasco, Higini Pi Banús i Josep Cerdà Gimeno eren notaris; Marià Llobet i Bernat Cardona, advocats (informació de Joan Cerdà).

⁶¹⁷ Segons Joan Cerdà, la il·legalitat d'Alonso Marí (Hotel Formentera Playa) es va resoldre a través de la Llei 46/1977, de 15 d'octubre, d'amnistia. Una polèmica llei que sembla que va afectar aspectes que anaven més enllà de la restitució de la dignitat de les persones perseguides pel franquisme.

⁶¹⁸ Aquesta informació s'ha completat amb l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera www.eeif.es (febrer 2010).

Taula 208. Nombre de places de les cadenes hoteleres a les Balears, 1980 (Font : elaboració pròpia a partir de Sastre, 1995).

Nom CH	Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears
Sol	11.141	0	402	11.543
Iberotel	5.999	279	1.073	7.351
Sur-Intursa	5.730	0	0	5.730
Hoteles Agrupados (Hotasa)	2.552	2.148	488	5.188
Doliga	0	501	4.393	4.894
Orpisa	0	0	4.698	4.698
Barceló	2.665	1.267	506	4.438
Consultores Hoteleros del Mediterráneo SA	930	880	2.099	3.909
Riu	3.470	0	0	3.470
Thomson	2.094	0	972	3.066
Universal	2.047	0	0	2.047
Hogeba	1.971	0	0	1.971
Hot. Cala Millor	1.566	0	0	1.566
Husa	575	0	933	1.508
Operadora Turística –OPTURSA– (Hoteles Globales)	1.500	0	0	1.500
Reydon	1.342	0	0	1.342
Uninsa	0	1.260	0	1.260
G. Notaris	0	0	1.195	1.195
Viajes Isla Blanca	0	0	1.192	1.192
Meliá	1.178	0		1.178
Hawai	0	0	1.099	1.099
Fraesho	1.037	0	0	1.037
Sunwing	1.021	0	0	1.021
Royaltur	964	0	0	964
H. Vasco Catalana	580	0	0	580
Hawai	560	0	0	560
Gran Isla	560	0	0	560
Viajes Ibiza	0	0	533	533
Dorado	327	0	0	327
Total	49.809	6.335	19.583	75.727

Taula 209. Proporció de les places en mans de les cadenes a les Illes Balears, 1980 (unitat: percentatge) (Font : elaboració pròpia a partir de Sastre, 1995).

Nom CH	Mallorca		Menorca		Eivissa i Formentera		Balears	
	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres
Sol	6,11	6,38	0,00	0,00	0,91	0,99	4,78	5,02
Iberotel	3,29	3,43	1,86	1,93	2,42	2,64	3,04	3,20
Sur-Intursa	3,14	3,28	0,00	0,00	0,00	0,00	2,37	2,49
Hoteles Agrupados	1,40	1,46	14,30	14,88	1,10	1,20	2,15	2,26
Doliga	0,00	0,00	3,33	3,47	9,92	10,81	2,03	2,13
Orpisa	0,00	0,00	0,00	0,00	10,61	11,56	1,95	2,04
Barceló	1,46	1,53	8,43	8,78	1,14	1,25	1,84	1,93
Consultores Hoteleros del Mediterráneo SA	0,51	0,53	5,86	6,10	4,74	5,17	1,62	1,70

Riu	1,90	1,99	0,00	0,00	0,00	0,00	1,44	1,51
Thomson	1,15	1,20	0,00	0,00	2,20	2,39	1,27	1,33
Universal	1,12	1,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,85	0,89
Hogeba	1,08	1,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,82	0,86
Hot. Cala Millor	0,86	0,90	0,00	0,00	0,00	0,00	0,65	0,68
Husa	0,32	0,33	0,00	0,00	2,11	2,30	0,62	0,66
Operadora Turística –OPTURSA– (Hoteles Globales)	0,82	0,86	0,00	0,00	0,00	0,00	0,62	0,65
Reydon	0,74	0,77	0,00	0,00	0,00	0,00	0,56	0,58
Uninsa	0,00	0,00	8,39	8,73	0,00	0,00	0,52	0,55
G. Notaris	0,00	0,00	0,00	0,00	2,70	2,94	0,49	0,52
Viajes Isla Blanca	0,00	0,00	0,00	0,00	2,69	2,93	0,49	0,52
Meliá	0,65	0,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,49	0,51
Hawai	0,00	0,00	0,00	0,00	2,48	2,70	0,46	0,48
Fraesho	0,57	0,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,43	0,45
Sunwing	0,56	0,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,42	0,44
Royaltur	0,53	0,55	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,42
H. Vasco Catalana	0,32	0,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	0,25
Hawai	0,31	0,32	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23	0,24
Gran Isla	0,31	0,32	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23	0,24
Viajes Ibiza	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	1,31	0,22	0,23
Dorado	0,18	0,19	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,14
Total	27,33	28,51	42,16	43,89	44,24	48,20	31,35	32,96

Taula 210. Nombre de places de les cadenes hoteleres a les Balears, 1986 (Font : elaboració pròpia a partir de Sastre i Sastre, 1987c).

CH	Mallorca	Menorca	Eivissa*	Total
Sol	17.465	3.056	2.989	23.510
Iberotel	5.058	0	1.073	6.131
Sur Hoteles	5.453	0	354	5.807
Doliga	0	501	4.970	5.471
Riu	4.445	0	0	4.445
Barceló	1.681	1.352	818	3.851
Stil	3.542	0	0	3.542
Hot. Cala Millor ⁶¹⁹	3.278	0	0	3.278
Sant Jordi	3.046	0	0	3.046
Thomson	2.062	0	972	3.034
J. Guasch	0	0	2.380	2.380
Saint Michel	2.298	0	0	2.298
Matura	0	0	2.105	2.105
Marina Balear	1.971	0	0	1.971
Med Hotel	529	0	1.015	1.544
Oliver	1.501	0	0	1.501
Royaltur	1.345	0	0	1.345
Sunworld	1.342	0	0	1.342
Ibiforme	0	0	1.234	1.234
Sunwing	1.168	0	0	1.168

⁶¹⁹ En els treballs dels germans Sastre apareix la cadena Hotels Cala Millor. Però, no s'ha pogut saber exactament quina cadena era ni a qui pertanyia. Donada la seva rellevància pel que fa al nombre de places, probablement es tractaria de la cadena fundada per Joan Lluís Juan el 1985 Hipotels. En un primer moment, aquesta cadena estava formada pels hotels: Hipocampo, Hipocampo Playa, Said i Don Juan.

Iberostar	1.135	0	0	1.135
Bahía Palma	1.049	0	0	1.049
Continental	1.023	0	0	1.023
Club Mediterranée	872	0	0	872
Alfa	862	0	0	862
Trust House Forte	664	0	0	664
Eurotel Esp.	464	0	0	464
Andalucia	458	0	0	458
Robinson	420	0	0	420
Hawai	400	0	0	400
Sheraton	325	0	0	325
HUSA	238	0	0	238
Mapotel	76	0	0	76
Total	64.170	4.909	17.910	86.989

* Les dades que apareixen al Llibre Blanc del Turisme no inclouen les places hoteleres propietat o gestionades per cadenes hoteleres a Formentera.

Taula 211. Proporció de les places en mans de les cadenes a les Illes Balears, 1986 (unitat: percentatge) (Font : elaboració pròpia a partir de Sastre i Sastre, 1987c).								
Nom CH	Mallorca		Menorca		Eivissa*		Balears	
	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres
Sol	8,03	9,86	17,55	22,40	4,75	7,31	7,89	10,15
Iberotel	2,32	2,86	0,00	0,00	1,71	2,63	2,06	2,65
Sur Hoteles	2,51	3,08	0,00	0,00	0,56	0,87	1,95	2,51
Doliga	0,00	0,00	2,88	3,67	7,91	12,16	1,84	2,36
Riu	2,04	2,51	0,00	0,00	0,00	0,00	1,49	1,92
Barceló	0,77	0,95	7,76	9,91	1,30	2,00	1,29	1,66
Stil	1,63	2,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,19	1,53
Hot. Cala Millor	1,51	1,85	0,00	0,00	0,00	0,00	1,10	1,42
Sant Jordi	1,40	1,72	0,00	0,00	0,00	0,00	1,02	1,31
Thomson	0,95	1,16	0,00	0,00	1,55	2,38	1,02	1,31
J. Guasch	0,00	0,00	0,00	0,00	3,79	5,82	0,80	1,03
Saint Michel	1,06	1,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,77	0,99
Matura	0,00	0,00	0,00	0,00	3,35	5,15	0,71	0,91
Marina Balear	0,91	1,11	0,00	0,00	0,00	0,00	0,66	0,85
Med Hotel	0,24	0,30	0,00	0,00	1,61	2,48	0,52	0,67
Oliver	0,69	0,85	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,65
Royaltur	0,62	0,76	0,00	0,00	0,00	0,00	0,45	0,58
Sunworld	0,62	0,76	0,00	0,00	0,00	0,00	0,45	0,58
Ibiforme	0,00	0,00	0,00	0,00	1,96	3,02	0,41	0,53
Sunwing	0,54	0,66	0,00	0,00	0,00	0,00	0,39	0,50
Iberostar	0,52	0,64	0,00	0,00	0,00	0,00	0,38	0,49
Bahía Palma	0,48	0,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35	0,45
Continental	0,47	0,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,34	0,44
Club Mediterranée	0,40	0,49	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,38
Alfa	0,40	0,49	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,37
Trurthouse forte	0,31	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,29
Eurotel Esp.	0,21	0,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,20

Andalucia	0,21	0,26	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15	0,20
Robinson	0,19	0,24	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,18
Hawai	0,18	0,23	0,00	0,00	0,00	0,00	0,13	0,17
Sheraton	0,15	0,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,14
HUSA	0,11	0,13	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,10
Mapotel	0,03	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,03
Total	29,49	36,23	28,19	35,98	28,49	43,82	29,20	37,55

* Les dades que apareixen al Llibre Blanc del Turisme no inclouen les places hoteleres propietat o gestionades per cadenes hoteleres a Formentera.

- L'herència urbanística franquista i la nova mercantilització urbano-turística de l'espai. El capital vol engolir els espais privilegiats (naturals) que havien quedat al marge del procés turístic-urbanitzador del Franquisme.

La qüestió urbanístico-territorial a les Balears està molt estretament relacionada amb la proliferació dels apartaments turístics i la urbanització turística, especialment en indrets que, per diversos motius, no havien estat objecte dels interessos del capital durant la llarga nit feixista. Aquests espais adquiriren un atractiu especial per a l'absorció del capital excedent, acumulat durant el boom de finals dels 1960. El tema territorial i turístic fou central en el debat polític de les Balears al llarg del període caracteritzat com del Segon Boom (Rullan, 1999; Amer, 2006). L'any de la mort de Franco es promulgà la Llei 19/1975, de 2 de maig, de Reforma de la Llei sobre el Règim del Sòl i Ordenació Urbana i llavors el Reial Decret 1346/1976, de 9 d'abril, pel que s'aprova el text refós de la Llei sobre Règim del Sòl i Ordenació Urbana. Amb la reformulació de la normativa urbanística, teòricament (o retòricament), es pretenien establir nous mecanismes per tal de gestionar el caos urbanístic del desenvolupisme del franquisme, que a les Balears havia estat encapçalat per la industrialització turística massiva. Entre d'altres, s'introduïren noves classificacions del sòl (urbà; no urbanitzable; urbanitzable programat i urbanitzable no programat), s'establien les figures dels Plans Directores Territorials de Coordinació i limitava la discrecionalitat dels PGOUs. A partir d'aquesta reforma ja no es podrien fer plans generals únicament per a les peces territorials destinades a l'especulació, tal com havia ocorregut sistemàticament, sinó que el planejament havia d'abastar a tot el terme municipal. Emperò tot això no es duia a terme sobre una *tabula rasa*, sinó que les classes propietàries havien acumulat tota una sèrie de privilegis urbanístics, al llarg del règim feixista, que resultarien pràcticament inamovibles (Aguiló i Verger, 1982).

Tampoc fou una casualitat que el règim de Franco, que havia redactat la Llei 28/1969, de 26 d'abril, sobre costes, no desplegués el reglament que l'havia de desenvolupar. A la Llei de Costes de 1969 se definia prou ambiguament el domini públic marítim –i es pot destacar el fet que no hi afegeix la part terrestre– i reconeixia la propietat privada sobre el litoral, regulant tan sols algunes qüestions com les servituds de pas, de salvament (20 metres), i de vigilància (6 metres). Així doncs, la costa es convertí en un terreny abonat a la impunitat i als abusos urbano-turístics. Finalment, la Llei 7/1980, de 10 de març, sobre Protecció de les Costes Espanyoles, pretenia desplegar i fer complir aquella llei de 1969, amb la tipificació d'infraccions i determinació de sancions, sense aprofundir en una ampliació de la protecció del litoral i l'accés públic (Esteve i Fuentes, 2000).

- Expansió de la urbanització i aparició del moviment ecologista.

Relacionat amb la reflexió sobre l'expansió de la urbanització turístic-immobiliària, està la forta i creixent contestació social respecte a la transformació i degradació territorial. Una contestació social que fou també una plataforma d'alfabetització política radicalment democràtica, contrària a la cultura política dominant en aquells moments (Riutort i Valdivielso, 2004). Just en els moments en que els efectes de la crisi petroliera eren més severos, sobre la major part de la societat, varen aparèixer, a les illes, una sèrie de projectes urbano-turístics que tengueren una forta repercussió internacional. Una repercussió motivada, justament, per l'oposició social amb la que es trobaren. En primer lloc, podem destacar la urbanització de Shangri-la a **s'Albufera des Grau** (Maó), promoguda per Sigfrid Federman. Molt probablement al darrera d'aquella urbanització s'hi trobaven grans capitals financers catalans. Trobam a

Federman al Consell d'Administració de la societat Urbanitzadora El Grao SA, on hi havia importants capitals catalans. Aquella urbanització comptava amb el recolzament dels poders locals i, fins i tot, el de l'embaixador espanyol a Anglaterra, el propi Manuel Fraga. Emperò la forta oposició social i la repercussió de la campanya feu que les autoritats feixistes ho paralitzassin. S'havien donat les primeres passes del moviment ecologista menorquí. Finalment, s'Albufera des Grau fou declarada Parc Natural el 1995 (García-Pérez, 5/01/1977; Miró, 1978; Rayó, 2004). Resulta interessant assenyalar que la comercialització de l'espai natural menorquí ja s'havia iniciat. Tal com apuntava García-Pérez (5/01/1977) "és molt possible que moltes de les mil parcel·les ja hagin estat venudes preferentment a estrangers. En un fulletó editat a Gran Bretanya, distribuït per "Sole U K Agents, Euroalliance, Overseas Investments. Propietors: Godfrey Alien and Partners Ltd." s'especifiquen els bancs londinencs i maonesos en els que els futurs clients poden liquidar l'import del seu tros de sòl menorquí".

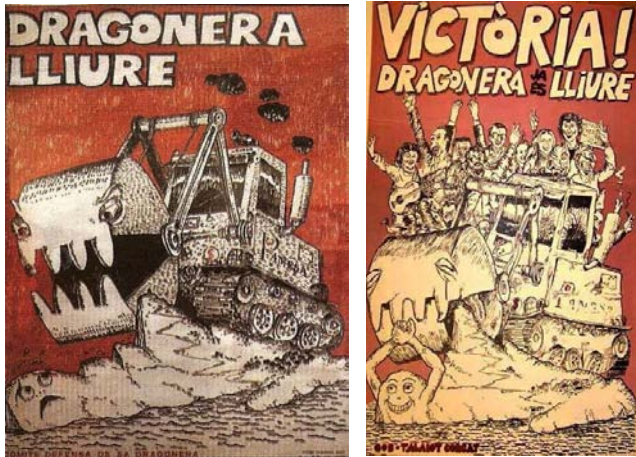

Figura 86. Cartells de la campanya ecologista per la protecció de sa Dragonera.

Mentrestant a Mallorca, a **sa Dragonera** es projectava una descomunal urbanització turística. El contrabandista andritxol, Joan Fleixas havia venut el 1974 l'illa a la societat catalana PAMESA (Patrimonial Mediterrànea SA) –vinculada a Banca Mas Sardà i Caves Codorniu–. El 1976 s'aprovà el PGOU d'Andratx, el Pla Parcial i el Pla Especial de sa Dragonera. El PGOU s'havia posat a informació pública el 1974, però la seva aprovació fou retardada perquè s'havia descuidat la inclusió de la urbanització de sa Dragonera. El megaprojecte de sa Dragonera pretenia transformar unes 75 Ha (26% de la superfície de l'illa) i incloïa, entre d'altres, cinc nuclis

turístics, un port esportiu i un port de serveis. A Mallorca s'havia iniciat el moviment de conservació de la natura el 1973 amb la constitució del GOB. El GOB junt amb d'altres col·lectius, com el Col·legi d'Arquitectes i, fins i tot, el Foment de Turisme, presentaren al·legacions en contra de la urbanització de sa Dragonera. Però, foren els col·lectius llibertaris, els que realment protagonitzaren la lluita política en contra de la urbanització de sa Dragonera. Els col·lectius llibertaris –Terra i Llibertat, Kroak, Talaiot Corcat– constituïts el 1977 –i dissolts al cap de pocs anys– iniciaren tot un seguit d'accions anti-institucionals –les primeres accions directes a les Balears– amb l'objectiu de despullar el poder, entre les que destaca l'*okupació* de sa Dragonera el 7/07/1977. Les accions arribaren a resultar una amenaça al projecte urbanitzador, fins el punt que Talaiot Corcat rebé amenaces anònimes. Emperò, la lluita per sa Dragonera aviat transcendí l'escala local, fàcilment controlable pels poderosos, i al cap de poc ja s'havia instal·lat en els mitjans de comunicació espanyols i, fins i tot, internacionals. La llarga i constant lluita social i jurídica, aconseguí aturar el megaprojecte turístic. Finalment, el Consell Insular de Mallorca l'adquirí el 1987 i el 1995 fou declarada Parc Natural (Rayó, 2004; GOB, 2007a; Garcia, 2008)⁶²⁰.

Emperò, la lluita política de sa Dragonera tenia un major abast polític que la d'evitar la seva destrucció en mans dels urbanitzadors, tal com es pot desprendre del primer comunicat de l'*okupació*, on es podia llegir: "és precís insistir davant els que continuen apel·lant al miracle del turisme i al progrés que suposadament condueix; tenim ja experiència, bé coneixem ja els exclusius i beneficiaris del turisme: els "tour operators" estrangers. I tot això no només en perjudici del treballador temporer impunement contractat i explotat a escarada, sinó també, en contra del nostre camp i de la pagesia. Aquells que mai varem conèixer la riquesa del progrés, varem conèixer el seu preu: la destrucció i/o apropiació privada de les zones més belles de les nostres illes i la degradació del medi ambient imprescindible per la nostra supervivència.

⁶²⁰ Per veure una història sobre l'okupació de sa Dragonera es recomana el llibre de Pere Josep Garcia (2008) *Dragonera pes dragons! Història de la lluita ecologista per salvar sa Dragonera (1974-1995)*. Plaguetes del Raval, Col·lecció Sol i Llibertat, Palma de Mallorca.

Nogensmenys, el cinisme de les empreses urbanístiques no té fi. El seu pretès respecte per la naturalesa és un insult més a la nostra dignitat i integritat [...] En vista de tot això és inevitable manifestar-se resoltament en contra dels privilegis i les servituds d'un sistema basat en la propietat privada, origen de situacions absurdes i incontrolables [...] Amb tot, el vergonyós espectacle d'edificar moles de ciment i acer en una zona suposadament "protegida" per la "lleï" i declarada "paisatge pintoresc" posa de relleu la incongruència i inutilitat d'unes lleis sotmeses als interessos de la classe propietària. La "lleï" doncs, se'ns presenta com una mera justificació als capritxos especulatius de Poder, exercit sobre i contra nosaltres" (Primer Comunicat de l'Okupació de sa Dragonera a Garcia 2008:53-54).

El 1978, un any després de l'okupació de sa Dragonera, es produeix una de les primeres crisis a les institucions polítiques, al sí del CGI (Consell General Interinsular), presidit per l'empresari Jeroni Albertí (UCD). La conselleria d'Ordenació del Territori, amb Emilio Alonso del PSOE, i la de Transports, amb el Duc de Maura, Ramiro Pérez-Maura (UCD), xocaren en motiu del model territorial defensat per l'equip d'Alonso⁶²¹. Ramiro Pérez-Maura havia estat el governador civil en els temps cavernícoles i reconegut defensor dels interessos del capital, entre dels quals destaca el seu paper actiu en favor dels Salas a les Pitiüses (Miró, 1978). El geògraf i professor de la UIB, Albert Quintana Peñuela, que formava part de l'equip de la Conselleria d'Ordenació del Territori, redactà els "Criterios Generales de Trabajo". Aquests pretenien establir unes bases sòlides per resoldre el caos territorial derivat de la forta especulació urbanística facilitada pel clima franquista, al temps que proposava nous instruments per abordar un model socioterritorial més raonable. En els "criterios" s'apunta que l'eina bàsica havia de ser el Pla Director Territorial Coordinat, i el planejament municipal s'havia d'adaptar aquell pla de rang superior, però a més abordava la qüestió de l'habitatge des d'una perspectiva revolucionària pel que havia estat la realitat insular, replantejava la problemàtica del transport i advocava per una "massiva participació de la població" (Quintana Peñuela, octubre 1978) Segons el propi document, es volien establir les bases territorials per una futura societat socialista (Quintana Peñuela, octubre 1978).

Com era d'esperar els poders hegemònics de l'illa, amb el desplegament mediàtic "oportú", truncaren aquella iniciativa i al gener de 1979 els consellers del PSOE –Emilio Alonso, Josep Caules, Manuel Mòra i Fèlix Pons– dimitien com a mostra del seu desacord. La dimissió estava motivada a més per la negativa de l'UCD a protegir diversos espais naturals. D'acord amb Rayó (2004:34) "la causa: UCD es negà a aprovar la conservació de l'illot [sa Dragonera]". El diputat de l'UCD, Miquel Duran, oposat a les propostes de la Conselleria d'Ordenació del Territori, va al·legar, per tal de deslegitimar la proposta de protecció de determinats espais, que "el tema de l'ecologia era un "boom" i un "bluf" motivat per les multinacionals" (Verd 17/01/1979:15). Així doncs, la reacció pro-especulativa defensada per l'UCD, no tan sols soterrà els "criterios", sinó que llançà al foc de l'especulació i degradació territorial nombrosos espais de l'arxipèlag com per exemple sa Dragonera, s'Albufera d'Alcúdia, es Trenc, ses Salines d'Eivissa, Cala Mondragó, s'Albufera des Grau, Cala Macarella, etc. Molts d'aquests topònims protagonitzaran les principals campanyes del moviment ecologista de les illes, ara encapçalades pel GOB, fruit tant de la desaparició dels col·lectius ecologistes llibertaris com de la seva influència quant a mètodes de denúncia social (Rayó, 2004).

Els interessos especulatius sota operacions urbano-turístiques foren molt intensos en la segona meitat dels 1970. Fins i tot els diners procedents del petroli s'interessaren pel sòl mallorquí, el jaciment del "petroli turístic-immobiliari". El 1977 el banquer i membre de la família reial kuwaití, el xeic Mubarak Abdulasif al Hassawi, va adquirir de la mà del seu administrador, Martí Ferriol Font, entre d'altres finques, Capocorb Nou (Llucmajor), ses Planes (Calvià) i Son Jaumell (Capdepera). El kuwaití volia convertir aquells terrenys en urbanitzacions turístiques. En el cas de Capocorb inicià una urbanització de 9411 places residencials i 2950 places hoteleres, promoguda per la societat Cala Cristal SA. A principis dels 1980 la Comissió Provincial d'Urbanisme denegà el Pla Parcial de la urbanització i s'inicià un procés pel qual els seus promotors lluitaren per poder dur a terme la seva urbanització. Una demanda que evidentment fou acceptada pel govern de Cañellas el 1984 que aprovà el Pla Parcial. El GOB i el Col·legi d'Arquitectes impugnaren davant l'Audiència Provincial aquell Pla Parcial. Rullan (1997:294) exposava com aquell Pla Parcial vulnerava un dels criteris bàsics establerts pel Pla

⁶²¹ L'equip estava format per Alberto Quintana Peñuela, Beatrice Zitroni, Pere Costa, Francesc Moll, Manuel Cabellos, Felipe Sánchez-Cuenca i Joan López-Gaya.

Provincial d'Ordenació de Balears (100 litres d'aigua potable/habitant/dia), la qual cosa no fou impediment per a que el govern de Cañellas hi donàs el seu vist-i-plau (Manresa, 4/09/1992; Manresa, 1998).

Segons el periodista Andreu Manresa del diari *El País*, Martí Ferriol administrava les propietats d'al Hassawi valorades en uns 50 miliards de pessetes i manejava grans sumes de diners, amb els quals realitzava la compra de voluntats polítiques per tal de realitzar els seus projectes. Finalment, la Llei d'Espais Naturals declarà la zona com ANEI (Àrea Natural d'Especial Interès), tot paralitzant la urbanització. Una paralització que fou recorreguda per l'empresa urbanitzadora. El 1999 el Tribunal Suprem desestimà finalment els recursos de Cala Cristal SA (Manresa, 4/09/1992; Manresa, 1998; GOB 16/11/1999). El 1992, al Hassawi denuncià a Ferriol per una estafa d'uns 5 miliards de pessetes. A partir de llavors es va destapar molta informació sobre el funcionament d'un dels principals homes d'èxit de les Balears. Ferriol –amb tres passaports falsos i diversos carnets d'identitat– tenia en marxa operacions especulatives d'uns 3 miliards de pessetes i un patrimoni d'uns 2 miliards de pessetes, comptava amb uns 100 comptes bancaris a Palma, a més de nombroses comptes bancaris a Suïssa, paradisos fiscals europeus i americans. El 1992 fou detingut i empresonat a Londres, llavors fou traslladat a la presó de Palma i al psiquiàtric. Al cap de 2 anys fou trobat mort al carrer, amb 600 mil pessetes a la butxaca (Manresa, 4/09/1992; Manresa, 1998).

- El planejament urbanístic democràtic consolida els privilegis urbanístics adquirits durant el franquisme (amb algunes excepcions).

A principis dels anys 1980 es va dur a terme la revisió, adaptació o redacció dels planejaments urbanístics de la major part dels termes municipals de les Balears. Els nous planejaments el que farien, fonamentalment, seria adaptar-se a les noves exigències legals emanades de la Llei del Sòl de 1976, sense alterar per res les expectatives d'expansió del procés urbanitzador (Rullan, 1987). La memòria històrica de l'urbanisme feixista quedava segellada, i el nou ordre anomenat democràtic pràcticament deixaven inalterats els privilegis urbanístics que l'oligarquia havia adquirit al llarg dels quasi quaranta anys de règim autoritari. Rullan (1999) exposa com el 1992, en motiu de la publicació d'un estudi realitzat per la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori, les expectatives expansives de la urbanització eren pràcticament idèntiques a les de 1981. El 1981 es comptabilitzaren unes 16104 Ha de sòl, de les quals 9949,68 Ha corresponien a urbanitzacions turístiques. Fins aleshores s'havia sacrificat el 40% d'aquelles hectàrees –urbanitzacions turístiques–, restant la resta de superfície de les urbanitzacions turístiques pendent d'urbanitzar. Aguiló i Verger (1982:32) esmentaven que "amb els recursos actuals de sòl edificable [16104 Ha] tenim suficient fins a l'any 2006 (25 anys)".

A més, s'afegia més matèria primera –sòl per desenvolupar– al procés urbanitzador. El sòl per desenvolupar s'elevava a unes 22546 Ha (taula 206). Al respecte de les hectàrees afegides, Aguiló i Verger (1982:35) deien que "suposarien edificació per uns altres 67 anys". És a dir, l'herència de l'urbanisme feixista i de l'anomenada Transició, era la de posar a disposició dels especuladors del sòl unes 38463 Ha. S'assegurava el negoci turístic-immobiliari pels propers 92 anys, és a dir fins el 2073 (Aguiló i Verger, 1982). Per termes municipals, es pot apreciar com a Mallorca, els que tenien major superfície de sòl edificable eren els de Palma (2473 Ha), Manacor (1795 Ha), sa Pobla (865 Ha), Santanyí (897 Ha), Artà (807 Ha) i Calvià (748 Ha). Emperò, els municipis on el "sòl per desenvolupar" era major eren precisament els del litoral, amb fortes expectatives de negoci turístic-immobiliari, com per exemple Lluçmajor (2081 Ha), Palma (1919 Ha), Calvià (1314 Ha), Felanitx (905 Ha) o Campos (889 Ha). En els cas de Menorca sobresurt de manera cridanera el terme de Ciutadella amb 678 Ha de sòl edificable i 5155 Ha de sòl per desenvolupar. No és casual que aquest municipi sigui la principal zona d'industrialització turística de Menorca (Murray, 2006). Finalment, a Eivissa els municipis amb més sòl edificable eren Sant Joan amb 224 Ha i Eivissa amb 150 Ha, mentre que les majors expectatives urbanístiques estaven als municipis de Sant Joan amb 843 Ha "sòl per desenvolupar" i Sant Josep amb 831 Ha (Aguiló i Verger, 1982).

Taula 206. Superfície a urbanitzar a les I. Balears, 1981 (Font: elaboració pròpia a partir d'Aguiló i Verger 1982:33-34).				
	Sòl edificable (Sòl Urbà i Urbanitzable amb Pla Parcial Aprovat)		Sòl per desenvolupar (Sòl Urbanitzable sense Pla Parcial aprovat)	
	Superfície (Ha)	Places	Superfície (Ha)	Places
Mallorca	13.397,49	2.200.076	12.276,65	921.307
Menorca	1.780,15	228.325	7.517,53	268.841
Eivissa	877,98	137.061	2.564,27	242.347
Formentera	49,03	10.453	187,98	13.622
Balears	16.104,65	2.575.915	22.546	1.446.117

A algunes de les grans ciutats de l'arxipèlag, la reflexió sobre el seu futur fou rellevant i en aquells moments els anomenats arquitectes progressistes participaren en l'elaboració d'alguns PGOU's com els de Palma (1985), Maó (1986) i Ciutadella (1988) (Seguí-Aznar, 2000; Gomila, 2005; González, 2006; Murray, 2006; Rullan, 2007). També es va dur a terme la revisió i adaptació del PGOU d'Eivissa (1987) –revisió del PGOU de 1972–, que va comportar una important polèmica política ja que el batle Enric Mayans Tur (PSOE) que havia entrat a la batlia al 1987, precisament el mateix any que s'aprovà el PGOU, es mostrà en clar desacord amb la vocació expansionista del pla, que havia estat redactat quan ell estava a l'oposició. A més de l'ordenació d'unes mil hectàrees, el pla preveia la ordenació de les barriades degradades del casc històric (p.ex. sa Penya, la Marina, Dalt Vila, etc). En aquest cas, l'arquitecte redactor del PGOU, Luís Rodríguez Avial, pertanyia a l'escola desenvolupista, a diferència dels equips dels altres PGOU's de les principals poblacions (p.ex. Palma o Maó). Mayans i el PSOE que s'havien posicionat en contra d'aquell planejament, en comptes de rebutjar la revisió del PGOU del 1972, l'aprovà el desembre de 1987, sense ser revisat fins el 2009. La ciutat eivissenca quedava així, sentenciada amb un pla desenvolupista facturat durant els temps feixistes amb tan sols l'adaptació a les exigències que la nova llei del sòl marcava. La polèmica urbanística, entre d'altres, motivà que Aliança Popular i Centre Democràtic i Social, duguessin a terme una moció de censura contra el batle Mayans al 1989 (Laguera, 12/12/1987; Seguí-Aznar, 2000; Rullan, 2006).

El planejament de Palma fou elaborat per arquitectes joves encapçalats per Manolo Cabellos, oposats als cànons de l'estatus quo, quan l'Ajuntament estava governat pel PSOE, amb Ramon Aguiló com a batle (1979-1991). Segons Jesús González (2006:175) "una excel·lent generació d'arquitectes i un primer govern municipal en coalició PSOE-PCE generaren l'ambient propici per projectar ambiciosos plans municipals i especials". Els criteris generals de la revisió se presentaren el 1980 al document *Línies bàsiques de revisió del PGOU de Ciutat*. La revisió del Pla Ribas-Piera no tan sols incidia en l'expansió quantitativa de la ciutat, tot reduint el que s'anomena sostre de població fins a unes 700 mil persones –front al milió que preveia l'anterior pla–, sinó que introduïa novadors aspectes d'acord amb un plantejament que entenia l'urbanisme com un instrument d'incidència social. D'acord amb Rullan (1987:299) "el PGOU de Palma descansa en una filosofia no desenvolupista quant al dimensionat i contrària al *zoning* quant a l'estructura urbana". Així, el PGOU de Palma intentà combatre la segregació monofuncional de la ciutat, a més d'actuar sobre l'espai urbà de l'Eixample que presentava elevats dèficits sociourbans, en especial pel que fa a equipaments⁶²².

En quant a l'interior de la ciutat, el pla proposava la recuperació i revitalització d'espais urbans degradats (p.ex. sa Calatrava, Sindicat –Barri Xinès–, el Temple o es Jonquet). La filosofia dels artífexs del PGOU ja es feu palesa en la lluita veïnal per la recuperació integral de la barriada del Puig de Sant Pere, en contra del projecte de demolició de diversos edificis i reconversió elitista de la zona. Així, els veïnats del Puig i el Col·legi d'Arquitectes de les Illes Balears (COAIB) col·laboraren estretament per la defensa d'aquell espai. L'oposició veïnal, i el recolzament tècnico-polític del COAIB, aconseguí modificar les propostes del PGOU de 1973. El 1980 s'aprovà definitivament el PERI (Pla Especial de Reforma Interior) del Puig de Sant Pere, el primer de tot

⁶²² En quant a la planificació urbana que afectava a la platja de Palma, el 1984 s'aprovà la revisió del PGOU de Lluçmajor. Aquest va delimitar la zona urbanitzable des de la costa fins el circuit estratègic militar; rebaixar el nombre de plantes permeses a la zona Residencial Intensiva Alta dels 30 metres (10/11 plantes) fins a 4/5 plantes, segons l'amplada del carrer; suprimir la possibilitat de tancament complet de les terrasses amb vidrieres a les zones intensives i urbana jardí (Cabellos, 2009).

l'Estat espanyol i elaborat des d'una perspectiva no elitista, sinó socialment compromesa. En un context de polítiques urbanes d'esquerres, s'aprovà el PEPRI (Pla Especial de Protecció i Reforma Interior) des Jonquet el 1985 i el de sa Calatrava el 1989. Mentre que el de sa Gerreria no s'aprovaria fins el 1995. En qualsevol cas, aquests PEPRI's que s'executaren a la dècada dels 1990, se centraren en la recuperació física dels espais urbans degradats, però abandonaren qualsevol preocupació de caire social. Això es deu al fet que aquells plans de reforma interior es varen dur a terme quan el paradigma urbanístic de Palma havia fet un gir important, ja que el 1991 l'empresari de la construcció Joan Fageda passà a ocupar la batlia i amb ell es produí un gir empresarialista i elitista en la formulació de les polítiques urbanes (González, 2002c; González, 2006; Franquesa, 2007; Franquesa, 2010).

Per altra banda, des del Govern Balear s'imposà la via de transport terrestre motoritzat de gran capacitat que envoltava la ciutat, tot desvirtuant en gran part les pretensions del pla. La ronda de circumval·lació que hipotecarà el futur de Palma s'havia definit el 1966 amb el "Planeamiento de la Red Arterial de Palma" i la seva modificació de 1977 que ja incloïa un segon cinturó a Palma, que seria el tercer si considerem les Avingudes com un primer cinturó. El 1985, el mateix any que s'aprovà la revisió del PGOU de Palma, el Consell de Govern, és a dir Gabriel Cañellas, aprovà el Pla Viari de Palma. Aquest enllaçava els principals centres de "producció" turística, especialment aeroport i zones turístiques, tot actuant els cinturons viaris com a eixos de redistribució dels fluxos del transport terrestre motoritzat (Llauger, 1992). En aquells moments, d'entrada a la CEE, s'esperaven importants arribades d'ajudes per a la construcció i ampliació d'infraestructures que permetrien a l'Estat espanyol i les Balears escalar posicions en el mapa del capital i consolidar, en el cas de les Balears, la seva especialització turístic-immobiliària (Bauzá, 2008; López i Rodríguez, 2010).

A Maó s'havia dut a terme una interessant reflexió urbanística que cristal·litzà en l'obra *La ciutat des del carrer* (Domènech et al., 1983). El 1982 Joan Gomila, Montserrat Domènech, Albert Martínez i Núria Seguí, a l'article "arquitectura desocupada", denunciaven l'abandonament de la ciutat que es reflectia en els 632 habitatges buits i la vintena d'edificis singulars buits, a l'espera del procés especulatiu (Gomila, 2005). La reflexió encetada pels joves arquitectes obrí un debat sobre la degradació morfològica i socioeconòmica de la ciutat, així com del fort impacte que havia causat la penetració del transport motoritzat dins la trama urbana i la introducció dels estils arquitectònics universals que desvirtuaven la ciutat. El 1984 l'equip format per A. Ferrer, J. Sabaté, I. Castañeira, E. Serra i L. Vives, iniciaven la revisió del PGOU de 1976 de Mateu Seguí. S'ha de dir que aleshores, el consistori maonès estava presidit per Borja Carreras Moysi (PSOE), i el PSOE en aquells moments seguia en certa manera postulats urbanístics diferents als de la dreta desenvolupista. En aquella revisió s'introduïren moltes de les consideracions de *La ciutat des del carrer*. Segons Gomila (1995:95) "se tracta d'un excel·lent treball urbanístic que contempla la ciutat com un tot, s'oblida de la zonificació i se preocupa, per primera vegada, de valorar la forma de la ciutat com una característica més de la seva concepció".

En aquest cas, el PGOU anterior definia una important deformació de la ciutat per la implantació d'una xarxa de transport terrestre que disseccionava la ciutat. La xarxa de transport es va redefinir amb el disseny de la via de circumval·lació. El pla atacà l'interior de la ciutat, així com l'exterior amb el redimensionament d'alguns plans parcials i sectorials (p.ex. reordenació del sector urbanitzable des Peixitó que comptava amb Pla Parcial aprovat) (Gomila, 1998; Gomila, 2005; Murray, 2006). A Ciutadella s'havia aprovat el 1974 el PGOU redactat per Xavier Surinyach, de tall ultradesenvolupista. El 1988 s'aprovà el nou PGOU redactat pels arquitectes progressistes, Albert Puigdomènech i Carles M. Ribas, quan l'ajuntament estava governat per Antoni Salvador Caules (PSOE). El nou PGOU reduïa les expectatives expansionistes de l'anterior, encara que així i tot seguia en la senda del creixement (p.ex. urbanització de Son Xoriguer). En el cas de Ciutadella, el casc històric s'havia conservat en bon estat, degut a la seva declaració com a Conjunt Històric-Artístic el 1964, i al fet que gran part d'aquest espai urbà està ocupada per les cases senyorials de l'aristocràcia ciutadellenca (Gomila, 1998; Murray, 2006).

- conflicte territorial i friccions en l'ordre urbanístic-territorial dominant: la protecció de certs espais naturals.

Les resistències socials al procés d'especulació urbano-turística va fer que algunes "peces" del "monopoly" territorial s'haguessin de modificar, o fins i tot retirar. El 1981 a partir de l'Inventari Obert d'Espais Naturals de Protecció per la Conservació de la Naturalesa realitzat

per l'ICONA (Institut per a la Conservació de la Naturalesa), es va proposar en l'Avanç de modificació del Pla Provincial d'Ordenació de les Balears, la protecció de les següents àrees: s'Albufereta, s'Albufera, península de la Victòria, els penya-segats de Ferrutx i sa Talaia, el Puig de Santa Magdalena, es Trenc-Salobrar de Campos, sa Dragonera i l'estany de ses Gambes i sa Vall de Santanyí, a Mallorca; penya-segats del migjorn de Menorca, es Verger, s'Albufera des Grau i l'illa d'en Colom, a Menorca; ses Salines d'Eivissa; ses Salines i estanys de Formentera i sa Mola de Formentera. Aquella mesura no es va arribar a aprovar i el 1983 es va suspendre el planejament de 9 polèmics espais –es Trenc-Salobrar de Campos, penya-segats de Ferrutx i sa Talaia d'Artà, sa Dragonera, s'Albufereta, s'Albufera, la Victòria i la franja del litoral des de Cap Blanc a s'Arenal, a Mallorca; penya-segats del migjorn de Menorca, es Verger, s'Albufera des Grau i l'illa d'en Colom, a Menorca– fins a l'aprovació de les corresponents normes subsidiàries i complementàries. Aquella decisió la va prendre el CGI setmanes abans de la seva dissolució (Rullan, 1987; Rullan, 1999; Rayó, 2004).

Mayol (2005:39) exposa que "el Consell General Interinsular [...] deixava al primer govern autonòmic un expedient obert certament compromès: les Normes Subsidiàries impulsades pel conseller Miquel Pascual, que promovien l'anul·lació dels plans urbanístics sobre els espais naturals més significatius". El juliol de 1983 –un mes després de la investidura de Cañellas com a president del Govern i Jeroni Albertí del Consell Insular de Mallorca–, es celebrà un debat al Consell de Mallorca, a proposta de Sebastià Serra (PSM), sobre la suspensió definitiva dels projectes d'urbanització de diverses zones de l'illa. Els d'Aliança Popular s'oposaren a la protecció des Trenc i sa Dragonera. El 22 d'agost del 1983 el Consell del Govern Balear aprovà les normes subsidiàries i complementàries d'aquells atractius espais. Amb l'aprovació d'aquelles normes es reduïen lleugerament les elevades expectatives de negoci, però seguia latent la potencial transformació urbano-turística de molts d'aquells espais, destacant-ne sa Dragonera, es Trenc-Salobrar de Campos o ses Salines d'Eivissa i Formentera (Rullan, 1987; Rullan, 1999; Amer, 2006). La carta blanca a la urbanització, entre d'altres, des Trenc fou aplaudida per la patronal, representada per la CAEB, però contestada socialment en la manifestació que convocà el GOB el 30 de setembre de 1983, a la que hi assistiren unes 10 mil persones. La ciutadania s'havia mobilitzat (Amer, 2006).

Cal tenir present que el govern de Cañellas presentava una important debilitat, en quant a la defensa dels interessos de la plutocràcia, ja que el Pacte de Madrid no pogué fer que es configuràs una majoria parlamentària en mans d'un sol partit, sinó que les decisions s'havien de sostenir en pactes, que s'havien de materialitzar fonamentalment amb els socis d'Unió Mallorquina. Segons diversos investigadors, aquest fou un aspecte clau per entendre les fortes tensions sociopolítiques que hi havia i, sobretot, per a que no es poguessin posar en marxa plenament els mecanismes d'urbanització massiva (Blázquez, 1996; Rayó, 2004; Mayol, 2005). Així doncs, a disgust d'Aliança Popular, el 1984 el Parlament Balear aprovà la primera llei emanada de la institució: Llei 1/1984, de 14 de març, d'Ordenació i Protecció d'Àrees Naturals d'Interès Especial (ANIE). Aquesta llei s'aprovà amb els vots a favor dels partits de l'oposició (PSOE i PSM) i del soci de govern del partit de Gabriel Cañellas, UM-PDL. De fet es coneix com la Llei Triay, en referència al paper que hi jugà el diputat del PSOE Francesc Triay en la seva defensa (Mayol, 2005).

A partir d'aquella llei marc es declararen 12 ANIEs, cadascuna d'elles havia de ser declarada particularment a través d'una Llei del Parlament Balear⁶²³. La resistència popular a la destrucció-urbanització des Trenc, estimulà al legislatiu per triar-ho com el primer espai a protegir amb la declaració d'ANIE mitjançant la Llei 3/1984 de 31 de maig de 1984, de declaració des Trenc-Salobrar de Campos com Àrea Natural d'Especial Interés. La declaració des Trenc-Salobrar de Campos com ANIE, provocà una forta reacció dels cacics de Campos i de bona part de la classe político-empresarial de l'illa que veien alterades les seves expectatives de negoci. El batle campaner, Guillem Mas –primer d'UCD i llavors d'Unió Campanera– fou un dels principals avaladors

⁶²³ Els ANIE declarats foren: 5 a Mallorca (Es Trenc-Salobrar de Campos –Llei 3/1984, de 31 de maig–; Sa Punta de n'Amer –Llei 8/1985, de 17 de juliol–; Sa Canova d'Artà –Llei 9/1988, de 21 de setembre–; Mondragó –Llei 1/1990, de 22 de febrer–; Sa Marina de Lluçmajor –Llei 4/1990, de 31 de maig); 2 a Pitiüses (Ses Salines d'Eivissa-Formentera –Llei 5/1985, de 2 de maig–; S'Estany des Peix –Llei 5/1988, d'11 de maig–); 5 a Menorca (S'Albufera des Grau –Llei 4/1986, de 7 de maig–; Costa sud de Ciutadella, entre l'arenal de Son Xoriguer i Cala Galdana –Llei 1/1988, de 7 d'abril–; Es Barranc d'Algendar –Llei 2/1988, de 28 d'abril–; Atalis, Barranc de sa Vall i Barranc des Bec, i platges de Son Bou –Llei 11/1988, de 26 d'octubre; zona costanera entre Cala Mitjana i platges de Binigaus, i altres barrancs –Llei 4/1989, de 29 de març).

del megaprojecte urbanístic des Trenc i tal com deia Francesc Moll (13/11/1983:10) "donà mostres d'un interès molt personal en la posta en marxa de la urbanització de "Ses Covetes SA"". La CAEB defensà amb fermesa el megaprojecte, però sobretot els preocupava que les decisions territorials i urbanístiques, les veritablement importants, poguessin resultar alterades per la mobilització social, és a dir per un excés de democràcia. El clima al poble del Migjorn es va espessir fins al punt que les amenaces als que s'oposaven a la urbanització foren massa freqüents. El batle, Guillem Mas, mostrà la seva força i determinació. I, entre d'altres, procedí a enviar a la policia municipal per denunciar als nudistes de la platja d'escàndol públic, als qui posaria multes de 25 mil pessetes. Així mateix el "Colectivo Campos", format per defensors de la urbanització, protagonitzaren actes de coacció i pressió per tal d'aconseguir la urbanització, la qual cosa generà un profund malestar social. Els hotelers de la Colònia de Sant Jordi rebutjaren els actes mafiosos que tenien lloc a la zona. Fins i tot, la premsa estatal es feu ressò d'aquell clima social (Garrido, 30/03/1984; Riera, 3/06/1984; Garrido, 4/07/1984; Candia, 5/07/1983; Alcaraz i Mas, 2008a; Alcaraz i Mas, 2008b; Alcaraz i Mas, 2008c; Alcaraz i Mas, 2009).

Un dels principals promotors de la urbanització del Trenc fou Miquel Contestí –president del RCD Mallorca, 1978-1992–. Contestí feu ràpides operacions de compravenda de terrenys a la zona que li reportaren pingües beneficis. En concret, el 1969 adquirí sa Barrala Nova (125 Ha) dividida en cinc parcel·les, a la família Burguera Mesquida, per 1,8 milions de pessetes i posteriorment va vendre quatre parcel·les de la finca per 3 milions de pessetes a la societat Ses Covetes SA. Contestí actuava en nom d'un tercer, és a dir en nom de Ses Covetes SA. Les societats promotores de la urbanització eren Ses Covetes SA i Skandiplan AB. El 1969, Ses Covetes SA estava presidida pel noruec Ole Jacob Bach i el suec Goran Josef Olsson de vicepresident. El protagonista públic de la urbanització –del qual es feien ressò els mitjans de comunicació– fou Skandiplan AB, representada a les Balears per l'advocat mallorquí Josep Mir Cerdó⁶²⁴. Emperò, la persona que apareixia davant dels mitjans de comunicació era el Senyor Bekassy que aparentment era el representant de la companyia (Balears, 18/12/1983).

La urbanització des Trenc s'inclouïa en el planejament de principis dels anys 1970 (p.ex. Pla Provincial i PGOU). De fet, el PGOU de Campos del 1974 "és finançat per diversos grups estrangers" (Moll 13/11/1983:10). La Comissió Provincial d'Urbanisme aprovà els Plans Parcial de Ses Covetes i Ses Covetes Foresta, d'un milió de metres quadrats, el 1974 i el 1975. Els canvis sociopolítics i la crisi enfonsaren aquell megaprojecte. Posteriorment, el projecte d'urbanització que es presentà el 1979 fou denegat. Finalment, l'agost de 1983, amb el Govern Autòmic recent estrenat, Jeroni Saiz donava el vist i plau a les Normes Subsidiàries que permetien la urbanització des Trenc-Salobrar de Campos. Posteriorment a la conservació des Trenc a partir de la Llei 1/1984, la promotora escandinava interposà demandes judicials, tot sol·licitant compensacions milionàries. El Tribunal Superior de Justícia de les Balears dictà una primera sentència al 1989 en la que es declarava el dret dels promotors a una indemnització de 1100 milions de pessetes. Aquesta sentència finalment fou revocada per una altra sentència del Tribunal Suprem (17/02/1998), segons la qual es declarava un dret a indemnització de com a màxim 121 milions de pessetes (Blasco, 2003).

Posteriorment, l'Ajuntament de Campos aprovà el Projecte d'Urbanització de Ses Covetes (1993), amb 13 blocs d'apartaments just a primera línia de mar, tot incomplint la Llei de Costes de 1988. El 1995, les accions judicials iniciades pel GOB i el PSM, aconseguiren que les obres es paralitzessin per resolució judicial. A partir de llavors començà un prolongat camí judicial, al llarg del qual l'empresa feu fallida i els seus béns passaren a capitals locals. L'Ajuntament de Campos abanderà també la batalla judicial en favor de la urbanització. Aquest ha recorregut, fins el 2007, 15 vegades les decisions dels tribunals que confirmaven la il·legalitat de les obres. El cost per l'ajuntament prourbanitzador, en mans del Partit Popular i presidit per Andreu Prohens, s'havien elevat en torn a uns 720 mil euros (Moll, 13/11/1983; Balears, 18/12/1983; GOB, 2007b; Manresa, 9/06/2007; Alcaraz i Mas, 2008a; Alcaraz i Mas, 2008b; Alcaraz i Mas, 2008c; Alcaraz i Mas, 2009).

En els anys 1980 segueix la tendència de la impunitat urbanística, a la que se li afegí la pressió que exercirà, a partir de llavors, el capital estranger. Aquest, a partir de l'entrada de l'Estat espanyol a la CEE (Comunitat Econòmica Europea), començarà a penetrar de manera significativa en l'espai balear, tot col·locant-se de manera significativa en immobles (Conselleria d'Economia i

⁶²⁴ Josep Mir Cerdó ja era funcionari de l'Ajuntament de Palma. Curiosament el trobam en els serveis jurídics de l'àrea d'urbanisme de Cort.

Hisenda, 1989; Seguí, 1998). No obstant això, la creixent pressió social feu que les pràctiques de l'urbanisme autoritari remetessin, per donar pas a un marc normatiu que establís algunes fronteres en quant a l'expansió de la urbanització (Rayó, 2004; Rullan, 2007). Fins i tot, el clergat catòlic – particularment de la mà del bisbe Teodor Ubeda– i el Foment del Turisme de Mallorca– es significaren en favor de la conservació d'alguns espais (Bennàssar, 2001; Amer, 2006).

A la Serra de Tramuntana, els germans Salas que ocuparen la batlia de Deià durant 16 anys –Josep Salas Santos (UM) batle entre el 1986 i el 1987; Francesc Xavier Salas Santos (UM i PP) batle entre el 1987 i el 2003– varen autoritzar cap el 1987 la construcció de xalets a Llucalcari⁶²⁵. Uns xalets que s'aixecaven en una zona protegida, precisament per una norma del tardofranquisme, segons la qual la Serra de Tramuntana havia estat declarada Paratge Pintoresc⁶²⁶ i, a més, el 1985 havia estat declarada BIC (Bé d'Interès Cultural). L'empresa encarregada fou Bancals SA, d'Axel Ball –un dels principals especuladors de la zona– i del multimilionari britànic Richard Branson, propietari de la transnacional Virgin i de l'Hotel La Residencia a Deià. A més, s'intentava privatitzar una part del litoral (i el camí d'accés) pels clients de l'Hotel La Residencia (GOB, 1988).

En aquells moments començà una llarga lluita social que denuncià l'especulació urbanística, el tancament i privatització d'espais públics i la degradació d'aquell indret. Però aquelles denúncies socials eren extensibles a molts d'altres indrets de la Serra. En base a la declaració de BIC de la Serra, el GOB va interposar un contenciós administratiu contra la concessió de quatre llicències d'obra dins de sòl no urbanitzable a Llucalcari (Deià) i la construcció d'un camí. El Tribunal Superior de Justícia de les Illes Balears –sentència 179 de 6/05/1992– anul·lava aquelles llicències, i es començava un perllongat plet sobre la construcció d'aquelles edificacions que finalment es realitzaren en contra de les sentències. L'ajuntament de Deià i la societat mercantil Bancals SA (GOB, 1988), varen sol·licitar l'empària del Tribunal Constitucional a l'any 2005, front a la sentència ferma del Tribunal Suprem de 1999 que ordenava la demolició dels xalets, la qual cosa va fer que no es dugés a terme la demolició⁶²⁷. L'abril de 2009, el Tribunal Superior de Justícia de les Illes Balears condemnà al batle de Deià, Jaume Crespí Deya (PP), a pagar una multa diària de 600 euros fins que no enderrocàs els xalets il·legals de Llucalcari (Garcia, 7/04/2009).

Al Migjorn de Mallorca, l'ajuntament de Santanyí amb Cosme Adrover (PP) com a batle, aprovà al 1985 s'aprovà el Pla Parcial de la zona de Mondragó coneguda com sa Barca Trencada. Cala Mondragó havia gaudit de la condició de CITN (Centres d'Interès Turístic Nacional), una condició que havia estat derogada feia poc temps. Els CITN eren porcions territorials en les que s'establien unes condicions extraordinàries per a la seva urbanització turística. En aquells moments s'estaven revisant o replantejant altres CITN, alguns dels quals foren bastant polèmics, com per exemple el de sa Canova d'Artà –projecte de capital belga, Bahía Nova SA– o el de Cales de Mallorca –projecte del Banco Exterior– (Massot, 7/01/1988). El 1988 a sa Barca Trencada, la societat Cala Barca SA –empresa administrada per Marta Coloma i llavors absorbida per Iberostar– ja havia construït blocs d'apartaments amb una capacitat d'unes 1800 places. L'empresari alemany Josef Schörghuber, amb la companyia Agroland SA, va presentar quatre plans parcials per dur endavant la urbanització de Mondragó. Entre els projectes hi havia el d'aixecar un "country club" amb un hotel i "villas" que sumarien en total unes 1300 places, a més d'un camp de golf de 18 forats. Schörghuber era el propietari de la cervesa Paulaner i distribuïdor de la Coca Cola a Alemanya, també realitzà el megaprojecte urbanístic Arabellapark a Munic el 1965 i fundà la

⁶²⁵ Entre 1986 i 1987 la Comissió de Patrimoni Artístic (Conselleria d'Educació i Cultura) i la Comissió Provincial d'Urbanisme (Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori) autoritzaren 4 xalets a nom de Gabriel Vidal Vargas (en representació d'Ana Schwartz), Gabriel Vidal Arcas, Bancals SA i Bartolomé Mayol Coll (Ruíz de Galarreta, 8/04/2005).

⁶²⁶ Decret 984/1972, de 24 de març, mitjançant el qual es declara Paratge Pintoresc la costa nord-oest de l'illa de Mallorca. Posteriorment, amb la Llei 16/1985, de Patrimoni Històric Espanyol, la Serra de Tramuntana era catalogada com a BIC (Bé d'Interès Cultural).

⁶²⁷ Els representants legals dels propietaris de les cases il·legals de Llucalcari, Jaime Lamas i Carlos Pipino, apunten per a la resolució de la il·legalitat dels edificis dels seus defensats, segons el que recollia Joan Frau (9/04/2005:29) al *Diario de Mallorca*: "si l'administració vol, existeixen solucions polítiques" pel cas de Llucalcari i citaren l'exemple d'un xalet construït a Eivissa pel músic romanès Cretu, amb una sentència ferma de demolició que ha quedat en suspens perquè el Govern aprovà el 2003 una llei que possibilitava la seva legalització. Una altra possible solució, afegien, seria "l'expropiació de l'efecte de la sentència", una operació que implicaria indemnitzar al GOB, l'associació que va denunciar els xalets de Llucalcari".

cadena hotelera Arabella Hoteles de España SA (Manresa, 22/05/1995)⁶²⁸. Des del 1984 hi va haver una forta oposició a la urbanització de Mondragó, mentre que el projecte urbanístic era recolzat per les principals institucions de les illes que rebutjaren qualsevol proposta de protecció. El dia en que el ple de l'Ajuntament de Santanyí aprovava la urbanització, no només s'hi concentraren més de 300 persones reclamant la seva protecció, sinó que el regidor Maties Barceló va dimitir de les files del Partit Popular. Tanmateix, les pressions socials per impedir la urbanització de la zona foren astutament aprofitades pels polítics-empresaris. Així, dies després d'haver-se aprovat la urbanització de la cala, el Govern Balear presidit per Cañellas, va decidir comprar els terrenys per uns 3500 milions de pessetes. D'aquesta manera se retribuïen els drets acabats d'adquirir per part dels especuladors (Hostelmarket, 1996; Amer, 2006; Barceló, 11/11/1989; Blázquez, 1992; GOB, 1989).

Joan Amer (2006:76) defineix la jugada de Mondragó com "un exemple d'acció del govern de Gabriel Cañellas", en tant que pretén acontentar els promotors urbanístics i els ciutadans contraris a la construcció de Mondragó. No obstant, cal tenir present que la Federació Hotelera, amb Josep Forteza Rey de president, s'oposà enèrgicament a la urbanització de Mondragó. Així doncs, el conflicte intercapitalista hauria de ser considerat a l'hora d'avaluar la decisió final de Cañellas, en decantar-se cap a la protecció i adquisició d'aquells terrenys. Per altra banda, s'ha de dir que només comprà una petita part, la corresponent a la societat participada majoritàriament per Josef Schörghuber. Els veïnats que no foren "premiats" pel Govern Cañellas, culpabilitzarien a la posterior protecció –Mondragó fou declarat Parc Natural el 1992– de la impossibilitat de materialitzar dinàmiques especulatives del sòl en aquell entorn. I, d'aquesta compra i posterior declaració de Parc Natural, sorgí un moviment anti-parc format per propietaris de sòl.

Entre el 1978 i el 1985 es varen elaborar dos catàlegs que recollien i delimitaven els espais d'alt valor ecològic, és a dir els que potencialment podrien convertir-se en "espais naturals protegits". El primer catàleg fou elaborat per l'ICONA, que inicià al 1978 el "Inventario abierto de Espacios Naturales de Protección para la Naturaleza. Baleares" i que finalitzà al 1984. L'altre és l'elaborat per l'INESE (Institut d'Estudis Ecològics), titulat "Àrees a protegir a Balears", publicat al 1985 i finançat pel Govern Autonòmic. Aquells dos inventaris serviren de base de l'inventari d'espais naturals a protegir que finalment realitzà el Govern Balear al 1987 – "Propuesta de áreas naturales de protección especial"–, delimitant els espais naturals a la baixa respecte dels altres dos inventaris (Blázquez et al., 1991). El 5 de desembre de 1989 el govern autonòmic, presidit per Cañellas (PP), va aprovar unes Normes Subsidiàries, a l'espera de l'aprovació del catàleg d'espais naturals, que suspènien cautelarment els planejaments urbanístics que afectaven a les zones de Mallorca i Menorca incloses en la Proposta d'Àrees Naturals de Protección Especial. Quedaven excloses de dita suspensió les àrees d'Eivissa i Formentera que sí estaven incloses a dita Proposta (Frau, 17/12/1989; Blázquez, 1996).

Mentre que a Menorca, els principals conflictes socioterritorials se resolien, en molts casos favorablement per la conservació dels espais naturals sobre els que penjava algun tipus de projecte urbano-turístic (p.ex. Cala'n Turqueta, Macarella i Macarelleta), a Eivissa i Formentera la situació era radicalment contrària. No de bades, les cultures polítiques eren bastant diferents i Menorca comptà amb majoria del PSOE en el Consell Insular, mentre que el d'Eivissa estava al dictat de Matutes i la classe político-empresarial conservadora agrupada en torn del PP o el Foment de Turisme (Cerdà i Uli, 1994; Rayó, 2004). En el cas de les Pitiüses, s'explicitaven unes relacions de poder molt més arcaïques i personalitzades en unes quantes personalitats fortes de l'illa, com Abel Matutes Juan, Abel Matutes Tur, Alonso Marí Calbet i Vicent Juan Guasch, promotors del diari conservador, El Mundo d'Eivissa i Formentera, a través de Ibiza de Publicaciones SA (Diario de Ibiza, 2/03/2010). El caos urbanístic era majúscul i els interessos dels principals capitals de les illes restaren pràcticament inqüestionats, fins que el 1982 sorgí el Grup d'Estudis de la Naturalesa d'Eivissa. Aquest col·lectiu protagonitzà el 1983 la protesta contra dos blocs d'apartaments aixecats sobre les dunes des Codolar, que finalment s'enderrocaren i el 1984 *okuparen* l'illot Tagomago on es volien construir cinc xalets. El 1986 el

⁶²⁸ Schörghuber era propietari de gran part de la urbanització de Son Vida i de la constructora i immobiliària Vibelba. Va iniciar a finals dels 1980 un procés d'adquisicions d'habitatges i edificis al centre de Palma (p.ex. Frontón Balear al Passeig Mallorca) i també a la zona de Son Dureta. El maig de 1995 va adquirir el 91% de les accions de l'Hotel de Son Vida, que eren propietat de la família Gaspart (Husa), mentre que la resta seguia en mans de Ashraf Marwan (4%) i altres accionistes mallorquins. L'empresari alemany va promoure la urbanització de Son Muntaner, Son Quint i Son Xigala a Palma (de Benito, 24/05/1995; Jaume, 11/11/1989).

grup presentà el treball *Salvem ara ses Pitiüses* en el que exposava la situació urbanística a les illes (Rayó, 2004).

Emperò, el cas més destacat fou la forta confrontació sociopolítica que girà en torn al projecte d'urbanitzar ses Salines. L'Institut d'Estudis Eivissencs, ja reclamava el 1977 la protecció de ses Salines sota el lema: *Ses Salines, Parc Natural*. El 1986 s'aprovaren les Normes Subsidiàries de Sant Josep, les quals permetien aixecar 92 noves urbanitzacions a la costa, entre d'elles les de ses Salines, i entre el 1986 i el 1989, a un ritme frenètic, s'aprovaren 10 urbanitzacions amb una superfície de 210 hectàrees (Ramon Fajarnés, 2001). El 1986, Matutes començava les obres de la urbanització de Sal Rossa. Tal com s'ha esmentat anteriorment, ses Salines d'Eivissa i Formentera eren terrenys intocables, en el sentit que la seva sort feia temps que havia estat decidida. Els seus propietaris, la família Matutes i Cañellas-Salas, amb les empreses Salinera Española, Ibifor SA, Palm Beach i Fomento de Turismo Ibicenco SA, tenien prou clar que aquell indret paradisiac havia de convertir-se en un excel·lent producte urbano-turístic (Miró, 1978; Cerdà i Uli, 1994; Manresa, 1998; Rayó, 2004).

La lluita social per evitar la degradació urbano-turística de ses Salines fou una constant que es va estendre des dels temps cavernícoles del franquisme fins a mitjans dels anys 1990, i sempre amb els mateixos protagonistes a la banda del capital; els dos capitosts del Partit Popular: els Salas (vinculats amb Cañellas) i Matutes. Les zones muntanyoses que es volien urbanitzar veinades de ses Salines d'Eivissa no estaven incloses a les Normes Subsidiàries sobre les àrees a protegir aprovades pel Govern el 1989. Aquest fet motivà la creació de la coordinadora *Salvem ses Salines* al 1990. A Formentera, Abel Matutes que tenia interessos especulativo-urbanístics va vendre uns terrenys d'unes 250 hectàrees a l'Estany des Peix i Punta Pedrera. El comprador fou el grup luxemburguès Interpart, encapçalat pel polèmic empresari italià Giancarlo Parretti, que pretenia aixecar un camp de golf i allotjaments de superluxe. L'italià pagà uns mil milions de pessetes per uns terrenys inurbanitzables i quan es destaparen els escàndols financers de l'italià resultà que aquells diners procedien de l'evasió de divises que efectuà Parretti, calculada en uns 16000 milions de pessetes (Miró, 1978; Cerdà i Uli, 1994; Manresa, 1998; Rayó, 2004).

Les tensions urbano-territorials es deia que eren motivades, entre d'altres, per la manca d'un marc normatiu clar que permetés guiar les actuacions sobre el territori d'una manera més assenyada. D'aquesta manera s'aprovà la Llei 8/1987, de l'1 d'abril, d'Ordenació Territorial de les Illes Balears, coneguda com la LOT. Onofre Rullan (1987:311), en aquells moments, ens deia que "la construcció dins del SNU [Sòl No Urbanitzable] es duu a terme mitjançant parcel·lacions, que quasi mai no es diferencien visualment de les urbanitzacions". És a dir, el descontrol en el que era la major part del territori insular era absolut. D'acord amb Rullan (1999) aquella llei estableix, quasi exclusivament, figures d'ordenació supramunicipal. La LOT suprimí els PDTC (Plans Directors Territorials de Coordinació) i els substitueix per les DOT (Directrius d'Ordenació Territorial). De les DOT havien d'emanar tres nous instruments: els Plans Territorials Parcial (PTP), els Plans Directors Sectorials (PDS) i els Plans d'Ordenació del Medi Natural (POMN). Rullan (1995:162) entenia que la COPOT (Comissió Provincial d'Ordenació del Territori) i el Consell de Govern "podien redactar un PDTC (Pla Director Territorial de Coordinació) sense necessitat de la LOT. En tot cas els PDTCs en establir determinacions front als criteris de les DOT representen una opció més interventora i dura que la desenvolupable des d'unes directrius, més toves, esquemàtiques, indicatives i acords amb l'època que vivim". Per tant, sembla que el discurs de les classes dirigents sobre la incapacitat de governar el territori per manca d'instruments, era merament retòrica. Tanmateix, el desenvolupament de la LOT quedà pràcticament congelat, ja que les DOT no s'aprovarien fins el 1999, la qual cosa pot ser entesa com una clara mostra de la voluntat de posar en marxa aquells instruments. La Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori en mans de Jeroni Saiz Gomila (1983-1993), rebutjà qualsevol mesura de regulació del creixement. Saiz fou un dels grans companys de files de Cañellas, companys de classe a l'escola de Montision amb Cañellas i també condemnat pel cas de corrupció político-empresarial del Túnel de Sóller. També fou el dissenyador de diversos ports esportius (Pla, 1989; Garrido, 1992; Manresa, 1998; Rullan, 1999; Amer, 2006).

El 1988 es declarà el primer Parc Natural de les Balears, s'Albufera d'Alcúdia. Una declaració precedida d'intensos conflictes socioterritorials. Tal com s'ha exposat anteriorment, aquell indret havia estat fortament transformat per la seva conversió en espai d'oci i per la

transformació energètica⁶²⁹. El 1975 l'Informe Parcial sobre la dessecació i destrucció de s'Albufera, elaborat per Ives Hennechart i Gabriel Pomar, denunciava que les cendres procedents de la Central Tèrmica d'Alcúdia estaven dessecant la zona humida –Estany des Ponts i “Las Gaviotas”–. En base a aquell informe, el GOB i l'OCB (Obra Cultural Balear) denunciaren aquests fets al 1975 davant del Ministeri de la Vivenda, que procedí a aturar els abocaments. Aquests fets assoliren una important repercussió a nivell estatal i internacional. Per altra banda, a mitjans dels 1970 es planificà la construcció d'una nova central tèrmica (es Murterar) a les immediacions de s'Albufera, per tal d'abastir uns creixents requeriments energètics de les economies mallorquina i menorquina (Jurado, 1985; Barceló, 1986; Mayol i Machado, 1992; Blázquez, 1996; Blázquez, 2000).

El 1976 s'inicià una forta campanya en defensa dels valors naturals de s'Albufera, i en contra de la seva transformació urbano-industrial. Emperò la decisió ja estava presa. Per una banda, GESA, és a dir l'Estat, iniciava la construcció de la nova central tèrmica al 1978; i, per una altra banda, l'ICONA (Institut de Conservació de la Naturalesa), també l'Estat, sol·licitava al Departament de Geografia de la UIB un estudi sobre els valors ecològics de s'Albufera. La Central fou inaugurada el 1981, mentre que l'estudi no es feu públic fins el 1985. La declaració de Parc Natural va anar acompanyada prèviament –a més de la forta campanya en defensa de la seva protecció, i en contra de la seva urbanització (Estany Gran, Estany des Ponts i “Las Gaviotas”)–, per la compra de bona part dels terrenys –efectuada per l'ICONA (400 Ha), la CAIB (830 Ha), i l'Ajuntament de Muro (80 Ha)–. El 77,5% de la superfície del Parc Natural era de propietat pública. D'aquella manera, la classe propietària s'aconseguí desfer d'uns terrenys que passaven a ser “improductius” des del punt de vista urbano-turístic. L'empresariat agrupat en torn a la CAEB i l'Ajuntament de Muro interposaren un recurs contenciós administratiu en contra de la declaració de Parc Natural, que finalment no prosperà (Jurado, 1985; Barceló, 1986; Mayol i Machado, 1992; Blázquez, 1996; Blázquez, 2000)⁶³⁰.

El mateix any que se declarava el Parc Natural de s'Albufera, s'aprovà la Llei 22/1988, de 28 de juliol, de Costes i tal com s'ha esmentat anteriorment, els principals capitals turístico-immobiliaris de les illes s'avançaren a dita llei, tot sol·licitant multitud de llicències, per tal d'evitar els seus efectes a la que seria la nova zona de servitud de 100 metres⁶³¹ en la que es prohibeix la construcció d'edificis destinats a residència o habitació (Esteve i Fuentes, 2000; Barceló et al., 2008). Per altra banda, el 1988 es donava carta blanca a la mercantilització urbano-turística de l'espai mitjançant la llei 12/1988, de 17 de novembre de camps de golf. Emperò, abans de l'aprovació de la llei ja s'havia construït a les illes 9 camps de golf: Son Vida Club de Golf a Palma (1964), Club Golf Costa de los Pinos a Son Servera (1967), Club de Golf Santa Ponça a Calvià (1976), Club de Golf Poniente a Calvià (1978), Club de Golf Vall d'Or a Santanyí (1986), Club de Golf Bendinat a Calvià (1986), Club de Golf Pollença (1986), a Mallorca; Club de Golf Son Parc a es Mercadal (1977), a Menorca; i Club de Golf Rocallisa a Santa Eulària (1971), a Eivissa (Salvà i Socias, 1987).

En el nou context polític, ja no es podien aixecar els camps de golf d'acord als paràmetres propis d'un règim totalitari. A l'exposició de motius de la llei de camps de golf s'explicita clarament quin era el problema: “per definició un camp de golf no pot situar-se en un entorn urbà, si es té en compte que requereix un fort contacte amb la naturalesa així com la considerable superfície de sòl que es necessita per a practicar aquest esport. Per tot això, els camps de golf existents en aquestes illes no han tingut més opció que tramitar-se segons les normes contemplades en l'article 85 de la Llei del Sòl, reguladores de la implantació d'instal·lacions i construccions en sòl no urbanitzable o urbanitzable no programat, prèvia la declaració d'interès social per part de la Comissió Provincial d'Urbanisme, i això feia que, en aplicació estricta d'aquesta normativa, no es poguessin autoritzar més que la instal·lació del mateix camp de golf i dels serveis imprescindibles afectes al mateix” (Blasco 2007:477).

⁶²⁹ Barceló (1986:211) escrivia que “la Família Gual va vendre 230 parcel·les amb un total de 315 Ha. Una de les parcel·les solsament tenia una enorme extensió d'unes 198 Ha, i aquesta es convertí en una de les primeres àrees urbanitzades amb propòsits turístics, l'Hotel Golf Alcúdia”.

⁶³⁰ El llistat complet de conflictes socioterritorials a Mallorca seria molt gran. En aquells anys s'haurien d'afegir: sa Canova, Punta de n'Amer, Cala Agulla, Cala Galiota, Cabrera, etc (Rayó, 2004).

⁶³¹ La disposició transitòria tercera de la llei indica que en “els terrenys classificats com a sòl urbà a l'entrada en vigor de la present llei estaran subjectes a les servituds establertes en ella, amb l'excepció que l'amplada de la servitud de protecció serà de 20 metres”.

És a dir, d'acord amb la llei tan sols es podia aixecar el camp de golf. A la mateixa exposició de motius, es dona a entendre una tendència per part dels promotors dels camps de golf de realitzar frau, en tant i en quant solen construir il·legalment oferta d'allotjament turístic associada a les instal·lacions turístico-esportives. Així doncs, aquesta llei s'aprovà per tal de donar carta blanca a la construcció d'allotjament turístic vinculat als camps de golf. Els promotors dels camps de golf, prèvia declaració d'interès social per part de les comissions d'urbanisme, podrien aixecar legalment hotels o apartaments de fins a 450 places. El president de la Comunitat Autònoma manifestava que l'objectiu era triplicar aproximadament les "disponibilitats actuals" (Cañellas 1992:157). D'aquesta manera, s'obria la porta a la penetració del negoci turístic dins del territori que fins aleshores tenia vocació agrícola, al temps que l'entrada a la CEE i la seva política agrària contribuïa sobre el camp i el món pagès, tot accelerant la seva pèrdua. Un món pagès que ja es trobava en delicada situació després de quasi trenta anys d'industrialització turística (Binimelis, 2000; Etxezarreta, 2006).

- Entrada de capital estranger i expansió de la construcció.

Un dels elements clau per entendre l'expansió de la construcció a les Balears, així com a d'altres parts del litoral de l'Estat, és l'afluència de capitals estrangers. Aquest aspecte ja fou assenyalat per Mario Gaviria et al. (1974) per diverses zones de "turisme xàrter" a l'Estat espanyol i sobretot per Francisco Jurdao (1990 [1979]) en el cas de Mijas (Màlaga). L'entrada de capitals estrangers contribuïa a accelerar per una banda el boom de la construcció i, per l'altra, l'augment dels preus de l'habitatge, tot generant una important bombolla immobiliària que acabaria esclatant com a traca final de les festes del 1992 (Fernández-Durán, 1996; Naredo, 1996). Hom pot destacar que amb motiu de la crisi del règim d'acumulació fordista i els seus efectes, es va revisar la normativa d'inversions estrangeres directes a l'Estat espanyol, la qual cosa es traduí en l'eliminació, mitjançant el Decret 2495/1973 d'11 d'octubre, del marc excepcional que oferí el Decret 701/1963 de 18 d'abril que liberalitzà les inversions estrangeres i eliminava qualsevol traba en nombroses branques d'activitat, entre d'elles l'explotació hotelera i la construcció. A partir de 1973 s'inicià una certa reglamentació de les inversions estrangeres que fonamentalment posava de manifest el desgavell dels anys del desenvolupisme feixista (Muñoz et al., 1978; Calvo, 2008).

El 1973 hi havia unes 35 disposicions generals que afectaven al tema de les inversions estrangeres a l'Estat. Per això, es varen promulgar el Decret 3021/1974, de 31 d'octubre, que refon les disposicions legislatives sobre inversions estrangeres; Decret 3022/1974, de 31 d'octubre, sobre el Reglament de les Inversions Estrangeres a Espanya; i el Decret 3023/1974, de 31 d'octubre, sobre l'exempció d'autorització prèvia a determinades activitats. La participació per part dels capitals estrangers en una societat espanyola inferior al 50% del seu capital, no requeria autorització administrativa, la qual cosa fou aprofitada pels capitals estrangers que adquirien major control mitjançant inversions indirectes o de segon grau. Aquest tipus d'inversions indirectes s'escapaven del control administratiu i representaven el gruix de les inversions (Álvarez-Pastor, 1974). Amb la nova norma del 1974 s'intentà establir un major control sobre les inversions de segon grau i també s'intentà posar ordre en les inversions immobiliàries, tot diferenciant les de tipus empresarial de les de tipus familiar o individual. Mentre que en les primeres s'establien nous mecanismes de regulació, les segones no necessitaven autorització. En el cas de les inversions immobles, s'estimava com a activitat empresarial: l'adquisició de finques rústiques, solars o més de tres habitatges en un mateix edifici. La nova legislació sobre les inversions estrangeres no suposà una limitació a la seva futura expansió, ans al contrari l'assegurà ja que va intentar resoldre els conflictes que se podien derivar dels abusos que permetia l'anterior situació (Álvarez-Pastor, 1974; Muñoz et al., 1978; Esteve i Fuentes, 2000).

El Decret Boyer –Reial Decret-Llei 2/1985, de 30 d'abril, sobre mesures de política econòmica– també incidia en l'aprofundiment de la liberalització de les inversions estrangeres cap a l'Estat espanyol, tot preparant el terreny per a l'entrada a la CEE. Aquell nou marc regulatori quedà explicitat en el Reial Decret legislatiu 1265/1986, de 27 de juny, sobre inversions estrangeres a Espanya. Aquesta regla posà especial esment en potenciar, entre d'altres, les entrades de capitals estrangers vers el mercat immobiliari espanyol. Óscar Carpintero (2005:494) destaca l'impacte que en aquest sentit va tenir la incorporació de l'Estat espanyol a la CEE ja que "els 1,7 bilions de pessetes que figuren, per exemple, com inversió

directa a Espanya en el quadrienni 1986-1989, ja superaven en un 70 per 100 als fluxos rebuts per aquest concepte en els 25 anys anteriors". A més, tal com han apuntat Naredo (1996, 2006) i Carpintero (2005), des de l'entrada a la CEE, la major part de les entrades de capitals estrangers anaven adreçats, fonamentalment, a l'adquisició i compra d'empreses, instal·lacions o immobles ja existents. És a dir, es tractava bàsicament de canvis de titularitat. A més, amb l'entrada de l'Estat espanyol a la CEE s'eliminava una de les normes que suposaven, en certa manera, un fre a l'expansió de la inversió immobiliària dels capitals estrangers. Així doncs, els ciutadans dels estats membres ja no haurien de sol·licitar l'autorització al Ministeri de Defensa per a poder adquirir terrenys a les Balears. S'aixecava d'aquesta manera una de les limitacions a la inversió estrangera en immobles a tot l'Estat (Mayol i Machado, 1992). En tan sols un any, de 1985 a 1986, les inversions estrangeres cap a l'Estat passaren de 529 milions de pessetes a 1128 (Conselleria d'Economia i Hisenda, 1989).

En el cas de les Balears, es pot veure com la inversió estrangera directa en immobles era notablement superior a la resta d'inversió estrangera directa (taula 202). Això respon a la condició turística de l'espai balear dins del context de la macroregió europea, ja que l'aval d'anys com a solàrium dels turistes del Centre i Nord d'Europa servien d'estímul i propaganda per a l'entrada de capitals adreçats a l'adquisició d'immobles. Els capitals estrangers ja havien tengut un paper important en les transformacions socioeconòmiques de les illes i, a més, tal com apareix en el treball "La economia de Baleares a la hora de la CEE", en els anys 1980 es deia que "caldría esperar un cert increment de les inversions immobiliàries, a la llum, així mateix, de les quantioses inversions en terrenys ja realitzades. Se tracta d'inversions que s'han vengut realitzant mitjançant l'adquisició indirecta per estrangers a través d'intermediaris nacionals que figuren com els propietaris legals" (Payno 1985:143). Precisament, aquelles adquisicions, generalment, fraudulentos s'acceleraren a partir del 1973, moments de la crisi del capitalisme regulat en la qual capitals excedentaris se col·locaren en propietats immobles – edificis i solars– (Payno, 1985).

Taula 202. Estimació del capital estranger entrat a les Balears (Font: elaboració pròpia de Payno 1985:139 –anys 1975-1981– i Conselleria d'Economia i Hisenda, 1989 –anys 1985-1988–).

	Inversió Estrangera Directa (IED) sense immobles		Inversió Estrangera Directa (IED) en immobles	
	Milions de pessetes	Percentatge respecte PIB Balears	Milions de pessetes	Percentatge respecte PIB Balears
1975	599	0,44	2.705	2,00
1976	562	0,36	1.924	1,25
1977	584	0,31	2.405	1,27
1978	1.182	0,48	4.568	1,87
1979	1.674	0,56	5.132	1,72
1980	1.461	0,42	5.664	1,63
1981	1.863	0,46	7.686	1,88
1982	sd	sd	sd	sd
1983	sd	sd	sd	sd
1984	sd	sd	sd	sd
1985	3.031	0,41	sd	sd
1986	5.812	0,67	10.687	1,23
1987	12.119	1,20	sd	sd
1988	12.016	1,09	sd	sd

sd: sense dades

La Conselleria d'Economia i Hisenda (1989) elaborà un interessant informe sobre les inversions estrangeres en immobles a les Balears amb dades del 1986, en el qual es reflecteix la especial transcendència que començà a assolir l'adquisició de propietats immobles per part de capitals estrangers. Cal tenir en compte que aquestes xifres només reflecteixen les entrades legals de capitals estrangers, tot quedant fora d'aquestes les transaccions opaques a Hisenda. El 1986 les inversions estrangeres directes en immobles a l'Estat espanyol sumaven uns 194,9

miliards de pessetes, essent les principals províncies receptores: Màlaga (22,2%), Alacant (21,1%) i Balears (10,9%). Emperò, el municipi de Calvià era el tercer municipi de tot l'Estat amb major inversió estrangera en immobles amb uns 4053,2 milions de pessetes (40% del total de Balears). El primer municipi espanyol era Marbella amb 10426,7 milions de pessetes (44,8% del total de Màlaga) i el segon era Torreveja amb 4709,3 milions de pessetes (22,7% del total d'Alacant). La resta de municipis corresponien al litoral espanyol sacrificat a l'especulació turística-immobiliària: Mijas amb 3632 milions pessetes (15,6% del total de Màlaga); Arona amb 3124 milions de pessetes (33,5% del total de Tenerife); Estepona amb 3072 milions de pessetes (13,2% del total de Màlaga); Adeje amb 2677 milions de pessetes (28,7% del total de Tenerife); Dènia amb 2293 milions pessetes (11,1% del total d'Alacant); Orihuela amb 2260 milions de pessetes (10,9% del total d'Alacant); San Bartolomé de Tirajana amb 2051 milions de pessetes (34,4% del total de Las Palmas).

L'any 1986 la inversió estrangera directa en immobles a les Balears era de 10125 milions de pessetes. La major part d'aquestes es concentraven al terme municipal de Calvià amb un total de 4053 milions de pessetes, xifra que representa el 40,03% del total. A molta distància de la posició destacada de Calvià tenim: Palma amb 937 milions de pessetes (9,25% del total); Maó amb 619 milions de pessetes (6,12% del total); Andratx amb 490 milions de pessetes (6,1% del total). Pot cridar l'atenció el fet que els fluxos adreçats als municipis menorquins de Maó i es Mercadal fossin superiors als dels municipis eivissencs. Això resulta difícil d'explicar i les seves raons podrien estar vinculades a que per una banda, a Menorca hi hauria importants inversions immobles per part dels grans grups turístics que exploten establiments hotelers a l'illa, mentre que a Eivissa la major part de la planta hotelera era propietat de capitals eivissencs; i, per una altra banda, al fet que a Eivissa les inversions immobles opaques i fraudulentess fossin superiors. Santa Eulària fou, el 1986, el principal municipi eivissenc en quant a recepció d'inversió estrangera legal en immobles, amb un total de 434 milions de pessetes.

Pel que fa la procedència dels capitals cal destacar el lloc que ocupa el Regne Unit amb un total de 4094,9 milions de pessetes que representava el 40,44% del total, mentre que els capitals procedents de la República Federal Alemanya sumaven uns 2816 milions de pessetes (27,81% del total) (taula 203). En els casos de Maó, es Mercadal, Alcúdia i Pollença els capitals procedents del Regne Unit eren superiors al 60%. En canvi, a Calvià, els capitals britànics i alemanys representaven el 36,5% i 34,3%, respectivament. A Palma és interessant assenyalar l'escassa rellevància dels capitals alemanys que representaven el 10,1% de la inversió immobiliària estrangera, mentre que els capitals francesos i els del paradís fiscal de Mònaco representaven el 21,7% –l'informe ofereix les dades de França i Mònaco conjuntament–. Una qüestió que val la pena apuntar és la presència dels capitals d'Àrabia Saudita amb un total de 153 milions de pessetes, però que si sumam els 65,16 milions de pessetes procedents de Kuwait i els 10,3 milions procedents dels Emirats Àrabs Units, sumen un total de 228,46 milions de pessetes, amb la qual cosa els fluxos procedents de la península Àrabica serien els quarts en ordre d'importància. Així mateix, hom pot destacar que els capitals invertits en immobles procedents de paradisos fiscals el 1986, sumaven 432,44 milions de pessetes, la qual cosa representava el 4,27% del total (Conselleria d'Economia i Hisenda, 1989). Per altra banda, si analitzam les tipologies de la inversió estrangera en immobles, tenim que uns 6905 milions de pessetes es col·locaren en apartaments o estudis, el que representa el 68,2% del total, seguit de les inversions en xalets o habitatges familiars amb 1483,7 milions de pessetes (14,65% del total), mentre que la inversió en establiments hotelers sumà 179,5 milions de pessetes que pertanyen a una sola operació realitzada a Palma (Conselleria d'Economia i Hisenda, 1989).

Taula 203. Inversions estrangeres en immobles als municipis de Balears segons país de procedència, 1986 (unitat : milions de pessetes) (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria d'Economia i Hisenda, 1989).

	R. Unit	Alemanya (RFA)	Suïssa	França i Mònaco	EUA i Puerto Rico	Panamà	Espanyols residents a l'estranger	Àrabia Saudita	Resta	Total
Calvià	1.478,4	1.388,7	212,5	60,7	65,7	118,9	36,8	91,2	600,3	4.053,2
Palma	235,2	95,1	77,3	203,4	111,9	66,0	7,5	11,1	129,6	937,1
Maó	490,4	44,4	8,4	5,0	16,8	16,2	10,1	9,9	18,0	619,2
Andratx	327,8	98,5	36,7	65,0	6,4	0,0	0,0	0,0	83,0	617,4

Mercadal	398,0	1,5	9,1	0,6	0,0	0,0	0,0	17,6	16,3	442,9
Sta. Eulària	74,0	155,7	35,0	33,9	10,1	4,2	5,5	3,3	112,7	434,4
Alcúdia	199,9	62,5	8,5	4,0	0,0	0,0	3,5	0,0	51,4	329,8
Pollença	228,5	29,6	3,2	31,5	2,7	0,0	3,4	0,0	20,9	319,8
Resta	662,6	940,5	210,9	141,3	43,9	12,3	90,8	19,9	249,8	2.372,1
Total	4.094,9	2.816,4	601,6	545,4	257,5	217,6	157,6	153,0	1.282	10.125,9

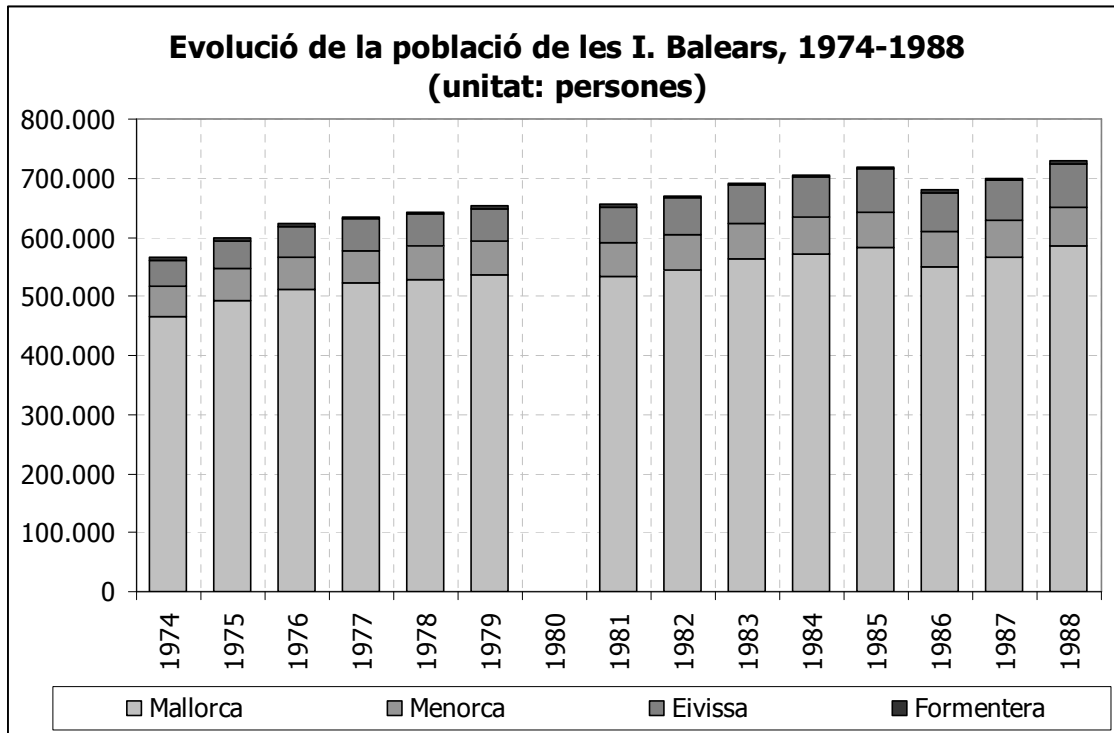
Taula 204. Inversions estrangeres en immobles als municipis de Balears segons tipologia, 1986 (unitat : milions de pessetes) (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria d'Economia i Hisenda, 1989).

	Apartament /estudi	Xalet/hab. Unifamiliar	Solar i edificació	Solar/ parcel·la	Local comercial	Hotel/residència	Altres	Total
Calvià	3.303,7	345,8	28,8	256,0	27,2	0,0	91,7	4.053,2
Palma	501,2	96,0	3,7	62,8	38,7	179,5	55,3	937,1
Maó	327,4	225,8	7,0	56,5	1,3	0,0	1,3	619,2
Andratx	331,2	156,8	47,0	71,8	3,6	0,0	7,1	617,4
Mercadal	366,0	58,2	7,7	11,0	0,0	0,0	0,0	442,9
Sta. Eulària	208,2	75,8	56,9	88,2	0,6	0,0	4,6	434,4
Alcúdia	272,5	33,7	2,8	11,6	6,0	0,0	3,2	329,8
Pollença	282,0	14,7	0,0	23,0	0,0	0,0	0,2	319,8
Resta	1.313,5	477,0	225,3	308,7	18,8	0,0	28,8	2.372,1
Total	6.905,6	1.483,7	379,2	889,6	96,2	179,5	192,1	10.125,9

e) Síntomes de la nova transformació sociodemogràfica: cap a una "Nova Califòrnia".

Al llarg del període que va de 1974 a 1988 la població de les Balears segueix una tendència creixent, tot passant de 564741 habitants a uns 728167, la qual cosa implica un increment del 28,94%. Aquest increment demogràfic resultà molt més intens a les Pitiüses on s'enregistrà un increment del 59,3% a Eivissa i del 48,72% a Formentera, tot essent la transformació sociodemogràfica molt més profunda a les Pitiüses que a les altres illes (Buades, 2010). Mallorca i Menorca presentaren un increment demogràfic del 26,28% i 24,67%, respectivament. La transformació sociodemogràfica no afectà per igual a tots els municipis de les illes. Així tenim municipis que segueixen experimentant un buidament demogràfic, mentre que d'altres experimenten un increment vertiginós de la seva població. Entre els municipis que experimenten un major increment demogràfic destaca de manera particular Calvià que passa de 4798 habitants el 1974 a 18667 el 1988, amb un increment del 289,05%. Altres municipis que experimentaren un increment important foren: Son Servera (97,28%), Alcúdia (85,23%) i Marratxí (59,55%) a Mallorca; es Castell (85,23%), Sant Lluís (31,9%) i Ciutadella (27,02%) a Menorca; Sant Josep (78,44%), Santa Eulària (77,5%), Eivissa (57,25%), Sant Antoni (53,79%) i Formentera (48,72%) a les Pitiüses (taula 212). Mentre que els municipis que presenten disminucions demogràfiques majors foren: Sencelles (-20,13%), Sineu (-16,22%), Montuiri (-14,91%), etc. En el cas de Petra, tenim que Ariany es constituí com a municipi el 1982, amb la qual cosa la minva poblacional de Petra ha de contemplar la suma dels dos termes municipals que entre el 1974 i el 1988 fou de -11,42%. En definitiva, a Mallorca tendríem una expansió demogràfica notable en els municipis turístics del litoral (p.ex. Calvià, Alcúdia, Santa Margalida, Capdepera, etc) i de l'àrea d'influència de Palma (p.ex. Marratxí, Bunyola, Esporles, Puigpunyent), mentre que molts de municipis del Pla i del Raiguer, a més d'algun de les àrees muntanyoses (p.ex. Banyalbufar), presentarien un tendència a la inversa, és a dir a despoblar-se. A Menorca, es dona un major increment demogràfic en els municipis de major vocació turística, amb zones de "producció" turística al Migjorn de l'illa (p.ex. Sant Lluís, Ciutadella, Ferreries), i al municipi des Castell. Mentre que es Mercadal, Ferreries i Maó presentaven els increments demogràfics més baixos. Però a Menorca no hi ha cap municipi que perdi efectius demogràfics. Finalment, a les Pitiüses es produeix un creixement demogràfic generalitzat i d'unes grans magnituds, amb l'excepció del terme més septentrional d'Eivissa, Sant Joan, on l'increment demogràfic enregistrat fou del 6,35%.

Gràfic 52. (Font: Elaboració pròpia a partir de la taula 211).

Taula 211. Evolució de la població a les I. Balears, 1974-1988 (Font: elaboració pròpia a partir de Buchens, 1975; Garau, 1976; SA NOSTRA, 1977; Campins, 1978; Buchens, 1979; Salvà, 1980; Salvà, 1981; Sastre, 1982; Sastre, 1983; Sastre, 1984; Sastre, 1985; Sastre, 1985; Sastre, 1986; Sastre, 1987; Sastre, 1988; Mascaró, 1989).

	Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Balears
1974	464.055	51.804	45.820	3.169	564.848
1975	492.247	53.548	48.315	3.595	597.705
1976	512.342	54.643	51.303	3.637	621.925
1977	522.513	55.405	52.672	3.658	634.248
1978	529.019	55.984	53.974	3.725	642.702
1979	535.506	56.928	55.506	3.807	651.747
1980	sd	sd	sd	sd	sd
1981	534.511	57.243	59.933	4.222	655.909
1982	545.171	58.416	62.033	4.319	669.939
1983	562.193	60.006	65.228	4.513	691.940
1984	572.232	61.080	67.700	4.597	705.609
1985	581.546	61.967	70.813	4.725	719.051
1986	550.962	59.583	64.157	4.734	679.436
1987	567.191	61.284	67.109	4.731	700.315
1988	586.002	64.460	72.992	4.713	728.167
Increment (%)	26,28	24,43	59,30	48,72	28,91

Taula 212. Distribució municipal de la població de les I. Balears, 1974-1988 (Font: Buchens, 1975; Mascaró, 1989).

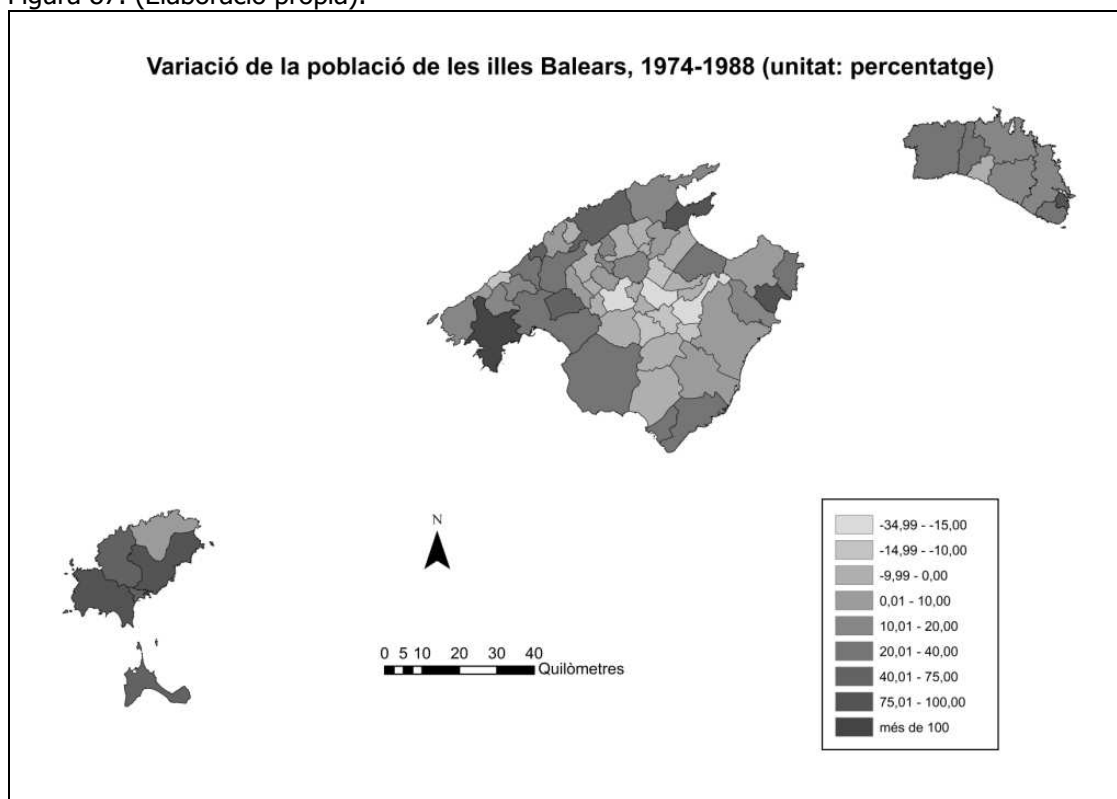
	1974	1988	Variació (%)
Alaró	3.575	3.565	-0,28
Alcúdia	4.180	7.497	79,35
Algaida	3.230	3.110	-3,72
Andratx	5.703	6.622	16,11
Ariany	—	944	—

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Artà	5.544	5.810	4,80
Banyalbufar	513	443	-13,65
Binissalem	4.645	4.692	1,01
Búger	1.021	1.014	-0,69
Bunyola	2.695	3.718	37,96
Calvià	4.798	18.667	289,06
Campanet	2.267	2.232	-1,54
Campos	6.763	6.600	-2,41
Capdepera	4.646	6.381	37,34
Consell	2.050	2.007	-2,10
Costitx	746	739	-0,94
Deià	361	534	47,92
Escorca	162	247	52,47
Esporles	2.642	2.946	11,51
Estellencs	328	331	0,91
Felanitx	12.981	14.023	8,03
Fornalutx	533	532	-0,19
Inca	18.867	22.061	16,93
Lloret de Vistalegre	901	811	-9,99
Lloseta	4.073	4.487	10,16
Llubí	2.183	1.955	-10,44
Llucmajor	12.680	16.584	30,79
Manacor	24.273	26.577	9,49
Mancor de la Vall	835	923	10,54
Maria de la Salut	2.053	1.886	-8,13
Marratxí	6.754	10.776	59,55
Montuïri	2.542	2.163	-14,91
Muro	6.084	5.887	-3,24
Palma	235.932	314.608	33,35
Petra	4.020	2.617	-34,90
sa Pobla	10.134	10.323	1,87
Pollença	10.156	12.160	19,73
Porreres	4.685	4.483	-4,31
Puigpunyent	1.003	1.134	13,06
Sant Joan	2.039	1.788	-12,31
Sant Llorenç des Cardassar	3.936	4.377	11,20
Santa Eugènia	1.031	931	-9,70
Santa Margalida	4.023	5.516	37,11
Santa Maria del Camí	3.944	4.069	3,17
Santanyi	5.475	6.823	24,62
Selva	3.055	3.013	-1,37
Sencelles	1.952	1.559	-20,13
ses Salines	2.330	3.024	29,79
Sineu	3.139	2.630	-16,22
Sóller	9.745	10.238	5,06
Son Servera	3.240	6.392	97,28
Valldemossa	1.135	1.370	20,70
Vilafranca	2.453	2.185	-10,93
Mallorca	464.055	586.004	26,28
Alaior	5.209	6.184	18,72
es Castell	2.708	5.016	85,23
Ciutadella	15.857	20.141	27,02
Ferrerries	2.801	3.505	25,13
Maó	19.971	23.318	16,76
Mercadal	2.938	3.236	10,14
Sant Lluís	2.320	3.060	31,90
Menorca	51.804	64.460	24,43
Eivissa	19.110	30.050	57,25
Sant Antoni de Portmany	8.922	13.721	53,79
Sant Joan de Labritja	3.370	3.584	6,35
Sant Josep de sa Talaia	5.413	9.659	78,44

Santa Eulària des Riu	9.005	15.984	77,50
Eivissa	45.820	72.998	59,31
Formentera	3.169	4.713	48,72

Figura 87. (Elaboració pròpia).

Un dels trets importants de la transformació sociodemogràfica rau en el paper que han jugat les persones procedents d'altres indrets de l'Estat espanyol, particularment del Sud peninsular, que acudiren a les illes per a treballar en els sectors del turisme i la construcció i que finalment acabaren per establir la seva residència a les illes. La dinàmica migratòria dels anys 1960 fou interrompuda per la crisi dels 1970. Així, entre el 1973 i el 1977 hi va haver prop de 100 mil immigrants que retornaren al seu lloc d'origen (Bennàssar 2001:143). Val la pena advertir que a partir del 1976 molts d'immigrants "se censaren en el municipi on residien des de feia anys, entre altres causes per les distintes consultes electorals i pels descomptes realitzats als residents en els viatges a la Península" (Sastre 1982:32). En conseqüència, els increments demogràfics que enregistraven les estadístiques oficials del moment, el que reflectien realment era més aviat la nova situació administrativa dels treballadors peninsulars que residien –temporalment o tot l'any– a les Balears. Un cop es reactivà l'economia, els fluxos migratoris es tornaren a dinamitzar, però a partir dels 1980 les persones que acudeixen a les illes ja no són només fruit de l'èxode rural, sinó que en aquells moments hi haurà importants contingents de persones que havien estat expulsades també per la reconversió industrial espanyola. Molts d'ells ja és la segona vegada que emigren, primer de les zones rurals a les ciutats industrials, i d'aquelles a les zones d'industrialització turístic-immobiliària. Aquest nou moviment i transformació sociodemogràfica anà acompanyada de nous conflictes socials, especialment en moments d'activació de les polítiques neoliberals a l'Estat (Barceló, 1990; Salvà, 1990).

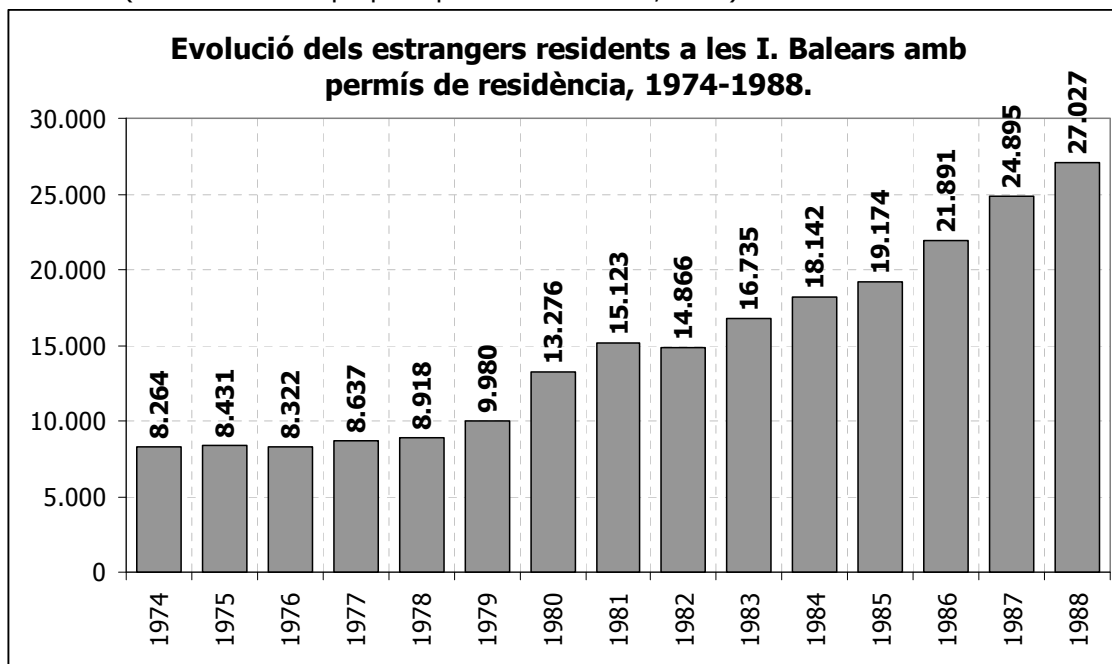
El 1981 hi havia unes 153835 persones que havien nascut a d'altres comunitats autònomes, el que representava el 23,45% de la població de les Balears⁶³² i al 1986 aquesta població s'havia incrementat fins a 170913 persones, tot representant el 25,15% de la població balear (IBAE, 1989). El 1986 es comptabilitzaven a Eivissa i Formentera un total de 24405 persones nascudes en altres comunitats autònomes, xifra que representava el 35,42% de la població de les illes, és a dir 10 punts per sobre la mitjana de Balears. Per altra banda, a

⁶³² Dades obtingudes a partir del Cens de població de 1981 i Cens de població de 1991 (www.ine.es, gener 2010).

Menorca els habitants nascuts a d'altres comunitats autònomes representaven el 17,33% del total, 7,8 punts per davall de la mitjana de les Balears (IBAE, 1989). La transformació sociodemogràfica fou particularment intensa als indrets de major industrialització urbano-turística, com per exemple Calvià (Miranda, 2001) o les Pitiüses (Buades, 2010). El 1986, pel que fa a la proporció d'habitants nascuts a d'altres comunitats autònomes, podem destacar els següents municipis: a Mallorca, tenim Calvià amb un 45,31% de la població nascuda a d'altres comunitats autònomes, Son Servera amb un 34,54%, Alcúdia amb un 32,15%, Palma amb un 31,27%, Andratx amb un 30,01%, Capdepera amb un 30,1%, Lluçmajor amb un 27,98%; a Eivissa tenim, Vila d'Eivissa amb un 43,7%, Sant Antoni de Portmany amb un 38,6% i Santa Eulària des Riu un 30,4%; mentre que a Menorca la major proporció de nascuts fora de la comunitat autònoma es dona a Maó amb un 21,8% (IBAE, 1989).

Finalment, cal anotar el nou element de transformació sociodemogràfica a les Balears, com és la irrupció de la creixent presència d'estrangers residents, la major part dels quals procedeixen dels espais centrals de la CEE. En aquells moments, les Balears comencen a perfilar-se com una "Nova Califòrnia" (Salvà, 1998). Els canvis en el marc socioinstitucional, arran de l'entrada a la CEE, no tan sols permeteren que els fluxos de capitals estrangers cap a les illes s'acceleressin, sinó que també es començà a produir un canvi substancial en el conjunt de la societat, per la creixent presència de residents estrangers a les illes. Entre el 1974 i el 1988 la població estrangera resident a les Balears, d'acord amb el registre d'estrangeria, passà de 8264 persones a 27027, és a dir és més que triplicà (gràfic 53). Així tenim que la població estrangera resident passà de representar l'1,46% de la població de les illes al 1974 al 3,71% el 1988 (Carretero, 2000). A l'any 1986 tenim una gran disparitat per illes en quant a la proporció dels residents estrangers respecte del total. Formentera presenta la major proporció amb un 7,78% de residents estrangers respecte de la població de l'illa, en segon lloc estava Eivissa amb un 5,81% de població estrangera, Mallorca amb un 3,29% i Menorca amb un 2,59% (IBAE, 1989). A part de Palma que és allà on hi ha el major nombre de residents estrangers, la presència dels residents estrangers seria particularment important a certs municipis turístics, com per exemple el de Calvià que precisament és el que rebia les inversions estrangeres en immobles més voluminoses i la que havia experimentat el major increment demogràfic i tenia la major proporció de residents procedents d'altres comunitats autònomes. Els municipis on el pes dels residents estrangers era més important al 1986 eren: Deià (24,1% del total), Sóller (11,61%), Calvià (9,4%) i Andratx (7,65), a Mallorca; es Castell (7,49%), a Menorca; Sant Josep (8,54%), Formentera (7,78%) i Santa Eulària (7,26%), a Pitiüses (IBAE, 1989). En determinats casos tenim que estrangers que ja residien a les illes, passen a omplir els registres oficials d'estrangers residents, com és el cas dels "fugitius de la modernitat" que quedaren atrapats a Eivissa (Rozenberg, 1990) o a pobles com Deià (Waldren, 2001). Però també en aquests mateixos indrets es produeix una nova arribada d'estrangers, alguns cridats per la mitologia dels llocs emblemàtics, i d'altres amb plantejaments distints als dels "immigrants de la utopia" (Rozenberg, 1990; Waldren, 2001).

Gràfic 53. (Font: elaboració pròpia a partir de Carretero, 2000).

Taula 213. Població estrangera a les I. Balears segons les principals nacionalitats, 1983-1988
(Font: elaboració pròpia a partir de Carretero, 2000)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988
R. Unit	7.174	7.557	7.993	7.811	7.937	8.658
Alemanya (RFA)	2.803	3.053	3.155	4.257	5.151	5.624
França	1.137	1.195	1.329	1.539	1.826	1.993
P. Baixos	720	783	875	1.001	1.156	1.280
EUA	577	593	553	625	676	710
Bèlgica	488	524	502	661	820	910
Argentina	387	552	625	908	970	992
Suècia	335	376	421	461	668	704
Itàlia	270	290	325	353	529	577
Resta de països	2.844	3.219	3.396	4.275	5.162	5.579
Total	16.735	18.142	19.174	21.891	24.895	27.027

10.5.6.5. Dels feliços 1990 a la crisi global: aprofundiment de la mercantilització turístico-immobiliària a les illes Balears i colonització turística mundial per part del capital balear.

a) L'explosió glocal del desordre neoliberal.

- Col·lapse soviètic i Nou Ordre Internacional sota les regles del joc del neoliberalisme.

El període que va des de finals de la dècada dels 1980 a la primera dècada del segle XXI es caracteritza per la redefinició de les lògiques del capitalisme global, així com la inauguració d'un Nou Ordre Internacional. Les rearticulacions del règim d'acumulació al llarg dels anys 1970 i bona part dels 1980, trobaran encara certes friccions i resistències, tant als espais centrals com als perifèrics. A bona part de la perifèria global, es parla d'una dècada perduda que resultà de l'impacte devastador causat, en bona part, per la crisi del deute extern. Aquesta dècada perduda va servir per implantar, especialment a Amèrica Llatina, una teràpia de xoc, tot seguint els dictats del Consens de Washington (Klein, 2007). És a dir, s'imposaren programes d'ajustament, per tal d'eixugar el deute contret, que posaven les bases per una nova fase expansiva del capital, cada cop més financiaritzat i desregulat (o reregularitzat).

Aquesta situació va marcar les condicions del que seria el fort procés de transnacionalització de moltes corporacions. Les espanyoles jugarien a partir d'aleshores un paper cabdal a Amèrica Llatina, protagonitzant una autèntica recolonització. Emperò, perquè el procés d'expansió internacional del capital espanyol es dugués a terme, es varen haver de prendre tota una sèrie de reformes al sí de l'Estat, entre les que destaquen les privatitzacions de les grans corporacions que serien llavors les principals transnacionals espanyoles (Gavaldà, 2003; Durán-Herrera, 2005).

Cap a finals dels 1980 i principis dels 1990 s'inaugurava una nova etapa de crisi global, marcada de nou pels conflictes geopolítics a l'Orient Mitjà, amb el tema del petroli com a node del conflicte mundial. L'esclat de la Primera Guerra d'Iraq (1990-1991) inaugurava el Nou Ordre Internacional, caracteritzat per l'hegemonia dels EUA (Riutort, 2003), un "Nou Imperialisme" (Harvey, 2004). El Nou Segle Americà que anuncià George Bush a la campanya electoral de 1988 (Garcés, 2008).

No obstant, aquell conflicte geopolític no hagués tengut la transcendència que va tenir si no hagués anat acompanyat del col·lapse i implosió dels països del socialisme real. A Xina, Deng Xiaoping ja havia iniciat el camí que conduiria al gegant asiàtic cap a una via particular de capitalisme, fins a convertir-se en la gran fàbrica global i un nou actor geopolític global de primer ordre. I la massacre de Tian'anmen el juny de 1989 explicità que fes el que fes internament no hi hauria problemes amb Xina, sempre i quan acceptàs les regles del capitalisme global (Harvey, 2007; Arrighi, 2007). La caiguda del Mur de Berlín el novembre de 1989 i la posterior desfeta de la URSS el desembre de 1991, després del cop d'Estat de l'agost, tendria una enorme transcendència mundial i repercutí de ple a les lògiques del poder mundial. Unes repercussions que foren especialment intenses a Europa (Hobsbawm, 2006). Cal tenir present que el col·lapse de la URSS hi jugà un paper important l'estrangulament financer degut al context d'un preu del petroli barat, tot estant l'economia soviètica fortament vinculada a la sort de l'or negre, i les fortes despeses militars dels anys de l'escalada bèl·lica entre els EUA de Reagan i la URSS de Brezhnev. Curiosament la crisi del capitalisme regulat, dels "Trenta gloriosos", semblà la llavor del col·lapse soviètic ja que amb l'agudització de la crisi als anys 1980, proliferaren les manifestacions socials en contra d'un règim controlat per les elits de la *nomenklatura* (Hobsbawm, 2006; Fernández-Durán, 2008).

Sota aquestes condicions els *think tanks* conservadors anunciaven el "final de la història" i el "final de la geografia", tal com hem vist al capítol 4. Es preveia una època sense friccions per a l'expansió de les lògiques d'acumulació del capital, cada cop més financiaritzat, atès que semblava que s'evaporaven les possibles tensions socials i geopolítiques, que havien impedit fins aleshores una expansió veritablement mundial o global. S'inaugurava una època fructífera per al capitalisme financer global i les ETN (Empreses Transnacionals), els "feliços noranta" que ha dit Joseph Stiglitz (2003) o la "globalització dolça" definida per Fernández-Durán (2003). Aquesta etapa ha estat protagonitzada pel dòlar, Wall Street i les grans ETN dels EUA. No obstant, la desfeta dels països del socialisme real, durant els feliços noranta (i encara

actualment) no va suposar un camí de roses, especialment pels pobles que havien format part d'aquells estats centralitzats i governats amb mà dura.

En el nou context, a la mateixa Europa, el projecte europeu abraçà completament el projecte neoliberal. El xoc de la caiguda del Mur va donar peu al procés de reunificació alemanya. Es diu que aquesta implicà que l'Alemanya capitalista assumís els costos de la reunificació, però el que no sol aparèixer tant és el fet que amb el Tractat d'Amistat i Cooperació entre la URSS i Alemanya (13/09/1990), s'ampliava el radi comercial alemany més enllà dels Urals (Garcés, 2008). Els conflictes bèl·lics a partir de 1991, amb guerres civils, se propagaren per les ex-repúbliques soviètiques, amb l'excepció d'aquelles on la URSS havia estacionat armament nuclear (Bielorrússia, Ucraïna i Kazajstan) (Garcés, 2008). Peter Gowan (2000:404) exposava que "sense entendre el paper de les potències occidentals en l'esclat i conducció de la crisi és difícil explicar la desintegració de Iugoslàvia. No obstant això, la literatura especialitzada ha passat per alt el paper desenvolupat per Occident". La progressiva adopció de les regles del joc del capitalisme global i el fort endeutament amb les institucions financeres globals activaren conflictes interns, amb diferents incidències territorials, que resultaren en respostes nacionalistes en la cerca de la independència⁶³³. Iugoslàvia es trobava pràcticament en fallida financera i el 1991 s'iniciava la guerra—a la civilitzada Europa— que duraria fins el desembre 1995 quan es signaren els Acords de Dayton. Emperò, quedaren altres conflictes vius com el de Kosovo. El conflicte iugoslau també posà de manifest les redefinicions del poder global. Els EUA estaven preocupats en que es complís la teràpia de xoc imposada pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial, però també estaven interessats en que Alemanya no aconseguís fer-se amb una ampla zona d'influència a l'Europa central i oriental fora de control de l'eix anglosaxó (Gowan, 2000)⁶³⁴.

El canceller democratacristià, Helmut Kohl, seguí aplicant l'agenda particular del capitalisme alemany, notablement distanciat de l'ultraliberal dels EUA i del Regne Unit. No obstant això, les lògiques financeres i l'adopció dels Acords del Plaza al 1985 de revaluació del marc front al dòlar —que afavorien a les monedes europees—, havia erosionat la capacitat industrial i exportadora alemanya, amb el conseqüent reflex en el món del treball i les classes populars. La coalició liberal-conservadora que formà govern entre el 1982 i 1998 posà en marxa tota una sèrie de mesures de regulació jurídica del treball sota les noves regles del joc del capitalisme financer global, caracteritzades per la introducció dels criteris de flexibilitat negativa⁶³⁵. D'acord amb Dombois (1999:102) "la desregularització jurídica a Alemanya també resultà molt moderada en comparació amb altres països; fou realitzada de manera bastant contradictòria, poc sistemàtica i més bé "titubejant o fins i tot semicordial", amb la qual cosa retornà aquella continuïtat peculiar que diferencia al "capitalisme renà" amb el seu ample espectre de consens polític i el seu model relativament estable de compromís social, de règims neoliberals com el *thatcherisme*". Aquella situació s'aguditzava pel fort impuls de la fàbrica oriental, especialment del SE asiàtic i la reunificació alemanya. És per això que al 1995 s'arribaren als Acords del Plaza Invers que suposaren una devaluació del marc alemany i el reimpuls de la seva indústria i les seves exportacions. El 1997 Kohl introduí mesures d'austeritat en el Programa dels 50 punts que introduïa moltes de les reformes de l'Informe Standort, amb

⁶³³ Gowan (2000:405) ens diu que "tots aquells intents de reemplaçar el vincle col·lectivista entre els dirigents i el poble amb noves ideologies inspirades en els símbols i els discursos del nacionalisme burgès de la Iugoslàvia anterior a 1945 no constituïen un fenomen específicament iugoslau: el mateix va ocórrer a tot el bloc de l'Est amb l'aplaudiment de les potències occidentals, que consideraven que els intents efectuats pels antics partits comunistes per mantenir el vincle social amb la base obrera constituïen el principal enemic a combatre".

⁶³⁴ Segons Gowan (2000:415) "la interpretació estatunidenca de la política de Genscher de forçar la desintegració de Iugoslàvia anava més enllà de considerar-la una mera concessió a l'electorat catòlic alemany i a l'editor del *Franfurter Allgemeine Zeitung*. Per respondre a aquest repte, Washington va decidir recuperar el lideratge de la crisi iugoslava. Però de la mateixa manera que els principis i objectius declarats d'Alemanya no estaven al servei del poble iugoslau, sinó al d'incrementar la influència política germànica, EUA no entrà per suposat en el teatre iugoslau per calmar la tempesta guerrera i proporcionar de nou seguretat a l'atenció de la població de Iugoslàvia. Tot el contrari. L'administració Bush va aparèixer en escena per decantar a un costat a Alemanya i la Unió Europea, encara que en fer-ho posàs les bases per una nova guerra iugoslava molt més salvatge".

⁶³⁵ En principi, la flexibilitat del treball no comporta una valoració per sé. De fet, hi ha demandes sociolaborals que pretenien assolir una major flexibilitat, per tal de rompre amb les lògiques del treball fordista extremes que dificultaven qualsevol alteració d'un marc laboral rígid. En aquest sentit, la possibilitat d'alterar l'horari per diferents motius (p.ex. lactància) o el lloc de feina (p.ex. possibilitat de treballar a casa) són mesures de flexibilitat que pot considerar-se positiva. Emperò, la major part de les alteracions del mercat de treball realitzades en nom de la flexibilitat, s'han dut a terme, tot entenenent que les condicions laborals eren excessivament rígides pel capital i aquest exigia major flexibilització de les condicions laborals. Aquest tipus de flexibilitat del treball seria una flexibilitat negativa.

fortes repercussions sobre la precarietat i flexibilitat del treball. S'alterava el consens capital-treball característic del capitalisme alemany, fins aleshores, i es donà una situació caracteritzada per una creixent conflictivitat sociolaboral.

El 1998 arribà a la cancelleria alemanya la coalició entre els Verds de Joschka Fischer i els socialdemòcrates (SPD) de Gerhard Schröder. Aquests acordaren el document programàtic "Sortida i Renovació" que recollia propostes d'ambdós partits, com per exemple el compromís de creació de 100 mil llocs de feina, reforma de la llei de nacionalitat, introducció d'un impost ecològic sobre l'energia, al temps que reduïen la fiscalitat sobre la renda, etc. Les reformes del govern de la coalició del SPD i Els Verds hagué d'afrontar la nova situació de crisi derivada del refredament del capitalisme global, després dels atemptats de l'11 de setembre de 2001. Malgrat el desgast polític que suposà la participació militar a Kosovo (1998) i Afganistan (2001), la coalició guanyà les eleccions el 2002. El nou govern d'Schröder i Fischer llançaren l'Agenda 2010 que recollia un atapeït programa d'ajustament sota les regles del joc neoliberal amb retalls de pensions, retalls fiscals, contenció del dèficit i reducció de despesa pública, retard de l'edat de jubilació, reforma laboral, etc. Resulta prou simbòlic el fet que els criteris per la reforma laboral fos encomanada a una comissió presidida per Peter Hartz, director de recursos humans de Volkswagen. Les lleis que emanaren d'aquesta comissió es coneixen com les Lleis Hartz, que aprofundeixen en la flexibilització negativa de les relacions laborals a Alemanya. Unes lleis que foren fortament contestades a tota Alemanya i que soccavaren la coalició SPD-Verds. Finalment, el 2005 s'arribà a la Gran Coalició entre la CDU i el SPD, amb Angela Merkel de cancellera, mentre que Schröder passà a treballar a les files del gegant energètic rus Gazprom. La nova situació política hauria de permetre consolidar el projecte neoliberal ja iniciat pels Verds i socialdemòcrates. Un projecte que adoptava cada cop més les lògiques especulativo-financeres, tot representant definitivament una ruptura en el paper que havia jugat la banca alemanya (Upchurch, 2000; Lütz, 2000; Brenner, 2003; Brenner, 2006; Anderson, 2009).

Les condicions de crisi i reestructuració del capitalisme global facilitaren l'acceptació del Pla Delors (1989), elaborat pel president de la Comissió Europea Jaques Delors, com a base de la construcció del projecte de la UEM (Unió Econòmica i Monetària), de vocació neoliberal i amb l'objectiu de consolidar la UE com a superpotència global de la mà de la moneda única, l'euro. El 1992 se signava el Tractat de Maastricht que profunditzava i ampliava el projecte europeu. Just el mateix any que se signava Maastricht, el projecte de la moneda única es va haver de endarrerir degut al fet que algunes monedes del SME (Sistema Monetari Europeu) – especialment la lliura esterlina, la lira, la pesseta i l'escut portuguès– foren víctimes dels atacs especulatius del *hedge fund Quantum*, propietat del multimilionari nord-americà George Soros. Emperò, el projecte europeu també presentava fortes debilitats polítiques, especialment després del "no" danès a l'euro i les resistències franceses. Els estats membres havien d'assumir els criteris de convergència, no importava el cost intern de cada estat. En el nom de Maastricht i de les bondats futures de l'euro, s'introduïren les reformes neoliberals als estats membres, tot aprofitant la situació de crisi de principis dels 1990. Però el sacrifici era major als estats perifèrics, tot consolidant-se unes profundes diferències al sí de la pròpia Unió. El projecte europeu se seguí ampliant i aprofundint en els 1990 (p.ex. Tractat d'Amsterdam, 1997; Tractat de Niça, 2001), fins arribar a la formulació del Tractat de la Constitució Europea (Roma, 2004) que en vistes al gran rebuig social que rebé, fou substituït pel Tractat de Lisboa (2007). Aquest darrer, pràcticament idèntic al que havien rebutjat els holandesos i francesos, ja no hagué de passar per consulta popular (Montes, 1993; Fernández-Durán, 1996a; Fernández-Durán, 2005).

- L'adaptació del capitalisme espanyol al *diktat* neoliberal.

Entre finals dels 1980 fins a l'actualitat, a l'Estat espanyol s'han dut a terme una sèrie de transformacions de gran transcendència, moltes de les quals ja s'havien impulsat anteriorment, particularment des de l'entrada a la CEE. L'anomenada transició espanyola quedava d'aquesta manera definida com el trànsit del règim fordista-franquista a la ronda neoliberal emanada des de les institucions europees, tot passant pels coneguts Pactes de la Moncloa. El 1989 en una situació de fort "escalfament" del capitalisme espanyol, caracteritzat per fortes dinàmiques especulatives i amb un elevat dèficit comercial, es va procedir a aplicar polítiques de "refredament" amb l'elevació dels tipus d'interès. Amb aquestes mesures, i en el context de crisi internacional a partir de 1989, es creaven noves expectatives de cara als

capitals estrangers que es veien reforçades per l'ingrés de la pesseta al SME (Sistema Monetari Europeu), el mateix 1989. En aquest sentit no és causalitat que el president de la Comissió Europea impulsés, front els consorcis empresarials, l'eslògan "ne soyez pas myopes, l'Espagne es en vente"⁶³⁶ (Garcés 2008:457). També resulta important assenyalar, tal com s'ha vist al capítol 8, el fet que el 1990 el saldo de turisme i viatges tan sols cobria el 48% del dèficit comercial, quan feia molt pocs anys aquell dèficit quedava eixugat completament pel saldo de turisme i viatges. A principis dels 1990, quan es produeix una caiguda de la bombolla immobiliària i borsària espanyola, els capitals estrangers, aprofitant uns tipus d'interès alts, s'adreçaren a l'adquisició de deute públic, la qual cosa va revalorar la pròpia pesseta.

El govern espanyol posà en marxa el Pla de Convergència per tal de poder entrar en el grup de països que adoptarien la moneda única. Aquest Pla de Convergència aniria més enllà de les exigències de Maastricht (p.ex. dèficit públic de l'1%, front el 3% de Maastricht; deute acumulat que no superàs el 45% del PIB, front el 60% de Maastricht). Emperò la crisi dels 1990, intensificada a partir del 1991, va provocar un augment constant de l'atur, i en matèria financera els atacs especulatius de 1992, forçaren introduir mesures de rescat amb la dotació de 2,6 bilions de pessetes de la reserva de divises, fins a l'establiment de restriccions al lliure moviment de capitals. La pesseta va perdre la posició de moneda forta del SME després de successives devaluacions -5% el setembre de 1992, 6% el novembre de 1992, 8% el maig de 1993 i 7% el març de 1995-, però les turbulències financeres que afectaren al SME varen permetre que la pesseta no en sortís, ja que aquesta no era l'única moneda afectada. El govern socialista per tal de demostrar el seu compromís amb el projecte europeu va assumir la tasca de l'ajustament de l'economia espanyola, tot essent la reforma laboral de 1992 ("Decretazo") una peça angular, tema sobre el que tornarem més endavant. Per altra banda, aquells anys sortiren a la llum molts dels escàndols político-empresarials, el que va donar lloc a la denominació de la "cultura de la pilotada" (p.ex. Mario Conde, els Albertos, De la Rosa, Roldán, Filesa, etc). El 1995 s'aprovà el Pacte de Toledo, segons el qual es revisava el sistema de la Seguretat Social que permetria introduir les lògiques financeres en l'administració dels fons públics de pensions. En aquells moments se reactivava ja de nou el capitalisme espanyol, sobre unes bases cada cop més especulatives -després del primer assaig de 1985-1993-, particularment sustentada en les activitats financeres i immobiliàries, tot consolidant-se l'Estat en una de les peces claus del circuit secundari d'acumulació del capital global. Les bombolles patrimonials han activat, mitjançant l'efecte riquesa, el consum i paral·lelament els agregats de renda. Emperò la desactivació d'aquestes bombolles arrossegava la caiguda de l'efecte riquesa i conseqüentment del consum i del PIB (Montes, 1993; Fernández-Durán, 1996b; Naredo, 1996; Naredo, 2001; Carpintero, 2005; López i Rodríguez, 2010).

El cicle socialista acabà el 1996 quan el Partit Popular, amb el lideratge de José M. Aznar, guanyà les eleccions generals. El primer mandat d'Aznar va estar condicionat per la necessitat d'establir pactes amb els partits de la dreta nacionalista (Convergència i Unió, Partit Nacionalista Basc i Coalició Canària). Aznar recollí els fruits dels ajustaments neoliberals imposats com a teràpia de xoc al llarg de la primera meitat de la dècada dels 1990. La teràpia de xoc aprofundí la precarietat i flexibilitat del treball assalariat amb successives reformes laborals: el 1992 se redueixen les prestacions d'atur i s'enforteixen les condicions per accedir a dites prestacions; el 1994 s'incrementaren les causes pels acomiadaments col·lectius procedents i es crea un nou contracte d'aprenentatge, es regulen les ETT (Empreses de Treball Temporal) i s'estén el contracte a temps parcial; el 1997 s'arriba a l'Acord Interconfederal per a l'Estabilitat en el Treball -amb l'acord de patronal, sindicats i govern- que entre d'altres abaratia l'acomiadament laboral i profunditzava la flexibilitat del treball; el 2001 s'aprova una reforma laboral que pretenia frenar l'elevada temporalitat; i el 2002 arribà el nomenat "Decretazo" que abaratia de manera significativa els acomiadaments, quan l'euro era la moneda de curs legal. El "Decretazo" fou declarat anticonstitucional i fou substituït per la reforma laboral de 2006. Cal tenir present que les condicions sociopolítiques del 2002 eren nítidament diferents a les de 1997 quan hi hagué un acord entre els sindicats majoritaris i el govern d'Aznar, i és que el 2000 el PP governava amb majoria absoluta amb una política neoconservadora i ultraliberal que es va reforçar després dels atemptats de l'11 de setembre de 2001.

Durant aquest període, l'economia espanyola va viure un autèntic boom que va estar molt vinculat a l'entrada de capitals estrangers, per l'atractiu de la Borsa espanyola com a

⁶³⁶ No sigueu miops, Espanya està a la venda.

plataforma cap a la UE dels capitals dels EUA i també cap a Amèrica Llatina per a la resta de capitals de la UE, així com una forta expansió del negoci turístic i immobiliari. L'alentiment de les lògiques especulativo-financeres arran de la crisi de la *New Economy* de 2000, va motivar que una part important dels capitals especulatius es redirigissin cap el sector immobiliari. Un redireccionament que estava impulsat per les administracions públiques i pels guardians de l'ortodòxia monetària. A partir d'aquells moments la bombolla especulativo-immobiliària començà a assolir unes dimensions extraordinàries, que estaven també alimentades per la particular política urbanística espanyola. Conjuntament, la introducció de l'euro, la internacionalització del crèdit i la política urbanística singular espanyola donaren com a resultat el *tsunami urbanístic espanyol*. Aquest període d'eufòria s'ha sustentat sobre uns creixents impactes socioecològics i territorials, al temps que ha llançat a la societat cap a escenaris d'enorme vulnerabilitat i polarització. A més de manifestar-se enormes dèficits democràtics en aquesta etapa, sense els quals, pràcticament, hagués estat inviable la seva vigoroïtat i dimensió (Naredo, 1996; Naredo, 2001; Fernández-Durán, 2003; Vázquez-Montalbán, 2003; Carpintero, 2005; Etchezarreta, 2006; Fernández-Durán, 2006; Naredo, 2006; Agudo i Iglesias, 2007; Naredo i Aguilera, 2009; Naredo, 2010; López i Rodríguez, 2010; Naredo i Montiel, 2011).

- Balears SA. La política i els negocis sota el Cañellisme⁶³⁷.

Entre el 1989 i el 2010, etapa d'esplendor del neoliberalisme fins la crisi sistèmica del capitalisme global iniciada a l'estiu de 2007, s'han dut a terme (i consolidat) una sèrie de transformacions geohistòriques transcendents en el capitalisme balear. La temperatura de la conjuntura econòmica es va anar intensificant a partir de mitjans anys 1990. Aquest fet, junt amb els canvis socioinstitucionals i la consolidació de les lògiques sistèmiques del capitalisme financer global, donarien pas a la reactivació i transformació de les dinàmiques del capitalisme balear. Es pot destacar per una banda l'engegament d'una bombolla turístic-immobiliària, de la mà del que s'ha denominat turisme residencial o immobiliari i dels processos especulatius, que resultarà en la proliferació d'un important "mercat negre turístic"; i per una altra banda, la deslocalització de la indústria turística balear cap a d'altres perifèries del plaer, tot refermant un procés iniciat a la dècada dels 1980. A més caldria destacar el gran canvi sociodemogràfic que es dona a les Balears en aquest període que està marcat per les fortes mobilitats globals i la creixent presència de persones procedents dels estats enriquits de la UE i també per persones del Sud Global, tot representant la societat balear una expressió de la forta polarització socioterritorial global. Així mateix, el capitalisme balear s'ha sustentat en una creixent flexibilitat del treball –aconseguida mitjançant les noves normes laborals i l'explotació de mà d'obra fora de l'arxipèlag– i uns creixents impactes ecològics, emmarcats en una progressiva deslocalització de les exigències biofísiques del metabolisme socioeconòmic balear. La mercantilització turístic-immobiliària de l'espai insular transformarà constantment el territori balear, al temps que serà font d'importants conflictes socioecològics. La intensa transformació del capitalisme balear, així com ha ocorregut al conjunt de l'Estat, anà acompanyada d'una profunda i ràpida transformació sociodemogràfica amb un augment molt important dels residents estrangers tant del Nord Global, com molt particularment del Sud Global. El que Pere Salvà ha definit com el trànsit del model "Nova Florida" al de "Nova Califòrnia" (Seguí, 1998; Binimelis, 2002; Blázquez et al., 2002; Riutort et al., 2003; Salvà, 2004; Salvà, 2005; Artigues et al., 2006; Buades, 2006; Rullan, 2007; Buades, 2009).

Al llarg d'aquest període se donen una sèrie de controvèrsies político-empresarials que al llarg de la primera meitat dels 1990, tendran com a epicentre al polític i empresari Gabriel Cañellas Fons. El periodista d'El País, Andreu Manresa (1998, 2005) ha definit aquest modus operandi com Balears SA, definit per la relació del poder polític amb els negocis. Cañellas fou reelegit president de la CAIB el 1991 amb una coalició electoral amb Unió Mallorca i el 1995 en solitari, tot guanyant les eleccions per majoria absoluta. Cañellas va ser president de la comunitat autònoma durant tres legislatures. Unes legislatures marcades per intenses polèmiques pel que fa a les estretes distàncies entre la cosa pública i els interessos privats dels responsables polítics. Finalment, el 1995 Cañellas va haver de dimitir degut al cas de corrupció

⁶³⁷ Gabriel Cañellas Fons (Partit Popular) fou el president de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears entre el 1983 i el 1995.

del Túnel de Sóller. A més es poden destacar altres casos de corrupció o presumpte corrupció, majoritàriament vinculats amb els conservadors, com per exemple el cas Zeus i Torcal (1984), cas Funció Pública (1991), cas Ricci (1991), cas Calvià (1992), cas Brokerval (1994), cas Bon Sosec (1996), cas Agricultura (1996), etc⁶³⁸. Fonamentalment, el debat sociopolític girava en torn a la qüestió turística i urbanística. Dues qüestions que han estat estretament vinculades al llarg del procés turístic. I per això, des de la mort del dictador, els principals conflictes socials i confrontacions sociopolítiques s'han articulats en torn a aquestes qüestions. Vinculat a aquells temes s'ha de tenir present la crítica social als dèficits democràtics que han impregnat a la societat balear durant aquests anys. Una mescla d'herència del feixisme, una cultura político-empresarial caciquil i clientelar, adobada amb el dogma del neoliberalisme.

En aquell clima sociopolític, cal situar el fet que el 1994, després de la ruptura entre PP i UM, el Consell Insular de Mallorca passà a estar controlat pel PSOE, PSM i la dreta regionalista UM, encara que presidit per Joan Verger del PP. Cañellas mantenia la majoria amb el suport dels seus 27 diputats, de dos trànsfugues d'UM i d'un altre trànsfuga del PSOE, Jaume Peralta. El 1995 després de les eleccions autonòmiques, en les que el PP assolí la majoria absoluta, el Consell Insular de Mallorca fou governat per una coalició formada per UM, PSOE i PSM, i presidit per Maria Antònia Munar. Mentre que els de Menorca i Eivissa i Formentera restaven en mans del PP, presidits per Cristòfol Triay Humbert i Antoni Marí Calbet, respectivament. Entre el 1995 i el 1999 hi ha un important debat territorial i turístic, que es salda amb l'aprovació de nombroses lleis, com per exemple el POOT (Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística), les DOT (Directrius d'Ordenació Turística) o la Llei General Turística, etc (Manresa, 1998; Rullan, 1999a; Marimon i Nadal, 2003; Amer, 2006; Casasnovas, 2007).

A la segona meitat dels 1990, la temperatura del debat sociopolític augmentà notablement, especialment arran de la destitució de Gabriel Cañellas, per tal que no destorbàs la campanya d'Aznar que denunciava els casos de corrupció del PSOE (p.ex. cas Juan Guerra, cas Filesa, cas Roldán, cas Mariano Rubio, cas Fons Reservats, cas GAL, cas UGT-PSV, etc) i no es podia permetre que els escàndols de Balears el destorbassin. Cal dir que alguns dels escàndols del PSOE estatal varen tenir ramificacions a les Balears, com per exemple el cas Viajes Ceres, vinculat al cas Filesa, o el de la Marina de Magaluf, vinculada amb el cas UGT-PSV. Cañellas fou substituït breument per Cristòfol Soler, entre l'agost de 1995 i el maig de 1996. Soler, que volgué introduir modificacions reglamentàries (p.ex. llei d'incompatibilitats d'alts càrrecs) i formes polítiques diferents a les dels capitosts del partit, fou destituït i reemplaçat per Jaume Matas. Matas es convertia en el tercer president autonòmic de la legislatura 1995-1999. Mentrestant, la premsa publicava quasi diàriament els escàndols associats a la gestió pública del Partit Popular al front del Govern, però també a d'altres institucions com per exemple l'Ajuntament de Palma presidit per Joan Fageda, empresari de la construcció i polític conservador (PP).

⁶³⁸ El cas Zeus i Torcal està relacionat amb l'adjudicació d'obres oficials a dues empreses vinculades a Cañellas, Construcciones Zeus i Promociones Torcal; el cas Funció Pública consistí en la contractació irregular de l'esposa del conseller d'Agricultura Pere J. Morey com a funcionària, per part del conseller de Funció Pública, Joan Simarro; el cas Ricci consistí en la condemna al trànsfuga Carles Ricci Febrer per calumnies contra altres cinc parlamentaris; el cas Calvià resultà de la denúncia del regidor calvianer, José Miquel Campos (PSOE), en la que es denunciava l'intent de suborn per part d'alts càrrecs del PP, entre d'ells Francesc Gilet (conseller adjunt de Presidència), Andreu Bordoy (vicepresident PP Calvià) o Miquel Deyà (responsable d'Ordenació del Territori del PP); el cas Brokerval fou un cas de corrupció financera (malversació de diners, blanqueig de capitals, frau fiscal, etc) en el que es varen veure implicades nombroses institucions públiques, així com els principals capitals de les illes, Francesc Berga Picó i Francesc Tous Aguiló foren condemnats; del cas Brokerval es va desprendre el cas Túnel de Sóller que consistí en l'adjudicació de les obres a Antoni Cuat (soci de Cañellas en altres empreses) i el pagament de suborns que anaren a la Fundació Illes Balears i al finançament de campanyes electorals del PP; el cas Bon Sosec esclatà per mor de l'operació de salvament amb diners públics de l'empresa Bon Sosec SA, en la que participava el batle de Palma Joan Fageda; el cas Agricultura està relacionat amb l'adquisició per part del Govern de les Illes Balears de la seu de la Conselleria d'Agricultura a l'empresa Es Sementé SA, del soci de Cañellas Bernadí Roig, Esquerra Unida denuncià que Cañellas s'havia quedat presumptament amb 9 milions de pessetes (era la tercera vegada en el 1996 que Cañellas acudia al Tribunal Superior de Justícia de Balears) (Manresa, 1998; Ferrer, 19/10/2008).

Els principals donants de la Fundació Illes Balears foren: Riu Hotels (31 milions ptes); Viajes y Hoteles Barceló (25 milions ptes); Viajes Iberia-Grup Fluxa-Camper (16 milions ptes), Sol Meliá (16 milions ptes); Ultima Hora, Roxa, Formentera Interplan, Orisba, Crédito Balear, Banca March, La Caixa, Banco de Ibiza, Banca Catalana, Fontanet, Banco Atlántico, Banco Central i Gesa aportaren 15 milions de pessetes cadascun; Case Rio (18 milions ptes); Pryca (11 milions ptes); Preciados (5 milions ptes); Grup Matutes (8 milions ptes); Publicidad Malla (10 milions ptes); Nimbus (2 milions ptes). Les contractistes de les obres quan Cañellas era president (p.ex. Focsa, Degremont, Acsa, Ferroviaria, Agromán i Dragados) també feren importants contribucions a la Fundació (Manresa, 17/07/1996).

- Transició del cañellisme al matisme (1995-1999). De l'estil pagès a la sofisticació tecnòcrata neoliberal, tot passant pel Pacte de Progrés (1999-2003).

El 1999, enmig d'aquella confrontació, el Partit Popular manifestà un cert desgast que afavorí que perdés la majoria absoluta i se realitzassin coalicions a les principals institucions de les Balears, tot deixant fora el PP. Així, el Govern de les Illes seria presidit per Francesc Antich (PSOE) fruit de la coalició entre els partits d'esquerra i la dreta regionalista. El PSIB-PSOE, PSM-Entesa Nacionalista, Esquerra Unida-Els Verds-Esquerra de Menorca, Pacte Progressista d'Eivissa, UM i la COP (Coalició d'Organitzacions Progressistes de Formentera) signaren el juliol de 1999, l'acord programàtic conegut com a Pacte de Progrés⁶³⁹. Els consells insulars també s'escaparen del control del Partit Popular. Així, el Consell Insular de Menorca seria presidit per Joana Barceló (PSOE), el d'Eivissa per Pilar Costa (Pacte Progressista d'Eivissa) i el de Mallorca per Maria Antònia Munar (UM) (Manresa, 1998; Marimon i Nadal, 2003; Casasnovas, 2007).

Un cop iniciada la legislatura del Pacte de Progrés es varen establir com a temes prioritaris els relacionats amb l'ordenació del territori, la protecció de la biodiversitat, l'ús racional dels recursos naturals, la cohesió social, el gir del model turístic, entre d'altres. Entre els compromisos del Pacte, la que llavors es coneixeria com a "ecotaxa" no era més que un punt de l'apartat de l'acord programàtic sobre finançament autonòmic que deia: "s'iniciaran els estudis per a la instauració d'un impost o taxa turística. El Govern promourà consultes i promourà un debat ciutadà, amb la màxima participació possible". Emperò allò que era un satèl·lit del Pacte es convertí en l'autèntic planeta de la legislatura, tot eclipsant moltes de les qüestions de fons que s'havien de desenvolupar i que finalment no s'assoliren. L'ecotaxa serví també de plataforma del conflicte del poder a les illes, tot resultant la batalla de l'ecotaxa una clara mostra de força del grups hegemònics de l'illa, encapçalats per la majoria dels hotelers (i Tour Operadors internacionals) i acompanyats pel Partit Popular que governava amb majoria absoluta el Govern espanyol. Un govern que comptava amb Jaume Matas com a Ministre de Medi Ambient (Valdivielso, 2001; Murray, 2005a; Amer, 2006).

En aquells instants sortí a la llum pública el cas Bitel d'espionatge electrònic. El secretari de Jaume Matas, Sebastià Vallori, rebia al seu ordinador els correus electrònics que enviava el Conseller Insular d'Urbanisme i president de la Comissió Insular d'Urbanisme del Consell Insular de Mallorca, Francesc Quetglas (PSOE), cap a finals de l'anterior legislatura (1995-1999). D'aquesta manera, Matas estava al corrent de les operacions que es duïen a terme des del Consell Insular de Mallorca que era de diferent color polític i en moments de confrontació política en matèria territorial. El 14 d'octubre de 1998 Jaume Matas va mostrar, en el Parlament de les Illes Balears, un document rebut per correu electrònic sobre el que havia de ser el futur Pla Territorial de Mallorca. Finalment, la directora general de Presidència, Francisca Pascual, i el funcionari del gabinet personal del president, Sebastià Vallori, foren absolts del delictes de revelació i descobriment de secrets, en la modalitat d'espionatge electrònic. No obstant això, els magistrats del Tribunal Suprem varen emetre en la seva sentència una reprovació als encausats en la que deien: "s'ha d'afirmar també que l'actuació jutjada no pot considerar-se ètica, ni jurídicament indiferent, i que les comunicacions del querellant foren interferides de manera certament il·legítima, encara que, segons s'ha fet veure, no qualificable com a delictes" (Armendáriz i EFE 5/07/2006:3). Els magistrats interpretaren que els correus interceptats eren públics i qualsevol persona podria accedir-hi. En qualsevol cas, Jaume Matas va restar blindat en aquesta ocasió per la seva condició d'aforat (Manresa, 14/07/2001; Armendáriz, 27/05/2005; Bosch, 31/05/2005). El maig de 1999 Jaume Matas mostrà al Parlament de les Illes Balears un correu electrònic del propi Quetglas.

El 2001 esclatà l'escàndol polític sobre la presumpta captació irregular de vots per part del govern Matas a l'Argentina i Uruguai, conegut com a cas Mapau o cas Formentera. Cinc dies abans de les eleccions autonòmiques de les Balears de juny de 1999, sortí a la llum pública que 74 persones descendents d'illencs a Santa Fe (Argentina) havien estat inscrits a la circumscripció de Formentera. L'operació s'inicià el 1998 quan fou contractada Maria de la Pau Segura a la Conselleria de Presidència –amb Rosa Estaràs com a consellera–, per tal d'aconseguir i assegurar-se el vot dels descendents de balears a Sudamèrica pel Partit Popular. El fiscal pitius, Antoni Torres obrí la instrucció per presumpte frau electoral. A la causa hi arribà

⁶³⁹ www.mallorcaweb.com/News/cat/finestres/pactedeprogres.html (març 2010).

a haver-hi fins a 12 imputats –Maria de la Pau Segura, Miquel Segura, Antoni Pastor, Josep Joan Cardona, entre d'altres–, sense arribar a imputar al Ministre de Medi Ambient Jaume Matas, i la diputada al Congrés dels Diputats, Rosa Estaràs. Aquest cas es va allargar fins el juliol de 2005, després que s'arxivés en diverses ocasions, fins que el Tribunal Superior de Justícia de Balears va exculpar a Matas i Estaràs. No obstant això, les tensions al sí del TSJB es manifestaren en el fet que es va haver de convocar la Sala de la Discòrdia del TSJB, degut a l'empat a dos al sí de la sala del Civil i el Penal del TSJB. Tres del set jutges de la Sala de la Discòrdia del TSJB varen emetre el vot particular, amb un dur informe en el que es defensava l'acusació de Matas i Estaràs en entendre que hi havia indicis de diversos delictes (p.ex. prevaricació, malversació, electoral i falsedat documental)⁶⁴⁰. Finalment, els polítics aforats i contractats de confiança que suposadament havien participat a la trama no resultaren afectats pel procés judicial, que tan sols afectà als funcionaris que participaren a la trama, pel que fa la contractació irregular de Maria de la Pau Segura (Rosa Grijalba, Àngel Gallego, Joan Fortuny i Salvador Fortuny) (Goñi, 27/03/2001; Serrano i Eza, 25/03/2001; Manresa, 26/03/2001; Goñi, 13/04/2005; Armendáriz, 30/07/2005; Vallés, 9/07/2006; Armendáriz, 30/03/2007; Armendáriz, 29/02/2008).

Durant la legislatura del Pacte de Progrés, a banda de les pressions realitzades pels lobbies empresarials (p.ex. Federació Empresarial Hotelera de Mallorca, Federació Agrícola i Ramadera de Balears, Asaja, etc), s'anaren erosionant les relacions entre els socis polítics del Pacte. Un deteriorament que va tenir en quasi totes les ocasions les contradictòries visions entre els seus membres, expressades sobretot per Unió Mallorquina que s'oposà a les polítiques territorials (p.ex. modificació de les DOT i Llei de Quotes) i ambientals (p.ex. Llei d'Impacte Ambiental) dels seus socis de govern (Eza, 18/05/2003; Artigues, 22/05/2003). Emperò també hi va haver fortes tensions entre els altres partits, com per exemple la que desembocà en la ruptura del Pacte Progressista d'Eivissa, amb l'expulsió dels Verds de l'equip de govern del Consell Insular. La combinació de múltiples elements contribuïren a erosionar encara més la governabilitat a les Illes Balears. Entre d'aquests podem destacar: l'alentiment del capitalisme global arran de l'explosió de la bombolla especulativo-financera de la nova economia i els efectes de l'11 de setembre de 2001; reestructuració del capitalisme alemany i l'alentiment en la seva expansió; la reorientació política cap a postures neoconservadores, especialment a l'Estat espanyol amb la majoria absoluta d'Aznar el 2000, que va dur a la participació a la invasió d'Iraq i l'adopció de formes de poder dur a l'interior de l'Estat; etc . Cal dir que Jaume Matas durant aquest temps, a part dels escàndols polítics de Balears, protagonitzà importants conflictes socials a l'Estat, al capdavant de la cartera ministerial de medi ambient, especialment amb el Pla Hidrològic Nacional i la crisi de l'enfonsament del petrolier Prestige (Casasnovas i Ginard, 2005; Casasnovas, 2007).

La campanya per a les eleccions autonòmiques del 2003 evidencià alguns aspectes destacables sobre les relacions de poder a les illes. El Partit Popular presentà com a candidat a Jaume Matas i el Govern espanyol i el PP estatal s'abocaren intensament en la recuperació del bastió balear (Eza, 3/05/2003). Un dels exemples de la política d'Estat exercida per l'administració Aznar fou la referent al finançament d'infraestructures de transport terrestre motoritzat que quedaren paralitzades amb el Pacte de Progrés. Els 346,5 milions d'euros compromesos per l'administració central de l'Estat només estaven disponibles en cas de fer-se els megaprojectes viaris dissenyats per l'anterior executiu de Jaume Matas. La reorientació en matèria de mobilitat va rebre com a represàlia l'aturada del flux de finançament (Guijarro, 4/05/2003). Les relacions entre el Govern de les Illes Balears i els hotelers es varen refredar encara més del que ho estaven. Un mes abans de l'inici del cobrament de l'ecotaxa, a l'abril de 2002 Pablo Piñero –del Grupo Piñero que compta amb Viajes Soltour SA i el grup hotelier Levhotel SA–, a les jornades "Pasión por el Turismo", va dir que "s'ha de llevar el president [Francesc Antich] o matar al conseller [Celestí Alomar]" (Goñi 27/04/2002). Un altre conegut empresari turístic, Miquel Fluxà, manifestà a l'estiu del 2002, que "no tenim intenció de que el Govern segueixi en no estar capacitat" (Morales 11/08/2002:12). Els hotelers prepararen l'artilleria en contra del govern del Pacte durant el 2002 i entraren plenament en joc durant la campanya electoral de 2003. Així, a principis de maig Fluxà deia que "el Govern fa dels creadors de riquesa els dolents" i denunciava que "no s'havia generat confiança en qui comercialitza el

⁶⁴⁰ Per veure un extracte del vot particular dels magistrats Antonio Federico Capó Delgado, Francisco Javier Muñoz Jiménez i Fernando Nieto Martín es pot consultar al Diario de Mallorca (30/07/2005:5-6).

85% del trànsit a les illes [els Tour Operadors]" (Morales 6/05/2003:7). A les Pitiüses hom pot destacar la implicació d'Abel Matutes Juan en la campanya electoral a favor dels conservadors. Fins i tot, la família Matutes, amb la filla de l'ex-ministre, Estela Matutes, concorria a les eleccions com a número tres a la llista pel Consell Insular d'Eivissa i Formentera del Partit Popular (Revelles, 17/11/2002; Vallés, 26/05/2003).

Val la pena destacar que els grans hotelers eivissencs Abel Matutes Juan, Alonso Marí Calbet, Abel Matutes Tur i Vicenç Juan Guasch varen promoure l'edició del diari *El Mundo de Ibiza y Formentera*, a través d'Ibiza de Publicaciones SA. L'aparició d'aquest rotatiu fou el 2001 en plena campanya en contra de l'ecotaxa i el govern del Pacte. A finals d'octubre de 2004, després de que les eleccions de 2003 fossin guanyades pels conservadors, el Mundo fou condemnat per la seva campanya de difamació i desprestigi contra la que havia estat la presidenta del Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Pilar Costa (El País, 29/10/2004; R.L., 3/03/2010). Emperò, la figura central de la campanya electoral fou el president de Sol Meliá, Gabriel Escarrer. En una conferència del 12 de maig a l'hotel Palas Atenea, Gabriel Escarrer reclamava el restabliment del que l'empresariat entenia com a diàleg i que per això no hi podia tornar a haver la figura de Celestí Alomar (Morales, 13/05/2003). Per altra banda, en plena campanya, el GOB denunciava el 16 de maig de 2003 que el Pacte de Progrés havia fracassat en matèria urbanística i territorial, tot realitzant una acció directa a davant del Consolat de Mar amb l'aixecament d'una "paret de bloquets" (Terrasa, 17/05/2003).

En el final de campanya els conservadors varen recórrer al llenguatge de la por –per la pèrdua dels llocs de feina– i Matas va concloure el darrer meeting electoral dient que "el 25-M ens jugam els llocs de treball. Hem jugat amb les coses de menjar" (Goñi 24/05/2003:2). Es recorria de nou a un imaginari construït des del poder, al llarg de tota la llarga nit feixista. Segons aquest s'identificava el miracle turístic balear com una proesa protagonitzada pels empresaris de les illes que havia permès superar un suposat llarg passat històric fosc de fam i mancances, encara que els estudis d'història social i econòmica evidencien altres passats (Amer, 2002; Manera, 2006).

Finalment, el Partit Popular assolí la majoria absoluta. Una victòria que s'aconseguí gràcies al diputat formenterenc del PP. S'ha de tenir en compte que el 1999 el Partit Popular es va quedar a un escó per aconseguir la majoria absoluta quan a Eivissa i Formentera el PP aconseguí 6 diputats i el Pacte Progressista d'Eivissa 7). Mentre que el 2003 la relació es va invertir en 8 diputats pel PP i 5 pel Pacte. En canvi a Mallorca i Menorca els resultats electorals pràcticament no variaren respecte de 1999⁶⁴¹. Al llarg de la campanya electoral quasi no es feu menció als casos Mapau i Bitel, i paradoxalment fou Formentera la que permeté obtenir la majoria absoluta, mentre que El Consell Insular pitiús retornava al PP, el de Menorca restava en mans del PSOE i el de Mallorca quedava pendent de futurs pactes. S'havien trencat totes les previsions de les enquestes electorals que donaven majoria pels partits del Pacte. Els mitjans de comunicació apuntaren que aquella cita electoral es va celebrar en una atmosfera d'eleccions generals, amb la qual cosa els partits majoritaris i de representació estatal resultaven reforçats. De fet en aquelles eleccions, a escala estatal, el PSOE recollí més vots que el PP. Contra tot pronòstic, la forta onada de mobilitzacions d'aquells anys (p.ex. contra la guerra d'Iraq, contra el Pla Hidrològic, per la crisi del Prestige, etc) no tingueren un clar efecte en els resultats electorals que foren millors pel PP de l'esperat. A més, el Govern Aznar es va prendre seriosament la tasca d'evitar la reproducció de possibles pactes semblants al balear a d'altres comunitats autònomes (Vallés, 25/05/2003; EFE, 25/03/2003).

- Jaume Matas SA i neoliberalisme *avant la lettre*: saqueig i explosió de la corrupció político-empresarial (2003-2007).

Amb la victòria del PP, Jaume Matas anuncià que el primer que faria seria eliminar l'ecotaxa (Eza/EFE/Europa Press, 27/05/2003). A la celebració de la victòria dels populars als carrers de Palma es vitorejava: "¡A sacar a los invasores!" (Manso 27/05/2003). El 26 de juny de 2003, a l'acte d'investidura de Jaume Matas com a president del Govern de les Illes Balears,

⁶⁴¹ A Mallorca es comptabilitzaren: a l'any 1999 16 diputats pel PP, 8 pel PSOE, 4 pel PSM, 3 per UM i 2 per Esquerra Unida-Els Verds; i el 2003 16 pel PP, 9 pel PSOE, 3 pel PSM, 3 per UM i 2 per Esquerra Unida-Els Verds. A Menorca es comptabilitzaren: a l'any 1999 6 diputats pel PP, 5 pel PSOE, 1 pel PSM i 1 per Esquerra Unida; i el 2003 6 pel PP, 6 pel PSOE i 1 pel PSM (www.caib.es/ibae/dades/catala/eleccions.htm, març 2010)

el president exposà al seu discurs: "estic molt orgullós de venir aquí a defensar als empresaris perquè ells creen el 95% dels llocs de feina" (Eza 27/06/2003:2)⁶⁴². El 2005 en una conferència que Jaume Matas feu a la Cambra de Comerç de Barcelona, i publicada al suplement d'economia del diari El Mundo, s'exposaven els motius pels quals havia decidit suprimir l'ecotaxa. En aquell discurs es poden veure algunes de les línies mestres de la seva política que d'acord amb al dogma neoliberal defensaven més mercat, més propietat privada i menys Estat, al temps que utilitzava subtilment el llenguatge com a instrument de dissuasió. Segons Matas (2005) "l'ecològic i el mediambiental, venen i no fa falta que em convencin d'això després de la meva apassionant experiència com a ministre de Medi Ambient,. I venen per obligació i devoció [...] tots som ecologistes, tots compartim els seus fins, tots apreciam la seva funció [del moviment ecologista] de consciència moral de la societat [...] Des del primer moment, l'ecotaxa té un problema seriós: on i com es recapta [...] llavors se residència en els hotelers la funció de recaptació de l'impost. En els hotelers o en els touoperadors, ja que la major part del turisme vacacional ve a través de "paquets turístics" que paga al tourperador, la qual cosa els hi planteja –a hotelers i touoperadors– la incòmoda funció de cobrar als turistes un preu que no és el fixat pel "paquet" [...] És necessària l'ecotaxa? Vull dir: l'objectiu que persegueix, requereix d'aquest gravamen o, pel contrari, el mercat té mecanismes suficients per assolir aquesta protecció mediambiental que està en la mateixa base justificadora de l'ecotaxa? [...] Els mecanismes per una eficient política mediambiental són de tres ordres: primer d'ordenació urbanística, fixant els espais naturals a preservar; segon, de practicar el que s'anomena "ecologia de mercat" [el subratllat és nostre] i que consisteix en la combinació indissociable d'economia i ecologia, consolidant drets de propietat i donant valor d'ús a les terres protegides; i, tercer, practicant el que podríem anomenar "ecologia de consens" [el subratllat és nostre] entre els propietaris dels espais naturals –el 90% dels quals són de propietat privada– i les institucions autonòmiques" (Matas, 15/02/2005).

A més, es comprometien, entre d'altres, a impulsar megainfraestructures de transport terrestre motoritzat, el sector de la construcció sota la promesa electoral de facilitar l'accés a l'habitatge per a tothom, l'eliminació de les moratòries urbanístiques i la reducció de les càrregues fiscals. Es començaren les negociacions per formar les majories per tal de governar les institucions. Finalment, Unió Mallorquina i el Partit Popular pactaren el govern del Consell Insular de Mallorca que seguiria estant presidit per Maria Antònia Munar. Els acords PP-UM també fructificaren en l'obtenció de la batlia del segon municipi més poblat de les Balears, Calvià. Aquest passà a ser presidit per Carlos Delgado Truyols (PP) i s'aconseguí desbancar a Margarita Nájera (PSOE). De fet, quasi un any abans de les eleccions s'iniciava una llarga cursa d'imputacions que afectarien a la candidata del PSOE i que finalment serien arxivades al cap d'uns anys (Agudo i Iglesias, 2007; Casanovas, 2007; Iglesias, 2007; Armendáriz, 20/05/2010). A més, Nájera sostenia que, en el municipi turístic i amb una elevada proporció de residents comunitaris, "si restam el vot comunitari que ha aportat 800 vots al PP, PSOE hauria guanyat per uns 600 vots" (Frau 31/05/2003).

El període que abraça la sisena legislatura autonòmica (2003-2007), amb el pacte entre PP i UM, es caracteritzà per l'impuls d'un potent projecte ultraliberal, amb una intensa intervenció pública en favor dels interessos empresarials i molt particularment a favor de l'empresariat hotelier, immobiliari-constructor i agroramader. Una política que entonava perfectament dins del dogma neoliberal i neoconservador emanat del Nou Imperi de George W. Bush, però també desplegat per José María Aznar (Harvey, 2004; Taibo, 2008). Aquest projecte, encara que amb certs matisos respecte dels EUA de Bush, també era el de la UE, reflectit en el Tractat Constitucional Europeu, entre d'altres (Fernández-Durán, 2005).

El Govern de les Illes Balears era presidit per l'ex-ministre de Medi Ambient, Jaume Matas (PP), el Consell Insular de Mallorca per Maria Antònia Munar (UM), el Consell Insular d'Eivissa i Formentera per Pere Palau (PP) i el Consell Insular de Menorca per Joana Barceló

⁶⁴² L'adjunt a la direcció del Diario de Mallorca, Matías Vallés (26/06/2003:7), titulava el seu article sobre l'acte d'investidura "Matas serà el president de tots els ciutadans que siguin empresaris". En ell es podia llegir que "ningú dubta que el triplet Escarrer-Barceló-Fluxà seria més eficaç que un Govern extret dels bancs del PP", tot fent esment al paper jugat pels grans hotelers en les eleccions autonòmiques. Així mateix, el mateix article acabava amb una sentència que podria interpretar-se com a premonitòria: "[Jaume Matas] De guiar-se per la disciplina de la seva presentació, creu que pot governar Balears amb una sola mà. El problema està en saber que farà amb l'altra mà" (Vallés 26/06/2003:7). Com veurem més endavant, a partir de 2007 començaren a sortir a la llum presumptes casos de corrupció polític-empresarial, fins a implicar directament al propi Matas.

(PSOE). En primer terme es va derogar l'ecotaxa, s'impulsaren megainfraestructures de transport terrestre motoritzat a Mallorca i Eivissa; es varen suspendre les moratòries de ports esportius i de camps de golf; es reduïren les superfícies dels parcs naturals aprovats a l'anterior legislatura; s'eliminà la prohibició d'edificar en els espais naturals d'Eivissa i Formentera i s'intentaren legalitzar obres il·legals; i s'aprovaren els plans territorials de Mallorca (2004) i Eivissa i Formentera (2005) de perfil desenvolupista, amb la conseqüent suspensió de les moratòries urbanístiques. L'adopció d'aquest nou rumb va motivar una important mobilització social que s'oposà a la majoria de megaprojectes, amb l'explosió de plataformes de resistència i defensa que a Mallorca s'aglutinaren en torn de la plataforma "Salvem Mallorca"⁶⁴³ i a Eivissa en torn a la Plataforma Antiautopista. La societat civil protagonitzà importants mobilitzacions i accions, entre les que es poden destacar la manifestació del 14 de febrer de 2004 sota el lema "Qui estima Mallorca, no la destrueix" a Palma o la del 17 de febrer de 2006 la manifestació a Eivissa sota el lema "No volem autopistes". L'acció de la societat civil desembocà en la presentació d'una Iniciativa Legislativa Popular⁶⁴⁴ el 16 d'octubre de 2006 que fou rebutjada per 29 vots del PP (amb 28 vots a favor de la resta de partits) i la manifestació del 17 de març de 2007 a la que hi assistiren unes 50 mil persones (Blázquez, 2006b; Rullan, 2007; Blázquez et al., 2007; Murray i Blázquez, 2010).

Un altre aspecte que cal tenir present és que després dels atemptats terroristes de Madrid de l'11 de març de 2004, es va produir un tomb electoral important a escala estatal, amb la pèrdua del poder per part del Partit Popular, que havia governat entre el 2000 i el 2004 amb majoria absoluta, i l'ascens del PSOE al poder, amb José L. Rodríguez Zapatero com a president. En aquest sentit, les relacions entre el govern de la comunitat autònoma i el govern de l'Estat deixaren de ser tan fluïdes com ho havien estat en els mesos en que coincidiren els governs de Matas i Aznar. No obstant això, el govern Matas, amb coalició amb UM, va seguir amb el seu projecte desenvolupista i revengista. El juliol de 2004 sortia a la llum pública l'escàndol del cas Rasputín. Una comitiva de polítics del Govern de les Illes Balears acudiren al prostíbul moscovita Rasputín i llavors passaren les despeses a l'erari públic. L'escàndol es saldà amb la dimissió de Juan Carlos Alía que ocupava el càrrec de gerent de l'Ibatur (Institut Balear de Turisme), però no es va saber res dels altres acompanyants, entre dels quals se suposava que se trobaven altres alts càrrecs del govern (Vallés i Goñi, 9/07/2004). Cal tenir present que Alía era el portaveu de Preussag (TUI) i una de les veus crítiques contra l'ecotaxa del Pacte de Progrés i en ser destituït tornà a les files del Tour Operador (Morales, 22/03/2002; Hosteltur, 21/02/2005).

Les sospites sobre les interferències públic-privades a les Balears, des del temps del cañellisme, i la intensitat del negoci turístic-immobiliari motivaren que el Fiscal General de l'Estat, Cándido Conde Pumpido, nomenàs a Joan Carrau com el primer fiscal anticorrupció i antimàfia de Balears. En el mateix moment se crearen les fiscalies anticorrupció de Màlaga i Alacant, dues províncies sacsejades pel tsunami urbanitzador (Armendáriz/EFE, 15/12/2004). Al llarg d'aquesta etapa es produeixen una sèrie de canvis significatius en les lògiques d'acumulació del capital, amb la incorporació de mecanismes cada cop més sofisticats de la mà de la financiarització que es desplega de manera particular gràcies a la irrupció de les NTIC (Noves Tecnologies de la Informació i Comunicació). Per altra banda, una administració pública, més sofisticada que la dels principis autonòmics, semblava que havia desplegat noves fórmules que teòricament havien d'impedir certs abusos de poder. No obstant això, les noves lògiques del poder, sota el paradigma neoliberal, consolidaren el que s'ha anomenat com a *crony capitalism*, és a dir capitalisme d'amics (Harvey, 2007). Les curtes distàncies entre el poder públic i l'econòmic, en un entorn de forta expansió de l'acumulació financer-immobiliària, abonaren el terreny per a què fructificassin a les Illes Balears, però també a la resta de l'Estat, múltiples casos de corrupció político-empresarial.

A partir d'aquells moments començaren a sortir a la llum pública múltiples casos de corrupció, presumpta corrupció i altres escàndols político-empresarial, quasi sempre relacionats amb els negocis immobiliaris. Un dels primers casos fou el **cas factures**, que consistí en l'emissió de factures falses per part del constructor Jaume Ferragut al cap de la Guàrdia Civil, Javier García Peña que l'ingressà uns 12 mil euros que llavors tornarien al cap militar en un sobre. La cúpula de la Guàrdia Civil fou condemnada a penes de presó (Vallés i

⁶⁴³ Per veure les diferents plataformes: GOB (hivern 2007a) "Especial Plataformes" a *L'ecologista* núm.40, pp.7-14.

⁶⁴⁴ Es pot consultar el text de la ILP a: www.salvemmallorca.org/ilp.htm (març 2010).

Goñi, 1/09/2006; Mestre i Armendáriz, 26/02/2009). Emperò, la cursa de la corrupció s'encetà amb el **cas Andratx** (Operació Voramar) que esclatà el 27 de novembre de 2006 quan foren detinguts el batle d'Andratx i ex-guàrdia civil, Eugenio Hidalgo (PP), el Director General d'Ordenació del Territori –que havia estat el cap d'urbanisme d'Andratx fins el 2003–, Jaume Massot (PP)⁶⁴⁵, i el zelador d'obres de l'Ajuntament d'Andratx, Jaume Gibert⁶⁴⁶. El primer va ser caracteritzat com l'executor de la trama, el segon com el cervell i el darrer el missatger. Cal destacar el fet que Massot al capdavant de la direcció general d'ordenació del territori, justament en uns temps de forta conflictivitat político-territorial, va estar al darrera d'unes 264 modificacions urbanístiques (p.ex. informe de la modificació del PGOU de Palma per construir Son Espases), a més de la redacció del projecte de llei del sòl. Entre aquestes modificacions podem destacar la reclassificació des Caülls a Marratxí que permetia urbanitzar unes 52 Ha i aixecar uns 671 habitatges, del Grup Fer (Fausto Ferrero) a través de Es Caülls Nou SA. El batle d'Andratx va destruir abundant informació, després d'haver-se reunit amb Jaume Matas (president del Govern de les Illes Balears) i amb el José M. Rodríguez (conseller d'Interior) dies abans de la detenció i també després de rebre una telefonada de Rodríguez.

Les irregularitats havien estat denunciades des de particulars, partits polítics, moviment ecologista (GOB), fins els propis agents forestals de la Conselleria de Medi Ambient del Govern. Dita conselleria tardà 11 mesos en tramitar una denúncia que un agent forestal havia realitzat sobre la construcció de blocs d'apartaments de Monport. El sindicat de Comissions Obreres denuncià que els agents que denunciaven presumptes irregularitats, rebien pressions per part dels alts càrrecs de la conselleria. Hom pot destacar el fet que els fiscals anticorrupció de Balears, Joan Carrau i Pere Horrach, reberen un frontal atac per part del CGPJ (Consell General del Poder Judicial) controlat per magistrats ultraconservadors. Així mateix, es pot destacar com el conegut advocat i empresari Miquel Coll Carreras (1915-2008) també va ser imputat en el cas degut a l'assessorament que aquest realitzava a l'empresa S'Almudaina Dos SL (Mariano Vives Tristà)⁶⁴⁷ que pretenia construir en sòl rústic al Port d'Andratx i reclamava 34 milions d'euros al Govern en concepte d'indemnització per no haver pogut dur endavant el projecte. Coll Carreras era a la vegada el president del Consell Consultiu des del 1993, l'òrgan jurídic més alt de Balears. Aquesta causa es va arxivar el setembre de 2007.

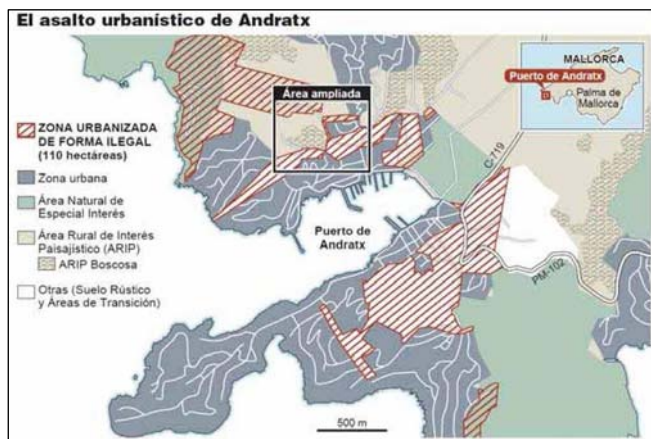

Figura 88. La urbanització d'Andratx (Font: Mercado, 9/02/2007).

principals problemes d'Hidalgo⁶⁴⁸. En aquells moments, la dreta político-empresarial i els seus

L'estiu de 2006 el batle d'Andratx va obrir un expedient per infracció urbanística contra el GOB per les obres de reforma de La Trapa. Una denúncia que arribava després que el GOB denunciàs les irregularitats urbanístiques i d'una tensa reunió entre Eugenio Hidalgo amb Macià Blázquez i Miquel Àngel March. És a dir, s'havia d'interpretar en clau d'amenaça. Segons les escoltes telefòniques realitzades a José M. Rodríguez durant la investigació de la trama d'Andratx, el conseller d'Interior aconsellà a Hidalgo (i s'oferí per ajudar-lo) sobre la manera com fer callar al GOB, que era un dels

⁶⁴⁵ El març de 2009 Jaume Massot, abans de ser condemnat a presó (juliol 2009), havia d'impartir el Curs Bàsic d'Urbanisme organitzat al Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Mallorca. En aquest curs Massot havia d'explicar aspectes relacionats amb la legalitat urbanística quan ell mateix ja estava condemnat a 8,5 anys per delictes contra l'ordenació del territori, prevaricació administrativa i prevaricació urbanística (Olaizola, 24/03/2008).

⁶⁴⁶ Per veure el perfil de cadascun dels detinguts veure Manso i Gutiérrez (28/11/2006).

⁶⁴⁷ L'empresa Territorio Asesores SL vinculada amb Jaume Massot assessorà també a S'Almudaina Dos SL, per reclamar una major indemnització (Candia, 16/05/2007). A través de la seva assessoria, Jaume Massot desviava capitals a les Illes Caiman. En aquest cas la mare de Jaume Massot apareix vinculada a Mar de Sant Elm SL que podria estar relacionada amb San Telmo Marinas y Puertos Deportivos Inc amb domicili a les Caiman (Jiménez i Candia, 7/06/2007).

⁶⁴⁸ A les transcripcions entre E. Hidalgo i J.M. Rodríguez es poden llegir les maniobres contra March. Hidalgo: "[...] ya que este señor del GOB que viene a arreglar Andratx [Miquel Àngel March], la costa de Andratx, tiene que arreglar su pueblo, y miren ustedes su pueblo cuál es y te voy a sacar todo, digo: *no lo olvides, que yo no me voy a cansar*,"

media iniciaren una campanya de desprestigi en contra del secretari general del GOB, Miquel Àngel March. El militant del PP, Joan Mateu, denuncià que March havia dut a terme obres il·legals a la seva finca de Lassarell (Pollença). S'iniciava així una campanya de desprestigi continuat contra March que s'afegia a la que es duia en contra d'Eberhard Grosske (Esquerra Unida), del que es deia que havia fet obres il·legals a la seva casa de Sencelles. Finalment les dues denúncies i campanyes, després d'ocupar nombroses planes de la premsa conservadora, es diluïren per la manca de credibilitat (Aguiló, 26/07/2006; Gutiérrez i Frau, 22/09/2006; Armendáriz i Mestre, 28/11/2006; Manso i Peris, 3/12/2006; Adrover, 4/12/2006; Frau, 6/12/2006; Armendáriz, 19/12/2006; EFE/Armendáriz, 23/01/2007; Mercado, 10/02/2007; Armendáriz, 13/04/2007; Agencias, 12/04/2007; Armendáriz, 13/03/2007; Adrover i Goñi, 10/05/2007; Armendáriz, 25/09/2007; GOB, hivern 2007; Armendáriz, 13/02/2008).

Figura 89. Detenció d'Eugenio Hidalgo.

abans d'aquesta mesura el consistori atorgava una llicència per a construir habitatges plurifamiliars a la urbanització de Cala Moragues a l'empresa d'Eugenio Hidalgo, Automóviles Eucar SL.

El juliol de 2006 el fiscal de delictes urbanístics i mediambientals, Adrián Salazar, denuncià l'Ajuntament d'Andratx en detectar indicis de delicte en la concessió de llicències per la construcció de 20 blocs d'apartaments per 150 habitatges a Monport, una zona que era sòl rústic protegit amb la figura d'ARIP (Àrea Rural d'Interès Paisatgístic) des de l'aprovació de la Llei d'Espais Naturals el 1991. Aquesta llicència, concedida el 2006 i avalada pels tècnics de l'Ajuntament, va ser votada favorablement per tots els partits polítics (PP, UM i PSOE), mentre que el Consell Insular de Mallorca va estimar que es produïa una greu irregularitat, tot denunciant-ho al Tribunal Superior de Justícia de les Balears. El fiscal també denuncià, arran de la denúncia d'un policia municipal (Joan Enseñat), que Hidalgo havia aixecat de manera irregular un habitatge dins una parcel·la de 3000 m², classificada com ARIP, a Son Moner (Andratx). Per això, va sol·licitar una llicència d'obra per ampliar un magatzem agrícola, que tampoc existia. El projecte d'ampliació fou elaborat per l'enginyer Gabriel Cañellas Rotger, fill de l'expresident autonòmic, que certificà l'existència d'edificacions a aquella parcel·la, tot resultant imputat en el cas. Posteriorment, es va denunciar que el germà d'Eugenio Hidalgo, Carlos Hidalgo, va obtenir una llicència de reforma, amb la qual aixecà un restaurant en una ANEI (Àrea Natural d'Especial Interès) i també es denunciaven dues edificacions realitzades per l'empresa d'Hidalgo a Cala Moragues, atorgades en unes condicions excepcionals i que superaven l'alçada permesa. En total s'investigava prop d'un centenar d'irregularitats urbanístiques entre les que podem destacar, a més de les de Monport i les de la casa del batle i restaurant del seu germà, la de Cala Llamp (licència concedida el 2005 per construir 24 habitatges unifamiliars a sòl rústic comú, on només es pot construir un habitatge cada 14000 m²), la d'Aldea Blanca (licència concedida el 2005 per construir sis blocs d'apartaments a Cala d'Egos del Port d'Andratx en sòl rústic comú), una llicència concedida per construir 4 habitatges plurifamiliars adossats al carrer Almudaina (Port d'Andratx) a sòl rústic comú, una llicència per

La normativa urbanística d'Andratx era del tardofranquisme (Normes Subsidiàries de 1976) i no s'havia adaptat a les posteriors normatives urbanístiques i territorials, per la qual cosa tota la qüestió urbanística es regia per unes altes dosis de discrecionalitat i permissivitat. Enmig de la polèmica urbanística d'Andratx, el consistori andritxol, cap a principis de juliol de 2006, va suspendre cautelarment les llicències d'habitatges plurifamiliars que afectava a uns 28 polígons repartits entre els nuclis de Sant

Elm, Port d'Andratx i Camp de Mar. Dies

Rodríguez: "Perdono, perdona una segundito. Y no le dijiste [a March]: inclusive tu casa; Hidalgo: Sí, sí, no. Se lo dije: ¿dónde tienes tu casa en un ANEI? Digo la va, la, dijo [March]: *la he reformado, pero he hecho menos de lo que podía hacer*" (Diario de Mallorca 13/02/2008).

ampliar un habitatge en un ANEI de Sant Elm on no n'hi havia cap, llicència per construir un hotel a Cala Blanca o la reconversió de naus agrícoles en habitatges. El batle, Eugenio Hidalgo, i el zelador d'obres, Jaume Gibert, havien realitzat conjuntament negocis immobiliaris per valor d'1,8 milions d'euros a través d'un complex entramat societari⁶⁴⁹ (Gutiérrez, 5/06/2006; Frau, 15/07/2006; Frau i Armendáriz, 4/08/2006; Domblás, 23/08/2006; P.A.M., 8/11/2006; Adrover, 28/11/2006; Adrover, 30/11/006; Armendáriz i Mestre, 1/12/2006; Mestre i Armendáriz, 2/12/2006).

L'1 de desembre Eugenio Hidalgo i Jaume Gibert ingressaven a la presó, es prenen mesures cautelars contra Massot i el nombre d'imputats s'elevava a 56, entre d'ells hi havia nombrosos advocats, arquitectes, constructors i promotors immobiliaris, i fins i tot un alt funcionari de la Comunitat Autònoma. Els constructors relacionats amb Gibert i Hidalgo, Felipe Seguí Torrandell (Construcciones Felipe Seguí SL) i Manuel Zapata López eren detinguts en relació al pagaments de suborns als caps de la trama i també era detingut el germà del batle, Carlos Hidalgo, en relació a un presumpte delictes contra l'ordenació del territori per la construcció del restaurant Il Grillo en una ANEI. La investigació del cas Andratx feu un gir important quan Jaume Gibert pactà, el març de 2008, un acord amb la fiscalia anticorrupció. Gibert es declarava culpable a canvi d'una rebaixa de la pena i aportar informació per esclarir la trama. El cas Andratx es compon d'unes 70 peces separades amb nombrosos delictes: contra l'ordenació del territori i el medi ambient, prevaricació, suborn, etc. El judici per la primera peça –la conversió de la nau agrícola d'Hidalgo en un habitatge– s'iniciava el 5 de maig de 2008: Eugenio Hidalgo era condemnat a 4 anys de presó, Jaume Massot a 3 anys i mig; Jaume Gibert a 4 mesos de presó i l'assessor jurídic Ignasi Mir a un any. El judici per la segona peça –construcció del restaurant Il Grillo en una ANEI– es celebrà el 28 d'octubre de 2008 i es saldà amb 5 anys de presó a Massot, 1,5 anys de presó per Carlos Hidalgo i 7 anys d'inhabilitació per Eugenio Hidalgo. Hidalgo i Massot ingressaven a presó a finals del 2009, mentrestant continuaven els judicis per les restants peces del cas. Cap a principis de 2007, El jutge instà que l'àrea de territori del Consell Insular de Mallorca, encapçalada per Bartomeu Vicens, assumís les competències d'urbanisme d'Andratx, cosa que era inviable d'acord amb la legislació urbanística. El que si podia fer el Consell era assumir certes competències urbanístiques, concretament la redacció del planejament urbanístic. Aleshores, el Consell va suspendre cautelarment les llicències d'obra major fins a l'aprovació de l'instrument de planejament. L'abril de 2007⁶⁵⁰ s'aprovà la modificació de les Normes Subsidiàries d'Andratx en les que se subsanaren 46 deficiències de les anteriors normes (Armendáriz i Mestre, 15/12/2006; Adrover, 16/12/2006; Guijarro, 17/01/2007; Reynés i Urreiztieta, 7/02/2007; Armendáriz i Mestre, 8/02/2007; Armendáriz i Mestre, 9/02/2007; Gómez i Manresa, 18/02/2007; Gutiérrez i Moure, 21/03/2007; Gob, hivern 2007b; Armendáriz, 31/01/2008; Armendáriz i Guijarro, 11/03/2008; Mestre, 6/05/2008; Mestre i Armendáriz, 27/05/2008; Olaizola, 29/10/2008; Armendáriz i Mestre, 20/11/2008; Manso, 21/11/2009; Armendáriz i Mestre, 29/12/2009)⁶⁵¹.

La trama de corrupció d'Andratx protagonitzada pels alts dirigents del PP conduí a un altre cas de corrupció (**cas Llamp**) de dobles vendes de solars a Cala Llamp (Andratx), blanqueig de capitals i evasió fiscal. El sumari judicial es va dividir en 16 peces diferents i hi

⁶⁴⁹ La trama d'Andratx funcionava amb una complexa xarxa societària a través de la qual es realitzaven els pagaments i s'ocultava la participació d'Hidalgo i Gisbert. Spanish Investment i Proyectos Promestar SL realitzaven pagaments a Hidalgo i Gisbert. Prollamp de Ponent SL manté relació amb Proyectos Promestar SL i Spanish Investment. L'administrador de Prollamp i Proyectos Promestar fou el promotor Manuel Zapata que aconseguí llicència per construir a Cala Llamp dins sòl rústic. Hidalgo, Zapata i l'esposa de Gibert (Antònia Garí) foren socis en diverses empreses. Prollamp de Ponent SL i Casas de Cala Moragues SL realitzaren transmissions de participacions a l'empresa d'Hidalgo Automóviles Eucar SL. I Automóviles Eucar SL estava vinculada amb Lageland SL, Sandborg Balear SL i Soltoft Balear SL, controlades per l'arquitecte Miguel Arenas Gou, aquest considerat com a testaferro d'Hidalgo i Gisbert. Segons les investigacions judicials Hidalgo i Gisbert serien socis d'aquestes tres darreres empreses i a través d'elles rebrien pagaments. A través d'Inversiones Bruja SL, administrada pel promotor Antoni Mascaró Gomila, Antònia Garí (esposa de Jaume Gibert) rebia pagaments (Bosch, 29/11/2006). Antoni Mascaró que fou un alt càrrec de la Banca March als anys 1990 va estar vinculat a l'escàndol polític-empresarial de Bon Sosec. Una de les empreses investigades, Inversiones Bruja SL, va crear la societat d'inversions de capital variable, Inversiones Chut Sicav SA que estava gestionada per Fernando Areal Montesinos, cunyat de Jaume Matas. Jaume Massot tenia l'empresa Balear Helvética de Inversiones SA, empresa tapadora pel blanqueig de capitals per les operacions realitzades per l'alt càrrec del Govern (Bosch, 30/11/2006; Manso, 1/12/2006).

⁶⁵⁰ Acord d'aprovació definitiva parcial relatiu a la les NNSS de planejament del municipi d'Andratx (BOIB núm.70, 10/05/2007 pp.106-184 a <http://boib.caib.es/pdf/2007070/mp106.pdf>, abril 2010).

⁶⁵¹ Per veure ample informació sobre el cas Voramar: <http://disurbia.blogalia.com/categorias/Operacio%20Voramar> (març 2010).

estaven encausats, entre d'altres, els principals integrats d'un conegut despatx d'advocats de Palma, el Bufet Feliu. La major part de les finques que foren venudes fraudulentament varen ser propietat de la societat Detursa, la qual tenia al darrera el bufet Feliu. El 25 de febrer de 2009 el jutge que instruïa el cas Llampec va establir una fiança de responsabilitat civil de 154 milions d'euros al matrimoni britànic dels Hore i a un dels advocats del Bufet Feliu⁶⁵² i el juny de 2009 una fiança d'1,8 milions d'euros a la cantant del grup de pop espanyol Mecano, Ana Torroja, per presumptes delictes fiscals relacionats amb la trama del cas Llampec. Entre les persones vinculades a la xarxa de blanqueig s'hi trobava el banquer rus, Konstantin Kozhevnikov, que havia estat l'amfitrió de la comitiva del govern a Moscou quan visitaren el prostíbul Rasputín. A més, el cas desvetllava alguns dels mecanismes emprats en l'adquisició de propietats immobiliàries, tot fent un extraordinari ús dels paradisos fiscals. Les investigacions d'aquest cas inquietaren als principals capitals turístics i immobiliaris de les illes, particularment pel que pogué tenir a veure amb la utilització dels paradisos fiscals. Així, les operacions immobiliàries dels Hore es realitzaren bàsicament a través de dits paradisos (p.ex. adquisició de Son Bunyola); o el polèmic hospital de Bon Sosec (Marratxí) que va ser adquirit per les empreses Lazy Developments Inc i Pretroria Financial SA situades al paradís fiscal de Panamà, operació investigada al sí del cas Llampec (Armendáriz et al., 27/04/2007; Armendáriz et al., 28/04/2007; Manresa, 28/04/2007; Armendáriz et al., 6/07/2007; Armendáriz, 6/07/2007; Andújar, 8/03/2009; Armendáriz i Mestre, 30/06/2009; Armendáriz, 3/09/2009).

El juliol de 2005 es feia públic el que es va conèixer com el **cas Cavallistes**, al terme municipal de ses Salines. El batle de ses Salines, Sebastià Vidal (PP), va construir il·legalment una casa en sòl rústic a la finca na Fonda (ses Salines). En teoria es tractava de les instal·lacions hípiques (club social) de l'Agrupació Cavallista de ses Salines. Vidal va aconseguir la declaració d'interès general per part del Consell Insular en un intent de legalitzar les construccions. Vidal comptà amb l'aval de la Conselleria de Turisme, la de Medi Ambient, la d'Agricultura i Presidència. Per justificar les activitats de l'agrupació, rebé el suport de batles i altres càrrecs del Partit Popular que certificaren que l'Agrupació Cavallista havia participat en diferents actes als seus respectius pobles. Aquests certificats asseguraven actes realitzats abans de la constitució de l'agrupació. L'agost de 2005 el Consell Insular retirà l'interès general i Vidal va dimitir el setembre.

A finals de 2008 es va celebrar un macrojudici pel cas Cavallistes amb 14 imputats, tot jutjant falsedat documental. Entre els imputats hi havia 10 batles o ex-batles del Partit Popular: Sebastià Vidal Bonet, ex-batle de ses Salines; Andreu Prohens, ex-batle de Campos; Miquel Vidal Vidal, batle de Santanyí; Joan C. Jaume, batle en funcions de Lluçmajor; Catalina Soler Torres, ex-batlessa de Felanitx; Antoni Serra Mir, ex-batle de sa Pobla; Antoni Del Olmo, ex-batle de Santa Margalida; Joan Rotger Seguí, Batle de Selva; Gabriel Matas Alcover, batle de Montuïri; Joan Jaume Ramis, ex-batle de Lloret. Finalment el Tribunal Superior de Justícia de Balears va dictà una sentència absolutòria pels 14 acusats. La sentència rebutjava que existís falsedat documental. El judici es va centrar en esbrinar si els documents aportats per les acusacions eren falsos o no, i els magistrats varen dir que esbrinar la legalitat o il·legalitat de les edificacions no era competència de la seva anàlisi. En definitiva els documents no eren falsos, encara que segons els magistrats "el concepte de falsedat en dret penal no equival a mentir o relat incompatible amb la veritat, sinó que a més d'existir mentides, s'ha alterat l'essència o autenticitat del document" (Obrador, 27/08/2005; Barceló, 25/06/2006; Frau, 30/11/2008; Moure et al., 16/12/2008).

L'octubre de 2005 sortí a la llum pública un presumpte cas de frau fiscal a Montuïri, el **cas Rent a Car**. El batle de Montuïri, Gabriel Matas (PP) i l'empresari Salvador Llinàs Bauzà estaven imputats per una presumpta trama d'evasió fiscal relacionada amb els cotxes de lloguer, tot esdevenint el municipi en una mena de paradís fiscal pels cotxes de lloguer i les

⁶⁵² El juny de 2010 Gabriel Feliu era condemnat a 3 anys i 10 mesos i una multa de 600 mil euros per delictes fiscals. Feliu havia assessorat el milionari suec resident a Dubai, Jan Peter Granlund, en aquest delictes. El suec que cooperà amb la fiscalia anticorrupció fou condemnat a un any de presó i 135,4 mil euros de multa. El tercer acusat fou Francisco Alcover que actuava de testaferro i fou condemnat a 1 any i 3 mesos de presó i 135,4 mil euros de multa (Armendáriz, 2/06/2010). El matrimoni Hore, Christian i Martha Mónica, negocià un pacte amb la fiscalia per tal d'evitar l'ingrés a presó, tot reconeixent-se culpables i pagant una multa d'uns 12 milions d'euros. Alejandro Feliu, del gabinet d'advocats palmèsà i considerat el cervell de la trama Llampec, assolí un pacte amb la Fiscalia Anticorrupció per tal d'evitar l'ingrés a presó i la inhabilitació com advocat. A canvi, Feliu es declararà culpable i haurà de pagar una important multa (Mestre, 11/07/2010).

empreses nàutiques. L'empresari Salvador Llinàs Bauzà matriculava anualment uns 2 mil cotxes a l'any i el presumpte frau fiscal es calculava en uns 18 milions d'euros i els cotxes sense haverlos emprats es revenien posteriorment a empresaris italians (Frau, 29/04/2006; Candia, 15/09/2006). Finalment, l'Agència Tributària va rebutjar que hi hagués delictes fiscals. Felipe Armendáriz (12/10/2006:18) exposava com "el dictamen suposa un gir copernicà en els plantejaments inicials d'aquesta causa, que esquitxà al batle de Montuïri pel Partit Popular, Gabriel Matas, i assegura que el grup d'empreses de *rent a car* vinculat a l'empresari Salvador Llinàs no perpetrà delictes alguns en obtenir la devolució de més de 10,5 milions d'euros en concepte d'IVA dels exercicis de 2003 a 2005". El 2007 la taxa de motorització de Montuïri era de 2844,98 vehicles/1000 habitants, mentre que la mitjana de Balears era de 852,48 vehicles/1000 habitants. Cal tenir present que la taxa de motorització de Balears era la més alta de totes les comunitats autònomes, tot essent la mitjana espanyola de 670,94 vehicles/1000 habitants (Murray, 2010).

L'estiu del 2006, Esquerra Unida-Els Verds havien denunciat fins a 15 casos de presumpte corrupció, la major part d'ells relacionats amb qüestions urbanístiques (Goñi, 23/08/2006). Un dels que va tenir més ressò mediàtic fou el projecte de l'hospital de Son Espases que fou contestat per nombrosos col·lectius, entre d'ells la plataforma Salvem La Real (Vallés, 21/11/2005). Un altre fou l'anomenat **cas Lluçmajor** de presumpta malversació de diners públics per part del regidor i ex-policia, Joaquín Rabasco (ASI, Agrupación Social Independiente) i del batlle del municipi, Lluç Tomàs (PP), amb el desviament de diners públics a empreses vinculades a Rabasco. El novembre de 2008 Lluç Tomàs era condemnat a 3 anys de presó i 8 anys d'inhabilitació per malversació de diners públics, Joaquín Rabasco a 6 anys de presó i 8 anys d'inhabilitació per malversació i aixecament de béns i Maria del Amor Aldao Muiño (ex-secretària d'API) a 3 anys de presó i 6 d'inhabilitació. A més estaven obligats a tornar a l'ajuntament de Lluçmajor una indemnització de 681,4 mil euros més els interessos (Cañellas, 3/09/2008; Moure et al., 18/11/2008; Cañellas, 5/12/2008).

La fiscalia del TSJB investigà el juny de 2006 el nomenat **cas Cintes**⁶⁵³ que implicava al batle de Santa Margalida, Antoni del Olmo (PP), amb el presumpte cobrament de suborns relacionats amb requalificacions durant la revisió de les Normes Urbanístiques i una forta polèmica relacionada amb presumptes suborns per les concessions de les gandules de les platges, tot estant ell mateix junt la seva dona vinculats amb aquest negoci. El jutge decretà una fiança d'1,25 milions d'euros a Del Olmo i la seva dona al juny de 2006, arran de la querella interposada per Gabriel Moranta (ex-soci de la parella a Playas Mar Balear SL). Del Olmo va dimitir el gener de 2007 enmig de la crisi del presumpte cas de corrupció. El juny de 2007, el tinent-fiscal de Balears, Ladislao Roig, va arxivar el cas en no veure indicis delictius (Ferrer, 22/06/2006; Ferrer, 29/06/2006; Ferrer, 31/08/2006; Ferrer, 14/09/2006; Ferrer, 21/02/2007; Ferrer, 6/02/2007; Ferrer, 13/06/2007).

Cap a mitjans 2006, el Consell Insular de Mallorca celebrà un concurs públic per vendre el solar de **Can Domenge** (52600 m² de solar, 49025 m² edificables que podrien acollir 602 habitatges) i urbanitzar-ho. Can Domenge es troba just al costat de l'Hospital Psiquiàtric de Palma i en una zona on s'estaven duent a terme importants reformes urbanes (p.ex. la construcció del parc sa Falca Verda i del Velòdrom Palma Arena, etc). La societat civil denuncià que la institució insular impulsava un projecte urbanístic elitista, en comptes de destinar aquell sòl a la resolució dels problemes d'habitatge social a la ciutat. I també es denuncià un presumpte tracte de favor cap a les empreses guanyadores del concurs. La investigació d'aquest cas s'inicià quan l'empresari català Josep Lluís Núñez interposà una querella contra el presumpte tracte de favor relacionat amb la concessió del concurs de Can Domenge a la UTE (Unió Temporal d'Empreses) formada per la promotora catalana Sacresa Terrenos Promoción SL, de la família Sanahuja, i la mallorquina Construcciones Ferrà Tur SA. Aquests estaven disposats a construir una urbanització de luxe (258 pisos), dissenyada per l'arquitecte estrella Jean Nouvel. Les investigacions varen treure a la llum que Nouvel havia començat a treballar en el projecte abans que es publicés el concurs. Per altra banda, cal dir que aquesta UTE estava assessorada (i domiciliada) pel bufet d'advocats Fiol, de la família del que en aquells moments era conseller d'educació del Govern de les Illes Balears, Francesc Fiol. Santiago Fiol, germà del conseller, resultà imputat. Aleshores, Francesc Fiol no treballava en el bufet per la

⁶⁵³ Rep el nom de Cas Cintes en al·lusió a unes gravacions en les que es recollia l'entrega de 6 mil euros per part de batle de Santa Margalida Antoni Del Olmo (PP) a l'ex-batle Jaume Ribot (UM).

incompatibilitat en la seva condició de conseller. Núñez denuncià que els solars es varen vendre molt per davall del seu valor (30 milions d'euros) i posteriorment l'Agència Tributària calculà el seu valor en torn a 60 milions d'euros. Un nodrit nombre de polítics: 4 consellers d'Unió Mallorquina i 16 del Partit Popular, responsables del Consell Insular de Mallorca, foren imputats. Els responsables de les empreses de la UTE guanyadora –Sacresa i Ferra Tur– i del Grup Fer de Fausto Ferrero, que havia participat al concurs a través de la societat Es Puig des Falcó SL, també estaven imputades. La que llavors era presidenta del Consell Insular de Mallorca, Maria Antònia Munar, Miquel Nadal (vicepresident del Consell), Bartomeu Vicens (Conseller Executiu de Territori) i Miquel Àngel Flaquer (Conseller d'Economia i Hisenda) eren imputats per un presumpte delictes de prevaricació, malversació i frau a l'administració. La jutgessa decretà una fiança a Flaquer i a la UTE de 38,5 milions d'euros. Els directius de Sacresa havien confessat que havien pactat el concurs. El 2007 després de les eleccions autonòmiques i amb la pèrdua del control del Consell Insular per part d'UM PP, es va anunciar que es rescindiria el contracte de Can Domenge i es replantejà el projecte per tal de construir-hi habitatges de protecció oficial. El gener de 2009 es va rescindir el contracte i el Consell recuperà els terrenys després de pagar 35,8 milions d'euros a les empreses de la UTE. Sacresa s'havia declarat insolvent feia poc temps (Torres, 27/04/2005; Eza, 14/01/2009; Armendáriz, 14/01/2009; Colom i Urreiztieta, 25/05/2009; Armendáriz i Mestre, 26/06/2009; Armendáriz, 4/09/2009; Mestre i Armendáriz, 22/10/2009; Armendáriz, 14/11/2009; Armendáriz i Mestre, 17/11/2009; Colom i Urreiztieta, 27/11/2009; Manso, 11/03/2010; Armendáriz i Mestre, 12/03/2010; Eza, 19/03/2010).

A principis del 2007 el GOB i Esquerra Unida-Els Verds varen remetre un dossier a la fiscalia anticorrupció que presentava una presumpta trama de corrupció urbanística a Felanitx, el **cas Llicències**. Aquest cas sorgeix per la querrela interposada pel PSOE, PSM i Esquerra Unida-Els Verds que denunciaven la concessió de permisos d'obra durant el període de tramitació d'una norma urbanística complementària que reduïa l'edificabilitat del PGOU de 1969 en prop d'un 50%. Crida l'atenció que l'urbanisme de Felanitx es regia per una normativa feixista. Un període de tramitació que fou inusualment perllongat: des del juny de 2004 a l'agost de 2005. Segons els denunciants, l'ajuntament presidit per Catalina Soler (PP) hauria tramitat unes 31 llicències, de manera sospitosa, amb les quals es podrien aixecar 140 habitatges en edificis plurifamiliars, que en cas d'haver-se tramitat després de l'entrada en vigor de la norma s'haurien vistes dràsticament reduïdes a quasi la meitat. A més, hi havia unes molt estretes vinculacions entre les promotores que havien aconseguit les llicències i molts de membres del Partit Popular felanitxer. El juny de 2009 el cas va ser arxivat en entendre la jutgessa que no hi havia elements constituents de delictes de prevaricació administrativa per part de l'ex-batlessa Catalina Soler (Barceló, 3/02/2007; Barceló, 6/02/2007; Armendáriz, 2/06/2009).

Un dels altres casos de presumpte corrupció que esquitxà la vida social fou el relacionat a la concessió de subvencions del Consell Insular de Mallorca governat per una coalició entre UM i PP. A principis de 2006 el jutjat obria diligències per esbrinar si alts càrrecs del Consell, concretament Maria Antònia Munar i Dolça Mulet, havien comès irregularitats en l'atorgament de subvencions a entitats vinculades a UM –Fora Vila, Associació de Conservació i Difusió del Patrimoni, Centre Cultural de Campos, Associació d'Activitats Socioculturals i Associació d'Associacions de Caçadors–. L'abril de 2008 el jutge arxivà parcialment el **cas Ajudes**, tot exculpant a la cúpula d'UM implicada i deixant la causa oberta contra els responsables de les entitats que seguien imputats per presumpta falsedat documental i presumpte delictes fiscal. Nogensmenys, la fiscalia anticorrupció reclamà que la causa contra els alts càrrecs polítics es reobris (Armendáriz, 24/03/2006; Armendáriz, 14/11/2007; Armendáriz, 10/04/2008; Armendáriz i Mestre, 13/05/2008).

A Sineu, el maig de 2006, la recaptadora municipal, Martina Gelabert, es va apropiari indegudament d'uns 700 mil euros que, en bona part, havien estat convertits en propietats immobiliàries. La fiscalia pactà una pena de 4 anys i l'Audiència Provincial condemnà al Banc de Crèdit Balear a reemborsar 315 mil euros, més els interessos, en considerar que l'entitat era responsable de la custòdia dels diners extrets per Gelabert (Manresa, 14/05/2006; Mestre i Armendáriz, 12/07/2009; Córcoles, 6/02/2010).

La que fou batlessa de Calvià **Margarita Nájera** (PSOE), entre el 1991 i el 2003, tenia oberts uns quants fronts judicials entre el 2002 i el 2007, arran de les querelles interposades pel Partit Popular. De fet la campanya electoral de 2003 del PP calviàner, en la que es presentava Carlos Delgado Truyols de cap de llista, va tenir com a eix central la denúncia a les

presumptes pràctiques corruptes de la líder del PSOE. Hi havia 7 causes contra Nájera, interposades pel PP, que estaven majoritàriament vinculades amb la qüestió urbanística. La primera d'elles coneguda com cas Solars de Santa Ponça en la que el PP i el promotor Juan Barrachina acusaren a Nájera d'irregularitats en un expedient urbanístic, en el que es trobava implicat el grup HPT Instal; el cas Western Park en el que foren acusats regidors del PSOE i tècnics de l'ajuntament de Calvià per haver concedit una llicència per a l'ampliació del parc; el cas Supermercat Syp, en el que es denunciava un presumpte cas de corrupció urbanística vinculat a un solar on es va construir un supermercat de la cadena Syp; els cas Son Caliu denunciat per l'ex-regidor Anselmo Martín (Alternativa Calvià); cas Jaume Riera sobre un presumpte tracte de favor al recaptador municipal (J. Riera) en la venda d'un solar a un preu inferior al de mercat a l'ex-marit de Nájera, Manuel Baraja. A més, el PP denuncià un presumpte delictes per malversació de diners públics i el cas Estratègia Local de presumpte malversació en la contractació d'una assessoria externa. Tots els casos han estat arxivats, excepte el cas Jaume Riera que ha estat reobert per l'Audiència Provincial (Iglesias, 2007; Olaizola; 4/05/2008).

A Eivissa també esclataren una sèrie de casos judicials vinculats als abusos urbanístics. Entre aquests podem assenyalar el **cas de Ses Torres de Talamanca** (Santa Eulària). El batle de Santa Eulària, Vicent Guasch (PP) va pactar amb la promotora Lloma Talamanca SL que classificaria uns terrenys amb 95000 m² com a urbans, mitjançant el Pla de Delimitació de Sòl Urbà per tal que aquella pogués dur a terme una urbanització. La promotora s'havia compromès a cedir, a canvi, 13000 m². Una sentència del TSJB de 1997 anul·lava aquell pla ja que aquesta no podia crear nous sòls urbans. L'ajuntament aprovà el Pla Parcial per iniciar una primera fase de la urbanització de ses Torres. En la investigació judicial el batle en ser preguntat si sabia que era un Pla Parcial, va respondre que no. Vicent Guasch duia 23 anys al capdavant de la batlia de Santa Eulària en el moment d'aprovar el citat pla. La justícia paralitzà les obres i el promotor i el batle foren imputats. El desembre de 2006 el jutge ordenà que Vicent Guasch, Vicent Riera (regidor d'urbanisme), Josep M. Roig (assessor legal del batle) dipositessin cadascun una fiança de 125 mil euros i de 500 mil euros a Lomas Talamanca SL. El juny de 2009 la jutgessa encarregada del cas va arxivar la causa que fou recorreguda per part de la fiscalia (Ferrer, 18/02/2005; Ferrer, 17/05/2005; Ferrer, 31/03/2009; Roig, 31/03/2009; Ferrer, 17/06/2009; Ferrer, 1/07/2009).

Un dels altres casos importants fou el **cas Cretu**, en referència a la casa que el músic Michael Cretu s'havia construït en una ANEI (Àrea Natural d'Especial Interès), on està prohibida l'edificació⁶⁵⁴. L'Ajuntament de Sant Antoni de Portmany atorgà la llicència d'obres per a la construcció d'un estudi de gravació i habitatge a Barloo Music" (Michael Cretu) en una ANEI situada en un cim a la parròquia de Santa Agnès. El grup ecologista GEN GOB-Eivissa ho denuncià el 1999 i el 2000 va interposar un contenciós administratiu en contra de l'ajuntament de Sant Antoni. El Govern de les Illes Balears, mitjançant la llei d'acompanyament dels pressuposts de 2004 (Llei 10/2003, de 22 de desembre, de mesures tributàries i administratives) va intentar regularitzar les edificacions de Cretu, malgrat tenir una ordre ferma de demolició des del novembre de 2001. Cap a finals de 2005 i mitjans 2006, front a la negativa d'executar la demolició, la fiscalia imputà a Cretu, el batle de Sant Antoni (Antoni Marí Tur del PP), regidors de la comissió de govern i l'aparellador municipal. El jutjat va decretar l'arxivament del cas cap a finals de 2006, però al 2008 es va reobrir per mor d'un recurs interposat pel GEN i el 2009 s'enderrocaven les edificacions (Revelles i De Lamo, 7/09/2004; Rodríguez, 5/12/2006; Ferrer, 30/08/2008).

El 2004 la fiscalia eivissenca investigava els presumptes delictes contra la ordenació del territori i el medi ambient en la urbanització **Los Parques de es Cubells**. Aquesta s'aixecava en sòl rústic protegit i per tant no eren urbanitzables. L'aparellador municipal (Julio Blanco) i l'arquitecte municipal (Antonio Huerta), l'arquitecte de la urbanització (Juan Carlos Ibarra) i el seu promotor (Jacques Portrat) foren imputats. El 2006 el Jutjat d'Instrucció d'Eivissa arxivava el cas en entendre que els terrenys tenien la condició urbana, malgrat tenir una altra classificació urbanística. Emperò el maig del 2007 el Tribunal Superior de Justícia de Balears desestimava un recurs presentat per l'empresa Los Parques de Es Cubells per a aconseguir que dues àrees fossin declarades com a sòl urbà, la qual cosa posava en entredit el fallo del Jutjat

⁶⁵⁴ Per veure un recull exhaustiu de notícies relacionades amb aquest cas: <http://disurbia.blogalia.com/documentos/Recopilacions/recopil01.html> (març 2010).

d'Instrucció eivissenc, per la qual cosa es sol·licità la reobertura del cas. La fiscalia de medi ambient i urbanisme reobrí el cas l'abril de 2008 en veure indicis de delictes. El 2006 el fiscal sol·licitava la pena de presó pel batle de Sant Josep, Josep Serra Escandell, i els altres cinc regidors que integraven la comissió de govern el 1992, en relació a un presumpte delictes de prevaricació urbanística en haver atorgat una llicència de construcció en sòl protegit. La sentència de l'Audiència Provincial els va absoldre per haver prescrit el delictes. En el municipi de Sant Josep de sa Talaia hi havia múltiples denúncies urbanístiques i obres paralitzades (p.ex. ses Serretes de Cala Carbó per haver aixecat una planta l'alçada autoritzada; la urbanització de Cala Molí per envair una àrea natural, etc). El 2003 el Col·legi d'Arquitectes de les Illes Balears contractà detectius per tal d'investigar l'arquitecte municipal José Huerta. L'octubre de 2008 Huerta i la seva família ingressaven a la presó. L'arquitecte municipal, el seu fill Julian Huerta i la nora Maria del Pilar Fernández, ambdós arquitectes, havien realitzat mig centenar de projectes urbanístics i obres a Sant Josep, molts dels quals havien estat denunciats o paralitzats per les seves irregularitats. Huerta utilitzava el despatx de l'ajuntament per la seva trama. A la seva esposa, Rosario Chamorro se li atribuïa un presumpte delictes de blanqueig de capitals. Arran d'aquestes detencions s'obria el cas Huerta (Ferrer, 13/11/2004; Ferrer, 21/12/2005; Ferrer, 24/01/2006; Rodríguez, 2/09/2006; Ferrer, 9/12/2006; Rodríguez, 31/05/2007; Ferrer, 5/04/2008; Rodríguez, 11/10/2008; Ferrer, 25/05/2009).

La família **Matutes** jugà un destacat paper en la vida social i política de les Pitiüses entre el 2003 i el 2007, per la constant presència d'Abel Matutes Juan als mitjans de comunicació degut a la reacció social en contra dels seus interessos empresarials, així com pel fet que la seva filla Stella Matutes va ser la Consellera d'Obres Públiques al Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Tal com s'ha exposat anteriorment, les polèmiques de les autopistes eivissenques posaren al punt de mira a la família Matutes. En primer lloc, Abel Matutes participava en els consells d'administració de la constructora de les autopistes (FCC); en segon lloc, els Matutes comptaven amb participacions de la pedrera d'on s'extreien els materials de la carretera; en tercer lloc, els traçats de les autopistes evitaven les propietats dels Matutes; en quart lloc, els terrenys dels Matutes que s'havien de convertir en un camp de golf rebien gratuïtament les terres de les excavacions; i finalment, el Grup Matutes adquirí uns terrenys que foren reclassificats i llavors expropiats, amb la qual cosa el valor de l'expropiació es multiplicaren per 60. En relació als moviments de terra hi havia obertes diligències penals contra Stella Matutes i també s'obrí una causa contra el funcionari José Ramón García Ledesma i el regidor de Sant Josep Manuel Pulido (PP) per un presumpte delictes de falsedat documental en les obres dels accessos a l'aeroport (Ortega Dolz, 19/02/2006; Goñi, 16/04/2006).

Finalment, a Eivissa cal assenyalar el **cas Eivissa Centre** que esclatà just abans de les eleccions autonòmiques i municipals de 2007. L'ex-secretari del PSOE eivissenc, Roque López, denuncià a Xicu Tarrés (ex-batle d'Eivissa), Josep Marí (PSOE), Pedro Campillo (PSOE) i Miquel Mestre (PSOE) d'un presumpte delictes de falsedat documental, el presumpte cobrament de comissions i finançament il·legal del partit. El cas està relacionat amb el Projecte Eivissa Centre de reforma del casc urbà de Vila⁶⁵⁵, impulsat per la societat mixta ITUSA (Iniciativas y Transformaciones Urbanas SA) en la que hi participa el Grupo Bruesa i l'empresa municipal IMVISA (Iniciativas Municipals de Vila SA). Xicu Tarrés fou elegit president del Consell Insular d'Eivissa i Formentera com a resultat de les eleccions autonòmiques i municipals de 2007 i l'octubre de 2008 el ministeri fiscal l'imputava en relació a la investigació d'aquest cas (Ferrer; Rodríguez i M.M., 27/04/2007; Revelles, 28/09/2007, Ferrer, 30/10/2008).

A Menorca, a finals de setembre de 2005, PSOE, PSM i el Fòrum Ciutadà entregaven a la fiscalia anticorrupció documentació sobre presumptes irregularitats urbanístiques a Ciutadella. Esclatava el que es va conèixer com el **cas Solar de ses Rates**, relacionat amb la presumpta irregularitat en la permuta de solars. L'empresari mallorquí Antoni Picó adquirí uns terrenys de 109 m² al Camí de Maó i al cap de poc l'Ajuntament oferí a Picó la permuta dels seus solars i 20 mil euros addicionals, per uns solars municipals de 105 m² (i edificables), situats al carrer Glosador Vivó. Els partits de l'oposició a l'ajuntament de Ciutadella varen denunciar el tracte de favor dispensat a l'empresari que d'aquella manera intercanviava uns solars pels que havia pagat uns 110 euros/m² per uns altres valorats en uns 1200 euros/m². El fiscal anticorrupció, Joan Carrau, presentà una querrela contra el tinent de batle d'urbanisme de

⁶⁵⁵ Per veure una explicació del projecte anar a: www.eivissa.es/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=608&Itemid=591&lang=es (març 2010).

Ciutadella, Avel·lí Casanovas (PP) pels presumptes delictes d'estafa, tràfic d'influències, frau, negociació prohibida a funcionaris públics i abús de la funció pública. El 2009 la fiscalia demanava penes de presó pels dos ex-regidors d'urbanisme de l'ajuntament de Ciutadella Llorenç Casanovas (Partit Menorquí, PMQ) i Avel·lí Casanovas (PP), l'empresari Antoni Picó, el que fou gerent d'urbanisme Xavier Quintana, l'assessora jurídica municipal Filomena Salord i l'arquitecte municipal Marian Castro (Es Diari, 2/10/2005; Es Diari, 14/05/2006; Es Diari, 16/04/2009).

A Ciutadella saltà a la llum un altre presumpte cas de corrupció político-empresarial al 2006, el **cas Nerer**. El PSOE denunciava un cas de presumpta corrupció relacionat amb l'adquisició municipal del Palau Can Saura Morell i la permuta d'un solar. L'empresa Nerer Inmobiliària, constituïda l'octubre de 2003, havia adquirit el palau el 2004 per uns 2 milions d'euros el juliol de 2004. L'ajuntament oferí uns terrenys de 4200 m² situats a primera línia de mar—coneguts com "la joia de la corona"—, a canvi del palau i valorats en uns 3 milions d'euros. L'octubre de 2007 la promotora menorquina Gel-Flux SL va comprar aquests terrenys per un valor de 3,09 milions d'euros. Tot semblava indicar que la política urbanística d'Avel·lí Casanovas havia beneficiat a les empreses de José M. Gelabert i Francesc Cavaller, la promotora Gel-Flux SL i Fetosi Desarrollos. Amb el canvi de color polític a l'Ajuntament de Ciutadella, a l'octubre de 2007 s'inicià una comissió d'investigació, la qual va remetre a la fiscalia anticorrupció els seus resultats cap a finals de 2008 (Es Diari, 5/02/2006; El Mundo/El Día, 30/10/2007; EFE, 3/09/2008)⁶⁵⁶.

A Ciutadella també esclatà el **cas Hortals** que tenia a veure amb l'edificació irregular d'habitatges a la zona d'horts. El juny de 2006 el SEPRONA denuncià presumptes edificacions il·legals en sòl rústic. L'ajuntament de Ciutadella inicià un procés de legalització de dites edificacions que fou posteriorment paralitzat quan s'inicià la instrucció judicial que afectaria a unes 79 persones. La regidora del PP Antònia Salord i 78 persones més estaven imputats per presumptes irregularitats urbanístiques a la zona dels horts que podien constituir un delictes contra la ordenació del territori i el medi ambient. Posteriorment, també sortí a la llum que Avel·lí Casanovas (PP) tenia una casa a dita zona en la que també semblava que s'havien comès irregularitats urbanístiques. El mes de març de 2008 se celebrà el primer judici del "cas hortals", l'imputat que era constructor i promotor fou condemnat a sis mesos de presó, una multa de 7300 euros i inhabilitació com a promotor i constructor durant sis mesos (Pérez Atienza, 10/02/2007; Es Diari, 6/05/2007; C.M.C., 1/05/2007; Cunill, 28/02/2008; L.B., 27/11/2008).

Per altra banda, a Maó esclatà l'escàndol de l'**Edifici Estribor**, relacionat amb el que fou batle socialista de Maó, l'arquitecte Borja Carreras. Quan aquell era batle, a l'any 1987 va requalificar uns terrenys que passaren de zona lliure i aparcaments a edificables. Posteriorment, el 1997 la societat Andén de Levante SL en la que Carreras participava en un 10% es va fer amb el solar on aixecà habitatges de luxe, tot produint un excés d'edificació de 1704 m². Aquests fets foren denunciats profusament pel diari conservador El Mundo i el 2007 el redactor Miguel Ángel Ruíz Coll i el director Eduardo Inda foren condemnats per un delictes de calumnies. No obstant, el febrer de 2010 l'Audiència Provincial va absoldre als periodistes, i la sentència considerà que les informacions dels periodistes sobre els negocis immobiliaris de Carreras eren certes (Fèlix, 20/02/2010)

- Final de la "festa": crisi sistèmica global, col·lapse immobiliari i nou Pacte de Progrés (2007-maig 2011).

En un clima de crispació social a les Illes Balears, particularment a Mallorca i Eivissa, s'arribà a les eleccions autonòmiques de 27 de maig de 2007. Entre els principals elements de tensió es trobaven els megaprojectes que els conservadors duïen o volien dur a terme (p.ex. autopistes d'Eivissa, autopistes de Mallorca, Hospital de Son Espases, Façana Marítima de Palma, etc), però també les formes polítiques dominants caracteritzades per una baixa qualitat democràtica caracteritzades en la seva màxima expressió pels casos de corrupció, presumpte corrupció i altres escàndols político-empresarials abans apuntats.

⁶⁵⁶ Es pot consultar un dossier de premsa sobre aquest cas a: www.psm-menorca.org/documents/nerer_dossier_premsa.pdf (març 2010).

De nou els resultats electorals foren molt ajustats: el PP aconseguí 191517 vots i 28 escons; el PSOE 113139 vots i 16 escons; PSOE i Eivissa pel Canvi 19008 vots i 6 escons; Bloc per Mallorca 37455 vots i 4 escons; Unió Mallorquina 28082 vots i 3 escons; PSM-Els Verds de Menorca 3326 vots i 1 escó; i Agrupació Independents Popular de Formentera 1769 vots i 1 escó. El Partit Popular, malgrat que aconseguí la majoria, resultà ser el derrotat d'aquests comicis, en no assolir la majoria absoluta. El deteriorament de les relacions polítiques amb Unió Mallorquina, feien molt complicat que es reeditàs en una segona volta l'aliança entre els dos partits conservadors (Manresa, 24/06/2007). Matas havia dut una estratègia semblant a la que dugué a terme Cañellas quan destituí a Maria Antònia Munar el 1992 i intentà acabar amb el partit regionalista, per aglutinar suports en torn a la seva candidatura. Finalment la major part dels partits amb representació parlamentària –UM, Bloc per Mallorca, PSOE, PSOE-Eivissa pel Canvi, PSM-Verds de Menorca–, sense el PP, varen signar al mes de juny, l'*Acord per a l'estabilitat política i el futur sostenible de les illes Balears*⁶⁵⁷.

Les principals institucions de les Balears –Govern de les Illes Balears, Consell Insular de Mallorca, Consell Insular de Menorca, i Consell Insular d'Eivissa– passaren a ser presidides pel PSOE, mentre que la presidenta d'UM⁶⁵⁸, Maria Antònia Munar, ocupava la presidència del Parlament de les Illes Balears, i el Consell Insular de Formentera anà a parar a mans de la coalició Gent per Formentera-PSOE i presidit per Jaume Ferrer Ribas. A més, les principals ciutats de les illes també quedaren fora del control dels conservadors. Aquests havien perdut dues importants places: Palma que passà a ser presidida per Aina Calvo de batlessa, fruit de la coalició entre els partits d'esquerra i UM; i Ciutadella on l'escissió del PP, amb l'aparició del UPQM (Unió d'es Poble de Ciutadella de Menorca), afavorí la coalició PSOE-PSM amb Pilar Carbonero com a batlessa.

- Degoteig d'escàndols de corrupció político-empresarial heretats de l'etapa Matas (2003-2007) i del nou Pacte de Progrés (2007-2011), enmig de la tempesta de la crisi. Corrupció com quelcom més que una anomalia del capitalisme neoliberal balear.

En aquell context de crisi i amb el canvi de govern a les institucions autonòmiques es produeix, a part d'alguns canvis normatius, un autèntic allau de casos de corrupció relacionats, majoritàriament, amb l'anterior legislatura. Uns casos de corrupció que en moltes ocasions estaven estretament relacionats amb les lògiques especulativo-financeres del nou capitalisme de signe neoliberal. Aquest requeria una potent intervenció per part de les administracions públiques per tal de poder dur-se a terme i el neoliberalisme seria pràcticament incompreensible sense pràctiques corruptes o aquelles en les que les distàncies entre el públic i el privat són molt curtes, sempre actuant a favor dels poderosos (Harvey, 2007; Aguilera-Klink i Naredo, 2009).

Cap a finals del 2007 la fiscalia investigava, arran de la denúncia d'Àngel Ochando Javaloyas (Ochanko SL), un presumpte cas de corrupció vinculat amb la reclassificació d'uns terrenys de rústic a industrial, just a les proximitats de l'aeroport de Son Sant Joan, el **cas Son Oms**. La gestació del Polígon Industrial de Son Oms s'inicià a principis dels 1990. Ochando que tenia 97 mil metres quadrats, denuncià que Morales i Vicens li exigiren la cessió del 15% dels seus terrenys a canvi d'aconseguir la reclassificació. Entre els promotors es trobaven destacats dirigents d'Unió Mallorquina, Bartomeu Vicens i Maximilià Morales. Aquests promogueren el projecte entre el 1990 i el 1995 quan el varen traspasar a l'advocat Jaume Montis (Montis Abogados). La superfície del polígon era d'uns 670 mil metres quadrats i s'estimava que el valor del sòl passà de 10-12 euros/m² en els anys 1990, quan eren rústics, a uns 800 euros/m² una vegada reclassificats com urbanitzables, amb la qual cosa revalorització dels terrenys ascendia a uns 355 milions d'euros.

El maig de 2008 la fiscalia se querellava contra Bartomeu Vicens que era el portaveu d'UM al Parlament, Antònia Martorell (esposa de Vicens), Maximilià Morales (ex-dirigent d'UM) i l'advocat Jaume Montis. La querella era per un presumpte delictes de tràfic d'influències, suborn, estafa, frau fiscal i falsedat documental. S'investigava si l'empresa Metalumba SL, vinculada amb Vicens i la seva dona, havia rebut comissions procedents dels suborns per la requalificació

⁶⁵⁷ Veure: www.blocpermallorca.cat/documentos/pactegovern07_80.pdf (31 d'agost de 2009).

⁶⁵⁸ Munar ocupà la presidència d'UM entre 1992 i el desembre de 2007.

dels terrenys de Son Oms i abonats per Montis. La suma dels presumptes suborns s'elevava a prop d'1,2 milions d'euros. Vicens ocupà càrrecs de responsabilitat al Consell Insular de Mallorca a partir de 2000 i el 2003 fou designat responsable de l'àrea d'ordenació del territori. Morales, procedent de l'UCD, va ser un dels fundadors d'UM amb Jeroni Albertí el 1982. Després d'ocupar la presidència del Consell Insular de Mallorca (1982-1983) es retirà de la primera línia política i es dedicà als negocis privats fins el 1999 en que fou nomenat president del Parlament de les Illes Balears. Morales va compartir despatx de negocis amb l'advocada i política Maria Antònia Munar (UM), l'advocat i polític Bartomeu Vicens (UM), Bartomeu Cerdà que fou regidor de Cort entre el 1987 i el 1992 (CDS) i amb l'economista i ex-membre d'UCD Francesc Truyols⁶⁵⁹. La fiscalia anticorrupció va incloure en la seva querella a Elisabet Diéguez com a presumpte testaferro de Vicens i els empresaris Miquel Munar⁶⁶⁰ i Bernat Febrer. Els dos com a promotors del polígon junt amb Morales i Vicens que actuaven a través d'una densa xarxa de societats –Gestora Desarrollo Son Oms SL, Polinversora SL, Promotora Balear de Polígonos SL–. El setembre de 2008 la policia arrestà al comptable de Metalumba, Tomás Martín, i l'empresari John Leaners relacionats amb l'emissió de factures falses a Vicens. La investigació de Son Oms desvetllà que Vicens, mentre era Conseller Executiu de Territori del Consell, havia adquirit béns per valor de 723 mil euros i havia invertit 54 mil euros al paradís fiscal de les Illes Caiman. Mentre s'investigava el cas Son Oms, Vicens mantenia la seva condició d'aforat en mantenir el seu escó al Parlament de les Illes Balears i així conservar la seva condició privilegiada d'aforat. Cap a finals d'octubre de 2008 fou suspès de militància, tot passant al grup mixt. El novembre de 2008 el Tribunal Superior de Justícia de Balears imposava a Vicens una fiança de 100 mil euros per eludir la presó preventiva i una fiança de 8,17 milions d'euros per responsabilitat civil, mentre que la seva dona diposità una fiança de 54 mil euros. El comptable de Vicens que decidí col·laborar amb la justícia explicà al TSJB com a principis de 2007 va plagiar, per encàrrec de Vicens, un informe sobre el valor del sòl a Mallorca pel que cobrà 12 mil euros (Armendáriz, 22/12/2007; Armendáriz i Mestre, 30/05/2008; Mestre i Armendáriz, 30/05/2008; Andújar, 30/05/2008; Armendáriz i Mestre, 31/05/2008; Ferrer, 4/06/2008; Armendáriz i Mestre, 5/06/2008; Armendáriz i Mestre, 19/09/2008; Armendáriz i Mestre, 21/10/2008; Armendáriz i Mestre, 23/10/2008; Ferrer, 28/10/2008; Armendáriz i Mestre, 12/11/2008; Armendáriz, 23/12/2008; Armendáriz i Palau, 27/05/2009).

Bartomeu Vicens abandonà el seu escó a principis de desembre de 2009 just després de ser condemnat a 4 anys i mig de presó i 8 d'inhabilitació absoluta per un delictes de malversació de diners públics, en referència al plagi d'un informe sobre el valor del sòl a Mallorca realitzat pel seu comptable Tomás Martín, condemnat a una pena de 9 mesos. La sentència també condemnava a Damià Nicolau que aleshores era secretari general d'UM, i que havia estat director general al Consell amb Bartomeu Vicens, a una pena de 2 anys i 3 mesos i 4 d'inhabilitació. La instrucció del cas Son Oms va investigar empreses relacionades amb Miquel Nadal (vicepresident del Consell Insular de Mallorca 2003-2007 i president d'Unió Mallorquina, desembre 2007-juny 2009; conseller de turisme, octubre 2008-desembre 2009; regidor de l'Ajuntament de Palma, 2007-febrer 2010) i Bartomeu Vicens. Totes elles vinculades directa o indirectament amb els negocis immobiliaris. Vipasima SL (46% de la família Gea) havia pagat 12,8 mil euros a Metalumba SL, la presumpta tapadora de Vicens; Inversora Idueña SL (família Gea), investigada en el sumari per vendes per valor d'1,74 milions d'euros a Ranum SL (l'empresa de Miquel Munar Munar, espòs de Maria Antònia Munar Riutord) i Nova Singladura SL (24,83% de Metalumba SL; 25,5% d'Inversora Idueña SL; 24,83% de Consultair SL; 24,83% de Mozalbeta SL). Consultair SL era l'empresa de Miquel Nadal i Mozalbeta SL de Maria Rosario

⁶⁵⁹ Alguns dels seus negocis han estat molt vinculats amb l'escena política i els escàndols, com per exemple al 1992 quan Malla Publicidad (empresa participada per Grespa, presidida per Morales) va aconseguir un contracte de publicitat de la conselleria de cultura el 1992. La consellera de cultura era Maria Antònia Munar, que a la vegada era sòcia de Morales en un bufet de relacions públiques, constituït per advocats ben posicionats en el poder. Després que Morales fos conseller d'indústria al govern preautonòmic, s'adjudicà a ITEMA, vinculada a Morales, la inspecció tècnica de vehicles (ITV). El 1995 el Tribunal Suprem va declarar la nul·litat de dita adjudicació per la incompatibilitat del soci de Morales, és a dir Munar que havia votat la prorroga de la concessió (Manresa, 14/02/2010). Morales, en plena investigació dels pressumptes suborns de Son Oms, estava duent a terme importants negocis immobiliaris. Un total de 25 projectes repartits entre Mallorca, Eivissa i Polònia, a través de les empreses Grupo Inmobiliario Riera Marsà, Formentor Investments, Wildebest SL (participada per Guepardo 2005 SL de Morales). A Polònia duia a terme una promoció de 48 xalets a Varsovia i a Mallorca la rehabilitació d'importants edificis del casc històric de Palma que els reconvertien en habitatges de luxe (p.ex. reconversió del Palau Bisbe en 11 habitatges) (Urreiztieta, 12/03/2008).

⁶⁶⁰ Aquest empresari, Miquel Munar Munar, ha estat confós amb l'espòs de Maria Antònia Munar que té el mateix nom.

Martín que també es presentà a les llistes al Parlament amb Unió Mallorquina i era la secretària de la presidenta del Parlament, Munar. Nova Singladura SL va realitzar promocions immobiliàries a Palma i Ciutadella (Colom, 5/11/2008; Urreiztieta i Colom, 3/11/2009; Armendáriz i Eza, 18/12/2009).

El cas Son Oms feu un gir amb els escorcolls realitzats a les seus de 7 empreses relacionades amb Nadal i Vicens al mes d'octubre de 2009. Esclatava l'**operació Maquillatge** sobre un presumpte cas de corrupció político-empresarial que afectava a empreses audiovisuals que s'haurien pogut beneficiar de contractes privilegiats procedents dels mitjans audiovisuals controlats pel Consell Insular, és a dir UM. Entre les persones investigades es trobaven el matrimoni format per Elisabet Diéguez i Alfredo Conde, com a presumptes testaferros de Vicens; i Mariia José Sard, esposa de Nadal, i Miquel Sard Vicens, administrador únic de Consultair i cosí polític de Nadal. Les investigacions es centraren en torn a dues empreses productores audiovisuals: Studio Media Comunicació i Video-U. Aquestes dues empreses s'havien expandit arran de la constitució de la radio i televisió local (TV Mallorca). La fiscalia investigava els pagaments efectuats a aquestes empreses i filials seves que s'elevaven a uns 10 milions d'euros (3,25 a Studio Media Comunicació i 6,7 a Video-U) i els presumptes desviaments irregulars de diners públics que podien ascendir a prop d'un milió d'euros. En el sumari del cas Maquillatge hi havia 15 imputats, entre d'ells es trobaven: Maria Antònia Munar, Miquel Nadal, Bartomeu Vicens, Miquel Àngel Flaquer (ex-conseller d'Economia i Hisenda i president d'UM entre juliol 2009 i desembre 2009) i Miquel Àngel Grimalt (ex-director insular del Territori del Consell Insular de Mallorca i conseller de Medi Ambient, juliol 2007-febrer 2010). El desembre de 2009, Miquel Munar Munar⁶⁶¹, espòs de Maria Antònia Munar, era imputat en la instrucció del cas Maquillatge i també a Coloma Munar Vallespir, presumpta testaferro de M.A. Munar, i Maria Rosario Martín Piris. El jutge va prendre mesures cautelars contra els dos ex-presidents d'UM, Miquel Nadal i Miquel Àngel Flaquer i Bartomeu Vicens. També es varen prendre mesures cautelars vers els gerents de les empreses audiovisuals: Lluïsa Almiñana, Miquel Oliver, Ramon Rullan, Alfredo Conde. El febrer de 2010 el jutge d'instrucció interposava unes elevades fiances: 600 mil euros a Nadal, 600 mil euros a Alfredo Conde, 835 mil euros a Ramon Rullan, etc. Les investigacions judicials destaparen un presumpte finançament irregular d'UM. Miquel Nadal confessà que ell i M.A. Munar participaven a l'empresa Vídeo U a través de dos testaferros⁶⁶²: Miquel Sard, cosí polític de Nadal, i Víctor Garau, cosí polític de Munar. Segons el testimoni de Nadal, s'havia utilitzat Vídeo U per desviar uns 250 mil euros pel finançament de les campanyes electorals d'UM. La productora va contractar persones per a realitzar dites campanyes. Emperò no era aquesta l'única empresa que contractava alliberats d'UM, també sortí el cas de la constructora Melchor Mascaró que contractà a persones recomanades per UM. Melchor Mascaró ha estat vinculada amb altres cassos de presumpte corrupció a les Balears, al temps que va ser una de les grans empreses beneficiàries dels megaprojectes de l'etapa Matas. El març de 2010 Munar dimitia del seu càrrec de presidenta del Parlament de les Illes Balears i el jutge l'acusà de desviar uns 5 milions d'euros de diners públics, per la qual cosa decretà presó eludible amb fiança de 350 mil euros. Munar era acusada d'haver realitzat tot un seguit de presumptes delictes: prevaricació, malversació de cabals públics, falsedat, negociacions prohibides als funcionaris, electorals i suborns (Armendáriz i Mestre, 22/10/2009; Armendáriz i Mestre, 1/12/2009; Armendáriz i Manso, 3/12/2009; Armendáriz i Mestre, 12/12/2009; Manresa, 19/12/2009; Armendáriz i Mestre, 19/01/2010; Armendáriz i Palau, 23/01/2010; Armendáriz i

⁶⁶¹ L'espòs de M.A. Munar es dedicava a múltiples activitats empresarials, lligades amb la indústria de la construcció i la promoció immobiliària, totes elles domiciliades al número 6 del Carrer Major de Costitx. Ranum SL dedicada a les inversions immobiliàries; Trasiego de Carbones Alcúdia SL que suministra carbó a Gesa-Endesa. Bamusa SA, d'excavacions i transport de materials, que tenia l'exclusiva del transport de grava de la pedrera de Montision i va tenir un època daurada amb la construcció de carreteres. S'investigaven operacions immobiliàries per part de Miquel Munar, en la compra d'immobles a Inversora Iduèña el maig de 2006: una nau industrial a Marratxí (332 mil euros) i tres finques al carrer Jaume III de Palma (1,17 milions d'euros). Anteriorment, entre 1999 i 2007, havia adquirit dues naus industrials a Marrtxí i una altra al Polígon de Son Castelló (500 mil euros). Entre maig de 2006 i 2007 va adquirir cinc immobles per 2,4 milions d'euros. Molts dels pagaments de Munar es realitzaven en efectiu (Urreiztieta i Colom, 6/11/2009; Armendáriz i Mestre, 29/01/2010). Segons Armendáriz i Mestre (29/01/2010) els Munar varen vendre BAMUSA SA el 2004. Emperò, d'acord amb la base de dades SABI, el 2008 aquesta empresa pertanyia en un 85% a Miquel Munar Munar i un 15% a Maria Antònia Munar i Trasiego de Carbones Alcúdia SL presentava la mateixa composició accionarial (<http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, abril 2010).

⁶⁶² Armendáriz i Mestre (27/02/2010:6) encapçalaven el titular del Diario de Mallorca amb "Nadal: "Munar me dio 300000 euros para que comprara Vídeo U". Segons Nadal, Munar li havia entregat 300 mil euros, en un viatge amb cotxe oficial, per adquirir el 50% de Vídeo U.

Mestre, 17/02/2010; Armendáriz, 27/02/2010; Armendáriz i Mestre, 27/02/2010; Olaizola i Armendáriz, 27/02/2010; Armendáriz i Mestre, 5/03/2010; Manso i Capó, 5/03/2010; Armendáriz i Mestre, 18/03/2010; Armendáriz, 19/03/2010).

El 12 de desembre de 2007 la fiscalia del TSJB denuncià un presumpte cas de corrupció relacionada amb l'aprovació del **Pla Territorial de Mallorca** (PTM) el 13 de desembre de 2004, per part del Consell Insular de Mallorca governat per UM i PP. Les diligències de la investigació s'iniciaren el novembre de 2006, arran d'una denúncia del GOB, i se centraven amb les operacions de compravenda de determinats terrenys que amb l'aprovació del PTM passaven a ser Àrees de Reconversió Territorial (ART), tot convertint-los en urbanitzables. En l'autoria intel·lectual de dites operacions urbanístiques es poden destacar la participació de Jaume Massot, director general d'Ordenació del Territori del Govern i implicat al cas Andratx, i Bartomeu Vicens, conseller del Territori del Consell i implicat en múltiples casos de corrupció. Aquestes operacions consisteixen en el transvasament dels aprofitaments urbanístics d'un determinat solar a un altre, ja fos al mateix municipi o un altre. Les operacions que s'investigaven era el transvasament de l'edificabilitat de dos hotels –l'Hotel Don Pedro de la Cala Sant Vicenç i Hotel Rocamar del Port de Sóller– a sa Ràpita (Campos), a les finques de sa Vinyola on es permetria aixecar una urbanització i complex turístic d'unes 2,1 mil places; la transformació de la vaqueria de Son Durí (sa Ràpita) en una urbanització d'unes 2,2 mil places; l'edificabilitat de dos sectors urbanitzables d'Alcúdia es traslladaren a la finca de Son Crever (Marratxí) que passà de rústica a poder allotjar una urbanització d'unes 3,6 mil places. Durant la redacció de PTM es varen avortar la designació de les ART de Son Massot (Calvià) vinculada al grup mediàtic Serra, on s'havia de traspasar l'edificabilitat procedent de l'esbucament d'un hotel al Port de Sóller; la de ses Planes (Calvià) que proposava esbucar un hotel al Castellot (Calvià) i traspasar l'edificabilitat a ses Planes. La fiscalia anticorrupció quantificà que les plusvàlues derivades de les polèmiques ART sumaven uns 297 milions d'euros: 76,5 milions d'euros per sa Vinyola, 65,8; milions d'euros per Son Durí; 93,4 milions d'euros per es Crevers; i 44 milions d'euros vinculats a d'altres operacions. El jutge imputà als empresaris Vicenç Grande del Grup Drac i Mateu Sastre⁶⁶³ i Cristobal Sastre d'Ibercon, en relació a l'ART des Crevers (Marratxí). La fiscalia investigava si els grans promotors immobiliaris havien comptat amb informació privilegiada. Grande adquirí la finca per 15 milions d'euros el 2002 i el juny de 2004 va vendre el 60% a Sastre per 41 milions d'euros. Jaume Font (conseller de Medi Ambient del Govern de les Illes Balears, 2003-2007) i Bartomeu Vicens (conseller executiu de Territori del Consell Insular de Mallorca) també eren imputats en la presumpta trama de corrupció político-empresarial.

Alguns dels empresaris vinculats amb les ART de Campos eren: Federico Serratosa de Zarpimi SA; Damià Tomàs i Rafel Mas de Mirador des Trenc SL; Pedro Ferrà Tur i Jaume Bibilioni Rosselló de Cases de sa Ràpita SL. La finca de Son Durí havia estat propietat de Cosme Maria Oliver (can Cosmet) que és un dels principals terratinents de Campos i pes pesat del Partit Popular del poble. L'ex-batle de Muro i empresari turístic-immobiliari, Miquel Ramis Martorell també va tenir part de la finca de Son Durí. L'empresari i polític conservador de Muro ja anuncià el 1998 la seva intenció d'aixecar 1200 places hoteleres en els seus terrenys de sa Ràpita. Posteriorment, els terrenys foren adquirits per altres pesos pesats del PP local, entre d'ells Rafel Mas Vanrell que és un dels accionistes de la societat Mirador des Trenc. La fiscalia calculava que les plusvàlues derivades de l'operació de Son Durí s'elevaven a 65,8 milions d'euros. Les declaracions dels imputats donaven a entendre que les ART resultaven dels acords polítics entre PP i UM. Arran d'una demanda presentada per l'Associació de Veïns de Cala Blava, el Tribunal Superior de Justícia de Balears obligà al Consell Insular de Mallorca a suspendre parcialment una ART de s'Arenal de Lluçmajor, propietat de Javier Cabotà del grup immobiliari Maioris. L'ART de s'Arenal amb una extensió de 92,68 Ha, havia d'allotjar 5562 places residencials i hoteleres. El TSJB obligà reclassificar 21 Ha de zona boscosa com a sòl rústic general forestal. L'abril de 2009 el TSJB invalidava l'ART des Crevers. Un dels compromisos de

⁶⁶³ Mateu Sastre contractà a l'arquitecte José Luís Burgos que havia estat un dels tècnics de la UTE MECSA-IDOM, encarregada de la redacció del Pla Territorial de Mallorca. Segons Armendáriz i Mestre (14/05/2008:2) "fitxà en Burgos després que aquest, suposadament, li facilitàs diverses informacions sobre les finques que li interessava comprar". Sastre va adquirir el 14 de novembre de 2003 la fina AS16 d'Alcúdia. Aquesta fou inclosa a l'aprovació inicial del PTM dins d'una ART, just 16 dies després de la seva adquisició. L'ART s'havia de dur a terme a uns terrenys rústics de la zona de Palma d'es Secar de la Real, justament en uns terrenys que Sastre havia comprat entre 2001 i 2002 (Armendáriz i Mestre, 14/05/2008).

l'acord de govern entre els diferents partits d'esquerra i UM, era el de modificar el Pla Territorial de Mallorca i particularment eliminar les polèmiques ART. El 2008 el GOB es lamentava que el Consell Insular de Mallorca no hagués dut a terme encara la modificació del PTM i que encara es mantinguessin les ART. L'octubre de 2010 el jutge Miquel Florit va dictar el sobreseïment provisional del cas per manca de proves incriminatòries, malgrat que els fiscals sostenien les seves sospites sobre presumptes comissions pagades pels promotors imputats a dirigents del PP i UM en relació a les ART (Morales, 23/09/1998; Adrover, 10/12/2006; Armendáriz i Mestre, 12/12/2007; Guijarro, 17/12/2007; Urreiztieta i Colom, 24/04/2008; Colom i Urreiztieta, 24/04/2008; Armendáriz i Manso, 24/04/2008; Armendáriz i Vallés, 26/04/2008; Urreiztieta i Marina, 7/05/2008; Mestre i Armendáriz, 13/05/2008; GOB, juliol 2008; Ferrer, 2/07/2008; Olaizola i Armendáriz, 12/12/2008; Ferrer i Armendáriz, 27/04/2009; Armendáriz, 30/10/2010; Armendáriz, 4/11/2010).

A Eivissa també esclatà un presumpte cas de corrupció político-empresarial relacionat amb el **Pla Territorial d'Eivissa i Formentera**. Arran de la denúncia presentada pel grup ecologista GEN-GOB Eivissa, el juliol de 2007 el fiscal d'urbanisme i medi ambient del TSJB va presentar una denúncia en la que demanava la imputació d'alts càrrecs del Partit Popular: Stella Matutes (consellera d'Obres Públiques, 2003-2007), Joan Marí Tur (conseller de Patrimoni, 2003-2007), Antoni Marí Tur (ex-batle de Sant Antoni i ex-parlamentari del PP) i Josep Sala (batle de Sant Antoni). Els presumptes delictes que se'ls imputaven eren de prevaricació, tràfic d'influències, activitats prohibides a les autoritats i contra l'ordenació del territori. El sector de ses Variades estava classificat com a urbanitzable al PGOU de Sant Antoni de 1987, però fou desclassificat per les Directrius d'Ordenació del Territori (DOT) al 1999. Les modificacions reglamentàries de diferents normes territorials duta a terme pel Govern Matas i el Pla Territorial d'Eivissa i Formentera permeteren que aquells terrenys es tornassin a classificar com urbanitzables. El Pla Territorial d'Eivissa i Formentera també atorgà la condició d'urbanitzables a terrenys d'Antoni Marí Tur i Antoni Marí Tur a Cala Tarida, en uns terrenys que feia 14 anys que el pla parcial havia perdut la seva vigència i que havien passat a ser rústics (Ferrer, 7/07/2007; Olaizola, 4/05/2008; Rodríguez, 30/05/2008).

Durant la legislatura 2003-2008 Palma fou un dels epicentres de la política dels megaprojectes (p.ex. Palma Arena, Hospital Son Espases, Parc de ses Vies, Ses Fontanelles, Façana Marítima, Segon Cinturó, Torres Grande, etc) i a més es dugueren a terme importants modificacions normatives que atorgaven al consistori palmès una quasi total autonomia en matèria urbanística, al marge del control de la Comissió Insular d'Urbanisme (Consell Insular de Mallorca), amb l'aprovació de la Llei 23/2006, de 20 de desembre, de capitalitat de Palma. La política urbanística es va caracteritzar per la seva agressivitat, tot definint un clar projecte de ciutat emprenedora o corporativa. No obstant això, el projecte urbà neoconservador i neoliberal va ser fortament contestat per la societat civil (p.ex. Salvem sa Real, Salvem ses Fontanelles, Salvem sa Façana, No al Segon Cinturó, Parc de les Vies, etc) (Blázquez et al., 2007).

El novembre de 2007, amb Aina Calvo (PSOE) de batlessa, es destapa un presumpte delictes de corrupció a l'Ajuntament de Palma. Dos funcionaris de Cort, Aurelio Viñals i Miquel Amengual eren socis en la promotora Eina Urbana SL i Viñals participava en diverses companyies a través de la constructora Sinèctica d'Obres SL, que era l'empresa pantalla ja que no podia participar per incompatibilitat del seu lloc de feina a l'Ajuntament. S'investigaven els presumptes delictes de cobrament de suborns, tràfic d'influències i negociacions prohibides a funcionaris públics. El febrer de 2008 la policia detenia l'aparellador de l'Ajuntament de Palma, Aurelio Viñals. Viñals i Amengual han estat imputats per presumptes cobraments de suborns en l'agilització de les llicències d'obra, a l'àrea d'urbanisme de Cort. Unes activitats que s'haurien dut a terme entre 2004 i 2007 quan el regidor d'urbanisme era Javier Rodrigo de Santos (PP) (Capó, 20/11/2007; Capó, 23/11/2007; Capó, 22/02/2008; Armendáriz i Mestre, 19/03/2008).

El 12 de març de 2008 esclatava el **cas Rodrigo De Santos**. Aquest estava relacionat amb el que fou tinent de batle i regidor d'urbanisme de Cort entre el 2003 i 2007, durant la batlia de Catalina Cirer (PP). Anteriorment, ja s'havia investigat l'actuació de De Santos, arran de la querella que Esquerra Unida-Els Verds i la patronal de discoteques van posar contra De Santos, per la manca d'actuació del regidor vers la discoteca irregular Arenal Megapark, propietat del gegant del negoci nocturn, Bartomeu Cursach. El cas Rodrigo de Santos gira en torn a la malversació de cabals públics. De Santos gastà 52583 euros públics, principalment en prostíbuls –Casa Alfredo– i cocaïna que foren carregats a la targeta VISA de l'EMOP (Empresa

Municipal d'Obres i Projectes Urbans de Palma) entre 2006 i 2007. El jutge condemnà a De Santos a dos anys de presó per malversació⁶⁶⁴.

L'agost de 2008, la fiscalia denuncià a De Santos per un presumpte delictes de prevaricació en la construcció d'un castell infantil al Parc de sa Riera. El seu cost passà de 1,1 milions d'euros a 1,4 i el nou consistori palmèsà es negà a pagar, pel seu sobrecost –un peritatge independent valorà el seu cost en 750 mil euros– i perquè el contracte es feu sense concurs públic. L'empresa que fabricà el castell fou la sueca Hags Aneby Ab, en comptes de la concessionària del parc, Acciona. Finalment, el jutge va arxivar la causa el desembre de 2009. Per altra banda, De Santos havia estat detingut el juny de 2008 per suposades agressions sexuals a menors i el 2009 l'Audiència de Palma imposà una condemna de 13,5 anys a De Santos pels abusos sexuals als menors. De Santos que es declarà incapacitat per gestionar l'àrea d'urbanisme per mor de la seva drogodependència, fou protagonista d'una de les etapes de major confrontació social i transformacions urbanes de Palma. A més, De Santos representava a la perfecció el perfil dels nous polítics de la dreta: ultraconservador en els aspectes morals, fins i tot vinculat a grups religiosos radicals, i ultraliberal en la gestió, caracteritzada pel lema "sense complexos" (Armendáriz i Mestre, 20/03/2008; Galán, 27/06/2008; Armendáriz i Mestre, 28/06/2008; Capó et al., 2/08/2008; Manso i Mestre, 16/08/2008; Galán, 12/03/2009; Moure, 12/09/2009; Capó, 25/09/2009; Armendáriz, 29/10/2009; Moure i Capó, 29/10/2009; Mestre i Armendáriz, 3/12/2009).

El 19 d'abril de 2008 la policia detenia a Damià Vidal, que fou el director gerent de l'empresa pública Bitel (2003-2007), esclatava el **cas Bitel 2**. Vidal havia malversar com a mínim uns 700 mil euros de l'empresa pública per cobrir despeses personals i cinc persones més varen ser detingudes. L'ex-gerent va reconèixer els fets que se li imputaven i fou posat en llibertat condicional amb una fiança de 200 mil euros. A Vidal i els altres 5 imputats –Ivan i Alexandre Guàrdia, Juan Antonio i Sebastià Romaguera, Ramón de la Iglesia Vidal (dirigent de Noves Generacions Illes Balears del PP)– se'ls imputaven els presumptes delictes de suborn, malversació, falsedat i frau (Armendáriz i Mestre, 20/04/2008; Manso i Mestre, 20/04/2008; Armendáriz i Mestre, 22/04/2008; Manresa, 27/04/2008). Val la pena assenyalar que Damià Vidal fou segons Manso i Eza (20/04/2008:4) que "Damià Vidal fou l'home que salvà la cara a l'ex-president Jaume Matas en el cas d'espionatge al socialista Francesc Quetglas [el cas Bitel 1] [...] La tasca de Damià Vidal com a pèrit de la defensa resultà essencial per a que el Tribunal Suprem es decalaràs incompetent per interrogar a Jaume Matas com imputat".

El maig de 2008 el Govern denuncià presumptes irregularitats en el consorci **Turisme Jove**. L'ex-cap de serveis i instal·lacions de Turisme Jove, Juan Francisco Gosálbez (PP), va llogar amb un contracte blindat fins el 2019, una oficina seva a l'ens públic. Mitjançant aquest lloguer es finançava l'adquisició del local. La trama cobrava comissions que podien arribar al 20% de les factures i s'estimava que s'haurien apropiat d'uns 800 mil euros. El mes d'agost els principals responsables de Turisme Jove entre el 2003 i 2007 foren detinguts: Damià Amengual, ex-gerent del consorci; Juan Francisco Gosálbez, ex-cap d'instal·lacions i serveis; Jaume Cerdà, comptable de Turisme Jove; Maria Auxiliadora Pérez, esposa de Gosálbez i administradora de Grupo Fanodi Gestión SL; i el constructor Marcos Pérez (Mallorquina de Construcciones y Obras). El jutge decretà presó incondicional per Gosálbez i condicional amb fiança de 12 mil euros per Amengual. Juan Francisco Gálvez (PP), que havia estat secretari personal de Jaume Matas i director general de Joventut, fou detingut en relació al cas Turisme Jove (Ferrer, 10/05/2008; Mestre i Ferrer, 12/08/2008; Ferrer i Palau, 15/08/2008; Menéndez, 13/08/2008; Canals i Palau, 18/08/2008; Ferrer, 19/08/2008).

La màfia russa també operava a Mallorca. El 13 de juny de 2008 la policia detenia, en l'**operació Troika**, a Gennadios Petrov, presumpte cap de l'organització mafiosa Tambovskaya, junt amb altres tres persones. Petrov residia en una casa valorada en uns 20 milions d'euros a la luxosa urbanització Sol de Mallorca (Calvià). Entre les activitats relacionades amb la màfia

⁶⁶⁴ El 2 de juliol es posava en marxa l'Operació Kabul, mitjançant la qual es desearticulaven els clans de "La Paca" i "El Moreno" del poblament de Son Banya, que controlaven la venda de droga. La policia va detenir 25 persones, entre d'elles l'ex-cap de la Policia del Grup d'Atracaments, José Gómez (Pepote), i la seva companya i advocada, María Ángeles López que extorsionaven a "La Paca", tot sol·licitant un suborn de 2,4 milions d'euros. Després d'ingressar a la presó es varen trobar amagats al poblament uns 3 milions d'euros enterrats (diners i joies) i la comptable de La Paca fou detinguda acusada de blanquejar capitals. La Paca des de la presó havia donat ordres de convertir els diners de la droga en "totxo". La comptable havia invertit en propietats immobiliàries per diferents racons de l'illa (Mestre i Peris, 3/07/2008; Palau i Ollés, 15/01/2009; Mestre i Palau, 28/02/2009; Mestre, 29/11/2009).

rusa es trobaven en un lloc destacat les relacionades al blanqueig de capitals a través de l'adquisició d'immobles. Petrov administrava unes 8 societats amb seu espanyola, dues de les quals es dedicaven directament a activitats immobiliàries: Inmobiliària Calvià 2001 i Inmobiliària Balear 2001. Petrov tenia unes quantes propietats immobiliàries al litoral on els grans capitals russos han protagonitzat adquisicions immobiliàries notables amb propietats per damunt dels 6 milions d'euros. La primera operació de la Tambov fou en el sector turístic, amb l'adquisició de l'Hotel Palmira Beach de Calvià, per part de Petr Vassetski, amb diners procedents del KGB i del PCUS (Partit Comunista de la Unió Soviètica). No obstant això, la major part dels negocis de la Tambov se efectuaven fora de Mallorca, aquesta era només el centre d'operacions. Posteriorment, l'Audiència va dictar l'ordre de captura contra el diputat rus Vladislav Réznik del partit de Putin (Rússia Unida) i president del Comitè de Mercats Financers de la Duma, per les seves vinculacions amb Petrov. Réznik també tenia una luxosa casa a la urbanització de El Toro (Calvià) que havia comprat a Petrov. A principis de 2010 Petrov sortia de la presó després de dipositar una fiança de 600 mil euros, després que els serveis secrets russos enviassin un informe sobre Petrov en el que es deia que no tenien constància oficial de la pertinença de Petrov a cap xarxa mafiosa (Armendáriz, 14/06/2008; Mestre, 14/06/2008; Europa Press, 15/06/2008; Manresa, 15/06/2008; Vallés, 15/06/2008; Gómez, 16/08/2008; Peris i Ollés, 19/10/2008; Gómez, 19/10/2008; Mestre, 17/02/2010).

El 29 de setembre de 2008 Antònia Ordinas (ex-gerent del Consorci pel Desenvolupament Econòmic de les Illes Balears i militant del PP) era detinguda, junt amb altres persones en el mateix dia i dies posteriors. Esclatava el **cas Scala**, en el que s'investigava la presumpte malversació d'uns 7,5 milions d'euros durant la legislatura 2003-2007. Entre les primeres persones detingudes i/o implicades es trobaven, a més d'Antònia Ordinas: l'ex-director general de Promoció Industrial, Kurt Viaene (PP); l'esposa d'Ordinas, la cantant i empresària Isabel Rosselló (Gabinete Alays SL); l'empresari Joan Rosselló, la seva esposa Crescencia Molina i el seu cunyat Francisco Molina (Estudi Joan Rosselló SL i Fires Geremi SL); l'empresari i polític del PP, Jaime Julio Fernández Abad (Sayju 205 SL i Franco Galaica de Inversiones SL) i la seva esposa Daniela Beamont; l'empresari i regidor de Lloseta pel PP, Felipe Ferré Bravo (Gourmet and Boutique Islands SL i Comarca Global Consulting); l'empresari Juan Jaime Velasco Juan (Divulgalia SL); Jaume Gil Cuenca (ex-director general del PP i regidor de Porreres) i la seva esposa Maria Victòria Garcia Mas (Taller Gràfic 3+1 SL); l'empresari valencià Francisco Garcia Cerrato (NTC Consultores SL), etc. A principis d'octubre de 2008, Antònia Ordinas i Isabel Rosselló, desenterraven del jardí de casa seva una llauna de Cola-Cao que contenia 200 mil euros. Una imatge que contenia una potent simbologia. Ordinas, Rosselló i Viaene estaven en presó. El cas derivà del cobrament de comissions per part dels implicats que podien arribar al 40% de cada contracte –Ordinas s'hauria pogut quedar uns 2 milions d'euros en comissions–, a un de presumpte finançament irregular del Partit Popular –pagament per part del CDEIB de l'enviament de propaganda electoral del Partit Popular i de l'Agrupació Independent de Formentera des de Palma a Eivissa i Formentera–. L'ex-conseller d'Indústria, Comerç i Energia i president pitiús del PP, Josep Juan Cardona, també fou imputat. La jutgessa, Piedad Marín, considerava que hi havia indicis que Cardona havia desviat milions d'euros en benefici propi, així com havia carregat despeses del PP al CDEIB. El maig de 2010, el magistrat del Tribunal Superior de Justícia de Balears va establir una fiança civil de 2,9 milions d'euros a Josep Joan Cardona. Aquest gaudia del privilegi de l'aforament per ocupar un escó al Parlament de les Illes Balears. Cap a finals de juny de 2010 Cardona abandonava el seu escó al Parlament, tot essent el tercer polític que abandonava el Parlament per estar immers en processos judicials relacionats amb la corrupció (Armendáriz i Mestre, 30/09/2008; Mestre i Armendáriz, 30/09/2008; Mestre i Armendáriz, 2/10/2008; Armendáriz i Mestre, 3/10/2008; Mestre i Armendáriz, 4/10/2008; Mestre i Armendáriz, 5/10/2008; Mestre i Armendáriz, 6/10/2008a; Mestre i Armendáriz, 6/10/2008b; Armendáriz i Mestre, 16/10/2008; Ferrer i Armendáriz, 17/10/2008; Armendáriz i Mestre, 17/12/2008; Martín, 21/04/2010; Armendáriz, 1/05/2010; Eza, 25/06/2010).

El febrer de 2009 Miquel Àngel Bonet (PP), ex-secretari de l'**Ibatur** (Institut Balear de Turisme) durant la legislatura 2003-2007 i gerent del consorci IB-Blau (2007-febrer 2009) era detingut per un presumpte cas de corrupció. L'alt càrrec va reconèixer que s'havia apoderat de prop de 85 mil euros entre el 2006 i el 2007. El jutge decretà presó eludible amb una fiança de 85 mil euros a Bonet, acusat de malversació de diners públics i falsedat documental. La fiscalia investigava l'abonament de prop d'uns 4,6 milions d'euros anuals per part de l'Ibatur a Match

Golf Consulting SL i Reial Pula Golf SL, afins al PP, per tal d'organitzar un torneig internacional de golf a les instal·lacions del Golf de Pula (Son Servera) (Armendáriz i Mestre, 14/02/2009; Eza, 14/02/2009; Manresa, 14/02/2009; Armendáriz i Mestre, 19/02/2009; Armendáriz i Mestre, 21/02/2009; Andújar, 20/09/2009).

El Director Insular de Carreteres del Consell Insular de Mallorca, Gonzalo Aguiar González, era detingut junt amb altres 17 persones el 18 de març de 2009. La premsa es feia ressò del presumpte cas de corrupció –**cas Peatge**– de cobrament de suborns i un desviament pressupostari d'uns 23 milions d'euros relacionats amb les obres del desdoblament de la carretera Palma-Manacor, realitzades entre el 2004 i el 2006. Aguiar havia estat el d'una de les empreses de la UTE, Melchor Mascaró SA, fins que fou nomenat director insular del Consell. La fiscalia interposà una querella contra el vicepresident del Consell i conseller d'Obres Públiques i empresari, Antoni Pascual (Armendáriz i Mestre, 17/03/2009; Armendáriz i Mestre, 19/03/2009; Armendáriz i Mestre, 27/03/2009). El juny de 2009 l'alt càrrec del PP, Óscar Collado Edo (ex-gerent de l'Empresa Funerària Municipal de Palma) era detingut acusat de lucrar-se amb les tombes dels cementeris. Collado ocupà la gerència de la Funerària durant més de 20 anys. També estava imputat l'aparellador i constructor Joan Perelló Gayà (Estudio de Arquitectura

Técnica Perelló SL i Westie Inversiones SL) que presumptament col·laborava Collado. Abans Collado i la regidora del PP i ex-presidenta de la funerària Marina Sans, havien hagut de retornar 3069 euros i 6800 euros, respectivament, de viatges privats que havien estat carregats a la Funerària. El jutge decretà presó eludible amb fiança de 100 mil euros per Collado i imputà a Marina Sans. El fill d'Óscar Collado, Pau Collado que havia estat un alt càrrec del Govern Matas –gerent de la Fundació pel Desenvolupament Sostenible de Balears, 2004-2007– va ser imputat a la trama de presumpte corrupció del cas Gürtel que afectava al Partit Popular estatal (Manso, 11/02/2009; Capó et al., 12/06/2009; Armendáriz i Mestre, 13/06/2009; Galán i Armendáriz, 26/06/2009).

Un dels casos més espectaculars de presumpte corrupció político-empresarial ha estat el relacionat amb la construcció del velòdrom **Palma Arena**, realitzada entre el 2005 i el 2007. El juliol de 2008 sortí a la llum que la fiscalia anticorrupció investigava els increments pressupostaris en la construcció del velòdrom que en un principi havia de costar uns 48,3 milions d'euros i finalment s'elevaren a uns 110 milions d'euros. Les presumptes irregularitats en la construcció del velòdrom

Figura 90. Jaume Matas al velòdrom Palma Arena i "ascensor a cap lloc" del Palma Arena.

per part de la UTE FCC Construcción SA/Melchor Mascaró SA s'elevaven a uns 13595467 euros –com per exemple: 192,1 mil euros de partides que haurien d'assumir les constructores; 238,8 mil euros corresponents a partides cobrades dues vegades; 8,6 milions d'euros per partides cobrades el doble del licitat; 1,46 milions d'euros per partides cobrades però no realitzades o executades parcialment–. Així i tot, les instal·lacions presentaven greus dèficits estructurals, a més del fet que la pista no era homologable per competicions esportives. Per a la construcció del velòdrom es contractà, irregularment i sense concurs públic, a un dels arquitectes més prestigiosos en la construcció de velòdroms, Ralph Schürman que construí el de Laoshan pels Jocs Olímpics de Pekín. El Consorci per a la Construcció del Velòdrom de Palma⁶⁶⁵ va acomiadar a Schürman el març de 2006, tot al·legant retards injustificats en l'obra. Mentre que, per altra banda, Schürman denuncià que el pressionaren per augmentar ficticiament els costos de l'obra. En el seu lloc foren contractats l'arquitecte Sander Douma i els germans Jaume i Luís García-Ruíz. Aquests darrers s'encarregaren de la direcció tècnica de les obres a través de l'empresa GR 1-1 SL. La UTE encarregada de les obres del Palma Arena estava formada per FCC Construcción SA (Fomento de Construcciones y Contratas) i Melchor Mascaró SA, coneedora

⁶⁶⁵ Aquest consorci estava constituït per l'Ajuntament de Palma, el Consell Insular de Mallorca i el Govern de les Illes Balears.

de la impossibilitat d'executar l'obra en el temps estipulat i en base al pressupost oficial. El compromís per tenir les obres enllestides abans de les eleccions autonòmiques de 2007 es forjà entre Jaume Matas i el president de FCC, Marcelino Oreja. Oreja fou un destacat polític del PP que entre d'altres càrrecs, havia substituït a Abel Matutes Juan com a comissari europeu de transports i energia el 1994. Abel Matutes Juan també és vocal del consell d'administració de FCC Construcción SA⁶⁶⁶. Així mateix, Melchor Mascaró SA fou una de les grans beneficiàries de la construcció d'obra pública durant l'etapa Matas (Frau i Tugores, 10/07/2008; Guijarro, 20/11/2008; Armendáriz i Mestre, 6/12/2008; Ferrer, 12/12/2008; Armendáriz i Mestre, 13/12/2008; Manso et al., 26/08/2009; Menéndez, 29/08/2009).

Entre el 5 i el 6 d'agost de 2008 esclatà l'**operació Espasa** i eren detinguts l'ex-director general d'Esports, Pepote Ballester; l'ex-regidor d'esports de Cort, Rafa Duran; l'ex-gerent del consorci públic del velòdrom, Jorge Moisés; l'arquitecte, Ignacio Antonio Sáez; el publicista de l'empresa Nimbus Publicidad SL, Mquel Romero; l'enginyer de la UTE, Miguel Ángel Verger; Antoni Palerm, ex-director insular d'esports del Consell Insular de Mallorca i empresari – les seves empreses facturaren al Palma Arena uns 840 mil euros–. Els germans García-Ruíz havien estat contractats de manera irregular per uns 8,5 milions d'euros i hagueren de pagar una fiança de responsabilitat civil d'1,2 milions d'euros. Dulce Linares, cap del gabinet de Jaume Matas, i Jane King, secretària general tècnica de la vicepresidenta del Govern, Rosa Estaràs, també han estat imputades en aquest presumpte cas de corrupció. La major part dels testimonis apuntaven que el principal responsable era Jaume Matas. El 24 d'agost el jutge imputava 15 noves persones, entre d'elles hi havia 3 alts càrrecs del PP. Les investigacions del Palma Arena conduïren a la imputació de membres de la cúpula de la conselleria de Turisme: Raimundo Alabern (ex-director de l'Ibatur); Javier Cases (ex-secretari general de la Conselleria); Joan Miquel Bauzà (ex-assessor) i la funcionària Joana Ballester. S'investigava el presumpte pagament de factures falses i el desviament de diners públics des d'Ibatur a Nimbus Publicidad SL, per finançar la campanya electoral del PP de 2007. Una campanya potent sota el lema "funciona", organitzada per l'empresa madrilenya Over MCW i de la que Nimbus s'encarregà de la publicitat. Aquesta havia pagat comissions al gerent del consorci del Palma Arena, Jorge Moisés i s'havia encarregat de realitzar la publicitat de múltiples temes i esdeveniments relacionats amb el Govern, tot destacant els vinculats amb el Palma Arena (p.ex. publicitat del Campionat del Món de Ciclisme en pista 2007 per 845,5 mil euros). Emperò també facturà activitats que s'allunyaven de la seva raó social.

La fiscalia anticorrupció investigava el pagament de 71 mil euros en negre a Nimbus, abonats per Fernando Areal. Aquest era el tresorer del Partit Popular, gerent de la conservadora Fundació Antoni Maura, directiu de Bancaja i cunyat de Jaume Matas. Fernando Areal era el gestor bancari de diverses Societats d'Inversions de Capital Variable (SICAV) de grans capitals de les illes, entre d'elles les dels principals constructors i promotors immobiliaris de les illes com per exemple la de Melchor Mascaró i Vicenç Grande. Melchor Mascaró va invertir 1,2 milions d'euros a Balear Ahorro SICAV SA, la societat d'inversions gestionada per Fernando Areal. Aquesta SICAV arribà a gestionar uns 62,7 milions d'euros procedents de grans capitals de les illes. El jutge investiga no només els presumptes enriquiments personals dels polítics i empresaris implicats, sinó a veure si hi ha hagut un finançament irregular del Partit Popular. El que fou director general de Comunicació del Govern de Matas, Joan Martorell també ha estat imputat en la peça secreta sobre presumpte finançament irregular del PP en la instrucció del Palma Arena. Martorell contractà el periodista conservador Antonio Alemany –El Mundo/El Día de Baleares, Libertadbalear– que també ha estat imputat i a ambdós se'ls han imposat mesures cautelars (retirada de passaport i fiança civil de 250 mil euros). Alemany havia estat contractat a través de Nimbus per tal de redactar, entre d'altres, els discursos de Jaume Matas. Les declaracions de Martorell conduïren a la imputació de Maria Umbert, ex-directora de la televisió pública autonòmica IB3⁶⁶⁷, en relació a la contractació del bufet d'advocats Estudios Jurídicos y Procesales. Aquest bufet pagà, entre setembre i octubre de 2007, a Jaume Matas 31320 euros,

⁶⁶⁶ "José Mayor Oreja, presidente de FCC Construcción, SA" a www.fcc.es/fcc/corp/esp/sdp_n_ddln_52.htm (abril 2010).

⁶⁶⁷ La fiscalia anticorrupció també investigava possibles suborns a directius d'IB3 i alts càrrecs del Govern Matas, procedents dels proveïdors. Luís Velasco, ex-director de programes d'IB3, declarà que Matas cobrà una comissió d'entre 200 i 250 mil euros el 4 de setembre de 2005, presumptament pagats per l'empresari José Luis Moreno. A l'auto de mesures cautelars contra Jaume Matas, el jutge José Castro apuntava que s'aprofundiria en les investigacions sobre presumptes irregularitats relacionades amb IB3, dins del cas Palma Arena (Armendáriz, 27/12/2008; Armendáriz, 3/06/2009; Olaizola, 31/03/2010).

tot podent incórrer en una irregularitat d'acord amb la Llei d'incompatibilitats (Mestre et al., 6/08/2009; Ferrer i Palau, 7/09/2009; Palau i Ferrer, 15/08/2009; Ferrer i Palau, 14/08/2009; Manso et al., 22/08/2009; Ferrer et al., 23/08/2009; Manso et al., 25/08/2009; Manresa, 1/09/2009; Manso i Armendáriz, 2/09/2009; Mestre i Armendáriz, 15/01/2010; Colom i Urreiztieta, 3/02/2010; Armendáriz i Mestre, 18/02/2010; Mestre i Armendáriz, 20/02/2010; Mestre i Armendáriz, 21/02/2010).

Una de les principals qüestions a esbrinar en relació al Palma Arena és veure qui ha guanyat amb l'operació i quant. És per aquest motiu que el jutge que instrueix el sumari decidí investigar el patrimoni dels principals imputats. En aquest punt cal assenyalar que abans de les eleccions autonòmiques del 2007 el PSOE denuncià que Jaume Matas havia incrementat desproporcionalment el seu patrimoni en els darrers anys, tot apuntant cap un possible enriquiment irregular del president autonòmic. Entre les adquisicions, destacava la d'una casa senyorial, Can Sales Menor, al casc històric de Palma (Carrer Sant Feliu), que havia estat adquirida a un preu molt més baix que el de mercat. En aquells moments, el Partit Popular va desafiar al PSOE a anar als tribunals per dirimir si s'havia produït alguna irregularitat. Després de les eleccions autonòmiques Matas decidí deixar la política i el sector públic, per dedicar-se a activitats empresarials (Goñi, 28/03/2007; Eza, 12/05/2007a; Eza, 12/05/2007b; Canals, 22/06/2007; Armendáriz, 24/10/2009).

El setembre de 2007, Matas entrà a treballar pel grup turístic Barceló i es desplaçà als EUA, per ocupar el seu nou lloc d'executiu a Barceló Crestline. La seva activitat havia de consistir en l'obtenció de nous actius hotelers als EUA, el Carib (Buades, 2009). Cal tenir present que abans de treballar pel Grup Barceló, aquest va aconseguir un important megaprojecte turístic del Govern Matas. Així, el febrer de 2007 es va adjudicar la construcció del Palau de Congressos de Palma a la UTE formada per Barceló (50%), Globalia (20%), Acciona (15%), Sampol (15%) i Iberostar (10%). Un contracte per uns 42 anys i una inversió prevista de 130 milions d'euros. Les administracions públiques hi posaven gratis el solar i 44 milions d'euros. Poc a poc, els socis de la UTE anaren abandonant i Barceló es quedà com el grup dominant (Buades, 2009). Al mateix temps que treballava per Barceló, Matas va rebre uns 63609 euros (prop de 5 mil euros mensuals), entre el juliol de 2007 i el juny de 2008, procedents del Partit Popular. Aquest flux es va tallar després del Congrés del PP celebrat a València, quan Maria Dolores Cospedal substituï a Àngel Acebes al front de la secretaria general del partit (Matas, 22/02/2009; Cerdó i Remírez de Ganuza, 30/03/2010). Matas va deixar de treballar pel Grup de Barceló a principis de 2009 i el juliol de 2009 la multinacional Pricewaterhouse Coopers el contractà com expert en medi ambient i canvi climàtic, també als EUA. Aquesta consultora havia facturat al Govern Matas devers 1,16 milions d'euros durant el mandat de Matas (Ferrer, 11/07/2009).

El 2008 la fiscalia anticorrupció inicià la investigació sobre les despeses realitzades per Jaume Matas en relació a l'equipament del seu habitatge al carrer Sant Feliu. Aquesta es va batejar com **operació Buckingham**. Posteriorment, aquesta operació es va estendre a tot el patrimoni de Matas –Can Sales Menor, un apartament a la Colònia de Sant Jordi i un pis a l'elitista barri de Salamanca a Madrid– i els costos de la reforma de Can Sales Menor. El valor d'aquests immobles i els costos de la reforma de cap manera es podrien cobrir amb el sou de president autonòmic. El juliol de 2009 el fiscal general de l'Estat, Cándido Conde Pumpido, va interrompre la investigació sobre el patrimoni de Jaume Matas i denegà perllongar diligències informatives. El setembre de 2010 el jutge instructor del cas Palma Arena, José Castro, va assumir les investigacions sobre el patrimoni de Matas, tot estimant un possible enriquiment il·lícit vinculat als sobrepostos del Palma Arena i a presumptes suborns per les obres de l'hospital de Son Espases. El jutge investigava el patrimoni de Jaume Matas i del seu cunyat Fernando Areal. La promotora Nova Labritja SL –Joan Buades i Maria Teresa Castellà– va vendre el 2004 el casal senyorial de Sant Feliu a Jaume Matas per un valor de 963 mil euros, però l'escriptura s'endarrerí fins l'octubre de 2006 per la qual cosa fou penalitzat amb 50 mil euros més, tot sumant 1016500 euros. És a dir, prop d'1,4 milions per davall de la valoració feta per l'Agència Tributària. A més, Matas i la seva esposa Maite Areal haurien realitzat múltiples despeses en metàl·lic que sumaven unes elevades sumes: 16,8 mil euros en mobles, 70 mil euros en joies i rellotges, 92 mil euros en la reforma de Can Sales Menor, 106 mil euros en elements de decoració, etc (Armendáriz, 23/12/2008; Armendáriz, 28/01/2009; Mestre i Armendáriz, 6/02/2009; Mestre i Armendáriz, 3/07/2009; Armendáriz, 11/09/2009; Armendáriz, 18/09/2009; Armendáriz i Manso, 24/09/2009; Armendáriz, 25/09/2009; Manresa, 27/03/2010).

L'octubre de 2009 el jutge José Castro citava Jaume Matas, Maite Areal, Fernando Areal i Bartomeu Reus en qualitat d'imputats en relació al cas Palma Arena. Bartomeu Reus va ser conseller d'Obres Públiques (1993-1996) i de Medi Ambient (1996-1997) del Govern, càrrec que deixà per entrar a presidir el consell assessor de la privatitzada companyia d'electricitat GESA. Reus abandonà el seu lloc a GESA quan fou imputat. Segons el jutge, Reus actuava com a presumpte testaferra de Matas en la seva qualitat de propietari del pis que la família Matas-Areal tenien arrendat al barri de Salamanca a Madrid. El pis de Madrid fou adquirit a la constructora Sacyr Vallehermoso, empresa que havia realitzat importants obres per encàrrec de Matas quan era ministre com les obres del transvasament de sa Costera que costà 12,8 milions d'euros més del previst i el centre d'interpretació de Cabrera a ses Salines. La reforma del casal senyorial fou tassada per un valor d'uns 2 milions, mentre que el constructor Joan Serra (Construcciones AJ Serra) facturà tan sols 92 mil euros. Matas pagà en "diners negres" al constructor Joan Serra, a través del seu cunyat. Els pagaments fraudulents es varen estendre a molts dels empresaris que participaren en la reforma de la casa –fusters, electricista, llanterner, pintor, etc–. Una reforma de la que es feu càrrec el decorador Antoni Obrador de l'empresa Denario, que feu els pagaments en "negre". Miquel Amengual Martorell i Miquel Martorell Oliver de la consultoria Martorell Asociados foren imputats per presumpte blanqueig de capitals procedents de suposats suborns i comissions de Matas. Aquesta empresa havia contractat a Maite Areal com a relacions públiques del departament de marketing entre el 2005 i 2006, amb un sou net de 2 mil euros mensuals, tot estimant el jutge que aquella contractació era una suposada tapadora per tal de cobrar diners negres. L'ex-polític i empresari Miquel Ramis Martorell (Grupotel) també contractà Maite Areal per desenvolupar tasques de relacions públiques de l'Hotel Valparaiso a Palma, entre 2006 i 2007 i amb un sou brut d'uns 60 mil euros anuals. L'instructor del cas Palma Arena, jutge José Castro, veia indicis de presumptes delictes vinculats a les contractacions de Maite Areal.

En la compareixença davant del jutge el 25 de març de 2010, Matas va admetre que la reforma de Can Sales Menor pujava a uns 400 mil euros, la major part dels quals havien estat pagats amb diners procedents d'estalvis no declarats a hisenda. La seva defensa es fonamentà en confessar un enorme delicte fiscal. La fiscalia anticorrupció acusà a Jaume Matas de cometre 13 presumptes delictes: falsedat documental en relació a les actes de la junta rectora de l'Illesport; prevaricació administrativa en la contractació dels arquitectes del Palma Arena; frau en la contractació de les empreses de la UTE FCC/Melchor Mascaró; malversació de cabals públics en el pagament d'obres no realitzades en el Palma Arena; delicte electoral en relació a despeses electorals que Nimbus no hauria cobrat i facturat; simulació d'un expedient per contractar el periodista Alemany i malversació de cabals públics per unes subvencions destinades a una empresa d'aquell periodista; malversació de diners públics pel desviament pressupostari del Palma Arena; blanqueig de capitals relacionats amb l'increment patrimonial familiar; delicte fiscal; etc. El magistrat ordenà una fiança de 3 milions d'euros a Jaume Matas per tal d'eludir l'ingrés a presó i retirada de passaport, mentre que a Fernando Areal se li retirà el passaport i se li prohibí sortir de l'Estat sense permís judicial (Armendáriz, 15/10/2009; Armendáriz, 16/10/2009; Guijarro, 31/10/2009; Peris, 9/11/2009; Armendáriz i Mestre, 10/11/2009; Armendáriz i Mestre, 25/11/2009; Armendáriz i Mestre, 26/11/2009; Mestre i Armendáriz, 4/12/2009; Armendáriz i Mestre, 16/12/2009; Colom i Urreiztieta, 24/12/2009; Armendáriz i Mestre, 2/02/2010; Armendáriz i Mestre, 13/02/2010; Armendáriz i Mestre, 23/02/2010; Mestre i Armendáriz, 3/03/2010; Manso et al., 26/03/2010; Vallés, 28/03/2010; Armendáriz i Mestre, 31/03/2010; Manresa, 31/04/2010; Armendáriz i Mestre, 29/06/2010).

El mateix mes que es citava l'ex-president Jaume Matas com imputat en relació al cas Palma-Arena, també s'imputava a l'ex-president Gabriel Cañellas en relació a un presumpte desviament de fons i altres irregularitats en la gestió de la Torre de Sant Elm, propietat de la Fundació Illes Balears. En el **cas Sant Elm** també foren imputats els dos ex-batles andritxols del Partit Popular, Eugenio Hidalgo i Jaume Porsell. En relació a aquest cas –subvenció de 50 mil euros a la fundació de Cañellas–, el jutge també imputà a l'ex-conseller de turisme, Joan Flaquer (PP), pels presumptes delictes de prevaricació, malversació i tràfic d'influències. El març de 2011 el Tribunal Superior de Justícia de Balears va decretar el sobreseïment provisional de la imputació a Flaquer en relació a aquest cas (Armendáriz i Eza, 30/10/2009; Gutiérrez i Moure, 14/02/2010; Eza, 24/06/2010; Armendáriz, 18/03/2011).

A principis de febrer de 2010 esclatà un cas de corrupció político-empresarial del Govern Antich (legislatura 2007-2011), el **cas Voltor**. Alts càrrecs de la conselleria de Turisme

del Govern de les Illes Balears, en mans d'Unió Mallorquina, eren detinguts en relació a la presumpte concessió de contractes a empresaris afins a UM i un presumpte finançament irregular del partit. L'ex-gerent d'Inestur (Institut d'Estratègia Turística de les Illes Balears), Antoni Oliver (UM), dos treballadors de l'Inestur i dos empresaris pollencins, Mateu Mairata i la seva esposa (Viajes Pollença Balear i la immobiliària Grupo Pollença Balear), eren detinguts el 3 de febrer. A partir d'aquestes detencions es desfermà una cadena de detencions de polítics i empresaris, el dia següent eren detinguts, entre d'altres, Joan Sastre (director general de Promoció Turística); Antoni Rebassa Rosselló (director de l'àrea d'inversions per a la Millora de l'Entorn Turístic i regidor d'UM a Alaró); Álvaro Llopart Adrover (responsable econòmic d'Inestur) i Tomàs Bartomeu Plomer (regidor d'UM a Sóller). El 5 de febrer Francesc Antich va destituir els membres d'UM del Govern i Armengol del Consell, i el mateix dia la policia va detenir als dos darrers presidents d'UM: Miquel Nadal i Miquel Àngel Flaquer. Flaquer, Nadal, Sastre i Oliver sortiren en llibertat sota fiança de 100 mil euros per hom i de 75 mil euros per Llopart. S'estimava que s'haurien pogut desviar prop d'1,2 milions d'euros. Segons les investigacions judicials unes 80 persones pertanyents a UM, cobraven d'empreses proveïdores de serveis al Consell Insular de Mallorca i Inestur. Aquelles empreses rebien els contractes a canvi de contractar gent del partit, sense que aquella hagués de treballar per l'empresa. El mes de març eren detinguts l'ex-conseller de Turisme, Francesc Buils (UM), l'empresari dels audiovisuals i promotor immobiliari, Jacint Farrús i els empresaris de Minser (Mallorca Informàtica de Servicios), Juan Carlos Escuer i Gabriel Rivas. S'acusava que l'empresa de Farrús Provista Consulting hauria aconseguit una subvenció de 90 mil euros de forma irregular i en el cas de Minser, l'alt càrrec d'UM, Eugeni Losada (gerent del Consorci d'Informàtica Local de Mallorca), declarà que havia rebut un suborn de 60 mil euros de Minser, la meitat del qual hauria estat suposadament entregada a Buils. Buils, Farrús, Escuer i Rivas foren posats en llibertat amb una fiança de 100 mil euros per hom (Armendáriz i Mestre, 4/02/2010; Mestre i Armendáriz, 5/02/2010; Manso i Ferrer, 6/02/2010; Guijarro, 6/02/2010; Mestre i Armendáriz, 7/02/2010; Armendáriz i Mestre, 7/02/2010; Armendáriz i Mestre, 4/03/2010; Mestre i Armendáriz, 18/03/2010).

Figura 91. Protesta i manifestació contra la corrupció a Palma (desembre 2009 i març 2010).

Els polítics menorquins, Joana Barceló (PSOE) i Marc Pons (PSOE) varen ser imputats arran d'una querrela interposada per l'empresari Valeriano Allés Canet. El 2004, l'empresari va aixecar sense llicència una nau industrial per fabricar blocs de formigó a la pedrera. Una construcció dins sòl rústic, on no estan permeses aquestes activitats d'acord amb la normativa territorial i urbanística. L'empresari que havia comès infraccions urbanístiques denuncià el maig de 2007 –pocs dies abans de les eleccions autonòmiques i municipals– a Joana Barceló i Marc Pons que llavors eren la presidenta del Consell Insular de Menorca i conseller d'Urbanisme i Ordenació del Territori del Consell, respectivament, per un possible delictes de prevaricació administrativa en relació al tancament de la pedrera de Son Sintes (Ciutadella), propietat de Valeriano Allés. El 2010, l'empresari havia aconseguit dues sentències contràries a la seva querrela. Finalment, el mes de juny de

2010, el Jutjat de Primera Instància i Instrucció número 3 de Maó arxivà la querrela contra Joana Barceló i Marc Pons (J.B., 24/11/2005; Agencias, 6/03/2010; L.M.F., 18/06/2010; Pons Fraga, 23/02/2010).

Cap a principis de 2010 els polítics i familiars imputats sumaven unes 70 persones, a més d'un bon nombre d'empresaris i professionals vinculats als casos de corrupció que procedien, sobretot, dels negocis immobiliaris, audiovisuals i la publicitat. Després que Jaume Matas abonàs la fiança de 3 milions d'euros, la suma de les fiances que polítics i alts càrrecs de

l'administració pública havien dipositat, s'elevava a 5,5 milions d'euros, una xifra que pot donar una idea de la magnitud del saqueig a les arques públiques. La societat civil protagonitzà el 17 de març de 2007 una de les majors manifestacions realitzades a Mallorca, organitzada per la Plataforma Salvem Mallorca, en la que unes 50 mil persones varen recórrer els carrers de Palma sota el lema "Prou Destrucció. Salvem Mallorca", en la que es reclamava no només mesura en les relacions socioecològiques, sinó que també es posava l'accent en la denúncia de la corrupció i la necessitat de "netejar" la política. L'encadenament dels escàndols político-empresarials posteriors ha rebut un fort rebuig social, fortament present als mitjans de comunicació, i la societat civil ha organitzat diferents actes com a mostra de rebuig a aquestes pràctiques político-empresarials. Així, a través de les xarxes socials virtuals (p.ex. Facebook, Twitter, etc) s'organitzà una protesta contra la corrupció que congregà un miler de persones el 12 de desembre de 2009; el 4 de març de 2010 la Plataforma contra la Corrupció que agrupa unes 120 entitats i recent creada organitzà un acte en el que participaren unes 2 mil persones; i el 20 de març unes 4 mil persones es manifestaven a Palma en contra de la corrupció sota el lema "Contra la corrupció. Participació ciutadana!" (Guijarro, 18/03/2007; Manresa, 1/11/2009; Manso, 13/12/2009; Olaizola, 26/03/2010; Ferrer, 28/02/2010; Torres Blasco, 5/03/2010; Adrover, 21/03/2010; Armendáriz, 8/04/2010)⁶⁶⁸.

El 14 d'abril de 2010 sortia a la llum l'**operació Bomsai** sobre una presumpta trama de corrupció en torn a l'empresa Caib Patrimoni SA i presumptes cobraments de suborns, relacionats amb la construcció del Parc Central de Bombers de Palma i la seu de la Conselleria de Salut del Govern de Jaume Matas. Els dos edificis es construïren amb la modalitat del "peatge a l'ombra" i les empreses adjudicatàries foren: la UTE formada per Gerens Management Group, Constructora San José, Llabrés Feliu, Estel Ingeniería y Gestión de Proyectos Balear pel parc de bombers (pressupost inicial de 25 milions d'euros)⁶⁶⁹; i Sampol Ingeniería y Obras, Brues y Fernández Construcciones SA per la seu de la conselleria de Salut (pressupost inicial de 6 milions d'euros). La policia arrestà l'ex-director general de Tributs, Jorge Sainz de Baranda (PP); l'ex-director gerent de Caib Patrimoni SA, Jaume Vidal Ladaria (PP); l'ex-director general d'Emergències, Joan Pol (PP); l'empresari Miquel Llabrés Feliu de la constructora del mateix nom; Federico Rodríguez Cerdà del Grupo Gestión de Proyectos Balear; etc. L'adjudicació de la construcció dels edificis comptava amb una clàusula segons la qual les empreses adjudicatàries del concurs havien de pagar l'1,8% del pressupost d'execució a les societats Atlas Capital Close Brothers i DLA Piper Spain. Joan Pol i Jorge Saiz de Baranda quedaren en llibertat sota fiança de 30 i 50 mil euros, respectivament. El que fou conseller d'Economia i Hisenda del Govern de Matas, Lluís Ramis d'Ayreflor (PP), va haver de pagar una fiança de 50 mil euros per evitar l'ingrés a la presó, en ser acusat dels presumptes delictes de malversació, suborn i prevaricació relacionats a l'Operació Bomsai (Armendáriz i Manso, 14/04/2010; Armendáriz, 15/04/2010; Manso, 15/04/2010; Armendáriz i Marina, 17/04/2010; Colom, 20/04/2010).

L'Institut Balear de Turisme (Ibatur) que havia gestionat uns 100 milions d'euros entre el 2003 i el 2007, fou objecte de la investigació de la fiscalia anticorrupció. Entre els projectes finançats per l'Ibatur es podrien destacar el patrocini del torneig de golf Mallorca Classic amb uns 4,64 milions d'euros anuals⁶⁷⁰; la campanya Honey Moon de 300 mil euros, llançada per

⁶⁶⁸ Els casos de presumpta corrupció político-empresarial apuntats tan sols abracen els que han tengut major transcendència social fins a principis d'abril de 2010. Cal dir que se poden apuntar altres escàndols com per exemple les obres irregulars en sòl rústic realitzades pel regidor d'urbanisme d'Inca, Bartomeu Seguí (PP), al municipi d'Alcúdia (Frau, 25/02/2010); les realitzades pel batle de ses Salines, Sebastià Burguera (PSOE), al municipi de Campos (Colom, 24/02/2009); o les de l'ex-batle de Campos, Andreu Prohens (PP), a Campos (Obrador, 4/10/2008).

⁶⁶⁹ El 2006, l'Ajuntament de Palma signà un conveni amb CAIB Patrimoni, ambdós governats pel Partit Popular, segons el qual llogaria el parc de bombers durant un període de 30 anys. El cost d'aquest lloguer s'eleva a 121 milions d'euros, és a dir 4,84 vegades superior al cost de construcció. Aquesta situació ha estat denunciada pel consistori palemsà el 2010, presidit pel PSOE, i el tinent de batle d'Hisenda, Andreu Alcover, manifestà la intenció de negociar el rescat de la concessió, la qual cosa implicaria un important estalvi municipal. Segons Alcover si la construcció del parc s'hagués fet de la forma habitual, mitjançant un préstec a pagar en 15 anys, el cost total s'hauria elevat a uns 50 milions d'euros, és a dir 2,42 vegades menys que amb la fórmula elegida del "peatge a l'ombra" (Capó, 8/07/2010).

⁶⁷⁰ El compromís del Govern Matas era el de finançar el Mallorca Classic fins el 2014. El Govern de les Illes Balears pagà a les empreses promotores del torneig –Match Golf Consulting i Reial Pula Golf– uns 17 milions d'euros fins el 2009. El Govern Antich (2007-2011) que havia decidit rompre l'acord de patrocinar el Mallorca Classic, el subvencionà amb uns 9,2 milions d'euros entre el 2007 i el 2009 (Ferrer i Mestre, 1/07/2010). La policia denuncià que 1,7 milions d'euros dels 4 milions d'euros destinats al torneig de golf de 2007 no estaven justificats i la resta s'havia acreditat simplement amb dues factures (Urreiztieta i Colom, 6/08/2010).

captar les parelles xineses, i en la que també hi participà el CDEIB; o la campanya promocional del campionat mundial de ciclisme al Palma Arena el 2007 que realitzà l'empresa de publicitat Nimbus. Les investigacions dels casos Ibatur, Scala (Centre de Desenvolupament Econòmic de les Illes Balears) i Palma Arena desembocaren a finals de juny de 2010 en l'**Operació Passarel·la**. Aquestes investigacions es realitzaren a partir de les confessions de Miquel Àngel Bonet (cas Ibatur), ex-secretari de l'Ibatur i ex-cap del departament jurídic, i de Felip Ferré (cas Scala), ex-regidor de Lloseta pel Partit Popular i que realitzà factures falses al CDEIB. El 30 de juny de 2010, en la primera fase de l'operació, eren detingudes 10 persones, entre elles els màxims responsables de l'Ibatur durant la legislatura de Matas: Juan Carlos Alía (ex-director gerent d'Ibatur fins el 2004 quan va haver de dimitir pel cas Rasputín), Raimundo Alabern (ex-director gerent d'Ibatur, 2004-2007)⁶⁷¹ i Miquel Àngel Bonet (ex-secretari de l'Ibatur). Els treballadors de l'Ibatur interrogats confessaren que hi havia un entramat organitzat per donar un tracte de favor a determinades empreses, entre d'elles l'empresa de publicitat Clave de Publicidad SA i les seves filials (La Moderna, Quid Gràfic, Iruo i Basse de Diseny). Posteriorment eren detinguts els propietaris de Clave, Juan José Velasco i Albert Vergès; el propietari de Gestora Balear de Negocios, José Calvo; i l'empresari de relacions públiques, Kamal Dorai i la seva esposa. Les empreses investigades havien rebut un tracte de favor en nombrosos contractes realitzats per l'Ibatur –preparats per Bonet–, a canvi d'abonar presumptament comissions als càrrecs públics implicats i a més varen emetre factures falses –José Calvo va emetre factures falses per valor de 2,5 milions d'euros–. Alía, després de l'escàndol del Rasputín i un cop abandonat el seu càrrec públic, va facturar tres treballs a l'Ibatur per 34 mil euros, uns treballs d'assessoria turística. No va aparèixer cap informe relatiu a aquests treballs i s'estimà que es contractà a Alía en compensació per la seva dimissió en relació a l cas Rasputín. El jutge imputà diversos delictes contra l'Hisenda Pública i dictà presó eludible amb fiança contra: Raimundo Alabern (fiança de 350 mil euros); Miquel Àngel Bonet (fiança de 250 mil euros); Juan Velasco (fiança de 100 mil euros); Juan Carlos Alía (fiança de 30 mil euros) (Ferrer, 27/06/2010a; Ferrer, 27/06/2010b; Ferrer i Mestre, 1/07/2010; Ferrer et al., 2/07/2010; Ferrer et al., 3/07/2010; Manso et al., 3/07/2010; Ferrer i Mestre, 4/07/2010).

Les investigacions policials han destapat la presumpta vinculació entre aquest cas i la trama Gürtel. La Fundació pel Desenvolupament Sostenible de les Illes Balears, dirigida per Pau Collado entre el 2004 i el 2007, també és investigada al sí de l'operació. Aquesta Fundació i l'Ibatur contractaren Over Marketing MCW, que ja era investigada en el cas Gürtel. Segons les investigacions judicials, Over Marketing probablement hauria desviat fons a Easy Concept. Aquesta és una de les empreses, propietat de Francisco Correa, amb les que operava la xarxa de corrupció Gürtel. Altres empreses com Clave Publicidad SA i Match Golf Consulting també havien fet pagaments a Easy Concept. Pau Collado després de les eleccions de 2007 retornà a l'empresa privada, com a director general d'Easy Concept i posteriorment fou imputat en el cas Gürtel. Per altra banda, cal tenir present que Over Marketing MCW havia estat l'encarregada de les espectaculars campanyes electorals del PP del 2003 i 2007. La policia investigava un presumpte finançament il·legal del PP, ja que després de les eleccions de 2003, Over Marketing va aconseguir contractes amb la major part de les conselleries del Govern i la major part dels ajuntaments controlats pel PP (Manso i Mestre, 1/07/2010; Manso et al., 2/07/2010; Mestre et al., 3/07/2010).

Arran de les investigacions del cas Passarel·la es varen produir noves detencions. Entre aquestes es poden destacar les de l'empresari Guillem Deyà d'Espiral Producciones Televisión SL i la de l'administrador del Centro de Comunicación Creativa, Bartomeu Morey. El jutge acusava Deyà, que havia estat l'encarregat de la part tècnica de la campanya electoral del PP de 2007, d'un presumpte delicte de suborn. El jutge decretà presó sota fiança de 100 mil euros per Deyà i llibertat amb càrrecs per Morey. Els investigadors sospitaven que la campanya del PP s'hauria pogut realitzar a base de favors empresarials a través d'Ibatur. Després de Deyà i Morey, la policia va detenir l'empresari del negoci de l'espectacle, Miquel Jaume (Grup Trui), encarregat del muntatge de la majoria dels estands de promoció turística d'Ibatur. La policia sospitava que aquesta empresa hauria estat beneficiada de nombrosos concursos públics

⁶⁷¹ Val la pena assenyalar que Raimundo Alabern havia desenvolupat la seva activitat professional al sí del grup Iberostar. Recordem que Miquel Fluxà, propietari d'Iberostar, junt amb els altres grans empresaris turístics de les Illes, tingueren un paper destacat en l'ecobatalla o batalla de l'ecotaxa (Amer, 2006). El 2003, Alabern fou nomenat director comercial nacional d'Iberostar fins que el 2004 ocupà el càrrec públic en substitució d'Alía (Llibertat Balear, 6/02/2007).

manipulats. En aquesta ocasió, el jutge dictà presó sota fiança de 15 mil euros per Jaume que era acusat també del presumpte pagament de suborns. Després de les declaracions de Morey que delatà al jutge que pagava comissions entre el 10% i el 15% a Juan Carlos Alía⁶⁷² –recaptació que suposadament va seguir fent després d'abandonar el càrrec públic–, l'ex-gerent de l'Ibatur ingressava a la presó⁶⁷³. El soci d'Alía a l'empresa Amengual & Pino Consultores SL, Antoni Ramonell, també fou imputat en relació aquest cas. Ramonell era un alt dirigent del Partit Popular, havia ocupat la batlia de Montuïri i havia estat el director general d'Obres Públiques del Govern de les Illes Balears (Mestre, 14/07/2010; Mestre, 20/07/2010a; Mestre, 20/07/2010b; Mestre, 22/07/2010; Mestre, 23/07/2010; Mestre i Magro, 10/08/2010; Mestre, 15/07/2010).

Cap a finals de 2010 esclatà un nou cas de presumpta corrupció, **Mar Blau**, relacionat amb el suposat arranament de concursos als ports d'Eivissa i Maó. Aquestes operacions se suposa que s'haurien dut a terme mentre Joan Verger ocupava la presidència de l'Autoritat Portuària de les Balears (2003-2007) i les beneficiàries haurien estat les empreses relacionades amb el Grupo Marsans de Gerardo Díaz Ferrán i Gonzalo Pascual. En aquesta ocasió resultaven imputades conegudes persones de la política illenca com els històrics Joan Verger (PP) i Francesc Triay (PSOE), així com el conegut empresari espanyol Gerardo Díaz Ferrán (Mestre, 16/12/2010; Armendáriz i Mestre, 17/12/2010; Armendáriz, 18/12/2010).

El gener de 2011 saltà a la llum els **cas Claveguera** sobre presumptes irregularitats en l'àrea de residus del Consell Insular de Mallorca realitzades quan Unió Mallorca controlava dita àrea. La fiscalia investigava presumptes desviaments detectats per una sobrefacturació de 3,15 milions d'euros en la recollida selectiva dels residus urbans a diversos pobles mallorquins. Entre d'altres, la policia va detenir l'alt càrrec polític Guillem Riera d'Unió Mallorca –exdirector insular de residus–; l'empresari i militant d'UM, Simó Galmés (Ses Nostres Eines SL); els representants de les empreses de construcció i serveis de recollida de residus, Melchor Mascaró SA i FCC Limpiezas Urbanas de Mallorca SA; així com alguns funcionaris. Simó Galmés, responsable de s'havia d'encarregar de controlar la recollida de residus. Entre les persones imputades per presumptes delictes de malversació i suborn estava l'exconsellera de medi ambient del Consell Insular de Mallorca, Catalina Julve (UM) (Mestre, 15/01/2011; Ferrer, 15/01/2011; Ferrer i Armendáriz, 8/03/2011).

El febrer de 2011 esclatava un nou cas de presumpta corrupció, **cas Pínic**, sobre una xarxa clientelar per captar simpatitzants i afiliats d'Unió Mallorca a través de l'IMFOF (Institut Municipal de Formació, Ocupació i Foment) i la regidoria de medi ambient de l'Ajuntament de Palma. Aquest cas sortí arran d'una auditoria sobre la gestió l'IMFOF entre el 2008 i el 2009, quan estava controlat per Unió Mallorca. La policia va detenir alts càrrecs d'Unió Mallorca: Cristina Cerdó, ex-tinent d'alcalde de Cort; Mateu Cañellas, ex-conseller d'Esports del Govern de les Illes Balears (2007-2010) i que fou responsable de la campanya d'UM a Cort per les eleccions de 2007; Paula Cortès, ex-coordinadora de l'àrea de medi ambient; Catalina Payeras, ex-gerent de l'IMFOF; i Salvador Maimó, assessor municipal (Capó, 26/02/2011; Manresa, 26/02/2011; Mestre, 26/02/2011; Magro, 1/03/2011). Aquests dos casos relacionats amb Unió Mallorca sortiren a la llum després de ser expulsada del Govern de les Illes Balears, el Consell Insular de Mallorca i de l'Ajuntament de Palma, al mes de febrer de 2010. El jutge va imposar una fiança d'1,6 milions d'euros a Unió Mallorca que l'acusava d'haver-se apropiat d'1,2 milions d'euros de l'Ajuntament de Palma per dur endavant l'activitat electoral dels afiliats del partit que havien estat contractats com agents ambientals. L'executiva d'Unió Mallorca va dimitir i decidiren canviar les sigles del partit –a partir d'ara Convergència per les Illes–, per tal d'evitar el pagament de la fiança i poder presentar-se a les eleccions autonòmiques i municipals de 2011 (Adrover, 1/03/2011; Magro, 2/03/2011; Mestre, 1/04/2011).

Finalment, a finals de març de 2011, esclatà el **cas Xoriguer** a Ciutadella sobre una presumpta trama de desviament de fons públics. La policia va detenir a l'ex-alcalde de

⁶⁷² Segons l'Agència Tributària, Alía i Morey de Comunicació Creativa, més altres 3 persones, obriren un compte corrent conjuntament el 23 d'octubre de 2008. La investigació del presumpte desviament de fons de l'Ibatur esbrinà que Comunicació Creativa va rebre de l'Ibatur contractes per valor d'uns 2 milions d'euros (Colom i Urreiztieta, 6/08/2010).

⁶⁷³ A finals d'octubre de 2010, Alía sortia de la presó després d'haver pagat una fiança de 150 mil euros. Les acusacions sobre l'ex-gerent de l'Ibatur era dels presumptes delictes de suborn, falsedat documental, prevaricació i malversació de diners públics (Armendáriz, 29/10/2010).

Ciudadella, Llorenç Brondo, i els ex-tinents d'alcalde Avel·lí Casasnovas i Gabriel Cardona, tots ells del Partit Popular, així com el responsable de la consultoria SAP Tourisme Environment & Tech Consultants SL i l'ex-gerent de la fundació municipal CITUR (Ciudadella Turisme). En aquest cas⁶⁷⁴ s'investiguen els presumptes delictes de malversació, frau, prevaricació i falsedat documental que hauria estat comesa a través de CITUR amb l'ajuda de proveïdors, per un valor aproximat a 500 mil euros (Armendáriz i Mestre, 30/03/2011; Candia, 1/04/2011)⁶⁷⁵.

- S'acaba la festa: Crisi.

El mes d'agost de 2007 s'anunciava la fallida d'entitats de crèdit dels EUA, s'iniciava el que es coneixerà com la crisi sistèmica del capitalisme financer global. La construcció de la crisi es va articular fonamentalment en les hipoteques d'alt risc dels EUA, les hipoteques subprime, mentre que la principal causa de la crisi quedava pràcticament inqüestionada. Aquella era la creixent desregularització financera, l'excessiva expansió de la dimensió financera i les seves lògiques mitjançant la titulització. I, la crisi tenia l'epicentre als països que havien apostat decididament per l'especulació immobiliària com a via preferent d'acumulació (Naredo, 2010). Una crisi que s'iniciava dos mesos després d'haver-se signat l'acord polític per governar les institucions de les Balears i quasi un any abans de les eleccions generals espanyoles.

En el context europeu, les turbulències econòmico-financeres serviren de palanca per tal de signar el Tractat de Lisboa el mes de desembre de 2007. Un Tractat que sorgí, tal com s'ha indicat, per tal de fer front al fracàs del Tractat Constitucional rebutjat pels francesos i holandesos. Emperò, el Tractat de Lisboa tampoc rebia el recolzament irlandès, ja que en el referèndum de 2008 la ciutadania ho rebutjà. Posteriorment, el govern irlandès, un dels més castigats de la UE per la crisi, el va signar (a canvi de una sèrie de contrapartides) i el Tractat entrà en vigor el desembre de 2009. El miratge especulativo-financer es va trencar quan s'inicià un procés continuat d'increment del preu del cru que després es va estendre a les matèries primeres. La crisi que es pensava localitzada i controlada –en torn als actius tòxics vinculats a les subprime– es va anar agreujant de manera significativa fins la segona setmana de setembre de 2008, batejada com la "setmana negra". Durant aquesta setmana va caure un dels símbols del capitalisme especulativo-financer, el banc d'inversions dels EUA Lehman Brothers. Malgrat la posada en marxa d'un potent keynesianisme financer, la crisi financera es va propagar a tot el sistema bancari i financer internacional, extremadament connectat, i posteriorment acabà afectant al que es coneix com a economia real (Carpintero, 2009; Foster i Magdoff, 2009; Lordon, 2009; Murray i Blázquez, 2009; Naredo, 2009; Ramonet, 2009; Torres, 2009; Naredo, 2010).

Entre els estats que s'havien de veure més afectats per aquesta profunda crisi econòmico-financera es trobava l'espanyol. Aquest havia moldejat el miracle econòmic dels feliços noranta i principis de la dècada dels 2000 en base a la indústria de la construcció i la promoció immobiliària –ambdues estretament lligades a la turística–, tot presentant la seva economia un elevat dèficit corrent. El 2005 l'Estat espanyol era el més deficitari del món en termes relatius, amb un dèficit exterior de la balança per compte corrent del 7,4% del PIB i el 2008 aquest ja suposava un 11% del PIB. Tal com venia apuntant José Manuel Naredo des de feia temps, l'Estat espanyol s'havia convertit en líder mundial en risc immobiliari, i conseqüentment en un dels països del capitalisme avançat més vulnerables al caos sistèmic (Carpintero, 2009; Naredo, 2010; Seminari d'economia crítica Taifa, 2010).

L'ampliació del procés d'acumulació del capital a l'Estat espanyol es va alimentar fonamentalment d'un fort endeutament exterior, ja que s'havia recorregut a recursos financers de l'exterior per finançar-se, però un cop arribada la crisi aquesta font de finançament es refredà. Probablement, la proximitat de les eleccions generals de març del 2008, feren que

⁶⁷⁴ Aquesta investigació sorgí arran de la investigació –Comissió CITUR– que s'obrí al sí de l'ajuntament de Ciudadella en la que es detectaren 51 irregularitats. Aquesta documentació fou remesa a la fiscalia anticorrupció el febrer de 2010. Aquesta investigació només es va poder dur a terme amb el canvi de govern de l'ajuntament de Ciudadella que havia estat controlat pel PP (2003-2009), arran de la moció de censura feta pel PSOE, PSM i UPCM (Unió des Poble Ciudadella de Menorca).

⁶⁷⁵ L'agost de 2011 esclatà un nou cas de presumpta corrupció, l'operació Ossifar, sobre un presumpte desviament de fons públics d'EMAYA (Empresa Municipal de Aguas y Alcantarillado) de l'Ajuntament de Palma i els responsables polítics de l'empresa, membres d'Unió Mallorquina, eren detinguts, junt amb tècnics de l'empresa i alguns empresaris. Aquest cas no ha estat analitzat ja que ha aparegut quan ja s'havia tancat la redacció d'aquest text.

Rodríguez Zapatero esquivà el tema, fins que aquest ja afectava plenament a l'economia real i es disparaven els senyals d'alarma social com per exemple les fallides de grans empreses de construcció i promoció, expedients de regulació d'ocupació i un galopant atur. Després de les primeres reunions del G-20, els països pertanyents a aquest club varen dur a terme una sèrie de mesures per tal de reactivar el procés d'acumulació mitjançant potents paquets d'estímul financers i monetaris. Després de la cimera del G-20 de Londres d'abril de 2009, els estats es comprometeren a llançar un paquet de salvament públic de prop de 5 bilions de dòlars. Unes mesures que es presentaven, per tal de desviar l'atenció pública, junt amb la retòrica d'atacar les retribucions dels executius i els paradisos fiscals, mentre que es diluïa qualsevol qüestió relacionada amb una nova regulació financera (Carpintero, 2009; Foster i Magdoff, 2009; Lordon, 2009; Murray i Blázquez, 2009; Naredo, 2009; Ramonet, 2009; Torres, 2009; Naredo, 2010).

- Primera fase de la crisi: keynesianisme financer-immobiliari.

En el cas espanyol s'havien posat en marxa mecanismes anticrisi, a través de diferents decrets-lei, amb diferents mesures expansives de la despesa pública després de les eleccions generals del 2008. Aquestes mesures s'enquadren dins del Plan E (Plan Español para el Estímulo de la Economía y del Empleo)⁶⁷⁶, dotat de més de 100 mesures diferents aprovades des dels començaments de la crisi. En primer lloc, a l'abril de 2008 el ministre d'economia presentava el "Plan Solbes"⁶⁷⁷ amb 11 mesures i quantificat en 24,2 miliards d'euros en 2 anys, dels quals 10,2 miliards correspondrien al 2008. En aquell primer pla es va materialitzar la promesa electoral de la reducció fiscal de 400 euros en la declaració de l'IRPF, a més d'altres reformes fiscals que incorporaven noves deduccions. El Pla Solbes pretenia impulsar el sector de la construcció i immobiliari, després del col·lapse de la bombolla immobiliària, amb la promoció dels habitatges de protecció oficial, a través d'avalos destinats a la seva adquisició. La potenciació o protecció del sector de la construcció a través d'aquell pla també es materialitzava en la reducció de l'IVA per dur a terme obres de rehabilitació; en l'ampliació gratuïta dels terminis hipotecaris, una mesura aquesta darrera que pretenia compensar els efectes dels increments dels tipus d'interès; i en la promoció d'obra pública (p.ex. Infraestructura de conducció entre el Consorci d'aigües de Tarragona i el Sistema Ter-Llobregat). El Pla recollia altres mesures per tal de proporcionar liquiditat a les empreses i també per tal de recol·locar treballadors del sector de la construcció (Pérez, 19/04/2008)

L'estiu de 2008 els comptes de l'Estat entraven per primera vegada en dèficit després de 3 anys de superàvit. El 23 de juny de 2008 Rodríguez Zapatero presentava un nou paquet de mesures anticrisi valorat en uns 18 miliards d'euros. Aquestes mesures incorporaven per una banda la reducció de despesa pública en 250 milions d'euros –reducció del 70% de l'oferta pública de treball, supressió de 20 milions d'euros de despesa corrent i congelació salarial d'alts càrrecs– i altres mesures com la dotació de línies de recolzament de l'ICO (Institut de Crèdit Oficial) i del Tresor Públic per finançar la petita i mitjana empresa i la construcció/promoció d'habitatges de protecció oficial (35 miliards d'euros); un pla de renovació d'habitatges i infraestructura hotelera (2,5 miliards d'euros); o un pla de recolzament a la indústria del motor per promoure la substitució de vehicles de més de 15 anys (1,5 miliards d'euros) (Gobierno de España, 23/06/2008).

L'agost de 2008 es tornava a anunciar un nou paquet de mesures anticrisi, ja era el tercer des del mes d'abril. Entre les mesures, es presentava la supressió de l'Impost sobre el Patrimoni. En aquest nou paquet s'anuncià l'aprofundiment en el procés de liberalització econòmica amb la transposició de la directiva europea de serveis que suposaria la modificació d'unes 80 lleis; reducció de burocràcia en tràmits administratius; reduccions fiscals als transportistes; l'eliminació de les traves administratives que suposaven les declaracions d'impacte ambiental, tot rebaixant els terminis de la seva tramitació; etc (Garea i Bolaños, 13/08/2008; Bolaños i Delgado, 15/08/2008; Méndez, 24/09/2009).

L'octubre de 2008 es varen establir una sèrie de mesures, amb diners públics, per tal de recolzar la banca espanyola. Unes mesures que arribaven després del col·lapse del Lehman Brothers i que anaven destinades a un sistema bancari fortament vinculat al sector immobiliari,

⁶⁷⁶ Plan E (Plan Español para el Estímulo de la Economía y del Empleo): www.plane.gob.es (juny 2010).

⁶⁷⁷ Reial Decret-Llei 2/2008, de 21 d'abril, de mesures d'impuls a l'activitat econòmica (BOE de 22 de abril de 2008)

que experimentava un col·lapse precipitat⁶⁷⁸. Fins aleshores el capital financer espanyol i les autoritats monetàrio-econòmiques repetiren que la banca espanyola no estava contaminada pel contagi de les subprime, la qual cosa podia ser certa, però no explicaven que la situació espanyola era equivalent a la dels EUA pel que fa a l'expansió del virus de l'especulació immobiliària i la participació de la banca en la "festa del totxo". La banca es lamentava de la seva situació de feblesa respecte d'altres entitats que havien rebut importants injeccions de liquiditat, resultant de les intervencions públiques per rescatar el sector a l'estranger⁶⁷⁹. Després de la reunió que Rodríguez Zapatero va mantenir amb alts executius bancaris –Alfredo Sáenz del BSCH; Francisco González del BBVA; Ángel Ron del Banco Popular; Miguel Blesa de Caja Madrid; Isidre Fainé de La Caixa; i Braulio Medel d'Unicaja–, l'octubre de 2008, el Govern va crear un Fons d'Adquisició d'Actius Financers (FAAF) a càrrec del Tresor Públic de 30 miliards d'euros (ampliable a 50) per comprar actius a les entitats financeres, i així reactivar, teòricament, la concessió de crèdits. També es procedia a desplegar mecanismes per assegurar la liquiditat i agilitzar el crèdit a través de l'atorgament d'aval a operacions de finançament fins a 100 miliards d'euros, per recolzar l'emissió de deute bancari; i s'ampliava la garantia dels dipòsits per titular i entitat de 20 mil euros a 100 mil euros, per la cobertura del Fons de Garantia de Dipòsits i del Fons de Garantia d'Inversions⁶⁸⁰. El paquet d'ajuda pública a la banca de 150 miliards d'euros, quedava realment petit en comparació a l'alemany que ascendia a 470 miliards d'euros o el francès de 360 miliards d'euros (Pérez i Noceda, 7/10/2008; Bremner i Charter, 13/10/2008; De Barrón i Bolaños, 19/10/2008).

La situació de la banca anà empitjorant a mesura que la bombolla immobiliària es desinflava i s'incrementava la morositat, particularment de les grans promotores que anaven desapareixent de manera sostinguda. La major part del risc financer immobiliari corresponia a les caixes d'estalvi, 23 caixes d'estalvi crearen el vehicle financer ACSI (Ahorro Corporación Soluciones Inmobiliarias). Les entitats traspasaven els actius immobiliaris –sòl, edificis i habitatges– que anaven acumulant, valorats en un 3 miliards d'euros, a ACSI; i així es diluïa el risc financer de les caixes ja que netejaven els seus balanços una vegada traspasats els actius immobiliaris considerats "tòxics". La multinacional de la gestió immobiliària, Gerens Hill, va promoure Aliancia per tal de gestionar la cartera immobiliària de les entitats financeres. La Caixa reactivà la seva divisió immobiliària (Servihabitat), Caja Madrid a través de Reser Subastas y Servicios Inmobiliarios, Bancaja a través de Bancaja Habitat o el Banco de Santander a través de la seva filial Altamira Real State a impulsaren plans, amb importants rebaixes, per tal de desfer-se dels actius immobiliaris acumulats i que s'anaven devaluant. Les entitats bancàries s'havien convertit el 2009 en vertaderes promotores immobiliàries (Blázquez, 26/04/2009).

El 28 de novembre de 2008, el Consell de Ministres aprovava un nou paquet de mesures anticrisis⁶⁸¹ que fonamentalment incidia sobre la fiscalitat per tal de reduir les retencions de l'IRPF, l'ampliació del termini per materialitzar el saldo del compte d'estalvi-habitatge, i la moratòria en el pagament dels préstecs hipotecaris, entre d'altres. Aquell mateix dia s'aprovava el Fons d'Inversió Local dotat amb 8 miliards d'euros destinats a la realització d'obres públiques als ajuntaments i el Fons Especial de l'Estat per a la Dinamització de

⁶⁷⁸ A l'estudi elaborat per Santiago López Díaz pel Credit Suisse ("Los precios inmobiliarios nunca caen. ¿De verdad?") s'estimava que l'exposició de bancs i caixes d'estalvi als promotors immobiliaris s'elevava a 300 miliards d'euros (Europa Press, 8/12/2008)

⁶⁷⁹ Als EUA s'havien injectat 19,8 miliards d'euros al Bank of America, 19,8 miliards d'euros al Citigroup, 19,8 miliards d'euros al JP Morgan, 19,8 miliards d'euros al Wells Fargo, 7,9 miliards d'euros al Goldman Sachs, 7,9 miliards d'euros al Morgan Stanley. Al Regne Unit s'havien injectat 25,2 miliards d'euros al Royal Bank of Scotland i 21,44 miliards d'euros al Lloyds/HBOS. A Bèlgica, Holanda i Luxemburg s'injectaren 11,2 miliards d'euros al Fortis i a Holanda 10 miliards d'euros a ING. Alemanya injectà 5 miliards d'euros al Bayern LB. França, Bèlgica i Luxemburg injectaren 6,4 miliards d'euros al Dexia; i Suïssa 3,7 miliards d'euros al UBS (Maíllo, 27/10/2008).

⁶⁸⁰ Reial Decret-Llei 6/2008, de 10 d'octubre, pel que se crea el Fons per l'Adquisició d'Actius Financers. Reial Decret-Llei 7/2008, de 13 d'octubre, de Mesures Urgents en Matèria Econòmico-Financiera en relació amb el Pla d'Acció Concertada dels Països de la Zona Euro. (BOE núm.248, 14/10/2008); Reial Decret 1642/2008, de 10 d'octubre, pel que se fixen els imports garantits a que se refereix el Reial Decret 2606/1996, de 20 de desembre, del Fons de Garantia de Dipòsits d'Entitats de Crèdit i el Reial Decret 948/2001, de 3 d'agost, sobre sistemes d'indemnització dels inversors (BOE núm.278, 18/11/2008).

⁶⁸¹ Reial Decret 1975/2008, de 28 de novembre, sobre les mesures urgents a adoptar en matèria econòmica, fiscal, de treball i d'accés a l'habitatge (BOE núm.290, 2/12/2008).

l'Economia i el Treball⁶⁸² dotat amb 3 miliards d'euros, dels quals 630 milions d'euros anaven a la indústria de la construcció i 800 a finançar la indústria de l'automòbil⁶⁸³. Amb aquest pla es pretenien generar 300 mil llocs de feina. Després del paquet de mesures de novembre de 2008 s'aprovaven les mesures per la prevenció del frau fiscal, i s'aprovava la llei que introduïa tota una sèrie de modificacions fiscals, entre d'elles l'eliminació de l'impost sobre el patrimoni. I en els Pressuposts Generals de l'Estat de 2009 se reduïa l'oferta de treball públic i es procurava la "moderació" salarial, amb la intenció d'estalviar uns 2,5 miliards d'euros (Bolaños, 28/11/2008)⁶⁸⁴.

Cap a finals de 2008, malgrat les mesures de rescat i recolzament bancari, el crèdit seguia eixut i la patronal exigia al Govern el llançament de línies de crèdit públic, a través de l'Institut de Crèdit Oficial (ICO). Entre les mesures emanades del Plan E a destacar, està la posta en marxa de diverses línies de finançament a través de l'ICO. Aquest es convertia en una vertader banc públic, tot entrant en plena contradicció amb les retòriques del pensament únic del neoliberalisme. Aquestes línies responien, fonamentalment, a les exigències de la patronal que es lamentaven de la sequera de crèdit i s'engegaven tant per dotar de liquiditat a les empreses com per dur a terme actuacions vinculades amb el sector de la construcció i el turisme (p.ex. ICO-Turisme dotat amb 150 milions d'euros per a la reconversió-renovació d'establiments turístics i destins turístics). Entre les mesures a destacar estarien la línia ICO-PIME (10 miliards d'euros) o línia ICO-Liquiditat (10 miliards d'euros), fins un total de 24 línies. Es preveia que el 2009 les línies de l'ICO sumarien uns 35 miliards d'euros, una xifra que suposava segons el president de l'ICO, Aurelio Martínez Esteve, el 45% de les necessitats de finançament de l'economia espanyola. Així doncs, l'aportació de l'ICO es convertia en la més important de tot l'Estat, per damunt de qualsevol altre entitat financera (Pérez i Noceda, 7/10/2008; De Barrón i Bolaños, 19/10/2008; Barciela, 26/04/2009; Martínez-Esteve, 17/05/2009)⁶⁸⁵.

Al llarg del 2009 es seguiren aprovant paquets de mesures anticrisis, que a grans trets seguïen la via d'estímul de la despesa pública i reducció fiscal, mentre que des del poder s'anunciava que s'albiraven "brots verds" de l'economia, és a dir el final del túnel de la crisi. Així, en el mes de març de 2009 es presentava un nou paquet –el sisè des de l'inici de la crisi– que tenia com a principals eixos: la transposició de la Directiva Europea de Serveis, Directiva Bolkestein, i la liberalització dels serveis⁶⁸⁶; dotació de 40 miliards d'euros en assegurances de crèdit per cobrir el risc d'impagaments de les PIME; reducció dels recàrrecs en el retard dels pagaments d'imposts; i modificació de la Llei Concursal per facilitar el refinançament del deute de les empreses concursades i permetre accelerar l'acomiadament dels treballadors perquè aquells poguessin cobrar més ràpidament; i una sèrie de mesures que s'anunciaven com a de foment del treball, particularment en els casos de regulació de l'ocupació, amb la bonificació de part de les quotes empresarials a la Seguretat Social, i protecció de les persones aturades⁶⁸⁷.

⁶⁸² Reial Decret-Llei 9/2008, de 28 de novembre, pel que es creen un Fons Estatal d'Inversió Local i un Fons Especial de l'Estat per a la Dinamització de l'Economia i el Treball i s'aproven crèdits extraordinaris per atendre al seu finançament (BOE núm.290, 2/12/2008).

⁶⁸³ El Pla es desagregava en 8 mesures: Fons d'Inversió Pública (8 miliards d'euros) (www.mpt.es/prensa/actualidad/noticias/2008/12/20081210.html, juny 2010); Pla Integral d'Automoció (800 milions d'euros); Rehabilitació de cases quarter i comissaries (380 milions d'euros); Rehabilitació d'habitatges (110 milions d'euros); Infraestructures de transport (140 milions d'euros); Actuacions mediambientals (575 milions d'euros); I+D+i (490 milions d'euros); Turisme social (30 milions d'euros); transferència de 400 milions d'euros a les Comunitats Autònomes per finançar les mesures derivades de l'aplicació de la Llei de la Dependència (www.plane.gob.es/fondo-especial-del-estado-para-la-dinamizacion-de-la-economia-y-el-empleo/, juny 2010).

⁶⁸⁴ Reial Decret 1804/2008, de 3 de novembre, pel que se desenvolupa la Llei 36/2006, de 29 de novembre, de mesures per la prevenció del frau fiscal, se modifica el Reglament per l'aplicació del règim fiscal de les entitats sense fins lucratiu i dels incentius fiscals al mecenatge, aprovat pel Reial Decret 1270/2003, i se modifiquen i aproven altres normes tributàries (BOE núm.278, 18/11/2008); Llei 4/2008, de 23 de desembre, per la que se suprimeix el gravamen de l'Impost sobre el Patrimoni, se generalitza el sistema de devolució mensual en l'Impost sobre el Valor Afegit, i s'introdueixen altres modificacions en la normativa tributària (BOE núm.310 25/12/2008).

⁶⁸⁵ www.ico.es/web/contenidos/6/0/1779/index.html (juny 2010).

⁶⁸⁶ La transposició de la Directiva Bolkestein que estableix la liberalització dels serveis es materialitzà en la Llei Paraigües (Llei 17/2009, de 23 de novembre, sobre el lliure accés a les activitats de serveis i el seu exercici –BOE núm.283, 24/11/2009) i la Llei Omnibus (Llei 25/2009, de 22 de desembre, de modificació de diverses lleis per a la seva adaptació a la llei sobre el lliure accés a les activitats de serveis i el seu exercici –BOE núm.1308, 23/12/2009).

⁶⁸⁷ Reial Decret-Llei 3/2009, de 27 de març, de mesures urgents en matèria tributària, financera i concursal davant l'evolució de la situació econòmica (BOE núm.78, 31/03/2009); Reial Decret-Llei 2/2009, de 6 de març, de mesures urgents pel manteniment i el foment de l'ocupació i la protecció de les persones aturades (BOE núm.57, 7/03/2009).

També s'havia aprovat una moratòria temporal parcial de les quotes hipotecàries, per la qual cosa es dotava una nova línia d'ajudes a través de l'ICO⁶⁸⁸. Cap a finals de març s'aprovaven noves línies de finançament a través de l'ICO (3 miliards d'euros) perquè les petites empreses i autònoms poguessin cobrar les factures que els ajuntaments els hi devien.

El mes de maig de 2009 al debat sobre l'Estat de la Nació, Rodríguez Zapatero tornà a llançar una nova bateria de mesures anticrisis. La CEOE va qualificar que les mesures anaven en "bona direcció". Les mesures proposades es poden sintetitzar en: el retall de despesa pública en un miliard d'euros –la major part corresponia al Ministeri de Ciència i Innovació amb el 30% de l'ajustament–; subvencions a la indústria de l'automòbil amb el finançament de 500 euros per la compra d'un vehicle per part de l'Estat, als que les Comunitats Autònomes havien d'afegir uns altres 500 euros; l'ampliació del Fons d'Inversions Locals amb 5 miliards d'euros, destinat a obres als municipis; la reducció de l'impost de societats a les PIMES de menys de 25 treballadors i un volum de vendes inferior a 5 milions d'euros, que mantinguessin la seva plantilla; la proposta de reforma de la llei del lloguer d'habitatges per impulsar el mercat de lloguer, amb l'equiparació de la deducció fiscal del lloguer amb la compra d'habitatge⁶⁸⁹; el retall a la deducció de l'IRPF per compra d'habitatge a partir de 2011, per aquelles rendes superiors a 24 mil euros anual; el xec-transport per treballadors, que suposaria una rebaixa fiscal en el cost del transport públic; l'exempció del pagament de les taxes aeroportuàries a les companyies aèries que augmentessin el nombre de passatgers; les matrícules gratuïtes pels titulats universitaris en situació d'atur per a que puguin cursar un màster. L'anunci de la retirada de les deduccions en l'adquisició de l'habitatge pel 2011 pretenia agilitzar el mercat de l'habitatge, per tal que entitats financeres i promotores es poguessin desfer de l'enorme estoc d'habitatges buits acumulats. En aquesta mateixa sessió també s'anuncià el que havia de ser un dels projectes estrella del Govern, la Llei d'Economia Sostenible. Aquesta llei havia d'establir, teòricament, les bases pel canvi de model econòmic (EFE, 28/03/2009; Peláez, 20/04/2009; Agencias, 13/05/2009; González, 17/05/2009; García-Montalvo, 17/05/2009).

El juny de 2009 s'aprovava la primera mesura anticrisi que incrementava la càrrega impositiva, particularment del tabac i dels hidrocarburs. Aquesta mesura era criticada per les organitzacions de consumidors, pel fet que es tractava d'imposts indirectes, i afectaven a les persones de rendes més baixes. Juntament amb el Reial Decret-Llei que introduïa aquelles modificacions fiscals, s'establien noves línies de finançament amb la concessió de crèdits extraordinaris i suplementes de crèdit per valor de 19,82 miliards d'euros. La major part dels quals anaven destinades al Servei Públic de Treball Estatal, amb 16,89 miliards d'euros, per fer front a les creixents despeses socials; 1,8 miliards d'euros destinats a les Comunitats Autònomes, en compensació a l'eliminació de l'impost sobre el patrimoni; etc⁶⁹⁰ (Magro, 14/06/2009).

El mes de juny de 2009 també s'aprovà el Fons de Reestructuració Ordenada Bancària (FROB) per tal d'engegar, tal com el seu nom indica, el procés la reordenació del sistema bancari espanyol. El fons estava dotat amb 9 miliards d'euros a càrrec dels Pressuposts Generals de l'Estat i dels Fons de Garantia de Dipòsits i permetia la possibilitat d'endeutar-se amb avals fins a 90 miliards d'euros, és a dir un màxim de 99 miliards d'euros⁶⁹¹. L'octubre de 2008 ja s'havia dut a terme la primera reestructuració quan les sis caixes d'estalvi de Castella i Lleó (Caja Duero, Caja España, Caja de Burgos, Caja de Ahorros del Círculo Católico, Caja Segovia y Caja de Ávila) s'uniren en el Grupo Cajas Castilla y León. En plena tempesta

⁶⁸⁸ Reial Decret 97/2009, de 6 de febrer, pel que se modifica el Reial Decret 1975/2008, de 28 de novembre, sobre les mesures urgents a adoptar en matèria econòmica, fiscal, d'ocupació i d'accés a l'habitatge (BOE núm.33, 7/02/2009).

⁶⁸⁹ El novembre de 2009 s'aprovà la llei que ha estat batejada com la Llei dels desnonaments express –Llei 19/2009, de 23 de novembre, de mesures de foment i agilització processal del lloguer i de l'eficiència energètica dels edificis (BOE núm.283, 24/11/2009). Aquesta llei ha estat fortament criticada pels moviments socials ja que retalla de manera important el drets dels llogaters, al temps que atorga molt més poder als propietaris. Amb la reforma es retallen els terminis per agilitzar la demanda de desnonament i basta que el llogater endarrereixi un mes el pagament per a que el propietari pugui iniciar el desnonament (Ríos, 23/12/2009). Aquesta llei parteix del plantejament que l'escassa incidència del lloguer a l'Estat espanyol es deu al fet que els propietaris estan desprotegits, quan el problema estriba en que la compravenda i especulació d'habitatges ha alimentat el mercat immobiliari espanyol, tot deixant de banda altres sistemes de gestió del parc immobiliari (Naredo et al., 2007; Rullan i Artigues, 2007).

⁶⁹⁰ Reial Decret-Llei 8/2009, de 12 de juny, pel que se concedeixen crèdits extraordinaris i suplementes de crèdit, per import total de 19,821,28 milions d'euros, i se modifiquen determinats preceptes de la Llei 38/1992, de 28 de desembre, d'Imposts Especials (BOE núm.143, 13/06/2009).

⁶⁹¹ Reial Decret-Llei 9/2009, de 26 de juny de 2009, sobre reestructuració bancària i reforçament dels recursos propis de les entitats de crèdit (BOE núm.155, 27/06/2009). Veure: www.frob.es (juny 2010).

financera, els principals bancs (BBVA i BSCH) anunciaven beneficis i es feien públics els escandalosos guanys del president del BBVA, Francisco González, que el 2009 s'embutxacava 16,57 milions d'euros, i del conseller delegat, José Igancio Goirigolzarri, amb 10,37 milions (De Barrón, 11/02/2009).

Entre les entitats financeres, les caixes d'estalvi eren les que presentaven un major risc, per la qual cosa es proposava la unió d'aquestes, entre "caixes d'estalvis tòxiques" i "caixes d'estalvi sanes", i d'aquesta manera diluir el risc. L'expansió del poder financer de les caixes d'estalvi espanyoles ha estat espectacular des de la dècada dels 1990 fins al col·lapse de la bombolla immobiliari –p.ex. els dipòsits han passat de 467875 milions d'euros el 1994 a 800996 milions d'euros el 2009; els crèdits concedits han passat de 99967 milions d'euros el 1994 a 900585 milions d'euros el 2009– (De Barrón, 25/04/2010). Un dels casos paradigmàtics el representa Caja Castilla-La Mancha que estava profundament afectada per l'increment de la morositat i per la seva participació en projectes immobiliaris d'elevat risc financer és el cas de l'operació urbanística Reino de Don Quijote i l'aeroport privat de Ciudad Real, amb fortes vinculacions entre el poder financer i polític i els promotors (Naredo, 2010). El Banc d'Espanya va haver d'acudir al rescat de Caja Castilla-La Mancha, després que els intents de fusió amb Unicaja fracassassin. La caixa castellana havia atorgat uns 8 miliards d'euros de crèdit a promotors i la intervenció pública fou de 9 miliards d'euros. Emperò la intervenció de Caja Castilla-La Mancha, així com les fortes tensions al sí de Caja Madrid, cristal·litzaven el fet que aquelles entitats estaven fortament vinculades als aparells de poder dels grans partits polítics estatals (De Barrón, 22/02/2009; El País, 29/03/2009; El Mundo, 29/03/2009; Noceda, 5/04/2009). Abans de la intervenció de l'entitat castellana, les caixes d'estalvi ja acaparaven el 74% dels 19,3 miliards d'euros procedents del Fons d'Adquisicions d'Actius Financers (FAAF) llançat pel govern i de les 54 entitats sol·licitants tan sols hi havia 7 bancs (OTR, 25/02/2009).

Al Consell de Ministres celebrat a Palma el 24 de juliol de 2009, Rodríguez Zapatero anuncià un paquet d'ajudes a la indústria turística d'un miliard d'euros, dels quals 500 milions d'euros anirien al Pla FuturE, 100 dels quals es destinaven a Canàries per la seva condició ultraperifèrica. Per això es llançà la línia de finançament ICO-FuturE que podien cobrir fins el 100% de les inversions i un import màxim de 2 milions d'euros. Aquest pla s'afegia a l'anterior Pla Renove Turisme aprovat pel Consell de Ministres del 21 de novembre de 2008, dotat amb 400 milions d'euros i ampliat en 600 milions d'euros més el 29 de maig de 2009 (Eza, 25/07/2009)⁶⁹².

L'estiu del 2009, malgrat els "brots verds", no es recuperava l'ocupació i l'atur ja era molt pronunciat, a més s'afegia el fet que moltes persones aturades començaven a acabar les prestacions o subsidis d'atur. En vistes a això, Rodríguez Zapatero anuncià al Consell de Ministres celebrat a Palma que llançaria un programa temporal de protecció d'atur i inserció, amb el que s'establí un subsidi d'uns 420 euros mensuals per aturat sense prestació d'atur per un període màxim de 6 mesos⁶⁹³.

En els temps d'eufòria econòmica, l'Executiu havia aprovat una reforma fiscal el 2006 amb la que modificava la fiscalitat sobre les rendes del capital, tot unificant la tributació en el tipus únic del 18%. És a dir, s'abandonava el criteri progressiu en la fiscalitat sobre el capital, mentre que aquest es mantenia en les rendes del treball. La reforma de 2006 també reduïa la fiscalitat dels impostos de societats i també el tipus màxim de l'IRPF⁶⁹⁴. Unes mesures que foren criticades per afavorir les classes dominants i la gran empresa (ATTAC, 10/11/2006). Arran de la crisi i front el deteriorament fiscal de l'Estat, l'executiu anuncià una nova reforma fiscal. En els anuncis del Govern es plantejà modificar la fiscalitat sobre el capital, sense plantejar-se en cap moment afectar als grans patrimonis agrupats a les SICAV (Societats d'Inversió de Capital Variable) que tributen a l'1% l'impost de societats, ni recuperar l'impost sobre el patrimoni, així com tampoc es plantejava la fiscalitat ecològica.

La reforma fiscal, publicada als Pressuposts Generals de l'Estat 2010, afectà tímidament a les rendes del capital, tot incrementat el tipus impositiu de les rendes inferiors a 6 mil euros al 19% i les superiors al tipus únic del 21%. La reforma també comptava amb un increment

⁶⁹² Pla Renove Turisme: www.mityc.es/turismo/es-ES/Sostenibilidad/destinosmaduros/planrenoveturismo/Paginas/planrenoveturismo.aspx (juny 2010).

⁶⁹³ Reial Decret-Llei 10/2009, de 13 d'agost, pel que se regula el programa temporal de protecció per atur i inserció (BOE núm.197, 15/08/2009).

⁶⁹⁴ Llei 35/2006, de 28 de novembre, de l'Impost sobre la Renda de las Personas Físiques i de modificació parcial de les lleis dels Imposts sobre Societats, sobre la Renda de no Residents i sobre el Patrimoni (BOE núm.285, 29/11/2006).

notable de la fiscalitat indirecta, amb l'augment de l'IVA – manteniment del tipus superreduït en el 4%; el tipus reduït passava del 7% al 8% i el general del 16% al 18%–. En canvi, reduïa l'impost de societats per petites i mitjanes empreses que mantinguessin o incrementassin els llocs de feina, del 25% al 20%. La mateixa reducció s'aplicava als autònoms en quant a reducció de l'IRPF, amb la mateixa condició de mantenir o incrementar els llocs de feina. A dita reforma també s'eliminava la deducció dels 400 euros a l'IRPF, que havia estat una de les promeses electorals del PSOE (Abellán, 27/09/2009).

Per altra banda, el mes d'octubre de 2009⁶⁹⁵ s'aprovà la Llei de les SOCIMI (Societats Anònimes Cotitzades d'Inversió en el Mercat Immobiliari), la versió espanyola dels REITS (Real Estate Investment Trusts) que permeten canalitzar fluxos financers cap a la inversió immobiliària, però també dirigir els actius immobiliaris acumulats cap a noves societats i així treure'ls de balanç, especialment en moments en que es desinflava la bombolla immobiliària. Entre d'altres, les SOCIMI presenten notables avantatges fiscals. Entre d'altres: cotitzen a un 18% a l'Impost de Societats, front el general del 30%; tenen unes bonificacions de fins el 20% quan més del 50% dels actius es destinin al lloguer; els dividendes queden exempts de l'IRPF quan els socis siguin persones físiques i paguen una quantitat reduïda en cas de societats mercantils; etc (Rodríguez, 9/11/2009).

El 27 de novembre de 2009, la ministra d'Economia i Hisenda, Elena Salgado, presentava l'avantprojecte de Llei d'Economia Sostenible –el Consell de Ministres aprovà el Projecte de Llei d'Economia Sostenible el 19 de març de 2010⁶⁹⁶–. Aquesta proposta normativa es presentava com el marc per reorientar el model econòmic espanyol en l'horitzó temporal de 10 anys. Des de la premsa propera al Govern es criticava el fet que "el Plan E no ha anat precisament en la direcció més ecològica", ja que les importants injeccions de diners públics no havien aportat massa canvis respecte de les lògiques dominants, de caràcter bàsicament antiecològic (Méndez 6/09/2009:14).

La Llei d'Economia Sostenible⁶⁹⁷ es convertia en un recipient per introduir múltiples qüestions i futures reformes, tot destacant la pretensió de regular mitjançant dita llei els drets de propietat intel·lectual i les descàrregues d'internet, la qual cosa provocà fortes crítiques per part de col·lectius socials i l'aplaudiment per part de l'SGAE (Societat General d'Autors i Editors) (Abellán, 28/11/2009). En quant a la conceptualització d'economia sostenible, aquesta resultava ser suficientment abstracta i ampla com per donar cabuda a qualsevol tipus d'interpretació, tot seguint les lògiques descrites en el capítol 5 sobre la construcció sociopolítica del concepte de sostenibilitat. L'article segon del Projecte de Llei⁶⁹⁸ defineix com economia sostenible "un patró de creixement que conciliï el desenvolupament econòmic, social i ambiental en una economia productiva i competitiva, que afavoreixi el treball de qualitat, la igualtat d'oportunitats i la cohesió social, i que garanteixi el respecte ambiental i l'ús racional dels recursos naturals, de forma que permeti satisfer les necessitats de les generacions presents sense comprometre les possibilitats de les generacions futures per poder atendre les seves pròpies necessitats".

Des de les organitzacions ecologistes Amigos de la Tierra, Ecologistas en Acción, Greenpeace, SEO/BirdLife i WWF (2010) s'ha denunciat que la Proposta de Llei d'Economia Sostenible incideix de manera abusiva sobre el creixement econòmic i la competitivitat del capital, mentre que la dimensió ecològica ha quedat relegada en un segon terme. A més, la qüestió ecològica expressada en la norma resulta esbiaixada, ja que s'identifica quasi exclusivament amb la qüestió del canvi climàtic, tot deixant de banda molts altres aspectes. Per altra banda, la proposta contempla l'eliminació de la deducció de l'IRPF pel 2011 a la compra d'habitatge per a les rendes de més de 24 mil euros i diu que persegueix l'impuls del mercat del lloguer. Cal destacar que el gener de 2010 va entrar en vigor el Fons d'Economia Sostenible. Aquest fons s'articulà a través de l'Institut de Crèdit Oficial (ICO) amb una dotació de 10 miliards d'euros i tenia com a objectiu preferent el finançament de la rehabilitació d'habitatges.

L'estímul del sector de la construcció, en gran mesura responsable junt amb les entitats financeres de la crisi, es reforçà amb l'agilització de les inversions previstes en el PEIT (Pla

⁶⁹⁵ Llei 11/2009, de 26 d'octubre, per la qual es regulen les societats anònimes cotitzades d'inversió en el mercat immobiliari (BOE núm.259, 27/10/2009).

⁶⁹⁶ Veure: www.economiasostenible.gob.es (juny 2010).

⁶⁹⁷ Finalment la llei fou aprovada el 2011: Llei 2/2011, de 4 de març, d'Economia Sostenible (BOE núm.55, 5/03/2011).

⁶⁹⁸ Ministeri d'Economia i Hisenda: Projecte de Llei d'Economia Sostenible (www.meh.es/Documentacion/Publico/GabineteMinistro/Varios/29-03-10%20PROYECTO%20LEY%20ES.pdf, juny 2010).

Estratègic d'Infraestructures i Transports) i tal com s'exposava a la web oficial del Plan E "el 2009 es tancarà amb prop de 19 miliards d'euros d'inversió, la qual cosa constitueix el rècord històric d'inversió en infraestructures de transport d'Espanya"⁶⁹⁹. El recolzament a la indústria de la construcció es materialitzà també en l'aprovació del Pla Extraordinari d'Infraestructures (PEI) presentat el mes d'abril de 2010. Aquest pretenia agilitzar la inversió en infraestructures de transport, en avançat estat de tramitació, per valor de 17 miliards d'euros, xifra que equivalia a l'1,7% del PIB espanyol. Aquestes inversions es realitzaven mitjançant el sistema de pagament denominat "peatge a l'ombra", amb un sistema de concessions a empreses privades per un període de 25 o 30 anys.

Aquest pla (PEI) es presentà com un model de col·laboració entre l'empresa privada i el sector públic. Emperò, des dels diferents moviments socials es criticà que aquell representava un avanç en les exigències de la patronal per la privatització de les infraestructures de transport (p.ex. carreteres, ferrocarrils, aeroports, etc)⁷⁰⁰. Així, segons el Govern espanyol, aquestes despeses no afectarien el dèficit públic, ja que les empreses adjudicatàries i la banca haurien d'avançar els diners. Finalment en el finançament del Pla hi participaven les entitats públiques de l'Institut de Crèdit Oficial (ICO) que es fa càrrec del 30% de la inversió (5,1 miliards d'euros) i el Banc Europeu d'Inversions del 12,35% (2,1 miliards d'euros), a més de la banca privada. A la presentació del Pla hi assistí la plana major de la patronal de la construcció: David Taguas (Seopan i ex-membre del govern de Zapatero), Baldomero Falcones (FCC), Florentino Pérez (ACS), José Manuel Entrecanales (Acciona), Luís del Rivero (Sacyr Vallehermoso), Joaquín Ayuso (Ferrovial). La premsa reflectia com "el Pla d'Infraestructures era acollit amb satisfacció pel sector de la construcció" (Ministerio de Fomento, 7/04/2010; Recuero, 8/04/2010; EFE, 8/04/2010; Ministerio de Fomento, 29/04/2010).

- Segona fase de la crisi: crisi del deute sobirà i teràpia de xoc neoliberal.

Entre finals de 2009 i al llarg de la primera meitat del 2010 es produïren continuats atacs especulatiu, protagonitzats pels capitals financers (p.ex. fons d'inversió, fons de pensió, bancs d'inversió, *hedge funds*, etc), en contra del deute sobirà d'alguns estats de la Unió Europea, però també contra els valors borsaris⁷⁰¹. Els atacs foren especialment intensos en contra d'aquells països que el Financial Times batejà com a PIIGS (Portugal, Itàlia, Irlanda, Grècia i Espanya). Els atacs especulatiu anaren acompanyats per la reducció de la qualificació del deute públic d'aquests països, elaborada per les agències de qualificació de risc (o rating) – p.ex. Moody's, Fitch, Standard & Poors; Merrill Lynch– que a la vegada havien estat còmplices de la crisi de les subprime, en haver-les qualificat amb la màxima puntuació fins el moment del seu col·lapse. Els atacs especulatiu es produïren just després que la banca nord-americana i europea es recuperàs als mateixos nivells que abans de la crisi desfermada amb la caiguda del gegant nord-americà Lehman Brothers de setembre de 2008. Cal dir que dita recuperació fou efectiva gràcies a les ajudes públiques que aquestes entitats havien rebut (Pérez, 31/08/2009). Els recursos públics aportats o garantits per salvar la banca als països del G-20, entre el juny de 2007 i el desembre de 2009, sumaven uns 9,6 bilions de dòlars, un 21% del seu PIB. No obstant això, eren les economies dels països del capitalisme avançat del G-20 –Austràlia,

⁶⁹⁹ Acceleració de l'obra pública: www.plane.gob.es/aceleracion-de-la-obra-publica/ (juny 2010).

⁷⁰⁰ En motiu de la crisi es torna a posar sobre la taula una nova ronda privatitzadora. Durant la primera ronda (1984-1996) es varen obtenir uns 13,2 miliards d'euros; i a la segona (1996-2002) uns 22 miliards d'euros quan es varen vendre les anomenades "joies de la corona". Des del 2002 s'han venut participacions residuals i petites empreses per valor de 2 miliards d'euros. El que quedava per privatitzar en el moment de la crisi, i amb fortes pressions del capital transnacional, eren particularment les infraestructures de transport terrestre, marítim, aeri i elèctric. El 27 de març de 2009 el Consell de Ministres aprovà el Projecte de Llei de Modificació de la Llei 48/2003, de 26 de novembre, de Règim Econòmic i de prestació de serveis en els ports d'interès general. Una modificació, consensuada entre els partits polítics majoritaris (PSOE i PP), establerta des dels preceptes del dogma neoliberal (i la utopia empresarial) de la competitivitat, privatització, liberalització i flexibilització. El President de Puertos del Estado, Fernando González Laxe, manifestava que "amb la llei reforçam l'autonomia funcional i financera; és a dir, cada port és una empresa" (González, 3/01/2010; Mars, 22/05/2010; Rodríguez, 23/05/2010).

⁷⁰¹ El 8 de febrer de 2010, Monness, Crespi, Hardt & Co organitzà un sopar a una casa privada de Manhattan en la que convidà els principals *hedge fund*. El motiu d'aquell sopar era coordinar l'estratègia especulativa contra l'euro i els països de la UE. Entre els *hedge fund* que participaren en aquell sopar-reunió es trobaven: SAC Capital Advisors LP, Greenlight Capital Inc, Soros Fund Management LLC, Paulson & Co. L'objectiu dels atacs especulatiu era que l'euro es depreciés front el dòlar, dels 1,37 dòlars/euro a 1 dòlar/euro (Puliam et al., 26/02/2010; Reuters, 3/03/2010).

Canadà, França, Alemanya, Itàlia, Japó, Corea del Sud, Regne Unit i EUA– les que havien dotat la major part, amb 9,5 bilions de dòlars (29,8% del seu PIB).

Entre l'octubre de 2008 i el març de 2010, la Unió Europea es va dotar uns 4,13 bilions de dòlars (32,6% del seu PIB), per acudir al rescat de la banca (Missé, 30/05/2010). Hom pot destacar el fet que les pèrdues reconegudes en el sector bancari europeu eren el maig de 2010 d'uns 1,62 bilions de dòlars. De totes maneres, cal assenyalar que tot el que fa referència a les pèrdues bancàries i els rescats públics han estat coberts per una elevada opacitat, una opacitat que, es deia des del poder, era per evitar atacs especulatiu més intensos (Álvarez i Medialdea, 2009).

Després dels rescats bancaris, i especialment amb les successives injeccions de liquiditat del Banc Central Europeu (i els diferents bancs centrals estatals), les entitats bancàries que havien accedit a liquiditat a un tipus d'interès de l'1% iniciaren un procés d'adquisició de deute públic a uns tipus d'interès molt més elevats (entre el 3% i el 4%), convertint-se aquell pla en un excel·lent regal a la banca però que no aconseguia dinamitzar el crèdit, cosa per la que teòricament s'havia impulsat. A més, no tan sols s'havien posat en marxa plans de rescat del sector financer, tal com s'ha exposat, sinó que d'altres sectors fortament vinculats al boom econòmic també eren rescatats, com per exemple la indústria de l'automòbil o el sector de la construcció i de la promoció immobiliària (De Barrón, 7/02/2010; Medialdea, 2010).

En aquest context, molts d'Estats membres de la UE es saltaren les regles del joc de la UE neoliberal, reflectides al Pacte per a l'Estabilitat i el Creixement (dèficit fiscal del 3% i deute públic del 60%), amb un dèficit fiscal que es començà a disparar. El nivell d'endeutament mitjà dels països de la UE-27 era al 2009 del 73,6% i el dèficit públic mitjà del 6,8%. Tan sols Suècia, Finlàndia, Dinamarca, Luxemburg i Estònia presentaven un dèficit fiscal inferior al 3%. En aquella situació la majoria de països de la UE començaren a programar plans d'ajustament mitjançant la reducció de la despesa pública (Bolaños, 20/12/2009; Missé i Pérez, 16/05/2010).

El cas paradigmàtic ha estat **Grècia** amb un deute públic el 2009 del 113,4% del PIB i un dèficit fiscal del 12,7% –un dèficit pràcticament idèntic al dels EUA–. La situació de Grècia fou aprofitada pels capitals especulatiu i sucumbí a la Unió Europea en una profunda crisi política, fins al punt de plantejar deixar que el país sortís de l'Eurogrup, fonamentalment per la negativa de Merkel de rescatar Grècia. El 23 d'abril de 2010 el Govern grec de Yorgos Papandreu sol·licitava el paquet de rescat establert per la Unió Europea i el Fons Monetari Internacional d'uns 45 miliards d'euros –15 miliards d'euros aportats pel FMI al 3,75% i la resta en forma de préstecs bilaterals amb Estats membres de la UE a un tipus del 5%–. Emperò el rescat només es feia sempre i quan Papandreu imposàs un potent paquet de mesures d'ajustament, dictat fonamentalment pel FMI i els principals creditors, és a dir Alemanya. El 28 d'abril de 2010 la suma s'elevava a 110 miliards d'euros ja que els 45 inicials no havien aconseguit aturar les dinàmiques anteriors –disminució de la qualificació del deute i atacs especulatiu–⁷⁰². Grècia havia de dur a terme un ajustament d'uns 25 miliards d'euros mitjançant la retallada de la despesa pública –davallada dels salaris dels funcionaris, reducció de les pensions, etc–, l'increment d'imposts –augment de l'IVA es 2 punts–, flexibilització-precarització del treball i una nova ronda privatitzadora. Unes mesures que eren rebutjades pel 80% de la població i que foren durament contestades als carrers amb potents mobilitzacions socials i successives vagues generals –entre febrer i maig es convocaren 4 vagues generals– (González, 22/11/2009; González, 14/02/2010; Missé, 24/04/2010; Agencias, 29/04/2010; Vradis i Dalakoglou, 2011).

El "divendres negre", 7 de maig de 2010, els atacs especulatiu contra el deute sobirà de Grècia, Portugal i Espanya amenaçaven la viabilitat del projecte de l'euro i es parlava d'una imminent crisi sistèmica⁷⁰³. El 9 de maig de 2010, front al temor de contagi al sistema financer de la UE i col·lapse de l'euro, la Comissió Europea va aprovar la creació del Mecanisme Europeu d'Estabilitat Financera, dotat amb 750 miliards d'euros –500 miliards aportats pels països de la

⁷⁰² El FMI aporta 30 miliards d'euros; Alemanya 22,33 miliards d'euros; França 16,77 miliards d'euros; Itàlia 14,73 miliards d'euros; l'Estat espanyol 9,79 miliards d'euros; i la resta de països de la UE 16,38 miliards d'euros (Missé, 4/05/2010).

⁷⁰³ Belkaïd (2010:7) ens diu que "les tempestes que sacsegen els mercats els divendres rarament són fortuïtes. Són els bancs i els grans fons d'inversió els que organitzaren tot d'amagats [en referència al "divendres negre"]. L'objectiu era obligar als governs a reaccionar durant el cap de setmana, impedit un sever descompte del deute grec, i també de l'espanyola i portuguesa, que hagués enfonsat el balanç de bancs i els hagués impedit deixar-se diners els uns als altres en el mercat interbancari".

UE i 250 miliards pel FMI–, per tal d'adquirir títols dels deutes privats i públics de països en dificultats de la zona euro. Aquest mecanisme seria emprat per tal de rescatar països en dificultats i així evitar la repetició del succeït a Grècia. L'objectiu del mecanisme era estabilitzar els anomenats "mercats financers", un concepte emprat des del poder político-mediàtic per referir-se als capitals especulativo-financers. En aquesta situació i amb aquest mecanisme el poder del Banc Central Europeu es reforçava, ja que es converteix en l'autèntic guia de les polítiques socioeconòmiques a seguir pels Estats membres, especialment aquells que hagin de recórrer al mecanisme. D'aquesta manera, s'ha arribat a desplaçar el tractament de la crisi sistèmica des de la necessitat d'elaborar regulacions per tal de modificar les regles del joc del capitalisme financer, a la qüestió del deute públic. Un desplaçament que ha estat qualificat com un nou triomf de l'ortodòxia neoliberal (Missé i Pérez, 16/05/2010).

La solució presa per la Comissió Europea el 9 de maig de 2010 anava acompanyada de l'exigència als Estats membres de regir-se estrictament pels criteris d'austeritat emanats del Pla d'Estabilitat i Creixement: dèficit fiscal del 3% del PIB i deute públic del 60% del PIB (Martínez de Rituerto, 22/05/2010). A partir d'aquells moments el deute d'alguns països es començà a incrementar, particularment dels PIIGS, i les agències de qualificació de deute anaven disminuint les seves avaluacions. El 24 de maig de 2010 els capitals especulatiu apostaren contra el deute públic portuguès i el govern de José Socrates va emprendre dures mesures d'ajustament. Portugal havia iniciat la ronda de mesures d'ajustament neoliberals des de principis del 2010 i seguien els paràmetres de l'ortodòxia: reducció de despesa pública, reforma laboral i augment d'impostos indirectes (Relea, 25/05/2010). Els plans d'ajustament s'han començat a aplicar no tan sols als països de la perifèria de la UE, sinó que la teràpia de xoc també ha estat aplicada als països centrals com Alemanya, França o el Regne Unit (Sánchez, 8/06/2010; Jiménez Barca, 13/06/2010; Oppenheimer, 23/06/2010; González, 30/05/2010).

Segons el McKinsey Global Institute (2010) la quantitat total del deute espanyol –deute públic i privat– el 2008 equivalia al 342% del PIB. Aquest deute es desglossava de la següent manera: 47 punts de deute públic; 75 punts corresponents a les institucions financeres; 85 punts corresponents al finançament de les llars; i 136 punts destinats a finançar activitats empresarials no financeres. D'aquesta quantitat, el 29% del deute espanyol era de propietat estrangera i era equivalent al 100% del PIB. El 2009 el deute públic espanyol s'elevava al 53,2%, és a dir encara no superava el 60% del Pla d'Estabilitat, i el dèficit fiscal se situava en torn a l'11,2%, 8,2 punts per damunt del permès. El Fons Monetari Internacional (2010) i el McKinsey Global Institute (2010) apuntaven l'elevat risc financer de l'Estat espanyol, derivat del col·lapse de la bombolla immobiliària i el deteriorament econòmic-financer resultant. Tot això ha conduït a què les condicions de finançament hagin empitjorat i, a més, el fet que bona part del valor dels actius –immobiliaris i valors borsaris d'empreses relacionades amb el sector de la construcció– comencin a caure, ha afectat especialment a les caixes d'estalvi. Aquest panorama ha estat aprofitat espectacularment per part dels capitals especulatiu⁷⁰⁴. Segons alguns analistes, el problema principal del capitalisme espanyol no era tant el nivell d'endeutament públic que estava per davall de la mitjana de la UE-27, sinó l'elevat endeutament privat i la seva vinculació d'aquest a un sol sector, l'immobiliari. El deute extern espanyol el 2009 era del 167,5% del PIB (uns 1,76 bilions d'euros) i els principals creditors externs eren els bancs de l'eurozona amb uns 727 miliards de dòlars, tot destacant entre aquests els bancs francesos amb 248 miliards de dòlars, els alemanys amb 202 miliards de dòlars i els britànics amb 140 miliards de dòlars. Tal com informava el Banc de Pagaments Internacional, tan sols un 19,35% del deute contret amb les entitats franceses corresponia a deute públic; amb els bancs alemanys, el

⁷⁰⁴ El febrer de 2010 el Centre Nacional d'Intel·ligència (CNI) investigava els atacs especulatiu contra el deute espanyol. Fins i tot la ministra espanyola d'economia, Elena Salgado, visità el Financial Times per tal de "generar confiança" en els "mercats financers" i així evitar els atacs especulatiu (Pérez, 14/02/2010). El juny de 2010 els moviments especulatiu a la Borsa espanyola sumaven uns 2575 milions d'euros. Els moviments de capitals a curt termini feren apostes baixistes contra 38 companyies cotitzades. La posició baixista més important era contra el BBVA en el que els fons d'alt risc tenien invertits a la baixa 575 milions d'euros (1,7% del capital del banc). Els altres moviments especulatiu de major volum eren els de: Banco Santander (335 milions d'euros), Banco Popular (311 milions d'euros), Banco Sabadell (193 milions d'euros) i ACS (168 milions d'euros). En termes relatius la major pressió especulativa era contra: Banco Popular (5,26% de les accions), Grifols (5,26%), BME (4,52%), Banco Sabadell (4,31%) i Indra (4,13%) (Fernández, 29/06/2010). El principal protagonista en les apostes a la baixa de la Borsa espanyola fou el Deutsche Bank. Aquest era l'únic banc europeu que atacava la Borsa espanyola, acompanyat dels "habituals" fons anglosaxons: John A. Griffin, Harbinger Capital, Mason, Marshall Wallace, etc (Tudela, 20/06/2010; Tudela et al., 7/07/2010).

deute públic tan sols representava el 16,33%; i en el cas dels britànics el 6,43%. Així doncs, se posava l'accent en que el vertader problema financer no era el del deute públic, sinó el deute privat emès fonamentalment per les entitats financeres i constructores espanyoles (BIS Quarterly Review, 2010; Pérez, 28/02/2010; Montero-Soler, 3/07/2010).

Al llarg del 2010, en plena crisi grega, les agències de qualificació de risc amb seu als EUA –Standard & Poors, Fitch i Moddy's– davallaren la valoració del deute públic espanyol. I, en resposta a les dinàmiques de l'anomenat "mercat", el deute públic s'incrementà i el dèficit fiscal seguí ascendint. Abans d'entrar en vigor el Mecanisme Europeu d'Estabilitat Financera, les previsions de la Comissió Europeu sobre el dèficit públic espanyol es situaven en torn al 9,8% pel 2010 i les de deute públic en el 64,9%. La setmana en què es negociava la configuració d'aquell mecanisme s'aprofità per atacar a la borsa espanyola i el deute públic espanyol, tot disparant-se la prima de risc del deute públic. El capital financer internacional i els seus aparells –mitjans de comunicació i agències de rating– posaven en circulació els seus dubtes sobre la incapacitat del capital espanyol i de l'Estat de poder satisfer el pagament del deute (públic i privat) en un context de contracció econòmica, motivada per la reducció de l'activitat econòmica –bàsicament immobiliària– però també per la previsible reducció del valor dels actius (Doncel, 6/05/2010; Missé, 6/05/2010; Bolaños, 9/05/2010).

Abans del "divendres negre" (7 de maig de 2010), el Govern espanyol ja havia iniciat polítiques de reducció del dèficit a inicis de 2010. Així, el Consell de Ministres del 29/01/2010 aprovà el Pla d'Acció Immediata 2010 i el Pla d'Austeritat General de l'Estat 2010-2013. El primer pretenia aconseguir una reducció de la despesa pública pressupostada en un 0,5% del PIB, és a dir uns 5 miliards d'euros i establia la reducció de l'oferta de treball públic al 10% de la taxa de reposició, la qual cosa equivalia a unes 13 mil places de l'Administració General de l'Estat i havia de suposar un estalvi d'uns 280 milions d'euros. El Pla d'Austeritat General de l'Estat 2010-2013 perseguia la reducció del dèficit públic en 5,7% el PIB, és a dir uns 50 miliards d'euros, per a que el 2013 el dèficit es situés en torn al 3% del PIB. La reducció del 5,2% del PIB de despesa pública correspondria a l'Estat i el 0,5% restant a les Comunitats Autònomes que els hi corresponia un retall d'uns 10 miliards d'euros fins el 2013. Entre les mesures d'ajustament es procedia a reduir la despesa farmacèutica en 1,5 miliards d'euros⁷⁰⁵. Per altra banda, les modificacions fiscals recollides als Pressuposts Generals de l'Estat de 2010 amollaven un increment dels ingressos: 5,7 miliards d'euros derivats de la supressió de la deducció dels 400 euros a l'IRPF; 5,15 miliards d'euros de l'increment de l'IVA; i, tan sols, 800 milions d'euros de l'augment de la tributació del capital (Gobierno de España, 29/01/2010; Abellán i Alcaide, 23/03/2010).

Cal destacar, entre les mesures anticrisi que suposen un recolzament a la indústria de la construcció i la promoció immobiliària, el Pacte de Zurbano del març de 2010. La premsa propera al PSOE deia que "el Govern [de Rodríguez Zapatero] recorr de nou a la construcció per crear ocupació" (Díez i Aizpeolea, 2/03/2010)⁷⁰⁶. El pacte fou acordat el mes d'abril entre els grans partits polítics, i amb l'abstenció de Iniciativa Catalunya Verds, Izquierda Unida, Bloque Nacionalista Gallego i Nafarroa Bai. Entre les mesures del Pacte de Zurbano destaquen: la implementació de mecanismes per agilitzar els processos de fusió de les caixes d'estalvi a través del FROB (Fons de Reestructuració Ordenada Bancària) i la clarificació del règim dels Sistemes Institucionals de Protecció (SIP), coneguts com a "fusions fredes"; la deducció a l'IRPF per les obres de rehabilitació d'habitatge de fins el 10% del valor de les obres i fins un màxim de 4 mil euros per contribuent i 12 mil euros per habitatge; l'aplicació del tipus reduït d'IVA a les obres de millora o renovació d'habitatges; l'agilització de les línies de crèdit ICO de recolzament a les petites i mitjanes empreses i als autònoms; la modificació de la Llei de Contractes del Sector Públic i de la Llei de Subvencions perquè les empreses que sol·licitin un concurs voluntari de creditors puguin mantenir relacions contractuals amb l'administració i seguir rebent subvencions; la reducció dels terminis per reclamar la devolució de l'IVA en el cas de factures impagades; les mesures per impulsar la titulització del dèficit de la tarifa elèctrica; subvenció al transport aeri amb la reducció de taxes aeroportuàries; l'impuls i el recolzament a la internacionalització del capital espanyol amb garanties cobertes per CESCE (Compañía

⁷⁰⁵ Reial Decret-Llei 4/2010, de 26 de març, de racionalització de la despesa farmacèutica amb càrrec al Sistema Nacional de Salut (BOE núm.75, 27/03/2010).

⁷⁰⁶ Reial Decret-Llei 6/2010, de 9 d'abril, de mesures per l'impuls de la recuperació econòmica i l'ocupació (BOE núm.89, 13/04/2010).

Española de Seguros y Crédito a la Exportación)⁷⁰⁷, entre d'altres (Díez i Garea, 8/04/2010; Ministerio de Economía y Hacienda, 20/04/2010; Garea, 21/04/2010)⁷⁰⁸.

El 9 de maig de 2010 des de la Unió Europea s'exigia que el Govern espanyol duqués a terme un pla d'ajustament d'acord amb el criteris del Pla de Competitivitat i Creixement, tot havent de reduir el dèficit públic fins el 3% del PIB pel 2013. El 2010 el dèficit s'ha de reduir fins arribar al 9,3% del PIB (5 miliards d'euros), el 2011 el dèficit s'hauria de situar en el 6% (10 miliards d'euros), el 2012 en el 4,4% del PIB i el 2013 en el 3% del PIB.

El 12 de maig de 2010 Rodríguez Zapatero, després de rebre una cridada telefònica de Barack Obama que li recomanava actuar contra la crisi, presentava un paquet de mesures extraordinàries per reduir el dèficit. Un dèficit que en paraules del president espanyol s'havia incrementat també per mor del llançament de polítiques anticíclics des de la tardor de 2008, a més de la reducció dels ingressos públics. Una de les principals mesures de reducció del dèficit ha estat la reducció salarial dels treballadors públics, amb una reducció mitjana del 5%, i una rebaixa salarial dels alts càrrecs polítics del Govern espanyol entre el 8% i el 15%. Aquestes rebaixes salarials implicarien una reducció d'uns 2,3 miliards d'euros el 2010 i el congelació salarial pel 2011 suposaria un estalvi de 4,3 miliards d'euros. El paquet de mesures suspèn la revalorització de les pensions contributives, mesura amb la que es preveu un estalvi de 1,5 miliards d'euros; s'elimina el nomenat "xec-bebé" de 2500 euros per naixement a partir del gener de 2011, amb la qual cosa s'estima una possible reducció d'uns 1,25 miliards d'euros; redueix les despeses farmacèutiques, fet que podria suposar una reducció de 275 milions d'euros el 2010 i de 1,27 miliards el 2011; redueix l'ajuda al desenvolupament de 300 milions d'euros el 2010 i de 500 milions d'euros el 2011; elimina el règim transitori per la jubilació parcial, tot modificant els mecanismes de prejubilació; elimina la retroactivitat al pagament de prestacions per dependència; redueix la inversió pública en 6045 milions d'euros, una mesura que afectava fonamentalment a la construcció d'infraestructures. Per altra banda, les Comunitats Autònomes i Ajuntaments també havien de dur a terme els seus plans de retall de despesa pública, a l'entorn d'1,2 miliards d'euros, un miliard correspondria a les Comunitats Autònomes i 200 milions d'euros a les Entitats Locals. A més, s'estableix que aquestes darreres no es puguin endeutar fins el 2012. El Reial Decret-Llei⁷⁰⁹ del paquet de mesures fou aprovat al Congrés de diputats gràcies als vots a favor del PSOE i l'abstenció de Convergència i Unió, Coalición Canaria i Unión del Pueblo Navarro. Mentre que els altres 8 partits de la cambra votaren en contra (Agencias, 12/05/2010; Ministerio de Economía y Hacienda, 20/05/2010; Pérez, 21/05/2010; Garea, 27/05/2010).

Les propostes de retall i ajustament han estat criticades des dels moviments socials i partits d'esquerra, fins a mitjans de comunicació i intel·lectuals propers al PSOE. La dreta política també ho ha fet, però tan sols per motius electorals i no per la dimensió neoliberal de moltes mesures aprovades. Entre els periodistes propers al partit del Govern es pot exposar el cas de Joaquín Estefanía (16/05/2010:5) que argumenta que "en poques ocasions s'ha vist tan meridianament clara la dictadura dels mercats: tant sols fa una setmana que el propi Zapatero havia explicat que la reducció del dèficit anava a ser més gradual, més perllongada en el temps, perquè l'economia espanyola acabava de sortir de la recessió [...], la qual cosa era un argument lògic [...]. A la seva intervenció davant del Congrés, el president utilitzà un metallenguatge d'injustícia necessària o d'injustícia obligatòria: havia d'aplicar un paquet de mesures que ell no

⁷⁰⁷ En els moments en que es discutien els paquets de mesures d'ajustament a l'Estat espanyol, des del Govern es llançava la Lei 11/2010, de 28 de juny, de reforma del sistema de recolzament financer a la internacionalització de l'empresa espanyola (BOE núm.157, 29/06/2010). Mitjançant aquesta llei es creava el Fons per a la Internacionalització de l'Empresa (FIEM). Un instrument públic que es posa a disposició per a una nova ronda d'acumulació per desposseïció a mans del capital transnacional espanyol i que ha estat criticat per les organitzacions que han vingut denunciant els abusos de les transnacionals espanyoles al Sud Global, com per exemple l'ODG (Observatori del Deute i la Globalització) o OMAL (Observatori de Multinacionals a Amèrica Llatina). A més, aquesta llei s'aprovava després d'haver-se reduït dràsticament l'anomenada Ajuda Oficial al Desenvolupament (Vargas et al., 10/06/2010).

⁷⁰⁸ La disposició final segona de l'Avantprojecte de Llei d'Economia Sostenible modificava la disposició transitòria tercera del Reial Decret Legislatiu 2/2008, de 20 de juny, pel que s'aprova el Text Refós de la Llei del Sòl (BOE núm.154, 26/06/2008). Aquest aspecte era un dels més rellevants de la Llei del Sòl 2007 que obligava a reconsiderar la valoració del sòl urbanitzable en el termini de 3 anys des de l'entrada en vigor de la llei al maig de 2007, la qual cosa implicaria una disminució del valor dels sòls urbanitzables. Amb aquesta nova disposició ara s'ampliava el termini fins a 6 anys, la qual cosa fou criticada per nombrosos col·lectius que denunciaven que la mesura era un "baló d'oxigen" pels tenidors de sòl, és a dir les entitats financeres i els grans promotors (Ecologistas en Acción, 21/01/2010). Finalment, la Llei 2/2011, de 4 de març, d'Economia Sostenible no va recollir aquella disposició final segona de l'avanprojecte.

⁷⁰⁹ Reial Decret-Llei 8/2010, de 20 de maig, pel que s'adopten mesures extraordinàries per la reducció del dèficit públic.

hagués volgut, ja que aquell ajustament dur no era compartit. Però els mercats li han imposat l'ajustament i no s'ha pogut resistir a aquella política de *rigor mortis* que conduirà a la reducció d'unes dècimes en el creixement, per la qual cosa novament es tornarà a la contracció, amb els efectes que tindrà sobre la inversió, el consum i la creació de llocs de feina, fins ara la gran prioritat. Però no només Espanya és un país intervingut. Tots ho són i han d'actuar com les empreses molt endeutades, que no poden moure un sol paper sense l'autorització dels seus creditors". Així mateix, hom pot destacar el fet que els retalls han estat aplaudits des de Brussel·les, la Casa Blanca i el Fons Monetari Internacional. El director gerent del FMI, Dominique Strauss-Kahn, visità a Zapatero, per tal de mostrar la seva aprovació i el recolzament als pla d'ajustament estructural dut a terme. Segons el polític francès, membre del Partit Socialista francès, "les reformes del Govern espanyol posen les bases per dues dècades de creixement" (Bolaños 19/06/2010:22).

La política d'austeritat va ser resposta tímidament per part de la societat civil. El 8 de juny de 2010, els sindicats majoritaris convocaren una vaga del sector públic i manifestacions a tot l'Estat. Segons les dades de la Secretaria d'Estat per la Funció Pública, tan sols un 11,85% dels treballadors públics seguiren aquella vaga, mentre que els sindicats calculaven que el seguiment fou del 75%⁷¹⁰. La resposta dels treballadors del sector públic fou titllada com d'extremadament tímida, cosa que reforçava les mesures preses pel govern i, molt especialment, obria la porta a l'aprofundiment dels retalls socials. En aquells moments, des del Banc Mundial i des de la Comissió Europea s'exigeixen més "esforços" per retornar a la senda del creixement i per poder satisfer el pagament dels deutes. Per això s'exigia que el paquet de mesures es completàs amb la reestructuració bancària i la reforma laboral amb la introducció de mesures de flexibilitat negativa del treball, tema que s'aborda en un altre apartat (Gómez i Abellán, 9/06/2010; Agencias, 10/06/2010; Agencias, 16/06/2010).

En aquella situació de risc de col·lapse financer sistèmic és quan el procés de reordenació bancària es va dinamitzar de manera vertiginosa. El governador del Banc d'Espanya, Miguel Ángel Fernández Ordóñez, va instar que les entitats agilitzessin les fusions. Un any després de l'aprovació del FROB (Fons de Reestructuració Ordenada Bancària) hi havia negociacions entre les entitats, però encara no s'havien dut a terme cap procés de concentració. Segons alguns aquest procés obria les portes a la privatització de les caixes d'estalvi, una proposta que el Fons Monetari Internacional havia repetit reiteradament des de feia anys, fins i tot abans de la crisi i que continuava exigint. El Banc d'Espanya va intervenir a través del FROB Cajasur el 22 de maig de 2010 amb una injecció de 523 milions d'euros, la caixa d'estalvis del clergat andalús molt vinculada amb el negoci immobiliari. Pocs dies abans de la intervenció de Cajasur, caixes d'estalvi catalanes Caixa Catalunya –presidida per Narcís Serra (PSOE)–, Caixa Manresa i Caixa Tarragona anunciaren la seva fusió per la qual cosa sol·licitaven 1250 milions d'euros al FROB; i per altra banda les caixes de Terrassa, Sabadell i Manlleu s'unien sota la denominació Unnim, tot sol·licitant uns 380 milions d'euros del FROB. Posteriorment, la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo), Cajastur, Caja Extremadura i Caja Cantabria pactaven fusionar-se amb mitjançant la figura del SIP (Sistema Institucional de Protecció), conegut també com a "fusió freda"⁷¹¹, per la qual sol·licitaren del FROB 1,5 miliards d'euros. Les dues majors caixes de l'Estat, La Caixa –271,8 miliards d'euros en actius i 20,27% dels actius de les caixes d'estalvi– i Caja Madrid –191,9 miliards d'euros en actius i 14,31% dels actius de les caixes d'estalvi–. La Caixa que es fusionava amb la Caixa de Girona. I Caja Madrid, presidida per Rodrigo Rato (PP), inicià un procés de "fusió freda" amb Caja Insular Canarias, Caja Ávila, Caja Segovia, Caja La Rioja i Caixa Laitena, per la qual cosa sol·licitaria uns 4,4 miliards d'euros al FROB. Aquesta fusió es saldava amb la prejubilació de 3400 persones i el tancament d'unes 500 sucursals. Sa Nostra Caixa de Balears inicià un procés de "fusió freda" amb Caja Murcia, Caixa Penedés i Caja Granada, per la qual cosa demanaren uns 915,5 milions d'euros al FROB. Amb aquesta fusió es preveia la reducció de plantilla en un milenar de persones (11,62% de la plantilla) i la clausura d'unes 170 sucursals (10% de les oficines)⁷¹².

⁷¹⁰ El Govern espanyol anuncià que no cobriria 10600 vacants de funcionaris amb la qual cosa s'estalviarien uns 250 milions d'euros en 3 anys (Aizpeolea, 3/07/2010).

⁷¹¹ Els SIP consisteixen en la integració dels riscos, liquiditat i recursos en un holding, però mantenen separats els consells d'administració i part de les xarxes comercials.

⁷¹² El desembre de 2010 Sa Nostra aprovà definitivament la integració en la nova entitat financera, el Banc Mare Nostrum, juntament amb Cajamurcia, Caja Granada i Caixa Penedés. Amb la nova operació es tanquen 171 oficines de

L'altra entitat que aprovà un procés de fusió fou Caixa Rural de Balears que s'integrà en el Grupo Cooperativo Cajamar, amb seu a Almeria. La primera "fusió freda" (SIP) aprovada pel Banc d'Espanya, a finals de 2009, fou la de Cajamar amb les entitats valencianes Caja Campo, Caja Rural de Casinos i Caixa Albalat dels Sorells. L'horitzó que es preveia era passar de les 45 caixes d'estalvis existents abans del procés de reestructuració a una vintena un cop aquest hagi finalitzat, la qual cosa podria suposar la reducció de 30 mil llocs de feina i el tancament de 6 mil oficines (Agencias, 18/05/2010; De Barrón, 23/05/2010a; De Barrón, 23/05/2010b; Maíllo, 25/05/2010; Pérez i Pozzi, 25/05/2010; De Barrón, 25/05/2010; De Barrón, 30/05/2010; Magro, 3/06/2010; Magro, 4/06/2010; EFE, 12/06/2010; EFE, 16/06/2010; Europa Press, 16/06/2010; Segovia, 16/06/2010; Magro, 20/08/2010).

A principis de juliol de 2010 es va aprovar la Llei d'Òrgans Rectors de les Caixes d'Estalvi (LORCA)⁷¹³, segons la qual s'iniciava una profunda revisió i reformulació del funcionament de les caixes d'estalvi, tot aprofundint en la seva liberalització i privatització. Una reforma acordada entre el PSOE i el PP, que arribava després que es dugués a terme un important rescat i reordenació de les Caixes fet amb diners públics. Amb aquesta reforma, les Caixes podran recórrer als anomenats mercats financers per cercar capitalització, mitjançant l'emissió de quotes participatives. Aquestes podran arribar al 50% del patrimoni de les Caixes, tot desapareixent la limitació que fins aleshores estava establerta en el 5% del capital de caixa en un sol partícip. La reforma parteix del supòsit que la despolitització de les Caixes d'Estalvi és quelcom positiu, per la qual cosa es redueix la participació de les administracions públiques, amb la qual cosa s'aprofundeix en la privatització de tot el sistema financer. Així mateix, cal tenir present que molts dels membres de l'alta política, un cop deixada aquesta, han passat a ocupar càrrecs de responsabilitat a les empreses transnacionals espanyoles, entitats financeres, consultores transnacionals, lobbies corporatius, etc. Entre els casos més destacats d'aquestes "portes giratòries" podríem destacar: Felipe González, José María Aznar, Miguel Boyer, Narcís Serra o Rodrigo Rato. Un altre aspecte a destacar és la definició de nous models d'exercici de l'activitat, tot introduint la possibilitat que les Caixes d'Estalvi vagin desapareixent, per integrar-se en entitats bancàries, amb la possibilitat de mantenir algunes funcions (p.ex. obra social, cartera industrial, etc). Emperò, aquesta reforma no aborda les arrels que han dut a que les Caixes fossin les principals protagonistes en el finançament de la bombolla immobiliària, per tal d'evitar-ne una repetició, sinó que es planteja fonamentalment ampliar la captació de finançament per apropar-se més al funcionament dels bancs (De Barrón, 10/07/2010).

La forta intervenció pública per rescatar la banca, i evitar els atacs especulatius del capital financer, obrien la porta a la futura privatització de les caixes d'estalvi amb la seva conversió en bancs. El que no quedava clar era si la futura regulació de les caixes d'estalvi serviria per evitar la reproducció de les causes que motivaren la present crisi, és a dir la participació desmesurada d'aquestes entitats en el negoci immobiliari i la seva contribució activa a generar bombolles financeres⁷¹⁴, i tampoc es plantejava la recuperació de la banca pública, malgrat que l'ICO s'hagués convertit en la principal entitat financera de l'Estat. El juny de 2010, el dia abans de la reunió del G-20 a Toronto⁷¹⁵, el president dels EUA, Barack Obama, acordava la reforma del sistema financer dels EUA que introduïa, entre d'altres, restriccions (encara que tímides) als derivats financers, els fons d'alt risc i el capital risc. Un dels principals objectius de la reunió del G-20 pareixia que havia de ser l'establiment d'imposts al sector financer, però finalment no s'arribà a cap acord al respecte, tot deixant que cada Estat faci el que vulgui (Caño, 26/06/2010; García-Montalvo, 27/06/2010; Bolaños, 27/06/2010).

les entitats sòcies, 17 de les quals de Sa Nostra; es duren a terme 1049 prejubilacions, 239 a Sa Nostra (Magro, 17/12/2010; Magro, 18/12/2010).

⁷¹³ Reial Decret-Llei 11/2010, de 9 de juliol, d'òrgans de govern i altres aspectes del règim jurídic de les Caixes d'Estalvis (BOE núm.169, 13/07/2010).

⁷¹⁴ La SPA (Sociedad Pública de Alquiler) del Ministeri de l'Habitatge i la CECA (Confederació Espanyola de Caixes d'Estalvi) signaren un acord el 24 de maig de 2010 a través del qual es donava sortida a una part important de l'estoc d'habitatges buits heretats de l'eufòria especulativo-immobiliària. Segons aquest acord, les caixes d'estalvi destinaven a la SPA uns 137 mil habitatges a tot l'Estat, la qual cosa aporta una idea de l'acumulació d'habitatges per part d'aquestes entitats (Ministerio de Vivienda, 24/05/2010).

⁷¹⁵ Des de l'esclat de la crisi financera el G-20 s'ha reunit en repetides ocasions (Washington el novembre 2008; Londres l'abril 2009; Pittsburgh el setembre 2009; Toronto el juny 2010 i Seul el novembre de 2010). Es va dir que la funció d'aquelles reunions era la de formular un *new deal global*. En les primeres reunions el focus d'atenció se centrà en la reforma financera, mentre que a la darrera es centrà en la cerca de fórmules per generar la "confiança dels mercats", és a dir dels capitals especulativo-financers, tot abandonant la retòrica de les primeres trobades.

El juliol de 2010 es presentaren les anomenades proves d'estrés o resistència de la banca europea. Se presentaren d'aquesta manera les proves de 91 entitats financeres que representaven el 65% del sistema bancari de la UE. L'objectiu era calmar el capital especulativo-financer, en aquest sentit Trichet, president del Banc Central Europeu declarava que "és bo que els mercats financers vegin els resultats dels exàmens. Contribuirà a establir la confiança" (Missé i De Barrón 11/07/2010:24). Abans de les proves, el Govern espanyol modificà la Llei del FROB (Fons de Reestructuració Ordenada Bancària)⁷¹⁶ per tal de poder cobrir les possibles exigències de capitalització, amb diners públics, de les entitats financeres un cop publicats els resultats de les proves de les 27 entitats espanyoles avaluades (EFE, 14/07/2010). Les entitats que no passaren les proves foren Espiga/Caja España-Caja Duero, Diada/Caixa Catalunya, Unnim/Caixa Sabadell, Banca Cívica i Caja Sur; mentre que un bon nombre d'entitats aprovaren de manera ajustada les proves –Banco Pastor, Caja Sol, Caixa Pollença, CAI/CCC Burgos, Banco Guipuzcuano. Ibercaja, Caja de Ontinyent i Júpiter/Caja Madrid– (Noceda, 24/07/2010). Curiosament, un dels bancs en pitjor situació era l'alemany Hypo Real State –rescatat el 2008 pel govern alemany de Merkel– que requeria una recapitalització de 1245 milions d'euros, dels 3500 milions d'euros estimats per tota la banca (Oppenheimer i Rituerto, 24/07/2010). Front als resultats de les proves, el governador del Banc d'Espanya celebrava que "ara queda demostrat que el sistema financer és sòlid" (De Barrón, 24/07/2010:18).

Malgrat els esforços per tal de recuperar "credibilitat" front als capitals especulativo-financers, la crisi tornà a accelerar-se a la UE cap el mes de novembre de 2010. Aquesta vegada la "víctima" era un dels alumnes més avantatjats de l'ortodòxia neoliberal: Irlanda. El nomenat "tigre celta" –per la seva similitud als tigres asiàtics– va veure com el seu model socioeconòmic s'enfonsava. El miracle irlandès s'havia basat, entre d'altres, en baixes càrregues fiscals a les empreses per tal d'atreure capitals estrangers, elevat endeutament privat, potenciació del sector financer i promoció d'una potent bombolla immobiliària. Amb l'esclat de la bombolla immobiliària, l'Estat va rescatar els bancs (Anglo Irish Bank, Allied Irish Bank i Irish Nationwide Building Society), el setembre de 2010, amb una capitalització de 50 miliards d'euros. Després d'aquest primer rescat, el novembre de 2010 arribà el pla de rescat d'Irlanda de la UE a través del Mecanisme Europeu d'Estabilitat Financera i el FMI. Cal tenir present que la banca irlandesa havia superat les proves de solvència coordinades pel Comité Europeu de Supervisors Bancaris (CEBS). El nomenat "mercat financer" havia aprofitat la situació per realitzar nous atacs especulatius contra la zona euro. El Govern irlandès acceptà dur endavant un potent pla d'ajustament amb retalls de despeses i drets socials, sempre i quan no es tocàs l'impost de societats del 12,5%, definit pel ministre de finances com la "línia vermella" del que estarien disposats a acceptar. El que s'havia de tapar era un forat bancari d'entre 45 i 90 miliards d'euros. El Pla d'Ajustament consistí en un paquet d'ajudes de 85 miliards d'euros per 3 anys, dels quals 35 miliards anirien directament al sistema bancari. L'Estat irlandès havia de retallar 15 miliards d'euros en 4 anys i reduir el dèficit públic fins el 3%, d'un dèficit del 32% el 2010. Els objectius del pla d'ajustament s'haurien d'aconseguir mitjançant l'increment de l'IVA, l'acomiadament de 24750 funcionaris i la reducció del 12% del salari mínim. Les respostes del govern liberal irlandès foren contestades durament als carrers de Dublín (Cuartas, 20/11/2010; Pérez, 21/11/2010; Pérez, 28/11/2010; Agencias, 25/11/2010; Agencias, 27/11/2010).

Cap a finals de novembre de 2010, amb el rescat irlandès es tornaren a desfermar processos especulatius sobre les economies menys estables de l'euro, és a dir la portuguesa i l'espanyola. Tal com exposava el premi nobel d'economia, Paul Krugman: "el plat fort del mercat és Espanya, Grècia, Irlanda i Portugal són només l'aperitiu" (citat a Vogelsanger 2/12/2010:36). Les primes de risc del deute sobirà lús i espanyol es dispararen de bell nou, així com els valors borsaris presentaren tendències baixistes. En aquest context, les principals institucions vigilants de l'ortodòxia neoliberal –Banc d'Espanya, Organització per la Cooperació i Desenvolupament Econòmic, Banc Central Europeu– reclamaven un nou pla d'ajustament al govern espanyol. Abans de plantejar cap proposta, el president Rodríguez Zapatero es reuní el 27 de novembre de 2010 amb les elits empresarials de l'Estat⁷¹⁷. Les empreses convocades

⁷¹⁶ Disposició addicional única (Reforçament dels recursos propis de les entitats de crèdit) del Reial Decret-Llei 11/2010, de 9 de juliol, d'òrgans de govern i altres aspectes del règim jurídic de les Caixes d'Estalvi (BOE núm.169, 13/07/2010).

⁷¹⁷ A continuació s'apunten els empresaris convocats, tot destacant que els de la secció turística eren de les Balears. Comunicació, Tecnologia i Mitjans de Comunicació: César Alierta (Telefónica); Francisco Javier Monzón (Indra); Petra Mateos (Hispasat); José Manuel Lara (Planeta); Alejandro Echevarría (Telecinco). Sector financer: Emilio Botín (BSCH);

representaven el 40% del PIB espanyol i tenien un milió de treballadors. De la reunió sortiren reforçades les postures adreçades a potenciar la bancarització de les caixes d'estalvi, reformar sectors estratègics com l'energètic o els transports i aprofundir les reformes laborals i modificar el sistema de pensions. L'executiu espanyol esperà promulgar el nou pla d'ajustament a que passassin les eleccions autonòmiques catalanes celebrades el 28 de novembre de 2010 i en les que es pronosticava una forta caiguda del PSC i que el tripartit perdria la Generalitat. Així doncs, a principis de desembre es presentava el nou pla d'ajustament del Govern⁷¹⁸, després que el PSC perdés la presidència de la Generalitat de Catalunya. El nou paquet de mesures incorporava la futura privatització de la gestió aeroportuària –es crea la societat estatal AENA-Aeropuertos i es preveu privatitzar-ne el 49% i l'obertura al capital privat dels aeroports de Madrid i Barcelona– i de les loteries –es crea la societat estatal Loterías y Apuestas del Estado i es preveu privatitzar-ne un 30%–, sota la retòrica de la modernització i liberalització, amb les que es preveu rebre uns 14 miliards d'euros. El pla desplega un ventall de mesures de reducció fiscal a les empreses que es presenten com a palanca per a l'activació de l'economia: generalització de la llibertat d'amortització de l'Impost de Societats fins el 2015; reducció de l'Impost de Societats amb l'ampliació del nombre d'empreses que poden acollir-se al tipus reduït (25%), tot passant de les empreses que facturaven un màxim de 120 mil euros a un nou límit de 300 mil euros; incentius fiscals per noves inversions; exoneració de l'Impost sobre Transmissions Patrimonials i Actes Jurídics Documentats en les operacions de creació, capitalització i manteniment d'empreses. S'incrementa la fiscalitat sobre el tabac (Impost sobre les Tasques del Tabac) per tal de recaptar uns 780 milions d'euros addicionals. Una de les mesures més polèmiques fou l'eliminació de l'ajut de 426 euros als aturats de llarga durada que no rebessin cap altra ajuda (PRODI –Programa Extraordinari de Protecció per Atur i Inserció). A canvi, es preveia "flexibilitzar" i facilitar la creació d'empreses, es regulen les agències privades de col·locació de feina, i s'augmenta la plantilla d'orientadors laborals en 1500 noves incorporacions (EFE, 24/11/2010; Noceda, 28/11/2010; Garea, 2/12/2010; Vogelsanger, 2/12/2010).

Enmig de la polèmica del nou paquet de mesures del Govern, els controladors aeris, després d'un llarg conflicte amb el Govern, iniciaren una vaga ferotge que fou resposta amb la militarització del control aeri i la promulgació del decret de l'estat d'alarma (Otero i Mars, 4/12/2010). Les mesures foren aplaudides pel Banc d'Espanya i el Banc Central Europeu entre d'altres, però encomanaven mesures més contundents per tal de "guanyar credibilitat front els mercats", en paraules de Trichet (Doncel 114/12/2010). La mesura proposada fou la modificació del sistema de pensions i l'allargament de la vida activa, és a dir l'ajornament de l'edat de jubilació. El Govern es comprometé a modificar el sistema de pensions i ajornar fins els 67 anys l'edat de jubilació, entre d'altres. Unes mesures que per l'OCDE eren insuficients i reclamava que l'edat de jubilació superés els 67 anys. El 28 de gener de 2011 el Govern aprovà, amb l'acord de la patronal i els sindicats majoritaris, la reforma del sistema públic de pensions que consisteix fonamentalment en l'ajornament de l'edat de jubilació, l'augment del nombre d'anys cotitzats a 37, ampliació dels anys per calcular la base reguladora de 15 a 25 anys, restringir i ajornar l'edat per a les prejubilacions, etc. Un dels efectes immediats de la mesura fou l'activació del negoci dels plans de pensions privats. Immediatament després de l'aprovació de la reforma de les pensions, la patronal exigí continuar amb el pla de desmantellament del que restava del pacte capital-treball dels temps de l'estat de benestar, tot exigint la modificació, quasi supressió, de la negociació col·lectiva (Jiménez, 21/12/2010; García, 19/12/2010; Aizpelo, 31/12/2010; Magro, 24/01/2011; Sánchez-Silva, 30/01/2011).

Entre finals del 2010 i principis de 2011, els anomenats mercats financers tornaren a atacar els deutes dels estats perifèrics de l'eurogrup, amb la qual cosa els poders polítics de la

Francisco González (BBVA); Ángel Ron (Banco Popular); Rodrigo Rato (Caja Madrid); Isidre Fainé (La Caixa). Construcció: Florentino Pérez (ACS); José Manuel Entrecanales (Acciona); Luis Fernando del Rivero (Sacyr); Juan Miguel Villar Mir (OHL); Rafael del Pino (Ferrovial); Baldomero Falcones (FCC). Energia: Ignacio Sánchez Galán (Iberdrola); Borja Prado (Endesa.); Antoni Brufau (Repsol); Salvador Gabarró (Gas Natural Fenosa); Santiago Bergareche (Cepsa); Jorge Calvet (Gamesa). Turisme i hoteleria: Sebastián Escarrer (Sol Meliá); Juan José Hidalgo (Globalia); Luis Riu Guell (Riu Hoteles). Assegurances: José Manuel Martínez (Mapfre). Sector tèxtil i distribució: Pablo Isla (Inditex); Isidoro Álvarez (El Corte Inglés); Antonio Hernández Barrera (Ebro Foods). Aerolínie: Antonio Vázquez (Iberia). Farmacèutiques: Víctor Grifols (Grifols). Cooperatives: José María Aldecoa (Grupo Mondragón). Automoció: Francisco Javier García (Anfac).

⁷¹⁸ Reial Decret-Llei 13/2010, de 3 de desembre, d'actuacions a l'àmbit fiscal, laboral i liberalitzadores per fomentar la inversió i la creació de llocs de feina (BOE núm.293, 3/12/2010).

UE tornaren a llançar nous paquets de reformes. El març de 2011 l'eix franco-alemany (Sarkozy-Merkel) imposà el Pacte de l'Euro als països de la zona euro. Entre d'altres, el Pacte de l'Euro establia l'ampliació del Fons Europeu per a l'Estabilitat Financera de 440 miliards d'euros; la creació d'un Fons de rescat permanent de 500 miliards d'euros a partir de 2013; la introducció de mesures de control del dèficit a través de modificacions de les respectives constitucions o a través de lleis; l'actuació sobre el dèficit amb la reducció d'una vintena part de l'excedent del deute que superi el 60% del PIB; l'enfortiment de les sancions als que incompleixin el Pacte d'Estabilitat; la fixació dels salaris a la productivitat, tot abandonant la vinculació amb l'inflació. En definitiva, l'objectiu prioritari era assegurar i controlar el deute dels estats de l'eurozona, tot obrint la porta a noves retallades socials (Missé, 12/03/2011; Lordon, 2011). El març de 2010 Rodríguez Zapatero es reuní amb les elits empresarials per tal de definir les noves mesures d'ajustament, en base al Pacte de l'Euro, al temps que anunciava la seva retirada de cara a les eleccions generals del 2012 (Noceda i Aizpeolea, 27/03/2011). El mes d'abril Portugal acudí al rescat financer de 80 miliards d'euros a canvi d'un profund paquet d'ajustament i Grècia anunciava nous ajustaments, enmig de profundes tensions socio-polítiques (Missé, 9/04/2011; Missé i Relea, 16/04/2011).

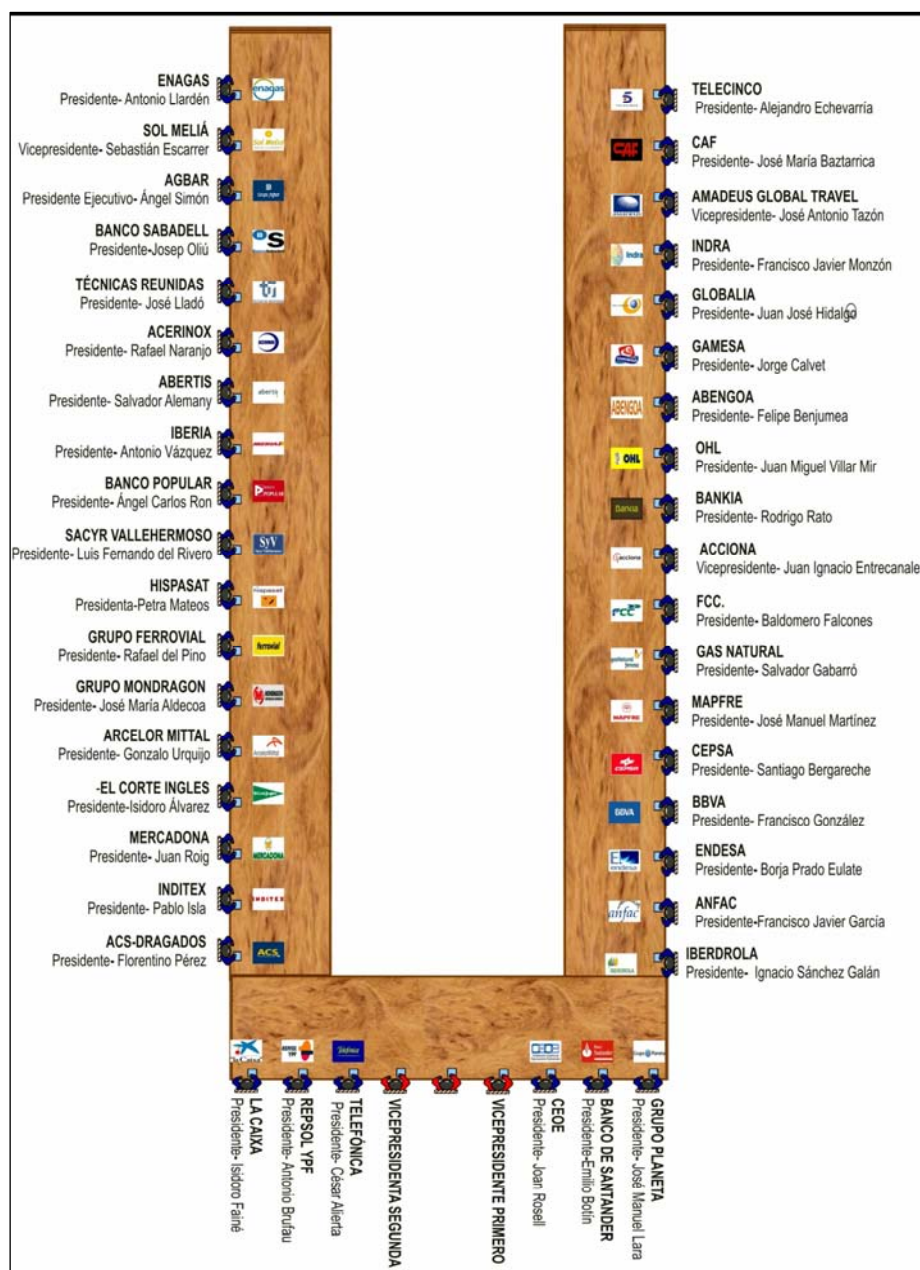

Figura 92. Taula reunió Zapatero i elits empresarials 26 de març 2011 (Font: www.elpais.com/elpaismedia/ultimahora/media/201103/26/espana/20110326elpepuna_c_1_Pes_PDF.pdf, maig 2011).

A principis del 2011 es va reactivar i agilitzar el procés de reforma del sistema financer espanyol, per tal de convertir les caixes d'estalvi en bancs. El Govern aprovà el Reial Decret-Llei 2/2011, de 18 de febrer, pel reforçament del sistema financer (BOE núm43, 19/02/2011) mitjançant el qual elevà entre el 9% i el 10% el capital principal per a les entitats que superin el 20% de finançament majorista (fons captats en el mercat per donar crèdit) o que no hagin col·locat un 20% dels seus títols a inversors privats, mentre que la resta d'entitats haurien de tenir un capital mínim del 8%. Per tal d'assolir aquests capital mínim, les entitats haurien d'acudir als inversors institucionals o al FROB (Fons de Reestructuració Ordenada Bancària), tot deixant un termini fins el març de 2012 per dur a terme la reestructuració per a que aquelles entitats que surtin a Borsa. En cas que una caixa sol·liciti un préstec al FROB, aquesta haurà de convertir-se en banc i les entitats que no puguin aconseguir el capital suficient per assolir els mínims de capital exigits seran estatualitzades de manera transitòria durant 5 anys. Aquest procés havia de ser conduït pel Banc d'Espanya que assoleix d'aquesta manera un paper cabdal en la reestructuració financer i la reconversió de les caixes d'estalvi en bancs, tot podent dictar

imposicions en l'obra social de les caixes, entre d'altres (Pérez i Jiménez, 20/02/2011; De Barrón, 27/02/2011). Les entitats que presentaven les situacions més delicades eren: Unnim (6,4% de *core capital* o capital principal); CatalunyaCaixa (6,7%); SIP Caja Madrid (6,8%); Caja Duero-Caja España (7,1%) i Nova CaixaGalicia (dades no disponibles) (De Barrón, 27/01/2011; De Barrón, 30/01/2011; Pérez, 19/02/2011). A finals de gener de 2011, el grup cotitzat de La Caixa, Critería CaixaCorp es convertí en el banc de La Caixa sota el nom CaixaBank i present a la Borsa. Al cap d'uns dies l'entitat presidida per Rodrigo Rato, Caja Madrid, també anuncià la sortida a Borsa per tal de cercar el capital exigít (Pellicer, 29/01/2011; De Barrón, 1/02/2011).

La principal incògnita a destapar al respecte del sistema financer espanyol era la seva exposició al risc immobiliari. La "festa del totxo" analitzada al capítol 8 havia estat possible per l'abundant liquiditat deguda a l'expansió del crèdit i la integració del sistema financer global, reforçat en el cas espanyol per la pertinença a l'euro. A part dels 4 miliards d'euros de crèdits ja qualificats com a fallits i coberts amb provisions, l'exposició al risc immobiliari de les entitats financeres espanyoles era d'uns 143,28 miliards d'euros, el que equival al 13,48% del PIB espanyol de 2010. La composició del risc immobiliari es distribueix entre un 42,97% d'actius immobiliaris adquirits (61,57 miliards d'euros) o adjudicats i un 57,02% en concepte de crèdits en situació de risc (84,08 miliards d'euros) (taula 213). En el cas dels actius immobles, val la pena destacar que els terrenys i solars sumaven uns 28,37 miliards d'euros, mentre que les edificacions construïdes o en construcció uns 33,2 miliards d'euros. Aquests actius immobles procedeixen, bàsicament, de les promotores i constructores que no pogueren fer front als seus crèdits i en el cas dels sòls, molts d'ells no eren ni tan sols urbanitzables, però en temps d'eufòria immobiliària s'acumularen en previsions expansives i valorades a futur, és a dir en base a la seva urbanització potencial. D'aquesta manera, els actius immobles del sector financer són especialment sensibles a la caiguda de les expectatives futures de reprendre la senda de l'especulació immobiliària, així com a les valoracions que depenen del que estableix la nova Llei del Sòl. Les caixes d'estalvi tenien el maig de 2011 unes 555 societats immobiliàries que s'encarregaven, sobretot, de gestionar els immobles que es van adjudicant pels impagaments. A més, moltes entitats que tenien participacions en societats immobiliàries durant el boom, quan la bombolla esclatà, decidiren comprar més accions, amb la qual cosa assumien la major part del capital i per tant del risc. Així, per exemple, les dues primeres promotores espanyoles, Colonial i Matronassa, passaren a ser controlades per La Caixa i Penco Popular al primer cas i BBVA, BSCH, Banc de Sabadell, Caja Madrid, Barclays, La Caixa i Banco Popular a la segona. En el cas dels crèdits de risc, aquests representaven el 34,01% dels concedits a la construcció i promoció immobiliària i d'aquests hi havia 41,95 miliards d'euros qualificats com a dubtosos o morosos i 61,57 miliards d'euros en risc d'impagament. La distribució del risc immobiliari presenta una forta diferència entre les caixes d'estalvi i els bancs. En concret, les caixes fusionades tenien el 55,29% dels "actius immobles tòxics", la banca el 32,64% i les caixes d'estalvis sense fusionar el 12,08%. Per ordre d'importància podem destacar: Bankia, encapçalat per Caja Madrid, amb un 17,94% del risc immobiliari (26,16 miliards d'euros); BSCH amb un 13,56% (17,52 miliards d'euros); CatalunyaCaixa, encapçalat per la Caixa de Catalunya, amb un 8,83% (8,89 miliards d'euros); BBVA amb un 7,78% (10,71 miliards d'euros); i CaixaBank, de La Caixa, amb un 7,55% (10,38 miliards d'euros) (Jiménez, 6/02/2011; Pellicer, 15/05/2011).

Taula 213. El risc immobiliari del sector financer espanyol, 2011 (unitat: milions d'euros) (Font: elaboració pròpia a partir de Jiménez 6/02/2011:8-9; Pellicer, 15/05/2011:6).											
Nom entitat (número de filials immobiliàries)	Composició	Crèdit a la construcció i promoció immobiliària					Immobles adjudicats			Exposició immobiliària potencialment problemàtica	
		(A) Exposició a crèdit promotor	(B) Crèdit construcció/i mmobiliari dubtós (morós)	(C) Crèdit construcció/i mmobiliari subestàndar (risc d'impagament)	(D=B+C) Crèdit construcció/i mmobiliari de risc	(E) Crèdit de Risc immobiliari respecte crèdit total construcció/i mmobiliari	(F) Edificis i immobles (sense sòl)	(G) Sòl	(H=F+G) Immobles adjudicats	(I=D+H) Total. "Actius immobiliaris tòxics"	Percentatge respecte total
Bankia (138)	Caja Madrid, Bancaja, La Caja de Canarias, Caixa Laietana, Caja Rioja, Caja de Àvila i Caja Segovia)	41.280	7.370	7.742	15.112	36,61	5.936	5.112	11.048	26.160	17,94
Banco Base (14)	CAM, Cajastur, Caja de Extremadura i Caja Cantabria	23.286	5.222	4.564	9.786	42,03	2.771	1.437	4.208	9.294	6,83
CatalunyaCaixa (54)	Caixa Catalunya, Caixa Tarragona i Caixa Manresa	12.774	1.794	1.663	3.457	27,06	2.236	3.199	5.435	8.892	8,83
NovacaixaGalicia (39)	Caixa Galicia, Caixanova	11.150	2.527	1.911	4.437	39,80	1.977	1.548	3.525	7.962	5,72
Mare Nostrum (22)	Caixa Penedés, Caja Murcia, Sa Nostra, Caja Granada.	11.554	1.216	1.530	2.746	23,77	1.588	1.361	2.949	5.695	4,79
Banca Cívica (40)	Caja Navarra, Caja Canarias, Caja de Burgos i Cajasol	9.187	1.168	2.200	3.368	36,66	1.314	736	2.050	5.418	3,33
Caja Duero-España (5)	Caja España, Caja Duero	8.067	1.677	1.338	3.015	37,37	795	288	1.083	4.098	1,76
BBK+Cajasur (77)	BBK, Cajasur	3.574	1.622	888	2.510	70,21	591	561	1.152	3.662	1,87
Unnim (59)	Caixa Manlleu, Caixa Sabadell i Caixa Terrassa.	3.598	642	599	1.241	34,49	1.325	660	1.985	3.226	3,22
Caja 3 (9)	Caja Inmaculada, Caja Círculo i Caja de Badajoz.	3.576	493	1.632	2.125	59,42	237	372	609	2.734	0,99
Caixes fusionades (457)		128.047	23.730	24.067	47.797	37,33	18.770	15.273	34.043	77.140	55,29
CaixaBank (5)	La Caixa	26.284	4.081	1.657	5.737	21,83	2.239	2.412	4.651	10.389	7,55
Ibercaja (13)	Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Zaragoza, Aragón y Rioja.	4.636	580	718	1.298	28,00	353	610	963	2.261	1,56
Unicaja (12)	Unicaja i Caja Provincial de Ahorros de Jaen.	2.948	365	550	915	31,04	473	512	985	1.900	1,60

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Kutxa (61)	Gipuzkoa eta Donostiako Aurrezki Kutxa	1.714	441	320	761	44,41	222	324	546	1.308	0,89
Vital (7)	Caja Vital Kutxa	1.253	162	211	373	29,77	153	138	291	664	0,47
Caixes sense fusionar (98)		36.835	5.628	3.456	9.084	24,66	3.440	3.997	7.437	16.521	12,08
Caixes (555)		164.881	29.359	27.523	56.881	34,50	22.210	19.270	41.480	98.361	67,36
BSCH		27.334	4.636	4.932	9.568	35,00	4.608	3.740	8.348	17.916	13,56
BBVA		16.608	3.543	2.381	5.924	35,67	2.532	2.261	4.793	10.717	7,78
Banco Popular		17.840	2.587	2.642	5.229	29,31	2.435	1.254	3.689	8.918	5,99
Banco Sabadell		10.170	1.544	2.174	3.718	36,56	1.147	1.733	2.880	6.598	4,68
Bankinter		2.452	291	99	390	15,92	268	118	386	776	0,63
Banesto		7.959	1.346	1.031	2.377	29,87	1.558	1.473	3.031	5.408	4,92
Bancs*		74.404	12.601	12.228	24.829	33,37	10.990	9.106	20.096	44.925	32,64
TOTAL*		239.285	41.960	39.751	81.711	34,15	33.200	28.376	61.576	143.287	100,00

* En el total dels bancs i en el total no s'inclouen les dades del Banesto ja que aquestes estan integrades a les del BSCH.

El març de 2011 el Banc d'Espanya comunicà a 12 entitats que havien d'incrementar el seu capital per tal de complir l'establert al Reial Decret-Llei 2/2011. Aquestes entitats havien d'aconseguir 15152 milions d'euros per assolir el coeficient de capital principal establert (taula 214) i la major part correspon a les caixes d'estalvi (92,9% del total). El FROB creat el juny de 2009 havia deixat fins el març de 2011 uns 11559 milions d'euros al sistema bancari espanyol i a partir d'aquests moments les entitats haurien de recórrer o bé al FROB o a inversors institucionals. En aquest segon cas, si s'aconseguia col·locar el 20% del capital social a tercers, es podria aconseguir reduir el coeficient de capital principal del 10% al 8% (Banco de España, 10/03/2011). En aquests moments, els poders espanyols iniciaren tota una sèrie de contactes internacionals per tal d'aconseguir capitals per resoldre els problemes de les entitats financeres. D'aquesta manera, en els moments en que esclataven les revoltes populars al món àrab, Juan Carlos de Borbón viatjà a Kuwait i Rodríguez Zapatero realitzà una gira per les petromonarquies del Golf Pèrsic, tot aconseguint el compromís dels Emirats Àrabs de destinar 150 milions d'euros, amb el fons sobirà ADIA (Abu Dhabi Investment Authority), i Qatar 300 milions d'euros, a través del fons sobirà QIA, a les caixes espanyoles. El president del Govern també viatjà a Xina per aconseguir capitals del gegant xinès pel sistema financer espanyol. El fons sobirà xinès CIC (China Investment Corporation) es comprometé a injectar una important quantitat de capital al sistema financer espanyol (González i Galaz, 19/02/2011; Cruz, 2/03/2011; Fernández, 17/04/2011).

Malgrat els intents d'aconseguir capitals de les petromonarquies i Xina, els capitals privats no mostraren gaire interès en les caixes d'estalvi. Cal destacar que una de les entitats més exposades al sector immobiliari, la valenciana CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo), resultà que presentava una situació de major risc de la que en un principi s'havia estimat, per la qual cosa les altres entitats que formaven Banco Base votaren en contra de la integració de les 4 entitats. La CAM sol·licità al FROB 2,8 miliards d'euros, una xifra que duplicava a l'estimada pel Banc d'Espanya pel Banco Base, amb la qual cosa la caixa es passa a dir Banco CAM i l'Estat es converteix en el seu principal accionista (Biot i De Barrón, 2/04/2011; De Barrón, 3/04/2011). Una de les altres entitats especialment exposada al risc immobiliari, Bankia presidida per Rodrigo Rato, decidí crear un "banc dolent" que agrupàs tots els actius tòxics, mentre que Bankia sortiria a Borsa amb els actius més "sans" (Maíllo, 6/04/2011). Pel que fa a Mare Nostrum, entitat en la que s'integrà la caixa balear Sa Nostra, cal dir que tenia uns actius immobiliaris tòxics de 5,69 miliards d'euros i havia de menester uns 637 milions d'euros per assolir el capital principal exigint pel Banc d'Espanya. Mare Nostrum comunicà al Banc d'Espanya que cercarà capitals privats per a la seva recapitalització. Paradoxalment, els responsables de Mare Nostrum anunciaren que dos *hedge fund* dels EUA, els fons especulatius i principals responsables de la crisi financera mundial, entrarien al seu capital. Es tractava dels fons de capital risc nord-americans Cerberus Capital Management i Paulson & CO (Magro, 29/03/2011). Per altra banda, el pla de reestructuració del sistema financer suposa la reducció del nombre de sucursals i també de personal, amb el desplegament de profundes retallades de plantilla, expedients de regulació de l'ocupació, que es sustenten bàsicament amb un ample programa de prejubilacions. En concret, s'estima que s'han d'eliminar entre 20 i 25 mil llocs de feina, per tal de passar dels 126 mil treballadors a uns 100 mil. El Ministeri de Treball estimà que la retallada laboral del sector bancari suposarà un cost en concepte de prestacions d'atur d'uns 700 milions d'euros. A més, el Banc d'Espanya podrà exigir nous ajustaments a les entitats intervingudes, fonamentalment retallades salarials (Gómez, 15/05/2011)⁷¹⁹.

⁷¹⁹ Encara que no es desenvolupi en profunditat al llarg del text, cal tenir present que just a les portes de les eleccions autonòmiques i municipals del maig del 2011 va esclatar a tot l'Estat espanyol un fort moviment de contestació en contra de la classe dirigent, particularment els partits majoritaris i el capital financer. Neixia el moviment 15-M –en referència a la manifestació celebrada aquell dia– i al cap de pocs dies un eixam de persones acampava i okupava les principals places de les ciutats. S'iniciava així un nou moviment social, batejat pels mitjans de comunicació com els indignats, que recuperava l'espai públic pel debat públic, és a dir per a la política.

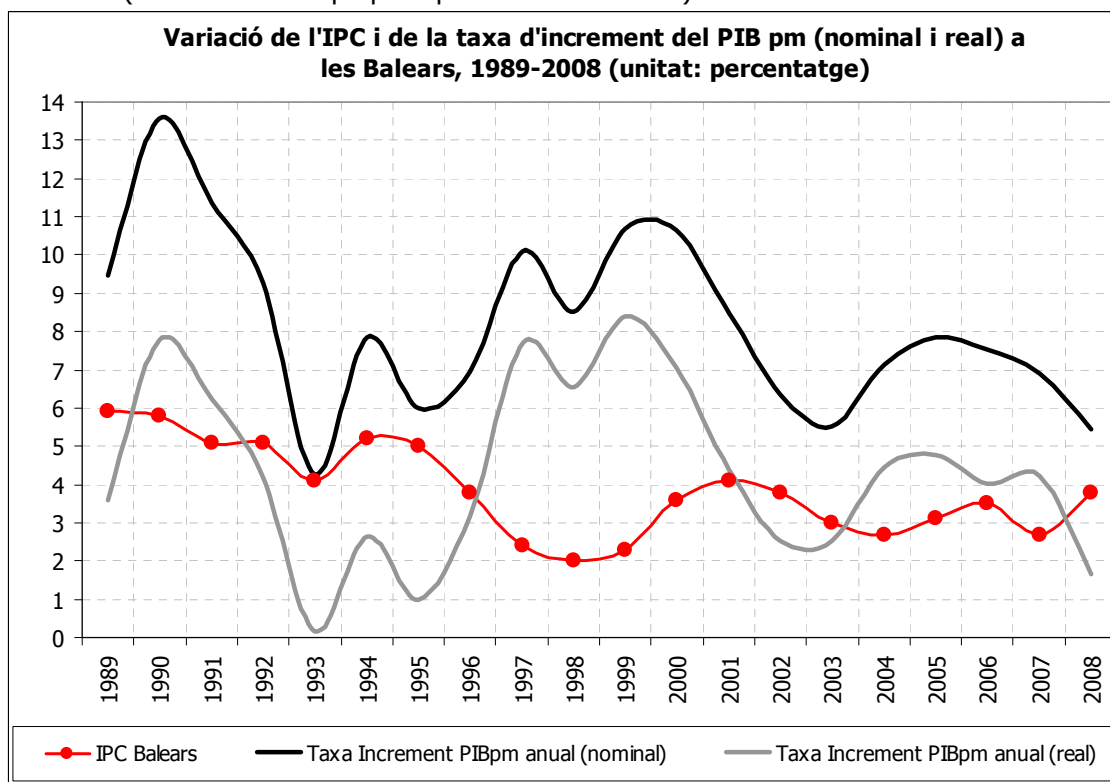
Taula 214. Necessitats de finançament de les entitats espanyoles, 2011 (Font: Banco de España, 10/03/2011).

	Situació de partida de capital principal (milions euros)	Coefficient de capital principal a complir (%)	Necessitats de capital addicional per assolir el coeficient de capital (milions euros)
Bankinter	2.144	8	333
Barclays Bank SA	1.005	8	552
Deutsche Bank SAE	729	8	182
Bankpyme	24	8	8
Bancs	3.902	8	1.075
Bankia	14.125	10	5.775
Base	6.582	10	1.447
Cívica	3.687	10	847
Mare Nostrum	3.343	10	637
CatalunyaCaixa	3.148	10	1.718
Novacaixagalicia	2.851	10	2.622
Caja España de Inversiones	2.062	10	463
Unnim	1.150	10	568
Caixes d'estalvi	36.948	10	14.077
Total	40.850	—	15.152

b) Consolidació del treball sota les lògiques neoliberals. Les Balears com una "màquila" turístic-immobiliària.

Cap a finals de la dècada dels 1980 el capitalisme balear començava a presentar símptomes d'esgotament i es perfilaven les condicions, domèstiques i internacionals, del que seria la crisi de principis dels 1990 que serviria de plataforma per a la plena adopció de les regles del joc del capitalisme neoliberal. Les Balears entraven en una situació de alentiment i congelació de l'expansió dels agregats de renda. Així, es pot veure com el PIBpm (Producte Interior Brut a preus de mercat) arribà a caure fins una taxa de creixement en termes reals del 0,17% entre el 1992 i el 1993. Després dels ajustaments socioeconòmics de principis dels 1990 i un cop superada la crisi global, el capitalisme balear experimentà una fase de progressiva expansió que es reflectia en els agregats de renda i les seves taxes d'increment. La tendència dels feliços 1990 es va veure trencada, en certa manera i molt tímidament, pels efectes de la crisi borsària vinculada a l'esclat de la bombolla especulativo-financera dels valors tecnològics, pels esdeveniments de l'11 de setembre de 2001 i la crisi del capitalisme alemany. Posteriorment es va reactivar de nou l'economia, especialment vinculada al boom del sector de la construcció, i els agregats de renda seguiren una tendència expansiva fins el 2005, quan la taxa d'increment es començà a alentir fins el moment en que es propagà la crisi del capitalisme especulativo-financer global i afectà plenament el capitalisme balear. De totes maneres, cal apreciar el fet que la taxa mitjana d'increment real del PIB a preus de mercat entre el 1994 i el 2007 ha estat del 4,98% (i del 8,06% en termes nominals), per la qual cosa les Balears podrien ser qualificades com uns autèntics "dragons mediterranis", tot fent al·lusió als anomenats "dragons asiàtics". La taxa mitjana d'increment anual del PIB espanyol, en termes nominals, entre el 1994 i el 2007 havia estat del 7,86%, i del 3,84% a la locomotora europea, Alemanya. En referència a l'expansió dels agregats de renda i el creixement demogràfic, es pot destacar que els primers s'han incrementat a un ritme molt superior a la demografia. Així, mentre el PIBpm s'ha multiplicat per 4,39, en termes nominals, entre el 1989 i el 2008, tot passant de 6,24 miliards d'euros a 27,47 miliards d'euros, respectivament; la població de les Illes s'ha multiplicat tan sols per un factor de l'1,4, tot passant de 750,9 mil habitants el 1989 a 1,06 milions el 2008.

Gràfic 54. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 214).

Taula 214. Evolució del PIB a preus de mercat i l'IPC a les Illes Balears, 1989-2008*

	PIB pm (milions euros corrents)	Taxa Increment PIBpm anual (nominal) (%)	IPC Balears (%)	Taxa Increment PIBpm anual (real) (%)
1989	6.248	9,48	5,92	3,56
1990	7.096	13,58	5,8	7,78
1991	7.901	11,34	5,1	6,24
1992	8.633	9,27	5,13	4,14
1993	9.001	4,26	4,09	0,17
1994	9.707	7,84	5,24	2,60
1995	10.290	6,00	4,96	1,04
1996	11.005	6,96	3,8	3,16
1997	12.118	10,11	2,35	7,76
1998	13.151	8,53	2	6,53
1999	14.559	10,70	2,34	8,36
2000	16.110	10,65	3,63	7,02
2001	17.475	8,47	4,1	4,37
2002	18.582	6,34	3,8	2,54
2003	19.609	5,53	3	2,53
2004	21.011	7,15	2,7	4,45
2005	22.661	7,85	3,1	4,75
2006	24.366	7,53	3,5	4,03
2007	26.051	6,92	2,7	4,22
2008	27.473	5,46	3,8	1,66

* Font: PIB a preus de mercat a comptabilitat regional d'Espanya, www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft35%2Fp010&file=inebase&L=0; IPC: 1989-2000 a partir de Manera 2001c:177; IPC 2001-2008 a partir de l'apartat Índex de preus del consum www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft25%2Fp138&file=inebase&L=0, febrer 2010).

- La crisi de principis dels 1990 com excusa per la teràpia de xoc contra els treballadors.

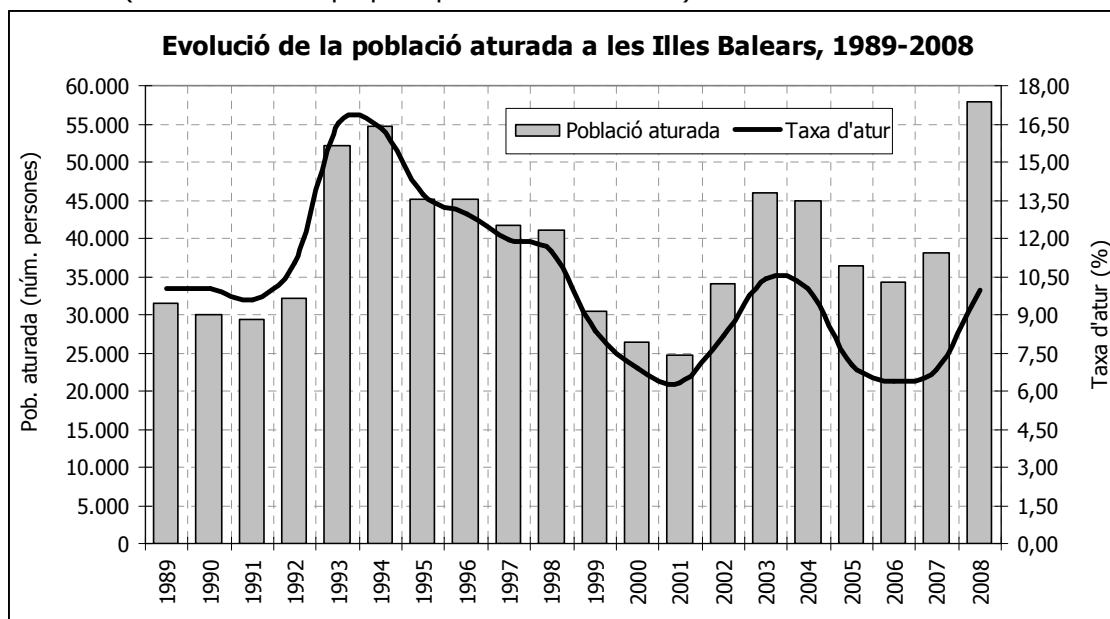
La crisi de principis de la dècada dels 1990 es va reflectir en un increment substancial del nombre d'aturats, tot superant les 50 mil persones entre el 1993 i el 1994, el que representava una taxa d'atur de més del 16% (taula 215 i gràfic 55). Hom pot apreciar com la major part dels aturats a les Balears eren aturats de llarga durada, és a dir aquells que feia més d'un any que estaven en condició de cerca de treball. Si hom analitza la població aturada en funció del gènere es pot adonar que entre el 1989 i el 1994 el 55,1% de la població aturada era femenina i la taxa mitjana d'atur femení (18,27%), entre el 1989 i el 1994, era 1,83 vegades superior a la taxa mitjana d'atur masculina (9,97%) (taula 215). Així doncs, l'increment de l'atur en aquells anys fou especialment intensa en la població femenina. Cal tenir present, per una banda que més enllà de la població aturada hi havia els anys 1993 i 1994, 28342 i 29159 persones que demandaven treball però que no estaven a l'atur, amb la qual cosa la borsa de persones cercant un treball assalariat s'elevava significativament; i que per una altra banda, molts dels treballadors en actiu perseguien canviar de feina per una altra de millors condicions (Horrach i Mascaró, 1998).

El 1992 fou un any, que a part dels espectacles político-mediàtics lligats a megaprojectes urbanístics (p.ex. Expo de Sevilla i Jocs Olímpics de Barcelona), va estar caracteritzat per profundes redefinicions del capitalisme espanyol amb els citats plans d'ajustament que afectaven de manera intensa les relacions de treball. En aquella situació es varen aprovar una sèrie de regulacions que aprofundien la flexibilitat del treball assalariat, el conegut "Decretazo" –Reial Decret-Llei 1/1992, de 3 d'abril i la posterior Llei 22/1992, de 30 de juliol, de mesures urgents sobre foment del treball i protecció per atur–. S'imposava un programa d'ajustament sociolaboral en nom de la competitivitat i per fer front a les exigències de Maastricht, per tal d'entrar a l'eurogrup. Amb aquelles reformes s'iniciava un procés de progressiva eliminació de la protecció d'atur. Per això, s'ampliava el període mínim de cotització per tenir accés a la prestació d'atur de 6 a 12 mesos; es reduïa la quantia de les prestacions de manera gradual; es va reduir el mínim de prestació contributiva que passà del 100% al 75% del Salari Mínim Interprofessional; es suprimí l'exempció fiscal de les prestacions d'atur, tot passant a ser considerades aquestes com a rendiments del treball de cara a Hisenda; s'ampliaren els mecanismes d'extinció del dret a la prestació; i s'establiren majors exigències per tal de poder accedir al subsidi d'atur. Tota una sèrie de reformes que afectaven de manera notable en les relacions capital-treball, amb l'Administració laboral en clara retirada en favor del capital (Díaz-Bustamante, 1996; Valdivielso, 1999; Etxezarreta, 2006).

Les reformes laborals sota el paradigma neoliberal foren contestades socialment fins culminar en la vaga general del 28 de maig de 1992, que va ser amplament seguida a tot l'Estat i també a les Balears. Una vaga que coincidia amb l'inici de la temporada turística. A més de la vaga general, es celebraren importants vagues del sector d'hoteleria que foren amplament seguides pels treballadors: el 16 i 17 d'abril, tot coincidint amb la Setmana Santa, una altra vaga de 6 dies entre finals de juliol i principis d'agost i finalment una altra pel mes d'octubre. L'empresariat turístic de les illes expressava que "els sindicats estan malament del cap" (Morales 16/05/1992:28) i els "hi falta seny" (Mato 16/05/1992:27), el president del Foment de turisme de Mallorca, Ferran Perelló, arribà a expressar la seva disconformitat dient que "els sindicats volen governar" (Mato 30/04/1992:29). Així mateix, els Tour Operadors estrangers també expressaren la seva disconformitat respecte de les vagues organitzades pels treballadors. Recordem que els majoristes mantenien unes estretíssimes connexions societàries amb els principals capitals de les illes (Morales, 16/05/1992). La raó per la qual els sindicats i els treballadors de l'hoteleria es mobilitzaren era que l'acord marc estatal que regulava les relacions laborals del sector datava de 1944. A més, des del Consell de Ministres es donava per derogada aquella ordenança laboral, amb la qual cosa els sindicats denunciaven que se produïa un buit legal que perjudicava els treballadors. Els sindicats proposaven arribar a un acord marc del sector a escala estatal, una proposta que era rebutjada per la patronal. A l'Estat, els treballadors del sector d'hoteleria i restauració eren els que percebien els salaris mitjans més baixos i entre els que la contractació temporal era major (un 70% dels 660 mil treballadors) (Francés, 8/04/1992; Fernández, 15/04/1992; Diario de Mallorca, 19/04/1992). L'alteració de "l'ordre social" va ser contestat per la policia i els agents de seguretat privada d'alguns

establiments hotelers. En concret, els guardes jurat del Palas Atenea (Sol Meliá) expulsaren i colpejaren a un membre d'un piquet informatiu (Morales, 17/04/1992).

Gràfic 55. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 215).

Taula 215. Evolució de la població aturada a les Illes Balears, 1989-2008*

	Total	Taxa d'atur (%)	Homes	Taxa d'atur masculí (%)	Dones	Taxa d'atur femení (%)	Aturats de llarga duració (més d'un any)	Aturats de llarga duració (més d'un any) respecte total aturats (%)
1989	31.550	10,04	12.087	7,02	19.463	17,01	12.900	40,89
1990	29.925	9,99	12.093	7,21	17.832	16,17	11.475	38,35
1991	29.325	9,60	12.057	6,83	17.268	15,62	10.725	36,57
1992	32.225	11,04	16.509	9,36	15.716	15,47	9.250	28,70
1993	52.100	16,51	26.607	15,26	25.493	21,96	18.225	34,98
1994	54.575	16,34	25.748	14,14	28.827	23,40	25.825	47,32
1995	45.125	13,69	22.070	11,85	23.055	17,97	20.250	44,88
1996	45.200	12,97	19.047	9,61	26.153	18,81	18.050	39,93
1997	41.775	11,91	17.943	8,51	23.832	16,60	15.550	37,22
1998	41.075	11,46	17.668	8,11	23.407	16,04	15.200	37,01
1999	30.475	8,35	13.214	5,87	17.261	11,24	10.150	33,31
2000	26.475	6,89	10.830	4,52	15.645	9,38	7.350	27,76
2001	24.700	6,33	10.878	4,30	13.822	8,36	5.350	21,66
2002	34.125	8,16	16.587	6,25	17.538	9,50	5.750	16,85
2003	45.950	10,42	21.601	7,86	24.349	12,11	8.625	18,77
2004	45.000	9,99	21.350	7,54	23.650	11,23	7.175	15,94
2005	36.350	7,03	15.040	5,20	21.310	9,92	5.750	15,82
2006	34.325	6,37	15.586	5,12	18.739	8,28	4.225	12,31
2007	38.100	6,86	18.249	5,79	19.851	8,42	3.850	10,10
2008	57.800	9,94	31.252	9,70	26.548	10,80	6.250	10,81

* Font: Enquesta de la Població Activa de l'INE - www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t22/e308_mnu&file=inebase&N=&L=0; Observatori del

Treball de les Illes Balears,
www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?idsite=282&cont=10648&lang=ca&camp=es.

A finals de 1993 es va dur a terme una nova ofensiva neoliberal en matèria de regulació del treball assalariat⁷²⁰ que fou contestada socialment i desembocà en una nova vaga general el 27 de gener de 1994. Aquesta nova regulació s'anunciava com a "absolutament necessària" per tal de trencar amb la "rigidesa" del mercat laboral espanyol. Emperò, segons Albert Recio (1994) el 1993 el mercat laboral espanyol ja era el més flexible de tots els països del capitalisme avançat, just al darrera dels EUA. Les reformes laborals de 1994 implicaven un retall important de drets laborals, tot ampliant i consolidant la precarietat en el treball i aprofundint la contenció salarial⁷²¹. Amb dita reforma s'atorga un paper destacat a l'empresariat –"concepció de que l'empresari és garant del creixement econòmic i de l'estabilitat, en una espècie de bé públic" (Díaz-Bustamante 1996:16), tot definint la retirada de l'Estat en les relacions laborals. Aquest aspecte tenia especial incidència en quant a la regulació salarial que queda subjecta a les lògiques del mercat. L'excusa del foment del treball i la suposada necessitat d'eliminar rigideses va donar peu a la creació de noves formes contractuals com els d'aprenentatge, en substitució del contracte de formació, que foren batejats com a "contractes fems" –es podien fer fins els 28 anys, la retribució podria ser inferior al 75% del Salari Mínim Interprofessional, no gaudirien dels beneficis de la Seguretat Social i de l'assegurança d'atur– i els contractes a temps parcial que serien una de les peces angulars del treball precari.

La gestió del mercat de treball, particularment els contractes precaris, va recaure en les recents constituïdes ETT (Empreses de Treball Temporal). Aquestes s'ajustaven al model francès, caracteritzat per fer-se càrrec del treball precari, més que al model alemany que es caracteritzava per fer-se càrrec de treball especialitzat. Un altra qüestió que s'abordà fou la de l'abaratiment dels acomiadaments i la flexibilització en les condicions d'acomiadament, amb l'increment de les causes per realitzar acomiadaments individuals i la introducció de la figura de l'acomiadament individual plural, tot desapareixent a la pràctica la figura de l'acomiadament improcedent. Les noves formes d'acomiadament i de mobilitat geogràfica dels treballadors contribuïen a trencar les possibilitats d'acció conjunta, ja que la reforma permetia a l'empresariat escometre dites accions de manera atomitzada. Finalment, la reforma va establir punts que no podien ser modificats pels convenis col·lectius, tot quedant aquests fortament limitats en el seu abast (Recio, 1994; Malo i Toharia, 1997; Albarracín, 1999; Lapuente i Ortíz de Villacian Rebollo, 2000; Maillo et al., 2004; Etxezarreta, 2006).

Entre el 1994 i el 1997 la reactivació del capitalisme global sota les lògiques especulativo-financeres va repercutir en el capitalisme espanyol i balear, tot presentant un reflex positiu en el nombre de contractacions laborals, el que no significà una millora de la qualitat del treball. Es va passar de 166,5 mil contractes el 1994 a 260,6 mil el 1997. No obstant això, si s'observa quin són els tipus de contractes predominants, tenim que aquests estan presidits pels contractes de durada determinada, és a dir aquells que, segons els estudiosos del món del treball, instal·laven als treballadors assalariats en una situació de precarietat i inestabilitat. Els contractes de durada determinada amb 237,7 mil contractes representaven el 91,2% del total el 1997. Entre aquests contractes els més emprats eren els denominats "eventuals per circumstàncies de la producció a temps complet" que sumaven uns 118,8 mil contractes, mentre que els contractes a temps parcial de durada determinada sumaven uns 51,4 mil (21,64% dels contractes de durada determinada). Per altra banda, els contractes indefinits amb 22,9 mil unitats, comptaven amb un 29,91% de fixos discontinus i un 11,34% a temps parcial. És a dir, la contractació està dominada per aquelles formes adaptades a les exigències de l'empresariat balear i per tant amb molt poques garanties pel treballador. Així s'arriba al 1997 amb 60895 contractes a temps parcial, una xifra que representa el 23,36%

⁷²⁰ Reial Decret 2317/1993, de 29 de desembre, pel que se desenvolupen els contractes en pràctiques i d'aprenentatge i els contractes a temps parcial; Llei 10/1994, de 19 de maig, de mesures urgents de foment d'ocupació, i Llei 11/1994, de 19 de maig, de reforma de l'Estatut dels Treballadors, de la Llei de Procediment Laboral i de la Llei sobre Infraccions i Sancions a l'Ordre Social; Llei 14/1994, d'1 de juny, per la que se regulen les empreses de treball temporal.

⁷²¹ José Luís Reina (2004) analitza com l'organització del treball, des del capitalisme fordista o regulat al capitalisme postfordista o flexible, ha presentat una deriva al llarg de la qual s'han anat retallant espais d'incidència per part dels treballadors que al mateix temps han anat perdent constantment tota una sèrie de drets. En quant a l'organització del treball i el sindicalisme des del Franquisme a l'anomenada Transició es pot veure el treball de Reina (1999).

de la contractació (gràfic 56 i taula 216). Balears s'havia convertit en un autèntic laboratori i paradís de les noves relacions sociolaborals del paradigma neoliberal (Valdivielso, 1999).

En aquell context i en vistes del fracàs de la reforma laboral de 1994, es va intentar arribar a un acord entre l'Estat, la patronal i els sindicats majoritaris (CCOO i UGT), per tal de dur endavant noves reformes laborals que arribarien el 1997 amb l'Acord Interconfederal per a l'Estabilitat en el Treball, l'Acord Interconfederal sobre Negociació Col·lectiva i l'Acord sobre la Cobertura de Buits⁷²². Teòricament la reforma volia introduir criteris per millorar l'estabilitat laboral a l'Estat, on la taxa de temporalitat era del 33%, front el 10% de mitjana dels estats de la UE. La retòrica de millorar les condicions laborals ocultava, entre d'altres, l'exigència per part de la patronal d'aconseguir que els acomiadaments poguessin resultar molt més barats, tot conduint-los majoritàriament per la via de l'acomiadament objectiu (Albarracín, 1999; Etxezarreta, 2006). Així, es modificà l'article 52c de l'Estatut dels Treballadors sobre els acomiadaments. D'aquesta manera s'intenta facilitar l'ús de la figura de l'acomiadament individual plural per causes procedents, en les que s'introdueixen noves causes com les organitzatives o circumstàncies de la producció. Això implicaria que en comptes d'haver de fer front al pagament de 45 dies per any treballat i un màxim de 42 mensualitats en el cas dels improcedents, es pogués rebaixar notablement tant pel que fa a dies per any treballat (20 dies/any) com en el màxim de mensualitats (12 mensualitats).

A més, en el cas d'empreses de menys de 25 treballadors, els Fons de Garantia Salarial s'encarregaria d'abonar una part substancial de les despeses empresarials derivades dels acomiadaments. Sota aquestes circumstàncies se produeix també una autèntica explosió empresarial, amb una creixent atomització de les empreses que va de la mà de la proliferació de les subcontractacions. D'aquesta manera tenim que entre el 1997 i el 2008 el nombre d'empreses de Balears va passar de 36700 a 93335 empreses⁷²³. Malgrat aquest increment del nombre d'empreses tenim que el nombre mitjà de treballadors per empresa ha passat de 7,1 el 1997 a 3,89 el 2008. Les empreses d'un sol treballador es triplicaren, tot passant de 15216 el 1997 a 47167 el 2008; i les de 2 a 5 treballadors es multiplicaren per un factor del 2,65, tot passant de 13702 a 36414. Mentre que les empreses de més de 50 treballadors han minvat en un 1,75%, tot passant de 676 empreses el 1997 a 664 el 2008. Així doncs, tenim un sistema empresarial altament fragmentat, la qual cosa no significa necessàriament que hi hagi una elevada quantitat de petits empresaris o treballadors autònoms amb una corresponent dissolució del poder, sinó que el que s'ha donat ha estat una facturació i/o proliferació de societats integrades dins de l'anomenada empresa en xarxa sota personalitats jurídiques diferents i la fragmentació de les empreses matrius en múltiples societats com a mecanisme de dissolució de responsabilitat empresarial.

També es varen definir noves figures contractuals, particularment el denominat contracte pel foment de la contractació indefinida, conegut popularment com el "fix barat" ja que la indemnització d'acomiadament vinculada amb aquest contracte era notablement inferior a la dels altres contractes indefinits. El suposat objectiu de la reforma era que la major part dels contractes temporals passassin a ser d'aquesta categoria, però la tendència fou que els nous contractes indefinits s'emmarcarien dins d'ella, tot apuntant cap a una major precarització laboral. Els costos d'acomiadament dels "fixos barats" eren molt menors que els dels altres contractats indefinits (33 dies/any treballat i màxim de 24 mensualitats); i, a més, s'incentiva l'empresariat per a què contractés "fixos barats", mitjançant rebaixes de les cotitzacions en la Seguretat Social durant dos anys. En moltes ocasions, al cap dels dos anys, un cop finalitzades les bonificacions, s'acabava la relació contractual. La proliferació d'aquestes figures contractuals també varen tenir un fort impacte pel que fa a l'organització col·lectiva dels treballadors, ja que aquests són cada cop més fragmentats i el seu poder de pressió també diluït. Un altre aspecte que val la pena apuntar és el fet que en aquells moments es començà a produir un transvasament de treballadors del sector de l'hoteleria al de la construcció, tot essent el conveni col·lectiu molt millor que el d'hoteleria. Mentre que treballadors immigrants s'incorporaven al sector de l'hoteleria, tot tenint aquests un poder de negociació molt menor i per tant el poder de l'empresari sortia reforçat per tal d'introduir reformes que erosionessin més les condicions

⁷²² Reial Decret Llei 8/1997, de 16 de maig, de mesures urgents per la millora del mercat de treball i el foment de la contractació indefinida; Reial Decret Llei 9/1997, de 16 de maig, pel que se regulen incentius en matèria de Seguridad Social i de caràcter fiscal pel foment de la contractació indefinida i l'estabilitat en el treball.

⁷²³ Les dades de 1997 procedeixen d'Horrach i Mascaró (1998) i les de 2008 del DIRCE (Directorio Central de Empresas) de l'INE (www.ine.es/inebmenu/mnu_empresas.htm, abril 2010).

laborals. (Malo i Toharia, 1997; Díaz-Bustamante, 1998; Albarracín, 1999; Lapuente i Ortíz de Villacian Rebollo, 2000; Maillo et al., 2004; Etxezarreta, 2006).

- Política laboral sota paradigma *neocom*: flexibilitat, precarietat i autoritarisme (2000-2004).

El 2001 s'aprovà una nova reforma laboral, duta a terme pel Govern de José María Aznar, que de nou volia fer front, retòricament, a l'elevada temporalitat del treball⁷²⁴ i promulgava l'objectiu de millorar el mercat de treball. Aquesta reforma arribava en un nou context polític en el qual el Partit Popular governava amb majoria absoluta i apostava per la unilateralitat i ruptura d'allò anomenat "diàleg social". Més enllà de la retòrica, la reforma de 2001 seguí aprofundint en els mecanismes de flexibilització laboral, tot abaratint encara més l'acomiadament per un major ventall de causalitats (33 dies/any treballat i màxim 24 mesos). A més, s'ampliava el contracte de formació a un major nombre de subjectes, tot permetent un major desplegament d'aquesta forma contractual que implicava uns retalls dels drets laborals importants; se creà el contracte d'inserció laboral; i se regularen els fixos discontinus –dividits entre aquells de cridada certa i els de cridada incerta–, amb la qual cosa molts d'ells passarien a la qualificació de treballadors a temps parcial periòdic. I la reforma també introduïa tot un paquet de bonificacions en les quotes empresarials a la Seguretat Social. Moltes de les noves figures contractuals i continguts de la reforma tenien com a objectiu facilitar el reclutament barat de molta de la mà d'obra immigrant procedent dels Suds (Etxezarreta, 2006; Ruíz-Galacho, 2006).

En la segona legislatura de José María Aznar (2000-2004) es produí un canvi significatiu en les polítiques del Govern espanyol, amb un notable gir cap a postures extremadament neoconservadores. Unes polítiques que foren amplament contestades socialment. Així, l'any 2002 es va dur a terme una nova reforma laboral⁷²⁵ que venia a consolidar els canvis introduïts el 2001. Aquesta reforma coneguda com el "Decreto" fou fortament contestada socialment i el 20 de juny de 2002 es convocà una vaga general. Aquesta vaga s'ha d'emmarcar, com s'ha esmentat, dins d'un clima de gran contestació social contra les polítiques del Govern Aznar (p.ex. manifestacions contra transvasament de l'Ebre, manifestacions contra l'Europa del Capital en motiu de la presidència espanyola de la UE, etc) i que desembocaren en l'explosió ciutadana en contra de la Guerra d'Iraq amb les multitudinàries manifestacions del 15 de febrer de 2003. I, el 10 d'abril de 2003 es celebrà una altra vaga general en contra de la guerra.

Entre les principals mesures, introduïdes per la reforma de 2002, es troben aquelles que retallaven el dret a prestació d'atur de molts de treballadors, entre d'ells els eventuals agraris i els fixos discontinus de cridada certa. En el primer cas tendria molta incidència a regions com Andalusia i Extremadura, mentre que la segona tenia especial incidència a les Balears ja que suposava un important canvi en quant a les relacions sociolaborals. Es permetia retallar sensiblement la possibilitat de moltes persones a accedir a les contraprestacions d'atur, en esser equiparats els fixos discontinus de cridada certa als contractes a temps parcial que no cobren l'atur en els moments d'inactivitat. La reforma laboral també aprofundia en facilitar les condicions d'acomiadament per a l'empresariat, sota l'excusa d'eliminar rigideses del mercat de treball. Mentre que per una banda se retallava el dret al subsidi d'atur, per l'altra s'inflaven les bonificacions dels costos de la Seguretat Social de l'empresariat (Etxezarreta, 2006; Ruíz-Galacho, 2006).

Així mateix, cal destacar que el 2002 s'adaptà el reglament 1987/2000 aprovat per la Comissió Europea que obligava a redefinir el concepte de persona aturada i conseqüentment afectava als càlculs de població aturada. La nova definició deixava fora de la comptabilitat de població aturada a un important contingent de persones que a partir d'aleshores passarien a formar part de la població inactiva. Aquesta nova conceptualització suposà una reducció de la població legalment aturada de prop del 20% de mitjana estatal i del 13% a les Balears (García Serrano, 2003).

⁷²⁴ Llei 12/2001, de 9 de juliol, de mesures urgents de reforma del mercat de treball per l'increment del treball i la millora de la seva qualitat.

⁷²⁵ Reial Decret Llei 5/2002, de 24 de maig, i la Llei 45/2002, de 12 de desembre, de mesures urgents per la reforma del sistema de protecció per atur i millora de l'ocupació.

El març del 2007, el Tribunal Constitucional va anul·lar la reforma laboral de 2002, entre d'altres qüestions, el Constitucional no considera adequada la via de la urgència emprada per dur a terme reformes laborals (EFE, 31/03/2007). El pols de la conjuntura econòmica i les reformes laborals va fer que el nombre de contractes s'elevàs de manera important entre el 1997 i el 2006, tot passant de 260,6 mil contractes a 439,86 mil, respectivament. Els contractes temporals i formatius varen passar de representar el 91,2% el 1997 al 86,37%, degut especialment a l'aparició dels "fixos barats". Es veu doncs que tot el suposat intent d'incrementar l'estabilitat laboral, tan sols havia implicat un retall de 4,8 punts en els contractes temporals entre el 1997 i el 2006. L'any 2006 hi havia un 20,45% dels contractes que eren de temps parcial i un 2,9% que eren fixos discontinus. Precisament, tal com s'ha advertit, la contractació a temps parcial suposava una minva de drets laborals molt destacable (taula 216). Així mateix, al llarg del període d'eufòria econòmica (i de canvis normatius), es va produir una disminució important de la taxa d'atur que passà del 12,97% el 1996 al 6,37% el 2006 (taula 215). Emperò aquesta disminució de la taxa d'atur anava acompanyada d'un augment important de la rotació contractual i l'augment de les figures contractuals que atorgaven una major precarietat al treballador. Així tenim que el 1996 un 68,59% dels contractes realitzats a les Balears tenien una durada inferior als 6 mesos i el 2,91% entre 6 i 12 mesos (Horrach i Mascaró, 1998), mentre que el 2006 el 42,59% eren per una durada inferior a 3 mesos i un 19,58% entre 3 i 12 mesos⁷²⁶. És a dir, més del 60% dels contractes realitzats a Balears eren de durada inferior a l'any. El 2004, en ple procés de deslocalització industrial del capital turístic balear, protagonitzat sobretot per les cadenes hoteleres transnacionals (Buades, 2006), aquelles projectaren tancar més hotels als mesos hivernals, tot oferint als treballadors triar entre dues possibilitats: "passar-se a fixos-discontinus o anar-se'n a les Canàries" (Guijarro 9/07/2004:7).

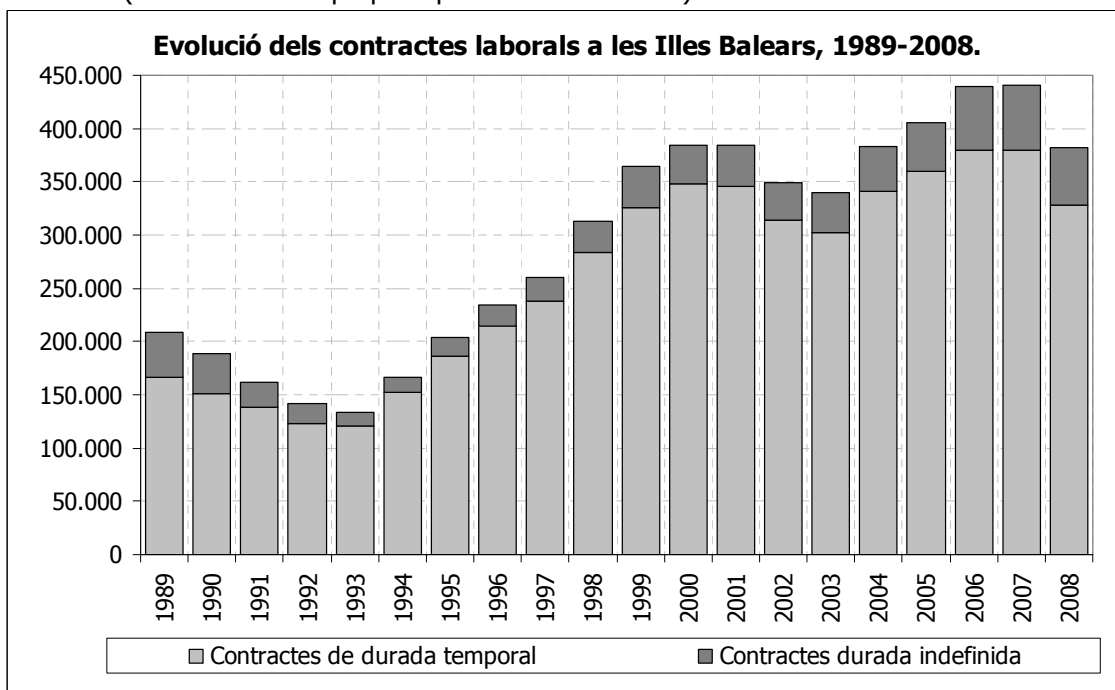
- Recuperació del "diàleg social" amb Rodríguez Zapatero i manteniment de la flexibilitat i precarietat laboral (2004-2008).

El Govern del PSOE presidit per José Luís Rodríguez Zapatero va emprendre una nova reforma laboral que fou aprovada el 2006⁷²⁷. Aquesta reforma recull l'Acord per la Millora del Creixement i el Treball fruit del procés negociador entre la patronal (CEOE i CEPYME), sindicats majoritaris (CCOO i UGT) i Govern. Aquest darrer presentà dita reforma com un triomf del denominat "diàleg social" (Declaració pel diàleg social, competitivitat, treball estable i cohesió social de 8/07/2004), trencat en temps d'Aznar. Segons Etxezarreta (2006) aquesta reforma donava continuïtat a la de 1997 i es presentà com un triomf per l'esforç de concertació. Nogensmenys, les línies mestres s'emmarquen dins dels criteris de la competitivitat esgrimits pel dogma neoliberal. A grans trets, aquesta reforma pretenia que augmentàs el nombre de persones contractades amb un contracte indefinit, amb la qual cosa s'obliga a fer fix tot aquell que hagi encadenat dos o més contractes temporals amb durada superior a dos anys en un període de 30 mesos. I també se facilita que contractes temporals es converteixin en contractes de foment a la contractació indefinida, els "fixos barats" que presenten la particularitat que la indemnització per acomiadament improcedent és més barata que en els indefinits ordinaris (33 dies/any amb un màxim de 24 mensualitats front 45 dies/any i màxim de 42 mensualitats). S'eliminen alguns dels aspectes més polèmics relacionats amb els contractes de formació i també s'eliminà el contracte d'inserció que podia donar lloc a abusos. La reforma també introdueix una sèrie de bonificacions en les cotitzacions a la seguretat social, mentre que per altra banda augmentava les prestacions del FOGASA (Fons de Garantia Salarial) i s'ampliaven algunes prestacions d'atur (p.ex. subsidi per major de 45 anys sense responsabilitats familiars). En el cas dels fixos discontinus s'introdueixen una sèrie de millores, respecte de la situació de 2002. Els autors que han realitzat una valoració crítica d'aquesta reforma, exposen que aporta pocs canvis en les relacions laborals i en tot cas abandona la senda del 2001, però s'entronca en el paradigma neoliberal de la reforma de 1997 (Etxezarreta, 2006; Grupo Sindical de Espacio Alternativo, 2006).

⁷²⁶ Dades procedents de l'OTIB (Observatori del Treball de les Illes Balears): www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=15909 (abril 2010).

⁷²⁷ Reial Decret Llei 5/2006, de 9 de juny, per la millora del creixement i del treball.

Gràfic 56. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 216).

Taula 216. Evolució de les contractacions laborals a les Illes Balears segons les principals tipologies, 1989-2008 (unitat: milers contractes)*

Tipus	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Obra i serveis	17,99	16,96	15,71	0,00	16,71	24,53	32,59	41,50	46,16	57,22	72,46	79,51	82,08	74,12	71,98	78,63	85,16	95,48	96,68	78,74
Eventual circumstàncies producció temps complet	74,56	65,42	62,04	84,05	63,42	75,87	92,82	103,73	118,84	148,24	176,70	191,74	185,61	162,08	148,34	160,28	171,01	177,47	173,40	141,88
Interins	4,09	4,00	3,39	0,00	5,64	6,77	7,81	9,06	9,17	10,70	13,66	14,77	14,54	14,49	15,74	20,78	21,52	22,12	23,03	25,71
Temps Parcial i temporals	13,51	13,54	12,77	15,76	20,51	28,29	35,36	41,28	51,44	61,91	57,79	57,56	58,19	58,85	61,80	76,20	78,77	81,59	84,02	79,45
Temporals	38,64	38,11	34,08	19,51	10,33	5,51	0,99	0,83	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Formació, pràctiques, aprenentatge	11,68	10,13	6,68	2,89	1,39	6,16	5,72	5,99	5,51	5,68	4,65	3,52	2,80	3,26	3,09	3,11	3,03	2,69	2,23	1,60
Altres	6,52	3,05	3,08	0,78	2,92	5,31	11,15	11,67	6,17	0,39	0,41	0,50	0,00	1,64	0,84	1,59	0,54	0,60	0,74	0,78
Total durada determinada	166,98	151,21	137,75	122,98	120,93	152,44	186,44	214,06	237,71	284,14	325,67	347,59	346,29	314,44	301,79	340,58	360,03	379,95	380,10	328,15
Indefinits	1,57	1,86	2,01	0,00	11,01	12,49	15,26	4,39	11,51	17,47	22,52	21,51	24,71	20,49	21,01	23,02	25,29	37,46	36,69	29,03
Indefinits a temps parcial	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,74	2,60	2,72	3,08	3,87	3,67	5,04	5,57	5,99	6,46	8,38	9,40	8,52
Discontinus	39,01	34,38	19,31	0,00	0,00	0,00	0,00	7,41	6,86	7,07	10,33	9,19	8,89	9,59	10,76	12,12	11,92	12,82	13,35	14,42
Altres	1,53	1,14	2,76	0,00	2,21	1,59	1,67	5,62	1,95	1,51	2,71	2,55	0,30	0,19	1,02	1,13	1,73	1,27	1,09	1,33
Total durada indefinida	42,10	37,38	24,07	18,88	13,21	14,08	16,93	20,15	22,92	28,77	38,63	37,11	37,57	35,30	38,36	42,26	45,39	59,92	60,54	53,30
Total	209,09	188,59	161,82	141,86	134,14	166,52	203,38	234,21	260,62	312,90	364,30	384,70	383,85	349,74	340,15	382,84	405,41	439,87	440,64	381,46

* Font: anys 1989-1995 a partir de Blázquez i Murray, 2003; 1996-1997 a partir d'Horrach i Mascaró, 1998; 1998, 1999 i 2000 a partir de Reina, 1999, 2000; any 2001 a partir de Blázquez i Murray, 2003; any 2002 a partir de CES, 2003; 2003-2008 a partir de l'OTIB (Observatori del Treball de les Illes Balears) www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=15909 (abril 2010), a l'epígraf "informe-contractes-balears!".

- El treball a les Illes Balears: un Silicon Valley turístic? Una de les cares amargues del capitalisme balear.

A la taula 217 es presenta l'evolució de la població ocupada per sectors a les Illes Balears, on es pot veure com un 72,54% de mitjana de la població ocupada entre el 1989 i el 2008 corresponia als treballadors del sector serveis. Es pot apreciar com la població ocupada en el sector serveis passà de 171,5 mil persones el 1989 a unes 166 mil en els anys centrals de la crisi de principis dels 1990, i posteriorment s'incrementà fins els 378,35 mil efectius el 2008. Aquest darrer any ja es començaven els efectes de la crisi del capitalisme global (i espanyol fortament vinculat a la "indústria del totxo"), però la crisi no afectà en el nombre de persones ocupades en aquest sector. En canvi si hom contempla l'ocupació del sector de la construcció, es pot veure com les persones ocupades disminuïren de 31,5 mil efectius el 1989 a 23,64 mil persones el 1993 degut al fet que la crisi de principis dels 1990 va tenir també com un dels principals epicentres l'esclat de la bombolla especulativo-immobiliària (Naredo, 1996). Emperò, posteriorment la població ocupada en el sector de la construcció passà de 27,5 mil persones el 1994 a unes 80,6 mil persones el 2007.

L'important sobredimensionament del sector de la construcció acabà col·lapsant cap a finals del 2007 i a partir de 2008 el nombre d'ocupats descendiren en 1650 persones. Entre el 2007 i el 2008 també es produí una important reducció de les persones ocupades en el sector industrial (5275 persones), aspecte relacionat amb els ajustaments i deslocalitzacions industrials, així com en l'efecte rebot que la crisi immobiliària tenia sobre les activitats industrials fortament connectades amb la "indústria del totxo". Es pot veure com la taxa d'assalariatzació es situa per sobre del 70%, tot i que els darrers anys de la dècada dels 2000 aquesta disminueix fins arribar al 71,39%. Cal tenir present que una part significativa dels treballadors per compte propi, coneguts com autònoms, no tenien cap assalariat, tot passant aquest grup del 52,8% dels autònoms el 2002 al 58,6% el 2008 (CES, 2003 ; CES, 2009). Entre aquest col·lectiu es troben molts dels que s'han denominat com a "falsos autònoms", amb la qual cosa aquesta figura laboral es converteix en una nova via d'aprofundir els mecanismes de flexibilitat i precarietat dins del món del treball assalariat. Mitjançant la contractació de "falsos autònoms", l'empresa es desatén de moltes de les seves responsabilitats, fins arribar a casos extrems en que la cadena de subcontractacions són pràcticament indesxifrables i per tant la responsabilitat empresarial també ho és⁷²⁸.

Taula 217. Evolució de la població ocupada a les Illes Balears, 1989-2008*.

	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis	Total	Població assalariada	Taxa d'assalariatzació (%)
1989	11.828	46.665	31.555	171.500	261.548	202.028	77,24
1990	8.998	39.575	32.225	172.943	253.740	204.056	80,42
1991	9.325	41.243	34.965	176.305	261.838	201.016	76,77
1992	11.215	39.385	29.943	166.678	247.220	188.667	76,32
1993	9.943	40.035	23.643	166.445	240.065	182.178	75,89
1994	8.545	37.110	27.515	179.690	252.860	188.203	74,43
1995	6.180	33.263	28.770	202.605	270.818	199.619	73,71
1996	6.805	40.778	29.540	211.340	288.463	209.069	72,48
1997	6.435	37.153	33.865	219.755	297.208	235.300	79,17
1998	7.185	34.228	36.150	227.235	304.798	255.000	83,66

⁷²⁸ L'autocupació a les Balears en el darrer quadrimestre de 2009 suposava el 16,7% de la població ocupada, mentre que la mitjana de la UE-27 era de 10,4% (OTIB, www.caib.es/sacmicrofront/archivopub.do?ctrl=MCRST282ZI69404&id=69404, abril 2010). Aquestes xifres poden servir de mostra de la forta implantació d'aquest tipus de ocupació a les Illes, amb una proporció equivalent a l'Espanyola, i la distància entre la mitjana balear i la de la UE-27 ens pot indicar un marge ocupat en bona part per falsos autònoms. Entre aquests autònoms es troben els "falsos autònoms", per la qual cosa el Consell de Ministres en el Pla Integral de Prevenció i Correcció del Fraude fiscal, laboral i de Seguretat Social aprovat el 9 de març de 2010, introdueix com un dels eixos centrals la detecció dels falsos autònoms (www.agenciatributaria.es/AEAT/Contenidos Comunes/La Agencia Tributaria/Sala de Prensa/Plan int prev corr frau de.pdf, abril 2010).

1999	7.995	41.220	40.830	234.735	324.780	276.500	85,13
2000	7.148	36.768	51.368	255.678	350.960	295.600	84,23
2001	7.163	35.268	57.563	262.190	362.183	308.600	85,21
2002	7.365	34.498	57.558	278.958	378.378	314.400	83,09
2003	7.750	36.915	53.090	289.005	386.760	315.200	81,50
2004	8.450	35.600	57.958	297.060	399.068	321.000	80,44
2005	9.325	38.300	73.750	346.650	468.025	341.600	72,99
2006	8.850	41.875	71.950	373.300	495.975	360.000	72,58
2007	11.025	48.775	80.600	367.575	507.975	371.400	73,11
2008	8.950	43.500	78.950	378.350	509.750	363.900	71,39

* Població ocupada a partir de l'Enquesta de Població Activa: anys 1989-1994 a partir d'INE: www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=/t22/e308_mnu&file=inebase&N=&L=0 (abril 2010); 1995-2008 a partir de l'Observatori del Treball de les Illes Balears: www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=15909 (abril 2010). Població assalariada a partir Mascaró (1991) pels anys 1989-1990; de Mascaró (1992) per l'any 1991; Reina (2001) pels anys 1992-2000; i l'Observatori del Treball de les Illes Balears: www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=15909 (abril 2010).

La memòria del Consell Econòmic i Social de les Illes Balears de 2008 exposava que "si ens fixam en les deu ocupacions que registren més contractació, no hi ha gairebé canvis respecte a anys anteriors pel que fa a l'estructura ocupacional del mercat de treball de les Illes Balears. Així doncs, es repeteix la concentració de contractes en unes poques ocupacions que es caracteritzen per ser de baixa qualificació i per estar englobades dins el sector de serveis i de la construcció" (CES 2009:355). El comentari de l'informe institucional sobre la situació social i econòmica de les Illes no deixa lloc a dubtes. Les 10 primeres ocupacions han absorbit entre el 75% del total dels contractes del 2000 i el 66% el 2004. Per l'any 2004 comptam amb dades en funció del gènere (taula 219), a partir de la qual es pot veure que la contractació femenina està encara molt més concentrada en les 10 primeres ocupacions que no la masculina. En qualsevol cas, hom pot veure a la taula 218 com el sistema productiu de les Illes Balears, fonamentalment dependent de l'empresa capitalista en la generació de llocs de feina (amb més del 85% de llocs de feina vinculats al sector privat), genera fonamentalment contractes de neteja d'oficines i hotels amb més del 12% de contractes, un percentatge que no ha variat entre el 2000 i el 2008 i prop de 50 mil contractes. En segon lloc es troben els cambrers que sumen en torn a uns 45 mil contractes i al voltant del 12% del total. En tercer lloc estan els picapedrers que el 2000 sumaven uns 43 mil contractes, mentre que el 2004 aquests ja havien disminuït a 33 mil contractes i el 2008 a 27 mil contractes.

Taula 218. Les ocupacions més contractades a les Illes Balears, 2000-2008.		
Any 2000 (Font: Reina, 2001)		
	Núm. contractes	% respecte total
Personal de neteja d'oficines i hotels	48.995	12,74
Cambrers i semblants	45.653	11,87
Picapedrers	43.345	11,27
Taquígrafs i mecanògrafs/administració en general	33.509	8,71
Dependent/a de comerç	29.645	7,71
Peó de la construcció	26.482	6,88
Peó del transport i la descàrrega	23.495	6,11
Operadors de maquinària	18.282	4,75
Cuiners i preparadors de menjar	13.250	3,44
Taxistes i conductors d'automòbils	6.608	1,72
10 primeres ocupacions	289.264	75,19
Total	384.704	100
Any 2004 (Fon: CES, 2005)		
	Núm. contractes	% respecte total

Personal de neteja d'oficines i hotels	51.350	13,50
Cambrers i semblants	45.793	12,04
Picapedrers	33.052	8,69
Taquígrafs i mecanògrafs/administració en general	30.166	7,93
Dependent/a de comerç	29.443	7,74
Peó de la construcció	22.223	5,84
Peó del transport i la descàrrega	15.663	4,12
Cuiners i preparadors de menjar	13.767	3,62
Operadors de maquinària	6.625	1,74
Taxistes i conductors d'automòbils	6.268	1,65
10 primeres ocupacions	254.350	66,88
Total	380.329	100
Any 2008 (Fon: CES, 2009)		
	Núm. contractes	%
Personal de neteja d'oficines i hotels	48.151	12,65
Cambrers i semblants	47.955	12,60
Dependent/a de comerç	28.248	7,42
Picapedrers	27.520	7,23
Cuiners i preparadors de menjar	17.743	4,66
Peó de la construcció	17.506	4,60
5 primeres ocupacions	187.123	49,15

Taula 219. Les ocupacions més contractades a les Illes Balears segons gènere, 2008 (Font: CES, 2009)

Homes			Dones		
	Núm. contractes	% respecte total		Núm. contractes	% respecte total
Picapedrers	27.520	13,64	Personal de neteja d'oficines i hotels	38.419	21,47
Cambrers i semblants	22.873	11,33	Cambreres i semblants	25.082	14,02
Peons de la construcció	17.506	8,67	Dependentes de comerç	22.667	12,67
Cuiners i preparadors de menjar	10.557	5,23	Cuineres i preparadors de menjar	7.186	4,02
Personal de neteja d'oficines i hotels	9.732	4,82	Auxiliars administratives	6.722	3,76
Peó del transport i la descàrrega	8.996	4,46	Taquígrafes i mecanògrafes	6.686	3,74
Dependent de comerç	5.581	2,77	Auxiliars d'infermeria en hospitals	5.067	2,83
Taxistes i conductors d'automòbils	4.129	2,05	Animadores comunitàries	3.754	2,10
Peons d'indústries manufactureres	3.642	1,80	Recepcionistes d'establiment distint d'oficina	3.525	1,97
Conductors de camions	3.399	1,68	Infermeres	3.333	1,86
10 primeres ocupacions	113.935	56,46	10 primeres ocupacions	122.441	68,44
Total	201.805	100	Total	178.905	100

A més de tenir en compte l'anterior categorització de les ocupacions més contractades a les Illes Balears, s'ha de tenir present el fet que el treball invisible (pel mercat) i que les estadístiques oficials recullen dins dels apartats de població inactiva, se troben totes aquelles tasques incloses dins de la categoria "feines de la llar". Així doncs la població "inactiva"

dedicada a les feines de la llar ha oscil·lat entre 93 mil persones el 1989 i 101 mil el 2008. S'ha de tenir en compte que la major part d'aquestes són dones i la seva activitat constitueix una de les pedres angulars sobre la que se sostén la societat. És a dir, aquesta se sostén precisament sobre activitats no remunerades, fora del mercat i invisibilitzades. Les activitats relacionades amb la resolució de les *cures*⁷²⁹ ha pivotat generalment i històricament sobre el treball no remunerat de les dones, tot definint-se una divisió sexual del treball clara entre els homes vinculats al mercat de treball, amb treballs remunerats, i les dones dedicades a cobrir les cures del conjunt familiar. Les lògiques sistèmiques durant el règim d'acumulació flexible, han conduït no tan sols a la crisi ecològica global, sinó que també (i de manera bastant lligada) a una "crisi de les cures" (Pérez-Orozco, 2006).

Segons Pérez-Orozco (2006) la "crisi de les cures" als països del capitalisme avançat – accentuada per l'envelliment de la població, l'accés de la dona al mercat laboral i el desmantellament de l'estat del benestar– s'ha cobert amb noves dosis de precarietat i a través de mecanismes reaccionaris. Una de les principals opcions ha estat la de cobrir aquella crisi a través del treball femení immigrant que quasi sempre es realitza de manera clandestina. De fet, a moltes dones immigrants dels Suds no els hi ha quedat altre remei que treballar d'aquesta manera, ja que les polítiques d'agrupament familiar no contemplaven la incorporació de la dona al mercat de treball (Holgado, 2008). Segons Castelló (2009) tenim que a la Nova Divisió del Treball se li ha d'afegir una Nova Divisió del Treball de la Reproducció, amb un important repercussió sobre la dones. Aquesta Nova Divisió del Treball de la Reproducció té profundes conseqüències tant als països de procedència de les dones immigrants, com als països d'acollida on es genera una triple discriminació en funció al gènere, ètnia i classe (Castelló, 2009).

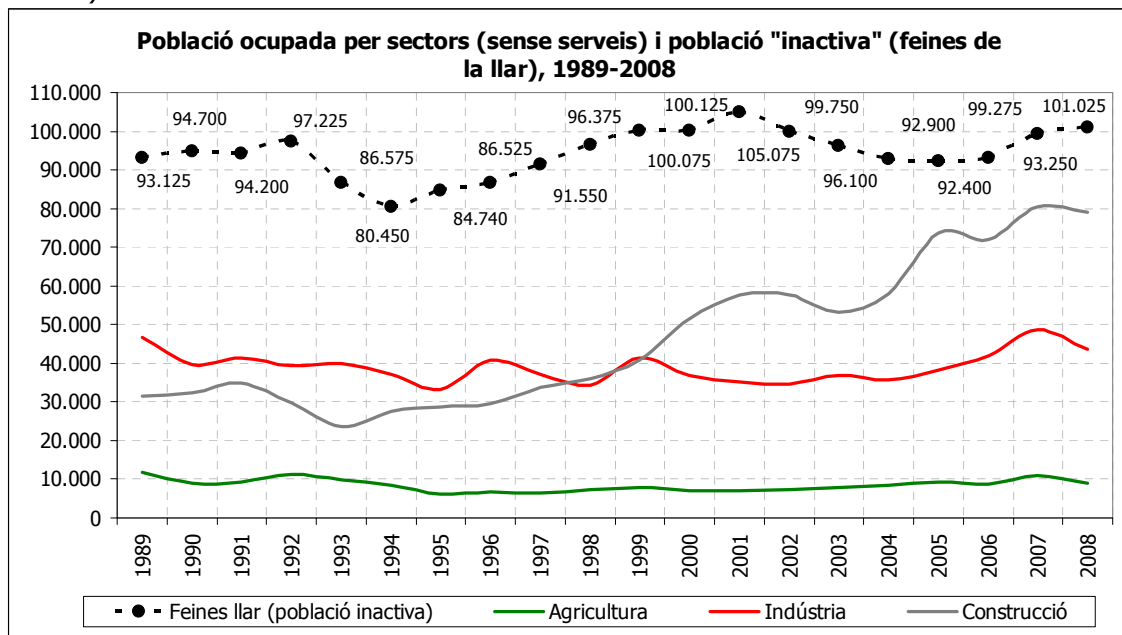
El Govern de Rodríguez Zapatero llançà dues lleis que pretenien abordar els conflictes derivats de la desigualtat de la dona, així com la càrrega que aquesta havia de suportar en les tasques invisibilitzades de les cures: la Llei d'igualtat i la Llei de dependència⁷³⁰. Malgrat el canvi que suposava la introducció d'aquestes noves regulacions, aquestes lleis reberen fortes crítiques per part dels col·lectius feministes. La primera per centrar-se fonamentalment en la igualtat en el mercat capitalista de treball i la segona per emmarcar-se bàsicament en les persones amb autonomia restringida, amb la qual cosa la major part de les cures segueixen quedant immerses en l'àmbit domèstic-familiar i a càrrec de les dones. A més, s'advoca en part per la l'expansió de les lògiques del mercat amb el que s'ha definit com la professionalització del treball domèstic, un treball protagonitzat generalment per dones immigrants en unes condicions bastant precàries (Baeza i Pérez-Orozco, 2007).

Amaia Pérez-Orozco i Paula Baeza (2006:14) sostenien que "la Llei de "dependència" se configura com una resposta a una situació d'emergència social, derivada de la crisi de les cures, però no com una eina per revertir les injustícies històriques en el repartiment dels treballs i negació de drets socials: el dret tenir una vida digna en la que es respecti i valori la diversitat funcional, i el dret a elegir i es desitja o no cuidar". Cal apuntar, a més, que un dels punts crítics de la llei de la dependència és el referent al seu finançament. El fet que aquesta llei hagi entrat en vigor quan el boom de l'especulació immobiliària finalitzava, ha fet que la crisi econòmica hagi repercutit negativament en l'aplicació d'aquesta llei, amb una desigual aplicació per comunitats autònomes. Així, l'Associació Estatal de Directors i Gerents de Serveis Socials d'Espanya en el IV Dictamen sobre l'aplicació de la Llei de la Dependència, al gener de 2010, establí que sis comunitat autònomes susprenien en la seva aplicació: Comunitat Valenciana amb 0 punts; Canàries amb 0,5 punts; Múrcia amb 1 punt; Madrid amb 2 punts; les Illes Balears amb 3 punts; Ceuta i Melilla amb 3,5 punts i Extremadura 4 punts (Barriga et al., 2010).

⁷²⁹ Les economistes es refereixen a *cures* (en castellà cuidados) com aquell treball invisible que abraça des del manteniment i cura de la llar, fins a la cura de persones, definit també com un "treball fet per amor". Treballs que es guien per la lògica de la cura, amb l'objectiu directe de satisfer necessitats, sense estar mediat per cap objectiu intermig. Són treballs que a més requereixen una forta càrrega afectiva i relacional, tot anant més enllà de la simple prestació d'un servei. Emperò, aquesta perspectiva també incorpora una forta anàlisi de les relacions de poder relacionades amb les cures, tot afectant majoritàriament a les dones. L'objectiu d'aquest enfocament és el de donar visibilitat a l'economia de les cures, al temps que contraposar-ho a les lògiques del mercat capitalista i les estructures del poder patriarcal (Pérez-Orozco i del Río, 2002).

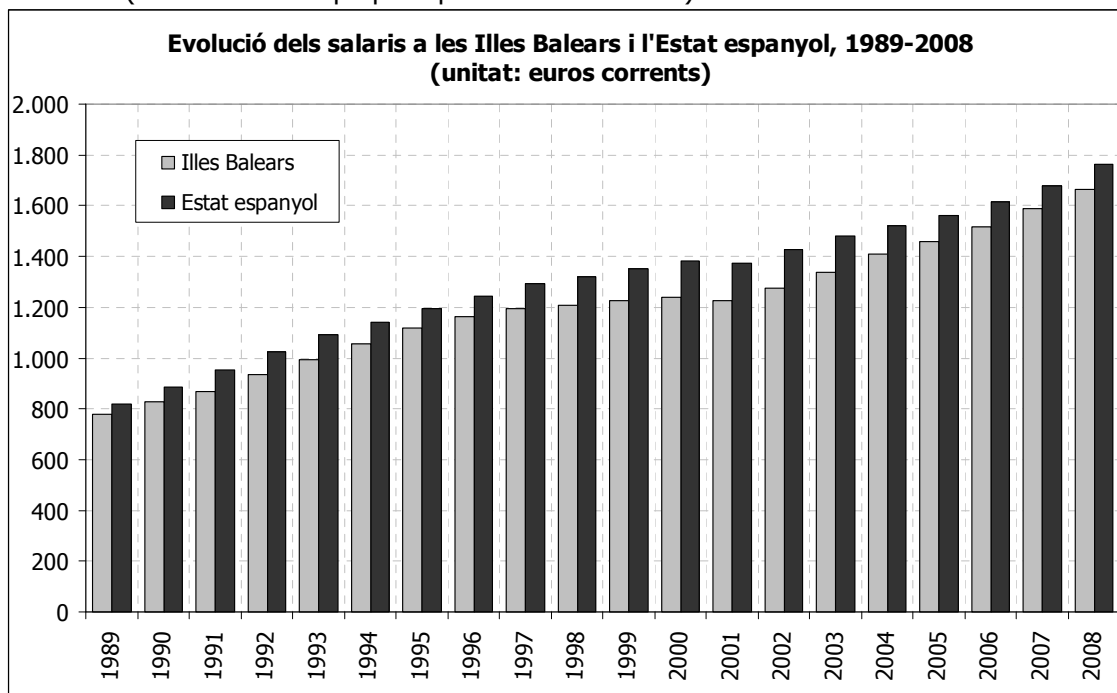
⁷³⁰ Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes (BOE núm.71, 23/03/2007) i Llei 39/2006, de 14 de desembre, de Promoció de l'Autonomia Personal i Atenció a les persones en situació de dependència (BOE núm. 299, 15/12//2006). A les Balears els intents d'ampliar la protecció social s'han materialitzat també en l'aprovació de la Llei 4/2009, d'11 de juny, de serveis socials de les Illes Balears (BOIB núm.89, 18/06/2009).

Gràfic 57. (Font: Enquesta de la Població Activa, INE i Observatori del Treball de les Illes Balears).

El model econòmic balear ha generat tal com s'ha vist anteriorment un mercat de treball protagonitzat per ocupacions de baixa qualificació i aquesta condició es reflecteix en el fet que els salaris mitjans de les Illes han estat inferiors a la mitjana de l'Estat espanyol. En concret els salaris mitjans Balears respecte de la mitjana espanyola han estat entre el 1989 i el 2008 un 7,76% inferiors, arribant en alguns moments a situar-se 10 punts per davall en alguns anys (taula 219 i gràfic 58). Els baixos salaris que perceben la major part dels treballadors a les Balears fou un dels principals arguments que exposaren els responsables del Govern de les Illes Balears per tal d'atreure inversions estrangeres a l'arxipèlag a la "Guía práctica para negocios e inversiones" (Valdivia, 2006). En aquesta guia es presentava el fet que el cost mitjà de la ma d'obra per hora a les Illes era de 12,55 euros, front als 15 euros de mitjana espanyola i sobretot els 22,13 euros de mitjana de la UE o els 26,34 euros d'Alemanya (Valdivia 2006:70). A les "avantatges comparatives" del mercat de treball balear, s'afegia en dita guia el fet que la fiscalitat espanyola respecte del PIB era de les més baixes de la UE, amb una càrrega fiscal del 35,3% respecte del PIB front al 47,3% belga o el 45,4% francès (Valdivia 2006:72). Així mateix, cal destacar que mentre els agregats de renda han presentat una taxa d'increment anual mitjà entre el 1989 i el 2008 del 4,37% (taula 214), el poder adquisitiu del salari mitjà balear tan sols ha experimentat un increment anual mitjà del 0,34% (taula 219). Aquesta és, entre d'altres, una de les claus del miracle econòmic balear que presentà una pràctica congelació en la productivitat del treball. Un miracle aquest que s'ha forjat en base a treballadors polivalents, condicions laborals precàries, i una molt baixa formació. A més, el que s'ha anomenat com a formació professional contínua ha estat objecte de crítiques per la seva qualitat i per la seva inserció en les retòriques neoliberals (p.ex. gestió de recursos humans) (Reina, 1998; Reina, 1999).

Gràfic 58. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 219).

Taula 219. Evolució del salari mitjà a les Illes Balears i l'Estat espanyol, 1989-2008*

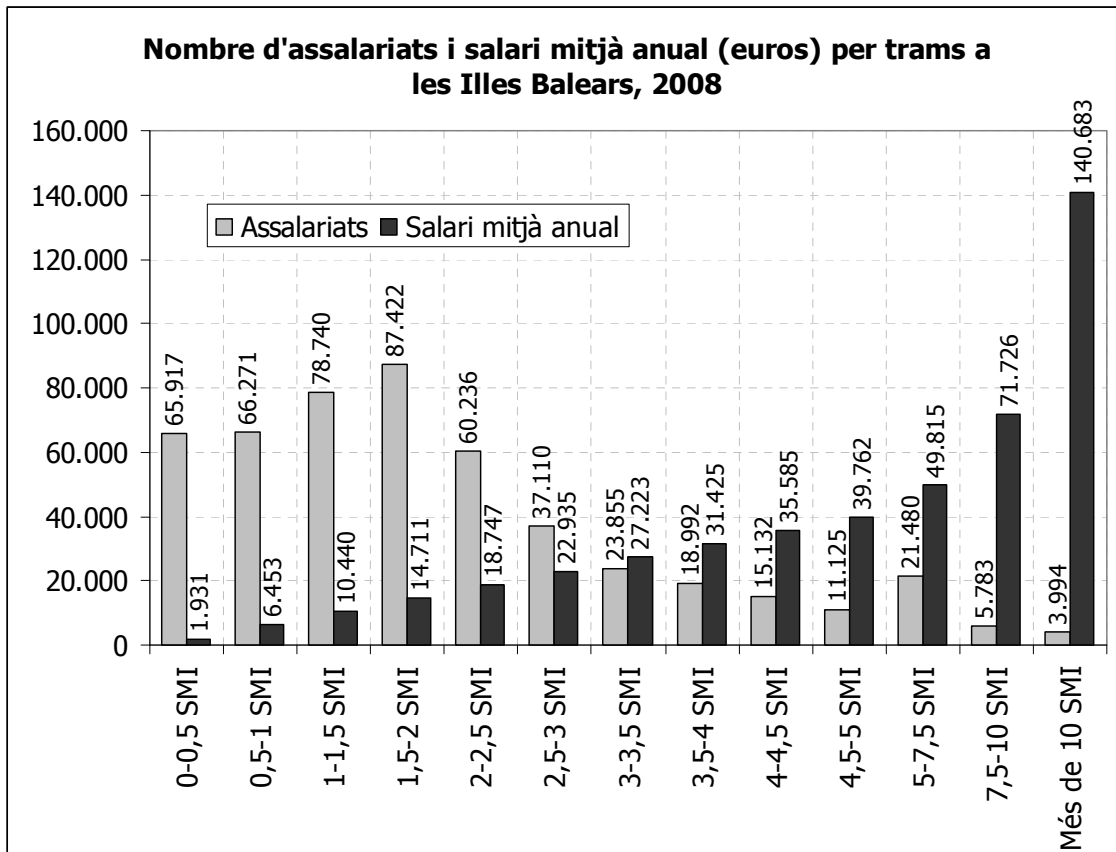
	Illes Balears					Estat espanyol	Salaris Balears respecte mitjana estatal (%)
	Salari mitjà (euros corrents)	IPC (%) (a)	Variació anual salari (%) (b)	Poder adquisitiu (%) (b-a)	Evolució de la productivitat del treball (euros 1995 respecte 1989)	Salari mitjà (euros)	
1989	780,67	5,92	—	—	100,00	818,85	-4,66
1990	826,80	5,8	5,91	0,11	107,45	886,20	-6,70
1991	870,00	5,1	5,22	0,12	116,47	953,40	-8,75
1992	935,40	5,13	7,52	2,39	129,77	1.025,40	-8,78
1993	993,00	4,09	6,16	2,07	135,10	1.090,20	-8,92
1994	1.056,00	5,24	6,34	1,10	134,32	1.142,40	-7,56
1995	1.117,13	4,96	5,79	0,83	127,90	1.193,71	-6,42
1996	1.165,20	3,8	4,30	0,50	125,65	1.245,60	-6,45
1997	1.196,40	2,35	2,68	0,33	119,93	1.291,08	-7,33
1998	1.208,71	2	1,03	-0,97	117,54	1.320,78	-8,48
1999	1.226,65	2,34	1,48	-0,86	116,95	1.350,88	-9,20
2000	1.238,93	3,63	1,00	-2,63	116,13	1.381,95	-10,35
2001	1.224,07	4,1	-1,20	-5,30	114,90	1.372,38	-10,81
2002	1.274,69	3,8	4,14	0,34	114,36	1.425,37	-10,57
2003	1.339,87	3	5,11	2,11	115,74	1.480,17	-9,48
2004	1.408,48	2,7	5,12	2,42	117,39	1.520,94	-7,39
2005	1.460,36	3,1	3,68	0,58	113,87	1.560,20	-6,40
2006	1.517,19	3,5	3,89	0,39	110,31	1.613,67	-5,98
2007	1.587,39	2,7	4,63	1,93	109,62	1.676,70	-5,33
2008	1.664,01	3,8	4,83	1,03	110,86	1.762,78	-5,60

* Font: elaboració pròpia a partir de Blázquez et al. (2002) pels salaris mitjans de 1989; Díaz-Bustamante (2001) per salaris 1990-1999; OTIB (Observatori del Treball de les Illes Balears) pels anys 2000-2008 (www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=15912, abril 2010).

A més si hom observa la distribució de la massa salarial total entre els assalariats de les Illes Balears, es pot adonar de la forta polarització social existent en funció de la seva distribució. Dels 496056 assalariats de 2008 hi havia un 72,29% que percebia entre 0 i 2,5

vegades el SMI (Salari Mínim Interprofessional) que fou de 8400 euros. Aquest conjunt d'assalariats es feren amb el 42,53% de la massa salarial i tendríem que el salari mitjà anual d'aquest conjunt de persones se situaria en torn a 10575 euros, amb la qual cosa tendríem que de mitjana hi hauria unes 358 mil persones assalariades que rebrien una contrapartida salarial mensual de 881 euros. Per altra banda, a l'altre extrem de la jerarquia salarial hi hauria un 6,3% dels assalariats que percebrien un salari que es situaria com a mínim cinc vegades per damunt del SMI. Aquests 31257 assalariats rebrien el 22,95% de la massa salarial balear, tot percebent un salari mitjà anual de 65478 euros, és a dir 5456 euros/mes (gràfic 60). A més, el model econòmic balear per la seva condició turística es sustenta, a diferència d'altres comunitats autònomes, amb una important contingent de mà d'obra femenina que com s'ha vist anteriorment desenvolupen bàsicament els treballs de neteja d'hotel i oficines i de cambreres. A les Illes Balears el 2008 les dones assalariades eren un 16,87% inferiors als homes, xifra que contrasta amb Castella-La Manxa on aquestes eren un 33% menys que els homes assalariats. La importància de la incorporació de la dona al mercat de treball, més enllà de la dimensió relacionada a l'autonomia de la dona, rau en el fet que aquestes rebien una contrapartida salarial que era un 22,53% inferior al salari mitjà dels homes (taula 220).

Gràfic 60. (Font : Agència Tributària Espanyola – Estadístiques tributàries – Mercat de Treball i Pensions a les Fonts Tributàries)⁷³¹

⁷³¹www.aeat.es/wps/portal/Estadisticas?channel=cb7c694a367f8010VqnVCM10000050f01e0a&ver=L&site=56d8237c0bc1ff00VqnVCM100000d7005a80&idioma=es ES&menu=1&imq=8, abril 2010.

Taula 220. Les diferències salarials segons gènere i segons nacionalitat, 2008 (Font : Agència Tributària Espanyola – Estadístiques tributàries – Mercat de Treball i Pensions a les Fonts Tributàries)⁷³²

	Illes Balears		Estat espanyol	
	Assalariats	Salari mitjà anual	Assalariats	Salari mitjà anual
Dones	225.186	15.512	8.402.803	15.620
Homes	270.870	20.024	10.907.824	21.596
Dones respecte homes (%)	-16,87	-22,53	-22,97	-27,67
Nacionalitat estrangera	94.769	10.818	2.167.169	11.062
Nacionalitat espanyola	401.287	19.666	17.143.458	19.999
Estrangers respecte espanyols (%)	-76,38	-44,99	-87,36	-44,69

- La flexibilitat i precarització laboral s'alimenta de la població estrangera. Els immigrants dels Suds com a "contenedors de força de treball" a explotar quan les coses "van bé" (i a expulsar quan van malament).

Un darrer aspecte que cal tenir en compte en l'anàlisi de la configuracions de les relacions sociolaborals en el règim d'acumulació postfordista i la seva expressió a les Balears, és el paper que han jugat els treballadors estrangers i, entre aquests, els extracomunitaris. L'explosió de les mobilitats al llarg de les darreres dècades ha conduït una important transformació social de molts dels espais del capitalisme avançat que han vist com l'estructura sociodemogràfica s'ha vist enriquida per una enorme diversitat de persones amb múltiples procedències. No obstant això, aquesta explosió ha anat vinculada a unes potents desigualtats socials que s'han fet palpables a les regions metropolitanes, tot configurant un autèntic desenvolupament geogràfic desigual caracteritzat per una plena obertura pels grups socials privilegiats i un munt de barreres (físiques també) pels desprotegits del planeta (Colectivo Ioé, 1999; Capel, 2001; Colectivo Ioé, 2008). Les Balears, per la seva condició semiperifèrica i la seva especialització turístic-immobiliària, s'han convertit en un espai amb forta incidència dels fluxos migratoris de doble direcció. És a dir, un procedent del Nord Global i un altre del Sud Global (Salvà, 2004; Miralles et al, 2009). Això ha fet que les illes s'hagin convertit al mateix temps, segons Pere Salvà (2004), en una "Nova Florida" (immigració per motius turístic-residencials) i una "Nova Califòrnia" (immigració per motius laborals)

L'arquitectura institucional ha delimitat, a través de la normativa d'estrangeria, un panorama social en el que se poden diferenciar les persones en funció de la seva condició de ciutadans, amb l'aparició d'amples sectors de la població que són invisibles, tot trobant-se en la cúspide de la piràmide social dels invisibles els anomenats "sense papers" (Colectivo Ioé, 2008). L'Acord de Schengen definia l'espai europeu en el qual se diluïen els controls transfronterers i instaura la lliure mobilitat de persones dins d'aquest espai, i dels països adherits –Islàndia, Suïssa i Noruega–. Emperò, la dissolució de la fronteres internes ha anat lligada a la construcció de megafronteres als límits de l'espai europeu (p.ex. la tanca de Ceuta i Melilla).

Fins l'entrada a la UE, la normativa espanyola respecte l'entrada i establiment d'estrangers estava poc regulada i en general hi havia una regulació laxa. En aquells moments s'aprovà la Llei Orgànica 7/1985, d'1 d'octubre, de drets i llibertats dels estrangers "centrada principalment en el control dels fluxos des del prisma de l'ordre públic" (Colectivo Ioé 1999:127). Aquella llei suposava importants retalls a drets fonamentals, com el de reunió. La pedra angular de la legislació d'estrangeria girava (i gira) en torn el fet que l'autorització del permís de residència està vinculada a un permís de treball, amb la qual cosa se creà un autèntic cercle viciós que acabà alimentant l'economia irregular amb mà d'obra immigrant i sense drets. Teòricament, la "demanda" espanyola de mà d'obra hauria de contractar en origen als treballadors extracomunitaris. Aquests es converteixen únicament en contenidors de treball. Entre el 1985 i al llarg dels 1990 es varen dur a terme tres processos de regularització (1985, 1991 i 1996), al temps que es duen a terme mesures per restringir les entrades d'aquells procedents de països potencialment emissors (p.ex. Marroc, Perú, República Dominicana). El

⁷³²[www.aeat.es/wps/portal/Estadisticas?channel=cb7c694a367f8010VqnVCM10000050f01e0a &ver=L&site=56d8237c0bc1ff00VqnVCM100000d7005a80 &idioma=es ES&menu=1&img=8](http://www.aeat.es/wps/portal/Estadisticas?channel=cb7c694a367f8010VqnVCM10000050f01e0a&ver=L&site=56d8237c0bc1ff00VqnVCM100000d7005a80&idioma=es ES&menu=1&img=8), abril 2010.

juny de 1994 s'eliminava la figura de refugiat que s'inclouïa dins la d'asil, tot suposant una minva important en el nombre de sol·licituds i concessions a partir d'aleshores. Un canvi que s'insereix dins les lògiques de lluita contra la immigració (Rodríguez-Ugarte, 2006; Amorós et al., 2008).

A principis de 2000 quan estava a punt de finalitzar el primer mandat d'Aznar es va aprovar la Llei Orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social. A partir d'aquella llei s'impulsà un procés extraordinari de regularització d'immigrants establerts a l'Estat, sota una sèrie de condicions que foren durament criticades per part dels moviments socials i els partits a l'oposició (Cerdeiriña, 2001). Aquella llei fou aprovada amb l'oposició del Partit Popular i després de les eleccions en les que va obtenir majoria absoluta la modificà profundament, tal com havia promès a la campanya electoral (Lucas, 2003; Colectivo Ioé, 2008). La Llei 8/2000, de 22 de desembre, modificava la LO 4/2000 amb la negació de drets socials i polítics als immigrants (Miquel, 2002)⁷³³, tot generant un important rebuig social vers aquesta regulació que a les illes es va visualitzar, entre d'altres, amb el tancament de "sense papers" a les parròquies de Santa Catalina Thomàs i l'Encarnació a Palma, i la de Santa Creu a Eivissa (Salvà 2004:44). Aquella llei delimitava, entre d'altres, una frontera pel que fa a drets entre els immigrants amb papers i els "sense papers".

Una segona reforma de la Llei 4/2000, ja en ple context post-11 de setembre i la "guerra global contra el terrorisme", fou la Llei 14/2003, de 20 de novembre, que afegí aspectes relacionats amb l'expulsió dels immigrants "sense papers", així com un enfortiment de les condicions de reagrupament familiar. Aquests passaven a ser considerats quasi com a delinqüents (o terroristes) i el recurs policial com l'instrument de gestió de la immigració. El que Javier de Lucas ha definit com una política "Blade Runner". La regulació de la immigració establí un nexa clar entre immigració i criminalitat que es propagà a través dels *media* (Lucas, 2002; Lucas, 2003; Lucas, 2005). Les modificacions de la Llei 4/2000 ha estat declarada inconstitucional en diversos aspectes, com el de la llibertat sindical dels estrangers. Amb l'arribada del PSOE al capdavant del Govern es va dur a terme una nova modificació de la llei d'estrangeria (Reial Decret 2393/2004, de 30 de desembre) que canviava alguns dels aspectes més criticats de la regulació anterior, especialment pel que fa a la regularització dels "sense papers" (Colectivo Ioé, 2008). En aquell context es va dur un nou procés de regularització extraordinària d'immigrants, mitjançant el qual poc més de 600 mil estrangers abandonaren la condició de "sense papers", tot i que es calculava que hi havia uns 750 mil sense regularitzar en tot l'Estat (Lucas, 2005).

D'acord amb les dades dels treballadors estrangers afiliats a la Seguretat Social a les Illes Balears tenim que aquests han passat 23404 el 2000 a 83079 el 2008, és a dir s'hauria multiplicat per 3,5. Mentre que el 2000 el 57,64% dels treballadors estrangers pertanyien a la UE, el 2008 els no comunitaris eren el 56,18%, amb la qual cosa s'havia invertit pràcticament la proporció. A més, es pot veure com els treballadors estrangers de la UE s'han multiplicat per 2,7 entre el 2000 i el 2008, mentre que els de fora la UE ho han fet per 4,71. Es pot veure com el procés de regularització extraordinari de 2005 va tenir un efecte notable en quant al nombre de treballadors estrangers fora de la UE amb un increment del 58%. En quant a les principals nacionalitats dels treballadors afiliats podem veure que el 2008 en primer lloc estan els alemanys (23,5% del total), en segon lloc els equatorians (19,8%), en tercer lloc els marroquins (19,27%), en quart lloc els britànics (14,29%) i en cinquè lloc els italians (13,52%) (taula 221). Així mateix, hom pot destacar el fet que el mercat de treball balear, especialitzat en tasques poc qualificades, mal remunerades i una elevada estacionalitat⁷³⁴, tenim que el 2008 els estrangers suposaven un 18,37% de tots els afiliats a la Seguretat Social (taula 221), però el que també cal apuntar i destacar és el fet que el salari mitjà que rebien els assalariats estrangers a les Illes Balears era d'uns 10818 euros, és a dir un 44,99% inferior al dels treballadors de nacionalitat espanyola (taula 220).

⁷³³ Es recomana consultar l'apartat d'immigració de la memòria socioeconòmica i laboral del Consell Econòmic i Social de les Illes Balears, 2001-2008.

⁷³⁴ D'acord amb Riera-Tur (2009a) les principals ocupacions dels treballadors estrangers coincideixen a grans trets amb les dels treballadors de nacionalitat espanyola.

Taula 221. Evolució dels treballadors estrangers afiliats a la Seguretat Social a les Illes Balears, 2000-2008 (Font: 2000 a partir de Cerdeiriña, 2001; 2001 i 2002 a partir d'OTIB – Observatori del Treball de les Illes Balears dades SOIB sobre afiliació a la Seguretat Social- ; 2003 a partir de CES, 2004 ; 2004 a partir de CES, 2005 ; 2005-2008 a partir de Riera-Tur, 2009a).

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Alemanya	5.807	—	—	14.554	14.896	15.676	17.012	18.598	19.528
Equador	427	—	—	9.628	7.860	14.726	18.132	17.746	16.446
Marroc	—	—	—	7.194	10.262	12.958	14.912	16.216	16.008
Regne Unit	2.926	—	—	10.186	10.446	10.830	11.112	11.726	11.868
Itàlia	1.170	—	—	6.274	6.998	7.924	9.104	10.662	11.234
Colòmbia	—	—	—	3.400	4.970	8.358	10.194	10.646	11.108
Argentina	510	—	—	4.224	4.130	7.748	9.456	9.736	9.840
Romania	—	—	—		326	2.786	3.976	4.898	6.320
Bulgària	—	—	—	1.174	1.716	3.400	4.336	4.714	4.962
França	1.170	—	—	3.504	3.514	3.656	3.926	4.220	4.236
Xina	448	—	—	1.506	1.810	2.594	3.396	3.630	3.894
Països UE	13.490	19.623	19.552	20.543	21.668	23.301	26.195	35.290	36.405
Països de la UE respecte del total (%)	57,64	58,67	50,28	47,96	46,92	37,56	35,53	43,06	43,82
Països fora de la UE	9.914	13.821	19.336	22.291	24.509	38.736	47.531	46.664	46.674
Països fora de la UE respecte del total (%)	42,36	41,33	49,72	52,04	53,08	62,44	64,47	56,94	56,18
Total estrangers	23.404	33.444	38.889	42.833	46.177	62.038	73.725	81.954	83.079
Total estrangers respecte total afiliats (%)	6,33	8,70	9,96	10,91	11,57	14,73	16,71	17,98	18,37

- La crisi sistèmica i la seva repercussió sociolaboral. Que la paguin els treballadors!

La crisi multidimensional desfermada a l'estiu del 2007 ha tengut unes intenses repercussions sobre l'economia espanyola i balear. Unes repercussions que alguns autors veien aproximar-se sense cap mena de dubtes, però que els gurús del capitalisme especulativo-financer ignoraren. Aquella crisi havia de ser particularment profunda a l'Estat espanyol que havia apostat decididament per l'especulació immobiliària i la construcció de grans infraestructures com a principal via d'acumulació, és a dir l'especialització en el circuit secundari d'acumulació (Naredo, 2009b; Naredo, 2010; López i Rodríguez, 2010). Entre el 2007 i el 2008 la variació real del PIBpm fou de l'1,66% i la taxa d'atur es situà en torn al 9,94%, tot incrementant-se la població aturada en un 5,71%. El 2008 la població aturada assolí unes 57,8 mil persones. La dimensió social de la crisi es presentava ja de certa magnitud el 2008, però aquesta s'aniria intensificant al llarg del 2009 quan s'assoliren 105,2 mil aturats amb una taxa d'atur del 21,97%⁷³⁵. Cal advertir, com seria d'esperar, que l'increment més espectacular es produí en el sector de la construcció en el que es passà de 5,17 mil aturats el 2007 a 23,6 mil aturats el 2008, és a dir s'havien multiplicat per un factor de 4,5. Així i tot, la mitjana de població ocupada el 2008 en el sector de la construcció fou encara de 78950 persones, però el 2009 aquesta xifra davallà fins a 65225 persones. Cal advertir que el 1999, en el moment d'expansió del boom constructor i immobiliari, la població ocupada al sector de la construcció era de 40830 persones⁷³⁶. Per altra banda, cal destacar que front els 40 procediments concursals (concurso de creditors) del 2007, el 2008 aquests s'elevaren a 129 (35,6% d'empreses de construcció) i el 2009 a 214 (25,7% d'empreses de construcció)⁷³⁷.

⁷³⁵ El 2010 la població aturada fou de 120 mil persones i la taxa d'atur de 20,37%.

⁷³⁶ Les dades de 2009 procedeixen de l'OTIB – Principals indicadors del mercat de treball: www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=10655 (abril 2010).

⁷³⁷ Estadística del procediment concursal: www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft30%2Fp219&file=inebase&L= (abril 2010).

Un dels sectors de la població més afectats per la crisi fou els dels treballadors estrangers. Així, mentre la població afiliada a la Seguretat Social a les Balears disminuï el 6,54% entre el 2008 i el 2009 –de 452244 persones a 422638 persones–; la població estrangera afiliada a la Seguretat Social ho feu en un 10,88% –83079 persones entre el 2008 i 74033 i el 2009–⁷³⁸. El 2008, la situació dels estrangers a l'atur era especialment delicada a les Balears on s'enregistrà la taxa d'atur de població estrangera més elevada de tot l'Estat amb un 26,23% de tots els aturats, quan la mitjana estatal era de l'11,4% (Riera-Tur, 2009a). En canvi el 2009 les persones estrangeres ja representaven el 42,78% de la població aturada de les Balears, mentre que la mitjana estatal era del 25,18%⁷³⁹. A partir de l'estudi sobre les persones estrangeres en el mercat de treball a les Illes Balears del 2008 tenim que els sectors on la població estrangera experimentà més atur foren els de la construcció, on els estrangers representaven el 38,7% de tots els aturats en el sector; i el d'hoteleria en el que els estrangeres eren el 33,19% de tots els aturats en hoteleria (Riera-Tur, 2009a). Si atenem a la nacionalitat de la població estrangera hom pot adonar-se que són precisament els extracomunitaris els que sumen un major contingent de persones aturades estrangeres, amb el 68% dels estrangers aturats (10,3 mil persones) el 2008 i el 75,65% el 2009 (34 mil persones)⁷⁴⁰. Per nacionalitat, a l'any 2008, la marroquina i equatoriana foren les que presentaren un major nombre de persones aturades, amb un 20,88% i un 11,26% de la població estrangera aturada, respectivament (Riera-Tur, 2009a).

Així doncs, la crisi es presentava especialment crítica en dos fronts molt lligats: el sector de la construcció i la població estrangera. I junt amb aquests dos aspectes cal destacar la forta presència de processos d'acumulació que pertanyen al que es coneix com a economia submergida. Aquesta ha estat íntimament lligada al capitalisme espanyol i balear durant la darrera etapa d'eufòria econòmica. L'economia submergida ha estat especialment vinculada a l'especulació immobiliària, l'economia criminal o delictiva i el blanqueig de capitals per mor de l'entrada en vigor de la moneda única, entre d'altres. L'economia submergida espanyola ha passat de representar aproximadament el 15,5% del PIB el 1980 (Alañón i Gómez de Antonio, 2004), al 20,5% el 2004 quan la mitjana dels països de l'OCDE era de 14,8% (Shneider, 2007). En els mesos previs a l'entrada en vigor de l'euro es blanquejaren a les Balears uns 330 milions d'euros, el que significava aproximadament un 2% del PIB del 2001. La major part d'aquelles operacions s'efectuaren en l'adquisició d'immobles, la qual cosa hauria suposat un frau fiscal de 76 milions d'euros el 2001. La Junta de Personal de l'Agència Tributària a Balears feu un comunicat el 2006 en el que denunciaven la forta pressió i control que rebien els assalariats i petits empresaris per part de l'Agència Tributària, mentre que aquella pràcticament es desentenia dels grans defraudadors. El 2008 varen prescriure 300,54 milions d'euros defraudats a Hisenda per operacions immobiliàries realitzades, principalment amb bitllets de 500 euros, i en les que participaren un nodrit nombre d'empreses del sector. També relacionat amb el sector immobiliari es trobava un important frau degut a la gran quantitat de lloguers il·legals que a les Balears, a diferència d'altres comunitats autònomes no turístiques, s'afegia la particularitat del denominat turisme residencial, bona part en "negre" (Guijarro, 25/05/2006; Guijarro, 12/10/2006; Guijarro, 23/03/2008; Marina, 17/07/2008; Canals i Olaizola, 27/11/2009; Smith, 3/02/2010).

Segons les dades del sindicat GESTHA (Sindicat de Tècnics del Ministeri d'Hisenda) el frau del lloguer a les Balears afectava a uns 33126 habitatges –aproximadament el 50% dels habitatges de lloguer– i s'elevava a 78 milions d'euros. El frau fiscal del lloguer d'habitatges a l'Estat s'elevava a uns 2,5 mil milions d'euros, tot representant l'1,04% del frau total. El nexa entre el capitalisme criminal o delictiu, el frau i la corrupció político-empresarial s'ha fet especialment visible a bona part del territori espanyol i en especial a les Balears. El 2008 la Conselleria d'Economia del Govern de les Illes Balears arribaren a un acord de col·laboració per controlar les operacions de compravenda immobiliària de gran valor i el març de 2010 el Consell de Ministres aprovà un Pla Antifrau que es centrava fonamentalment en millorar la coordinació entre l'Agència Tributària i la Tresoreria de la Seguretat Social. L'Organització Professional

⁷³⁸ Les dades de 2009 procedeixen de l'OTIB – Principals indicadors del mercat de treball: www.caib.es/sacmicrofront/contenido.do?mkey=M08100212155817041390&lang=CA&cont=10655 (abril 2010).

⁷³⁹ Les dades de la població aturada segons nacionalitat de 2009 procedeixen de l'EPA (Enquesta Població Activa): www.ine.es/jaxiBD/menu.do?L=0&divi=EPA&his=1&type=db (abril 2010).

⁷⁴⁰ Les dades de la població aturada segons nacionalitat de 2009 procedeixen de l'EPA (Enquesta Població Activa): www.ine.es/jaxiBD/menu.do?L=0&divi=EPA&his=1&type=db (abril 2010).

d'Inspectors d'Hisenda de l'Estat ha criticat aquest pla, per la insuficiència de les mesures adoptades en no abraçar qüestions com la fiscalitat al gran capital (p.ex. les Societats d'Inversió de Capital Variable) (Guijarro, 25/05/2006; Guijarro, 12/10/2006; Guijarro, 23/03/2008; Marina, 17/07/2008; Canals i Olaizola, 27/11/2009; Smith, 3/02/2010).

La crisi va intensificar el funcionament de la "caixa B" del procés d'acumulació del capital balear. Els inspectors d'hisenda calcularen que l'economia submergida de Balears el 2009 fou d'uns 5500 milions d'euros (19,2% del PIB), en una clara tendència ascendent. La major part del frau estava relacionat amb el sector immobiliari i l'hoteler. Els inspectors de treball detectaren el 2009 unes 4327 persones que treballaven de manera irregular, mentre que els inspectors d'Hisenda seguien denunciant que el 95,7% de les 1370 societats que facturen entre 1,8 i 6 milions d'euros se lliuren del pla de lluita contra el frau. Tal com s'ha dit abans, aquesta lluita es centrava sobre el treball irregular (Magro, 31/01/2010; Europa Press, 2/04/2010). Durant el boom econòmic va ser habitual que algunes empreses tinguessin treballadors estrangers en situació irregular, particularment als sectors de la construcció i de l'hoteleria i/o restauració. Segons Alexandre Miquel (2009:35) "les possibilitats d'inserció en l'economia submergida són un altre factor que [...] marca molt les línies del que podríem denominar *model mediterrani d'immigració*". Miquel (2009) apunta com aquestes economia informal, submergida i la semilegal es donen fonamentalment als centres agrícoles, urbanístics i turístics⁷⁴¹. Així, per exemple, tenim que el desembre de 2006 dos empresaris, de la restauració amb establiments a Palma, foren detinguts com a presumptes autors d'un delictes contra els drets dels treballadors, ja que tenien uns 60 treballadors estrangers sense contracte; o un constructor fou condemnat a mig any de presó i multa per tenir un treballador en situació irregular. Cal destacar el fet que alguns dels treballadors estrangers que segons la llei d'estrangeria estaven en situació irregular ("sense papers"), foren objecte de certs abusos pel fet de la seva condició irregular, tot essent el cas més extrem el de les treballadores del sexe, fortament perseguides policialment⁷⁴². En el desembre de 2009 fou desarticulada a Palma una xarxa que venia contractes de treball falsos a immigrants a través de Grupo Azga, en la que un agent de la Brigada d'Estrangeria resultava imputat (Peris, 1/12/2006; M.O.I./Peris, 13/12/2009).

A Eivissa, l'hoteler català Fernando Ferré, de la cadena Grupo Playa Sol –la major d'Eivissa–, fou denunciat per tenir contractades unes 300 persones, la major part d'elles procedents de Polònia, Romania i la República Txeca. Aquestes eren contractades en irregulars condicions amb un salari de 319 euros mensuals –en aplicació, segons l'empresari, dels criteris de la Directiva Bolkestein–. Alguns dels treballadors estrangers vivien en unes condicions infrahumanes als soterranis i corredors dels propis establiments turístics de Ferré, amb unes 5 persones per habitació de 10 m², i que a més havien de pagar. El juny de 2009, arran de la denúncia interposada per UGT, Ferré fou sancionat amb una multa de 3,98 milions d'euros per la contractació irregular de treballadors procedents de l'Est d'Europa (Rodríguez, 22/05/2008; Ferrer, 6/01/2009). Posteriorment, Ferré fou condemnat una altra vegada a 2 anys de presó i una multa de 22800 euros, junt amb Francisco Ramos (2 anys de presó i 900 euros de multa), Jaume Bennàssar (2 anys de presó i 900 euros de multa), Nourradine El Berdi (2 anys de presó i 1740 euros de multa) per delictes contra els drets dels treballadors. Aquests empresaris tenien a treballadors estrangers en situació irregular per treballar a les obres dels hotels San Remo i s'Estanyol de Port des Torrent a Sant Josep de sa Talaia. Aquests realitzaven unes jornades setmanals de 63 hores i un sou de 3,22 euros/hora, 10 vegades inferior a l'estipulat (Rodríguez, 22/05/2008; García-Gálvez, 19/11/2009). Ferré havia contractat a falsos autònoms i de forma irregular a unes 300 persones procedents de la República Txeca, Romania i Polònia a través d'una empresa de treball temporal txeca que era propietat del propi Ferré. A més Ferré havia estat sancionat múltiples vegades i condemnat per realitzar obres il·legals i el Consell d'Eivissa

⁷⁴¹ Curiosament, tal com apunta Miquel (2009:36) "aquella informalitat causant de problemes en altres contextos, eviten i frenen xocs més forts". I és que no tan sols són els immigrants els que treballen en l'economia informal i a més dita economia informal era prèvia a la immigració.

⁷⁴² Es calcula que la prostitució, exercida fora del sistema per unes 2500 persones, generava uns 54 milions d'euros (Magro, 31/01/2010). A Palma s'han vist desplaçades cap a indrets fora del centre de la ciutat (p.ex. Hipòdrom de Son Pardo) i en el cas de Calvià, per exemple, el batle Carlos Delgado el 2004 va treure una ordenança municipal que intensificava la persecució de la prostitució al carrer, practicada fonamentalment per africanes (Moire, 20/08/2009). Per aprofundir en el coneixement de la prostitució a les Balears es recomana consultar el treball *Sexe en venda a Mallorca. La prostitució femenina a Mallorca* (Diversos Autors, 2006).

havia decretat el tancament d'alguns establiments per irregularitats administratives i urbanístiques. El 28 de maig de 2010, en el marc de l'Operació Tro, la policia va detenir a Fernando Ferré Cardó i el seu fill Fernando Ferré Garnacho. Els dos detinguts eren acusats d'un presumpte frau fiscal d'entre 15 i 20 milions d'euros, blanqueig de capitals i falsedat documental (Ferrer et al., 29/05/2010; De Lama, 6/06/210; Manresa, 6/06/2010). L'abril de 2011 la societat de capital risc Hiperion Capital Management anuncià el seu interès per Grupo Playa Sol. Hiperion Capital Management, fundada el 2009, està especialitzada en l'adquisició d'empreses amb dificultats, el que és coneix com un fons voltor (Sánchez, 13/04/2011).

Mentrestant, els líders polítics de la dreta de les Balears es dedicaven a preparar un clima social de rebuig a l'extern. D'aquesta manera, el president de la Comunitat Autònoma, Jaume Matas, apuntava el 2007 que "la gran expansió demogràfica és el principal risc de la nostra societat" (Goñi 23/02/2007:2); i Maria Antònia Munar, presidenta del Consell Insular de Mallorca, alertava que "a Mallorca ja no hi cap més gent [...] Tot té els seus límits i la nostra capacitat d'acollida també" (Domblás 13/09/2006:22). S'apuntava a l'immigrant del Sud Global, no ja com a contenidor de treball, sinó com a contenidor de conflictivitat social, tot al·legant la seva baixa educació i formació. Emperò, cal advertir que els immigrants residents a les Illes superaven en nivell de formació al dels espanyols residents. Així, tenim que per exemple mentre que els espanyols amb batxillerat superior eren els 13,13% dels espanyols residents, en el cas dels sud-americans era el 25,66%; o pel que fa a estudis universitaris, un 10,49% dels espanyols residents els havien cursat, front l'11,67% dels sud-americans (Guijarro, 11/02/2007).

L'arribada de la crisi econòmica ha anat acompanyada d'una nova ronda de modificacions normatives que afecten als estrangers extracomunitaris que arriben a la UE i a l'Estat espanyol per motius laborals o com a refugiats. Així, el juny de 2008 el Parlament Europeu aprovà l'anomenada Directiva Retorn per tal de "lluitar contra la immigració il·legal", definida pels moviments socials com la "directiva de la vergonya" (Lucas, 2008). La directiva preveu el retorn dels estrangers en situació irregular, per la qual cosa podran ser retinguts en Centres d'Internament d'Estrangers (CIE), fins un màxim de 18 mesos en règim de privació de llibertat i debils garanties. Segons Javier de Lucas (2008:3) el missatge de la directiva està "adreçat a l'opinió pública europea per convèncer als ciutadans de que es tracta de protegir-los front a la creixent "amença" de la immigració descontrolada". El Govern espanyol aprovà el 2008 el Reial Decret-Llei 4/2008, de 19 de setembre, sobre l'abonament acumulat i de forma avançada de la prestació contributiva per atur a treballadors estrangers no comunitaris que retornin voluntàriament als seus països d'origen (BOE núm.228, 20/09/2008). Els treballadors extracomunitaris que s'acollissin a aquesta llei perdien els permisos de residència i treball, a més de renunciar tornar a l'Estat espanyol en el termini de 3 anys. Aquesta mesura no va tenir gaire ressò en un principi, però a mesura que la crisi s'allargava, majors contingents d'estrangers s'han acollit a aquesta normativa. Aquest retorn "forçós", definit com a voluntari, implica també tot un seguit d'alteracions personals, familiars i en definitiva socials, en les persones afectades, tant al seu lloc de residència-treball (Balears), com als seus llocs d'origen⁷⁴³.

El 2009 s'aprovava una nova llei d'estrangeria que acollia les noves directives europees i l'esperit de la política europea de creació de fronteres i expulsió dels "il·legals"⁷⁴⁴. Entre els missatges que se podien entrellegir de la nova situació socioeconòmica i política, segons col·lectius d'immigrants, ONGs i sindicats, era que part de la responsabilitat de la crisi era dels immigrants i, entre d'altres coses, es convidava a aquests a retornar als immigrants en atur als seus països d'origen i el reagrupament familiar es limitava considerablement. La UE ha presentat una tendència generalitzada a disminuir el reconeixement i admissió de refugiats, cosa que també ha ocorregut a l'Estat espanyol on el 2009 les sol·licituds han disminuït un 61% respecte de 2007. A més, cada cop minva la concessió d'asil, així per exemple el 2008 de 4516 sol·licituds, 151 foren concedides. Mentre que el nombre de persones desplaçades no s'atura de créixer, fins arribar a 47 milions el 2009 –per motius polítics, de gènere, bèl·lics, ambientals, etc–, les fortaleses del Nord Global posen més barreres a la seva entrada, fins arribar a la

⁷⁴³ La Creu Roja gestiona el Pla Retorn Voluntari d'Immigrants. El 2009 Creu Roja de Balears es va encarregar de 477 peticions, quan el 2008 foren 76. Mentre que el 2010 en el mes de juliol ja havia exhaurit el pressupost destinat a ajudar al retorn d'immigrants (Vallespir, 7/07/2010).

⁷⁴⁴ Llei orgànica 2/2009, d'11 de desembre, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i la seva integració social (www.mir.es/SGACAVT/derecho/lo/lo04-2000.html#motivo3, abril 2010).

paradoxa que els principals països receptors de refugiats són del Sud Global i Alemanya que és el primer país del capitalisme avançat en recepció de refugiats es situa en el lloc 26è. El 2009 també es va modificar la llei d'asil, amb importants restriccions pel que fa a les condicions que donen lloc al dret d'asil⁷⁴⁵ (Lucas, 2009; Lucas, 2010). El 2009 el Govern estatal va presentar la instal·lació de radars SIVE (Sistema de Vigilància Exterior) per tal de lluitar contra l'arribada de pasteres procedents del Nord d'Àfrica (Dènia; Eivissa; Son Bou a Menorca; es Penyal Blanc a Cabrera; Cala Figuera a Santanyí; Porto Colom a Felanitx; na Penyal a Sant Llorenç; na Tudosa a Artà) (Canals, 26/09/2009)⁷⁴⁶.

Per altra banda, la situació de crisi també ha anat acompanyada de noves demandes per part de la patronal a través de la CEOE (Confederació Espanyola d'Organitzacions Empresariales) que exigeix una nova reforma laboral que incideixi en unes millors condicions del capital front als treballadors, tot en nom de la flexibilitat. A la demanda de la patronal s'afegia la del Banc d'Espanya, la del Fons Monetari Internacional i també de l'OCDE que reclamaven un ajustament sever en el mercat de treball espanyol. El governador del Banc d'Espanya Miguel Ángel Fernández Ordóñez advertia que el major risc per a la banca espanyola era l'atur massiu i recomanava la reforma laboral i la moderació salarial com a medicina contra la crisi, mentre que els capitals especulativo-financers i la seva regulació no havien estat objecte de discussió. L'advertència de l'autoritat monetària es feia després que la major part dels treballadors de l'Estat, en situacions d'elevada precarietat laboral, s'hagués endeutat per alimentar la bombolla immobiliària; i posteriorment a les operacions realitzades per l'Estat destinades a protegir els interessos del capital financer, immobiliari i constructor.

Entre les demandes de la patronal se troben les que poden ser qualificades com a "clàssiques": abaratiment de l'acomiadament i aplicació dels ERO (Expedients de Regulació d'Ocupació) sense control (o menor control) de l'administració laboral i judicial; reducció de les prestacions d'atur i retall de la cotització a la Seguretat Social; abaratiment del contracte de les persones joves amb retall de drets sociolaborals; privatització de la intermediació laboral en base a la Directiva Bolkestein; etc. L'estiu de 2009 es van trencar les negociacions entre Govern i patronal –el nomenat "Diàleg Social"– per dur endavant les reformes estructurals que basculaven fonamentalment sobre el factor treball. Podria qualificar-se de simbòlic el fet que l'interlocutor de la patronal passa per grans dificultats empresarials i per un greu deteriorament de legitimitat en relació a la gestió de les seves empreses. Gerardo Díaz Ferrán, junt amb Gonzalo Pascual, és el responsable del gegant turístic, Grupo Marsans, que ha protagonitzat diversos escàndols empresarials al llarg dels darrers anys (p.ex. Aerolíneas Argentinas, Air Comet, Seguros Mercurio, Viajes Marsans)⁷⁴⁷. Poc abans de que esclatessin els escàndols empresarials de Díaz Ferrán, aquest instava al Govern a abaratir l'acomiadament dels treballadors, tot dient que a davant "problemes excepcionals s'han de prendre mesures excepcionals".

A principis del 2010 el Govern va reprendre les negociacions amb la patronal i en aquells moments el president de la CEOE va afirmar que l'esborrany de la reforma laboral "anava en la direcció adequada". La proposta de reforma laboral es deia que es presentava per tal de resoldre l'elevat atur i evitar-ne la seva expansió, així com per tal de resoldre la qüestió

⁷⁴⁵ Llei 12/2009, de 30 d'octubre, reguladora del dret d'asil i de la protecció subsidiària.

⁷⁴⁶ Les pasteres amb persones procedents del Nord d'Àfrica començaren a arribar a les costes de l'arxipèlag després que les mesures policials s'intensificassin a la zona de l'Estret de Gibraltar. L'1 d'octubre de 2006 arribaren 3 persones a Cala Binisafuller (Menorca). Al llarg de 2007 eren detinguts nombrosos estrangers que arribaren amb pastera a Mallorca. L'1 de gener arribaren 9 persones a Porto Colom; el 26 d'abril arribaren unes 4 persones al Cap Salines; el 30 d'abril unes 31 persones prop de Cala Mondragó (Santanyí); l'1 de juny de 2007 unes 10 persones a Cala Figueretes (Santanyí); el 19 de juliol unes 13 persones a s'Estalella (Llucmajor); el 15 d'agost unes 4 persones al Nord de Formentera; el 19 de setembre a Can Picafort. El 10 de gener de 2008 19 persones arribaven a Cala s'Almunia (Santanyí); l'11 de gener 15 persones a prop del Cap Salines; el 16 de gener a ses Salines d'Eivissa; etc (Moure i Guijarro, 20/07/2007; Moure et al., 10/01/2008; Guijarro, 17/01/2008).

⁷⁴⁷ El mes de juny de 2010, hores després que Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz Ferrán sol·licitassin al jutjat el concurs voluntari de creditors, l'empresari Ángel de Cabo va adquirir Marsans per 600 milions d'euros, mitjançant la societat Posibilitum Business SL, creada expressament per l'operació. De Cabo es va fer amb les agències de viatges Marsans, Crisol i Rural Tours; la companyia aèria Air Comet; la companyia d'assegurances Seguros Mercurio; la cadena hotelera mallorquina Hotetur; i la companyia de serveis aeroportuaris de terra (handling) Newco. L'adquisició del Grup Marsans també incloïa l'assumpció dels prop de 600 milions de deute del grup. De Cabo és conegut per dedicar-se a la necrofàgia empresarial, en el sentit d'adquirir empreses en estat terminal, és a dir en estat de fallida. La primera mesura que anunciaren els nous propietaris fou la reducció de la plantilla de 2079 treballadors a uns 600 o 900, és a dir una retallada d'entre el 56% i el 71% dels llocs de treball (Recuero, 11/06/2010; Mars, 13/06/2010; Mars, 19/06/210).

de la temporalitat laboral. Per això es presenten com a principals propostes: la lluita contra la temporalitat amb majors costos per aquelles empreses que més utilitzin aquesta modalitat; l'incrementar el treball dels joves; l'augment de les condicions per estendre els contractes de foment de la contractació indefinida cap a totes les edats (en comptes del vigent adreçat als menors de 30 anys i als majors de 45 anys), una mesura que permetria abaratir significativament l'acomiadament; impuls del treball estable a temps parcial; l'augment de l'edat màxima fins a la qual es poden realitzar contractes de formació; l'establiment d'un nou sistema de bonificacions per incentivar la contractació indefinida i dels joves; l'establiment d'un fons d'indemnització per acomiadament que el treballador pot dur d'una empresa a l'altra (model austríac); etc⁷⁴⁸. A més, dins de l'ajustament governamental, es presentà la intenció de reformar el sistema de pensions, tot destacant la mesura d'intentar augmentar l'edat legal de jubilació de 65 a 67 anys. El 23 de febrer de 2010 es realitzaren nombroses mobilitzacions en contra del "Pensionazo". Les mesures del pla anticrisi del mes de maig que retallaven el salari dels treballadors del sector públic foren contestades amb una vaga del sector públic el 8 de juny que com s'ha esmentat va tenir un escàs seguiment (Agencias, 26/09/2008; Agencias, 20/11/2008; Manresa i Gómez, 25/07/2009; Abellán, 17/01/2010; El País, 5/02/2010; Abellán, 21/02/2010; EFE, 24/02/2010; Noceda i Abellán, 3/04/2010; Díaz-Ferrán, 3/03/2010; Mars, 21/03/2010; Doncel, 11/04/2010; Agencias, 14/04/2010; Agencias, 15/04/2010).

Quan s'assoliren més de 4 milions de persones aturades i una taxa d'atur del 20% es va imposar la reforma laboral. L'enorme "exèrcit industrial de reserva" era una de les principals claus per tal de desactivar el conflicte social en torn del treball, tot aconseguint redreçar el debat des de les condicions sociolaborals i el dret dels treballadors, a simplement a la qüestió de l'accés al treball assalariat depenent. En els moments en que s'aplicava una nova "teràpia de xoc" a l'Estat espanyol, el Fons Monetari Internacional seguia insistint en aquell no era suficient si no es completava amb una profunda reforma laboral. Finalment el nomenat "diàleg social" – entre patronal, govern i sindicats majoritaris– es va trencar i Rodríguez Zapatero anuncià que la reforma laboral es presentaria el 16 de juny de 2010⁷⁴⁹. Una data que no es triava a l'atzar, sinó que coincidí en el dia que l'equip de futbol espanyol s'estrenava al Mundial de Sud-Àfrica, mentre la gran part de la població celebrava les aventures del joc diví al davant dels altars televisius. A més, la data triada per la gran reforma laboral s'establí després del fracàs de la mobilització social en contra del retall salarial als treballadors del sector públic. La reforma laboral recollia les principals exigències de la patronal, sota la retòrica de presentar-se com una eina eficaç per lluitar contra l'atur i l'alta taxa d'eventualitat en la contractació. Segons la premsa propera al Govern espanyol (El País), "l'abaratiment i l'agilització en l'acomiadament constitueixen les fórmules clau que posa en marxa la reforma laboral per escurçar la temporalitat excessiva" (Abellán 17/06/2010: 10).

Entre les mesures aprovades es pot destacar, pel que fa al foment de la contractació indefinida, la generalització del contracte indefinit de foment –ampliant-ho a col·lectius que fins ara quedaven exclosos d'aquesta modalitat– que recull una indemnització per acomiadament improcedent de 33 dies, front als 45 dies del contracte indefinit ordinari que ve a substituir. La reforma introdueix nous mecanismes de flexibilització del treball i permet saltar-se els augments salarials acordats als convenis col·lectius. Aquests darrers han quedat pendents de majors redefinicions, tot essent un dels objectius perseguits per la patronal la desarticulació dels mecanismes de negociació col·lectiva, que volen que es centrin a negociacions internes de cada empresa i no a nivell sectorial, amb la qual cosa s'aconseguiria una major desarticulació i fragmentació de la capacitat d'incidència dels treballadors. Sens dubte un dels punts més polèmics de la reforma és el que fa referència al nomenat acomiadament objectiu per l'acomiadament econòmic procedent que segons l'articulat es diu que "s'entén que concorren causes econòmiques quan els resultats de l'empresa se desprengui una situació econòmica negativa". La vaga redacció d'aquest motiu d'acomiadament ha estat un dels principals fronts de batalla per part dels sindicats que perseguen una major precisió i sobretot unes millors condicions pels treballadors, però també per part de la patronal que perseguia la màxima indefinició. En aquests casos les persones acomiadades amb aquest procediment rebran una

⁷⁴⁸ Per veure els aspectes bàsics de la reforma: www.elpais.com/elpaismedia/ultimahora/media/201002/05/economia/20100205elpepueco_2_Pes_PDF.pdf (abril 2010).

⁷⁴⁹ Reial Decret-Llei 10/2010, de 16 de juny, de mesures urgents per la reforma del mercat de treball (BOE núm.147, 17/06/2010).

indemnització de 20 dies per any treballat (33 o 45 dies en cas d'acomiadament improcedent). Emperò, no tota la indemnització aniria a càrrec de l'empresari, sinó que l'Estat a través del FOGASA (Fons de Garantia Salarial) es faria càrrec de 8 dies. Aquesta mesura estarà vigent fins l'entrada en funcionament del Fons de Capitalització que s'haurà de fer càrrec de finançar parcialment l'acomiadament, recolzant-se es diu en el model austríac, segons el qual cada treballador es diu que durà una "motxilla" a sobre en la que s'acumularan els recursos financers per poder fer front al seu acomiadament. Una mesura aquesta que no es sap com es finançarà ja que la llei estableix que no s'incrementaran les cotitzacions empresarials. El Congrés va convalidar la reforma laboral el 22 de juny de 2010 amb tan sols els vots a favor del PSOE (168 vots), 173 abstencions i 8 vots negatius⁷⁵⁰ (Gómez, 25/05/2010; Agencias, 16/06/2010; Abellán, 17/06/2010; Abellán, 20/06/2010; Garea, 23/06/2010).

L'estiu del 2010 el ministre de Treball, Celestino Corbacho, anuncià la pròrroga de mig any de les ajudes de 426 euros per a les persones a l'atur que haguessin esgotat les prestacions d'atur, però també anuncià l'enfortiment dels requisits per poder rebre aquests ajuts. En concret, les persones aturades entre 30 i 45 anys d'edat que no tinguessin càrregues familiars no podrien comptar amb aquest ajut, la qual cosa representaria unes 70 mil persones menys⁷⁵¹, i el que era més important pel Govern a les ordres del capital financer i les institucions financeres, uns 100 milions d'euros menys de despesa pública (Gómez, 21/08/2010). Mentrestant, els sindicats convocaren una vaga general pel 29 de setembre de 2010 i malgrat que els líders sindicals opinassin que era "la vaga més necessària de la democràcia" (Noceda 26/09/2010:12), i vista l'escàs ressò i seguiment Zapatero reforçà la seva postura de continuar amb la reforma laboral (Aizpeolea, 2/10/2010).

Economistes de reconegut prestigi, del propi *establishment*, ens ajuden a entendre els motius que hi havia al darrera de la reforma laboral. Mentre que en anteriors crisis s'havia procedit a reprendre la senda del creixement per la combinació de polítiques monetaristes, amb les corresponents devaluacions, i reformes laborals, amb les corresponents rondes de flexibilització, en aquesta ocasió les autoritats espanyoles es veien privades del mecanisme de devaluació monetària. Per això, Paul Krugman recomanava una deflació del 20% de preus i salaris, una medicina que provocaria una situació d'autèntic caos social. Guillermo de la Dehesa expressava que "els salaris espanyols haurien de créixer durant molts d'anys per davall de la zona euro (a l'igual que han crescut per damunt durant bastant de temps); la productivitat d'Espanya hauria de superar la mitjana de l'eurozona de la mateixa manera que du molts d'anys per davall) i hauria de reduir els costos salarials (cotitzacions a la Seguretat Social)" (García-Vega 8/11/2009:26). Tal com ens recorden Nacho Álvarez i Bibiana Medialdea (2009) la situació de crisi es manifesta i el "keynesianisme financer" (o neoliberalisme keynesià) s'articula com un potent instrument per a l'ajustament salarial. Un ajustament que en el cas espanyol contribueix a aprofundir en la desconvergència social europea analitzada per Vicenç Navarro (2006).

El juny de 2011 s'aprovà la reforma de la negociació col·lectiva⁷⁵². Aquesta reforma arribà després que el "diàleg social" es trencàs i el Ministeri de Treball presentà finalment una proposta molt propera a les exigències del capital. La modificació del conveni col·lectiu persegueix disminuir el poder dels treballadors front el capital en la definició de les condicions sociolaborals a l'àmbit sectorial i provincial, tot atomitzant la negociació cada cop més a l'àmbit d'empresa, amb la qual cosa es redueix la capacitat d'incidència dels sindicats. A grans trets, l'objectiu principal és el de dotar de flexibilitat interna a les empreses per tal d'alterar els acords establerts als convenis en cas que les condicions socioeconòmiques s'alterin (Abellán, 11/06/2011a). Paral·lelament, el mateix juny s'aprovà el reglament que regulava els ERO (Expedients de Regulació d'Ocupació)⁷⁵³ amb l'objectiu de facilitar l'acomiadament de treballadors segons el previst a la reforma laboral que permetia una indemnització de 20 dies per any treballat als casos en que les empreses realitzin l'ERO per motius econòmics (Abellán, 11/06/2011b).

⁷⁵⁰ El 9 de setembre el Congrés dels Diputats va aprovar definitivament la Llei 35/2010, de 17 de setembre, de mesures urgents per a la reforma del mercat de treball (BOE, 18/09/2010, núm.227).

⁷⁵¹ A les Balears, els sindicats estimaven que l'aplicació d'aquesta mesura afectaria a unes 5 mil persones aturades (Guijarro, 2/09/2010).

⁷⁵² Reial Decret-Llei 7/2011, de 10 de juny, de mesures urgents per la reforma de la negociació col·lectiva (BOE núm.139 de 11/06/2011).

⁷⁵³ Reial Decret 801/2011, de 10 de juny, pel que s'aprova el Reglament dels procediments de regulació d'ocupació i d'actuació administrativa en matèria de trasllats col·lectius (BOE núm.141 de 14/06/2011).

c) Els fluxos turístics en temps del neoliberalisme: estrangers que ja no són només turistes i els Tour Operadors que són més poderosos.

- Sortida de crisi de principis dels 1990 i nova ronda d'expansió turística. Tot segueix igual, però amb més quantitat i intensitat.

El període que abraça la transició del capitalisme regulat al capitalisme global sota el paradigma neoliberal està presidit per una sèrie de transformacions socioinstitucionals, geopolítiques i geoeconòmiques que han tengut una forta repercussió en els fluxos turístics cap a les Balears. Aquestes transformacions s'interconnecten per tal de donar forma a una nova i potent expansió de l'acumulació del capital a les Balears, tot essent el comportament del negoci turístic i els fluxos de turistes un dels seus clars exponents. Entre els elements a destacar està el fet que amb la incorporació a la Unió Europea, l'Estat espanyol va tenir accés a una potentíssima via de finançament, especialment pel que fa a les infraestructures, per així adaptar el seu territori a les exigències del capitalisme global. En aquest sentit, cal emmarcar la forta inversió pública adreçada a l'ampliació d'aeroports, particularment el de Son Sant Joan, tal com s'ha apuntat anteriorment. Els fons europeus subvencionaven amb uns 180 milions d'euros el negoci turístic balear, amb la construcció del mega-aeroport de Son Sant Joan, tot cobrint el 75% del seu cost (Utrilla, 2002; Bauzà, 2008). A més, aquella solució espacio-temporal anava acompanyada del procés de liberalització de l'espai aeri europeu, que propicià l'aparició dels vols crematísticament barats (Low Cost), però amb una elevada factura climàtica i socioecològica (Gámir i Ramos, 2002; Gössling et al., 2008; Buades, 2009). La configuració de l'espai europeu permetia una lliure i creixent mobilitat de les persones i capitals, la qual cosa repercutí en la consolidació del territori espanyol com un dels espais preferits per l'oci, inversió i residència de les classes privilegiades dels Estats membres de major renda (Mazón i Aledo, 2005).

Així mateix, cal destacar que s'obria un nou mercat turístic d'enormes dimensions i amb una creixent capacitat adquisitiva a l'Alemanya de l'altra banda del mur. L'illa de Mallorca fou el primer destí turístic que visitaren els alemanys de l'Est després de la caiguda del Mur. Durant la setmana de novembre en que el Mur va caure, el conseller de turisme, Jaume Cladera, es trobava a la convenció anual organitzada per l'associació alemanya d'agències de viatge DRV (Deutsche ReiseVerband). En aquella convenció Cladera feu una oferta segons la qual el Govern de les Illes Balears pagaria l'estada de 10 mil turistes de l'Alemanya Oriental, mentre que les agències de viatge s'havien de fer càrrec dels costos del transport aeri. L'abril de 1990 arribaren els primers alemanys de l'Est que havien estat seleccionats per la Creu Roja. Els operadors encarregats de l'operació foren els gegants TUI i Neckermann i el destí triat la Platja de Palma (Morales, 1/11/2009). Emperò, tal com exposa Tomás Méndez (2002:68) amb la reunificació la inflació i el dèficit públic alemany augmentaren i el PIB es va contreure fins a taxes negatives el 1993.

Cap a finals dels anys 1980 i principis dels 1990 se consolidà el Nou Ordre Internacional amb unes regles del joc marcades pel capitalisme financer i el domini geopolític global dels EUA. És a dir, Wall Street i Pentàgon marcaven la fulla de ruta del capitalisme global, tot essent la Primera Guerra del Golf, tal com expressà George H. Bush, una prova del nou ordre mundial (Fernández-Durán, 2003; Riutort, 2003; Harvey, 2004). En aquells moments de rearticulació, l'economia balear entrà en crisi, una crisi amb components internacionals, però també locals, especialment els derivats de la forta expansió de la construcció d'establiments d'allotjament turístic –per tal d'evitar les mesures turístico-urbanístiques que s'anunciaven–, tot desembocant en una crisi de sobreoferta. El president de la Comunitat Autònoma, Gabriel Cañellas exposava el 1990 que "el creixement ha provocat un excés d'oferta que alguns volen traduir com a crisi turística, i el problema és que no hi ha crisi turística, perquè el descens d'un 3 per 100 en el número de visitants ha ocorregut moltes vegades i no és important" (Cañellas 1990:363).

Per altra banda, el seu conseller d'Economia i Hisenda, Alexandre Forcades, alertava del context internacional, la guerra de preus britànica que havia alimentat increments constants dels turistes britànics fins a finals dels 1980 quan aquells començaren a disminuir, i la necessitat d'emprendre un procés de reconversió hotelera a les illes degut a la sobreoferta (Forcades, 1990). Així mateix, cal tenir present que la potent moneda britànica va perdre poder adquisitiu cap a finals de la dècada dels 1980 i principis dels 1990, degut a les exigències monetàries que

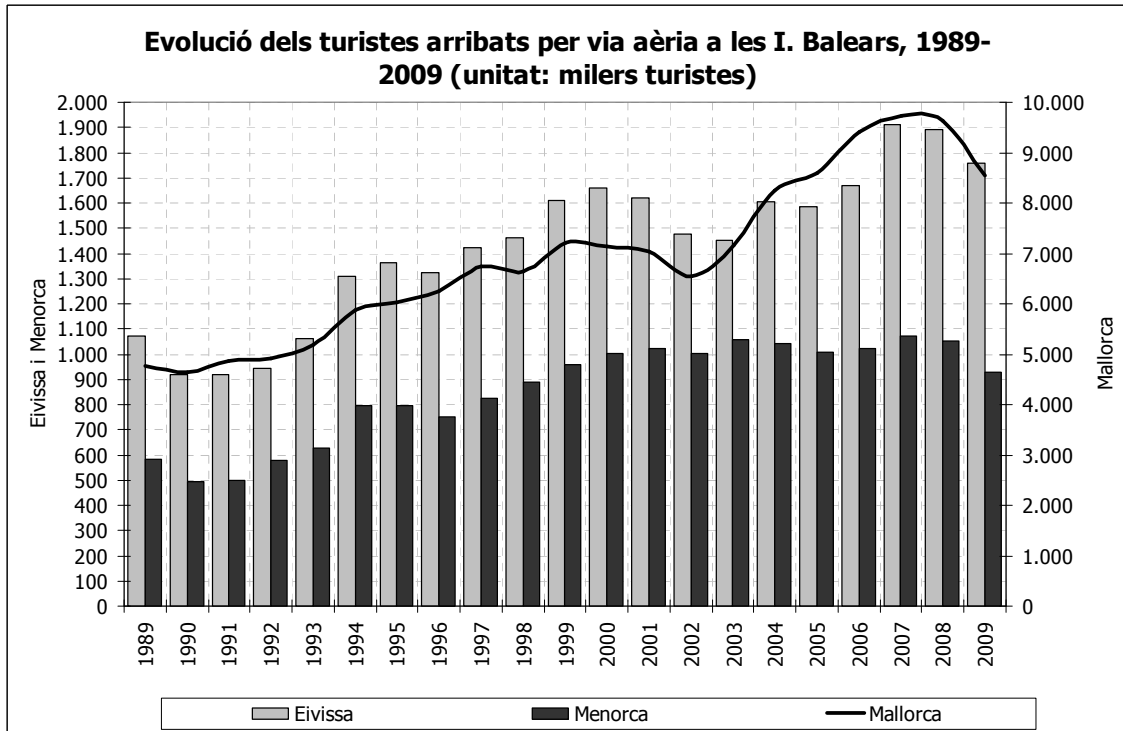
feien que la pesseta s'hagués d'apreciar per tal d'entrar al SME (Sistema Monetari Europeu). La crisi del SME a principis dels 1990 forçà la devaluació de la pesseta en successives ocasions —4 vegades entre el 1992 i el 1995—, cosa que repercutí positivament en la mercantilització turística espanyola, ja que de nou tornava a ser un destí barat en comparació als preus dels països del Nord i Centre d'Europa (Montes, 1993; Méndez, 2002). Eugeni Aguiló (1990) assenyalava que un dels motius de la crisi turística espanyola de principis dels 1990 era, en part, que la incorporació de l'Estat espanyol a la UE havia anat acompanyada d'uns increments progressius dels preus, la qual cosa afectava negativament en una activitat que fonamentava la seva "competitivitat" en el fet que els destins turístics espanyols se venien barat. Així mateix, Aguiló (1990:144) ens deia que "queden poques excepcions [als preus cada cop majors], com són els reduïts preus de l'allotjament —tant hoteler com d'apartaments—, degut a la forta pressió oligopolística dels tour-operadors i a l'excés d'oferta".

Així mateix, alguns investigadors en matèria turística i els lobbies turístics han conclòs que un altre component de la crisi d'aquells moments es devia a allò que han definit com els "canvis de gustos dels turistes" (Exceltur, 2003). Unes interpretacions que obviaven el fort component oligopolístic del negoci turístic i les redefinicions del capitalisme global, amb la integració de noves perifèries del plaer a la "producció" turística (Ioannides i Debbage, 1998). A les Balears, entre el 1989 i el 1990, el nombre de turistes passaren de 6,41 milions a 6,06 milions, respectivament. A partir de 1991 ja s'assoliren 6,26 milions i el 1992, amb 6,44 milions de turistes, ja es superava la xifra del 1989 (gràfic 61). Els nombres indicaven la recuperació del negoci turístic. Així mateix, la despesa turística es situà en torn a 387167 milions de pessetes corrents el 1992, tot superant la de 1989 que fou de 371112 milions de pessetes corrents (Bardolet, 2000). La situació per illes varià sensiblement. Així, a Mallorca on la presència del turisme alemany guanyava progressivament més importància, la davallada de turistes no fou tan notable com a les altres illes. A Mallorca, el turistes alemanys passaren de representar el 28,38% el 1989 al 35,69% el 1992, mentre que els britànics passaren de representar el 33,58% el 1989 al 24,87% el 1992. Mentre que Menorca i Eivissa, amb forta presència del turisme britànic, amb un 68,52% i 48,61% des turistes arribats el 1989 a cadascuna d'elles, experimentaren una disminució dels turistes en aquests primers anys de la dècada i no seria fins el 1993 en que es tornarien a les magnituds de 1989. El 1993 arribaven a Menorca uns 580 mil turistes i a Eivissa 1,06 milions. És a dir, les illes més depenents dels fluxos turístics britànics foren les més castigades per la reducció del flux turístic, el "flux sanguini" del capitalisme balear (veure taules 222 a 226). Encara que no es tinguin dades sobre el nombre de turistes a Formentera, podem subratllar el fet que a partir de principis dels 1990 hi haurà un important boom amb l'arribada massiva de turistes italians. Un gir que tingué de protagonista l'empresari Alonso Marí Calbet que contactà amb el Tour Operador italià Going "que va propiciar que l'illa experimentàs, des d'aleshores, una invasió d'italians durant els mesos de juliol i agost" (Ramon Fajarnés 2001:180).

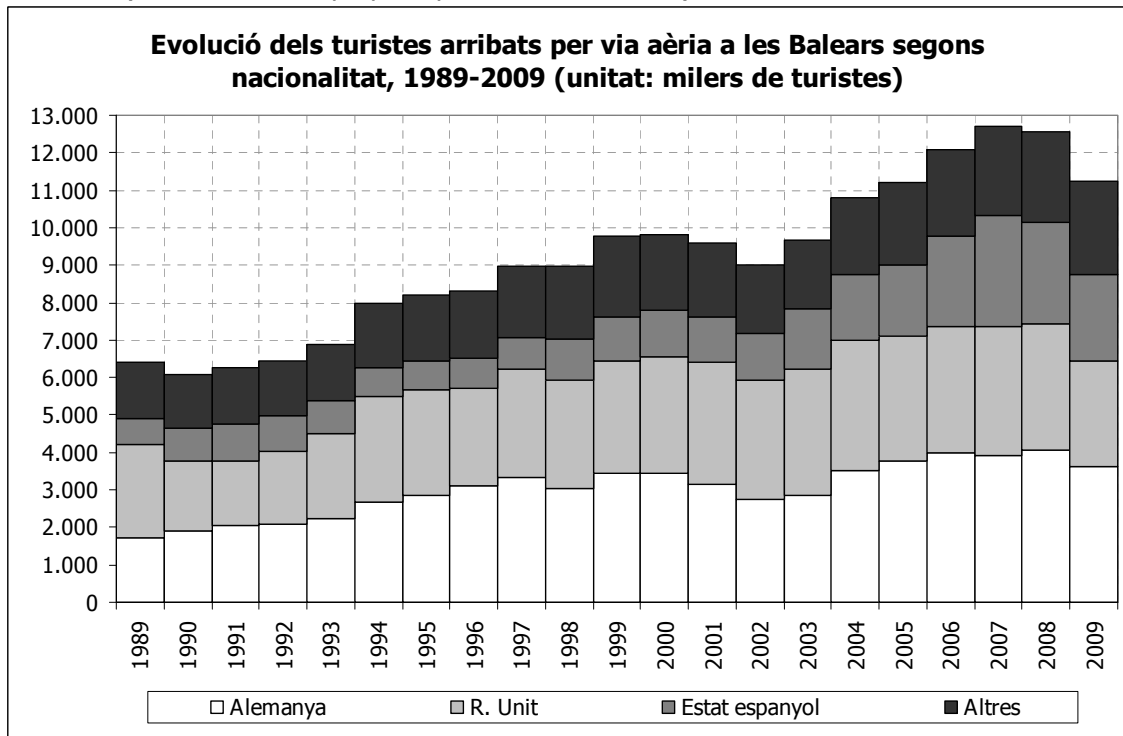
Cal destacar que entre els elements que esmoreïren la crisi turística es troba l'efecte que tingué la guerra i profunda crisi de l'ex-Iugoslàvia. L'estiu de 1991 la premsa comunicava que "la crisi de Iugoslàvia provoca el desviament de turistes cap a Balears" (EFE 16/07/1991:4). El 1990, el periodista Miloje Popovic escrivia que Iugoslàvia era un oasi d'hospitalitat i repòs i un any després a *The Economist* (15/06/1991) apareixia l'article titulat "sun, sea and civil war". La costa adriàtica havia estat batejada com la "Florida iugoslava" i presentava un gran potencial turístic i immobiliari. Els turistes arribaven majoritàriament per via terrestre, per l'autopista de l'Adriàtic que havia estat construïda amb finançament del Banc Mundial, tot havent-se convertit l'estat comunista en un camp de proves de la geopolítica turística del Banc Mundial, i per tant dels EUA (Buades, 2009b). Cap a finals de la dècada dels 1980 Iugoslàvia era la quarta potència turística europea, al darrera de França, l'Estat espanyol i Itàlia. Iugoslàvia havia adoptat l'estratègia turística com a passaport al capitalisme, tot contribuint a la definició d'un desenvolupament geogràfic desigual (Allock, 1986; Buades, 2009b). El primer any de la guerra s'esperava una reducció de les reserves del 50%, però la reducció real de turistes internacionals fou del 85%. Els prop de 9 milions de turistes internacionals que arribaven a l'estat balcànic, passaren a 1,46 milions el 1991, l'any de la guerra. El 1995 les repúbliques que resultaren de la desintegració iugoslava reberen uns 1,5 milions de turistes estrangers i cap a finals de la dècada hi arribaven uns 4 milions, quasi tots a la República de Croàcia. Una de les primeres actuacions que es varen dur a terme a les repúbliques de l'ex-Iugoslàvia, especialment a Croàcia, fou la de reprendre els fluxos turístics amb l'obertura de l'aeroport de Pula i el primer

servei de les Aerolíniees croates amb Londres al març de 1993 i a l'any 1994 els governs croata i eslovè animaven els inversors internacionals a invertir a les seves costes (Hall, 1995; Garau i Manera, 2005).

Gràfic 61. (Font: elaboració pròpia a partir de les taules 223, 224 i 225).

Gràfic 62. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 222).

Taula 222. Evolució del nombre de turistes arribats per via aèria a les Illes Balears segons nacionalitat, 1989-2009 (unitat: milers turistes)*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Alemanya	1.708,9	1.897,6	2.054,3	2.103,2	2.231,2	2.682,2	2.868,3	3.130,7	3.339,4	3.038,0	3.440,3	3.429,3	3.163,0	2.731,4	2.839,9	3.514,2	3.758,0	3.985,9	3.901,8	4.052,6	3.614,1
R. Unit	2.519,2	1.857,2	1.732,6	1.936,2	2.261,8	2.804,6	2.811,5	2.595,8	2.879,6	2.888,9	3.009,3	3.107,4	3.255,4	3.215,5	3.403,7	3.488,7	3.333,9	3.371,2	3.468,9	3.373,3	2.829,2
França	282,1	307,2	347,3	284,4	303,6	340,1	334,5	345,5	319,6	297,8	325,3	298,9	260,2	234,5	243,4	270,6	286,0	216,2	262,0	317,3	295,9
Itàlia	149,3	147,0	186,6	226,2	248,7	254,8	229,8	201,9	219,3	228,9	258,0	273,9	260,2	337,2	368,0	425,9	417,6	463,1	459,6	426,7	410,4
Suïssa	173,8	181,2	201,7	211,4	205,6	215,1	206,9	175,0	197,1	201,5	196,1	206,1	187,9	153,1	127,3	150,2	180,4	254,4	255,5	223,7	264,6
Bèlgica	98,1	103,5	106,7	106,8	131,9	147,5	142,4	154,2	161,9	164,3	187,9	162,8	134,2	114,4	125,5	116,0	115,2	111,0	103,5	98,6	0,0
Suècia	170,8	156,6	168,3	155,4	110,9	122,2	124,1	141,2	169,1	206,9	232,1	192,4	215,1	175,6	154,0	152,1	142,1	172,3	187,5	188,5	0,0
P. Baixos	164,2	125,5	129,9	119,2	113,6	155,2	145,7	131,7	163,6	150,8	185,4	164,5	162,0	143,9	147,7	137,3	159,2	178,4	181,2	218,8	0,0
Àustria	74,3	62,0	79,5	79,5	84,1	95,8	103,8	107,3	111,1	109,1	115,1	103,5	102,4	78,3	88,1	30,2	143,1	184,8	161,4	150,0	0,0
Irlanda	62,4	38,0	38,5	40,2	55,8	75,7	94,1	112,3	104,5	116,0	137,4	163,7	184,2	190,0	181,8	229,5	174,6	183,3	171,4	197,4	0,0
Dinamarca	112,9	101,3	74,5	70,9	64,2	71,2	84,4	101,7	91,0	89,8	107,1	92,3	98,2	86,0	82,5	96,9	105,3	128,6	170,9	170,8	0,0
Noruega	70,2	81,4	71,5	68,0	61,2	58,5	62,9	66,1	79,7	90,3	99,3	83,8	95,5	87,1	89,2	103,9	95,9	109,3	119,9	118,0	0,0
Luxemburg	27,5	29,1	33,1	32,0	30,7	43,5	47,3	18,6	21,7	50,3	54,6	50,1	51,3	48,4	36,2	27,3	29,0	27,7	33,9	34,7	0,0
Portugal	0,0	0,0	0,0	0,0	14,8	20,9	24,0	30,1	36,5	51,1	63,9	74,4	58,2	53,5	55,7	70,1	91,8	78,5	49,3	49,3	0,0
Finlàndia	73,6	60,1	45,2	22,1	12,3	13,3	13,7	64,0	61,5	22,6	27,4	15,8	17,9	16,1	15,6	21,1	21,1	24,3	26,8	34,6	0,0
Rússia	0,0	0,0	0,0	0,0	4,0	10,0	10,0	10,7	15,1	10,6	9,7	9,7	13,3	10,0	8,4	19,6	21,8	27,8	29,3	36,0	0,0
Altres	33,6	40,9	36,4	44,5	59,5	84,9	110,9	117,2	151,2	152,7	156,3	148,0	110,3	83,4	113,0	216,3	197,1	138,5	155,3	166,7	1.503,2
Estrangers	5.720,9	5.188,6	5.306,1	5.500,0	5.993,9	7.195,5	7.414,3	7.504,0	8.121,9	7.869,6	8.605,2	8.576,6	8.369,3	7.758,5	8.080,0	9.070,0	9.272,0	9.655,4	9.738,3	9.857,0	8.917,5
Estat espanyol	694,8	880,1	963,0	944,3	886,4	781,4	774,7	808,8	865,5	1.114,9	1.174,6	1.251,4	1.216,3	1.233,6	1.590,2	1.734,1	1.917,0	2.432,4	2.959,2	2.719,2	2.311,5
I. Balears	6.415,7	6.068,7	6.269,1	6.444,3	6.880,3	7.976,9	8.189,0	8.312,8	8.987,4	8.984,5	9.779,8	9.828,0	9.585,6	9.019,1	9.670,2	10.898,0	11.189,1	12.087,8	12.697,5	12.575,2	11.229,0

Taula 223. Evolució del nombre de turistes arribats per via aèria a Mallorca segons nacionalitat, 1989-2009 (unitat: milers turistes)*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Alemanya	1.351,3	1.542,3	1.697,2	1.755,8	1.886,7	2.264,9	2.425,7	2.655,4	2.859,7	2.617,1	2.945,1	2.830,5	2.621,0	2.284,9	2.456,3	3.143,3	3.379,0	3.607,1	3.548,1	3.738,1	3.335,0
R. Unit	1.599,2	1.212,6	1.130,4	1.223,5	1.408,5	1.679,2	1.658,1	1.590,4	1.768,1	1.741,5	1.820,7	1.873,4	2.003,9	2.026,3	2.210,2	2.301,8	2.230,0	2.269,6	2.343,1	2.319,8	1.872,6

França	269,8	292,9	322,0	251,4	267,8	281,2	273,0	270,5	240,4	219,2	240,4	210,6	190,6	175,9	186,9	216,9	238,1	180,9	219,5	257,2	230,2
Itàlia	90,5	85,7	96,1	113,5	125,2	115,1	103,2	84,5	84,9	82,1	86,0	90,3	95,3	106,9	123,5	141,6	134,6	159,9	158,3	135,7	113,7
Suïssa	150,5	160,1	172,7	180,6	172,0	181,3	170,2	144,2	158,6	156,3	153,5	166,3	155,9	123,9	107,1	123,2	159,9	230,2	230,8	197,7	235,9
Bèlgica	79,5	82,2	81,7	83,4	102,2	105,4	101,7	112,4	118,4	116,2	134,5	114,1	95,7	81,5	93,6	93,6	94,3	89,3	83,6	77,9	0,0
Suècia	162,4	150,2	162,9	148,2	110,9	122,2	124,1	141,2	169,1	204,0	227,0	187,5	203,2	163,6	143,0	137,9	129,0	162,0	175,4	176,5	0,0
P. Baixos	121,8	97,8	103,7	95,6	89,0	116,4	111,5	101,1	127,1	112,9	139,3	122,7	121,3	112,6	118,1	100,1	119,3	151,4	148,0	177,7	0,0
Àustria	60,5	48,3	62,7	60,5	63,8	76,1	82,1	83,8	89,8	87,0	90,4	80,8	81,0	58,9	72,5	10,7	125,9	164,7	146,6	136,3	0,0
Irlanda	47,4	31,1	34,0	36,6	50,5	67,1	84,9	75,9	66,4	72,6	82,5	114,8	128,4	133,6	133,1	183,0	136,3	152,2	143,8	158,0	0,0
Dinamarca	96,5	87,2	64,9	62,0	57,5	65,7	80,8	96,8	87,1	86,6	103,8	87,5	94,9	83,4	79,8	90,9	95,9	123,8	167,5	164,6	0,0
Noruega	69,1	78,7	69,0	65,4	61,2	58,5	62,9	66,1	79,7	90,3	99,3	74,4	90,5	85,1	85,5	98,8	92,8	105,5	117,8	113,9	0,0
Luxemburg	25,2	25,5	30,6	29,2	27,7	40,4	42,9	16,7	19,4	45,6	51,5	45,8	46,2	44,5	33,4	25,3	27,3	26,8	32,6	33,3	0,0
Portugal	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	46,5	59,4	66,3	53,1	48,9	48,1	61,8	82,9	73,3	46,7	43,4	0,0
Finlàndia	61,5	50,5	42,4	20,0	12,3	13,3	12,9	64,0	61,5	22,6	27,4	15,6	17,9	16,1	15,6	17,7	18,5	23,1	20,7	24,8	0,0
Rússia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,3	13,1	10,0	7,9	17,4	17,9	26,0	26,4	32,1	0,0
Altres	29,9	36,0	32,0	41,3	27,6	24,8	33,0	43,2	61,4	74,2	67,4	117,8	92,8	66,3	92,8	150,5	138,8	102,7	114,7	122,4	1.268,6
Estrangers	4.215,1	3.981,1	4.102,3	4.167,0	4.462,9	5.211,6	5.367,0	5.546,3	5.991,7	5.774,5	6.328,1	6.206,9	6.104,8	5.622,6	6.007,3	6.914,5	7.220,7	7.648,4	7.723,6	7.909,5	7.056,0
Estat espanyol	546,6	672,2	749,9	751,9	728,8	662,9	664,0	691,9	748,0	859,1	883,1	937,6	921,5	888,8	1.152,9	1.240,2	1.375,6	1.747,6	1.992,5	1.722,5	1.489,5
Mallorca	4.761,7	4.653,3	4.852,2	4.918,9	5.191,7	5.874,5	6.031,0	6.238,2	6.739,7	6.633,6	7.211,1	7.144,5	7.026,2	6.538,4	7.160,2	8.248,7	8.596,2	9.396,0	9.716,1	9.631,1	8.545,6

Taula 224. Evolució del nombre de turistes arribats per via aèria a Menorca segons nacionalitat, 1989-2009 (unitat: milers turistes)*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Alemanya	80,3	77,3	75,8	81,4	80,5	106,5	106,7	116,3	118,2	112,8	131,4	155,8	141,0	103,2	97,5	94,2	94,7	93,1	75,1	51,5	47,9
R. Unit	399,2	289,6	269,6	344,2	397,7	531,9	530,4	466,6	521,8	538,9	554,6	595,4	613,9	589,8	602,6	566,2	519,9	514,1	481,6	436,3	390,4
França	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,7	3,9	0,4	2,5	2,9	3,4	3,6	4,8	5,3	5,8	1,7	2,8	3,6	4,2
Itàlia	5,9	10,9	23,9	32,8	34,8	41,4	36,5	29,3	34,9	35,8	45,7	41,8	41,6	49,3	56,8	56,7	66,0	56,7	57,5	64,0	52,2
Suïssa	5,2	5,9	11,4	11,5	11,9	13,2	16,4	11,9	15,5	17,2	16,6	10,8	7,7	6,5	5,8	7,5	5,6	7,3	6,4	7,4	8,6
Bèlgica	2,3	2,2	3,5	3,8	2,4	2,5	1,4	1,5	3,0	2,2	7,8	8,5	7,6	6,6	7,3	6,0	7,1	6,7	5,6	5,7	0,0
Suècia	5,8	3,8	3,1	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	8,5	12,0	11,0	12,2	11,3	9,2	9,9	7,9	0,0
P. Baixos	9,0	5,9	5,3	5,1	4,1	6,9	7,7	7,7	10,9	14,1	16,9	16,9	15,9	13,2	12,8	11,7	12,9	11,8	13,2	19,1	0,0

Àustria	1,2	3,0	3,8	4,8	5,6	6,6	6,1	4,7	3,2	5,6	3,8	3,0	2,3	0,7	0,8	1,5	2,5	1,5	0,4	0,3	0,0
Irlanda	5,3	3,8	3,3	2,7	3,0	3,1	3,6	25,1	27,3	29,5	37,7	18,6	27,0	27,1	23,5	20,4	14,3	8,6	7,6	14,1	0,0
Dinamarca	2,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,1	2,3	3,4	2,2	2,1	1,9	3,0	0,0
Noruega	0,9	2,7	2,5	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	2,5	1,9	3,7	4,4	1,8	1,6	0,4	0,1	0,0
Luxemburg	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,7	2,1	1,1	0,8	0,6	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0
Portugal	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,9	1,7	1,6	0,6	0,8	0,8	0,0
Finlàndia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,3	0,2	3,9	1,7	0,0
Rússia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4	0,2	0,3	0,5	0,0
Altres	0,0	0,1	0,1	0,4	0,3	0,1	0,1	0,1	0,7	0,1	0,3	0,0	0,0	2,8	5,7	10,5	11,9	6,0	10,2	7,8	48,2
Estrangers	517,1	406,8	402,3	491,9	540,3	712,2	708,9	670,0	739,4	756,8	817,1	858,0	873,5	820,2	836,4	803,0	758,5	721,4	677,9	624,0	551,5
Estat espanyol	65,5	87,7	97,6	88,1	87,4	81,5	83,8	81,4	87,0	133,4	143,1	142,7	148,2	183,1	221,7	240,2	248,7	300,3	393,1	428,6	375,7
Menorca	582,6	494,5	499,9	580,0	627,7	793,7	792,7	751,4	826,4	890,2	960,2	1.000,7	1.021,7	1.003,3	1.058,0	1.043,1	1.007,2	1.021,7	1.070,9	1.052,6	927,1

Taula 225. Evolució del nombre de turistes arribats per via aèria a Eivissa segons nacionalitat, 1989-2009 (unitat: milers turistes)*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Alemanya	277,3	278,0	281,3	266,0	264,0	310,8	335,9	359,1	361,5	308,1	363,9	441,9	401,0	343,3	286,0	276,8	284,3	285,8	278,6	263,1	231,2
R. Unit	520,8	355,0	332,6	368,5	455,6	593,5	623,0	538,7	589,7	608,5	634,1	642,0	637,6	599,4	590,9	620,7	583,9	587,5	644,2	617,2	566,2
França	12,3	14,3	25,3	33,0	35,8	58,9	61,5	68,3	75,3	78,2	82,4	80,7	66,2	55,0	51,7	48,4	42,1	33,7	39,7	56,4	61,5
Itàlia	52,9	50,4	66,6	79,9	88,7	98,3	90,1	88,1	99,5	111,0	126,3	140,3	158,2	180,9	187,8	227,6	217,0	246,5	243,8	226,9	244,5
Suïssa	18,1	15,2	17,6	19,3	21,7	20,6	20,3	18,9	23,0	28,0	26,0	27,0	24,3	22,8	14,4	19,5	14,9	16,9	18,3	18,6	20,1
Bèlgica	16,3	19,1	21,5	19,6	27,3	39,6	39,3	40,3	40,5	45,9	45,7	36,0	31,0	26,2	24,6	16,3	13,7	14,9	14,3	15,1	0,0
Suècia	2,6	2,6	2,3	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	5,1	4,4	3,4	0,0	0,0	2,0	1,8	1,1	2,2	4,0	0,0
P. Baixos	33,4	21,8	20,9	18,5	20,5	31,9	26,5	22,9	25,6	23,8	29,2	25,7	24,8	18,1	16,8	25,5	26,9	15,3	20,0	22,0	0,0
Àustria	12,6	10,7	13,0	14,2	14,7	13,1	15,6	18,8	18,1	16,5	21,0	20,0	19,2	18,8	14,7	18,1	14,8	18,6	14,4	13,4	0,0
Irlanda	9,7	3,1	1,2	0,9	2,3	5,5	5,6	11,3	10,7	13,9	17,3	27,6	28,8	29,4	25,2	26,1	24,1	22,4	20,1	25,3	0,0
Dinamarca	14,4	12,5	9,6	8,9	6,7	5,5	3,6	4,9	3,9	3,2	3,3	4,3	3,3	0,5	0,4	2,6	7,2	2,7	1,4	3,1	0,0
Noruega	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,7	2,5	0,0	0,0	0,8	1,3	2,2	1,8	4,0	0,0
Luxemburg	2,3	3,6	2,5	2,8	3,0	3,1	4,4	1,9	2,3	4,7	3,1	2,8	3,0	2,7	2,0	1,4	1,5	0,9	1,1	1,3	0,0
Portugal	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,6	4,5	4,6	5,1	4,4	6,6	6,6	7,2	4,6	1,8	5,1	0,0
Finlàndia	12,1	9,6	2,8	2,1	0,0	0,0	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0	2,2	1,0	2,2	8,2	0,0

Rússia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,5	1,7	3,4	1,6	2,6	3,4	0,0
Altres	3,7	4,8	4,3	2,8	2,3	2,9	3,8	4,4	4,3	8,7	9,1	19,1	17,5	14,3	14,6	55,4	46,4	29,9	30,4	36,5	186,4
Estrangers	988,7	800,7	801,5	841,1	942,6	1.183,7	1.230,4	1.177,5	1.254,4	1.258,0	1.370,8	1.480,5	1.426,0	1.315,8	1.236,4	1.352,5	1.292,9	1.285,6	1.336,9	1.323,5	1.309,9
Estat espanyol	82,7	120,2	115,5	104,3	118,3	125,0	134,9	145,7	166,9	202,6	237,7	176,4	191,7	161,7	215,6	253,7	292,7	384,5	573,5	568,1	446,3
Total	1.071,4	920,9	917,0	945,4	1.060,9	1.308,7	1.365,3	1.323,2	1.421,3	1.460,6	1.608,5	1.656,9	1.617,7	1.477,4	1.452,0	1.606,2	1.585,7	1.670,1	1.910,4	1.891,6	1.756,3

* Elaboració pròpia a partir de: Conselleria de Turisme, 1999; Conselleria de Turisme, 2000; Conselleria de Turisme, 2001; Conselleria de Turisme, 2002a; Conselleria de Turisme, 2002b; Conselleria de Turisme, 2003; Conselleria de Turisme, 2004; Conselleria de Turisme, 2005; Conselleria de Turisme, 2006; Conselleria de Turisme, 2007; Conselleria de Turisme, 2008; Conselleria de Turisme, 2009; Conselleria de Turisme, 2010.

Taula 226. Evolució del nombre de turistes arribats a Formentera segons nacionalitat, 2007-2009 (unitat: milers turistes)**			
	2007	2008	2009
Alemanya	6.812	17.397	17.398
R. Unit	8.417	17.560	10.173
França	550	1.723	7.438
Itàlia	15.370	57.324	75.021
Suïssa	346	957	1.355
Altres	2.834	5.774	9.367
Estat espanyol	28.111	26.933	38.746
Total	62.440	127.668	159.499

** Elaboració pròpia a partir de: Conselleria de Turisme, 2008; Conselleria de Turisme, 2009; Conselleria de Turisme, 2010.

La crisi de principis dels anys 1990 es convertí en la plataforma ideal per llançar una potent teràpia de xoc adreçada a reactivar el negoci, amb un seguit de polítiques, que probablement no haguessin estat acceptades en condicions diferents –seran exposades més endavant– (Rullan, 1999a; Amer, 2006; Seguí, 2006). En tot cas paga la pena apuntar algunes de les línies que alguns autors apuntaven per tal de sortir de la crisi turística. Aguiló (1990:149-150) escrivia que “el sector turístic hauria de patir un procés de reconversió tendent a la reducció de l’oferta tradicional d’allotjaments en favor de l’oferta complementària i de la de segones residències” i “s’han de redoblar els esforços per analitzar quina pot ser una prudent expansió d’oferta complementària, especialment camps de golf i ports esportius”. En aquells moments, la major part dels turistes estrangers arribaven a les Balears amb paquet turístic (85% del total el 1989), controlat aquest pels Tour Operadors, bàsicament pels britànics i pels germànics (Bardolet, 1990).

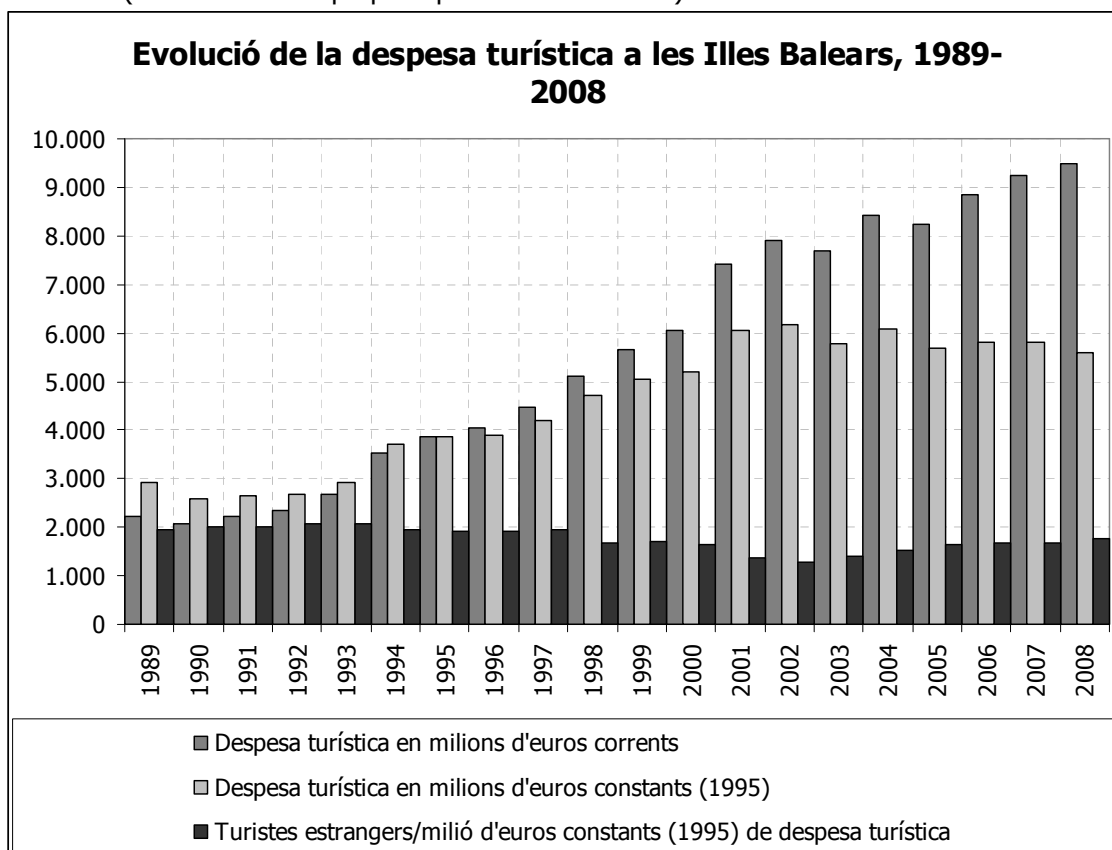
Un dels objectius del capital balear fou el de cercar vies d’acumulació que poguessin escapar-se del control dels operadors turístics i és en aquesta tessitura en la que es pot entendre que Gabriel Cañellas a la sessió d’investidura com a president de la Comunitat Autònoma, després d’aconseguir la majoria absoluta (juny 1991)⁷⁵⁴, anuncià que “vol convertir les Illes Balears en la segona residència d’Europa” (Amer 2006:223). Així mateix, cal tenir en compte que en la planificació turística, tant estatal com autonòmica, la investigació sobre els anomenats mercats turístics rebran un fort impuls, tot resultant fonamentals per a l’empresariat. A més, la comercialització turística també rebia una forta ajuda pública a través d’aquells plans (p.ex. Pla Futures I i II, PICTE, Pla Turisme Espanyol Horitzó 2020). D’aquesta manera s’intentava resoldre el problema que el president de la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca apuntava quan deia que “la mancança que té l’hoteler és la manca d’informació sobre els mercats” (Macías 16/06/1995:62).

La major part de la despesa turística a la dècada dels 1990 es realitzava al país d’origen, tot passant del 58,8% el 1990 al 65,16% el 2000. Una proporció que quedava bàsicament en mans dels Tour Operadors (Conselleria d’Economia i Hisenda i Conselleria de Turisme, 1990; Conselleria d’Economia, Comerç i Indústria i Conselleria de Turisme, 2001). Tal com es pot observar al gràfic 63 i la taula 227, la despesa turística⁷⁵⁵ a les Illes Balears presentava un cert estancament a principis dels 1990, però a partir de 1994 aquesta es va reprendre amb la reactivació del nou cicle expansiu del capitalisme global dels “feliços noranta”. La tendència al llarg dels 1990 presenta una reducció del nombre de turistes estrangers que es requerien per obtenir un milió d’euros en concepte de despesa turística. Així, es passa de 1999 turistes estrangers/milió d’euros constants 1995 a l’any 1990 a uns 1701 turistes estrangers/milió d’euros constants 1995 a l’any 1999. És a dir, al llarg dels 1990 per a l’obtenció del mateix milió d’euros de despesa turística s’havia reduït la intensitat turística en 298 turistes estrangers.

⁷⁵⁴ Un any abans, entre el 4 i el 7 de juny de 1990, es celebrà a Palma el “Coloquio Internacional Desarrollos de Segunda Residencia” organitzat pel minsiteri d’Obres Públiques i Transport (Valenzuela, 2006).

⁷⁵⁵ Cal tenir present que la despesa turística s’ha obtingut de diferents fonts. En primer lloc entre el 1989 i 2001 procedeix de les publicacions sobre la despesa turística que realitzava el Govern de les Illes Balears i feia referència tant al turisme estranger com l’espanyol. A partir del 2002 desapareix aquesta font oficial i tenim les dades de l’EGATUR realitzades per l’IET (Institut d’Estudis Turístics del Ministeri d’Indústria, Comerç i Turisme). Per tant, els resultats en fonamentar-se en metodologies diferents no són homologables. No obstant això, és l’única possibilitat que de moment tenim per oferir una sèrie que abraci aquest període. Així mateix, cal dir que la Memòria del Consell Econòmic i Social publica dades de despesa turística elaborades pel CITTIB (Centre d’Investigacions i Tecnologies Turístiques) que guarden certa relació amb les elaborades pel Govern a la dècada dels 1990. A mode d’exemple, tenim que la despesa turística del 2002 segons les dades de l’estudi realitzat per la UIB i publicades a la memòria del CES, era de 6615 milions d’euros, mentre que les dades de l’Institut d’Estudis Turístics amollaven una despesa turística, tan sols dels turistes estrangers, de 7910 milions d’euros.

Gràfic 63. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula227).

Taula 227. Evolució de la despesa turística a les Illes Balears, 1989-2008 (Font: Conselleria d'Economia i Hisenda i Conselleria de Turisme (1990-1998); Conselleria d'Economia, Agricultura, Comerç i Indústria i Conselleria de Turisme, 1999; Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria i Conselleria de Turisme, 2000-2002); IET, 2002, 2003; IET, 2004b, 2005a, 2006a, 2007a, 2008b)

	Despesa turística en milions d'euros corrents	Despesa turística en milions d'euros constants (1995)	Turistes estrangers/milió d'euros constants (1995) de despesa turística
1989	2.230	2.928	1.954
1990	2.071	2.596	1.999
1991	2.224	2.659	1.996
1992	2.327	2.663	2.065
1993	2.666	2.915	2.056
1994	3.515	3.699	1.945
1995	3.853	3.853	1.924
1996	4.053	3.899	1.925
1997	4.465	4.191	1.938
1998	5.115	4.698	1.675
1999	5.652	5.059	1.701
2000	6.050	5.196	1.651
2001	7.411	6.061	1.381
2002	7.910	6.169	1.262
2003	7.683	5.761	1.403
2004	8.405	6.075	1.508
2005	8.232	5.695	1.628
2006	8.850	5.813	1.661
2007	9.231	5.814	1.675
2008	9.470	5.604	1.759

- Tour operadors en els temps del capitalisme global: els guardes de la porta d'entrada a les Balears.

Ens cal veure el que passava en aquells moments en el món dels Tour Operadors, ja que tal com s'ha vist anteriorment, a la dècada dels 1970 i 1980 s'havien dut a terme fortes redefinicions en l'empresariat dels operadors turístics que conduïen cap a la configuració d'una estructura extremadament oligopolística. En el context europeu els grans Tour Operadors protagonitzaren al llarg de la dècada dels 1990 un procés de forta concentració empresarial, mitjançant estratègies d'integració horitzontal –processos de fusions i adquisicions d'altres Tour Operadors–, però també en processos d'integració vertical amb la participació a diferents segments de la GCC (Global Comodity Chain) turística (p.ex. línies aèries, cadenes hoteleres, agències de viatge, lloguer de vehicles, promoció immobiliària, etc). Mentre que a la dècada dels 1980 s'havia dut a terme un procés de reestructuració empresarial en la indústria dels Tour Operadors en la que es consolidaren els grans Tour Operadors alemanys i britànics, a la dècada dels 1990 es produirà una nova dinàmica en la que els grans operadors germànics es faran amb el control quasi absolut de la indústria. Aquell procés s'inicià amb la crisi de principis de la dècada dels 1990 que generà les condicions idònies per a la neteja empresarial, amb algunes fallides com la de ILG (International Leisure Group) el 1991, i per a emprendre els processos de fusió i/o adquisició (Williams, 1995; Ioannides, 1998; Bray i Raitz, 2001; Sastre i Benito, 2001).

Tal com es pot veure a la taula 228 la major part dels turistes estrangers arribats a les Balears ho feien amb paquet turístic, amb el 80,8% de tots els turistes estrangers i el 44,75% dels turistes espanyols. Per companyies destacava l'alemanya **TUI** amb el 26% dels turistes arribats a les Balears el 2000 (taula 228). Aquesta companyia passà de vendre uns 600 mil paquets turístics cap a les Balears el 1992 (Sastre i Benito, 2001) a uns 2,2 milions de paquets el 2000, la qual cosa implica que el seu volum de negoci s'havia multiplicat per 3,7. Wolf Michael Iwand, un dels alts càrrecs de TUI, afirmava que la seva companyia a l'any 1995 era responsable del 10% del PIB balear (Sastre i Benito 2001:79). L'operador alemany ha protagonitzat al llarg de la dècada dels 1990 una cursa vertiginosa en un procés adquisitiu que l'ha convertit en el major operador turístic europeu amb presència a nombrosos països, a més de l'expansió del negoci cap a l'Alemanya Oriental. El 1990 TUI inicià un programa de reestructuració que consistí per una banda en l'expansió territorial a d'altres països europeus (p.ex. Països Baixos, Bèlgica, Àustria, Suïssa), adquisició d'agències de viatges a diferents països i participació en cadenes hoteleres. Cap el 1992 es va dur a terme la batalla pel poder de la companyia entre diferents grups. En aquells moments, els principals accionistes eren Deutsches Resiebüro GmbH (DER) i Amtliches Bayerisches Reisebüro GmbH (ABR), ambdues controlades pel Deutsche Bundesbahn; la companyia aèria i de logística Hapag Lloyd; el grup editorial Axel Springer Verlag; Walter Kahn Verwaltungs-GmbH & Co; Quelle; Horten AG; i Beteliligungs KG. Westdeutsche Landesbank que tenia part de l'operador turístic alemany LTU, es va intentar fer amb el control de TUI, després de l'oferta que li feu el grup de Walter Kahn. L'octubre de 1993 s'arribava a un acord que posava fi a la batalla pel control de TUI, en el que entrava el Deutsche Bundesbahn i hi havia el grup LTU, Hapag Lloyd i Quelle. El 1997 el conglomerat industrial Preussag AG, un terç del qual era propietat del banc Westdeutsche Landesbank (West LB), anuncià la intenció de fer-se amb Hapag Lloyd que a la vegada era accionista de TUI. Entre el 1997 i el 1998 es produeixen intensos moviments corporatius. Per una banda, el grup Schickedanz, que havia format C&N Condor Neckermann Touristik AG amb Lufthansa, va vendre la seva part de TUI a Hapag Lloyd. Al cap de poc Pressuag es feia amb el control absolut TUI (Bray i Raitz, 2001; Hosteltur, 15/11/2001; Sastre, 2002a; Hosteltur, 18/03/2004; Miller, 2004a; Manso, 4/06/2005; Fleta, 9/12/2006; Hauser, 10/07/2009; TUI, 14/05/2010).

El 2000 el gegant alemany realitzà una operació que el permeté absorbir el Tour Operador britànic Thomson⁷⁵⁶, amb la qual cosa passava a controlar també bona part del negoci turístic britànic. I aquell mateix 2000, també es feia amb el 34,4% de la francesa Nouvelles Frontieres, que serà del 100% el 2002. Pressuag també s'havia fet amb el control de Thomas Cook (60% de les accions) el 2000, però la Comissió Europea l'obligà a desfer-se de la

⁷⁵⁶ Thomson Travel havia adquirit el 1998 els operadors Crystal, Blakes Holiday Boating, Magic Travel Group Fritidresor I el 1999 Simply Travel, Headwater, Spanish Harbour Holidays, Scan group i Via group (Bray i Raitz, 2001).

seva participació per tal d'evitar una situació monopolística. Al llarg de la dècada dels 2000 TUI AG es va seguir expandint, amb l'adquisició (total o parcial) d'altres operadors o la constitució de nous (p.ex. Holland International), i es fixava l'objectiu d'iniciar l'aventura cap a l'orient, amb TUI China Europe el 2003, la *joint venture* TUI Mostravel Rússia el 2004, la Índia amb l'adquisició del 50% del receptiu indi Le Passage to India el 2005. Al mateix temps que aprofundia en el negoci turístic, Preussag es despenia de les divisions industrials i energètiques. Tal com s'exposava en el capítol 7, l'expansió de TUI a través dels processos d'integració vertical i horitzontal varen anar acompanyats de dràstiques reduccions de plantilla. La crisi de principis de segle XXI, després de l'11 de setembre de 2001, fou aprofitada pels centres de comandament del Tour Operador alemany, per introduir un dur ajustament laboral que afectà especialment als treballadors britànics, amb una reducció de 2600 llocs de feina i a l'Estat espanyol les alteracions laborals –retalls de plantilla, canvis de torn, trasllat de personal– motivaren la interposició d'una denúncia per part del sindicat USO contra TUI España davant de la Inspecció de Treball de Balears. Així mateix, cal destacar que en l'escenari post-11S TUI apostà per la divisió naviliera, teòricament menys susceptible que la turística en moments de "guerra global contra el terrorisme" i en uns moments de forta expansió del comerç internacional, vinculat amb la potència industrial-comercial xinesa (Bray i Raitz, 2001; Hosteltur, 15/11/2001; Sastre, 2002a; Hosteltur, 18/03/2004; Miller, 2004a; Manso, 4/06/2005; Fleta, 9/12/2006; Hauser, 10/07/2009; TUI, 14/05/2010).

El segon Tour Operador en quant a turistes estrangers el 2000 fou **Thomas Cook**. Thomas Cook amb 1,63 milions de turistes estrangers portats a Balears concentrava el 19% del negoci del turisme estranger amb Balears (taula 228). El mític operador de viatges britànic, una de les joies de la corona turística britànica, va passar a mans dels Tour Operadors alemany C&N Touristic AG. El 1991 el banc West LB i el grup de la xàrter alemanya LTU adquiriren Thomas Cook que en aquells moments era propietat del Midland Bank. En els anys 1990 Thomas Cook es fusionà amb Carlson Leisure Group i adquirí Sunworld, Time Off and Flying Colorurs. Després de l'intent fallit per part de Preussag per fer-se amb el control de Thomas Cook, la corporació alemanya C&N Touristic AG, propietat de la companyia de grans magatzems Karstadt Quelle i la companyia aèria Lufthansa, es feu amb el control de Thomas Cook i el 2001 canvià el nom de la societat pel de Thomas Cook AG. Un dels aspectes a destacar en les operacions de concentració empresarial de Thomas Cook està l'adquisició, a l'any 1996, del Tour Operador que la família Fluxà (Viajes Iberia) tenia al Regne Unit, Sunworld (Bray i Raitz, 2001).

El tercer Tour Operador en quant a nombre de turistes estrangers arribats a Balears era el britànic **My Travel** que el 2000 portava a Balears 1,47 milions de turistes estrangers, el 17,14% dels turistes estrangers arribats a les illes. Airtours fou reanomenat com My Travel Grup Plc a l'any 2002. L'operador constituït per David Crossland inicià al llarg dels 1990, després de la seva sortida a la Borsa de Londres i aprofitant la crisi de principis dels 1990, una dinàmica expansiva amb l'adquisició d'altres Tour Operadors⁷⁵⁷, la constitució de la cadena d'agències de viatge Going Places i el llançament de la companyia xàrter Airtours International. El 1996 entrava dins de l'accionariat d'Airtours, amb l'adquisició del 30% de les accions, la major companyia de creuers del món, Carnival Cruise Line. Airtours també penetrà de manera important en el negoci dels creuers turístics. Cal assenyalar el fet que Airtours al llarg dels anys 1990 intentà fer-se en dues ocasions amb el control d'un dels grans operadors turístics britànics, Owners Abroad (que es dirà First Choice a partir de 1994). Els intents de fer-se amb First Choice foren desaprovatats per la Comissió Europea (Bray i Raitz, 2001; Sastre, 2002a; Miller, 2004b; Cohen, 10/07/2009).

Hom pot destacar les relacions corporatives entre el Grup Barceló i el Tour Operador britànic **First Choice**. Aquest s'encarregava de portar a Balears, a l'any 2000, uns 320 mil turistes britànics, xifra que representava un 10,3% dels turistes britànics (taula 228). Cap a mitjans de la dècada dels 1990 el Grup Barceló va establir una "aliança estratègica" amb First Choice Holidays Plc, amb la qual cosa Viajes Barceló es convertia en el representant del Tour Operador britànic. En aquells moments, el Grup Barceló inicià una sèrie de canvis estratègics en la seva direcció, amb la incorporació el jove Simón Pedro Barceló Vadell com a vicepresident de les divisions de Viatges i Diversificació i de les activitats a Europa i EUA, tot coincidint amb la

⁷⁵⁷ Spies (Escandinàvia), Tjaereborg (Escandinàvia), Scandinavian Leisure Group AB (Escandinàvia), Sunquest Vacation (Canadà), Silverwing Holidays (EUA), Suntrip (EUA), Vacation Express (EUA), Sun International SA (Bèlgica), Frosch Touristik (Alemanya), Aspro (Irlanda), Panorama Holidays (Irlanda), etc.

jubilació de Gabriel Barceló el 1993. Simón Pedró Barceló abans d'entrar a treballar en el negoci familiar havia ocupat càrrecs polítics del Partit Popular⁷⁵⁸. La relació amb First Choice s'ha d'emmarcar dins les estratègies expansives de la família-empresa mallorquina. First Choice cotitzava a la Borsa de Londres i obria les portes no només al mercat turístic britànic, i fins i tot canadenc, sinó que permetia connectar-se a noves i potents fonts de finançament. El 2000 el Grup Barceló es convertí en el soci majoritari de First Choice, en fer-se amb el 21,3% de les accions del Tour Operador, mitjançant una operació d'intercanvi d'accions derivada de la incorporació de Viajes Barceló en l'estructura del Tour Operador, i Simón Pedro Barceló passava a ocupar un lloc en el Consell d'Administració de First Choice. El Grup Barceló es convertia en el principal accionista del gegant britànic. La resta d'accionistes eren: Prudential Plc i filials (10,6%), Aegon UK Plc Group of companies (5%), Barclays Plc (4,1%), Aviva Plc (4,1%), Legal & General Investment Management Ltd (3%) (Miller, 2004c; Serrano, 2006; Buades, 2009a).

En el cas del turisme espanyol es pot veure com dels 1,25 milions de turistes que arribaven a les Illes Balears el 2000, un 44,75% ho feien mitjançant Tour Operador (taula 228). El primer operador era **Travelplan** amb el 10,39% dels turistes espanyols arribats a les illes. Travelplan fou creat per Juan José Hidalgo (Globalia), Herminio Gil i Javier Rodríguez a l'any 1986. El 1989 el Tour Operador alemany ITS va adquirir l'operador espanyol, però el 1994 Travelplan es declarà en fallida tècnica i Hidalgo i Gil el tornaren a adquirir. Grupo Globalia traslladà la seva seu social de l'empresa des de Salamanca a Mallorca a l'any 2004 (Hosteltur, 5/12/2003; Medrano, 2004). El segon operador turístic en importància pel que fa a turistes espanyols portats a les Balears el 2000, fou **Soltour** amb 100 mil turistes (7,99% dels turistes espanyols arribats a Balears) (taula 228). Soltour és l'operador turístic fundat per Pablo Piñero el 1975 i del que derivaria posteriorment el grup turístic Grupo Piñero, amb seu a Palma de Mallorca (Tamargo, 2004). El tercer operador espanyol fou el de la família Fluxà, **Iberojet**, que portà a Mallorca uns 90 mil turistes espanyols, és a dir un 7,19% dels turistes espanyols arribats a les Balears (taula 228).

La família Fluxà, a través de Viajes Iberia a la península i Balears i Viajes Cyrasa a Canàries, havien signat un acord amb el majorista alemany Neckermann el 1979, segons el qual es convertien en els representants de l'empresa alemanya a l'Estat espanyol. També havien constituït el Tour Operador Viajes Iberojet, cap a principis dels 1970. El 1998 es fundà el Tour operador **Viva Tours** format per Iberia –a través d'Air Nostrum– que tenia el 51% de les accions, Sol Meliá el 22%, Iberostar el 15% i Globalia el 7%. El 2004 Iberojet va adquirir el 51% de Viva Tours a Iberia i passà a controlar el 81% de la companyia, mentre que el 19% restant estava en mans de Sol Meliá (Hostelmarket, 1/11/1998a; Gil, 2004; Hostelmarket, 1/01/2004). El quart operador turístic en nombre de turistes espanyols arribats a les Balears el 2000 era **Turavia**, amb 70 mil turistes, xifra que representa el 5,59% dels turistes espanyols arribats a les Balears (taula 228). Aquest operador turístic era de la família Barceló i amb l'entrada dels Barceló dins de l'accionariat de First Choice, Turavia passà a mans de dita companyia. Finalment, cal apuntar que dins la categoria altres es trobaven aquells turistes que visitaven les Illes amb els programes de turisme social de la gent gran promoguts per l'IMSERSO. Tenim dades del 2003 que ens indiquen que els turistes espanyols del programa de l'IMSERSO representaven el 9,4% dels turistes espanyols (CES, 2003). Val la pena assenyalar el fet que l'operador encarregat d'aquests viatges de la gent gran era **Mundo Social**, que llavors es dirà Mundo Senior. Aquesta companyia estava controlada a parts iguals per: Viajes Halcón de Globalia (25%), Viajes Barceló (25%), Viajes Marsans (25%) i Viajes Iberia (25%). Un monopoli que ha estat motiu de polèmiques des dels seus inicis quan esclatà el citat cas Viajes Ceres (Buades, 2009a; de la Rosa, 29/09/2009).

⁷⁵⁸ El 1987 fou president de Noves Generacions del Partit Popular de les Illes Balears; entre el 1989 i el 1993 fou senador per Mallorca i també fou membre de la Junta Directiva Nacional del Partit Popular (Buades, 2009a).

Taula 228. Els principals Tour Operadors per països i turistes arribats a les Illes Balears, 2000 (Font : elaboració pròpia a partir de Sastre 2002a:475).					
Alemanya	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes alemanys	Regne Unit	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes britànics
TUI	1.140	33,24	My Travel	1020	32,82
Thomas Cook (ex-Neckermann)	960	27,99	TUI Thomson	830	26,71
ITS	320	9,33	Thomas Cook	510	16,41
My Travel	240	7,00	First Choice	320	10,30
Altres	120	3,50	Altres Total	80	2,57
Total Tour Operadors	2.780	81,07	Total Tour Operadors	2760	88,82
Total turistes alemanys	3.429	100	Total turistes britànics	3.107	100
Escandinàvia	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes escandinaus	França	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes escandinaus
My Travel	210	54,64	V. Fram	80	26,76
TUI Friendsreson	90	23,42	Altres	130	43,49
Altres	60	15,61	Total Tour Operadors	210	70,26
Total Tour Operadors	360	93,68	Total turistes francesos	298,9	100
Total turistes escandinaus	384,3	100			
Itàlia	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes italians	Suïssa	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes suïssos
Alpitours	130	47,46	Kuoni	50	24,26
Altres	120	43,81	TUI	30	14,56
Total Tour Operadors	250	91,27	Altres	90	43,67
Total turistes italians	274	100	Total Tour Operadors	170	82,48
			Total turistes suïssos	206	100
Països Baixos	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes neerlandesos	Bèlgica	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes belgues
TUI	80	48,63	Thomas Cook	110	67,57
Thomas Cook	50	30,40	Altres	40	24,57
Altres	30	18,24	Total Tour Operadors	150	92,14
Total Tour Operadors	160	97,26	Total turistes belgues	163	100
Total turistes neerlandesos	165	100			
Àustria	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes austríacs			
TUI	60	57,97			
Altres	30	28,99			

Total Tour Operadors	90	86,96			
Total turistes austríacs	104	100			
Turistes estrangers	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes estrangers	Estat espanyol	Turistes (milers)	Percentatge respecte total turistes espanyols
TUI	2.230	26,00	Travelplan	130	10,39
Thomas Cook (ex-Neckermann)	1.630	19,01	Soltour	100	7,99
My Travel	1.470	17,14	Iberojet	90	7,19
Altres	1.600	18,66	Turavia	70	5,59
Total Tour Operadors	6.930	80,80	Altres	170	13,58
Total turistes estrangers	8.577	100	Total Tour Operadors	560	44,75
			Total turistes espanyols	1.251	100

- La Hidra turística. Tour operadors i cadenes hoteleres a les Illes Balears, unes relacions fraternals.

Després d'haver repassat breument el conflicte de l'ecotaxa, passarem a analitzar les relacions entre Tour operadors i hotelers. En qualsevol cas, la distinció entre hoteler illenc i Tour operador estranger resulta cada cop més complicada (i buida de sentit) en el context de la globalització capitalista amb processos d'integració corporativa de caràcter transnacional. En qualsevol cas, tal com apuntà Joan Amer (2006) resulta prou complicat establir una categoria única per a classificar l'empresariat hotelier (com en d'altres sectors), ja que hi conviuen des de petites empreses familiars a potents conglomerats industrials transnacionals. En qualsevol cas, ens interessa fixar-nos en la classe empresarial amb un major component transnacional. El grup Barceló tenia unes estretes relacions amb el Tour operador britànic First Choice, del que posseïa un 21,3% del capital, mentre que Barceló havia venut el 2000 al Tour Operador Barceló Viajes i Barceló Business Travel. Per suposat, aquest era el principal client de Barceló Hotels & Resorts. El 2003 First Choice decidí posar a la venda la divisió d'agències minoristes (327 oficines a Espanya, Portugal, Argentina i Mèxic) i fou en aquells moments quan el grup Barceló va exercir el dret de recompra que s'havia reservat. Barceló Viajes i Barceló Business Travel foren adquirides a First Choice per part de Barceló Hotels & Resorts. Amb aquella operació el 25% de Mundosocial tornava al grup Barceló. Cal assenyalar el fet que First Choice va tenir l'opció de dur a terme una *joint venture* amb Barceló per tal de crear una divisió hotelera, opció que finalment no executà. El setembre de 2003, Peter Long (conseller delegat de First Choice) i Simón Pedro Barceló (director del Grup Barceló) es reuniren amb el president de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, Jaume Matas i el seu conseller de turisme, Joan Flaquer, als que felicitarren per haver eliminat l'ecotaxa. A partir del 2003 el grup mallorquí inicià un procés de desinversió al Tour operador, fins que liquidà tota la seva participació a First Choice en el febrer de 2007. Al temps que tancava la seva participació a First Choice, el grup Barceló a través de la seva filial nord-americana, Barceló Crestline, es feia amb el 49% d'Apple Leisure Group, propietat de la família Mullen⁷⁵⁹. Aquest grup comptava amb un dels principals Tour operadors dels EUA, Apple Vacation, la cadena hotelera Amresorts i l'aerolínia USA 3000. La mirada cap a socis nord-americans, per part dels Barceló, va fructificar en la fusió entre Barceló Business i American Express Viajes de Empresa, per tal de constituir American Express-Viajes Barceló. La nord-americana tenia el 65% i la mallorquina el 35% de la nova societat (Miller, 2004c; Miller, 4/09/2003; Serrano, 2006; Mosedale, 2011; Noriega, 30/10/2007; De la Rosa, 18/01/2008; Buades, 2009a).

⁷⁵⁹ El desembre de 2009 la família Mullen, propietària de Apple Leisure Group, es tornava a fer amb el 100% de la companyia.

També cal apuntar que First Choice, a través de les societats Barceló Construcciones SL i Ceva SL, tenia el 2003 el 9,37% del grup turístic Globalia, una participació que fou adquirida per Hidalgo a la primavera de 2004. Per altra banda, Globalia Corporación Empresarial, presidida per Juan José Hidalgo, va adquirir el 2003 a la companyia Carlson Wagonlit Travel (CWT), la divisió minorista Viajes Ecuador i el Tour operador Iberotours. El 2005, la família Hidalgo es va fer amb el 100% de Globalia després de comprar el 2,5% que tenia la cadena Accor. Al cap de poc temps entraven a l'accionariat de Globalia el Banco Popular (9,9%) i Unicaja (7%). El 2007, el grup d'Hidalgo adquirí el 50% del Tour operador nord-americà, MK Tours, especialitzat en la comercialització turística de la República Dominicana als nord-americans de Miami. Una adquisició que responia a l'expansió de les divisions turístiques del grup, particularment l'hotelera, a l'illa caribenya (Medrano, 2004; Cebrián, 29/05/2005; Morales, 28/07/2005; Europa Press, 10/12/2005; Globalia, 2009).

Turavia que havia estat adquirida per First Choice, amb la compra de Viajes Barceló, fou comprada el 2003 pel grup de Fluxà, a través de la filial Viajes Iberojet. I, Viajes Iberojet es feu el 2004 amb el 100% del Tour operador espanyol, Viva Tours. Ens interessa destacar, sobretot, el fet que el 2003 el 40% de la divisió hotelera d'Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA) i el 40% de la divisió receptiva d'Iberostar (Iberoservice) eren propietat del Tour operador alemany Thomas Cook (Gil, 2004). Tal com assenyala Jan Mosedale (2011) la creació de la divisió hotelera de la família Fluxà –Iberostar Hotels & Resorts (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)– va néixer de la unió el 1985, dels capitals originaris d'Inca i els del Tour operador alemany Neckermann. La divisió hotelera d'Iberostar va rebre un fort impuls quan la cadena Royaltur, participada també per Neckermann, feu fallida i alguns dels seus hotels s'integraren dins Iberostar (Hostelmarket, 2000b). Després de les eleccions autonòmiques de 2003, el mes de juliol, Stefan Pichler (president de Thomas Cook) i Miquel Fluxà (president d'Iberostar) es reuniren el president del Govern de les Illes Balears, Jaume Matas. Els empresaris oferiren a Matas el seu "recolzament actiu" per tal de reactivar el turisme cap a les Balears. A més, Pichler va portà amb ell un grup d'onze periodistes de mitjans de comunicació alemanys per tal que informessin del canvi de rumb en la política turística de les Illes Balears, amb l'anunciada retirada de l'ecotaxa (Miller, 22/07/2004). El 2004 Miquel Fluxà es feu amb les 65 oficines de la divisió receptiva de TUI a l'Estat espanyol. Cal recordar que aquelles oficines corresponien al que fou la companyia de Cryns, Ultramar Express. Aquesta havia estat adquirida per TUI a principis de la dècada dels 1980 (Hosteltur, 7/01/2004).

El soci dels Fluxà, Thomas Cook, participà d'altres negocis hotelers a l'Estat espanyol. Així, el 2001 es va associar amb el grup Fierro March⁷⁶⁰ per dur endavant inversions hoteleres a Andalusia. El Tour Operador va constituir INHOVA SA (Inversora de Hoteles Vacacionales SA) junt amb tres caixes d'estalvi espanyoles (Ibercaja, Caixa Galicia i SA NOSTRA). Thomas Cook posseïa el 41,5%, mentre que el 59,5% restant es repartia a parts iguals entre les caixes d'estalvi. El principal objectiu d'aquesta societat era ampliar el procés d'acumulació turístico-immobiliària cap a la vorera oriental de la Mediterrània, especialment a Croàcia on una de les seves primeres operacions fou la d'aconseguir la privatització del complex hotelier Cavtiat el 2002 (1361 places i 4,5 Hectàrees de terreny). El juny de 2006 Thomas Cook i Ibercaja sortiren d'INHOVA i en el seu lloc entraren Iberostar i Caja Madrid. L'accionariat quedà distribuït en parts iguals entre Iberostar, Caja Madrid, Sa Nostra Caixa d'estalvis de Balears i Caixa Galicia. L'acció del grup adreçà la seva mirada cap a les costes del Nord d'Àfrica, especialment a Marroc –més endavant es reprendrà aquesta part– (Hosteltur, 25/09/2001; Hosteltur, 25/09/2001; Hosteltur, 24/05/2006; Buades, 2006). El 2006 Iberostar va participar en la fundació de la companyia aèria de baix cost Clickair. L'accionariat d'aquesta companyia estava format a parts iguals del 20% per: Iberia; Iberostar; Nefinsa de la família Serratosa –aquesta tenia interessos en el sector de la construcció, p.ex. Uralita–; Cobra, filial del grup de construcció ACS –participada per la família March–; i el fons de capital risc Quercus Equity, que pertany a la corporació Agrolimen de la família Carulla. El 2008 Iberostar sortí de l'accionariat de Clickair i aquesta companyia es fusionà al cap de poc amb l'altra companyia de baix cost –i propietat de capital risc–, Vueling (Hosteltur, 11/06/2008).

⁷⁶⁰ Els Fierro March pertanyen a la nissaga del banquer i contrabandista Joan March. Aquesta branca dels March procedeix del matrimoni entre la néta de Joan March Ordinas i filla de Bartomeu March Servera, Marita March Cencillo, i Alfonso Fierro Jiménez Lopera, del grup industrial familiar que va guanyar molta importància gràcies a les seves bones relacions amb Franco (Urreiztieta, 2008).

Un canvi d'orientació important en els negocis del Grup Iberostar va ocórrer el 2006, quan la família Fluxà i Thomas Cook varen decidir posar la venda bona part del grup, tot concentrant la seva activitat en la divisió hotelera. Cap a finals juliol de 2006 les filials emissores d'Iberostar, el Tour operador Iberojet i les marques Viva Tours, Turavia i Solplan; la companyia aèria xàrter Iberworld, la xarxa d'oficines de Viajes Iberia (600 oficines); i Iberojet Cruceros eren venuts per uns 800 milions d'euros. La compra fou realitzada pels fons de capital risc: l'estatunidenc, The Carlyle Group (60%)⁷⁶¹; el del Banco Santander Central Hispano, Vista Capital (35%); i el 5% restant de les accions quedava en mans dels directius de la companyia⁷⁶². La companyia recent creada, Orizonia i dirigida per Gabriel Subías –aquest directiu posseïa el 2,8% del capital–, es va comprometre a mantenir uns estrets vincles amb el Grup Iberostar. Des de la seva constitució, Orizonia es plantejà una estratègia expansiva frenètica: el 2006 adquireixen el portal d'internet de viatges Viajar.com; el 2007 comprà el 50% del portal Rumbo.es a Ya.com (filial espanyola de Deutsche Telecom), compartint amb Telefonica que posseeix l'altre 50%, i el Tour operador Condor Viajes, fundà la companyia aèria Orbest i realitzà una *joint venture* amb Carnival Cruises per fundar Iberocruceros; el 2008 constituí la divisió hotelera Luabay Hotels & Leisure⁷⁶³; i el 2009 adquirí el Tour operador Emprendre Viajes⁷⁶⁴. Els darrers moviments d'Orizonia s'han dirigit cap Viajes Marsans. La venda de la divisió minorista, propietat de Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz Ferrán, en situació crítica després del tancament de la seva companyia aèria Air Comet, s'ha convertit en l'única via possible que tenien els empresaris madrilenys per resoldre els seus escàndols empresarials. Orizonia presentà a principis de 2010 una demanda judicial contra el Grup Marsans per un valor de 40 milions d'euros, corresponents a un deute avalat pel complex turístic Bellevue al Port d'Alcúdia –el major establiment d'allotjament turístic de Balears amb unes 4200 places– de la cadena Hotetur, propietat de Díaz Ferrán i Pascual⁷⁶⁵. La situació de crisi, ha fet que els fons de capital risc, propietaris d'Orizonia, reduïssin la seva agressivitat empresarial. L'impuls adquisitiu d'Orizonia, encapçalat per Subías, es va relaxar. D'aquesta manera, les intencions d'adquirir Viajes Marsans es congelaren, i posteriorment Carlyle va acomiadar al director general, Gabriel Subías (Ruiz, 2/08/2006; Hosteltur, 8/01/2007; Hosteltur, 10/01/2007; Savia, 2007; Sáenz, 25/08/2009; Diario de Mallorca, 16/02/2010; Doncel, 21/03/2010; De la Rosa, 15/04/2010).

El Tour operador britànic My Travel va adquirir el 2000 el 50% de la cadena hotelera del Grup Marsans, Hotetur, per uns 48 milions d'euros. My Travel també controlava la cadena Hoteles Sunwing, a través de la filial sueca SLG. De fet la cadena hotelera mallorquina que era propietat del Tour operador suec, passà a la companyia britànica quan aquella absorbí la sueca. L'operador britànic va adquirir, a l'any 2000, el 50% de la cadena hotelera Hotetur a Grupo Marsans i els establiments de Siva Hoteles s'integraven dins Hotetur. El 2000 la cadena Consulting Hotelero Balear –que operava sota la marca Siva Hoteles–, participada en un 50% pel Tour operador alemany Frosch Touristik International (FTI) i un altre 50% per Bernat

⁷⁶¹ The Carlyle Group s'ha enriquit de manera notable arran de l'escenari post-11S i la Guerra d'Iraq. Les seves inversions estaven molt relacionades amb la indústria de la guerra (armamentística i aeroespacial). Els falcons de la guerra, encapçalats per G.W. Bush estaven molt connectats amb aquest fons de capital risc. El propi Bush havia treballat per ell, quan el seu pare era president dels EUA. Carlyle gestionava els patrimonis de les famílies Bush, Bin Laden i de la família Bin Laden. També cal destacar la presència en aquest grup de l'especulador George Soros (Leser, 24/04/2004; Perkins, 2005).

⁷⁶² A l'Estat espanyol hi havia unes 5 companyies turístiques que estaven controlades total o parcialment per fons de capital risc: Parques Reunidos (Advent International), Vueling (Apax Partners), Occidental Hoteles (Mercapital), la cadena hotelera High Tech (Dinamia) i el portal de viatges Edreams (TA Associates).

⁷⁶³ El maig de 2011 tenia els hotels: Luabay Abity Spa (La Manga, Múrcia); Luabay Tenerife, Apartamentos Florida, Apartamentos Florida Plaza, Luabay Costa Los Gigantes (Tenerife, Illes Canàries); Luabay Lanzarote Beach (Lanzarote, Illes Canàries); Hotel Alea (Mallorca, Illes Balears).

⁷⁶⁴ Part de la informació sobre Orizonia Corporación s'ha obtingut de: www.orizonia.com/es/orizoniahistoria.html (juny 2010).

⁷⁶⁵ L'abril de 2010 l'Associació Internacional del Transport Aeri (AITA) va retirar a Marsans la llicència per la venda de bitllets d'avió. Per recuperar-la havia de dipositar un aval de 20 milions d'euros. Una quantitat difícil d'aconseguir, sobretot si es tenen en compte els abultats deutes de la companyia del president de la patronal espanyola (Agencias, 21/04/2010). El juny de 2010 la naviliera Grimaldi i el grup hotelier canari Arrecife presentaren una petició d'insolvència contra el grup turístic de Marsans –Viajes Marsans, Crisol, Tiempo Libre, Ruraltours– a davant dels tribunals. Viajes Marsans devia uns 80 mil euros a Grimaldi i 280 mil a Arrecife. Altres empreses –Ricoh, Florazar, Avis, Mapatours, H10, etc– també presentaren peticions d'insolvència contra el grup Marsans que restaven pendents d'admissió en els tribunals (EFE, 1/06/2010). Tal com s'ha exposat anteriorment, Marsans fou adquirida a principis de juny de 2010 per Àngel de Cabo a través de Posibilitum Business SL per 600 milions d'euros i es feia càrrec dels 600 milions d'euros de deute de Marsans.

Quetglas Riego, passà a ser controlada totalment per My Travel, després de fer-se amb el 100% de FTI i adquirir l'altra part a Bernat Quetglas. Siva Hoteles comptava ja amb un notable desplegament internacional de la seva flota hotelera. La meitat de la compra es feu en metàl·lic (29 milions d'euros) i l'altra meitat en accions del Tour operador. El 2000, la filial de My Travel, Airtours Resort Mallorca SL, es va fer amb el control de la cadena Hoteles Globales. Airtours adquirí el 100% de les accions de l'Hotel Don Pedro (Pollença) i va llogar per 15 anys amb opció de compra els establiments de la cadena. La seva gestió passà el 2002 a mans d'Hotetur que es convertí en una de les principals cadenes hoteleres de l'Estat espanyol. Hoteles Globales era propietat de José Luís Carrillo (OPTURSA), que també tenia la companyia aèria Air Madrid, i el propi Carrillo era un dels accionistes més significatius de My Travel amb el 5,6% de les accions. Val la pena destacar el fet que My Travel, amb l'entrada dins del capital hotelier espanyol, no només guanyava poder al propi Estat espanyol, sinó que expandia els seus tentacles cap el Carib i d'altres zones turístiques. Així, amb l'adquisició de Siva Hoteles es feia amb 6 hotels a Balears, 8 a Cuba, 2 a Calàbria, 2 a Gàmbia i 1 a Xipre; Sunwing Hoteles comptava amb 27 establiments a Balears, Canàries i la Costa del Sol; amb Hotetur es feia amb 14 establiments a l'Estat espanyol, 4 a Cuba i 3 a la República Dominicana; i Hoteles Globales disposava de 24 establiments a Balears, 4 a la Costa del Sol i 2 a Canàries (Hostelmarket, 2000a; Hostelmarket, 1/04/2000; Merino, 2002; Merino, 2005a; Hosteltur, 25/02/2005; Hostelmarket, 2005a; Guede, 22/11/2006; Guede, 5/06/2007; Coello, 1/07/2007).

My Travel tenia també el 50% de la societat Tenerife Sol SA, mentre que la cadena Sol Meliá tenia l'altre 50%. Tenerife Sol comptava amb 3 hotels (Sol Elite Tenerife, Sol Lanzarote i Sol Jandía Mar) a l'arxipèlag canari. El 2005 l'estratègia hotelera de My Travel baratà i va rescindir el contracte de gestió d'Hoteles Globales que passaven a ser gestionats de nou per Carrillo (OPTURSA); el grup Marsans, a través de la societat patrimonial TEINVER SA, va recomprar el 50% de la cadena Hotetur Club SL a My Travel per 29 Milions d'euros, front els 48 milions d'euros que pagà My Travel; i Sol Meliá es va fer amb el 100% de Tenerife Sol SA. La desinversió hotelera de My Travel se realitzà per tal de fer front al forat financer que aleshores l'operador arrossegava. El 2006 My Travel acordà gestionar directament els 26 hotels de la cadena Hoteles Globales que tenia arrendats des del 2000, per la qual cosa creà la marca Hi Hotels International –Resorts Mallorca Hotels International SL–. Hi Hotels International comptava amb unes 11564 places i 26 hotels (12 a Mallorca, 9 a Menorca, 1 a Eivissa, 3 a Màlaga i 1 a Tenerife) (Hostelmarket, 2000a; Merino, 2002; Merino, 2005a; Hosteltur, 25/02/2005; Hostelmarket, 2005a; Guede, 22/11/2006; Guede, 5/06/2007; Coello, 1/07/2007).

El conglomerat turístic TUI AG era un dels que feia més temps que participava en el negoci hotelier mallorquí des de que establí la seva relació amb la família Riu, a començaments del boom del turisme de masses. TUI participa a la cadena Riu amb el 50% de la societat RIUSA II SA, des del 1993, i el 49% de Riu Hotels SA, des del 1976, mentre que la resta d'accions corresponen a la família Riu. L'expansió internacional de la cadena Riu va estar motiva i vinculada al fet que TUI incorporà bona part de la cartera hotelera de la cadena Iberotel a Riu. Cal recordar que Iberotel fou adquirida per TUI el 1971 quan es va fer amb el 50% de la cadena mallorquina propietat de Guillermo Cryns i el 1989 TUI ja es va fer amb el 100%. Fou després quan Iberotel, controlada totalment per TUI, inicià la seva expansió cap a Turquia i Tunísia. RIUSA II SA és la companyia encarregada de gestionar els establiments de les cadenes Riu i part dels d'Iberotel. El 1999 TUI va constituir junt amb polític i empresari Miquel Ramis Martorell⁷⁶⁶ la cadena Grupotel Dos, amb el 50% de la societat. A part de les dues cadenes mallorquines, TUI creà la cadena Gran Resort Hotels de la que posseeix el 50%, junt amb les cadenes hoteleres Med Playa (25%) i Mar Confort (25%); la cadena canària Nordotel (100%) que adquirí quan es va fer amb el control de Thomson. A més, cal tenir en compte que TUI

⁷⁶⁶ La figura de Miquel Ramis Martorell resulta exemplar del procés d'acumulació lligada als negocis turístic-immobiliari a Mallorca. No hi ha pràcticament informació sobre ell, però a partir de fonts orals s'ha pogut esbrinar com aquesta persona que començà a treballar a La Caixa, ha acabat per convertint-se en un dels majors hotelers de les Balears. El seu pas per l'entitat financera i per la política han esdevingut fonamentals a l'hora de teixir les seves relacions i articular una xarxa de favors i interessos. Així, moltes persones de Muro participen com a socis minoritaris en la propietat dels hotels dels quals Ramis és l'accionista majoritari i que són gestionats per la cadena Grupotel. Pràcticament cada establiment de la cadena pertany a una societat diferent. Així, per exemple, el 2006 trobam les següents societats propietàries d'establiments, participades majoritàriament per Ramis: Hotel Taurus Park SL, Cia. Hotelera de Alcudia SA, Muro Vert SL, La Flora Mallorquina SA, Hotel Farrutx SA, Hotel Amapola SA, Hootels de Platja SA, Sol de Alcudia SA, Cia. Hotelera Playas de Muro SA, Casursa SA, Surme SA, Dunamar CB, Inverprom SA, Valparaiso SA, S'Arenal Blau SL, Blau de Menorca SA o Segasx SA (Hostelmarket, 2006c).

posseïa el 100% del Robinson Club, cadena que comptava amb el Robinson Club Cala Serena a Mallorca, a més de 2 establiments a Fuerteventura, 1 a Granada i un altre a Algarve (Portugal) (Hostelmarket, 2000b; Robledo, 1/12/2004; Comas, 5/12/2004; Manresa, 5/12/2004; Hostelmarket, 2005b; Buades, 2006; Mosedale, 2011).

El 2000 TUI controlava aproximadament un 5,7% de les places d'allotjament hoteler de les Balears, tot superant Sol Meliá que era la primera cadena hotelera de les illes. Una de les operacions empresarials que més ressò mediàtic va tenir fou l'entrada de capital espanyol en el Tour operador germànic, TUI. L'estiu de 2004 el banc d'inversió dels EUA Morgan Stanley, es va fer amb el 10% de TUI i Michael Frenzel, president de TUI, denunciava l'interès que els capitals especulatius –Hedge Funds– tenien en fer caure la cotització de les accions de TUI per llavors actuar de rapinyaires i fer-se amb el control de la companyia. Els directius alemanys per fer front a l'OPA (Oferta Pública d'Adquisició) hostil, cercaren nous accionistes. Cap a finals del 2004, després de presentar els resultats de la temporada turística que permetien reduir el deute de la companyia en 1100 milions d'euros, es va dur a terme la venda del paquet d'accions que fins aleshores ostentava el Westeddeutsche Landesbank. El grup hotelier mallorquí Riu –i soci de TUI– acudí a la crida del Tour operador, i va adquirir el 10% de les accions de TUI per valor de 310 milions d'euros, tot convertint-se en el principal accionista. Junt amb Riu hi acudiren el Grup Matutes que es va fer amb el 2,4% (75,5 milions d'euros) i la Caja de Ahorros del Mediterráneo (CAM) es feu amb el 4,9% (155 milions d'euros). Un aspecte a tenir en compte és que la CAM s'havia quedat amb el que havia estat la Banca Matutes el 1998. El capital espanyol ostentava el 17,3% del gegant alemany. Cal destacar el fet que si sumam les habitacions de TUI, Fiesta i Riu, TUI es convertia en una de les principals cadenes hoteleres del planeta. Per altra banda, la CAM es posicionava fortament en el negoci turístic-immobiliari amb aquella operació. Hom pot assenyalar que en aquells moments, la CAM ja comptava amb participacions a la cadena hotelera Sol Meliá (5%), la companyia d'equipament d'hoteleria Hotec (12,5%), el parc temàtic valencià Terra Mítica (20,63%) o la naviliera Trasmediterranea (16,4%). La família Riu durant el 2005 va vendre el 4,9% d'accions de TUI per valor de 175 milions d'euros, tot aconseguint unes plusvàlues de 23 milions d'euros (Hostelmarket, 2000b; Robledo, 1/12/2004; Comas, 5/12/2004; Manresa, 5/12/2004; Hostelmarket, 2005b; Buades, 2006; Mosedale, 2011)⁷⁶⁷.

- La batalla de l'ecotaxa: cop d'estat empresarial (1999-2003).

Després d'haver apuntat la importància dels Tour Operadors en la "producció" de la mirada turística balear i la mercantilització turística de les Illes, ja que el 2000 aquests controlaven el gruix del flux turístic cap a les Illes, volem apuntar alguns elements relacionats amb la confrontació política de l'ecotaxa⁷⁶⁸, com un cas de colpisme empresarial⁷⁶⁹ analitzat per diversos autors, en el que els grans Tour Operadors estrangers i les Cadenes Hoteleres transnacionals amb seu a les Balears encapçalaren la confrontació (Valdivielso, 2001; Murray, 2005a; Amer, 2006). El que ens demanam és sobre els motius que conduïren a aquell confrontament i perquè cadenes hoteleres i Tour Operadors orquestraren conjuntament aquell fort combat polític. La batalla de l'ecotaxa, o ecobatalla tal com la definí Valdivielso (2001), s'inicià el desembre de 1999 quan el conseller d'Hisenda del Govern de les Illes Balears, Joan Mesquida (PSOE), inicià les converses amb AENA i el Ministeri de Foment, presidit per Rafael Arias-Salgado (PP)⁷⁷⁰. El ministeri s'oposà a la possibilitat de cobrar l'ecotaxa als aeroports (Valdivielso, 2001).

La *plataforma empresarial antiecotaxa*, tal com la definí Joaquín Valdivielso (2001:18), estava constituïda per les patronals locals vinculades o no al turisme –Federacions Empresarials

⁷⁶⁷ El setembre de 2011 l'accionista majoritari de TUI AG era el multimilionari rus Alexei Mordashnov que posseïa el 25,06% de les accions, a través de S-Group Travel Holding. Mordashnov, de tan sols 46 anys, és un dels homes de Vladimir Putin. Matutes va vendre la seva part a Mordashnov, mentre que Riu i la CAM tenien el 5,1% i 3,28% de l'accionariat, respectivament (Buades, 2/10/2011).

⁷⁶⁸ Ciutats com Tokio, París, New York, San Francisco o Viena, entre d'altres, graven als turistes que les visiten amb una taxa.

⁷⁶⁹ Casos de cop d'estat empresarials ben estudiats són el de la participació de International Telephone & Telegraph (ITT) en el cas de Xile amb l'enderrocament de Salvador Allende el 1973 (Klein, 2007); o la United Fruit Company a Guatemala amb l'enderrocament de Jacobo Arbenz Guzmán el 1954 (Chapman, 2007).

⁷⁷⁰ Aquest és el fill de Gabriel Arias Salgado, ministre franquista d'Informació i Turisme (1951-1962).

Hotelera de Mallorca, Menorca i Eivissa; la CAEB (Confederació d'Associacions Empresariales de Balears); la patronal de les agències de viatges, AVIBA; la patronal dels cotxes de lloguer i la de les companyies aèries, AECA-; els Foments de Turisme de cada illa⁷⁷¹; la Cambra de Comerç; els grans Tour Operadors, TUI i Condor & Neckermann (llavors Thomas Cook); l'IFTO (International Federation of Tour Operators); la CEOE (Confederación Española de Organizaciones Empresariales); la patronal estatal de zones turístiques, ZONTUR; el lobby turístic Exceltur; l'ABTA (Association of British Travel Agents); la DRV (Deutsche ReiserVerband); etc. En l'oposició a l'ecotaxa guanyaren protagonisme polític-mediàtic els propietaris de les Cadenes Hoteleres transnacionals, sobretot Gabriel Escarrer i en menor mesura Miquel Fluxà; el president de la FEHM, Pere Cañellas; així com els principals responsables dels Tour Operadors, Michael Frenzel (president de TUI), Ralph Corsten (portaveu del Consell d'Administració de TUI) i Wolf Michael Iwand (director executiu de gestió ambiental de TUI)⁷⁷², Martin Brackenbury (president d'IFTO), Alan Flook (secretari general de la IFTO), Stefan Pichler (president de Thomas Cook AG) –i el seu soci mallorquí Miquel Fluxà del grup Iberostar– o Klaus Laepple (president de la Federació d'Agències de Viatges alemanyes, DRV). Val la pena assenyalar que un dels portaveus antiecotaxa, Juan Carlos Alía (director TUI-Espanya), fou fitxat posteriorment pel govern de Jaume Matas, després de les eleccions de 2003 que foren guanyades per majoria absoluta pel Partit Popular. Alía fou nomenat gerent de l'empresa pública IBATUR, càrrec que hagué de deixar el 2004, en sortir a la llum pública l'escàndol del pagament amb diners públics de serveis del prostíbul Rasputín a Moscú. Alía tornà a l'empresa privada, com alt càrrec de TUI-Espanya.

Per part del Govern de les Illes Balears de l'anomenat Pacte de Progrés (1999-2003), Celestí Alomar, conseller de Turisme, fou el cap visible de l'ecobatalla, tot quedant el conseller d'Hisenda, Joan Mesquida, i el president, Francesc Antich, en segon terme. De fet, aquests dos, i principalment Antich, intentaren jugar un paper negociador front al colpistes empresarials (Valdivielso, 2001; Amer, 2006). Valdivielso (2001) exposa la dificultat de parlar d'un front proecotaxa, ja que entre els partidaris de la regulació i fiscalitat ecològica hi havia moltes diferències. Unes diferències que s'anaren incrementant a mesura que se definia el projecte d'ecotaxa, tema sobre el que tornarem més endavant (Valdivielso, 2001; Amer, 2005). En qualsevol cas cal indicar que bona part dels moviments socials estaven a favor de la fiscalitat ecològica, i fins i tot els sindicats majoritaris (CCOO i UGT) i l'associació de la Petita i Mitjana Empresa de Mallorca (Pimem) mostraren el seu recolzament a l'ecotaxa del Pacte de Progrés (Morales, 16/02/2000).

Valdivielso (2001:11) ens diu que "el catecisme del front antiecotaxa és probablement el suplement local dels dimarts, *Economia Balear*, d'aquest diari [El Mundo/El Día de Baleares], amb la marca del propi [Antonio] Alemany". Cal tenir present que entre els accionistes d'aquest diari es trobaven importants hotelers de les Balears. Gabriel Barceló va fundar el 1981, junt amb Abel Matutes i la família Domènech (galetes Quely), el diari conservador "El Día de Baleares" a través de la societat Rey Sol SA (Buades, 2009). El 1993 es convertiria en El Mundo/El Día de Baleares, resultat de l'aliança amb El Mundo. Els Domènech i Matutes s'havien retirat del projecte i la propietat del diari quedà en mans de Rey Sol (49%), és a dir el Grup Barceló, i la matriu editorial de El Mundo, Unidad Editorial SA (51%). El 2002 es va ampliar el capital amb la qual cosa la participació quedà de la següent manera: Rey Sol (33,33%) i Unidad Editorial SA (66,74%). La secció pitiusa del diari conservador era propietat de Ibiza de Publicaciones SA, controlada pels hotelers de l'illa a través de Grupo de Empresas Alonso Marí

⁷⁷¹ En el cas del Foment del Turisme de Mallorca, durant l'ecobatalla estava presidit per Miquel Vicens (1996-2005). Crida l'atenció que Miquel Vicens protagonitzàs crítiques en contra de l'ecotaxa quan la major part del seu negoci hotelier es trobava a les Illes Canàries i no a les Balears. La seva societat Green Services SA (amb seu a Las Palmas de Gran Canària), explotadora de la cadena hotelera Green Oasis, tenia 2 hotels a Mallorca, 2 a Eivissa, 2 a Lanzarote, 3 a Fuerteventura i 2 a Gran Canària. Aquesta societat feu suspensió de pagaments el 15 d'octubre de 2004. El 2006 Vicens va arribar a un acord amb els creditors per tal de fer front als deutes que originàriament ascendien a 7,6 milions d'euros (Hosteltur, 21/10/2004; Manso, 30/10/2005; Morales, 11/01/2006).

⁷⁷² Iwand tenia prou clares les idees sobre les interferències públiques sobre el negoci turístic i sobre la política ambiental a seguir a les zones industrials turístiques en les que opera TUI: "no exigim als governs que promoguin mesures sostenibles, sinó que d'això ens encarregam nosaltres a través d'un control anual dels establiments que contractam per veure si milloren o no". Continuava dient, contradictòriament, que "la responsabilitat primera [sobre la gestió i les infraestructures ambientals] sempre és de l'autoritat local. Els viatgers no són el seu convidat particular, sinó clients que cerquen bones infraestructures, seguretat alimentària, un servei amable, platges cuidades,..." (Pellicer 17/07/2004).

SA (33,33%), Matur SL de Abel Matutes Tur (33,33%) i FST Hotels SL d'Abel Matutes Juan (23%) i Rey Sol (10%)⁷⁷³.

A la plataforma empresarial antiecotaxa també s'hi afegí, especialment després de les eleccions generals de 2000, l'executiu de José Maria Aznar, en el que Jaume Matas havia estat anomenat Ministre de Medi Ambient. La patronal hotelera sol·licità al ministre d'Economia Rodrigo Rato que l'executiu espanyol interposàs un recurs contra l'ecotaxa (Valdivielso, 2001; Ruíz-Collado, 10/04/2001; Amer, 2006). Tal com ha exposat Joaquín Valdivielso (2001) mentre que el Partit Popular assumia les tesis de la patronal hotelera i dels Tour Operadors a les Balears, proposava la implantació de la fiscalitat ecològica en d'altres àmbits i regions. El 1999 abans de la batalla de l'ecotaxa, tan sols un 11,5% dels habitants de les Balears s'oposava a la implantació d'una ecotaxa i Jaume Matas després d'haver perdut les eleccions autonòmiques organitzava unes jornades de debat sobre la fiscalitat ecològica. Així mateix cal recordar que a finals dels 1980, el conseller de turisme del Govern de Cañellas, Jaume Cladera, va llançar la idea d'aplicar una taxa ecològica adreçada als turistes. En comptes d'aplicar un impost sobre els turistes, el 1991 el Govern Cañellas va aprovar l'Isiquiema (Llei 12/1991, de 20 de desembre, reguladora de l'impost sobre instal·lacions que incideixin en el medi ambient) per tal de recaptar fons per dur a terme projectes d'adquisició patrimonial i "renovació" turística, que es carregaren sobre les empreses que tenien grans instal·lacions que afectaven l'entorn (p.ex. Gesa-Endesa, Centro Logístico de Hidrocarburos, Repsol Butano, Cepsa, BP Oil, Telefónica, Airtel, etc). Aquelles empreses varen recórrer la llei i l'impost fou suprimit per la sentència 289/2000 del Tribunal Constitucional en considerar que aquell impost gravava el mateix concepte que l'IBI (Impost de Béns Immobles). En motiu de la suspensió de l'Isiquiema es varen haver de modificar els pressuposts de la Comunitat Autònoma que comptava amb 19 milions d'euros procedents de l'impost anul·lat. A més, l'administració pública es va haver d'endeutar per tal de tornar els 36 milions d'euros recaptats i 18 milions d'euros en concepte d'interès. Així i tot, en aquell context en que es perdia la capacitat recaptadora a través de l'Isiquiema i es debatia l'ecotaxa, es detectava el 2001 un frau fiscal a les Illes Balears que ascendia a 186,28 milions d'euros. Una quantitat que era unes 10 vegades superior al que es pretenia recaptar el en concepte d'Isiquiema i 3,47 vegades superior al cobrat amb l'ecotaxa el 2003 (Morales, 22/11/1989; Serra, 23/10/1999; Rotger, 14/11/1999; Guijarro, 16/02/2002; Buades, 2003; Ruíz-Collado, 27/05/2005; Torres, 3/09/2009).

La patronal hotelera va instar als seus socis a pagar unes 500 pessetes per plaça turística per tal de preparar la campanya antiecotaxa, valorada en uns 100 milions de pessetes (600 mil euros). Un 20% del pressupost anava destinat a pagar un estudi que havia de demostrar la pèrdua de quota turística de l'economia balear. L'estudi fou elaborat per la consultora Ernst&Young i partia de la premissa que l'aplicació de l'ecotaxa implicava la caiguda en el nombre de turistes d'un 5% i que per tant suposava unes pèrdues d'uns 100 milions de pessetes (6 milions d'euros) (Valdivielso, 2001). Economistes de la UIB calcularen que l'aplicació d'un impost turístic motivaria la caiguda de 117113 turistes estrangers, en base a dades de 2000. L'elasticitat del preu mitjana estava calculada en torn a l'1,03% (Aguiló et al., 2005). De totes maneres, els autors d'aquell estudi diuen que "no hem computat les possibles pressions oligopolístiques que els Tour Operadors poden exercir sobre els preus hotelers" (Aguiló et al 2005:364). I precisament, tal com han exposat múltiples autors, són aquelles pressions polítiques per part dels Tour Operadors les que marquen el rumb dels preus hotelers (Britton, 1991; Ioannides, 1998). Així mateix, cal assenyalar que si els fluxos turístics fossin tan sensibles a una elasticitat del preu del paquet de l'ordre de l'1%, llavors seria mal d'explicar el fet que el 1999 els preus hotelers s'incrementaren un 7% respecte de 1998 i el nombre de turistes s'incrementaren en un 9,34%; el 2000 els preus hotelers s'incrementaren un 6,4% sense afectar el nombre de turistes; i entre el 2001 i el 2002 el preu del paquet turístic britànic s'incrementà una mitjana del 5% i l'alemany en torn a un 10% (Comas i Lucas, 2000; Valdivielso, 2001; Togoies, 17/12/2002)⁷⁷⁴.

A més de pagar l'estudi que recolzàs "tècnicament" el negatiu impacte de l'ecotaxa, la patronal encomanà, al bufet Uría Méndez Abogados, l'elaboració d'un informe jurídic per

⁷⁷³ Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.lull.uib.es> (maig 2010).

⁷⁷⁴ D'acord amb l'Institut Nacional d'Estadística els preus hotelers i d'altres allotjaments variaren un 4% entre el 2001 i el 2002 (0,2 punts per damunt de l'IPC general) i un 3,4% entre el 2002 i el 2003 (0,4 punts per damunt de l'IPC general) (www.ine.es/jaxiBD/tabla.do, maig 2010).

demostrar la inconstitucionalitat de l'ecotaxa (Valdivielso, 2001). L'argument principal consistia en que l'ecotaxa suposadament es solapava amb l'IVA, la qual cosa implicaria una doble càrrega impositiva; i pel fet que era discriminatori, en no ser d'aplicació universal. L'abril del 2001 el Parlament de les Illes Balears aprovà l'ecotaxa –Llei 7/2001, de 23 d'abril, de l'impost sobre les estades a empreses turístiques d'allotjament, destinat a la dotació del fons per la millora de l'activitat turística i la preservació del medi ambient (BOIB núm.52 d'1 de maig de 2001)– i el juliol de 2001 el govern d'Aznar va decidir recórrer l'ecotaxa a davant del Tribunal Constitucional. El Constitucional va suspendre cautelarment l'ecotaxa, una suspensió que s'aixecà el gener de 2002, amb la qual cosa continuava la tramitació de la llei amb l'elaboració del reglament pel seu futur funcionament (Manresa, 23/07/2001; Amer, 2006).

La patronal també destinà recursos financers a pagar una campanya mediàtica en contra de l'ecotaxa, en concret el 30% dels diners recaptats per la FEHM per la campanya antiecotaxa anaven destinats a aquest objectiu. A partir d'aleshores sorgeix publicitat als mitjans de comunicació d'una nova associació que alertava dels desastres de la política turística, Sociedad y Turismo Nuevo Milenio. El govern autonòmic es lamentà de l'agressiva campanya mediàtica en contra de la seva política turística. El 2002 la patronal hotelera instà als seus socis a aportar 6 euros per plaça turística, per tal de recaptar uns 2,5 milions d'euros i poder dur una campanya propagandística per tal de, en paraules dels hotelers, "regenerar la imatge de Balears" (Valdivielso, 2001; Morales, 20/02/2002; Torres Blasco, 27/07/2002; Amer, 2006). Per la seva banda, els Tour Operadors també posaren en marxa la seva maquinària de distracció mediàtica i la premsa groga britànica i alemanya activà una potent campanya en contra de l'ecotaxa. El diari sensacionalista Bild Zeitung, amb uns 10 milions de lectors, instà als seus clients a escriure una carta a Juan Carlos de Borbón per mostrar la seva queixa de l'ecotaxa d'un euro diari per estada de mitjana. Val la pena apuntar que el Bild Zeitung és propietat d'Axel Springer AG, la companyia editorial que havia format part de l'accionariat del Tour Operador TUI (Val i Roque, 19/04/2001). TUI i Thomas Cook expressaven (irònicament, podríem afegir) que el Govern de les Illes Balears "hauria de pensar en informar millor sobre l'ecotaxa per tal de contrarestar la campanya de desprestigi de Balears en els mitjans de comunicació alemanys" (Ruíz-Collado 20/04/2001:16). Els *tabloids* britànics també carregaren les seves tintes en contra de l'ecotaxa. Així, es podia llegir en el diari de major tirada britànica, The Daily Telegraph: "Majorca eco-tax is an insult, say tourists" (l'ecotaxa de Mallorca és un insult, diuen els turistes) (Abram, 23/02/2002).

En aquest punt val la pena assenyalar l'observació que Stephen Britton (1991:457-458) realitzà sobre el poder dels Tour Operadors, tot dient que "ells són capaços de canviar els fluxos turístics des d'una destinació a una altra o un subministrador per un altre mitjançant el producte turístic (paquet turístic) que ells construeixen i promouen". Així, un dels directors executius de TUI, Peter Rothwell, exposava com davant l'aplicació de l'ecotaxa "els turistes han triat viatjar a d'altres destinacions espanyoles per evitar pagar" (Morgan 2005:359). Alguns dels capitosts del Partit Popular sostenien, abans d'entrar en vigor l'ecotaxa i en plena batalla, que "els competidors de Balears s'estan fregant les mans, i és que el turisme de Balears ha descendit i és l'únic lloc d'Espanya on cau" (Valdivielso 2001:28-29). Stefan Pricher, president de Thomas Cook AG, exposà dos mesos abans de l'aprovació de l'ecotaxa, que en cas de continuar els plans del Govern, d'imposar l'ecotaxa, el seu grup desviaria uns 500 mil turistes a d'altres destinacions. El febrer de 2001, Pichler i Miquel Fluxà se reuniren amb el president de la CAIB, Francesc Antich, per tal de notificar-li els riscos de continuar amb un dels projecte estrella del seu govern (Hosteltur, 23/02/2001).

Abans de l'entrada en vigor de l'ecotaxa, s'intensificaren les negociacions entre el Govern de les Illes Balears i la patronal hotelera i Tour Operadors. El febrer de 2002 tota la patronal hotelera compartí el mateix objectiu: la retirada de l'ecotaxa. Així, el grup d'hotelers⁷⁷⁵ més disposats a establir una posició negociadora, més que de confrontació, s'uniren a la posició majoritària. El mes de març de 2002 els hotelers manifestaven la seva convicció de que el govern ajornaria l'ecotaxa i, per altra banda, els Tour Operadors manifestaven que havien aconseguit rebaixes en els preus dels hotels entre el 10% i el 20%. El Govern negocià directament amb l'IFTO l'ajornament de l'ecotaxa a canvi de cinc compromisos explícits per part dels Tour Operadors. Al cap d'uns dies els Tour Operadors desautoritzaren a la IFTO i es

⁷⁷⁵ Aquell grup estava encapçalat per Ferran Porto (Club Pollentia), Pedro Pascual (Viva Hotels), Miquel Amengual (MAC Hotels), Bernat Quetglas (BQ Hotels) i Jaume Cladera (Stil Hotels).

negaren a assumir cap compromís, tan sols exigien l'ajornament i/o eliminació de l'ecotaxa. A la Fira de Turisme de Berlín, els Tour Operadors llançaren un clar missatge segons el qual les Balears deixarien de ser el primer destí turístic dels alemanys (Togores, 1/02/2002; Togores et al., 15/02/2002; Togores, 19/03/2002; Togores, 20/03/2002; Morales i Eza, 21/03/2002; Morales, 22/03/2002; EFE/EPA, 25/03/2002; Eza, 31/03/2002).

Després que el Tribunal Superior de Justícia de Balears, a l'abril de 2002, desestimàs el recurs interposat per la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca en contra del reglament de l'ecotaxa, entrà en vigor l'ecotaxa l'1 de maig de 2002. Els establiments d'allotjament turístic havien d'inscriure's en un cens i s'obria la possibilitat de fer el pagament del tribut a través de dues modalitats: pagament per mòduls o repercutint la factura al client. Pocs dies abans de l'entrada en vigor de l'ecotaxa, a les jornades "Pasión por el turismo", organitzades pel Grup Taramay, de Rafael Caballero –editor de les revistes Desarrollo i Preferente–, els directors de les oficines de turisme de Londres i Berlín preveien una davallada del nombre de turistes entre un 5% i un 15% (Goñi i Togores, 27/04/2002). En aquella jornada, a la que hi acudiren alts càrrecs del Partit Popular i de l'empresariat, el director del grup turístic Piñero –Soltour, Piñero Hoteles i Bahía Príncipe Clubs & Resorts–, Pablo Piñero, exclamà que "s'ha de llevar al president [Francesc Antich] o matar al conseller [Celestí Alomar]" i continuava dient que "fa vergonya sentir-se mallorquí a les fires. Quan Euskadi empra el castellà, nosaltres, el mallorquí. És que són subnormals?" (Goñi, 27/04/2002:3). El dia anterior a l'entrada en vigor de l'ecotaxa hotelers de les illes denunciaven les pressions rebudes per part dels Tour Operadors en cas de cobrar l'ecotaxa, en concret de Alltours i LTU-ITS (Guijarro, 30/04/2002). Quan l'ecotaxa entrà en vigor, els grans hotelers –Sol Meliá, Iberostar i Barceló– decidiren no cobrar l'ecotaxa als turistes i assumir-la ells directament, mentre que d'altres cobrarien l'ecotaxa a canvi de compensacions als turistes (p.ex. Riu). Molts empresaris seguiren l'exemple dels grans hotelers i la patronal seguí la batalla en els tribunals. L'administració pública preveia recaptar uns 30 milions d'euros en el primer any d'implantació de l'ecotaxa i uns 60 milions en els propers anys (Guijarro, 1/05/2002; Amer, 2006).

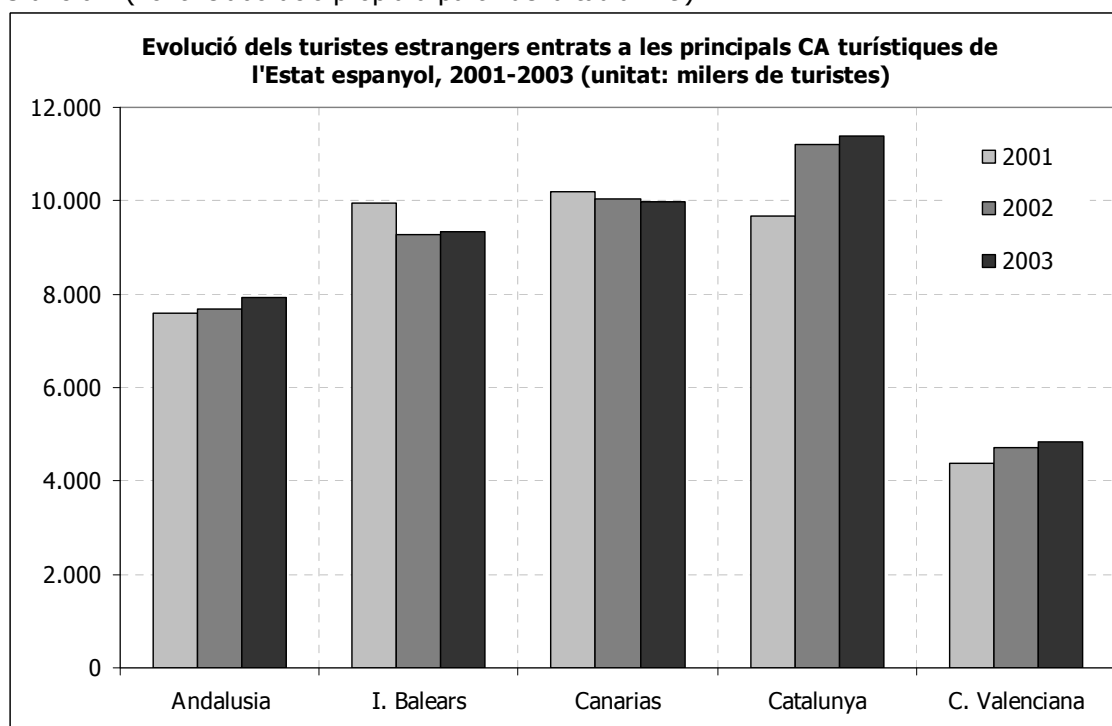
En els moments d'implantació de l'ecotaxa es produïren una sèrie de sacsejades importants en les estructures del procés d'acumulació del capital que indicaven el final de la "globalització feliç" (Fernández-Durán, 2003). En concret, els efectes dels atemptats suïcides de l'11 de setembre marcaren un gir radical en la geopolítica i la geoeconomia planetàries que afectaren, directa o indirectament, a tots els racons del planeta. Una de les activitats econòmiques més afectades fou la del transport aeri, i per tant el negoci turístic. L'escalada constant dels preus del petroli fou un dels altres efectes que comportaria el canvi d'ordre mundial, amb la inauguració del nou estat de guerra global permanent. Una situació geopolítica que arribava en el moment que els científics havien proclamat el final del petroli barat i l'imminent assoliment del zenit del petroli o *peak oil*. Encara que l'ecobatalla es plantejà, fonamentalment en claus interpretatives domèstiques, hi va haver alguna veu que apuntava que la situació post-11S incidia en el turisme internacional. Així, Peter Long, president executiu de First Choice, qualificà d'irresponsables al govern pel fet d'aplicar l'ecotaxa després dels atemptats de l'11S (Guijarro, 24/03/2002)

A més, l'entrada en vigor de l'euro suposà un canvi radical en el paper que jugava la perifèria turística balear, caracteritzada per ser una destinació relativament barata en comparació amb les monedes dels estats centrals de la UE. En el treball de camp realitzat al sí del projecte "Els indicadors de sostenibilitat del turisme a les Illes Balears", amb la realització d'enquestes als usuaris de les platges de les Balears, hom va poder constatar el fet que la major part de turistes alemanys, que també havien adoptat l'euro, es lamentaven dels elevats preus (Blázquez i Murray, 2003). Així mateix, cal assenyalar el fet que l'esclat de la bombolla de la *New Economy* i les intervencions de la Reserva Federal dels EUA després de l'11-S, reforçaren l'euro respecte de dòlar, amb la qual cosa el gran capital de la UE, i la seva capacitat inversora-financera, sortia enfortit i la capacitat adquisitiva dels països de l'euro s'incrementava respecte dels béns i serveis de l'exterior. Emperò no dels interiors, ja que les exportacions en sortiren perjudicades, tot entrant el turisme dins d'aquella categoria (veure capítol 8). Els grans Tour Operadors eren ben coneixedors d'aquesta situació. D'aquesta manera, els dirigents de Thomas Cook afirmaven que "Balears s'ha convertit tan car com passar unes vacances a Alemanya" (Ruíz-Collado 20/04/2001:16).

Al llarg de la batalla de l'ecotaxa, els Tour Operadors exposaven que els turistes alemanys preferien països com Bulgària, Croàcia o Turquia. Precisament uns països on no

s'havia implantat la moneda única. Mentrestant, tal com s'ha esmentat anteriorment, Alemanya passava per una reestructuració socioeconòmica de fort calat, amb la introducció de paquets de mesures neoliberals. En aquella situació, el nombre d'alemanys que sortiren del seu país, segons les dades de la World Tourism Organisation (2005), passaren de 76,4 milions de turistes el 2001 a 73,3 milions el 2002 i no es fins el 2004 en que se superà la xifra del 2001 quan s'assoliren 77,4 milions de turistes alemanys cap a l'estranger (WTO, 2010). Les entrades de turistes estrangers a l'Estat espanyol, segons les dades de Frontur, passaren de 48,56 milions de turistes el 2001 a 50,33 milions el 2002 i 50,85 milions el 2003. Sembla doncs que els anys del conflicte de l'ecotaxa hi havia prou elements en joc en l'escena internacional com per pensar que l'ecotaxa no podia ser l'element explicatiu del que alguns han titllat com a "gran crisi social" (Seguí 2006:43). Si analitzam la situació a les 4 Comunitats Autònomes –Illes Balears, Andalusia, Illes Canàries, Comunitat Valenciana i Catalunya– que acolliren entre el 2001 i el 2003 prop del 85% dels turistes estrangers arribats a l'Estat. Entre el 2001 i el 2002 els dos arxipèlags varen perdre turistes internacionals, Balears un 6,9% i Canàries un 1,58%; mentre Catalunya i la Comunitat Valenciana, experimentaven un increment del 15,78% i 7,15%, respectivament (taula 229).

Gràfic 64. (Font: elaboració pròpia a partir de la taula 229)

Taula 229. Turistes estrangers entrats a l'Estat espanyol i les principals Comunitats Autònomes turístiques, 2001-2003 (unitat: milers) (Font: elaboració pròpia a partir de Frontur, www.iet.tourspain.es maig 2010)

	E. espanyol	Andalusia	I. Balears	Canàries	Catalunya	C. Valenciana	Percentatge sobre el total
2001	48.565	7.592	9.962	10.209	9.683	4.388	86,14
2002	50.331	7.686	9.274	10.047	11.212	4.702	85,28
2003	50.854	7.919	9.329	9.972	11.374	4.823	85,38

S'ha de tenir en compte que la entre el 2001 i el 2002 l'increment en 1,7 milions de turistes estrangers a l'Estat espanyol es va deure fonamentalment a l'augment d'1,27 milions de turistes francesos i 537 mil britànics⁷⁷⁶, aquests darrers no s'havien vist afectats per l'impacte de l'euro. A la taula 230 hom pot veure l'evolució del turisme internacional, pel que fa a nombre

⁷⁷⁶ Entrades de turistes per país de residència de Frontur, www.iet.tourspain.es (maig 2010).

de turistes estrangers arribats, a les principals Comunitats Autònomes turístiques de l'Estat. En primer lloc, es pot veure com Catalunya que experimentà un increment notable de turistes entre el 2001 i el 2002, la major part d'aquest increment es deu al fort creixement dels turistes francesos que passaren de 2,2 milions el 2001 a 3,13 milions el 2002. La Comunitat Valenciana, molt més dependent del turisme britànic que no de l'alemany va incrementar el seu nombre de turistes estrangers, però els turistes alemanys davallaren en un 5%, mentre que els britànics s'incrementaren en un 21,23%. Andalusia també va veure com el nombre de turistes alemanys disminuïen de 1,32 milions el 2001 a 1,29 milions el 2002, mentre que els britànics s'incrementaven en un 9,73%. Els dos arxipèlags que experimentaren reduccions en el flux turístic internacional entre el 2001 i el 2002 resultaven ser molt més dependents dels clients alemanys i britànics, però també resultaven ser les dues comunitats autònomes de l'Estat més dependents dels Tour Operadors, on els turistes estrangers arribats amb paquet turístic pràcticament duplicaven la mitjana espanyola (IET, 2002; IET, 2003).

En el cas de Canàries els turistes alemanys davallaren un 5,47% i a les Balears, on el percentatge dels turistes alemanys respecte del total era superior que el de Canàries, disminuïren un 13,58%. En canvi, els turistes britànics s'incrementaren un 2,4% a les Canàries, mentre que a les Balears disminuïren un 1,15%. Caldria assenyalar el fet que així com la major part dels fluxos turístics que acudien a les Balears i Canàries estaven controlats pels Tour Operadors, bona part de l'allotjament hotelier estava controlat pel capital hotelier de les Balears. De fet, les Canàries s'havien convertit en un laboratori de les transnacionals de les Balears per a fer el salt a la colonització de les perifèries turístiques del planeta (Buades, 2006). Així doncs, hom podria plantejar la hipòtesi que, degut al fet que els Tour Operadors controlaven la major part dels fluxos turístics i que les grans cadenes hoteleres balears tenien bona part de la seva flota hotelera espanyola fora de les illes, haurien pogut desviar alguns turistes, com a mesura de pressió durant l'ecobatalla. A més, tal com apunta Joan Amer (2006) en els moments de l'ecobatalla, les grans cadenes hoteleres balears es trobaven en plena expansió internacional, per la qual cosa comptaven amb el recolzament del govern de l'Estat, és a dir de José Maria Aznar. Segons Amer (2006:170) "les cadenes hoteleres mallorquines tenen un paper destacat en el plans de desenvolupament econòmic de la Agencia Española para la Cooperación Internacional (AECI)".

Taula 230. Turistes estrangers segons país de procedència a les principals Comunitats Autònomes turístiques de l'Estat espanyol, 2001-2003*			
Turistes estrangers a Catalunya			
Milers de turistes	2001	2002	2003
França	2.270	3.132	3.074
R. Unit	1.279	1.379	1.728
Alemanya	1.197	1.313	1.232
Altres	4.937	5.387	5.339
Total	9.683	11.212	11.374
Percentatge	2001	2002	2003
França	23,44	27,93	27,03
R. Unit	13,20	12,30	15,20
Alemanya	12,37	11,72	10,83
Altres	50,99	48,05	46,94
Turistes estrangers a Canàries			
Milers de turistes	2001	2002	2003
Alemanya	2.927	2.767	2.782
R. Unit	3.971	4.067	4.116
Holanda	515	506	487
Altres	2.795	2.708	2.587
Total	10.209	10.047	9.972
Percentatge	2001	2002	2003
Alemanya	28,67	27,54	27,90
R. Unit	38,90	40,48	41,28

Holanda	5,05	5,03	4,89
Altres	27,38	26,95	25,94
Turistes estrangers a la Comunitat Valenciana			
Milers de turistes	2001	2002	2003
R. Unit	1.490	1.806	2.281
Alemanya	757	719	593
França	627	719	603
Altres	1.515	1.458	1.346
Total	4.388	4.702	4.823
Percentatge	2001	2002	2003
R. Unit	33,94	38,40	47,30
Alemanya	17,26	15,30	12,30
França	14,28	15,30	12,50
Altres	34,52	31,00	27,90
Turistes estrangers a Andalusia			
Milers de turistes	2001	2002	2003
Alemanya	1.326	1.299	1.269
R. Unit	1.395	1.531	1.770
França	802	885	986
Altres	4.068	3.971	3.894
Total	7.592	7.686	7.919
Percentatge	2001	2002	2003
Alemanya	17,47	16,90	16,02
R. Unit	18,38	19,92	22,35
França	10,56	11,51	12,45
Altres	53,59	51,67	49,18
Turistes estrangers a les I. Balears			
Milers de turistes	2001	2002	2003
Alemanya	3.765	3.254	3.279
R. Unit	3.875	3.830	3.930
Itàlia	310	402	425
Altres	2.012	1.788	1.695
Total	9.962	9.274	9.329
Percentatge	2001	2002	2003
Alemanya	37,79	35,08	35,15
R. Unit	38,90	41,30	42,12
Itàlia	3,11	4,33	4,56
Altres	20,20	19,28	18,17

* Font: elaboració pròpia a partir de Frontur, www.iet.tourspain.es maig 2010; Institut d'Estadística de Catalunya, www.idescat.cat/economia/inec?tc=3&id=0315&dt=200304&x=7&y=9, maig 2010; Instituto Canario de Estadística, www2.gobiernodecanarias.org/istac/estadisticas/php/saltarA.php?mid=/istac/estadisticas/turismo/area_11_a_frame.html, maig 2010; Agència Valenciana de Turisme, 2002; 2003, 2004; Instituto de Estadística de Andalucía a www.juntadeandalucia.es:9002/eoh/infoiea/eohind.htm, maig 2010; Conselleria de Turisme, 2002a, 2002b, 2003).

El 2003 era any d'eleccions autonòmiques i ja s'havia aplicat l'ecotaxa a la temporada turística del 2002. Cap a principis d'any es calculava que un 65,12% dels establiments d'allotjament turístic havien pagat uns 12,57 milions d'euros, mentre que el 34,8% restant que havia decidit no cobrar l'ecotaxa devia uns 24,13 milions d'euros. Dins d'aquest darrer grup d'empresaris d'allotjament turístic n'hi havia que havien recorregut per la via del contenciós administratiu l'ecotaxa i tenien ajornat el pagament de l'ecotaxa a l'hisenda pública, tot presentant avals bancaris (Ruíz-Collado, 27/05/2005; Rivera, 27/05/2005). La campanya político-empresarial en contra de l'ecotaxa i del Pacte de Progrés s'engegà en el primer any en

que es cobrà l'ecotaxa. En aquell context els grans hotelers (p.ex. Gabriel Escarrer, Miquel Fluxà, etc) protagonitzaren la campanya mediàtica en contra de les mesures plantejades, enteses com una intervenció inadmissible en les qüestions de la "cosa nostra" turística. És a dir, quelcom que anava més enllà de l'impost i que s'havia de llegir en referència a les relacions de poder i la capacitat del capital a l'hora de dictar la política, tal com havia succeït històricament, al manco des del cop d'estat de Franco. L'estiu del primer any d'aplicació de l'ecotaxa, en situació de rearticulació del capitalisme alemany i la situació post-11S, Miquel Fluxà reclamava que "el Govern sempre ha d'actuar en una crisi, en aquest sector o un altre, per això està, per ajudar subsidiàriament" i que el sector turístic (és a dir els lobbies empresarials i les grans cadenes) "no tenim intenció de que segueixi [el Govern del Pacte de Progrés] perquè creim que no està capacitat" (Morales 11/10/2002:13).

El 2003 es realitzà a l'Hotel Palas Atenea (Sol Meliá) el cicle de conferències "El turismo, nuestra razón de ser", organitzades per PRIVATUR –l'Agència de notícies turístiques de Rafael Caballero⁷⁷⁷– i patrocinades per Caja de Ahorros del Mediterráneo (CAM), accionista de Sol Meliá. Un cicle de conferències que simbolitzaren un pols de poder amb els partits polítics del Pacte de Progrés. En ell desfilaren els grans empresaris de les illes i els principals responsables dels Tour Operadors internacionals. En aquest cicle hi participà Klaus Laepple, president de l'Associació d'Agències de Viatge alemanya (DRV) que es lamentà de no ser convidats a realitzar el seu congrés el 2004 a Mallorca, ja que l'havien realitzat el 1984 i el 1994 (Hosteltur, 29/04/2003) o el president de Thomas Cook, Stefan Pichler (Hosteltur, 20/03/2003).

Les dues conferències més destacables d'aquell cicle foren les impartides per Miquel Fluxà (Iberostar) i Gabriel Escarrer (Sol Meliá). Miquel Fluxà exposà al llarg de la seva exposició que "per les meves relacions amb els Tour Operadors [Thomas Cook], puc dir que no s'ha generat confiança en qui comercialitza el 85% del tràfic de les illes" i va concloure dient que "esper que encertem en les eleccions [autonòmiques]" (Manso 6/05/2003:7). El 12 de maig, Gabriel Escarrer pronuncià una conferència, en el cicle abans esmentat, en la que exigí que el nou Govern que sorgís de les eleccions hauria de "restablir el diàleg i fer-ho a través d'un interlocutor vàlid", tot referint-se a Celestí Alomar (Morales 13/05/2003:16). Un dels aspectes dels que es lamentaven els empresaris turístics era el referent a la promoció turística, és a dir la subvenció pública de la propaganda turística. En aquest sentit cal destacar que els pressuposts destinats a aquesta finalitat, recordem que finançada amb diners públics, passà de 9,07 milions d'euros el 1999 a 18,88 milions d'euros el 2002. És a dir, durant els anys de l'ecobatalla les subvencions a la propaganda turística s'havien més que duplicat (Morales, 11/05/2003).

En el final de la campanya electoral, el candidat del Partit Popular, Jaume Matas, conclougué que "el 25-M ens jugam els llocs de feina. Hem jugat amb les coses del menjar" (Goñi 24/05/2003:2). El Partit Popular aconseguí la majoria absoluta gràcies a l'obtenció de l'escó de Formentera, a través de la "marca" Agrupació Independent Popular de Formentera (AIPF). De fet, la victòria del Partit Popular se forjà, fonamentalment, en la remuntada dels populars a les Pitiüses, on Matutes jugà un paper destacat. El Partit Popular i AIPF aconseguiren 22199 vots a Eivissa i Formentera, mentre que els partits d'esquerra 18380; a Mallorca, on l'ecobatalla fou especialment intensa, el Partit Popular recollí 155067 vots, els partits d'esquerra 142167 i Unió Mallorquina 31721; i a Menorca, el Partit Popular va tenir 18380 vots i els partits d'esquerra 22199 (Vallés, 26/05/2003; Planas i Sanmartí, 26/05/2003; Vallés, 27/05/2003). Els membres del Partit Popular de Mallorca realitzaren el seguiment dels resultats electorals a l'Hotel Palas Atenea (Sol Meliá), amb la presència de Gabriel Escarrer (Sol Meliá) i del president de la patronal (CAEB) i de la cadena Confort Hoteles, Josep Oliver (Guijarro, 26/05/2003). Dos dies després de les eleccions, Jaume Matas anuncià que la seva primera mesura com a president seria la retirada de l'ecotaxa i la introducció de "mesures de xoc" per "salvar" la temporada turística (Eza/EFE/Europa Press, 27/05/2003).

El president de la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca, Pere Cañellas, manifestava que "tenim afinitats amb el PP, i si duen a terme les nostres propostes ens entendrem" (Morales 27/05/2003:14). Des de la Federació Hotelera, Pere Cañellas proposà la realització d'un viatge a Alemanya, conjuntament amb Jaume Matas, per donar a conèixer el

⁷⁷⁷ 20 Canarias SL amb seu a Tenerife, és la societat que està al darrera de Grupo Preferente. Aquest s'encarrega de les revistes Preferente, Desarrollo de turismo y economía de Baleares, Caribe hispano Caribepreferente.com; el diari mallorcadiario.com; els programes televisius Zona VIP i Paral·lel 40 que s'emtten a la televisió autonòmica IB3TV (www.preferente.com/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=73, juny 2010).

canvi de situació política de les Balears i les mesures preses pel nou equip de govern, especialment la supressió de l'ecotaxa (Morales, 29/05/2003). Klaus Laepple, president de DRV, arribà a celebrar l'arribada dels que qualificà com a "professionals", referint-se al Partit Popular, i la partida dels que titllà com "aficionats", en referència a l'executiu del Pacte de Progrés (Eza, 18/07/2003). Crida l'atenció, tal com s'ha exposat anteriorment, que els "professionals" que qualificà Laepple, protagonitzaren una de les etapes més fosques de la història recent de les Balears, caracteritzada per nombrosos casos de corrupció i pel saqueig de les arques públiques. Els principals lobbies turístics internacionals anunciaren, amb la victòria del Partit Popular, que celebrarien les seves reunions futures a Mallorca. Brackenbury, president d'IFTO (International Federation of Tour Operators), anuncià la reunió dels principals Tour operadors europeus pel 30 d'octubre de 2003; l'ABTA (Air British Travel Agents) anuncià la seva reunió per la tardor de 2003; i Laepple comunicà que el congrés de la DRV (Associació d'Agències de Viatge d'Alemanya) es faria a Mallorca l'octubre de 2004. Els "controladors" dels fluxos turístics, els grans Tour operadors, asseguraven la recuperació turística pel 2004, tot donant a entendre públicament la seva capacitat d'incidir en ells (Miller, 14/07/2003; Miller, 21/07/2003).

Així mateix, hom pot destacar les "receptes" emeses des del Foment del Turisme de Mallorca que reclamava, entre d'altres: incrementar les inversions en promoció turística, la construcció d'autopistes, l'obertura d'un tercer forn d'incineració de residus urbans, la connexió en cable elèctric amb la península, l'aixecament de la moratòria per a construir camps de golf i l'ampliació de ports esportius (Morales, 27/05/2003). Aquestes demandes foren recollides per l'executiu de Jaume Matas al llarg de la legislatura autonòmica 2003-2007, caracteritzada per grans canvis normatius, la promoció de megaprojectes i una forta contestació social (Blázquez, 2006b; Blázquez et al., 2007).

El Govern conservador aprovà la Llei 7/2003, de 22 d'octubre, per la qual es deroga la Llei 7/2001, de 23 d'abril, de l'impost sobre les estades a empreses turístiques d'allotjament, destinant a la dotació del fons per a la millora de l'activitat turística i la preservació del medi ambient (BOIB núm. 148, 25/10/2003). Una llei que conté un article únic i una exposició de motius en la que es sostén que les inversions en matèria de medi ambient no requereixen l'impost i que se seguiran fent. D'aquesta manera, Matas complia la promesa electoral feta als poders econòmics. L'ecotaxa se derogà per la via d'urgència, així i tot es va seguir cobrant la temporada turística de 2003, cosa que hagueren d'acceptar el capital turístic, sempre i quan el Govern conservador dugués a terme posteriorment la fulla de ruta marcada. Un aspecte a destacar és que quan Matas derogà l'ecotaxa, l'executiu espanyol estava presidit per José Maria Aznar, amb la qual cosa es confiava que es podrien dur a terme importants inversions que serien finançades a càrrec dels pressuposts de l'Estat, o com a mínim facilitades per les bones relacions entre les dues administracions sota el mateix signe polític. El canvi polític en l'executiu estatal després de les eleccions de 2004, truncaren, parcialment, les expectatives de grans inversions.

En el moment de la derogació de l'ecotaxa hi havia interposats 6900 recursos i tan sols s'havien efectuat unes 3000 liquidacions de l'impost (Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm.10, 2003). En el debat sobre la derogació de l'ecotaxa al Ple del Parlament de les Illes Balears, el conseller d'Economia i Hisenda, Lluís Ramis d'Ayreflor, exposà com amb l'ecotaxa no "hi va haver consens amb els majoristes de viatges que canalitzen la majoria del total de turistes que arriben a les Illes Balears i que per cert, aquesta setmana passada a un congrés a Tunísia els agents alemanys aplaudiren el fet de què avui s'acabi amb l'ecotaxa en aquest Parlament. És a dir, el primer aplaudiment ja es va produir la setmana passada a Tunísia" (Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm.10, 2003:361). Els dirigents populars celebraven l'acceptació dels Tour operadors internacionals a les mesures preses en el Parlament de les Illes Balears, que aprovà la derogació de l'ecotaxa amb 30 vots a favor, 26 en contra i 3 abstencions. Per la banda dels empresaris de les Balears, Josep Oliver, president de la CAEB, manifestà als mitjans de comunicació que "la derogació [de l'ecotaxa] suposa el retorn a la normalitat; a nosaltres [la patronal] mai ens va semblar be" (Togores 22/10/2003:3). És a dir, des de la patronal celebraven el retorn a la normalitat que a les Balears havia estat caracteritzada per la forta capacitat d'influència de l'empresariat sobre les polítiques públiques, tal com posà de manifest Joan Amer (2006) a la seva tesi doctoral sobre l'empresariat hotelier de Mallorca.

L'aplicació de l'ecotaxa va suposar una recaptació de 82,34 milions d'euros: 28,75 milions d'euros de maig a desembre de 2002; 53,59 milions d'euros de gener a octubre de

2003. Emperò, una part important dels establiments d'allotjament turístic havien recorregut per la via del contenciós-administratiu l'impost. Per aquest motiu no havien fet efectius els pagaments. Quan es derogà l'ecotaxa restaven per cobrar uns 52,31 milions d'euros, és a dir un 63,53% del total. El 2004 dues de les cadenes hoteleres més importants de les illes, Iberostar i Barceló, renunciaren a continuar amb el recurs contenciós-administratiu, la qual cosa implicà l'abonament de 8,5 milions d'euros endarrerits de l'ecotaxa. La seva aportació ens pot donar una mostra de la importància d'aquests grans grups, ja que entre els dos representaven el 10,34% de l'import total recaptat amb l'ecotaxa (Ruíz-Collado, 27/05/2005). Cap a principis de 2006, la sala del contenciós-administratiu del Tribunal Superior de Justícia de Balears (TSJB) va sentenciar que l'ecotaxa no era inconstitucional, ja que aquella no es solapava amb l'IVA (Armendáriz, 29/03/2006). Després de la sentència del TSJB, molts d'empresaris sol·licitaren, a la Conselleria d'Economia i Hisenda, l'ajornament del pagament de l'ecotaxa per un període de 3 anys i un tipus d'interès del 5%; mentre que d'altres es decantaren per l'opció de no pagar i avalar bancàriament el pagament, amb la qual cosa han hagut de desemborsar anualment un 25% més. El maig de 2009 l'empresariat renuncià a continuar la via judicial per no efectuar els pagaments de l'ecotaxa, amb la qual cosa haurà de fer efectius els 19,07 milions d'euros pendents de l'ecotaxa (Ruíz-Collado, 18/09/2006; Candia i Ruíz-Collado, 25/05/2009).

- De la "Pax turística" a la crisi sistèmica global. Governança empresarial i "caribització" del negoci turístic balear.

L'any 2004 hi havia unes 10,8 milions de turistes a les Balears. Una magnitud que era un 11,72% superior a la del 2003. L'increment en el nombre de turistes que fou de 1,13 milions entre el 2003 i el 2004, es va deure fonamentalment als de nacionalitat alemanya que sumaven unes 674 mil persones. Els turistes alemanys s'havien incrementat en un 23,74% entre el 2003 i el 2004. Des del 2004 fins el 2007 les xifres de turistes s'han superat any rere any. Aquests increments estaven motivats per múltiples causes, entre d'altres podríem destacar: la situació de reactivació econòmica als països del capitalisme avançat, especialment Alemanya i l'efecte riquesa lligat a l'expansió de la bombolla immobiliària i financera (p.ex. Estat espanyol); crisi energètica amb l'increment del preu dels combustibles que ha incidit en el preu del turisme transcontinental; epidèmia SAR (grip aviar) i les seves repercussions sobre els fluxos turístics cap a Àsia; la conflictivitat bèl·lica a l'Orient Mitjà i l'ascens del terrorisme internacional; a més d'altres qüestions domèstiques com per exemple l'efecte derivat de la construcció de les megainfraestructures aeroportuàries i la liberalització del transport aeri, etc. Així, el 2007 arribaven a les Balears uns 12,69 milions de turistes, és a dir corresponien uns 12,32 turistes per habitant. Hom pot destacar que aquell mateix any, a l'Estat espanyol, un dels més turístics del planeta, la ràtio turistes/habitant era d'1,29.

A partir de 2008, quan es propaga la crisi econòmico-financera mundial, els turistes arribats a l'arxipèlag balear començaren a disminuir fins arribar a 11,22 milions de turistes i des del poder es parla de profunda crisi. Podem apuntar que el 2009 els turistes arribats multiplicaven per 1,75 els 6,41 milions del 1989 i per 1,15 els 9,78 milions de 1999. Entre el 1989 i el 2009 es pot destacar un canvi destacable en quant a la composició dels turistes per nacionalitat. Així, tenim que els turistes alemanys han passat de representar el 26,63% del total el 1989 al 32,18% el 2009; els britànics han passat de representar el 39,26% al 25,19% del total. En aquest període, els alemanys s'han multiplicat per 2,11, tot passant de 1,7 milions el 1989 a 3,61 milions el 2009. I els turistes britànics s'han mantingut entre els 2,51 milions de 1989 i els 2,82 milions de 2009. Un dels aspectes rellevants a tenir en compte és la forta expansió dels turistes espanyols que han passat de representar el 10,82% el 1989 al 22,03% el 2009. Els turistes espanyols arribats a les Illes s'han multiplicat per 3,32 entre el 1989 i el 2009 (taula 222).

Segons les dades de l'Institut de Estudios Turísticos (IET) del Ministerio de Industria, Turismo y Comercio dels moviments turístics en fronteres (FRONTUR), expressades a la taula 231, tenim que al llarg del període que va del 2003 al 2009 es va anar consolidant una tendència generalitzada: per una banda se traduïa en una minva dels turistes estrangers que arribaven a les Balears mitjançant el tradicional paquet turístic, generalment controlat pels grans Tour operadors; i per l'altra banda, s'ha produït una minva important en quant als turistes estrangers que s'adreçaven al establiments d'allotjament hotelier i d'altres semblants –

generalment coneguts com oferta reglada—, mentre que s’ha incrementat de manera substancial el nombre de turistes que s’han adreçat a l’oferta d’allotjament extrahotelera (o no reglada). Aquesta darrera ha contribuït a l’expansió d’un potent mercat negre turístic, font d’un important frau fiscal, i ha actuat com una de les principals motivacions de la forta especulació i construcció immobiliària recents. Entre el 2003 i el 2007 els turistes estrangers allotjats en establiments hotelers i semblants a les Balears passaren de 7,75 milions a 7,91 milions, tot representant el 80,69% el 2003 i el 77,33% el 2007. El 2009 ja en plena crisi sistèmica global, els turistes estrangers allotjats en establiments hotelers i semblants sumaven 6,54 milions, xifra que representava el 72,46% dels turistes estrangers. Per altra banda, els turistes estrangers que arribaven a les Balears amb paquet turístic sumaven uns 6,5 milions el 2002, tot davallant a 5,34 milions el 2007. Emperò el 2009 els turistes estrangers arribats amb paquet turístic just arribaven a 4,44 milions. Cal recordar que el 2000 els turistes estrangers que anaven a les Balears amb paquet turístic eren 8,57 milions, és a dir 1,93 vegades els de 2009.

Paral·lelament a la minva de turistes estrangers amb paquet turístic i els allotjats a establiments hotelers i semblants, s’ha incrementat notablement, tal com ja s’ha exposat, els turistes arribats amb Companyies de Baix Cost (CBC). Segons l’IET (2002, 2009a) les Companyies de Baix Cost (CBC) han passat de transportar 409 mil turistes cap a les Balears el 2002 a 6,66 milions el 2009, tot passant de representar el 4,54% dels turistes estrangers al 74%, respectivament. Fins i tot en temps de crisi, les CBC ha experimentat un increment continuat entre el 2008 i el 2009, amb un creixement del 20,79%. Per altra banda, els turistes allotjats en establiments extrahotelers (o no turístics) passaren de representar el 19,31% el 2003 al 27,54% el 2009⁷⁷⁸ (taula 231). Aquest canvi en quant a la comercialització turística i la modalitat d’allotjament turístic ens podria fer pensar que s’ha produït un desplaçament en el poder turístic, “tradicionalment” ostentat per Tour operadors i hotelers, en favor dels transportistes aeris i promotors turístic-immobiliaris. Més endavant tornarem a tractar aquesta qüestió, però podem avançar que una de les característiques del capitalisme neofordista o postfordista, pel que fa a l’organització del capital, és la seva enorme plasticitat i flexibilitat, tot donant lloc a GCC (Global Commodity Chains) i estructures cada cop més oligopolístiques.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Hotels i semblants (%)	80,69	81,26	78,22	77,18	77,33	74,19	72,46
Habitatge gratuït (%)	11,70	12,14	13,87	14,73	16,05	17,42	14,71
Habitatge llogat (%)	5,28	4,62	5,26	5,93	4,11	6,65	9,79
Altres allotjaments (%)	2,33	1,97	2,66	2,16	2,47	1,76	3,05
Extrahotelers (%)	19,31	18,73	21,79	22,81	22,64	25,81	27,54
Total (milers)	9.608	9.805	9.640	10.107	10.233	10.066	9.037
Turistes amb paquet turístic (%)	67,65	69,30	60,40	58,70	52,20	45,00	49,2

- La *pax turística* i l’ascens del Tot Inclòs.

La *pax turística* arribà amb l’ascens de Jaume Matas al Govern de les Illes Balears, un equip de govern que havia rebut l’extraordinari recolzament de l’empresariat hotelier i dels principals Tours operadors. Poc abans de les eleccions autonòmiques de 2003, a la fira turística de Berlín (ITB), Thomas Cook exigia que els preus turístics de Balears havien de reduir-se dràsticament, per fer front a la competència d’altres destinacions turístiques (Hosteltur, 12/03/2003). Un cop finalitzada la temporada turística de 2004 a la fira turística de Frankfurt,

⁷⁷⁸ La proporció de turistes allotjats en l’oferta convencional i legal versus els allotjats en oferta no reglada (fora del circuit de comercialització turística oficial) ha estat objecte de debat polític i també comptable. Així, per exemple, l’estudi realitzat pel GaaT i Integral Consultores (2000) per a la Conselleria de Turisme va estimar que els turistes residencial suposava un 25% dels fluxos turístics arribats a les Balears el 1999. Els investigadors del Centre de Recerca Econòmica establiren que percentatge de turisme residencial a les Illes Balears passà del 30,9% el 1997 al 39,1% el 2005. El 2005 la major proporció de turistes residencials es localitzava a Menorca amb un pes del 49,6% dels turistes; Pitiüses amb un 47,1%; i Mallorca amb un 35,1% (Riera i Mateu, 2007). La Cambra de Comerç de Mallorca (2006) va estimar que els turistes-residents eren a l’any 2004, el 44,42% dels turistes arribats a les Balears o un 79,92% dels turistes allotjats en establiments turístics legals.

Hans Müller, director de contractació de Thomas Cook, manifestava que "l'etapa d'exigir preus més baixos als hotelers ha acabat" (Togores 7/11/2004:7). Emperò, un cop les aigües del temporal de l'ecobatala es varen calmar, es començà a fer palès el fet que l'adopció de l'euro havia convertit l'Estat espanyol i les seves zones d'explotació turística en un lloc car per passar les vacances. A més, els grans grups turístics havien ajudat a construir nous districtes industrials turístics alternatius als espanyols, però fora de l'òrbita de l'euro (p.ex. Romania, Bulgària, Egipte, Turquia, Tunísia o Croàcia). És a dir, destinacions on es complia una de les màximes de la industrialització turística i és que aquests han de ser barats per ser funcionals al capital (el que alguns anomenen com a competitivitat). Romania, per exemple, va rebre un 40% més de turistes estrangers respecte del 2003 i, entre el 2003 i el 2004, es construïren 30 nous hotels –21 d'ells al Mar Negre– (Cebrián, 3/10/2004). L'estiu del 2004, en situació de "guerra global" i després dels atemptats a Madrid de l'11 de març, es parlava de nou de crisi turística a les Illes Balears. I a algunes zones turístiques hi havia establiments d'allotjament turístic tancats en plena temporada turística (p.ex. Apartaments Cala Park a Cales de Mallorca o l'Hotel Colombo a s'Illot) (Mas, 11/06/2004).

Les alteracions geoeconòmiques i geopolítiques mundials havien dut a que els grans grups turístics iniciassin a principis de segle XXI, importants processos de reestructuració. Una reestructuració que es traduí en la penetració del negoci turístic en nous espais de la perifèria i semiperifèria global, però també amb la rearticulació de la indústria turística subjecte a processos de forta integració corporativa (horizontals, verticals i diagonals) i aprofitant totes les possibilitats que aportaven els processos d'acumulació cada cop més financiaritzats, amb l'ús habitual dels paradisos fiscals. En aquelles circumstàncies, els Tour operadors exerciren la seva pressió per a que els establiments d'allotjament turístic de les Balears adoptessin la modalitat del **Tot Inclòs** (TI), com a única via possible per lluitar pels turistes que segons els Tour operadors es movien fonamentalment pel preu (Morales, 17/07/2004). Es procedia d'aquesta manera a la "caribització" gradual de les Balears, amb l'adopció d'una modalitat de "producció" turística pròpia dels indrets amb escàs teixit socioeconòmic vinculat a la "producció" turística. El turista s'anirà convertint cada cop més en captiu del gran capital turístic a les instal·lacions d'allotjament turístic. En canvi, les Balears presentaven una complexa estructura socioeconòmica "minifundista", expressada sobre els espais urbano-turístics, però que funcionaven, en bona mesura, fora del control del capital transnacional, cada cop més financiaritzat.

El discurs empresarialista s'assentava sobre la consideració que els preus hotelers, i especialment els de l'anomenada oferta complementària eren massa elevats, especialment si es comparava amb els espais turístics de fora de la zona euro. Emperò, una qüestió important a tenir present és que amb la comercialització del Tot Inclòs, els grans conglomerats turístics es podien apropiat de pràcticament tota la despesa turística en origen, tallant la seva circulació a la destinació, i això retroalimentava les lògiques especulativo-financiers dels grans capitals turístics. Per contra, els que sortien més perjudicats eren aquells segments de la cadena de "producció" turística fora del control del gran capital, especialment bars i restaurants, però també els petits hotelers amb major poder de negociació (Alomar, 14/08/2004). L'estiu del 2004 saltà a les pàgines de la premsa local la polèmica sobre la implantació de la modalitat del Tot Inclòs, especialment a certes zones de les illes on el poder dels Tour operadors era més important⁷⁷⁹. El Llevant de Mallorca fou una de les zones que sofrí més intensament el cop del Tot Inclòs (Riera, 31/10/2004).

D'acord amb Alegre i Pou (2006) els turistes que en temporada alta havien comprat paquet turístic Tot Inclòs per fer les seves vacances a les Balears representaven el 9,58% del total, xifra que s'augmentà fins el 16,32% el 2004. Si el 1999 hi havia 20 establiments hotelers que aplicaven la modalitat del tot inclòs a Mallorca, el 2004 ja n'hi havia uns 153 amb unes 62555 places, xifra que representava el 21,85% de la capacitat d'allotjament turístic de l'illa (Riera, 11/11/2004; CES 2005:163). Entre l'empresariat hotelier es va produir certa tensió entre els petits hotelers i les cadenes hoteleres respecte del Tot Inclòs, ja que mentre les cadenes n'eren partidàries, els primers s'hi oposaven. El secretari general de la Federació Española de Hosteleria (FEHR), Emilio Gallego, afirmà el novembre de 2004 que adoptar el Tot Inclòs

⁷⁷⁹ El servei d'inspecció de la conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears va detectar 154 establiments a Mallorca que oferien la modalitat del Tot Inclòs. La sanció podia arribar a suposar el tancament total o parcial de l'establiment, a més d'una multa de fins a 30 mil euros (Hosteltur, 11/08/2004).

suposava "un harakiri pel turisme espanyol" (EFE 24/11/2004:11). Alegre i Pou (2006) analitzaren la mercantilització turística a través del paquet Tot Inclòs. En base a dades de 2004 quan un 16,32% dels turistes en temporada alta a les Balears es passejaven amb polseretes –element distintiu d'aquells que han contractat el paquet Tot Inclòs–, tenim que la despesa mitjana dels turistes Tot Inclòs era de 90,93 euros/dia, la menor de totes les modalitats de mercantilització turística. Un aspecte que val la pena destacar és el fet que la despesa feta a les Balears, en el cas del Tot Inclòs, era un 33,9% de la feta al país d'origen i captada pels Tour operadors. A l'altre extrem tenim aquells que s'allotgen a un hotel de tres estrelles però que tan sols han contractat el transport en origen. En aquest cas, la despesa mitjana diària era de 142,12 euros –un 56,9% superior al Tot Inclòs–, però a més tenim que la despesa feta a les Balears era un 241,47% de la feta al país d'origen. Els turistes alemanys que contractaren els seu viatge a Balears amb Tot Inclòs passaren de representar el 9,3% el 2002 –en plena batalla de l'ecotaxa–, a representar el 21,5% del total el 2004, just després de l'ecobatalla i quan els gegants dels Tour operadors havien promès retornar el favor a Jaume Matas. En canvi, els britànics amb Tot Inclòs passaren del 9,7% el 2002 al 12,4% el 2004. Així i tot, el 2004 la principal modalitat contractada seguia essent la de mitjà pensió amb el 52% dels alemanys, el 35,2% dels britànics, el 38,7% dels espanyols i el 29,8% de les turistes d'altres nacionalitats (Alegre i Pou 2006:24).

Si hom es fixa en el preu mitjà del paquet turístic amb allotjament a un hotel de 3 estrelles, per l'any 2004, es pot adonar que la diferència entre el Tot Inclòs i el règim de pensió completa era del 13,18% en el cas dels turistes britànics i del 2,85% en el cas dels alemanys. Emperò, a més, cal destacar el fet que el preu del Tot Inclòs en els paquets dels alemanys era tan sols 10,36 euros/dia inferior al règim d'allotjament amb berenar. És a dir, la clau de l'important increment de turistes alemanys en règim de Tot Inclòs rau en el fet que els hi sortia només un 11,7% més car anar amb la polsereta –menjar i beure a voler– que el règim d'allotjament i berenar (taula 232). Llorenç Pou (11/05/2006) conclou que "l'augment de la demanda del tot inclòs no s'ha generat per un canvi de preferències *ex ante* dels turistes, sinó com a part d'una estratègia deliberada de preus per part dels tour operadors".

Taula 232. Despesa turística mitjana diària segons modalitat de serveis contractats a un hotel de 3 estrelles i preu mitjà paquet turístic a un hotel 3 estrelles, 2004 (Font: Alegre i Pou 2006: 8, 18)

Serveis contractats en origen	Despesa mitjana (€/dia)			Despesa mitjana a Balears respecte despesa en origen (%)	Preu mitjà paquet turístic a un hotel de 3 estrelles (€/dia).	
	Total	A l'origen	A les Balears		Britànics	Alemanys
Només transport	142,12	41,62	100,5	241,47	—	—
Transport i allotjament	118,76	69,63	49,13	70,56	—	—
Berenar	127,37	70,76	56,61	80,00	118,85	88,53
Mitja pensió	106,76	69,41	37,35	53,81	122,43	86,61
Pensió completa	110,18	74,52	35,66	47,85	130,27	96,15
Tot Inclòs	90,93	67,91	23,02	33,90	147,44	98,89

L'hivern del 2004 i en motiu de les tensions interempresarials –petita i mitjana empresa de bars, restauració i altres segments de la mercantilització de l'oci amb hotelers i Tour operadors– generades per la implantació del Tot Inclòs a certes zones turístiques, Jaume Matas es va comprometre que duria a terme la regularització d'aquesta modalitat de comercialització turística. La patronal hotelera –Confederación Española de Hoteles y Alojamientos Turísticos (CEHAT) i la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca– opinaven que era absurda la regulació del Tot Inclòs (Togores, 11/11/2004). Posteriorment, la Conselleria de Turisme va promulgar el Decret 38/2005, de 22 de abril, de creació, organització i funcionament de la Comissió

d'Experts⁷⁸⁰ per a l'Estudi i el Seguiment del Tot Inclòs (BOIB núm.66, 30/04/2005), "amb la finalitat d'elaborar un informe sobre la conveniència o no de la regulació del Tot Inclòs i, en el seu cas en quin termes, per posteriorment elevar-lo a consideració del Consell de Govern" (article 1).

Els Tour operadors alemanys varen complir la seva paraula i augmentaren les contractacions de paquets turístics cap a les Balears (Togores, 15/03/2005; Togores, 28/05/2005). Emperò, aquells increments responien, de manera notable, a l'increment del turisme "low cost" i el turisme Tot Inclòs. Els hotelers cobraven entre 40 i 50 euros per allotjament i mitja pensió, més un suplement d'uns 10 euros pel Tot Inclòs. Una quantitat aquella que suposava pèrdues en alguns casos (Morales, 20/08/2006). La mercantilització turística a través del Tot Inclòs afectà tan sols als hotelers, que havien d'ajustar preus, però al cap de poc els Tour operadors es varen comprometre estendre aquella modalitat a locals fora del recinte hotelier. Així, TUI anuncià que el 2006 els seus clients dels hotels Chico i Bali tendrien inclosa la consumició a la discoteca Oberbayern i a la cerveseria Bierkönig⁷⁸¹ (Schönborn, 7/11/2005). Aquests dos locals són dos dels temples de la nit de la Platja de Palma, ambdós situats a la Schinkenstrasse (carrer del pernil), coneguda junt amb la Bierstrasse pels locals germànics i pels turistes en estat etílic.

- Després del soterrament de l'ecotaxa neix la targeta verda.

Després de la victòria electoral de Jaume Matas i amb la promesa de suprimir l'ecotaxa, es va proposar treure un nou instrument que permetés rendibilitzar aquella mesura i alhora donàs nous rèdits propagandístics a la nova política turístico-ambiental: la **targeta verda**. Aquesta targeta fou plantejada com un instrument propagandístic de la nova cultura política de tall neoliberal. A diferència de l'ecotaxa, la targeta verda naixia amb el vist-i-plau del capital turístic, i així es presentava a les principals fires turístiques. Unes presentacions que es feien més de cara a la clientela electoral balear que no altra cosa. Els responsables del Govern de les Illes Balears contractaren gent de la faràndula, tots ells connectats d'alguna manera amb les illes i representants de les elits internacionals amb propietats immobiliàries. L'actor nord-americà Michael Douglas amb casa a s'Estaca (amb obres il·legals)⁷⁸², la top model Claudia Schiffer amb casa al Camp de Mar (Andratx), el tenista Boris Becker amb casa a Artà (amb obres il·legals) o la tenista Anna Kurnikova (aquesta darrera contractada pels organitzadors del Mallorca Classic Golf de Pula)⁷⁸³, foren els encarregats de vendre el producte turístic de les Illes Balears a les fires turístiques internacionals (Togores, 2/05/2005; Ruíz-Collado i Torres, 10/03/2006; Alomar, 3/06/2006; Togores, 7/03/2007). Un dels fitxatges més destacats fou el de Michael Douglas. Aquest era interpretat com a part del tracte al que arribà el Govern amb l'actor i empresari. El 2004 l'executiu balear adquirí el centre de cultura Costa Nord (Valldemossa) per uns 4,2 milions d'euros i a canvi, Douglas es comprometé a fer propaganda turística de les Illes. Douglas havia construït Costa Nord com a contrapartida per les obres il·legals realitzades a la seva finca de s'Estaca (Valldemossa). El juliol de 2004 el Govern de les Illes Balears va constituir la Fundació pel Desenvolupament Sostenible de les Illes Balears, amb seu a Costa Nord i amb la tasca de promoure la Targeta Verda. Aquesta era el substitut de l'ecotaxa que el nou govern autonòmic llançà després d'eliminar-la. El patronat de la Fundació estava constituït en un primer moment pel Govern de les Illes Balears i diverses entitats financeres (Caixa de Balears Sa Nostra, Fundación Bancaja, La Caixa, Caja de Ahorros del

⁷⁸⁰ La Comissió d'Experts estava integrada per: Esteve Bardolet Jané, Josep Iganci Aguiló Fuster, Joan Fuster Lareu i Ina Martínez Cañellas, a petició del Govern; Joan Buades Feliu, a petició del Partit Popular; Antoni Serra Cantallops, a petició del PSOE; Mateu Picornell Cladera, a petició del PSM; Christopher Langley Kirke, a petició d'Esquerra Unida-Els Verds; Francesc Albertí Jaume, a petició del Grup Mixt (Malone, 31/12/2005).

⁷⁸¹ Els locals d'oci, Oberbayern i Bierkönig, són propietat dels mallorquí Miquel Pascual Bibiloni. Miquel Pascual Bibiloni i Onofre Pascual Vera són propietaris dels Hotels Chico i Bali, integrats a la cadena Pabisa Hoteles, que foren adquirits a la cadena Riu el 2005. Pascual Bibiloni també és propietari del camp de minigolf, Golf Fantasia situat a Palma Nova (Calvià) (Malone, 5/04/2006; Hostelmarket, 16/07/2007).

⁷⁸² Michael Douglas posseeix també una casa a Bahames (Longford House) i és copropietari d'un complex turístic a les Bermudes, Ariel Sands. Dins del cas de corrupció Llampec, va sortir a la llum la utilització de societats, per part de Michael Douglas, localitzades al paradís fiscal panameny.

⁷⁸³ L'executiu balear subvencionà anualment el Mallorca Classic Golf de Pula amb 4,6 milions d'euros entre el 2007 i el 2010. En total es comprometeren uns 18,5 milions d'euros. Uns abonaments que eren investigats per la fiscalia anticorrupció dins del cas de corrupció político-empresarial de l'Ibatur (Institut Balear de Turisme).

Mediterráneo, Banca March, Caja Duero, Caixa Rural de Balears i Colonya Caixa d'Estalvis de Pollença)⁷⁸⁴.

El novembre de 2004 el Govern de Jaume Matas construïa una imatge distorsionada de la realitat insular. L'executiu autonòmic junt amb Michael Douglas es presentaven a davant dels mitjans sota el següent titular: "Balears acudeix a la World Travel Market de Londres amb el medi ambient per bandera" (Rivera 8/11/2004:13). Mentrestant, la realitat al territori balear era ben diferent i l'executiu havia modificat lleis per eliminar espais naturals protegits i també havia posat en marxa megaprojectes d'infraestructures viàries, entre d'altres. Unes polítiques desenvolupistes que reberen una fortíssima contestació social amb la irrupció de múltiples plataformes ciutadanes i una gran manifestació als carrers de Palma el 14 de febrer de 2004 sota el lema "Qui estima Mallorca no la destrueix" (Blázquez et al., 2007).

La Fundació pel Desenvolupament Sostenible de les Illes Balears es va constituir amb l'aportació del centre Costa Nord (4,2 milions d'euros), la finca de Son Real (11,9 milions d'euros adquirida amb diners de l'ecotaxa) i 30 mil euros per part del Govern i 2,62 milions d'euros aportats per les entitats financeres⁷⁸⁵ (Morales, 9/07/2004). L'executiu anuncià que no aportaria més finançament que l'inicial i que la fundació s'hauria d'autofinançar (Togores, 5/11/2004). Al seu capdavant es posà Pau Collado, que posteriorment ha estat imputat en el cas de corrupció Gürtel. La Targeta Verda fou presentada a la Fira Turística de Madrid (FITUR), a principis de 2005, amb la presència dels principals hotelers de les illes: Escarrer, Barceló, Fluxà i Piñero, entre d'altres. S'informà que la targeta costaria uns 10 euros i amb la seva adquisició se publicitaven descomptes que anaven del 10% al 50% en diversos serveis turísticorecreatius (p.ex. camps de golf, bus turístic, serveis ferroviaris, itineraris culturals guiats, visita a espais naturals, museus, parcs aquàtics, aparcaments, etc) i, fins i tot, es regalaven 15 minuts gratuïts en cridades telefòniques nacionals i internacionals. Teòricament, els diners recaptats havien de ser destinats a inversions ambientals (Togores, 28/01/2005). Els hotelers de les Illes es varen comprometre a comprar un milió de targetes per valor de 8 euros i les vendrien per 10 euros, amb la qual cosa obtendrien teòricament unes plusvàlues de 2 milions d'euros (Morales, 3/02/2005). Els grans Tour operadors expressaren la seva intenció de col·laborar amb el projecte de la Targeta Verda, però, a diferència dels hotelers, sense comprometre's en adquirir-la per avançat. TUI es comprometé a comercialitzar 100 mil targetes a través de les seves oficines i els hotels del grup (Riu, Grupotel i Robinson), però sense comprar-les per avançat (Togores, 15/03/2005; Togores, 30/07/2005).

Figura 93. Acte de promoció turística amb Claudia Schiffer, Jaume Matas i Joan Flaquer.

El 2 de maig de 2005 s'estrenà la Targeta Verda i s'esperava vendre unes 300 mil unitats, tot obtenint uns beneficis d'1,3 milions d'euros. En el moment del seu llançament, la Targeta Verda era rebutjada en molts dels centres que teòricament l'havien d'acceptar (Togores, 21/04/2005; Togores, 5/05/2005). A principis de 2006, després de la primera temporada turística amb Targeta Verda, no es tenia coneixement dels ingressos efectuats per la seva venda. Des del Govern es comunicà que s'havien distribuït unes 325456 targetes a turistes i 4956 a residents, però no es sabia exactament quantes havien estat venudes. Els costos per posar en marxa la Targeta Verda –sense comptar amb els de la propaganda efectuada per celebritats com Michael Douglas o Claudia Schiffer– s'elevaven a 530 mil euros. Emperò, a més hi havia una important despesa corresponent a la propaganda dels famosos a les fires turístiques o la de l'adquisició del centre de cultura Costa Nord que no es tenia en compte (Morales, 17/02/2006). El juny de

⁷⁸⁴ El maig de 2006 s'incorporaren al patronat els dos gegants de la banca espanyola: BBVA i BSCH (veure www.targetaverda.com/pres.php?idioma=esp, juny 2010) i el 2007 la promotora immobiliària Kühn & Partner que aportava una suma de 3 mil euros. Amb aquesta aportació, Mathias Kühn explicava als mitjans de comunicació que "participar en els projectes de la Fundació Balears Sostenible és automàticament prendre la responsabilitat que ha de prendre un empresari conscient, és a dir, protegir la nostra terra pel futur dels nostres fills" (EFE 3/01/2007:10). Segons la base de dades SABI els ingressos de Kühn & Partner s'elevaren a uns 7,9 milions d'euros, una magnitud que contrasta significativament amb la "responsabilitat d'un empresari conscient" que és el 0,03% dels seus ingressos.

⁷⁸⁵ Sa Nostra 900 mil euros; Bancaja 750 mil euros; La Caixa 450 mil euros; CAM 150 mil euros; Banca March 150 mil euros; Colonya 75 mil euros; Caja Duero 75 mil euros; Caixa Rural de Balears 75 mil euros; Colonya Caixa d'Estalvis de Pollença 75 mil euros (Morales, 9/07/2004).

2006 es va donar a conèixer que els ingressos de la Targeta Verda sumaven uns 2,4 milions d'euros, xifra que corresponia a multiplicar les targetes distribuïdes per 8 euros, que era el preu de la targeta després del descompte que es feia als distribuïdors, per la qual cosa els partits de l'oposició mostraren els seus dubtes sobre la veracitat d'aquesta informació (Alomar, 3/06/2006; Domènech, 3/06/2006). La Fundació pel Desenvolupament Sostenible de les Illes Balears va engegar 9 projectes el 2005 valorats en uns 1,65 milions d'euros. La meitat d'aquest pressupost anà a parar al projecte de "millora de les condicions generals del parc, amb especial atenció a l'accessibilitat dels visitants" del Parc Natural de s'Albufera de Mallorca⁷⁸⁶. Cap a principis de 2006 els grups ecologistes GOB i Greenpeace denunciaren que la fusta emprada en les passarel·les de s'Albufera finançada per la Fundació procedia de tals il·legals de fusta tropical (Córcoles, 1/03/2006)⁷⁸⁷.

El mateix any en que entrava en vigor la Targeta Verda, el govern autonòmic, llançà la proposta d'un nou instrument impositiu: l'autotaxa. L'executiu proposà una taxa sobre els vehicles de lloguer per aconseguir un finançament extra –calculat en uns 12,5 milions d'euros– destinat a cobrir despeses sanitàries. Emperò, també es deia que mitjançant aquesta mesura es pretenia controlar les empreses de rent a car, entre les que s'enregistrava un important frau vinculat a la compra-venda de vehicles. Molts d'aquells vehicles eren comprats per destinar-se teòricament al seu lloguer amb les corresponents exempcions de l'impost de circulació, devolució de l'IVA i descomptes per adquisicions massives, però en realitat eren venuts a d'altres països sense haver realitzat ni un sol quilòmetre. A les Balears el 42,25% de les vendes de turismes a les Balears havien estat realitzades per companyies de rent a car, quan la mitjana estatal era del 14,4%. I el 80% de les compres a l'Estat estaven concentrades en les grans multinacionals de rent a car (Mestre 25/10/2005; Mestre, 26/10/2005; Manso, 11/11/2005). La proposta fou durament contestada per part de la patronal, particularment de les grans companyies. Mentre que les petites empreses estaven a favor de la regulació del sector, tot entenent que aquella mesura serviria a tal finalitat (Manso, 27/10/2005 ; Manso, 26/04/2006). Miquel Vicens, dies abans de deixar la presidència del Foment del Turisme de Mallorca, declarava que "l'impost als cotxes de lloguer és un "bodrio" pitjor que l'ecotaxa" (Rivera 26/10/2005:13). A diferència de l'ecotaxa, en el cas de l'autotaxa alguns dels economistes balears la recolzaren, tot sostenint que la seva aplicació no afectaria a l'afluència turística (Guijarro, 6/11/2005). L'autotaxa que havia d'entrar en vigor el gener de 2006 fou ajornada i finalment suspesa després que les grans empreses llançassin missatges clars en contra d'aquella mesura, entre d'elles TUI (Eza, 29/10/2005; González, 7/11/2005).

Les perspectives turístiques pel 2006 foren qualificades d'extraordinàries per a les Balears. Els lobbies turístics anunciaren, abans de temporada alta, unes vendes extraordinàries cap a les Balears que es veien motivades per la coincidència de diversos factors, entre dels quals destacava la grip aviària (SAR) a països com Turquia i també el clima de por vers el terrorisme islàmic, arran de la polèmica desfermada amb la publicació de caricatures de Mahoma al diari danès Jyllands-Posten i llavors reproduïdes per diversos diaris europeus (Togores, 9/03/2006). Cap a principis de 2006, tal com s'ha dit anteriorment, es feia pública la sentència que confirmava la constitucionalitat de l'ecotaxa i que per tant els empresaris que no l'havien pagada i que l'havien recorregut als tribunals, haurien de satisfer el seu pagament. En aquell context i a un any vista de les eleccions autonòmiques, el candidat del PSOE, Francesc

⁷⁸⁶ Els projectes de la Fundació pel Desenvolupament Sostenible de les Illes Balears el 2005 foren: Parc Natural de s'Albufera de Mallorca (841274 euros) de millora de l'accessibilitat; Castell de Sant Nicolau a Ciutadella (189190 euros) de rehabilitació; vaixell solar "Solemar" (72000 euros) de divulgació i educació ambiental; Finca de Son Real a Santa Margalida (35250 euros) de millora de l'accessibilitat i atenció als visitants; sa Duaia a Artà (240035 euros) de reforestació; s'Albufera des Grau a Menorca (6000 euros) d'atenció als visitants i compra de bicicletes; Tallers Verds a les platges de les illes (94470 euros) d'educació ambiental; compra de bicicletes pels aparcaments municipals de Palma (17420 euros); formació i sensibilització empresarial. La web de la fundació només conté aquests projectes, amb la qual cosa hom pot entendre que tan sols s'han dut a terme els projectes de 2005. (veure www.targetaverda.com/pres.php?nav=&idioma=esp&cod_proyecto=1, juny 2010).

⁷⁸⁷ Arran d'una auditoria realitzada el 2008 a la Fundació pel Desenvolupament Sostenible de les Illes Balears es va saber que dels 1,1 milions d'euros ingressats per la Fundació, tan sols 13,5 mil euros procedien de la venda de la Targeta Verda i 27723 euros de patrocinis, tot procedint la resta del Govern de les Illes Balears i del Consell Insular de Mallorca. El 2006 la despeses de la Fundació foren de 5,3 milions d'euros; el 2007 de 2,5 milions d'euros; i el 2008 de 2,4 milions d'euros. Mentre que les pèrdues foren de: 1,8 milions d'euros el 2006; 70 mil euros el 2007; 1,3 milions d'euros el 2008. Els auditors destacaren el fet que no es tenia constància del nombre exacte de Targetes Verdes venudes. Es calculava que els hotelers devien a la Fundació uns 400 mil euros per la Targeta Verda (Manso et al., 5/07/2010; Manso, 6/07/2010).

Antich anuncià que renunciava a l'ecotaxa en el seu programa electoral i que pretenia recuperar el diàleg amb l'empresariat turístic (Goñi, 4/03/2006). El novembre de 2006 a la fira turística de Frankfurt, Peter Frankhauser, directiu Thomas Cook, manifestà el seu recolzament al Govern de Jaume Matas de cara a les eleccions autonòmiques de 2007, tot dient que "com empresa estrangera no em vull ficar en política interna però el que ha fet be la seva feina, la pot seguir fent" (Manso 5/11/2006:10). Mesos abans de les eleccions, a la fira turística de Berlín, Reiner Hoffman, directiu de Rewe-LTU, manifestà que "les eleccions són d'aquí poc i tots els que treballam en turisme sabem molt bé a qui hem d'elegir" (Togores 8/03/2007:8). Les declaracions del directiu del Tour operador alemany donaven a entendre que això de les eleccions autonòmiques era qualsevol cosa menys un acte democràtic.

- Crisi global i resposta turística.

El 2007 quan el capitalisme global encara es trobava en expansió, però a les portes de la crisi sistèmica, es produí una forta convulsió en les estructures del poder turístic europeu. El febrer de 2007 Thomas Cook va adquirir el Tour operador britànic My Travel, tot constituint el gegant Thomas Cook Group Plc. Aquella operació va anar precedida per l'adquisició realitzada per KarstadtQuelle de part de la companyia a Lufthansa per per 800 milions d'euros, amb la qual cosa dita KarstadtQuelle es convertia en l'accionista majoritari. El març de 2007 la divisió turística de TUI AG i First Choice Travel Plc es fusionaren, tot resultant la societat TUI Travel Plc. Es constituïa d'aquesta manera un potentíssim duopoli en el turisme europeu (Casamayor, 25/03/2007).

La crisi sistèmica global ha afectat també el negoci turístic i després del rècord turístic de 2007 quan s'enregistraren 12,69 milions de turistes, es va davallar fins 11,2 milions de turistes el 2009. Les receptes per sortir a la crisi han girat, fonamentalment, en l'exigència d'introduir rebaixes en els preus turístics (Morales, 14/03/2009). Entre les estratègies per a la reducció de costos s'ha seguit aprofundint en l'expansió de la modalitat del Tot Inclòs. Segons dades de la Conselleria de Turisme el 2009 hi havia uns 205 establiments d'allotjament turístic amb Tot Inclòs que sumaven unes 100667 places a Mallorca (35,3% de les places turístiques). D'aquells establiments n'hi havia uns 157 (78376 places) que venien el Tot Inclòs junt amb d'altres modalitats, mentre que n'hi havia 48 que es comercialitzaven exclusivament sota la modalitat del Tot Inclòs. El nombre d'establiments amb Tot Inclòs, pràcticament duplicaven als existents el 2003 (Ruíz-Collado, 5/05/2010)⁷⁸⁸. Els Tour operadors reclamaven com a mesura de xoc contra la crisi l'establiment del "All Inclusive All Around", el que significa ampliar-ho a establiments més enllà dels d'allotjament turístic. Dins l'estratègia corporativa dels gegants turístics podem destacar la constitució de les cadenes hoteleres: Sensimar per part de TUI i Sentido Hotels per Thomas Cook (García i Colmenero, 13/03/2009).

Emperò, els gegants turístics no només llançaven noves estratègies per aprofundir en el negoci hotelier, sinó que també avançaven la seva expansió dins d'altres branques del negoci turístic com per exemple en el cas de TUI és la mercantilització turística residencial (Manso, 30/07/2006) o la promoció immobiliària per tal de vendre segones residències al Regne Unit junt amb l'empresa immobiliària Parador Properties (Mosedale, 2011)⁷⁸⁹. Dues de les grans empreses de promoció immobiliària de les Balears, Kühn & Partner i Engel & Völkers, anunciaren la seva intenció de contactar amb els grans grups turístics per vendre segones residències de les Balears (Juncosa, 2/06/2005). Per altra banda, cal destacar el fet que els grans Tour operadors tampoc han deixar escapar la possibilitat de participar en el creixent negoci de les companyies aèries de baix cost. Així, el setembre de 2007 Air Berlin⁷⁹⁰ va anunciar l'adquisició de la xàrter alemanya Condor, que era propietat de Thomas Cook i a canvi el Tour operador tendria el 29,9% de la companyia de baix cost (Morales, 21/09/2007). L'operació no fructificà i el 2008 Thomas Cook es feia amb el control absolut de Condor després de comprar la participació de Lufthansa. Thomas Cook compta amb dues aerolínies de baix cost Thomas

⁷⁸⁸ Cal destacar que no hi ha dades oficials sobre l'oferta del Tot Inclòs a Menora, Eivissa i Formentera. Agustí Sintés (4/05/2010) del diari El Mundo/El Día de Baleares informava que el 65% de les places hoteleres de Menorca se venien sota la modalitat del Tot Inclòs.

⁷⁸⁹ Thomson (propietat de TUI) a través de la seva xarxa de 750 agències de viatges del Regne Unit comercialitzava habitatges de les Balears (Ruíz-Collado, 1/06/2005).

⁷⁹⁰ El Director General d'Air Berlin España, Álvaro Middelmann, també era representant de la companyia de promoció immobiliària S&R Immobiliengesellschaft (CAEB, 8/07/2009).

Cook Airlines amb base a l'aeroport de Manchester i Condor amb base a l'aeroport de Munic⁷⁹¹. Per la seva banda, TUI comptava amb la companyia de baix cost TUIfly, constituïda el 2007, resultat de la fusió entre Hapagfly i Hapag-Lloyd Express. Després de la fallida fusió entre Air Berlin i Condor, es va anunciar l'acord entre TUI i Air Berlin segons el qual les dues companyies havien de realitzar una participació creuada del 19,9%, el que significa que TUI Travel es converteix en el propietari del 19,9% d'Air Berlin i a la vegada Air Berlin del 19,9% de TUIfly. Finalment, després de passar per la comissió de la competència, la participació fou rebaixada al 9,9% (Europa Press, 31/03/2009; Air Berlin, 9/09/2009) .

La situació de crisi va anar seguida d'una sèrie de mesures que han rebut l'atenció per part del capital turístic. Així, el Govern de l'Estat llançà la iniciativa d'incrementar l'IVA (Impost del Valor Afegit) Turístic. En els Pressuposts Generals de l'Estat de 2010 varen incloure un increment de l'IVA d'hoteleria, restauració i transport del 7 al 8% i el dels paquets turístics del 16 al 18%. Aquesta mesura ha d'entrar en vigor l'1 de juliol de 2010. Els lobbies turístics de l'Estat han reaccionat durament contra la mesura ja que segons ells va en contra del seu negoci. El que no comenten aquests lobbies és que la pujada de l'IVA afecta també a tots els residents de l'Estat⁷⁹². En canvi no s'han dut a terme, ni plantejat, reformes fiscals que afectin al capital financer, als grans patrimonis, a les rendes elevades, etc. La Consellera de Turisme del Govern de les Illes Balears, Joana Barceló, anuncià que realitzaria gestions per demanar que no es pujàs l'IVA turístic (Morales, 5/03/2010).

Front a la situació de crisi global, el capital turístic exigí que s'incrementassin les partides de diners públics destinats a la propaganda turística. Així, el pressupost del que es coneix com a promoció turística assolí la quantitat de 30,5 milions d'euros en els pressuposts de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears de 2010⁷⁹³. Entre les despeses estrella cal destacar la contractació del tenista i multimilionari manacorí, Rafel Nadal, per realitzar tasques de propaganda turística entre el 2009 i el 2011, a canvi d'una remuneració de 6 milions d'euros. Cal recordar que el 2002 la suma destinada a la propaganda turística feta amb diners públics era de 18,8 milions d'euros i el 2010 la classe dirigent (polítics i empresaris) reclamaven que la despesa pública en propaganda turística hauria d'eleva-se fins a 50 milions d'euros, la qual cosa implicaria aproximadament uns 5 euros per turista, quasi el mateix que s'ingressava per turista amb l'extinta ecotaxa. El 2010 el pressupost en propaganda turística era el segon més alt de totes les comunitats autònomes, superat només per Andalusia que hi destinava 88 milions d'euros (Morales, 23/12/2008; Ruíz-Collado, 6/11/2009). Val la pena recordar que els ex-consellers de Turisme, Miquel Nadal i Francesc Buils foren detinguts dins l'operació en la lluita contra la corrupció político-empresarial relacionada amb l'INESTUR (Institut d'Estratègia Turística de les Illes Balears), el cas Voltor. Per altra banda, Joan Flaquer fou imputat en relació al cas Sant Telm i bona part de la seva cúpula de l'Ibatur fou detinguda en relació a l'Operació Passarel·la.

Front a l'anunci de la pujada de l'IVA turístic, Sebastià Escarrer –vicepresident de Sol Melià i president del lobby Exceltur– exposava que "la pujada d'impostos és contrària al que fan altres països" (Ferriol 1/10/2009:14). El 2010 la crisi econòmico-financera a la UE –motivada per les lògiques especulatives dominants– va mutar en crisi fiscal i del deute sobirà –després de fortes injeccions de liquiditat per sanejar la toxicitat del sistema financer que incrementà el deute públic i el dèficit fiscal–. Els estats membres de la UE han implementat, en resposta, potents programes d'ajustament estructural. Aquests programes representaven una forta retallada de despesa pública i de serveis socials, quasi sempre dictades per les institucions financeres i altres agents que havien tengut un paper central en la confecció de la crisi global (p.ex. Fons Monetari Internacional, Banc Mundial, Banc Central Europeu, entitats financers o les agències de qualificació –rating–). Dins d'aquest context s'ha de destacar la persecució de noves línies de finançament per part dels Estats i entre aquestes hom pot assenyalar l'anunci per part dels governs alemany i britànic⁷⁹⁴ d'establir impostos a la navegació aèria. El juny de 2010 la canceller alemanya, Angela Merkel, anuncià que establiria un impost ecològic sobre el transport aeri, per tal de lluitar contra el canvi climàtic. La proposta estableix un impost d'entre

⁷⁹¹ www.thomascook.com/about-us/ (juny 2010).

⁷⁹² Els Pressuposts de l'Estat del 2010 estableixen, entre d'altres, l'increment de l'IVA general que passa del 16% al 18% a partir de l'1 de juliol de 2010.

⁷⁹³ <http://pressuposts.caib.es/www/ant/pr2010/archivos/eppl.htm> (juny 2010).

⁷⁹⁴ En el cas britànic l'Air Passenger Duty fou establerta el 1994 i el 2010, després de successives reformes, el govern format pels conservadors i liberals pretenien augmentar-la (Manso, 11/06/2010).

8 i 14 euros per passatger, depenent de les emissions de CO₂ i l'impacte acústic. La idea explícita que hi havia al darrera era la possibilitat de recaptar prop de mil milions d'euros amb dita mesura que anirien destinats a eixugar el dèficit públic dins del pla d'ajustament alemany. La mesura de Merkel permetria recaptar uns 50 milions d'euros anuals dels turistes que visiten les Balears, pràcticament la mateixa quantitat que es pretenia recaptar amb l'ecotaxa balear (Magro, 12/06/2010). El Govern de les Illes Balears, el Govern espanyol i la patronal turística – companyies aèries, hotelers, etc– anunciaren la lluita contra l'ecotaxa alemanya (Adrover, 13/06/2010; Adrover, 18/06/2010).

Cap a principis de juny de 2010, el Parlament de les Illes Balears aprovava una sèrie de projectes de llei de mesures de reducció del dèficit públic –en resposta al Reial Decret-Llei 8/2010, de 20 de maig, pel qual s'adopten mesures extraordinàries per a la reducció del dèficit públic–. Entre aquests projectes de llei podem destacar el d'Impost sobre Instal·lacions que incideixen en el Medi Ambient (BOPIB núm. 133 - 18 de juny de 2010), un impost que s'inspira amb l'Isiquiema de Cañellas (Llei 12/1991, de 20 de desembre, reguladora de l'impost sobre instal·lacions que incideixin en el medi ambient). La proposta de l'impost ambiental pretén evitar els problemes legals que feren abandonar l'Isiquiema i es planteja un tipus impositiu de l'1% per grans empreses contaminadores, fonamentalment energètiques i de telecomunicacions. Aquesta proposta conté les excepcions de les instal·lacions excepte les de titularitat pública –Estat, CAIB, Consells Insulars i ajuntaments–, les destinades a la circulació de ferrocarrils, les d'incineració de residus per la transformació energètica, els parcs eòlics i solars de menys de 500 KV i les de producció i emmagatzematge d'energia per a consum propi⁷⁹⁵.

d) La indústria turística balear en temps de la globalització neoliberal: intensificació i extensificació del negoci turístic-immobiliari.

- Crisi de sobreproducció turística de finals dels 1980 i principis dels 1990.

Com s'ha vist anteriorment, l'aprovació del Decret Cladera II el 1987 anà precedit d'un allau de llicències de construcció que tenien per objectiu absorbir l'excedent del capital amb unes condicions de màxima rendibilitat, amb la qual cosa s'evitaven les friccions al procés d'acumulació que podien suposar les normatives més restrictives. A les portes de la dècada dels 1990 les classes dirigents exclamaven (de nou) que hi havia una crisi de sobreoferta. És a dir, sostenien que hi havia massa oferta d'allotjament turístic, que aquesta estava massa atomitzada, que era de baixa qualitat i poc "competitiva" (Cañellas, 1990; Cladera, 1995). El conseller de turisme, Jaume Cladera (1995), a les Jornades de Geografia del Turisme realitzades el 1993, exposava que el principal problema es devia a la saturació turística, que s'evidenciava en el desbordament del que anomenà capacitat de càrrega. El conseller de turisme deia que s'inspirava en la figura de l'arquitecte funcionalista Walter Gropis per dur endavant les seves propostes de racionalització de l'oferta turística i la rehabilitació de les zones

⁷⁹⁵ El Govern de les Illes Balears aprovà la Llei 6/2010, de 17 de juny, per la qual s'adopten mesures urgents per a la reducció del dèficit públic (BOIB núm 94, 22/06/2010). El projecte de llei de mesures urgents preveu una reducció del dèficit públic en 103 milions d'euros. Aquesta magnitud s'ha d'aconseguir mitjançant la reducció del 5% de les retribucions dels funcionaris i treballadors públics; 9% del president del Govern; 8% consellers i membres de la Sindicatura de Comptes; 7% de la resta de càrrecs. La norma també preveu retallar un 5% el pressupost de les entitats instrumentals del sector públic autonòmic. Per altra banda, en el Projecte de Llei pel qual s'adopten Mesures Tributàries Addicionals per a la Reducció del Dèficit Públic (BOPIB núm. 133 de 18 de juny de 2010) es proposa incrementar l'impost de transmissions patrimonials del 7 al 8% quan el valor de l'immoble és superior a 450 mil euros (es mantén reduït al 3% per a joves, famílies nombroses i discapacitats); afegeix un nou tram a l'escala autonòmica de l'impost sobre la renda de les persones físiques del 22,5% aplicable a les bases liquidables superiors a 100 mil euros; i també es pretén incrementar el tipus de tributació de les herències entre cònjuges i de pares a fills. Fins els 2010 l'import de successions era extraordinàriament baix, amb un 1% amb independència de l'import heretat. La modificació estableix a les classes propietàries un tipus impositiu de l'1% fins una base liquidable de 600 mil euros i que serà progressiu fins arribar al 20% a la base liquidable superior a 3 milions d'euros.

La victòria del Partit Popular a les eleccions autonòmiques de maig de 2011 ha anat acompanyada de la formulació de polítiques que per una banda representen ajustaments de despesa pública, bàsicament sobre les partides dels serveis socials públics; i per una altra, per l'anunci de la recuperació de polítiques empresarialistes o emprenedores – flexibilització de la normativa urbanística i turística– que engeguin la maquinària del creixement i la reactivació del cycle turístic-immobiliari. Aquesta darrera fase no ha estat analitzada ja que el gruix de la recerca i redacció del text es va tancar l'abril de 2011, just abans de les eleccions i abans de la irrupció del 15-M.

turístiques saturades (degradades). Un dels objectius de la política turística en els moments de la crisi de finals dels 1980 era el d'eliminar 50 mil places turístiques que teòricament sobraven, per la qual cosa s'implementaria un pla financer d'ajuda a l'empresariat (Cladera, 1995; Rullan, 1999; Ramon Fajarnés, 2001).

El 23 de febrer de 1989 el Parlament de les Illes Balears aprovà el Criteris Generals del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística de les Illes Balears (BOPIB núm.52, 7/04/1989). Aquells criteris que marcaven les directrius del que havia de ser el Pla sorgien en absència de la definició de les Directrius d'Ordenació del Territori, que teòricament havien de guiar les actuacions posteriors sobre el territori. No obstant això, la disposició transitòria única de la Llei d'Ordenació del Territori (LOT) aprovada el 1987 establí que si no s'havien aprovat encara les Directrius d'Ordenació del Territori, es podria procedir a elaborar per la seva urgència el Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística. En aquests criteris s'apuntava el risc d'un desbordament immediat de la construcció d'allotjaments turístics –sempre i quan no se produïssin canvis i/o ruptures en les lògiques globals d'acumulació del capital– i s'apuntava la urgència d'atacar la degradació del litoral i planificar territorialment els nuclis turístics costaners, fins i tot independentment de les seves capçaleres municipals. Segons aquests criteris generals la conselleria de Turisme havia de redactar immediatament un Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística que tingués especial esment en la reconversió urbano-turística. Els grups parlamentaris que no formaven part de l'executiu elaboraren tota una sèrie d'esmenes als "Criteris". La del grup PSM-EEM proposava que "el Pla d'Oferta Turística preveurà una moratòria de cinc anys a l'increment de les places turístiques hoteleres i extra-hoteleres"⁷⁹⁶. La proposta de moratòria presentada pel PSM-EEM no fou compartida per cap altre partit polític. Francesc Triay del PSOE exposava al respecte que "la veritat és que una intervenció d'aquest tipus directament sobre les autoritzacions i a més d'una manera tan dràstica, la veritat és que no ens sembla ni prudent ni realista"⁷⁹⁷. Triay considerava que els "Criteris" el que venien a fer era redundar en l'aplicació d'aspectes que ja estaven recollits a d'altres lleis, però que no s'aplicaven, com per exemple les dotacions mínimes d'infraestructures. Des del PSOE es considerava que aquests "Criteris" seguien la senda del desenvolupisme, heretat des del franquisme, i reclamava la suspensió cautelar dels sòls urbanitzables sense pla parcial aprovat. La redacció d'aquests criteris havien d'anar seguits de l'aprovació del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística, però aquest pla s'enredà més de cinc anys (Amer, 2006).

Entre el 1988 i el 1990 es va experimentar un explosiu increment del nombre de "fàbriques turístiques" a les Illes Balears, tot passant de 2458 establiments a 2758 (taules 233, 236, 239, 242 i 245). És a dir, en tres anys s'havien aixecat o obert, 300 establiments d'allotjament turístic. Una explosió que es reflectí sobretot en els establiments d'apartaments turístics que passaren de 796 el 1988 a 1053 el 1990, és a dir un increment de 257 establiments. Així mateix els hotels passaren, entre el 1988 i el 1990, de 752 unitats a 821, amb un increment de 69 hotels. Si es mira l'evolució de la capacitat de "producció" turística en funció de les places d'allotjament turístic, tenim que aquestes passaren de 323246 el 1988 a 386311 places el 1990, és a dir unes 63065 places turístiques noves. La premsa es va fer ressò del nomenat "Efecte Cladera" que fou la resposta del capital front a les "restriccions" que representaria l'entrada en vigor del Decret Cladera II, tot exposant que el nombre de places turístiques sol·licitades just abans d'entrar en vigor dita norma s'elevaven a unes 71 mil. En quant al nombre de places construïdes per tipologies en aquest moment escapista del capital, es pot apreciar com les places d'apartaments turístics passaren de 78067 el 1988 a 109985 el 1990, amb un increment de 31918 places. Mentre que les places hoteleres s'incrementaren en 31105 places, tot passant de 190673 places el 1988 a 221778 el 1990.

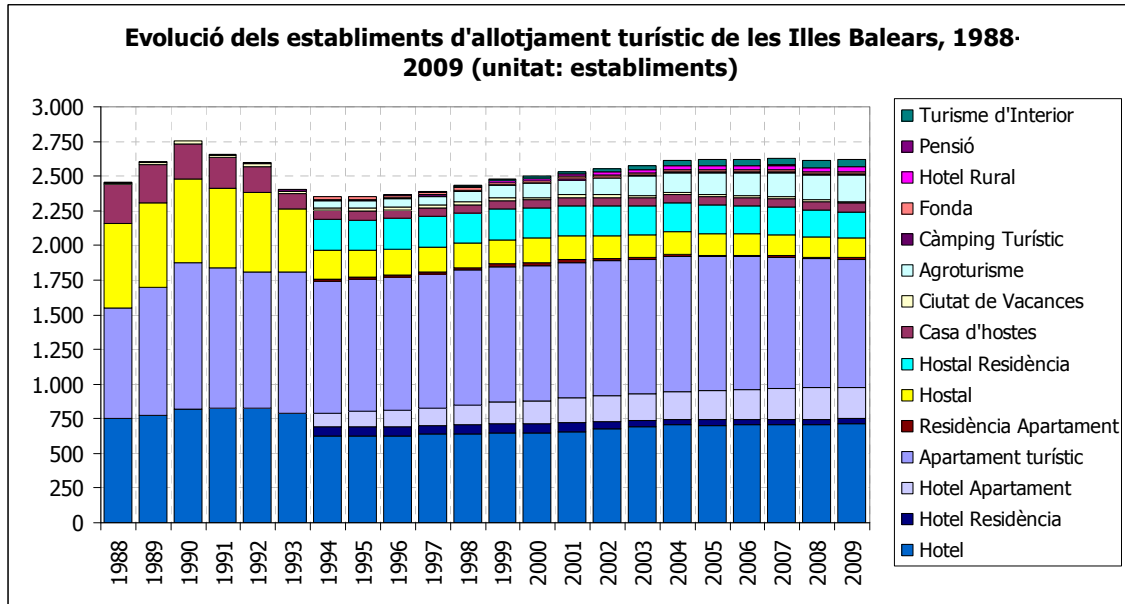
Es pot dir que el boom en la construcció d'allotjament turístic de finals dels 1980, moments en que ja es parlava repetidament de sobreoferta i saturació, respon fonamentalment a criteris poc identificables amb els que suposadament haurien de guiar les lògiques inversores de l'empresariat shcumpeterià. A més, tal com s'ha vist anteriorment, en aquells moments de crisi i rearticulació del capitalisme global, es refredaren els fluxos turístics cap a les Illes, tot

⁷⁹⁶ La Mesa del Parlament de les Illes Balears, en reunió celebrada el dia 7 de febrer de 1989, acordà d'admetre a tràmit les Propostes de Resolució R.G.E. núm.118/89 presentades pel Grup Parlamentari PSM-EEM, en relació amb els criteris generals del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística (BOPIB núm.49, 27/02/1989).

⁷⁹⁷ Propostes resolució criteris per a l'elaboració del Pla Director de l'Oferta Turística. RGE núms.116/89 dels Grups Parlamentaris CDS, Socialista i PSM-EEM (Dari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm..49, 23/02/1989).

entrant el capitalisme balear en crisi. En canvi, aquella estratègia inversora respon més a una fuga cap endavant del capital, tot acudint a les "velles" solucions espacio-temporals del procés d'acumulació. Unes solucions que evitaven les "limitacions" que hauria d'implicar el nou marc normatiu emanat del Decret Cladera II. En aquells moments, capitals procedents d'altres activitats econòmiques i capitals opacs se col·locaren en les "fàbriques turístiques"⁷⁹⁸. Antoni Aguiló (1990:254) explicava que per "qüestions d'aspecte fiscal, aflorament de diners negres, entrada d'inversors aliens al món turístic, però seduïts per ell (professionals, industrials, etc), i una deficient estructura financera, degut a unes excel·lents expectatives i a diner barat, s'arriba al fenomen [...] d'un nou *boom* de construcció hotelera, sense una base real, que desemboca [...], en una situació crítica en disminuir la rendibilitat turística"⁷⁹⁹.

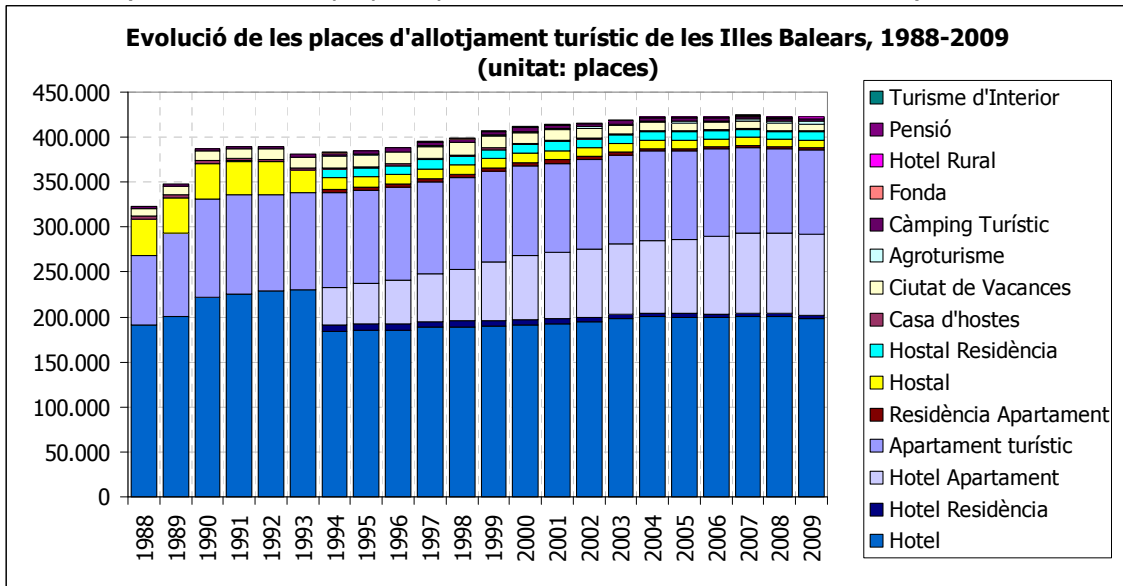
Gràfic 65. (Font: elaboració pròpia a partir de la Conselleria de Turisme, 2009).

⁷⁹⁸ Miquel Alenyà i Ferran Navinés (2010 :126) en la seva anàlisi de l'economia balear exposen com l'empresariat de les illes s'ha guiat per "l'efecte retrovisor" com el "mecanisme [...]" per què els empresaris s'equivoquen sistemàticament a l'hora de programar les seves inversions [...] són aquests errors el que es troben com la causa principal que permet explicar la dinàmica cíclica del creixement de l'economia de mercat". En el cas de l'Efecte Cladera II caldria esbrinar si es tracta realment d'un error de càlcul, o simplement d'un empresariat que es mou fonamentalment per l'oportunisme i els abusos del poder, molt lluny d'aquell "agent racional" que la teoria econòmica ens diu que és l'empresari.

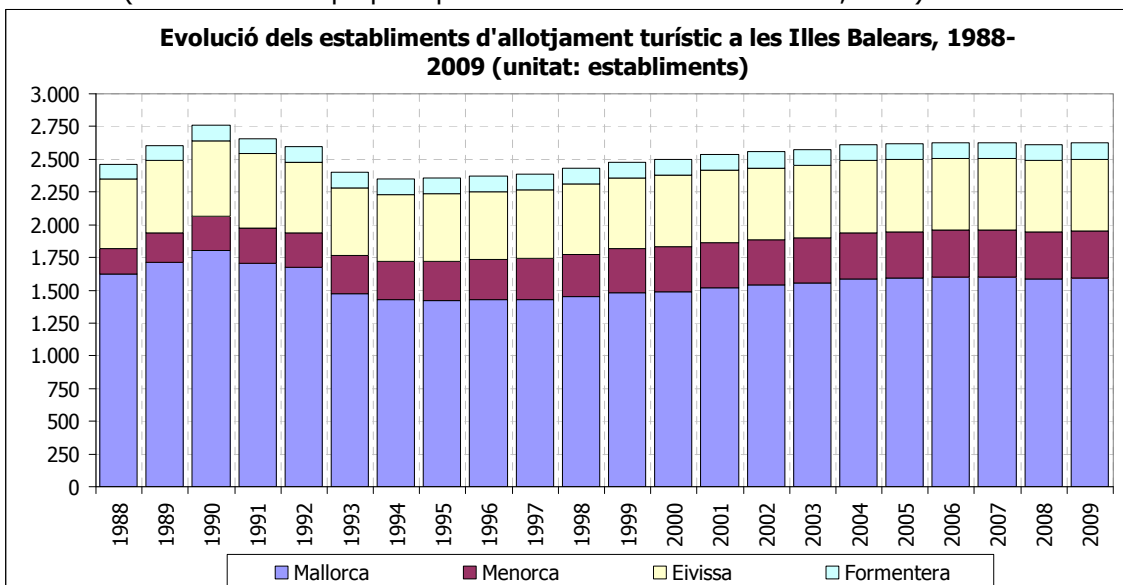
⁷⁹⁹ El 1988 el finançament bancari representava el 74,31% del finançament hoteler. És a dir, la participació de la banca en el finançament turístic es consolida com la via de finançament més important (Aguiló, 1990).

Gràfic 66. (Font: elaboració pròpia a partir de la Conselleria de Turisme, 2009).

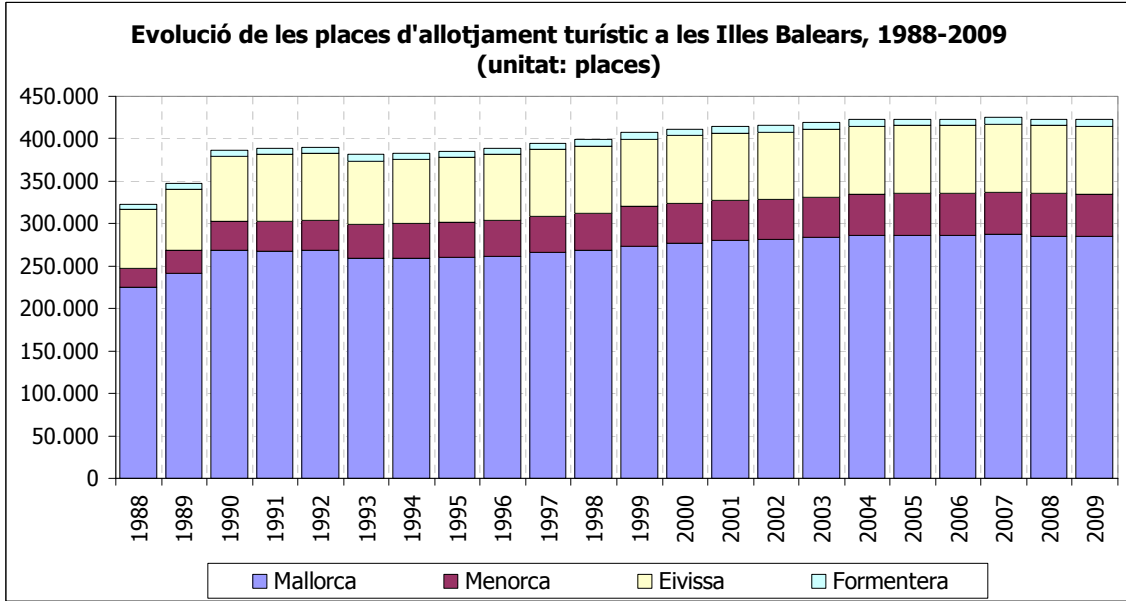

Si analitzam el boom de construcció i/o obertura d'establiments d'allotjament turístic per illes, entre 1988 i 1990, tenim que en termes proporcionals el major increment en quant a establiments es dona a Menorca on el nombre d'establiments de 1990 era un 35,56% superior al de 1988 (69 establiments més), fins assolir la xifra de 263 establiments d'allotjament turístic. Pel que fa al nombre de places, Menorca també experimentà el major increment, que fou del 51,9% respecte les de 1988 (11741 places més). Mallorca fou la segona illa amb el major increment relatiu que fou: del 10,96% en els establiments, amb 178 establiments més respecte de 1988; i del 19,2% pel que fa a places, amb un increment de 43190 places respecte de 1988. Eivissa experimentà un increment del 8,11% del nombre d'establiments, fins arribar a 573 el 1990, i del 12,05% del nombre de places, tot assolint unes 77224 places el 1990. Formentera passà de 110 establiments el 1988 a 120 el 1990, amb un increment del 9,09%; mentre que les places hoteleres passaren de 6795 el 1988 a 7264 el 1990, amb un augment del 6,9%. En qualsevol cas, convé destacar que a totes les illes de l'arxipèlag s'enregistraren increments de la capacitat de "producció" turística (taula 233, 236, 239, 242 i 245).

Gràfic 67. (Font: elaboració pròpia a partir de la Conselleria de Turisme, 2009).

Gràfic 68. (Font: elaboració pròpia a partir de la Conselleria de Turisme, 2009).

Taula 233. Establiments d'allotjament turístic a Balears, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	530	586	627	609	588	576	518	508	504	493	495	495	494	487	489	473	471	468	462	459	450	445
A	Apartament turístic	2 LI	203	253	316	296	289	317	304	302	304	306	305	307	301	297	294	294	293	289	286	282	280	269
A	Apartament turístic	3 LI	63	85	110	112	106	122	134	146	153	165	171	174	179	187	193	200	207	205	201	196	195	199
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	1	1	2	2	2	4	4	4	3	4	3	6	6	7	8	8	8
A	Apartament turístic	Total	796	924	1.053	1.017	983	1.016	957	958	963	966	975	980	978	974	980	970	977	968	956	945	933	921
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	3	5	7	8	9	14	16	19	20	23	27	30	33	32	34	37
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	1	47	50	56	62	73	87	98	110	124	137	146	155	166	174	177	189
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	5	5	11	15	24	32	38	44	45	47	51	57
CT	Càmping Turístic	T	1	1	1	1	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	1	1	1	1	2	2	2	2
CT	Càmping Turístic	S	2	2	2	2	4	4	4	4	5	4	4	4	4	4	3	3	3	3	2	1	1	3
CT	Càmping Turístic	P	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	3	3	3	3	3	2	3	3	2
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1
CT	Càmping Turístic	Total	6	6	6	6	9	9	9	10	11	10	10	10	10	9	7	7	7	8	7	7	7	8
CV	Ciutat de Vacances	1*	8	8	8	8	8	8	8	7	7	6	6	6	4	4	3	2	1	1	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	4	5	5	5	5	4	5	6	6	6	6	6	6	6	5	5	5	5	5	5	5	5
CV	Ciutat de Vacances	3*	2	2	4	4	4	6	7	8	8	9	9	9	9	9	8	8	7	7	7	7	7	7
CV	Ciutat de Vacances	Total	14	15	17	17	17	18	20	21	21	21	21	21	19	19	18	15	14	13	12	12	12	12
H	Hotel	1*	228	225	222	212	205	142	102	87	77	69	67	65	58	55	55	53	51	49	50	46	47	41
H	Hotel	2*	184	190	199	200	192	184	138	129	128	122	116	108	112	111	112	110	109	102	94	92	89	88
H	Hotel	3*	271	291	325	329	348	401	328	345	353	360	359	365	362	362	363	368	371	374	374	373	372	367
H	Hotel	4*	63	64	69	76	78	59	50	59	65	81	89	95	106	114	129	140	150	155	162	172	173	186
H	Hotel	5*	6	6	6	6	6	5	5	6	6	6	9	11	11	14	19	20	23	23	24	25	26	29
H	Hotel	Total	752	776	821	823	829	791	623	626	629	638	640	644	649	656	678	691	704	703	704	708	707	711
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	24	23	23	24	22	21	21	21	17	15	14	13	13	13	13	13
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	19	21	21	17	20	20	17	16	13	12	12	12	13	13	13	13
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	16	16	14	14	18	19	18	18	15	13	11	10	10	10	10	10
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	7	7	7	8	8	9	8	10	5	4	3	3	3	3	4	4
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	2	0	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	67	68	66	65	68	71	66	67	50	44	40	38	39	39	40	40
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	10	2	3	3	3	3	3	3	4
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	12	14	14	14	13	12	13	14	15	13	13	14	14	14	14	12
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	75	81	85	88	94	100	100	100	103	108	109	109	113	111	107	103
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	7	10	14	21	30	39	47	55	63	70	75	82	85	91	97	104
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	2	2	2	2	4	4	4	4
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	96	107	115	125	139	154	164	181	185	196	202	210	219	223	225	227
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	4	3	3	3	3	3
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	4	4	4	4	3	4	6	6	5	4	4	3	3	4	4	4
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	3	3	3	4	4	4	5	5	3	3	3	3	3	3	3	3
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	2	2	3	3	1	1	1	1	1	1	1	1

RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	14	14	14	15	15	16	20	20	14	13	12	10	10	11	11	11
HS	Hostal	1*	400	396	394	375	373	292	133	120	117	106	101	99	97	97	93	92	90	88	88	84	80	80
HS	Hostal	2*	193	192	191	183	180	150	62	62	60	61	62	61	62	60	58	56	58	59	57	57	56	54
HS	Hostal	3*	17	18	17	16	15	13	10	12	12	12	14	14	15	14	14	14	13	12	13	13	10	10
HS	Hostal	Total	610	606	602	574	568	455	205	194	189	179	177	174	174	171	165	162	161	159	158	154	146	144
HSR	Hostal Residència	1*	1	1	1	1	1	1	143	137	139	138	136	136	133	133	130	128	126	123	120	119	117	111
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	76	74	75	77	76	78	76	76	77	76	75	73	72	73	72	72
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	3	5	5	5	6	6	6	6	6	6	7	7	7	7	7	7
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	1	1	1	1	1	1	223	216	219	220	218	221	216	215	213	210	208	203	199	199	196	190
CH	Casa d'hostes	Total	279	276	258	218	190	111	67	66	64	64	64	64	62	62	61	61	62	62	61	60	59	60
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	22	19	15	15	16	16	15	15	15	15	15	14	15	15	15	15
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
TOTAL			2.458	2.604	2.758	2.656	2.597	2.402	2.351	2.355	2.370	2.390	2.434	2.478	2.499	2.534	2.555	2.577	2.614	2.619	2.624	2.627	2.614	2.623

Taula 234 Places turístiques a les Illes Balears, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	32.713	36.936	39.446	39.574	38.397	33.382	31.462	29.749	29.891	29.634	30.122	30.186	30.135	29.746	29.995	28.738	28.735	28.287	27.911	27.565	26.946	25.928
A	Apartament turístic	2 LI	26.178	33.596	43.287	42.534	41.932	45.714	44.790	42.865	42.315	40.978	41.332	39.998	38.484	38.256	38.115	38.181	38.126	37.893	37.490	36.496	35.589	33.911
A	Apartament turístic	3 LI	19.176	22.303	27.252	27.837	26.470	28.791	28.925	29.491	29.854	30.414	29.758	29.797	29.429	29.907	30.684	31.273	31.674	31.506	30.816	29.390	28.842	31.885
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	450	450	882	882	882	939	939	939	919	965	533	980	980	1.186	2.122	2.122	2.122
A	Apartament turístic	Total	78.067	92.835	109.985	109.945	106.799	108.337	105.627	102.987	102.942	101.908	102.151	100.920	98.987	98.828	99.759	98.725	99.515	98.666	97.403	95.573	93.499	93.846
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	76	76	186	211	261	446	541	638	706	797	926	992	1.119	1.082	1.176	1.264
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	8	442	489	542	619	720	951	1.118	1.272	1.517	1.745	1.921	2.054	2.249	2.356	2.440	2.688
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22	56	56	123	176	310	404	470	546	562	593	651	727
CT	Càmping Turístic	T	309	309	309	309	409	409	409	760	760	400	400	400	400	400	100	100	100	100	400	400	400	400
CT	Càmping Turístic	S	749	749	749	749	1.678	1.678	1.678	2.249	2.649	1.969	1.969	1.969	1.969	1.969	1.469	1.469	1.688	1.688	1.188	939	939	1.049
CT	Càmping Turístic	P	1.025	1.025	1.025	1.025	1.025	1.025	1.025	1.049	1.049	1.449	1.449	1.449	1.449	1.049	1.049	1.049	1.049	1.049	674	923	923	1.188
CT	Càmping	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	500	500	500	500	500

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Turístic																							
CT	Càmping Turístic	Total	2.083	2.083	2.083	2.083	3.112	3.112	3.112	4.058	4.458	3.818	3.818	3.818	3.818	3.418	2.618	2.618	2.837	3.337	2.762	2.762	2.762	3.137
CV	Ciutat de Vacances	1*	4.703	4.703	4.679	4.679	4.679	5.320	5.320	4.660	4.660	4.148	4.148	4.148	2.624	2.624	1.674	1.274	562	562	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	3.780	4.380	4.849	5.222	5.222	2.965	3.287	3.987	3.987	4.027	4.027	4.027	4.027	4.027	4.027	3.467	3.397	3.397	3.397	3.441	3.441	3.441
CV	Ciutat de Vacances	3*	691	691	1.441	1.441	1.441	3.905	4.341	4.627	4.627	5.515	5.515	5.515	5.515	5.515	5.515	5.003	5.003	4.717	4.439	4.439	4.439	4.439
CV	Ciutat de Vacances	Total	9.174	9.774	10.969	11.342	11.342	12.190	12.948	13.274	13.274	13.690	13.690	13.690	12.166	12.166	11.216	9.744	8.962	8.676	7.836	7.880	7.880	7.880
H	Hotel	1*	34.998	33.932	33.265	32.030	30.436	17.027	14.594	11.491	9.182	8.231	7.753	7.150	5.893	5.585	5.536	5.244	5.112	4.513	4.560	3.941	3.971	3.393
H	Hotel	2*	45.550	47.568	50.028	51.062	47.336	45.493	33.589	30.011	28.713	26.951	25.474	23.714	24.578	23.979	23.751	22.915	22.618	20.525	18.088	17.590	16.840	15.865
H	Hotel	3*	88.102	96.694	113.369	113.154	120.939	146.112	115.154	119.907	122.221	122.775	121.657	121.291	119.570	119.311	118.164	119.791	119.884	121.041	120.432	119.425	118.774	115.122
H	Hotel	4*	20.347	20.587	23.440	27.839	28.517	20.776	19.337	22.123	24.100	29.341	32.347	35.113	38.836	40.410	43.637	46.168	48.018	49.118	50.567	53.761	54.616	57.826
H	Hotel	5*	1.676	1.676	1.676	1.676	1.764	1.159	1.159	1.191	1.191	1.245	1.857	2.683	2.683	3.469	4.081	4.138	4.775	4.775	5.534	5.879	5.927	6.214
H	Hotel	Total	190.673	200.457	221.778	225.761	228.992	230.567	183.833	184.723	185.407	188.543	189.088	189.951	191.560	192.754	195.169	198.256	200.407	199.972	199.181	200.596	200.128	198.420
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	1.617	1.580	1.518	1.772	1.513	1.361	1.361	1.361	1.093	1.003	921	882	819	819	819	819
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	2.422	2.538	2.456	1.912	2.357	2.357	1.962	1.751	1.530	1.429	1.539	1.539	1.621	1.621	1.621	1.621
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	2.515	2.527	2.215	1.543	1.941	2.093	1.990	1.990	1.778	1.548	1.306	1.184	1.184	1.184	1.184	1.184
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	546	532	532	551	628	644	606	732	436	381	251	251	251	251	374	374
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	24	24	24	58	0	58	58	58	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	7.124	7.201	6.745	5.836	6.439	6.513	5.977	5.892	4.837	4.361	4.017	3.856	3.875	3.875	3.998	3.998
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	106	106	106	106	106	106	106	769	106	210	210	210	210	210	210	820
HA	Hotel	2*	0	0	0	0	0	0	3.107	3.609	3.609	3.609	3.135	3.178	3.793	3.829	3.952	3.026	3.026	3.095	3.095	3.095	3.095	2.546

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Apartament																								
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	34.882	37.322	38.369	39.697	42.493	45.360	45.206	45.083	45.861	47.574	47.882	47.362	48.697	48.128	45.671	43.866	
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	3.380	4.296	6.562	10.123	11.463	15.546	20.819	22.603	24.298	27.088	28.369	30.790	32.772	35.363	38.692	41.148	
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	958	1.176	1.176	1.176	1.282	1.282	1.282	1.512	1.512	1.510	1.510	
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	41.475	45.333	48.646	53.535	57.197	65.148	71.100	73.460	75.393	79.180	80.769	82.739	86.286	88.308	89.178	89.890	
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	557	557	557	557	557	557	557	557	428	428	388	172	172	172	172	172	
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	1.876	1.876	1.876	1.876	1.320	1.443	1.807	1.807	1.684	1.264	1.264	1.080	1.080	1.264	1.264	1.264	
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	1.125	1.125	1.125	1.486	1.486	1.486	1.744	1.744	1.054	1.054	1.054	1.054	1.054	1.054	1.054	1.054	
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	202	202	202	202	244	244	290	290	42	42	42	42	42	42	42	42	
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	3.760	3.760	3.760	4.121	3.607	3.730	4.398	4.398	3.208	2.788	2.748	2.348	2.348	2.532	2.532	2.532	
HS	Hostal	1*	23.870	23.357	23.229	22.643	22.668	14.533	7.471	6.474	6.450	5.907	5.507	5.278	5.153	5.161	4.820	4.732	4.619	4.463	4.369	4.236	4.019	3.975	
HS	Hostal	2*	13.802	13.891	13.650	13.055	12.801	8.939	4.296	4.142	3.784	3.817	3.763	3.765	3.873	3.741	3.633	3.486	3.599	3.674	3.557	3.555	3.424	3.329	
HS	Hostal	3*	2.042	2.122	1.972	1.989	1.935	1.025	910	1.090	1.054	817	1.037	1.008	1.086	1.042	1.042	1.034	954	830	912	912	682	815	

HS	Hostal	Total	39.714	39.370	38.851	37.687	37.404	24.497	12.677	11.706	11.288	10.541	10.307	10.051	10.112	9.944	9.495	9.252	9.172	8.967	8.838	8.703	8.125	8.119
HSR	Hostal Residència	1*	34	34	34	34	34	34	6.265	5.905	5.897	5.967	5.820	5.854	5.680	5.680	5.536	5.474	5.404	5.276	5.183	5.154	5.065	4.759
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	3.695	3.580	3.652	4.036	3.824	3.964	3.815	3.815	3.832	3.804	3.724	3.608	3.573	3.601	3.587	3.615
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	138	224	224	224	238	245	245	245	245	245	324	324	324	324	324	324
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	55	0	0	0	0	55	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	34	34	34	34	34	34	10.153	9.709	9.773	10.227	9.882	10.118	9.795	9.740	9.613	9.523	9.452	9.208	9.080	9.079	8.976	8.698
CH	Casa d'hostes	Total	3.501	3.466	3.252	2.459	2.078	2.363	1.398	1.401	1.359	1.378	1.378	1.378	1.338	1.338	1.327	1.326	1.339	1.339	1.323	1.316	1.297	1.307
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	581	525	419	347	387	395	385	385	385	385	385	389	374	419	389	389
PEN S	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
TOTAL			323.246	348.019	386.952	389.311	389.761	381.108	383.127	385.265	388.822	394.785	399.117	407.188	411.441	414.432	415.576	419.127	422.943	423.112	423.259	425.097	423.054	422.918

Taula 235. Placets turístiques/establiment d'allotjament turístic a les Illes Balears, 1988-2009 (Font : Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	62	63	63	65	65	58	61	59	59	60	61	61	61	61	61	61	60	60	60	60	60	58
A	Apartament turístic	2 LI	129	133	137	144	145	144	147	142	139	134	136	130	128	129	130	130	130	131	131	129	127	126
A	Apartament turístic	3 LI	304	262	248	249	250	236	216	202	195	184	174	171	164	160	159	156	153	154	153	150	148	160
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	450	450	441	441	441	235	235	235	306	241	178	163	163	169	265	265	265
A	Apartament turístic	Total	98	100	104	108	109	107	110	108	107	105	105	103	101	101	102	102	102	102	102	101	100	102
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	25	15	27	26	29	32	34	34	35	35	34	33	34	34	35	34
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	8	9	10	10	10	10	11	11	12	12	13	13	13	14	14	14	14
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11	11	11	12	13	13	12	12	13	13	13	13
CT	Càmping Turístic	T	309	309	309	309	205	205	205	253	253	200	200	200	200	200	100	100	100	100	200	200	200	200
CT	Càmping Turístic	S	375	375	375	375	420	420	420	562	530	492	492	492	492	492	490	490	563	563	594	939	939	350
CT	Càmping Turístic	P	342	342	342	342	342	342	342	350	350	362	362	362	362	350	350	350	350	350	337	308	308	594
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	500	500	500	500	500
CT	Càmping Turístic	Total	347	347	347	347	346	346	346	406	405	382	382	382	382	380	374	374	405	417	395	395	395	392
CV	Ciutat de Vacances	1*	588	588	585	585	585	665	665	666	666	691	691	691	656	656	558	637	562	562	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	945	876	970	1.044	1.044	741	657	665	665	671	671	671	671	671	671	693	679	679	679	688	688	688

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

CV	Ciutat de Vacances	3*	346	346	360	360	360	651	620	578	578	613	613	613	613	613	625	625	674	634	634	634	634	
CV	Ciutat de Vacances	Total	655	652	645	667	667	677	647	632	632	652	652	652	640	640	623	650	640	667	653	657	657	657
H	Hotel	1*	154	151	150	151	148	120	143	132	119	119	116	110	102	102	101	99	100	92	91	86	84	83
H	Hotel	2*	248	250	251	255	247	247	243	233	224	221	220	220	219	216	212	208	208	201	192	191	189	180
H	Hotel	3*	325	332	349	344	348	364	351	348	346	341	339	332	330	330	326	326	323	324	322	320	319	314
H	Hotel	4*	323	322	340	366	366	352	387	375	371	362	363	370	366	354	338	330	320	317	312	313	316	311
H	Hotel	5*	279	279	279	279	294	232	232	199	199	208	206	244	244	248	215	207	208	208	231	235	228	214
H	Hotel	Total	254	258	270	274	276	291	295	295	295	296	295	295	295	294	288	287	285	284	283	283	283	279
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	67	69	66	74	69	65	65	65	64	67	66	68	63	63	63	63
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	127	121	117	112	118	118	115	109	118	119	128	128	125	125	125	125
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	157	158	158	110	108	110	111	111	119	119	119	118	118	118	118	118
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	78	76	76	69	79	72	76	73	87	95	84	84	84	84	94	94
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	24	24	24	29	0	29	29	29	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	106	106	102	90	95	92	91	88	97	99	100	101	99	99	100	100
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	53	53	53	53	53	53	53	77	53	70	70	70	70	70	70	205
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	259	258	258	258	241	265	292	274	263	233	233	221	221	221	221	212
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	465	461	451	451	452	454	452	451	445	441	439	435	431	434	427	426
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	483	430	469	482	382	399	443	411	386	387	378	375	386	389	399	396
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	958	588	588	588	641	641	641	378	378	378	378
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	432	424	423	428	411	423	434	406	408	404	400	394	394	396	396	396
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	93	93	93	93	93	93	93	93	86	86	97	57	57	57	57	57
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	469	469	469	469	440	361	301	301	337	316	316	360	360	316	316	316
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	375	375	375	372	372	372	349	349	351	351	351	351	351	351	351	351
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	202	202	202	202	122	122	97	97	42	42	42	42	42	42	42	42
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	269	269	269	275	240	233	220	220	229	214	229	235	235	230	230	230
HS	Hostal	1*	60	59	59	60	61	50	56	54	55	56	55	53	53	53	52	51	51	51	50	50	50	50
HS	Hostal	2*	72	72	71	71	71	60	69	67	63	63	61	62	62	62	63	62	62	62	62	62	61	62
HS	Hostal	3*	120	118	116	124	129	79	91	91	88	68	74	72	72	74	74	73	69	70	70	68	82	
HS	Hostal	Total	65	65	65	66	66	54	62	60	60	59	58	58	58	58	58	57	57	56	56	57	56	56
HSR	Hostal Residència	1*	34	34	34	34	34	34	44	43	42	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	49	48	49	52	50	51	50	50	50	50	49	50	49	50	50	50
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	46	45	45	45	40	41	41	41	41	41	46	46	46	46	46	46
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	55	0	0	0	0	55	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	34	34	34	34	34	34	46	45	45	46	45	46	45	45	45	45	45	45	46	46	46	46
CH	Casa d'hostes	Total	13	13	13	11	11	21	21	21	21	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	26	28	28	23	24	25	26	26	26	26	26	26	27	28	26	26
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
TOTAL			132	134	140	147	150	159	163	164	164	165	164	164	165	164	163	163	162	162	161	162	162	161

Taula 236. Establiments d'allotjament turístic a Mallorca, 1988-1989 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	226	252	260	247	237	212	173	166	165	159	161	160	159	155	157	146	146	144	141	139	131	125
A	Apartament turístic	2 LI	134	163	206	186	177	186	173	171	168	166	163	164	160	156	154	153	152	151	149	146	141	136
A	Apartament turístic	3 LI	46	65	84	83	77	95	98	103	105	105	107	106	104	109	113	117	119	117	114	110	108	112
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	1	1	2	2	2	4	4	4	3	4	3	5	5	6	7	7	7
A	Apartament turístic	Total	406	480	550	516	491	494	445	442	440	432	435	434	427	423	428	419	422	417	410	402	387	380
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	3	5	6	7	5	10	12	14	15	17	21	23	25	25	27	30
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	42	45	49	52	62	73	83	94	105	116	122	131	142	149	151	158
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	5	5	11	14	23	31	37	42	43	45	48	54
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	S	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
CT	Càmping Turístic	Total	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	1	1	1	1
CV	Ciutat de Vacances	1*	7	7	7	7	7	7	7	6	6	5	5	5	3	3	2	1	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
CV	Ciutat de Vacances	3*	0	0	0	0	0	1	2	3	3	4	4	4	4	4	4	3	3	2	1	1	1	1
CV	Ciutat de Vacances	Total	9	9	9	9	9	9	10	11	11	11	11	11	9	9	8	5	4	3	2	2	2	2
H	Hotel	1*	193	190	186	176	168	104	77	69	61	53	51	49	43	41	41	39	37	36	37	33	33	30
H	Hotel	2*	147	153	160	159	151	143	109	98	97	90	84	76	79	77	77	77	76	70	63	61	60	60
H	Hotel	3*	196	212	240	239	257	305	249	264	271	279	278	283	280	281	286	291	294	299	297	295	293	289
H	Hotel	4*	50	51	54	61	63	48	42	50	55	65	73	79	89	97	109	118	128	131	137	145	146	155
H	Hotel	5*	6	6	6	6	6	4	4	5	5	5	8	10	10	13	17	18	21	21	22	22	23	24
H	Hotel	Total	592	612	646	641	645	604	481	486	489	492	494	497	501	509	530	543	556	557	556	556	555	558
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	13	11	12	12	12	11	11	11	7	5	5	4	5	5	5	5
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	10	11	10	9	9	9	8	7	4	3	3	3	3	3	3	3

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	10	10	8	8	11	12	11	11	8	6	4	3	3	3	3	3
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	5	5	5	5	5	6	5	8	3	2	1	1	1	1	2	2
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	2		2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	39	38	36	36	37	40	37	39	22	16	13	11	12	12	13	13
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	11	13	13	13	11	9	10	11	12	10	10	11	11	11	11	9
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	63	68	71	74	79	83	82	82	85	88	89	89	92	90	85	82
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	5	7	9	14	21	28	36	43	49	55	56	62	64	69	74	80
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	81	90	95	103	113	122	131	139	149	156	158	165	172	175	175	177
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	1	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	2	2	2	2	1	2	2	2	1	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	8	8	8	8	7	8	9	9	3	2	1	0	0	0	0	0
HS	Hostal	1*	287	283	282	265	264	200	93	82	80	72	69	66	65	65	61	60	60	58	58	54	51	51
HS	Hostal	2*	144	142	140	133	129	102	45	43	41	43	44	43	44	42	41	39	39	40	39	39	38	36
HS	Hostal	3*	10	11	10	9	8	7	5	7	7	7	8	9	9	8	8	8	7	6	6	6	5	4
HS	Hostal	Total	441	436	432	407	401	309	143	132	128	122	121	118	118	115	110	107	106	104	103	99	94	91
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	0	94	86	86	83	81	81	77	77	75	74	72	69	67	66	64	59
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	45	43	43	40	38	40	38	38	40	39	39	38	38	38	38	37
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	1	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	141	132	132	126	122	125	119	118	118	116	114	110	108	107	105	99
CH	Casa d'hostes	Total	175	173	164	134	129	53	23	23	23	24	24	24	22	22	21	20	21	21	20	20	19	19
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	13	10	9	9	10	10	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
TOTAL			1.624	1.711	1.802	1.708	1.677	1.471	1.429	1.425	1.429	1.426	1.452	1.480	1.491	1.517	1.543	1.559	1.586	1.596	1.604	1.603	1.587	1.592

Taula 237. Places turístiques a Mallorca, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).																								
Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	14.138	16.134	16.407	16.328	15.675	12.726	11.032	10.017	10.171	9.763	10.187	10.131	10.101	9.780	10.081	9.021	8.999	8.705	8.530	8.394	7.925	7.374
A	Apartament turístic	2 LI	17.221	21.444	27.552	26.369	25.914	26.382	25.009	23.593	22.861	22.220	22.293	20.923	19.533	19.305	19.263	19.217	19.169	19.144	18.706	17.808	16.750	16.125
A	Apartament turístic	3 LI	15.315	18.285	22.770	22.914	21.788	23.483	22.476	22.770	22.783	22.868	22.012	21.770	20.715	21.192	21.656	22.106	22.238	21.895	21.241	20.201	19.572	19.958
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	450	450	882	882	882	939	939	939	919	965	533	951	951	1.157	2.093	2.093	2.093
A	Apartament turístic	Total	46.674	55.863	66.729	65.611	63.377	63.041	58.967	57.262	56.697	55.733	55.431	53.763	51.288	51.196	51.965	50.877	51.357	50.695	49.634	48.496	46.340	45.550
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	76	76	154	179	138	323	418	499	567	640	769	807	887	887	981	1.069
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	398	445	484	523	615	805	959	1.105	1.305	1.489	1.623	1.743	1.920	2.010	2.082	2.236
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22	56	56	123	160	294	388	454	514	530	561	607	683
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	S	500	500	500	500	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	500	500	500	500	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	500	500	500	500	500
CT	Càmping Turístic	Total	500	500	500	500	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	500	500	500	1.000	500	500	500	500
CV	Ciutat de Vacances	1*	4.141	4.141	4.117	4.117	4.117	4.758	4.758	4.098	4.098	3.586	3.586	3.586	2.062	2.062	1.112	712	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	2.446	2.446	2.446	2.446	2.446	560	560	1.220	1.220	1.220	1.220	1.220	1.220	1.220	1.220	660	660	660	660	660	660	660
CV	Ciutat de Vacances	3*	0	0	0	0	0	840	1.958	2.244	2.244	2.756	2.756	2.756	2.756	2.756	2.756	2.244	2.244	1.958	1.118	1.118	1.118	1.118
CV	Ciutat de Vacances	Total	6.587	6.587	6.563	6.563	6.563	6.158	7.276	7.562	7.562	7.562	7.562	7.562	6.038	6.038	5.088	3.616	2.904	2.618	1.778	1.778	1.778	1.778
H	Hotel	1*	28.374	27.750	27.047	25.594	23.972	12.720	10.282	9.163	7.680	6.464	5.932	5.409	4.779	4.526	4.477	4.185	4.053	3.591	3.638	2.958	2.958	2.694
H	Hotel	2*	34.853	36.600	38.335	39.309	35.583	32.910	25.083	20.853	19.897	18.123	16.646	14.886	15.513	14.859	14.436	14.073	13.776	12.187	10.496	9.998	9.818	9.818
H	Hotel	3*	58.228	64.986	78.918	76.722	84.241	107.627	82.429	85.858	87.609	89.537	88.419	87.887	85.912	85.859	86.140	88.184	88.277	89.913	88.910	87.882	86.965	84.900

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

H	Hotel	4*	16.23 3	16.47 3	17.81 1	22.21 0	22.88 8	16.58 9	16.08 5	18.81 5	20.18 3	23.09 9	26.10 5	28.87 1	32.25 2	33.97 4	35.85 8	37.49 9	39.34 9	39.76 4	40.77 9	43.49 7	44.35 2	46.49 0
H	Hotel	5*	1.676	1.676	1.676	1.676	1.764	1.055	1.055	1.075	1.075	1.129	1.741	2.567	2.567	3.353	3.811	3.868	4.505	4.505	5.264	5.264	5.312	5.553
H	Hotel	Total	139.3 64	147.4 85	163.7 87	165.5 11	168.4 48	170.9 01	134.9 34	135.7 64	136.4 44	138.3 52	138.8 43	139.6 20	141.0 23	142.5 71	144.7 22	147.8 09	149.9 60	149.9 60	149.0 87	149.5 99	149.4 05	149.4 55
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	815	709	757	757	739	587	587	587	319	229	229	190	209	209	209	209
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	1.084	1.070	878	774	723	723	651	440	219	118	228	228	228	228	228	228
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	1.155	1.167	855	741	1.008	1.160	1.057	1.057	845	615	373	251	251	251	251	251
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	263	249	249	249	326	342	304	514	218	163	33	33	33	33	156	156
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	24	24	24	58		58	58	58	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	3.341	3.219	2.763	2.579	2.796	2.870	2.657	2.656	1.601	1.125	863	702	721	721	844	844
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	716
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	2.519	3.021	3.021	3.021	2.277	2.107	2.722	2.758	2.881	1.955	1.955	2.024	2.024	2.024	2.024	1.475
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	29.55 1	31.47 1	32.24 0	33.59 3	36.29 9	38.35 0	38.07 5	37.95 2	38.73 0	39.49 6	39.80 4	39.28 4	40.45 1	39.88 2	37.24 1	35.62 0
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	2.440	3.177	4.700	7.136	8.296	11.98 0	17.25 3	18.98 8	20.44 3	23.08 7	23.25 1	25.41 6	27.03 2	29.47 7	32.50 4	34.58 9
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	218	218	218	218	218	218	448	448	448	448
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	34.61 6	37.77 5	40.06 7	43.85 6	46.97 8	52.54 3	58.37 4	60.02 2	62.37 8	64.86 2	65.33 4	67.04 8	70.06 1	71.93 7	72.32 3	72.84 8
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	385	385	385	385	385	385	385	385	256	256	216	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	976	976	976	976	420	543	543	543	420	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	690	690	690	690	690	690	690	690	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	202	202	202	202	202	202	248	248	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	2.253	2.253	2.253	2.253	1.697	1.820	1.866	1.866	676	256	216	0	0	0	0	0
HS	Hostal	1*	18.09 2	17.60 9	17.47 9	16.89 9	16.95 2	10.10 6	5.633	4.851	4.862	4.448	4.205	3.898	3.851	3.851	3.482	3.394	3.394	3.238	3.187	3.054	2.882	2.880

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

HS	Hostal	2*	10.73 9	10.63 2	10.29 7	9.989	9.707	6.002	3.114	2.794	2.436	2.470	2.530	2.532	2.640	2.508	2.436	2.289	2.289	2.364	2.286	2.284	2.153	2.058
HS	Hostal	3*	1.482	1.562	1.412	1.429	1.375	684	536	748	712	475	617	666	666	622	622	614	534	410	410	410	382	331
HS	Hostal	Total	30.31 3	29.80 3	29.18 8	28.31 7	28.03 4	16.79 2	9.283	8.393	8.010	7.393	7.352	7.096	7.157	6.981	6.540	6.297	6.217	6.012	5.883	5.748	5.417	5.269
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	0	3.790	3.430	3.424	3.421	3.274	3.308	3.086	3.086	2.976	2.940	2.871	2.743	2.680	2.651	2.562	2.330
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	1.982	1.892	1.882	1.818	1.632	1.724	1.575	1.575	1.670	1.642	1.642	1.554	1.554	1.554	1.554	1.526
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	47	133	133	133	133	140	140	140	140	140	140	140	140	140	140	140
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	55	0	0	0	0	55	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	5.874	5.455	5.439	5.372	5.039	5.227	4.856	4.801	4.786	4.722	4.653	4.437	4.374	4.345	4.256	3.996
CH	Casa d'hostes	Total	1.506	1.492	1.367	696	599	1.283	645	645	639	675	675	675	635	635	627	588	601	601	585	585	566	566
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	364	308	291	232	246	254	244	244	244	244	244	248	248	248	248	248
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
TOTAL			224.9 44	241.7 30	268.1 34	267.1 98	268.0 21	259.1 75	258.9 48	260.1 80	261.8 26	265.7 20	268.5 64	273.6 37	276.6 61	279.7 97	281.3 16	283.4 36	285.7 18	286.4 08	286.2 31	287.4 38	285.3 70	285.0 65

Taula 238. Places turístiques/establiment d'allotjament turístic a Mallorca, 1988-2009 (Font : Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	63	64	63	66	66	60	64	60	62	61	63	63	64	63	64	62	62	60	60	60	60	59
A	Apartament turístic	2 LI	129	132	134	142	146	142	145	138	136	134	137	128	122	124	125	126	126	127	126	122	119	119
A	Apartament turístic	3 LI	333	281	271	276	283	247	229	221	217	218	206	205	199	194	192	189	187	187	186	184	181	178
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	450	450	441	441	441	235	235	235	306	241	178	190	190	193	299	299	299
A	Apartament turístic	Total	115	116	121	127	129	128	133	130	129	129	127	124	120	121	121	121	122	122	121	121	120	120
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	25	15	26	26	28	32	35	36	38	38	37	35	35	35	36	36
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	9	10	10	10	10	11	12	12	12	13	13	13	14	13	14	14
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11	11	11	11	13	13	12	12	12	12	13	13
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	S	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	0	0	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	500	500	500	500
CT	Càmping Turístic	Total	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
CV	Ciutat de Vacances	1*	592	592	588	588	588	680	680	683	683	717	717	717	687	687	556	712	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	1.223	1.223	1.223	1.223	1.223	560	560	610	610	610	610	610	610	610	610	660	660	660	660	660	660	660
CV	Ciutat de Vacances	3*	0	0	0	0	0	840	979	748	748	689	689	689	689	689	689	748	748	979	1.118	1.118	1.118	1.118
CV	Ciutat de Vacances	Total	732	732	729	729	729	684	728	687	687	687	687	687	671	671	636	723	726	873	889	889	889	889
H	Hotel	1*	147	146	145	145	143	122	134	133	126	122	116	110	111	110	109	107	110	100	98	90	90	90

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

H	Hotel	2*	237	239	240	247	236	230	230	213	205	201	198	196	196	193	187	183	181	174	167	164	164	164
H	Hotel	3*	297	307	329	321	328	353	331	325	323	321	318	311	307	306	301	303	300	301	299	298	297	294
H	Hotel	4*	325	323	330	364	363	346	383	376	367	355	358	365	362	350	329	318	307	304	298	300	304	300
H	Hotel	5*	279	279	279	279	294	264	264	215	215	226	218	257	257	258	224	215	215	215	239	239	231	231
H	Hotel	Total	235	241	254	258	261	283	281	279	279	281	281	281	280	273	272	270	269	268	269	269	269	268
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	63	64	63	63	62	53	53	53	46	46	46	48	42	42	42	42
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	108	97	88	86	80	80	81	63	55	39	76	76	76	76	76	76
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	116	117	107	93	92	97	96	96	106	103	93	84	84	84	84	84
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	53	50	50	50	65	57	61	64	73	82	33	33	33	33	78	78
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	24	24	24	29	0	29	29	29	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	86	85	77	72	76	72	72	68	73	70	66	64	60	60	65	65
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	239
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	229	232	232	232	207	234	272	251	240	196	196	184	184	184	184	164
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	469	463	454	454	459	462	464	463	456	449	447	441	440	443	438	434
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	488	454	522	510	395	428	479	442	417	420	415	410	422	427	439	432
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	218	218	218	218	218	218	149	149	149	149
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	427	420	422	426	416	431	446	432	419	416	414	406	407	411	413	412
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	128	128	128	128	128	128	128	128	128	128	216	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	488	488	488	488	420	272	272	272	420	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	345	345	345	345	345	345	345	345	345	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	202	202	202	202	202	202	124	124	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	282	282	282	282	242	228	207	207	225	128	216	0	0	0	0	0
HS	Hostal	1*	63	62	62	64	64	51	61	59	61	62	61	59	59	59	57	57	57	56	55	57	57	56
HS	Hostal	2*	75	75	74	75	75	59	69	65	59	57	58	59	60	60	59	59	59	59	59	59	57	57
HS	Hostal	3*	148	142	141	159	172	98	107	107	102	68	77	74	74	78	78	77	76	68	68	68	76	83
HS	Hostal	Total	69	68	68	70	70	54	65	64	63	61	61	60	61	61	59	59	59	58	57	58	58	58
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	0	40	40	40	41	40	41	40	40	40	40	40	40	40	40	40	39
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	44	44	44	45	43	43	41	41	42	42	42	41	41	41	41	41
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	47	44	44	44	44	44	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	55	0	0	0	0	55	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	42	41	41	43	41	42	41	41	41	41	41	40	41	41	41	40
CH	Casa d'hostes	Total	9	9	8	5	5	24	28	28	28	28	28	28	29	29	30	29	29	29	29	29	30	30
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	28	31	32	26	25	25	27	27	27	27	27	28	28	28	28	28
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
TOTAL			139	141	149	156	160	176	181	183	183	186	185	185	186	184	182	182	180	179	178	179	180	179

Taula 239. Establiments d'allotjament turístic a Menorca, 1988-1989 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	72	86	106	108	109	132	125	121	120	117	118	119	119	118	117	117	116	116	114	116	116	
A	Apartament turístic	2 LI	27	42	53	54	54	62	61	60	63	62	63	63	62	62	62	61	61	61	61	60	61	60
A	Apartament turístic	3 LI	3	3	4	4	5	5	10	14	18	26	28	32	38	41	41	43	45	45	45	45	46	
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
A	Apartament turístic	Total	102	131	163	166	168	199	196	195	201	205	209	214	219	222	221	219	221	222	219	222	222	
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3	3	3	3	4	4	4	5	4	4	4
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	1	3	3	4	5	5	7	8	9	10	10	10	10	10	11	11	11
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	2	2	2	3	3
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
CT	Càmping Turístic	S	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
CV	Ciutat de Vacances	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	3*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
CV	Ciutat de Vacances	Total	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
H	Hotel	1*	7	7	8	9	10	10	9	6	6	4	4	5	5	5	5	5	5	5	4	5	4	4
H	Hotel	2*	8	7	8	7	7	7	3	4	3	4	4	4	4	4	6	4	4	4	4	4	4	3
H	Hotel	3*	17	20	24	27	28	31	25	26	27	26	26	26	26	26	24	26	26	26	26	26	25	26
H	Hotel	4*	4	4	5	5	5	4	3	3	3	8	8	8	8	8	8	8	8	8	9	10	10	11
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1
H	Hotel	Total	36	38	45	48	50	52	40	39	39	42	42	43	43	43	44	44	44	44	45	45	45	45
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	4	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	5	5	6	6	6	8	8	8	8	8	8	8	9	9	9	9
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	2	3	5	6	7	9	9	9	9	9	13	14	15	16	17	17
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	8	9	12	13	14	19	19	19	19	19	23	24	26	27	28	28
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
HS	Hostal	1*	25	24	24	24	23	18	8	7	7	6	6	6	6	6	6	5	5	6	6	5	5	
HS	Hostal	2*	9	10	10	9	10	8	6	7	7	6	6	6	6	5	5	6	6	5	5	5	5	
HS	Hostal	3*	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	
HS	Hostal	Total	37	37	37	36	36	28	16	16	16	14	14	14	14	14	13	13	13	13	13	13	11	11
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	10	10	11	11	11	11	11	11	11	10	10	10	10	10	10	10	
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	3	4	4	7	7	7	7	7	6	6	6	6	6	6	6	6	
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	13	14	15	18	18	18	18	18	17	16	16	16	16	16	16	16	
CH	Casa d'hostes	Total	18	17	17	15	7	12	4	4	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	4	4	5	
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	3	3	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2	2	2	
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
TOTAL			194	224	263	266	264	295	293	294	304	315	323	336	342	347	345	343	349	352	355	354	357	358

Taula 240. Places turístiques a Menorca, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	4.177	4.984	6.621	6.699	6.739	8.038	8.592	7.656	7.615	7.654	7.686	7.806	7.806	7.734	7.701	7.713	7.657	7.657	7.417	7.531	7.468	
A	Apartament turístic	2 LI	2.403	4.711	7.474	7.840	7.840	10.647	10.791	10.365	10.455	9.361	9.595	9.595	9.550	9.550	9.550	9.529	9.520	9.520	9.678	9.582	9.559	9.524
A	Apartament turístic	3 LI	400	400	554	554	578	518	1.197	1.300	1.618	2.095	2.181	2.488	3.348	3.593	3.577	3.541	3.603	3.840	3.840	3.840	3.849	4.109
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	Apartament turístic	Total	6.980	10.095	14.649	15.093	15.157	19.203	20.580	19.321	19.688	19.110	19.462	19.889	20.704	20.949	20.861	20.771	20.836	21.017	21.175	20.839	20.939	21.101
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	91	91	91	91	91	109	109	109	156	119	119	119
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	8	27	27	33	41	41	62	75	83	101	101	101	101	103	120	120	120
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	16	16	16	32	32	32	44	44
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
CT	Càmping Turístic	S	0	0	0	0	429	429	429	1.000	1.000	720	720	720	720	720	720	720	939	939	939	939	939	
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	939

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	0	0	0	0	529	529	529	1.100	1.100	820	820	820	820	820	820	820	1.039	1.039	1.039	1.039	1.039	1.039
CV	Ciutat de Vacances	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	3*	440	440	440	440	440	816	440	440	440	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816
CV	Ciutat de Vacances	Total	440	440	440	440	440	816	440	440	440	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816
H	Hotel	1*	2.090	2.090	2.126	2.377	2.405	1.307	2.256	636	636	175	175	251	251	251	251	251	251	251	175	205	175	
H	Hotel	2*	3.024	2.820	3.408	2.828	2.828	3.217	277	783	277	289	289	289	289	289	762	289	289	289	289	289	289	113
H	Hotel	3*	6.443	7.974	9.544	10.660	10.926	11.756	9.984	10.997	11.503	10.459	10.459	10.459	10.459	9.986	10.459	10.459	10.459	10.070	10.101	9.797	8.981	
H	Hotel	4*	1.223	1.223	1.875	1.875	1.875	1.406	754	770	770	2.741	2.741	2.741	2.741	2.741	2.741	2.741	2.741	3.175	3.354	3.354	4.054	
H	Hotel	5*															154	154	154	154	154	154	154	
H	Hotel	Total	12.780	14.107	16.953	17.740	18.034	17.686	13.271	13.186	13.186	13.664	13.664	13.740	13.740	13.740	13.894	13.894	13.894	13.894	13.939	14.073	13.799	13.477
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	29	65	65	111	111	111	111	111	111	111	111	111	29	29	29	29
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82	82	82	82
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	472	472	472	220	220	220	220	220	220	220	220	220	220	220	220	220
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	501	537	537	331	331	331	331	331	331	331	331	331	331	331	331	331
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel	2*	0	0	0	0	0	0	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Apartament																								
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	2.401	2.401	2.679	2.654	2.654	3.426	3.426	3.426	3.426	3.426	3.426	3.426	3.594	3.594	3.594	3.594	
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	940	1.119	1.862	1.952	2.112	2.511	2.511	2.511	2.511	2.511	3.628	3.884	4.250	4.396	4.698	4.698	
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	958	958	958	958	1.064	1.064	1.064	1.064	1.064	1.062	1.062	
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	3.929	4.108	5.129	5.194	5.354	7.483	7.483	7.483	7.483	7.589	8.706	8.962	9.496	9.642	9.942	9.942	
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	435	435	435	796	796	796	796	796	796	796	796	796	796	796	796	796	
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	1.323	1.323	1.323	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	1.684	
HS	Hostal	1*	1.171	1.047	1.047	1.067	1.039	633	243	226	241	192	192	192	192	192	192	192	153	153	192	192	147	147	
HS	Hostal	2*	417	461	461	210	238	345	290	301	301	300	300	300	300	300	300	264	264	303	303	264	264	264	
HS	Hostal	3*	135	135	135	135	135	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	32	32	
HS	Hostal	Total	1.723	1.643	1.643	1.412	1.412	1.028	583	577	592	542	542	542	542	542	506	506	506	506	506	506	443	443	
HSR	Hostal	1*	0	0	0	0	0	0	390	390	416	395	395	395	395	395	395	369	368	368	387	387	387	387	

	Residència																							
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	112	153	137	302	302	302	302	302	224	224	224	224	224	224	224	224
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	502	543	553	697	697	697	697	697	619	593	592	592	611	611	611	611
CH	Casa d'hostes	Total	666	645	645	597	495	243	68	68	82	81	81	81	81	81	67	67	67	67	67	67	67	77
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	75	75	7	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	7	52	22
PEN S	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL			22.589	26.930	34.330	35.282	36.067	39.513	41.828	41.305	42.670	43.002	43.605	46.258	47.086	47.355	47.311	47.319	48.719	49.172	49.962	49.931	49.976	49.826

Taula 241. Places turístiques/establiment d'allotjament turístic a Menorca, 1988-2009 (Font : Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	58	58	62	62	62	61	69	63	63	65	65	66	66	66	66	66	66	66	66	65	65	64
A	Apartament turístic	2 LI	89	112	141	145	145	172	177	173	166	151	152	152	154	154	154	156	156	156	159	160	157	159
A	Apartament turístic	3 LI	133	133	139	139	116	104	120	93	90	81	78	78	88	88	87	86	84	85	85	85	86	89
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	Apartament turístic	Total	68	77	90	91	90	96	105	99	98	93	93	93	95	94	94	95	94	95	95	95	94	95
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	30	30	30	30	27	27	27	31	30	30	30
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	8	9	9	8	8	8	9	9	9	10	10	10	10	10	11	11	11
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	16	16	16	16	16	16	15	15
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
CT	Càmping Turístic	S	0	0	0	0	429	429	429	1.000	1.000	720	720	720	720	720	720	720	939	939	939	939	939	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	939
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	0	0	0	0	265	265	265	550	550	410	410	410	410	410	410	410	520	520	520	520	520	520
CV	Ciutat de Vacances	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	3*	440	440	440	440	440	816	440	440	440	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816
CV	Ciutat de Vacances	Total	440	440	440	440	440	816	440	440	440	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816
H	Hotel	1*	299	299	266	264	241	131	251	106	106	44	44	50	50	50	50	50	50	50	44	41	44	44

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

H	Hotel	2*	378	403	426	404	404	460	92	196	92	72	72	72	72	72	127	72	72	72	72	72	72	38
H	Hotel	3*	379	399	398	395	390	379	399	423	426	402	402	402	402	402	416	402	402	402	387	389	392	345
H	Hotel	4*	306	306	375	375	375	352	251	257	257	343	343	343	343	343	343	343	343	343	353	335	335	369
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	154	154	154	154	154	154	154	154
H	Hotel	Total	355	371	377	370	361	340	332	338	338	325	325	320	320	320	316	316	316	316	310	313	307	299
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	29	33	33	56	56	56	56	56	56	56	56	56	29	29	29	29
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82	82	82	82
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	157	157	157	110	110	110	110	110	110	110	110	110	110	110	110	110
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	125	107	107	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588	588
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	480	480	447	442	442	428	428	428	428	428	428	428	399	399	399	399
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	470	373	372	325	302	279	279	279	279	279	279	279	277	283	275	276
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	958	958	958	958	1.064	1.064	1.064	1.064	1.064	1.062	1.062
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	491	456	427	400	382	394	394	394	394	399	379	373	365	357	355	355
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816	816
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	435	435	435	398	398	398	398	398	398	398	398	398	398	398	398	398
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	441	441	441	421	421	421	421	421	421	421	421	421	421	421	421	421
HS	Hostal	1*	47	44	44	44	45	35	30	32	34	32	32	32	32	32	32	32	31	31	32	32	29	29
HS	Hostal	2*	46	46	46	23	24	43	48	43	43	50	50	50	50	50	53	53	51	51	53	53	53	53
HS	Hostal	3*	45	45	45	45	45	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	32	32
HS	Hostal	Total	47	44	44	39	39	37	36	36	37	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	40	40
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	0	39	39	38	36	36	36	36	36	36	37	37	37	39	39	39	39
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	37	38	34	43	43	43	43	43	37	37	37	37	37	37	37	37
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	39	39	37	39	39	39	39	39	36	37	37	37	38	38	38	38
CH	Casa d'hostes	Total	37	38	38	40	71	20	17	17	16	16	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17	17	15
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	25	25	7	11	11	11	11	11	11	11	11	11	7	26	11	11
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL			116	120	131	133	137	134	143	140	140	137	135	138	138	136	137	138	140	140	141	141	140	139

Taula 242. Establiments d'allotjament turístic a Eivissa, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	177	188	197	190	178	165	156	158	157	155	154	154	154	151	152	148	146	146	143	144	141	142
A	Apartament turístic	2 LI	39	45	54	53	54	61	62	63	65	70	71	72	71	71	70	72	72	69	68	68	70	65
A	Apartament turístic	3 LI	14	16	20	23	21	20	23	25	26	29	31	31	32	32	34	37	40	38	37	36	37	36
A	Apartament turístic	4 LI																	1	1	1	1	1	1
A	Apartament turístic	Total	230	249	271	266	253	246	241	246	248	254	256	257	257	254	256	257	259	254	249	249	249	244
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3	3
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	2	2	3	5	6	7	7	7	9	11	14	14	14	14	14	19
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	T	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1					1	1	1	1
CT	Càmping Turístic	S	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			3
CT	Càmping Turístic	P	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	3	3	3	3	3	2	3	3	1
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	5	5	5	5	5	5	5	6	7	6	6	6	6	5	4	4	4	4	4	4	4	5
CV	Ciutat de Vacances	1*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1				
CV	Ciutat de Vacances	2*	2	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
CV	Ciutat de Vacances	3*	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3
CV	Ciutat de Vacances	Total	3	4	6	6	6	6	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
H	Hotel	1*	27	27	27	26	26	26	14	10	8	9	9	8	7	6	6	6	6	5	5	6	6	4
H	Hotel	2*	29	30	31	34	34	34	26	27	28	28	28	28	29	30	29	29	29	28	26	26	24	24
H	Hotel	3*	57	58	60	62	62	64	53	53	54	54	54	55	55	54	52	50	50	48	50	51	53	51
H	Hotel	4*	8	8	9	9	9	6	4	5	5	6	6	6	7	7	10	12	12	14	14	15	15	18
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	4
H	Hotel	Total	121	123	127	131	131	131	98	96	96	98	98	98	99	98	98	98	98	96	96	100	100	101
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	10	10	9	10	8	8	8	8	8	8	7	7	7	7	7	7
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	9	10	11	8	11	11	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	3	3	3	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	2	2	2	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	24	25	25	25	27	27	25	24	24	24	23	23	23	23	23	23
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8		1	1	1	1	1	1	1
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	7	8	8	8	9	9	10	10	10	12	12	12	12	12	13	12
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	2	2	3	5	6	6	6	6	6	6	7
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	7	8	8	9	12	13	14	23	17	21	21	21	21	21	22	22
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	3	3	3	3	3	2	2	3	3	3
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	3	3	3	3	4	4	7	7	7	7	7	6	6	7	7	7
HS	Hostal	1*	61	62	62	62	62	52	16	16	15	14	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
HS	Hostal	2*	36	36	37	37	37	35	8	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
HS	Hostal	3*	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	2
HS	Hostal	Total	100	101	102	102	102	90	26	27	26	25	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	23	24
HSR	Hostal Residència	1*	1	1	1	1	1	1	33	35	36	38	38	38	39	39	38	38	38	38	38	38	38	37
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	27	26	27	27	28	28	28	28	28	28	28	28	27	27	26	27
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	1	1	1	1	1	1	61	62	64	66	68	68	69	69	68	68	68	68	67	67	66	66
CH	Casa d'hostes	Total	70	70	61	55	41	34	30	30	27	27	27	27	27	27	28	29	29	29	29	28	28	28
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL			530	553	573	566	539	513	508	516	518	529	539	542	546	550	547	555	559	552	546	550	549	552

Taula 243. Places turístiques a Eivissa, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	12.016	13.190	13.695	13.769	13.205	10.637	9.917	10.167	10.223	10.233	10.265	10.265	10.244	10.176	10.196	10.037	10.044	9.946	9.745	9.775	9.511	9.107
A	Apartament turístic	2 LI	6.008	6.895	7.715	7.779	7.592	7.891	8.196	8.113	8.205	8.603	8.650	8.686	8.607	8.607	8.508	8.641	8.643	8.435	8.312	8.312	8.486	7.468
A	Apartament turístic	3 LI	3.461	3.573	3.802	4.243	3.954	4.664	5.082	5.239	5.271	5.205	5.319	5.293	5.120	4.876	5.205	5.380	5.587	5.525	5.489	5.103	5.175	7.572
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	29	29	29	29	29	29
A	Apartament turístic	Total	21.485	23.658	25.212	25.791	24.751	23.192	23.195	23.519	23.699	24.041	24.234	24.244	23.971	23.659	23.909	24.058	24.303	23.935	23.575	23.219	23.201	24.176
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	32	32	32	32	32	48	48	48	48	76	76	76	76	76
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	17	17	25	55	64	84	84	84	111	155	197	210	226	226	226	320
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	T	309	309	309	309	309	309	309	660	660	300	300	300	300	300	0	0	0	0	300	300	300	300
CT	Càmping Turístic	S	249	249	249	249	249	249	249	249	649	249	249	249	249	249	249	249	249	249	249	0	0	1.049
CT	Càmping Turístic	P	1.025	1.025	1.025	1.025	1.025	1.025	1.025	1.049	1.049	1.449	1.449	1.449	1.449	1.449	1.049	1.049	1.049	1.049	674	923	923	249

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	1.583	1.583	1.583	1.583	1.583	1.583	1.583	1.958	2.358	1.998	1.998	1.998	1.998	1.598	1.298	1.298	1.298	1.298	1.223	1.223	1.223	1.598
CV	Ciutat de Vacances	1*	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	1.334	1.934	2.403	2.776	2.776	2.405	2.727	2.767	2.767	2.807	2.807	2.807	2.807	2.807	2.807	2.807	2.737	2.737	2.737	2.781	2.781	2.781
CV	Ciutat de Vacances	3*			750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	750	1.312	1.312	1.312	1.312
CV	Ciutat de Vacances	Total	1.896	2.496	3.715	4.088	4.088	3.717	4.039	4.079	4.079	4.119	4.119	4.119	4.119	4.119	4.119	4.119	4.049	4.049	4.049	4.093	4.093	4.093
H	Hotel	1*	4.452	4.010	4.010	3.945	3.945	2.845	1.901	1.537	711	1.373	1.427	1.271	609	554	554	554	554	417	417	554	554	270
H	Hotel	2*	7.673	8.148	8.285	8.925	8.925	9.366	8.229	8.375	8.539	8.539	8.539	8.539	8.776	8.831	8.553	8.553	8.553	8.049	7.254	7.254	6.684	5.885
H	Hotel	3*	22.782	23.085	24.258	25.123	25.123	26.120	22.132	22.229	22.895	22.565	22.565	22.731	22.985	22.779	21.824	20.934	20.934	20.455	21.238	21.228	21.798	21.027
H	Hotel	4*	2.209	2.209	3.072	3.072	3.072	2.158	1.875	1.915	1.915	2.269	2.269	2.269	2.611	2.463	3.806	4.696	4.696	5.381	5.381	5.678	5.678	6.050
H	Hotel	5*						104	104	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	461	461	507
H	Hotel	Total	37.116	37.452	39.625	41.065	41.065	40.593	34.241	34.172	34.176	34.862	34.916	34.926	35.097	34.743	34.853	34.853	34.853	34.418	34.406	35.175	35.175	33.739
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	773	806	696	904	663	663	663	663	663	663	581	581	581	581	581	581
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	1.338	1.468	1.578	1.138	1.634	1.634	1.311	1.311	1.311	1.311	1.311	1.311	1.311	1.311	1.311	1.311
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	888	888	888	582	713	713	713	713	713	713	713	713	713	713	713	713
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	283	283	283	302	302	302	302	218	218	218	218	218	218	218	218	218
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	3.282	3.445	3.445	2.926	3.312	3.312	2.989	2.905	2.905	2.905	2.823	2.823	2.823	2.823	2.823	2.823
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	663	0	104	104	104	104	104	104	104
HA	Hotel	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	270	483	483	483	483	483	483	483	483	483	483	483

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Apartament																								
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	2.930	3.450	3.450	3.450	3.540	3.584	3.705	3.705	3.705	4.652	4.652	4.652	4.652	4.652	4.836	4.652	
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.035	1.055	1.055	1.055	1.104	1.344	1.490	1.490	1.490	1.490	1.490	1.490	1.861	
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	2.930	3.450	3.450	4.485	4.865	5.122	5.243	5.955	5.532	6.729	6.729	6.729	6.729	6.729	6.913	7.100	
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	84	84	84	84	84	84	448	448	448	448	448	264	264	448	448	448	
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	258	258	258	258	258	258	258	258	258	258	
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	184	184	184	184	226	226	848	848	848	848	848	664	664	848	848	848	
HS	Hostal	1*	3.079	3.173	3.173	3.173	3.173	2.592	669	563	514	466	387	387	387	395	395	395	395	395	395	395	395	353	
HS	Hostal	2*	2.263	2.415	2.509	2.473	2.473	2.114	618	773	773	773	659	659	659	659	659	659	659	659	659	659	659	659	
HS	Hostal	3*	380	380	380	380	380	257	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	16	200	
HS	Hostal	Total	5.722	5.968	6.062	6.026	6.026	4.963	1.487	1.536	1.487	1.439	1.246	1.246	1.246	1.254	1.254	1.254	1.254	1.254	1.254	1.254	1.070	1.212	
HSR	Hostal	1*	34	34	34	34	34	34	1.809	1.809	1.781	1.875	1.875	1.875	1.923	1.923	1.889	1.889	1.889	1.889	1.889	1.889	1.889	1.815	

	Residència																							
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	1.521	1.455	1.553	1.791	1.765	1.813	1.813	1.813	1.813	1.813	1.813	1.813	1.778	1.778	1.764	1.820
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	57	57	57	57	71	71	71	71	71	71	71	71	71	71	71	71
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	34	34	34	34	34	34	3.387	3.321	3.391	3.723	3.711	3.759	3.807	3.807	3.773	3.773	3.773	3.773	3.738	3.738	3.724	3.706
CH	Casa d'hostes	Total	1.082	1.082	993	936	765	626	540	546	496	497	497	497	497	497	508	546	546	546	546	539	539	539
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	84	84	63	63	89	89	89	89	89	89	89	89	89	89	89	89
PEN S	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL			68.918	72.273	77.224	79.523	78.312	74.708	74.969	76.311	76.885	78.424	79.309	79.654	80.020	79.606	79.247	80.675	80.810	79.864	79.398	80.032	80.000	80.319

Taula 244. Places turístiques/establiment d'allotjament turístic a Eivissa, 1988-2009 (Font : Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	68	70	70	72	74	64	64	64	65	66	67	67	67	67	68	69	68	68	68	68	67	64
A	Apartament turístic	2 LI	154	153	143	147	141	129	132	129	126	123	122	121	121	121	122	120	120	122	122	122	121	115
A	Apartament turístic	3 LI	247	223	190	184	188	233	221	210	203	179	172	171	160	152	153	145	140	145	148	142	140	210
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	29	29	29	29	29	29
A	Apartament turístic	Total	93	95	93	97	98	94	96	96	96	95	95	94	93	93	93	94	94	94	95	93	93	99
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	32	32	32	32	32	24	24	24	24	25	25	25	25	25
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	9	9	8	11	11	12	12	12	12	14	14	15	16	16	16	17
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	T	309	309	309	309	309	309	309	330	330	300	300	300	300	300	0	0	0	0	300	300	300	300
CT	Càmping Turístic	S	249	249	249	249	249	249	249	249	325	249	249	249	249	249	249	249	249	249	249	0	0	350
CT	Càmping Turístic	P	342	342	342	342	342	342	342	350	350	362	362	362	362	350	350	350	350	350	337	308	308	249
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	317	317	317	317	317	317	317	326	337	333	333	333	333	320	325	325	325	325	306	306	306	320
CV	Ciutat de Vacances	1*	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	562	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	667	645	801	925	925	802	682	692	692	702	702	702	702	702	702	684	684	684	695	695	695	695
CV	Ciutat de Vacances	3*	0	0	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	375	437	437	437	437
CV	Ciutat de Vacances	Total	632	624	619	681	681	620	577	583	583	588	588	588	588	588	588	588	578	578	578	585	585	585
H	Hotel	1*	165	149	149	152	152	109	136	154	89	153	159	159	87	92	92	92	92	83	83	92	92	68

H	Hotel	2*	265	272	267	263	263	275	317	310	305	305	305	305	303	294	295	295	295	287	279	279	279	245
H	Hotel	3*	400	398	404	405	405	408	418	419	424	418	418	413	418	422	420	419	419	426	425	416	411	412
H	Hotel	4*	276	276	341	341	341	360	469	383	383	378	378	378	373	352	381	391	391	384	384	379	379	336
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	104	104	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	116	231	231	127
H	Hotel	Total	307	304	312	313	313	310	349	356	356	356	356	356	355	355	356	356	356	359	358	352	352	334
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	77	81	77	90	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	149	147	143	142	149	149	146	146	146	146	146	146	146	146	146	146
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	296	296	296	146	143	143	143	143	143	143	143	143	143	143	143	143
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	142	142	142	101	101	101	101	109	109	109	109	109	109	109	109	109
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	137	138	138	117	123	123	120	121	121	121	123	123	123	123	123	123
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	83	0	104	104	104	104	104	104	104	104
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	270	242	242	242	242	242	242	242	242	242	242	242
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	419	431	431	431	393	398	371	371	371	388	388	388	388	388	372	388
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.035	528	528	528	368	269	248	248	248	248	248	248	266
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	419	431	431	498	405	394	375	259	325	320	320	320	320	320	314	323
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	84	84	84	84	84	84	149	149	149	149	149	132	132	149	149	149
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	258	258	258	258	258	258	258	258	258	258
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	61	61	61	61	57	57	121	121	121	121	121	111	111	121	121	121
HS	Hostal	1*	50	51	51	51	51	50	42	35	34	33	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	27
HS	Hostal	2*	63	67	68	67	67	60	77	86	86	86	73	73	73	73	73	73	73	73	73	73	73	73
HS	Hostal	3*	127	127	127	127	127	86	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	16	100
HS	Hostal	Total	57	59	59	59	55	57	57	57	58	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	47	51
HSR	Hostal Residència	1*	34	34	34	34	34	34	55	52	49	49	49	49	49	49	50	50	50	50	50	50	50	49
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	56	56	58	66	63	65	65	65	65	65	65	65	66	66	68	67
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	57	57	57	57	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HSR	Hostal Residència	Total	34	34	34	34	34	34	56	54	53	56	55	55	55	55	55	55	55	55	56	56	56	56
CH	Casa d'hostes	Total	15	15	16	17	19	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	19	19	19	19	19	19
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	21	21	21	21	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL			130	131	135	141	145	146	148	148	148	148	147	147	147	145	145	145	145	145	145	146	146	146

Taula 245. Establiments d'allotjament turístic a Formentera, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	55	60	64	64	64	67	64	63	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62
A	Apartament turístic	2 LI	3	3	3	3	4	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

A	Apartament turístic	3 LI	0	1	2	2	3	2	3	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	Apartament turístic	Total	58	64	69	69	71	77	75	75	74	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	S	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	3*	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
CV	Ciutat de Vacances	Total	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
H	Hotel	1*	1	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
H	Hotel	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1
H	Hotel	3*	1	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
H	Hotel	4*	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
H	Hotel	Total	3	3	3	3	3	4	4	5	5	6	6	6	6	6	6	6	6	7	7	7	7
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HS	Hostal	1*	27	27	26	24	24	22	16	15	15	14	13	14	13	13	13	13	12	12	11	11	11
HS	Hostal	2*	4	4	4	4	4	5	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	4	4	4

HS	Hostal	3*	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	2	2	2	2	2	3	3	3	3	
HS	Hostal	Total	32	32	31	29	29	28	20	19	19	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	0	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	5	5	
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	3	3	3	3	3	3	3	2	1	1	2	2	2	2	
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2	
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	8	8	8	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	9	8	9	9	
CH	Casa d'hostes	Total	16	16	16	14	13	12	10	9	9	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
TOTAL			110	116	120	116	117	123	121	120	119	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120	119	119	120	121	121

Taula 246. Places turístiques a Formentera, 1988-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 LI	2.382	2.628	2.723	2.778	2.778	1.981	1.921	1.909	1.882	1.984	1.984	1.984	1.984	1.984	1.984	1.979	1.979	1.979	1.979	1.979	1.979	1.979
A	Apartament turístic	2 LI	546	546	546	546	586	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794	794
A	Apartament turístic	3 LI	0	45	126	126	150	126	170	182	182	246	246	246	246	246	246	246	246	246	246	246	246	246
A	Apartament turístic	4 LI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	Apartament turístic	Total	2.928	3.219	3.395	3.450	3.514	2.901	2.885	2.885	2.858	3.024	3.024	3.024	3.024	3.024	3.024	3.019	3.019	3.019	3.019	3.019	3.019	3.019
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	12
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	S	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

CV	Ciutat de Vacances	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
CV	Ciutat de Vacances	3*	251	251	251	251	251	1.499	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	
CV	Ciutat de Vacances	Total	251	251	251	251	251	1.499	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	1.193	
H	Hotel	1*	82	82	82	114	114	155	155	155	155	219	219	219	254	254	254	254	254	254	254	254	254	254	
H	Hotel	2*																				49	49	49	49
H	Hotel	3*	649	649	649	649	649	609	609	823	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	
H	Hotel	4*	682	682	682	682	682	623	623	623	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	1.232	
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
H	Hotel	Total	1.413	1.413	1.413	1.445	1.445	1.387	1.387	1.601	1.601	1.665	1.665	1.665	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.749	1.749	1.749	1.749	
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HS	Hostal	1*	1.528	1.528	1.530	1.504	1.504	1.202	926	834	833	801	723	801	723	723	751	751	677	677	595	595	595	595	
HS	Hostal	2*	383	383	383	383	383	478	274	274	274	274	274	274	274	274	274	274	348	348	348	348	348	348	
HS	Hostal	3*	45	45	45	45	45	34	124	92	92	92	170	92	170	170	170	170	170	170	252	252	252	252	
HS	Hostal	Total	1.956	1.956	1.958	1.932	1.932	1.714	1.324	1.200	1.199	1.167	1.167	1.167	1.167	1.167	1.195	1.195	1.195	1.195	1.195	1.195	1.195	1.195	
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	0	276	276	276	276	276	276	276	276	276	276	276	276	227	227	227	227	
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	0	80	80	80	125	125	125	125	125	125	125	45	17	17	45	45	45	
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	0	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	113	113	113	113	113	113	
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	390	390	390	435	435	435	435	435	435	435	434	406	357	385	385	385	
CH	Casa d'hostes	Total	247	247	247	230	219	211	145	142	142	125	125	125	125	125	125	125	125	125	125	125	125	125	
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	58	58	58	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	
PEN S	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
TOTAL			6.795	7.086	7.264	7.308	7.361	7.712	7.382	7.469	7.441	7.639	7.639	7.639	7.674	7.674	7.702	7.697	7.696	7.668	7.668	7.696	7.708	7.708	

Taula 247. Places turístiques/establiment d'allotjament turístic a Formentera, 1988-2009 (Font : Conselleria de Turisme, 2009).

Codi	Tipologia	Categoria	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
A	Apartament turístic	1 Ll	43	44	43	43	43	30	30	30	30	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
A	Apartament turístic	2 Ll	182	182	182	182	147	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99
A	Apartament turístic	3 Ll	0	45	63	63	50	63	57	46	46	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49
A	Apartament turístic	4 Ll	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A	Apartament turístic	Total	50	50	49	50	49	38	38	38	39	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
HR	Hotel Rural	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
AG	Agroturisme	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	12
TI	Turisme d'Interior	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

CT	Càmping Turístic	T	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	S	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	P	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	LUXE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CT	Càmping Turístic	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
CV	Ciutat de Vacances	3*	251	251	251	251	251	750	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597
CV	Ciutat de Vacances	Total	251	251	251	251	251	750	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597	597
H	Hotel	1*	82	82	82	114	114	78	78	78	78	73	73	73	85	85	85	85	85	85	85	85	85	85
H	Hotel	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	49	49	49	49	49
H	Hotel	3*	649	649	649	649	649	609	609	412	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214	214
H	Hotel	4*	682	682	682	682	682	623	623	623	616	616	616	616	616	616	616	616	616	616	616	616	616	616
H	Hotel	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
H	Hotel	Total	471	471	471	482	482	347	347	320	320	278	278	278	283	283	283	283	283	283	250	250	250	250
HR	Hotel Residència	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HR	Hotel Residència	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HA	Hotel Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	1*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	3*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	5*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
RA	Residència Apartament	Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HS	Hostal	1*	57	57	59	63	63	55	58	56	56	57	56	57	56	56	58	58	56	56	54	54	54	54
HS	Hostal	2*	96	96	96	96	96	96	91	91	91	91	91	91	91	91	91	91	87	87	87	87	87	87
HS	Hostal	3*	45	45	45	45	45	34	124	92	92	92	85	92	85	85	85	85	85	84	84	84	84	
HS	Hostal	Total	61	61	63	67	67	61	66	63	63	65	65	65	65	65	66	66	66	66	66	66	66	66
HSR	Hostal Residència	1*	0	0	0	0	0	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	45	45	45	45	
HSR	Hostal Residència	2*	0	0	0	0	0	80	80	80	42	42	42	42	42	42	42	42	23	17	17	23	23	
HSR	Hostal Residència	3*	0	0	0	0	0	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	57	57	57	57	57	
HSR	Hostal Residència	4*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

HSR	Hostal Residència	Total	0	0	0	0	0	0	49	49	49	44	44	44	44	44	44	44	43	45	45	43	43	43
CH	Casa d'hostes	Total	15	15	15	16	17	18	15	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
F	Fonda	Total	0	0	0	0	0	0	29	29	29	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
PENS	Pensió	2*	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL			62	61	61	63	63	63	61	62	63	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64

- El capital ha esgotat les mines turístiques balears. El poder parla de saturació turística, modernització i reconversió.

Tal com hem comentat, des del poder turístic –empresariat i governants polítics– es plantejava ja a finals dels 1980 la problemàtica de la saturació turística, una problemàtica que podria revertir negativament en els marges de benefici. Per això, es volia actuar sobre la futura industrialització turística litoral mitjançant la promulgació del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística. Emperò, l'altra qüestió a abordar de manera immediata era la del parc turístic ja construït. Bona part d'aquest parc es trobava en males condicions –degut a l'escassa reinversió destinada al manteniment de les infraestructures turístiques per part de l'empresariat– o era qualificat com a obsolet, d'acord amb els estàndards del moment. Per això, es va aprovar la Llei 3/1990, de 30 de maig, per la qual es crea i regula el **Pla de Modernització d'Allotjaments Turístics existents a Balears** (BOCAIB núm. 74, 19/06/1990). D'acord amb l'article primer d'aquesta llei, "tots els establiments d'allotjament turístic hotelier i extrahotelier existents a les Illes Balears, la sol·licitud de construcció o d'obertura dels quals hagi tingut lloc abans de dia 5 de juny del 1984 [Decret Cladera I], han de superar la inspecció tècnica del pla de modernització que es crea i es regula mitjançant aquesta llei". Els establiments que no superassin la inspecció tècnica, havien de dur a terme les obres i adaptacions que els inspectors dictassin. La llei establia que els establiments que no superassin la inspecció tècnica, podrien eximir-se del compliment de la llei si presentaven la baixa definitiva com a explotació turística. Els impulsors d'aquest pla de modernització entenien que "l'eliminació de tota una sèrie de places antiquades, i ja amortitzades, contribuiria al sanejament de l'oferta" (Amer 2006:102). Un sanejament que afectaria, bàsicament, al que podríem denominar com a "minifundisme turístic", és a dir aquells petits establiments turístics que sovint restaven fora del control del gran capital turístic, exemplificat bàsicament per les grans cadenes hoteleres.

La patronal hotelera i la de la construcció s'oposaren al Pla de Modernització. Aquest era un fet quasi insòlit des dels inicis del Cañellisme, ja que Cañellas i els seus consellers havien dictat una política sempre favorable als interessos empresarials, uns interessos dels que ells en formaven part. El principal entrebanc en opinió de la patronal hotelera era la condició obligatòria del Pla i la manca de mecanismes de finançament favorables a l'empresariat. Mentre que per a la patronal de la construcció, el Pla era poc ambiciós ja que esperaven que amb aquest es duria a terme una profunda reconversió de les infraestructures turístiques i que aquella servís de paracaigudes a la crisi en la que entrava el conjunt de l'economia balear, i particularment el sector de la construcció (Amer, 2006). Un sector molt sensible a la disminució dels marges de benefici. El 1990 la patronal hotelera suggeria que a Mallorca es podrien donar de baixa unes 24 mil places d'allotjament turístic, sempre i quan s'aconseguissin resoldre certs esculls normatius (p.ex. urbanístics, fiscals i laborals). Si la patronal aconseguia les condicions desitjades, aquesta defensava la reconversió dels establiments turístics en habitatges (Guijarro, 24/11/1990).

Emperò, no només eren les "fàbriques turístiques" les que estaven obsoletes o degradades, sinó que totes les zones d'industrialització turística seguien presentant greus dèficits infraestructurals i un elevat grau de degradació urbana. Crida l'atenció el fet que l'economista de la patronal CAEB, Vicent Tur Tur (1990:85) explicava com en l'estratègia empresarial a les Pitiüses, "les amortitzacions es varen confondre amb massa facilitat amb els beneficis i la reinversió per mantenir-se presentables brillava per la seva absència. Zones com Sant Antoni i, en menor grau, Platja de'n Bossa o es Canar, estan pagant ara les conseqüències, i molts negocis es troben davant d'una situació insostenible". Aquesta mateixa anàlisi era traslladable a d'altres punts de l'arxipèlag, i fins i tot podria qualificar-se com un dels principals eixos del comportament empresarial. Podríem dir, d'acord amb Karl W. Kapp (1966), que els costos socials de l'empresa privada, en aquest cas turística, es reflectien especialment en la pertorbació i degradació dels espais urbano-turístics. Uns espais que s'havien construït durant la llarga dictadura, al llarg de la qual el gran capital havia estat protegit, entre d'altres amb unes mínimes responsabilitats tributàries.

Per això, el Govern conservador aprovà la Llei 7/1990, de 19 de juny, de crèdit extraordinari per al finançament del pla extraordinari d'inversions i millores d'infraestructures de les zones turístiques (BOCAIB núm.81, 5/07/1990). Aquesta llei va donar lloc a **Plans d'Embelliment de les Zones Turístiques de les Balears**. Segons aquesta llei la Comunitat

Autònoma de les Illes Balears es faria càrrec del 60% del cost dels projectes, mentre que el 40% restant aniria a càrrec dels municipis. D'aquesta manera el sector públic posava en marxa recursos financers, tot aprofitant la situació de crisi i la retòrica de la modernització de la mà d'Europa, per fer front als costos socials de l'empresa privada que havia aixecat blocs de ciment pel litoral illenc, sense que les autoritats públiques –sovint eren els mateixos empresaris o persones afins– obliguessin a dotar de les infraestructures i equipaments necessaris. La llei aprovava la dotació d'un crèdit especial per import de 8500 milions de pessetes, amb la qual cosa els ajuntaments haurien d'aportar uns altres 5600 milions de pessetes. L'any en que entrà en vigor la llei es mobilitzaren uns 14232 milions de pessetes (uns 85,34 milions d'euros) que es distribuïren entre: Mallorca amb 9023 milions de pessetes (prop de 54,14 milions d'euros); Menorca amb 1073 milions de pessetes (prop de 6,44 milions d'euros); Eivissa amb 3601 milions de pessetes (uns 21,61 milions d'euros); i Formentera amb 533 milions de pessetes (uns 3,2 milions d'euros). Els principals municipis beneficiaris d'aquest pla extraordinari a Mallorca foren: Calvià amb 2003 milions de pessetes (uns 12 milions d'euros)⁸⁰⁰ i el 22,2% del pressupost total del pla a Mallorca per la remodelació de l'àrea urbana de Magaluf, la construcció del Passeig Marítim de Palma Nova i la construcció d'infraestructures viàries a Peguera; Alcúdia amb 998,5 milions de pessetes (5,9 milions d'euros) i l'11,06% del pressupost total a Mallorca –urbanització i embelliment de la platja d'Alcúdia des del port al carrer Acàcies, zones de Tucan i Av. Pere Mas i Reus, i la urbanització de Maristany; Son Servera amb 678 milions de pessetes (4,07 milions d'euros) i 7,52% del pressupost del Pla a Mallorca, per reformes urbanes a Cala Millor. A Menorca el municipi de Sant Lluís es feia amb el 31,06% del pressupost del Pla correspon a Menorca –per infraestructures viàries i obres urbanes– i el de Ciutadella el 26,08% –zona vera i reforma a Cala Morell, pavimentació i obres viàries a Cala Blanca, Serpentina, Cales Piques, Torre de'n Blanes, Cala'n Bosch i Cap Artutx–. Mentre que a Eivissa els dos municipis amb major dotació pressupostària per executar les inversions en infraestructures eren el de Sant Antoni de Portmany amb el 30,38% del pressupost del Pla a Eivissa –obres del Passeig Marítim i dotacions urbanes del nucli urbà– el de Santa Eulària des Riu amb el 30,33% –obres en infraestructures a la zona turística es Canà, Cala Llonga, urbanització Siesta i la zona turística de Santa Eulària– (Alenyar, 1991).

– Crisi de principis dels 1990 i fallides empresarials.

Els inicis de la dècada dels 1990 varen estar presidits per la crisi econòmica amb la que es varen tancar definitivament les portes a la possible implantació de l'anomenat Estat del Benestar a l'Estat espanyol, i a partir de la qual s'imposaria definitivament i absolutament el projecte neoliberal. En aquella situació, a més de la ja vista destrucció del treball depenent i assalariat, es produeix una intensa transformació en el món empresarial. L'estiu de 1990 la central lletera Agama, amb uns 220 treballadors, presentava suspensió de pagaments. Una suspensió que s'articula en el nou marc institucional derivat de l'entrada a la Comunitat Europea i la quasi definitiva desarticulació de bona part del món agrari de les Illes (EFECOM, 16/08/1990). Una de les altres grans empreses que presentava suspensió de pagaments fou Astilleros de Mallorca SA cap el mes d'octubre de 1990. El 1991 les empreses que sol·licitaren suspensió de pagaments o es declararen en fallida varen créixer notablement respecte de 1990. La major part de les empreses corresponien al sector de la construcció, l'hoteler i petites empreses del comerç de tipus familiar. Entre les empreses de la construcció i promoció immobiliària es podrien destacar: Construcciones Tiffany SA, Construcciones Christie's, ELP Construcciones, Construcciones Triangle SA, Formentera Mar y Sal SA, etc. Altres societats vinculades al sector de la construcció també varen desaparèixer o hagueren de reestructurar-se, com per exemple Prefama (Prefabricados de Mallorca SA) que declarà suspensió de pagaments o Cristalerías Mallorquinas Reunidas que feu fallida. També es pot destacar la suspensió de pagaments d'Orisba Internacional, la societat de promoció immobiliària de Javier Cabotá, que feu suspensió de pagaments el 1993, arrossegada per l'escàndol Brokerval. Posteriorment, aquest empresari fundà el Grup Maioris, dedicat a la urbanització i promoció

⁸⁰⁰ Cap a principis dels 1990 les zones d'industrialització turística de Calvià es trobaven fortament degradades. La batlessa Margarita Nájera (PSOE) va promoure un potent projecte per tal de renovar l'espai turístic, degradat per l'empresa privada. Associacions empresarials, sindicats, Ajuntament de Calvià i Administracions Autònoma i Central impulsaren el Pla d'Excel·lència Turística, finançat amb diners públics (Prats, 1999).

immobiliària amb una important difusió internacional. Una altra societat immobiliària que feu fallida fou Las Casas de Bendinat SA, també vinculada a Brokerval. L'empresa Compañía Concesionaria del Túnel de Soller SA, d'Antoni Cuart, involucrada en el conegut cas de corrupció del Túnel de Sóller també feu fallida cap a mitjans dels 1990, per causes notablement diferents a la crisi de principis de la dècada (Armendáriz, 9/09/1991; Armendáriz, 11/01/1992; Vallés i Olivares, 30/11/1994; Manresa, 1998).

A Eivissa, la crisi fou molt profunda i fins i tot l'emblemàtica discoteca KU –propietat de Javier Iturrioz, Antonio Santamaría i José Luís Anabitarte– tancà les portes a principis dels 1990, després que el jutge dictàs la seva fallida per impagament de deutes valorats en uns 500 milions de pessetes. Betanza SA, propietat de José M. Etxainz, comprà KU per 130 milions de pessetes i al cap de poc es va saber que Bahía de San Antonio SA, del Grup Matutes, acordà participar a parts iguals en la gestió de KU que després es passaria a dir Privilege (Cerdà i Uli, 1996; Ramon Fajarnés, 2001; Ferrer, 17/08/2009).

En quant al sector turístic cal destacar les fallides o suspensions de pagaments de grans empreses: Viajes Ceres, Club Europa Mallorca, Club Sa Coma SA, Sol y Turismo SA i Sur Hoteles. La primera ja ha estat analitzada anteriorment, i es pot destacar com la connexió insular del cas Filesa. El Club Europa Mallorca estava localitzat a Peguera i comptava amb unes enormes instal·lacions turístiques amb prop d'un milenar d'habitacions d'allotjament turístic (Armendáriz, 9/09/1991; Armendáriz, 11/01/1992). En el cas del Club Sa Coma SA, propietari del complex hotelier Torreblanca, el BBV li reclamava 324 milions de pessetes, per la qual cosa s'acordà posar a la venda 9 solars edificables que sumaven uns 9506 m² i estaven valorats en 426 milions de pessetes, situats a sa Coma (Sant Llorenç des Cardassar)⁸⁰¹. El setembre de 1990 la policia de delinqüència econòmica va arrestar a Antonio Hernández Muñoz, Luís Javier Ausere Alijarde i Pedro López Baños Luís Javier Ausere Alijarde. Esclatava el cas d'estafa relacionat amb l'empresa de la construcció Muravi SL. Entre els negocis que va dur a terme aquesta xarxa de delinqüents econòmics es trobà l'adquisició del Club Sa Coma SA amb 1000 milions de pessetes, tot emprant pagarés falsos avalats en la finca Can Mercè (urbanització Valls Altes de Sitges) que fou tassada en 1000 milions de pessetes, quan el seu valor era de 20 milions. Posteriorment, els estafadors empraren el complex hotelier Torreblanca com a garantia per aconseguir altres préstecs en base a una valoració manipulada del complex de 2500 milions de pessetes. Aquest grup també va adquirir diversos edificis d'apartaments (Candia, 5/09/1990; Riutord, 5/09/1990; EFE, 5/09/1990).

Sol y Turismo SA que tenia arrendat l'Hotel Belvedere Park (Sant Agustí, Palma) a la companyia Hoteles Reunidos de Poniente SA, també feu fallida. L'Hotel Belvedere Park, amb quasi 800 places, era un dels més grans de Mallorca. Segons Comissions Obreres hi havia indicis que les dues societats estaven controlades per les mateixes persones, segons ells l'arquitectura societària estava configurada per separar les responsabilitats entre una empresa propietària i una altra explotadora. Ricardo Caro, secretari general d'Hoteleria de Comissions Obreres, denuncià que l'empresa presentà un expedient de regulació d'ocupació que afectava a bona part de la plantilla i el que preparava era l'extinció dels contractes per tal d'abandonar l'activitat turística. L'expedient de regulació d'ocupació no fou acceptat per la Direcció Provincial de Treball ja que considerà que els problemes econòmics de l'empresa eren de caire conjuntural, tot acceptant una suspensió temporal dels contractes. L'empresa devia uns 150 milions de pessetes –a treballadors, creditors, hisenda i seguretat social– i des de la patronal hotelera es comunicà que el Belvedere es trobava entre els hotels víctima dels impagaments de Viajes Ceres. La crisi servia de coartada per introduir mesures per reduir llocs de feina, amb l'objectiu de treure tota la plantilla, i per després sol·licitar la conversió de l'hotel en habitatges (Guijarro, 6/11/1990; Guijarro, 31/01/1991).

Sens dubte el major trasbals empresarial el protagonitzà la cadena hotelera de Miquel Capó Oliver, Sur Hoteles SA, junt amb la resta d'empreses del seu conglomerat empresarial (Eurochef SA, Felicis SA, Industrias Turísticas Asociadas SA i Hotel Olympic SA). Aquesta cadena hotelera era la segona en quant a nombre de places de Mallorca a l'any 1986 amb unes 5453 places, tot essent la primera la de la família Escarrer (Sol Hoteles). Tal com s'ha apuntat anteriorment, Capó participà en d'altres negocis turístics, entre dels quals destaca la seva vinculació amb Viajes Ceres. El març de 1991 el jutjat decretà la fallida necessària de Sur Hoteles que en aquells moments comptava amb 13 hotels a Balears –12 a Mallorca situats a

⁸⁰¹ Aquesta informació procedeix del BOE núm.169, 16 de juliol de 1990, pp.20519-20520.

Cala Major, s'Arenal, Palma Nova i Platja de Muro; i un altre a Santa Eulària, a l'illa d'Eivissa– i tenia una plantilla d'uns mil treballadors. Entre les causes que motivaren la fallida de la cadena hotelera es parlava dels efectes que va tenir l'expansió de Sur Hoteles a l'arxipèlag canari, amb l'adquisició de 3 hotels al Puerto de la Cruz (Tenerife) i els apartaments turístics Castillo del Mar a Fuerteventura. Aquesta expansió coincidí amb el moment de crisi econòmica de principis dels 1990, amb la qual cosa les expectatives de negoci no es compliren, tot arrossegant l'empresa que els posà a la venda.

Segons Miquel Capó, el desencadenant de la fallida calia situar-ho en un aval de 23 milions de pessetes que signà per una altra societat, i davant la falta de pagament d'aquell aval se li va exigir a ell que cobrés el deute. El dia després de la declaració de fallida de Sur Hoteles, tan sols restava obert l'Hotel Santa Ana amb uns 60 treballadors –molts d'ells treballant a l'hotel des de la seva obertura, feia 25 anys⁸⁰²–, però que no era de la seva propietat. Els treballadors de l'hotel no foren comunicats de la fallida i reclamaven el seu lloc de feina. De fet, el comissari de la fallida de Sur Hoteles va considerar que els hotels de la cadena continuassin oberts, per tal de poder fer front d'aquesta manera als deutes contrets. El març de 1991 la cadena hotelera Saint Michel es feu amb els hotels Geminis i Alejandría de la Platja de Palma. El maig de 1991 la cadena IR Hoteles (Inter Rental Hoteles) es va quedar amb els hotels de Sur Hoteles situats a Cala Major, La Cala i Playa Cala Major –més endavant es feu amb l'Hotel Santa Ana–. En aquells moments, Diario de Mallorca informà que IR Hoteles era una filial de la multinacional nord-americana RCI (Resort Condominiums International), la qual era una de les majors empreses del món en el negoci del *time sharing* o multipropietat, modalitat d'explotació turística segons la qual el client adquireix part de l'immoble i el pot gaudir per torns. IR Hoteles estava formada per capital mallorquí, presidida per Pere Vidal Amengual, i aleshores ja explotava els hotels Majorica, Augusta i Acapulco a s'Arenal. El mes d'agost de 1991, 4 mesos després de la declaració de fallida de Sur Hoteles, els treballadors de l'Hotel Leo, explotat encara per Sur Hoteles, denunciaven que no havien cobrat els seus sous des del mes de juny. Poc a poc els hotels de Sur Hoteles passaren a mans d'altres empreses, tot desapareixent qualsevol rastre del que fou una de les majors cadenes hoteleres de Mallorca (Olivares, 18/04/1991; Diario de Mallorca, 18/04/1991; Olivares, 19/04/1991; Olivares, 25/04/1991; Olivares, 14/05/1991).

El 1991, amb la implementació del Pla de Modernització i en motiu de la crisi, es donaren de baixa 135 hotels (4621 places) i 272 blocs d'apartaments (15269 places) (Alenyar, 1992). I, cap a finals del 1992 s'havien donat de baixa unes 31816 places turístiques a les Balears –319 hotels (15080 places) i 297 blocs d'apartaments (14735 places)–, de les quals hi havia 4992 places en situació de baixa temporal –45 hotels (4274 places) i 7 blocs d'apartaments (716 places)– (Morales, 25/12/1992). Hom pot destacar el fet que molts dels establiments d'allotjament turístic que es donaren de baixa, la major part d'ells amortitzats, es convertiren en habitatges. Així per exemple, al Port de Sóller els hotels Costa Brava –obert el 1952 i de 94 places– i el Mare Nostrum –obert el 1956 i de 113 places– es convertiren en habitatges. Emperò el casos més espectaculars els trobam a Palma. Les eleccions municipals de 1991 foren guanyades per l'empresari de la construcció i polític conservador Joan Fageda, després d'una forta campanya de l'empresari de la comunicació Pere Serra en contra de Ramon Aguiló (batle de Palma, 1979-1991) que es negà a concedir-li la gestió del Teatre Municipal (Colom, 25/11/2009).

Fageda des de la seva entrada al consistori va realitzar nombroses i polèmiques modificacions puntuals del PGOU de Palma. Una d'aquelles modificacions fou la que permetia que els edificis d'allotjament turístic construïts abans de l'aprovació del PGOU de Palma, és a dir abans de 1985, es podrien convertir en habitatges o oficines, tot mantenint el mateix volum d'edificabilitat, malgrat que aquest fos superior al permès segons la normativa urbanística. I també permetia reconvertir l'ús dels edificis inacabats. Entre els primers casos es pot destacar la conversió en habitatges de grans hotels localitzats a la zona turística ja degradada de Cala Major: el Pullman de 386 places; el Torremayor de 458 places i l'Impala de 1000 places. Entre els segons casos, es pot destacar la conversió de l'inacabat hotel California, començat a principis dels 1980, en habitatges, oficines i comerços. Aquest edifici, situat a El Terreno, tenia 10 plantes, més de les permeses segons el PGOU, i la seva conversió no obligava l'esbucament

⁸⁰² Segons Antonio Muñoz, membre del comitè d'empresa de l'Hotel Santa Ana, abans de la fallida era habitual que l'empresari no pagàs als treballadors en el moment que corresponia. Cada vegada que això ocorria, els treballadors feien aturades, concentracions, etc., tot pressionant per poder cobrar el seu salari (Olivares, 19/04/1991).

de part del seu desmesurat volum, motiu pel qual els veïnats varen protestar i recórrer la decisió municipal (Goñi, 27/03/1992; Capó, 10/03/1997).

Per altra banda, Joan Carles Cirer (2001:82) pel cas d'Eivissa, ens diu que "la pràctica totalitat de la caiguda [del nombre de places d'allotjament turístic] obeïa al tancament d'apartaments d'una clau. Molts d'ells realment no havien arribat a obrir mai, obtenien l'autorització administrativa però no tenien clients". D'acord amb Cirer (2001), a principis dels 1990, hi havia una sobreoferta de 20 mil places turístiques a les Pitiüses. El 1990 es calculava que l'oferta il·legal a les Pitiüses era de 40 mil places, la major part d'elles corresponents a apartaments. A les Pitiüses, el 1994 hi havia 23195 places en apartaments turístics de 3 claus i 9917 en apartaments d'una clau. Així, respecte de 1991 quan s'assoleix el major nombre de places, havien "desaparegut" 2596 places en els apartaments de tres claus i 3852 places en els apartaments d'una clau. La pregunta que ens hauríem de fer, arribats a aquest punt, és veure que va passar amb aquelles edificacions, ja que la seva desaparició del registre d'establiments d'allotjament turístic no vol dir que aquests desapareguessin de la trama urbana. Seria plausible estimar que moltes d'aquelles construccions passaren a incrementar el parc turístic il·legal, a més de convertir-se en habitatges. Tal com exposa Ramon Fajarnés (2001) per les Pitiüses, aquest moment de forta expansió del parc d'allotjament turístic de finals dels 1980 i principis dels 1990, va coincidir amb la conversió i consolidació de certes zones turístiques com a espais de turisme *hooligan* (p.ex. West End a Sant Antoni). En el cas de Mallorca es poden destacar la conversió de Punta Ballena (Magaluf, Calvià) al turisme *hooligan* britànic o el Ballermann 6 de s'Arenal (Palma) al turisme *hooligan* alemany.

Figura 94. West End (Sant Antoni), Ballermann 6 (s'Arenal) i Punta Ballena (Magaluf).

- Convulsions en el món polític-empresarial turístic: el primer Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística i la dimissió del president de la patronal hotelera Josep Forteza Rey.

Després de les eleccions de maig de 1991, en les que Gabriel Cañellas assolí la majoria absoluta, el president de la Federació Empresarial Hotelera de Mallorca, Josep Forteza Rey, va dimitir per les profundes desavinences amb la política turística de Jaume Cladera. Forteza Rey, elegit president de la FEHM el 1988, estava recolzat per les grans cadenes hoteleres i reclamava l'aprovació urgent del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística i una potent reconversió hotelera. El president de la FEHM, junt amb d'altres hotelers, s'havien posicionat en contra de la política urbanística de Cañellas, fins el punt que Forteza Rey encapçalà la pancarta d'una de les manifestacions més importants celebrada a Palma sota el lema Prou d'Urbanitzacions del 5 de juny de 1990. El grup contrari a Forteza Rey estava encapçalat pels fundadors i antics dirigents de la Federació, coneguts com els "coronels", entre els que es trobaven l'ex-soci de Jaume Cladera, Miquel Codolà, Joan Camps, José Luna i Pedro Hoz. Els opositors de Forteza Rey denunciaren que aquest era proper al PSOE, cosa que consideraven del tot inadmissible en una organització empresarial. Al darrera de la dimissió de Josep Forteza Rey estava la interferència directa de Gabriel Cañellas, la qual cosa motivà la queixa pública del president de la CAEB, Francesc Albertí. Finalment, Ferran Porto succeí a Josep Forteza Rey al front de la Federació Hotelera. L'empresari pollencí, Ferran Porto, es deia que també era proper al PSOE, però que mantindria l'ordre dins de la patronal (Jaume, 18/06/1991; Mato, 23/06/1991; Amer, 2006).

El febrer de 1992 es presentà públicament el Pla Director de l'Oferta Turística de les Illes Balears (Àmbit illa de Mallorca). Cañellas lliurà en primer lloc el POOT a la patronal, per a que dictàs el seu veredict. Emperò, al sí de la CAEB (Confederació s'Associacions Empresariales de Balears) no s'arribà a un consens entre constructors-promotors i el sector turístic (hotelers,

agències de viatge, etc) (Alenyar, 1993a). Segons Amer (2006:113), Gabriel Cañellas "evita el desgast polític entregant a la CAEB el pla, i així no és el Govern el que ha de posar d'acord hotelier i constructor". El president de la Federació Hotelera, Ferran Porto, defensava la ràpida aprovació del POOT, tot entenent aquest com un instrument de planificació urbanística de les zones litorals turístiques. Aquesta planificació, segons el president de la FEHM, hauria d'afectar a l'oferta turística i també a la immobiliària, i en alguns casos plantejava la reurbanització completa de zones turístiques. Porto proposava que per dur a terme aquelles accions se podria posar en marxa organismes mixtes públic-privats. Per altra banda, la patronal de la construcció, a través la Federació Balear d'Empreses Auxiliars de la Construcció (FEBAC)⁸⁰³ i la Comissió d'Urbanisme i Habitatge de la CAEB, expressà la seva disconformitat amb el POOT. Segons els constructors la planificació de l'oferta turística hauria de servir per impulsar l'activitat de la construcció que es veia immersa en una situació de crisi, després d'uns anys d'intensa activitat. Els constructors sostenien que el POOT tan sols es podria considerar en moments que no hi hagués crisi, ja que entenien que comportaria la recessió forçosa del sector de la construcció. En canvi, Jaume Cladera i la Federació Hotelera ho entenien a la inversa, ja que "el mercat immobiliari es troba pràcticament paralitzat. La qual cosa no significaria, a priori, massa sacrificis per constructors" (Ferret 10/05/1992:11). La patronal de la construcció s'oposà a que el POOT pogués desclassificar sòls urbanitzables, suspendre llicències o establir zones de protecció costanera. Un altre argument que exposaven era que el POOT establia una sèrie de condicions que limitarien la possibilitat que molts establiments d'adaptar-se, la qual cosa podria implicar l'envelliment forçat d'aquests, i per contra aniria a favor d'altres establiments de majors dimensions i amb més possibilitats d'adaptar-se a les exigències del pla. Així doncs, l'esborrany del POOT preveia l'eliminació d'unes 37 mil places turístiques a Mallorca⁸⁰⁴ (Rosselló, 24/04/1992; Candia, 30/04/1992; CAEB, maig 1992).

Les negociacions entre la patronal turística i la de la construcció no fructificaren en una posició de consens. Un dels principals esculls entre les dues era el fet que el POOT es plantejés com un instrument d'ordenació territorial i en concret en la proposta de desclassificar sòls urbanitzables. En vistes que la CAEB no resolía el conflicte polític que Cañellas els havia transferit, des del Govern es va decidir obrir el debat a d'altres col·lectius –sindicats i partits polítics a l'oposició parlamentària–, a més de les associacions empresarials, encara que aquesta opció no era la que més agradava a Cañellas. En aquesta segona fase de negociació, iniciada el maig de 1992, el sector turístic, en una reunió mantinguda amb Cañellas, manifestà que no participaria de la Comissió del POOT. Els membres del sector turístic declaraven que "no té sentit la nostra participació a la comissió ja que consideram urgent l'aprovació inicial del POOT per preservar la naturalesa i evitar l'especulació del sòl que es pogués generar arran del retard en la seva aplicació" (Candia 5/05/1992:18). Cap a principis de juny de 1992 es posava en marxa la Comissió Tècnica del POOT formada per: el president de la CAEB, Gabriel Cañellas; el conseller de Turisme, Jaume Cladera; el conseller d'Economia, Alexandre Forcades; el conseller d'Obres Públiques, Jeroni Saiz; els partits polítics PP, PSOE, UM, PSM i Independents; els sindicats majoritaris CCOO i UGT; la confederació empresarial CAEB, la PIMEM i l'Associació de Promotors i Constructors. L'esborrany que es presentà als membres de la comissió rebé l'aprovació dels constructors, ja que recollia les seves demandes (Hernández, 2/06/1992).

El Consell de Govern aprovà el Decret del POOT, després de negociar-ho quasi un any. Emperò, aquest decret no arribà a ser aprovat pel Parlament, ja que Cañellas canvià d'opinió i finalment decidí retirar el POOT engegat per Jaume Cladera. Segons Amer (2006) el POOT-Cladera hauria tingut notables repercussions urbanístiques a les 37 zones turístiques de Mallorca. El juny de 1993 Gabriel Cañellas va dur a terme una profunda remodelació del seu equip de govern. Cañellas va destituir cinc consellers, entre dels que es poden destacar: Jeroni Saiz (conseller d'Ordenació del Territori i Obres Públiques), Alexandre Forcades (Conseller

⁸⁰³ La patronal de la construcció agrupava a 10 associacions (construcció, auxiliars de la construcció, magatzems, promotors, pintors, llanterners i calefactores, electricitats, manufacturadors de pedra natural, indústries de l'elaboració de fusta i indústries metal·lúrgiques) i estava presidida pel promotor immobiliari, Jaume Gibert. Gibert mantenia unes molt bones relacions amb Gabriel Cañellas. Gibert amb els seus socis Pedro Valencia i José Campins, del fallit negoci del cementeri Bon Sosec, aportaren uns 14,3 milions de pessetes a la Fundació Illes Balears. Una fundació privada creada i gestionada pel propi Cañellas. Part d'aquestes aportacions es feren dies abans que el Govern de les Illes Balears declaràs l'interès social del projecte del cementeri (Manresa, 1998; Amer, 2006).

⁸⁰⁴ Els costos de l'aplicació del POOT Mallorca estaven quantificats en uns 63000 milions de pessetes (Candia, 30/04/1992).

d'Economia) i Jaume Cladera (conseller de Turisme). Aquests foren substituïts per joves polítics conservadors que en el futur tendrien un fort pes en les files conservadores: Jaume Matas (conseller d'Economia), Joan Flaquer (conseller de Turisme), Bartomeu Reus (conseller d'Ordenació del Territori i Obres Públiques), Rosa Estaràs (vicepresidenta) i Catalina Cirer (Governació). La principal raó per la qual es va substituir Jaume Cladera fou la desavinença entre Cañellas i Cladera respecte del POOT. Cal tenir present que ambdós tenien interessos empresarials en el sector de la construcció i promoció immobiliària en el cas de Cañellas, i en l'hoteleria en el de Cladera (Jaume, 13/02/1994; Marimon i Nadal, 2003; Amer, 2006).

El diputat del PSM, Pere Sampol, alertava que l'aprovació del POOT el que podria implicar seria el transvasament de la pressió turístico-immobiliària des de les zones turístiques litorals, a les zones rurals de l'interior. Per aquest motiu reclamava abordar la qüestió de l'ordenació territorial i turística des d'una perspectiva integral que afectàs al conjunt de tota l'illa (Diario de Mallorca, 14/03/1992). El 1991 es regulava per primera vegada el turisme rural i l'agroturisme⁸⁰⁵. Els espais rurals s'incorporaven al procés d'acumulació turística i la frontera de la "producció" turística saltava del litoral a les zones de l'interior de les illes. Cap a finals de 1992 hi havia inscrites 5 explotacions en el Registre d'Activitats Agroturístiques que sumaven unes 43 places: Can Faveta (Alcúdia), Son Ferrà (Esporles), Son Maiol (Felanitx), es Rafal Pudent (Manacor) i Son Terrassa (Orient). A partir d'aquells moments es produirà un constant increment dels establiments d'allotjament turístic ubicats als espais rurals de les illes (Alenyar, 1993a).

Cap a finals de setembre de 1993, amb Joan Flaquer de conseller de Turisme, s'aprova inicialment el Pla Director d'Ordenació de l'Oferta Turística de les Illes Balears (Àmbit illa de Mallorca). Aquest POOT era el resultat de les modificacions introduïdes per la Comissió Tècnica, és a dir aquelles que satisfieien al lobby de la construcció. Al mateix moment es va aprovar una moratòria⁸⁰⁶ que suspenia les llicències d'obra de tot tipus d'establiment hoteler, excepte els de 5 estrelles i els ubicats als nuclis urbans de Palma, Maó i Eivissa. Aquesta moratòria també contemplava la suspensió de les llicències concedides per la Conselleria de Turisme que en el termini de tres mesos no aconseguissin llicència municipal per començar les obres (Alenyar, 1994). Diverses organitzacions realitzaren al·legacions al POOT. Segons Alenyar i Fuada (1995:72) "les grans patronals, especialment la d'hostaleria i la de promotors i constructors, col·laboraren en la tasca d'estudi de les al·legacions, la qual cosa facilità l'apropament d'actituds". Així, a les fases finals del POOT Mallorca les dues faccions més importants de la patronal havien reduït les seves diferències. Crida especialment l'atenció que la patronal participàs tan activament en una tasca que correspon a l'administració pública, com és la revisió d'al·legacions.

- El parc d'allotjament turístic, 1990-1994.

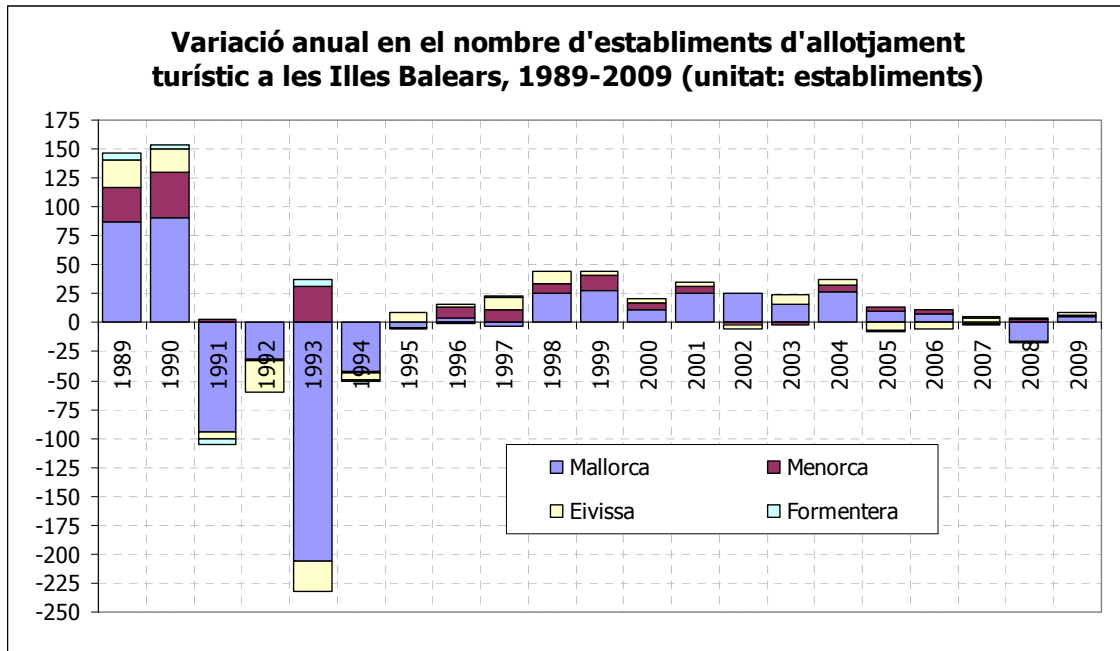
Entre el 1990 i el 1994 el nombre d'establiments d'allotjament turístic a les Illes Balears va disminuir, tot passant de 2758 establiments a 2351. A partir de 1994 el nombre d'establiments d'allotjaments turístic anirà augmentant any rere any. Entre les tipologies d'allotjament turístic que experimentaren una major disminució podem destacar: els hostals amb una diferència de 794 establiments entre el 1990 i el 1994; els hotels amb una diferència de 396 establiments; els blocs d'apartaments turístics amb una diferència de 192 establiments; i les cases d'hostes amb una diferència de 191 establiments. Per illes, com és de suposar, és Mallorca on s'enregistrà el major descens d'establiments d'allotjament turístic amb 373 establiments menys el 1994 respecte de 1990, seguit d'Eivissa amb 65 establiments menys, Menorca amb 30 establiments menys i Formentera comptava un establiment més. En canvi, en termes relatius l'ordre era lleugerament diferent, a Mallorca hi havia el 1994 un 14,79% menys establiments d'allotjament turístic que el 1990; a Menorca un 10,98%; i a Eivissa un 5,75%. Pel que fa al nombre de places d'allotjament turístic, aquestes experimentaren una ràpida expansió

⁸⁰⁵ Decret 30/1991, de 4 d'abril, pel que es regula l'activitat d'Agroturisme i Turisme Rural a les Illes Balears (BOCAIB núm.48, 16/04/1991). Modificat pel Decret 44/1992, de 8 de juliol (BOCAIB núm.85, 16/07/1992). Aquesta modificació simplificava els tràmits i s'atribuí a la Conselleria de Turisme la responsabilitat de determinar la norma amb les condicions per a la inscripció en els registres de turisme rural i agroturisme, així com la facultat d'atorgar les autoritzacions.

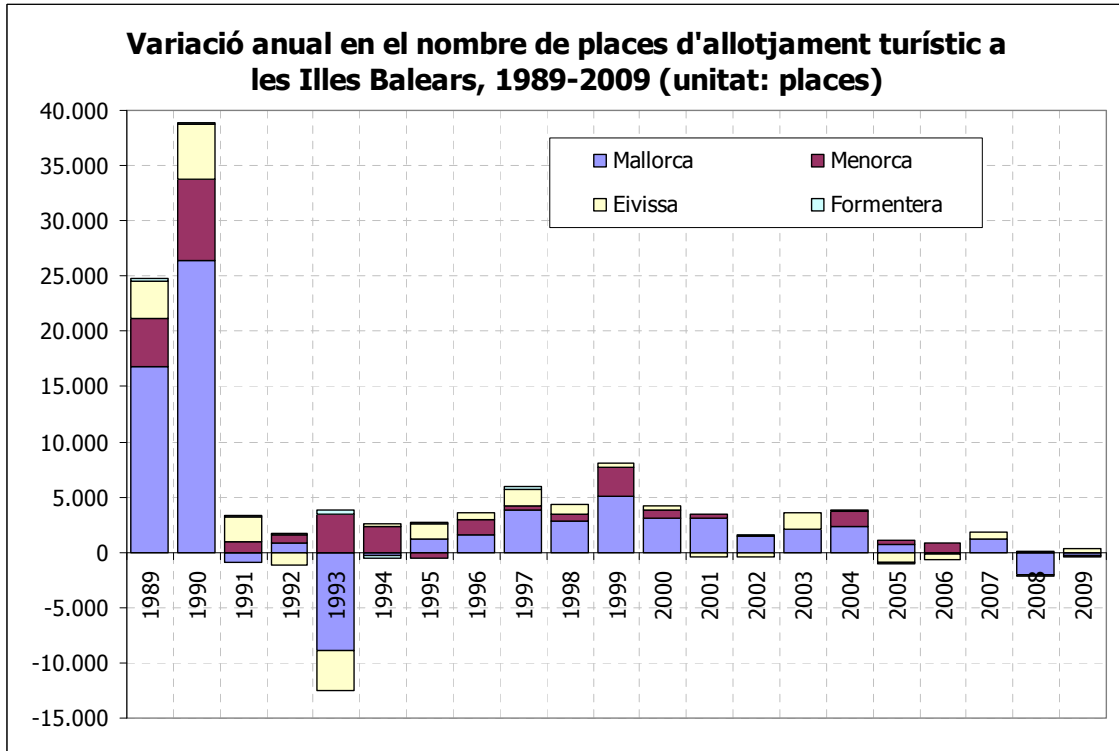
⁸⁰⁶ Decret 106/1993, de 30 de setembre, sobre suspensió i caducitat d'autoritzacions prèvies per construccions, obres i instal·lacions d'empreses i activitats turístiques (BOCAIB núm.199, 1/10/1993).

entre el 1988 i el 1992, tot passant de 323246 places a 389761, respectivament. És a dir, amb tan sols 4 anys hi havia 66515 places més. Per fer-nos una idea de la magnitud d'aquest increment ho podem comparar amb la Platja de Palma que el 1989 tenia unes 32 mil places (Picornell i Picornell, 2002). Així doncs, l'increment de la capacitat d'allotjament turístic de les Balears en aquells 4 anys era equivalent a l'aparició de dues noves "platges de Palma". En canvi, en un sol any, entre el 1992 i el 1993, el nombre de places d'allotjament turístic disminueixen en 8653 unitats (2,2% del total). Aquesta quantitat equivalia aproximadament a les places turístiques de Ciutadella al 1988. A partir de 1993 s'iniciaria un procés d'increment constant en el nombre de places d'allotjament turístic. Per categories hom pot destacar el fet que, entre el 1992 i el 1993, les places en hostals disminueixin unes 12907 unitats, les d'hotel d'una estrella unes 13409 places i els apartaments d'una clau unes 5015 places. En canvi, les places en apartaments de 2 claus s'incrementaren en 3782 unitats i els de 3 claus en 2321; i les d'hotels de tres estrelles en 25173. En quant a les illes, el comportament fou molt diferent. Mentre que a Mallorca i Eivissa, entre el 1992 i el 1993, es comptabilitzava la reducció de 8846 places i 3604 places, respectivament; a Menorca les places d'allotjament turístic de 1993 s'havien incrementat en 3446 unitats respecte les del 1992. De fet, mentre que Mallorca i Eivissa experimentaren una reducció constant en el nombre de places entre els anys 1992 i 1993, Menorca i Formentera varen tenir una situació totalment inversa (taules 233, 236, 239, 242 i 245).

Gràfic 69. (Font: elaboració pròpia a partir de les taules 233, 236, 239, 242 i 245).

Gràfic 70. (Font: elaboració pròpia a partir de les taules 233, 236, 239, 242 i 245).

- Paradoxa turística: ens despertam de la crisi de principis dels 1990 amb més establiments d'allotjament turístic.

Tal com acabam de veure, la crisi de finals dels 1980 i principis dels 1990, en comptes de desmotivar la dinàmica inversora del capital privat, es va caracteritzar per ser un fèrtil període per una nova ronda inversora. Aquesta es va guiar més per l'efecte retrovisor del que ens parlen Alenyar i Navinés (2010) que per uns càlculs freds i racionals, que són els que se suposa que guien als capitalistes. Aquest efecte retrovisor va tenir un element detonant com fou l'anunci de noves polítiques que pretenien incrementar els ràtios de superfície per plaça turística. Aquelles polítiques teòricament havien de beneficiar al capital turístic. Així i tot, en uns pocs anys es varen col·locar els excedents de capital en la indústria turística, per així evitar les futures restriccions. Unes restriccions que suposadament havien de contribuir a millorar el "producte turístic" balear. Una qüestió que hom podria plantejar a mode d'hipòtesi és el fet que en aquells moments de crisi hi hagués una sortida important de capitals fraudulents que se "netejen" en la indústria turística. A més, els anuncis d'establir "números clausus" en el futur immediat feia encara més atractiva aquesta inversió.

Així mateix, la massiva obertura de noves places d'allotjament turístic en pocs anys, va anar seguida d'una política turística que perseguia eliminar aquelles "fàbriques turístiques" qualificades com obsoletes, enteses com aquelles que no s'ajustaven als criteris del confort postfordista. Aquelles "fàbriques" també podien optar a reformar les seves instal·lacions, però la menor capacitat financera dels petits empresaris turístics, que a més foren els que patiren més severament la crisi de principis dels 1990, feu que a la pràctica molts abandonessin el negoci turístic. I, tal com veurem més endavant, aquell procés va fructificar en un aprofundiment de la concentració empresarial, tot atorgant un creixent poder a les cadenes hoteleres.

Durant els anys de la crisi de finals dels 1980 i principis dels 1990 es va argumentar que la inversió s'havia contret a les Illes (Alenyar, 1993a; Alenyar, 1994b). Se suposava, tal com resa la teoria econòmica convencional, que la crisi refredava la inversió privada i aquell refredament era responsable de l'augment de l'atur. Emperò, s'ha de tenir present que els darrers anys de la dècada dels 1980 el ritme inversor havia estat frenètic, especialment en el sector immobiliari. Així doncs, no és d'estranyar una contracció del "múscul" inversor derivada de la reducció de les expectatives de reproducció ampliada del capital que arribaven amb la crisi

global, així com l'esgotament de les expectatives relacionades amb el propi "clima" de negocis balear. Emperò, si hom observa la taula 248 se pot adonar que entre el 1988 i el 1990 la inversió bruta total de les Balears va seguir una tendència ascendent i fou a partir de 1990 quan aquesta començà a disminuir. Un aspecte a destacar és que si el 1988 el 71,24% de la inversió bruta a les Illes corresponia a l'habitatge, en el 1994 aquest representava el 35,81% del total. Per altra banda, les altres construccions que representaven el 14,29% de la inversió bruta el 1988, s'elevaren fins el 30,27% el 1994. És a dir, la crisi balear havia motivat un increment de la inversió pública. Bona part d'aquella inversió anava adreçada a preparar el territori per a noves fases d'expansió del capital, com per exemple les inversions en infraestructures aeroportuàries (p.ex. les obres d'ampliació de l'aeroport de Palma s'iniciaven el 1993) o reparacions de zones turístiques degradades pel negoci turístic. Així mateix, es pot destacar el fet que les empreses públiques GESA i Telefónica, just bans de privatitzar-se, varen dur a terme importants projectes inversors a les Balears: entre 1991 i 1994 GESA inverteix uns 295,2 milions d'euros; i Telefónica uns 162,5 milions d'euros. Unes inversions fetes, evidentment amb diners públics. Entre elles es poden destacar les obres de les centrals tèrmiques de Maó, Eivissa i es Murterar (Alcúdia).

Taula 248. Inversió bruta real a les Illes Balears, 1988-1994 (unitat: milions euros constants 2000) (Font: Fundació BBVA-IVIE, 2009)								
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	Variació 1988-1994 (%)
1. Habitatge	2.541,0	2.420,0	2.101,3	1.651,3	1.093,4	836,3	794,9	-68,72
2. Altres construccions	509,6	646,2	650,9	642,1	614,4	487,7	672,0	31,85
2.1. Infraestructures viàries	41,8	64,8	74,6	74,2	59,0	48,5	50,5	21,02
2.2. Infraestructures hidràuliques públiques	22,9	30,8	31,9	26,5	42,1	35,0	49,9	117,77
2.3. Infraestructures ferroviàries	0,6	0,6	0,5	0,4	0,8	0,6	0,1	-76,99
2.4. Infraestructures aeroportuàries	34,7	23,5	28,5	35,1	10,5	26,3	57,6	66,17
2.5. Infraestructures portuàries	14,7	17,2	16,0	12,8	15,2	15,7	22,6	53,34
2.6. Infraestructures urbanes de Corporacions Locals	32,7	38,5	49,6	31,7	30,6	36,8	21,0	-35,91
2.7. Altres	362,2	470,7	449,8	461,3	456,1	324,9	470,2	29,82
3. Equipament de transport	328,0	333,0	436,1	473,4	420,0	400,9	470,7	43,51
3.1. Vehícles de motor	143,1	135,9	110,9	92,8	103,6	90,3	133,8	-6,49
3.2. Altre material de transport	184,9	197,1	325,1	380,6	316,4	310,7	336,9	82,21
4. Maquinària, material d'equipament i altres productes	188,0	232,4	239,8	235,0	268,4	199,2	282,2	50,11
4.1. Productes d'agricultura, ramaderia i pesca	1,6	1,2	0,5	0,5	0,6	0,6	0,9	-46,99
4.2. Productes metàl·lics i maquinària	159,3	195,1	200,1	189,3	221,4	150,0	216,3	35,73
4.2.1. Productes metàl·lics	11,3	13,9	13,6	12,2	18,8	10,3	15,7	38,86
4.2.2. Maquinària i equipament mecànic	54,5	64,9	62,1	50,7	70,6	33,7	51,6	-5,40
4.2.3. Maquinària d'oficina i equipament informàtic	4,3	5,4	5,9	6,6	6,5	6,1	9,1	108,89
4.2.4. Altra maquinària i equipament	89,1	110,9	118,5	119,8	125,6	100,0	139,9	56,94

4.2.4.1. Comunicacions	37,8	44,6	48,0	39,7	35,1	35,9	54,6	44,39
4.2.4.2. Altres	51,3	66,3	70,6	80,1	90,4	64,2	85,3	66,20
4.3. Altres productes	27,1	36,1	39,2	45,1	46,4	48,7	65,1	140,40
4.3.1. <i>Software</i>	17,6	23,9	27,5	31,8	32,9	32,8	48,7	176,14
4.3.2. altres	9,4	12,2	11,7	13,3	13,5	15,9	16,4	73,66
Total	3.566,7	3.631,5	3.428,1	3.001,9	2.396,2	1.924,2	2.219,9	-37,76

El 1993 i el 1994 foren qualificats com els anys de la recuperació econòmica a les illes Balears. Per una banda, es reactivava l'afluència turística i el 1994 s'assolien uns 7,97 milions de turistes (15,93% més que el 1993); i per una altra banda, el PIB sumava uns 9707 milions d'euros (7,84% més que el 1993). Encara que des del poder es parlàs de recuperació econòmica, el paisatge social era molt diferent ja que el 1994 és quan s'assoleix la major xifra de persones aturades fins el moment de la història de les Balears, amb 54575 persones i una de les majors taxes d'atur (16,34%). Si es mira l'evolució de la planta d'allotjament turístic entre el 1988 i el 1994 per municipis se pot apreciar un increment generalitzat que pel conjunt de les Illes Balear fou del 18,61%⁸⁰⁷. Per Illes, Menorca fou la que experimentà el major increment de places turístiques. El 1994 es comptabilitzaven 40967 places, un 88,56% més places de les que hi havia a Menorca just en el moment en que s'inicià la crisi (1988). Cal destacar que la major part de les places d'allotjament turístic de Menorca corresponien als apartaments turístics, que suposaven el 50,23% del total de places. Per municipis, hom pot destacar com entre el 1988 i el 1994, la capacitat d'allotjament turístic del principal municipi turístic de l'illa, Ciutadella, es va incrementar en un 128%, fins assolir unes 16952 places el 1994 i era el municipi de les Balears amb major proporció de places en apartament turístics, amb el 66,05% del total. Alaior es va convertir en el segon municipi turístic de l'illa i fou el que experimentà el major increment de places d'allotjament turístic (144,54%) de l'illa. En el cas d'Alaior es varen obrir, entre el 1988 i el 1994, grans establiments d'apartaments turístics (p.ex. Bahía Park, Siestamar, San Jaime III, Els Girasols). Les places d'allotjament turístic es varen incrementar a tots els altres municipis menorquins, excepte es Castell amb una disminució del 10,16%. En quant a la dimensió mitjana dels establiments d'allotjament turístic a Menorca es pot destacar que al terme des Migjorn Gran era de 234 places, la major de l'illa.

A Mallorca s'enregistra un increment de les places d'allotjament turístic del 15,22% entre 1988 i 1994, tot arribant unes 259028 places. En el cas de Mallorca, a diferència de Menorca, la major proporció de places d'allotjament turístic corresponien als establiments hotelers i assimilats que representaven el 76,67% del total, mentre que les places en apartaments turístics representaven el 22,76%. Per termes municipals, l'increment més espectacular es dona a Artà (595,5%), degut a l'obertura del càmping turístic Club San Pedro (500 places) a la Colònia de Sant Pere, propietat d'UPA SA dels germans Gelabert Vicens. En el càmping s'aixecaren 88 bungalows de formigó sense llicència d'obres, que a més contradeien la legislació turística respecte dels càmpings. Les instal·lacions tan sols comptaven amb un permís provisional de 1991. El 2002 es va decretar el tancament del càmping, arran d'una denúncia del regidor d'Esquerra Unida-Els Verds d'Artà (Julen Adrián), però el 2004 l'ajuntament deixà caducar l'expedient de disciplina urbanística. El 2005 la Comissió Insular d'Urbanisme (CIU), del Consell Insular de Mallorca, va imposar una sanció de 703 mil euros UPA SA⁸⁰⁸ i el 2006 ordenà la demolició dels 88 bungalows. Crida l'atenció que la defensa dels infractors la realitzà Josep Melià Ques, que havia estat conseller d'Ordenació del Territori (2002-2003) del Consell Insular

⁸⁰⁷ S'ha de tenir present que les dades de places d'allotjament turístic per municipi per l'any 1988 són una estimació realitzada a partir del Catàleg d'establiments d'allotjament turístic (2002) de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears i dels estudis de l'evolució econòmica realitzats per Sa Nostra. Aquells resultats ens donen unes 321127 places front a les 323246 places que informaria posteriorment la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears en les publicacions "El turisme a les Illes Balears. Dades informatives (diversos anys)". Les dades de 1994 publicades per la Conselleria de Turisme (Gelabert Vich, 1995) donaven un total de 380876 places per les Balears, mentre que la publicació "El turisme a les Illes Balears. Dades informatives (diversos anys)" ens donava 383127 places. Com es pot veure en els dos anys analitzats hi ha una diferència d'unes 2000 places, per la qual cosa els resultats s'han de prendre amb certa precaució.

⁸⁰⁸ La Sala del Contenciós-Administratiu número 2 de Palma del Tribunal Superior de Justícia de Balears, a la Sentència núm.110/2008, davallà la sanció a 510778 euros (www.arta-web.com/eu-ev/docs/comunicats/maig_08/sentencia110_2008_procediment_ordinari248_2005_jutjatcontenciosadministratiu_num2001.pdf, juliol 2010).

de Mallorca i que fou elegit president d'Unió Mallorquina el gener de 2010 (Riera, 2/06/2005; Cerdà, 14/02/2006; Els Verds-Esquerra d'Artà, 4/06/2007).

Entre els municipis turístics de l'illa hom pot destacar els de Muro, Alcúdia i Sant Llorenç des Cardassar, pel que fa al fort ritme de creixement de la planta d'allotjament turístic. Fins aleshores, des dels inicis del turisme de masses, la major part dels capitals turístics s'havien focalitzat a les zones de la Badia de Palma (Llucmajor, Palma i Calvià). Aquests espais turístics presentaven ja forts signes de deteriorament, per la qual cosa el litoral de la Badia d'Alcúdia va rebre una forta dinàmica inversora i constructora. A Muro la capacitat d'allotjament es va incrementar un 180,63% en tal sols 6 anys, fins arribar a 11665 places el 1994. La major part de les places corresponen als Aparthotels. Les zones turístiques de Muro –Platja de Muro i Las Gaviotas– són les que presenten els majors establiments de les Balears, amb una major dimensió mitjana que era d'unes 448,65 places/establiment. L'augment de les places turístiques de Muro està fortament relacionat amb l'obertura dels establiments del grup Iberostar (Alcudia Park de 800 places; Albufera Park de 783 places; Playa de Muro de 752 places; Albufera Playa de 661 places; Dunas Park de 547 places), l'Aparthotel Alcudia Pins de 2202 places; i Lagotel Club de 545. Val la pena apuntar que l'Alcudia Pins de 2202 places era el segon establiment més gran de l'arxipèlag, juntament amb l'establiment d'apartaments turístics Club Bellevue de 4191 places, també a Alcúdia. Iberostar tenia el 1994 unes 3684 places d'allotjament turístic a la Platja de Muro, quasi les mateixes places que hi havia a tota la zona el 1988 quan es comptabilitzaven unes 4164 places. Cal dir que en el cas de Muro, el 1987 l'hotelier Miquel Ramis Martorell –propietari de Grupotel i polític de Convergència Democràtica Murera– va entrar a presidir l'Ajuntament, càrrec que ocupà entre 1987 i 1995 i després entre 1999 i 2006.

En el cas d'Alcúdia es registra un increment de les places d'allotjament turístic del 66,92%, fins arribar a 25905 places el 1994. El 1994 el 51,3% de les places eren d'apartaments turístics i el 48,66% d'hotels i assimilats. Aquí tornam a trobar l'obertura de grans "fàbriques" turístiques com són: l'Aparthotel Ciudad Blanca d'Iberostar (920 places); el bloc d'apartaments Tropic Garden (602 places); el bloc d'apartaments Alcudia Garden (550 places); el bloc d'apartaments de la cadena d'Escarrer, Sol Alcudia Centre de la cadena (542 places), etc. En el cas d'Alcúdia i Muro crida l'atenció que molts dels nous establiments d'allotjament turístic es mercantilitzin fent referència al recent creat Parc Natural de s'Albufera (1988). Aquest parc natural exercirà paradoxalment d'excusa per a una nova ronda de mercantilització turística de l'espai, tot resultant funcional als interessos del capital turístic que s'asseguren d'aquesta manera un entorn proper de qualitat. La capacitat d'allotjament turístic de Sant Llorenç, amb les zones turístiques de Cala Millor, s'Illot i sa Coma, es va incrementar en un 78,71% entre el 1988 i el 1994. Aquest municipi passà d'ocupar el sisè lloc en quant a places d'allotjament turístic el 1988 (11172 places) a ocupar el quart lloc el 1994 (19926 places), just al darrera d'Alcúdia. Entre els establiments que s'inauguren en aquells anys es poden destacar: el bloc d'apartaments turístics Club Bouganvilla Park de 1604 places; l'aparthotel Club Royal Mediterráneo de 794 places, propietat de l'ex-contrabandista Jaume Moll (Royaltur); l'aparthotel Palmeras Playa de 714 places de Protur (Promociones Turísticas de Cala Millor); l'hotel Sa Coma Playa de 552 places de Protur (Promociones Turísticas de Cala Millor); o l'aparthotel Iberostar Cala Millor Park de 518 places; etc.

Per altra banda, a Mallorca, tenim alguns municipis que perden places turístiques entre el 1988 i el 1994. Cal destacar els termes de Palma i Llucmajor que experimenten una disminució de places d'allotjament turístic del 24,11% (14187 places) i del 7,34% (905 places), respectivament. Aquestes disminucions corresponen principalment a dos motius: en primer lloc, el tancament d'establiments d'allotjament turístic considerats obsolets, la major part d'ells hostals, fondes o cases d'hostes; en segon lloc, hotels i blocs d'apartaments donats de baixa a les zones turístiques degradades de Cala Major i la Platja de Palma; i en tercer lloc, per la transformació d'establiments d'allotjament turístic en habitatges com per exemple els detectats a zones com Cala Major. Els municipis de la Serra de Tramuntana, la joia de la corona turística d'abans del boom, també presentaren importants disminucions en el nombre de places d'allotjament turístic. Així, a Deià la reducció fou del 30,07%, on es va tancar un dels establiments històrics (Can Gelat); a Estellencs la reducció fou del 27,86% (tancament de Son Llarg); i a Sóller del 21% (tancament del Mare Nostrum, Costa Brava, Brasilia, Vistamar, etc).

A l'illa d'Eivissa el nombre de places d'allotjament turístic varen créixer un 8,05% entre el 1988 i el 1994, fins assolir unes 73499 places. El 1994 hi havia 5478 noves places turístiques respecte de 1988, una xifra prou important si la comparem amb les 10773 places que el 1990

tenia la Platja d'en Bossa (Cirer, 2001), una de les principals zones turístiques d'Eivissa. El major increment de places turístiques es va dur a terme al municipi de Sant Josep –amb les zones turístiques de Platja d'en Bossa, Port des Torrent, Sant Agustí des Vedrà, ses Salines, badia de Sant Antoni i Sant Josep–, que fou del 20,91% i s'assoliren unes 18027 places, tot situant-se molt a prop del primer municipi turístic en nombre de places, Santa Eulària. Entre els establiments oberts en aquells moments es poden destacar els oberts a les cales de l'oest del terme (p.ex. Cala Tarida, Cala Codolar, etc): l'Aparthotel Tarida Beach (804 places) de la cadena Insotel, d'Alonso Marí Calbet, a Cala Tarida; el Calimera Delfín Playa (736 places) a Cala Codolar; el Green Oasis Cala Tarida (370 places) de la cadena mallorquina de Miquel Vicens, a Cala Tarida; Aparthotel Nereida (346 places) al Port des Torrent; Tarida Playa (345 places), etc. La part occidental del terme de Sant Josep es va urbanitzar de manera extraordinària durant aquells anys. Així mateix, a la ja saturada Platja d'en Bossa s'inauguraren tres establiments d'enormes dimensions: Fiesta Palace (863 places), el Fiesta Club Palm Beach (817 places) i l'aparthotel Club Garbí (596 places). Els dos primers eren propietat dels Matutes, mentre que el tercer era de la família Palau Escandell. Un dels establiments més espectaculars i polèmics que s'obriren en aquells anys fou el Fiesta Palace (863 places) a la Platja d'en Bossa. El Fiesta Palace era un dels majors establiments de tota l'illa. Aquest establiment el construï, a finals dels 1980, el polític i empresari eivissenc Abel Matutes, just als límits de la que havia de ser (i estava en plena discussió política i social), l'àrea natural protegida de ses Salines. Com s'ha comentat anteriorment, tant Gabriel Cañellas com Abel Matutes tenien importants interessos familiars-empresarials en aquells terrenys. Després que Matutes aixecàs l'hotel, al cap d'un any, el va llogar a la multinacional francesa Club Méditerranée que el va mantenir fins el 2005 (Cerdà, 14/08/1991a; Cerdà, 14/08/1991b).

El segon terme municipal on l'increment del nombre de places d'allotjament turístic fou més important va ser Sant Antoni de Portmany, amb les zones turístiques de Sant Antoni, Cala Gració, es Molí i la Badia de Sant Antoni. El 1994 se sumaven unes 2583 places a les 14291 places de 1988. La major part de la capacitat d'allotjament turístic es localitza a Sant Antoni amb més del 75% de les places. De fet, la major part dels nous establiments inaugurats en aquest curt període de temps es localitzaven a Sant Antoni. Els majors establiments inaugurats foren: Hotel Es Pla (334 places) de la cadena Invisa de Vicente Juan Guasch; el bloc d'apartaments Marvell Complex (258 places) de Explotaciones Marí SL de Vicent Marí Prats⁸⁰⁹; el bloc d'apartament Ibiza Mar (208 places); etc. Per altra banda, Santa Eulària des Riu que comptava amb el major nombre de places d'allotjament turístic de les Pitiüses el 1988, experimentà una lleugera disminució del nombre de places (5,96%), tot passant a comptar amb 19412 places el 1994. Aquestes estaven distribuïdes per les zones de Sant Carles de Peralta, Cala Llonga, es Canà, es Figueral, s'Argamassa i Santa Eulària. D'aquestes zones les més importants eren Santa Eulària, es Canà i Cala Llonga que el 1994 concentraven el 37,11% de les places d'allotjament turístic, el 34,87% i el 17,73%, respectivament. Finalment, a Formentera es passà de 6568 places el 1988 a 7382 el 1994, amb un increment del 12,39%. La totalitat dels nous establiments que s'obriren a l'illa foren apartaments turístics. El 1994, les principals zones turístiques de Formentera eren es Pujols amb 2497 places, la Platja des Migjorn amb 1690 places i la Platja des Arenals amb 1638 places.

⁸⁰⁹ Vicent Marí Prats fou el primer batle de Sant Antoni després de la dictadura, entre 1979 i 1983, per l'UCD. El 1998 fundà el partit Democràcia Pitiüsa i a les eleccions de 1999 entrà com a regidor al municipi de Sant Antoni (www.eeif.es, juliol 2010).

	Apartaments turístics*		Hotels i assimilats**		Altres***		Total			
	Establ.	Places	Establ.	Places	Establ.	Places	Establ.	Places	Places/establiment	Variació places 1988-1994 (%)
Alaró	0	0	1	21	1	4	2	25	12,50	56,25
Alcúdia	45	13.290	36	12.607	1	8	82	25.905	315,91	66,92
Algaida	0	0	1	28	0	0	1	28	28,00	0,00
Andratx	9	896	12	2.277	0	0	21	3.173	151,10	38,86
Artà	1	60	2	27	2	532	5	619	123,8	1.157,30
Banyalbufar	0	0	3	176	0	0	3	176	58,67	-9,74
Bunyola	0	0	2	70	4	33	6	103	17,17	51,47
Calvià	88	12.236	167	44.237	0	0	255	56.473	221,46	8,69
Campanet	0	0	0	0	1	28	1	28	28,00	0,00
Campos	0	0	2	78	5	39	7	117	16,71	50,00
Capdepera	44	3.255	89	14.628	0	0	133	17.883	134,46	22,51
Costitx	0	0	0	0	1	6	1	6	6,00	0,00
Deià	0	0	5	321	0	0	5	321	64,20	-30,07
Escorca	0	0	1	98	0	0	1	98	98,00	0,00
Esporles	0	0	2	53	1	11	3	64	21,33	300,00
Estellencs	0	0	1	101	0	0	1	101	101,00	-27,86
Felanitx	22	1.748	16	3.473	2	24	40	5.245	131,13	-0,11
Fornalutx	0	0	1	10	2	10	3	20	6,67	0,00
Inca	0	0	0	0	1	6	1	6	6,00	-90,00
Lloseta	0	0	0	0	1	13	1	13	13,00	18,18
Llucmajor	1	120	43	11.280	4	28	40	11.428	285,70	-7,34
Manacor	21	4.481	30	8.814	5	49	56	13.334	238,11	21,29
Muro	7	2.726	14	8.439	1	500	26	11.665	448,65	180,63
Palma	19	1.750	233	42.896	1	12	253	44.658	176,51	-24,11
Pollença	29	2.146	37	4.134	2	18	68	6.298	92,62	31,97
Porreres	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00	-100,00
Puigpunyent	0	0	0	0	2	14	2	14	7,00	27,27
sa Pobla	0	0	1	17	0	0	1	17	17,00	-15,00
Sant Llorenç des Cardassar	39	6.569	52	13.357	0	0	91	19.926	218,97	78,71
Santa Eugènia	0	0	0	0	1	10	1	10	10,00	0,00
Santa Margalida	17	862	34	8.835	0	0	51	9.697	190,14	3,90
Santanyí	42	4.824	71	11.435	0	0	113	16.259	143,88	93,08
Selva	0	0	0	0	1	14	1	14	14,00	0,00
Sencelles	0	0	0	0	2	26	2	26	13,00	0,00
ses Salines	12	370	17	2.481	1	12	30	2.863	95,43	11,95
Sóller	3	134	21	2.583	2	25	26	2.742	105,46	-21,00
Son Servera	41	3.410	43	6.105	1	8	85	9.443	111,09	21,68
Valldemossa	1	90	1	16	2	34	4	140	35,00	1,45
Mallorca	441	58.967	938	198.597	47	1.464	1.440	259.028	179,88	15,18
Alaior	20	2.712	11	3.209	0	0	31	5.921	191,00	144,54
Ciutadella	125	11.197	28	5.747	1	8	154	16.952	110,08	128,09
Ferreries	7	711	4	1.231	2	19	13	1.961	150,85	110,93
Maó	1	102	11	1.586	0	0	12	1.688	140,67	63,46
Mercadal	21	2.270	9	3.070	0	0	30	5.340	178,00	99,67
Sant Lluís	15	2.134	11	2.597	0	0	26	4.731	181,96	13,32
es Castell	0	0	9	1.097	0	0	9	1.097	121,89	-10,16
es Migjorn Gran	7	1.454	7	1.823	0	0	14	3.277	234,07	78,14
Menorca	196	20.580	90	20.360	3	27	289	40.967	145,16	88,56
Eivissa	52	5.335	64	9.235	0	0	116	14.570	125,6	4,19

Sant Antoni de Portmany	60	5.302	80	11.572	0	0	140	16.874	120,53	18,07
Sant Josep de sa Talaia	56	5.863	37	12.159	1	5	94	18.027	191,78	20,91
Sant Joan de Labritja	12	736	18	3.880	0	0	30	4.616	153,87	10,06
Santa Eulària des Riu	63	5.959	61	13.066	2	387	126	19.412	154,06	-5,96
Eivissa	243	23.195	260	49.912	3	392	506	73.499	145,25	8,05
Formentera	75	2.885	46	4.497	0	0	121	7.382	61,01	12,39
Illes Balears	955	105.627	1.334	273.366	67	1.883	2.342	380.876	162,63	18,61

*Apartaments turístics; **Hotels i assimilats: Hotel, Hotel Residència, Ciutat de Vacances, Hostal, Hostal Residència, Fonda, Casa d'hostes, Pensió, Residència Apartament, Hotel Apartament; ***Altres: Agroturisme, Càmping Turístic, Hotel Rural, Turisme d'Interior.

Figura 95. (Elaboració pròpia).

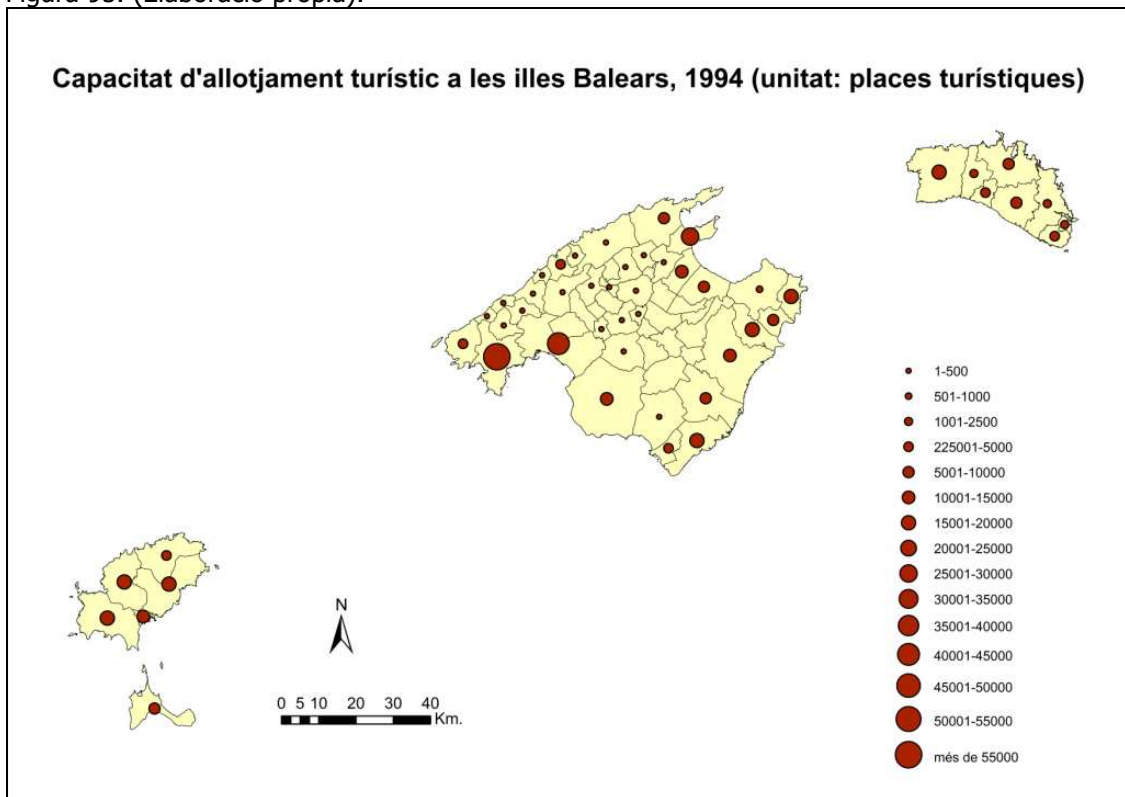
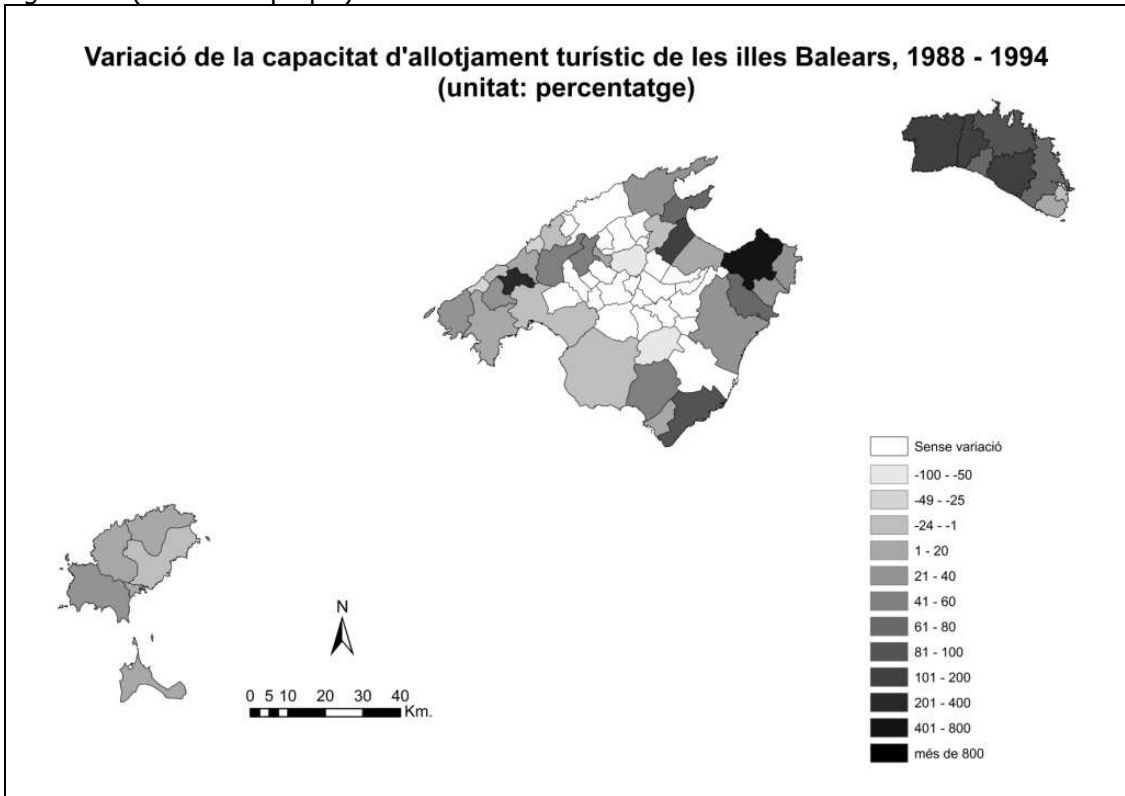

Figura 96. (Elaboració pròpia).

Taula 250. Establiments d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 1994 (unitat: nombre d'establiments) (Font : elaboració pròpia a partir de Gelabert Vich, 1995).

	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Alcúdia	1	45	0	0	1	1	6	1	21	5	0	0	0	1	0	82
Algaida	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Andratx	0	9	0	0	0	0	3	1	6	1	1	0	0	0	0	21
Artà	1	1	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	5
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0	3
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Búger	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bunyola	4	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	6
Calvià	0	88	0	1	1	0	15	21	97	21	9	0	0	2	0	255
Campanet	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Campos	5	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	7
Capdepera	0	44	0	1	2	1	24	15	34	12	0	0	0	0	0	133
Costitx	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Deià	0	0	0	0	0	1	1	0	2	0	1	0	0	0	0	5
Escorca	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Esporles	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	3
Estellencs	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Felanitx	2	22	0	0	0	0	1	3	11	0	0	0	0	1	0	40
Fornalutx	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Inca	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Lloret de Vistalegre	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lloseta	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Llubí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Llucmajor	4	1	0	0	1	1	4	5	31	0	1	0	0	0	0	48
Manacor	5	21	0	3	3	0	3	3	17	1	0	0	0	0	0	56
Maria de la Salut	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Marratxí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Montuiri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Muro	0	7	1	0	0	0	0	0	8	6	0	0	0	0	0	22
Palma	1	19	0	10	0	3	29	43	120	10	15	0	0	3	0	253
Petra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pollença	2	29	0	0	0	1	7	8	16	2	2	0	0	1	0	68
Porreres	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Puigpunyent	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

sa Pobla	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Sant Llorenç des Cardassar	0	39	0	2	0	0	3	6	28	9	4	0	0	0	0	91
Santa Eugènia	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Santa Margalida	0	17	0	0	0	0	3	1	26	3	1	0	0	0	0	51
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Santanyí	0	42	0	3	2	2	22	18	17	7	0	0	0	0	0	113
Selva	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Sencelles	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
ses Salines	1	12	0	0	0	0	6	0	10	0	1	0	0	0	0	30
Sineu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sóller	1	3	0	1	0	0	6	3	10	0	1	1	0	0	0	26
Son Servera	1	41	0	2	0	2	4	10	20	4	1	0	0	0	0	85
Valldemossa	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	4
Mallorca	42	441	2	23	10	13	143	141	481	81	38	3	0	8	0	1.426
Alaior	0	20	0	0	0	0	1	2	5	3	0	0	0	0	0	31
Ciutadella	1	125	0	2	1	0	3	4	15	2	1	0	0	0	0	154
Ferrieries	2	7	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	13
Maó	0	1	0	0	0	1	3	3	2	1	1	0	0	0	0	12
Mercadal	0	21	0	0	0	0	2	2	3	1	0	0	0	1	0	30
Sant Lluís	0	15	0	0	0	1	5	0	5	0	0	0	0	0	0	26
es Castell	0	0	0	0	0	0	2	2	4	1	0	0	0	0	0	9
es Migjorn Gran	0	7	0	1	0	1	0	0	4	0	0	0	0	1	0	14
Menorca	3	196	0	4	1	3	16	13	40	8	2	0	0	3	0	289
Eivissa	0	52	0	16	1	0	4	16	19	1	7	0	0	0	0	116
Sant Antoni de Portmany	0	60	0	11	0	0	7	27	24	2	9	0	0	0	0	140
Sant Josep de sa Talaia	1	56	0	1	1	0	4	1	23	3	2	0	0	2	0	94
Sant Joan de Labritja	0	12	0	1	2	0	2	4	9	0	0	0	0	0	0	30
Santa Eulària des Riu	1	63	1	1	3	4	9	14	22	1	6	0	0	1	0	126
Eivissa	2	243	1	30	7	4	26	62	97	7	24	0	0	3	0	506
Formentera	0	75	0	10	2	2	20	8	4	0	0	0	0	0	0	121
Illes Balears	47	955	3	67	20	22	205	224	622	96	64	3	0	14	0	2.342

Taula 251. Places d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 1994 (unitat: places) (Font : elaboració pròpia a partir de Gelabert Vich, 1995).

Tipologia	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	4	0	0	0	0	0	0	21	0	0	0	0	0	0	0	25
Alcúdia	8	13.290	0	0	456	24	470	55	9.431	1.969	0	0	0	202	0	25.905
Algaida	0	0	0	0	0	0	0	0	28	0	0	0	0	0	0	28
Andratx	0	896	0	0	0	0	146	28	1.889	114	100	0	0	0	0	3.173
Artà	32	60	1.000	0	0	0	27	0	0	0	0	0	0	0	0	1.119
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	75	0	101	0	0	0	0	0	0	176
Bunyola	33	0	0	0	0	0	0	30	0	0	40	0	0	0	0	103
Calvià	0	12.236	0	19	1.118	0	889	853	30.542	9.220	670	0	0	926	0	56.473
Campanet	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28	0	0	0	28
Campos	39	0	0	0	0	0	0	41	37	0	0	0	0	0	0	117
Capdepera	0	3.255	0	21	1.908	68	2.155	535	6.570	3.371	0	0	0	0	0	17.883
Costitx	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Deià	0	0	0	0	0	17	14	0	244	0	46	0	0	0	0	321
Escorca	0	0	0	0	0	0	0	0	98	0	0	0	0	0	0	98
Esporles	11	0	0	0	0	0	16	0	37	0	0	0	0	0	0	64
Estellencs	0	0	0	0	0	0	0	0	101	0	0	0	0	0	0	101
Felanitx	24	1.748	0	0	0	0	35	130	3.092	0	0	0	0	216	0	5.245
Fornalutx	10	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	0	20
Inca	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Lloseta	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13
Llucmajor	28	120	0	0	660	20	330	254	9.904	0	112	0	0	0	0	11.428
Manacor	49	4.481	0	94	1.624	0	169	130	5.044	1.753	0	0	0	0	0	13.334
Muro	0	2.726	500	0	0	0	0	0	4.074	4.365	0	0	0	0	0	11.665
Palma	12	1.750	0	280	0	94	1.984	1.892	32.764	3.465	1.548	0	0	869	0	44.658
Pollença	18	2.146	0	0	0	18	367	318	2.759	488	144	0	0	40	0	6.298
Puigpunyent	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14
sa Pobla	0	0	0	0	0	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17
Sant Llorenç des Cardassar	0	6.569	0	96	0	0	165	241	8.868	3.716	271	0	0	0	0	19.926
Santa Eugènia	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
Santa Margalida	0	862	0	0	0	0	189	16	7.799	717	114	0	0	0	0	9.697
Santanyí	0	4.824	0	80	1.510	70	1.166	702	3.771	4.136	0	0	0	0	0	16.259
Selva	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14
Sencelles	26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	36
ses Salines	12	370	0	0	0	0	156	0	2.235	0	90	0	0	0	0	2.863

Sóller	9	134	0	15	0	0	688	175	1.583	0	122	16	0	0	0	2.742
Son Servera	8	3.410	0	40	0	36	216	478	3.963	1.312	60	0	0	0	0	9.443
Valldemossa	2	90	0	0	0	0	16	0	0	0	0	32	0	0	0	140
Mallorca	388	58.967	1.000	645	7.276	364	9.283	5.899	134.934	34.626	3.317	76	0	2.253	0	258.948
Alaior	0	2.712	0	0	0	0	29	96	1.580	1.504	0	0	0	0	0	5.921
Ciutadella	8	11.197	0	30	440	0	75	111	4.392	670	29	0	0	0	0	17.284
Ferrieres	19	711	0	15	0	0	0	0	1.144	0	0	0	0	72	0	1.961
Maó	0	102	0	0	0	45	84	131	278	908	140	0	0	0	0	1.688
Mercadal	0	2.270	0	0	0	0	78	103	1.485	588	0	0	0	816	0	5.340
Sant Lluís	0	2.134	0	0	0	23	229	0	2.345	0	0	0	0	0	0	4.731
es Castell	0	0	0	0	0	0	88	61	689	259	0	0	0	0	0	1.097
es Migjorn Gran	0	1.454	0	23	0	7	0	0	1.358	0	0	0	0	435	0	3.277
Menorca	27	20.580	0	68	440	75	583	502	13.271	3.929	169	0	0	1.323	0	41.299
Eivissa	0	5.335	0	248	400	0	361	646	6.235	517	828	0	0	0	0	14.520
Sant Antoni de Portmany	0	5.302	0	244	0	0	609	1.921	6.710	1.000	1.088	0	0	0	0	16.874
Sant Josep de sa Talaia	5	5.863	0	12	696	0	60	13	9.807	1.110	361	0	0	100	0	18.027
Sant Joan de Labritja	0	736	0	8	912	0	41	224	2.695	0	0	0	0	0	0	4.616
Santa Eulària des Riu	12	5.959	375	28	2.031	84	416	549	8.566	303	1.005	0	0	84	0	19.412
Eivissa	17	23.195	375	540	4.039	84	1.487	3.353	34.013	2.930	3.282	0	0	184	0	73.449
Formentera	0	2.885	0	145	1.193	58	1.324	390	1.387	0	0	0	0	0	0	7.382
Illes Balears	432	105.627	1.875	1.398	12.948	581	12.677	10.144	183.605	41.485	6.768	76	0	3.760	0	381.578

Taula 252. Dimensió mitjana dels establiments d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 1994 (unitat: places/establiment) (Font : elaboració pròpia a partir de Gelabert Vich, 1995).

	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	4,00	0	0	0	0	0	0	21,00	0	0	0	0	0	0	0	12,50
Alcúdia	8,00	295,33	0	0	456,00	24,00	78,33	55,00	449,10	393,80	0	0	0	202,00	0	315,91
Algaida	0	0	0	0	0	0	0	0	28,00	0	0	0	0	0	0	28,00
Andratx	0	99,56	0	0	0	0	48,67	28,00	314,83	114,00	100,00	0	0	0	0	151,10
Artà	32,00	60,00	500,00	0	0	0	13,50	0	0	0	0	0	0	0	0	123,80
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	75,00	0	50,50	0	0	0	0	0	0	58,67
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Búger	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bunyola	8,25	0	0	0	0	0	0	30,00	0	0	40,00	0	0	0	0	17,17
Calvià	0	139,05	0	19,00	1.118,00	0	59,27	40,62	314,87	439,05	74,44	0	0	463,00	0	221,46

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Campanet	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28,00	0	0	0	28,00
Campos	7,80	0	0	0	0	0	0	41,00	37,00	0	0	0	0	0	0	16,71
Capdepera	0	73,98	0	21,00	954,00	68,00	89,79	35,67	193,24	280,92	0	0	0	0	0	134,46
Costitx	6,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00
Deià	0	0	0	0	0	17,00	14,00	0	122,00	0	46,00	0	0	0	0	64,20
Escorca	0	0	0	0	0	0	0	0	98,00	0	0	0	0	0	0	98,00
Esporles	11,00	0	0	0	0	0	16,00	0	37,00	0	0	0	0	0	0	21,33
Estellencs	0	0	0	0	0	0	0	0	101,00	0	0	0	0	0	0	101,00
Felanitx	12,00	79,45	0	0	0	0	35,00	43,33	281,09	0	0	0	0	216,00	0	131,13
Fornalutx	5,00	0	0	0	0	0	10,00	0	0	0	0	0	0	0	0	6,67
Inca	6,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00
Lloret de Vistalegre	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lloseta	13,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13,00
Llubí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Llucmajor	7,00	120,00	0	0	660,00	20,00	82,50	50,80	319,48	0	112,00	0	0	0	0	238,08
Manacor	9,80	213,38	0	31,33	541,33	0	56,33	43,33	296,71	1.753,00	0	0	0	0	0	238,29
Maria de la Salut	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Marratxí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Montuïri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Muro	0	389,43	500,00	0	0	0	0	0	509,25	727,50	0	0	0	0	0	530,23
Palma	12,00	92,11	0	28,00	0	31,33	68,41	44,00	273,03	346,50	103,20	0	0	289,67	0	176,51
Petra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pollença	9,00	74,00	0	0	0	18,00	52,43	39,75	172,44	244,00	72,00	0	0	40,00	0	92,62
Porreres	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Puigpunyent	7,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7,00
sa Pobla	0	0	0	0	0	17,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17,00
Sant Llorenç des Cardassar	0	168,44	0	48,00	0	0	55,00	40,17	316,71	412,89	67,75	0	0	0	0	218,97
Santa Eugènia	10,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10,00
Santa Margalida	0	50,71	0	0	0	0	63,00	16,00	299,96	239,00	114,00	0	0	0	0	190,14
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Santanyí	0	114,86	0	26,67	755,00	35,00	53,00	39,00	221,82	590,86	0	0	0	0	0	143,88
Selva	14,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14,00
Sencelles	13,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13,00
ses Salines	12,00	30,83	0	0	0	0	26,00	0	223,50	0	90,00	0	0	0	0	95,43
Sineu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sóller	9,00	44,67	0	15,00	0	0	114,67	58,33	158,30	0	122,00	16,00	0	0	0	105,46

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Son Servera	8,00	83,17	0	20,00	0	18,00	54,00	47,80	198,15	328,00	60,00	0	0	0	0	112,04
Valldemossa	2,00	90,00	0	0	0	0	16,00	0	0	0	0	32,00	0	0	0	35,00
Mallorca	9,24	133,71	500,00	28,04	727,60	28,00	64,92	41,84	280,53	427,48	87,29	25,33	0	281,63	0	181,65
Alaior	0	135,60	0	0	0	0	29,00	48,00	316,00	501,33	0	0	0	0	0	191,00
Ciutadella	8,00	89,58	0	15,00	440,00	0	25,00	27,75	292,80	335,00	29,00	0	0	0	0	110,08
Ferrieres	9,50	101,57	0	15,00	0	0	0	0	572,00	0	0	0	0	72,00	0	150,85
Maó	0	102,00	0	0	0	45,00	28,00	43,67	139,00	908,00	140,00	0	0	0	0	140,67
Mercadal	0	108,10	0	0	0	0	39,00	51,50	495,00	588,00	0	0	0	816,00	0	178,00
Sant Lluís	0	142,27	0	0	0	23,00	45,80	0	469,00	0	0	0	0	0	0	181,96
es Castell	0	0	0	0	0	0	44,00	30,50	172,25	259,00	0	0	0	0	0	121,89
es Migjorn Gran	0	207,71	0	23,00	0	7,00	0	0	339,50	0	0	0	0	435,00	0	234,07
Menorca	9,00	105,00	0	17,00	440,00	25,00	36,44	38,62	331,78	491,13	84,50	0	0	441,00	0	141,75
Eivissa	0	102,60	0	15,50	400,00	0	90,25	40,38	328,16	517,00	118,29	0	0	0	0	125,60
Sant Antoni de Portmany	0	88,37	0	22,18	0	0	87,00	71,15	279,58	500,00	120,89	0	0	0	0	120,53
Sant Josep de sa Talaia	5,00	104,70	0	12,00	696,00	0	15,00	13,00	426,39	370,00	180,50	0	0	50,00	0	191,78
Sant Joan de Labritja	0	61,33	0	8,00	456,00	0	20,50	56,00	299,44	0	0	0	0	0	0	153,87
Santa Eulària des Riu	12,00	94,59	375,00	28,00	677,00	21,00	46,22	39,21	389,36	303,00	167,50	0	0	84,00	0	154,06
Eivissa	8,50	95,45	375,00	18,00	577,00	21,00	57,19	54,08	350,65	418,57	136,75	0	0	61,33	0	145,16
Formentera	0	38,47	0	14,50	596,50	29,00	66,20	48,75	346,75	0	0	0	0	0	0	61,01
Illes Balears	9,19	110,60	458,33	20,87	647,40	26,41	61,84	45,29	295,18	432,14	105,75	25,33	0	268,57	0	162,63

- S'aprova el Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística de Mallorca després de la festa inversora del capital turístic en temps de crisi. S'imposa la retòrica d'ordenar el creixement.

Un mes i mig abans de les eleccions autonòmiques i municipals de 1995, en ple desplegament del cas Túnel de Sóller, es va aprovar el Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística (Decret 54/95, de 6 d'abril, BOCAIB núm.79 22/06/1995). Blasco (2002) destaca que és una norma de gran importància ja que era el primer intent d'ordenació territorial supramunicipal a les Balears. Emperò, hauríem de tenir en compte que el 1978 l'equip de la conselleria d'Ordenació del Territori del CGI (Consell General Interinsular) ja havia intentat impulsar un Pla Director Territorial Coordinat que fou paralitzat per la dreta político-empresarial. El POOT defensat per Joan Flaquer, substituït de Jaume Cladera que retornà al món empresarial, havia perdut molt del seu contingut inicial. L'àmbit d'aplicació del POOT era de caràcter general pel conjunt de l'Illa i específic per a les 37 zones turístiques definides⁸¹⁰. Amb l'entrada en vigor del POOT es suspenia la moratòria turística de 1993 (Decret 106/1993, de 30 de setembre, sobre suspensió i caducitat d'autoritzacions prèvies per construccions, obres i instal·lacions d'empreses i activitats turístiques). Entre els objectius del pla es troben: millorar l'oferta turística, implantar oferta alternativa, determinar la capacitat d'acollida en funció de la densitat de població, fomentar l'equilibri territorial –això vol dir “equilibrar” la pressió urbano-turística des del litoral a l'interior de l'illa–, fomentar la renovació de les places d'allotjament turístic obsoletes i evitar la urbanització continua del litoral.

El POOT pretenia evitar que la futura expansió de les zones turístiques, tot establint Zones Limítrofes de Protecció Costanera (ZLPC) que són franges de sòl no urbanitzable als límits laterals de cada zona turística i d'una amplària mínima de 1000 metres. A més, les zones turístiques quedarien envoltades per una Àrea de Protecció Posterior (APP) que estaria conformada pels sòls no urbanitzables, amb una franja de com a mínim 500 metres que actuaria de contenció a l'expansió de la zona cap a l'interior. D'aquella manera es deia que les zones turístiques quedaven contingudes dins de l'espai urbano-turístic ja sacrificat. Des del poder es publicitava que amb el POOT es congelava el creixement urbano-turístic de les 37 zones turístiques. El pla també preveia incrementar el Patrimoni Públic de Sòl en aquestes zones. Com es pot apreciar les ZLPC i les APP s'havien de definir sobre sòls no urbanitzables, quan les discussions i propostes anteriors a la seva aprovació incorporaven la possibilitat de desclassificar sòls urbanitzables. Joan Flaquer, conseller de Turisme, declarava a la premsa que “el POOT no desclassificarà el sòl urbanitzable. Se descarta la intervenció en sòl urbà, evitant la desclassificació de solars no construïts, per una opció política i perquè no se pot entrar en la seguretat jurídica” (Amer 2006:119). Aquella seguretat jurídica que no es volia alterar –bona part dels terrenys urbanitzables del litoral– havia resultat dels privilegis atorgats per l'urbanisme franquista, tal com s'ha vist en altres apartats, i en el litoral quedaven encara “solars dorments” a l'espera de ser “promocionats”.

El POOT perseguia limitar la “densitat poblacional” a l'interior de les zones turístiques, entesa aquesta densitat com la capacitat d'allotjament resultant d'aplicar els índexs d'intensitat d'ús turístic i/o residencial que fixen una superfície mínima de parcel·la per unitat d'habitatge o

⁸¹⁰ Segons l'article 6 del POOT les zones turístiques són: 1 Palma (Marivent, Cala Major i Cas Català); 2 Calvià (ses Illetes i Cas Català Nou); 3 Calvià (Portals Nous i Costa d'en Blanes); 4 Calvià (Palma Nova, Magaluf i Portals Vells); 5 Calvià (El Toro, Santa Ponça i Costa de sa Calma); 6 Calvià (Peguera i Cala Fornells); 7 Andratx (es Camp de Mar); 8 Andratx (Port i Urbanitzacions adjacents); 9 Andratx (Sant Elm); 10 Sóller (Port de Sóller); 11 Pollença (Cala Sant Vicenç); 12 Pollença (Formentor); 13 Pollença (Port de Pollença); 14 Alcúdia (Badia de Pollença, es Barcarès, es Mal Pas i Bonaire); 15 Alcúdia/Muro (Badia d'Alcúdia i Platja de Muro); 16 Santa Margalida (Can Picafort); 17 Santa Margalida (Son Serra de Marina); 18 Artà (Colònia de Sant Pere i Betlem); 19 Capdepera (Cala Mesquida); 20 Capdepera (Font de sa Cala, es Carregador, sa Pedruscada, Platja de Son Moll, Cala Rajada i Cala Agulla); 21 Capdepera (Platja i Costa de Canyamel); 22 Son Servera/Sant Llorenç (Costa dels Pins, Cala Bona i Cala Millor); Sant Llorenç/Manacor (sa Coma, s'Illot i Cala Moreia); 24 Manacor (Porto Cristo); 25 Manacor (Cala Estany, Portocristo Novo, Platja Romàntica, Cala Anguila, Cala Mendia i Cala Magrana); 26 Manacor (Cales de Mallorca, es Domingos i Cala Murada); 27 Felanitx (Portocolom i Cala Marçal); 28 Felanitx/Santanyí (Cala Ferrera, Cala Serena, Cala Esmaragda, Cala d'Or, Cala Llonga i Cala Gran); 29 Santanyí (Porto Petro); 30 Santanyí (Cala Llombards, Cala Santanyí, Cala Figuera i Cala Mondragó); 31 ses Salines (Colònia de Sant Jordi); 32 Campos/Llucmajor (ses Covetes, sa Ràpita i s'Estanyol de Migjorn); 33 Llucmajor (Cala Pi i Cala Vallgornera); 34 Llucmajor (El Dorado, Bahía Grande, Bahía Azul, sa Torre i Maioris Décima); 35 Llucmajor (Bellavista, Cala Blava, Son Verí, Son Verí Nou i s'Arenal); 36 Palma (Platja de Palma i Can Pastilla); 37 Palma (Cala Gamba i es Molinar).

plaça turística⁸¹¹. Així, en els sòls ja ordenats (urbà i urbanitzable amb pla parcial aprovat) el POOT estableix que es mantindrà com a màxim la densitat prevista en el planejament, mentre que en el sòl no ordenat (urbanitzable sense pla parcial aprovat) s'estableix la densitat global màxima que resulti d'entre 60 habitants/hectàrea o, si és menor, la fixada pel planejament general vigent a l'aprovació del POOT. Fins l'aprovació de l'adaptació del planejament al POOT s'aplicaria el límit de densitat de 60 Hab/Ha. En el cas dels establiments d'allotjament turístic futurs s'havien de complir una sèrie de paràmetres: ràtio turística de 60 m²/plaça⁸¹², alçada màxima de planta baixa i tres plantes, coeficient màxim d'edificabilitat neta de 0,8 m²/m², volum màxim edificable de 30000 m³, piscina i solàrium obligatoris, etc. En la normativa particular de cada zona turística s'establiren altres criteris com per exemple la categoria que haurien de tenir els nous establiments d'allotjament turístic, tot prioritzant-ne els de major categoria (p.ex. hotels de 4 estrelles, ciutat de vacances de 3 estrelles i apartaments turístics de 3 claus). També s'incidí en l'edificació residencial, tot definint les dimensions mínimes de solars i les altures màximes de les diferents zones i subzones turístiques (Rullan, 1999a; Blasco, 2002).

Una altra mesura que introduïa el POOT era la creació de les Zones de Reserva i Dotacional (ZRD) que només podrien acollir equipaments i ús turístic i també les operacions d'intercanvi d'aprofitament urbanístic. El pla posava les eines per dur a terme les operacions anomenades d'intercanvi d'aprofitament i de reconversió, mitjançant les quals se facilitava l'alliberament de les zones saturades i degradades de la primera línia –"esponjament"– i es permetia el trasllat del seu aprofitament urbanístic a d'altres espais a segona línia, a les ZRD, ja fos dins la mateixa zona turística o a una altra. Aquestes operacions s'haurien de realitzar en sòl preferentment urbanitzable, però es deixava la porta oberta per realitzar dita operació a sòl rústic, que haurien de ser requalificats. En el sòl rústic també es podrien aixecar establiments d'allotjament turístic de luxe (5 estrelles), tot essent aquesta una de les noves fórmules de colonització futura del sòl rústic. Aquestes operacions perseguïen premiar els que s'acollissin a aquestes operacions mitjançant operacions d'intercanvi de places. Així, amb les primeres 100 places donades de baixa es podien aixecar 200 de noves, per a les compreses entre 101 i 200 es podien aixecar 175 places, entre la 201 i la 300 150 places i a partir de 301 per cada plaça donada de baixa només es podia aixecar una nova plaça. Així, si per exemple un establiment de 300 places s'acollia a aquest procediment, podria aixecar un nou establiment de 525 places, és a dir un 75% més de les que tenia. L'edifici obsolet hauria de passar a mans de l'administració qui duria a terme el seu enderrocament i posterior reconversió en espai lliure públic o posteriorment es podia reconstruir l'immoble d'acord amb els paràmetres urbanístics vigents a la zona. Així, si l'edifici enderrocats tenia 6 plantes hauria de passar a 4 plantes i hauria de complir la ràtio turística de 60 m²/plaça, entre d'altres. El POOT preveia la possibilitat de canviar l'ús dels establiments d'allotjament turístic a no turístic, però només en casos excepcionals⁸¹³ (Rullan, 1999a; Blasco, 2002; Picornell i Picornell, 2002).

El POOT establia que el planejament urbanístic dels municipis en els que estiguin situades les zones turístiques s'haurà d'adaptar a aquest pla director sectorial en el termini màxim d'un any a partir de l'aprovació definitiva del POOT. Rullan (1999a:428) exposava com 5

⁸¹¹ Els instruments de planejament han d'ajustar-se al Decret 27/1993, d'11 de març, sobre regulació de capacitats de població dels instruments de planejament generals i sectorials, modificat pel Decret 58/1994, de 13 de maig. Aquests decrets varen ser substituïts pel Decret 2/1996, de 16 de gener, sobre regulació de les capacitats de població en els instruments de planejament general i sectorial (BOCAIB 30/01/1996).

⁸¹² Cal tenir present que hi havia 16 zones turístiques que presentaven un increment de la ràtio turística que presentava la norma general dels 60 m²/plaça. Així, hi havia 11 zones i una subzona amb una ràtio de 70 m²/plaça: zona 2, zona 3, zona 4, zona 5, zona 6, zona 13, zona 16, zona 18, subzona 23.2, zona 25, zona 26, zona 35; i 4 amb una ràtio de 70 m²/plaça: zona 12 (Formentor), zona 16 (Can Picafort), subzona 20.2 (Sa Font de Sa Cala–Es Carregador–Sa Pedruscada–Platja de Son Moll) i la zona 22 (Costa dels Pins–Cala Bona–Cala Millor).

⁸¹³ A l'article 21.4 del POOT es pot llegir que perquè el planejament urbanístic autoritzi el canvi d'usos en els casos de renovació o remodelació de l'edifici previst en l'apartat 1c, haurà de justificar-se el compliment simultani dels requisits següents: s'haurà de permetre només en aquelles zones en què no predominin les construccions d'allotjaments turístics; s'haurà de preveure la major o menor inadequació de l'edifici que s'ha de reconvertir a la normativa urbanística municipal fins aleshores existent i les conseqüències d'aquesta segons el règim dels edificis existents; que l'edifici no estigui fora d'ordenació ni afectat per cap limitació que legalment n'impedeixi el canvi d'ús; s'haurà de preveure necessàriament la previsió d'aparcaments; la superfície mínima d'habitatges resultants, si s'escau, del canvi d'ús, no podrà ser inferior a 90 m² de superfície útil; el planejament haurà de resoldre adequadament la inserció de l'edifici renovat en el teixit urbà en què se situa.

anys després de l'aprovació del POOT, la majoria de plans municipals que havien d'adaptar-se al POOT no ho havien fet; i Joan Amer (2006:120) ens deia que "el 2005, deu anys després de l'aprovació del Decret POOT, la majoria de municipis no han modificat encara els seus PGOU". Segons Picornell i Picornell (2002) els objectius del POOT-Flaquer eren: impedir la reconversió i/o construcció dels petits hotels, generalment de gestió familiar, i afavorir el negoci immobiliari amb el foment dels habitatges unifamiliars i plurifamiliars. Per Picornell i Picornell (2002:60) "el POOT sembla fet per i per als promotors de la construcció".

El 1995 hi havia enregistrats 2355 establiments d'allotjament turístic i 385265 places a les Illes Balears. Respecte de 1992 hi havia: a Mallorca 252 establiments 7841 places menys; a Menorca 30 establiments i 5238 places més; a Eivissa 23 establiments i 2001 places menys; i a Formentera 3 establiments i 108 places més. Es pot veure com a grans trets hi ha una disminució important en el nombre de places i establiments d'allotjament turístic. Emperò, això no vol dir precisament que s'haguessin volatilitzat. Així, en el mes d'octubre de 1995 la conselleria de Turisme, amb tan sols 12 inspectors, havia obert 273 expedients sancionadors i imposat multes per valor de 76 milions de pessetes. Les sancions més importants corresponien a l'oferta turística il·legal amb 35 milions de pessetes que corresponien a 16 expedients. Una xifra molt baixa si es compara amb els beneficis reportats per tenir aquells establiments oberts (Guijarro, 16/10/1995). Emperò, cal dir que "en el cas de grans empreses, la Conselleria opta per advertir als seus responsables per a que rectifiquin abans d'obrir el citat expedient" (Guijarro, 16/10/1995:7). D'aquesta manera, hom podria interpretar que continuava havent-hi un important "mercat negre" d'allotjament turístic, bona part del qual estava inserit dins de les pròpies empreses turístiques, tot rebent un tracte de privilegi les més grans.

El desembre de 1994 el periodista del Diario de Mallorca, José Jaume (31/12/1994) escrivia que aquell any preelectoral era "el pitjor any per Cañellas". No només sortien a la llum múltiples escàndols (p.ex. Brokerval, sentència del Tribunal Suprem sobre el cas Calvià, Bon Sosec, Túnel de Sóller, etc), sinó que també s'havia trencat el matrimoni polític entre les dues forces conservadores, el Partit Popular i Unió Mallorquina. El Partit Popular es presentà en solitari a les eleccions autonòmiques i municipals del 28 de maig de 1995. El PP guanyà les eleccions autonòmiques per majoria absoluta. El 1991 les guanyà per majoria absoluta, però amb coalició amb UM. José M. Aznar va fer que Cañellas dimitís del seu càrrec com a president de la Comunitat Autònoma el juliol de 1995, però no abandonà l'escó. A finals de juliol de 1995 Cristòfol Soler fou nomenat president de la CAIB. L'opinió pública presentà a Soler com conservador més moderat i decantat de les formes cañellistes. Quan no feia un any que Soler havia estat nomenat president, fou destituït. Es va intentar fer veure que les intencions de Soler de remodelar l'equip de govern amb la substitució de Flaquer com a conseller de Turisme, per Ina Martínez, no eren acceptades pels hotelers i que aquells haurien pressionat per eliminar Soler (Eza, 31/05/1995; Amer, 2006). Lluny de les teories conspiratives, va ser el propi Cañellas que va moure els fils per tal de substituir Cristòfol Soler per Jaume Matas. Entre els motius del reemplaçament de Soler es trobaven entre d'altres: la remodelació de l'equip de govern amb la retirada dels cañellistes Joan Flaquer i Jaume Matas; les actuacions de Soler que eren desaprovades pels diputats del PP –és a dir, Cañellas– com per exemple la política lingüística, la legislació sobre incompatibilitats d'alts càrrecs, l'establiment de diàleg amb els partits de l'oposició, etc. Soler hagué de presentar la dimissió el 27 de maig de 1995 i Jaume Matas fou investit president el 14 de juny de 1996 (Marimon i Nadal, 2003). Segons Manresa (2/06/1996), el germà de Gabriel Cañellas, Carles, diputat autonòmic, va declarar que "Soler era com un inquilí que se posa a fer obres en un pis sense permís del propietari", és a dir sense el permís de Gabriel Cañellas.

Jaume Matas entrà a presidir les Illes Balears quan feia un mes i mig que José M. Aznar havia accedit a la presidència del Govern espanyol i s'encunyava el lema "España va bien", tot protagonitzant una etapa d'eufòria econòmica. En aquells moments, després de molts d'anys de forta oposició al Cañellisme, Jaume Matas volgué deixar una empremta que el diferenciàs sensiblement de l'ex-president. Així, optà per dur endavant polítiques d'ordenació territorial i turística. En el nou equip de govern que formà Jaume Matas, José María González Ortea va ocupar la cartera de turisme, mentre que Joan Flaquer passà a la d'educació. González Ortea és enginyer de camins, canals i ports, havia militat a la UCD, Unió Liberal i Partit Liberal fins que s'integrà en el Partit Popular. Fou diputat del Parlament de les Illes Balears des del 1987 i entre el 1991 i el 1995 fou el portaveu del Partit Popular en el Parlament de les Illes Balears (Amer, 2006).

- El negoci turístic s'expandeix cap a les zones rurals, mentre la PAC desmunta el que quedava de l'economia pagesa.

Dies després de les eleccions autonòmiques i municipals de 1995 es va aprovar la norma que havia de regular les activitats turístiques als espais rurals. S'aprovava el Decret 62/1995, de 2 de juny, que regula la prestació de serveis turístics en el medi rural de les Illes Balears (BOIB núm.80, 24/12/1995). D'acord amb Seguí (2006:24) "a mesura que pren força aquesta activitat [allotjament turístic al medi rural] i es veu més com un negoci en ell mateix que com una activitat complementària". De fet, quan es promulgà el decret el Decret 30/1991, de 4 d'abril, pel que es regula l'activitat d'Agroturisme i Turisme Rural a les Illes Balears, es perseguia que l'activitat turística pogués aportar uns ingressos extra per augmentar les rendes agràries (Salvà, 1999).

Cap a mitjans de la dècada dels 1990, un cop superada la crisi, es donaven les condicions per a que s'expandís el negoci turístic cap els espais rurals: en primer lloc, el nou marc institucional de la UE permetia agilitzar els fluxos de capitals en la cerca de noves solucions espaciotemporals; en segon lloc, la imposició de la PAC desarticulava el món pagès i s'obria l'espai rural a noves solucions; i en tercer lloc, la crisi recent havia estat motivada per la sobreacumulació de capital industrial turístic al litoral, amb la qual cosa el capital cercava noves vies on col·locar-se. Així mateix, hom hauria de tenir en compte que amb l'entrada a la UE, es promourà el turisme rural a través de diverses modalitats de subvencions procedents d'Europa (p.ex. FEOGA, FEDER, FSE, Programa Leader, etc) (Colombram, 2007). És en aquest context en que es pot entendre l'explosió dels nous negocis de turisme rural a les Balears que va estar protagonitzat, en moltes ocasions, per persones totalment alienes al món pagès, molts d'ells procedents del negoci de la construcció, promoció immobiliària o de l'hoteleria tradicional (p.ex. el promotor Vicenç Grande amb es Figueral Nou o Son Manera a Montuïri; l'hotelier Jaime de Juan amb sa Duaia a Artà; els Matutes amb sa Talaia Hotel Rural a Sant Antoni; o Will Kauffmann amb l'agroturisme de Son Bauló a Lloret). Cal subratllar de nou el fet que retòricament, el turisme rural es presenta com element clau per reforçar les rendes agràries. Probablement un dels casos més extrems de la contradicció entre discurs i praxis està en el cas ja citat de la Reserva Rotana, propietat de l'empresari suís Juan Ramón Theler i la seva esposa l'aristòcrata Loretta zu Sayn-Wittgenstein, a la possessió manacorina de sa Rotana (200 Ha), on han construït un megacomplex turístic-immobiliari format per un hotel rural, un agroturisme, cases ("vil·les") en règim de lloguer o venda, camp de golf i heliport (Terrasa, 8/05/2005).

Una de les figures claus en l'evolució del turisme rural a les Balears ha estat Bonaventura Rubí Servera amb l'agroturisme Ca s'Hereu a Son Servera. Aquest és una de les persones poderoses de Sencelles, històric dirigent del Partit Popular⁸¹⁴. Un dels escàndols del primer govern cañellista fou el de les subvencions agrícoles i ramaderes i, segons Mosquera (1994:87-88), "entre els subvencionats hi havia alguns assessors del Govern, Bonaventura Rubí (aquest va ser subvencionat amb 997000 pessetes)". D'acord amb Mosquera (1994:97), Rubí que és enginyer tècnic agrícola, fou responsable de les subvencions agrícoles irregulars per l'olivera que es concediren el 1983. Rubí ha presidit, entre el 1986 i el juny de 2010, l'Associació d'Agroturisme de les Balears⁸¹⁵ que es troba integrada a la FEHM (Federació Empresarial Hotelera de Mallorca). Rubí no es dedica només a l'agroturisme, sinó que també és un dels principals aiguatinents de l'illa –Aguas Son Company SL– i des del 2002 és president del lobby Associació d'Empresaris Subministradors d'Aigua Potable de Balears (ASAIB) (Empresa Balear, març/abril 2002)⁸¹⁶. El 2006 Rubí presentà el projecte de camp de golf de 18 forats, i oferta complementària (allotjament turístic), a la finca de Son Saletes (Binissalem-Sencelles). El 2010,

⁸¹⁴ L'octubre de 2010 el PP de Sencelles elegí com a president de la Junta Local a Ventura Rubí (www.ppbalears.es/02_pag1.php?lng=es&id=323, juliol 2010).

⁸¹⁵ Altres associacions empresarials de turisme rural són: Associació de Finques d'Agroturisme de Mallorca PIMEM; Reis de Mallorca; Associació d'Empresaris d'Explotacions Agràries de Menorca (AGRAME); Associació d'Agroturisme i Turisme Rural d'Eivissa i Formentera (AGROTURAL).

⁸¹⁶ Abans de Rubí, el president de la ASAIB fou Fernando Dameto i Cotoner, conegut terratinent i aiguatinent de Mallorca –propietari de Aguas Término de Marratxí SA (Empresa balear, març/abril 1999). Els Dameto també són propietaris de camps de golf com el Golf de Son Termens a Bunyola –Golf Son Termens SA (amb Abel Matutes i Melchor Mascaró a l'accionariat) i Son Termes Gran Chef SL– i el Golf de Ponent a Calvià –Inmobiliària Golf de Poniente SA– (Base de dades SABI, <http://0-sabi.bydep.com.llull.uib>, juliol 2010). El seu fill, Fernando Dameto Fortuny, president de la FAGB (Federación Agrícola Ganadera Balear) fou un dels protagonistes de la lluita contra la protecció de la biodiversitat a les Illes Balears i promotor de protestes dels grans propietaris agraris, tractorades, contra el Pacte de Progrés (1999-2003).

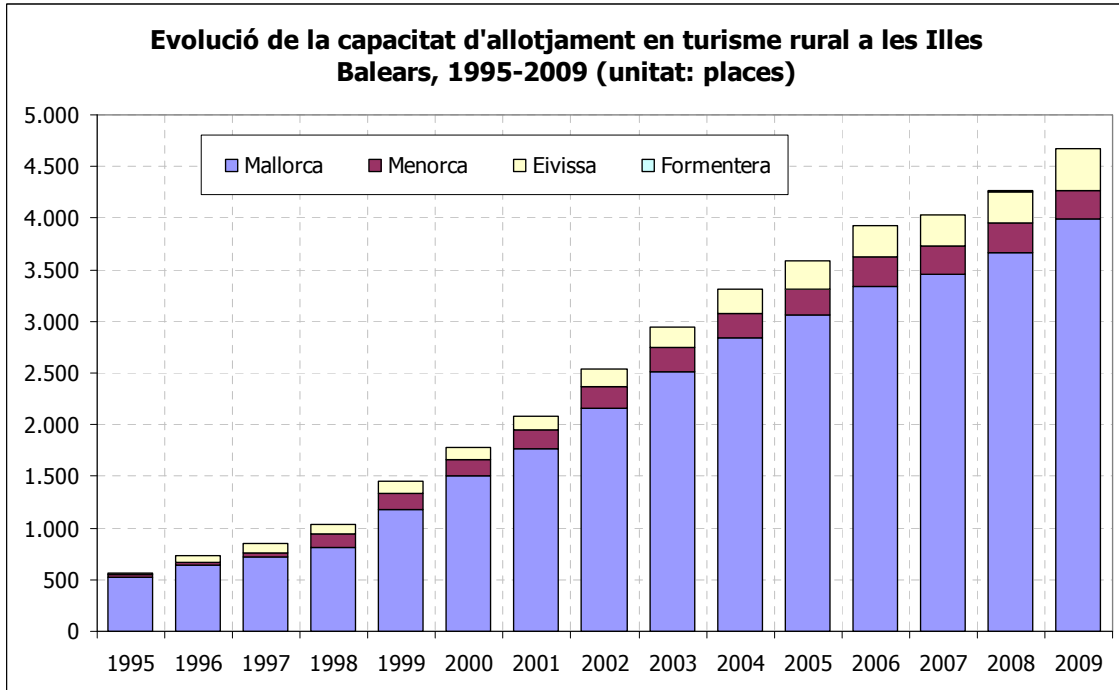
la modificació de les Normes Subsidiàries de Binissalem ha impossibilitat que es duqués a terme la construcció d'aquest camp de golf a l'interior de l'illa (Morales, 29/01/2006; Ballester, 29/05/2010).

El Decret 62/1995, de 2 de juny, regulava el negoci turístic a l'espai rural mitjançant les següents modalitats: Hotel Rural, Agroturisme i Turisme d'Interior. L'Hotel Rural havia de correspondre a un habitatge construït abans del 1940, i amb una parcel·la mínima de 5 Ha en sòl rústic, que podria arribar a tenir un màxim de 50 places. Les habitacions d'aquests establiments havien de cobrir uns alts estàndards de confort gens propis d'aquestes edificacions, com per exemple un bany per habitació i piscina de com a mínim 50 m². En el cas de l'agroturisme haurien de ser en edificis construïts abans del 1960, amb una parcel·la mínima de 2,5 Ha i un màxim de 24 places. A diferència dels Hotels Rurals que no necessiten dissimular que es mantenen les activitats agràries, en els agroturismes se reclama un mínim de mitja UTH (Unitat Treball Home) que equival a 960 hores de feina agrícola/any. És a dir, l'equivalent a 240 dies a mitja jornada d'una sola persona. En qualsevol cas, tal com apunta Jaume Binimelis (2005) "en general, l'obtenció de rendes agrícoles no interessien més que per complir amb els requisits de la normativa i pel màrqueting que suposa mantenir una certa dosi de folklore i d'angelical bucolisme pagès a l'antiga explotació agrària". Finalment, en el cas del turisme d'Interior es permet en edificis construïts abans de 1940, en barris antics de nuclis urbans situats a més de 500 metres de la zona turística més propera i podran tenir una capacitat màxima de 16 places (Colombram, 2007). En aquest darrer cas les condicions de confort són molt elevades, poc adients a aquestes tipologies arquitectòniques. En definitiva, aquestes tipologies s'orienten més aviat cap a un segment elitista que no a d'altres potencials usuaris, com podrien ser els mateixos illencs.

L'evolució de la planta d'allotjament turístic rural a les Illes Balears ha presentat una tendència constant a l'alça, des de les 565 places de 1995, quan s'aprovà el Decret 62/1995, a les 4679 places de 2009. Malgrat el fort increment del turisme rural, aquest tan sols representa el 2009 l'1,1% de la capacitat d'allotjament turístic de les Illes. La major part d'aquesta se concentra a l'illa de Mallorca. La CAEB a principis de segle XXI apuntava el desigual desplegament del negoci del turisme rural a les illes, amb un clar predomini a Mallorca on s'apuntava el seu règim de tinença i les dimensions de les explotacions com a les motivacions que afavorien el seu impuls. Mentre que Menorca amb un règim de tinença de la terra diferent, amb força importància del règim de mitgeria, i un món pagès viu desmotivaven la transformació dels llocs menorquins en agroturisme (Garau, 2002). L'argumentació del cas menorquí sembla anar en contra de la retòrica que cobria l'impuls del turisme rural, ja que teòricament aquell havia de complementar les activitats agràries i no ser aquelles un element ornamental de l'activitat turística. Pel cas d'Eivissa, s'ha apuntat que les dimensions més petites de les propietats dificultava que aquestes se poguessin acollir a les exigències de la normativa de turisme rural (Garau, 2002; Colombram, 2007). Emperò, caldria tenir present que a l'espai rural eivissenc i formenterenc ha proliferat de manera extraordinària un "mercat negre" d'allotjament turístic. Aquest es podria vincular-se en primer lloc, amb una peculiar organització territorial en la que l'hàbitat dispers és un dels elements característics, que ja fou objecte d'admiració per part dels viatgers dels anys 1930 i dels hippies; en segon lloc, amb la sistemàtica vulneració de la legislació, moltes vegades promoguda per les elits locals; i en tercer lloc, amb la promulgació de normativa urbanística i territorial molt més laxa que a les altres illes (Blázquez, 2006). La preferència per les formes opaques de mercantilització turística de l'espai rural haurien afavorit que el turisme rural fos poc rellevant⁸¹⁷.

⁸¹⁷ El Pla Territorial Insular d'Eivissa i Formentera (BOIB núm. 50, 31/03/2005) modifica el Decret 62/1995 per facilitar la implantació del turisme rural a les Pitiüses. A Formentera es redueix l'exigència de la superfície mínima per hotel rural de 50000 m² a 30000 m² i per agroturisme de 25000 m² a 20000 m² (Colombram, 2007).

Gràfic 71. (Font: elaboració pròpia a partir de taula 253).

La distribució dels establiments d'allotjament turístic rural –hotel rural, agroturisme i turisme interior– per municipis ens dóna que el 1994 els 10 primers municipis en nombre de places concentraven el 66,34% de les places de turisme rural (taula 254). A Mallorca es comptaven 45 establiments amb 464 places i la major part d'aquelles es localitzaven als municipis de Manacor (5 establiments i 49 places), Campos (5 establiments i 39 places), Valldemossa (2 establiments i 34 places), Bunyola (4 establiments i 33 places), Artà (1 establiment i 32 places), Campanet (1 establiment i 28 places), Lluçmajor (4 establiments i 28 places), Sencelles (2 establiments i 26 places), Sóller (2 establiments i 25 places) i Felanitx (2 establiments i 24 places). Ferreries era l'únic municipi menorquí que es trobava entre els 10 primers municipis amb 2 establiments i 19 places, mentre que l'altre municipi amb establiments de turisme rural era Ciutadella amb 1 establiment. El 2002 hi havia 168 establiments de turisme rural i 2533 places. Els 10 municipis amb major nombre de places de turisme rural representaven el 45,32% del total. El municipis amb major nombre de places eren Manacor (173 places), Sóller (121 places), Lluçmajor (119 places), Campos (111 places) i Santa Margalida (104 places). Ciutadella és el primer municipi de Menorca en nombre de places de turisme rural i vuitè de les Balears i en novè lloc hi havia el municipi eivissenc de Sant Joan de Labritja. En aquest cas es tracta del municipi amb menor pressió turística de l'illa, a diferència de Ciutadella que era el municipi més turístic de Menorca.

El 2002 la premsa va treure a la llum que el Director General de Coordinació Turística, Jaume Garau Salas, era copropietari de l'agroturisme Binicomprat (Algaida), a través de la societat Morgatur, que funcionava sense autorització definitiva i que incomplia la llei de comptabilitats de càrrecs públics. Garau va haver de dimitir arran de l'escàndol, encara que teòricament no incomplia la llei de compatibilitat –havia venut la seva participació a la seva esposa–. El que ens interessa apuntar és el fet que arran d'aquell cas –i el debat entre González Ortea (PP) i Celestí Alomar (PSOE)– es va destapar que molts dels establiments de turisme rural funcionaven sense tenir la llicència d'obertura definitiva, sinó que començaven a funcionar amb una llicència prèvia o provisional (Diari de Sessions de la Comissió de Turisme del Parlament de les Illes Balears, 21/03/2002 número 20, pp.241-248). Segons els empresaris de turisme rural, el 2002 hi havia a les Illes Balears uns 200 establiments de turisme rural il·legals que s'oferien a través dels fulletons dels Tour Operadors i a internet, mentre que els reglats eren 168 establiments (Hosteltur, 1/03/2002).

Posteriorment, el 2009 hi havia uns 283 establiments de turisme rural que sumaven unes 4679 places, una xifra que quasi duplicava les del 2002. Els 10 municipis amb major nombre de places concentraven el 44,84% de les places, tot situant-se al capdavant de la llista

Manacor (28 establiments i 293 places), Campos (17 establiments i 251 places), Sóller (18 establiments i 238 places) i Pollença (12 establiments i 204 places). Entre els 10 municipis amb major nombre de places es troben els eivissencs de Santa Eulària des Riu (10 establiments i 174 places) i Sant Joan de Labritja (8 establiments i 142 places). Val la pena destacar com en el cas de Manacor, l'Associació de Turisme Rural de Manacor (Ruralcor) va denunciar l'increment dels agroturismes i cases rurals il·legals que en el 2009 se quantificaven en torn als 60, és a dir el doble dels legals, i amb unes 1000 places il·legals, 3,4 vegades les legals (Sansó, 30/01/2010). Finalment, es vol apuntar el fet que bona part de les activitats d'allotjament turístic localitzades al sòl rústic no correspon a les modalitats de l'hotel rural o agroturisme, sinó que es tracta de cases particulars, la major part de les quals es mercantilitzen turísticament de manera irregular. A diferència de la major part de les Comunitats Autònomes que compten amb les modalitats de cases rurals o habitatges rurals, a les Illes Balears els habitatges turístics en sòl rústic no s'inclouen dins de les modalitats de turisme rural. Encara que més endavant tornarem sobre la qüestió del turisme residencial, cal dir que el 2006 s'estimava que hi havia uns 650 establiments que correspondrien als habitatges turístics en sòl rústic (Colombram 2007: 161).

Taula 253. Evolució de la capacitat d'allotjament en turisme rural a les Illes Balears, 1995-2009 (Font: Conselleria de Turisme, 2009).

			1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Illes Balears	Establiment	Hotel Rural	5	7	8	9	14	16	19	20	23	27	30	33	32	34	37	
		Agroturisme	50	56	62	73	87	98	110	124	137	146	155	166	174	177	189	
		Turisme d'Interior	0	0	2	5	5	11	15	24	32	38	44	45	47	51	57	
		Total	55	63	72	87	106	125	144	168	192	211	229	244	253	262	283	
	Places	Hotel Rural	76	186	211	261	446	541	638	706	797	926	992	1.119	1.082	1.176	1.264	
		Agroturisme	489	542	619	720	951	1.118	1.272	1.517	1.745	1.921	2.054	2.249	2.356	2.440	2.688	
		Turisme d'Interior	0	0	22	56	56	123	176	310	404	470	546	562	593	651	727	
		Total	565	728	852	1.037	1.453	1.782	2.086	2.533	2.946	3.317	3.592	3.930	4.031	4.267	4.679	
	Percentatge respecte totes les places turístiques	0,15	0,19	0,22	0,26	0,36	0,43	0,50	0,61	0,70	0,78	0,85	0,93	0,95	1,01	1,11		
Mallorca	Establiment	Hotel Rural	5	6	7	5	10	12	14	15	17	21	23	25	25	27	30	
		Agroturisme	45	49	52	62	73	83	94	105	116	122	131	142	149	151	158	
		Turisme d'Interior	0	0	2	5	5	11	14	23	31	37	42	43	45	48	54	
		Total	50	55	61	72	88	106	122	143	164	180	196	210	219	226	242	
	Places	Hotel Rural	76	154	179	138	323	418	499	567	640	769	807	887	887	981	1.069	
		Agroturisme	445	484	523	615	805	959	1.105	1.305	1.489	1.623	1.743	1.920	2.010	2.082	2.236	
		Turisme d'Interior	0	0	22	56	56	123	160	294	388	454	514	530	561	607	683	
		Total	521	638	724	809	1.184	1.500	1.764	2.166	2.517	2.846	3.064	3.337	3.458	3.670	3.988	
	Percentatge respecte totes les places turístiques	0,20	0,24	0,27	0,30	0,43	0,54	0,63	0,77	0,89	1,00	1,07	1,17	1,20	1,29	1,40		
Menorca	Establiment	Hotel Rural	0	0	0	3	3	3	3	3	4	4	4	5	4	4	4	
		Agroturisme	3	4	5	5	7	8	9	10	10	10	10	10	10	11	11	11
		Turisme d'Interior	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	2	2	2	3	3	
		Total	3	4	5	8	10	11	13	14	15	15	16	17	17	18	18	
	Places	Hotel Rural	0	0	0	91	91	91	91	91	109	109	109	156	119	119	119	
		Agroturisme	27	33	41	41	62	75	83	101	101	101	101	103	120	120	120	
		Turisme d'Interior	0	0	0	0	0	0	16	16	16	16	32	32	32	44	44	
		Total	27	33	41	132	153	166	190	208	226	226	242	291	271	283	283	
	Percentatge respecte totes les places turístiques	0,07	0,08	0,10	0,30	0,33	0,35	0,40	0,44	0,48	0,46	0,49	0,58	0,54	0,57	0,57		
Eivissa	Establiment	Hotel Rural	0	1	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3	3	3	3	
		Agroturisme	2	3	5	6	7	7	7	7	9	11	14	14	14	14	14	19

		Turisme d'Interior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Total	2	4	6	7	8	8	9	11	13	16	17	17	17	17	22
	Places	Hotel Rural	0	32	32	32	32	32	48	48	48	48	76	76	76	76	76
		Agroturisme	17	25	55	64	84	84	84	111	155	197	210	226	226	226	320
		Turisme d'Interior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Total	17	57	87	96	116	116	132	159	203	245	286	302	302	302	396
		Percentatge respecte totes les places turístiques	0,02	0,07	0,11	0,12	0,15	0,14	0,17	0,20	0,25	0,30	0,36	0,38	0,38	0,38	0,49
Formentera	Establiment	Hotel Rural	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Agroturisme	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
		Turisme d'Interior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
	Places	Hotel Rural	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Agroturisme	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	12
		Turisme d'Interior	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Total	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12	12
		Percentatge respecte totes les places turístiques	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,16

Taula 254. Els 10 primers municipis en capacitat d'allotjament en turisme rural, 1994-2009 (unitat: places) (Font: elaboració pròpia a partir de Gelabert Vich, 1995; Conselleria de Turisme, 2002b; Conselleria de Turisme, 2009).

1994					2002					2009				
Municipi	HR	AT	TI	Total	Municipi	HR	AT	TI	Total	Municipi	HR	AT	TI	T
Manacor	0	49	0	49	Manacor	0	173	0	173	Manacor	98	195	0	293
Campos	0	39	0	39	Sóller	16	79	26	121	Campos	20	231	0	251
Valldemossa	32	2	0	34	Llucmajor	0	119	0	119	Sóller	16	103	119	238
Bunyola	0	33	0	33	Campos	0	111	0	111	Pollença	46	86	72	204
Artà	0	32	0	32	Santa Margalida	50	54	0	104	Felanitx	74	111	0	185
Campanet	28	0	0	28	Artà	50	8	40	98	Selva	0	124	54	178
Llucmajor	0	28	0	28	Bunyola	0	93	0	93	Santa Eulària des Riu	0	174	0	174
Sencelles	0	26	0	26	Ciutadella	73	14	0	87	Artà	50	61	40	151
Sóller	16	9	0	25	Sant Joan de Labritja	48	36	0	84	Llucmajor	4	141	0	145
Felanitx	0	24	0	24	Campanet	50	33	0	83	Sant Joan de Labritja	48	94	0	142
Ferrerries	0	19	0	19	Felanitx	28	47	0	75	Valldemossa	32	77	28	137
10 primers respecte total (%)	100,00	60,42	0	66,34	10 primers respecte total (%)	44,62	50,56	21,29	45,32	10 primers respecte total (%)	30,70	51,97	43,05	44,84
Total	76	432	0	508	Total	706	1.517	310	2.533	Total	1.264	2.688	727	4.679

* HR: Hotel Rural; AT: Agroturisme; TI: Turisme d'Interior.

- El camí cap a l'establiment de "numerus clausus" amb la Llei General Turística i la reconstrucció/renovació dels espais urbano-turístics "cremats".

Després d'haver abordat el turisme rural, tornam amb l'evolució del parc d'allotjament turístic i l'evolució del marc normatiu a les Illes Balears. El 1996 s'aprovà la llei que transferia les competències d'ordenació turística als consells insulars⁸¹⁸. Aquesta llei aprofundia en el procés de descentralització administrativa amb l'atorgament de majors competències als consells insulars. Emperò, només es feia la transferència als consells de Menorca i Eivissa i Formentera. En canvi el Consell de Mallorca, format per una coalició entre Unió Mallorquina, PSOE i PSM, rebutjà les competències en matèria turística en considerar que les transferències estaven mal dotades econòmicament. D'aquesta manera s'estableix una situació que Blasco (2002) ha qualificat d'absurda, en la que l'ordenació turística de Mallorca correspon al Govern de les Illes Balears, mentre que a la resta d'illes correspon als consells insulars. Una situació que s'ha d'entendre en el canvi del clima polític balear que fins aleshores s'havia caracteritzat pel monolitisme del Cañellisme i el Partit Popular. En canvi, els consells de Menorca, presidit per Cristòfol Huguet (PP), i d'Eivissa i Formentera, presidit per Antoni Marí (PP), abraçaren les transferències.

El 1996 s'aprovà una norma per tal d'impulsar la **renovació de l'oferta turística complementària** –restaurants, cafeteries, bars i similars–⁸¹⁹, després que des del 1990 s'hagués dut a terme la renovació, al manco en el butlletí oficial, dels establiments d'allotjament turístic i de les zones turístiques. Així com els establiments d'allotjament turístic "modernitzats" penjaven les corresponents plaques on es donava a conèixer que s'estava dins d'un establiment "modernitzat", en el cas dels bars i restaurants també es penjaria la seva corresponent placa d'establiment "modernitzat". Si els criteris de "modernització" havien propiciat, en part, la desaparició de petits establiments d'allotjament turístic –el "minifundisme hotelier"–, sota els criteris de la "modernització" aquells establiments de restauració –que podríem definir de personalitat pròpia (poc moderns)– que no s'adaptassin al pla, haurien de tancar les portes.

En aquells moments se reforçaren les polítiques de renovació urbana de les zones industrials turístiques degradades per l'activitat empresarial, el que també es denominen zones turístiques madures. Un dels intents més decidits per reconstruir les zones d'industrialització turística fou el de la batllessa calviàna, Margarita Nájera (PSOE), amb l'aplicació del **Pla d'Excel·lència Turística** i posteriorment amb la implementació de l'**Agenda Local 21**. Dins del Pla d'Excel·lència es va dur a terme el Programa d'Esponjament Urbà, mitjançant el qual es varen enderrocar 12 edificis. El 21 de desembre de 1992 la Secretaria General de Turisme, la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears, l'Ajuntament de Calvià i el Grup Promotor d'Empreses Hoteleres signaren un conveni per posar en marxa el Pla d'Excel·lència turística de Calvià. Calvià esdevenia en el primer laboratori per dur endavant les operacions de "cirurgia estètica" de les zones turístiques degradades de l'Estat. Aquest projecte pilot s'inseria dins del Pla Futures (1992-1995) del Ministeri de Comerç i Turisme (Secretaria General de Turisme, 1993; Brunet et al., 2005).

El 1995 s'enderrocà el primer hotel, l'Hotel Playa de Palma Nova, dins del Pla d'Excel·lència. Els 4000 m² de solar resultants es convertiren en espai lliure públic (Alenyar et al., 1996). El 1996 es varen enderrocar l'Hotel Atlantic de 5 plantes i 150 places a Magaluf que deixà un solar de 6500 m², destinat després a zona verda, i també l'Hotel Tahití de 4 plantes i 150 places a Palma Nova, els 1500 m² resultants es destinaren a zona verda⁸²⁰. Entre les línies d'acció de l'Agenda Local estava la de "limitar el creixement i afavorir la rehabilitació integral del territori", per la qual cosa es proposà la revisió del PGOU de Calvià que s'inicià el 1996. El 1995 es va aprovar congelar cautelarment l'aprovació de noves urbanitzacions. El PGOU de 1991 classificava 1748 Ha com a sòl urbanitzable (12,05% de la superfície de Calvià) i 2372,45 Ha de

⁸¹⁸ Llei 3/1996, de 29 de novembre, d'atribució de competències als Consells Insulars de Menorca i Eivissa i Formentera en matèria d'ordenació turística (BOCAIB núm.158, 21/12/1996).

⁸¹⁹ Llei 6/1996, de 18 de desembre, per la qual s'aprova i regula el Pla de Modernització de l'Oferta Turística complementària de les Illes Balears (BOCAIB núm.162, 31/12/1996).

⁸²⁰ Aquells anys es varen enderrocar alguns hotels a les Illes (Hotel Fortuna a Peguera –Calvià–, Hotel Santa Bàrbara entre Ciutat Jardí i es Molinar –Palma–; Hotel Rembrandt a Corb Marí i Hotel Felipe a s'Arenal –Palma–; annex de l'Hotel Reina Paguera a Peguera –Calvià–; Hotel Cala Mesquida –Capdepera–; etc. Un dels enderrocaments més espectacular fou el de l'hotel inacabat de Monnàber al terme de Fornalutx, just al peu del Puig Major. Aquestes ruïnes s'havien aixecat el 1962 i hagueren de passar quasi 40 anys per ser esborrades del paisatge.

sòl urbà (16,36% de la superfície de Calvià). En sòl urbà encara restaven unes 616,8 Ha per consolidar, és a dir es tractava de sòl urbà vacant. El nou PGOU de Calvià (aprovat inicialment el 1998 i definitivament el 2000) va desclassificar 1660 Ha de sòl urbanitzable que passà a ser qualificat com a sòl rústic, tot desactivant la potencialitat de construir unes edificacions residencials i/o turístiques equivalents a una capacitat d'allotjament d'unes 45 mil places (Alenyar i Fuada, 1997; Prats, 1998; Prats, 2000; Blázquez, 2001; Nájera i Bustamante, 2007)⁸²¹.

Emperò, ens interessa apuntar el fet que a més dels enderrocaments, l'Ajuntament de Calvià va iniciar un procés de rehabilitació urbana que marcaria la fulla de ruta de les futures polítiques urbanístiques a aplicar a la resta de zones d'industrialització turística en estat de forta degradació sociourbana. Entre el 1993 i el 1996, és a dir just abans d'entrar en funcionament el Pla d'Acció de l'Agenda Local 21, s'havien gastat 4300 milions de pessetes (uns 25,84 milions d'euros) dels quals el 70% havia estat aportat per l'Ajuntament i la resta pel Govern de les Illes Balears i el Govern central (Prats, 1998). Entre les obres a destacar tenim la primera fase del Passeig de Calvià que havia estat finançada en base a la Llei 7/1990, amb un cost de 105 milions de pessetes (uns 631 mil euros) (Alenyar i Fuada, 1997). Sembla però que la reconstrucció urbana anava fonamentalment a càrrec de les administracions públiques, sense que el capital acompanyàs gaire el procés. Així, des de l'Ajuntament de Calvià es deia que "els indicadors d'inversió privada no acompanyen l'esforç públic i, segurament, no per manca de capacitat d'inversió. Les millores introduïdes en aquests anys estan afavorint un creixement de la despesa turística per visitant que repercuteix molt positivament a les economies privades. I més bé pareix que la tímida inversora està relacionada amb les estratègies expansives a l'exterior de les grans cadenes hoteleres, o per les indecisions i insuficient confiança en el futur dels petits i mitjans empresaris de la zona" (Prats 1998:42).

La rehabilitació urbana fou impulsada mitjançant l'aprovació del que es va conèixer com a **Pla Mirall** (Pla extraordinari de recuperació i millora del paisatge urbà)⁸²². Un pla que reforçaria i potenciaria la renovació urbana de moltes zones turístiques. Segons Seguí (2006:22) el precedent immediat del Pla Mirall el tenim en la Llei 7/1990, de 19 de juny, de crèdit extraordinari per al finançament del pla extraordinari d'inversions i millores d'infraestructures de les zones turístiques⁸²³. A diferència de la llei anterior, aquest pla arribava en moments de forta reactivació econòmica i la intensa arribada de finançament procedent de la UE (Fons Socials de Cohesió i Fons Estructurals). Bona part d'aquell finançament comunitari aniria destinat a la construcció d'infraestructures (p.ex. transport, sanejament d'aigua, depuració, etc). El Pla Mirall establí dues línies d'actuació: la primera destinada a la reconstrucció i millora d'infraestructures en tots els nuclis urbans i la segona de rehabilitació de façanes. Mitjançant el Pla Mirall se creen un marc de "cooperació" entre diferents administracions públiques (Govern de les Illes Balears, Consells insulars i ajuntaments) i també contempla establir acords entre aquelles i el sector privat, fonamentalment propietaris d'immobles. Per gestionar el Pla Mirall es creen ens formats inicialment pels ajuntaments i el Govern de les Illes Balears. El 1997 es creen els Consorci Mirall Palma Centre i el Consorci Mirall Calvià. Fins el 2002 s'arribaren a constituir fins 19 Consorci Mirall a les capitals insulars (excepte Formentera), capitals comarcals i els principals municipis turístics. Pel volum d'inversions realitzades pel Pla Mirall destacaren sobretot els municipis de Palma⁸²⁴ i Calvià (Barceló et al., 2008). A les zones

⁸²¹ PGOU Calvià: www.calvia.com/web/plantilles/jstl/Calvia/noticia_Cas.plt?KNOTICIA=11&KIDIOMA=2&KNODE=1 (juliol 2010).

⁸²² Decret 184/1996, d'11 d'octubre, Pla Extraordinari de Recuperació i Millora del paisatge urbà. Aquest fou modificat pel Decret 1/1997, de 10 de gener, de modificació del Decret 184/1996, d'11 d'octubre, pel qual es regula el Pla extraordinari de recuperació i millora del paisatge urbà (Mirall) (BOIB núm.18, 1/02/1997).

⁸²³ El Decret 39/1996, de 14 de març, pel qual es regulen les inversions de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears en esponsorament i millora de les destinacions turístiques (BOCAIB núm.41, 9/04/1996), volia donar continuïtat al Pla del 1990. A l'article 23 de la Llei 14/1998, de 23 de desembre, de mesures tributàries i administratives de la CAIB regulava les operacions d'esponsorament a les àrees territorials amb immobles obsolets.

⁸²⁴ A Palma es varen dur a terme nombroses obres de reforma urbana de marcat caràcter electoral i que foren objecte de fortes crítiques per part de diversos col·lectius (p.ex. associacions de veïns, ARCA, partits de l'oposició, etc), per diversos motius com per exemple: la manca de projecte unitari de ciutat, l'excessiva concentració al centre de la ciutat, la potenciació de gentrificació del centre històric, les relacions clientelars d'alguns projectes, etc. Entre els projectes estrella estava el de la recollida pneumàtica dels residus sòlids urbans al centre de Palma. Un projecte pressupostat en 15,3 milions d'euros, dels quals els Fons de Cohesió europeus finançaven el 80%. Un altre gran projecte que s'impulsà a Palma fou el Pla Urban El Temple gestionat pel Consorci Mirall Palma Centre, pressupostat amb 15,26 milions d'euros, el 50% del qual estava finançat pels fons estructurals europeus (FEDER i FSE) (Franquesa, 2010). Val la pena citar la

turístiques s'iniciaren les actuacions mimètiques encaminades a construir passejos marítims,, com per exemple els de Calvià (prop de 18 milions d'euros) o Alcúdia (prop de 6 milions d'euros).

El Pla d'Inversions que l'Ajuntament de Calvià presentà al Pla Mirall va ascendir a 39,36 milions d'euros. Els costos d'aquells projectes havien de ser finançats per l'Ajuntament i pel Govern. A més, s'aconseguien ajudes importants procedents de Brussel·les, per a la realització de projectes de reforma urbana i de dotació d'infraestructures essencials per a la industrialització turística (p.ex. sanejament d'aigua). Un dels projectes estrella de Calvià fou la construcció del Passeig Calvià, pressupostat amb 18,17 milions d'euros (Ajuntament de Calvià, 2000). Aquest projecte pretenia reconvertir la carretera comarcal de 32 km en una via semipeatonal amb trànsit rodat calmat. El Passeig fou inaugurat el 2003 just abans de les eleccions municipals. Des del 2002 el Partit Popular denuncià a Nájera per presumptes casos de corrupció. En aquella ocasió denuncià l'acte d'inauguració, que fou prohibit per la Junta Electoral. Emperò, el jutge arxivà la denuncia que havia realitzat el Partit Popular contra Nájera per presumpta corrupció relacionada amb el Passeig (Iglesias, 2007).

El 1997 s'aprovà el **POOT d'Eivissa i Formentera**⁸²⁵ que afectava a 11 zones turístiques litorals a Eivissa i 3 a Formentera⁸²⁶. Aquest pla segueix les mateixes línies polítiques que el de Mallorca. Se defineixen aquelles zones amb la pretensió d'evitar la seva expansió al llarg de litoral, mitjançant la demarcació de les Zones de Protecció Costanera, i cap a l'interior amb les Àrees de Protecció Posterior. Les normes generals del POOT d'Eivissa i Formentera establia una ràtio turística mínima de 60 m²/plaça turística i edificacions d'alçada màxima de 3 plantes més planta baixa. Aquest pla també permetia la construcció d'establiments d'allotjament turístic en sòl no urbanitzable (o sòl rústic). Aquests haurien d'aconseguir la declaració d'interès social i, segons la llei, haurien de ser "iniciatives d'extraordinària qualitat encaminades a la construcció d'hotels de 5 estrelles [120 places com a màxim] i amb una especialitat en l'oferta que obligui al seu emplaçament en el medi rural" (article 19). El POOT de les Pitiüses presentava la mateixa redacció que el mallorquí pel que fa a l'intercanvi d'aprofitament i reconversió i el foment de la reconversió. Es varen designar àrees de reconversió preferents a les següents zones turístiques: la subzona 1.2. (Platja d'en Bossa), la subzona 4.3. (Sant Antoni nucli) i la zona 10 (casc antic de Santa Eulària). Així mateix, tal com ocorria amb el POOT Mallorca, es permetia de manera excepcional la reconversió d'establiments d'allotjament turístic en residencial. En aquest cas es preveia que els municipis que tinguessin algunes de les zones turístiques definides al POOT, haurien d'adaptar el seu planejament urbanístic al Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística, (al manco l'aprovació inicial) en el termini d'un any.

Joan Palou quan deixà la presidència del Foment de Turisme de Mallorca en el 1996 tornava a insistir que sobraven a Mallorca unes 60 o 70 mil places d'allotjament turístic. Per Palou tan sols quedava la via de persuasió per no incrementar el nombre de llits i proposava

construcció del projecte del Parc de ses Estacions (Palma) que en un principi havia de costar 9 milions d'euros, ja que tenia previst el soterrament de les Avingudes i la connexió del parc amb la Plaça d'Espanya. Finalment, el projecte es modificà, tot alterant substancialment la proposta inicial de l'arquitecta Carme Pinós, i el seu cost fou de 3,7 milions d'euros. El parc fou inaugurat amb nombroses deficiències el 1999 i després continuaren les obres fins el 2003, ambdues dates es corresponien amb les cites electorals municipals. Després de les eleccions de 1999 continuaren les obres del parc, el cost de les quals fou de 853 mil euros. En aquells moments, Rafael Vidal (tinent de batle d'Urbanisme) manifestà que el cost d'aquelles obres serien finançades amb els diners recaptats dels nombrosos aparcaments que l'Ajuntament realitzava a la ciutat. Quan no feia dos anys que s'havia inaugurat el parc, aquest fou enderrocat per tal de construir l'estació intermodal de Palma. El Consorci del Parc de ses Estacions havia ajornat el pagament de la construcció del parc a l'any 2009. És a dir, el parc es començà a pagar quan aquell ja no existia, sinó que el parc que hi havia el 2009 resultà del nou projecte de l'estació intermodal (Galán, 18/02/2002; Capó, 9/10/2009).

⁸²⁵ Decret 42/1997, de 14 de març, pel qual s'aprova definitivament el Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística de les Illes d'Eivissa i Formentera (BOCAIB núm.72 12/06/997)

⁸²⁶ Illa d'Eivissa: zona 1 Eivissa –des de Cap Martinet fins a la Sal Rossa– (Subzona 1.1. casc antic i Passeig marítim d'Eivissa; subzona 1.2. Subzona Platja d'en Bossa (TM Eivissa); subzona 1.3. Talamanca; subzona 1.4. Cap Martinet (TM Santa Eulària); subzona 1.4. subzona Platja d'en Bossa (TM Sant Josep)); zona 2 Es Cubells –Porroig i es Cubells–; zona 3 Sant Josep –de Cala Carbó fins a ses Roques Males–; zona 4 Badia de Sant Antoni –des Penyal fins a Cala Salada– (subzona 4.1. Tm de Sant Josep; subzona 4.2. Sant Antoni Sud; subzona 4.3. Sant Antoni Nucli; subzona 4.4. Sant Antoni Nord; zona 5 Port de Sant Miquel –na Xamena i el port de Sant Miquel–; zona 6 Portinatx; zona 7 Cala Sant Vicenç –des des Clot des Llamp fins a la cala de Sant Vicenç–; zona 8 es Figueral; zona 9 Cala Llenya –Cala Mastella i Cala Llenya–; zona 10 Santa Eulària –es Canar, s'Argamassa, Punta Blanca, Santa Eulària, La Siesta–; zona 11 Cala Llonga –Cala Llonga, Roca Llisa. Illa de Formentera: zona 1 es Pujols –des de sa Roqueta fins a Punta Prima–; zona 2 es Migjorn –es Caló i nuclis de la platja de Migjorn– (subzona 2.1. es Caló i Maryland; subzona 2.2. Ca Mari); zona 3 Cala Saona.

remodelar, restaurar i modernitzar els establiments obsolets, la major part dels quals es trobaven a indrets privilegiats ja que, molts d'ells, es construïren en temps de dictadura política i urbanística (Goñi, 19/05/1996). Recordem que el 1987 el *Llibre Blanc del turisme a les Balears* ja exposava la necessitat de limitar el creixement de l'oferta turística (Aguiló, 1987). Després de la desfeta del govern de Cañellas es coneix que la llista d'establiments d'allotjament turístic amb ordre de tancament s'anava ampliant. Es tractava d'establiments que no comptaven amb la llicència d'obertura. El 1996 es comptabilitzaven uns 22 establiments amb ordre de tancament: 2 a Menorca, 9 a Mallorca, i 11 a Eivissa⁸²⁷. La major part d'aquells, malgrat tenir ordre de tancament i alguns d'ells sancions, mantenien les portes obertes. De fet, l'oposició política es lamentà que aquella informació no s'havia fet pública tal com obligava la Llei de Règim Sancionador. Segons Pere Sampol, portaveu del PSM al Parlament de les Illes Balears, des del poder no interessava fer pública aquella informació –es parlava de desobediència consentida–, així com tampoc interessava gaire el tema de les inspeccions (Guijarro, 19/11/1996).

El Govern de Jaume Matas, en moments de saturació de la capacitat de producció d'allotjament turístic de Balears, va culminar el procés legislatiu que havia obert Jaume Cladera amb la **Llei General Turística** (LGT) de 1999⁸²⁸. Una llei que s'aprovà en plena campanya electoral i que teòricament havia de ser un compendi de totes les lleis turístiques, al temps que es presentava com la norma d'una nova cultura turística que havia de posar fre a l'expansió de noves construccions turístiques i havia de promoure la renovació de les infraestructures turístiques deteriorades. No obstant, tal com apunten Picornell i Picornell (2002:63-67) la Llei General Turística "és la fórmula inventada, per deixar inactives una sèrie de propostes aprovades al POOT [...] l'únic que fa és derogar o eliminar aquella normativa que actualment significa un fre o dificultat de negoci immobiliari".

Prèviament, el gener de 1998 es va promulgar la moratòria turística⁸²⁹. Abans d'apuntar alguns aspectes relacionats amb la moratòria, cal destacar que el mateix dia que se publicava la moratòria turística, s'aprovava el Decret que havia de regular els Habitatges Turístics de Vacances, en els que suposadament s'adreçava bona part del turisme residencial⁸³⁰. La moratòria turística pretenia evitar el nomenat Efecte Cladera, és a dir la sol·licitud en massa de llicències per part de l'empresariat, abans de l'aprovació de la llei. Segons la moratòria turística, la creació de noves places turístiques quedava supeditada a l'eliminació de places existents, concretament les anomenades places obsoletes. Les places obsoletes correspondrien als establiments que no complissin l'establert al Pla de Modernització de 1990, que haguessin estat sancionats amb la seva clausura i no haguessin procedit a la seva modernització en el termini de 3 anys des del moment de la sanció. Així doncs, per obtenir l'autorització prèvia de plaça turística, s'havien d'entregar a l'administració turística les places que es donaven de baixa i els edificis turístics dels que procedissin aquelles places haurien de ser donats de baixa en la seva totalitat. I, en cas que els propietaris d'allotjament turístic obsolet no presentassin un projecte de reconversió, els edificis havien de demolir-se. Teòricament es pretenia congelar la capacitat d'allotjament turístic a les Illes. Emperò, s'establien les ràtios compreses a l'article 20.3 del POOT Mallorca (Decret 54/1995, de 6 d'abril), que en realitat permetien incrementar el nombre de places de manera substancial, tal com ja s'ha vist. Així mateix, quedaven exclosos d'aquella moratòria els establiments de turisme rural i aquells que directament des del Consell de Govern, és a dir Jaume Matas, es consideressin d'interès turístic per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears. Un cop finalitzada la temporada turística de 1998 hi havia 65 establiments hotelers i 9 blocs d'apartaments que incomplien el Pla de Modernització, mentre que uns 38 establiments

⁸²⁷ Apartamentos Sea Club II al Port d'Alcúdia; Hotel Playa Náutico a s'Arenal; Hotel Scott's a Binissalem; Apartamentos Cormorán a Peguera; Apartamentos Granada a Cala Rajada; Apartamentos Villa Piccola i Hotel El Coto a la Colònia de Sant Jordi; Hostal Flamenco a Can Picafort; Apartamentos Cala Estany a Cala Estany (Manacor); Apartamentos Alexandra, Apartamentos Atzaro, Apartamentos Palacio Salomón, Apartamentos Palau, Hotel Victoria, Apartamentos Las Terrazas, Hotel Jardines de Palerm, Edificio Balear i Apartamentos Squash a Sant Josep de sa Talaia; Hacienda Encanto del Río a Santa Eulària des Riu; Apartamentos Moncayo a Eivissa; Apartamentos Cornisa a Ciutadella; Apartamentos Isla Paraíso a Mercadal (Guijarro, 19/11/1996).

⁸²⁸ Llei 2/1999, de 24 de març, General Turística de les Illes Balears (BOCAIB núm.41, d'1 d'abril de 1999).

⁸²⁹ Decret 9/1998, de 23 de gener, d'aprovació de mesures transitòries relatives al procediment d'expedició d'autoritzacions prèvies i d'obertura de construccions, obres i instal·lacions d'empreses i activitats turístiques (BOIB núm.11, 23/01/1998). El decret es transforma en la Llei Llei 4/1998 de 19 de maig per la qual s'aproven mesures transitòries relatives a l'atorgament d'autoritzacions prèvies de construccions, obres i instal·lacions d'empreses i activitats turístiques (BOIB núm.70, 28/05/1998).

⁸³⁰ Decret 8/1998, de 23 de gener, pel que se regulen els Habitatges Turístics Vacacionals a l'àmbit de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (BOIB núm.11, 23/01/1998).

hotelers i 23 d'apartaments presentaven faltes lleus. Si aquests no s'adaptaven al Pla de Modernització serien donats de baixa (Eza, 31/10/1998).

La patronal hotelera, agrupada en torn a la Federació Hotelera, s'oposà a l'esborrany de la llei. Pere Cañellas, que feia poc que havia estat nomenat president de la Federació, es lamentava de la paralització de places hoteleres que suposaria la LGT. En canvi, Gabriel Escarrer aplaudia aquella proposta i recordava que a Lanzarote s'havia congelat el creixement de l'oferta d'allotjament turístic (Morales, 10/06/1998). El gener de 1999 la patronal hotelera escenificà la ruptura amb el Govern de Matas en relació a la Llei General Turística (Ferrer, 15/01/1999). L'empresariat hotelier no es queixava només pel que perseguia la llei, sinó que també ho feia perquè no havia estat consultat durant la seva redacció. La patronal no sintonitzà amb González Ortea de la mateixa manera com ho havia fet abans amb Cladera i Flaquer. Joan Amer (2006) exposa com els hotelers romperen relacions amb el conseller de Turisme, José M. González Ortea, i passaren a negociar directament amb el president, Jaume Matas. Aquest s'encarregà d'arribar a consensos amb la patronal. Després d'uns mesos frenètics i d'intenses negociacions, per la proximitat de les eleccions, Pere Cañellas expressava que "la Federació Hotelera, junt amb la resta d'associacions hoteleres de les Illes, ha complert el seu paper de grup de pressió en una manera que ens afectava de manera molt directa. Les propostes formulades pels hotelers han estat negociades amb el Govern i ara esperem que en el text que s'aprovi estiguin incloses en la seva gran majoria" (Ruíz Collado 7/03/1999:22). De fet, el Grup parlamentari Popular presentà un elevat nombre d'esmenes a l'avantprojecte de llei (50 esmenes escrites i 26 esmenes *in voce*). En el debat parlamentari sobre la Llei General Turística, la portaveu parlamentària del PP, Maria Salom, deia que "avui és un dia important perquè avui aquest parlament aprovarà una llei que crec que és innovadora, i una llei que és la llei que en aquests moments crec que estava demandant el nostre sector" (Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm.148/fascicle 2, sessió 16/03/1999:6444).

La propaganda institucional va defensar que amb la Llei General Turística es posava fi a una època, la de la construcció hotelera i apartamental. I se defensava que s'arribava als nous temps del respecte per l'entorn i la qualitat turística. Tanmateix, el gran capital hotelier de les Balears feia temps que havia fugit de les Balears i les lògiques del nou capitalisme financer global els havia obert noves fronteres d'acumulació que feien que les Balears deixassin de ser atractives per les seves estratègies de reproducció ampliada (Buades, 2006). Sol Melià efectuà la darrera gran inversió a Mallorca el 1984 amb l'Hotel Palas Atenea (Seguí, 2006). Malgrat la llei es presentà com a innovadora per la implantació de *numerus clausus* en l'oferta d'allotjament turístic, el cert era que permetria un increment notable de la planta d'allotjament turístic, sempre i quan hi hagués capital interessat. La construcció de noves places turístiques estaven condicionades al seu intercanvi per places donades de baixa definitivament. Aquestes places no podrien intercanviar-se entre illes, però sí entre zones turístiques. En el debat parlamentari de la Llei General Turística, la diputada Joana Barceló (PSOE), criticà el fet que si les places turístiques s'havien donat de baixa definitivament, no es podia parlar d'intercanvi perquè aquelles places ja no existien (Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm.148/fascicle 2, sessió 16/03/1999)⁸³¹.

Amb les places donades de baixa s'obrien les portes d'un nou mercat (especulatiu) i se posava sobre paper que l'administració turística establiria l'organisme encarregat de gestionar-les, el nomenat banc de places. Emperò, les places obsoletes se podrien adquirir també per altres canals. En quant als "intercanvis" de places, especificats a l'article 51, s'establien uns ràtios que permetien incrementar substancialment la capacitat d'allotjament turística insular: amb un establiment de 100 places de baixa es podien construir 200 noves; amb 200 places de

⁸³¹ Joana Barceló exposava que: "Deim en primer lloc, ho hem d'assenyalar, què suposa la supressió del terme i del concepte d'intercanvi que els Poots introdueixen? Per què deim que supreimeix el concepte d'intercanvi? Perquè l'intercanvi de places no es pot fer d'acord només amb llicències administratives no existents, perquè són baixes definitives, per tant, la llicència ja no existeix, sinó que quan deim intercanvi, sempre l'intercanvi es fa sobre bases de llicències en vigor. Per tant, ja partim d'un concepte totalment equivocat. Si la baixa és definitiva, la baixa definitiva ja no és un intercanvi, perquè ja no existeix, i a partir d'un acte administratiu gratuït, en aquest moment fem l'especulació i el negoci; primera constatació. Segona, parlar d'intercanvi implica no una nova llicència d'obertura sinó la modificació d'una existent, en aquest moment i a partir d'ara, no, tancam, i baixes definitives per obrir d'altres existents, i evidentment també el concepte d'intercanvi de places implicava la continuïtat de l'activitat, ajudar a la competitivitat de l'empresa turística. A partir d'aquí, el que es procura és l'extinció de l'empresa turística i després ja en començarem una altra de nova, amb tot el que implica de concepte de seguretat en el treball, de precarietat en l'ocupació, etc. (Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm.148/fascicle 2, sessió 16/03/1999:6454).

baixa es podien aixecar 375 places noves; amb 300 places de baixa se podrien construir 525 places noves; i a partir de 301 places de baixa, cada plaça nova equivaldria a una de baixa. Un dels grans triomfs del capital en aquesta ocasió fou que la llei no obligava a enderrocar els establiments donats de baixa per tal de destinar la parcel·la resultant al sistema d'espais lliures públics, sinó que aquests podien convertir-se –sempre que el planejament urbanístic ho permetés– en altres usos. Així doncs, l'empresariat podria beneficiar-se doblement: en primer lloc, en vendre les places turístiques donades de baixa; i en segon lloc, en reconvertir l'establiment hoteler en habitatges residencials que posteriorment podrien ser venuts o destinats al turisme residencial, tot escapant-se de les obligacions legals de l'oferta turística reglada (Blasco, 2002; Picornell i Picornell, 2002).

En cas que l'establiment donat de baixa s'enderrocàs i la parcel·la passàs al sistema d'espais lliures públics o es qualificàs amb qualsevol qualificació urbanística que suposàs la seva inedificabilitat –però en mans encara del capital privat–, llavors l'anomenat intercanvi de places resultava ser més beneficiós, amb uns ràtios superiors a l'altre cas, que s'incrementaven en un 50%. Així, si s'enderrocava un establiment de 100 places, es podien aixecar 300 places noves; per un de 200 places de baixa, un de 536 places noves; per un de 300 places de baixa, un de 788 places noves; i a partir de 301 places de baixa, amb cada plaça obsoleta es podrien construir 1,5 places noves. Així mateix, la Llei General Turística establí una sèrie d'excepcions que afectaven als segments que presentaven una major potencialitat d'expansió del capital: els de turisme rural; habitatges turístics de vacances; hotels de 4 i 5 estrelles ubicats a nuclis antics o en edificis qualificats com a patrimoni històric; hotels de 5 estrelles amb una ràtio de 70 m²/plaça i un mínim de 20 m²/plaça destinats a instal·lacions complementàries o bé 100 m² de parcel·la per plaça destinats a instal·lacions esportives. En aquest darrer cas, s'hauria de tenir el 70% dels treballadors amb contracte fix i tenir obert 11 mesos a l'any. Aquesta excepció anava adreçada als projectes extravagants com els dels camps de golf o de polo que servien de pretext per la construcció hotelera.

La llei incorporà a la disposició addicional quarta una fórmula per si no s'activava suficientment el mercat de places donades de baixa, es preveia que l'administració pública disposaria d'una borsa de places d'allotjament turístic per tal de permetre la construcció de nous establiments. L'aplicació de la fórmula d'aquella disposició ens donaria que es podrien construir unes 11639 places noves: 1488 places a Mallorca, 2358 places a Eivissa i Formentera i 7793 a Menorca. Així mateix, la llei contemplava –tal com venien fent fins aleshores altres normatives turístiques– que els nous establiments d'allotjament turístic haurien de correspondre als nous estàndards de mercantilització turística sota fórmules de major categoria. Els nous hotels haurien de ser de 4 o 5 estrelles (excepte els de ciutat que podrien ser de 3), els apartaments turístics de 3 o 4 claus i els campaments havien de ser de luxe (disposició addicional cinquena).

Els partits de l'oposició criticaren el fet que amb aquesta llei es permetés seguir incrementant l'oferta d'allotjament turístic. Els Verds proposaren que l'intercanvi fos de 2 places obsoletes per una de nova. Una qüestió important que val la pena apuntar és la manca d'atenció que va rebre el creixent ús turístic de segones residències. En el debat parlamentari sobre la Llei General Turística, la portaveu del Partit Popular, en resposta a esmenes sobre el feble tractament de l'oferta turística il·legal responia dient que: "hi ha xalets que es lloguen, crec que és un producte que existeix al mercat, i com que existeix al mercat, creim que és molt millor ficar-los dins la llei per poder tenir un control i un seguiment d'aquesta activitat" (Diari de Sessions del Ple del Parlament de les Illes Balears núm.148/fascicle 2, sessió 16/03/1999:6446). Les funcions d'inspecció turística recollides a la llei tan sols es concentraven en "comprovar el compliment per les empreses, les activitats i els establiments turístics de les obligacions legals o reglamentàries imposades" (art 62.1). La definició d'empresa turística (art 14-15) –establiments hotelers, apartaments turístics, habitatges turístics de vacances, càmpings turístics, establiments d'hotel rural, de turisme d'interior i d'agroturisme– deixava fora una part creixent d'oferta turística que es concentrava en habitatges. D'aquesta manera els inspectors turístics es limitaven a comprovar el compliment de la llei per part dels establiments contemplats en els registres insulars i generals d'empreses, activitats i establiments turístics, però no tenien competències per perseguir el "mercat negre" d'allotjament turístic fora d'aquelles empreses.

Val la pena apuntar el fet que just abans de l'aprovació de la Llei General Turística, el Govern de les Illes Balears autoritzava el 1998 la construcció d'un establiment hoteler de 240 places a Cala Tuent (Escorca), promogut per Hotel Cala Tuent SA, societat formada per capitals

belgues. L'herència urbanística dels anys 1970 i 1980 hoteleres –projectes d'urbanització aprovats de 1978 i 1989– permetia dur endavant la urbanització de 48 Ha de Cala Tuent, on es podrien aixecar uns 260 habitatges i 1950 places hoteleres. L'hotel projectat es pretenia construir a tan sols 40 metres de la línia de costa i constava de 12 blocs d'edificacions. Diferents col·lectius –especialment el GOB– i individus –la sollerica Antònia López– lluitaren per evitar la construcció de l'hotel. Finalment, el Pla Territorial de Mallorca que s'aprovà el 2004 classificà aquells terrenys com a sòl rústic, decisió que fou recorreguda per la promotora davant del TSJB (Tribunal Superior de Justícia de les Balears). Finalment, la sentència del TSJB fou favorable a la protecció de la zona (Frau, 7/06/2008). La concessió d'aquesta llicència explicitava la disparitat entre els discursos i les praxis polítiques, ja que es permetia la construcció d'un hotel en un entorn privilegiat de la Serra de Tramuntana, tot contradient la retòrica de no permetre noves construccions turístiques més enllà de les zones turístiques. Emperò, aquest no seria l'únic projecte turístic que es proposaria aixecar en sòl rústic, com a grans excepcions a les regles del joc establertes (p.ex. Camp de Polo i complex turístic-residencial a ses Rotes Velles de sa Canova a Campos) (GOB, 2003).

- Les “fàbriques turístiques” a principis de segle XXI, deteriorament de les zones industrials turístiques i polítiques de xoc turístic en arribar la crisi (i amb el pretext de la crisi).
- El canvi de segle: una nova era turística?

El 1999 quan es plantejà el “congelament” de la planta d'allotjament turístic a les Balears, la capacitat d'allotjament turístic de les Balears era de 399117 places (273637 a Mallorca, 46258 a Menorca, 79654 a Eivissa i 7639 a Formentera) repartits en 2478 establiments (1480 a Mallorca, 336 a Menorca, 542 a Eivissa i 120 a Formentera). El 1999 la planta d'allotjament turístic de Mallorca s'havia incrementat en 13457 places i 55 establiments nous, des de l'aprovació del POOT de Mallorca el 1995. Un pla que suposadament també havia d'atacar l'excés d'oferta turística. En el cas d'Eivissa i Formentera, des de l'aprovació del POOT el 1997 i la Llei General Turística, la planta d'allotjament turístic havia crescut unes 1230 places i 13 establiments. A continuació s'intentarà analitzar l'evolució de la planta d'allotjament turístic per municipis a partir de les dades oficials i que abracen el 1994 (Gelabert Vich, 1995) i el 2001 (Conselleria de Turisme, 2002a). A partir del 2001 la conselleria de Turisme publica anualment aquesta informació.

Com ja hem dit, suposadament, a la dècada dels 1990 s'havia d'acabar amb l'expansió de les “fàbriques turístiques” ja que el capital turístic havia conclòs, a partir de les anteriors crisis, que hi havia un excés d'oferta. En tot cas, es plantejava la substitució d'establiments per d'altres de major categoria, o bé la transformació dels existents per augmentar la seva categoria. Emperò, entre el 1994 i el 2001 la capacitat d'allotjament turístic s'havia incrementat en un 9,01%, el que significava un creixement de 34299 places. És a dir, en aquest període s'havien obert aproximadament les mateixes places turístiques que hi havia a la zona de la Platja de Palma el 1993, on es comptabilitzaven unes 32782 places (Picornell i Picornell 2002:77). El 2001 hi havia a les Balears un total de 2552 establiments i 415175 places turístiques, el 74,73% corresponien a places hoteleres i assimilats i el 24,03% a apartaments turístics. La política de modernització empresarial –promoguda per l'administració pública– per tal d'incrementar la categoria dels establiments d'allotjament turístic es pot identificar en el fet que els hotels de 4 i 5 estrelles passaren de 20496 places –19337 de 4 estrelles– el 1994 a 47718 places el 2001, de les quals 43637 eren de 4 estrelles. Aquestes places passaren a representar el 24,39% de les places hoteleres, front l'11,16% de 1994. En canvi, la pujada de categoria en els apartaments sembla que no va tenir els mateixos efectes. De fet, les places d'apartaments turístics davallaren de les 105627 places de 1994 a 100741 el 2001. Moltes d'aquelles passaren a alimentar el “mercat negre” turístic. Els apartaments de 3 i 4 claus passaren de 29375 places el 1994 (27,81% dels apartaments turístics) a 31649 places el 2001 (31,42% dels apartaments turístics).

Menorca fou l'illa on l'increment de places turístiques fou major amb un 15,48% entre el 1994 i el 2001. Es va passar de 40967 places el 1994 a 47311 places el 2001, un increment que era pràcticament equivalent a les mateixes places que es trobaven a es Mercadal. En el cas de Menorca les places en apartaments turístics sumaven unes 20861 places, el que significa un

44,09% del total, mentre que les hoteleres i assimilats representaven el 53,73%. El municipi que experimentà el major increment de places entre el 1994 i el 2001 fou Ciutadella, amb un increment del 26,56% (4502 places). Ciutadella comptava el 2001 amb unes 21454 places, el 45,34% de tota l'illa. A Ciutadella s'obren alguns grans Aparthotels, de més de 300 places, la major part a les zones de Cala'n Bosch i Son Xoriguer, al sud del terme municipal. El major d'aquests és el Princesa Playa amb 427 places. Així mateix cal destacar la important presència dels nous establiments de la cadena del polític i empresari mallorquí, Miquel Ramis Martorell, Grupotel. De fet, entre els majors establiments oberts en aquest període es troben els de Grupotel (Club Menorca, 406 places; Aldea Calan Bosch, 366 places; Playa Club, 316 places).

Figura 97. Grupotel Club Menorca: Princesa Playa. Grupotel Playa Club: Grupotel Aldea Calan Bosch

A n'és Mercadal el nombre de places s'incrementen en un 20,32% entre el 1994 i el 2001 (1085 places noves). Entre els establiments nous construïts es poden destacar els de Cala Tirant –que rep el nom comercial de Playas de Fornells– on s'obren l'Aparthotel Tramontana Park (278 places) i els Apartaments Turístics Tirant Playa (258 places); i a s'Arenal d'en Castell se construí l'Aparthotel Isla Paraíso (234 places). Tots ells aixecats just a la primera línia de costa. Recordem que el 1988 s'havia aprovat la Llei de Costes que teòricament perseguia acabar amb els desordres urbanístics del litoral dels temps del desenvolupisme fordista-franquista. En el municipi de Sant Lluís el nombre de places turístiques s'incrementà en un 20,5%, fins arribar a 5701 places el 2001. Cal destacar que aquest increment es devia fonamentalment a la construcció de l'Aparthotel Insotel Club Punta Prima (958 places), propietat de la cadena hotelera de l'empresari eivissenc, Alonso Marí Calbet (Insotel Hotel Group).

A Mallorca es passa de 259028 places el 1994 a 281316 places el 2001, un increment del 8,6% (22288 places) i que equivalia a quasi el doble de places turístiques de les de Lluçmajor. En el cas de Mallorca el 18,47% de les places d'allotjament turístic corresponien a apartaments turístics, mentre que el 80,58% eren dels hotels i assimilats. En termes relatius, els increments més importants es donaren a municipis no turístics, en els que els protagonistes eren els establiments de turisme rural (Hotel Rural, Agroturisme i Turisme d'Interior). Així, l'increment de les places turístiques de Puigpunyent fou del 571%, a Selva del 314%, Costitx del 266%, Alaró del 196% i Fornalutx del 182%. Emperò el nombre de places turístiques d'aquests era molt baix: Puigpunyent amb 94 places, Selva amb 58, Costitx amb 22, Alaró amb 83 places i Fornalutx amb 60 places. En canvi si es contemplen els creixements absoluts, aquests es corresponen als principals municipis turístics que lluny de refredar l'increment de l'oferta turística o fins i tot reduir-la, aquesta seguia incrementant-se. El municipi amb el major increment és el de Sant Llorenç on s'obriren entre el 1994 i el 2001 unes 5479 places i el 2001 hi havia unes 25405 places turístiques. Es tracta d'un increment increïble del 27,5% que ens indica que en contra de la retòrica del poder, les zones turístiques d'aquest municipi experimentaven una nova febre turística. Sant Llorenç passa a ser el tercer municipi en quant a places turístiques de Mallorca, tot superant Alcúdia. En aquest període es construeix un dels establiments més grans de Mallorca, l'Aparthotel Safari Park de 1397 places a sa Coma (Sant Llorenç), propietat de Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL). La cadena hotelera és propietat de Jaume Bauzà Andreu, Jaume Nebot Jaume, Martín Martínez Lorca, Margalida Nebot Morey i Dunja Patak Dennstedt, a través de les societats Pionera JBA 2000 SL i Inversora Serverina SL⁸³². A la mateixa zona podem destacar la construcció dels apartaments Vista Badia (500 places) i l'Orient Beach (480 places); i a la zona de Cala Millor corresponent a

⁸³² Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es> (agost 2010)

Sant Llorenç es pot destacar la inauguració de l'Aparthotel Garbi (448 places) i l'hotel Hipocampo Park (391 places).

En segon lloc, tenim el municipi de Muro on es construïren unes 3668 places noves entre el 1994 i el 2001, tot assolint la xifra de 15333 places. Entre els establiments oberts destaquen els de la cadena hotelera Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL) de Pere Pascual Gual i Bartomeu Plomer Ginard. En aquells anys s'inauguraren els apartaments Viva Bahía de 694 places i el Viva Blue de 504 places. La companyia de Miquel Ramis Puigrós, Garden Hotels, va obrir l'aparthotel Playa Garden de 450 places. Ramis també va ser president de l'Associació Hotelera d'Alcúdia, el principal lobby turístic del nord de l'illa. La cadena Eden Hotels, de José A. Pujadas i Tomàs Llorenç Ques, inaugurà l'aparthotel de 596 places, Eden Playa. Un dels establiments que paga la pena esmentar és el que construí Grupotel just a la porta d'entrada del Parc Natural de s'Albufera, que recordem que havia estat declarat el 1988 després de fortes lluites socials a favor i resistències, en contra, per part del capital turístico-immobiliari. El 1995, Miquel Ramis Martorell, en el darrer any del seu mandat com a batle de Muro, inaugurà l'hotel de 5 estrelles Grupotel Parc Natural que comptava amb 268 places.

Calvià es troba en tercer lloc, en quant a major nombre de places obertes entre el 1994 i 2001. S'ha de tenir present que el municipi de ponent duia una política urbano-turística que es deia que perseguia reduir l'oferta turístico-immobiliària. En aquest municipi s'inauguraren unes 3523 places turístiques noves, el que implicava un increment del 6,24%. Per tal de fer-nos una idea de la magnitud, podem comprovar com el 2001 en tot el municipi d'Andratx es comptabilitzaven 3598 places turístiques. Entre els grans establiments inaugurats en aquests moments es poden destacar l'Hotel Marina Portals (354 places) a Portals Nous i de la cadena Sallés Hotels; l'Aparthotel Voranova (610 places) a Palma Nova; i el complex de luxe Residencias Mardavall (376 places) de la Costa d'en Blanes, propietat de l'Arabella Hotel Holding de la família-empresa Schörghuber que tenen nombrosos interessos turístico-immobiliaris a Mallorca (p.ex. Son Vida). El 2002 el complex es completava amb l'hotel de 5 estrelles Mardavall (262 places). Schörghuber signà una *joint venture* amb la multinacional nord-americana Starwood Hotels & Resorts, una de les més grans del planeta, per comercialitzar els seus hotels sota les marques del gegant hotelier i l'Hotel passà a ser comercialitzat sota la marca Saint Regis Hotels & Resorts (Hosteltur, 16/12/2006).

En quart lloc, a Son Servera s'obriren unes 2410 places noves entre el 1994 i el 2001, amb un increment del 25,52%, tot assolint 11853 places turístiques. Entre els establiments que s'inauguraren es pot destacar l'aparthotel Esperanza Mar de 426 places i propietat del cadena de l'empresari José de Luna Pertínez, Esperanza Hoteles. La cadena Sunwing Hotels inaugurà l'aparthotel Sunwing Cala Bona (418 places). Aquesta cadena havia estat constituïda a mitjans dels 1960 pel Tour Operador suec Vingresor i aquesta passà a mans de la britànica Airtours –My Travel a partir de 2002– en els 1990 quan adquirí el grup suec. La cadena Hipotels, propietat de Joan Lull Juan –de malnom Monget–, inaugurà l'aparthotel Dunas Cala Millor (337 places). Joan Lull és dels més poderosos de la zona de Llevant, enemistat amb el també poderós Jaume Bauzà. El confrontament entre els dos empresaris va fer que Lull es plantejàs fundar un partit polític per tal de poder gestionar i defensar els seus interessos a Son Servera, ja que el Partit Popular defensava els de Bauzà (Mallorciari, 4/03/2007). L'altre establiment de grans dimensions inaugurat en aquest període que podem destacar és l'aparthotel Ciudad Laurel de 418 places.

En cinquè lloc, a Santa Margalida l'increment de places turístiques entre el 1994 i el 2001 fou de 2271 places –quasi les mateixes que hi havia a Sóller el 2001–, tot assolint una capacitat d'allotjament turístic de 11968 places el 2001. En aquest cas es pot destacar la construcció dels grans apartaments: Platja Daurada (596) per part de la cadena Eix Hotels; el Viva Can Picafort de 570 places; i el Grupotel Picafort Beach de 255 places. Com es veu, en ple segle XXI se seguien construint enormes establiments, quan els discursos político-empresarials semblaven indicar que els "vells temps" havien quedat enrere. En sisè lloc, el municipi de ses Salines experimentà el major increment relatiu de les zones turístiques litorals amb un 35,8%. Es passava de 2863 places el 1994 a 3888 el 2001. Aquest increment respon, fonamentalment, a l'obertura de l'hotel de 4 estrelles Club Colònia de Sant Jordi de 750 places, propietat de la cadena Blau Hotels, la cadena fundada el 1969 per Jordi Rosselló (Grup Roxa). Finalment, a l'altra cara de la moneda, es pot assenyalar el fet que Sóller, que havia estat un dels pioners centres turístics de l'illa, tancà unes 198 places, amb la major disminució relativa de places de Mallorca (7,22%). Aquestes corresponien, fonamentalment al tancament de l'Hotel Rocamar, un

establiment que restarà aixecat en un estat de deplorable deteriorament fins els moments d'escriure aquestes línies (2010) i que fou objecte de la controvertida Àrea de Reconversió Territorial de sa Vinyola (Campos) del Pla Territorial de Mallorca. En els termes municipals de Santanyí i Palma també s'enregistrà una reducció del nombre de places turístiques de 198 i 225 places, respectivament.

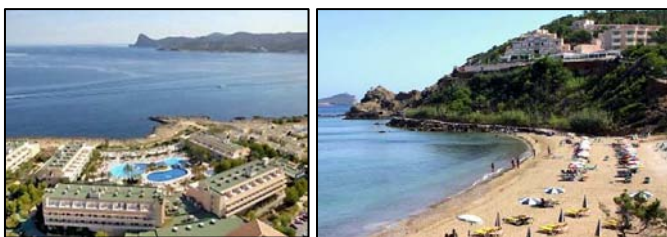

Figura 98. Sirenis Seaview Country Club; Invisa Club Cala Verde.

A l'illa d'Eivissa el nombre de places que s'obrin entre el 1994 i el 2001 ascendeix a 5347, el que implica un increment del 7,27%. Les noves places obertes pràcticament equivalien les del terme municipal de Sant Joan de Labritja al 2001 (5272 places). El 2001 hi havia unes 78846 places turístiques, de les quals el 64,59% corresponien a hotels i assimilats, mentre que les places en

apartaments turístics suposaven el 30,32% del total. El major increment en termes absoluts i relatius correspon a Sant Josep de sa Talaia, amb un increment de 5026 places que representa un augment del 27,88% de la capacitat d'allotjament turístic del 1994. En aquest cas s'ha de destacar la construcció de l'espectacular aparthotel Sirenis Seaview Country Club de 1035 places i localitzat al Port des Torrent, a escassos metres de la mar. Sirenis és la cadena propietat d'Abel Matutes Tur, cosí del polític i empresari Abel Matutes Juan. A Santa Eulària des Riu el 2001 hi havia 1180 places turístiques més que el 1994, tot assolint les 20592 places. Aquest increment de places es deu fonamentalment a l'obertura de l'aparthotel Cala Verde de 520 places, de la cadena Invisa –propietat de Vicente Juan Guasch– i el càmping turístic Cala Llonga de 400 places. Per contra, entre el 1994 i el 2001, en els municipis de Sant Antoni i d'Eivissa les places turístiques disminuïren en 1090 i 425 places respectivament. Finalment, a Formentera les places turístiques del 2001 eren un 4,33% superiors a les del 1994. Les 7702 places turístiques de Formentera es distribuïen entre: un 60,74% en hotels i assimilats i el 39,26% restant en apartaments turístics.

Taula 255. Els establiments d'allotjament turístic de les Illes Balears, 2001 (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2002a i Gelabert Vich, 1995).

	Apartaments turístics*		Hotels i assimilats**		Altres***		Total			
	Establ.	Places	Establ.	Places	Establ.	Places	Establ.	Places	Places/establiment	Variació 1994-2001 (%)
Alaró	0	0	1	21	2	62	3	83	27,67	232,00
Alcúdia	36	9.624	45	17.227	5	52	86	26.903	312,83	3,85
Algaida	0	0	1	28	2	51	3	79	26,33	182,14
Andratx	3	500	14	3.084	1	14	18	3.598	199,89	13,39
Artà	1	38	4	132	6	598	11	768	69,82	24,07
Banyalbufar	0	0	3	196	1	11	4	207	51,75	17,61
Binissalem	0	0	1	33	0	0	1	33	33,00	0,00
Búger	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00	0,00
Bunyola	0	0	2	68	9	93	11	161	14,64	56,31
Calvià	90	13.647	173	46.307	3	42	266	59.996	225,55	6,24
Campanet	0	0	0	0	3	83	3	83	27,67	196,43
Campos	0	0	2	78	9	111	11	189	17,18	61,54
Capdepera	36	3.089	84	15.360	1	8	121	18.457	152,54	3,21
Costitx	0	0	0	0	2	22	2	22	11,00	266,67
Deià	0	0	5	398	2	32	7	430	61,43	33,96
Escorca	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00	-100,00
Esporles	0	0	2	53	1	11	3	64	21,33	0,00
Estellencs	0	0	1	101	2	26	3	127	42,33	25,74

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Felanitx	27	2.641	16	3.107	5	75	48	5.823	121,31	11,02
Fornalutx	0	0	1	10	4	50	5	60	12,00	200,00
Inca	0	0	0	0	1	6	1	6	6,00	0,00
Lloret de Vistalegre	0	0	0	0	2	38	2	38	19,00	0,00
Lloseta	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00	-100,00
Llubí	0	0	0	0	1	20	1	20	20,00	0,00
Llucmajor	1	120	44	11.268	11	119	56	11.507	205,48	0,69
Manacor	19	2.517	32	11.186	13	173	64	13.876	216,81	4,06
Maria de la Salut	0	0	0	0	1	6	1	6	6,00	0,00
Marratxí	0	0	0	0	1	8	1	8	8,00	0,00
Montuiri	0	0	0	0	3	68	3	68	22,67	0,00
Muro	9	1.604	26	13.699	1	30	36	15.333	425,92	31,44
Palma	19	1.832	213	42.251	2	41	234	44.124	188,56	-1,20
Petra	0	0	0	0	2	10	2	10	5,00	0,00
Pollença	31	2.296	37	4.617	5	68	73	6.981	95,63	10,84
Porreres	0	0	0	0	2	65	2	65	32,50	0,00
Puigpunyent	1	25	0	0	4	69	5	94	18,80	571,43
sa Pobla	0	0	1	11	1	20	2	31	15,50	82,35
Sant Llorenç des Cardassar	35	3.890	66	21.499	1	16	102	25.405	249,07	27,50
Santa Eugènia	0	0	0	0	1	10	1	10	10,00	0,00
Santa Margalida	15	661	41	11.203	4	104	60	11.968	199,47	23,42
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	1	41	1	41	41,00	0,00
Santanyí	46	5.307	70	10.727	0	0	116	16.034	138,22	-1,38
Selva	0	0	0	0	4	58	4	58	14,50	314,29
Sencelles	0	0	0	0	2	26	2	26	13,00	0,00
ses Salines	14	442	19	3.387	5	59	38	3.888	102,32	35,80
Sineu	0	0	1	12	3	34	4	46	11,50	0,00
Sóller	2	18	20	2.405	9	121	31	2.544	82,06	-7,22
Son Servera	43	3.714	44	8.091	3	48	90	11.853	131,70	25,52
Valldemossa	0	0	2	126	3	67	5	193	38,60	37,86
Mallorca	428	51.965	971	226.685	144	2.666	1.543	281.316	182,32	8,60
Alaior	23	2.581	11	3.178	1	720	35	6.479	185,11	9,42
Ciutadella	145	11.979	41	9.388	4	87	190	21.454	112,92	26,56
Ferrerries	2	50	3	743	3	119	8	912	114,00	-53,49
Maó	2	122	13	1.715	3	27	18	1.864	103,56	10,43
Mercadal	24	2.636	13	3.789	0	0	37	6.425	173,65	20,32
Sant Lluís	18	2.048	11	3.593	4	60	33	5.701	172,76	20,50
es Castell	0	0	9	1.199	1	15	10	1.214	121,40	10,67
es Migjorn Gran	7	1.445	7	1.817	0	0	14	3.262	233,00	-0,46
Menorca	221	20.861	108	25.422	16	1.028	345	47.311	137,13	15,49
Eivissa	54	5.009	64	9.136	0	0	118	14.145	119,87	-2,92
Sant Antoni de Portmany	62	5.074	79	10.416	2	294	143	15.784	110,38	-6,46
Sant Josep de sa Talaia	59	6.744	49	15.896	3	413	111	23.053	207,68	27,88
Sant Joan de Labritja	15	1.190	18	3.998	5	84	38	5.272	138,74	14,21
Santa Eulària des Riu	68	5.892	61	14.034	5	666	134	20.592	153,67	6,08
Eivissa	258	23.909	271	53.480	15	1.457	544	78.846	144,94	7,27

Formentera	75	3.024	45	4.678	0	0	120	7.702	64,18	4,33
Illes Balears	982	99.759	1.395	310.265	175	5.151	2.552	415.175	162,69	9,01

*Apartaments turístics; **Hotels i assimilats: Hotel, Hotel Residència, Ciutat de Vacances, Hostal, Hostal Residència, Fonda, Casa d'hostes, Pensió, Residència Apartament, Hotel Apartament; ***Altres: Agroturisme, Càmping Turístic, Hotel Rural, Turisme d'Interior.

Figura 98. (Elaboració pròpia).

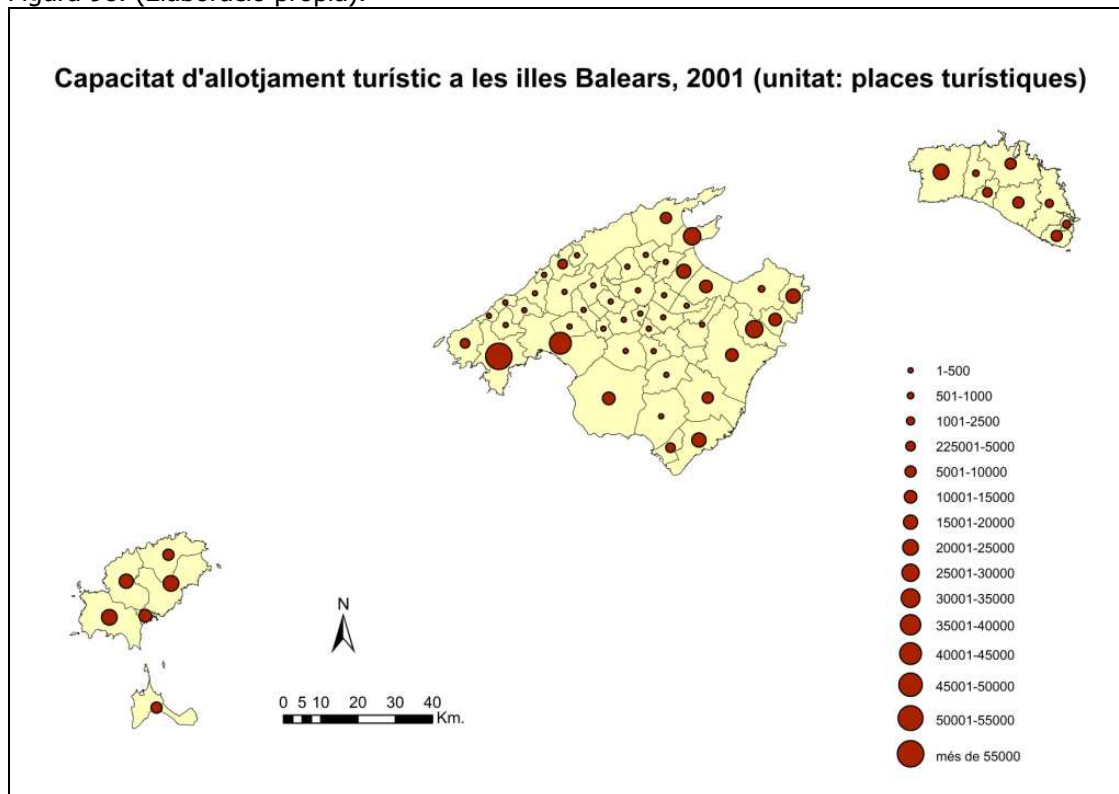
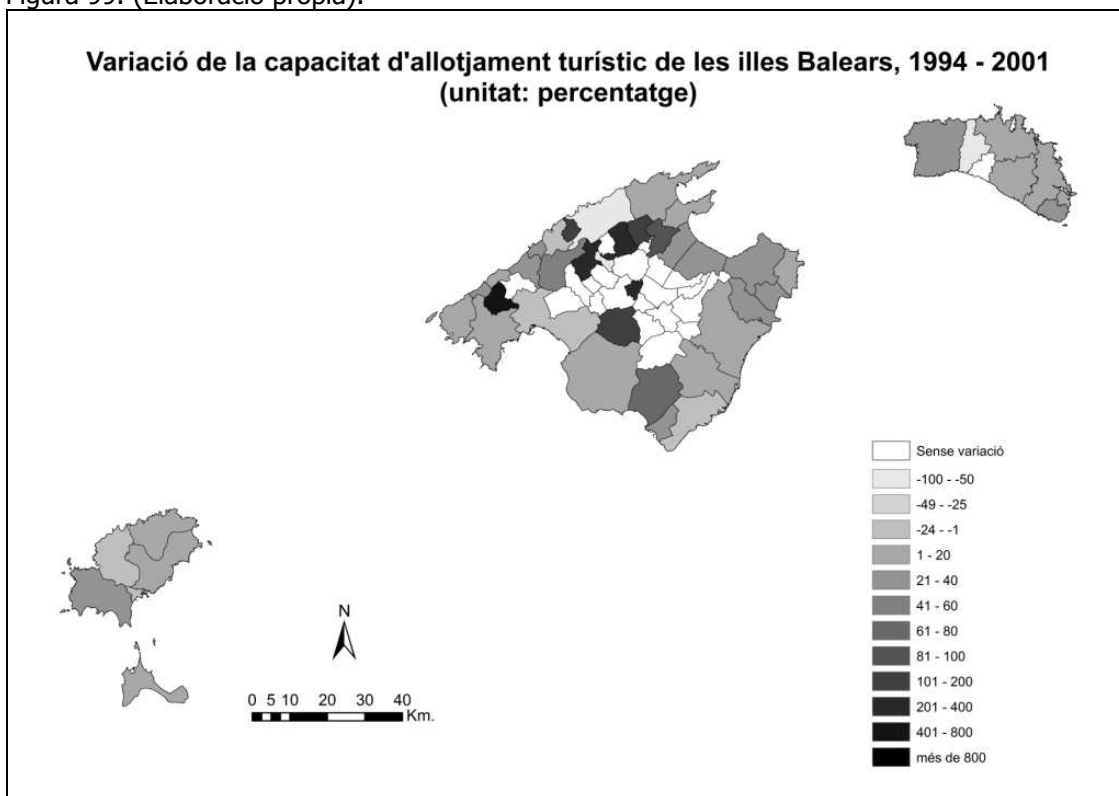

Figura 99. (Elaboració pròpia).

Taula 256. Establiments d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 2001 (unitat : nombre d'establiments) (Font : elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2002a).

	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	3
Alcúdia	3	36	0	0	0	1	4	2	22	16	0	0	0	0	2	86
Algaida	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	3
Andratx	1	3	0	0	0	0	2	1	8	3	0	0	0	0	0	18
Artà	1	1	1	0	0	0	2	0	1	1	0	1	0	0	3	11
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	1	4
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Búger	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bunyola	9	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	11
Calvià	3	90	0	1	1	0	16	15	115	22	3	0	0	0	0	266
Campanet	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	3
Campos	9	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	11
Capdepera	1	36	0	0	1	1	19	10	38	15	0	0	0	0	0	121
Costitx	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Deià	1	0	0	0	0	1	1	0	3	0	0	0	0	0	1	7
Esporles	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	3
Estellencs	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	3
Felanitx	4	27	0	0	0	0	1	3	10	0	1	1	0	1	0	48
Fornalutx	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	5
Inca	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Lloret de Vistalegre	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Llubí	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Llucmajor	11	1	0	0	1	1	3	5	33	1	0	0	0	0	0	56
Manacor	13	19	0	3	3	0	2	2	18	4	0	0	0	0	0	64
Maria de la Salut	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Marratxí	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Montuïri	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	3
Muro	0	9	0	0	1	0	0	0	10	15	0	1	0	0	0	36

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Palma	0	19	0	9	0	1	13	36	133	12	8	1	0	1	1	234
Petra	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Pollença	3	31	0	0	0	0	5	6	16	6	2	0	1	1	2	73
Porreres	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Puigpunyent	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	5
sa Pobla	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Sant Llorenç des Cardassar	1	35	0	2	0	0	2	5	32	22	3	0	0	0	0	102
Santa Eugènia	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Santa Margalida	3	15	0	0	0	0	4	2	24	11	0	1	0	0	0	60
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Santanyí	0	46	0	3	1	2	19	17	17	9	2	0	0	0	0	116
Selva	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4
Sencelles	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
ses Salines	4	14	0	0	0	0	6	1	11	1	0	1	0	0	0	38
Sineu	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3	4
Sóller	6	2	0	1	0	0	4	3	11	0	1	1	0	0	2	31
Son Servera	3	43	0	2	0	1	3	7	20	10	1	0	0	0	0	90
Valldemossa	2	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	5
Mallorca	105	428	1	21	8	9	110	118	530	149	22	15	1	3	23	1.543
Alaior	0	23	1	0	0	0	1	2	5	3	0	0	0	0	0	35
Ciutadella	2	145	0	2	1	0	2	5	19	9	3	2	0	0	0	190
Ferrerries	2	2	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	8
Maó	3	2	0	1	0	0	2	4	3	2	1	0	0	0	0	18
Mercadal	0	24	0	0	0	0	2	3	3	4	0	0	0	1	0	37
Sant Lluís	2	18	0	0	0	0	4	1	5	1	0	1	0	0	1	33
es Castell	1	0	0	0	0	0	2	2	4	0	0	0	0	1	0	10
es Migjorn Gran	0	7	0	1	0	1	0	0	4	0	0	0	0	1	0	14
Menorca	10	221	2	4	1	2	13	17	44	19	4	3	0	4	1	345
Eivissa	0	54	0	15	0	0	3	17	21	2	6	0	0	0	0	118
Sant Antoni de Portmany	1	62	1	10	0	0	6	30	21	2	9	0	0	1	0	143

Sant Josep de sa Talaia	2	59	1	1	1	0	4	1	24	9	4	0	0	5	0	111
Sant Joan de Labritja	3	15	0	1	2	0	2	4	9	0	0	2	0	0	0	38
Santa Eulària des Riu	3	68	2	1	4	0	9	15	22	4	5	0	0	1	0	134
Eivissa	9	258	4	28	7	0	24	67	97	17	24	2	0	7	0	544
Formentera	0	75	0	8	2	1	18	10	6	0	0	0	0	0	0	120
Illes Balears	124	982	7	61	18	12	165	212	677	185	50	20	1	14	24	2.552

Taula 257. Places d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 2001 (unitat: places) (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2002a).

Tipologia	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	12	0	0	0	0	0	0	21	0	0	0	50	0	0	0	83
Alcúdia	32	9.624	0	0	0	32	207	94	10.341	6.553	0	0	0	0	20	26.903
Algaida	20	0	0	0	0	0	0	0	28	0	0	31	0	0	0	79
Andratx	14	500	0	0	0	0	70	28	2.440	546	0	0	0	0	0	3.598
Artà	8	38	500	0	0	0	27	0	16	89	0	50	0	0	40	768
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	75	0	121	0	0	0	0	0	11	207
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	33	0	0	0	0	33
Búger	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bunyola	93	0	0	0	0	0	0	30	38	0	0	0	0	0	0	161
Calvià	42	13.647	0	19	1.118	0	958	604	33.736	9.595	277	0	0	0	0	59.996
Campanet	33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50	0	0	0	83
Campos	111	0	0	0	0	0	0	41	37	0	0	0	0	0	0	189
Capdepera	8	3.089	0	0	840	64	1.753	347	7.598	4.758	0	0	0	0	0	18.457
Costitx	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	22
Deià	16	0	0	0	0	17	14	0	367	0	0	0	0	0	16	430
Esporles	11	0	0	0	0	0	16	0	37	0	0	0	0	0	0	64
Estellencs	0	0	0	0	0	0	0	0	101	0	0	0	0	0	26	127
Felanitx	47	2.641	0	0	0	0	35	130	2.678	0	48	28	0	216	0	5.823
Fornalutx	25	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	25	60
Inca	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Lloret de	38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	38

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Vistalegre																
Llubí	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20
Llucmajor	119	120	0	0	660	20	161	233	9.848	346	0	0	0	0	0	11.507
Manacor	173	2.517	0	94	1.624	0	157	122	5.289	3.900	0	0	0	0	0	13.876
Maria de la Salut	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6
Marratxí	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8
Montuïri	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50	0	0	0	68
Muro	0	1.604	0	0	286	0	0	0	4.742	8.671	0	30	0	0	0	15.333
Palma	0	1.832	0	283	0	12	802	1.465	34.169	4.439	661	25	0	420	16	44.124
Petra	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	10
Pollença	36	2.296	0	0	0	0	262	275	2.641	1.325	51	0	23	40	32	6.981
Porreres	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	49	0	0	0	65
Puigpunyent	22	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	47	0	0	0	94
sa Pobla	20	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	31
Sant Llorenç des Cardassar	16	3.890	0	96	0	0	94	192	9.817	11.078	222	0	0	0	0	25.405
Santa Eugènia	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
Santa Margalida	54	661	0	0	0	0	351	64	7.785	3.003	0	50	0	0	0	11.968
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41	0	0	0	41
Santanyí	0	5.307	0	80	560	70	947	604	3.809	4.512	145	0	0	0	0	16.034
Selva	32	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26	58
Sencelles	26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26
ses Salines	41	442	0	0	0	0	156	54	3.021	156	0	18	0	0	0	3.888
Sineu	0	0	0	0	0	0	0	0	12	0	0	0	0	0	34	46
Sóller	79	18	0	15	0	0	216	175	1.877	0	122	16	0	0	26	2.544
Son Servera	48	3.714	0	40	0	18	213	307	4.174	3.297	42	0	0	0	0	11.853
Valldemossa	35	0	0	0	0	0	16	0	0	110	0	32	0	0	0	193
Mallorca	1.305	51.965	500	627	5.088	244	6.540	4.786	144.722	62.378	1.601	567	23	676	294	281.316
Alaior	0	2.581	720	0	0	0	29	96	1.549	1.504	0	0	0	0	0	6.479
Ciutadella	14	11.979	0	30	816	0	47	138	5.409	2.757	191	73	0	0	0	21.454

Ferrerries	19	50	100	0	0	15	0	0	656	0	0	0	0	72	0	912
Maó	27	122	0	14	0	0	82	157	324	998	140	0	0	0	0	1.864
Mercadal	0	2.636	0	0	0	0	78	144	1.485	1.266	0	0	0	816	0	6.425
Sant Lluís	26	2.048	0	0	0	0	188	23	2.424	958	0	18	0	0	16	5.701
es Castell	15	0	0	0	0	0	82	61	689	0	0	0	0	367	0	1.214
es Migjorn Gran	0	1.445	0	23	0	7	0	0	1.358	0	0	0	0	429	0	3.262
Menorca	101	20.861	820	67	816	22	506	619	13.894	7.483	331	91	0	1.684	16	47.311
Eivissa	0	5.009	0	239	0	0	176	669	6.543	730	779	0	0	0	0	14.145
Sant Antoni de Portmany	20	5.074	274	221	0	0	561	2.149	5.825	388	1.088	0	0	184	0	15.784
Sant Josep de sa Talaia	13	6.744	400	12	736	0	60	13	10.674	3.422	399	0	0	580	0	23.053
Sant Joan de Labritja	36	1.190	0	8	912	0	41	330	2.707	0	0	48	0	0	0	5.272
Santa Eulària des Riu	42	5.892	624	28	2.471	0	416	578	8.826	992	639	0	0	84	0	20.592
Eivissa	111	23.909	1.298	508	4.119	0	1.254	3.739	34.575	5.532	2.905	48	0	848	0	78.846
Formentera	0	3.024	0	125	1.193	30	1.195	435	1.700	0	0	0	0	0	0	7.702
Illes Balears	1.517	99.759	2.618	1.327	11.216	296	9.495	9.579	194.891	75.393	4.837	706	23	3.208	310	415.175

Taula 258. Dimensió mitjana dels establiments d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 2001 (unitat: places/establiment) (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2002a).

Tipologia	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	12,00	0	0	0	0	0	0	21,00	0	0	0	50,00	0	0	0	27,67
Alcúdia	10,67	267,33	0	0	0	32,00	51,75	47,00	470,05	409,56	0	0	0	0	10,00	312,83
Algaida	20,00	0	0	0	0	0	0	0	28,00	0	0	31,00	0	0	0	26,33
Andratx	14,00	166,67	0	0	0	0	35,00	28,00	305,00	182,00	0	0	0	0	0	199,89
Artà	8,00	38,00	500,00	0	0	0	13,50	0	16,00	89,00	0	50,00	0	0	13,33	69,82
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	75,00	0	60,50	0	0	0	0	0	11,00	51,75
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	33,00	0	0	0	0	33,00
Búger	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bunyola	10,33	0	0	0	0	0	0	30,00	38,00	0	0	0	0	0	0	14,64
Calvià	14,00	151,63	0	19,00	1.118,00	0	59,88	40,27	293,36	436,14	92,33	0	0	0	0	225,55
Campanet	16,50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50,00	0	0	0	27,67

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Campos	12,33	0	0	0	0	0	0	41,00	37,00	0	0	0	0	0	0	17,18
Capdepera	8,00	85,81	0	0	840,00	64,00	92,26	34,70	199,95	317,20	0	0	0	0	0	152,54
Costitx	6,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16,00	11,00
Deià	16,00	0	0	0	0	17,00	14,00	0	122,33	0	0	0	0	0	16,00	61,43
Esporles	11,00	0	0	0	0	0	16,00	0	37,00	0	0	0	0	0	0	21,33
Estellencs	0	0	0	0	0	0	0	0	101,00	0	0	0	0	0	13,00	42,33
Felanitx	11,75	97,81	0	0	0	0	35,00	43,33	267,80	0	48,00	28,00	0	216,00	0	121,31
Fornalutx	12,50	0	0	0	0	0	10,00	0	0	0	0	0	0	0	12,50	12,00
Inca	6,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00
Lloret de Vistalegre	19,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19,00
Llubí	20,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20,00
Llucmajor	10,82	120,00	0	0	660,00	20,00	53,67	46,60	298,42	346,00	0	0	0	0	0	205,48
Manacor	13,31	132,47	0	31,33	541,33	0	78,50	61,00	293,83	975,00	0	0	0	0	0	216,81
Maria de la Salut	6,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00
Marratxí	8,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8,00
Montuïri	9,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50,00	0	0	0	22,67
Muro	0	178,22	0	0	286,00	0	0	0	474,20	578,07	0	30,00	0	0	0	425,92
Palma	0	96,42	0	31,44	0	12,00	61,69	40,69	256,91	369,92	82,63	25,00	0	420,00	16,00	188,56
Petra	4,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00	5,00
Pollença	12,00	74,06	0	0	0	0	52,40	45,83	165,06	220,83	25,50	0	23,00	40,00	16,00	95,63
Porreres	16,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	49,00	0	0	0	32,50
Puigpunyent	7,33	25,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	47,00	0	0	0	18,80
sa Pobla	20,00	0	0	0	0	11,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15,50
Sant Llorenç des Cardassar	16,00	111,14	0	48,00	0	0	47,00	38,40	306,78	503,55	74,00	0	0	0	0	249,07
Santa Eugènia	10,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10,00
Santa Margalida	18,00	44,07	0	0	0	0	87,75	32,00	324,38	273,00	0	50,00	0	0	0	199,47
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41,00	0	0	0	41,00
Santanyí	0	115,37	0	26,67	560,00	35,00	49,84	35,53	224,06	501,33	72,50	0	0	0	0	138,22
Selva	16,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13,00	14,50

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Sencelles	13,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13,00
ses Salines	10,25	31,57	0	0	0	0	26,00	54,00	274,64	156,00	0	18,00	0	0	0	102,32
Sineu	0	0	0	0	0	0	0	0	12,00	0	0	0	0	0	11,33	11,50
Sóller	13,17	9,00	0	15,00	0	0	54,00	58,33	170,64	0	122,00	16,00	0	0	13,00	82,06
Son Servera	16,00	86,37	0	20,00	0	18,00	71,00	43,86	208,70	329,70	42,00	0	0	0	0	131,70
Valldemossa	17,50	0	0	0	0	0	16,00	0	0	110,00	0	32,00	0	0	0	38,60
Mallorca	12,43	121,41	500,00	29,86	636,00	27,11	59,45	40,56	273,06	418,64	72,77	37,80	23,00	225,33	12,78	182,32
Alaior	0	112,22	720,00	0	0	0	29,00	48,00	309,80	501,33	0	0	0	0	0	185,11
Ciutadella	7,00	82,61	0	15,00	816,00	0	23,50	27,60	284,68	306,33	63,67	36,50	0	0	0	112,92
Ferrieres	9,50	25,00	100,00	0	0	15,00	0	0	656,00	0	0	0	0	72,00	0	114,00
Maó	9,00	61,00	0	14,00	0	0	41,00	39,25	108,00	499,00	140,00	0	0	0	0	103,56
Mercadal	0	109,83	0	0	0	0	39,00	48,00	495,00	316,50	0	0	0	816,00	0	173,65
Sant Lluís	13,00	113,78	0	0	0	0	47,00	23,00	484,80	958,00	0	18,00	0	0	16,00	172,76
es Castell	15,00	0	0	0	0	0	41,00	30,50	172,25	0	0	0	0	367,00	0	121,40
es Migjorn Gran	0	206,43	0	23,00	0	7,00	0	0	339,50	0	0	0	0	429,00	0	233,00
Menorca	10,10	94,39	410,00	16,75	816,00	11,00	38,92	36,41	315,77	393,84	82,75	30,33	0	421,00	16,00	137,13
Eivissa	0	92,76	0	15,93	0	0	58,67	39,35	311,57	365,00	129,83	0	0	0	0	119,87
Sant Antoni de Portmany	20,00	81,84	274,00	22,10	0	0	93,50	71,63	277,38	194,00	120,89	0	0	184,00	0	110,38
Sant Josep de sa Talaia	6,50	114,31	400,00	12,00	736,00	0	15,00	13,00	444,75	380,22	99,75	0	0	116,00	0	207,68
Sant Joan de Labritja	12,00	79,33	0	8,00	456,00	0	20,50	82,50	300,78	0	0	24,00	0	0	0	138,74
Santa Eulària des Riu	14,00	86,65	312,00	28,00	617,75	0	46,22	38,53	401,18	248,00	127,80	0	0	84,00	0	153,67
Eivissa	12,33	92,67	324,50	18,14	588,43	0	52,25	55,81	356,44	325,41	121,04	24,00	0	121,14	0	144,94
Formentera	0	40,32	0	15,63	596,50	30,00	66,39	43,50	283,33	0	0	0	0	0	0	64,18
Illes Balears	12,23	101,59	374,00	21,75	623,11	24,67	57,55	45,18	287,87	407,53	96,74	35,30	23,00	229,14	12,92	162,69

- L'Ordenació de la indústria turística a Menorca, foment del negoci però amb canvis substancials respecte les seves germanes meridionals.

La substitució del Partit Popular al front del Govern de les Illes Balears pel Pacte de Progrés l'any 1999 va provocar una autèntica tempesta política, motivada, en part, pel rebuig del capital turístic a les polítiques turístiques proposades pels nous governants. A l'apartat de turisme del document signat pels partits polítics que conformaven el Pacte, s'establia que "com a mesura immediata, s'haurien de derogar determinats articles de la Llei General Turística amb l'objectiu de: evitar les excepcions (habitatges turístics de vacances, turisme rural...); evitar intercanvis fora de la mateixa zona turística; assegurar l'ús públic dels espais alliberats per esponjament"⁸³³. El titular de turisme durant el Pacte de Progrés (1999-2003) fou Celestí Alomar (PSOE). Tal com apunta Amer (2006), a diferència de González Ortea, Alomar era una persona prou coneguda per la patronal hotelera ja que havia ocupat diferents càrrecs polítics: en temps de Gabriel Cañellas fou director gerent de l'IBATUR (1990-1991) i director general d'Ordenació Turística (1991-1993) del Govern de les Illes Balears; i amb Felipe González, fou director general d'Estratègia Turística (1994-1996) del Govern espanyol. En la seva estada al ministeri contribuï a promoure plans de qualitat i d'excel·lència turística, dels que es beneficiarien el capital insular. La bona sintonia d'Alomar amb la patronal es va trencar amb la lluita política de l'ecotaxa. D'aquesta manera, l'ecotaxa que era més aviat un satèl·lit de la política turística ocultà el planeta turístic que havia de ser la modificació de la Llei General Turística (Murray, 2005). Aquesta no es va arribar a dur a terme durant tota la legislatura. Millor dit, la modificació de la LGT afectà només a Menorca, on s'aplicaren posteriorment uns criteris notablement diferents als de la resta d'illes, amb la persecució d'un major congelament de la capacitat d'allotjament turístic i residencial (Manchado, 2005; Dubon, 2006).

El desembre de 2002 es modificava, mínimament, la Llei General Turística amb la introducció d'un article únic que afectava a l'illa de Menorca⁸³⁴, per a la resta tot seguia igual. Aquest article que s'afegia a l'article 52 de la LGT –el de les excepcions a la disposició general–, elaborat a proposta del Consell Insular de Menorca que en aquells moments tramitava el Pla Territorial –aprovació inicial de l'avanç del Pla Territorial Insular de Menorca, 3/05/2002–⁸³⁵, en el que s'incorporava el Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística de Menorca. La proposta menorquina demanava l'excepció de la regla general (art 51 de la LGT), però per motius prou diferents a la resta de les Balears: per reduir la capacitat real d'oferta construïda. Per tant, perseguia evitar els mecanismes generals que permetien incrementar notablement la capacitat construïda, així com les nombroses excepcions a la norma que obrien noves fronteres espacials d'expansió del capital turístic. El Pla Territorial de Menorca delimità 14 Zones Turístiques⁸³⁶ en les que s'aplicaria uns criteris d'ordenació concrets. Els criteris rectors d'aquestes zones es caracteritzaren per una banda per perseguir la limitació de les dimensions de les zones turístiques i lligar el nombre de places turístiques a les capacitats de càrrega del territori i, per una altra banda, per promoure un model turístic hotelier front l'apartamental que era imperant a l'illa. Mitjançant aquest pla també es perseguia reordenar les zones turístiques amb mesures de redistribució de volums i aprofitaments (Zones de Reordenació) i d'esponjament (Zones d'Esponjament) (Manchado, 2001; CIME, 2003a; CIME, 2003b).

El Pla Territorial Insular de Menorca⁸³⁷, aprovat el 25 d'abril de 2003, incorporà la planificació de l'oferta turística amb un plantejament prou diferenciat de la resta d'illes de

⁸³³ Document del Pacte de Progrés (1999): www.mallorcaweb.com/News/cat/finestres/pactedeprogres.html (agost 2010).

⁸³⁴ Llei 9/2002 de 12 de desembre, per a la modificació de la Llei 2/1999, de 24 de març, general turística de les Illes Balears (BOIB núm.153, 21/12/2002).

⁸³⁵ Pla Territorial Insular. Menorca, un projecte territorial sostenible: www.cime.es/ca/pti/pti.html#indice1 (agost, 2010).

⁸³⁶ Les zones turístiques són: 1) Es Canutells-Binidali (Maó) –Cala des Canutells, Binidali–; 2) Sol de l'Est (es Castell); 3) Sant Lluís Sud –, sa Sivina de Baix, Punta Prima, Biniancolla, Binibèquer Vell, Binisafuller, Son Ganxo, Cala Torret, Binibèquer nou, Binisafuller platja, Cap d'en font); 4) s'Algar–Cala Alcafar (Sant Lluís); 5) Cala en Porter (Alaior); 6) Son Bou – Torre-solí – Sant Jaume (Alaior); 7) Sant Tomàs (es Migjorn Gran); 8) es Mercadal nord-est – Son Parc, Arenal d'en Castell, Punta Grossa, Port d'Addaia, Coves noves, Macaret–; 9) Platges de Fornells - ses Salines (es Mercadal); 10) Ferreries Santa Galdana – Serpentina (Ferreries - Ciutadella); 11) Cap d'Artrutx (Ciutadella) –Son Xoriguer, Cala en Bosch, Cap d'Artrutx–; 12) sa Caleta – Santandria (Ciutadella) –Cala Blanca, Santandria, Son Blanc, sa Caleta, Son Carrió, Son Cabris–; 13) Torre del Ram (Ciutadella) –Cala en Blanes, Torre del Ram, Cales Piques –; 14) Cala Morell (Ciutadella).

⁸³⁷ BOIB núm. 69, de 16 de maig de 2003.

l'arxipèlag. S'eliminà la possibilitat de classificar nous sòls urbanitzables a les Zones Turístiques –definides com les zones urbanes del litoral amb predomini d'usos turístics–, es desclassifiquen 12 sòls urbanitzables i en els sòls urbanitzables de les zones turístiques que es trobaven en una situació menys desenvolupada de planejament i/o mancades de serveis es delimiten com a àrees de reconversió territorial en les que es redueixen i resituen els aprofitaments, tot delimitant les zones de major valor ecològic o paisatgístic com a sòl rústic protegit, espai lliure públic o zona verda pública. Aquestes mesures conjuntament permetien reduir el nombre de places turístico-residencials potencials a construir de 80 mil a 20 mil. Així, en aquestes zones turístiques on hi havia en el moment de redactar el pla unes 74199 places i el planejament permetia incrementar fins a 153669 places, es reduïa el creixement previst pel planejament anterior a l'entrada del PTI en unes 60 mil places, fins a congelar el nombre de places a les zones turístiques en unes 94199 places (Manchado, 2005; Dubon, 2006).

En aquestes zones tan sols es permetrà la construcció de dues tipologies edificatòries: hotels i habitatges unifamiliars aïllats. És a dir, no es permetrà la construcció d'habitatges plurifamiliars. L'oferta d'allotjament turístic es podria concretar en les modalitats: habitatges turístics de vacances i hotels. D'aquesta manera, els apartaments turístics quedaven desterrats de la futura construcció d'allotjaments turístics. En el cas dels hotels aquests només podran ser de 4 i 5 estrelles, amb un màxim de 450 places i en edificis de planta baixa més 2. La ràtio turística difereix de les altres illes: per les primeres 150 places s'estableix una ràtio de 60 m²/plaça; per les 150 places següents la ràtio ha de ser de 75 m²/plaça; i fins les 450 places la ràtio havia de ser de 100 m²/plaça. D'aquesta manera, quan major fos l'establiment hotelier, major serien les exigències de superfície mínima edificable de solar per plaça. En el cas dels habitatges unifamiliars aïllats, aquests hauran de tenir planta baixa més una planta i una edificabilitat neta sobre parcel·la de 0,35 m²/ m². Les parcel·les que abans del PTI estaven destinades a habitatges plurifamiliars se redefeixen i en la seva reconversió a habitatge unifamiliar es requerirà un mínim de 600 m² de parcel·la per habitatge unifamiliar, amb la qual cosa es redueix notablement la pressió edificatòria sobre el territori. Així mateix, a diferència del que disposava la Llei General Turística a la seva disposició addicional cinquena, el Pla Territorial de Menorca estableix que els Hotels de Ciutat havien de tenir entre 4 i 5 estrelles, en comptes de les 3 que marcava la Llei General Turística (CIME, 2003b; Manchado, 2005).

Sens dubte, un dels elements més novedosos del PTI menorquí és el que fa referència a la programació de les llicències a les zones turístiques, mitjançant l'adopció d'un sistema de quotes anuals per a la construcció d'habitatges unifamiliars. Els dos primers anys de vigència del PTI es podrien sol·licitar un màxim de llicències equivalents a 1052 places i en els següents un total de 858 places anuals, a raó de 3 places per habitatge. En cas de no arribar al màxim establert, aquelles places es "perden", en el sentit que no són acumulables als anys posteriors. Pel que fa a la construcció hotelera s'estableix la possibilitat de construir un màxim de 600 places hoteleres anuals (no acumulables) (Manchado, 2005; Rullan, 2007b). El 2006 es va modificar el Pla Territorial Insular de Menorca (BOIB núm.105, 27/07/2006) i s'alteraven algunes de les disposicions aprovades el 2003. Entre d'altres, es reclassificaven com a urbanitzables alguns terrenys i es modificaven algunes àrees de reconversió territorial, afectant en alguns casos a l'increment del potencial nombre de places a construir, la reclassificació de zones verdes en sòl rústic protegit o en la correcció de les superfícies de les àrees. En tot cas, en relació a la regulació de l'oferta turística, es pot destacar la modificació de l'article 66 –règim de les instal·lacions i els establiments turístics en el medi rural– que introdueix la programació de les autoritzacions d'establiments d'allotjament turístic en el medi rural amb un nombre màxim de 6 establiments per any (CIME, 2006)⁸³⁸.

⁸³⁸ Les modificacions de les Àrees de Reconversió Territorial (ART) es poden sintetitzar en: Sector 14 b platges de Fornells (es Mercadal) –desclassifica 10,78 Ha de terrenys urbanitzables que passen a rústic protegit, l'ús residencial passa de 330 places turístico-residencials en habitatge unifamiliar aïllat a 363; Sector Punta Grossa II (es Mercadal) – reducció de la superfície destinada a zona verda o espai lliure públic de 13,82 Ha a 7,04 Ha; increment de 420 a 525 places turístico-residencials–; Sector S6 de Binbèquer Nou (Sant Lluís) –reducció de la superfície de 5,68 Ha a 4,57 Ha, dels quals 1,12 Ha són zona verda; possibilita construir 45 places turístico-residencials–; Son Ganxo S10 (Sant Lluís) – reducció de la superfície de 3,81 Ha a 3,74 Ha, redueix la zona verda a 0,23 Ha i permet 12 places turístico-residencials–; Sector S2 Cap d'en Font (Sant Lluís) –eliminació de 4,55 Ha de zona verda, increment del nombre de places turístico-residencials de 225 a 321–; Sector Binissafüller Platja S2 (Sant Lluís) –increment del sòl rústic protegit de 14,73 Ha a 16,61 Ha, reducció del sòl urbanitzable de 13,4 Ha a 11,52 Ha, i increment de les places de 114 a 150–; Sector SUP-A3 de Cala Santandria (Ciutadella) –increment de la superfície de 4,36 Ha a 4,84 Ha i increment del nombre de places de 36 a 42–. Aquesta modificació introdueix també una modificació de la matriu d'usos de sòl rústic; regula

Taula 259. Programació de places d'allotjament a les zones turístiques (Font: CIME, 2003b – Pla Territorial de Menorca, art.41–).

	Places d'allotjament anuals (2 primers anys)	Places d'allotjament durant els següents anys de vigència del pla
Alaior	109	89
Ciutadella	271	221
es Castell	28	23
es Mercadal	281	229
es Migjorn Gran	12	10
Ferrerries	22	18
Maó	156	127
Sant Lluís	173	141
Total	1.052	858

- Noves polítiques públiques de salvament de les zones d'industrialització turística. Dels plans d'excel·lència al fons de l'ecotaxa.

A més de l'ordenació de l'oferta turística a l'illa de Menorca, entre finals dels anys 1990 i principis dels 2000, es posen en marxa tota una sèrie de plans destinats a renovar i/o restaurar, en certa mesura, les zones d'industrialització turística. En aquest sentit, dins del marc del PICTE (Plan Integral de Calidad del Turismo Español, 2000-2006), que substituï el Pla Futures II, se donava continuïtat a la figura dels Plans d'Excel·lència Turística. Així, s'aprovaren: el Pla d'Excel·lència Turística del Port de Sóller (2001)⁸³⁹ valorat en 6,76 milions d'euros a pagar a parts iguals entre el ministeri d'Economia, conselleria de Turisme i Ajuntament de Sóller; el Pla d'Excel·lència Turística de la Platja de Palma (2001)⁸⁴⁰ amb un pressupost públic de 5,4 milions d'euros; el Pla d'Excel·lència Turística de Punta Prima-Sant Lluís (2003)⁸⁴¹ pressupostat en 2,8 milions d'euros, dividit en 4 parts iguals –ministeri d'Economia, conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears, Consell de Menorca i Ajuntament de Sant Lluís–; el Pla d'Excel·lència Turística de Sant Josep-Cala Bou (2003)⁸⁴² pressupostat en 3,6 milions d'euros; el Pla d'Excel·lència Turística de Sant Antoni de Portmany (2004)⁸⁴³ amb actuacions valorades en 2,1 milions d'euros.

Cal dir que aquests plans se centraven en la promoció d'obres de restauració de les zones turístiques (Brunet et al., 2005), però abraçaven un ample ventall d'accions entre les que destaquen les de propaganda turística. A més, es pot destacar el gran protagonisme que tenen, en els convenis dels plans d'excel·lència turística, els lobbies del capital turístic, mentre que d'altres col·lectius queden totalment marginats (p.ex. associacions de veïnats, sindicats, grups ecologistes, etc). En relació a la restauració dels espais turístics podem destacar els exemples

les afeccions de sòl rústic entre Cala en Bosch i Maó per la introducció futura del gaseoducte i la instal·lació d'energies renovables; i estableix determinacions específiques sobre el litoral (CIME, 2006).

⁸³⁹ Resolució de 19 de gener de 2001, de la Secretaria General de Turisme, per la que se dona publicitat al Conveni de Col·laboració entre el Ministeri d'Economia, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'Ajuntament de Sóller, l'Associació de Comerciants i Empresaris del Port de Sóller i l'Associació Hotelera de Sóller, pel desenvolupament d'un Pla d'Excel·lència Turística al Port de Sóller (BOE núm.53, 2/03/2001).

⁸⁴⁰ Resolució de 27 de desembre de 2001, de la Secretaria General de Turisme, per la que se dona publicitat al Conveni de Col·laboració entre el Ministeri d'Economia, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'Ajuntament de Palma de Mallorca i l'Associació d'Hotelers de la Platja de Palma, pel desenvolupament d'un Pla d'Excel·lència Turística a la Platja de Palma (BOE núm.39, 14/02/2002).

⁸⁴¹ Resolució de 20 de gener de 2003, de la Secretaria General de Turisme, per la que se dona publicitat al Conveni de Col·laboració entre el Ministeri d'Economia, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'Ajuntament de Sant Lluís, el Consell Insular de Menorca i l'Associació Hotelera de Menorca pel desenvolupament d'un Pla d'Excel·lència Turística a Sant Lluís-Punta Prima (Menorca) (BOE núm.47, 24/02/2003).

⁸⁴² Resolució de 27 d'octubre de 2003, de la Secretaria General de Turisme, per la que se dona publicitat al Conveni de Col·laboració entre el Ministeri d'Economia, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'Ajuntament de Sant Josep de sa Talaia i l'Associació Hotelera de la Badia de Sant Antoni, pel desenvolupament d'un Pla d'Excel·lència Turística a Sant Josep-Cala Bou (BOE núm.307, 24/12/2005).

⁸⁴³ Resolució de 3 de desembre de 2004, de la Secretaria General de Turisme, per la que se dona publicitat al Conveni de Col·laboració entre el Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'Ajuntament de Sant Antoni de Portmany i l'Associació Hotelera Badia de Sant Antoni, pel desenvolupament d'un Pla d'Excel·lència Turística a Sant Antoni de Portmany (Eivissa) (BOE núm.12, 14/01/2005).

de Sant Lluís, el Port de Sóller o Cala Bou on les obres dels plans d'excel·lència turística posaven en evidència els enormes dèficits de qualitat urbana de les zones d'industrialització turística. Segons la revista *Hosteltur* (26/02/2001), a Punta Prima (Sant Lluís), "gràcies a aquest pla se procedirà a millorar la circulació a la zona amb la construcció de redones i camins de vianants; s'ampliarà la platja i se rehabilitarà el passeig marítim que passarà a ser de vianants; se soterraran les línies telefòniques i elèctriques de baixa tensió; se substituirà l'enllumenat públic i les aceres, i se procedirà a la plantació d'arbrat; se dotarà de zones verdes; augmentaran els aparcaments; se construiran parcs públics entre altres actuacions". En el cas de Cala Bou (Sant Josep), el president de l'Associació d'Establiments Turístics d'Entreteniment de la Badia de Portmany, Sant Antoni i Sant Josep (Christopher Langley Kirke) explicava que "encara hi ha molts més problemes que afecten tant a les àrees turístiques com les residencials de Cala de Bou no són coses que s'haurien d'incloure en l'actual Pla d'Excel·lència Turística de Cala de Bou. Els problemes de les pèssimes condicions en les que se troben molts de carrers d'accés i d'àrees residencials de Cala de Bou, el caos i la velocitat del tràfic que circula, la manca de taxis i l'escàs servei de transport públic tant per residents com turistes són tot part d'una llarga llista de problemes que necessiten adreçar-se a l'Ajuntament i tant les associacions de comerciants, com hotelers i residents haurien de pressionar a l'Ajuntament per a que inverteixi més en una de les més importants àrees turístiques del municipi de Sant Josep. Per suposat que Cala de Bou necessita centres esportius, centres juvenils, sales de conferència, centres culturals, guarderies, serveis sanitaris, una oficina de correus i molts més parcs i espais verds. Nogensmenys s'hauria de lluitar per aquestes millores sense intentar destruir o desviar diner de l'únic pla d'inversió que l'àrea ha aconseguit en els darrers 20 anys" (Langley , 14/06/2005). En el cas del Port de Sóller, amb el Pla d'Excel·lència es va dur a terme, entre d'altres, una profunda reforma urbana a la zona degradada dels molls que havia estat apropiada pel ministeri de la Guerra des de la Guerra Civil, la reconstrucció de l'oratori de Sant Ramon de Penyalot i el de Santa Catalina, convertits en edificis públics –el primer en sala d'exposicions i centre de la gent gran del Port i el segon en museu de la mar–.

Entre les propostes polítiques destinades a restaurar zones industrials turístiques degradades o a realitzar altres inversions públiques amb finalitat turística destaca l'aprovació de la ja citada ecotaxa el 2001. La llei de l'ecotaxa tenia per finalitat, tal com el seu nom indica Llei 7/2001, de 23 d'abril, de l'impost sobre les estades a empreses turístiques d'allotjament, destinat a la dotació del fons per la millora de l'activitat turística i la preservació del medi ambient (BOIB núm.52 d'1 de maig de 2001)–, recaptar diners per un fons d'inversions turístiques. Segons la pròpia llei, els objectius del fons eren el de remodelar i rehabilitar zones turístiques; adquisició, recuperació, protecció i gestió d'espais naturals; recuperació de patrimoni històric i cultural; i revitalització de l'agricultura. Els dirigents polítics dels Pacte de Progrés feien comptes recaptar uns 130 milions d'euros en cinc anys, període al llarg del qual es pretenia destinar uns 65 milions a projectes finançats amb el fons de l'ecotaxa (Togores, 9/05/2002). Tal com s'ha esmentat anteriorment, el projecte de l'ecotaxa fou eliminat amb el canvi polític resultat de les eleccions autonòmiques de 2003 i fins aleshores s'haurien d'haver recaptat uns 82 milions d'euros. En un primer moment es presentaren una gran quantitat de projectes, dels quals 81 foren seleccionats prèviament pel conseller de Turisme i presentats als anomenats òrgans de participació (Blázquez, 2003). Quan es feren públiques les propostes dels projectes de l'ecotaxa, el moviment ecologista i el món pagès criticaren que aquells es concentraven excessivament en la restauració d'espais turístics i la promoció de nous productes turístics –oferta complementària– i no tant en redreçar les pautes productives cap a unes lògiques més sostenibles en termes socioecològics (Adrover i Togores, 9/05/2002; GOB, 9/05/2002).

Val la pena apuntar que molts dels projectes presentats perseguïen l'adquisició de propietats que per diferents motius, les rústiques per regulacions que les feien urbanísticament inedificables o els edificis abandonats i protegits del casc històric, no tenien gaire possibilitat d'obtenir grans plusvàlues derivades del joc immobiliari-especulatiu vigent. Tal com es pot veure a la taula 260 fins el 2003 s'havien destinat uns 30 milions d'euros als projectes de l'ecotaxa, la major part d'ells es corresponien amb adquisicions de grans propietats immobles, el 92,89% a Mallorca. Una de les adquisicions més importants durant la legislatura del Pacte de Progrés fou la part de la finca de Son Real (Santa Margalida), de la família Morell Magraner, que donava a la mar per uns 11,9 milions d'euros. Paradoxalment, després de la victòria del Partit Popular el 2003, la família Magraner inicià els tràmits per poder construir un camp de golf a la

part de la finca que restava en les seves mans. En contra d'aquest projecte de camp de golf va sorgir la plataforma ciutadana "Son Real no té preu" que aconseguí finalment paraitzar el projecte (GOB, estiu 2008). En base a l'ecotaxa es varen demolir dos edificis en primera línia de mar, l'aparthotel Ditos a cas Català (Calvià) i un bloc d'apartaments a Son Serra de Marina (Santa Margalida), tot generant aquest darrer una forta polèmica ja que s'adquiriren per un preu desproporcionat (2 milions d'euros) uns apartaments sobre la platja que resultaren ser il·legals en termes urbanístics (GOB, 29/01/2003).

Després de les eleccions autonòmiques de 2003 i amb l'ascens del Partit Popular es va derogar l'ecotaxa, però encara quedaven projectes per executar i diners per gastar. Bona part dels diners públics de l'ecotaxa es seguiren destinant a les obres de rehabilitació de les propietats immobiliàries adquirides, al temps que s'afegiren noves adquisicions, moltes d'elles a les Pitiüses (p.ex. plaça de bous d'Eivissa; Can Marroig a Formentera) (taula 260). Entre les actuacions finançades amb diners procedents de l'ecotaxa destaquen la de vigilància obligatòria contra la encefalopatia espongiforme (734 mil euros) i la neteja de platges amb criteris totalment antiecològics (2,4 milions d'euros). Un altre projecte que mereix la pena apuntar és el de la restauració de la pedrera de Can Set que havia estat utilitzada com a abocador il·legal d'enderrocs i tot tipus de residus per part d'ASTRACOMA (Associació de Transportistes de Contenedors de Mallorca), per la qual cosa els 20 empresaris imputats foren condemnats a 2 anys de presó i 12 mil euros de multa per hom (Ferriol, 27/11/2007).

Taula 260. Alguns dels projectes de l'ecotaxa a les Illes Balears.			
Alguns projectes de l'ecotaxa presentats pel Pacte de Progrés (2001-2003) (Font: elaboració pròpia a partir de Togores, 9/05/2002 i Adrover i Togores, 9/05/2002; Mercè, 28/07/2002; Palos, 21/10/2003)			
Projecte	Observacions	Pressupost (milers d'euros)	Executat (milers d'euros)
Pla de recuperació de pedreres	Restauració de pedreres properes a la Platja de Palma	2.317,3	29,4
Assessorament als hotels en estalvi energètic	Platja de Palma i Formentera	154,4	-
Neteja de Torrents	Torrents de Palma (Son Verí, na Clot i dels Jueus)	386,2	-
Carril bici	Alcúdia-Can Picafort	231,7	-
Compra i adequació de Maristany	Zona humida (25 Ha) d'Alcúdia degradada per l'abocament d'enderrocs i residus	1.544,8	1,7
Refugis de muntanya	Ruta de pedra en sec (Serra de Tramuntana)	772,4	-
Adquisició de la Finca sa Coma d'en Vidal	Part de la ruta de la pedra en sec (Estellencs)	1.202,0	1.202,0
Ca s'Amitger	Compra de la finca de ca s'Amitger (Lluc)	231,7	-
Consolidació del Parc de Mondragó	Compra de vuit parcel·les per afegir a la propietat pública del P.N. de Mondragó (Mallorca)	695,2	-
Mil·lores del P.N. de Llevant	Recuperació a les finques d'Aubarca i es Verger de les cases per convertir-les en refugis, centres d'interpretació, camins, marges, etc. (Artà i Capdepera)	1.081,4	-
Compra de Can Weyler	Adquisició de Can Weyler (casc històric de Palma) per convertir-ho en Centre d'interpretació de la Ciutat Gòtica de Palma	772,4	0,9
Rehabilitació de Can Fàbregues	Rehabilitar la casa, propietat del Govern de les Illes Balears, al Casc antic de Palma i convertir-ho en Centre d'Interpretació de Mallorca	336,2	0,1
Museu d'arts decoratives de Can Serra	Adquisició de Can Serra (Plaça Quadrado, Palma)	1.874,4	1.874,4
Rutes cicloturístiques i velòdrom de ses Salines	Xarxa cicloturística des de la Platja de Palma fins a la Colònia de Sant Jordi i velòdrom de ses Salines	1.002,4	1.002,4
Rehabilitació del conjunt paleocristià de Son Fadrinat	Campos	258,7	258,7

Itineraris històrics	Palma	536,2	536,2
Adquisició de la finca de Son Real	Adquisició de les cases i la part de la finca de Son Real propera a la mar (395 Ha) i conversió de les cases en museu (Santa Margalida, Mallorca)	11.960,1	11.960,1
Adquisició del Quarter d'Intendència	Adquisició i rehabilitació del Quarter d'Intendència (Palma) per convertir-ho en centre d'exposicions	2.598,0	2.598,0
Esponjament Son Serra de Marina	Adquisició d'immobles i demolició sobre el sistema dunar de Son Serra (Santa Margalida)	2.063,0	2.063,0
Estalvi energètic i soterrament de línies elèctriques	Illes Balears	435,0	435,0
Agricultura	Plantació i reposició d'arbres a Mallorca i Eivissa	3.056,3	3.056,3
Restauració de la pedrera de Can Set	Abocador il·legal gestionat per ASTRACOMA (Associació de Transportistes de Contenedors de Mallorca) a Lluçmajor	685,0	685,0
Esponjament Cas Català	Adquisició i demolició de l'Aparthotel Ditos (Cas Català, Calvià)	3.471,3	3.471,3
Mallorca		37.666,2	27.941,4
Rehabilitació del Palau Saura	Ciutadella (Menorca)	2.066,2	2.066,2
Redacció del projecte del Camí de Cavalls	Menorca	9,0	9,0
Pia de rutes paisatgístiques i rutes cicloturístiques (Menorca)	Entre el camí de Ferreries i Cala Galdana	12,0	12,0
Recuperació i sedimentació de platges i cales (Menorca)	Actuacions de Punta Prima a sa Caleta	12,2	12,2
Obres de millora a l'amfiteatre de s'Hostal	A les pedreres de s'Hostal (Ciutadella)	15,9	15,9
Reordenació de la zona des Grau	Esponjament a la zona des Grau (Maó)	29,8	-
Compra de terrenys a Caulells		150,2	-
Recuperació de platges		69,6	-
Protecció de Son Bou	Zona humida i dunes de Son Bou (Alaior)	278,5	-
Centre de la Reserva de la Biosfera		324,5	-
Custòdia de terrenys de valor natural		112,9	-
Compra i rehabilitació de Robadones		92,6	-
Compra del convent de Sant Diego		290,1	-
Rehabilitació del far de punta Nati		62,9	-
Restauració de torres de defensa	Port de Maó	18,5	-
Menorca		3.544,9	2.115,3
Zona Verda de Cala de Bou	Sant Josep de sa Talaia (Eivissa)	386,2	-
Restauració de ses Feixes	Zona humida de ses Feixes (Eivissa)	286,2	1,0
Restauració de ses Feixes de Talamanca	Zona humida de ses Feixes de Talamanca (Eivissa)	463,4	0,9
Projecte ambiental a Cala Vedella	Sant Josep de sa Talaia (Eivissa)	154,4	1,2
Protecció de dunes de la platja des Compte	Sant Josep de sa Talaia (Eivissa)	528,3	-

Centre d'interpretació a ses Salines	Església de Sant Francesc de s'Estany	231,7	-
Compra solar per esponjament	Flamingos (Santa Eulària des Riu)	308,9	-
Soterrament de línies elèctriques i telefòniques	Eivissa	231,7	-
Ordenació d'ancoratges a ses Salines	Eivissa	321,7	-
Compra de terrenys a Cala d'Hort	Sant Josep de sa Talaia (Eivissa)	231,7	-
Reguiu amb aigües residuals	Eivissa	231,7	-
Construcció de vial no motoritzat	Formentera	231,7	-
Plaça auditori es Pujols	Formentera	231,7	19,9
Recuperació del circuit hídric de ses Salines	Formentera	231,7	
Recuperació i restauració de Can Marroig	Formentera	231,7	-
Eivissa i Formentera		4.302,7	23,0
Total		45.513,8	30.079,7
Projectes de l'ecotaxa executats després de l'eliminació de l'ecotaxa pel Partit Popular (2003-2003) (Font: Flaquer, 16/03/2006).			
Projecte	Observacions	Pressupost (milers d'euros)	
Rehabilitació i museització del Palau Saura	Ciutadella (Menorca)	1.849,0	
Conveni de col·laboració per a l'execució, control i coordinació del projecte de la rehabilitació del Castell de Sant Antoni	Fornells (es Mercadal, Menorca)	6,3	
Conveni de col·laboració per a l'execució, control i coordinació de l'actuació de redacció del projecte d'electrificació d'explotacions agràries amb energies renovables	Illes Balears	330,0	
Conveni de col·laboració, rehabilitació d'elements patrimonials que formen part del paisatge rural tradicional	Illes Balears	528,0	
Restauració d'elements arquitectònics del poblat talaiòtic Torre d'En Gaumés	Alaior (Menorca)	18,6	
Conveni de col·laboració per a dur a terme el projecte plaça de bous	Vila (Eivissa)	2.774,5	
Xarxa de cicloturisme a les distintes illes	Illes Balears	1.525,2	
Quarter d'Intendència de Palma	Estudis, permisos d'obres, taxes, etc.	326,8	
Itineraris culturals	Palma (Mallorca)	484,3	
Restauració d'un molí	Llubí (Mallorca)	6,0	
Finca de Son Real	Primera fase d'obres de rehabilitació de les cases del garriguer, del refugi, les cases dels senyors, fosses sèptiques i tot un seguit de petites obres	997,9	
Finca de sa Coma de'n Vidal	Petites obres, tancament i neteja de camins	25,1	
Can Serra (Palma)	Tancament, apuntament i obres imprescindibles de conservació	447,4	
Can Fàbregues	Palma	0,3	
Adquisició de Can Portmany	Sant Antoni de Portmany	376,5	

Plans de neteja de platges	Illes Balears, anys 2003 i 2004	2.507,5
Honoraris de l'arquitecte per a la rehabilitació de la casa rectoral de Sant Francesc	Eivissa	11,7
Actuacions de neteja, embelliment de determinats municipis que no compten amb els ingressos suficients com per poder dur a terme aquestes actuacions de neteja i embelliment	Fonamentalment pel municipi d'Escorca	24,0
Pagament de l'impost de transmissions patrimonials com a conseqüència de l'adquisició de Son Real; de sa Coma de'n Vidal	Son Real (833); sa Coma de'n Vidal (84,6)	917,6
Segona fase d'obres de Son Real	Finca de Son Real (Santa Margalida)	1.072,0
Condicionament i posada en funcionament del Quarter d'Intendència	Palma	2.475,0
Centre d'Interpretació de la Casa Rectoral de Sant Francesc Xavier (Eivissa).	ses Salines d'Eivissa	477,4
Rehabilitació de Can Portmany	Sant Antoni de Portmany	791,3
Arreglar cases de sa Coma de'n Vidal	Estellencs (Mallorca)	327,0
Obres d'emergència de restauració de la Pedrera de Can Set	Pedrera emprada com abocador il·legal per ASTRACOMA (Llucmajor)	796,8
Centre de Recepció a Mondragó	P.N. de Mondragó (Santanyí)	320,0
Actuacions al P.N. de s'Albufera	P.N. de s'Albufera	325,7
Reforma del circuit hídric de Ses Salines d'Eivissa	ses Salines d'Eivissa	231,7
Construcció d'un vial no motoritzat a l'illa de Formentera	Formentera	231,7
Restauració de la Penya de l'Indi, abocador de Puig Mal	es Mercadal (Menorca)	360,6
Parc mediambiental	Sa Pobla	596,7
Reforma de l'edifici de Can Marroig a Formentera per a centre d'interpretació	Formentera	290,0
Uniformització de la senyalització dels espais naturals de les Illes Balears	Illes Balears	514,0
Actuacions de SEMILLA amb PRILAC	SEMILLA (Serveis de Millora Agrària) i PRILAC (Productors Illencs de Lactis)	240,0
Suport a les finques col·laboradores en agricultura integrada, races autòctones, producció agrària ecològica	Illes Balears	308,9
Actuacions de vigilància obligatòria damunt encefalopatia espongiforme transmissibles, llengua blava, malalties del porquí, creació d'un nou registre d'explotacions porcines, classificació dels exemplars equins autòctons	Illes Balears	734,7
Participació de PRILAC en temes de tot allò que és el sector lleter a Mallorca	Mallorca	240,0
Projecte integral d'eficiència energètica	Illes Balears	474,9
Total		23.965,1

- La construcció política de la noció de crisi turística (2003-2005): aparent conflicte intercapitalista entre el capital turístic-hoteler i el turístic-immobiliari.

La planta d'allotjament turístic (reglada) es va dir que quedava pràcticament congelada arran de l'aprovació de la Llei General Turística, i es deia que aquesta el que perseguia seria dinamitzar la reconversió de la indústria, mitjançant l'eliminació i/o reconstrucció dels establiments obsolets. Des dels atemptats de l'11 de setembre de 2001 i les seves repercussions en l'ordre geopolític internacional, arran de la guerra contra el terrorisme global, es començaren a manifestar friccions en el procés d'acumulació del capital turístic internacional

que travessava tota la cadena de "producció" turística i en diferents regions, però principalment als espais centrals. La premsa local apuntava que "el sector turístic balear bloqueja les seves inversions degut a la crisi" (Guijarro 25/02/2003:2). Aquest bloqueig inversor afectava fonamentalment a les reformes i ampliacions dels establiments turístics, més que a la construcció de nous establiments. Aquesta situació no afectava només a les Balears, sinó que es convertia en una qüestió d'Estat, encara que les qüestions d'Estat en matèria turística tenen una forta vinculació amb les Balears. La patronal turística (hotelers, agències de viatges, ZONTUR, etc), els governs autonòmics i el Govern central constituïren un Comitè de Crisi Turístic el març de 2003 (Ruíz-Collado, 26/03/2003).

Paral·lelament, des del lobby Exceltur –presidit aleshores per Simón Pedro Barceló i amb José Luís Zoreda, també mallorquí, com a vicepresident executiu– i altres organitzacions de la patronal, s'apuntaven dos elements domèstics que explicaven la crisi turística espanyola i balear: per una banda, es calculava que en tot l'Estat hi havia unes 150 mil places obsoletes –entre el 10 i el 15% de la planta hotelera espanyola–, amb una part important localitzada a les Balears –la principal Comunitat Autònoma en nombre de places turístiques amb el 21,16% de la capacitat d'allotjament turístic de l'Estat– i on es plantejava la "necessitat" d'eliminar entre un 10% i un 20% de la planta hotelera (Exceltur, 2003; Guijarro, 28/05/2004; Manresa, 8/08/2004; Pérez, 14/08/2004); i, per una altra banda, l'auge immobiliari i la degradació urbano-territorial que l'acompanyava hauria provocat el deteriorament de molts espais turístics (Cebrián, 25/04/2004). Les crítiques de la patronal apuntaven a un conflicte d'interessos entre el negoci turístic fonamentat en l'allotjament hotelier i l'anomenat turisme residencial. Aquesta crítica es va articular en la publicació "Impactos sobre el entorno, la economía y el empleo de los distintos modelos de desarrollo turístico del litoral Mediterráneo español, Baleares y Canarias". En aquesta publicació es defensava la indústria hotelera per ser més rendible en termes socioeconòmics, segons Exceltur, i menys impactant en termes ambientals (Deloitte-Exceltur, 2005).

El lobby turístic havia estructurat d'aquesta manera l'argumentació per a que les administracions públiques actuassin en favor de la indústria hotelera i la restauració de les zones turístiques degradades, mitjançant l'elaboració dels instruments que el propi Exceltur havia proposat el 2003: el Pla Renove pels destins turístics espanyols amb els PRIDET (Projectes de Reconversió Integral de Destins Turístics) (Exceltur, 2003). L'arquitectura administrativa dels PRIDET, proposada per Exceltur, s'havia de plasmar en una "Entitat de Gestió del PRIDET, autònoma, àgil i flexible", amb una presidència que recauria en mans de les institucions públiques; un consell representatiu format pels actors empresarials, institucions públiques dels diferents nivells administratius i altres actors socials interessats (Exceltur 2003:77). Entre els models de gestió se citaven els apareguts en relació als grans megaesdeveniments urbano-turístics, com per exemple la constitució de Gestió d'Infraestructures SA (GISA) per les Olimpíades de Barcelona 1992. El finançament d'aquests instruments hauria de recaure en les Administracions públiques, en els seus distints nivells, amb escenaris de distribució: administració central i autonòmica amb el 40% cadascuna i l'administració local el 20% restant (Exceltur 2003:85).

El que el lobby turístic no esmentava era el fet que bona part del capital turístic espanyol havia cercat noves solucions espacio-temporals, tot abandonant progressivament el negoci hotelier a les zones turístiques degradades. En primer lloc, es produeix una forta vinculació entre el capital turístic tradicional i les promotores immobiliàries i constructores, tot resultant cada cop més complicada la diferenciació entre el negoci turístic i l'immobiliari (Valenzuela, 2006). En segon lloc, el capital turístic transnacional espanyol es trobava en plena fase d'internacionalització (Ramón, 2002; Buades, 2006). Una expansió que, entre d'altres motius, responia al fet que els marges de benefici a les noves perifèries turístiques eren superiors que les del territori espanyol, que havia adoptat la moneda única europea. Així, el marge net⁸⁴⁴ en les principals "fàbriques turístiques" era sensiblement diferent: en un hotel de 3

⁸⁴⁴ Marge net calculat pels establiments de l'Estat espanyol a partir de la diferència entre ingressos (habitació i pensió, menjar, begudes, supermercat, banquets, altres) i despeses (personal, aliments i begudes, honoraris de gestió, manteniment i reparació, energia, marketing i animació, despeses administració, tributs i assegurances, lloguer, amortització, altres despeses). I, pels hotels del Carib a partir de la diferència entre ingressos (habitació i pensió, extres menjar, begudes, tendes i supermercats, altres) i despeses (personal, aliments i begudes, honoraris de gestió, manteniment i reparació, energia, marketing i animació, despeses administració, tributs i assegurances, lloguer, amortització, altres despeses) (Ernest & Young, 2003a; Ernest & Young, 2003b).

estrelles a l'Estat espanyol –els predominants a l'Estat– era el 2003 del 12,09% per estada turística; mentre que al Carib el marge net en un hotel de 5 estrelles –predominants al Carib– era del 21,03%. A més, el marge net per estada hotelera no només era superior al Carib que a l'Estat espanyol en termes relatius, sinó que en termes absoluts també ho era, tot essent un 3,4 vegades superior –16,47 euros/estada al Carib front 4,8 euros/estada a l'Estat espanyol– (Ernst & Young, 2003a; Ernst & Young, 2003b). A més, a diferència dels hotels espanyols, en els del Carib els capitals espanyols estan en posició de domini, marcant la línia dels preus hotelers, mentre que a l'Estat espanyol, aquells estaven imposats pels grans Tour Operadors i aquests, tal com hem exposat, pressionaven per a reduir els preus hotelers espanyols. A més, el capital turístic balear també establia les regles del joc per facilitar la seva implantació en les regions perifèriques (Buades, 2006; Amer, 2009). Segons els empresaris hotelers un establiment hotelier al Carib s'amortitzava en un període de 4 anys, mentre que a les Balears el període d'amortització era de 20 (Morales, 28/07/2005).

El 2004 es parlava de crisi turística motivada, especialment, per l'excés i la obsolescència de la planta d'allotjament turístic balear i per la dificultat de competir amb les perifèries turístiques fora de l'àmbit de l'euro. En una taula redona organitzada per Diario de Mallorca, Simón Pedro Barceló exposava que "Balears és una història d'èxit i que estam vivint uns moments en els que es planteja com podem continuar essent una història d'èxits els propers 40 o 50 anys" (Redacció Diario de Mallorca 3/10/2004:12). La nova situació, amb el canvi de signe polític a les institucions de les Illes Balears, fou aprofitada pel capital hotelier – especialment les cadenes hoteleres transnacionals– que aconseguí que en els nous marcs normatius d'ordenació del territori s'incorporàs un punt que els podria afavorir significativament (Guijarro, 26/06/2004)⁸⁴⁵. Així, el Pla Territorial de Mallorca (2004)⁸⁴⁶ i el Pla Territorial d'Eivissa i Formentera (2005)⁸⁴⁷ permetien la conversió de les places d'allotjament turístic en habitatges. Una mesura que era aplaudida per la patronal que estimava que sobraven més de 20 mil places turístiques a les Balears (Guijarro, 27/06/2004; Manresa, 8/08/2004)⁸⁴⁸.

L'Agrupació de Cadenes Hoteleres encarregà al Centre de Recerca Econòmica (Sa Nostra-UIB) l'elaboració d'un estudi sobre l'oferta hotelera balear segons el qual l'establiment típic de les Balears era de 3 estrelles, comptava amb unes 341 places i tenia uns 31,9 anys d'antiguitat. Per tant, es podria dir que es tractava d'unes infraestructures ben amortitzades (Bosch et al., 2005). A les conclusions d'aquell estudi es podia llegir que "el primer clúster estaria compost per un 22% de la mostra⁸⁴⁹ i recolliria als establiments de menor categoria. Els establiments d'aquest primer clúster es caracteritzen per la seva baixa pertinença a cadenes hoteleres (només un 35% dels hotels del clúster pertanyen a cadena) i per unes instal·lacions més bé obsoletes (amb una edat mitjana de l'edifici de gairebé quaranta anys) el que condueix a que sigui el clúster amb uns establiments que sofreixen el grau d'estacionalitat més elevat" (Bosch et al. 2005:49). Caldria preguntar-se sobre l'objectiu que perseguien les cadenes hoteleres amb aquell estudi. La patronal no dubtà a sol·licitar que a la llum dels resultats s'establís un nou marc normatiu que agilitzés la "modernització" dels establiments i la possibilitat de reconvertir en pisos part de l'oferta d'allotjament turístic, així com permetre la introducció de noves formes de gestió i tinença de l'oferta d'allotjament mitjançant la reglamentació dels **condohotels**⁸⁵⁰. La reconversió dels establiments turístics en residencials

⁸⁴⁵ Segons el periodista del Diario de Mallorca: "les reivindicacions dels hotelers i les propostes de la pròpia conselleria de Turisme per a que s'autoritza la reconversió per usos residencials en casos concrets han provocat que finalment aquest sigui un dels punts que se van a modificar en la redacció del citat pla [Pla Territorial de Mallorca]" (Guijarro 2004:2). Aquest pla s'havia iniciat durant l'anterior legislatura (1999-2003) i aquest canvi s'ha d'interpretar en les concessions que es feren al capital turístic durant el mandat Matas-Munar, de forta reactivació de les polítiques corporatives.

⁸⁴⁶ Norma 60.2 del Pla Territorial Insular de l'Illa de Mallorca, de 13 de desembre de 2004 (BOIB núm.188, 31/12/2004).

⁸⁴⁷ Norma 78.3.6 del Pla Territorial Insular d'Eivissa i Formentera, de 21 de març de 2005 (BOIB núm.50, 31/03/2005).

⁸⁴⁸ Quan es debatia el Pla Territorial de Mallorca el 2002 i l'aplicació de les figures de reconversió territorial, el conseller d'Ordenació del Territori del Consell Insular de Mallorca, Rafel de Lacy, anuncià que es preveia demolir unes 30 mil places turístiques, tan sols a Mallorca (Domblás, 4/06/2002).

⁸⁴⁹ La mostra era de 311 establiments (23,4% del total) i 93367 places (29,8% del total).

⁸⁵⁰ La figura dels condohotels ha guanyat certa notorietat als EUA, des d'on s'ha escampat a d'altres indrets, particularment a Amèrica Llatina i Carib. Condohotel procedeix de la fusió dels termes *condominium* (propietat immobiliària compartida) i hotel, tot essent una figura híbrida entre l'hotelier i el residencial. Aquesta figura permet introduir noves formes de gestió financer-immobiliàries dels establiments d'allotjament turístic. En els condohotels, els copropietaris tenen un dret d'ús restringit de la propietat (p.ex. una habitació) i la inversió es publicita normalment com

els hi permetria obtenir, amb aquesta doble amortització, unes importants plusvàlues, tot aprofitant la fase expansiva de la bombolla immobiliària. Uns dels que més interès tenia en la conversió dels establiments hotelers en apartaments eren els Escarrer que volien convertir 6 hotels de Sol Meliá en apartaments sota la figura de condohotel (Manso, 9/08/2005; Togores, 17/09/2005; Togores, 21/10/2005).

El capital originari de les Balears ha estat pioner a l'Estat espanyol en introduir la figura dels condohotels. Sol Meliá, després d'haver experimentat aquesta nova modalitat del negoci turístic-immobiliari a Amèrica, el va traslladar a l'Estat espanyol amb la divisió de temps compartit Sol Meliá Vacation Club. Sol Meliá establí una sèrie d'acords amb Cendant Corporation, a través de la seva filial RCI, entre els quals hi havia el d'expandir la figura de temps compartit. El 2010, Sol Meliá Vacation Club comptava amb els següents establiments al territori espanyol: el Sol Lanzarote, Meliá Sitges, Meliá Atlanterra (Cadis), Meliá Benidorm, Sol s'Argamassa (Eivissa), Meliá Marbella Dinamar, Meliá Sol y Nieve (Granada), Meliá de Mar (Mallorca), Meliá Madrid Princesa, Meliá Barcelona, Meliá Maria Pita (A Coruña), Tryp Orly (Donostia), Meliá Lebreros (Sevilla), Meliá Gorriones (Fuerteventura), Gran Meliá Palacio de Isora (Tenerife), Gran Meliá Salinas (Lanzarote) i el Meliá Tamarindos (Gran Canària). Així mateix, a Mallorca hi havia l'establiment Illot Suites que ja es comercialitzava com a condohotel. Aquest establiment pertany a la cadena Illot Hotels, presidida per Ignasi Esteve⁸⁵¹, i era propietat de l'entitat financera Sa Nostra a través de la seva filial Invernostra SL (40%) i la societat neerlandesa Verborghstraeten Beheer BV (60%)⁸⁵² (Robledo, 2006a; Munar, 2010).

Abans de modificar les regulacions es va detectar algun cas d'establiment turístic que es venia com a habitatges. Així, els propietaris dels apartaments turístics Espigol Beach de Can Picafort foren sancionats per vendre'ls com a habitatges residencials. A Can Picafort l'hotel Marbella també realitzava obres per tal de convertir-se en apartaments residencials. Una reconversió il·legal, motiu pel qual les obres foren precintades (Ferrer i Soler, 26/08/2006; Ferrer, 18/02/2007). A finals de 2006, els sindicats UGT i CCOO denunciaren el tancament dels hotels gestionats per la cadena IR Hoteles, de Pere i Guillem Vidal Amengual, a Cala Major – Santa Ana, La Cala, Playa Cala Mayor–. Segons els sindicats al darrera del tancament hi havia la intenció de reconvertir els hotels en apartaments residencials, tot acollint-se a les possibilitats que brindava als propietaris el PERI (Pla Especial de Reforma Interior) de Cala Major-Sant Agustí que es redactava aleshores (Capó, 16/02/2006; Ruíz-Collado, 15/12/2006). Per altra banda, en aquell mateix any, l'aprovació inicial de l'adaptació del PGOU de Calvià al Pla Territorial de Mallorca també incloïa la reconversió dels hotels en apartaments residencials. En aquells moments, el PSOE de Calvià denuncià que 6 establiments turístics amb 2800 places – Hotel Buganvilla, Hotel Comodoro, Apartaments Parasol, Apartaments Carolina, Apartaments Magaluf Park i Apartaments Tennis Center– es comercialitzaven com a apartaments residencials per un preu mitjà de 115 mil euros (Frau, 8/07/2006; Moure, 7/02/2007).

Com ja s'ha esmentat anteriorment, el lobby empresarial Exceltur denuncià el boom immobiliari i més concretament el turisme residencial que, parcialment, s'escapava del seu control. El 2004, el president d'Exceltur, Simón Pedro Barceló, demanava el congelament del creixement de l'oferta residencial per a les Balears. Barceló es lamentava que "cada dia arriben més viatgers a l'aeroport, encara que cada cop menys s'allotgen en hotels" (Togores 3/07/2004:2). Tomás Mazón i Antonio Aledo (2005) encerten quan exposen que més que parlar de **turisme residencial**⁸⁵³, caldria parlar de **turisme immobiliari**, ja que la seva naturalesa

un nou producte financer-immobiliari. El condohotel és gestionat per una empresa hotelera, que no és propietària de tot l'establiment, i la venda dels establiments la realitza un promotor immobiliari (Peterson, 2007). Munar (2010:325) enuncia fins a 9 avantatges del condohotel: és un sistema de finançament flexible; una inversió en un dels sectors més rellevants de l'Estat; una inversió alternativa a la segona residència; un instrument que pot permetre la renovació hotelera; pot millorar la gestió de l'ocupació; pot reduir la dependència respecte d'agents externs; un mecanisme de fidelització del client al destí; un instrument contra l'estacionalitat; genera *cash-flow* per la venda i per les despeses de manteniment. Mentre que per la banda dels problemes n'apunta que: no existeix normativa a l'Estat; dificulta el principi d'unitat d'explotació; tem que pugui ser un sistema de reclassificació de sòls terciaris en residencials; sectors sindicals ho veuen com una amenaça. Munar (2010:327) esmenta com el lobby hotelier de les Balears hagi aconseguit que el Govern de les Illes Balears ha recollit les seves demandes per tal de modificar la Llei General Turística, tot mirant d'incorporar la figura dels condohotels.

⁸⁵¹ Ignasi Esteve fou vicepresident de la Federació Hotelera Empresarial de Mallorca entre el 1997 i el 2007.

⁸⁵² Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es> (setembre 2010).

⁸⁵³ Els primers treballs sobre l'anomenat turisme residencial es remunten als anys 1970 (Gaviria, 1974; Jurdao, 1990 [1979]). Aquells treballs emfatitzaven el paper que els nord-europeus jugaven en la neocolonització de l'espai. Aquesta perspectiva ha perdurat fins avui dia. Un dels treballs que es poden inserir en aquest enfocament és el de l'economista

és essencialment immobiliària, en la que hi participen múltiples agents capitalistes, des de constructors i promotors immobiliaris als propis hotelers. Des d'aquesta perspectiva, el turisme immobiliari⁸⁵⁴ s'ha d'entendre en el paper central que adquireix l'Estat espanyol com a peça central en el circuit secundari d'acumulació del capital –"producció" d'habitatges i infraestructures–. Aquesta especialització és la via principal en que s'articula el règim d'acumulació espanyol per adaptar-se a la globalització financera (Naredo, 1996; López i Rodríguez, 2010; Naredo, 2010).

En qualsevol cas, cal tenir present que des del poder ja es preveia que aquesta seria una via important d'acumulació de capital. Segurament la frase més cèlebre fou la que pronuncià Gabriel Cañellas el 1991 quan expressà el desig de convertir les Illes Balears en la segona residència d'Europa (Amer, 2006). Així mateix, ja el 1988 el conseller de Turisme, Jaume Cladera, en el debat parlamentari sobre els "Criteris Generals del Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística de les Illes Balears" exposà clarament que "parlant de l'alliberament del transport, si es produeix un descens de preus en el transport com a conseqüència d'aquest alliberament i del que va passar a Estats Units fa quinze anys, és molt probable que hi hagi un increment potencial de turistes que viatgin, però que no seran turistes d'allotjaments, sinó que la demanda tendirà més sobretot a turistes de segones residències" (Diari de sessions del Parlament de les Illes Balears núm.35 de 6/10/1988:1247).

Les magnituds de **la capacitat d'allotjament turístic no reglat** –entre del qual es troben segones residències i les places il·legals en establiments reglats– a les Illes Balears són a dia d'avui poc precises. Tal com es pot veure a la taula 261, a partir de les dades publicades als informes de Sa Nostra fins el 2000 i entre el 2001 i el 2004 pel Consell Econòmic i Social –a partir de 2004 no es torna a publicar–, la capacitat d'allotjament turístic no reglat a les Balears ha passat de 103 mil places el 1990 a unes 120 mil places el 2004, tot representant les places no reglades el 28,37% de les reglades en el 2004. Altres estudis situen aquesta magnitud molt per sobre d'aquestes xifres. Així, l'estudi de Deloitte-Exceltur (2005:38) estimava que les places de potencial ús turístic a les Illes Balears sumaven 529119 unitats, tot essent un 27,22% superiors a les ofertes legalment. Per altra banda, la Cambra de Comerç de Mallorca (2006) estimava que les que definien com a places turístiques de segona residència assolien la quantitat de 288530, la qual cosa equivaldria a un 68,23% de l'oferta d'allotjament turístic oficial⁸⁵⁵.

Joan Seguí (1998) que trasllada el títol de Francisco Jurdao al cas balear (*Les Balears en venda*). Seguí (1998) analitza el procés d'adquisició d'immobles per part d'estrangers. L'extrem de les interpretacions "etno-culturals" de la nova via d'acumulació del capital, han arribat a parlar d'una invasió estrangera (Llano, 1999), tot obviant les relacions de poder que es dibuixen en torn a la nova geografia d'aquesta dimensió del negoci turístic-immobiliari. Encara que es produeixen transformacions socioculturals, com en qualsevol societat i cultura vives, els conflictes i les diferències es defineixen més aviat en torn als diferencials de renda. Mentre que les classes populars compten amb les rendes salarials com a principal font d'ingrès, en el cas de la classe capitalista global –autòctona o estrangera–, que estan més vinculades als mecanismes del capitalisme financer que no als ingressos salarials. Per veure la configuració de la societat de propietaris a l'Estat espanyol i la polarització social constituïda en torn al capitalisme financer-immobiliari espanyol es recomana el treball de López i Rodríguez (2010).

⁸⁵⁴ S'ha de tenir en compte que el 2000, potents empreses de promoció immobiliària de l'Estat varen constituir el lobby immobiliari "Live in Spain" (www.liveinspain.es) –hi ha unes 40 empreses, entre d'elles Banca Habitat, Polaris World, Fadesa, Avantis, Grupo Reyat, Med Group, Acciona, Grupo LAR o Urbis–. Aquest grup presidit per Manuel Gandarias ha estat una peça clau en "convencer" administracions públiques –especialment a València i Múrcia i Andalusia– per a que apostessin pel turisme immobiliari. El lobby turístic-immobiliari ha tengut, a l'Estat, un paper rellevant a l'hora de "convèncer" als polítics sobre les bondats del golf i de la promoció immobiliària associada (Carrasco et al., 2007; Díaz Loures, 2008).

⁸⁵⁵ Segons l'estudi de la Cambra de Comerç de Mallorca (2006) les places turístiques no reglades a Mallorca (213142 places) representaven el 74,59% de les reglades; a Menorca (34814 places no reglades) representaven el 71,46% de les reglades; i a les Pitiüses (40573 places no reglades) representaven el 45,87% de les reglades.

Taula 261. Evolució de l'oferta reglada i no reglada d'allotjament turístic, 1990-2004 (Font: les dades de l'allotjament reglat procedeix de les fonts oficials recollides a la taula 233; les dades de les places d'allotjament d'ús turístic o no reglades procedeixen d'Alenyar 1991:96; Alenyar 1992:56; Alenyar 1993b:58; Alenyar 1994:57; Alenyar i Fuada 1995:67; Alenyar et al. 1996:75; Alenyar i Fuada 1997:60; Alenyar et al. 1999:91; Alenyar i Pons 2000:91; Alenyar i Català 2001:75; CES 2003:172; CES 2004:129; CES 2005:151).

	Places turístiques reglades	Places d'ús turístic (no reglades)	Percentatge places no reglades respecte reglades
1990	386.952	103.775	26,82
1991	389.311	100.386	25,79
1992	389.761	93.582	24,01
1993	381.108	91.183	23,93
1994	383.206	92.551	24,15
1995	385.265	96.843	25,14
1996	388.822	98.124	25,24
1997	394.819	101.604	25,73
1998	399.004	106.054	26,58
1999	407.188	109.757	26,95
2000	411.441	113.954	27,70
2001	414.432	115.000	27,75
2002	415.576	115.000	27,67
2003	419.127	115.000	27,44
2004	422.943	120.000	28,37

Així mateix cal tenir present que l'oferta no reglada, no només abraçava la ubicada en el parc residencial, sinó que hi havia una part que es trobava en els propis establiments turístics. La intervenció parlamentària feta per Joan Flaquer en el debat sobre l'ecotaxa és aclaridora en aquest sentit. Aquesta intervenció adquireix més rellevància degut al fet que Flaquer havia estat conseller de Turisme (1993-1996). En ella Flaquer sostenia que l'ecotaxa era injusta degut al fet que "dins el propi sector d'allotjaments, dins del propi sector hotelier, aquest impost està gravant l'activitat precisament de totes aquelles empreses, de totes aquelles activitats que avui en dia estan perfectament regularitzades, estan perfectament legalitzades, i en canvi queden al marge, queden fora del pagament d'aquest impost totes aquelles altres ofertes d'allotjament que no estan dins el que són els circuits legalitzant [sic], dins el que podríem conèixer com l'oferta turística legalitzada" (Diari de Sessions de la Comissió d'Hisenda i Pressuposts del Parlament de les Illes Balears núm.34 de 13/03/2001:767). És a dir, Flaquer apuntava que hi hauria una franja d'establiments que s'escaparien de l'ecotaxa, però a més apuntava cap a una altra direcció: l'existència d'oferta il·legal en els propis establiments turístics reglats. En aquells moments es destapà el temor que si s'incrementaven les inspeccions, relacionades amb l'ecotaxa, es podrien destapar places il·legals en els establiments turístics.

Així, per exemple, abans de l'entrada en vigor de l'ecotaxa, el 2000, es detectaven 1000 places turístiques il·legals en 7 blocs d'apartaments entre Cala Millor i Cala Bona (Son Servera). El 2000 un estudi de la conselleria de Turisme, elaborat en motiu del projecte de l'ecotaxa, va treure a la llum que el 36% dels establiments de Calvià i el 50% de Cala Millor havien realitzat ampliacions no autoritzades. De fet, el president de la Federació Hotelera de Mallorca sostenia que de mitjana hi havia entre 3 i 4 habitacions il·legals per establiment d'allotjament turístic i entre el 2000 i el 2003 es detectaven 2605 places il·legals en 57 establiments. Sol Melià hagué de pagar 60 mil euros de multa per tenir en un dels seus hotels 263 places il·legals (Noguera i Cabaldón, 4/08/2000; Guijarro, 6/01/2007; Togores, 6/01/2007). El 2002 es calculava que només a Mallorca, els empresaris d'allotjament turístic tenien unes 15 mil places il·legals, però que es comercialitzaven junt amb les altres places (Goñi, 19/02/2002). El març de 2002 eren sancionades les empreses Promotora Inmobiliària Cala d'Or SA per explotar 40 apartaments il·legals a l'establiment Las Rocas (Cala d'Or), West Michigan Developments SA per explotar il·legalment 39 apartaments de l'establiment Portonova (Palma Nova) i Poch vi Hotelera de Balears SL era sancionada per haver construït 13 noves habitacions a l'hotel Bahía (Peguera) sense permís (Eza, 23/03/2002). En aquells moments, el conseller de Turisme, Celestí Alomar,

proposà una amnistia per unes 4000 places turístiques il·legals, recollida a l'esborrany de la nova Llei General Turística. Una llei que finalment no es modificà (Togores i Guijarro, 27/02/2002)⁸⁵⁶.

Per altra banda, les conclusions del treball del lobby turístic Exceltur sobre el turisme residencial marcaven, en bona mesura, la fulla de ruta que hauria de seguir el poder polític per tal de crear un bon clima pel negoci turístic. Segons Deloitte-Exceltur (2005), en cas que les administracions públiques no actuessin, l'escenari del 2015 respecte de 2003 pel conjunt de l'Estat seria el d'un increment de les places reglades del 28% i les residencials (principals i secundàries) del 54,9%, mentre que el VAB (Valor Afegit Brut) anual s'incrementaria de mitjana un 1,9% anual. Per tal d'assolir els seus objectius –taxa mitja anual del VAB del 2,4% i increment de les places reglades en un 14% i 16% de les residencials–, Deloitte-Exceltur (2005:56-66) proposava tot un dispositiu de mesures entre dels quals podríem destacar: elevar les aportacions autonòmiques als ajuntaments turístics (Decret de Municipi Turístic); regular el lloguer d'habitatges d'ús turístic o altres tipologies de gestió del parc –p.ex. multipropietat–; reforçar la inspecció per aflorar l'oferta no reglada i introduir un sistema d'incentius a la regularització ("amnisties a l'adaptació a la normativa vigent") i un "sistema d'ajudes a la renovació de les instal·lacions"; "Pla Renove de destins madurs"; diversificar i augmentar els productes turístics i augmentar la promoció turística (pública) per impulsar per aquests nous productes; "invertir en rehabilitació i revalorització urbana" amb "mesures d'esponjament i recuperació de l'espai públic", "mesures de gestió de la mobilitat" i "mesures de regeneració de l'entorn i del paisatge urbà"; "establir un sistema integral de millora de l'oferta d'allotjament".

El 2005 el Govern espanyol constituïa el **Consell Espanyol de Turisme**⁸⁵⁷ que tenia com a principal objectiu el de proposar els criteris bàsics dels programes i plans turístics i les prioritats de l'administració pública en matèria turística. L'arquitectura d'aquest nou òrgan de la governança turística seguiria les directrius habituals de la política neoliberal, amb la incorporació dels principals representants del capital. Dels 54 membres del Consell: 4 eren del ministeri, 19 de les comunitats autònomes, 4 de l'administració local, 8 d'empreses, 6 de cambres de comerç, 4 de sindicats majoritaris (UGT i CCOO) i 9 persones de reconeguda experiència i prestigi. És a dir, l'empresariat turístic i els seus experts podien tenir directament 23 membres en el Consell, un 42,6% dels membres. Així, el 2009 s'hi trobaven entre els seus membres Javier Gómez-Navarro Navarrete com a president del Consell Superior de Cambres de Comerç⁸⁵⁸; Joan Gaspart Solves, president de Grup HUSA; Gonzalo Pascual Arias, president del consell de turisme de la CEOE i copropietari del Grup Marsans; Felipe Navio Berzosa, president d'AECA (Associació Espanyola de Companyies Aèries); Juan Molas Marcellés, president de la CEHAT (Confederació Espanyola d'Hotels i Allotjaments Turístics); Antonio Catalan, president d'AC Hoteles; o José Luís Zoreda de la Rosa, vicepresident executiu d'Exceltur (Hosteltur, juliol 2009).

El mateix dia en que es constituïa el Consell Espanyol de Turisme, s'aprovava el Reial Decret 721/2005, de 20 de juny, pel que es regula la iniciativa de modernització de destins turístics madurs (BOE núm.169, 16/07/2005). Amb aquesta iniciativa es constituïa el FOMIT (Fons de Modernització de les Infraestructures Turístiques) per finançar projectes presentats per les administracions locals en els anomenats destins turístics madurs i una línia de crèdits tous administrada per l'ICO (Institut de Crèdit Oficial) per a projectes de modernització turística empresarial⁸⁵⁹. Les propostes de la Mesa del Turisme foren finalment recollides en el Pla del Turisme Espanyol Horitzó 2020⁸⁶⁰, aprovat en el Consell de Ministres del 8/11/2007. Dins

⁸⁵⁶ El 2006, a Menorca el Consell Insular i l'Ajuntament de Ciutadella denegaren la sol·licitud de la societat Pueblo Son Xoriguer SA de convertir l'aparthotel Club Pueblo Menorquín en habitatges plurifamiliars. Una petició que no és viable a les zones turístiques on el Pla Territorial Insular només permet habitatges unifamiliars aïllats. L'empresa va presentar un recurs contenciós administratiu contra l'ajuntament i el Consell (Marquès, 24/02/2010). El 2007 a Santa Ponça (Calvià), l'empresa Balear 95 de Inversiones Onubenses fou expedientada per posar a la venda de manera fraudulenta els apartaments de l'aparthotel Parasol (Moure, 31/03/2007). I també a Calvià, els treballadors de l'aparthotel Mallorca Beach denunciaren que la propietat, Proydisco SL, venia els apartaments com a habitatges (Moure, 30/04/2007).

⁸⁵⁷ Reial Decret 719/2005, de 20 de juny, pel que es crea el Consell Espanyol de Turisme (BOE núm 175, 23/07/2005).

⁸⁵⁸ Javier Gómez-Navarro Navarrete ha estat un destacat polític del PSOE. Arribà a ocupar la cartera de ministre de Comerç i Turisme entre el 1993 i el 1996. Després del pas pel ministeri saltà a la gran empresa.

⁸⁵⁹ El FOMIT comptava amb uns 107 milions d'euros. Les administracions públiques podien sol·licitar un préstec del 100% de la inversió a un tipus d'interès del 0,5% i les empreses turístiques podien demanar fins un màxim del 80% de la inversió a un tipus d'interès de 0,5 punts per damunt de l'Euribor. El termini de devolució seria de 15 anys.

⁸⁶⁰ www.turismo2020.es (setembre 2020).

d'aquell pla s'insereix el Pla de Turisme Espanyol 2008-2012, un pla nascut en el context de crisi financer-immobiliària espanyola al que tornarem més endavant. En qualsevol cas, cal destacar que entre els eixos principals del Pla Hortizó 2020 està el de la "sostenibilitat del model turístic espanyol" dins del qual s'insereixen projectes de modernització integral de destins turístics madurs, tema també que recuperarem més endavant (Secretaria General de Turisme, 2008).

La construcció de la noció de crisi turística del 2004 fructificà en canvis en la política turística i en els òrgans de la governança turística de les illes Balears. Així, el novembre de 2005 el Govern de les Illes Balears constituí la **Mesa del Turisme de les Illes Balears**⁸⁶¹ formada per 11 membres: vicepresidenta del Govern; conseller de Turisme; conseller d'Economia i Hisenda; conseller de Treball i Formació; presidenta del Consell Insular de Mallorca; president del Consell Insular d'Eivissa i Formentera; presidenta del Consell Insular de Menorca; president de la CAEB; president de la PIMEB (Petita i Mitjana Empresa de Balears); secretari general de CCOO i secretari general d'UGT. Jaume Matas anuncià que motivat pels vents de la globalització calia dissenyar un pla estratègic pel turisme del segle XXI, tot comptant amb el recolzament dels agents socials, és a dir empresaris i sindicats majoritaris. Les línies mestres d'aquell pla dibuixaven un escenari en el que es rebaixassin les exigències administratives a les empreses, un major relaxament normatiu i l'aplicació d'avantatges fiscals a les empreses turístiques. Tanmateix aquell pla no fructificà ja que els bons resultats de les temporades turístiques desactivaren aquella proposta que fonamentalment fou una eina propagandística (Guijarro i Morales, 16/03/2005; Morales, 19/07/2005; Ruíz-Collado, 16/11/2005; Togores, 2/02/2007).

El 2004 s'inicià el procés polític que pretenia establir les bases per a la reconstrucció urbano-turística de la **platja de Palma**. Es tracta d'una de les principals zones d'industrialització turística de les Balears, i una de les pioneres del turisme de masses a escala planetària, que administrativament pertanyia als municipis de Palma i Lluçmajor. A finals del 2004 es realitzà el conveni per constituir el Consorci per a la millora i l'embelliment de la Platja de Palma amb un pressupost de 2,66 milions d'euros⁸⁶². Aquest Consorci plantejava dur endavant un Pla de Reforma Integral a imatge dels PRIDET (Projectes de Reconversió Integral de Destins Turístics) del lobby Exceltur. El projecte de salvament públic d'aquest espai turístic degradat es va trobar amb dificultats de gestió i definició, degut fonamentalment a les discrepàncies sobre determinats aspectes entre els membres del Consorci, unes discrepàncies que reproduïen confrontacions entre els partits polítics majoritaris. Així, mentre que la conselleria de Turisme i l'Ajuntament de Palma –ambdós governats pel PP– defensaven que es creàs una nova llei que transferís les competències urbanístiques al Consorci –tal com s'havia fet amb la construcció del Parc Bit– amb la finalitat d'eliminar friccions administratives; des del Consell Insular de Mallorca –governat per UM– es mostraven reticències i es defensava la integració del pla de reforma dins del marc del Pla Territorial de Mallorca com una àrea de reconversió territorial diferida (Guijarro, 20/05/2005).

El control polític del Consorci suscità el conflicte entre el Govern d'Espanya (PSOE) i el Balear (PP). Finalment, el que havia estat batle de Barcelona i en aquells moments ministre d'Indústria i Turisme, Joan Clos, arribà a un acord amb Jaume Matas per estimular el projecte de la platja de Palma. L'acord suposava la constitució d'un nou consorci urbanístic que gestionaria les obres, però que també assumiria les competències urbanístiques. Poc abans de les eleccions autonòmiques de 2007 es signà el conveni segons el qual el Consorci per a la millora i l'embelliment de la Platja de Palma en Consorci Urbanístic de la Platja de Palma⁸⁶³ (Morales/Modem Press, 15/11/2006; Modem Press, 21/03/2007). Aquest s'incorporava com a

⁸⁶¹ "Mitjançant l'Acord del Consell de Govern de 18 de novembre de 2005 va crear la Mesa de Turisme de les Illes Balears a la qual correspon com a fòrum de diàleg, participació, col·laboració i seguiment, en matèria de turisme, analitzar la situació del sector en l'actualitat i les seves perspectives de futur a mitjà i a llarg termini, i ha d'estudiar les mesures que sigui pertinent adoptar amb la finalitat d'aconseguir la competitivitat del sector turístic en el mercat" (Resolució de la vicepresidenta i consellera de Relacions Institucionals per la qual es designa el secretari de la Mesa de Turisme de les Illes Balears. BOIB núm.187, 13/12/2005).

⁸⁶² Conveni de col·laboració entre el Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, el Consell Insular de Mallorca i els Ajuntaments de Palma i de Lluçmajor per a la constitució del Consorci per a la millora i l'embelliment de la Platja de Palma (BOIB núm.16, 29/01/2005).

⁸⁶³ Consorci Urbanístic de la Platja de Palma. Conveni de col·laboració entre el Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, el Consell Insular de Mallorca i els ajuntaments de Palma i de Lluçmajor per a la transformació del Consorci per a la Millora i l'Embelliment de la Platja de Palma en Consorci Urbanístic de la Platja de Palma (BOIB núm.168, 10/11/2007).

prova pilot, junt amb els de la Costa del Sol Occidental (Màlaga) i San Bartolomé de Tirajana (Gran Canària), dins del Pla de Turisme Espanyol 2008-2012. Més endavant tornarem a recuperar el tema del salvament públic de la platja de Palma. També des del ministeri, a instàncies del nou Consell Espanyol de Turisme, s'impulsaven nous Plans d'Excel·lència Turística com el d'Eivissa⁸⁶⁴ (3 milions d'euros) i Plans de Dinamització del Producte Turístic (PDPT) com el de Ciutadella⁸⁶⁵ (2,9 milions d'euros).

Entre les iniciatives legislatives que va dur a terme el Govern de les Illes Balears en els moments d'eufòria turístico-immobiliària es pot destacar l'intent de regular part del nomenat turisme residencial. El 2004 el Parlament de les Illes Balears va admetre la proposició de llei per regular la "comercialització d'estades turístiques en habitatges". Aquesta proposta feia referència als **Habitatges Turístics de Vacances** contemplats a la Llei General Turística de 1999⁸⁶⁶. Es tractava d'habitatges unifamiliars aïllats, molts d'ells situats a sòl rústic⁸⁶⁷. Cal recordar que anteriorment s'havia aprovat el Decret 8/1998, segons el qual teòricament ja s'havia abordat la qüestió dels habitatges turístics de vacances. Paral·lelament, el 2004 també es va constituir l'Associació de Propietaris d'Habitatges de Vacances amb seu a Pollença, un dels principals pols d'industrialització del turisme immobiliari on s'estimava que hi havia uns mil habitatges de vacances⁸⁶⁸ dels 5 mil que es deia que hi havia a Balears. El 2005 s'aprovà la Llei 2/2005, de 22 de març, de comercialització d'estades turístiques a habitatges (BOIB núm.54, 7/04/2005)⁸⁶⁹. Aquests havien de ser habitatges unifamiliars aïllats amb un màxim de 6 dormitoris (12 places) i per a comercialitzar-se havien d'obtenir l'acreditació de la conselleria. En qualsevol cas, cal dir que el nombre d'habitatges que s'acollien a aquest nou marc normatiu resultà ser una mínima part dels que es comercialitzaven turísticament, ja fos perquè molts dels habitatges aïllats comercialitzats turísticament eren il·legals des del punt de vista urbanístic, perquè malgrat ser legals des del punt de vista urbanístic la comercialització fraudulenta permetia evitar les càrregues fiscals o finalment perquè molts d'habitatges turístics no es corresponien amb la tipologia regulada sinó que eren pisos o apartaments (Mateu, 2003; Eza, 27/10/2004; Ruíz-Collado, 15/03/2006; Ruíz-Collado, 25/08/2006).

- Eufòria financer-immobiliària i noves estratègies del capital turístic.

L'estratègia del capital turístic al llarg d'aquests anys –des de principis del segle XXI– no ha estat uniforme, encara que es poden apuntar dues grans tendències. En primer lloc, la venda dels actius immobles per part de les grans cadenes hoteleres, moltes d'elles en procés d'internacionalització, i en segon lloc, la construcció (i/o reforma) d'establiments de luxe que aprofitaven els intersticis que deixava el marc normatiu. Ambdues estratègies estaven, a més, molt lligades a les lògiques financeres que han acompanyat al cicle immobiliari espanyol i

⁸⁶⁴ Resolució de 22 de novembre de 2005, de la Secretaria General de Turisme, per la que se dona publicitat al Conveni de Col·laboració entre el Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, l'Ajuntament d'Eivissa, la Federació Hotelera d'Eivissa i la Pimef (Petita i Mitjana Empresa d'Eivissa i Formentera), pel desenvolupament d'un Pla d'Excel·lència Turística a Eivissa (BOE núm.307, 24/12/2005).

⁸⁶⁵ Resolució de 20 de novembre de 2006, de la Secretaria General de Turisme, per la que es publica el Conveni de col·laboració entre el Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç, la Conselleria de Turisme de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, i l'Ajuntament de Ciutadella de Menorca, pel desenvolupament d'un Pla de Dinamització del Producte Turístic a Ciutadella de Menorca (Illes Balears) (BOE núm.305, 22/12/2006).

⁸⁶⁶ L'article 23 de la Llei General Turística defineix els habitatges turístics de vacances com "l'establiment unifamiliar aïllat, en què es presti servei d'allotjament, amb un número limitat de places, que disposa, per estructura i serveis, de les instal·lacions adequades per a la conservació, l'elaboració i el consum d'aliments dins l'establiment, i que utilitzi les vies habituals de comercialització turística o que ofereixi serveis turístics".

⁸⁶⁷ Segons Colombram (2007:233) "la ubicació –sòl urbà o rústic– dels habitatges turístics de vacances més antics –anomenats col·loquialment VTV (viviendas turísticas vacacionales)– no es troba informatitzada en els arxius de la Conselleria de Turisme. És per això que determinar amb exactitud quins es troben situats en sòl urbà i quins en sòl rústic és impossible, atès que no hi figura distinció. No obstant això es considera que al voltant del 80% de les antigues es troben en sòl rústic, i el 90% de les noves, també".

⁸⁶⁸ Segons el treball de Jaume Mateu (2003) resulta que la població turística a Pollença en el mes d'agost de 2001 hauria ocupat unes 12735 places residencials, és a dir uns 4298 habitatges. Una magnitud que supera amplement els mil habitatges turístics de vacances que oficialment es comunicaven. Cal advertir que la regularització que es proposava tan sols afectava a habitatges unifamiliars aïllats i no a les múltiples tipologies edificatòries a les que s'adrecen aquests fluxos turístics.

⁸⁶⁹ La seva regulació es completà amb el Decret 55/2005, de 20 de maig, pel qual es regulen els habitatges de vacances a l'àmbit de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (BOIB núm.81, 28/05/2005) i el Decret 17/2006, de 17 de febrer, pel qual es desenvolupa la Llei 2/2005, de 22 de març, de comercialització d'estades turístiques a habitatges (BOIB núm.45, 30/03/2006).

global. El cicle especulatiu immobiliari va tenir el seu reflex en la compravenda d'immobles d'allotjament turístic a l'Estat, tot desencadenant-se nombroses operacions, així com increments importants del preu mitjà de les habitacions hoteleres que passaren, segons Hostelmarket, de prop de 48 mil euros/habitació el 2000 a uns 119 mil euros/habitació el 2004. I les habitacions de l'arxipèlag balear resultaven ser de les més cares de l'Estat, Hostelmarket estimava que eren prop d'un 20% més cares que la mitjana estatal (Hostelmarket, 2000b; Merino, 2005b)⁸⁷⁰.

La venda dels actius hotelers permetia obtenir importants plusvàlues, però sobretot haurien de permetre augmentar el múscul financer de les cadenes amb els seus projectes internacionals i en el procés de reestructuració domèstica vers nous projectes turístico-immobiliaris. Així, a principis de la dècada s'obrien anualment, a l'Estat espanyol, prop d'un centenar d'establiments d'allotjament turístic amb unes 12 mil habitacions. Una de les empreses que lideraven el procés, a l'Estat, era la cadena mallorquina Sol Meliá que el 2000 tenia 24 projectes (7889 habitacions) i una inversió prevista de 689 milions d'euros, per inaugurar al llarg de la primera meitat de la dècada. Aquest procés de difusió empresarial cap a d'altres zones de l'Estat espanyol ens la confirma el fet que les empreses turístiques de les Balears, amb una xifra de negocis el 2005 de 10125 milions d'euros a l'Estat espanyol –sense comptar a la part de l'estranger–, realitzaven el 50,6% dels ingressos fora de l'arxipèlag (CES, 2008). La major part dels projectes eren finançats per altres societats (p.ex. Vallehermoso, Metrovacesa, Grupo Palomo, Grupo Parquesol, etc), mentre que Sol Meliá participava en uns pocs, però els incorporaria a la seva cartera mitjançant contractes de lloguer o franquícia. Moltes de les **operacions de compravenda** no significaren un abandonament de les cadenes hoteleres, sinó que moltes d'elles passaren a gestionar els establiments mitjançant **contractes de gestió, lloguer o franquícia** (Hostelmarket, 2001a; Domènech, 16/05/2005). De tots els projectes tan sols un tenia es realitzava a les Balears, propietat de l'empresa de la construcció Vallehermoso, el Tryp Palma que s'inaugurà el 2002 i responia al segment de turisme de ciutat. Per altra banda, Sol Meliá va posar a la venda alguns dels seus establiments a Balears com per exemple el Sol Mastines i el Sol Chihuahuas a Cales de Mallorca (Manacor) o el Vista Sol a Magaluf (Calvià). Alguns establiments obsolets de Magaluf, per exemple, foren adquirits per Piñero⁸⁷¹ i Hotelería Saint Michel, cadenes menors que ampliaven així la seva cartera i aprofitaven el cicle expansiu financer-immobiliari per fer operacions que els hi permetien obtenir plusvàlues (Hostelmarket, 2000b; Hostelmarket, 2001a; Robledo, 2004; Rija, 2006)⁸⁷².

En la mateixa línia que Sol Meliá, altres grans cadenes hoteleres optaren per desfer-se de part dels actius hotelers, els de menor categoria i més antics. Així, Barceló, el 2005, va treure de la seva cartera els hotels Palma Nova, Torrenova i Jardín del Mar localitzats a Calvià⁸⁷³. Aquests foren llogats amb opció de compra per part de la cadena TRH (integrada dins del grup immobiliari madrileny TREMON) (Rija, 2006). El 2001 el Grup Barceló tenia previst realitzar noves inversions a l'Estat espanyol valorades en uns 357 milions d'euros per construir 14 hotels (4707 habitacions) a Punta Umbría (Huelva), Fuerteventura i Barcelona. Mentre que es desprenia dels actius obsolets de les Balears, el Grup Barceló va adquirir l'emblemàtic Hotel Formentor (Pollença) per uns 56,7 milions d'euros i 30 milions d'euros pressupostats per realitzar reformes (Loeda, 2007). Segons Joan Buades (2009) l'adquisició del Formentor s'hauria d'interpretar en clau simbòlica, en la seva tasca per construir la marca Barceló i per dotar-se d'un cert "ennobliment" hotelier amb un suposat compromís amb les Balears, bressol del seu imperi turístic, just quan celebraven els 75è aniversari del grup empresarial. Així mateix, els Escarrer també varen dur a terme una important remodelació en un dels establiments

⁸⁷⁰ La intensificació de la compravenda d'immobles hotelers podria tenir relació també amb els importants casos de corrupció i blanqueig de capitals derivats de la festa immobiliària espanyola. Així, per exemple, dies després de l'esclat de l'operació Malaya a Marbella, un grup d'inversors marbellís oferiren a un hotelier eivissenc adquirir el seu establiment pel triple del seu valor de mercat, valorat en uns 4 milions d'euros, tot oferint pagar al mateix moment i la major part en negre (Vallés, 8/04/2006). Moltes de les immobiliàries vinculades amb el cas Malaya varen desviar el seu negoci al sector hotelier (Coello, 2006).

⁸⁷¹ Piñero a la vegada va vendre alguns establiments com per exemple l'Hotel Dalí situat a Cala Major i el Bahía Park a s'Arenal (Robledo, 2006b).

⁸⁷² El 2002 Antoni Horrach Moyà anuncià la creació de la cadena HM Hotels que incorporaria els establiments que fins aleshores tenia arrendats a Sol Meliá: el Tryp Jaime III (Palma) i el Sol Tropical (platja de Palma). A més, incorporà altres hotels seus que tenia arrendats a d'altres societats el Martinique (Magaluf) i el Gran Fiesta (platja de Palma) (Robledo, 2002).

⁸⁷³ Aquest mateix any els Barceló varen vendre a Servigroup un dels seus establiments emblemàtics a la península, el Pueblo Benidorm (Hostelmarket, 2006a).

emblemàtics de Mallorca, l'Hotel de Mar a Illetes (Calvià). Aquesta remodelació, es feia després que la cadena hagués celebrat el 50è aniversari el 2006. Val la pena recordar que l'Hotel de Mar va ser inaugurat el 1964 –aleshores propietat de Hoteles Federados SA– i fou l'hotel 1000 de Mallorca. En aquella festa d'inauguració hi assistiren destacats ministres feixistes: Manuel Fraga (Informació i Turisme), Fernando M. Castiella (Afers Exteriors) i Laureano López Rodó (Indústria) (Buades, 2004). A la inauguració de la remodelació també hi assistiren destacades personalitats de la política, els negocis, i celebritats televisives, entre d'altres. Destaca la presència de Joan Mesquida, com a secretari d'Estat de Turisme, que havia estat el conseller responsable de l'ecotaxa durant el cop d'estat empresarial (Mulet, 1/08/2008).

La família Riu també es va desprendre d'hotels situats a la platja de Palma, com per exemple el Sofia (328 habitacions), el Bali (267 habitacions) i el Chico (96 habitacions) que foren adquirits per l'empresari de les cerveseries Miquel Pascual Bibiloni i foren integrats a la cadena Pabisa Hotels, o el Caballero adquirit per la cadena BG Hotels. Riu també es va desprendre del Riu Camp de Mar (416 habitacions), adquirit per Holimar Hoteles SL. Per altra banda, el 2001, Riu tenia en marxa dos projectes hotelers a l'Estat espanyol, cap d'ells a les Balears –un a Gran Canàries i l'altre a Cadis, amb una inversió prevista de 60 milions d'euros (Hostelmarket, 2001a; Robledo, 2002; Robledo, 2005a; Hostelmarket, 16/07/2007; Pastor, 2008). Iberostar, amb unes inversions previstes el 2001 a l'Estat espanyol de 27 milions d'euros, va vendre a Roc Hotels l'hotel Carolina (198 habitacions) de Cala Provençals (Capdepera), l'aparthotel Cala Millor Park (205 habitacions) a Hipotels i l'hotel Exagon Park (285 habitacions) a un empresari independent. Així mateix, Iberostar llogava nous establiments, de major categoria, com l'Iberostar Vell Marí a Can Picafort i duia a terme reformes a d'altres (p.ex. Club Cala Barca) (Hostelmarket, 2001a; Robledo, 2002; Rija, 2006; Pastor, 2008; Loeda, 25/06/2010; Mota, 2010).

La cadena d'Abel Matutes, Fiesta, també es va desprendre d'actius a les Balears, mentre s'expandia per d'altres comunitats autònomes, internacionalment i amb la incorporació de nous productes (p.ex. la marca urbana Ayre). Cal anotar que el despreniment d'actius de Fiesta no quedaria totalment enregistrat en les estadístiques, ja que incorporà a la seva cartera un dels majors establiments d'Eivissa. Es tracta de l'hotel que fins aleshores tenia arrendat a la cadena francesa Club Méditerranée a la Platja d'en Bossa i que després de reformar-ho es passà a dir Palladium Palace Ibiza Resort (408 habitacions)⁸⁷⁴. Paral·lelament, alguns dels establiments de Fiesta d'Eivissa foren adquirits per Grupo Playa Sol (p.ex. Tívoli, Fiesta San Remo, Fiesta s'Estanyol, Fiesta Fresh Cap Novo, Algarb). El grup de Fernando Ferré Cardó (Playa Sol) protagonitzà un dels ascensos empresarials més destacables al llarg de la dècada dels 2000, un ascens que s'alimentà de l'adquisició de petits establiments d'allotjament turístic de propietaris individuals, d'establiments de la cadena Fiesta, de Vista Sol Hotels o de Green Oasis, entre d'altres (Hostelmarket, 16/04/2005; Hostelmarket, 2006b; Pastor, 2008; Pastor, 2009).

Encara que les grans cadenes hoteleres han protagonitzat una fuga de les Balears, altres cadenes de menors dimensions han presentat diferents comportaments. Una de les cadenes que ha protagonitzat un notable dinamisme en la construcció de nous establiments ha estat Viva Hotels, propietat de Pere Pascual i Bartomeu Plomer, constituïda el 1998 com a resultat de l'escissió de la cadena Garden. Els propietaris d'aquesta cadena construïren un bon nombre d'establiments d'allotjament turístic cap a principis de la dècada dels 2000. Així, per exemple el 2001 inauguraren el seu primer establiment a Menorca, l'aparthotel Viva Menorca (Cala'n Bosch) de 492 places. Després d'aquesta obertura inicià la construcció del Viva Cala Mesquida Suites, de 4 estrelles i 189 habitacions, per la qual cosa va adquirir diversos establiments de petites dimensions i els va demolar, tot seguint els requisits de la Llei General Turística⁸⁷⁵, per tal de d'obtenir el nombre de places necessàries i el 2004 construí l'aparthotel Viva Mallorca (Can Picafort) amb 248 apartaments. A més, Pascual i Plomer varen incloure altres establiments turístics en la seva cartera mitjançant l'adquisició total o parcial de nous establiments (p.ex. adquisició del 50% de Dicumar Balear, propietària del complex Playa Port Vell a Son Servera), al temps que també es desprenia d'altres (Hostelmarket, 2000b;

⁸⁷⁴ L'altre establiment que tenia el Club Med a les Balears (Porto Petro) fou adquirit el 2001 per la cadena Blau (família Rosselló) que l'esbucà i en el seu lloc aixecà el Blau Porto Petro (5 estrelles i 319 habitacions) (Robledo, 2006b).

⁸⁷⁵ Un altre exemple el tenim amb l'adquisició per part de Globalia de l'hotel Marinella que tancà per obtenir places a canvi i aixecar el Palace de Muro, hotel de 5 estrelles i 143 habitacions (Robledo, 2002).

Hostelmarket, 2000c; Robledo, 2002; Hostelmarket, 2004a). Un altre grup que construí nous establiments turístics fou Grupotel. Aquesta via s'activà amb l'entrada en l'accionariat de la cadena de TUI que es feu amb el 50% de Grupotel el 1998, moment a partir del qual se duen a terme diverses construccions, entre d'elles, el Grupotel Macarella Suites (120 habitacions) i Grupotel Turquesa Mar (192 habitacions) a Son Xoriguer (Menorca); o el Grupotel Playa de Palma Suites & Spa (133 habitacions), tots ells de 4 estrelles (Robledo, 2004).

En aquesta dècada també s'han dut a terme algunes reformes d'establiments d'allotjament turístic, però no es pot dir que hagin constituït un fet rellevant i generalitzat. Així, diversos establiments es donaren de baixa per tal de dur endavant processos de reforma, com per exemple el Robinson Club Cala Serena (Felanitx) –filial de TUI– i amb unes 535 places que tancà les seves portes el 2001 (reobert el 2003) per realitzar una reforma valorada en 30 milions d'euros⁸⁷⁶ o el Barceló Pueblo Park –abans Pueblo Palma– que iniciava una profunda reforma el 2003 valorada en uns 12 milions d'euros (Hosteltur, 22/09/2001; Hosteltur, 7/11/2003; Robledo, 2004).

S'ha de tenir en compte que al llarg d'aquests anys s'han produït alguns incidents relacionats amb els immobles d'allotjament turístic. Així, el 2000 s'ensorraven dos blocs d'apartaments turístics: el Sunwing Resort al Port d'Alcúdia i el Picafort Park a Can Picafort (Santa Margalida). En els dos casos no hi va haver pèrdues humanes. Les autoritats polítiques iniciaren inspeccions als edificis, especialment blocs d'apartaments turístics, que s'havien construït amb materials barats i poc resistents cap a finals dels anys 1980 i principis dels 1990 quan es produí el boom de la construcció relacionat amb l'efecte Cladera. Patronal i administració arribaren a l'acord de dur aquelles inspeccions amb total discreció per tal de no perjudicar al negoci turístic. El gener de 2001 es produí un espectacular accident quan s'ensorrà l'Hotel Tívoli (s'Arenal) –propietat de Josep Forteza Rey–, en el que moriren dos treballadors que treballaven en les obres de rehabilitació de l'edifici. El Tívoli s'inaugurà el 1960 i el 1992 fou donat de baixa temporal i declarat en estat ruïnós, tot comptant fins el setembre de 2001 per tal de resoldre les deficiències estructurals. En aquest cas resultà que les obres es realitzaven sense les mesures de seguretat necessàries⁸⁷⁷. El desembre de 2008 s'ensorrava l'Hotel Son Moll (Cala Rajada), propietat de Serrano Hoteles, en el que es realitzaven obres de reforma –l'hotel s'havia construït el 1967 i reformat el 1997–. En aquest cas moriren 4 treballadors i resultà que les obres no comptaven amb la llicència d'obres municipal⁸⁷⁸. El batle de Capdepera, Bartomeu Alzina, fou imputat per un delictes de presumpta prevaricació administrativa per no haver aturat les obres de l'hotel i 6 imputats –arquitecte, aparellador, constructors, cap d'obres, calculador d'estructures– eren imputats per presumpte homicidi imprudent, delictes de lesions imprudents i delictes contra el dret dels treballadors (Hosteltur, 25/01/2001; Guijarro, 27/03/2001; Marina i Capó, 17/12/2008; Manso et al., 17/12/2008; Mas et al., 27/10/2009; Fueris, 23/04/2010; S.S.V./T.O., 29/07/2010).

Entre les noves obertures es poden destacar els establiments que pertanyen a noves tipologies turístiques, com els ja analitzats establiments de turisme rural, així com els que abracen la franja del luxe i l'hoteleria urbana⁸⁷⁹, que eren els que encoratjaven les noves

⁸⁷⁶ El TSJB (Tribunal Superior de Justícia de les Balears) declarà il·legal la llicència d'obres municipal concedida el 2001 que permetia ampliar l'establiment fins a 535 places, 209 més de les que legalment podia tenir (Sansó, 29/04/2009).

⁸⁷⁷ El promotor de l'obra, Josep Forteza Rey, el constructor Joan Rigo, l'arquitecte Juan Antonio Vila, els aparelladors Carlos Blanco i Angel Martínez, i el responsable de l'empresa Disconsal eren imputats pels presumptes delictes contra la seguretat dels treballadors, per incomplir la normativa sobre seguretat i salut a les obres de construcció, 2 d'homicidi imprudent i 4 de lesions imprudents. Per cada imputat es reclamava una pena de 5 anys i 9 mesos. Les obres de reforma del Tívoli havien obtingut llicència d'obres per reformar una part de l'edifici (ala A), mentre que l'ala B no tenia llicència. Precisament fou aquesta ala la que es va ensorrar (Armendáriz, 5/11/2009; Manso, 11/11/2009).

⁸⁷⁸ En el Diario de Mallorca es publicava que "el president i el director de la patronal de constructors de Balears, Sebastià Pastor i Manuel Gómez respectivament, admeteren ahir [18/12/2008] que resulta habitual que les obres per la reforma d'un establiment hotelier s'iniciïn sense comptar encara amb la corresponent llicència municipal, a causa de la lentitud amb que molts Ajuntaments formalitzen aquest tràmit i davant la necessitat que els treballs estiguin conculcades abans que s'iniciï una nova temporada turística. Nogensmenys, s'assegurà que les constructores només actuen d'aquesta forma quan estan "absolutament convencudes" de que han complert amb tots els requisits i que aquesta llicència s'obtindrà" (Guijarro 19/12/2008:5).

⁸⁷⁹ L'article 18 de la Llei General Turística (1999) defineix l'hotel de ciutat com aquell que està instal·lat a zones qualificades i ordenades com a nucli antic, en edificis catalogats com a patrimoni històric o catalogats pels instruments de planejament en zona urbana consolidada, o estar projectats d'acord amb els POOTs de Mallorca i Eivissa i Formentera o el Pla Territorial de Menorca. Així doncs, els hotels de ciutat no estan obligats a complir els paràmetres generals de dimensions, altura, ràtios, parcel·la, etc. que afecten a la resta d'establiments, tot quedant regulats pels paràmetres urbanístics de la zona on s'ubiquin (Consorti Platja de Palma 2010:135).

regulacions turístiques. L'article 52 de la Llei General Turística deixava un forat important per on es podia expandir el capital turístic, ja que no havien de complir la regla general: establiments de turisme rural; habitatges turístics de vacances; establiments de 4 o 5 estrelles en zones qualificades com a nucli antic o en edificis qualificats com a patrimoni històric; hotels de cinc estrelles. Entre els establiments de luxe es poden destacar per exemple el de la cadena nord-americana Marriott que havia obert el 1999, el Marriott Son Antem Golf & Resort (151 habitacions) a Lluçmajor i que tenia previst ampliar-lo amb 232 "vil·les" per comercialitzar amb la tipologia de temps compartit i un segon camp de golf, entre d'altres; i el complex turístico-immobiliari Mardavall del grup Schörghuber i Starwood Hotels a la Costa d'en Blanes. El 2002 s'inaugurava l'hotel de 5 estrelles Port Adriano (68 habitacions), al terme de Calvià, i just al costat de diversos camps de golf i on es projectaria i construiria posteriorment un port esportiu per embarcacions de luxe. Aquell any, Miquel Amengual Cifre, propietari de Mac Hotels, pagà 6 milions d'euros pel 51% de la propietat de l'hotel (TR Invest). També es duen a terme algunes adquisicions d'establiments per a fer profundes reformes i augmentar la seva categoria com per exemple el cas de l'emblemàtic hotel Maricel de Cas Català (Calvià), construït el 1948 i clausurat el 1986. La cadena catalana Hospes el va tornar a obrir el 2002, ara de cinc estrelles, després d'una profunda reforma i posteriorment l'amplià amb la construcció de 3 nous edificis que allotjarien 24 noves habitacions, tot sumant 51 habitacions, i altres dotacions pròpies del luxe turístic (p.ex. spa)⁸⁸⁰. Un altre cas és el d'Insotel (Alonso Marí) que comprà a Argentaria l'Hotel Fenicia (Santa Eulària), tancat als anys 1980, amb la finalitat de convertir-ho en un hotel de cinc estrelles que es dirà Insotel Fenicia Prestige. A Eivissa s'han inaugurat dos establiments nous de luxe, el Aguas de Ibiza Spa & Resort (114 habitacions), propietat de Bella Veau (Albert Torres Marí), a Santa Eulària des Riu; i el Sal Ibiza Gran Hotel (164 habitacions) a Eivissa, propietat de Casino de Ibiza SA –Fajarnés Ferrer (Enfivest SL) amb el 12,33%; Pujol Bauzà (Empu SA) i Martí Santandreu Doucet (Perdesa SA) amb el 39,98% cadascuna⁸⁸¹. Els Fajarnés (Envifest SL) eren també propietaris⁸⁸² de l'hotel de cinc estrelles, inaugurat el 2007 a Eivissa, Mirador Dalt Vila (17 habitacions), a l'antiga casa senyorial de la família (Can Fajarnés). A Menorca, Alonso Marí inaugurà l'Insotel Punta Prima Prestige de cinc estrelles a Sant Lluís i la cadena s'Algar Hotels, de la família Sintes Pascual, inaugurà l'hotel de cinc estrelles La Quina Beach Hotel & Spa (86 habitacions) a Son Xoriguer (Ciutadella) (Hostelmarket, 2000b; Robledo, 2002; Robledo, 2004; Urreiztieta, 14/10/2005; Rija, 2006)⁸⁸³.

En quant a la hoteleria per les elits es pot destacar l'intent de transformar l'Atalaya Club del Port de Sóller en un luxós hotel. El 1997, Hoteles y Construcciones SA –propietat de Klaus Ch. Ploenzke– va adquirir l'establiment per demolir-ho i aixecar-ne un de nou. L'hotel es localitzava en un penya-segat de la costa sollerica amb un important impacte paisatgístic i en la nova construcció es varen cometre infraccions urbanístiques, motius pels quals des de diferents col·lectius demanaren la seva demolició. Les obres es paralitzaren el 2002 i el 2007, ja caducada la llicència d'obres, el fons immobiliari alemany Deka Immobilien GmbH va adquirir el projecte. La inversió realitzada el 2007 en relació a aquesta operació (936,32 milions d'euros) resultà ser la més elevada de tot l'Estat espanyol. Les obres del Jumeirah Sóller es reiniciaren el 2009 i es tenia prevista l'obertura el 2011. El ball de societats en aquest cas és exemplar del funcionament del capitalisme financer global. L'empresa encarregada de dur endavant el projecte és el fons d'inversió belga WingField Corporation N.V. La premsa exposà que els propietaris de l'establiment eren els fons abans esmentats i que aquests havien arribat a un acord amb la cadena hotelera Jumeirah International Group, propietat del Dubai Holding –i aquest del fons sobirà de Dubai–, que s'encarregaria de l'explotació de l'hotel que havia de ser el més luxós de tot l'Estat. No obstant això, sembla que el vertader propietari és el fons sobirà àrab (GOB, 22/04/2002; Mora, 22/12/2007; Morales, 30/07/2008; Mora, 24/10/2009).

⁸⁸⁰ Hospes Maricel. Dossier de premsa (www.fuenso.com/press_room/kits/PRESS_KIT_HOSPES_MARICEL_-_ES.pdf, setembre 2010).

⁸⁸¹ El 2009 aquesta empresa es va acollir a un concurs voluntari de creditors (Navarro i Ferrer, 16/01/2009; Ferrer, 17/01/2009).

⁸⁸² Els hereus d'Enric Fajarnés Ferrer –Enric i Mònia Fajarnés Valls– tenien també la Marina Botafoch i diversos edificis i solars, entre d'altres (Redacció Diario de Ibiza, 27/06/2009).

⁸⁸³ El 2004 la societat Compañía Inversionista Lombardos SA va obtenir els permisos per iniciar les obres d'un hotel de 5 estrelles al centre de Maó, el Grand Hotel Illa de Menorca. Es tractava del primer hotel urbà de luxe de Menorca que hauria de ser explotat per la cadena IBB Hotels, del menorquí Damià Lluïll. El 2006 Maylamar 2003 SL d'Alfons García Muntané es va fer amb les accions d'aquella Compañía Inversionista Lombardos SA. L'arribada de la crisi financer-immobiliària va fer que el projecte es paralitzàs (Sintes, 8/06/2010).

Val la pena apuntar el fet que alguns dels projectes iniciats durant aquesta dècada procedien dels capitals acumulats per part de grups immobiliaris que diversificaven la cartera inversora en el sector hotelier. Així per exemple, Corporación Inmobiliaria Rustic SL, de Kerstin Englund Sundvall, va constituir la cadena Urban Rustic Hotels. Entre d'altres projectes, va emprendre la reforma de l'edifici del que fou el cinema Palacio Avenida (Palma) per convertir-ho en l'hotel de 4 estrelles Palacio Avenida (68 habitacions) i el UR Misión San Miguel, situat al casc històric Palma. Sens dubte, un dels casos més emblemàtics a les Balears és el protagonitzat per Vicenç Grande, propietari del grup empresarial Drac i president del RCD Mallorca (juny 2005-gener 2009). El 2005, en plena eufòria immobiliària la companyia hotelera de Grande, Drac Hotels SL, va presentar un potent pla d'inversions hoteleres valorades amb uns 150 milions d'euros en 4 projectes hotelers que se sumarien als dos establiments de turisme rural que ja tenia a Montuïri. Entre els projectes que volia dur a terme Grande destaquen l'hotel de 5 estrelles i 90 habitacions a la possessió de sa Torre, la major del terme de Lluçmajor. L'estratègia era que Drac Hotels seria la propietària de l'immoble però la seva explotació aniria a càrrec d'una cadena especialitzada. Grande arribà a un acord amb la nord-americana Hilton i per integrar-ho dins la cartera de dita cadena, amb la gestió a càrrec de l'empresa madrilenya Gestión T3 Hoteles SA. El Hilton sa Torre s'inaugurà el juny de 2008, el mateix mes que el Grup Drac sol·licità el concurs voluntari de creditors, la major suspensió de pagaments de la història de Balears. En motiu del concurs voluntari de creditors, el Hilton sa Torre tancà les portes el novembre de 2009 i posteriorment el març de 2010 Grupo Gestión T3 SA es va fer amb la propietat després d'abonar 29 milions d'euros que corresponia al valor de les hipoteques del Banco de Sabadell, Caixa de Catalunya i Caja de Ahorros el Mediterráneo sobre aquestes instal·lacions. Un altre projecte hotelier que engegà Grande fou el d'un hotel de 4 estrelles al municipi des Castell (Menorca). A finals de 2004 Grande, explorant i explotant les noves formes de governança de l'empresarialisme urbà⁸⁸⁴, signà un conveni urbanístic amb l'Ajuntament des Castell per aconseguir la requalificació del quarter militar Conde Cifuentes per convertir-ho en un hotel de 4 estrelles i a canvi cedia a l'ajuntament 420 mil euros i el quarter Duque de Crillon, ambdós localitzats a la plaça del poble coneguda com s'Esplanada. Aquest projecte també es paralitzà amb el concurs de creditors i el conveni fou assumit el 2010 per una de les principals entitats financeres creditores, Sa Nostra. Un altre projecte de Drac Hotels era la construcció d'un camp de golf i 2 hotels rural de 5 estrelles i un hotel de 5 estrelles a Son Sardina (Palma), en una superfície d'unes 55 Ha. En aquest cas, Grande que mantenia unes molt estretes relacions amb la batlessa de Palma (Catalina Cirer) aconseguí el vist i plau del consistori palmèsà, amb el que es va comprometre a cedir una superfície de 7 Ha en la que es construiria el primer camp de golf públic de les Balears. Aquest projecte rebé fortes crítiques per part dels moviments socials i la crisi del grup l'aconseguí aturar. Un altre projecte hotelier que Grande no pogué acabar fou el de convertir Can Alomar (Palma) en un hotel de luxe (Robledo, 2005b; Capó, 28/04/2005; Mas, 28/04/2005; Hosteltur, 17/06/2008; Guijarro, 17/06/2008; Guijarro, 15/04/2010; Cañellas, 11/06/2010; Ariza, 25/08/2010).

També cal destacar, entre els nous establiments d'allotjament turístic inaugurats al llarg de la dècada dels 2000 els nomenats hotels de ciutat. Després de les profundes reformes urbanes dutes a terme en base als plans de "regeneració urbana"⁸⁸⁵ des de la dècada dels 1990, s'ha començat a desplegar de manera destacable l'hoteleria urbana. Aquesta contribueix, al mateix temps i de manera extraordinària, al procés de gentrificació dels barris del casc antic recuperats pel capital, tot consolidant la seva nova condició i les futures expectatives⁸⁸⁶. En aquest cas el llistat d'establiments nous és prou ample i també es pot destacar la presència de capitals aliens al negoci hotelier com per exemple els ja citats de la immobiliària Rustic, el projecte frustrat de Grande a Can Alomar, Vallehermoso amb la construcció del Tryp Palma, o la distribuïdora de licor Comercial Bordoy SL que construí l'hotel Continental a Palma de 4 estrelles i 46 habitacions. La cadena hotelera catalana AC Hoteles, d'Antonio Catalán i en la que Sa Nostra hi participa amb un 5%, inaugurarà també l'hotel AC Ciutat de Palma (Robledo, 2004; Carrión, 20/02/2008). Probablement, un dels establiments que simbolitzen aquesta nova ronda

⁸⁸⁴ Sobre l'empresarialisme urbà veure Harvey (1989).

⁸⁸⁵ Neil Smith (2008) assenyala com el llenguatge del políticament correcte ha aconseguit imposar el concepte de "regeneració urbana" per explicar les transformacions urbanes derivades de les polítiques neoliberals. El significat paliatiu o mèdic del terme regeneració fa que serveixi de plataforma simbòlica per ocultar dinàmiques que poc tenen a veure amb la cura de l'espai urbà i de les persones que l'habiten.

⁸⁸⁶ Un dels casos més ben estudiats ha estat el de sa Calatrava per part de Jaume Franquesa (2010).

d'operacions turístico-immobiliàries és el Puro Hotel, propietat del multimilionari suec Mats Johan Gustaf Wahlstron, inaugurat el 2004 en un antic casal del casc històric de Palma. Wahlstron inicià els seus negocis a les Balears després de vendre la seva multinacional suïssa de pneumàtics. Wahlstron va ser imputat d'un presumpte delictes fiscal per la venda de Puro Hotel SA que transformà en societat patrimonial per reduir la càrrega fiscal del 35% al 15%. Aquesta imputació derivava de les investigacions del cas Llampec –presumpte blanqueig de diners i frau fiscal– (Armendáriz i Mestre, 24/05/2009).

En definitiva, tenim que entre el 2001 i el 2009 s'ha passat de 114 hotels (40410 places) de 4 estrelles i 14 hotels (3410 places) a 186 hotels (57826 places) de 4 estrelles i 29 hotels (6214 places) de 5 estrelles. Això suposa un increment dels hotels de 4 estrelles del 63,15% i dels de 5 estrelles del 107,14%. No obstant això, l'hoteleria de luxe no és ni molt manco majoritària, sinó que els hotels de 4 i 5 estrelles han passat de representar el 19,51% dels hotels i el 22,76% de les places hoteleres el 2001 a representar el 30,24% dels hotels i el 32,27% de les places el 2009. El gruix de la planta hotelera segueix corresponent a la categoria de 3 estrelles que representava el 61,9% de les places hoteleres el 2001 i el 58,02% el 2009 (taula 233).

- La cerca de nous jaciments turístics. Megaports i megacreuers com a nova frontera turística.

Tal com s'ha exposat a l'apartat sobre les infraestructures de transport, les estructures de poder de les Balears han pressionat per tal de dur a terme les solucions espaciotemporals oportunes per tal de posicionar les Balears en un dels segments del turisme de masses que ha guanyat molt de protagonisme en els últims anys: el negoci dels creuers turístics. Per això, cal una potent inversió en ampliar i adaptar les infraestructures portuàries, per la qual cosa s'ha posat en marxa tot l'aparell propagandístic públic –a través de l'Autoritat Portuària– i privat –a través de la Cambra de Comerç– per tal de “convèncer” a l'opinió pública de les bondats i oportunitats d'aquest negoci, al temps que s'indica que el fet de no dur endavant les “necessàries” inversions suposa la pèrdua dels potencials ingressos que resultarien de captar els creuers turístics. Ja s'ha apuntat que una anàlisi més detallada de l'activitat dels creuers turístics amollarien diverses “ombres” que en cap cas han estat contemplades en la propaganda institucional de les Illes, però que d'altres territoris on els creuers turístics són presents des de fa temps ja han estat denunciades (p.ex. les condicions sociolaborals dels treballadors, els impactes ecològics directes i indirectes, fuites –leakages– crematístiques dels ingressos, etc).

Les ampliacions dels ports dels principals dels ports de les Illes se plantejaren en els moments en que la bombolla financer-immobiliària arribava a la seva fi. Les dificultats de col·locar les plusvàlues acumulades pels capitalistes va fer que l'aliança entre l'administració pública i el capital presentà el megaprojecte del Port de Palma amb la novetat de dur endavant la inversió de manera conjunta. D'aquesta manera, les corporacions que es veurien afavorides s'assegurarien no només la construcció del port, sinó també la seva futura gestió. Per la seva banda, la gestió portuària quedaria estrictament sotmesa als criteris de gestió empresarial, amb quasi nul·les possibilitats de reconduir-la. Així mateix, el miliard d'euros estimats que se suposa que costarien les obres també estaria finançat amb diners públics, amb la qual cosa la futura gestió portuària –amb uns escenaris d'elevada incertesa, especialment pel que fa al final del petroli barat– quedaria sotmesa als dictats de les corporacions propietàries dels creuers turístics –que són els grans conglomerats turístics mundials–; i en cas de no donar els resultats esperats, es convertiria en una nova font d'endeutament públic. A la taula 261 es pot veure l'evolució dels creueristes entre el 2000 i el 2009. S'ha passat de 491499 turistes de creuer el 2000 a 992805 el 2009. Val la pena destacar que els 992805 turistes arribaven a bord de 641 vaixells, la qual cosa significa que de mitjana aquestes embarcacions tenien una capacitat de 1548,83 turistes –sense tenir en compte la tripulació–. És a dir, cadascun d'aquests vaixells equivalia aproximadament al poble de Santa Eugènia que el 2008 comptava amb 1562 persones empadronades. També cal destacar el fet que el 75,15% dels turistes desembarcats a les Illes corresponien a creuers de trànsit, amb la qual cosa no arribaven a passar ni 2 dies a l'arxipèlag. L'objectiu que perseguia el poder era el de captar un major nombre de creuers que tenguessin la base a les Balears i això, es deia, només es podia fer si es comptava amb majors i “millors” infraestructures portuàries per tal de poder competir amb el megaport de Barcelona, el primer de l'Estat espanyol en creuers turístics.

Taula 261. Evolució dels creuers a les Illes Balears, 2000-2009 (Font: Memòria Anual de l'Autoritat Portuària, diversos anys; El turisme a les Illes Balears. Dades informatives de la Conselleria de Turisme, diversos anys).											
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Port de Palma	Creuers base	207	240	231	180	176	165	192	199	235	174
	Passatgers creuers base	135.933	151.755	179.428	187.059	192.704	190.602	254.521	282.645	331.914	246.705
	Creuers trànsit	250	189	230	249	235	298	279	275	260	250
	Passatgers creuers trànsit	240.389	232.906	300.179	369.239	356.609	488.614	424.249	483.930	464.503	564.511
Port d'Alcúdia	Creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Creuers trànsit	0	4	0	0	0	0	0	0	1	0
	Passatgers creuers trànsit	0	136	0	0	0	0	0	0	55	0
Port de Maó	Creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Creuers trànsit	113	146	177	107	86	70	81	120	102	113
	Passatgers creuers trànsit	76.630	82.902	77.340	68.950	67.044	59.950	66.172	90.578	103.574	76.245
Port de Ciutadella	Creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Creuers trànsit	0	0	0	11	13	12	0	2	0	0
	Passatgers creuers trànsit	0	0	0	15.794	18.737	15.821	0	416	0	0
Port d'Eivissa	Creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Creuers trànsit	89	95	76	125	94	109	95	106	83	91
	Passatgers creuers trànsit	37.516	23.087	36.987	65.500	80.105	117.438	69.786	79.904	79.210	103.928
Port de Sant Antoni	Creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Creuers trànsit	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers trànsit	0	0	0	2.085	0	0	0	0	0	0
Port de La Savina	Creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Passatgers creuers base	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Creuers trànsit	15	30	10	16	5	3	3	8	9	13
	Passatgers creuers trànsit	1.031	1.883	1.657	12.368	751	339	234	498	1.947	1.416
Total	Creuers	674	704	724	689	609	657	650	710	690	641
	Passatgers creuers	491.499	492.669	595.591	720.995	715.950	872.764	814.962	937.971	981.203	992.805
	Estada mitjana (dies)	1,57	1,62	1,61	1,54	1,49	1,5	1,49	1,49	1,49	1,49
	Despesa mitjana (euros/dia)	46,36	48,59	51,09	52,39	55,52	56,91	59	61	62	62,5

- Empresarialisme urbano-turístic: "Palma necessita un Palau de Congressos"⁸⁸⁷.

El paper de l'administració pública en el desplegament de les operacions turístico-immobiliàries als centres urbans no només s'ha materialitzat en l'impuls dels projectes i plans

⁸⁸⁷ Des dels mitjans de comunicació massius, els principals partits polítics, l'empresariat turístic i des del món acadèmic s'ha llançat reiteradament la idea que Palma necessitava d'un centre d'aquest tipus per poder competir turísticament.

de reforma urbana (p.ex. Pla Mirall), sinó que també ha apostat per la inversió pública en el turisme d'élits. Així, l'empresa pública Paradores Nacionales projectà la conversió del Castell de l'Almudaina de Dalt Vila en un establiment de luxe (72 habitacions, gimnàs-spa, 2 piscines, etc), amb una inversió prevista de 16 milions d'euros, tot aprofitant la declaració de Dalt Vila com a Patrimoni de la Humanitat per part d'UNESCO (1999) i el fet que l'eivissenc Antoni Costa i Costa (PSOE) fou designat president-conseller delegat de la cadena pública el 2004. Es preveu que després de 16 milions d'euros d'inversió, el Castell es converteixi en el Parador Dalt Vila (Hosteltur, 31/05/2004; Vargas, juny 2007; EFE, 5/04/2009)⁸⁸⁸. Les institucions públiques en la cursa de la competitivitat han llançat les plataformes Mallorca Convention Bureau i Menorca Convention Bureau, patrocinades pels consells insulars, per tal de facilitar la inserció de les Illes en el circuit del nomenat turisme de congressos⁸⁸⁹.

En aquest aspecte, un dels projectes estrella de les institucions és el de la construcció d'un Palau de Congressos⁸⁹⁰ i un hotel de luxe a Palma, uns projectes que s'insereixen en el megaprojecte urbanístic de la façana marítima. Els poders empresarials i polítics engegaren la reforma de la façana marítima per tal de dur endavant una important operació turístico-immobiliària recolzada amb la retòrica de la lluita contra l'estacionalitat i la "millora" de l'entorn urbà. El juny de 2003 es va fer una modificació puntual del PGOU, realitzada per l'equip BAU SL encapçalat per Joan Busquets, que afectava al sector de Llevant de Palma per tal de: redissenyar l'autopista de Ponent i desviar els fluxos a través de nous eixos viaris i les rondes de ciutat; convertir la primera línia de costa en un nou eix de creixement urbà en el que s'hi podrien ubicar usos residencials i de serveis, tot reduint l'edificabilitat en un 25%; traslladar part de l'aprofitament urbanístic de primera línia a l'interior –però no de manera equivalent sinó amb un augment considerable de l'edificabilitat–; i destinar un espai a la construcció d'un Palau de Congressos i hotels. En aquella mateixa línia s'aprovà una altra modificació del PGOU de Palma del sector Llevant-Façana Marítima el novembre de 2006 que traslladava la ubicació del Palau de Congressos a una posició més central, cap a la primera línia. El megaprojecte de la Façana Marítima de Palma afectava a una superfície de 40,35 Ha i permetia la conversió de la primera línia de costa, just a l'entrada de la Ciutat, en usos residencials de luxe. De les 41,3 Ha afectades un 15,7% es preveia per usos terciaris –entre aquests hi havia la construcció d'un nou edifici per l'ajuntament de Palma, usos comercials, Palau de Congressos i hotels– i un altre 13,7% a usos residencials. En aquells moments l'empresari català Josep Lluís Núñez adquirí els terrenys propietat de GESA-ENDESA –5,3 Ha per 73,4 milions d'euros–, amb la intenció de demolar l'edifici de GESA i transformar aquell espai en una zona residencial de luxe formada per 3 blocs d'edificis. Front el projecte sorgí la plataforma Salvem sa Façana que integrava des dels veïns de les barriades populars properes, com ses Veles, fins artistes, arquitectes i grups de defensa del patrimoni històrico-arquitectònic (p.ex. ARCA) (Hosteltur, maig 2007; Barceló et al., 2008; Blázquez et al., 2007; Ribelles, 8/10/2007).

⁸⁸⁸ Es preveu la seva obertura el 2011.

⁸⁸⁹ IBATUR: www.illesbalears.es/esp/islasbalears/turismo-negocios2.jsp?SEC=TNE&id=00000266&lang=0001 (setembre 2010)

⁸⁹⁰ www.pcongresosdepalma.com (setembre 2010).

Figura 100. Usos del sòl proposats pel projecte de Joan Busquets (Font: Barceló et al., 2008).

Paral·lelament, el Govern de les Illes Balears i l'Ajuntament de Palma va convocar un concurs per tal de captar algun arquitecte estel·lar per situar els edificis del Palau de Congressos i l'Hotel en el mapa mundial dels projectes arquitectònics d'aquestes figures. Entre els finalistes s'hi trobaven els coneguts Richard Rogers i Rafael Moneo. Finalment, el projecte guanyador el 2005 fou el de Patxi Mangado sota el títol "Gran pez yacente varado a la orilla del mar". El projecte preveia aixecar el palau en un edifici de 17500 m² i l'hotel en un altre de 10500 m² i l'arquitecte preveia uns costos d'uns 59,6 milions d'euros. Aquest havia de ser un dels projecte estrella de Jaume Matas, president del Govern, i Catalina Cirer, batlessa de Palma. El gener de 2006 Cort i Govern convocaren un concurs per construir i gestionar el palau de 2000 places, l'hotel de 285 places, un aparcament de 703 places i una superfície comercial de 1800 m², pels propers 40 anys. Al concurs es presentaren dues UTE (Unió Temporal d'Empreses): la primera formada per Barceló Corporación Empresarial SA (50%), Globalia Corporación Empresarial SA (20%), Sampol Ingeniería y Obras SA (15%), Iberostar Hoteles y Apartamentos SL (10%) i Acciona Infraestructuras SA (5%); i la segona per Tremón Servicios Inmobiliarios SL, TRH Hoteles SA, Haus Construcciones REPSA i General Building SAU, tot comptant amb el recolzament explícit de TUI España Turismo SA i Sacyr SAU que s'unirien a la UTE si aquesta aconseguia l'adjudicació. Després que el grup recolzat per TUI fos descartat per problemes administratius, ja només quedà la proposta liderada per Barceló (Centre de Congressos Internacional de Palma SA), pressupostada en 131,3 milions d'euros, 30 dels quals serien subvencionats pel Govern i l'Ajuntament de Palma. Aquest grup d'empreses es feu amb el projecte el febrer de 2007, poc abans de les eleccions municipals i autonòmiques (Capó, 15/06/2005; Morales i Carranza, 16/01/2006; Capó, 9/01/2007; Capó, 30/01/2007; Carranza, 4/05/2007).

El 2007 s'iniciaren les obres de la Façana Marítima valorades en uns 38,8 milions d'euros i dividides en 4 fases. Emperò, en plena campanya electoral de 2007 el megaprojecte urbanístic de la Façana Marítima es va veure parcialment frustrat amb la declaració per part del Consell Insular de Mallorca, presidit per Maria Antònia Munar (UM), de l'edifici de GESA – dissenyat per l'arquitecte Josep Ferragut Pou i d'estil racionalista– com a Bé d'Interès Cultural

(BIC)⁸⁹¹. Aquesta declaració va rebre al·legacions en contra de la conselleria de Turisme i l'ajuntament de Palma, ambdós en mans del Partit Popular, a més de la CAEB, entre d'altres. La declaració s'inseria dins les lògiques del joc electoral i la lluita entre les dues forces conservadores que havien pactat governar conjuntament el 2003. Des de Cort es denunciava que el Consell no podia realitzar aquella declaració; segons ells, l'aprovació de la Llei de Capitalitat⁸⁹² atorgava plenes competències a l'ajuntament palmesà en matèria d'urbanisme, al marge del consell Insular de Mallorca. Amb les eleccions de 2007 els principals defensors del projecte de la façana, Rodrigo de Santos (regidor d'urbanisme de l'ajuntament de Palma) i Catalina Cirer, perderen la seva posició de força i els nous responsables polítics, encapçalats per la batlessa Aina Calvo (PSOE), decidiren baratar el projecte. El juliol de 2007 es suspengueren les llicències d'obra concedides a la primera línia, tot afectant als terrenys de Núñez y Navarro, Mapfre i el solar municipal on es volia construir un centre d'interpretació del casc històric. En aquells moments s'iniciava una llarga negociació entre els taurons immobiliaris i l'ajuntament (Domblás, 14/02/2007; Hosteltur, maig 2007; Galán, 2/09/2007; Capó, 12/07/2007).

També es revisava el projecte del Palau de Congressos, ja que des del moment en que es va tramitar fins que es va adjudicar la seva construcció i gestió, el nombre de places previstes de l'hotel quasi s'havia duplicat –de 144 habitacions a 273 i la seva superfície passà de 10500 m² a 19000 m²– i la superfície comercial s'havia triplicat. La revisió del projecte va destapar que un dels tres solars on s'havia d'aixecar el complex del palau no era de titularitat pública, amb la qual cosa es va haver de modificar el projecte. El 2008 es realitzà una nova modificació puntual del PGOU de Palma per tal de reordenar la urbanització de la façana marítima, tot eliminant els usos residencials de la primera línia. Amb aquesta reordenació es mantenia l'edifici catalogat de GESA i en comptes dels usos residencials es contemplava la conversió en espai lliure i equipaments públics, amb un gran aparcament subterrani (925 places de vehicles i 200 motos) a la part inferior. Per altra banda, l'aprofitament urbanístic dels solars de primera línia (50000 m² de sostre edificable), propietat de Mapfre i Núñez y Navarro, era traslladada a dues parcel·les de l'interior de propietat pública i destinats a equipaments, tot duplicant l'edificabilitat respecte dels solars de primera línia i canviant la qualificació dels solars d'equipament a residencial, equipaments i terciari (Capó, 12/07/2007; Barceló et al., 2008; Calvo, 23/04/2008; Capó, 19/06/2008; Capó, 1/10/2008; Moyá, 11/03/2009; Capó i Moure, 31/10/2009).

El 2008 el projecte del palau i l'hotel era modificat, ja que en comptes de 2 solars tal com s'havia considerat en el projecte adjudicat, tan sols es comptava amb un sol solar de propietat municipal⁸⁹³. Aquesta modificació suposà la reducció de l'edificabilitat de 31165 m² a 25556 m² i afectà especialment l'hotel en el que es passa de 273 habitacions a 270 i s'afegia una nova planta, tot assolint les 9 plantes i 38,6 metres d'alçada –quasi com l'edifici de GESA–⁸⁹⁴. Cal tenir present que la Façana Marítima era presentada dins del projecte urbà "Palma oberta al futur. Model de Ciutat"⁸⁹⁵, presentat sota la retòrica d'obrir la ciutat a la mar, la cerca de la sostenibilitat, però també de la competitivitat en el negoci turístic global. Un cop redefinit el projecte de la Façana Marítima i aprovada inicialment la modificació puntual del PGOU, es va dur endavant una altra modificació puntual del PGOU –totes les modificacions es varen aprovar definitivament l'octubre de 2009– per tal d'incloure els canvis en el Palau de Congressos i l'hotel que afectaven bàsicament a l'alçada de l'edifici. Aquests tenien llicència d'obres adjudicada de manera irregular ja que el solar en que es preveia aixecar no era de titularitat municipal. El 10

⁸⁹¹ Declaració de Bé Catalogat a favor de l'edifici central de GESA, situat al carrer Joan Maragall, núm. 16, de Palma (BOIB núm. 80 de 29 de maig de 2007).

⁸⁹² Llei 23/2006, de 20 de desembre, de capitalitat de Palma de Mallorca (BOIB núm. 186 ext. 27/12/2006).

⁸⁹³ Segons la regidora d'urbanisme, Yolanda Garví (PSOE): "l'adjudicació de la construcció i gestió del palau i hotel annex hagués pogut ser nul·la de ple dret. Els anteriors responsables de Cort i del Govern adjudicaren aquesta infraestructura per 125 milions amb un hotel ampliat sobre un solar que no era de propietat municipal, el projecte del qual no se corresponia amb l'aprovat" (Capó 27/02/2009:10).

⁸⁹⁴ El primer projecte preveia que el palau de congressos i l'hotel tingués una alçada màxima de 20 metres pel 70% de la superfície i 30 metres en el 30% restant. La modificació implica passar a una alçada de 20 metres en el palau i 39 metres en un 52% de la superfície de l'hotel i 28 metres en el 48% restant. L'ajuntament de Palma pressionà per a què la modificació del PGOU no fos sotmesa al tràmit de l'avaluació d'impacte ambiental ja que defensaven que els canvis introduïts no eren substancials. En canvi, el Col·legi Oficial d'Arquitectes, entre d'altres, considerava que havia de ser sotmès de nou a l'avaluació d'impacte ambiental (Aguiló, 14/01/2009; Galán, 12/06/2009).

⁸⁹⁵ El plantejament estratègic, en la cerca de la marca-model Palma, s'inclouen altres iniciatives com la dotació de tramvia que cobreixi tota la badia de Palma, eixos cívics, corredors verds i també el megaprojecte de reforma de la platja de Palma (Ajuntament de Palma, 2008).

de març de 2009 el ple de l'ajuntament de Palma aprovà la modificació puntual del PGOU que redefinia el projecte Busquets i engegava la nova reordenació de la façana amb l'espai lliure públic de primera línia de 40000 m² –amb 3 edificis per equipaments públics que ocuparien un 1% del sòl– batejat com el “corredor de la mar”, permetia augmentar l'alçada de l'hotel i incorporava el conveni entre l'ajuntament i Mapfre per traslladar els aprofitaments de l'asseguradora a la segona línia (Capó, 12/07/2007; Barceló et al., 2008; Calvo, 23/04/2008; Capó, 19/06/2008; Capó, 1/10/2008; Moyá, 11/03/2009; Capó i Moure, 31/10/2009).

A finals de maig de 2008, una setmana abans que començassin les excavacions del Palau de Congressos i de l'hotel annex, Iberostar sortia de l'accionariat de la UTE adjudicatària del palau. La seva participació era adquirida pel grup Barceló que passava a ostentar el 60% de la societat Centre de Congressos Internacional de Palma SA. Després d'Iberostar, Globalia i Sampol anunciaren la seva retirada del projecte, Acciona anuncià que continuaria en l'accionariat fins acabar les obres (Morales i Capó, 17/07/2008). L'abril de 2009 el grup Barceló anuncià la seva intenció d'abandonar el projecte del Palau de Congressos i l'hotel annex. Entre els motius pels quals volia abandonar-ho, escrivia que “resultà que el Concurs Públic, i el projecte arquitectònic corresponent, s'havien plantejat sobre tres solars o parcel·les diferents, resultant que un d'ells no era de titularitat pública en el moment de la licitació del concurs. Aquest fet provocava de manera immediata que el projecte objecte del Concurs no se podia executar tal i com estava previst, i tal i com havia estat valorat en la seva viabilitat econòmica per part de la Societat Concessionària a l'hora de presentar-se al Concurs” (Centre de Congressos Internacional de Palma SA, 28/05/2009).

Segons el grup d'empreses encapçalades per Barceló, els canvis del projecte afectaven al pressupost amb un increment de 3,5 milions d'euros. En els moments en que Barceló anunciava la seva retirada, les administracions públiques havien aportat al projecte turístic uns 20 milions d'euros dels 30 totals de subvenció i els solars públics. A més, Barceló demanava 30 milions d'euros per abandonar la concessió del Palau de Congressos, en concepte de despeses ocasionades des de l'adjudicació del concurs públic el febrer de 2007. El Grup Barceló va interposar un recurs contenciós administratiu contra l'acord de la societat Palau de Congressos SA –formada a parts iguals pel Govern de les Illes Balears i l'Ajuntament de Palma–, segons el qual se desestimava la demanda de Barceló per invalidar el contracte. Cal tenir present que les obres s'havien iniciat el maig de 2008 i finançades estrictament amb els 30 milions d'euros aportats per les administracions públiques. L'abril de 2010 s'anuncià que el finançament (públic) de les obres del Palau de Congressos s'eixugava i aleshores les empreses concessionàries encara no havien desemborsat cap diner. El mateix mes d'agost en que el poder polític celebrava que la construcció estava enllestida en un 50%, l'empresa encarregada de les obres i accionista de l'adjudicatària, Acciona, començà a acomiadar treballadors, fins a quedar-se amb 30 dels 200 que hi treballaven. Una estratègia que s'inseria en els mecanismes de pressió per tal d'obtenir un canvi de les regles del joc i, particularment, una major dotació financera per part de les administracions públiques que no podien deixar un buc de ciment a mig construir just a l'entrada de Palma per l'autopista de l'aeroport. Això seria la targeta de presentació de la marca Palma, de manera que la no-construcció l'allunyaria notablement del món de la competitivitat global. El tinent de batle de Palma, Eberhard Grosske ho explicitava així: “El Palau de Congressos serà una catàstrofe si no se finalitza”. Cap a finals de 2010, l'Ajuntament de Palma acordà avalar amb un préstec de 30 milions les obres del palau⁸⁹⁶ i el Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç signava un conveni amb el Govern de les Illes Balears segons el qual es destinarien 53 milions d'euros a projectes turístics, dels quals 20 milions d'euros anaven a cobrir despeses del palau. Finalment, el febrer de 2011 l'ajuntament de Palma i el Govern arribaren a un acord amb el Grup Barceló, segons el qual la transnacional hotelera renunciava al complex turístic –Palau de Congressos i Hotel– i retornava 4,3 milions d'euros dels 30 milions que havia rebut en concepte de subvenció per part del Govern i Cort. L'administració pública ha assumit la finalització de les obres del complex, continuades per la constructora Acciona. Cal tenir present que aquesta ampliació de la dotació pressupostària pública destinada al negoci turístic s'efectuà en moments de profundes retallades de despeses socials, motivades per la resposta governamental a la crisi financera i que el gegant hotelier no fou sancionat per

⁸⁹⁶ L'Ajuntament negociava la sortida de la multinacional Barceló de la concessió, sense executar l'aval de 5,2 milions d'euros dipositat per Barceló, malgrat l'incompliment del conveni. Des de Cort es va acordar també que es demanarien 30 milions d'euros més al govern central (Capó, 22/12/2010).

l'incompliment de les obligacions contractuals (Buades, 2009; Guijarro, 29/05/2009; Juncosa, 30/05/2009; Capó, 28/06/2009; Galán i Capó, 30/09/2009; Adrover, 29/04/2010; Galán, 2/08/2010; Galán, 10/08/2010; Galán, 18/08/2010; Galán, 22/08/2010; Capó, 22/12/2010; Guijarro, 24/12/2010; Capó, 3/02/2011; Capó, 5/02/2011).

En aquest punt hom ha de preguntar-se com és possible que unes corporacions transnacionals amb potents serveis jurídics passassin per alt un aspecte tan rellevant com el que va fer canviar el projecte per "l'error" de contemplar un solar públic de més. Un "error" que també havia passat per alt als serveis tècnics de la pròpia administració controlada pel Partit Popular. Aquí cal advertir les bones relacions entre el co-president del grup Barceló Simón Pedro Barceló Vadell i el líders polítics conservadors, especialment Jaume Matas, que governaven l'ajuntament de Palma i el Govern de les Illes Balears en el moment que es va adjudicar el projecte del Palau de Congressos (febrer 2007). Simón Pedro Barceló havia senador del Partit Popular (1989-1993) i president de Noves Generacions del Partit Popular, abans d'agafar les regnes de l'empresa. El mateix 2007, Jaume Matas, després d'haver perdut el la presidència del govern autonòmic, entrà a treballar com a director de Relacions Institucionals de Barceló Crestline, la divisió nord-americana del grup, i de la societat patrimonial del grup, Playa Hotels & Resorts SL⁸⁹⁷. El fitxatge de Matas per part del grup Barceló suscità renou polític-mediàtic, però no es va iniciar cap investigació per tal d'esbrinar si incomplia la Llei 2/1996, de 19 de novembre, d'incompatibilitats dels membres del Govern i dels alts càrrecs de la comunitat autònoma de les Illes Balears⁸⁹⁸. L'estada de Matas a Washington a les ordres dels Barceló també serví de refugi a Matas, mentre esclataven múltiples casos de corrupció relacionats amb el seu mandat fins el moment que hagué d'acudir personalment als tribunals i pagar una fiança de 3 milions d'euros per evitar l'ingrés a presó. A principis de 2009 Matas va deixar de treballar per Barceló i entrà treballar a la consultora Pricewaterhouse Coopers⁸⁹⁹ com expert en medi ambient –una especialització adquirida al seu pas pel ministeri–, tot quedant a residir als EUA. Resulta que la multinacional de la consultoria havia facturat importants sumes al Govern Matas i a més es tractava de la consultora que es va encarregar dels assumptes comptables dels Barceló en un litigi a Nicaragua⁹⁰⁰ (Manresa, 8/12/2007; Buades, 2009; L.L.D., 17/02/2009; Q.T./R.L., 18/02/2009; Ferrer, 11/07/2009; Eza i Canals, 11/07/2009).

- Crisi econòmico-financera, el fantasma de l'ecotaxa i salvament públic del negoci turístic en un mar de forta corrupció polític-empresarial i col·lapse social.

En quant a les polítiques turístiques cal destacar el fet que la crisi econòmico-financera desfermada a partir del setembre de 2007, ha propiciat les condicions necessàries per tal d'introduir noves regles del joc que difícilment haurien estat acceptades en els moments d'auge financer-immobiliari. Abans de l'explosió de la crisi, es va voler constituir el banc o borsa de places d'allotjament turístic. Aquest era un dels òrgans que s'havien d'impulsar arran de la Llei General Turística (1999) –article 54.3–, la creació del qual no es va anunciar fins el setembre 2006. A les Balears es comptabilitzaven unes 7500 places donades de baixa que haurien de ser gestionades per l'òrgan encarregat d'administrar la borsa de places. Tal com s'ha exposat anteriorment, per tal d'aixecar nous establiments s'haurien d'adquirir les places donades de

⁸⁹⁷ Aquesta societat es concentra en les inversions immobiliàries costaneres, especialment a la regió caribenya, Mèxic i Amèrica Llatina. El càrrec de Matas estava lligat amb l'explotació de les relacions institucionals, unes relacions que havia conreat durant la seva etapa política (Buades, 2009).

⁸⁹⁸ L'article 4.4. d'aquesta llei exposa que: "durant l'any següent a la data del seu cesament, els titulars dels càrrecs o llocs de feina a que es refereixen els anteriors paràgrafs d'aquest article no podran realitzar activitats privades relacionades amb procediments sobre els que hagin dictat resolució en els darrers dos anys d'exercici del càrrec o funció corresponent, ni celebrar, durant el mateix termini, contractes d'assistència tècnica, de servei o semblants amb l'administració de la comunitat autònoma".

⁸⁹⁹ Un altre fitxatge de la consultora fou la de Jordi Sevilla (PSOE), exministre d'Administracions Públiques (2004-2007).

⁹⁰⁰ El juliol de 2009 se publicava l'enteniment entre el Grup Barceló i el Govern de Nicaragua pel litigi del resort Montelimar. La finca de Montelimar, residència del dictador Anastasio Somoza, fou adquirida pels Barceló el 1993 per 5 milions de dòlars, dels quals només en pagà 3. El Govern Sandinista l'havia convertida en complex turístic el 1987, amb un cost d'uns 30 milions de dòlars (Buades, 2009). El contracte d'adquisició establia addicions al preu en cas d'ampliar-se la capacitat del complex. El 2008 la Procuradoria General de l'Estat embargà el Barceló Montelimar Resort i el Govern de Nicaragua reclamà 30 milions de dòlars per incompliment del contracte, censurant les auditories de Pricewaterhouse Coopers, favorable al Grup Barceló. L'acord entre el Govern de Nicaragua i el Grup Barceló s'ha assolit amb la constitució d'una societat de capital mixt, per construir un aeroport internacional turístic al sector de Montelimar (Caribbean News, 2/07/2009).

baixa. Fins aleshores, el mercat de places funcionà en el "mercat lliure" i es denuncià l'especulació que hi havia en les places. Així doncs, la constitució d'aquest ens impulsat per l'administració permetria regular els preus de les places donades de baixa i així evitar processos especulatius. Amb el recaptat s'hauria de constituir un fons per realitzar projectes de rehabilitació o reconstrucció turística. Al darrera de la creació de la borsa de places hi havia l'interès de regularitzar una gran quantitat de places turístiques il·legals que es trobaven en els mateixos establiments d'allotjament turístic. A finals de 2006, la Confederació d'Associacions Empresarials de Balears (CAEB) presentà a la Mesa del Turisme la proposta de regularitzar les places il·legals, tot adquirint places donades de baixa de la borsa de places. El 2007, just abans de les eleccions autonòmiques, ja s'havia arribat a un acord entre lobbies empresarials, sindicats majoritaris i administració per tal de regularitzar unes 10 mil places hoteleres.

El 2008 finalment es va constituir un consorci per la gestió de les places donades de baixa de Mallorca, en el que hi participaven les administracions autonòmica i insular, la patronal (Federació Hotelera i Associació de Cadenes Hoteleres) i els sindicats majoritaris (UGT i CCOO)⁹⁰¹. S'estimava que el banc comptaria amb unes 7500 places donades de baixa, mentre en els establiments d'allotjament turístic hi havia unes 12 mil o 15 mil places il·legals. El preu de venda de cada plaça seria de 4300 euros i es preveia aconseguir prop de 100 milions d'euros només de la regularització de places il·legals. És a dir per cada plaça donada de baixa, correspondria aproximadament la regularització de dues places il·legals. Uns nombres que resultarien de l'aplicació de les ràtios de la Llei General Turística segons els quals a cada plaça donada de baixa li correspon un equivalent superior (Morales, 8/09/2006; Guijarro, 6/01/2007; Guijarro, 1/03/2007; Eza, 11/10/2008).

El capital turístic pressionà no només per a que es legalitzassin les places il·legals, sinó que també ho feu per aconseguir un entorn normatiu prou flexible com per realitzar obres en els seus establiments. Les demandes del lobby hotelier foren recollides pel Govern, que mantenia una relació cordial amb l'empresariat, per tal de no ser víctima d'un nou cop d'estat corporatiu, tal com va ocórrer amb l'ecotaxa. Així doncs, si el primer Pacte de Progrés (1999-2003) fou el de l'ecobatalla, el segon pacte (2007-2011) podria ser considerat com el de la crisi sistèmica i la *pax turística*. Quan l'Hotel de Son Moll es va ensorrar –recordem que en el moment de l'ensorrament s'hi feien obres de reforma sense llicència municipal–, el debat polític-mediàtic es centrava en la "urgent necessitat" d'adaptar el marc normatiu al context de la crisi i facilitar les inversions turístiques, la qual cosa obligava a flexibilitzar el marc normatiu, especialment en matèria urbanística. Així, el 4/12/2008 es llegia a la premsa mallorquina que "Turisme donarà notables facilitats urbanístiques als empresaris que remodelin els seus hotels" (Morales 4/12/2008:4) i al cap de 13 dies es llegia a la mateixa capçalera: "quatre morts en una reforma il·legal d'un hotel a Cala Rajada" (Marina i Capó 17/12/2008:2). L'accident de Son Moll no serví per aturar la norma que eliminaria barreres administratives, i sobretot urbanístiques, a la inversió turístic-immobiliària.

El gener de 2009 s'aprovava el Decret Nadal⁹⁰² –en referència al que aleshores era conseller de Turisme, Miquel Nadal, i que hagué de dimitir per presumpta corrupció– que creava un clima empresarial favorable a les inversions turístic-immobiliàries, tot publicitant-se com una eina per lluitar contra la crisi i permetre reactivar el sector de la construcció amb la intenció d'estimular les obres de reforma. El Decret Nadal establia un gran nombre de normes que flexibilitzaven el marc a favor del capital: el procediment extraordinari per a la regularització de les places turístiques il·legals amb un termini màxim de 8 mesos⁹⁰³; dispensava de certs requisits urbanístics i turístics als establiments turístics –hotels, discoteques i restaurants– en un període de 2 anys; al mateix temps es permet incrementar la superfície edificada fins el 10% dels establiments turístics sempre i quan sigui per augmentar la categoria de l'establiment; es permet començar una activitat abans de tenir els permisos pertinents amb

⁹⁰¹ Acord del Consell de Govern de 10 d'octubre de 2008, de creació del Consorci per la Millora de les Infraestructures i pel Foment de la Desestacionalització de l'Oferta Turística de l'Illa de Mallorca, de conformitat amb l'establert a l'article 54 de la Llei 2/1999, de 24 de març, General Turística de les Illes Balears (BOIB núm.147, 18/10/2008).

⁹⁰² Decret llei 1/2009, de 30 de gener, de mesures urgents per a l'impuls de la inversió a les Illes Balears (BOIB núm.17 ext., 2/02/2009).

⁹⁰³ El mes de febrer de 2010 tan sols 6 hotels s'havien acollit a l'amnistia turística del Decret Nadal per tal de regularitzar 155 places il·legals. La qüestió a fer-se rau en esbrinar que ocórrerà amb les prop de 10 mil places turístiques il·legals que no s'havien acollit a dita amnistia. Per aquest motiu l'administració decidí ampliar el termini de regularització fins a 2 anys mitjançant la Llei Barceló (Llei 4/2010, de 16 de juny de mesures urgents per a l'impuls de la inversió a les Illes Balears) (Manso, 3/02/2010).

la "declaració responsable d'inici d'activitat" –abans de l'ensorrament del Son Moll es volia estendre aquesta declaració als permisos d'obres, però finalment no es contemplaren al Decret Llei–; agilitza el desenvolupament urbanístic i edificador en el període de 2 anys mitjançant la possibilitat de sol·licitar la llicència d'obres d'edificació abans de l'acabament de les obres d'urbanització i es podran fer les obres al mateix temps que les d'urbanització, tot suspent la norma 12.1 del Pla Territorial de Mallorca; establí una nova categoria per agilitzar les inversions turístiques amb la declaració d'interès autonòmic o insular; exceptuava la necessitat d'adaptar el PGOU de Palma i Lluçmajor al Pla Territorial de Mallorca per tal d'agilitzar el projecte de reforma de la platja de Palma; etc. Luís Corral, degà del Col·legi d'Arquitectes de les Illes Balears, declarà que el Decret Nadal convertiria Balears en "un territori sense llei" (Olaizola 6/12/2008:5). El Decret Nadal es completà amb el Decret Grimalt⁹⁰⁴ segons el qual s'eliminaven traves administratives en els tràmits ambientals, també amb l'objectiu d'impulsar el negoci turístic-immobiliari i en concret el sector de la construcció.

El desembre de 2009 l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de Balears manifestava que un 40% de la planta hotelera de Balears es trobava fora d'ordenació urbanística, per mor de la realització d'obres de millora i ampliació dels establiments. Segons la mateixa agrupació la major part dels establiments fora d'ordenació corresponen als construïts abans de l'aprovació del POOT (1995). Els lobbies hotelers reclamaven que l'estat d'excepció assolit amb el Decret Nadal es perpetués i que no fos només un marc excepcional per temps de crisi i a més reclamaven que els allotjaments fora d'ordenació urbanística fossin legalitzats per tal de poder accedir a les subvencions destinades a les obres de "modernització" turística. Part de les noves demandes del capital turístic foren finalment recollides a la Llei Barceló⁹⁰⁵ que ampliava el Decret Nadal tant en continguts com en terminis, tot essent els elements més destacats l'excepcionalitat als paràmetres urbanístics, la possibilitat de dur endavant reformes en edificis amb obres fora d'ordenació i consolidar la seva situació i la simplificació dels tràmits administratius, etc. El GOB demanà al Defensor del Poble que impugnés aquestes lleis i d'altres per ser inconstitucionals segons el grup ecologista (Ferrer, 31/01/2009; EFE, 8/12/2009; Guijarro, 12/01/2010; GOB, 22/07/2010).

Un dels fets rellevants a l'hora d'interpretar la política turística i la seva incidència a les Balears fou el nomenament el 2008 de Joan Mesquida (PSOE) com a secretari d'Estat de Turisme. Mesquida havia estat l'encarregat d'impulsar l'ecotaxa quan ocupà el càrrec de conseller d'Economia i Hisenda durant el primer Pacte de Progrés (1999-2003). La Secretaria d'Estat de Turisme va desaparèixer a principis dels 1980 i la seva recuperació responia a les pressions dels lobbies turístics, la situació de crisi i la pretensió de dur a terme un potent pla de salvament públic de la indústria turística que es perfilà com un dels sectors estratègics per sortir de la crisi, front el sector de la construcció i immobiliari que eren responsables de la crisi. Aquest salvament havia de tenir, inevitablement, una forta repercussió a l'arxipèlag balear. Entre les principals accions a impulsar per Mesquida estaven un Pla Renove de les "fàbriques turístiques" i un altre de les zones turístiques degradades, especialment la platja de Palma (Morales, 15/04/2008; Morales, 23/04/2008).

En plena crisi econòmico-financera i amb una important aturada del sector de la construcció, el govern espanyol aprovà, entre les mesures de xoc contra la crisi, el Pla Renove Turístic 2008⁹⁰⁶. Aquest pla estava dotat amb una línia ICO de 400 milions d'euros a un tipus d'interès fix de l'1,5%, tot cobrint fins el 90% de la inversió i un màxim d'un milió d'euros per projecte. Aquests 400 milions d'euros havien de tenir l'efecte virtuós de renovar les "fàbriques turístiques" espanyoles i donar oxigen financer al sector de la construcció. Al mateix temps, el Govern de les Illes Balears s'oferí a subvencionar als empresaris turístics la meitat dels interessos del Pla Renove. Els empresaris de les Balears es varen fer amb 185 milions d'euros del Pla Renove, tot essent la major part d'aquests préstecs vehiculats a través de la Banca March i Sa Nostra. En un mes s'esgotaren els 400 milions d'euros, amb la qual cosa des del

⁹⁰⁴ Decret llei 3/2009 de 29 de maig de mesures ambientals per impulsar les inversions i l'activitat econòmica a les Illes Balears (BOIB núm78, 30/05/2009).

⁹⁰⁵ Llei 4/2010, de 16 de juny de mesures urgents per a l'impuls de la inversió a les Illes Balears (BOIB núm.94, 22/06/2010).

⁹⁰⁶ Resolució de 26 de novembre de 2008, de la Secretaria d'Estat de Turisme, per la que se publica l'Acord del Consell de Ministres de 21 de novembre de 2008, pel que s'estableix la normativa reguladora dels préstecs prevists en el Pla de Renovació d'Instal·lacions Turístiques (Pla Renove Turisme), del Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç (BOE nú.289, 1/12/2008).

Ministeri es decidí ampliar-ho en 600 milions d'euros⁹⁰⁷ (Manso, 25/11/2008; García, 25/02/2009; A.M./EFE, 27/02/2009; Ministerio de Industria, Turismo y Comercio, 29/05/2009; Morales, 3/06/2009; Guijarro, 18/09/2010).

Així mateix, des del lobby turístic, i més concretament des de les cadenes hoteleres, en vistes de la manca de múscul financer dels empresaris turístics individuals, es sol·licitava que des de les directrius polítiques s'afavorissin els mecanismes de concentració empresarial. És a dir, es defensava no només una reconversió física de la planta hotelera, sinó també una reconversió empresarial, tot afavorint la concentració. Un dels punts importants a l'hora de dur endavant les reformes turístiques era que, tal com ja s'ha dit, molts d'establiments comptaven amb parts dels establiments fora d'ordenació, per la qual cosa s'havia d'estructurar l'arquitectura normativa que permetés dur endavant les reformes subvencionades sense incomplir la llei. És per aquest motiu que el Decret Nadal i llavors la Llei Barceló establiren un nou marc d'excepció urbanística i turística. Entre el 2009 i el setembre de 2010 s'havien presentat 336 projectes de reforma hotelera que afectaven a uns 291,2 mil m². No obstant això, cal destacar que molts empresaris havien sol·licitat els préstecs ICO del Pla Renove ho havien fet per tal d'augmentar la seva liquiditat, però sense realitzar obres de reforma (Manso, 25/11/2008; García, 25/02/2009; A.M./EFE, 27/02/2009; Ministerio de Industria, Turismo y Comercio, 29/05/2009; Morales, 3/06/2009; Guijarro, 18/09/2010).

Cap a finals de juny de 2009, el president del Govern de les Illes Balears, Francesc Antich signava amb la classe capitalista representada pel president de la CAEB, Josep Oliver, i els representants dels sindicats majoritaris –Lorenzo Bravo per UGT i Katiana Vicens per CCOO– el Pacte per la Competitivitat, l'Ocupació i la Cohesió Social a les Illes Balears (Direcció General de Coordinació i Projectes Estratègics, 2009). Els acords de turisme establien, entre d'altres, llançar un pla de desestacionalització turística que comptava entre d'altres amb l'objectiu de convertir les Illes en centre mundial del Turisme Senior, és a dir d'un segment fortament subvencionat; però també proposava crear infraestructures desestacionalitzadores, en aquest sentit cal tenir present que aquesta és la retòrica habitual darrera de la construcció turístico-immobiliària dels camps de golf. No obstant això, la suposada desestacionalització mitjançant la construcció dels camps de golf rarament es compleix a la pràctica, tal com demostra un informe del GOB (GOB, 7/09/2010). Entre els acords també es fa esment a la reconversió de la infraestructura turística, tot aprofitant els potents plans de salvament turístic llançats des de la cartera ministerial en la que es trobava Joan Mesquida. A part d'acordar seguir subvencionant la propaganda turística i dedicar-hi més esforços, l'acord establia millorar les connexions aèries i marítimes. L'acord en matèria de transport (Acord per la mobilitat en matèria de transport terrestre, marítim i aeri) reforçava aquest acord de la Mesa de Turisme, especialment pel que fa a les infraestructures portuàries. L'acord en matèria de competitivitat i dinàmica empresarial presenta entre les seves prioritats la d'ajudar al capital balear en la seva projecció internacional, fomentar la "cultura emprenedora", "racionalitzar la pressió fiscal i aplicar mesures tributàries que incideixin favorablement en l'activitat productiva de les empreses", i "incrementar l'eficiència dels tràmits amb l'Administració", i potenciar el portal web "per atreure inversió estrangera a les Illes Balears"⁹⁰⁸ (Direcció General de Coordinació i Projectes Estratègics, 2009).

Posteriorment, a principis de juliol de 2009 el president de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, Francesc Antich, anuncià que es celebraria un Consell de Ministres a Palma, el primer que es celebrava a Mallorca, i en el que s'havia de tractar íntegrament la qüestió turística. Un fet rellevant és que aquest anunci es realitzà des de la República Dominicana, on el president s'havia desplaçat per visitar els governants de l'Estat caribeny i de

Figura 101. Simón Pedro Barceló, Francesc Antich i Simón Barceló a República Dominicana.

⁹⁰⁷ Resolució de 9 de juny de 2009, de la Secretaria d'Estat de Turisme, per la que se publica l'Acord del Consell de Ministres de 29 de maig de 2009, pel que se modifica la normativa reguladora dels préstecs prevists en el Pla de Renovació d'Instal·lacions Turístiques (Pla Renove Turisme 2009), del Ministeri d'Indústria, Turisme i Comerç i s'amplia la seva dotació (BOE nú.140, 10/06/2009).

⁹⁰⁸ Invest in Balearics. Guia pràctica para negocios e inversiones: www.investinbalearics.com (setembre 2010).

pas els negocis turístics del capital transnacional balear (R.L./Agencias, 2/07/2009)⁹⁰⁹. En el Consell de Ministres celebrat a Palma el 24/07/2009 es va anunciar la posta en marxa d'un nou programa d'ajudes públiques per impulsar el "turisme sostenible". Les grans famílies hoteleres es reuniren amb els alts responsables polítics⁹¹⁰, mentre que els representants dels sindicats majoritaris criticaven que les mesures negociades per res tenien en compte el manteniment dels llocs de treball i el moviment ecologista denunciava que mentre es reunien polítics i empresaris per promoure el "turisme sostenible", els mateixos empresaris reunits promovien el Camp de Golf de Son Bosc en una zona humida que havia estat desprotegida pel Govern de

Figura 102. Acció del GOB del 24/07/2009

Jaume Matas. Les mesures adoptades pel Consell de Ministres suposaven una quantitat d'uns 1030 milions d'euros per tot l'Estat, entre les quals es pot destacar l'aprovació del Pla FuturE que establia una línia de crèdit a través de l'ICO de 500 milions d'euros, dels quals 100 es destinaven a Canàries, amb un màxim de 2 milions d'euros per sol·licitud, 12 anys de termini i un tipus d'interès ICO variable més 0,5 punts com a màxim⁹¹¹. Per a les Balears es comprometeren unes inversions d'uns 107,6 milions d'euros –30 milions

d'euros per projecte acordats amb els Consells Insulars; 10 milions per la platja de Palma; 38 milions en tecnologies de la informació, etc– (GOB, 24/07/2009; Eza, 25/07/2009; Guijarro et al., 25/07/2009).

- El megaprojecte de la Platja de Palma: laboratori mundial per a la reconstrucció dels espais turístics degradats.

A més de les ajudes directes als empresaris turístics, una de les mesures més rellevants d'aquella reunió fou la decisió d'impulsar el projecte de "regeneració" de la platja de Palma. Quasi un any i mig abans del Consell de Ministres de Palma, el febrer de 2008 l'arquitecte holandès Adriaan Geuze de l'empresa holandesa West8 Urban Design & Landscape Architecture BV, amb un enfocament des de l'arquitectura del paisatge, va guanyar el concurs internacional d'idees per la definició del "Pla Director de Reconversió de la Platja de Palma"⁹¹². Després de les eleccions generals de 2008, Margarita Nájera fou designada gerent del Consorci de la platja de Palma i Comissionada del Govern d'Espanya per la platja de Palma (Ruíz-Collado, 15/02/2008; Morales, 15/02/2008; Morales, 30/05/2008; Morales, 6/09/2008). Nájera que havia estat l'encarregada de renovar el municipi de Calvià als anys 1990, seria l'encarregada de recuperar aquesta important zona d'industrialització turística. La reforma s'explicava com un "pla-procés", per la qual cosa s'havia de construir una potent governança pròpia del que es podria definir com empresarialisme urbano-turístic, amb una estreta col·laboració público-privada. Es calculava que la reforma costaria uns 3968,1 milions d'euros, dels quals les administracions públiques aportarien uns 1360,45 milions d'euros, amb uns terminis fixats més enllà del 2020. Fins el 2020 la inversió total seria de 2208 milions d'euros, el 54,66% del qual aniria destinada a edificació i mobilitat i el 26,83% a la partida de millora i rehabilitació de l'entorn urbà i turístic (Consorti Platja de Palma, 2009a; Prats, 2010).

⁹⁰⁹ Fotografia Francesc Antich, Simón Pedro i Simón Barceló: www.caib.es/pidip/imatge.do?lang=ca&noming=http://www.caib.es/pidip/annexes/893890.jpg&peufoto=Hotel+Barcel%C3%B3+Bavaro+Beach+%28Barcel%C3%B3%29 (setembre 2010).

⁹¹⁰ Hom pot apreciar a través de les declaracions d'alguns dels grans del turisme, l'acceptació empresarial de les polítiques governamentals. Juan José Hidalgo (Globalia) manifestava que "surt molt satisfet. El Consell de Ministres del divendres ha deixat molt bon sabor de boca, que esper que duri tot l'estiu [...] Per jo, les propostes són més que suficients perquè aquestes mesures són les primeres que veig amb tota la meua vida"; Simón Pedro Barceló (Grup Barceló) deia que "ens agradaria anar més ràpid, però l'important és seguir treballant [...] Aquest [projecte de la platja de Palma] és un dels molts projectes que el sector li ha plantejat al Govern. Fou Exceltur el que, quan era president Aznar plantejà els plans "Renove"; Carme Riu (Riu Hotels) deia que " sempre esperes que s'aprovin més coses, però estic contenta en general perquè és el primer pas cap una sèrie de reunions transversals amb altres ministeris per resoldre els problemes que es vagin presentant"; etc (Manso, 26/07/2009).

⁹¹¹ Resolució de 27 d'agost de 2009, de la Secretaria d'Estat de Turisme, per la que se publica l'Acord pel que s'instrueix a l'Institut de Crèdit Oficial per l'obertura d'una línia de crèdit per la millora de la sostenibilitat del sector turístic Pla FuturE (BOE núm.289, 1/12/2008).

⁹¹² Anunci del Consorci Urbanístic de la Platja de Palma de resolució definitiva del concurs internacional d'idees per a la definició del Pla Director de Reconversió de la Platja de Palma (BOIB núm.33, 6/03/2008).

Segons el Consorci, el pla havia de ser capaç d'atreure uns 2,6 miliards d'euros d'inversió privada, per la qual cosa calia crear un clima inversor favorable i efectuar una important despesa pública. Entre els objectius del pla es trobaven el de reconvertir la zona amb una reducció de les places d'allotjament turístic del 50%, fins arribar a unes 20 mil places, i el d'adreçar-se a una clientela de major capacitat adquisitiva que l'actual, a més de perseguir segons el Consorci la disminució de la càrrega ecològica de la zona, entre d'altres. Entre les principals actuacions per tal d'impulsar la inversió privada el pla defineix "espais tractors": Can Pastilla/ses Fontanelles; Les Meravelles/La Porcíncula; s'Arenal de Palma/s'Arenal de Lluçmajor. Aquests haurien de concentrar "clústers d'activitats transformadores" i és en aquests on s'haurien d'engegar "programes de rehabilitació integral residencial i turística". El pla preveu també la creació de pols d'atracció, anomenats "catedrals turístiques" que serien actuacions urbanes emblemàtiques: Centre del Mediterrani a Can Pastilla; Hotel més "bio" –fa referència a un hotel de marca sostenible i biològic– a les pedreres de marès; Centre benestar a les pedreres de marès; Centre d'alt rendiment esportiu a les pedreres de marès; Hotel Fort de Cap Enderrocat de 6 estrelles; Aquàrium de ses Fontanelles; Museu d'Art Contemporani al Torrent des Jueus. Aquestes peces singulars es presenten per tal d'estimular les lògiques del capital de manera semblant al que s'ha fet a d'altres ciutats, com per exemple Bilbao amb el Guggenheim o Barcelona amb les Olimpíades o les operacions lligades al Fòrum de les Cultures 2004. Cal recordar, tal com han exposat David Harvey i Neil Smith (2005), que els intents de les classes dirigents de renovar les ciutats en relació a projectes "emblemàtics", per tal de diferenciar unes ciutats de les altres i així escalar posicions en la jerarquia del sistema urbà mundial, condueixen en una situació en que aquella suposada diferenciació s'autoelimina per la reproducció ampliada d'ídents processos urbans a escala planetària. El projecte es divideix en 4 fases –immediat, curt (2015), mitjà (2020) i llarg (més enllà de 2020)–, tot essent les primeres actuacions les corresponents als "espais tractors" (Consorti Platja de Palma, 2009a; Prats, 2010).

El principal instrument per dur endavant la reforma és de caràcter urbanístic⁹¹³. Així, el juliol de 2010 el Parlament de les Illes Balears aprovà la Llei 8/2010 de Mesures per a la Revalorització Integral de la Platja de Palma⁹¹⁴, amb la qual es defineix l'instrument de planejament: el Pla de reconversió de la Platja de Palma. L'objectiu d'aquesta norma era el d'adequar el marc normatiu a les exigències del Pla Director o Masterplan, tot evitant les rigideses de les múltiples normes urbanístiques, territorials i turístiques vigents⁹¹⁵. La llei es presentà com un instrument per aportar agilitat i flexibilitat a l'hora d'emprendre les actuacions a la zona que per les seves particularitats no quedarien prou explicitades en unes simples modificacions dels PGOUs de Palma i Lluçmajor i a més la tramitació d'aquesta llei era molt més ràpida que la que suposaria la modificació del Pla Territorial de Mallorca i els PGOUs que afecten a la zona⁹¹⁶. L'instrument urbanístic seria el Pla de Reconversió que afectaria a unes 991,62 Ha –un 61,51% del terme de Palma i un 38,48% de Lluçmajor–. El 2 d'agost de 2010 la junta rectora del Consorci aprovà inicialment el Pla de Reconversió Integral de la Platja de Palma. La proposta d'ordenació del Pla preveia, a més de la protecció de la zona humida de ses Fontanelles (32,61 Ha) –amb una part destinada a centre comercial i una altra part amb diverses actuacions com per exemple el CCM (Centre de consolidació de mercaderies)–, la reordenació dels sectors urbans del PRI (Pla de Reconversió Integral) amb la reclassificació d'alguns d'ells, operacions de "microcirurgia" urbanística, esponjaments, augment dels ràtios per habitatge, augment del sòl destinat a zona verda, etc (Consorti Platja de Palma, 2010).

⁹¹³ Les principals línies d'actuació es poden consultar a Consorci Platja de Palma (2009a) *Informes tècnics de las bases para la Revalorización integral de la Platja de Palma*. Consorci Platja de Palma, Palma de Mallorca (http://consorci.simse.net/attachments/070_INFORME.pdf, setembre 2010). Es recomana consultar la gran quantitat de documents que ha elaborat el Consorci de la Platja de Palma: <http://consorciplayadepalma.es/> (setembre 2010).

⁹¹⁴ (BOIB núm.112/29/07/2010)

⁹¹⁵ L'article 6 de la llei estableix que els establiments turístics que adoptin mesures per disminuir la càrrega ecològica rebran un segell distintiu. El més rellevant d'això és que aquells que comptin amb aquest segell podran gaudir d'avantatges fiscals. En canvi, els establiments que no compleixin l'establert a la llei seran inscrits en el Registre d'Hotels Turísticament Inadequats.

⁹¹⁶ En motiu de l'aprovació d'aquesta llei, el portaveu parlamentari del PP, Antoni Pastor, exposà que "hauria d'iniciar-se una reflexió sobre si els instruments i fórmules urbanístiques actuals són "àgils o no", degut a que, en la seva opinió, les coses podrien funcionar una mica millor" (Olaizola 10/07/2010:4). D'aquesta manera, es podria interpretar aquesta llei com la porta d'entrada legal a futurs instruments legals molt més àgils per a la producció turística-immobiliària, al temps que se podria iniciar la desarticulació dels marcs normatius més generals, en favor de marcs realitzats ad hoc pels casos particulars.

Hom pot destacar el fet que en el moment de redactar-se el PRI hi havia unes 43109 places turístiques quan segons els PGOUs de Palma i Lluçmajor no n'hi podia haver més de 7585. En algunes zones com Can Pastilla hi havia 34,4 vegades més places turístiques que les que el PGOU de Palma permet. Segons el Consorci les zones d'ordenament turístic dels PGOU pràcticament no coincidien amb els establiments hotelers existents. El PRI potenciava l'ús turístic de la zona tot permetent una capacitat de 21358 places turístiques, la qual cosa suposaria una ràtio de 32,57 m²/plaça turística. Una ràtio inferior a l'establerta pel POOT, però que supera en molts de casos l'existent. A més, un bon nombre de places turístiques ubicades dins els nuclis urbans passarien a ser catalogats com hotels de ciutat. Es prohibeix el canvi d'ús turístic dels edificis destinats a allotjament turístic sempre i quan l'ús dominant de la parcel·la sigui el turístic, però permet la rehabilitació o ampliació dels establiments turístics. Així mateix, el PRI estableix que els allotjaments turístics hauran d'ajustar-se en un termini de 3 anys a un procés de millora que implicarà uns ràtios mínims de superfície útil per habitació en funció de la categoria de l'establiment (Consorci Platja de Palma, 2010).

Pel que fa a l'edificació residencial, es preveu passar dels 22038 habitatges que es podien construir d'acord amb els PGOUs, i dels quals n'hi havia 16381 construïts, a uns 14998 amb el PRI. També es preveu augmentar de manera notable els espais lliures públics, tot passant de les 56,71 Ha dels PGOUs a les 140,36 Ha del PRI. A la taula 262 es pot observar que la proposta del PRI preveu un increment del sòl urbà en unes 105,93 Ha respecte el sòl urbà classificat segons els PGOU de Palma i Lluçmajor, fins assolir les 549,73 Ha de sòl urbà. Concretament, es desclassifiquen unes 10,35 Ha de sòl urbà que passen a ser sòl urbanitzable, i es classifiquen unes 116,29 Ha, la major part de les quals estan situades a primera línia de mar al sector oriental de la zona –Son Verí Nou amb 49,64 Ha– i al sector central de la platja –La Ribera amb 30,7 Ha–. En quant al sòl urbanitzable es passa de 239,32 Ha segons els PGOUs a 68,94 Ha amb el PRI i el sòl rústic passa de 308,77 Ha segons els PGOUs a 373,2 Ha amb el PRI. En aquest cas, es pot destacar el fet que els sòls de la part posterior de la zona central de la platja de Palma es reclassifiquen de sòl urbanitzable a sòl rústic –32,62 ha de ses Fontanelles, 23,12 Ha de Son Fangos, 24,63 Ha del SUNP Parcel·les i 12,21 Ha de ses Cadenes–, mentre que es resclassifiquen unes 42,06 Ha de sòl rústic que passen a ser sòl urbà o urbanitzable, la major part a la vessant oriental de la platja de Palma –Torrent des Jueus 13,8 Ha; Bellavista Est 7,41 Ha i a la zona de Son Verí unes 11,31 Ha– (Consorci Platja de Palma, 2010).

El pressupost del Consorci de la Platja de Palma passà de 5 milions d'euros el 2009 a uns 127,7 milions d'euros el 2010, dels quals un 66,48% era per fer inversions en infraestructura pública i serveis (p.ex. recollida d'aigües pluvials) i un 19,57% per adquirir sòl i edificacions obsoletes. Pels propers 10 anys s'estimava una aportació de l'Estat d'uns 100 milions d'euros anuals (Olaizola, 9/03/2010). D'acord amb Prats (2010:90), les actuacions immediates del pla eren: "1) l'esponjament dels primers edificis per iniciar la reurbanització urbana; 2) la posada en marxa de dos concursos d'arquitectes de prestigi internacional per a projectes emblemàtics de les noves "catedrals" turístiques; 3) el compromís d'importantes inversions privades, com la construcció de nous desenvolupaments hotelers de referència internacional i la construcció d'un important centre comercial; 4) el començament de la rehabilitació urbana de deu illes; 5) la presentació de cinc passejos i itineraris en l'entorn de Platja de Palma; 6) la construcció del passeig a Cap Enderrocat; 7) la presentació i posada en marxa del pla de seguretat, així com del pla d'ocupació i formació específics de Platja de Palma".

En motiu de l'exposició pública del PRI (Pla de Reconversió Integral de la Platja de Palma) es van conèixer certs detalls que varen motivar una ràpida contestació per part dels prop de 250 veïnats afectats per futures expropiacions a Can Pastilla. El PRI preveia tota una sèrie de grans actuacions, entre d'elles l'anomenada Born de Can Pastilla⁹¹⁷. Els veïnats constituïren la Plataforma de veïnats de Cala Estància Can Pastilla afectats pel PRI del Consorci Platja de Palma. L'obertura del born de Can Pastilla –i construcció d'un aparcament subterrani– afectava a dues illetes i implicava enderrocar 91 habitatges, precisament en una de les zones

⁹¹⁷ D'acord amb el PRI, les altres actuacions eren: Remodelació de la relació Can Pastilla i Autopista, Espai natural i platges tranquil·les a ses Fontanelles, Bulevar comercial i platja recuperada de La Ribera, Gran passeig marítim i districte nocturn Les Meravelles, La Porcíncula i els Jardins del Benestar de les pedreres, Bulevar del Torrent dels Jueus, Revalorització del casc urbà mediterrani dels Arenals, Costa magnífica Son Verí-Cap Enderrocat, Expressió de la xarxa viària principal mimetitzada amb el paisatge (Consorci Platja de Palma, 2010).

de menor massificació urbanística de la platja –amb un índex de compactació menor a 2, quan es recomanava actuar en el moment que aquest fos superior a 5– i que Adriaan Geuze havia considerat com a nucli tradicional mediterrani de bona qualitat. La Plataforma destapà el fet que la proposta del born de Can Pastilla del PRI havia format part de la proposta “Mar A Villas” presentada per Ángel García del Jalón al concurs d’idees de 2007 i que havia estat rebutjada. La protesta veïnal es va propagar per la zona, entre veïnats i hotelers, i va tenir una ràpida reacció per part dels partits polítics. Es passava amb molt poc temps d’una mena de matrimoni entre tots els partits polítics i entre aquests i els empresaris turístics a una nova situació conflictiva. El renou mediàtic a pocs mesos de les eleccions autonòmiques i locals feu que els partits polítics s’oposassin al projecte i finalment el president Francesc Antich ordenà la paralització del projecte del born de Can Pastilla. Resultat dels conflictes generats es va decidir dur endavant una reforma de la proposta, tot esperant el pas del temps i així evitar el costos electorals que podrien derivar-se d’actuacions polèmiques (Galán, 20/08/2010; Galán, 25/08/2010; Galán i Moure, 26/08/2010; Galán, 29/08/2010; Plataforma de veïnats de Cala Estància Can Pastilla afectats pel PRI del Consorci Platja de Palma, 31/08/2010; Galán, 1/09/2010; Galán, 3/09/2010; Editorial Diario de Mallorca, 12/09/2010).

Taula 262. Comparació entre les classificacions segons el PGOU i les propostes pel Pla de Reconversió Integral de la Platja de Palma (Font: Consorci Platja de Palma 2010:97-115-116).

Sectors	Sòl Urbà			Sòl Urbanitzable			Superfície consolidada		Sòl Rústic		
	PGOU vigent	Proposta PRI	Variació PGOU proposta PRI	S. Urbanitzables/PGOU	S. Urbanitzable proposta PRI	Variació PGOU proposta PRI	Superfície bruta de sòl urbà i urbanitzable amb urbanització consolidada	Proporció superfície bruta de sòl urbà i urbanitzable amb urbanització consolidada respecte sòl urbà i sòl urbanitzables/PGOU	PGOU vigent	Proposta PRI	Variació PGOU proposta PRI
	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	%	Ha	Ha	Ha
Can Pastilla	54,27	63,54	9,27	21,65	16,25	-5,4	62,74	82,64	3,31	0	-3,31
Ses Fontanelles	19,67	25,69	6,02	37,79	0	-37,79	19,75	34,37	5,94	32,62	26,68
La Ribera	20,18	51,33	31,15	42,53	0	-42,53	50,88	81,14	2,63	11,83	9,2
Las Maravillas	70,75	74,69	3,94	40,33	0	-40,33	70,75	63,69	5,45	38,46	33,01
La Porcíncula	77,68	71,74	-5,94	35,23	32,77	-2,46	77,68	68,8	4,91	15,14	10,23
Arenal (Palma)	78,33	85,28	6,95	12,15	0	-12,15	78,33	86,57	26,69	0	-26,69
Resta sòl rústic Palma	0	0	0	0	0	0	0,00	0	50,67	85,9	35,23
Arenal (Llucmajor)	50,37	55,27	4,9	0	19,92	19,92	50,37	100	44,13	0	-44,13
Son Verí	12,6	62,24	49,64	49,64	0	-49,64	62,24	100	45,87	61,36	15,49
Cala Blava-Bellavista	59,95	59,95	0	0	0	0	59,95	100	17,54	16,08	-1,46
Resta sòl rústic Llucmajor	0	0	0	0	0	0	0,00	0	101,63	111,81	10,18
Total platja de Palma	443,8	549,73	105,93	239,32	68,94	-170,38	532,70	77,98	308,77	373,2	64,43

- La situació de les "fàbriques turístiques" al 2009.

Finalment, per acabar l'anàlisi de l'evolució de les "fàbriques turístiques" a les Balears i la seva incidència territorial, analitzarem la distribució territorial –per municipis– de la capacitat d'allotjament turístic reglat el 2009 i la seva comparació amb el 2001. El 2009, després de quasi una dècada caracteritzada per un fort dinamisme del negoci turístic-immobiliari i la retòrica del canvi de model turístic –llegís final dels grans desenvolupaments turístics fordistes–, la capacitat d'allotjament turístic assolí unes 422918 places, la qual cosa implicava un increment de l'1,86% respecte 2001. És a dir, al llarg d'aquests anys s'havien obert unes 7743 places d'allotjament turístic reglat, la qual cosa és pràcticament equivalent a les mateixes places turístiques de l'illa de Formentera el 2009. La distribució per grups de tipologies pràcticament no havia variat: 75,96% de les places corresponien als hotels i assimilats i el 22,19% als apartaments turístics. Per illes, el major increment es produeix a Menorca que fou del 5,32% amb 2515 noves places respecte del 2001, tot assolint 49826 places. A Menorca, els majors increments es donen als dos principals municipis turístics: Ciutadella on es passa de 6479 places el 2001 a 22937 el 2009 i es Mercadal amb un increment de 549 places, tot assolint 6974 places el 2009. A l'illa d'Eivissa es registrà un increment de l'1,87%, tot passant de 78846 places el 2001 a 80319 el 2009. En aquest cas es pot destacar el fet que hi ha els casos dels termes municipals de Sant Josep i de Sant Joan on es produeix una disminució del nombre de places, de 2842 unitats i 263 respectivament. A Mallorca hi ha un increment de places d'allotjament turístic de l'1,33%, tot passant de 281316 places el 2001 a 285065 el 2009.

En termes relatius els increments més importants es donen a municipis no turístics, la qual cosa s'explica per la propagació del turisme rural. Emperò els municipis que experimentaren els increments absoluts més importants seguien essent els turístics, tot destacant Lluçmajor amb un increment de 1365 places, Muro 1188 places, Santa Margalida 1035 places o Manacor 821 places. En aquests principis els increments estan relacionats amb l'expansió de les grans "fàbriques turístiques" (hotels i apartaments). Per altra banda, hi ha una sèrie de municipis en els que la capacitat d'allotjament turístic disminueix, tot essent els casos més destacats els dels dos principals municipis turístics: Palma amb 922 places menys i Calvià amb 723 (taula 263).

Taula 263. Els establiments d'allotjament turístic de les Illes Balears, 2009 (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2002a i Conselleria de Turisme, 2009).

	Apartaments turístics		Hotels i assimilats		Altres		Total			
	Establ.	Places	Establ.	Places	Establ.	Places	Establ.	Places	Places/establiment	Variació places 2001-009 (%)
Alaró	0	0	1	21	4	92	5	113	23	36,14
Alcúdia	31	8.111	46	18.059	8	88	85	26.258	309	-2,40
Algaida	0	0	1	28	3	61	4	89	22	12,66
Andratx	3	500	14	3.060	2	22	19	3.582	189	-0,44
Artà	1	38	4	132	10	151	15	321	21	-58,20
Banyalbufar	0	0	3	196	3	35	6	231	39	11,59
Binissalem	0	0	1	33	0	0	1	33	33	0,00
Búger	0	0	0	0	1	12	1	12	12	-
Bunyola	0	0	2	68	10	128	12	196	16	21,74
Calvià	82	11.838	172	47.383	4	52	258	59.273	230	-1,21
Campanet	0	0	0	0	4	95	4	95	24	14,46
Campos	0	0	2	78	17	251	19	329	17	74,07
Capdepera	32	2.744	81	15.580	3	68	116	18.392	159	-0,35
Costitx	0	0	0	0	1	16	1	16	16	-27,27
Deià	0	0	5	398	2	32	7	430	61	0,00
Esporles	0	0	2	53	6	105	8	158	20	146,88
Estellencs	0	0	1	101	3	36	4	137	34	7,87
Felanitx	28	2.711	15	3.394	11	185	54	6.290	116	8,02
Fornalutx	0	0	2	62	4	54	6	116	19	93,33
Inca	0	0	0	0	2	36	2	36	18	500,00
Lloret de Vistalegre	0	0	0	0	2	38	2	38	19	0,00
Lloseta	0	0	0	0	2	25	2	25	13	-
Llubí	0	0	0	0	1	6	1	6	6	-70,00
Llucmajor	2	1.056	46	11.671	12	145	60	12.872	215	11,86
Manacor	14	1.765	30	12.639	18	293	62	14.697	237	5,92
Maria de la Salut	0	0	0	0	4	38	4	38	10	533,33

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Marratxí	0	0	0	0	1	16	1	16	16	16	100,00
Montuïri	0	0	0	0	5	133	5	133	27	27	95,59
Muro	10	1.688	28	14.303	2	530	40	16.521	413	413	7,75
Palma	20	2.228	207	40.938	2	36	229	43.202	189	189	-2,09
Petra	0	0	0	0	3	22	3	22	7	7	120,00
Pollença	32	2.394	35	4.719	12	204	79	7.317	93	93	4,81
Porreres	0	0	0	0	4	106	4	106	27	27	63,08
Puigpunyent	1	25	0	0	4	116	5	141	28	28	50,00
sa Pobla	0	0	1	11	2	28	3	39	13	13	25,81
Sant Llorenç des Cardassar	24	2.865	66	21.733	5	118	95	24.716	260	260	-2,71
Santa Eugènia	0	0	0	0	1	10	1	10	10	10	0,00
Santa Margalida	11	555	43	12.322	6	126	60	13.003	217	217	8,65
Santa Maria del Camí	0	0	0	0	3	63	3	63	21	21	53,66
Santanyí	40	3.801	71	12.932	5	75	116	16.808	145	145	4,83
Selva	0	0	0	0	10	178	10	178	18	18	206,90
Sencelles	0	0	0	0	3	57	3	57	19	19	119,23
ses Salines	14	442	19	3.434	3	42	36	3.918	109	109	0,77
Sineu	0	0	2	28	4	54	6	82	14	14	78,26
Sóller	3	100	21	2.406	18	238	42	2.744	65	65	7,86
Son Servera	32	2.689	46	9.119	5	115	83	11.923	144	144	0,59
Valldemossa	0	0	2	126	7	137	9	263	29	29	36,27
Vilafranca de Bonany	0	0	0	0	1	20	1	20	20	20	-
Mallorca	380	45.550	969	235.027	243	4.488	1.592	285.065	179	179	1,33
Alaior	25	2.588	11	3.178	1	939	37	6.705	181	181	3,49
Ciutadella	142	11.794	49	11.047	4	96	195	22.937	118	118	6,91
Ferreries	0	0	9	1.197	3	119	9	934	104	104	2,41
Maó	23	2.603	14	4.359	5	45	21	1.886	90	90	1,18
Mercadal	7	1.451	7	1.817	1	12	38	6.974	184	184	8,54
Sant Lluís	3	72	3	743	4	70	33	5.884	178	178	3,21
es Castell	3	138	13	1.703	2	41	11	1.238	113	113	1,98
es Migjorn Gran	19	2.455	10	3.359	0	0	14	3.268	233	233	0,18
Menorca	222	21.101	116	27.403	20	1.322	358	49.826	139	139	5,32

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Eivissa	53	4.587	75	12.154	0	0	128	16.741	131	18,35
Sant Antoni de Portmany	57	4.580	78	11.086	4	346	139	16.012	115	1,44
Sant Josep de sa Talaia	16	1.260	19	3.607	2	408	101	20.211	200	-12,33
Sant Joan de Labritja	53	5.735	46	14.068	8	142	43	5.009	116	-4,99
Santa Eulària des Riu	65	8.014	63	13.234	13	1.098	141	22.346	158	8,52
Eivissa	244	24.176	281	54.149	27	1.994	552	80.319	146	1,87
Formentera	75	3.019	45	4.677	1	12	121	7.708	64	0,08
Illes Balears	921	93.846	1.411	321.256	291	7.816	2.623	422.918	161	1,86

*Apartaments turístics; **Hotels i assimilats: Hotel, Hotel Residència, Ciutat de Vacances, Hostal, Hostal Residència, Fonda, Casa d'hostes, Pensió, Residència Apartament, Hotel Apartament;
 ***Altres: Agroturisme, Càmping Turístic, Hotel Rural, Turisme d'Interior.

Figura 103. (Elaboració pròpia).

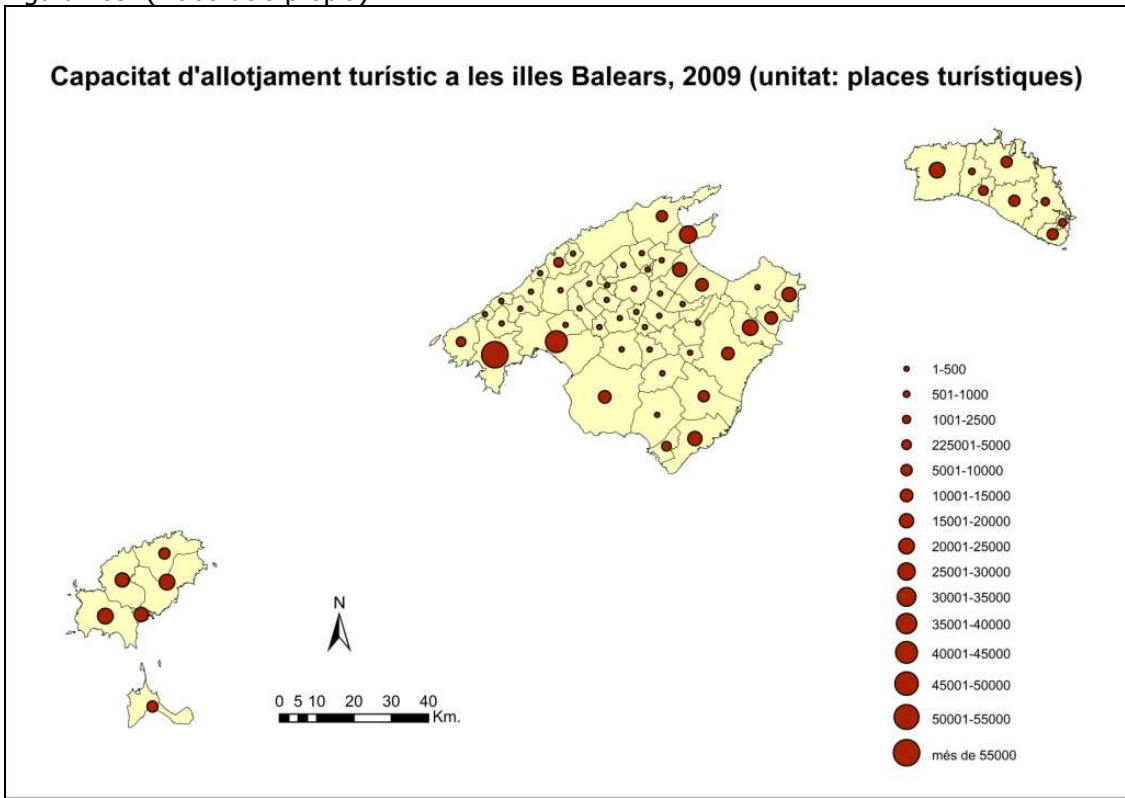
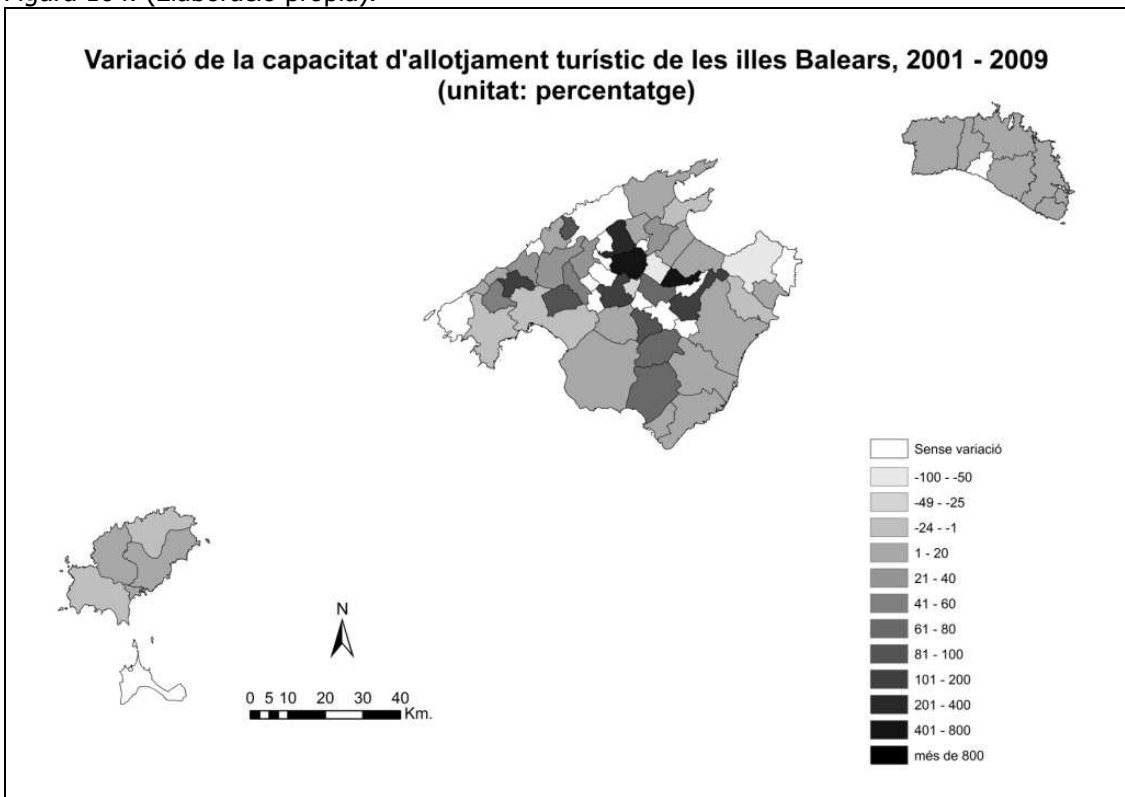

Figura 104. (Elaboració pròpia).

Taula 264. Establiments d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 2009 (unitat : nombre d'establiments) (Font : elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2009).

Tipologia	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2	5
Alcúdia	3	31	0	0	0	1	3	2	21	19	0	0	0	0	5	85
Algaida	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	4
Andratx	1	3	0	0	0	0	2	1	8	3	0	0	0	0	1	19
Artà	6	1	0	0	0	0	2	0	1	1	0	1	0	0	3	15
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	3	6
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Búger	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Bunyola	10	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	12
Calvià	4	82	0	1	1	0	11	15	117	26	1	0	0	0	0	258
Campanet	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	4
Campos	16	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	19
Capdepera	2	32	0	0	0	1	15	9	39	17	0	1	0	0	0	116
Costitx	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Deià	1	0	0	0	0	1	1	0	2	0	1	0	0	0	1	7
Esporles	6	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	8
Estellencs	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	4
Felanitx	8	28	0	0	0	0	1	2	12	0	0	3	0	0	0	54
Fornalutx	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	6
Inca	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Lloret de Vistalegre	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Lloseta	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Llubí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Llucmajor	11	2	0	0	1	1	3	5	35	1	0	1	0	0	0	60
Manacor	15	14	0	3	0	0	2	0	19	6	0	3	0	0	0	62
Maria de la Salut	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4
Marratxí	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Montuïri	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	5
Muro	0	10	1	0	0	0	0	0	11	17	0	1	0	0	0	40
Palma	0	20	0	7	0	1	12	28	140	14	5	1	0	0	1	229
Petra	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3
Pollença	6	32	0	0	0	0	4	5	16	7	2	1	1	0	5	79
Porreres	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4
Puigpunyent	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	5
sa Pobla	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Sant Llorenç des Cardassar	4	24	0	3	0	0	2	3	35	20	3	1	0	0	0	95
Santa Eugènia	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Santa Margalida	5	11	0	0	0	0	4	2	23	14	0	1	0	0	0	60
Santa Maria del Camí	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	3
Santanyí	3	40	0	3	0	2	15	14	22	15	0	0	0	0	2	116
Selva	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	10
Sencelles	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3
ses Salines	2	14	0	0	0	0	5	1	12	1	0	1	0	0	0	36
Sineu	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	3	6
Sóller	8	3	0	1	0	0	3	2	15	0	0	1	0	0	9	42
Son Servera	3	32	0	1	0	1	3	7	21	13	0	1	0	0	1	83
Valldemossa	4	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	2	9
Vilafranca de Bonany	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Mallorca	158	380	1	19	2	9	91	99	558	177	13	30	1	0	54	1.592
Alaior	0	25	1	0	0	0	1	2	5	3	0	0	0	0	0	37
Ciutadella	2	142	0	2	1	0	2	5	19	17	3	2	0	0	0	195
Ferrieres	2	3	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	9
Maó	4	3	0	2	0	0	1	3	4	2	1	0	0	0	1	21
Mercadal	0	23	0	0	0	0	2	3	3	5	0	0	0	1	1	38
Sant Lluís	2	19	0	0	0	0	3	1	5	1	0	1	0	0	1	33
es Castell	1	0	0	0	0	0	2	2	4	0	0	1	0	1	0	11

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

es Migjorn Gran	0	7	0	1	0	1	0	0	4	0	0	0	0	1	0	14
Menorca	11	222	2	5	1	2	11	16	45	28	4	4	0	4	3	358
Eivissa	0	53	0	15	1	0	5	18	26	3	7	0	0	0	0	128
Sant Antoni de Portmany	2	57	1	9	0	0	4	29	21	5	9	1	0	1	0	139
Sant Josep de sa Talaia	1	53	1	1	1	0	4	1	22	9	3	0	0	5	0	101
Sant Joan de Labritja	6	16	0	2	2	0	2	4	9	0	0	2	0	0	0	43
Santa Eulària des Riu	10	65	3	1	3	3	9	14	23	5	4	0	0	1	0	141
Eivissa	19	244	5	28	7	3	24	66	101	22	23	3	0	7	0	552
Formentera	1	75	0	8	2	1	18	9	7	0	0	0	0	0	0	121
Illes Balears	189	921	8	60	12	15	144	190	711	227	40	37	1	11	57	2.623

Taula 264. Places d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 2009 (unitat: places) (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2009).

	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	12	0	0	0	0	0	0	21	0	0	0	50	0	0	30	113
Alcúdia	34	8.111	0	0	0	32	147	94	10.341	7.445	0	0	0	0	54	26.258
Algaida	20	0	0	0	0	0	0	0	28	0	0	31	0	0	10	89
Andratx	14	500	0	0	0	0	70	28	2.416	546	0	0	0	0	8	3.582
Artà	61	38	0	0	0	0	27	0	16	89	0	50	0	0	40	321
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	75	0	121	0	0	0	0	0	35	231
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	33	0	0	0	0	33
Búger	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
Bunyola	128	0	0	0	0	0	0	30	38	0	0	0	0	0	0	196
Calvià	52	11.838	0	13	1.118	0	576	611	33.686	11.352	27	0	0	0	0	59.273
Campanet	33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50	0	0	12	95
Campos	231	0	0	0	0	0	0	41	37	0	0	20	0	0	0	329
Capdepera	32	2.744	0	0	0	68	1.456	318	8.085	5.653	0	36	0	0	0	18.392
Costitx	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	16
Deià	16	0	0	0	0	17	14	0	244	0	123	0	0	0	16	430
Esporles	105	0	0	0	0	0	16	0	37	0	0	0	0	0	0	158
Estellencs	10	0	0	0	0	0	0	0	101	0	0	0	0	0	26	137
Felanitx	111	2.711	0	0	0	0	35	75	3.284	0	0	74	0	0	0	6.290
Fornalutx	25	0	0	0	0	0	0	0	0	62	0	0	0	0	29	116
Inca	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30	0	0	0	36
Lloret de Vistalegre	38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	38
Lloseta	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	25
Llubí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	6
Llucmajor	141	1.056	0	0	660	20	161	233	10.251	346	0	4	0	0	0	12.872
Manacor	195	1.765	0	94	0	0	157	0	6.819	5.569	0	98	0	0	0	14.697
Maria de la Salut	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	38

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Marratxí	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16
Montuïri	38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	95	0	0	0	133
Muro	0	1.688	500	0	0	0	0	0	4.978	9.325	0	30	0	0	0	16.521
Palma	0	2.228	0	228	0	12	708	1.203	33.992	4.407	388	25	0	0	11	43.202
Petra	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	22
Pollença	86	2.394	0	0	0	0	187	247	2.641	1.570	51	46	23	0	72	7.317
Porreres	57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	49	0	0	0	106
Puigpunyent	20	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	96	0	0	0	141
sa Pobla	28	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	39
Sant Llorenç des Cardassar	74	2.865	0	116	0	0	94	105	10.680	10.516	222	44	0	0	0	24.716
Santa Eugènia	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10
Santa Margalida	76	555	0	0	0	0	351	64	7.133	4.774	0	50	0	0	0	13.003
Santa Maria del Camí	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41	0	0	0	63
Santanyí	44	3.801	0	80	0	70	674	478	5.195	6.435	0	0	0	0	31	16.808
Selva	124	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	54	178
Sencelles	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	39	0	0	4	57
ses Salines	24	442	0	0	0	0	121	54	3.103	156	0	18	0	0	0	3.918
Sineu	20	0	0	0	0	0	0	0	28	0	0	0	0	0	34	82
Sóller	103	100	0	15	0	0	171	87	2.133	0	0	16	0	0	119	2.744
Son Servera	60	2.689	0	20	0	18	213	307	4.068	4.493	0	45	0	0	10	11.923
Valldemossa	77	0	0	0	0	0	16	0	0	110	0	32	0	0	28	263
Vilafranca de Bonany	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20
Mallorca	2.236	45.550	500	566	1.778	248	5.269	3.996	149.455	72.848	844	1.069	23	0	683	285.065
Alaior	0	2.588	939	0	0	0	29	96	1.549	1.504	0	0	0	0	0	6.705
Ciutadella	23	11.794	0	30	816	0	47	137	5.284	4.542	191	73	0	0	0	22.937
Ferreries	19	72	100	0	0	15	0	0	656	0	0	0	0	72	0	934
Maó	29	138	0	24	0	0	37	150	354	998	140	0	0	0	16	1.886
Mercadal	0	2.603	0	0	0	0	78	144	1.485	1.836	0	0	0	816	12	6.974

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Sant Lluís	26	2.455	0	0	0	0	170	23	2.104	1.062	0	28	0	0	16	5.884
es Castell	23	0	0	0	0	0	82	61	687	0	0	18	0	367	0	1.238
es Migjorn Gran	0	1.451	0	23	0	7	0	0	1.358	0	0	0	0	429	0	3.268
Menorca	120	21.101	1.039	77	816	22	443	611	13.477	9.942	331	119	0	1.684	44	49.826
Eivissa	0	4.587	0	270	1.042	0	386	660	7.414	1.326	1.056	0	0	0	0	16.741
Sant Antoni de Portmany	44	4.580	274	212	0	0	337	2.117	5.783	1.365	1.088	28	0	184	0	16.012
Sant Josep de sa Talaia	8	5.735	400	12	780	0	60	13	9.455	3.046	122	0	0	580	0	20.211
Sant Joan de Labritja	94	1.260	0	17	912	0	41	330	2.307	0	0	48	0	0	0	5.009
Santa Eulària des Riu	174	8.014	924	28	1.359	89	388	586	8.780	1.363	557	0	0	84	0	22.346
Eivissa	320	24.176	1.598	539	4.093	89	1.212	3.706	33.739	7.100	2.823	76	0	848	0	80.319
Formentera	12	3.019	0	125	1.193	30	1.195	385	1.749	0	0	0	0	0	0	7.708
Illes Balears	2.688	93.846	3.137	1.307	7.880	389	8.119	8.698	198.420	89.890	3.998	1.264	23	2.532	727	422.918

Taula 265. Dimensió mitjana dels establiments d'allotjament turístic segons tipologia a les Illes Balears, 2009 (unitat: places/establiment) (Font: elaboració pròpia a partir de Conselleria de Turisme, 2009).

	Agroturisme	Apartament turístic	Càmping Turístic	Casa d'hostes	Ciutat de Vacances	Fonda	Hostal	Hostal Residència	Hotel	Hotel Apartament	Hotel Residència	Hotel Rural	Pensió	Residència Apartament	Turisme d'Interior	Total
Alaró	12,00	0	0	0	0	0	0	21,00	0	0	0	50,00	0	0	15,00	22,60
Alcúdia	11,33	261,65	0	0	0	32,00	49,00	47,00	492,43	391,84	0	0	0	0	10,80	308,92
Algaida	20,00	0	0	0	0	0	0	0	28,00	0	0	31,00	0	0	10,00	22,25
Andratx	14,00	166,67	0	0	0	0	35,00	28,00	302,00	182,00	0	0	0	0	8,00	188,53
Artà	10,17	38,00	0	0	0	0	13,50	0	16,00	89,00	0	50,00	0	0	13,33	21,40
Banyalbufar	0	0	0	0	0	0	75,00	0	60,50	0	0	0	0	0	11,67	38,50
Binissalem	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	33,00	0	0	0	0	33,00
Búger	12,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12,00
Bunyola	12,80	0	0	0	0	0	0	30,00	38,00	0	0	0	0	0	0	16,33
Calvià	13,00	144,37	0	13,00	1.118,00	0	52,36	40,73	287,91	436,62	27,00	0	0	0	0	229,74
Campanet	16,50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50,00	0	0	12,00	23,75
Campos	14,44	0	0	0	0	0	0	41,00	37,00	0	0	20,00	0	0	0	17,32
Capdepera	16,00	85,75	0	0	0	68,00	97,07	35,33	207,31	332,53	0	36,00	0	0	0	158,55
Costitx	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16,00	16,00
Deià	16,00	0	0	0	0	17,00	14,00	0	122,00	0	123,00	0	0	0	16,00	61,43
Esporles	17,50	0	0	0	0	0	16,00	0	37,00	0	0	0	0	0	0	19,75
Estellencs	10,00	0	0	0	0	0	0	0	101,00	0	0	0	0	0	13,00	34,25
Felanitx	13,88	96,82	0	0	0	0	35,00	37,50	273,67	0	0	24,67	0	0	0	116,48
Fornalutx	12,50	0	0	0	0	0	0	0	0	31,00	0	0	0	0	14,50	19,33
Inca	6,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	30,00	0	0	0	18,00
Lloret de Vistalegre	19,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19,00
Lloseta	9,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16,00	12,50
Llubí	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00	6,00
Llucmajor	12,82	528,00	0	0	660,00	20,00	53,67	46,60	292,89	346,00	0	4,00	0	0	0	214,53
Manacor	13,00	126,07	0	31,33	0	0	78,50	0	358,89	928,17	0	32,67	0	0	0	237,05

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Maria de la Salut	7,33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16,00	9,50
Marratxí	16,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16,00
Montuiri	12,67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	47,50	0	0	0	26,60
Muro	0	168,80	500,00	0	0	0	0	0	452,55	548,53	0	30,00	0	0	0	413,03
Palma	0	111,40	0	32,57	0	12,00	59,00	42,96	242,80	314,79	77,60	25,00	0	0	11,00	188,66
Petra	8,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6,00	7,33
Pollença	14,33	74,81	0	0	0	0	46,75	49,40	165,06	224,29	25,50	46,00	23,00	0	14,40	92,62
Porreres	19,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	49,00	0	0	0	26,50
Puigpunyent	10,00	25,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	48,00	0	0	0	28,20
sa Pobla	14,00	0	0	0	0	11,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13,00
Sant Llorenç des Cardassar	18,50	119,38	0	38,67	0	0	47,00	35,00	305,14	525,80	74,00	44,00	0	0	0	260,17
Santa Eugènia	10,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10,00
Santa Margalida	15,20	50,45	0	0	0	0	87,75	32,00	310,13	341,00	0	50,00	0	0	0	216,72
Santa Maria del Camí	11,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	41,00	0	0	0	21,00
Santanyí	14,67	95,03	0	26,67	0	35,00	44,93	34,14	236,14	429,00	0	0	0	0	15,50	144,90
Selva	20,67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13,50	17,80
Sencelles	14,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	39,00	0	0	4,00	19,00
Ses Salines	12,00	31,57	0	0	0	0	24,20	54,00	258,58	156,00	0	18,00	0	0	0	108,83
Sineu	20,00	0	0	0	0	0	0	0	14,00	0	0	0	0	0	11,33	13,67
Sóller	12,88	33,33	0	15,00	0	0	57,00	43,50	142,20	0	0	16,00	0	0	13,22	65,33
Son Servera	20,00	84,03	0	20,00	0	18,00	71,00	43,86	193,71	345,62	0	45,00	0	0	10,00	143,65
Valldemossa	19,25	0	0	0	0	0	16,00	0	0	110,00	0	32,00	0	0	14,00	29,22
Vilafranca de Bonany	20,00	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20,00
Mallorca	14,15	119,87	500,00	29,79	889,00	27,56	57,90	40,36	267,84	411,57	64,92	35,63	23,00	0	12,65	179,06
Alaior	0	103,52	939,00	0	0	0	29,00	48,00	309,80	501,33	0	0	0	0	0	181,22

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Ciutadella	11,50	83,06	0	15,00	816,00	0	23,50	27,40	278,11	267,18	63,67	36,50	0	0	0	117,63
Ferrerries	9,50	24,00	100,00	0	0	15,00	0	0	656,00	0	0	0	0	72,00	0	103,78
Maó	7,25	46,00	0	12,00	0	0	37,00	50,00	88,50	499,00	140,00	0	0	0	16,00	89,81
Mercadal	0	113,17	0	0	0	0	39,00	48,00	495,00	367,20	0	0	0	816,00	12,00	183,53
Sant Lluís	13,00	129,21	0	0	0	0	56,67	23,00	420,80	1.062,00	0	28,00	0	0	16,00	178,30
es Castell	23,00	0	0	0	0	0	41,00	30,50	171,75	0	0	18,00	0	367,00	0	112,55
es Migjorn Gran	0	207,29	0	23,00	0	7,00	0	0	339,50	0	0	0	0	429,00	0	233,43
Menorca	10,91	95,05	519,50	15,40	816,00	11,00	40,27	38,19	299,49	355,07	82,75	29,75	0	421,00	14,67	139,18
Eivissa	0	86,55	0	18,00	1.042,00	0	77,20	36,67	285,15	442,00	150,86	0	0	0	0	130,79
Sant Antoni de Portmany	22,00	80,35	274,00	23,56	0	0	84,25	73,00	275,38	273,00	120,89	28,00	0	184,00	0	115,19
Sant Josep de sa Talaia	8,00	108,21	400,00	12,00	780,00	0	15,00	13,00	429,77	338,44	40,67	0	0	116,00	0	200,11
Sant Joan de Labritja	15,67	78,75	0	8,50	456,00	0	20,50	82,50	256,33	0	0	24,00	0	0	0	116,49
Santa Eulària des Riu	17,40	123,29	308,00	28,00	453,00	29,67	43,11	41,86	381,74	272,60	139,25	0	0	84,00	0	158,48
Eivissa	16,84	99,08	319,60	19,25	584,71	29,67	50,50	56,15	334,05	322,73	122,74	25,33	0	121,14	0	145,51
Formentera	12,00	40,25	0	15,63	596,50	30,00	66,39	42,78	249,86	0	0	0	0	0	0	63,70
Illes Balears	14,22	101,90	392,13	21,78	656,67	25,93	56,38	45,78	279,07	395,99	99,95	34,16	23,00	230,18	12,75	161,23

e) *Els "capitans" del negoci turístic balear. La consolidació global dels "hoteltinents" balears.*

- Les cadenes en la "producció" turística interna (Illes Balears).
- Principis dels 1990: temps de crisi i reforçament de les cadenes.

Els finals dels anys 1980, tal com s'ha vist, foren de frenètica construcció d'allotjaments turístics. L'ampliació de la capacitat d'allotjament turístic a les Illes es produïa en un clima contradictori en el que la retòrica oficial es referia a la necessitat de contenir l'oferta i millorar la qualitat del ja construït, mentre que el capital aprofitava un marc regulatori encara favorable, per tal d'emprendre noves inversions. A més, tot allò es donava en un moment en que el gran capital turístic de les Illes havia iniciat el seu procés d'internacionalització. Entre el 1986 –abans del Decret Cladera– i el 1992 –en plena crisi–, les places d'allotjament turístic de les Balears havien augmentat en un 30,83%, tot essent l'increment més important a les Pitiüses. Si hom observa les places turístiques controlades per les cadenes hoteleres, pot veure com aquestes havien augmentat les seves places en un 40,11%, és a dir un increment superior a l'increment del total de places. Aquest major increment de les places en mans de les cadenes respon, entre d'altres, al fet que en motiu de la crisi varen desaparèixer petites empreses hoteleres, tal com havia ocorregut en d'altres episodis de reestructuració del capitalisme balear. La seva desaparició contribuï a incrementar el nombre de places de les cadenes.

El 1992, les 121886 places controlades per cadenes hoteleres representaven el 31,27% de les places d'allotjament turístic de les Balears i el 43,89% de les hoteleres. Les 10 primeres cadenes hoteleres controlaven el 24,09% de les places hoteleres de les Balears. Les places en apartaments turístics encara restaven en una organització del capital més disseminada, la qual cosa incidia en el fet que respecte del total de places turístiques el pes de les cadenes fos al voltant del 30%. Val la pena apreciar com la proporció de les places turístiques en mans de les cadenes era molt semblant a totes les illes de l'arxipèlag. Encara que a Menorca el pes de les cadenes hoteleres era més rellevant, ja que el 64,79% de les places hoteleres estaven controlades per aquestes, tot experimentant un important increment respecte de 1986.

Taula 264. Evolució de les places d'allotjament turístic en mans de les Cadenes Hoteleres a les Illes Balears, 1986-1992 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre i Sastre, 1987c; Sastre, 1995; Navinés, 1987 i Conselleria de Turisme, 2009).					
		Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears
1986	Places	64.170	4.909	17.910	86.989
	% sobre places turístiques	29,49	28,19	28,49	29,20
	% sobre places hoteleres	36,23	35,98	43,82	37,55
1992	Places	84.684	12.885	24.317	121.886
	% sobre places turístiques	31,60	35,73	28,38	31,27
	% sobre places hoteleres	41,71	64,79	44,37	43,89
Increment Places CH	Places	20.514	7.976	6.407	34.897
	Percentatge	31,97	162,48	35,77	40,12
Increment places turístiques	Percentatge	23,17	7,11	36,28	30,83

L'any dels Jocs Olímpics de Barcelona i l'Expo de Sevilla tenim que la primera cadena hotelera de les Illes era la de Gabriel Escarrer. La cadena **Sol** comptava amb unes 21972 places (5,64% de les places turístiques de les Balears i 7,91% de les hoteleres) (taula 265). Es pot assenyalar el fet que les places en mans d'aquest grup a les Balears disminuïren en torn a unes 1538 respecte de 1986, tot indicant la nova trajectòria del grup que estarà marcada per una progressiva internacionalització i retirada de les illes. No obstant això, la cadena d'Escarrer segueix mantenint la primera posició en quant a nombre de places. Una qüestió que crida

l'atenció és que el 1992 no trobam la que el 1986 era la tercera cadena hotelera de les Balears, Sur Hoteles. La cadena de Miquel Capó Oliver va desaparèixer el 1991. Tal com ja s'ha dit anteriorment, la combinació d'una sèrie de factors, entre d'ells l'ampliació en Viajes Ceres i la crisi turística, feren que les empreses de Capó presentassin suspensió de pagaments. La desaparició de Sur Hoteles va servir per a que noves cadenes iniciassin la seva expansió, tot aprofitant els restes deixats. D'aquesta manera, la cadena IR Hoteles i la cadena Saint Michel ampliaren la seva cartera. El 1990 Miquel Capó deixà la presidència de l'Agrupació de Cadenes Hoteleres de les Balears i fou substituït per Joan Palou Cañellas, accionista del grup Royaltur, càrrec que ocuparà fins el 1994.

D'acord amb les dades d'Antoni Sastre i Francesc Sastre (1987c) publicades al primer Llibre Blanc del Turisme, la cadena hotelera d'Abel Matutes Juan, **Doliga** (llavors Fiesta), tenia el 1986 unes 5471 places, la major part d'elles a Eivissa on controlava el 7,9% de les places turístiques de l'illa (20% de les hoteleres). El 1992 havia augmentat la seva flota hotelera en unes 3823 places, tot assolint unes 9630 places i convertint-se en la segona cadena en nombre de places a les Illes. La gran majoria d'aquestes se situaven a Eivissa, a excepció d'un hotel a Menorca, i a l'illa-empresa de Matutes arribà a controlar el 10,66% de les places turístiques (16,6% de les hoteleres). En aquest període, Abel Matutes Juan, a part d'augmentar la seva presència hotelera (i ampliar altres negocis), va continuar amb la seva carrera política a Brussel·les com a comissari de relacions amb el Mediterrani i Amèrica Llatina, just en els moments en que es preparava l'arquitectura institucional per abordar la recolonització empresarial d'Amèrica Llatina i alguns països del Sud de la Mediterrània. La cadena d'Abel i Vicenç Matutes Tur (Maduresa), cosins d'Abel Matutes Juan, era la sisena de les Balears i la totalitat dels seus establiments es situaven a Eivissa. D'aquesta manera, els Matutes controlaven 13 mil places a Eivissa, la qual cosa representava el 23,74 de les places hoteleres de l'illa (15,19% de les turístiques).

Després dels Matutes, els dos principals empresaris hotelers de les Pitiüses eren Alonso Marí Calbet (**Insotel**) i Vicent Joan Guasch (**Visa Hotels** que després es dirà Invisa). Insotel tenia unes 2457 places a les Pitiüses, de les quals unes 1500 estaven a Formentera. D'aquesta manera, Insotel controlava el 20,37% de les places turístiques (41,71% de les hoteleres) de Formentera. Val la pena assenyalar que el 1988, la Corporación Financiera Alba, és a dir la poderosa família March, entrà a l'accionariat d'Insotel, una participació que mantindria fins el 1994. Els March entraren en el capital social de Cala Mandia SA, vinculada al grup de Marí, per tal de finançar la construcció del megacomplex hotelier d'un mil places a Cala Mandia (Manacor) (La Vanguardia, 25/11/1988; Urreiztieta, 2008)⁹¹⁸. Els alts directius de la Banca March també entraren en la societat de Marí: Simó Galmés, Alfredo Lafita, Jaume Prohens i Pau Vallbona. Cal assenyalar que Elongo Marí, a través del seu conglomerat empresarial, controlà, en bona mesura, el transport marítim cap a Formentera a través de l'empresa Sercomisa (Servicios y Concesiones Marítimas Ibicencas SA), sota la marca Trasmapi (Cerdà i Uli, 1994). Per altra banda, la cadena de Vicent Joan Guasch comptava amb unes 2372 places a Eivissa, la qual cosa implicava el 2,77% de les places de les Pitiüses (4,33% de les hoteleres).

Crida l'atenció el fet que la cadena catalana **Med Playa** –propietat de les famílies Codina, Bassó, Gabuleda i Colomer– es situà en tercer lloc el 1992, en quant a nombre de places a les Illes Balears, amb unes 5635 places i amb presència a totes les illes, especialment a Mallorca i Eivissa. La tercera cadena hotelera de les Balears el 1992 era **Royaltur**, propietat de Jaume Moll i participada pel Tour Operador Neckermann. Aquesta havia passat de tenir 1345 places turístiques a la Platja de Palma el 1986 a controlar unes 5581 places a les Balears, la major part a Mallorca i 729 places a Menorca (Hotel Royal Son Bou). Els hotels dels Moll es reconeixien per què es denominaven Royal (p.ex. Club Royal Mediterráneo, Royal Mediterráneo, Royal Cristina, Club Royal Magaluf, Royal Cupido, Royal Playa de Palma, Royal Torrenova, Royal Son Bou). El secret de l'expansió de l'imperi turístic de Jaume Moll residia, a més dels diners procedents del contraban i de la venda de Hierros y Aceros de Mallorca, del potent finançament que rebé de la Banca March, sobretot gràcies a les seves bones relacions amb el llavors vicepresident de l'entitat, Simó Galmés (Urreiztieta, 2008). La cadena **Riu**, propietat de la família Riu (60%) i de TUI (40%), comptava amb unes 4713 places a Mallorca, la major part d'elles a la Platja de Palma. Si consideram que Riu i Iberotel –el 1989 TUI passà a controlar el 100% d'Iberotel– eren les cadenes del majorista alemany, tenim que les places que aquest

⁹¹⁸ Insotel Hotel Group a Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera (www.eeif.es, octubre 2008).

controlava a el 1992 a les Illes sumaven un total de 81611 places, la qual cosa situaria a TUI en la tercera potència hotelera de les Balears. La cadena de la família **Barceló** es situava en sisè lloc, amb unes 4671 places. El grup Barceló mantenia els gegants inaugurats entre finals dels 1960 i principis dels 1970, els coneguts Barceló Pueblo, a cadascuna de les illes i que comptaven entre 552 places i 964 places. A més, comptava amb altres grans hotels com el Barceló Ponent Playa (860 places) a Cala d'Or (Santanyí).

La cadena britànica **Acorn** International Hotels, propietat de la família Lewis a través de International Hotel Service Ltd, ocupava el vuitè lloc de les Balears amb un total de 3753 places repartides per tot l'arxipèlag –2417 a Mallorca, 880 a Menorca i 456 a Eivissa–. A més d'Acorn, pel que fa a les cadenes propietat de capital estranger es poden destacar la presència de la cadena Compañía Hotelera de Sant Jordi (3046 places), controlada per Alfred Erhart que a la vegada tenia el Tour Operador suís Universal; Sunwing amb 1240 places, propietat aleshores del Tour Operador britànic Airtours; la cadena Belhaven Hotels del grup britànic Ascott, amb 936 places; Prinsotel amb 1140 places i propietat del Tour Operador alemany LTU; o Son Moragues SA (Hotel La Residencia a Deià), propietat del magnat anglès Richard Brandson (Virgin Group Ltd) (taula 265).

També cal destacar el fet que ja el 1992 trobam una sèrie de cadenes hoteleres que assoliran en poc temps una important presència a determinades zones turístiques de les Illes. Entre d'elles es pot destacar la de Francesc Miralles, THB Hotels (3619 places); Intertur (3069 places) d'Antoni Coll Domingo; Hoteles Globales de José Luís Carrillo Benítez (Grup Optursa) comptava ja amb unes 3069 places a Mallorca; la cadena Saint Michel, formada per ample conglomerat de societats, explotava unes 2611 places; Garden Hotels, propietat de Miquel Ramis Puigrós, Pere Pascual i Bartomeu Plomer; Protur Hotels encapçalada per Jaume Bauzá i amb un forta presència al Llevant mallorquí⁹¹⁹; etc.

En referència a l'establiment més gran de les Balears, el Bellevue d'Alcúdia amb 4191 places, cal apuntar algunes qüestions. En principi, no sembla que aquest aparegui reflectit en les dades sobre les places turístiques controlades per les cadenes hoteleres, realitzada per Sastre (1995). Probablement això es deu al fet que aquell establiment pertanyia a la tipologia d'apartaments turístics i Antoni Sastre (1995) tan sols considerà els establiments hotelers. En qualsevol cas, cal dir que Banesto que l'havia adquirit el 1982 es va despendre d'ell el 1988. El 1988 la Corporación Banesto va vendre el Bellevue per uns 7500 milions de pessetes al multimilionari nord-americà i amb nacionalitat espanyola i israeliana, Marc Rich, copropietari de la cadena hotelera Tryp SA⁹²⁰, junt amb Max Mazin. Rich de nacionalitat nord-americana, acumulà una important fortuna amb el comerç de matèries primeres, especialment petroli, i la seva fortuna es disparà quan aprofità per comercialitzar el petroli iranià, tot violant l'embargament dels EUA contra l'Iran de l'Ayatollah Homeini. El fiscal de Nova York Rudolph Giuliani interposà una querrela per frau fiscal, fals testimoni, relacions comercials amb Iran i infracció de la Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act, per la qual cosa Rich hauria de complir cadena perpètua. El 1983 Marc Rich va fugir dels EUA i es refugià en el paradís fiscal de Zug (Suïssa). El 2001, en els darrers dies de la presidència de Bill Clinton el 2001, el president dels EUA indultà Marc Rich, l'escàndol que suscità s'ha conegut com el "pardongate". En els 1990 les empreses de Rich passaren a ser propietat, al manco legalment, dels seus executius, entre d'ells Mazin. Per altra banda, l'empresari Max Mazin era un home molt proper al poder i president de la comunitat jueva de Madrid, una col·lectiu prou influent. La compra del Bellevue es va fer a través de les societats holandeses Tuvor i Beleggingsmaatschapj que pertanyien a l'entramat financer de Rich. Mentre que la cadena hotelera Tryp es va fer càrrec de la gestió de l'establiment (González-Besada, 27/10/1988; Cacho, 1/12/1988; Lázaro, 3/07/1992; Pérez, 11/01/1994; Morales, 24/12/1994; Baratech, 4/02/2001; Vidal Maté i Piquer, 3/02/2001; Reaves, 13/02/2001).

⁹¹⁹ En quant a les cadenes que assoliren una forta presència al Llevant mallorquí cal citar Hipotels de Joan Lull Juan. Encara que no surti al llistat de Sastre (1995), sembla que Hotels Cala Millor podria ser aquella cadena, ja que les places que es diu que té a Mallorca es correspon aproximadament a les que aquella cadena tendria a l'illa (font: comunicació oral amb la secció de Recursos Humans d'Hipotels).

⁹²⁰ Tryp fou creada el 1973 per Antonio Briones, Maz Mazin i Juan de Arespachaga. Aquest darrer fou un alt càrrec franquista que entre d'altres fou director general de Promoció del Turisme i president de l'Empresa Nacional de Turisme quan Fraga era ministre d'informació i turisme; i també fou batle de Madrid després de la mort del dictador, entre el 1976 i el 1979. Arespachaga també fou consultor per la UNESCO i promotor immobiliari amb les empreses Renta Inmobiliaria SA i Financiera Centauro.

Pel que fa a un dels establiments més emblemàtics de Palma, l'hotel de luxe de Son Vida, encara que amb poques places, es poden apuntar una sèrie de canvis. El 1982, després de la mort de l'accionista Josep Lluís Ferrer Ramonell, l'egipci Asharf Marwan va adquirir la major part de les accions de la societat propietària de l'hotel de Son Vida⁹²¹. Marwan era el gendre del president d'Egipte, Gamal Abdel Nasser, a més d'especulador, financer i traficant d'armes. Marwan va ser Ministre d'Informació i cap dels serveis secrets egipcis, però també treballà com espia doble pel Mossad israelià, la KGB dels soviètics i la CIA dels EUA (Vallés, 21/02/2009). Quan Marwan adquirí part de l'hotel, aquest passà a ser gestionat per la cadena nord-americana Sheraton. El 1990 la societat LIHSA, de la família Gaspard –propietària de la cadena hotelera HUSA– va adquirir per 2600 milions de pessetes el 91% de l'hotel de Son Vida, del que ja tenia una participació de l'1%. L'altre 8% de l'accionariat quedà repartit entre els primers propietaris mallorquins i Marwan, aquest darrer amb prop del 4,2%. El 1991 l'Hotel de Son Vida passà a ser gestionat per la cadena hotelera HUSA Hotels de la família Gaspard, encara que a la taula 265 apareix encara com part de la cartera de LIHSA (Laso i González-Besada, 21/08/1990; Baratech, 31/05/1993).

Per altra banda, a Menorca tenim que les dues majors empreses turístiques de l'illa de principis dels 1990 feren fallida: el grup Doria i Sagetum. El maig de 1991 Sagetum tenia uns deutes acumulats de 500 milions de pessetes i el grup Doria de 1000 milions (EFE, 26/05/1991). Encara que el diari El País informà que el 1991 Sagetum feu fallida, tenim segons les dades de Sastre (1995) que aquesta companyia era el 1992 la segona de Menorca amb unes 1437 places (7,23% de les places hoteleres de Menorca). Així mateix, a Menorca, es pot destacar la cadena hotelera fundada el 1961 pel que fou batle franquista de Maó, Joan Victory Manella, Hoteles Marítimos. Aquesta cadena era propietària dels hotels Port Mahón (Maó) i Rey Carlos III (es Castell), encara que els establiments eren explotats per d'altres societats., per la qual cosa aquesta cadena no apareix en el llistat de cadenes de Sastre (1995). No obstant això, en la societat Hoteles Marítimos SA concursaven importants membres de la classe capitalista: Fundació Rubio i Tudurí-Andròmaco com a principal accionista, amb poc més del 30% de les accions; Matías Montañés –família ex-propietària d'El Caserío–; Ramon Homs Ginès –ex-batle de Maó per UCD, 1979-1983–; Francesc Tutzó Bennassar –primer president del Consell Insular de Menorca per UCD, 1979-1983–; etc (Hosteltur, 24/09/2007).

Taula 265. Places d'allotjament turístic de les Illes Balears en mas de les Cadenes Hoteleres, 1992 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 1995)

CH	Mallorca	Menorca	Pitiüses	Balears
Sol	17.441	3.587	944	21.972
Doliga	0	501	9.129	9.630
Med Playa	3.068	530	2.037	5.635
Royaltur	4.852	729	0	5.581
Riu	4.713	0	0	4.713
Barceló	2.517	1.336	818	4.671
Matura (Sirenis)	0	0	3.882	3.882
Acorn	2.417	880	456	3.753
THB	3.619	0	0	3.619
Iberotel	2.423	342	683	3.448
Hot. Cala Millor	3.278	0	0	3.278
Hoteles Globales	3.069	0	0	3.069
Intertur	1.970	0	1.099	3.069
Sant Jordi	3.046	0	0	3.046
Insotel	558	0	2.457	3.015
Saint Michel	2.611	0	0	2.611
Garden	2.440	0	0	2.440
Protur	2.431	0	0	2.431
Visa Hotels (Viajes Ibiza)	0	0	2.372	2.372

⁹²¹ L'altra societat de Marwan a Mallorca fou Mini Folies Mallorca SA, dedicada a la promoció immobiliària i explotadora el 1996 de l'aparthotel Mini Folies (513 places distribuïdes en 6 edificis) a Cala Llamp (Andratx) (Hostelmarket , 1996).

Mac	2.208	0	0	2.208
D'Or	2.137	0	0	2.137
Marina Balear	2.014	0	0	2.014
Ola	1.236	0	300	1.536
Eden	1.530	0	0	1.530
Sagetum	0	1.437	0	1.437
Oasis	1.372	0	0	1.372
Tom Hotels	1.240	0	0	1.240
Hot Tener	1.173	0	0	1.173
Grupotel	1.160	0	0	1.160
Prinsotel	719	421	0	1.140
Iberostar	1.138	0	0	1.138
Colonia	1.095	0	0	1.095
IR Hotels	1.063	0	0	1.063
Bahía Palma	1.006	0	0	1.006
Prometursa	0	984	0	984
Sunwing	965	0	0	965
Belhaven Hot.	161	775	0	936
Stil	903	0	0	903
Forte Hotel Group	713	0	0	713
Protumesa	0	614	0	614
Pollentina	600	0	0	600
Can Pastilla	592	0	0	592
Surmensa	0	506	0	506
Explotaciones Turísticas SA	420	0	0	420
Don Juan	343	0	0	343
LIHSA	320	0	0	320
HUSA	0	243	0	243
Sport	0	0	140	140
Son Moragues (Virgin)	123	0	0	123
Total	84.684	12.885	24.317	121.886

Taula 266. Proporció de les places d'allotjament turístic de les Illes Balears en mas de les Cadenes Hoteleres, 1992 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 1995)

Nom CH	Mallorca		Menorca		Pitiüses		Balears	
	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres	% respecte total places	% respecte places hoteleres
Sol	6,51	8,59	9,95	18,04	1,10	1,72	5,64	7,91
Doliga	0,00	0,00	1,39	2,52	10,66	16,66	2,47	3,47
Med Playa	1,14	1,51	1,47	2,67	2,38	3,72	1,45	2,03
Royaltur	1,81	2,39	2,02	3,67	0,00	0,00	1,43	2,01
Riu	1,76	2,32	0,00	0,00	0,00	0,00	1,21	1,70
Barceló	0,94	1,24	3,70	6,72	0,95	1,49	1,20	1,68
Matura (Sirenis)	0,00	0,00	0,00	0,00	4,53	7,08	1,00	1,40
Acorn	0,90	1,19	2,44	4,43	0,53	0,83	0,96	1,35
THB	1,35	1,78	0,00	0,00	0,00	0,00	0,93	1,30
Iberotel	0,90	1,19	0,95	1,72	0,80	1,25	0,88	1,24
Hot. Cala Millor	1,22	1,61	0,00	0,00	0,00	0,00	0,84	1,18
Hoteles Globales	1,15	1,51	0,00	0,00	0,00	0,00	0,79	1,10
Intertur	0,74	0,97	0,00	0,00	1,28	2,01	0,79	1,10

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Sant Jordi	1,14	1,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,78	1,10
Insotel	0,21	0,27	0,00	0,00	2,87	4,48	0,77	1,09
Saint Michel	0,97	1,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,67	0,94
Garden	0,91	1,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,63	0,88
Protur	0,91	1,20	0,00	0,00	0,00	0,00	0,62	0,88
Visa Hotels (Viajes Ibiza)	0,00	0,00	0,00	0,00	2,77	4,33	0,61	0,85
Mac	0,82	1,09	0,00	0,00	0,00	0,00	0,57	0,79
D'Or	0,80	1,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,55	0,77
Marina Balear	0,75	0,99	0,00	0,00	0,00	0,00	0,52	0,73
Ola	0,46	0,61	0,00	0,00	0,35	0,55	0,39	0,55
Eden	0,57	0,75	0,00	0,00	0,00	0,00	0,39	0,55
Sagetum	0,00	0,00	3,98	7,23	0,00	0,00	0,37	0,52
Oasis	0,51	0,68	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35	0,49
Tom Hotels	0,46	0,61	0,00	0,00	0,00	0,00	0,32	0,45
Hot Tener	0,44	0,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,42
Grupotel	0,43	0,57	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30	0,42
Prinsotel	0,27	0,35	1,17	2,12	0,00	0,00	0,29	0,41
Iberostar	0,42	0,56	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,41
Colonia	0,41	0,54	0,00	0,00	0,00	0,00	0,28	0,39
IR Hotels	0,40	0,52	0,00	0,00	0,00	0,00	0,27	0,38
Bahía Palma	0,38	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,26	0,36
Prometursa	0,00	0,00	2,73	4,95	0,00	0,00	0,25	0,35
Sunwing	0,36	0,48	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,35
Belhaven Hot.	0,06	0,08	2,15	3,90	0,00	0,00	0,24	0,34
Stil	0,34	0,44	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23	0,33
Forte Hotel Group	0,27	0,35	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,26
Protumesa	0,00	0,00	1,70	3,09	0,00	0,00	0,16	0,22
Pollentina	0,22	0,30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15	0,22
Can Pastilla	0,22	0,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15	0,21
Surmensa	0,00	0,00	1,40	2,54	0,00	0,00	0,13	0,18
Explot. Turísticas SA	0,16	0,21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,15
Don Juan	0,13	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	0,12
LIHSA	0,12	0,16	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,12
HUSA	0,00	0,00	0,67	1,22	0,00	0,00	0,06	0,09
Sport	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,26	0,04	0,05
Son Moragues (Virgin)	0,05	0,06	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,04
Total	31,60	41,71	35,73	64,79	28,38	44,37	31,27	43,89

- Després de la crisi dels 1990, es reforça i concentra el poder de les cadenes hoteleres a les Balears.

La crisi de finals dels 1980 i principis dels 1990 es va resoldre amb una nova fase expansiva del capitalisme global sota predomini de les lògiques financeres. En aquesta nova ronda d'acumulació, el capital turístic balear protagonitzà la expansió internacional del capital turístic espanyol (Ramón, 2002; Buades, 2006). A més de les profundes transformacions del

capital turístic balear, pel que fa la seva projecció internacional i organització empresarial, cal tenir present que a les mateixes Balears, on s’anunciava retòricament que l’univers turístic pràcticament no variava, es produeixen algunes transformacions que val la pena apuntar. Per tal d’analitzar l’evolució de les cadenes hoteleres entre el 1992 i el 2001 es partirà de la base de la informació aportada per Sastre (2002) en motiu de la publicació *Turisme i Societat a les Illes Balears*. A la taula 267 se pot apreciar com la capacitat d’allotjament turístic de les Illes Balears, entre el 1992 i el 2001, es va incrementar en un 6,33%. Un increment que fou de 24671 places, tot assolint unes 414 mil places el 2001. Emperò, si ens fixam en les places turístiques controlades per les cadenes hoteleres a les Illes Balears, resulta que aquestes comptaven amb unes 92 mil places més que el 1992 –si descomptam les places en apartaments–, la qual cosa significa un increment del 75,52%. Si comptam les places en apartaments turístics controlades per les cadenes –el 38,59% de les places en apartaments pertanyien o estaven gestionats per cadenes–, resulta que aquestes controlaven el 2001 el 60,82% de les places turístiques de les Balears. Tan sols, les 15 primeres cadenes controlaven el 28,62% de les places hoteleres de les Illes. Així doncs, es passa, després de la crisi dels 1990, a una situació a principis de segle XXI en que el poder de les cadenes hoteleres a les Illes –a partir del pes en el conjunt de la capacitat d’allotjament turístic– pràcticament duplicava el de 1992 quan les cadenes controlaven el 31,27% de les places. Suposadament, les noves formes d’organització empresarial del capitalisme postfordista havien de permetre l’aparició de noves empreses que havien de repercutir en una disminució del poder del gran capital (Ioannides i Debbage, 1998). Tanmateix, el règim d’acumulació del capital flexible sota les lògiques financeres va desembocar en una etapa de relançament del poder de la gran corporació que alhora s’associa a l’etapa daurada del neoliberalisme (Harvey, 2005).

A més, cal apreciar que entre el 1992 i el 2001 es produeix una transformació substancial en quant al pes de les cadenes hoteleres per illes. Així, les cadenes augmenten de manera notable la proporció de places turístiques sota el seu control respecte del total a Mallorca, tot passant de representar el 31,27% de les places turístiques el 1992 al 57,01% de les places el 2001. En termes absoluts, l’augment més important de places hoteleres controlades per les cadenes es produeix a Mallorca on es passa de 84684 places el 1992 a 159501 places el 2001, és a dir un increment del 88,35%. A les Pitiüses, les places hoteleres en mans de les cadenes hoteleres augmentaren un 48,68% (11838 places) i el seu pes proporcional respecte del total de places turístiques passà del 28,38% el 1992 al 41,42% el 2001. A Menorca, les cadenes hoteleres passaren d’encarregar-se el 1992 d’unes 12885 places (35,73% de les places turístiques), i el 2001 comptaven amb unes 18277 places (38,6% de les places turístiques i 71,97% de les hoteleres) (taula 267).

Així mateix, val la pena avançar el fet que en el moment en que els principals empresaris-hotelers lluitaven en contra de l’ecotaxa balear, les 15 primeres cadenes hoteleres de les Balears comptaven aproximadament amb unes 228 mil places a l’Estat espanyol i les places localitzades a l’arxipèlag balear representaven devers el 51,8% de les seves places a l’Estat. Els casos més destacats són els de Sol Meliá amb el 22,53% de les places de la cadena a l’Estat localitzades a les Balears; Riu Hotels amb el 29,17%; Barceló Hotels amb el 32,99%; i Iberostar amb el 51,82%. Les dues principals comunitats autònomes sense comptar les Balears on es localitza la flota turística de les principals cadenes hoteleres balears eren les Canàries amb el 21,15% de les places i Andalusia amb el 13,41%, tot essent la presència del capital balear en les zones turístiques d’aquestes dues comunitats autònomes molt significativa (taula 270).

Taula 267. Evolució de les places d’allotjament turístic en mans de les Cadenes Hoteleres a les Illes Balears, 1992-2001 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre, 1995; Sastre, 2002; Hostelmarket , 1996 i Conselleria de Turisme, 2009).						
		Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Apartaments	Balears
1992	Places	84.684	12.885	24.317	—	121.886
	% sobre places turístiques	31,6	35,73	28,38	—	31,27
	% sobre places	41,71	64,79	44,37	—	43,89

	hoteleres					
2001	Places	159.501	18.277	36.155	38.133	252.066
	% sobre places turístiques	57,01	38,60	41,42	9,20	60,82
	% sobre places hoteleres	70,63	71,97	61,42	—	68,99
	% sobre places apartaments	—	—	—	38,59	—
Increment Places hoteleres CH	Places	74.817	5.392	11.838	—	92.047
	Percentatge	88,35	37,95	48,68	—	75,52
Increment places turístiques	Percentatge	4,39	31,30	1,88	—	6,33

La principal cadena de les Balears el 2001 segueix essent la de la família Escarrer. **Sol Meliá** comptava el 2001 amb unes 16512 places, xifra que representa el 3,98% de les places turístiques de les Balears. Sol Meliá era la principal cadena de Mallorca (11042 places hoteleres) i Menorca (2669 places hoteleres), però amb molt menor presència a Eivissa (1441 places hoteleres) (taula 268). Durant els 1990 es varen dur tota una sèrie de canvis en la companyia per tal d'aprofitar la nova etapa del capitalisme global marcat per les lògiques financeres. A l'equip directiu de Sol Meliá s'incorporaren noves persones de perfil més tecnocràtic d'acord al nou esperit del capitalisme, tot destacant els fills de Gabriel Escarrer –Sebastià i Gabriel Escarrer Jaume–. La seva funció havia de ser la d'adoptar les estratègies d'acumulació pròpies de les corporacions transnacionals. La preparació per als nous temps del capitalisme financer global fructificaren en la sortida a Borsa el 1996 de Sol Meliá. Abans de la sortida a la Borsa, es va dissenyar la nova estructura corporativa del grup, per la qual cosa els directius posaren en marxa un procés d'ajustament i reordenació a partir del 1992. La major part de les grans cadenes hoteleres transnacionals havien fragmentat l'estructura corporativa en una secció gestora dels hotels i una altra propietària dels actius. Els Escarrer agafaren de model Marriott que en aquells moments havia procedit a fragmentar la seva estructura. Finalment, es va dividir la cadena en dues branques: una branca, propietària dels establiments, Hoteles Meliá SA; i una branca gestora dels hotels, Sol Meliá SA (Uriol, 2001; Such, 2006). La segona era la que es proposava per sortir a Borsa. La primera societat, de caràcter patrimonial, assumia la propietat dels immobles, personal i endeutament; mentre que la segona s'encarregava de la gestió hotelera, marques, tecnologia, xarxa comercial, contractes de gestió i franquícia⁹²² i equip directiu (Pellejero i Martín, 1998; Uriol, 2001; Such, 2006). L'adopció de les noves possibilitats que s'obrien amb l'enginyeria empresarial, mitjançant la fragmentació i deslocalització del grup empresarial, i la sortida a Borsa tenia com objectiu, en paraules de Francisco Cortés (1996:153) "obtenir finançament per subscriure íntegrament una ampliació de capital d'Hoteles Meliá".

El 1995 s'iniciaren els contactes amb diversos bancs d'inversió, tot essent el Banc Central Hispano Bolsa i Argentaria Bolsa els coordinadors generals en la col·locació de les OPS (Oferta Pública de Subscripcions), tot essent l'asseguradora principal BBV Interactivos. Per altra banda, UBS (Unió de Bancs Suïssos) s'encarregà de la col·locació de l'OPS entre els inversors institucionals estrangers. Aquests tenien per objectiu col·locar el 27% de l'OPS a inversors minoristes, un 13% a inversors institucionals espanyols i el 60% restant a inversors institucionals internacionals. Sobretot es perseguia la captació de capitals internacionals. Robles (1996) apunta que una de les majors entitats financeres espanyoles, Santander Investment, no participà en l'operació degut als deutes que Hoteles Meliá tenia amb l'entitat. De fet, Hoteles Meliá havia cancel·lat crèdits per més de 40 miliards de pessetes amb el Santander, mitjançant el traspàs de 12 hotels al banc de Santander, tot mantenint Sol Meliá la seva gestió. El grup d'Escarrer acumulava, al principi de les operacions per sortir a Borsa, un deute d'uns 60 miliards de pessetes, tot havent-ho reduït per tal de preparar-se per sortir a Borsa en uns 25 miliards de

⁹²² La revista empresarial Hostelmarket (1/07/1999) ens diu que "Hoteles Meliá traspassà per la modesta xifra de 856 milions de pessetes els contractes de gestió i franquícia a l'empresa de nova creació Sol Meliá".

pessetes. A més, el deute s'havia transferit totalment a Hoteles Meliá, mentre que Sol Meliá sortia a Borsa neta de deutes. Així mateix, els bancs col·locadors aportaren un crèdit al grup d'Escarrer de 8000 milions de pessetes just abans de la sortida a Borsa, el 50% procedent d'UBS i el 50% restant a parts iguals entre el BCH i Argentaria. Val la pena assenyalar que en el consell d'administració de la cadena se seuran com a consellers independents influents persones vinculades al món dels negocis i de la política: el que fou Ministre de Relacions per a les Comunitats Europees (1980-1981) amb l'UCD, Eduard Punset; el prestigiós advocat català, Emili Cuatrecasas Figueras; el Secretari d'Estat d'Economia (1993-1995) amb el PSOE, Alfredo Pastor Bodmer; l'influent advocat mallorquí i també polític, José Maria Lafuente López; i l'home de confiança d'Escarrer des dels seus inicis, Joan Vives Cerdà (Robles, 1996; Hostemarket, 1/01/1999; Uriol, 2001).

La sortida a Borsa de Sol Meliá també incorporava algunes novetats en el mercat de renda variable espanyol. Per una banda, era la primera vegada que una empresa sortia amb comptes proforma, la qual cosa significa que els resultats presentats no eren els reals sinó que eren els que hauria tingut l'empresa en cas d'estar fragmentada. D'aquesta manera es presentava una empresa gestora hotelera amb importants beneficis i una empresa gestora de patrimoni immobiliari en una situació inversa. En segon lloc, Sol Meliá sortia a cotitzar amb una oferta d'ampliació de capital, mentre que fins aleshores el que es solia fer era posar a la venda una part del capital social de l'empresa. L'ampliació de capital es definí en l'emissió de 13 milions d'accions a un preu de sortida de 2700 pessetes/acció, és a dir 35,1 miliards de pessetes. El destí dels 35,1 miliards de pessetes estava programat de la següent manera: 16 miliards per adquirir el 19,8% d'Hoteles Meliá; 12 miliards per adquirir participacions minoritàries en hotels a través de filials d'Hoteles Meliá; 1137 miliards de pessetes en despeses dels serveis bancaris; 1097 miliards en despeses diverses i impostos; i la resta destinada a fons de tresoreria (Robles, 1996; Uriol, 2001).

Aleshores, Sol Meliá gestionava uns 182 hotels, amb unes 43 mil habitacions repartides en 82 països. El 1995 havia obtingut uns beneficis de 4,8 miliards de pessetes amb una facturació de 13,3 miliards de pessetes, és a dir unes plusvàlues del 36,09% dels ingressos i que havien augmentat un 45% respecte del 1994. El dia de l'estrena a la Borsa de Madrid –2 de juliol de 1996–, les accions de Sol Meliá augmentaren un 18,7% i es mobilitzaren uns 5,19 milions de títols. En un sol dia, el valor borsari de la companyia havia passat de 83 miliards de pessetes a 99 miliards, sense necessitat d'omplir una sola habitació (Robles, 1996; Uriol, 2001; Vallejo, 2/07/1996).

Amb la reestructuració del grup, la família Escarrer passà a tenir el 54,23% de l'empresa dedicada a la gestió, Sol Meliá SA –a través d'Hoteles Mallorquines Asociados SA (6%); Hoteles Mallorquines en Comandita SA (39,23%); Gabriel Escarrer Julià SC (9%)—; mentre que el 41,9% restant sortia a Borsa. Per altra banda, Hoteles Meliá SA, l'empresa de gestió dels actius immobiliaris, era propietat en un 80,82% dels Escarrer –a través de Hoteles Mallorquines Agrupados SA (9,7%) i Hoteles Mallorquines Consolidados SA (70,5%)– i el 19,8% restant era de Sol Meliá SA. Així mateix, la societat gestora hotelera (Sol Meliá) havia signat un contracte de gestió dels hotels propietat d'Hoteles Meliá per un període de 20 anys, amb la qual cosa asseguraven la seva posició internacional i el seu atractiu com a empresa en la que invertir (Robles, 1996; Vallejo, 2/07/1996; Uriol, 2001).

Posteriorment a la sortida a Borsa, els Escarrer constituïren la societat holandesa Meliá Hospitality NV (Naamloze Vennootschap), que es donà a conèixer amb el nom de Meliá Inversiones Americanas (MIA), a la que es transferiren els 7 hotels que les filials de la companyia tenien a Amèrica Llatina. Aquesta nova societat tenia per objectiu l'adquisició d'immobles a Amèrica Llatina i el Carib, amb l'excepció dels hotels cubans, i eixugar els deutes del grup. Les participacions minoritàries de Sol Meliá a Amèrica Llatina es reagruparen en torn a MIA i aquesta signà contractes de gestió dels seus hotels amb Sol Meliá per 20 anys. A més, a la nova societat holandesa se li transferien uns 16 miliards de pessetes en concepte de préstecs que havien assumit les altres societats del grup (Uriol, 2001; Such, 2006). La seu de la societat s'ubicà als Països Baixos, estat que compta amb tota una sèrie de privilegis fiscals que han fet que s'hagi estat definit com una mena de paradís fiscal. De les 42 mil societats instrumentals ("mailbox") enregistrades als Països Baixos, un 42% tenen la matriu enregistrada a Paradisos Fiscals. La major part d'aquestes societats instrumentals no desenvolupen cap activitat al territori neerlandès, sinó que simplement aprofiten les seves peculiars avantatges fiscals per operar internacionalment (van Dijk et al., 2007; Hernández-Viguera, 2008). En un principi MIA

havia de cotitzar a la Borsa de Nova York per tal de poder accedir, especialment, als fons d'inversió dels EUA. Emperò, finalment l'abril de 1998 sortia a la Borsa de Madrid el 49% del capital de la societat holandesa MIA, just quan aquesta es convertia en una important plaça financera per captar fluxos de capitals adreçats a la colonització empresarial d'Amèrica Llatina. L'altre 51% de la companyia quedava repartit entre Sol Meliá SA i els Escarrer (Guillén, 2006).

Cap a finals de 1998, l'estratègia financer-corporativa dels Escarrer tornà a baratar i decidiren integrar totes les branques del negoci sota el mateix paraigües, una estratègia que suscità polèmica. Entre els motius de la reestructuració estaven les tensions financeres globals produïdes arran del contagi sistèmic que afectava als països perifèrics i que es va veure accelerat per la crisi russa de 1998. Les cotitzacions de MIA varen experimentar una profunda caiguda, ja que Amèrica Llatina formava part de les "zones roges" del sistema financer global (Uriol, 2001; Stiglitz, 2003; Such, 2006). Aleshores, la major part de les grans cadenes hoteleres transnacionals inicien una ronda de reestructuracions amb la reagrupació dels segments de gestió i propietat, mentre que també es produïa una intensa onada adquisitiva d'altres cadenes menys poderoses. En primer lloc, Sol Meliá s'havia de fer amb la propietat de MIA. MIA i Sol Meliá no es podien fusionar ja que les lleis neerlandeses no ho permetien. Per això, es va recórrer a realitzar una OPA (Oferta Pública d'Adquisició d'accions), s'oferia un preu per acció de 6719 pessetes, és a dir un 25% menys del preu de sortida a Borsa, però quasi un 13% superior al valor de les accions en el mercat de valors o bé per cada 10 accions de MIA s'oferien 9 accions de Sol Meliá (més *warrants*). En segon lloc, s'optà per la fusió entre Sol Meliá SA, un cop adquirida MIA, i Inmotel Inversiones SA (nou nom d'Hoteles Meliá SA), per cada acció d'Inmotel corresponien 2,727 accions de Sol Meliá. Al final d'aquestes operacions, que també implicaren ampliacions de capital, la família Escarrer controlava el 65,6% del grup Sol Meliá, valorades aleshores en 250 miliards de pessetes. Després dels Escarrer, el principal accionista del grup, era el banc nord-americà The Chase Manhattan Bank amb el 2,73%. El 1999 s'havia tancat el procés i Sol Meliá ja era un gegant que cotitzava a Borsa i formava part de l'IBEX-35. Mentre es duïen aquestes reestructuracions financeres, també es produïen profundes alteracions en el funcionament de l'estructura productiva de la cadena. Així, Inmotel va redissenyar la seva política de "recursos humans" –treballadores i treballadors–, amb l'acomiadament d'unes 1200 persones (Hostelmarket, 1/01/1999; Uriol, 2001).

Mentre Sol Meliá realitzava totes aquelles operacions financer-corporatives, anava avançant en l'adquisició o gestió d'establiments d'allotjament turístic, tant a l'Estat com internacionalment, tema aquest darrer que tractarem en un altre punt. Pel que fa a la difusió arreu de l'Estat, després de les operacions de reestructuració del grup amb la fusió de les diferents branques, Sol Meliá comptava amb uns 66 hotels repartits per tot l'Estat, dels quals tenia una participació majoritària de 49 (Hostelmarket, 1/07/1999a). El 2000 Sol Meliá tenia previst invertir 14,8 miliards de pessetes per construir 6 hotels: Sol Mediterráneo (Torremolinos); Paradisus Tenerife (Tenerife Sud); Meliá Merida (Mèrida); Meliá Confort (Santander); Meliá Trujillo (Trujillo – Extremadura); i l'ampliació del Sol Elite Gorriones (Fuerteventura). Entre aquells projectes destaca el del Sol Mediterráneo, un complex turístic-immobiliari, en el que Sol Meliá aportava uns 3,7 miliards de pessetes (75% del total), i la resta l'aportava Rafael Rivero Valcarce. El juny de 2004 l'Audiència Nacional condemnà a Rivero a dos anys i quatre mesos de presó per estafa, en relació a uns fets ocorreguts el 1992⁹²³ (Hostelmarket, 1/01/2000a). Per altra banda, el grup preveia desprendre's de determinats establiments, en una sèrie de moviments dels seus actius immobiliaris guiats per les noves formes d'acumulació financer-immobiliàries. Així, per exemple, el 2000 es desprenien de tres establiments hotelers a Canàries pels que obtenia uns 4,2 miliards de pessetes, així com del 75% de la societat Lavanderías Industriales de Guadalajara (Hostelmarket, 1/06/2000).

Sens dubte, la major operació de Sol Meliá del 2000 fou l'adquisició de la cadena Tryp, especialitzada en hoteleria urbana i amb projecció internacional⁹²⁴. La cadena Tryp era propietat en aquells moments de Max Mazin, Rufino Calero i Antonio Briones. Cal recordar que al darrera de la cadena s'hi trobava el delinqüent internacional Marc Rich, representat per Mazin. El negoci es tancà amb l'adquisició de Tryp per uns 360 milions d'euros, el 45% es pagava en efectiu i la

⁹²³ La pena fou commutada amb el Reial Decret 853/2010, de 25 de juny, pel que s'indulta a don Rafael Rivero Valcarcel (BOE núm.173, 17/07/2010).

⁹²⁴ Tryp comptava aleshores amb 45 hotels a l'Estat espanyol, 8 a Tunísia i 3 a Cuba, tot sumant unes 19 mil places (Hostelmarket, 1/09/2000).

resta es canviava per accions de Sol Meliá, amb la qual cosa els propietaris de Tryp es convertien en els segons propietaris de la cadena mallorquina amb el 7,2% del capital a través de la societat Ailemlos. Amb l'operació s'aconseguí una desgravació fiscal de 120 milions d'euros, relacionada amb els contractes de lloguer dels edificis gestionats per Tryp. Resultava que Tryp gestionava els hotels propietat de Equity Inmuebles, que era dels mateixos accionistes de Tryp, i la cadena tenia contractes de lloguer per 75 anys. Sol Meliá també adquiriren dos hotels propietat de Mazin, Hotel Colon (Sevilla) i Hotel Fénix (Madrid), per valor de 75 milions d'euros. Val la pena assenyalar que el finançament de l'adquisició es realitzà mitjançant la col·locació de bonus pe valor de 340 milions d'euros en el mercat de valors del paradís fiscal luxemburguès. Cap a finals del 2001 la caixa d'estalvis valenciana CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo) va adquirir el 3% de Sol Meliá. En els moments de forta expansió del negoci turístic-immobiliari espanyol, associat a la bombolla financer-immobiliària, les caixes d'estalvis s'anaren col·locant en diferents societats molt vinculades a aquells negocis. Una associació que interessava no tan sols a les entitats financeres, sinó també als grans grups empresarials. Aquests, entre d'altres, escurçaven la distància respecte dels poders polítics regionals (Uriol, 2001; Hostelmarket, 1/09/2000; Hostelmarket, 1/11/2001).

Sol Meliá s'havia convertit en aquells moments en la desena cadena hotelera del món en quant a capacitat d'allotjament amb més de 400 establiments i 100 mil habitacions (Uriol, 2001). Joan Buades (2006:69) recorda com "mentre l'imperi Sol Meliá s'expandia pel món, Gabriel Escarrer es convertí en el cap de la resistència dels grans hotelers de Balears en el seu solar patri contra el tímid intent de l'episòdic nou govern de centreesquerra de Balears (1999-2003) d'implantar una taxa de naturalesa ambiental".

La segona cadena hotelera de les Balears era la del polític i empresari eivissenc Abel Matutes Juan, **Fiesta Hotels**. Entre el 1992 i el 2001, Matutes passà de la política comunitària⁹²⁵ a l'espanyola quan Aznar guanyà les eleccions generals i fou nomenat ministre d'Afers Exteriors (1996-2000). En aquests anys, la capacitat d'allotjament turístic de Matutes a Balears passà de 9630 places el 1992 a 14766 el 2001, de les quals 11344 eren hoteleres. La principal novetat fou la incorporació de nous establiments a Mallorca que sumaven unes 1872 places. Aquestes corresponien a 4 establiments localitzats a Calvià. Fiesta Hotels tenia un contracte de gestió dels hotels amb Inmobiliarias Cala Llonga SA, empresa que també era del mateix Matutes. Matutes controlava el 24,81% de les places hoteleres de les Pitiüses, tot essent la primera cadena. El segon grup hotelier era el del cosí de Matutes, **Sirenis** amb 5630 places (15,57%); en tercer lloc, el grup de Vicent Juan Guasch, **Invisa** amb 2720 places (7,52%); i en quart lloc, el grup d'Alonso Marí, **Insotel** amb 2356 places (6,52%). Cal recordar que aquests empresaris foren els fundadors de la capçalera pitiüsa del diari conservador El Mundo el 2001, amb l'objectiu de defensar els seus interessos turístic-immobiliaris just en el moment en que el govern de les Illes Balears i el Consell Insular d'Eivissa i Formentera havia passat a mans dels partits del Pacte de Progrés (Diario de Ibiza, 2/03/210). Cap a finals dels 1990, el grup Matutes inicià la projecció cap a noves tipologies turístiques, especialment l'urbana, tal com feien molts de grups hotelers. Els Matutes adquiriren el Gran Hotel Colon (Madrid) i el Feria (València) (Hostelmarket, 1/07/1999b). Tal com s'ha vist en apartats anteriors, mentre Matutes ocupava alts càrrecs polítics, no va desatendre els seus negocis, particularment amb la venda de la Banca Matutes i la participació en les principals navilieres que operaven a les Illes (Ferrer, 2004).

Grupotel, la cadena hotelera fundada el 1968 per Miquel Ramis Martorell, era la tercera cadena de les Balears. Grupotel Dos, propietat de TUI (50%) i de la família Ramis i Antoni Aguiló Monjo (50%), comptava el 2001 amb unes 10967 places turístiques a les Balears, de les quals 8991 eren hoteleres. La major part d'aquestes es localitzaven a Mallorca amb el 92,94% de les places hoteleres. Val la pena destacar que Grupotel passà de les 1160 places hoteleres de 1992, totes elles a Mallorca, a unes 8991 el 2001. Per altra banda, es pot destacar el fet que Grupotel no comptava amb cap establiment a d'altres indrets de l'Estat espanyol, tot essent la segona cadena amb major nombre de places de Mallorca. S'ha d'assenyalar que el 1999 es va reestructurar la cadena, amb la divisió del negoci en una societat gestora Grupotel Dos, la meitat de la qual és propietat del gegant TUI; i una branca, constituïda per la societat Grupotel SA i multitud de filials que eren propietàries dels establiments explotats, i aquestes

⁹²⁵ A Brussel·les fou comisari de Cooperació amb la Mediterrània, Amèrica Llatina i relacions Nord-Sud (1988-1992); comisari de Transports i Energia (1992-1994); europarlamentari (1994-1996).

societats tenien com a principal propietari a la família Ramis. Així mateix, convé recordar que Ramis Martorell fou, durant els anys de forta expansió del grup, el batle de Muro entre el 1987 i el 2006 (amb la interrupció 1995-1999), tot essent el nord de Mallorca el principal jaciment d'explotació turística del grup. A la taula 268 no apareix que Grupotel comptàs amb establiments a Eivissa, degut a que ens hem regit pel treball de Sastre (2002). No obstant això, d'acord amb la revista *Hostelmarket* (1/12/1999) tenim que a finals de 1999 la cadena va adquirir els establiments Imperio Playa (210 habitacions) i el Cala San Vicente (120 habitacions). En els dos establiments se realitzaren posteriorment obres de reforma, amb la qual cosa podria ser que per aquest motiu Sastre (2002) no els va contemplar. Entre finals dels 1990 i principis dels 2000, Grupotel dur a terme múltiples operacions de reestructuració de la seva cartera d'establiments, amb la compravenda d'establiments i sobretot la incorporació de nous. Entre d'altres destaca l'adquisició del Playa (286 habitacions), situat a Camp de Mar (Andratx), per uns 29,4 milions d'euros; hotel Nilo (149 habitacions), a Peguera (Calvià), per 12 milions d'euros; o la construcció del Macarella (120 habitacions) a Menorca i l'hotel Santa Eulària (197 habitacions) a Eivissa, per 18 milions d'euros cadascun; etc (*Hostelmarket*, 1/11/2000a; *Hostelmarket*, 2002b).

A principis dels 1990, la cadena de Jaume Moll Triay, **Royaltur**, es va expandir extraordinàriament, tot aprofitant la febre turístico-immobiliària d'aquells anys i en particular a Andalusia en motiu de l'Expo Sevilla 1992. Moll aixecà a Cadis un complex turístic de luxe, Novo Sancti Petri⁹²⁶, i formà part de l'empresa llançada per la Societat Estatal per l'Expo-92, CRASA/CORAL (Central Oficial de Reserves d'Allojament de l'Expo), on arribà de la mà de Pedro Pueyo, tot enregistrant importants pèrdues. Es va dir que la crisi de principis dels 1990 va fer que el grup de Moll entràs en números vermells, per la qual cosa hagué de sol·licitar un salvament financer. Per això, sol·licità l'ajuda al seu amic, el vicepresident executiu de la Banca March, Simó Galmés. Galmés, a través de la Banca March, havia estat el principal aliat financer de Moll en les seves operacions turístico-immobiliàries. Aquell li recomanà finançar-se en base al ien japonès que aleshores presentava un cotització molt baixa, situació que canvià al cap de pocs temps i que repercutí sobre les expectatives de Royaltur, que a més sofrí l'impacte de les devaluacions de la pesseta.

El 1993, en plena crisi, els deutes acumulats del grup de Jaume Moll sumaven uns 14 miliards de pessetes (8,4 milions d'euros) –el 50% amb la Banca March i aquesta avalà préstecs a Royaltur procedents de la Banca Jover i del Barclays Bank–. En aquells moments, per mediació de Simó Galmés, Joan Piguillem, president de la immobiliària Alcázar –participada per Sa Nostra, Bancaja i Unicaja–, va acordar assumir el grup hotelier Royal Resort SA (i les seves filials) i el seu passiu a través d'una ampliació de capital (2,4 miliards de pessetes), a través de la seva filial Geinsa, tot quedant-se Moll amb el 10% de la societat de la que surt finalment el 1995. L'acord era que Royaltur havia de sortir a Borsa, es destinarien uns 15000 milions de pessetes (9 milions d'euros) per relançar el grup, i s'establí una opció de recompra segons la qual els hotels podrien retornar a la família Moll un cop superada la crisi. El 1996 Piguillem va incomplir els acords (verbals) amb Moll i posà a la venda els actius de Royaltur. Aleshores, Moll denuncià a Simó Galmés Cerdó (vicepresident de la Banca March), Antoni Mascaró Gomila (director adjunt de Banca March), Joan Piguillem Garcia (conseller delegat d'Alcázar) i Joan Llorens Beltran (director general d'Alcázar) d'estafa, tot reclamant una indemnització de 94 milions d'euros. En el moment en que Moll iniciava el procés judicial contra els alts directius de Banca March i Alcázar, sortien altres escàndols político-empresarials relacionats amb ells. En particular, les dues entitats havien participat a instàncies dels seus directius i a petició del batle de Palma Joan Fageda i el president de les Illes Balears, Gabriel Cañellas, en el finançament del cementeri privat de Bon Sosec. Sa Nostra va acomiadar a Piguillem, acusat de falsejar els balanços d'Alcázar, i la Banca March a Galmés en relació a l'escàndol de Bon Sosec. Després de 12 anys, l'Audiència Provincial de Palma va absoldre als acusats del cas Royaltur⁹²⁷. No obstant això, aquest cas serví per cristal·litzar els mètodes emprats per un dels gegants del negoci turístico-immobiliari i també pels que foren els taurons de les finances de l'època, amb ramificacions als paradisos fiscals de les illes del Canal de la Màniga. Així mateix, Jaume Moll,

⁹²⁶ La urbanització Novo Sancti Petri (Chiclana de la Frontera, Cadis) compta amb una extensió de 4 km². En ella s'hi preveien invertir uns 65750 milions de pessetes (394,5 milions d'euros) i havia de comptar amb una zona residencial, camp de golf, establiments hotelers, complex esportiu, equipaments comercials, etc (Fernández, 17/06/1991).

⁹²⁷ Sentència 97/09 de l'Audiència Provincial de Palma Secció Segona (<http://estaticos.elmundo.es/documentos/2009/10/09/Royaltur.pdf>, novembre 2010).

comptà amb l'ajuda del que fou cap de la demarcació de Costes a les Illes Balears, Carles Garau que va intercedir per a que Moll aconseguís els permisos pertinents per tal d'aixecar els seus establiments turístics, tant a les Balears com a Cadis. A canvi, Garau va ser bonificat amb accions del grup Royaltur per valor de 360 mil euros (Horcajo, 5/11/1996; Vallés, 2/03/1997; Vallés, 19/10/1997; Manresa, 1998; Manresa, 2005; Urreiztieta, 20/06/2007; Urreiztieta, 2008; Manresa, 22/02/2009; Manso, 8/09/2009; Manso, 11/09/2009)⁹²⁸.

Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA) comptava el 2001 amb unes 9710 places turístiques a les Illes (2,34% de les places), de les quals unes 8202 eren hoteleres i 1508 en apartaments turístics. La companyia hotelera de Neckermann i dels Fluxà inaugurada cap a principis dels 1980, va multiplicar per 7,2 el nombre de places hoteleres de les Balears respecte de 1992. Tot essent un dels increments més espectaculars protagonitzats per les cadenes hoteleres a les Illes. Així mateix, el 2001 Iberostar ja tenia una projecció internacional i a la resta de l'Estat espanyol tenia unes 9 mil places (2206 a Andalusia i 6820 a Canàries). El fort impuls de la cadena hotelera del grup turístic dels Fluxà està bastant vinculat, entre d'altres, a l'associació amb el Tour Operador alemany i la caiguda d'una de les principals cadenes mallorquines cap a mitjans dels 1990, Royaltur.

En relació a Royaltur, cal assenyalar que el 1995 el Tour Operador alemany Neckermann und Reisen (NUR) va adquirir diversos hotels de la cadena, mitjançant la compra d'un paquet accionarial d'hotels del grup, tot controlant el 95,7% de Royaltur. Finalment, el 1997 els hotels de la cadena Royaltur en mans de Neckermann⁹²⁹ s'integraren en la societat constituïda entre la família Fluxà, Hispano Alemana de Management (Iberostar Hotels & Resorts), que comptava amb 13 establiments i 5 del Tour Operador. Així doncs, Iberostar integrava el Royal Cupido, Royal Magaluf, Royal Playa de Palma, Royal Cristina a Mallorca i el Royal Andalus Golf a Cadis. En la nova cadena hotelera –Hispano Alemana Management Hotelero– Neckermann comptaria amb el 40% de les accions i la família Fluxà la resta (Morales, 10/03/1997). Iberostar inicià a partir de llavors un potent procés d'expansió tant a l'Estat com a l'estranger. El desplegament de la cadena es centrà, en bona mesura, a la zona adquirida als Moll a Chiclana (Cadis), on construïren l'Iberostar Andalucía Playa (290 habitacions) i ampliaren l'Iberostar Royal Andalus (426 habitacions). Així mateix, la cadena duia a terme importants moviments a Fuerteventura on ja tenia dos establiments (Iberostar Palace Fuerteventura i Iberostar Playa Gaviotas) i construïa un complex d'apartaments de 750 places (Hostelmarket, 1/12/2000a). La forta presència d'Iberostar al "paradis fiscal" espanyol de les Canàries es deu al fet, entre d'altres, que el 2000 adquirí la cadena Sungarden (Bouganville Playa Hoteles SA) que comptava amb 4 establiments a les Canàries i unes 3590 places, tot duplicant la seva presència a l'arxipèlag (Hostelmarket, 1/05/2000). No obstant això, val la pena apuntar que la família Moll, a través de Resort España SA, va mantenir l'explotació i propietat del Royal Sherry Park de Chiclana (173 habitacions) i el 1999 aixecaren l'hotel de cinc estrelles Mallorca Palace a sa Coma (114 habitacions) (Hostelmarket, 1996; Hostelmarket, 2002a).

El 1997 el grup Roxa va adquirir l'establiment insígnia de Royaltur a Mallorca, el Royal Mediterráneo de sa Coma (Sant Llorenç des Cardessar). Jordi Rosselló el comprà a Alcázar per uns 8,7 miliards de pessetes. El grup Roxa havia estat fundat per Jordi Rosselló i Antoni Xamena després de la Guerra Civil, el 1942. Al cap d'uns anys els socis es separaren i Xamena inicià negocis turístic-immobiliaris a Bendinat (Calvià) on inaugurà l'Hotel Bon Sol el 1953. Per altra banda, Rosselló continuà amb el negoci de les tendes de roba i s'expandí al negoci turístic-immobiliar amb la creació de la cadena **Blau Hotels**. Hom pot destacar el fet que aquest grup també comptava amb filials vinculades al negoci immobiliari amb la constructora Construcciones Cañellas Bosch SA i la immobiliària La Llave del Sol, i també en la venda d'automòbils amb el concessionari Blau Motors. Els inicis de la cadena es remunten a la construcció del Lido Palace al Camp de Mar (Andratx) el 1969. A mitjans dels 1990, a mesura

⁹²⁸ L'any de la desfeta de Royaltur, la família Moll tenia en cartera dos projectes al Carib amb una inversió prevista de 5 miliards de pessetes –Playa Bávaro a la República Dominicana i a Varadero a Cuba–. A través de la filial del grup, ARISA (Agrupación Residencial Inmobiliaria SA) tenia previst aixecar un hotel de luxe d'unies 300 habitacions a l'espai natural de la Torre Picada de Sóller. Aquest projecte estava pressupostat en torn a 3,5 miliards de pessetes i l'índret elegit estava motivat per ser el port de Sóller, un dels principals espais on l'especulador financer-immobiliar, Joan Piguillem, desenvolupà els seus negocis. Aquest arribà a presidir el Club Fútbol Sóller, com a plataforma dels negocis immobiliaris (Hostelmarket, 1996).

⁹²⁹ El 1997 Neckermann i la Lufthansa constituïren la C&N Condor Neckerman Touristik AG, que es convertirà en el tercer Tour Operador europeu. C&N també participava en la companyia Viajes Iberoservice. El 2001 C&N canvià el seu nom pel de la seva filial Thomas Cook.

que les grans marques de la moda entraren a les Illes i s'expandiren les grans superfícies comercials, els Rosselló decidiren abandonar el negoci del comerç del tèxtil i aprofundir en el turístic-immobiliari i la venda d'automòbils. Així, en els 1990 inauguren l'hotel Punta Reina a Cala Mendia (Manacor) i el Club Colònia de Sant Jordi (Ses Salines) (Amengual, 6/04/1997; Manresa, 24/08/1997; Manresa, 4/04/2006). La cadena de la família Rosselló comptava el 2001 amb unes 5403 places a les Balears, totes elles a Mallorca (taula 269).

El 2001, **Riu Hotels** era el quart grup en ordre d'importància, pel que fa a places turístiques a les Balears. La cadena hotelera RIUSA II SA, del Tour Operador TUI (50%) i la família Riu (50%), comptava amb unes 8580 places a les Illes i aquestes s'havien multiplicat per 1,8 respecte del 1992. Aquest espectacular increment de les places controlades per Riu es deu, en bona mesura, al fet que 11 hotels d'Iberotel, cadena propietat de TUI, s'integraren dins Riu el 1993; i el 1997 Riu absorbia la cadena Belhaven amb 10 hotels, fins aleshores propietat del grup britànic Ascott. D'aquesta manera, ho pot comprovar que les 8580 places de Riu de 2001 s'apropen a les 9 mil places que conjuntament comptaven Iberotel, Belhaven i Riu a les Balears. S'ha de destacar el fet que el 2001, la cadena Riu tenia pràcticament el doble de places turístiques a Canàries (16970 places) que a les Balears i a Andalusia comptava amb unes 3794 places, tot essent la segona cadena hotelera balear amb major nombre de places turístiques a l'Estat fora de les Illes, amb un 70,82% de les places fora de l'arxipèlag (taula 269). Com en el cas d'Iberostar, Riu centrà la seva principal línia de negoci a les Illes Canàries, on es duen importants projectes turístic-immobiliaris a terme durant els moments de represa de la bombolla turístic-immobiliària, a partir de mitjans dels 1990. Entre d'ells destacaria el projecte a la platja de las Meloneras a Gran Canària amb més de 639 habitacions, Club Hotel Riu Gran Canària. Riu i TUI portaren una important cursa d'adquisicions, d'elaboració de projectes turístic-immobiliaris i contractes de gestió per ampliar la seva cartera de negoci a l'Estat. Riu també es va fer amb un dels establiments més emblemàtics de l'imperi financer de Mario Conde, l'Hotel Maspalomas Oasis (368 habitacions) a Gran Canària. Així mateix, s'ha de dir que en aquells moments ja iniciava la retirada de les Illes, amb la venda del Riu Caballero (308 habitacions), localitzat a Can Pastilla, a la cadena BG Hotels. No obstant això, cal dir que també optà per llogar un dels majors establiments d'Andratx, el Club Camp de Mar (412 habitacions), amb la qual cosa es reorganitzava el grup per tal de fer-se amb grans establiments en els que poder introduir les noves fórmules de la gestió hotelera, caracteritzades per la "racionalització" dels costos la qual cosa se traduïa en una progressiva incorporació dels mètodes del tot inclòs (Hostelmarket, 1/02/1999; Hostelmarket, 2002a). A més de Grupotel i Riu, TUI també tenia a Mallorca un dels seus emblemàtics Robinson Club a Cala Serena (Felanitx) amb unes 386 places (taula 268).

La cinquena cadena de les Balears en quant a nombre de places el 2001 era la de Jaume Bauzà Andreu, **Protur Hotels**. Aquesta comptava el 2001 amb unes 6204 places turístiques, 4030 hoteleres i 2174 en apartaments; mentre que el 1992 comptava amb unes 2431 places. Entre els establiments de la cadena es pot destacar la inauguració de l'aparthotel Badia Park (464 places) a sa Coma el 2000. Aquesta cadena, malgrat trobar-se entre les 10 primeres de les Illes, no comptava amb establiments turístics a la resta de l'Estat. Es pot indicar el fet que el conglomerat empresarial encapçalat per Bauzà podria ser qualificat com a d'exemplar pel que fa a l'arquitectura societària d'aquestes cadenes, amb una fragmentació espectacular en múltiples filials i societats, algunes propietàries i d'altres gestores del negoci turístic-immobiliari (p.ex. Promociones Turísticas Cala Millor SA, COTE SA, Canyamel Beach Club SA, Sa Coma Resort SA i Son Floriana SA) (Hostelmarket, 2002a). Una cadena que apareix paral·lelament a la mateixa zona del Llevant és **Hipotels**, propietat de Joan Lull Juan, confrontat a Bauzà. La cadena constituïda per Joan Lull comptava el 2001 amb unes 5764 places a les Balears. Emperò, cal destacar que aquest empresari mallorquí fou dels primers, que junt amb Jaume Moll (Royaltur), arribà a les costes gaditanes. La "producció" turístic-immobiliària de Novo Sancti Petri a Chiclana de la Frontera (Cadis) està estretament lligada a Lull i Moll. Lull construï el primer establiment cap a finals dels 1980 i a la segona meitat dels 1990, un cop espantada la crisi, inicià una nova ronda de construccions. El 2001 comptava amb els establiments: Barrosa Park (384 habitacions), Barrosa Garden (334 habitacions), Barrosa Palace (269 habitacions) i Playa la Barrosa (264 habitacions). Hipotels, a més de Chiclana, s'expandí també cap a les Canàries on en tan sols anys adquirí uns terrenys al sud de Lanzarote i aixecà l'hotel Natura Palace (262 habitacions). Les places d'Hipotels fora de les Balears eren 2336 a Cadis i 3628 a Lanzarote (Hostelmarket, 2002a; Diario de Cádiz, 16/02/2009).

Després de Protur tenim l'**Hotelera Saint Michel** que tenia el 2001 unes 6089 places turístiques a les Illes Balears, i en aquest cas també el 100% de les places que la cadena tenia a l'Estat es localitzaven a les Illes. En aquest cas, la cadena presidida per Joan Colom Quintana, era una marca comercial que estava composta per múltiples societats. L'Hotelera Saint Michel fou una de les beneficiades del procés de desinversió per part de les grans cadenes i també de les operacions de compravenda d'establiments des de la crisi dels 1990. Així, va adquirir tota una sèrie d'establiments que pertanyien a d'altres cadenes com per exemple: el Sol Canarios a Sol Meliá situat a Magaluf (Calvià); el Torreblanca al grup immobiliari Rústicas SA situat a sa Coma (Sant Llorenç); el Lago Park (platja de Muro) a EXMA SA; o el Calas Park a la filial d'ATS Reisen, Bella Hotels, a Cales de Mallorca (Manacor). Segons la revista Hostelmarket (2000b:54) la cadena Saint Michel seria un clar exponent de "l'emergència de diverses cadenes locals, en molts de casos semidesconegudes, que s'especialitzaren en adquirir a bon preu o bé establiments en crisi (en els primers anys noranta) o bé altres amb una certa dosi d'obsolescència". Encara que el 2001 no comptava amb establiments a la península, cal dir que el 1999 aquesta cadena junt amb d'altres cinc cadenes mallorquines (Viva Hotels, Prinsotel, Iberostar, Eden Hotels, Eix Hotels i Portvi), més la marbellí Fuerte Hoteles, constituïren la societat Promociones Turísticas Playa de Salobreña SL. Aquesta signà un protocol amb l'Ajuntament de Salobreña (Granada) per engegar un megaprojecte turístico-immobiliari en una superfície de 90 Ha, unes 4800 places, camp de golf, etc (Hostelmarket, 1/02/2000)⁹³⁰.

El 2001 la setena cadena amb seu a les Balears era **Hotetur**, amb unes 6011 places, 4191 de les quals corresponien a apartaments turístics. Hotetur va ser fundada el 1992 per Gerardo Díaz Ferrán i Gonzálo Pascual, propietaris del gegant Viajes Marsans. El Tour operador britànic My Travel (abans Airtorus) va adquirir el 2000 el 50% de la cadena hotelera del Grup Marsans, Hotetur, per uns 48 milions d'euros. El 2000 My Travel, a través de la societat White Horse Mallorca Property, va adquirir el megacomplex turístic del port d'Alcúdia, Bellevue (4191 places), propietat de Banesto –ja en mans del Banco de Santander– per uns 102,75 milions d'euros. La compra es finançà a parts iguals entre Airtours i el seu soci espanyol Hotetur. Aquesta cadena era propietat del grup Marsans, de Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz Ferrán. Amb aquella adquisició entraven, a més de l'establiment turístic, dos solars adjacents al complex del Port d'Alcúdia de 2,5 Ha i 5 Ha. L'establiment seria gestionat per la cadena de Pascual i Díaz Ferrán, Hotetur, i la que l'havia gestionat fins aleshores **THB Hotels** (grup Miralles) perdia un dels seus principals negocis turístics. La cadena de Francesc Miralles passà de gestionar uns 3619 places el 1992 a unes 5779 el 2001, però el 1996 quan assumí la gestió del Bellevue arribà a comptar amb unes 10 mil places. Francesc Miralles, a través de Inversiones Grupo Miralles SL, també era el principal accionista de l'hospital privat de Palma, Policlínica Miramar (Agrupación Medica Balear SA).

En referència al Bellevue cal dir que el 1992, Marc Rich i Max Manzin demandaren a Mario Conde per mor de les irregularitats urbanístiques del complex turístic Bellevue (Alcúdia) i sol·licitaren la nul·litat de la venda i uns 15000 milions de pessetes en concepte de devolució del preu i danys i perjudicis. Finalment, el 1994 Conde hagué de pagar 5000 milions de pessetes a Rich, tot retornant el complex turístic al grup Banesto. Val la pena apuntar que el "cas Bellevue" va servir per posar en evidència les relacions financeres entre els dos "taurons" de les finances: Mario Conde i Marc Rich. Així mateix, es pot assenyalar que el 1996 l'advocat que s'encarregà de les gestions de compravenda del Bellevue, entre Banesto i Viajes Iberia que aleshores estava interessada en la seva adquisició, fou Gabriel Cañellas. Quan aquest deixà la presidència del Govern de les Illes Balears el 1995, encara que mantenint el seu escó al Parlament, continuà en el món dels negocis, un món que tanmateix mai havia abandonat (Pérez, 11/01/1994; Manresa, 2/06/1996; El País, 28/01/2000; Hostelmarket, 2000b). Com s'ha posat de relleu anteriorment, el Tour Operador My Travel controlava altres cadenes hoteleres a Balears, entre d'elles Siva Hotels (Consulting Hotelero Balear), els hotels de la qual s'integraren a Hotetur, i Hoteles Sunwing (1825 places el 2001). Quan My Travel es va fer amb el 100% de Siva Hotels, Bernat Quetglas que havia venut el 50% de la cadena al Tour Operador, constituí la cadena BQ Hotels (Side Balear Quality Hotels SL). La cadena de Quetglas, propietari també de Viajes Sidetours SA, tan sols un any després d'haver-se constituït ja comptava, d'acord amb

⁹³⁰ Finalment el grup constructor-promotor Alcaidesa Holding SA, participada per Banesto (49,93%) i la britànica Costain International Ltd (50,07%) es varen fer amb aquest projecte. El megaprojecte havia quedat paralitzat a l'espera de l'aprovació del PGOU (Hostelmarket, 16/07/2005).

Sastre (2002), amb unes 3866 places turístiques a les Balears, tot situant-se entre les 25 primeres cadenes hoteleres de les Balears. BQ Hotels es va quedar amb 6 hotels que eren propietat de Sidetours i que fins aleshores eren gestionats per Siva Hotels, més altres 3 integrats dins una altra branca del grup, Xema SA (taula 268) (Hostelmarket, 1996; Hostelmarket, 2002a; Robledo, 2002).

La vuitena cadena hotelera de les Balears el 2001 era **Hoteles Globales**, amb seu a Mallorca i propietat de José Luí Carrillo (Grup Optursa). Hoteles Globales tenia unes 5901 places a les Illes, mentre que la resta de places que tenia a l'Estat sumaven unes 1542 places localitzades a Andalusia. En relació a aquesta cadena cal tenir present que My Travel, a través d'Airtoours Resort Mallorca SL, passà a controlar Hoteles Globales després d'haver adquirit l'Hotel Don Pedro i haver subscrit un contracte de lloguer dels establiments de la família Carrillo, amb opció de compra. L'operació d'adquisició de l'hotel i el pagament per avançat del lloguer s'elevà a uns 73,2 milions d'euros. No obstant això, el 2001 aquests establiments encara funcionaren sota la marca Hoteles Globales. Emperò, el 2002 s'integraren en Hotetur. Després d'aquests moviments, Carrillo adquirí la companyia aèria de baix cost Air Madrid el 2004. Finalment, la companyia aèria fundada per Herminio Gili el 2003, feu suspensió de pagaments el 2006 (Hostelmarket, 1/04/2000; Rija, 1/02/2004).

La cadena del **Grup Barceló** es situava en novè lloc pel que fa a nombre de places turístiques a les Illes, amb unes 5824 places, unes 1153 més que el 1992. La divisió hotelera del grup Barceló feia temps que havia iniciat l'expansió territorial del seu negoci, primer a d'altres indrets de l'Estat i llavors al Carib. En qualsevol cas, val la pena assenyalar que el 2001 les places turístiques que Barceló tenia a les Illes tan sols representaven el 32,99% del total a l'Estat (taula 270). Com en la resta de grans cadenes, una part importantíssima de les seves places de l'Estat es localitzaven a l'arxipèlag canari amb unes "avantatges competitives" superiors a les de les Balears: unes condicions fiscals extraordinàries (el paradís fiscal espanyol) i unes condicions climàtiques idònies. Així doncs, a les Canàries hi tenia unes 5636 places, tot seguit d'Andalusia amb 2078 i el País Valencià amb 1060. Cap a mitjans dels 1990, el grup Barceló, així com va ocórrer amb Sol Meliá, inicià una etapa en la que s'incorporaren a les tasques d'alta direcció els fills dels dos fundadors, els germans Sebastià i Gabriel Barceló Oliver. El recanvi generacional anava lligat també a la introducció de les noves fórmules d'acumulació cada cop més financiaritzades, internacionalitzades i complexes en quant a organització corporativa. Joan Buades (2009) assenyala com a mitjans dels 1990 la matriu del grup encara era, després de 30 anys, Hotel Hamilton SA⁹³¹. A principis de 1999 el grup es dividia en diverses branques: Viajes Barceló (100%), Turavia (100%), Interopa (100%), Cruceros de España (33%), Globalia (19,37%); Barceló Internacional SA (100%); Unión Hotelera Barceló SL (100%); Barceló Gestión Hotelera SL (100%); i Grupo Turístico Barceló SL (97,7% propietat d'Unión Hotelera Barceló SL i 2,3% dels directius). La premsa empresarial anuncià que en aquells moments el grup preparava l'arquitectura societària per tal de sortir a Borsa i així poder accedir a noves vies de finançament. La intenció era treure la divisió de viatges per tal d'obtenir finançament per realitzar l'expansió internacional, una opció que finalment es descartà i fou substituïda per d'altres mecanismes (Hostelmarket, 1/11/1998b; Hostelmarket, 1/02/1999b; Hostelmarket, 1/10/1999a).

Entre el 1995 i el 2000 els fundadors del grup Barceló començaren a traspasar els càrrecs de major responsabilitat als seus fills: Simón Pedro Barceló Vadell i Simón Barceló Tous. En aquells moments s'iniciaren tota una sèrie de reestructuracions corporatives, tot orientant-se cap a l'especialització hotelero-immobiliària. Així, es varen desprendre de l'empresa de components elèctrics que tenien a Barcelona, de l'empresa de conserves de Mallorca i d'una part important de les accions que tenien en el diari El Día de Baleares (Serrano, 2006). El 1998 els Barceló varen dur a terme dues importants actuacions: en primer lloc, adquiriren el 19,37% del conglomerat de la família Hidalgo, Globalia; i, en segon lloc, participaren en la fundació del grup hotelier Grubarges. Grubarges estava constituïda per una *joint venture* entre Grupo Turístico Barceló SL (33%), la immobiliària Gesinar de l'entitat financera Argentaria (33%)⁹³² i Grucysa de la constructora FCC (33%). L'aliança empresarial es presentava com la fórmula

⁹³¹ El 23 de juny de 2000, Hotel Hamilton SA, canvia de denominació pel de Barceló Corporación Empresarial SA.

⁹³² Segons Such Devesa (2006), mitjançant aquesta associació, Argentaria treia el patrimoni immobiliari que havia acumulat com a resultat de la crisi de principis dels 1990 en que moltes entitats financeres es varen quedar amb actius immobiliaris, degut a les fallides d'empreses de la construcció i immobiliàries sobretot.

perfecte per assegurar unes bones expectatives de negoci centrat en la "producció" turístico-immobiliària: Argentaria –integrada en el BBV a partir de 1999–, aportaria el "know-how" financer –a més d'hotels propietat de la mateixa Argentaria–; la transnacional de les Koplowitz el de la construcció; i els Barceló el turístic. Simón Pedro Barceló declarava en una entrevista que "els tres socis hem coincidit en que el sector turístic és el millor per desenvolupar una política d'inversió en els darrers anys" (Hostelmarket, 1/11/1998b). La constitució de Grubarges havia de permetre als Barceló continuar la seva expansió internacional, al temps que diversificava riscos, tot comproment-se a que els nous projectes serien desenvolupats per Grubarges. L'objectiu era establir un pla d'inversions de 600 milions d'euros per adquirir uns 40 hotels, amb la qual cosa Barceló podria duplicar el nombre d'establiments que tenia el 1998. El primer projecte turístico-immobiliari de Grubarges fou el Barceló Punta Umbría (Huelva) amb un hotel de 307 habitacions i en el mateix indret la societat Punta Umbría Turística, participada per Grubarges, havia de construir un camp de golf i zona residencial (Hostelmarket, 1/01/1999b; Hostelmarket 1/03/1999).

Un fet que val la pena subratllar, tal com ha fet Joan Buades (2009:88), és que el 2001, Carlos Hornos Octavio fou nomenat director general de Grubarges. Hornos havia estat el director general de Turespaña –organisme públic de propaganda turística espanyola– durant el primer mandat d'Aznar. Per altra banda, el grup Barceló, paral·lelament al nomenament d'Hornos, va designar com a director de Planificació del grup a Javier Mato. Mato havia estat el cap de comunicació de Matas al capdavant del govern de les Illes Balears i durant un temps fou cap del seu gabinet ministerial. En aquest sentit, les estratègies d'expansió de les grans corporacions s'alimenten del fitxatge de persones que han ocupat llocs centrals del poder polític, tot rendibilitzant al màxim les influències acumulades.

L'expansió del Barceló també aprofità els efectes de la crisi dels 1990 sobre algunes de les hoteleres mitjanes. En concret, la cadena propietat d'Antoni Coll Domingo, **Intertur**, va haver de dur a terme una profunda reestructuració després de les festes de l'Expo 1992. Antoni Coll aixecà un monumental hotel a Sevilla i tercer major de l'Estat, l'Al Andalus (1400 places), i l'any després de l'exposició universal ja no li sortien els comptes. Els directius de la cadena hotelera mallorquina manifestaren que eren víctimes del desastre de la filial de la Societat Estatal de l'Expo, CRASA/CORAL (Central Oficial de Reserves d'Allojament de l'Expo). Coll va sol·licitar convertir la meitat de l'establiment en un hotel privat que ell mateix s'encarregaria de gestionar i així rebaixar la capacitat de l'hotel en una ciutat on la capacitat d'allotjament turístic estava sobredimensionada –es passa de 11,4 mil places el 1989 a 30,8 mil el 1992–. Intertur es va desprendre de 3 establiments a Mallorca que passaren als Barceló, entre d'ells el Barceló Cala Viñas (674 places) a Calvià. El 2001 Intertur tenia 1906 places hoteleres i 540 en apartaments turístics, quan el 1992 comptava amb unes 3069 places hoteleres (Chaves, 12/08/1993; Florencio, 12/08/1993). Els Barceló també adquiriren a mitjans dels 1990 el complex turístico-immobiliari El Castillo ubicat a Fuerteventura. Aquest complex comptava amb 380 apartaments, 17 "vil·les" i a més anava vinculat amb la gestió d'un port esportiu i diversos establiments comercials i la propietat d'una parcel·la de 7,2 Ha. Crida l'atenció el fet que aquest paquet es va adquirir mitjançant la compra de la societat Inver Canary SA, que a la vegada era una filial de la societat estatal alemanya BVS⁹³³, encarregada de les privatitzacions alemanyes. L'existència d'aquesta filial de la societat estatal alemanya pot ser considerada com un exemple de l'interès que el capital públic o privat ha tengut en el negoci turístico-immobiliari espanyol i especialment canari. Un dels altres espais en els que Barceló entrà fou en el del turisme urbà, amb el lloguer, a través de la societat Barceló Clavel del Barcelona Sants (377 habitacions), propietat de la societat estatal espanyola Renfe (Hostelmarket, 1996).

Per d'altra banda, els Barceló comptaven amb el 49% de Rey Sol SA⁹³⁴, tot quedant el 51% restant en mans de Unidad Editorial SA. Aquesta empresa és la propietària de la capçalera balear del diari conservador El Mundo. Tal com havíem exposat anteriorment, els Barceló fundaren juntament amb Matutes i Domènech de les galetes Quely, El Día de Baleares el 1981. Aquest es juntà primer amb Diario 16 el 1988, amb la retirada de Domènech (Galetes Quely) del projecte; i al cap de poc temps, el 1993 s'alià amb El Mundo, dirigit per Pedro J. Ramírez.

⁹³³ BVS: Bundesanstalt für vereinigungsbedingte Sonderaufgaben (Agència Federal per les Tasques Especials de la Unificació Alemanya) (Esser, 1998).

⁹³⁴ El 2002 Rey Sol SA fa una ampliació de capital i els Barceló es quedaren amb el 33,33% i Unidad Editorial SA la resta.

En aquesta segona jugada, Matutes es retirà de l'accionariat. Aquest diari serà l'altaveu dels interessos de bona part del gran capital de les Illes i jugà una paper rellevant en la lluita contra l'ecotaxa (Amer, 2006; Buades, 2009).

A part de les grans cadenes, cal advertir que al llarg dels 1990 hi ha un bon nombre de mitjanes cadenes que apareixen o que es van consolidant, tot seguint l'estel dels "líders". La revista del sector, *Hostelmarket* (2000:54), assenyalava el 2000 que "en els darrers anys en el sector balear hem assistit a l'emergència de diverses cadenes locals, en molts casos semidesconegudes, que s'especialitzaren en adquirir a bon preu bé establiments en crisi (en els primers anys dels noranta) o bé altres amb una certa dosi d'obsolescència, en els que han dut a terme obres de reforma integrals per la seva modernització". Entre aquestes es poden citar la ja esmentada Hotelera Saint Michel o **Hoteles Piñero** (HOPI SA). La cadena de Pablo Piñero, del Grup Piñero (Viajes Soltours SA), es va fundar el 1994, just en els moments en que es començava a reconstruir el capitalisme global i es reprenia una nova fase d'acumulació a les Balears. Piñero va adquirir, entre d'altres: el 1996, el Perlas (124 places) a Tirasa SL i el Playa d'Or (254 places) a Hoteles Globales, ambdós a la platja de Palma; el 1997, els hotels Bahía de Palma (827 places) i Bahía Park (227 places) a la platja de Palma, al Banco de Urquijo i per uns 900 milions de pessetes, i el Sol Coral Playa (358 places) a Magaluf, a Sol Meliá per uns 800 milions de pessetes. Pablo Piñero també propagà els seus negocis turístic-immobiliaris més enllà de l'arxipèlag balear. A part de la colonització americana que tractarem més endavant, cal considerar la fundació de la filial Hoteles Piñero Canarias SL que va adquirir 2 establiments a Tenerife (Piñero Murillo de 130 habitacions i el Piñero Goya de 48). El 1999 va adquirir uns terrenys de 9 Ha de superfície a Costa Adeje (Tenerife) per aixecar un megacomplex turístic. En aquest cas, crida l'atenció la velocitat en que es dugueren els tràmits i les obres ja que el 2001 s'inaugurava el Bahía Príncipe Costa Adeje amb 480 habitacions i sota la modalitat del tot inclòs, al temps que encara restaven 2 establiments més per ser construïts i completar les 1030 habitacions previstes (*Hostelmarket*, 1996; *Hostelmarket*, 1/02/1999c; *Hostelmarket*, 2002a).

Entre les cadenes de mitjanes dimensions es poden incloure: Marina Balear, presidida per Pedro Marquès Granero, amb unes 5478 places, tot multiplicant per 2,6 les del 1992. Una de les cadenes que val la pena esmentar és Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL), propietat de Pedro Pascual i Bartomeu Plomer. Viva Hotels es fundà el 1998 arran de l'escissió de la cadena Garden Hotels que quedarà en mans de Miquel Ramis Puigrós i els establiments es repartiren entre Ramis per una banda, i Pascual i Plomer per l'altra. El 2001 **Viva Hotels** ja comptava amb unes 3765 places turístiques a les Illes, mentre que **Garden** tenia unes 2202. Es pot apuntar el fet que els dos grups presenten divisions dedicades a la promoció immobiliària i la construcció. El grup empresarial de Pascual i Plomer, a part dels hotels que aquests ja tenien, inicià un potent procés d'expansió per Mallorca i Menorca. El 2001 inaugurà a Menorca l'aparthotel de Cala en Bosch, Viva Menorca i a Mallorca va dur a terme un procés d'adquisicions d'establiments, entre dels que es pot apuntar la compra del 50% de la societat Dicumar Balear SA, propietària dels apartaments turístics Playa Port Vell (324 places) a Son Servera o del Viva Costa Portals (196 places) adquirit a Hospedajes y Comidas. Així mateix, Pascual i Plomer iniciaren les obres de diversos establiments, entre d'ells, el Viva Can Picafort (285 apartaments) el 2000; o el megacomplex Viva Cala Mesquida. Per tal de construir el Viva Cala Mesquida Suites (189 habitacions), varen adquirir diversos establiments obsolets per tal de poder obtenir les places necessàries per aixecar nous establiments: Cala Mesquida (151 places) a Capdepera, Atlantic (32 places) a Cala Mesquida, Calypso (24 places) a Cala Millor, Los Arcos (19 places) a Palma, i Aragón (67 places) a s'Arenal. Després d'aplicar l'àlgebra de la Llei General Turística, els empresaris pogueren aixecar un hotel de 360 places. Cala Mesquida a Capdepera fou el principal pol de "producció" turístic-immobiliària del grup, on inauguraren el 1999, abans de que els pogués afectar la Llei General Turística, un complex turístic compost per dos apartaments sota el nom Viva Cala Mesquida –18 edificis d'apartaments que s'aixecaven sobre la ciutat de vacances de Riu– (*Hostelmarket*, 1/09/1999; *Hostelmarket*, 1/05/2000b; *Hostelmarket*, 1/10/2000; *Hostelmarket*, 1/11/2001b; *Hostelmarket*, 2002a).

Entre les cadenes mitjanes es poden destacar també la del que fou conseller de turisme, Jaume Cladera, Stil Hotels amb 5478 places; D'Or Hotels, de la família Pujol, amb 4183 places; Mac Hotels, propietat de Miquel Amengual Cifre, amb 2836 places; Valentín Hotels, de Miquel Codolà, tenia unes 2828 places a les Balears i el 2001 estava construint a Novo Sancti Petri (Cadis) un megahotel de 1200 places; Ola Hotels, presidida per Antoni Bibiloni i amb accionistes comuns a Viajes Urbis SA, comptava amb unes 2639 places; etc (taula 268). Per

altra banda, a Menorca a part de les grans cadenes, es poden destacar les cadenes de capital menorquí: RTM (Red Turística Menorquina), de la família Díaz Montañés, amb 1536 places; Prometursa (Promotora Menorquina Turismo SA), de la família Saura Guillen, amb 984 places; s'Algar, dels Sintes Pascual, amb 862 places; i Protumesa i Surmensa, amb la família dels Casals entre els accionistes, amb 1116 places (taula 268).

També, entre les cadenes mitjanes, hom pot destacar les que eren filials d'empreses estrangeres com per exemple la cadena Acorn amb 4284 places; Compañía Hotelera de Sant Jordi, filial del Tour Operador suís Universal, amb 3176 places; Allsun Hotels, filial del Tour Operador Alltours Flugreisen, amb unes 1809 places. Així mateix, encara que amb menor nombre de places, cal destacar el fet que el magnat britànic Richard Branson, a través de Virgin, va vendre l'Hotel La Residencia a Deià a una altra gran cadena transnacional, Orient Express. Aquesta adquirí el 2001 la societat Son Moragues SA, propietària de La Residencia (Hostelmarket, 2002a). La venda de La Residencia forma part del procés de fuga de Branson de Mallorca com espai d'acumulació, després que les seves pretensions de convertir la finca de Son Bunyola (Banyalbufar) en un espai turístic-immobiliari de luxe no prosperassin, degut a la introducció de noves regulacions territorials i urbanístiques a les Illes cap a finals dels 1990 (Rullan, 2007). Per aquest motiu posà aquells terrenys a la venda, que tal com s'ha vist foren adquirits posteriorment pel matrimoni dels Hoare, una adquisició vinculada en el cas Llampec i que reflectí alguns dels mètodes emprats pels grans capitals en les compravendes immobiliàries, amb l'ús de paradisos fiscals i evasió fiscal. Una de les majors cadenes del planeta, Marriott, entrava a l'Estat espanyol a través de la porta mallorquina. Marriott inaugurà l'Hotel Mallorca Marriott Son Antelm Golf & Resort al terme municipal de Lluçmajor. L'establiment anava, tal com el seu nom indica, associat a la construcció d'un camp de golf. També es pot destacar la cadena L'Illot Hotels, dirigida per Ignasi Esteve (vicepresident de la Federació Hotelera de Mallorca, 1997-2007), que estava participada per la societat neerlandesa Verborghstraeten Beheer BV (60%) i Sa Nostra, Caixa de Balears (40%).

Per altra banda, també es poden assenyalar alguns canvis al respecte de l'establiment de luxe de Son Vida i el paper que assolirà el grup empresarial dels Schörghuber. Després de les Olimpíades de Barcelona 1992 i l'Expo de Sevilla –moment de forta expansió d'HUSA– i amb la crisi econòmica espanyola, els Gaspert hagueren de posar a la venda les seves accions de l'Hotel de Son Vida que representaven el 91,8% de la societat, a través de la societat suïssa Son Vida Holding AG. No obstant això, HUSA es va seguir fent càrrec de la gestió de l'hotel fins el 2004 (Baratech, 13/12/1999). El 1995, l'empresari alemany Josef Schörghuber, vinculat ja amb diverses operacions especulatives a l'illa, va comprar les accions dels Gaspert en la societat Son Vida Hoteles SA l'hotel de luxe palmès a través de la filial del grup Schörghuber, Vibelba SL. El 1992, la cadena dels Schörghuber –propietaris, entre d'altres, de la cadena alemanya Arabella Hotel Consult–, inaugurà un nou hotel de luxe a l'elitista urbanització de Son Vida (Palma), l'Arabella Golf Hotel. Aquell mateix any, el Govern de les Illes Balears presidit per Gabriel Cañellas va modificar la Llei d'Espais Naturals que s'havia aprovat a finals del 1991, tema sobre el que tornarem més endavant, i amb aquesta modificació els terrenys del magnat alemany –Son Quint i Son Muntaner– passaven de ser considerats espais naturals protegits a ser aptes per urbanitzar (Gob, 5/06/2001; Amer, 2006).

El "miracle" polític-administratiu va permetre que Vibelba pogués iniciar els seus projectes turístic-immobiliaris al voltant de la zona de Son Vida. Així, s'iniciaren els projectes d'ampliació de la urbanització de la zona, vinculada amb la construcció dels camps de golf de Son Muntaner, inaugurat el 2000, i el de Son Quint, inaugurat el 2007 (amb la urbanització Quint 21). En les empreses que han encapçalat la urbanització de Son Vida s'hi troben Alberto Kusak Lambea, descendent del pilot nord-americà Kusak fundador del Son Vida, i la família Schörghuber. El 1998 Arabella formà una aliança (*joint venture*) amb el gegant Starwood Hotels & Resorts i després del fallit projecte de Cala Mondragó, declarada Parc Natural el 1992, Schörghuber, a més dels projectes turístic-immobiliaris al voltant de Son Vida, inicià la construcció d'un megacomplex a Punta Negra (Calvià), a primera línia de costa, amb un hotel de 112 habitacions i 78 apartaments que fou inaugurat el 2002, el Saint Regis Mardavall (Hostelmarket, 1996; Hostelmarket, 2002a; El Mundo, 25/11/2008; Fernández-Legido, 8/02/2010)⁹³⁵.

⁹³⁵ A partir de la base de dades SABI –amb dades corresponents a l'any 2009– es pot dir que els Schörghuber comptaven amb un nodrit nombre de societats espanyoles que a la vegada pertanyen a la societat alemanya Arabella Hotel Holding GmbH. Arabella Hoteles e Inversiones de España SA comptava amb les filials: Arabella Hotel Mardavall

Després d'haver analitzat les grans cadenes hoteleres de les Balears i la seva evolució entre el 1992 i el 2001, val la pena citar alguna qüestió en referència al seu paper social i més concretament en relació al mecenatge "d'obres socials". El 1988 el president de la Comunitat Autònoma, Gabriel Cañellas, fundà l'ens privat Fundació Illes Balears (FIB), amb seu a Son Pax (Palma) –adquisició associada a un presumpte delictes fiscal–. Aquesta entitat presidida pel propi Cañellas sortí a la llum pública en relació al cas de corrupció polític-empresarial del Túnel de Sóller. Dels 1096 milions de pessetes recaptades el 1996, els principals donants eren les grans empreses turístiques de les Illes: Riu Hotels (31 milions de pessetes), Viajes Barceló (25 milions de pessetes), Sol Meliá (16 milions de pessetes), Viajes Iberia (16 milions de pessetes), Roxa (15 milions de pessetes) i Grup Matutes (8 milions de pessetes). A més, les entitats financeres aportaren importants sumes: Banesto (18 milions de pessetes), BBV (18 milions de pessetes), Sa Nostra (18 milions de pessetes), Es Crèdit (15 milions de pessetes), Banco Atlántico (15 milions), Banco Central (15 milions), Banca March (15 milions de pessetes), La Caixa (15 milions de pessetes), etc. Cañellas comptà també amb l'ajuda de José Maria Cuevas, president de la CEOE, per reunir les constructores que treballaven a les Balears per tal d'aconseguir "donatius" per la seva fundació, tot rebent posteriorment quantiosos donatius de Focsa, Degremont, Acsa, Ferrovial, Agromán i Dragados. Entre els donants també es trobaven els promotors del cementeri privat Bon Sosec, que després d'aconseguir l'interès social de l'obra, donaren 14,3 milions de pessetes a la Fundació. A més la Fundació rebé uns 60 milions de pessetes en concepte de subvencions, procedents del Govern. La principal funció de la fundació era la d'adquirir finques i monuments per la seva conservació. Dels més de 1000 milions de pessetes recaptats, Cañellas destinà un 70% en operacions financeres i la resta en adquisicions, entre d'elles propietats de la família del propi Cañellas. Entre les donacions anònimes, d'un total de 70 milions de pessetes, hi havia com a mínim uns 6,5 milions de pessetes procedents de l'empresa concessionària del Túnel de Sóller. Convé recordar que la Fundació Illes Balears també ha estat relacionada amb un dels presumptes casos de corrupció del Govern Matas, cas Torre de Sant Elm, i en la que Gabriel Cañellas ha estat imputat⁹³⁶ (Manresa, 2/06/1996; Manresa, 17/07/1996; Manresa, 15/09/1996; Manresa, 1998).

L'altra "obra social" que cal citar, entre les encapçalades pels empresaris de les Illes, és la de la constitució el 1997 de la Fundación Turística y Cultural de las Islas Baleares. L'objectiu d'aquesta fundació era el de regalar un nou iot Fortuna a Joan Carles de Borbó, ja que el que li havia regalat el rei Fahd d'Aràbia Saudita el 1979 començava a fallar. Cal dir que el magnífic regal de 3000 milions de pessetes (18 milions d'euros) es realitzava en plena etapa d'internacionalització del capital espanyol, pel qual la tasca diplomàtica del cap d'Estat era molt valuosa, així com de profunda mercantilització turístic-immobiliària de les Balears on el reclam monàrquic s'utilitzaria per atreure les elits per a invertir en actius immobiliaris. La Fundació estava composta inicialment per 25 potentats de les Balears, amb Gabriel Barceló com a tresorer. Cadascú havia d'aportar 100 milions de pessetes en 10 terminis i entre els donants s'hi podien destacar: Sol Meliá, Grup Barceló, Grup Matutes, Roxa, Spanair, Grupotel, Iberostar, Air Europa, Riu Hotels, Hotels Globales, Viajes Soltour, Banca March, Sa Nostra, La Caixa, Gesa, Hora Nova SA –Pere A. Serra Bauzà del grup mediàtic Serra–, Productos Fontanet –d'Antoni Fontanet Obrador–, etc. Per la seva banda, el Govern de les Illes Balears feu un donatiu d'un milió de pessetes (Manresa, 1998).

SL; Bayerische Hausbau Española SL; Son Vida Golf SL; Transfer Car Palma SL; Vibelba SL; Son Vida SA; i Son Vida Hoteles SA. En aquesta darrera hi havia 15 accionistes, però els Schörghuber ostentaven més del 90% de les accions. La societat Vibelba SL és el braç immobiliari dels Schörghuber i a través d'ella es varen adquirir diverses propietats immobles, entre d'elles Son Xigala de Palma. El 2009 els Schörghuber comptaven a Mallorca amb els hotels Castell Son Vida, Arabella Sheraton Golf Son Vida, St. Regis Mardavall Resort i els camps de golf Son Vida, Son Quint i Son Muntaner. Per altra banda els descendents del pilot nord-americà Kusak, els trobam a d'altres empreses encarregades de la urbanització de Son Vida. Entre elles, es pot destacar Son Vida SA que presenta la següent distribució accionarial: Son Vida Properties Club de Campo SL –de Kusak Lambea– (49,4%); Arabella Hoteles e Inversiones de España SA –dels Schörghuber– (18,9%); Jaime Mora Antich (16,6%); International Consolidated Investment Company –amb seu al paradís fiscal de Luxemburg– (6,84%) (Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.lluil.uib.es>, gener 2010).

⁹³⁶ En relació a les investigacions de l'Agència Tributària es va esbrinar que la Fundació Illes Balears realitzà importants operacions financeres entre el 2005 i el 2007, com per exemple 240 mil euros a Luxemburg o un milió d'euros a Itàlia (Malagón, 3/03/2010).

Taula 268. Places d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres (CH) a les Illes Balears, 2001 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 2002:367-368; Hostelmarket , 2002; Catàleg d'establiments d'allotjament turístic de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears, 2002).

	Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears	Apartaments	Total Balears
Nom CH	Pl. Hotel	Pl. Hotel	Pl. Hotel	Pl. Hotel	Places Apart.	Places turístiques
Sol Meliá SA	11.042	2.669	1.441	15.152	1.360	16.512
Fiesta Hotels & Resorts	1.872	501	8.971	11.344	3.422	14.766
Grupotel (Grupotel Dos SA)	8.356	635	0	8.991	1.976	10.967
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	8.202	0	0	8.202	1.508	9.710
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	7.957	0	623	8.580	0	8.580
Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	4.030	0	0	4.030	2.174	6.204
Hotelera Saint Michel	4.993	0	0	4.993	1.096	6.089
Hotetur	1.820	0	0	1.820	4.191	6.011
Hoteles Globales (Grup Optursa)	3.967	960	0	4.927	974	5.901
Barcelo Hotels & Resorts	3.670	1.336	818	5.824	0	5.824
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	4.352	0	779	5.131	648	5.779
Hipotels	3.436	0	0	3.436	2.328	5.764
Sirenis	0	0	5.630	5.630	0	5.630
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	4.970	0	508	5.478	0	5.478
Blau Hotels (Roxa 1 SL)	5.403	0	0	5.403	0	5.403
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	1.548	474	2.356	4.378	836	5.214
Stil Hotels SA	3.845	284	0	4.129	342	4.471
Acon Internacional Hotels	2.954	880	450	4.284	0	4.284
D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	3.085	0	0	3.085	1.098	4.183
Invisa (Hoteles Trinidad SA)	0	0	2.720	2.720	1.262	3.982
BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	3.528	0	0	3.528	338	3.866
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	3.285	0	0	3.285	480	3.765
Compañía Hotelera Sant Jordi	3.176	0	0	3.176	0	3.176
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	2.218	304	0	2.522	314	2.836
Valentin Hotels (Valentín Gestión SL)	1.584	1.056	0	2.640	188	2.828
Ola Hotels SA	1.645	0	340	1.985	654	2.639
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	1.688	0	808	2.496	0	2.496
Intertur Hotels SA	897	0	1.009	1.906	540	2.446
Piñero hoteles (HOPI SA)	2.228	0	0	2.228	0	2.228
Nodemar SA	2.205	0	0	2.205	0	2.205
Garden Hotels (Cesgarden SL)	614	0	0	614	1.588	2.202
Hoteles Gavimar SA	1.720	0	0	1.720	460	2.180
Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	1.857	0	0	1.857	225	2.082
Inturotel (Cala Azul Park SA)	1.391	0	0	1.391	450	1.841
Hoteles Sunwing SA	930	0	0	930	895	1.825
Allsun Hoteles	1.809	0	0	1.809	0	1.809
Confortel Hoteles	0	1.670	0	1.670	0	1.670
JS Hotels	1.284	0	0	1.284	320	1.604
Eurotours Hotels SA	726	0	0	726	857	1.583
RTM Hotels (Red Turística)	0	1.320	0	1.320	216	1.536

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Menorquina SA - Artiem)						
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	1.342	0	0	1.342	176	1.518
Sport Hotels	0	0	1.513	1.513	0	1.513
Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	1.476	0	0	1.476	0	1.476
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	970	480	0	1.450	0	1.450
Palmira Hotels SA	1.399	0	0	1.399	0	1.399
Eden Hotels	1.344	0	0	1.344	0	1.344
Hoteles Gran Isla	496	0	0	496	786	1.282
Green Oasis (Grup Suntuors SA)	243	0	1.032	1.275	0	1.275
Eix Hotels (Platja Dorada SA)	1.260	0	0	1.260	0	1.260
Hoteles Ribas (Grupo Ribas)	1.238	0	0	1.238	0	1.238
Grupo Cabot	827	0	0	827	321	1.148
Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	0	466	0	466	672	1.138
Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	1.126	0	0	1.126	0	1.126
Star Hotels SL	778	0	0	778	343	1.121
Soldargent SA	0	0	892	892	189	1.081
Framotel	1.074	0	0	1.074	0	1.074
Hotelera Pollensina	726	0	0	726	320	1.046
Cala Pada Turística SL	0	0	1.042	1.042	0	1.042
Confort Hoteles	886	0	0	886	140	1.026
Club Pollentia (Portvi SA)	1.016	0	0	1.016	0	1.016
Set Hotels SL	0	560	0	560	446	1.006
Prometursa (Promotora Menorquina Turismo SA)	0	984	0	984	0	984
Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	946	0	0	946	0	946
Playsol Hotels (SIESBU SL)	939	0	0	939	0	939
Hoteleria Alfa	938	0	0	938	0	938
Hoteles y Apartamentos SA (HOTYASA)	403	0	0	403	530	933
Baleste SA	908	0	0	908	0	908
Colors Hotels & Resorts	650	256	0	906	0	906
Explotaciones CEPAL SA	256	0	0	256	631	887
HUSA	495	0	0	495	390	885
Amic Hotels	882	0	0	882	0	882
Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	689	0	0	689	190	879
Club Mediterranée	0	0	863	863	0	863
S'Algar Hotels	0	668	0	668	194	862
Hoteles Moll SL	840	0	0	840	0	840
Hotelera Kristina SL	834	0	0	834	0	834
Hoteles Básicos del Mediterráneo	794	0	0	794	0	794
Azuline Hotels (Aivis Hotelera SA)	0	0	792	792	0	792
Roc Hotels Balear SL	728	0	0	728	60	788
CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	745	0	0	745	0	745
Hoteles Catalonia	614	130	0	744	0	744
ITC (Rewe Touristik)	0	0	736	0	0	736
Sabina Hotels	709	0	0	709	0	709
Holiday Group	698	0	0	698	0	698
Delfín Hotels (Silvo SL)	676	0	0	676	0	676
Club Stella (CECA SA)	0	0	669	669	0	669
Verser Hotels (Verdera Serra SA)	0	0	425	425	241	666
Ir Hoteles	660	0	0	660	0	660

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	0	0	538	538	108	646
Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	640	0	0	640	0	640
Golden Team Hotels (Havas Team SL)	588	0	0	588	45	633
Princesa Playa (Sagitario Playa SL i Club Son Xoriguer SL)	0	559	0	559	64	623
PROTUMESA (Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca SL)	0	614	0	614	0	614
Ibintur SA	0	0	596	596	0	596
Hoteles Levante (Son Lluc SA)	592	0	0	592	0	592
Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	370	0	0	370	222	592
Na Taconera Hotel SA	589	0	0	589	0	589
Llucmajor Park	587	0	0	587	0	587
Marins Hotels (Marins Playa SA)	209	0	0	209	362	571
Jet Apartment Complex (ESABA Servicios SA)	0	0	0	0	534	534
Hoteles Hesperia	446	80	0	526	0	526
Bocaccio Alcudia SA	512	0	0	512	0	512
Hotel Playamar SA	508	0	0	508	0	508
Surmensa	0	502	0	502	0	502
Globalia Inversiones Hoteleras SL	496	0	0	496	0	496
Hotel Diamant SA	477	0	0	477	0	477
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	0	476	0	476	0	476
Heliopal SA	446	0	0	446	0	446
Best Western	430	0	0	430	0	430
Inmobiliaria Sa Vinya SA	0	0	0	0	429	429
Explotaciones Turísticas SA	420	0	0	420	0	420
Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	418	0	0	418	0	418
Hotel Torre del Mar SA	0	413	0	413	0	413
Costador SL	394	0	0	394	0	394
Robinson Hotels (TUI)	386	0	0	386	0	386
Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	0	0	374	374	0	374
L'Illot Hotels	368	0	0	368	0	368
Marriott (Orenol SA)	300	0	0	300	0	300
Hotel Armadams (Vichuquen SL)	289	0	0	289	0	289
Hotel Don Leon SA	240	0	0	240	0	240
Hotel Bon Sol SA	231	0	0	231	0	231
HAZ Hotels	0	0	230	230	0	230
Resort España SA	217	0	0	217	0	217
Cadena Garbí	168	0	0	168	0	168
Arabella Hotels+Starwoods Hotels	165	0	0	165	0	165
Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	123	0	0	123	0	123
Total	159.501	18.277	36.155	213.933	38.133	252.066

Taula 269. Places d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres (CH) a les Illes Balears, 2001 (Font: elaboració pròpia a partir de Sastre 2002:367-368; Hostelmarket, 2002; Catàleg d'establiments d'allotjament turístic de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears, 2002).

	Mallorca	Menorca	Eivissa i Formentera	Balears	Apartaments	Total Balears
	% respecte Pl. Hotel	% respecte Pl. Hotel	% respecte Pl. Hotel	% respecte Pl. Hotel	% respecte Places Apart.	% respecte Places turístiques
Sol Melià SA	4,89	10,51	2,45	4,89	1,38	3,98
Fiesta Hotels & Resorts	0,83	1,97	15,24	3,66	3,46	3,56
Grupotel (Grupotel Dos SA)	3,70	2,50	0,00	2,90	2,00	2,65
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	3,63	0,00	0,00	2,64	1,53	2,34
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	3,52	0,00	1,06	2,77	0,00	2,07
Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	1,78	0,00	0,00	1,30	2,20	1,50
Hotelera Saint Michel	2,21	0,00	0,00	1,61	1,11	1,47
Hotetur	0,81	0,00	0,00	0,59	4,24	1,45
Hoteles Globales (Grup Optursa)	1,76	3,78	0,00	1,59	0,99	1,42
Barcelo Hotels & Resorts	1,63	5,26	1,39	1,88	0,00	1,41
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	1,93	0,00	1,32	1,65	0,66	1,39
Hipotels	1,52	0,00	0,00	1,11	2,36	1,39
Sirenis	0,00	0,00	9,56	1,82	0,00	1,36
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	2,20	0,00	0,86	1,77	0,00	1,32
Blau Hotels (Roxa 1 SL)	2,39	0,00	0,00	1,74	0,00	1,30
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0,69	1,87	4,00	1,41	0,85	1,26
Stil Hotels SA	1,70	1,12	0,00	1,33	0,35	1,08
Acon Internacional Hotels	1,31	3,47	0,76	1,38	0,00	1,03
D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	1,37	0,00	0,00	0,99	1,11	1,01
Invisa (Hoteles Trinidad SA)	0,00	0,00	4,62	0,88	1,28	0,96
BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	1,56	0,00	0,00	1,14	0,34	0,93
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	1,45	0,00	0,00	1,06	0,49	0,91
Compañía Hotelera Sant Jordi	1,41	0,00	0,00	1,02	0,00	0,77
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	0,98	1,20	0,00	0,81	0,32	0,68
Valentin Hotels (Valentín Gestión SL)	0,70	4,16	0,00	0,85	0,19	0,68
Ola Hotels SA	0,73	0,00	0,58	0,64	0,66	0,64
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	0,75	0,00	1,37	0,80	0,00	0,60
Intertur Hotels SA	0,40	0,00	1,71	0,61	0,55	0,59
Piñero hoteles (HOPI SA)	0,99	0,00	0,00	0,72	0,00	0,54
Nodemar SA	0,98	0,00	0,00	0,71	0,00	0,53
Garden Hotels (Cesgarden SL)	0,27	0,00	0,00	0,20	1,61	0,53
Hoteles Gavimar SA	0,76	0,00	0,00	0,55	0,47	0,53
Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	0,82	0,00	0,00	0,60	0,23	0,50
Inturotel (Cala Azul Park SA)	0,62	0,00	0,00	0,45	0,46	0,44
Hoteles Sunwing SA	0,41	0,00	0,00	0,30	0,91	0,44
Allsun Hoteles	0,80	0,00	0,00	0,58	0,00	0,44
Confortel Hoteles	0,00	6,58	0,00	0,54	0,00	0,40
JS Hotels	0,57	0,00	0,00	0,41	0,32	0,39
Eurotours Hotels SA	0,32	0,00	0,00	0,23	0,87	0,38

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	0,00	5,20	0,00	0,43	0,22	0,37
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	0,59	0,00	0,00	0,43	0,18	0,37
Sport Hotels	0,00	0,00	2,57	0,49	0,00	0,37
Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	0,65	0,00	0,00	0,48	0,00	0,36
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	0,43	1,89	0,00	0,47	0,00	0,35
Palmira Hotels SA	0,62	0,00	0,00	0,45	0,00	0,34
Eden Hotels	0,60	0,00	0,00	0,43	0,00	0,32
Hoteles Gran Isla	0,22	0,00	0,00	0,16	0,80	0,31
Green Oasis (Grup Suntours SA)	0,11	0,00	1,75	0,41	0,00	0,31
Eix Hotels (Platja Dorada SA)	0,56	0,00	0,00	0,41	0,00	0,30
Hoteles Ribas (Grupo Ribas)	0,55	0,00	0,00	0,40	0,00	0,30
Grupo Cabot	0,37	0,00	0,00	0,27	0,32	0,28
Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	0,00	1,83	0,00	0,15	0,68	0,27
Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	0,50	0,00	0,00	0,36	0,00	0,27
Star Hotels SL	0,34	0,00	0,00	0,25	0,35	0,27
Soldargent SA	0,00	0,00	1,52	0,29	0,19	0,26
Framotel	0,48	0,00	0,00	0,35	0,00	0,26
Hoteleria Pollensina	0,32	0,00	0,00	0,23	0,32	0,25
Cala Pada Turistica SL	0,00	0,00	1,77	0,34	0,00	0,25
Confort Hoteles	0,39	0,00	0,00	0,29	0,14	0,25
Club Pollentia (Portvi SA)	0,45	0,00	0,00	0,33	0,00	0,25
Set Hotels SL	0,00	2,21	0,00	0,18	0,45	0,24
Prometursa (Promotora Menorquina Turismo SA)	0,00	3,87	0,00	0,32	0,00	0,24
Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	0,42	0,00	0,00	0,31	0,00	0,23
Playsol Hotels (SIESBU SL)	0,42	0,00	0,00	0,30	0,00	0,23
Hoteleria Alfa	0,42	0,00	0,00	0,30	0,00	0,23
Hoteles y Apartamentos SA (HOTYASA)	0,18	0,00	0,00	0,13	0,54	0,23
Baleste SA	0,40	0,00	0,00	0,29	0,00	0,22
Colors Hotels & Resorts	0,29	1,01	0,00	0,29	0,00	0,22
Explotaciones CEPAL SA	0,11	0,00	0,00	0,08	0,64	0,21
HUSA	0,22	0,00	0,00	0,16	0,39	0,21
Amic Hotels	0,39	0,00	0,00	0,28	0,00	0,21
Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	0,31	0,00	0,00	0,22	0,19	0,21
Club Mediterranée	0,00	0,00	1,47	0,28	0,00	0,21
S'Algar Hotels	0,00	2,63	0,00	0,22	0,20	0,21
Hoteles Moll SL	0,37	0,00	0,00	0,27	0,00	0,20
Hoteleria Kristina SL	0,37	0,00	0,00	0,27	0,00	0,20
Hoteles Básicos del Mediterráneo	0,35	0,00	0,00	0,26	0,00	0,19
Azuline Hotels (Aivis Hoteleria SA)	0,00	0,00	1,35	0,26	0,00	0,19
Roc Hotels Balear SL	0,32	0,00	0,00	0,23	0,06	0,19
CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	0,33	0,00	0,00	0,24	0,00	0,18
Hoteles Catalonia	0,27	0,51	0,00	0,24	0,00	0,18
ITC (Rewe Touristik)	0,00	0,00	1,25	0,24	0,00	0,18
Sabina Hotels	0,31	0,00	0,00	0,23	0,00	0,17
Holiday Group	0,31	0,00	0,00	0,23	0,00	0,17
Delfín Hotels (Silvo SL)	0,30	0,00	0,00	0,22	0,00	0,16
Club Stella (CECA SA)	0,00	0,00	1,14	0,22	0,00	0,16
Verser Hotels (Verdera Serra SA)	0,00	0,00	0,72	0,14	0,24	0,16

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Ir Hoteles	0,29	0,00	0,00	0,21	0,00	0,16
Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	0,00	0,00	0,91	0,17	0,11	0,16
Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	0,28	0,00	0,00	0,21	0,00	0,15
Golden Team Hotels (Havas Team SL)	0,26	0,00	0,00	0,19	0,05	0,15
Princesa Playa (Sagitario Playa SL i Club Son Xoriguer SL)	0,00	2,20	0,00	0,18	0,06	0,15
PROTUMESA (Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca SL)	0,00	2,42	0,00	0,20	0,00	0,15
Ibintur SA	0,00	0,00	1,01	0,19	0,00	0,14
Hoteles Levante (Son Lluç SA)	0,26	0,00	0,00	0,19	0,00	0,14
Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	0,16	0,00	0,00	0,12	0,22	0,14
Na Taconera Hotel SA	0,26	0,00	0,00	0,19	0,00	0,14
Llucmajor Park	0,26	0,00	0,00	0,19	0,00	0,14
Marins Hotels (Marins Playa SA)	0,09	0,00	0,00	0,07	0,37	0,14
Jet Apartment Complex (ESABA Servicios SA)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,54	0,13
Hoteles Hesperia	0,20	0,32	0,00	0,17	0,00	0,13
Bocaccio Alcudia SA	0,23	0,00	0,00	0,17	0,00	0,12
Hotel Playamar SA	0,22	0,00	0,00	0,16	0,00	0,12
Surmensa	0,00	1,98	0,00	0,16	0,00	0,12
Globalia Inversiones Hoteleras SL	0,22	0,00	0,00	0,16	0,00	0,12
Hotel Diamant SA	0,21	0,00	0,00	0,15	0,00	0,12
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	0,00	1,87	0,00	0,15	0,00	0,11
Heliopal SA	0,20	0,00	0,00	0,14	0,00	0,11
Best Western	0,19	0,00	0,00	0,14	0,00	0,10
Inmobiliaria Sa Vinya SA	0,00	0,00	0,00	0,00	0,43	0,10
Explotaciones Turísticas SA	0,19	0,00	0,00	0,14	0,00	0,10
Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	0,19	0,00	0,00	0,13	0,00	0,10
Hotel Torre del Mar SA	0,00	1,63	0,00	0,13	0,00	0,10
Costador SL	0,17	0,00	0,00	0,13	0,00	0,10
Robinson Hotels (TUI)	0,17	0,00	0,00	0,12	0,00	0,09
Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	0,00	0,00	0,64	0,12	0,00	0,09
L'Illot Hotels	0,16	0,00	0,00	0,12	0,00	0,09
Marriott (Orenol SA)	0,13	0,00	0,00	0,10	0,00	0,07
Hotel Armadams (Vichuquen SL)	0,13	0,00	0,00	0,09	0,00	0,07
Hotel Don Leon SA	0,11	0,00	0,00	0,08	0,00	0,06
Hotel Bon Sol SA	0,10	0,00	0,00	0,07	0,00	0,06
HAZ Hotels	0,00	0,00	0,39	0,07	0,00	0,06
Resort España SA	0,10	0,00	0,00	0,07	0,00	0,05
Cadena Garbí	0,07	0,00	0,00	0,05	0,00	0,04
Arabella Hotels+Starwoods Hotels	0,07	0,00	0,00	0,05	0,00	0,04
Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	0,05	0,00	0,00	0,04	0,00	0,03
Total	70,63	71,97	61,42	68,99	38,59	60,82

Taula 270. Estimació de les places turístiques de les 15 primeres cadenes hoteleres de les Illes Balears a l'Estat espanyol, 2001 (Font: elaboració pròpia a partir d'Hostelmarket , 2002).																
	Sol Meliá SA	Fiesta Hotels & Resorts	Grupotel (Grupotel Dos SA)	Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	Hotelera Saint Michel	Hotetur	Hoteles Globales (Grup Optursa)	Barcelo Hotels & Resorts	THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	Hipotels	Sirenis	Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	Blau Hotels (Roxa 1 SL)	Total
I. Balears	16.512	14.766	10.967	9.710	8.580	6.204	6.089	6.011	5.901	5.824	5.779	5.764	5.630	5.478	5.403	118.618
Andalusia	18.294	0	0	2.206	3.794	0	0	460	1.542	2.078	0	2.336	0	0	0	30.710
I. Canàries	12.422	2.070	0	6.820	16.970	0	0	2.812	0	5.636	410	1.292	0	0	0	48.432
C. Valenciana	6.968	272	0	0	0	0	0	0	0	1.060	0	0	0	0	0	8.300
Madrid	7.606	718	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8.324
Catalunya	5.148	0	0	0	64	0	0	0	0	754	0	0	0	0	0	5.966
Castella - Lleó	1.200	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.200
Galícia	926	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	926
Castella - La Manxa	848	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	848
Múrcia	660	0	0	0	0	0	0	0	0	312	0	0	0	0	0	972
Aragó	584	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	584
P. Basc	582	0	0	0	0	0	0	0	0	1.282	0	0	0	0	0	1.864
Extremadura	578	0	0	0	0	0	0	0	0	706	0	0	0	0	0	1.284
Navarra	278	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	278
Astúries	260	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	260
Ceuta	246	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	246
Cantàbria	160	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	160
Percentatge de les places a les Balears respecte total a l'Estat	22,54	82,83	100,00	51,83	29,18	100,00	100,00	64,75	79,28	32,99	93,38	61,37	100,00	100,00	100,00	51,80

- Situació a les Illes Balears de les cadenes hoteleres a les portes de la crisi de principis de segle XXI⁹³⁷.
 - o Cadenes hoteleres a les Illes. Una lectura de conjunt.

El 2001 quan la "growth machine"⁹³⁸ turístico-immobiliària del capital balear havia assolit dimensions transnacionals, es varen efectuar els atemptats terroristes de l'11 de setembre de 2001. A partir de llavors s'inaugurava una nova època que alterava les formes del poder, amb la irrupció dels mecanismes de dominació dura. Es passava així del que es definí com una "globalització dolça", els "feliços 1990" d'Stiglitz, a una "globalització dura" amb la definició d'un ordre internacional articulat pel capitalisme financer (Règim Dòlar Wall Street) i apuntalat a "manu militari" (Pentàgon) (Fernández-Durán, 2003; Harvey, 2004). En aquest context, les expectatives d'expansió del negoci turístic a escala planetària es veren retallades momentàniament i la situació desembocà posteriorment en transformacions de la indústria turística, amb una reestructuració cada cop més oligopolística (p.ex. Tour Operadors, línies aèries, etc) (Hostelmarket, 1/12/2001a). Emperò, les tensions geopolítiques, centralitzades en els estats petrolers de l'Orient Mitjà, no afectaren a la progressiva evolució del negoci turístic global, especialment l'hoteler que seguí una tendència paral·lela a l'expansió de la bombolla financero-immobiliària global, amb la qual està íntimament vinculada (Buades, 2006; López i Rodríguez, 2010; Naredo, 2010).

En el cas de les Illes Balears, a pesar de les fortes tensions que bona part de l'empresariat turístic va mantenir amb el govern del Pacte de Progrés, es segueix intensificant la concentració de la "producció" turística en mans de les cadenes hoteleres. Entre el 2001 i el 2007, just abans de la crisi del règim d'acumulació financer, es pot veure com les places controlades per les cadenes hoteleres havien augmentat un 10,17%, quan l'increment total de places turístiques a les Illes havia estat del 2,57%. En aquells moments, la situació era, tal com hem vist, d'escàs increment de places turístiques –però d'increment i no congelament o desmantellament–, encara que les lògiques d'acumulació s'havien desplaçat cap a noves fronteres: "producció" immobiliària (molt vinculada al negoci turístic) i la difusió extrabalear, especialment el procés d'internacionalització. Així, tenim que el 2007 les cadenes hoteleres a les Balears, amb 277708 places, controlaven el 65,33% de les places turístiques. Si ho analitzam per illes es pot observar com la major taxa d'increment de places de les cadenes hoteleres es produeix a Menorca. A Menorca les places de les cadenes s'incrementen entre el 2001 i el 2007 en un 46,84%, tot passant de 18277 places el 2001 a 27015 el 2007. Emperò, les cadenes controlaven a Menorca el 54,1% de la capacitat d'allotjament turístic de l'illa, per davall de la mitjana de les Balears. S'ha de destacar que el major pes de places controlades per cadenes hoteleres es produeix a Mallorca, on aquestes comptaven amb el 70,13% de les places turístiques. En el cas de les Pitiüses –no comptam amb informació desagregada pel 2001⁹³⁹– el nombre de places controlades per cadenes hoteleres s'incrementaren un 35,85%, tot passant de 36155 places el 2001 a 49116 el 2007. El 2007 les cadenes comptaven amb el 57,8% de les places turístiques d'Eivissa; mentre que a Formentera aquestes controlaven el 37,08% de les places, tot essent l'illa en la que les proporció de places turístiques gestionades per cadenes era inferior (taula 271).

Les 17 primeres cadenes hoteleres⁹⁴⁰, per nombre de places a les Illes Balears, comptaven amb unes 131298 places d'allotjament turístic a les Balears el 2007, la qual cosa significa el 30,89% de les places de les Balears. Podem destacar que aquestes 17 cadenes tenien a les Balears el 50,3% de les 261013 places que tenien en tot l'Estat espanyol (taula 274). Entre elles es poden destacar els casos de Sol Meliá i Barceló Hotels amb el 19,93% i 18,02% de les seves places de l'Estat localitzades a les Illes; a elles les seguien les altres grans

⁹³⁷ Les taules que es presenten en aquest punt s'han confeccionat a partir de diverses fonts: webs de les cadenes hoteleres, contactes telefònics, l'Informe Anual d'Hostelmarket 2006, el catàleg d'allotjament turístic de les conselleries de turisme dels Consells Insulars de Menorca, Eivissa, Formentera i del Govern de les Illes Balears. Les taules completes es presentaren en format CD. El treball de recollida de dades es realitzà entre el maig i juny de 2007.

⁹³⁸ Terme encunyat per Harvey Molotch (1976) al seu conegut article: "The city as a growth machine: toward a political economy of place".

⁹³⁹ D'acord amb Tomàs Méndez (1999) el 1996 les cadenes hoteleres tenien el 34,62% de les places turístiques d'Eivissa i el 27,88% de Formentera.

⁹⁴⁰ Hem comptat les 17 primeres per tal d'incorporar la cadena del grup Barceló que és una de les més importants internacionalment, però amb una presència modesta a les Balears d'acord amb les seves dimensions globals.

cadena transnacional com Riu Hotels amb el 24,74% de les places i Iberostar el 46,2%. Així mateix, hom pot apreciar com entre les primeres cadenes que operen a les Illes, i que a més tenen la seu social a les Illes, n'hi ha que concentren pràcticament el 100% de les places a l'Estat al territori balear: Grupotel, Protur, Grupo Playa Sol, Viva Hotels, Hotelera Saint Michel, Insotel, Sirenis o Blau Hotels.

		Mallorca	Menorca	Eivissa	Formentera	Eivissa i Formentera	Apartaments	Balears
2001	Places	159.501	18.277	0	0	36.155	38.133	252.066
	% sobre places turístiques	57,63	37,54	0	0	41,42	9,2	60,82
2007	Places	201.577	27.015	46.262	2.854	49.116	—	277.708
	% sobre places turístiques	70,13	54,10	57,8	37,08	55,98	—	65,33
Increment Places turístiques CH	Places	42.076	8.738	0	0	12.961	—	25.642
	Percentatge	26,38	46,84	0	0	35,85	—	10,17
Increment places turístiques	Percentatge	2,73	5,44	0,54	0,29	0,51	—	2,57

* El 2007 les places d'apartaments estan incorporades en els totals de cada illa. En canvi pel 2001 només tenim dades d'apartaments controlats per cadenes pel conjunt de Balears.

La taula 272 presenta la distribució de les places controlades per les cadenes hoteleres segons la seva tipologia: hotel; hotel apartament; apartament turístic. En els treballs analitzats anteriorment, realitzats per Sastre, se consideraven bàsicament les places hoteleres de les cadenes. L'única dada que tenim abans de 2007 sobre places turístiques gestionades per les cadenes, a més de les hoteleres, és la de Sastre (2002) que contemplava les places en apartaments pel 2001. En aquell any, a les Balears, les cadenes hoteleres tenien el 38,93 de les places en apartaments turístics i el 69,27% de les hoteleres. El 2007 les cadenes controlaven el 73,65% de les places hoteleres i el 49,59% de les places en apartaments turístics. Així mateix, les places en hotels apartament controlades per les cadenes, representaven el 69,82% de les places en aquesta tipologia d'allotjament a Balears. Si ens fixam a la distribució per illes, tenim que la flota hotelera, en base al nombre de places, presenta un màxim de concentració a Mallorca on el 75,81% de les places són de les cadenes hoteleres; en canvi a Formentera, les cadenes controlaven el 51,85% de les places, tot essent l'illa amb menor pes de les cadenes. La major concentració de les places en hotels apartament es produeix a Menorca, on les cadenes hoteleres controlaven el 76,39% de les places; mentre que a la resta d'illes la proporció està en torn al 67%. Finalment, les places en apartaments turístics són les que presenten un menor pes de les cadenes hoteleres. Així, a Menorca i Eivissa les cadenes controlaven en torn al 30% de les places en apartaments i a Formentera aquelles tan sols gestionaven el 14,21%. Emperò, a Mallorca les cadenes arriben a controlar un 58,52% de les places en apartaments turístics. Es pot dir doncs, que l'apartament turístic, que es propagà a la dècada dels 1980 amb una estructura empresarial menys concentrada, ha estat progressivament incorporat a l'estratègia d'acumulació de les cadenes hoteleres.

Taula 272. La capacitat d'allotjament de les cadenes hoteleres a les Illes Balears segons tipologia d'establiment, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de taules 275, 277, 279, 281 i 283).

		Hotel		Hotel Apartament		Apartament	
		Places	Establiments	Places	Establiments	Places	Establiments
Mallorca	Núm.	123.985	343	48.470	104	29.122	102
	Percentatge sobre total	75,81	42,50	69,18	60,47	58,67	24,88
Menorca	Núm.	12.982	36	7.254	17	6.779	28
	Percentatge sobre total	67,69	39,56	76,39	65,38	32,01	12,61
Eivissa	Núm.	35.286	91	4.519	11	6.457	24
	Percentatge sobre total	70,88	34,60	67,16	52,38	27,39	9,64
Formentera	Núm.	2.425	4	0	0	429	5
	Percentatge sobre total	51,85	8,89	0	0	14,21	6,67
Balears	Núm.	174.678	474	60.243	132	42.787	159
	Percentatge sobre total	73,65	39,30	69,82	60,27	49,59	16,63

Com s'ha exposat en altres capítols, les principals cadenes hoteleres mundials han optat progressivament per una especialització en la gestió hotelera i la venda d'imatge (marca), tot essent els règims d'operació que guanyen força els de gestió i franquícia (Ramón, 2002; Endo, 2006; Mosedale, 2011). Tal com es pot veure a la taula 273, en el cas de les Illes, predomina el règim d'explotació en propietat ja sigui de la mateixa empresa matriu o a través d'alguna filial, amb un 36,56% de les places i 25,29% respectivament. Així mateix, hom pot destacar que hi ha una part important de les places turístiques explotades per les cadenes hoteleres que estan subjectes a contractes de gestió, amb un 27,25% del total. En aquest cas, val la pena destacar el fet que molts dels establiments explotats en base a un contracte de gestió, en realitat pertanyen als propietaris de les mateixes cadenes hoteleres, però aquests establiments corresponen a raons socials diferenciades i separades de les matrius. En qualsevol cas, es pot veure com el règim d'explotació varia significativament del de moltes de les principals cadenes mundials, ja que la configuració històrico-política de les corporacions turístiques balears integraren des dels seus inicis la propietat dels establiments al seu sí. En qualsevol cas, amb l'expansió internacional de les cadenes balears s'aniran explorant noves fórmules d'operació i explotació (Ramon, 2002; Buades, 2006).

Taula 273. Règim d'explotació dels establiments d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres, 2006 (unitat: percentatge sobre total) (Font: elaboració pròpia a partir d'Hostelmarket, 2006c).

		Propietat	Filial	Gestió	Lloguer	Explotació	Total
Mallorca	Establiments	32,06	26,85	30,46	6,21	4,41	100
	Places	35,04	26,51	29,77	5,46	3,22	100
Menorca	Establiments	34,29	15,71	27,14	4,29	18,57	100
	Places	36,25	20,96	27,45	2,65	12,69	100
Eivissa	Establiments	37,90	20,16	19,35	6,45	16,13	100
	Places	39,69	24,03	18,23	6,04	12,01	100
Formentera	Establiments	62,50	0,00	0,00	0,00	37,50	100
	Places	94,55	0,00	0,00	0,00	5,45	100
Balears	Establiments	33,67	24,25	27,82	5,99	8,27	100
	Places	36,56	25,29	27,25	5,24	5,67	100

Taula 274. Places d'allotjament turístic de les 17 primeres cadenes hoteleres de Balears a l'Estat espanyol i comparació amb les places a les Illes Balears, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de pàgines web cadenes i Hostelmarket, 2006c).

	Sol Meliá SA	Fiesta Hotels & Resorts	Grupotel (Grupotel Dos SA)	Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	Hi Hotels (Thomas Cook Group)	Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	Hotetur	Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	Viva Hotels (Explotacions Turísticas de les Illes SL)	Hoteleria Saint Michel	Hoteles Globales (Grup Optursa)	Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	Sirenis	Hipotels	Blaui Hotels (Roxa 1 SL)	Barceló Hotels & Resorts	Total
I. Balears	14.690	12.375	12.043	10.307	8.961	7.417	7.023	6.699	6.613	6.591	6.351	5.741	5.633	5.630	5.372	5.129	4.723	131.298
I. Canàries	10.982	2.062	0	8.649	1.020	0	0	2.918	14.046	0	0	1.755	0	0	1.568	0	8.053	51.053
Andalusia	18.657	0	0	3.355	1.504	0	0	0	6.004	0	0	1.880	0	0	2.914	0	7.378	41.692
Madrid	9.134	718	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	552	10.404
València	8.376	280	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	482	9.138
Catalunya	4.526	282	168	0	0	0	0	0	64	0	0	0	0	0	0	0	1.436	6.476
P. Basc	574	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.780	2.354
Castella - Lleó	1.988	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1.988
Galícia	1.314	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	544	1.858
Extremadura	914	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	276	1.190
Aragó	764	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	340	1.104
Múrcia	354	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	508	862
Astúries	498	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	144	642
Castella - La Manxa	290	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	290
Navarra	276	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	276
Ceuta	246	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	246
La Rioja	142	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	142
Places a l'Estat espanyol	73.725	15.717	12.211	22.311	11.485	7.417	7.023	9.617	26.727	6.591	6.351	9.376	5.633	5.630	9.854	5.129	26.216	261.013
Percentatge de les places a les Balears respecte total a l'Estat	19,93	78,74	98,62	46,20	78,02	100,00	100,00	69,66	24,74	100,00	100,00	61,23	100,00	100,00	54,52	100,00	18,02	50,30

El 2007 la principal cadena de les Balears seguia essent **Sol Meliá** que comptava amb unes 14690 places i 23 establiments a les Illes. En relació al 2001, la cadena dels Escarrer tenia 1822 places menys a les Balears, és a dir una reducció de l'11,03%. Els Escarrer tenien establiments a totes les illes menys Formentera. A Mallorca i Menorca acumulaven el 3,95% i 3,79% de les places turístiques i era la primera cadena a Mallorca i la tercera a Menorca; mentre que a Eivissa tenien el 0,55%. Després de la reestructuració del grup duta a terme al llarg de la dècada dels 1990, amb l'entrada del segle XXI es planificà una potent expansió turístico-financera del grup, tot incidint especialment en la dimensió internacional i l'aprofundiment de noves formulacions comercials, així com la introducció de noves tipologies de "producció" turística com l'urbana. Amb el procés de "reestructuració", Sol Meliá es va desprendre d'aquells establiments que suposessin una càrrega a les expectatives de beneficis del grup, tant a les Illes com a d'altres zones de l'Estat. Així, es posaren a la venda establiments de zones com Magaluf, el que fou el feu de la cadena durant l'etapa feixista. Els restes de Sol Meliá foren aprofitats per d'altres empreses que adquiriren els seus establiments i començaren a assolir un cert protagonisme en l'estructura turística de les Illes, com per exemple Hotelera Saint Michel o HOPI (Hoteles Piñero). A més, la venda de certs establiments no suposaria la pèrdua de la seva gestió, ja que en alguns casos es podia mantenir mitjançant contractes de gestió. Les operacions immobiliàries, en plena bombolla immobiliària, permetien obtenir importants plusvàlues que se destinaven a nous projectes hotelers, sovint a l'estranger; mentre que això, no significava perdre la gestió dels establiments (Hostelmarket, 2000b; Hostelmarket, 1/11/2002).

Els Escarrer, al llarg del 2003 i 2004, feren un gir en la seva política corporativa, tot reforçant la dimensió turístico-immobiliària. D'aquesta manera, procediren a la venda de la seva participació (19%) en el Tour Operador Viva Tours SA per uns 2 milions d'euros al Grup Iberostar; del 70% de Lastminute Networks SA per uns 6 milions d'euros a Lastminute, amb la que signà un contracte de comercialització; i del 50% de Meliá Tour SL a Mapfre Asistencia – Viva Tours adquirí el 33% de Meliá Tour el 2006–. Sol Meliá inicià en aquests anys un procés de fragmentació de la "producció" turística, mitjançant l'adopció de nous embolcalls, és a dir marques. Cada marca aniria adreçada a un perfil de consumidor distint, tot estenent el màxim la xarxa i així captar un major nombre de clients (p.ex. Me by Meliá, Tryp, Sol, Paradisus). El 2003 Sol Meliá va establir una aliança amb The Rank Group, propietària de la marca Hard Rock, per tal d'obrir hotels sota aquella marca. Els Escarrer s'encarregarien de la gestió i comercialització, mentre que The Rank Group de la construcció, disseny i finançament. Aquella aliança es trencà el 2006 i tan sols s'havia obert un establiment a Xicago, que havia estat la porta d'entrada de Sol Meliá als EUA. Entre les estratègies de tematització de la "producció" turística destaca l'aliança de Sol Meliá amb la Warner Bros per tal de llançar els Sol The Flintstones Land –dels dibuixos animats Els Picapedra–. El 2005 Sol Meliá aprofundeix en la secció del turisme de luxe amb la participació del 50% a Luxury Lifestyle & Resorts, propietat de The Stein Group, de la que es desprèn el 2008. A més, tal com ja s'havia esmentat, el grup dels Escarrer va explorar la projecció de la dimensió immobiliària, mitjançant l'articulació de la "producció" turística en temps compartit, a través de la Sol Meliá Vacation Club. El 2006 Jaume Matas, que havia assolit la presidència del govern gràcies a l'ajuda d'Escarrer, condecorà amb la medalla d'or de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears a l'hotelier Gabriel Escarrer Julià, per la seva trajectòria empresarial, quan feia cinquanta anys que havia fundat la seva empresa. En plena eufòria immobiliària espanyola i en ple procés d'internacionalització del grup, Sol Meliá va ampliar les seves oficines centrals a Palma. La localització d'una de les transnacionals hoteleres més grans del planeta era al Polígon de Son Castelló (Palma) en el que havia estat l'antiga seu de la cooperativa hotelera Cofeba. Sol Meliá comprà l'empresa Hoteles Batle –propietat de Gabriel Escarrer– que tenia entre d'altres actius immobiliaris, l'edifici annex al de la seu social de Sol Meliá per tal de poder allotjar una plantilla d'un 500 persones (Merino, 1/07/2003; Hostelmarket, 1/11/2003a; Rija, 1/02/2005; Eza, 30/07/2006; Vallés, 30/07/2006; Robledo, 1/10/2006; Morales, 24/11/2006).

En quant a l'organització de l'empresa cal dir que el 2007 els socis procedents de Tryp – Rufino Calero, Max Mazín i Antonio Briones, agrupats en Ailemlos SL– que comptaven amb el 6,5% de Sol Meliá SA decidiren desprendre's de la seva participació per uns 183 milions d'euros. Aquelles accions es col·locaren al mercat borsari a través de l'entitat ING Wholesale Banking. El 2007 la família Escarrer controlava el 61,25% de les accions –Hoteles Mallorquines Consolidados SA (28,07%), Hoteles Mallorquines Agrupados SL (10,94%), Hoteles Mallorquines

Asociados SL (16,42%), Majorcan Hotels Luxemburg SARL (5,83%)— mentre que la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo), a través de la seva filial Incomed (Inversiones Cotizadas del Mediterráneo) augmentà la seva participació fins el 6%. Així mateix, cal tenir present que entre els principals inversors institucionals es trobava l'entitat financera nord-americana JP Morgan Chase. Aquell mateix 2007, la companyia adquiria la cadena alemanya Ininside Hotel GmbH (8 hotels i 1072 habitacions) per uns 17 milions d'euros. A continuació presentam l'arquitectura corporativa de Sol Meliá (taula 275) i sense entrar profundament en la seva anàlisi, hom pot destacar la complexa trama que arma l'edifici empresarial de la cadena. Entre d'altres elements, es pot veure la rellevància que assoleixen les societats ubicades en paradisos fiscals –25 societats de 138– com per exemple Panamà, les Antilles Holandeses, les Illes Caiman, Hong Kong, Suïssa, Luxemburg, etc. A més d'haver-hi un bon nombre de societats localitzades als Països Baixos que tal com s'ha esmentat anteriorment també funcionen com una mena de paradís fiscal.

Taula 275. Societats integrades o participades pel grup Sol Meliá (Font: Sol Meliá, 2007)*						
Societat	País	Activitat	Participació directa (%)	Participació indirecta (%)	Participació total (%)	Tenidora participació indirecta
Alcajan XXI SL	Espanya	Holding	100		100	
Aparthotel Bosque SA	Espanya	Propietat i explotació hotel	25		25	
Apartotel SA	Espanya	Gestora	99,73		99,73	
Aptos. Madrid Norte SL	Espanya	Gestora	99,97		99,97	
Bear SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera	100		100	
Bisol Vallarta SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		99,68	99,68	Cala Formentor SA de CV
Bisol Vallarta SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		0,01	0,01	Meliá Inv. Americanas NV
Cadlo France SA	França	Gestora		100	100	Sol Meliá France SA
Cadstar France SA	França	Gestora		100	100	Sol Meliá France SA
Cala Formentor SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		92,4	92,4	Meliá Inv. Americanas NV
Cala Formentor SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		7,29	7,29	Farandole BV
Calimarest SA	Espanya	Restaurant Calima	100		100	
Caribotel de Mexico SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		15,13	15,13	Operadora Mesol SA de CV
Caribotel de Mexico SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		53,7	53,7	Meliá Inv. Americanas NV
Casino Paradisus SA	Rep. Dominicana	Explot. Casino		49,84	49,84	Inversiones Agara SA
Casino Tamaridnos SA	Espanya	Explot. Casino	100		100	
Colón Verona SA	Espanya	Gestora hotel	50		50	
Com. Prop. Meliá Castilla	Espanya	Comunitat de propietaris	29,39		29,39	
Com. Prop. Sol y Nieve	Espanya	Propietat i explotació hotelera	90,71		90,71	
Comp. Tunisienne Gest. Hotelière	Tuníssia	Gestora		100	100	Sol Maninvest BV
Corp. Hot.	Mèxic	Propietat i		9,22	9,22	Cala Formentor

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Hisp. Mex SA de CV		explotació hotelera				SA de CV
Corp. Hot. Hisp. Mex SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera		90,47	90,47	Meliá Inv. Americanas NV
Corp. Hotelera Metor SA	Perú	Propietat i explotació hotelera		59,81	59,81	Meliá Inv. Americanas NV
CP Costa del Sol	Espanya	Comunitat de propietaris	0,33	18,69	19,02	Aparthotel Bosque SA
Credit Control CO	EUA	Gestió risc		100	100	Credit Control Riesgos SL
Credit Control Riesgos SL	Espanya	Gestió risc	100		100	
Des. Hot. San Juan BV	P. Baixos	Holding		99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Desarr. Hotelera del Norte SA	Puerto Rico	Propietat hotel		49,85	49,85	Des. Hot. San Juan BV
Desarr. Hotelera del Norte SA	Puerto Rico	Propietat hotel		49,85	49,85	San Juan Investment BV
Desarr. Turist. Del Caribe NV	Antilles holandeses	Holding		99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Desarrollos Sol SA	Rep. Dominicana	Holding		61,79	61,79	Meliá Inv. Americanas NV
Desarrollos Sol SA	Rep. Dominicana	Holding		20,25	20,25	Dominican Investment NV
Desarrollos Sol SA	Rep. Dominicana	Holding		17,65	17,65	Dominican Mkting Services
Detur Panamá SA	Panamà	Propietat i explotació hotel	32,72	17,21	49,93	MIH SA
Dock Telemarketing SA	Espanya	Oficines vendes	100		100	
Dominican Investment NV	Antilles holandeses	Holding		99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Dominican Marketing Services	Antilles holandeses	Comercialitzadora		65,73	65,73	Dominican Investment NV
Dominican Marketing Services	Antilles holandeses	Comercialitzadora		33,96	33,96	Irton Company NV
Dominios Compartidos SA	Espanya	Propietària		98,79	98,79	Hogares Batle SA
Dorpan SL	Espanya	Prop. De marques	100		100	
Farandole BV	P. Baixos	Holding		99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Gesmesol SA	Panamà	Gestora	100		100	
Gest. Hot. Turística Mesol	Espanya	Exportadora	100		100	
Golf Cocotal SA	Rep. Dominicana	Exportadora		99,69	99,69	Desarrollos SOL Sa
Grupo Sol Asia Ltd	Hong Kong	Holding	60		60	
Grupo Sol Services	Singapur	Serveis		60	60	Sol Asia Ltd.
Guarajuba Emprendimientos SA	Brasil	Propietària		100	100	Guarajuba SA
Guarajuba SA	Panamà	Holding	100		100	
Gupe Inmobiliaria SA	Portugal	Gestora	100		100	
Havana Sol Restauración XXI SA	Espanya	Explotadora	50		50	
Hogares Batle	Espanya	Holding		48,28	48,28	Playa Salinas SA

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Hogares Batle	Espanya	Holding	48,05	48,05	Realtur SA
Hogares Batle	Espanya	Holding	2,98	2,98	Lifestar Hoteles España SL
Hotel Abbaye de Theleme SA	França	Explotadora hotel	100	100	Cadstar France SA
Hotel Alexander SAS	França	Propietat i explotació hotelera	100	100	Sol Meliá France SA
Hotel Bellver SA	Espanya	Propietària hotel	100	100	
Hotel Blanche Fontaine SA	França	Explotadora hotel	100	100	Cadstar France SA
Hotel Colbert SAS	França	Gestora	100	100	Cadstar France SA
Hotel Convento de Extremadura SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	77,63	77,63	
Hotel de Saxe SAS	França	Explotadora hotel	100	100	Cadstar France SA
Hotel François SA	França	Explotadora hotel	100	100	Cadstar France SA
Hotel Madeleine Palace SA	França	Explotadora hotel	100	100	Hotel Metropolitan SA
Hotel Metropolitan SA	França	Explotadora hotel	100	100	Cadstar France SA
Hotel Royal Alma SA	França	Explotadora hotel	100	100	Cadstar France SA
Hoteles Sol Internacional	Panamà	Holding	100	100	
Hoteles Sol Meliá SL	Espanya	Holding	100	100	
Ilha Bela Gestao e Turismo Ltd	Portugal	Gestora	100	100	
Impulse Hotel Development	P. Baixos	Comercialitzadora	100	100	
Inmobiliaria Distrito Cial. SA	Veneçuela	Propietària locals	71,78	71,78	Inv. Inmob. IAR 1997, CA
Inmotel Invers. Italia SRL	Itàlia	Propietat i explotació hotelera	100	100	
Innside Hotel GMBH	Alemanya	Explotació hotelera	100	100	Sol Meliá Deutschland GMBH
Invers. Exp. Turísticas SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	54,64	54,64	
Invers. Inmob. IAR 1997 CA	Veneçuela	Propietat i explotació hotelera	99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Invers. Turist. Del Caribe SA	Rep. Dominicana	Holding	100	100	
Inversiones Agara SA	Rep. Dominicana	Propietat i explotació hotelera	99,69	99,69	Neale SA
Inversiones Areito SA	Rep. Dominicana	Propietària hotel	30	30	Leoford Investment CO
Inversiones Areito SA	Rep. Dominicana	Propietària hotel	70	70	Alcajan XXI SL
Inversiones Guiza SA	Rep. Dominicana	Propietària i explotadora aqüífers	49,84	49,84	Desarrollos SOL SA
Inversiones Hoteleres La Jaquita SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	49,76	49,76	Tenerife Sol SA
Irton Company NV	Antilles holandeses	Gestora d'actius	99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Leoford	Panamà	Holding	100	100	Alcajan XXI SL

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Investment CO						
LH Miami LLC	EUA	Explotació hotelera	50	50	Lifestar LLC	
Lifestar LLC	EUA	Gestió hotelera	50	50	New Continent Ventures CO	
Lomondo Ltd	Regne Unit	Propietat i explotació hotelera	61,2	38,8	100	Hoteles Sol Intnal SA
Luxury Lifestyle H&R	Espanya	Comercialitzadora	50	50		
Marina International Holding	Panamà	Holding	100	100	MIH SA	
Markserv BV	P. Baixos	Gestora i Holding	100	100		
Meliá Brasil Administracao	Brasil	Explotadora hotel	20	20	Sol Maninvest BV	
Meliá Brasil Administracao	Brasil	Explotadora hotel	80	80	Markserv BV	
Meliá Intnal Hoteles SA	Panamà	Gestora i Holding	100	100		
Meliá Inv. Americanas NV	P. Baixos	Holding	82,26	17,43	99,69	Sol Meliá Investment NV
Meliá Management SA	Rep. Dominicana	Gestora	100	100	Inv. Turist. Del Caribe SA	
Melsol Management BV	P. Baixos	Gestora	100	100		
Melsol Portugal Ltd	Portugal	Gestora	80	80		
Moteles Andaluces SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	99,38	99,38		
Neale SA	Panamà	Comercialitzadora	99,69	99,69	Randlestop Corp NV	
New Continent Ventures Inc	EUA	Holding	100	100	MIH SA	
Nexprom SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	17,57	2,51	20,08	Promedro
NYSESA Meliá Zaragoza SL	Espanya	Promotora i explotadora hotel	50	50		
Operadora Costarisol	Costa Rica	Gestora	100	100	MIH SA	
Operadora Mesol SA de CV	Mèxic	Gestora	75,21	24,79	100	Markserv BV
Parque San Antonio SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	100	100		
Playa Salinas SA	Espanya	Propietat de terrenys	49	49		
Playa Salinas SA	Espanya	Propietat de terrenys	50,52	50,52	Realtur SA	
Prodigios Interactivos SA	Espanya	Centre de servei	73,12	73,12	Impulse Hotel Development BV	
Promedro SA	Espanya	Holding	20	20		
Promociones Playa Blanca SA de CV	Mèxic	Propietat i explotació hotelera	33	33	Markserv BV	
PT Sol Meliá Indonesia	Indonèsia	Gestora	100	100	Markserv BV	
Punta Cana Reservations NV	Curaçao	Comercialitzadora	100	100	Alcajan XXI SL	
Randlestop Corporation NV	Antilles holandeses	Holding	99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV	
Realtur SA	Espanya	Propietària	98,77	98,77		

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

hotel					
Realtur SA	Espanya	Propietària hotel	0,08	0,08	Hogares Batle SA
Realtur SA	Espanya	Propietària hotel	0,21	0,21	Dominios Compartidos SA
Royal Alma Boutique SAS	França	Gestora	100	100	Cadstar France SA
San Juan Invesment BV	P. Baixos	Holding	99,69	99,69	Meliá Inv. Americanas NV
Securisol SA	Espanya	Seguretat	100	100	
Segunda Fase Corp.	Puerto Rico	Propietària hotel	100	100	SM Vacation Club Co
Sierra Parima SA	Rep. Dominicana	Prop. Centre comercial	51	51	
SMVC Dominicana SA	Rep. Dominicana	Gestió Club. Vac.	100	100	SM Vacation Club Co
SMVC España SL	Espanya	Gestió Club. Vac.	100	100	Hoteles Sol Meliá SL
SMVC México SA de CV	Mèxic	Gestió Club. Vac.	100	100	SM Vacation Club Co
SMVC Network España SL	Espanya	Comerc. Club Vac.	100	100	
SMVC Network SARL	Luxemburg	Comerc. Club Vac.	100	100	Hoteles Sol Meliá SL
SMVC Panamá SA	Panamà	Gestió Club. Vac.	100	100	SM Vacation Club Co
SMVC Puerto Rico CO	Puerto Rico	Gestió Club. Vac.	100	100	SM Vacation Club Co
Sol Caribe Tours SA	Panamà	Receptiu	100	100	Gesmesol SA
Sol Group BV	P. Baixos	Holding	100	100	
Sol Group Corporation	EUA	Serveis	100	100	Sol Group BV
Sol Hoti Portugal Hotels Ltd	Portugal	Gestora	45	45	
Sol Maninvest BV	P. Baixos	Gestora i Holding	100	100	
Sol Meliá Comercial	I. Caiman	Gestora	100	100	Sol Meliá Fribourg SA
Sol Meliá Croàcia	Croàcia	Gestora	100	100	Sol Maninvest BV
Sol Meliá Deutschland GMBH	Alemanya	Explotadora hotel	100	100	
Sol Meliá Europe BV	P. Baixos	Emisora bonus conv.	100	100	
Sol Meliá Finance Ltd	I. Caiman	Serveis financers	100	100	Sol Meliá Investment NV
Sol Meliá France SAS	França	Gestora i Holding	100	100	
Sol Meliá Fribourg SA	Suïssa	Comercialitzadora	100	100	
Sol Meliá Funding	I. Caiman	Serveis financers	100	100	Sol Meliá Fribourg SA
Sol Meliá Guatemala SA	Guatemala	Gestora	99,05	99,05	MIH SA
Sol Meliá Guatemala SA	Guatemala	Gestora	0,05	0,05	Markserv BV
Sol Meliá Investment NV	P. Baixos	Holding	100	100	
Sol Meliá Italia SRL	Itàlia	Explotadora	100	100	Inmotel Inv. Italia SRL
Sol Meliá Marruecos SA	Marroc	Gestora	100	100	Markserv BV
Sol Meliá Perú SA	Perú	Gestora	100	100	MIH SA
Sol Meliá SA	Espanya	Propietat i gestora	99,99	99,99	

Sol Meliá SA	Espanya	Propietat i gestora		0,01	0,01	Markserv BV
Sol Meliá Services SA	Suïssa	Gestora		100	100	Sol Maninvest BV
Sol Meliá Suisse SA	Suïssa	Explotadora hotel	100		100	
Sol Meliá Vacation Club Co	EUA	Holding		100	100	Sol Meliá SL
Tenerife Sol SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	50	49,53	99,53	Realtur SA
Travel Dynamic Solutions SA	Espanya	Oficina de vendes		36,56	36,56	Prodigios Interactivos SA
Tryp Blanche Fontaine	França	Gestora		100	100	Cadstar France SA
Tryp François SAS	França	Gestora		100	100	Cadstar France SA
Turismo de Invierno SA	Espanya	Propietat i explotació hotelera	20,2		20,2	
Vacation Club Services Co	EUA	Gestió Club. Vac.		100	100	SM Vacation Club Co

* En gris estan assenyalades les societats amb seu a algun paradís fiscal.

El 2007, Gabriel Escarrer inicià la cessió del control de la companyia vers els seus fills mascles, Gabriel i Sebastià Escarrer Jaume que foren nomenats copresidents (Morales, 1/08/2007); i el 2007 s'aprova el Pla Estratègic 2008-2010 amb una inversió prevista d'uns 650 milions d'euros per la compra d'establiments i 310 milions d'euros per reformes, elaborat en temps d'eufòria financer-immobiliària i sense preveure la crisi que s'obria cap a finals del 2007 (Morales, 1/03/2008). Precisament aquella estratègia emfatitzava, en paraules de Ruíz-Collado (6/06/2007:29) "els desenvolupaments turístic-immobiliaris, per la qual cosa se potenciarà la divisió hotelera de temps compartit del grup Sol Meliá Vacation Club. Brasil, en aquest sentit, serà el país on s'aniran a centrar els esforços inversors". Així mateix, val la pena destacar que, després que Jaume Matas i el Partit Popular perdessin el govern autonòmic, els Escarrer varen fitxar a Maria Umbert com a directora de comunicació de Sol Meliá (Sol Meliá, 24/07/2007). Umbert havia estat una de les més estretes col·laboradores de Jaume Matas, al capdavant de la direcció de la televisió pública autonòmica IB3. Maria Umbert, tal com hem exposat anteriorment, fou imputada en el cas de presumpte corrupció polític-empresarial Palma Arena.

Un cop desfermat el "contagi" en el sistema financer internacional, després de l'esclat de les subprime als EUA, les cotitzacions del Sol Meliá varen començar una tendència paral·lela a la del sistema borsari, malgrat els resultats de la companyia indicaven una tendència alcista. El 2007 el valor de les accions varen caure un 30,58% i a principis de 2008 les agències de qualificació Moody's i Merrill Lynch revisaven el risc del deute de Sol Meliá, 4 vegades superior al resultat brut de 2007. En aquell context, la família Escarrer ampliaren la seva participació en la companyia fins el 62,69% del capital, tot havent destinat des de l'octubre de 2007 al març de 2008 uns 31,97 milions d'euros. Així i tot, Sol Meliá adquireix el 40% d'Altavista Hotelera SA, propietària de l'Hotel Sky de Barcelona (ME Barcelona); mentre que la resta fou adquirit per tres caixes d'estalvis: CAM a través de GI Cartera SA (40%); Caja Duero a través de Grupo de Negocios Duero SA (6,6%); i Sa Nostra a través d'Invernostra SL (16,4%). Al llarg del 2008, la crisi afectà al gegant hotelier –amb uns beneficis de 51,2 milions d'euros, un 68,4% inferiors als de 2007– i el 2009 canviaren el rumb del projecte expansiu del grup, amb l'adopció d'un Pla de Contingència que consistiria en l'ajornament de projectes. Cap a finals de 2009 Sol Meliá anuncià l'emissió d'obligacions convertibles en accions per un valor màxim de 200 milions d'euros, fórmula a través de la qual aconseguiren reforçar-se financerament. Un cop aconseguit l'oxigen financer, Sol Meliá anuncià que en els propers dos anys la companyia inauguraria un hotel cada 2 setmanes. El 2010 Sol Meliá va vendre la marca Tryp a l'empresa nord-americana Wyndham Hotel Group per uns 36 milions d'euros. No obstant això, Sol Meliá seguirà gestionant els 91 hotels Tryp i podrà emprar la marca Tryp durant els propers 20 anys (Gómez, 18/11/2007; Gómez, 16/03/2008; Ultima Hora, 18/03/2008; Manso, 28/02/2009; Hostelmarket, 19/11/2009; EFE, 2/11/2009; Adrover, 8/06/2010; Sol Meliá, 2010).

La segona cadena hotelera de les Illes era del polític i empresari eivissenc Abel Matutes Juan, **Fiesta Hotels & Resorts**. El 2007 comptava amb unes 12375 places, un 2,91% de les places de les Balears. Fiesta tenia unes 2391 places menys que el 2001. Fiesta llançà una estratègia per tal de segmentar la "producció" turística mitjançant l'adopció de diferents marques, tot destacant la divisió de luxe especialment pensada pels complexos turístics del Sud, Palladium Hotels & Resorts. A Eivissa l'establiment dels Matutes explotat pel Club Med (Club Med Ibiza), un cop finalitzat el contracte de lloguer, fou reintegrat dins la cadena Fiesta amb el nom Palladium Palace Ibiza Resort (420 habitacions). Emperò, també s'endinsà en la "producció" turística urbana a l'Estat, mitjançant la marca Ayres Hoteles en el que s'integrarien l'Hotel Caspe de Barcelona, Hotel Gran Vía a Barcelona, Gran Hotel Colón a Madrid, Hotel Astoria a València, etc (Fiesta Hotel Group, 2010). Mentre que Matutes duia a terme la seva projecció internacional, aprofitava també per desprendre's d'alguns establiments a Eivissa, el seu feu empresarial. Fiesta va vendre els establiments eivissencs: Hotel San Remo, Hotel s'Estanyol, Apartaments Tívoli, Apartaments Lido i Apartaments Fiesta Fresh Cap Nonó. Aquests establiments foren adquirits per Fernando Ferré del Grupo Playa Sol. L'estratègia de Fiesta fou la de continuar amb la venda d'establiments a Eivissa, així a finals de 2007 venia l'Algarb (408 habitacions) a Ferré i el 2009 posava a la venda 4 establiments de les Balears i 3 de les Canàries (Rija, 2006; Hostelmarket, 1/09/2006; Pastor, 2009).

Sens dubte, una de les majors novetats en el panorama del capital turístic balear de principis de segle XXI, és la irrupció meteòrica de la cadena hotelera de Fernando Ferré que es converteix en la segona cadena eivissenca. El 2007 **Grupo Playa Sol** comptava amb unes 7023 places turístiques i 36 establiments a Eivissa, la qual cosa significava el 8,78% de les places i el 6,55% dels establiments. Aquest grup hotelier, sortit com del no res, a partir de 2003 començà a adquirir establiments d'allotjament turístic, molts dels quals procedien de les grans cadenes hoteleres eivissenques com per exemple Fiesta o Invisa (p.ex. Hotel Marco Polo), però també de cadenes mitjanes com Sol Vista Hotels –Club La Noria, Playa Grande, Atzaró–, el Green Oasis Cala Tarida de la cadena de Miquel Vicens Green Oasis Club & Hotels, i tot un seguit d'adquisicions fetes a petits hotelers independents (Hostelmarket, 1/05/2005; Hostelmarket, 2006a). El 2010 Fernando Ferré ja s'havia fet amb el 20% de la planta d'allotjament turístic d'Eivissa, amb unes 15 mil places. Tal com ja s'ha exposat anteriorment, la polèmica ha acompanyat a aquest "emprenedor": el 2005 era arrestat per contractació irregular de treballadors i el 2009 era condemnat a dos anys de presó per delictes contra els drets dels treballadors, a més de tenir diverses causes vinculades a infraccions urbanístiques. A finals de maig de 2010 la policia va detenir Fernando Ferré i el seu fill per un presumpte delicte fiscal, blanqueig de capitals i falsedat documental (Ferrer et al., 29/05/2010; De Lama, 6/06/210; Manresa, 6/06/2010).

Així mateix, a Eivissa hom pot destacar com a més de la importància que encara mantenien les cadenes pioneres de l'illa –Sirenis dels Matutes Tur, Invisa de Vicent Juan Guasch o Insotel d'Alonso Marí Calbet–; la cadena Azuline que el 1996 tan sols tenia l'Hotel Bergantín (486 places) a Sant Antoni de Portmany, el 2007 ja és la cinquena cadena eivissenca amb 2379 places a l'illa. La dinàmica protagonitzada per les grans cadenes al conjunt de les Illes també es reproduïx a Eivissa, així per exemple Sirenis, propietat dels Matutes Tur, mentre duia a terme la seva expansió internacional, es desprenia d'actius hotelers a l'illa. Així, el 2008 va vendre els hotels Atlàntic (195 habitacions) i Coral Playa (255 habitacions) a Hoteles Paraíso. Aquests moviments, com en el cas extrem de Grupo Playa Sol, alimenten com s'ha vist l'aparició i expansió de nous grups (Hostelmarket, 16/05/2008).

La cadena hotelera de Miquel Ramis Martorell, **Grupotel**, era la tercera de les Balears amb un total de 12043 places i 32 establiments. Respecte del 2001, Grupotel havia augmentat el seu nombre de places turístiques a les Illes en unes 1076 unitats. Cal destacar que entre el 2001 i 2007, Grupotel va seguir amb una intensa activitat constructora d'establiments d'allotjament turístic a les Illes, especialment a Menorca. Així, es converteix en la segona cadena de Menorca amb unes 2830 places, però també ocupa la quarta posició a Mallorca amb 7756 places i és la primera cadena mallorquina a Eivissa amb unes 1457 places. La cadena formada per TUI i les famílies Ramis Martorell i Aguiló Monjo protagonitzà diverses inauguracions de nous establiments d'allotjament turístic (p.ex. Grupotel Club Turquesa Mar, Grupotel Platja de Palma). A diferència d'altres grans cadenes, Grupotel concentrava pràcticament tot el seu negoci turístic a l'arxipèlag balear. Val la pena assenyalar que, com molts d'altres grups hotelers (p.ex. Barceló), la família Ramis Martorell també presentava una

branca associada al món de la construcció. En la complexa trama societària del grup, tenim que a través de S'Arenal Blau SL tenia la filial Unaper Cinc SL dedicada a la construcció⁹⁴¹. Per altra banda, podem recordar que durant l'etapa d'eufòria immobiliària i del govern de Jaume Matas (2003-2007), l'hoteler de Muro va contractar a l'esposa del president de la Comunitat Autònoma, Maite Areal, com a relacions públiques de l'Hotel Valparaiso. Un cop esclatà el cas Palma Arena, el jutge instructor investigà possibles delictes relacionats amb contractacions fetes a Maite Areal per diverses empreses, inclosa Grupotel. Com veurem més endavant, en aquests moments es gestà un conflictiu projecte turístic-immobiliari relacionat amb Grupotel i altres grans empreses turístiques: el camp de golf de Son Bosc (Frau, 21/12/2008; Armendáriz i Mestre, 13/02/2010).

Grupotel començà a explorar les possibilitats de sortir fora de l'arxipèlag, tot coincidint amb el període d'eufòria financer-immobiliària. Així, el 2001 els socis mallorquins de Grupotel signaren un acord amb la cadena catalana Group H10 Hotels, tot constituint la societat conjunta Hotelera Marina Barcelona SL que explotava tres hotels a Barcelona. Posteriorment, el 2006 Grupotel expandí la seva línia de negoci al turisme urbà i a Barcelona amb l'Hotel Gravina. En el moment en que el cicle immobiliari espanyol començà a recular, Grupotel aprofità per fer-se amb edificis a la Ciutat Comtal. D'aquesta manera, Grupotel adquirí un edifici d'oficines –antiga seu de Torraspapel SA– a la immobiliària catalana Habitat, per un preu entre 24 i 28 milions d'euros. Habitat es trobava en suspensió de pagaments (concurso voluntari de creditors), amb un deute de 2300 milions d'euros. L'edifici es localitza a la Gran Via, prop del districte tecnològic-comercial batejat com 22@, del "renovat" barri barceloní Poblenou. L'hotel Grupotel Gran Via 678 s'inaugurà el 2009 i aleshores la cadena mallorquina tenia en marxa un altre projecte hotelier al carrer Girona de Barcelona (Hostelmarket, 2006c; Pellicer, 28/11/2008; Hosteltur, 14/01/2008; Hosteltur, 3/09/2009).

En relació a Grupotel, podem destacar que l'altra cadena participada per TUI, **Riu Hotels & Resorts**, era el 2007 la novena cadena de les Illes, amb unes 6699 places. La cadena hispano-alemanya tenia la major part de la seva flota hotelera a Mallorca, a excepció del Riu La Mola a Formentera. En el cas de Riu es pot destacar l'estratègia d'abandonar l'activitat a les Illes que corria paral·lela a la seva internacionalització, i també a la seva participació junt amb Fiesta i la CAM a l'accionariat del Tour Operador TUI. Així, el 2007 tenia 1881 places turístiques menys que el 2001. Tal com ja s'ha esmentat anteriorment, els hotels Chico, Sofia i Bali, foren venuts a Miquel Pascual i Onofre Pascual, amb els quals es va constituir la cadena **Pabisa Hotels**. Una cadena especialitzada en la modalitat del tot inclòs i amb hotels localitzats a la platja de Palma on els citats empresaris tenien coneguts locals a la Bierstrasse (Robledo, 2005a; Malone, 5/04/2006; Hostelmarket, 16/07/2007; Guede, 26/07/2007).

Per altra banda, crida l'atenció que Riu tingués a l'arxipèlag canari, amb unes 13975 places, poc més del doble de places turístiques que a les Balears. El 2008 els grups ecologistes denunciaren que les pressions fetes per Riu en el Ministeri de Medi Ambient, aconseguiren que aquell subscriuís un acord amb la cadena per tal d'allargar la concessió de costes dels hotels Tres Islas i Oliva Beach de Fuerteventura. Aquells hotels foren aixecats als anys 1970 sobre les dunes de Corralejo (municipi de La Oliva), enmig d'una forta oposició social. Aquell espai fou protegit el 1982 amb la figura de parc natural i posteriorment amb la Llei de Costes (1988) els terrenys sobre els que s'aixecaven els hotels pertanyien al domini marítim-terrestre. El 2003, Riu aconseguí una nova concessió per 60 anys, dies abans que el Tribunal Suprem sentenciàs que els hotels estaven dins domini marítim-terrestre. La continuïtat de les concessions es signà a canvi que Riu cedís a l'Estat la titularitat de Isla de Lobos, integrada en el Parc Natural de Dunas del Corralejo, que havia estat adquirida per la cadena mallorquina a finals dels 1970 (Malone, 5/04/2006; Giráldez, 17/04/2008; Malone, 25/05/2008).

La quarta cadena hotelera en quant a nombre de places a les Illes Balears el 2007 fou la de la família Fluxà Rosselló –Miquel Fluxà amb Sayglo Holding SL (51%), Llorenç Fluxà amb Forch Med SL (24,5%) i Antoni Fluxà amb FYD 2001 SL (24,5%) (Cebrián, 19/09/2004)–, **Iberostar**. La cadena comptava amb unes 10307 places a les Illes, totes elles localitzades a Mallorca. La major part de les places corresponien a Hotels Apartaments (5417 places), seguides de places hoteleres (2840) i en apartaments turístics (2050). La capçalera del grup Iberostar era la societat Iberostar Hoteles y Apartamentos SL, a través de la qual s'articulaven

⁹⁴¹ Informació a partir de Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es/version-20101116/cgi/template.dll> (desembre 2010).

tota una sèrie d'empreses que abraçaven pràcticament tots els àmbits de la "producció" turística: minorista de viatges (Viajes Iberia), majorista (Viajes Iberojet, Solplan, Turavia i Viva Torus), receptiu (Viajes Iberoservice), companyia aèria (Iberworld Airlines), broker aeri (Aerobalear SA), hotelera (Hispano Alemana de Management Hotelero SA), etc. S'ha de dir que tant a la cadena hotelera com al receptiu, els Fluxà compartien accionariat amb el Tour Operador Thomas Cook, amb una distribució del 60% i 40% de les participacions respectivament. Així com la resta dels grans hotelers de les Illes, els Fluxà varen dur a terme una forta estratègia d'internacionalització, al temps que es despenien d'alguns dels seus establiments de les Illes (p.ex. Iberostar Carolina venut a Roc Hotels) (Rija, 2006).

Hom pot destacar dins del procés de redefinició del grup Iberostar la venda de la divisió de viatges –Viajes Iberia, Iberojet i Iberworld– per uns 800 milions d'euros. Precisament la divisió de viatges havia constituït, des dels inicis, l'eix central de la companyia; mentre que el negoci hotelier del grup era relativament recent. Tal com s'ha apuntat anteriorment, el fons d'inversió Carlyle encapçalà l'adquisició de la divisió de viatges d'Iberostar el 2007, que es transformarà en Orizonia. Mentre que Iberostar intensificà la seva especialització en el negoci hotelero-immobiliari, tot mantenint una estructura empresarial molt complexa amb múltiples filials distribuïdes per nombrosos indrets del planeta. La matriu del grup, Iberostar Hoteles y Apartamentos SL pertanyia a les societats Balear de Inversiones Financieras SL (70,25%) i la luxemburguesa SSB Holding SA (29,75%). Entre les filials del grup es poden destacar: Compañía Agropecuaria de Calviá SL (100%), Gestora de Activos Financieros SL (100%); Gestora de Cruceros SL (100%); Iberoestate Inversiones SL (100%); Hispano Alemana de Management Hotelero SA (60%) a l'Estat espanyol; Hotelera Playamar SA de CV (100%) a Mèxic; Startel Holding BV (100%), Startwin BV (100%), Starwin BV (100%), Iberusa BV (71,34%); Cubacaribe Hoteles SA (50%), Costa Varadero SA (49,9%), Trinidad Hoteles SA (49,87%) a Cuba; etc⁹⁴². Per altra banda, l'expansió internacional del grup anà acompanyada de la construcció de la nova seu de la transnacional. La seu d'Iberostar es construí a l'extraradi de Palma –al costat de la via de cintura i prop del futur hospital de Son Espases–, tot coincidint amb una nova estratègia urbana vinculada a la generació de nous clústers empresarials (Carranza, 30/04/2007).

La potenciació de la inversió hotelero-immobiliària del grup es reforçà el 2006 amb l'entrada d'Iberostar a la societat Inhova SA (Inversora de Hoteles Vacacionales SA). Inhova es va constituir el 2000 i en ella hi participaven Thomas Cook, Ibercaja, Caixa Galicia i Sa Nostra Caixa de Balears. L'entrada d'Iberostar es realitza paral·lelament a la sortida de Thomas Cook i Caja Madrid i partir de llavors l'accionariat quedaria de la següent manera: Iberostar (25%); Sa Nostra (25%); Caja Madrid (25%); i Caixa Galicia (25%). Inhova ja era propietària d'alguns establiments gestionats per Iberostar i a través d'ella es pretenia dur un pla d'expansió hotelera per la Mediterrània meridional i oriental (Robledo, 1/06/2006). Iberostar aprofità el cicle financer-immobiliari per tal d'aprofundir en aquestes vies d'acumulació, així que després d'haver venut la divisió de viatges, adquirí per uns 840 milions d'euros el 5% del gegant de la construcció ACS SA (Actividades de Construcción y Servicios SA). Els Fluxà entraven d'aquesta manera en l'accionariat d'una de les majors constructores de l'Estat i en la que compartien accionariat amb els March. Aquesta estava en procés d'internacionalització amb la compra del 25,1% la constructora alemanya Hotchief i la nord-americana Schiavone Construction, a més d'expandir la seva línia de negoci més enllà de la construcció, tot endinsant-se en el negoci elèctric amb la participació a Iberdrola. L'accionariat d'ACS estava encapçalat el 2007 per: la família March que a través de Corporación Financiera Alba controlava el 22,1%; Corporación Financiera Alcor SA dels Albertos (Alberto Cortina i Alberto Alcocer) el 12,5%; Imvernelin Patrimonio SL, també dels Albertos, l'11,1%; Florentino Pérez, president del club de fútbol Real Madrid, l'11%; Iberostar el 5%; el BBVA el 4,1%; i la resta de lliure flotació (Alba – Grupo March, 2007; Morales, 13/06/2007). El 2008, Fluxà augmentà la seva participació a ACS amb l'adquisició d'un nou paquet accionarial per uns 511 mil euros i assolí el 5,276% de la companyia (EP, 18/07/2008). Així mateix, cal destacar que en plena crisi global, el 2008, els Fluxà constituïren la divisió Iberostate Golf Villas & Condos amb l'objectiu d'engegar megaprojectes turístic-immobiliaris a les noves perifèries turístiques produïdes pel capital

⁹⁴² Informació procedent de la base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.lull.uib.es/version-20101116/cqi/template.dll> (desembre 2010).

transnacional, tot combinant la construcció d'establiments hotelers amb la "producció" residencial⁹⁴³ (Grupo Iberostar, 2010; de la Rosa, 2010).

Hom pot assenyalar el fet que els Escarrer i els Fluxà coincideixen en dos aspectes. Per una banda, els dos participen en el projecte del RCD Mallorca, després de la crisi de l'equip generada quan el promotor immobiliari Vicenç Grande dimití com a president del club. El 2010 un grup d'empresaris encapçalats per Llorenç Serra Ferrer va adquirir la major part de les accions de l'equip, tot comptant entre els nous accionistes a l'ex-conseller de turisme i hotelier Jaume Cladera (Stil Hotels). El 2009 Sol Meliá signà un conveni amb l'equip que equivalia a uns 250 mil euros i Iberostar signava un altre conveni el 2010 segons el qual el camp de futbol de Son Moix es passava a dir "Iberostar Estadio" (Adrover, 9/09/2009; Iberostar, 27/08/2010).

Per una altra banda, establiments dels dos grups, Sol Meliá i Iberostar, localitzats a Lanzarote varen ser declarats urbanísticament il·legals. El Tribunal Superior de Justícia de Canàries va anular 22 llicències de complexos turístics (7721 places turístiques) concedides pels ajuntaments de Yaiza i Teguisse, tot saltant-se la moratòria turística aprovada el 2000⁹⁴⁴. Entre els establiments il·legals es trobaven l'Hotel Meliá Volcán, propietat de Lanzarote 6 SA i explotat per Sol Meliá; l'Hotel Iberostar Papagayo, l'Iberostar Papagayo Park i l'Iberostar la Bocayna. De fet, 3 dels 5 establiments d'Iberostar eren il·legals. El Cabildo, amb les sentències dictades, inicià un procés legislatiu que contemplava la legalització, tot estudiant cas per cas. A més, molts dels projectes hotelers il·legals havien rebut uns 30 milions d'euros en subvencions procedents de fons europeus entre 1994 i 2006. Per exemple, el Meliá Volcán va rebre uns 3,173 milions d'euros; l'Iberostar Papagayo 1,548 milions d'euros; o l'Iberostar Costa Calera 1,199 milions d'euros. Després de la sentència del Tribunal Suprem que dictava la il·legalitat d'aquells establiments, la Comissió Europea inicià la revisió dels expedients d'aquelles subvencions. Posteriorment, el 2009, José Francisco Reyes, batle de Yaiza –un dels ajuntaments on es trobaven molts dels hotels il·legals–, fou detingut en relació a una presumpta trama de corrupció urbanística, particularment per la concessió irregular de llicències d'obres i pròrrogues a Playa Blanca, per les quals se suposa que hauria rebut suborns procedents d'empresaris interessats en els projectes turístico-immobiliaris⁹⁴⁵ (Cabildo de Lanzarote, 7/11/2008; Europapress, 17/03/2008; Méndez, 17/03/2008; Méndez, 22/07/2008; EFE, 30/09/2009; EFE, 4/10/2009; Lusarreta, 14/04/2010; García, 2011).

El 2007, la cinquena cadena de les Balears en nombre de places era **Hi Hotels**, amb unes 8961 places. Aquesta cadena fou constituïda pel Tour Operador britànic My Travel, poc abans de fusionar-se amb Thomas Cook. La cadena es va constituir a finals de 2006 i assumiria uns 26 establiments hotelers i 5410 unitats d'allotjament a l'Estat espanyol, llogats al grup de José Luís Carrillo (Hoteles Globales)⁹⁴⁶. La major part de la capacitat d'allotjament de Hi Hotels se localitzaria a les Balears: 12 establiments a Mallorca (5725 places), 9 establiments a Menorca (2807 places) i 1 establiment a Eivissa (450 places). Així mateix, My Travel tenia també la cadena Sunwing i amb la fusió amb Thomas Cook es converteix en un dels principals hotelers de les Illes ja que comptava també amb el 40% de la cadena Iberostar, després d'absorbir

⁹⁴³ Veure: www.iberostate.com (desembre 2010).

⁹⁴⁴ La corrupció político-empresarial a Lanzarote ha estat molt lligada al procés turístico-immobiliari. Entre el 2001 i el 2006 es va passar de 50 mil places hoteleres a 72 mil. El 2011 hi havia més de 30 contenciosos que han resultat en sentències que declaren il·legals un important nombre de places hoteleres. En una illa amb 7 municipis hi havia 11 batles i ex-batles imputats (Gómez, 13/02/2011).

⁹⁴⁵ La policia detectà un patrimoni sense justificar del batle, J.F. Reyes, valorat en uns 700 mil euros (García, 2011). Un dels hotels que incomplia la normativa urbanística és el Princesa Yaiza Suite Hotel Resort que pertany a Hotel Princesa Yaiza SA, en la que l'empresa balear Promoturist SA tenia el 48% del capital. L'hotel compta amb 5 plantes quan la normativa urbanística tan sols en permetia 3. A més, el batle José Francisco Reyes va donar la llicència d'obres amb informes tècnics contraris. Per altra banda, la societat de l'hotel havia pressupostat la inversió en uns 16,4 milions d'euros, mentre que reberen en concepte de subvencions uns 4,09 milions d'euros procedents dels fons regionals per àrees deprimides de la UE. El Tribunal Superior de Justícia de Canàries anul·là la llicència de l'hotel el 30 de juny de 2008 (Diario de Lanzarote, 7/11/2008).

⁹⁴⁶ Els establiments que incorporarà Hi Hotels són: Bouganvilla (514 unitats), Lancaster (318 unitats), Mimosa Park (287 unitats), Cala Viñas (245 unitats), Condes de Alcedia (238 unitats), Honolulu (219 unitats), Palma Nova (210 unitats), Palma Nova Palace (193 unitats), Panoramic (163 unitats), Don Pedro Hotel (147 unitats), Simar (107 unitats), Cala Viñas Apartaments (25 unitats) a Mallorca; Binimar (404 unitats), Lord Nelson (177 unitats), Cala'n Bosch (169 unitats), Cala Blanca (147 unitats), Apartaments Lord Nelson (143 unitats), Apartaments Los Delfines (104 unitats), Cala'n Blanes (103 unitats), Hotel Los Delfines (102 unitats), Marina (89 unitats) a Menorca; Montemar (114 unitats) a Eivissa. El 2008 Hi Hotels tenia 22 establiments que sumaven unes 4318 habitacions a les Balears; mentre que Hotetur es quedà amb 9 establiments amb unes 2711 habitacions (Coello, 1/07/2007; Pastor, 2009).

Neckermann. Thomas Cook controlava d'aquesta manera unes 20174 places, la qual cosa significaria un 4,75% de la capacitat d'allotjament de les Illes (Coello, 1/07/2007).

En relació a l'ascens de Hi Hotels tenim la cadena de José Luís Carrillo, **Hoteles Globales** (Grup Optursa). El 2007, Hoteles Globales comptava amb unes 5741 places a les Illes. Just abans de la constitució de la cadena de Thomas Cook, la cadena de Carrillo era la segona cadena hotelera en nombre de places de les Balears. Tal com ja s'ha esmentat, el 2000 una de les operacions més destacades fou el contracte de lloguer per 15 anys amb opció de compra dels establiments d'Hoteles Globales (OPTURSA), propietat de la família Carrillo, per part del Tour Operador britànic Airtours –llavors My Travel–. Aquells establiments seguien essent gestionats per Hoteles Globales fins el 2001. El 2002 la cadena Hotetur, propietat de Grupo Marsans (50%) i My Travel (50%), es va fer amb la seva gestió, amb la qual cosa es convertia en una de les principals cadenes hoteleres espanyoles. El 2005, en un context de fortes tensions i transformacions en el capital turístic transnacional, My Travel es va desfer de les seves participacions en l'hoteleria espanyola i els establiments que eren d'Hoteles Globales tornaren a ser gestionats per aquesta cadena (Hostelmarket, 2000; Merino, 2002; Merino, 2005a).

A principis de 2006, la cadena britànica Acorn, present a les Illes des del 1970, va posar a la venda per uns 130 milions d'euros els 10 establiments que tenia a les Balears: Santa Lucía (322 places) i Nova (135 places) a Palma Nova; Pionero (310 places), Santa Ponsa Park (269 places), Playa Santa Ponsa (209 places) i Verdemar (208 places) a Santa Ponça; Borneo (200 places) i Sumba (280 places) a Cala Millor; Playa Real (265 places) a Eivissa; i el Club Almirante Farragut (493 places) a Ciutadella. El principal motiu de la sortida d'Acorn era el mateix que el de les grans cadenes mallorquines, preferia cercar majors rendibilitats a d'altres indrets, especialment el Mar Roig, Europa de l'Est, els EUA i el Carib. Carrillo que havia recuperat la gestió d'Hoteles Globales es va fer amb els hotels d'Acorn a l'estiu de 2006. Així mateix, Carrillo que s'havia convertit en l'únic propietari de la companyia aèria de baix cost Air Madrid, protagonitzà el mateix desembre del 2006 un destacat escàndol empresarial quan la companyia feu suspensió de pagaments. Paradoxalment, la fallida del negoci aeri es produïa paral·lelament a l'expansió turístic-immobiliària (Robledo, 2006b; Robledo, 2007).

Per altra banda, Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz Ferrán, Grup Marsans, a l'estiu de 2005 varen recomprar les accions que havia adquirit My Travel Group de la cadena **Hotetur**, tot tornant a controlar el 100% de la cadena. Val la pena assenyalar que My Travel adquirí aquelles accions per uns 48,17 milions d'euros, mentre que Pascual i Díaz Ferrán pagaren 5 anys més tard 29 milions d'euros (Merino, 1/07/2005). El 2006 el grup Marsans va vendre Pullmantur SA –majorista, divisió de creuers, divisió aèria i divisió terrestre– a Royal Caribbean Cruise Lines per uns 430 milions d'euros. Paral·lelament, Díaz Ferrán i Pascual anunciaven la intenció de destinar l'obtingut de la venda en l'expansió hotelera a Canàries, Balears, Mèxic, Cuba i República Dominicana (De la Rosa, 1/09/2006). El 2007, Hotetur era la vuitena cadena de les Illes i comptava amb unes 6613 places turístiques a les Illes –620 més que el 2001–, tot destacant que el 63,37% d'aquelles places corresponien al complex d'Alcúdia Club Bellevue. El 2007 la cadena Hotetur va signar una aliança amb RCI Global Vacation Network, per tal d'engegar la marca de temps compartit (condohotels) Blue Bay Vacation Club que s'inicià primer a Canàries amb el Blue Bay Beach Club (158 apartaments) i que es traslladà progressivament a diferents establiments del grup, entre d'ells el Lago Park (98 apartaments) de Cala Rajada (Loeda, 1/06/2007).

El grup Marsans, tal com hem apuntat anteriorment, ha protagonitzat tota una sèrie d'escàndols empresarials, just en el moment en que Gerardo Díaz Ferrán era el president de la patronal espanyola, tot coincidint amb la crisi econòmica del final del cicle financer-immobiliari. El juny de 2010, Ángel de Cabo, mitjançant l'empresa "voltor" Possibilitum Business SL es va fer amb el grup Marsans per uns 600 milions d'euros (deutes inclosos). La cadena hotelera passà a mans d'aquest empresari especialitzat en desmantellament d'empreses. Possibilitum traspassà la gestió dels hotels de la cadena a Al Andalus Management Hotel de Jamal Satli Iglesias. Jamal Satli Iglesias apareix en el sumari del cas de corrupció urbanística Astapa d'Estepona (Màlaga). L'octubre de 2010, el Jutjat Mercantil número 2 de Palma tramità el concurs necessari de creditors sobre Hotetur –de les filials Horse Mallorca Property SL i Hotetur Club SL–, a instàncies de proveïdors per l'impagament d'uns 350 mil euros. La societat patrimonial Teinver, a través de la qual Possibilitum Business adquirí la major part del grup Marsans, entrà en situació concursal el desembre de 2010. La capçalera hotelera de Marsans, Hotetur, presentà

l'expedient de concurs voluntari de creditors el febrer de 2011. Els pronòstics que s'havien apuntat en els moments en que el fons voltor es va fer amb la cadena es compliren tan sols mig any després de la seva adquisició (Viúdez, 28/05/2010; Manso, 14/10/2010; Loeda, 10/03/2011).

La sisena cadena de Balears el 2007 era la del serverí Jaume Bauzá Andreu, **Protur Hotels**. Protur comptava amb unes 7417 places el 2007, un 19,55% més que el 2001. Una de les particularitats de Protur és que aquesta cadena tenia la totalitat dels seus establiments a Mallorca, i com veurem més endavant aquests es concentraven en el Llevant mallorquí. Aquesta cadena inaugurà el 2010 el nou establiment de luxe a sa Coma, la seva zona d'influència, Protur Biomar Gran Hotel & Spa. Protur forma part del Grup Jaume Bauzá, presidit per Jaume Bauzá Andreu, format per una complexa xarxa d'accionistes i filials. El 2010, dins d'aquest grup s'hi troben també: la promotora immobiliària COTESA; COEMSA (Construcciones Embat SA); Sa Coma Sport Club amb el Club Protur Sa Coma Resort (complex turístic-recreatiu amb 20 Ha d'instal·lacions esportives); Protur Cars de lloguer de vehicles; Residència Restaurant Son Floriania; Biomar SPA; Bugaderia Son Servera; Costera d'Aigües i Serveis, dedicada al subministrament d'aigua potable; benzineres "Can Parrino", de proveïment de combustible a les zones de Sant Llorenç i Son Servera; i Pascual Jocs de màquines recreatives⁹⁴⁷. Tal com es pot observar, el grup d'empreses de Jaume Bauzá abracen les principals àrees de negoci de la particular via d'acumulació balear, i a més les seves activitats estan concentrades al Llevant mallorquí. D'aquesta manera, podem destacar que Bauzá és una de les persones més poderoses d'aquella zona i a més és una figura molt propera al Partit Popular.

L'altra gran cadena del Llevant mallorquí és **Hipotels**, de Joan Llull Juan qui és un altre poder fàctic en aquella zona de l'illa. Aquesta cadena comptava el 2007 amb unes 5372 places a les Balears, totes elles a Mallorca. Entre les operacions dutes a terme per aquesta cadena a Mallorca es pot destacar l'adquisició de la major part del capital de l'hotel Eurotel Golf Punta Rotja (413 places) a Son Servera; el bloc d'apartaments turístics Sunwing Cala Bona (490 places) de la cadena Sunwing, a Son Servera; i també adquirir el Cala Millor Park (518 places) a Iberostar. Emperò, a diferència de Protur, Hipotels havia difós la seva activitat a d'altres indrets de l'Estat, tot concentrat a les Balears el 54,52% de les places; mentre que la resta es trobaven a Andalusia (2914 places) i Canàries (1568 places). Hipotels que ja era fora de les Balears, continuà adquirint establiments d'allotjament turístic a Andalusia – Hotel Flamenco a Cadis i el Royal Sherry Park a Jérez de la Frontera) i també duia a terme projectes propis a Lanzarote, Fuerteventura i Barbate (Cadis). A Cadis és on la cadena de Llull continua més activament la seva expansió, particularment a la costa de Conil (Cadis). Així mateix, hom pot assenyalar que entre els hotels il·legals de Lanzarote abans esmentat, també es trobava l'Hotel Natura Palace (466 places) d'Hipotels, el qual tenia ordre de demolició i havia rebut una subvenció dels fons europeus d'uns 3,055 milions d'euros. Un dels socis de Llull a la societat Isla Playa Blanca SA, era un dels empresaris que presumptament havia subornat el batle de Yaiza, José Francisco Reyes. Així mateix, cal destacar que els altres hotels que Hipotels, a través de Club Lanzarote SA, tenia a les Canàries es trobaven també a Lanzarote: La Geria (244 habitacions) Barcarola Club (135 apartaments) a Puerto del Carmen; Natura Garden (49 apartaments) a Playa Blanca (Rodríguez, 1/10/2003; Álvarez, 18/12/2007; Méndez, 22/07/2008; Garret, 22/01/2010; EFE, 4/10/2009; La Voz de Lanzarote, 26/10/2009).

La desena cadena de Balears el 2007 era la de Pere Pascual (Inversions Pascual SL) i Bartomeu Plomer (Inversions Plomer SL), **Viva Hotels** (Explotacions Turístiques de les Illes Balears SL). Viva Hotels tenia unes 6591 places repartides entre Mallorca (6263 places) i Menorca (328 places). Aquesta cadena, que havia iniciat la seva expansió internacional el 2000 a través de la cadena que constituï conjuntament amb Prinsotel –Excellence Hotels & Resorts–, fou una de les que experimentà un major increment de nombre de places a les Illes. Així, passà de 3765 places el 2001 a les ja citades 6591 de 2007. Entre d'altres, es pot destacar l'obertura de l'hotel Viva Cala Mesquida Suite (189 habitacions) a Capdepera o de l'aparthotel Viva Mallorca (248 apartaments) a Can Picafort. També es pot destacar la forta activitat que la branca constructora del grup va dur durant els anys d'eufòria immobiliària a les Illes. Entre els projectes immobiliaris es poden apuntar: projecte Fonoll Marí, de 14 habitatges de luxe a Cala Rajada, a través de la filial Inversiones Topacio SL; construcció de 25 habitatges al costat del camp de golf de Pollença, a través de la participació a Gelabert Garau SL (25%) –els altres

⁹⁴⁷ www.cotesa-mallorca.com/colaboradores.htm, agost 2010.

socis eren Negocios Pollensina SL (50%); Naviper SL (12,5%); Tumanon SL (12,5%); projecte Era de Pula, de habitatges de luxe al costat del Golf de Pula (Son Servera) a través de la participació a la societat Proyectos Vilna SL (50%) –junt amb Pula Country Club SL (50%) que era a la seva vegada una filial del grup empresarial liderat per l'ex-conseller Jaume Cladera–; projecte Marina de Calvià en el PERI Sa Porrassa, a través de la participació de Promociones Vistarga SL (50%), junt amb Nesgar Promociones SL (50%); etc (Robledo, 2004; Grupo ETI, 2006; Grupo ETI, 2010).

Per altra banda, la cadena de Miquel Ramis Puigrós en la que anteriorment participaven Pascual i Plomer, **Garden Hotels**, tenia el 2007 unes 4118 places distribuïdes per totes les illes de l'arxipèlag (excepte Formentera). Aquesta cadena quasi duplicà les places que tenia el 2001. L'increment de places turístiques de Garden Hotels es deu, especialment, al fet que fou una de les cadenes que inaugurà un dels majors establiments inaugurats a les Balears el 2002, l'aparthotel Tropic Garden de Santa Eulària des Riu (Robledo, 2004). El Grup Garden inaugurà entre el 2005 i el 2006 els hotels Cabogata Garden i Indiana Garden a Almeria i el Cartaya Garden a Huelva. El grup empresarial de Ramis Puigrós A més, aquest grup, així com Viva Hotels, també es dedicava al negoci immobiliari i a les activitats relacionades al sector de la construcció. Els negocis controlats per aquesta família-empresa se distribuïen entre tres grups i unes 18 filials. Entre d'altres, abraçaven l'activitat de viatges amb el minorista Grup Plantour (Enjoy Travel SA); la de broker aeri amb Brokavia.Com SL; la de solucions informàtiques –però també immobiliària– amb RG Grup (Ramis Garau SA); i fins i tot el negoci hospitalari amb una participació del 32,55% de la societat Servicios Integrales de Sanidad SL, propietària de Clínica Juaneda⁹⁴⁸, etc. Així com les grans cadenes, el grup Garden inaugurà la nova seu a Inca el 16 de novembre 2006, el dijous bo i amb la participació de les autoritats polítiques de les Illes –Jaume Matas i Maria Antònia Munar– (Hostelmarket, 2006c).

Hom pot destacar el fet que els propietaris de **THB Hotels**, Inversiones Grupo Miralles SL, també participaven del negoci hospitalari de les Illes amb la participació majoritària (97,5%) de la societat AMEBA (Agrupación Médica Balear SA), propietària de la Policlínica Miramar⁹⁴⁹. El 2007, THB Hotels comptava amb unes 4661 places turístiques a les Balears, una quantitat que havia estat pràcticament el doble quan gestionà el gegant d'Alcúdia Bellevue. Així mateix, hom pot apuntar com aquesta cadena també estava present a l'arxipèlag canari, tot tenint el major pes de la cadena a Mallorca. Entre el 2001 i el 2007, THB Hotels va dur a terme una reestructuració dels establiments gestionats, tot destacant la venda de l'establiment d'apartaments Eurocalas (394 apartaments) a Nuevos Hoteles Agrupados SL (Hotasa), tot aprofitant els 3 milions de la venda per dur a terme reformes d'altres establiments de la cadena (p.ex. Gran Playa, Guya Playa i Sa Coma Playa) (Hostelmarket, 2006c; Rija, 2006).

Es pot destacar, arran de la recuperació de l'imperi financer i empresarial de Ruíz Mateos (Nueva Rumasa), el retorn de la divisió hotelera del grup (Hotasa – Nuevos Hoteles Agrupados), en el context balear. La família Ruíz Mateos adquiriren, entre d'altres, el Clumba Mar (235 habitacions) i el Sarah (115 habitacions) a la cadena Stil Hotels –de l'ex-conseller Jaume Cladera– i localitzats a Can Picafort; el Santa Fé (144 habitacions) a Can Picafort; l'Euro Calas (394 habitacions) de la cadena THB Hotels, a Cales de Mallorca; el Beverly Playa (443 habitacions) a l'empresa Estancia Hotelera, a Peguera; etc. L'entrada i expansió de Ruíz Mateos s'ha vist reforçada per la crisi financera ja que ha aprofitat el moment per comprar barat i realitzar nombroses operacions⁹⁵⁰ (Manso, 21/12/2005; Morales, 6/07/2009; Mota, 2010). Cap a principis de 2010 Ruíz Mateos⁹⁵¹ feu una proposta de compra de THB Hotels i la participació de

⁹⁴⁸ Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.lull.uib.es/version-20101116/cqj/template.dll> (desembre 2010).

⁹⁴⁹ En relació a aquesta empresa hospitalària cal apuntar l'esclat del "cas policlínica" d'un presumpte desviament de fons. Socis minoritaris de la clínica interposaren una querrela el 2005 per presumptes delictes societaris i apropiació indeguda per part dels dos màxims responsables i també socis: Cristòfol Pizà i Miquel Dalmau. El 2007 es va dictar l'embargament cautelar de tots els béns mobles i immobles de Dalmau i Pizà. Els problemes jurídic-econòmics varen conduir al suïcidi de Miquel Dalmau el maig de 2010. El desembre de 2010, la fiscalia acusà a Pizà d'un presumpte delicte societari (Adover i Manso, 1/05/2010; Armendáriz, 2/12/2010).

⁹⁵⁰ Entre les operacions dutes a terme cal destacar l'adquisició de la fàbrica formatgera de El Caserío (Maó) adquirida a la multinacional Kraft.

⁹⁵¹ El febrer de 2011 el grup de Ruíz Mateos ocupava les pàgines de la premsa estatal. Es tornava a repetir la història, Nueva Rumasa presentava concurs de creditors i es començava a destapar la trama financera del grup. La cadena del grup, Hotasa, havia adquirit els hotels mallorquins: Eurocalas, Samoa, Santa Fe, Beverly Playa, Sarah i Clumba Mar. Nueva Rumasa devia 13 milions d'euros a THB Hotels per la compra de l'Eurocalas i uns 23 milions a Stil Hotels per la dels hotels Clumba Mar i el Sarah (Muñoz, 18/02/2011; Velert/Agencias, 18/02/2011; Guijarro, 19/02/2011).

Miralles a la Policlínica que finalment fou rebutjada. No obstant això, cap a finals del 2010, Miralles va vendre la major part de les seves accions d'AMEBA al grup Recoletas (Grupo 3a-Recoletas SL). D'aquesta manera, l'empresa hospitalària madrilenya es feia amb el 60% de la propietat i el grup Miralles conservava el 37,5% (Ruíz-Collado, 17/03/2010; Barrasa i Carbonell, 11/12/2010).

L'**Hotelera Saint Michel** tenia el 2007 unes 6351 places, totes elles localitzades a Mallorca, tot convertint-se en l'onzena cadena hotelera de les Illes. La cadena presidida per Joan Colom Quintana estava composta per un conglomerat de societats en les que la majoria dels accionistes eren comuns⁹⁵², totes agrupades sota la marca Saint Michel. Anteriorment ja s'han apuntat algunes qüestions relacionades amb les cadenes que van de l'onzena posició a la quinzena: Hoteles Globales, Insotel, Sirenis i Hipotels. La setzena cadena de les Balears era la de la família Rosselló, **Blau Hotels**, amb unes 5129 places, totes elles localitzades a Mallorca. En tot l'Estat espanyol, aquesta cadena només comptava amb establiments a Mallorca, encara que ja tenia establiments al Carib –a República Dominicana des del 1999 i a Cuba des del 2000–(Hostelmarket, 1/11/2000b). Entre les accions dutes a terme per Blau cal destacar l'adquisició del Club Med de Porto Petro (Santanyí). Els Rosselló després d'enderrocar l'establiment, aixecaren de bell nou el complex turístic Blau Porto Petro, tot ocupant unes 12 Ha i repartit en 12 edificis. Així, la cadena francesa deixava d'operar a Mallorca, on havia arribat el 1968. Cal recordar que aquest grup empresarial també participava del negoci de la construcció i promoció immobiliària (Hostelmarket, 1/02/2002; Morales, 4/04/2006).

Pot cridar l'atenció el fet que un dels gegants hotelers de les Illes, com és la cadena del grup **Barceló**, tan sols comptava amb unes 4723 places a les Balears a l'any 2007, tot situant-se en el lloc dissetè. En aquell mateix any, Barceló tenia unes 4766 a Andalusia i unes 8053 a les Canàries, tot concentrant a les Balears tan sols el 20,36% de la seva flota hotelera de l'Estat espanyol. A continuació s'intentaran apuntar algunes qüestions relacionades amb el grup Barceló, sense aprofundir en la dimensió internacional que serà tractada més endavant. En altres apartats s'han apuntat ja alguns dels moviments duts a terme pel grup Barceló al llarg dels 1990 fins la crisi de finals de la dècada del 2000, especialment pel que fa a la divisió de viatges i les operacions amb First Choice. Després d'abandonar la pretensió de sortir a borsa, el grup Barceló reforçà les estratègies de captació de capital. Per dur endavant la construcció turística-immobiliària promou diverses aliances empresarials (*joint ventures*), com per exemple la ja citada de Grubarges. La nova estratègia turístic-financera del grup passava per redefinir la seva cartera hotelera i conseqüentment abandonar establiments a les Illes Balears. D'aquesta manera, la cadena de la immobiliària madrilenya Tremon, TRH Hotels, llogà amb opció de compra els establiments de Barceló: Palma Nova (212 habitacions), Torrenova (199 habitacions) i Jardín del Mar (188 habitacions) (Rija, 2006).

Segons Buades (2009) la situació d'inestabilitat posterior als atemptats de l'11 de setembre de 2001 provocaren la redefinició dels projectes que havia de dur a terme Grubarges fins que es congelà la seva activitat i finalment desaparegué a l'octubre de 2003. Grubarges tenia 29 hotels –18 als EUA, 7 a l'Estat espanyol i 4 a Mèxic–, valorats en uns 721 milions d'euros. Els Barceló varen adquirir la major part dels hotels espanyols de Grubarges –Barceló Varadero a Tenerife, Gran Hotel Renacimiento a Sevilla, Barceló La Galea a Lanzarote, Barceló La Bobadilla a Granada, Barceló V Centenario a Cáceres–, pels que pagaren uns 105 milions d'euros. Mentre que el Barceló Punta Umbría (Huelva) era adquirit per Punta Umbría Turística SA, societat en la que Barceló Corporación Empresarial tenia el 15%, i es feien amb la seva gestió mitjançant un contracte de lloguer per 20 anys; i el Barceló Bahía Sur (Cadis) era adquirit per un grup inversor britànic (Hosteltur, 22/10/2003; Pastor, 2004).

Paral·lelament, els Barceló reforçaren la seva posició internacional el mateix any en que es posaven a la venda els actius de Grubarges (Buades, 2009). Un dels principals moviments fou el de l'entrada en el mercat nord-americà, tot aprofitant les avantatges específiques dels EUA pel que fa a major circulació del capital financer i sobretot la possibilitat de participar de les lògiques financeres, precisament en moments de plena expansió de la bombolla financer-immobiliària. Així, cap a mitjans de 2002 Barceló va adquirir la immobiliària nord-americana

⁹⁵² P.ex. Hotelera Lluccamar SL; EXMA SA; SEC SA; Hoteles Regana SL; Quinberse SL; Promociones Turísticas de Aucanada SL; Explotadora Europa SL; Explotadora Arenal SL; Explotaciones Hoteleras Lluchmayor SA; Explotadora Paguera SA; Coseque SA; Hotelera Riberña SA; Explotadora Cala Ratjada SA; Blanesa SA; Turistic Madrigal SL; FAM Colom SA; Apartamentos Calas Park SL; Explotaciones Turísticas Zacoma SL; Hotel Manacor SA; Broher SA (Hostelmarket, 2006c).

Crestline Capital Corporation, matriu de la cadena Crestline Hotels & Resorts, per uns 603 milions d'euros. Crestline no era una societat qualsevol, ja que a més de gestionar 32 establiments hotelers i 6 centres de convencions als EUA, cotitzava a la Borsa de Nova York. Amb aquesta adquisició els Barceló entraven a Wall Street de la mà de la nova filial Barceló Crestline Corporation (Hostelmarket, 1/04/2002; Buades, 2009). L'accés al capital financer es va reforçar amb l'adquisició del 4,5% del REIT (Real Estate Investment Trust) –fons d'inversió immobiliari–⁹⁵³ Highland Hospitality per uns 13,5 milions de dòlars. Una operació realitzada a través de la filial Barceló Crestline Corporation. A través d'aquest fons d'inversió els Barceló s'asseguraven l'expansió hotelera als EUA i sobretot l'accés als mercats financers ja que aquell fons també cotitzava a Wall Street. Pel que fa als establiments que Grubarges tenia als EUA, el grup Barceló va cercar el recolzament de Highland Hospitality per a comprar-los. No obstant això, Barceló tan sols aconseguí adquirir 2 establiments –Sheraton Annapolis i Madisson Barceló– dels 18 de Grubarges als EUA (Hostelmarket, 1/03/2004; Buades, 2009).

Mentre el múscul financer del grup Barceló creixia arran de les operacions als EUA, la seva projecció a certs indrets de l'Estat espanyol –però no a les Balears– seguia una tendència ascendent amb la incorporació progressiva de nous resorts i establiments turístics. Entre d'ells es podrien destacar els del segment d'hoteleria urbana, a més de l'expansió de la "producció" turístico-immobiliària a les zones litorals⁹⁵⁴. Així, a través de la filial Barceló Clavel, el grup construí el Barceló Rambla del Raval a Barcelona. Aquest es presentà per part dels gestors urbans com una peça clau en la "revitalització" del barri barceloní que es trobava en ple procés de gentrificació (Boneta, 31/12/2004; Pastor, 1/01/2006).

L'expansió dels negocis dels Barceló es reforçaren amb l'aliança estratègica que feu el grup amb una de les principals immobiliàries de l'Estat espanyol, Fadesa. La promotora gallega constituïda el 1993 per Manuel Jové experimentà un salt important amb l'expansió de la bombolla immobiliària espanyola i, molt particularment, quan el 2001 el Morgan Stanley Real Estate Situations Fund II es feu amb el 10% del capital de Fadesa (Buades, 2009). El 2004 el grup immobiliari va rompre l'acord havia subscrit el 2000 amb Occidental Hotels, i just després establí l'aliança amb Barceló. Així, Barceló ampliava el seu múscul financer ja que Fadesa cotitzava a Borsa des del 2004. El 2007 la companyia presidida per Manuel Jové, Fadesa, i la presidida per Fernando Martín, Martinsa, es fusionaren, tot donant lloc a un dels grups immobiliaris més grans de l'Estat. El juliol de 2008, amb l'esclat de la bombolla immobiliària, el grup presentà concurs voluntari de creditors i un expedient de regulació d'ocupació. La premsa estatal parlà de la major suspensió de pagaments de la història espanyola. L'acord entre Barceló i Fadesa consistia en que el grup hotelier es feia amb el 16,5% de la societat dels nous projectes i la seva gestió, mentre que l'immobiliària es quedava el 83,5%⁹⁵⁵. Aquesta unió tenia com a principal objectiu l'expansió turístico-immobiliària al Marroc. Emperò, cap a finals de 2007 Barceló comprà per 148 milions d'euros la totalitat dels hotels que tenien a l'Estat espanyol i un a Casablanca (Marroc) (Merino i Pastor, 1/03/2004; El País, 14/07/2008; Hostelmarket, 16/01/2008; El País, 14/07/2008).

El grup Barceló presentà el 2005 el seu Pla Estratègic quinquennal segons el qual la cadena volia arribar a tenir 200 hotels pel 2010, la qual cosa equivaldria a unes 60 mil habitacions (Serrano, 2006). Per aconseguir-ho necessitava explorar noves fórmules empresarials i financeres i ampliar les existents. Com s'ha exposat anteriorment, el grup Barceló

⁹⁵³ Aquests fons se creen als EUA per dur endavant grans inversions immobiliàries i després s'expandiren a d'altres països. Durant el procés de globalització financera aquests fons han assolit una dimensió internacional. A l'Estat espanyol se denominen SOCIMI (Societats d'Inversió Immobiliària) –Llei 11/2009, de 26 d'octubre, per la que es regulen les Societats Anònimes Cotitzades d'Inversió en el Mercat Immobiliari (BOE núm.259 de 27/10/2009)–.

⁹⁵⁴ El 2005 sortí a la llum pública un escàndol que afectà al grup Barceló. La corporació Barceló participava amb un 19% de la societat Royal Mediterránea SA que havia de construir l'hotel Terra Gardens –els Barceló s'havien d'encarregar posteriorment de la seva gestió–, en terrenys públics cedits per la Generalitat Valenciana el 2001 quan governava Zaplana, just a l'entorn del polèmic parc d'atraccions Terra Mítica. A més, resultava que la resta de les accions pertanyien a Pedro Romero Aguilar. Aquest havia estat el perruquer de l'ex-president José M. Aznar i havia creat una dotzena de societats dedicades al negoci immobiliari. A més, el perruquer-empresari havia guanyat importants concursos convocats per institucions governades pel Partit Popular. Una altra qüestió que suscità controvèrsia en relació a aquest projecte era el fet que el propi Simón Pedro Barceló havia estat un alt càrrec del Partit Popular –senador entre 1989 i 1993– (Vallés i Goñi, 23/01/2005).

⁹⁵⁵ Quan esclatà el cas Malaya, de corrupció urbanística al municipi de Màlaga (Màlaga), es revisaren totes les llicències d'obres atorgades fins aleshores per l'Ajuntament i resultà que l'establiment promogut per Fadesa i gestionat per Barceló, l'hotel Barceló Màlaga Golf, es trobava fora d'ordenació urbanística (Martín-Arroyo, 8/08/2006; Morales, 24/08/2006; Coello, 1/10/2006) .

anà abandonant altres iniciatives (p.ex. First Choice) per tal de centrar-se en el negoci hotelero-immobiliari. Així, el 2005, mitjançant la filial Barceló Crestline Corp, llançaren una OPA (Oferta Pública d'Adquisició d'accions) sobre la cadena nord-americana John Q. Hammons –57 establiments i 14 mil habitacions–, una operació que finalment no prosperà. Una de les grans fites dels Barceló la va constituir la creació de la societat patrimonial Playa Hotels & Resorts SL⁹⁵⁶ en la que hi participava amb un 21%. En aquesta societat hi trobam també, entre d'altres, la caixa d'estalvis valenciana Bancaja i les entitats financeres nord-americanes especialitzades en inversions especulatives Merrill Lynch i Marathon Asset Management Ltd. L'objectiu d'aquesta societat era la de dur a terme inversions turístic-immobiliàries al Carib i Amèrica Llatina. Per aquest motiu, en un primer moment es va pensar en crear un REIT (Real Estate Investment Trust) amb seu als EUA, però finalment s'optà per una societat patrimonial amb seu a Madrid. No obstant això, les avantatges fiscals associades als REITs no s'esvaïren, sinó que a través de Playa Hotels & Resorts es tenien unes 32 filials: 1 a Mèxic; 3 al paradís fiscal de Dominica; i 28 a la plataforma per l'evasió fiscal dels Països Baixos (Hostelmarket, 1/11/2004).

Joan Buades (2009:108-109) apunta la procedència d'alguns dels administradors de Playa Hotels & Resorts, tot destacant: Bruce M. Wardinski, president de Playa Hotels & Resorts, de Barceló Crestline i de Highlind Hospitality Corporation; el vicepresident de Playa Hotels & Resorts, Douglas M. MacMahon, i els administradors consellers de Playa Hotels & Resorts, Michael B. Fisch i Stephen L. Millham, ocupaven alts càrrecs en el fons d'inversió nord-americà Farallon Capital Management LLC⁹⁵⁷; l'administrador conseller Mark R. Patterson també era el president del fons d'inversió dels EUA MatlinPatterson Global Advisers; i l'ex-administrador conseller Ejaz A. Hashmi –cessà el 24 de juny de 2009– també era executiu del fons sobirà d'Abu Dhabi, ADIA (Abu Dhabi Investment Authority).

El 2006 el Grup Barceló celebrà el seu 75è aniversari, tot celebrant els actes de l'aniversari⁹⁵⁸ a Mèxic. El que aleshores era president del govern de les Illes Balears, Jaume Matas, inaugurà dos hotels de Barceló a la zona de la Rivera Maya (R.F.M., 22/05/2006). Aquell mateix any, la cadena Barceló va adquirir l'emblemàtic Hotel Formentor que seria exhibit com a símbol de l'interès de la transnacional per la seva Mallorca (Buades, 2009). El Grup Barceló va plantejar primerament la demolició de l'antic hotel. Emperò, després del rebuig social motivat per aquesta proposta (GOB, 27/04/2007), va plantejar una remodelació que de totes maneres implica un increment substancial de les instal·lacions primeres. En concret, amb una inversió d'uns 20 milions d'euros, es pretenia aixecar 108 noves places fins arribar a 346. Les noves places s'ubicarien fora del vell hotel en blocs dispersos per la zona. A més el projecte preveu la construcció d'un mega-spa i un gran centre de convencions que ocuparia uns 4266 m² i una macropiscina que connectaria amb la mar. Totes aquestes edificacions faran que la superfície construïda passi d'ocupar 17900 m² a ocupar-ne 21988 m². Aquestes obres seran possibles gràcies a la modificació del PGOU –per a l'adaptació al POOT (Pla d'Ordenació de l'Oferta Turística)– de Pollença, aprovada en el moment en que es presentà el projecte de l'Hotel Formentor (Frau, 11/04/2008; Frau, 17/04/2008; Frau, 12/04/2008; Frau, 19/05/2008). Paral·lelament, Barceló inicià les obres del camí vell de cala Figuera, a Formentor, sense llicència, motiu pel qual foren paralitzades arran d'una denúncia d'un agent ambiental de la Conselleria de Medi Ambient (Ballester, 8/04/2008; Ballester, 9/04/2008).

En quant a la cartera d'establiments dels Barceló a les Illes cal dir que el grup va a dur a terme importants reformes com les del Pueblo Park a la platja de Palma o del Barceló Cala Viñas a Calvià. En aquest darrer cas, resultà que la transnacional realitzà les obres de reforma integral de l'hotel amb dues llicències municipals d'obra menor, motiu pel qual l'abril de 2006 s'obrí un expedient d'infracció urbanística i el maig de 2006 l'Ajuntament de Calvià ordenà la suspensió de les obres. Aquella suspensió es va fer quan les obres ja estaven finalitzades, la qual cosa fou motiu de polèmica ja que segons el representant de l'oposició al consistori calviàner Antonio Manchado (PSOE), el batle de Calvià Carlos Delgado (PP), no hauria actuat

⁹⁵⁶ Veure: www.playahr.com (març 2011).

⁹⁵⁷ Farallon Capital Management LLC és un dels principals gestors mundials de *hedge funds*. Buades (2009) exposa com el 2004 saltà l'escàndol relacionat amb les inversions de la Universitat de Yale gestionades per Farallon i adreçades a l'empresa Haliburton. Aquesta companyia petroliera, que havia estat presidida per Dick Cheney (1995-2000), fou una de les grans beneficiàries dels contractes de reconstrucció d'Irak, justament amb Cheney a la vicepresidència dels EUA.

⁹⁵⁸ A la festa de celebració realitzada a Mèxic, el grup Barceló prohibí l'entrada dels periodistes del grup mediàtic Serra. Aquest fet quedà recollit a la premsa local de Cancún (Periódico Quequi) i al diari mallorquí del grup Serra, Última Hora (Riera i Prieto, 23/05/2006).

amb celeritat ja que el grup Barceló era el principal accionista del diari conservador El Mundo, que defensava la política de Delgado, i a més sostenia que Delgado abans de ser batle i el copresident del Grup Barceló havien tengut negocis comuns. Barceló també realitzava obres en la zona de domini públic marítim-terrestre. Diverses organitzacions ecologistes –GOB, Greenpeace, Ecologistas en Acción– denunciaren la privatització del litoral per part de Barceló, ja que l'empresa comptava amb autorització per fer treballs d'adequació en zona de domini públic marítim-terrestre, però les obres dutes a terme suposaven una important alteració de la zona, a més d'obrir nous accessos a la platja (Rosselló, 30/04/2006; P.A.M./Rosselló, 12/05/2006; Greenpeace, 2006).

En moments d'eufòria financer-immobiliària i quan els partit conservador (PP) governava la Comunitat Autònoma i l'Ajuntament de Palma, Barceló encapçalà la UTE Centre de Congressos Internacional de Palma SA, adjudicatària del megaprojecte turístic del Palau de Congressos de Palma. Tal com s'ha exposat anteriorment, els Barceló acabarien per quedar-se amb la quasi totalitat de les participacions de dita UTE –contracte de construcció del palau, hotel, centre comercial i aparcaments i la seva gestió durant 40 anys– i posteriorment rebutjaren continuar amb el projecte. En quant a les estretes relacions entre el poder polític i la cadena Barceló, cal recordar que l'expresident de les Illes Balears, Jaume Matas, entrà a formar part de la plantilla de Barceló Crestline Corporation, després de les eleccions autonòmiques de 2007, quan Matas no aconseguí renovar el pacte de govern amb Unió Mallorquina⁹⁵⁹. El 2009 Matas deixà de formar part de la plantilla de Barceló, però mantení tal com hem vist la seva residència als EUA, tot coincidint amb l'esclat de múltiples casos de corrupció político-empresarial que l'afectaven directament. El juny de 2009 Simón Pedro Barceló anuncià que el Grup Barceló reduiria un 75% les inversions respecte el 2008, tot passant de 400 milions d'euros a 100. Entre aquestes reduccions se trobaria el motiu pel qual s'abandonà el projecte del Palau de Congressos (Agencias, 11/06/2009).

El 2007 hi havia tot un seguit de cadenes hoteleres mitjanes que comptaven entre unes 4 mil places i 2 mil places a les Balears, moltes de les quals s'havien sumat gràcies a les vendes fetes per les grans cadenes. Entre aquelles cadenes hom podria destacar el fet que algunes d'elles eren de recent constitució com per exemple Inturco i AZ Hotels. Miquel Deyà Ripoll fundà **Inturco** el 2002 i el 2007 ja comptava amb 16 establiments i unes 3894 places a Mallorca. Molts dels establiments eren explotats en règim de lloguer o amb contractes de gestió. Així, per exemple el 2005 va llogar el An-Ba Romaní de Cala Millor a la cadena Green Oasis, després que aquesta presentàs un concurs voluntari de creditors a finals de 2004. Després d'un ascens meteòric d'Inturco i en moments d'intensificació de la crisi econòmica, el propietari de tres establiments –Sunna Park, Comodoro i Luna Tropical Park– va instar contra Inturco Hotels un concurs necessari de creditors per un deute de 10 milions d'euros (Candia, 14/09/2010). Joan Morro (55%) i Carlos Vázquez (45%) constituïren el 2004 la cadena **AZ Hotels** i el 2007 ja comptava amb 12 establiments i 2255 places (Puebla, 2005). A més, aquesta cadena inicià el 2006 un procés d'expansió internacional amb la incorporació del Club Aligio Beach Resort (República Dominicana), Park Napoleone (Itàlia) i La Baia Blu (Croàcia); i a d'altres indrets de l'Estat amb l'Alcazaba Mar a Almeria. El mateix 2007 la cadena IR Hoteles va presentar un concurs voluntari de creditors i un any després la cadena AZ Hotels es va fer amb els seus establiments. Una altra cadena que experimentà un creixement espectacular va ser **Azuline Hotels** de José Antonio Chacón Torres que passà d'explotar 2 hotels i 792 places a Eivissa el 2001 a explotar-ne 7 i 2379 places, totes elles a Eivissa. Una part important dels hotels que incorporà procedien de la cadena Hotelesport SA que cessà la seva activitat com a gestora i explotadora hotelera (Rija, 2006; Guede, 30/07/2007; Hostelmarket, 1/07/2008).

Per altra banda, entre aquestes cadenes cal apuntar que n'hi ha que reduïren la seva flota hotelera a les Illes. Entre aquestes hom podria destacar la de Pablo Piñero, HOPI SA (**Hoteles Piñero**)⁹⁶⁰, que va vendre el 2004 l'Hotel Dali de Cala Major i el Bahía Park de

⁹⁵⁹ Es va denunciar que aquesta contractació incomplia l'article 4.4 de la Llei 2/1996, de 19 de novembre, que regula el règim d'incompatibilitats dels membres del Govern i dels alts càrrecs de la comunitat autònoma de les Illes Balears (BOIB núm.150, 5/12/1996) (Manresa, 7/12/2007). Segons aquest article: "durant l'any següent a la data del cessament, els titulars dels càrrecs o llocs de treball a què es refereixen els paràgrafs anteriors d'aquest article no podran realitzar activitats privades relacionades amb procediments sobre els quals hagin dictat resolució durant els darrers dos anys de l'exercici del càrrec o funció corresponent [...]".

⁹⁶⁰ HOPI SA amb seu a Palma és una filial de la societat canària Hoteles Piñero Canarias SL. El grup de Piñero està integrat en el holding Levantur SA que participa a les societats: Management Hotelero Piñero SL (Estat espanyol); ZAO

s'Arenal. Així, Piñero comptava el 2007 amb unes 2100 places a Mallorca, però el seu vertader camp d'operacions hoteleres era l'arxipèlag canari on tenia a través de l'empresa Hoteles Piñero Canarias SL –sota la marca Bahía Príncipe Clubs & Resorts– tres hotels localitzats a Tenerife. Piñero va dur a terme la seva projecció internacional a través de la societat canària, fonamentalment a la República Dominicana i Mèxic, sota la marca Bahía Príncipe. Entre finals del 2007 i mitjans del 2008 Piñero va vendre 2 establiments –Las Arenas i el Piñero Playa d'Or de Can Pastilla– a la recent creada cadena Nous Projectes i Càlculs SL, promoguda per Joan Salas Santandreu, Antoni Garau Pou i Antoni Grimalt Oliver. Per altra banda, Piñero va obrir a Palma la immobiliària Inmo PMP, tot aprofitant el moment d'expansió de la bombolla immobiliària (Hostelmarket, 2006c; Rija, 2006; Hostelmarket, 1/05/2008; Grupo Piñero, 29/01/2007).

Stil Hotels, encapçalada per Jaume Cladera, entre el 2001 i el 2007 va reduir el nombre de places que tenia a les Balears, tot passant d'un 4471 places a 2933. Entre el 2001 i el 2007, Stil Hotels va adquirir l'hotel Hortizó a Can Picafort a Bernat Quetglas (BQ Hotels) i abandonà la gestió de l'hotel Galatzó a Peguera. El 2001 Stil Hotels llogà l'hotel Galatzó a Internacional Balear SA. Aquesta empresa havia adquirit l'hotel el 1998 i el 2003 Stil abandonà la seva explotació motivada pel deute de 59,8 milions d'euros que Internacional Balear tenia amb l'entitat financera Acchener und Münchener Verischerungen. Aquesta entitat es va quedar amb l'administració d'Internacional Balear SA i la propietat de l'hotel. Així mateix, en aquell mateix any es varen suspendre unes obres a l'hotel que s'havien iniciat sense llicència. En relació al tancament del Galatzó, esclatà un conflicte laboral pel qual els accionistes de la cadena Stil –Jaume Cladera, Pedro J. Cladera, Miguel de Arriba i Bartomeu Morey– foren imputats per un presumpte delictes de falsedat i contra els drets dels treballadors. La plantilla de l'hotel havien acceptat un expedient de suspensió temporal de l'activitat per 3 mesos, mentre es realitzaven obres de reforma. Emperò, ja no retornaren al seu lloc de feina pel trencament del contracte entre Stil i Internacional Balear. Finalment, els accionistes d'Stil foren absolts, tot entenent la magistrada que els responsables del conflicte laboral era Internacional Balear SA. En qualsevol cas, després que Stil abandonàs la gestió del Galatzó, 99 treballadors es quedaren sense el seu lloc de treball. El 2006 Gonzalo Pascual i Gerardo Díaz Ferrán del grup Marsans i Gonzalo Hinojosa de Cortefiel adquiriren l'hotel per uns 14 milions d'euros. Cal destacar també que Stil Hotels havia fet el salt cap a les Illes Canàries, on tenia dos hotels, i a la península, on s'havia iniciat en l'hoteleria urbana amb l'Stil Salamanca, una línia que fou abandonada el 2008 (Hostelmarket, 1/04/2003; Roura, 27/04/2007; Armendáriz, 7/06/2007). BQ Hotels de Bernat Quetglas –propietari també de Viajes Sidetours–, es va desprendre de nombrosos establiments, així deixava de gestionar els establiments propietat de Seramar Hotels –Luna Park, Tropical Park, el Comodora Playa i el Sunna Park– i va vendre l'hotel Aguamarina (Hostelmarket, 2006c).

Finalment, caldria assenyalar l'elevat nombre de cadenes que tenien menys de 2000 places. De fet, el 2007 hi havia unes 99 cadenes que sumaven unes 77931 places, la qual cosa representa el 28,06% de les places turístiques en mans de les cadenes hoteleres. A més de les petites cadenes de propietaris de les Illes, es pot apuntar la presència discreta de cadenes hoteleres internacionals. Entre aquestes hom pot apuntar la dels Schrörghuber, Arabella Hotels, que mantenia la seva aliança amb el gegant nord-americà Starwoods. Aquesta cadena integrava tres establiments de luxe – Hotel Arabella Sheraton Golf, Castillo Hotel Son Vida i el Mardavall Hotel & Spa– amb un total de 760 places, a més dels camps de golf de Son Vida i Son Muntaner. A més dels hotels mallorquins, Arabella comptava amb hotels a Alemanya, Suïssa i Sud-Àfrica (Diario de Mallorca, 26/11/2008). Altres cadenes estrangeres que trobam a les Balears el 2007 eren Robinson Club de TUI amb el Robinson Cala Serena (Santanyí) de 535 places; la cadena de Thomas Cook, Sunwing, comptava amb unes 906 places; la cadena del Tour Operador Rewe Touristik, ITC España SA, tenia una ciutat de vacances a Eivissa amb unes 736 places; el Club Stella Maris d'Eivissa de 669 places, de propietat suïssa; la filial espanyola de la cadena alemanya Europe Hotels International tenia un hotel a Mallorca; la prestigiosa cadena nord-americana Marriott que comptava amb el Mallorca Marriott Son Antem a Lluçmajor; o

Soltour Este (Rússia); Levhotel SA (Luxemburg); Hoteles Piñero Canarias SL (Estat espanyol); Viajes Soltour SA (Estat espanyol); Grupo Piñero Agencia de Viagens SA (Portugal); Viajes GTI Grupo Turístico Internacional SA (Estat espanyol); Bahía Príncipe Club SA (Argentina); Immo Golden Palma PMP SL (Estat espanyol) (Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es/version-20101227/cgi/template.dll?tpl=reportframe&CONTEXT=AD007H&PUSHLINK=0&TS=1342045285&bitnr=286282>, desembre 2010).

l'alemanya Lindner Hotels International GmbH –la divisió hotelera del grup empresarial de l'arquitecte Otto Lindner–, amb el Lindner Golf & Wellness Resort Portals Nous d'unes 200 places (Hostelmarket, 2006). Tal com ja s'ha esmentat, una altra cadena estrangera que s'instal·là a Mallorca fou la coneguda Hilton amb la inauguració del Hilton sa Torre el 2008. En quant a les cadenes amb menys de 2000 places, també n'hi havia algunes amb seu a la península, principalment a Catalunya i en menor mesura Madrid. Així, tenim les cadenes catalanes: Hoteles Catalonia tenia uns 6 establiments amb unes 1168 places; Hoteles Hesperia tenia 3 establiments i 780 places; Med Playa Hotels 1 hotel de 226 places; Husa 2 hotels amb 194 places; i Hospes 1 hotel de 105 places. Entre les madrilenyes podem assenyalar la presència de Confortel amb 3 establiments i 746 places o AC Hotels amb 1 establiment de 170 places.

Taula 275. Capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Mallorca, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes; Hostelmarket, 2006c).								
	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments
Sol Meliá SA	10.178	14	542	1	638	2	11.358	17
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	2.840	5	5.417	7	2.050	3	10.307	15
Grupotel (Grupotel Dos SA)	5.552	15	1.960	5	244	1	7.756	21
Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	1.098	4	1.887	4	4.432	9	7.417	17
Hotetur	2.264	7	0	0	4.435	3	6.699	10
Hotelera Saint Michel	5.224	17	314	2	813	4	6.351	23
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	0	0	5.417	11	846	3	6.263	14
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	5.990	12	0	0	0	0	5.990	12
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	4.046	10	0	0	1.679	2	5.725	12
Hipotels	2.372	7	2.816	7	184	1	5.372	15
Blau Hotels (Roxa 1 SL)	4.011	4	1.118	1	0	0	5.129	5
Hoteles Globales (Grup Optursa)	3.665	7	0	0	826	2	4.491	9
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	2.348	9	1.826	3	0	0	4.174	12
Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	3.292	12	0	0	602	4	3.894	16
D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	2.705	6	582	1	112	1	3.399	8
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	3.317	8	0	0	0	0	3.317	8
Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	3.041	10	132	1	96	2	3.269	13
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	1.096	2	1.467	4	442	2	3.005	8
Ola Hotels SA	973	3	586	2	1.233	3	2.792	8

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Barcelo Hotels & Resorts	2.773	6	0	0	0	0	2.773	6
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	2.603	4	0	0	0	0	2.603	4
Stil Hotels SA	1.679	7	540	2	209	2	2.428	11
Inturotel (Cala Azul Park SA)	286	1	1.882	5	252	1	2.420	7
Nodemar SA	90	1	2.205	1	0	0	2.295	2
AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	464	4	846	2	945	6	2.255	12
Garden Hotels (Cesgarden SL)	604	2	1.444	4	166	2	2.214	8
Fiesta Hotels & Resorts	0	0	1.872	3	295	1	2.167	4
BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	2.024	8	0	0	130	1	2.154	9
Piñero hoteles (HOPI SA)	2.100	5	0	0	0	0	2.100	5
JS Hotels	1.749	7	0	0	336	1	2.085	8
Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	885	2	972	3	225	1	2.082	6
Eix Hotels (Platja Dorada SA)	404	1	1.037	3	545	1	1.986	5
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	212	1	1.693	3	0	0	1.905	4
Valentín Hotels (Valentín Gestión SL)	1.272	4	312	1	188	1	1.772	6
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	1.688	3	0	0	0	0	1.688	3
Eurotours Hotels SA	94	2	632	2	857	3	1.583	7
IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	1.569	4	0	0	0	0	1.569	4
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0	0	1.548	2	0	0	1.548	2
Palmira Hotels SA	1.537	5	0	0	0	0	1.537	5
Eden Hotels	0	0	1.440	3	0	0	1.440	3
Playsol Hotels (SIESBU SL) (Altres 1 càmping 500 places a Mallorca)	736	2	391	1	312	1	1.439	4
HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	988	3	0	0	424	1	1.412	4
TRH (TR Hoteles Alojamientos y Hosterías SL)	420	1	980	2	0	0	1400	3
Hotelera Pollensina	860	7	0	0	512	6	1.372	13
Hoteles Gran Isla	646	2	0	0	680	3	1.326	5
Intertur Hotels SA	448	1	449	1	351	2	1.248	4
Grupo Ribas	1.082	4	156	1	0	0	1.238	5
Hoteles Gavimar SA	863	5	153	1	214	2	1.230	8
Hoteles Catalonia	1.212	4	0	0	0	0	1.212	4
Amic Hotels (Hotel Amic Horizonte SA)	1.194	5	0	0	0	0	1.194	5
SOFLATER SL (Sociedad Flaquer Terrasa)	403	1	162	1	530	2	1.095	4

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Roc Hotels Balear SL	386	1	0	0	683	3	1.069	4
Framotel	1.045	3	0	0	0	0	1.045	3
Club Pollentia (Portvi SA)	1.016	2	0	0	0	0	1.016	2
MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	1.004	4	0	0	0	0	1.004	4
Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	984	2	0	0	0	0	984	2
Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	946	2	0	0	0	0	946	2
Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	935	3	0	0	0	0	935	3
Hoteles Stella Polaris SA	918	2	0	0	0	0	918	2
Baleste SA	0	0	908	1	0	0	908	1
Hoteles Sunwing SA	0	0	906	1	0	0	906	1
Explotaciones CEPAL SA	0	0	631	1	256	3	887	4
Beverly (Estancia Hotelera SA i Maspalomas Hoteles SA)	886	1	0	0	0	0	886	1
Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	689	2	0	0	190	3	879	5
Grupo Cabot	759	2	0	0	108	1	867	3
Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	0	0	370	1	496	2	866	3
Allsun hotels (Allsun Turística SL)	0	0	840	2	0	0	840	2
Hoteles Moll SL	840	1	0	0	0	0	840	1
Hotelera Kristina SL	834	1	0	0	0	0	834	1
Ir Hoteles	809	3	0	0	0	0	809	3
Delfín Hotels (Silvo SL)	688	3	0	0	109	1	797	4
Jupiter Hotels SL	794	2	0	0	0	0	794	2
Hoteles Hesperia	780	3	0	0	0	0	780	3
Star Hotels SL	163	1	615	1	0	0	778	2
AIT Hotels (Alianza Insular Turística SL)	765	3	0	0	0	0	765	3
Arabella Hotels + Starwoods Hotels	760	3	0	0	0	0	760	3
Magic Hotels (Aldepro SA)	0	0	686	2	72	1	758	3
Confort Hoteles	676	2	0	0	70	1	746	3
CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	745	2	0	0	0	0	745	2
Hoteles Pabisa SL	666	2	0	0	0	0	666	2
Colors Hotels & Resorts	630	1	0	0	20	1	650	2
Sabina Hotels	644	2	0	0	0	0	644	2
Hoteles Levante (Son Lluc SA)	634	3	0	0	0	0	634	3
Marins Hotels (Marins Playa SA)	209	1	0	0	362	2	571	3
Hotelera Alfa	548	1	0	0	0	0	548	1
Holyday Center SA (Robinson Club)	535	1					535	1

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Ancobo Hotel SL	528	1	0	0	0	0	528	1
Bocaccio Alcudia SA	512	1	0	0	0	0	512	1
Hotel Diamant SA	304	1	202	2	0	0	506	3
Na Taconera Hotel SA	504	2	0	0	0	0	504	2
Oasis Hotels & Resorts	482	2	0	0	0	0	482	2
Industrias Hoteleras Cora SA	464	2	0	0	0	0	464	2
Apartamentos Holiday Park SA	0	0	0	0	458	2	458	2
Grupo Isern SL	458	1	0	0	0	0	458	1
Heliopal SA (Grup TEKA-Alemanya)	446	1	0	0	0	0	446	1
Apartamentos Holiday Center SL	0	0	0	0	430	2	430	2
Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	418	1	0	0	0	0	418	1
Costador SL	394	1	0	0	0	0	394	1
Golden Team Hotels (Havas Team SL)	218	1	123	1	0	0	341	2
Europe Hotels (Europe Cadena Hoteles SA)	318	1	0	0	0	0	318	1
Marriott (Orenol SA)	300	1	0	0	0	0	300	1
Hotel Armadams (Vichuquen SL)	289	2	0	0	0	0	289	2
Hoteles Santos	266	1	0	0	0	0	266	1
Green Oasis (Green Service SA)	0	0	243	1	0	0	243	1
Hotel Don Leon SA	240	1	0	0	0	0	240	1
Hotel Bon Sol SA	231	1	0	0	0	0	231	1
Resort España SA	217	1	0	0	0	0	217	1
Lindner Hotels & Resorts (Lindner Hotel Mallorca SA)	200	1	0	0	0	0	200	1
BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	197	1	0	0	0	0	197	1
Explotaciones Hoteleras Es Molí SA	174	1	0	0	0	0	174	1
AC Hotels	170	1	0	0	0	0	170	1
Cadena Garbi (FAGACA SA)	0	0	168	1	0	0	168	1
HUSA	162	1	0	0	0	0	162	1
Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	123	1	0	0	0	0	123	1
Hospes Hoteles SL	105	1	0	0	0	0	105	1
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	80	1	0	0	0	0	80	1
RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	0	0	0	0	65	1	65	1
Total Mallorca	123.985	343	48.470	104	29.122	102	201.577	549

Taula 276. Proporció de la capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Mallorca respecte la capacitat d'allotjament turístic a Mallorca, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes; Hostelmarket, 2006c; Conselleria de Turisme, 2009).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)
Sol Meliá SA	6,22	1,73	0,77	0,58	1,29	0,49	3,95	1,06
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	1,74	0,62	7,73	4,07	4,13	0,73	3,59	0,94
Grupotel (Grupotel Dos SA)	3,39	1,86	2,80	2,91	0,49	0,24	2,70	1,31
Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	0,67	0,50	2,69	2,33	8,93	2,20	2,58	1,06
Hotetur	1,38	0,87	0,00	0,00	8,94	0,73	2,33	0,62
Hotelera Saint Michel	3,19	2,11	0,45	1,16	1,64	0,98	2,21	1,43
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	0,00	0,00	7,73	6,40	1,70	0,73	2,18	0,87
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	3,66	1,49	0,00	0,00	0,00	0,00	2,08	0,75
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	2,47	1,24	0,00	0,00	3,38	0,49	1,99	0,75
Hipotels	1,45	0,87	4,02	4,07	0,37	0,24	1,87	0,94
Blau Hotels (Roxa 1 SL)	2,45	0,50	1,60	0,58	0,00	0,00	1,78	0,31
Hoteles Globales (Grup Optursa)	2,24	0,87	0,00	0,00	1,66	0,49	1,56	0,56
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	1,44	1,12	2,61	1,74	0,00	0,00	1,45	0,75
Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	2,01	1,49	0,00	0,00	1,21	0,98	1,35	1,00
D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	1,65	0,74	0,83	0,58	0,23	0,24	1,18	0,50
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	2,03	0,99	0,00	0,00	0,00	0,00	1,15	0,50
Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	1,86	1,24	0,19	0,58	0,19	0,49	1,14	0,81
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	0,67	0,25	2,09	2,33	0,89	0,49	1,05	0,50

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Ola Hotels SA	0,59	0,37	0,84	1,16	2,48	0,73	0,97	0,50
Barcelo Hotels & Resorts	1,70	0,74	0,00	0,00	0,00	0,00	0,96	0,37
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	1,59	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,91	0,25
Stil Hotels SA	1,03	0,87	0,77	1,16	0,42	0,49	0,84	0,69
Inturotel (Cala Azul Park SA)	0,17	0,12	2,69	2,91	0,51	0,24	0,84	0,44
Nodemar SA	0,06	0,12	3,15	0,58	0,00	0,00	0,80	0,12
AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	0,28	0,50	1,21	1,16	1,90	1,46	0,78	0,75
Garden Hotels (Cesgarden SL)	0,37	0,25	2,06	2,33	0,33	0,49	0,77	0,50
Fiesta Hotels & Resorts	0,00	0,00	2,67	1,74	0,59	0,24	0,75	0,25
BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	1,24	0,99	0,00	0,00	0,26	0,24	0,75	0,56
Piñero hoteles (HOPI SA)	1,28	0,62	0,00	0,00	0,00	0,00	0,73	0,31
JS Hotels	1,07	0,87	0,00	0,00	0,68	0,24	0,73	0,50
Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	0,54	0,25	1,39	1,74	0,45	0,24	0,72	0,37
Eix Hotels (Platja Dorada SA)	0,25	0,12	1,48	1,74	1,10	0,24	0,69	0,31
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	0,13	0,12	2,42	1,74	0,00	0,00	0,66	0,25
Valentin Hotels (Valentín Gestión SL)	0,78	0,50	0,45	0,58	0,38	0,24	0,62	0,37
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	1,03	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,59	0,19
Eurotours Hotels SA	0,06	0,25	0,90	1,16	1,73	0,73	0,55	0,44
IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	0,96	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,55	0,25
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0,00	0,00	2,21	1,16	0,00	0,00	0,54	0,12
Palmira Hotels SA	0,94	0,62	0,00	0,00	0,00	0,00	0,53	0,31
Eden Hotels	0,00	0,00	2,06	1,74	0,00	0,00	0,50	0,19
Playsol Hotels (SIESBU SL) (Altres 1 càmping 500 places a Mallorca)	0,45	0,25	0,56	0,58	0,63	0,24	0,50	0,25
HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	0,60	0,37	0,00	0,00	0,85	0,24	0,49	0,25
TRH (TR	0,26	0,12	1,40	1,16	0,00	0,00	0,49	0,19

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Hoteles Alojamiento y Hosterías SL)									
Hotelera Pollensina	0,53	0,87	0,00	0,00	1,03	1,46	0,48	0,81	
Hoteles Gran Isla	0,39	0,25	0,00	0,00	1,37	0,73	0,46	0,31	
Intertur Hotels SA	0,27	0,12	0,64	0,58	0,71	0,49	0,43	0,25	
Grupo Ribas	0,66	0,50	0,22	0,58	0,00	0,00	0,43	0,31	
Hoteles Gavimar SA	0,53	0,62	0,22	0,58	0,43	0,49	0,43	0,50	
Hoteles Catalonia	0,74	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,42	0,25	
Amic Hotels (Hotel Amic Horizonte SA)	0,73	0,62	0,00	0,00	0,00	0,00	0,42	0,31	
SOFLATER SL (Sociedad Flaquer Terrasa)	0,25	0,12	0,23	0,58	1,07	0,49	0,38	0,25	
Roc Hotels Balear SL	0,24	0,12	0,00	0,00	1,38	0,73	0,37	0,25	
Framotel	0,64	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,36	0,19	
Club Pollentia (Portvi SA)	0,62	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35	0,12	
MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	0,61	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35	0,25	
Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	0,60	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,34	0,12	
Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	0,58	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,12	
Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	0,57	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,19	
Hoteles Stella Polaris SA	0,56	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,32	0,12	
Baleste SA	0,00	0,00	1,30	0,58	0,00	0,00	0,32	0,06	
Hoteles Sunwing SA	0,00	0,00	1,29	0,58	0,00	0,00	0,32	0,06	
Explotaciones CEPAL SA	0,00	0,00	0,90	0,58	0,52	0,73	0,31	0,25	
Beverly (Estancia Hotelera SA i Maspalomas Hoteles SA)	0,54	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,31	0,06	
Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	0,42	0,25	0,00	0,00	0,38	0,73	0,31	0,31	
Grupo Cabot	0,46	0,25	0,00	0,00	0,22	0,24	0,30	0,19	
Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	0,00	0,00	0,53	0,58	1,00	0,49	0,30	0,19	
Allsun hotels (Allsun Turística SL)	0,00	0,00	1,20	1,16	0,00	0,00	0,29	0,12	
Hoteles Moll SL	0,51	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,06	
Hotelera	0,51	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,29	0,06	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Kristina SL									
Ir Hoteles	0,49	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,28	0,19	
Delfín Hotels (Silvo SL)	0,42	0,37	0,00	0,00	0,22	0,24	0,28	0,25	
Jupiter Hotels SL	0,49	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,28	0,12	
Hoteles Hesperia	0,48	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,27	0,19	
Star Hotels SL	0,10	0,12	0,88	0,58	0,00	0,00	0,27	0,12	
AIT Hotels (Alianza Insular Turística SL)	0,47	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,27	0,19	
Arabella Hotels + Starwoods Hotels	0,46	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,26	0,19	
Magic Hotels (Aldepro SA)	0,00	0,00	0,98	1,16	0,15	0,24	0,26	0,19	
Confort Hoteles	0,41	0,25	0,00	0,00	0,14	0,24	0,26	0,19	
CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	0,46	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,26	0,12	
Hotels Pabisa SL	0,41	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23	0,12	
Colors Hotels & Resorts	0,39	0,12	0,00	0,00	0,04	0,24	0,23	0,12	
Sabina Hotels	0,39	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,12	
Hoteles Levante (Son Lluc SA)	0,39	0,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,19	
Marins Hotels (Marins Playa SA)	0,13	0,12	0,00	0,00	0,73	0,49	0,20	0,19	
Hotelera Alfa	0,34	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,06	
Holyday Center SA (Robinson Club)	0,33	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,06	
Ancobo Hotel SL	0,32	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,06	
Bocaccio Alcudia SA	0,31	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,06	
Hotel Diamant SA	0,19	0,12	0,29	1,16	0,00	0,00	0,18	0,19	
Na Taconera Hotel SA	0,31	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,12	
Globalia Hotels & Resorts	0,29	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,17	0,12	
Industrias Hoteleras Cora SA	0,28	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,12	
Apartamentos Holiday Park SA	0,00	0,00	0,00	0,00	0,92	0,49	0,16	0,12	
Grupo Isern SL	0,28	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,06	
Heliopal SA (Grup TEKA-Alemanya)	0,27	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,06	
Apartamentos Holiday Center SL	0,00	0,00	0,00	0,00	0,87	0,49	0,15	0,12	
Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	0,26	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15	0,06	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Costador SL	0,24	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,14	0,06
Golden Team Hotels (Havas Team SL)	0,13	0,12	0,18	0,58	0,00	0,00	0,12	0,12
Europe Hotels (Europe Cadena Hoteles SA)	0,19	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,06
Marriott (Orenol SA)	0,18	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,06
Hotel Armadams (Vichuquen SL)	0,18	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,12
Hoteles Santos	0,16	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	0,06
Green Oasis (Green Service SA)	0,00	0,00	0,35	0,58	0,00	0,00	0,08	0,06
Hotel Don Leon SA	0,15	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,06
Hotel Bon Sol SA	0,14	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,06
Resort España SA	0,13	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,08	0,06
Lindner Hotels & Resorts (Lindner Hotel Mallorca SA)	0,12	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,06
BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	0,12	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,06
Explotaciones Hoteleras Es Molí SA	0,11	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,06
AC Hotels	0,10	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,06
Cadena Garbi (FAGACA SA)	0,00	0,00	0,24	0,58	0,00	0,00	0,06	0,06
HUSA	0,10	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,06
Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	0,08	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,06
Hospes Hoteles SL	0,06	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,06
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	0,05	0,12	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,06
RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,13	0,24	0,02	0,06
Total Mallorca	75,81	42,50	69,18	60,47	58,67	24,88	70,13	34,25

Taula 277. Capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Menorca, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes, Hostelmarket, 2006c).								
	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments
Grupotel (Grupotel Dos SA)	0	0	2.830	7	0	0	2.830	7
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	1.583	6	0	0	1.224	3	2.807	9
Sol Meliá SA	1.891	3	0	0	0	0	1.891	3
Garden Hotels (Cesgarden SL)	816	1	256	1	382	2	1.454	4
BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	0	0	0	0	1.446	5	1.446	5
S'Algar Hotels	638	2	0	0	740	4	1.378	6
Set Hotels SL	631	4	0	0	691	2	1.322	6
Barcelo Hotels & Resorts	1.288	2	0	0	0	0	1.288	2
Protumesa (Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca)	1.120	2	0	0	0	0	1.120	2
Valentín Hotels (Valentín Gestión SL)	0	0	1.056	2	0	0	1.056	2
Prometursa	984	2	0	0	0	0	984	2
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0	0	958	1	0	0	958	1
Hoteles Globales (Grup Optursa)	800	1	0	0	0	0	800	1
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	442	3	0	0	264	1	706	4
Roc Hotels Balear SL	0	0	0	0	649	2	649	2
Princesa Playa	132	1	427	1	66	2	625	4
Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	67	1	169	1	363	2	599	4
RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	598	2	0	0	0	0	598	2
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	421	1	0	0	172	1	593	2
Promoturist SA	0	0	564	1	0	0	564	1
Fiesta Hotels & Resorts	528	1	0	0	0	0	528	1
Stil Hotels SA	505	1	0	0	0	0	505	1
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	0	0	400	1	0	0	400	1
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	368	1	0	0	0	0	368	1
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	0	0	328	1	0	0	328	1
Eden Hotels	0	0	0	0	308	2	308	2
Confortel Hoteles	0	0	266	1	0	0	266	1
TRH (TR Hoteles Alojamientos y Hosterías SL)	0	0	0	0	258	1	258	1
Hotelera Pollensina	0	0	0	0	216	1	216	1
Hoteles Catalonia	138	1	0	0	0	0	138	1
HUSA	32	1	0	0	0	0	32	1
Total Menorca	12.982	36	7.254	17	6.779	28	27.015	81

Taula 278. Proporció de la capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Menorca respecte la capacitat d'allotjament turístic a Menorca, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes; Hostelmarket, 2006c; Conselleria de Turisme, 2009).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)
Grupotel (Grupotel Dos SA)	0,00	0,00	29,80	26,92	0,00	0,00	5,67	1,98
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	8,25	6,59	0,00	0,00	5,78	1,35	5,62	2,54
Sol Meliá SA	9,86	3,30	0,00	0,00	0,00	0,00	3,79	0,85
Garden Hotels (Cesgarden SL)	4,25	1,10	2,70	3,85	1,80	0,90	2,91	1,13
BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	0,00	0,00	0,00	0,00	6,83	2,25	2,90	1,41
S'Algar Hotels	3,33	2,20	0,00	0,00	3,49	1,80	2,76	1,69
Set Hotels SL	3,29	4,40	0,00	0,00	3,26	0,90	2,65	1,69
Barcelo Hotels & Resorts	6,72	2,20	0,00	0,00	0,00	0,00	2,58	0,56
Protumesa (Promoció n y Desarrollo Turístico de Menorca)	5,84	2,20	0,00	0,00	0,00	0,00	2,24	0,56
Valentín Hotels (Valentín Gestión SL)	0,00	0,00	11,12	7,69	0,00	0,00	2,11	0,56
Prometursa	5,13	2,20	0,00	0,00	0,00	0,00	1,97	0,56
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0,00	0,00	10,09	3,85	0,00	0,00	1,92	0,28
Hoteles Globales (Grup Optursa)	4,17	1,10	0,00	0,00	0,00	0,00	1,60	0,28
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	2,30	3,30	0,00	0,00	1,25	0,45	1,41	1,13
Roc Hotels Balear SL	0,00	0,00	0,00	0,00	3,06	0,90	1,30	0,56
Princesa Playa	0,69	1,10	4,50	3,85	0,31	0,90	1,25	1,13
Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	0,35	1,10	1,78	3,85	1,71	0,90	1,20	1,13
RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	3,12	2,20	0,00	0,00	0,00	0,00	1,20	0,56
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	2,20	1,10	0,00	0,00	0,81	0,45	1,19	0,56
Promoturist SA	0,00	0,00	5,94	3,85	0,00	0,00	1,13	0,28
Fiesta Hotels & Resorts	2,75	1,10	0,00	0,00	0,00	0,00	1,06	0,28
Stil Hotels SA	2,63	1,10	0,00	0,00	0,00	0,00	1,01	0,28
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	0,00	0,00	4,21	3,85	0,00	0,00	0,80	0,28
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	1,92	1,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,74	0,28
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	0,00	0,00	3,45	3,85	0,00	0,00	0,66	0,28
Eden Hotels	0,00	0,00	0,00	0,00	1,45	0,90	0,62	0,56
Confortel Hoteles	0,00	0,00	2,80	3,85	0,00	0,00	0,53	0,28
TRH (TR Hoteles Alojamiento y Hosterías SL)	0,00	0,00	0,00	0,00	1,22	0,45	0,52	0,28
Hotelera Pollensina	0,00	0,00	0,00	0,00	1,02	0,45	0,43	0,28
Hoteles Catalonia	0,72	1,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,28	0,28
HUSA	0,17	1,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,28
Total Menorca	67,69	39,56	76,39	65,38	32,01	12,61	54,10	22,88

Taula 279. Capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Eivissa, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes, Hostelmarket, 2006c).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments
Fiesta Hotels & Resorts	9.680	18	0	0	0	0	9.680	18
Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	3.924	20	819	5	2.280	11	7.023	36
Sirenis	4.078	9	1.552	2	0	0	5.630	11
Invisa (Hoteles Trinidad SA)	2.561	5	0	0	0	0	2.561	5
Azuline Hotels (Aivis Hotelera SA)	1.742	6	0	0	637	1	2.379	7
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	354	1	876	1	345	1	1.575	3
Grupotel (Grupotel Dos SA)	1.457	4	0	0	0	0	1.457	4
Sol Meliá SA	1.441	3	0	0	0	0	1.441	3
Intertur Hotels SA	1.018	2	0	0	249	1	1.267	3
Hoteles Stella Polaris SA	928	3	0	0	328	1	1.256	4
Soldargent SA	892	2	0	0	189	1	1.081	3
Cala Pada Turística SL	1.042	1	0	0	0	0	1.042	1
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	808	2	0	0	0	0	808	2
ITC España SA	736	1	0	0	0	0	736	1
Club Stella	0	0	0	0	669	1	669	1
Verser (Verdera Serra SA)	425	2	0	0	241	1	666	3
Barcelo Hotels & Resorts	662	1	0	0	0	0	662	1
Green Oasis (Green Service SA)	662	2	0	0	0	0	662	2
Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	538	2	0	0	108	1	646	3
Ibintur SA	0	0	596	1	0	0	596	1
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	556	2	0	0	0	0	556	2
Jet Apartment Complex (ESABA Servicios SA)	0	0	0	0	534	2	534	2
THB Hoteles (Inversiones Grupo Miralles SL)	279	1	0	0	208	1	487	2
Hoteles Globales (Grup Optursa)	450	1	0	0	0	0	450	1
Garden Hotels (Cesgarden SL)	0	0	450	1	0	0	450	1
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	0	0	0	0	429	1	429	1
Hotel Torre del Mar SA (Matura)	413	1	0	0	0	0	413	1
Ola Hotels SA	322	1	0	0	0	0	322	1
Hoteles Catalonia	318	1	0	0	0	0	318	1
Hoteles Gavimar SA	0	0	0	0	240	1	240	1
Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	0	0	226	1	0	0	226	1
Total Eivissa	35.286	91	4.519	11	6.457	24	46.262	126

Taula 280. Proporció de la capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Eivissa respecte la capacitat d'allotjament turístic a Eivissa, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes; Hostelmarket, 2006; Conselleria de Turisme, 2009).								
	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)
Fiesta Hotels & Resorts	19,44	6,84	0,00	0,00	0,00	0,00	12,10	3,27
Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	7,88	7,60	12,17	23,81	9,67	4,42	8,78	6,55
Sirenis	8,19	3,42	23,06	9,52	0,00	0,00	7,03	2,00
Invisa (Hoteles Trinidad SA)	5,14	1,90	0,00	0,00	0,00	0,00	3,20	0,91
Azuline Hotels (Aivis Hotelera SA)	3,50	2,28	0,00	0,00	2,70	0,40	2,97	1,27
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0,71	0,38	13,02	4,76	1,46	0,40	1,97	0,55
Grupotel (Grupotel Dos SA)	2,93	1,52	0,00	0,00	0,00	0,00	1,82	0,73
Sol Meliá SA	2,89	1,14	0,00	0,00	0,00	0,00	1,80	0,55
Intertur Hotels SA	2,04	0,76	0,00	0,00	1,06	0,40	1,58	0,55
Hoteles Stella Polaris SA	1,86	1,14	0,00	0,00	1,39	0,40	1,57	0,73
Soldargent SA	1,79	0,76	0,00	0,00	0,80	0,40	1,35	0,55
Cala Pada Turistica SL	2,09	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	1,30	0,18
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	1,62	0,76	0,00	0,00	0,00	0,00	1,01	0,36
ITC España SA	1,48	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	0,92	0,18
Club Stella	0,00	0,00	0,00	0,00	2,84	0,40	0,84	0,18
Verser (Verdera Serra SA)	0,85	0,76	0,00	0,00	1,02	0,40	0,83	0,55
Barcelo Hotels & Resorts	1,33	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	0,83	0,18
Green Oasis (Green Service SA)	1,33	0,76	0,00	0,00	0,00	0,00	0,83	0,36
Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	1,08	0,76	0,00	0,00	0,46	0,40	0,81	0,55
Ibintur SA	0,00	0,00	8,86	4,76	0,00	0,00	0,74	0,18
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	1,12	0,76	0,00	0,00	0,00	0,00	0,69	0,36
Jet Apartment Complex (ESABA Servicios SA)	0,00	0,00	0,00	0,00	2,27	0,80	0,67	0,36
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	0,56	0,38	0,00	0,00	0,88	0,40	0,61	0,36
Hoteles Globales (Grup Optursa)	0,90	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	0,56	0,18
Garden Hotels (Cesgarden SL)	0,00	0,00	6,69	4,76	0,00	0,00	0,56	0,18
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	0,00	0,00	0,00	0,00	1,82	0,40	0,54	0,18
Hotel Torre del Mar SA (Maturusa)	0,83	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	0,52	0,18
Ola Hotels SA	0,65	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,18
Hoteles Catalonia	0,64	0,38	0,00	0,00	0,00	0,00	0,40	0,18
Hoteles Gavimar SA	0,00	0,00	0,00	0,00	1,02	0,40	0,30	0,18
Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	0,00	0,00	3,36	4,76	0,00	0,00	0,28	0,18
Total Eivissa	70,88	34,60	67,16	52,38	27,39	9,64	57,80	22,91

Taula 281. Capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Formentera, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes, Hostelmarket, 2006c).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	1.552	2	0	0	0	0	1.552	2
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	623	1	0	0	0	0	623	1
Paya Hotels (Inmobiliaria Sa Vinya SA)	0	0	0	0	429	5	429	5
IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	250	1	0	0	0	0	250	1
Total Formentera	2.425	4	0	0	429	5	2.854	9

Taula 282. Proporció de la capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a Formentera respecte la capacitat d'allotjament turístic a Formentera, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes; Hostelmarket, 2006c; Conselleria de Turisme, 2009).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	33,18	4,44	0,00	0,00	0,00	0,00	20,17	2,67
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	13,32	2,22	0,00	0,00	0,00	0,00	8,10	1,33
Paya Hotels (Inmobiliaria Sa Vinya SA)	0,00	0,00	0,00	0,00	14,21	6,67	5,57	6,67
IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	5,35	2,22	0,00	0,00	0,00	0,00	3,25	1,33
Total Formentera	51,85	8,89	0,00	0,00	14,21	6,67	37,08	12,00

Taula 283. Capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a les Illes Balears, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes, Hostelmarket, 2006c).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments	Núm. Places	Núm. Establiments
Sol Meliá SA	13.510	20	542	1	638	2	14.690	23
Fiesta Hotels & Resorts	10.208	19	1.872	3	295	1	12.375	23
Grupotel (Grupotel Dos SA)	7.009	19	4.790	12	244	1	12.043	32
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	2.840	5	5.417	7	2.050	3	10.307	15
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	5.629	16	0	0	3.332	6	8.961	22
Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	1.098	4	1.887	4	4.432	9	7.417	17
Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	3.924	20	819	5	2.280	11	7.023	36
Hotetur	2.264	7	0	0	4.435	3	6.699	10
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	6.613	13	0	0	0	0	6.613	13
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	0	0	5.745	12	846	3	6.591	15
Hotelera Saint Michel	5.224	17	314	2	813	4	6.351	23

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Hoteles Globales (Grup Optursa)	4.915	9	0	0	826	2	5.741	11
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	1.906	3	3.382	4	345	1	5.633	8
Sirenis	4.078	9	1.552	2	0	0	5.630	11
Hipotels	2.372	7	2.816	7	184	1	5.372	15
Blau Hotels (Roxa 1 SL)	4.011	4	1.118	1	0	0	5.129	5
Barcelo Hotels & Resorts	4.723	9	0	0	0	0	4.723	9
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	2.627	10	1.826	3	208	1	4.661	14
Garden Hotels (Cesgarden SL)	1.420	3	2.150	6	548	4	4.118	13
Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	3.292	12	0	0	602	4	3.894	16
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	3.873	10	0	0	0	0	3.873	10
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	1.096	2	1.867	5	442	2	3.405	9
D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	2.705	6	582	1	112	1	3.399	8
Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	3.041	10	132	1	96	2	3.269	13
Ola Hotels SA	1.295	4	586	2	1.233	3	3.114	9
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	2.971	5	0	0	0	0	2.971	5
Stil Hotels SA	2.184	8	540	2	209	2	2.933	12
Valentín Hotels (Valentín Gestión SL)	1.272	4	1.368	3	188	1	2.828	8
Invisa (Hoteles Trinidad SA)	2.561	5	0	0	0	0	2.561	5
Intertur Hotels SA	1.466	3	449	1	600	3	2.515	7
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	633	2	1.693	3	172	1	2.498	6
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	2.496	5	0	0	0	0	2.496	5
Inturotel (Cala Azul Park SA)	286	1	1.882	5	252	1	2.420	7
Azuline Hotels (Avis Hotelera SA)	1.742	6	0	0	637	1	2.379	7
Nodemar SA	90	1	2.205	1	0	0	2.295	2
AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	464	4	846	2	945	6	2.255	12
Hoteles Stella Polaris SA	1.846	5	0	0	328	1	2.174	6
BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	2.024	8	0	0	130	1	2.154	9
Piñero hoteles (HOPI SA)	2.100	5	0	0	0	0	2.100	5
JS Hoteles	1.749	7	0	0	336	1	2.085	8
Esperanza Hotels	885	2	972	3	225	1	2.082	6

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

(Hotel Playa Esperanza SA)								
Eix Hotels (Platja Dorada SA)	404	1	1.037	3	545	1	1.986	5
IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	1.819	5	0	0	0	0	1.819	5
Eden Hotels	0	0	1.440	3	308	2	1.748	5
Roc Hotels Balear SL	386	1	0	0	1.332	5	1.718	6
Hoteles Catalonia	1.668	6	0	0	0	0	1.668	6
TRH (TR Hoteles Alojamiento y Hosterías SL)	420	1	980	2	258	1	1.658	4
BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	197	1	0	0	1.446	5	1.643	6
Hotelera Pollensina	860	7	0	0	728	7	1.588	14
Eurotours Hotels SA	94	2	632	2	857	3	1.583	7
Palmira Hotels SA	1.537	5	0	0	0	0	1.537	5
Hoteles Gavimar SA	863	5	153	1	454	3	1.470	9
Playsol Hotels (SIESBU SL) (Altres 1 càmping 500 places a Mallorca)	736	2	391	1	312	1	1.439	4
HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	988	3	0	0	424	1	1.412	4
S'Algar Hotels	638	2	0	0	740	4	1.378	6
Hoteles Gran Isla	646	2	0	0	680	3	1.326	5
Set Hotels SL	631	4	0	0	691	2	1.322	6
Grupo Ribas	1.082	4	156	1	0	0	1.238	5
Amic Hotels (Hotel Amic Horizonte SA)	1.194	5	0	0	0	0	1.194	5
Protumesa(Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca)	1.120	2	0	0	0	0	1.120	2
SOFLATER SL (Sociedad Flaquer Terrasa)	403	1	162	1	530	2	1.095	4
Soldargent SA	892	2	0	0	189	1	1.081	3
Framotel	1.045	3	0	0	0	0	1.045	3
Cala Pada Turística SL	1.042	1	0	0	0	0	1.042	1
Club Pollentia (Portvi SA)	1.016	2	0	0	0	0	1.016	2
MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	1.004	4	0	0	0	0	1.004	4
Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	984	2	0	0	0	0	984	2
Prometursa	984	2	0	0	0	0	984	2
Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	946	2	0	0	0	0	946	2
Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	935	3	0	0	0	0	935	3
Baleste SA	0	0	908	1	0	0	908	1
Hoteles Sunwing SA	0	0	906	1	0	0	906	1

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Green Oasis (Green Service SA)	662	2	243	1	0	0	905	3
Explotaciones CEPAL SA	0	0	631	1	256	3	887	4
Beverly (Estancia Hotelera SA i Maspalomas Hoteles SA)	886	1	0	0	0	0	886	1
Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	689	2	0	0	190	3	879	5
Grupo Cabot	759	2	0	0	108	1	867	3
Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	0	0	370	1	496	2	866	3
Allsun hotels (Allsun Turística SL)	0	0	840	2	0	0	840	2
Hoteles Moll SL	840	1	0	0	0	0	840	1
Hotelera Kristina SL	834	1	0	0	0	0	834	1
Ir Hoteles	809	3	0	0	0	0	809	3
Delfín Hotels (Silvo SL)	688	3	0	0	109	1	797	4
Jupiter Hotels SL	794	2	0	0	0	0	794	2
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	522	4	0	0	264	1	786	5
Hoteles Hesperia	780	3	0	0	0	0	780	3
Star Hotels SL	163	1	615	1	0	0	778	2
AIT Hotels (Alianza Insular Turística SL)	765	3	0	0	0	0	765	3
Arabella Hotels + Starwoods Hotels	760	3	0	0	0	0	760	3
Magic Hotels (Aldepro SA)	0	0	686	2	72	1	758	3
Confort Hoteles	676	2	0	0	70	1	746	3
CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	745	2	0	0	0	0	745	2
ITC España SA	736	1	0	0	0	0	736	1
Club Stella	0	0	0	0	669	1	669	1
Hotels Pabisa SL	666	2	0	0	0	0	666	2
Verser (Verdera Serra SA)	425	2	0	0	241	1	666	3
RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	598	2	0	0	65	1	663	3
Colors Hotels & Resorts	630	1	0	0	20	1	650	2
Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	538	2	0	0	108	1	646	3
Sabina Hotels	644	2	0	0	0	0	644	2
Hoteles Levante (Son Lluc SA)	634	3	0	0	0	0	634	3
Princesa Playa	132	1	427	1	66	2	625	4
Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	67	1	169	1	363	2	599	4
Ibintur SA	0	0	596	1	0	0	596	1

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Marins Hotels (Marins Playa SA)	209	1	0	0	362	2	571	3
Promoturist SA	0	0	564	1	0	0	564	1
Hotelera Alfa	548	1	0	0	0	0	548	1
Holiday Center SA (Robinson Club)	535	1	0	0	0	0	535	1
Jet Apartment Complex (ESABA Servicios SA)	0	0	0	0	534	2	534	2
Ancobo Hotel SL	528	1	0	0	0	0	528	1
Bocaccio Alcudia SA	512	1	0	0	0	0	512	1
Hotel Diamant SA	304	1	202	2	0	0	506	3
Na Taconera Hotel SA	504	2	0	0	0	0	504	2
Oasis Hotels & Resorts	482	2	0	0	0	0	482	2
Industrias Hoteleras Cora SA	464	2	0	0	0	0	464	2
Apartamentos Holiday Park SA	0	0	0	0	458	2	458	2
Grupo Isern SL	458	1	0	0	0	0	458	1
Heliopal SA (Grup TEKA-Alemanya)	446	1	0	0	0	0	446	1
Apartamentos Holiday Center SL	0	0	0	0	430	2	430	2
Paya Hotels (Inmobiliaria Sa Vinya SA)	0	0	0	0	429	5	429	5
Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	418	1	0	0	0	0	418	1
Hotel Torre del Mar SA (Maturusa)	413	1	0	0	0	0	413	1
Costador SL	394	1	0	0	0	0	394	1
Golden Team Hotels (Havas Team SL)	218	1	123	1	0	0	341	2
Europe Hotels (Europe Cadena Hoteles SA)	318	1	0	0	0	0	318	1
Marriott (Orenol SA)	300	1	0	0	0	0	300	1
Hotel Armadams (Vichuquen SL)	289	2	0	0	0	0	289	2
Hoteles Santos	266	1	0	0	0	0	266	1
Confortel Hoteles	0	0	266	1	0	0	266	1
Hotel Don Leon SA	240	1	0	0	0	0	240	1
Hotel Bon Sol SA	231	1	0	0	0	0	231	1
Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	0	0	226	1	0	0	226	1
Resort España SA	217	1	0	0	0	0	217	1
Lindner Hotels & Resorts (Lindner Hotel Mallorca SA)	200	1	0	0	0	0	200	1
HUSA	194	2	0	0	0	0	194	2
Explotaciones Hoteleras Es Molí SA	174	1	0	0	0	0	174	1
AC Hotels	170	1	0	0	0	0	170	1
Cadena Garbi (FAGACA SA)	0	0	168	1	0	0	168	1
Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	123	1	0	0	0	0	123	1

Hospes Hoteles SL	105	1	0	0	0	0	105	1
Total Balears	174.678	474	60.243	132	42.787	159	277.708	765

Taula 284 . Proporció de la capacitat d'allotjament turístic de les cadenes hoteleres a les Illes Balears respecte la capacitat d'allotjament turístic a les Illes Balears, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir de web cadenes; Hostelmarket, 2006c; Conselleria de Turisme, 2009).

	Hotel		Hotel Apartament		Apartament		Total	
	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)	Places (%)	Establiments (%)
Sol Meliá SA	5,70	1,66	0,63	0,46	0,74	0,21	3,46	0,88
Fiesta Hotels & Resorts	4,30	1,58	2,17	1,37	0,34	0,10	2,91	0,88
Grupotel (Grupotel Dos SA)	2,96	1,58	5,55	5,48	0,28	0,10	2,83	1,22
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	1,20	0,41	6,28	3,20	2,38	0,31	2,42	0,57
Hi Hotels (Resorts Mallorca Hotels International SL)	2,37	1,33	0,00	0,00	3,86	0,63	2,11	0,84
Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	0,46	0,33	2,19	1,83	5,14	0,94	1,74	0,65
Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	1,65	1,66	0,95	2,28	2,64	1,15	1,65	1,37
Hotetur	0,95	0,58	0,00	0,00	5,14	0,31	1,58	0,38
Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	2,79	1,08	0,00	0,00	0,00	0,00	1,56	0,49
Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	0,00	0,00	6,66	5,48	0,98	0,31	1,55	0,57
Hotelera Saint Michel	2,20	1,41	0,36	0,91	0,94	0,42	1,49	0,88
Hoteles Globales (Grup Optursa)	2,07	0,75	0,00	0,00	0,96	0,21	1,35	0,42
Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	0,80	0,25	3,92	1,83	0,40	0,10	1,33	0,30
Sirenis	1,72	0,75	1,80	0,91	0,00	0,00	1,32	0,42
Hipotels	1,00	0,58	3,26	3,20	0,21	0,10	1,26	0,57
Blau Hotels (Roxa 1 SL)	1,69	0,33	1,30	0,46	0,00	0,00	1,21	0,19
Barcelo Hotels & Resorts	1,99	0,75	0,00	0,00	0,00	0,00	1,11	0,34
THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	1,11	0,83	2,12	1,37	0,24	0,10	1,10	0,53
Garden Hotels (Cesgarden SL)	0,60	0,25	2,49	2,74	0,64	0,42	0,97	0,49
Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	1,39	1,00	0,00	0,00	0,70	0,42	0,92	0,61
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	1,63	0,83	0,00	0,00	0,00	0,00	0,91	0,38
Grupo Batle (Cadena Mar SL)	0,46	0,17	2,16	2,28	0,51	0,21	0,80	0,34
D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	1,14	0,50	0,67	0,46	0,13	0,10	0,80	0,30
Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	1,28	0,83	0,15	0,46	0,11	0,21	0,77	0,49
Ola Hotels SA	0,55	0,33	0,68	0,91	1,43	0,31	0,73	0,34
Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	1,25	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,70	0,19
Stil Hotels SA	0,92	0,66	0,63	0,91	0,24	0,21	0,69	0,46
Valentin Hotels (Valentín Gestión SL)	0,54	0,33	1,59	1,37	0,22	0,10	0,67	0,30

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Invisa (Hoteles Trinidad SA)	1,08	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,60	0,19
Intertur Hotels SA	0,62	0,25	0,52	0,46	0,70	0,31	0,59	0,27
Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	0,27	0,17	1,96	1,37	0,20	0,10	0,59	0,23
BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	1,05	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,59	0,19
Inturotel (Cala Azul Park SA)	0,12	0,08	2,18	2,28	0,29	0,10	0,57	0,27
Azuline Hotels (Aivis Hotelera SA)	0,73	0,50	0,00	0,00	0,74	0,10	0,56	0,27
Nodemar SA	0,04	0,08	2,56	0,46	0,00	0,00	0,54	0,08
AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	0,20	0,33	0,98	0,91	1,10	0,63	0,53	0,46
Hoteles Stella Polaris SA	0,78	0,41	0,00	0,00	0,38	0,10	0,51	0,23
BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	0,85	0,66	0,00	0,00	0,15	0,10	0,51	0,34
Piñero hoteles (HOPI SA)	0,89	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,49	0,19
JS Hotels	0,74	0,58	0,00	0,00	0,39	0,10	0,49	0,30
Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	0,37	0,17	1,13	1,37	0,26	0,10	0,49	0,23
Eix Hotels (Platja Dorada SA)	0,17	0,08	1,20	1,37	0,63	0,10	0,47	0,19
IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	0,77	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,43	0,19
Eden Hotels	0,00	0,00	1,67	1,37	0,36	0,21	0,41	0,19
Roc Hotels Balear SL	0,16	0,08	0,00	0,00	1,54	0,52	0,40	0,23
Hoteles Catalonia	0,70	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,39	0,23
TRH (TR Hoteles Alojamiento y Hosterias SL)	0,18	0,08	1,14	0,91	0,30	0,10	0,39	0,15
BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	0,08	0,08	0,00	0,00	1,68	0,52	0,39	0,23
Hotelera Pollensina	0,36	0,58	0,00	0,00	0,84	0,73	0,37	0,53
Eurotours Hotels SA	0,04	0,17	0,73	0,91	0,99	0,31	0,37	0,27
Palmira Hotels SA	0,65	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,36	0,19
Hoteles Gavimar SA	0,36	0,41	0,18	0,46	0,53	0,31	0,35	0,34
Playsol Hotels (SIESBU SL) (Altres 1 càmping 500 places a Mallorca)	0,31	0,17	0,45	0,46	0,36	0,10	0,34	0,15
HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	0,42	0,25	0,00	0,00	0,49	0,10	0,33	0,15
S'Algar Hotels	0,27	0,17	0,00	0,00	0,86	0,42	0,32	0,23
Hoteles Gran Isla	0,27	0,17	0,00	0,00	0,79	0,31	0,31	0,19
Set Hotels SL	0,27	0,33	0,00	0,00	0,80	0,21	0,31	0,23
Grupo Ribas	0,46	0,33	0,18	0,46	0,00	0,00	0,29	0,19
Amic Hotels (Hotel Amic Horizonte SA)	0,50	0,41	0,00	0,00	0,00	0,00	0,28	0,19
Protumesa(Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca)	0,47	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,26	0,08
SOFLATER SL (Sociedad Flaquer Terrasa)	0,17	0,08	0,19	0,46	0,61	0,21	0,26	0,15
Soldargent SA	0,38	0,17	0,00	0,00	0,22	0,10	0,25	0,11
Framotel	0,44	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,11
Cala Pada Turistica SL	0,44	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,04
Club Pollentia (Portvi SA)	0,43	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	0,08
MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	0,42	0,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,24	0,15
Hoteles Sun Club (Sun	0,41	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23	0,08

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Club Eldorado SA)								
Prometursa	0,41	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,23	0,08
Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	0,40	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,08
Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	0,39	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,22	0,11
Baleste SA	0,00	0,00	1,05	0,46	0,00	0,00	0,21	0,04
Hoteles Sunwing SA	0,00	0,00	1,05	0,46	0,00	0,00	0,21	0,04
Green Oasis (Green Service SA)	0,28	0,17	0,28	0,46	0,00	0,00	0,21	0,11
Explotaciones CEPAL SA	0,00	0,00	0,73	0,46	0,30	0,31	0,21	0,15
Beverly (Estancia Hotelera SA i Maspalomas Hoteles SA)	0,37	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,21	0,04
Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	0,29	0,17	0,00	0,00	0,22	0,31	0,21	0,19
Grupo Cabot	0,32	0,17	0,00	0,00	0,13	0,10	0,20	0,11
Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	0,00	0,00	0,43	0,46	0,57	0,21	0,20	0,11
Allsun hotels (Allsun Turística SL)	0,00	0,00	0,97	0,91	0,00	0,00	0,20	0,08
Hoteles Moll SL	0,35	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,04
Hotelera Kristina SL	0,35	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,20	0,04
Ir Hoteles	0,34	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,11
Delfín Hotels (Silvo SL)	0,29	0,25	0,00	0,00	0,13	0,10	0,19	0,15
Jupiter Hotels SL	0,33	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,19	0,08
IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	0,22	0,33	0,00	0,00	0,31	0,10	0,18	0,19
Hoteles Hesperia	0,33	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,11
Star Hotels SL	0,07	0,08	0,71	0,46	0,00	0,00	0,18	0,08
AIT Hotels (Alianza Insular Turística SL)	0,32	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,11
Arabella Hotels + Starwoods Hotels	0,32	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,11
Magic Hotels (Aldepro SA)	0,00	0,00	0,80	0,91	0,08	0,10	0,18	0,11
Confort Hoteles	0,29	0,17	0,00	0,00	0,08	0,10	0,18	0,11
CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	0,31	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,18	0,08
ITC España SA	0,31	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,17	0,04
Club Stella	0,00	0,00	0,00	0,00	0,78	0,10	0,16	0,04
Hoteles Pabisa SL	0,28	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,16	0,08
Verser (Verdera Serra SA)	0,18	0,17	0,00	0,00	0,28	0,10	0,16	0,11
RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	0,25	0,17	0,00	0,00	0,08	0,10	0,16	0,11
Colors Hotels & Resorts	0,27	0,08	0,00	0,00	0,02	0,10	0,15	0,08
Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	0,23	0,17	0,00	0,00	0,13	0,10	0,15	0,11
Sabina Hotels	0,27	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15	0,08
Hoteles Levante (Son Lluc SA)	0,27	0,25	0,00	0,00	0,00	0,00	0,15	0,11
Princesa Playa	0,06	0,08	0,49	0,46	0,08	0,21	0,15	0,15
Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	0,03	0,08	0,20	0,46	0,42	0,21	0,14	0,15
Ibintur SA	0,00	0,00	0,69	0,46	0,00	0,00	0,14	0,04
Marins Hotels (Marins Playa SA)	0,09	0,08	0,00	0,00	0,42	0,21	0,13	0,11
Promoturist SA	0,00	0,00	0,65	0,46	0,00	0,00	0,13	0,04

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

Hotelera Alfa	0,23	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,13	0,04
Holiday Center SA (Robinson Club)	0,23	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,13	0,04
Jet Apartment Complex (ESABA Servicios SA)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,62	0,21	0,13	0,08
Ancobo Hotel SL	0,22	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,12	0,04
Bocaccio Alcudia SA	0,22	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,12	0,04
Hotel Diamant SA	0,13	0,08	0,23	0,91	0,00	0,00	0,12	0,11
Na Taconera Hotel SA	0,21	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,12	0,08
Oasis Hotels & Resorts	0,20	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,08
Industrias Hoteleras Cora SA	0,20	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,08
Apartamentos Holiday Park SA	0,00	0,00	0,00	0,00	0,53	0,21	0,11	0,08
Grupo Isern SL	0,19	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,11	0,04
Heliopal SA (Grup TEKA- Alemanya)	0,19	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,04
Apartamentos Holiday Center SL	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,21	0,10	0,08
Paya Hotels (Inmobiliaria Sa Vinya SA)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,50	0,52	0,10	0,19
Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	0,18	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,04
Hotel Torre del Mar SA (Matura)	0,17	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,10	0,04
Costador SL	0,17	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	0,04
Golden Team Hotels (Havas Team SL)	0,09	0,08	0,14	0,46	0,00	0,00	0,08	0,08
Europe Hotels (Europe Cadena Hoteles SA)	0,13	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,04
Marriott (Orenol SA)	0,13	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,04
Hotel Armadams (Vichuquen SL)	0,12	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,08
Hoteles Santos	0,11	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,04
Confortel Hoteles	0,00	0,00	0,31	0,46	0,00	0,00	0,06	0,04
Hotel Don Leon SA	0,10	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,06	0,04
Hotel Bon Sol SA	0,10	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05	0,04
Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	0,00	0,00	0,26	0,46	0,00	0,00	0,05	0,04
Resort España SA	0,09	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05	0,04
Lindner Hotels & Resorts (Lindner Hotel Mallorca SA)	0,08	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05	0,04
HUSA	0,08	0,17	0,00	0,00	0,00	0,00	0,05	0,08
Explotaciones Hoteleras Es Molí SA	0,07	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,04
AC Hotels	0,07	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,04	0,04
Cadena Garbi (FAGACA SA)	0,00	0,00	0,19	0,46	0,00	0,00	0,04	0,04
Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	0,05	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,03	0,04
Hospes Hoteles SL	0,04	0,08	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,04
Total Balears	73,65	39,30	69,82	60,27	49,59	16,63	65,33	29,12

- Cadenes hoteleres a les Illes. Localització de les "fàbriques turístiques" de les cadenes com expressió del seu poder.

Un cop repassada la situació de les cadenes hoteleres pel conjunt de l'arxipèlag balear, passarem a analitzar la distribució dels establiments de les cadenes hoteleres per municipis, per tal d'esbrinar el grau de concentració de la capacitat d'allotjament turístic i conseqüentment el poder de les cadenes, exercit especialment en l'àmbit local. Tal com es pot observar a la taula 285, en els municipis amb major nombre de places turístiques de Mallorca es produeix també una major concentració d'aquelles en mans de les cadenes. A l'illa de Mallorca, Ses Salines al Migjorn, amb la zona turística de la Colònia de Sant Jordi, és el municipi que presenta la major concentració amb el 93,7% de les places turístiques en mans de cadenes. En aquest cas sobresurten dues cadenes: Blau Hotels amb el 47,68% de les places i Universal Hotels amb el 22,33%. A la comarca del Migjorn de Mallorca, en el municipi de Santanyí, el sisè de l'illa en nombre de places turístiques, un 70,78% de les places turístiques pertanyien a cadenes. La principal cadena era Inturotel, propietat de Joan Manresa Oliver, amb el 14,26% de les places, totes elles a Cala d'Or i amb el 100% de les seves 2420 places de Mallorca en aquest indret. Inturotel està integrada dins Inturdor Grup SL que abraça pràcticament tota la cadena de "producció" turístico-immobiliària amb les següents filials: Cala Azul Park SA, Carpintería Manresa SL, Comercial y Servicios d'Or SA, Edificaciones de Baleares SL, Los Pinos Cala Serena SA, Ses Figueretes SL, Urbanización Punta Grossa SL, Inmobiliaria Turística Cala d'Or SA, Urbanizadora Esmeralda SA⁹⁶¹. La segona cadena de Santanyí era la de Miquel Fluxà, Iberostar, amb un sol hotel de 1783 places, la qual cosa representava un 10,51% de les places. En canvi, la tercera cadena, Hoteles Gavimar, tenia 6 establiments que sumaven unes 930 places, la qual cosa representava el 5,48% de les places de Santanyí.

El segon municipi amb major concentració turística és Deià que comptava 430 places turístiques el 2007, de les quals un 86,98% eren de cadenes hoteleres, tot destacant l'hotel de luxe La Residencia, propietat d'Orient Express Hotels. El 84,49% de les places turístiques de la platja de Muro, el setè municipi en quant a nombre de places turístiques (16521 places), estaven controlades per les cadenes hoteleres el 2007. La resta de municipis turístics de la Serra de Tramuntana amb presència de cadenes hoteleres presentaven un percentatge inferior a la mitjana mallorquina. Així, a Pollença el 60,25% de les places turístiques eren de les cadenes. En aquest municipi sobresurten dues cadenes: Hotelera Pollensina amb el 17,49% de les places de Pollença i Grupo Cabot amb l'11,71%. En segon lloc, el 50,51 de les places d'Andratx pertanyien a les cadenes, tot destacant Riu Hotels amb el 20,38% de les places, Grupotel el 14,59% i Universal Hotels el 10,7%. En tercer lloc, Sóller amb un 8,05% de les places turístiques en mans d'una sola cadena, Golden Team Hotels, resultava ser el municipi de les Balears amb menor pes de les cadenes hoteleres.

El tercer municipi de Mallorca, amb una major concentració de places turístiques en mans de cadenes hoteleres era Muro. Muro que era el setè municipi de Mallorca en quant a nombre de places (16521 places), presentava una concentració del 84,49%. Les principals cadenes que trobam a Muro són: Iberostar amb el 16,6% de les places turístiques de Muro; Nodemar amb el 13,35%; Viva Hotels el 9,37%; Esperanza Hotels el 7,82%; i Grupotel, la cadena del que fou batle de Muro, el 7,38%. El municipi veí, Alcúdia, presentava una concentració del 80,63% de les places, tot destacant el fet que Alcúdia era el tercer municipi de Mallorca en quant a nombre de places (26481 places). En aquest cas trobam entre les principals cadenes: Hotetur amb el 17,78% de les places; Mac Hotels amb el 7,64%; Iberostar el 5,76%; Viva Hotels el 4,96%; i Grupotel el 4,79%. L'altre municipi de la Badia d'Alcúdia, Santa Margalida, presentava una concentració de les places de l'ordre del 68,14%, és a dir lleugerament inferior a la mitjana de l'illa. En aquest cas les principals cadenes eren: Grupotel amb el 14,49% de les places; Stil Hotels el 10,26%; Viva Hotels el 7,6%; i Iberostar el 7,38%. Així doncs, hom pot comprovar com a la zona nord de Mallorca predominen bàsicament les següents cadenes: Grupotel tenia el 56,45% de les seves places a Mallorca, en aquesta zona; Iberostar el 50,75%; i Viva Hotels el 61,52%. Tal com s'explica al capítol XI, la incidència política d'algunes d'aquestes cadenes, i els seus propietaris, s'ha fet evident en motiu del projecte del camp de golf de Son Bosc (Muro). Aquest camp de golf està promogut per la

⁹⁶¹ (Base de dades SABI <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, agost 2010).

societat Golf Playa de Muro SA en la que hi participen entre d'altres les cadenes Grupotel, Iberostar, Garden Hotels i Viva Hotels (GOB, 22/05/2010). Una altra cadena de la zona que val la pena esmentar és Esperanza Hotels de José de Luna Pertínez. De Luna fou president de l'Associació Hotelera de la Platja de Muro i és un dels principals ressorts del poder del Nord de Mallorca. La seva xarxa empresarial és digna de ser destacada ja que abraça des de les activitats hoteleres (Hotel Playa Esperanza SA; Playas de Mallorca SA), la promoció immobiliària i construcció (Lago Esperanza de Alcudia SA; Lagos Playas SA; Mar Oriental SL), activitats agrícoles i de promoció immobiliària conjuntament (Productora Agrícola Ganadera Balear SA), així com el negoci de l'aigua, a través de FUSOSA (Fuente de Son San Juan SA) que és l'encarregada d'abastir l'aigua potable de Muro⁹⁶².

En el Llevant mallorquí es pot destacar la forta concentració de les places turístiques al municipi de Son Servera, on el 83,62% de les places estaven gestionades per cadenes. En aquest cas sobresurten Protur Hotels de Jaume Bauzà amb el 15,99% de les places i Hipotels amb el 14,73%. A Capdepera el 72,6% de les places pertanyien a cadenes i en aquest cas les places estaven més distribuïdes, tot destacant Viva Hotels de Pedro Pascual i Bartomeu Plomer amb el 8,77% de les places; IHM Hotels d'Ignasi Esteve amb el 7,47%; Soflater, propietat de la família Flaquer –del que fou president d'Unió Mallorquina Miquel Àngel Flaquer i poders fàctics de la zona des del tardofranquisme (Miró, 1978)–; i Hoteles Serrano amb el 5,03%. A Sant Llorenç un 65,83% de les places pertanyien a cadenes, entre les que destaquen Protur Hotels amb el 20,03% de les places i Hipotels el 14,03%. Convé destacar el fet que les dues principals cadenes de la zona, Hipotels i Protur Hotels, tenien totes les seves places de l'illa de Mallorca en aquests municipis, on com s'ha dit anteriorment també tenien una capacitat d'incidència política destacable. A Manacor les cadenes tenien el 68,31% de les places i destacaven Blau Hotels amb l'11,62% de les places, Sol Meliá el 10,85%, Riu Hotels el 8,16%, Insotel el 7,27% i THB Hotels el 7,07%.

En el principal municipi turístic de les Illes, Calvià amb 59289 places el 2007, les cadenes hoteleres concentraven el 74,23% de les places. En aquest cas hi havia un elevat nombre de cadenes turístiques –unes 44 cadenes–. Entre totes elles destaca Sol Meliá que aglutinava l'11,28% de les places del municipi, amb 9 establiments i 6685 places. De fet, a Calvià s'hi trobaven el 58,86% de les places turístiques que els Escarrer tenien a Mallorca. Recordem que Uriol (2001:40-41), en el la biografia d'Escarrer i Sol Meliá, defineix Escarrer com el senyor de Magaluf i aquest es va arribar a plantejar, als anys 1970, la construcció d'un gran arc a l'arribada a la zona per donar la benvinguda als seus dominis turístics. Després hi havia 6 cadenes que tenien entre 2943 places i 2087 places: Hoteles Globales amb el 4,96% de les places de Calvià; Hi Hotels amb el 3,8%; D'Or Hoteles el 3,75%; Hotelera Saint Michel el 3,69%; Fiesta Hotels el 3,65%; i Marina Balear el 3,52%.

En el cas de Palma, segon municipi en nombre de places d'allotjament turístic (44059 places), un 69,21% de les places estaven en mans de les cadenes hoteleres. En aquest cas, com el de Calvià, trobam un elevat nombre de cadenes operant a Palma, tot assolint el 2007 la xifra de 41 cadenes. La llista està encapçalada per Riu Hotels, la cadena que va néixer a la platja de Palma. Riu Hotels tenia 6 establiments a Palma amb unes 2763 places, totes elles a la platja de Palma. De fet, el 46,13% de les places que Riu tenia a Mallorca es localitzaven a la platja de Palma, mentre que la resta es trobaven dispersos per d'altres municipis: Andratx 735 places, Calvià 819 places, Manacor 1224 places i Sant Llorenç 449 places. La segona cadena amb major presència a Palma era Sol Meliá amb el 5,68% de les places. En aquest cas, la major part de les places de la cadena es localitzaven a la zona on es va constituir la cadena, el barri del Terreno i el Passeig Marítim, amb els establiments: Tryp Bellver, Tryp Bosque; Gran Meliá Victoria, Meliá Palas Atenea. En tercer lloc hi ha Grupotel que comptava amb 2055 places a Palma (4,66% de les places turístiques del municipi), amb 4 hotels a la platja de Palma i el Valparaíso Palace (342 places) en el Terreno, a la vessant occidental del terme de Palma. En tercer lloc, BQ Hotels tenia 1814 places a Palma (4,12% de les places turístiques de Palma), el 84,22% de la cadena a Mallorca; en quart lloc, Inturco Hotels comptava amb unes 1518 places a Palma (3,45% de les places turístiques de Palma), el 38,98% de les places de la cadena a Mallorca; i en cinquè lloc, Iberostar tenia 1495 places (3,39% de les places turístiques de Palma), el 14,5% de les places de la cadena a Mallorca.

⁹⁶² (Base de dades SABI <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es>, agost 2010).

A Lluçmajor, el desè municipi de Mallorca en nombre de places turístiques que comparteix amb el de Palma la zona de "producció" turística de la platja de Palma, el nombre de places turístiques controlades per cadenes hoteleres era sensiblement inferior a la mitjana de Mallorca, tot havent-hi un 51,21% de les places turístiques en mas de les cadenes. Les principals cadenes de Lluçmajor eren: la de Pablo Piñero, Piñero Hoteles, amb un 9,36% de les places turístiques i aquest grup tenia la major part de les seves places a Lluçmajor amb el 56,57% de les places de Mallorca, mentre que a Magaluf hi tenia un establiment (358 places) i 2 més a Can Pastilla (554 places). En segon lloc hi ha l'Hotelera Saint Michel amb el 7,28 de les places de Lluçmajor; en tercer lloc, Inturco Hotels amb el 6,52%; en quart lloc, Hoteles Sun Club, de Josep Forteza Rey, amb el 6,3% de les places de Lluçmajor. Pel que fa a la zona turística de la platja de Palma, fortament degradada i en ple procés de "regeneració urbano-turística", tenim que el 2007, segons la revista Hostelmarket, el 65,82% de les habitacions pertanyien a cadenes hoteleres, de les que destacaven: Riu (6,8%), Saint Michel (4,99%), Grup Piñero (4,96%), Grupotel (4,81%), Iberostar (3,58%), BQ Hoteles (3,58%), BG Hotels (3,34%), Inturco (2,81%) i Grupo Ribas (2,72%) (Rija, 2007).

Taula 285. Localització dels establiments d'allotjament turístics de les cadenes hoteleres a Mallorca, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir d'Annex capítol 10).						
Municipi	Zona	Cadena Hotelera	Places	Percentatge respecte total municipi	Establiments	Places/ establiment
Alaró	Alaró	Stil Hotels SA	50	50,51	1	50
	Places CH		50	50,51	1	50
	Total places turístiques		99	100,00	4	25
Alcúdia	Alcanada	Hotelera Saint Michel	489	1,85	1	489
		Stil Hotels SA	95	0,36	1	95
		Places CH	584	2,21	2	292
	Badia de Pollença	Club Pollentia (Portvi SA)	1.016	3,84	2	508
		Places CH	1.016	3,84	2	508
	Mal Pas	Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	212	0,80	1	212
		Places CH	212	0,80	1	212
	Port d'Alcúdia	Boccaccio Alcudia SA	512	1,93	1	512
		Eden Hotels	844	3,19	2	422
		Eix Hotels (Platja Dorada SA)	404	1,53	1	404
		Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	116	0,44	1	116
		Garden Hotels (Cesgarden SL)	718	2,71	3	239
		Grupo Batle (Cadena Mar SL)	933	3,52	1	933
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	1.268	4,79	3	423
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	750	2,83	2	375
		Hoteles Gran Isla	392	1,48	1	392
Hoteles Sunwing SA		906	3,42	1	906	
Hotetur		4.708	17,78	2	2.354	
Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	1.524	5,76	2	762		

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		JS Hotels	799	3,02	2	400
		Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	2.022	7,64	1	2.022
		Magic Hotels (Aldepro SA)	402	1,52	2	201
		Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	259	0,98	1	259
		Sol Melià SA	542	2,05	1	542
		Star Hotels SL	615	2,32	1	615
		Stil Hotels SA	513	1,94	1	513
		Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	1.313	4,96	3	438
		Places CH	22.136	83,59	32	692
		Places CH	21.352	80,63	37	577
Total places turístiques		26.481	100,00	85	312	
Andratx	Camp de Mar	BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	197	5,46	1	197
		Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	200	5,55	1	200
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	526	14,59	1	526
		Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	735	20,38	1	735
		Places CH	1.658	45,98	4	415
	Sant Telm	Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	186	5,16	2	93
		Places CH	186	5,16	2	93
	Places CH		1.844	51,14	6	307
	Total places turístiques		3.606	100,00	19	190
	Calvià	Cala Vinyes	Barcelo Hotels & Resorts	674	1,14	1
Hi Hotels (Thomas Cook Group)			537	0,91	2	269
Places CH			1.211	2,04	3	404
Cas Català		Hospes Hoteles SL	105	0,18	1	105
		Places CH	105	0,18	1	105
Illetes		Barcelo Hotels & Resorts	238	0,40	1	238
		Europe Hotels (Europe Cadena Hoteles SA)	318	0,54	1	318
		Hotel Bon Sol SA	231	0,39	1	231
		Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	819	1,38	2	410
		Roc Hotels Balear SL	234	0,39	1	234
Places CH		1.840	3,10	6	307	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Magaluf	Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	38	0,06	1	38
		Fiesta Hotels & Resorts	2.167	3,65	4	542
		HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	424	0,72	1	424
		Hotelera Kristina SL	834	1,41	1	834
		Hotelera Saint Michel	811	1,37	2	406
		Hotetur	370	0,62	1	370
		Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	796	1,34	2	398
		Piñero hoteles (HOPI SA)	358	0,60	1	358
		Playsol Hotels (SIESBU SL)	236	0,40	1	236
		Sol Meliá SA	4.832	8,15	6	805
		TRH (TR Hoteles Alojamientos y Hosterías SL)	398	0,67	1	398
		Places CH	11.264	19,00	21	536
	Palma Nova	AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	610	1,03	1	610
		Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	411	0,69	1	411
		Delfín Hotels (Silvo SL)	288	0,49	1	288
		D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	528	0,89	2	264
		Grupo Batle (Cadena Mar SL)	768	1,30	3	256
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	1.717	2,90	4	429
		Hotelera Saint Michel	181	0,31	1	181
		Hoteles Globales (Grup Optursa)	631	1,06	1	631
		Hoteles Gran Isla	254	0,43	1	254
		Intertur Hotels SA	1.104	1,86	3	368
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	175	0,30	1	175
Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	498	0,84	1	498		

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Ola Hotels SA	596	1,01	2	298
		Roc Hotels Balear SL	60	0,10	1	60
		Sol Meliá SA	1.853	3,13	3	618
		TRH (TR Hoteles Alojamiento y Hostelerías SL)	420	0,71	1	420
		Viva Hotels (Explotaciones Turísticas de les Illes SL)	458	0,77	1	458
		Places CH	10.552	17,80	28	377
	Peguera	Beverly (Estancia Hotelera SA i Maspalomas Hoteles SA)	886	1,49	1	886
		BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	140	0,24	1	140
		Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	552	0,93	1	552
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	282	0,48	1	282
		Hotelera Saint Michel	836	1,41	4	209
		Hoteles Hesperia	247	0,42	1	247
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	399	0,67	2	200
		Palmira Hotels SA	1.240	2,09	4	310
		Valentin Hotels (Valentín Gestión SL)	1.436	2,42	4	359
		Places CH	6.018	10,15	19	317
		Portals Nous	Arabella Hotels+Starwoods Hotels	262	0,44	1
	AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)		163	0,27	1	163
	Hotelera Saint Michel		357	0,60	2	179
	Lindner Hotels & Resorts (Lindner Hotel Mallorca SA)		200	0,34	1	200
	Ola Hotels SA		469	0,79	1	469
	Places CH		1.451	2,45	6	242
	Santa Ponça	Apartamentos Holiday Center SL	430	0,73	2	215
		Apartamentos Holiday Park SA	240	0,40	1	240
		AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ	620	1,05	1	620

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Hotels & Resorts SL)				
		Delfín Hotels (Silvo SL)	509	0,86	3	170
		D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	1.695	2,86	3	565
		Hoteles Globales (Grup Optursa)	2.312	3,90	5	462
		Hoteles Gran Isla	680	1,15	3	227
		Hoteles Hesperia	415	0,70	1	415
		Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	737	1,24	1	737
		Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	138	0,23	1	138
		Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	793	1,34	1	793
		Nodemar SA	90	0,15	1	90
		Ola Hotels SA	450	0,76	1	450
		Palmira Hotels SA	297	0,50	1	297
		Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	222	0,37	1	222
		Seetel hotels (Bahía del Sol Santa Ponsa SA)	418	0,71	1	418
		TRH (TR Hoteles Alojamientos y Hosterías SL)	582	0,98	1	582
		Places CH	10.628	17,93	28	380
	Son Caliu	Golden Team Hotels (Havas Team SL)	123	0,21	1	123
		Heliopal SA	446	0,75	1	446
		Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	370	0,62	1	370
		Places CH	939	1,58	3	313
	Places CH		44.008	74,23	115	383
	Total places turístiques		59.289	100,00	263	225
Capdepera	Cala Mesquida	Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	1.628	8,77	4	407
		Places CH	1.628	8,77	4	407
	Cala Rajada	Garden Hotels (Cesgarden SL)	442	2,38	1	442
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	343	1,85	1	343
		Hotel Diamant SA	506	2,72	3	169
		Hotelera Saint Michel	623	3,35	3	208

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Hoteles Serrano (S'Entrador SL)	935	5,03	3	312
		Hoteles Stella Polaris SA	450	2,42	1	450
		Hotetur	539	2,90	3	180
		IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	1.387	7,47	3	462
		Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	458	2,47	1	458
		Na Taconera Hotel SA	86	0,46	1	86
		Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	753	4,05	1	753
		Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	364	1,96	2	182
		SOFLATER SL (Sociedad Flaquer Terrasa)	1.095	5,90	4	274
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	873	4,70	4	218
		Places CH	8.854	47,68	31	286
	Canyamel	AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	359	1,93	3	120
		Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	437	2,35	2	219
		Na Taconera Hotel SA	418	2,25	1	418
		Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	17	0,09	1	17
		Places CH	1.231	6,63	7	176
	Font de sa Cala	Hoteles Moll SL	840	4,52	1	840
		Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	543	2,92	1	543
		Roc Hotels Balear SL	386	2,08	1	386
		Places CH	1.769	9,53	3	590
		Places CH	13.482	72,60	45	300
		Total places turístiques	18.571	100,00	118	157
Deià	Deià	Explotaciones Hoteleras Es Molí SA	174	40,47	1	174
	Deià	Orient Express Hotels (Son Moragues SA)	123	28,60	1	123
	Llucalcari	Hotelera Pollensina	77	17,91	1	77
		Places CH	374	86,98	3	125

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

	Total places turístiques		430	100,00	7	61
Felanitx	Cala Ferrera	Hoteles Gavimar SA	300	4,74	1	300
		Places CH	300	4,74	1	300
	Cala Serena	Holyday Center SA (Robinson Club)	535	8,46	1	535
		Places CH	535	8,46	1	535
	Portocolom	Colors Hotels & Resorts	650	10,28	2	325
		Hotetur	181	2,86	2	91
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	152	2,40	1	152
		JS Hotels	549	8,68	2	275
		Ola Hotels SA	601	9,50	2	301
		Places CH	2.133	33,72	9	237
	Places CH		2.968	46,92	11	270
Total places turístiques		6.326	100,00	54	117	
Llucmajor	Llucmajor	Hotelera Alfa	548	4,32	1	548
		Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	800	6,30	1	800
		Marriott (Orenol SA)	300	2,36	1	300
		Ola Hotels SA	456	3,59	1	456
		Places CH	2.104	16,58	4	526
	S'Arenal	AIT Hotels (Alianza Insular Turística SL)	253	1,99	1	253
		BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	200	1,58	1	200
		Grupo Ribas	315	2,48	1	315
		Hotelera Saint Michel	924	7,28	3	308
		Hoteles Catalonia	220	1,73	1	220
		Hoteles Stella Polaris SA	468	3,69	1	468
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	828	6,52	3	276
		Piñero hoteles (HOPI SA)	1.188	9,36	2	594
		Places CH	4.396	34,63	13	338
	Places CH		6.500	51,21	17	382
Total places turístiques		12.693	100,00	60	212	
Manacor	Cala Mandia	Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	1.090	7,27	1	1.090
		Places CH	1.090	7,27	1	1.090
	Cala Murada	Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	66	0,44	1	66
		Places CH	66	0,44	1	66
	Cales de Mallorca	Baleste SA	908	6,06	1	908
Hotelera Saint		945	6,30	2	473	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Michel				
		Hoteles Globales (Grup Optursa)	636	4,24	1	636
		Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	386	2,57	1	386
		Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	712	4,75	1	712
		Sol Meliá SA	1.627	10,85	2	814
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	878	5,86	1	878
		Places CH	6.092	40,63	9	677
	Portocristo	Blau Hotels (Roxa 1 SL)	1.743	11,62	1	1.743
		Eurotours Hotels SA	84	0,56	1	84
		Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	512	3,41	1	512
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	182	1,21	1	182
		Places CH	2.521	16,81	4	630
	S'Illot	Oasis Hotels & Resorts	196	1,31	1	196
		Hoteles Catalonia	278	1,85	1	278
		Places CH	474	3,16	2	237
		Places CH	10.243	68,31	17	603
		Total places turístiques	14.995	100,00	68	221
Muro	Platja de Muro	Eden Hotels	596	3,61	1	596
		Eix Hotels (Platja Dorada SA)	761	4,61	2	381
		Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	1.292	7,82	3	431
		Framotel	484	2,93	1	484
		Garden Hotels (Cesgarden SL)	736	4,45	2	368
		Oasis Hotels & Resorts	286	1,73	1	286
		Grupo Batle (Cadena Mar SL)	256	1,55	1	256
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	1.219	7,38	4	305
		Hotelera Saint Michel	159	0,96	1	159
		Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	2.743	16,60	4	686
		Nodemar SA	2.205	13,35	1	2.205
		Playsol Hotels (SIESBU SL)	891	5,39	2	446
		Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	488	2,95	1	488

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Stil Hotels SA	295	1,79	1	295	
		Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	1.548	9,37	3	516	
		Places CH	13.959	84,49	28	499	
		Total places turístiques	16.521	100,00	40	413	
Palma	Cala Major	BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	783	1,78	1	783	
		HUSA	162	0,37	1	162	
		Ir Hoteles	809	1,84	3	270	
		MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	200	0,45	1	200	
		Places CH	1.954	4,43	6	326	
	Can Pastilla	Amic Hotels (Hotel Amic Horizonte SA)	344	0,78	2	172	
		Ancobo Hotel SL	528	1,20	1	528	
		BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	497	1,13	3	166	
		D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	319	0,72	1	319	
		Framotel	361	0,82	1	361	
		Hotetur	901	2,04	2	451	
		IHM Hotels (L'Illot Hotels Cia. De Management SL)	182	0,41	1	182	
		Industrias Hoteleras Cora SA	464	1,05	2	232	
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	493	1,12	2	247	
		Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	242	0,55	1	242	
		Piñero hoteles (HOPI SA)	554	1,26	2	277	
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	408	0,93	1	408	
		Places CH	5.293	12,01	19	279	
		Palma (Ciutat)	AC Hotels	170	0,39	1	170
			Amic Hotels (Hotel Amic Horizonte SA)	850	1,93	3	283
	Arabella Hotels+Starwo ods Hotels		498	1,13	2	249	
	BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels		130	0,30	1	130	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		SL)				
		Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	250	0,57	1	250
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	342	0,78	1	342
		HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	176	0,40	1	176
		Hotel Armadams (Vichuquen SL)	289	0,66	2	145
		Hoteles Catalonia	336	0,76	1	336
		Hoteles Hesperia	118	0,27	1	118
		Hoteles Santos	266	0,60	1	266
		IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquines SL - ASTURME)	80	0,18	1	80
		Sol Meliá SA	2.504	5,68	5	501
		Places CH	6.009	13,64	21	286
	Platja de Palma	AIT Hotels (Alianza Insular Turística SL)	512	1,16	2	256
		Barcelo Hotels & Resorts	752	1,71	2	376
		BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	1.048	2,38	2	524
		Confort Hoteles	746	1,69	3	249
		Framotel	200	0,45	1	200
		Grupo Isern SL	458	1,04	1	458
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	1.713	3,89	4	428
		HM Hotels (Horrach Moya Hoteles SL)	812	1,84	2	406
		Hotelera Saint Michel	778	1,77	3	259
		Hoteles Sun Club (Sun Club Eldorado SA)	184	0,42	1	184
		Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	1.495	3,39	3	498
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	421	0,96	1	421
		Jupiter Hotels SL	794	1,80	2	397
		Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	443	1,01	2	222
		MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	640	1,45	2	320
		Hotels Pabisa SL	666	1,51	2	333

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	2.763	6,27	6	461
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	251	0,57	1	251
		Places CH	14.676	33,31	40	367
	S'Arenal	BQ Hoteles (Side Balear Quality Hotels SL)	404	0,92	2	202
		Grupo Ribas	625	1,42	2	313
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	600	1,36	1	600
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	604	1,37	1	604
		MLL Bay Hotels (Promocions Hoteleres Menorca SL)	164	0,37	1	164
		Star Hotels SL	163	0,37	1	163
		Places CH	2.560	5,81	8	320
	Places CH		30.492	69,21	94	324
	Total places turístiques		44.059	100,00	231	191
Pollença	Cala Sant Vicenç	Grupotel (Grupotel Dos SA)	171	2,31	1	171
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	517	6,98	2	259
		Places CH	688	9,29	3	229
	Formentor	Barcelo Hotels & Resorts	249	3,36	1	249
		Places CH	249	3,36	1	249
	Pollença	AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	46	0,62	2	23
		Places CH	46	0,62	2	23
	Port de Pollença	AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	162	2,19	2	81
		Grupo Batle (Cadena Mar SL)	568	7,67	2	284
		Grupo Cabot	867	11,71	3	289
		Hotelera Pollensina	1.295	17,49	12	108
		Ponent Hotels (Ponent Mar SA)	274	3,70	2	137
		Valentin Hotels (Valentín Gestión SL)	312	4,21	1	312
		Places CH	3.478	46,97	22	158
	Places CH		4.461	60,25	28	159
Total places turístiques		7.404	100,00	80	93	
Porreres	Porreres	Valentin Hotels (Valentín)	24	29,27	1	24

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Gestió SL)					
		Places CH	24	29,27	1	24	
		Total places turístiques	82	100,00	3	27	
Sant Llorenç des cardassar	Cala Millor	Hipotels	2.635	10,50	8	329	
		Intertur Hotels SA	144	0,57	1	144	
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	688	2,74	3	229	
		Marins Hotels (Marins Playa SA)	54	0,22	1	54	
		Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	1.385	5,52	4	346	
		Riu Hotels & Resorts (RIUSA II)	449	1,79	1	449	
		Places CH	5.355	21,33	18	298	
	Sa Coma	Allsun hotels (Allsun Turística SL)	840	3,35	2	420	
		AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	236	0,94	1	236	
		Blau Hotels (Roxa 1 SL)	759	3,02	1	759	
		Eurotours Hotels SA	1.385	5,52	3	462	
		Hipotels	888	3,54	3	296	
		Hotelera Saint Michel	248	0,99	1	248	
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	1.604	6,39	1	1.604	
		Playsol Hotels (SIESBU SL)	312	1,24	1	312	
		Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	3.643	14,51	5	729	
		Resort España SA	217	0,86	1	217	
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	663	2,64	1	663	
		Places CH	10.795	43,00	20	540	
		S'Illot	Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	358	1,43	1	358
	Eurotours Hotels SA		20	0,08	1	20	
	Places CH		378	1,51	2	189	
			Places CH	16.528	65,83	40	413
			Total places turístiques	25.106	100,00	98	256
	Santa Margalida	Can Picafort	AZ Hotels & Resorts (Alliance AZ Hotels & Resorts SL)	59	0,45	1	59

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		BG Hoteles (Berger Group Hoteles SL)	640	4,90	1	640
		Eix Hotels (Platja Dorada SA)	821	6,29	2	411
		Ferrer Hotels (Hoteles Ferrer SA)	763	5,84	4	191
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	1.892	14,49	5	378
		Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	964	7,38	2	482
		JS Hotels	737	5,65	4	184
		Magic Hotels (Aldepro SA)	356	2,73	1	356
		Stil Hotels SA	1.339	10,26	6	223
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	333	2,55	1	333
		Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	992	7,60	2	496
		Places CH	8.896	68,14	29	307
		Total places turístiques	13.055	100,00	61	214
Santanyi	Cala d'Or	Apartamentos Holiday Park SA	218	1,28	1	218
		Barcelo Hotels & Resorts	860	5,07	1	860
		Costador SL	394	2,32	1	394
		D'Or Hoteles (D'OR HOTELES MANAGEMENT SL)	857	5,05	1	857
		Eurotours Hotels SA	94	0,55	2	47
		Explotaciones CEPAL SA	887	5,23	4	222
		Grupo Batle (Cadena Mar SL)	480	2,83	1	480
		Hoteles Gavimar SA	930	5,48	6	155
		Inturotel (Cala Azul Park SA)	2.420	14,26	7	346
		Marina Balear (Marina Balear Cadena Hotelera SL)	729	4,30	2	365
		Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	452	2,66	1	452
		Roc Hotels Balear SL	389	2,29	1	389
		Places CH	8.710	51,34	28	311
		Cala Figuera	THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	196	1,16	1
		Places CH	196	1,16	1	196
Cala Mondragó	Iberostar (Hispano Alemana de	1.783	10,51	1	1.783	

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Management Hotelero SA)					
		Palia Hotels (Palia Hoteles Management SL)	560	3,30	1	560	
		Places CH	2.343	13,81	2	1.172	
	Portopetro	Blau Hotels (Roxa 1 SL)	759	4,47	1	759	
		Places CH	759	4,47	1	759	
	Places CH		12.008	70,78	32	375	
	Total places turístiques		16.965	100,00	118	144	
Ses Salines	Colònia Sant Jordi	Blau Hotels (Roxa 1 SL)	1.868	47,68	2	934	
		Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	875	22,33	3	292	
		Grupo Ribas	298	7,61	2	149	
		Hotel Don Leon SA	240	6,13	1	240	
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	390	9,95	1	390	
	Places CH		3.671	93,70	9	408	
	Total places turístiques		3.918	100,00	36	109	
Sóller	Port de Sóller	Golden Team Hotels (Havas Team SL)	218	8,05	1	218	
	Places CH		218	8,05	1	218	
	Total places turístiques		2.709	100,00	36	75	
Son Servera	Cala Bona	Hipotels	763	6,08	1	763	
		Hoteles Catalonia	378	3,01	1	378	
		Hoteles Levante (Son Lluc SA)	634	5,05	3	211	
		Marins Hotels (Marins Playa SA)	517	4,12	2	259	
		Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	1.784	14,21	4	446	
		Places CH		4.076	32,47	11	371
	Cala Millor	Cadena Garbi (FAGACA SA)	168	1,34	1	168	
		CM Hotels (Hotel Playa del Moro SA)	745	5,93	2	373	
		Universal Hotels (Compañía Hotelera Sant Jordi SA)	212	1,69	1	212	
		Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	146	1,16	1	146	
		Garden Hotels (Cesgarden SL)	318	2,53	1	318	
		Green Oasis (Green Service SA)	243	1,94	1	243	
		Hipotels		337	2,68	1	337

		Hoteles Globales (Grup Optursa)	912	7,26	2	456
		Iberostar (Hispano Alemana de Management Hotelero SA)	518	4,13	1	518
		Inturco Hotels & Resorts (Industrias Turísticas Consell SL)	68	0,54	1	68
		Ola Hotels SA	220	1,75	1	220
		Protur Hotels (Promociones Turísticas de Cala Millor SL)	224	1,78	1	224
		Sabina Hotels	709	5,65	3	236
		Places CH	4.820	38,39	17	284
		Costa de Son Jordi	Hipotels	413	3,29	1
	Places CH		413	3,29	1	413
	Sa Coma	Hipotels	336	2,68	1	336
		Places CH	336	2,68	1	336
	Son Servera	Esperanza Hotels (Hotel Playa Esperanza SA)	394	3,14	1	394
		Stil Hotels SA	136	1,08	1	136
		Viva Hotels (Explotacions Turístiques de les Illes SL)	324	2,58	1	324
		Places CH	854	6,80	3	285
	Places CH		10.499	83,62	33	318
	Total places turístiques		12.555	100,00	87	144
	Mallorca	Places CH	201.577	70,13	549	367
		Total places turístiques	286.231	100,00	1.603	179

El 2007 el 54,1% de les places turístiques de Menorca estaven controlades per cadenes hoteleres. La major concentració es dona a Maó, on el 71,57% de les 1875 places turístiques del municipi pertanyien a cadenes (taula 286). En aquest cas, tan sols un hotel de la cadena mallorquina Grupotel –Mar de Menorca– representava el 48,43% de les places turístiques del terme. Al vessant oriental de l'illa, també tenim es Castell amb unes 1240 places, el 37,42% de les quals estaven controlades per 2 cadenes: Barceló Hotels amb el Barceló Hamilton que representava el 26,13% de les places; i Set Hotels amb l'Agamenon que representava l'11,29% de les places. Concretament, la cadena de Francisco Mercadal Arguimbau, Set Hotels, era la sisena de Menorca amb 1296 places i comptava amb establiments, a més d'es Castell, a Ciutadella, el Migjorn Gran i Maó. En el cas de Set Hotels, val la pena advertir que el holding dels Mercadal Arguimbau rebia el curiós nom d'Agricultura y Actividades Turísticas SA (Agrytursa) i abraça múltiples branques del negoci turístic-immobiliari: Inversiones menorquinas para adquisición y gestión de inmuebles y otros activos SL; Playas de Binicudrell SA, Set Hotels SL, Hoteles Baleáricos SA, i Imagina SL. En relació a Set Hotels, hom pot assenyalar el cas de l'adquisició de l'hotel Santo Tomàs del terme del Migjorn. El 1999 Agrytursa adquirí les accions que la Fundació Rubió i Tudurí, a través de Inmobiliaria Fiduciaria Minorcense SA, tenien a la societat Hoteles Baleáricos SA que era la propietària de l'hotel. El 2008 el Jutjat de Primera Instància de Maó condemnà al gerent de la Fundació, Hipólito Mercadal Pascual, a pagar més de 350 mil euros a la Fundació, ja que l'operació de venda de l'hotel es va fer sense el beneplàcit del protectorat de la Fundació i amb nombroses irregularitats (Última Hora, 12/05/2008).

El municipi de Sant Lluís, limítrof amb els de Maó i es Castell, amb 6021 places turístiques presentava un 68,33% en mans de cadenes. En aquest cas destaca la cadena menorquina S'Algar Hotels amb 6 establiments i 1378 places, la qual cosa representava el 22,89% de les places de Sant Lluís. S'Algar Hotels, propietat de la família Sintes Pascual, tenia totes les seves "fàbriques turístiques" al terme municipal de Sant Lluís i com el nom de la cadena indica a la zona coneguda com s'Algar. Aquesta família-empresa, així com moltes altres amb cadenes hoteleres, cobrien un ample ventall d'activitats relacionades amb el negoci turístic-immobiliari, amb la participació a les següents societats: Viajes Magón SA; Turis Menorca SA; S'Algar Hotels SA; Cordial Hoteles SL⁹⁶³; Urbanización San Luís Mediterráneo SA; Apartamentos Turísticos SA; Xorsa SA; Illa Invest SL; etc⁹⁶⁴. Així mateix, cal destacar que el grup mallorquí Barceló amb l'hotel Pueblo (964 places) ostentava el 16,01% de les places de Sant Lluís; i la cadena eivissenca Insotel, propietat d'Alonso Marí Calbet, amb l'Insotel Club Punta Prima (958 places) tenia el 15,91% de les places del municipi.

El segon municipi pel que fa a concentració de l'allotjament turístic és el de Migjorn Gran. El 2007 hi havia 3268 places, de les quals el 70,65% eren de les cadenes. La major part de les places de les cadenes es localitzaven a la platja de Sant Tomàs i tan sols es comptabilitzen 4 cadenes hoteleres: Set Hotels amb el 25,12% de les places; Hi Hotels, de Thomas Cook, el 19,16%; la cadena mallorquina Stil Hotels el 15,45%; i Sol Meliá el 10,92%.

Ciutadella, el principal municipi turístic de l'illa amb el 45,97% de les places de l'illa (22954 places), era el quart municipi pel que fa a places turístiques gestionades per cadenes hoteleres, amb el 58,7% de totes les places turístiques. En aquest municipi és on se troba un major nombre de cadenes operant amb un total de 18, de les quals tan sols 3 eren de capital menorquí –Grup Andria, Princesa Playa i Protumesa–, però en cap cas ocupaven les primeres posicions. En canvi, el llistat estaria encapçalat per la cadena de Thomas Cook, Hi Hotels que amb 2181 places tenia el 9,5% de les places de Ciutadella; en segon lloc, la cadena mallorquina de la família Ramis, Grupotel, tendria el 8,37% de les places; en tercer lloc Sol Meliá el 6,68%; i Garden Hotels el 6,33%. Per altra banda, la major part de les places turístiques controlades per cadenes hoteleres a Ciutadella es localitzaven a Cala en Bosch amb 4557 places que representaven el 33,82% de les places de les cadenes al municipi; i Cala en Blanes amb 2931 places, el que significa el 21,75% de les places de les cadenes a Ciutadella.

A Ferreries, el municipi amb menor nombre de places turístiques de Menorca, el 47,51% de les places turístiques pertanyien a una sola cadena: RTM Hotels. Aquesta cadena pertany a la família Montañés, una de les més poderoses de l'illa i antiga propietària de la Industrial Quesera Menorquina SA, que comercialitzà amb la marca El Caserío. Les cadenes tenien el 45,54% de les 6647 places turístiques del terme d'Alaior, repartides entre Cala'n Porter i Son Bou. En aquest cas, la cadena mallorquina de Bartomeu Mercet Campins, BMC Hotels, amb 4 establiments i 1446 places representava el 21,75% de les places del municipi. Finalment, es Mercadal és el municipi que presentava la menor concentració de la capacitat de "producció" d'allotjament turístic en mans de les cadenes, ja que el 25,88% de les places pertanyien a cadenes. En aquest municipi destaca Prometursa (Promotora Menorquina de Turismo SA), de la família Saura Guillen, amb els dos establiments que té a l'illa a l'Arenal d'en Castell, tot sumant 984 places (14,13% de les places d'es Mercadal). Val la pena assenyalar, que la urbanització de Son Parc i l'Arenal d'en Castell es varen dur a terme sobre les propietats de la família Saura. Els Saura tenien segons el Registre de la Propietat Expropiable de 1933 unes 544 Ha des Mercadal (Feo Parrondo, 1998). En segon lloc, Abel Matutes amb Fiesta Hotels posseïa un dels majors hotels de la zona, el Castell Playa de 528 places, el que significa el 7,58% de les places del municipi.

⁹⁶³ A través d'aquesta societat, la família Sintes Pascual explota la fortalesa de sa Mola a Maó.

⁹⁶⁴ Base de dades SABI: <http://0-sabi.bvdep.com.llull.uib.es/version-20101227/cgi/template.dll> (gener 2011).

Taula 286. Localització dels establiments d'allotjament turístics de les cadenes hoteleres a Menorca, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir d'Annex capítol 10).						
Municipi	Zona	Cadena Hotelera	Places	Percentatge respecte total municipi	Establiments	Places/establiment
Alaior	Cala'n Porter	BMC Hotels (BMC Family Clubs SL)	1.446	21,75	4	362
		IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquinas SL - ASTURME)	365	5,49	2	183
		Places CH	1.811	27,25	6	302
	Son Bou	Promoturist SA	564	8,49	1	564
		Valentín Hotels (Valentín Gestión SL)	652	9,81	1	652
		Places CH	1.216	18,29	2	608
	Places CH		3.027	45,54	8	378
	Total places turístiques		6.647	100	34	196
Ciutadella	Cala Blanca	Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	363	1,58	2	182
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	279	1,22	1	279
		IBB Hotels (Asesores Turísticos Menorquinas SL - ASTURME)	341	1,49	2	171
		Princesa Playa	198	0,86	3	66
		Prinsotel (Prinz Hoteles SA)	593	2,58	2	297
		Places CH	1.774	7,73	10	177
	Cala en Blanes	Hi Hotels (Thomas Cook Group)	1.406	6,13	5	281
		Hotelera Pollensina	216	0,94	1	216
		Hoteles Globales (Grup Optursa)	800	3,49	1	800
		Roc Hotels Balear SL	509	2,22	1	509
		Places CH	2.931	12,77	7	419
	Cala en Bosc	Garden Hotels (Cesgarden SL)	1.454	6,33	4	364
		Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	169	0,74	1	169
		Grupo Batle (Cadena Mar SL)	400	1,74	1	400
		Grupotel (Grupotel Dos SA)	212	0,92	1	212
		Hi Hotels (Thomas Cook Group)	496	2,16	2	248
		Princesa Playa	427	1,86	1	427
		Roc Hotels Balear SL	140	0,61	1	140
		Sol Meliá SA	855	3,72	1	855
		Valentín Hotels	404	1,76	1	404

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		(Valentín Gestión SL)					
		Places CH	4.557	19,85	13	351	
	Cala Galdana	Confortel Hoteles		266	1,16	1	266
			Protumesa (Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca)	614	2,67	1	614
		Sol Meliá SA	679	2,96	1	679	
	Cala Galdana	Places CH	1.559	6,79	3	520	
		Ciutadella	Grupo Andria Hotels (Club Andria SL)	67	0,29	1	67
			Mac Hotels (Hoteles Mac SL)	368	1,60	1	368
			Set Hotels SL	179	0,78	1	179
	Son Xoriguer	Places CH	614	2,67	3	205	
		Grupotel (Grupotel Dos SA)		1.710	7,45	5	342
			Places CH	1.710	7,45	5	342
	Urb. Cap d'Artrutx	Viva Hotels (Explotacions Turísticas de les Illes SL)		328	1,43	1	328
			Places CH	328	1,43	1	328
		Places CH	13.473	58,70	42	321	
Total places turístiques			22.954	100,00	196	117	
Es Castell	Es Castell	Barcelo Hotels & Resorts	324	26,13	1	324	
		Set Hotels SL	140	11,29	1	140	
	Places CH	464	37,42	2	232		
	Total places turístiques			1.240	100,00	11	113
Es Mercadal	Fornells	HUSA	32	0,46	1	32	
		TRH (TR Hoteles Alojamiento y Hostelerías SL)	258	3,71	1	258	
		Places CH	290	4,17	2	145	
	Arenal d'en Castell	Fiesta Hotels & Resorts	528	7,58	1	528	
		Prometursa	984	14,13	2	492	
		Places CH	1.512	21,72	3	504	
	Places CH	1.802	25,88	5	360		
Total places turístiques			6.962	100,00	37	188	
Es Migjorn Gran	Platja de Sant Tomàs	Set Hotels SL	821	25,12	3	274	
		Sol Meliá SA	357	10,92	2	179	
		Stil Hotels SA	505	15,45	1	505	
		Places CH	1.683	51,50	6	281	
	Es Migjorn Gran (altres)	Hi Hotels (Thomas Cook Group)	626	19,16	2	313	
		Places CH	626	19,16	2	313	
	Places CH	2.309	70,65	8	289		
Total places turístiques			3.268	100,00	14	233	
Ferreries	Cala Galdana	RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	458	47,51	1	458	
		Places CH	458	47,51	1	458	

	Places CH		458	47,51	1	458
	Total places turístiques		964	100,00	9	107
Maó	Maó	Grupotel (Grupotel Dos SA)	908	48,43	1	908
		Hoteles Catalonia	138	7,36	1	138
		RTM Hotels (Red Turística Menorquina SA - Artiem)	140	7,47	1	140
		Set Hotels SL	156	8,32	1	156
	Places CH		1.342	71,57	4	336
	Total places turístiques		1.875	100,00	19	99
Sant Lluís	Binissafulla	Eden Hotels	308	5,12	2	154
		Places CH	308	5,12	2	154
	Punta Prima	Barcelo Hotels & Resorts	964	16,01	1	964
		Insotel (Grupo Empresas Alonso Marí SA)	958	15,91	1	958
		Protumesa (Promoción y Desarrollo Turístico de Menorca)	506	8,40	1	506
		Places CH	2.428	40,33	3	809
	S'Algar	S'Algar Hotels	1.378	22,89	6	230
		Places CH	1.378	22,89	6	230
	Places CH		4.114	68,33	11	374
	Total places turístiques		6.021	100,00	34	177
Menorca	Places CH		27.015	54,10	81	334
	Total places turístiques		49.931	100	354	141

A l'illa d'Eivissa les cadenes hoteleres comptaven el 2007 amb uns 126 establiments d'allotjament turístic i unes 46262 places, la qual cosa significa el 58,27% de les places de l'illa (taula 287). A excepció dels municipis de Sant Antoni i Eivissa, la resta presentaven una proporció de places en mans de les cadenes superiors a la mitjana de l'illa. El municipi amb major nombre de places turístiques, Sant Josep de sa Talaia (23212 places), era el que presentava la major proporció de places controlades per les cadenes hoteleres amb un 63,75% del total. La major part de les places de les cadenes es trobaven a la coneguda platja d'en Bossa. En aquest cas sobresurt la cadena del poderós Matutes, Fiesta Hotels, que tenia 8 establiments i unes 5826 places, la qual cosa significa el 25,1% de les places de Sant Josep. En canvi, la segona cadena del municipi, Grupo Playa Sol, de Fernando Ferré, tenia el doble d'establiments, però la meitat de places que Fiesta, amb la qual cosa acumulava el 12,22% de les places del municipi.

Sant Joan de Labritja és el municipi amb el nombre de places turístiques més baix de l'illa, amb unes 5096 places el 2007. Les cadenes tenien un 63,4% de les places del municipi, la major part d'elles a Portinatx. La principal cadena era Hoteles Stella Polaris, propietat de Bernt Gustafsson, que tenia 4 establiments –3 d'ells al port de Sant Miquel– i 1256 places, tot representant el 24,64% de les places del municipi. Val la pena assenyalar que aquesta cadena només comptava amb aquests establiments a les Balears, la qual cosa podria ser un indicatiu de la capacitat d'incidència política d'aquest grup a la localitat, a més d'haver colonitzat pràcticament en solitari la zona del port de Sant Miquel⁹⁶⁵.

⁹⁶⁵ L'altra figura a destacar de la zona és Joan Escandell Marí de Turesma SL, a través de la qual explotava el complex San Miguel Park/Esmeralda Mar (www.sanmiguelpark-ibiza.com, gener 2011).

A Santa Eulària del Riu hi havia unes 12848 places gestionades per cadenes hoteleres, la qual cosa significa que el 60,43% de les places del municipi estaven controlades per elles. La principal zona d'exploració hotelera del municipi en la que operaven les cadenes era es Canar, amb unes 4588 places gestionades per cadenes. En total hi havia unes 15 cadenes operant en aquest municipi, tot destacant les de la família Matutes Tur, Sirenis, amb 6 establiments i el 10,49% de les places de Santa Eulària; i Invisa, la cadena Vicent Guasch Juan, amb 4 establiments i el 10,4% de les places del municipi. En el municipi de Sant Antoni de Portmany, les cadenes controlaven el 53,1% de les places turístiques. Malgrat hi havia un nombre considerable de cadenes amb allotjament turístic al municipi (11 cadenes), hi ha una notable diferència entre les tres primeres i la resta. El llistat vendria encapçalat per Fiesta Hotels que tenia 6 establiments i 2232 places, la qual cosa equivaldria al 13,59% de les places turístiques del municipi; la cadena eivissenca Azuline Hotels, propietat de José Antonio Cachón Torres, tenia 5 establiments i 1602 places, un 9,75% de les places de Santa Eulària; i finalment Grupo Playa Sol comptava amb 10 establiments i 1175 places, un 7,15% de les places del terme.

Finalment, al municipi d'Eivissa hi havia un 47,47% de les places turístiques que estaven controlades per les cadenes hoteleres. En aquest cas, sobresurt de manera espectacular Grupo Playa Sol que aglutinava el 21,46% de les places del municipi, seguit a molta distància per Siernis que tenia el 10,49% de les places de Vila. Hom pot destacar com les principals cadenes de les illes es repartien les zones turístiques de l'illa: Grupo Playa Sol es trobava principalment a la Badia de Sant Antoni (Sant Josep de sa Talaia i Sant Antoni de Portmany) amb el 21,66% de les places de la cadena a l'illa i la Platja d'en Bossa (Eivissa) amb el 19,96%; Fiesta Hotels es localitza fonamentalment a la platja d'en Bossa amb el 60,19% de les places de la cadena a l'illa; i Sirenis tenia unes 1644 places a Cala Llonga (Santa Eulària des Riu), el que significa el 32,07% de les places de la cadena a Eivissa, i unes 1423 a es Port des Torrent (Sant Josep de sa Talaia) que equival al 27,76% de les places de la cadena a l'illa.

Taula 287. Localització dels establiments d'allotjament turístics de les cadenes hoteleres a Eivissa, 2007 (Font: elaboració pròpia a partir d'Annex capítol 10).

Municipi	Zona	Cadena Hotelera	Places	Percentatge respecte total municipi	Establiments	Places/establiment
Eivissa Vila	Eivissa Vila	Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	304	2,17	2	152
		Soldargent SA	196	1,40	1	196
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	279	1,99	1	279
		Places CH	779	5,55	4	195
	Es Viver	Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	225	1,60	1	225
		Places CH	225	1,60	1	225
	Figueretes	BG Hoteles (Berger Group)	246	1,75	1	246

Capítol 10. Evolució geohistòrica del forjament de la potència turística balear.

		Hoteles SL)				
		Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	1.081	7,70	5	216
		Sirenis	517	3,68	1	517
		Verser Hotels (Verdera Serra SA)	666	4,75	3	222
		Places CH	2.510	17,88	10	251
	Platja d'en Bossa	Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	1.402	9,99	3	467
		Sirenis	955	6,80	2	478
		Places CH	2.357	16,79	5	471
	Ses Feixes	Hoteles Globales (Grup Optursa)	450	3,21	1	450
		Places CH	450	3,21	1	450
	Talamanca	Green Oasis (Green Service SA)	342	2,44	1	342
		Places CH	342	2,44	1	342
	Places CH		6.663	47,47	22	303
	Total places turístiques		14.035	100,00	113	124
Sant Antoni de Portmany	Badia de Sant Antoni	Azuline Hotels (Aivis Hotelera SA)	1.296	7,89	4	324
		Fiesta Hotels & Resorts	1.010	6,15	2	505
		Green Oasis (Green Service SA)	320	1,95	1	320
		Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	194	1,18	3	65
		Hoteles y Apartamentos Ses Savines y Arenal (Ses Savines Arenal SA)	295	1,80	1	295
		Intertur Hotels SA	409	2,49	1	409
		Med Playa Hotels (Med Playa Management SL)	226	1,38	1	226
		THB Hotels (Inversiones Grupo Miralles SL)	208	1,27	1	208
		Places CH	3.958	24,09	14	283
		Cala Gració	Club Stella (CECA SA)	669	4,07	1
	Fiesta Hotels & Resorts		880	5,36	2	440
	Places CH		1.549	9,43	3	516
	Es Caló des Moro	Grupo Playa Sol (Go Lam Sec SL)	180	1,10	1	180
		Places CH	180	1,10	1	180
	Sant Antoni de Portmany	Azuline Hotels (Aivis Hotelera SA)	306	1,86	1	306
		Fiesta Hotels & Resorts	332	2,02	1	332